BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

4

BEZS
CAMİ

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

4. CİLT

Bezsi — Cami

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

Fransızca *Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse* (GDEL)
temel alınarak hazırlanmıştır.

1903'te T. G. Masaryk'den esinlenerek kaleme aldığı ve Cas dergisi yayınları arasında çıkan *Slezske Pisne* adlı yapıtında, Moravya-Silezya'nın Beskidler bölgesinde yaşayan işçileri savundu. Alman toprak sahiplerini ve sanayicilerini eleştirdiği kadar, dağlıları ve madencileri sefalete terk eden Çekler'in vurdumduymazlığını da yerdi.

BEZSİ sıf. Anat. Bez görünüşünde, biçiminde ve dokusunda olan; bezi andıran.

BEZUL sıf. (ar. *bezûl*). *Esk.* Cömert, eli açık.

BEZVADA → VİCAYAVADA.

BEZZAZ a. (ar. *bezzaz*). *Esk.* **1.** Bezci, kumaş satan kimse, manifaturacı. **—2.** Kumaşçılar çarşısı.

BEZZÂZ (Abdurrahman **EL-**), ıraklı siyaset adamı (Bağdat 1913 - *ay. y.* 1973). General Kasım'ın düşüşünden sonra OPEC genel sekreteri oldu. General Rezzak'ın Nâsır yanlısı hükümet darbesi girişiminin ardından (1965), başbakanlığa atanan Bezzaz hem nâsırcılara, hem de Baas partisi'ne karşı cephe almak zorunda kaldı. Öncelikle iktisadi alanda daha liberal bir siyaset izledi ve Kürtler'e özerklik tanıyarak iç savaşa son verdi (haziran 1966). Fakat çok geçmeden, general Rezzak'ın Nâsır yanlısı yeni bir darbesiyle karşı karşıya kaldı (30 haziran 1966) ve 9 ağustos 1966'da yerini Naci Talip'e bıraktı. Casusluk yaptığı gerekçesiyle tutuklanarak (aralık 1968) 15 yıl hapse mahkûm edildi (ekim 1969). Kasım 1970'te serbest bırakıldı.

BEZZAZİ (Hafızettin Muhammet bin Muhammet el-Kerderi **EL-**), harizmli hanefi hukukçu (? - ? 1424). Bir ara Kırım'da bulunduktan sonra ülkesine döndü ve oradan da Osmanlı İmparatorluğu'na geçti. Burada Şemsettin Fenarı ile tanıştı ve verdiği fetvalarla tanındı. Fetvalarını içeren *Bezzaziye* ya da *el-Câmi ül-veciz* adlı fetva dergisiyle Ebu Hanife'nin yaşam öyküsü ve menkibelerinden söz eden *Menâkıb ül-İmâm Ebu Hanife* adlı yapıtı vardır.

BHABHA (Homi Cihangir), hintli fizikçi (Bombay 1909 - Mont Blanc dağı 1966). Öğrenimini Cambridge'de yaptı. Hindistan'da nükleer enerji çalışmalarının yönetimini üstlendi. Nükleer enerjinin barışçıl uygulamaları üzerine 1955'te Cenova'da toplanan ilk uluslararası konferansa başkanlık etti. Bir kongre için Viyana'ya giderken uçak kazasında öldü. Kozmik ışınlarla ilgili incelemeleri, fizikçiyi foton ve nükleonların etkileşimi üstüne kuramsal araştırmalar yapmaya yöneltti.

■**BHACA,** Hindistan'da arkeolojik sit, Karli yakınında, Batı Gatlar'da.Tapınak *(caitya)* ve manastır *(vihara)* olarak düzenlenmiş 18 mağarası vardır. 12. *caitya,* kaya içine oyulu tapınak mimarisinin en mükemmel örneklerinden biridir (İ.Ö. II. yy. [?]).

BHACANA, Hindu grubunun tapınma şarkısını belirten sanskritçe sözcük.

BHADAVRİ a. Bundeli lehçesinin, Agra ve Gvalior bölgelerinde konuşulan çeşidi. (TOVARGARHİ de denir.)

BHADRAVATİ, Hindistan'da kent, Karnataka'da ; 103 000 nüf. (1991). Demir-çelik ve kırtasiye sanayileri.

BHAGA, Adityalar'dan birinin, Ariler dönemi Hindistan'ının en eski tanrılarından Aditi'nin oğlunun adı.

BHAGALPUR, Hindistan'da kent, Bihar'ın kuzey-doğu kesiminde, Ganj ırmağı kıyısında; 254 993 nüf. (1991). Makine, dokuma ve besin sanayileri.

Bhagavad-Gıta ("İlahî Tanrı'nın ezgisi"), *Mahabharata*'nın en ünlü bölümü (VI, 23-40)ve Hindular'ın en kutsal metni. 18 bölümden (700 dizeden) oluşur; Arcuna ile araba sürücüsü Krişna'nın, Kurukşetra savaş alanında karşılıklı konuşmaları anlatılır. İlahi Tanrı (Bhagavat) Krişna, Arcuna'ya çeşitli öğretileri, özellikle de eylemin meyvelerinden vazgeçmeyi ve bhakti'yi öğretir. Bu metin, hindu zihniyetini tam olarak özetler.

BHAGAVAT ya da **BHAGAVAN** ("Mutlu"), Bhakti tapınmalarının en yüce tanrısına, özellikle tanrı Vişnu'ya ve onun cisimleşmesi olan Krişna'ya verilen ad. (Bu ad aynı zamanda buddhacı sutralar tarafından Buddha için kullanılır.)

Bhagavata-Purana, Kutsal Tanrı Bhagavat'a ilişkin "antik hikâye metinleri" olan 18 purana'dan biri. Toplam 18 000 dizelik 10 kitapta toplanan 332 bölümden oluşur. VIII. yy.'dan kalmadır. Diğer purana'lar gibi, birçok soyağacı, evrendoğumu, avatara konularını işler; ama ana teması bhakti'dir. Onuncu kitap Krişna'nın avatara'sını, yani çocukluğunu, çeşitli kahramanlıklarını ve *rasalila*'yı ya da sonbaharda, dolunayda gopiler'in (inek çobanı kadınlar) dansını betimler; işlenen çeşitli bölümler dinleyenin yüreğinde bhakti'yi uyandırma amacını güder.

BHAGİRATHİ, Ganj'ın adı. Mitolojiye göre, kral Bhagiratha'nın katlandığı çileler, Şiva'yı sonunda göğün kutsal nehrini kendi başı üzerinde taşımaya razı etti. Bunun üzerine, Bhagiratha, atalarının küllerini arındırsın diye nehri okyanusa kadar götürdü.

Bhakra-Nangal, Hindistan'ın kuzeyinde, Satlec üzerindeki hidrolik kuruluş; elektrik üretiminde ve bir milyon ha'dan fazla alanın sulanmasında yararlanılır. Her biri, bir elektrik santralını besleyen iki baraj (Bhakra ve Nangal), bir kanalla birbirine bağlıdır.

BHAKTİ (paylaşmak, katılmak anlamında sanskritçe sözc. *bhac*'tan). Hinduculukta, bireyin, İlahi Tanrı ile ilişkisinde, yaşadığı ve paylaştığı, "aşk"ı, "bağlılığı" belirten söz. *Bhagavad-Gıta'* da ve *Bhagavata-Purana*'da öğretilen ve günümüz hinduculuğunda uygulanan başlıca kurtuluş *(moksa)* yollarından biridir.

■**Bhakti,** Maurice Béjart'ın *A la recherche de...* genel başlıklı bale üçlemesinin üçüncü bölümü. 1969'da Paolo Bortoluzzi, Tania Bari, Germinal Casado, Asakava İtomi ve Jorge Donn'un yorumuyla renkli olarak filme alındı.

Bhakti, **Maurice Béjart'ın koregrafisi Paolo Bortoluzzi ve Asakava İtomi (Avignon şenliği, 1968)**

Bhakti-sutra, Bhagavat'ın bhakti öğretilerinden derlenmiş metinler. Büyük bir olasılıkla X. yy.'dan kalma *Naradabhakti -Sutra* ile daha sonraki bir tarihe ait olan *Sandilyabhakti-Sutra,* bu metinlerin en ünlüleridir.

BHAMO, Birmanya'da kent, yukarı İravadi kıyısında, Çin sınırının yakınında. Havaalanı. İravadi üstündeki ulaşımın başlangıç yeri.

BHANCA (Upendra), oriya dilinde yazan hintli şair. XVIII. yy.'da yaşadı. Sanskrit örneklere uygun uyak, ses yinelemeleri ve sözcük oyunlarının ustaca düzenlendiği uzun aşk şiirleri, *kavya*'lar yazdı. Bu şiirlerin dizeleri üzerine yazılan aşk şarkıları çok tutuldu.

BHARAL a. Asya'da yaşayan yabani koyun. (Tibet, Çin ve Himalayalar'da bulunur. Yarım çember biçiminde güçlü boynuzları vardır. Bil. a. *Pseudois nayaur.* Boynuzlugiller familyası, *Caprinae* oymağı.) [Eşanl. MAVİ KOYUN.]

BHARAT, Hindistan'ın hindi dilindeki adı. (Mitoloji kahramanı ve kral Bharata'nın adından türetilmiştir.)

BHARATA, eski hint kahramanı, Bharata kabilesinin kralı, Duşyanta ile Sakuntalâ'nın oğlu. Soyundan gelen Kaurava'lar ile Pandava'lar (bunlara Bharata da denir), *Mahabharata* destanının başlıca konusu olan büyük savaş sırasında birbirleriyle çarpıştılar.

BHARATA-MUNİ, hintli bilge; hint tiyatro sanatını başlattığı sanılmaktadır. Başlıca klasik hint danslarından bharatanatya'nın temelini oluşturan bir dans kitabı *(Natyaşastra)* yazdığı söylenir.

BHARATANATYA, Hindistan'ın güney tapınaklarında oynanan kutsal dansı belirten sanskritçe sözcük. 5 klasik üslubun en eskisi olan *bharatanatya,* tek bir kadın dansçı —ya da, dans kutsallığını yitirdikten sonra, tek bir erkek dansçı— tarafından oynanır ve tanrıların evrenle ilgili etkinliğini simgeler. Altı bölümlüdür.

BHARATPUR, Hindistan'da kent, Racasthan'ın doğusunda, Agra'nın B.'sında; 105 280 nüf. (1981). —Yakınında, ulusal park. Kuş rezervi.

■**BHARHUT,** Satna'nın güneyinde Madhya Pradeş'te arkeolojik sit. 1873'te keşfedilen stupa'dan, burada ancak birkaç tuğla ile bazı heykel parçaları kalmıştır. Torana'larla vedika'lardan parçalar, çeşitli müzelere (özellikle Kalküta'daki İndian Museum'a, Allahabad ve Yeni Delhi müzelerine) konuldu. Sunga dönemine (İ.Ö. II. yy.) ait kabartmalar, biraz naif, ama güçlü bir sanatı yansıtırlar ve çoğu kez kısa yazıtlarla birlikte görülürler; ikonografik bakımdan (buddhacılık, günlük yaşantı) büyük bir değer taşırlar.

BHARTRİHARİ, sanskrit şair. VII. yy.'da yaşadı. Her biri 100'er dizelik 3 şiir yazdı: *Şringaraşataka* (Aşk üzerine), *Nitişataka* (Ahlak üzerine) ve *Vairagyaşataka* (Dünya nimetlerine sırt çevirme üzerine).

BHARUÇ, esk. **Broaç,** Hindistan'da kent, Gucerat'ta, Narbada'nın denize döküldüğü yerin yakınında; 110 000 nüf. (1981).

BHASA, sanskrit oyun yazarı. 1910'da bulunan ve Vişnu'dan esinlenerek yazılmış 13 dramın ona ait olduğu söylenir.

BHASKAR, (Bhaskar ROY ÇAUDHURİ, —denir), hintli dansçı (Madras 1930). Madras bölgesinde kendi grubuyla dans etti. Sonra 1956'da ABD'ye gitti. Orada yerleşti ve çeşitli uslupta hint danslarını öğretti.

BHASKARA, Acarya ("bilgin") takma adıyla bilinen hintli matematikçi ve gökbilimci (doğ. 1114 ya da 1115). Bir gökbilim kitabı (*Sidhanta-Şiromoni* [Çözümlerin tacı]) ve özgün bir cebir kitabı (*Bicaganita* [Düzeltmeler için hesap]) yazdı. Bhaskara bu yapıtında orandışı sayıların hesaplanış kurallarını açıklar.

BHASYA, açıklama anlamına gelen ve ünlü hindu büyüklerinin önemli metin ve özdeyişleri (sutra) üzerine yorumlarını belirten sanskritçe sözcük. Yorumcu daha çok kendi fikirlerine yer verir.

BHAŞANİ → ABDÜLHAMİD HAN (Mevlana).

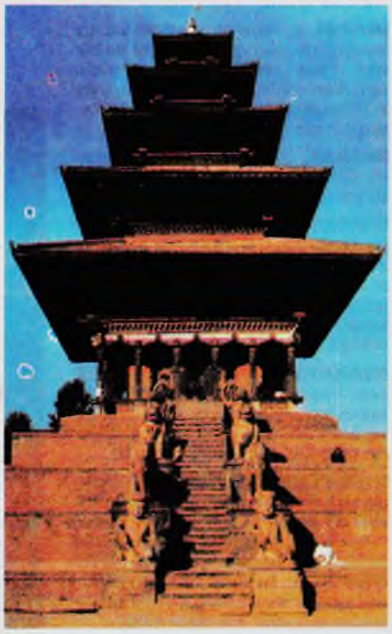

Bhaca mağaraları fili Airavata üzerindeki İndra'yı gösteren alçakkabartma Satavahana hanedanı İ.Ö. II.yy. (?)

Bharhut bir fil üstünde iki kişiyi gösteren madalyon stupa'nın trabzanında (vedika) bulunan alçakkabartma Sunga hanedanı İ.Ö. II. yy. ***Yeni Delhi ulusal müzesi***

BHATGAON, Nepal'de kent, Katmandu'nun G.-D.'sunda; 128 000 nüf. (1989). Çoğu XVII. yy.'dan kalma birçok gösterişli anıt: Krallık sarayı (Durbar), Nyatapola tapınağı (5 katlı piramit üstünde, "pagoda" tipinde), ana tanrıçalar için tapınaklar.

S.Held.

Bhatgaon: Tanrıça Bhairavi'ye adanan ve kral Bhupatindra'nın 1708'de yaptırdığı Nyatapola tapınağı

BHATPARA, Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Hugli kıyısında, Kalküta'nın yukarı kesiminde; 304 298 nüf. (1991). Jüt ve pamuk sanayisi.

BHAUNAGAR, Hindistan'da (Gucerat) liman kenti, Katyavar yarımadasının doğu kıyısında, Cambay körfezi kenarında; 400 636 nüf. (1991). Havalimanı. Dokuma sanayisi.

BHAVA, hint dansında rasa'lara (estetik haz anları) bağlı olarak mimiklerle, vücut hareketleriyle ifade edilen heyecanları belirten sanskritçe sözcük.

BHAVABHUTİ, sanskrit oyun yazarı (VII.-VIII. yy.'lar).

BHAVE (Aşarya Vinoba) [Gagoda, Maharaştra, 1895 - Paunar 1982]. Mahatma Gandhi'nin izleyicisi ve ekim 1940'ta düzenlenen *satyagraha (sivil itaatsizlik devinimi)* sırasında onun özel temsilcisiydi. 1951'de, topraksız köylülerin yoksullaşmasına bir çare bulmak için *bhoodan* (toprak bağışı) hareketini başlattı. Bu amaçla ülkeyi baştan başa dolaşarak, toprak sahiplerinden, en yoksullara dağıtılmak üzere, kendisine birer parça toprak vermelerini istedi. Şiddet-karşıtı hareketin de öncülerindendi.

BHÊLY-QUENUM (Olympe), beninli yazar (Midah 1928). Fransa'da eğitim gördükten ve bir süre diplomatlık yaptıktan sonra, öğretmenlik ve gazeteciliğe yöneldi. Vie africaine dergisinin yönetmenlik ve yazı işleri müdürlüğünü yaptı (1963-1965), iki dil üzerine yayımlanan Afrique nouvelle dergisini çıkardı, sonra Unesco basın bölümü müdürlüğüne getirildi. Romanlar (*Un piège sans fin*, 1960; *le Chant du lac* 1965; *l'Initié* 1979) ve öyküler yazdı (Liaison d'un été 1968).

BHİKKHU a. (pali sözc.). Tarikat halinde yaşayan buddhacı dilenci keşiş. (Bu keşişlerin kafaları kazınmıştır, rütbelerine göre safran sarısı ya da kızıl-kahverengi giyinir, bir asa ile sadaka toplamak için bir keşkül taşırlar. Kadın olanlarına *bhikkhuni* denir. Sanskritçe *bhikşu* terimi, yaşamının dördüncü evresindeki dilenci keşişi, yani *sannysa*'yı belirtir.)

BHİLAİNAGAR, Hindistan'da (Madhya Pradeş) kent, Nagpur'un D.'sunda 389 601 nüf. (1991) [komşu Durg kentiyle birlikte]. Demir filizi. Demir-çelik sanayisi.

BHİLİ ya da **BHİLODİ** a. Racastan, Gucerat, Handeş ve Berar'da konuşulan bhil kabilelerinin lehçesi. (Bu lehçeyle konuşan 2 milyon kişi vardır. Bhilali [Aliracpur bölgesi] ve rathvi bhilali [Barvani bölgesi] de içinde olmak üzere birçok lehçeyi kapsar.)

BHİLLER, Hindistan'ın kuzey-batı eyaletlerinde (özellikle Racastan'da) aşiret düzeninde yaşayan yarı göçebe halk. Yaklaşık 4 milyon kişilik bir topluluk oluşturan Bhiller, dravid kökenli olmalarına karşın, birçok hint-ari lehçesi (bhili, gucarati vb.) konuşurlar. Soygunculuklarıyla ün salmışlardır, orman yakarak açtıkları topraklarda tarım, avcılık ve toplamacılıkla geçinirler. Birbirine uzak konutlarda yaşadıkları halde, toplumsal örgütlenmelerinin babayerli aşiretlere dayandığı görülür. Aşiretler, aynı zamanda hükümet temsilcisi de olan hindu dininden dinsel bir başkan tarafından yönetilir.

BHİLODİ → BHİLİ.

BHİLVARA, Hindistan'da kent, Racastan'da, Aravalli sıradağlarının D.'sunda, Ecmir'in G.'inde; 183 791 nüf. (1991).

BHİMA ya da **BHİMASENA,** Pandu' nun 5 oğlundan, "Korkunç" diye anılan ikincisi. Mahabharata'da, Rüzgâr tanrı Vayu'nun cisimleşmesi olarak geçer. Dev gibi iri, elinde bir gürz taşıyan, güçlü, öfkeli, küfürbaz ve acımasız bir savaşçıydı. Aşırı iştahı yüzünden *Vrikodara*'da "karnı doymaz" diye adlandırılır.

BHİMAVARAM, Hindistan'da kent, Andhra Pradeş'te, Vicayavada'nın K.-D.' sunda 101 800 nüf. (1981).

BHİSMA, kral Şamtanu ile tanrıça Ganga'nın oğlu. Bilgelik ve sadakatin kişileştirilmiş simgesi. *Mahabharata*'da Pandavalar ile Kauravalar arasında uzlaştırıcı bir rol oynar ve son büyük çatışmada Arcuna'nın darbeleri altında can verir.

BHİVANDİ, Hindistan'da kent, Maharaştra'da, Bombay'ın K.-K.-D.'sunda 378 546 nüf. (1991).

BHİVANİ, Hindistan'da kent, Haryana' da, Delhi'nin B.'sında; 101 300 nüf. (1981).

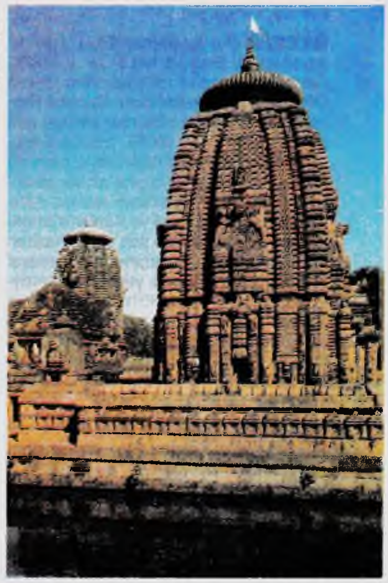
BHOCPURİ a. Küçük Bhocpur kentinden başlayarak, Nepal'in güney sınırlarından Varanasi'nin K.'inde Çota Nagpur'a, B.'da Patna'dan D.'da Ranşi'ye kadar uzanan bölgeye yayılmış, bihari ile akraba lehçe. (Yaklaşık 14 milyon kişi tarafından konuşulur. Ayrıca, Mauritius adasına göç eden yerli çiftçiler de bhocpurinin bir türünü konuşurlar. Sözlü edebiyatı çok zengindir.)

BHOPAL, Hindistan'da (Madhya Pradeş) kent, Dekkan'ın K.'inde, İndor'un K.-D.'sunda; 1 063 662 nüf. (1991). Elektrikli gereçler yapımı.

BHOTİALAR ya da **BHOTİYALAR,** Sikkim, Bhutan ve Nepal'de yaşayan halk. Sayıları 700 000'i aşan Bhotialar' ın, IX. yy.'da Tibet'ten geldikleri sanılır (Tibet Birman öbeğinden penconke lehçesini konuşmalarının nedeni budur). Himalaya kütlesinin güney yamacında yaşar, sekiler biçiminde düzenledikleri tarlalarda uyguladıkları tarımla (pirinç, buğday, arpa) ve hayvancılıkla geçinirler. Babasoylu, babayerli ve dıştanevli bir toplumdur; bir bölümünün tekeşli olmasına karşın, çokkocalılık ve çokkarılılık yaygındır. Tantra dinini benimsemişlerdir, ama şamanlık geleneklerinin (Bon dini kökenli) çoğunu korurlar ve dalailama'yı dinsel önderleri sayarlar.

BHRİGU, *Mahabharata* destanı'nda ve Purana efsanelerinde de geçen bir Veda bilgesi.

BHUBANESVAR, Hindistan'da kent, Orissa eyaletinin merkezi, Kattak'ın güneyinde 411 542 nüf. (1991). Havalimanı. Siva kültünün çok eski bir merkezi (VI.-X. yy.'lar) olan kentte, yaklaşık VII.-XI. yy.'lar arasında yapılmış çok sayıda brahman tapınağı vardır. Bu tapınakların en önemlisi olan Lingaraca tapınağı yaklaşık 1 000 yılında yapılmıştır; eğik en yüksek çatısının (Şikhara) yüksekliği 60 m'yi geçer. Biraz özentili, sade üsluplu çok güzel heykeller.

Everts-Rapho

Bhubanesvar: Lingaraca tapınağı (XI. yy. başı)

BHUMİ → PRİTHVİ.

BHUMİBOL ADULYADEJ, Rama IX adıyla Tayland kralı oldu (Cambridge, Massachusetts, 1927). 1946'da anlaşılmaz bir biçimde ölen kardeşi Ananda'nın yerine geçti. 1950'de Bangkok'ta taç giydi ve prenses Sirikit ile evlendi. Anayasa ona hiçbir siyasal yetki tanımadığından, kendini hayır işlerine verdi. Gene de, mareşal Thanom Kittikaçorn ile mareşal Prapas Çarustathien'in diktatörlüğüne karşı çıktı (1973). Fakat komünist gerilla hareketinin hızlanması üzerine 1976 ve 1991 askeri darbelerini ve cunta yönetimlerini desteklemek zorunda kaldı.

BHUMİCLER, Hindistan'da (Batı Bengal, Bihar, Çota Nagpur ve Orissa) aşiret düzeninde yaşayan halk. Yaklaşık 120 000 kişilik bir topluluk oluşturan Bhumicler, bir munda dilini, kimileri de bengali dilini konuşurlar. Geçimlerini özellikle sekilerde sulu pirinç tarımı ve toplamacılıkla sağlarlar. Dıştanevli, babasoylu klanlar (yerel pancayat'ın yönetiminde), bir bölümü de içtenevli efsanevi kastlar (→ RACPUTLAR) halinde örgütlenmişlerdir. Hint tanrılarına taparlar.

bhur, bhuvas, svaha, kutsal bakımdan *gayatri mantra* formülünün ilk sözleri.

BHUSAVAL, Hindistan'da kent, Maharaştra'nın K.'inde; 122 100 nüf. (1981).

BHUTA, hinducular arasında, ölü yakma yerlerinde, ağaçlarda ya da hayvan leşlerinde sık sık görünen iyi ya da kötü ruhu, cini, ölen birinin hayaletini ya da iblisi adlandıran sanskritçe sözcük. (Bu söz-

cük, temel oluş anlamındaki kozmik öğe *bhu*'dan gelir.)

BHUTAN, Asya'da devlet, Doğu Himalayalar'ın güney yamaçlarında; 47 000 km²; 1 500 000 nüf. (1990). Başkenti *Thimbu*. Resmi dili *tibetçe*.

• COĞRAFYA. Bhutan, yapı bakımından üç bölgeye ayrılır: Himalayalar'ın kenarındaki döküntülü platolar (Duarlar); orta kesimdeki dağlık bölge (Orta Himalayalar); yükseltileri 6 000-7 000 m'yi bulan dorukları içeren ve Bhutan-Tibet sınırını çizen Büyük Himalayalar. Bhotialar adı verilen Bhutan halkı dağlık kesimlerdeki derin vadilerde toplanır; ülkenin güney kesimindeyse, göçler sonucunda, kalabalık bir nepalli topluluk yaşamaktadır. Asıl Bhutanlılar özellikle, Kara Dağ'ın B.'sında; yükseltisi 1 000-2 000 m arasında değişen kesimde yaşar; dağın doğu kesimindeyse, Assamlı kabilelerle akraba bir halk yerleşmiştir. Başlıca gelir kaynağını tibet tipi bir tarım ve çobanlık ekonomisinden sağlayan vadiler (3 000 m'nin üstünde) bir yana bırakılırsa, ülke ekonomisi sıcak ılıman iklimin egemen olduğu yörede taraçalar halinde gerçekleştirilen ve yer yer modernleşme (sığır yetiştiriciliği) eğilimi gösteren sulu tarıma (pirinç, mısır, hint darısı...) dayanır. Ülke, ulaşım yollarını geliştirerek dışa açılmaya başlamıştır. Dış ticaretin hemen hemen tamamı Hindistan'la yapılır.

• TARİH. XVII. yy.'da tibetli çetelerin yerleştiği Bhutan ya da Ejderha ülkesi, 1865'ten başlayarak Hindistan'a bağımlı hale geldi. Uzun süre, biri manevi (Buddha'nın cisimleşmişi sayılan Dharma raca ya da Şabdung), öbürü dünyevi (Deb raca ya da Deb zimpon) iki önder tarafından yönetildi. XIX. yy.'ın sonunda dünyevi güç, Vangçuk ailesinden Tongsa penlop'unun (vali) [1907'de krallığı devraldı] eline geçti. 1910'da yapılan sözleşmeyle, Bhutan'ın dışişlerinin denetimi İngiltere'ye bırakıldı. 1949'da Hindistan'a verilen bu denetim, günümüzde de sürmektedir. Bununla birlikte Bhutan, kâğıt üstünde bağımsız bir ülkedir ve 1971 eylülünden bu yana BM üyesidir.

Kral Cigme Dorci Vangçuk (öl. 1972), henüz feodal koşullarda yaşayan ülkesini modernleştirme ve özgürleştirme çabalarına girişti. 1953'te üyelerinin üçte ikisi iki dereceli seçim sistemiyle köy başkanları tarafından seçilen, üçte biriyse kralın devlet görevlileri arasından atadığı ya da buddhacı din adamlarının seçtiği 150 üyeli bir meclis kuruldu. 1968'de kral, milletvekillerinin, her üç yılda bir, üçte ikilik çoğunluk sağlanması koşuluyla krala güvenlerini belirtmesi hükmünü getirerek meclisin kararlarını veto edebilme hakkından vazgeçti.

Dinsel güçse, din adamlarının hâlâ önemli olmalarına (cey khempo'nun yetkisi altında 5 000-6 000 buddhacı rahip) karşın, gerilemektedir. Siyasal yaşama, iki büyük aile arasındaki rekabet egemendir. 1972'den bu yana iktidarda olan ama 1974'te taç giyen kral Cigme Singye'nin (doğm. 1955) ailesi olan Vangçuk ailesi ve rakip Dorci ailesi. Ama ülkenin en önemli siyasal sorunu, ülkeleri Çin tarafından işgal edildikten sonra Bhutan'a sığınan tibetli mülteciler sorunudur.

Ülke dışa açılma siyasetini sürdürdü; UNESCO'ya üye oldu (1982). Aralık 1983'te Hindistan ile yapılan ticaret anlaşması, başka ülkelerle ticaret yapabilme olanağı sağladı. 1971'de kabul edildiği Birleşmiş milletler örgütü'nde sürekli olarak görev yapacak temsilci atadı (1985). Güney Asya dışındaki ülkelerle (Danimarka, İsveç, İsviçre gibi) ilişkiler kurulmaya başladı.

BHUTAN

BHUTTO (Zülfikâr Ali), pakistanlı devlet adamı (Larkana, Sind eyaleti, 1928 - Ravalpindi 1979). Racput asıllı, büyük toprak sahibi zengin bir ailenin oğluydu. Bombay, Berkeley (Kaliforniya) ve Oxford'da öğrenim gördü. Eyüp Han döneminde birkaç kez bakanlık yaptı, 1967 kasımında Pakistan halk partisi'ni kurdu, tutuklandı (kasım 1968), general Yahya Han'ın iktidara gelmesi ile birlikte serbest bırakıldı. Başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanıyken (7 aralık 1971), general Yahya Han'ın istifası üzerine cumhurbaşkanı oldu (aralık 1971). Mart 1969'dan beri yürürlükte olan sıkıyönetimi kaldırdı ve yeni bir anayasa kabul ettirdi (10 nisan 1973). Ağustos 1973'te C. F. Elahi cumhurbaşkanı olurken, kendisi de başbakanlığa geldi.

1974'te Lahor'daki islam konferansı sırasında, Bangladeş'i tanıdı, ardından 1976'da Hindistan ile diplomatik ve ticari ilişkileri yeniden kurdu. Dışta bir ulusal bağımsızlık siyaseti izlerken, ülke içinde de sanayi ve bankacılık, tarım ve beslenme alanlarında büyük kesimleri devletleştirdi ve bir toprak reformu tasarladı. 1977'de, 6'sı müslüman 9 partinin koalisyonundan oluşan Pakistan ulusal ittifakı'nın muhalefetiyle karşılaştı. Temmuz 1977'de general Ziya ül Hak'ın başında bulunduğu askeri darbeyle devrildi. Serbest bırakıldı, yeniden tutuklandı, kasım 1974' te siyasi muarızlarından birinin babasını öldürtmekle suçlanarak, 18 mart 1978'de ölüm cezasına çarptırıldı ve bir yıl sonra da idam edildi.

Gamma

Ali Bhutto

BHUTTO (Benazir), pakistanlı siyasetçi (Karaçi 1953). ABD'de Harvard, İngiltere'de Oxford üniversitelerinde felsefe, siyaset, ekonomi ve uluslararası ilişkiler eğitimi gördü (1969-1977). Oxford öğrenci birliği'nin ilk kadın başkanı seçildi (1977). Babası başbakan Zülfikâr Ali Bhutto, bir darbeyle iktidara geçen Ziya ül Hak tarafından idama mahkûm ettirilince siyasete atıldı. Getirilen sıkıyönetim düzeninin yasal olmadığını savundu. Birkaç kez tutuklandı. 1988'de Ziya ül Hak bir uçak kazasında ölünce Pakistan Halk partisi'nin başkanı olarak başbakanlığa getirildi. Fakat islamcı muhafazakârların şiddetli muhalefeti üzerine 1990 yılında parlamentoyu fesheden Gulam İshak Han tarafından iktidardan uzaklaştırıldı.

Benazir Bhutto

bhuvas → BHUR.

BICI BICI a. **1.** Çocuk dilinde yıkanma. **—2.** *Bıcı bıcı yapmak*, yıkanmak.

BICIL a. (fars. *bucul*'dan). **1.** *Esk.* AŞIK' ın eşanlamlısı. **—2.** Bu kemikle oynanan bir tür oyun.

BICILGAN a. Vet. Atlarda ve sığırlarda, bukağılık ve topuk bölgesinde, iltihapla birlikte görülen deri çatlağı.

◆ sıf. Azmış, yayılmış yara için kullanılır: *Bıcılgan yara.*

—ANSİKL. Bıcılgan genellikle derinin su, soğuk çamur, idrar vb. maddelerle tahrişinden ileri gelir. Deri şiş, sıcak ve ağrılıdır, çatlar ve irinli bir sıvı salar, bu sıvı kıllar üzerinde katılaşır. Bacak hep ağrır ve hastalık lenfanjite dönüşürse topallama artar.

BICIR BICIR be. Konuşmanın sürekliliğini, mutlu bir ortamda geçtiğini vurgular: *Sabaha kadar bıcır bıcır konuştular.*

BICIRGAN a. Atın toynağında, topuk hizasında, tırnak altı dokuların berelenmesi.

BICIRGAN a. Madeni boruların iç yüzeylerini pürtüklerden temizlemek ve parlatmak için kullanılan aygıt.

BIÇAK a. **1.** Bir sapla keskin bir ağızdan oluşan kesme aygıtı: *Ekmek bıçağı. Meyve bıçağı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir aygıtın kesici parçası: *Hızar bıçağı.* **—3.** *Bıçak altına yatmak*, ameliyat olmak: *Kaç kez bıçak altına yattım bu hastalıktan.* ‖ *Bıçak artığı*, kesiminden artmış, kesimi ertelenmiş kasaplık hayvan. ‖ *(Bir kimseye) bıçak atmak*, onu bıçaklamak. ‖ *Bir organa bir çıbana vb. bıçak atmak*, ona cerrahi bir işlem uygulamak. ‖ *(Bir hedefe) bıçak atmak*, bıçağı ona doğru fırlatmak. ‖ *Bıçak bıçağa gelmek*, karşılıklı bıçak çekerek öldüresiye kavga etmek. ‖ *(Bir kimseye) bıçak çekmek*, (ona) saldırmak amacıyla bıçağını çıkarmak, (onu) bıçakla tehdit etmek. ‖ *Bıçak gibi*, ince, keskin şey için kullanılır: *Kaşı kalın, dudakları bıçak gibi.* ‖ *Ağrıyı, sancıyı vb. bıçak gibi kesmek*, onu birdenbire ve tümüyle ortadan kaldırmak: *Bu şurup öksürüğümü bıçak gibi kesti.* ‖ *Bıçak gibi saplanmak*, ağ-

Bhutan'da Paro vadisi

J.Bottin

rı, sancı vb. sözkonusuysa, birden ve çok güçlü biçimde kendini duyurmak: *Sağ yanıma bıçak gibi bir ağrı saplanmıştı.* || *Bıçak kemiğe dayanmak*, derdi, acısı, çektiği sıkıntı vb. dayanılmaz, katlanılmaz bir duruma gelmek: *Çektiklerimiz canımıza tak dedi, bıçak kemiğe dayandı artık.* || *Bıçak sırtı*, çok yakın, çok az, kıl payı: *Aralarında bıçak sırtı kadar fark var;* tedirgin huzursuz biçimde: *Bıçak sırtında yaşamak.* || *Bıçak silmek*, bir işi sona erdirmek, bitirmek. || *Bıçak yemek*, bıçaklanmak, bıçakla yaralamak: *Sırtından üç bıçak yemişti.*

—Arıc. *Arıcı bıçağı*, ballı peteklerin üzerindeki sırı kazımaya yarayan arıcı aleti.

—Ayakkc. *Kol bıçağı*, eskiden ayakkabıcıların ökçelerin içbükey yüzeylerini biçimlendirmede kullandıkları eğri lamalı kesici takım. —Benzer işlemleri yapan makine takımı.

—Balıkç. *Balıkçı bıçağı*, balıkçıların balıkların içini temizlemek, başını, kuyruğunu kesmek ya da etini dilimlemek için kullandıkları çok keskin ağızlı büyük bıçak.

—Bayınd. *Kar bıçağı*, bir traktörün ittiği ya da çektiği iki kanattan oluşan mekanik kar temizleme aracı.

—Deric. *Bıçak vurma*, küçükbaş dericiliğinde, kirleri ve ölmüş kılları ayıklamak için kör bir bıçakla, ıımak sehpası üzerinde yapılan düzeltme işlemi.

—Ekmekç. *Bıçak atmak*, fırına verilecek ekmeklik hamuru, daha iyi pişmesi için bıçakla boylamasına hafifçe yarmak, kesik atmak. || *Bıçak vurmak*, kazanda karılan hamuru, daha iyi karışması ve yoğurulması için bıçakla ya da kazıyıcıyla kesip alt üst etmek.

—El sant. *Bıçak ütüsü*, yapma çiçekçilikte kullanılan, ucu bıçağa benzer demirden alet. (Isıtılarak kullanılan bıçak ütüsüyle, lastik zemin üzerine yerleştirilmiş yapraklara çizgiler, damarlar yapılır. İnce kesim işlerinde de kullanılır.)

—Eldivc. *Pres bıçağı*, kalıba çekme işleminden sonra eldivenleri kesmeye yarayan el biçiminde zımba. (Her numara için genellikle mucidinin adından dolayı *Jouvin bıçağı* denen ayrı bir kesici bulunur.)

—Ev eşy. *Elektrikli bıçak*, sapındaki bir motorla devinen, sökülebilir, kertikli iki kesici ağızdan oluşan ve hızla düzgün kesmeye yarayan aygıt. || *Pervane bıçak*, bir mutfak aletinin devingen eksenine bağlanan ve bir kabın dibinde dönerek doğramaya, öğütmeye, yoğurmaya ya da karıştırmaya yarayan helis biçimli bıçak.

—Graf. sant. Tipo dizgide kullanılan metal lama. (Kalınlığı ile biçimi değişik olabilir ve genellikle harflerle aynı yüksekliktedir. Metni ayırmada ve çerçevelemede ya da süslemede kullanılan bıçaklar baskı yapan öğelerdir. Makinede uygulanan işlemlerde ise delici, kesici, yuva açıcı ya da çizici bıçaklar kullanılır.)

—Grav. Çizgi çizmeye yarayan el aleti. || *Dişli bıçak*, ucu yay biçiminde olan, kazıma dişleriyle donatılmış kalın bıçak. (Almaşık bir devinimle desteğe eğik konumda tutularak noktalı oyma elde edilir.)

—Halıc. *Halı bıçağı*, halıların havını düzeltmeye yarayan kesici alet. (HALI MAKASI da denir.)

—Haritc. *Çizim bıçağı*, çizilecek katmanın direncine ve kesme açısına göre alt bölümüne makas biçimi verilmiş metal çubuk

—İnş. *Kurşuncu bıçağı*, kurşun levhaların kenarlarını düzeltmeye yarayan alet.

—İşlem. *Düz bıçak*, dönel yüzeylerin dip kısımlarını işlemeye yarayan, kesme ağzı uzun kesici takım. || *Düz bir bıçakla işlemek*, bir deliğin çevresinde yer alan ve eksenine dik olan bir yüzeyi, döner düz bir bıçak, bir freze ya da özel bir matkapla düzeltmek.

—Kâğ. san. *Bıçak ustası*, forma haline getirilecek ya da ciltlenecek çeşitli baskı sayfalarını, gereken açıyı vererek kesen işçi. || *Formasyon bıçağı*, MAKAS'ın eşanlamlısı.

—Kur. tar. *Bıçak mülazımı*, zülüflü baltacı adayı. (Terfi edince "bıçaklı eski" olurlardı.)

—Kuyuc. Bir matkaba takılan ve tabanında araziyi kazacak kesici ağız bulunan çelik kanatçık.

—Marangl. *Fileto bıçağı*, ucunda küçük keskin bir tığ bulunan ve kakmacılıkta fileto yerleştirmek için kiniş açmaya yarayan bıçak.

—Ölçbil. *Bir terazi okunun bıçağı*, terazi okunun ortasında ya da iki ucunda yer alan çelik prizma ya da prizmalar.

—Res. *Palet bıçağı*, ressamların gerek fırçayla tuvale sürmeden önce boyaları palet üzerinde karıştırmada, gerek macun çekmede kullandıkları, çelikten yapılmış, esnek, küçük mala.

—Tarım mak. *Bıçak kılavuzu*, bir biçerde bıçağın gidip gelme sırasında yatağından çıkmasını önlemek için bıçak taşıyıcının üzerine 4 ila 6 parmakta bir cıvatalarla tutturulan ve dövülebilir dökme demirden yapılan metal parça. || *Bıçak yaprağı*, su verilmiş çelik levhadan yamuk şeklinde yapılan, keskin iki yanlı ağzı bulunan, bir çubuk üzerine perçinle tutturulan, biçer ve biçerdöver bıçaklarının temel öğesini oluşturan parça. (Bıçak yaprağının ağzı düz [çayır biçme makineleri] ya da dişli [tahıl hasat makineleri] olabilir.)

—Teknol. KALEM'in eşanlamlısı. || *Kaplamacı bıçağı*, bir sap ve çelik bir lamadan oluşan ve bir duvar kaplamasının kenar fazlalıklarını almaya yarayan alet. || *Maket bıçağı*, oluklu bir sap ile oluk içinde öteleme devinimi yapabilen parçalı bir lamadan oluşan ve kâğıt, karton vb. kesmeye yarayan bıçak. (Kesici ağız köreldiğinde bu ağzı taşıyan parça kırılarak atılır.)

—Tekst. *Sıyırıcı bıçak*, kumaş baskı silindirinin boya fazlasını sıyırmaya yarayan alet. (Eşanl. RAKLE.)

—ANSİKL. Anadolu'da bıçağın, tarihöncesi dönemlerden beri kullanıldığı bilinmektedir. Arkeolojik kazılardan çıkan buluntular ve çeşitli tarihsel yapıtlar üzerindeki kabartmalar bunu kanıtlamaktadır. Bıçağın biçimsel olarak geçirdiği değişimlere ilişkin yeterli bilgi yoktur.

XVI. ve XVII. yy.'da kuşak içinde taşınan ve "kocabıçak" adı verilen kısa kemik saplı, eğri ve uzun namlulu bir bıçak türünün B. Anadolu'da kullanıldığı, korsanların da buna benzer bıçaklar taşıdıkları bilinmektedir. Bu bıçakları, daha sonraki yüzyıllarda zeybekler de kullanmıştır. XVII. yy.'a ait bir osmanlı narh defterinde, altıokka* adı verilen üçlü bir yeniçeri aşçı bıçağından sözedilmektedir. XVII ve XVIII. yy.'larda, pek çok bıçak türü olduğu bilinmektedir. Bunların bir bölümü İstanbul'da yapılıyor, bir bölümüyse bıçak yapımıyla ünlü merkezlerden getiriliyor ve geldiği yerin adıyla anılıyordu: Vidin bıçağı, Cezayir bıçağı, Bursa bıçağı gibi. Bunlardan sapının içine küçük nargile maşası ya da daha küçük bıçaklar yerleştirilmiş Girit bıçakları; bir arşın uzunluğunda ve sapı ince kalyoncu bıçakları; eski İzmir bıçakları, Prizren yatağanları ve çeşitli boylardaki Bursa bıçakları ünlüydü.

Bıçaklar, biçimlerine göre de pala*, hançer*, gaddare*, saldırma* vb. isimler alıyordu. Bıçaklar, önce demirine, çeliğine, sonra da sapına göre değerlendiriliyordu. Cezayir bıçakları, çelikleriyle tanınıyordu. Saplar abanoz, gergedan boynuzu, fildişi, gümüş, altın kaplama vb. malzemeyle yapılıyor, üzeri çeşitli biçimlerde bezeniyordu. Mercan, yakut, zümrüt, elmas vb. taşlarla süslenenleri de vardı. Saray için yapılanlar, özellikle padişahlara ait olanlar arasında çok değerlileri bulunmaktaydı. Topkapı sarayı müzesi'nde sergilenen Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim'e ait hançerler, bunların en bilinenleridir.

XIX. yy.'ın ortalarından bu yana, el işçiliğinin yerini makinelerin almasıyla, bıçakçılık giderek gelişti. Namluların dövülmesi, damgalanması, haddelenmesi, parlatılması mekanik olarak yapılır oldu; saplara biçim verilmesi işlemi otomatikleşti. Bugün, neredeyse yalnızca paslanmaz çelikten yapılan iki tür bıçak vardır: *sabit saplı* sofra bıçakları ve *açılır kapanır* cep bıçakları. Birinciler, tek parça çelikten olabileceği gibi, tek yanı keskin çelikten bir ağız ile bir saptan oluşabilir. Ağzın bir ucunda, *sap*'ın içine giren bir *sap demiri* ya da *kuyruk* bulunur. Sap bir *bilezik*'le ve/ya da perçinlenerek namluya tutturulur. Genellikle, kuyrukla sapın arasında *korkuluk* denen ve bıçak düz konulduğu zaman namlunun masa yüzüne değmemesini sağlayan çıkıntılı bir bölüm vardır.

Açılır kapanır bıçakların ise, çelikten, bir yanı keskin ağızları vardır. Ağzın uçlarından biri sivri ya da yuvarlaktır, ensiz olan öbür ucunda ise bir delik (dönme ekseninin geçmesi için) bulunur. Bazı bıçak türlerinde sap, bıçak kapandığı zaman ağzın yuvalandığı bir kutudan oluşur; iki yanı, ya da *cidarları* perçinlenerek birbirine tutturulur ve kutunun yanlarından birini kapatan bir yay, ağzın açık ya da kapalı durmasını sağlar. Başka türlerde ise, tahtadan olan sapta bir yarık bulunur ve sapın bir ucunda bulunan eksenin çevresinde dönebilen ağız, kapalı durumdayken bu yarığın içine yerleşir. Döner bir bilezik, ağzın açık durumda kalmasını sağlayabilir. Bazı açılır kapanır bıçaklar birden fazla kesici ağız ile başka parçalarla (açacak, tornavida, vb.) donatılmıştır.

• Mutfakta bıçaklar, "kasap" bıçakları ve "mutfak" bıçakları diye ayrılır. Ağızları sert çelikten, sivri uçlu ve boyunsuz olan kasap bıçakları, çiğ eti kemiğinden ya da derisinden ayırmaya ve doğramaya yarar; mutfak bıçakları ise, ağızlarının uzunluğuna ve biçimine göre, çok farklı işlerde kullanılır: kiler bıçağı; dilimleme bıçağı, vb. Ayrıca, özel kullanımı olan bıçaklar da vardır: ekmek bıçağı; istiridye bıçağı, peynir bıçağı, soyma bıçağı, vb.

Günümüzde, Anadolu'nun bazı yörelerinde elişi bıçak yapımı sürdürülmektedir. Bunlar genellikle namlu kısmı 15-20 cm uzunluğunda, tahta ya da kemik saplı bıçaklardır. Konya'nın Bozkır ilçesi ve çevresinde yapılan değişik bir bıçak türü vardır. Sapı teke boynuzundan yapıldığından tekebıçağı* adıyla bilinir. Namlusunun ucu kıvrıktır ve sapın içi oyulmuştur. Sürmene ve Bursa'da da küçük işletmeler halinde bıçak yapımı sürdürülmektedir.

Bıçak horonu, Trabzon ve çevresinde, iki kişi tarafından oynanan horon türü bir erkek oyunu. Oyuncular, ellerindeki bıçak ya da kamayla, yiğitliği ve mertliği simgeleyen bir tür ritmik dövüş yaparlar. Cura, zurna, davul ya da yalnızca kemençe eşliğinde oynanır.

BIÇAKÇI a. Bıçak, vb. kesici araçları yapan ve/ya da satan kimse.

BIÇAKÇI (Cenan), türk sendikacı ve siyaset adamı (Adana 1933). İstanbul Gazetecilik okulu'nda okudu. Türkiye Yapı-İş sendikası güney bölge başkanı oldu. ASİS'i (Ağaç sanayii işçileri sendikası) kurdu; genel başkan seçildi. TİP'e girerek Adana il başkanı, genel yönetim kurulu üyesi olarak görev yaptı. Partinin 1968 genel kongresinde Behice Boran'ın "Emek" grubuna karşı, Mehmet Ali Aybar'ın "Bağımsızlar" grubunda yer aldı. Aybar ile birlikte SDP'nin (Sosyalist devrim partisi) kurucu üyelerinden biri oldu. Partinin 1979 genel kongresinde SDP genel başkanı seçildi. ASİS'in genel başkanlığından ayrılmasına karşın, DİSK yönetim kurulu üyesi olarak kaldı. 12 eylül 1980'den sonra DİSK yönetim kurulu üyeleriyle birlikte tutuklandı, dört yılı aşkın hapis yattıktan sonra davası sürerken salıverildi (1985). Bu dava takipsizlikle sonuçlandı. Sosyalizm konusunda yaptığı bir konuşma yüzünden tutuklanıp (aralık 1986) yargılandı ve duruşma sonunda beraat etti (1987).

BIÇAKÇILIK a. **1.** Bıçak ve kesici aletler yapımı. **—2.** Bıçakçı tarafından üretilen eşyanın tümü.

BIÇAKÇIOĞLU (Sinan), türk karikatürcü (İstanbul 1931). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde okudu. Akbaba, Taş, Dolmuş gibi dergilerde çizdi, reklam grafikerliği yaptı. İki albüm yayımladı (1958-1960). 1970'ten sonra Paris'e yerleşti. Paris ve İstanbul'da birer karikatür sergisi açtı (1979).

BIÇAKÇIZADE HAKKI BEY (Ahmet), türk şair ve gazeteci (İzmir 1860-1930'dan sonra ?). Tire'de medresede, İstanbul'da Mektebi hukuk'ta okudu. Çeşitli yerlerde mektupçuluk görevlerinde bulundu. İzmir'de haftalık, sonra günlük *İzmir* gazetesini çıkardı (1890 -1907). Hicaz mektupçusu iken, Birinci Dünya savaşı'nda İngilizler'e tutsak düştü, İskenderiye'ye götürüldü, üçbuçuk yıl tutsak kaldı. Savaştan sonra İzmir İdadisi'nde on beş yıl edebiyat ve felsefe öğretmenliği yaptı. Şiirlerinde "Nakid" mahlasını kullandı. Arapça, almanca, italyanca, ingilizceden çeviriler yaptı. Başlıca yapıtları: *Medeniyet-i hakikiye dünyanın neresindedir, Çocuklar için ahlakı lügat, İtalyanca usul-i kıraat, İngilizce usul-i kıraat, Türkçenin imlası* vb.

BIÇAKLAMA a. Bıçaklamak eylemi.
—Deric. Bıçaklama makinesi.

BIÇAKLAMAK g. f. *Bir kimseyi bıçaklamak,* ona bıçak saplamak, onu bıçakla yaralamak.

◆ **bıçaklanmak** edilg. f. Bıçakla yaralanmak.

BIÇAKLANMAK → BIÇAKLAMAK.

BIÇAKLI sıf. Bıçağı olan: *Kendinden bıçaklı makine.*
—Kur. tar. Osmanlı sarayında, kiler koğuşunda görevlendirilen ağalara verilen ad. (Terfi edenleri anahtar gulamı ya da mum şakirdi olurdu.) ‖ *Bıçaklı eski,* padişahın özel işlerinde görevli kıdemli iç oğlanları ya da kıdemli zülüflü baltacılar. (Seferli koğuşunda on iki bıçaklı eski vardı. Bunlar terfi edince Sazendebaşı, Hamamcıbaşı, Çamaşırcıbaşı olurlardı. Zülüflü baltacılar ocağında da sekiz bıçaklı eski bulunurdu.)

BIÇAKLIK a. Bıçakların içine konulduğu kap, kutu ya da çekmece.
—Ev. eşy. Örtünün kirlenmemesi için üzerine bıçak konulan sofra aksesuarı.

◆ sıf. Bıçak yapmaya elverişli maden için kullanılır: *Bıçaklık çelik.*

BIÇKI a. İki kulpa tutturulmuş dişli bir ağızdan oluşan, ileri geri hareketlerle ağaç kesmeye, kereste yapmaya yarayan el aygıtı. ‖ *Bıçkı ustası,* BIÇKICI'nın eşanlamlısı.
—Ciltç. Eskiden ciltçilerin meşin traş etmekte kullandıkları balta biçiminde alet.
—Saraç. Deri ve kösele kesmek için saraçların kullandığı şimşir saplı ve hilal biçiminde çelik ağızlı alet (kesici ağız 12-17 cm boyundadır).

—Tarım. Bağ ya da meyve budamaya yarayan dişli bıçak.

BIÇKICI a. **1.** Kereste biçme fabrikasının sahibi. (Eşanl. HIZARCI.) **—2.** Kaplama sanayisinde kullanılan ince kaplama levhası ya da kaplamalık levha hazırlamak için bıçkı makinesinde odunu biçen usta. (Eşanl. HIZARCI, BIÇKI USTASI.) **—3.** Bıçkı fabrikasının işletme şefi.

BIÇKIEVİ a. Bıçkı ile kesim işlerinin yapıldığı işlik. (Eşanl. BIÇKIHANE.)

BIÇKIHANE a. BIÇKIEVİ'nin eşanlamlısı.

BIÇKIN sıf. ve a. (*bıçmak* > *biçmek*'ten). **1.** Kabadayı, külhanbeyi, kavgacı. **—2.** Korkusuz, gözü pek. **—3.** Çapkın, hovarda.

BIÇKINLAŞMAK gçz. f. Külhanbeyine yaraşır tavırlar takınmak, kabadayılık taslamak.

BIÇKINLIK a. Bıçkın olma durumu, niteliği.

BIDAA, BIDAAT ya da **BIZAAT** a. (ar. *bıḍāʿa, bıḍāʿat, bıżāʿat*). *Esk.* Sermaye, anapara.
—İsl. huk. *Bıdaa,* bir kimseye borç olarak verilen sermaye. (Sermayeyi veren kişi bunun kâr ya da zararından etkilenmez.)

BIDAAT → BIDAA.

BIDIK sıf. ve a. *Halk.* **1.** Kısa, tıknaz kimse için kullanılır: *Bıdık oğlan* **—2.** Küçük, ufak meyve için kullanılır: *Bıdık elmalar.*

BIĞIL a. Esk. sil. Okçulukta, yay üzerindeki kemikte oluşan kabarıklıklara, liflere verilen ad.

BIĞZA → BUĞZ.

Bıhtaşı. *Yörs.* Açık yerlerde oynanan bir çocuk oyunu. (Çocuklardan biri, bacaklarının arasından arkaya doğru bir taş atar. Taşın düştüğü yere işaret konur. Öteki çocuklar da aynı şekilde taş atarlar. Taşını, işaretin en ilerisine atan oyunu kazanır.)

BIKAN → BAYKAN

BIKILMAK → BIKMAK.

BIKKIN sıf. Sürekli aynı şeyi yinelemekten usanç duyan kimse; bunu ortaya koyan şey için kullanılır; bezgin: *Önündeki dosyaları bıkkın bir tavırla karıştırdı. Soruları bıkkın bir sesle yanıtlamak.*

BIKKINLIK a. **1.** Büyük bir ruhsal yorgunluk; usanç, bezginlik: *Bıkkınlık içinde olmak. Her şeyden bıkkınlık duymak.* **—2.** *(Bir kimseye) [bir şeyden, bir şey yapmaktan, bir kimseden] bıkkınlık gelmek,* sürekli yinelenen bir şeye, sık görülen bir kimseye artık katlanamaz duruma gelmek, ondan bıkmak, usanmak. **—3.** *(Bir kimseye) bıkkınlık vermek,* sözkonusu bir kimseyse, aynı şeyleri yineleyerek karşısındakini bunaltıp usandırmak; yinelenen bir şeyse, insanı sıkmak bunaltmak: *Günlerdir aralıksız yağan kar insana bıkkınlık veriyor.*

BIKMAK gçz. f. **1.** *Bir şeyden, bir şey yapmaktan bıkmak,* ona karşı artık hiçbir isteği kalmamak, ondan tat almaz, ona katlanamaz duruma gelmek; usanmak: *Yaşadığı bu anlamsız hayattan bıkmıştı. Hep aynı şeyleri dinlemekten bıktım. Sabah akşam aynı şeyleri yersen bıkarsın.* **—2.** *Bir yerden bıkmak,* orada bulunmaktan, yaşamaktan artık sıkılmak: *Buradan bıktım artık.* **—3.** *Bir kimseden bıkmak,* onun varlığından rahatsız olur, sıkılır duruma gelmek: *Bu seyyar satıcılardan da bıktım. Artık ondan bıktığını, ayrılmak istediğini söyledi.* **—4.** *Bıkıp usanmak,* aşırı ölçüde bezmek.

◆ **bıkılmak** edilg. f. Bıkmak eylemine konu olmak; usanılmak: *Çocuktan bıkılır mı hiç?*

◆ **bıktırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi bıktırmak,* onu sürekli rahatsız, tedirgin etmek; bıkmasına neden olmak; usandırmak: *Anlamsız sorularıyla beni bıktırdı. Bu telefonlar da bıktırdı artık.*

BIKTIRICI sıf. Yinelenmesiyle, tekdüzeliğiyle insanı bıktıran, insana usanç veren: *Bıktırıcı yakınmalar. Bıktırıcı sıcaklar.*

BIKTIRMAK → BIKMAK.

BILDIR be. *Halk.* (*bir yıldır*'dan). Geçen yıl, bir önceki yıl: *"Ama nerde bıldır yağan kar şimdi"* (Villon'dan S. E. Siyavuşgil).

BILDIRCIN a. **1.** Kekliğe benzeyen, kahverengimsi tüylü küçük kuş. (Bil. a. Coturnix coturnix, sülüngiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Bıldırcın gibi,* kısa boylu, dolgunca ve alımlı kız ya da kadın için kullanılır.
—ANSİKL. Buğday bıldırcını yüksek otlar arasında yuva yapan göçmen bir kuştur, Kuzey Afrika'da ya da Güney Avrupa'da kışlar. Daha çok tanelerle, bazen de böcek ve sümüklüböcek larvalarıyla beslenir. Bıldırcının birçok doğal düşmanı vardır; ayrıca insan tarafından yoğun biçimde avlanmaktadır. Kuzey Amerika'daki buğday bıldırcınına benzeyen türler yerleşik yaşar.
—Avc. Açık alanlarda bulunan bıldırcın, tüfekle ve ferma köpeğiyle, ovaların bitki örtüsü ve anızlar arasında avlanır. Köpeklere karşı kendini ustaca savunur, ama düz çizgi biçimindeki uçuşu oldukça yavaştır: bu nedenle ateş etmeden önce, bıldırcının kısa bir süre uçmasına izin vermek yerinde olur.
—Zool. Evcil bıldırcın ya da japon bıldırcını (*Coturnix coturnix japonica* alttürü), Japonya, Avrupa ve ABD'de yoğun biçimde yetiştirilmektedir. Ya 5-6 haftalık olmuş yavruların semizleştirilmesi ya da yumurta üretimi için yapılan bu beslenmenin başarısı, yumurtanın erken alınması-na, yüksek döl verme oranına ve yavruların hızlı büyümesine bağlıdır. Yavru bıldırcınlar 6 haftalık olunca erginlerin boyuna ulaşır; erkekler 120 g, dişiler 150 g. Bıldırcın yılda en çok 300 yumurta yapar: bu yumurtaların ağırlığı kendi ağırlığının 25 katını bulur. Rengi açık sarı ile koyu kahverengi arasında değişen yumurta kabuğunun üzerinde, her dişinin kendine özgü lekeleri bulunur. Bıldırcın besleme, büyük kuş kafeslerinde ya da salmalarda yapılır.

bıldırcın

BILDIRKİ sıf. *Halk.* Bir önceki; evvelki.

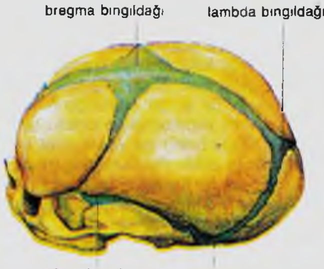
BILİNA a. (rusça sözc.) Ed. Eski Rusya'da epik şarkı.
—ANSİKL. Bılinalardaki kahramanlar, Muromlu İlya gibi efsane kişileri olabileceği gibi, biçim değiştirmiş tarihsel kişiler de olabilir. Bılinalar iki çevrime ayrılır: prens Vladimir ve yiğit bogatırların anlatıldığı *Kiev çevrimi* ile ticaret kenti Novgorod'un onuruna düzenlenen *Novgorod çevrimi.* Bu şarkılarda yiğitlik, büyü ve kahramanların becerisi yüceltilir.

BILLIK BILLIK sıf. Çok tombul, şişman.

BINÇİ → BINŞİ.

BINGIL BINGIL sıf. Etli, pelte gibi titrek.

BINGILDAK a. Anat. Kafatası tam kemikleşmeden önce, kemiklerin tırtıklı eklem yerlerinde bulunan kıkırdaklı alan.
—ANSİKL. Yeni doğmuş çocukta ortada iki büyük ve yanlarda dört küçük bıngıldak vardır. *Orta ön bıngıldak* (büyük bıngıldak) ya da bregma bıngıldağı en büyük olanıdır. Alın ve yankafa kemikleri arasında, eşkenardörtgen biçimindedir.

İki üç yıl içinde kapanır. *Art orta bıngıldak* ya da lambda bıngıldağı daha küçük ve üçgen biçimindedir. İki yankafa kemiğini artkafa kemiğinden ayırır, genellikle doğumda yoktur. *Yan bıngıldaklar,* çok kü-

çüktür, ön (pteriyon) ve arka (asteryon) bıngıldaklar olmak üzere ikiye ayrılır. Bıngıldaklardan doğum esnasında dölütün konumunu belirlemek için nirengi olarak yararlanılır.

BINGILDAMAK gçz. f. İnsanın etli, dolgun bir yanı ya da bir sıvı sözkonusuysa, oynamak, titremek.

BINŞİ, BINÇİ, BENKİ ya da **BENQI,** Çin'de kent, Liaoning'de, Şinyang'ın G.-D.'sunda; 751 100 nüf. (1990). Kömür ve alunit madenleri. Demir-çelik sanayisi.

BIRAKILMAK → BIRAKMAK.

BIRAKILMIŞLIK a. Fels. Heidegger' de, burada-varlık'ın kendini yitirmeyle sonuçlanan yozlaşma biçimlerinden biri. ("Anafor, bırakılmışlığa özgü kabullenmeme özelliğini açığa vurur [...], burada -varlık, 'onlar'ın kalp varlığının anaforundan kurtulamaz" [*Sein und zeit*, 38].)

BIRAKIŞMA a. Ateşkes, mütareke.

BIRAKIŞMAK → BIRAKMAK.

BIRAKIT a. Huk. TEREKE'nin eşanlamlısı.

BIRAKMA a. Bırakmak eylemi.
—Deniz huk. *İştirak payını bırakma,* donatma iştiraki*'nde ortağın, iştirake ait bir borcu ödeme yükümlülüğünden kurtulmak için iştirak payından vazgeçmesi. || *Sigortalı şeyi bırakma,* deniz rizikolarına karşı yapılan sigortalarda sigortalının sigorta bedelinin tümünü almak amacıyla sigortalı şey üzerindeki haklarını sigortacıya devretmesi.
—Saatç. Balansla maşayı ve maşayla bir eşapman dişlisini boşaltma işlemi. || *Bırakma açısı,* balans ile maşanın yer değiştirme devinimleri sırasında oluşturdukları açı.

BIRAKMAK g. f. **1.** *Bir şeyi bırakmak,* onu artık tutmamak: *İpi bırakma, sıkı tut. Kolumu bırakın lütfen.* **—2.** *Bir şeyi (bir yere) bırakmak,* onu (oraya) koymak: *Elindekileri masaya bırak, içeri gel.* **—3.** *Bir şeyi bir başka zamana bırakmak,* onu ertelemek: *Geziyi gelecek yıla bıraktım.* **—4.** *Bir şeyi bir yerde bırakmak,* onu orada unutmak: *Çantasını otobüste bırakmış.* **—5.** *Bir şeyi, bir şey yapmayı bırakmak,* ondan vazgeçmek, onu yapmayı, düşünmeyi, onunla ilgilenmeyi vb. tümüyle ya da bir süre sonra başlamak üzere kesmek: *Söylenmeyi bırak. Kitabı bırak, gel filmi seyret. Bu işin peşini bırakmayacağım. Önyargıları bırakmak.* **—6.** *Bir şeyi (yerinde, olduğu gibi vb.) bırakmak,* onu bulunduğu yerden almamak, durumunu değiştirmemek: *Koltuğu bırakın, masayı götürün. Koltuğu yerinde bırak.* **—7.** *Bir şeyi (somut), bir şeyin bir bölümünü bırakmak,* artık ona gerek, istek kalmadığı için ya da başka zamana, başka birisine saklamak amacıyla kullanmamak, tüketmemek: *Tatlının yarısını bıraktı. Birazını da sonraya bırakacağım. Birazını da sana bıraktım.* **—8.** *Bırakmak (emir kipi) + fiil (dilek ya da emir kipi) ya da bir kimseyi, bir şeyi bırakmak, bir şeyi, bir şeye bırakmak,* bir kimsenin ya da bir şeyin eylemine engel olmamak: *Bırakın geçelim. Annem bırakırsa gelirim. Dünyada bırakmam, yemeğe kalacaksınız. Toprağı dinlenmeye bırakmak. Bırak dilediğini düşünsün.* **—9.** *Bir işi, bir topluluğu bırakmak,* o işi artık yapmamak, o topluluktan ayrılmak: *Okulu bırakmak. Memuriyeti bırakıp ticarete atıldı. Politikayı bırakmak.* **—10.** *Bir şeyi, bir kimseye, bir topluluğa bırakmak,* onu ona vermek ya da devretmek; bir tür miras olarak aktarmak: *Tüm servetini yeğenine bıraktı. Garsona bahşiş bırakmak. Eski yönetim bize bir enkaz bıraktı.* **—11.** *Bir şeyi, bir kimseyi bir kimseye ya da bir kuruluşa bırakmak,* onu, o şeyi ona, oraya emanet etmek: *Kampa giderken köpeği komşuya bırakacağız. Valizlerinizi emanetçiye bırakabilirsiniz. Çocuğu anneme bırakıp alışverişe çıktım.* **—12.** *Bir alışkanlığı bırakmak,* o alışkanlıktan vazgeçmek: *Sigarayı, içkiyi bırakmak.* **—13.** *Bir şeyi ya da bir kimseyi tümleç + bırakmak,* durumunu değiştirmemek, olduğu durumda tutmak; onu kötü, güç bir durumda koymak: *Annesini hasta bırakıp geziye çıktı. Kapıyı açık bırak. Çocukları aç bırakma. İnsanları yoksul bırakmak. Bizi parasız bıraktı.* **—14.** *Arkasında bir kimseyi, bir şeyi bırakmak,* ölümle, yaşayan bir kimseden ayrılmak ya da ölümünden sonra varlığını sürdürecek bir eserin yaratıcısı olmak: *Arkasında bir dul ve üç yetim bıraktı. İyi bir ad bırakmak. Arkasında önemli bir yapıt bırakan ressam.* **—15.** *Bir şeyi (soyut) bir kimseye bırakmak,* onu, ona vermek, ondan yararlanmasını sağlamak: *Bana düşünmek için biraz zaman bırak. Ona hiçbir seçenek bırakmadın.* **—16.** *Bir kimseyi bırakmak,* ondan ayrılmak, onu terk etmek: *Karısını ve üç çocuğunu bıraktı.* **—17.** *Bir kimseyi (bir yerde) bırakmak,* terk etmek, artık onunla birlikte olmamak; onu birlikte götürmemek: *Onu garda bıraktım. Bizi yalnız bırakın, konuşacaklarımız var. Çocukları evde bıraktık.* **—18.** *Bir şey bırakmak,* kendi eyleminden, kullanımından sonra oluşacak ya da devam edecek bir şeye yol açmak: *Çarpma döşemede iz bıraktı. Leke bırakmak.* **—19.** *Bıyık, sakal bırakmak,* uzatmak. **—20.** *Bir kimseyi bir yere bırakmak,* onu, oraya götürmek: *Onları evlerine bıraktık. Beni Osmanbey'de bırakır mısınız?* **—21.** *Yapılacak bir şeyi bir kimseye bırakmak,* kendi yapmamak ve başka birinin yapmasını sağlamak, ona yüklemek: *Bütün işi bana bıraktınız. Çocukların sorumluluğunu tümüyle ona bıraktı.* **—22.** *Bir şeyi (bir kimseye) belli bir fiyata bırakmak,* onu daha düşük bir fiyata satmayı kabul etmek: *Bu vazoyu size daha ucuza bırakabilirim. Yüz bine bırakırsan alırım.* **—23.** *(Bir kimseye) belirli bir miktar bırakmak,* (ona) bir kazanç, gelir sağlamak: *Bu hisse senetleri yıl sonunda epey kâr bırakıyor.* **—24.** *Bir kimseyi (sınıfta, bir dersten) bırakmak,* onu geçirmemek. **—25.** *Bırak Allahını seversen,* bir kimse ya da nesneyi önemsememe, ona değer vermeme gerektiğini belirtmek için söylenir: *Bırak Allahını seversen, ben de onu adam sanmıştım.* || *Bıraktığım ya da bıraktığın yerde otluyor,* bir kimsenin hiçbir gelişme göstermediğini belirtmek için söylenir.
—İkt. *Bırakın yapsınlar, bırakın geçsinler (Laissez faire, laissez passer),* Dr. François Quesnay ve Jean-Claude Marie Vincent Gournay'in ortaya attığı, Adam Smith tarafından yeniden ele alınan, kamu müdahalelerinin, önerdiklerinin aksine sonuçlar üreteceğini belirten tümce. (Devlet vatandaşlarının işlerine karışmamalı, onları içte ve dışta korumakla yetinip, yalnızca bireylerin olanaklarını aşan ve kamusal çıkarlara yönelik işletmeleri elinde bulundurmalıdır.)
—Oy. Bir sonraki elde aynı parayı oyuna sürmek amacıyla kazancını yerden almamak. || *El bırakmak, sayı bırakmak,* karşı taraf adına, kolay bir el ya da bir sayıdan vazgeçmek.

◆ gçz. f. Yapıştırılmış bir şey sözkonusuysa, yapışık durumdan çıkmak; ayrılmak: *Duvar kâğıtları köşelerden bırakmış.*

◆ **bırakılmak** edilg. f. Bırakmak eylemine konu olmak: *Vestiyere bırakılan paltolar. Masalardan birinde şemsiye bırakılmış.*

◆ **bırakışmak** işt. f. Savaşa, çatışmaya karşılıklı olarak son vermek; ateşkes yapmak.

◆ **bıraktırmak** ettirg. f. *Bir kimseye bir şeyi bıraktırmak,* onun o şeyi, o kimseyi bırakmasını sağlamak; bırakmasına yol açmak: *Bir hastaya sigarayı bıraktırmak. Bu olay ona işini bıraktırdı.*

BIRAKTIRMAK → BIRAKMAK.

BIRANGAR ya da **BARAUNGAR** a. (moğ. *baran, baraun,* sağ ve *gar,* kol'dan). Moğol askeri örgütünde ordunun sağ kolu.
—ANSİKL. Moğol kabilelerini toplayan Cengiz Han, orduyu yeniden düzenleyerek son biçimini verdi. Moğollar'ın ardından Türkistan ve İran'da devlet kuran Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler de ordunun sağ kanadı için Bırangar sözcüğünü kullandılar.

BIYIK a. **1.** Erkekte üstdudağın üzerinde çıkan kıllar: *Sesi kalınlaşıyor, bıyıkları çıkmaya başlıyor.* **—2.** Kesilmeden bırakılan bu kıllar (tekil ve çoğul olarak aynı anlamı taşır): *Bıyığı var mıydı? Bıyığını inceltmek.* **—3.** Kadınlarda üstdudağın üzerinde oldukça belirgin görülen ayva tüyleri. **—4.** Etçil ve kemirgen hayvanların üstdudaklarındaki duyarlı uzun kıllar. **—5.** Kimi balıklarda ağzın iki yanında bulunan, dokunma ve özellikle de tat alma duyumu veren ipliksi uzantılar. **—6.** Tırmanıcı bitkilerde tutunmayı sağlayan sürgünler. (SÜLÜK de denir.) **—7.** *Arg.* Bıyıklı kimse. **—8.** *Bıyık altından gülmek,* bir kimsenin durumuyla alay ettiğini sezdirmeden gülümsemek. || *Bıyık bırakmak,* bıyık uzatmak. || *Bıyık burmak, bükmek,* yiğitlik, kabadayılık taslamak amacıyla bıyığını başparmağıyla işaret parmağı arasında döndürerek bükmek. || *Bıyık çekmek,* boya ile bıyık yapmak: *Oyunda baba rolünü oynayacak çocuğa bıyık çekip, fötr şapka giydirdiler.* || *Bıyık falına varmak,* içinde bulunduğu güç bir durumdan kurtulma yollarını düşünürken sürekli biçimde bıyığı ile oynamak. || *Bıyığı yelli,* aşırı ölçüde kendini beğenen, gururlu, kibirli kimse için kullanılır. || *Bıyığını balta kesmemek,* kendini üstün görerek kimseden korkup çekinmemek. || *Bıyığını silmek,* bir işi bitmiş sayarak izlemekten vazgeçmek. || *Bıyıkları terlemek,* bıyıkları yeni yeni çıkmaya, belirmeye başlamak. || *Bıyıklarını ele almak,* çocukluk çağından delikanlılık çağına girmek.
—Balıkç. Bazı balıkların (sazan, dikenliyüzgeçliler, bıyıklıbalık vb.) dudaklarından sallanan, dokunma ve özellikle tat alma duyu organı görevi yapan, etli iplikçik.
—Berbl. *Badem bıyık,* yanları traş edilerek yalnız burun hizasında bırakılan küçük bıyık. || *Bektaşi bıyığı,* biçim verilmeden, olduğu gibi bırakılmış pos bıyık. || *Bıyık maşası,* eskiden bıyıklara şekil vermek için kullanılan maşa. || *Burma bıyık,* dudak üstü kılları kırpılmış, yanlardaki kılları uzatılıp parmakla burularak biçim verilmiş bıyık. || *Duglas bıyık,* düz ve ince bıyık. (Amerikalı aktör Douglas Fairbanks'ın bıyık biçiminden moda olmuştu.) || *Karanfil bıyık,* dudak üstüne gelen kılları, parmakla kıvrılarak toplanmış bıyık. || *Kaytan bıyık,* dudak üstüne gelen kılları kırpılmış, üstten derince traş edilmiş, dudağın yanlarından hafifçe sarkan ince bıyık. || *Kırpık bıyık,* uçları kırpılmış, dudak üstünde küçük bir yastıkçık biçiminde bırakılmış bıyık. (Birinci Dünya savaşı yıllarında moda olmuştu.) || *Pala bıyık,* yanaklardan dört, beş parmak dışarı taşacak biçimde uzatılmış, uçları burularak sivriltilmiş gür bıyık. (Dudak üstüne gelen kıllar kırpılırdı.) || *Pis bıyık,* kılları gür çıkmayan ve düzene sokulamayan bıyık; çok ince bıyık. || *Pos bıyık,* alt kılları parmak ucuyla toplanmış, uç kısmı dudak bitiminden tel tel aşağı sarkan bıyık. || *Sıçankuyruğu bıyık,* çok fazla inceltilmiş düz bıyık. || *Yastık bıyık,* bıyıkla birlikte, bıyık altına gelen sakal kılları da uzatılıp birlikte burularak oluşturulan bıyık.
—Denizc. Yelkenli gemilerde, cıvadranın her iki yanına, destemoraya yakın, kemerelere koşut olarak konan yatay seren. (Baston ventolarını cıvadradan açık tutmaya yarar.)
—El sant. İğne oyasında, oya ile kumaşın birleştiği yere yapılan, çıkıntılı küçük süslemeler.

BIYIKLANMAK gçz. f. Bıyığı çıkmak.

BIYIKLI sıf. **1.** Bıyığı olan. **—2.** Bıyık bı-

rakmış erkek için kullanılır: *Kaytan bıyıklı bir delikanlı.* **—3.** *Arg. Bıyıklıya piyaz vermek*, polis, jandarma vb. ile iyi geçinmek.

BIYIKLI ALİ PAŞA *(Silahtar)*, türk sadrazam (İstanbul ? -*ay.y.* 1755). Ayasofya evkafı kâtibi Mehmet Efendi'nin yanına girdi. Bir süre müezzinlik yaptıktan sonra teberdar olarak Hasoda'ya alındı. Rikapdar, çuhadar, silahtar (1751) oldu. Osman III döneminde etkisi arttı; kendisine sadrazamlık yolunun açılması için Aydın muhassıllığına gönderildi. 1755'te sadrazamlığa getirildiyse de bu görevde 63 gün kalabildi. Rüşvet suçlamasıyla görevden alınarak idam edildi.

BIYIKLI MAYMUN a. Ekvator Afrikası'nda yaşayan, mavi suratlı maymun. (Bil. a. *Cercopithecus cephus;* uzunkuyruklumaymungiller familyası.)

BIYIKLI MEHMET PAŞA İmrahor, türk beylerbeyi (öl. Diyarbakır 1524). Enderun'da yetişti. Çeşitli saray hizmetlerinde yükselerek baş imrahor oldu. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferinde Bayburt'u almakla görevlendirildi. Bayburt'u ele geçirdikten sonra Canik, Trabzon, Şebinkarahisar sancakları birleştirilerek kurulan Erzincan beylerbeyliğine atandı. Yavuz'un buyruğuyla Kemah kalesini kuşattı (1515). Diyarbakır serdarlığına getirildi; Şah İsmail'in bu bölgeye vali olarak gönderdiği Ustaclu Han ile savaşarak onu Mardin'e kadar çekilmek zorunda bıraktı. Daha sonra Mardin dolaylarındaki Koçhisar'da Ustaclu Han'ı kesin bir yenilgiye uğrattı. Böylece Mardin, Ergani, Çermik ve Birecik, osmanlı egemenlik sınırı içine girdiği gibi Musul, Kerkük, Hasankeyf ve Rakka da Osmanlı devletine bağlandı. Yeni kurulan Diyarbakır eyaletinin ilk beylerbeyi olan Mehmet Paşa'ya bölge halkı "Fatih Paşa" sanını verdi.

BIYIKLI MUSTAFA PAŞA → BOZOKLU MUSTAFA PAŞA.

BIYIKLI ÖTLEĞEN a. Küçük ötücü kuş. (Bil. a. *Lusciniola melanopogon;* sinekkapangiller familyası; boyu 13 cm.)

BIYIKLIBALIK a.Tatlı sularda yaşayan, üstdudağında iki çift bıyık bulunan, sırt ve kısa anal yüzgeçleri olan kemikli balık. (Türkiye'deki en yaygın bıyıklıbalık türü, bıyıklıbalık, Froti, hasbalık, imsirik, kersine, mayabalığı, sarı bıyıklıbalık ve sirozbalığı adlarıyla tanınan *Barbus barbus*'tur.)

—ANSİKL. Bıyıklıbalıklara temiz ve akıntılı sularda, çakıllı ve kumlu diplerde (buralarda küçük avları yakalayarak beslenir) rastlanır. Bıyıklıbalık daha soğuk ve daha bol oksijenli sulara giderek mayıs ayında yumurtlar. *Barbus* cinsi üyelerinin Oligosen'den bu yana yaşadıkları bilinir. *Barbus* cinsinin birçok türü Afrika'da Nil'den Zambezi'ye kadar uzanan alanda bulunur; bazı türlere Büyük Sahra'daki geçici su kaynaklarında bile rastlanır. Kör olan bazı türlerse mağaralarda yaşar. Asya'daki türler arasında, *Barbus* cinsinin en iri üyesi mahser (boyu 3 m'yi bulabilir) de yer alır.

—Balıkç. Bıyıklıbalık, akarsuların en hızlı aktıkları kesimi ve özellikle de köprü ayakları yakınında oluşan çalkantılı kesimleri sever. Dipten beslenir ve hemen hemen bütün yemlere gelir. Bıyıklıbalığı avlamak için kurşunlu olta çok uygundur. Bıyıklıbalık, suya yakın geçen çekirgeleri yakalayabilmek için suyun dışına bile sıçrayabilir.

BIYIKLIOĞLU (Mehmet Tevfik), türk tarihçi, yazar, asker ve diplomat (Çanakkale 1899 - Ankara 1961). Harp okulu'nu (1908), Harp akademisi'ni bitirdi (1914). Kurtuluş savaşı'nda Batı cephesi harekât şubesi müdürlüğü yaptı. Lozan konferansı'nda türk delegasyonunda askeri danışman olarak bulundu. Kurmay albaylıktan emekli oldu. İki kez Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği yaptı (1924 - 1926 ve 1928 - 1932). Moskova elçisi oldu (1927), bir yıl bu görevde kaldı. Türk Tarih kurumu'nun ilk başkanıdır. Başlıca yapıtları: *Hint tarihi* (1931), *Trakya'da milli mücadele* (1956), *Türk İstiklal harbi* (1962), *Atatürk Anadolu'da 1919 -1921* (1959), *Osmanlı ve türk doğu politikası* (1958), *Mondros mütarekesi ve tatbikatı* (1962). Tarihe ilişkin, çeşitli çeviri kitapları da yayımlandı.

BIYIKSIZ sıf. **1.** Bıyığı olmayan. **—2.** Bıyığını kesmiş erkek için kullanılır.

BIYIKTAY (Ömer Halis), türk asker (Erzincan 1883 - İstanbul 1939). Harp okulu'nu bitirdi (1905). Türk-İtalyan savaşı nedeniyle Harp akademisi kapandığından akademiyi bitirişi gecikti (1914). Kurmaylığı onandı (1915). Türk-İtalyan, Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. Muhtelif birliklerde ve askeri kuruluş ve kurumlarda görev aldı (1905-1914). X. Kolordu emrine verildi. Irak ve havalisi komutanlığı kurmay kurulunda görevlendirildi (1915-1917). 6. Tümen, 57. Tümen kurmay başkanlıklarını yaptı (1917-1918). Binbaşılığa yükseldi (1918). 20. Kolordu kurmay başkanlığına getirildi (1919). Tümen komutanlığına atandı (1920-1924). Generalliğe yükseldi (1927). Milli savunma bakanlığı müsteşar yardımcılığı (1928 -1929), Milli savunma bakanlığı kara müsteşarlığı, 3. Tümen komutanlığı, Genelkurmay eğitim dairesi başkanlığı, İstanbul komutanlığı görevlerinde bulundu (1929-1939). Korgeneralliğe yükseldi (1934).

BIYITLI, Aydın'ın Koçarlı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 754 nüf. (1990). Belediye.

BIZ ya da **BİZ** a. Marangl. ÇİZECEK'in eşanlamlısı.

BIZAAT → BIDAA.

BIZBIZ a. ZIBZIBI'nin eşanlamlısı.

BIZDIK a. (erm. *bızdig*'den). *Tkz.* Küçük çocuk.

BIZIK a. Seksol. Cinsel doyum için kullanılan dikleşmiş penis biçiminde ağaçtan, köseleden, fildişinden, vb. yapılmış alet.

BIZIR a. Anat. Kadın cinsel organının üst kısmında bulunan ve dikleşebilen küçük organ. (Eşanl. KLİTORİS.)

—ANSİKL. Kadında bızır süngersi cismi olmayan, oyuklu iki bölümden oluşur ve küçük dudakların bızır gemi denen bir kıvrımıyla yönlendirilir. Bızır kösnüde, sevide önemli yeri olan bir organdır.

Bİ- önek (ar. *bi-*). *Esk.* Sözcük başlarına gelerek "ile" anlamı verir: *biddefaat* (defalarla, defalarca): *"... biddefaat beyannameleriyle esasen ilan eylemiştir"* (M.K. Atatürk), *bilistifade* (yararlanarak): *"Bu suikasttan bilistifade..."* (M.K. Atatürk), *bilistişare* (danışarak, görüş sorarak): *"... bilistişare ayrıca bir beyannamenin ilanı tabiidir "* (M.K. Atatürk), *bilkuvve* (eyleme geçmemiş, düşünce halinde): *"Çocuklarda bu kabiliyet ancak bilkuvve mevcuttur "* (Hüseyin Cahit), *bilkülliye* (bütünüyle): *"Orduyu hümayunları ise bilkülliye siyasi cereyanlardan münezzeh..."* (M.K. Atatürk), *bilmecburiye* (mecbur olarak): *"Yahya Kaptan'ın bilmecburiye tesliminden sonra..."* (M.K. Atatürk), *bilmuhabere* (haberleşerek): *"... malum olduktan sonra bilmuhabere kararlaştırılacaktır "* (M.K. Atatürk), *bilmünasebe* (ilişkisi olduğu için, yeri gelmişken): *"Efendiler, burada, bilmünasebe arz edeyim ki..."* (M.K. Atatürk), *bilmürur* (geçerek):*"Rumeli sahiline bilmürur Akbaş depolarına vaziyet ettiği..."* (M.K. Atatürk), *bilmüsademe* (çarpışarak): *"... bilmüsademe cebren işgali tahakkuk etmiştir "* (M.K. Atatürk), *bilmüzakere* (görüşerek): *"...bilmüzakere ilanı zaruri telakki olunmaktadır "* (M.K. Atatürk), *bilvesile* (yeri gelmişken): *"... takdirle karşılandığını bugün bilvesile zikretmek isterim "* (M.K. Atatürk), *bilvücuh* (göründüre, görünüşüyle): *"Anadolu'nun bilvücuh en emin mahalli olan Sivas'ta..."* (M.K. Atatürk), *binnetice* (sonuç olarak): *"...binnetice felaketten felakete rezaletten rezalete sürüklenmekten..."* (M.K. Atatürk), *bittahkik* (inceleyerek): *"Bittahkik işarına inayetlerini rica ederim "* (M.K. Atatürk), *bittecrübe* (tecrübeyle): *"...cüret edegeldikleri bittecrübe sabittir "* (M.K. Atatürk), *bittesadüf* (tesadüf olarak, rasgele): *"Bittesadüf oralarda bir istihkam mülazımımız vardı "* (M.K. Atatürk), *bittesir* (tesirle, etki yoluyla): *"Hz. Ebubekir'in bittesir makam-ı hilafeti işgâl etmesi isabet oldu "* (M.K. Atatürk), *bittevkif* (tutuklanarak): *"... bittevkif Malta'ya götürülmüş olan murahhaslar tahliye olunmuş..."* (M.K. Atatürk).

—Dilbil. *"Bi-"*, harfi tarif olan *"el"*'in önüne geldiğinde, *"el"*'i izleyen sözcüğün başında hurufı kameriyeden biri olursa *"bi-"* ve *"el"* birleşerek *"bi-l-"* biçiminde sözcüklere bağlanır; hurufı şemsiyeden biri olursa, *"el"*'in *"-l-"*'si, kendisinden sonraki harfe dönüşür: *bi-el-defaat*〉 *bi-d - defaat.*

Bİ- önek (fars. *bi-*). *Esk.*Başına geldiği sözcüklere olumsuz anlam verir: *biaman* (amansız, acımasız, merhametsiz): *"Kim hışmı zâil olsa dahi biaman olur"* (Nef'i, XVII. yy.), *biasıl* (asılsız): *"... hükümet-i merkeziyenin ne kadar biasıl ve millet ile alakasız bir heyet-i acize olduğunu..."* (M.K. Atatürk), *bibaha* (paha biçilmez), *bilbaht* (bahtsız, talihsiz), *bibedel* (benzersiz, eşsiz): *"Şahika hanım pek hoştur, güzeldir, bibedeldir "* (H.R. Gürpınar), *bidâd* (adaletsiz, zalim), *biedeb* (edepsiz, terbiyesiz), *biedebane* (edepsizcesine), *bifaide* (faydasız, işe yaramaz), *bigayret* (tembel, hareketsiz), *bihadd ü payan* (uçsuz bucaksız), *bihod* (çılgın), *biidrak* (anlayışsız): *".... biidrak bir hain lazımdı "* (M.K. Atatürk), *biinsaf* (insafsız, acımasız), *bikâr* (işsiz, bekâr), *bikarar* (kararsız, şaşkın): *"Kaçan hayalin ile ben ki bikarar olurum"* (Hümami, XV. yy.), *biluzum* (gereksiz), *bimahal* (yersiz), *bimaksad ü bigünah* (sebepsiz ve günahsız), *bimana* (anlamsız, saçma): *"Çünkü boş, bimana şeylere mübteladır "* (H.C. Yalçın), *bimecal* (dermansız, takatsız): *"Galib gibi bimecal kaldı"* (Şeyh Galip, XVIII. yy.), *bimekân* (yersiz yurtsuz, başıboş, serseri), *bimerhamet* (acımasız), *bimihnet* (sıkıntısız, eziyetsiz): *"Bimihnet ü gam vusul-i dildar"* (Şeyh Galip, XVIII. yy.), *bimihr ü vefa* (sevgisi, vefası olmayan), *biminnet* (yapılan iyiliği başa kakmayan, Tanrı), *bimuhaba* (çekinmeden, sakınmadan): *"... bimuhaba onların tatbikatına İtilaf devletlerince başlanmıştır "* (M.K. Atatürk), *binasib* (nasipsiz), *binazir* (eşi, benzeri olmayan), *bineva* (nasipsiz, zavallı, düşkün): *"Öptür doyunca damenini binevalara"* (Baki, XVI. yy.), *biniyaz* (katı yürekli, yalvarıp yakarmayı kabul etmeyen; kimseye yakarmayan Tanrı): *"Nazeylesün sipihre o kim biniyaz olur"* (Laedri), *binihaye* (nihayetsiz, sonsuz), *bipayan* (sonsuz, sınırsız): *"... bize karşı ruhları kapandığı vakit bipayan bir elem duyarız "* (H.C. Yalçın), *biperva* (pervasız, korkusuz): *"Mest-i nazım kim büyüttü böyle biperva seni"* (Nedim, XVIII. yy.), *biriya* (riyasız, yalansız): *"Netekim nergis olur mest-i biriya olalım"* (Şeyhi, XV. yy.), *biruh* (ruhsuz, cansız), *bisabr* (sabırsız): *"Kara saçın bigi bisabr ü ihtiyar olurum"* (Hümami, XV. yy.), *biser* (başsız): *"Pamal-i hasm-i biser ü pâ kıldın ey felek"* (Fuzuli, XVI. yy.), *bisükûn*, (hareketli, durmayan), *bişekk* (şüphesiz), *bişuur* (şuursuz, düşüncesiz).

Bİ- (fr. *bi-*). Org. kim. Bir molekülün, özdeş iki kökün birliğinden oluştuğunu gösteren önek. (Örneğin *bifenil*, iki fenil kökünün birliğinden oluşur.)

BI Anorg. kim. *Bizmut*'un simgesi.

Bİ'A ya da **BEY'A** a. (ar. *bey'â*). *Esk.* **1.** Satış. **—2.** Satın alma.

bıyıklıbalık *(Barbus barbus)*

İsrail elçisi

Hayim Nahman Bialik

BİA a. (ar. *bi ʿa*). *Esk.* Kilise, sinagog gibi müslüman olmayanların mabedi.

BİA, Fildişi Kıyısı'nın doğu kesiminde ırmak (Gana'da doğar), Aby denizkulağının kolu. —Ayame'de baraj ve hidroelektrik tesisi.

BİAFRA CUMHURİYETİ, Afrika'da devlet. Nijerya'nın kuzey kesimindeki müslüman ve geleneklerine bağlı halklar (özellikle Hausalar ve Pöller) ile, güney-batı kesimindeki müslüman ve hıristiyan Yorubalar ile doğu ve güney-doğu kesimlerindeki hıristiyan İbolar arasındaki kökü çok eskilere dayanan anlaşmazlıklar sonucunda, Nijerya'nın doğu bölgesinin ülkeden ayrılmasıyla (30 mayıs 1967) kuruldu. Ayaklanan bölge, yaklaşık 14 milyon kişinin (yani federasyonun toplam nüfusunun dörtte birinden az) yaşamasına karşılık, ülkenin en zengin kesimiydi. Doğal gaz, petrol, kömür yataklarının ve tropikal ormanların işletilmesi sayesinde, Nijerya'nın toplam üretiminin yüzde 60'tan çoğunu sağlıyordu.

1964'te Güney bölgesi, federal seçimleri boykot etti; güçlükle sağlanan bir anlaşma, federasyonun dağılmasını önledi. İbolar'dan olan devlet başkanı general İronsi, ülkede bölgeleşmeyi yasakladıysa da, 1 ağustos 1966'da bir darbeyle devrildi ve federasyon yeniden kuruldu, bu arada Kuzey bölgesi İbolar'a karşı gerçek bir kıyım uyguladı. Yaklaşık 2 milyon kişi, Doğu eyaletine göç etti. 28 mayıs 1967'de, yeni devlet başkanı general Gowon, federasyonu on iki bölgeye ayırdı; 30 mayısta Biafra, albay Ojukwu'nun yönetimi altında bağımsızlığını ilan etti.

Biafra birlikleri Benin'i ele geçirerek, Lagos'a doğru ilerlediler. Ama eylül ayında geri çekilmek zorunda kaldılar ve kuzeylilerin yeniden ele geçirdikleri topraklarda (Benin ve Asaba) İbolar kıyıma uğratıldı.

Afrika birliği örgütü eylül 1967'de sömürge döneminden kalma sınırların dokunulmazlığı ilkesi adına, ayrılmaya karşı çıktı. Bununla birlikte, 1968 yılı içinde Tanzaniya, Gabon, Fildişi Kıyısı ve Zambiya, Biafra'yı tanıdılar: Portekiz, İsrail ve Fransa da maddi yardımda bulundu. Federal hükümet ise SSCB ile Büyük Britanya'dan yardım gördü ve kontrolü elinde tutmayı sürdürerek Biafra'ya hemen etkili bir abluka uyguladı.

18 mayıs 1968'de Port Harcourt'un teslim olması, Biafra'yı kuşatılmış bir kaleye dönüştürdü. Yıl sonunda, en önemli besin üreten bölgeler yitirildi.

Sonunda açlık Biafra'yı yendi. Ojukwu, yetkilerini general Effiong'a devrederek Fildişi Kıyısı'na sığındı. Effiong, 12 ocak 1970'te Lagos'ta hiçbir koşul öne sürmeden teslim anlaşmasını imzaladı.

BİAFRA koyu → BONNY koyu.

BİAGİ (Vittorio), italyan dansçı ve koreograf (Viareggio, Toscana, 1941). 1958-1960 arasında Milano'da la Scala'da, 1961-1966 arasında da, *Bir faunanın öğleden sonrası* (1965) adlı yapıtı düzenlediği XX. yy. Balesi'nde dans etti. Sonra Paris'teki Opéra-Comique'e geçti. Burada yıldız dansçı olarak, Claude Bessy'nin yönetiminde, *Play-Bach* adlı yapıtı yorumladı. Lyon operası'nda bale yöneticiliği yaptı (1969-1976). Burada *Aleksandr Nevskiy* (müziği Prokofyev'in; 1970), *Romeo ve Juliet* (1970), *Espaces inhabitables* (müziği F. Bayle'in) ve *la Symphonie fantastique* (Berlioz'un anısına saygı; 1972) adlı yapıtları sundu. 1973'te M. Béjart'ın *Symphonie pour un homme seul* adlı yapıtının yeni bir yorumunu gerçekleştirdi. 1976'da Lyon'da koregrafisini yaptığı ve sahneye koyduğu *İlahi komedya*'yı sundu. 1977'de Germinal Casado'nun *le Jardin des délices* adlı yapıtını Karlsruhe'de ilk kez yorumladı. Émilie-Romagne tiyatrolar derneği tarafından oluşturulan bir topluluğu yönetti (1978). Ertesi yıl konuk koregraf olarak Küba ulusal balesi'yle çalıştı.

BİALA PODLASKA, Polonya'da **(Podlaska)** kent, voyvodalık merkezi, Beyaz Rusya yakınında ; 35 000 nüf. Dokuma ve kereste sanayileri. Makine yapımı. Eski Radziwill sarayının kalıntıları. — *Biala Podlaska voyvodalığı* (5 348 km^2; 303 000 nüf. [1989]), kırsal özelliğini (çavdar, patates) büyük ölçüde sürdürmektedir.

BİALİK (Hayim Nahman), ibranice yazan edebiyatçı (Rady, Jitomir yakınında, Ukrayna, 1873 - Viyana 1934). Şair, romancı, eleştirmen, çevirmen ve yayımcı olan Bialik'in, siyonist hareketin ve modern yahudi kültürünün oluşmasında belirleyici bir etkisi oldu. Lirik esinini yahudiliğin kaynaklarından aldı. İsrail topraklarına duyduğu özlemi dile getirdi (*Al'oiseau* [fr. çev.], 1891). İbrani halkının uğradığı kıyımı ve özellikle Kişinev pogromunu gözler önüne serdi (*Be'ir haharega*, 1904). Eski ve yeni sözcükleri kullanarak ibrani dilini zenginleştirdi (*Sefer ha-Aggada*, 1907). İsrail'de toprağa verildi. İsrail'in en büyük edebiyat ödülü Bialik adını taşır.

BİALİL a. (fr. *biallyle*). Org. kim. Formülü

$$H_2C=CH-(CH_2)_2-CH=CH_2$$

olan dienli hidrokarbon; magnezyumun, alil bromüre etkimesiyle elde edilir. (Eşanl. DİALİL, 1.5 HEKSADİEN.)

BİALOGARD, Polonya'da kent, Koszalin yakınında; 23 000 nüf. Demiryolu merkezi. Kereste ve deri işçiliği. Elektrikomekanik.

BİALOSZEWSKİ (Miron), polonyalı yazar (Varşova 1922). İlk kitabı (*la Tournure des choses* [fr. çev.], 1956), kent yaşamının mit'lerini ve günlük hayatımıza giren nesnelerin yadırgatıcılığını dile getiriyordu. Daha sonra, yanılgılar, saçmalıklar ve yepyeni buluşlarla dolu konuşma dilini kullanarak, deneyimsel şiirine derinlik kazandırdı (*Infarctus* [fr. çev.], 1977). 1955'te "Tarczynska sokak tiyatrosu" adlı amatör bir şiir tiyatrosunun kuruluşuna katıldı (*Théâtre à part* [fr. çev.], 1971). *Journal de l'insurrection de Varsovie* (fr. çev.) [1970] adlı yapıtında, savaşın resmi yorumunu, kahramanlıkları, olayları bir yana bırakarak, günü gününe yaşanan bir trajedinin boğuntusunu vermeye çalıştı.

BİALOWIEZA, Polonya'da ormanlık kütle (580 km^2), Bialystok yakınında. Bialowieza'nın bir bölümü Beyaz Rusya topraklarında uzanır (710 km^2 boyunca). Doğu Avrupa'nın ilk orman örtüsünün kalıntısı. Bizonlara ve tarpanlara (yaban atı ırkı) ayrılmış bir rezervi kapsayan ulusal park.

BİALYSTOK, Polonya'nın K.-D. kesiminde, kent, voyvodalık merkezi; 268 100 nüf. (1990). Dokuma (pamuk, yün), makine, besin ve kereste sanayileri. *Bialystok voyvodalığı* (10 055 km^2, 684 500 nüf. [1989]), bir ölçüde korularla kaplıdır, sanayi bitkileri (çavdar ve patates) yetiştiriciliği.

BİANCHİ (Francesco), italyan besteci (Cremona 1752 - Hammersmith, İngiltere 1810). Jommelli'nin öğrencisi. Paris, Milano ve Venedik'te çalıştı. Londra'ya yerleşince, King's Theatre'ın başına geçti. 70 operasından 18'ini Paris'te oynanmak üzere fransızca metin üzerine besteledi: *la Réduction de Paris* (1775), *le Mort marié* (1777).

BİANCHİ (Thomas Xavier de), fransız türkolog (Paris 1783 - ay.y. 1864). Türkçe, arapça, farsça öğrendi. Paris'te, türkçe çevirmeni olarak çalıştı. Türkiye'ye giden elçilik memurları, tüccar, gezgin ve denizciler için pratik dil kitapları yazdı. Yapıtları: *Vocabulaire français-turc* (Fransızca-türkçe küçük sözlük, 2 cilt, 1829-1831), *Le guide de la conversation en Français et en Turc* (Fransızca ve türkçe konuşma rehberi, 1839), J.D. Kieffer ile birlikte yazdığı *Dictionnaire turc-français* (Türkçeden fransızcaya sözlük, 2 cilt, 1835-1837), tek başına yazdığı *Dictionnaire français-turc* (Fransızcadan türkçeye sözlük, 2 cilt, 1843-1846) vb.

BİANCHİ (Nicomede), italyan tarihçi (Reggio nell'Emilia 1818 - Torino 1886). Modeno ve Reggio geçici hükümeti üyesi sıfatıyla 1848 ulusal eyleminde etkin bir rol oynadı, sonra Piemonte'ye çekildi ve Arşivler genel denetmeni oldu. Yapıtları: *Storia Documentata della diplomazia europea in Italia, dal 1814 al 1861* (1865-1872) ve *Storia della monarchia piemontese dal 1773 al 1861* (1877-1885).

BİANCHİ (Luigi), italyan matematikçi (Parma 1856 - Piza 1928). Pisa Üniversitesi'nde profesörlük ve Pisa Yüksek öğretmen okulu'nun müdürlüğünü yaptı. "Diferansiyel geometri" terimini yarattı (1894) ve eukleidesçi olmayan geometrileri inceledi. Aşırıuzay üzerine çalışmaları görelilik kuramının gelişmesine katkıda bulundu.

BİANCHİ-BANDİNELLİ (Ranuccio), italyan arkeolog (Siena 1900 - Roma 1975). Roma Üniversitesi'nde arkeoloji dersleri verdi. İtalyan Komünist partisi üyesi ve Gramsci enstitüsü müdürüydü. Yayımladığı birçok yapıt arasında *Storicità dell'arte classica* (1943), *Diario di un borghese* (1948), *Archeologia e cultura* (1961), *L'arte romana nel centro del potere* (1969) ve *La fine dell'arte antica* (1970) sayılabilir.

BİANCİARDİ (Luciano), italyan yazar (Grosseto 1922 - Milano 1972). Mizah romanları yazdı (*L'integrazione*, 1960; *La vita agra*, 1962).

BİANCO Dİ SANTİ da Siena, italyan yazar (Lanciolina, Arno vadisinde, 1350'ye doğr. - Venedik 1410'a doğr.). Döneminin en önemli gizemci şairlerinden biriydi (*Laude*, 1851'de yayımlandı).

Lang-Rapho

Biarritz
deniz kıyısından ve Saint-Martin burnundaki deniz fenerinden bir görünüm

BİANCOLELLİ → DOMİNIQUE.

BİANOR a. Koyu renkli küçük örümcekleri içeren cins. (Bedeni pas rengi ya da kızıl tüycüklerle kaplıdır. Karnında beyaz lekeler vardır. Sıçrayıcıörümcekgiller familyası.)

BİAR (EL-), Cezayir kentinde konut semti, Cezayir yerleşmesinin batı kesiminde, Sahel tepelerinde; 98 500 nüf.

BİARMİA, Beyaz deniz kıyılarının kürk tüccarları olan Biarmlar'ın ülkesi. Kola yarımadasından, kuzey Dvina nehri ağzına kadar uzanıyordu. Veps ya da Karelya kökenli olan sözkonusu Biarmlar'ın adı, IX-XIII. yy.'lar rus ve iskandinav kaynaklarında geçer.

BİARRİTZ, Fransa'da kanton (Pyrénées-Atlantiques) merkezi, Bask ülkesi kıyısında, Bayonne'un 7 km B.'sında; 29 000 nüf. (1991). Eski balıkçılık kasabasının kaderi, Fransa imparatoriçesi olmadan önce burada oturan Eugénie de Montijo sayesinde değişti. İmparatoriçe ile Napoléon III'ün 1854'te Biarritz'i ziyaret etmesinden sonra kasaba hızlı bir gelişme göstererek Fransa'nın ilk sayfiye merkezlerinden biri oldu. Kent G.'deki Basklar kumsalıyla K. Casino'daki Büyük Kumsal'ı birbirinden ayıran güzel görünüşlü kayalık bir çıkıntıda (Meryem kayalığı) kurulmuştur. Kentin yağışlı, yumuşak, düzenli ve sağlığa yararlı iklimi, nekahet dönemindeki hastalara, büyümede geri kalmış çocuklara, adenopatilere tavsiye edilir. Deniz tedavisi. Deniz müzesi.

BİAS. Yun. mit. İdomeneus'un oğlu. Neleus'un kızı Pero ile evlenebilmek için şart koşulan denemeyi başardı: Phylakos'un çok iyi korunan sürülerini çaldı.

BİAS, Yunanistan'ın yedi bilgesinden biri olduğu söylenir. Hukukçuydu. İ.Ö. 570'e doğru Priene'de doğdu. Sitesinin yasalarını düzenledi. Pers tehlikesi karşısında, Panionion'da, İonia Yunanlıları'nı Sardinya'ya götürmeye çalıştı, ama başaramadı.

BİASİ (Guido), italyan ressam (Napoli 1933). Gerçeküstücülükten etkilenerek, Fransa'daki "Phases" grubuna katıldı. 60'lı yıllardan başlayarak, kolektif belleğin bütün bölgelerini araştırmak üzere, geleneksel teknik ve geleneksel ikonografiden yararlanarak ayrıntıları işleyen titiz bir resme yöneldi ("Mnémothèques", 1970-1971; "Mémoires écologiques", 1974; "Muséologies", 1976).

BİASİLİS, BİYASSİL ya da **PİYASSİLİ,** Hitit kralı Şuppiluliuma I'in oğlu (İ.Ö. XIV. yy.). Şuppiluliuma I Kargamış'ı ele geçirince oğlunu buraya kral olarak atadı. Boğazköy tabletlerinden biri üzerindeki yazıtta, Mitanni kralı Mattivaza'dan Biasilis ile iyi geçinmesi istenir.

BİAT ya da **BEYAT** a. (ar. *bi'at*). Esk. **1.** Birinin egemenliğini kabul etme, buyruklarına uyacağını belirtme. **—2.** El sıkma. **—3.** Etek öpme. **—4.** *Biat etmek, eylemek*, birinin buyruğu altına girmek, hâkimiyetini kabul etmek.
—İsl. huk. Elele tutuşup sözleşmek, akitleşmek. (Bu şekilde hükümdarın ya da devlet başkanının egemenliğini ve başkanlığını kabule de "biat" denir.)

BİATLON a. (fr. *biathlon*). Kuzey ülkelerinde uygulanan bir tür kayak sporu; bir mukavemet yarışını ve bir tüfekle atış yarışını içerir. (1960'tan beri olimpiyat sporlarından biridir.)

BİATLONCU a. Biatlon yapan sporcu.

BİBAN dağları, Cezayir'de kütle; Tel Atlasları'nın bir bölümüdür. Titteri dağlarını D.'ya doğru devam ettiren Biban dağları, Beni Sliman ovasının ve uved Sahel -Summam çöküntüsünün yanında yükselir. Birkaç kireçtaşlı doruğu vardır. Kütleyi uved Şebba'nın "Demir kapıları" aşar ("kapılar" anlamındaki adı da buradan gelir).

BİBAUD (Michel), fransızca yazan kanadalı yazar (La Côte-des-Neiges, Montréal yakınında, 1782 - Montreal 1857). Birçok siyaset ve edebiyat dergisi çıkardı. (Bibliothèque canadienne, 1825-1830; l'Encyclopédie canadienne, 1842-43). 1830'da fransız klasiklerinden esinlenerek, *Épitres, satires, chansons, épigrammes et autres pièces de vers* adlı manzum bir derleme yayımladı. Tarihçi olarak, ingiliz yönetiminden yanaydı (*Histoire du Canada* [Kanada tarihi], 1837-1878).

BİBBİENA (Bernardo DOVIZI, **le** — denir), italyan yazar (Bibbiena, Arezzo yakınında, 1470 - Roma 1520). Diplomat ve kardinaldi. Boccacio'dan esinlenen ve Castiglione'nin 1513'te Urbino sarayında sahneye koyduğu *La Calandria* komedisini yazdı.

BİBEHRE sıf. (fars. *bi-* ve *behre*'den *bibehre*). Esk. **1.** Nasipsiz, mahrum: *"Samiye hanım, musikiden büsbütün bibehre değildi"* (Yakup Kadri). **—2.** Değersiz.

BİBENZİL a. (fr. *bibenzyle*). Org. kim. Formülü C_6H_5—$(CH_2)_2$ —C_6H_5 olan hidrokarbon; sodyumun, benzil klorüre etkimesiyle elde edilir. (Eşanl. DİBENZİL, 1,2 DİFENİLETAN.)

BİBER a. **1.** Meyvesi sebze ya da baharat olarak kullanılan capsicum türünden birçok bitkiye verilen ad; bu bitkilerden bir bölümünün meyvesi: *Biber kızartmak. Çorbaya biraz biber ek.* (Patlıcangiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Biber gibi*, çok acı. ‖ *Biber gibi yanmak*, deri, göz vb. sözkonusuysa, acımak, yanmak: *Uykusuzluktan gözleri biber gibi yanmak.*
—Bot. *Antil biberi*, Antiller'de yetişen ve meyvesinin tadı ve kokusu dört baharı (tarçın, karanfil, karabiber ve hindistancevizi) birden andıran ağaç ve bu ağacın meyvesi.
—El sant. *Biber oya*, üç boyutlu olarak örülen biber motifleriyle yapılmış oya. (Genellikle biberler kırmızı olur, bir kafes örgünün altına sıralanır.)
—Mutf. *Biber dolması*, dolmalık biberle yapılan etli ya da zeytinyağlı dolma. ‖ *Biber salçası*, biberin, domates biberi denen etli ve kırmızı türünden yapılan salça. (Yemeklere renk ve lezzet verir; kimi yörelerde ceviz ve zeytinyağıyla karıştırılıp kahvaltıda yenir.) ‖ *Biber turşusu*, çarliston, dolmalık ya da sivri biberle yapılan turşu.
—Parf. *Biber esansı*, kurutulmuş biberden elde edilen ve parfümcülükte kullanılan keskin kokulu esans.
—ANSİKL. Biber *(Capsicum annuum)*, çalı görünümünde, basit ve bütün yapraklı, çoğunlukla yalnız beyazımsı çiçekli yıllık bir bitkidir. Bunların iri ve tatlı olduğu zaman "dolmalık biber" denen meyveleri pürüzsüz ve parlak kabukludur. Etli kabuk, tohumları taşıyan eksen bölgesinden bir boşlukla ayrılır. Biberlerin büyüklüğü, biçimi ve rengi çok çeşitlidir. Türkiye'de yetişen biberlerin tatlı olanları iridir, ağırlığı yüz gramı aşabilir; acı biberlerle süs biberleriyse ufaktır (beş on gram). Biberin dört köşeli, sivri, uzun, hatta yassı ve dilimli ("domates biberi") olanları vardır. Önce yeşil ya da fildişi beyazlığında olan meyve olgunlaşınca parlak kırmızı ya da bazı çeşitlerde olduğu gibi güzel sarı, turuncu ya da mor bir renk alır. Kurutularak, toz haline getirilen acı bibere "kırmızı biber" ya da "paprika" denir. Yüksek sıcaklık isteyen biber, sıcak bölgelerde ya da kuytu yerlerde yetiştirilir. Adi biber Orta Amerika kökenlidir. *C. annuum* türünden başka biber türleri de (özellikle *C. baccatum, C. Chinense, C. pubescem*) evcilleştirilmiş ve bunlara çeşitli şekiller verilmiştir. Sıcak bölgelerde yetişen çokyıllık bir ağaççık olan *C. frutescens*, pili-pili yapımına yarayan küçük ve çok acı meyveler verir.
Biber sebze olarak ya da yemeklere çeşni vermek için kullanılır. Acı maddesi bir alkaloittir, eczacılıkta kan çekici olarak kullanılır. Tatlı biberin tozu aynı zamanda boyarmaddedir.
—Mutf. Tazesi C vitamini yönünden zengin olan biber, Türkiye'de çok tüketilen bir besin maddesidir. Uzun yeşil biberin turşusu, kızartması yapılır, salatalara konur ve garnitür olarak kullanılır. Dolmalık biberden etli ve zeytinyağlı dolma, turşu yapılır. Uzun ya da yuvarlak kırmızı biber kurutulup dövülerek pul ya da toz kırmızı biber elde edilir, baharat olarak ya da pastırma yapımında kullanılır. Domates biberi denen kırmızı ve etli türünden turşu, salça yapılır. Çarliston biberi taze olarak yenir, kızartması, haşlanıp sirke ve sarmısakla karıştırılarak "acele turşu"su yapılır. Biberler, ipe dizilip güneşte kurutularak kışın da kullanılabilir.

BİBER ya da **VON BİBERN** (Heinrich İgnaz Franz), avusturyalı besteci ve kemancı (Wartenberg, bugün Stráž pod Ralskem, Çekoslovakya, 1644 - Salzburg 1704). Önce Olmütz, sonra da Salzburg prens-piskoposlarının capella'larında çalıştı. Başlıca yapıtları: çift kiriş ve *scordatura* gibi yöntemler kullandığı keman sonatları *(Maria'nın yaşamından gizler)*, kilise müziği yapıtları, operalar, partitalar.

BİBER (Necdet), türk opera şarkıcısı (İstanbul 1914 - Ankara 1976). İstanbul Belediye konservatuvarı'nda başlayan şan eğitimini, Ankara Devlet konservatuvarı'nda tamamladı. Bir süre Gazi eğitim enstitüsü'nde şan öğretmenliği yaptıktan sonra İtalya'da Rosita Saragay Sassone ile çalıştı; Salzburg yaz kurslarına da katılarak tekniğini ilerletti. Yurda dönünce Ankara Devlet tiyatrosu'nun opera topluluğuna katıldı. *Madam Butterfly, Figaro'nun düğünü, Rigoletto, Konsolos, Sevil berberi, Cosi fan tutte, Kerem, Traviata, İl Travatore, Maskeli balo* gibi operalarda, *Yunus Emre* ve *Atatürk* oratoryolarında rol aldı.

BİBER (Mehmet), türk foto muhabiri (Eskicuma 1931). Gazeteciliğe Bursa'da Ant gazetesinde başladı (1948). Çeşitli İstanbul gazetelerinde ve dergilerinde; uluslararası yayın kuruluşlarında foto muhabiri ve TV kameramanı olarak görev yaptı. Bunte, Stern, Time, GEO, National Geographic magazine gibi dünyanın önde gelen dergilerinde fotoğrafları yayımlandı. Kodak firmasının (1963-1964) ve Sedat Simavi vakfı'nın (1977) birincilik ödüllerini kazandı.

BİBERACH, Federal Almanya'da (Baden Württemberg) kent, Karaorman'da, Ulm'un G.-B.'sında; 28 500 nüf. Teknoloji enstitüsü. Fransızlar 1796 ve 1800'de Avusturyalılar'ı burada yendiler.

BİBERİYE ya da **BİBERYA** a. Karşılıklı dizilmiş, uzun saplı, üst yüzü koyu yeşil alt yüzü beyaz, hep yeşil yaprakları, kısa salkım biçiminde bir araya toplanmış mavi renkli çiçekleri olan kokulu çalı. (Adi biberiye, Akdeniz kıyı bölgelerinde çok bulunur. Genç sürgünleri baharat olarak kullanılır ve çiçekleri demlendiğinde uyarıcı etki yapar. Yapraklarından romatizmaya, burkulmaya ve eziklerle pamukçuğa karşı ilaç yapılır. Kaynatılmış yaprakların suyu uyarıcı, safra ve idrar söktürücü olarak kullanılır. Bu bitkiden ayrıca, parfümeri sanayisinde kullanılan bir esans da çıkarılır. Bil. a. *rosmarinus;* ballıbabagiller familyası.) [Eşanl. HASALBAN.]

BİBERLEMEK g.f. Biber koymak, biber katmak.

BİBERLİ sıf. **1.** Biberle çeşnilendirilmiş yiyecek için kullanılır: *Biberli yahni.* **—2.** Acı: *Yemek çok biberli olmuş.* **—3.** Biber bulaşmış: *Biberli ellerini gözlerine sürme.*
—Mutf. *Biberli sos*, dövülmüş biber tanelerini ve sarmısağı sirke ve beyaz şarap-

acı biber

acı biber

tatlı biber
ya da dolmalık biber

çiçekli dal

çiçek

biberiye *(rosmarinus)*

la kaynatıp koyulaştırdıktan sonra dömiglas bir sosa katarak elde edilen sos (e-tin yanında sunulur).

BİBERLİK a. **1.** Toz biber koymaya yarayan küçük kap. **—2.** Biber ekilen yer.

BİBERON a. (fr. *biberon*). Bebekleri yapay olarak beslemeye yarayan, ağzına emzik geçirilmiş, dereceli cam ya da plastik şişe; bu şişenin içerdiği miktar.
—Çoc. bak. *Biberon termosu*, bir ya da birçok biberonu, ısısını koruyarak taşımaya yarayan eşsıcaklık kabı.

BİBEROTU → HAPOTU.

BİBERSİZ sıf. İçine biber katılmamış; acısız yiyecek için kullanılır.

BİBERYA → BİBERİYE.

BİBESCO (Marthe LAHOVARY, *prenses*), rumen asıllı fransız kadın edebiyatçı (Bükreş 1888 - Paris 1973). Yakınlık duyduğu edebiyatçıları (Proust, Claudel, l'abbé Mugnier) ve iki savaş arası Avrupa'sındaki aristokrat kalıntıları konu edindi (*le Perroquet vert*, 1924; *la Nymphe Europe*, 1960).

BİBESCU (Gheorghe Dimitrie), Eflak Voyvodası (Craiova 1804 - Paris 1873). 1842'de Eflâk milletvekili ve muhalefetin lideri oldu; prens Alexandr Ghica'nın tahttan indirilmesinde rolü oldu ve 1842'de de onun yerine geçti. İdari ve toplumsal alanda birçok reformlar yaptı. Eflak ve Buğdan prensliklerinin birleştirilmesi yolunu açtı, bir askeri okul, bir de fransız lisesi kurdu. 1848 devriminin çalkantıları sonucu yeni bir anayasa kabul etmek zorunda kaldı, buna rağmen kısa bir süre sonra da yönetimden ayrıldı.

BİBİ a. (fars. *bibi*, saygı duyulan kadın, hanımefendi). **1.** *Yörs.* "Hala" için kullanılan sözcük. **—2.** *Esk.* Hatun, ev kadını, hanım.

BİBİ HAKEME, İran petrol yatağı; Şiraz'ın B. - K. - B.'sında yer alır.

BİBİ MÜNECCİME HATUN, Harizmşahlar ve Anadolu Selçuklu saraylarında hizmet eden bilici kadın. Astroloji (ilm-i nücum) alanındaki bilgisi ile tanındı. Uzun süre Celâlettin Harizmşah'ın yanında çalıştı; onun ölümünden sonra Şam'a yerleşti (1231). Daha sonra Alaettin Keykubat I'in çağrısı üzerine Konya'ya gitti. Yaşamına ilişkin fazlaca bilgi olmayan Bibi Hatun, ölümüne kadar Anadolu Selçuklu sarayında kaldı. Tarihçi İbni Bibi'nin annesidir.

BİBİENA, italyan mimar, sahne düzenleyicisi, ressam ve gravürcüler ailesi olan Galli ailesinin lakabı (ailenin geldiği, Arezzo yakınındaki Bibbiena kentinden esinlenerek verilmişti). Ailenin ünlü adları: FERDİNANDO (Bologna 1657 -ay.y. 1743), Avrupa'nın çeşitli saraylarında çalıştı, sahne perspektifiyle ilgili incelemeler yazdı. Oğulları GIUSEPPE (Parma 1696 - Berlin 1756) ile ANTONİO (Parma 1700 - Milano 1774, Bologna tiyatrosu'nun mimarı), düşsel yönü ağır basan anıtsal dekorlar yaptılar.

Ferdinando **Bibiena**'ya ait olduğu sanılan mimari desen *Louvre müzesi, Paris*

Bibihanım medresesi, Timur'un, eşi Bibihanım için Semerkand'da yaptırdığı medrese (1399-1404). Çok büyük boyutlardaki dört eyvanlı yapı, revaklı avlusu ve camisiyle bir külliye görünümündeydi. Taçkapısı çifte minareliydi. Caminin duvarları, mavi-beyaz renkte sırlı tuğladan kûfi yazı kuşağı ve geometrik bezemeli, firuze renkte sırlı tuğlayla kaplıydı.

BİBİKOV (Aleksandr İliç), rus general (Moskova 1729-Bugulma 1774). Yedi Yıl savaşı'na katıldı, Yekaterina II döneminde yasama komisyonu başkanlığı yaptı (1767) ve Pugaçev isyanını bastırdı (1773-74).

BİBİO a. Avrupa'da çok yaygın olan ağır uçuşlu, *Nematocera* öbeğinden sinekleri içeren cins. (*Bibionidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Bibio* cinsi üyelerine halk arasında *bahçe sineği* ya da (mart ayında ortaya çıktığından) *mart sineği* de denir. Larvalar, öbekler halinde çürük toprağın içinde yaşar, bazen kış sonunda topraktan çıkarak sebze bahçelerine saldırır. *Bibio marci* donuk siyah renklidir; bazen patatese, domatese, şekerpancarına ve larvaları genç kozalaklılara zarar verir.

BİBİONİDAE a. Kısa ve kalın duyargalı ikikanatlılar familyası. (Dişilerin başı dar ve uzun, erkeklerinki geniş ve iri gözlüdür. Başlıca cinsleri: *Bibio; Dilophus.*)

BİBLİA → KUTSAL KİTAP.

BİBLİANDER (Theodor BUCHMANN —denir), isviçreli tanrıbilimci ve doğubilimci (Bischofszell, Thurgau, 1504'e doğr. -Zürich 1564). Zürich protestan tanrıbilim kürsüsünde Zwingli'nin yerini aldı ve Kuran'ı çevirdi.

BİBLİOMETRİ a. (fr. *bibliométrie*). Kitapbilimin, kitabın niceliği dışında, çeşitli özelliklerine ilişkin istatistiklerle ilgilenen bölümü.
—ANSİKL. Paul Otlet (*Traité de documentation. le Livre sur le livre* [Dokümantasyon el kitabı, kitap üstüne kitap], Brüksel, 1935), "yazılan kitapların özellikle nicel yönlerini belirlemeye çalışan" kitap istatistiğini bibliometriyle aynı anlamda kullanıyordu. Bugün uzmanlar bu iki kavramı birbirinden ayrı tutmaktadır.

BİBLİOTHEKE → PHOTİOS.

BİBLİS, Federal Almanya'da (Hessen) yerleşme birimi, Ren ırmağı kıyısında, Mannheim'ın K.'inde. Nükleer santral.

BİBLİYOFİL a. (fr. *bibliophile*). → KİTAPSEVER.

BİBLİYOGRAF a. (fr. *bibliographe*). Kendini kitapları tanımaya adamış ve bibliyografya ile ilgili bir görev yapan kimse.

BİBLİYOGRAFİK sıf. (fr. *bibliographique*). Kaynakça ile ilgili.

BİBLİYOGRAFYA a. (fr. *bibliographie*). → KAYNAKÇA.

BİBLİYOMAN a. ve sıf. (fr. *bibliomane'*dan). Kitap toplamaya düşkün kimse; kitap hastası, kitap kurdu.

BİBLİYOMANİ a. (fr. *bibliomanie*). Hastalık derecesine varan kitap tutkusu.

BİBLO a. (fr. *bibelot*). **1.** Vitrin, raf, masa, sehpa vb. üzerine konulan göz alıcı küçük süs eşyası. **—2.** *Biblo gibi*, ufak tefek, zarif: *Biblo gibi kız.*

BİBLOS → BYBLOS.

BİBORAT a. (fr. *biborate*). Kim. Formülü $M_4B_2O_5$ olan boratların genel adı.

BİBULUS → CALPURNİUS BİBULUS.

BİC a. (tescilli ad). Fransa'da önceleri Bic marka tükenmez kalemlere, daha sonra tüm tükenmez kalemlere verilen ad.

BİCAD a. (ar. *bicad*). *Esk.* **1.** Çizgili, yol yol dokunmuş aba, halı, kilim. **—2.** Bazı savaşlarda Peygamber'e kılavuzluk eden Abdullah-ı zü'l-bicadeyn'in lakabı.

BİCÂD ya da **BİCÂDE** a. (fars. *bicad, bicade*). *Esk.* **1.** Kehribar gibi mıknatıslı olan ve saman çöpünü kendine çeken, kırmızı renkli değerli taş. **—2.** Kırmızı dudak.

BİCÂDE → BİCÂD.

BİCAPUR, Hindistan'da kent, Karnataka'nın kuzey kesiminde, Şolapur'un G.'inde; 186 846 nüf. (1991). Kentteki islam mimari yapıtlarının temel özelliği soğan biçimi kubbeler, taş ve yalancı mermer üzerine yapılmış zengin süslemelerdir. Hisar ve kuleden çok, camiler, türbeler ve saraylar önemlidir (Ulu cami, 1558-1580; İbrahim camisi ve türbesi, 1580-1626; Gökyüzü sarayı, 1560'a doğru). Kentteki en ünlü yapıt olan Muhammet Adil Şah'ın (1627-1656) türbesinin (Gul Gumbaz denir) kubbesi dünyanın en büyük kubbesidir.

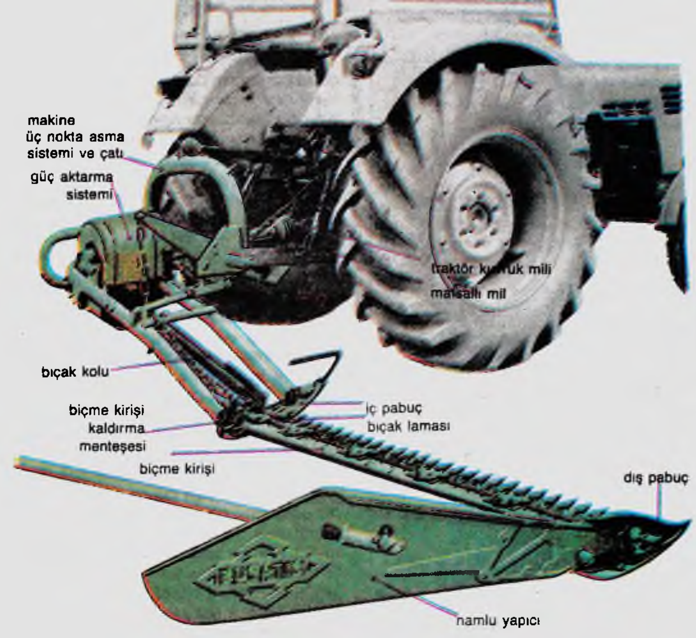
BİCAYE ya da **BECAYE,** Cezayir'de liman kenti, il merkezi, Cezayir'in D.' sunda, *Bicaye körfezi* kıyısında, Summan çöküntüsünün ağzında, Carbon burnunun ardında; 114 534 nüf. (1987). Hassi Mesut'tan gelen ham petrol boru hattının bitim noktası; liman ham petrolün bir bölümünü dışarı satar. Rafineri. Kereste işleme. Tuğlacılık-kiremitçilik. Mantar işleme. Kentte XVI. yy.'dan kalma bir cami ve İspanyollar'ın yaptığı bir kale vardır. — *Bicaye ovası* bir tarım bölgesidir. — *Bicaye ili*, 3 444 km²; 1 000 694 nüf. (1987).
—Tar. Eski roma kenti (*Saldae*). Bicaye ancak berberi Hammadiler hanedanı döneminde rol oynamaya başladı, 1090-91'de Berberiler tarafından başkent yapıldı ve önemli bir kültür merkezi oldu. XIV. yy.'da hıristiyan devletlerle canlı bir ticaret ilişkisi olan, Tunus'tan bağımsız bir hafşi prensliğinin başkentiydi. XVI. yy.'da İspanyollar tarafından işgal edilen kent, 1555'te Cezayir Türkleri'nin eline geçti, 1833'te ise Fransızlar tarafından alındı.

BİCAYE körfezi, Cezayir'in kuzey kıyısında geniş körfez.

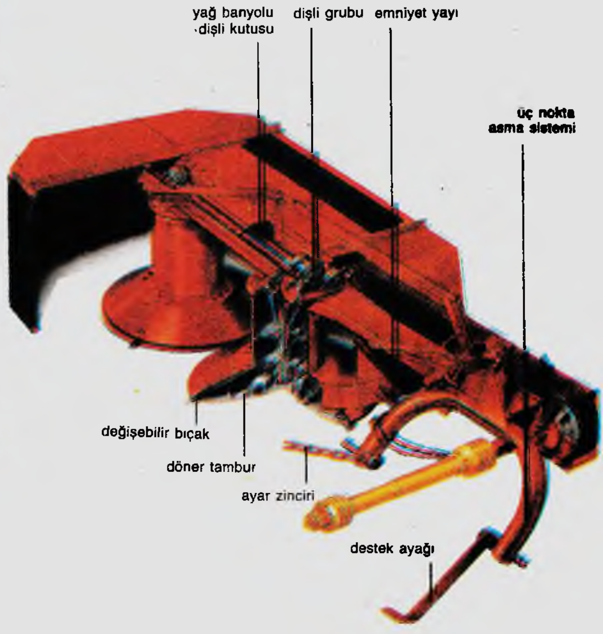
BİCAZ, Romanya'da küçük ırmak, Moldavya Karpatları'nda Bistrița'nın kolu. Ana kavşağında hidroelektrik santralı.

BİCHAT (Marie François Xavier), fransız anatomi bilgini (Thoirette, Jura, 1771-Paris 1802). Desault'nun öğrencisi ve dostuydu, ölümünden sonra, Bichat onun cerrahiyle ilgili yapıtlarını yayımladı. 1801'de Paris Merkez hastanesi'nde de hekimlik yaptı. Çalışmalarıyla yeni bir pataloji kavramı getirdi ve genel anatominin temellerini attı. Bichat, organları teker teker ele almak yerine çok farklı organlar oluşturabilen aynı türden dokuları göz önünde bulunduruyordu. Embriyoloji, özellikle de organlaşma üzerinde çalıştı. Aynı zamanda fizyolog olan Bichat, kuramlarını pek çok deneyle sağlamlaştırdı. Yaşamsal özelliklerle ilgili öğretisini şu ünlü tanımıyla özetleyebiliriz: "Yaşam ölüme direnen işlevlerin tümüdür"; bir başka deyişle, fiziksel-kimyasal süreçlere direnen yaşamsal özelliklerin tümüdür. Yapıtları: *Recherches physiologiques sur la vie et la mort* (Yaşam ve ölüm üzerine fizyoloji araştırmaları) [1899], *Anatomie générale* (Genel anatomi) [1801].

BİCHAT (Ernest), fransız fizikçi (Lunéville 1845-Nancy 1905). Nancy üniversitesi'nde profesör oldu (1877); bu şehirde Kimya enstitüsü ve Elektroteknik enstitüsü'nü kurdu. Elektrostatik, döndürme ısıl-

parmaklı biçer

tamburlu biçer

değeri, fosforışıllık üzerine araştırmaları vardır. Blondlot ile silindirsel bir elektrometre yaptı (1886).

BİCHEL (Christian Emil), alman mühendis (Kiel 1857-Hamburg 1914). Patlayıcı maddelerin incelenmesi için değişik aygıtlar yaptı.

Biches *(les)*, Francis Poulenc'in balesi. Koregrafisini Bronislava Nijinska, dekor ve kostümlerini Marie Laurencin yaptı. İlk kez 1924'te, Rus baleleri tarafından Monte-Carlo tiyatrosu'nda sahnelendi. Nijinska, klasik anlayışla kurguladığı baleye, modern öğeler de kattı. Birçok kez çeşitli değişikliklere uğratılarak yeniden sahneye kondu. Londra'daki Krallık balesi'nde yaratıcısı tarafından sunuldu (1966).

BİCH KHÊ (LÊ QUANG LUONG, — denir), vietnamlı şair (Phuoc Lôc 1916-Hanoi 1946). Simgeci şiirler yazdı.

BİCHLAMAR a. Dilbil. Güney Pasifik adalarında konuşulan, sözcük dağarcığı temelde ingilizceye dayanan Melanezya pidgini.

BİCİ → CİCİ* BİCİ.

BİCİLİ → CİCİLİ* BİCİLİ.

BİCİNİUM a. Almanya'da özellikle XVI. - XVIII. yy.'lar arasında 2 partili olarak yazılmış bazı çalgı ya da ses parçalarına verilen ad.

BİCKERSTAFF (İsaac), Swift ve Steele'in ortak takma adları.

BİCKERSTAFFE (İsaac), irlandalı oyun yazarı (İrlanda'da 1735'e doğr. - 1812'ye doğr.). Lord Chesterfield'in hizmetinde eğitildi, sonra deniz subayı oldu. Rousseaucu bir anlayışla yazdığı tiyatro oyunlarıyla ün kazandı (*Love in a Village*, 1762; *The Maid of the Mill*, 1765). 1772'de memleketini terk etti, yaşamı boyunca eşcinselliği yüzünden baskı gördü.

BİCKFORD (William), ingiliz mühendis (Bickington, Devon, 1774 - Camborne, Cornwall, 1834). 1831'de madenciler için emniyet fitilini buldu.

Bickford fitili. Fişekç. EMNİYET FİTİLİ*'nin eşanlamlısı.

BİCOCCA, Lombardia'da kasaba. Milano'nun K.'inde. Bugün Milano'nun bir mahallesidir. 27 nisan 1522'de, mareşal de Lautrec komutasındaki Fransızlar, Prospero Colonna'nın komutasındaki Kutsal Roma Germen İmparatorluğu askerlerine burada yenildi. Bu yenilgi Milano bölgesinin Fransızlar tarafından yitirilmesine yol açtı.

BİCOECİDEA a. Prostistler'den kamçılı su hayvanları takımı. (Kavkısının içine arka kamçısıyla tutunur; ön kamçıysa yüzmeye yarar.)

BİÇARE sıf. ve a. (fars. *bi-* ve *çare*'den *biçāre*). Çaresiz, zavallı: *Biçare adam ne yapacağını şaşırmış durumda. Biçarenin eli ayağı birbirine karıştı.*
—Ed. Divan edebiyatında âşığın sıfatı. (Âşık, sevgilisinin yaya benzeyen kaşlarıyla fırlattığı oka hedef olur; gönlünden yara alır. Sevgilisinin saçlarının tuzağına yakalanır; çene çukuruna [çah-ı zenahdan] düşer vb. Sevgisine hiçbir zaman karşılık göremez. Üstelik sevgiliyle arasında daima bir rakip yer alır. Bütün bunlar, âşığı biçare duruma düşürür.)

BİÇÂRE (Zâkirzade Abdullah), türk sufi ve şair (? - Üsküdar 1658). Aziz* Mahmut Hüdai'nin zâkirbaşısı Şaban'ın oğlu. Ali Paşa zaviyesi şeyhliği ve Fatih camisi vaizliği yaptı. Küçük bir divan oluşturacak kadar şiir ve ilahileri vardır.

BİÇAREGÂN çoğl. a. (fars. *biçare*'nin çoğl. *biçāregān*). *Esk.* Çaresizler, zavallılar.

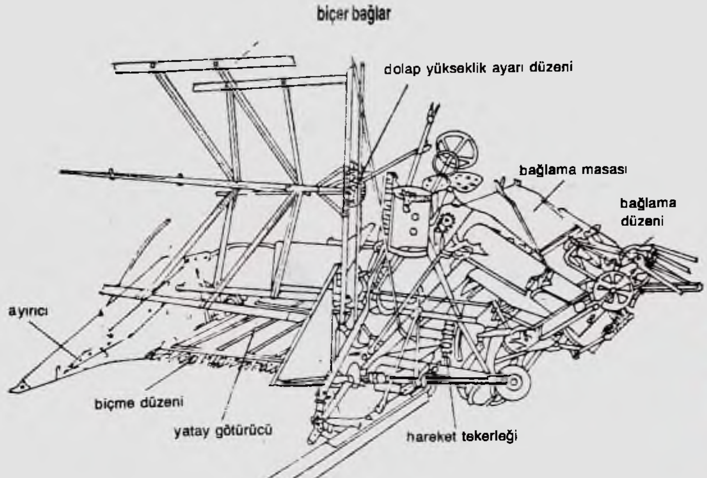
BİÇARELİK a. Umarsızlık, zavallılık.

BİÇÇİLİ a. *Yörs.* BEŞTAŞ'ın eşanlamlısı.

BİÇEM a. ÜSLUP'un eşanlamlısı.

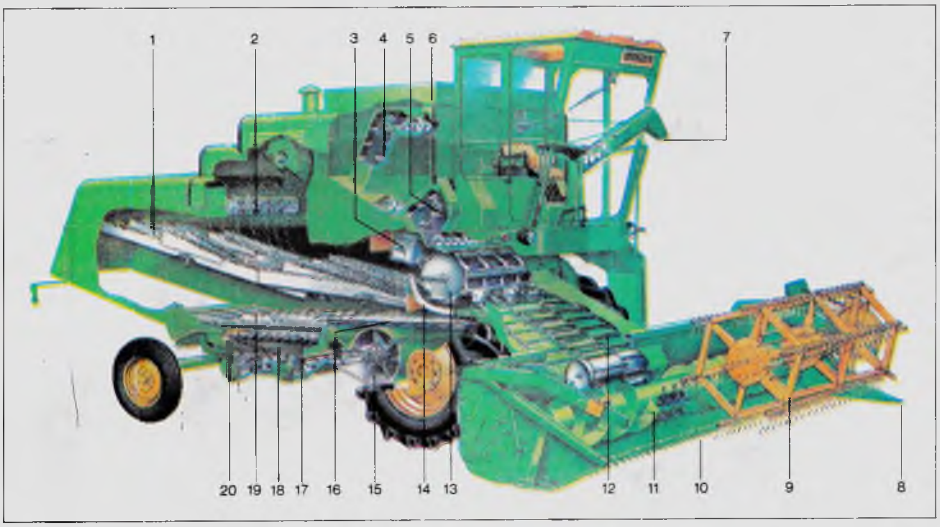
BİÇER a. Ot ve ekin biçmekte kullanılan makine. (Eşanl. ÇAYIR BİÇME MAKİNESİ.)
—ANSİKL. *Kesme kirişli biçer*, hayvanla çekilmek üzere yapılmış, sonradan traktöre de uyarlanmıştır. Kesme kirişi yassı uzun bir demirle bunun üzerine perçinlenmiş bıçaklardan oluşur. Bıçaklı kiriş, üzerinde koruyucu ve sapları aralayıcı parmaklar bulunan bir taşıyıcı ve bir dilden oluşan bir çeşit kılavuz yatak içinde düz git-gel hareketi yapar. Git-gel hareketi, traktörün kuyruk milinden güç alan bir krank-biyel sistemiyle sağlanır. (Saniyede 9 git-gel hareketi yapan bıçağın genliği bir bıçak genişliğine [76,2 mm ya da 3 inç] eşittir.)
Döner biçer ya da *diskli biçer*, tıkanmadan daha hızlı çalışma olanağı sağladığından, yukarıda açıklanan kesme kirişli biçerin yerini almaya adaydır. Diskler, toprak üzerinde sürüklenen içi oyuk bir kirişin içerisine yerleştirilen bir dişli takımı aracılığıyla çok yüksek bir devirle (2 000 ila 3 000 d/dk) döndürülür. İkişer ikişer birbirine ters yönde dönen disklere oynar bıçaklar bağlanmıştır. Diskli biçerin değişik

biçer bağlar

diskli biçer

John Deere'in bir belgesinden

biçerdöver
1. Sarsak;
2. Döner sarsak;
3. Sap iletici;
4. Tane elevatörü;
5. Kesmik elevatörü;
6. Tane deposu (4 200 litre);
7. Tane boşaltma helezonu;
8. Sap ayırıcı;
9. Dolap;
10. Kesme kirişi (4,25 m);
11. Besleme helezonu;
12. Zincirli sap götürücü;
13. Dövücü;
14. Karşıdövücü;
15. Üfürücü;
16. Sağır elek;
17. Birinci tane eleği;
18. İkinci tane eleği;
19. Kesmik eleği;
20. Kesmik iletim tablası.

bir çeşidi olan *tamburlu biçer,* üstten bağlanarak çekilir ve tambur denilen düşey eksenli silindirlerin tabanına yerleştirilen oynar bıçaklarla iş görür.

Diğer döner biçerler tokmaklı biçer -kıyar-yükler gibi düzenlenmiştir. Bunlar aynı zamanda ot hazırlama makinesi olarak kullanılır.

BİÇERBAĞLAR a. Ekinleri keserek demet halinde bağlamaya yarayan makine.

Bk. resim sayfa 1615

(İkinci Dünya savaşı'ndan sonra onun yerini biçerdöver almıştır.)

BİÇERDÖVER a. Taneli bitkileri özellikle tahılları hasat etmeye yarayan makine. Ekinleri, keser, toplar, döver; taneleri ayırır, kabaca temizler ve geçici olarak depo eder.

—ANSİKL. Biçerdöver yaptığı işlerle ilgili çeşitli organları bir arada ve bir bütün halinde bünyesinde taşır.

• *Kesme tablası.* Şu parçaları içerir: biçerlerinkine benzeyen, ama genişliği 5 m'yi bulabilen bıçaklı bir kesme kirişi; bir döner dolap; ekini orta kısma doğru çeken parmaklarla donanmış olan ve birbirine ters çalışan bir çift helezonun bulunduğu çukur bir tekne; ekini dövücü organlara kadar çıkaran ve enlemesine çubuklardan oluşan bir götürücü.

• *Dövücü organlar.* Karşıdövücü denen gözenekli ıçbükey bir kafesle onun içinde dönen ve üzerinde enlemesine dövücü dişler ya da yivler bulunan döner bir tamburdan oluşur. Dövücünün dönme hızı kayış-kasnaklı bir devir değiştiriciyle (varyatör) ayarlanabilir (500-1 500 d/dk). Dövücüyle karşıdövücü arasındaki aralık da ayarlanabilir. Dövücüden çıkışta, ürün çıkışını bir yöneltme tamburu yönlendirir. Saptan ayrılan tanelerin büyük bir kısmı karşıdövücünün gözeneklerinden geçer. Saman, kalan tanelerin dökülmesini sağlayan salınımlı sarsakların üzerinde arkaya doğru ilerler.

• *Temizleme organları.* Bir üfürücü ve açıklığı ayarlanabilir üst üste iki elekten oluşur. Temizleme organları, temiz tanelerin kılçık, kapçık, kavuz, sap ve samandan ayrılmasını sağlar. Dövülmeden gelen başaklar ya da kesmikler yeniden dövücü ile karşıdövücü arasına gönderilir ya da ayrıca dövülür. Helezon ve elevatör taneleri, içinde boşaltma helezonu bulunan bir depoya iletir.

Tümü özdevimli olan modern makinelerin kesme genişliği 3 m'den az değildir. Makineli tarım yapılan sanayileşmiş ülkelerde taneli bitkilerin tümü (mısırla birlikte tahıllar, yağlı ve proteinli tohumlu bitkiler, taneli yem bitkileri) biçerdöverle hasat edilmektedir. Türkiye'de de özellikle tahıllar dağlık yöreler dışında biçerdöverle hasat edilir.

BİÇEREZER a. Tarım mak. Yembitkilerinin biçilmesinde ve ezilmesinde kullanılan makine. (Biçerezerde git-gel hareketi yapan bir kesme kirişi ya da döner disklerden oluşan kesici bir düzen ile iki ezici merdaneden yahut düz ya da Y şeklinde tokmaklı bir rotordan oluşan ezici bir düzen bulunur. Bazı tokmaklı biçerlerde döner kesici sistem aynı zamanda ezme işlemini de gerçekleştirir.)

BİÇİCİ a. Ekin biçen kimse.
—Parac. Üzerine para ya da madalya basılacak olan pulları kesmekle görevli kişi.

BİÇİLMEK → BİÇMEK.

BİÇİM a. (*biçmek*'ten). **1.** Bir nesnenin çevre çizgilerinin düzeni, görünümü, şekli: *Kare biçiminde bir masa. Aynı biçimde ama değişik boyda nesneler. Küp, daire, silindir biçiminde bir nesne. Yay biçiminde kaşlar.* **—2.** Bir şeyin maddeleşmiş durumu; gerçekleştiğinde, ortaya çıktığında aldığı görünüm, durum: *Kristal biçimindeki maddeler. Bir sözcüğün yazımsal ve sessel biçimi.* **—3.** Bir kimseye özgü davranış; bir şeye özgü oluş tarzı, yolu: *Anlatma biçiminiz beni şaşırtıyor. Giyim, konuşma biçimi. Bir kimseye ısrarlı bir biçimde bakmak. Bu nesneler aynı biçimde sıralanmamış.* **—4.** Bir şeyin, bir eylemin var olabilme, ortaya çıkabilme yolu, yöntemi (bir tamlayanla ve genellikle çoğul olarak): *Enerjinin çeşitli biçimlerde ortaya çıkması. Zekânın çeşitli biçimleri. Yaşam, yönetim, ödeme biçimleri.* **—5.** Bir şeye, bir yere verilen düzen: *Odanın biçimini değiştirmek. Saçını bir biçime sokmak.* **—6.** Bir eylemin, bir olayın ortaya koyduğu görünüm, bir eylemin gelişme yönü: *Görüşmeler kısa sürede tartışma biçimini aldı.* **—7.** Bir şeyi, bir düşünceyi dile getirme, ortaya koyma tarzı; anlatım (özellikle İÇERİK'e karşıt olarak): *Biçimi sağlam, içeriği zayıf bir öykü.* **—8.** Bir şeyin, özellikle de bir yapıtın gerçekleştirilmesinde izlenen model: *Mesnevi biçiminde yazılmış bir şiir.* **—9.** *Biçim biçim,* değişik biçimlerde. || *Bir şeye biçim vermek,* bir şeyi biçimlendirmek. || *Biçimine getirmek,* bir iş için tam sırası, uygun zamanını bulmak; punduna getirmek.

—Bilş. Bir iletim sırasında, bilgilerin bilgisayarın içindeki ve bir giriş ya da sonuç biçimlenme ortamındaki gösterimi belirleyen yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ceb. Bir vektör uzayının, bir K cismi üzerinde ve değerleri bu cisimden alınan kimi uygulamalarının adı. (En önemlileri ikili doğrusal, doğrusal, çoklu doğrusal, ikilenik, birbuçuk doğrusal biçimlerdir.)

—Denizc. *Bir geminin biçimleri,* bu geminin hatları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. Bir dilsel birim ya da bir söylemin somut görünümü. || Biçimsel özellikleriyle tanımlanan dilbilimsel birim (biçimbirim, öbek, kuruluş). || Anlatım ve / ya da içeriğin yapısı (töze karşıt olarak). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Fels. Aristoteles'te, bir şeyin duyularla algılanabilen dış görünüşü, akılla kavranabilir yapısı; Kant'ta, zihnin bir görüngüde (fenomende) önsel (a priori) olarak kavradığı şey; Hegel'de, bir şeyin derin içeriğinin ona zorunlu olarak kazandırdığı somut, yani dış görünüş. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Tözsel biçim,* farklılaşmamış maddenin şu ya da bu töz haline gelmesini sağlayan ilke. (Descartes'ın şiddetle yerdiği skolastik düşüncenin belirleyici özelliği olan tözsel biçim kavramı. Leibniz tarafından yeniden eski saygınlığına kavuşturuldu. Ama Leibniz, bu kavramın "gerektiği gibi doğru kullanılışını, daha önceki kötü kullanılışından ayırmak" konusunda tedbirli davrandı.)

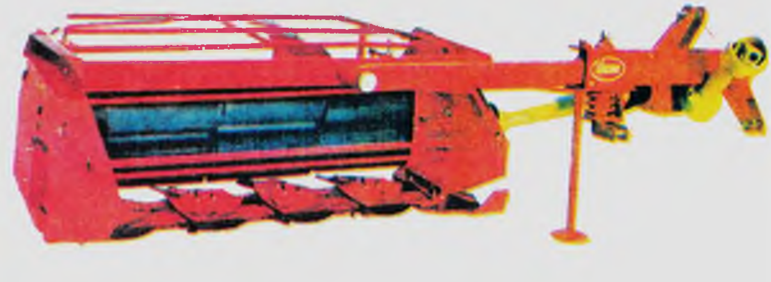
—Ger. day. *Biçim değiştirme,* bir katıyı bir nokta etrafında etkileyen boyut değişimlerinin ve çarpılmaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. ŞEKİL DEĞİŞTİRME.] ||*Boyuna*

diskli biçerezer

Kuhn S.A.

biçerezer

biçim değiştirme modülü, BOYUNA ESNEKLİK* MODÜLÜ'nün eşanlamlısı.
—Graf. Resimlerin ayrımındaki görsel değişken* (Geometrik şekiller, saymaca işaretler, simgeler biçim değişimleridir.)
—Güz. sant. Sanat yapıtının anlamlı, plastik yapısı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeod. *Yer biçimi,* yerkürenin genel görünümü ile boyutlarının, fizik kuramlarıyla bağlantılı olarak incelenmesini içeren terim.
—Jeomorfol. *Engebe biçimi,* tanımında yapıya (yapısal engebe) ya da morfojenik süreçlere (aşınımsal engebe) başvurularak tanımlanan Yer yüzeyi biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)||*Tektonik biçim,* bir dağoluş bölgesindeki yapılar bütününün görünümü. (Örneğin, bir sıradağın üstyapısında *kırılma biçimi,* altyapıda *pennines türü biçim.*)
—Metalürj. *Biçim değiştirme,* ham döküm parçalarında ya da bazı ısıl işlemlerden sonra görülen değişim. (Bu olay ya üretim kusurlarından ya da metalin karşılaştığı iç dönüşümlerden ya da işlem sırasında doğan gerilmelerden kaynaklanır.)||*Kalıcı biçim değiştirme,* bir metalin ya da alaşımın biçimini esneklik sınırının ötesinde ve sıcak ya da soğuk bir ortamda değiştirme. (Bk. *ansikl.* böl.)||*Kritik kalıcı biçim değiştirme,* metal tanelerinin yeniden kristalleşebileceği sınırın hemen altındaki biçim değiştirme. (Bu sınırın hemen üstünde yeniden kristalleşmiş taneler çok büyüktür [0,5 mm'den birkaç milimetreye kadar]; bu sınır çok aşılırsa, biçim değiştirme çok ince taneli kristallerin oluşumuna yol açar.)
—Müz. Bir yapıtı meydana getiren öğelerin düzeni. (Eşanl. YAPI.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Ormanc. *Biçim katsayısı,* bir ağacın boyuna ve göğüs hizasındaki çapına uygun bir silindirin hacmi ile aynı ağacın gerçek hacmi arasındaki oran.
—Ruhbil. Bir nesnenin, bir oluşumun algısal yapısının ve özellikle de çevre çizgisinin ayırtedici özelliği. (alm. *Gestalt.*)||*Biçim değişmezliği,* algısal değişmezlik olayı kategorilerinden biri. (Nesnelerin retinadaki yansımasının, duyusal alıcılara ulaşan şeylerde büyük değişikliklere yol açmasına karşın, nesnelerin öznel algılanma tarzı, göreli olarak daha az değişir. Örneğin yuvarlak ya da dikdörtgen biçimdeki bir nesne, retinadaki imgesi elips ya da paralelkenar olsa bile, yuvarlak ya da dikdörtgen olarak görülür. Algısal değişmezlik derecesi, farklılık gösterir ve özellikle, nesnelere ve bağlamlarına alışıklık derecesine bağlıdır. Biçim değişmezliği olayları, gerçeklikleri ve yorumlanmaları bakımından, biçim kuramının kapsamına girmez).||*İyi biçim yasası,* biçim kuramına göre, düzenliliği ve yalın geometrik oluşumları içeren bir simetrisi olan biçimlerin ya da alışageldiğimiz biçimlerin iyi olduğunu ve bu özelliklerinden ötürü, öbürlerinden daha kolay algılandıklarını, daha kolay korunduklarını ve daha kolay tasarlandıklarını, vb. belirten yasa.||*Biçim kuramı,* ruhsal yaşamda, özellikle yapı ve daha genel olarak bütünlük üzerinde duran alman kökenli ruhbilim kuramı (Gestalttheorie). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Yerbil. *Biçim değiştirme,* kayacın, tektonik kökenli bir sıkışmanın etkisiyle karşılaştığı değişim. (Biçim değ rme, kırıklara yol açarsa süreksiz ya da esnek, kıvrımlar oluşturursa süreklidir.)
—ANSİKL. Bilş. Bir bilgisayar belleğindeki bir sözcüğün ya da herhangi bir ortam üzerindeki fiziksel kaydın biçimi, bilgisayarın içerdiği bilgilerin uzunluğunu ve yapısını tanımlar. Bir makine dili sözcüğünün biçimi, komutların (kod işlem bölümü, adres bölümü, dizinleme bölümü vb.) yapısını ya da değişik tip verilerin (sabit noktalı sayı, kayan noktalı sayı, alfasayısal karakterler vb.) yapılarını belirtir. Programlama dillerinde özel komutlar, biçimi yani iletilmesi, örneğin bilgisayarın bir çıkış birimine yazılması istenen sonuçların son gösterimini tanımlamaya olanak verir.
—Denizc. *Bir geminin biçimleri,* günümüzde gemi inşaat mühendisinin kuramsal ve deneysel araştırmalarının ürünüdür; biçim planı çizilerek ayırtedici özellikler belirlenir. Plan, tasarı aşamasında, geçici biçimlerin belirlenmesini sağlar; ayrıca hesaplarla ve maket üstünde yapılan havuz deneyleriyle gemiden beklenen hız koşullarını yerine getirmek için gerekli düzeltmelerin yapılmasına olanak verir. Böylece geminin duyarlı planı elde edilir. Biçim planı üç ana görünüşten oluşur: yatay görünüş, gemi yüzeyini yatay, birbirine koşut ve eşit uzaklıkta düzlemlerle keserek elde edilen eğrilerin *—su hatları* ya da *yatay hatlar—* izdüşümü bir yatay düzlem üstüne taşınarak bulunur; boyuna görünüş, gemi yüzeyini bakışım düzlemine koşut, boyuna düzlemlerle keserek sağlanan eğrilerin *—düşey kesitler—* izdüşümü bakışım düzlemine aktarılarak elde edilir; enine görünüş *—düşey kesit—,* gemi yüzeyini eşit uzaklıkta 20 enine düzlem keserek elde edilen eğrilerin, enine düzlem üstüne izdüşümleri alınarak bulunur. Düşey kesit üstünde, genellikle eksenin bir yanında geminin ön postalarının yarısı, diğer yanında da arka postalarının yarısı gösterilir.
—Dilbil. Dilbilimde, "biçim" sözcüğünün, karşıtı olduğu kavrama göre tanımlanabilen çeşitli anlamları vardır. Biçim, konuyla, içerikle ya da anlamla, tözle ya da işlevle karşıtlaşabilir. Saussure'e göre yapıyla özdeşleşen biçim tözün karşıtıdır ("Dil bir töz değil, bir biçimdir"): biçim, her dilin, somut ve ruhsal gerçekliğin oluşturduğu, görece olarak değişmemiş ve yapı niteliğine bürünmemiş tözü kesitleyip düzenlenmesini sağlayan soyut, bağlantısal bir dizgedir. Hjelmslev, hem anlatım (gösterenler), hem içerik (gösterilenler) düzleminde bu karşıtlığı yeniden yorumlayarak, iki ayrı biçim ve tözden söz eder: biçim, birimlerin kendi aralarında kurdukları bir bağımlılıklar dizgesidir, anlatımın ve içeriğin biçimi dilbilimin alanına girer.

Dağılımsal dilbilim biçimle anlamı karşıtlaştırır. Anlamın dıldışı alanda yer alması nedeniyle, salt gözlemlenebilir biçimler (dilsel birimler) dilbilimin inceleme konusudur. Bunun için, Bloomfield'e göre biçim, anlamın değişmediği sesbirimler bütünüdür. Dilbilimci, tek başlarına söylem oluşturabilen özgür biçimler *(şarkı söylemek, insan)* ile hiçbir durumda tek başlarına görünmeyen bağlı biçimler (fiil çekimleri, türevsel ekler) arasında bir ayrım yapar.
—Fels. Aristoteles'in tanımladığı haliyle biçim *(eidos)* kavramında bir çatışkı olduğu söylenebilir. İşlediği maddeye yeni bir biçim veren heykelci örneğinde olduğu gibi, duyularla algılanabilir bir dış görünüş sözkonusuysa, biçim, biçimlendirenin dışında demektir. Ama, akılla kavranabilir bir yapı sözkonusuysa, biçimin, bir şeyin içinde olduğunu düşünmek gerekir; verdiğimiz örnekte de biçimin, heykelcinin içinde olması gerekir. Ama, bu örnekte bile, işlenen madde, kendinde içsel olan bir şeye sahiptir ve bu şey heykelcinin göz önünde tuttuğu şeyin tamamlayıcısıdır ve hatta belki de onunla özdeş bir doğadadır. Basit bir gözlem bile, heykelcinin, gerçekleştirmek istediği yapıt için rasgele bir madde seçmediğini anlamamıza yeter. Aristotelesçi gelenek ve metin çözümlemeleri, Aristoteles'e göre bir tek biçim olduğunu söylememizi gerektiriyor. Bu biçimi şöyle tanımlayabiliriz: "Dış içeriğe egemen olarak ona biçim vermesi gereken iç ruhsal ilke". Böylece, fizik nesnelerde, ne madde, ne de biçim ayrı ayrı var olabilir; ve biçim, her zaman bir maddenin biçimidir. Maddesiz biçimler, aşama düzeninin doruğunda yer alan varlıklardır (Tanrı gibi). Tarihçilerin sorunsalı (idealizm/gerçekçilik), aristotelesçi biçim kavramının anlaşılmasını uzun süre engellemiştir.

Kant'a göre biçim, görüngünün (fenomenin) maddesine (içeriğine) göre tanımlanır. Kant şöyle der: "Görüngü çeşitliliğinin, duyusal sezgide belli ilişkilere göre düzenlenmesine görüngünün biçimi diyorum. Ve içinde duyumların yalnızca düzene ve belli bir biçime sokuldukları şey, duyum olamaz ve bundan da şu sonuç çıkar: görüngünün maddesi bize sonsal (a posteriori) olarak verilirse de, görüngünün biçiminin, her şeye uygulanmaya hazır bir durumda, önsel olarak zihinde bulunması gerekir. Bundan dolayı, biçimin, her türlü duyumdan bağımsız olarak ele alınabilmesi gerekir" (*Kritik der reinen Vernunft,* 1,1).

Hegel'de, biçim *(Form)* kavramı, aristotelesçi gelenekten açıkça ayrılır. Hegel şöyle der: "Öz, kendi kendisi için ne kadar gerekliyse, biçim de onun için o kadar gereklidir. Bundan ötürü öz, yalnızca öz olarak kavranamaz ya da dile getirilemez [...], aynı zamanda *biçim* olarak ve de gelişmiş bir biçimin bütün zenginliği içinde kavranılıp dile getirilebilir. Biçim, somut bir gerçeklik olarak ancak böyle kavranabilir ve belirtilebilir" *(Phaenomenologie des Geistes).*
—Ger. day. Dış etkiler (yükler, sıcaklık, çekme etkileri vb.) altında yapılar biçim değiştirir. *Doğrusal esneklik* alanında, biçim değiştirmenin gerilmeler ve dış etkilerle orantılı olduğu kabul edilir (Hooke yasası); bundan da bu etkiler sona erdiğinde, yapının ilk geometrik biçimine döneceği sonucu çıkar. *Plastik* alanda, gerilmelerle biçim değiştirmeler arasındaki bağıntıları, gereçlerin esneklik, sınırları ötesindeki fiziksel özelliklerini göz önüne alan yasalar belirler. Etkiler sona erdiğinde, plastik alanda iç kuvvetlerin etkisinde kalmış olan yapılar, bundan kaynaklanan biçim değiştirmeler gösterir. *Kirişler kuramı*'nda, biçim değiştirmeler Bresse denklemlerinden, Castigliano teoreminden ya da gizil çalışmadan yararlanarak belirlenebilir.
—Güz. sant. Biçim sorunu, bir estetik sorunu olarak, XIX. yy.'da arı görsellik kuramlarıyla modern bir boyut kazandı. Arı biçim kavramı, XX. yy.'ın ilk yarısında, soyut sanat kuramları ve rus biçimciliğiyle değişikliğe uğradı, psikolojiyse, geometrik ve sanatsal biçimlerin algılanma kurallarını saptamaya yöneldi. Günümüzde biçimlerin matematik ve fizyolojik çözümlemesi, biçim ile estetik algılama arasındaki ilişkilerin incelenmesinde yeni ufuklar açmaktadır.

Yunan filozofları biçim ve güzellik sorunlarını birbirine bağlamışlardı. Platon mutlak güzellik kavramını geometrik figürlerde buluyordu; Aristoteles'e göre ise bir resmedilen ya da yontulan biçimin güzelliği oranları arasındaki dengeye ve ölçülerin uygunluğuna bağlıydı. İnsan bedeninin oranları en ideal ölçüler sayıldığından, biçimin kuralları her şeyden önce insan bedeni örnek alınarak saptanmalıydı. Vitruvius, bu düşünceden kalkarak İ.Ö. I. yy.'da bu kuralları mimarlıkta sütunlara uygulamaya başladı. Biçim uzun zaman gösterimin akılsal öğesi olarak kabul edildiğinden, duyulara bağlı bir öğe sayılan renge üstün tutuldu. Antikçağ döneminin bu tartışmaları Rönesans'ta renk ile çizginin karşılıklı rolleri konusunda başlayacak tartışmaların habercisidir.

Arı ve nesnel geometrik biçime duyulan ilgi, Ortaçağ'ın tinsel kaygıları, bir yandan da süs ve renk güzelliğine olan düşkünlüğü nedeniyle hafifledi. Böylece, önceliği biçime veren kuramların yeniden ortaya çıkması için Rönesans'ı beklemek gerekti. L. B. Alberti, en yetkin biçimin insan biçimi olduğunu öne süren plastik kuramı yeniden geliştirdi. Buna göre insan imgesi ince bir çevre çizgisiyle belirlenmeli ve bu amaca göre düzenlenmiş boş bir alana oturtulmalıydı; bu alan yapay perspektife göre oluşturulacaktı. Bu gözle görülür plastik biçim anlayışı, Leonardo da Vinci gibi, biçimleri taşıyan çevre çizgisi ve matematik yapının görünmemesi gerektiğini ileri sürenlerce eleştirildi. Rönesans döneminde biçim, sanatsal algı ve

matematik arasındakı ilişkiler üzerine estetik açıdan yapılan bu araştırmalar ancak XX. yy.'ın ikinci yarısında yeniden ortaya çıkacaktı.

Yeniklasikçilik plastik biçimin özelliklerini daha da vurguladı. Ama daha XVII. yy.'da, sanat eleştirmeni Marco Boschini o dönemdeki barok resmin yontulmuş biçimden uzaklaştığını saptamıştı; nesnelerin yalnızca görüntüsünü yansıtan, bunun için de plastik biçimi bozan, apayrı bir resimsel biçimin doğduğunu görüyordu. Fransa'da Poussin ve Rubens yandaşlarını karşı karşıya getiren neden de çizgi ve renk çatışmasıydı. Aynı nedenler iki yüzyıl sonra Delacroix ve İngres yandaşlarını da karşı karşıya getirmiştir.

Sanat felsefesine özgü büyük tinsel ve tarihsel fresklerin yanı sıra, XIX. yy., yapıtların biçimsel çözümlemelerine yönelen incelemelere özerkliklerini kazandırdı. Herbart, kantçı "özgür güzellik" kavramını (örneğin arabesk gibi kendi başına hiçbir anlamı olmayan güzellik) yeniden ele alarak duygudan bağımsız biçimsel bir yapıt çözümlemesi görüşünü savundu. Daha genel olarak, biçimlerin özerkliği arada bir kesişen, iki araştırma alanında belirdi: biçimlerin üretim ya da algı tekniklerinin incelenmesi, biçimlerin, dolayısıyla üslupların evriminin incelenmesi.

Helmholtz ve Brücke'nin fizyoloji ve görme psikolojisi üstüne, Marey ve Muybridge'in de hareket halindeki biçimin algılanması üstüne çalışmaları ilk yaklaşıma tanıklık eder. Mimar G. Semper süsleme biçimlerinin kökenini dokumacılık, sepetçilik gibi el sanatları tekniklerine bağlamaya çalıştı. Biçime çok yararcı ve maddeci açıdan yaklaşan bu görüşe tepki olarak A. Riegl biçimlerin zaman içinde değişime uğramalarını *Kunstwollen* kavramı (sanat istemi ya da yaratıcı istem) ile açıklamak istedi. Bu sanat isteminin önsel kategorilerini saptamaya çalıştı ve bunları, dokunsal ve optik görme biçimleri arasındaki ayırımda bulabileceğini sandı. Bu düşünceden kalkarak üslupların tarihini, biçimin dokunsal algısından tümüyle görsel algıya geçmesine dayandırdı.

Biçimin, sanatçılara ve sanat yapıtlarına göre alabileceği farklı değeri nitelendirmek için dokunsal ve optik öğeler arasında kurulan bu karşıtlığın üzerinde ilk kez duran Herbart'ın öğrencisi Robert von Zimmermann'dı. Bu görüş, A. von Hildebrand ve C. Fiedler tarafından savunulan arı görsellik kuramı çerçevesinde büsbütün önem kazandı. Bu kuram, biçimin teknik ve psikolojik özünden bağımsız olarak çözümlenmesine olanak sağladı. Yalnızca Riegl değil, yüzyıl sonunda Berenson ve XX. yy. başında Wölfflin de dokunsal -görsel ilişkisini vurguladılar. Wölfflin, sanatsal görmenin birbirleriyle çatışan beş simgesi ilkesini, özellikle de çizgisel -resimsel karşıtlığını buna dayandırdı. Lionello Venturi 1936'da şöyle yazacaktı: "Desen çizgisel'e, renk resimsel'e dönüşmedikçe, bu iki öğe sanatın görsel simgelerden çok, doğanın taklidine yarayan teknik olanaklar olarak kalırlar."

Biçim konusuna, Riegl'inki gibi damgasını basmış büyük mitolojileri XX. yy.'da da sürdürenler oldu: Focillon'a göre sanatsal biçimler, yaşam biçimlerini ve çeşitli toplumsal yapıları oluşturan bir iç mantığa göre gelişirdi. Malraux'ya göre bir üslup bir başka üsluptan doğardı; R. Huyghe doğadaki biçimlerin gelişmesiyle sanattaki biçimlerin gelişmesi arasında bir koşutluk kuruyordu; George Kubler ise üslup kavramını eleştiriyor ve tarih içinde gelişen "biçimsel ayrım" kavramını öneriyordu.

XX. yy.'da biçimler kuramının derinleştirilmesine özellikle çağdaş soyut sanat hareketi yol açtı. Modern sanat "gerçek biçim" ya da "nesne biçim"i "imge biçim"den ayırmayı sağladı. Çelişkin bir biçimde, kübizmin ya da gerçeküstücülüğün nesnelerin biçimlerini bozmaları, biçimin daha kesin ve daha nesnel olarak ortaya çıkmasına yol açtı. Bauhaus mimarları ise Kant'ın arı biçim ve işlev arasında yaptığı kesin ayrımı hiçe saydılar.

Sanat üzerine yapılan biçimsel araştırmalara XX. yy.'da iki yeni kuram daha katıldı: bunlardan biri dilbilimciler, diğeriyse görsel bilimler tarafından geliştirildi. 1916'ya doğru Moskova'da R. Jakobson ve V. Şklovskiy'in etkisiyle, daha sonra "rus biçimliliği" diye adlandırılan bir edebiyat eleştirisi akımı gelişti. Şklovskiy'e göre şiir imgelerin yaratılmasına değil, düzenlenmesine dayanan bir uğraştı, dolayısıyla eleştirmenin görevi yazarın kullandığı biçimsel teknikleri incelemek olmalıydı. Buna koşut olarak, resimde de kimi zaman geometrik biçimlerin (Mondrian), kimi zaman da biçim yokluğunun (Maleviç) vurgulanmış olması, Kandinsky ve Klee'nin biçimlerin dizimsel yapısı ve bu yapıyı oluşturan öğelerle ilgili çalışmalarını kolaylaştırdı. Biçimlerin yapısal çözümlemesi böylece edebiyat alanından görsel sanatlara ve müziğe kadar yayıldı. Biçim çözümlemesi ile anlam çözümlemesi uzun süre birbirlerinden ayrı tutulduktan sonra, bugün bu iki alan resme, mimarlığa ya da sinemaya aynı başarıyla uygulanabilecek bir görsel biçimler anlambilimi çerçevesinde birleştirilmek istenmektedir.

Sanat yapıtı yalnızca bir beğeni sorunu değil, aynı zamanda bir algılama ve görme sorunudur da. Bu görüşten kalkarak G. T. Fechner XIX. yy.'da bir estetik biçim "psikofiziği" geliştirmişti. XX. yy. başında deneysel estetik, temelde basit orantıların değerine ve optimal biçimsel dengelere yöneldi. 1920 yıllarında biçim *(Gestalt)* kuramcıları algısal davranış yasalarını koydular. Bu yasalar, estetik biçimlerin yerleşmesi (Frances) ve görsel düşünce (Rudolf Arnheim) üstüne yeni çalışmalara kaynaklık etti. Günümüzde görsel biçimler estetiği, estetik yeğleme ve algısal ilgiyi oluşturan biçimsel etkenlerin incelenmesine doğru kaymaktadır. D. E. Berlyne değişken biçimsel kalıplardan kalkarak karmaşıklığın ve yeniliğin etkisini incelemektedir. François Molnar ise mühendisler ve bilişimciler tarafından gerçekleştirilen ve sanatçılar tarafından kullanılan modern biçim inceleme ve çözümleme tekniklerinin, estetik coşkunun psikofizik incelemesine yenilikler getireceği inancında. Estetikçi ve sanatçıdan sonra, üslup tarihçisinin de, biçimlere ilişkin bu yeni yaratma ve görme yöntemlerini araştırmalarına katacağı düşünülebilir.

—Jeomorfol. *Engebe biçimi.* Yapısal engebelerin ana biçimleri ile biçimlenmiş engebelerin ikincil biçimleri arasındaki ayırım bir anlam kaymasına yol açsa bile yapısal engebe ve biçimlenmiş engebe gibi jeomorfolojik olayların iki kategorisini kolayca farklı ölçeklerde belirtme olanağı vardır. Bu olaylarda morfojenik süreçler, yapılarla belirlenen çerçeve içinde etkilidir. Dolayısıyla biçimlenmiş tipler, yapısal engebe tiplerine bağlıdır (bu nedenle, farklı iklim bölgelerine göre cuesta cepheleri somut görünümler alır). Bununla birlikte aynı morfoklimatoloji koşullarına göre, yapının ayrıntılı biçimde değerlendirilmesi aynı yetkinliği göstermez.

—Metalürj. Bir metale ya da alaşıma soğukta biçim değiştirme işlemi uygulanırsa, yapılarında genellikle önemli değişimler ortaya çıkar. Bunlardan en önemlisi, düzgün biçimde gerece (bakır) dağılan ya da kalıcı biçim değiştirme hücrelerini sınırlayacak engelleri oluşturan (alüminyum) dislokasyonların yoğunluk artışıdır. Kimi durumlarda biçim değiştirme bir faz değişimine de yol açabilir (austenitli paslanmaz çeliklerde **ε** martensiti). Yapının bu tür tedirginlikleri mekanik özelliklerin değişmesine yol açar: esneklik sınırının, kopma gerilmesinin ve sertliğin artması, süneklik ve rezilyansın azalması. Sıcakta biçim değiştirme işlemi sırasında da benzer olaylar oluşur; ancak bu durumda, kalıcı biçim değiştirme (ya da sıcak şekillendirme), yapıyı denge durumuna (biçim değiştirmemiş) getirme etkisi gösteren çeşitli mekanizmalarla (kendine gelme ve dinamik yeniden kristalleşme) sınırlıdır.

Haddeleme, okstrüzyon ve çekme işlemlerinde, *kalıcı biçim değiştirme oranı,* S ve s, ürünün ilk ve son kesitleri olmak üzere, genellikle şöyle tanımlanır:

$$e\,(\%) = 100\,\frac{S - s}{S}$$

Bununla birlikte, yalnızca toplam biçim değiştirme $\bar{\varepsilon}$ 'nin gerçek bir fiziksel anlamı vardır:

$$\bar{\varepsilon} = \ln \frac{S}{s} \quad \text{(silindirsel bir çubuk için)}$$

$$\bar{\varepsilon} = \frac{2}{\sqrt{3}} \ln \frac{S}{s} \quad \text{(sac için)}$$

Kalıcı biçim değiştirme katsayısı, gerecin akma gerilmesinin toplam biçim değiştirmeye bağımlılığını gösteren $n = \frac{\partial \ln \sigma}{\partial \ln \bar{\varepsilon}}$ parametresidir.

Belirli sertlikte bir ürün elde etmek için, soğukta biçim değiştirmenin ardından denetimli bir tavlama ya da tavlamadan sonra denetim altında kalıcı biçim değiştirme işlemi uygulanabilir. Soğukta biçimlendirilen metal parçalarda kimi kez önemli iç gerilmeler (artık gerilmeler) görülür. Bu gerilmeler biçim değiştirme, dolayısıyla kalıcı biçim değiştirme ayrıklıklarından kaynaklanır. Bunlar parçaların korozyona karşı dayanımını azaltabilir ve daha sonraki işlemleri zorlaştırır. Bu gerilmeler, parçaları biraz yüksek bir sıcaklıkta yeniden ısıtarak ve ardından da olağan sıcaklığa kadar yavaş yavaş soğutarak giderilebilir.

—Müz. Müzik biçimi, bir düzenlemeden doğan bir mimariyle, bir yapıyla bir tutulduğu ölçüde, türden* ayrılır. Belli bir tutarlılığı hedefleyen besteci—birincil ya da ikincil—bir ya da birçok temadan, motiften, ritim ya da ezgi biriminden yola çıkar ve yapıt içinde belli ölçüde açık bir planı ortaya çıkaran bir eklemleme, bir orantıya, bir bakışıma ulaşır. Biçim kavramı, içeriğe, içerene, ya da her ikisine birden bağlanabilir.

Biçimlerin çoğu, katı, skolastik bir çerçeve (kanon, füg, rondo) ile serbest bir çerçeve (fransız tarzında prelüd, rapsodi, senfonik şiir) arasında yer alır.

Bir müzik biçiminin kuruluşu, durağan (yineleme, dönüş, *ostinato*), birimsel (*cantus firmus,* çevrimsel motif, leitmotiv), dinamik (çeşitleme, gelişme), karşıtlık oluşturan (temponun ya da ses planının almaşması) ya da armonik (geçkilerin art arda gelişi) öğelere dayalıdır.

Biçim, basit ya da bileşik olabilir. Basit biçimin yalnızca bir temposu vardır (örn. şarkı, madrigal, füg, senfonik şiir, lied); bileşik biçimin, her biri değişik tempoda olmakla birlikte bütünsel bir birlik oluşturan birden çok bölümü bulunur (örn. missa, süit, sonat, çeşitleme, kantat, oratoryo, opera).

XX. yy.'ın ikinci yarısında yaşayan besteciler, biçimsel düzenlemede, geleneksel öğelerden uzak durmakla birlikte, bu birlik kavramını korudular. Oysa genel olarak, besteci için biçim, ya bir erek olmuş (J. S. Bach, *Füg sanatı;* A. Webern, opus 28 yaylı çalgılar dörtlüsü), ya olağanüstü bir parlaklığa kavuşmuş (Beethoven, 9. senfoni; Monteverdi, *Combattimento di Tancredi e Clorinda*) , ya da özgürce ele alınmıştı (L. Couperin, klavsen için prelüdler; C. Debussy, piyano için prelüdler).

—Ruhbil. *Biçim kuramı.* Almanya'da hitlerciliğin iktidara gelmesinden önce gelişen kuramsal akım. Max Wertheimer (1880-1943), Kurt Koffka (1886-1941) ve Wolfgang Köhler (1887-1967) gibi alman ruhbilimciler, bu akımı geliştirdiler. Biçim kuramı, her tutumu, bu tutumun öğelerini ayrı ayrı ele alıp inceleyen ve böylece ruhsal gerçeği bölük pörçük hale getiren çağrışımcılığa ve ruhsal olayları mekanikçi bir tarzda yorumladığı için eleştirdiği behaviorculuk*'a karşı bir tepki olarak or-

taya çıktı. Gestaltçılar, örneklerini özellikle görsel algı alanından seçtiler; optik -geometrik yanılsamaları, tersinir ya da belirsiz biçimleri, başlıca inceleme konuları olarak ele aldılar. Birçok araştırmacı ve özellikle Kurt Goldstein ile 1937'de biçim ruhbilimi konusunda bir kitap yayımlayan Paul Guillaume, yaptıkları çalışmalarla bu akımı zenginleştirdiler. Gestaltçıların, daha önce algı alanında ileri sürdükleri düşünceleri "alan" kavramı aracılığıyla kişilik sorunlarına uygulayan K. Lewin de, Gestalttheorie akımına bağlanabilir.

Biçim kuramının ileri sürdüğü ana görüş şudur: her algısal alan, temel ve biçim olarak iki öğeye ayrılır ve bir biçimin ortaya çıkışı, hem nesnel hem de öznel ölçütlere bağlıdır.

Her biçimin kendine özgü olan ve öğelerinin basit toplamına indirgenemeyen nitelikleri vardır. Bunun en iyi örneği, notaların art arda gelişi bilinmeden dinlenen melodidir. Tek bir sesin algılanması, bu sesin ilişkin olduğu bütünün yapısal nitelikleri konusunda hiçbir şey bildirmez bize. Ama bir tek notası değiştirilirse, melodi tepeden tırnağa altüst olur. Ne var ki, bir başka ses perdesine aktarılırsa da, aynı melodi olarak kalır. Öyleyse biçimler, aktarılabilir niteliktedir.

Ama biçim kavramı, algıdan başka alanlara da uygulanabilir. Ruhsal bir olgu, kendine özgü özellikleri olan, belli bir bağlamda özel bir anlam taşıyan, ama bir başka çerçeveye konduğunda, bambaşka bir şey durumuna giren bir biçimdir. Gestaltçılar, her fizik ya da biyolojik olayı, dönüşüme uğradığı zaman, içinde yer aldığı sistemi de değişikliğe uğratan bir biçim olarak düşünecek kadar ileri gittiler.

Wertheimer'in deneyimleri, iyi biçim yasasını temellendirme olanağını sağladı. Gestaltçılar, özellikle de Gottschaldt (1926), biçimlerin özeliklerinin doğuştan geldiğini; deneyimlerimizin ya da edinimlerimizin sonucu olmadığını tanıtlamaya çalıştılar. Ama, bu görüş, özellikle Piaget okulu tarafından şiddetle eleştirildi.

BİÇİM a. Biçmek eylemi: *Biçim zamanı.*

Biçim ve anlam, Jean Rousset'nin yapıtı (1963). Yapıtın alt başlığı, *Essai sur les structures littéraires de Cornielle à Claudel* (Cornielle'den Claudel'e kadar edebi yapılar üzerine deneme), biçimin kendini her yerde, hatta biçimi reddeden yapıtlarda bile gösterdiğini kanıtlamak ister. Bütünselliği oluşturan biçimdir. Öyleyse her okuma, kurucu şemaların ve düğümlerin ortaya çıktığı karmaşık ilişkilerin okumasıdır.

BİÇİMBİLİM a. Biyol. MORFOLOJİ'nin eşanlamlısı.

—Dilbil. Dilbilgisinin, sözcüklerin oluşumuna ve çekim eklerinin değişimine ilişkin sorunları inceleyen bölümü. (Eşanl. MORFOLOJİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Sesbilimsel biçimbilim,* biçimbilimin yararlanabileceği sesbilimsel olanakların incelenmesi. (Eşanl. MORFOFONOLOJİ, MORFONOLOJİ.)

—Üretici dilbilgisinde, söylemlerin sesçil gösterimini amaçlayan işlemlerin betimlemesi.

—Metalürj. Makro- ya da mikrografik yapı öğelerinin miktar, biçim, dağılım ve yakınlıklarını inceleyen bilim. (Miktar belirlemede [matematiksel biçimbilim] otomatik kuantometreler kullanılabilir.)

—Topbil. *Toplumsal biçimbilim,* toplumsal olguların topografyasının, bu olguların mekândaki yerlerinin ve dağılımlarının olduğu kadar, doğal ve teknik ortamlara göre çeşitlemelerinin de incelenmesi.

—ANSİKL. Dilbil. Geleneksel anlamda, daha geniş birimler, yani öbekler ve cümleler oluşturmak için sözcüklerin birleşim biçimlerini inceleyen sözdizime karşıt olarak biçimbilim, dilbilgisinin sözcüklerin biçimlerini inceleyen bölümüdür. "Sözcüklerin biçimi" kavramı, genel olarak bükün olgularının (çeşitli dilbilgisi kategorilerinden çekim eklerinin, tür, sayı, duruma bağlı olarak değişimleri) bütününü, eklerle yapılan türetme olgularını (anlam değişimine yol açan önekleme: fransızcada *visser* [açma] / *devisser* [kapama], ya da dilbilgisel kategori değişimine yol açan sonekleme:türkçede *yapmak / yapı, güç / güçlü*) ve birleştirme olgularını (hanımeli, otobiyografi) kapsar.

Gerçekte, "sözcük" kavramının çağdaş dilbilimce yeniden gündeme getirilmesi, biçimbilime, dilbilgisi içindeki özerk yerini kaybettirdi. Böylece, dilbilgisel biçimbirimlerin değişimlerinin incelenmesi, bunları koşullandıran yapıların incelenmesine giderek daha çok bağlandı; günümüzde bu olgulara bağıntısal görünüşleri içinde (biçimdizim) yaklaşım yeğlenmektedir. Ayrıca, üretici dilbilgisi çerçevesi içinde çalışan dilbilimciler, geleneksel olarak biçimbilime bağlanan birçok olgunun sesbilimsel yorumlama (sesbilimsel biçimbilim) düzeyinde ele alınabileceğini gösterdi.

• *Sesbilimsel biçimbilim.* N. Troubetskoy'un getirdiği "sesbilimsel biçimbilim" terimi, yapısalcı bakış açısı doğrultusunda biçimsel koşullandırmalardan kaynaklanan sesbilimsel almaşmaları içerir. Örneğin fransızcada "œuf" (yumurta), "boeuf" (öküz) sözcükleri tekil olduklarında ünlü tını açık, [œ] çoğul durumlarında ise ünlü tını kapalıdır [ø]

Üretici dilbilgisinde sesbilimsel biçimbilim bileşeni terimiyle, sesçil gösterimler elde etmek için yüzeysel yapıların son dizilerine uygulanacak kurallar belirtilir. Kısaca, burada sözkonusu olan sözlüksel ve dilbilgisel simgelerin sesbilgisel ve sesbilimsel yorumlarıdır.

BİÇİMBİRİM a. Dilbil. En küçük anlamlı birim. (Eşanl. MORFEM.)

—ANSİKL. Kökenlerle önekler arasındaki geleneksel ayrımı yeniden ele alan kimi dilbilgiciler, eskiden, bir sözcüğün bir dilbilgisel sınıfla (ad, fiil, vb.) bağlantısını ve tümce içindeki işlevini gösterebilen çeşitli bölümleri (ya da çekim eklerini) "biçimbirim" olarak belirtiyorlardı; bu listeye genellikle tanımlık, ilgeç, bağlaç, gibi "araç-sözcük"leri de kapsıyordu. Günümüz dilbilim terimcisinde, biçimbirim, sesbirim düzeyine ulaşmadan yapılmış bir söylem bölümlemesi sırasında elde edilebilecek anlam taşıyan en küçük birimi gösterir. Böylece, sesbirimler ikinci eklemleme birimlerini oluştururken biçimbirimler birinci eklemleme birimlerini oluşturur. *Kedi camı kırdı* gibi bir söylemin yazımsal düzlemle beş biçimbirimden oluştuğu söylenecektir: *kedi + cam + ı + kır + dı.* Ayrıca, öteden beri sözlüksel biçimbirimlerle dilbilgisel biçimbirimler arasında da bir ayrım yapılmaktadır; birinciler açık bir listeye *(kedi, cam, kır-)*, ikincilerse kapalı bir listeye *(-ı, -dı)* bağlanır. A. Martinet'nin terimcesinde bu iki sınıf, karşılıklı olarak sözcükbirim ve biçimbirime denk düşer, anlambirim sınıfı bu iki sınıfı kapsar. İkinciler arasında, ayrıca, bağımlı biçimbirimler, bir başka deyişle ancak bir başka biçimbirimle bağlantı içinde ortaya çıkabilen bağlı biçimbirimler (çoğul gösteren öğeler, *-lik* soneki vb.) ve bağlı olmayan biçimbirimler (tanımlıklar, adıllar, vb.)ayırt edilebilir.

Aynı dilbilgisel kavrama denk düşen çeşitli biçimlerin ortaya çıkardığı karmaşık sorunu çözmek için biçimbirimi soyut bir oluşturucu gibi ele almak yararlı olabilir: böylece *kapılar, pencereler* sözcüklerinin her biri bir sözlüksel biçimbirim ve yalnızca çoğulu gösteren belirtileri kapsar; bu durumda da, çevrelerine göre farklı biçimlerde gerçekleşebilen tek bir çoğul biçimbirimden söz edilebilecektir; söylem içinde dolaysız bir biçimde yalıtılabilecek somut parçalara gelince, genel olarak biçimlik diye adlandırılacaklar ve aynı dilbilgisel kavramın (burada çoğul) çeşitli gerçekleşmelerini (ya da değişkelerini) gösterdiklerinde eşbiçimliğin sözkonusu olduğu söylenecektir.

BİÇİMBİRİMSEL sıf. Dilbil. **1.** Biçimbirime ilişkin, biçimbirimlerden oluşan öğe için kullanılır. **—2.** *Biçimbirimsel düzey,* tümcenin, bir biçimbirimler dizimi gibi ele alındığı çözümleme düzeyi.

BİÇİMCİ sıf. **1.** Dış görünüşe, biçimsel uygulamalara, geleneksel kalıplara sıkı sıkıya bağlı kimse; bu kimsenin anlayışı için kullanılır. **—2.** Sanatta, edebiyatta biçimcilik yanlısı olan kimse, bu kimsenin anlayışı, bu anlayışın ürünü olan yapıt için kullanılır: *Biçimci bir şair. Biçimci bir sanat anlayışı. Biçimci bir roman.*

◆ a. Ed. Rus biçimci grubu üyelerine denir.

—Fels. Metafizik ve / ya da ahlak konusunda biçimcilikten yana olan kimseye denir.

BİÇİMCİLİK a. **1.** Biçimsel uygulamalara, dış görünüşe, geleneksel kalıplara aşırı bağlılık. **—2.** Sanatta ve edebiyatta içerikten çok biçime ve biçimsel niteliklere ağırlık verme eğilimi.

—Bilkur. Bilimlerdeki doğruluğun, her türlü deneyden bağımsız olarak, bir yorumlama sisteminin yasalarına ve kurallarına bağlı olduğunu ileri süren ve bu sistem içinde yer alan görüş.

—Ed. *Rus biçimciliği,* 1916-1930 arasında, Moskova ve Leningrad'da etkinlik gösteren yazınsal eleştiri okulu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. Doğanın anlaşılabilirliğini, düşüncenin biçimleriyle (formlar) ya da yasalarıyla açıklayan metafizik sistem.

—Fels. ve Topbil. Kant'ın ahlak anlayışında olduğu gibi, istencin (iradenin), içeriği bakımından (örneğin "iyi" kavramı gibi) değil de, dile getirilme araçlarıyla, yani yasalara ve kurallara bağlı bir işaretler sistemi olarak görülen dille geçerlik kazanan bir eylem ilkesini benimsemesini temel alan ahlak. (Kant'ta, bir ahlak yasasının zorlayıcı niteliğini, bu yasanın vicdanda, beliriş biçimine bağımlı kılmak, onun zorlayıcı niteliğini daha da pekiştirmek isteğinden ileri gelir.)

—Mant. ve Mat. Matematiğin, simgelerle yürütülen bir oyundan başka bir şey olmadığını, dolayısıyla böyle bir oyunda doğruluktan söz edilemeyeceğini öne süren felsefi görüş. (Bu aşırı biçimiyle, pek az kişi bu görüşten yanadır ve bu daha çok, Hilbert'e karşı olanların polemik amaçla abarttıkları bir görüştür.)

—ANSİKL. Ed. Biçimcilik, yapıtı, felsefi, toplumsal ya da ruhsal yapılara ulaşmayı sağlayan bir araç olarak yorumlayan yaklaşımların tersine, edebiyatı, içkin olarak incelemeyi amaçlar. Biçimciler, edebi biçimlerin, edebiyata özgü olanın ("edebilik"in) incelenmesine önem veriyorlardı. Biçimcilik, başlangıç döneminde, fütüristlerin (Mayakovskiy, Hlebnikov, Pasternak) şiir hareketine bağlıydı. Biçimcilik öğretisinin eksenini oluşturan fikirler, algının "otomatikliğinin yok edilmesi" (çevreyi algılama alışkanlıklarımızı unutmak ve dünyaya yeni bir gözle bakmak) olarak sanat fikri, bir yöntemler sistemi olarak da yapıt fikriydi (Şklovskiy). 1920'li yıllar boyunca, Roman Jakobson, Boris Eihenbaum, Boris Tomaşevskiy, Yuriy Tinyanov, Viktor Vinogradov, Vladimir Propp, Yosip Brik, vb. yazarların çalışmaları, edebi yapıtın çeşitli yönlerini aydınlattı. Sonra, Tinyanov ile Jakobson'un etkisiyle, yeni bir bireşim ortaya çıktı. Bu yeni bireşim, daha çok sanat yapıtının yapısal niteliğine ve sanat yapıtına ilişkin işlevlerin hiyerarşisine önem veriyordu. Biçimciliğin bu türü, Prag dilbilim çevresi üyelerini büyük ölçüde etkileyerek, yapısalcılık öğretisinin doğmasını sağladı.

BİÇİMDEŞ sıf. Biçimleri aynı olan.

BİÇİMDEŞLİK a. **1.** Canlılar âleminde, iki birey, iki birim arasında, örneğin hayvansal iki organ, bir böceğin kurtçuğu ile ergini, yenilenmiş bir organla yerini aldığı eski organ arasındaki yapı, biçim ve büyüklük özdeşliği. **—2.** Eşanl. EŞTİPLİLİK.

BİÇİMDİZİM a. Dilbil. Biçimleri (biçimbilim) ve biçimlerin birleşim kurallarını (sözdizim) ayrıştırılamaz bir bütün olarak ele alan dal. (Eşanl. MORFOSENTAKS.)

BİÇİMDİZİMSEL sıf. Dilbil. Biçimdizime ilişkin olgular için kullanılır.

BİÇİM-DÜŞÜNCE a. Giz. bil. Kendiliğinden ya da yönetilerek doğan ve maddi dünyada da etkili olabilen akışkan bir düşüncenin belirmesi. (Bu kavram teozofi anlayışının gelişmesiyle yayıldı.)

BİÇİMLENDİRİLEBİLME a. Metalürj. Biçim değiştirme yoluyla bir metale biçim verme olanağı. (Süneklik ve dövülebilirlik bunun iki değişik türüdür.)

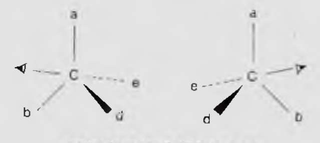
BİÇİMLENDİRİLMEK → BİÇİMLENMEK.

BİÇİMLENDİRME a. Biçimlendirmek eylemi.
—Bayınd. Karayolu yapımından hemen önce kazma işlemleriyle araziye kazandırılan son yüzey. || *Biçimlendirme tabakası*, gereç katkısıyla ya da kireç, çimento gibi bağlayıcılarla işlenerek iyileştirilen arazinin üst katmanı.
—Bilş. *Yeniden biçimlendirme*, bir bilişim sisteminin çeşitli birimleri arasındaki bağlantıları yeniden düzenleme. (Kimi birimleri devreye alma ya da devre dışı bırakma amacı güder.)
—Camc. Sıcak cama mamul ya da yarımamul ürün biçimi verme işlemi. (Bu işlem elle, yarı otomatik ya da tam otomatik olarak yapılabilir.)
—Metalürj. ŞEKİLLENDİRME'nin eşanlamlısı.
—Polim. Levha ya da yaprak halindeki plastik maddelere yeni bir biçim vermek için uygulanan dönüştürme yöntemlerinin genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Taşoc. Taşocağında kesilen bloklara satışa uygun biçim ya da boyutu verme.
—ANSİKL. Polim. Biçimlendirmede kullanılan teknikler, kalıplama ve çekmedir. Bu işlemler biçimsiz polimerler için camsı geçiş sıcaklığından, yarıkristal polimerler için de erime sıcaklığından daha düşük bir sıcaklıkta yapılıyorsa, buna "katı evreli" biçimlendirme denir. Eskiden beri kullanılan biçimlendirmeye elverişli polimerler arasında polistiren, ABS, polivinilklorür, polipropilen sayılabilir. Üretim hızı yüksek olan bu yöntemlerle kadehler, karoseri parçaları, buzdolabı kapıları vb. yapılır.

BİÇİMLENDİRMEK → BİÇİMLENMEK.

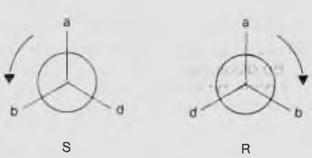
BİÇİMLENİM a. Bilş. Bir bilişim sistemini oluşturan, merkezi birim, giriş çıkış işlemcileri, ana ve yardımcı bellekler, iç-iletişim hatları gibi öğelerin tümü. (Biçimlenim, sistemin çeşitli bileşenlerinin yapısını ve temel ayırtedici niteliklerini veren standartlaştırılmış bir şema ile gösterilir.)

BİÇİMLENME a. Biçimlenmek eylemi.
—Bilş. Bir bilgisayarın çalışması sırasında, verilerin bir sonraki işlem için düzenlenmesi. —Bir bilgisayarda, işlem sonuçlarının, çoğu kez basılı bir metin biçiminde yazıcıdan alınması. || *Bağ biçimlenmesi*, bir programın bilgisayara uygulanmasından önceki hazırlık evresi. (Tüm programı oluşturan modüllerin ve altprogramların birleştirilmesine dayanır.) ||*Biçimlenme programı*, SONUÇ BAĞLANTI* PROGRAMI'nın eşanlamlısı. ||*Metin biçimlenmesi*, metinlerin, bir bilgisayarla dizilmesi.
—Jeomorfol. Morfojenik süreçlerin etkisiyle düzenlenen engebe biçimlerinin ayrıntıda aldıkları görünüm. (Kalıt sayısının yüksekliği nedeniyle biçimlenme yalnızca belli bir morfojenik sisteme bağlanamaz, güncel ve kalıtsal biçimler bir arada bulunabilir.)
—Sterkim. *Sterik biçimlenme*, bakışımsız bir merkeze bağlı köklerin ya da atomların üçboyutlu yerleşimi (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. KONFİGÜRASYON.]
—Yerbil. *Yeniden biçimlenme*, çağdaş olmayan fosil organizmalar karışımı. (Farklı yaştaki fauna ya da flora toplulukları yeniden biçimlenme terimiyle belirtilir; yeniden biçimlenmiş bileşenler genellikle en yaşlı olanlardır: allokton fosiller çoğunlukla kolay tanınır. Bu biçimlenme türü ya çökelim sırasında [daha yaşlı fosillerin yapıya alınması] ya da çökelim sonrasında [biyotürbasyon] oluşur. Terim daha genç bir çökelin [örneğin granitleri yeniden biçimlendiren breş] içinde yer alan kayaçların tümü için de kullanılabilir.)
—ANSİKL. Sterkim. *Sterik biçimlenme*. Bakışımsız bir merkez çevresinde en yalın biçimlenme, a, b, d ve e gibi dört ornatana bağlı C karbon atomunun biçimlenmesidir. Karbon atomu, bir dörtyüzlünün merkezinde yer alır; a, b, d ve e'nin bu dörtyüzlünün köşelerine yerleşmesi için yalnızca iki tür düzenleme vardır.
Bu düzenlemelere, karbon atomunun sterik biçimlenmesi adı verilir ve birbirinin aynadaki görüntüleri gibidir. Bunlara antipotlar denir. Daha geniş anlamıyla bu düzenlemeler için, Cabde molekülü biçimlenmesi terimi de kullanılır.

antipotların sterik biçimlenmesi

Bir molekülde bakışımsız yalnızca bir karbon atomu varsa birbirinin antipotu olan ancak iki izomer bulunabilir. Molekülde birçok bakışımsız karbon atomu yer alıyorsa daha çok izomer vardır. Bu bakışımsız atomların bir kısmı antipottur ve bir izomerden ötekine geçildiğinde biçimlenmeleri ters döner. Öteki atomlar ise diastereo-izomerdir ve bir kısmının biçimlenmeleri bir izomerden ötekine geçildiğinde ters dönerken, bir kısmında biçimlenme korunur.
• *Salt biçimlenme, göreli biçimlenme.* Bu iki biçimlenme türü birbirinden farklıdır. Birinci tür molekül ölçeğinde gerçek biçimlenmelerdir. Bunları belirlemek genel olarak çok zordur; ama bazen radyokristalografiyle ortaya konabilir (Bijvoet, 1951). Göreli biçimlenmeleri tanımak, yani bir karbon bileşiğinin sterik biçimlenmesini başka bir karbon bileşiğiyle karşılaştırmak çok daha kolaydır. *Biçimlenme bağlılaşımı* denilen bu karşılaştırma, kullanılan tepkimelerin mekanizmasını bilmek koşuluyla kimyasal ya da optik yoldan (döndürme gücü incelenerek) yapılabilir. Öte yandan bu işlem bir molekülde yer alan birçok atomun biçimlenmelerini karşılaştırarak daha kolay gerçekleştirilir. Birkaç molekülün salt biçimlenmesi bilinirse, bağlılaşım yoluyla bütün öteki bakışımsız moleküllerin salt biçimlenmeleri bulunabilir.
• *Salt biçimlenmelerin ad dizini ve gösterimi.* Karbon bileşiklerinin salt biçimlenmesinin günümüzde hem bir ad dizini, hem de bir simgesel gösterimi vardır. Ad dizini (Cahn-Ingold-Prelog) ornatanlara öncelik basamağı veren ardışık kurallara dayanır, örneğin:
a = 1, b = 2, d = 3, e = 4.
Bir gözlemci, C—e bağı ekseni üstünde ve C yanında yer alarak e'ye bakarsa, a,b ve d'yi taşıyan 3 kollu bir yıldız görür. a'yı b'nin üzerine getirmek için saat devinimi yönünde dönerse salt biçimlenme R (lat. *rectus*, sağdan), ters yönde dönerse salt biçimlenme S'dir (lat. *sinister*, soldan).

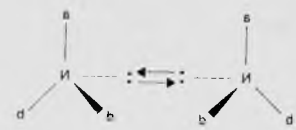
karşılıklı salt biçimlenme

Ardışık kurallar şöyle sıralanabilir:
1. Merkezi karbon atomuna bağlı 4 atom incelendiğinde, atom numarası en yüksek olan 1 no'lu önceliğe, atom numarası en düşük olan da 4 no'lu önceliğe sahiptir (serbest bir elektron çiftinin atom numarası sıfırdır): O, C'dan önce gelir.
2. İki ya da daha çok atom, birbirine doğrudan bağlanmış ve atom numaraları eşitse, merkez karbonundan iki bağla ayrılan atomlar incelenerek şu işlem yapılır: CH_2 — CH_3, CH_3'ten önce gelir.
3. Bir atom, katlı bir bağla bağlanmışsa, katlı bağın öteki ucuna yerleşen atomlar yinelenir: C=O, C—O olur.
| |
O C
4. İki atom izotopu sözkonusuysa, sıralamada kütlesi daha büyük olana öncelik verilir: ^2H, ^1H'dan önce.
Fischer'in simgesel gösterimi, gözlemci doğrultusundaki çizgi ile belirtilen ornatanların yatay, diğer iki ornatanın da düşey konumda olacak biçimde dörtyüzlünün izdüşümünü almaya dayanır.

Fischer'in simgesel gösterimi

Nihayet aşağıdaki noktaları eklemek gerekir:
—Çift bağların biçimlenmesi gerçekte bir yerleşmedir.
—Bir karbon atomunun biçimlenmesi, bir kopma ve bir bağ oluşumu sağlanmadan değiştirilemez.
—Ornatanlardan biri (örneğin e) bir çift serbest elektronla yer değiştirdiğinde (Nabd içinde azotun konumu), biçimlenme kolayca ters döner; çünkü elektronlar, atomların tersine azot atomunun bir yanından ötekine önemli bir güçlükle karşılaşmadan geçebilir.

biçimlenmenin Nabd azotu türevlerinde ters dönmesi

BİÇİMLENMEK gçz. f. Oluşmak, biçim kazanmak.
◆ **biçimlendirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (somut) biçimlendirmek*, ona biçim vermek: *Kili, mermeri biçimlendirmek.* **—2.** *Bir şeyi (kafasında, zihninde) biçimlendirmek*, onu tasarlamak, oluşturmak. **—3.** *Bir kimseyi biçimlendirmek*, onu belli bir biçimde eğitmek, kişiliğine, düşünme tarzına vb. bir biçim vermek.
—Ağ. yet. Bir meyve ya da süs ağacına geometrik bir biçim (çoğunlukla küre biçimi) vermek.
—Bilş. Belli bir biçime göre parçalara ayrılmış bir bilgiyi alabilecek fiziksel bir ortam hazırlamak. —Bir bilişim sistemi bileşenlerinin şematik düzenlenişini tanımlamak.
—Şehirc. Yazılı bir programa dayanarak (genellikle tramlarla) bir projeye grafik bir biçim vermek.
◆ **biçimlendirilmek** edilg. f. Biçimlendirmek eylemine konu olmak.

BİÇİMLİ sıf. Orantılı, düzgün, güzel: *Biçimli bir burun, bir ağız. Biçimli bir vücudu var.*

BİÇİMLİK a. Biçilmeye hazır ekin.

BİÇİMLİK a. Dilbil. Biçimbirimin, ses ve/ya da yazı düzeylerinde somut gerçekleşimi. (Örn. fransızcada "aller" (gitmek) biçimbirimi üç biçimlikle gerçekleşir: *all-* [allons], *v-* [vais] ve *i-* [irai]. İngilizcede ço-

ğulluk biçimliği *(s, z, iz, an)* biçimlikleriyle gerçekleşir. Türkçedeyse biçimliğin çeşitlenmesi sesbilimsel koşullanmaya bağlıdır. Örn. çoğul biçimbirimi iki biçimlikle gerçekleşir: *ler, lar.*)

BİÇİMÖLÇÜM a. Yerbil. ve Jeomorfol. **1.** Kum tanelerinin ya da çakılların boyutlarını ölçme işlemi. **—2.** Jeomorfol. Engebe biçimlerinin ya da hidrografi ağlarının ayırtedici geometrik özelliklerini belirleme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Engebe türlerinin çeşitliliği, yakınsızlık olaylarının sıklığı (aynı görünümde ama farklı süreçlerden kaynaklanan biçimler), polijenik biçimlerin egemenliği, biçimölçümü duyarlı bir işlem durumuna getirir. Günümüzde bu işlem istatistiksel araştırma gerektirir. Basit cisimler ölçülür ve sıklık dereceleri araştırılır; örneğin yamaçların çeşitli eğim değerleri, vadi taban çizgilerinin sıklığı, akaçlanmış ve kuru vadi tabanı çizgilerinin oranı, vadilerin bakışımsızlığı vb. gibi öğeler saptanır.

BİÇİMRUHBİLİM a. Ruhbil. İnsanın dış görünüşünün bazı yapısal özellikleri ile kişiliğin bazı temel ruhsal özellikleri arasındaki bağlılaşımları ortaya çıkaran inceleme.

BİÇİMSEL sıf. **1.** Olguları, gerçekleri, göz önünde bulundurmayan şey için kullanılır; kuramsal: *Bu sorunu bu tür biçimsel yaklaşımlarla çözemeyiz.* **—2.** Biçimle ilgili, biçime ilişkin: *Bir metnin biçimsel yapısı, özellikleri.* **—3.** İçten olmayan, yalnızca görünüşü kurtarmaya yönelik davranış için kullanılır: *Biçimsel bir incelik.*

—Dilbil. Anlam ya da töze karşıt olarak biçime (dilin, sessel, biçimsel, sözdizimsel yapısı) ilişkin olan. — Biçimselleştirmeye ilişkin. —Öğelerin anlamını göz önüne almayan çözümleme (dilbilgisi için kullanılır). [Biçimsel nitelik, dağılımsal dilbilgisinde, yalnız incelenen birimin çevresinin ele alınmasıyla, üretici dilbilgisindeyse sözdizimin birincil önemde bulunması savıyla anlatımını bulur.]

—Fels. *Biçimsel neden,* Aristoteles'te, *maddesel neden*'e ya da *madde*'ye karşıt olarak, bir varlığın belli bir türde olmasını sağlayan içsel öğe. || *Bir kavramın (ide'nin) biçimsel varlığı,* Spinoza'ya göre, "düşünce" yükleminin modusu olarak kavramın gerçekliği. (Spinoza, *Etika*'da [2,5] şöyle yazar: "Kavramların biçimsel varlığının nedeni, salt düşünen şey olarak anlaşılmak koşuluyla,Tanrı'dır.")|| *Biçimsel gerçeklik,* Descartes'ta dış gerçeklik; nesne'nin gerçekliği. (Descartes şöyle der: "Kavramın dış nedeninde, nesnel gerçeklik ya da tasarıma dayanan gerçeklik kavramında olduğu kadar gerçeklik olması gerekir.")

—Güz. sant. Biçimle (plastik yapı, uygulama) ilgili olan.

—Mant. *Biçimsel dizge,* kurallar uygulanarak elde edilebilen formüllerin eksiksiz tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Biçimsel içerme,* $\forall x\ (\varphi\ (x) \rightarrow \Psi\ (x)$ deyiminde φ (x) ile Ψ (x) deyimleri arasındaki bağıntı. ||*Biçimsel mantık,* tümdengelimli (dedüktif) çıkarımları, uygulandıkları özel halleri hesaba katmadan inceleyen bilim dalı. (Eşanl. SEMBOLİK MANTIK.) || *Biçimsel-olmayan belitsel dizge,* içerikli belitsel dizge. || *Biçimsel -olmayan akılyürütme,* biçimselleştirilmemiş, sezgisel akılyürütme.

—Ruhbil. *Biçimsel işlemler aşaması,* J. Piaget'ye göre, zekâ evriminin, önermelere ve olabilirliklere uygulanan tersinirlikle belirginleşen son evresi. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Biçimsel düşünme,* J. Piaget'ye göre, biçimsel işlemlerin yapılabilmesiyle belirginleşen düşünme tarzı.

—ANSİKL. Mant. *Biçimsel dizge* şu öğelerden oluşur: 1. değişkenler, değişmezler, yardımcı simgeler gibi çeşitli türden ilkel simgelerden kurulu bir küme (sözlük); bunların sonlu sayıdaki birleşmelerine dizgenin deyimleri denir; 2. işlek kurallar yardımıyla elde edilen deyimlerden kurulu bir terimler kümesi. (Bu tür bir kurala, şu örnek verilebilir: "*a* ile *b* birer terimse, *a* + *b*, *ab* de birer terimdir."); 3. kurma kuralları yardımıyla ilkel simgelerden ve terimlerden kurulu deyimlerden oluşan bir formüller kümesi (örneğin, "*a* ile *b* birer terimse, *a* = *b* bir formüldür", "A bir formülse, ˥ A da başka bir formüldür"); 4. formüllerin bir alt kümesi olan bir belitler (aksiyomlar) kümesi; 5. öncül olarak alınan sonlu bir formül kümesinden hangi formüllerin çıkarılabileceğini gösteren sonlu sayıda bir çıkarım kuralları kümesi. $A_1, \ldots, A_n$ gibi sonlu bir formül dizisine, her bir A_i, $1 \leq i \leq n$ formülü Γ sayıdaki bir varsayımlar kümesinin bir teoremi veya formülüyse, veya listede daha önce gelen formüllerden türetilebiliyorsa A_n nin türetimi denir. Bir tanıtlama, boş bir varsayımlar kümesinden yapılan bir türetimdir. Bir sistemde tanıtlama yoluyla çıkarılabilen en son formüle teorem denir.

—Ruhbil. J. Piaget, normal bir bilişsel gelişme gösteren batılı çocukta, biçimsel işlemler aşamasının 12-13 yaşlarından önce ortaya çıkmadığını gösterdi. Piaget' ye göre biçimsel işlemler, somut işlemlerden kaynaklanır, ama genel bir yapıyla bütünleştirdiği bu somut işlemleri aşar. Bilişsel gelişmenin son dengesel biçimini oluşturan biçimsel işlemler aşamasının ayırtedici özelliği, varsayımsal -türetimsel bir akılyürütmenin (güncelliklerinin dışında ele alınan verilere [varsayımlara] dayanan akılyürütme) yapılabilmesidir. Öyleyse, gerçek de, olabilirlikler arasında bir olabilirlikten başka şey değildir.

Mantık biçimlerinin nesnelere olan bağıntısının böylece ortadan kaldırılması, somut işlemler aşamasının sınıf ve bağıntı gruplarının yerine, önermeler mantığının geçmesine yol açtı. Böylece, gerçek bir matematik grubun ancak biçimsel düşünce işlemleriyle kurulabileceği ileri sürüldü.

BİÇİMSELLEŞTİRİLMEK → BİÇİMSELLEŞTİRMEK.

BİÇİMSELLEŞTİRME a. **1.** Mant. Biçimselleştirmek eylemi. **—2.** Bir bilgi sistemini, biçimselleştirilmiş bir sisteme dönüştürme eylemi.

—Dilbil. Biçimsel açık kurallar aracılığıyla yapılan dilbilimsel betimleme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ruhbil. J. Piaget'nin anladığı anlamda biçimsel düşüncenin işe karıştığı süreçlerin etkinlik göstermesi.

—ANSİKL. Dilbil. Günümüzde matematiksel ya da mantıksal örneklerden esinlenen biçimselleştirilmiş bir sunuş olmaksızın dilbilimsel kuramların geliştirilmesi düşünülemez. Doğa bilimlerinde olduğu gibi, bir dilbilim kuramı dilsel gerçekliği betimleme ve açıklamaya yönelik bir varsayımlar bütünü gibi ele alınır. Oysa bir kuramı oluşturmak için elde bulundurulan varsayımlar bütünü iki temel gerçekliğe uymak zorundadır: önce tutarlı bir bütün (bir başka deyişle çelişkileri ortadan kaldıran bir bütün) oluşturmalı, sonra da tümüyle doğrulanması ya da çürütülmesi için dilsel olgulara karşılaştırılmalıdır. Bu iki gereklilik, ancak sözkonusu varsayımların kendi simge, kural ve zorunluluklarını kapsayan soyut bir dil içinde (üstdil) ifade edilmeleriyle sağlanmış olur. Böylece, titizlikle tanımlanmış sonlu sayıda bir ilksel kavramlar (dilbilgisel kategoriler, sözlüksel birimler, vb.) ve ilksel bağıntılar (bağdaşım, bağımlılık) bütününden yola çıkarak, yalnızca gerçekliği doğrulanmış söylemleri betimlemekle kalmayan, sonsuz sayıda olası söylemi öngören belitsel nitelikli bir dizgeyi tasarlamak olanaklıdır. Bu dizge, işlemleri belirleyen bir yönteme göre, bir başka deyişle kategoriler ve soyut bir otomat gibi önceden hazırlanmış bir düzen uyarınca, önceden tanımlanmış bağıntılara yönelik bir dizi kuralı izleyerek işlevini yerine getirir. Bu mekanik, sezgiye her türlü başvuruyu dışlayan bu yöntem, tutarlılığına, inceliğine, tutumlu olmasına göre değerlendirilebilir ve kendisine temel oluşturan varsayımların geçerliğini değerlendirmeyi sağlar: kuralların dizgeli bir biçimde uygulanmasının "çıkış"ı (başka bir anlatımla ürün) dili konuşan bir kişinin değerlendirmelerine sunulacak söylemlere uygun düşmelidir; böylelikle, normalden sapan söylemlerin üretilmesi ya da geçerli sayılan söylemlerin üretilmesindeki yetersizlik, dilbilimciyi dizgenin tümünü ya da bir bölümünü değiştirmeye yöneltecektir. Bu durumda, dilbilimsel kuramın evrimi, biçimselleştirilmiş varsayımların geliştirilmesi ve dilsel olgularla karşılaştırılmaları arasında bir gel -git olarak görülür. Biçimselleştirilmiş bir kuramı en iyi yansıtan örnek, üretici dönüşümsel dilbilgisi (ve çeşitli eğilimleri) örneğidir. Bu kuram, biçimselliği içinde, C (cümle) → AÖ (ad öbeği) + FÖ (fiil öbeği), AÖ → B (belirleyen) + A (ad), vb. gibi, bir yüzeysel yapı elde etmek için, üzerinde dönüştürümlerin, kurucuların yerlerini değiştirdiği, sildiği ya da eklediği bir derin yapıyı ortaya çıkaran "yeniden yazım" denilen bir sözdizimsel kurallar bütününü kapsar.

ABD'de olduğu kadar Avrupa'da da bu kuramsal çerçeve içinde dilbilimsel çalışmalardaki önemli gelişme, biçimselleşmeye dizgeli bir biçimde başvurmanın kimi sakıncalarını (ve sınırlarını) görmeyi sağladı. Gerçekten de, verilen bir problemi çözümleyebilecek biçimsel çözümler çok sayıda olabilir, bu da, dilbilimciyi az ya da çok saymaca seçimler yapmaya iter; ayrıca biçimselleştirmenin, dilsel verilerin olağanüstü çeşitliliğini zorunlu bir biçimde fakirleştirerek yansıttığını kabul etmek gerekir, dilin özelliklerini üstdilinkine indirgeme girişimi buradan kaynaklanır; son olarak da iletişime ve söylemlemeye bağlanan çok sayıdaki olgu, biçimselleştirme girişimlerine karşı koyar. Yalnızca, kuramın açıklamak zorunda bulunduğu olguların titizlikle sınırlandırılması, bu tuzaklardan bütünüyle olmasa da, kurtulmayı sağlar.

BİÇİMSELLEŞTİRMEK g. f. Mant. **1.** Tümdengelimli bir kuramda önermelerin hangi kurallara göre kurulacağını ve önermelerin birbirlerinden hangi kurallara göre türetilebileceğini açıkça belirtmek. (Ancak daha önceden simgeleştirilmiş bir kuram biçimselleştirilebilir.) **—2.** Bir kuramı, biçimsel bir kurama dönüştürmek.

◆ **biçimselleştirilmek,** edilg. f. Mant. *Biçimselleştirilmiş dil,* belirtik kurma kuralları uyarınca bir alfabeden oluşturulan ve deyim adı verilen simgelerin bir araya gelmesinden oluşan (genellikle sonsuz) küme (karşıtı *doğal dil*).

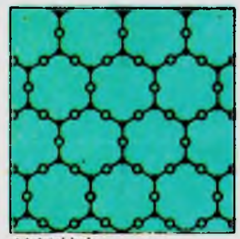
BİÇİMSİZ sıf. **1.** Biçimce düzgün olmayan, eğri büğrü, orantısız, çirkin: *Biçimsiz bir vücudu var. Biçimsiz bir oda.* **—2.** Uygun olmayan, yakışık almayan: *Biçimsiz bir zamanda gelmek. Biçimsiz sözlerle bir kimsenin canını sıkmak.*

—Krist. Kristal yapıda olmayan maddeler için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. AMORF.]

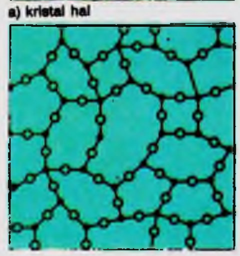
—Metalürj. *Biçimsiz katman,* bir metal parçanın işleme boyunca bozulan yüzey katmanı. (Kalıcı biçim değişikliğine uğramış bu katmanın kalınlığı, işlemeye bağlı olarak birkaç yüz angström ile birkaç mikrometre arasında değişir.) [Eşanl. AMORF KATMAN.]

—Polim. Bir polimerin makromolekül zincirleri düzenli olmayan bölümleri için kullanılır. (Biçimsiz bölgelerin karşıtı, kristalleşmiş bölgelerdir.) [Eşanl. AMORF]

—ANSİKL. Krist. Maddenin biçimsiz hali, onu oluşturan moleküllerin, atomların ya da iyonların dağılımındaki düzensizlikle belirlenir. Akışkanlar (gaz ve sıvı) biçimsiz haldedir. Biçimsiz katı maddeler düzensiz sert ve bükülmez bir özellik taşır. Uzun aralıklı düzensizlik biçimsiz hali kristal halden ayıran temel niteliktir. Kristal halde atomlar ya da moleküller uzayda dönemli olarak yinelenen temel bir motif oluşturur. Oysa biçimsiz bir cisimde de temel bir motif vardır ve yerel kimyasal bağlar değişmez ama uzun aralıklarda geo-

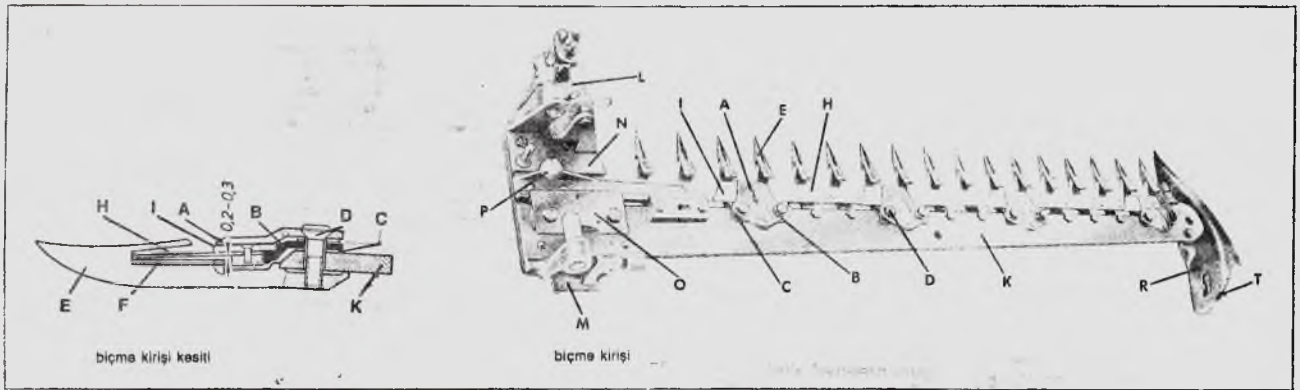

a) kristal hal

b) biçimsiz hal

BİÇİMSİZ
eşkonumlu bir motifin uzun aralıkta düzenli (a) düzensiz (b) hallerini gösteren iki boyutlu şema

biçme kirişi kesiti   biçme kirişi

biçme kirişi
A. bıçak kılavuzu;
B. bıçak yönlendirme plakası;
C. dengeleme plakası;
D. parmak cıvatası;
E. parmak;
F. karşı kesici kenar;
H. bıçak yaprağı;
I. temizleme plakası;
K. parmak kirişi;
L. iç pabuç;
M. iç pabuç kızağı;
N., O. bıçak yönlendirici;
P. bıçak kafası;
R. dış pabuç;
T. dış pabuç kızağı;

metrik düzen yok olur. Cam, biçimsiz halin örnek türünü oluşturur. Camsı silis ve kristal kuvars aynı SiO_4 temel motiflerini taşır; ne var ki bu motiflerin silisteki yerleşimi düzensizdir. Biçimsiz katılar aşırı sıvılaşmayla ya da soğuk bir alttepken üstünde buhar yoğuşumuyla doğar.

BİÇİMSİZLEŞMEK gçz. f. Olağan biçimini yitirmek, biçimi bozulmak. *Elleri romatizmadan biçimsizleşmişti.*

BİÇİMSİZLİK a. Biçimsiz olma durumu.

BİÇİN a. (esk. türkç. *biçin*, maymun). Güneş yılı temeline dayanan eski türk takviminde her yılı bir hayvan adıyla belirlenen 12 yıllık dönemin dokuzuncu yılı.

BİÇİNCİK, Samsun'un Kavak ilçesinde bucak merkezi iken, 1987 yılında Asarcık adıyla ilçe merkezi oldu.

BİÇKİ a. **1.** Bir kumaşı belli bir modele ve ölçüye göre kesme işi. **—2.** *Biçki dikiş*, terzilik: *Biçki dikiş kursunu bitirmiş.* || *Biçki yapmak*, bir giysinin çeşitli parçalarını patrona uygun olarak kesmek.

—Mak. san. *Elektrikli biçki makası*, elektrikle çalışan biçki makinesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mak. san. Elektrikli biçki makası bir tabla ve biçilecek gerecin türüne göre (kumaş, plastik madde, kauçuk vb.), düz ya da dişli bir bıçaktan oluşur. Bıçak düşey doğrultuda almaşık devinimle yirmi santimetre kalınlığa ulaşan gereçleri biçebilir. Makine bir bilgisayara bağlı sayısal kumandalı bir sistemle donatılabilir; bu sistem döküntü parçaları en aza indirecek kesim konumunu düzenler.

BİÇKİCİ a. Kumaşı belli bir modele göre biçen kimse.

BİÇME a. Biçmek eylemi.

—Bahç. *Çim biçme*, bir çim tarhını ya da bir çim alanını biçmek eylemi. || *Dipten biçme*, çimi kök hizasından (dibinden) kesme.

—Mak. san. Çubuk, profil ya da boru biçimindeki malzemeyi parçalara ayırmak için yapılan işlem (metaller, çok yüksek hızla dönen aşındırıcı bir taşla biçilir; bu uygulamada biçme, kesme ve erime işlemlerinin bir karışımıdır; bu amaçla oksiasetilen hamlaç da kullanılabilir. Torna tezgâhında biçme işlemi kesici takım parça eksenine dik tutularak sağlanır. || *Biçme tezgâhı*, biçme işleminde kullanılan takım tezgâhı.

—Orm. san. Ağaç gövdelerinin (tomruk), orman sanayısince kullanılabilir durumda ve satışa sunulabilecek uygunlukta, ya dikdörtgen kesitli paralel yüzeyler ya da kenarları alınmamış dar-uzun levhalar halinde parçalara dönüştürülmesi işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Spor. Futbolda, çelme takarak ya da bacakların makas hareketiyle topa sahip oyuncunun dayanak noktasını yok ederek, kurallara aykırı biçimde dengesini bozma.

—Tarım. Otları ya da tahılları tırpanla ya da makineyle kesme eylemi.

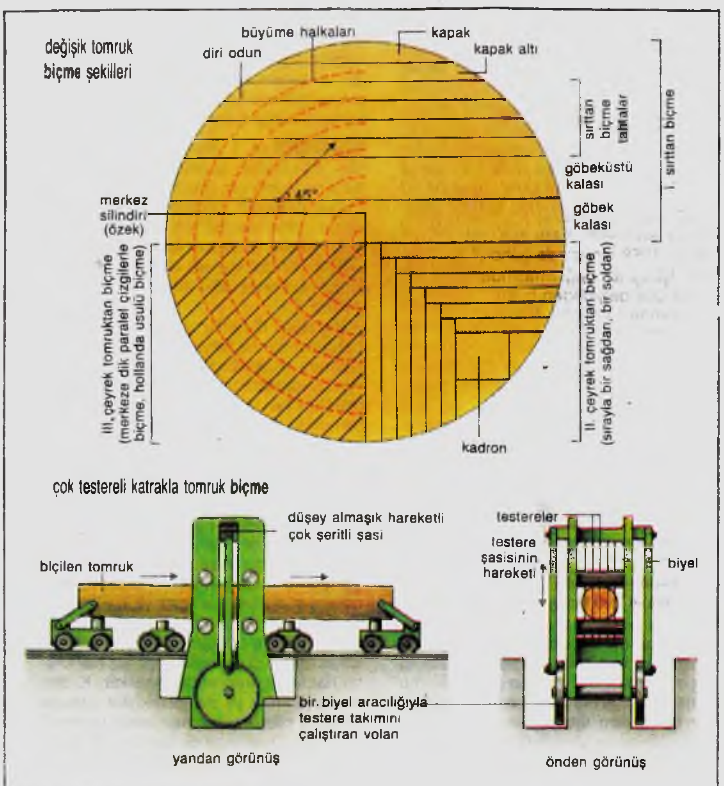
—Tarım mak. *Biçme kirişi*, bıçak yapraklarını taşıyan bıçak lamasının git-gel hareketini sağlayan ve üzerine cıvatalarla tutturulmuş parmakları, bıçak kılavuzunu, iç ve dış pabuçları taşıyan yassı uzun metal parça.

—Tekton. Hafifçe eğik bir anormal değme sonucu yapısal yüzeyleri eğik olarak kesen yıpratma etkisi.

—ANSİKL. Orm. san. Kesilmiş ve dalları alınmış ağaç ya da tomruk ya kesimde, yani kesim yerinde ya da bir biçme tesisinin tomruk parkında testerelerle biçilir. Biçme işleminde ağaç önce kalın doğramalara (ham ürün ya da yarı işlenmiş ürün), sonra biçme işleminin tekrarlanmasıyla kapak, uzun kalas, dörtköşe kalın ya da ince direk (kadron), daha sonra da tahtalara ayrılır. İlk biçme, ürünlerin özelliklerini ve görünümlerini belirleyici önem taşır: biçme sırttan, yani yıllık halkalara teğet olarak ya da göbekten ve göbek üstünden yapılabilir. Biçme işinde çok testereli katrak makinesi ya da şerit testere makinesi, nadir olarak da daire testere makinesi kullanılır. Modern biçme teknikleri, biçme zinciri kullanma olanağı da sağlar; böylece birleştirilen aletler (şerit testereler, daire testereler ya da kapak çıkaran yan alma testereleri) art arda birinden çıkanı öbürü işleyerek önce bütün ya da yarma kalas (dikdörtgen prizma ya da ona yakın iki yanı yuvarlak kesitte prizma), sonra da onlardan birbirine koşut tahtalar elde edilmesini sağlar. Bunlara bir bilgi sayarın eklenmesi, uygulanacak kesim aralıklarını (kesim dilimlerini) ve tomruklardan elde edilecek ürünlerin ticari değer bakımından, en randımanlı biçim tarzını hesaplamaya kesinlikle olanak verir. Biçme, marangozluk ve ince marangozlukta, ahşabın ikinci kez değiştirilmesinde de (masif parçaların ve panoların biçilmesi ve uzun parçalara bölünmesi) çok sık başvurulan bir işlemdir.

Biçme tarzına göre, ilk elde edilen ürün "blok kereste" olarak adlandırılır. Göbek kalasları, ince dilimlere biçilebilen çok kalın kereste parçalarıdır. Reçineli ağaçların biçilmesinde, piyasaya hava kurusu kereste (% 20 nem) sunabilmek için belli boyut normlarına uyulur. (→ KERESTE.) Biçme ürünlerine verilen adlar: kalın kalas, ince kalas, tahta, lata, kadron, kiriş, ince tahta, çıta.

—Tarım. Tırpanla biçme iki türlü yapılır: *dıştan biçme* ve *içten biçme*. Dıştan biçme otlara ve bazı tahıllara (yulaf), içten biçme yalnız tahıllara uygulanır. Dıştan biçmede biçici tarlanın sol tarafından başlar ve her tırpan atışında kestiği otları ya da tahılları kendi soluna, tarlanın daha ön-

ce biçilmiş olan bölümüne bırakır. Ortaya çıkan namlu tırmıkla toplanır (kuru ot) ya da deste haline getirilir (tahıllar). İçten biçmede tersine, biçici tarlanın sağ tarafından başlar. Öyle ki kesilen saplar henüz kesilmemiş olan saplara yaslanır. Dolayısıyla bir sonraki sırayı kesebilmek için ekinlerin hemen deste yapılması gerekir. Bu iş genellikle biçicileri izleyen işçiler (demet bağlayıcılar, ekin kaldırıcılar, vb.) tarafından yapılır. Tane kaybının az olması nedeniyle tahıllar için içten biçme tercih edilir.

Sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkelerde şimdi ot biçme işi biçerlerle, ekin biçme işi biçerbağlar ve biçerdöverlerle yapılmaktadır.

BİÇMEK g. f. **1.** *Bir şeyi biçmek,* onu belli bir biçimde kesmek: *Tomrukları biçmek.* **—2.** *(Bir kumaştan) bir şey, bir giysi biçmek,* dikim için bir kumaştan gerekli parçaları kesmek: *Şu yünlüden bana bir etek biçer misin?* **—3.** *Ekini, otları, vb. (bir araçla) biçmek,* onları orak, makine, vb. ile kesmek: *Çimleri biçmek. Buğdayları orakla biçmek.* **—4.** *Bir şeyi, bedenin bir bölümünü biçmek,* bir şey özellikle kesici bir araç sözkonusuysa, onun ucunu ya da bir bölümünü kesmek, koparmak: *Alçaktan geçen helikopter ağaçların tepesini biçti. Hızar parmaklarını biçti.* **—5.** *Bir kimseyi biçmek,* onu yaylım ateşine tutmak, öldürmek: *Düşmanı makineli tüfekle biçmek.* **—6.** *Bir şeye fiyat, değer biçmek,* inceleyerek onun değerini, fiyatını saptamak: *Bir arsaya iki milyon fiyat biçmek. Bu yüzüğe ne kadar değer biçtiler?*

—El. sant. Kap yapmak üzere levha bakırı ölçüye göre kesmek.

—Mak. san. Biçme eylemi.

◆ **biçilmek** edilg. f. **1.** Biçmek eylemine konu olmak; kesilmek; değeri saptanmak: *Tomruklar biçildi mi? Elbise biçildi, ama daha dikilmedi. Otlar yeni biçilmiş. İki milyon değer biçilen tablo dört milyona satıldı.* **—2.** *Biçilmiş kaftan,* bir işin, bir şeyin ya da bir kimsenin bir kimseye çok uygun olduğunu belirtmek için kullanılır: *Köy öğretmenliği onun için biçilmiş kaftandı.*

◆ **biçtirmek** ettirg. f. *Bir şeyi biçtirmek,* biçilmesini, kesilmesini sağlamak: *Tomrukları biçtirmek. Eteği biçtirdim, dikmesi bana kaldı.*

BİÇTİRMEK → BİÇMEK.

BİD a. (fars. *Bīd*). *Esk.* Buddhacılığın ilkelerini ve ibadet biçimlerini anlatan ve dört bölümden oluşan kutsal kitap.

BİD a. (fars. *bīd*). *Esk.* **1.** Söğüt: *Bîd-i mecnun* (çılgın söğüt). *Bîd-i nalan* (ağlayan söğüt). **—2.** *Bîd-i piyade, bîd-i revân, bîd-i ser-nigûn,* (başaşağı olan söğüt), salkımsöğüt. ‖ *Bîd-i müşk,* sultani söğüt, çiçeği güzel kokulu olan söğüt.

BİD a. (ar. *bīd*). *Esk.* Yok olma.

—İsl. huk. *Bid'i talak,* günah sayılan ve manevi cezayı gerektiren boşama. (Bu tür boşama, dince yasak olmakla birlikte bunun hukuki sonucu olarak boşanma meydana gelir.)

BİDA' çoğl. a. (ar. *bid'at*'ın çoğl. *bida'*). *Esk.* **1.** Sonradan çıkan şeyler. **—2.** Peygamber'den sonra ortaya çıkan dinle ilgili görüş ve düzenlemeler; islamiyetten sapmalar.

BİDAD → BİDAT.

BİDAL a. (ar. *bidāl*). *Esk.* Bedel, değiştokuş, takas.

BİDÂR sıf. (fars. *bīdār*). *Esk.* **1.** Uyanık, uykusuz: *"Büyük küçük bütün evlerde halk hep bidâr"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Bîdâr olmak,* uyanmak.

BİDÂRİ a. (fars. *bīdār* ve *-ī*'den *bīdārī*). *Esk.* Uyanıklık, uykusuzluk.

BİDARİ, iranlı şair (Dergüzin ?- ? 1560). İran'dan Anadolu'ya geldi. Farsça ve türkçe şiirler yazdı. Kardeşi Sehabi de şairdi. Ahdi, Âşık Çelebi gibi tezkireciler onun türkçe şiirlerinin başarısını belirtirler. XVI. yy.'a ait mecmualarda şiirleri vardır.

BİDAT ya da **BİDAD** (ar. *bidād*). *Esk.* **1.** Hisse, pay. **—2.** Her seferinde başka bir arkadaşın para vermesi.

BİDAT a. (ar. *bid'at*). *Esk.* Sonradan ortaya çıkan şey.

—İsl. Dinsel konularda Hz. Muhammet döneminde örneği olmayan, daha sonra ortaya çıkan yenilikler. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bidat-ı hasene,* zorunluluklardan ortaya çıkan, belirli bir yarar sağlayan, kabul edilebilir yenilikler. ‖ *Bidat-ı seyyie,* benimsenemeyecek, yararsız yenilikler.

—ANSİKL. Kimi islam düşünürleri dinsel konulardaki yeniliklerin tümünü haram olarak nitelerken, kimileri böylesine bir genelleme yapmadan iyi, benimsenebilir (bidat-ı hasene), kötü, benimsenemez (bidat-ı seyyie) olarak iki tür yeniliği kabul ederler. İkinci görüşü savunanlar Peygamber'in "İslamda güzel çığır açan kimseler ve bu yoldan gidenler sevap kazanırlar, kötü çığır açanlar ise bu çığırdan gidenlerin günahı kadar günah yüklenirler" anlamındaki sözlerini savlarına kanıt olarak alırlar; Hz. Muhammet'in "Bütün bidatlar dalalettir (dinden sapmadır)" biçimindeki sözlerindeki bidat sözcüğünün bidat-ı seyyie anlamında kullanılmış olduğunu savunurlar. Osmanlı hukuku da bidat'ı; bidat-ı hasene, bidat-ı seyyie olarak ikiye ayırır ve derece derece sınıflandırır: 1. Bidat-ı marufe; 2. Bidat-ı merdude; 3. Bidat-ı memnu; 4. Bidat-ı merdude-i memnu; 5. Bidat-ı fahiş. Osmanlı hukukçuları şeri hukuk alanı dışında örfi hukuk alanına giren benzer konuları da bidat-ı hasene sayarlardı. Ayrıca bidat sözcüğünü hukuk alanı dışında kalan kimi yenilikler için "şeriate aykırı" anlamında da kullandılar.

BİDAULT (Georges), fransız siyaset adamı (Moulins 1899 - Cambotes Bains 1983). Tarih agrejesi ve Fransız katolik gençlik birliği (ACJF) başkan yardımcısı 1934-1939 arasında, l'Aube gazetesinde çalıştı. Fransız direniş hareketine katıldı ve Jean Moulin'in ölümü üzerine, 1943'te Ulusal direniş konseyi başkanlığına seçildi. 1944'te Cumhuriyetçi halk hareketi kurucuları arasında yer aldı (1958'de bu kuruluştan ayrılacaktır); 1945'te milletvekili seçildi ve geçici hükümet başkanı (haziran-kasım 1946), başbakan (ekim 1949 -haziran 1950) oldu. 1944-1954 arasında birçok kez dışişleri bakanı olan G. Bidault, Fransız-Sovyet antlaşması görüşmelerinde (1945) ve özellikle Atlantik paktı' na ve Avrupa birliğine dayanan bir siyasetin oluşturulmasında önemli bir rol oynadı. 1954'ten başlayarak Cezayir fransızdır siyasetini hararetle savunan Bidault, 1958 mayısında general de Gaulle' ün işbaşına çağrılmasından yanaydı. Ama çok geçmeden hükümetin Cezayir siyasetine karşı çıktı. Gizli ordu örgütlenmesi'ne (OAS) katıldı ve 1962-1968 arasında yurt dışında yaşamak zorunda kaldı.

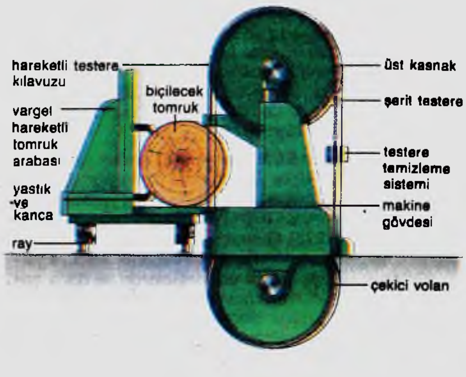
BİDAYET a. (ar. *bedāyet*). *Esk.* Başlangıç, başlama: *"Bir aile reisi, bir baba, çocuklarından mürekkep olan ailesinin riyasetini bidayette tabiatiyle deruhte eder"* (M. K. Atatürk).

—Huk. *Bidayet mahkemesi,* Tanzimat'tan sonra kurulan nizamiye mahkemeleri içinde, asliye mahkemeleri gibi çalışan ilk derece mahkemelerine verilen ad. (Bu mahkemelerin üzerinde, denetim görevi yapan istinaf* ve temyiz* mahkemeleri vardır.)

BİDAYETEN be. (ar. *bidayeten*). *Esk.* Başlangıçta, başta.

BİDBERG a. (fars. *bīd* ve *berg*'den *bīd-berg*). *Esk.* **1.** Söğüt yaprağı. **—2.** Söğüt yaprağı biçimindeki ok temreni.

Bidder organı, erkek karakurbağasında erbezi üstünde bulunan ilkel eşey organı. (Erişkin kısırlaştırıldığında embriyonun cinsel ikideğerliliği nedeniyle işlevsel yumurta halinde gelişir.)

şerit testereyle tomruk **biçme**

BİDE a. (fr. *bidet*). Küveti üzerine oturularak vücudun belden aşağı bölümlerini yıkamada kullanılan sıhhi tesisat gereci.

BİDEFORD, Büyük Britanya'da (Devon) kent, Torridge halici kıyısında; 12 000 nüf. Grenville, Drake ve Raleigh' in keşif yolculukları bu limandan başladı.

BİDENCİR a. (fars. *bīdencīr*). *Esk.* **1.** Hintyağı ağacı (Ricinus communis). **—2.** *Bidencir-i hatai,* keneotu (Croton tiglium).

BİDER a. *Yörs.* Tarım. Anadolu'nun bazı yörelerinde tohuma verilen ad.

BİDESTER a. (fars. *bīdester*). *Esk.* Zool. Kunduz.

BİDİ a. Kızılderililer tarafından tek bir okaliptüs yaprağının sarılması suretiyle yapılan küçük sigara.

BİDİL (Mirza Abdülkadir), iranlı şair (Patna 1644 - Delhi 1720). *Divan*'ında ve *Mesnevi*'sinde yer alan şiirsel imgelerin zerafetiyle tanındı.

BİDİRİG ya da **BİDİRİĞ** sıf. (fars. *bī-* ve *dirīğ*'den *bīdirīğ*). *Esk.* Cömert, esirgemeyen, elinden geleni yapan: *Her tug-ı bidirig parıldardı hunfeşan"* (Yahya Kemal).

BİDİRİĞ → BİDİRİG.

BİDİSTAN a. (fars. *bid* ve *-sitān*'dan *bidistān*). *Esk.* Söğütlük.

BİDON a. (fr. *bidon*). Her tür sıvı madde konulabilen, genellikle saplı, plastik ya da çelik kap. (Silindir, dikdörtgen vb. biçiminde ve 1 litreden 50 litreye kadar çeşitli hacimlerde üretilir. Doldurmak ve boşaltmak için bir ağzı vardır.)

—Boyac. Boyacının kullanacağı ürünü koyduğu genellikle metal kap.

BİDPAİ ya da **PİLPAY,** yarı-efsanevi brahman rahip (III. yy.?). Kaynağını Pancatantra'dan alan ve gerek doğulu, gerek avrupalı masal yazarlarıyla kitap resimleyicilerini etkileyen bir ahlaki öyküler kitabını sanskritçe kaleme aldığı söylenir. Korunabilmiş en eski elyazmalarından biri (1200-1220) Suriye'de bulundu. En dikkate değer elyazmaları ise özellikle Paris' te (Bibliothèque nationale) ve Oxford'da (Bodleian library) korunanlarıdır.

BİDÜZİYE be. Ara vermeksizin, sürekli olarak, bitevi, biteviye: *Yağmur bidüziye yağıyor.*

BİDVAL a. (fr. *bidual*). Ceb. ÇİFTİKİL'in eşanlamlısı.

BİDWELL, kuzeyli amerikan generali (Buffalo, 1816'ya doğr. -Cedar Creek, Virginia, 1864). 1861'de New York 49. Gönüllüler alayı komutanıydı; VIII. Kolordu' nun başında savaşırken öldü.

BİE, esk. **Silva Porto,** Angola'da kent, Bie platosunda, yönetim bölümü merkezi; 19 000 nüf. Ticaret merkezi. Havalimanı. — *Bie yönetim bölümü,* 71 870 km^2; 1 012 000 nüf. (1990).

BİE platosu, esk. **Bihe,** Angola'nın or-

ta ve güney kesimlerinde bölge. Cubango Zaire ve Zambezi ırmaklarının ve kollarının, Atlas okyanusu'na dökülen ırmakların doğduğu bu savanlarla kaplı bölge, büyük bir su deposudur. Benguela -Zaire demiryolu hattı boyunca tarım işletmeleri uzanır.

BİEBER (Margarete), alman arkeolog; 1940'ta amerikan yurttaşlığına geçti (Schönau, Prusya, bugün Pryscowo, Polonya, 1879 - New Canaan, Connecticut, 1978). Giessen üniversitesi'nde profesörken, Almanya'dan kaçarak ABD'ye yerleşti. Çeşitli üniversitelerde ve daha çok Columbia üniversitesi'nde ders verdi. Çalışmaları daha çok heykelcilik alanında yoğunlaşmıştır. En önemli yapıtları: *The History of the Greek and Roman Theater* (Antik roma ve yunan tiyatrosu tarihi) [1939] ile *The Sculpture of the Hellenistic Age* (Hellenistik çağda heykelcilik) [1955].

BİEBERİT a. (fr. *biebérite;* yer a. *Bieber*'den). Miner. Hidratlı doğal kobalt sülfat ($CoSO_4$, $7H_2O$).

BİEBL (Konstantin), çek şair (Slavětín 1898 - Prag 1951). Hem Rus devrimi'nden (*la Route vers les hommes* [fr. çev.], 1923), hem de Apollinaire'in şiirinden büyük ölçüde etkilendi (*le Nouvel Icare* [fr. çev.], 1929). Sanatını komünist toplumun hizmetine verdi (*Sans crainte* [fr. çev.], 1951), ama tüm bir kuşağın dramatik yazgısını simgelercesine sonunda intihar etti.

BİEBRZA, Polonya'nın kuzey-doğu'sunda ırmak, sağ kıyısından Narew ırmağına kavuşur; 155 km. Buzultaş kökenli Doğu Mazurya tepeleri ile Białystok yüksekliklerini ayıran bataklık bir çöküntüde akar.

BİEDERMANN (Friedrich Karl), **Karl Friedrich** — denir, alman tarihçi ve siyaset adamı (Leipzig 1812 - *ay. y.* 1901). 1848'de Frankfurt parlamentosuna seçildi. Burada, Prusya hegemonyası altında kurulacak bir alman birliği için mücadele etti. 1871-1874 arasında Reichstag üyesi ve Ulusal liberal parti'nin önderlerinden biriydi.

BİEDERMEİER a. (*Bieder* [*mann*] ve [*Bummel*] *meier*, mizah kahramanları). 1850'ye doğru, Almanya ve Avusturya da, 1815-1848 yılları burjuva kültürüne aşağılayıcı anlamda verilen ad. (Daha sonraları günümüzde çok beğenilen bir üslubu tanımlamak için kullanıldı. Bu üslup mimaride ve mobilyacılıkta rahatlık, zarif bir yalınlık arayışı; çok sayıda yapıtın verildiği resim alanında ise doğa sevgisi, hassas bir işçilik ve küçük boyutlarda çalışma şeklinde ortaya çıkar.)

BİEL, fr. **Bienne,** İsviçre'de (Bern kantonu) kent, Suze ırmağının Biel gölüne döküldüğü yerde, Juralar'ın eteğinde; 65 000 nüf. (1991). Saatçilik merkezi. Otomobil sanayisi. Takım tezgâhları yapımı. XV. yy.'dan kalma kilise. Arkeoloji müzesi. Turizm.

—Tar. XI. yy.'da imparatorluk kenti olan Biel, 1248'de Basel piskoposuna bırakıldı. Sonraki piskoposlardan biri, 1275'te kente geniş ayrıcalıklar tanıdı ve Biel, bu ayrıcalıklar sayesinde, Bern ile ve İsviçre'deki öbür kantonlarla antlaşmalar imzaladı. 1815'te Bern kantonuna katıldı.

BİEL (Gabriel), alman tanrıbilimci (Speyer 1418'e doğr. - Einsiedel, Tübingen yakınında, 1495), Tübingen'de tanrıbilim profesörü. Adcılığın ve *via moderna*'nın savunucularından biriydi. Occam'cılıktan büyük ölçüde etkilendi. XVI. yy.'da özellikle Luther üzerinde çok etkili oldu.

BİEL gölü, İsviçre'de göl, Jura dağlarının eteğinde; Neuchâtel gölünden gelen Thièle ve Jura dağlarından gelen Suze ırmakları bu göle dökülür. Daha 1879'da taşkınlarını azaltmak için Aar ırmağının yatağı değiştirilerek göle akması önlenmiş ve bir kanal açılarak sularının fazlası Aar'ın aşağı çığırına akıtılmıştı. Aynı zamanda, gölün su düzeyi alçaldı ve Saint-Pierre adası karaya bağlandı (günümüzde bir doğal rezervdir). Demir çağından kalma göl yerleşmeleri.

Biela kuyrukluyıldızı, Avusturya ordusunda yüzbaşı olan baron Wilhelm von Biela (1782-1856) tarafından 1826'da keşfedilen kuyrukluyıldız. Daha önce 1772'de ve 1805'te de gözlemlendiği anlaşıldı. Dolanım süresi 6,6 yıl olduğundan, 1832'de yeniden görüldü, ama 1839'daki dönüşü gözden kaçtı. 1846'daki dönüşünde ikiye ayrılmıştı. İki bileşen 1852'de, birbirinden iki buçuk milyon kilometre uzaklıkta, yeniden saptandı. O tarihten bu yana kuyrukluyıldız bir daha görülmedi. Yörünge öğelerinin yeni hesaplarına göre, kuyrukluyıldızın (eğer hâlâ varsa) en önemli bileşeninin 1971'de Yer'in çok yakınından geçmesi gerekiyordu; ama aranmasına rağmen bulunamadı.

BİELAWA, Polonya'da kent, Wrocław'ın G.-B.'sında, Südetler'in (Góry Sowie) eteğinde; 33 000 nüf. Dokuma sanayisi.

BİELEFELD, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası) kent, Teutoburger Wald'ın ucunda; 313 400 nüf. (1989). Üniversite. XVI. yy.'dan bu yana dokumalarıyla ünlü kent. Ravensberg'ler şatosundan kalma gotik üslubunda taçkapı. XVI. yy. başından kalma Unsere Damen (Ravensberg'lerin lahitleri; "schöner" üslubunda mihrap arkalığı). Dönüştürme metalürjisi. Mobilya yapımı.

BİELER (Manfred), alman yazar (Zerbst 1934). Romanlar (*Maria Morzeck oder Das Kaninchen bin ich*, 1969) ve radyo için oyunlar yazdı. 1968'de Doğu Almanya'dan Almanya Federal Cumhuriyeti'ne kaçtı.

BİELİDLER ya da **ANDROMEDİTLER.** Gökbil. Biela kuyrukluyıldızının parçalanmasından kaynaklanan göktaşı yağmurlarına ve bunların atmosfere girişiyle doğan göktaşı sağnağına verilen ad. Bunların radyan noktası Andromeda'da yer alır. Kasımda görülen Bielidler 1872 ve 1885'te önemli göktaşı sağnaklarına yol açmıştır.

BİELKE, kökeni XIII. yy.'a uzanan önemli isveç ailesi. Başlıca üyeleri GUNILLA (1568-1597), Johan III'ün karısı, İsveç kraliçesi; — NILS TURESSON (1569-1639), Finlandiya valisi (1623-1631), Turku istinaf mahkemesi başkanı; — NILS (1644 -1716), İsveçliler'in Danimarka karşısında elde ettikleri zaferlerde (Skane savaşı) yararlılık gösteren feld-mareşal. Pomeranya valiliği yaptı. Görevden alınıp ölüm cezasına çarptırıldıysa da (1705), Karl XII tarafından bağışlandı.

BİELLA, İtalya'da kent, Piemonte'de, Vercelli'nin K.-B.'sında, Cervo ırmağı kıyısında; 54 000 nüf. Vaftiz yeri (IX. -X. yy.'lar). Katedral (XV. - XIX. yy.'lar). S. Giacomo (XIII. yy.) ve S. Sebastiano (XVI. yy.; freskler, eşyalar) kiliseleri. Yukarı kentte eski evler. Dokumacılık (yün ve pamuk) merkezi.

BİELSCHOWSKY (Max), alman asıllı ingiliz nörolog (Breslau, bugün Wrocław, 1869-Hendon, Middlesex, 1940). Edinger ve Nissl'in öğrencisiydi; nöropatolojiye katkısıyla tanınır. 1933'te İngiltere'ye göç etti. Histopatolojide önemli bir işlevi olan gümüşlü boyama yöntemini bularak, sinir liflerini belirginleştirmeyi sağladı. Gangliyozid birikimiyle ortaya çıkan yağ metabolizması bozukluğunun neden olduğu, kalıtımsal amorotik idiyosinin çocukta geç görülen şeklini tanımladı ve adını verdi.

BİELSKİ (Marcin), polonyalı kronikçi ve şair (Biała 1495'e doğr. - Krakow 1575). Polonya diliyle yazan ilk tarihçidir (*Kronika Swiata Wszystkiego*, 1551). *Kronika Polska* (1597) adlı yapıtını oğlu JOACHIM (1540-1599) tamamlayıp yayımladı. *Comédie de Justin et de Constance* (fr. çev.) adlı yapıtı, polonya edebiyatında ilk ahlakçı oyundur (1557).

BİELSKO-BİALA, Polonya'nın batı keşiminde kent, Silezya dağeteğinde; 179 900 nüf. (1990). Önemli dokuma (yün), makine (otomobil yapımı) ve elektroteknik sanayisi tesisleri. — *Bielsko - Biala voyvodalığı*'nda (3 703 km²; 889 900 nüf. [1989]). Sanayisinin son derece gelişmiş olmasının yanı sıra, tahıl tarımı ve turizm de önemlidir.

Bienaymé-Çebişev eşitsizliği, adını fransız istatistikçi Jules Bienaymé ve rus matematikçi Pafnuti Lvoviç Çebişev'den alan

$$P(|X - E(X)| \geq \varepsilon) \leq \frac{\sigma^2}{\varepsilon^2}$$

eşitsizliği; bu eşitsizlik, X rastlantı değişkeninin, mutlak değerde, kendi E(X) matematiksel beklentisinden, ε dan çok sapması olasılığının bir üstten sınırlayanını, $\varepsilon > 0$ ın ve X in σ standart sapmasının fonksiyonu olarak verir.

BİENEK (Horst), alman yazar (Gleiwitz 1930). Önce Alman Demokratik Cumhuriyeti'ne yerleşti ve Brecht'in öğrencisi oldu. Dört yıl sürgüne mahkûm edilip Sibirya'daki Vorkuta çalışma kampına gönderildikten sonra (1951-1955) Batı'ya kaçtı. Şiirler (*Gleiwitzer Kindheit*, 1978) ve romanlar (*Die Zelle*, 1968) yazdı.

BİEN-HOA, Vietnam'da kent, Hô Chi Minh kentinin K.-D.'sunda, Dong Nai ırmağının kıyısında. Vietnam'ın güney kesimindeki en eski kentlerden biridir. Bir tarım bölgesinin ticaret merkezi.

BİENNE *(la)*, Fransa'da (Jura) ırmak, sol kıyısından Ain ırmağına kavuşur; 55 km. Jura dağlarının orta kesiminde, Morez'in K. inde doğar, Saint-Claude'den geçer. Suları orta büyüklükteki iki hidroelektrik santralı besler.

BİENVİLLE, Kanada'da göl, Québec eyaletinin kuzey kesiminde, suları Great River aracılığıyla Hudson körfezine dökülür; 1 015 km².

BİERBAUM (Otto Julius), alman yazar (Grünberg [bugün Zielona Góra], Silezya, 1865-Dresden 1910). Berlin'de çıkan birçok edebiyat dergisini (die İnsel) yönetti. Natüralist yapıtlar vermiş olmakla birlikte (*Erlebte Gedichte*, 1892; *Studentenbeichten*, 1892-1897), daha çok mizah yazarı olarak tanındı (*Stilpe*, 1897).

BİERCE (Ambrose Gwinnet), amerikalı gazeteci ve yazar (Meigs County, Ohio, 1842 - Mexico 1914). R. Hearst'ün sahibi olduğu Examiner dergisinde çalıştı ve zamanla Batı Amerika'nın en önemli edebiyatçısı sayıldı. Poe ile Crane'in etkisinde yazdığı *Tales of soldiers and civilians* (1891) ile *Can such things be?* (1893) adlı yapıtlarıyla bir gerçekçilik ve korku ustası olarak kabul edildi ve modern amerikan öyküsünün öncüleri arasına girdi.

Bierer-Davis bombası. Polim. Kauçuk kükürtleme ürünlerinin ya da yapay elastomerlerin hızlandırılmış yaşlandırma denemelerinde kullanılan oksijen bombası.

BİERGELD a. (alm. sözc.). Biradan alınan dolaylı vergi. Büyük seçici, Friedrich Wilhelm'in (1640-1688) koyduğu bu vergi, Hohenzollernler'ce yönetilen bütün devletlerde uygulanırdı.

BİERMANN (Wolf), alman şair, besteci ve şarkıcı (Hamburg 1936). Babası Auschwitz toplama kampında ölmüştü. 1953'te Doğu Almanya'ya yerleşti. Berliner Ensemble tiyatro topluluğunda asistan olarak çalıştı. 1960'ta ilk bestelerini yaptı. Rejimi eleştirdiği için partiden atıldı. 1976'da Batı Almanya'ya sığındı. Şarkılarını birkaç albümde topladı. Başlıca

kitapları: *Für meine Genossen* (Yoldaşlarım için, 1972), *Das Märchen von dem Mädchen mit dem Holzbein* (Tahta bacaklı kız masalı, 1979).

Biermer ya da **Addison-Biermer hastalığı.** Hematol. B_{12} vitamini (dış etmen) eksikliğinden ileri gelen ilik kökenli megaloblastoza bağlı iri hücre kansızlığı. B_{12} eksikliği bu vitaminin sindirim yolunda emilememesinden, emilememekse bu işi sağlayan mide salgısının (iç etmen) eksikliğinden ileri gelir. Sözkonusu mide salgısı B_{12} vitamininin tam emilebilmesi için muhakkak gereklidir. Hastalığa yol açan mide kusurunun, özbağışık tipte bir eksiklik olduğu sanılmaktadır.

B_{12} vitamini noksanlığının daha başka hücre bozukluklarına, özellikle kan bozukluğuna (çokçekirdekli hücreler ve pulcuklar) ve kireçlenmeye ya da art kordona bağlı sinir dokusu bozukluğuna neden olduğu bilinmektedir. Alman hekimi Anton *Biermer*'in (Bamberg 1827 - Berlin 1892) adıyla anılan bu hastalık, B_{12} vitamini tedavisi ömür boyu uygulanarak bozuklukların çoğunu ortadan kaldırdığından artık "tehlikeli kansızlık" sayılmaktan kurtulmuştur.

BİERSTADT (Albert), alman asıllı amerikalı ressam (Solingen 1830-New York 1902). Çocukluğu Massachusetts'de geçti; Düsseldorf'ta Karl Friedrich Lessing'in öğrencisi oldu; 1858'de yeniden ABD'ye döndü. ABD'nin batı kıyılarına kadar uzanan pek çok yolculuk yaptı ve geniş boyutlu, romantik manzara resimleri çizdi; bunlar Kayalık dağlardaki geniş alanları yansıtan ilk resimlerdir.

BİERUT (Bolesław), polonyalı devlet adamı (Lublin yakınında 1892 - Moskova 1956). Eski bir matbaa işçisi, komünist militan. 1933'te yedi yıl hapis cezasına çarptırıldı. Cezasını çektikten sonra Sovyetler Birliği'ne gitti, sonra da gizlice Polonya'ya döndü (1943). Almanlar Polonya'nın doğusundan çekilince, Lublin Ulusal kurtuluş komitesi başkanlığına getirildi. Daha sonra Polonya cumhurbaşkanlığına seçildi (1947). 1952'de bu makam kaldırılıp yerine bir Devlet konseyi kurulunca, önce başbakan, sonra da (1954) Polonya birleşik işçi partisi birinci sekreteri oldu.

BİERZO, İspanya'da bölge, León'da, Ponferrada'nın K.'inde, Sil ırmağı ve kollarıyla sulanır. Sulu tarım. Kömür madenleri. Hidroelektrik üretimi.

BİESBOCH ("sazlık koru"), Hollanda'da eski bölge, G.'de Geertruidenberg ile K.'de Dordrecht arasında. 19 kasım 1421'de şiddetli bir fırtına sırasında bentlerin yıkılmasıyla Kuzey denizi'nin suları altında kaldı. Eskiden Maas'ın (Meuse) aşağı çığırıyla sulanan, yoğun nüfuslu ve zengin bir bölge olan Biesboch'un bir bölümü yeniden denizden kazanılmıştır; bataklık kalan bölümüyse, su kuşlarının barınağıdır.

BİESHEUVEL (Barend Willem), hollandalı siyaset adamı (Haarlemmerliede 1920). Karşı devrimcilerin kurduğu calvinci parti üyesi. 1956'dan sonra milletvekili oldu; 1963-1967 arasında tarım ve balıkçılık bakanlığı, temmuz 1971 - mayıs 1973 arasında da başbakanlık yaptı.

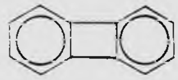
BİESZCZADY, Polonya Karpatları'nın doğu kesimi; Ukrayna topraklarında da uzanır, San ırmağına kavuşan dağ ırmaklarının yardığı birçok küçük sıradan oluşur. Son derece sarp yamaçlar, yoğun bir kayın ve kozalaklılar ormanıyla örtülüdür, orman 1 000 m'ye doğru birdenbire sona erer ve hemen dağ otlakları başlar. En yüksek dorukların yükseltisi 1 300 m'yi aşar.

BİETİGHEİM-BİSSİNGEN, Federal Almanya'da kent, Baden Württemberg'de, Stuttgart'ın K.'inde 33 400 nüf. Makine yapımı. Dokuma sanayisi.

BİFAKİ a. (fr. *biphakie;* lat. *bis,* iki kez, ve yun. *phake,* mercek'ten). Oftalmol. Bir gözde iki mercek bulunması şeklinde doğuştan göz kusuru.

BİFENİL a. (fr. *biphenyle*). Kim. Formülü $C_6H_5{-}C_6H_5$ olan hidrokarbon; taşkömürü katranında bulunur ve turunçgillerin saklanmasında kullanılır.

BİFENİLEN a. (fr. *biphénylène*). Kim. Formülü $C_{12}H_8$ olan üçhalkalı hidrokarbon.

bifenilen

BİFERNO, İtalya'da ırmak, Molise'de; Campobasso'nun G.'inde doğar, K.'e doğru akarak, Termoli'nin G.-D.'sunda Adriya denizi'ne dökülür.

BİFOKAL sıf. (fr. *bifocal*). Oftalmol. *Bifokal cam* ya da *gözlük,* üst bölümü uzağı, alt bölümü yakını görmeye yarayan iki ayrı bölümlü gözlük camı ya da böyle cam takılmış gözlük.

BİFRENARİA a. (lat. *bis,* iki kez, ve *frenum,* gem'den). Brezilya, Guyana ve Kolombiya'da yetişen, Avrupa'da güzel çiçekleri nedeniyle seralarda yetiştirilen epifit bitki. (Yaklaşık 25 tür; salepgiller familyası.)

BİFROST ya da **ASBRGN** ("Ases köprüsü"), ıskandinav mitolojisinde, göğü yere bağlayan ve girişini Heimdall'ın beklediği gökkuşağına verilen ad. Ases'ler her gün buradan geçerek thing'e (tanrılar meclisi) giderlerdi.

BİFTEK a. (ing. *beefsteak,* fr. *bifteck*'ten). **1.** Izgara ya da tavada pişirilmeye elverişli sığır ya da dana eti dilimi. **—2.** Bu etten yapılan yemek: *Salçalı biftek.* —Kasapl. *Sert biftek,* sığır budunun yarı kirişli kasının ortasından yapılan biftek. || *Yumuşak biftek* ya da *tranş bifteği,* sığır budunun, ön doğru kasının tranş denen kalın yerinden yapılan çok yumuşak biftek.

BİFURCARİA a. (lat. *bifurcus,* dirgen biçiminde'den). Gelgit bölgesinin alt yarısındaki kaya oyuklarında yetişen çatal tallı, esmer kıyı yosunu (başlıca türler: *Bifurcaria tuberculata, B. rotunda*).

BİGA a. (lat. sözc.). Antik Rom. İki atla çekilen iki tekerlekli araba.

BİGA, Marmara bölgesinde, Çanakkale iline bağlı ilçe; 75 513 nüf. (1990). 1 331 km²; merkez bucağı dışında 6 bucak, 107 köy. Merkezi, Çanakkale'nin 109 km D.-K.-D.'sundaki *Biga,* 20 753 nüf. (1990).

BİGA dağları, Biga yarımadasında, K.-D.-G.-B. doğrultusunda, birbirine koşut olarak uzanan orta yükseklikteki dağ sıralarının genel adı. Kazdağı (1 774 m), yükseltileri K.-D.'ya doğru giderek azalan Biga dağlarının en yüksek ve tanınmış olanıdır.

BİGA yarımadası, K.-B. Anadolu'da kütlesel yarımada. Edremit körfezi, Çanakkale boğazı ve Marmara denizi arasında, Edremit'ten Gönen'e çekilen bir çizgi yaklaşık D. sınırını oluşturur. Orta yükseklikte dağlarla kaplı engebeli bir yöredir. Dağ sıraları K.-D.-G.-B. doğrultusunda uzanır ve en yüksek noktaya Kazdağı'nda (1 774 m) erişir; aralarında derin bir biçimde gömülmüş vadiler (Gönen çayı, Biga çayı, Eski Menderes) ve daha yeni tortulların çökeldiği alüvyal tabanlı havzalar (Ezine, Bayramiç, Çan, Biga) yer alır. Yarımadanın K. kesimlerinde meşe türleri ve kayın; G. kesimindeyse özellikle Kazdağı yöresinde karaçam, meşe ve kayının egemen olduğu ormanlar geniş yer kaplar. Yeni karayollarının yapılmasından sonra sapalıktan kurtulan, ancak iç kesimleri hâlâ tenha olan yarımadada kimi yeraltı kaynakları bulunur (linyit, bakır, demir, kurşun, çinko, volfram, molibden).

BİGADİÇ, Marmara bölgesinde, Balıkesir iline bağlı ilçe; 50 728 nüf. (1990). 1 007 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak; 71 köy. Merkezi, Balıkesir'in 36 km G.-D.'sundaki *Bigadiç,* 12 976 nüf. (1990). Borasit yatakları.

Bigadiç madenleri işletmeleri müessesesi (*Etibank*), Balıkesir'in Bigadiç ilçesinde kurulu, kolemanit üretimi yapan, Etibank'a bağlı kuruluş. 1976'da kurularak 1979'da üretime geçen tesislerde yılda 100 bin ton cam sanayisi ve bor türevleri üretiminde kullanılan kolemanit konsantresi üretilmektedir. Yapılan saptamalara göre, bölgenin rezerv miktarı, 532 milyonu görünür olmak üzere 2,8 milyar tona ulaşmaktadır.

BİGALI (Şeref), türk ressam (Bergama 1925). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1950). Paris'te Henri Goetz'ün atölyesinde çalıştı (1961-1963). Türk resminde 1955-1970 arasında gelişen soyut resmin temsilcilerindendir. Ritmik ve kaligrafik biçimlerin sığ bir mekân derinliği içinde düzenlenmesine dayanan bir resim anlayışı vardır.

BİGÂNE sıf. (fars. *bigāne*). *Esk.* **1.** Yabancı: *"Di gelsün ehl-i diller gelmesün bigâneler dönsün"* (Baki, XVI. yy.). **—2.** Kayıtsız, ilgisiz: *"... bu kıymetlere bigâne kalmamaları düşüncesiyle vücuda getirilmiştir"* (N. H. Onan). **—3.** *Bigâne kalmak,* kayıtsız, ilgisiz olmak.

BİGÂNEGÂN çoğl. a. (fars. *bigāne*'nin çoğl. *bigānegān*). *Esk.* Yabancılar, ilgisizler.

BİGÂNELİK a. Yabancılık; kayıtsızlık.

BİG APPLE a. (iri elma anlamında ing. sözc.). Dört zamanlı dans. Amerikan kökenli olan ve *jitterbug*'tan uyarlanan bu dans, 1935'e doğru çok yaygındı.

BİGARNY → BİGUERNY.

BİGATUS a. (lat. sözc.). Roma'da İ.Ö. yaklş. 200 ile 167 arasında basılan gümüş paraya verilen ad. (Ön yüzünde Roma'nın miğferli başı, arka yüzündeyse bir biga süren tanrıça Luna bulunur.)

BİGAYRİHAKKIN be. (ar. *bi-, ġayr* ve *ḥakḳın*'dan *biġayr-i ḥakḳın*). Haksız yere, haksız olarak: *"... bigayr-i hakkın atfı cürum eylemesi..."* (M. K. Atatürk).

BİG BANG a. (ing. *big bang,* büyük patlama). Evren'in, sıfır ölçekli bir faktöre denk düşen başlangıç evresi. (Göreli Evren modellerinde öngörülen bu evre homojen ve izotop bir Evren betimler. Günümüzde gökbilimcilerce benimsenen bu modellere göre Evren 12 milyar yıl önce çok yüksek sıcaklıkta aşırı yoğuşmuş bir yapıya ulaştı ve hızla genişlemeye başladı. 1948'de G. Gamow bu yoğuşum evresinden kalmış izotop bir fosil ışınımın tüm Evren'de bulunr ıası gerektiğini öne sürdü. Nitekim 3 K'e değin soğutulmuş bir cismin yayacağı ışınıma eşdeğer olan bu ışınım 1965'te ortaya çıkarıldı.) [BÜYÜK PATLAMA da denir.]

Big Bird, amerikan keşif uydusu türü. Boyu 15 m, çapı 3 m ve ağırlığı yaklaşık 12 t olan Big Bird bir Titan-III D füzesiyle fırlatılır; kullanma süresi yaklaşık 6 aydır. Manevra yapabilen Big Bird iki tür keşif görevi yapar: bir yandan, orta çözümlemeli kameralarla düzenli olarak geniş yüzeylerin fotoğrafını çeker ve radyo dalgalarıyla Yer'e iletir; öte yandan, yüksek çözümlemeli kameralarla önceden belirlenmiş hedeflerin ayrıntılı fotoğraflarını çekerek belli aralıklarla ve özel kapsüller içinde Yer'e gönderir. Big Bird, 70'li yılların en önemli amerikan keşif uydusu türünü oluşturmuştur.

BİGELOW (Erastus Brigham), amerikalı sanayici (West Boylston, Massachusetts, 1814 - Boston 1879). Bir el tezgâhı ile battaniye dokumak için mekanik bir tezgâh icat etti, 1839'da ise yün halı dokumacılığında ilk buharlı tezgâhı kullandı. 1843'te Clinton kentini kurdu (Massachusetts).

BİGELOW (John), amerikalı gazeteci ve

diplomat (Malden, New York eyaleti, 1817 - New York 1911). Cezaevleri müfettişi, Evening Post gazetesi yöneticisi. ABD Paris konsolosluğu ile ortaelçiliğini de yaptı (1865-1866). Fransa'nın Meksika'ya müdahalesi sırasında, fransız-amerikan ilişkileri içinde çok önemli bir rol oynadı.

BİGG, Federal Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası) ırmak, Wuppertal'ın G.-D.'sunda. Baraj gölü *(Biggesee)*.

BİGGEH (EL-), Mısır'da ada, Philae'nin B.'sında; Abaton* bu adadaydı. 365 adak çizelgesi, her gün süte saygı törenleri yapılmasını sağlıyordu. En eski yazıt XII. sülale döneminden kalmadır. Ptolemaios döneminden bir tapınağın kalıntıları.

Biggles, William Earl Johns tarafından yaratılan ve Royal air force'ta müfettiş ve dedektif olan roman kahramanı. Özellikle İngiltere'de çok ünlüdür.

Biggs ve Douglas testi. Hematol. Protrombinaz oluşumunu cam tüpte ölçmeyi sağlayan pıhtılaşma testi. A ya da B hemofilisi ya da XI, X ya da V etmeni yetersizliği teşhisi koymak için kullanılabilir.

BİGHORN, ABD'de ırmak, Kayalık dağların kuzey kesiminde; *Bighorn Mountains*'ın (Bighorn dağları) B.'sındaki (Wyoming) çöküntüyü akaçlar ve Montana'da Yellowstone River'a kavuşur; yaklş. 730 km.

Bigi → MUSA CARULLAH.

BİGİARETTİ (Libero), italyan yazar (Matelica, Macerata, 1906). Psikolojik romanlar yazdı (*Un'amicizia difficile*, 1945).

BİG NAMBALAR, Malekula (Vanuatu) adasının kuzey-batı kesimindeki Yüksek topraklar'da oturan bir melanezya etnisine, penis mahfazalarının boyu dolayısıyla Avrupalılar'ca, Small Nambalar'dan ayırmak için verilen ad. Klan düzeni içinde yaşayan Big Nambalar geleneklerine çok bağlıdır. Bu geleneğe göre saygınlık ve erk ancak bazı aşamalardan geçtikten sonra elde edilir.

BİGNONİA a. Acemborusu denen süs bitkisinin bilimsel adı.

BİGOD, fetihten sonra İngiltere'ye yerleşen ve Norfolk kontluğunu ele geçiren normandiyalı eski bir aile. Anjou hanedanının gelişmesinden çekinerek Henri II' ye karşı ayaklanmalara katıldı.

BİGOFON a. (fr. *bigophone;* bulucusunun adı *Bigot*'dan). İçine şarkı söylenen çinko flüt; ses, yanal bir pencereye gerili bir ipek kâğıdın üzerinde titreşir.

BİGONGİARİ (Piero), italyan yazar (Navacchio, Pisa, 1914). Floransa hermetik okulunun öncülerinden eleştirmen ve şair (*Stato di cose,* 1968).

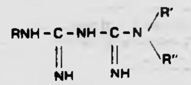
BİGORRE (lat. *Bigoritanus* ya da *Bigorensis Pagus*, Bigorlular ülkesi), Hautes-Pyrénées département'ına bağlı bölge. Pau ve Adour nehir yataklarının yukarı havzaları boyunca uzanarak, Lourdes ile Bagnères-de-Bigorre'un güneyinde yüksek dağlık bir bölge oluşturur (zirve Vignemale'dedir) Yem bitkileri üretimi (hayvancılık önemli bir yer tutar), hidroelektrik santrallar, kaplıca turizmi (Cauterets, Barèges, vb.) başlıca gelir kaynaklarıdır. Pirene eteklerinde hayvancılık genel olarak, yapılan ekim türüne bağlıdır (mısır). Sanayi bu yörede özellikle Bigorre'un başlıca kenti olan Tarbes kasabasında görülür.

—Tar. Bigorre kontluğu Ortaçağ'da Gaskonya'nın kuruluşu IX. yy.'a dayanan en büyük fieflerinden biriydi. 1307'de Kilise, Bigorre üzerindeki haklarını Fransa kralına devretti. Fief, Béarn ile birlikte, 1425'te Foix sülalesine geçti, 1607'de de krallık mülküne bağlandı. Bigorre yerel meclisleri, belirli aralıklarla toplanarak yerel ayrıcalıklarını, Fransız devrimi'ne dek savundular. 1097 tarihli Bigorre özerklik anlaşması türünün bilinen en eski örneklerindendir.

BİGOS a. Polonya yemeği. İnce kıyılmış soğan ve lahana, et parçalarıyla karıştırılarak, erimiş domuz yağında pişirilir ve ızgara sosis yanında verilir.

BİG SİOUX, ABD'de ırmak, Güney Dakota'da doğar, Sioux City yakınında sol kıyısından Missouri ırmağına kavuşur.

BİGUANİT a. (fr. *biguanide*'den). Guanidin klorhidratın ısıtılmasıyla elde edilen ve bir kısım sentetik ilaçların bileşimine giren antidiyabetik etkili baz. (Eşanl. DİGUANİT, GUANİL-GUANİDİN.)

kloroguanidin	R = para $Cl—C_6H_4$
	R' = $CH(CH_3)_2$
	R" = H
buformin	R = $CH_3—CH_2—CH_2—CH_2$
	R' = R" = H
metformin	R = H
	R' = R" = CH_3

—ANSİKL. İki guanidin molekülünün bir —$(CH_2)_n$ zinciriyle bağlanması sonucu oluşan guanidin türevleri, özellikle biguanitler şeker hastalığının tedavisinde ağız yoluyla kullanılan ilk ilaçlardır. Bunların kanda şekeri azaltıcı etkisinden çok antidiyabetik etkisi vardır. Etki mekanizmaları henüz bilinmemekle birlikte, insülinin etkinliğini artırıp glikoz harcanmasını çoğalttıkları sanılmaktadır. Biguanitlerin en çok kullanıldığı alanlar asidozik olmayan ve orta yaşlarda görülen şeker hastalığıdır. Biguanitler sadece ağız yoluyla etkilidirler.

BİGUDİ a. (fr. *bigoudi*). Saçları sararak kıvırmaya yarayan metal ya da plastikten yapılmış küçük silindir.

BİGUERNY, BİGARNY ya da **VİGARNY** (Philippe ya da Felipe [DE]), ya da **Philippe de Bourgogne**, fransız heykelci ve mimar (Langres, 1475'e doğr. - öl. 1543). 1498'de Burgos'a yerleşti. En önemli yapıtları Burgos katedrali'nde, gezinti yerinin üç yüksekkabartması, Condestable capellası baş sunak arkalığının bir bölümü (1523-1526, diğer heykelleri D. de Siloe yaptı), bir mezar; Granada katedrali'nde, krallık capellası sunak arkalığı heykelleri (1521'e doğr.); Toledo katedrali'nde de (A. Berruguete ile birlikte) taş sıraların bir bölümüdür. Biguerny'nin gerçekçi ve anlatımcı üslubu, italyan yenilikleriyle fransız gotik geleneğini birleştirir.

Algar-Salmer

Philippe **Biguerny**
kardinal Cisneros'un Granada'ya girişi
Granada'daki krallık capellasının
(1521'e doğr.) ahşap heykelli
sunak arkalığı panosu

BİGUİNE [bigin] a. (Antil dilinden). Antiller kökenli 4/4'lük bir dans. Ayırıcı özelliği, omuzlar hareketsiz dururken kalçanın sallanmasıdır.

BİGÜNAH sıf (fars. *bi-* ve ar. *günāh*'tan *bigünah*). Günahsız, suçsuz, masum.

BİG-VEİN a. (ing. *big vein*, kalın damar). Bitki hast. Bazı virüs hastalıklarında bitkilerin damarlarında görülen kalınlaşma belirtisi.

BİH a. (fars. *bih*). *Esk.* **1.** Esas, kök, temel. **—2.** Kaynak, çıkış yeri. **—3.** *Bih-efgen*, kökünden deviren. || *Bih-ken*, kök söken..

BİH adl. (ar. *bi-* ve *hu*, o'dan yapılan *bihi*'nin kısa söylenişi). *Esk.* Tanımlamalarda o, ona, ondan, onlara, üzere anlamında kullanılan adıl.

BİH sıf. (fars. *bih*). *Esk.* İyi, güzel.

◆ a. Ayva.

BİH'AFRİD BİN FERVERDİN, iranlı mecusi din adamı (? - ? 749). Yedi yıl Çin'de kaldıktan sonra, dönüşünde Nişapur yöresinde Havaf'ta, kendisini yeniden dirilmiş ve gökten inmiş bir peygamber olarak tanıttı. Bir söylentiye göre de, ölmüş gibi davranarak hazırlattığı mezarda bir yıl kaldı. Ebu Müslim, ona karşı zerdüşt rahipleri kışkırttı. Güç durumda kalınca müslümanlığa bağlandığını söylediyse de, kehanetlerini sürdürdüğü için öldürüldü. Öğretisi, temelde zerdüşt dinine dayanmakla birlikte, yakın akrabayla evlenmemek, şarap içmemek, ölmüş hayvanların etini yememek gibi ilkeleriyle yer yer müslümanlığa yaklaşır. Her gün yedi kez güneşe dönerek dua etme biçiminde ibadet edilmesi kuralını koymuştur.

BİHA adl. (ar. *bi-* ve *hüve*'nin dişl. *hā*'dan *bihā*). *Esk.* Kadınlar için ona.

BİHABER sıf. (fars. *bi-* ve ar. *haber*'den *bihaber*). [*Bir şeyden*] *bihaber*, (o şey hakkında) hiçbir bilgisi olmayan kimse için kullanılır; habersiz, bilgisiz.

BİHAC, türkçe **Bihke,** Bosna Hersek'in kuzey batı kesiminde kent, Sava ırmağının başlıca kollarından biri olan Una ırmağı kıyısında; Zagreb'in 125 km kadar güneyinde. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Bosna vilayetine bağlı bir sancağın merkezi ve önemli bir kaleydi. 32 000 nüf. (yarısı müslüman). Bugün aynı addaki yönetim biriminin merkezi. Dokuma sanayisi.

BİHAKKIN be. (ar. *bi-* ve *hakkın*'dan *bihakkın*). *Esk.* Hakkıyla, haklı olarak, gerçekten: "... *sıhhatinizden bihakkın endişedeyim...*" (M. K. Atatürk).

BİHAR, Hindistan'da eyalet, kuzeyde Ganj ovasının bir bölümünü, güneydeyse Dekkan'ın kuzey-doğu kesimini (Çota Nagpur) içine alır; 174 000 km²; 69 914 734 nüf. Merkezi *Patna*.

Himalayalar'dan gelen ırmaklarla sulanan, ama sık sık taşkınlarla su altında kalan ovada başlıca gelir kaynağı tarımdır. Yetiştirilen besin ürünleri pirinç (daha çok yağış alan doğu kesiminde ağır basar), buğday, mısır ve baklagiller, ticarete yönelik ürünlerse şekerkamışı, tütün, yağ çıkarılan tohumlar ve jüttür (doğu kesimde). Bihar, Dekkan bölgesi sayesinde Hindistan'ın maden bakımından en zengin eyaletidir: Damodar havzasındaki çok büyük madenkömürü rezervleri (Charia ocakları), demir (Singhbhum bölgesi ve komşu yönetim bölgelerinde hematitler), bakır (Singhbhum), kireç, mika, koalin, grafit, cam yapımına elverişli kum, amyant, manganez, krom, boksit, disten. Damodar'ın hidroelektrik potansiyeli bir dizi barajla değerlendirilir. Patna'nın dışındaki başlıca kentler, Bhagalpur, Gaya Rançi ve yeni kurulan ağır metalürji yerleşmeleridir: Dhanbad-Charia-Sindri bitişikkentleri, Bokaro ve Camşedpur. Geleneksel el sanatları sayesinde ünlü ipekli kumaşlar üretilir. 1525'e kadar bağımsız bir dev-

let olan Bihar'ı, 1765'te Hindistan şirketi işgal etmiştir.

BİHAR, Hindistan'da kent, Bihar'da, Patna'nın G.-D.'sunda; 200 976 nüf. (1991).

BİHÂR çoğl. a. (ar. *bahr*'in çoğl. *bihār*). *Esk.* Denizler.

BİHARİ a. Magadhiden türeyen, hindîyle (Doğu hindîsi) akraba olan hint-ari dili. (Orissa ve Varanasi'de yaklaşık 40 milyon kişi tarafından konuşulur. Üç ana lehçeyi kapsar: maithili, magahi ve bhocpuri.)

BİHARİLER, Hindistan'ın kuzey kesiminde, özellikle Bihar'da yaşayan halk. Aynı dili konuşan 40 milyonu aşkın nüfuslu müslüman bir topluluk oluşturan Bihariler'in bir bölümü, 1947'deki bölünmeden sonra, eski Doğu Pakistan'da kaldı. Bangladeş'in kurulmasıyla sonuçlanan 1971'deki Hindistan-Pakistan savaşı sırasında, Pakistan'dan ayrı bir devlet kurulmasına karşı çıkan çok sayıda bihari topluca yok edildi.

BİHASIL sıf. (fars. *bi-* ve ar. *ḥāṣıl*'dan *bihāṣıl*). *Esk.* Sonuçsuz, verimsiz, kısır. —Kur. tar. Geliri az, geniş vakıf ve dirlik toprakları için kullanılan bir terim. (Hazine defterlerinde yazılı olandan daha az gelir getiren dirlikler böyle anılırdı.)

BİHBİT ÜL-HİCÂRE → BEHBİT ÜL-HACER.

BİHBÛD sıf. (fars. *bih* ve *būd*, olan'dan, *bihbūd*). *Esk.* İyi, sağlam, sağlıklı.

BİHE platosu → BİE.

BİHİ a. (fars. *bih* ve *-ī*'den *bihi*). *Esk.* İyilik, üstünlük.

BİHİM adl. (ar. *bi-* ve *hüm*, *him*, onlar'dan *bihim*). *Esk.* Onları, onlara.

BİHİN ya da **BİHİNE** sıf. (fars. *bihin*, *bihine*). *Esk.* **1.** Çok iyi, seçkin, makbul. **—2.** Hallaç.

BİHİNE → BİHİN.

BİHİŞT → BEHİŞT.

BİHİŞTİ → BEHİŞTİ.

BİHKE → BİHAC.

BİHTER sıf. (fars. *bih* ve *-ter*'den *bihter*). *Esk.* Çok iyi, en iyi.

BİHTEREK a. (fars. *bihterek*). *Esk.* Eski İran'da ay yılını güneş yılına uydurmak amacıyla, 120 yılda bir on üç ay olarak kabul edilen yıl. Bu yıl hangi padişahın zamanına rastlarsa, onun büyük, ulu bir padişah olduğuna inanılırdı. Selçuklu hükümdarı Celaleddin Melikşah zamanında bu gelenek bırakıldı ve dört yılda bir gün eklenerek sene-i kebise uygulamasına geçildi.

BİHUŞ sıf. (fars. *bi-* ve *hūş*, akıl'dan *bihūş*). *Esk.* **1.** Akılsız, beyinsiz, sersem, şaşkın: *"Kilid-i natıka bihuş olup düşerse kuvvetden/Gözüne pertev-i nur-ı tecelli ola tabani"* (Namusi, XV. yy.). **—2.** Deli.

BİHUZUR sıf. (fars. *bi-* ve ar. *ḥuzūr*'dan *biḥuzūr*). *Esk.* Huzursuz, tedirgin.

BİHZAD (Kemalettin), **Üstad,** iranlı ressam, minyatürcü (? - [?] Tebriz [?] 1537). İlk minyatür çalışmaları göz önüne alındığında 1450'lerde doğduğu sanılır. İranlı Dost Muhammet ve Haydar Mirza, Herat'lı Amir Ruh Allah'ın öğrencisi olduğunu bildirirler. *Menakıb-ı Hünerverân* yazarı M. Âlî ise Tebrizli Pir Seyit Ahmet'ten ders aldığını belirtir. Herat'ta Timurlu sarayında Sultan Hüseyin Baykara ve vezir Mîr Ali Şir Nevai'den destek gördü. 1486-1506 arasında Herat resim okulu'nu yönetti. 1507'den sonra Özbek hükümdarı Şeybek Han'ın sarayında görev aldı. Safeviler'in Herat'ı ele geçirmelerinden sonra (1510'lar) Tebriz'e gitti, Şah İsmail ve Şah Tahmasp döneminde ün kazandı. Safevi sanatı üzerinde büyük etkisi oldu. Pek çok öğrenci yetiştirdi. Dünyadaki çeşitli müzelerde ve özel koleksiyonlarda bulunan yapıtlardaki minyatürlerinde, rahat ve gözü pek kompozisyonları, mekâna hayranlık uyandıracak bir biçimde yerleştirilmiş ve dramatik bir üslupla işlenmiş kişileri, renk zenginliği, ince bezemeciliği ve ayrıntılardaki gerçekçiliğiyle dikkati çeker. Üslubu ve imzası öğrencileri tarafından kullanılacak denli ilgi gördüğünden yapıtlarının saptanması kimi zaman güçleşir. Kahire'deki Ulusal kitaplık'ta bulunan Sadi'nin *Bostan*'ının 1488'de yazılmış bir kopyasında görülen minyatürleri, sanatçının üslubunu belirleyen yetkin örneklerdir. Minyatürleri sanatçıya bağlanan ünlü yapıtlar arasında, Baltimore Walter's Art Gallery'de bulunan Şerafettin Ali Yezdî'nin *Zafername*'si, Londra British kitaplığı'ndaki Nizamî *Hamse*'sinin kimi minyatürleri sayılabilir. Sadi'nin Dublin'de, Chester Beatty kitaplığı'nda bulunan *Bostan* nüshasındaki on bir minyatürün de sanatçıya ait olduğu ketebe kaydından anlaşılır.

BİİŞTİBAH sıf. (fars. *bi-* ve ar. *iştibāh*'tan *biiştibāh*). *Esk.* Kuşkusuz: *"... hayr ü selamet olmaması da biiştibahtır"* (M. K. Atatürk.).

BİJAGOS adaları → BİSSAGOS.

BİJE (Willy DE LA), hollandalı dansçı (Leiden 1934). Ülkesinde, *Giselle*'i ilk kez yorumladı. Hollanda dans tiyatrosu'nun kurucuları arasında yer aldı. Burada G.Tetley'in *Anatomi dersi* (1964) ve B. Harkarvy'nin *Recital for Cello and Eight Dancers*'ı (1964) gibi birçok çağdaş yapıtın prömiyerinde dans ederek kendini kabul ettirdi. Kocasıyla birlikte Avustralya'ya yerleşti. 1970'ten beri Sydney'de dans öğretmenliği yapmaktadır.

BİJEDİC (Cemal), yugoslav devlet adamı (Mostar 1917 - Saraybosna yakınları 1977). İkinci Dünya savaşı'nda Bosna-Hersek'te direniş hareketini örgütledi. Daha sonra hem Bosna-Hersek'te, hem de federal düzeyde parti içinde ve siyasal kurumlarda önemli görevlerde bulundu. Böylece 30 temmuz 1971'de Federal yürütme konseyi başkanlığına seçildi, 1974'te yeniden bu göreve getirildi. Bu sırada Hırvatistan'daki muhalefet odaklarını ortadan kaldırmada rol oynadı ve halklar arasında bağları güçlendirmekle görevlendirildi. Bakanlığı sırasında önemli kurumsal değişiklikler gerçekleştirildi. Comecon'un bir toplantısına (10-12 temmuz 1972) katılan ilk yugovlav hükümet başkanıdır. Bir uçak kazasında öldü.

BİJEKSİYON a. (fr. *bijection*). Küm. kur. BİREBİR* ÖRTEN UYGULAMA'nın eşanlamlısı.

BİJELJİNA, Bosna-Hersek'te kent, ülkenin kuzey kesiminde, 25.000 nüf. Metalurji.

BİJEN, İran mitolojisinde, Rüstem'in kız kardeşi Giv'in oğlu. Güçlü kuvvetli bir pehlivandı. Keyhüsrev'in buyruğuyla, arkadaşı Hurgin ile birlikte savaşa gider. Hurgin onu aldatarak Efrasiyab'ın kızı Menije'nin çadırına götürür. Bijen ile Menije bırbirlerine âşık olurlar. Bunun üzerine Efrasiyab, Bijen'i bir kuyuda tutsak eder. Yıllar sonra Rüstem, Menije'nin yardımıyla Bijen'i kurtararak İran'a götürür. Bu öykü İran edebiyatında sık sık işlenen konulardandır.

BİJLMERMEER, Hollanda'da yerleşme, Amsterdam'ın konut banliyösü.

BİJUTERİ a. (fr. *bijouterie*'den). **1.** Pek değerli olmayan çeşitli maddelerden yapılmış çoğunlukla taklit süs eşyası, takı. **—2.** Bu tür eşyanın satıldığı yer; dükkân.

BİKA çoğl. a. (ar. *buk'a*'nın çoğl. *bıkā'*). *Esk.* **1.** Kara parçaları. **—2.** Ülkeler.

BİKA (EL-) → BEKA.

BİKANER, Hindistan'da (Racastan) kent; 415 355 nüf. (1991). Kervan yolları üstünde, Thar çölünün kenarında eski tahkimli yer. Satlec ırmağı ağıyla sulanan bir bölgenin tarım pazarı. Deve yetiştiriciliği merkezi. Dokuma sanayisi. İçinde birçok sarayın (XVII.-XVIII. yy.'lar) yer aldığı XVI. yy.'dan kalma hisar; cayna dini tapınakları; müze.

J.-L. Nou

Bihar'dan bir görünüm

BİKARAR sıf. (fars. *bi-* ve ar. *karār*'dan *bikarār*). *Esk.* Kararsız, düzensiz: *"Ne âlemdir bu âlem akl ü fikri bi karar eyler"* (A. H. Tarhan).

BİKARARİ a. (fars. *bi-*, ar. *karār* ve fars. *-ī*'den *bikarāri*). *Esk.* Kararsızlık.

BİKARBONAT a. (fr. *bicarbonate*). Kim. **1.** Formülü $MHCO_3$ olan hidrojen karbonatların yaygın adı. (Formüldeki M, alkali bir metali gösterir.) **—2.** *Sodyum bikarbonat*, $NaHCO_3$ formüllü sodyum tuzu. (Mide asidinin, gastritlerin tedavisinde ve asidoza karşı kullanılır.)

BİKARBONATLI sıf. Kim. Bikarbonat içeren.

BİKES sıf. (fars. *bi-* ve *kes*, kişi'den *bikes*). *Esk.* **1.** Kimsesiz, çaresiz: *"Bîkesem kılmaz terahhum hiç kes"* (Ahmet Rıdvan, XV. yy.). **—2.** Yapayalnız, tek başına: *"... senin bu hal-ı mağmumun benim bîkes, tesellisiz kalbimi ne kadar üzüyor"* (C. S. Erozan).

BİKFAYE, Lübnan'da yerleşme, Lübnan dağında, Beyrut'un K.-D.'sunda (yüksl. 910 m); 6 000 nüf. Kaplıca merkezi. Turizm.

BİKİLA (Abebe), etyopyalı atlet (Addis Abeba 1932 - *ay. y.* 1973). Roma (1960) ve Tokyo (1964) olimpiyatlarında, maraton birinci oldu.

Presse Sports

Abebe **Bikila**
Tokyo olimpiyatları'nın (1964) maraton şampiyonu

BİKİNİ a. (fr. *bikini*). Küçük boyda iki parçadan oluşmuş kadın mayosu. 1946'dan sonra moda oldu.

BİKİNİ, Mikronezya'da mercan adası, Marshall takımadalarında. ABD, 1946'dan başlayarak burada atom denemeleri gerçekleştirdi.

BİKİR ya da **BİKR** a. (ar. *bikr*). *Esk.* **1.** Kızlık, bakirelik. **—2.** İnsan ve hayvanların ilk yavrusu. **—3.** İlk ürün, herhangi bir şeyin ilki.
—İsl. huk. *Bikr-i hakiki*, erkekle asla cinsel ilişkide bulunmayan kız. ‖ *Bikr-i hükmî*, tekrarlanmamak ve hakkında zina cezası verilmemiş olmak şartıyla zina yaptığı bilinen kız.

◈ sıf. Bakire, dokunulmamış, el değmemiş: *"Benem ol duhter-i imran k'erişdi büyı maşûkun / Vücudum bikr iken togdı vücudum zât-ı İsadur"* (Akbıyık, XV. yy.).

BİKLORÜR a. (fr. *bichlorure*). Kim. Formülünde iki klor atomu bulunan klorür. (Eşanl. DİKLORÜR.)

BİKONDİLYEN sıf. (fr. *bicondylien*). Antropobiyol. Kol ya da uylukkemiği ek-

lem yumrularının en geniş çapı (bikondilyen çap) esas alınarak ölçülen dirsek genişliği (kol bikondilyen genişliği) ya da diz genişliği (uylukkemiği genişliği) için kullanılır.

BİKOV (Vasil Vladimiroviç), beyaz rus yazar (Bıytehi, Vitebsk bölgesi, 1924). Gerçekçi ve tartışmalı savaş hikâyeleri, kahramanlık üzerine düşünen (*la Troisième Fusée* [fr. çev.], 1962; *Sotnikov*, 1970; *l'Obélisque* [fr. çev.], 1974), faşizme karşı dayanışmayı yücelten (*la Ballade des Alpes* [fr. çev.], 1963) ve savaşımdan doğan değerlerin kalıcılığı konusunda kendi kendini sorgulayan (*la Horde des loups* [fr. çev.], 1974) yapıtlardır.

Bikovo, Moskova'nın havalimanlarından biri, yerleşmenin G.-D.'sunda.

BİKR → BİKİR.

BİKRAN çoğl. a. (ar. *bikr*'in fars. çoğl. *bikrān*). *Esk.* **1.** Bakireler. **—2.** *Bikran-ı behişt*, cennet hurileri. ‖ *Bikran-ı çarh*, yıldızlar; huriler.

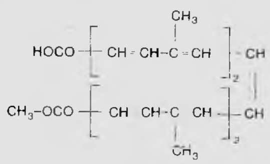
BİKROM sıf. (fr. *bi* ve *-chrome*'dan). *Bikrom yöntemi*, bireşimsel iki birincil rengin kullanıldığı fotoğrafçılık yöntemi.

BİKROMAT a. Fotoğrafçılıkta tespit edici etken olarak kullanılan ve iki değerli $Cr_2O_7^{2-}$ anyonu olan tuzların genel adı.
—ANSİKL. Foto. Alkali bikromatlar (amonyum ya da potasyum bikromatlar) kolloitlere (bitkisel, organik, bireşimsel) ışığa karşı çözünmezlik kazandırır.

BİKROMATLAMAK f. Foto. Potasyum bikromata daldırmak. (Bikromatlanan jelatin ışık aldıktan sonra çözünmez hale gelir.)

BİKSBİT a. (fr. *bixbyite*). Miner. Doğal demir ve manganez oksit; kübik sistemde yer alır.

BİKSİN a. (fr. *bixine*). Org. kim. Formülü $C_{25}H_{34}O_4$ olan polienli asit ester; *Bixa orellana* (rocou) tohumlarından elde edilir ve Orléans sarısını oluşturur. (Karotenoitlerin bir parçalanma ürünüdür.)

biksin

BİLÂ- önek. (ar. *bi-* ve *la*, yok'tan *bila-*). *Esk.* "-sız, -sızın, -madan" ekleri gibi yokluk gösteren sıfat ve belirteçler türetir: *bilâ-aram* (dinlenmeksizin), *bilâ-bedel* (parasız), *bilâ-faide* (boş yere), *bilâ-faiz* (faizsiz), *bilâ-fark* (farksız), *bilâ-fasıla* (arasız, ara vermeden), *bilâ-ihtiyar* (elinde olmadan), *bilâ-istisna* (ayrıksız, istisnasız), *bilâ -itiraz* (itirazsız), *bilâ-izn* (izinsiz), *bilâ-kayd ü şart* (kayıtsız şartsız), *bilâ-lüzum* (gereksiz yere), *bilâ-muhakeme* (muhakeme edilmeden), *bilâ-müzakere* (görüşmesiz), *bilâ-ücret* (bedava) vb.
—Kur. tar. *Bilâ cebeli*, bir timar ya da zeametin, olağanüstü bağış olarak, genellikle merkezde görevli divan kâtibi, çavuş vb. kişilere, silahlı asker (cebeli) besleme ve donatma yükümlülüğü olmadan verilmesi.

BİLAC (Olavo BRAS MARTİNS DOS GUIMARÃES), brezilyalı şair (Rio de Janeiro 1865 - *ay. y.* 1918). Parnasse'cı esinle yazdığı şiirleri (*Poesias*, 1888; *Tarde*, 1919), kendisine "Şairler prensi" unvanını kazandırdı.

BİLÂD çoğl. a. (ar. *belde*'nin çoğl. *bilād*). *Esk.* Beldeler, memleketler. şehirler.
—Esk. coğ. *Bilâd-ı aşere*, Osmanlı devletinde on büyük kadılık kenti: İzmir, Eyüp, Hanya, Halep, Selanik, Sofya, Trabzon, Galata, Kudüs, Yenişehir (bugün Larissa). ‖ *Bilâd-ı erbaa*, Osmanlı devletinde taşra örgütündeki dört büyük kadılık kenti: Edirne, Bursa, Şam, Kahire. ‖ *Bilâd-ı isnâ aşere*, Osmanlı devletinde on iki kadılık kenti. Adana, Erzurum, Bağdat, Beyrut, Diyarbakır, Rusçuk, Saraybosna, Sıvas, Maraş, Antep, Çankırı, Trablusgarb. ‖ *Bilâd-ı Rum*, Anadolu kentleri, Anadolu. ‖ *Bilâd-ı selase*, İstanbul'daki Eyüp, Galata ve Üsküdar semtlerinin üçüne birden verilen ad. Ayrıca, osmanlı sınırları içindeki İstanbul, Edirne ve Bursa kentleri için de kullanılıyordu.

BİLADAN ya da **BULADAN** a. *Yörs.* Ormanc. Anadolu'nun bazı yörelerinde çınara verilen ad.

BİLAĞ → BELAĞ.

BİLAHARA, BİLAHARE ya da **BİLAHİRE** be. (ar. *bi-* ve *el-āhire*'den). *Esk.* Sonra, sonradan, sonunda.

BİLAİSTİSNA be. (ar. *bila* ve *istişnā*'dan *bilāistisna*). *Esk.* İstisnasız, ayrıksız, kuraldışı olmaksızın.

BİLAKİS be. (ar. *bi-* ve *el-ʿaks*'den *bi-l ʿaks*). Tersine, tam tersi olarak, tersine olarak, aksine: *Meteoroloji havanın ısınacağını bildirmişti; bilakis soğudu. Ben sıkıntı içindeyken onlar bilakis eğleniyorlardı.*

BİLAL Arap, türk halk şairi (İstanbul XIX. yy. sonu - XX. yy. başı). Tulumbacılık yaptı. İstanbul'un semai kahvelerinde destan, koşma ve maniler okuyan bir meydan şairi olarak tanındı. 28 dörtlükten oluşan bir destanında, 1910'da Darıca'daki büyük bir yangını anlatır.

Bilal oğlan, iki ya da daha çok sayıda çift kişiyle oynanan, türkülü bir kadın oyunu. İzmir, Bergama ve çevresinde yaygındır.

BİLALİ HABEŞİ, Bilal bin Rebah ve **İbni Hamame** de denir, islam dininin ilk müezzini (? - Şam 641). Habeş kökenlidir. Mekke'de Cumah bin Amr ailesinin kölesiydi. Halife Ebubekir tarafından satın alınarak özgürlüğüne kavuşturuldu. Müslümanlığı ilk kabul edenlerden olduğundan kendisine çok eziyet edildi. Hz. Muhammet ile birlikte Mekke'den Medine'ye göç edenler arasında yer aldı (622). Namazlardan önce ezan okunması emrolununca, Muhammet onu müezzin olarak görevlendirdi. Mekke, müslümanlar tarafından alınınca Kâbe'nin damında ilk ezanı o okudu. Ayrıca bayram namazlarında "aneza" denilen mızrağı taşımak görevi de ona verildi. Ömer döneminde müslümanların düzenlediği seferlere katıldı.

BİLAN a. Koşum. *Bilan kayışı*, hamutla sadankanın alt kolanını birbirine bağlayan kayış.

BİLANÇO a. (ital. *bilancio*'dan). **1.** Bir kuruluşun mali durumunun özeti. (Bk. *ansikl.* böl. Muhs.) **—2.** Bir durumun ya da bir gelişmenin olumlu ya da olumsuz toplam sonuçları: *Savaşın bilançosu. Otoyol üzerinde kazanın bilançosu: üç ölü, beş yaralı. Yaşamının bilançosunu yapmak.*
—Fiz. *Enerji bilançosu*, bir dönüşümde yer alan bütün enerji biçimlerinin, genel sonucu ortaya koymak için yapılmış özeti.
—Fizyol. *Besin bilançosu*, canlı bir organizmaya besin giriş ve çıkışlarının karşılaştırılması ve beslenme durumunun belirlenmesi. ‖ *Enerji bilançosu*, bir yandan besinlerle organizmaya sağlanan kalori tutarının, öte yandan bu enerji gelirinin organizma tarafından değişik kullanım biçimlerinin (mekanik enerji [kaslar], kimyasal enerji [sindirim, metabolizma], ısı enerjisi [sıcaklığın sürekliliği]) karşılaştırılmalı olarak incelenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hidrol. *Akış bilançosu* ya da *hidrolojik bilanço*, belirli bir dönem boyunca (yıl, mevsim, sağanak) bir akarsu havzasındaki yağışların ve debilerin karşılaştırmalı dökümü.
—Isıbil. *Hacim* (ya da *hacimölçüm*) *bilançosu, kütle* (ya da *ağırlık*) *bilançosu*, bir aygıta giren ve çıkan öğelerin ya da maddelerin, fiziksel karşılaştırma koşullarına indirgenmiş hacimlerinin ya da kütlelerinin karşılaştırılması. ‖ *Isıl bilanço*, yanma sonucunda oluşan maddelerin, yakıt ya da yakıt karışımının verdiği ısı miktarlarıyla, kullanılan ve yitirilen ısı miktarının karşılaştırılması. (Bir ısıtma aygıtının verimini belirlemek, kayıpların nedenlerini çözümlemek ve bunları gidermek için aygıta bir deney uygulanarak bir bilançonun çıkarılması için gerekli bütün öğeler kaydedilir.)
—İkt. *Ulusal ekonomi bilançosu* ya da *bireşimsel bilanço*, marxçı genişletilmiş yeniden üretim kuramına dayanan sovyet planlamasının temel istatistik hesaplama yöntemi.
—Muhs. *Bilanço analizi*, bir işletmenin mali durumu ve faaliyet sonuçları konusunda bilgi edinmek üzere bilançodaki verilere dayanarak yapılan inceleme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bilanço dışı*, bir işletmenin teminat yoluyla verdiği ya da aldığı taahhütler için kullanılır. (Bu taahhütlerin gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi, işletmenin malvarlığının değerini ya da sağlamlığını değiştirebilir.) ‖ *Bilanço kârı*, vergi kesintisi yapılmadan ve anonim şirketlerde kâr payı dağıtılmadan önce, yıl sonu bilançosunda görülen kâr. (İşletmelerde, Gelir ve kurumlar vergisi'nin ödenmesi ya da anonim şirketlerde kâr payı dağıtımı, yıl sonu bilançolarının hazırlanmasından sonra yapılır. Bu durum, yıl sonu bilançolarında gözüken kârın içinde birtakım borç öğelerinin bulunmasına yol açmaktadır.)
—Nük. müh. *Nötron bilançosu*, bir nükleer reaktörde, parçalanmayla üretilen nötronlar ile nükleer yakıt içinde soğurulma ya da kaçak yoluyla kalp dışına çıkan nötronların hesaplanması.
—Pedol. *Ayrışma bilançosu*, toprak katlarının her birinde, toprağın bileşiminin geçirdiği evrimin sonucu. (Ilıman iklimli bölgelerin topraklarında, aşamalı evrim kayıpları en aza indirir; tropikal bölge topraklarında ise ayrışma çok şiddetlidir, silis ile bazların kütlesel olarak sürüklenmesine, demir ile alüminyumun ise, yerinde birikmesine yol açar.)
—Yerbil. *Kimyasal bilanço*, bir kayacın, bir magmanın ya da bir çözeltinin, yerbilimsel süreçlerle uğradıkları dönüşümden önce ve sonraki kimyasal bileşimlerinin karşılaştırılması.
—ANSİKL. Fizyol. Besin bilançosu evcil hayvanlarda ve insanda incelenmiştir. Bu bilanço yaşa, erkeğe, dişiye, işe ve iklime göre yiyecek tayınlarının belirlenmesinde esas alınır. Bu bakımdan yalnız her çeşit yiyecek maddesi değil, atılan dışkılar da hesaba katılır. Girişler ve çıkışlardan ve harcanandan fazlaysa bilanço pozitiftir, vücudun ağırlığı, artar; bunun tersi negatiftir, vücut ağırlık kaybeder; kazançlarla kayıplar eşitse, beslenme dengelidir, ağırlık değişmez.
—Muhs. Bilanço, mali yıl sonu itibariyle, işletmenin net durumunun envanterini özet bir tablo biçiminde sunar. Bilançonun aktifinde, işletmenin sahip olduğu tüm değerler (malvarlığı ve alacaklar); pasifinde ise, işletmenin tüm yükümlülükleri (sermayesi, rezervleri ve borçları) gözükmektedir. Bir başka deyişle, bir yanda işletmenin kullandığı fonlar, öte yandaysa elinde bulundurduğu kaynaklar belirtilmektedir.
Bilanço analizi, yapılış kapsamına göre dinamik ve statik bilanço analizi olarak ikiye ayrılır. Bilançodaki verilerin, daha önceki dönemlerin ya da benzer nitelikleri olan başka işletmelerin verileriyle karşılaştırılmasıdır. Bu analiz, ilersi için kestirimlerde bulunmaya yardım eder. *Statik bilanço analizi* ise, belirli bir tarihteki bilanço kalemleri arasındaki ilişkileri inceleyerek o andaki durumun saptanmasını sağlar. Öte yandan, işletmenin belli bir dönemdeki verimliliği, ödeme gücü, mali durumu gibi birçok konuda bilgi sahibi

olmak üzere, çeşitli bilanço analizleri yapılabilir.

BİLAR a. Denizc. Armozları kalafat etmede kullanılan, kıl ve katran karışımı bir tür macun.

BİLARDO a. (ital. sözc.). Kayağantaş döşeli zemini yeşil çuhayla kaplı, kenarlarında kauçuk şeritler bulunan dikdörtgen bir tahta masa üzerinde "isteka" yardımıyla yuvarlanan üç fildişi topla oynanan oyun. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oy. *Çin ya da japon bilardosu*, hollanda bilardosuna benzeyen bilardo; aradaki fark,yuvaların masanın üst ucunda olmasıdır. || *Elektrikli bilardo*, eğik bir tablayla ışıklı bir sayı göstergesinden oluşur. (Oyuncu, beş adet madeni bilyeyi, teker teker, sayı sağlayan çubuklara dokunacak biçimde gönderir.) [Bu oyuna FLİPPER de denir.] || *Hollanda bilardosu*, sağ kenarında topun isteka ya da yayla fırlatıldığı bir yuva bulunan hafif eğik tahta masa. (Masanın yüzeyinde kemer ve çiviler vardır; topun yüzeyinde alt ucundaki numaralanmış yuvalara girmeden önce bunların arasından geçmesi gerekir.) ||*İngiliz bilardosu*, uçlarından biri hafifçe yuvarlatılmış ve üzerinde 1'den 9'a kadar numaralanmış 9 delik bulunan tahta masa. (Oynanan top başka bir topu bu 9 delikten birine sokmak zorundadır.) ||*Nicolas bilardosu*, kenarlarında kauçuk puarlar bulunan küvet biçiminde yuvarlak tahta masa. (Oyuncular, mantardan yapılmış bir topa puarlarla hava püskürterek küvetteki deliklere sokmaya çalışırlar.) || *Rus bilardosu*, topların (kırmızı topa dokunduktan sonra) masa üzerindeki deliklere sokulmasına dayanan bilardo oyunu.

—ANSİKL. Bilardonun mobilyacılıkta ortaya çıkması 1510'lara rastlar ama, yaygınlaşması Louis XIV'ün saltanat döneminde gerçekleşir. XVI. yy.'da bilardo hemen hemen bugünkü biçimini aldı. Sopaların ucu kıvrıktı ve "bilardo" diye adlandırılıyordu. Düz istekaların kullanımına XIX. yy.'da başlandı. Hemen hemen her zaman taşınabilir olan masa, sehpalar üzerine yerleştirilirdi; oyun, çubuklar ve iki topla oynanırdı.

Masanın boyutları değişik olmakla birlikte boyu, her zaman eninin iki katıdır. Oyun, istekayla fildişinden yapılmış bir topa vurarak oynanır; ancak, her vuruşta top diğer iki topa (rakip oyuncununkine ve kırmızı topa) dokunmak zorundadır, böylece yapılan her karambol bir sayı sayılır. Başarılı bir karambolden sonra oyuncu, bir yenisini deneyebilir, böylelikle bir seri yapma olanağını elde eder. Oyunu zorlaştırmak için çoğu zaman bilardo çuhasının üzerine, dikdörtgenler ya da dörtgenler oluşturan, bantlara paralel çizgiler çizilir. Oyuncular seriye devam etmeden önce en az bir topu bu dörtgenden dışarı çıkarmak zorundadır (bu seriye *çerçeveli parti* denir).

BİLASPUR, Hindistan'da kent, Madhya Prades'in doğu kesiminde; 190 911 nüf. (1991).

BİLBAO, İspanya'da kent, Vizcaya ilinin merkezi; 383 798 nüf. (1990). Eski bir demir filizi çıkarma (hızla gerilemektedir) merkezi olan Bilbao, 800 000'i aşkın nüfuslu bir yerleşme alanının (Nervión ırmağının halici boyunca uzanır; özellikle Baracaldo, Lejona, Portugalete, Sestao ve Santurce'yi içine alır). Hâlâ demir-çelik sanayisinin (çelik fabrikaları, haddehaneler) ve ağır metalürjinin (kazan, lokomotif ve gemi yapımı) ağır bastığı (demir-çelik sanayisini kimya [ağır kimya sanayisi, petrol arıtma; eczacılık ürünleri] cam ve çimento sanayileri izler) kent, aynı zamanda da önemli bir bankacılık merkezidir. Dar sokaklı eski kent, Nervión ırmağının sağ kıyısında yer alır. Yeni kent, XIX. yy.'dan başlayarak sol kıyıdaki platoda genişlemiştir.

• TARİH. 1300'de Vizcaya senyörü Diego Lôpez de Haro tarafından kurulan kent, XV. ve XVI. yy.'da yün dışsatımı ve gemi yapım tezgâhları sayesinde, büyük gelişme gösterdi. XVIII. yy.'da Amerika ile ticaret yapmasının sonucu yine parlak bir dönem yaşadı. Carlista savaşlarından sonra Bask ülkesinin sanayi merkezi oldu. 1936 - 1939 İspanya iç savaşı sırasında Bilbao bask cumhuriyetçi birliklerinin en önemli direniş merkeziydi. *Demir kuşak* ya da *Bilbao kuşağı* adı verilen 70 km uzunluğunda tahkimli yapılarla çevrili kent, 18 haziran 1937'de, Navarralılar ile İtalyan Siyah oklar tümeninin (gerçekte tümenin % 80'ini İspanyollar oluşturuyordu) ortak saldırıları sonucu düştü. (→ İSPANYA *İç savaşı*.)

• GÜZEL SANATLAR. Gotik üslupta olan Santiago katedrali ile S. Antón kilisesi'nin bulunduğu eski mahalle. Güzel sanatlar müzesi'nin çağdaş sanat bölümünde XIX. yy. ve XX. yy. bask ressamlarının yapıtlarından oluşan zengin bir koleksiyon bulunur.

BİLBAO (Francisco), şilili deneme yazarı (Santiago 1823-La Plata, Arjantin, 1865). La Mennais, Edgar Quinet ve Michelet' nin dostuydu. Liberal ve tanrıtanımaz fikirlerinden ötürü Şili'de kovuşturmaya uğrayarak, ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı.

BİLBAŞAR (Kemal), türk hikâye ve roman yazarı (Çanakkale 1910 - İstanbul 1983). Edirne Öğretmen okulu'nu (1929) ve Gazi eğitim enstitüsü tarih bölümü'nü bitirdi (1935). Çeşitli yerlerde ilkokul öğretmenliği, ortaokul tarih öğretmenliği görevlerinde çalıştı (1929-1961). Hikâye ve romanlarının konularını Anadolu'dan aldı. Gelenek, görenek ve töreleri, yeni yaşayış biçiminin bunlar üzerindeki etkisini, sınıf ve çıkar çatışmaları vb. gibi temaları gerçekçi, zaman zaman yergili bir anlatışla işledi.

İlk öykü kitabı *Anadolu'dan hikâyeler'* den (1939) başlayarak Anadolu'nun farklı kesimlerinin (Amasra, Bartın; Nazilli, Aydın, Söke; Hakkâri; Eskişehir vb.) sorunlarını dile getirdi. Kasabalarda, küçük kentlerde geçmişi İkinci Dünya savaşı öncesine uzanan toplumsal olayları, halkın yaşamını, eşrafla küçük memurların ilişkilerini vb. konu edindi. *Cevizli bahçe*'deki (1941) hikâyeleriyle bir Ege kasabasının yaşamına tanıklık ediyor, eşrafın, softaların tutumlarını sergiliyordu. *Yeşil gölge*'de (-May roman ödülü-, 1970) çok partili yaşama geçiş sürecini, *Pembe kurt* ile (1953) *Ay tutulduğu gece*'de (1961) siyasal yönetimin 1950'deki değişmesini izleyen evreyi ele aldı. Savaş zenginlerini, tarımda makineleşmeyi (*Başka olur ağaların düğünü* [1972]) anlattı. Kasaba ve küçük kent çevrelerinde ahlak yozlaşmasını, kumar, rüşvet, fuhuş, karaborsacılık, eski-yeni çatışmalarını vb. anlattı. "Çağımıza yakışır bir sosyal düzen ve yaşayışa kavuşturulamamış" diye tanımladığı Doğu Anadolu'nun 1925-1938 yılları arasındaki serüvenini, bölgenin toplumsal yaşamını, kızların küçük yaşta satılmalarını, kadın haklarını, ekonomik ilişkileri, folkloru *Cemo* (-TDK roman ödülü-1966), *Memo* (1968-1969) romanlarında yansıttı. Yaşamının son döneminde kendi ailesinin (*Zühre ninem* [1981]) ve öğretmen eşinin (*Bedoş* [1980]) anılarını romanlaştırdı. "Hangi biçimde yazarsam düşüncemi halkıma daha iyi anlatırım sorusu bir an kafamdan çıkmamıştır" diyen yazar halk anlatımından, halk hikâyelerinden (özellikle *Cemo*) geniş ölçüde yararlanmıştır.

BİLBEİS → BİLBİS.

BİLBİLİS. Esk. coğ. İspanya'da (Tarraconensis) kent. Ozan Martialis burada doğdu. Yapılan kazılarda, Eskiçağ'dan kalma yıkıntılar ortaya çıkarıldı. Günümüzde *Bámbola*.

BİLBİS ya da **BİLBEİS,** Mısır'da kent, Aşağı Mısır'da, Kahire'nin K.-D.'sunda; 58 400 nüf. Dokuma sanayisi.

Paisajes Espanoles

Nerviόn ırmağının kıyıları üzerindeki **Bilbao'**nun havadan görünüşü

BİLBOQUET a. (fr. sözc.). Uçlarından biri hafifçe dışbükey, öteki sivriltilmiş küçük bir sopaya iple bağlı, delikli bir toptan oluşan oyuncak. (Oyuncu, topu ya sopanın dışbükey tarafına oturtmak ya da sopanın sivri ucunu deliğe yerleştirmek zorundadır.

BİLCÜMLE sıf. (ar. *bi-* ve *el-cümle*'den *bi-l-cümle*). *Esk.* Bütün, hep, tüm.

BİLDA(Ertuğrul), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (Çanakkale 1915). Sanat yaşamına, 1944'te girdiği İstanbul şehir tiyatrosu'nda, *Yayla kartalı* oyunuyla başladı. *İhtiras tramvayı, Bir kavuk devrildi, Lilom, Gizli oturum, Oniki öfkeli adam* gibi birçok oyunda başarılı kompozisyonlar çizdi. 1979'da emekli oldu.

BİLDERDİJK (Willem), hollandalı şair (Amsterdam 1756 - Haarlem 1831). Fransızlar'ın Hollanda'ya girmesi sırasında (1795) ülkesinden ayrıldı. 1806'da geri dönünce kral Louis Bonaparte'ın hollandaca öğretmeni oldu. Klasikçilik akımının başına geçerek (*De ondergang der eerste wareld*, 1810), daha o zamandan romantik bireyciliğin öncülüğünü yaptı; hollanda protestanlığının siyasal ve dinsel "uyanış"ını etkiledi.

BİLDİK a. **1.** Yabancı olmayan, tanışılıp konuşulan kimse; tanıdık; ahbap: *Eş, dost, bildik hep oradaydı.* **—2.** *Biriyle bildik çıkmak*, onunla ya da ailesiyle eskiden tanıştığını anlamak, bu tanışıklığı belirtmek.

◆ sıf. Daha önceden bilinen, alışılmış şey için kullanılır; aşina: *Bildik yüzler. Bildik bir ses. Bildik bir yer.*

BİLDİRGE a. Bir topluluğun siyasal bir sorun hakkında görüşlerini bildirmek, bir partinin programını açıklamak üzere yayımladığı kamuoyuna yönelik yazı;bildiri, beyanname, manifesto: *İnsan hakları bildirgesi. Bir partinin seçim bildirgesi.*

—İş huk. *İşe giriş bildirgesi*, işverenin, çalıştırdığı sigortalıları Sosyal sigortalar kurumu'na bildirdiği, örneği kurumca hazırlanan belge. (İşveren, çalıştırdığı sigortalıları en geç bir ay içinde kuruma bildirmek zorundadır.)

—Uluslarar. huk. BM tarafından kabul edilen ve tavsiye kararı niteliğinde olmasına karşın, manevi değeri büyük olan metinlere verilen ad (örneğin 1948 İnsan hakları evrensel bildirgesi, 1960 Sömürge ülkelere ve halklarına bağımsızlık verilmesine ilişkin bildirge).

BİLDİRİ a. **1.** Halka resmi yolla aktarılan duyuru ya da bilgi: *Sıkıyönetim bildirisi.* **—2.** Bir topluluk, bir grup adına, kamuoyuna ya da bir kuruma verilmek üzere hazırlanan yazı: *Silahsızlanma konu-*

sunda ortak bildiri yayımlamak. Bildiri dağıtmak. **—3.** Kurultay, konferans, vb. etkinliklerde, özellikle uzmanların oluşturduğu bir topluluğa sunulan bilimsel yazı; tebliğ: *Tıp kongresine bir bildiri yollamak.* **—4.** Bir edebiyat ya da sanat yapıtında aktarılması hedeflenen temel düşünce; mesaj, ileti: *Bu romanın bildirisine katıldığımı söyleyemem. Bildirisi olan bir film.* **—5.** *Bildiri tahtası*, bildirilerin duyurulmak ereğiyle üzerine asıldığı tahta.

—Bilş. Bir programlama dilinde, bir değişken tipinin tanımlanması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. Dilsel iletişim çerçevesinde, konuşucu tarafından üretilen her söylem dizimi. (Bildiri, hem iletişim ediminin sonucu, hem de verici, alıcı, oluk, kod ve bağlamla birlikte bu edimin bileşenlerinden birisidir. R. Jakobson, bildiriyi, dilin şiirsel işlevinin ortaya çıktığı yer olarak ele alır.)

—Dy. Bir ışık işaretinin makiniste ilettiği komut ya da bilgi. (Yeşil ışık yolun açık olduğunu ve normal olarak yola devam edilebileceğini gösterir.)

—Ed. Yazarların yeni bir edebiyat hareketini ortaya atarken yaptıkları kuramsal açıklama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Siyas. bil. Bir devlet başkanının, hükümetin, partinin vb. görevi konusunda açıklamalarda bulunduğu ya da programını, siyasal bir sorun üzerindeki görüşünü ortaya koyduğu, kamuya sunulan metin.

—Topbil. Doğal ya da yapay bir iletişim aracıyla, bir vericiden bir alıcıya aktarılan imlerin düzenli bütünü.

—Uluslarar. huk. Bazı uluslararası konferansların sonunda kabul edilen Sonuç belgesi'ne verilen genel ad. (Örneğin, bağlantısız ülkeler arasındaki konferansların siyasal ve ekonomik nitelikteki bildirileri; AET'ye üye ülke bakanlarının, devlet ya da hükümet başkanlarının diplomatik alandaki bildirileri [Kıbrıs, Filistin, vb. hakkında]; "Dört büyükler"in büyükelçilerinin iki alman devletinin Birleşmiş milletler'e katılma istemine ilişkin bildirisi [9 kasım 1973]).

—ANSİKL. Bilş. Bir değişken tipinin bildirisi, bir program içinde, bir *bildiri komutu* ile sağlanır. Bu türe *açık* bildiri denir. Bildirilecek başlıca değişken tipleri genellikle şunlardır: tam, gerçek, karmaşık, mantıksal sayılar, bit ya da karakter zinciri vb. Kimi durumlarda uzlaşmalı olarak bu bildiri tipi, programın derlenmesi sırasında, derleyici tarafından verilebilir: bu türe *kapalı* bildiri adı verilir.

—Ed. "Bildiri" anlamına gelen fransızca "manifeste" sözcüğü, edebiyat alanında ilk kez 1828'de, yeniklasikçilik-romantizm tartışmaları sırasında Fransa'da ortaya atıldı. Hugo'nun *Préface de Cromwell*'i (*Cromwell* adlı yapıtına yazdığı önsöz), üç birlik kuralından ayrılan ve kaba ile yüce'yi bir araya getiren yeni tiyatro anlayışının bir bildirisi niteliğindedir. Bildiri türü, André Breton'un *Manifeste du surréalisme*'i (Gerçeküstücülük bildirisi), [1924] ile özel bir sanatsal nitelik kazandı. Bildiri türü, daha önceleri, simgeciler bildirisi (1886) ve Figaro'da yayımlanan fütürist bildiri (1909) ile çoğu kez gazetelerde yer alıyordu; Zola'nın doğalcı roman bildirisi olan *le Roman expérimental* (Deneysel roman) [1880] adlı yazısı, 1879 ve 1880'de basında tefrika edildi. Tzara, *Sept Manifestes dada*'yı (Yedi dada bildirisi) yayımladı (1924); popülizmin bildirisi 1929'da Ouevre'de yayımlandı. Her yerde, edebiyatın tümüyle yenilenmesi isteği göze çarpıyordu. Bu istek, Wyndham Lewis'in vorticism (girdapçılık) bildirisinin başlığında açıkça görülür: bildirinin adı *Blast*'tır (İnfilak) [1914]. Bildiri türü, estetik tarihine ve edebiyat toplumbilimine temel dayanaklar getirdi. Bu tür, bugün artık geçerliliğini yitirmiş bulunan edebiyat kurallarına dayalı sanat anlayışının yerini tutan kavgacı bir nitelik taşımaktadır.

Türk edebiyatında bir topluluk adına kaleme alınmış metinlerin sayısı fazla değildir. Bu yoldaki en eski ürün Fecr-i ati (1909) topluluğuna aittir. Bireyci sanat anlayışını savunan topluluğun görüşü, bildirgede "Sanat şahsi ve muhteremdir" sözüyle belirtilmişti. Genç kalemler dergisinde yayımlanan ve Milli edebiyat akımına yön veren bildirgede "Lisanımıza yalnız türkçe kaideler hükmedecek" (1911) deniyordu. Yedi meşaleciler'e ait bildirgede ise hareketin ilkeleri "canlılık, samimiyet ve daima yenilik" diye özetlenmişti (1928). Garipçiler'in (1941) görüşleri de bildirgelerinde şöyle dile getirildi: "zevkimize ve irademize hükmetmiş, onları tayin etmiş, onlara şekil vermiş edebiyatların sıkıcı ve bunaltıcı tesirinden kurtulabilmek için o edebiyatların bize öğretmiş olduğu her şeyi atmak mecburiyetindeyiz."

BİLDİRİLMEK → BİLMEK.¹

BİLDİRİM a.**1.** Bir bilgiyi bildirme, iletme: *Vergi bildirimi. Bildirimde bulunmak.* **—2.** Bir sözleşmede taraflardan birinin diğerine sözleşmeye ilişkin istemlerini önceden bildirdiği resmi yazı; ihbarname.

—Dilbil. Konuşan bireyin bir gerçeği dile getirdiği, bir olguyu bildirdiği cümlenin yerine getirdiği işlev (SORU'ya, ÜNLEM'e, BUYRUM'a karşıt olarak).

—Dy. *Bagaj bildirimi*, bagajlarını kaydettiren yolculara verilen alındı. || *Durum bildirimi*, bir makinistin izinsiz geçilemeyen kapalı bir işaret önünde durmuş trenini, bu işarete kumanda eden memura bildirmek için yaptığı işlem. || *Hareket bildirimi*, hareket memurlarının gecikmeleri, kazaları, hareket eden trenlerin niteliklerini vb. kaydettikleri basılı kâğıt.

—Huk. Hukuksal bir niteliği olan ya da hukuksal bir sonuç doğuran işlem, durum ya da kararları ilgili kişilerin bilgisine ulaştırma. (→ BEYAN, İHBAR, İHTAR, İLAN, TEBLİĞ, TEFHİM.) || *Mal bildirimi*, kamu hizmeti görenlerin Anayasa ve yasalar uyarınca, sahip oldukları malvarlıklarını açıklamaları. (Anayasa'nın 71. maddesi, kamu hizmetine girenlerin mal bildiriminde bulunmaları gerektiğini, bildirimlerin tekrarlanma sürelerinin yasayla düzenleneceğini, yasama ve yürütme organlarında görev alanların bunun dışında tutulamayacağını belirtir. Anayasa'da öngörülen yasa, 9 ağustos 1983 tarihinde 2871 sayı ile çıkarılmıştır. Bunun dışında, 657 sayılı Devlet memurları k.'nun 14. maddesinde de mal bildirimine ilişkin kurallar vardır.)

—İc. ifl. huk. *Mal bildirimi*, borçlunun gerek kendisinde gerekse üçüncü kişiler elinde bulunan mal, alacak ve haklarından borcuna yetecek kadarının türünü, niteliğini ve değerini; gelir kaynaklarını ve borcunu nasıl ödeyeceğini yazıyla ya da sözlü olarak icra dairesine bildirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ruhbil. *Bildirimin işlenmesi*, ruhbilimin genel bir kavramı. Bu kavrama göre ruhbilimsel etkinliğin temel işlevlerinden biri duyusal alıcılarla çevreden iletilen bildirimi kapmak, bilgi ve eylem amacıyla bunu uygun bir şekilde dönüştürüp belleğe yüklemektir. (Bu kavram, aşağı yukarı *bilisel ruhbilim* kavramıyla eşdeğerlidir.)

—Tıp. *Gebelik bildirimi*, sigortalıların doğum öncesi ve sonrası iş bırakma sürelerinden ve doğum yardımlarından yararlanmak için sigorta kurumlarına yapması gereken bildirim. || *Hastalık bildirimi*, bulaşıcı hastalıklar listesinde adları geçen hastalıklardan birine tutulmuş olduğu saptanan bir kişiyi hükümet tabibine ya da sağlık müdürlüklerine haber verme zorunluğu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ölüm nedenlerinin bildirimi*, ölümün gerçek olduğunu ve nedenini saptamakla ve istatistik için bunu ilgili makamlara bildirmekle yükümlü belediye ya da hükümet tabibinin yasa gereği yaptığı bildirim. (Belediye tabibi bulunan yerlerde gömülme izni belediye tabiplerince, belediye tabibi bulunmayan yerlerde, hükümet tabiplerince verilir. Ölüme neden olan hastalık sırasında hastayı tedavi eden hekimce verilen ruhsat, resmi tabipler tarafından onaylanmak koşuluyla geçerlidir [1593 sayılı yasa, md. 216]. Tabip bulunmayan yerlerde ölü muayenesi sağlık memuru ya da bu iş için yetiştirilmiş memur tarafından yapılır [md. 219].)

—Uluslarar. huk. Bir devletin, uluslararası alanda hukuksal sonuç doğurmaya yönelik tek taraflı işlemi (tanıma, savaş ve tarafsızlık bildirimi; örneğin, Mısır hükümetinin Süveyş kanalının yeni rejimine ilişkin 24 nisan 1957 tarihli bildirimi, vb.). — Uluslararası ilişkilerde bir belge, eylem ya da durumu resmen bildirmek için üçüncü kişilere yapılan tek taraflı açıklama. (Bir hükümet ya da bölge yetkililerine bir limanın ablukaya alındığının bildirilmesi; savaşan devletlerin tarafsız devletlere tarafsızlığa uymaları için verdikleri savaş bildirimi [18 ekim 1907 Lahey sözleşmesi], savaşan devletlerin tarafsızlık bildirimi [uyarı] ya da tarafsız devletlerin tarafsızlık bildirimi [hukuki durumlarını hatırlatmaları].)

—ANSİKL. İc. ifl. huk. Yasaya göre, borçlu, borcuna yetecek kadar mal bildiriminde bulunmakla yükümlüdür. Kendisine ödeme emri tebliğ edilen borçlu, buna süresi içinde itiraz etmek istemezse aynı süre içinde mal bildiriminde bulunmak zorundadır. Mal bildiriminde bulunmayan borçlu, alacaklının isteği üzerine hapis cezasıyla zorlanır. Cezalandırma kararı İcra tetkik mercii hakımlığince verilir. Bu hapis cezası üç ayı geçemez (İc. ifl. k. md. 76). İc. ifl. k.'nun 338. maddesi gerçeğe aykırı mal bildirimini ayrı bir suç saymıştır. Gerçeğe aykırı mal bildiriminde bulunan borçlu, alacaklının isteği üzerine, tetkik mercii hakimliğince bir aydan bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Borçlunun mal bildiriminde bulunmaya zorlanmasının amacı, ceza vermek değil, alacağın alınabilmesi için onu zorlamaktır. 21 temmuz 1953 tarih ve 6183 sayılı Amme alacaklarının tahsil usulü hakkında k.'un 59. ve 60. maddeleri, mal bildirimine ve borçlunun hapisle zorlanmasına ilişkin İcra ve iflas k.'nun koyduğu kuralları aynen almıştır.

—Tıp. *Hastalık bildirimi*. 1. *Bulaşıcı hastalık bildirimi*. 24.4.1930 tarihli ve 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha kanunu (md. 57) ile zorunlu kılınmış, hastalıkların adları bildirilmiş ve sonra bu kanunla verilen yetkiye dayanılarak Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'nca genelgelerle tamamlanmış ve gerektikçe değişiklik yapılmıştır.
2. *Meslek hastalığı bildirimi*. 26.5.1972 tarih ve 7/4496 sayılı Sosyal sigortalar sağlık işlemleri tüzüğü'nün 62. maddesinde belirtilmiş olan hastalıkların bildirimidir. Tüzüğe göre, yasal yardımlardan yararlanabilmek için işçinin meslek hastalığına neden olan işinden ayrıldığı tarih ile meslek hastalığının meydana çıktığı tarih arasındakı azami süre, yükümlülük süresi sayılır (bu süreler bir liste halinde belirtilmiştir). Gereken işlemler Sosyal sigorta yüksek sağlık kurulu'nca yürütülür.
3. *Zührevi hastalık bildirimi*. 24.4.1930 tarih ve 1593 sayılı yasanın 104. maddesine göre, hekimlerin, her ay sonunda Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'na ya da bölgelerindeki Sağlık sosyal yardım müdürlüğü'ne yapmakla yükümlü oldukları bildirmedir. Frengi, belsoğukluğu, yumuşak şankr, hükümet ve belediye tabipleri tarafından ücretsiz tedavi edilir (md. 105). Zührevi hastalığa tutulan kişi, hastalığı çevresine yaymasın diye resmi makamlarca zorla tedavi ettirilirebilir. Tedaviyi yarıda bırakıp ortadan kaybolan kişi, önceki bildirimde adı saklı tutulmuşken bu kez adı açıklanarak Sağlık ve sosyal yardım müdürlüğü'ne bildirilir.

BİLDİRİMSEL sıf. Dilbil. Bildirim işleviyle belirgin nitelik kazanan cümle için kullanılır. (Eşanl. BİLDİRME.)

BİLDİRİŞİM a. İLETİŞİM'in eşanlamlısı.

BİLDİRİŞMEK işt. f. Karşılıklı olarak birbiriyle haberleşmek, iletişim kurmak.

BİLDİRME a. Bildirmek eylemi.
—Dilbil. Bir bildirimi dile getiren ve dolaylı

ya da dolaysız söylemi başlatabilen fiil için kullanılır. (Örn. *demek, söylemek, bildirmek, anlatmak, açıklamak,* vb.) ‖ BİLDİRİMSEL'in eşanlamlısı* ‖ *Bildirme kipleri,* bildirimsel nitelik taşıyan bir olayı, bir durumu belirtmek için kullanılan fiil kipleri dizgesi.

—Huk. *Delillerin bildirilmesi,* bir davada iddia ve savunmanın dayanakları olan maddi olayların mahkemeye sunulması. (Hukuk davalarında davacı tüm delillerini dava dilekçesinde, davalı da yine tüm delillerini cevap layihasında bildirmek zorundadır. Ceza davalarındaysa, delillerin bildirilmesi için sınırlama yoktur; savunmaya ilişkin bir delil, dava karara bağlanana kadar ileri sürülebilir.)

—ANSİKL. Dilbil. Bildirme kipi terimi türkçede geleneksel olarak fiillerin zaman eki almış biçimlerini karşılar. Bu kip zamanı üçe böler; fiilin belirttiğini, bu üç zamandan birine yerleştirir: *Çocuk uyuyor* denildiği zaman uyuma eyleminin şimdiki zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu belirtir. *Çocuk uyudu, çocuk uyuyacak* biçimlerindeyse eylemin geçmiş zamanda yapıldığını ya da gelecekte yapılacağını gösterir. Geçmiş zamanın bu belirli geçmiş biçimi yanında, belirsiz geçmiş zaman biçimi de vardır: *Çocuk uyumuş.* Bütün bu zamanları içeren, eylemin yapıldığını, yapılmakta olduğunu ya da yapılacağını bildiren zaman biçimine *(çocuk uyur)* geniş zaman denir.

Bildirme kiplerinin bu türleri, biçimsel özelliklerine bakılarak yalın biçimler (ya da zamanlar) olarak adlandırılır. Yalın biçimlerin sonuna ekfiil getirilerek bildirme kiplerinin bileşik türleri (ya da zamanları) olan, hikâye, rivayet, koşul biçimleri oluşturur. (→ BİLEŞİK ZAMAN).

BİLDİRMEK → BİLMEK.

BİLDUNGSROMAN, *oluşum* ya da *eğitim romanı* anlamına gelen almanca sözcük. Alman edebiyatında çok gözde olan ve bir kahramanın ahlaksal ve düşünsel oluşumunu betimleyen bir roman türünü adlandırmak için kullanılır. (Başlıca bildungsroman örnekleri şunlardır: Goethe'nin *Wilhelm Meister*'i, Johann -Paul'ün *Titan*'ı, Novalis'in *Heinrich von Ofterdingen*'i ve daha sonra Mörike'nin *Maler Nolten*'i ile G. Keller'in *Der grüne Heinrich*'i.)

Bild Zeitung, 24 haziran 1952'de Springer konzerni tarafından kurulan alman halk gazetesi. 10 pf. Bild Zeitung (10 feniklik gazete) adı altında çıkarılan gazete, 1960'ta şimdiki adını aldı. Federal Almanya'nın en büyük tirajlı gazetesidir (5 milyonu aşkın). BAMS (Bild am Sonntag) adlı, 2,5 milyondan fazla basan bir pazar baskısı vardır.

BİLE bağ. **1.** Sonuna geldiği öğeyi güçlendirerek bir önceki (söylenen ya da düşünülen) önermeye bağlar; de/da, dahi, hatta: *Benim için bile zor. En yürekliler bile ölümden korkarlar. Ona karısı, çocukları, arkadaşları bile inanmadılar. Size bunu hiç düşünmediğimi bile söyleyebilirim.* **—2.** (Birbirine bağlı iki cümlenin sonunda) üsteleme belirtir; üstelik: *Para yetti mi? — Arttı bile. Onu aramak şöyle dursun, sormadı bile.* **—3.** Koşul bildiren bir cümleyi karşıtlık ilişkisiyle sonraki cümleye bağlar: *Arasa bile bulamaz. Çalışmasa bile başarır. Diz çöküp yalvarsa bile gelmeyeceğim.*

◆ be. *Esk.* Birlikte, beraber, ile: *Deniz içre balıkları göresin / O balıklar ile bile durasın* (Sultan Velet divanı, XIV. yy.).

BİLECE be. *Esk.* Birlikte, beraberce; *"Şeyh Edebali kızını bilece getirip..."* (Tevarih-i Al-i Osman, XV. yy.).

BİLECEN sıf. Çok şey bilen, bilgili ya da her şeyi bildiğini sanan, bilgiçlik taslayan kimse için kullanılır.

BİLECİK (11), K.-B. Anadolu'da il; Marmara, B. Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinin karşılaşma alanında, Sakarya nehrinin D.'ya doğru içbükey bir yay çizdiği

Bilecik il haritası

orta çığırının iki yanında. 175 526 nüf. (1990). 4 307 km²; merkez ilçe dışında 5 ilçe; 250 köy. Merkezi *Bilecik,* 23 273 nüf. (1990). Eskişehir bölge idare mahkemesi'ne bağlıdır.

Bilecik, Osmanlı devletinin ilk kuruluğu ve Cumhuriyet'ten önce Hüdavendigâr (Bursa) vilayetinin Ertuğrul sancağını oluşturan yöreyi kapsar. Bu tarihsel olgu her yıl Söğüt'te düzenlenen törenlerle kutlanır. G.'de Sündiken ve Kapıorman dağlarının uzantıları ile sınırlanmış olan il topraklarının orta kesiminde, yaklaşık 500 m yükseltideki platolar yer alır. Platolar içine, kollarıyla birlikte derin biçimde gömülmüş olan Sakarya nehri, ili ikiye böler ve sularını toplayarak Karadeniz'e boşaltır. Sakarya nehrinin yer yer daralan vadisi, kimi kesimlerde genişleyerek yerini alüvyal düzlüklere bırakır (Osmaneli ovası gibi). Vadi tabanı ve alüvyal ovalar, ilin en verimli tarım topraklarını oluşturur. Yazlar sıcak ve genellikle kurak geçer; ancak vadi tabanları ve alçak ovalarla yüksek platolar arasında özellikle kış mevsiminde belirgin ayrılıklar görülür. Kuytu vadi tabanlarında ocak ayında sıcaklık 5-10 derece olduğu halde, plato yüzeyi soğuk (Bilecik'te 2,5° C) ve günlerce karla kaplıdır. Daha nemli dağlık kesimler dışında ortalama yıllık yağış, çoğu kışın ve ilkbaharda düşmek üzere, 400-500 mm arasındadır. Bitki örtüsü de ilin üç farklı bölge sınırındaki geçiş konumunu yansıtır. İl topraklarının 1/5'i ormanlıktır. En yaygın ağaç türleri meşe, K.-D. kesimlerinde karaçam, daha nemli dağ yamaçlarında kayın ve orta kesimlerdeyse kızılçamdır.

Az nüfuslu illerden olan Bilecik'te nüfus yoğunluğu (km²'ye 40), Türkiye ortalamasının (km²'ye 76) çok altındadır. Nüfus artış hızı da düşüktür (yılda ‰ 18,6; Türkiye ortalaması ‰ 24,88). Komşu illerle büyük kentlere yönelen iç göçler sonucu kimi kırsal yerleşmelerde ve ilçe merkezlerinde (Osmaneli, Gölpazarı), 1980-1985 sayımları arasında nüfus azalmıştır. Buna karşılık, aynı dönemde önemli ölçüde sanayileşen Bozüyük ilçe merkezinin nüfusu, Türkiye ortalamasının üzerinde artış göstermiş, kasaba bugün, il merkezinden daha kalabalık bir orta kent durumuna gelmiştir. Nüfusunun yaklş. % 56'sı kırsal kesimde yaşayan Bilecik'te, tarım başlıca gelir kaynağıdır. Platolar üzerinde tahıl ekimi ve hayvancılık yapılır. Vadi tabanında şekerpancarı, pamuk, tütün, patates ve başta üzüm olmak üzere çeşitli meyveler gibi ticaret ürünleri yetiştirilir. İl, geçmişte ipek üretiminde Bursa'dan sonra ikinci sırayı alıyordu. Linyit üretimi, mermer çıkarımı (Gülümbe mermerleri), un fabrikaları ve özellikle çok gelişmiş olan seramik sanayisi ilin başlıca üretim alanlarıdır.

BİLECİK, Bilecik ilinin merkezi kent; Sakarya nehrinin kollarından olan Karasu'ya kavuşan bir vadinin (Tabakhane deresi) kenarında, 450-500 m yükseklikteki bir plato üzerindedir; 23 273 nüf. (1990); karayolu ile Ankara'dan 312 km, İstanbul'dan 250 km uzaklıktadır.

• COĞRAFYA. Kent, İstanbul, Bursa, Eskişehir, Yenişehir ve İznik'e yönelen yolların kavşağında kurulmuştur. Bizans döneminden kalma bir kalenin (Belokome) kalıntıları, kentin bir zamanlar kervanların izlediği bu yollar üzerinde önemli bir konak yeri olduğunu gösterir. Kent bu konumu ve tarihsel öneminden ötürü, Osmanlı döneminde Hüdavendigâr (Bursa) vilayetine bağlı Ertuğrul sancağının merkezi idi. O sırada Bursa'dan sonra ikinci büyük ipekböcekçiliği merkezi durumunda olan Bilecik'in nüfusu 10 000'i buluyordu.

Tabakhane deresi yamaçlarında yer alan ve Şeyh Edebali türbesi gibi birçok anıtsal yapıların bulunduğu eski mahalleler bugün hemen hemen terk edilmiştir. Yeni mahalleler ise Eskişehir karayolunun iki yanındaki plato üzerinde kurulmuştur. Resmi daireler, eğitim kurumları, iş ve ticaret merkezi buradadır. Bu kesim 5 km'lik bir yolla, Karasu vadisinin tabanındaki Bilecik demiryolu istasyonuna bağlıdır. İstasyon çevresinde de küçük bir yerleşme oluşmuştur. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra yunan işgalinde kalan kentin nüfusu Cumhuriyet'in ilk yıllarında ancak 3 500 dolayındaydı (1927). Cumhuriyet döneminde adeta yeniden kurulan kentin nüfusu, ağır da olsa artarak 1960'ta 7 535'e, 1980 yılında 15 126'ya ulaşmış; 1990'da 23 000'i aşmıştır.

• TARİH. Bizans döneminde bugünkü Bilecik'in yerinde Belokome kalesi bulunuyordu. XIII. yy. sonlarında bizans ve selçuklu toprakları arasında bir akın alanı olan Bilecik yöresinin Osmanlı devletinin kuruluşunda önemli yeri oldu. Döneme ilişkin vakayinamelere göre, Belokome tekfurunun kendisine karşı hazırladığı tuzağı öğrenen Osman Gazi kenti ele geçirerek kayınbabası Şeyh Edebali*'yi kadı atadı (1299). Osman Gazi'nin Yenişehir'e yerleşmeden önce bir süre Bilecik'te kaldığı söylenir.

Bilecik'ten genel bir görünüm

Osmanlı devletinin ilk yıllarında önemli yerleşim merkezlerinden biri olarak gelişen Bilecik, eyalet örgütü kurulunca, Anadolu eyaletinin Sultanönü (Eskişehir) sancağına bağlı bir kaza merkezi oldu. Hüdâvendigâr (Bursa) vilayeti kurulduktan sonra, "Ertuğrul" sancağı adıyla oraya bağlandı (XIX. yy.). Bilecik ve çevresi, Kurtuluş savaşı'nda önemli olaylara sahne oldu. 5 aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığındaki İstanbul hükümeti temsilcileriyle Bilecik'te buluştu (Bilecik* buluşması). 1921 yılının başlarında ve ilkbaharında Bilecik'i işgal eden yunan kuvvetleri Birinci ve İkinci İnönü savaşları sonunda geri çekilmek zorunda kaldılar. 13 temmuz 1921'de Yunanlılar'ın bir kez daha işgal ettiği Bilecik, 6 eylül 1922'de kurtarıldı.

• MİMARLIK. Erken dönem osmanlı yapılarının ilk örneklerinin bulunduğu Bilecik kenti, türk mimarlık tarihi açısından önem taşıyan merkezlerdendir. Eski Bilecik'in K.-B.'sındaki vadide yer alan Osmangazi camisi, vakfiyesine göre Orhan Gazi tarafından babası adına yaptırılmıştır. Kurtuluş savaşı sırasında Yunanlılar'ca yakılan caminin K. duvarı, minaresi ve avlu duvarlarının bir bölümü sağlamdır. Çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, dikdörtgen planlı ve ahşap çatılıydı. Minaresinin kaidesi kesme taştan, gövdesi tuğladandır. Osmangazi camisi'nin K.'inde, bir tepe üzerinde bulunan Orhangazi camisi yapı tekniği ve işçiliğiyle XIV. yy.'ın ilk yarısına tarihlendirilir. Bu cami de yunan işgali sırasında yakılmış, daha sonra onarılmıştır. Plan ve yapım özellikleriyle tek kubbeli camiler türüne girer. Son cemaat yeri yoktur. Duvarlar, almaşık düzende taş ve tuğla örgülüdür. K. cephesinin D. ve B. uçlarında yer alan minareler, XIX. yy. sonunda yaptırılmıştır. Özgün minarenin caminin uzağında olduğu sanılmaktadır. Orhangazi camisi'nin karşı yamacındaki Orhangazi imareti XIV. yy. başlarında yapılmıştır. İmaretin yalnızca orta eksen üzerindeki, Bursa kemeriyle ayrılmış, yan yana iki kubbeli bölümü günümüze ulaşmıştır. Bursa kemeri üzerindeki rumi ve kıvrıkdal motifli kabartma, bir başka benzeri bulunmadığından önemlidir. Duvarlarda da yer yer kabartma bezeme izleri görülür. Kentin D.'sundaki Emirler camisi de yunan işgali sırasında yakıldığından çok yıkıktır. Aynı kesimdeki Karacalar camisi'nin yalnızca minaresi kalmıştır. İki caminin de yapım tarihi bilinmemektedir. Orhangazi camisi yakınındaki Şeyh Edebali zaviyesi türbe, zaviye, mescit ve dergâh bölümleriyle bir külliye oluşturur. Karamanlı bilgin ahi şeyhi Edebali 1326'da ölmüş ve buradaki Şeyhedebali türbesi'ne gömülmüştür. Yapı, onarımlar yüzünden XIV. yy.'daki özgün biçimini koruyamamıştır. Türbenin yanındaki oda, mescittir. Buradaki 1889 tarihi ve Abdülhamit II tuğrası onarımla ilgilidir. Külliyenin D.'sundaki Malhatun türbesi dörtgen planlı, kubbeli bir yapıdır. Kentin dikkati çeken bir başka tarihsel yapısı, Bakı hamamı'dır. Yapılış tarihi bilinmemektedir. D.'daki girişten kubbeli soğukluğa, buradan da büyük bir kemerle gene kubbeli sıcaklığa geçilir.

Bilecik buluşması, Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul hükümeti temsilcileri arasında Bilecik istasyonunda gerçekleştirilen görüşme (5 aralık 1920). Damat Ferit Paşa hükümetinin görevden ayrılması üzerine Tevfik Paşa başkanlığında kurulan yeni hükümet üyeleri Ankara ile bir uzlaşmaya varmak için görüşme isteğinde bulununca İstanbul hükümeti adına dahiliye nazırı Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa yönetiminde bir heyet oluşturuldu. Bu heyet, Ankara hükümetinin temsilcileri TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Garp cephesi komutanı İsmet (İnönü) Paşa ile İstanbul-Eskişehir demiryolu hattı arasındaki Bilecik istasyonunun bekleme salonunda buluştu. Ancak, görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine, bir oldubitti ile TBMM'nin çalışmalarını yakından izlemelerini sağlamak amacıyla İstanbul hükümetinin temsilcilerini yanına alan Mustafa Kemal Paşa, onları Ankara'ya götürdü (6 aralık 1920). Orada bir ay konuk edilerek ağırlanan heyet üyelerine maaşları ödendi ve İstanbul hükümetinde yeniden görev almamaları koşuluyla İstanbul'a dönmelerine izin verildi.

Bilecik toprağı, Bilecik yöresinde bulunan bir tür arı kil. (Kütahya seramik atölyelerinde, *plaka çini** yapımında hammadde olarak kullanılır.)

BİLEĞİ a. (*bilemek*'ten *bile-gü* > *bile-gi* > *bileği*). Kesici araçları bilemek için kullanılan bileğitaşı.

—Teknol. *Bileği çarkı*, bilenecek düz bıçağın geçmesi için bir kanalı olan küçük plastik blok. (Kanal tabanında karşılıklı iki çelik disk ya da bileği taşı bulunur. Bileği taşını bir motorla devindiren elektrikli bileği çarkları da vardır.) [Eşanl. KILAĞI* TAŞI.]

BİLEĞİTAŞI a. Kesici araçları bilemek için kullanılan yapma ya da doğal taş.

BİLEK a. **1.** Elin kolla, ayağın bacakla birleştiği, eklemlendiği yer. (Bk. *ansikl.* böl. Anat.) **—2.** *Bilek gibi*, saç örgüsünün kalın ya da akarsuyun gür olduğunu belirtmek için kullanılır: *Oluktan bilek gibi su akıyordu.* || *Bilek gücü, bilek kuvveti,* beden, kol gücü; kaba kuvvet: *Her sorun bilek gücüyle çözümlenemez.* || *Bilek güreşi yapmak,* iki kişi sözkonusuysa, dirseklerini karşılıklı dayayarak birbirinin bileğini bükmeye çalışma. || *Bileğinde, kolunda altın bileziği var (yok),* her zaman geçerli olan, kendisini geçindirecek bir mesleği bulunmak (bulunmamak). || *Bileğine güvenmek,* gücü ve ustalığıyla sorunların üstesinden geleceğine inanmak. || *Bileğinin hakkı ile,* kimsenin yardımı olmaksızın, kendi kişisel çabasıyla.

—Anat. *Bilek kemikleri,* bileği oluşturan sekiz küçük kemik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bilek lokması,* birinci sıra bilek kemiklerinin eklem yüzeyleri. || *Bilek oluğu,* bilek kemiklerinin ön yüzleriyle oluşan ve bilek ön bağıyla örtülen oluk. (Bilek kanalı da denilen bu oluğu lifsel bir bağ ikiye böler; dış yandan parmaklara giden büyük kiriş, iç yandan orta sinir ile seröz kılıflarla kaplı bükücü kaslar geçer.) || *Bilek oluğu sendromu,* bilek kanalı içinde, orta kanalın sıkışması sonucu meydana gelen sendrom. (Özellikle kadınlarda sık görülür ve genellikle geceleyin ağrı ve uyuşukluk şeklinde belirir. Elin ilk üç parmağında el ayası yönünde duyu azalmasına neden olur ve orta sinir uçlarının dağıldığı tenar kaslarında güçsüzlük belirir.) || *Orta bilek eklemi,* bilek kemiklerinin birinci sırasını ikinci sıradakilere birleştiren eklem. || *Üst bilek eklemi,* eli ön kola birleştiren eklem. (Çeşitli hareketler yapabilir: bükme, açma, yana döndürme.).

—Vet. Atta ve genel olarak evcil dört bacaklı hayvanlarda ilk parmak kemiği iskeletinin dibine doğru, toynağın yukarısındaki ince bölüm. (Bileğin uzunluğuna ya da konumuna göre hayvan uzun bilekli, kısa bilekli, alçak bilekli, yüksek bilekli olarak nitelenir.)

—ANSİKL. Anat. Bilek bir geçit bölgesidir. Önkol-bilek eklemiyle koldan, bilek-tarak eklemiyle eltarağından ayrılır. Sırt bölgesinden parmakları germe, uzatma ve yana açma kirişleri geçer. Ön yüzü kemikten bir oluk biçimindedir; bilek ön halka bağı burayı bir kanal haline getirir. Bu kanaldan parmakları büken kas kirişleriyle kol siniri geçer.

• Bilek kemikleri iki sıra halinde dizili 8 kısa kemikten oluşur: üst sırada dıştan içe doğru sandalsı kemik, yarımay kemik, piramit kemik ve onun üzerindeki nohutsu kemik yer alır; alt sırada yamuk kemik, yamuksu kemik, başlı kemik (büyük kemik) ve çengel kemik bulunur. Bilek iskeleti yukarıda dönerkemik ve üçgen bağla aşağıda tarak kemikleriyle eklemlenir.

—Patol. Bilekte burkulmadan başka, sinovitler (tüberküloz sinoviti, çıtırtılı kiriş iltihabı), eklem sinovyası fıtıkları (bilek kistleri) görülür.

—Vet. Bilekte parmak kemiklerinde yumuşama olabilir; yumuşama kirişlerin çalışmasını güçleştirirse hayvan topallar. Bilekte, özellikle atlarda köstek halkasının ya da zincirinin neden olduğu bıcılgan ve yaralar da olabilir.

BİLEK (Ahmet), türk güreşçi (Manisa 1932-Eskişehir 1971). İzmir Demirspor'da güreşe başladı (1949). Eskişehir Demirspor'a geçti. 1951'de milli takıma seçildi. 1955 Akdeniz oyunları'nda 52 kiloda greko-romen birincisi, 1960 Roma olimpiyatları'nda serbestte olimpiyat şampiyonu oldu.

BİLE KARPATY ("Beyaz Karpatlar"), Çekoslovakya'da dağ sırası, Karpatlar yayının (Slovakya) batı uçlarından birini oluşturur. Güzel ormanlarla örtülü olan Bilé Karpaty dağları Morava ve Vah vadilerini birbirinden ayırır; yükseltileri K.'de yaklş. 1 000 m'yi bulur ve G.-B.'ya doğru yavaş yavaş alçalır.

BİLEKLİK a. Kimi işçi ya da sporcuların bilek burkulmasına karşı önlem olarak bileklerine taktıkları sargı, bant.

—Nalbantl. Nal dövme ve nallama sırasında incinmesini önlemek için nalbantların bileklerine taktıkları kösele şerit.

—Saraç. Atın bileğini zorlanmalara karşı koruyan ve onun sakatlanmasını engelleyen yastıklı parça.

bileklik

—Sil. *Okçu bilekliği,* okçunun yay kirişinin darbesinden korunmak için sol bile-

ğine taktığı deri, kemik ya da metalden koruyucu.
—Spor. Bilek eklemini koruyan, kumaş ya da deri bant: *Haltercilerin kuvvet bilekliği. Tenis oyuncusunun bilekliği.*
—Tıp. *Ayak bilekliği,* ayak bileğini ve topuğu içine alan ve kavalkemiği-ayak bileği eklemini tutmaya yarayan esnek sargı.

BİLEM a. (fr. *bleime*). At ve eşeklerin ayak tırnakları yakınındaki yumuşak dokunun berelenmesi, bere.
—Nalbantl. *Bilem nalı,* tedavi sırasında tabanın bilemli bölümünün korunması için kullanılan nal. (*Kuru bilem nalı*'nda, iç kenara çıkarılan geniş yaprak hasta bölgeyi dış etkilerden korur; *irinli bilem nalı*'nda ise nal köprülü yapılır ve hastalığın bulunduğu bölge açık bırakılır. Bu nal ancak zorunlu durumlarda kullanılabilir.)

BİLEME a. Bilemek eylemi. (Bk *ansikl.* böl. Mak. san.) || *Bileme aygıtı,* boy menteşeyle bağlanmış iki parçadan oluşan ve testereleri elle bilemeye yarayan aygıt. (Eşanl. TAKTAK.)
—Aşındc. *Taş bileme,* taşlama taşının yüzeyini çalışma konumuna getirme.
—Kâğ. san. Bir öğütücünün taşına kazıyıcı özelliğini yeniden kazandırmak için bileme tarağıyla yapılan işlem. || *Bileme tarağı,* yüzeyinde helis biçiminde girinti ya da çıkıntılar bulunan küçük rulo. (Tarak aşındırıcı taneleri açığa çıkararak ve bağlayıcıda boşluklar doğurarak lifleyicinin taşlama taşı yüzeyini yeniler.)
—Mak. san. *Bileme tezgâhı,* bazı takımların kesici ağızlarını bilemede kullanılan tezgâh. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mak. san. *Bileme,* bilemenin amacı, takımın kesici ağzı körleşmişse ona kesme profilini yeniden kazandırmaktır. Aşınma, takımın kesici ağzında görülür, takım körleşmiştir. Ancak takımın taban yüzü ve talaşın sürtünmesinden doğan yıpranma nedeniyle takımın talaş yüzü de aşınabilir. Bir takımın bilenmesi için, ya talaş yüzü ya taban yüzü ya da her iki yüzü taşlanır. Kimi takımların, özellikle freze bıçaklarının profilleri sabittir; dolayısıyla profillerini bozmamak için yalnız talaş yüzleri bilenir. Seri ve duyarlı üretimde kullanılan takımlar, bileme tezgâhlarında bilenir. Bileme sırasında, kesici ağzın aşınarak yapı değişikliğine uğramasını önlemek için takımı taşlama taşına hafifçe dayamak gerekir. Bu tür bilemede korindondan yapılan taşlar kullanılır. Bununla birlikte tungsten karbürlüler gibi çok sert çeliklerden yapılmış takımları bilemede elmaslı taşlama taşlarından yararlanılır.
• *Bileme tezgâhı*'nda, taşlama taşı uygun bir açıyla öteleme devinimi yapan takımı aşındırarak biler. Basit tezgâhlarda takıma bu devinim elle verilir; ancak bilemede duyarlı açılar elde etmek isteniyorsa, bir takım tutucu kullanılır; bu tür tezgâhlar daha çok, doğrusal ya da düzlemsel kesici ağızları bilemeye elverişlidir. Diğer profiller, özellikle, helisel profiller için üniversal takım bileme tezgâhları kullanılır. Bu tezgâhlar, taşlama taşına ve takım tutucuya göreli bir devinim verirler. Üstelik sürekli ve yinelemeli bilemelerde takımları otomatik olarak değiştirirler.

BİLEMEDİN be. En çok, en fazla: *Okulla ev arası on, bilemedin on beş dakika sürer.*

BİLEMEK g. f. **1.** *Bir kesici aracı bilemek,* onun kesici ağzını keskin duruma getirmek, keskinleştirmek. **—2.** *Bir duyguyu bilemek,* bir etki sözkonusuysa, bir kimsede o duygunun güçlenmesini sağlamak ya da buna yol açmak: *Çektiği acılar öfkesini bilemişti.*

◆ **bilenmek** edilg. f. Kesici bir aletten söz ederken, ağzı keskin duruma getirilmek; bir duygudan söz ederken, güçlenmek.

◆ **biletmek** ettirg. f. *Bir kesici aracı biletmek,* onun keskinleştirilmesini sağlamak.

BİLEN (İsmail), türk siyaset adamı (Rize 1902 - Doğu Berlin 1983). "Mara İsmail" ve "Laz İsmail" olarak da tanınır. İstanbul'da bir yandan lise öğrenimi görürken, bir yandan da akşamları motor-makine onarım fabrikasında çalıştı. Mütareke döneminde Dr. Şefik Hüsnü'nün (Deymer) İstanbul'da kurduğu Türkiye işçi ve çiftçi sosyalist fırkası'na (TİÇSF) girdi (1919). Anadolu'da yürütülen Kurtuluş savaşı'nı destekledi. Savaş sonrasında (1922), SSCB'ye giderek Moskova Üniversitesi'nde öğrenimini tamamladı (1925). Ülkeye döndükten sonra güney illerinde işçilerin örgütlenmesi yolunda çalışmalar yaparken tutuklandı (1927). Yargılanıp beş yıl hapis cezasına çarptırıldı (1929). Cumhuriyet'in 10. yıldönümü nedeniyle çıkarılan genel aftan yararlanarak salıverildi (1933). Yeniden SSCB'ye gitti (1934). Zeki Baştımar'ın (Yakup Demir) ölümü üzerine, yasadışı Türkiye komünist partisi (TKP) merkez yönetim kurulu birinci sekreteri seçildi.

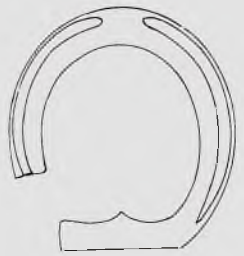
BİLENCHİ (Romano), italyan yazar (Colle Val d'Esla, Siena, 1909). F. Tozzi'yi izleyen toscanalı varoluşçu öykücülerin en özgünlerinden biridir (*Conservatorio di Santa Teresa,* 1939; *Racconti.* 1958).

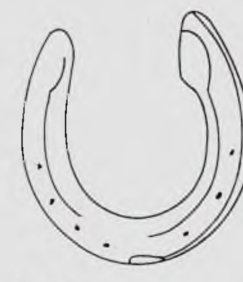
BİLENMEK → BİLEMEK.

BİLEREK be. Kasıtlı, bilinçli olarak; isteyerek: *Bu sözü bilerek kullandın. Onu bağışla, bilerek yapmadı.*

BİLEŞEN a. Fizs. kim. Bir bileşiği oluşturan elementlerden her biri. — Bir karışımı oluşturan basit ya da bileşik cisimlerden her biri. || *Bileşenlerine ayırmak,* bir maddeyi, kendisini oluşturan elementlere ayırmak.
—Ceb. *Bir vektörün bileşenleri,* KOORDİNATLAR'ın eşanlamlısı.
—Denizbil. *Gelgit bileşeni,* belli bir periyodu (günlük, yarım günlük, güneşe bağlı dalgalar, vb.) olan bir gelgitin belirli periyottaki bileşeni. Bu bileşenlerin toplamı gelgite neden olan gücü oluşturur.
—Dilbil. Üretici dilbilgisinin çeşitli birimlerine verilen ad. (Üretici dilbilgisi üç bileşenden oluşur: sözdizimsel, anlamsal ve sesbilimsel. Sözdizimsel bileşen, taban ve dönüştürümsel bileşeni kapsar. Taban da, ulamsal bileşen ve sözcüksel bileşenden oluşur.) — Bir bileşik sözcüğün oluşumuna katılan öğe için kullanılır. || *Bileşen çözümlemesi,* sözcükleri anlamsal tanıtıcı ya da im adı verilen en son bileşenlerine ayıran anlamsal çözümleme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Anlamsal bileşen,* ANLAMSAL TANITICI'nın eşanlamlısı.
—Elektrotekn. *Bakışımlı bileşenler yöntemi,* elektroteknikte, kalıcı sinüzoidal rejimli çokfazlı ağları incelemede kullanılan yöntem. (Çokfazlı, dengesiz bir gerilim [ya da akım] sistemini, çokfazlı, dengeli gerilim [ya da akım] sistemlerinin toplamı biçiminde ayırmaya dayanır; fazların birbirlerini izleme basamağı 1'den n'e aritmetik dizi biçiminde artar; n incelenen çok fazlı sistemin faz sayısıdır. Bu yöntem özellikle, dengeli üç sisteme ayrılan, üçfazlı, dengesiz sistemlerin incelenmesinde kullanılır; bu dengeli üç sistem şunlardır: 1 basamağından bir sistem [*doğru bileşen*'i tanımlayan], 2 basamağından bir sistem [*ters bileşen*'i tanımlayan], 3 basamağından bir sistem [*eşkutupsal bileşen*'i tanımlayan].)
—Fiz. *Bir vektör büyüklüğünün bileşeni,* bu büyüklüğü gösteren bir eksen üzerindeki izdüşümünün cebirsel ölçüsü.
—Geom. *İkinci bileşen,* ORDİNAT'ın eşanlamlısı.
—Gökbil. Çift ya da çoklu bir sistemi oluşturan yıldızlardan her biri.
—İstat. *Başlıca (asal) bileşenler çözümlemesi,* verilerin faktör analizi yöntemi. Amacı n bireyde ölçülen p nicel özelliğe ilişkin veriler çizelgesini betimlemektir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. ve Termodin. Fiziksel ve kimyasal denge konumundaki bir sistemin içerdiği arı maddelerden herhangi biri. (Uygun miktarlarda seçildiğinde denge konumundaki bir sistemin gerçekleşmesini sağlayan bileşenlerin en düşük sayısına, *bağımsız bileşenler sayısı* denir.)
—Metalogr. *Metalografik yapı bileşeni,* bir alaşımın bir ya da birçok fazdan oluşan yapı öğesi. (Örneğin tuncun taneleri ya da çeliğin ferrit taneleri tek fazdan, dökme demirlerin ikili ya da üçlü ötektikleri ya da çeliklerin perlit ötektoidi birçok fazdan oluşur.)
—Teknol. *Sanayi bileşeni,* bilgisayar, elektrikli ev gereçleri, elektrik ve elektronik devreleri, taşıtlar, makineler vb. gibi aygıtların seri üretiminde kullanılan standart öğe. (Seri üretilen elektrik motorları, hidrolik ve pnömatik krikolar, ölçüm aygıtları, bilyalı rulmanlar, direnç ve kondansatörler, tranzistör ve tümdevreler, sanayi bileşenlerine örnek olarak gösterilebilir.) [Bk. *ansikl.* böl. Elektron.]

◆ sıf. Geom. Bir başka dönüşümü ayırmaya yarayan bir dönüşüm için kullanılır. (Bir benzerliğin ikili açısı, onun bileşen dönmesinin ikili açısıdır.)
—ANSİKL. Dilbil. Bir tür anlamsal betimleme yöntemi olan bileşen çözümlemesi (im çözümlemesi de denir) şu varsayıma dayanır: sözcüklerin anlamı, çözümlenemeyen bir bütün değildir; anlam en küçük birimlere ya da anlamsal atomlara ayrışabilir.
Bu tanıtıcılar (ya da imler) anlamsal ayrımı çok az olan sözcükler arasında ardışık karşılaştırmalar yapılarak bulunur. Örneğin *erkek/kadın* karşıtlığı (+ ya da – ERİL) *erkek/oğlan* karşıtlığı (+ ya da – YETİŞKİN), *insan/koç* karşıtlığı (ya da – İNSAN), vb. tanıtıcılarını ortaya çıkarmayı sağlar. Böylece her terimin bileşen formülü bulunur: *kadın* (+ İNSAN, + YETİŞKİN, – ERİL), *oğlan* (+ İNSAN, – YETİŞKİN, + ERİL) vb. Bu özelliklerin sayısı ve özgüllüğü incelenen alanın genişliğiyle bağıntılıdır. Örneğin, OTURMAK İÇİN, AYAKLI, ARKALIKLI, KOL YERİ OLAN özellikleri *iskemle, koltuk* ve *tabure* bütününü tanımlamak için yeterli olsa da, aynı bütünde *kanape* sözcüğü de yer alırsa, formüle (BİR KİŞİLİK) tanıtıcısını eklemek gerekir. Bu ilke bir dilin tüm sözlüğüne uygulandığında, sözdizim ile anlambilimin sınırında yer alan (+ ya da – CANLI), (+ ya da – SOMUT) gibi çok genel nitelikli bileşenler (üstsınıflar da denilen anlamsal belirticiler) elde edilir.
İnsanbilimcinin sözlükten kalkarak (renk, akrabalık, bitki, hayvan) kültür sistemlerinin karşılaştırılmasını sağlayan bileşen çözümlemesi, öncelikle özel anlam alanları incelemelerini biçimlendirmek için gerçekleştirilmiş olsa da; bileşen çözümlemesi cümlelerin anlamsal yorumunu, cümleleri oluşturan sözlüksel birimlerin anlamsal tanıtıcılarının bir işlevi olarak gören dilbilimciler için de bir araştırma alanı oluşturur.
—Elektron. Sanayi bileşenleri etkin ve edilgin olmak üzere ikiye ayrılır. Dirençler, kondansatörler, indüktanslar, anahtarlama ve bağlantı organları birer edilgin bileşendir. Elektron tüpleri, tranzistörler ve genel anlamda, bir dış enerji kaynağıyla beslendiklerinde üretme, yükseltme ya da işaret dönüştürme işlevlerini sağlayan devre elemanları ise, etkin bileşenler grubuna girer.
—İstat. Başlıca bileşenler çözümlemesinde, bireyler uzayı denen $\mathbb{R}^p$ de, i bireyine ilişkin x_i gibi p özellikten oluşan X_i' vektörü göz önünde bulundurulur. n sayıdaki X_i vektörü n noktalı bir bulut belirler. $\mathbb{R}^p$ de bir uzaklık tanımlandıktan sonra, nokta bulutunun ağırlık merkezi, sonra da bu buluta en yakın doğru, düzlem, vb... belirlenebilir. Yakınlık, bulutun o doğruya, düzleme, vb...'ne göre devinimsizliğiyle* ölçülür. Bu durumda, ilk bulutun en az bilgi yitirmiş bulut olarak izdüşürüldüğü alt uzayları belirleyen birbirine dik Δ_1, Δ_2, vb. gibi doğrulara "başlıca

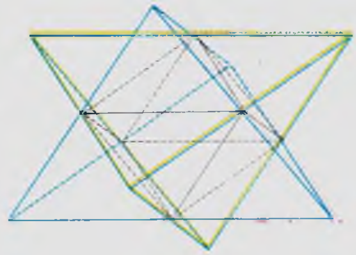

bilem nalı

eksenler" denir. En az bilgi yitikliği, başlangıç bulutuyla izdüşüm bulutunun devinimsizlik oranıyla ölçülür. X_i'nin başlıca eksenlerdeki koornidinatları, $\mathbb{R}^P$'de "başlıca bileşen" denen yeni bir özellik oluştururlar. Bu özellik, başlangıçtaki özelliklerin doğrusal bir bileşimidir. Bileşimin katsayıları "başlıca bileşen" denen şeyi oluştururlar. Uygulamada devinimsizliği en çok hesaba katan ilk iki başlıca eksenin alınmasıyla yetinilir ve bunların oluşturdukları düzleme nokta bulutunun izdüşümü yapılır.

BİLEŞİK sıf. ve a. BASİT'e karşıt olarak, iki ya da daha çok öğeden oluşan, birleştirilerek elde edilmiş şey: *Bileşik cisimler. Sıvı bileşikler. Kimyasal bir bileşik.* [Esk. eşanl. MÜREKKEP.]
—Bot. Bir organ sözkonusu olduğunda, her biri başlı başına bir bütün sayılabilen birçok benzer parçanın birleşmesinden oluşan. || *Bileşik çiçek,* bileşikgiller denen bitkilerdeki gibi kömeç biçiminde olan çiçeklik (papatya, enginar, vb.). || *Bileşik çiçeklik,* birçok basit çiçekliğin birleşmesinden oluşan çiçeklik (örneğin, bileşik şemsiye, bileşik başak). ||*Bileşik yaprak,* yaprakçıklardan oluşan yaprak (atkestanesi, akçaağaç). || *Bileşik yumurtalık,* birbirine kaynamış birçok meyveyapraktan oluşan yumurtalık (bitkilerde genel durum budur).
—Çekird. fiz. *Bileşik çekirdek,* kimi koşullarda, çarpışan iki atom çekirdeğinin kaynaşmasından kaynaklanan geçici nükleer hal. (Bu hal, büyük bir iç uyarma enerjisine yol açar, bu enerji daha sonra nötronların ve diğer parçacıkların yayımı ile dağılır.)
—Dilbil. *Bileşik cümle* → KARMAŞIK CÜMLE. || *Bileşik fiil,* iki fiilin bileşmesiyle ya da ad soylu bir sözcükle bir yardımcı fiilden oluşan sözcük, sözcük öbeği. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Bileşik sözcük,* iki ya da daha çok sözcüksel biçimbirimi kapsayan ve anlamlı bir birim oluşturan sözcük. (Bk. *ansikl.* böl). ||*Bileşik zaman,* yalın kipleri gösteren eklerden sonra *-di* (idi), *-miş* (imiş), *-se* (-ise) eklerinden birinin getirilmesiyle oluşturulan zaman.
—Elektron. İki ya da daha çok elementin bileşmesinden doğan ve bir yarıiletken gereç oluşturan kristal madde. (METALLERARASI BİLEŞİK de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Elektrotekn. *Bileşik uyarma,* KARMA* UYARMA'nın eşanlamlısı.
—Fizs. kim. İki ya da daha çok elementin bileşmesinden oluşan kimyasal madde. || *Bileşik cisim,* BİLEŞİK'in eşanlamlısı.
—Fizs. mekan. *Bileşik sarkaç,* noktasal olmayan katı bir cisimden oluşmuş sarkaç.
—Geom. *Bileşik düzgün çokyüzlü,* merkezi aynı olan iki ya da daha çok katı cismin devşirimi.
—Havc. *Bileşik motor,* egzos gazlarındaki enerjinin bir bölümünü, türbin kanatlarında geri kazanan klasik pistonlu motor. (Bu tür motor artık kullanılmamaktadır.) || *Bileşik uçak,* biri diğerini taşıyan ve birbirine bükülmez biçimde bağlanan iki uçağın oluşturduğu bütün.
—Isıbil. *Bileşik makine,* biri yüksek basınç, biri alçak basınç kademesi olmak üzere, iki silindir kademesinde buharın art arda genleşmesini sağlayan buhar makinesi. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. KADEMELİ MAKİNE.]
—İkt. *Bileşik faiz,* belli aralıklarla sermayeye eklenerek, sermayeyle birlikte gelir sağlayan faiz.

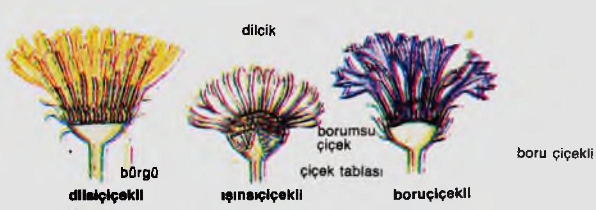
bileşik düzgün çokyüzlü

—Küm. kur. $\varphi : A \to B$ *ve* $\psi : B \to C$ *nin bileşik uygulaması,* $z = \chi(x) = \psi[\varphi(x)]$ biçiminde tanımlanan ve $\psi \circ \varphi$ ile gösterilen $\chi : A \to C$ uygulaması. (A, B ve C gerçek sayılar kümeleriyse, $\psi \circ \varphi$ ya, kimi kez, "fonksiyonun fonksiyonu" denir. φ ile ψ birebir örtense $\psi \circ \varphi$ de öyledir.)
—Müz. *Bileşik makam* → MAKAM. || *Bileşik ölçü,* zamanları 3'e bölünebilen ölçü. (Eşanl. ÜÇLÜ ÖLÇÜ.)
—Olasıl. *Bileşik olasılıklar formülü,* aynı evrenin iki A ve B olayının birlikte evetleme olasılığını, A nın P(A) olasılığının ve A biliniyorken B nin $P_A(B)$ koşullu olasılığının fonksiyonu olarak veren $P(A \cap B) = P(A). P_A(B)$ formülü.
—ANSİKL. Dilbil. • *Bileşik fiil.* Türkçede bileşik fiillerin bir bölümü fiil köklerinin birbiriyle biçimce bileşmesiyle oluşur. -i/-ı/-u/-ü ya da -e/-a/ bağ fiil eklerinden birini almış bir fiil köküne *vermek, bilmek, durmak, kalmak, yazmak* fiillerinin getirilmesiyle yapılır. Bu fiiller kendi anlamlarından uzaklaşarak birleştikleri birime tezlik(*okuyuvermek* [oku-y-u-ver-]), yeterlik (*kaldırabilmek* [kaldır-a-bil-]), sürerlik (*şaşakalmak* [şaş-a-kal-]),yakınlık(*öleyazmak*[öl-e-yaz-]) anlamı katarlar.
Kimi bileşik fiiller de, ad soylu sözcüklerin sonuna gelerek onlara iş, oluş, hareket anlamı katan *etmek, olmak, kılmak, eylemek* gibi yardımcı fiillerle oluşturulur. Bunlardan bir bölüğü ses düşmesi, ses türemesi nedeniyle (*sabretmek* [sabır etmek], *reddetmek* [red etmek], *bahsetmek* [bahis etmek] vb.) bitişik yazılır. Ses değişimine uğramayanlarsa (*yolcu etmek, memnun etmek* vb.) ayrı yazılır.
• *Bileşik sözcük.* Türkçede iki ya da daha çok sözcüğün birleştirilmesiyle oluşan bileşik sözcükler, kendisini oluşturan sözcüklerin gösterdiği nesnelerden farklı, belirgin bir nesneyi ya da kavramı adlandırırlar: 1. iki addan oluşanlar (*anneanne, babaanne, demirperde, demirbaş* vb.); 2. belirtisiz ad tamlaması kalıbında olanlar (*hanımeli, ateşböceği, kuşpalazı, katırtırnağı* vb.); 3. sıfat tamlaması kalıbında olanlar (*sivrisinek, karafatma, karayel, akarsu* vb.); 4. bir cümle değerinde olanlar (*ırnambayıldı, serdengeçti, sinekkaydı, albastı* vb.); 5. çekimli iki fiilden oluşanlar (*dedikodu, kaptıkaçtı, vurdumduymaz, biçerdöver* vb.); 6. bir fiilimsi tümlecsi kalıbında olanlar (*ağaçkakan, yurtsever, cankurtaran, çobanaldatan* vb.); 7. iki sıfattan oluşanlar (*dikbaşlı, ikiyüzlü, birkaç, biraz* vb.); 8. önek değerli sözcüklerle oluşanlar (*özeleştiri, altyapı, assubay* vb.).
• *Bileşik zaman.* Türkçede üç tür bileşik zaman vardır: hikâye, rivayet, koşul. Hikâye bileşik zamanı, bildirme ve isteme kiplerinin sonuna ekfiilin *-di* (idi) biçimi getirilerek yapılır. Bu zaman söylemin, içinde bulunulan andan geçmişe aktarılmasını sağlar ve söylenenin yapıldığını kesin olarak bildirir. Ancak, gelecek zamanda ve isteme kiplerinde eylemin gerçekleşmediğini (Gelecekti [gelmedi]. Söylemeliydin [söylemedin].) belirtir. Rivayet bileşik zamanı, belirli geçmiş zaman dışında (bu zamanın rivayeti yoktur) yalın zamanlı fiillere ve isteme kipindeki fiillerin sonuna ek fiilin *-miş* (imiş) biçimi getirilerek oluşturulur. Rivayet bileşik zamanı, söylemi geçmişe aktarır ve söylemin başkasından duyulduğunu (Bugün geliyormuş), kimi zaman da ona inanılmadığını (Söylediğine bakılırsa gelecekmiş) gösterir. İsteme kiplerinde ise eylemin gerçekleşmediğini (*Gelmeliymişim. Gelseymiş beni evde bulacakmış*) belirtir. Bileşik zamanın koşul biçimi ise yalın zamanlı fiillerin sonuna ek fiil *-se* (ise) biçimi getirilerek yapılır. Bir temel cümlenin bağlı olduğu koşulu (*Çalışırsan başarırsın. Yapıyorsan sorun yok.*) bildirir.
—Elektron. Silisyum ya da germanyum gibi yarıiletken elementler, dönemsel sınıflandırma tablosunda IV. kolonda yer alır. Bu kolonun bakışımlı elementleri birleştirilerek başka yarıiletken alaşımlar oluşturulabilir. Böylece III-V ve II-VI tipinde bileşikler elde edilir. Bakışımsız diğer bileşikler de, yarıiletkenler verebilir. Bu tür birçok bileşik (GaAs, InSb, CdS vb.) vardır; bunların etkinleştirme enerjileri ve taşıyıcılarının göreli devingenlikleri çok değişkendir. Bu bileşikler optikelektronik bileşenlerin yapımında kullanılır.
—Isıbil. Bileşik bir makinede buhar önce bir silindirin pistonuna etkir, sonra daha büyük bir silindirin pistonu üzerinde genleşir. Bu makineler, art arda buharın etkidiği üç ya da dört silindir içeriyorsa, "üç" ya da "dört genleşmeli" makine adını alırlar. Krank muyluları belli açılar (iki silindir için 90°) yapan çok silindirli bir makinede, devinimi olanaksızlaştıran ölü noktalar bulunmaz.

BİLEŞİKGİLLER a. Ortak bir çiçektablası üzerinde toplanmış çiçekleriyle belirgin ve genellikle otsu olan bitkiler familyası. (Çiçektablasını ya da çiçek topluluğunun çevresini saran az ya da çok sayıdaki bürgü yaprakları bir bürüm oluşturur. Tümüne birden *kömeç* denen bu çiçeklik oldukça büyük boyda ve tek bir çiçek görünümündedir. *Bileşikgiller* 20 000 türüyle ikiçeneklıler sınıfındaki familyaların en geniş olanıdır.)
—ANSİKL. Bileşikgillerin genellikle çanaksız, bireşeyli ya da erdişi olan çiçekleri iki çeşittir: borumsu çiçekler ve dilsi çiçekler. Borumsular, düzgün ve erdişi ya da bireşeylidir; dilsiler düzgün değildir, borumsu çiçeğin bir yanı dil gibi uzamıştır; bunlar çoğunlukla bireşeyli (dişi) ya da kısırdır. Sayıları beşi bulan erkekorganların başçıkları birbirine kaynamıştır. Boyuncuk bunlardan oluşan bir borucuğun ortasından geçer; dişiorgan altdurumludur. Meyve aken (kapçık meyve) biçimindedir ve üzerinde rüzgârla çevreye dağılmasını kolaylaştıran bir tüycük demeti bulunur. Çiçektablası düz ya da tümseklidir; bazen çiçekler arasında küçük çıkıntılar bulunur.
Bu büyük familya başlıca üç altfamilyaya ayrılır: çiçeklerinin hepsi boru biçiminde olan *boruçiçekligiller (carduaceae)*; kömecin ortasındaki çiçekleri boru biçiminde, kenarındakiler dilsi olan *ışınsıçiçekligiller (corymbiferaceae)* bütün çiçekleri dilsi olan *dilsiçiçekligiller (chicoraceae)*.
Bileşikgiller familyasındaki bitkilerin bir bölümü yenebilir, büyük bir bölümü de süs bitkisi olarak yetiştirilir; bir çoğunda acı maddeler ya da hoş kokulu esanslar bulunur. Başlıca türler: dulavratotu, enginar, hindiba, karahindiba, marul, tekesakalı, yerelması, ayçiçeği, yıldız, aslanpençesi, köpek papatyası, pelinotu, aynısefa, papatya, çayırgüzeli, kasımpatı, devedikeni.

BİLEŞİKGÖZ → PETEKGÖZ.

BİLEŞİM a. **1.** İki ya da daha çok öğeyi birleştirerek yeni bir öğe oluşturma. **—2.** Bir cismin, bir bütünün içinde bulunan öğelerin cins ve oranları; terkip.
—Akust. *Bileşim sesi,* frekansları farklı iki ya da daha çok sesin bileşmesiyle doğan, kulağın algıladığı ses. (Bileşke frekans çoğu kez, bileşmiş iki sesin frekanslarının toplamı ya da farkıdır.) [BİLEŞKE SES de denir.]
—Bilş. ve Telekom. *Devre bileşimi,* bileştirici denen birçok devrenin, bileşik dev-

bileşikgillerden üç bitkinin (hindiba, çayırgüzeli, peygamberçiçeği) kömeç kesiti

re ya da fantom devre denen, diğerlerinden bağımsız bir çakışık devre oluşturmak için kullanımı. ‖ *Kod bileşimi*, KOD SÖZCÜĞÜ*'nün eşanlamlısı.

—Fizs. kim. Bileşik cisme giren elementlerin ya da bir karışımı oluşturan bileşenlerin oranı.

—Küm. kur. *Bir M kümesi üzerinde iç bileşim yasası*, MxM nin bir N parçasının M içine uygulaması (M ye sözkonusu *bileşim yasasıyla donatılmış*'tır denir).[Yani bir iç yasa N-nin elemanlarının her (*x*, *y*) ikilisine M nin, *x* ile *y* nin *bileşke*'si denen tek bir *z* elemanını eşlik ettirir. N = MxM olduğunda, göz önüne alınan yasanın, M üzerinde *her yerde tanımlı* olduğu söylenir. Toplama, $\mathbb{N}$ doğal tamsayılar kümesi üzerinde her yerde tanımlı bir yasadır; ama çıkarma $\mathbb{N}$ üzerinde her yerde tanımlı değildir; $a - b$ işlemi yalnızca $\mathbb{N}$ nin $b \leq a$ olan (a,b) ikilileri için tanımlanmıştır.] ‖ *Dış bileşim yasası*, biri Ω (elemanları: α, β ,...), öbürü E olan (elemanları: *a*, *b*, ...) ve değerlerini E den alan iki kümenin Ω x E kartezyen çarpımı üzerinde tanımlı φ uygulaması. [İki α ve *a* elemanının $\varphi(\alpha, a)$ bileşkesi φ uygulamasının bu ikili için değeridir. Ω, φ dış yasası için *işlemciler kümesi*'dir. Yani, örneğin, $\Omega = \mathbb{R}$ ve E, temel geometrinin serbest vektörlerinin kümesi olsun; bir $\vec{X}$ vektörünün bir α gerçek sayısıyla çarpılması (bileşke: $\alpha\ \vec{X}$ bir dış bileşim yasasıdır.]

—Mat. çözlm. *Bileşim çarpımı*, SARILIM ÇARPIMI'nın eşanlamlısı.

—Parf. Doğal ya da yapay kokulu maddelerin, parfümcü tarafından yapılan karışımı; bu karışım alkol ya da bir başka sıvıyla seyreltilerek parfüm elde edilir.

BİLEŞKE a. Kimi büyüklükleri (kuvvet, hız, ivme vb.) gösteren birden çok vektörün bir tek vektör biçiminde geometrik toplamı.

—Akust. *Bileşke ses*, BİLEŞİM* SESİ'nin eşanlamlısı.

—Fizs. mekan. *Bir kayan vektörler sisteminin bileşkesi*, eğer varsa, bu vektör sistemine eşdeğer tek vektör. (Bir vektör sistemi indirgendiğinde, nadiren bir bileşke verir; bu indirgemede genellikle, bir vektör ve bir çift elde edilir; bu çiftin momenti vektörün taşıyıcısına koşuttur.)

—Küm. kur. Bir T bileşim yasasıyla donatılmış bir kümede iki *x* ve *y* elemanının bileşiminden doğan ve *x*T*y* ile gösterilen *z* elemanı. (Bu elemanı elde etmenin yolu T bileşim yasasının tanımıyla verilir. Yasa toplama olarak gösterilirse *z*, *x* + *y* ile gösterilir ve *x* ile *y* nin *toplam*'ı adını alır; yasa çarpma olarak gösterilirse, *z*, *x*. *y* [ya da yalnızca *xy*] ile gösterilir; bu da *x* ile *y* nin *çarpım*'ıdır.) ‖ *İki bağıntının bileşkesi*, E den F ye bir $\mathfrak{R}$ bağıntısı ve F den G ye bir $\mathfrak{S}$ bağıntısı için, E den G ye, $x\,\mathfrak{R}\,y$ ve $y\,\mathfrak{S}\,z$ olmak üzere $y \in$ F olmak koşuluyla $x \in$ E ye $z \in$ G yi eşlik ettiren ($\mathfrak{S} \circ \mathfrak{R}$ ile gösterilir) bağıntı.

—Mat. çözlm. *İki fonksiyonun bileşkesi*, bir *f*: E → F fonksiyonu ve bir *g*: F → G fonksiyonu için, E den G içine ($g \circ f$ ile gösterilen) $x \to g(f(x))$ ile tanımlanan fonksiyon.

—Topol. *İki limitin bileşkesi*, iki uygulamanın bileşke uygulamasının limiti.

◆ sıf. Ceb. *n tane bağlı vektörden oluşan bir* $(A_i, \vec{V}_i)$ *sisteminin bir O noktasındaki bileşke momenti*, $(A_i, \vec{V}_i)$ bağlı vektörlerinin O daki momentlerinin vektör toplamına eşit bağlı vektör. (Şöyle gösterilir:

$$\mathfrak{M}(O) = \sum_{i=1}^{n} (O, \overline{OA_i} \wedge \vec{V}_i).$$

BİLEŞME a. Bileşmek eylemi.

—Fizs. kim. Yeni bir madde oluşturmak için iki ya da daha çok cismin kimyasal yolla birbirine bağlanması; bu eylemin sonucu. ‖ *Bileşme noktası*, derişim eksenine koşut teğetin, çözünürlük eksenine değme noktası. (Doymuş çözeltinin sıcaklığa göre derişimini verir. Çözücü ile çözünenin kimyasal bir bileşik oluşturduğu hallerde böyle bir nokta belirir ve koordinatları bileşiğin erime sıcaklığı ile kimyasal bileşimini gösterir.) ‖ *Bileşme yasaları*, tepkimeye giren cisimlerin kütleleri (kütle yasaları), gaz olmaları halinde hacimleri (hacim yasaları) arasındaki bağıntıları açıklayan yasalar. (Kütle yasaları belirli oranlar, katlı oranlar ve oranlı sayılar yasasıdır. Hacim yasaları ise Gay-Lussac yasaları olarak bilinir.)

BİLEŞMEK gçz. f. İki ya da daha çok öğe sözkonusuysa, yeni bir öğe oluşturmak amacıyla birleşmek, bir araya gelmek.

—Fizs. kim. İki ya da daha çok element için bir bileşik oluşmak.

◆ **bileştirmek** ettirg. f. İki ya da daha çok öğenin bileşmesini sağlamak.

—Fizs.mekan. *İki devinimi bileştirmek*, R karşılaştırma sisteminin R' sistemine göre devinimi ile R' ün R ye bağlı devinimini bilmek koşuluyla, bir cismin devinimini R ye göre belirlemek.

—Isıbil. Bir buhar makinesini, birçok genişleme katıyla donatmak.

BİLEŞTİRİCİ sıf. Bileştirmek eylemini yapan.

—Telekom. *Bileştirici devre*, normal bir devre olan, ancak binişik bir devrenin iletkenlerinden birini oluşturmak için koşut biçimde gruplaştırılan iletken çifti.

BİLEŞTİRME a. Birleştirmek eylemi.

—Fizs. mekan. İki devinimi bileştirmeye dayanan işlem. (Bk *ansikl.* böl.)

—Isıbil. Bir buhar makinesini bileştirmek eylemi; bu eylemin sonucu.

—TV. *Çerçeveli bileştirme*, elektronik bir yöntemle, bir televizyon görüntüsünün bir bölümünün yerine, belli çerçeveli bir başka görüntüyü yerleştirme. (Bu çerçeve dikdörtgen ve çember biçiminde olabileceği gibi ilk ya da ikinci görüntünün çerçevesi de alınabilir.)

—ANSİKL. Fizs. mekan. Devinimleri bileştirme işlemi, hızların ve ivmelerin bileştirme yasalarına dayanılarak sağlanır; bu yasalar, devingen bir cismin bir R karşılaştırma sistemindeki $\vec{V}_R$ hızını ve $\vec{a}_R$ ivmesini, R ye göre devinen bir R' karşılaştırma sistemindeki $\vec{V}_{R'}$ ve $\vec{a}_{R'}$ ye bağlı olarak ifade etme olanağı verir.

Bileştirme yasaları, klasik mekanikte, bir M noktasıyla "çakışık nokta" kavramı kullanılarak oldukça basit biçimde belirtilir: bu çakışık nokta, M ile her an aynı konumda bulunan, R' ye göre devinimsiz olan bir noktadır ve bunun R ye göre bir $\vec{V}_e$ hızı ile bir $\vec{a}_e$ ivmesi vardır; bu büyüklüklere genellikle "sürüklenme hızı ve ivmesi" adı verilir. M nin R ye göre hızı, yalnızca R' ye göre hızı ile sürüklenme hızının geometrik toplamına eşittir.

$$\vec{v}_R = \vec{v}_{R'} + \vec{v}_e .$$

İvmeleri bileştirme yasasını veren

$$\vec{a}_R = \vec{a}_{R'} + \vec{a}_e + \vec{a}_c$$

eşitliğinde, R ile R' göreli bir dönme hareketi yapıyorsa, Coriolis ivmesi denilen ek bir $\vec{a}_c$ terimi yer alır.

Hızların dönüşüm yasası, bu hızların değerlerine hiçbir sınır getirmez. Bu yasa ile ışık hızının bütün karşılaştırma sistemlerinde değişmemesi arasındaki çelişki, göreci kinematikten kaynaklanır; bu kinematik ise bir başka bileşim yasasının doğmasına yol açmıştır. (→ GÖRELİLİK.)

BİLEŞTİRMEK → BİLEŞMEK.

BİLET a. (ital. *biglietto*). **1.** Bir toplu taşıma aracına binmeye, bir gösteriye, bir yere girmeye olanak sağlayan para karşılığında alınmış basılı, küçük kâğıt: *Otobüs bileti. Tiyatro bileti.* **—2.** Bir hak ya da sözleşmeyi belgeleyen, yazılı ya da basılı, genellikle üstünde bir çekilişe katılmak üzere konulmuş numara bulunan küçük kâğıt: *Eşya piyangosu bileti.* **—3.** Milli piyango bileti: *Çeyrek bilet. Biletime amorti çıktı.* **—4.** *Bilet kesmek*, alıcıya para karşılığı bilet vermek, bilet satmak.

BİLETÇİ a. Toplu taşıma araçlarında yol ücretini toplamakla yükümlü görevli.

BİLETÇİLİK a. Bilet satma işi.

BİLETMEK → BİLEMEK.

BİLETSİZ sıf. Bileti olmayan: *Biletsiz yolcu kalmasın.*

◆ be. Biletsiz olarak: *Otobüse biletsiz binmek.*

BİLEYCİ → BİLEYİCİ.

BİLEYİCİ ya da **BİLEYCİ** a. Uğraşı kesici araçların ağızlarını bilemek olan, genellikle gezici olarak çalışan kimse.

BİLEYİCİLİK a. Bileyicinin işi.

BİLEZİK a. **1.** Bileğe, kimi zaman da kola takılan süslü, değerli halka: *Altın bilezik. Burma bilezik.* **—2.** İki parçayı birbirine sağlamca tutturmaya yarayan metal halka. **—3.** *Arg.* Kelepçe.

—Al. tak. Bir takım sapının yarılmasını önleyen madeni donanım.

—Aşındc. Silindir biçimli biley taşının, çelik sarımlar ya da yumuşak bantlardan oluşan dış takviyesi.

—Balıkç. Bazı balık oltası kamışlarının ucuna yerleştirilen, kamışları birbirine eklemeye yarayan ve erkek bileziğin dişi bilezik içine yerleştirilmesiyle gerçekleştirilen madensel halka. (Karbondan ya da cam elyafından yapılan modern olta kamışlarında bilezik yoktur.)

—Camc. Bir şişenin, sürahinin boynunu süsleyen cam kordon. —Bir şişenin boynunda, doldurma ve kapama düzeneklerine uyarlanan taşkınca kalınlık. ‖ *Bilezik çubuğu*, şişelerin ağızlarındaki dar kordonu biçimlendirmek için cam almaya yarayan metal çubuk. —Banyodan erimiş cam örnekleri almaya yarayan metal çubuk.

—El sant. *Bıçak bileziği*, bıçağın madeni kısmıyla sapını birbirine bağlayan metal halka.

—Esk. sil. Tüfek ve tabanca aksamını kundak bölümüne bağlayan madenden yapılmış halkalara verilen ad. —Kının ortasındaki taşıma halkalarını tutan, madenden yapılmış halkalara verilen ad.

—Eşy. Genişçe yüzeyli, yassı madeni halka; çatlamayı, aşınmayı vb. önlemek amacıyla bazı nesnelerin ucuna (genellikle, bir aletin ya da bıçağın vb. sapına) takılır.

—Kuyumc. Kola, bileğe, bazen ayak bileğine takılan sert ya da esnek mücevher. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Saat bileziği*, bir kol saatini bileğe takmaya yarayan deri, kumaş, ya da metal halka.

—Mad. oc. Kaplama bloklarının tabanına yerleştirilen ve araziden destek alan, dökme demirden yapılmış alçak ve geniş özel kaplama halkası. (KAPLAMA BİLEZİĞİ de denir.) ‖ *Ana bilezik*, geçirimsiz bir arazinin kaplama tabanına yerleştirilen ve sızdırmaz eklem yeri olarak yararlanılan özel bilezik. ‖ *Kesici bilezik*, bir kaplamanın toprağa girmesi için ucuna yerleştirilen eğik halka. ‖ *Kesici bilezik yöntemi*, orta kalınlıkta, gevşek arazilerde kuyu açma yöntemi.

—Mak. san. Cıvata ya da menteşe ve köprülü sürgüyle birleştirilen, iki parçalı halka biçiminde yassı metal bant. (Boru, aktarma mili gibi parçaları bir desteğe tutturmaya yarar.) ‖ *Sıkma bileziği*, vida ya da dişli düzeniyle kendi üzerine kapanabilen ve esnek bir boru ucunu konumunda tutmaya yarayan sökülebilir bilezik.

—Marangl. Kalem saplarının bir ya da iki ucuna, eğe, törpü, masat saplarının ise yalnız bir ucuna takılan ve sapın yarılmasını önleyen metal halka.

—Mim. Bir sütunun gövdesini çevreleyen, süslü ya da yalın, çıkıntılı silme.— Bir sütunu bezemede kullanılan halka ‖ *Bilezik silme*, bir topuk silmeyle bir damlalıktan oluşan korniş. ‖ *Alem bileziği*, cami alemlerinde, *büyük küp** ile *armut** bölümleri arasındaki kalın halka. ‖ *Tepe bileziği*, bir sütunda, gövdeyle başlığın birleştiği yerde bulunan yuvarlak silme; bir çerçeve çizgisiyle yarım oluk silmeden oluşur. (Sütun gövdesi şişkin olduğunda tepe bileziği gövdeye ait bir bölümdür; Ortaçağ'da olduğu gibi silindir biçimin-

S. Held

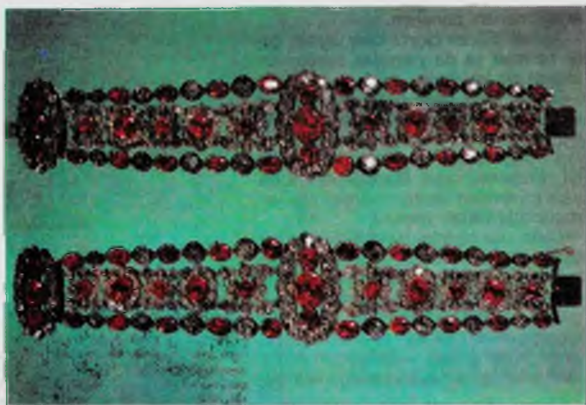

Tunus'taki Dugga capitolium' da (İ.S. 166 ya da 167) bir korinthos sütununun tepe bileziği

P. Tétrel-Explorer

solda ve ortada inci biçimli altın ve lapis-lazuli bezemeli **bilezik**ler Mısır, Yeni İmparatorluk XVIII. hanedan (İ.Ö. 1580-1314) *sağda* cam hamuru kakma süslemelerle bölmelere ayrılmış altın **bilezik** Mykenai dönemi (İ.Ö. II. bin) *Louvre müzesi, Paris*

Réunion des musées nationaux

Hèbrard Bapst yapımı (1816) yakut ve pırlantadan **bilezik** çifti *Louvre müzesi, Paris*

deyse, tepe bileziği sütun başlığının bir öğesi olur.)

—Parac. Bir madalyanın pulunu tutmaya yarayan ve darp sırasında bu pulun içindeki madenin olduğu yerde durmasını sağlayan halka.

—Teknol. *Bilezik takmak*, bir takımın, bir bıçağın vb. sapına bilezik geçirmek.

—Tekst. Üstünde metal bir kopçanın kaydığı, genellikle metalden dairesel yol. (Bilezik, sabit vargel makinesinin ya da büküm tezgâhının temel parçasıdır. Eşmerkezli olarak iğne takılır ve iplik kopçaya geçirilir. İğin dönüşü kopçayı harekete geçirir, bu da ipliğin aynı anda bükülmesini ve bobine sarılmasını sağlar.)

—ANSİKL. Doğu'da, hem erkekler hem de kadınlar bilezik takarlardı; Roma'da ise bilezik, askeri ödül olarak veriliyordu. Buna karşılık, Yunanistan'da yalnızca kadınların bileklerine, kollarına, ayak bileklerine hatta bacaklarına taktıkları bir süs eşyasıydı. Roma ve Yunanistan'da bilezikler kapalıydı; kuzey ülkelerinde ise, tersine, dövme metal çubuklardan açık ve çoğunlukla helezon biçiminde yapılıyordu. Kimi dönemlerde bileziğin kadınların süs eşyası olma özelliğini yitirdiği görülür; nitekim Ortaçağ'da ve XVII. yy.'da moda olan manşetleri dantelli ve bol kollu giysiler yüzünden bilezik kullanımına gerek kalmamıştı. Bilezik gerçek gelişimini XVI. yy. ortalarında gösterdi: altın halkalar ya da zincir bilezikler giysi üzerine takılmaya başlandı. XVIII. yy.'da, kısa kollu giysiler moda olmasına rağmen, kadınlar yalnızca, bir dizi inciden yapılmış bilezik ya da madalyonlu siyah kaytan takıyordu. Basit altın halkalar XVIII. yy.'ın sonlarına doğru yeniden ortaya çıktı ve çift halka biçiminde takılmaya başlandı.

• Anadolu'da bileziğin, tarihöncesi dönemlerden beri kullanıldığı, çeşitli arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır. İ.Ö. III. binyılın ikinci yarısında, Anadolu'da çok zengin bir takı varlığı olduğu bilinmektedir. Truva, Eskiyapar hazineleriyle Alaca mezarlarından çıkan buluntular arasında, çeşitli maden işleme teknikleriyle yapılmış altın ve gümüş bilezikler de vardır. İ.Ö. I. binyılın ilk yarısında kullanılan takılar arasında hayvan başlı, spiral bilezik ve halhallar dikkati çekmektedir. Patnos buluntuları, Urartu takılarının en eski örnekleridir. Bunlar arasında bulunan gümüş başlı bilezik, Urartu döneminde, maden işlemedeki ustalığı yansıtmaktadır. İ.Ö. I. binyıla tarihlenen yarım ay biçimli bilezik ve küpeler de Phrygia kuyumculuğunun başarılı örnekleridir.

İ.Ö. IV. yy.'da B. Trakya altın madenlerinin işletilmesi ve Pers hazinelerinin ele geçmesiyle, takılarda da bol miktarda altın kullanılmıştır. Bu döneme ait Herakles düğümlü altın bilezikler ünlüdür. Roma İmparatorluk döneminde ise daha ucuz olan tunç bileziklerin ve cam vb. madenlerden yapılmış olanların yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bizans dönemi takılarında altın kullanımı azalmış, renkli taşlar ve incilerle bezenmiş madeni bilezikler yaygınlaşmıştır.

Osmanlılar döneminde altın ya da gümüşten yapılmış telkâri ya da savatlı bilezikler takılıyordu. Saray çevresinde kullanılan çok değerli bileziklerden bir bölümü, Topkapı sarayı müzesi'nde sergilenmektedir. Günümüzde de bazı yerlerde yapımı sürdürülen Trabzon hasırı, Kayseri burması, Halep işi bilezikler ünlüydü.

Anadolu'da, özellikle geleneksel yaşam sürdüren kesimlerde, kadının bir tür güvencesi sayılan altın bilezik, günümüzde de evlenmeler sırasında kız tarafının istediği ağırlıkların başında gelmektedir.

—Parac. Bitmiş parçanın çapına eşit çapta olan bileziğin iç yüzeyi, gerçekleştirilecek kesime göre, kaygan, yivli, pütürlü olabilir. Darpın ön ve arka yüzü, bileziğin iç yüzeyinde çok ince bir açıklıkla ayarlanabilen, damgalı bir bölümü içerir. Bilezikte para basımının tarihi, Rönesans dönemine dek uzanır. Para basım tekniği, pres kullanımıyla gelişmiş, daha önce basılan paraların kenarlarında görülen eğribüğrülükler düzelmiştir. Madalyalar da, bilezikte (italyan yöntemi) ya da bilezik kullanılmaksızın, tornayla (fransız yöntemi) basılır.

BİLEZİKLEME, Mak. san. ve Teknol. BURÇ* GEÇİRME'nin eşanlamlısı.

—Kuşbil. → HALKALAMA.

BİLEZİKLİ sıf. **1.** Bilezik takmış kimse için kullanılır. **—2.** Bileziği olan şey için kullanılır: *Bilezikli boru.*

—Mim. Halka biçiminde silmeler ya da heykellerle donatılmış sütun için kullanılır.

BİLFARZ ilg. (ar. *bi-* ve *el -farż*'dan *bi-l-farż*). *Esk.* Farzedelim ki, tutalım ki, diyelim ki, öyle sayalım ki.

BİLFİİL be. (ar. *bi-* ve *el-fi*ʿ*il*'den *bi-l-fi*ʿ*il*). *Esk.* Gerçek biçimde, gerçekten, eylemli olarak, fiilen: *Bir işte çalışmak. "Sine-i milletten bilfiil doğan kudret-i müşterekeye istinat ederse..."* (M. K. Atatürk). *Otuz yıl bilfiil çalıştıktan sonra emekli oldu.*

BİLGE a. Bilgisi, deneyimi, yargılama gücüyle tanınan, öğütlerine değer verilen kimse.

—Fels. Platon'a göre sitede (kent devletinde), yurttaşların ortak iyiliğini tanrısal ideaya uygun olarak düşünen ve gözeten kimse.

—Yun. tar. *Yunanistan'ın yedi bilgesi*, Eski Yunanistan'da filozof ya da devlet adamı olan yedi büyük kişiye verilen ad (Prieneli Bias, Lakedaimonlu Khilon, Lindoslu Kleobulos, Korinthoslu Periandros, Midillili Pittakos, Atinalı Solon, Miletoslu Thales. Bunlara çoğu kez iskit filozofu Anakharsis, Giritli Epimenides ve Syralı Pherekydes de eklenir).

◆ sıf. Alçakgönüllü, ağırbaşlı, temkinli, sağduyulu kimse için kullanılır: *Genç yaşta olgunluğa varmış bilge bir insandı.*

BİLGE (Kilisli Rifat) → KİLİSLİ RIFAT.

BİLGE (Necip), türk hukukçu (Nevşehir 1912). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1934). Cenevre Üniversitesi'nde doktora yaptı (1941). Ankara Hukuk fakültesi'nde medeni hukuk doçenti (1948), profesörü oldu (1956). Aynı fakültede dekanlık yaptı (1960-1961). Kurucu meclis üyeliğine seçildi. Başlıca yapıtları: *Hukuk başlangıcı dersleri* (1959), *Borçlar hukuku dersleri, hususi borç münasebetleri* (1962), *Medeni yargılama hukuku dersleri* (1965), *Medeni yargılama hukukunda karar düzeltme* (1973).

BİLGE (Tevhit), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1920 - *ay.y.* 1987). 1942'de *Alabanda* revüsünde başlayan sanat yaşamını İstanbul Şehir tiyatrosu'nda, çeşitli topluluklarda sürdürdü. 1952'de kendi topluluğunu kurdu. Radyo skeçlerinde ve filmlerde de rol oynadı.

BİLGE (Ali Suat), türk hukukçu (İstanbul 1921). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1944). Cenevre Üniversitesi'nde doktora yaptı (1950). Ankara Siyasal bilgiler fakültesi'nde asistan (1950), doçent (1952), profesör (1960) oldu. Aynı fakültede dekanlık yaptı (1962-1964). Avrupa insan hakları divanı yargıçlığına, Uluslararası sürekli hakemlik mahkemesi üyeliğine seçildi (1966). Adalet bakanlığı yaptı (1971 -1972). Başlıca yapıtları: *Responsabilité internationale des États* (doktora tezi, 1950), *Tebaa'nın yabancı memleketlerde himayesi* (1953), *Le Conflit de Chypre et les Chypriotes Turcs* (1961), *Milletlerarası politika* (1966).

BİLGE (Gazanfer), türk güreşçi (Karamürsel 1925). Güreşe, eski bir güreşçi olan babasının özendirmesiyle başladı. Kasımpaşa güreş kulübü'ne girdi (1942). 1946'da milli takıma seçildi ve aynı yıl 62 kiloda Avrupa serbest güreş şampiyonu oldu. 1948 Londra olimpiyatları'nda tüm güreşlerini tuşla kazanarak altın madalya aldı. Geçirdiği bir rahatsızlık sonucu güreşten uzaklaştı. Güreşe yeniden başladıysa da 1952'de minderden tümüyle ayrıldı, otobüs işletmeciliği yapıyor (1987).

▪ **BİLGE** (İlhan), türk grafikçi (İstanbul 1950). İstanbul Devlet tatbiki güzel sanatlar yüksekokulu grafik sanatlar bölümü'nü bitirdi (1971). Çeşitli grafik atölyelerinde çalıştıktan sonra, kendi adına bir grafik atölyesi kurdu (1978). Aynı yıl Grafikerler meslek kuruluşu'nun kurucu üyeleri arasında yer aldı.

BİLGE KAĞAN (683-734), Göktürk hakanı (716-734). İkinci Göktürk hanedanının kurucusu İlteriş Kutluğ Kağan'ın oğlu. Babası öldüğünde (691) yaşı küçük olduğundan amcası Kapagan ülkenin başına geçti. Bilge, ayaklanan Bayırku kabilesi tarafından öldürülen Kapagan'ın yerine geçen oğlu Bögü'yü, kardeşi Kültigin*'in yardımıyla tahttan indirerek kağan oldu. Hükümdarlığının ilk yılında kendisine karşı ayaklanan Edizler'i ve Tongalar'ı yendi; başkent Ötüken üzerine yürüyen Oğuzlar'ı püskürttü. Daha sonra başkaldıran Uygurlar'ı yenilgiye uğratarak hanları İlteber'i kendisine bağladı (717); Karluklar'ı yeniden egemenliği altına aldı (718). Bu arada Göktürkler'e karşı Kitanlar, Tatabılar ve Basmıllar ile anlaşan Çin'e karşı harekete geçti. Önce Basmıllar'ı yenerek Bişbalık'ı kuşattı; Kitanlar ve Tatabılar'ı saf dışı etti (722-723). Çin ordusunu yendikten sonra Bişbalık'ı

ele geçirdi; Liang-çu, Kan-çu ve Yüen-çu bölgelerini ülkesinin topraklarına kattı. 725'te Çin ile barış yaptı. 731'de ölen kardeşi Kültigin'in mezarına, Kültigin'in atısı (atabeyi) Yollıg Tigin'e hazırlattığı yazıtı diktirtti (732). Kitanlar ile Tatabılar'ın başlattıkları ayaklanmaları bastırdı (734). Çinli bir prensesle evlenmek üzereyken, zehirlenerek öldürüldü. Ölümü, komşu ülkelerde, hatta Çin'de büyük üzüntüye yol açtı. Yine Yollıg Tigin'in hazırladığı bir yazıt, kardeşinin yanına gömülen Bilge Kağan'ın mezarına dikildi (735). [→ Kayn.]

BİLGE KÜLİ ÇUR, türk bey (VII.-VIII. yy.). Hanedanın kurucusu İlteriş Kutluğ Kağan (hük. 682-691) ve ardılı Kapagan Kağan (hük.691-716) dönemlerinde Göktürk kağanları adına Tarduş boyunu yönetti. Devlete karşı sık sık ayaklanan Tarduşlar'ı denetim altına almayı başardı; her iki Göktürk kağanınca da desteklendi. Kutluğ Han'ın oğlu Bilge Han döneminde (716-734) de yarı bağımlı bir bey olarak Tarduşlar'ın başında kaldı. Adına dikilen yazıt, Orta Moğolistan'da İkhekhuchotu'da (İhe Hüşotu) polonyalı bilgin W. Kotwicz tarafından bulundu (1928).

BİLGE TAÇAM, türk bey (VIII. yy). İlteriş Kutluğ Han ve ardılı Kapagan dönemlerinde (682-716) Göktürkler'e bağlı bir bey olarak yaşadı. Onların düzenlediği birçok sefere katıldı. Moğolistan'da, Ongin ırmağı kıyısında bir yerde bulunan yazıtında Göktürk hakanlarına her zaman bağlı kaldığını bildirmekte ve çocuklarına da kendi gibi davranmalarını salık vermektedir.

BİLGECE sıf. be. Bilge bir kimseye özgü tutum, davranış, eylem için kullanılır: *Bilgece bir söz. Bir olayı bilgece yorumlamak.*

BİLGEGİL (M. Kaya), türk yazar, edebiyat tarihçisi (Gürün 1921). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nde okudu. Anadolu liselerinde ve Gazi eğitim enstitüsü'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. Daha sonra Paris'te lisans üstü öğrenim gördü, doktorasını verdi (1951). Erzurum Atatürk üniversitesi'nde yeni türk edebiyatı kürsüsüne atandı; doçent (1966), profesör (1970) oldu. Tanzimat sonrasını konu edinen incelemeleriyle tanındı: *Ziya paşa üzerinde bir araştırma* (1970), *Tevfik Fikret'in ilk şiirleri* (1970), *Mehmet Akif* (1971), *Harabat karşısında Namık Kemal* (1972), *Şair Şinasi* (1972), *Yakın çağ türk kültür ve edebiyatı üzerine araştırmalar* (1976) vb.

BİLGEHAN (Cihat), türk siyaset adamı (Ankara 1923 - Burhaniye 1981). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi, serbest avukat olarak çalışırken 1950'de Demokrat parti'ye girdi, parti kademelerinde görev aldı. 27 Mayıs sonrasında kurulan Yeni* türkiye partisi'nden Balıkesir milletvekili seçildi (1961). Bu partinin genel idare kurulu üyesiyken, Suat Hayri Ürgüplü'nün kurduğu ortaklık hükümetinde milli eğitim bakanı oldu (1965). Adalet* partisi'ne geçerek, yeniden Balıkesir milletvekili seçildi ve I. Demirel hükümetinde önce devlet (1965-1966), ardından maliye bakanı (1966-1969) oldu. AP Genel idare kurulu üyeliği, grup başkan vekilliği yaptı, 5. Demirel hükümetinde bir kez daha maliye bakanı oldu (1977-1978). Balıkesir milletvekilliğini 1961'den 1980'e kadar aralıksız sürdürdü.

BİLGELİK a. Bilge olma durumu; niteliği.
—Fels. Platon'a göre, bir aşama düzenine göre örgütlenmiş, doğaya uygun ilkelere dayanan karar organlarına sahip ve yöneticileri tıpkı ötekiler gibi, ama daha büyük bir ölçüde her zaman iyiliği ve erdemi göz önünde tutan bir siteye özgü varlık biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Aristoteles'e göre, "herkesin, ilk nedenleri ve ilk ilkeleri konu alan şey olarak anladığı" sözcük (yun. *sofia*) [*Metafizik* (Meta ta Physika) 1, 1]. (Aristoteles ile birlikte, bilgi ve bilgelik birbirine bağlı kavramlar olarak görülmeye başlar. Bilgiye katılan ahlaksal anlam ile bilgeliğe katılan düşünsel anlam, platoncu gelenekte doruğuna vardırılmıştır. Hıristiyanlıkla birlikte, bireysel ile kolektif, akılsal ile ahlaksal arasında bir kopukluk baş gösterdi; bilgelik, filozofların erişilmesini salık verdikleri yüce değer olmaktan çıktı; onun yerini artık özellikle, inanç ve kurtuluş aldı.)
—ANSİKL. Fels. Platon'a göre bilgelik, ancak site içinde var olan bir tür, ama çok az rastlanan var olma biçimi olarak tanımlanır: "Nasıl, nasıl? diye devam ettim; kurduğumuz sitede, bu sitenin, kendisini oluşturan bölümlerden herhangi birisi konusunda değil, ama tümü konusunda nasıl karar verilebileceğini ve böylece sitenin hem kendisine karşı, hem de öbür sitelere karşı en iyi biçimde nasıl davranabileceğini gösteren bir bilim var mı; bu bilime sahip bazı yurttaşlar da var mı? [...] "Bu bilim, koruyuculuk bilimidir ve az önce yetkin koruyucular adını verdiğimiz şeflerde bulunur, diye cevap verdi." [...] Site, bu bilime sahip olduğu ölçüde, kararlarında sakıngan ve gerçekten bilge olur [...]. Böylece, doğaya uygun kurulmuş bir site, bilgeliğini, çok az sayıda kişiden oluşan bir bölümüne, bir sınıfına ve bu bölümün sahip olduğu bilime; başta bulunan ve bütün siteyi yöneten kişilere borçludur ancak; ve bilimler arasında bilgelik adına layık bu biricik bilgiden pay alan bu tür insanların sayısı elbette ki çok azdır" (*Devlet*, 428b-492a).
—İkonogr. *Bilgelik*, genellikle Minerva'nın simgeleriyle betimlenir. Örneğin Paris'teki yunan Kutsal kitap'ında yer alan bir minyatürde *(Bilgelik ve peygamberlik arasında Davut)*, Vichy müzesi'ndeki bir Katalonya mihrabında *(Ruhülkudüs'ün bağışlarıyla çevrili ilahi bilgelik)*, Veronese'nin bir tablosunda (*Bilgelik ve güç*, Frick koleksiyonu, New York), Girardon'un (*Mermer avlu tırabzanı*, Versailles), Pradier'nin (*Aşkın oklarını geri püskürten bilgelik*) ve François Antoine Gérard'ın (*Bilgelik ve devlet tacını tutan güç*, Carrousel zafer takı) heykellerinde görülür.

BİLGİ a. **1.** Okuma, araştırma, gözlem ve deney sonucunda edinilen ya da öğrenilenlerin bütünü; malumat: *Bilgisini derinleştirmek. Her konuda geniş bilgisi var. Bu iş, bir bilgi birikimi ister.* **—2.** Düşünme, yargılama, akıl yürütme gibi işlemler sonucunda elde edilen düşünsel ürün: *Bilinenlerden yeni bilgiler üretmek. Öncekilerden farklı ve taze bilgiler ortaya koymak. Bilgi yanlışları yapmak.* **—3.** Belirli bir alanda öğrenilmiş olanların tümü: *Edebiyat bilgisi. Resim bilgisi. Fizik, matematik bilgisi.* **—4.** Bir şey ya da kimse hakkında edinilen bilgi ya da yapılan açıklama: *Kazanın nedeni hakkında bir bilgi edinemedik. Yetkililerin verdiği bilgiye göre hastalık kesinlikle önlenmiş.*
—Bilkur. *Bilgi mantığı*, Karl R. Popper'a göre, deneysel olguları inceleyen bilgi ruhbiliminin tersine, yalnızca mantıksal bağıntılarla ilgilenen çözümleme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bilş. Saklamak, işlemek ya da iletmek için uzlaşmalı gösterime elverişli tanıma öğesi. || *Bilgi merkezi*, belli bir alana ait bilgiyi toplama, yönetme ve kullanıcının hizmetine sunma görevini üstlenen kuruluş.
—Eğit. Öğrenilenlerin tümü; belli bir alanla ilgili kavramlar ve kültür birikimi: *Bilgisini derinleştirmek. Zengin tarih bilgisine sahip olmak. Bilimsel bilgi.* || *Bilgi edinme*, bilinenlerle bilgilerin programlanması ve işlevsel açıdan yapılaştırılması istencini göz önünde tutan bilgi özümseme koşulları. (Bilgi edinme, belli bir amaca yönelik pedagojilerin temel uğraş konusudur.)
—Fels. *Bilgi kuramı*, düşünce ile nesneler, insan ile dünya arasındaki ilişkileri açıklama sistemi. Birçok felsefe, bu tür bir açıklama sistemi üzerinde temellenir. (Bk *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. *Normalleştirilmiş bilgi sınaması*, özel bir eğitim programı izleyen kişilerin, verilen bilgilerde eriştikleri düzeyi değerlendirmek için düzenlenen sınama.
—Siber. ve Bilş. Bir olası iletiler kümesindeki seçimlerin çeşitlilik ölçüsü. (Bk. *ansikl.* böl. Siber.)
—Teknol. *Bilgi plakası*, bir tezgâh ya da aygıt üzerine takılan ve anma düzenini gösteren plaka.
—Topbil. *Bilgi toplumbilimi*, bireyin sahip olduğu bilginin içeriği, anlatımı, edinimi ve işleviyle bu bireyin bağlı olduğu toplumsal çevreler arasındaki ilişkilerin incelenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Verg. huk. *Bilgi verme*, mali durumunun ortaya koyduğu aykırılıkları açıklayabilmek amacıyla, vergi dairesinin, vergi yükümlüsünden istemeye yetkili olduğu aydınlatıcı bilgi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bilkur. *Bilgi mantığı*. Karl R. Popper'a göre, yalnızca mantıksal bağıntılarla ilgilenen bilgi mantığı ile, deneysel olguları inceleyen bilgi ruhbilimi arasında ayrım yaparken, ruhbilimsel sorunları, bilimkuramsal sorunlarla karıştırmaktan kaçınmak gerekir. Popper şöyle yazar: "Yeni bir düşüncenin insan zihninde nasıl doğabildiğini bilme sorunu —ister bir müzik teması, ister dramatik bir çatışma, ister bilimsel bir kuram sözkonusu olsun—, deneyci ruhbilim bakımından büyük önem taşıyabilir, ama bilimsel bilginin mantıksal çözümlenmesi alanına girmez" (*The Logic of Scientific Discovery* [Bilimsel buluş mantığı]).
—Fels. Platon'a göre bilgi, ruh işlemlerinden biridir. "Şimdi ruhun şu dört işlemini (en yüksekte zekâ, ikincisi gidimli bilgi, üçüncüsü sanı, dördüncüsü imgelem), şu dört bölüme (*görülebilir:* yansımalar, nesneler; *kavranabilir:* matematik şekiller, idealar) uygula; ve konularının doğruluktan (hakikatten) az ya da çok pay almalarına göre, az ya da çok apaçıklıkları olduğunu söyleyerek onları sıraya koy."

Gazanfer Bilge

görülebilir

yansıma — nesne

imgelem — sanı

kavranabilir

matematiksel şekiller — idealar → iyi

gidimli bilgi — zekâ

Descartes'a göre, ancak Tanrı'nın bilgisi tam ve yetkindir. Descartes şöyle der: "Bir bilginin *tam ve yetkin* olması için, bilinen şeydeki özelliklerin hepsini ve her birini kapsaması gerekir. Bunun için de bütün şeylerin tam ve yetkin bilgisine sahip olduğunu bilen ancak ve yalnız Tanrı'dır" (*Quatrième Réponse aux objections faites aux "Méditations"* ["Düşünceler"e yapılan itirazlara dördüncü cevap]).

Spinoza *Etika*'da (2,40) üç bilgi türü arasında bir ayrım yapar: "Algılarımızı şu kaynaklardan alarak genel kavramlar oluşturduğumuz açıktır: 1. Duyular tarafından, bulanık ve düzensiz bir biçimde anlığa verilen tekil şeyler. Bu nedenle, bu türlü algıları, belirsiz deney bilgisi olarak adlandırma yolunu tuttum; 2. Kimi sözcükleri duyunca ya da okuyunca anımsadığımız ve onları imgelememize yarayan idealara benzer idealar oluşturmamızı sağlayan şeylerin göstergeleri. Bu iki bilgi türünü, "birinci cinsten bilgi, sanı ya da imgelem" olarak adlandıracağım; 3. Son olarak, şeylerin özellikleri üzerine sahip olduğumuz ortak kavramlar ve upuygun düşünceler. Bu kipe de, "ikinci cinsten akıl ve bilgi" adını vereceğim. Bu iki bilgi cinsinden başka, "sezgisel bilim" olarak

adlandıracağımız bir üçüncü bilgi cinsi daha var. Bu bilgi cinsi de, Tanrı'nın kimi özniteliklerinin biçimsel özünün upuygun ideasından, şeylerin özünün upuygun bilgisine yönelir." Spinoza daha sonra şöyle ekler: "birinci cinsten bilgi, yanlışlığın tek nedenidir; ikinci ve üçüncü cinsten bilgi ise, zorunlu olarak doğrudur." (*Etika*, 2,41.)

Kant'a göre bilgi üç yetiyle, duyarlık, anlık ve akılla ilişkilidir: "Bütün bilgimiz duyularla başlar, duyulardan anlığa geçer ve akılda tamamlanır. Duyusal sezginin maddesini (içeriğini) işlemeyi ve onu, düşünmenin en yüksek birliğine ulaştırmayı sağlayan akıldan daha üstün hiçbir şey yoktur bizde." (*Kritik der reinen Vernunft*, 1, 2.)

Hegel'de felsefe, "gerçekte olan şeyin somut bilgisi" olarak tanımlanır (*Phanomenologie des Geistes* [Tinin fenomenolojisi]). Hegel, kantçı aşkıncılığa karşı çıkar ve bilgide (*Kenntnis* ya da *Erkenntnis*), yalnızca bir iç gerçekliği, yani yalnızca gerçeği kavramaya yarayan bir yetiyi, bir yansıtma ortamını ya da bir aracı görmez. Ona göre, doğru bilgi her zaman somuttur; ideanın kendi gerçekliğini ve etkililiğini tarih içinde göstermesini sağlayan bütünsel süreçle her zaman örtüşür. "Henüz gelişmemiş ve içeriksiz bir şey olarak başlangıcı başlangıç kılan şey, gerçekten bilinemeyen bir şeydir [...]. Bilim, bütünsel gelişmesi içindeki bilim, onun, tamamlanmış ve içerikle dolmuş bilgisidir ve bilim ancak bu durumda gerçekten temellenmiştir." (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi] "Sein".)

Marxçılık açısından, bilinebilir fenomen (görüngü) ile bilinemez numen (kendinde şey) arasındaki ayrım, kabul edilemez bir ayrımdır. Marxçılık insan bilgisine sınır tanımaz. Engels şöyle der: "Mutlak olarak düşünülen insan bilgisinin ayırtedici niteliği ile, hepsi de dıştan sınırlanmış ve bilgileri de sınırlı olan insanlar arasındaki çelişki, sonsuz ilerlemede, yani bize göre, insanlık kuşaklarının sonu gelmez art arda gelişinde çözülebilir ancak." (*Anti-Duhring.*)

Russel, *doğrudan bilgi* ile *betimlemeli bilgi* arasında bir ayrım önerdi: "Herhangi bir tümdengelim işleminin aracılığı ya da herhangi bir temel doğrular bilgisi olmaksızın bildiğimiz şeye, doğrudan bilgi diyeceğiz. Örneğin önümdeki masayı alalım: renk, biçim, sertlik, parlaklık, vb. gibi, masanın görünüşünü algılamamı sağlayan duyusal tepkilerin doğrudan bilgisine sahibim. Bütün bunları daha masayı gördüğüm ve ona dokunduğum anda doğrudan ve dolayımsız olarak biliyorum. [...]. Tersine, fizik nesne olarak masa konusundaki bilgim, doğrudan bir bilgi değildir. Bu bilgi, masanın görünüşünü kuran duyusal tanıklıklar aracılığıyla edinilmiştir. Saçmalığa düşmeden, bu masanın gerçekliğinden kuşkulanabiliriz, ama kendi duyusal tanıklıklarımızdan kuşkulanamayız. Öyleyse, masa konusundaki bilgim, bir 'betimlemeli bilgi'dir." (*Felsefe meseleleri* [The Problems of Philosophy], 5.)

Sadettin **Bilgiç**
Gelişim arşivi

—Siber. Bilgi kavramı, bir iletişim sisteminin bir noktasından diğerine, belli bir koda göre belli bir enerji taşıyan işaretler biçiminde gönderilen ileti kavramından ayrılamaz.

Bir bilgi kaynağı, sonlu bir kümeden ayrık simgeler seçerek iletiler yayınlar; bu simgeler örneğin, abecenin harfleri, bir sözlüğün sözcükleri, bir müzik ıskalasının notaları ya da en yalın biçimiyle, Mors abecesinin iki simgesi olabilir. Özel bir ileti,bir repertuvarın simgeler dizisinden oluşan olası bütün iletiler kümesinin bir öğesidir. Dolayısıyla bilgi, kendine vereceğimiz anlamdan bağımsız olarak, küme içinden bir ileti seçme özgürlüğümüzün ölçüsüdür. Bilgi, seçimden önce var olan belirsizlik ya da düzensizliğin çözümünü gösterir; bu yüzden hâlâ negatif entropi ya da *negentropi* adıyla anılmaktadır.

Bir repertuvarın kısaltmaları,her zaman sayısal biçimde kodlanabilir ve her sayı 0 ile 1 rakamı kullanılarak ikili biçimde gösterilebilir. Dolayısıyla n olasılık arasındaki seçim her zaman ikili ya da almaşık bir seçim dizisine indirgenebilir. Örneğin $8 = 2^3$ olasılık arasındaki seçim, 3 seçenekli bir dizi, yani $3 = \log_2 8$ biçiminde yapılabilir. *Eşit olarak olası* 8 olasılıklı bir repertuvarın,*bit* adı verilen 3 birimlik bir bilgi içerdiğinden söz edilir. Daha genel olarak eşolası n olasılık için $\log_2 n$ bilgi vardır; bu sayı, ancak n, 2'nin bir kuvveti olursa, bir tamsayıdır.

Genel halde,repertuvarın farklı iletileri eşolasılık değil, p_i olasılıkları taşıyorsa, bilgi $p_i \log_2 p_i$ biçiminde farklı terimlerin toplamıyla tanımlanır; bu terimlerin işaretini değiştirmek gerekir; çünkü eski değerdedir, yani p_i, 1'den küçüktür. Bu toplam, eşolası iletiler halindeki toplamdan her zaman daha küçüktür.

Uygulamada, parazit işaretler, her zaman iletiyi taşıyan yararlı işaretlerle bir arada bulunur; dolayısıyla iletiye belli bir *gürültü* eşlik eder;bu gürültü repertuvarın çeşitli öğelerinin ayırımını güçleştirerek bilgiyi maskeleme eğilimi gösterir. Gürültüyle bozulan bir bağlantı, genellikle desibel (dB) türünden işaret/gürültü oranıyla belirtilir. Bağlantının belli bir düzeninde, iletinin doğru alınması için bu oranın bir minimum değerden büyük olması gerekir.

Gürültünün zararlı etkileri iki farklı yolla azaltılabilir: işaretleri, biçimleri koruyarak ve yükselterek düzenli aralıklarla *yineleme;* gerek kodun (algılayıcı ve hata düzeltici kodlar) simgeleri düzeyinde, gerekse tam ileti ya da ileti parçaları düzeyinde belli bir *yineleme*.

Bilgi kuramı 1940'dan bu yana, özellikle ABD'li Shannon ve Weaver'in girişimleriyle özel araştırmalara konu olmuştur; günümüzde kodlama kuramından ve istatistikten yararlanılır. Bu kuram belli kullanım koşullarında, bir iletkiyi kaçınılmaz bir hata payı ve bir olasılık oranıyla göndermeyi sağlayacak bir bağlantının tasarımına olanak verir.

Birim zamanda iletilen *bilgi miktarı*, kullanılan frekans bandının genişliğine bağlıdır. Aşağıdaki tabloda çeşitli bilgileri göndermek için gereken frekans bantları verilmiştir:

	Frekanslar (Hz)
Manipleli telgraf: 25 sözcük/dakika	0 - 100
Telefon	0 - 3 000
Adi radyofonu	0 - 4 500
Yüksek nitelikli radyofoni (frekans kiplemeli)	0 - 20 000
Fototelgraf (20×25 cm boyutundaki resim 40 satır/cm'lik bir hızla 10 dakikada iletilir)	0 - 4 000
Orta seçiklikte televizyon (441 satır, 25 görüntü/saniye)	25 - 3 250 000
Yüksek seçiklikte televizyon (819 satır, 25 görüntü/saniye)	25 - 11 180 000

—Topbil. Bilgi toplumbilimi *(Wissenssoziologie)* alanının kurulması, genellikle Kral Mannheim'a maledilir (*Ideologie und Utopie*, 1929), ama bu alanın öncüleri Emile Durkheim (*Formes élémentaires de la vie religieuse* [din yaşamının temel biçimleri], 1912) ile Max Weber'dir (*Protestan ahlâkı ve kapitalizmin ruhu* [Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, 1905]. Bilgi toplumbilimi, düşünmenin toplumsal üretim ilişkileriyle belirlendiğini ileri süren ve özellikle Mannheim, C. Wright Mills ve Georges Gurvitch'in çalışmalarında sergilenen marxçı düşünceden esinlenir. Gurvitch, *les Cadres sociaux de la connaissance* (Bilgi'nin toplumsal çerçeveleri) [1966] adlı yapıtında, çeşitli bilgi tür ve biçimlerini sınıflandırmaya girişir; onları, toplumsal yapı ve uygulamalar çokluğu ile işlevsel ilişkiler içine sokar ve genel bir bilgi tiplemesinin temellerini atar. Bilgi toplumbiliminin görevi, ona göre, birbirinden ayrı toplumsal çevrelerde bilginin yayılması, anlamı ve toplumsal işlevi sorununun aydınlatılmasıdır.

—Verg. huk. *Bilgi verme* işlemi her türlü muhasebe denetim yönteminden bağımsız olarak da istenebilir. Vergi yükümlüsünün kendisine tanınan süre içinde yanıt vermemesi ya da kaçamak yanıt vermesi durumunda, İdare götürü usulde vergilendirmeye gidebilir.

Bilgi yayınevi, Ankara'da yayınevi. Ahmet Tevfik Küflü tarafından 1965 yılında kuruldu. İlk yayımlanan kitap, Ingmar Bergman'dan Tezer Sümer'in (Özlü) çevirdiği *Yaban çilekleri*'dir. Bunu başka çeviriler, sinema ve tiyatroya ilişkin kitaplar izledi; sonraki yıllarda geniş kapsamlı yayıncılığa başladı. Bilgi yayınevi'nde yerli ve yabancı yazarların "Bütün eserler" dizileri de oluşturularak, 700'e ulaşan değişik türde kitap yayımlandı. Bu yapıtların yeni baskıları da göz önüne alınırsa, yayınevi 2 000'nin üzerinde kitapla, 10 milyonu aşan bir baskı sayısına ulaştı.

BİLGİÇ sıf. ve a. **1.** Genellikle iyi sindirilmemiş bilgilerini övünerek sergileyen kimse için kullanılır. **—2.** *Esk.* Bilgili, her şeyden anlayan. **—3.** *Bilgiç bilgiç,* bilgiçe: *Bilgiç bilgiç konuşmak.*

BİLGİÇ (Emin), türk sümerolog (Şarkikaraağaç 1917). Ankara Dil ve tarih -coğrafya fakültesi'ni bitirdi (1940). Aynı fakültede öğretim üyesi olarak görev aldı, profesör oldu (1955). Prof. Afif Erzen ile birlikte Van'da Toprakkale ve Çavuştepe kazılarında çalıştı (1959-1962). 1964'ten sonra Adilcevaz Kef kalesi kazılarını yönetti. 1975-1980 arasında kültür bakanlığı müsteşarlığı görevinde bulundu. Başlıca yapıtları: *Çivi yazılı hukuki-iktisadi kaynaklar, mahiyet ve muhtevaları* (1947); *M.Ö. takriben 1950-1850 yıllarında yazılmış vesikalardan Anadolu'nun ilk tarihi çağı hakkında elde edilen bazı mühim neticeler* (1948); *M.Ö. 2000 yıllarında Anadolu kavimleri* (1948); *Kapadokya metinlerinde adı geçen yerli apellatifler ve bunların eski Anadolu dilleri içerisindeki yeri* (1953); "1964 Adilcevaz Kef kalesi kazıları", *Anatolia* (Cenevre, 1964, s.8).

BİLGİÇ (Mehmet Sait), türk siyaset adamı (Şarkikaraağaç 1920). Afyon lisesi'ni (1939), Ankara Hukuk fakültesi'ni (1944) bitirdi. Yargıçlık, avukatlık yaptı, Demokrat parti'nin kuruluşunda bu partiye katılıp Isparta milletvekili seçildi (1950-1960). Milliyetçiler derneği kurucusu olarak bir ara DP'den ihraç edilip bağımsız kaldı, sonra yeniden bu partiye alındı, nurculuk olaylarından adından söz edildi. 27 mayıs 1960 sonrasında Yassıada'da kurulan Yüksek adalet divanı'nca 4 yıl 2 ay hapse mahkûm edildi. Afla cezaevinden çıktı (1963).

■**BİLGİÇ** (Sadettin), türk siyaset adamı (Şarkikaraağaç, 1921). İstanbul Tıp fakültesi'ni bitirerek hekim oldu (1947). Isparta örgütünde DP saflarına katıldı (1950). 27 mayıs 1960'tan sonra Adalet partisi Isparta milletvekili seçildi (1961). Partisinin grup başkanı, genel idare kurulu üyesi ve genel başkan yardımcısı oldu (1962). AP Genel başkanı Ragıp Gümüşpala ölünce, genel başkan vekilliği yaptı, genel kurulda genel başkan adayı olduysa da Süleyman Demirel karşısında yenik düştü (1964). I. Demirel hükümetinin ikinci döneminde ulaştırma bakanı (1967-1969) oldu. Parti içinde Demirel'e karşı başlatılan muhalefet hareketinin liderliğini üstlendi, AP'den çıkartıldı. De-

mokratik parti kurucuları arasında yer aldı ve bu partinin genel başkan yardımcısı oldu (1970). 1973 seçimlerinde İstanbul milletvekili seçildi, bir yıl sonra da bu partiden istifa edip, Demirel'in yeniden kurmaya çalıştığı Milliyetçi cephe hükümetlerini desteklemeye başladı (1975). AP'ye döndü ve milli savunma bakanı oldu (1977). 12 eylül 1980 sonrasında bir süre Zincirbozan'da gözaltında tutuldu (1983). Hakkındaki siyaset yasağı kalktıktan sonra Doğru yol partisi'ne girdi (1987), parti meclisi üyeliği yaptı.

Bilgiç kadınlar *(les Femmes savantes)*, Molière'in 5 perdelik manzum güldürüsü (1672).

BİLGİÇÇE be. Çok şey biliyormuş gibi: *Bilgiççe konuşuyordu.*

BİLGİÇLİK a. **1.** Bilgiç olma durumu, niteliği. **—2.** *Bilgiçlik satmak, taslamak,* bilmediği halde bilir görünmek.

BİLGİİŞLEM a. BİLİŞİM'in eski eşanlamlısı.

BİLGİKURAMSAL sıf. Bilgikuramına ilişkin.

BİLGİLENDİRMEK g. f. *Bir kimseyi, bir topluluğu bilgilendirmek,* onu, onları bir konu üzerinde aydınlatmak, bilgili kılmak: *Basını önceden bilgilendirmek. Kamuoyunu bilgilendirmek.*

◆ **bilgilendirilmek** edilg. f. Bilgilendirme işine konu olmak.

BİLGİLİ sıf. Çeşitli konularda, alanlarda, bilim dallarında geniş bilgisi olan kimse için kullanılır: *Bilgili, görgülü bir adam.*

BİLGİN a. Bir bilim dalında derin bilgisi olan, çalışmalarıyla o bilim dalının ilerlemesine katkıda bulunan kimse; âlim: *Dünya çapında bir bilgin. Fizik bilgini.*

BİLGİN (Şevket), türk gazeteci (Selanik 1894 - İzmir 1978). Gazeteciliğe, babasının gazetesi olan Yeni asır'da başladı. Kurtuluş savaşı sırasında ulusal hareketin başarılarının Selanik ve çevresinde duyulmasını sağladı. 6 eylül 1924'ten sonra İzmir'de çıkarmaya başladığı ve başyazarlığını üstlendiği Yeni asır'ı Türkiye'nin en çok okunan bölge gazetesi durumuna getirdi.

BİLGİN (Ahmet), türk siyaset adamı, (Antakya 1900 - Ankara 1985). Lise öğrenimini Antakya'da, eczacılık eğitimini de İstanbul'da yaptı. Politikaya Millet* partisi'nde (1948) girdi, parti yönetiminde görev aldı. MP kapatılınca (1954), Cumhuriyetçi* millet partisi'nin (CMP) kuruluşuna katıldı. Kırşehir'den Osman Bölükbaşı ile birlikte CMP milletvekili seçildi (1954-1957). CMP, 1958'de Köylü* partisi ile birleşip Cumhuriyetçi köylü millet partisi (CKMP) adını aldıktan sonra bu partinin genel yönetim kurulunda görev aldı. 27 Mayıs sonrası Kurucu meclis'te CKMP üyesi olarak bulundu. 1961 seçimlerinde yeniden CKMP Kırşehir milletvekili seçildi. Parti içinde çıkan anlaşmazlıklar üzerine Osman Bölükbaşı ve 28 parlamenterle CKMP'den ayrılıp yeniden Millet partisi'ni (MP) kuranlardan biri ve genel sekreter oldu. 1965'te MP Edirne milletvekili seçildi. Meclis başkan yardımcılığı yaptı (1965-1967). 1969'da siyasetten çekildi.

BİLGİN (Dinç), türk gazeteci, yayımcı (İzmir 1940). Orta öğreniminden sonra gittiği İngiltere'den, 27 mayıs müdahalesi yüzünden öğrenimini tamamlayamadan döndü. İzmir İktisadi ilimler akademisi'ni bitirdi. İzmir'de yayımlanmakta olan Yeni Asır gazetesinde çalışmaya başladı; daha sonra bu bölge gazetesini yönetti; gazeteyi İstanbul'da yayımlama girişimi başarılı olmadı. 1985'te Sabah gazetesini yayımladı ve kısa sürede Türkiye'nin en çok satan gazetelerinden biri haline getirdi. Sabah ve Medya holding şirketler grubunun yönetim kurulu başkanıdır.

BİLGİN (Hüseyin), türk ressam (Edirne 1942). Ankara Gazi eğitim enstitüsü'nü bitirdi (1964). Devlet burslusu olarak gittiği Almanya'da, Kassel Devlet güzel sanatlar akademisi'nde, grafik dalında uzmanlık eğitimi gördü (1968-1973). Devlet resim ve heykel sergilerinde 1975'te grafik, 1981'de de resim dalında başarı ödülü kazandı. Daha çok çeşitli tekniklerle gerçekleştirdiği gravürleriyle tanındı. Gerek gravür, gerek boya resimlerinde op ve pop art kökenli bir üslup bağlamı içinde, geometrik ve organik biçim öğelerinin dengeli olarak bütünleştirilmesini amaçladı.

BİLGİNER (Recep), türk gazeteci ve oyun yazarı (Adana 1922). Konya lisesi'ni bitirdikten (1940) sonra Vatan gazetesinde gazeteciliğe başladı (1944). İstanbul Belediyesi'nde, İstanbul Gazeteciler cemiyeti'nde görev yaptı. Bir yazısından ötürü 1947'de üç ay tutuklu kaldı. Anılarını *Hapisane penceresi* adlı kitabında topladı. *Beyşehir ve Eşrefoğulları* (1942) adlı bir incelemesi daha bulunan Bilginer, yaşadığı, tanık olduğu kimi olayları sahneye aktarmayı denedi. "Oyunlarımda ele aldığım konular genellikle toplumsal yapımızla ilgilidir. Oyun kişilerimin sorunları hep çevremizde seyreden sorunlardır. Ve oyun kişilerim de yine çevremizin insanlarıdır." diyen yazar bir gazete bürosunda geçenleri *Gazeteciden dost* (1962), Aslanköy olayı sanıklarının Konya'daki yargılanmalarını *İsyancılar* (1964) adlı oyunlarında sahneye getirdi. *Utanç dünyası*'nda (1968 İlhan İskender armağanı) cezaevi yaşamını ve koşullarını canlandırdı. *Sarı Naciye* (1971), *Yunus Emre* (1976 İlme hizmet vakfı Yunus Emre büyük ödülü, 1980 TDK ödülü), *Parkta bir sonbahar günüydü* (1976) gibi bazen izlenimci, bazen mistik, bazen idealist anlatım özelliklerini taşıyan oyunlar yazdı. Son oyunları: *Karım ve kızım* (1985), *Kıskanç* (1987). 1989'da Kültür bakanlığı'nın en iyi tiyatro yazarı ödülünü aldı.

BİLGİNLİK a. Bilgin olma durumu.

BİLGİSAYAR a. Aritmetik ve mantık işlem dizileriyle oluşturulmuş programlara göre verileri otomatik olarak işleyen makine. (Yönetim, muhasebe, teknik, bilim, eğitim ve sanayide ya da kişisel amaçlarla kullanılır.) [Eşanl. KOMPÜTÜR, ELEKTRONİK BEYİN.]

—ANSİKL. Bir bilgisayar, son derece tümleşik elektronik devrelerden (birkaç milimetre kare üzerinde 2 000 - 500 000 tranzistor) oluşan bir donanım bölümü ve elektronik devrelere kumanda eden yazılımlardan oluşmuş donanım dışı bir bölüm içerir.

Donanım bölümünde, bir ya da birçok işlemci, bir bellek, giriş-çıkış birimleri ve iletişim birimleri yer alır. İşlemci komutları izleyerek, bellekteki program ya da programları uygular; yürütülen komut sayısı saniyede birkaç binden onlarca milyona kadar çıkabilir. Genel olarak, programlar ve veriler, merkezi belleğe giriş-çıkış birimleriyle yüklenir; mikrobilgisayarların merkezi bellekleri (64 000 karakter) ile çok büyük bilgisayarların merkezi bellekleri (64 milyon karakter) arasındaki sığa farkı 1 000 kata ulaşır. Özellikle insan-makine arabağlantısını kuran giriş-çıkış birimleri, sonuçların anlaşılabilir olmasını da sağlar. Bu birimlerde klavyeler, görüntüleme ekranları, disk ya da manyetik şerite depolama birimleri, yazıcılar vb. yer alır. İletişim birimleri ise bilgisayarla uç birimleri ya da ağ halinde düzenlenmiş diğer bilgisayarlar arasında bağlantı kurar. Bir ağın öğeleri arasındaki bağlantı, telefon ya da teleks hatlarıyla, özel hatlarla, paket haberleşme ağlarıyla ya da uydularla sağlanır.

Bir bilgisayarın kullanımı, temelde yazılımlara dayanır. Bu işlemde özel bir dil (cobol, fortran, basic, pascal vb.) kullanılır ve bilgisayar bu dili, elektronik devrelerce doğrudan uygulanabilen sınırlı bir komutlar dizisine çevirir. Bilgisayar programlarının temel ayırtedici niteliklerinden biri, program akışında, başka bir deyişle komut sıralarında, işlemlerin sonuçları tarafından değişiklik yapılabilmesidir. Bu akış, beklenmedik bir dış bilginin gelmesiyle de değişebilir (gerçek zamanda çalışma). Büyük bir bilgi hacmini işleme yeteneğiyle birlikte bu sıra durdurma ve kesme olanağı, bilgisayara seçim yapma ve karar verme yetisi olan akıllı bir aygıt görünümü kazandırır. Gerçekte, uygulama alanı ne olursa olsun bir bilgisayarın işlevi, çoğu kez bir ikili gösterime göre önceden kodlanmış verileri düzenlemek, sınıflandırmak, hesaplamak, birbirinden ayırmak, araştırmak, yazmak ve kullanıma sunmakla sınırlıdır.

Bilgisayar donanımlarının son 25 yıldaki gelişimi, yetkinlikleri ve fiyatları bakımından çok şaşırtıcı oldu. İşlemcilerin işleme gücü 30 000 kez, merkezi belleklerin sığası 10 000 kez artarken, satış fiyatları 100 kat düştü.

Bu şaşırtıcı teknolojik gelişmeler ve donanım maliyetindeki önemli düşüş, bilgisayarın uygulama alanlarının çok genişlemesine yol açtı. Başlangıçta işlevi yalnızca hesapla sınırlıyken (bu durumda hesap makinesi adı veriliyordu), işletmelerin

Molière'in ***Bilgiç kadınları*** Genç J. M.-Moreau'nun resminden A. J. Duclos'un gravürü

bir **bilgisayar**ın yapısı

veri yığınlarını işlemede (ödeme, muhasebe, ticari yönetim, stok denetim vb.), kesiksiz sanayi süreçlerini (arıtımevleri) yürütmede, elektronik telefon santrallarında vb. kullanılmaya başlandı. 80'li yılların başından bu yana, bilgisayarların uygulama alanındaki genişleme, bu aletin yalnız ekonomik etkinliğin tüm alanlarına değil, kişilerin özel yaşamlarına da girmesine neden oldu; dolayısıyla birçok yenilik görüldü. Böylece telematik, büroişlem, bilgisayarla üretim, bilgisayarla tasarım, bilgisayarla eğitim, elektronik oyunlar vb. ortaya çıktı.

—Müz. Müzikte bilgisayar kullanımı, aşağı yukarı 1950'lerin sonunda başladı. 1970'li yıllarda, özellikle ses bireşimi alanında, mikroişlemci denilen minibilgisayarların ortaya çıkışıyla ilişkili olarak, baş döndürücü bir hızla yayıldı. Bilgisayar kullanılarak yaratılmış müzik yapıtları konusunda, Lejaren Hiller ve Leonard Isaacson, Pierre Barbaud, Frank Brown ve Geneviève Klein'ın, Michel Philippot, Iannis Xenakis'in (*ST* dizisinde başlayan) ve Gottfried Michael König'in araştırmaları anılabilir. Ses bireşimi konusunda ilk denemeler, 1958'de, fransız Jean-Claude Risset gibi araştırmacılardan oluşan bir grubun başındaki Max Mattews tarafından gerçekleştirildi (İ.R.C.A.M., sonra da Marseille-Luminy laboratuvarı). 1960 ve 1970'lerde en büyük gelişme bilgisayar kullanımının bu yönünde görüldü. Bilgisayarın müzikte kullanılmasıyla, armonik toplamlar olarak tüm sesleri yeniden kurmak isteyenlerin düşüncelerinin tersine, Pierre Schaeffer'in, kimi madde mikrodetaylarının oynadığı rolle ilişkili eski sezgileri doğrulandı.

BİLGİSEVERLİK a. Ruhbil. Bilgi edinmeyi sevme.

BİLGİSİZ sıf. ve a. **1.** Temel bilgilerden, genel kültürden yoksun kimse için kullanılır; cahil: *O zamanlar çok genç ve bilgisizdim.* **—2.** Bir konu üzerinde yeterli bilgisi, deneyimi olmayan kimse için kullanılır: *Herhangi bir şey söylemek istemiyorum, çünkü bu konuda bilgisizim.*

BİLGİSİZLİK a. Bilgisiz olma durumu; bilgi yokluğu ya da belirli bir alanda bilgi ve deneyim eksikliği; cahillik.

BİLGİŞİN (Cevdet), türk asker, binici ve yönetici (İşkodra 1888 - İstanbul 1962). Harbiye'yi bitirdi (1909). Süvari mektebi müdürüyken, açtığı (1930) ücretsiz kurslarla binicilik sporunu yaydı. Türkiye'nin Uluslararası binicilik federasyonu'na alınmasını (1932) sağladı. Milli takım'ın yöneticiliğini yaptı ve birçok uluslararası başarının kazanılmasına katkıda bulundu. 1938'de İtalya'da Mussolini kupasını kazanan Milli takım'ın yöneticisiydi.

BİLHARZİA a. (öz. a. *T. Bilharz*'dan). İnsanın kanında asalak yaşayan ve insanda, bilharziyoz adı verilen ciddi bir hastalığa yol açan yassısolucan. (Erkeği ve dişisi ayrıdır, ama erkek, dişiyi, çiftleşmeye kadar bedenindeki bir olukta saklar; çiftleşmeden sonra dişi, yumurtalarını bırakmak için idrar torbası ya da bağırsak damarına geçer: arakonağı, suda yaşayan karındanbacaklı bir yumuşakçadır; arakonakta oluşan serkaryalar deri yoluyla insan bedenine girer.) [Eşanl. SCHİSTOSOMA.]

BİLHARZİYOZ a. (fr. *bilharziose; bilharzia*, ve yun. *osis*, hastalık'tan). Asalbil. Tropikal ülkelerde bilharzialardan *(schistosoma)* ve bilharzia yumurtalarından ileri gelen asalak hastalığı.

—ANSİKL. Dört bilharzia türü insanlarda hastalık yapar: *Schistosoma mansoni*, Afrika'da ve Orta Amerika'da, özellikle Antiller'de görülen —köleliğin buralara getirdiği— bağırsak bilharziyozunun etkenidir; *S. hematobium*, Afrika'da sık görülen idrar yolları bilharziyozunu yapar; *S. intercalatum*, tıbbi açıdan pek önem taşımayan, ama ekvatoral Afrika'da çok yaygın olan gödenbağırsağı bilharziyozunun kaynağıdır; *S. japonicum*, Uzakdoğu'da, kuşkusuz bilharziyozların en tehlikelisi olan atardamar-toplardamar bilharziyozunun (Katayama hastalığı) sorumlusudur.

Kalkınma yolundaki ülkelerde yaklaşık 300 milyon kişinin bu hastalığa tutulmuş olması bilharziyozun sosyo-ekonomik sonuçlarının korkunç olduğunu göstermektedir. Sulama şebekelerinin ve barajların çoğalması yüzünden bu sağlık sorunu daha da yaygınlaşmaktadır. Çünkü schistosomaların arakonakları (asalağın türüne göre çeşitli karındanbacaklı yumuşakçalar) ılık tatlı suya gereksinme duyar. Erişkin solucanlar insanın karın toplardamarlarında yaşar. Dişiler orada pek çok yumurta yumurtlar. Yumurtaların bir kısmı damarlarda ve dokularda ilerleyerek granülomalı lezyonlara neden olur, bir kısmı da dışarı atılır (dışkı ve idrarla temiz suların kirlenmesi).

Asalak, arakonakta geliştikten sonra, suda açılıp fürkoserker (çatal kuyruklu serkarya) biçiminde serbest kalır; fürkoserker deriyi delip geçerek insana bulaşır (deri evresi), deride schistosoma yavrusuna (sistozomül) dönüşür; kana geçerek akciğerlere ulaşır; sonra diyaframı geçer (istila ya da zehirleme evresi); sonunda mezenter toplardamarlarına yerleşen erişkin solucanlar orada yıllarca yaşayabilir (yerleşik evre).

Bu hastalığın kurbanları en başta çocuklarla çiftçilerdir.

Bilharziyozun teşhisi, dışkıda ve idrarda ya da biyopsiyle alınan dokularda (örneğin rektum mukozası) doğrudan doğruya yapılan mikroskop muayenesiyle schistosoma yumurtalarının bulunmasına dayanır. Kan üzerinde yapılan immünoloji muayenesi de teşhis olanağı verir (dolaylı immünoflüoresans).

İdeal tedavi henüz bulunamamıştır; ilaç olarak ağız yoluyla anthiolimin ve özellikle niridazol verilir; ilaç yoluyla önleyici tedavisi (koruma) yoktur. Koruyucu önlem olarak yumuşakçalara karşı savaşarak yayılma ve bulaşma zincirini kırmak (yumuşakça öldürücü ilaçlar öbür hayvanlar için de zararlı olduğundan şimdi biyolojik savaş araçlarına yönelme vardır) ve hastalığın bulunduğu yerlerdeki halkı tümüyle tedavi etmek gerekmektedir.

İlaçların pahalılığı, yan etkileri ve bir defalık alınan ilacın etkisizliği gibi nedenlerle alınan sonuçlar çoğu zaman ümit kırıcıdır; güçlük hayvansal mikrop depolarının varlığı nedeniyle daha da artmıştır: gerçekten, *S. japonicum* bilharziyozu —ve biraz daha az olmakla birlikte— *S. mansoni* bilharziyozu birer zoonozdur. Yoksulluğun giderilmesine sıkı sıkıya bağlı sağlam bir sağlık eğitimi, değişik ve çok hekimli sağlık ekipleriyle halk arasında etkili bir işbirliği sağlayabilir ve yalnız bu önlem hastalığı geriletebilir.

BİLHASSA be (ar. *bi-* ve *el-ḫāṣṣa*'dan *bi-l-ḫāṣṣa*). Özellikle, en çok, en başta: *Bu soruyu bilhassa mı sordunuz? Bilhassa bu mesele üzerinde duruyorlardı.*

BİLİ ya da **BİLİG** a. *Esk.* **1.** Bilgi: *"Öğüt verin bana ey hal bilenler / Ki bildim assı yok kendi bilimden"* (Kemal Ümmi Divanı, XV. yy.). **—2.** Zihin, akıl: *"Başındadı sevda elinde ayak / Bilüsünde hiyle belinde kuşak"* (Süheyl ü Nevbahar, XVI. yy.).

—Dilbil. *Bilig* sözcüğü *bilmek* fiil köküne, fiilden ad yapan *-ig* eki eklenmesiyle yapılmıştır. Eski türkçedeki bu *-ig* eki sonraki dönemlerde *-gi* biçimini aldığından bugünkü türkçedeki *bilgi* ile eski *bilig* gramer yapısı ve anlam bakımından aynıdır. *Bilig* sözcüğü eski Anadolu türkçesinde önce sondaki "g" sesinin düşmesi sonucunda yuvarlaklaşarak *bilü* daha sonra ilerleyici benzeşmeyle *bili* biçimlerini aldı.

BİLİ BİLİ ünl. Kümes hayvanlarını çağırmak için birkaç kez yinelenen ses.

BİLİBİNO, Rusya'da kent, Sibirya'nın kuzey-doğu kesiminde (Magadan oblast'ı); 12 000 nüf. Altın madenleri. Kutup çemberinin ötesinde kurulmuş bir nükleer santral maden işletmelerine ve kente enerji sağlamaktadır.

BİLİCİ sıf. ve a. *Esk.* Her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan: *"Oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi"* (Dede Korkut, XVI. yy.). *"Ey bizim Tanrımız, bu evi yapmagı bizden kabul kılgıl kim sen duaları işidici ve hacetleri bilici Tanrısın"* (Kısas-ı Enbiya, XIV. yy.).

BİLİÇİZİM a. Bilş. Bilişimin grafik gösterime ve görüntü işleme yöntemlerine uygulanması. (Bilgisayara bağlı görüntüleme ekranları, otomatik çizim masaları, kullanılagelen biliçizim donanımlarıdır.)

BİLİG → BİLİ.

BİLİLTİZAM be. (ar. *bi-* ve *el-iltizam*'dan *bi-l-iltizām*). *Esk.* Bile bile: *"Parlak tarafını göstermek istedikleri madalyanın biliItizam ters tarafını göstermiştir"* (Ahmet Muammer, Şükrü Kaya).

BİLİM a. **1.** Yasalara uygun ve / ya da deneysel yöntemlerle doğrulanmış belirli olgu, konu ya da olay kategorilerine ilişkin bilgileri bir araya getiren tutarlı bütün; ilim. (Bk. *ansikl.* böl. Bilkur.) **—2.** Bilgi dallarından her biri (genellikle çoğul): *Fen bilimleri. Sosyal bilimler.* **—3.** Çeşitli bilgi alanlarını ilgilendiren çalışmalar; bu çalışmaları yapan bilginler: *Bugün bilimin tartıştığı konular nelerdir?* **—4.** Kimi bilim alanlarını adlandıran bileşik sözcüklerin oluşumunda yer alır: *Yerbilim, dilbilim, toplumbilim,* vb. **—5.** *Bilim adamı*; belli bir bilim dalıyla uğraşmayı iş edinen, o alanda uzmanlaşmış kimse.

—Bilkur. *Bilim felsefesi*, XIX. yy.'da ortaya çıkan bir felsefe akımıdır. Bu akım, düşünmeye daha fazla tutarlılık kazandırmak; onu, elle tutulur ya da somut gerçeğe daha fazla yaklaştırmak ve aynı zamanda ona, kapsayıcı bir perspektif açmak amacıyla, felsefi düşünmeyi bilimsel ilerleyişe bağımlı kılmaya yöneldi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İnsan bilimleri*, insanı ve onun kişisel, kolektif, geçmiş ve şimdiki davranışlarını, inceleme nesnesi olarak alan bilim dalları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Biyol. *Doğa bilimleri*, doğada bulunan nesnelerin (hayvanlar, bitkiler, kayalar ve madenler) bilimsel olarak incelenmesi. (Doğa bilimleri, geleneksel olarak doğadaki üç âleme karşılık gelen üç dala ayrılmıştır: zooloji, botanik, jeoloji. Öte yandan, paleontoloji, ekoloji, fiziksel coğrafya, oşinografi vb. de doğa bilimlerinden sayılır. Doğa bilimlerinde araştırma yapanlara doğabilimci* denir.)

—İkonogr. Bilim, Ortaçağ'da esin perileri ya da bilim ağacı biçiminde temsil edildi. Dürer, *Melankoli* adlı yapıtında bilimin sınırlarını sanki o zamandan belirlemek istemişti. Klasik dönemden başlayarak Bilim, bir küre, bir pergel, bir cetvel ve kitaplar taşıyan bir kadın olarak temsil edildi.

—ANSİKL. Bilkur. *Bilim felsefesi.* Bu adlandırmayı ilk olarak A. Ampère, *Essai sur la philosophie des sciences* (Bilim felsefesi üzerine deneme), [1834-1843] adlı yapıtında kullandı. Ama bilim felsefesi, özellikle olguculukla (pozitivizmle) birlikte gelişti. A. Comte'a göre bilim felsefesi, tanrıbilimsel ve metafizik aşamalardan geçen insan düşüncesinin ulaştığı bir sonuçtur: "Bilim felsefesinin ya da "olgucu felsefe" nin amacı [...], doğal olayların farklı alanlarına ilişkin olarak elde edilmiş bilgileri, bağdaşık bir öğreti çerçevesi içinde özetlemektir" *(Cours de philosophie positive* [Pozitif felsefe dersleri], 1).

Cournot ise şöyle der: "Filozofların yazılarında, bilimlerin ulaştıkları sonuçlara sürekli olarak göndermeler yapılır. Filozoflar, düşüncelerini daha iyi açıklayabilecek, kuramlarının uygulanmasını ve doğrulanmasını gösterecek örnekleri bilimlerde bulurlar. [...] Felsefenin bilimlere müdahale-

si ise daha sık görülür ve daha köklüdür. [...] Felsefe [...] bilimleri temelinden kavradığı gibi, onların doruklarını da egemenliğinde tutar. Pozitif bilimler ilerlediği ölçüde de düşünce, ilkelere, akla, şeylerin son ereğine geri dönüp onları ele almak için yeni fırsatlar bularak, soyut felsefi düşünme alanına yönelir" *(Essai sur les fondements de nos connaissances et sur les caractères de la critique philosophique* [Bilgilerimizin temelleri ve felsefi eleştirinin ayırtedici özellikleri üzerine deneme], 324).

Ama bilimlerin tutarlılığı ve etkililiği karşısında felsefe, "bilimlerin bilimi" ve kavranabilir her bilgiyi kapsamaya yetenekli bütünselleştirici bilgi rolünü oynamayı bir yana bırakmalıdır. H. Reichenbach'a göre felsefe, bilime oranla ikincil bir yere sahiptir. Reichenbach 1955'te şöyle yazıyordu: "XIX. yy. bilim tarihi, filozoflara çok geniş ufuklar açtı. Teknik buluşların bolluğu ile mantıksal çözümlemelerin çokluğu atbaşı gitti ve yeni felsefe, yeni bilimin temeli üzerine kuruldu. Bu yeni felsefe, bilimsel araştırmanın bir yan ürünü gibi başladı" (*Bilimsel felsefenin doğuşu* [The Rise of scientific philosophy]).

Bachelard'ın belirttiği gibi, bilim felsefesinin, tarihsel çözümleme ve bilgileri düzenleme işlevi de vardır: *"Olguculuğun* (pozitivizmin) ya da *biçimciliğin* (formalizmin) ne gibi bir yeri olduğu incelenmezse, bilim felsefesi sakatlanmış olur [...]. Ama [...] bütün bilimsel bilgi felsefeleri, *uygulamalı akılcılık*'tan başlamak üzere bir düzen içine girerler" (*le Rationalisme appliqué* [Uygulamalı akılcılık], 1, 2). Gusdorf da şöyle yazar: "Bilim felsefesi, tutarlı bir bütün haline getirmeye çalışacağı çalışmaların (yani bilginlerin çalışmalarının) bir ikinci okunması olarak işe karışacaktır ve gerçeğin yapısı, dünyanın ve insanın kökeni ve yazgısı konusunda edinebileceğimiz kesin bilgileri derleyip toplayacaktır" (*De l'histoire des sciences à l'histoire de pensée* [Bilimlerin tarihinden, düşüncenin tarihine], 4). Ama şunu da ekler: "Bilimin belli bir andaki durumunu değişmez bir şey haline getirip kesin bir sonuç çıkarmak istediği için bilim felsefesi, genellikle, yansıtmak iddiasında olduğu şeyi çarpıtan bir anyana benziyor" *(ay. ypt.).*

• *İnsan bilimleri.* Bu bilimlerin amacı, insan davranışını incelemektir. İnsan bilimlerinin ilk tanımlarından birini, W. Dilthey vermiştir. Dilthey şöyle der: "Tarihsel ve toplumsal gerçekliği inceleyen bilimlere insan bilimleri [...] ya da tinsel bilimler *(Geisteswissenschaft)* diyoruz" (*Einleitung in die Geisteswissenschaften* [Tinsel bilimlere giriş], 2).

Gusdorf da şunu söyler: "İnsan bilimi kavramı, XIX. yy.'da yaygınlaştı [...]. Yüzyıl başlangıcında, bütünselci ve dogmatik olan bu bilim [...], 1850-1860 yıllarında, yerini özelleşmiş bilim dallarına bıraktı [...]. Yüzyıl sonunda ise, tam anlamıyla bölümlere ayrıldı" (*Introduction aux sciences humaines* [İnsan bilimlerine giriş], 5, 3).

XX. yy.'ın ikinci yarısında, insan bilimlerinin alanı genişledi ve öteki bilimlere oranla iyice özelleşti. C. Lévi-Strauss bu konuda şöyle der: "Kabaca, toplumsal bilimlerin, bugünkü hukuk incelemelerini kapsayacağını [...] ve bunlara [...] ekonomi ve siyaset bilimleri ile bazı toplumbilim ve toplumsalruhbilim dallarının da katılacağını söyleyebiliriz. İnsan bilimleri ise, tarihöncesini, arkeolojiyi, tarihi, antropolojiyi, dilbilimi, felsefeyi, mantığı ve ruhbilimi kapsayacak" (*Anthropologie structurale* [Yapısal antropoloji], 2).

Araştırma alanlarının böylece özelleşmesi, örneğin Fransa'da, edebiyat fakültelerinin, edebiyat ve insan bilimleri fakültesine dönüştürülmesine yol açtı. Üniversitenin bu kararı, sözü geçen bilimlere bilimkuramsal bir yer verme amacını güdüyordu. Nitekim Michel Foucault, matematik bilimleri; dil, yaşam ve malların üretimi ve dağılımı bilimlerini; son olarak da felsefi düşünme bilimlerini kapsayan ve bir "bilimkuramsal üçyüzlü"yle görüntülenen bir bilimler sınıflaması yaptı. Bu geometrik şekilde, insan bilimleri, ötekilerin boşluklarında yer alıyordu. Foucault şöyle der: "Bu bilimkuramsal üzyüzlünün yüzeylerinden ve boyutlarından hiçbirinde, insan bilimlerine yer bulamıyoruz. Ama sözkonusu sınıflamanın bu bilimleri kapsadığı da söylenebilir, çünkü bu bilimler [...] sözünü ettiğimiz bilgilerin arasında yerlerini bulurlar. Bu durum [...], insan bilimleri ile bütün öteki bilgi biçimleri arasında bir ilişki kuruyor [...]. Belki de, üç boyutlu bir uzay içinde böyle dağılıp gittikleri için, insan bilimlerinin [...] bilimsel alandaki yerinin saptanması bu kadar güçleşiyor (*les Mots et les Choses* [Sözcükler ve şeyler], 2, 10). Foucault şunları da ekler: "İnsan bilimleri [...], yaşadığı, konuştuğu, ürettiği ölçüde insana hitap ediyor. [...] Bundan ötürü, insan bilimlerini, yaşama, çalışmaya ve dile ilişkin bilimlerin hemen yanı başına koyabiliriz" *(ay. ypt.).*

Bilim ve teknoloji yüksek kurulu, bilim ve teknoloji alanındaki araştırma ve geliştirme politikalarının iktisadi kalkınma, toplumsal gelişme ve ulusal güvenlik yönünden belirlenmesi, yönlendirilmesi ve eşgüdümün sağlanması amacıyla kurulmuş, başbakanlığa bağlı kurul. (Kurulun hazırlık çalışmaları ve sekreterlik hizmetleri TÜBİTAK* tarafından yürütülür.)

Bilim ve Varsayım *(la Science et l'Hypothèse),* H. Poincaré'nin yapıtı (1902). Yazar bu yapıtında, varsayımın bütün bilimlerdeki rolünü inceler. Çeşitli varsayımlar vardır: "... bunların bazıları doğrulanabilir ve bir kere deney yoluyla doğrulanınca verimli hakikatler halini alır; bazıları ise, bizi yanılgıya sürüklemeden yalnızca düşüncemizi saptamamıza yarar; nihayet, bazıları da, yalnızca görünüşte varsayımdır ve birtakım tanımlardan ya da gizli uzlaşımlardan başka bir şey değildir." "Sonuç olarak, bilim, safdil dogmatizmlerin sandığı gibi, nesnelerin kendisine değil, ancak aralarındaki ilişkilere ulaşabilir, bu ilişkilerin dışında bilinebilir bir gerçeklik de yoktur"

BİLİMDIŞI sıf. Bilime aykırı.

Bilimin değeri *(la Valeur de la science),* Henri Poincaré'nin, bilimkuramında bir dönüm noktası oluşturan yapıtı (1905). Yazar bu yapıtta, insan yaşamının yöneldiği amacın, doğruluğu (ahlaki doğruluktan ayırmadığı bilimsel doğruluğu) araştırmak olduğunu ileri sürüyordu. O dönemde Einstein, Carnot ilkelerinin makroskobik düzeyde değerlerini koruduklarını ve sanayi ile zanaat düzeyinde geçerli kaldıklarını gösterecek olan ikinci görelilik kuramını (1915) henüz açıklamamıştı; yalnızca birinci görelilik kuramı açıklanmış bulunuyordu. Poincaré bu nedenle, görelilik kuramının fizikte, bütün bilimleri etkileyecek yeni bir bunalıma yol açmasından korktu. Bilimin, kaybetmemesi gereken hümanist yanı üzerinde dirençle durarak, görelilik kuramına karşı savaşma yolunu tutmasının nedeni de buydu.

BİLİMKURAMCISI a. Bilimkuramı uzmanı.

BİLİMKURAMI a. Bilimsel bilgiyi konu alan bilim dalı. (Eşanl. EPİSTEMOLOJİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Ruhbil. *Genetik bilimkuramı*, J. Piaget'ye göre, bilginin art arda gelen yapılarının bilimsel incelemesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bilimkuramı, genel olarak bilimin yöntemi üzerine değil, çeşitli bilimsel pratikler üzerine bir söylemdir. Bilimkuramı, bu bakımdan bilgikuramının karşıtıdır. Çünkü bilgikuramı, bilim üzerine söylemi, kendi başına bir bilim durumuna değil de, felsefenin ikincil bir dalı durumuna getirir ve böylece felsefenin, bilimlere egemen olması amacını güder.

Laurus-Giraudon

Bilim
Veronese'in olduğu sanılan alegorik resim
Güzel sanatlar müzesi, Lille

Bachelard'ın başlatıp, Cavaillès, Canguilhem ve Koyré'nin sürdürdükleri bilimsel bilimkuramı, tarihsel bir bilimkuramıdır. Brunschvicg, Duhem ve hele Meyerson'ın eski bilimkuramıyla bir ilgisi yoktur. Bilimsel bilimkuramı, bilimler tarihi ile bilimkuramı arasında bir temel birlik olduğu kanısındadır: Canguilhem'in bilimsel kavramların tarihini saptama ve bilimkuramsal bir bilimler tarihi hazırlama konusundaki araştırmalarının nedeni budur. Ama bilimsel bilimkuramı, bir bilimler tarihi de değildir; ve eğer "bilimler tarihi"nden olgucu bir irdeleme anlaşılırsa, ondan kesinlikle farklıdır: "Bilimler tarihçisinin düşüncelerini olgu olarak, bilimkuramcısının ise olguları düşünce olarak kabullenmesi gerekir. Kötü yorumlanmış bir olgu, tarihçi için yine de bir olgu olarak kalır. Bilimkuramcısına göre ise bir engel, bir karşı-düşünmedir" (Bachelard). *Bilimkuramsal kopukluk edimi, bilimkuramsal engel* gibi kavramları gün ışığına çıkaran da, tarihsel bilimkuramı oldu.

Bilimkuramı, Bachelard'dan bu yana, gelişmesini gitgide maddeci bir tavır takınarak sürdürdü. Doğa bilimlerinden başka alanlarla da ilgilenerek (örneğin Jean Toussaint Desanti'nin matematik bilimkuramı), dönüşümlere ve değişikliklere uğradı. Louis Althusser, bilimkuramsal yöntemi tarihsel maddeciliğe uygulayarak, Marx'ın görüşlerinin yol açtığı kopukluğu açığa çıkardı ve bilimkuramına yeni bir görev verdi: "Marx'tan önce, sürüp giden bilimkuramsal kopukluklar yoluyla, yalnızca iki büyük kıta bilimsel bilgiye açılmıştı: Yunanlılar'dan başlayarak Matematik kıtası (Thales ya da bu efsanevi adla adlandırılan kimseler tarafından) ile Fizik kıtası (Galilei ve izleyicileri tarafından). [...] Marx, *Feuerbach üzerine tezler*'de değindikten sonra, *Alman ideolojisi*'nde açıkladığı bilimkuramsal bir kopuklukla, yeni ve üçüncü bir kıtayı, Tarih kıtasını bilimsel bilgiye açtı" *(Lenin ve felsefe).* Tarih bilimine uygulanan kopukluk, artık bir sürü yanılgı ile bilimsel bilgi arasındaki kopukluk değil, ideolojik ile bilimsel bilgi arasındaki kopukluktur.

—Ruhbil. *Genetik bilimkuramı.* Piaget'ye göre, bilgilerin çeşitli alanlardaki evrimi, gitgide daha soyut ve daha genel bir kavramsallaştırmaya yönelir. Ona göre bilgi etkin bir süreçtir. Özne ile nesnenin etkileşiminden doğan bir inşadır. Genetik bilimkuramının çıkış noktası ise, düşünmenin önceli (temeli) olarak kavranan eylemdir: çünkü düşünme, eylemlerin bir işlemler sistemi halinde gitgide ilerleyen bir içselleşmesidir ve bu içselleşme de, ilkin bir tersinirsizlik ve bileşimsizlik aşamasından başlayarak, tersinir bir denge durumuna doğru gelişir. Bilgilerin temel gelişme süreci, çocukta olduğu gibi tarihte de, Piaget'nin *yansıtıcı soyutlama* adını verdiği süreçtir: her kavramlar sistemi, belirli bir düzeyde, bir yansıma (ve aynı zamanda

düşünüm) nesnesi olur ve bir sonraki düzey, bu kavramlar sistemini daha geniş bir eşgüdümler ağı içine sokarak, onu açıklayan yeni bir kavramlar sistemi hazırlar. Bu biçimde tanımlanan genetik bilimkuramı, tarihsel-eleştirel yöntem ile ruhgenetiksel yöntemin işbirliğinden doğan kendine özgü bir yöntem gerektirir. Gerçekten de, tarihsel-eleştirel yöntem, bir bilimin kullandığı kavramlar sisteminin, o bilimin tarihi boyunca geçirdiği evrimi inceleme olanağı sağlar. Ama ancak, tarihsel art arda gelişleri içinde ele alınan düşünme biçimlerini, yani bilginlerin iyice işlenmiş düşünce biçimlerini ele alabilir. Ruhgenetiksel yöntem ise, bireyin zihinsel gelişmesi boyunca düşüncenin oluşmasını araştırma olanağı sağlar. Bu yöntem bazı şaşırtıcı koşutluklar saptayabilir: 5 yaşındaki çocuğun bazı nedensellik yorumları, aristotelesçi açıklamaları anımsatır; ama, XIX. yy.'da yapıldığı gibi, çocuğun, gelişmesi boyunca, batılı insan düşüncesinin aşamalarını özetlediği konusunda önyargıya varmak olanağını asla vermez. Ruhgenetiksel yöntem temel uğrakları araştırırken, tarihsel-eleştirel yöntem bu uğrakların yöneldikleri denge durumunun ne olduğunu bilmek olanağını sağlar.

BİLİMKURAMSAL sıf. **1.** Bilimkuramına ilişkin.—**2.***Bilimkuramsal edim*,Bachelard'da bilimsel dehanın, bir bilimin gelişmesine beklenmedik ilerlemeler kazandıran atılımı. || *Bilimkuramsal kopukluk ve engel* → KOPUKLUK, ENGEL.

BİLİM-KURGU a. Kurgusal uzam-zamanlarda (çoğu kez gelecek zamanlarda) yer alan dünyalar, toplumlar ve canlılar yaratan ve böylece günümüzdekilerden bütünüyle farklı bilimler, teknikler ve koşullar ortaya koyan edebiyat ve sinema türü.

—ANSİKL. Ed. Bilim-kurgunun dört özgül teması vardır:

1. *Uzayın ele geçirilmesi:* yıldızlarda yolculuklar, savaşlar ve imparatorluklar; dünyadışı yaşamların ve uygarlıkların karşılaşması ya da başka yerlerden gelen canlıların, barışçıl karşılaşmalar sözkonusu değilse, dünyayı istila etmeleri. Işık hızının üstüne çıkmayı sağlayan olanaklar bilimsel varsayımlardan çok imgeleme dayanır (aşırıuzay). Bu görkemli çerçeve yazarların, bazen trajik bazen de kaba güldürü türünde dev westernler ya da gerçek destanlar yaratmalarını sağlamıştır.

2. *Zamana egemen olma:* H. G. Wells'ten bu yana, zaman içinde yolculuk yeni boyutlar kazandı: önceleri geçmişi ya da geleceği betimlemenin bir yolu olarak kullanılan bu tema, özerk bir biçim aldı; kimi zaman kozmik yolculukların bir ayrıntısı olarak kullanılırken, kimi zaman tarihsel gerekircilik üzerine düşsel bir deneyim olarak, kimi kez de "zamansal çelişkiler"den mantık, çoğu kez de mizah açısından yararlanmak amacıyla kullanıldı.

3. *Makineler ve bilgisayarlar.* İnsanın kendi yarattığı makinelerle ilişkisi (kas-makineler ile beyin-makineler), bilişim ve robot bilimiyle birlikte gelişen bilim-kurgu türünde uzun süredir ele alınmaktadır. Capek'in başkaldıran robotlarından, Asimov'un, mantıksal çelişkilerle boğuşan uslu robotlarına uzanan çizgide, tema düşselden ussala kaydı. Kimi durumlarda, robotların en iyi niyetleri bile insan için zararlı sonuçlar doğurabilmekte, böylece, insan mutluluk uğruna özgürlüğünü yitirebilmektedir. Kent tepeden tırnağa bilgisayarlaştırıldığında insanın daha iyi yaşamasına yardım edecek yerde, bireyi acımasızca ezme tehdidi gösterebilmektedir. Robot-insanları gerçek insanlardan nasıl ayırabiliriz? İlerde insanlar yıldızlara dağılınca, onun anısını koruyanlar, yalnızca dünyada kalan ve nerdeyse insanlaşmış robotlar mı olacaktır?

4. *Geleceğin insanı.* İçine elektronik devreler yerleştirilmiş bir insan *cyborg* durumuna gelir: üstün bir insan da olabilir böylece, bir uzay gemisinin yönetim gereklerine feda edilmiş güçsüz bir zavallı da. Bu tema çok verimli olmamıştır. Oysa *dönüşüme uğramış yaratık* teması çok verimli olmuştur: bu yaratıkların birtakım güçleri vardır (telepati, telekinezi gibi); bu güçleri nedeniyle sıradan insanların davranışlarından acı çeker, en sonunda insan türüne en büyük yararı sağlamak üzere bu yeteneklerini onlarla paylaşabilecek duruma gelirler. Başka durumlardaysa, insan ırkı ancak bu yaratıklar sayesinde bir atom felaketinden sağ çıkabilir. Kalıtımsal düzenlemeler konusuna gelince, bu durum H. G. Wells'in *Doktor Moreau'nun adası* (The island of Doctor Moreau, 1896) adlı yapıtından beri genellikle bir karabasanı andırmaktadır. Bir de klon oluşturma tekniği vardır: bir bireyin tek bir hücresinden yola çıkarak o bireyi bütünüyle yeniden yaratmak yöntemi. İlk durumdaki birey ile onun *klonları* arasındaki ve klonaların kendi aralarındaki ilişkiler parlak çeşitlemelere konu olmuştur.

Bilim-kurgu üretiminde gizil temalar da vardır; bunlar düşsel ve simgesel düzeyde ortaya çıkarak zamanımızın umutlarına, özellikle de ortak sıkıntılarına karşılık verirler. Bilim-kurgu bireysel ruhbilime pek az ilgi gösterir. Bilim-kurgu, yaşanılan dönemin gerçek bir öğesini belirleyip yalıtarak ve ondan birtakım mantıksal sonuçlar çıkararak, dörtnala giden nüfus artışını, bir avuç teknokrat tarafından yönetilen ve siyasi açıdan faşist, insanlık dışı toplumlar oluşturan aşırı kentleşmeyi, Dünya'nın atom bombası aracılığıyla intihar etmesini, geride kalanların yazgısını (*felaket-sonrası* romanları), bireyin ve değerlerin yabancılaşmasını, uyuşturucu madde ve gerçeğin gerçeksizliğini ele alır. Ayrıca insan ile dil arasındaki ilişkiyi konu edinir; çoğu kez de başka ahlaklar üzerine temellendirilmiş daha uyumlu uygarlıkları ve farklı yaratıklar arasında kurulmuş yeni ilişki olanaklarını ve sonunda bilgelikle ulaşabilmiş bir bilimi sözkonusu eder. Bilim-kurgu mitleri yeniden bulur ya da yaratır. Yarından ve başka yerlerden söz ederken, bizi gezegenimizin bugününe farklı bir biçimde bakmaya yöneltir.

• *Çağdaş bilim-kurgular* Amerikan kurgu-bilimi 1920'lerden başlayarak, halk arasında çok tutulan büyük bir atılım yaptı. Önceleri ucuz magazin dergilerinde ("pulps'lar") ve öykülerde ortaya çıktı, sonra Campbell gibi yayımcılar ve Asimov, Simak, Sturgeon, Pohl, Silverberg, Heinlein, Leiber, Williamson, Kuttner, Hamilton, kanadalı Van Vogt gibi yazarlarla altın dönemini yaşadı: bu, mizahı da yabana atmayan (F. Brown) biraz bilimci bir iyimserlik dönemiydi. İkinci kuşak edebiyata, bu arada hicve ve kaba güldürüye daha çok önem verdi, çoğu kez kötümser bir tutumu benimsedi (Ellison, [1967] Dick, Delany, Bester, Varley ve amerikan bilim-kurgusunun büyük yazarı Ursula le Guin). Amerikan bilim-kurgusu J. Verne ve Wells'ten çok, Swift ve Poe'nun mirasçısıdır. Günümüzde "bilimsel" bilim-kurguya ("hard science") dönüş eğilimi görülmektedir. İngiliz bilim-kurgusu, bir süre amerikan örneğini izledikten sonra, Moorcock ve New Worlds dergisiyle, 60'lı yıllardan başlayarak bu etkiden kurtuldu. En önemli ingiliz bilim-kurgu romancıları: Wyndham, Ballard, Aldiss, Brunner, Clarke, Watson, Priest, R. Cowper, zengin ingiliz anlatı geleneğinin çizgisini izlediler; ruhbilimsel, şiirsel, kimi zaman da, *"felaket-sonrası"* romanlarında bile, ütopyacı bir anlayışa yöneldiler. Fransız bilim-kurgusu J. H. Rosny, M. Renard, R. Messac ile kendi geleneğini sürdürdü. Az çok "amerikan" etkisi taşıyan bir dönemden sonra (Klein, Carsac), Curval, Goy, D. Walther, M. Jeury ile özgün duruma geldi ve Andrevon'un çevresinde, oldukça güçlü bir karşı-ütopyacı tutumu benimseyerek, çevrebilimin yanında, askeri-teknokratik diktatörlüklerin karşısında yer aldı. İtalya'da Buzzati ve Calvino yapıtlarında bilim-kurguya yer verdiler, Aldani ve Gilda Musa da bu türün temsilcisidirler. Rus bilim-kurgusu iki yönlü bir geleneğe sahiptir: Yefremov ile bilimsel ütopyacı bir çizgide, gogolcü hiciv anlayışını benimseyen Zamyatin, Zinovyev ve Strugatskiy ile de kötümser bir çizgide yer alır. Polonya'da, dünya bilim-kurgu edebiyatının en büyük yazarlarından biri, astrofizikçi ve filozof Stanisław Lem benzersiz yapıtlar ortaya koymuş, bazen büyük bir şiirsellikle, bazen sert bir hicivle ve güldürüde büyük bir söz ustalığıyla bütün temaları kullanmıştır.

• *Edebiyat alanında bilim-kurgu.* Modern bilim-kurgunun da öncüleri vardır ve edebiyat kadar eski olan türlerle kaynaşarak bütünleşir; folklor ve mitler alanındaki olağanüstü; ütopya (Platon'dan T. More ve Fourier'ye); hiciv (Lukianos'tan Rabelais, Swift, Butler'e); XVIII. yy.'ın "olağandışı yolculukları" (özellikle Restif de la Bretonne); önceleme (L. S. Mercier'den J. Verne ve H. G. Wells'e). Her bilim-kurgu anlatısının, dört temel noktaya ayrılmış bir edebiyat alanının bir kesiminde yer aldığı söylenebilir: kuzeyde insancıl ve iyimser ütopya; güneyde zaman zaman umutsuz bir hiciv (ütopya-dışı ya da karşı-ütopya); doğuda ussallık, düşünsellik, gerçeğe dayanma (deneysel gerçekliği öğelerine ayırma ve sonuç çıkarma, mesel ya da alegori gibi simgesel boyut); batıda arı düşlem, gerçekdışıcılık, fantezi (fancy), düşsellik ve olağandışılık. Bu durumda bilim-kurgu kimi zaman nerdeyse düşsel bir tarzda dile gelir. Her bilim-kurgu öyküsü, belirli ölçülerde bu değişik öğelerden yararlanır, bunları kendi iç mantığıyla kaynaştırır.

Bilimler akademisi *(Amerikan ulusal)* [amerikanca *National Academy of Sciences*], 1863'te kurulan ve merkezi Washington'da olan kurum. İçtüzüklere göre, Akademi, Avrupa bilim kurumları geleneği içinde onursal bir rol oynar ve hükümete bilimsel danışmanlık yapar. Bu amaçla 1916'da, hükümetin isteği üzerine, çağımızın büyük bilim ve insan sorunları üzerinde araştırma yapan Ulusal araştırma konseyi'ni (National research Council) kurmuştur. 1 300 dolayında üyesi bulunan Akademi, matematik, fizik-kimya bilimleri, biyoloji, tıp bilimi, yer bilimleri, insan bilimleri ve toplumsal bilimler alanlarını kapsayan 23 bölüme ayrılır. Bu akademiye bağlı iki kurum vardır: 1964'te kurulan Ulusal mühendislik akademisi (National Academy of Engineering) ve 1970'te kurulan Tıp enstitüsü (Institute of Medicine).

Bilimler akademisi (Berlin). Leibniz'in teşvikiyle Friedrich I tarafından 1700 yılında kurulan Berlin *Bilimler kurumu*, Friedrich II döneminde (1743) *Prusya bilim ve edebiyat krallık akademisi* adını aldı. Başkanı fransız Maupertuis idi. Çalışma raporları, 1746-1804 arasında fransızca olarak kaleme alındı. Berlin akademisi, Almanya'da alman biliminin gelişmesinde önemli bir rol oynadı, eski yunan ve latin yazıtlarının tümüyle derlenmesi *(Corpus)* gibi dev çalışmalara girişti, Pertz'in başlattığı *Monumenta Germaniae*'nin yayımını yönetti. 1946'da Alman Demokratik Cumhuriyeti hükümetince, SSCB Bilimler akademisi örnek alınarak yeniden düzenlendi. *Alman Demokratik Cumhuriyeti bilimler akademisi* adını alan kurum, çalışmalarını bilimsel araştırmanın bütün dallarına yaydı. 1990'da iki Almanya'nın birleşmesinden sonra tekrar eski adını aldı.

Bilimler akademisi (Çin). 1949'da Pekin'de, Academia Sinica (1928'de kuruldu) ile Pekin akademisi'nin (1929'da kuruldu) birleşmesinden doğdu. 50'li yılların sonuna kadar Çin bilimsel sisteminin temel yönetim organı olarak kaldı. Sonra bu görev bir hükümet kuruluşuna devredildi. Bugünkü Bilimler ve teknikler komisyonu olan bu kuruluşun başkanı, Akademi'nin de başkanıdır.

Akademi en önemli araştırmacı yetiştir-

me örgütüdür. Her şeyden önce de, yönetimi altındaki kırk kadar enstitünün aracılığıyla, temel bilimsel çalışmaları geliştirmekle görevlidir. 1977'de sosyal bilimler bölümünden ayrılarak Çin Sosyal bilimler akademisi'ne dönüştürülmesinden bu yana, akademi yalnızca fen ve doğa bilimleriyle uğraşır.

Bilimler akademisi (Rusya). Büyük Petro tarafından 1725'te kurulan Petersburg Bilimler akademisi, Fransa'nın o dönemdeki dört büyük akademisine denk düşecek biçimde bölümlere ayrılmıştı ve başlangıçta 15 üyesi vardı. Sırasıyla Lomonosov, Ostrogradskiy, Çebıyşev, Butlerov ve daha başkaları bu üyeler arasında yer aldı. Ancak Lobaçevskiy ve Mendeleyev dışarıda bırakıldılar. 1917-1991 arası SSCB Bilimler akademisi adını taşıyan kurumun üye sayısı bugün 200'ü aşmaktadır. 1963'te gerçekleştirilen yeni bir düzenlemeyle daha da güçlendirilmiş ve bilimsel araştırmalar arasında eşgüdüm sağlayan başlıca organ durumuna gelmiş olan kuruluş, doğrudan doğruya Rusya Bakanlar kurulu'na bağlıdır. Rusya Bilimler akademisi, günümüzde, 260'ın üstünde bilim kurumunun çalışmalarını yönetmekte, 11 bilim derneğini denetlemektedir. 5 dala ayrılmıştır (fizik, matematik ve teknik bilimler, kimya ve biyoloji bilimleri, yer bilimleri, sosyal bilimler), ayrıca bir de Sibirya bölümü vardır.

Bilimler Akademisi sıradağları → AKADEMİ dağları.

Bilimler ve sanatlar üzerine konuşma *(Discours sur les sciences et les arts),* Jean-Jacques Rousseau'nun, Dijon akademisi'nin yarışma sorusuna olumsuz cevap verdiği yapıt (1750). Akademinin sorusu şuydu: "Bilimlerin ve sanatların kurulması, törelerin arınmasına yol açmış mıdır?" Rousseau cevap olarak, uygarlığın yozlaşmaya yol açtığını, olguların da bunu kanıtladığını ileri sürdü ve örnek olarak XVIII. yüzyıl toplumunu, Mısır'ı, eski Yunanistan'ı ve Roma'yı gösterdi. Buna karşılık Persler, İskitler, Germenler ve Isparta, edebiyatın ve bilimlerin ilerlemesine ve üretilmesine düşman oldukları için, güçlüydüler.

Rousseau, bu tezi pekiştiren olguları bir bir sayar. Ona göre, her bilim ve her sanat, bir kötülükten doğmuştur. Gökbilimin temelinde boşinançlar, güzel konuşma sanatının temelinde hırs ve yalan, geometrinin temelinde pintilik, fiziğin temelinde merak vardır ve bunların hepsi de gururun ürünleridir. Bilimler ve sanatlar tembelliği körükler ve bunlarla ilgilenmemiz, bizi gerçekten uzaklaştırır. Ama ilkel kültürsüzlüğü edinmek olanaksız ve özlenmeyen bir şeydir. Bundan ötürü, dehaları desteklemek gerekir. Ama "gerçek felsefe", vicdanın sesini dinlersek gerçekleşecektir.

Dijon akademisi Rousseau'ya ödül vererek, görüşünü tutkuyla savunan bir insanın güçlü yeteneğini ödüllendirmiş oldu. Voltaire ve Ansiklopedicilerin aklın "ışığına" olan inancını sarsan bu ters görüş, yazarının daha sonraki tüm düşünce yaşamını belli bir doğrultuya soktu.

BİLİMLEŞTİRİCİLİK a. XIX. yy.'ın sonunda ortaya çıkan ve bilimin bize nesnelerin gizli iç doğasını öğrettiğini ve insan aklının bütün gereksinimlerini gidermeye yettiğini ileri süren felsefi tutum. (Bu görüş, olguculuğun [pozitivizmin] bir türüdür.)

BİLİMSEL sıf. **1.** EDEBİ'ye karşıt olarak bilime ilişkin: *Bilimsel araştırma. Önemli bir bilimsel buluş.* **—2.** Bilgi alanında, kesinlik, nesnellik, titizlik gibi bilimin belirleyici özelliklerini taşıyan şey için kullanılır: *Bilimsel bir anket hazırlamak. Bilimsel bir yaklaşım, tutum. Bilimsel gerçeklik.* **—3.** Bilgi edinmek amacıyla bilim adamlarınca sürdürülen girişim: *Ağrı dağına düzenlenen bilimsel gezi. Bilimsel bir kongre.*

—Bilkur. *Bilimsel olgu,* bir bilimin, bir bilimsel kuramın oluşturduğu konu.

—Dilbil. Tarihsel dilbilimde, *halk kullanımı*'na karşıt olarak, sesçil bir evrimden değil, dolaysız bir aktarımdan kaynaklanan biçim için kullanılır.

Bilimsel birlikler konseyi (uluslararası), sayıları bugün yirmiyi bulan bütün büyük uluslararası bilimsel birliklerin federasyonu; 70 üyeye ülkenin bilimin çeşitli dallarına ve uygulamalarına yönelik çabaları arasında eşgüdüm sağlamak amacındadır. 1919'da kurulan ve merkezi Brüksel'de bulunan Uluslararası araştırmalar konseyi, benzer yapılara sahip olan ve çeşitli ortak kurallar benimseyen belli sayıda büyük uluslararası birlikler kurulmasını amaçlıyordu. Bu örgüt 1926'da yerini genel sekreteryası 1972'den beri Paris'te bulunan Uluslararası bilimsel topluluklar konseyi'ne bıraktı. Federasyonu oluşturan birlikler, her ülkenin ilke olarak (Bilimler) Akademi'siyle katıldığı hükümetler-dışı bir örgüttür.

Bilimsel ve teknik araştırma kurumu (Türkiye) → TÜBİTAK

BİLİMSELLİK a. Bilimsel olma durumu.

BİLİMSİZ sıf., be. Bilimden yoksun; bilim olmadan.

BİLİNCH ya da **VİLİNCH** (İndalecio BİZCARRONDO, — denir), bask şair (San Sebastián 1831 - *ay. y.* 1876). Aşk ve yergi şiirleri yazdı.

BİLİNÇ a. **1.** Kişinin kendi varlığına ya da dış dünyaya ilişkin doğrudan edindiği sezgisel ve düşünsel bilgi; şuur: *Bir süre baygın kaldıktan sonra bilinci yavaş yavaş yerine geldi. Bilincini yitirmek.* (Bk. *ansikl.* böl. Fels.). **—2.** Bir şeyin varlığına, gerçekliğine ilişkin zihinde açık seçik beliren temel düşünce: *Tarih bilincinden yoksun bir kimse. Sınıf bilincine ulaşmak.* **—3.** *Bilinci yerinde,* tüm anlama, algılama, tanıma yetisi etkin durumda olan kimse için kullanılır; aklı başında: *Yaralının bilinci yerinde değil, sizi duyamaz.* ‖ *Bir şeyin bilincinde olmak,* o şeyin varlığına ya da gerçekliğine ilişkin tam ve açık bir bilgi edinmiş olmak: *Haklı olduğunun bilincinde. Zamanın akıp geçtiğinin bilincinde olmak.* ‖ *Bir şeyin bilincine varmak,* onu anlayıp kavramak, algılamak, onun ayrımına varmak: *Bazı olayların bilincine varmakta geç kalıyoruz.*

—Ed. *Bilinç akımı (stream of consciousness),* E. Dujardin tarafından başlatılıp (*Les lauriers sont coupés,* 1888), Joyce (*Ulysse,* 1922), V. Woolf (*The waves,* 1931), Faulkner, vb. tarafından sürdürülen ve daha çok romanda kullanılan edebiyat tekniği. (Metinde, bilincin bütün öğelerinin [algılar, fikirler, hayaller, arzular, duygular], aralarında herhangi bir aşamalanma gözetilmeksizin, karışık olarak bir arada verilmesine çalışılır. "Bergson'cu" olarak görülen bu iç monolog, geleneksel ruh çözümlemelerini bir yana atarak ruh dünyasını bütünlüğü içinde aktarmak kaygısında olan bir psikolojik yenigerçekçilik aracı olarak kullanıldı.)

—Fels. *Sınıf bilinci,* marxçılara göre, bir kimsenin, bir sınıfa karşıt olarak, belirli bir toplumsal sınıfa bağlı olduğunu bilmesini sağlayan ideolojik tasarımların (eğitim, kültür) ve toplumsal davranışların (meslek yaşamı, siyasal yaşam, vb.) tümü. ‖ *Herhangi bir şeyin bilinci,* Husserl'in ve Sartre'ın görüngübilimine göre, zihindeki düşünce nesnesinin, imgenin, düşüncenin kendisinden hiçbir biçimde ayırt edilememesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kendinin bilinci,* Hegel'de, bilmenin bir uğrağı. Bu uğrakta birey, düşünce yoluyla kendini, kendinde içerilmiş olarak kavrar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Giz. bil. *Evren bilinci,* hem insanda, hem hayvanda bulunan olağan bilinçle insana özgü düşünümlü bilinçten başka, ermişler ve tasavvufçularca erişilen üçüncü bir bilinç türü. Tam bir zihin açıklığıyla yaşanan evrensel yaşamın oluşturduğu bu tür bilinçte, tanrı Evren'e, Evren'de Tanrı'ya dönüşür. (Bu deyim, kanadalı R. M. Bucke'ın 1901'de ortaya attığı "cosmio consciousness" deyiminin çevirisidir.)

—Psik. ve Ruhbil. Özneye, kendi kişilik yapısına ve kendini geleceğe yansıtmasına göre, güncel deneyimini çözümleme olanağı sağlayan bireşim işlevi. ‖ *Bilinç bozuklukları,* öznenin kendisine ve somut varlığına ilişkin algı ve/ya da dikkat düzensizliğini içeren rahatsızlıkların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psikan. Ruhsal aygıtın, bilinçdışının ve önbilincin yanı sıra algı-bilinç kesimini kapsayan bölümü.

—Topbil. *Kolektif bilinç,* Durkheim ve izleyicilerine göre, bir topluluk üyelerinin ortaklaşa benimsedikleri inanç ve duyguların tümü.

—ANSİKL. Fels. Hegel'de bilinç (Bewußtsein) dolaysız bilme yetisi bakımından ele alınan somut insanı; insansal ve ruhsal anlam taşıyan dünya deneyimini gerçekleştiren şey olarak insanı belirten bir terimdir: ilk başlığı *Wissenschaft von der Erfahrung des Bewußtseins* (Bilinç deneyinin bilimi) olan Phänomenologie des Geistes'te (Tinin fenomenolojisi) Hegel şöyle yazar: "Bilinç, bağıntılı olduğu şeyi kendinden ayırt eder ve aynı zamanda ona ilişkilidir. Başka bir deyişle, *bilinç için* bir şeyin var olması sözkonusudur ve bu ilişki ediminin ya da bir *bilinç için* bir şeyin varlığının belirlenmiş yanı, *bilme*'dir" (*Phänomenologie des Geistes,*" "Einleitung"). Bu birlik ve ikilik durumu, bilginin "ölçülüp biçilme"sini zorunlu kılar; ama bu karşılaştırmanın (ölçmenin), bilme içinde yapılması gerekir; çünkü "bilinç kendi ölçüsünü kendinde taşır; bunun için, bu konuda yapılacak araştırma, bilincin kendi kendisiyle karşılaştırılması olacaktır" *(ay.ypt.).*

Felsefede maddeci düşünceyi benimseyen marxçılara göre gerçek, bilinçten bağımsızdır; nesnel gerçek varlık ve toplumsal varlık, bireyin bilincine bağlı değildir. Nitekim Marx'a göre, "yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır" (*Alman ideolojisi* [Deutsche Ideologie]). Bununla birlikte, marxçı felsefe, bir yana varlığı, öbür yana bilinci koyan yeni bir ikicilik olarak görülemez. Varlığın bilinçten bağımsızlığı, tersi de sözkonusu olan bir bağımsızlık değildir. Yani bilinç, varlıktan bağımsız değildir. Nihayet, bilinç biçimleri, özgül birtakım sonuçlardır ve kendilerini meydana getiren koşullara indirgenemezler.

Nietzsche'ye göre, anlaşılması gereken temel nokta şudur: bilinç, "iç dünyamızı oluşturmak şöyle dursun, onun ancak özel (belki de hastalıklı) bir durumudur." "Yaşam, bilinç denen bu aynada kendine bir kez bile bakmadan pekâlâ akıp geçebilir" (*Die fröhliche Wissenschaft* [Neşeli bilim]). Ayrıca bilinç, yalnız parçasal olmakla kalmaz, aynı zamanda yan tutucu ve aldatıcıdır da; çünkü "ona ulaşan hiçbir şey yoktur ki, daha önce tamamen değiştirilmemiş, şematikleştirilmemiş ve yorumdan geçirilmemiş olsun" *Wille zur Macht* [Güçlü olma istenci]). Nietzsche'nin gözünde batı metafiziğinin asıl yanılgısı, bilince hak etmediği ölçüde değer vermesidir: "Bilinci hayatın ölçüsü, en yüce değeri olarak alıyoruz, oysa o bir araçtan, yaşam denen bütünün bir ayrıntısından başka şey değildir: bizimkisi, parçayı bütün yerine alan yanılgılı bir görüştür" *(ay.ypt.)*

Bergson, *Essais sur les données immédiates de la conscience*'da (Bilincin doğrudan verileri) bilinci, birbirinden ayrı ve birbirini izleyen ruh hallerinden oluşan "yüzeysel bilinç" ve hiçbir şekilde niceleştirmeye, belirlemeye ve dolayısıyla bilimsel yaklaşıma gelmeyen "dikkatli bilinç" olarak ikiye ayırır.

Husserl, bilinçle ilgili üç ayrı kavram ortaya koyar: deneysel (ampirik) beni oluş-

turan öğelerin bütünü, yani "ruhsal *yaşantıların* dokusu' olarak bilinç; "bu ruhsal yaşantıların *iç algılanması*" olarak bilinç; "her türlü 'ruhsal edim' ya da *yönelimsel* yaşantıya verilen kapsayıcı ad olarak" bilinç (Logische Untersuchungen [Mantık araştırmaları] 5, 1, 1). Husserl'in özgün yanı, bilinci aşan ve çeşitli ruhsal yaşantılara dışarıdan birlik veren (Kant' ın dediği anlamda: "*Düşünüyorum*"un benim bütün tasarımlarıma eşlik edebilmesi gerekir") bir ben anlayışını reddetmesindedir. Husserl'e göre, "açıkça anlaşılacağı gibi ben, çeşitli yaşantılar üstünde yer alan özgül bir şey olmayıp, bu yaşantılar arasındaki bağlılığın meydana getirdiği birlikle aynı şeydir" *(ay. ypt.)*. Husserl'in felsefeye getirdiği en önemli yenilik, geliştirdiği dinamik bilinç anlayışında aranmalıdır: "Bilinç ve dünya eşzamanlı verilerdir: özü bakımından bilincin dışında olan dünya, yine özü bakımından ona bağlıdır." Husserl, bilinci hiçbir fiziksel görüntünün –belki bir çatlayıp açılmanın hızlı ve karanlık görüntüsü dışında– dile getiremeyeceği ve hiçbir şeye indirgenemeyecek bir olgu olarak görür. Bilmek, "belli bir yöne çatlayıp açılmadır" (Sartre, *Situations* [Konumlar], 1). Böylece, Husserl' in "her bilinç, bir şeyin bilincidir" sözü, eğer bilinç kendi kendisini kavramaya, kendi kendisiyle örtüşmeye kalkışacak olursa, kapıları hemen kapanır ve yok oluverir, anlamına gelir. Bilinç için, bu kendisinden başka bir şeyin bilinci olarak var olmak zorunluluğuna Husserl, *yönelmişlik* adını verir *(ay. ypt.)*.

• *Kendinin bilinci*. Hegel'de kendinin bilinci (*Selbstbewußtsein)*, bilmenin öteki yanıyla, bilincin bir dış nesneyi kavramaya yönelik yanını bir araya getirir. Bu iki boyutun birliği, akıldır. "Bilincin içinde taşıdığı gerçek, *kendinin bilinci*'dir ve bu sonraki bilinç, öncekinin temelidir; öyle ki, varoluşta, bir öteki nesneye ilişkin her bilinç, bir kendinin bilincidir; ben, nesneyi kendi nesnem olarak bilirim (o, benim kendi tasarımımdır), dolayısıyla, onda, kendimi tanıyıp bilirim" (*Enzyklopädie*, 424). Ama, "kendinin bilinci, kendi belirlenimlerinin aynı zamanda nesnel belirlenimler olduğuna, kendi düşüncelerinin olduğu kadar eşyanın özünün de belirlenimleri olduğuna ilişkin kesinliğe vardığı zaman, akıl halini alır" (*ay.ypt.*, 439).

Zehra Bilir
Gelişim arşivi

—Psik. Bilinç kavramının belirsizliği, bilinç bozuklukları denen ruhsal bozuklukların tutarsız çeşitliliğini açıklar. Nitekim H. Ey, bütün zihin patolojisini, bilinç alanının az ya da çok derinden yıkıma uğraması olarak görür. Pierre Janet'ye göreyse, nevrozların temel belirtisi, bilinç alanının daralması adını verdiği bir başlangıç bozukluğunun sonucudur.

Ama genel olarak, iki çeşit bilinç bozukluğu ayırt edilir: 1) dikkatin (nörobiyologların uyku-uyanıklık adını verdikleri sistemin düzenidir) niceliksel bir bozukluğa uğradığı haller: uyku bozuklukları, hipnoz, bilinç kararması, düşünme hantallığı, uyuşukluk, koma, bayılmalar, sarhoşluk, sara nöbetleri, zihin bulanıklığı, vb. gibi; 2) özellikle ruhgenetiksel nitelik taşıyan ve temel klinik görüntülerinden biri de bilinç bozukluğu olan haller: hezeyan nöbetleri, süreğen psikozların verimlilik anları ya da patolojik zihin yapısına sahip bazı kişilerde görülen paroksistik haller (kişilik kaybı ve özellikle histerinin karartılı ve ikincil halleri).

BİLİNÇALTI sıf. Ruhbil. Öznenin bilincinde olmadığı, ama davranışını etkileyen bir ruhsal duruma denir.
—Reklamc. *Bilinçaltı reklam*, algılama eşiğinin altında yer alan bazı öğeleriyle tüketicinin bilinçdışını hedef tutan reklam mesajı.

◆ a. **1.** Bilinçaltı ruhsal durumların tümü. (Başta P. Janet olmak üzere, XX. yy. başında bazı ruhbilimciler tarafından kullanılan bu kavram, anlamı çok belirsiz olduğu için, psikanalizciler tarafından bir yana atıldı.) **—2.** En zayıf dikkatlilik durumu.

BİLİNÇDIŞI a. Bilinçten kaçan ruhsal olguların tümü.
—Psikan. Freud'un birinci topiğindeki üç ruhsal öğeden biri. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kolektif bilinçdışı*, C.G. Jung'a göre, bütün insanlarda özdeş, zaman ve mekândan bağımsız ve insanlığın binyıllık deneyimlerinin katmanlaşması olan bilinçdışı. (Kolektif bilinçdışı, her türlü yaratıcılığın kökeninde ilkörnekler aracılığıyla kendini gösterir.) ‖ *Etnik bilinçdışı*, G. Devereux' ye göre, bir etnik grubun bütün üyelerinde bir olan ve kültürel baskılarla bastırılmış içeriklerden oluşan bilinçdışı bölümü. ‖ *İdyosenkrazik bilinçdışı*, G. Devereux' ye göre, içeriğini bireyin geçirdiği özgül travmaların oluşturduğu bilinçdışı. ‖ *Kişisel bilinçdışı*, C.G. Jung'ta, freudcu kuramın bilinçdışı anlayışına denk düşen bilinçdışı bölümü. (Kişisel bilinçdışı, rüyalarda gölge-kişi aracılığıyla kendini gösterir.) ‖ *Makinesel bilinçdışı*, G. Deleuze ile F. Guattari'ye göre, imgeler ve sözcüklerle, ayrıca bilinçdışını, bu imge ve sözcükleri üretmeye ve yeniden üretmeye götüren her türlü mekanizmayla dolu bilinçdışı.
—ANSİKL. Bilinçdışı kavramı, freudcu bir buluş olmamakla birlikte, bu kavrama bütün önemini S. Freud kazandırmıştır. Freud, bu kavramı, öznenin yaşamındaki cinsel travma olayları ile, bu olaylardan doğan kabullenilmez cinsel tasarımların bastırılmasından kaynaklanan sonuçlar arasındaki bağı, ruhsal belirlenimcilik ilkesine uygun olarak açıklamak için bir varsayım olarak kullanmış ve bu sonuçların hastalık belirtilerinde kendini gösterdiğini ileri sürmüştü. Freud'un, araştırmalarının başında karşısına çıkan rüyalar, eksik edimler ve nevroz belirtileri, bu bilinçdışı düzeyin varlığını gösteriyordu: gün ışığına çıkarılan bilinçdışı, bu bilinçdışının işleyişini belirleyen bastırımdan ayrılamazdı. Bastırılmış istekler, bilinç düzeyine çıkmamakla birlikte, bilinçdışında varolmaktan da geri kalmıyor ve orada dinamizmlerinden hiçbir şey yitirmiyorlardı. Ama Freud, 1915'te *Metapsychologie* adlı yapıtında, "bastırılmışın, bir bilinçdışı bölümünden başka şey olmadığını" da belirtiyordu.

Freud, bilinçdışı ve bilinçli ruhsal edimlerden başka, bir süre bilinçdışı olan, ama bilinçli olmaya eğilim de gösteren ve önbilinç sistemini meydana getiren ruhsal edimleri, ayrı bir öbek olarak ele aldı. Demek ki Freud, ilk dönemde, ruhsallık (ruhsal aygıt) içinde üç sistem ayırt ediyordu: bilinçdışı, önbilinç ve bilinç. Bu ayırt etmeye, birinci *topik* adı verildi; bunun nedeni de, herhangi bir ruhsal edimin ya da çeşitli eğilimler arasındaki bir çatışmanın, hangi sistem içinde ya da hangi sistemler arasında yer alabildiğini saptama olanağını vermesiydi. Soyut bir ayrım olan bu topiğin, anatomik bir yerlendirmeyle hiçbir ilişkisi yoktu.

Önbilinç-bilinç dizgesi, bir takım dirençler aracıyla, bastırılmışın bilinç düzeyine çıkmasını etkin olarak engelliyordu. Bilinçdışı, bir istekler deposuydu ve birbiriyle bağdaşmaz istekler, burada yan yana bulunabiliyordu. Freud şöyle yazıyordu: "Bu sistemde ne yadsıma, ne kuşkulanma, ne de kesinlik bakımından derecelenme vardır." Bir istek, kendi enerjisinin bir bölümünü bir başka isteğe aktarabilirdi *(yer değiştirme)*; birçok isteğin enerjisi ise, bir tek istekte toplanabilirdi *(yoğunlaşım)*. Kendini yoğunlaşım ya da yer değiştirme olanağıyla gösteren bu hareketlilik, Freud' un *birincil süreç* adını verdiği şeyin belirtici özelliğiydi; bu işleyiş, rüyada açıkça görünüyordu. Önbilinç-bilinç sistemi ise, bir doyumun ertelenmesini sağlayan ikincil süreçlere boyun eğiyordu. Bilinçdışı, zaman (bilinçdışı istekler zamanın akışıyla bir değişikliğe uğramıyorlardı) ya da dış gerçeklik diye bir şey tanımıyordu. Zamanı ve dış gerçekliği işin içine sokan, bilinç-önbilinç sistemiydi. Bilinçdışının yalnızca *haz ilkesine* —yani sonraki sonuçları ne olursa olsun, bir dürtünün hemen doyuma ulaştırılmasına— boyun eğmesine karşın, önbilinç-bilinç sistemi, *gerçeklik ilkesi* ile belirginleşiyordu. Bu sistem, bir dürtünün doyumunu erteleyebiliyor ya da ereğini dış gerçekliği göz önüne alarak uyarlayabiliyordu.

J. Lacan'ın önerdiği Freud'a dönüş, onu, bilinçdışı kavramının yeni bir biçimselleştirilmesine götürdü. Lacan, düşüncesini şöyle açıkladı: "Bilinçdışı, dil gibi yapılanmıştır." Yani özneyi kuran öğeler olan göstergelerin tutarlı bir art arda gelişiyle işler. Lacan'ın yapıtlarında, freudcu yoğunlaşım eğretileme, yer değiştirme de düzdeğişmece oldu.

BİLİNÇLENDİRİLMEK → BİLİNÇLENMEK.

BİLİNÇLENDİRME a. Topbil. Bir kimsenin, bir şeyin bilincine varmasını sağlama.
—ANSİKL. Bilinçlendirme, aslında, okuma -yazma bilinmeyen bir ortamda kullanılan belli bir pedagoji tekniğidir. Özellikle bazı üçüncü dünya ülkelerinde, okuma -yazma öğretiminde kullanılan bu teknik, pedagogun toplumsal ve ekonomik durum irdelemesi yaptırmasına dayanır. Bu görüşü benimseyenlere (aralarında brezilyalı Paulo Freire'yi saymak gerekir) göre bilinçlendirme, böylece, etkili bir okuma-yazma öğrenimini olanaklı —gündelik yaşama dayandırıldığı için— kıldığı gibi, kişinin kendi sömürülme durumu konusunda, kendiliğinden edinebileceği bilince oranla daha güçlü bir bilinç edinmesini de sağlar.

BİLİNÇLENDİRMEK → BİLİNÇLENMEK.

BİLİNÇLENMEK gçz. f. Bir kimse, bir topluluk sözkonusuysa, kendini ve dış dünyayı bilinçle algılar, kavrar, yargılar duruma gelmek.

◆ **bilinçlendirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir topluluğu bilinçlendirmek*, onların bilinçlenmesini sağlamak: *Halkı bilinçlendirmek. Bu olay hepimizi bilinçlendirdi.*

◆ **bilinçlendirilmek** edilg. f. Bilinçli duruma getirilmek.

BİLİNÇLİ sıf. **1.** Kendini ve dış dünyayı bilinçle algılayan, neyi niçin yaptığını bilen kimse, topluluk için kullanılır: *Bilinçli bir insan haklarını bilir ve savunur. Bilinçli bir halk.* **—2.** Bu biçimde yapılan eylem, düzenlenen şey ya da bilerek, isteyerek, bile bile yapılan eylem için kullanılır: *Bilinçli bir seçim. Bilinçli bir kampanya. Duygusal değil, bilinçli bir yaklaşım.*
—Psikan. Belli bir anda bilincin kapsadığı bir ruhsal içerik için kullanılır.

BİLİNÇLİLİK a. Bilinçli olma durumu.

BİLİNÇSİZ sıf. **1.** Bilinçlenmemiş ya da bilinçlendirilmemiş, bilinçli olmayan kimse, topluluk için kullanılır: *Bilinçsiz bir adam. Bilinçsiz bir halk.* **—2.** Bilinçle, yeteri kadar düşünülerek yapılmamış eylem için kullanılır: *Bilinçsiz bir karar. Bilinçsiz bir seçim.*

BİLİNÇSİZLİK a. Bilinçsiz olma durumu.

BİLİNEBİLİR sıf. Fels. Bilinebilen.

BİLİNEBİLİRLİK a. Fels. Bilinebilen şeyin niteliği.

BİLİNEMEZCİ sıf. Bilinemezciliğe ilişkin.

◆ sıf. ve a.. Bilinemezciliğin yandaşı olan kimse.

BİLİNEMEZCİLİK a. İnsan zihninin mutlağı kavramasının olanaksızlığını ileri süren; şeylerin öz doğası, kökeni ve geleceği konusunda hiçbir bilgimiz olmayacağını savunan felsefe öğretisi.

BİLİNİT a. (fr. *bilinite*). Miner. Hidratlı doğal demir sülfat.

BİLİNMEK → BİLMEK.

BİLİNMEYEN a. Ceb. Denklemlerde ya da eşitsizliklerde değişkene ya da değişkenlere verilen ad.

Bilinmeyen şaheser (*Le Chef -d'oeuvre inconnu*), H. de Balzac'ın *Etudes philisophiques*'de yer alan hikâyesi (1831). Ressamı tarafından uzun süre halktan gizlenen bir tablonun, anlamsız çizgilerden oluştuğu anlaşılır. Hikâye, olağandışı hayallerle sanatın güçlükleri üzerine düşüncelerin bir karışımıdır.

BİLİNMEZ sıf. Bilinmeyen, belli olmayan şey için kullanılır; meçhul: *Hangi bilinmez duygu onu böyle konuşturuyor?*

BİLİNMEZLİK a. Bilinmez olma durumu.

BİLİNSKİ (Leon), polonyalı devlet adamı (Zaleszczyki, Galiçya, 1846 - Viyana 1923). Siyasi iktisat profesörü, Viyana'da Reichsrat'ta milletvekili (1883), Badeni kabinesinde maliye bakanı (1895 - 1897), Avusturya-Macaristan bankası guvernörü (1901). Avusturya'ya bağlılık konusunda, polonyalı siyaset adamları arasında belirleyici bir rol oynadı. Paderewski kabinesinde Polonya maliye bakanlığı yaptı (1919).

BİLİR sıf. "Bilmek" fiilinin geniş zaman sıfatfiil biçimi; "anlayan" anlamında kimi birleşik sıfatların oluşumunda yer alır: *Değerbilir, iyilikbilir.*

■ **BİLİR** (Zehra), türk halk müziği sanatçısı (Arapkir, Malatya, 1913). Kanuni Artaki Candan'dan nota, usul ve solfej dersleri aldı (1939 - 1944). Saadettin Arel'in derslerine katıldı. İstanbul, Ankara ve İzmir radyolarında söyledi. Yerel gıysileri ve ağız özellikleriyle okuduğu türkülerle geniş ilgi gördü.

BİLİRKİŞİ a. Özel bilgi ve uzmanlık gerektiren bir konuda görüş bildirmek üzere görevlendirilen kimse: *Kazayla ilgili bilirkişi raporu geldi.*
—Huk. Bir davada, hukuk dışında kalan ve yargıcın bilmediği özel ve teknik bilgiyi gerektiren konularda görüşüne başvurulan kişi. (Eşanl. EHLİVUKUF) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Bilirkişi raporu,* bilirkişinin oy ve görüşlerini içeren yazı. (Bilirkişi raporunun, tarafların ad ve soyadlarını, bilirkişinin çözmekle görevlendirildiği konuyu, inceleme konusu yapılan maddi olayları, gerekçeyi, sonucu, bilirkişiler arasında görüş ayrılığı varsa bunun nedenini, düzenlendiği tarihi ve bilirkişilerin imzalarını taşıması gerekir.) ‖ *Resmi bilirkişi,* belirli konularda bilirkişilik yapacakları yasayla belirtilmiş kişiler. (Adli tıp kurumu, Yüksek sağlık şurası vb.)
—ANSİKL. Huk. Ceza ve hukuk yargılama yasalarına göre bilirkişiye başvurma ve üçten çok olmamak üzere sayısını saptama yetkisi yargıca aittir. Yargıç, bu yetkisini, kendiliğinden ya da taraflardan birinin istemi üzerine kullanır. Ceza yargılama usulü yasası, hazırlık soruşturmasında gecikmede sakınca bulunan durumlarda C. savcısının da bilirkişiye başvurabileceğini öngörmüştür. İlke olarak bilirkişiye başvurma zorunluğu yoktur. Ancak yasalar bazı konularda bilirkişiye başvurmayı zorunlu sayar. Örneğin akıl hastalığının bilirkişi raporuyla saptanması zorunludur. Yargıcın, mesleği nedeniyle bilmek zorunda olduğu hukuki sorunlar için bilirkişiye başvurulamaz. Bilirkişinin tarafsız olması gerekir. Bu nedenle, yargıcın reddini gerektiren nedenler bilirkişiler için de geçerlidir. (→ RED.) Kural olarak bilirkişilik görevi zorunlu değildir. Ancak, resmi bilirkişiler, bilirkişilik yapmak zorundadırlar. Bilirkişi, ancak maddi olaylar konusunda görüş bildirir, hukuki sorunlar için görüş bildiremez. Taraflar bilirkişi raporuna itiraz edebilirler. Bilirkişi raporu yargıcı bağlamaz, yargıç, ek rapor isteyebilir ya da yeni bir bilirkişi incelemesi yaptırabilir. Bilirkişiye gördüğü hizmete karşılık, tutarı yargıç tarafından belirlenen bir ücret verilir.

BİLİRKİŞİLİK a. Bilirkişinin yaptığı iş.

BİLİRÜBİN a. (fr. *bilirubine;* lat. *bilis,* safra, ve *ruber,* kırmızı'dan). Biyokim. Etçillerin safrasında bulunan ve safraya rengini veren $C_{33}H_{36}N_4O_6$ formüllü kırmızı pigment.
—ANSİKL. Bilirübin, hemoglobinin katabolizma ürünüdür; biliverdinin indirgenmesinden doğar; sistem (özellikle kemik iliği ve dalak) hücrelerinde oluşarak kana geçer ve orada plazma albüminlerine ve alfa-globülinlere bağlı olarak dolaşır ("serbest" ya da "dolaylı" bilirübin). Daha sonra karaciğere girer, orada glikürönik asitle eşleşir ("eşlenik" ya da "dolaysız" bilirübin). Yalnız "dolaysız" bilirübin safrayla dışarı atılır ve bağırsak florasının etkisiyle urobilinojene ve sterkobilinojene dönüşür.

BİLİRÜBİNEMİ a. (fr. *bilirubinémie;* lat. *bilis,* safra, *ruber,* kırmızı ve yun. *haima, -atos,* kan'dan). Kanda, fizyolojik olarak bilüribin bulunması (normal oranı 3-10 mg/litre).
—ANSİKL. Bilirübinemi, Ehrlich diazo tepkimesine dayanan Van den Bergh tepkimesiyle ölçülür. Bilirübin, suda eriyen cinsten (doğrudan bilirübin) tepkime verir, yağda eriyen cinstense (dolaylı bilirübin) ancak alkol bulunmak koşuluyla tepkime verir. Bu iki tip bilirübinin belirlenmesi, kanda aşırı ölçüde bilirübin bulunması halinde (sarılık) büyük önem taşır. Çünkü hemolitik sarılıklarda ve fizyolojik bebek sarılığında dolaylı bilirübin artar, hepatitlerde ve safra yollarının tıkanmasına bağlı sarılıklarda doğrudan bilirübin artar.

BİLİRÜBİNÜRİ a. (fr. *bilirubinurie*). İdrarda "doğrudan" (ya da "dolaylı") olarak bilirübin bulunması. (Karaciğer iltihabı ve sarılık sırasında safra yollarının tıkanmasıyla oluşur.)

BİLİSİZ sıf. ve a. Bilgisiz, cahil: *"Bilü ile kişi başarır işi/ bilüsüz kişi yele verir aşı"* (Süheyl ü Nevbahar, XIV. yy.). [→ BİLİ.]

BİLİSİZLİK a. Bilgisizlik, cahillik. (→ BİLİ.)

BİLİSTİFADE be. (ar. *bi-* ve *el -istifade*'den *bi-l-istifade*). *Esk.* Yararlanarak, faydalanmak yoluyla: *Çocuk, babasının dalgınlığından bilistifade yanından ayrıldı.*

BİLİŞ a. **1.** Bilmek eylemi. **—2.** *Halk.* Bildik, tanıdık: *Biliş çıkmak.*

BİLİŞ a. Ruhbil. İşlevi, bilgi edinme olan ruhbilimsel yapı ve etkinliklerin tümü. (Karşıtı, duygunluk —haz ve acı— alanlarıdır.)

BİLİŞÇİ sıf. Ruhbil. Bilişçilikle ilgili.

◆ sıf. ve a. Bilişçilik görüşlerini benimseyene denir.

BİLİŞÇİLİK a. Ruhbil. Yüksek insan etkinliklerine (biliş) önem veren ve bu etkinliklerin, davranışlarda ancak dolaylı bir biçimde ortaya çıkmalarına karşılık, onların bilimsel bir bilgisini edinebileceğimizi ileri süren kuramsal akım.

■ **BİLİŞİK** (Hüseyin), türk ressam (İzmir 1923). 1943'te bitirdiği İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde Cemal Tollu, Zeki Kocamemi, Nurullah Berk ve Léopold Lévy'nin öğrencisi oldu. Türkiye Ressamlar cemiyeti'nin başkanlığını yaptı. Başlangıçtaki yapıtlarında geleneksel türk sanatlarından yararlanılarak oluşturulmuş çizgisel ağırlıklı biçimleri, dekoratif bir yaklaşım içinde ele aldı. 1970'lerde perspektif kurallarından bağımsız, çizgi ve tuş ağırlıklı kent görüntülerine yöneldi. Resim yüzeyinin dört eşit parçaya böldüğü son yapıtlarında, geometrik bir çerçeveyle sınırlanmış alanlar içinde Anadolu köylüsünün yaşam biçimlerinden görüntülerin genelleştirilmesine dayanan bir üslup geliştirdi. Yurt içindeki yarışmalarda birçok ödül (Devlet resim heykel sergisi 1979, Atatürk resim yarışması'nda mansiyon 1981) kazandı.

Hüseyin Bilişik'in bir yapıtı özel kol.

■ **BİLİŞİM** a. İnsan bilgisinin, teknik, ekonomik ve sosyal alanlardaki iletişimin, otomatik makinelerde akılcı olarak işlenmesini konu alan bilim. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bilişim sistemi,* belli bir uygulama için kullanılan bilgiyi elde etme, işleme ve aktarma olanaklarının tümü. ‖ *Bilişim yöntemi,* bilgi dönüşüm ve değişim tekniklerinin kullanımını daha iyi tanımlamak için, bilgi sistemlerine toplu yaklaşım yöntemi. ‖ *Ev bilişimi* ya da *kişisel bilişim,* kişilerin günlük yaşamlarındaki özel gereksinimlerine uygulanan bilişim.
—ANSİKL. Bilişim içinde, temel bilişim adı altında toplanan bilim dalları, bilgi işleme sistemlerini kurmak için başvurulan donanım teknikleri, yazılım teknikleri ve çeşitli özgün problemlerin işlenmesindeki uygulamalar sayılabilir. Temel bilişimde, bilgi kuramı, algoritma, sayısal çözümleme (araştırmalar, problemlerin çözümünde kullanılan matematik yöntemlerini, algoritmaları inceleme ve değerlendirme) ve bilgilerin gösterimi ile problem modellerini çıkarmada kullanılan kuramsal yöntemler yer alır.
Bilginin otomatik olarak işlemek için, bilgileri giriş organlarıyla algılamak, bunları iletim hatlarıyla aktarmak, belleklerde depolamak, programcının hazırlayacağı bir program ya da yazılımla işleme biriminde ("mantık birimi" de denilen işlemci ya da bilgisayar merkezi birimi) işlemek ve nihayet çıkış organlarıyla bu bilgileri kullanıcıya ulaştırmak gerekir. Bilişim sisteminin, bütün bu altkümelerden oluşan genel yapısı, çok sayıda araştırmayı zorunlu kılar; bu araştırmaların amacı çözülecek probleme ve işlenecek bilişim sistemine uygulanacak en iyi sistemi tanımlamak, modelini çıkarmak ve değerlendirmektir.
Bilgi giriş organları çok çeşitlidir; bir işareti ölçen otomatik algılayıcılar, alfasayısal klavyeler, şerit ya da delikli kart okuyucuları, manyetik disk, şerit ve disket okuyucuları en çok tanınan giriş organlarını oluşturur. Ancak bilgisayarın dış ortamla, özellikle, insanla iletişimini kolaylaştıran gittikçe daha yetkin organları ortaya çıkmaktadır: örneğin görüntüleme ekranıyla bilgi girişi yapılabilir; bu giriş biçiminde operatör bir ışık kalemiyle algılanacak bilgiyi belirtir; kimi ekranlar, duyarlı bir yüzeyle donatılmıştır; ekranın bir bölgesini bilgisayarın işleme almasını sağlamak için o bölgeye parmakla dokunmak yeterlidir. Nihayet, sözleri otomatik olarak tanımadaki gelişmeler, doğrudan ses yoluyla bilgisiyara veri girişini sağlar. Bu yöntemde bilgisayar, bir operatörün söyleyeceği birkaç düzine sözcüğü kolayca tanıyabilir; yakın gelecekte, birçok konuşmacı için geçerli daha geniş bir sözlük dağarcığı, sınırlı bir hata payı ile otomatik

olarak tanınabilecektir. Bununla birlikte sürekli bir konuşmanın otomatik olarak algılanması günümüzde olanaksızdır. Bu tür ses tanıma sistemleri, düşük güçlü kişisel bilgisayarlarda ve çok karmaşık bilişim sistemlerinde kullanılmaktadır: otomatik koli sıralama, telefonla otomatik arama ve cevap verme.

Bir bilişim sisteminin bilgi çıkış organları ile giriş organları aynı niteliktedir. Bu birimde örneksel ya da sayısal işaret üreteçleri, şerit ya da kart deliciler, manyetik diskler ve şeritler, televizyon ekranlarına oldukça benzeyen görüntüleme ekranları ve söz bireşim sistemleri yer alır. Gerçekte, büyük ölçüde tümleşik elektronik devreler, bilgisayarın verdiği komutlarla oldukça geniş bir söz dağarcığının bireşimine olanak verir; ancak, tonlama ve söyleyiş biçiminin düzeltilmesi gerekir.

Bilişimde iletim araçları arasında telekomünikasyon uydularından yararlanan radyo sistemleri, özel telekomünikasyon ağları, demet halinde elektrik telleri, optik lifler vb. sayılabilir. Bilişim alanında en özgün öğeler, bellekler, işleme birimleri ve yazılımlardır.

BİLİŞİMİN BİRKAÇ UYGULAMASI

bir genel muhasebe servisindeki CII-Honeywell Bull uç birimi

Larousse

Rudman-R.E.A.

bir otomobilin kimi mekanik bölümlerinin ve karoserisinin çizimi için, bilgisayar destekli tasarım göstergesi (Bilim müzesi, Toronto)

Bilişim sistemlerinde otomatik bilgi işleme, çok büyük sığalı ve çok hızlı çalışan bellekler gerektirir. Belleklerin sığası bitle ölçülür. Bu sığa, binlerce bit ile milyarlarca bit arasında değişir; kimi bilgiler, birkaç nanosaniyede okunabilen çok hızlı belleklerde depolanır; ama bu bellekler pahalı ve uçucudur; çok büyük öbekler halindeki bilgiler ise, daha yavaş erişimli, daha ucuz ve uçucu olmayan ortamlarda saklanır.

bir okulda, bilgisayar kullanımı

T. Zimberoff-Sygma

Bilgi, bilişim sisteminin merkez biriminde işlenir. Otuz yıldan bu yana, bilişimdeki olağanüstü gelişim, işlemcilerin temel öğesi olan elektronik devrelerdeki sürekli yetkinleşmeye dayanır. Bu devrelerin fiyatı, eşit güçte olmaları koşuluyla, her yıl yaklaşık % 30 düşmektedir; buna karşılık en gelişmiş devrelerin hesap gücü ise her yıl % 30, hatta daha büyük oranlarda artmaktadır. Günümüzde, saniyede on bitlik milyarlarca temel işlemi yapacak bilgisayarları tasarlama düzeyine ulaşılmıştır; bu dev hesaplayıcılar, kuşkusuz çok pahalıdır, ama meteoroloji, havacılık, nükleer üretim gibi alanlarda zorunlu olan çok karmaşık hesapları yapma olanağı verir. Buna koşut olarak, mikrobilgisayar pazarında, saniyede yüz binlerce temel komutu yürütebilecek şaşırtıcı hesap sığaları olan ucuz kişisel bilgisayarların yaygınlaştığı görülmektedir.

Nihayet, bilişim sistemlerindeki evrimin diğer ayırtedici niteliği, yazılımın gelişimidir. Bu konuda problemlerin çözümünü programlamak için yararlanılan diller ve probleme uygun karmaşık bir yazılımı hızla oluşturmayı sağlayan modül program kaynakçaları sözkonusudur.

Bilişim günümüzde, mesleki, sosyal ve kişisel yaşamın bütün alanlarına girmiştir: bankalar, sigorta kuruluşları, büyük şirketler, tıp, sanat, bilgisayarla üretim, tasarımın ya da inceleme bürolarının gelişmesiyle birlikte küçük ve orta sanayiler, nihayet eğitim, bürolar ve evler.

Kimi gelişmiş ülkelerde bilişimin çok yaygınlaşması, bazı yasal önlemlerin alınmasına neden oldu. Bu önlemler ülkeden ülkeye değişse bile, genelde insan kimliğine, insan haklarına, özel yaşama ve bireysel özgürlüğe zarar verecek şekilde bilişimin kullanımı yasaktır. Gerek özel, gerek kamu kuruluşlarına ait bilişim merkezlerinde yukarıda belirtilen konularda bilgi depolanamaz, işlenemez ya da bir başka kullanıcıya aktarılamaz. Bütün merkezlerin eylemleri bu amaçla kurulan ulusal komisyonların denetimi altına alınmıştır.

Türkiye'de son yıllarda bilgisayarların yaygınlaşma eğilimi göstermesi, yakın bir gelecekte benzer önlemlerin ülkemizde de alınmasını zorunlu kılacaktır.

—İda. huk. *Bilişim ve özgürlükler,* bilgisayarların hafızaya alma kapasitesi, çabukluğu ve iş becerisi bugüne kadar görülmedik bir biçimde bilgi biriktirmesine ve bunların tek elde toplanmasına olanak sağladı. Diğer yandan, özellikle ortak bir referansın (bilgi kaynağının) kodlaştırılması yoluyla (örneğin SIRET ve SIREN tipi kimlikleme numaraları) bilgi fişleri arasındaki bağlantılar gösterilmekte, dağılmış ve bölünmüş bilgiler birleştirilmekte ve aralarındaki kesişme noktaları ortaya konabilmektedir. Telematiğin gelişmesi ise bilgi fişlerinin kötüye kullanılma tehlikesini genelleştirdi. Bu yüzden yasa koyucusunun müdahalesi gerekli hale geldi.

BİLİŞİMCİ a. Mesleği, bilişim makinelerini incelemek, tasarlamak, programlamak, onarmak olan kişi.

BİLİŞİMLEŞME a. Bilişimle donatılma. —ANSİKL. Değişik ülkelerin, bilişimleşmeye ayırdıkları harcamaların, gayri safi milli hasılaya oranı, bu ülkelerin ekonomik gelişme durumu için iyi bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Bu oran Japonya ve ABD'de % 3, Batı Avrupa ülkelerinde % 2 dolayında, gelişmekte olan ülkelerde ise çok düşüktür.

BİLİŞİMLEŞTİRMEK f. **1.** *Bir servisi, bir kuruluşu bilişimleştirmek,* bunları bilişim araçlarıyla donatıp bu araçlarla yönetmek. **—2.** *Bir şeyi (bilgileri, verileri vb.) bilişimleştirmek,* mesleki bir kesimin gereksinimlerini bilgisayarda işlemek ve bir problemi çözmek için bilişimi kullanmak: *Bir bankanın müşteri hesaplarını bilişimleştirmek.*

BİLİŞMEK → BİLMEK.

BİLİŞSEL sıf. Ruhbil. Bilişe ilişkin. ‖ *Bilişsel bilimler,* bilişe ilişkin bilimlerin tümü (bilişsel ruhbilim, dilbilim, mantık ve bilim kuramı, yapay zekâ araştırmaları, vb.). ‖ *Bilişsel ruhbilim,* algı, dikkat, bellek, dil, düşünsel süreçler gibi yüksek ruhbilimsel etkinliklerin bilimsel incelenmesi.

BİLİVERDİN a. (fr. *biliverdine*). Biyokim. Otçulların, kuşların ve soğukkanlı hayvanların safrasında bulunan $C_{33}H_{34}N_4O_6$ formüllü boyarmadde. (Hemoglobinin katabolizma ürünü olan biliverdin [safra boyası], retiküloendotelyal sistem [özellikle kemik iliği ve dalak] hücrelerinde oluşur. İnsanda hızla bilirübine indirgenir.)

Bilkent üniversitesi, Türkiye'nin ilk özel üniversitesi (1986). YÖK yönetmeliği hükümleri uyarınca Hacettepe Üniversitesi, Hacettepe tıp merkezi ve Hacettepe çocuk sağlığı enstitüsü vakıflarınca bir ortak vakıf olarak Ankara'da kuruldu. Fakülteler: Mühendislik fakültesi (Bilgisayar ve enformatik, Endüstri; Elektrik ve elektronik), İşletme fakültesi, Fen fakültesi (fizik, kimya, matematik), İnsani bilimler ve edebiyat fakültesi (İngiliz dili ve ed.; Amerikan kültürü ve ed.; Arkeoloji ve sanat), İktisadi ve idari bilimler fakültesi (iktisat, uluslararası ilişkiler, siyaset bil. ve kamu yönetimi), Güzel sanatlar, tasarım ve mimarlık fakültesi (iç mimarlık ve çevre tasarımı, grafik tasarımı, peyzaj ve kentsel tasarım, resim), Müzik ve sahne sanatları (müzik, tiyatro). Yüksek okullar: Uygulamalı yabancı diller, Turizm ve otel işletmeciliği, Turizm ve otelcilik meslek, Bilgisayar teknolojisi ve büro yönetimi meslek, İngiliz dili meslek.

BİLL a. (ing. sözc.). Büyük Britanya'da parlamentonun her iki meclisine sunulan ve kabul edilmesiyle yasa durumuna gelen yasa tasarısı.

—ANSİKL. Bill yönteminin XV. yy. ortalarına doğru Avam kamarası'ndaki "dilekçe" yönteminden çıktığı anlaşılıyor. Avam kamarası'nın XVII. yy.'da yasama alanında elde ettiği üstünlüğün XX. yy. başlarında uygulamada tekelleşmeye varıncaya kadar genişlemesiyle, bu meclis tarafından kabul edilen yasa tasarısı kaçınılmaz olarak yasa haline gelir. Bu yüzden, "bill" terimi çoğunlukla "act"ın eşanlamlısı olarak kullanılır.

BİLL (Max), isviçreli ressam, heykelci, mimar ve tasarımcı (Winterthur 1908). Bauhaus'ta yetişti (1927 - 1929). Mimar olarak, 1929'da Zürich'e yerleşti. Mondrian ile tanıştı, Abstraction-Creation grubuna katıldı. İsviçre'de başlıca somut sanat temsilcilerinden biriydi. Mekânı, matematiğe dayanan konstrüktivist bir yöntemle kullanmaya çalıştı (*Ruban san fin* heykel teması, 1953-1953; renklerin yer değiştirdiği resimler dizisi...). 1951-1956 arasında, Ulm'deki Hochschule für Gestaltung'u yönetti. Bir tür Bauhaus olan bu kuruluşun binalarını da o yaptı.

Lauros-Giraudon

Max **Bill:** *Ruban sans fin* (1960) Wassen graniti *Art moderne müzesi, Paris*

BİLLAH → BİLLAHİ.

BİLLAHİ ya da **BİLLAH** ünl. (ar. *bi-* ve *el-Allāh'tan bi-l-lāh, bi-l-lāhi*). **1.** Allah'ın adına and içerim: *"Billah ne saht âteş-i suzansın ey gönül"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Billah-il-azîm,* ulu Tanrı adına and içerim.

BİLLAİOS, Zonguldak ilindeki Yenice (esk. Filyos) ırmağının Eskiçağ'daki adı. Ağzında Teion ya da Tios kenti vardı.

BİLLANCOURT → BOULOGNE-BİLLANCOURT.

BİLLARDİERA a. (öz. a. J. H. de la *Billardiére*'den). Tasmanya ve Güney Avustralya kökenli sarılgan dallı bitki. (Pittosporaceae familyası.)

BİLLBERGİA a. (öz. a. G. J. *Billberg*'den). Tropikal Amerika'da yetişen ve renkli çiçek bürgülerinin parlaklığından dolayı sıcak seralarda süs için yetiştirilen çokyıllık otsu bitki. (Bromeliaceae familyası.)

BİLLESKOV-JANSEN (Frederik Julius), danimarkalı edebiyat eleştirmeni (Hvidbjerg 1907). Filoloji doktorasını verdikten sonra (1938), Kopenhag Üniversitesi'nde edebiyat okuttu (1941-1977). Kierkegaard, Holberg ve fransız edebiyatı konusunda uzmanlaştı (*Sources vives de la pensée de Montaigne* [fr. çev.], 1933). Edebiyatta yapısalcı bir görüşün temellerini attı. (*Esthétique de l'oeuvre d'art littéraire* [fr. çev.], 1948); edebiyat tarihini de bu anlayış çerçevesinde ele aldı (*Art poétique danois* [fr. çev.], 1944-1958).

BİLLETDOUX (François), fransız tiyatro yazarı (Paris 1927 - ay.y. 1991). 1946'dan başlayarak radyo programları yaptı ve romanlar yazdı (*Brouillon d'un bourgeois*, 1961). Gariplige ve alaya dayanan bir tiyatro yarattı. *Va donc chez Törpe*'de (1961) gerçeğin ne bir soru, ne de bir itiraf olmadığını, daha çok, dünyaya kulak veren, ama dünyanın hiç kulak vermediği bir iç ezgi olduğunu göstermek istedi. *Comment va le monde, Môssieu? Il tourne, Môssieu*'de (1964) tarihin olanaksızlığını göstermeye çalıştı. Bu durumda yapılabilecek tek şeyi, *Il faut passer par les nuages*'da (1964) ortaya koydu: başkalarını karşılık gözetmeksizin sevmekten vazgeçip, sevgisinin sıcaklığını —hiç şüphesiz "yeterince olgunlaşmamış" olan bir dünyaya yabancı ve bu yüzden de tanımlanması tamamen imkânsız olan bu duyguyu— kendi kalbinde aramak.

BİLLİNGER (Richard), avusturyalı yazar (Sankt Marienkirchen 1890 - Linz 1965). Şair ve romancıdır. Konusunu daha çok halktan alan ve dinsel içerikli dramlarıyla (*Der Gigant*, 1937; *Bauernpassion*, 1960) tanındı.

BİLLİNGHAM, Büyük Britanya'da kent, Tees halici kıyısında, Middlesbrough'un karşısında; 32 100 nüf. Kimya sanayisi merkezi. Kulesi X. yy.'dan kalma kilise.

BİLLİNGS, ABD'de kent, Montana'nın en kalabalık (62 000 nüf.) kenti, Yellowstone River kıyısında. Besin sanayisi.

BİLLİNGS (Joseph), ingiliz denizci (Turnham Green 1758'e doğr. - ?). Cook'un son yolculuğunda, astronomi gözlemleri için ona yardımcı oldu (1776-1779). 1785'te çariçe Yekaterina II'nin hizmetine girdi. Kamçatka'nın kuzey-doğu'sundaki Sibirya kıyılarında bir keşif yolculuğuna çıktı. 1787'den 1791'e kadar Bering denizi'nin *Kolima* ile *Kodiak* adası arasındaki kıyılarını buldu ve inceledi.

BİLLİNGSGATE, Londra'da semt, Thames ırmağının kuzey kıyısında. Eskiden burada ünlü bir balık pazarı vardı.

BİLLİNGTON (Elisabeth WEICHSEL, *Bayan*), ingiliz şarkıcı (Londra 1765'e doğr. - Venedik 1818). J. C. Bach'tan ders aldı. Gelmiş geçmiş en ünlü ingiliz soprano olan Billington, meslek yaşamına 1783'e doğru Dublin'de başladı. Avrupa'da, özellikle Londra, Milano ve Napoli'de büyük başarı kazandı. Haydn, *Ariadne Naksos'ta* adlı yapıtını onun için besteledi. *Titus'un bağışlayıcılığı* adlı operadaki Vitellia rolüyle ünlendi. Ses alanının 3 oktavı bulduğu söylenir.

BİLLİTON → BELİTUNG.

BİLLUND, Danimarka'da (Jylland) kent, Vejle'nin B.'sında. Oyuncak yapımı.

BİLLUR a. (yun. *beryllos*, ar. *bellūr*'dan). **1.** Duru, temiz, kesme cam (KRİSTAL'in eşanlamlısı). **—2.** Kimi cisimlerin doğal olarak bulundukları ya da aldıkları geometrik biçim: *Tuz billurları*. **—3.** Saydam ve parlaktaş. **—4.** *Billur gibi*, saydamlığı, berraklığı, tınlama niteliği, sağlığıyla billuru andıran şey için söylenir: *Billur gibi su. Billur gibi gerdan. Billur gibi ses.*
—Ed. Divan edebiyatında şarap kadehi anlamında kullanılır. (Sevgilinin teni, bileği, kalçası billura benzetilir: *Bilûr şâh mı yâ nahl-i lü'lü'-i şehvâr* [Billur dal mı yoksa iri inciden fidan mı] [Nedim].)
—Hat. *Billur mühre*, kâğıtları parlatmakta kullanılan, kaz yumurtası biçiminde ve büyüklüğünde, camdan yapılmış mühre*
◆ sıf. Billurdan yapılmış şey için kullanılır: *Billur avize*.

Billur köşk, türk masalı; bu masalın yer aldığı masal kitabı. Masalın kahramanı, deniz ortasında billur bir köşkte yaşayan bir padişah kızıdır. Görmeden âşık olduğu bir şehzadenin ülkesine giderek gönlünü kazanmaya girişir. "Helvacı güzeli", "Ağlayan narla gülen ayva", "Sabırtaşı", "Ali Cengiz oyunu" gibi tanınmış masalları da kapsayan kitabın ilk basımının 1876'da yapıldığı kabul edilir. Tahir Alangu yapıtın açık saçık yerlerini almaksızın yeni bir basımını hazırladı (1961).

BİLLURCİSİM → GÖZMERCEĞİ.

Billur-ı azam cengi, Hz. Ali'nin masallaşmış serüvenlerini konu edinen dinsel -destansı halk kitabı. Arap abecesiyle yayımlanmış tarihsiz taşbaskısı 240 sayfadır. Sayfa kenarlarında Hayber kalesi, Kan kalesi, Berber-i azam cenkleri vb. bulunmaktadır. Yapıtta islam tarihinin bazı gerçek kişileri devler, ifritler gibi masal yaratıklarıyla birlikte kurmaca bir serüven içinde yer alırlar. Hz. Ali, Hz. Süleyman'ın Billur-ı azam dağında Hz. Muhammet için bıraktığı emanetleri elde etmeyi başarır. Serüven boyunca esir düşmüş islam savaşçıları kurtarılır, ele geçen kalelerin halkı hak dinini kabul eder.

BİLLURİ sıf. (ar. *billūr* ve *-ī*'den *billūrī*). *Esk.* **1.** Kristal gibi parlak cam için kullanılır. **—2.** Necef taşından yapılmış.

BİLLURİYE sıf. (ar. *billūriyye*). *Esk.* Billurdan yapılmış, billurla ilgili şey için kullanılır: *Ecsam-ı billuriye. Nevâd-ı billuriye.*
◆ a. Genellikle billurdan yapılmış şeylerin satıldığı dükkân.
—Mutf. Üzerine şeker ve baldan, köpürtülerek yapılmış şerbet dökülerek fırına konan bir tür tel kadayıf. (Piştiğinde üzeri billursu bir görünüm aldığından bu adla anılır. Arasına dövülmüş antepfıstığı konur.)

BİLLURLAŞMA a. Billurlaşmak eylemi.
—Ed. Seven erkeğin, sevinç ve hayallerini gerçek mükemmellikler olarak sevdiği kadında görmesine yol açan düşgücü işlemi. (Stendhal, *De l'amour* adlı denemesinde bu süreci tanımlar ve bu aşk olayını, Salzburg tuzlalarında bir ağaç dalının zamanla parlak billurlarla kaplanmasına benzetir.)

BİLLURLAŞMAK gçz. f. **1.** Billura dönüşmek, kristalleşmek. **—2.** *Ed.* Düşünce, tasarı vb. sözkonusuysa, açıkça ortaya çıkmak, açıklık, netlik kazanmak: *Bu kavram henüz billurlaşmadı.*
◆ **billurlaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir maddeyi billurlaştırmak*, onu billur durumuna getirmek: *Şekeri billurlaştırmak.* **—2.** *Bir düşünceyi, tasarıyı vb. billurlaştırmak*, onu açık, belirgin bir duruma getirmek.

BİLLURLAŞTIRMAK → BİLLURLAŞMAK.

BİLLURLU sıf. Bileşiminde billur bulunan şey için kullanılır: *Billurlu kalker. Billurlu kaya.*

BİLLURSU sıf. Billura benzeyen, billuru andıran, billur gibi; kristaloit: *Billursu cisimler. Suyun billursu saydamlığı.*

Billy the Kid, bir perdelik bale. Koregrafisini Eugene Loring, konusunu Lincoln Kirstein, müziğini Aaron Copland, dekor ve kostümlerini Jared French hazırladı. İlk kez 1938'de Ballet Caravan tarafından Chicago operası'nda sahnelendi. Başlıca rollerde E. Loring, Marie-Jeanne, Lew Christensen, Todd Bolender dans ettiler. Tümüyle Amerika'ya özgü bir konu üzerine kurulmuş ilk büyük amerikan balesi olan yapıtta, ünlü kanun kaçağı Billy the Kid, şerif Pat Garrett tarafından izlenir ve vurulur.

BİLMA, Nijer'in doğu kesiminde vaha, Sahra'nın güney bölümünde; 1 600 nüf. Tuzlalar.

BİLME a. Gerçeklikle kurulan ilişkiden kaynaklanan ya da inceleme yoluyla edinilen bilgilerin tümü.
—Psikan. *Bilme dürtüsü*, M. Klein'a göre, cinsel dürtülerin dolambaçlı bir biçimi olan ve cinselliğin niteliğine ilişkin bir sorundan kaynaklanan bilme isteği.
—ANSİKL. Fels. Sokrates'in "ben bir şey bilirim, o da hiçbir şey bilmediğimdir" sözünü söylemesinden bu yana, filozoflar, bilmeye, Platon'un idealar kuramından, Pascal'ın inancına kadar uzanan ve kesinlikle belirlenmemiş olan bir yer verdiler. Descartes'a göre bilmeye, bütün bilgilerimize karşı yöntemli bir kuşku duyarak erişebiliriz. Spinoza'ya göre, bilmeye, ancak inanca ve sanıya karşı çıkılarak ulaşılabilir; yani bilme, "açık ve seçik bir bilgidir."

Kant, "pratik aklın" alanının, "kuramsal aklın" alanı dışında kaldığını, bu nedenle de "inanca bir yer sağlayabilmek için bilmeyi ortadan kaldırmak" gerektiğini düşünmesine rağmen, inanma ve sanı ile bilme arasındaki karşıtlığı benimser (*Kritik der reinen Vernunft*). Gerçekten de Kant, bilgı alanında, sanıya dayanan bilmeye göreli bir nitelik verir, onun daha önceki kesin bir bilmeye dayanmadan var olamayacağını söyler: "En azından bir şeyler *bilmeden* (alm. *Wissen*) *bir sanıya hiçbir zaman sahip olamam.* Kendinde sorunsal olan yargı, ancak bu bilme aracılığıyla doğruluğa (hakikate) bağlanır ve bu tam bir bağlanış olmasa bile, gelişigüzel bir yapıntıdan da fazla bir şeydir" (*ay. ypt.*, 2, 2, 3).

Hegel'de, bilme (*Wissen*), "duyusal kesinlik"ten, "mutlak bilme"ye kadar, felsefenin belirlemekle yükümlü olduğu bütün bilgi biçimlerini kapsar. Bu yolculuk, "görüngüsel bilmenin ortaya konulmasıdır" (*Phaenomenologie des Geistes*, "Einleitung") ve son durağı ise, tamamlanmış ve sistemli bir biçim olan "bilim"dir. Bu "bilim"e ulaşan felsefe, "artık, *bilgi sevgisi* adını bir yana bırakıp, *gerçek bilme* haline dönüşebilir" (*ay. ypt.* "Einleitung").

Ernest Renan'a göre, ahlakın olduğu kadar fiziğin de yararlı bir bilgisi, bütünsel bilmeden kaynaklanacaktır: "Birgün gelecek, insanlık inanmayı bir yana bırakıp yalnızca bilecektir; o gün insanlık, bugün fizik dünyayı bildiği gibi, metafizik ve manevi dünyayı da bilecektir" (*Bilimin geleceği* [l'Avenir de la science], 5).

XX. yy. filozofları bu görüşe karşı çıktılar. Örneğin, Bachelard'a göre "Aristoteles'ten Bacon'a kadar geçerli sayılan ve hâlâ da birçok düşünür tarafından temel bilgi öğretisi olarak benimsenen o yanlış genel bilme öğretisi kadar hiçbir şey, bilimsel bilginin ilerleyişini köstekleмемiştir" (*la Formation de l'esprit scientifique* [Bilimsel düşünüşün oluşumu], 3).

Michel Foucault'ya göre, bilme, bir bilimin oluşmasını sağlayan öğelerin bütünüdür. Foucault şöyle der: "Bilme, gidimli düşünceye dayalı bir pratikte kendisinden

söz edilebilen şeydir ve bu bilmenin özgül yanı da böylece ortaya konmuş olur. Bu demektir ki, bilme, bilimsel bir statüye kavuşup kavuşmayacağı kesin olmayan çeşitli nesnelerin oluşturduğu bir alandır [...]; bilme, aynı zamanda, öznenin söyleminde ele aldığı nesnelerden söz etmek için mevzilenebileceği yerdir [...]; bilme, aynı zamanda önermelerin eşgüdümlendiği ve birbirine bağımlı kılındığı ve kavramların ortaya çıktığı, tanımlandığı, uygulandığı ve dönüşüme uğradığı alandır [...]: nihayet, bir bilme, söylemin sağladığı yararlanma ve elde etme olanaklarıyla tanımlanır [...]. Bilimlerden bağımsız bazı bilmeler vardır (bunlar bilimlerin ne tarihsel bir taslağı, ne de yaşanmış ters yüzüdürler), ama gidimli düşünceye dayanan belirli bir pratik olmadan, bilme de olmaz; ve her gidimli pratik, meydana getirdiği bilme ile tanımlanır" (*l'Archéologie du savoir* [Bilgi arkeolojisi], 6).

—Psikan. M. Klein'a göre bilme dürtüsü (ya da eğilimi), çocuğun cinsellik konusunda merak ettiği yanıtlanmamış ya da doyurucu bir biçimde açıklanmamış sorunlardan doğar. Genelikle de, birçok ketlemenin kaynağı olan bir *bilmeme* duygusuna yol açar. Bu bilme eğilimi, her şeyden önce anne vücudunun içine ve içeriğine ilişkindir. Bu eğilimin yanında da, anne vücudunu kendi tekeline almak isteyen ve kökünü birçok önüremsel ve oidipusçu engellemeden alan sadık eğilim ile iç nesnelere sahip olma eğilimi yer alır.

J. Lacan'da, bu kavram, "bilimkuramsal dürtü" adını alarak, bilim konusu ile bilinçdışı bilme arasındaki ayrımdan doğan bilme ve doğruluk bölünmesini inceleme olanağını veren bir öğe durumuna gelir. Böyle bir açıdan bakınca da, bilme isteğinin cinsellikten kaynaklandığını ileri süren görüşün gözden geçirilmesi gerekir: cinsellik sorun oluyorsa, bunun nedeni, bilme isteği değil midir ve bunun tersinin yanlış olduğu söylenemez mi?

BİLMECE a. **1.** Bir kimseye yanıtını bulması için sorulan çoğunlukla tekerlemeler, söz oyunları biçimindeki eğlendirici soru; bulmaca, muamma: *Bir bilmece sormak. Bilmecenin cevabını bulmak.* (Bk. *ansikl.* böl.). **—2.** Anlaşılması güç şey, durum, ya da kimse: *Bu olay tam bir bilmece. Bilmece gibi adam.* **—3.** *Bilmece gibi konuşmak*, açık, anlaşılır biçimde konuşmamak.

—Ed. Bir şeyi üstü örtülü sözcüklerle betimleyerek, dinleyeni onun ne olduğunu bilmeye davet eden küçük şiir.

—ANSİKL. Bilmecelerde kalıplaşmış bir soru sözkonusudur. Bu soru uyak, ölçek gibi şiirin biçimsel öğelerinden, söz sanatlarından, ses taklitlerinden, tekerleme biçimlerinden yararlanarak düzenlenmiştir. Çocuk dilinde yinelenen değişmeler, aşınmalar gösterse de bilmece belirli bir anlatım birimidir.

Divanü lügat it-Türk'ten bilmecenin bugünkü gibi çocuklar arasında söylenegelen bir ürün olmadığını, "halkın birbirini bilmeceyle sınamaya çektiği"ni öğreniyoruz. İlk bilmece örneklerini de *Codex Cumanicus*'ta buluyoruz: *"Oturganım oba yer/Baskanım bağır çenek. Ol üzengi."* (Oturduğum dağlık yer, bastığım demir çanak. O üzengidir.); *"Yazıda yavlı tokmak yatır. Ol kirpidir."* (Kırda yağlı tokmak yatar. O kirpidir.); *"Tap! Artında karp! O eşikdir."* (Tap! Ve ardından bir karp sesi. O kapıdır.) vb.

Bilmecelerin bugün olduğu gibi yalnız bir eğlence aracı, bir oyun olarak doğmadığını ileri süren görüşler, bilmecenin tarihini çok eski çağlara kadar götürmekte ve onun başlangıçta "daha ciddi görevleri, toplumun yaşamında özel bir önemi olduğu"nu kabul etmektedirler. Bugün bilmeceyi çözemeyenin şakadan karşısındakine "Cennetin anahtarını, Kâbe'yi, İstanbul'u, Berlin'i... bağışlaması", ya da "güç bir tekerlemeyi, kendisini alay konusu kılacak bir sözü yinelemesi", bilmecelerden kimilerinin sonunda "Ya bunu bileceksin, ya bu gece öleceksin" söz kalıbının bulunması; masallarda örneğin bir padişah kızının "kendisiyle evlenmek isteyen gençlere bir bilmece sorması, bilemeyeni öldürtmesi..." vb. gibi kanıtlara dayanılarak, bilmecelerin başlangıçta yalnızca bir şaka, bir oyun sayılmadıkları ileri sürülmüştür.

Anadolu alevileri, topluluğa kabul törenlerinde adaylara bilmecelerin daha gelişkin biçimleri sayılacak sorulu şiirler okur ve yanıt isterler. Fütüvvet örgütünün kabul töreninde de buna benzer durumlar görülür. Anadolu'nun kimi bölgelerinde düğün törenlerinde oğlan tarafı ile kız tarafının bayraktarlarının birbirine bilmece sorması, yenilenin bayrağı vererek bir bağışta bulunması; kış geceleri toplantılarında, imecelerde, toplu çalışmalarda bilmece sormanın büyükler arasında sürdürülmesi, bilmecenin geçmişteki geniş öneminin işaretlerindendir.

Bilmecelerin bir bölümü, manzumdur. Bunlar arasında beyit, mani gibi biçimini korumuş olanlar vardır. Kimi bilmeceler ise aşınıp değişerek başlangıçtaki manzum şeklinden uzaklaşmıştır. Kolay söylenmesi, hatırda tutulması için manzum olmayan bilmecelerde de bazı biçimsel anlatma tekniklerine, iç uyaklara, ses yinelemelerine başvurulduğu görülür.

Manzum bilmeceler genellikle halk şiirinin yaygın ölçekleriyle kurulmuştur: *"Yedi delikli tokmak/Bunu bilmeyen ahmak"* (Baş) bilmecesi 7 hecelidir. Kimi bilmecelerde mısralar başka başka hece sayısındadır: *"Attım rafa/Bir kuru kafa/Yemesi tatlı/Maymun suratlı"* (Hindistancevizi) [4-5-5-5 heceli]. Böyle örneklerde kimi sözcüklerin yerine, zamanla başka sözcükler geçmiş olabilir. Kimi kez, bütün mısralar birbirleriyle uyaklıdır. İkişer ikişer uyaklı ya da yalnız son mısraları ilk dizelerin uyağından ayrılan biçimler de vardır. Birçok bilmecelerde, mani biçimi (a a b a) kullanılmıştır. Bilmecelerin bir bölümünde ses taklidine, karşılıklı konuşma biçimlerine, söz başı uyaklarına vb. yer veren tekerleme biçimleri görülür: *"Lebicik lebabicik/Dört duvarın üstü açık/Üstünde/bir serçecik/Ağzında bir çiçecik/ —Ne çiçeği?— Nar çiçeği/Nar çiçeği, turunç çiçeği/Cevri cevahir tarlasında/Pirinç çiçeği "* (Arı).

Bilmecelerin bir bölümü belirli formüllerin yinelenmesiyle kurulmuştur. Bunların en yaygınlarından biri, "Benim... var..." formülüdür: *"Benim bir kaşık boyam var, dünyayı boyar"* (Güneş). "...üstünde...", "... altında ..." formülü pek çok bilmece oluşturur: *"Yer altında kınalı çivi"* (Havuç). "O ne idi...", "Ol nedir ki..." formülleri de en çok kullanılanlardandır: *"O ne idi yeri göğü sallayan/O kim idi Zülfikarı elleyen/O kim idi karıncayı nallayan"* (Öküz, Hz. Ali, Hz. Süleyman). Kimi bilmecelerde "... var ... yok..." "... değer... değmez..." gibi formüller kullanılır: *"Kandilde var, mumda yok/Mendilde var, çantada yok"* (Dil); *"Anaya değmez babaya değer/Halaya değmez amcaya değer/İğneye değmez ipliğe değer/Vallahi değmez billahi değer"* (Dudaklar). Yanıtlarını kendilerini dile getiren şaşırtmacalı bilmeceler de vardır: *"Deniz içinde 'ne' var?"* ("N" harfi). Kimi bilmeceler ses taklitlerine, uydurma kelimelere dayanır: *"Mani mani maniki/Tırnağı var on iki"* (Sarımsak).

Bilmeceler günlük yaşamda karşılaşılan varlıkları, hayvanları, yakından tanınan kavramları konu edinir. Bilmece oluşturulurken herkesin çok iyi bildiği özellikler örtülüp gizlenmeye çalışılır.

Bilmecelerin büyük bir bölümü doğa olayları, doğa varlıklarıyla ilgilidir: *"Min min minare/Dibi daire/Yüzbin çiçek/Bir lâle"* (Ay, gök, yıldızlar). Bitkiler, hayvanlarla ilgili bilmeceler de pek çoktur: *"Aldır abası/Yeşildir kebesi/Bunu bilmeyen/Eşek sıpası"* (Domates). İnsanın organlarıyla ilgili çok sayıda bilmece vardır: *"Biz biz idik, biz idik/Otuz iki kız idik/Ezildik büzüldük/İki duvara dizildik"* (Dişler). Eşya ile ilgili bilmeceler de çoktur: *"Küçük mezar/Dünyayı gezer"* (Ayakkabı). Az da olsa, soyut kavramları konu edinen bilmeceler vardır: *"Şıpıl şıpıl sudan geçtim, şıpırtısını duymadım/Yeşil çimen üstünde kumaş biçmiş, kırpıntısını bulmadım"* (Rüya).

Bilmeceler arasında köy yaşantısını yansıtanlar (*"Gündüz kan emer/Gece yıldız sayar"* [övendire]) olduğu gibi, eski şehir yaşantısından, giyim-kuşamdan renkler taşıyanlar (*"Bize bir misafir geldi/Yeşil fecareli/Kırmızı entarili/siyah düğmeli"* [Karpuz]) da vardır. Birçok bilmece İslam diniyle ilgili motifleri yansıtır: *"Ey bulutlar bulutlar/Yusufu yedi kurtlar/Ben bir şekil kuş gördüm/Tepesinden yumurtlar"* (Buğday).

Günümüzde bilmeceleri derleyen kitaplarda, çağdaş yaşamda kullanılan araçlarla ilgili yeni bilmeceler de görülmeye başlanmıştır: *"Ufak ufak odalar/Birbirini kovalar"* (Tren); *"Kesilir, dağılır/Yenmez, bakılır"* (İskambil kâğıdı).

Sözlü halk edebiyatı ürünü olan bilmecelerin uzak bir benzerinin divan edebiyatında muamma* adıyla kullanılmış olduğunu görüyoruz. Muammalar birer özel adı gizler. Halk şiirinde XVIII.-XIX. yy.'larda yaygınlaşan muamma türünün kaynağı da divan edebiyatı geleneğidir. Bilmecede olduğu gibi varlıkları, nesneleri, kavramları konu edinen divan şiirleri ürünleri ise lugaz* adını taşır. (→ Kayn.)

BİLMEK g. f. **1.** *Bir şeyi bilmek, dolaylı soru + bilmek*, bir şey ya da bir kimse hakkında bilgi sahibi olmak, onu tanıyabilmek; ondan haberli olmak: *Saati, biliyor musun? Çok geciktin, saatin kaç olduğunu biliyor musun? Kaçta geleceğini biliyorum. Bu çocuğun kim olduğunu biliyor musunuz? Varış saatini, trenin hızını, yolun uzunluğunu bilirseniz kalkış saatini hesaplayabilirsiniz. Bir bitkinin, öğrencinin adını, adının ne olduğunu bilmek.* **—2.** *Bir kimseyi bir nitelikte bilmek*, onun, o nitelikte olduğunu düşünmek: *Ben seni bu kadar aptal bilmezdim. Senin hassas bir insan olduğunu bilirdim de bu kadar alıngan olduğunu bilmezdim.* **—3.** *Bir kimsenin bir eylemini, bir durumunu bilmek;* onu sezmek, anlamak: *İstifa etmek istediğini biliyorum. Bu başarısızlığın seni ne kadar üzdüğünü biliyorum.* **—4.** *Bir şey bilmek*, belirli bir öğrenim, çalışma sonucunda onu öğrenmek; o alanda yetkin olmak: *Birçok yabancı dil bilmek. Yüzme biliyor musunuz? Satranç biliyorum.* **—5.** *Bir şey yapmayı bilmek*, onu becermek, başarmak: *İşin içinden sıyrılmayı her zaman bilmiştir. Karşısındakini dinlemeyi bilmek. Genç kalmayı bilmiş bir kadın.* **—6.** *(Bir şey, bir kimse hakkında; bir şey, bir kimseyle ilgili) bir şey bilmek*, bir kimse ya da bir şeyle ilgili yeterli bilgisi olmak: *Onun hakkında çok şey biliyorum. Bu iş hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Onunla ilgili ne biliyorsunuz?* **—7.** *Bir metni, bir dersi vb. bilmek*, öğrenilen bir şeyi belleğinde tutmak ve onu eksiksiz yineleyebilmek ya da edinilen bilgileri en iyi biçimde yineleyebilmek: *Dersini bilmek. Rolünü bilmeyen bir aktör. Bir şiiri ezbere bilmek.* **—8.** *Bir kimseyi, bir şeyi bir şey bilmek*, onu öyle saymak, öyle değerlendirmek: *Ben seni dostum bilmiştim. Teşekkürü borç bilirim. Görevi namus bilmek. Bir şeyi fırsat bilmek.* **—9.** *Bir kimseyi, bir şeyi bir şeyinden bilmek*, onu belirli bir özelliğinden tanımak: *Koşar gibi yürüyüşünden bildim seni.* **—10.** *Bir kimseyi, bir yeri bilmek*, onu anımsamak; onu iyi tanımak: *Ahmet'i bildin mi? Hani şu arka sırada oturan uzun boylu çocuk. Bizim yokuşu bilirsiniz, insanı soluk soluğa bırakır. Ben onu bilirim, böyle bir şey yapmaz o.* **—11.** *Bir kimseyi bilmek*, bir işte, özellikle de yapılan bir sözleşmede o kimseyi sorumlu görmek, onu tanımak: *Sözleşmeyi sizinle yaptık, kiracı olarak sizi bilirim.* **—12.** *Bir şeyi bir kimseden bilmek*,

o şeyden, o kimseyi sorumlu tutmak, o kimseden kuşkulanmak: *Paranın kayboluşunu ondan bildiler.* **—13.** *Bir kimsenin değerini, kıymetini bilmek, bir iyiliği bilmek,* onun değerini, kıymetini anlamak, takdir etmek, minnetle karşılamak: *Sen onun değerini bilemedin. Annenin kıymetini bil, onu üzme.* **—14.** *Bir dönemini bilmek, (genellikle olumsuz cümlelerde),* o dönemini gereği gibi yaşamış olmak: *Çocukluğunu hiç bilemedi. Kadınlığımı bilemedim.* **—15.** *Dolaylı soru + bilmek,* davranışlarının ayrımında olmak; bir durumu yaşamış olmak: *O ne yapacağını bilir. Sen ne söylediğini biliyor musun? Sen açlığı, açlığın ne olduğunu bilir misin?* **—16.** *Tanrı'yı, kutsal bir kitabı vb. bilmek,* onu tanımak, saymak, ona inanmak: *Ne peygamberi ne Tanrı'yı bilir.* **—17.** *f. + mak bilmemek,* kendinden önceki eylemi olumsuzlaştırır ve süreklilik belirtir: *Bir türlü gitmek bilmiyor. Yağmur dinmek bilmiyor.* **—18.** *Bir durumunu bilmek (genellikle emir cümlelerinde),* onu tanımak, ayrımına varmak: *Çocukluğunu bil, cevap verme. Babaysan babalığını bil, çocuklarına sahip çık.* **—19.** *Bildiğin, bildiğiniz gibi,* "değişiklik yok" anlamında bir yanıt: *— Nasılsın? — Bildiğin gibi;* bir olaydan, bir durumdan karşıdakinin de haberli olduğunu vurgulamak için söylenir: *Bildiğiniz gibi bu tür yazıları yayımlamak ilkelerimize aykırıdır.* || *Bildiğinden şaşmamak, kalmamak,* doğruluğuna inandığı bir tutumu hiçbir etki altında değiştirmeden sürdürmek: *Ne yaparsanız yapın, bildiğinden şaşmaz o.* || *Bildiğini okumak,* başkalarının dediğini umursamadan, istediği gibi davranmak. || *Bildiğini yapmak,* söylenen sözlere, verilen öğütlere aldırmadan tutumunu sürdürmek: *Sizi dinler ama, bildiğini de yapar.* || *Bildiğini yedi mahalle bilmez,* bir kimsenin hile ve kurnazlıkta başkalarından çok üstün, çok bilmiş olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Bildim bileli, bildik bileli,* öteden beri, eskiden beri: *Bildim bileli savruk bir adamdır o.* || *Bile bile,* bilerek, isteyerek, kasten. || *Bile bile lades,* aldandığını bildiği halde ses çıkarmama, bunu kabul etmiş gözükme durumunda söylenir. || *Bilemedin, bilemediniz,* en çok, en fazla: *Orası buraya iki saat, bilemedin, üç saat çeker.* || *Bilen bilir,* "deneyimi, bilgisi olan anlar" anlamında kullanılır: *Bu tür arabaların değerini bilen bilir.* || *Bilir bilmez,* iyi bilmediği halde, yarım yamalak bilgiyle:*Bilir bilmez konuşma.* || *Bilmem, (cümle başında) şaşma, duraksama, kuşku belirtir:Bilmem gelir mi? Bilmem anlatabildim mi?* || *Bilmem hangi, bilmem kaç, bilmem kim, bilmem nasıl, bilmem ne,* önemli sayılmayan ya da anlatılması gereksiz görülen şeyler için kullanılır: *Bilmem hangi kuruluşun genel müdürüymüş.* || *Bilmez gibi,* anlamazlıktan gelerek, bilmiyormuşçasına: *Sen de kimin kim olduğunu bilmez gibi konuşma.*
—Dilbilg. Bilmek fiili, *-a/-e* bağfiil eki almış fiillere eklenerek yeterlik bildiren bileşik fiiller oluşturulur (örn. *yapabilmek, söyleyebilmek, okuyabilmek* vb.). [→ BİLEŞİK* FİİL.]

◆ **bildirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseye, bir şeyi bildirmek,* o kimsenin, o şeyi öğrenmesini, tanımasını sağlamak, o kimseye, o şeyle ilgili olarak bilgi vermek, onu, o şeyden haberdar etmek: *Toplantının yerini, gün ve saatini bildirmek. Gideceğimizi onlara bildirdiniz mi? Çalışmaların sonucunu bize bildirmediler.* **—2.** *Bir topluluğa, bir gruba, bir kimseye bir şeyi bildirmek,* onu bir bildiri ya da yayın organları aracılığıyla duyurmak, açıklamak, haber vermek: *Yetkililerin bildirdiğine göre petrole zam yapılmayacak. Olayı geciktirmeden gazetelere bildirin.* **—3.** *Bir durumunu bildirmek,* malı, geliri vb. ile ilgili olarak resmi bir kuruma, kuruluşa bilgi vermek, açıklamalarda bulunmak: *Gelirini maliyeye tam olarak bildirmek. Gümrüğe bildirmeniz gereken malların listesini yapınız.* **—4.** *Bir kimseyi, bir şeyi yetkililere bildirmek,* onları yasalara uygun biçimde yetkililere duyurmak; ihbar etmek: *Vergi kaçıranları maliyeye bildirmek. Kazanın sorumlusunu yetkililere bildirmek. Arabasının çalındığını polise bildirmek.*

◆ **bildirilmek** edilg. f. Bildirmek eylemine konu olmak: *Konferansın ertelendiği bildirildi. İstifalar basına bildirilmedi. Geleceğiniz bana bildirilmemişti.*

◆ **bilinmek** edilg. f. Bilmek eylemine konu olmak: *Geziden ne zaman döneceği bilinmiyor. Çevresinde iyi bir insan olarak bilinir. Günümüzde hiç olmazsa bir yabancı dilin bilinmesi gerekli.*

◆ **bilişmek** işt. f. *Esk.* Karşılıklı olarak birbirini tanımak; tanışmak: *"Çünki biliştiler, bilenle buluştular"* (Sırr ül-esrar, XVI. yy.).

BİLMEN (Ömer Nasuhi), türk din adamı (Erzurum 1884 - İstanbul 1971). Erzurum Ahmediye medresesi müderrisi olan amcası Abdürrezzak İlmi Efendi'den özel ders aldı. Öğrenimini İstanbul'daki Medresetül kuzat'ta tamamladı (1912). Darül hilafet ül-âliye medresesi, Darüşşafaka lisesi, Yüksek islam enstitüsü'nde ders verdi. İstanbul müftülüğü yaptı. Diyanet işleri başkanlığına getirildi (1960). İslam dinine ilişkin çalışmaları, özellikle de fıkıh alanındaki yapıtlarıyla tanındı. Toplum yaşamında şeriatın etkisini vurgulamasına karşın cumhuriyete ve Atatürk devrimlerine tavır almadı. Başlıca yapıtları: *Büyük islam ilmihali* (1949), *Hukuk-u islamiyye ve ıstılahat-ı fıkhiyye kamusu* (6 cilt, 1949-1952), *Tefsir tarihi* (1955), *Kuran-ı kerim'in tesfiri ve türkçe meal-i âlisi* (8 cilt, 1956).

BİLMEZLENMEK g. f. Bilmezlikten gelmek.

BİLMEZLİK a. **1.** Bilmeme, cehalet. **—2.** *Bir kimseyi bilmezlikten gelmek,* onu tanımıyormuş gibi davranmak: *Her karşılaştığımızda beni bilmezlikten geliyor.* (*Bilmemezlik* biçiminde de kullanılır.)
—Ed. *Bilmezlikten gelme,* bir konuyu bilmiyormuş gibi görünerek yapılan söz sanatı. *Esk.* Tecahül*-i arif.

BİLMİŞ sıf. **1.** Bilgiçlik taslayan, işlerini kurnazlıkla yürüten, çok bilmiş kimse için kullanılır. **—2.** *Bilmiş ol,* "bil, unutma" anlamında söylenen uyarı sözü: *Bir daha yaparsan dışarı atarım seni, bilmiş ol.*

BİLMUKABELE be. (ar. *bi-* ve *el-mukabele*'den *bi-l-mukabele*). *Esk.* **1.** Karşılık olarak. **—2.** İyi dilekte bulunan kişiye karşı "ben de, size de, sizlere de" anlamında kullanılan nezaket sözü: *Hürmetler ederim! — Bilmukabele!*

BİLOBİT a. (fr. *bilobite*). Yerbil. Silures devri kumtaşlarında kimi zaman bolca bulunan ve nitelikleri kesin olarak bilinmeyen fosil türü. (Boyuna, kıvrımlar gösteren bir tür şeritten oluşur. Uzun süreler, bolibitlerin suyosunu kalıntıları olduğu düşünülmüştü. Günümüzde ise daha çok hayvanların, kabukluların, halkalısolucanların ya da büyük bir olasılıkla denizkestanelerinin bıraktıkları izler olduğuna inanılmaktadır.)

BİLOXİ, ABD'de (Mississippi) kent, Meksika körfezi kıyısında; 48 000 nüf. Balıkçı limanı ve sayfiye merkezi.

BİLSEL (Cemil), türk hukukçu (Şam 1879 - Ankara 1949). Hukuk öğrenimini İstanbul Darülfünunu'nda tamamladı (1903). Şam ve Kudüs Evkaf müdürlüğü, Kudüs ve Batum mutasarrıflığı yaptı (1918). İstanbul Darülfünunu'nda devletler hukuku müderrisi olarak görevlendirildi (1921). Ankara Hukuk fakültesi'nin kurulmasında çalıştı ve bu fakültede dekanlık ve devletler umumi hukuku profesörlüğü yaptı (1925-1934). İstanbul Üniversitesi'ne rektör olarak atandı (1934). Emekliye ayrıldığı 1943 yılına kadar Harp akademisi'nde ve Mülkiye mektebi'nde de devletler hukuku okuttu. Türk devletler hukuku enstitüsü'nü de kuran Cemil Bilsel, emekli olduktan sonra CHP'den Samsun milletvekili seçildi (1943), Birleşmiş milletler antlaşması'nın hazırlanması çalışmalarına katıldı, ayrıca Uluslararası adalet divanı'nın statüsünü hazırlayan hukukçular komitesinde de Türkiye'yi temsil etti (1945). Ankara'da kurulan Birleşmiş milletler türk derneği'nin ilk başkanı oldu. Amerika devletler hukuku cemiyeti'ne, Uluslararası sürekli hakemlik mahkemesi'ne üye seçildi. Toulouse Üniversitesi Cemil Bilsel'e "onur doktoru" unvanını verdi (1947). Başlıca yapıtları: *Kapitülasyonlar* (1912), *Sulhte ve harbde hukuku düvel* (1923), *Avrupa ve Amerika hukuku düveli* (1930), *Lozan* (1933), *Dünya barış buhranında boğazlar* (1939), *Devletler hukuku: giriş* (1940), *İstanbul Üniversitesi tarihi* (1943), *Türk boğazları* (1948), *Milletlerarası hava hukuku* (1948).

BİLSTON, Wolverhampton'un (Büyük Britanya, West Midlands) güney banliyösünde yerleşme. Metalürji.

BİLTİNE, Çad'ın doğu kesiminde kent, Abeché'nin K.'inde, *Biltine ili*'nin (216 000 nüf. [1988]). merkezi.

Biltmore programı, siyonist hareketin New York'taki Biltmore otelinde 6-11 mayıs 1942'de toplanan olağanüstü konferansı sırasında alınan karar. Bu programı hazırlayan, yahudi ajansı başkanı David Ben Gurion idi. Programda, özellikle ingiliz mandasının sona ermesi ve Filistin'de "yeniden örgütlenen demokratik dünya içinde yer alacak bir yahudi toplumunun" kurulması isteniyordu. Böylece siyonist örgüt, kuruluşundan beri ilk kez, Filistin'de bir yahudi devletinin kurulmasını resmen istemiş oluyordu.

BİLUMUM be. (ar. *bi-* ve *el-ᶜumūm*'dan *bi-l-ᶜumūm*). *Esk.* Ayrım yapmadan bütünü, tümü, hepsi: *Pazar günü bilumum mağazalar kapalıdır. Bilumum yurttaşlar bu kanundan yararlanacaktır.*

BİLUN HATUN → NİLÜFER HATUN.

BİLVASITA sıf. (ar. *bi-* ve *el-vāsıta*'dan *bi-l-vāsıta*). *Esk.* **1.** Vasıta ile, araçlı. **—2.** Dolaylı olarak.

BİLYA ya da **BİLYE** a. (ital. *bilia* ya da *biglia*'dan). **1.** Çocukların oynamak için kullandıkları mermer, akik, kil ya da camdan yapılmış küçük yuvarlak. (MİSKET'in eşanlamlısı.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bilardo, rulet gibi kimi oyunlarda kullanılan fildişi top. **—3.** Makinelerde göbekteki yataklara yerleştirilen çelikten yapılmış küçük top.
—Camc. *Cam bilya,* tekstil cam elyafı üretiminde tel çekme makinesini otomatik olarak beslemede kullanılan 10-15 g ağırlığındaki küre.
—Fizs. mekan. Bağlantı organlarında (büteler, kızak yolları, yataklar, rulmanlar vb.) kayma sürtünmesini daha düşük katsayılı yuvarlanma sürtünmesine dönüştürmek amacıyla kullanılan sert çelik küre.
—Ger. day. *Bilya deneyi,* çok sert, özel çelikten yapılmış bir bilya ile bir metalin sertliğini belirleme deneyi.
—Kim. müh. Sert maddelerden (üvez ağacı, bronz vb.) yapılan ve çok ince öğütmek ya da toz haline getirmek için bazı maddelere çok sayıda katılan kürecikler.
—Mak. san. *Bilya yuvası,* büte ya da rulmanda bilyaların yuvarlanmasını sağlayan içbükey parça.
—Marangl. Bir kütükten çıkan kaplamaların tümü.
—ANSİKL. Bilya oyunu Antikçağ'ın ilk dönemlerinden beri bilinir. Yunanlılar, kemik parçaları, meşe palamutları ya da zeytin taneleriyle, Romalılar da ceviz ya da fındıklarla bilya oynarlardı. Bilya tam yuvarlak biçimini ancak XVIII. yy.'da aldı. Bilya oyununun birçok çeşidi vardır: kafakarış, çukur, kaptan, pit-pit, vb.

BİLYALI sıf. Bilyası olan: *Bilyalı silindir. Bilyalı kapak.*

—Aktar. *Bilyalı konveyör,* her biri, bir desteğin yuvaları içinde, bilyalı bir rulmana dayanan metal küreler kümesi. (Yassı yükler, bilyaların üzerinde elle itilerek taşınabildiği gibi kendi ağırlıklarıyla da yer değiştirebilir. Belli bir doğrultusu olmayan bilyalı konveyörler, bazen bantlı ya da rulolu bir taşıyıcı devreye döner levha biçiminde takılabilir; böylece bükücüye, kesiciye ya da prese vermek için sacları yerleştirmeye yarayan ideal bir giriş alanı oluşturur.)
—Bür. ger. *Bilyalı kalem, bilyalı dolmakalem,* haznesine, genellikle kullanılan mürekkep yerine, çok kalın yağlı bir matbaa mürekkebi konulan ve ucunda sert madenden küçük bir bilya bulunan dolmakalem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mak. san. *Bilyalı yatak,* RULMAN'nın eşanlamlısı.
—Bür. ger. 1891'de Huddersfield'de Edouard Lambert tarafından tasarlanan bilyeli dolmakalem, bugünkü şekliyle, Laszlo József Biro adında Arjantin'e sığınmış bir macar tarafından icat edildi. Bu tür dolmakalemlerde kullanılan ağır akışlı yağlı mürekkep, doldurulduğu hazneden ancak kalemin ucundaki bilya kâğıda sürtüp döndükçe çıkar.

P. Vauthey-Sygma

Ahmet **Bin Bella** (1980'de)

BİLYE → BİLYA.

BİLYON a. (fr. *billion*). Bir milyon milyon (10^{12} ya da 1 000 000 000 000). — Kuzey Amerika'da ve kimi anglosakson ülkelerde bin milyon (milyar).

BİLZİNGSLEBEN, Almanya'nın Thüringen eyaletinde arkeolojik yer. Erfurt yakınında, Mindel-riss buzullararası döneminden kalma, bir *Homo erectus* (ya da Archantropus) kafatasının parçaları ve konut yapıları ortaya çıkarılmıştır.

BÎM a. (fars. *bîm*). *Esk.* Korku: *Bîm-i can* (can korkusu). *Bîm-i duzah* (cehennem korkusu). **—2.** Tehlike. **—3.** *Bîm ü ümid,* korku ve ümit.

BÎMAR sıf. (fars. *bîmar*). *Esk.* **1.** Hasta: *"Hayırdır vermek karangu gicede bîmâre su"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Baygın bakışlı göz için kullanılır: *"Bimar ise de her ne kadar çeşm-i siyahı / Uşşakı perişan edecek kudreti vardur"* (Nabi, XVIII. yy.). **—3.** *Bimar-ı aşk,* aşk hastası: *"Bimar-ı aşka can verür ey can lebün veli"* (Nesimi, XVI. yy.).
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında âşık *bimar* (hasta), *bimar-ı aşk*'tır (aşk hastası). Sevgiliden uzak düştüğünden yakınır. Hastanın ziyaretine gidilmesi geleneğine uyarak sevgilinin kendisini görmeye geleceğini umar. Âşık, sevgilinin gamzesinin oklarıyla gönlünden yaralandığı için de hastadır. Rengi bakımından sevgilinin geceye benzeyen saçının ucuna asılarak sallanan gönül, geceyi sıkıntılı geçiren hasta gibidir. Onu ancak sevgilinin şerbet, macun, ilaç, şifa ve tabip sayılan dudakları iyileştirebilir. Rakibin ciğerinden yapılan kebap da iyi gelecektir. 'Bimar' sözü ile, baygın ve mahmur bakışlı göz de kastedilir.

BÎMARE sıf. (fars. *bîmare*). *Esk.* Hasta kadın için kullanılır.
—Kur. tar. Kadın savaş tutsaklarının hasta olanlarına verilen ad.

BÎMARHANE a. (fars. *bîmar* ve *hane*'den *bîmâr-ḫâne*). *Esk.* **1.** Hastane. **—2.** Tımarhane, deliler yurdu. (Eşanl. DARÜŞŞİFA.)

BÎMARÎ a. (fars. *bîmar* ve *-i* 'den *bîmarî*). *Esk.* Hastalık.

BİMEN ŞEN (Bimen DERGAZARYAN, —denir), ermeni asıllı türk besteci (Bursa 1873 - İstanbul 1943). 1884'te, Bursa'da yeteneğini fark eden Hacı Arif Bey'in önerisiyle İstanbul'a gitti, başta Arif Bey olmak üzere dönemin birçok ünlü müzikçisinden ders aldı. Hayatını hanendelikle kazandı; gazinolarda çalıştı, plaklar doldurdu. Verimli bir besteciydi, 500'ü aşkın şarkı besteledi. Kendisi nota bilmediğinden, hemen notaya alınmayan şarkılarının pek çoğu unutuldu; bu yüzden günümüze 250 dolayında şarkısı ulaşabildi. 1930'lar ve 1940'larda çok rağbet gören birçok yapıtı, günümüzde de en sık seslendirilen şarkılar arasındadır: *Firkatin aldı bütün neşve vü tâbım bu gece* (hicaz), *Yıllar ne çabuk geçti o günler arasından* (hicaz), *Ömrüm artar sana baktıkça perestişle benim* (hıcaz), *Sabrımı gamzelerin sihr ile tarac edeli* (hüzzam), *Bensiz ey gül, gülşen-i âlemde mey nuş eyleme* (segâh), *Al sazını sen sevdiceğim şen hevesinle* (sultaniyegâh), *Yüzüm şen, hatıram şen, meclisim şen, mevkiim gülşen* (kürdilihicazkâr), *Bir haber ver ey saba n'oldu gülistanım benim* (acemaşiran), *Ne gülün rengini sevdim ne de bülbül sesini* (yegâh).

BÎMENGİZ sıf. (fars. *bîm* ve *engiz*'den *bîm-engiz*). *Esk.* Ürkütücü, korku verici.

BİMETAL a. (tescilli ad). Farklı bir metal katmanıyla kaplanmış metal. (Bu terim kimi zaman, çelikten yapılan özü, alüminyum bakır ya da nikelle kaplanmış kabloyu belirtir.)
—ANSİKL. Bakırlı çelik, radyoda yüksek frekans salınımları için iletken olarak kullanılır. Deri etkisinden dolayı, aynı kesitteki bir bakır telden daha yüksek elektrik direnci göstermez; ama böyle bir telden daha ucuzdur; üstelik çelik özü, Bimetal'e yüksek bir mekanik dayanım kazandırır.

BİMETALİZM a. (fr. *bimétallisme*). → ÇİFT MADEN PARA* SİSTEMİ.

BİMİNİ, Bahama adalarından ikisinin (North Bimini ve South Bimini) adı, Miami açıklarında.

BÎMNAK sıf. (fars. *bîm* ve *-nak*'tan *bîmnāk*). *Esk.* **1.** Korkulu, korkmuş. **—2.** Korku verici.

BİMOLEKÜLER sıf. (fr. *bimoléculaire*). Kim. İKİMOLEKÜLLÜ'nün eşanlamlısı.

BİN as. say. sıf. **1.** On kere yüz: *Bin lira.* **—2.** (Addan sonra), "bininci" anlamında bir numaralama, sıralama belirtir: *Sayfa bin.* **—3.** *Bin bir,* pek çok sayısız: *O mağazada bin bir çeşit bir arada.* || *Bin bir ayak bir ayak üstüne,* herkesin ayakta olduğu büyük bir kalabalığı anlatmak için söylenir. || *Bin can ile,* gönülden, seve seve, isteyerek. || *Bin dereden su getirmek,* karşısındakini kandırmak, bir şeye inandırmak için dolambaçlı nedenler, özürler ileri sürmek, aldatıcı sözler söylemek: *Kendini haklı göstermek için bin dereden su getirdi.* || *Bin kalıba girmek,* birbiriyle bağdaşmayan birçok iş ve düşünce değiştirmek. || *Bin kat,* nitelik ya da nicelik açısından karşılaştırılmayacak ölçüde: *Bu, ötekinden bin kat güzel.* || *Bin nazla,* istemeye istemeye, gönülsüz. || *Bin pişman olmak,* yaptığı bir işin sonucundan çok pişmanlık duymak: *O sözleri söylediği için bin pişman olmuştu.* || *Bin tarakta bezi var,* bir kimsenin değişik, birçok işle uğraştığını belirtmek için söylenir. || *Bin yaşa,* çok yaşa. || *Binde bir,* çok seyrek olarak: *Böylesine dürüst bir insana binde bir rastlanır.* ||*Bini aşmak,* bir şey sözkonusuysa, çok fazla olmak; *Senin yaptıkların bini aştı.* ||*Bini bir para, paraya,* çok sık yapılan ya da çok olan: *Konuşmaya başlamasın bir kez, yalanın bini bir para.* || *Binin yarısı beş yüz o da bizde yok,* üzülüp tasalanan, derin derin düşüncelere dalan kimselere şaka yollu söylenir. || *Binlerce,* nicelikçe çok: *Binlerce insan, ev çiçek.*

BİN a. (ar. *bin*). *Esk.* Oğul, oğlu: *Ali bin Adnan* (Adnan oğlu Ali). *Mehmet bin Mustafa* (Mustafa oğlu Mehmet).

BÎN ek. (fars. *dîden,* görmek'ten *bîn*). *Esk.* Gören, görücü anlamı veren sıfatlar türetir: *bed-bin* → BEDBİN, *diğer-bin* (başkalarını düşünen), *dur-bin* → DÜRBÜN, *hakbin* (hakkı gören, adaletli), *hakikat-bin* (gerçeği gören, gerçekçi), *hod-bin* → HODBİN, *kej-bin* (eğri gören), *zahir-bin* (dış görünüşe bakan, görünüşe aldanan). vb.

BİN BELLA (Ahmet), cezayirli devlet adamı (Magniya, Oran, 1916 ?). Fransa'nın İtalya'ya gönderdiği orduya gönüllü yazıldı ve madalya aldı; bu arada, Demokratik özgürlüklerin zaferi için hareket' in 1947 kongresinde kurulan gizli "özel örgüt"ün yöneticileri arasına girdi. 1949'da Oran merkez postanesi'ne yapılan baskına katıldı. Tutuklandı (1950), 1952'de kaçarak Kahire'ye sığındı ve orada Hıdır ile buluştu. 1954 yazında Devrimci birlik ve eylem komitesi'nde Budief, Bin Buleyd ve Diduş ile 1 ekim ayaklanmasını hazırladı. Hıdır ve Budief ile birlikte Ulusal kurtuluş cephesi'nin dış temsilciliklerinde etkin rol oynadı. Ekim 1956'da Fas'a yaptığı bir yolculuk sırasında uçağı Cezayir açıklarında çevrildi ve Hıdır, Budief ve Ait Ahmet ile tutuklandı. Evian antlaşmalarının imzalanmasına kadar Fransa'da göz hapsinde kaldı. 1962'de gücünü Cezayir'de yavaş yavaş kabul ettirdi. Cezayir Cumhuriyeti geçici hükümeti ile çatıştıktan sonra, ülkenin yönetimini üzerine almakla görevlendirilen bir "siyasi büro" kurdu. Kurucu meclis seçimleri 20 eylül 1962'de yapıldı ve Bin Bella başkanlığındaki hükümet 29 eylül 1962'de iktidarı aldı. 15 eylül 1963'te cumhurbaşkanlığına seçildi. 1964'te Ulusal kurtuluş cephesi tarafından parti genel sekreterliğine getirildi. Ama yönetimine karşı muhalefet gitgide şiddetlendi. Biskra'da albay Şabani yönetimindeki isyan bastırıldı (temmuz 1964). 19 haziran 1965'te albay Bumedyen'in yönettiği bir darbe sonucunda devrilen Bin Bella, temmuz 1979'a kadar, yargılanmadan tutuklu kaldı. Bu tarihten sonra ev hapsine alındı, ekim 1980'de de serbest bırakıldı. Yurt dışına gitti. *Cezayir demokrasi hareketi*'ni kurdu (1984). Cezayir kurtuluş savaşında *Ulusal kurtuluş cephesi* kurucularından Ait Ahmet ile birlikte *birleşik cephe* kurduklarını açıkladı. Kuvvetler ayrılığını, siyasal ve ideolojik özgürlüğü güvence altına alacak çoğulcu bir anayasa hazırlanması için çağrıda bulundu (aralık 1985). On sekiz yandaşı bu yüzden tutuklanıp hüküm giydi. Kendisi affedildikten sonra 1990'da ülkesine döndü.

BİN BERKE (Mehdî), faslı siyaset adamı (Rabat 1920 - öl. ? 1965). Matematik öğretmeniydi. 1950'de Halk kuvvetleri ulusal birliği'nin (UNFP) kurulmasına katkıda bulundu. Bu birlik, sonradan Fas'ta yönetime karşı çıkan belli başlı sol örgüt haline geldi. Ülkesinden kaçmak zorunda kalan Bin Berke, 1963'te Cezayir ile Fas arasında patlak veren sınır anlaşmazlığında Cezayir'i tuttuğu için yokluğunda ölüm cezasına çarptırıldı. Daha sonra, Havana konferansı'nın (1966) düzenlenmesinde önemli rol oynadı. 29 ekim 1965'te, Paris'te esrarengiz bir biçimde ortadan kayboldu. Bu olayda fransız ve fas haberalma ajanlarının parmağı olduğu öne sürüldü. Tepkilere yol açan bu durum Paris-Rabat ilişkilerinin de bir süre bozulmasına neden oldu.

Bin bir gece masalları (ar. *Elf leyle ve leyle*), arap masalları derlemesi. Birbirine bağlı masallardan oluşur. Karısının kendisini aldattığına inanan İran şahı Şehriyâr, onu boğdurtmaya; bu olay dolayısıyla kadınlara düşman olduğu için de, her akşam yeni bir eş almaya, ertesi gün onu da öldürtmeye karar verir. Sıra, vezirin kızı Şehrâzâd'a gelince, o, dadısının öğrettiği masalı geceleyin anlatmaya başlar. Şah, çok ilgilenir; masalın sonunu öğrenebilmek için, kızın öldürülmesini erteler. İç içe giren masallar her gece sürüp gider; bin birinci geceye gelindiğinde, şah, karısının zekâsını beğenir, kendisine bağlılığına inanır, öldürtmekten vazgeçer.
Bin bir gece masalları'nın kaynağının İran ve Hindistan olduğu sanılıyor. Mes'udî'nin (X. yy.) *Murûc üz-zeheb* (947) adlı yapıtında, *Hezâr efsâne* (bin masal) ad-

lı farsça bir kitaptan; bunun da, arap halkı arasında *Elf leyle* (bin gece), ya da *Elf leyle ve leyle* (bin bir gece) diye tanındığından söz edilir. *Hezâr efsâne'nin* bin gecelik bir zaman içinde söylenen bir masaldan oluştuğu belirtiliyor. Yuvarlak rakamlar, Araplar arasında uğursuz sayıldığı için, bin gece, sonradan bin bir gece' ye çıkarılmıştır. İncelemecilerin belirttiğine göre, *Hezâr efsâne,* IX. yy'a doğru arapçaya çevrilmiştir. Bunların bir bölümü hint kökenlidir. Kötü bir işi geciktirip zaman kazanmak için masalları iç içe sokarak uzatma yöntemi, bazı hint masallarına özgüdür.

Çoğu yabancı kaynaklı olan bu masallar, yerli çevre içine oturtularak yerlileştirilmiş; ayrıca, arap masalcıların katkılarıyla da sayıca çoğaltılmıştır. Başka başka dönemlerde masallara katkıda bulunan yazarlar ile kassas'lar (hikâyeciler, masalcılar) o kadar çok ki, bunları saptamak olanağı yoktur.

Masalların çoğunun içine birçok şiir de eklenmiştir; bunlar, konuşan kişinin ağzından çıkmış gibi gösterilir; pek seyrek de olsa, kimi zaman şairlerin adı da anılır. Şiddetli bir heyecanı dile getirmek sözkonusu olunca, şiirlere başvurulur.

Bin bir gece masalları 3 daireye ayrılmıştır: birinci daire, İran kaynaklıdır (*Hezâr efsâne*'den gelme masallar); ikincisi Bağdat dairesidir, bu daireye giren masallar çoklukla Harunurreşit'in adı çevresinde döner; üçüncüsü Mısır dairesidir, bunların son Memluklar zamanında Kahire' de yazıldığı ya da yazıya geçirildiği sanılır.

Bin bir gece masalları'nın arapça metninin Doğu'da ve Batı'da çeşitli baskıları yapılmıştır. Arapça en iyi metin, Bulak baskısıdır (2 cilt, 1835). *Bin bir gece masalları,* Batı'da ilk kez Antoine Galland (1646-1715)'ın fransızcaya çevirisi ile ortaya çıktı (12 cilt, 1704-1717); daha sonra, birçok dillere çeşitli çevirileri yapıldı. Türkçeye ilk kez Abdülmecit zamanında (1839 -1861) Ahmet Nazif Efendi tarafından ağdalı, bir dille çevrilmiştir (1. bas. 4 cilt, 2. bas. 6 cilt); daha sonraki dönemlerde, Batı'daki çevirilerden alınıp kısaltılarak ikinci elden yapılmış çeşitli çeviriler vardır.

Bin bir gün masalları, Bin bir gece masalları'nın etkisinde oluşturulmuş masal kitabı. *Les mille et un jours* (Bin bir gün) adını taşıyan fransızca doğu masalları derlemesini F. Pétis de la Croix yayımladı (1710-1712). Bu masalların bir bölümü *El ferec* ba'd eş-şidde* (Sıkıntıdan sonra gelen ferahlık) adlı masal kitabında da yer alıyordu. Yapıtı Ali Rauf, *Elf ün-nehar ve'n -nehar* adıyla türkçeye çevirdi (1867-1870). Bu çevirideki eksikleri tamamlayan yeni bir çeviri, Mustafa Hilmi Paşa, Ahmet Şükrü ve Sait Fehmi tarafından yapıldı (1873).

Bin Buddha mağaraları, Batı Çin'de, Dunhuang'ın yaklaşık on beş kilometre uzağında buddhacı tapınağı. Burada ele geçen yazmalarla ün kazandı.

İ.Ö. 111'de bir çin imparatoru tarafından, savaşta savunma amacıyla doğal mağaralardan yararlanılarak yaptırıldı. Bin Buddha mağaraları adı ile bilinen beş yüz kadar mağaradan birçoğu V-XI. yy.'larda buddhacı hacıların bağışlarıyla tapınak haline getirildi. Buddhacı keşişler XI. yy.'da Tongut istilasına kadar mağaralarda dini faaliyetlerini sürdürdüler. Keşişler, Bin Buddha mağaralarını terk etmeden önce, altı yüzyıl süresince biriken el yazmalarını mağaralardan birinin içine taşıyıp burayı duvarla ördüler (XI. yy.).

Bin Buddha mağaralarının varlığını batı dünyasına ilk kez Prjevalski bildirmiştir. Mağaralar A. Stein tarafından araştırıldı (1907). Mağaralar topluluğunun kuzey ucu yakınında, duvarla, örülmüş tapınağın birinde, çok sayıda eski el yazması bulundu. Bunlar arasında uygurca metinler de vardı. Metinlerin bir kısmı önce A. Stein, daha sonra Pelliot tarafından incelendi. 868'den kalma ağaç levhalar yardımıyla basılmış çin belgeleri tomarı, çin kitap basıcılığından kalan en eski metinlerdendir. Mağaradaki freskler buddhacı inancını yansıttığı halde, ipek veya kâğıt üzerine yapılmış resimlerde dindışı konular işlenmiştir. Bu yapıtlarda çin etkisinin yanısıra, Hindistan gupta ve gondhara sanatının etkileri de görülür. (→ Kayn.)

Harald Sund-Image Bank

San Francisco'da (Kaliforniya) Financial District'in havadan görünüşü
solda, W. L. Pereira'nın *Transamerica Pyramidi* (1972; 48 katlı, yükseklik 260 m)
ortada, Bank of America binası (1969; 52 katlı yükseklik 237 m)

BİNA a. (ar. *bina*). **1.** Yapı: *Eski bir bina. Ahşap binalar.* **—2.** *Esk.* Arapça eylem çatılarını konu alan dilbilgisi dalı ve bu dalla ilgili kitap. **—3.** *Esk. Bir şeyi bina etmek,* onu kurmak, inşa etmek, yapmak: **—4.** *Esk. Bir şeyi bir şeye bir şeyin üzerine bina etmek,* bir düşünceyi, sorunu bir şeye dayandırmak.

—Esk. Dilbilg. Arap dilbilgisinde, son harf ve heceleri çekim sırasında değişmeyen ad, fiil, ilgeç türünden sözcükler için kullanılan terim. Krşt. *i'rab.* Bina, bir ders olarak medreselerde okutuluyordu. Arapça *bina* kitaplarına Türkler de şerh ve haşiyeler yazdı. Dilbilgisinin, bu öğrenilmesi güç konusuyla ilgili olarak *"Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur"* deyişi türemiştir.

—Kur. tar. *Bina emini,* Osmanlılar'da kamu binalarının yapımını gözeten görevli. (Binalar için gerekli araç gereç ve işçinin sağlanmasından, ayrılan paranın harcanmasından sorumluydu. Ayrıca masrafların yazıldığı bir defter tutardı. Hesapları yapının bitiminde baş muhasebe kaleminde görülürdü.)

—Mim. *Yüksek bina,* çok katlı yayvan yapı ya da gökdelen. (Bk. *ansikl.* böl.)

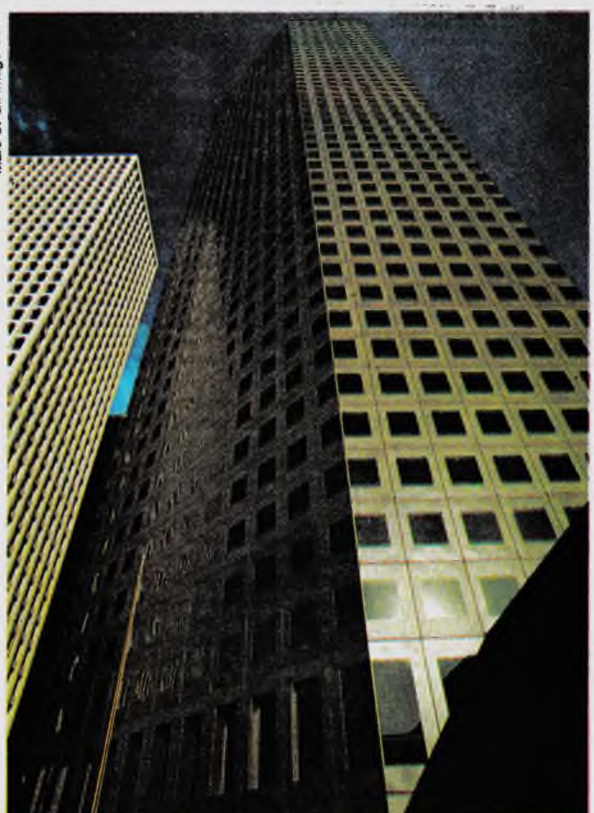
—ANSİKL. Huk. Türk Med. k.'nun 644. maddesine göre, taşınmaz mal mülkiyeti, toprağın altında ve üstünde bulunan yapıları, dikilen şeyleri ve kaynakları kapsar. Bina, üzerinde bulunduğu arazinin tamamlayıcı parçası olarak taşınmaz mülkiyetinin içine girer. Arazi tapu siciline tescil edilirken, üzerindeki bina da sicile kaydedilir. Sürekli kalmak amacıyla yapılmayan kulübe, baraka gibi hafif binalar, arazinin tamamlayıcı parçası sayılmaz ve tapu siciline kaydedilmezler. Bu tür binalar hakkında taşınır mal hükümleri uygulanır ve toprağa bağlı olmaksızın yapan kişilerin malı sayılır.

Türk Med. k.'nun 648, 649 ve 650. maddelerinde, bir kişinin başkasının yapı malzemesi ile kendi arsası üzerine ya da kendi malzemesi ile başkasının arsası üzerine bina yapması durumunda uygulanacak kurallar saptanmıştır.

3 mayıs 1985 tarih ve 3194 sayılı İmar k.'nun 2. maddesine göre, belediye ve mücavir alan sınırları içinde ve dışında kalan yerlerde yapılacak resmi ve özel tüm binalar yasanın kapsamına alınmıştır. Gene bu yasanın 21. maddesi uyarınca da yasa kapsamına giren bütün binalar için izin alınması zorunludur. Söz konusu izin belediyelerden veya il imar müdürlüklerinden alınır. Binalar, Binaların numaralanması ve sokaklara isim verilmesi hakkında 1003 sayılı kanun'un 1. maddesi uyarınca belediyelerce numaralanır. Bu yasaya göre, numaralar levhalara yazılarak binaların kapıları üzerine asılır. Belediye örgütü olmayan yerlerde numaralama, valilik ve kaymakamlıklarca yapılır.

—Mim. Yüksek ticaret binaları (*tall office building*) XIX. yy.'ın son yirmi yılında ABD'de ortaya çıktı. *Sky scraper* ya da

YÜKSEK **BİNALAR**

Marc St Gil-Image Bank

Houston'da (Texas) Lloyd J. Brewer'in tasarladığı *Capital National Bank Building'i* (1981; 50 katlı)

Chicago'da (Illinois), projelerini SOM firmasının hazırladığı *Sears Tower* (1970; 110 katlı, yükseklik 443 m)

"gökdelen" diye nitelendirilen metal iskeletli bu yapılar New York'ta, Manhattan yöresinin belirleyici öğeleriydi. Günümüzde yüksek bina terimi, taban alanı küçük,kuleleri ve taban alanı yüksekliğe göre çok fazla olan yayvan yapıları belirtmekte kullanılmaktadır. Çeşitli işlevleri karşılayan ve birçok ülkede gerçekleştirilen bu yapılarda, taşıyıcı iskelet artık çelikten başka gereçlerle de kurulabilmektedir.

Kent merkezlerinin bürolarla dolması, bu büroların yüksek yapılarda toplanmasını sağlayacak yeni tekniklere başvurmayı gerektiriyordu. Yüksek yapılaşma, boş arsa değerinin giderek artmasının hem nedeni, hem de sonucuydu. İngilizler, iplik fabrikalarında kat sayısını artırarak ve buhar makinesini daha iyi kullanabilmek için, metal iskelet üstüne ince bir tuğla duvar giydirerek, ticaret kesimini henüz etkilemeyen bu köklü değişimi hazırlamışlardı.

ABD'de, farklı kent ve ticaret koşulları ve arsa spekülatörü, mühendis, müteahhit üçlüsünün ortak hedeflere yönelmesi özellikle düşey taşımanın mekanikleşmesi gibi yeni tekniklerin geliştirilmesini sağladı. 1857'de New York'taki bir mağaza buharlı bir asansörle donatıldı; 1878'de hidrolik bilimi 34 m yüksekliğe çıkmayı sağladı. Yavaş elektrikli asansör 1889'da, hızlı olanı da 1903'te gerçekleştirildi. Chicago'da (bu kentte 1871 yangını, özellikle 1873-1878 bunalımından sonra hızlanan spekülasyonu körükledi) mühendis W. Le Baron Jenny taşıyıcı olmayan çepeçevre bir kılıf içinde metal taşıyıcılar yaptı (bu taşıyıcılar, pişmiş topraktan bir örtüyle yangından korunuyordu). Bu yöntem, First Leiter Building (1879) Home Insurance Building (1884) ve Second Leiter Building'de (1889) en fazla yararlı alanı elde etmeyi sağladı. Hepsi de on kattan daha alçak olan bu yapılar, yine Chicago'da, Burnham ve Root'un Monadnock'unda (1889) ve Hollabird ve Roche'un Marquette Building'inde (1894) on altı kata ulaşmanın yolunu açtı; New York'ta 1890'da inşa edilen World Building yirmi iki kata, 1906'da Singer Building kırk bir kata (184 m), 1912'de Woolworth altmış kata (238 m) ulaştı. Çok geçmeden, oteller de bu yapım tekniklerini benimseyerek, hareketli bölmelerle düzenleme ögelerini daha akılcı bir biçimde kullandılar.

Yukarıda sözü edilen yapımcılarla birlikte Chicago okulu'na katılan L. Sulliyan, Buffalo, Saint-Louis, New York ve Chicago'da gökdelenler inşa etti (Carson, Pirie and Scott, 1899). Sullivan, bu yapılarda dağıtım şemasını şöyle formülleştirdi: bodrumda makine dairesi, ilk iki katta, merdivenlerle (bugün yürüyen merdivenlerle) rahatlıkla ulaşılan dükkanlar, bu katların üstünde, hepsi birbirine benzeyen hacimler, en üstte de, depo ve makinelerin yer aldığı teknik kat. Bu düzenleme Sullivan'ı, bezemeyi alt katlarda yoğunlaştırmaya ve çatı katını vurgulamak için, geri kalan bölümleri belirli bir tekdüzelik içinde ele almaya zorluyordu; cephede "Chicago usulü" denilen metal çerçeveli geniş açıtlara bol bol yer verilmesi, işlevsel bir yalınlığı da beraberinde getiriyordu. Ne var ki, bu akılcı tutum, özellikle New York'ta, saygın ve seçkin bir siluetle çevreden farklılaşmak isteyen firmalara hiç de uygun görünmüyordu. Bu kentte, çan kulesinin ya da bir org takımının yarattığına benzer plastik etki, Metropolitan Life'ta (1908) ve Empire State Building'de (1931) kendini duyuruyordu. F. L. Wright daha 1929'da çok katlı bir konut projesini tramlı üçgen bir plan üzerinde beton olarak tasarladıysa da, bu yenilikleri kabul ettirebilmek için yirmi beş yıl beklemek gerekti (Bartlesville'de, Oklahoma).

1930-1970 yılları arasında, uluslararası üslup çelik prizmaları ve perde -duvarlarıyla ağırlığını koydu. Bunda Mies van der Rohe'nın ya da Skidmore, Owings ve Merrill (SOM) gibi uzman firmaların büyük payı vardı. Bu arada, taşıyıcı yapı da gelişiyordu. Yapının tüm taban alanı boyunca uzanan kat, dışarıyla ilişkili bölümlere ayrıldı. (New York'ta, 1950'lerde W. Harrisson'un Birleşmiş milletler binası ya da SOM'un gerçekleştirdiği Lever House). Sonunda, rüzgâr etkilerini azaltmak için iskelete piramit biçimi verildi (Chicago'da John Hancock Center, SOM, 1969) ya da dik prizmalar uygun biçimde düzenlendi (Chicago'da Sears Tower, SOM, 1970). Chicago'da Sears ya da First National Bank'te (C. F. Murphy'nin yapıtı), New York'ta World Trade Center'da (411 m. M. Yamasaki'nin yapıtı, 1970) ve başka yapılarda, asansör sayısını azaltmak için kat sayısı daha da artırıldı ve teknik katlar *(sky lobbies)* çoğaltıldı. Kimi zaman betonarmeye de başvuruldu: bu gereç bazı uygulamalarda tek başına (Chicago'da Marina City ikiz kuleleri, B. Goldberg'in yapısı, işyeri ve konut binası) çoğunlukla da, çelik döşemeleri taşıyan bir çekirdek biçiminde kullanıldı. Hatta, çelik döşemeleri kablolarla çekirdeğin tepesine asma yoluna bile gidildi (Berkeley'de, Vancouver'da vb.); bu teknik, yapı öğelerinin önüretimle gerçekleştirilmesini sağladı ve Johannesburg'da Standard Bank yapısında (Hentrich ve Petschnigg'in yapıtı, 1969) sistemli bir biçimde uygulandı. Çok yüksek binalarda çelik kullanımı zorunluydu. Öteki yapılardaysa beton kabuklar daha özgür biçimlere olanak verdi: Milano'da Prelli merkez binasının iğ biçimindeki planı (G. Ponti ve P.L. Nervi, 1955) ya da Toronto belediye sarayı'nın iki eğri ekranlı planı (V. Revell, 1965).

Yüzyıl boyunca gelişerek sunduğu olanakları zenginleştiren yüksek bina, dört bir yanı istila eden yönetici kesim için, standartlaştırılmış, klima cihazlarıyla donatılmış kendine özgü bir dünya yarattı. Bununla birlikte, "kent içinde kent" olma özelliğini koruyarak, kent organizmasının işleyişine katılmadan varlığını sürdüren ve fiziksel çevreyi zorlayarak kendine bir yer edinen özerklik tutkunu bir çözüm olarak kaldı.

BİNA sıf. (fars. *dīden*, görmek'ten *bīnā*). *Esk* **1.** Gören, görücü. **—2.** *Na-bîna*, kör.

BİNABERİN be. (ar. *binā*, fars. *ber* ve *-īn*'den *bināberīn*). *Esk.* Buna dayanarak, bundan dolayı, bu nedenle.

BİNADİL sıf. (fars. *binā* ve *dil*'den *binā-dil*). *Esk.* Gönül gözüyle gerçeği gören, uzak görüşlü.

BİNAEN be. (ar. *bināen*). *Esk.* "... den dolayı, ...den ötürü, ...için"; dayanarak, yapılarak: "*... bir hadise çıkması düşüncesine binaen mitinge karar verilmiş iken...*" (M. K. Atatürk).

BİNAENALAZALİK be. (ar. *bināen*, *ʿalā* ve *zālik*'ten *bināen-ʿalā-zālik*). *Esk.* Bu yüzden, bundan dolayı, bundan ötürü.

BİNAENALEYH be. (ar. *bināen*, *ʿalā* ve *hu*'dan *bināen-ʿaleyh*). *Esk.* Bunun için, bu yüzden, bundan dolayı: "*... yeni kabine ile anlaşmak için geçen dört, beş gün zarfında bazı taraflardan, mümkün olduğu kadar çabuk uyuşmak hususunda alınmış olan tavsiyeler de, bizce nazar-ı dikkatte tutulması icap eden mana ve mahiyette idi. Binaenaleyh maksada emniyetle vasıl oluncaya kadar, lüzum görülürse, biraz da fedakârlık yapmak zaruretini hissediyorduk*" (M. K. Atatürk).

BİNAGUŞ a. (fars. *bün*, uç ve *gūş*'tan *bünāgūş*). *Esk.* Kulak memesi.

BİNAHMED, Fas'ta Settet'ın D. sunda; 10 500 nüf.

BİNAİ (Mevlâna), türk şair, müzikçi, hattat (? -1512). Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey'e sığındı, *Behram ile Behruz* kasidesini ona sundu. Daha sonra Sultan Ali Mirza'nın koruyuculuğu altına girdi, ona armağan ettiği *Mecma'ül-garib* adlı yapıtını yazdı. Horasan'ın alınmasından sonra Mehmet Şeybani Han, ona "Meliküşşuara" sanını verdi. Şah İsmail'in veziri Mir Müneccim-i Şani'nin emriyle yapılan katliamda öldürüldü.

BİNAMAZ → BEYNAMAZ.

BİNAYİ a. (fars. *binā* ve *-ī*'den *bināyī*). *Esk.* Görme gücü, her şeyi görme.

BİNBAŞI a. Ask. Silahlı kuvvetlerde yüzbaşı ile yarbay arasındak rütbe ve bu rütbedeki subay.

—ANSİKL. Yarbay ve albay rütbesindekilerle birlikte üst subay olarak da adlandırılan binbaşı muharip birliklerde tabura (deniz ve hava kuvvetlerinde eşiti birliklere) komuta eder. Karargâh ya da kurumlarda ise kadrolarda saptanmış görevleri yürütür. Hizmet sürelerinin üç yılını tamamladıklarında "kıdemli binbaşı" olarak göreve devam eder. Osmanlı İmparatorluğunda Nizamı cedit ordusunda "orta"lara, Asakiri mansurei muhammediye ordusunda ise yaklaşık bin kişiden oluşan "tertip" adlı tabur benzeri birliklere komuta ederdi.

BİNBAŞIEMİNBEY, Ardahan'ın Posof ilçesine bağlı Eminbey bucağının merkezi; 559 nüf. (1990).

BİNBAŞILIK a. Ask. Binbaşı rütbesi, binbaşının görevi.

BİNBİRDELİKOTU a. Halk hekimliğinde kullanılan bir kılıçotu türü *(Hyprecium perforatum)*. [→ KILIÇOTU.]

Binbirdirek sarnıcı, İstanbul'da, Sultanahmet camisi ile Çemberlitaş arasında Divanyolu'nda bizans sarnıcı. Constantinus I (Büyük) döneminde Roma'dan İstanbul'a gelen senatörlerden Philoksenus'un yaptırdığı sarayın sarnıcı olduğu öne sürülür. İustinianos I döneminde yaptırıldığı ya da Lausus sarayı ile ilgili olduğuna ilişkin görüşler de vardır. Bulunan mühürlü tuğlaların önemli bir bölümü V. yy.'dan, bir kısmı da İustinianos I döne-

Binbirdirek sarnıcı, *İstanbul*

mindendir. 64x57 m boyutlarındaki yapının tonoz örtüsü, 16 diziden oluşan 224 sütuna oturur. Bizanslı ustaların işaretlerini taşıyan sütun başlıkları bezemesizdir. Kalın duvarlar horasan harcı ile tuğladan örülmüştür. Bizans'ın son dönemlerinde terk edilen sarnıç, Osmanlılar zamanında Binbirdirek olarak anılmaya başlanmış, içine ipek ve iplik tezgâhları kurulmuştur. XVII. yy.'da, Murat IV zamanında üzerine Tayyarzade, daha sonra da Fazlıpaşa konakları yaptırılmıştır. Bugün İstanbul Belediyesi'nin mülkiyetinde olup temizlenmiş durumdadır.

Binbirkilise, Konya'ya bağlı Karaman ilçesinin K.'indeki Karadağ ve çevresinde bulunan kilise, capella ve manastır yapılarına verilen ad. Hıristiyanlık döneminin önemli merkezlerinden biri olduğu anlaşılan yörede, ilk kez XIX. yy. sonları ile XX. yy. başlarında kimi gezginler ve bilim adamlarınca incelemeler yapıldı. 1909'da W. Ramsay ve G. Bell'in ortak çalışmalarından sonra bir süre unutuldu. 1967-1970 arasında Prof. Semavi Eyice yönetiminde yürütülen çalışmalarda birçok yapı saptandı. Binbirkilise, Madenşehir, Yukarı Ören ve Değle Öreni olmak üzere üç kesime ayrılır. Kilise, bazilika, capella, manastır gibi yapıların yanı sıra işlevi belirlenemeyenler de vardır. Bunların dışında çevrede kayalara oyulmuş hücreler ve kiliseler de bulunmaktadır. Taşkale köyü yakınındaki mağara-manastır beş katlıdır. Her kat büyük bir mekân ile buraya açılan odalardan oluşur. Katlar arasında bağlantı, tutunma yerleri bulunan dikey dehlizlerle sağlanmaktadır. Karadağ tepelerindeki kalıntıların en sağlamı Mahalaç kilisesi'dir. Manastır, kilise ve capella'dan oluşan yapılar birbirine dehlizlerle bağlıdır. Haç planlı kilise ve capella, taş işçilikleriyle dikkati çeker. (→ Kayn.)

BİNBOĞA dağları, Orta Toroslar'ı oluşturan sıradağların, Afşin-Elbistan havzasının B.'sında, Ceyhan nehrinin kaynak kolları ile, Seyhan'ın Göksu kolunun yukarı çığırı (Sarız çayı) arasında yükselen kesiminin adı. Basık bir kabartı oluşturan Binboğa dağlarının yüksek kesimleri vadilerle yarılmış bir plato görünümündedir. Yaklaşık 40 km boyunca uzanan kütlenin kimi dorukları 3 000 m'ye yakındır (Işıkdağ 2 957 m, Tozlutepe 2 917 m). Paleozoik oluşuklar ve ultrabazik kayaçlardan oluşan dağlarda en yaygın bitki topluluğu, yüksek dağ otlaklarıdır; yer yer meşe ve köknar ormanları da görülür.

Binboğalar efsanesi, Yaşar Kemal'in romanı (1971). Her yıl ilkbaharda Binboğa dağında yaylaya çıkan Yörükler'in Çukurova'da kışları geçirecek yer bulmakta karşılaştığı güçlükleri anlatır. Göçebe Yörükler'in gelenek ve göreneklerinin, değer sistemlerinin, yaşama biçimlerinin 1950'lerden sonraki yıllarda çağdaş yaşama ne kadar uzak düştüğü gösterilir. Büyük toprak sahipleri ovaya Yörükler'in yerleşmelerini engellerken onlardan insafsızca çıkar sağlamaya çalışmaktadır. Obanın güzel kızı Ceren ile oba beyi Halil'in acılı aşk serüveni, romanın konusu olan ekonomik ve toplumsal çöküşü daha da belirgin kılar. Yapıtın Münevver Andaç tarafından yapılan çevirisine dayanarak fransız Gérard Gélas'ın yaptığı sahne uyarlaması, Zülfü Livaneli'nin özgün müziğiyle Fransa'da (Liège) Chêne Noir tiyatrosu'nda oynandı (1984).

BİNCAİ, Endonezya'da kent, Sumatra' nın kuzeyinde, Medan'ın B.'sında 44 000 nüf.

BINCHE, Belçika'da (Hainaut) kent; Haine kıyısında, Mons'un D.-G.-D.'sunda 33 000 nüf. XII. yy.'da kurulan kentte, kulelerle donanmış bir surun kalıntıları vardır. Kökeni XIV. yy. sonuna dayanan ünlü karnaval.

Binche karnavalı sırasında Gilles'lerin geçişi

Binche danteli, Binche'te (Belçika) iğle işlenen dantel. XVII. ve XVIII. yy.'larda çok yaygındı. İnceliğiyle Valenciennes dantelini andıran bu dantelin özelliği, alt dokusunun kar taneleri biçiminde işlenmiş olmasıdır.

BINCHOIS (Gilles), flaman besteci (Mons 1400'e doğr. - Soignies 1460). Yüz yıl savaşları sırasında Suffolk dükünün ordusunda yer aldı. 1430'dan sonra iyi Philippe'e hizmet etti. Missa parçaları, motetler, bir *Magnificat* ve özellikle, çoğu rondo biçiminde yazılmış şarkılar besteledi. Dufay'in rakibiydi. Zaman zaman alt seslerin zararına olmakla birlikte, üst partiye gösterdiği özenle ondan ayırt edilir.

BİNCVARLAR ya da **BİNHALLAR,** Hindistan'da (Madhya Prades) nüfusu 70 000'i bulan kabile halkı. Bincvarlar'ın, eskiden Hindistan'ın orta kesiminde yaşayan Bayga kabilesinden geldikleri sanılır. Bugün, ormanlık bölgelerde yaşayan bu halk, yanmış orman alanları üzerinde tarım, avcılık, toplamacılık ve altın arayıcılığı yaparak geçinir. Babasoylu toplum düzeni ve tekeşlilik geçerlidir. Dövmenin cinsel açıdan dürtücü gücü olduğuna inandıklarından genç kızlara evlilik öncesinde dövme yaparlar. Hindu dininden olan Bincvarlar'ın animist geleneklerini bugün de sürdürürler ve yerel tanrılarına hayvan kurban ederler.

BİNDALLI a. Dokmc. Dokunduktan sonra üzerine sırma, kılaptan ya da simle dival* tekniğinde serpme dal, yaprak, çiçek motifleri işlenmiş kadife ya da atlas. (Daha koyu kırmızı, mor, lacivert vb. koyu renkler de olur, gelinlik giysi ve örtü yapımında kullanılırdı. Kütahya ve Erzurum'da yapılan bindallılar arasında çok değerlileri vardı.)

BİNDEBİR-EŞDEĞER a. Anal. kim. Bir çözeltinin molar iyon derişiminin (litrede bindebir mol olarak gösterilir) iyon değerliği ile çarpımı.

BİNDEBİR-OSMOL a. Anal. kim. Bindebir mol ile aynı geçişim basıncını gösteren bir iyonun niceliği. (Eşanl. MİLİOSMOL.)

—ANSIKL. Bindebir-osmol simgelemesi, bir cismin yer aldığı çözeltinin geçişim basıncını belirlemede, bu cismin önemini belirtir. Bir maddenin geçişim gücü, bir hacim biriminde yer alan parçacıkların sayısına (moleküller, ya da ayrışan cisimler için iyonlar) bağlıdır. Bindebir-osmol biçiminde bir derişim elde etmek için, miligram cinsinden bir derişim, molar molekül kütlesine ya da molar iyon kütlesine (ayrışan maddeler) bölünür. Molar iyon kütlesi, Cl^-, Na^+ gibi tekatomlu iyonlar için molar atom kütlesine, SO_4^-, CO_3H^- gibi karmaşık iyonlar için de atom kütlelerinin toplamına eşittir.

BİNDESBØLL *(Michael Gottlieb Birkner),* danimarkalı mimar (Ledøje 1800 - *ay. y.* 1856). Kopenhag'daki Thorvaldsen müzesi'ni yaptı (1839-1848) ve yunan üslubunda süsledi.

bindallı örnekleri

BİNDİ a. Destek; hamil.

Bindim atın birine, aynı adlı türkü eşliğinde, kadınlar tarafından oynanan güvende türü bir halk oyunu. Bursa'nın Keles ilçesi ve çevresinde oynanır.

BİNDİNG (Rudolf Georg), alman yazar (Basel 1867 - Starnberg 1938). Romanlar ve öyküler yazdı. Yapıtlarında şövalyelik ülküsünden kaynaklanan tutkuları eskiye bağlı bir üslupla dile getirdi (*Der Opfergang,* 1912).

BİNDİRİLİR sıf. Geom. Nokta nokta çakıştırılabilen iki şekil için kullanılır.

BİNDİRİLMEK → BİNMEK.

BİNDİRİLMİŞ sıf. Ask. **1.** Araçlı birlik, kıta vb. için kullanılır. (Yalnız görev süresince kullanılan geçici bir terimdir.) **—2.** Motorlu araç içersine ya da üzerine binmiş durumdaki askerler. **—3.** Topçekere takılı ve tüm fren, aydınlatma kabloları yerlerine takılmış olan top.

BİNDİRİM a. Fiyat artırımı; zam.
—Mat. çözlm. *Çözümlerin bindirimi,* doğrusal diferansiyel denklemlerde (örneğin, birinci basamakta olanlar) y_i, böyle bir

$$y' + a(x) \cdot y = g_i(x)$$

diferansiyel denkleminin özel çözümünü verdiğine göre $\Sigma\, y_i$'nin,

$$y' + a(x) \cdot y = \sum_i g_i(x)$$

denkleminin özel çözümü olduğunu ifade eden özellik.

BİNDİRİMLİ sıf. Fiyatı artırılmış, zamlı.

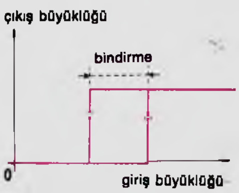
Binbirkilise kalıntılarından bir görünüm *Karaman - Konya*

Protet-Pix

Dijon'da **bindirmeli** bir ev

bindirme örneği (sibernetik)

BİNDİRME a. Bindirmek eylemi.
—Ask. Amfibi harekâtla görevlendirilen kıtalarla birlikte ikmal maddeleri ve teçhizatın gemilere ya da uçaklara (helikopterlere) yüklenmesi. || *Bindirme birliği*, teçhizat ve ikmal maddeleri ile birlikte tek bir gemiye binen askeri personel. (İki ve daha çok bindirme timi, elemanı ya da bunların karışık olarak düzenlenmesiyle oluşturulan idari örgüte de bu ad verilir.) || *Bindirme bölgesi*, bindirme için son hazırlıkların yapıldığı yer. (Bindirme için getirilen birlikler ve araçlar burada toplanırlar.) || *Bindirme emri*, tümen ya da tugay düzeyinde yayınlanan ve bindirme teşkilatını, bindirilecek ikmal maddelerini, teçhizatı, bindirme noktalarını, bindirme bölgelerini, bindirme için gerekli denetimi, muhabere tesislerini, güvenlik önlemlerini içeren ve ayrıntılı talimatı belirten emir. || *Bindirme grubu*, ulaştırma gemileri filosuna tüm teçhizat ve ikmal maddeleriyle birlikte binen muharebe personeli. || *Bindirme limanı*, amfibi harekâtla görevli birliklerin gemilere bindirildikleri liman. || *Bindirme subayı*, kara, hava ya da deniz piyadesi özel karargâhında görevli olan ve ilgili kuvvet komutanına bindirme planı ve çıkarma birliklerinin gemilere yüklenmesiyle ilgili tüm işlemlerden bilgi vermekle yükümlü subay.|| *Bindirme teşkilatı*, amfibi harekâtta kullanılacak ikmal maddeleri, teçhizat ve personelin gemilere hızla yüklenmesiyle görevli personelden kurulu idari örgüt. || *Bindirme timi*, bir gemiye yüklenmiş ya da yüklenecek ikmal maddeleri, teçhizat ve personelin tümünü kapsayan idari örgüt.
—Ask. havc. ve Ask. denizc. *Bindirme-yükleme planı*, kıtaları ve malzemeleri gemilere ya da nakliye uçaklarına bindirme-yükleme harekâtının ayrıntılı programı. || *Bindirme-yükleme subayı*, havadan ya da denizden nakledilecek birliği bindirme-yükleme harekâtından sorumlu subay.
—Bayınd. *Bindirme yapım*, yapının bir bölümünün kademe kademe yükselen desteksiz bir çıkma ile inşa edilmesine dayanan yapım biçimi. (Bindirme yapım, öngerilmeli betonla yapılan bazı büyük köprülerde yaygın olarak uygulanır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Bilş. Bilgisayarda kullanılan ve farklı işlemcilerin yaptığı ardışık işlemleri zaman içinde birbiriyle biniştirmeye dayanan teknik. (Bir işlem dizisini uygulama zamanının, basit işlemleri uygulama zamanları toplamından daha kısa olmasını amaçlar.)
—Denizc. Bir geminin sualtındaki doğal bir engele (bank, kaya, topuk vb.) ya da üstündeki bir cisme (gemi, şamandıra) çarpması. || *Bindirme kaplama*, borkaplamalarını birbiri üstüne bindirerek oluşturulan kaplama. (Genellikle ağaç tekerde kullanılan bir kaplama biçimidir. tür borda kaplamaları doğal etkilere karşı iyi dayanır ve kolay açmaz; bu nedenle cankurtaran filikalarında bu kaplama biçimi kullanılır.) || *Rüzgârın bindirmesi*, rüzgârın şiddetini artırması.
—İnş. Bindirmelikler ya da konsollar üzerinde taşınan, duvar yüzünden çıkıntılı bölüm. (Eşanl. DESTEKSİZ ÇIKMA.) —Mahya kiremitinin, kendisinden önce gelen kiremitle bağlantısını sağlayan bölümü. —Üst üste binerek birbirini kısmen örtecek biçimde düzenlenen kiremitlerin ya da kasa lambalarıyla birleştirilen levhaların, ahşap parçaların durumu. —Bu parçaların birbirini örtme miktarı. —Bindirilecek nesneler üzerine açılan lamba. || *Bindirme tonoz*, yatay derzler oluşturacak biçimde örülmüş yalancı tonoz.
—İnş. ve Seram. *Enine bindirme kiremit*, yalnız yan bölümlerinde geçmeleri olan kiremit. (Bu tür kiremit, kendisinden sonra gelen kiremit üzerinde boylamasına kayabilir.)
—Mak. san. *Bindirme alın birleştirme*, iki parçayı kalınlıklarının yarısına kadar kerterek uç uca birleştirme.
—Marangl. Mobilyaya ön yüzünü örtecek biçimde dıştan konulan kapak. (Rahat açılıp kapanmasını ve görünüm bütünlüğünün bozulmamasını sağlar. Bu kapaklarda pomel, yaprak, boy menteşe ya da yaygın olarak tas menteşe kullanılır.). —Kilit, çıta gibi öğeleri kanal ya da yuva açmadan yerleştirme biçimi. (Eşanl. KAPAZLAMA.)
—Siber. Dinamik bir sistemin bir öğesi için, giriş değerleri dizisi. (Burada çıkış değeri giriş değerinin değişim yönüne bağlıdır ve bir histerezis biçimidir.)
—Yerbil. Az çok eğimli bir değme yüzeyi boyunca arazilerin anormal olarak üst üste gelmesi biçiminde gerçekleşen tektonik süreç. || *Devrik bindirme*, bir sürüklenme örtüsünde sürüklenmiş dizinin, belli sayıda birime bölünmesi. (Her birim kaynak dizinin yalnızca bir parçasını taşır ve yapılarda dizinin kutupsallığı normaldir; bununla birlikte birimlerin üst üste geliş sırası tersine döndüğünden en yaşlı katmanlar sonda yer alır.)
—ANSİKL. Bayındırlıkta kullanılan gereç ne olursa olsun bir inşaatın yapının ana gövdesine göre, duvar yüzünden çıkıntılı, desteksiz bir çıkma oluşturuyor ve ana yapıya üst üste düzenlenmiş ve aşağıdan yukarıya doğru kademe kademe yükselen sıralarla bağlanıyorsa, bu inşaatın bindirme tekniğiyle yapıldığı söylenir. Bu çıkmaları, bindirmelikler ya da konsollar, hatta kirişler (alttan görünen ya da görünmeyen) taşıyabilir. Balkon, gözcü kulesi, cumba, korniş gibi yapı bölümleri, bindirmeli olarak yapılır. Çelik ve betonarme kullanımı, büyük açıklıklı bindirmeler gerçekleştirilmesini sağlar.

BİNDİRMEK → BİNMEK.

BİNDİRMELİK a. İnş. Bir çıkmayı (korniş, kiriş, kemerleme) ya da bir döşemede atmayı taşımak için duvar yüzünden çıkıntı yapan ya da bir açıtta, lentonun yükünü hafifletmek için açıt aynasına yerleştirilen, bir ya da birkaç sıradan oluşmuş ankastre öğe. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mim. Bir yük taşıması için duvar üzerinde çıkıntılı olarak yapılan ve sütun başlığı gibi, üst bölümü alt bölümünden daha geniş olan öğe.
—ANSİKL. İnş. İster taştan, ister ahşap ya da dökme demirden olsun, bindirmelik çoğunlukla *konsol* ile karıştırılır. Oysa konsol yüksek bir öğedir. Küçük boyutlu bindirmelikler de *destekçe*'yi andırır. Bindirmelik üzerindeki bezemeler bir eksen üzerinde gelişmez ve tüm yüzeyi kaplar. Bazı ilkçağ sütunları üzerindeki çıkıntılı kürsü taşları gibi Ortaçağ'da taştan, XIX. yy.'da dökme demirden yapılan sütun başlıklarının, bir kirişin yükünü hafifletmek için taban oluşturan çıkmalı kanatları da bindirmeliklerdir.

BİNEK a. **1.** Binme işinde kullanılan hayvan, genellikle de at: *Bineğini ağaca bağlamak.* **—2.** Binmeye özgü,yalnızca binme işinde kullanılan (tamlayan olarak): *Binek arabası.*
—Binc. *Binek atı*, yalnız binmek, gezmek ya da binicilik sporu yapmak için yetiştirilen at.
—Nalbantl. *Binek nalı*, binek hayvanına çakılan nal. (Diğer nallardan daha geniş [25-28 mm] ve daha incedir [9-10 mm]. Kollara açılan ters ayar, nalı hafifletir ve kaygan arazide kaymayı önler.)

BİNEKTAŞI a. *Esk.* Ata ya da arabaya kolayca binmek amacıyla yararlanılan yüksekçe basamaklı taş. (Büyük binaların, konakların ya da resmi dairelerin kapısına konulurdu. Demirden ya da tahtadan yapılanlarına *binek sekisi* ya da *binek merdiveni* denirdi.)

BİN EL-VİDEN, Fas'ta (Beni Mellel ili) yerleşme; 8 000 nüf. Uved el- Abid'in (Um-er-Rebia'nın kolu) Orta Atlaslar'da kazdığı boğazlarda kurulmuştur; yapılan bir baraj Tadla ovasının sulanmasına ve iki hidroelektrik santralının beslenmesine olanak verir.

Binemeciyan kumpanyası, türk tiyatro topluluğu (1912-1913). Sahibi Zabel Binemeciyan'dı. Dekor çalışmalarını Muhsin Ertuğrul ile Behzat Butak gerçekleştiriyordu. Zabel Binemeciyan, kumpanyasını dağıttıktan sonra Kınar Hanım ile Yeni osmanlı tiyatrosu'nu kurdu. (→ Kayn.)

BİNEMECİYANLAR, Türkiye'de yaşamış ve üyeleri arasında bazı tiyatro oyuncuları yetişmiş aile. —*Rupen* (Edirne 1857 - ? 1912), Mınagyan topluluğu'nun gözde oyuncularındandı. —*Avagni Zabel* (İstanbul 1865 - *ay. y.* 1915), uzun yıllar kocası Rupen ile birlikte sahneye çıktı, duygusal oyunlarda seyirciyi etkileyen kompozisyonlarıyla parladı. —*Eliza* (İstanbul 1890 - Fransa ?), Rupen ile Zabel'in kızıdır. 10 yaşında Mınagyan topluluğu'na girdi, Serbest sahne'de (1908), on yıl kadar da Darülbedayi'de çalıştı, ününün doruğundayken Fransa'ya göç etti (1924). — 1917-1924 yılları arasında Darülbedayi'de sahneye çıkmış *Adriyen* ve *Onnik* adlı iki sanatçı daha vardır. (→ Kayn.)

BİNENDE sıf. (fars. *dîden*, görmek'ten *binende*). *Esk.* **1.** Gören, görücü, **—2.** İleri görüşlü, akıllı, zeki.

BİNENDEGİ a. (fars. *binende* ve *-î*'den *binendegî*). *Esk.* İyi görme, ileri görüşlülük.

BİNER üls. say. sıf. **1.** Üleştirmede, bin sayısıyla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Çocuklara biner lira verdim.* **—2.** *Biner biner*, biner birimlik öbekler halinde.

BİNET (Alfred), fransız ruhbilimci ve fizyolog (Nice 1857 - Paris 1911). Fizyolojik ruhbilim laboratuvarının (kuruluşu 1889) müdür yardımcısı (1892), sonra da müdürü (1895) oldu ve bu kuruluşun tam anlamıyla gelişmesini sağladı. 1895'te Beaunis ile birlikte Année psychologique'i kurdu. Binet'ye, fransız deneysel ruhbiliminin gerçek yaratıcısı gözüyle bakılabilir. Onun sayesinde bu bilim dalı, yüksek etkinliklerin incelenmesine yöneldi. Yapıtları: *la Psychologie du raisonnement* (Usavurmanın psikolojisi), 1886; *le Magnétisme animal* (Hayvansal magnetik), 1887; *les Altérations de la personnalité* (Kişilik bozuklukları), 1829; *Questionnaire de psychologie adressé aux peintres* (Ressamlara ruhbilim soruları), 1892; *Introduction à la psychologie expérimentale* (Deneysel ruhbilime giriş), 1894; *Psychologie des grands calculateurs et joueurs d'échecs* (Büyük hesapçıların ve satranç oyuncularının psikolojisi), 1894; *l'Âme et le Corps* (Ruh ve beden), 1905. 1903'te *Etude expérimentale de l'intelligence* (Zekânın deneysel incelenmesi) adlı bir araştırma yayımladı. Milli eğitime bağlı bir komisyonda, kendilerine verilen eğitimin iyileştirilmesi amacıyla, geri zekâlı çocukların bulunup meydana çıkarılması görevini alınca, bir dizi test hazırlayarak normal çocukların hangi yaşlarda bu testleri başarabildiklerini incelemeyi düşündü ve böylece, Th. Simon ile birlikte, zihin testleri yöntemini başlatan ilk *metrik zekâ ölçeği*'ni meydana getirdi (1905, sonra 1908). 1911'de, *les İdées modernes sur les enfants* (Çocuklar üzerine modern düşünceler) adlı yapıtını yayımladı.

BİNET (Jean), isviçreli besteci (Cenevre 1893 - Trélex 1960). Jacques-Dalcroze ve E. Bloch'dan ders aldı. Geleneksel tekniklere karşı çıkan yazım tekniklerini aramadı. Senfonik yapıtlar, oda müziği yapıtları, oyun müzikleri (*Antigone*, 1937; *Calypso*, 1947; *Coriolan*, 1956), melodiler ve bale müzikleri (*l'Île enchantée*, 1947) besteledi.

Binet formülleri, bir merkez kuvvetinin etkisi altında kalan bir M noktasının v hızını ve $\vec{a}$ ivmesini yörüngesinin ayırtedicilerinin fonksiyonu olarak veren formüller. M noktasının kutupsal koordinatları ρ ve θ ise

$$v^2 = C^2\left[\frac{1}{\rho^2} + \left(\frac{d(1/\rho)}{d\theta}\right)^2\right]$$

$$\vec{a} = -\frac{C^2}{\rho^2}\left[\frac{1}{\rho} + \frac{d^2(1/\rho)}{d\theta^2}\right]\vec{u}$$

elde edilir; burada C, M nin alan tarama hızının iki katı, *u* da ışın-vektörün taşıdığı birim vektördür.

Binet-Simon ölçeği, A. Binet ve Th. Simon'un zekâ gelişimini saptamak için hazırladıkları ölçek; 1911'de tamamlanarak *Metrik zekâ ölçeği* adıyla yayımlandı. Ölçek, zorluk bakımından, çeşitli yaşlardaki çocukların ortalama düzeyine göre ayarlanmış sorular içerir. Böylece, test edilen çocuğun akıl yaşı belirlenir. Defalarca uygulanan ve gözden geçirilen bu ölçek pek çok zekâ gelişim ölçeğine örnek olmuştur.

BİNEVA a. (fars. *bi* ve *neva*'dan *binevā*, sessiz, zavallı). Sey. oy. Osmanlı dönemi seyirlik oyunlarında, tulumcular*'la birlikte gösteri yapan yüzü maskeli ya da boyalı oyunculara verilen ad. (Türk seyirlik oyunlarının en eski belgesi sayılan Zâti' nin *Letaif*'inde (XV. yy.) adları geçmekte, Bayezit II döneminin en ünlü binevası olduğu belirtilen Aseli'nin gösterileri anlatılmaktadır. Topkapı sarayı arşivinde bulunan bir belgede "Binevâyan" ve "Mudhikan" başlığı altında oyuncuların adları sıralanmaktadır.)

BİNGALAR ya da **BABİNGALAR,** pigme grubundan etni. Gabon'un doğu bölgelerinde, Kamerun'un G.'nde Orta Afrika Cumhuriyeti'nde ve Kongo Halk Cumhuriyeti'nin kuzey bölgelerinde dağınık olarak yaşarlar. Bingalar en usta avcıların çevresinde toplanmış, çiftsoylu, dıştan evli, göçebe ya da yarı göçebe topluluklardır. Genellikle ağlarla tuzak kurarlar (yabandomuzu, antilop, Cephalophus' lar) avcılıkla ve toplamacılıkla(meyve,kökbitkiler, yaban balı) geçinirler.

BİNGBU ya da **BENGBU,** Çin'de (Anhuei) kent, Nankin'in K.-B.'sında 430 600 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı. Dokuma ve besin sanayileri.

BİNGEN, Federal Almanya'da (Rheinland Pfalz) kent, Nahe ve Ren ırmaklarının birleştiği yerde; 24 400 nüf. Bağcılık. Eskiden Roma Germen İmparatorluğu içinde özgür bir kent olan Bingen, 1254'te Ren kentleri birliği'ne katıldı.

BİN GERİR, Fas'ta kent, Marakeş'in K.'inde. Fosfat yatağı.

BİNGERVİLLE, Fildişi Kıyısı'nda kent, Ébrié denizkulağı kıyısında, Abican'ın D.'sunda. Tarım meslek okulu ve araştırma (kahve, kakao) enstitüsü.

BİNGHAM CANYON, esk. **Bingham,** ABD'de (Utah) yer, Salt Lake City'nin G.-B.'sında. Bakır (altın, çinko, kurşun ve gümüşle karışık) madeni.

BİNGHAMTON, ABD'de (New York eyaleti) kent, Apalaş dağlarının kuzey kesiminde, Susquehanna ırmağı kıyısında; 64 000 nüf. Ayakkabı üretimi.

BİNGİ a. Mim. Kare planlı bir hacmi bir kubbeyle örtmek için köşelere inşa edilen geçiş öğesi. ‖ *Küresel bingi*, küre biçiminde üçgenlerden oluşan bingi. (Eşanl. PANDANTİF.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Tonoz bingi*, bir yapı öğesini taşıyan ve yapının beden duvarları ve kubbe gibi alt ve üst bölümleri arasında plan değişikliği yaratan bindirmeli tonoz parçası. (Eşanl. TROMP.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Tonoz binginin tersine, küresel bingi, tabandaki kare duvara dışteğet olan bir küre parçasıdır. Kubbeyle küresel bingi sürekli bir yüzey oluşturabileceği gibi, bingi kubbeden ayrılarak alt yapının yani taşıyıcıların bir parçası durumuna gelebilir. Bizans uygarlığı, küresel bingiler üzerinde yükselen kubbeleri yaygın olarak kullandı. Roma'daki San Pietro'nun kubbesiyle birlikte, klasik stereotimi, çok çeşitli kubbeler yapılmasına olanak verdi.
• *Tonoz bingi*, Girintili bir açı içinde bir köşe çalığı oluşturan *açılı tonoz bingi*, tıpkı küresel bingi gibi, bir kubbeyi oturtmak için, kare plandan sekizgen ya da yuvarlak plana geçmeyi sağlar. *Köşeleme örülen tonoz bingi* ise tersine, dikdörtgen planlı bir yapıda, birbiriyle kesişen iki duvarın iç açısının tabanında bir köşe çalığı oluşturmayı sağlar; *yuvarlak çevreli tonoz bingi* ise, bindirmelik gibi, bir duvarda köşe çalığı üstünde çıkıntı yapan bir yavru kuleyi taşıyan bir dayanak oluşturur.

Kullanıldığı yere göre, tonoz binginin profili düz *(ayarlı tonoz bingi)*, tek eğrilikli *(yarım beşik tonoz bingi, koni biçiminde tonoz bingi)* ya da çift eğrilikli *(içbükey tonoz bingi, kabuklu tonoz bingi)* olabilir. Bingiyi oluşturan öğelerin örülme biçimine göre, yatay örgü sıralı tonoz bingiler ve bir merkez çevresinde ışınsal olarak düzenlenmiş tonoz bingiler ayırt edilir. Bu tür bingiler, aşama aşama birbirini izleyen kemer kovanların yardımıyla oluşturulabileceği gibi, derzleri kesintisiz sorguç biçiminde kemer taşlarıyla da örülebilir.

Lamoignon konağı'nda (Paris), köşedeki yavru kulenin sorguç biçiminde örülmüş tonoz **bingi**si

BİNGLİNGSİ, Çin'in Gansu eyaletinde mağaralar içine yapılmış buddha tapınakları. Yapılışları 420'ye kadar uzanır. 195 mağara ve oyuğun çoğu, Tang hanedanı döneminden (618-907) kalmadır, kil ya da taş heykeller ve duvar resimleri ile süslenmiştir. Bu heykel ve resimler, Maicişan mağaralarındakilerle aynı özellikleri gösterir.

BİNG LONG ya da **BENG LONG,** Yünnan'da (Çin'in güney kesimi) etni. 6 300 kişi (1960) oldukları sanılan Bing Longlar, mon khmer ailesinden bir dil konuşur, çin tipinde köylerde yaşar, yalnızca pirinç tarımıyla geçinirler. Geleneksel dinleri mahayana buddhacılığıdır; ataerkil ve babayerli bir toplum meydana getirirler.

BİNGO a. Lotodan esinlenerek oluşturulmuş amerikan talih oyunu.

BİNGO, Japonya'da bölge, Hiroşima ilinin doğu kesimini içine alır. Kıyı kesimi, Japon denizi kıyısındaki büyük sanayi bölgelerinden (özellikle Fukuyama ve Mihara kompleksleri) biridir.

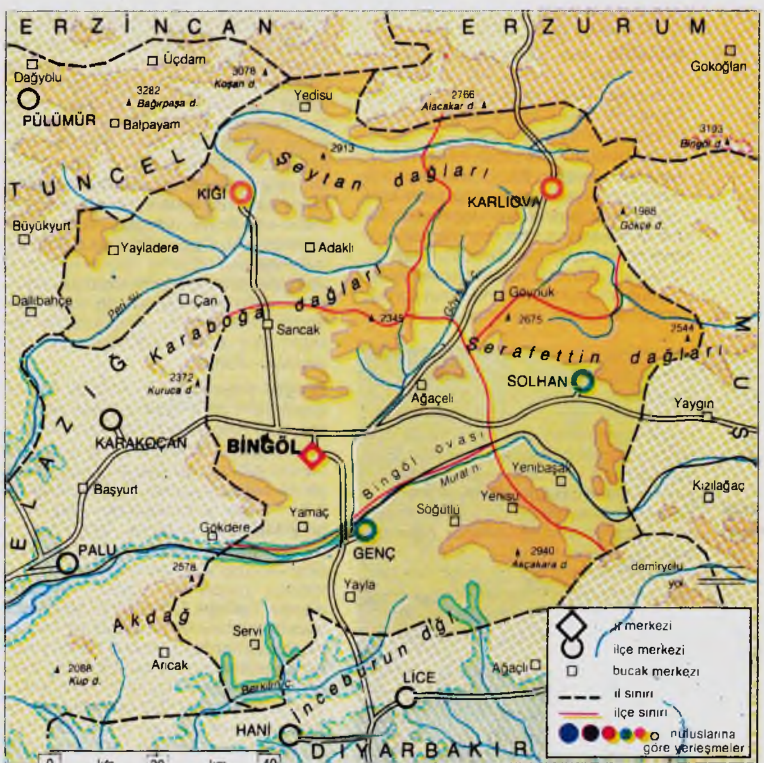
BİN GORİON → BERDİÇEVSKİY.

BİNGÖL (12), D. Anadolu bölgesinin yukarı Murat bölümünde il; 250 866 nüf. (1990); 8 125 km²; merkez ilçe dışında 7 ilçe, 9 bucak; 329 köy. Merkezi *Bingöl;* 41 590 nüf. (1990). Malatya bölge idare mahkemesi'ne bağlıdır.

Bingöl, büyük bir bölümü yüksek dağlarla ve bunların arasındaki çoğunlukla tektonik kökenli yüksek ovalarla kaplı çok engebeli bir bölgedir. İli G.'de, G.-D. Toroslar'ın yüksek dorukları (Akçakara dağları 2 940 m, Akdağ 2 578 m), K.'de Şeytan (2 913 m) ve ile adını veren volkanik kökenli Bingöl dağları (3 193 m) sınırlar. Orta kesimde de Şerafettin dağları (2 675 m), Karaboğa dağları (2 372 m) ve Gökdere dağı (2 460 m) gibi yüksek engebeler yer alır. İlin sularını Göynük (Goynik) çayı ve Peri suyu ile, bunların kavuştukları Murat nehri boşaltır. Murat nehri, ilin G. kesiminde, G.-D. Toroslar'ın iç yamaçları önünde demiryolunun da izlediği dar ve uzun bir tektonik oluk içinde akar. Günümüzde de etkin olan K. Anadolu ve D. Anadolu faylarının birbirine yaklaştıkları hareketli bir alanda yer alan Bingöl ili, ya-

Worms katedrali'nin (AFC) kubbesinde yarım kubbe biçiminde tonoz **bingi** (Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire raisonné de l'architecture* adlı yapıtından alınmış çizim)

Bingöl il haritası

kın tarihlerde meydana gelen yıkıcı depremlerde (Varto 1946 ve 1966, Karlıova 1966, Bingöl 1971), büyük mal ve can kaybına uğramıştır.

Şiddetli ve karlı bir kara ikliminin etkisinde olan ilde kış ayları soğuktur (Bingöl'de ocak ortalaması -1,4°C); sıcaklık -20° C'ın altına inebilir. Yazlar genellikle sıcak ancak kısadır. Murat nehri boyundaki çukur alanlar dışındaki yerler, özellikle dağlar, özellikle kışın ve ilkbaharda olmak üzere bol yağış alırlar (Bingöl'de 910 mm). Bingöl'ün büyük kesiminde doğal bitki topluluğu meşe ormanlarıdır (% 12). Ancak bunlar çoğu yerlerde insanlar ve filizleri yiyen hayvanlar tarafından tahrip edilerek çalılıklara dönüşmüştür. Daha az yağışlı çukur alanlarda ise bozkırımsı bir görünümle karşılaşılır. En yaygın bitki topluluğu, ilin % 50'den çoğunu kaplayan dağ otlaklarıdır.

Bingöl, kentsel nüfus oranının çok düşük (nüfusun ancak % 27,6'sı), nüfus yoğunluğunun Türkiye ortalamasının yarısından az olduğu (yaklş. km²'ye 30 kişi) tenha illerden biridir. Halkın büyük kesimi, daha sıcak vadi tabanlarında ya da yamaçlarda kurulmuş ve genellikle nüfusu az olan köylerde, mezraalarda ve komlarda yaşar; havyancılık ve hayvan ürünleriyle geçinir. İlçe merkezleri, nüfusları 4 000 - 11 000 arasında değişen küçük kasabalardır. Yıllık nüfus artış hızı da çok düşüktür (yılda ‰ 16,9). Bunun başlıca nedeni, geçim kaynaklarının yetersizliğinden ötürü başka illere yönelen iç göçlerdir; bunun sonucunda kimi yörelerde nüfus azalmıştır (Kiğı ilçesinde 1985 ve 1990 sayımları arasında, yılda ‰ 23,4 oranında nüfus azalması görülür). Buna karşılık yeni bir kent olan Bingöl, son yıllarda hızla kalabalıklaşmıştır. Toprakların çok engebeli oluşuna bağlı olarak tarım alanlarının darlığı (il topraklarının yaklş. % 3'ü), şiddetli iklimin kısıtlayıcı etkileri, buna karşılık otlakların genişliği nedeniyle Bingöl'ün iktisadi yaşamında hayvancılık eskiden beri tarımdan çok daha önemli olarak birinci sırayı alır. Yaygın yöntemle ve yaylacılık yapılarak çok sayıda küçük baş hayvan (koyun, keçi) beslenir. XIX. yy.'da Bingöl dağlarının yaylalarında yazın beslenen hayvanlar, kış başlarında satış için sürüler halinde G.'deki arap ülkelerine yönelirlerdi. Avnik'teki demir yatağı ilin başlıca yeraltı zenginliğidir.

BİNGOL, esk. **Çapakçur,** Bingöl ilinin merkezi kent; 41 590 nüf. (1990); G.-D.'sundaki Genç demiryolu istasyonuna 24 km²lik karayolu ile bağlıdır; Ankara'dan 916 km uzaklıktadır.

• COĞRAFYA. Çapakçur ovasının K.-B. kenarında yer alan Bingöl, eski ve yeni olmak üzere iki kesimden oluşur. Yeni kent, Gökdere dağının K. yamaçlarından inerek Murat nehrinin bir kolu olan Göynük çayına kavuşan bir derenin kıyısında, 1 125 - 1 150 m yükseklikteki düzlüklerde kurulmuştur (1935). Hükümet konağı, eğitim kurumları, lojmanlar ve yeni evler bu kesimdedir. Eski kent daha aşağıda, vadi tabanındadır. Burası, 1936'dan önce Çapakçur ilçesinin merkezi olan Çapakçur kasabası idi. Uzun süre Bingöl'ün iş ve ticaret merkezi olan bu kesim giderek bu işlevini yitirirken, yeni kent hızla kalabalıklaştı; 1960'ta ancak 8 517 olan nüfusu, 1985'te 37 000'i, 1990'da 41 000'i aştı. Kent ve il 1971'deki yıkıcı depremde büyük zarar gördü.

• TARİH. 1844'te Çevlik adı ile Palu kazasına bağlı bir bucak merkeziydi. Osmanlı devletinin son dönemlerinde, Bitlis ilinin Genç mutasarrıflığına Çapakçur adıyla ilçe yapılarak bağlandı. Birinci Dünya savaşı'nda Ruslar ile birçok çatışma bu kentte yapıldı. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Şeyh Sait ayaklanmasından etkilenen kent, 1936 yılında Bingöl ilinin merkezi oldu. 1945 yılında Çapakçur adı Bingöl olarak değiştirildi.

BİNGÖL (Cemal), türk ressam (Erzurum 1912). Ankara Gazi eğitim enstitüsü resim bölümü'nü bitirdi. Paris'te André Lhote'un atölyesinde çalıştı (1948-1950). Devlet resim ve heykel sergilerinden 50.'sinde (1989) birincilik aldı.

Başlangıçtaki çalışmaları izlenimci üslup özellikleri gösteriyordu. Daha sonra, Türk resminde soyut çalışmalara yönelen ilk sanatçılardan biri oldu. 1955'ten 1980'lere kadar üslubu değişmeyen sanatçı, düz boyanmış geniş alanların mekân derinliği içinde düzenlenmesine dayanan bir biçim anlayışına sahiptir.

BİNGÖL dağları, D. Anadolu'nun Yukarı Murat bölümünde volkanik kütle. Aras (Hazar havzası) ve Fırat (Hint okyanusu havzası) arasındaki su bölümünü oluşturur. D.'da Hınıs, G.'de Varto tektonik çöküntü alanları arasında G.-D.-K.-B. doğrultusunda uzanır. Uzunluğu 50 km, genişliği 20 km'yi aşar. Kuzeye doğru hafif eğimlerle uzanır, ancak G.'de Varto havzasının kenarında dik bir duvar gibi yükselir. Bingöl dağları, andezitik bir temel üzerine yığılmış akıcı bazaltik lavlardan oluşan basık kubbe biçiminde bir volkan yapısıdır. K. Anadolu ve D. Anadolu fay sistemlerinin kesiştiği, tektonik bakımdan günümüzde de hareketli bir alanda yer alan kütlenin doruğu hafif dalgalı düzlükler halindedir. En yüksek noktası Dağkale tepesidir (3 193 m). Pliyosen volkanizması ile oluşmuş jeolojik açıdan genç, ancak jeomorfolojik yönden ışınsal vadilerle derin bir biçimde parçalanarak büyük ölçüde aşınmıştır. Işınsal vadilerden biri, G.'deki Varto havzasından volkan yapısının merkezine kadar sokulur. Dağ üzerinde krater yoktur; ancak merkezindeki G.'e açık geniş bir yarım çember biçimindeki dikliğin, Bingöl'ün sonradan tahrip edilmiş kalderasının bir parçası olabileceği sanılmaktadır. Dağ, Dördüncü Zaman'da buzullaşmaya uğramış; bunun sonucunda buzultaş setleri, çizikli kayalarla, dağa adını veren bir efsaneye de konu olan birçok göl oluşmuştur. Bingöl dağları eskiden beri sulak otlaklarıyla ünlü bir yaylacılık alanıdır.

Bingöl depremi, D. Anadolu'da, 22 mayıs 1971'de meydana gelen ve merkez üssü Bingöl kenti yakınlarında olan yıkıcı deprem. Diyarbakır, Muş, Elazığ ve Tunceli gibi komşu illeri de etkileyen bu yer sarsıntısının şiddeti, Richter ölçeğiyle 6,8 - 7 arasında saptanmıştır. Depremin en şiddetli olduğu bölge, Bingöl kentini de kapsamak üzere K.-D. yönünde Göynük suyu vadisine doğru sokulan ve kabaca çarpık bir üçgen oluşturan alandır. Yaklaşık 7 km²'lik bu pleistoseist alanda yapıların % 90 kadarı yıkılmış ya da oturulamaz ölçüde hasar görmüş; toprakta yarıklar oluşmuştur. Çoğu bu alanda olmak üzere toplam 800'e yakın insanın ölümüne, 1 000'den fazlasının da yaralanmasına yol açan depremden sonra Bingöl kentinin yeniden kurulması gerekmiştir. Aktif faylarla parçalanmış olan bölge, daha önceleri de birçok kez sarsılmıştır. (1940, 1957, 1966)

Bingöller efsanesi, Bingöl dağlarındaki göllere ilişkin efsane. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde (XVII. yy.) anlatıldığına göre, avcının biri Bingöl dağlarında dolaşırken bir kuş vurur. Temizledikten sonra yakındaki bir gölde yıkamak ister. Suya sokar sokmaz kuş canlanır. Avcı, göldeki suyun abıhayat olduğunu anlar, kendisi de içmek ister. Gizi anlaşılan göl, bin parçaya bölünür, böylece abıhayatın hangisinde olduğu bilinemez.

Bir başka efsaneye göre de Köroğlu, bu gölden üç köpük içerek yiğitlik, ölümsüzlük ve ozanlık yeteneği kazanmıştır. Bu sudan içtiğinden Kırat da ölümsüzleşmiştir. Köroğlu, daha sonra babasını Bingöl dağlarına çıkartarak bu sudan içirmek istemiş ama göl bin parçaya bölündüğünden abıhayatın hangisinde olduğunu bulamamıştır.

BİNGÖZOTU a. MAHMUDE'nin eşanlamlısı.

BİNG ŞIN (ŞIE VANYİNG) ya da **BİNG XİN** (XIE WANYİNG), çinli şair (Fu Cou, Fu Cien, 1900). Çocukların dünyasını ele alan öyküleri ve şiir kitaplarıyla (*Des myriades d'étoiles* [fr. çev.], 1923; *Les Eaux printanières* [fr. çev.], 1923) tanındı.

BİNHALLAR → BİNCVARLAR

BİNH DİNH → AN NHON.

BİN HEDDA (Yusuf), cezayirli siyaset adamı (Bervagiyye 1920). Messali Hac'ın Cezayir Ulusal hareketi genel sekreteri (1946), sonra Ulusal kurtuluş cephesi üyesi (1955) ve Cezayir Cumhuriyeti geçici hükümeti sosyal işler bakanı (1958 -1960). 1961'de Ferhat Abbas'tan sonra geçici hükümet başkanı oldu. 1962'de iktidardan uzaklaştırıldı.

BİNH NGUYÊN LÔC (TÔ VAN TUÂN —denir), vietnamlı yazar (Tân Uyên, Biên Hoa, 1914); ülkesini parçalayan savaşlar sırasındaki toplumsal durumu betimleyen romanlar ve öyküler yazdı.

BİNH TRİ THİEN, Vietnam'ın orta kesiminde il; 19 048 km²; 1 995 000 nüf. (1989). Yönetim merkezi *Huê*.

BİNİ a. **1.** Kapı, dolap vb. şeylerin kanatları kapandığında kalan boşluğu örtmek için bu kanatların kenarına çakılan çıta ya da küçük silme. **—2.** *Yörs.* Binme işi.

BİNİ (Carlo), italyan yazar (Livorno 1806 -Carrara 1842). Mazzini yanlısı yurtsever. Hapiste siyasal anılarını yazdı (1833).

BİNİCİ a. **1.** Ata binen kimse: *At, binicisine göre kişner* (atasözü). *At, binicisini üstünden attı.* **—2.** Ata binmeyi iyi bilen kimse: *İyi bir binici.*

BİNİCİLİK a. **1.** Ata binme sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** At terbiyesi bilimi.

—Binc. *Binicilik ünitesi*, binicilik sporunun yapılabilmesi için gereken mimari yapıya sahip alan, kapalı alan, at barınma yerleri ve sosyal bölümleri olan tesis.

—Nalbantl. *Av ve arazi binicilik nalı*, kaymaması ve yeri iyice kavraması için sünbükten kol uçlarına kadar toprak yüzüne çukurluk verilen, mahmuzsuz, hafif nal. (Bu nalın toprak yüzüne kuvvetli ters ayar açılır.)

—ANSİKL. Spor. Çim ya da kum zeminde 17-18 engelin yer aldığı bir alanda yapılan, ata binme ve çalıştırma kurallarını içeren eğitim sporu. Üç dalda uygulanır: 1. *Engelli yarışma (Konkurhipik)*, belirli bir parkurda en az hata yapma ve en kısa zamanda çeşitli aralık ve büyüklüklerde konulmuş engelleri aşma temeline dayanan yarışma. 2. *Eğitim (gösteri) yarışması (Dresaj)*, at terbiyesinin düzeyini ölçmeye yarayan bir dizi hareketin, binicinin komutlarıyla, anında tam bir uyum gösterek yapılmasına dayanan yarışma. 3. *Komple yarışma (Konkur komple)*, binici-

Bingöl'den genel bir görünüm

Presse sports

Presse Sports

nin sürüş ustalığı (engel aşma, yokuş tırmanma, iniş, duvar ve ağaç kütüklerini aşma), disiplin ve at yönünden yüksek nitelikleri içeren hareketlere yönelik yarışma. Binicilikte, bireysel yarışmaların yanı sıra dört biniciden kurulu takım yarışmaları da yapılır. İçlerinden en az hata puanı alan üç kişinin puanları toplanır. En az hata puan toplamını elde eden takım; yarışmada birinciliği kazanır.

Spor amaçlı binicilik tarihi, eski çağlara uzanır. Orta Asya'nın göçebe ulusları güç ve cesaret gösterisi olarak atlara eyersiz binerler ve onları boynun altından dolanan basit bir yularla yönetirlerdi. Atlara eyer konulması ve ağızlarına gem vurulması XV. yy.'da yaygınlaştı. Böylelikle o tarihlerden bu yana biniciler atları daha iyi yönetme ve at üzerinde daha iyi durabilme olanağı buldular. İlk yıllarda kullanılan ağır eyerlerin yerini, içi kıtıkla dolu eyerlerin almasıyla rahat bir oturuş sağlandı. Daha etkili gemlerle, mahmuzların kullanılması da biniciliği güvenli duruma getirdi. Binicilik sporu önce 1912 sonra 1920 yılında olimpiyatlara alındı, sonraki yıllarda her üç dalı ile olimpiyatların ilgi çeken sporlarından biri oldu. Tüm olimpiyatlar, geleneksel olarak, binicilik ekiplerinin yarışmaları ile kapanır.

• Türkler'de binicilik. Geniş Orta Asya düzlüklerinde yaşaya Türkler, at yetiştiriciliğinde ve binicilikte en ileri düzeye gelmişlerdi. Savaşta ve sürüleri gütmede kullandıkları atlardan avlarda da yararlandılar. Misk faresi gibi hızla hareket edebilen hayvanları atla kovalayıp ellerinde bulunan tokmaklarla avlarlardı. Bu hayvanların bulunmadığı mevsimlerde, çevikliklerini yitirmemek için sopalarla, top biçimine getirdikleri keçelere vururlardı. Bu hareketler zamanla oyun biçimini aldı ve Hindistan'da ilgi gördü. Hintli süvarilerin gösterilerini seyreden İngilizler bu oyuna belirli kurallar getirerek "polo" adını verdiler. Günümüzde çeşitli bayram ve törenlerde oynanan cirit*, oğlak* ve çevgân* oyunları Türkler'in eski atlı sporlarındandır.

Türkiye'de çağdaş anlamda binicilik 1910'larda başlar. Ata binme hevesini artırmak ve bu sporu yaymak amacıyla ilk atlı spor kulübü "Sipahi ocağı" adıyla kuruldu (22 mart 1913). Kurucular arasında devlet büyüklerinin bulunması (Mahmut Şevket ve Mahmut Murat paşalar) bu sporun yayılmasında etken oldu. Binicilik sporunun gelir getirmeyişi Sipahi ocağı'nı zor durumda bıraktıysa da, kulüp ordunun desteğiyle ayakta kalabildi. Fakat kısa süre sonra Birinci Dünya savaşı'nın başlaması ve Mütareke günleri, binicilik sprunun gelişmesini engelledi. Binicilik, Cumhuriyet döneminin başlarında da ordunun ilgisiyle yaşama olanağı buldu. Ordu süvari birlikleri içinde binicilikte başarılı olan subaylar, 1930'da kurulan Binicilik okulu'na alındı. Subayları eğitmek üzere Avrupa'dan antrenörler getirildi. İlk antrenör Faveur adlı bir fransızdı. Daha sonra Binicilik okulu tarafından getirilen fransız Cadre Noire subaylarından Taton, Türkiye'de binicilik sporunun gelişmesine önemli katkıda bulundu. Aynı yıl okulun müdürü, kaymakam (general) Cevdet Bilgişin'in halka açık parasız binicilik kursları da bu gelişime hız kazandırdı.

Türk biniciliğinin uluslararası ilişkileri, 1931'de Sofya'da düzenlenen ilk Balkan Binicilik şampiyonası ile başladı. Ulusal takımımız yüzbaşı Cevat Mustafa, yüzbaşı Vehbi Ömer ve teğmen Selâhattin Salih' ten oluşmaktaydı.

1932'de Türkiye Binicilik federasyonu kuruldu ve Uluslararası binicilik federasyonu'na (FEİ) üye oldu. Böylece türk binicilerine Avrupa'da yarışma olanağı doğdu. İlk kez XII. Nice Uluslararası konkurhipikleri'ne (1932) katılan takımımızdan teğmen Saim (Polatkan), Kısmet adlı atıyla 7 ülkenin yarışmacıları arasında iki ikincilik kazandı. Bu başarıdan dolayı Atatürk tarafından, Polatkan'a, Cumhurbaşkanlığı tavlalarında yetişen Çankaya adlı at ile atın iki yıllık yiyeceği ödül olarak verildi.

Türk binicilik tarihinde, Uluslararası Viyana konkorhipikleri bir dönüm noktası oluşturdu. Bu yarışmalarda türk binicileri 7 ülkenin 88 binicisi arasında, teğmen (general) Cevat (Gürkan) Güdük adlı atıyla iki birincilik kazanarak türk bayrağını göndere çektiren ilk binici oldu (1934). Bir yıl sonra Aachen Konkurhipikleri'nde Saim Polatkan'ın 84 binici arasında, Kısmet adlı atıyla kazandığı şampiyonluk, türk binicilerinin uluslararası alandaki bir başka önemli başarısıydı (1935). 1936 Berlin olimpiyat oyunları'nda yüzbaşı Cevat Kula, Çapkın adlı atıyla altıncı oldu. 1937 Uluslararası Londra konkurhipikleri'nde yüzbaşı Cevat Kula ve teğmen Eyüp Öncü, 30 binici arasında birincilik kazandılar. Takım olarak ilk büyük başarı 1938 Uluslararası Nice konkurhipikleri'nde, yüzbaşı Cevat Kula, yüzbaşı Cevat Gürkan, teğmen Saim Polatkan ve teğmen Eyüp Öncü tarafından 7 ülke arasında birincilik kazanılarak gerçekleşti. 1938'de aynı takım, dünya çapında bir armağan olan "Mussolini kupası"nı aldı. 1938 Varşova ve 1939 Nice konkurhipiklerinde Saim Polatkan (Ok ile) iki birincilik ve takım halinde (Cevat Kula, Cevat Gürkan, Eyüp Öncü, Saim Polatkan) kazanılan birincilik, binicilik sporundaki gelişmeyi artırdı. İkinci Dünya savaşı'nın çıkmasıyla uluslararası alanda yarışmalar kesildi. Savaş sonrası ilk organizasyon, Rotterdam konkurhipikleri oldu (1948). Bu yarışmalarda Ziya Azak, Arda ve Rüzgâr adlı atlarıyla iki birincilik kazandı. 1954 Nice konkurhipikleri'nde yüzbaşı Salih Koç (Başak ile) bir birincilik, Marsilya yarışlarında yüzbaşı Bedri Böke (Atıl ile) ve yüzbaşı Kemal Özçelik de (Domino ile) ikişer birincilik kazandılar. 1955 Belgrad konkurhipikleri'nde, takımımız 5 bireysel şampiyonluk elde etti: Nail Gönenli (Domino ile), Salih Koç (Bahadır ile), Alparslan Güneş (Esmeraltın ile iki birincilik), Salih Koç (Başak ile). 1956'da yapılan Viyana konkurhipikleri' nde ise yüzbaşı Nail Gönenli (Atıl ile), yüzbaşı Kemal Özçelik (Eskimo ile) ve yüzbaşı Fethi Gürcan (Rih ile, iki birincilik) birincilikler kazandılar. Aynı şampiyonada Salih Koç, Bedri Böke, Alparslan Güneş ve Nail Gönenli ile takım halinde birinci olan ulusal takımımız, aynı başarıyı Aachen ve Londra konkurhipiklerinde de gösterdi (1956). 1957 Viyana konkurhipikleri'nde de Nail Gönenli, Mennan Pasinli ve Kemal Özçelik'ten oluşan türk takımı birinci oldu. Fransa Binicilik federasyonu'nun koyduğu "Fransa Binicilik federasyonu büyük ödülü"nü Salih Koç, Nail Gönenli, Cevdet Sümer kazandı (1959). 1964'te Türkiye'de de at vebası bulunduğu yolunda yayılan haberler, türk biniciliğinin bir duraklama dönemi geçirmesine yol açtı. Uluslararası alanda Kemal Öncü, Levin Okçuoğlu ve üsteğmen İbrahim Murat ile başarılı olunmasına karşın, binicilik çalışmaları aksadı. Söylentilerin gerçek olmadığı kanıtlanınca durgunluk dönemi atlatıldı, 1968, 1970, 1971 Balkan konkurhipiklerinde takımımız Balkan şampiyonluğunu kazandı. 1970'te Saray-

solda
komple bir yarışta bir masanın aşılması

sağda
bir engel atlama yarışında takviyeli geniş engeli aşma

bir polo maçında oyun evresi

F. Varin

bosna'da yapılan Balkan şampiyonası'nda Hayal Gönenli (Nail Gönenli'nin kızı) birinci olarak, bu başarıyı gösteren ilk türk bayan binici oldu. Feyzi Atabek, 1973 Balkan şampiyonasında ikincilik, 1980'de bir birincilik, iki ikincilik kazandı. 1985'te Bülent Bora, Tunç Çapa, Feyzi Atabek, Ali Ersin'den kurulu türk ekibi büyüklerde Balkan şampiyonluğunu kazanırken, Feyzi Atabek bir altın, bir bronz madalya aldı. Gene aynı yarışmada, Şefika Pekin, Mine Koyuncuoğlu, Neslihan Up'tan kurulu bayan takımı da üçüncü oldu. 1987'de Sofya'da yapılan Balkan binicilik şampiyonası'nda Tunç Çapa iki altın, Feyzi Atabek bir gümüş madalya kazandı. 1989 yılında Yugoslavya'da düzenlenen uluslararası yarışmalarda türk ekibi birincilik kazanırken Adnan Başel bir altın madalya aldı.

BİNİLMEK → BİNMEK.

BİNİNCİ sıra. say. sıf. Bin sayısının belirlediği sırada yer alan kimse, şey için kullanılır: *Siz sergiyi gezen bininci kişisiniz. Miladi takvimin bininci yılı.*

bininci yıl, Ortaçağ'da bir tarihe geleneksel olarak verilen ad. Bu tarihte, yanlış olarak, hıristiyan Batı'da halkların dünyanın sonu gelmek üzere olduğu korkusu içinde yaşadıklarına inanılıyordu. XIX. yy. tarihçileri ve özellikle Michelet, halkları, dehşet içinde birçok dinsel uygulamayla dünyanın sonu için hazırlık yapar durumda gösterdiler.

Günümüz tarihçileri ise, daha çok, bininci yılın birtakım değişiklikle nitelendiğini, bu değişikliklerden çoğunun Ortaçağ dünyasının gelişmesinin hem nedeni, hem de sonucu olduğunu düşünmektedirler. Özellikle büyük kiliseler (katedraller) yapımında kendini belli eden bu gelişmenin kaynağı, Ortaçağ'da her şeyin temeli olan topraktı. Bazı teknik ilerlemeler (su değirmeni, tekerlekli saban) tarımsal üretimi artırdı. Nüfus çoğaldı ve yoğun bir tarla açma etkinliği görüldü. Tarımın ve ulaşım araçlarının gelişmesi, yolların daha güvenli hale gelmesi, ticaretin yeniden canlanmasına yol açtı. Ortaçağ toplumunda artık yalnızca toprak değil, para da önemli bir rol oynamaya başladı. Tarım ve ticaretteki bu yeniden canlanma sonunda, birtakım şehirler doğdu ve gelişti. (→ Kayn.)

BİNİŞ a. **1.** Binmek eylemi, biçimi. **—2.** Osmanlılar'da atlı askerlerden oluşan alay.

—Binc. Yarışlarda bir atın sevk ve idare edilmesi. — Bir jokeyin yarışmalara katılması. (Jokey bu hizmeti karşılığında *mont* denilen biniş ücreti alır.) || *Biniş yanı,* atın sol yanı. (Binicilikte ata sol yandan binilip inildiği için sol yana "biniş yanı" denir.)

—Esk. giyim. Osmanlılar döneminde, ulema sınıfından olanların ve yüksek rütbeli görevlilerin giydiği, geniş bedenli, bol ve uzun kollu cüppe.

—Kur. tar. *Biniş iskemlesi,* padişahların ata binip inmelerini kolaylaştırmak amacıyla kullanılan kürsü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Biniş-i hümayun,* padişahların at gezintisine verilen ad.

—ANSİKL. Esk. giyim. Binişin boyu yere değin uzanır, bedeni cüppeden daha bol, kolları uzun ve çok geniş olurdu. Yazın keten ya da softan, kışın yünlüden yapılırdı. Genellikle siyah ya da devetüyü rengindeydi. Yazın yenleri sıvanır, kışınsa yenlerin ucu düğümlenirdi. Tanzimat'tan (1839) önce, sarayın ileri gelenleri de biniş giyerdi. Bunlardan içi kürkle kaplı olanlar da vardı. Yüksek rütbeli görevlilerin giydiği binişlerin çok geniş olan kolları, dirsekten yene değin yırtmaçlıydı. Biniş giyenler, giydikleri kavuklarla da ulema sınıfından ayrılırlardı. 1848'den sonra ilmiye sınıfının giydiği bir tür cüppeye de bu ad verildi.

—Kur. tar. Sedef kakmalı ya da gümüşten olan bu iskemleye "puşide" denen çok değerli bir örtü örtülürdü. Kapıcılar arasından "iskemle ağası" denilen ve kapıcıların on ikinci bölüğünün bölükbaşısı olan kişi, padişahın çuha kaplı bu iskemlesini taşır, ata binmek için kullanacağı zaman da yere koyardı. Gerektiğinde bunun onarımı için kendisine yılda iki bin akçe verildiği gibi, Edirne'nin muhzırbaşılığı da onun denetiminde bulunurdu. Tanzimat'tan sonra kaldırılan biniş iskemlesinin yerine, binek taşı kullanılmaya başlandı.

Biniş köşkü, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasındaki Baltalimanı'nda köşk. Selim III döneminde valide kethüdası, giritli Yusuf Ağa tarafından yaptırıldı.

BİNİŞİK sıf. Bot. **1.** Yaprak ve pulcuklar için söylendiğinde, dam kiremitleri gibi birbirine binişen. **—2.** Henüz çiçek açmamış tomurcuk için söylendiğinde, çevre parçalarından kimisinin tam örtük, kimisinin tam örter, kimisinin yarım örtük, kimisinin yarım örter durumda olması. **—3.** *Binişik yapı,* bir sapta, aynı özışın üzerinde bir odun damar demeti ile bir soymuk damar demetinin üst üste bulunduğu birincil yapı.

BİNİŞİM a. Bilş. Bir bilgisayarın, ayrı ve bağımsız bellek öbeklerinde ardışık adresler içeren ana belleğini düzenleme tekniği. (Bellek erişimleri bağımsız öbeklerde yer alacağından, bir bilgisayarda bellek öbeklerinin binişimi, belleğin görünür yetkinliğini artırmayı sağlar. Her şey sanki belleğin çevrimi azalmış gibi oluşur.) || *Döngü binişimi,* bir programda, yinelemeli komut dizilerinin düzenlenişi. (Dizilerden biri tümüyle diğerinin içinde yer alır.)

BİNİŞME a. Cerr. İki kırık yüzeyin oynayarak üst üste binmesi.

BİNİŞMEK → BİNMEK.

BİNİT, -ti a. **1.** *Esk.* Üstüne binilen hayvan; binek atı: *"Mahşere binitleri Burak üzerine binip varalar"* (Cevahirü'l-Esdaf, XV. yy.). **—2.** *Yörs.* Hamur durumundaki ekmeklerin, fırına atılmadan önce, içine konuldukları bölmeli tahta.

—Saraç. *Binit takımı* → KOŞUM.

BİNKILIÇ, İstanbul'un Çatalca ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 907 nüf. (1990).

Binler seferi, Garibaldi ile bin kadar yoldaşının, Piemonte ve Sardinya'nın yanında yer alarak, 1860'ta Sicilya ve Napoli Bourbonları'na karşı açtıkları sefer.

BİNLİK a. **1.** Bin lira değerindeki kâğıt para: *Elime bir binlik sıkıştırdı.* **—2.** Eskiden yaklaşık üç litre sıvı alan büyük şişe: *Binlik zeytinyağı.*

◆ sıf. Bin birimden oluşan ya da bin birim alabilen şey için kullanılır: *Binlik kasalar.*

BİNMEK gçz. f. **1.** *Bir şeye binmek,* yüksekçe bir şeyin üstüne çıkıp oturmak: *Salıncağa, dönme dolaba binmek. Birinin omuzuna, sırtına binmek. Atlarına binip gittiler.* **—2.** *Bir hayvana, bisiklete vb. bir araca (iyi, kötü vb.) binmek,* onu sürmek, kullanmak: *Ata binmek kolay değildir. Bisiklete binmeyi biliyor musun?* **—3.** *Bir taşıta, araca binmek,* bir ulaşım aracına girmek; onunla bir yere gitmek; asansörden, yürüyen merdivenden vb. yararlanmak: *Hayatında ilk kez uçağa bindi. Trene, otobüse binmek. Yürüyerek çıkma, asansöre bin. Kayığa binmek.* **—4.** *Bir şeye (bir şeyin üstüne), üst üste binmek,* bir şey sözkonusu ise, bir diğerinin üzerine çıkmak; birbirine iyice yaslanmak: *Damar damar üstüne binmek. Bu eski, dar sokakta evler birbirlerinin üzerlerine binmiş gibiydi.* **—5.** *(Bir şeye) binmek,* ona yenileri eklenmek, katılmak: *Gecikme cezası da binince vergileri güçlükle ödedik.* **—6.** *Bindiği dalı kesmek,* kendisi için yararlı ve gerekli olan bir şeyi ayrımına varmadan kendi eliyle yok etmek.

—Denizc. *Demire binmek,* demir atmış bir gemi için akıntı ve rüzgâr etkisiyle zincirini gererek demire yüklenmek.

◆ **bindirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeye, bir hayvana, bir taşıta bindirmek,* onun o şeye, o hayvana, taşıta binmesini sağlamak: *Kardeşini omzuna bindirip gezdirdi. Misafirleri akşam trene bindirdik.* **—2.** *Bir yere, bir taşıta vb. bindirmek,* bir taşıt sözkonusuysa, bir yere, bir başka taşıta ön tarafından çarpmak: *Kayalara bindiren yolcu gemisi battı.* **—3.** *Bir şeye (bir şey) bindirmek,* (onu) ona fazladan eklemek; onun fiyatını artırmak: *Vergilere yeni vergiler bindirmek. Sorun üstüne sorun bindirmek. Fiyatlara sürekli bindiriyorlar.*

—Denizc. *Zincire bindirmemek,* yol alan bir gemiden demir atılırken zincir akışının hızına dikkat ederek ve gerektiğinde tornistan yaparak geminin hızını düşürüp demir zinciri üstündeki aşırı gerilmeyi önlemek.

—İnş. Levhaları, çatı örtülerini, birbirlerini kısmen örtecek biçimde birleştirmek.

◆ **bindirilmek** edilg. f. Bindirmek eylemine konu olmak.

◆ **binilmek** edilg. f. Binmek eylemine konu olmak.

◆ **binişmek** işt. f. İki ya da daha çok şey sözkonusuysa, biri diğerinin üzerine çıkmak ya da birbirlerinin üstüne binmek.

Binnaz, Yusuf Ziya Ortaç'ın üç perdelik manzum tragedyası (1918). Lale devrinde, Binnaz adlı güzel bir kıza âşık iki delikanlının birbiriyle çatışmalarını, sonuçta Efe Ahmet'in idam edilmesini anlatan oyun, hece vezniyle yazılmış ilk sahne yapıtlarından biridir. Dili oldukça sadedir; teknik yönden yazarın öteki oyunlarına göre daha başarılıdır. İlk kez 1919'da sahnelendi.

BİNNİG (Gerd), alman fizikçi (Frankfurt am Main 1947). Frankfurt'ta Johann Wolfgang Goethe üniversitesi'nde fizik öğrenimi gördü. Tunnel-Spektroskopi konusunda doktorasını verdi (1978). İsviçre'ye giderek Zürich yakınlarındaki Rucshlikon IBM araştırma laboratuvarı'nda çalıştı. Buradaki çalışma arkadaşlarıyla birlikte, dolaylı olarak atomları görünür duruma getiren Raster-Tunnelmikroskop'u geliştirdi. Bu çalışmaları nedeniyle Nobel fizik ödülü'nü alman Ernst Ruska ve isviçreli Dr. Heinrich Rohrer ile paylaştı (1986).

BİNNİNGEN, İsviçre'de kent, Basel'in güney banliyösünde; 15 300 nüf.

BİNOKÜLER sıf. (fr. *binoculaire*). Opt. ÇİFTGÖZMERCEKLİ'nin eşanlamlısı.

BİNOM (fr. *binôme*). Ceb. ve İstat. İKİTERİMLİ'nin eşanlamlısı.

BİNORMAL a. Geom. *Bir uzay eğrinin bir noktasındaki binormal,* bu noktada dokunum düzlemine dik olan doğru.

BİNOT a. (fr. *binode*). Elektron. Bir diyotun ve bir triyotun öğelerini bir araya getiren özel elektron lambası.

BİN SALÂH (Ahmet), tunuslu siyaset adamı (Muknin 1926). Destur partisi gençlik kolları başkanı (1941), 1954-1956 arasında Tunus işçileri genel birliği genel sekreteri. 1956'dan başlayarak milletvekili ve kurucu meclis başkan yardımcısı oldu, 1961'de planlama ve maliye müsteşarlığına atandı, ekonominin kolektifleştirilmesinden yana bir siyaset uyguladı ve ilerici bir sosyalizmi savundu. Sosyalist Destur partisi'nin temel tercihleri konusunda Burgiba ile görüş ayrılığına düştü, eylül 1969'da birdenbire bütün görevlerinden alındı. Vatana ihanetle suçlanarak 10 yıl kürek cezasına çarptırıldı (mayıs 1970), şubat 1973'te kaçtı.

BİNSWANGER (Ludwig), isviçreli psi-

kiyatr (Kreuzlingen 1881 - *ay. y.* 1966). Doktorluk mesleği dolayısıyla psikanalizle ilgilendi. Burghölzli hastanesi'nde K. Abraham'ın yerine geçti ve yine burada C. G. Jung ile tanıştı. S. Freud ile sürekli bir ilişki kurdu. Freud'un, Jung'u uzaklaştırmasından sonra, İsviçre Psikanaliz derneği'ni yeniden örgütledi. Husserl ve Heidegger'in etkisinde kalan Binswanger, freudcu görüşlerle görüngübilimin özgün bir bireşimini meydana getirdi ve böylece, özellikle alman kültür ortamı içinde büyük başarı kazanan varoluşçu psikanalizin doğmasına yol açtı. Yazdığı pek çok yapıttan bazıları şunlardır: *Erinnerung an Sigmund Freud* (Sigmund Freud'un anıları) [1956], *Der Mensch in der Psychiatrie* (Psikiyatride insan) [1957], *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins* (İnsan varoluşunun bilgi ve temel formları) [1962].

Binswanger hastalığı ya da **Binswanger korteksaltı ansefalopatisi.** Nörol. Damar bozukluğundan kaynaklanan ansefalopati. (Dokusal açıdan başlıca özelliği, en çok art ve yan kafa bölgelerinde yaygın bir akmadde miyelinsizleşmesi, klinik açıdansa önemli ölçüde bellek bozukluklarıyla birlikte derin bir bunama şeklinde belirmesidir.)

BİNT ya da **BİNTİ** a. (ar. *bint*). **1.** *Esk.* Kız, kızı: *Fatıma binti Muhammed,* Muhammet'in kızı Fatma. **—2.** *Bint-i ineb ya da bint-ül-ineb,* üzümün kızı; şarap. || *Bint-i mehad,* iki yaşına girmiş dişi deve. || *Bint-ül-cebel,* dağın kızı; yankı. || *Bint-üş-şefe,* dudağın kızı; söz.

BİNTAN ya da **BİNTANG,** Riau takımadasının (Endonezya) başlıca adası, Singapur'un G.-D.'sunda; 1 075 km². Yönetim merkezi *Tanjungpinang.* Kalay ve boksit yatakları.

BİNTANGOR a. TAMANU'nun eşanlamlısı.

Bintepeler, Batı Anadolu'da, Manisa'nın Salihli ilçesinin K.-B.'sında, Lydia dönemi tümülüslerinin yoğun olarak bulunduğu yöreye verilen ad. Sardeis'in K.'i ile Hermos (Gediz) ırmağı arasındaki bölgede, Lydia krallarının ve prenslerinin anıtmezarı olan yaklaşık yüz kadar tümülüs bulunmaktadır. 1962-1966 arasında yapılan araştırmalarda bu tümülüslerin soyulmuş ya da çok zarar görmüş olduğu saptandı. En büyükleri *Alyattes**, *Gyges** ve *Ardys* tümülüsleridir.

BİNTİ → BINT.

BİNTULU, Malaysia'da liman, Saravak kıyısında. Offshore petrol yatakları terminali. Gaz sıvılaştırma tesisi.

BİNTURONG a. (Malezya dilinde sözc.). Güneydoğu Asya'da, ağaçta yaşayan etçil memeli. (Kürkü kabadır; geceleri dolaşır. Kavrayıcı kuyruğu, hemen hemen plantigrad yürüyüşü ve koku yayan anal bezleri başlıca özellikleridir. Bil. a. *Arctitis binturong;* miskkedisigiller familyası.)

BİN YAHYÂ (Muhammet Sıddık), cezayirli siyaset adamı (Cicelli 1932 - Irak -İran sınırı 1982). İstihbarat (1966-1970), yükseköğretim ve bilimsel araştırma (1970-1977), maliye (1977-1979) bakanlığı yaptı. 1979'da dışişleri bakanı oldu. Tahran'da, kasım 1979'da ABD büyükelçiliğinde rehin alınan Amerikalılar'ın serbest bırakılması için aracılık yaptı. Bindiği uçak İran-Irak sınırında düştü.

BİNYAZAR (Adnan), türk inceleme ve eleştiri yazarı (Diyarbakır 1934). Ankara Gazi eğitim enstitüsü'nü bitirdi (1958). Hacettepe üniversitesi ile Gazi eğitim enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı. Türk Tarih kurumu'nda, Kültür bakanlığı tanıtma ve yayın dairesi'nde görev aldı. Batı Berlin Eğitim senatörlüğü'nde türk işçi çocuklarının türkçe öğrenmelerinde kullanılan kitapların hazırlanması için çalışmaya başladı. 1960'tan bu yana yayımlanan yazılarında sanat-toplum ilişkilerini, sanatın toplumsal işlevini irdeledi. Başlıca yapıtları: *Yazmak sanatı* (Emin Özdemir ile, 1969), *Dedem Korkut'tan öyküler* (1972), *Toplum ve edebiyat* (1973), *Atatürk yolunda 40 yıl* (1973), *Ağıt toplumu* (1979), *Türk dilinde 25 ünlü eser* (1982).

BİNYILCILIK a. Din. tar. Mesih ile azizlerinin yeniden yeryüzüne gelerek kuracakları düşünülen bin yıllık bir dünyevi saltanatla ilgili inançların tümü (bin rakamı bazen düz, bazen simgesel anlamda anlaşılır). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Antropol. Mesihçiliğe benzeyen, ama "yeni" bir egemenliğin ya da krallığın ortaya çıkacağı inancına dayanması ile mesihçilikten ayrılan dinsel akım. Kurulacağına inanılan bu yeni egemenlik, çok genel bir biçimde, "zamanın başlangıcında", yani efsanelere göre insanların yeryüzünde belirdikleri sırada var olan maddesel ve toplumsal koşullara bir dönüş olarak düşünülüyordu.

—ANSİKL. Yeni Ahit'in Vahiy* bölümünde (böl. XX) anlatıldığı biçimiyle bin yıl sürecek bir saltanat (millenium) fikri, yahudi geleneğinden (Tevrat metinleri ve geçerliliği kuşkulu din kitapları) kaynaklanır. Çeşitli etkenler, İsa'nın çabasının görünüşte başarısız kalması, Kilise'sinin yıkılmaya çalışılması, kötülük güçlerinin zafere ulaşır gibi görünmesi, tarihin yaşanması gibi görünen bir durumun doğurduğu düş kırıklığını gidermek amacıyla birtakım yollara başvurulmasına yol açtı. Tanrı saltanatının yakın olduğu vaadi, gerçekleşme olarak anlaşıldı. Mesih saltanatının bu düz yorumu, eski hıristiyanlıkta yalnız heterodoks çevrelerde (Cerinthus ebioncular, Montanus) değil, Kilise babalarının (Papias, Lyon piskoposu İrenaeus, Barnaba'nın mektubu, Didakhe, Tertullianus, Justinius ve hatta bir süre için aziz Augustinus) yazılarında da benimsendi. Origenes bu yoruma karşı savaştı. IV.-V. yy.'larda bir yana bırakılan binyılcılık kuramı,daha sonra Gioacchino da Fiore, fransisken "ruhaniler" ve Reform'dan doğan akımlarla (mormonlar, adventistler, darbiciler) Katolik kilisesi'nde çeşitli biçimler altında birçok kez yeniden ortaya çıktı. XIX. yy.'da binyılcılık, genel olarak binyılcılıkta olduğu gibi, "altınçağ" mitine bağlanan birtakım ütopyacı sosyalizm akımlarına esin kaynağı oldu.

BİNYON (Laurence), ingiliz yazar ve sanat eleştirmeni (Lancaster 1869-Reading 1943). Quaker mezhebine bağlı bir ailenin çocuğuydu. British Museum'da doğu sanatları bölümü müdürü oldu. Dante'yi çevirdi. Birinci Dünya savaşı'ndan çok etkilenen sanatçı (*The Four Years,* 1919), lirik şiir ve oyunlarında (*Penthesileia,* 1905; *Attila,* 1907) sonlarının yaklaştığını gören uygarlıkların acısını dile getirdi.

BİNYU a. (bretonca *biniou*). Bretagne gaydası.

—ANSİKL. Uzun bir kavalı ve birçok borusu olan büyük binyu ile, kısa kavallı ve tek borulu eski binyu, günümüzde en yaygın olan iki türüdür. Bugün bilinen binyu, bu çalgının önemli bir kültür öğesi olduğu breton hareketinin itkisiyle bir yenileşme gösterdi. Binyu, bombarde'a eşlik eder. Bu iki çalgı, yürüyüş ya da dans havalarının arasında, gerçek bir diyalog kurar.

BÍO-BÍO, Şili'de yönetimsel bölge, Nuble, Concepción, Arauco, Bío-Bío illerini içine alır; 36 000 km²; 1 656 800 nüf. (1989). Yönetim merkezi *Concepción.*

BÍO-BÍO, Şili'de ırmak. And dağlarından doğar. Concepción limanının yukarı kesiminde bulunan, çok gelişmiş ve iyice tarıma açılmış büyük Orta Şili vadisinin akaçlanmasına yardımcı olur. Eskiden, uzunca bir süre, ispanyol topraklarıyla Araukanlar'ın yoğun olduğu topraklar arasındaki sınırı oluşturdu. *Bío-Bío* ilinin yönetim merkezi *Los Angeles*'tır.

BİO-FEED-BACK a. (ing. sözc.). Bazı istemsiz fizyolojik işlevlerde özdenetim sağlanmasını amaçlayan davranışsal tedavi türü.

—ANSİKL. Bu teknik, vejetatif sinir sistemince denetlenen içorganlardan gelen tepkilerin işlemleyici koşullanmasına dayanır. Bio-feed-back'te, elektronik aletler, kişinin kontrol etmek istediği parametreleri (elektromiyogram, deri ısısı, vb.) görüntülü ya da sesli işaretlere dönüştürür. Kişiye, işaretlerin şiddetini ya da sıklığını azaltması söylenir, böylece bu parametreleri istemli olarak denetlediğini bilen kişi için bu bilgi bir kendine güvenme öğesi oluşturur. Çevresel damar genişlemesinde, kalp ritminde, atardamar basıncı ve kas etkinliklerinde özdenetim sağlanabildiği kabul ediliyorsa da, bunun beyin dalgaları için de geçerli olduğu (istemli olarak alfa ritmi üretmek) tartışmalıdır. Bio-feed-back'in amacı, hastanın tedavi seansları dışında, yanında tedaviyi uygulayan kişi bulunmadan da gerekli özdenetimi sağlayabilmesidir. Bu teknik ya yalnız başına ya da gevşeme gibi başka özdenetim teknikleriyle birlikte birçok psikosomatik hastalıkların tedavisinde kullanılır: ilaç tedavisine cevap vermeyen migrenler, kas kasılmaları, nedeni bilinmeyen tansiyon yüksekliği ve kalp ritmindeki bazı bozukluklar.

BİOGRAD NA MORU, Hırvatistan'da turizm merkezi; Adriya denizi kıyısında, Zadar'ın G.'inde; 3 500 nüf. Ortaçağ'da krallar ve hırvat piskoposlar burada otururlardı.

Biograph, 1895'te, Edison'un eski çalışma arkadaşı W. K. L. Dickson tarafından kurulan ilk amerikan film yapımevlerinden biri. Önceleri günlük haber -röportaj filmlerinde uzmanlaşan Biograph,1906'dan başlayarak güldürü filmlerine ve uzun metrajlı yapımlara girişti; örneğin, D. W. Griffith'in ilk filmlerini çevirdi. İlk birkaç yıl büyük başarı kazandıktan sonra, 1914'te parasal sıkıntıya düştü ve 1917'de etkinliklerine son verdi.

Biographia literaria, S. T. Coleridge'in yapıtı (1817). *The Rime of the Ancient Mariner*'ın yazarı, Wordsworth ile olan görüş ayrılıklarını vurgulamak için, bu yapıtta hayal oyunlarının (Fancy) karşısına, ruhun tümüyle katıldığı gerçek imgelemi (hayal gücünü) koyarak, yaratma sürecinin psikolojisini yeniden belirledi.

BİOKO, esk. **Fernando Poo,** Ekvator Ginesi'ndeki adalar topluluğunun en büyük adası (2 017 km²); 105 000 nüf. Yönetim merkezi (ve devlet başkenti) *Malabo.*

— Tar. → FERNANDO POO.

BİOKOVO, Dalmaçya'da kıyı sıradağı, Makarska kıyısının yanı başında, Split'in güneyinde; 1 762 m.

BİOKSİT a. (fr. *bioxyde*). Anorg. kim. Her molekülünde iki oksijen atomu bulunan oksit. (Eşanl. DİOKSİT.)

BİON Borysthenesli, yunan filozof (Olbia, Borysthenes kıyısında, İ.Ö. III. yy.). Köleydi; efendisi onu azat etti ve servetini kendisine bıraktı. Antigonos Gonatas'ın sarayına kabul edildi ve, sanıldığına göre, Eğriboz adasında Khalkis'de öldü. Kynikler okulundandı.

BİON Phliossalı, iskenderiyeli şair (İ.Ö. II. yy.). Theokritos'un etkisinde aşk ve kır şiirleri yazdı (*Adonidos Epitarios*).

BİON (Wilfred R.), ingiliz psikiyatr ve psikanalizci (Muttera, Hindistan, 1897 -Oxford 1979). Melanie Klein'ın öğrencisiydi. İngiliz psikanaliz derneği'nin başkanlığını yaptı (1962-1965). Küçük grup-

S.Weiss-Rapho

binyu çalgıcısı

lar üzerindeki çalışmaları ve özellikle psikozlulara ilişkin incelemeleriyle psikanaliz araştırmalarını zenginleştirdi. Bu konudaki katkıları, psikosomatik olaylara bir yaklaşım yolu olarak tanımladığı "önzihinsel cihaz"ın incelenmesinden, her türlü deneyli öğrenimde rol oynayan "dağılma-bütünleşme" hareketine ve bir mide-bağırsak-zihin-heyecan sistemi olarak gördüğü ruhsal yaşamın incelenmesine kadar uzanır. Aynı zamanda annenin, çocuğu "kapsamlı bir biçimde kavrama", onun yansıtmalarını iyi karşılama ve onu ruhsal bakımdan besleme yeteneğiyle sıkı ilişkisi içindeki çocuk düşüncesinin —ve çocuğun ruhsal bozukluklarının— gelişmesiyle de ilgilendi.

BİONNASSAY doruğu, Alpler'in Fransa'daki (Haute-Savoie) bölümünde doruk, İtalya sınırında, Blanc dağının B.'sında; 4 061 m. Kremayerli bir demiryoluyla *Bionnassay* buzulunun alt bölümüne kadar çıkılabilir.

BİORHİZA APTERA a. Zarkanatlılardan kanatsız böcek. (Çiftleşmeden yumurtlar. Yumurtaları, meşelerin kökünde bir mazı içinde gelişir. Eşeyli biçimi kanatlıdır; yavrular genç sürgünlerdeki "meşe elması" adı verilen mazıların içinden çıkar. *Cynipidae* familyası.)

BİOS II. Org. kim. BİYOTİN'in eşanlamlısı.

BİOT, Fransa'da (Alpes-Maritimes) komün, Antibes'in 8 km K.-B.'sında; 3 680 nüf. (1991). Kış sayfiye merkezi. Ortaçağ kilisesi. Çanak çömlek yapımı. Camcılık. Çiçek yetiştiriciliği. Yakınlarında, Fernand-Léger müzesi.

BİOT (Jean-Baptiste), fransız fizikçi (Paris 1774 - *ay. y.* 1862). École centrale de Beauvais'de öğretmenlik (1797), Collège de France'da fizik profesörlüğü yaptı (1800). Bilimler akademisi'ne üye oldu. Paris rasathanesi'ne girdi. 1806'da, Méchain'in başlattığı enlem üçgenleme çalışmalarını sürdürmek için Arago ile İspanya'ya gitti. 1809'da Paris Bilimler fakültesi'ne gökbilim fiziği profesörü olarak atandı.

Matematik ve gökbilim alanında da çalışmaları olmasına karşın asıl ününü gerçekleştirdiği araştırmalarla, fizikçi olarak yaptı. 1803'te, Laigle (bugün L'Aigle) çevresinden toplanan örnekleri inceleyerek göktaşlarının kaynağını buldu. 1804'te, bir ısılsığa iletkenlik kuramı geliştirdi. Aynı yıl yersel manyetikliği incelemek için Gay Lussac ile birlikte ilk bilimsel balon uçuşunu gerçekleştirdi. 1806'da, Arago ile hava ve değişik gazların ilk hassas ölçümünü yaptı. Katılarda ses hızının belirlenmesini de ilk kez ele aldı ve matematiksel ses yayılımı kuramını ortaya attı (1809). Renkser ve döndürmeli kutuplanmayı da inceledi. 1815'te, terebentin esansı, şekerli çözeltiler gibi bazı sıvıların dönme gücünü ortaya çıkardı; böylelikle şekerölçeri buldu ve bunu şeker hastalığının incelemesine uyguladı. Biot, 1820'de Savart ile birlikte doğrusal bir akımdan kaynaklanan manyetik alanın değerini belirledi ve fiziksel olay yasasını buldu. Kutup kızıllığını (1828), atmosferin bileşimini (1841) inceledi, yerçekim alanının değişik enlemlerdeki değerini belirledi. Arago ile gazların kırılma indislerini ölçtü ve merceklerin renksemezliğini inceledi (Fr. Akad., 1856).

Biot-Savart yasası, yeğinliği I_0 ve uzunluğu $\vec{dl}$ olan bir $I_0\vec{dl}$ elektrik akımı öğesinin, bir M noktasında oluşturduğu $\vec{dB}$ manyetik alanını tanımlayan yasa. Bu yasa

$$\vec{dB} = \frac{\mu_0 I_0 \vec{dl} \wedge \vec{r}}{4\pi r^2}$$

biçiminde yazılır; burada $\vec{r}$, $I_0\vec{dl}$ akım öğesini M noktasına birleştiren ışın-vektör ve μ_0 boşluğun geçirgenliğidir.

BİOY CASARES (Adolfo), arjantinli yazar (Buenos Aires 1914). Bilim-kurgu türünde bir romanla (*La invención de Morel*, 1940) çağdaş fantastik anlatının ustaları arasına girdi. Aynı konuları işleyen *Plan de evasión*'dan (1945) sonra, alışılmamış ve mizahi bir dille kaygı verici yapıtlar yazdı (*El sueño de Los héroes*, 1945; *Diario de la guerra del cerdo*, 1970; *Historias de amor*, 1972). Yakın dostu J. L. Borges ile birlikte birçok yapıt ve film senaryosu yazdı. Ayrıca karısı Silvina Ocampo ile birlikte bir polisiye roman (*Los que aman, odian*, 1946) kaleme aldı.

BİOZ ya da **BİOZİT** a. (fr. *biose* ya da *bioside*). Kim. Diholozitlerin eski adı.

BİP a. **1.** Bir dinleyiciye bir şeyin kesin anını belirtmeye yarayan kısa süreli ses işareti. **—2.** *Bip vermek*, bir şeyin işaretini vermek.

BİPAK a. Foto. Duyarkatları birbirine doğru bakacak biçimde bir araya getirilmiş, renk duyarlığı değişik iki filmden oluşan bütün.

BİPENNİS a. (lat.). **1.** Antik Roma. Büyükbaş hayvanları kurban etmekte kullanılan iki tarafı keskin Roma baltası. **—2.** İki tarafı keskin fıçıcı keseri.

BİPERVA sıf. (fars. *bi-* ve *pervā*'dan *bipervā*). *Esk.* Pervasız, korkusuz.

◆ be. Sakınmadan, korkusuzca.

BİPİNNARİA a. Denizyıldızının larva biçimi. (Titreyen kıllarla kaplı, kıvrıntılı, loplu iki kalkanı vardır.)

BİPOLER sıf. (fr. *bipolaire*). → ÇİFTKUTUPLU.

BİR as. say. sıf. **1.** Sayısal sıralamada ilk derece, hesaplama ve değerlendirme işleminde temel olarak alınan sayıların ilki: *Bir lira. Bir metre. Çalışmalar bir hafta sürdü.* **—2.** (addan sonra) Bir numaralamada, sıralamada "birinci" anlamında kullanılır: *Sayı bir. Sahne bir. Sayfa otuz bir.* **—3.** *Bir araba laf*, bir sürü yersiz, gereksiz söz. || *Bir atımlık barutu olmak, kalmak*, bir konuda gücü ve olanakları tükenmeye yüz tutmak. || *Bir avuç*, elde bulunan insanın sayıca azlığını belirtmek için kullanılır: *Kaleyi bir avuç askerle savunmuştu.* || *Bir ayak önce, bir ayak evvel*, ivedi olarak, çarçabuk. || *Bir ayak üstünde bin yalan söylemek*, kısa bir konuşma süresinde pek çok yalan söylemek. || *Bir ayağı çukurda*, çok yaşlı, ölümü yakın: *Zavallının bir ayağı çukurda, bugün var, yarın yok.* || *Bir bardak suda fırtına koparmak*, küçük bir sorunu telaş ve kargaşaya yol açacak biçimde büyütmek, olay haline getirmek. || *Bir bel su*, tarlayı sulamaya yetecek miktarda su (yörs.). || *Bir çatı altında*, aynı evde. || *Bir çırpıda*, hemencecik, çarçabuk: *Bir çırpıda sofrayı hazırladı.* || *Bir çift söz*, bir iki söz: *Çocuğun yaramazlığından karşılıklı bir çift söz edemedik.* || *Bir çift sözüm var*, olumsuz bir davranışa ya da söze kısa ve sert bir karşılık vermeyi istemek: *Hele bir karşıma çıksın, ona bir çift sözüm var.* || *Bir çuval inciri berbat etmek*, iyi giden ya da düzelmekte olan bir işi yanlış bir söz ve davranışla kötü duruma sokmak. || *Bir dalda dokuz ceviz görmeyince taş atmamak*, sonucunda büyük kazanç sağlayamayacak bir işe girişmemek. || *Bir damla*, sıvı şeylerden söz ederken "çok az" anlamında kullanılır: *Bir damla su*; çocuk için küçüklük belirtir: *Bir damla çocuk, onu nasıl taşır?* || *Bir dediğini iki olmamak*, istediği her şey hemen yapılmak, gerçekleştirilmek. || *Bir dediğini iki etmemek*, bir kimsenin bütün isteklerini hemen yerine getirmek. || *Bir defa, bir kere, bir kez*, "olup bitti" anlamı içeren cümlelere eklenir: *Oldu bir defa. Söyledin bir kez;* "hele, önce, ilkin" anlamında kullanılır: *Bir defa işe başla bakalım;* "asıl önemlisi, öncelikle" anlamında kullanılır: *Bir defa, parası az.* || *Bir defalık*, bir kereye özgü, bir kere: *Bir defalık izin veriyorum, ikincisi yok.* || *Bir deri bir kemik kalmak*, çok zayıflamak. || *Bir dilim ekmekle aç, bir dilim ekmekle tok*, bir kimsenin gereksinimlerinin sınırlılığını, yetingenliğini vurgulamak için söylenir. || *Bir dirhem*, azıcık, birazcık: *Bir dirhem et bin ayıp örter* (atasözü). || *Bir dirhem bal için bir çeki keçiboynuzu çiğnemek*, sıkıntısı, zahmeti çok, verimi düşük bir işle uğraşmak. || *Bir don bir gömlek*, yarı çıplak biçimde: *Gürültüyü duyunca bir don bir gömlek dışarı fırladı.* || *Bir dostluk kaldı*, satıcıların, sattıkları mal az kaldığında alıcıları özendirmek için bağırarak söyledikleri söz. || *Bir dudağı yerde, bir dudağı gökte*, bir kimsenin masal yaratığı dev, cadı, arap gibi çirkin olduğunu belirtmek için söylenir. || *Bir düziye*, sürekli olarak, aralıksız. || *Birinden bir gömlek daha fazla eskitmiş (olmak)*, o kimseden daha yaşlı, daha deneyimli bulunmak. || *Bir gömlek (daha) iyi*, bir şeyin başka bir şeye oranla bir derece daha üstün olduğunu belirtmek için söylenir: *Benimki, seninkinden bir gömlek daha iyi.* || *Bir göz gülmek*, yarı güler, yarı ağlar durumda olmak. || *Bir hamlede*, çabucak, hemen, bir atılışta. || *Bir içim su*, bir kadının ya da kızın güzelliğini vurgulamak için söylenir. || *Bir iki*, çok az sayıda, birkaç kez: *Oraya bir iki kez gittim.* || *Bir işaretine bakmak*, bir işi ya da eylemi gerçekleştirmek için başkalarından gelecek bir söz ya da hareketi hazır durumda beklemek. || *Bir kalemde*, toptan, bir işlemde: *Bir kalemde milyonları vurmak.* || *Bir karış*, çok kısa: *Bir karış boyu var ama herkesi parmağında oynatır;* çok az: *Köyde bir karış bile toprağı yoktu.* || *Bir kaşık suda boğmak*, bir kimseye çok kızmak, kin beslemek: *Elinden gelse bizi bir kaşık suda boğar.* || *Bir kere*, gerçekte, aslında: *Bir kere işin iç yüzünü bilmiyorsun;* bir defaya özgü, bir kez: *Bir kere daha deneme hakkın var.* || *Bir kılına dokunmak*, bir kimseye zarar verecek bir davranışta bulunmak. || *Bir kılına zarar, hata gelmek*, bir şey ya da kimse sözkonusu ise, en küçük bir zarara uğramak: *Hele çocuğun bir kılına zarar gelsin, perişan ederim seni.* || *Bir köroğlu, bir ayvaz*, bir karı kocanın çocukları olmadığını, ya da yanlarında bulunmadığını, yalnız yaşadıklarını belirtmek için söylenir. || *Bir kurşun, bir ok atımı*, bir yerden söz ederken onun bir kurşunun gidebileceği uzaklıkta bulunduğunu belirtmek için kullanılır. || *Bir lokma, bir hırka*, azla yetinme, yetingen olma durumu için söylenir. || *Bir nefeste, bir solukta*, bir eylemin kesintisiz ve çabucak yapıldığını belirtmek için kullanılır. || *Bir numaralı*, sevilen, çok değer verilen, önde gelen kimse için kullanılır: *Ülkenin bir numaralı yazarıydı.* || *Bir kimseyi bir paralık etmek*, onu utanılacak duruma sokmak. || *Bir paralık olmak*, saygınlığını ve değerini yitirerek kötü bir duruma düşmek. || *Bir parça*, çok az, birazcık. || *Bir parmak*, parmak ucuyla alınan miktar. || *Bir pul etmemek*, hiçbir değeri olmamak. || *Bir kimseyi bir pula satmak*, onu küçük bir çıkar uğruna harcamak. || *Bir sıkımlık canı olmak*, çok zayıf, güçsüz olmak. || *Bir tahtası eksik*, dengesizce davranışlarda bulunan kimseler için kullanılır. || *Bir tane*, biricik, tek, yegâne. || *Bir taşla iki kuş vurmak*, bir girişimle yararlı iki sonuç elde etmek. || *Bir tek atmak, bir kadeh içki içmek (tkz.)*. || *Bir torba kemik*, bir kimsenin aşırı ölçüde zayıf olduğunu vurgulamak için söylenir.

—Ed. *Bir buçuk hece*, aruz vezninde bir uzun ve bir kısa hecenin toplamı biçiminde okunan hece. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ölçbil. *Metrede bir*, kırılma indisi 1 olan ortamda, fokal uzaklığı 1 m olan optik sistemin ıraksama-yakınsamasına eşit SI ıraksama-yakınsama birimi.

◆ belgsz. sıf. **1.** Herhangi bir varlığı ya da nesneyi belirsiz biçimde gösterir: *Sizi bir hanım aradı.* **—2.** Alay, tümen, sürü, yığın gibi sözcüklerin önüne gelerek çokluk anlatır: *Bir alay insan, bir sürü dert.* **—3.** *Bir âlem*, şaşırtıcı, kendine özgü nitelikleri bulunan kimse ya da şey için kullanılır: *Bu çocuk bir âlem. İçerisi bir âlem.* || *Bir an*, çok kısa bir süre için kullanılır.

|| *Bir an önce, bir an evvel,* olabildiği kadar tez. || *Bir ara, bir aralık,* kısa bir süre: *Sabaha karşı, bir ara uyumuşum;* geride, geçmişte kalan zaman: *Bir ara kitapçılık da yapmıştı.* || *Bir bakıma,* başka bir açıdan, başka bir görünüşle: *Bir bakıma sen de haklısın.* || *Bir baltaya sap olmak,* belirli bir ışı, mesleği bulunmak. || *Bir baştan bir başa, bir uçtan bir uca,* bir yerin ya da alanın bir kıyısından öteki kıyısına değin; tümüyle: *Tarlanın uzunluğu bir baştan bir başa beş yüz adım. Ülkeyi bir baştan bir başa dolaştı.* || *Bir boy,* "şöyle bir" anlamında kullanılır: *Bir boy yürümüş, köşede durmuştu.* || *Bir çala,* kısa bir süre, bir an (yörs.). || *Bir de,* var olanın dışında, fazladan, üstelik: *Onlardan başka bir de sen gideceksin. Bir de beni suçluyorsun.* || *Bir dediği bir dediğini tutmamak,* söyledikleri birbiriyle çelişmek, tutarsız konuşmak: *Sana nasıl inanayım, bir dediğin bir dediğini tutmuyor ki...* || *Bir derece, bir dereceye kadar,* biraz, bir ölçüde: *İnsan, açlığa da, yalnızlığa da bir derece katlanabilir.* || *(Birini) bir düşüncedir almak,* bir sorun üzerinde düşünmeye, nasıl bir yol tutacağını bulmaya çalışmak. || *Bir elı kan, bir eli katran,* pis işlere karışarak türlü kötülükler yapmış kimseler için söylenir. || *Bir eli yağda, bir eli balda,* bir kimsenin yaşamını bolluk ve varsıllık içinde sürdürdüğünü vurgulamak için söylenir. || *Bir elinden girip öbür elinden çıkmak,* paradan söz ederken geldiği gibi harcanmak. || *Bir elini bırakıp ötekini öpmek,* bir kimseye aşırı ölçüde saygı göstermek. || *Bir elle verdiğini öbür elle almak,* bir kimseye yaptığı iyiliğin karşılığını dolaylı yoldan yine ona ödetmek. || *Bir elmanın yarısı o, yarısı bu,* iki kimse arasındaki fiziksel benzerliği belirtmek için söylenir. || *Bir eyyam,* bir süre (esk.) || *Bir gözünü kör, bir kulağını sağır etmek,* görmezlikten, işitmezlikten gelmek. || *Bir günden bir güne,* hiçbir zaman: *Bunca yokluk çekti, ama bir günden bır güne durumundan yakınmadı.* || *Bir günlük beylik beyliktir,* güzel, rahat, çekici bir yaşantının kısa süreli olması durumunda söylenir. || *Bir hal olmak,* bir şeyi sürekli yapma ya da yineleme yüzünden yorulmak, usanmak: *Aynı şeyleri anlata anlata bir hal oldum;* bir kimsenin davranışlarında olumsuz yönde bir değişme olmak: *Önceleri böyle değildi, bir hal oldu ona;* kötü bir duruma düşmek, ölmek: *Gelmediğine göre mutlaka ona bir hal oldu.* || *Bir hoş olmak,* şaşırıp ne yapacağını bilememek: *Yıllardan sonra onu karşısında görünce bir hoş olmuştu;* hüzünlenmek, duygulanmak: *Türküyü dinledikçe gözleri doluyor, bir hoş oluyordu;* yiyecek içecek sözkonusuysa, tadı bozulmak: *Çorbanın tadı bir hoş olmuş, ekşimiş sanki.* || *Bir hoşluğu olmak,* üzerinde bir keyifsizlik, bir kırgınlık bulunmak. || *Bir iştir olmak,* istenmediği halde ortaya kötü bir durum çıkmak, elden bir şey gelmemek: *Bir iştir oldu işte katlanacağız.* || *Bir şeyi bir kalem geçmek,* onu atlamak, hesaba katmamak. || *Bir kıyamettir kopmak,* gürültü, patırtı, telaş ve heyecan içinde olmak. || *Bir kol çengi,* çevresindekileri neşeli sözlerle eğlendirenler için söylenir. || *Bir koşu gitmek,* koşarak, koşa koşa: *Bir koşu, gidip getirdim isteneni.* || *(Bir şeyi) bir köşeye, bir kıyıya, bir tarafa atmak,* (onu) gerektiğinde kullanmak amacıyla bir yere koymak. || *Bir köşeye koymak,* para, mal vb. sözkonusuysa, saklamak, biriktirmek: *Yaşlılıkta harcamak için birkaç kuruş bir köşeye koymuşlardı.* || *Bir kulağından girip öbür kulağından çıkmak,* söylenenleri önemsememek, ona aldırmamak. || *Bir mum al da derdine yan,* kendi sorunlarını düşünüp onlarla uğraşacağına başkalarıyla uğraşan kimselere söylenir. || *Bir o yana, bir bu yana,* bir şuraya, bir buraya, rasgele, başka başka yönlere. || *Bir punduna getirmek,* uygun bir zaman ve fırsat yakalamak: *Bir punduna getirmiş, bencilliğini yüzüne vurmuştu.* || *Bir kimseyi, bir şeyi, bir yeri bir şey sanmak,* onu gerçekte olduğundan farklı biçimde düşünerek yanılmak, düş kırıklığına uğramak: *Ben de onu bir şey sanmıştım, aldanmışım.* || *Bir şeye benzememek,* işe yaramaz bir durumda olmak: *Evi gördük ama bir şeye benzemiyor.* || *Bir şeyler, bir şeyler,* sözün ya da anlatılanların gerisinin de bulunduğunu sezdirtip daha fazla konuşmaya gerek olmadığını belirtmek için söylenir. || *Bir şeyler ya da bir şey olmak,* bir kimsenin huyu, davranışları değişmek: *Ona bugünlerde bir şeyler oldu, herkese kafa tutuyor;* fenalaşmak, bayılır gibi olmak: *"Bana bir şeyler oluyor, yetişin" diye bağırdı;* ölmek: *Ona bir şey olursa ben yaşayamam.* || *Bir takriple,* sırasını denk getirerek. || *Bir şeyi bir tarafa bırakmak, koymak,* onu önemseyip hesaba katmamak: *Sen şimdi onu bir tarafa bırak da babasının tutumunu söyle.* || *Bir tuhaflığı olmak,* kendini iyi hissetmemek. || *Bir vakitler, bir zamanlar, bir sıralar,* eskiden, geçmişte: *Bır vakitler varsıl bir bey yaşıyormuş bu köyde.* || *Bir yana,* onun dışında, o sayılmazsa, ondan başka: *O bir yana, ötekiler bütün gün yatıyor.* || *Bir şey ya da bir kimse bir yana, dünya bir yana,* o şeye ya da kimseye verilen değerin büyüklüğünü vurgulamak için söylenir. || *Bir yandan, yanda .... bir yandan, yanda,* eş görevli öğeleri ve bunlar arasındaki eşitlik ilişkisini ayırmak, belirtmek ıçin kullanılır: *Bir yandan kıtlık, bir yandan hastalık kırıp geçiriyordu köyleri.* || *Bir yaşına daha girmek,* daha önce görülmeyen, yepyeni ve şaşırtıcı bir durumla karşı karşıya gelmek. || *Bir yol,* bir kez. || *Bir yol tutturmak,* belli bir davranış biçimi belirleyerek yaşamını o yönde sürdürmek: *Herkes bir yol tutturmuş gidiyor işte.* || *Bir yolunu bulmak,* bir işi sonuçlandıracak çareyi arayıp ortaya koymak: *Bir yolunu bulup bu işi yapacaksın.*

◆ sıf. **1.** Benzersizliği, tekliği belirtir; eşsiz, tek: *Allah birdir.* **—2.** Karşılaştırmada eşitlik belirtir: *Benim için hepsi bir, kararınıza uyarım. İkisi de bir, hangisini istersen onu al. Baba eviyle koca evi bir mi?* **—3.** Aynı, ortak: *Anaları bir babaları ayrı. Gelirleri de bir giderleri de* **—4.** Çokluk, yoğunluk belirtir (genellikle yinelemeli kullanımda): *Bir yağmur bir yağmur. Bir kar bir tipi, göz gözü görmüyor.* **—5.** *Bir ağızdan,* seslerini birleştirerek, birlikte. || *Bir arada,* birlikte, topluca. || *Bir araya gelmek,* buluşmak, toplanmak. || *Bir araya getirmek,* toplamak, biriktirmek: *Sonunda istenilen parayı bir araya getirebilmişti.* || *Bir başına,* tek başına, yanında başkası olmaksızın; kendi kendine, başkalarının yardımı olmadan: *Bir başına ol· rmak. İşleri bir başına yapmak.* || *Bir boyda,* boyları birbirine eşit olan, boydaş. || *Bir bu eksikti,* sıkıntılı bir durum sürüp giderken ortaya bir yenisinin çıkması halinde söylenir. || *Bir dalda durmamak,* sürekli olarak iş ve düşünce değiştirmeyi alışkanlık haline getirmek. || *Bir elden,* tek kişi tarafından: *Harcamalar bir elden yapılacak.* || *Bir gömlekten baş çıkarmak,* bir başkasıyla aynı görüş ve düşüncede olmak. || *(İkisi, hepsi) Bir kaba işemek,* kötü işlere, eylemlere yönelmede düşünce ve eğilim yönünden aralarında ortaklık bulunmak (kaba.). || *Bir kafada,* aynı düşünce ve görüşte. || *Bir kapıya çıkmak,* aynı sonuca ulaşmak ya da aynı sonucu doğurmak: *İster öyle yap, ister böyle, hepsi bir kapıya çıkar.* || *Bir karar,* durumunu bozup değiştirmeden. || *Bir kararda bir Allah,* insanoğlunun hep aynı durumda kalmayacağını, yazgısının değişebileceğini, bunu doğal karşılamak gerektiğini belirtmek için söylenir. || *Bir kazanda kaynamamak,* iki kişi her yönden birbiriyle anlaşamaz, uyuşamaz durumda olmak. || *Bir örnek,* tekdüze, yeknesak. || *Bir yastığa baş koymak,* karı ve koca sözkonusuysa, evlilik yaşamı boyunca sevinçleri de, sıkıntı ve üzüntüleri de birlikte paylaşmak, birbirlerine destek olmak. || *Bir yastıkta kocamak,* karı ve koca birlikte uzun bir yaşam sürmek.

—Siyas. bil. *Barış içinde bir arada yaşama,* tarihin belli bir anında, toplumsal sistemleri farklı devletler arasındaki ilişkilerde silahlı mücadelenin bir yana bırakılmasını öngören ve ilk kez Sovyetler tarafından ileri sürülen ilke. Ancak, barış içinde bir arada yaşamada, ne karşıtlıkların ortadan kalkması, ne de mücadele biçimlerinden (özellikle "ideolojik mücadele") vazgeçilmesi sözkonusudur. (Bu ilke, sosyalist blok dışında, savaşın ve her türlü mücadele biçiminin reddi olarak yorumlanmaktadır. Barış içinde bir arada yaşama, siyasal alanda, birbiriyle çelişen iki anlamıyla da yumuşama [detant] kavramında kendini ortaya koyar.)

◆ a. **1.** Rakam 1 (duruma ve yerine göre ayın günlerini, saati, bir odanın, bir binanın, bir yüzdenin, vb. numarasını belirtir): *Bir silinmiş. Ayın biri. Kurtuluş caddesi numara birde oturuyor. İkiden bir çıkarsa, bir kalır. Yüzde bir.* **—2.** *Bir iki demeden, bir iki derken,* duraksama göstermeden, karşısındakine düşünme süresi bırakmadan. || *Bire bin katmak,* bir şeyi büyütmek, çok abartmak: Ona inanma, her şeyi bire bin katarak anlatır. || *Bire + as. say. sıf. + vermek, almak,* buğday, arpa, nohut, fasulye vb. ürünler sözkonusu olduğunda ekilen tohumun belirtilen katı kadar ürün vermek: *Bu bereketli topraklar bire yüz verir. Bu yıl buğdaydan bire kırk aldık.*

—Atç. *Bire bir,* at yarışlarında, oynanan bilet karşılığında verilmiş paranın eşit miktarını kazanmak.

—Fels. Var olan her şeyi kapsayan ve dışında hiçbir şeyi bırakmayan varlık.

◆ **biri, birisi** belgsz. adl. **1.** Bilinmeyen herhangi bir kimse: *Birini gönder, kitabını vereyim. Birisi seni sordu.* **—2.** *a. + ın biri, a. + dan biri,* bir bütün içinde yer alanlardan herhangi biri: *Gençlerden birisi gelsin. Kaza kurbanlarından biri tanınmaz haldeydi. Saksıların biri kırıldı.* **—3.** Sözü edilen kimsenin belirsizliğini vurgular: (genellikle öykülemede kullanılır): *Adamın biri, bir gün Nasrettin Hoca' dan eşeğini ister.* **—4.** Olumsuz nitelik gösteren bir tamlayanla kendisinden küçümseme ile söz edilen kimse: *Aptalın biri. Tembelin biri. Düşüncesizin biri.* **—5.** *Biri eşikte, biri beşikte,* çocukların küçük ve art arda olduğunu belirtmek için söylenir. || *Biri vardı geceden, biri düştü bacadan,* eski sıkıntıların, sorunların üstüne bir yenisinin daha gelmesi durumunda söylenir. || *Birinden biri,* topluca bulunanlardan herhangi birisi: *Birinden birini gönder, fark etmez.*

◆ be. **1.** Yalnızca, bir tek: *Beni bir sen anlıyorsun. Bu işi bir o yapabilir. Bir sen, bir de Ahmet gideceksiniz.* **—2.** *Bir... bir,* bir eylem ya da devinimin ard arda iki ayrı şey ya da kimseye yönelik olduğunu ya da iki karşıt eylemin art arda, hızla yapıldığını belirtir: *Bir o yana bir bu yana sallanmak. Bir sana, bir bana. Gün boyu bir mutfağa, bir çocuğa koşmaktan canım çıktı. Bir girdi bir çıktı. Bir geldi bir gitti, iki kelime konuşamadık.* **—3.** Hele, bir kez: *Sen köye bir git de gel.* **—4.** Yoğunluk, çokluk, sabırsızlık belirtir: *Kız bir çirkin ki sorma! Bir güldük, bir güldük! Bir gelse!* **—5.** *Bir aşağı bir yukarı,* bir yerde ya da yolun bir bölümünde amaçsız gidip gelmeyi belirtmek için kullanılır: *Avluda dolaşıyor, bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu.* || *Bir ben bir de Allah bilir,* "çektiğim, katlandığım sıkıntıların içyüzünü benden başkası bilemez" anlamında söylenir. || *Bir bir,* teker teker, ayrı ayrı: *Onlarla bir bir konuşmalısın.* || *Bir bir anlatmak,* her şeyi eksiksizce söylemek: *Gördüklerini bir bir anlat ki gerçekler anlaşılsın.* || *Bir... bir de,* cümlede eş görevli öğeleri belirtip vurgulamak için kullanılır: *Bir çiçekleri, bir de kuşları severdi.* || *Bir daha,* ikinci bir kez: *Şansımı bir daha deneyeceğim;* hiçbir zaman: *Böyle yaparsan*

bir daha buraya ayağımı atmam. || *Bir dokun bın ah işit*, bir kimsenin derdinin, sıkıntısının çokluğunu belirtmek için söylenir. || *Bir gelmek*, iki şey ya da kimse arasında eşitlik, denklik bulmak: *Ölçtüm ikisinin de boyları bir geldi*. || *Bir görmek, bir tutmak*, iki şey ya da iki kimse arasında ayrım gözetmek, denk saymak. || *Bir güzel*, iyice, tam olarak: *Adamı bir güzel dövmüşler.* || *Bir nice*, bir hayli, bir çok. || *Bir o kadar*, var olanın bir katı daha, bir misli: *Senin verdiğinden başka bir o kadar da ben verdim*. || *Bir olmak*, çok kısa sürede, hemencecik olmak: *Bekletmedi, almasıyla geri vermesi bir oldu*; birleşmek, işbirliği yapmak: *Onlara karşı bizim de bir olmamız gerekir*. || *Bir olmuş ki*, kötü duruma düşmüş ya da başına kötü işler gelmiş kimseler için söylenir. || *Bir..., pir...*, (aynı çekimde iki fiille) eylemin beklenenı, olağanı aştığını belirtir. || *Bir tamam*, eksiksizce, tam olarak: *Bunları o gün bir tamam isterim*. || *Bir temiz*, adamakıllı, iyice: *Adama bir temiz dayak atmışlar*. || *Bir türlü*, "asla, hiçbir biçimde" anlamıyla kullanılır: *Kusurlu olduğunu bir türlü kabul etmiyor*. || *... bir türlü... bir türlü*, (aynı fiilin olumlu ve olumsuz dilek kipiyle) bir iş ya da eylemin yapılmasında da yapılmamasında da aynı ölçüde sakıncalar bulunduğunu belirtmek için kullanılır: *İstediklerini versem bir türlü vermesem bir türlü*. || *Bir varmış, bir yokmuş*, masala başlarken "eskiden" anlamında kullanılan bir tekerleme sözü; yaşamın gelip geçici olduğunu belirtmek için ölen bir kimsenin ardından söylenir: *İnsanoğlu bu, bir varmış bir yokmuş*. || *Bir yiyip bin şükretmek*, kendinden aşağı ve kötü durumda bulunanların durumuna bakarak kendi durumundan memnun olmak, yakınmamak.

—ANSİKL. Ed. Ünsüzle biten uzun heceyi izleyen hece ünsüzle başlıyorsa, uzun hece "bir buçuk hece" değeri kazanır. Örn. *"Eyvâh ne yer ne yâr kaldı"* (Abdülhak Hâmit Tarhan): mef'ûlü mefâilün feûlün (——· ·—·— ·——). *"vâh"*, *"yâr"* heceleri birer uzun hece biçiminde (—) değil, ancak bir buçuk hece (—·) değerinde okunursa vezne uymaktadır. (→ İMALE.)

Bİ'R a. (*ar. bi'r*). *Esk.* Kuyu: *Bi'r-i zemzem* (zemzem kuyusu).

> **BİR** önek. Yapı, tür vb. yönden teklik bildiren kimi sözcüklerin oluşumunda yer alır (*bircinsten, birhücreli, birçenekli* vb.).

Bir adam yaratmak, Necip Fazıl Kısakürek'in üç perdelik oyunu (1938). *Ölüm korkusu* adlı bir yapıtın yazarı olan oyun kişisinin intihar saplantısını ve çıldırmaya kadar giden serüvenini anlatır. İdealist ve tinselci tiplere, ruhbilimsel ve metafizik çözümlemelere geniş yer verilen oyun, XIX. yy. doğalcı akımının etkilerini taşır. İlk olarak 1937-1938 döneminde İstanbul Şehir tiyatrosu'nda oynandı. (→ Kayn.)

Bir yaz gecesi rüyası (Bahar noktası) adlı oyundan bir sahne *Şehir tiyatroları arşivi, İstanbul* (1980-1981)

Bir adım ileri, iki adım geri (*Şag vpered, dva şaga nazad*), Lenin'in, 1904 şubatında yazdığı, mayısta Cenevre'de yayımladığı yapıt. Lenin bu yapıtında, menşevik savların yenilgiye uğratıldığı Rus Sosyal demokrat işçi partisi'nin II. Kongre tutanaklarını inceledikten sonra, parti örgütlenmesi sorununu geniş biçimde ele alır; her türlü uzlaşma siyasetini ve oportünizmin her çeşidini reddeder. Devrimci sosyalistler'in sınıf çözümlemeleri (Lenin bunlara karşı çıkıyordu); içtüzüğün hazırlanması ve hem ideolojik hem de pratik açılardan uygulanması konusunda Kongre'nin yaptığı çalışmaların çeşitli aşamaları, bu yapıtın ana konularıdır. Yapıtın eleştiri ve öneri bölümleri, RSDİP'in tarihindeki bir dönüm noktasını göz önüne serer.

Bir düğün gecesi, Adalet Ağaoğlu'nun romanı (1979). Orhan Kemal roman armağanı'nı, Sedat Simavi vakfı edebiyat ödülü'nü, Madaralı roman ödülü'nü kazandı. Ankara'da bir kulüpteki düğün töreninde bir araya gelmiş kişiler içinde askerler, öğretim üyeleri, sanatçılar, işadamları yer alır. Devrimci öğrenci tiplerinin yanı sıra, bilinçlenmiş bir işçi tipi canlandırılır. Bütün bunlar aracılığıyla 12 Mart döneminin siyasal, toplumsal görünümü verilmek istenir.

Bir gün tek başına, Vedat Türkali'nin romanı (1975). Milliyet yayınları roman yarışması'nı (1974), Orhan Kemal roman armağanı'nı (1975) kazandı. 27 Mayıs devrimi'nin hemen öncesinde toplumcu aydınların yaşamını, düşüncelerini, toplumdaki çalkantıları konu edinir. Orta yaşlı, evli bir aydın olan Kenan ile felsefe öğrencisi Günsel'in yasak aşklarının ve Kenan'ın intiharıyla sonuçlanan bireysel serüvenin çerçevesi, dönemin siyasal ve toplumsal yaşamıdır.

Bir günün sonunda arzu, Ahmet Haşim'in şiiri (1921). 14 dizeden oluşur; dize kümelenişleri klasik nazım biçimlerine uymaktadır. Bentler sona doğru birer dize eksilerek sıralanmıştır: 5+4+3+2. Kafiye düzeni de şöyledir: abcba—xbdc—ddd—dd. Haşim bu biçimi öteki şiirlerinde kullanmamıştır.

Bir günün sonunda arzu, Haşim'in şiir çizgisinde dil ve söyleyiş bakımından yeni bir aşamanın başlangıcını oluşturur. Daha önceki şiirlerinde yabancı sözcük ve dil kurallarıyla yüklü bir dil kullanırken, burada konuşma dilinde bulunmayan sadece birkaç yabancı sözcükle bir tek farsça tamlamaya yer vermiştir: *nümâyan, nâlân, dem, kavs-i mutalsam*.

Şiirin türk edebiyatında ve Ahmet Haşim'in sanatındaki özel yeri, sembolizm* akımının ve anlamı kapalı şiirin ilk örneği olmasıdır. Şiirin bütününde bir anlam kapalılığı göze çarpar. O güne değin açık-seçik şiire alışmış okuyucu, birdenbire duraksar, "Nedir? Ne demek istiyor?" gibi sorular yöneltir; oysa şair, gün doğmasından, tanyerinin ağarmasından tedirgin olduğunu, suya bir sırma kemer gibi yansıyan akşamı yeğlediğini dile getirmektedir. Şiir yayımlandığı zaman (Dergâh, 1921, sayı 1) çok kapalı bulunmuş, *"Göllerde bu dem bir kamış olsam"* dizesi dolayısıyla, kimi mizah gazetelerinde gölle ilgili nesneler (kurbağalar, kamışlar, balık ağları vb.) kullanılarak, şairi alaya alan yazılar, karikatürler yayımlanmıştı. Oysa, insanla doğanın kaynaştığı görüşünü benimseyen sembolist şairler gibi, Haşim de, sözkonusu dizede doğaya kaynaşma özlemini dile getirmişti. Yeni akımlara kapalı, eski zevke bağlı kişilerin eleştiri, hatta saldırılarına karşı, Ahmet Haşim, sanat anlayışını açıklamak için, "Şiirde mâna ve vuzuh" (Dergâh, 1921, sayı 8) başlıklı bir yazı yazdı; bunu, daha sonra, *Piyale* (1926) adlı şiir kitabının başına önsöz olarak koydu ("Şiir hakkında bazı mülâhazalar"). Burada, şiir dilinin "nesir gibi anlaşılmak için değil, fakat duyulmak üzere oluşmuş, musiki ile söz arasında, sözden çok musikiye yakın, ortalama bir dil" olduğu, "üslupta körletici bir açıklık bulunmasının, imgeleme yapacak hiçbir şey bırakmayacağı", "şiirin de, peygamberlerin sözü gibi, çeşitli yorumlara elverişli bir genişlik ve kapsamda olması" gerektiği belirtiliyordu.

Bir hayat (*Une vie*), Guy de Maupassant'ın romanı (1883). Normandiya'nın küçük soylu çevresinden gelen, yaşamın güzel olduğunu sanan ama her şeyini yitiren bir genç kızın öyküsü. Bütün hayalleri yıkılır, bütün sevdikleri, kocası, hatasız sandığı annesi, şımarttığı oğlu ona ihanet ederler. Kendini avutmak için hizmetçisinin basit felsefesiyle avunacaktır; işte hayat budur!

Bir iki üç oyunu, açık havada oynanan bir çocuk oyunu. Oyunculardan biri ebe seçilir, yüzünü duvara döner. Ebenin hemen ardına ve on adım gerisine birer çizgi çizilir. Oyuncular gerideki çizginin ardına dizilirler. Ebe "bir iki üç" deyip de arkasına bakmadan, adım atıp ebeye yaklaşmak gerekir. Ebenin adım atarken gördüğü kişi oyundan çıkıp onun yanında durur. Oyunculardan biri hareket halinde görünmeden yaklaşıp da ebenin sırtına vurabilirse, oyundan çıkanlarla birlikte tüm oyuncular, ikinci çizginin ardına kaçar. Çizgiyi geçemeden yakalanan ebe olur. Ebe, çizgiyi geçene değin kimseyi tutamazsa ebeliği sürer. *"Ön dö turva"* diye de bilinir.

Bir kavuk devrildi, Musahipzade Celal'in 4 perdelik komedisi (1929). Konusunu ve kişilerini Osmanlı döneminden alan yapıtta değer yargılarındaki karşıtlıklar, düzendeki yozlaşma, ulusal ekonominin çöküşünde bilinçsiz, yetersiz ve yeteneksiz yöneticilerin etkisi bir dolantı komedisinin gelişimi içinde ele alınır. Halkın saflığından yararlanan müftünün, sadrazamın yanlışlarını ve beceriksizliklerini kitabına uydurmak için gösterdiği çabada, dinin devlet işlerine karıştırılması eleştirilir. Oyunda, geleneksel türk temaşa sanatlarının özelliklerinden yararlanılır.

İlk kez 1930-1931 döneminde Küçük Kemal'in rejisiyle İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sahnelenen yapıt, günümüze değin her oynanışında seyircinin yoğun ilgisini topladı. Muhsin Ertuğrul yönetiminde filme de çekildi (1939). [→ Kayn.]

BİR MURAT REİS, esk. **Birmandreis,** Cezayir yerleşmesinin güneyinde konut yeri, Sahel tepelerinde; 77 600 nüf.

Bir ölümün toplumsal anatomisi, Oktay Arayıcı'nın iki perdelik oyunu (1978). Bir kan davasının ardındaki toplumsal çelişkileri ve yanı sıra sınıfsal bilinçlenmeyi irdeleyen oyun, tarihsel süreç içinde ağa-köylü-devlet ilişkilerini gündeme getirir. Tragedya öğelerinden yararlanılarak yazılan yapıt, 1978-1979 döneminde Devlet tiyatrosu'nda sahnelendi, Türk Dil kurumu ve Avni Dilligil ödüllerini kazandı.

Bir sürgün, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanı (1937). Kendi toplumuna da, batı toplumuna da yabancı olan bir doğulunun yalnızlığı ve yok oluşu anlatılır: Dr. Hikmet, Abdülhamit II döneminde İzmir'e sürülmüştür. Bir gün yabancı bir gemiyle Paris'e kaçar. O dönemin bütün gençleri gibi, Fransa hayranıdır. Babasının yolladığı paralarla başıboş, amaçsız yaşar. Okudukları ve hayal ettikleriyle gerçeklerin uyuşmadığını görür, Fransa uygarlığına olan hayranlığı kaybolur. Özgürlük kahramanları sandığı Jön Türkler'in de ayrı telden çaldığını, düşünsel düzeylerinin ne kadar sığ olduğunu anlar. Mesleğinde çalışıp ilerlemek isterse de başaramaz. Bir fransız kızına âşık olur. Zengin koca peşinde olan kız, Dr. Hikmet'i oyalar. İstanbul'dan gelen para azalıp geçim sıkıntısı başlayınca, kız ortadan kaybolur. Bakımsızlık yüzünden sağlığı bozulan Dr. Hikmet verem olur, iyiliksever bir yahudi doktorun evinde tek başı-

na ölür.

BİR ÜS - SABA →BEERŞEBA

Bir yaz gecesi rüyası *(A Midsummer Night's Dream)*, Shakespeare'in perili komedisi (1595 - 96). Düşsel bir ormanda âşıklar ve periler birbirlerini arar ve kaybederler. Kral Oberon ve kraliçe Titania arasındaki çatışma, bu duygusal ortamı daha da karmaşıklaştırır: büyünün etkisiyle periler kraliçesi, eşek kafalı, kaba bir dokumacı olan Bottom'a âşık olur. Ama, her şey eski haline döner ve âşıklar birbirlerine kavuşurlar. —Mendelssohn, 1826'da dört el piyano için bestelediği aynı adlı yapıtını, 1843'te Prusya kralının isteği üzerine Shakespeare'in oyunu için orkestralayarak 13 bölümlü bir süite dönüştürdü. Konserlerde yapıttan yalnızca *Uvertür, Scherzo, İntermezzo, Notturno* ve ünlü *Düğün marşı* çalınır.

BİRA a. (hollandaca *bier*'den). **1.** Çimlenmiş tahıllardan, özellikle arpa ve şerbetçiotundan yapılan mayalı içki. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir bardak ya da bir şişe dolusu bira: *Gel bir bira içelim.*

—Zühr. hast. bil. *Bira deneyi*, belsoğukluğunun iyileşip iyileşmediğini anlamak için bira kullanılarak yapılan test. (Tedavi tamamlandıktan 8 gün sonra ve yapılacak bakteriyolojik incelemeden bir gün önce hastaya bir litre bira içirilerek yapılır. İyileşme yoksa idrar yolundan alınan akıntıda gonokok bulunur.)

—ANSİKL. Bira, İ.Ö. 4000 yıllarında Mezopotamya ve Mısır'da kullanılıyordu. Daha sonra Galyalılar, Germenler ve Romalılar bu içkiyi yapmaya koyuldular. Hititler'ce de bilinen bira Eskiçağ'da ekmekle birlikte önemli bir besin kaynağını oluşturuyor, ayrıca dinsel törenlerde kullanılıyordu.

Türkiye'de bira yapımı 1893'te İstanbul'da Bomonti bira fabrikasının kurulmasıyla başlamışsa da, önce "arpa suyu" adı altında bira üretildiği Düyun-u Umumiye idaresi'nin kayıtlarından anlaşılmaktadır.

• *Bileşimi.* Bir litre birada 4-6 g karbondioksit, 30-60 g alkol, 20-30 g dekstrin, yaklaşık 3 g protein, ayrıca maden tuzları (kalsiyum, magnezyum, sodyum fosfat ve karbonat), tanen ya da polifenollar, organik asitler ve B grubu vitaminleri bulunur.

• *Yapımı.* Bira, kurutulmuş ve kavrulmuş aromalandırılmış arpadan (malt) elde edilir. (→MALT.) Bira yapımı, arpa şıra ve özütünün hazırlanması, şıranın havalandırılması, birinci ve ikinci mayalanmadan önce içine maya katılmasıyla gerçekleştirilir.

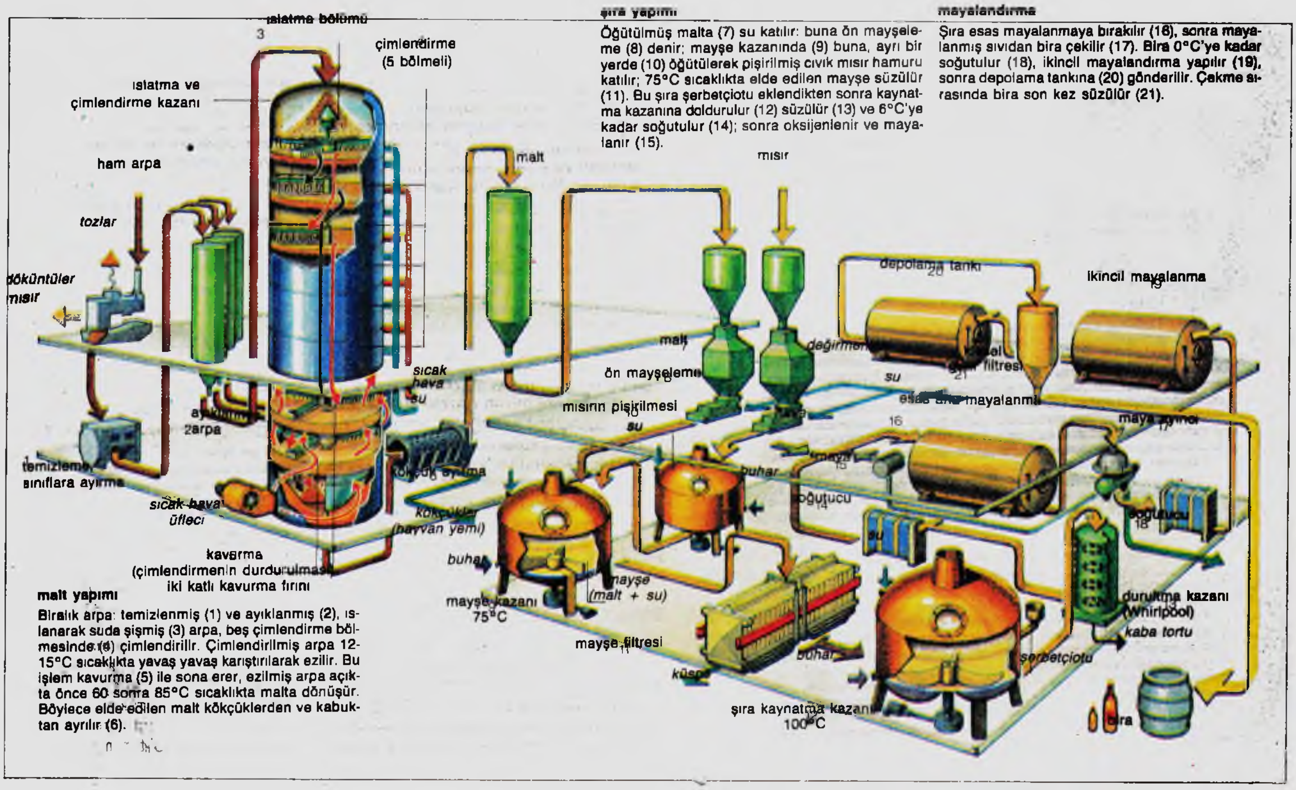
Şıra, maltın öğütülmesi, özel kazanlarda mayşelenmesi, süzülmesi ve elde edilen özütün şerbetçiotuyla kaynatılmasıyla hazırlanır. Malt valsli değirmenlerde öğütülerek un ve irmik haline getirilir; bu sırada selülozlu kabuğun parçalanmasına dikkat edilir. Mayşeleme, öğütülmüş malta sertliği giderilmiş su katılmasıyla başlar (100 kg malt için yaklaşık 350 su); bu karışıma *mayşe* (almanca *Maische*) denir. Mayşeleme sırasında karışımda bir dizi enzim tepkimesi meydana gelir (amilaz, proteaz, vb. enzimlerin etkisi). Özellikle maltdaki nişasta, amilazların etkisiyle önce sıvılaşır, sonra şekerlenir. Bu sırada oluşan mayalanabilir şekerler (glukoz, maltoz) bira mayalarınca (maya mantarları) kullanılır; buna karşılık, dekstrinler şırada kalır ve malt yapımı ve mayşeleme sırasında parçalanan azotlu maddelerle birlikte biraya dolgunluk verir. Mayşelemede iki yöntem uygulanır: infusyon ve dekoksiyon (kaynatma). Bugün uygulanan infusyon yönteminde, mayşe buharla ısıtılarak sıcaklığı yavaş yavaş ve aşamalı bir biçimde şekerleme sıcaklığına çıkarılır. Dekoksiyon yönteminde, mayşe kazanından alınan bir miktar mayşe ayrı bir kaynatma kazanında önce şekerleme sıcaklığına kadar ısıtılır, sonra kaynatılarak yeniden ana kazana verilir. Bu işlem bir ya da iki kez uygulanır.

Ondan sonra, mayşe süzme kazanında ya da presli mayşe süzgecinde süzülen malt şırası, küspeden ayrılır. (Süzgeçte kalan küspe suyla yıkandıktan sonra hayvan yemi olarak kullanılır.) Elde edilen malt şırası kaynatma kazanlarında şerbetçiotuyla bir buçuk iki saat kaynatılır. Bu işlemle mayşedeki mikroorganizmalar ve enzimler yok edilir (sterilizasyon); kaba tortuların (istenmeyen protein-tanin bileşiklerinin pıhtıları) çökelmesi, rengin koyulaşması, asitliğin kararlılığı sağlanır. Klasik açık renkli biralarda bir hektolitre şıra için 150 g şerbetçiotu kullanılır. Daha sonra, aktarma yöntemiyle ya da merkezkaçla şıra ve tortu birbirinden ayrılır. Elde edilen şıra plaka halindeki soğutuculardan geçirilerek soğutulur, sonra havalandırılır ve saf mayayla mayalanır (8-11°C'ta gerçekleştirilen yüksek mayalanma için *Saccharomyces uvarum*, 15-25°C'ta gerçekleştirilen hafif mayalanma için *Saccharompyces cerevisiae* kullanılır). Mayalanma, mayalanan şırada, yani onun içindeki mayalanabilir şekerlerle basit azotlu maddelerde (aminoasitler) tepkimeler yaparak alkol, karbondioksit ve çeşitli uçucu maddeler oluşmasını sağlar. Mayalanmanın hafiflemesi, mayalı özüt oranının azaldığını gösterir. Biracılıkta, şıra soğuduktan sonra sanayi açısından çok sıkıcı sağlık kuralları uygulanır.

Esas mayalanma (5 günden 10 güne kadar) açık kaplarda ve çoğunlukla yatay ya da dikey duran bir ucu koni biçimindeki silindirimsi tanklarda gerçekleştirilir; otomatik olarak soğutulan bu tankların hacmi günümüzde 5 000 hl'yi aşabilmektedir. Daha yaygın olan hafif mayalanmada maya, işlemin sonuna doğru tankın dibine çöker. Yüksek mayalanmada tam tersine, maya şıranın yüzeyinde toplanır. Esas mayalanmadan sonra bira 0°C'a yakın sıcaklıkta bir olgunlaştırma evresi olan ikinci mayalanma (2-8 hafta) gönderilir (aktarma). Olgunlaşma sırasında bira, kendiliğinden karbondioksite doyar; maya az ya da çok yoğun bir biçimde dibe çöker (berraklaşma); mayalanmayla oluşan uçucu maddeler birada erir, böylece de tat ve koku iyileşir. Soğukta gerçekleştirilen süzme işlemiyle (Kieselguhr süzgeci, berraklaştırıcı ya da sterilize edici karton levhalar), biraya parlaklık ve güzel bir görünüm kazandırılır. Ondan sonra, bira steril eşbasınçlı doldurma makineleriyle hiç karbon gazı kaybettirilmeden ve yükseltgenmeden şişelere, kutulara ya da fıçılara doldurulur. Küçük şişe doldurma makineleriyle saatte 35 000 ila 80 000 şişe doldurulabilir.

Bira şişelenmeden önce dökme olarak levhalı pastörizatörlerde ya da şişelendikten sonra tünel tipi pastörizatörlerde pastörize edilebilir. Pastörizasyon işlemi bilimsel olarak ve sıkı bir denetim altında yapılır.

bira yapımının şeması

malt yapımı

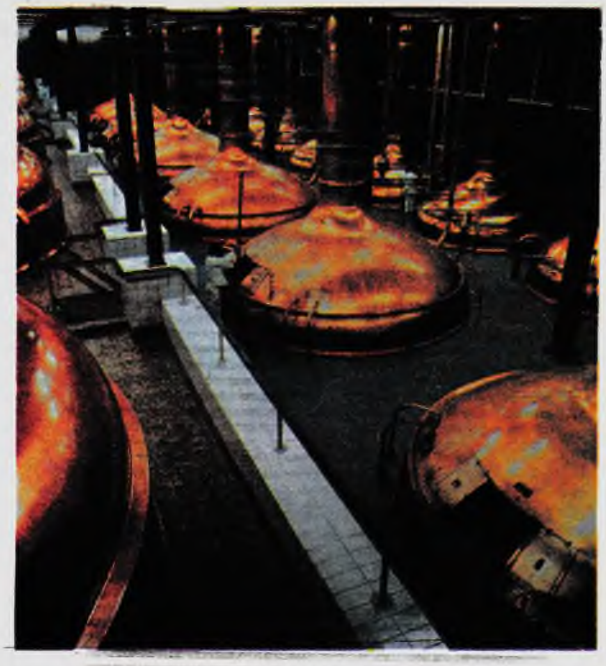
Biralık arpa: temizlenmiş (1) ve ayıklanmış (2), ıslanarak suda şişmiş (3) arpa, beş çimlendirme bölmesinde (4) çimlendirilir. Çimlendirilmiş arpa 12-15°C sıcaklıkta yavaş yavaş karıştırılarak ezilir. Bu işlem kavurma (5) ile sona erer, ezilmiş arpa açıkta önce 60 sonra 85°C sıcaklıkta malta dönüşür. Böylece elde edilen malt kökçüklerden ve kabuktan ayrılır (6).

şıra yapımı

Öğütülmüş malta (7) su katılır: buna ön mayşeleme (8) denir; mayşe kazanında (9) buna, ayrı bir yerde (10) öğütülerek pişirilmiş cıvık mısır hamuru katılır; 75°C sıcaklıkta elde edilen mayşe süzülür (11). Bu şıra şerbetçiotu eklendikten sonra kaynatma kazanına doldurulur (12) süzülür (13) ve 6°C'ye kadar soğutulur (14); sonra oksijenlenir ve mayalanır (15).

mayalandırma

Şıra esas mayalanmaya bırakılır (16), sonra mayalanmış sıvıdan bira çekilir (17). Bira 0°C'ye kadar soğutulur (18), ikincil mayalandırma yapılır (19), sonra depolama tankına (20) gönderilir. Çekme sırasında bira son kez süzülür (21).

bira
bir bira fabrikasında bira kazanları
Heineken

• *Türkiye'de bira üretimi* yapan ilk sanayi kuruluşu, 1890'da İstanbul'da, isviçreli "Bomonti kardeşler"in kurduğu işletme oldu. Bu işletmede, 1909'da kurulan Nektar şirketi ile birleşerek Bomonti-Nektar şirketi adını aldı ve uzun bir süre Türkiye bira üretiminde tek kuruluş olarak çalıştı. 1933-34 yıllarında "İçki tekeli idaresi" tarafından Atatürk orman çiftliği'nde kurulan ikinci bir bira fabrikası üretime geçti. Bu fabrika, 1939'da, Tekel'e devredildi. 1969'da çıkartılan 6552 sayılı yasa ile bira tekel maddesi olmaktan çıkarıldı. Bu tarihten sonra art arda yeni bira fabrikaları açılmaya başladı. Özel kesimin bira sanayisine girmesiyle yurtiçi bira tüketimi büyük bir artış gösterdi. 1972 yılında kişi başına yalnızca 3 litreyken, 1977 yılında bu miktar 5 litreye, 1990 yılındaysa 6,21 litreye çıktı.

1988 yılında 267 milyon litre olan Türkiye toplam bira üretiminin % 12,5'ini Tekel, kalan bölümünü özel kesim gerçekleştirdi. Gene aynı yıl, Türkiye toplam bira üretim kapasitesinin % 40'ı, özel kesim kuruluşlarından Efes pilsen ve Tuborg bira fabrikalarınca temsil edildi. 1990 yılı Türkiye bira pazarındaki pazar payı sıralamasındaysa, % 68 payla Efes pilsen birinci sırayı alırken, % 25 payla Tuborg ikinci, % 7 payla Tekel üçüncü sırada yer aldı.

BİRACI a. **1.** Bira üreten ve satan kimse. **—2.** Birahane.

◆ sıf. ve a. Bira içmeyi seven, biraya düşkün kimse için kullanılır.

BİRACILIK a. Bira üretimine bağlı ekonomik etkinliklerin tümü.

Mehmet Ali **Birand**
Gelişim arşivi

BİRADER a. (fars. *birader*). **1.** *Esk.* Erkek kardeş. **—2.** "Dost, arkadaş" anlamında seslenme sözü: *Bu da yapılmaz ki, birader. Birader, iki çay verir misin?*

—*Esk. Birader-ender,* üvey kardeş. ‖ *Birader hande,* kardeşliğe kabul edilmiş kimse. ‖ *Birader-i can beraber,* çok yakın dost, candan dost. ‖ *Birader-i manevi,* ahret ya da din kardeşi. ‖ *Birader-i rızâi,* süt kardeşi. ‖ *Birader-zade,* kardeş çocuğu, yeğen.

—Masonl. Masonların aralarında birbirlerine verdikleri ad. (Kimi zaman "B.·." biçiminde kısaltılır.) [Günümüzde daha çok "kardeş" denir.]

BİRADERANE sıf. ve be. (fars. *birader* ve *-âne*'den *birâderane*). *Esk.* Kardeşçe, dostça.

BİRADERİ sıf. (fars. *birader* ve ar. *-i* 'den *biraderi*). *Esk.* Kardeşe özgü, kardeşçe.

◆ a. Kardeşlik.

BİRAGO (Clemente), değerli taşlar üzerinde çalışan gravürcü (XVI. yy.). Milano'da doğdu. İspanya'da Felipe II'nin sarayında çalıştı.

BİRAHANE a. Bira içilen ve aynı zamanda soğuk ya da kısa sürede hazırlanan sıcak yiyecekler de yenilebilen yer.

BİRAN (MAİNE DE) → MAİNE DE BİRAN.

BİRAN (Lütfi), türk matematikçi (İstanbul 1908). Fransa'da Montpellier Fen fakültesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi fen fakültesi'nde asistan (1935), doçent (1944) ve profesör oldu (1948). İki kez Fen fakültesi dekanlığı yaptı. 1978'de emekli olduktan sonra Marmara üniversitesi fen-edebiyat fakültesi'nde lisansüstü dersleri vermeye başladı. Çalışmaları düzenli yüzeyler kuramı ve uzay eğrileri üzerinedir. *Matematik dersleri* (1968) ve *Diferansiyel geometri* (1970) adlı iki kitabı ve çeşitli araştırmaları vardır.

BİRAND (Hikmet), türk botanikçi (Karaman 1904 - Ankara 1972). Halkalı Yüksek ziraat mektebi'ni bitirdi. Bonn Üniversitesi'nde botanik doktorası yaptı. Ankara Yüksek ziraat enstitüsü'nde profesör oldu (1939). Ankara Üniversitesi fen fakültesi'ne geçti (1948). Anadolu'nun her yöresinden topladığı bitkilerle üniversite herbaryumunu zenginleştirdi. Bu herbaryumu temel alarak yayımladığı *Türkiye bitkileri* (1952) adlı yapıtında 2 480 bitki türünün tanımına yer verdi. Öteki yapıtlarından başlıcaları: *Anadolu manzaraları* (1957), *Karapınar olayı ve erozyon* (1964).

BİRAND (Mehmet Ali), türk gazeteci ve yazar (İstanbul 1942). Galatasaray lisesi'ni, Edebiyat fakültesi fransız filolojisi'ni bitirdikten sonra Milliyet gazetesinde gazeteciliğe başladı (1964). Aynı gazetenin Brüksel bürosunu yönetmekle görevlendirildi (1972). Daha sonra Milliyet'in Moskova bürosunu kurdu (1984) ve Brüksel ile Moskova arasında resmen akredite olarak çalışan tek batılı gazeteci oldu. 1974 Kıbrıs barış harekâtı'nı ayrıntılarıyla anlattığı *30 sıcak gün* (1974) adlı kitabı, yunanca ve ingilizceye de çevrildi. Bunun dışında, Türkiye-AET ilişkilerini inceleyen *Bir pazar hikâyesi* (1978), 1974-1980 döneminde Kıbrıs sorunuyla ilgili gelişmeleri ele alan *Diyet* (1979), 12 Eylül harekâtı'nı ayrıntılarıyla anlatan *12 Eylül, saat:04.00* (1984) ve 1959-1980 arasında Türkiye-AET ilişkilerini baştan sona kadar ele alan *Türkiye'nin Ortak pazar macerası* (1985), Türk silahlı kuvvetleri'ni konu alan *Emret komutanım* (1986) adlı belgesel kitaplarını yayımladı. TV'de ekim 1985'ten sonra aylık olarak yayımlanmaya başlanan *32. gün* adlı haber-röportaj programı, kamuoyunun ilgisini çekti ve beğenildi. Birand, Avrupa konseyi'nin Yılın gazetecisi (1979), Türkiye Gazeteciler sendikası'nın ve Cemiyeti'nin çeşitli birincilik ödüllerini, Sedat Simavi vakfı haberleşme (1984), TÜTAV tanıtma ödülünü (1985), Radyo-TV (1986), gazetecilik (1988) ödüllerini kazandı. 1992'de yıllardan beri fıkra yazdığı Milliyet gazetesinden Sabah'a geçti.

BİRAO, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin kuzey-doğu'sunda kent, il merkezi; 2 000 nüf. Dinlenme merkezi.

BİRASİT sıf. ve a. Kim. MONOASİT'in eşanlamlısı.

BİRATNAGAR, Nepal'in G.-D.'sunda kent, Hindistan sınırı yakınında; 94 000 nüf. (1991). Pazar. Jüt sanayisi.

BİRAZ be. (*bir* ve *az*'dan). **1.** Küçük bir dereceyi, ölçüyü vb. belirtir: *Biraz başım ağrıyor. Bu günlerde biraz iyi. Bu yemek biraz tuzlu. —Bu adamı tanıyor musunuz? —Biraz.* **—2.** Kısa bir süreyi belirtir: *Biraz oturacağım. Biraz uyumuşum. Kalemini biraz bana verebilir misin?* **—3.** *Biraz evvel* ya da *önce, biraz sonra,* kısa bir süre önce, kısa bir süre sonra: *Biraz önce buradaydı. Biraz sonra gideriz.* ‖ *Biraz olsun,* birazcık: *Biraz olsun bizi düşün.*

◆ sıf. Çok'a karşıt olarak ölçü bakımından azlık belirtir: *Yemeğe biraz su koy. Biraz ateşi var. Kendine biraz zaman ayır.*

◆ a. Bir bütün içinde yer alanların az miktardaki bölümü: *Paranın birazını harcamış. Birazını da sen ye.*

BİRAZCIK be. ve sıf. Çok az, azıcık: *Birazcık gelir misiniz? Yemeğe birazcık daha tuz koy.*

BİRAZDAN be. Kısa bir süre sonra: *Birazdan gideriz. Birazdan güneş doğacak. Birazdan işi bırakacağız.*

BİRBİÇİMLİ sıf. Mat. çözlm. Bir D bölgesi üzerinde tanımlı; $z_0 \in D$, $f(z_0)$ ın bilindiği bir nokta olduğunda z_0 ı D nin başka herhangi bir *z* noktasına birleştiren herhangi bir yol boyunca, $f(z)$ için elde edilen değerin, göz önüne alınan yola bağlı olmadığı bir *f* fonksiyonu için kullanılır. (Çoğu kez bu tür bir bağıntı için yalnızca *fonksiyon* sözcüğü kullanılır; öbürleri için de *çokbiçimli fonksiyon* diye özellikle belirtilir.)

—Olasıl. *Birbiçimli yasa,* bir $[a,b]$ aralığının bütün değerlerini alabilen ve olasılık sıklığı, $x \notin [a,b]$ için $f(x) = 0$ ve $x \in [a,b]$ için $f(x) = \frac{1}{b-a}$ olan sürekli bir rastlantı değişkeninin yasası. (Dağılım fonksiyonu $F(x) = \frac{x-a}{b-a}$, beklenti $\frac{a+b}{2}$, değişke de $\frac{(b-a)^2}{12}$ dir.)

BİRBİRİ,-ni adl. **1.** Karşılıklı ya da zincirleme ilişki içinde olan şeyler, kimseler: *Birbirleri için yaşıyorlar Birbirimizi düşünmek zorundayız. Günler birbirine benziyordu. Yıllar birbirini kovaladı. Birbiri ardından gelen sorunlar.* **—2.** *Birbiri için yaratılmış olmak,* iki kimse sözkonusuysa, birbiriyle her açıdan uyuşmak, çok iyi anlaşmak. ‖ *Birbirine düşmek,* iki ya da daha çok kimse sözkonusuysa, aralarında anlaşmazlık çıkmak: *O olaydan sonra hepsi birbirine düştü.* ‖ *Birbirine girmek,* sözkonusu iki ya da daha çok kimseyse, aralarında kavga çıkıp birbirine saldırmak; topluluk, kalabalık, iş vb. ise, karışmak; iplik, yün vb. ise, dolaşmak. ‖ *Birbirini yemek,* iki ya da daha çok kimse sözkonusuysa, sürekli tartışma içinde olmak, birbirine kötülük etmeye çalışmak. ‖ *Birbirinin ağzına tükürmek,* bir sorunu çözmede, bir konuyu anlatmada söz ve davranış birliği etmek: *Sorulanlara birbirlerinin ağzına tükürmüş gibi hep aynı karşılığı veriyorlardı.*

—Mant. *Birbiriyle tanımlanabilir simgeler,* karşıklı olarak biri ötekiyle tanımlanabilen simgeler. [Örneğin ∃ ve ∀ niceleyicileri birbiriyle şöyle tanımlanabilir:

$$\forall x \varphi(x) \underset{Tn}{\leftrightarrow} \neg \exists x \neg \varphi(x)$$

$$\exists x \varphi(x) \underset{Tn}{\leftrightarrow} \neg \forall x \neg \varphi(x).]$$

BİRBROMLU sıf. Kim. Yalnızca bir brom atomu içeren bileşikler için kullanılır.

BİRBUÇUK- lat. *Sesqui*'den çevrilen, bir buçuk anlamında önek. Kimi sözcüklerin bileşiminde yer alır.

BİRBUÇUKDOĞRUSAL sıf. Ceb *Birbuçukdoğrusal biçim,* E ile F, karmaşık sayıların $\mathbb{C}$ cismi üzerinde iki vektör uzayı olmak üzere ExF den $\mathbb{C}$ içine tanımlı *f* uygulaması; öyle ki, E nin x, x' elemanları ile F nin y, y' elemanları ve $\mathbb{C}$ nin λ elemanı ne olursa olsun,

$$f(x+x',y) = f(x,y) + f(x',y);$$
$$f(\lambda x,y) = \lambda f(x,y)\; f(x,y+y') = f(x,y) + f(x,y');\; f(x,\lambda y) = \bar{\lambda} f(x,y)$$

dir. (Eşanl: SESKİLİNEER* BİÇİM.)

BİRBUÇUKKANATLI a. Havc. Bir kanadı (genellikle alt) hemen hemen diğerinin yarısına eşit olan çiftkanatlı uçak.

BİRBUÇUKKARBONAT a. Anorg. kim. Bir karbonat molekülü ile bir hidrojen karbonat molekülünden oluşan bileşik. (Eşanl. SESKİKARBONAT.)

BİRBUÇUKOKSİT a. Kim. Her iki metal atomuna karşılık üç oksijen atomu içeren oksit. (Eşanl. SESKİOKSİT.)

BİRCEND, İran'da kent, Horasan'da, Afganistan sınırı yakınında; 21 000 nüf. Meşhed-Zahedan yolunda bir vaha olan Bircend, yünün sanatlı biçimde işlendiği (halı) bir merkezdir.

BIRCH-PFEIFFER (Karoline), alman tiyatro oyuncusu ve oyun yazarı (Stuttgart 1800-Berlin 1868). 1837'de Zürich tiyatrosu yöneticiliğini üstlendi ve çok güç koşullarda sürekli bir topluluk kurmayı başardı. Tanınmış romanlardan yaptığı ustalıklı oyun uyarlamaları büyük başarı kazandı.

BİRCİS → BERCİS.

BİRÇENEKLİLER a. Tohumunda tek çenek bulunan çiçekli bitkiler sınıfı. (Bil. a. *monocotyledoneae.*) [Çiçekli bitkilerin (tohumlu bitkiler) önemli bir sınıfı olan birçenekliler, buğdaygiller (buğday), zambakgiller (zambak, pırasa), palmiyegiller (hurma, hindistancevizi), yılanyastığıgiller (yılanyastığı), salepgiller (vanilya), ananasgiller (ananas), muzgiller (muz) gibi büyük familyaların yanı sıra, çeşitli su bitkilerinden oluşan küçük familyaları da içerir (potamogetonaceae, nayadaceae, zosteraceae, lemnaceae, vb.).]

—ANSİKL. Birçeneklilerin başlıca özellikleri şunlardır: tek çenekli tohum; genellikle saçak kök sistemi; çoğunlukla çokyıllık ve yumrulu yeraltı organları (köksap, soğan, vb.); dalsız sap ("ağaç" tipinde olanlar [kongövde] daha gelişmiş bir evre sayılır); sapsız ve büyük kınlı, genellikle yalın, bakışımlı yapıda (hemen hemen dikey yönelimli), paralel damarlı yaprak; kimisinde dallanmış çiçeklikler halinde topluca bulunan, tek tipte örtü yapraklı (tepal), üçlü tipte çiçek; tipik ikincil oluşumdan yoksun organlar; ayrı daireler halinde dizili ve sklerankimayla çevrili soymuk-odun damar demetleri ve soymuğun çevresinde yer alan "V biçiminde" odun; belirgin bir endoderm ya da çevreteker tabakası yok. Bu özelliklerin hiçbiri kesin değildir. Botanikçilerin çoğuna göre birçenekliler renales takımından türemiştir ve hemen hemen tümü monofiletiktir.

BİRÇOK belgsz. sıf. Sayıca çokluk belirtir: *Birçok kitabın eksik. Birçok kez telefon ettim; çıkmadı. Birçok hastalığa iyi geliyor.*

◆ **birçoğu** belgsz. adl. **1.** *çoğul ad + ın birçoğu, çoğul ad + dan birçoğu,* bir bütün içinde yer alanların çok sayıdaki bölümü; çoğu: *Kitapların birçoğu kaybolmuş. Yaralılardan birçoğu iyileşti.* **—2.** (İyelik ekiyle) belli sayıda kimse; *Birçokları bütün bu yeniliklerin eğitim karmaşasına yol açtığını düşünüyor. Birçoğunuz söylediklerimi dinlemiyorsunuz.*

BİRD (Edward), ingiliz ressam (Wolverhampton 1772-Bristol 1819). Nükteli küçük tablolar çizdi; bunlardan bazıları National Gallery'dedir.

BİRD (Robert Montgomery), amerikalı yazar (New Castle, Delaware, 1806 - Philadelphia 1854). Özellikle oyunları (*Oralloossa,* 1832; *The Broker of Bogota;* 1834) ve romanları (*The Hawks of Hawk -Hallow,* 1835), sömürgecilik sonrası amerikan edebiyatını etkiledi.

Bird aygıtı, solunuma yardım aygıtı. (Üfleme işlemini hastanın kendisinin başlatması gerekir ve dolayısıyla aletin kullanımı bir üfleme eğitimini gerektirir. Alet, 2,5 barlık basınç altında bir gaz kaynağı [oksijen ya da hava] ile çalışır.)

Bird hastalığı, organizmada, yiyeceklerle alınıp aşırı ölçüde biriken oksalat ürünlerinin (özellikle oksalik taş) yol açtığı bozukluklardan oluşan ve ingiliz hekim Golding Bird (1814-1854) tarafından 1842'de tanımlanan hastalık. Genetik kökenli bir metabolizma hastalığıdır.

BİRDEĞERLİ sıf. Fizs. kim. Değerliği 1 olan atom ya da atom grubu için kullanılır.

BİRDEN be. (*bir* ve *-den,* çıkma eki). **1.** Ansızın, beklenmedik bir anda: *Birden yağmur yağmaya başladı. Kalabalık birden dağıldı. Birden ateşi yükseldi. Birden içime bir sıkıntı çöktü.* **—2.** Hepsi birlikte, ortaklaşa: *Üçü birden saldırdı. Hepimiz birden alkışlamaya başladık.* **—3.** Bir arada, aynı anda, bir defada: *İki işi birden yürütmek. Hepsini birden içme.*

BİRDENBİRE be. Beklenmedik bir anda, kısa bir süre içinde; ansızın, birden: *Birdenbire gülmeye başladı. Birdenbire tepem attı. Birdenbire kendimi bu işin içinde buldum. Her şey birdenbire oldu.*

BİRDİE a. (ing. sözc.). Golf oyununda, topun bir deliğe sokulmasıyla elde edilen skor. Par'ı bir sayı artırır.

BİRDİRBİR a. Elleri dizlerine dayalı, başı eğik olarak iki büklüm duran bir oyuncunun sırtından atlayarak oynanan bir oyun. (Oyuncular, eğilmiş olanın sırtına elleriyle abanıp hız alır ve bacaklarını iki yana açarak atlarlar. Bundan sonra tek ayak üzerinde sekerek tekrar sıraya girerler. Atlayamayan ebe olur, eğilenle yer değiştirir. Her tur bittikten sonra, yere eğilen sırtını biraz daha yükseltir. Birden fazla kişinin üstünden atlayarak oynanan türleri de vardır.)

BİRD İSLAND → AVES.

BİRDÖLLÜ sıf. Yılda bir tek döl veren ipekböcekleri için söylenir.

BİRDWOOD (William RİDDELL, I. — *baronu*), ingiliz mareşal (Kirkee, Hindistan, 1865 - Londra 1951). Birinci Dünya Savaşı'nda Anzak birliklerine komuta etti. 1915'te Gelibolu'nun boşaltılmasını yönetti. 1918'de fransız cephesinde V. İngiliz ordusu'nun başına geçti. Daha sonra Hindistan'da başkomutan oldu (1925-1930).

BİREBİR sıf. **1.** Etkisi kesin olan şey, genellikle ilaç için kullanılır: *Kinin sıtmaya birebirdir.* **—2.** *Birebir gelmek,* iyi gelmek, yaramak.

—Küm. kur. *Birebir eşleme,* anlamı iyi belirlenmemiş, kimi kez *birebir örten uygulama*'nın, çoğu kez de *birebir uygulama*' nın eşanlamlısı. || *Birebir örten uygulama,* aynı zamanda hem birebir, hem de örten uygulama. (İki A ve B kümesi birebir örten olabiliyorsa, yani A dan B üzerine bir birebir örten uygulama varsa, A ve B kümelerinin *eşkuvvetli* olduğu, *kuvvet*'lerinin ya da *kardinal*'lerinin aynı olduğu söylenir.) [Eşanl. BİJEKSİYON.] || A *dan* B *içine birebir uygulama,* B nin her elemanının, A nın en çok bir elemanının görüntüsü olduğu uygulama. [A nın her (x, x') eleman ikilisi için $\varphi(x) = \varphi(x')$ ise, $x = x'$ olur ya da $x \neq x'$ ise, $\varphi(x) \neq \varphi(x')$ olur.]

■**BİRECİK,** G.-D. Anadolu bölgesinde, Şanlıurfa iline bağlı ilçe; 58 907 nüf. (1990); 852 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 44 köy. Merkezi, Şanlıurfa'nın 79 km B.-G.-B.'sındaki *Birecik,* 28 440 nüf. (1990). 1956'da Fırat üzerindeki Birecik köprüsünün yapılmasıyla yöre, ülkelerarası transit taşımacılıkta önemli ulaşım merkezlerinden biri durumuna geldi.

—Arkeol. 1894'te, fransız araştırmacı J. E. Gautier, G.-D. Anadolu gezisi sırasında Birecik'te Alt Yontmataş dönemine tarihlendirilen, kabaca yontulmuş iki yüzlü balta buldu. Daha sonra Kılıç Kökten'in yaptığı yüzey araştırmaları sırasında da (1946), Gautier'in el baltasını bulduğu yörede, gene bu dönemden araç-gereçlere, Birecik' in K.'inde dilgi aletlere rastlandı.

Birecik tersanesi, XVI. yy.'da Birecik' te (Urfa), Fırat ve Dicle üzerinde çalışan küçük ırmak gemilerinin yapıldığı tersane.

BİREMİS a. (lat. sözc.). İki sıra kürekli Antikçağ roma teknesi.

BİRER üls. say. sıf. **1.** Üleştirmede, bir sayısıyla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Birer bira içtik.* **—2.** *Birer birer,* her biri ayrı ayrı, teker teker: *Hep birlikte değil, birer birer konuşun.* || *Birer ikişer,* azar azar; birkaçı birlikte: *Elindekileri istendikçe birer ikişer çıkarıyordu.*

BİRERLEKOL a. Ask. *Birerlekol düzeni,* bir mangadaki erlerin kol uzaklığında ve numara sırasına göre birbirlerinin arkasında durdukları düzen. Patika ve derin olmayan suları geçerken ve yanaşıkdüzen eğitiminde uygulanır.

BİREŞİM a. Özel bir alana ilişkin değişik bilgilerin tutarlı, düzenli ve bağdaşık bir bütün olarak birleştirilmesi; bu birleşmenin sonucu: *Özgün bir bireşime varmak. Doğu-Batı bireşimi.* (Eşanl. SENTEZ.)

—Biyol. Canlı hücrelerin, bir organizmanın yaşamak, büyümek ve çoğalmak için gereksindiği çeşitli yapı ve enerji maddelerini üretmek amacıyla başvurduğu karmaşık kimyasal işlem. (Eşanl. SENTEZ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Fels. Descartes'a göre, nedenleri etkileri bakımından inceleyerek, sonuçlarda kapsanmış olan gerçekleri tanıtlayan işlem. Kant'a göre, bir çatışkının üçüncü terimi; öznenin, çeşitli tasarımları arasında ilişkiler kurmasını sağlayan kurucu bilgi edimi. Hegel'e göre, çözümlemeyi tamamlayan bilgi kurucu edim. Hegelci ve marxçı terminolojide, diyalektik tipten bir çelişmenin üçüncü terimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kim. Kimyasal bir bileşiği doğrudan doğruya bileşenlerinden elde etme tepkimesi. (Eşanl. SENTEZ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

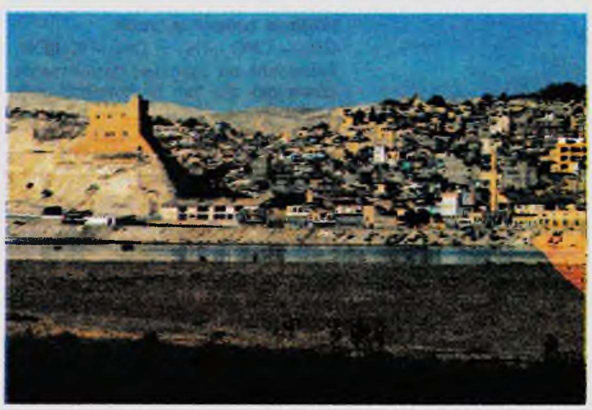
—Opt. *Tamamlayıcı renkli ışıklar bireşimi,* renkli ışıkların, beyaz ışık izlenimi verecek şekilde üst üste gelişi.

—Petrogr. Kayaçların ve minerallerin oluşumunu (erime, kristalleşme), magma, başkalaşım ya da taşoluş tepkimelerini deneysel yolla inceleme. (Eşanl. SENTEZ.)

—Sesbilg. *Söz bireşimi,* optik, elektronik ya da bilişim yöntemleriyle yapay sözcük (bireşim sözü ya da bireşimsel ses denilen) üretmeyi sağlayan teknik.

—ANSİKL. Biyol. Organizmaların bireşim yoluyla üretecekleri maddeler çok karmaşıktır ve molekül yapıları büyük ölçüde enerji harcanmasını gerektirir. Bu enerji ya yeşil bitkilerde ve bazı kırmızı bakterilerde olduğu gibi güneş ışımasıyla (buna *fotosentez* denir) ya ısı veren kimyasal tepkimelerle ve molekül ağırlığı az olan cisimlerin yanması (*kemosentez*) ya da ayrışmasıyla ya da hayvanlarda olduğu gibi organik maddelerin yakılmasıyla elde edilir. Fotosentez ve kemosentez kendibeslekliğe, yani yalnızca minerallerden oluşan bir ortamda, sudan, suda erimiş madensel tuzlardan ve atmosferdeki havayı oluşturan karbondioksit, azot ve oksijen gibi maddelerden yararlanarak yaşamaya olanak sağlar. Bunun tersine, hayvanlar ve

Birecik'ten genel bir görünüm

yeşil olmayan bitkiler (mantarlar) ve bakterilerin çoğunluğu dışbeslektir, yani dolaylı ya da dolaysız olarak, avlanma, asalaklık, ortak yaşama ve saprofit beslenme, vb. yoluyla kendibeslekleri ya da onların ürettiği organik maddeleri alarak beslenirler.

Kimyasal olarak, bütün glusitlerin HOCH grubunun dolaylı polimerleşmesinden türediği, lipitlerin glusitlerin indirgenmesiyle, protitlerinse, nitratlardan ve glusit türevleri ile birleşmiş olan amonyak tuzlarından oluştuğu sanılmaktadır. Yalnız, prototrof denen küçük bir grup (mavi suyosunları, toprakta ve baklagillerde yaşayan "azot tutucu" bakteriler) havadaki azotu doğrudan kullanabilir.

—Fels. • Descartes'a göre, geometride iki tür tanıtlama vardır: çözümleme ve bireşim. Çözümleme, yöntemsel olarak nedenlerden etkilere gider. Bireşim ise, nedenleri etkileri bakımından inceler. "Sonuçlarında kapsananın doğruluğunu açık seçik tanıtlar ve sonuçlarından herhangi birine karşı çıkıldığında, bunların öncüllerde nasıl kapsanmış olduklarını göstermek için, tanımlar, sorular, belitler, teoremler ve sorunlar dizisinden yararlanır" (*Secondes Réponses* [İkinci cevaplar]).

• Kant, şöyle yazar: "*Bireşim* (al. *Synthesis*) deyince, bu sözcüğün en geniş anlamında, çeşitli tasarımları birbirine ekleme edimini ve bu tasarımların çeşitliliğini bir bilgi içinde kavramayı anlıyorum. Çeşitlilik deneysel (ampirik) olarak değil de önsel (a priori) olarak verilmişse (uzayda ve zamanda verilmiş olan gibi), böyle bir bireşim *salt* (Katışıksız) bireşimdir" (*Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi], I, I).

• Hegel'e göre, gerçek bilgi, çözümleme ve bireşim (al. *Synthese*) terimlerinin tikel ve tekyanlı anlamları içinde, ne çözümlemeye ne de bireşime dayanır (bireşim ="başlangıçta birbirinden ayrılmış terimlerin birliği" [*Wissenschaft der Logik*, "Begriff" (Mantık bilimi, "Kavram"), 2, 3]); ama bu iki işlem, tamamlayıcılıkları ile, kavramsal gerçekliğin tam anlamıyla "diyalektik" bir açıklanmasını sağlar. Öyleyse bu bağıntı, "sonlu bilginin, bireşim diyerek ardında koştuğu şey" değildir; ama, dolayımsızlığı içinde gerçeğin ele alınışı —çözümleme— ile insan tipi (zihni) tarafından kavranışını —bireşim— birleştiren "mutlak bilgi"dir (*ay. ypt.*, "Begriff" [Kavram"], 3, 3).

—Kim. Tam ve bölümsel olmak üzere iki tür kimyasal bireşim vardır. Tam bireşim, bileşen elementlerin karşılığı olan basit cisimlerden bir bileşiği oluşturan tepkimedir. Sözgelimi, hidrojen ve oksijenden su elde etme bir tam bireşimdir:

$$2H_2 + O_2 \rightarrow 2H_2O$$

Bu tür bir bireşim, çok ender görülür. Bununla birlikte, eğer bir bileşiğin bölümsel bireşimi yapılabiliyorsa, tam bir bireşiminin de elde edilebileceği kabul edilir; yani tam bireşimle elde edilen öteki bileşikler kullanılarak tam bir bireşim sağlanabilir. Örneğin etanol ($CH_3 — CH_2OH$), asetaldehit ($CH_3 — CHO$) ile hidrojenin bölümsel bireşimiyle üretilir:

$$CH_3 — CHO + H_2 \rightarrow CH_3 — CH_2OH.$$

Asetaldehit ise, aşağıdaki denklemlerde gösterildiği gibi tam bir bireşimle oluşturulur.

$$Ca + 1/2\,O_2 \rightarrow CaO$$
$$CaO + 3C \rightarrow CaC_2 + CO$$
$$CaC_2 + 2H_2O \rightarrow Ca(OH)_2 + C_2H_2$$
$$C_2H_2 + H_2O \rightarrow CH_3 — CHO.$$

Görüldüğü gibi asetaldehit tam bir bireşimle elde edilmiştir; çünkü CaO, CaC_2, H_2O ve C_2H_2 gibi ara maddeler, bir ya da birçok aşamada Ca, O_2, C, H_2 gibi elementlerden doğrudan doğruya hazırlanmıştır.

Daha genel bir anlatımla tam bir bireşim, ardı ardına gerçekleşen bölümsel bireşimlerden oluşur. Yukarıdaki örnek, yalnızca iki karbon atomu içeren bir bileşiğin bireşimidir. Oysa organik bireşimle (karbon bileşikleri bireşimi), günümüzde, canlılardan özütlenen kimi proteinler ya da B12 vitaminleri gibi yüzlerce atom taşıyan moleküller üretilebilmektedir.

Tam bir bireşimde iki sorunla karşılaşılır: birincisi, atomların istenen zincirlenişini sağlayacak seçimli ve etkili tepkimeler bulmak, ikincisi ise, bu zincirlemeyi her atom için gerekli çevreyle birlikte oluşturmaktır (stereokimya). Bu ikinci soruna çözüm bulmak çok daha zordur. Günümüzde organik kimya alanında yapılan araştırmaların önemli bir bölümü, stereo-seçimli tepkimelerin oluşturulmasına ayrılmıştır; çünkü bu tepkimeler diastereo-izomerlerle birlikte, belki de araştırılan enantiyomerlerin elde edilmesini sağlayacaktır.

BİREŞİMCİLİK a. 1880 yıllarının sonlarında ortaya çıkmış fransız resim tekniği ve estetiği; sentetizm. (Eşanl. BÖLMECİLİK.)

—ANSİKL. 1888'de Pont-Aven'de, É. Bernard ve Gauguin (Schuffenecker'e "sanat bir soyutlamadır" diye yazmıştı) tarafından ortaya atılan plastik kuram. Yeni izlenimciliğin karşısavı olmak isteyen bireşimcilik. Anquetin'in, bir vitray üstündeki ışık oyunlarını gözlemleyerek 1886'da ortaya attığı *bölmecilik*'ten türedi, 1888'de E. Dujardin tarafından Revue Indépendante'ta tanımlandı. Japon estampları, halk resimleri, ilkel sanatlar, Puvis de Chavannes'ın yalınlaştırmalarından yola çıkan bireşimciliğin temel özellikleri, ayrıntıların bir yana bırakılması ve siyahla çevrelenmiş sıvama renklerin benimsenmesiydi. Gauguin'in başyapıtlarından biri olan *Yakup' un melekle savaşı* (Edinburgh) ve É. Bernard'ın *Çayırdaki breton kadınları* (özel koleksiyon), 1889'da, Paris'te Volpini kahvesi'nde "izlenimci ve bireşimci grup"un sergisiyle ortaya çıkan bu üslubun ilk örnekleridir. 1889-90 yılları arasında Paris' te ve Bretagne'da çeşitli sanatçılar (Sérusier, Filiger, Seguin, Louis Roy, Léon Fauché, vb.) tarafından benimsenen bireşimcilik, simgecilik* içinde eridi ve Gauguin'in Tahiti'ye yaptığı ilk yolculuktan sonra ortadan kalktı.

BİREŞİMLİ sıf. Bir bireşim sonucu oluşan, bireşime dayanan şey için kullanılır. (Eşanl. SENTETİK.)

BİREŞİMSEL sıf. **1.** Fels. ÇÖZÜMLEYİCİ' ye karşıt olarak, bireşimle ilişkili olan, bireşim özellikleri taşıyan, bireşimden kaynaklanan için kullanılır: *Bireşimsel düşünce. Bireşimsel tanıtlama.* **—2.** Kim. Bireşimle elde edilen bileşikler için kullanılır: *Bireşimsel lif.* (Eşanl. SENTETİK.)

—Biyol. *Bireşimsel evrim kuramı*, yenidarvinci tezle mutasyoncu tez arasında yapılan bireşim. (Amerikalı G. G. Simpson'un öne sürdüğü bu bireşime göre evrim, gelişme mekanizmalarını yöneten genetik yapı ile en elverişlileri seçen doğal ayıklanma arasındaki karşılıklı etkileşimin sonucudur.)

—Dilbil. Birçok biçimbirimi tek sözcükte toplama eğilimindeki dil için kullanılır. (Bükülgen diller ve bitişimli diller bireşimseldir.)

—Fels. *Bireşimsel yargı*, Kant'a göre, yüklemi önsel (a priori) olarak öznede içerilmeyen yargı. ‖ *Önsel bireşimsel yargı*, yüklemi öznede içerilmemekle birlikte, deneye de dayanmayan yargı. (Kant şöyle yazar: "Kurgusal önsel bilgimizin tüm ereği, bu gibi bireşimsel, yani genişletici ilkelere dayanır" [*Kritik der reinen Vernunft*, (Sait aklın eleştirisi)].)

BİREŞTİRİCİ a. ve sıf. Müz. → SENTETİZÖR.

—Radyotekn. *Frekans bireştiricisi*, frekans çoğaltıcılardan ya da bölücülerden kaynaklanan salınımların bileşimi ve içkestirimi yoluyla çok kararlı ve duyarlı, ayarlanabilir frekans salınımları veren aygıt. (Frekans çoğaltıcıları ya da bölücülerine çok kararlı salıngaçlar, örneğin, kuvarzlı ya da atom salıngaçları kumanda eder.) [Eşanl. SENTETİZÖR.]

BİREŞTİRMEK g. f. Kim. Bireşimle elde etmek.

—Biyol. *Yeniden bireştirmek*, canlı bir organizma sözkonusuysa basit moleküllerden karmaşık molekül yapmak.

BİRET (İdil), türk piyanocu (Ankara 1941). "Harika çocuk" olarak dikkat çekti, bir süre Mithat Fenmen'den ders aldıktan sonra, "Suna Kan ve İdil Biret yasası" denilen özel bir yasayla Fransa'ya gönderildi (1949). Nadia Boulanger ile iki yıl çalıştıktan sonra Paris Konservatuvarı'na girdi. Yüksek solfej bölümü'nü birincilikle bitirerek Alfred Cortot, Wilhelm Kempff ve Jean Doyen'in piyano, Boulanger'nin piyanoyla eşlik ve besteleme sınıflarında öğrenimini sürdürdü. 1957'de konservatuvarı yine birincilikle bitirince bir süre daha Cortot ve Kempff ile çalıştı. İlkgençlik yıllarında başlayan uluslararası sanat yaşamı boyunca, dünyanın en ünlü orkestraları eşliğinde, en ünlü şeflerle çaldı; ünlü solocularla "ikili" resitaller verdi. 1973'te "devlet sanatçısı" unvanını aldı. 1986 Montpellier festivali'nde Beethoven senfonilerinin Liszt tarafından yapılmış piyano uyarlamalarını —dünyada ilk kez— dört konserde seslendirmesi, tüm dünyada yankılar uyandırdı. Bu uyarlamaları, aynı yıl Belçika'da 6 plaklık bir dizi yaptı.

Olağanüstü gelişmiş tekniği, geniş repertuvarı, sahnede uzun süre kalabilme gücü ve üstün yorum yeteneğiyle kendini kabul ettiren Biret, Beethoven, Prokofyev, Rahmaninov, özellikle de Brahms ve Ravel yorumlarıyla tanınır. Boston'da Lily Boulanger Memorial Fund (1954, 1964) ve Londra'da Harriet Cohen/Dinu Lipatti yarışmalarında altın madalya kazandı (1959). 1978'den beri Kraliçe Elisabeth (Belçika), 1985'ten beri de Van Cliburn (ABD) yarışmalarında seçici kurul üyesidir. 1986'da Boğaziçi üniversitesi'nce kendisine fahri doktorluk unvanı verildi.

İdil Biret

BİREVCİKLİ sıf. **1.** Çiçekleri bireşeyli olup erkek ve dişi çiçekleri aynı kökten çıkan saplar üzerinde bulunan bitkilere denir. **—2.** Erkek ve dişi çiçekleri aynı çiçeklikte bulunan, ama hiçbir çiçeği erdişi olmayan bitkilere denir.

BİREVCİKLİLİK a. Birevcikli bitkinin ya da çiçeğin durumu.

BİREY a. **1.** Boyutları belirli ve sınırlı hayvansal ve bitkisel canlı varlık. (Bk. *ansikl.* böl. Biyol.) **—2.** Grup, toplum, ortaklık karşıtı olarak insan, kişi: *Birey-devlet ilişkileri. Feodal toplumda bireyin hakları. Kitle içinde kaybolmuş birey* (Bk. *ansikl.* böl. Uluslarar. huk.)

—Çevrebil. *Birey çevrebilimi*, canlı varlık ile yaşadığı ortam arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlayan ekoloji dalı. (Ekolojik tercihleri ve türlerin ortam koşullarına dayanma sınırlarını belirler, bu koşullarda türlerin nasıl davranacağını açıklamaya çalışır. *Toplum ekolojisinin* karşıt anlamlısı olan birey ekolojisi bu açıdan fizyolojiye çok benzer ve genellikle onun yöntemlerini kullanır.)

—İstat. Bir kütlenin elemanı.

—Mant. Bir yorumlama alanının üyesi. ‖ Russell'a göre, "karmaşıklığı olmayan her şey" (buna karşılık, örneğin *bağıntılar* karmaşıktır).

—ANSİKL. Biyol. Birey kavramı genel bir kavramdır; her yönden apaçık sınırlı, bütün ve yaşamakta olan bir organizmaya birey denir. Bir meşe, bir köpek, bir böcek larvası birer bireydir. Ama bu kabul, sözcüğün tanımına tıpatıp uymaz, çünkü birey hiç de bölünmez değildir: budanmış bir ağaç, bir bacağı koparılıp atılmış bir hayvan gene de bir bireydir. Hele parçalara ayırma bir çoğaltma yolu olduğu zaman (doğal çelikleme, hayvansal tomurcuklanma, ikiye bölünme), aynı "yaratık" birçok birey olur. İki gerçek ikiz pekâlâ iki bireydir, ama ikisi de aynı kromozomsal

yapıya, aynı genoma sahiptir, yani özdeştir: aynı biyolojik "varlık"ın iki örneğini oluşturur. Bununla birlikte, Lamarck'ın da haklı olarak işaret ettiği gibi, "doğada yalnızca bireyler vardır", soyut gruplar değil.

—Uluslarar. huk. Tekçi öğretilere karşın, birey henüz bir uluslararası hukuk kişisi değildir. Uluslararası yargı organlarına zaman zaman başvurabilse de (Avrupa toplulukları adalet divanı, Avrupa insan hakları divanı, Birleşmiş milletler örgütü ve uzmanlık kuruluşlarının memurları için BM bünyesindeki idari yargı organları), bireyin bu başvuru hakkı, devletlerin bunu önceden kabul etmesine bağlıdır ve onunla sınırlıdır. Buna karşılık bireyler savaş suçlusu olarak ilan edilebilir ve uluslararası mahkemelerce cezalandırılabilir (1945 ve 1946'da kurulan Nuremberg ve Tokyo mahkemeleri).

BİREYCİ sıf. **1.** Bireycilik yanlısı olan, topluluğa değil bireylere önem veren kimse için söylenir. (Eşanl. FERDİYETÇİ.) **—2.** Bireyciliğe ilişkin şey için kullanılır: *Bireyci bir dünya görüşü.*

BİREYCİLİK a. **1.** Fels. Bireyi, ya toplumun, ya ahlaksal değerlerin, ya da her ikisinin temeli olarak gören öğreti. (Eşanl. FERDİYETÇİLİK.) **—2.** Bireysel girişkenliği, toplum karşısında kişinin bağımsızlığını ve özerkliğini destekleyen tutum.

BİREYLERARASI sıf. Ruhbil. İki ya da daha çok kişi arasındaki ilişkilerle ilgili olan.

BİREYLEŞMEK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa, birey durumuna gelmek, bireylik kazanmak.

◆ **bireyleştirmek** ettirg. f. Fels. Bir varlığı (kişi ya da şey), birey olarak belirlemek, nitelemek.

BİREYLEŞTİRMEK → BİREYLEŞMEK.

BİREYLİK a. Fels. **1.** Bir bireyi, bir başka bireyden ayıran şey. **—2.** *Bireylik ilkesi*, bir bireyin bütün öteki bireylerden ayrılmasını sağlayan ilke. (Bu terim, Aristoteles ve Ortaçağ filozofları tarafından kullanıldı. Albertus Magnus ile aziz Thomas, bu ilkeyi maddede, Duns Scot ise, *haecceitas* adını verdiği bir özel biçimde görüyordu.)

—Ruhbil. Çocuğun kendini diğer insanlardan farklı bir özne olarak ayırt ettiği süreç.

BİREYOLUŞ a. Biyol. Bireyin, döllenmiş yumurtadan başlayarak yetişkin duruma kadar gelişmesi. (Karşt. SOYOLUŞ, eşanl. ONTOGENEZ.)

BİREYSEL sıf. **1.** Toplumsala karşıt olarak bireye ilişkin şey için kullanılır; kişisel, ferdi: *Bireysel haklar.* **—2.** Topluya karşıt olarak tek bir kişi tarafından yapılan şey için kullanılır; ferdi: *Bireysel girişimler özendirilecek. Bireysel bir çalışma.*

—Spor. *Bireysel spor*, tek başına yapılabilen ya da genelde yarışmacıları teke tek karşı karşıya getiren spor (*takım sporu*' nun karşıtı). Bu durum özellikle atletizm, bisiklet, jimnastik ve teniste görülür. Ancak bu rakipler çoğu kez bir takım içinde yer alır ve her birinin aldığı sonuç ya da başarı dereceleri toplanarak takımlarına mal edilir.

◆ a. Fels. Aristoteles'e göre, belirlenmiş şey. (Bireysel [*tode ti*, tam anlamıyla, "işte bu şey"], kendi kendisiyle varolan şeydir; bu nedenle "bireysel" ve "töz" sözcükleri çoğunlukla eşanlamlı olarak kabul edilirler.)

BİREYSELLEŞTİRMEK g. f. *Bir şeyi bireyselleştirmek*, onu bireysel açıdan ele almak, bireylere göre düzenlemek.

BİREYSELLİK a. Fels. Bir varlığın (kişi ya da şey) başka bir varlıkla karıştırılmamasını sağlayan ayırtedici özelliği. (Bireysellik, iskolastik ve klasik filozofların tekillik, özgüllük, biriciklik kavramlarını belirtmek için kullandıkları terimlerden biridir; bu kavramların hepsi de, bu filozoflara göre, her varlığın biricik, yerine-başkası -konulamaz temel özelliğini göstermeyi amaçlar.)

BİRFLUORLU sıf. Kim. Yalnızca bir flüor atomu içeren bileşikler için kullanılır.

BİRGANC, Nepal'de kent. Katmandu' nun G.-G.-B.'sında Hindistan sınırı yakınında; 10 600 nüf. Havalimanı.

BİRGEN (Muhittin), türk gazeteci (İstanbul 1887 - *ay. y.* 1959). Darülfünun edebiyat fakültesi'ni bitirdi. Tanin gazetesine yazılar yazdı. İttihat ve Terakki içinde meslekî temsil ve kooperatifçilik düşüncesini savundu. Çorum mebusu seçildi (1914-1918). Vatan gazetesine yazılar yazdı (1919-1920). Anadolu'ya geçti ve Hakimiyet-i milliye gazetesinin başyazarları arasında yer aldı (1920). Bir süre matbuat umum müdürlüğünde bulundu (1921). Aynı yıl Azerbaycan'a gitti; Bakü Üniversitesi'nde osmanlı edebiyatı dersleri verdi. Türkiye'ye döndükten (1924) sonra Meslek adlı bir dergi ve Halk adlı bir gazete (1924-1925), Türk kooperatifçisi (1930-1933) adlı bir dergi çıkardı. 1934'ten sonra İstanbul'da Son posta gazetesine başyazılar yazdı. Mardin milletvekili seçildiyse de (1939) devamsızlığı nedeniyle istifa etmiş sayıldı (1941). *Yeni edebiyat* (1914) adlı bir yapıtı vardır.

BİRGENDE a. (ital. *brigantino*'dan). Esk. denizc. Kadırga sınıfından, yelken ve kürekle yürütülen çok hızlı küçük gemi.

—ANSİKL. Birgende XVIII. yy.'da iki direkli, brik'e benzer bir gemiye dönüştü; ancak tonajı daha az, donanımı da biraz değişikti. XIX. yy.'ın ilk yarısında ise ortadan kalktı. Osmanlı donanmasında da kullanılan bu küçük geminin yalnız baş tarafında top bulunurdu. Osmanlılar'ın perkende, perkendi, pergendi de dediği 18-19 oturaklı bu geminin her küreği 3-4 kişi tarafından çekilirdi.

BİRGER JARL, isveçli devlet adamı (öl. 1266). Kayınbiraderi kral Erik Eriksson'un danışmanıydı, kendi oğlu Valdemar'ı kral seçtirdi (1250) ve naip oldu (1248-1266). Din adamlarını kendine bağlamak için, onların miras hakkı konusundaki isteklerini kabul etti, rahipler meclisinin kurulmasını destekledi ve Finlandiya' ya karşı bir haçlı seferine girişerek (1249), Kilise'nin gücünü artırdı. Yasakoyucu olarak, iktidarı merkezileştirdi (yerel özerkliği kısan ulusal yasalar, tahta gelir sağlayan bir vergi toplayıcılar ve yöneticiler örgütünün kurulması). Ülkenin birliğini pekiştirerek, krallık iktidarını ve maliyeyi güçlendirerek İsveç'in ticari ve diplomatik yönden gelişmesini sağladı (1252'de Lübeck ile yapılan antlaşma, Danimarka ve Norveç ile ilişkilerin istikrara kavuşturulması).

BİRGER MAGNUSSON (1280 - Gotland 1321), İsveç kralı (1290-1318). Magnus Ladulas'ın oğlu. Babası öldüğünde (1290) küçük olan Birger, mareşal Torgils Knutsson'un başkanlık ettiği naipler kurulunun yönetimini kabul etmek zorunda kaldı. Knutsson, kralın erginliğe ermesinden (1298) sonra da yönetimini sürdürdü. Birger'in kardeşleri Erik ile Valdemar, mareşale karşı ayaklandılar, onu yakalattılar ve idam ettirdiler (1306). Böylece krallık üçe bölündü. 1317'de, Birger kardeşlerini bir kuleye kapattırdıysa da, daha sonra Danimarka'ya kaçmak zorunda kaldı.

BİRGİ, İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı bucak; 11 238 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Birgi*, 4 406 nüf. (1990).

• TARİH. Birgi (Pyrgion), Bizans döneminde Tire ili ile birlikte Küçük Menderes bölgesinin iki önemli kentinden biriydi. Kent ve ünlü kalesi, Menteşe Bey'in damadı Gazi Sasa Bey tarafından türk topraklarına katıldı. Aydınoğulları beyliğinin kurucusu Mehmet Bey eski müttefiki Sasa Bey'i öldürdükten sonra Birgi'yi topraklarına kattı (1308). Aydınoğulları'nın başkentlerinden biri durumundayken, Umur Bey' in oğlu Isa Bey tarafından, savaşılmaksızın Osmanlılar'a teslim edildi (1391). Timur istilasının ardından yeniden Aydınoğulları' nın ve bir ara Cüneyt Bey'in eline geçtiyse de, kısa süre sonra, kesin olarak osmanlı egemenliğine girdi. Başkent olmaktan çıkmasına karşın XV.-XVI. yy.'larda önemli bir kültür merkezi olma durumunu korudu. XVII. yy.'da giderek önemini yitirdi. XVIII. yy.'da, paşa hası bir kaza olarak Aydın sancağına bağlıydı. XIX. yy.'ın ikinci yarısında kaza merkezi olmaktan çıkarılarak bucak yapıldı.

• MİMARLIK. Aydınoğulları dönemi anıtlarının yoğun olarak bulunduğu merkezlerden biri olan Birgi'deki en önemli yapı *Birgi* Ulu camisi*'dir. Caminin K.-B.'sına bitişik olan *Mehmetbey türbesi*, 1333/1334'te Aydınoğlu Mehmet Bey ve üç oğlu (İsa Bey, İbrahim Bahadır Bey ve Gazi Umur Bey) için yaptırılmıştır. Sekizgen gövdeli türbenin kubbesi küresel bingilere oturur. Duvarlar mermeri andıran düzgün kalker taşındandır. Çiçeklerle bezeli kapı kemeri üzerinde yazıtı vardır. Pencere kenarları yıldız motifli firuze ve lacivert çinilerle, kubbesi ve kubbe kasnağı lacivert çinilerle bezenmiştir. Ulu cami'nin G.'inde ve yol üzerinde bulunan *Sultanşah türbesi*, Aydınoğlu Mehmet Bey'in kız kardeşi Sultan Şah Hatun için yaptırılmıştır (1310). Altıgen planlı, kubbeli yapı günümüzde onarılmıştır. Kaynaklardan bilinen cami, türbe, medrese, çeşme vb. birçok yapı ise günümüze ulaşmamıştır. Geleneksel konut mimarlığı açısından da önemli merkezlerden olan Birgi'de, bu türün en ilginç örneği *Çakırağa* konağı*'dır.

BİRGİ (Ziya Nuri), türk hekim (İstanbul 1872 - Ankara 1936). Askeri tıbbiye'yi bitirdi (1890). Emraz-ı umumiye muallim muavini oldu. Berlin'e gönderildi (1894), kulak burun boğaz ihtisası yaptı. Dönüşünde (1900) Gülhane'de görevlendirildi. 1909'da kurulan Darülfünun-ı Osmani tıp fakültesi reisliğini (dekan) yaptı (1921-1922). Üniversite reformunda kadro dışı bırakıldı (1933). Ertesi yıl fahri profesör olarak kürsüsüne döndü. Afyon milletvekiliyken öldü. Tıbbiye'de çağdaş düzeyde bir kulak burun boğaz kliniği kurarak bu alanda birçok hekim yetiştirdi. Türkiye'de ilk endoskopi muayenesini uyguladı. Başlıca yapıtları: *Emraz-ı istilaiyeden enfluenza ve humma-yı zank* (Salgın hastalıklardan enfluenza ve sıkıntılı humma, 1895), *Fenn-i cerrahide usul-i def-i teaffün* (Cerrahide asepsi ve antisepsi yöntemi, 1896), *Usul-i muayene-i bevl* (İdrar muayene yöntemi, 1913), *Teşhis ve tedavi-i emraz-ı üzniye* (Kulak hastalıkları teşhis ve tedavisi, 1920-1921), *Kulak hastalıkları* (1927).

BİRGİ (Muharrem Nuri), türk diplomat (İstanbul 1907 - *ay. y.* 1986). Galatasaray lisesi, Cenevre hukuk fakültesi, Paris Siyasal bilimler okulu'nu bitirdi. Varşova (1936), Paris (1941), Madrid (1943) büyükelçiliklerinde başkâtiplik, Madrid elçilik müsteşarlığı (1944) yaptı. 1946'da Birleşmiş milletler genel kurulu'na katılan türk delegasyonunda görev aldı. Dışişleri genel sekreteri [müsteşar] (1925) oldu, buradan Londra büyükelçiliğine atandı (1957-1960), NATO Türkiye sürekli delegeliği (1960-1972) yaptı. Emekliye ayrıldıktan sonra, NATO'nun Türkiye'de tanıtılması ve bu kuruluşla iktisadi, kültürel ve siyasi ilişkinin sağlanması amacıyla kurulan North Atlantic Treaty Association başkanlığına getirildi (1972).

Birgi Ulu camisi, İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı Birgi bucağında cami. Aydınoğulları beyliğinin en önemli ve eski yapılarından biridir. Birçok yönden Anadolu Selçuklu mimarisi geleneklerine bağlı olmakla birlikte, ince sütunları ve yalın sütun başlıklarıyla Beylikler döneminde beliren yenileşmenin izlerini de taşır. 1312'de Aydınoğlu Mehmet Bey'in yaptırdığı kare planlı cami, mihraba dikey beş sahınlı olup, mihrap önü tonoz bingilere oturan

bir kubbeyle belirlenmiştir. Sonradan eklenen son cemaat yeri, sekiz sütunun taşıdığı ahşap çatıyla örtülüdür. G.-B. köşedeki minare, baklava biçiminde düzenlenmiş firuze rengi sırlı tuğlalardan örülmüştür. Firuze ve koyu mor renkli, geometrik yıldız ve geçmelerle bezeli mozaik çinili mihrabı selçuklu geleneğini sürdürür. Ceviz ağacından ve çivisiz geçme panolardan oluşan minberi de selçuklu üslubundadır. Muzafferettin bin Abdülvahit'in ürünü olan minber, camiden sekiz yıl sonra bitirilmiştir. Aynı ustanın yapıtı olan pencere kanatları da, değişik motifli bezemeleriyle dikkati çeker. Camiyle birlikte yaptırılan medrese yıkılmıştır.

BİRGİT (Orhan), türk gazeteci ve siyaset adamı (Kars 1927). Konya lisesi'ni, İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1950). Aynı yıl gazeteciliğe başladı, Siyasete CHP'de başladı. Çeşitli gazetelerde çalıştıktan sonra Kim dergisi (1958), Hür vatan ve Hareket gazeteleri kurucusu (1961) oldu. Avukatlık yaptı, CHP İstanbul il örgütünde görev aldı. 1965'te CHP milletvekili seçildi (1965-1980). İstanbul, Ankara ve tekrar İstanbul milletvekilliği, 1974'te turizm ve tanıtma bakanlığı yaptı. 1980'den itibaren Hürriyet vakfı genel müdürlüğünü, 1988'de Erol Simavi vakfı eğitim merkezinin yöneticiliğini üstlendi.

BİRGİTTA *(azize)* [Hof Finstad, Uppsala yakınında, 1303'e doğr. - Roma 1373]. Ulf Gudmarsson ile evlendi. Azize Katerina'nın annesiydi. Aziz Francesco tarikatına giren karı-koca, Santiago de Compostela yolculuğunu yapmaya karar verdiler. Dönüşlerinde Ulf öldü (1344). Birgitta, 1349'da hac yolculuğuna çıktı. Roma'da bir süre kaldı ve burada, isveçli hacılar ve öğrenciler için bir yurt kurdu. Kudüs'ü ziyaret eden Birgitta 1391'de azizler mertebesine yükseltildi.

BİRGÖZELİ sıf. BİRHÜCRELİ'nin eşanlamlısı.

BİRGÖZELİLER → BİRHÜCRELİLER.

BİRHADEM, Cezayir'de komün, Sahel tepelerinde, Cezayir kentinin G. banliyösünde; 24 000 nüf. Ticaret merkezi. XVIII. yy.'dan kalma çeşme.

BİR HAKEİM, Sirenayka çölünde sulak yer, Tobruk'un 60 km G.-B.'sında. 1942'de, ingiliz birliklerinin sol uç kanadı burasını destek noktası olarak kullandı. Koenig'in komutasındaki Özgür fransız kuvvetleri 1. tugayı'nın savunduğu Bir Hakeim, burasını kuşatan Rommel'in saldırılarına karşı 27 mayıs 1942'den başlayarak 16 gün süreyle dayandı. Ağır kayıplar pahasına 11 haziranda çemberi yaran garnizon, ingiliz birliklerine ulaşmayı başardı. Bu harekât dünya çapında yankı uyandırdı. (→ LİBYA *seferi.*)

BİRHALKALI sıf. Kim. Formülü kapalı bir zincir içeren bir bileşik için kullanılır (örneğin benzen). [Eşanl. MONOSİKLİK.]

BİRHÜCRELİ sıf. Tek hücreden oluşan (hayvan ya da bitki). [Eşanl. BİRGÖZELİ.]

BİRHÜCRELİLER a. Biyol. Üreme çevriminin tümü ya da tümüne yakın bir bölümü boyunca yalnız bir hücreden oluşan bitkisel ya da hayvansal varlıklar (bakteriler, protozoa, diyatomeler, vb.). [Eşanl. BİRGÖZELİLER, PROTİSTLER.]

BİRİBİ a. (ital. sözc. *biribi[sso]*'dan). İtalyan kökenli talih oyunu. Bu oyun, bir kasa ile sınırsız sayıda oyuncuyla oynanır.

BİRİCİK sıf. Eşi, benzeri olmayan, çok sevilen; tek, yegâne: *Biricik yavrusu için nelere katlanmadı. Bu işte biricik dayanağım sensin.*

BİRİCİK a. Oy. İki kişiyle oynanan bir aşık oyunu. (Oyunun amacı, aşığı önceden saptanan konumda atabilmektir. Atabilen, sayı kazanır ve belirli bir sayıya ulaşınca karşısındakinden aşık alır.)

BİRİKEÇ a. Bilş. BİRİKTİRİCİ'nin eşanlamlısı.

BİRİKİCİ sıf. Bir birikime konu olan, bunun için başka birileriyle bir araya gelen. —Biyol. *Birikici etmenler,* aynı karakteri etkileyen ve etkileri hesapça birbirine eklenen ya da birbirinden eksilen, alel olmayan kalıtsal etmenler. (Birikici etmenler, bir dereceye kadar belirsizlik ya da kararsızlık gösteren karakterleri belirlemeye yarar [örneğin az ya da çok koyu, az ya da çok açık renkler].)

BİRİKİM a. **1.** Herhangi bir biçimde edinilen deneyimlerin, bilgilerin vb. toplamı: *Değerlendirmelerinde belli bir birikime dayanmak. Birikimi olan bir yazar.* **—2.** Birikmiş, bir araya toplanmış olan: *Sermaye birikimi. Küçük birikimleri değerlendirmek.*

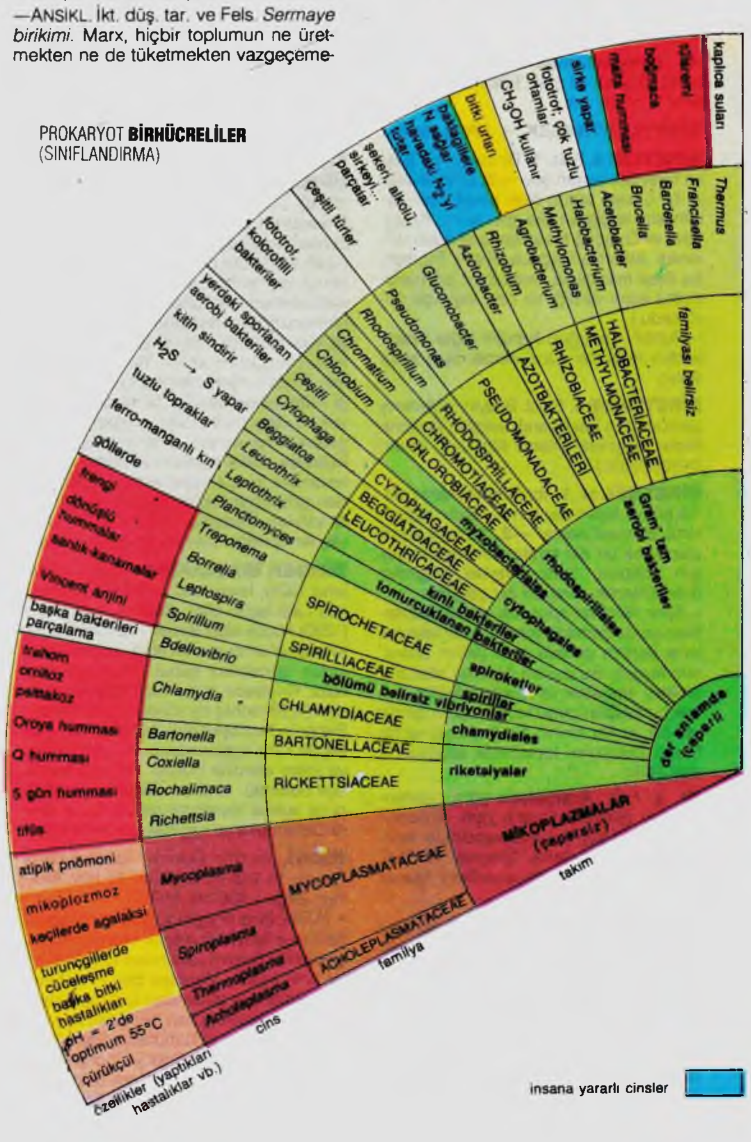
—Çekird. fiz. *Etkin birikim,* emanasyonların bozunmasıyla oluşan radyoelementler dizisi ya da ^{238}U, ^{235}U ve ^{232}Th radyoaktif ailelerinin her birinin radon izotopları kümesi. (Kolayca toplanabilen etkin birikimler sık sık, maddesiz ışıma kaynağı olarak kullanılır.)

—İkt. düş. tar. ve Fels. *Sermaye birikimi,* Marx'a göre, kapitalist bir toplumda, sermayenin, gittikçe daha çok artıdeğer*'i kendine katma yoluyla, bütün bileşenleriyle birlikte, yeniden üretilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İlkel (ya da ilksel) birikim,* marxçılara göre, kapitalist kökenli olmayan (fakat, kapitalist üretim biçiminin doğuşunu hazırlayan) bir birikimin, fiili durumlardan —yağma, köylülerin mülksüzleştirilmesi vb.— kaynaklanarak ortaya çıktığı dönem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İkt. düş. tar. ve Fels. *Sermaye birikimi.* Marx, hiçbir toplumun ne üretmekten ne de tüketmekten vazgeçemeyeceğini ileri sürer. Bu nedenle üretim sürecinin sürekli olması, yani metalar satıldığı zaman, üretimin sürdürülebilmesi için, yeterli bir miktarda paranın, üretim araçları ve emek gücü satın alımında kullanılması gerekir. Üretimin çeşitli aşamalarının düzenli ve zorunlu biçimde birbirini izlemesi yeniden-üretim'i oluşturur. Gerçekte, bu yeniden-üretim, emekçiler tarafından üretilip, kapitalistin kişisel zevki için tüketmediği artıdeğer'den kaynaklanır. "Artıdeğer, tüketime harcanacak yerde, sermaye olarak yatırılır ve kullanılırsa, yeni bir sermaye oluşur ve bu eskisine katılır. Demek ki birikim, artıdeğer' in sermayeye dönüşmesiyle gerçekleşir" (*Kapital,* 1,24).

İlkel birikim, feodal üretim biçimine özgü toplumsal ilişkilerin yıkılmasında ilk adım oldu; kapitalizme geçişten önce ortaya çıktı ve bu geçişin sürmesini sağladı. Marx'a göre: "Onun [Kapitalizmin] ortaya çıkması için, üretim araçlarının, bu araçları kendi emeklerini gerçekleştirmek amacıyla kullanan üreticilerin ellerinden, hiç olmazsa kısmen çekilip alınmış ve bu araçların, başka insanların emeğinden vurgun vurmak için onlardan yararlanan emtia üreticilerinin ellerine geçmiş bulunması gerekir. Emeği dışsal koşullarından kopartan *tarihsel hareket;* birikimin sırrı işte budur" (*Kapital,* 1,24).

BİRİKİMLİ sıf. İstat. *Birikimli eğri,* birikimli sıklıkları gösteren eğri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Birikimli sıklıklar (sıklık oranları),* nicel bir özelliğin, belli bir değere ya da belli

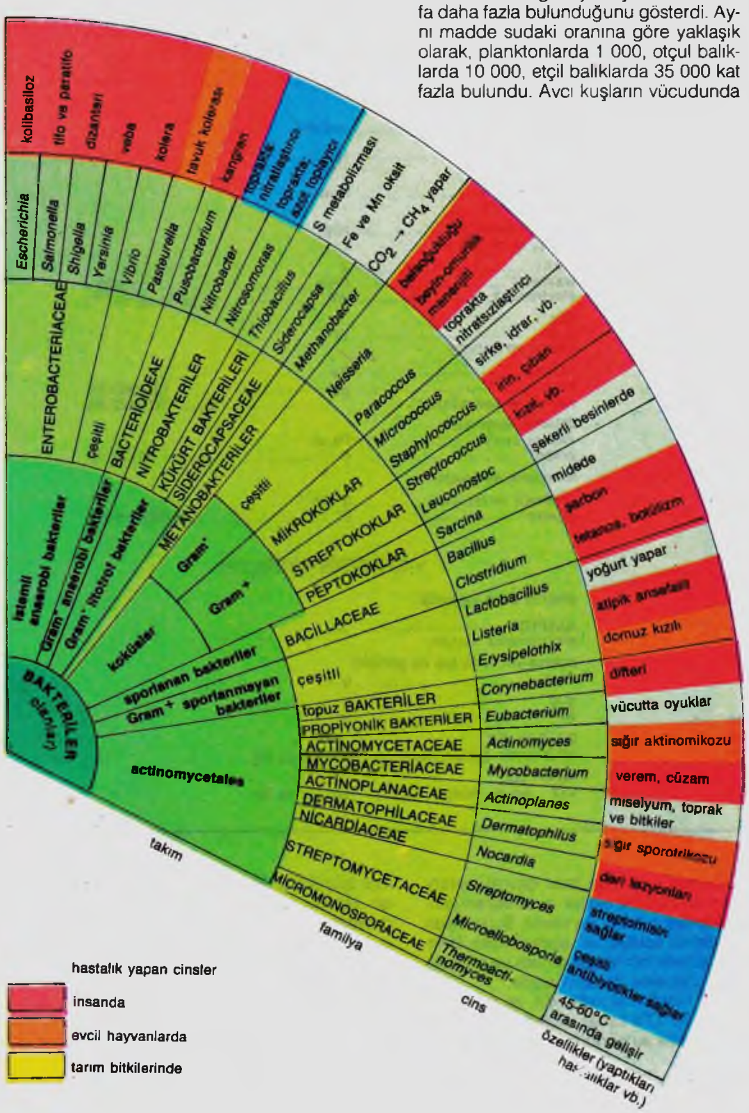

PROKARYOT **BİRHÜCRELİLER** (SINIFLANDIRMA)

bir sınıfın üst sınırına eşit ya da bunların altında kalan bir değer gösteren gözlemlerin sıklıkları (sıklık oranları).
—ANSİKL. İstat. Kesikli bir özelliğe sahip bir birikimli eğri, merdiven biçiminde bir eğridir. Sınıflanmış bir özelliğe sahip bir eğri bir çokgendir. Bir dağılımın birikimli eğrisi, grafik üstünde, ortalayanın (ordinatı 0,5 olan noktanın absisi), dördebölenlerin (ordinatları 0,25; 0,5 ve 0,75), onabölenlerin (ordinatları 0;1, 0;2 ... 0,9), yüzebölenlerin (ordinatları 0,01; 0,02; ...; 0,99) belirlenmesini sağlar.

BİRİKİNTİ a. (*birikmek*'ten *birik-inti*). Bir yerde kendiliğinden biriken durgun su vb. gölcüğü. *Yağmurdan sonra kaldırım kenarlarında oluşan su birikintileri.*
—Denizbil. Kıyılarda, deniz suyuyla, dalga serpintisiyle ya da yağmur suyuyla dolmuş, içine belli özellikler taşıyan hayvan ve bitkilerin yerleştiği küçük boyutlu çöküntü.
—Yerbil. *Salyangoz kabuğu birikintisi*, tarihöncesi bir yatakta salyangoz kabuklarından oluşmuş yığın.

BİRİKME a. Birikmek eylemi.
—Çevrebil. Bir ortamda az miktarda bulunan bazı maddelerin, beslenme zinciri halkalarında giderek çoğalması süreci. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeomorfol. Alüvyonlu malzemenin taşınma aşamasında herhangi bir aşınma süreciyle yığılması. (Birikme, *akarsu yapı biçimleri*'nin kökenini oluşturur: kıyı şeritleri, kum yığışımları, buzultaşlar, alüvyon setleri, kireçtaşı, tüf yığınları vb. Birikme olayı deniz tabanının ya da kıta platformlarının yükselmesi biçiminde sonuçlanır. Yalnız canlı organizmalardan oluşan atollerin akarsu birikme biçimleriyle ilgisi yoktur.) [Karşt. anl. YÜZDEN ERİME*.]
—Pedol. Kayaçların ayrışmasına bağlı olarak çözünmüş ya da asıltı halindeki maddelerin yeniden dağılımı. (Topraklarda *birikme katları* ve *birikme düzeyleri*' nin oluşumuyla sonuçlanır. *Mutlak birikme*'de dışardan madde gelişi vardır [kireçli kabuklar, demirli kabuklar], bunun tersi bir kısım bileşenlerin elenmesi sonucunda az devingen bir öğenin *göreli birikme*'sidir.) || *Zarsı birikme*, kimi topraklarda (yıkanmış) gözlenen ince örtü biçiminde, mikroskobık tanecikler (killer, limonlar, demir oksitler vb.) birikintisi.
—ANSİKL. Birçok madde birikme konusudur; bunların insanlar ve hayvanlar için en tehlikeli olanları böcek ilaçları (pestisitler), ağır metaller ve radyoaktif elementlerdir. Birikmenin mekanizması henüz tam olarak bilinmemektedir; fiziksel, kimyasal ya da biyolojik olabileceği gibi alıcı organizmaya ve alınan maddenin kendisine de bağlı olabilir.
Birikmenin, en iyi bilinen örneği DDT birikmesidir. Bu pestisit, üstün yapılı organizmalara zararlı olmadığı varsayılan dozlarda sivrisineklere karşı bazı bataklıklarda geniş çapta kullanıldı. Ama, beslenme zincirinin çeşitli düzeylerinde yapılan çözümlemeler, karabatakların (balıkla beslenen kuşlar) vücudunda, bu maddenin sudaki oranına göre yaklaşık 500 000 defa daha fazla bulunduğunu gösterdi. Aynı madde sudaki oranına göre yaklaşık olarak, planktonlarda 1 000, otçul balıklarda 10 000, etçil balıklarda 35 000 kat fazla bulundu. Avcı kuşların vücudunda saptanan madde birikimi öldürücü miktarın da üstündeydi. İlaçlanan bölgede bu türlerin yok olması, DDT'nin kalsiyum iletimi için gerekli enzimlere ket vurmasından kaynaklanıyordu. Böylece yumurta kabuğunun kuluçka sırasında kırılmamak için yeterli kalınlığı kazanması engellenmiş oluyor, bu yüzden kuşlar üreme olanağı bulamıyorlardı.
Bir japon balıkçı topluluğunun temel besin kaynağını oluşturan bazı balıklardaki cıva birikimi, kırk kişinin ölümüne yol açtığından, bu konuda bilinen en üzücü olaydır. Kimyasal maddeler üreten bir fabrikadan doğrudan denize atılan cıva önce planktonlarda artıyor, sonra balıklarda önemli miktarda birikiyordu, ama bu birikim onların ölümüne neden olacak boyutlarda değildi. Ancak, bu elementin birikimi, beslenme zincirinin son halkasında yer alan insanda öldürücü oldu.
Kanada'da radyoaktif artıkların atıldığı bir gölde yetişen bitkilerdeki strontium 90 birikimi gölün suyundaki birikimden 300 defa daha fazlaydı. Misk sıçanının kemiklerindeyse 4 000 defa daha fazlaydı. Bu da onların yok olmasına yol açtı. Bu radyoaktif element, kalsiyumla aynı gruptan olduğundan kemiklerde onun yerini alma eğilimi taşır. Bu nedenle, onun birikmesi hematopoyetik dokuları yavaş yavaş tahrip eder.
Genellikle, su ekosistemlerindeki birikim oranı kara ekosistemlerindekine göre daha yüksektir. Su gerçekten, insanın sürekli olarak ve gittikçe artan miktarlarda çevreye yaydığı kimyasal maddelerin erimesinde ve yayılmasında rol oynayan en önemli etkendir. Zehirlilik oranı beslenme zincirinin her halkasında giderek artan bu ürünlerin birikmesi, uzun vadede önemli miktarlara ulaşarak ve ilişkileri henüz tam bilinmeyen organizmalar aracılığıyla etkili olarak biyolojik yoldan yaptığından daha tehlikeli olmaktadır.

BİRİKMEK gçz. f. **1.** Somut şeylerden söz ederken, toplanmak, yığılmak: *Masada okunmamış bir yığın mektup birikmişti.* **—2.** Kişilerden söz ederken, bir araya toplanmak: *Yağmurdan korunmak için saçak altlarında biriken insanlar.* **—3.** Para sözkonusuysa, sürekli eklenmelerle çoğalmak, artmak: *Bankada epey parası birikmiş. Borçlar birikti.*

◆ **biriktirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyleri biriktirmek*, birbirine ekleyerek çoğaltmak, bir araya getirmek, yığmak; onları koleksiyon oluşturmak amacıyla toplamak; koleksiyon yapmak: *Kullanılmış kutuları, eski gazeteleri satmak için biriktirmek. Pul, kartpostal biriktirmek.* **—2.** *Para biriktirmek*, ölçülü harcayıp artırmak, tasarruf etmek: *Ev almak için para biriktiriyor.*

◆ **biriktirilmek** edilg. f. Biriktirmek eylemine konu olmak.

BİRİKTİRİCİ a. Bilş. Bir bilgisayarda mantık ve aritmetik işlemlerin sonuçlarını kaydetmeye yarayan merkezi birim kütüğü. (Eşanl. BİRİKEÇ.)

BİRİKTİRİLMEK → BİRİKMEK.

BİRİKTİRİM a. Biriktirme, tasarruf.

BİRİKTİRME a. Biriktirmek eylemi.
—Bayınd. Bir barajın gerisinde, yıkama haznesinde ya da kapak arasında su toplama.
—Su yapı. *Biriktirme alanı*, iki eklüz arasında yer alan ve su toplamaya yarayan bölge.

BİRİKTİRMEK → BİRİKMEK.

BİRİKTİRMELİ sıf. Isıt. havld. *Biriktirmeli ısıtma*, şebeke akımını ölü saatlerde (indirimli fiyatla) kullanan ve böylece biriktirilmiş ısıyı enerji tüketiminin tepe değerde olduğu saatlerde kullanıma sunan elektrikli düzenekle ısıtma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Biriktirmeli su ısıtıcısı*, suyu kullanımdan bağımsız, yavaş yavaş ısıtan aygıt.
—ANSİKL. Isıt. havld. *Kuru* biriktirmeli ısıt-

YASAL TÜRK ÖLÇÜ BİRİMLERİ

(26 mart 1931 gün ve 1765 sayılı yasayla yürürlüğe girdi; 21 mayıs 1955 gün, 6621 sayılı yasa ve 10 şubat 1959 gün. 4/11286 sayılı kararname [ÖLÇÜLER TÜZÜĞÜ] ile değişikliğe uğradı. 1960 yılında kabul edilen Sİ [Uluslararası birim sistemi] bugün ülkemizde de kullanılmaktadır.)

Sİ'nin temel birimleri **KALIN BÜYÜK HARFLERLE** yazılmıştır.

Sİ'nin türev birimleri İNCE BÜYÜK HARFLERLE yazılmıştır.

Sİ ile uluslararası nitelik kazanmış birimler küçük harfle yazılmıştır.

31 aralık 1985'e kadar yasal olan birimler yıldızla belirtilmiştir.

ONDALIK KATLAR VE ASKATLAR

eksa	E	1 000 000 000 000 000 000 birim		desi	d	0,1	birim
peta	P	1 000 000 000 000 000	birim	santi	c	0,01	birim
tera	T	1 000 000 000 000	birim	mili	m	0,001	birim
jiga	G	1 000 000 000	birim	mikro	μ	0,000 001	birim
mega	M	1 000 000	birim	nano	n	0,000 000 001	birim
kilo	k	1 000	birim	piko	p	0,000 000 000 001	birim
hekto	h	100	birim	femto	f	0,000 000 000 000 001	birim
deka	da	10	birim	atto	a	0,000 000 000 000 000 001	birim

I-GEOMETRİK BİRİMLER

uzunluk		
METRE	m	
mil		1 852 m
alan ya da yüzölçümü		
METRE KARE	m²	
ar	a	100 m²
hektar	ha	10 000 m²
barn	b	10^{-28} m²
hacim		
METRE KÜP	m³	
litre	l (ya da L)	0,001 m³
düzlem açı		
RADYAN	rad	
devir	d	2 π rad
grad (ya da gon)	gon	π/200 rad
derece	°	π/180 rad
dakika	'	π 10 800 rad
saniye	"	π/648 000 rad
uzay açı (katı açı)		
STERADYAN	sr	

II-KÜTLE BİRİMLERİ

kütle		
KİLOGRAM (önekler gram sözcüğüne eklenir)	kg	
ton	t	1 000 kg
GRAM	g	0,001 kg
kırat		0,000 2 kg
atom kütle birimi	u	1,660 57.10^{-27} kg
doğrusal kütle		
METREDE KİLOGRAM	kg/m	
teks	teks	0,000 001 kg/m
yüzeysel kütle		
METRE KAREDE KİLOGRAM	kg/m²	
özgül kütle, derişim		
METRE KÜPTE KİLOGRAM	kg/m³	
özgül hacim		
KİLOGRAMDA METRE KÜP	m³/kg	

III-ZAMAN BİRİMLERİ

zaman		
SANİYE	sn	
dakika	dk	60 sn
saat	sa	3600 sn
gün		86 400 sn
frekans		
HERTZ	Hz	

IV- MEKANİK BİRİMLER

hız		
SANİYEDE METRE	m/sn	
knot		1852/3 600 m/sn
saatte kilometre	km/sa	1/3,6 m/sn
açısal hız		
SANİYEDE RADYAN	rad/sn	
dakikada devir	d/dk	2 π/60 rad/sn
saniyede devir	d/sn	2 π/3 600 rad/sn
ivme		
SANİYE KAREDE METRE	m/sn²	
gal	Gal	0,01 m/sn²
açısal ivme		
SANİYEDE KAREDE RADYAN	rad/sn²	
kuvvet		
NEWTON	N	
kuvvet momenti		
NEWTON-METRE	N.m	
kılcal gerilim		
METREDE NEWTON	N/m	
enerji, iş, ısı miktarı		
JOULE	J	
waatsaat	Wsa	3 600 J
elektronvolt	eV	1,602 19 10^{-19} J
güç		
WATT	W	
basınç ve gerilme		
PASCAL	Pa	
bar	bar	100 000 Pa
*milimetre cıva sütunu**		133,322 Pa
dinamik akışmazlık		
PASCAL-SANİYE	Pa.sn	
*poise**	P	01, Pa.sn
kinematik akışmazlık		
SANİYEDE METRE KARE	m²/sn	
*stokes**	St	0,000 1m²/sn

V-ELEKTRİK BİRİMLERİ

elektrik akım yeğinliği	
AMPER	A
elektromotor kuvvet, potansiyel farkı (ya da gerilim)	
VOLT	V
güç	
WATT	W
görünen güç	
VOLTAMPER *(ya da Watt)*	VA (ya da W)
tepkin güç	
VAR (ya da Watt)	var (ya da W)

mada ısı özel sobalarda depolanır; bu sobalar ya ateşe dayanıklı malzemeden ya da dökme demirden yapılmış bloklar içeren biriktirici bir kütle ile bu kütle içine yerleştirilmiş elektrik dirençlerinden oluşur. Sobanın bütünü, amyant ya da cam yününden ısıgeçirmez bir gömlekle donatılmış bir sac mobilyaya yerleştirilir. Isıtılacak hava, alttaki bir kapaktan girer ve üst bölümdeki ağızdan çıkar. Kimi sobalar, bir çevre termostatına bağlı bir motovantilatör grubuyla donatılmıştır. Öte yandan, yüklenme sırasında hem çevreyi ısıtan, hem de belli bir miktar ısı biriktiren *yarı-biriktirmeli* sobalar da vardır. Bu sobaları biriktirmeli sobalardan ayıran nitelik, biriktirici kütlelerinin küçük olması ve ısıgeçirmez gömlekle donatılmasıdır.

Yaş biriktirmeli ısıtmada, ısı gece boyunca 90°C'a kadar ısıtılan suda biriktirilir ve sıcak su gündüz radyatörlerde dolaştırılır.

BİRİM a. **1.** Aynı türden büyüklüklerin ölçülmesinde ölçü olarak alınan belirli, somut büyüklük: *Metre bir uzunluk birimidir. Hacim, ağırlık, zaman birimi. Başka devletlerin para birimleri.* **—2.** Bir kümeyi, bir çokluğu oluşturan öğelerden her biri; ünite: *Bir organizmanın ana birimi hücredir.* **—3.** Daha geniş bir bütün içinde örgütlenmiş bağımlı bölüm: *Bir fabrikanın üretim birimi. Değişik birimler arasında eşgüdümü sağlamak. Araştırma birimi.* —Ask. denizc. Bir görevi yardım almadan yapabilecek nitelikte ve güçte bir askeri birliğe, gemiye ya da gruba verilen ad.

büyüklük / birim	simge	değer
elektrik direnci		
OHM	Ω	
elektrik iletkenliği		
SİEMENS	S	
elektrik alanı yeğinliği		
METREDE VOLT	V/m	
elektrik miktarı, elektrik yükü		
COULOMB	C	
amper saat	Asa	3 600 C
elektrik sığası		
FARAD	F	
elektrik indüktansı		
HENRY	H	
manyetik indükleme akısı		
WEBER	W	
manyetik indükleme (ya da manyetik akı yoğunluğu)		
TESLA	T	
manyetik alan yeğinliği		
METREDE AMPER	A/m	
manyetomotor kuvvet		
AMPER	A	

VI-ISI BİRİMLERİ

büyüklük / birim	simge
sıcaklık	
KELVİN	K
Celsius sıcaklığı	
CELSİUS DERECESİ (ya da santigrat°)	°C
ısı miktarı bak. mekanik birimler (enerji)	
ısı akısı	
WATT	W
ısı sığası, entropi	
KELVİNDE JOULE	J/K
kütlesel ısı sığası, kütlesel entropi	
KILOGRAM-KELVİNDE JOULE	J/(kgK)
ısıl iletkenlik	
METRE-KELVİNDE WATT	W/(m.K)

VII-OPTİK BİRİMLER

büyüklük / birim	simge
ışık yeğinliği	
KANDELA	cd
enerji yeğinliği	
STERADYANDA WATT	W/sr
ışık akısı	
LÜMEN	lm
enerji akısı	
WATT	W
ışınsal aydınlık	
LÜKS	lx
enerjisel aydınlık	
METRE KAREDE WATT	W/m²
ışık ışıltısı	
METRE KAREDE KANDELA	cd/m²
optik sistemlerin yaklaştırması	
METREDE 1 (ya da diyoptri)	m^{-1} (ya daδ)

VIII-RADYOAKTİFLİK BİRİMLERİ

büyüklük / birim	simge	değer
radyonükleer etkinlik		
BECQUEREL	Bq	
curie *	Ci	$3{,}7 \cdot 10^{10}$ Bq
X ya da γ ışınlarının ışınlaması		
KİLOGRAMDA COULOMB	C/kg	
röntgen *	R	$2{,}58 \cdot 10^{-4}$ C/kg
soğurulmuş doz, kerma		
GRAY	Gy	
rad *	rd	0,01 Gy
eşdeğer doz		
SİEVERT	Sv	
rem *	rem	0,01 Sv

IX-MADDE MİKTARI

birim	simge
MOL	mol

BAŞLICA ANGLOSAKSON ÖLÇÜ BİRİMLERİ

ingilizce adı	*simgesi*	*türkçe adı*	*değeri*	*düşünceler*
uzunluk				
inch (inç)	in (ya da ʼ)	parmak	25,4 mm	
food (fut)	ft (ya da ")	ayak	0,304 8 m	12 inç eder
YARD	yd	yarda	0,914 4 m	3 ft. eder
fathom	fm	kulaç	1,828 8 m	2 yd eder
statute mile	m (ya da mile)	karamili	1,609 3 km	1 760 yd eder
nautical mile		ingiliz denizmili	1,853 2 km	6 080 yd eder
international nautical mile		uluslararası denizmili	1,852 km	
kütle-avoirdupoids (ticarette)				
ounce	oz	ons	28,349 gr	
POUND	lb	pound	453,592 gr	16 oz eder
sığa				
Us liquid pint	liq pt	amerikan pinti	0,473 l	
pint	UK pt	ingiliz pinti	0,568 l	
US GALLON	US gal	amerikan galonu	3,785 l	8 liq pt eder
IMPERIAL GALLON	UK gal	ingiliz galonu	4,546 l	8 UK pt eder
US Bushel	Us bu	amerikan buşeli	35,239 l	
Bushel	bu	ingiliz buşeli	36,369 l	8 UK gal eder
US barrel (petroleum)	US bbl	amerikan varili	158,987 l	42 US gal eder
kuvvet				
poundal	pdl	poundal	0,1382 N	
güç				
horse power	hp	horse power	745,7 W	
sıcaklık				
DEGREE FAHRENHEIT	°F	Fahrenheit derecesi °F	t Fahrenheit derecelik bir sıcaklık $\frac{5}{9}$ (t-32) Celsius derecesine eşittir. 212°F = 100°C 32°F = 0°C	
ısı, enerji, iş				
British thermal unit	Btu	ingiliz ısı birimi	1 055,06 J	

—Bilş. Bir bilgisayarın, belli bir işlem yapan bölümü. ‖ *Çıkış birimi,* bir bilgisayarda, sonuçların yazılmasını ya da kaydedilmesini sağlayan çevre birimi. ‖ *Değişim birimi,* bir bilgisayarın giriş-çıkış işlemlerini yöneten bölüm. ‖ *Denetim birimi,* bir bilgisayarın işlem birimiyle bellek giriş ya da çıkış birimleri arasında yer alan ara düzenek. ‖ *Ekran birimi,* bilgileri bir ekran üzerinde görüntüleyen düzenek. ‖ *Giriş birimi,* bir bilgisayarın, verileri okuyan çevre birimi. ‖ *İşlem birimi* ya da *aritmetik ve mantık birimi,* bir bilgisayarın, aritmetik ve mantıksal işlemleri gerçekleştiren bölümü. ‖ *Merkezi birim,* bir bilgisayarın, aritmetik, mantık ve denetim devrelerini içeren bölümü.

—Coğ. *Kent birimi,* başka yerleşmelerden kopuk her kenti ya da en az 2 000 nüfuslu her komünler bütününü belirten terim.

—Dilbil. *Dilsel birim,* belli bir çözümleme düzeyinde saptanan ve bu düzeyin belirleyici niteliğini oluşturan ayrık öğe. (Sesbirimsel düzeyde sesbirimler, biçimbirimsel düzeyde biçimbirimler, cümlesel düzeyde cümleler uygun yöntemlerle ortaya konabilir; sözlükbilimsel düzeyde, sözlükbirimler [sözcüğün yanı sıra] çözümlemenin ortaya çıkarabileceği birimlerden biridir.)

—İkt. *Etkin birim,* F. Perroux tarafından geliştirilen ve iktisadi birimlerin, sürükleme ve/ya da egemen olma, kimi zaman da çatışmalar yönünde etkiler yaratacak bir güç göstermeleri olayına ışık tutan

kavram. (Etkin birimlerin amaçları, örneğin, haber elde etme, piyasanın bir bölümünü ele geçirme vb. biçimlerini alır.)

—İstat. → BİREY. || *İstatistik birim,* incelenecek temel olgu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İşlem. *İşleme birimi,* bir tezgâhta, özel bir işlem yapan (delme, delik işleme, kılavuz çekme vb.), bağımsız, genellikle standart, mekanik, hidrolik ya da pnömatik kumandalı bölüm.

—Mat. çözlm. *Bir rakama birim eklemek,* atılan birden küçük basamaklı birimleri göz önüne almak için bu rakama bir birim katmak.

—Ölçbil. Aynı cinsten büyüklükleri karşılaştırmada kullanılan temel büyüklük. (Karşılaştırmadan çıkan sayılar bu büyüklüklerin ölçüsüdür.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Birim sistemi,* birçok büyüklüğü birbirine bağlayan fizik formüllerini yalınlaştırmak için seçilmiş birimler kümesi. || *Temel birim,* bir sistemin tüm birimlerinin türetilmesini sağlayan az sayıda birim (3 ile 7 arası).

—Pedol. *Sınıflandırma birimi,* belli bir kesit türü ve nitelik kümesiyle tanımlanmış toprak kategorisi.

—Petr. san. *Arıtma birimi,* petrolü belli bir arıtma yöntemiyle işleyen ya da dönüştüren sanayi kuruluşu. (Damıtma, kraking, reforming, kükürt giderme, parafin giderme vb. gibi işlemleri yapan her bölüm bağımsız küçük bir fabrikadır; uzman operatörler birçok otomatik denetim aygıtı kullanarak bu birimlerin sürekli çalışmasını sağlar.)

—Polim. *Bileşim birimi,* MONOMER* MOTİFİ'nin eşanlamlısı. (Uygulamada monomer motifinden çok daha az kullanılır, ancak resmi ad dizininde "bileşim birimi" terimine yer verilir.)

—Soğut. san. *Soğuk birim,* bir mandırada, bir mezbahada vb.'de yer alan soğuk odaların tümü.

—Şehirc. *Komşuluk birimi,* kent yaşamında, kentten küçük, mahalleden büyük olan yerleşme birimi. —Ortak donatımları bulunan, yapılanmış ve düzenlenmiş mahalleler topluluğu.

—Tarım. *Gübre birimi,* herhangi bir gübrenin içinde bulunan verim artırıcı öğenin miktarını ve bitkilerin bu öğeye gereksinimini belirtmek için kullanılan birim. (Her birim bir kilogram öğeyle eşdeğerlidir; örneğin 1 kg azot [N] = 1 azot gübresi birimi; 1 kg fosforik asit [P_2O_5] = 1 [P_2O_5] gübresi birimi; 1 kg potas [K_2O] = 1 [K_2O] gübresi birimi.)

—Tekst. *Sarılı birim,* cam elyafı rovinglerinden ve ipliklerden hazırlanmış, işlemeye, depolamaya, taşımaya ve kullanıma uygun çile birimi. (Bobinler, fitil makaraları, patronlar, mekik masuraları, çözgü leventleri gibi destekli ya da yumaklar gibi desteksiz olabilir.)

—Telekom. *Birim aralık,* sayısal bir işarette en büyük zaman aralığı. (Bunun süresi belirli bir halden diğer bir hale geçiş anlarını ayıran aralıkların bir alt katıdır.)

—Topruhbil. *Çözümleme birimi,* içerik çözümlemesinde, bölünmez ve nesnel olarak nitelenebileceği varsayılan birim; kategoriler içinde tanımlanması, sayılması ve sıralanması gereken yalın öğe. || *Anlam birimi,* kendinde özsel olarak kendi bağlamı içinde kazandığı anlama kökçe benzer bir anlamı kendiliğinden içeren ve anlam bakımından aynı işleve sahip birçok bölüme bölünemeyen mesaj bölümü.

—Uluslarar. ikt. *Hesap birimi,* borç ya da alacakların tam değerini, bunları ulusal paralardaki dalgalanmalardan (elden geldiğince) soyutlayarak saptamaya yarayan değer ölçüsü. (Özel* çekme hakları, Avrupa hesap birimi [1973'te altına oranla tanımlanmış ve 1979'da bir paralar sepetine oranla hesaplanan ECU*'ye dönüşmüştür] birer hesap birimidirler.) || *Tarımsal hesap birimi,* Avrupa topluluklarına üye ülkeler arasındaki tarımsal mübadelelerde kullanılan birim. (Eşanl. YEŞİL DOLAR.)

—Yerbil. Çeşitli katmanbilimsel kategorilerin alt bölümlerinden (zaman, dönem, devir, yaş) her biri.

◆ sıf. Ceb. *Birim boy,* kendini eleman olarak içeren bir kümenin boyu. || *Birim eleman,* çarpma ile gösterilen bir iç işlem varolduğunda etkisiz elemana verilen ad. (Genellikle 1 ile gösterilir.) || *Birim grup,* birim özyapı uygulamalarının grubu. || *Birim matris,* katsayıları karmaşık sayıların $\mathbb{C}$ cisminden alınan, evirtilebilen ve eki evriğine ($M^* = M^{-1}$) eşit olan M kare matrisi. (Dikdüzgülü bir tabana göre bir birim özyapı uygulamasına eşlik eden matris birimdir.) || *Birim özyapı uygulaması,* bir E vektör uzayının, karmaşık sayıların $\mathbb{C}$ cismi üzerindeki özyapı uygulaması; şöyle ki, Q, E üzerinde tanımlı bir Hermite biçimi olduğuna göre, E nin her x elemanı için $Q(f(x)) = Q(x)$ tir. [E nin birim özyapı uygulamalarının kümesi, E nin özyapı uygulamaları grubunun, Q nün birim grubu denen ve U(Q) ile gösterilen bir altgrubudur; bu birim grup, Q Hermite biçiminin kütupsal biçiminin özyapı uygulamalarının grubuna eşittir. Q yoz değilse, E nin bir f içyapı uygulaması ancak ve ancak evirtilirse ve evriğine eşit bir ek kabul ederse birimdir.] || *Birim vektör,* skaler karesi 1 e eşit olan vektör. (O halde, bu vektörün Eukleides düzgüsü 1 e eşittir.) || *Bir birim halkanın birimi,* halkanın evirtilir elemanı. || *n inci basamaktan birim matris,* $i = j$ ise $\alpha_{ii} = 1$, $i \neq j$ ise $\alpha_{ij} = 0$ olan n inci basamaktan (α_{ij}) kare matrisi. (Genellikle I_n ile gösterilir; bu matris, n inci basamaktan kare matrislerin kümesi üzerinde tanımlanmış çarpmanın etkisiz elemanıdır.)

—Fiz. *Birim alan etkisi,* bir S kaynağının ΔS yüzey öğesince, dış yüzeyinden S ye tanjant düzlemin 2π lik uzay açısı içinde yayımlanan $\Delta\Phi$ enerji akısı (enerjisel birim alan etkisi) ya da ışık (ışınımsal birim alan etkisi) akısının, ΔS yüzey öğesine oranı. (SI birim sisteminde, M_e enerjisel birim alan etkisi W/m² ile ve M_1 ışınımsal birim alan etkisi de lm/m² ile belirtilir.)

—ANSİKL. İstat. *İstatistik birimler.* Bunların toplanabilmeleri için benzer olmaları gerekir; ama bu, özdeş olmaları anlamına gelmez. Çoğu durumlarda birim yalındır: bireyler, nesneler ya da bu nesnelerin bir miktarı ya da değeri sözkonusudur. Bazı birimler bireysel olarak değerlendirilince, ya da tam tersine nicel olarak ya da farklı ölçütlerle değerlendirilince, sorun karmaşıklaşır. *Karmaşık istatistik birim,* birçok faktör ya da özelliğin bileşiminden oluşur ya da onları az çok tümüyle içerir. Örneğin, işgücü istihdamına ilişkin bir faaliyet indeksi, hem çalışanların sayısını hem de çalışma süresini hesaba katar. Verimlilik hesapları insan-saat olarak yapılır. *Yapay istatistik birimler,* gözlenebilen olayları denkleştirirler; örneğin, bazı tüketim araştırmalarında, çocuklar 0,5 birim sayılarak, tüm kütle erişkin birimlere çevrilir.

—Ölçbil. Bütün toplumlarda, çok eski dönemlerden bu yana ölçü birimleri vardı. Sürüler, köleler ya da günler sayılabiliyordu; ama sıvı yağın, unun miktarını, işlenmiş toprağın alanını ya da av yerinin köye uzaklığını belirtmek için, ölçü birimleri gerekiyordu. Hatta ölçü kavramı, eskiden değiş tokuş değeri kavramına sıkı sıkıya bağlıydı. Birimler, yere, zamana ve ölçülecek nesnenin cinsine göre değişiyordu.

İktidarı elinde tutanlar, otoritenin simgesi ve sosyal düzenin bir öğesi olan ölçü birimlerine daima önem vermişlerdir. Batı'da Roma İmparatorluğu, günümüzde bile bilinen kimi birimleri yaygınlaştırdı. Charlemagne, Charles le Chauve, Güzel Philippe, François I ve Henri III ise egemenlikleri altındaki toprakların bütününde aynı birimlerin yürürlüğe girmesi için çalıştılar; ancak yörecilik bu girişimlere ağır bastı. XIX. yy. başında birimler tarihsel ve ekonomik etkenlerin iç içe girdiği bir mozaik haline gelmişti.

1795'te Fransa'da yürürlüğe giren ve onlu metrik sistem adı verilen birimler, yalınlığı ve tutarlığı nedeniyle bütün Avrupa'ya yayıldı. Ama alışkanlıkları yenmek gerekiyordu. 1840'ta Fransa'da çıkarılan bir yasayla yeni birimlerin kullanımı zorunlu kılındıysa da, eski birimler tümüyle kaldırılamadı: libre, kırat ya da silah ve av kurşunlarında kullanılan kalibre eski birimlerin kalıntılarıydı.

Uluslararası mal değişimi, birçok ülkeyi bütün dünyada kullanılacak bir birim sistemini kabule zorladı. 1875'te 18 ülke Metre konvansiyonu'nu imzalayarak bu birim sistemini benimsedi. Ne var ki ticari işlemlerde dürüstlüğü güvence altına almak için her ülkenin kullanılacak birimleri ulusal yasalarıyla belirlemesi gerekir. Yasa metrik sistemin yanında eski birimlerinde kullanımına izin veriyorsa, törelerin zorlaması karşısında ölü bir belge durumuna gelir. Anglosakson ülkelerinde ortaya çıkan olgu işte budur: Metre konvansiyonu'na katılmaları ve metrik birimlerin kullanımını yasallaştırmaları uzun bir geçmişe dayanır; dolayısıyla bu ülkeler günümüzde öteki birimleri metrik birimlerle tanımlar; ama bir dizi eski birimin kullanımını sürdürürler ve iktisadi güçleri, denizcilik ve petrol sanayisi gibi bazı alanlarda bu birimlerin öteki ülkelerde de yaygınlaşmasına yol açmaktadır.

Metre konvansiyonu çerçevesinde Ölçüler ve ağırlıklar genel konferansı, uluslararası alandaki çözümleri tartışıp kabul eder. Nitekim birinci Ölçüler ve ağırlıklar genel konferansı 1889'da metre ile kilogramın yeni ölçeklerini kabul etmiş ve metrik sistemin uluslararası temelini oluşturması için bu ölçeklerin Uluslararası ölçüler ve ağırlıklar bürosu'nda saklanmasını kararlaştırmıştı. Daha sonra bu sistem yaygınlaştı ve gelişti. 11. Ölçüler ve ağırlıklar genel konferansı, 1960'ta bu sisteme "uluslararası birim sistemi" adını verdi ve bu sistem bütün dillere SI kısaltmasıyla girdi. Günümüzde SI'de yedi temel birim vardır: metre, kilogram, saniye, amper, kelvin, kandela ve mol; bu birimlerden basit bağıntılarla türevler oluşturulur. Yine Ölçüler ve ağırlıklar genel konferansı, bu birimlerin ad ve simgelerini, ayrıca ondalık üstkatları ile askatlarının adlarını oluşturan önekleri belirler.

Her alanda gittikçe daha duyarlı ölçüler gerektiren bilimsel ve teknik gelişmelerin gerisinde kalmamak için, Ölçüler ve ağırlıklar genel konferansı zaman zaman olduğunca doğal, kalıcı ve değişmez ölçeklere dayanarak, SI birimlerine daha kesin tanımlar getirmek zorunda kalmaktadır. Konferans, sürekliliği sağlamak için, birimlerin değişmezliğini koruyacak biçimde yeni tanımlar yapar. Dolayısıyla yürürlükteki ölçüler bu değişikliklerinden etkilenmez. Nitekim 1983'te metrenin tanımı, günlük yaşamı etkilemeden değiştirildi. Dolayısıyla Ölçüler ve ağırlıklar genel konferansı'nın çözümlerini benimsemek için genellikle ulusal yasalarda değişiklik yapmaya gerek kalmaz.

Adlar, önekler ve simgeler. SI'de, metrik sistemde olduğu gibi, uygun önekler getirilerek birimin ondalık askatları ve üstkatları oluşturulur; türev birimin simgesi ana birimin simgesine, önekin simgesi eklenerek elde edilir.

Bir birimin üstkatlarının (ya da askatlarının) simgesine bir üs konursa, üs bütünü bağlar: 1 km² = *bir kilometrekare* = *kenarı bir kilometre olan karenin alanı* = *bir milyon metrekare.*

Tarihsel nedenlerle SI'nin ağırlık birimi, *kilogram* yunanca *kilo* ve *gramma* sözcüklerinden oluşturulmuştur. Dolayısıyla simgesi g olan gram SI biriminin binde biridir. Kilogramın üstkat ve askatları *gram* sözcüğüne önekler, simgeleri de g simgesine eklenerek elde edilir: *kilogramın milyonda biri* = *gramın binde biri* = *bir miligram* = 1 mg.

BİRİM, Gana'nın G. kesiminde ırmak. Vadisinde elmas madenleri.

BİRİM-YOKUŞ a. Mat. ve Siber. $a = 1$ olan yokuş.

BİRİNCASF ya da **BİRİNCASIF** a. (fars. *birincāsf*). Bot. *Esk.* Bileşikgillerden hekimlikte kullanılan miskotu bitkisi.

BİRİNCİ sıf. **1.** Numaralanmış bir dizinin başlangıcında yer alan öğeyi sınıflandırır; ilk: *Birinci katta oturmak. Birinci sırada yer almak. A abecenin birinci harfidir. Üstten birinci çekmeceyi aç.* **—2.** Aşamalı bir düzende en yüksek düzeyi belirtir: *Birinci sınıf otel. Birinci kalite et. Birinci mevki.* **—3.** Meslekle ilgili kimi sıralamalarda en üst dereceyi belirtir: *Birinci keman. Birinci kaptan.*

—Bot. *Birinci zar,* tohumlu bitkilerde yumurtacığın dışını saran ilk zar.

—Folk. *Birinci reis,* mahalledeki yangın tulumbasından sorumlu olan ve tulumbacıları yöneten kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İstat. *Birinci tür yanılgı,* hipotez testlerinde H_0 varsayımı doğru ise bu varsayımı raddetmekle yapılacak hata (*x* türü yanılgı).

—Kâğ. san. *Birinci hamur kâğıt* → KÂĞIT.

—Koregr. Beş ana pozisyonun birincisi.

—Kur. tar. *Birinci kethüda,* Saray ahırları amiri imrahorun yardımcısı; "büyük kethüda" diye de anılırdı.

◆ a. **1.** Bir sıralamanın ilk, en üst, en iyi derecesinde yer alan kimse ya da şey: *Sınıf birincisi. Birinciye altın madalya verdiler.* **—2.** İyelik ekiyle adıl gibi kullanılır: *Senden iki şey isteyeceğim, birincisi çok çalışman, ikincisi dikkatli olman.*

—ANSİKL. Folk. Birinci reis, mahallenin malı olan yangın tulumbasından ve baş ta hortum olmak üzere her türlü gereçten sorumluydu. Bunları bir belge karşılığında mahallenin ihtiyar heyetinden teslim alır, herhangi bir nedenle sandıktan ayrılmak zorunda kalırsa, bu belgeye göre aldıklarının tümünü geri verirdi. Birinci reisliğin belirtisi, sığır derisinden kesilmiş ve örülmüş bir kamçıydı. Bu kamçı daima, sapı ve ucu avuç içinde birleştirilerek tutulurdu. Birinci reis, yangına üniformalı olarak ve at üstünde gider, takımların sağında ilerlerdi. Tulumbacılar arasında bir anlaşmazlık çıkar ya da mahalleliden bir şikâyet gelirse, fenerci aracılığıyla birinci reisten toplantı istenirdi. Toplantı, herkes koğuşa geldikten sonra yapılır ve anlaşmazlık mutlaka bir çözüme bağlanırdı.

BİRİNCİ a. Tüt. Tekel idaresince yapılan 68 mm boyunda, 8 mm çapında, yuvarlak kesitli, tok ya da sert içimli sigara çeşidi.

Birinci Dünya savaşı → DÜNYA SAVAŞI.

Birinci grup → MÜDAFAAİ HUKUK GRUBU.

Birinci meclis → TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ*

Birinci meşrutiyet → MEŞRUTİYET.

Birinci ulusal mimarlık dönemi, türk mimarlığının yaklş. 1910-1930 yılları arasına tarihlendirilen dönemi. İkinci meşrutiyet (1908) sonrasında siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda beliren ulusalcılık anlayışının mimarlığa yansıması niteliğindedir. 1910 dolaylarında ilk ürünlerini veren bu akımın etkileri, Cumhuriyet'in ilanından sonra da sürmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, sınırlı sayıdaki mimarların hemen tümü bu akıma bağlı kalmış, yönetimler de bu üslubu destekleyerek yaygın uygulama alanı yaratmışlardır. Bu dönemde XVIII. ve XIX. yy.'lar boyunca mimariye egemen olan batı etkilerine karşı çıkılarak, geleneksel türk mimarlığına yönelinmiş, selçuklu ve osmanlı mimarlığına özgü yapı öğeleri, süslemeleri, biçimleri kullanılmıştır. Böylece batı etkisindeki seçmeciliğin yerini, türk mimarlığının geçmişine yönelen yeni bir seçmeci anlayış almıştır. Bu akımın öncülüğünü yapan mimarlar, daha çok osmanlı mimarlığının klasik dönemi olarak nitelendirilen XV. ve XVI. yy. yapılarından esinlenmişlerdir. Yapıların işlevleri farklı olsa da, cephe mimarisi önem kazanmış; bakışık düzenlemeler yeğlenmiş; girişler ve köşeler belirginleştirilmiş; kubbe, kemer ve çıkma gibi yapı öğelerine yer verilmiştir. Cephelerde mukarnaslı ya da baklavalı başlıklı mermer sütunların ve çini panoların kullanılması da klasik osmanlı mimarlığıyla ilişkiyi vurgulamaktadır. Geniş saçaklar da bu dönem yapılarında yaygın olarak kullanılan öğelerdendir. Dönemin önde gelen iki mimarı Kemalettin* ve Vedat* Bey'dir (Tek). Kimi zaman birlikte çalışan bu iki mimar bir yandan gerçekleştirdikleri yapıtlarıyla, öte yandan eğitim etkinlikleriyle döneme damgalarını vurmuşlardır. Muzaffer* Bey, Arif Hikmet Koyunoğlu* ve Guilio Mongeri* de dönemin anılması gereken mimarlarıdır. Bu akımın önemli yapıları arasında Kemalettin Bey'in Ankara *Vakıf apartmanı,* Ankara *Gazi ilk muallim mektebi,* İstanbul *Tayyare apartmanları,* Kemalettin Bey ve Vedat Bey'in ortak ürünü olan *Ankara palas,* Vedat Bey'in İstanbul Sirkeci *Büyük postane,* Ankara *İkinci meclis binası,* Muzaffer Bey'in Konya *Kız öğretmen lisesi* ve *Gazi lisesi,* Guilio Mongeri'nin İstanbul *İtalyan sefareti,* Ankara *Ziraat bankası genel müdürlüğü* ve *Türkiye İş bankası* binaları, Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Ankara *Türk ocağı* ve *Etnoğrafya müzesi* sayılabilir.

Birinci Viyana kuşatması → VİYANA KUŞATMASI.

Birinci yer, Topkapı sarayı'nda, Babıhumayun denilen birinci kapıyla Babüsselam (Orta kapı) arasındaki alan. Birinci avlu da denilen alanın sağ yanında, Maliye nezareti binasının arsası, arsadan sonra, şimdi bulunmayan, Çizme kapısı vardı. Bu kapıdan Cebehane meydanı'na giden yola girilirdi. Çizme kapısı'ndan sonra limonluk, saray hastahanesi, has fırın ve fodla fırını bulunurdu. Orta kapı'ya yakın yerde Cellat* çeşmesi (siyaset çeşmesi) vardı. Orta kapı'nın önünde, üstünde kesik başların sergilendiği Seng*-i ibret (ibret taşı) bulunurdu. Alanın sol yanında, 1716'da buraya taşınan Darphane, sonra Darphane kapısı ve Ayairini kilisesi, kiliseyle sur arasında Sim sakalar ocağı ve Hasırcılar koğuşu, Orta kapı'ya doğru Deavi kasrı, Başbakikulu dairesi, Şehremini dairesi, Birinci imrahor dairesi yer alırdı. Orta kapı sırasında, sol yanda Meyyit (ölü) kapısı diye anılan kapı vardı.

BİRİNCİ ZAMAN a. Yerbil. Cambria öncesi ile İkinci Zaman arasında yer alan ve yaklaşık 340 milyon yıl süren yerbilimsel zaman; altı devirden oluşur (Cambria, Ordovices, Silures, Devon, Karbon ve Perm). [Eşanl. PALEOZOYİK.]

Birinci Zaman sonunda yerküre

—ANSİKL. Birinci Zaman yaşamın ilk belirtilerinin ortaya çıktığı temel zamandır; karada ya da suda yaşayan çok sayıdaki çeşitli organizma, karalara bu zamanda yayılmıştır. Bu organizmalardan bir kısmı (graptolitler, trilobitler, fusilinidaeler, tetracorallialar) Birinci Zaman sonunda ya da daha önce yok olmuş, bir kısmı da (çenesizler, sürüngenler, balıklar, açıktohumlular, fanerogamlar) yaşamlarını sürdürmüştür. Kaledonya ve Hercynia dağoluşum çevrimleri kara alanlarını büyük ölçüde genişletmiş ve bu alanlar daha sonra buzullaşmayla karşılaşmıştır. (→ KATMANBİLİM.)

BİRİNCİL sıf. Bir düzende, bir dizide sıra ve önem bakımından birinci gelen, ilk yeri alan şey için kullanılır; ilk, en temel.

—Bors. *Birincil piyasa,* mali piyasanın hisse senedi ihraçlarıyla ilgili bölümü. (Karşt. anl. İKİNCİL PİYASA.)

—Bot. *Birincil çiçek sapı,* bileşik bir çiçek sapında sapların en büyüğü. || *Birincil yaprak sapı,* "ikincil" denen birçok yaprak sapına desteklik eden ortak sap.

—Dilbil. Geleneksel dilbilgisinde, daha yalın bir biçime indirgenemeyen biçim için kullanılır. (Türevlere ve bileşik biçimde oluşan *ikincil* yapımlara karşıt olarak.)

—Dy. *Birincil süspansiyon,* çok katlı süspansiyonu olan vagonlarda ray ya da zemine en yakın kat.

—Elektrotekn. *Birincil devre,* BİRİNCİL SARGI*'nın eşanlamlısı.

—Fişekç. *Birincil patlayıcı,* ateşlenir ateşlenmez patlayan madde.

—İkt. *Birincil kesim,* ilksel madde üretimiyle ilgili iktisadi etkinliklerin (madencilik, sanayi ve tarım) tümü.

—Metalürj. *Birincil karbür,* bir alaşımın katılaşması sırasında oluşan karbür (örneğin ötektiüstü dökmedemirlerde önötektik, çeliklerde ve beyaz dökmedemirlerde ise ötektik karbür.) || *Birincil yapı,* dökülmüş, haddelenmiş ya da dövülmüş alaşımda görülen ve kimyasal ayrıklığı belirten katılaşma yapısı.

—Nük. müh. *Birincil pompa,* basınçlı normal su ile çalışan (PWR) bir nükleer reaktörün kalbinde, soğutma akışkanının dolaşımını sağlayan pompa.

—Opt. ve Gökbil. *Birincil ayna,* bir teleskopun, gözlemlenen kaynak çıkışlı ışığı toplayan ana aynası. (Aynanın görüntü odağına, *birincil odak* adı verilir.)

—Org. kim. Genel formülü $R—CH_2—OH$ olan bir alkol için kullanılır. (İşlevsel OH grubu, iki hidrojen atomu taşıyan doymuş bir karbon atomuna bağlıdır.) —İki hidrojen atomu taşıyan doymuş bir karbon atomuna denir. —Formülü $R—NH_2$ olan bir amin ya da $R—CO—NH_2$ formüllü bir amit için kullanılır. (Bu bileşiklerde azot atomuna iki hidrojen atomu bağlıdır.)

—Res. *Birincil renkler,* mavi, kırmızı, sarı. Bu renklerin yardımıyla öteki renkler elde edilir. (İki iki karıştırılarak, bileşimlerinde olmayan birincil rengin tamamlayıcısı olan *ikili* (ya da ikincil) renkleri verirler: örneğin, kırmızıyla mavinin karışımı olan mor, sarının tamamlayıcısıdır.) [Eşanl. TEMEL RENKLER.]

—Ruhbil. Dış olayların, pek derin olmamakla birlikte, üzerinde hemen yankı uyandırdığı, kendisine yapılanlardan çok etkilenen, ama hiçbirinden kalıcı bir izlenim edinmeyen kimseye denir. (Le Senne'in yeniden ele aldığı Heymans ve Wiersma karakterolojisinde, birincillik, ikincilliğe karşıttır.) || *Birincil alan etkisi,* ETKİ ALANI'nın eşanlamlısı. || *Birincil güdülenim,* edinilmiş olmayan güdülenim.

BİRİNCİLİK a. Bir sıralamanın en iyi, en yüksek derecesi: *Birinciliği kaçırmak. Konservatuvarı birincilikle bitirdi. Birincilik ödülü.*

◆ **birincilikler** çoğl. a. Şampiyonluk için yapılan yarışmalar: *Güreş, futbol, basketbol birincilikleri.*

BIRINGUCCIO (Vannoccio), italyan kimyacı ve metalürjist (Siena 1480-Roma 1539). Siena'da mimarlık çalışmalarını sürdürürken 1538'de papa Paulus III'ün hizmetine girdi. Top dökümü ve barut yapımıyla ilgilendi. Bu konuda ilk yapıt olan *De la pirotechnia*'yı (1540) yazdı.

Biris mezarlığı. Arkeol. Urfa'nın Bozova ilçesinde, ilçe merkezinin yaklş. 3 km G.'inde tarihöncesi dönemden höyük. Adını yamaçlarındaki yakınçağ mezarlığından alır. Höyükte, İstanbul Üniversitesi ile Chicago Üniversitesi'nin birlikte ger-

çekleştirdikleri G.-D. Anadolu tarihöncesi karma projesi çerçevesinde Prof. Bruce Howe tarafından araştırma ve kazı yapıldı (1964). Bu çalışmalarda, Yontmataş dönemi sonlarıyla Yenitaş dönemi başlarına tarihlendirilen, çakmaktaşından çekirdekler, yongalar, dilgiler, kalemler vb. minik gereçler ortaya çıkarıldı.

BİRİYOTLU sıf. Kim. Yalnızca bir iyot atomu içeren bileşikler için kullanılır.

BİRKA, Björkö adasında (Stockholm yakınında) eski bir viking ticaret kenti. En parlak devrini IX. ve X. yy.'da yaşayan Birka, etkinlik alanını Ortadoğu'dan İrlanda'ya kadar yayarak, İsveç'in en büyük ticaret kenti durumuna geldi. Ansgarius misyonunun merkeziydi. Rimbert efsanesinde *(Vita Ansgarii)* kentin günlük yaşamı betimlenir. Birka'da birçok kazı yapıldı.

BİRKAÇ belgsz. sıf. Sayı bakımından azlık belirtir; az sayıda: *Hepsini bitiremedim; birkaç tane kaldı. Birkaç gün gelme. Birkaç kişi geldi. Birkaç arkadaşını getirebilirsin.*

◆ **birkaçı** belgsz adı. Bir topluluk içinde az sayıda kişi ya da şey: *Ancak içimizden birkaçımız gidebilecek. Soruların birkaçını cevaplandıramadım. Birkaçı satılabildi.*

Birkaç perişan söz, Abdülhak Hamit Tarhan'ın *Makber* adlı şiir kitabının önsözü (1885); "Makber mukaddimesi" diye de tanınır. Bu önsözde yapıtın işlediği varlık-yokluk, gökyüzü-yeryüzü, mezar-mezar ötesi, başkaldırma-boyun eğme, bağırma-susma, acı-sevinç gibi karşıtlıklar, kavramlar ve sorunlar üzerinde zengin çeşitlemeler yapılır. Cümle kuruluşları bakımından divan edebiyatı nesrinden çok başka bir yapıda olmakla birlikte, o edebiyatın bazı ürünlerinde görülen süslü anlatım, burada, daha batılı bir hava içinde sürdürülmüştür. Özellikle "tezat" sanatına çokça yer verilmiştir ("Kederimin artması için sevinmek isterim" vb.).

Hamit, önsözün bir yerinde kendi sanat anlayışını açıklar. Bu, divan şiirinin klişeleşmiş, soyut, kitabi tutumuna karşılık, yeni şiirin gözleme ve doğaya yöneldiğini belirtmesi bakımından önemlidir.

BİRKBECK (George), ingiliz hekim ve insansever (Settle, Yorkshire, 1776-Londra 1841). Önce Glasgow'da, sonra başkanı olduğu (1824) *London Mechanic's Institution*'da işçiler için teknik öğretimi teşvik etti.

BİRKEBEİNER çoğl. a. (*kayınağacından dizlik* anlamına gelen norveççe sözcük). Norveç'te, XII. ve XIII. yy.'larda, hükümdarlara karşı, tahtta hak iddia edenleri destekleyen ve iç savaşa yol açan bir siyasal topluluğa verilen ad. (Karşı topluluk da BAGLER adını taşıyordu.)

Birkilin mağaraları
Lice, Diyarbakır

BİRKELAND (Christian), norveçli fizikçi ve kimyacı (Christiana, bugün Oslo, 1867 - Tokyo 1917). Paris'te H. Poincaré ve Bonn'da H. Hertzs'in öğrencisiydi. 1898'de Christiana Üniversitesi'ne fizik profesörü olarak atandı. En önemli fizik çalışmaları, kuramını geliştirdiği yer manyetizması ve kutup ışınımıyla ilgilidir. Güneş manyetizmasına dayanan bir kozmoloji kuramı ortaya attı. Eyde ile birlikte atmosfer azotunu elektrik arkında yükseltgemeye dayanan bir yöntem geliştirdi.

BİRKEN a. *Yörs.* Tarım. Ambar.

BİRKEN (Sigmund VON), **Betulius** da denir, alman şair (Wildstein, bugün Skalná, Cheb yakınında, 1626 - Nürnberg 1681). Westfalen barışı üzerine yazdığı şiirle (1655) tanındı. Barok tarzda pastoral şiirleri vardı.

BİRKENAU, lehçe **Brzezinka,** Polonya'da yer, Auschwitz*'in 3 km G.-B.'sında. Almanlar burada büyük bir toplama kampı kurmuştu.

BİRKENFELD, Federal Almanya'da (Rheinland - Pfalz) kent,Hunsrück kütlesinde; 6 300 nüf. Oldenburg'a bağlı olan ve toprakları 1946'da Rheinland - Pfalz eyaleti sınırlarına katılan eski Birkenfeld prensliğinin merkezi. Gözlemevi.

BİRKENHEAD, İngiltere'de liman kenti, Mersey ırmağı halicinin kıyısında, Liverpool'un karşısında; 280 000 nüf. (1991). Un fabrikası. Tersaneler. Liman, bir karayolu tüneli ve bir demiryolu tüneliyle Liverpool'a bağlıdır.

BİRKENHEAD (Frederick SMİTH, 1. —*kontu*), ingiliz siyaset adamı (Birkenhead 1872 - Londra 1930). Avukattı. 1906'da Muhafazakâr parti'den parlamentoya girdi. 1914 İrlanda buhranında, bağımsızlık yandaşlarına karşı silahlı bir direniş hareketinin örgütlenmesinde Carson'un başlıca yardımcısıydı. Lloyd George hükümetinde adalet bakanlığı yaptı (1918) ve muhafazakârlarla liberallerin birleşmesini savundu. 1921'de İrlanda'nın bağımsızlığını kabul etti. 1924'te, Baldwin'in ikinci kabinesinde Hindistan' dan sorumlu bakanlığa atandı, 1928'de istifa etti.

BİRKERØD, Danimarka'da kent, Sjaelland adasında,Kopenhag'ın K.-K.-B. sında; 21 900 nüf.

BİRKET KARUN ("Kore bataklığı"), Fayum çanağında tuzlu göl, Orta Mısır' da; deniz düzeyi altındadır (yüksl. −45 m). Esk. *Moeris.*

■ **Birkilin mağaraları,** Diyarbakır'ın Lice ilçesinde mağaralar. Birkilin çayı yatağının Dördüncü Zaman'da meydana gelen göçme ile kapanması sonucu, çayın Üçüncü Zaman'a ait kalkerli topraklar içinde yeni bir yatak açmak üzere sürdürdüğü aşındırma sırasında oluşmuşlardır. Yaklş. 750 m uzunluğundaki büyük mağaranın üst kesimlerinde, sağ yamaçta iki mağara daha vardır. Bunlardan birinin girişinde Asur kralları Tiglatpileser I (İ.Ö. XII. yy.) ile Salmanasar III'e (İ.Ö. IX. yy.) ait kabartmalar ve yazıtlar bulunmaktadır. İlk kez XIX. yy. sonlarında rus bilgin Çiyaçef tarafından görülen bu mağaralar turizm açısından önem taşımaktadır.

BİRKİNSHAW (John Cass), ingiliz mühendis (Bedlington, Northumberland, 1811 - öl. 1867), demiryollarında kullanılan dövme rayı buldu.

BİRKLORLU sıf.·Kim. Yalnızca bir klor atomu içeren bileşikler için kullanılır.

BİRKOFF (George David), amerikalı matematikçi (Overisel, Michigan, 1884 - Cambridge, Massachusetts, 1944). Harvard'da profesörlük yaptı (1912'den sonra) ve çağdaşları üzerinde büyük etki bıraktı. Çalışmaları diferansiyel denklemlerle ilgilidir. Dinamik sistemlerin genel kuramını geliştirdi, "kararlılık" ve "kararsızlık" sözcüklerinin anlamlarını kesinleştirdi. Poincaré'nin son geometri teoremini tanıttladı (Poincaré bu teoremi üç cisim probleminin periyodik çözümlemeleri araştırması çerçevesinde ortaya atmıştı). Kuramsal fizik çalışmalarındaysa görecilik ilkesi ve maddenin elektronik oluşumunu konu aldı.

BİRKREMİT a. (fr. *birkrémite*). Petrogr. Hiperstenli lökokrat siyenit.

BİRLAD, Romanya'da kent, Boğdan'da Yaş'ın G.'inde, Siret ırmağına sol kıyısından kavuşan *Bîrlad ırmağı* (289 km) kıyısında; 55 900 nüf. Makine yapımı. Besin ve dokuma sanayileri.

BİRLEMEK g. f. *Esk.* Tanrı'nın tekliğini tanımak: *"Ya Musa bana kulluk eyle ve beni birle ve bana şirk getirme"* (Miftühü'l -Cenne, XV. yy.).

BİRLENME a. Sesbilg. Bitişik iki ünlünün, birinci ünlünün yarı ünlüye dönüşmesiyle tek bir hecede kaynaşması.(örn. *ne ise* birlenme olgusu sonucunda *neyse*'ye dönüşmüştür.)[Karşt. İKİLEŞME.]

BİRLER a. Arit. Diğer sayıların oluşumunun ve sayılamanın temeli olan soyut nicelik: *Sayı, birler topluluğu olarak tanımlanabilir.*

BİRLEŞEK a. Anat. İki parçanın birleştiği yer ya da iki parça arasında köprü olan dokusal alan: *Dudak birleşekleri. Kalp kapakçığı birleşekleri.*

—Nöroanat. Beyin yarımkürelerini birbirine birleştiren akmadde demeti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Nöroanat. Birleşekler embriyondaki birleşek plağından türer. Birleşek çeşitleri: 1. *ön beyaz birleşek,* beyin üçgeninin ön ayakları arasında bulunur; 2. *büyük birleşek* ya da *nasırlı cisim,* beyin yarımkürelerini birleştirir; 3. *beyin üçgeni* ya da *forniks,* papez devresi içinde yer alır ve bellekte rol oynar. *Talamuslar arası birleşek,* bozmaddeden oluşur ve iki talamusu birleştirir.

BİRLEŞEKALTI sıf. Nörol. *Birleşekaltı organ,* art birleşek altında yer alarak ortabeyin kanalındaki kirpikli hücrelerden oluşan ve susuzluk duygusu ile hidrominerai dengesinde rol oynayan küçük alan.

BİRLEŞİK sıf. Birleşmiş, aralarında birlik kurulmuş, bir araya gelmiş olan: *Birleşik kaplar. Birleşik devletler.*(Esk. eşanl. MÜTTEHİT.)

—Anat. *Birleşik kiriş,* karın küçük eğik kası ile karın enine kasının liflerinden gelen ve kasık kanalının oluşumunda önemli yer tutan kirişten şerit.

—Fiz. *Birleşik kuramlar,* elektromanyetik etkileşimle zayıf etkileşimin birleşmesinden doğan kuramlar. —Genel görelilik kuramını genişletme girişimlerinden kaynaklanan ve elektromanyetik olaylar ile genel çekimi geometrik uzay-zamanın kuramı içinde ele almayı amaçlayan kuramlar. (Genel görelilikte genel çekimi açıklamak için gereken uzaydan çok daha karmaşık böyle bir uzayı oluşturacak yapı koşullarını betimlemek olanağı vardır.)

—Fizs. kim. *Birleşik moleküller,* hidrojen bağlarına uğramış moleküller.

—İstat. *Birleşik seri,* iki özellik birlikte incelendiğinde oluşturulan seri. Özelliklerin her ikisi de nicelse —gelir ve tüketim harcamaları gibi—, bunlardan birinin aldığı değerler küçükten büyüğe doğru sıralanarak karşısında öteki değişkenin aldığı değerlere yer verilir. Değerler iki girişli bir çizelgede gösterilirse, buna "bağlılaşım tablosu" denir.

BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ FEDERASYONU → ARAP EMİRLİKLERİ FEDERASYONU (Birleşik).

BİRLEŞİK EYALETLER, Hollanda'nın kuzey bölümüne 1579'dan (Utrecht

birliği) 1795'e dek (Lahey antlaşması) verilen ad.

Birleşik Eyaletler, kuzeydeki yedi calvinci eyaletten oluşuyordu (Zeeland, Hollanda, Utrecht, Overijsel, Friesland, Groningen ve Gelderland); bunlar 23 ocak 1579'da Utrecht birliği antlaşması ile İspanya'dan ayrıldıklarını ilan ettiler. Ama ancak 1581'de, Felipe II'nin iktidardan düşürülmesi yolunda oy kullandıktan sonra, gerçekten devlet haline geldiler.

Eyaletlerin yazgısı yine de 1585'e ve Anvers'in düşüşüne kadar açıklığa kavuşmadı. Amsterdam uzun süre Felipe II'ye bağlı kaldı; korsanların ablukası 1578'e dek kentin ticaretini köstekledi (bu tarihte Felipe II yanlıları meclisten çıkarıldı ve yerlerine protestanlar alındı).

Anvers'in düşüşünden sonra, göçmen tüccarlar Middelburg, Leiden ve Amsterdam'a yerleştiler ve bu kentlerin ticaret yaşamına sermaye, teknik ve uluslararası girişimciliği getirdiler. Hollanda ve Zeeland'da etkin bir ırmak taşımacılığı ve bu işte usta tayfalar buldular. Böylece seçkin tüccarları yavaş yavaş Amsterdam' da toplayan etkin bir ticaret yaşamı doğdu. Her firmanın tüm ülkelerde aracıları, simsarları ve temsilcileri vardı; gemilerin sayısı çoktu (yılda 1 000 dolayında gemi denize indiriliyordu) ve tonilatoları büyüktü (*Koggen*'ler). İşin rizikoları paylaşıldı: gemi mülkiyetleri, taşınan yükler, sigortalar paylara bölündü (çoğu kez sekiz ya da on altı paya); böylece büyük kişisel zararlar önlenmiş oluyordu. Tüccarlar tam anlamıyla uzmanlaşmış değillerdi; duruma göre her tür üründen kazanç sağlamaya bakıyorlardı. Bununla birlikte başlıca ticaret, eskiden beri süren tahıl ticaretiydi. 1580 - 1650 arasında Güney Avrupa'da görülen kıtlıklar yüzünden, Hollandalılar, Baltık ülkeleri'nden Prusya ve Polonya'dan büyük oranlarda satın aldıkları has buğday, arpa ve çavdarla İsveç demir ve kerestesini İtalya, İspanya ve Fransa'da piyasaya sürdüler. Dönüşlerinde de şarap, meyve, tuz ve değerli madenler getiriyorlardı. Yine başka ülkelere Leiden dokumaları, alman kap-kacağı, vb. sattılar. Ticaret alanları gitgide genişleyerek Arhangelsk (Rusya), Gine, 1596'da Cornelis Van Houtman'ın seferiyle Sunda takımadaları (Cava, Sumatra, vb.), 1621'den sonra Kuzey Amerika ve Brezilya'ya dek yayıldı.

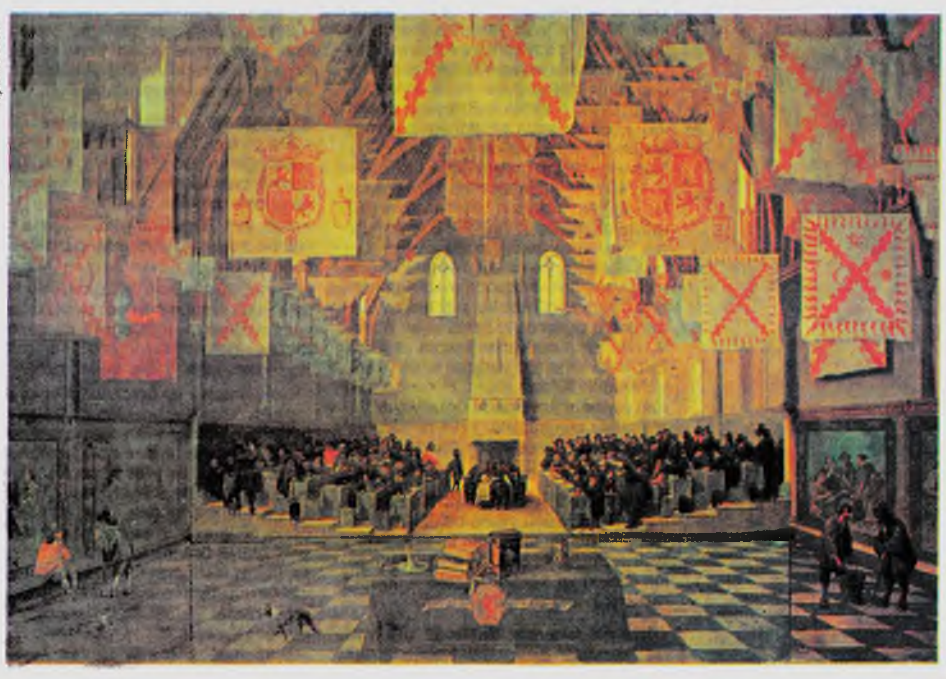
Oldenbarnevelt'in önayak oluşuyla kurulan (1602) Doğu Hindistan şirketi, önce denizlerde, 1660'tan başlayarak da Güneydoğu Asya'da geniş bir ticari imparatorluk yarattı. Willem Usselincx'in kurduğu (1621) Batı hint şirketi saldırgan bir tutumla, Amerika ticaretini ele geçirmek için İspanya ile savaşmaya hazırlanıyordu. Bu iki tekelci şirketin ticari gelişimi Amsterdam borsası'nın ön plana çıkmasını sağladı.

Bütün bu ticari etkinlik özellikle kentlere yaradı: tüccarlar, ödemelerinde, parası acyodan yararlanan Amsterdam bankası'nı daha çok kullanır oldular (1609); öte yandan servetlerinin bir bölümüyle, Rembrandt, Ruysdael, Vermeer, Huygens gibi dâhi sanatçı ve bilginlerle seçkinleşen Altın Yüzyıl'ın en güzel sanat yapıtlarını desteklediler. Ancak kırsal kesim de ihmal edilmedi. Zengin besinlerin kullanılmasıyla hayvancılık çok gelişti. Su baskınlarının yol açtığı felaketleri önlemek amacıyla, Hollanda burjuvaları, Amsterdam'ın K.-B.'sındaki polder'leri (1608' den başlayarak Beemster gölünü) kurutmak için yatırımlar yaptılar. Batakçayırlar işletilmeye ve iç landalar ekilir duruma getirilmeye başlandı; kimi zaman vurguncu amaçlarla yeni ürünler (lale gibi) ekildi (bezelye, kuşkonmaz, kavun) ve genellikle nadasa gidilmedi (XVI. yy.'dan başlayarak Friesland'daki uygulama). Tarıma koşut olarak sanayi de gelişti (Leiden dokumaları, kumaş boyama, vb. gibi yan sanayiler) ve kendi evlerinde çalışanların işgücüne talep giderek arttı; bunlara düşük ücret ödeniyor, kıtlık dönemlerinde ödemeler iyice aksıyordu.

Her ne kadar Birleşik Eyaletler'in ekonomik refahı şaşırtıcı bir olguysa da, mutlak monarşiler döneminde böyle bir cumhuriyet yönetimi kurmuş olmaları daha da şaşırtıcıdır. Ülkenin tek anayasal temeli olan Utrecht birliği çok belirsiz bir nitelik taşıyordu. Belediye ve eyaletlerin tüm özgürlükleri korunmuştu ve önemli kararlarda oybirliği sağlamak güç olduğu için "bölünmüş eyaletler" (Hollanda, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijsel, 1579'dan başlayarak Gelderland ve aralarına ancak 1594'te katılan Groningen) gibi sözcük oyunlarına başvuruluyordu; gerçekte eyaletlerin dayanışması ancak dış baskıların zoruyla gerçekleşti. Her kentin bir meclisi, on iki belediye yargıcı, iki ya da dört burgmeister'i, genellikle yazışmalarla görevli bir sekreteri ve bir iç danışmanı vardı. Her eyalette yönetim erki kent temsilcilerinin toplandığı meclislerdeydi; yetki belgesine sahip bu temsilcilerin yanında kimi zaman soylu ya da kırsal kesim temsilcileri de yer alırdı. Bu meclislerde bir eyalet valisiyle kent valisi aynı işleve sahipti. Askeri komutanlığı bir stathouder üstlenirdi. 1579'dan önce, taşrada kralın vekili olan stathouder, bu tarihten başlayarak eyalet meclisleri tarafından atanmaya başladı. Bu göreve genellikle bir Orange-Nassau prensi getirilirdi. Eyalet meclislerinin üstünde genel meclisler vardı ("Yüksek Organlar"). Eyaletlerden (yedi eyaletle çok sonra birleşen Drenthe dışında) gelen 40 temsilci Lahey'de toplanır, dış ve iç sorunlar, çoğunluğu oluşturan bölgelerin (Brabant, Limbourg, Flandre ve Gelderland'ın Birleşik Eyaletler'e bağlı yöreleri ve Westerwolde) yönetim sorunları, vergiler ve ordu konularında tartışırlardı. Alınan kararlar, ancak eyalet meclislerince onaylandıktan sonra uygulamaya konurdu. 12 temsilcinin oluşturduğu bir Devlet konseyi de özel olarak mali ve askeri sorunlarla ilgilenirdi. Hollanda'yı da yöneten bir genel vali, gündelik işler, elçilerle ilişkiler, vb. gibi konularla uğraşırdı. Oldenbarnevelt (1586 -1618), Johan de Witt (1653-1672) ve Heinsius (1689-1720) ile genel valilik önem kazandı. Bu burjuva ve kozmopolit cumhuriyet yönetimi, protestan Hollanda kilisesi'ne rağmen, genelde oldukça geniş ve alışılmamış bir dinsel hoşgörüye sahipti. Büyük burjuvazi zaten protestanlığı (arminiusçuluk) çok geniş biçimde yorumlama eğilimindeydi. Ama bu durum, tanrıbilimciler arasında çok sert çekişmelere neden oldu (arminiusçulara karşı çıkan ödünsüz gomarcılar). Gerçekte, Dordrecht sinodu'nun toplanması (1618-19) ve Oldenbarnevelt'in idamı (1619), doğu eyaletlerinin soylulara ve köylülere dayanan orangecı partisi ile iki deniz eyaleti Hollanda ve Zeeland'ın burjuva ve kentlilerini temsil eden cumhuriyeçi partisi'ni karşı karşıya getiren siyasal ve toplumsal anlaşmazlıkların dinsel düzlemdeki ifadesinden başka bir şey değildi.

Grotius ile uluslararası deniz hukukunun temellerini atan bu devlet, yahudi azınlığın görüşlerini özgürce dile getirmesine (Spinoza) de izin verdi ve katolik bir devletin protestanları tehdit ettiği dönemler dışında, oldukça esnek bir yönetimle katolikleri de gözetti; protestanları, hatta Louis XIV'ün ezdiği fransız janseniusçuları bile kabul etti ve onları Utrecht'e yerleştirdi. Ayrıca, kendi yurttaşlarına olduğu kadar yabancılara da (örneğin fransız protestanı Jurieu'ye), açık görüşlü basın organlarında düşüncelerini özgürce dile getirme olanağı verildi; avrupalı zihniyetinin oluşmasında bu basın önemli bir siyasal ve düşünsel rol oynayacaktır.

Birleşik Eyaletler Orange prensleriyle pek çok kez çatıştı. Maurits, Frederik -Henrik ve Willem II bir ya da birkaç eyalette yalnızca stathouderdiler (Sessiz Willem II beş eyalette, kardeşi iki başka eyalette bu unvanı almışlardı). Bu onlara, genel meclisler tarafından kara ve deniz kuvvetleri komutanlıklarına atanmaları koşuluyla askeri başkomutanlık hakkını veriyordu. Ama onlar daha yüksek unvanlar ve daha mutlak iktidarlar peşindeydiler. Frederik-Henrik, Fransa kralından krallık altes'i unvanını aldı; Willem II krallığa göz dikmişti; rakiplerini azaltmak için altısını hapse attırdı ve Amsterdam'ı kuşattı (1650). Hollanda, onun ölümünden sonra stathouderliği kaldırdı (1650-1672); öbür eyaletler de bu kararı benimsediler. Bu dönem boyunca Birleşik Eyaletler, Danimarka ve İngiltere'nin ticari rekabetinden zarar gördü (İngiltere ile gemicilik anlaşması, 1651; ilk ingiliz-hollanda savaşları, 1652-1654, 1665-1667) ve Baltık denizi'nde ulaşım serbestliği için önce İsveç ile ittifak halinde, sonra ona karşı (1655-1660) savaştılar. Üçlü ittifak'a girmeleri (1668), Louis XIV'ün emellerine ve Birleşik Eyaletler'in ticaret ve denizcilik alanındaki gücünden kaygı duyan Colbert' in tasarılarına alet olmalarıyla sonuçlan-

Rijksmuseum

1651'de Lahey'de toplanan **Birleşik Eyaletler** genel meclislerinin ("Yüksek Organları") bir oturumu Dirk Van Deelen'in tablosu *Rijksmuseum, Amsterdam*

dı. 1672'de Hollanda'nın istilaya uğraması üzerine (→ HOLLANDA savaşı) genel vali Witt düştü; valinin öldürülmesinden sonra Willem III, Hollanda ve Zeeland stathouderliği ve kara kuvvetleri komutanlığı görevlerine getirildi (haziran 1672); hatta stathouderlik beş eyalette veraset esasına bağlandı. 1689'da Willem III Büyük Britanya kralı olunca, bir süre sonra, Fransa'ya karşı giriştiği seferler uğruna (Augsburg* birliği savaşı) Birleşik eyaletlerin çıkarlarını tümüyle ihmal etmeye başladı. 1702'de ölümü üzerine, onun Friesland ve Groningen stathouderliklerini, halefi olarak yeğeni Jan Willem'e bırakmış olmasına bakmaksızın, Birleşik Eyaletler, stathouderlikten vazgeçtiler, ülkeyi yönetme ve Fransa ile mücadele (İspanya* Veraset savaşı) görevini Hollanda genel valisi Heinsius'a verdiler. 1672 olaylarının yinelenmesini istemeyen Heinsius tüm Hollanda topraklarını (Hollanda garnizonlarınca ışgal edilen ve daha önce 1697 Ryswick antlaşması'nda açıkça belirtilen Barreère topraklarını [1713] denetim altına alarak, bu görevi başarıyla yerine getirdi. 1747'de Bergen op Zoom'un Fransızlar'ın eline geçmesi bir halk hareketini başlattı. Bunun üzerine naipler, Willem IV'ü stathouder atamak zorunda kaldılar. Ama naiplerin muhalefeti yüzünden ne o, ne de danışmanı Bentick yönetim ve vergi sisteminde reform yapabildiler. Muhafazakâr ve oligarşik parti ile halkın isteklerini dile getiren stathouderin partisi arasında, burjuva kökenli ama felsefi görüşler içinde boğulup kalmış bir üçüncü parti doğdu. Kendilerini kısa sürede "yurtsever" ilan eden bu partinin üyeleri, ülkelerine, stathouderin mutlakçılığı ve naiplerin alışılmış savsaklayıcı tutumu dışında yeni bir ruh kazandırmak istediler. Stathouderi siyasal başarısızlıklarından, naipleri de Birleşik Eyaletler'in XVIII. yy.'ın sonunda düştüğü iktisadi bunalımdan sorumlu tuttular. Bu bunalımın çıkış noktasını ve özelliklerini belirlemek güçtür. Bunalımı 1648'de (Münster barışı), 1651'de (İngilizler ile gemicilik anlaşması), 1672'de (Hollanda savaşı), 1689'da (Willem III'ün İngiltere tahtına çıkışı), 1713'te (Utrecht antlaşması) ve sorumluluğu naiplere yükleyerek 1745'te başlatanlar vardır. Gerçekte, Birleşik Eyaletler'in ticareti, 1648'den 1672'ye değin, tüm Avrupa'da geçici bir gerileme içine girmişse de giderek bundan kurtulmuş ve aşağı yukarı 1740'a dek, çok yüksek bir düzeyde kalmıştı. İngiliz rekabetiyse ancak 1730'dan sonra önemli bir tehlike oluşturmaya başlamıştı. Ama Birleşik Eyaletler XVII. yy.'ın ilk yarısında Fransa ve İngiltere'de iç savaşlar ve Almanya'daki Otuz Yıl savaşı sayesinde tüm rakiplerinden kurtularak ulaştıkları düzeye yeniden kavuşamadı. Demek ki Birleşik Eyaletler' in gerilemesi uzun bir dönem boyunca ancak göreli bir gerilemeydi. Çay ve şeker vurgunlarına girişen Doğu hint şirketi, 1740'a değin ortaklarına yüksek paylar dağıttı. Yalnızca dördüncü ingiliz -hollanda savaşı (1780-1784) Hollanda' nın Avrupa ve Asya ticaretine yıkıcı darbe indirebildi. Bu savaş, Willem V'in otoritesini zayıflattı; hollanda meclisleri kendisine karşı küçültücü kararlar aldılar. Gelderland'a sığınmak zorunda kalan Willem V, 1787'de yurtseverleri Fransa'ya süren Prusya birliklerince yeniden tahta çıkarıldı. Ama 1789'dan sonra, Hollanda'daki tüm yurtsever hareketleri destekleyen yeni Fransız cumhuriyeti, 1794'te Fleurus' un zaferiyle kendisine Hollanda yolunu açtı. (→ HOLLANDA.)

BİRLEŞİK PARMAKLILIK a. parmaklarının bütünü ya da bir bölümü birbirine yapışmış türler için kullanılır. (Birleşik parmaklılığa özellikle domuzda [baskın özellik] ve sığırlarda [çekinik özellik] rastlanır.)

Birleşik Slavlar derneği Ukrayna' da kurulan gizli, devrimci dernek (1823-1825). Programı, bir halk devrimiyle demokratik bir slav federasyonunun kurulmasını amaçlıyordu. Güney derneği ile birleştı ve dekabristlerin imparatora karşı giriştikleri suikaste katıldı.

BİRLEŞİLMEK → BIRLEŞMEK.

BİRLEŞİM a. **1.** Birleşmek eylemi. **—2.** Gerekli üyelerin hazır bulunmasıyla yapılan kurul toplantısı; oturum: *Meclisin bugünkü birleşiminde dış ilişkiler ele alındı.*
—Dilbil. Dilsel bir birimin, sözdizimsel eksen üzerinde öteki birimlerle bağıntı içinde bulunması olgusu.
—Dy. İki vagon, iki aygıt vb. arasında mekanik bir bağlantının kurulması (Bk. *ansikl.* böl.)
—Gökbil. Yeni ay ya da dolunay.
—Küm. kur. *Bir E kümesinin (elemanlarının) birleşimi,* E nin elemanlarının elemanlarından oluşan (U E ile gösterilen) küme. [Böylece $x \in \cup E \Leftrightarrow \exists A \in E / x \in A$ olur. $E = \{A_1, A_2\}$ olduğunda, U E daha klasik bir biçimde gösterilir: $A_1 \cup A_2$. Her E kümesi için U E nin varlığı, kümeler kuramının, "birleşimin beliti" denen bir belittir. Tek oluş, genişleme belitinin bir sonucudur.] || *İki A ve B kümesinin birleşimi,* elemanları A nın ve B nin elemanlarından oluşan küme. (A kümesiyle B kümesinin birleşim kümesi $A \cup B$ biçiminde yazılır ve A birleşim B diye okunur.)
—ANSİKL. Dy. Devindirici taşıtların ya da frenle donatılmış iki vagonun birleşimi motorlarının ya da frenlerinin tek bir manevrayla kullanılmasını sağlar. Birleşim aynı zamanda iki demiryolu aygıtına da uygulanabilir; örneğin iki makas bir levye ile çalıştırılabilirse bu iki makas birleşmiştir denir. Ayrıca bir işaretle bir makas ya da özel bir aygıt birleştirebilir; bu halde ışığın açılışı makasa girişi sağlar. Nihayet bir devindirici taşıtın iki ya da daha çok dingili aktarma biyelleriyle birleştirilebilir.

BİRLEŞİMSEL sıf. Dilbil. Dilsel birimlerin kendi aralarında birleşimine ilişkin. || *Birleşimsel işlev,* üst sıradaki birimlerin gerçekleşmelerini sağlayan öbekleri oluşturmak üzere, dilsel birimlerin kendi aralarında birleşebilme yetisi. (Birleşimsel işlev, sözdisimsel eksen üzerinde sesbirim düzeyinden söylem düzeyine değin etkindir.)
—Dilbil. ve Sesbilg. *Birleşimsel değişke,* bağlamın değişiklikleriyle koşullanmış aynı sesbirimin (sesbirimsel değişke) ya da biçimbirimin (eşbiçimlik) çeşitli gerçekleşmelerine verilen ad. (BAĞLAMSAL DEĞİŞKE de denir.)
—Sesbilg. *Birleşimsel sesbilgisi,* sesbirimlerin, söz zincirine girişleri sırasında, bağlama göre uğradıkları değişikliklerin incelenmesi (ortak eklemlere olguları).

BİRLEŞME a. Birleşmek eylemi.
—Fiz. ve Kim. *Yeniden birleşme,* bir kimyasal öğenin (atom, molekül, iyon, kök), daha önceki ayrışmasından kaynaklanan parçalarla yeniden oluşumu.
—Fizs. kim. Birçok molekülün, daha büyük bir molekül oluşturmak için birbirine bağlanması.
—Genet. *Kromozom birleşmesi,* iki kromozomun santromerlerden birbirine bağlanarak birleşmesi. (Çoğunlukla santromerleri uçlarında bulunan iki kromozom böyle birleşebilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Huk. *Alacaklı ve borçlu sıfatlarının birleşmesi,* hem alacaklı hem de borçlu sıfatının aynı kişide toplanmasıyla ortaya çıkan durum. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İşletmelerin birleşmesi,* iki işletmenin alacak ve borçlarıyla birlikte birleşmesi. (Borçlar k.'nun 180. maddesine göre, bir işletme başka bir işletmeyle aktif ve pasiflerin karşılıklı olarak üstlenilmesi yoluyla birleşirse, her iki işletmenin alacaklıları, bir mal varlığının üstlenmesinden doğan haklara sahip olurlar ve tüm alacaklarını yeni işletmeden alabilirler.)
—Kad. hast. *Birleşme sonrası Huhner testi,* cinsel temastan sonra dölyatağı boynundaki sümüksü sıvıda spermatozoitlerin araştırılması ve incelenmesi. (Bu muayeneye bazı kadın ve erkek kısırlıklarında başvurulur.)
—Kardiyol. Çoğunlukla doğuştan olan ve birbirinden ayrı iki damar ya da iki kalp boşluğu arasında anormal bağlantı sağlayan bozukluk. (Bu gibi biçim bozukluklarının başlıcaları şunlardır: *aort-akciğer atardamarı arası, kulakçıklar arası, karıncıklar arası, kulakçık-karıncık arası birleşmeler.* Kalp cerrahisi bu bozuklukları önemli ölçüde düzeltebilmektedir. Sonradan olan bu tip bozukluklar, atardamarlarla toplardamarlar arasında patolojik bir bağlantı yaratan anevrizmalardır.)
—Seksol. Erkekle dişinin çiftleşmesi. — İki kişi arasındaki cinsel ilişki. (Bk. ansikl. böl.) || *Yarıda kesilen birleşme,* gebeliği önlemek amacıyla atmık fışkırmadan önce sona erdirilen birleşme.
—Tic. huk. *Ortaklıkların birleşmesi,* iki ya da daha çok ticaret ortaklığının birleşerek yeni bir ticaret ortaklığı kurmaları ya da bir ve birden çok ticaret ortaklığının başka bir ticaret ortaklığına katılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Uz. havc. İki uzay taşıtının birbirine eklemsiz bir biçimde bağlanması işlemi. (Birleşme uzay buluşmasının son evresidir.)
—ANSİKL. Genet. *Kromozom birleşmesi,* insan patolojisinde görülebilir. Başlıca örneği, trisomi 21 ve trisomi 13 biçimlerine yol açan robertson tipi yer değiştirmedir. Öte yandan, kromozom sayısında azalmaya neden olduklarından, kromozom birleşmeleri türlerin evriminde önemli rol oynamıştır. Örneğin, insandaki 2 no' lu kromozomun, şempanze, goril, urangutan gibi büyük maymunlarda bulunan iki uç santromerli kromozomun birleşmesinden doğduğu bilinmektedir. Primatlarda 48 olan kromozom sayısının insanda 46'ya düşmesinin nedeni bu birleşmedir.
—Huk. Borçlar k.'nun 116. maddesine göre alacaklılık ve borçluluk sıfatları bir kişide toplanırsa borç ortadan kalkar. Bu doğal bir sonuçtur. Birleşmeyle bir kişi aynı borcun hem alacaklısı hem de borçlusu haline gelir. Bu durum borçlunun alacağa sahip olmasıyla doğabileceği gibi, alacaklının borçluya ardıl (halef) olmasıyla da gerçekleşebilir. Örneğin, borçlu alacaklı'nın mirasçısı ya da alacaklı borçlu' nun mirasçısı olursa durum böyledir. Borçlar k.'nun 116. maddesinin 2. fıkrası, birleşmenin ortadan kalkması halinde borcun yeniden doğacağını belirtir. Aynı maddenin son fıkrası taşınmaz rehni ve kıymetli evrak'a ilişkin hükümleri saklı tutmaktadır; bu durumda alacaklı ve borçlu sıfatlarının birleşmesi borcu ortadan kaldırmaz.
—Seksol. Çocuk yapmaya yönelik cinselliğin temel eylemi olan birleşme, ister normal, ister aksak olsun, her zaman bedensel ve ruhsal etmenlere bağlıdır. Cinsellikle ilgili her şeyde olduğu gibi normal ile patolojik olanın sınırı belirsizdir ve bugünkü seksolojinin eğilimi her çeşit cinsel tutum ve davranışı normal saymaya yöneliktir.

Birleşme dört evrede gerçekleşir. Bunların her biri amerikalı seksolog W. Masters ve V. Johnson tarafından gönüllü çiftler üzerinde dikkatle incelenmiştir. İlk evre *uyarılma evresi'*dir: bu evrede kamışın ve bızırın dikleştirici dokularına atardamar kanı hücum ederek bunları dikleştirir. İkinci evre *kavuşma evresi'*dir: kadında erkeğe göre daha uzun olan bu evrede kadının orgazma ulaşması için gerekli olguların tümü ortalama on dakika sürerken erkekte genellikle çok daha kısadır (iki üç dakika). *Orgazm evresi,* cinsel hazzın doruğa ulaştığı çok kısa bir evredir. Bu evrede kamış olabildiğince şişkindir ve kısa aralıklarla üç dört darbede spermayı idrar deliğinden dışarı atar (boşalma). Kadında orgazm herhangi bir salgı yaratmadığından çok güç gözlenebilir; o ka-

dar ki, kadında orgazmın varlığı uzun süre kuşkuyla karşılanmıştır. En sonunda *gevşeme evresi* gelir: bu evrede erkek epey zaman yeniden uyarılamazken, kadın bir birleşme sürecinde birkaç kez orgazm olabilir.

Birleşmenin sıklığı ve sayısı konusunda iyice saptanmamış bir normallik ölçüsü yoktur. Sıklığı, yaşantıya ve yaşa bağlı olsa gerekir (kentlerde sinirsel bunalımların yatıştırma çaresi olarak birleşme daha sıktır). 65 yaşından sonra da insanların % 70'i cinsel ilişkide bulunmaya devam eder.

İki cins arasında dölyolundan yapılan cinsel ilişkinin tek şekli değildir, ama öbür birleşme biçimleri gelenek ve ahlak anlayışı açısından sapıklık, bugünkü seksoloji anlayışı açısından ise bir tür cinsel eğilim sayılmaktadır.

—Tic.huk. Türk Tic. k.'nun146. ve onu izleyen maddelerinde düzenlenen birleşme, aynı türden olan ticaret ortaklıkları için olasıdır. Ancak birleşme açısından yasa, kolektif ile komandit ortaklıkları ve anonim ile sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklıkları aynı türden saymıştır. Bu varsayıma göre kolektif ortaklıkla komandit ortaklık ve yine anonim ortaklıkla sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklık birleşebilir. Aynı türden olan ticaret ortaklıklarının, sözgelimi iki anonim ortaklığın birleşebileceği ise açıktır. Birleşme için ilgili ortaklıkların ayrı ayrı karar vermeleri ve bu kararların tescil ve ilan edilmesi gerekir (Türk Tic. k. md. 148).

BİRLEŞMEK gçz. f. **1.** Bir şey (soyut ya da somut) ya da şeyler sözkonusuysa, bir başkası, başkaları ya da birbirleriyle bir araya gelmek, tek bir bütün oluşturmak: *Yağmur suları birleşerek yer yer gölcükler oluşturmuştu. Kinle nefret birleşince uzlaşma olanağı kalmıyor.* **—2.** Somut bir şey ya da şeyler sözkonusuysa, bir başkası, başkaları ya da birbirleriyle yan yana gelmek; kesişmek: *İki masa birleşince yer genişledi. Denizle göğün birleştiği yerde. Sokağın caddeyle birleştiği köşede.* **—3.** Bir kimse ya da kimseler sözkonusuysa, bir başkası, başkaları ya da birbirleriyle bir araya gelmek; ortak bir eylem için dayanışma içine girmek, işbirliği yapmak: *İki yıl ayrı yaşadıktan sonra kocasıyla yeniden birleştiler. Partilerin birleşme kararı olumlu karşılandı. Dış tehlikelere karşı birleşmek.* **—4.** Bir kimse ya da kimseler sözkonusuysa, bir başkası, başkaları ya da birbirleriyle herhangi bir konuda aynı düşüncede olmak; uyuşmak: *Sorunlar konusunda birleşiyoruz ama çözüm yollarımız ayrı.*

◆ **birleşilmek** edilg. f. Birleşmek eylemine konu olmak.

◆ **birleştirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi bir şeyle birleştirmek, şeyleri birleştirmek,* onları bir bütün oluşturacak biçimde bir araya getirmek, birbirine eklemek; bir araya toplamak; yakınlaştırmak ya da birbirlerine değecek konuma getirmek: *İpin iki ucunu birleştirmek. İki odayı birleştirmek. Faizle anaparayı birleştirmek. Sermayelerini birleştirerek bir şirket kurdular. Bir masayı ötekiyle birleştirmek.* **—2.** *Bir yeri, bir yerle birleştirmek, yerleri birleştirmek,* bağlanmalarını sağlamak; bir ulaşım yolundan söz ederken onları bağlamak: *Bu iki kenti birleştirecek yeni bir yolun yapımına başlandı. Asya ile Avrupa'yı birleştiren bir köprü.* **—3.** *Kimseleri, toplulukları birleştirmek,* onları bir araya getirmek; dayanışma içine sokmak: *Dağınık haldeki çeteleri birleştirmek. Sendikaları birleştirmek.* **—4.** *Yaşamını bir kimseyle birleştirmek,* onunla evlenmek.

—Terz. Hazırlanacak bir giysinin çeşitli bölümlerinin birleştirilmesini gerçekleştirmek.—Bir parçayı, bir giysiyle birleştirmek ya da bir giysinin parçalarını birleştirmek.

◆ **birleştirilmek** edilg. f. Birleştirmek eylemine konu olmak: *Parçalar birleştirildi. Sermayeler birleştirilince şirketin mali durumu düzeldi. Nehrin iki yakası bir köprüyle birleştirildi.*

—Terz. *Birleştirilmiş kol,* koltuk altından omuza dek kol yuvarlağını izleyen bir dikişle, giysinin bedenine bitiştirilmek için kesilen kol.

BİRLEŞMELİ sıf. Küm. kur. E nin her (a, b, c) üçlüsü için $(a\,T\,b)\,T\,c = a\,T\,(b\,T\,c)$ bağıntısını gerçekleyen ve E kümesi üzerinde tanımlı bir T iç bileşim yasası için kullanılır. [Örneğin, $\mathbb{N}$ doğal tamsayılar kümesinde, çarpma yasası birleşmelidir, çünkü $a(bc) = (ab)c$ dir: hesaplamaya soldan da, sağdan da başlanabilir; bu nedenle parantezler kaldırılabilir ve abc diye yazılır.] (Eşanl. ASOSYATİF, KATILMALI.)

BİRLEŞMELİLİK a. Küm. kur. Birleşmeli bir bileşim yasasının özelliği.

Birleşmiş milletler antlaşması, Birleşmiş milletler örgütü'nün,1945'te San Francisco'da toplanan konferans sonunda imzalanan ve 24 ekim 1945'te yürürlüğe giren kurucu antlaşması; San Francisco antlaşması da denir. Birleşmiş milletler'in amaçlarını, bağlı olduğu ilke ve ülküleri belirleyen, iç yapısını ve işleyişini düzenleyen antlaşma 111 maddeden oluşur, sonunda yer alan 70 maddelik Uluslararası Adalet divanı statüsü anlaşmanın ayrılmaz parçasıdır. Türkiye, antlaşmayı 15 ağustos 1945 tarih ve 4801 sayılı yasa uyarınca 28 eylül 1945 tarihinde onaylamıştır. (→ BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÖRGÜTÜ.)

Birleşmiş milletler çocuklara yardım fonu → UNICEF.

Birleşmiş milletler çocuklara yardım fonu Türkiye milli komitesi → UNICEF Türkiye milli komitesi.

Birleşmiş milletler çocuklara yardım fonu Türkiye temsilciliği → UNICEF Türkiye temsilciliği.

Birleşmiş milletler eğitim, bilim ve kültür örgütü → UNESCO.

Birleşmiş milletler eğitim, bilim ve kültür örgütü Türkiye milli komisyonu → UNESCO Türkiye milli komisyonu.

Birleşmiş milletler gıda ve tarım örgütü, ing. *Food and Agriculture Organization* (FAO), 1943'te kurulan, 1946'da Birleşmiş milletler'in uzmanlık kuruluşu haline gelen örgüt. Hemen hemen tüm BM üyesi ülkeler ve diğer küçük devletler FAO'nun üyesidir. Açlığa karşı mücadele konusunda çok yönlü bir etkinliği vardır; doğal kaynakların geliştirilmesi, tahılların depolanması, ağaçlandırma vb. gibi konularda danışmanlık yapar. Merkezi Roma'dadır. Türkiye, 9 haziran 1947 tarih ve 5063 sayılı yasa uyarınca örgüte üyedir.

Birleşmiş milletler günü, Birleşmiş milletler antlaşması'nın kabul ve ilan edilişinin (24 ekim 1945) Türkiye'deki ilkokullarda bir ders konusu olarak işlendiği gün. Her yılın 24 ekiminde, Birleşmiş milletler'in kuruluşu, amaçları, yapısı öğrencilere anlatılır.

Birleşmiş milletler insan yerleşimleri merkezi (HABİTAT), BM genel kurulu'na bağlı uluslararası örgüt, 1978'de kuruldu, merkezi Nairobi'dedir. Ulusal yerleşim politikaları ve programları, kentsel ve bölgesel planlama, kırsal ve kentsel konut ve altyapı geliştirme, gecekondu iyileştirme planları, düşük maliyetli yapı teknolojisi, insan yerleşimlerine ilişkin resmi kurumların kurulması gibi konularda teknik işbirliğini sağlamak amacındadır. Habitat'ın Türkiye'de teknik yardım amacıyla temsilciliği vardır.

Birleşmiş milletler kalkınma programı, ing. *United Nations Development Programme* (UNDP), Birleşmiş milletler bünyesinde 1 ocak 1966 tarihinde oluşturulmuş, azgelişmiş ülkelere yardımla görevli kuruluş. Bu programın Türkiye'de de temsilciliği vardır.

Birleşmiş milletler nüfus etkinlikleri fonu, ing. *United Nations Fund for Population Activities* (UNFPA), BM genel kurulu'na bağlı uluslararası örgüt, 1969'da kuruldu, merkezi New York'tadır. Amacı nüfus ve aile planlaması gereksinmelerini karşılayacak kapasiteyi yaratmak, nüfus artışı, doğurganlık, ölüm, coğrafi dağılım ve göç gibi nüfus faktörlerinin anlaşılmasını sağlamak, hükümetlere nüfus politika ve programları geliştirmede yardımcı olmak ve uygulamada mali yardımda bulunmaktır. UNFPA teknik yardım amacıyla Türkiye'de temsil edilmektedir.

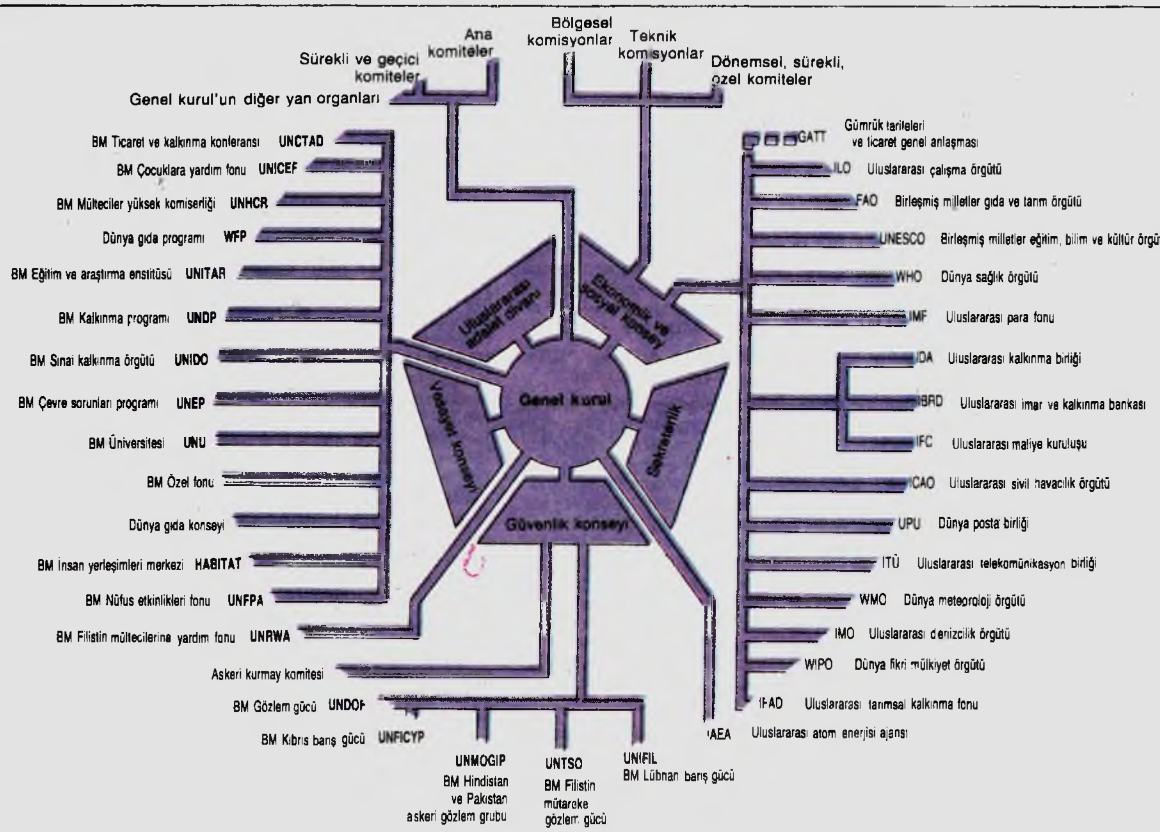
■ **Birleşmiş milletler örgütü** (BM), dünya barışını ve güvenliğini korumak ve uluslar arasında ekonomik, toplumsal ve kültürel bir işbirliği oluşturmak amacıyla Birleşmiş milletler antlaşması'nda öngörülen yükümlülükleri yerine getirmeyi kabul eden devletler tarafından kurulan uluslararası örgüt.

BM'nin ideolojik kökenleri, Milletler cemiyeti'ninkilerle karışmış olsa da, örgütün kuruluşunu hazırlayanlar, İkinci Dünya savaşı sırasında Mihver devletleriyle savaşan büyük devletlerdir 14 ağustos 1941'de Roosevelt ve Churchill tarafından imzalanan Atlantik bildirisi, 1 ocak 1942'de ingiliz, amerikan ve sovyet delegeleri tarafından Washington'da imzalanan Birleşmiş milletler bildirgesi ve 30 ekim 1943'te yine bunların ve Çin delegesinin imzaladığı, "barışçı devletlerin egemen eşitliğine dayanan ve büyük -küçük bütün devletlere açık bir uluslararası örgüt" öngören Moskova bildirisi, bu hazırlığın aşamalarıdır. 1944 sonbaharında Dumbarton Oaks'ta (ABD) toplanan Dörtler'in temsilcileri, örgütün planını hazırladılar. Şubat 1945'te Yalta'da (Kırım), ingiliz, amerikan ve sovyet hükümet başkanları bu planı incelediler ve sadece Mihver'e karşı savaş halindeki devletlerden oluşan bir Birleşmiş milletler konferansı'nı toplantıya çağırdılar. San Francisco'da 25 nisandan 26 hazirana kadar süren bu konferans sonucunda, 24 ekim 1945'te yürürlüğe giren Birleşmiş milletler antlaşması ile Uluslararası Adalet divanı statüsü imzalandı. Dörtler ve Fran-

J. P. Laffont-Sygma

New York'taki Birleşmiş milletler örgütü'nün merkezi binası

U.N.U. Birleşmiş milletler'in organları — **UNESCO Birleşmiş milletler sistemi içinde yer alan uzmanlık kuruluşları ve öteki özerk örgütler**

FAO Food and Agriculture Organization of the United Nations **UNICEF** United Nations Children's Fund **GATT** General Agreement on Tariffs and Trade **IDA** International Development Association
IMCO Intergovernmental Maritime Consultative Organization **UNESCO** United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization **UNFICYP** United Nations Peace-keeping Force in Cyprus
UNITAR United Nations Institute for Training and Research **UNMOGIP** United Nations Military Observer Group in India and Pakistan **UNRWA** United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East

Birleşmiş milletler örgütü'nün yapısı ve işlemesi

sa, BM'de ayrıcalıklı bir konuma sahip oldular; Güvenlik konseyi'nde sürekli üyelik ve veto hakkı elde ettiler.

bileşim

BM, "ulusların birliği" olarak adlandırılmasına ve Antlaşma'nın giriş bölümünde "halkların birliği" olarak tanımlanmasına karşın, bir Devletler yani hükümetler birliğidir.

• *Üyeliğe giriş.* Asıl üyeler, San Francisco konferansı'na katılıp Antlaşma'yı imzalayan ve onaylayan 50 devlettir (Antlaşma'yı daha sonra imzalamasına karşın kurucu üye sayılan Polonya ile 51). Bunlar arasında, o sırada İngiltere'nin denetimi altında bulunan Hindistan ile, SSCB'nin üye devletleri olmalarına karşın yalnızca bu amaçla egemen kılınan Beyaz Rusya ile Ukrayna da vardı. Birleşmiş milletler'in yükümlülüklerini kabul eden, bunları yerine getirebilecek durumda ve yeterlikte oldukları BM'ce kabul edilen bütün diğer barışçı devletler örgüte kabul edilebilirler. Üyeliğe kabul kararı, Güvenlik konseyi'nin tavsiyesi üzerine Genel kurul tarafından alınır. Üye devletler, üç yıllık önbildirim süresine uymak koşuluyla örgütten ayrılabilir.

BM'ye 1950'ye kadar 9 yeni katılım oldu. Daha sonra yeni üye kabulü uzun süre engellendi: SSCB, Almanya'nın müttefikleri olup sonradan halk demokrasileri haline gelen Doğu Avrupa ülkelerinin örgüte alınmalarını isterken, Batılı güçler de başka bazı Avrupa ve Asya ülkelerini desteklediler. SSCB, bir adayın üyeliğe kabulünü diğerlerinin de kabulü koşuluna bağlamak istediyse de, bu tez Uluslararası adalet divanı tarafından benimsenmedi. 1955'te 16 devlet aynı anda üyeliğe kabul edildi (buna "package deal" dendi) ve giderek bağımsızlıkla üyeliğe kabul edilme neredeyse otomatik hale geldi: bazı küçük ülkeler (Nauru vb.), tarafsızlığını ileri süren İsviçre, Çin Halk Cumhuriyeti'nce temsil edildiği varsayılan Tayvan gibi istisnalar dışında, bütün devletler üyedir. 1991'de Güney ve Kuzey Kore BM'ye girdiler. SSCB'nin dağılmasıyla, yerini Rusya aldı, diğer devletler bağımsız üye oldular. Yugoslavya'dan ayrılan Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Slovenya da BM'ye kabul edildiler.

• *Üyelikten çıkarma.* Hakkında Birleşmiş milletler tarafından önleyici ya da zorlayıcı bir karar alınmış olan bir devletin üyelik sıfatından doğan hak ve ayrıcalıklarını kullanması, Genel kurul tarafından durdurulabilir. Antlaşmada açıklanan ilkeleri sürekli olarak çiğneyen bir ülke hakkında üyelikten çıkarma kararı alınabilir.

• *Üyelerin statüsü.* Üye devletler, egemenliklerinin özü olan bağımsızlık ve eşitliklerini korurlar. Bununla birlikte, iyi niyetle yerine getirmek zorunda oldukları bazı yükümlülükler vardır. Uluslararası uyuşmazlıklarını barışçı yollardan çözerler. Herhangi bir devletin ülke bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı tehdide başvurmaktan, kuvvet kullanmak ya da herhangi bir baskı uygulamaktan kaçınırlar. Her tür eyleminde BM'ye yardımcı olurlar ve Örgüt'ün eylemiyle karşılaşan bir devlete yardım edemezler. Bununla birlikte, Güvenlik konseyi gerekli önlemleri alıncaya kadar, her türlü silahlı saldırıya karşı meşru savunma hakkına sahiptirler.

yapı

• *Genel kurul.* Her biri tek oya sahip olan bütün BM üyelerinin oluşturduğu tartışma ve karar organı. Barışın ve uluslararası güvenliğin korunması, Güvenlik konseyi'nin sürekli olmayan üyelerinin ve Vesayet konseyi ile Ekonomik ve sosyal konsey'in üyelerinin seçimi, üyeliğe kabul, üyeliğin askıya alınması ya da üyelikten çıkarma, Vesayet rejiminin işleyişine ilişkin sorunlar, bütçe sorunları gibi önemli konularda, hazır bulunan ve oy kullananların üçte iki çoğunluğu ile, diğer sorunlar için ise basit çoğunlukla karar alır. Yılda bir kez olağan olarak toplanır, ayrıca olağanüstü toplantılar yapar. Devletlere yönelik kararlar esas olarak tavsiye kararı niteliğindedir ancak uyulması zorunlu kararlar da alabilir: üyeliğe kabul ya da üyelikten çıkarma, bütçenin oylanması, atamalar gibi. BM antlaşması çerçevesine giren her türlü sorun ya da olayı tartışabilir.

Genel kurul, çalışmalarının ön hazırlığını yapacak, sürekli ve uzmanlaşmış altı komisyon (bir de yetki belgelerini inceleme komisyonu) kurmuştur. Ama bu organların ancak bütün üyelerinin katılmasıyla toplanabilmeleri, etkinliklerini de sınırlamıştır. Genel kurul'un toplantı halinde bulunmadığı zamanlarda barışın korunması çalışmalarının sürekliliğini sağlamak için 1947'de kurulan Vekâlet komisyonu ya da "Küçük meclis" de iyi çalışmadı; bu komisyon artık toplanmamaktadır.

• *Güvenlik konseyi.* Barışın korunmasında asıl sorumluluğu üstlenen yürütme ve girişim organı. 15 üyeden oluşur (1965'e kadar 11); bunlardan beşi sürekli üyedir (ABD, Birleşik Krallık, Çin, Fransa ve Rusya), sürekli olmayan 10 üye de, coğrafi ve siyasal bir dağılım temelinde, Genel kurul tarafından iki yıl için seçilir. Kararlar 9 olumlu oyla alınır, usul sorunları dışındaki konularda beş sürekli üyenin olumlu oyu aranır. Bu yüzden, sürekli

üyelerden birinin olumsuz oyu, karar alınabilmesini engeller. Genellikle yanlış olarak "veto hakkı" denen durum da budur. Uygulamada, oylamaya katılmama olumsuz oy anlamında kabul edilmemiştir. 1950'de BM'nin Kore savaşı'na müdahalesi, Sovyetler Birliği'nin toplantıda bulunmaması sayesinde mümkün olabilmiştir. Büyük devletler, özellikle de SSCB, Konsey'in eylemini olumsuz oylarıyla sık sık engellemiştir. 1991'den itibaren, Güvenlik konseyinin sürekli üyelerinden biri olan SSCB'nin yerini Rusya Federasyonu almıştır.

• *Vesayet konseyi.* Genel kurul'un otoritesi altında vesayet rejimini uygulamakla görevli organ. Sömürgeciliğin tasfiyesi ve vesayet işleri komisyonunun (Genel kurul'un dördüncü komisyonu) faaliyetini artırmasıyla birlikte Konsey'in de rolü azaldı.

• *Ekonomik ve sosyal konsey.* Genel kurul tarafından üç yıl için seçilen 54 üyeden (başlangıçta 18) oluşan organ. Ekonomik, toplumsal, kültürel ve insani konularda Genel kurul'a yardımcı olur. Avrupa, Asya ve Pasifik, Latin Amerika, Afrika ve Batı Asya için bölgesel ekonomik komisyonlar kurmuştur.

• *Uluslararası adalet divanı* → ULUSLARARASI* ADALET DİVANI.

• *Genel sekreter.* Güvenlik konseyi'nin tavsiyesi üzerine Genel kurul tarafından atanan idari organ. Başlangıçta sadece bir yüksek memur olarak tasarlanan genel sekreter, zamanla yarıresmi arabuluculuk ve görüşmecilik yetkileri elde etti. Genel sekreterlik görevinde bulunanlar sırasıyla: 1946-1952 arasında Trygve Lie (Norveç); 1953-1961 arasında Dag Hammarskjöld (İsveç); 1961-1971 arasında U Thant (Birmanya); 1972-1981 arasında Kurt Waldheim (Avusturya), 1982-1992 arasında Perez de Cuellar, 1992'den itibaren Butros Butros Gali.

• *Yardımcı organlar,* asıl organlar tarafından gerek duyuldukça oluşturulur: uzman komiteleri (sözleşme tasarılarını hazırlamakla görevli uluslararası hukuk komisyonu), uzmanlık kuruluşlarının faaliyetlerine yakın çalışmalar yapan kuruluşlar (UNICEF, Mülteciler yüksek komiserliği, vb.), yargı organları (BM idare mahkemesi) vb.

• *Uzmanlık kuruluşları.* Tüm dünyaya yönelik, sınırlı yetkili, çeşitli biçimlerde BM'ye bağlı uluslararası örgütler (1992'deki sayıları 16) Gıda ve tarım örgütü (FAO), Uluslararası sivil havacılık örgütü (ICAO), Birleşmiş milletler eğitim, bilim ve kültür örgütü (UNESCO), Uluslararası çalışma örgütü (ILO), Uluslararası imar ve kalkınma bankası (IBRD), Uluslararası para fonu (IMF), Dünya sağlık örgütü (WHO), Dünya posta birliği (UPU), Uluslararası telekomünikasyon birliği (ITU), Uluslararası denizcilik örgütü (IMO), Dünya meteoroloji örgütü (WMO), Uluslararası maliye kuruluşu (IFC), Uluslararası kalkınma birliği (IDA), Dünya fikri mülkiyet örgütü (WIPO), Uluslararası tarımsal kalkınma fonu (IFAD) ve BM sınai kalkınma örgütü (UNIDO).

Uluslararası atom enerjisi ajansı (IAEA) ile Gümrük tarifeleri ve ticaret genel anlaşması (GATT) farklı bir statüyle BM'ye bağlıdır.

etkinlikleri

• *Uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümü.* Bir uyuşmazlığın ya da uluslar arasında anlaşmazlığa yol açabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde, Güvenlik konseyi kendi inisiyatifiyle ya da BM üyesi olsun olmasın herhangi bir devletin ya da genel sekreterin başvurusu üzerine harekete geçebilir. Soruşturma yapabilir; tarafları, kendi seçecekleri barışçı yollardan anlaşmazlıklarını çözmeye çağırabilir; her türlü uygun düzeltme usul ve yöntemi tavsiye edebilir (görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaştırma, hakemlik, hukuksal nitelikteki anlaşmazlıklar için Uluslararası adalet divanı'na başvurma); uygun gördüğü çözüm biçimini önerebilir. Genel kurul, Güvenlik konseyi talep etmedikçe, Konsey'in el koyduğu bir durum ya da uyuşmazlıkla ilgili tavsiyelerde bulunamaz.

• *Barışa karşı tehdit, barışın bozulması ve saldırı durumunda eylem.* Hukuksal olarak bu konuda esas yetki Güvenlik konseyi'ne aittir. Konsey, barışa karşı tehdit, barışın bozulması ya da bir saldırı durumunun varlığını saptar, uluslararası barış ve güvenliğin korunması için tavsiyelerde bulunur, hatta zorlayıcı kararlar alır (Milletler cemiyeti konseyi ise sadece oybirliğiyle karar alabilmekteydi). Esas hakkında bir tavır belli etmemek kaydıyla geçici önlemler alabilir; örneğin 1948'de Filistin'de olduğu gibi silahlı çatışmaya son verilmesine ya da askeri birliklerin çekilmesine karar verebilir. Silahlı güç kullanımını kapsamayan önlemler, örneğin ekonomik (iktisadi ilişkilerin, deniz ve demiryolu bağlantılarının kesilmesi vb.) ya da diplomatik (diplomatik ilişkilerin kesilmesi) önlemler alabilir. Hatta, barışın ve güvenliğin korunması amacıyla emrine silahlı güç vermeyi, yardım ve gerekli kolaylıkları sağlamayı taahhüt eden devletlerin hava, kara ve deniz kuvvetlerini kullanarak her türlü askeri eyleme (şaşırtma hareketleri, abluka önlemleri) girişebilir. Güvenlik konseyi, sovyet temsilcisinin bulunmadığı sırada üye devletlere Kore'ye yardım göndermelerini tavsiye edebildi, ancak bu güçleri, Birleşik devletler'in otoritesi altında bir birleşik komutanlığın emrine verdi. Sovyet temsilcisinin geriye dönüşüyle bu tavsiye kararı veto edilerek engellendi.

Genel kurul da 3 kasım 1950 kararıyla, o zamana kadar sahip olmadığı bir yetkiyi, barışa karşı bir tehdit, barışın bozulması ya da bir saldırı anında ve Konsey'in de oybirliğinin sağlanamaması nedeniyle felce uğradığı durumlarda kullanabileceği bir yetkiyi kendine tanıdı. Bu durumlarda Genel kurul düzeni ve güvenliği yeniden sağlamak için, silahlı güç kullanımı da dahil olmak üzere her konuda tavsiyelerde bulunabilir. Genel kurul, bu kuralı Kore (1950), Macaristan ve Süveyş (1956) olaylarında işletti. Önce Süveyş, sonra Kongo (1960) olayları sırasında, ulusal birliklerden oluşan ama BM'ye bağlı "mavi bereliler" diye anılan bir acil kuvvet kurdu. Bunlar, Güvenlik konseyi tarafından, 1973 savaşından sonra İsrail ve Mısır, daha sonra da İsrail ve Suriye arasındakı (1974) ateşkese uyulup uyulmadığını gözetlemek için de kullanıldı. İlk kez Güvenlik konseyi sürekli üyesi bir ülkenin (Fransa) askeri birliğinin katıldığı

Birleşmiş milletler örgütü'ne üye olan devletler

yıl	*Üye ülkeler*	*kurucu üyeler*
1945	51	Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Avustralya, Belçika, Beyaz Rusya, Birleşik Krallık (İngiltere), Bolivya, Brezilya, Çekoslovakya, Çin, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Etyopya, Filipinler, Fransa, Guatemala, Güney Afrika, Haiti, Hindistan, Hollanda, Honduras, Irak, İran, Kanada, Kolombiya, Kosta Rika, Küba, Liberya, Lübnan, Lüksemburg, Meksika, Mısır, Nikaragua, Norveç, Panama, Paraguay, Perú, Polonya, Rusya (eski SSCB'nin yerine), Salvador, Suriye, Suudi Arabistan, Şili, Türkiye, Ukrayna, Uruguay, Venezuela, Yeni Zelanda, Yugoslavya* (Sırbistan ve Karadağ), Yunanistan.
		Yeni üyeler
1946	55	Afganistan, İsveç, İzlanda, Tayland.
1947	57	Pakistan, Yemen.
1948	58	Birmanya.
1949	59	İsrail.
1950	60	Endonezya.

yıl	*Üye ülkeler*	
1955	76	Arnavutluk, Avusturya, Bulgaristan, Finlandiya, İrlanda, İspanya, İtalya, Kampuçya, Laos, Libya, Macaristan, Nepal, Portekiz, Romanya, Sri Lanka (eski Seylan), Ürdün.
1956	80	Fas, Japonya, Sudan, Tunus.
1957	82	Gana, Malezya.
1958	83	Gine.
1960	100	Benin (eski Dahomey), Burkina Faso (eski Yukarı Volta), Çad, Fildişi Kıyısı, Gabon, Kamerun, Kıbrıs, Kongo, Madagaskar, Mali, Orta Afrika, Cumhuriyeti, Nijer, Nijerya, Senegal, Somali, Togo, Zaire.
1961	104	Moğolistan, Moritanya, Sierra Leone, Tanganyika (bugün Tanzaniya).
1962	110	Burundi, Cezayir, Jamaika, Ruanda, Trinidad ve Tobago, Uganda.
1963	113	Kenya, Kuveyt, Zanzibar (bugün Tanzaniya).
1964	116	Malavi, Malta, Zambiya.
1965	119	Gambiya, Maldivler, Singapur.
1966	123	Barbados, Botsvana, Guyana, Lesotho.
1968	126	Ekvator Ginesi, Mauritius, Svaziland.

yıl	*Üye ülkeler*	
1970	127	Fiji.
1971	132	Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Bhutan, Katar, Umman.
1973	134	Almanya, Bahama.
1974	137	Bangladeş, Gine-Bissau, Grenada.
1975	143	Cabo Verde, Komoriar, Mozambik, Papua Yeni Gine, Sao Tomé e Principe, Surinam.
1976	146	Angola, Samoa, Seychelles adaları.
1977	148	Cibuti, Vietnam.
1978	150	Dominica, Solomon adaları.
1979	151	Saint Lucia.
1980	153	Saint Vincent, Zimbabve.
1981	156	Antigua ve Barbuda, Belize, Vanuatu.
1983	157	Saint Christopher ve Nevis.
1984	158	Brunei.
1990	160	Liechtenstein, Namibya
1991	167	Estonya, Güney Kore, Kuzey Kore, Letonya, Litvanya, Marshall adl., Mikronezya.
1992	179	Azerbaycan, Bosna-Hersek, Ermenistan, Hırvatistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldavya, Özbekistan, San Marino, Slovenya, Tacikistan, Türkmenistan.

* 1992 yılında üyeliği donduruldu.

Birleşmiş milletler Lübnan barış gücü, 1978 yılından bu yana Güney Lübnan'da görev yapmaktadır. 1988 yılında Nobel barış ödülü'ne layık görülen Mavi bereliler, 1992 yılı şubat ayından beri Bosna-Hersek'te, insani yardımın ulaştırılmasını sağlamakla görevlendirildiler.

• *Ekonomik ve toplumsal faaliyet.* BM, uluslararası işbirliği yoluyla bütün halkların ekonomik ve toplumsal ilerlemesine yardımcı olma amacındadır. Özellikle azgelişmiş ülkelere teknik yardım konusunda etkindir. Genel kurul, 1946'dan itibaren bir teknik yardım programı öngördü, Ekonomik ve sosyal konsey 1949'da genişletilmiş bir programın hedeflerini belirledi.

Bölgesel ekonomik komisyonlar, araştırma, inceleme, toplantı ve anlaşma hazırlıkları gibi yollarla kıta düzeyinde uluslararası işbirliğini örgütlerler.

• *İnsan hakları.* Genel kurul, 10 aralık 1948'de İnsan hakları evrensel bildirgesi'ni kabul etti. Ekonomik ve sosyal konsey ile komisyonları, özellikle de İnsan hakları komisyonu, bu bildirgenin uygulanma koşullarını inceler ve özel sözleşmeler hazırlar. Biri medeni ve siyasal haklara, diğeri ekonomik, toplumsal ve kültürel haklara ilişkin iki ana sözleşme kabul edilmiştir.

• *Hukuksal eylem.* BM, uluslararası hukukun oluşturulmasına ve kurallaştırılmasına katkıda bulunmak ödevindedir. Seçkin hukukçulardan oluşan Uluslararası hukuk komisyonu yasalaştırma tasarılarını inceler ve hazırlar. BM'nin desteğiyle toplanan uluslararası konferanslar bu tasarıları görüşür ve kabul eder.

• *Faaliyetinin sınırları.* BM'nin eyleminin hukuksal bir sınırı vardır; Devlet'in ulusal yetkisi. Antlaşmanın 2. maddesinin 7. paragrafı, "işbu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, esas olarak bir devletin ulusal yetkisi içinde bulunan işlere Birleşmiş milletler'in karışmasına izin vermez" der. Devletler, BM'nin yetkisine karşı sık sık bu metni öne sürerler, ancak örgütün organları birçok olayda kendilerini yetkili görmekten kaçınmamışlardır. (Kıbrıs, Cezayir, Güney Afrika Cumhuriyeti, vb.)

zıvanalı **birleştirme**

Birleşmiş milletler özel fonu, BM teşkilatı'nın 1959'dan bu yana faaliyette bulunan ve bir ülkenin ya da bir bölgenin gelişmesini güçleştirici engellerin ortadan kaldırılmasını sağlayacak her türlü araştırmayı finanse etmek amacını taşıyan kuruluşu. Özel fon'un etkinliklerinin finansmanı, hükümetlerin gönüllü katkılarıyla sağlanır. Kuruluş, gelişmekte olan ülkelerin doğal kaynakları, işgücü ve sanayi potansiyeli ile ilgili araştırmaların bedelini bir bölümüyle karşılayan bağışlar biçiminde yardım yapar (dolayısıyla da, incelenen her projeye ancak sınırlı miktarda para ayıran *Birleşmiş milletler teknik yardımı*'nı bütünleyen bir niteliği vardır). Özel fon'un faaliyeti, Fon'un proje ve araştırmaları sonucunda başlayan yapım çalışmalarını finanse eden Dünya bankası'nca tamamlanır.

Birleşmiş milletler sınai kalkınma örgütü (ing. *United Nations Industrial Development Organization*) [UNIDO], BM uzmanlık kuruluşu, 1967'de kuruldu, merkezi Viyana'dadır. Gelişmekte olan ülkelere sanayilerini geliştirme, modernleştirme ve işletmede yardım sağlar ve modern sanayi üretim yöntemlerinin etkin biçimde uygulanması, programlama ve planlama, endüstriyel kurumların kurulup güçlendirilmesi, teknolojinin geliştirilmesi, uyarlanması, transferi ve personel yetiştirilmesi konularında çalışmalar yapar.

Birleşmiş milletler ticaret ve kalkınma konferansı *United Nations Conference on Trade and Development)* [UNCTAD], Birleşmiş milletler genel kurulu'nun 1964 yılında kurulmuş olan yardımcı organı. UNCTAD, hükümetlerarası genişletilmiş bir organ olan *Konferans* ile altı komisyon, bir komite, çeşitli çalışma grupları ve bir de sekreterlikten oluşan *Ticaret ve kalkınma konseyi*'nden oluşur. Devletler, hem coğrafi hem de siyasi bazı kriterlere göre, dört gruba ayrılmıştır. Konferans, her 4 yılda bir toplanır. Görüşmeler, asıl olarak, Üçüncü dünya ülkelerinin gelişmesi teması çerçevesinde cereyan eder; fakat, görüşmelerde kabul edilen önemli ilkelerin her zaman uygulamaya konulduğu söylenemez. Kuzey-Güney karşıtlığı (gelişmiş ülkelerle, Üçüncü dünya ülkeleri arasındaki karşıtlık) ve bu karşıtlığın, Üçüncü dünya ülkelerinin kendi iç karşıtlıkları yüzünden büsbütün keskinleşmesi ve de sosyalist ülkelerin tutumu, tartışmaların çetin geçmesine ve bu organın kısır bir görünüm almasına neden olmuştur. Bununla birlikte, UNCTAD, Üçüncü dünya'nın gelişmesi sorununun uluslararası amaçlar arasında ön safta yer aldığı ve gelişmiş ülkelerin buna önemli ölçüde yardımcı olmak sorumluluğu altında oldukları gerçeğinin kesin olarak saptanmasını sağladı. Konferans, 1964 yılında kuruluşundan bu yana her dört yılda bir, her defasında farklı bir merkezde toplanmaktadır.

Birleşmiş oyuncular → MEYDAN SAHNESİ (Birleşmiş oyuncular).

BİRLEŞTİRİCİ sıf. **1.** İki ya da daha çok nesnenin birleşmesini sağlayan şey için kullanılır. **—2.** Birliği, uzlaşmayı sağlayan kimse, şey; bunu sağlayan eylem için kullanılır: *Partinin geleceği için birleştirici olmak zorundayız. Birleştirici bir program. Birleştirici bir tutum.*

—Anat. *Birleştirici arka atardamarlar,* beyin büyük atardamarından *(arteria basilaris)* ayrılan ve Willis altıgeninin yapısına giren iki atardamar dalına verilen ad.

—Elektrotekn. *Birleştirici kablo* → KABLO.

—Nöroanat. *Birleştirici dallar,* sempatik sinir sistemindeki gangliyonları beyin-omurilik sinir sistemine bağlayan sinir lifleri. (Her gangliyon için bir ya da birçok sinir lifi vardır.)

◆ a. Hematol. Hücrelerin birbirine yapışmasını sağlayabilen madde. (Özellikle trombositlerin topaklanmasını sağlayan indükleyicileri [ADP, kolajen, fibrinojen, adrenalin] belirtir.)

BİRLEŞTİRİLMEK → BİRLEŞMEK.

BİRLEŞTİRME a. Birleştirmek eylemi.

—Bilş. Birçok fişliğin, başlangıçta aynı sırada yerleştirilmiş öğelerini, tek bir fişlikte toplama. (Bundan kaynaklanan fişlik de aynı sıra ölçütüne göre yerleştirilir.)

—Cerr. Kırık bir kemiğin parçalarının yerli yerine konması.

—Denizc. Ağaç gemi inşaatında kalınlıkları farklı olmayan iki ağaç parçayı birbirine bağlama. —Metal gemi inşaatında sac levhaları, gergileri, postaları ya da blokları kaynakla bağlama.

—Dilbil. Üretici dilbilgisinde, iki (ya da daha çok) derin yapıyı, tek bir yüzeysel yapı elde etmek amacıyla birleştirmeye dayanan dönüşüm. (Örneğin, *Ali ve Ayşe sabah çay içerler* cümlesi, yinelenen öğelerden birinin kullanımını silen ve eylemin uyumunu düzenleyen, bağlaç kullanımına bir indirgeme uygulanarak *Ali sabah çay içer* ve *Ayşe sabah çay içer* in birleştirilmesiyle elde edilir.) —Bir sözlükbirimin, gerek kendileri de dilin sözcükleri olan, gerekse yabancı kaynaklı bilimsel sözcük ya da kökenlerden yola çıkılarak oluşturulması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dy. *Birleştirme hattı,* farklı iki hattı birleştirmeye yarayan kısa hat parçası. || *Parabolik birleştirme eğrisi,* düz bir hatla dairesel bir hat parçası arasında yer alan ve yalpanın aşamalarla alınmasını sağlamak için doğrusal değişkenli kesiksiz bir eğri çizen demiryolu parçası. (En çok kullanılan birleştirme $y = ax^3$ ile ifade edilen kübik paraboldür.)

—Fiz. *Büyük birleştirme kuramları,* temel parçacıkların özelliklerinden ve etkileşimlerinden sorumlu kuvantalanmış üç etkileşim alanını, tek bir ölçek alanı (büyük birleştirme alanı) halinde bir araya getirmeye çalışan kuramlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kaynakç. Kenarları uygun biçimde hazırlanmış iki parçanın arasında kaynak metaliyle doldurulacak hacim. (Kenarlar düzse birleştirme hacmi sıfır olabilir. — Kaynak ya da lehimle bağlanacak parçaların işlem öncesindeki konumu. (Çeşitli birleştirme türü vardır: uç uca, açılı, T, bindirme ve manşonlu birleştirmeler en sık rastlananlardır.) || *Kaynaklı birleştirme,* KAYNAK'ın eşanlamlısı. || *Lehimli birleştirme,* LEHİM'in eşanlamlısı.

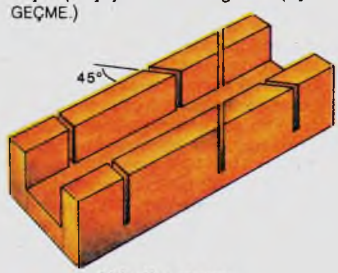
—Marangl. Bir bütün oluşturmak için hazırlanan parçaları birbirine bağlama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalürj. Dökümcülükte çeşitli parçaları bir araya getirerek karmaşık modeller yapma. (Bu işlemle hem bükülmez bir bütün hem de kolayca sökülebilen [kilitli birleştirme] bir model elde edilebilir. Birleştirme elle ya da birleştirme makinesiyle yapılabilir.)

—Muhs. → KONSOLİDASYON.

—Orm. san. Kontrplak yapımında, kontrplak levhasını oluşturan yaprakların (plakaların) yapıştırılması işlemi.

—Teknol. Ağaçtan ya da metalden yapılmış iki parçayı birbirine bağlama. (Eşanl. GEÇME.)

birleştirme kutusu

—Terz. Prova ya da patron üzerinde düzeltme yapma amacıyla, bir giysinin çeşitli parçalarını, önce toplu iğneyle, sonra da teyelle bir araya getirme.

—Topogr. *Birleştirme eğrisi,* BAĞLAMA EĞRİSİ*'nin eşanlamlısı.

—Yapış. İki yüzeyi bir yapıştırıcıyla kalıcı biçimde bağlama.

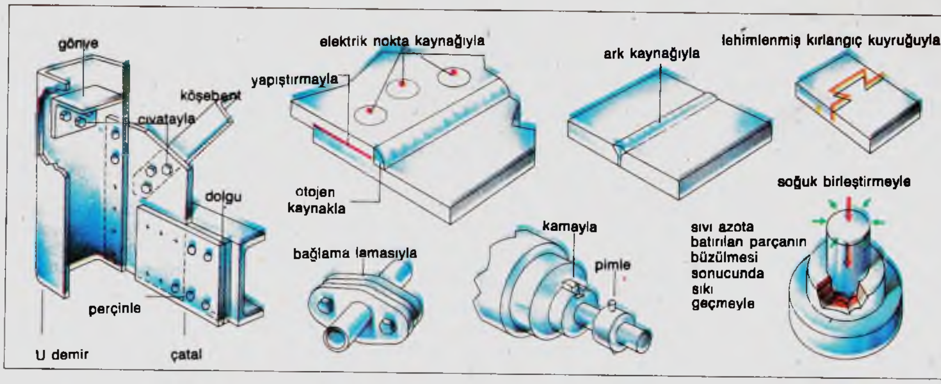
—ANSİKL. Dilbil. Bu sözlüksel oluşum süreçleri arasındaki ayrım iki kez değişkenlik göstermekle birlikte, birleştirme ve türetme iki karşıt kavramdır. Öte yandan, bileşik sözcüğü öbekten ayırmak her zaman kolay değildir. Bir bileşik sözcüğü ayırt etmeyi sağlayacak ölçütler, değiştirim (*yardım etmek* sözcüğü, *affetmek, desteklemek, bağışlamak* vb. ile değiştirilebilir) ve bölünemezliktir (*çok yardım etmek* denebilir ama, *yardım çok etmek* denilemez).

—Fiz. Elektromanyetik ve zayıf etkileşimleri birleştiren ve ölçek bozonları, foton ve ağır ara bozonları da W^+, W^- ve Z^0 olan birleşik alana (→ ÖLÇEK *kuramları*), güçlü etkileşimler alanı da katılır; bu ikincil alanın özelliklerini kuvantum kromodinamiği kuramı belirler ve burada ölçek bozonlar, her biri farklı "renk" yük taşıyan (her kuark için üç ayrı renk vardır) sekiz glüondan oluşur. Büyük birleştirme alanının kurulması, ayrık alanlara oranla daha genel bir ölçek bakışım postulasına dayanır. Çok büyük enerjilerde (yaklaşık 10^{14} GeV) kesinleşen bu bakışım, güçlü alanı, birleşik alandan ayıran daha düşük enerjilere doğru inildiğinde kendiliğinden bir kesintiye uğrayacaktır. Iraksamalar, bakışımın gerçekten önem kazandığı yüksek enerjide etkisini gösterdiğinden, *yeniden normlama** korunur. Büyük birleştirme alanının biçimi ve özellikleri, bu bakışıma bağlı değişmezlik grubunun yapısıyla belirlenir; bakışım, birleşik alanın BB(2)xBB(1) ve renk alanının (ya da güçlü etkileşimler alanı) BB(3) gruplarını da taşır. En yalını, BB(5) grubudur, ancak bu diğerleri arasında yalnızca özel bir durumdur. Grubun yapısı, bilinen alanlara, kuarkların lepton-

lara geçişine olanak veren yeni bir alanın katılması gerektiğini gösterir. Vektör bozonların çok yüksek kütlesi, bu tür geçişlerin olasılığına (çok zayıf ama sıfır değil) bağlıdır. Büyük birleştirme kuramları, uygulamada algılanması düşünülemeyen bu enerjilerin etkilerini önceden belirler; ayrıca protonun kendiliğinden bozunarak 10^{32} yıllık ömrü olan leptona dönüşümü gibi statik etkileri de bildirir. Bu etki, kozmik ışımaya karşı korunmuş yeraltı laboratuvarlarında yapılan deneylerle, etkin biçimde incelenmiştir. Bir sonraki aşamaysa, büyük birleştirme alanını çekim alanına bağlayacak bir üst birleştirmenin araştırılmasıdır. Ancak çekim alanını kuvantalamada önemli zorluklar vardır.

—Mak. san. Birleştirilecek parçalar birbirlerine geçecek şekilde hazırlanır; bu amaçla parçalar üstünde zıvana, lamba, kiniş vb. açılır. Birleştirmeler ya sökülebilir türden ya da sabittir. Sökülebilir türlerde, parçalar, vida, cıvata, somunlu saplama, kamalama, rakor, bağlama laması vb. ile tutturulur.

Sabit birleştirmeler kaynak, lehim ya da kenetleme yoluyla elde edilir. Çelik parçalar önceden kertilerek üst üste getirilip kaynatılabilir (örneğin cam çerçevesi). Ancak büyük boyda metal iskelet parçalarını (I,U,T demirleri, yassı demir vb.) birleştirmede gönye, köşebent, dolgu laması gibi bağlama parçaları kullanmak gerekir. Saclar ya kaynakla ya da perçinle birleştirilir. Sac parçalar üst üste binerse birleştirme bindirmelidir. Alın alına birleştirmede bağlantı yerinin tek ya da iki yanına sac konarak perçinlenir. Makine parçaları, germeli bağlama yapıştırma ya da sıkı geçme biçiminde birleştirilir. Yapım yönünden çelik iskelet, kazan ve boru birleştirmeleri gibi türler görülür.

METAL BİRLEŞTİRMELER

—Marangl. Genellikle üç tür temel birleştirme biçimi vardır: *yan yana, boyuna* ve *köşe*. Yan yana birleştirmelerde lambalardan, kavelalardan ya da özel freze bıçaklarıyla açılmış kanallardan yararlanılır. Boyuna birleştirmeler, kertme bindirme, zıvanalı, parmak ya da kırlangıç kuyruğu vb. biçiminde yapılır. Köşe birleştirmedeyse, tabla yapılıyorsa kavelalı, kinişli, yalancı çıtalı, gönyeburun, dişli türlere başvurulur; çerçeve yapımında kertme bindirme, zıvanalı, düz ya da gönyeburun, kavelalı köşe birleştirme kullanılır; tablada bulunan ara bölmelerde ya kanal ya da kızak geçme, kayıtlarda da T ve istavroz birleştirme uygulanabilir.

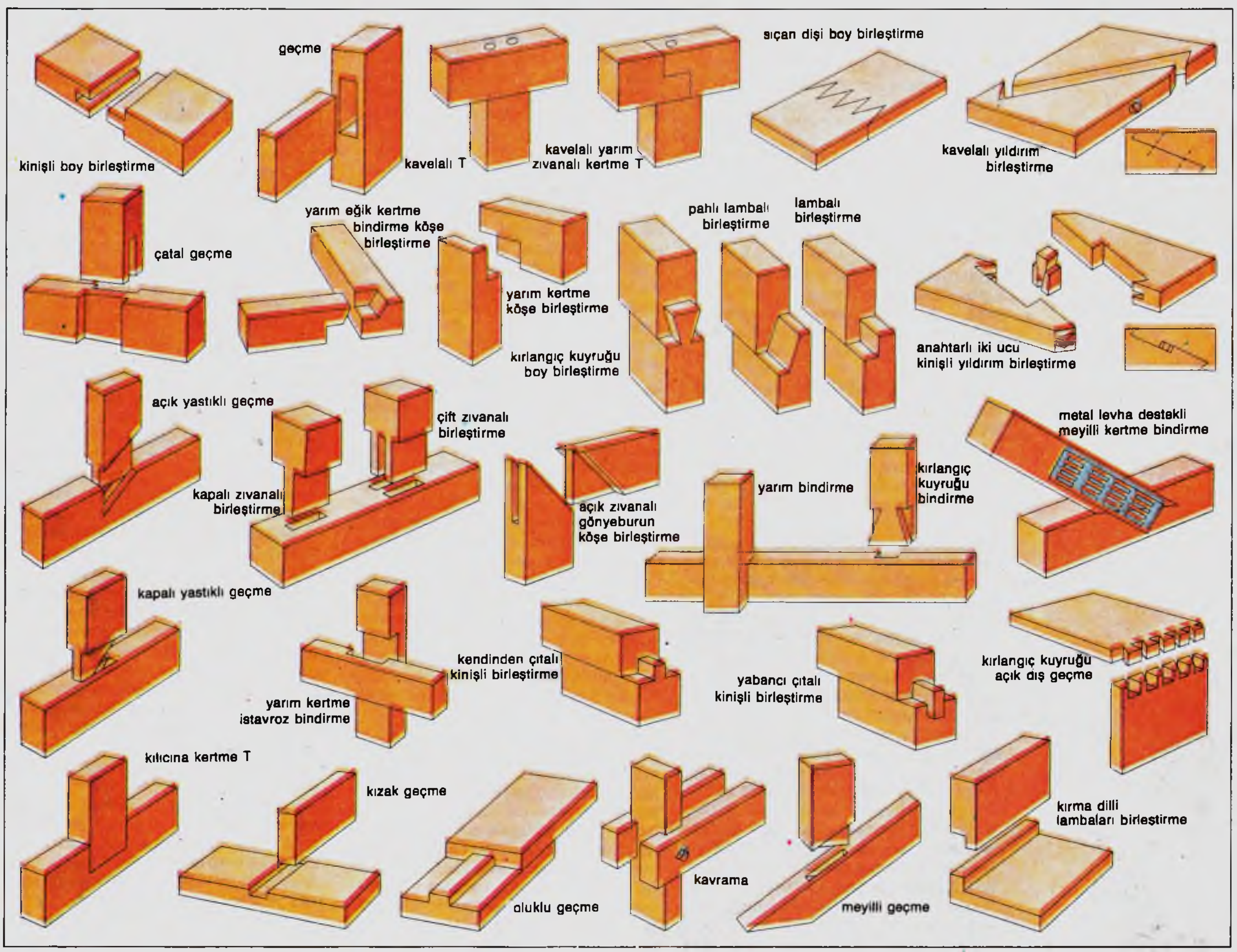
BİRLEŞTİRMECİLİK a. Ruhbil. Çeşitli öğelerin toptan ve karışık biçimde kavranmasına dayanan eskil düşünme ve algı sistemi. (H. Wallon, küçük çocuğun düşünmesini, algısını ve kişiliğini, kategoriler aracılığıyla düşünmenin yerleştiği dönem olan 8-9 yaşlarına kadar etkileyen birleştirmeciliği, onun ruhbilimsel etkinliklerinin ayırtedici özelliği olarak görür.)

BİRLEŞTİRMEK → BİRLEŞMEK.

BİRLİ a. Üzerinde bir işareti olan oyun kartı ya da domino taşı (Eşanl. AS, BEY): *Kupa birlisi.*

—Akust. ve Müz. Gerek aynı yükseklikte olan, gerekse aralarında bir ya da birçok oktav bulunan iki sesin aynı anda yayımı.

BİRLİK a. **1.** Eşi benzeri bulunmama, tek olma durumu: *Tanrı'nın birliğine inanmak.* **—2.** Bir amaç için birleşmiş, bir araya gelmiş olma durumu; beraberlik: *Birlikten kuvvet doğar* (atasözü). **—3.** İnsanlar ya da şeyler arasında ortaklık, özdeşlik, benzerlik oluşturan bağ: *Dil birliği. Ülkü birliği. Yazıda, düşünceler arasında birlik sağlamak.* **—4.** Bir eylemi gerçek-

AHŞAP BİRLEŞTİRMELER

leştırmek, bir şeyi savunmak, ortak bir sonuca ulaşmak amacıyla bir araya gelmiş kimselerin kurduğu dernek, topluluk vb.: *Öğretmenler birliği. Tüketiciler birliği.* **—5.** *Birlik dirlik içinde*, uyumlu olarak: *İşleri birlik dirlik içinde yürütüyorlar.* || *Birlik (ve) beraberlik içinde*, birden çok kimsenin aralarında görüş ve düşünüş ayrılığı bulunmadığını belirtmek için kullanılır. || *Birlik olmak*, birden çok kimse sözkonusuysa, bir iş için anlaşıp güçlerini birleştirmek, birlikte davranmak.

—Ask. Silahlı kuvvetlerde sicil verme, disiplin cezası uygulama yetkisine sahip bir komutan yönetimindeki askeri kuruluş. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Birlik ceridesi*, her büyüklükteki birliği ilgilendiren olayların zaman sırasına göre işlendiği resmi kayıt. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Birlik raporu*, birliğin anlık durumunu ya da raporun geçerli olduğu süre içinde meydana gelen değişiklikleri gösteren belge. (Belirli bir tarihle sınırlı dönemsel bir rapordur.) || *Birlik sembolü*, harekât ya da hizmet görevi sırasında personelin sınıf ve birliklerinin kolayca tanınması amacıyla metal ya da bez üzerine işlenmiş tanıtma işareti. || *Birlik tanıtma işareti*, birliğin tüm özelliklerini betimleyen işaret. (Taktik ve üniforma işaretlerinden farklıdır. Silah [işaret fişeği], araç [örn. telsiz, flama vb.] ile yapılabilir.) || *Bindirilmiş birlik*, kıtalarda bir birliğin araçlı olarak kullanılacağını belirten terim.

—Biyol. *Bireyin birliği*, çokhücreli yaratıkların yaşamsal organları arasında, genellikle karşılıklı olmak üzere bağımlılık ilişkisi sağlama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bot. Ortak özellikleriyle birbirine yakın bitki topluluklarını içeren ve bitki sosyolojisi sınıflandırmasında yer alan üst birim.

—Ed. *Üç birlik kuralı*, gerçeğe benzerlik adına klasik fransız tiyatrosunu yönlendiren eylem, zaman ve yer birliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. Kant'ta, bilincin kendi kendisi için açık ve kavranabilir, yani saydam olmasını sağlayan ve her türlü nesnel bilgiyi olanaklı kılan şey; Hegel'de iki öğe arasındaki bağıntı. Bu bağıntı, sözkonusu iki öğeyi hem özdeşleştirir hem de onların çatışkısını uzlaştırır.(Bk. *ansikl.* böl.) — İnsanları birleştirerek, Rousseau'ya göre insan toplumunun temelini oluşturan ve Fourier'ye göre de oluşturması gereken bağ. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Birlik antlaşması*, doğal hukuk kuramlarında, bu antlaşmayı isteyenlerin, ancak tek bir siyasal kuruluş oluşturmalarını, "korunmaları ve karşılıklı güvenlerini ilgilendiren işleri ortak bir kararla düzenlemelerini" sağlayan sözleşme (Pufendorf, *De jure naturae et gentium* [Doğa hukuku ve devletler hukuku üzerine] 7, 2, 7). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Kamu mal. *Bütçede birlik ilkesi*, bütçenin yıllık olma, genellik ve tahsis ilkeleriyle birlikte, hükümetin mali yöntemi üzerinde etkin bir parlamenter denetim sağlayan, kamu tüzel kişilerinin bütçesinin ve bütçe yasasının sunulmasında göz önüne alınan dört temel ilkeden biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Karş. anat. *Yapı birliği*. E. Geoffroy Saint-Hilaire'in öne sürdüğü, hayvandaki komşu organlar arasındaki ilişkilere dayanan kuram. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Med. huk. *Evlilik birliği*, karı ve kocadan oluşan birlik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Mal birliği* → MAL. || *Meslek birlikleri*, kamu kurumu niteliğindeki meslek* kuruluşları'nın oluşturduğu birlikler. (Yasayla kurulan ve devletin idari ve mali denetimine bağlı olan bu birlikler şunlardır: Türkiye barolar birliği; Türkiye noterler birliği; Türkiye ticaret, sanayi, deniz ticaret odaları ve ticaret borsaları birliği; Türk mühendis ve mimar odaları birliği; Türkiye ziraat odaları birliği; Türk tabibleri birliği; Türk eczacıları birliği, Türk dış hekimleri birliği; Türk veteriner hekimleri birliği; Türkiye esnaf ve küçük sanatkârları konfederasyonu.)

—Müz. İkilik notanın iki katı değerde nota biçimi.

—Siyas. bil. Birçok devlet arasında belirli koşullarda oluşan bağlaşım, konfederasyon: *saldırı ve savunma birliği. Arap birliği.* —Bir devlette siyasal, dinsel vb. çıkarları savunmak üzere oluşan bazı derneklere verilen ad: *İnsan hakları birliği.* || *Ulusal birlik*, bir devletin vatandaşları arasındaki bağlılık. Özellikle devletin varlığı içten ya da dıştan tehdit edildiğinde aranır.

—Tar. *Ulusal birlik* (Union nationale), Fransa'da, dönem dönem, siyasal partilerin çoğunun üyelerinden oluşan hükümetler için kullanılan deyim: Dufaure -Thiers hükümeti (şubat 1871 - mayıs 1873), Viviani hükümeti (ağustos 1914 - ekim 1915) ve Birinci Dünya savaşı döneminin öteki hükümetleri; fransız frangını kararlılığa kavuşturmak için kurulan Poincaré hükümeti (temmuz 1926 - kasım 1928); 6 Şubat bunalımından sonra kurulan Doumergue hükümeti (şubat-kasım 1934).

—Uluslarar. huk. *Devletler birliği*, iki ya da daha çok devleti tek bir yönetim altında birleştiren antlaşma; bu şekilde birleşen devletler. || *Gerçek birlik*, belli bir ülkesel yakınlığı bulunan iki monarşik devletin, belirli alanlarda ortak hareketi kabul etmelerinden doğan birlik. (Monarşiler aynı hükümdarın kişiliğinde birleşir ve ulusal savunma, maliye ve dış politika alanlarında ortak yönetim organlarına sahip olurlar. Devletlerin herbiri özerkliğini korur ve birlik iki devletin anlaşmasıyla ortadan kalkabilir. İsveç-Norveç [1815-1905], Avusturya-Macaristan [1867-1918] ve Danimarka-İzlanda [1918-1944] birlikleri gerçek niteliğindeydi.) || *Katılımlı birlik*, yalnızca idari işlerde ayrı olan devletlerin birliği. (Büyük Britanya Birleşik Krallığı adı altında bir araya gelen İngiltere, İskoçya ve Kuzey İrlanda'nın durumu.) || *Kişisel birlik*, aynı hükümdara bağlı, ancak yönetimleri birbirinden ayrı ve bağımsız olan iki monarşik devlet arasındaki birlik. (Bu birlik monarşilerin veraset rejimine bağlıdır: Polonya ve Litvanya [1386-1569], İngiltere ve Hannover [1714-1837], Hollanda ve Lüksemburg [1815-1890], [bir devletin kendi sömürgesiyle olmasına karşın] Belçika ve Kongo [1855-1908] birlikleri.) || *Uluslararası birlik*, ortak çıkarları korumak amacıyla devletlerin temsilcilerini biraraya getiren ve bir sözleşmeye dayanan birlik. (Uluslararası birlikler, ortak bir politika izlemek üzere tarafları birbirlerine danışma yükümlülüğü altına sokan bir antlaşmadan ibaret olabilirler. Bunlar genellikle, [uluslararası] denetimi, devletlerin tümü ya da bağlayıcı karar almaya yetkili bağımsız [ve uluslarüstü] bir yönetici merkez tarafından sağlanan ortak organlar biçiminde somutlaşır.)

◆ sıf. Bir birimden oluşan ya da bir birim alabilen şey için kullanılır: *Birlik cezve.*

—ANSİKL. Ask. Birlik, kara, deniz, hava ve jandarma kuvvetlerinde çeşitli sınıftan her büyüklükteki asker topluluğunu tanımlar. Bölük, tabur, alay ya da filo, filotilla gibi deyimler için de genel olarak birlik adı kullanılır. Kara kuvvetlerinde bölükten alaya kadar olanlara küçük birlik, tugay, tümen, kolordu, ordularaysa büyük birlik denir. Küçük birlikler genellikle aynı sınıf erat ve silahlardan kurulurken büyük birlikler çeşitli sınıflardan küçük birliklerle bunları harekât sırasında destekleyen zırhlı, motorlu, topçu, istihkâm, muharebe gibi destek ve lojistik hizmet birliklerinden kurulur.

• *Birlik ceridesi*. Birliğin günlük olarak gerçekleştirdiği harekât, ikmal, yer değiştirme, muharebe vb. etkinliklerinin belgelere dayanılarak gösterilmesi amacıyla düzenlenir. Ayrıca üst ve astlardan alınan haber, rapor, karargâh subaylarının ziyaret ve denetlemelerini de kapsar. Özel talimat ve emirlere göre düzenlenen birlik ceridesini hazırlamak ve işlemekle, birlik personel subayı görevlidir. Birlik cerideleri askeri tarih çalışmalarında yararlanılan en önemli belgelerdir.

—Biyol. *Bireyin birliği*. Büyük boy yaratıkların (çokhücreli hayvan ya da bitki) karmaşık ve aşamasıralı bir yapısı vardır; buna göre, organlardan bazıları yaşamsal bir önem taşır ve işlevleriyle vücudun öbür kısımlarının yaşamasını sağlar. Menenius Agrippa'nın "mide ile kol ve bacaklar" masalında anlattığı gibi bu bağımlılık genellikle çok yönlü ve karşılıklıdır. Bundan şu sonuç çıkar: birey, eğer olanak varsa, merkezlerle vücudun bütün kısımları arasında, hatta merkezlerin aracılığıyla bir parça ile öbür parça arasında hızlı bir bağlantı sağlayabilecek iletişim yollarına sahip olmalıdır. Hayvanlarda bu iletişim üç işlevle sağlanır:

1. *kan dolaşımı*, vücudun bütün hücrelerine, aynı anda aynı "iç ortamı" sunar; bu ortamdaki her yerel değişiklik birkaç saniyede her yana yayılabilir (ani zehirlenme hali);
2. *hormonlar*, yeri belli içsalgı bezlerince salgılanır, sonra çok uzaktaki organlar üzerinde etki göstermek üzere kanla oralara iletilir (hipofizin cinsel sistem üzerindeki etkisi);
3. *sinir sistemi*, bir duyu organınca alınan uyartıyı sinir merkezlerine iletir ve oradan hemen hemen aynı anda aldığı devimsel tepkileri, uyartının alındığı bölgedeki kaslara doğru yöneltir.

Bitkilerde, sinir sistemi olmadığı için organik birlik daha yavaş sağlanır, ama özsularının dolaşımı, onlarda da besinleri, boşaltım ürünlerini ve hormonları bitkinin bütün kısımlarına dağıtır.

—Ed. Eylem birliği açık olmasa da en azından bağdaşık bir öz gerektirir. Yer birliği her türlü dekor ve tarihsel yer değişimlerini dışlar. Zaman birliğiyle, eylemin bir günü aşması önlenir. Klasik dönemde, bu birlikler tiyatro sanatının, özellikle de trajedinin başlıca kurallarını oluşturmuştur. Boileau bu formülü *Art poétique*'de (III, 45-46) şöyle özetler: "Tek bir günde, tek bir yerde, tek bir olay sonuna dek doldurur tiyatroyu."

1630'dan başlayarak Chapelain ya da d'Aubignac rahibi (*la Pratique du théâtre*, 1657) gibi kuramcılar, eylemin gerçeğe benzerliği açısından üç birliğin gerekliğini savundular ve savlarını Aristoteles'e dayandırdılar. Aristoteles özellikle eylem birliği üzerinde durmuş ve bunun, yapıtın güzelliğinin koşulu olduğunu belirtmişti. Fransa'da bunu, önce pastoral'inde (*la Silvanire*, 1629), daha sonra da bir trajedisinde (*Sophonisbe*, 1634) ilk Mairet uyguladı. *Le Cid* kavgasını ve *les Sentiments de l'Académie sur le Cid*'i (1638) kaleme alan Chapelain bu incelemelerde üç birlik kuralının yetkinliğini pekiştirdi, "bilginler" de bunu temel bir kural yaptılar. Kuralların aşırı titiz biçimde uygulanmasından doğan anlaşmazlıklar bir yana bırakılırsa, klasikçilik'in üç birlikle güçlü bir dramatik yoğunlaşma elde ettiği görülür. Klasik dönemin ardından, sahneye daha çok eylem getirme çabası ve Shakespeare türü dram örneği, XIX. yy. başlarına doğru üç birlik kuralının yalnızca biçimsel bir zorlama diye nitelendirilmesine yol açtı. Kurala son ve büyük darbeyse Romantizm'den geldi.

—Fels. Kant, bilinç konusunda şöyle der: "Tasarımların her türlü beraberliği, bu tasarımların bireşimi içinde bilincin birliğini gerekli kılar. Şu halde bilincin birliği, tasarımların belli bir nesneye ilişkisini, dolayısıyla da nesnel değerini meydana getiren tek şeydir. Öyleyse, bu tasarımlardan bilgilerimizi oluşturan şey, bu birliktir ve dolayısıyla, anlığın varlığı da bu birliğe dayanır" (*Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi] 1, 1, 1).

Hegel'de birlik (alm. Einheit), totolojik ve indirgeyici bir bağıntıyı belirtebilir; ama, kendi hakikatine (içinde taşıdığı gerçeğe) göre ele alındığında, "birliğin, hem hazır hem de verilmiş çeşitlilik içinde kavranması gerekir" (*Enzyklopaedie*, 88). Örneğin, oluşu, yani "varlıkla yokluğun birliği"nı ele alalım: "Bu birlik, yalnızca kendi

kendisiyle ilişkili, hareketsiz bir birlik değildir, ama, varlıkla yokluğun farklılığı yüzünden, [...] kendi içinde kendi aleyhine dönmüş bir birliktir" (*ay. ypt.*). Bu demektir ki, hakiki birlik çelişkidir; gerçek olarak farklı öğelerin gerçek özdeşliğidir.

• Düşünce tarihinde birlik, özellikle Pufendorf gibi toplum filozoflarının benimsedikleri görüşe ilişkin önemli bir kavramdır. XVIII. yy.'da Rousseau, temel ve bireysel bir özgürlüğün var olduğu ve bu özgürlüğün, toplumsal grubu, serbestçe kabul edilmiş bir sözleşmeye dayandırarak, ona bütün anlam ve ağırlığını kazandırdığı varsayımını ilk ileri sürenlerden biridir. Rousseaucu bir kavram olarak "toplumsal sözleşme", birlik kavramından yola çıkarak açıklanabilir. XIX. yy.'da sanayi gelişimi, yeni insan gruplarını ve atölyeleri zorunlu olarak ortaya çıkardı. Marx'ın ütopyacı olarak gördüğü düşünürler de, insanın, bu yeni gruplaşmalara, bütün varlığıyla; düşünceleri ve tutkularıyla katılıp katılmadığını önemli bir sorun olarak irdelediler. Bilimsel sosyalistlerse, birliği, yabancılaşmanın karşıtı olarak ele alıyorlar ve insanın bu gruplaşmalara bütün varlığıyla katılmadığını ileri sürüyorlardı. Fourier, sanayi dönemi başlangıcında, sanayinin, insanı bütün varlığıyla ilgilendiren bir gerçek olduğunu düşünenler arasında yer alıyordu.

Birbirine yakın olsa da, Rousseau ile Fourier'nin görüşleri arasında önemli bir fark vardır. Rousseau birliği, tüm toplumsal yaşamı kuran insanların isteyerek gerçekleştirdikleri bir gruplaşma olarak görüyor ve şöyle diyordu: "Doğası gereği herkesin ortak rızasını gerektiren bir tek yasa vardır. Bu da toplumsal antlaşmadır. Çünkü, sivil birlik, dünyanın, en bilerek ve isteyerek yapılan işidir. Her insan, özgür doğduğu ve kendisinin efendisi olduğu için hiç kimse, rızası olmadan onu boyunduruk altına alamaz. Bir kölenin oğlunun da köle olarak doğduğuna karar vermek, onun insan olarak doğmadığına karar vermek demektir." (*Toplum sözleşmesi* [Du contrat social], 4, 2.). Fourier'ye göre birlik, kurulması ya da bilincine varılması gereken modern toplumsal bağın temelidir. "Bütün tutkuları, bütün mizaçları, beğenileri ve içgüdüleri sanayiye uygulama sanatı demek olan gerçek birlik, yeni bir toplumsal sınai dünyadır." (*Le Nouveau Monde industriel et sociétaire* [Sınai ve ortakçı yeni dünya].)

Birlik antlaşması, boyun eğme antlaşması'nın karşıtıdır. Birlik antlaşmasından sonra gelen boyun eğme antlaşması. "Toplumu yönetme iktidarının verildiği bir ya da birkaç kişinin seçilmesinden sonra, bu yüce otoriteyi edinenlerin, kamu yararına titizlikle korumayı yüklendikleri ve aynı zamanda öteki kimselerin, onlara gerçek bir boyun eğme konusunda söz verdikleri" antlaşmadır. (*Pufendorf, De jure naturae et gentium,* 7, 2, 8.)

—Kamu. mal. *Bütçenin birliği ilkesi,* devlet bütçesinin ve kamu tüzel kişileriyle ilgili bütçelerin bir arada gösterilmesini gerektirir. Bu olgu özellikle hükümetin mali yönetimi üzerinde parlamentonun denetimini sağlar. Bütçede birlik ilkesine uyulduğu zaman açıklık, netliğe ulaşılır ve bütçenin gerçekten denk olup olmadığı, açık varsa gerçek sonucun ne olduğu görülür. Bununla birlikte, değişik gerekçelerle bütçe birliği ilkesinden sapmalar olmuştur; olağanüstü bütçeler, katma bütçeler, hazine özel hesapları, parafiskal gelirler ve fonlar gibi (1992'de fonların büyük kısmı bütçe içine alındı).

—Karş. anat. Hayvanlar evrenindeki yapı birliği düşüncesini Étienne Geoffroy Saint-Hilaire ortaya attı. Yapı birliği düşüncesi başlıca iki düşünceye dayanır: ***bağlantıların korunması*** (hayvan öbeklerinin birinden öbürüne bir organ bütünüyle biçimini ve görevini değiştirse bile, komşularıyla bağlantılarını korur) ve *organlar arasındaki denge* (bir organın gelişmesi komşu organların körelmesini gerektirir). Bu kurama "benzerler kuramı" adı verildi (günümüzde, tersine, Geoffroy Saint-Hilaire'in *benzer* adını verdiği organlara *türdeş* denmektedir). Geoffroy Saint-Hilaire, mart 1830'daki Bilimler akademisi'nde yapılan halka açık ünlü bir tartışmada Cuvier'nin "niteliklerin bağıntılılığı" düşüncesine karşı çıktı; bu karşı çıkışın ardında, değişmezliği savunan kuramlarla evrimci kuramlar arasındaki çelişki gizliydi. Ne var ki, Geoffroy Saint-Hilaire, "benzer" olmayan birçok organı "benzer" sayarak kendi kuramının değerini biraz düşürmüştür.

—Med. huk. Evlilik birliği evlenme sözleşmesinin imzalanmasıyla doğar. Eşler bu birliğin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamak ve çocukların bakım ve eğitimine özen göstermekle yükümlüdürler. Evlilik birliğinin başkanı koca'dır; evin seçimi, karı ve çocukların bakımı ona aittir. Evlilik birliğini koca temsil eder. Evin sürekli gereksinmeleri için koca gibi karı'nın da evlilik birliğini temsil yetkisi vardır (Türk Med. k. md. 154).

Birlik partisi (Türkiye), Türkiye'de siyasal parti (1966-1980). Partinin ilk genel başkanı emekli general Hasan Tahsin Berkman idi. Bir dergiye ABD yanlısı bir demeç verdiği için, genel yönetim kurulu kararıyla başkanlıktan alındı; Hüseyin Balan başkan seçildi (1967). 1969'da Mustafa Timisi* başkan oldu. 12 Eylül'den sonra öteki partilerle birlikte kapatıldı.

Parti 1969 seçimlerinde geçerli oyların yüzde 2,8'ine karşılık 8, 1973 seçimlerindeyse 1 milletvekili çıkardı. Amblemi, bir aslan ve çevresinde yer alan, şiiliğin on iki imamını simgeleyen yıldızlardan oluşuyordu. Programında, dini inanç ve kanaatlere saygı gösterileceği, kamu düzenine ve yasaya aykırı olmayan ibadet, dini ayin ve törenlerin serbest bırakılacağı; kimsenin ibadet ve ayinlere katılmaya, inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanmayacağı; siyasi ve şahsi çıkarı için dini araç olarak kullananların cezalandırılacağı (md. 9); ağır sanayi, enerji santralları, madenler, bankalar, sigorta şirketlerinin devletleştirileceği (md. 13/d); devletin ve özel sektörün yatırım alanlarının Devlet planlama teşkilatı'nca saptanacağı; köy enstitülerinin yeniden kurulacağı (md. 15); halk müziği, halk edebiyatının derlenip yayılacağı; dini eğitim sırasında öğrencilere laiklik, devrimcilik, reformculuk, ilericilik, birlik ve beraberlik, hoşgörü bilinci aşılanacağı (md. 15/1); dini eğitimin türkçe yapılacağı; milli çıkarlara aykırı ikili anlaşmaların feshedileceği belirtilmişti. Parti tüzüğünde de, ibadet dilini ve dini öğrenimi türkçeleştirmek ilkesi, amaçlar arasında yer aldı (md. 2/24).

Birlik ve güvenlik kararı, İsveç kralı Gustaf III'ün, soylu sınıf karşısında mutlak bir güç kazanmak için sınıf meclislerine onaylattığı karar (ocak 1789).

Birlik yasaları, iki yasaya verilen ad. Bunlardan birincisi, İngiltere ile İskoçya'nın birleşmesini sağlayarak (1707) Büyük Britanya krallığı'nı meydana getiren yasa; ikincisi de, Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik krallığı'nı meydana getiren yasadır.

BİRLİKÇİ sıf. Tar. Birlikçiliğe ilişkin. || *Birlikçi anayasa,* 1798 tarihli İsviçre anayasası. || *Birlikçi parti,* belçikalı katoliklerle liberallerin Hollanda egemenliğine karşı birleşerek kurdukları parti (1828).

◆ a. Tar. Bir konfedere devlette, birliği koruma yanlısı.

BİRLİKÇİLİK a. Tar. İrlanda ile Büyük-Britanya'nın birliğini korumak isteyenlerin görüşü.

—ANSİKL. Gladstone'un Home Rule'u* benimsemesi (1885), kamuoyunu ve kendi partisini ikiye böldü. İngilizler'in çoğunluğu, İrlanda'nın birlikten ayrılması düşüncesine karşı çıktı, Liberal parti'nin önemli bir bölümü de Joseph Chamberlain'in yönetiminde, Gladstone'dan ayrılarak Birlikçi-liberal parti'yi kurdu (1886). Bu parti, 1886 seçimindeki başarısından sonra muhafazakârlara yaklaştı ve Salisbury-Chamberlain anlaşması "birlikçi" olarak adlandırılan bir koalisyon kurulmasını sağladı. 1905'ten itibaren "birlikçilik" gittikçe daha sıkı bir biçimde Muhafazakâr parti ile kaynaştı. Birinci Dünya savaşı sırasında bir koalisyon hükümetinin kurulması ve İrlanda sorununun çözülmesi yönünde ilk girişimlerin başlaması, eski bölünmeleri ortadan kaldırdı. Bununla birlikte, Kuzey İrlanda hükümetindeki çoğunluk "birlikçi" adını korudu.

BİRLİKTE be. **1.** *Bir şeyle, bir kimseyle birlikte, (birden çok kişi) birlikte,* bir arada ya da aynı anda, beraber; ortaklaşa, hep birlikte, beraberce: *Hasan ile birlikte oturuyoruz. Şafakla birlikte yola koyuldu. Fatura mektupla birlikte gönderilecek. Her şeyi birlikte planladık. Askere birlikte gittik. Birlikte büyüdüler. Tasada ve kıvançta birlikte olmak.* **—2.** Yanında, beraberinde: *Kitabınızı da birlikte getirin.* **—3.** *Fiil + makla + birlikte,* bir duruma, bir koşula bağlı olarak; buna karşın, bunun yanında: *Zor olmakla birlikte zevkli bir iş. Sonuçlar kesinleşmekle birlikte henüz resmi bir açıklama yapılmadı.* **—4.** *Bununla birlikte* → BU. || *Hep birlikte* → HEP.

—Fels. *Birlikte değişmeler,* bazı olayların birbiriyle zamandaş ve orantılı olarak değişmesi. Stuart Mill gibi bazı filozoflara göre bu tür değişmeler sözkonusu olayların ortak nedenini çıkarsamayı olanaklı kılar.

—Huk. *Birlikte dava* → DAVA* ARKADAŞLIĞI. || *Birlikte ölüm karinesi,* ölen birden çok kişiden hangisinin daha önce ya da sonra öldüğü kanıtlanamazsa bunların aynı anda ölmüş sayılacakları kuralı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İstat. *Birlikte değişim,* iki ya da daha çok niceliğin ya da istatistik serinin zaman içinde gösterdikleri değişim arasındaki ilişki. Birindeki artış ya da azalış, tarihlerdeki olası bazı kaymalarla birlikte, ötekilerde de artış ya da azalışla kendini gösterir. (Bu tür bir ilişki, yeterince sıkı ve sürekliyse, incelenen olaylar arasında bir nedensellik bağıntısı olduğu ya da bunların aynı nedene bağlı bulundukları yolunda bir sonuç çıkarılmasına olanak verebilir.)

—Mant. *Birlikte anlamlı,* tek başına alındığında anlamı olmayıp başka terim ve önermelerin anlamını belirlemeye yarayan terim. (Adlarla fiiller tek başlarına anlamlı oldukları halde, "her" "ve" "ise" türünden sözcükler ancak birlikte bulundukları başka sözcüklerle bir arada anlam kazanırlar.) || *Birlikte evetleme,* iki önermenin "ve" ile bağlanması. Birlikte-evetleme genellikle & veya $\wedge$ simgeleriyle gösterilir: ***p* & *q*** veya $p \wedge q$ de olduğu gibi. "$p \wedge q$" gibi bir birlikte-evetleme her iki bileşenin doğru olması halinde doğru, öteki bütün hallerde yanlış değerini alır. || *Birlikte evetlemeli normal biçim* veya BNB, ayrık-önermeleri atomsal formüllerden veya bunların değillemelerinden oluşan *birlikte-evetleme.* Herhangi bir F formülü için birlikte-evetlemeli normal biçimdeki bir F′ formülünün olduğu kanıtlanmıştır, öyle ki F ↔ F′ bir totolojidir.

$(p \vee \neg q \vee r)$ & $(\neg p \vee s)$ & $(q \vee \neg r \vee s)$

bu tür birlikte-evetlemeli bir normal biçime örnektir.

—ANSİKL. Huk. Türk Med. k.'nun 28. maddesinde belirtilen bu kuralın miras hukukunda önemi büyüktür. Birinin mirasçı olabilmesi için miras bırakan kişinin ölümü anında sağ olması gerekir; miras bırakanın ölümünden sonra çok kısa bir zaman yaşamış olmak bile miras hakkını kazanmak için yeterlidir. Aynı anda ölmüş kişiler birbirinin mirasçısı olamazlar, bunların her birinin mirası kendi yasal mirasçılarına geçer (Türk Med. k. md. 522).

BİRLİKTELİK a. Bir arada bulunma durumu; beraberlik.

—Dilbil. Aynı söylem içinde farklı dilsel

öğelerin ortaya çıkması; bu öğeler arasındaki bağıntı. (Bk. *ansikl.* böl.) —Sözlüksel bir biçimbirimin, söylem içinde başka biçimbirimlerle olağan birleşimi. (Örneğin, *ekmek* sözcüğü, *taze, kuru, beyaz,* vb. ile birliktelik içindedir; farklı dilbilgisel ulamlara bağlansalar da *kurmak* ve *kuruluş*' un birliktelikleri aynıdır. Birliktelik durumlarının incelenmesi sözlükbilimin konusuna girer.)

—ANSİKL. Dilbil. *Beyaz kedi uyuyor* tümcesinde, *kedi; beyaz* ve *uyuyor* ile birliktelik bağıntısı içindedir. Bir öğeyle birliktelik bağıntısı gösteren ve bir söylem içinde bu öğeyle birlikte ortaya çıkan ya da çıkabilecek öğelerin bütününe, bu öğenin dağılımı denir. Birlikteliklerin düzenliliğinin incelenmesi, bir dilin yapısını betimlemeyi, özellikle de dilsel öğeler arasındaki kimi bağıntı türlerini, yalın bitişikliği, karşılıklı bağımlılığı, karşılıklı dışarlamayı tanımlamayı sağlar. Birliktelik kavramını özellikle dağılımsal dilbilgisi incelemiştir. Bu kavram sözdizimi, sözlük ya da söylem incelenmesine uygulanabilir.

BİRLİKTEOLABİLİR sıf. Fels. **1.** Ancak bir başka şeyle aynı zamanda var olabilen şeye denir. **—2.** Leibniz'e göre, yalnız olabilir (yani çelişkili olmayan) değil, ama üstelik, aynı bir dünya içinde birlikte var olabilir olan şeyler topluluğunun özelliği. (Bk. *ansik.* böl.)

—ANSİKL. Leibniz'e göre, iki olabilir kavram, her zaman birlikteolabilir değildir. Örneğin, ayrı ayrı ele alındığında, günahkâr bir Adem kavramıyla günahkâr olmayan bir Adem kavramının her ikisi de tamamen olabilir. Ama, Adem'in hem günah işlediği, hem de işlemediği bir dünya var olamaz: demek ki, bu iki kavram birlikteolabilir değildir ve böyle olduğu için de Tanrı'nın bir başka seçeneği benimsemesi gerekir.

BİRLİKTEOLABİLİRLİK a. Fels. Birlikteolabilir şeylerin ayırtedici özelliği.

BİRMAN sıf. ve a. Birmanya halkından olan.

—Dilbil. *Birman dili,* Birmanya'da ve Assam'ın G.-D.'sunda konuşulan tibet-birman dili. Birmanya'nın resmi dili olan birman dilini, burada yaklaşık 20 milyon kişi anadil ve ülkedeki nüfusun çoğu da ikinci dil olarak konuşur. Tekheceli yapıda, yoğun etkisi altında kaldığı (dinsel, ekinsel ve yönetimsel alanlarda çok sayıda sözcük aktarımı) paliden türemiş bir abeceyle yazılan bir dildir. En eski yazılar XI. yy.'ın başlarına uzanır. Eski Birman dili, akraba olduğu eski tibetçeden daha az tutucudur (damaksıl kapantılıların ve bitiş ünsüzlerinin çoğunlukla kaybolması).

BİRMANLAR, büyük bölümü Birmanya ile (İravadi havzası), çevresindeki bölgelere ve Bangladeş'e yerleşmiş halk. Toplum düzenleri, çiftsoylu, yaygın aile kuralına dayanır. Bazı Birmanlar ruhlara tapınmakla (nat) birlikte genellikle hinayana buddhacılığı yaygındır.

BİRMANYA, yeni **Myanmar,** Güney-Doğu Asya'da devlet, Çinhindi yarımadasındaki devletlerin en batıda olanı; 678 000 km^2; 42 561 000 nüf. (1991). Başkenti *Rangoon.* Resmi dil *birmanca.*

Birmanya, 14 eyaletten oluşan bir federasyondur: Birmanlar'ın yaşadığı 7 eyalet *(yönetim bölümü)* ve Kaçinler, Şanlar, Kayahlar, Karenler, Çinler, Arakanlılar ve Monlar'ın yaşadığı eyaletler.

BİRMANYA

COĞRAFYA

• *Doğal çevre.* Ülke, boylamlar doğrultusunda uzanan üç büyük bölgeye ayrılır: ortada, uzunluğu 1 000 km'ye yaklaşan bir çöküntü (Yukarı Birmanya havzası ve Aşağı Birmanya deltası); B.'da Arakan Yoma; D.'da, Kaçinler dağları (6 000 m'yi aşkın), Şan platosu ve Tenasserim. Aşılması güç dağlar ortadaki uzun çöküntü alanını çepeçevre kuşatır; kaldı ki, İravadi ve kolları Çindvin ile Sittang tarafından sulanan çöküntü alanı da tepeler, hatta küçük sıradağlar (Pegu Yoma) ve sönmüş yanardağlarla engebelenmiştir. Dünyanın en büyük kanyonu olan Çan yaylasını boğazlarla aşan Saluen ırmağıysa, D.'da Birmanya çöküntüsünün kenarında kalır. Şan platosu ve Tenasserim, eski topraklardan, özellikle de koyu renkli ve sert kireçtaşlarından, kasiterit (kalay) ve volfram (tungsten) bakımından zengin granitlerden oluşmuştur: bunlar, Birmanya çöküntüsünün (Üçüncü Zaman'da oluşmuş kumtaşlı, kumlu, killi, yer yer petrol de bulunan arazileri, Dördüncü Zaman'da kıvrımlanma geçirmiş ve yanardağ etkinliklerine sahne olmuştur) yanı başında bir kırık sarplığıyla (1 500 m) yükselir.

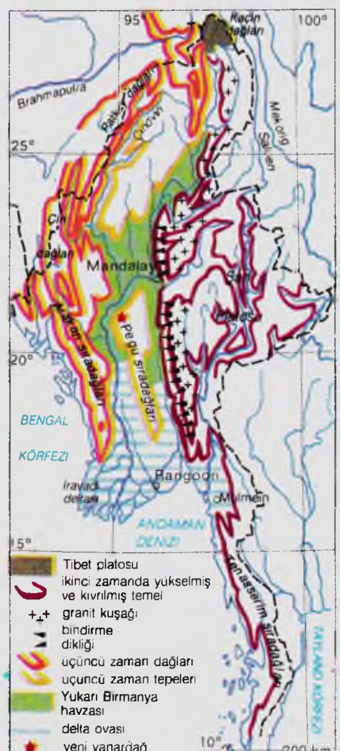
15° ve 28° K. enlemleri arasında yer alan Birmanya'da sıcak muson rüzgârlarının etkisiyle yazları (mayıs-kasım) yağışlı bir iklim egemendir. Muson rüzgârları, hepyeşil sık ormanlarla kaplı Arakan ve Tenasserim (Akyab'da ve Tavoy'da 5 000 mm'yi aşkın yağış) ile İravadi platosuna (Rangoon'da 2 000 mm'yi aşkın yağış) bol yağış bırakır. Buna karşılık, rüzgâr almayan Yukarı Birmanya havzası kuraktır (1 000 mm'den, hatta bazen 600

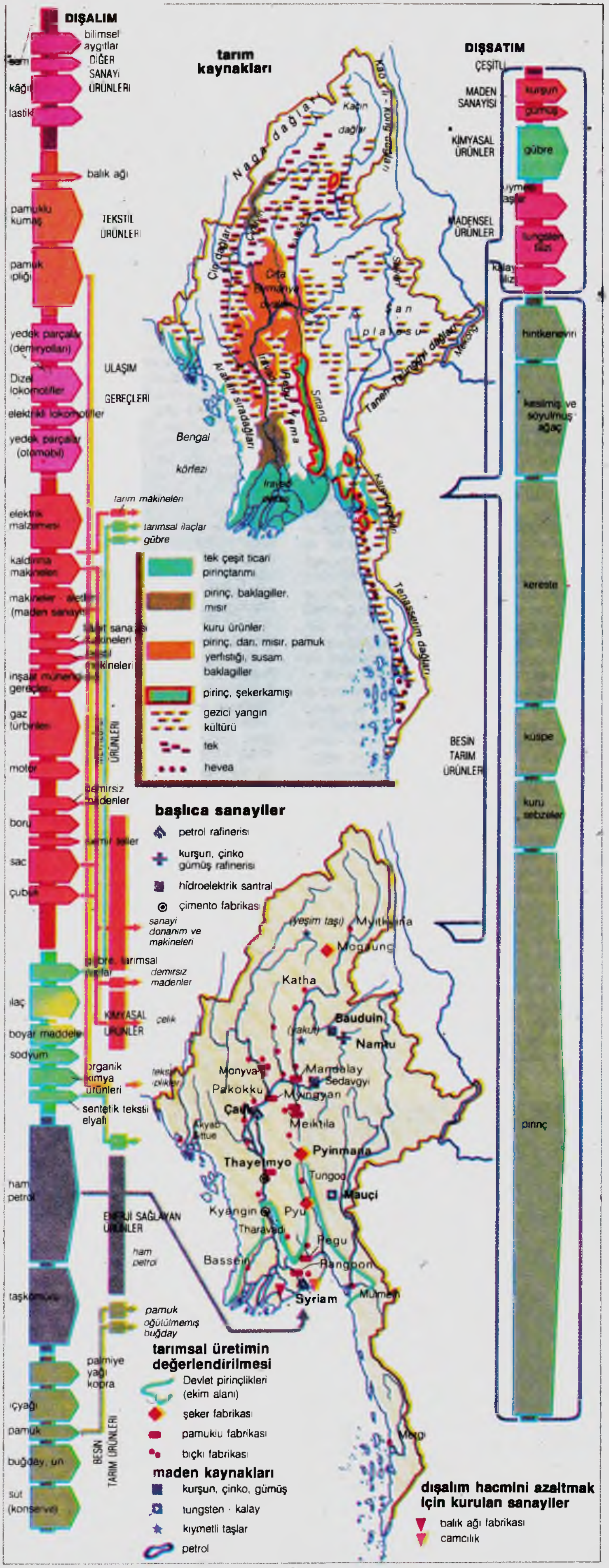
mm'den az yağış) ve yağışlar da son derece düzensizdir: dağ yamaçları tikağacı bakımından zengin kurakçıl bir ormanla örtülüdür; öbür kesimlerde igneyapraklılar, ve en alçak tabanlarda, tuzlu göller yer alır. Ülkenin eksenini oluşturan İravadi'nin 1 600 km'lik bölümü ulaşıma elverişlidir.

• *Nüfus.* Birmanya, bütünüyle ele alındığında, oldukça az nüfuslu (km^2'ye 63 kişi), federal anayasaya rağmen ulusal birliğini pek gerçekleştirememiş bir ülkedir. Orta çöküntüde yaşayan asıl Birmanlar, Monlar ve Arakanlılar ile birlikte (Birmanlar'ın bir bölümü İslam dinini benimsemiştir), toplam nüfusun yaklaşık % 68'ini oluşturur. Tay dili konuşan Çanlar, feodal bir örgütlenmeyi korumuşlardır; birmancaya yakın bir dil konuşan halklarla birarada yaşarlar ve Önçinhindi azınlık halklarına (Palaunglar) egemendirler. Ülkede birliğin sağlanması yolunda başlıca güçlüğü, gene tibet-birman dilleri konuşan, animist ya da hıristiyan olan "dağlı" halklar yaratmaktadır: Çinler, Kaçinler, özellikle de Karenler. İngiliz yönetimi döneminde orduda ve yönetimde önemli rol oynamış olan Karenler, Karen ve Kayah eyaletlerindeki dağların yanı sıra, İravadi deltasında da yayılırlar. 1947'den önce kentlerde çok kalabalık olan Hintliler ve Çinliler (özellikle Hintliler), günümüzde ancak ikinci derecede rol oynamaktadırlar.

• *İktisat.* Ülkenin kenar kesimlerinde yer alan, genellikle birman olmayan halkların yaşadığı eyaletlerin bulunduğu dağlık bölgelerde, ekonomi pek gelişmemiştir: Çeşitlilik gösteren halklar, orman yakarak açtıkları (taungya) tarlalarda, öztüketime yönelik pirinç ve mısır yetiştirirler. Ticarete yönelik başlıca gelir kaynakları "tek" ağaçları (tomruklar, İravadi ve Çindvin ırmaklarında yüzdürülerek taşınır), Tavoy ve Mergi'de (Tenasserim) kauçuk ağaçları ve madenciliktir (Şan devletinde tungsten, kurşun, çinko ve gümüş). Madencilik etkinliği, günümüzde büyük ölçüde gerilemiştir. Akyab(Arakan) ve Mulmein (Tenasserim), musonlar döneminde kullanılmayan, yetersiz limanlardır.

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

Ülkenin tarihsel merkezi olan Pagan (ilk başkent) ve Mandalay kentlerinin yıkıntılarının yer aldığı Yukarı Birmanya ya da Mendulay havzasının iktisadi önemi sınırlı, nüfusu aşırı kalabalıktır. Çok eski bir kanallar ağıyla sulanan pirinç tarlaları, Yukarı Birmanya artık bir ova değil engebeli bir havza olduğundan, sınırlı bir alanı kaplarlar. Başlıca tarım ürünleri hint darısı, pamuk ve yerfıstığıdır. Bunların da verimi düşüktür. Her yıl suların yükselme döneminde sular altında kalan İravadi kıyısındaki ve ırmak üstündeki adalardaki topraklar (balçıklıdırlar, sular çekildiğinde çeşitli tarım alanları haline gelirler) dışında, Yukarı Birmanya topraklarının büyük bölümü pek verimli değildir. Üstelik, iklim yarı kurak ve son derece düzensizdir. Nüfus oldukça yoğun (km²'ye yaklaşık 100 kişi) olduğundan, halk, şeker palmiyesi yetiştirerek ve son derece gelişmiş el sanatlarıyla (yaprak sigarası, pamuklu dokuma, ipekli kumaş yapımı) ek gelir sağlar. Yakın dönemde kurulmuş olan Mandalay kenti, iktisadi etkinliğin pek önemli olmadığı, saygın bir kültür merkezi dir.

Yukarı Birmanya kadar özgün olmayan Aşağı Birmanya ise (büyük bölümü, 30 000 km²'lik İravadi deltasından oluşur) bambaşka bir önem taşır. 1856'da Britanyalılar'ın ülkeye ayak bastıkları sırada aşağı yukarı ıssız olan deltada, 1882-1912 arasında sistemli bir yerleşme siyaseti uygulanmıştır, ama nüfus yoğunluğu hâlâ orta derecededir. (km²'ye 100 kişi). Doğal koşullar, pirinç tarımına olağanüstü derecede uygundur: bol ve düzenli yağışlar (en çok ağustos ayında), verimli, ırmağın taşkınlarıyla her yıl yenilenen topraklar. Bu yüzden, tek tip pirinç tarımı, son derece yaygındır. Zaten Aşağı Birmanya'ya yerleşilmesini de bu pirinç tarımı (13,6 milyon ton üretim) sağlamış ve bölge dünyanın o dönemde başlıca pirinç dışsatımcısı durumuna gelmiş, bu olgudan da, özellikle büyük mülklerin önemli bölümünü ellerinde tutan hintli tefeciler yararlanmışlardır. 1970'ten bu yana, ülkedeki öteki topraklar gibi çeltik tarlaları da devletin malıdır ve toprak mülkiyeti sorununa kökten bir çözüm getirilmiştir. Ama nüfusun artması, verimin ve ekili alanların gelişmesinin duraklaması, güvensizlik gibi nedenlerle, Aşağı Birmanya büyük bir pirinç dışsatımcısı olmaktan çıkmıştır.

Ülke ekonomisi petrol üretiminde yakın dönemde gerçekleştirilen atılıma (5 Mt'dan fazla) karşın, iç görüş ayrılıklarının (etnik azınlıklara bağlı) ve etkinliği tartışma götürür bir sosyalizasyonun sıkıntısını çekmekte, dıştıcaret (pirinç ve kereste hâlâ başlıca dışsatım ürünleridir) açık vermektedir.

BİRMANYA'DA SANAT

Rangoon'daki Şvedagon pagodası

Tortevoy-Pitch

TARİH

Bir tibet-birman halkı olan Pyular İ.S. I. yy.'ın başlarında bugünkü Birmanya topraklarına gelerek, yavaş yavaş İravadi vadisine yerleştiler ve vadinin güneyindeki Monlar ile ilişki kurdular. Hint uygarlığını ve buddhacılığı Birmanya'ya getiren onlardı. Ama çok geçmeden Birmanlar ve Monlar, ülkenin denetimini ele geçirmek için çatıştılar (bu çatışma bin yıla yakın bir süre, XVIII. yy.'da Mon krallıkları ortadan kalkıncaya kadar sürdü). VIII. yy.'da Tay halkları (Şanlar) doğu yaylasına ulaşıp ülkede yaşayan farklı halklar içinde en önemli azınlık topluluğunu oluşturdular. IX. yy.'da Birmanlar'ın kurduğu Pagan krallığı, en parlak dönemine Anoratha'nın (1044-1077) birinci imparatorluğu sırasında ulaştı. Anarotha, Monlar'a boyun eğdirip başkentleri Thaton'u ele geçirdi (1057). İmparatorluğu örgütleyip, küçük krallıklara üstünlüğü kabul ettirdi. 1287'de Kubilay Han'ın birliklerince ele geçirilen Pagan, 1299'da da Şanlar tarafından ateşe verildi. Ülke parçalandı (Monlar'ın Pegu krallığı, 1387-1539, Şanlar'ın Ava hanedanı 1364-1555). Tungoo, Tabinşveti, daha sonra da Bayinnaung kralları, ancak XVI. yy.'da ülkenin birliğini yeniden sağlayabildiler. Bu birlik kısa sürdü ve Alaungpaya, ancak XVIII. yy. ortasında üçüncü Birman İmparatorluğu'nu (Konbaung hanedanı, 1752-1885) kurabildi. Konbaung hanedanlığı, Ayuthia (1767), Arakan (1785), Manipur (1759-1817) ve Assam'ı (1817) ele geçirdi. Bu arada, Rangoon başkent oldu.

Hindistan'a yerleşmiş olan İngilizler, birbirini izleyen üç savaşla (1824-1826, 1852, 1885), ülkeyi ele geçirip, monarşiye son verdiler. Birmanya, Hindistan İmparatorluğu'nun eyaletlerinden biri haline geldi (1 ocak 1886). Ülke kaynaklarının sömürgeciler tarafından işletilmesi, çok geçmeden ulusçu düşüncenin güçlenmesini sağladı. 1929'da Aung San ve U Nu, ilk partiyi, Thakinler ("Efendiler") partisi'ni kurdular. 1937'de Birmanya, İngiltere Hindistanı'ndan ayrıldı ve bağımsızlık mücadelesi verdiği sırada İkinci Dünya savaşı çıktı. Japonlar ülkeyi işgal ettiler (1942-1945); kanlı çarpışmalar sonunda Mountbatten komutasındaki ingiliz birlikleri Japonlar'ı yendi.

4 ocak 1948'de, Birman birliği bağımsızlığına kavuştu. Aung San öldürülünce (temmuz 1947), hükümetin başına U Nu geçti. Birmanlar ile öbür topluluklar arasına imzalanmış olan Panglang sözleşmesine (şubat 1947) karşın, 1948'de Karenler, 1949'da da Kaçinler, özerklik için ayaklandılar. Aynı dönemde Birman komünist partisi de silahlı mücadeleye girişti. O tarihten sonra hükümet, ulusçu ve devrimci akımlara karşı giriştiği sonu gelmez iç savaş yüzünden yıprandı. Ülkenin iktisadi durumu bozuldu ve U Nu buddhacı sosyalizmden esinlenen bir reformlar tasarısını uygulamaya koydu.

1958 eylülünde subaylar iktidarı ele geçirdiler ve general Ne Vin başbakan oldu. 1960 şubatında yapılan seçimler sonucunda, U Nu yeniden iktidara geldi. Bazı sektörleri devletleştirdi ve buddhacılığı devlet dini ilan etti (ağustos 1961). 1961'de, Tanggyi'de toplanan azınlık temsilcileri, Birlik'teki eyaletlerin özerkliğini ve eşitliğini tanıyacak yeni bir anayasa hazırlanmasını istediler. Parlamento bu tasarıyı 1 mart 1962'de gündeme getirdi.

Ertesi gün, ordu yönetimi yeniden ele aldı ve general Ne Vin, askeri bir hükümet ile bir devrim konseyinin başına geçti. U Nu'yu tutuklattı, anayasayı askıya aldı, parlamentoyu dağıttı. Etkili görevlere subaylar atandı. Rangoon, eyaletleri daha yakından denetlemeye başladı. Geleneksel toplumsal yapıların yıkılması, 1962'de Şanlar'ın ayaklanmasına yol açtı. Birman sosyalist programı partisi'ne (1964 martında tek parti haline geldi) dayanan "Sosyalizme doğru birman yolu" adına Ne Vin, başlıca sektörleri bir "sosyalist devlet" çerçevesi içinde devletleştirmeye karar verdi. Bu siyaset, yabancı bankalara ve hissedarlara tazminat ödemek zorunda kalan ülkeye, ağır bir mali yük yükledi. Üstelik yeteneksizlik ve yolsuzluklar, Birmanya'nın gelişmesini büyük ölçüde engelledi.

Beş yıl (1962-1967) içinde pirinç üretimi 1 milyon ton azaldı. Kişi başına ulusal gelir, dünyadaki en düşük gelirlerden biri haline geldi, tarım ve sanayi üretimi nüfus artışına göre yetersiz kaldı ve dış ticarette önemli sıkıntılarla karşılaşıldı.

Yeniden başlayan ayaklanmalara karşı, ordunun büyük bölümü seferber edildi. Çin sınırı yakınındaki üslerde gizlenmiş binlerce çeteciyi kapsayan Çin yanlısı komünist "beyaz bayrak" partisi, ayaklanan toplulukların en tehlikelisiydi. Beyaz bayrak çetecileri, beklenmedik olaylara rağmen (1968'de önderleri Thakin Than Tun'un, sonra da 1975'te yerine geçen önderin Pegu dağlarındaki üssün ele geçirilişi sırasında ölmesi) Thakin Ba Thein Ti'nin (Çin'e sığınmıştı) yönetimi altında, Şanlar'ı ve Kaçinler'i de etkileri altına aldılar. Ama parçalanmış azınlıklar tam anlamıyla birleşemediler.

1966'da serbest bırakılmış olan U Nu, Tayland'a kaçıp Ne Vin'e karşı bir direnme hareketi örgütlemeye çalıştıysa da başaramadı. Yansızlık siyasetini sürdüren Ne Vin, 1967'de ciddi bir bunalımla karşılaştı. Çin karşıtı gösteriler haziran ayında Rangoon'u kana buladı ve Çin ile Birmanya arasındaki ilişkiler askıya alındı. Ama Ne Vin'in çabalarıyla, ilişkiler 1970'te yeniden normale döndü.

1973 aralığında, referandumla yeni bir anayasa ilan edildi ve Birmanya sosyalist bir cumhuriyet oldu. Devrim konseyi yetkilerini Halk kongresi'ne (Pyithu Hluttav) aktardı 1974 ocak-şubatında yapılan milletvekili seçimleri, durumda değişiklik yapmadı. Haziran ayında ordu, Rangoon'daki işçi gösterilerini sert bir biçimde bastırdı. Aralık ayında başkentte, BM eski genel sekreteri U Thant'ın cenaze töreni sırasında öğrenci ayaklanmaları patlak verince, sıkıyönetim ilan edildi. Hükümetin, az da olsa yabancı sermaye ve yatırımlara açılma denemesi, iktisadi durumun biraz olsun düzelmesini sağladı.

1976 haziranında, Rangoon'da gösteriler yeniden başlarken, birçok ulusçu akım, merkezi hükümetle savaşmak için Birleşik cephe'yi kurdu. Ama cephe içindeki çekişmeler, Ne Vin'in (yardımcısı BSPP Genel sekreteri ve Devlet konseyi başkanı olan general San Yu idi) iktidarını tehlikeye düşürmedi. 1978 nisan-mayısında, ordunun aşırılıkları 200 000 müslüman birmanı (hohingyalar) son derece güç koşullar altında Bangladeş'e göçmek zorunda bıraktı (1979'da BM örgütü'nün koruyuculuğu altında, ülkeye döndüler). Birmanya, 1979 eylülünde, tarafsızlar hareketinden çekilmeye karar verdi. 1981'de Ne Vin, bütün yetkilerini devretti, ama parti başkanlığını korudu. San Yu, parti genel sekreterliğinden ayrılarak, cumhurbaşkanı seçildi. İki yıl süren barıştan sonra Çin yanlısı Komünist parti gerillarıyla ordu arasında çatışmalar yeniden başladı (1982). Pekin'i ziyaret eden dışişleri bakanının girişimi üzerine Çin, gerillalara yardımı kesti. 1983'te Güney Kore cumhurbaşkanına, Birmanya'yı ziyareti sırasında bir suikast düzenlendi. Cumhurbaşkanı bir rastlantı sonucu ölümden kurtuldu; ama aralarında dört bakanın bulunduğu 21 Güney Kore yetkilisi öldü. Polis, suikastçı kuzey koreli subayları yakaladı. Bu olay üzerine Kuzey Kore ile ilişkiler kesildi; yakalanan subaylar idam edildi (1983). Ne Vin ve San Yu istifa ettikten sonra (1988) değişik asker ve sivil hükümetler birbirlerini izledi, ayaklanmalarda üç binden fazla insan öl-

dü. Yapılan ilk demokratik seçimleri 1962'den beri oyların % 80'ini alan muhalefet kazandıysa da askeri cunta iktidarı bırakmaya yanaşmadı (mayıs 1990). Muhalefet sürgünde (Bangkok) bir hükümet kurdu (eylül 1990). Arakan'da müslümanlar büyük bir kıyıma uğradı ve 200 000 kişi Bangladeş'e sığındı (şubat 1992).

EDEBİYAT

Birman dilindeki ilk yazıya 1113 yılında rastlanır: bu, üzerinde tarihsel olayları anlatan yazıların bulunduğu Myazedi dikilitaşıydı; ancak ilk yapıtlar XV. yy.'da ortaya çıktı. Daha önce kültürlü bozuların kaleme aldıkları Buddha ile ilgili dinsel metinler pali dilindeydi.

Roman dışında, birman edebiyat türlerinin çoğu şiir ya da şiir-düzyazı karışımı bir dille yazıldı. Çok eski bir tarihte belirlenen birman şiir biçimi hiç değişmedi.

• *Şiir.* Taş üstüne yazılmış en eski şiir 1310 tarihlidir. Bu örnekten anlaşıldığına göre günümüz birman şiirine de egemen olan koşuklama öğelerinin Pagan döneminde (1044-1364) otaya çıkmaya başladığı varsayılabilir. Sonraki dönemin şairleri (Ava, 1364-1555) uzun yıllar manastırda kalmış din adamları ya da dindışı kişilerdi ve ülkenin tek edebiyat merkezi saraydı. Buddhacılıktan kaynaklanan temalar dışında, uzun süre tek esin kaynağı kral ya da kral ailesi oldu.

XV. yy.'da değişik şiir türleri ortaya çıktı: *egyin,* kralın ya da bir prensin onuruna yazılmış bir övgü, tarihsel bir baladdı (bunların çoğu, bir kral çocuğunun doğumunda, ona, ataları hakkında bilgi vermek amacıyla kaleme alındı ve ninni olarak da adlandırıldı; *mavgun* (koşuklu övgü),*pyo* (Buddha'nın yaşamı üzerine uzun şiir), aşk ya da doğanın mevsimlere göre uğradığı değişimler üstüne od'lar olan *yadu* (sözcük anlamı "mevsim") ve *linga.*

Palmiye yaprağı üzerine yazılmış ve günümüze kadar korunmuş en eski şiir, Adu Min Nyo'nun 1455 yılında arakanlı bir prenses onuruna yazdığı egyindi. 1472 yılında Şin Thve Nyo, kralın bir ayaklanmayı bastırmak için İravadi ırmağına inişini anlatan bir mavgun yazdı. 1483'te Uttamagyav'ın bir orman yolculuğunu işleyen bir linga'sında ilk kez doğadan söz edildi. Uttamagyav, keşiş-şairlerin öncüsü oldu; bunların en ünlü temsilcileri jatakalardan (Buddha'nın geçmiş zamanı üstüne öyküler) hareketle pek çok pyo yazan Rahtathara (1468-1530) ve Thilavuntha (1453-1520) idi. Pyolar, geleceğin Buddha'sını, günlük yaşamın zengin ayrıntılarıyla süslü düşsel bir ortam içinde tanıttılar: bunların, buddhacılığın Birmanya'da yayılmasında büyük yeri vardır. Rathathara ve Thilavuntha, pyo dışındaki tüm şiir türlerinde de yarışırcasına ürünler verdiler. Aynı dönemde rakip iki kadın saray şairi Ma Hpyu ve Ma Nyo da yadu türünde şiirler yazdılar.

Yadu ve egyin türlerinin altın çağı Tungoo dönemi oldu (XVI. yy.). Bu dönemin ünlü şairleri Hlavgathondaunghmu (1498-1578) ve özellikle Büyük Navade (1498-1588) idi. Saray nedimi, asker ve 300'ü aşkın yadunun yazarı olan Navade, dindışı temalı pyo yazan ilk şairdi. Ancak yadunun ustası, kendi yaşamını dile getiren velihat prens Natşinnaung'dır (1578-1613). Yadular ve egyinler yazan Zeyayandameit ve Şin Than Kho, mavgun türünde de büyük başarı gösterdiler; bu türün en ünlü örneğinde krallık filleri konu edildi.

Tungoo hanedanı, yıkılmadan önce, geleneksel temalar ya da çağdaş konular üstüne pyolar yazan bir şair çıkardı: bu, ayrıca saray dramının müjdecisi olan bakan Padethayaza (1683-1754) idi.

Sonraki dönemin (Konbaung hanedanı, 1752-1885) şiirinde bir gerileme görüldü. En dikkati çeken ad, düşlere ve duygulara ağırlık vermesiyle Batı'nın romantik şairlerini anımsatan yadu yazarı Thein Dakyav Thü U Av oldu. Lethvethondara da aynı türde başarı gösterdi. Küçük Navade (1756-1840), geleneksel (krallık fili) ya da yeni temaları (bir çin heyetinin saraya gelişi) işleyen 15'e yakın mavgun kaleme aldı.

XVIII. yy.'da şarkılı şiirin (*legyo, tri-gyo -tedat,* vb.) ve *yagan*'ın ortaya çıkmasıyla tür çeşitleri arttı. Yagan, doğrudan doğruya iki büyük hindu destanından biri olan *Ramayana*'dan esinlendi; bu yapıt, 1767'de Tayland'ın alınmasından sonra Birmanya'ya girdi. *U To*'nun (1751-1786) *Yamayagan*'ı bu türün en ünlü yapıtı oldu.

Şarkılı şiir özellikle saraylı kadın şairlerin ürünüydü. Örneğin kraliçe Şin Min, tedat ve legyolarıyla kocasının kendisine ihanetini dile getirdi. Yeni bir şarkılı şiir türü olan *bavle*'de (yakınma) Hlaing prensesi (1833-1875) mutsuz yaşamını anlattı.

İngiliz egemenliğinin kurulmasından (1826) sonra, sarayın ortadan kalkmasıyla şiir sayısı azaldı; ancak esin kaynaklarında bir genişleme görüldü. 1930 yıllarında *Hisan* hareketi ("yeni bir çağ için"), geleneksel yöntemlere bağlı kalmakla birlikte, öz ve biçimde sadeleştirmelere gitti. Bu şiirin temsilcileri Pe Maung Tin, E. Maung ve Zavgyi'dir.

Bağımsızlık (1948), şairlerin yurtseverliğe ilişkin yeni temalar işlemelerini sağladı. Geniş halk kitlelerine ulaşmaya çalışan yeni bir bağımlı şiir, toplumsal adaletsizliklerle iktisadi sömürüyü dile getirdi.

• *Mektuplar.* XV. yy.'dan başlayarak, erkekler de kadınlarda Birmanya krallarına siyaset ya da ahlak üstüne incelemeler sundular, hatta krala görevleri üzerine öğütler verdiler, uyarılarda bulundular. *Myittaza* denilen bu yazılar, XIX. yy.'a kadar biçim değiştirdi. Bilinen ilk mektup, Ava hanedanı döneminde Kandav Mın Gyaung Sayadav tarafından karma bir üslupta kaleme alınan mektuptur.

Sonradan, krallar dışında, sarayın önemli kişilerine, hatta birman uyruklarına da myittazalar gönderildi. XIX. yy. başlarında, Kyigan manastırı başrahibi, şiirleriyle bu türün başlıca temsilcisi oldu. Yazdığı kimi koşuklu mektuplar yadu türündeydi. Oyun yazarı U Ponnya, mektuplar da yazdı ve bunlarda şarkılı şiirlere yer verdi. Bu mektuplar, suçlamalara karşı yapılan açıklamalar ya da verilen yanıtlardır. XIX. yy.'ın sonlarında Kinvin Min Gyi, ilginç yolculuk anılarını, dostlarına bu tür mektuplarla aktardı; 1871'de Paris'ten gönderdiği son mektubunda Napoléon III ile yaptığı görüşmeyi anlattı.

• *Kronikler.* Kronik ya da *yazavin*'ler, başlangıçta dinsel ya da öğretici incelemelerdi. Bunların en eskisi, 1520'de bozu Thilavuntha tarafından yazılan ve Hindistan, Seylan ve Birmanya krallarının geçmişini anlatan *Yazavin-gyo* idi. Maung Kala (1714-1733) da *Maha Yazavin*'i yazdı. 1829'da kral Bagyidav'ın buyruğu üzerine bu iki kitaptan yapılan derlemelerle *la Chronique du Palais de cristal* (fr. çev.) oluşturuldu. Yapıtın Birmanya'yı yönetmiş çeşitli hanedanlara adanan bölümlerinde daha çok efsaneler yer aldı. Bunu tamamlayan bir başka kronik Konbaung hanedanını anlatıyordu.

• *Tiyatro* Klasik tiyatro ya da *pyazat* ("bir jataka'nın temsili") ilk birman saray oyunu *Manikhet Zatogyi*'nin yazarı bakan Padethayaza tarafından XVIII. yy. başlarında yaratıldı. Pyazat da, yagan gibi Siyam örneğinden esinlendi. Tiyatronun saray dışına çıkışı, çeşitli bölümleri tüm ülkede oynanan U To'nun *Ramayagan*'ıyla gerçekleşti.

Myavaddy kenti bakanı U Sa (1766-1853) Siyam saray oyunu *Aindarvuntha*'yı çevirirken "birmanlaştırdı"; bu arada konuyu basitleştirerek bir prensin aşk öyküsüne indirgedi ve oyuna şarkılar katan ilk yazar oldu.

Altı oyunundan yalnız biri *(Mahav)* bir jatakadan esinlenen U Kyin U, özgün bir konu işleyen ilk yazardı. Başyapıtı *Parpahein*'da kişilerinin ruhsal durumlarını incelikle sergiledi. Öbür iki dramına da (*Vaythandaya* ve *Dayvagonban*) güldürücü bölümler kattı.

Birmanya'nın en büyük oyun yazarı U Ponnya de Sale'in (1807-1866) ilk oyunu *le Porteur d'eau* (fr. çev.) [1856] saray için yazılmıştı, ama kahramanının halktan bir kişi olması büyük bir yenilikti. U Ponnya, öte yandan önemli bir yergi yazarı olarak tanındı.

İngiliz egemenliği pyazat alanında da bir yenilenmeye yol açtı. Geleneksel temalar sürerken, U Pok Ni'nin *Konmara* ya da U Ku'nun *le Frère et la soeur Orang -Outang* (fr. çev.) gibi oyunlarında gerçekçi, hatta çiğ sahneler yer aldı. İki oyun da ilk kez 1875 yılında sahnelendi. Ancak saray ortadan kalkınca, bu tür de 1885'te tümüyle kayboldu. Bu dönemde doğan *anyein* adlı yeni bir tür, şaka, şarkı ve danslarla izleyicileri neşeye boğan halk tipi bir farstı.

• *Roman.* U Kyi'nin *le Marchand d'oseille* (fr. çev.) ya da Ledi Pandita'nın *King Min Kyi* gibi ilk özgün romanları aşk serüvenlerini konu aldı.

U Lat, *le Jasmin* (fr. çev.) ve *le Chantre du royaume* (fr. çev.) yapıtlarında birman romanının en belirgin özelliklerini ortaya koydu: geleneklerle, o dönemde ingilizler'in ve birmanyalı hayranlarının yaşam biçiminin simgelediği modernizm arasındaki çelişkileri irdeledi. 1920'lerde Thakin Kodo Hmaing'in yergileri birman halkını sömürgeciye başkaldırmaya çağırdı. Daha sonra, Hisan hareketi romanı da etkiledi ve özgün bir birman edebiyatı yolunda bilinçlenme, birçok edebiyat derneğinin doğmasını sağladı. Bunların en ünlüsü U Nu tarafından kurulan *Kırmızı ejderha*'dır.

Maha Şve (1900-1953) 50 roman ve 500'den çok öykü yazdı. En tanınmış romanları *la Maison des rebelles* (fr. çev.) ile sömürge durumuna düşen Birmanya'yı anlatan *Notre Mère* (fr. çev.) adlı alegoridir.

Daha sonra bu bağımlı edebiyatın başlıca esin kaynakları, birman toplumu, özellikle de yoksulluğun ve yozlaşmış bir yönetimin pençesindeki köylü kesimi oldu. Daha sonra, yozlaşmış, buddhacı din adamları ele alındı. Hpe Myint, *le Bonze à la page* (fr. çev.) [1937] adlı romanında sosyete yaşamı süren dalavereci bir din adamının portresini çizdi. Dagon Khin Khin *Le, Vie d'une femme* (fr. çev.) adlı romanında küçük köylülerin yoksulluğunu dile getirdi. Bağımsızlık (1948) sonrasında Ming Aung, bir tefeci tarafından

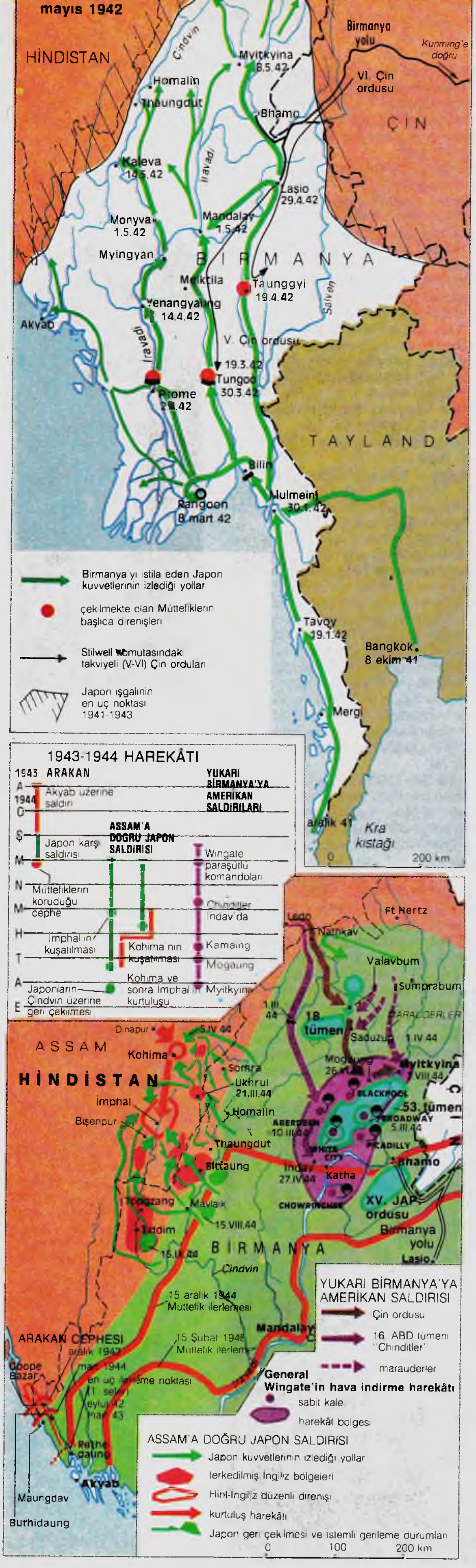
M. Gatellier

Mandalay'daki Şve İn Bin manastırı'nın (XIX. yy.) ahşap oymalı kapı

M. Gatellier

Pegu'daki Kyaikpun pagodası'nın (XV. yy.) sırt sırta oturmuş dört büyük Buddha'sından biri

sömürülen bir köylü ailesini anlatan *Terre sous le ciel* (fr. çev.) adlı romanıyla ödül kazandı. U Aung Phe de *le Fonctionnaire* (fr. çev.) [1950] romanında bürokrasi dünyasının çürümüşlüğünü sergiledi. Çağdaş birmanyalı yazarların en ünlüleri, romanda olduğu kadar öykü alanında da başarı kazanan Tahudu ve Mama Le (*Ce n'est pas par haine* [fr. çev.] ve Khin Hnin Yu (kısa öyküleri buddhacı inançlarını yansıtır) adlı kadın yazarlardır.

ARKEOLOJİ VE SANAT

Birmanya'da, İravadi vadisi boyunca sıralanan çeşitli buluntu yerlerinde elde edilen tarihöncesi döneme ait malzeme, birbirini izleyen kopuntu taş endüstrileriyle ayırt edilir. "Aniatiyen" adı verilen bu endüstrilerin en erken evresinde, ip baskısı bezekli kaba bir seramiğe rastlandı. Mimari yapıların, İ.Ö. I. yy.'ın sonuna doğru, ilk krallıkların (Pyu, Mon ve Arakan krallıkları) doğuşuyla ortaya çıktığı sanılmaktadır. Pyu sitlerinde (Beikthano*, Halin*, Şrikşetra*), 1959'dan bu yana yapılan kazılarda, önemli kalıntılar gün ışığına çıkarıldı, başta yapı malzemeleri ve tekniğinde olmak-üzere, çeşitli ortak özellikler saptandı; örneğin, pişmemiş kilden bir harçla birleştirilmiş, oldukça büyük boyutlu tuğlalarla inşa edilmiş değişik planlı yapıları (konutlar ya da dinsel yapılar?) koruyan dörtgen ya da elips biçiminde, kimi zaman berkitilmiş kapıları bulunan bir sur duvarının kullanılması. Bu kazılarda elde edilen malzeme (baskı bezekli çanak çömlek, nazarlıklar, mezar çömlekleri...) pyu kültürünün iyi bir örneğidir. Yalnızca Şrikşetra'daki (V. - IX. yy.) birkaç anıt (küçük tapınaklar, silindir biçiminde yüksek stupalar) ile çok sayıda heykel, günümüze ulaşabilmiştir. Taş ya da yalancı mermer levhalar, tunç ya da gümüş heykelcikler, Buddha ve bodhisattva kadar hindu tanrılarını da betimler.

İlk Arakan yerleşmeleri Dhannavati ve Vesali'den (III. - XI. yy.) geriye, yalnızca surların izleri, saray kalıntıları, sanskritçe kral ve adak yazıtları ile birkaç Buddha ve hindu heykeli kalmıştır. Metinlere bakılırsa, Aşağı Birmanya'da Rammannadesa Mon krallığı'nın başkenti Thaton* un (Sudhammavati), theravadin buddhacılığının Pagan'da yayılmasında büyük rolü olmuştur; ancak kent 1057'de kral Anoratha tarafından yıkılmış, geriye, görkemli geçmişine tanıklık edecek pek az iz kalmıştır.

Birman sanatı, mimarlık kadar heykel ve resimde de özgün bir ülsuba kavuşmak amacıyla, seylan ve hint etkilerini yavaş yavaş özümseyerek, Pagan krallığı döneminde (IX. -XIII. yy) doruğuna ulaştı. Çok sayıda dinsel yapı vardır. Soğan ya da çan biçimli stupalar, genellikle basamaklı piramit biçimli yüksek bir kaide üzerinde yükselir. Kimi zaman basamaklar, Buddha'nın yaşamından ya da geçmişteki yaşamlarından (cataka) bölümlerin resimlendiği pişmiş toprak levhalarla bezenir. Tapınaklar, biçim ve plan bakımından çok çeşitlilik göstermesine karşın, başlıca iki tipe ayrılır: Pahtothamya gibi bir ön bölmesi ve bazen deambulatoriumla çevrili bir kutsal odası bulunan yapılar, ve Thatbyinnyu gibi, tuğlalardan gerçek bir dağ oluşturan, karmaşık düzenli, genellikle çok katlı, merkez çekirdekli yapılar. Ünlü Ananda pagodasının (1090'a doğr.) planı, yunan haçı şemasına tamı tamına uyar. Şikharanın (K.-D. Hindistan etkisi), daha seyrek olarak da stupanın hakim olduğu damlar, köşelerinde küçük tapınak modelleri bulunan kat kat taraçalar biçimindedir. Dışta oldukça yalın olan bezemeler, çoğunlukla stilize kıvrıkdalların, kimi zaman da geleneksel Asya hayvanlarının (makara, hamsa [kutsal kaz], naga, simha [aslan]) yer aldığı alçıdan frizlerdir. İçteyse, dev Buddha heykelleri ve buddhacılığın bellibaşlı temalarını işleyen levha ve resimler, eşi benzeri olmayan bir bütün oluştururlar. Pagan'ın düşmesinden (1287) sonra, XVIII. yy.'ın ortasına kadar, genellikle birbirine rakip olan çok sayıda krallık kuruldu. Birman sanatı canlılığını yitirdi. Bu krallıkların yalnızca ikisinde ilgiye değer birkaç anıt bulunur: Arakan'daki Mrohaung (Mrauku) krallığı kale tapınaklarıyla ünlüdür; Pegu krallığı'ndaysa çok sayıda pagoda ile G.-D. Asya'nın en büyük heykeli, uzanmış bir Buddha (60 m) bulunur.

Alaungpaya hanedanının (1752-1885) tahta geçişiyle, mimarlıkta, özellikle de mimarlık bezemelerinde, büyük bir yenileşme hareketi görüldü. Ava*, Amarapura* ve Mandalay*, hayranlık uyandıran oymalarla bezenmiş ahşap manastır ve saraylarla doldu. Ava'daki Bagayakyaung ve Mandalay'daki Şvenandav manastırları, bunların en yetkin örneklerinden sayılır. Mingun'da, kral Badavpaya (1782-1819) dev bir pagoda (150 m yüksekliğinde) yaptırmayı tasarladı. Ölümü üzerine yarım kalan ve birçok yer sarsıntısı geçiren pagoda, bugün bile görenleri etkilemektedir. Dinsel imgeler (Mahamuni Buddha'sı) gibi görkemli tapınak kubbelerini de altın varakla kaplama alışkanlığı, Mandalay'dan yayıldı. Geleneğe göre kuruluşu Buddha'nın yaşadığı döneme dayanan Rangoon*'daki şvedagon pagodası, bugünkü boyutlarına XVII. yy.'da ulaştı. Birçok kez altın varakla kaplanan, tepesi binlerce değerli taşla bezeli bu pagoda, günümüzde Birmanya'nın en gözde ve en saygın tapınaklarından biridir. Ancak, içindeki tunç, tahta ve kaymaktaşı heykeller önceki dönemlere göre daha az çeşitlilik gösterir. Maravicaya duruşundaki (hint usulü bağdaş kurmuş, sağ eliyle yeri işaret eden), yüz çizgileri Moğollar'ınkine benzeyen Buddha şeması tekdüze bir biçimde yinelendi. Buna karşılık, el sanatlarında, çağdaş döneme kadar uzanan olağanüstü bir gelişme görüldü. El yazmalarını resimlerken, saray yaşamından sahneleri, dinsel temaları ve yerel folkloru bir arada kullanan sanatçılar, yaratıcılıkta birbirleriyle yarıştılar. Kuyumcular, oyma ve kabartma tekniğiyle gümüşü işleyerek, özellikle sofrada kullanılan (ingiliz etkisi) olağanüstü güzellikte çanaklar, vazolar ve kutular yaptılar. Parlak renkli kumaşlar, aplike işlemelerle bezendi. Öte yandan, Pagan döneminden bu yana bilinen lake sanatı canlandı, heykel kadar gündelik eşyalara da uygulandı.

BİRMANYA KEDİSİ a. Kısa tüylü kedi ırkı. (Postu ince ve parlak, bütünüyle kahverengi ya da mavidir. Siyam kedisiyle koyu renk postlu başka bir ırkın çaprazlamasıyla ortaya çıkmıştır.)

■ **Birmanya seferi.** Japonlar, Pasifik savaşı'nın daha başında, Birmanya'yı işgal ederek Çin'in tecridini tamamlamak, Hindistan'ı tehdit etmek, ekonomik kaynakları (pirinç, petrol, kalay) güvence altına almak ve elde ettikleri yerleri batıya karşı korumak istiyorlardı. Sefer, cangıl savaşı için iyi eğitim görmüş ve hava üstünlüğü bulunan dört tümen tarafından yapıldı. 8 mart 1942'de, Rangoon'un alınmasıyla ilk hedefe ulaşıldı: bu, Birmanya yolunun kesilmesiydi. 15 Mayısta, İngilizler (general Slim) ve onlara yardıma gelen Çinliler (general Stilwell) tüm gereçlerini Hindistan ve Çin'de bırakarak bozgundan kıl payı kurtuldular. Birmanya, çinli güçlerin azık ve gereçlerini sağladığı için temel harekât alanı olarak kalacaktı. Ağustos 1943'te, Casablanca konferansı'nda Müttefikler bir Güney-Doğu Asya komutanlığı oluşturarak bu görevi Louis Mountbatten'e verdiler. Ama Avrupa'daki harekâta öncelik verilmesi nedeniyle, buraya yeterli araç-gereç sağlanamadı; bu yüzden planın uygulanmasında kimi uzmanlar ve gecikmeler doğdu. Bu planın içeriği şöyleydi:

Birmanya seferi

Kuzeyde, Stilwell yönetiminde Hindistan'dan başlayacak ve Birmanya yolunu yeniden açmayı amaçlayacak bir çin saldırısı; merkezde, Slim'in komutasında, japon güçlerinin ana bölümünü kendine çekmeyi amaçlayan bir ingiliz saldırısı; Bengal körfezi boyunca amfibi harekâtı; Wingate komutasında, Japonlar'ın gerilerine hava indirme harekâtı. 1943 sonunda başlayan müttefik harekâtı şiddetli bir japon savunmasıyla karşılaştı; bu yüzden kuzey harekâtı mayıs 1944'e kadar uzandı. Hatta Japonlar nisanda, Hindistan'a doğru ilerleyip İmphal'e saldırdılar ve ulaşım yollarını tehdit ettiler; ama önceki başarısızlıklarından ders alan Slim karşısında tam bir bozguna uğradılar. Mart 1945'te, zırhlı birliklerin Mandalay'da gerçekleştirdiği usta manevra, Japonlar'ı son bir çarpışmaya girmek zorunda bıraktı ve Japonlar ağır bir yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Slim, Rangoon'a saldırdı; 3 mayıs 1945'te doğrudan Mountbatten'in komutasında girişilen hava destekli bir çıkarma harekâtı sayesinde Rangoon kurtarıldı.

Birmanya yolu, Rangoon ile Kunming (Yünnan) arasında demiryolu ve karayolu; 1938'de Japonlar'ın Milliyetçi Çin kıyılarına uyguladıkları deniz ablukasından sonra Milliyetçi Çin'e yiyecek ve gereç sağlamak için yapıldı. Laşio ile Kunming arasındaki dağlık karayolu bölümü 1939'ta tamamlandı. Japonlar'ın Birmanya'yı işgalinden sonra, daha mart 1942'de kullanılamayacak duruma gelen Birmanya yolunun yerini, Assam'da (Kalküta demiryolunun sonu), Ledo ile kunming arasında Amerikalılar'ın kurduğu bir hava köprüsü (1945'te aylık 75 000 tonluk bir taşıma kapasitesine sahip) aldı. Ledo'yu Bhamo'ya bağlayan eski yola ek olarak yeni bir yolun yapılmasına, general Stilwell'in 1943 sonunda bu amaçla giriştiği çin-amerikan saldırısının hemen ardından başlandı. Ama Japonlar'ın direnmesi sonucu, ilk kara konvoyu Kunming'e ancak 1945'in ocak ayı sonunda ulaşabildi.

BİRMİNGHAM, Büyük Britanya'da kent, Midlands bölgesinde, Rea ırmağı kıyısında, West Midlands yönetim bölümünde, nüfusu bakımından krallığın ikinci büyük kenti (1 024 118 nüf.) İki üniversite. Önemli sanat müzesi. 1550'de nüfusu ancak 1 500, 1750'deyse 25 000 olan Birmingham, yakınındaki demir filizi yatakları, ormanlar ve maden kömürü havzalarından destek gören metalürji sanayisinin gelişmesi sayesinde kalkındı. XVIII. yy.'da dünyanın her yanına çivi, at nalı, kilit, kesici silahlar, ateşli silahlar ve tunç heykelcikler satıyordu. Demir filizi yataklarının tükenmesi demir-çelik sanayisini ortadan kaldırdıysa da, ince metalürjiyi etkilemedi: günümüzde sanayide çalışanların dörtte üçü bu kolda toplanır. Başlıca sanayi kolları metal ve alaşımların ilk işlenmesi (dökümhaneler, haddehaneler, telçekme fabrikaları), küçük metal eşya (mücevhercilik, musluk yapımı, müzik aletleri, araç gereç yapımı), elektrikli gereçler yapımı ile iş makineleri, otomobil ve silah yapımıdır. Taşıt lastiği ve reçel yapımı da önemli dallardır. Büyük bölümü Hindistan ve Antil adalarından gelen çok sayıda göçmene (toplam nüfusun % 10'u) rağmen, nüfus azalmaktadır; yönetim bölümünün orta kesimindeki yenilenme sonucu yerlerinden olan halk, yeni kurulan Redditch ve Telford kentlerine göçmüştür. Oluşturulan bir yeşil kuşakla, Birmingham'ın yayılması ve Coventry ile birleşmesi engellenmeye çalışılmaktadır.

BİRMİNGHAM, ABD'de kent, Alabama eyaletinin başlıca kenti, Apalaş dağlarının güney ucunda; 265 970 nüf. (1990). Demir filizi, odun kömürü ve kireç yatakları yakınında gelişmiş demir-çelik merkezi.

BİRMODÜLLÜ sıf. Arit. *Birmodüllü karmaşık sayı,* modülü 1 olan karmaşık sayı.
—Ceb. *Birmodüllü grup,* ÖZEL DOĞRUSAL GRUP'un eşanlamlısı. || *Birmodüllü matris,* determinantı 1 e eşit olan kare matris.

BİRMOLEKÜLSEL sıf. Kim. Yalnızca bir molekül içeren maddeye denir.

BİRNEY (David BELL), güneyli amerikan general (Huntsville, Alabama, 1825 - Philadelphia 1864). Philadelphia'da avukatlık yaparken Amerikan iç savaşı başlayınca 23. Pennsylvania alayı'nın komutanlığına atandı. 1862'de general oldu ve Fair Oaks, Bull Run, Fredericksburg, Chancellorsville (1863) ile Richmond yakınında yararlılık gösterdi.

BİRNEY (Alfred Earle), ingilizce yazan kanadalı şair (Calgary, Alberta, 1904). Anlatısal dizelerle dramatik dizeleri, felsefi ya da siyasal esinle tutkusal eğilimleri bir araya getiren şiirler yazdı (*David and other poems,* 1942; *Near False Creek Mouse,* 1964; *The Rugging and the Moving Times,* 1976). Ayrıca romanları da vardır (*Down the long table,* 1955).

BİROBİCAN, Rusya Federasyonu'nda kent, Transsibirya boru hattının geçtiği kent, Habarovsk'un B.'sındadır; yahudi özerk bölgesinin yönetim merkezi; 80 000 nüf. (1986). Tuhafiyecilik. Ayakkabı sanayisi. Tarım gereçleri. Termik santral. *Birobican* özerk toprağı 1934'te kuruldu ve Yahudiler'e ayrıldı.

BİRO Dİ DEVA → DEVAİ BİRO MATYAS.

BİROL (Şenol) → ŞENOL Birol.

Biron *(hôtel),* Paris'te, Louis XV dönemi mimarlığının çizgilerini taşıyan konak. 1728'de J. Gabriel ve J. Aubert'in ortak çalışmaları sonunda inşa edildi. Yapı, 1753'te Biron dükü Louis Antoine de Gontaut'ya verildi. Dük, yapıyı güzel bahçelerle çevreleyerek Parisliler'e açtı. 1905'ten sonra R.-M. Rilke ve Rodin gibi yazar ve sanatçılar burada kaldılar. 1910'da devletleştirilen konak Rodin müzesi olarak kullanılmaktadır.

BİRON, Fransa'da komün, Dordogne'un G.'inde; 121 nüf. Biron derebeylerinin

Bk. resim sayfa 1690

(dört büyük Périgord baronunun ilk baronları) XI. yy.'da yapımını başlattığı şato.

BİRON (Armand DE GONTAUT, — *baronu*), Fransa mareşali (1524'e doğr. -Épernay 1592). Din savaşları sırasında, Jarnac ve Moncontour savaşlarıyla Saint-Jean-d'Angély kuşatmasında (1569), protestanlara karşı kazandığı başarılarla kendini gösterdi. Longjumeau barış görüşmelerini yürüttü (1568), yüksek topçuluk uzmanı ve özel konsey danışmanı (1569), sonra da Fransa mareşali oldu (1577). 1589'da Henri IV'e katıldı, Ivry'de onun yanında savaştı (1590) ve Évreux'yü ele geçirdi (1590). Épernay kuşatmasında öldü (1592).

BİRON (Ernst Johann), **Kurzem** dükü, rus devlet adamı (Kalntsiems, Letonya, 1690 - Mitau, bugün Yelgava, 1772). 1724'ten başlayarak Kurzem düklerinin sarayında Anna İvanovna'nın hizmetine girdi ve gözdesi oldu. A. İvanovna Rus-

J. Dupaquier - Atlas - Photo

Birmingham'ın yakınlarındaki yeni üniversitenin bulunduğu Aston Park

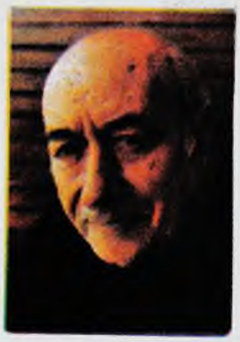
C.Santos

Paris'te hôtel **Biron** (Rodin müzesi) J. Gabriel ve J. Aubert'in yapıtı (1728)

F. Ducasse-Rapho

Biron şatosu

Salah **Birsel**

ya tahtına geçtiğinde (1730), onunla birlikte Moskova'ya gitti. Saray başmabeyincisi olarak, rus soylularını bulundukları askeri ve sivil görevlerden uzaklaştırdı ve öteki Almanlar ile birlikte Rus İmparatorluğu'nu gerçekte o yönetti. Rusya'da Almanlar'ın siyasal açıdan güçlendiği bir terör ve ahlaksızlık rejiminin egemen olduğu 1730-1740 dönemi, *bironovşçina* adını aldı. Anna İvanovna, Biron'u Kurzem dükü seçtirdi (1737) ve kendi ardılı olarak seçtiği yeni doğan İvan VI'nın naipliğini de ona bıraktı. Mareşal Münnich ve saray muhafızları tarafından tutuklanan (1740) Biron mahkûm edildi ve Sibirya'ya sürüldü. Yaroslav'da oturma izni aldı (1742), Yekaterina II Biron'u bağışladı (1762) ve ona Kurzem tahtını geri verdi. Biron, 1769'da oğlu Petro yararına tahttan çekildi.

BİROT (Pierre), fransız coğrafyacı (Meudon 1909). Kuşak kavramını geliştirerek fiziki coğrafyanın çeşitli temel öğelerini birbirine bağladı. *Recherches sur la morphologie des Pyrenées orientales franco-espagnoles* (Fransa-İspanya Doğu Pireneleri morfolojisi üzerine araştırmalar) [1937] adlı tezinden sonra özellikle şu yapıtları yazdı: *Méthodes de la morphologie* (Morfoloji yöntemleri) [1955], *Morphologie structurale* (Yapısal morfoloji) [1958], *Précis de géographie physique générale* (Genel fiziki coğrafya el kitabı) [1959], *Formations végétales du globe* (Yerkürenin bitki toplulukları [1965], *Régions naturelles du globe* (Yerkürenin doğal bölgeleri) [1970], *les Processus d'érosion à la surface des continents* (Kıtaların yüzeyinde aşınma süreçleri) [1981], Jean Dresch ile ortaklaşa *la Méditerranée et le Moyen-Orient* (Akdeniz ve Ortadoğu) [1953-1956] adlı yapıtı yayımladı.

BİRR a. (ar. *birr*). *Esk.* İsl. huk. Nezaket ve iyilikseverlik. ‖ *Birr-i vâlideyn,* anaya babaya karşı nazik davranmak ve onlara yardımcı olmak. (Böyle davranmak, her müslüman evlat için farz olan bir görevdir.)

BİRR a. Etyopya'nın para birimi.

BİRRANGA dağları, Rusya Federasyonu'nda dağlar, Orta Sibirya'nın kuzeyinde; yüksekliği 1 146 m. Yenisey ve Hatanga ırmaklarının haliçleri arasında, geniş Taymir yarımadasının kuzey kesimini kaplar.

BİRRELL (Augustine), ingiliz siyaset adamı ve yazar (Wavertree, Liverpool yakınında, 1850 - Londra 1933). 1889'da Liberal parti'den parlamentoya girdi; 1905'te Eğitim bakanı oldu ve ingiliz eğitim sistemini temelinden değiştirecek bir reform üzerinde çalıştıysa da başaramadı. 1907'den 1916'ya kadar İrlanda işleri bakanı oldu; Sinn Fein kuvvetleri ile Orange hanedanı taraftarları arasındaki çarpışmaları önleyemeyerek, durumun gittikçe kötüleşmesine seyirci kaldı. 1916 Paskalya ayaklanması'nın hemen ardından da istifa etti. *Charlotte Brontë* (1887), *W. Hazlitt* (1902), *A. Marwell* (1905) üzerine biyografiler ile çok sayıda edebi deneme yazdı.

BİRRİ Aktar, Mehmet, türk şair (Manisa 1669 - *ay. y.* 1715). Mevlevi tarikatına girdi. Geçimini sağlamak için aktar dükkânı açtı. Mevlevilikle ilgili şiirlerin yer aldığı *Divan*'ına, Nabi tarafından takriz yazıldı. *Bülbüliye* adlı mensur yapıtı ünlüdür.

BİRSA. Esk. coğ. Kartaca'da kale. Bütün eski kenti içine almasına karşın yalnızca tepenin bulunduğu kesimde kalıntılarına rastlanmaktadır.

BİRSAM → BERSAM.

BÎRSEİ → TARA BİRSEİ.

BİRSEL (Salah), türk şair, deneme yazarı (Bandırma 1919). İstanbul Üniversitesi felsefe bölümü'nü bitirdi (1948). Fransızca öğretmeni, Çalışma bakanlığı'nda iş müfettişi olarak çalıştı. İstanbul Üniversitesi kütüphanesi'nden sonra Ankara Üniversitesi basımevi'nin müdürlüğünde bulundu; bu görevinden emekli oldu (1972). 1960'tan 1973'e kadar Türk dil kurumu'nda yayın kolu başkanlığını sürdürdü. 1940 kuşağı içinde zekâya dayanan alaycı şiiriyle tanındı. *Hacivatın karısı* (1955), *Ases* (1960) vd. kitaplarında yer alan şiirlerini muzip bir yaklaşımla, duygulu şiirin tam karşısında yer alarak geliştirdi. Bu ürünlerde aşkı, evliliği hatta kendi kendisini alaya almaktan çekinmediği gözlenir. Yergiciliğini düşünceye, bilgiye yançizenlere, zorbalık, baskı yöntemi uygulayanlara da yöneltmiştir. Kendisini "Ben sözcük ardında koşan bir yazarım. Bir sözcük hokkabazıyım" diye tanımlayan yazar, bu niteliğini *1001 gece denemeleri* genel başlığı altında topladığı denemelerinde de sürdürür. *Şiir ve cinayet* (—TDK deneme ödülü— 1975), *Paf ve puf* (—Türkiye iş bankası deneme ödülü— 1981) vd. gibi kitaplarının yer aldığı bu dizi, yazı dilinde az kullanılmış sözcüklere; tekerlemeleri, deyimleri örnek alan türetmelere (şapalaklaşmak, fırışka, holdurhop vb.) yer verir. Sanat sorunlarını, sanatçıların yaşamını, ahlak konularını irdeler. Toplum ve insanlık sorunlarına (*Şişedeki zenci,* 1986) yönelir. Tanzimat' tan bu yana İstanbul'da edebiyatçıların bir araya geldiği kahvehaneler, içkievleri, eğlence yerleri, Boğaziçi'nin yalıları, buralarda yaşamış edebiyat, siyaset adamlarıyla ilgili bilgiler, değerlendirmeler, yazarın anılarıyla birleşerek *Salah* Bey tarihi* adlı diziyi (*Kahveler kitabı* [1975], *Ah Beyoğlu vah Beyoğlu* [1976] vd.) oluşturur. Başlangıcı 1949'a uzanan günlüğü (*Hacivat günlüğü* [1982], *Yaşlılık günlüğü* —Sedat Simavi vakfı edebiyat ödülü— [1986]), kendi özel yaşamını yansıtırken sanat sorunları, yapıtlar üzerindeki görüşlerini dile getirir. Yeni kitapları: *Asansör* (1987), *Kediler* (1988), *Seyirci sahneye çıkıyor* (1989), *Nezleli karga, Hafiyeler önde gider* (1991).

BİRSEL (Jale), türk tiyatro sanatçısı (İzmir 1928). 1949'da Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü bitirdi. Bu tarihten başlayarak Devlet tiyatrosu'nun oyunlarında sahneye çıktı. *Tombala* ve *Lysistrata* oyunlarındaki rolüyle Ankara Sanatsevenler derneği'nce övgüye değer bulundu; *Sacide* oyunundaki rolüyle de yılın en başarılı kadın sanatçısı seçildi. 1976'da emekli oldu.

BİRSESLİLİK a. Tek bir insan sesinin —eşlikli ya da eşliksiz olarak— icra ettiği müzik türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Birseslilik, Antıkçağ'da ve erken Ortaçağ'da gerek eşliksiz olarak, gerek çalgı ya da ses eşliğiyle uygulandı. Eşlikli birseslilikte eşlikçi ve solocu, melodiyi aynı perde üzerinden seslendirirdi. Eşliksiz birseslilik, çoksesliliğin yanı sıra, çeşitli biçimlerde günümüze değin varlığını sürdürdü.

Eşlikli birsesliliğin, Antikçağ'da ve erken Ortaçağ'da bir tür doğaçlama olduğu sanılmaktadır. XIV. yy. başlarında Fransa'da ve İtalya'da gelişmekle birlikte, çoksesliliğin önem kazanması, eşlikli birseslilikten vazgeçilmesine neden oldu. Yine de, bir ses ve çalgı (genellikle lavta) için yazılmış ikisesli parçaların transkripsiyonlarında varlığını sürdürdü. Yaklaşık 1600'den başlayarak Floransalılar (Galilei, Peri), bir ses ve sürekli bas için yapıtlar bestelediler. Caccini'nin *Nuove Musiche* (1602) adlı yapıtı bunların en önemli örneğidir. Birsesli üslup, çağdaş vokal müziğin büyük bölümüne (opera, oratoryo, kantat, melodi, lied) temel oluşturdu, aynı zamanda çalgı müziğinin zenginleşmesini sağladı.

BİRSFELDEN, İsviçre'de kent, Basel' in doğu banliyösünde; 14 200 nüf. Hidroelektrik santralı.

BİRSMATTEN, İsviçre'de, Nenzlingen yakınında (Bern kantonu) kaya altı sığınağı. İsviçre'nin bugün bilinen en önemli üst yontmataş bölgesidir. Çeşitli katmanları ortaya çıkarılan bölgede Sauveterre endüstrisi ile fransız Tardenois kültürüne yakın bir endüstri ve bir mezarlık bulunmuştur.

BİRTAKIM belgsz. sıf. Belirsiz bir çokluğu belirtir; bazı, kimi (çoğul adla kullanılır): *Birtakım gerçeklerin açıklanması gerekiyor. Birtakım insanlar böyle düşünmüyor. Sözlerimden birtakım yanlış anlamlar çıkardı.*

Birtakım insanlar → MEDARI MAİŞET MOTORU.

BİRTERİMLİ a. Ceb. a_nx^n *birterimlisine eşlik eden birterimli fonksiyon,* a_n, bir A değişmeli birim halkanın elemanı olmak üzere A dan A içine $f(x) = a_nx^n$ ile tanımlanan *f* uygulaması. ‖ n *inci dereceden birterimli,* a_nx^n genel biçiminde polinom; a_n katsayısı, değişmeli birim halkanın sıfır olmayan bir elemanını gösterir.

BİRTWİSTLE (Harrison), ingiliz bestecı (Accrington, Lancashire, 1934). Manchester ve Londra'da öğrenim gördü 1962-1965 arasında Salisbury'de öğretmenlik yaptı. 1966-1968 arasında ABD' de Pennsylvania'da, daha sonra da Buffalo'da ders verdi (1973-1976). Başlıca yapıtları: orkestra için *Chorals* (1963); *Punch and Judy* (bir perdelik opera, 1968); oda topluluğu için *Medusa* (1970); orkestra için *The Triumph of Time* (1974).

BİRUN a. (fars. *bīrūn*). *Esk.* Dışarı.
—Kur. tar. Topkapı sarayı'nda Babıhümayun ile Babüssade arasına verilen ad. (Birinci* yer ve İkinci yer [Alay* meydanı] denilen alanları kapsıyordu.)

◆ sıf. Dış, dışarıyla ilgili, harici.
—Kur. tar. *Birun ağaları,* dış ağalar (sadrazamın kapı halkının bir kısmı). ‖ *Birun halkı,* sarayın dış hizmetlerini görenler. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Birun hazinesi,* dış hazine (Devlet hazinesi). ‖ *Birun kâğıt emini,* Paşa kapısında, maliye dairelerinde kullanılan kâğıdın temini, muhafaza ve dağıtımıyla görevli kimse.

◆ be. Dışarıda, hariçte.

—ANSİKL. *Birun halkı* altı gruptan oluşurdu: 1. Ulema (padişah hocası, hekimbaşı, cerrahbaşı, kehhalbaşı, müneccimbaşı, hünkâr imamı); 2. Ümera (şehremini, arpa emini, matbah emini, darphane emini, kâğıt emini); 3. Özengi ve Rikap ağaları (emiri alem, kapıcıbaşı, kapıcılar kethüdası, çavuşbaşı, şikar ağaları, imrahor, yeniçeri ağası, cebecibaşı, topçubaşı, arabacıbaşı, kapıkulu süvarisi ağaları); 4. Müteferrikalar; 5. Baltacılar; 6. Müteferrik hizmetliler (peykler, solaklar, şatırlar, mehterler, sakalar, hizmet bölükleri efradı, sanatkârlar).

BİRUNİ ya da **BEYRUNİ** (Ebu Reyhan Muhammet bin Ahmet **EL-**), türk bilgin (Batı Harizm'in başkenti Kas ya da Ket 973 - Gazne 1051 ya da 1052). Küçük yaşta, Batı Harizm hükümdarları sülalesinden Ebu Nasr Mansur ibn Ali ibn Irak'ın aracılığıyla Harizm sarayı'na girerek dönemin ünlü bilginlerinden matematik ve astronomi öğrenimi gördü. Doğu Harizm sultanı Ebu Abbas Memun bin Muhammet, Kas kentini alarak Batı Harizm sülalesinin egemenliğine son verince (995), bir süre Rey'de kaldıktan sonra Cürcan'a yerleşerek Sultan Kabus Vüşmgir'in sarayına girdi. Orada *el-Âsâru'l-bâkiye ani'l kuruni'l-haliye* adlı tarih ve kronoloji alanındaki ünlü yapıtını tamamlayıp sultana sundu (1001). Yeniden Harizm'e dönerek (1003 yada 1009) çalışmalarını sultan Memun bin el-Memun'un sarayında sürdürdü. Sarayda başta İbni Sina olmak üzere Ebu Nasr, İbni Miskeveyh gibi dönemin ünlü bilginleriyle tanışarak yakın arkadaşlık kurdu. Gazneli Mahmut'un Harizm devletini ortadan kaldırması (1017) üzerine, Gazne'ye giderek ömrünün sonuna kadar bu kentte yaşadı. Gazneli Mahmut'tan olduğu gibi, oğlu Mesut ve torunu Mevdut'tan da yardım, destek ve saygı gördü.

Çok yönlü bir bilgin olan Biruni'nin matematik, astronomi, tıp, trigonometri, fizik, doğabilim, eczacılık, jeodezi, yerbilim, sosyoloji, tarih, coğrafya, felsefe, etnoloji, dinler tarihi ve dilbilim konularında 100'den fazla yapıtı vardır. Bunlardan ancak 27'si günümüze ulaşabildi. Batı dünyasında "Aliboron" adıyla tanınan bilgin, anadili türkçe olmasına karşın, geleneğe uyarak, kitaplarında farsça, arapça kullandı. Hindistan gezisi sırasında hint dinleri, felsefe akımları ve ülkenin toplumsal yaşamı hakkında daha iyi bilgi edinmek için sanskritçe öğrendi; ayrıca çok iyi yunanca ve ibranice de biliyordu.

Biruni, yapıtlarıyla çağının çok ötesinde bir gökbilimci ve matematikçi olduğunu kanıtladı. Bu iki bilim dalı üzerine yazdığı bir kitabında, kendinden önceki bilginlerin vardıkları sonuçlarla, kendi araştırmalarının sonuçlarını (sinüs teoreminin düzlem üzerinde kanıtlanması, sinüs ve tanjant cetvellerinin hazırlanması, 3. dereceden $x^3=1+3x$ denkleminin çözümü) bir araya topladı. Ayrıca, matematik, gökbilim ve coğrafyaya ilişkin *Kitâbu tefhim fi evâili sanaat'it-tencim* adlı bir kitapla, sultan Mesut'a sunduğu *El-Kanûn il Mes'ûdi* adlı, Ptolemaios'un matematik yöntemini izleyen, bunu yunan modelinden daha titiz bir biçimde uygulayan, genel bir gökbilim kitabı yazdı. Bu kitabında, Ptolemaios'u, salt matematiksel olmayan bir kanıtlamaya her başvuruşunda eleştirdi. Hekim olmamasına rağmen, büyük hekim El-Râzi'nin yapıtlarıyla ilgili bir kitap bıraktı. Gerçek bir uygarlıklar tarihçisi olarak kabul edilir. Yalnızca bilimleri ve din sistemlerini değil, efsaneleri, gelenekleri, dillerin düşünce ve inançlar üzerindeki etkisini, bu etkinin zararlarını açıklayıp eleştirerek inceledi. Temeli deney olan bilimlere yaraşan tek dilin matematik dili olduğu görüşünü savundu. Salt kuramsal felsefeye ve gizemciliğe karşı çıktı. Akılcı ve nesnel yöntemiyle yalnız Doğu ve islam dünyasının değil, çağının en büyük bilginleri arasında yer aldı ve yapıtlarının çoğu batı dillerine çevrildi, birkaç kez basıldı.

Biruni, doğumunun 1000. yıldönümü dolayısıyla UNESCO'nun ön ayak olmasıyla bütün dünyada anıldı (1973). Türk tarih kurumu *"Beyruni'ye armağan"* adlı bir kitap yayımladı (1974). Başlıca eserleri: *el-Âsâru'l-Bâkiye ani'l-kurûni'l-hâliye, Tahkîku mâ li'l-Hind, Tahdidu nihâyâti'l-emâkin li tashih'i-mesâfeti'l mesâkın, Kitâbu'l-cemâhir fî ma'rifeti'l-cevâhir, Kitâbu patanjali'l-Hind* (sanskritçeden çeviri), *Kitâbu's saydane fî tıbb, el-Kanûn ül-Me'sûdî fi'l hey'eti ve'n-nücum, Makale fî istihrâci'l-evtâr fi'd-dâ'ireti bi -havâssi' hatti'l-münhanî fiha, Kitâbu fî istî'âb il -vucûh il-mümkine fî san'at il-asturlâb, Kitâbu tefhim fî evâ'ili sinâ'at it-tencim.*

Büyük Larousse

Biruni
minyatür
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

BİRÛNİ a. (fars. *birūn* ve *-ī* 'den *birūnī*). *Esk.* Selam odası, eskiden yalnız erkeklerin bulundukları oda.

Birüssebi muharebesi, Birinci Dünya savaşı'nda, Sina-Filistin cephesinde muharebe (31 ekim 1917). Albay İsmet Bey (İnönü) komutasındaki türk kuvvetleri, beş kat üstün kuvvetle Birüssebi'ye taarruz eden İngilizler'e karşı mevzii, akşama kadar savunduysa da Birüssebi'nin düşmesini önleyemedi.

BİRYAN a. (fars. *biryan*). *Esk.* **1.** Susuz ya da az su ile pişirilen kebap.(Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Biryan eylemek,* kızartmak: *"Anı çömlekte biryan eyledi"* (Ahmedi, XVIII. yy.). ‖ *Biryan olmak,* acı çekmek, kavrulmak. ‖ *Ciğeri biryan olmak,* içi yanmak.

—ANSİKL. *Biryan kebabı,* kuzu özel olarak yapılmış çift bacalı kuyuda, odun ateşiyle pişirilerek yapılır. (Kebabın pişirileceği kuyunun, kuzunun boyundan 60 cm daha derin olması gerekir. Odunlar yanıp kor haline gelince, şişe takılmış kuzu kuyuya yerleştirilir, kapağı ve bacaları sıkıca kapatılıp kendi ısısında pişmeye bırakılır. Bazı yörelerde *büryan kebabı* da denir.)

BİRYANLI sıf. Geom. Yönlendirilmeyen bir yüzey için kullanılır.

—Ruhbil. Kişiliğin yalnızca bir yönünü açıklaması bakımından değer taşıyan kişilik soru dizilerine denir. (Eşanl. TEKEVRELİ; karşt. ÇOKEVRELİ.)

BİRYUZOV (Sergey Semyonoviç), sovyet mareşal (Skopin, Riyazan yakınında, 1904 - Belgrad yakınında 1964). 1922'de orduya girdi. Stalingrad'da yararlık gösterdi (1942), Ukrayna'da 4. ve 5. cephelerin komutanlığını yaptı (1943), Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya taarruzlarında etkin bir rol üstlendi (1944-45). Silahlı kuvvetler genelkurmay başkanlığına getirildi (1963), bir uçak kazasında öldü.

BİRZE → BİRZED.

BİRZED, BİRZE ya da **BİRZİ** a. (fars. *birzed, birze, birzi*). *Esk.* Kasnı ya da şeytantersi adı verilen bir tür zamk.

BİR ZELTEN → NASIR.

BİRZİ → BİRZED.

BİS a. ("iki kez" anlamında lat. sözc.). Müz. **1.** Bir konserin ya da bir konser bölümünün sonunda, dinleyicilerin ısrarlı isteği (sürekli ve ritmik alkış) üzerine, programdaki son parçanın son bölümünün —ikinci kez— ya da program dışı bir parçanın seslendirilmesi. **—2.** Seslendirilen bu bölüm ya da parça. (Eşanl. BİS PARÇASI.) ‖ *Bis istemek,* sürekli ve ritmik alkışlarla, konser veren sanatçı/lardan bir bis parçası seslendirmesini dilemek. ‖ *Bis yapmak,* dinleyicilerin ısrarlı isteği üzerine bir bis parçası sunmak.

BİSAİ, Japonya'da (Honşu) kent, Nagoya'nın K.-B.'sında; 54 200 nüf.

BİSANTHE. Tar. coğ. Trakya bölgesinde, Marmara denizi kıyısında antikçağ kenti. Herodotos'a göre Samoslular'ca kuruldu. (Bugün Tekirdağ.)

BİSAT a. (ar. *bisāt*). *Esk.* Keçe yaygı, kilim, döşek, minder: *"Bazar bozuldu yığ bisatın"*(Fuzuli, XVI. yy.).

—Mat. Yaygının eski adı.

BİSAZO a. ve sıf. (fr. *bisazoïque*). Kim. İki kez —N=N— kromofor grubu içeren boyarmadde. (Eşanl. DİSAZO.)

BİSCEGLİE, İtalya'da liman kenti, Puglia'da, Adriya denizi kıyısında, Bari'nin K.'inde; 45 200 nüf. Tarım merkezi.

BİSCHOFSHOFEN, Avusturya'da kent, Salzburg'un G.'inde, Salzach ırmağı kıyısında; 9 400 nüf. Demiryolu kavşağı. Kış sporları (kayakla atlama trampleni).

BİSCORP, Valencia (İspanya) ilinde Yontmataş döneminden kalma barınak. Av sahnelerine yer veren Levante öbeğindendir.

BİSCUTELLA a. (lat. *scutellum,* küçük kalkan'dan). İki bölmeli değirmi ve yassı meyveli ve sarı çiçekli otsu bitki. Bazı türleri Akdeniz ülkelerinde yetişir. (Turpgiller familyası.)

BİSEKSÜALİTE a. (fr. *bisexualité*). → ÇİFTCİNSELLİK.

BİSERRULA a. (lat. *bis,* iki kez, ve *serrula,* küçük testere'den). Akdeniz bölgesinde yetişen ve baklamsı meyvesinde iki sıra diş bulunan tüycüklü yıllık bitki. (Kelebekçiçekligiller familyası.)

Bİ'SET a. (ar. *bi'set*). *Esk.* **1.** Gönderme. **—2.** *Bi'set-i nebeviyye,* Hz. Muhammet'in Tanrı tarafından gönderilmesi.

BİSET → BA'S.

BİSFENOL a. (fr. *bisphénol*). Kim. Formülü (para $HO{-}C_6H_4)_2C(CH_3){-}R$ olan iki difenolun yaygın adı; fenolun, aseton (bisfenol A) ya da butanon (bisfenol B) ile yoğuşmasından elde edilir. (A için, $R{=}CH_3$; B için, $R{=}C_2H_5$)

—ANSİKL. Her iki bisfenol, özellikle bisfenol A, epiklorhidrin ile birlikte, fenolik reçinelerin, polikarbonatların ve özellikle epoksi reçinelerinin üretiminde kullanılır.

BİSHOP (John Peale), amerikalı yazar (Charles Town, Batı Virginia, 1892 - Hyannis, Massachusetts, 1944). Fitzgerald ile Allen Tate'in dostuydu. Eleştiriler, şiirler, Edmund Wilson ile birlikte Fransa'daki savaşı anlatan bir yapıt (*The Undertaker's garland,* 1922), öyküler (*Many thousands gone,* 1931) ile sürgünü ve Güney'i anlatan bir roman (*Act of darkness,* 1935) yazdı.

BİSHOP (Elizabeth), amerikalı şair (Worcester 1911 - Boston 1979). Derlemeleri (*North and South,* 1946; *North and South, a cold spring,* 1955; *Questions of travel,* 1965; *The Ballad of the Burglar of Babylon,* 1968; *Geography III,* 1976) yeryüzüne yönelik bir içtenciliğe tanıklık eder.

BİSHOP (Alan Wilfred), ingiliz mühendis ve profesör (Canterbury 1920). Skempton'un öğrencisiydi. Zemin meka-

niği üzerinde uzmanlaştı ve barajların toprakta kararlılığı üzerine kapsamlı bir kuram ortaya koydu.

Bishop halkası, kimi kez Güneş'in ya da Ay'ın çevresinde gözlemlenen, içi mavimsi, dışı koyu kırmızımsı, solgun ve geniş ışık halkası. İç yarıçapı yaklaşık yirmi derece, açısal açıklığı da on derece dolayındadır. Işığın, çoğunlukla volkanik kökenli ince toz bulutlarında kırınımından kaynaklanır.

BİSHOP AUCKLAND, Büyük Britanya'da (Durham) kent, Durham'ın G.-G.-B.'sında; 33 000 nüf. XVI. yy.'dan kalma şato (Roma döneminde yapılmış küçük kilise).

BİSHOP'S FALLS, Newfoundland adasında (Kanada) sanayi merkezi, Exploits ırmağı kıyısında; 4 500 nüf. Hidroelektrik tesisi.

BİSHOP'S STORTFORD, Büyük Britanya'da (Hertfordshire) kent, Stort ırmağı kıyısında, Londra'nın K.-D.'sunda; 22 000 nüf.

BİSİKLET a. Genellikle iki tekerleği, oturulacak bir selesi olan, arka tekerleğe bağlı ve ayakla çevrilen pedallarla çalışan taşıt. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Motorlu bisiklet,* yardımcı bir motor yardımıyla hareket eden bisiklet.

—Bisikç. *Bisiklet yolu,* bisiklet ve velomotorlara ayrılmış özel yol ya da şerit.

—Denizc. *Deniz bisikleti,* kanatlı küçük çarkları ayakla döndürülerek yürütülen ve su kesimi şamandıralardan oluşan küçük deniz aracı.

—Spor. *Bisiklet krosu,* cross-country'den ve özellikle bisiklet yarışından doğmuş bir kış sporu olan bisiklet krosu, bazen bisikletten inmeyi gerektiren engebeli bir arazide yapılır. (Bisikletçilerin fiziksel gücüne bağlı olan bisiklet krosu için, ulusal ve dünya çapında yarışmalar düzenlenir.) || *Bisiklet yarışı,* yarış bisikleti denilen özel bisikletlerle, belli kurallara göre veladromda ya da kendilerine ayrılan karayollarında yapılan yarış. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. *Ergometrik bisiklet,* bir tekerleği mekanik direnç ayarlı sabit bisiklet. Bu sayede vücuttaki herhangi bir işlevle ilgili çaba deneyleri yapmak ya da bir organda hareket eğitimine yardımcı olmak olanağı elde edilir. (Evde yalnızca egzersiz yapmak için de kullanılır.)

—ANSİKL. Bisikletin kökeni ve ortaya çıkış tarihi belirsizdir. 1791'de, Fransa krallık sarayı bahçesinde, kont Sivrac, sağa sola hareket olanağı olmayan sabit iki tekerleğin taşıdığı ve kullananın ayaklarıyla toprağı iterek ilerlettiği tahta bir çubuktan oluşan, adına da *"selerifer"* denen bir makineyi halka gösterdi. 1816'da, fotoğrafın mucidi Niepce ve 1817'de Bade ülkesinin alman baronlarından K. F. Drais iki makine yaptılar. Drais'in *Laufmaschine* denen aygıtı halk arasında *"drezin"* adıyla tanındı. Bu makine 5 nisan 1818'de Lüksemburg bahçelerinde tanıtıldı; selerifer'e göre üstünlüğü, ön tekerleğinin bir eksen üzerine monte edilmiş olmasıydı; böylece araca yön verilebiliyordu. Bu araç bisikletin,hatta iki kişilik bisikletin atasıdır. Drais'in icadı kısa süre sonra İngiltere'de de taklit edildi ve "dandy-horse" ya da "hobby-horse" adıyla demirden olanları (o tarihe kadar tahtadandı) imal edildi. 1839'da, iskoçyalı bir demirci, K. MacMillan, arka tekerliğin göbeğine tutturulmuş bir kola, çubuklarla bağlanmış pedallar taktı. Ancak, 1861'de, fransız Pierre Michaux ve iki oğlu Ernest ile Henri, bir drezinin ön tekerleğine, aracın ilerlemesini ayakla sağlamak amacıyla, bir değirmenden çıkardıkları bir kol ve tutamaklar bağlamayı akıl ettiler. Böylece pedal takımı meydana geldi. 1868'de Pierre Michaux, içi dolu kauçuk lastiklerin takılabileceği jantları icat etti. 1869'da, saatçi Guilmet'nin araştırmalarından yola çıkan Meyer ve ortakları, ilk çağdaş bisikleti yaptılar: her iki tekerleğin çapı birbirine eşitti ve ön tekerlek yönlendirici, arka tekerlekse merkezi bir pedal sistemi ve zincir aktarması sayesinde hareket ettiriciydi. Tümüyle madeni olan Guilmet bisikleti, kasım 1869'da, Pré Catalan'da sergilendi; burası ilk bisiklet sergi salonuydu. Ama buluş ilgi görmedi. Gene, ön tekerleğin hareket ettiriciliği ilkesine dönülerek, daha yüksek bir developman (hız) elde etmek için bu tekerleğin çapı büyütüldü. Güvenliği artırmak için yapılan denemelerden sonra, pedal takımı gerçekleştirildi ve aktarma, önceleri dişli çarklar aracılığıyla, sonra zincirle yapıldı. Serbest tekerlek 1896'da, kontrpedal frenleme sistemi 1898'de bulundu; bu arada Dunlop, havalı lastiği icat etti (1888). Çelik telli Bowden freni 1902'de, arka teker göbeğinde bir dizi dişli çark aracılığıyla vites değiştirme 1905'e doğru ortaya çıktı. Bugün kullanılan vites değiştirme mekanizması 1925'te gerçekleştirildi.

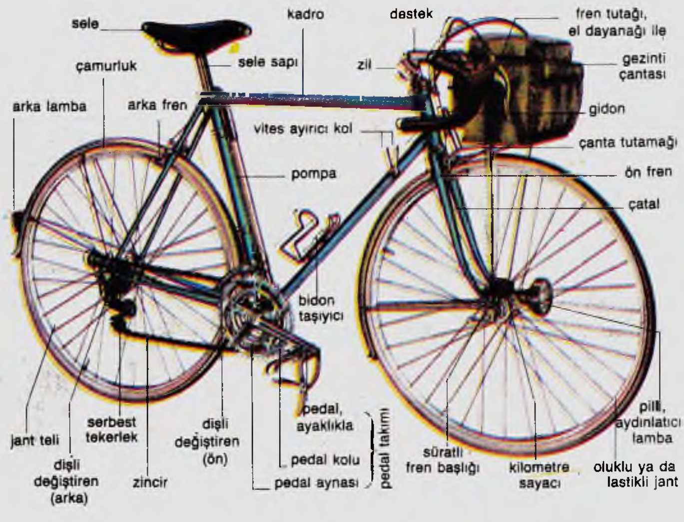
Günümüzde bisiklet, makinenin bütün parçalarını taşıyabilen çelik ya da yüksek dirençli hafif alaşımlı (bazen titan kullanılır) tüplerden yapılmış bükülmez bir kadrodan oluşmuştur. Kadro, önde gidon tarafından hareket ettirilen ve ön tekerleğin eksenini tutan bir furş (çatal); arkada, uçları arka tekerleğin eksenini sıkan yatay bir furş; alt bölümdeyse pedal takımı ve bunun karşısında selenin yerleştirildiği yüksekliği ayarlanabilen bir çubuktan oluşur. Pedal takımı, hareketi arka göbeğe aktaran temel mekanizmadır. Pedallara sırayla basılması dişli bir çemberi döndürür. Bu dişli, üzerindeki zinciri döndürerek bir pinyon (dişli) aracılığıyla arka tekeri hareket ettirir; bu durumda ön tekerlek yönlendiricidir. Bisikletin developmanı, büyük pinyondaki (ayna) diş sayısıyla arka eksendeki çarkın (küçük pinyon) diş sayısı arasındaki orana bağlıdır. Pedallar üzerine uygulanan güç sınırlı olduğundan bisikletin, yolun eğimine göre değişen dirençleri yenmek için birden çok hıza sahip olması gerekir. Bu nedenle aktarma sistemi, bir ya da iki vites içerir; bugün en çok kullanılan, kaydırıcı tip vitestir: arka (küçük pinyonlar için) ve ön vites değiştirme (pedal takımı için) mekanizması. Birincisinin çalışması ancak serbest bir çarkla mümkündür; bu çark, arka tekerlek ekseninin hareketini, tüm aktarma sisteminden ayırır. Genellikle hafif bir alaşımdan yapılmış bir jant ve göbekle bağlantıyı sağlayan tellerden oluşan tekerleklerde şişme ya da dolma lastikler vardır.

Birkaç yıldan beri bir ulaşım ve spor aracı olan bisiklet, aynı zamanda bir gevşeme ve sağlık aleti olarak da kullanılır. Kamuoyunun çevre sorunlarına gösterdiği duyarlık bisikletin önemini artırmıştır.

—Spor. Deneme niteliğindeki ilk bisiklet yarışı 1868'de Saint-Cloud'da Pierre Michaux'nun, üzerine iki pedal kolu eklediği velosipetlerle yapıldı. Bu yarışı, ingiliz James Moore kazandı. Ertesi yıl aynı yarışçı, Paris-Rouen arasındaki 120 kilometrelik yol yarışını, 10 saat 34 dakikada tamamladı. Günden güne gelişme gösteren velosipete bağlananların sayısı da gittikçe çoğaldı; velosipet kulüpleri kuruldu. 1881'de Paris ve taşradaki kulüp yöneticileri bir araya geldiler ve bisiklet sporunu yönlendirecek olan Fransa Velosipet birliği'ni kurdular (1941'den sonra bu birlik, "Fransız bisiklet federasyonu" adını aldı). 1881'de Birlik bir sürat yarışı düzenledi. Ertesi yıl bir yarışma yönetmeliği (regleman) hazırladı. Ön tekerleği pedal gücüyle döndürülen bisiklet, zincirli aktarma sistemi ve havalı lastiğin bulunuşuyla yavaş yavaş bugünkü bisiklete dönüştü. Havalı lastikli bisikletlerle yapılan ilk deneme yarışı, 1889'da Belfast'ta düzenlendi ve çağdaş koşullara uygun ilk Fransa mukavemet yarışı 100 km'lik mesafede 1890'da yapıldı. 1891'de ise, uzun etaplı turların ilk önemli örneği olarak bilinen Bordeaux-Paris yarışı (580 kilometrelik yarış 26 saat 34′ 54″ lik bir dereceyle ingiliz Mills tarafından kazanıldı) ve daha sonra Paris-Brest-Paris (1200 km'lik yarış 71 saat 22 dakikada Charles Terront tarafından tamamlandı) yarışı yapıldı. Düzenlenen birçok yeni yarıştan sonra, 1903'te Henri Desgrange ve L'Auto dergisi, uluslararası bisiklet yarışlarının en büyüğü olan Fransa turu'nu gerçekleştirdiler; bu yarış, bisiklet sporunun en büyük atılımıdır.

Avrupa'da (ve Japonya'da) çok gelişen bisiklet sporu, "yol" ve "pist" olmak üzere iki tür yarışmaya ayrılır. Yol yarışları, tek etap yarışları (Paris-Roubaix, Flandres turu, Milano-San Remo, Lombardia turu), çok etapılı yarışlar (Fransa turu, İtalya turu, İspanya turu) ve saate karşı yarışlar (Uluslar büyük ödülü) yer alır. Daha çeşitli olan pist yarışları arasında da: sürat, yarım mukavemet, altı-gün, takip, saate karşı gibi yarışlar sayılabilir.

Bu yarışlarda çeşitli rekorlar elde edildi; bunlardan en çok ilgi uyandıranı zaman dünya rekorudur; bu rekor ilk kez 1893'te Henri Desgrange tarafından saatte 35,325 km'ye ulaşılarak kırıldı ve 1972'de bu hız belçikalı Merckx tarafından saatte 49,431 km'ye çıkarıldı. Başlangıçta bisiklet yarışçıları amatördüler. Sonradan profesyonel de (hiç değilse Batı Avrupa'da) oldular ve genellikle bir ticaret firmasını temsil ederek yarıştılar. Her yıl, bisiklet yarışlarının her dalında ulusal ve dünya şampiyonlukları yarışmaları yapılmaktadır (dünya şampiyonluğu yarışları 1900 yılında kurulan Uluslararası bisikletçiler birliği tarafından düzenlenir). Bisiklet sporu (amatör olanı) geleneksel olarak Olimpiyat oyunları arasında yer alır. Profesyoneller ile Doğu Avrupa'nın en iyi amatörleri arasında, çoğu zaman yapay

turizm **bisikleti:** (parçaları)

Presse-Sports

bisiklet krosu

olarak yapılan ayrım, 1981'de gerçekleştirilen "Tour de l'avenir" gibi büyük yol yarışlarının hem amatörlere, hem profesyonellere açık tutulmasıyla kısmen de olsa kaldırılma yolundadır.

Türkiye'de bu spor dalındaki ilk yarışmalar İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) hemen önce yapılmaya başlandı. Selanik'teki yarış pistinden iyi gelir sağlandığını gören özel girişimciler ve bisiklet ithalatçıları, İstanbul'da Tepebaşı semtinde yaptırdıkları bir velodromda yarışlar düzenlediler. Selanik'teki ilk yarıştan (1897) sonra Nobile ve Meydano efendilerle Enver Paşazade Mustafa Bey, adlarını duyuran bisikletçiler oldular. İstanbul'da bisiklet ithalatçısı Leon Efendi ve ortağı Papazyan'ın düzenlediği yarışlar bir süre sonra yasaklandı. İkinci meşrutiyet'in ardından yeniden canlanan bu spor dalına yer veren ilk kulüp Fenerbahçe oldu. İlk yol yarışları Fenerbahçe, Maslak ve Bakırköy'de; pist yarışlarıysa eski Fenerbahçe stadı'nda yapılmaya başlandı. 1923'te kurularak Türkiye İdman cemiyetleri ittifakı'na bağlanan Bisiklet federasyonu, bisiklet sporunun yurt çapında gelişmesine katkıda bulundu. Federasyon başkanlığına bu sporun Türkiye'deki temellerini atan Muvaffak Bey (Menemencioğlu) getirildi. Bu dönemde parlayan Cambaz Fahri, Cavit ve Raif beylerden kurulu milli takım 1924 Paris olimpiyatları'na götürüldüyse de bisiklet bulunamadığından yarışlara katılamadılar. Bisiklet-teki ilk milli karşılaşma, 1927'de Taksim stadı pistinde Bulgaristan ile yapıldı. Cavit (Cav), Galip (Cav), Yunus (Unat), Tacettin (Baştürkmen) beylerden kurulu milli takım, federasyon başkanı Muvaffak Bey'in sağladığı olanakla Paris'te hazırlanarak 1928 Amsterdam olimpiyatları'na katıldı. Türkiye'nin ilk uzun etaplı turu ise, olimpiyat dönüşü yapılan Ege turu oldu. 1929'da federasyonun kapatılmasıyla bisiklet sporu duraklama dönemi geçirdi. İdman cemiyetleri ittifakı'nın 1933'teki kongre kararıyla Hüsnü Bey (Seden) başkanlığında ve Cavit Bey (Cav) asbaşkanlığında yeniden örgütlenen federasyon, özellikle Cavit Bey'in çabalarıyla yeni bir atılım dönemine girdi. 1935 Romanya turu'nda ve 1936 Berlin olimpiyatları'nda Orhan Suda, Kirkor Cambaz, Talat Tuncalp, Kâzım Bingen ve Eyüp Yılmaz'dan kurulu milli takım, başarılı yarışlar çıkardı. Bükreş'te kazanılan iki gümüş madalya Balkanlar'da elde edilen ilk madalyalar oldu. 1948 Londra olimpiyatları'nın ardından yaşanan durgunluk dönemi, 1953'te yapılan uluslararası İstanbul-Edirne-İstanbul yarışları adıyla başlayan, daha sonra Marmara turu (1966'dan sonra uluslararası nitelik aldı) ve Cumhurbaşkanlığı uluslararası Türkiye turu adını alan Türkiye'nin en büyük bisiklet yol yarışı, federasyonca A kategorisine alındı. Bu yarışlarda Rıfat Çalışkan (1963), Hasan Kılıç (1964), Ali Hüryılmaz (1973-1974), Seyit Kırmızı (1975) birincilik kazandılar. Akdeniz oyunlarında ise 4 km'lik pist yarışında elde edilen üçüncülük (1971), bu oyunlarda kazanılan ilk derece oldu. Ergun Hiçyılmaz ve İbrahim Esenli'nin girişimiyle Esen bisiklet ihtisas kulübü'nde ilk kez bayan takımı oluşturuldu. Uluslararası turlara katılan ilk kulüp takımı da, Ergun Hiçyılmaz'ın teknik direktörlüğünü yaptığı Meriç Tekstil kulübü oldu (Uluslararası Akdeniz turu birinciliği [1975]). Son yıllarda da uluslararası yarışmalarda başarılı sonuçlar alındı (İbrahim Pekcan'ın Balkan ikinciliği, Hasan Can'ın Uluslararası Atatürk bisiklet yarışı birinciliği).

Bisiklet hırsızları *(Ladri di Biciclette)*, yönetmenliğini Vittorio De Sica'nın yaptığı italyan filmi (1948). Yalnızca amatör oyuncularla çevrilen bu yenigerçekçi film,

Bk. resim sayfa 1694

benzersiz bir yalınlık ve doğrulukla, güçlükle iş bulan bir işsizin çalışma aracından (bisiklet) yoksun kalmasının dramını anlatır. İnsan ve toplum, babayla oğul arasındaki ilişkiler bu filmde incelik ve derinlikle işlenmiştir.

BİSİKLETÇİ a. **1.** Bisiklet satan, kiralayan ya da onaran kimse. **—2.** Bisiklet sporu yapan kimse.

BİSİKLETLİ sıf. Bisiklete binmiş: *Bisikletli bir adam yan sokağa saparak uzaklaştı.*

BİSİNOZ a. (fr. *byssinose;* yun. *byssos,* pamuk, ve *nosos,* hastalık'tan). Pamuk tozlarını soluyan işçilerde görülen akciğer hastalığı. (Astım tipinde bir nefes darlığıyla kendini belli eder. Toz solunması durduktan sonra kendi kendine geçer.)

BİSİRKÜLER sıf. (fr. *bicirculaire*). Geom. ÇİFTÇEMBERSEL'in eşanlamlısı.

BİSİYALİTLEŞME a. Pedol. Kayaçların düzenli ayrışmasının görüldüğü kristal kimyası süreci; bu süreç ılıman ve karasal iklim kuşaklarındaki toprakların özelliğidir. (Bisiyalitleşme, ana kayaçlarda, yapıları mikalarınkini andıran minerallerin silisçe ve baz katyonlarca zengin killere ayrışmasıyla tanımlanır. Bu gelişim, tropikal ülkelerin alüminyum hidroksit ya da boksit oluşumuna yol açan alitleşmeyle, kaolinit ya da kaolen oluşumuna denk düşen monosiyalitleşmeyle tanımlanan daha hızlı ayrışmalardan çok farklıdır.)

BİSKAY → VİZCAYA.

BİSKİN a. (fr. *bisquine*). Eskiden Manş'ta ve özellikle de Saint-Malo körfezinde kullanılan balıkçı gemisi. (Yelken donanımı aşırma yelkenlerden oluşurdu.)

BİSKRA, Cezayir'de il merkezi kent, Avras'ın G.-B.'sında, *uved Biskra*'nın kıyısında; 91 000 nüf. (1987). Biskra (Romalılar dönemindeki adı *Vescera*) kentinin vahası, pınarlar ve uved Biskra ile sulanır (150 000 hurma ağacı). Turizm merkezi. —Yakınında kaplıca merkezi. *—Biskra ili,* 109 728 km^2; 429 217 nüf. (1987).

BİSKUMASETAT a. (fr. *biscoumacétate*). Eczc. *Etil biskumasetat,* protrombin oluşumu ve kan pıhtılaştırıcı başka etmenler üzerindeki köstekleyici etkisinden dolayı kullanılan kimyasal ilaç.

—ANSİKL. Bu kumarin türevi K vitaminine ya da pıhtılaşmaya karşı etkilidir. Çok hızlı etki gösterir ve birkaç saat içinde, kan plazmasında en yüksek düzeye ulaşır ve protrombin oranında düşmeye neden olur. Tam etkisi 18-36 sa sürer ve 48 sa geçtikten sonra hiçbir etkisi kalmaz.

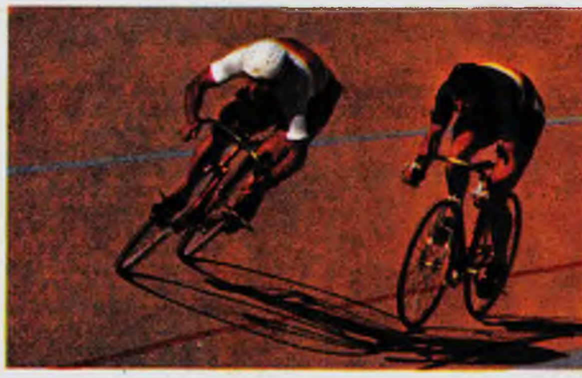
BİSKUPİN, Polonya'da Bydgoszcz ile Poznań arasında önemli arkeolojik sit. Kazılar sırasında Üst Paleolitik dönemden Ortaçağ'a uzanan uygarlık katmanları arasında, tahkim edilmiş bir tarihöncesi siteye rastlandı. Bir gölün kıyısında yer alan site lausitz kültürünün bir yerleşmesidir.

BİSKÜVİ a. (fr. *bis* ve *cuit*'den). **1.** Az mayalanmış undan yapılan sert, kuru ve uzun süre saklanabilen kurabiye. (Eskiden denizciler ve askerler için yapılırdı.) **—2.** Un, şekerli, yağlı maddeler, yumurta ve pişirildikten sonra belli bir zaman süresince organoleptik özelliklerini saklayabilen öteki maddelerden yapılmış aromalı gıda. (Bk. *ansikl.* böl. Ekmekç.)

—Eczc. Pişirmeden önce adi bisküvi hamuruna bir ilaç maddesi katılarak yapılan

Peric-S.A.M.

Presse Sports

üstte
pist üzerinde
bisiklet yarım mukavemet yarışı
(motosikletin arkasında)

altta
pist üzerinde
bisiklet yarışı

S.A.M.

yol **bisiklet** yarışı

Unitalia-coll. J.L. Passek

Vittorio De Sica tarafından çekilen **Bisiklet hırsızları**'ndan (1948) bir sahne

küçük çörek. (Bu yolla demirli, müshil ya da solucan düşürücü bisküviler yapılır.) —Pastac. *Bisküvi hamuru,* kumlu hamuru andıran ama içindeki yumurta sarısı ve şeker oranı daha yüksek tutulduğundan daha kolay ufalanabilen hamur.

—Seram. Mat bir görünüşü olan, sırsız ve emayesiz pişmiş hamur. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ekmekç. Bisküviler, hamurun pişirilmeden önceki kıvamına göre çeşitli tiplere ayrılır. Yumurtasız, *katı hamurlar,* ya da *yarı katı hamurlardan* çeşitli kuru bisküviler (içine meyve konulmuş ya da konulmamış) ve aperitif için tuzlu bisküviler yapılır. Kuru bisküvilerin korunma süresi yaklaşık bir yıldır. Yumurtayla yapılmış *yumuşak hamurlardan,* daha kısa süre muhafaza edilebilen, yarı taze bisküviler elde edilir: kuru bisküviler, patiseri bisküvileri, bademli bisküviler ve dondurulmuş taze pastalar, su ve yumurtaya dayalı *sulu hamurlar* ise gofretler (içine meyve konmuş ya da konmamış) ve kuru gofretler (sigara, dondurma külahı) yapmaya yarar.

—Seram. İki tür bisküvi vardır: toprağı sırlanmadan önce alçak derecede pişirilen ve dolayısıyla emici olan fayans bisküvisi ve sırsız olarak tam derecesinde pişirildiği için beyaz bir mermer görünümü alan ve camlaşan porselen bisküvisi: mineleri mat bir zemin üzerine uygulanmış olan bir çin porseleni'ne de "bisküvi" denir. Ming sülalesinden başlayarak, bazı heykelciklerin yüzleri ve elleri bisküvi halinde bırakılırdı. Avrupa'da, ilk kez 1751'de, Vincennes fabrikası, küçük heykelcikler yapmak için bisküviden yararlandı. Sèvres fabrikası, Falconet (1757-1766) ve Boizot'nun (1773-1800) yönetimleri sırasında büyük oranda bisküvi üretti. Üretimi günümüze dek sürdü. Birçok fabrika Sèvres tarzında bisküvi yaptı.

Réunion des musées nationaux

porselen **bisküvi**si *Yürekteki dostluk* Falconet'nin Madame de Pompadour'u gösteren, heykelciği *Ulusal seramik müzesi, Sèvres*

Lauros-Giraudon

porselen **bisküvi**si: *Sütanne,* Boizot'nun porselen heykelciği *Ulusal seramik müzesi, Sèvres*

Kempter

prens Otto von **Bismarck** Franz Seraph von Lenbach'ın bir portresinden ayrıntı *Alte Pinakothek, Münih*

BİSKÜVİCİLİK a. Bisküvi üreten ve satışa sunan iş kolunun uğraşı.

—ANSİKL. Gıda sanayisinde çok etkin bir dal olan bisküvicilik, 1815'te İngiltere'de doğdu ve J. H. Olibet tarafından Fransa'da geliştirildi (1840). Bisküvi üretimi, hammaddenin karışımından, işleme, öğütme, pişirme, sınıflandırma ve yürüyen bir bant üzerinde neminin alınmasına kadar tüm işlemler otomatik makinelerle, temizlik ve sağlık koşullarına uygun olarak yapılmaktadır.

Türkiye'de bisküvi sanayisi, kentleşmeye bağlı olarak iç talepteki artışla, 1970 başlarından itibaren hızlı bir gelişme gösterdi ve bu konuda ileri teknikle çalışan bir sanayi dalı kuruldu. İç tüketimin sınırlı kalması üzerine dışsatıma yönelen bisküvi sanayisi için en önemli pazar, Ortadoğu ülkeleri oldu. Ancak Irak ve İran'ın kendi bisküvi sanayilerini kurmaları üzerine bu pazar da daralarak Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleriyle sınırlı kaldı. Bu durum, bisküvi sanayisinde çalışan kuruluşların eksik kapasiteyle çalışmalarına yol açtı ve bisküvi üretimi düştü. Ama 1990'lara yaklaşırken az da olsa bir düzelme görüldü.

1988 yılında bu sanayi kolunda 50 ve daha fazla işçi çalıştıran 8 işyerinde toplam 126 643 ton bisküvi üretilmiştir.

BİSKÜVİLEMEK f. Seram. Fayansı ya da porseleni bisküvi haline getirmek.

Bismarck, 1941 yılı başında hizmete giren 41 000 tonilatoluk alman savaş gemisi. Mayıs ayında, Atlas okyanusu'nda görev yapmak üzere *Prinz Eugen* kruvazörünün eşliğinde Gdynia'dan yola çıktı. 24 mayısta, İzlanda ile Grönland arasında yolları kesilen iki gemi, ingiliz *Hood* kruvazörünü batırdı ve *Prince of Wales* zırhlısını da kaçmak zorunda bıraktı. *Prinz Eugen,* Brest limanına dönmeyi başardı, fakat yakıtı yetersiz olan *Bismarck*'ın saklandığı yer 26 mayısta saptandı; *Ark Royal*'ın uçakları dümenini bozdular. *Rodney* zırhlısının kendisini yakalaması sonucu 27 mayıs saat 11'de savaşarak battı.

BİSMARCK (Otto, VON, *—prensi*) ya da asıl adıyla, **von Bismarck-Schönhausen,** alman devlet adamı (Schönhausen 1815 - Friedrichsruh 1898). Kendini toprağıyla uğraşmaya vermiş eski bir subayın oğludur. Genç Bismarck'ın çocukluğu, altı yaşından on iki yaşına kadar Berlin'de yatılı bir okulda, sıkı disiplin altında geçti. Gençliğindeyse Göttingen ve daha sonra Berlin üniversitelerinde öğrenci olarak, oldukça serbest bir ortamda yaşadı. 1835'te hukuk öğrenimini tamamladı ve 1836'da yöneticilik yaşamına atıldı. 1839'da annesinin ölümüyle yöneticilikten ayrılarak Pomeranya'ya yerleşti ve bir kırsal bölge soylusu olarak yaşamını sürdürdü, tarıma büyük ilgi duydu ve 1847'de evlendi.

Aynı yıl Prusya Landtagı'na seçildi. Alman ulusu düşüncesinden çok Prusya devleti düşüncesine bağlı olan bu junker, mecliste gerici bir siyaseti savundu ve mart 1848 devrim hareketlerinin ardından karşıdevrimin hizmetine girdi. Frankfurt diyet meclisi'nde Prusya'yı temsil etti. Bu meclisin güçsüzlüğünü sergiledi ve Avusturya'yı meclisin dışında bırakmak istedi (1851-1859). Petersburg (1859-1862) ve Paris'te (1862) büyükelçilik yaptı; bu başkentlerde yararlı dostlar edindi.

Roon askeri reformunun gerektirdiği krediler konusunda Landtag'da yeterli oyu elde edemeyen Wilhelm I tarafından telgrafla Berlin'e çağrıldı. 20 eylülde Berlin'deydi; 23 eylülde devlet bakanı, bir ay sonra da başbakan ve dışişleri bakanı oldu. Landtag hiçe sayılmış, krediler onaylanmış, askeri reform gerçekleştirilerek Prusya'ya iyi eğitilmiş 300 000 kişilik bir ordu kazandırılmıştı. Bismarck, Prusya devletinin otoritesini güçlendirdi, ancak kurduğu sistemle liberallerin derin nefretini kazandı. 1862'den başlayarak kralla Bismarck arasında, hükümdarın 1888 yılında ölümüne değin sürecek etkili bir işbirliği kuruldu.

Bismarck, alman birliğini 1864-1871 arasında, iki aşamada gerçekleştirdi. Önce Avusturya'yı saf dışı bıraktı: Düklükler savaşı (1864); Gastein sözleşmesi (1865). Bu sözleşmeye dayanarak diplomasi yoluyla tecrit etmeyi başardığı (Biarritz buluşması, ekim 1865; İtalya ile antlaşma, nisan 1866) Habsburglar ile savaş çıkardı. Prusya'nın kazandığı Sadová zaferi (3 temmuz 1866) sonunda yapılan Prag antlaşması ile (23 ağustos 1866) Avusturya, Almanya konfederasyonu'nun dağıtılmasını, kendisinin ve Main'ın kuzey kesiminin dışarıda bırakıldığı bir Kuzey Almanya konfederasyonu kurulmasını kabul etti; Prusya'nın denetimi altına girecek konfederasyon, ayrıca üç Danimarka dukalığıyla Avusturya'yı desteklemiş olan Kuzey-batı Almanya devletlerini (Hannover) Hessen-Nassau ve Hessen-Darmstadt, Frankfurt-am-Main) kendisine katma hakkını elde etti. İkinci aşamada, daha 1866'da alman birliği girişimini tamamlamasına izin vermeyen Fransa'yı, bu ülkenin Main'in güneyindeki devletleri topraklarına katmasını engelleyerek saf dışı bıraktı. Bu konuda en büyük yardımcısı da Napoléon III oldu; Bismarck ile pazarlığa girerek Ren'in sol kıyısına, Belçika'ya ve Lüksemburg'a dokunulmaması karşılığında tarafsız kalacağını bildiren (bahşiş siyaseti) Napoléon III, Avrupa'nın kendisine güvensizlik duymasına, Almanya'da, Fransa aleyhine milliyetçilik duygularının canlanmasına yol açtı. Bu gizli pazarlıkların yabancı basına ustaca sızdırılması ve daha sonra, temmuz 1870'te, Hohenzollernler'in İspanya tahtına aday gösterilmesi konusunda Ems telgrafının kurnazca kısatılması (değiştirilmesi değil) sonucunda Fransız-Alman savaşı patlak verdi. Bu savaşı Roon ve von Moltke kadar Bismarck da arzuluyordu. Zaferle sonuçlanması durumunda bu savaş, Almanya'ya, Main'ın güneyindeki devletleri topraklarına katma olanağını verecek ve Fransa'dan kopartılıp alman devletlerinin bölünmez parçası haline getirilecek bir imparatorluk toprağı (Alsace-Lorraine) yaratarak alman birliğini pekiştirecekti.

Versailles sarayı'nın Aynalı salonu'nda Wilhelm I adına, II. Reich'ın kurulduğunun ilan edilmesi (18 ocak 1871) ve Frankfurt antlaşması (10 mayıs 1871), Bismarck'ın düşlerini gerçek yaptı.

Alman birliği sağlandıktan sonra Bismarck, bu birliğin güçlendirilmesi çalışmalarına girişti. Bunu, önce anayasal açıdan (Kuzey Almanya konfederasyonu'na Main'ın güneyindeki devletlerin kabul edilmesi, imparator ve başbakanın yetkilerinin artırılması), sonra mali (markın imparatorluk bankası tarafından tedavüle çıkarılması [1875] ve bunun 5 milyar altın frank tutarındaki savaş tazminatıyla kolaylaştırılması), hukuki (medeni usul ve ceza usulü yasaları, 1872-1876), askeri (askerlik yükümlülüğünü yedi yıla çıkaran yasa, 1874) ve düşünsel açılardan (ulusal azınlıkların germenleştirilmesi) gerçekleştirdi.

Ancak, otoriter tutumu yüzünden güçlü bir muhalefetle karşılaştı; hemen ustaca oportünist bir tavır alarak bu muhalefeti kırmaya çalıştı. Kişisel durumu, (Alman İmparatorluğu başbakanı ve Prusya meclisi başkanı olması) kendisine olağanüstü hakemlik konumu sağlamakla birlikte, nispeten liberal bir meclis (genel oyla seçilmiş imparatorluk Reichstag'ı) ve çok tutucu bir başka meclisle (sınıf esasına göre seçilmiş Prusya Landtagı)uğraşmak zorunda kalması, işini güçleştiriyordu.

İlk dönemde (1871-1878), koruma sisteminden yana olan tutucularla (Bismarck serbest değişimden yanaydı) Merkez partisi'nde Windthorst'un çevresinde toplanan katoliklerin çifte muhalefetiyle karşılaştı. Bunlara karşı, alman katolikleriyle polonyalı, alsaceli, lorraineli katolikler arasında çıkabilecek ve alman birliğine engel oluşturabilecek herhangi bir çatışmayı önlemek amacıyla Kulturkampf'ı uygula- dı (sivil devleti laikleştiren, tarikat topluluk-

larını ortadan kaldıran mayıs yasaları, vb.).

İkinci dönemde (1878-1890), gerek iktisadi, gerekse siyasal nedenler (Prusya tarımının korunması, 1877'de 12 sosyalist milletvekilinin meclise girmesi) Bismarck'ı siyasetine yeni bir yön vermeye zorladı. Tutucu çiftçileri memnun etmek için serbest değişim sisteminden vazgeçti (1879 yasası), ancak bu kez de sanayicileri ve Ulusal liberal parti'yi karşısına aldı. Sosyalistleri alt etmek için Merkez partisi ile anlaşma arayışına girdi (mayıs yasalarının yürürlükten kaldırılması); bir yandan sosyal demokratlar üzerinde bir baskı siyaseti uyguladı (1878 istisna yasaları), öte yandan da işçi kitlelerine birtakım haklar verdi ve bir devlet sosyalizmi gerçekleştirdi (zorunlu sigortalara ilişkin toplumsal yasalar, 1883-1889). Bununla birlikte, sosyalist oyların artmasını engelleyemedi: 1881'de 312 000 olan bu oyların sayısı, 1890'da 1 427 000'e yükseldi.

Alman birliğinin tamamlanması için her şeyden önce barışı korumanın gerekliliğine inanan başbakan, Fransa'ya karşı zaman zaman yeniden güç kullanma tehdidinde bulunmakla birlikte (1874 ve 1875 uyarıları, 1887'de Schnaebele olayı) gerçekte, Fransa'nın kalkınmasını geciktirmekten, onu tecrit etmekten ve sömürge siyasetini destekleyerek Alsace-Lorraine konusunda bir gün karşı harekete geçme tutkusunu yok etmekten başka bir şey düşünmüyordu. Fransa ile Rusya'nın anlaşması durumunda iki cepheden birden gireceği bir savaş olasılığını göz önüne alarak, Fransa'ya karşı, hem Avusturya-Macaristan, hem de Rusya ile ittifak kurmaya dayanan karmaşık, ama etkili bir sistem oluşturdu.

Balkanlar'da birbirleriyle rekabet halinde olan bu iki devletle dostluğunu sürdürmesi ve bu ülkelere, genellikle, bir diğeri için uzlaşmaz hükümler içeren antlaşmalarla bağlı olmasında gösterdiği ustalık, Bismarck'ı, uluslararası siyasetin ünlü arabulucusu durumuna getirdi. Ruslar'ın Balkanlar'da uyguladığı panslavcılık akımını durdurmayı başardığı Berlin kongresi (1878) ile Berlin konferansı'nda (1884-85) Avrupa devletlerinin Afrika'daki nüfuz bölgelerinin sınırlarının saptanmasında yaptığı yönlendirme, onun bu uluslararası niteliğini kanıtladı.

Bismarck'ın, bu atak siyaseti uygularken gösterdiği otoriter tavır, bundan memnun olmayanların sayısını da hızla artırdı. Başbakanın isteklerine her zaman boyun eğen, etki altında çok çabuk kalan bir imparator olan Wilhelm I'in ölümü, liberal Friedrich III'ün çok kısa süren (mayıs-haziran 1888) hükümdarlığından sonra, Bismarck'a kuşkusuz hayranlık duyan, ama bir yandan da devlet yönetimini bir an önce eline almak için sabırsızlanan genç Wilhelm II'nin tahta geçmesi, Bismarck'ın düşmesine yol açtı. Bunun birçok nedeni vardı: sosyalist partinin sürekli gelişmesi, birbiriyle bağdaşmayan ittifak antlaşmaları yapılmış olması, Bismarck'ın, başbakanlığı oğluna devretmek istemesi ve son olarak da, imparatora haber vermeden, parti liderlerini evinde kabul etme ihtiyatsızlığını göstermesi. İmparatorun bu konuda bir sitemi üzerine Bismarck, istifasını gönderdi; Wilhelm I'in yaptığı gibi yeni hükümdarın da bunu kabul etmeyeceğini sanıyordu. Hesabı yanlış çıkınca Varzin'deki (Pomeranya) topraklarına çekildi. Burada son yıllarını, 1894'teki gürültülü barışmaya rağmen, *Hamburger Nachrichten*'de imparator ve yeni yöneticileri yeren birçok makale yayımlayarak ve *Anılar*'ını yazarak geçirdi.

BİSMARCK (Herbert, *prens* VON —), alman diplomat (Berlin 1849 - Friedrichsruh 1904), Otto von Bismarck'ın oğlu. Dışişleri müsteşarı oldu (1886). Babası kendisini şansölyeliğe hazırlarken gözden düştü ve böylece tasarı gerçekleşmedi. Ancak babasının şansölyelikten ayrılmasından sonra da genç Bismarck bir süre görevde kaldı.

BİSMARCK takımadaları, Büyük okyanus'ta takımada, Melanezya'da, Yeni Gine'nin K.-D.'sunda; 53 000 km². Bazen en büyük adanın adından yararlanarak Yeni Britanya *(New Britain)* takımadaları da denir. Başlıca kent *Rabaul*.

1884-1921 arasında alman sömürgesi olan takımadalar, Avustralya tarafından yönetilen Yeni Gine'nin himayesine girdi (1921). Günümüzde, 1975'ten bu yana bağımsız olan Papua Yeni Gine'ye bağlıdır. Takımada, Yeni Britanya (en kalabalık ada), Yeni İrlanda, Lavongai adası ve Admiralty adalarını kapsar. Çok sayıda etkin yanardağın bulunduğu takımadalarda çok yağışlı ekvator iklimi egemendir ve adaların büyük bölümü sık ormanlarla kaplıdır. İki büyük adada (Yeni Britanya ve Yeni İrlanda) hindistancevizi ve kakao işletmeleri yer alır.

BİSMİL sıf. (ar. *besmele*'den fars. *bismil*). *Esk.* **1.** Dince yenmesinde sakınca olmayan kesilmiş, boğazlanmış hayvan için kullanılır, mısmıl. **—2.** *Bismilgâh, bismilgeh,* mezbaha. || *Bismil-şüde,* besmeleyle kesilmiş.

BİSMİL, G.-D. Anadolu bölgesinde, Diyarbakır iline bağlı ilçe; 99 662 nüf. (1990); 1 748 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 96 köy. Merkezi, Diyarbakır'ın 58 km D.'sundaki *Bismil,* 39 834 nüf. (1990).

BİSMİLLAH ünl. (ar. *bi-, ismi* ve *Allāh*'tan *bi-smi-llāh,* Allah'ın adıyla). **1.** *Bismillahirrahmanirrahim* sözünün kısaltılmışı, besmele. **—2.** *Bismillah demek,* işe başlamak: *Acelen ne, daha bismillah demedik.*

BİSOLİT a. (fr. *byssolite;* yun. *byssos,* keten, pamuk). Miner. Bir amfibol türü olan ipliksi madde; ana bileşenleri magnezyum, kalsiyum ve demirdir.

BİSSAGOS ya da **BİJAGÓS adaları,** Gine-Bissau'da takımada, rio Geba'nın ağzı karşısında. Başlıca adaları Orango, Formosa, Caravela, Roxa ve Bolama'dır (yönetim merkezi Bolama buradadır).

BİSSAU, Gine-Bissau'nun başkenti ve limanı, rio Geba halicinin kıyısında; 170 000 nüf. (1992). Hava limanı. Yönetim ve ticaret merkezi. Besin sanayisi. Makine yapımı.

BİSSCHOP (Cornelis), hollandalı ressam (Dortrecht 1630-*ay.y.* 1674). İç mekân çalışmalarında P. de Hooch ile N. Maes'in etkisi görülür (Amsterdam *Rijksmuseum*).

BİSSEL a. (öz. a. *Bissel*'den). Taşıyıcı dingil; bazı lokomotiflerin uç kısımlarına yerleştirilen bu dingil, öteki bölümlerden bağımsız hareket ederek dönüşleri kolaylaştırır. Amerikalı mühendis Bissel'in buluşudur. Ana şasinin ortasındaki herhangi bir noktaya dik gelen bir cıvatayla birleşen bir *kol* yardımıyla lokomotife bağlanan kendine özgü bir şasisi vardır. Bazen, geri çekme işlevi gören bir düzenek de içerebilir.

BİSSEN (Herman Vilhelm), danimarkalı heykelci (Slesvig 1798 - Kopenhag 1868). Ustası Thorvaldsen'in alçı işlerini örnek alarak mermerden birçok eser verdi, sonra da, bronzdan yaptığı anıtlarla, Danimarka halkının ulusal duygusunu dile getirdi (Fredericia müstahkem kentindeki *Yiğit asker* heykeli). Birçok da büst yaptı. — Oğlu VILHELM (1836-1913), daha natüralist bir eğilimle, babasının sanatını sürdürdü.

BİSSET (Donald), ingiliz yazar (Londra 1910). Çocuklar için masal kitapları yazdı ve resimledi (*Anytime Stories,* 1954; *Yak and the Seashell,* 1971).

BİSSETT (Bill), ingilizce yazan kanadalı şair (Toronto 1939). "Karşıkültür" akımı ile dikkati çeken öncü yapıtlar verdi (*A Marvelous Experience,* 1969; *The Outlaw,* 1970; *Vancouver mainland ice and cold storage,* 1973; *Plutonium missing,* 1976).

BİSSİER (Julius), alman ressam (Freiburg im Breisgau 1893 - Ascona, İsviçre, 1965). Uzakdoğu kültürüne açık bir soyutçuluğun öncüsü olarak biçim göstergelerinin son sınırına ulaşan bir kesinlik verdi. Önce siyah-beyaz'a bağlı kalırken, 1947'den sonra "Monotip"lerinde, 1956'dan sonra da tempera (yumurta ve yağ) yöntemiyle yaptığı "Minyatür"lerinde yeniden renk kullanmaya başladı. Yapıtlarında simgesel yoğunluk ve anlatım özgünlüğünden kaynaklanan bir şiirsellik vardır.

BİSSİÈRE (Roger), fransız ressam (Villeréal, Lot-et-Garonne, 1886 - Boissierette, Lot, 1964). 1919'dan başlayarak, yapıtlarını Paris'te sonbahar ve bağımsızlar salonlarında sergiledi. Esprit Nouveau dergisinde Seurat (1920), Ingres ve Corot'nun (1921) sanatları üzerine notlar yazdı. İkinci Dünya savaşı'na kadar, sanatına seçmeci bir anlayış egemendi. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, René-Drouin (1947) ve Jeanne-Bucher (1951-1964) galerilerindeki sergilerinde, ölçülü bir duyarlıkla soyutlama ile figüratifi bağdaştırdı. (*Adsız resimler,* 1950-51; *Güney haçı,* 1952, Lahey müzesi; *Gri ve mor,* 1957, Lüksemburg müzesi; *Tan,* 1960, Augustins müzesi, Toulouse.) Assisili aziz Francesco'nun *Canticum fratris Solis*'ini ahşap boyama olarak resimledi.

Roger **Bissière**
Bahçe (1946)
Art Moderne müzesi, Paris

BİSSİNG (Moritz Ferdinand, VON — *baronu*), alman general (Bellmannsdorf 1844 - Brüksel 1917). 7. kolorduya komuta ettikten sonra (1914), işgal altındaki Belçika'nın valiliğine atandı.

BİSSİNG (Friedrich Wilhelm VON), alman mısırbilimci (Potsdam 1873 - Oberaudorf, Rosenheim yakınında, 1956). Münih Üniversitesi'nde profesörlük yaptı, özellikle Ebû Gurâb'daki Nuserrê güneş tapınağı kazılarını yönetti.

BİSSOLATİ BERGAMASCHİ (Leonida), italyan siyaset adamı (Cremona 1857 - Roma 1920). İtalyan sosyalist partisi'nin kuruluşundan beri (1892) üyesiydi. Avanti! gazetesinin başyazarlığını yaptı (1896-1904), 1897'de milletvekili oldu. Sosyalist parti'nin 1912 kongresinde partiden atıldı ve reformcu sosyalist grubu kurdu. İtalya'nın Birinci Dünya savaşı'na katılmasından yanaydı; 1916'da bakanlığa atan-

bir midyenin salgıladığı **bissus**

kıvırcık tüylü **bişon**

dı, 1918 aralığında istifa etti.

BİSSUS a. Bazı ikiçenetli yumuşakçaların ayağı içindeki bir bezin salgıladığı ipeksi iplikçikler demeti. (Bissus hayvana tutunma olanağı verir ya da yuva yapmasını sağlar. Yalnızca *Mytilus* [midye], *Vulsella, Pteria, Malleus, Pinna* gibi bazı cinslerin üyeleri bissus salgılar.)

BİST sıf. (fars. *bist*). *Esk.* Yirmi.

BİSTAM → BESTAM.

BİSTAMİ (Abdurrahman bin Muhammet bin Ali el-Hanefi el-Hurufi), hurufi tarikatı sufisi (Antakya ?- Basra 1454). Timur Halep'i yağmaladığında bu kentteydi (1400). Öğrenimini Kahire'de tamamladıktan sonra Bursa'ya geldi. Burada osmanlı padişahı Murat II'den ilgi gördü ve birçok yapıtını ona sundu. Başlıca yapıtları, harflerin gizemleriyle ilgili *Keşfu esrâr il-hurûf, Şems ül-âfak fî ilm il-hurûf* (1423), *Miftâh ül-cefr il-câmi'*; tarih ve coğrafya ile ilgili *el-Fevâ'ih ül-miskiyye fi'l -fevâtih el-mekkiyye*'dir.

BİSTAMİ ya da **ŞAHRUDİ** (Musannifek Alaettin Ali bin Mecdettin Muhammet **EL-EŞ-**). Fıkıh, tefsir ve hadis bilgini (Şahrud 1401-İstanbul 1470). Fahrettin Razi'nin torunlarındandır. Öğrenimini Herat'ta yaptı. Genç yaşta yapıtlar yazmaya başladığından kendisine "yazarcık" anlamına "musannifek" sanı verildi. 1444'te Anadolu'ya gelerek Konya'da müderris oldu. Daha sonra, vezir Mehmet Paşa'nın çağrısı üzerine İstanbul'a gitti, orada Fatih Sultan Mehmet'e tanıtıldı, ilgi gördü. Öldüğünde, Eyüp'te, Ebu Eyyub Ensari'nin yanına gömüldü. Başlıca yapıtları: *Misbah, Adâb ül-bahs, Mutavvel, Hadâ'ik ül-imân li ehl' il-irfan, Envâr ül -ahdak, Tuhfet üs-selâtin* ve vezir Mahmut Paşa'ya öğütler niteliğindeki *et-Tuhfet ül -Mahmudiye*'dir. Ayrıca İbni Sina'nın *Kaside-i Sûhiyye*'si ve *Hidâye, Keşşâf* gibi yapıtlar hakkında yazdığı arapça şerhler de vardır.

BİSTER a. (fars. *bister*). *Esk.* **1.** Yatak, döşek: *"Bir bister-i nerm içinde mestur"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Bister-aheng*, yorgan ve döşekten ibaret yatak takımı; yatak örtüsü.

BİSTERİ a. (fars. *bisteri*). *Esk.* Yatağa düşmüş hasta.

BİSTGÂNİ a. (fars. *bistgani*). *Esk.* Çıraklara, hizmetçilere ve askerlere her ayın yirmisinde verilen ücret.

BİSTON HİRTARİA a. Avrupa'da yaşayan, tırtılı ağustos ve eylülde karaağaç ve ıhlamur üstünde bulunan ve bazen armutlara zarar veren pervane.

BİSTRİŢA, Romanya'da kent, Bistriţa -Năsăud yönetim bölgesinin merkezi, Erdel'de; 49 000 nüf. Sanayi merkezi (özellikle besin sanayisi, makine, yapı gereçleri, mobilya yapımı, termik santral). *Bistrita-Nasaud yönetim bölgesi*, 5 305 km^2; 333 040 nüf. (1989).

BİSTRİŢA, Romanya'da ırmak, Siret ırmağının başlıca kolu; 290 km. Bütünüyle Boğdan Karpatları'nda akar. Aşağı çığırı 100 km boyunca İzvoru Muntelui gölünden ve Bicaz santralından Bacău'ya kadar, bir su toplama barajları ve elektrik santralları zinciri oluşturur. 1959-1966 arasında gerçekleştirilen bu tesislerin toplam kurulu gücü 458 000 kW, yıllık üretimiyse 1 TW saatin üstündedir.

BİSTURİ a. (fr. *bistouri*). Cerr. NEŞTER'in eşanlamlısı.

BİSUD sıf. (fars. *bi-* ve *sūd*'dan *bisūd*). *Esk.* Boş, yararsız, sonuçsuz: *"... kumandayı al, diye emir vermek bisud olurdu"* (M.K. Atatürk).

BİSÜBLİME sıf. (fr. *bisublime*). Kim. Ardı ardına iki kez süblimleşen bir ürün için kullanılır.

BİSÜLFAT a. (fr. *bisulfate*). Kim. Formülü $MHSO_4$ olan hidrojenli sülfatlara kimi zaman verilen ad; formüldeki M, alkali bir metali gösterir.

BİSÜLFİT a. (fr. *bisulfite*). Kim. Formülü $MHSO_3$ olan hidrojen sülfitlere kimi zaman verilen ad; formüldeki M, alkali bir metali gösterir. ||*Bisülfit bileşmesi*, sodyum bisülfitin aldehitlere ve kimi ketonlara etkimesinden elde edilen $R'RC(OH)SO_3Na$ formüllü, kristalleşmiş bileşik. || *Bisülfit likörü*, kâğıt hamurunu oluşturan selülozu özütlemek için tomruk talaşlarının bisülfitle işlenmesinden elde edilen lignin-sülfonat çözeltisi.

BİSÜLFÜR a. (fr. *bisulfure*). Anorg. kim. Molekülünde iki kükürt atomu içeren ikili bileşik.

BİSÜTUN a. (fars. *bisütūn*). *Esk.* **1.** Gökyüzü. **—2.** *Çetr-i bisütun*, gök.

BİSÜTUN, İran'da kent, Kirmanşah'ın 26 km B.'sında. Dara'nın (İ.Ö. 522-486) burada kazandığı zaferin anısına yerden 100 m yüksekte bir kayaya oyulmuş alçak kabartmada, 1837'den başlanarak, çivi yazısıyla ilgili incelemeler yapıldı.

BİSÜTUN, Bağdat'tan Hemedan'a giden yolun üzerinde, Kirmanşah'ın 30 km kadar doğusundaki dağ.

—Ed. *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinde Ferhat'ın Şirin'e kavuşmak için su yolu açmak üzere deldiği dağın Bisütun dağı olduğu belirtilir. (→ HÜSREV Ü ŞİRİN, FERHAT İLE ŞİRİN.) Divan şiirinde Bisütun adı, Ferhat'ın adıyla birlikte anılırdı: *Olsaydı bendeki gam Ferhad-ı mübtelada / Bin ah ile verirdim bin Bisütun'u bâda* (Fuzuli). Bisütun (sütunları olmayan, sütunlar üzerinde yükselmeyen), mecaz yoluyla gökyüzüne de verilen addı.

BİSWİTCH a. (tesc. edil. ad). Elektron. Karşıt işaretli uçlarından bakışımlı olarak birbirine bağlanmış çığ olaylı iki diyottan oluşan bütün. (Biswitch diyotları yardımcı elektrotun yardımı olmaksızın, aşırı gerilimle açılır.)

BİSYAR sıf. (fars. *bisyar*). *Esk.* **1.** Çok. **—2.** *Bisyar-kes*, çok dostu olan.

BİSYARİ a. (fars. *bisyar* ve *-i*'den *bisyari*). *Esk.* Çokluk.

BİŞ sıf. (fars. *biş*). *Esk.* Çok fazla: *"Nezişt ü hub olurlar ne kem ü biş"* (Ahmedi, XIV. yy.).

BİŞAMON ya da **TAMON,** Japonlar'ın yedi Mutluluk ve üç Savaş *(san sencin)* tanrılarından biri. Başında miğfer ve elinde bir mızrakla temsil edilir.

BİŞBALIK ya da **BEŞBALIK,** çince, **Peitieng** (kuzey kenti). [*Balık* uygurcada kent demektir.] Tar. coğ. Doğu Türkistan'da, Tien Şan dağlarının (Tanrı dağları) K.'inde kent. VIII. yy.'da Orhun yazıtlarından başlayarak XV. yy.'a değin adına sıkça rastlanır. İ.S. II.-III. yy.'larda yerel prenslerin başkenti olarak, Kagan Stupa adıyla biliniyordu. 658'den sonra Peitieng adıyla, çin egemenliğindeki bölgenin merkezi oldu. 791'de, Karluk Türkleri'nin eline geçti. Kırgızlar'ın baskısıyla Moğolistan'dan çıkarılan Uygurlar 860'ta bölgeye yerleşip Bişbalık'ı merkez yaptılar. 982'de uygur prensinin sarayına kabul edilen Çin elçisi Vang Yen Te, sefaretnamesinde kentten, burada yapılan altın, gümüş, bakır ve demir eşyadan ve atlarından övgüyle sözeder; 637'de yaptırılmış olan buddha tapınaklarını anlatır. VI. yy.'dan sonra Bişbalık, buddha dininin önemli merkezlerinden biriydi; bu inanışın ilkelerini açıklayan *Altun Yaruk* adlı yapıt burada türkçeye çevrildi. 1209'da uygur hükümdarı, Bişbalık ve yöresini savaşmadan Moğollar'a teslim etti. Bu dönemde Bişbalık, islam dünyasıyla sıkı ilişki içindeydi. İslamlık yavaş yavaş yayıldı. Ancak, müslümanların Moğol İmparatorluğu ve hatta Çin'de önemli görevlere gelmeleri, Uygurlar arasında huzursuzluk yarattı. Bişbalık idikutu 1252/1253'te, ülkedeki tüm müslümanların öldürülmelerine ilişkin gizli bir emir vermekle suçlanarak idam edildi. 1260'tan sonra kent, Çağatay Hanlığı yönetimine değin bağımsız kaldı ve Orta Asya ile Çin arasındaki yolun başlangıç noktası oldu. Çağatay Hanlığı egemenliğinden sonra (XIV. yy.), önemini yitirdi.

BİŞE a. (fars. *bişe*). *Esk.* **1.** Meşe ormanı. **—2.** Sazlık. **—3.** Orman.

BİŞEZAR a. (fars. *bişe* ve *-zar*'dan *bişezār*). *Esk.* Ormanlık yer, orman alanı.

BİŞON a. (fr. *bichon*). Süs köpeği. Küçük bedenlidir, Malta köpeğiyle barbenin çaprazlanmasından türediği sanılır. Beyaz, ince, yünsü ve kıvırcık tüylüdür.

BİŞR BİN BERA, sahabeden (VI. - VII. yy.). Usta bir okçu olduğundan Bedr, Uhud ve Hendek savaşlarıyla Hudeybiye seferine katıldı, Hayber'in fethinde de bulundu. Bütün akrabalarını savaşlarda yitiren, bu yüzden de müslümanlardan öç almak isteyen Zeynep adında bir yahudi kadın tarafından zehirlenerek öldürüldü. Zeynep, Hz. Muhammet ve arkadaşlarına zehirli bir et yemeği göndermişti. Hz. Peygamber, ilk lokmasında yemeğin zehirli olduğunu sezince yemedi; Bişr bin Bera ise, Peygamber'e saygısızlık olmasın diye yedi ve öldü.

BİŞR BİN EBİ HAZİM, arap şair, VI. yy.'da yaşadı. Cahiliye devri şairlerindendi. Bazı kaynaklara göre Kureyş kabilesinden, bazılarına göre Esed kabilesindendir. Şiirlerinde bazı kusurlar, garip ve gerçeğe aykırı bilgiler görülür. Savaş şiirleriyle tanınmıştır. Beni Vâil kabilesiyle yapılan bir savaşta öldü.

BİŞR BİN EL-MUTEMİR (Ebu Sehl el -Hilâli), mutezile öğretisine bağlı arap din bilgini (Bağdat ya da Kûfe ? - ? 825-840 arası). Bağdat'tan Basra'ya gelip burada mutezile'nin kurucusu Vasıl bin Ata ile tanışarak onun etkisinde kaldı. Bağdat'a dönüşünde mutezile inancını tanıtıp yaymaya çalıştı. Bu yüzden Harunurreşit tarafından hapse atıldı. Hapiste, mutezile inancının beş ana ilkesinden üçü olan adl (Allah'ın adaleti), tevhîd (Allah'ın birliği) vaad ve vâid (Allah'ın ödül ve cezası) konularında yazdığı şiirler, toplantılarda okunup beğenildiği için Harunurreşit onu serbest bıraktı. Yazdığı bu şiirlerde, öteki mutezile yanlılarından farklı olarak, tevellüd (doğuş) sorununu ortaya attı. Ona göre, bir anahtarla kilidin açılmasında, sırasıyla "irade", "anahtarı

M. Levassort

Bisütun
Büyük Dara'nın zaferi anısına yapılmış alçak kabartma

çeviren elin hareketi" ve "kilidin dilini iten anahtarın gücü" sözkonusudur. Bu son hareket, tevellüd etmiş bir harekettir; çünkü doğrudan doğruya iradi karardan kaynaklanmıştır. Böylece, ister doğrudan doğruya, ister kişinin fiillerinden (edimlerinden) doğmuş olsun, insan bütün fiillerinden sorumludur. Ahlakta da iyi davranışı kötüsünden ayırdetme, kişinin sorumluluğu altındadır. Ancak bu sorumluluk, fiillerin ahlaksal değerinin bilinebildiği ölçüdedir. Tövbe, yasaklanan bir fiili yeniden yapmamak ve onu işlememek niyetinde direnilirse, geçerlidir.

BİŞR BİN GIYAS EL-MERİSİ (Ebu Abdurrahman), mürcie öğretisine bağlı kelam bilgini (Bağdat ? - *ay. y.* 833). Bir söylentiye göre museviyken müslümanlığı kabul ederek hanefi mezhebi önde gelenlerinden Ebu Yusuf'un öğrencisi oldu. Kendine özgü görüşleri olmakla birlikte, hanefi mezhebi yanlılarından sayılır. Kelam konusunda mürcıenin genel tutumunu paylaştı. Nisbesi (Merisi) dolayısıyla, kendi inancında olanlara "mersiyye" adı verildi. İmanı, islam ilkelerini kalp ve dille onaylamak olarak tanımladı ve Allah'a karşı gelmenin büyük günahlardan (kebâir) sayılması gerektiğini savundu. Kuran'ın gökten inmediğine, sonradan yaratıldığına inandığından, mutezile'den sayılmıştır. Bu inancından ötürü Harunurreşit döneminde idama mahkûm edildi. Yirmi yıl saklandı. Bu durum halife Emin döneminde de sürdü. Halife Memun mutezile öğretisini benimseyince saklanmaktan kurtuldu. Kader ve cebir konularındaysa, sünni inancını andıran, mutezileninkine aykırı bir yol izler.

BİŞR BİN MERVAN, emevi hanedanından (?- Basra 694). Emevi halifesi Mervan'ın oğlu. Katıldığı Merc Rahit savaşında Beni Kilab kabilesinin başkanını öldürdü. Babasının ölümü üzerine halife olan ağabeyi Abdülmelik tarafından Kûfe valiliğine atandı (691). Ardından Basra valiliği de kendisine verildi. Irak'ta ayaklanan Hariciler'in üzerine gönderilen Muhalleb'i köstekleyerek, ayaklanmacılar karşısında hareketsiz kalmasına neden oldu. Şiirden ve müzikten hoşlanan ve sanatçılara bol ihsanda bulunan Bişr, dönemin ünlü şairlerince övüldü.

BİŞR BİN VELİT, emevi komutan (VIII. yy.). Halife Velit I'in oğlu. İyi bir öğrenim gördü ve Mervanoğulları bilgini (Âlimu beni Mervan) unvanını aldı. Anadolu'ya yapılan akınlara katıldı. Mısır donanmasının komutanı olarak Trakya'ya çıkarma yaptı ve Edirne'ye kadar ilerledi. Kardeşlerini (Yezit III ve İbrahim) yenen Mezopotamya valisi Mervan bin Muhammet tarafından cezalandırıldı.

BİŞR EL-HAFİ (Ebu Nasr bin el-Hasis), islam sufi (Şahcivan, Merv, 767-Bağdat 841). Yalınayak gezdiğinden el-Hafi (yalınayak) lakabıyla anılır. Gençliğinde arkadaşlarıyla birlikte hırsızlık yaptığı ya da iplik imal ettiği yolunda farklı söylentiler vardır. Hadis öğrenmek amacıyla Bağdat'a gelerek Ebu Hanife'nin öğrencisi oldu, her şeyi bırakıp tasavvufa yöneldi. Günümüze kadar gelen sözlerinden melamiliği benimsediği anlaşılır. Nitekim, melamiler gibi o da iyi amellerin kötü ameller kadar gizlenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu arada, bir yoksulu doyurmanın, hacca gitmekten yüz kat daha sevap olduğunu savunarak haz ve tat alınan her şeyden sakınılmasını salık vermiştir.

BİŞTER sıf. (fars. *biş* ve *-ter*'den *bişter*). *Esk.* Daha çok, en çok.

BİT —ti a. **1.** İnsan ya da hayvanların vücudunda asalak olarak yaşayan bir tür böcek. (Bitleri içeren *Pediculus* cinsi, bitler takımının insanbitigiller familyasına girer.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Hayvanların kıl ya da tüylerinde asalak yaşayan her çeşit böcek. **—3.** *Bit kadar,* bir şeyin çok küçük olduğunu belirtmek için kullanılır. || *Bitpazarı*→ BİTPAZARI. || *Bit yeniği,* bir işte, bir konuda gizli kaldığı düşünülen eksik, kusurlu yan, kuşkulu nokta: *Evin satış işinde bir bit yeniği olduğunu sezmiştim.*

—Böcbil. *Tahta* ya da *odun biti, Lachesilla* cinsinden böceklere halk arasında verilen genel adı. || *Sera biti,* koşnile bazen verilen ad. || *Kitap biti, Psocoptera* öbeğinden, kütüphanelerde yaşayan bir böceğe, verilen ad. (Bil. a. *Atropos pulsatoria.*)

—Patol. *Bit hastalıkları,* insan bitlerinin vücutta ya da saçlı deride neden olduğu hastalık belirtilerinin tümü. (Eşanl. PEDİKÜLOZ, FTİRİYAZ.)

—ANSİKL. Bitler, kanatsız ve yassı bedenli olur; ağız parçaları dikenlerden oluşur ve hayvan bunlarla konağının derisini delerek kan emer. Bitler başkalaşım geçirmezler, yalnızca konaklarının derisine tutunarak yaşarlar. Yumurtaları ya da sirkeleri, yapışkan bir maddeyle kılların dibine tutturulur; sirkelerin olgunlaşma dönemi 6-8 gündür. Bit, üç kez kabuk değiştirir, 3 hafta sonra üreyebilecek hale gelir.

—Asalakbil. İnsana özgü üç bit türü vardır: baş biti *(Pediculus humanus capitis)* saçlara ve sakala yerleşir; beden biti ya da elbise biti *(P. humanus corporis)* insan bedenindeki kıllara ve elbiselere tutunur (bu iki tür de beden yapısı bakımından birbirinin aynıdır ve pediküloz hastalığına yol açar); utançbiti, kılbiti, ambiti, kırkayak adlarıyla da bilinen kasık biti *(Phtirius inguinalis* ya da *Phtirius pulis)* ftiriyazis hastalığına neden olur.

Bitler, delici ve emici ağız parçaları sayesinde beslenirler ve salyaları çok kaşındırıcıdır. Bitler, tarsus'larındaki tırnaklarıyla tutunur ve yer değiştirir (altı ayakları vardır). Yol açtıkları dayanılmaz kaşıntı, genellikle aşırı iltihaplı pediküloz deri dokusu bozukluklarının dışında bitler, iltihaplı hastalıklar (döküntülü tifüs ve riketsiyoz, borreliyoz gibi başka hastalıklar) da bulaştırabilir: yüksek ateş ya da ölüm halinde konaklarının bedeninden ayrıldıklarından hastalıkları bulaştırmaları kolaylaşır. Bitlerle mücadelede birçok etkili ilaç vardır: DDT HCH, lindan, malatiyon, vb.; ama mücadelenin gerçekten etkili olabilmesi için, sirkelerin kutikulalarını eritebilecek bir gerilimetkin maddenin kullanılması ve öte yandan da, asalak çevrimi göz önüne alınarak sekiz gün ve on sekiz gün sonra yeni bir mücadelenin yapılması gerekir; toplu yaşanan yerlerde beden sağlığı önlemleri de mutlaka alınmalıdır.

—Patol. Vücuttaki bit hastalığı, vücut bitinin *(Pediculus corporis)* sokmasından ileri gelir. Kaşıntılı kabarcıklarla ve kaşıntı lezyonlarıyla ortaya çıkar. Serserilerde deride esmerleşmeye (melanodermi) neden olabilir.

Saçlı derideki bit hastalığı baş bitinin *(Pediculus capitis)* sokmasından ileri gelir. Hortumun deriye girmesi şiddetli bir kaşıntıya neden olur. Çocuklarda çoğu zaman impetigo ile birlikte görülür. Bitin bulaşması genellikle okullarda olur. Tedavi için DDT kullanılır. Kasıkta ya da vücuttaki kıllı yerlerde olan bit hastalığı *(ftiriyaz)* temizliğe uymamanın kolaylaştırdığı ve yaygınlaştırdığı her yerde görülen bir dış asalak hastalığıdır. Asalak *(Phtirius inguinalis)* ya da doğrudan doğruya giyim eşyasıyla ya da yatak yorgan aracılığıyla geçer. Kasıktaki kılların içinde, bazen de vücudun kıllı bölgelerinde (koltukaltı, kaş, kirpik) yaşar, saçlarda hiç bulunmaz. Kaşıntılar dayanılmaz olabilir. Benzil benzoat sürmek, DDT ya da hekzaklorosikloheksan tozuyla pudralamak yararlıdır; sirkeler ksilollu vazelin sürülerek yok edilir.

BİT a. (ing. sözc., bi [nary] [digi]t'ten). Bilş. **1.** 2 tabanına göre sayılamada, genellikle 0 ya da 1 ile gösterilen rakamlardan biri. (Örneğin, 2 tabanında 01011 sayısı, 5 bitlik bir sayıdır.) **—2.** Bilgi miktarını veren ikili birim (Eşanl. LOGON, SHANNON.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** İKİLİ* ÖĞE' nin eşanlamlısı. **—4.** Bir bilgisayar belleginin, sığasını ölçmekte kullanılan birim. (4K bitlik bir bellekte, bulunan belleğe aktarma temel birim sayısı 4x1024'tür.) **—5.** Bir bilgisayarın kullandığı sözcüklerin uzunluk ölçüsü birimi. (Kullanılagelen bilgisayar 8-16 ya da 32 bitlik sözcüklerle işlem yaparlar.) **—6.** *Bit yoğunluğu,* belli bir ortamın her birim yüzeyine kaydedilmiş bit sayısı. **—7.** *Çoklu bit,* bileşimi, bir rakamı, bir harfi ya da işareti bilgisayarın işlediği ikili biçimde gösteremeye olanak veren bitler kümesi. (Bir sekizli birim, 8 bitlik bir çoklu bittir.)

—ANSİKL. İkili sayılamanın tabanı olarak kullanılan bir bitin değeri 1 ya da 0'a eşittir. Bir soruya verilen yanıtın taşıdığı bilgi, bitlerle gösterilir ve bu bitlerin sayısı, soruya verilebilecek olası yanıtların çeşitliliğiyle artar. Bu sayı, olası yanıt sayısının 2 tabanına göre logaritmasına eşittir. Bir soruya *evet* ya da *hayır*'dan başka bir yanıt kabul etmiyorsa, yanıtın taşıdığı bilgi 1 bit değerindedir. Örneğin 52 kartlık bir desteden belli bir kartın çıkışına karşılık gelen bilginin değeri 5,7 bittir (gerçekte, $\log_2 52 = 5{,}7$). Bir iletideki bilgi miktarı yalnızca bu iletinin uzunluğuna bağlı değildir; çünkü ileti içinde yinelemeler olabilir.

BİTA a. Denizc. İnce halatları, gabya yelkenlerinin ıskotalarını, selviçeleri vb. volta etmek için üst güverteye yerleştirilen küçük baba.

BİTABANE be. (fars. *bitab* ve *-āne*'den *bitābāne*). *Esk.* Bitkin bir durumda.

BİT-ADİNİ, once yeni hitit, sonra arami krallığı. Kargamış'ın aşağısında, Fırat'ın iki kıyısı üzerinde kurulan krallığın başkenti Til Barsip idi. Büyük nehrin geçidine egemen durumda bulunan bu devlet, İ.Ö. 892'den başlayarak Asurlular'ın saldırısına uğradı ve zorlu bir savaştan sonra (858-855), Salmanasar III bu ülkeyi kendi topraklarına kattı.

BİT-AGUŞİ, Kuzey Suriye arami krallığı. Başkentleri önce Arne (849'a kadar), sonra Arpad'dı. Kutsal Halep kenti de bu krallığın elindeydi. IX. yy.'da kurulan, 875'ten başlayarak Asurlular'ın saldırılarına uğrayan Bit-Aguşi, 740'ta ortadan kaldırılarak Asur İmparatorluğu'na katıldı.

BİTAM, Gabon'un K.-B.'sında kent, Kamerun sınırı yakınında. Kakao pazarlama merkezi.

BİTAP sıf., be. (fars. *bi-* ve *tab*'dan *bitab*). **1.** Yorgun, güçsüz, bitkin: *Bitap bir halde divana uzandı. Bitap görünüyordu.* **—2.** *Bitap düşmek,* çok yorulmak, yorgun düşmek.

BİTAR (Selahattin EL-), suriyeli siyaset adamı (Şam 1912-Paris 1980). Michel Eflak ile birlikte 1940'lara doğru Şam'da, arap Diriliş partisi'ni kurdu; bu parti daha sonra arap Sosyalist partisi ile birleşerek Baas*'ı oluşturdu. Şişekli'nin hükümet darbesinden (1949) sonra Lübnan'a, ardından da İtalya'ya sığındı (1952-1954). 1954'te milletvekili seçildi, Suriye dışişleri bakanı (1956-1958), daha sonra da Birleşik Arap Emirlikleri federasyonu kültür ve ulusal yönlendirme bakanı (1958-1959) oldu. Nâsır ile çatışınca istifa etti (aralık 1959) ve yeniden panarapçılığın savunuculuğunu üstlendi. Mart 1963 ile şubat 1966 arasında dört kez Suriye Cumhuriyeti başbakanı oldu. 23 şubat 1966 darbesiyle devrilen ve hapsedilen Bitar, Lübnan'a sığındı ve Baas'tan çıkarıldı (ekim 1966). Paris'e yerleşti ve temmuz 1980'de öldürüldü.

BİTARAF sıf. (fars. *bi-* ve ar. *taraf*'tan *bitaraf*). Taraf tutmayan, yansız, tarafsız:

baş **biti**
(Pediculus humanus capitis)

kasık **biti**
(Phtirius inguinalis)

Bitaraf devletler.
◆ be. Tarafsız, yansız olarak: *Savaşta bitaraf kalmak. Bitaraf düşünmüyorsun.*

BİTARAFANE be. (fars. *bi*- ar. *taraf* ve fars. *-āne*'den *bitarafane*). *Esk.* Tarafsızca, yan tutmadan.

BİTARAFLIK a. Yansızlık, tarafsızlık: *Bitaraflığını korumak.*

BİTEK sıf. İyi ürün veren, verimli toprak için kullanılır.

BİTEKLİK a. Toprağın bitki yetişmesine çok elverişli olması.

BİTELGE a. *Yörs.* **1.** Bir arazinin ürün verme gücü. **—2.** Verimlilik. **—3.** Ekili arazi.

BİTEVİ sıf. (esk. türkç. *bütmek*, tamamlamak'tan). *Esk.* Bütün, yekpare; bir sırada: *"..../Ki arkan sünüğü değül bitevi"* (Ferhengname-i Sadi Tercümesi, XIV. yy.).
◆ be. Sürekli olarak, biteviye.

BİTEVİYE be. (*bitevi*'den). Sürekli olarak, boyuna: *Biteviye konuşmak. Yağmur biteviye yağıyordu.*

BİTEVİYELİK a. Aynı biçimde sürüp gitme durumu.

BİTGEL ya da **BİTKEL** sıf. Yörs. Tarım. Verimli.

BİT-HİLANİ a. Arkeol. Mezopotamya Suriyesi'ne özgü saray tipi.
—ANSİKL. Dış merdivenle çıkılan bir seki üzerinde kurulmuş olan bithilani, eni boyundan daha geniş olan bir saraydı. Ön cephesi, çatısı sütunlar üzerinde yükselen saçaklı bir sofaya açılmaktaydı. Oturmaya ayrılmış olan odalarsa yapının arka bölümündeydi. Asur sarayları da planları bakımından bit-hilanilerle büyük benzerlikler gösterir.

BİTHYNİA. Esk. coğ. Anadolu'nun K.-B.'sında bölge ve krallık; Pontos-Eukseinos ile Propontis'in kıyısında.
Trakya kökenli *Bithynialılar*'ın İ.Ö. VIII. yy.'dan başlayarak yerleştikleri Bithynia, kısmen Yunanlılar'ca sömürgeleştirildi ve Keyhüsrev ile yerine geçen krallar tarafından fethedildi, ama hiçbir zaman boyun eğmedi. Daha sonra Selefkiler'ın egemenliğinden kurtuldu. Yunan kültürüyle tanışan önderleri gerçek yunan kralları oldular. Nikomedes III Bithynia'yı Roma'ya (İ.Ö. 74) verdi. Augustus döneminde ülke Roma senatosunun, daha sonra II. yy.'da imparatorluğun (Genç Plinius burada valiydi) eyaleti oldu. Başlıca kentleri: Nikomedeia, Prusa, Nikaia Bizans tarihinde önemli rol oynadılar.

BİTHYNİON ya da **BİTHYNİUM.** Tar. coğ. Anadolu'nun Bithynia bölgesinde Eskiçağ kenti. (Bugün Bolu.)

BİTİK sıf. **1.** Hastalık ya da yorgunluktan gücü tükenmiş kimsenin durumu için kullanılır: *Saatlerce suda çırpındıktan sonra bitik bir halde sahile ulaştı.* **—2.** Ümitsiz, kötü durum için kullanılır: *Havalar böyle giderse işimiz bitiktir.*

BİTİK, Ankara'nın Kazan ilçesinde merkez bucağına bağlı köy; 210 nüf. (1990). Köy dik yamaçlı bir höyüğün üzerine kuruludur. Ankara'nın K.-B.'sındaki Mürtet ovasının ortasında bulunan höyükte Remzi Oğuz Arık tarafından yapılan kazılarda (1942), ilk tunç çağ, Hitit, Phrygia ve Klasik dönem (İ.Ö. V. yy.) yerleşmeleri saptandı. Höyüğün en önemli buluntusu olarak nitelenen, Hitit döneminden kutsal evlenme töreni betimli çok renkli vazo parçası Ankara Anadolu medeniyetleri müzesi'nde sergilenmektedir.

BİTİKÇİ a. *Esk.* Kâtip, yazıcı yazar: *"Melik buyurdu kim bitikciler bitiler yazdılar"* (Fütuhü'ş-şam Tercümesi, XIV. yy.). [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Orhun yazıtlarında bu sözcüğün kökü olan *bitimek* 'yazmak' ve bu kökten türeyen *bitig* 'yazı', *bitigme* 'yazan, yazıcı' sözcükleri kullanılmaktadır. "Bitigçi" biçimi, ilk olarak *Kutadgu Bilig*' de görülür. Karahanlılar'da, hükümdarın yazı işleri yöneten vezir için kullanılmaktadır. XV. yüzyıldan başlayarak uygurca yazan yazmanlara *bahşı*, arap harfleriyle yazanlaraysa *kâtip* denildi ve bitikçi sözcüğü müslüman Türkler'ce kullanılmaz oldu. İlhanlılar'da da XV. yüzyıl sonlarına kadar "yazıcı," "kâtip" anlamında kullanıldı. Bu biçim, resmi yazışmalarda moğolca *biçigeçi*'ye tercih edilmiştir. (→ BETİK.)

BİTİKLİK a. Bitik olma durumu.

BİTİM a. **1.** Bitmek, son bulmak eylemi. **—2.** Bir şeyin, yerin ya da sürecin sonu: *Yolun bitiminde karşılaştık. Savaşın bitiminde imzalanan antlaşma huzur getirmedi.*
—Dilbil. Yazısal, sessel ya da biçimbirimsel (son durumda, bir çekim eki ya da sonek sözkonusu olabilir) bakımdan ele alınan bir sözcüğün son bölümü.
—Geom. *Bir eğrinin bitim noktası*, yalnızca bir tek eğri yayının sonlandığı nokta.

$$[x \mapsto \frac{1}{\operatorname{Log} x} \quad \text{ve} \quad x \mapsto \left(1 + \frac{1}{x}\right)^x$$

fonksiyonlarını gösteren eğrilerin sırayla O da ve A (0, !) da bitim noktaları vardır.]
—Tekst. *Bitim işlemi*, boyamadan sonra yapılan terbiye işlemlerinin tümü. (Eşanl. FİNİSAJ.)
—Yerbil. *Periklinal bitim*, antiklinal ya da senklinal bir kıvrımın uç kısmı. (Yerbilimsel harita düzleminde periklinal bitim, menteşenin katman sınırlarına gömüldüğü kapanıma denk düşer.)

BİTİMLİ sıf. Sonlu.

BİTİMSEL sıf. Dilbil. Eylemi tamamlanmış, bitmiş olarak ele alan fiil görünüşü için kullanılır.

BİTİRİLMEK →BİTMEK.

BİTİRİM sıf. *Arg.* **1.** Zeki, yaman, becerikli kimse için kullanılır: *Bitirim adamdır, tuttuğunu koparır.* **—2.** Çok hoşa giden, çok beğenilen kimse, şey ya da yer için kullanılır: *Bitirim bir kız. Altında bitirim bir araba vardı.* **—3.** *Külhanbeyi, kabadayı.* **—4.** *Bitirim yeri*, kumarhane.

BİTİRİMCİ a. Kendine ait bir yerde kumar, özellikle barbut oynatan kimse.

BİTİRİŞ a. Spor. Jimnastikte, bazı aletlerde (halka, çubuk, kulplu beygir) yapılan son hareket. (Jimnastik'te, asimetrik bar ya da barfikste, jimnastikçi kendini havaya atarak tekrar çubuğu yakalar ya da yere inerek hareketi bitirir.)

BİTİRME a. Bitirmek eylemi.
—Ciltç. Ciltlemede kaplamadan sonra yapılan işlemlerin tümü. (Bitirmede, kâğıt kapakları ve renkli kâğıtları yerleştirme, polisaj, prese koyma ve sonra cildi gözden geçirme işlemleri yer alır.)
—Deric. Yüzeye uygun bir görünüş ve bazı özellikler kazandırmak amacıyla, tamamlama çalışmalarından sonra, bir deriye uygulanan son işlemler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Heykc. Ham metalden dökülen bir heykel parçasının yüzeyini düzgünleştirmek ve güzelleştirmek amacıyla yapılan işlemlerin tümü. (Özellikle çeşitli temizleme, pürüz giderme, parçaları bir araya getirme, oyma, cilalama işlemleri.)
—İşlem. Kabası alınmış bir yüzeye ya da mekanik bir parçaya uygulanan son işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kâğ. san. Kalenderleme, perdahlama gibi mekanik işlemlerle kâğıdın ya da kartonun yüzeyine istenilen niteliği kazandırma. ‖ *Krepli bitirme*, kâğıt yüzeyini krepleme.
—Seram. Biçimlendirilmiş nesnelerin üzerinde, kolayca işlenmek için uygun kıvama geldiklerinde yapılan son işlemler. (Kalıplanmış tuğlaların baskıya sokulması, yansıtıcı levhaların perdahlanması, kalıptan çıkan kiremitlerin pürüzlerinin temizlenmesi, eksen üzerinde dönen porselene biçim verme, bitirme işlemleridir.)
—Teknol. Yarı mamullere, metal parçalara uygulanan son işlemlerin tümü.
—Terz. Dikilmiş parçayı çeşitli aksesuarların eklenmesiyle tamamlamak ya da satışa hazır duruma getirmek için yapılan işlemlerin tümü.
—ANSİKL. Deric. Derinin bitirme işlemleri, genel uyumun daha güzel olmasını, bir ölçüde renk farklılıklarının giderilmesini, yüzeye az ya da çok parlaklık verilmesini ve derinin suya, sürtünmeye dayanmasını ve kolay işlemesini sağlar. Bu işlem, az ya da çok plastikleşmiş birleştirici emülsiyonlar ve çözeltiler içinde dağılmış renklendiricilerin uygulanmasıyla gerçekleştirilir. Bitirme işlemleri: sulu bitirmeler (kazein ve albümin kökenli), selülozik bitirmeler (nitroselüloz kökenli), filmojen sentetik polimerli bitirmeler (poliakrilik), vernikler (poliüretan kökenli keten yağlı) olarak ayrılabilir.
—İşlem. Bir parça genellikle iki evrede işlenir: kabasını alma ve bitirme; bitirmenin amacı parçanın yüzey düzgünlüğünü ya da boyut duyarlığını artırmaktır. Bu işlem kabasını alma işleminin yapıldığı tezgâhta (örneğin torna ya da freze tezgâhı) genellikle farklı kesme koşulları altında (daha yüksek kesme hızı, daha küçük ilerleme, küçük paso derinliği yapılabilir). Bitirme ayrı ve özel bir makine üzerinde ya da özel bir takımla da uygulanabilir; (örneğin taşlama, [rektifiye] polisaj, alıştırma, üstün bitirme, silme, makinetolama işlemleri).

BİTİRMEK →BİTMEK.

BİTİŞ a. Tropikal Asya'da yetişen iki ağaç türünün *(Madhuca utilis, Palaquium ridleyi)* halk arasındaki adı. *(Sapotaceae* familyası.) [Soluk esmer-kırmızı renkte, oldukça ince dokulu, ağır ya da yarı ağır, sert ya da yarı sert olan odunları marangozlukta kullanılır.]
—Ceb. *Sıralı bir* E *kümesinin bitiş bölümü*, sıralı E kümesinin $s \in S$ ve $x \geqslant s$ ise ise $x \in S$ olan S altkümesi; E kümesinde sıralama bağıntısı $\geqslant$ ile gösterilir.
—Polim. Zincirin etkin bölümünün bozunduğu polimerleşme aşaması; böylece zincirin büyümesi durur.
—Telekom. *Bitiş ucu*, bir hattın ucuna bağlanıp, hattın ve işaretlerin özeğrilerine uyarlanan empedans ya da düzenek.

BİTİŞİK sıf. **1.** Bir başkasına ya da birbirlerine yapışık olan ya da yan yana bulunan (iyelik ekiyle ad gibi de kullanılabilir): *Evleri karakol binasına bitişikti. Karakolun bitişiğinde oturuyorlar. Bitişik odalarda kalmak.* **2.** Yan, yandaki: *Bitişik masada oturanlar çok gürültü ediyor.*
—Cerr. *Bitişik yerden kesme*, kemikleri keserek değil, eklemlerde onları birleştiren bağları kestikten sonra birbirinden ayırma ameliyatı.
—Hat. *Bitişik harfler* → HURUF-I MUTTASILÂ.
—Mat. *Bitişik açılar*, iki yarıdoğru ikilisiyle tanımlanan açılar, öyle ki, bir ikilinin ikinci bileşeni, öbürünün birinci bileşenidir; bunlara karşılık gelen iki açı kesmesi bu yarıdoğrunun her iki yanında yer alır. (Eşanl. KOMŞU AÇILAR.) ‖ *Bitişik diziler*,

$$\lim_{n \to \infty} (v_n - u_n) = 0$$

olmak üzere, birincisi artan, ikincisi azalan iki $(u_n)_{n \in \mathbb{N}}$ ve $(v_n)_{n \in \mathbb{N}}$ dizisi. (Bitişik iki dizi yakınsaktır ve limitleri aynıdır.) ‖ $\mathbb{R}$ *nin bitişik parçaları*, $\mathbb{R}$ nin boş olmayan parçaları; öyle ki, bunlardan birinin üst sınırı, öbürünün alt sınırına eşittir. (Sıfır olmayan ε pozitif gerçek sayısı ne olursa olsun, sırayla parçalardan her birine ait ve $|y - y'| \leqslant \varepsilon$ olmak üzere iki y ve y' elemanı vardır.) ‖ *Sıralı bir* E *kümesinin bir a elemanına bitişik elemanları, a* dan önce ya da sonra gelen elemanlar. (→ ÖNCEL, ARDIL.)
—Org. kim. *Bitişik çekirdekli*, halkalı bir bi-

şeşikte, bir parçası halkada, bir parçası yanal zincir üzerinde bulunan bir kök ya da bağlı işlevsel bir grup için kullanılır.
—Paleogr. *Bitişik harfler*, bir tek karakter meydana getiren birleşik harfler; bu yöntem, eski elyazmalarında yer kazanmak için kullanılırdı.
—Şehirc. *Bitişik düzen*, kent planlamasında, komşu yapıların birbirine bitişik olarak konumlandırılması durumu. (Karşt. AYRIK* DÜZEN.)
◆ a. Duvar bir komşu: *Bitişikten haber gönderdiler, bu gece bize geleceklermiş.*

BİTİŞİKBAŞÇIKLI sıf. **1.** Başçıkları birbiriyle kaynaşarak boyuncuğun geçtiği bir boru halini alan erkek organlara denir. **—2.** Bu çeşit çiçekleri olan bitkilere denir.

BİTİŞİKÇANAKYAPRAKLI sıf. Bot. Çanakyaprakları birbirine yapışık olan çanağa denir. (Eşanl. GAMOSEPAL.)

BİTİŞİKERKEKORGANLI sıf. Bot. Erkek organları birbirine yapışık olan çiçeğe denir.

BİTİŞİKKENTLEŞME a. Banliyöleri birleşen birçok komşu kentin kaynaşması sonucunda oluşan kentleşme biçimi. (P. Geddes'in ortaya attığı bitişikkentleşme kavramını, C. B. Fawcett geliştirdi. Bitişikkentleşme, genellikle aynı büyüklükte kentler arasında olur. Bu konuda Türkiye'deki en belirgin örnek, giderek büyüyen İzmit'in İstanbul metropoluyla birleşmesi olayıdır.) [Eşanl. KONÜRBASYON.]

BİTİŞİKLİK a. Bitişik olma durumu.
—Ruhbil. *Bitişiklik yasası*, öğrenmeleri açıklamak için önerilen ve öğrenmelerin iki uyartının bitişiklik içinde sunulmasından kaynaklandığını ileri süren yasa. || *Bitişiklikle çağrışım*, çağrışıma bağlı sözsel cevap tipi, burada cevabın ortaya çıkışı, öznenin ruhsal yaşamında bu cevap ile uyartının daha önce bitişiklik içinde olması olgusuyla açıklanabilir.
— Uluslarar. huk. *Bitişiklik kuramı*, bir devletin ya da sömürgelerinin topraklarına bitişik sahipsiz toprakların, devletin kendi topraklarının ya da sömürgelerinin uzantısı olduğunu ileri süren kuram. (Sömürgeleştirme sırasında, fiili işgal kuramının uygulanmasının güç olduğu zamanlarda [boş, ıssız alanlar] onun yerine bitişiklik kuramı uygulandı; bugün hâlâ kutup bölgeleriyle [Arktika ve Antarktika] ilgilenen çeşitli devletlerin iddialarının temeli olarak coğrafi bitişiklik kuramına başvurulur.)

BİTİŞİKTAÇYAPRAKLILAR a. Metachlamydae grubundan bitkilerin eski adı.

BİTİŞİKTAÇYAPRAKLILIK a. Bot. Bitişiktaçyapraklı taçların özelliği.

BİTİŞİM a. Dilbil. Bitişimli dillerin belirgin niteliği olan sözdizimsel bağıntıları ortaya koymak üzere, farklı eklerin kökenle bitiştirilmesi. (Örneğin, türkçede, *ev* kökünden, *-ler* [çoğul belirtisi] ve *-i* [iyelik belirtisi] ekleriyle, *evler, evi, evleri* oluşturulur.)
—Geom. ve Tek. res. İki koninin, iki silindirin ya da bir koniyle bir silindirin, tek bir eğriye indirgenmiş arakesiti. (Arakesit ayrı iki eğriden oluştuğunda bir *girişim* sözkonusudur.)
—Sesbilg. Farklı kökenlerden gelen iki sözcüğün, tek bir sözcük oluşturmak üzere bitişmesi (örn. türkçede *ne için* → *niçin, ne ise* → *neyse*).

BİTİŞİMLİ → BİTİŞKEN

BİTİŞKEN sıf. Dilbil. *Bitişken dil*, sözdizimsel bağıntıları, eklerin köke bitiştirilmesi yoluyla ortaya koyan dil. (Değişmeyen bir köke çeşitli soneklerin getirilmesi ve bunların kökle ek yerleri belli olmayacak biçimde sıkıca kaynaşması sonucunda hem yeni kavramları karşılayan yeni türevler, hem de çeşitli görevleri olan biçimler meydana getiren türkçe, birçok bilginlerce bitişken dillerin en tipik örneği sayılmıştır.) [Eşanl. BİTİŞİMLİ.]

BİTİŞKENLİK a. Bitişken olma durumu.

BİTİŞME a. Bitişmek eylemi.
—Biyol. *Bitişme çizgisi*, iki serbest parçanın birbirine dokunduğu yer. —Serbest ya da kaynaşmış iki parçanın birleşme çizgisi. (Örneğin kafatası kemiklerinin bitişme çizgisi, meyve kabuklarının, kınkanatlı böceklerde kınkanatların, eklembacaklılarda vücut parçalarının bitişme çizgisi, vb.)
—Böcbil. *Bitişme açısı*, elitra tepesinin bitişme yerinin ucuyla oluşturduğu açı.
—Dokubil. *Hücrelerarası bitişme*, örtenek epitelyum hücrelerinin birbirine yapışmasını sağlayan sistem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mantarbil. *Lamel bitişmesi*, mantar lamellerinin sapla birleşmesi.
—Yumşbil. Notiloidlerin, ammonitlerin vb. sarmal kavkımalarının iç bölmelerini birleştiren çizgi. (Ammonitlerde, türlerin ayırt edilmesine olanak verecek kadar hızlı bir evrim gösteren bitişmeler, büyük bir olasılıkla derin sulardaki yüksek basınçlara dayanabilmek için giderek karmaşıklaşmıştır; notiloidlerin bitişmeleriyse yalınlığını sürdürmektedir.)
—ANSİKL. Dokubil. *Hücrelerarası bitişme.* Epitelyum hücreleri, zarlarındaki girinti çıkıntılarla ve özellikle bitişme sistemleriyle birbirine eklenir. Bitişme sistemleri küçük bir yüzeyle sınırlı olabileceği gibi (makula) hücrenin bütün çevresini saran uzun bir şerit halinde de olabilir (zonula). Yapılarına göre bitişmeler çeşitli tarzda olabilir: hücre zarlarının birbirine kaynamasıyla olan (oklüdens), lif sistemleriyle bitişmeler (desmozomlar) ya da kanalcıklarla bitişmeler (neksus).

BİTİŞMEK gçz. f. *Bir şeye, bir yere bitişmek, (birbirine) bitişmek*, ona, oraya ya da birbirine değecek kadar, değecek biçimde yaklaşmak: *Sıralar cok bitişmiş; aralarını biraz açın.*
—Bot. Bir organ sözkonusu olduğunda, dibi bir başka organın üstünde olmak.
—Mim. Uç uca eklenen silmeler sözkonusu olduğunda, karşılaşmak ve tam birleşmek. —Bir pencere ya da kapı sözkonusu olduğunda, çerçeveye tam oturmak.
◆ **bitiştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi başka bir şeye bitiştirmek, şeyleri bitiştirmek*, onları birbirine değecek biçimde, değecek kadar yaklaştırmak; birleştirmek: *Koltuğu duvara bitiştirmek. Topuklarını bitiştirmek. Masaları bitiştirelim mi?*
—Dilbil. ve Sesbilg. Bitişim yoluyla birleştirmek.
—İnş. İki parçayı birbirine değinceye kadar yaklaştırmak.

BİTİŞTİRİM a. Topol. *Yay bitiştirimi*, parametrelenmiş bir

$$\{(I_k, g_k)\}_{k\in\{1,\ldots,n\}}$$

yay ailesinden başlayarak

1. $I = \bigcup_{k=1}^{n} I_k$;
2. $\forall t \in I_k,\ g(t) = g_k(t)$;
3. $1 \leqslant k \leqslant n$ ve $I_k = [t_{k-1}, t_k]$
ise, $1 \leqslant k \leqslant n-1,\ g_k(t_k) = g_{k+1}(t_k)$

olmak üzere elde edilen parametrelenmiş (I,g) yayı. [(I_k,g_k) ler C^1 sınıfından olduğunda, (I,g) parça parça C^1 sınıfındandır denir.]

BİTİŞTİRME a. Bitiştirmek eylemi.
—Cerr. Kaynayıp kapansın diye bir yaranın kenarlarını birbirine yanaştırma.
—Kaynakç. Birleştirilecek iki ya da daha çok parçayı birbirine değinceye kadar yaklaştırma işlemi. (Örneğin direnç ya da sürtünme kaynağı.)

BİTİŞTİRMEK → BİTİŞMEK.

BİTKEL → BİTGEL.

BİTKEN sıf. *Yörs.* Çabuk büyüyüp gelişen (bitki).

BİTKİ a. Genellikle klorofilli ve toprağa bağlı olan, son derece belirsiz bir duyarlık ve devingenlik gösterebilen, önemli ölçüde ya da sırf madensel tuzlarla ve karbondioksitle beslenebilen ve hücreleri genellikle, tümüyle ya da kısmen selüloz yapısında katı bir zarla sınırlı olan canlı varlık. (Klorofilsiz olan birtakım canlılar da [mantarlar, bakteriler] bitkiler arasında sayılır) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Bot. *Bitki birliği*, bir alandaki bitkilerin, evrimin her evresindeki doğal flora bileşimi. || *Bitki kimyası*, bitkilerde olup biten kimyasal süreçlerin incelenmesi. (Eşanl. FİTOKİMYA.) || *Bitki örtüsü*, belli bir yeri kaplayan bitkiler topluluğu. || *Bitki örtüsü haritası*, çeşitli bitki gruplarının dağılışını gösteren harita. (Bu haritaların büyük ölçekli olanları [1/25 000], basit ya da küçük bitki topluluklarını, küçük ölçekli olanları [1/1 000 000] yer yuvarlağının çok büyük bitki topluluklarını gösterir.) || *Bitkiler âlemi, hayvanlar âleminin* yanında yer alan canlı varlıkların büyük bölümü. (Üstün yapılı hayvanlarla bitkileri birbirinden ayırt etmek kolaysa da basit yapılı canlıları hayvan ve bitki diye birbirinden ayırmak zordur; bazı bilginler ağzı bulunmayan ve katı yiyecekleri sindirmeye elverişli olmayan bütün yaratıkları "bitki" sayarlar. (→ HAYVAN.) Diğer bir kısım bilginlerse ağzı olsun olmasın, bütün birhücrelileri protistler adıyla üçüncü bir âlemde toplarlar.) || *Biryıllık bitki*, birinci yılda tohum vererek ömrünü tamamlayan bitki. || *Damarlı bitki*, iletim damarları bulunan bitki.
—Biyocoğ. *Bitki topluluğu*, türleri değişik ve çeşitli olmakla birlikte benzer biyolojik özellikler ve görünüşler sergileyen bitki oluşumu. (Bitki toplulukları *açık* ve *kapalı* olmak üzere ikiye ayrılır. Açık bitki toplulukları, toprağı bütünüyle örtmeyen, toprağın açıkça görünmesine olanak veren bitkileri içerir; tersine, kapalı bitki topluluklarında sık bitki örtüsü toprağı gizler; kapalı bitki topluluklarını oluşturan türlerin sayısı çok fazla olabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Birincil bitki topluluğu*, kökeni ve yetişmesi insanın hiç etkisinde kalmamış bitki topluluğu. || *İkincil bitki topluluğu*, birincil bitki topluluğunun insan tarafından ortadan kaldırılmasından sonra bu topluluğun yerini alan bitki topluluğu. (İkincil bitki topluluğunun görünüşü birincil bitki topluluğununkine benzeyebilir, ama içerdiği bitkilerin bileşimi farklıdır.)
—Coğ. *Bitki coğrafyası*, bitkilerin yeryüzündeki dağılımını inceleyen bilim.
—Çevrebil. *Bitki toplumu*, yeryüzünde tekbiçim bir alanda bulunan ve kendileriyle yaşadıkları koşullar arasındaki ilişkilere dayalı özgül bir ortam oluşturan bitkilerin tümü. (Eşanl. FİTOSENOZ.)
—Eczc. *Tıbbi bitkiler*, ŞİFALI OTLAR'ın eşanlamlısı.
—Tarım. *Bitki hormonu*, bitkinin içine girerek bitki özsuyu ile taşınan ve doğal bitki hormonlarının izlediği yollara benzer yollarla bitkide şekil bozukluklarına neden olan ot öldürücü ilaç. (Bitkiler arasında metabolizma ve duyarlılık eşiği ya da evresi farklılıkları, bu yapay hormonlara, başkalarına dokunmadan bazı bitki türlerini yok etme olanağı sağlar. Buğdaygillerin tümü, ikiçenekli bitkilere göre bitki hormonlarına daha dayanıklıdır.)
—ANSİKL. Tıpkı hayvanlar için sözkonusu olan nedenlerle, bitkilerde de, ancak üstün yapılı olanlarda ve genellikle kara bitkilerinde, bitkiler âlemine özgü belirgin karakterlerin tümüne rastlanabilir. Basit yapılı canlılarda bitkiler âlemiyle hayvanlar âlemi arasında geçiş sayılabilecek özellikler vardır; bazı protistleri protozoerlere ya da protofitlere bağlamak oldukça güçtür. Aşağıda yazılı karakterleri bu çekinceyi hesaba katarak belirtiyoruz.
• *Hücrebilim.* Bitki hücrelerinde, sitoplazma zarının dışında, kalın selüloz çeperli, az geçirgen ikinci bir zar vardır; bu zar hücre öldükten sonra da uzun süre kalabilir ve çeşitli organik bileşikler içerebilir (linin, süberin, kütin, vb.). Canlı hücrelerde, hayvan hücrelerinde olmayan plastlar (klorofil, nişasta ya da çeşitli pigment ta-

necikleri) bulunur. Çok gelişmiş olan kofullar büyüyerek ve çabucak birbiriyle birleşerek sitoplazmayı dışa doğru iter ve sonunda hücrenin ölümüne yol açar.

• *Dokubilim.* Hücre çeperleri henüz çok ince olan genç dokular (sürgendoku) ancak çoğalabilir, bir de yetişkin bitkilerin "büyütken tabakalar"ı büyüyebilir. Parankima da denen özekdoku, çok değişik biçimlerde olabilen, sırf selüloz çeperli canlı bir dokudur. Buna karşılık, destek dokusu (kollenkima, sklerankima), iletim dokusu (odun, soymuk), koruyucu doku (kütin, üstderi, mantar) ya ölü ya da ölmek üzere olan dokulardır. En önemli nokta: ölü bir doku, örneğin ağaçların "özek" odunu yok edilmez ve dışarı atılmaz; tersine, bitkinin canlı kısımlarına önemli ölçüde desteklik eder. Kuramsal olarak "ölümsüz" sayılabilecek büyük bir ağaç, gerçekten çok uzun ömürlü olabilir. Kaliforniya'daki sekoyalar 2 000 yıldan fazla yaşar, üstelik her yıl yeniden çıkan yaprakları daha az "genç" olmadığı gibi, çok az yaşlı bir ağacın organlarından da pek farklı olmaz.

• *Morfoloji.* Prokaryotlar hesaba katılmazsa, büyütken ya da yaşatkan organların dış ve iç yapısı, bitkinin basit ya da üstün yapılı, yani tallı bitki ya da saplı bitki olmasına göre temelli değişiklik gösterir. Köksüz ve sapsız olan tallı bitkiler bir taldan oluşur; bunların hepsi özdeş ya da çok az farklı bir hücreler yığınıdır; saplı bitkilerse, tersine, kökü ve sapı olan bitkilerdir; yapraklı dallardan oluşan bu bitkilerde hücreler büyük ölçüde farklılaşarak özellikle iletim dokularını oluşturmuştur. Tallı bitkiler çoğunlukla yere serilmiş gibidir (mantarlar, likenler, ciğeryosunları) ya da su içinde dururlar (suyosunları). Saplı bitkilerde, negatif yereyönelim yasasına uygun dik eksenler görülür; bu da görünüş bakımından kabaca üç "biçim" yaratır: ağaçsı, çalımsı, otsu görünüş.

Tallı bitkilerde olduğu gibi, saplı bitkilerde de dallanma ya "dikotomi" yoluyla gerçekleşir, yani uçtaki sürgendoku, sonra dallar, birbirine eşit iki parçaya ayrılır (bazı kibritotları, selaginelles) ya da genellikle bir yaprağın koltuğundaki bir tomurcuktan doğan "yan dallar"la gerçekleşir. Bu sonuncu durumda, ana eksen büyümesini sürdürür (tek saplı büyüme); o zaman bitkide bir ana sap ve daha küçük ikincil dallar bulunur; bazen aynı olgu ana dalın ucundaki tomurcuğun ölümü sonucunda, onun yerini alan bir yan tomurcuğun gelişmesiyle gerçekleşir (yan saplı büyüme).

Ağaçsı görünüşün başlıca özelliği aşağıdaki yan dalların kısa sürede kaybolması, orada, ikincil odun oluşumlarının üstün yer tuttuğu az ya da çok yüksek bir gövdenin ortaya çıkmasıdır.

Çalımsı görünüşte, tersine, bitkinin dibinden başlayarak birçok sürekli dalın ortaya çıktığı, kimilerinde bunların oldukça uzun ve önemli ölçüde odunlaşmış olduğu görülür. Otsu görünüşte yan tomurcuklar az ya da çok körelir, en uzun dallar, türlere göre ya tepeden ya da ana sapın dibinden çıkar. Ayrıca otsu bitki biryıllık olabileceği gibi çokyıllık da olabilir.

Bununla birlikte, önceki tiplere göre önemli değişiklik gösteren bitkiler de vardır: sarmaşıklarda saplar ince ve uzun, tırmanıcı ya da bir desteğe sarılıcı yapıdadır; kimi bitkilerde sap o kadar kısa ve basıktır ki, fark edilmez bile (sapsız bitkiler, soğanlar); bazı saplar da yerde sürünebilir, dik olmaz (stolon, köksap).

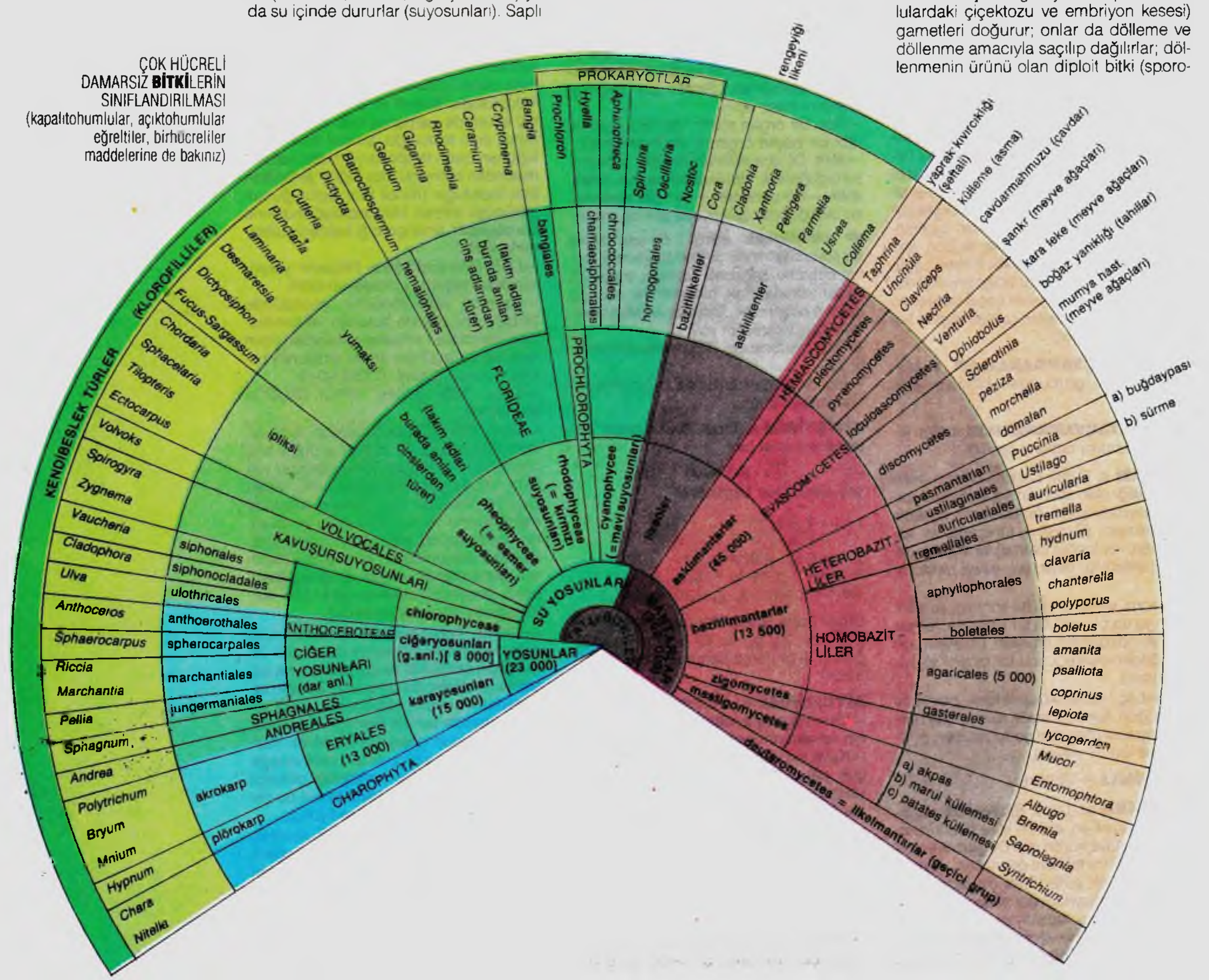
Kuşkusuz, gerek ana saplarda, gerek dik organlarda, hatta "düzgün" denen çiçeklerde ışınsal bakışım kuraldır. Dikey bir düzleme göre, basit ikiyanlı bakışım yapraklarda görülür ve yapraklar yataysa (ikiçeneklilerde)altı üstünden çok değişik olur ve bu çeşit bakışıma "zigomorf" denen çiçeklerde (nevruzotu, salep) rastlanır.

• *Fizyoloji.* Bütün bitkilerde geniş emici yüzeyler bulunur (tal, miselyum, kök); bu yüzeyler suyun, mineral iyonların ve asalak ya da çürükçül bitkilerde suda erimiş organik maddelerin hızla emilmesini sağlar.

Yalnız yeşil (klorofilli) bitkiler güneş enerjisini emebilirler (fotosentez); bu enerjiyi kullanarak ve havadan ya da sudan aldıkları karbondioksitten yararlanarak, insan başta olmak üzere tüm canlılar âleminin besin olarak kullandığı glusitler, yağlar ve proteinler gibi organik bileşikleri yaparlar. Ama bitkiler daha önce bireşim yoluyla yaptıkları maddelerin bir kısmını solunum, terleme, çeşitli salgılar ve bazı organların ölümü (sonbaharda dökülen yapraklar) yoluyla kaybederler. Bilanço pozitif kaldığı sürece bitki, mevsimi geldiği zaman, büyümesini sürdürür ve bu süreç belirsiz bir süre devam eder (çokyıllık bitkiler); biryıllık bitkilerde bilanço sonbaharda çok olumsuzlaşır ve bitki kurur ve ölür.

• *Üreme.* Çok nadir türler (fukus) dışında bitkilerde daima spor yapıcı organlar bulunur, bu organlarda meyoz bölünme (kromozom indirgenmesi) yoluyla tetrasporlar oluşur; bunlar çevreye saçılıp çimlenerek eşeysel organları taşıyan gametofitleri yaratırlar. Eşeysel organlar (erkek anteridi, dişi arkegon ya da kapalıtohumlulardaki çiçektozu ve embriyon kesesi) gametleri doğurur; onlar da dölleme ve döllenme amacıyla saçılıp dağılırlar; döllenmenin ürünü olan diploit bitki (sporo-

ÇOK HÜCRELİ DAMARSIZ **BİTKİ**LERİN SINIFLANDIRILMASI (kapalıtohumlular, açıktohumlular eğreltiler, birhücreliler maddelerine de bakınız)

fit) spor yapıcı organları taşır. Bu "üreme evreleri" ya da "döl almaşıklığı" (spor -gametofit -yumurta -sporofit -spor) karayosunlarında, ciğeryosunlarında ve çeşitli suyosunu gruplarında çok açık seçiktir; daha üstün yapılı bitkilerde sporofitin kazandığı aşırı egemenlik nedeniyle öbür evreler silikleşir, tohumlu bitkilerde erkek protal küçücük bir çiçektozu borusuna indirgenir, dişi spor çevreye saçılmaz, ana bitkide kalarak yalnız sekiz hücreden oluşan bir önçim (protal) verir. Döllenmenin ardından hemen meyoz bölünme gelir ve *n* kromozomlu evreyi (haploit evre) hemen hemen hiçe indirir. Bununla birlikte, haploit evre, büsbütün ortadan kalkmaz, erkek sporlarsa (çiçektozları) her zaman vardır.

Üstün yapılı bitkilerde (tohumlu bitkiler) tohum oluşumunun hayvanlarda hiçbir dengi yoktur. Tohum, içindeki bitki taslağının belli bir dereceye kadar geliştikten sonra belirsiz bir süre için büyümeden kalakaldığı ve onun koruyucu bir kabuk altında, yedek besinlerle (albumen ya da çenekler) birlikte başka yerlere taşınabildiği bir nesnedir; bitki taslağı düştüğü elverişli bir yerde yeniden büyümeye başlayacak, önce yedek besinlerini harcayarak çimlenecek, sonra kendi kendine yeterli bir yaşam sürecektir. Tohumun çimlenmesinden ya da bir bitki parçasından doğan bağımsız bireye "bitki" denir. Bitki ikieşeyli olabileceği gibi, ender olarak, bireşeyli de olabilir (bir ya da iki evcikli bitkiler). Bazen eşeysel olgular bulunmaksızın çoğalabilir (stolon, göz, köksap, soğan, arpacık, yumru, çelik, vb. parçalarla gelişip çoğalma). Bitki hemen hemen hep belli bir yere bağlıdır ve ardışık olarak orada egemen olan koşullara iyi kötü uymak zorundadır, oysa, hayvan daha elverişli yerlere kaçabilir. Bitkiler âleminde bireysel uyarlanmaların (yaşanan yere uyum) önemi buradan gelir.

Özet olarak denebilir ki, bitkiler ve hayvanlar, yaşam için verdikleri genel savaşımda, birbirine karşıt ve birbirini tamamlayıcı özgüllükler ortaya koyarlar.

—Biyocoğ. *Bitki topluluklarının adlandırılması.* Bitki topluluğu birimlerini belirtmek için günümüzdeki eğilim, halkın kullandığı oldukça kısıtlı sayıdaki terimi (anlamlarını bütünüyle dış görünüş açısından tanımlayarak) kullanmaya yöneliktir. Afrika' da çalışan ormancılar ve botanikçiler resmi bir terim listesi hazırlamak için Yangambi'de (Zaire) anlaşmaya vardılar; şimdi Güney Amerika ve Asya'daki bitki topluluklarını belirten terimleri bu listeye eklemek için çalışmalar yapılmaktadır.

Daha bilimsel sınıflandırmalar, çevrebilimsel koşulları, bütünüyle dış görünüşe dayanan terimlerle bağdaştırmaya çalışır. Briquet'nin önerdiği basit terimler, Yangambi terimlerinin de eklenmesiyle belli bir değişiklik geçirerek şu biçimi almıştır.

A. *Az nemli toprak üzerindeki kara bitkileri toplulukları.*

a) *Sürekli bitki toplulukları.*

Bk. harita sayfa 1702

I. *Orman:* 1. yağışlı orman (ekvator ormanları ya da "yağmur ormanları"), alçak yükseltilerdeki nemli sık orman ve dağlardaki nemli sık orman olmak üzere ikiye ayrılır (bambuluklarla birlikte); 2. sert yapraklı orman (pırnal, okaliptüs), sert yapraklı ağaçlardan oluşur; 3. kışın yeşil orman (özellikle muson rüzgârı esen bölgelerde, kurak mevsimde yapraklarını döken ağaçlar), alçak yükseltilerdeki kurak sık ormanları, dağlardaki kurak sık ormanları, seyrek ormanları, ağaçlık ve çalılık savanları kapsar; 4. yazın yeşil orman (soğuk mevsimde yapraklarını döken ağaçlar), ılıman bölgelerdeki ormanlardır; 5. iğne yapraklı orman (kozalaklı ağaçlar), oldukça soğuk ülkelerde bulunur.

II. *Çalılık ve fundalık:* 1. yaprak döken ya da dökmeyen sık çalılık; 2. ağaççıklı savan; 3. çalılık savan; 4. ağaççıklı bozkır; 5. çalılı bozkır; 6. kalın kaba otlu bozkır; 7. maki; 8. dikenli çalılık; 9. fundalık (yaprak dökmeyen); 10. yüksek dağ çalılığı.

III. *Çayırlık* (otluk alanlar): 1. savan (ağaççıklı ya da çalılı); 2. bozkır (ağaççıklı, çalılı ya da kaba otlu); 3. çimenlik, Kuzey Amerika çayırları, pampa; 4. tundra (derinlemesine donmuş yapraklar); 5. yüksek dağ çimenliği.

b) *Kesintili bitki toplulukları:* 1. çorak otluk (ağaççıklı tuzlu topraklar); 2. çalılı otluk (ağaççıklar, çalılıklar, kurakçıl otlar); 3. yarı çalılı otluk (görünüşü çalılığa benzer, ama yaprak döken bitkilerden oluşur); 4. kumsal otluk (az çok kuru kumlar üzerinde); 5. tuzlu kumsal otluk (tuzlu topraklar üzerinde); 6. taşlı otluk (taşlar, molozlar, taşlı dağ alanları); 7. kayalık otluk (kayalıklar).

B. *Yarı sucul ya da tam sucul bitki toplulukları.*

a) *Orman ve ağaçlık:* 1. bük (akarsu boylarındaki orman); 2. zaman zaman su basan orman; 3. bataklık orman; 4. mangrov; 5. tuzcul ağaçlık. (Salcornia yetişen topraklar.)

b) *Öbür tipler:* 1. sazlıklar (sazlar); 2. nemli turbalık; 3. tuzlu turbalık; 4. kabarık turbalık; 5. bataklık çayır.

C. *Su bitkisi toplulukları:* 1. halobenthos (dibe tutunmuş bitkiler, su altı çayırları); 2. limnobenthos (dibe tutunmuş tatlı su bitkileri); 3. su bitkileri; 4. plöston (gözle görülür nitelikte bitkisel tatlı su planktonu); 5. deniz planktonu; 6. tatlı su planktonu.

• *Bitki topluluklarının dinamizmi.* Dünyanın hemen hemen bütün bölgelerindeki bitkilerin bugünkü görünüşleri, insanların, hayvanların ve yangının etkisiyle ortaya çıkan değişikliklerin sonucudur. Yangın bazen doğal bir nedenle (yıldırım) çıkarsa da çoğu zaman insanlarca çıkarılır (orman, çalılık ve tarla yangınları). Bitkilerin bugünkü görünüşleri durağan değildir ve doğal koşullar bunları belli bir yönde değiştirme eğilimi gösterir. Ekilmiş bir tarla, doğal bitki örtüsünden uzaklaşmanın en ileri evresidir. Eğer insan tarlayı terk eder ve yalnızca doğanın etkilerine bırakırsa, otlak olarak kullanmaz ve yangınlardan da korursa, tarlanın çimenlik görünüşünde, malaz oluşturan otlarla örtüldüğü görülür. Daha sonra dibi odunsu çalılar ortaya çıkar. Orta Avrupa ikliminde, aynı koşullarda, bir fundalık oluşur: burada ağaç tohumları çimlenir, huş ya da fındık ağaçları, sonra meşe ya da kayın ağaçları ortaya çıkar ve yavaş yavaş bir orman oluşur. Orman bir kez yerleşti mi, "klimaks" denilen kalımlı bir bitki örtüsü niteliğini alır. Bu bir kayın ormanıysa, birbirini izleyen evreler dizisi tarla, çimenlik, fundalık, orman biçiminde olur (kayın dizisi). Başka bir iklimde, örneğin Akdeniz kıyısında, sırayla otluk, çalılı otluk, maki ve orman klimaksı biçiminde bir gelişme görülür ve gelişme pırnal oluşumuyla sonuçlanır (pırnal dizisi). Bu türlü gelişmelere "gelişme dizisi" denir. İnsan ormanı yok ettiğinde "gerileme dizisi" başlar; bu dizinin son evresi, eğer aşınma çıplak kayaçları yüze çıkarmamışsa, ekili tarladır.

Bitki topluluklarının dinamizmi kavramı uygulamada çok önemlidir, çünkü tarıma ve ormancılığa yön verir. Sözgelimi bir çayırlık korunmak istiyorsa, burasını fundalığa dönüştürecek bitki topluluklarının dinamizmiyle mücadele etmek, bunun için de çayırlığa uygun sayıda otçul hayvan getirmek gerekir. Tersine, bir orman elde etmek isteniyorsa, doğal dinamizmi desteklemek, yani gerileyerek çimenlik evresine dönmeye ya da çimenlik evresinde kalmaya yol açan nedenleri ortadan kaldırmak gerekir: bu durumda hayvan getirilmez, yangın çıkmamasına dikkat edilir.

Öte yandan, bitki dizisi tipi, doğal çevre koşullarına bağlıdır. Nemli ve serin bir iklimin sonucu olan kayın dizisindeki ekili bir tarla, daha sıcak ve daha kurak iklimli pırnal dizisindeki ekili bir tarlayla aynı bitkileri içermeyecektir. Şu halde, dizilerin yayılımını gösterebilmek için bitki örtüsü haritalarını kullanmakta büyük yarar vardır. 1/200 000 ölçekli bitki örtüsü haritalarında her dizi, çevre koşullarıyla bağlantılı olarak ayrı bir renkle gösterilir.

• *Bitki toplulukları ve iklim ilişkileri.* Bitki topluluğu, baskın bir türün bir yerde başka türlerden sayıca çok fazla bulunmasının sonucudur. İklimler aynı tipteyse, bitki türleri de birbirine benzer. Örneğin, çöl ikliminde yetişen kaba etli sulu bitkiler, farklı bitki gruplarından olsalar bile, birbirlerine benzerler. "Maki" tipi, Korsika'da, ağacımsı funda, laden, sakız ağacı, saparna, vb.'den oluşur; Güney Afrika'da, Akdeniz tipi iklimde, Korsika'dakinden çok değişik cins ve familyalardan da olsalar, aynı bitki örtüsü bulunur. Şu halde, bitki topluluklarını, floraları aynı olmasa da, büyük iklim bölgelerine ve tiplerine göre sınıflandırmak daha mantıklıdır. Yerkürenin bitki örtüsünün genel bir çözümlemesi yapılmak istendiğinde, büyük flora bölgelerini temel almak ve çevre koşullarını renklerle göstermek uygun bir yöntemdir. Farklı iki flora bölgesinde bulunan aynı renk, buralardaki bitki topluluklarının benzerliklerini belirtecektir.

BİTKİ PATOLOJİSİ a. Bitki hastalıklarını inceleyen bilim dalı. (Eşanl. FİTOPATOLOJİ.)

—ANSİKL. Bitki patolojisi, bitkilerde hayvanların (özellikle böcekler), başka bitkilerin, virüs ya da viroitlerin saldırısından ileri gelen asalak hastalıklarını ve ortam koşullarının yol açtığı fizyolojik hastalıkları inceler. Hastalığın çeşitli evrelerini (bulaşma, kuluçka, enfeksiyon: fizyopatoloji) saptamaya ve hastalığın yayılma koşullarını (salgın bilimi) belirlemeye çalışır. Ayrıca, asalağı, bitkiyi ya da her ikisini birden doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyerek bitki hastalıklarını önlemek ya da iyileştirmek için gerekli çareleri araştırır.

BİTKİBİLİM a. BOTANİK'in eşanlamlısı.

BİTKİBİLİMCİ a. BOTANİKÇİ'nin eşanlamlısı.

BİTKİCİL sıf. Bitkisel maddelerle beslenen böcek için kullanılır.

BİTKİCİLER a. **1.** Kınkanatlı böcekler öbeği. (Bitkicillerin temel özelliği, bacaklarının dördüncü parçasının çok küçük ve beşinci parçayla kaynaşmış olmasıdır. Bitkicilerin üç familyası vardır: tohumkınkanatlısıgiller, yaprakböceğigiller, tekeböceğigiller. Bil. a. *Phytophaga.*) **—2.** Testeresinekleri de denen zarkanatlı böcekler öbeği. Bil. a. *Phytophaga.*

BİTKİCİLLİK a. Sırf bitkilerle beslenen kişilerin yemek rejimi.

—ANSİKL. Bitkicilik, etyemezliğe göre daha sıkı bir rejimdir. Çünkü yalnız bitkiler âleminden gelen maddelere izin vermekle yetinmez, eti yasakladıktan başka tüm hayvansal ürünleri de (yumurta, süt, yağ, peynir, bal, vb.) yasaklar. Bu rejim, kalsiyum, protein ve vitamin (özellikle B_{12}) bakımından ağır eksikliklere yol açar.

BİTKİMSİ sıf. Bitkiye benzeyen, bitkiyi andıran.

BİTKİN sıf. Gücü, canlılığı tükenmiş, çok yorgun kimse; bu güçsüzlüğün, yorgunluğun belirtisi olan şey için kullanılır: *Yorgunluktan bitkin insanlar. Eve döndüğümde bitkin bir durumdaydı. Bitkin bir yüz.*

◆ be. Bitkin bir biçimde: *Çok bitkin görünüyorsun. Bitkin düşmek. Onu çok bitkin gördüm.*

BİTKİNLİK a. Bitkin olma durumu; aşırı yorgunluktan kaynaklanan güçsüzlük, tükenmişlik: *Bitkinlikten yürüyemiyordu.*

—Çoc. hekim. Çocukta görülen ileri derecede güçsüzlük. (Bitkinlik yeni doğmuş çocuklarda, çoğunlukla erken doğanlarda ve doğum ağırlığı yeterli olmayanlarda [2 500 g'dan aşağı] doğuştan olabilir. [Bebeğin yaşayabilirlik sınırı 1 000 g dolayındadır.] Çocukluk çağında ortaya çıkarsa yapısaldır; yaşlılıkta özellikle arter-

yosklerozdan ileri gelir ve çok yaşlı insanlarda er ya da geç muhakkak belirir.)
—Tıp. Bazı ağır hastalıklarda (menenjit, tifo, vb.) görülen ve hastanın çeşitli uyarılara tepki göstermemesiyle belirginleşen derin çöküntü hali.

BİTKİSEL sıf. **1.** Bitkilere özgü, bitkilerle ilgili,bitki türünden olan. **—2.** Bitkilerden üretilen; nebati: *Bitkisel yağlar.* **—3.** *Bitkisel hayat, bitkisel yaşam,* zihinsel etkinliklerin durduğu, hayatın sürdürülmesinin temel gereksinimlerin giderilmesine indirgendiği durum: *Bitkisel yaşama girmek.*
—Bahç. *Bitkisel toprak,* bitki köklerinin organik maddece zenginleştirdiği ve siyahımsı bir renk verdiği üst toprak tabakası.
—Deric. *Bitkisel sepileme,* bitkisel kökenli sepileme maddeleriyle yapılan sepileme.
—Güz. sant. ve Süslem. sant. *Bitkisel süsleme,* bitki motiflerini kullanan süsleme. (Bk. *ansikl.* böl.)

Faillet-Ziolo

Çiğdemli vazo
ya da *Safran vazo,*
Louis Fuchs'un yapıtı
(Daum atölyesinde yapıldı, 1898-99)
çarkta oyulmuş üç katlı cam
musee des Arts decoratifs, Paris

Bu haritada, insan müdahalesinin olmaması durumunda araziyi kaplayacak olan iklimsel bitki toplulukları gösterilmiştir: insan eliyle bitki topluluklarında meydana gelen aşırı parçalama ve karakter değişikliği (tarlalar, otlaklar, kentsel alanlar, garigler, makiler...) burada dikkate alınmamıştır.

BİTKİSEL SÜSLEME

Lauros-Giraudon

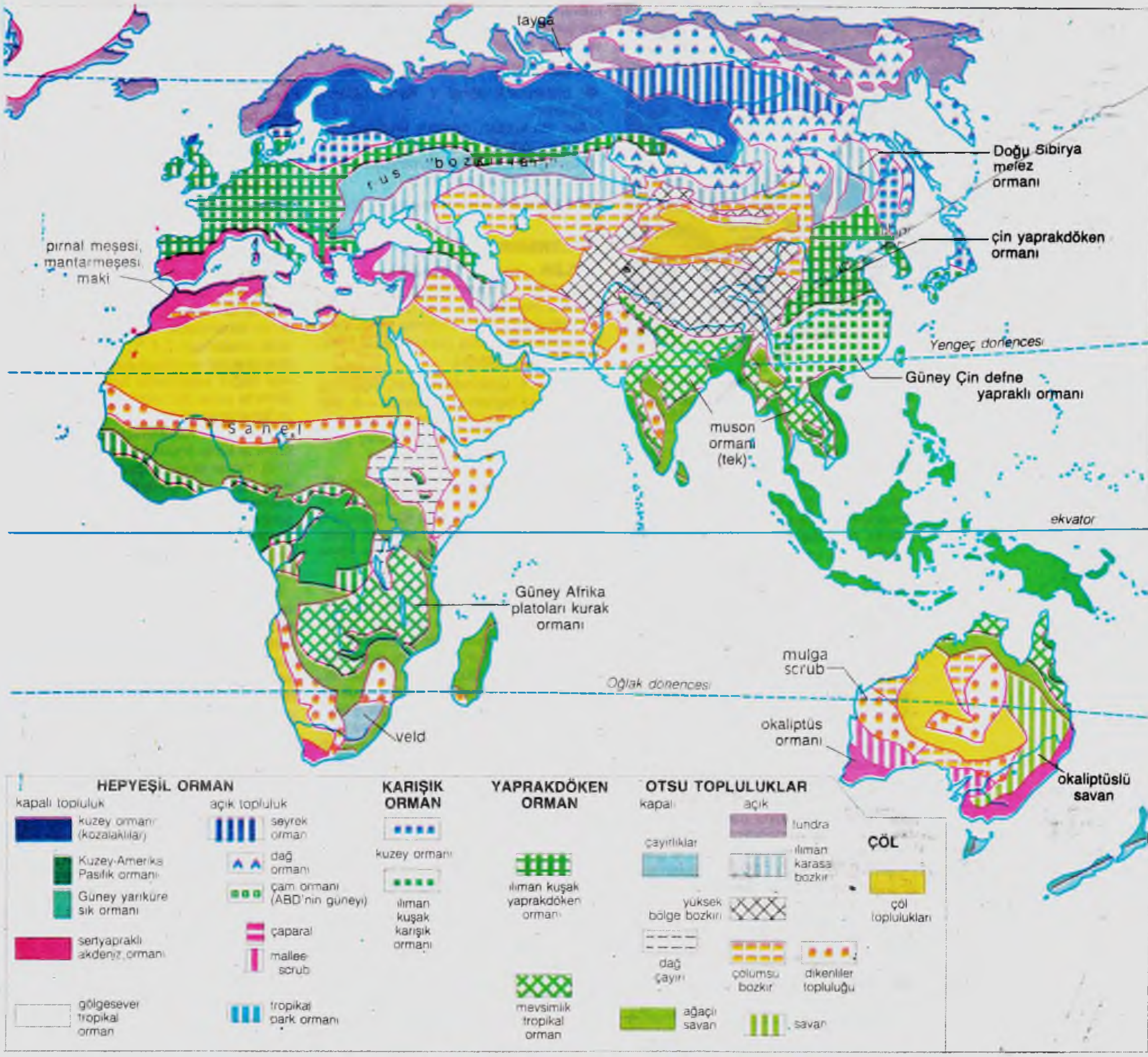
Michaelides

üstte
marketrili bir konsol tepsisi
abanoz ve gülağacı
Louis XIV dönemi
özel kol., Paris

altta
Papatyalı kadın (1898'e doğr.)
Mucha'nın yapıtı
basma kadife
özel kol.

—Pedol. *Bitkisel döküntü,* bitkiler tarafından toprağa geri verilen ve humusu oluşturmak üzere belli bir hızla yığışıp mineral toprağa katılan kırıntılar.
—ANSİKL. Güz. sant. ve Süslem. sant. Bitkiler tüm uygarlıklarda rastlanan süsleme öğeleridir. Mısır sütun başlıklarında, lotüs ya da papirüs çiçekleri örnek alınmıştı. Karnak'taki armalı ayaklar, stilize lotüs ve papirüslerle süslüydü. Yunanistan'da, Korinthos üslubunda başlıklar, ayıpençesi (akanthos) yaprağı biçimindeydi; tapınakların alınlıklarında, palmet biçiminde akroterler yükseliyordu. Daha sonra, ayıpençesi yaprakları yaygın bir biçimde kullanıldı: bu yaprakların karmaşık damarları, Roma başlıklarında ve daha geç dönemlerde, doğrudan antikçağ sanatından esinlenen tüm yapıtlarda (Provence ve Bourgogne'daki roman dönemi başlıkları) görüldü; Suriye, bizans ya da islam başlıklarında, hatta yassı yapraklarla süslü Merovenjler ve Karolenjler dönemi yapıtlarında da, basit bir tarzda işlenmiş ayıpençesi yaprakları kullanıldı. XII. yy. başlıklarının kıvrımları da ayıpençesini örnek aldı. Gotik dönemin ilk bitkisel dekorları, Notre-Dame de Paris'nin başlıklarında görüldü. Roman dönemi bitkisel dekorlarından kaynaklanmalarına karşın, bunlarda canlı ve gerçek yaprakların tüm özellikleri vardır. Sainte-Chapelle'in dekoratif heykelleri, büyük bir gerçekçilikle işlenmiş, diğerlerinden kolayca ayırt edilebilen bir dizi oluşturur. Aynı durum Reims katedrali için de geçerlidir. Ancak burada, kenarları tırtıllı yapraklar tercih edilmiştir (kıvırcık lahana, su kerevizi yaprakları, devedikeni). Bu tür yapraklar, giderek artan bir biçimde, Ortaçağ'ın sonuna dek görüldü. Ünlü *Basel gülü* (Cluny müzesi), XIV. yy. kuyumculuğunun yetkin bir örneğidir. Rönesans sanatında, Antikçağ'ın daha ince yapraklı bitkilerine dönüldü: kıvrıkdallar, gül biçiminde küçük süsler, ayıpençesi yaprakları. Gerçekçi üslupta bitkisel süsleme, aynı dönemde resimde de kullanılmaya başlandı. (→ ÇİÇEK.Güz. sant.)

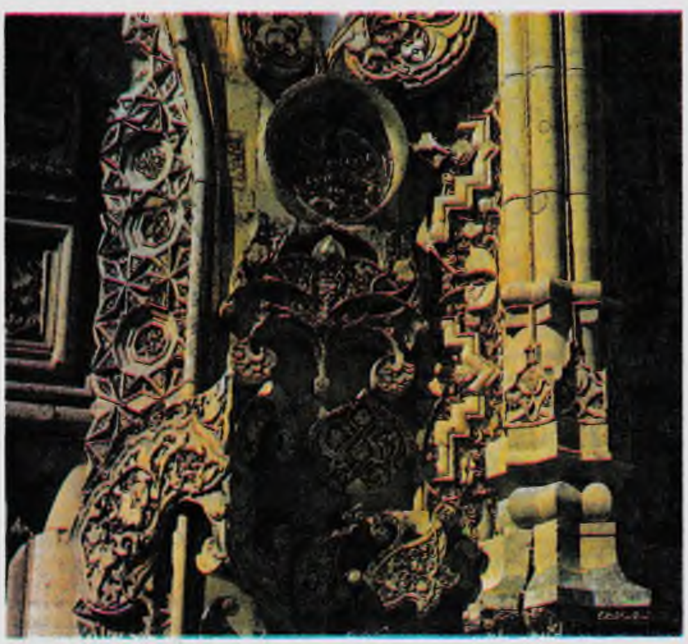
XVIII. yy.'da bitkiler, süslemelerde en çok kullanılan öğeydi. Duvar süslerinde, özellikle de oyma tahtadan boyalı ya da altın yaldızlı lambrilerde, sürekli çiçek motifleri kullanıldı; bu motifler, rokay üslupta, genellikle büyük bir hayal zenginliğiyle işlendi; ancak, yeniklasikçiliğin ortaya çıkışıyla birlikte, natüralist tasarıma geri dönüldü. Aynı durum, kuyumculukta ve mobilyacılıkta da görüldü; Louis XVI döneminde, Jacob'un koltukları ve Riesener'in mobilyalarındaki dikkatli doğa gözlemi oymalarda, işlemeli ve altın yaldızlı tunç eşyalarda da görüldü. Bu zevkin gelişmesinde, Marie-Antoinette'in kişisel katkısı oldu. Seramik alanında, bitki motifle-

BİTKİ ÖRTÜSÜ
BÜYÜK BİTKİ TOPLULUKLARI

ri en çok porselenlerde kullanıldı, hatta bunların üç boyutlu kopyaları yapıldı: sert porselenden saksonya çiçekleri, daha sonra yumuşak hamurlu vincennes çiçekleri, inanılmaz derecede gerçeklik hissini uyandırdı. Fayanslardaysa, bitki teması yalnızca boyalı dekor olarak işlendi; Strasbourg, Niederwiller, Marseille, Sceaux, Aprey, vb.'de gerçekleştirilmiş örneklerde de görüldüğü gibi, bu alanda büyük bir yetkinliğe ulaşıldı. XIX. yy.'da Empire üslubunun ortaya çıkmasıyla çiçek motifi birdenbire süslemelerden kayboldu. Bu motif daha sonraları yavaş yavaş yeniden ortaya çıktı. (→ YAPRAK.)

Türk sanatında en çok kullanılan bitkisel bezemeler, hatai* ya da gerçekçi üslupta çiçekler (gül, lale, karanfil, sümbül, hanımeli, şakayık, düğün çiçeği, kadife çiçeği, kiraz çiçeği), yapraklar (beşyaprak* ya da pençberg, sadberg*, üçyaprak* ya da seberg) ve ağaçlardır (yapraklı ya da meyveli, hayat ağacı, selvi, hurma ağacı). Bitkisel süslemeler önce çok stilize (üsluplaştırılmış) çiçek ya da ağaç motiflerinden oluşuyordu. Palmetli, lotüslü, rumili ve geometrik motifli süslemenin yaygın olduğu Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde de stilize çiçek motiflerine rastlanır. Özellikle hayat ağacı motifi kimi yapı cephelerinde ya da çinilerde kullanılıyordu. Osmanlılar'da kıvrıkdallar

Divriği Ulu camisi'ndeki **bitkisel** süslemelerden ayrıntı

Rüstempaşa camisi'nde (İstanbul) bulunan **bitkisel** süslemelerden ayrıntı

arasında çeşitli stilize çiçeklerden oluşan süsleme üslubu yaygındı. İlk örneklerdeki aşırı stilize üslupta, Uzakdoğu'nun ve Orta Asya sanatının etkisi dikkati çeker. Genel olarak hatai üslupta, çiçeklerin ayırt edilmesi güçse de, şakayık, nar çiçeği gibi örneklere rastlanır. Kullanıldıkları yüzeyi kaplayacak biçimde uygulanan bu süslemede belirli şemalara bağlı kalınmakla birlikte, özgürce bir tasarım gözlemlenir. Özellikle çini sanatında, XVI. yy. ortalarına değin hatai üslubunda bitkisel süsleme yaygındı. Tezhip ve cilt sanatında hatai'nin yanı sıra küçük yapraklar, beşyaprak, sadberg, üçyaprak motifleri kullanılmıştır. XVI. yy. ortalarından başlayarak daha doğacı üslupta bitkisel motifler yaygınlaşmıştır. Önceleri oldukça stilize işlenen bu çiçekler arasında gül, lale, sümbül ve karanfil başta gelir. Selvi ve hurma ağacı da çokça kullanılan motiflerdir. Stilize olmalarına karşılık çiçeklerin biçimi belirgindir. Bunlar hatai ya da rumilerle birlikte aynı kompozisyon içinde kullanılmıştır. XVII. yy.'dan sonra doğacı çiçek motiflerinin uygulanımı daha da artmış, XVIII. yy. sonlarına değin çiçekli süslemeler çinilerde, dönemin taş işçiliğinde (çeşmeler, sebiller, mezar taşları) uygulanmıştır. Duvar ve pano resimlerinde, kitap süslemelerinde de pek çok örnek vardır. XVIII yy. sonlarında Batı'nın Barok, Rokoko ve Empire üslupları etkisinde bitkisel süsleme yaygınlaşmıştır.

BİTKİSİZ sıf. Okyanusların, ışık bulunmaması nedeniyle fotosentez gerçekleşmeyen bölümleri için kullanılır. (Deniz biyolojisinde, *bitkisiz kesim,* batiyal, abisal ve hadal katlarına ayrılır.)

BİTLEMEK g. f. Bitlerini ayıklamak.

◆ **bitlenmek** dönşl. f. Kendi bitlerini ayıklamak.
—Avc. Bir kuştan, özellikle keklikten söz ederken, tarlada ya da yolda tozlar içinde oynaşmak. (Kuş bu davranışıyla tüylerinin bakımını yapmış olur.)

BİTLENMEK gçz. f. Üzerinde bit üremek.

BİTLENMEK → BİTLEMEK.

BİTLER a. Kanatsız, başkalaşma geçirmeyen, asalak böcekleri içeren takım. (Bitler yalnızca memelilerde yaşar. *Sirke* adı verilen yumurtaları konağın kıllarına yapışır. Başlıca cinsleri: *Pediculus, Hematopinus, Phthirius.* Bil. a. *Anoplura.*)

BİTLİ sıf. **1.** Üzerinde bit olan, bitlenmiş kimse ya da hayvan için kullanılır. **—2.** *Bitli kokuş,* vücut temizliğine özen göstermeyen, üstü başı kirli kadın için alay yollu söylenir.

BİTLİS (13), D. Anadolu bölgesinin G. kesiminde il; 330 115 nüf. (1990); 6 707 km² (göller hariç); merkez ilçe dışında 6 ilçe; 12 bucak; 303 köy. Merkezi *Bitlis,* 38 130 nüf. (1990). Van bölge idare mahkemesi'ne bağlıdır.

Bitlis, osmanlı döneminde, günümüzde ayrı birer il olan Muş ve Siirt sancaklarını da kapsayan daha geniş bir vilayetin adıydı. İl toprakları, Van gölünün B. kıyılarından G.-D. Toroslar'ın dış eteklerine kadar K.-D.-G.-B. doğrultusunda uzanan, kabaca üçgen biçiminde çok engebeli bir alanı kapsar. Bu üçgenin daha geniş olan G. kesimini, ilin belkemiğini oluşturan G.-D. Toroslar kaplar. Van gölünün ve Muş ovasının G.'inde fay diklikleri boyunca birdenbire bir duvar gibi yükselen ve Bitlis eski kütlesi de denilen bu dağlarda birçok doruk 2 500, hatta 3 000 m'yi aşar (Bulak dağı 2 633 m, Ziyaret dağı 3 003 m, ilin D. sınırında Alacabük dağı 3 076 m, Gözeli dağı 3 103 m). İç ve G.-D. Anadolu bölgeleri arasında aşılması çok güç bir engel oluşturan bu dağlık kesimde, İlkçağ'dan beri başlıca geçit, kaynağını Van gölünün G.-B.'sındaki Rahva düzünden alan Bitlis çayının vadisini izleyen yoldur. İl topraklarının K. yarısındaki engebeliği, geniş ve yüksek platolar oluşturur. Bunların üzerlerinde, yer yer Süphan dağı (4 058 m) ve Nemrut dağı (2 801 m) gibi görkemli yanardağlar yükselir. Türkiye'nin yükseklikte üçüncü dağı ve sönmüş bir yanardağ olan Süphan'ın krateri 1,5 km uzunlukta bir buzulla kaplıdır. En son 1441'de püskürmüş olan ve halen içinden gazlar tüten Nemrut dağının geniş kalderasında, biri büyük ve derin, öteki küçük ve suları sıcak iki göl yerleşmiştir. Nemrut'tan çıkan lavlar, Van gölünü B.'dan kapatmış ve Bitlis çayı vadisini izleyerek G.'e doğru uzanan 20 km uzunlukta bir lav akıntısı oluşturmuştur. Van gölünün en derin (400 m'den çok) kesimini oluşturan B. yarısı ile, Nemrut'un K.'indeki Erçek gölü ve Süphan'ın eteğindeki Aygır ve Arin gölleri de il sınırları içindedir.

Bitlis, D. Anadolu'nun şiddetli kara ikliminin etkisindedir. Kışlar soğuk (Bitlis'te ocak ortalaması -2,4 °C) ve uzundur. K.'deki platolar ve çukurluklar dışında, özellikle dağlık kesimlerde bol olan yağışlar (Bitlis'te yılda 957 mm) çoğunlukla kışın ve ilkbaharda düşer; kar yağışı zaman zaman yolların kapanmasına neden olur (Bitlis'te karla örtülü gün sayısı ortalama 119). Yazlar sıcak, ancak kısadır. Bu sert iklim, derin Van gölünün etkisiyle göl kıyılarında bir ölçüde yumuşar. Bitki örtüsünün büyük ölçüde tahrip edildiği Bitlis'te, ormanlar il yüzölçümünün ancak 1/10'unu kaplar. En yaygın ağaç türleri meşe, karaağaç ve ardıçtır.

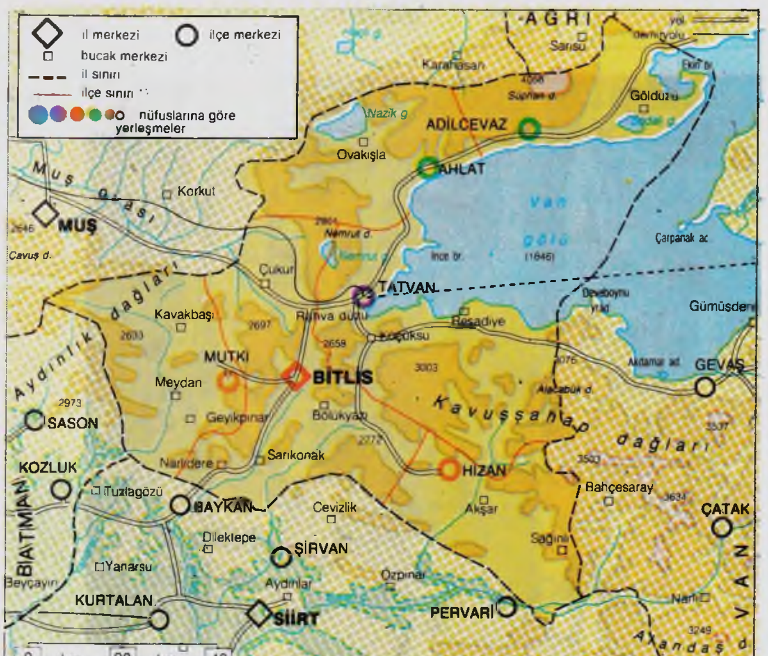
Bitlis az nüfuslanmış (km²'ye 49 kişi) ve kırsal nüfusun çoğunlukta olduğu illerden biridir. Yıllık nüfus artış hızı, 1985-1990 yılları arasında il ve ilçe merkezlerinde ‰ 20,22, bucak ve köylerde ‰ 14,70 olmak üzere ortalama ‰ 17,07 olarak gerçekleşti. Bu değer, Türkiye geneline göre oldukça düşüktür. Buna karşılık, Van gölü kıyısında önemli bir iskele olan Tatvan, 54 000'i geçen nüfusuyla kalabalık bir kente dönüştü.

İlde tarım ve hayvancılık hemen hemen aynı ölçüde önemlidir. Bu engebeli bölgede tarım alanları dardır (il yüzölçümünün % 11 kadarı). Başlıca ürünler tahıllar (üretim miktarları sırasına göre buğday, darı ve arpa), tütün, şekerpancarı ile çeşitli meyve ve sebzelerdir. İl, hayvan sayısının çokluğuyla dikkati çeker (500 000'e yakın koyun; bir bölümü tiftik keçisi olmak üzere 300 000'den çok keçi). Sanayinin gelişmediği ilde, kimi sanayi etkinlikleri de il merkezinde yoğunlaşmıştır. İlin başlıca ulaşım yolları Van kıyılarını ve Bitlis geçidini izleyen karayollarıyla, K.'de Tatvan'a, G.'de Kurtalan'a uzanan demiryollarıdır. Ayrıca Tatvan'ın Tuğ iskelesinden Van'a feribot seferleri yapılmaktadır.

BİTLİS, Bitlis ilinin merkezi kent. Karayoluyla Ankara'dan 1 110 km, G.'de demiryolu istasyonu Kurtalan'dan 90 km, Van gölü kıyısındaki iskelesi ve istasyonu Tatvan'dan 25 km uzaklıkta; 36 073 nüf. (1985).

• COĞRAFYA. Geçmişi İlkçağ'a inen, eski bir yerleşme merkezi olan Bitlis, D. Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan en kısa ve en kolay aşılan doğal yol olan Bitlis çayı vadisinin biraz genişlediği bir yerde, 1 400 - 1 450 m yükseltilerde kurulmuştur. Kentin batısındaki dar bir sırt üzerinde, bu tarihsel yolu denetleyen görkemli kale yükselir. Kentin çekirdeğini kalenin eteğinde dar ve dolambaçlı sokaklar boyunca basamak basamak sıralanmış sıkışık evler ve çarşı oluşturur. Bitlis çayı vadisini dolduran bir lav akıntısının yarılmasıyla oluşmuş düzlükler üzerinde öteki mahalleler yer alır. Yeşillikler içinde bir şerit oluşturan vadi, onu kuşatan çıplak tepeler, vadi boyunca uzanan toprak damlı, güzel taş evler ve arkada yükselen görkemli kale, Bitlis'in görünümüne ayrı bir özellik katar. Tarihi boyunca önemli bir merkez rolü oynayan kent nüfusunun XIX. yy.'da 30 000 dolayında olduğu sanılıyor. Dere boyunca sıralanan ve siyah sahtiyan yapımıyla ünlü tabakhaneleri ve öteki ti-

Bitlis il haritası

caret ürünleri (pamuklu bez, kök boya, tütün, hayvan ürünleri) ile canlı bir merkez olan Bitlis, Birinci Dünya savaşı yıllarındaki düşman işgali ve ermeni komitacılarının yol açtığı karışıklıklar sonucu sönükleşti ve bir süre kalkınamadı (1927'de nüfusu 9 000 idi). Kent ancak D. ve G.-D. Anadolu'nun son yıllardaki gelişmesine koşut olarak yeniden canlanmış; 1950'de bile ancak 11 150 olan nüfusu, 1990'da 38 130'a yükselmiştir. Un ve tütün fabrikaları ile dericilik, battaniye ve halı dokumacılığı başlıca sanayi dallarıdır.

• TARİH. Kuruluşuna ilişkin söylenceye göre, adını Makedonya kralı Aleksandros'un (Büyük İskender) buyruğuyla buraya bir kale yaptıran komutanı Badlis' ten alır. Bizans döneminde kimi zaman Sasaniler'in istilasına uğrayan Bitlis, Bizans devletine bağlı Vaspurakan krallığı' nın önemli kentlerinden biri oldu. Halife Ömer döneminde müslüman Araplar'ca ele geçirildiyse de, kısa süre sonra Bizanslılar tarafından geri alındı. Emevi halifesi Abdülmelik döneminde (685-705) yeniden Araplar'ın eline geçen kent, ikiyüz yılı aşkın bir süre emevi ve abbasi egemenliğinde kaldı. 927'de Bizans'ın, X. yy.'ın sonlarında da Mervaniler'in eline geçti. Mervaniler'in bölgedeki egemenliğine son veren Fahrüddevle Muhammet bin Cuhayr tarafından Dilmaçoğlu Mehmet Bey'e ikta' edildi. 1192'de sırasıyla Ahlatşahlar'ın ve Eyyubiler'in (1207) eline geçen Bitlis, Celalettin Harizmşah ve Moğol ordularınca yıkıma uğratıldı. Daha sonra Şerefhanlar sülalesinin yönetimi altına girdi. Birbiri ardısıra Karakoyunlular'a, Timuroğulları'na, Akkoyunlular'a ve Safeviler'e bağımlı olarak varlığını sürdüren Şerefhanlar, XVI. yy. başlarında Osmanlı devletine bağlandılar (1514). Osmanlı egemenlik sınırı içinde yarı bağımsız olarak hüküm süren Şerefhanlar hanedanı, XVII. yy.'ın ikinci yarısından sonra ortadan kaldırıldı (1670). Bundan sonra da yerel ailelerden atanan beylerce yönetildi. Beylerin egemenliğine 1894'te kesin olarak son verildi, Erzurum eyaletinin Muş sancağına bağlı kaza merkezlerinden biri oldu. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nın ardından vilayet yapıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında, 1916'da rus ve ermeni ortak saldırısına uğrayarak toplu kıyıma sahne oldu; 8 ağustos 1916'da kurtarıldı. Cumhuriyet'ten sonra il merkezi oldu. İlçeye dönüştürülerek Muş iline bağlandıysa da (1929) bir süre sonra yeniden il konumuna getirildi (1935).

• MİMARLIK. Türkler'in Anadolu'daki ilk yerleşim merkezlerinden olan Bitlis'te, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinden birçok yapı bulunmaktadır. Kentin ortasında yükselen *Bitlis kalesi*'nin tarihi Büyük İskender'e değin uzanmaktadır. Bizans kaynaklarında da adı geçen kalenin birkaç kez yıkıldığı, Türkler döneminde onarıldığı bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre iç kalede 300 ev ve büyük bir saray vardı. Aşağı kaledeyse çarşı, bedesten ve birkaç yüz ev bulunuyordu. Anadolu türk mimarlığının en eski ve önemli yapılarından biri *Bitlis* Ulu camisi*'dir. 1444 tarihli *Hacıbegiye mescidi*, aslında küçük bir külliyenin bir parçasıdır; medresesi günümüze ulaşmamıştır. Mescit, dikdörtgen planlı yalın bir yapıdır. *Kızıl cami*'nin yapım tarihi bilinmemektedir; ancak 1507 ve 1696 tarihli onarım yazıtları vardır. Kareye yakın dikdörtgen planlı, toprak damlı yapı, çok ayaklı ulu camiler grubundandır. Cami, medrese, imaret ve türbe yapılarından oluşan *Şerefiye külliyesi* Bitlis beylerinden Şerefhan IV döneminden kalmadır (1528 /1529). Osmanlı döneminde yapılmış olmasına karşılık, selçuklu taş işçiliğini XVI. yy.'da yaşatan önemli bir örnektir. D.-B. doğrultusunda dikdörtgen planlı camide, mihrap önü kubbesi ana mekâna egemen olacak biçimde büyük tutulmuştur. Kareye yakın dikdörtgen planlı medresenin ortası açık avluludur. D.'da kubbeli beş oda, girişin karşısında büyük dershane bulunur. Caminin taçkapısına bitişik olan türbe kare kaide üzerine sekizgen gövdelidir; piramit biçimi külahla örtülüdür. Özellikle girişi çevreleyen geçme örgüler, sekizgenler, yıldız ve burulmuş halat motiflerinden oluşan bezemeleriyle dikkati çeker. İmaret, yalın bir yapıdır. *Dörtsandık camisi*'nin yapım tarihini belirleyici iki yazıtı vardır. Bunlardan biri mihrapta (1552), öteki türbededir (1552). Caminin ana mekânı ortadaki bir sütunla dörde ayrılmış ve her bölümün üstü küresel bingilere oturan kubbelerle örtülmüştür. 1572 tarihli *Memidede mescidi*, yarısı mescit, yarısı türbeden oluşan L planıyla dikkati çeker. *Aynelbarit camisi* ya da halk arasındaki türkçe adıyla *Soğukpınar mescidi* 1664/1665'te Molla Gazi Abdurrahman tarafından yaptırılmıştır. Bu yapıda da ana mekân, ortadaki bir sütunla dörde ayrılmış ve her bölüm kubbeyle örtülmüştür. Bunların dışında yapım tarihi bilinmeyen *Şeyhhasan camisi*, 1783/1784'te Maksut Paşa tarafından yaptırılan *Alemdar camisi*, 1810'da büyük bir onarım geçiren *Kureyşi camisi*, yapım yazıtı bulunmayan, ancak mimari üslubuyla XVII.-XVIII. yy.'lara tarihlendirilen *Taş cami*, 1801 tarihli onarım yazıtı bulunan, çevresindeki yapılarla L biçiminde planı ve çok yüksek ve gösterişli minaresiyle ilgi çeken *Gökmeydan camisi* sayılabilir.

Döneminin önemli kültür merkezlerinden olan Bitlis'te, birçok medrese bulunmaktaydı. Bunlardan *İhlasiye medresesi* selçuklu geleneğini sürdüren planı ve bezemeleriyle kentin en gösterişli yapılarındandır. 1589'da Şerefhan V tarafından yaptırılan medrese dört eyvan, kubbeli orta avlu ve yanlarda odalardan oluşur. Kentin anıtsal değerdeki bir başka yapısı *Hatibiye medresesi*'dir. Yapım yazıtı bulunmamakla birlikte XVI. yy.'a tarihlendirilir. Bugün oldukça yıkık durumda olan yapı, G.-B. köşede oniki basamakla çıkılan teras ve bunun arkasındaki odalarla, ince işçilikli bezemeleriyle dikkati çeken büyük bir dershaneden oluşur. Avlu bu yapıda da kubbelidir. Bunlara 1700 tarihli *Nuhiye medresesi* ve XVIII.-XIX. yy.'larda yapıldığı sanılan *Yusufiye medresesi* eklenebilir.

Bitlis, türbe mimarisi açısından da önemli merkezlerdendir. Bunların en eski tarihlisi, XIV. yy. sonuyla XV. yy. başlarına tarihlenen *Ziyaettinhan türbesi*'dir. *Şerefhan II türbesi*, yazıtsız olmasına karşılık XV. yy.'a tarihlendirilir. Kare kaide üzerinde sekizgen gövdeli külah örtülü bir yapıdır. Şerefhan II'nin kızları için yaptırıldığı sanılan ve gene XV. yy.'a tarihlendirilen *Üçbacılar türbesi*, İhlasiye medresesi yapılar topluluğu içinde bulunan *Velişemsettin türbesi* (XV. yy.), kapı ve pencere silmeleri örgü motifiyle bezenmiş *Nuriye (Nurbaba) türbesi* (1700), 1723 tarihli *Saidiye (Saitşerefhan) türbesi*, XVIII. yy.'dan *Seyitibrahim (Şeyh Hacı İbrahim) türbesi* vb. anılmaya değer.

Kentteki bir başka önemli yapı türünü, hanlar ve kervansaraylar oluşturur. İşlevlerini yakın zamana değin sürdürebilen bu yapılardan biri olan *Hazo han*, yazıtına göre 1626/1627'de onarılmıştır. Uzun dikdörtgen biçimindeki yapı, iki sıra halinde düzenlenmiş sekiz ayakla, sivri tonoz örtülü on beş bölüme ayrılmıştır. Bitlis-Tatvan yolu üzerindeki *Bapşin hanı*'nın XVI. yy.'da Hüsrev Paşa tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Bu yüzden *Hüsrevpaşa hanı* olarak da bilinir. Kalın ayaklarla üç sahına ayrılan yapı, beşik tonoz örtülüdür. Gene Bitlis-Tatvan yolu üzerindeki *Elaman* ya da *Rahva kervansarayı*, XVI. yy.'da Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Anadolu'daki en büyük kervansaraylardan biri olan yapı yazlık ve kışlık bölümlerden oluşur. Duhan, Bitlis-Diyarbakır yolu üzerinde görkemli bir yapıdır.

XVI. yy.'dan *Han hamamı* ve *Hüsrevpaşa hamamı* klasik türk hamamları planında yapılardır.

Bitlis'in içinden geçen dört suyun üzerinde 24 köprü bulunmaktadır. Kesme taştan ve kemerli olarak yapılan bu köprülerin en eskileri *Eflesağa, Alemdar, Hüsrevpaşa, Gazibey, Aynelbarit, Hatuniye, Karadede, Değirmen, Şerefiye* ve *Arap* köprüleridir.

Bitlis'ten bir görünüm

BİTLİS a. **1.** Bitlis ve yöresinde yetiştirilen açık renkli, orta boylu, özgün kokulu tütün. (Türk tütünleri içinde en çok karbonhidrat içeren [% 22-25] tütündür.) **—2.** 80 mm boyunda, 8 mm çapında yuvarlak kesitli, açık renk tütünlü, sert ve tatlı içimli filtreli sigara çeşidi.

BİTLİS masifi, D. Anadolu'da, Van gölünün G.'inde yer alan, yaklaşık 300 km uzunluğunda ve en çok 60 km genişliğinde, Cambriaöncesi ve Permo-Karbon yaşta eski kütle. Türkiye'de yüzeye çıkmış en büyük masiflerden biridir. Üzerindeki birçok doruğun yükseltisi 3 000 m'yi aşar. K.'de genç volkanik kayaçlar, G.'de D. Anadolu bindirme fayı ile sınırlanmıştır. Yapısında granit, gnays ve amfibolitlerden oluşan bir çekirdek ile, çeşitli şistlerden meydana gelen bir örtü ayırt edilir. Birkaç kez başkalaşmaya, kırılmalara ve bindirmelere uğramış; son epirojenik hareketlerle de K. sınırı boyunca faylanarak yükselmiş ve G.'e doğru çarpılmıştır.

Bitlis Ulu camisi, Bitlis kentinin merkezinde, Bitlis çayı kıyısında cami. Anadolu türk mimarlığının en eski örneklerinden biri olması açısından önemlidir. Yazıtına göre, 1150'de Ebul Muzaffer Mehmet bin Muzaffer bin Reşit tarafından onarılmıştır. Enine planlı yapı, mihrap duvarına koşut üç sahına, her sahın da payelere oturan sivri kemerlerle beşer bölüme ayrılmıştır. Bu plan artuklu camilerinde gelişimini sürdürmüştür. Düz çatılı yapıda mihrap önü, içten kubbe, dıştan yuvarlak bir kasnak üzerine yerleştirilmiş külahla belirlenmiştir. Caminin K.-D. kö-

Bitlis'te Şerefiye camisi

şesindeki gösterişli minare 1492'de eklenmiştir. Bezemeleriyle Bitlis minarelerinin en güzel örneklerindendir.

BİTMEK gçz. f. **1.** Başlanan bir iş, süregiden bir dönem, bir durum sözkonusuysa, sona ermek, geride kalmak, tamamlanmak: *Çalışman bitince beni ara. Çok şükür bu ev işi de bitti. Askerliğin bitti mi? Okul bittikten sonra ne yapacaksın? Tiyatro mevsimi bitiyor. Olgunluk çağı bitmiş, yaşlılığın ilk belirtileri başlamıştı.* **—2.** *Araç tümleci + bitmek,* bir şeyle ya da herhangi biçimde sonuçlanmak: *Chopin' in bir noktürnüyle biten konser. Tartışma kavgayla bitti. Sert ünsüzlerle biten sözcükler.* **—3.** *Bir yerde, bir tarihte, bir sürede bitmek,* bir şey sözkonusuysa, orada, o tarihte, o süre içinde sona ermek, ötesi olmamak: *Yol burada bitiyor. Konferans 20 eylülde bitecek. Evin onarımı üç ayda bitti.* **—4.** Para, mal, erzak vb. sözkonusuysa hiç kalmamak, bütünüyle tükenmek: *Elindeki bütün para bitmişti. Evde şeker bitmiş.* **—5.** Bir kimse sözkonusuysa, aşırı ölçüde yorulmak; dayanma gücü kalmamak: *Bütün gün çalış didin, bittim, tükendim. Adamcağız bitmiş.* **—6.** *Tkz. Bir kimseye, bir şeye bitmek,* ondan çok hoşlanmak, onu aşırı ölçüde beğenmek: *Bitiyorum bu kıza.* **—7.** *Bitmek tükenmek bilmemek,* bir türlü sonu gelmemek, eksilmemek. || *(Hiç) bitmeyecekmiş gibi,* çok uzun. || *Bitmez tükenmez, bitip tükenmez,* sonsuz, uçsuz bucaksız; hiç bitmeyen: *Bitmez tükenmez bozkırlardan geçiyoruz.* || *(Her şey) bitti,* yapılacak bir şey kalmadı.

◆ **bitirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi, bir şey yapmayı, bir eylemi bitirmek,* onu sonuca vardırmak, tamamlamak: *Bulaşığı, bulaşık yıkamayı bitirmek. Her şeye başlar ama hiçbir şeyi bitiremez. Yemeğini bitirdiysen çıkabiliriz.* **—2.** *Bir şeyi (bir şeyle) bitirmek,* onu o şeyle sona erdirmek, onunla son vermek: *Yazını nasıl bitireceksin? Konuşmasını barış çağrısıyla bitirdi. Yemeği tatlıyla bitirmek.* **—3.** *Bir şeyi (somut) bitirmek,* miktarı belli bir şeyi bütünüyle tüketmek: *Piyangodan kazandığı bütün parayı bitirmiş. Koca bir şişe içkiyi bir saatte bitirdi.* **—4.** *Bir dönemi, bir durumu bitirmek,* bir dönemi tamamlamak. bir durumda olmayı sona erdirmek: *Zorunlu hizmetini bitirmek. Askerliğini bitirmek.* **—5.** *Bir kimseyi bitirmek,* onu güçsüz bırakmak, bitkin düşürmek; mahvetmek: *Çocuğun okul giderleri bizi bitirdi. Gevezeliğiyle beni bitiriyor. Hastalık onu bitirmiş. Bu acı babamı bitirecek. Kumar, içki onu bitirdi.*

—Avc. *İşini bitirmek,* bir hayvanın ölümcül yerine tüfekle ateş ederek ya da av bıçağıyla vurarak hayvanı öldürmek.

◆ **bitirilmek** ettirg f. Bitirmek eylemine konu olmak.

BİTMEK gçz. f. **1.** Bitki sözkonusuysa, çıkmak, yetişmek: *Ot bile bitmeyen çorak topraklar.* **—2.** Saç, sakal sözkonusuysa, çıkmak (genellikle olumsuz cümlelerde): *Sakalı bitmedik yetimler.* **—3.** *Tkz.* Bir kimse sözkonusuysa, beklenmedik bir zamanda ortaya çıkmak: *Aramadığım yerde bitiyorsun. Nereye gitsek, orada biter.*

Topkapı'daki **bitpazarı**ndan bir görünüm *İstanbul*

Büyük Larousse

Bitmemiş senfoni, Peter Van Dijk'in pas de deux'sü. Müziği Schubert'indir. İlk kez 1958'de Reims'te sahnelendi. 1959' da Paris'te, Opéra-Comique'te yinelendi. Başrollerde Jacqueline Rayet ve Peter Van Dijk dans ettiler. Çağdaş pas de deux'lerin en güzellerinden biri sayılan bu yapıt, American Ballet Theatre'ın, Kirov balesi'nin, Hamburg ve Paris operalarının repertuvarına girmiştir.

BİTMEMİŞLİK sıf. Dilbil. Fiilin anlattığı eylemin gerçekleşmesi sırasında göz önüne alındığını belirten görünüş biçimi için kullanılır.

Bitmeyen yol, Duygu Sağıroğlu'nun yönetmenliğini yaptığı ilk televizyon filmi (1965). Başlıca rollerini Fikret Hakan, Selma Güneri, Tuncel Kurtiz ve Ayfer Feray' ın paylaştığı film kırsal kesimlerden büyük kente göç eden insanların yaşam kavgasını ve dramını yansıtır. Yurt içinde ve dışında katıldığı festivallerde beğenildi ve olumlu eleştiriler aldı.

BİTMİŞLİK a. Dilbil. **1.** Görünüş bildiren ve eylemi bitmiş olarak ele alan fiil biçimi. **—2.** Kimi dillerde, bir oluşu, geçmiş bir eylemin şimdiki sonucu olarak sunmaya yarayan fiil biçimlerinin tümü.

BİTNİK a. (amer. *beatnik*). **1.** İkinci Dünya savaşı'ndan sonra ortaya çıkan davranışları ve giysileriyle toplum kurallarına başkaldıran gençlere verilen genel ad. **—2.** ABD'de ortaya çıkmış "beat generation" hareketi yanlısı kimse.

BİTOK a. (rusça sözc.). Una, yumurtaya batırıldıktan sonra, tavada kızartılan baharatlı köfte; kızarmış soğanla birlikte servis yapılır (Rus mutfağı).

BİTOLA ya da **BİTOLJ,** esk. **Manastır,** Yugoslavya'da (Makedonya) kent, Pelagonya (Pelagonija) ovasında; 137 835 nüf. Sveti-Dimitrija ortodoks kilisesi. XVI. yy.'da yapılmış camiler. Bir tarım bölgesinin merkezi. Dokuma sanayisi. —Fransız-Sırp kuvvetleri kasım 1916'da Bulgarlar'a karşı burada bir zafer kazandı. (→ MAKEDONYA seferi.)— Çevresinde eski Heraclea Lyncestis'in yıkıntıları.

BİTON → KLEOBİS.

BİTONTO, İtalya'da kent, Puglia'da, Bari'nin B.'sında; 49 616 nüf. Puglia'daki roma sanatının başyapıtı olan katedral (1175-1200). Şarap üretimi (Zagerello), meyve yetiştiriciliği. 1734'te İspanyollar burada Avusturyalılar'ı yenmişlerdi.

BİTOTU a. **1.** Orta ve Güney Amerika' da yetişen 1-2 m yüksekliğinde çokyıllık, soğanlı ve sarı çiçekli otsu bitki. (Kurutulan tohumları toz ya da tentür halinde dış asalaklara karşı kıllı ve saçlı deriye sürülür. Bil. a. *Schoenocaulon officinale;* zambakgiller familyası.) [Eşanl. PAPAZOTU] **—2.** Anadolu'da Ege ve Akdeniz bölgelerinde denize yakın yerlerde yetişen çok zehirli otsu bitki. (Kaynatılarak elde edilen suyu böcek ilacı olarak kullanılır; bil. a. *Delphinium staphisagria;* düğünçiçeğigiller familyası.) [Eşanl. MEVZEK] **—3.** Dağlarda yetişen yarı asalak ot *(pedicularis).* Çiçekleri genellikle pembe ya da sarı renklidir ve sapın ucunda ikı dudaklı bir taçla bir sürü burgü yaprağından oluşan bir başak biçiminde bulunur. Üstteki dudak bir başlığı andırır. (Bataklık bitotunun [*Pedicularis palustris*] boyu 50 cm'yi bulur; çiçekleri pembedir. Orman bitotu [*P. canadensis*] 15-20 cm boyundadır; nemli ormanlarda yetişir.)

BİTOVNİT a. (fr. *bytownite;* Ottawa'nın eski adı *Bytown*'dan). Miner. Anortit ile labrador arasında yer alan, kalsiyum oranı yüksek bir plajioklaz.

BİTPAZARI a. Kullanılmış, eski eşya alınıp satılan çarşı ya da pazar: *Bitpazarından alınmış bir masa.*

—ANSİKL. Osmanlılar'dan günümüze kadar, kullanılmış eşyaların ucuza alınıp satıldığı, antika meraklılarıyla parasal gereksinimi olanların karşı karşıya getirildiği yer olma özelliğini korudu. Osmanlı döneminde Anadolu ve Rumeli'deki büyük yerleşme merkezlerinin çoğunda bitpazarları kurulurdu. Buralardaki esnaf, eskiciler ya da kullanılmış eşyalarını çeşitli nedenlerle ellerinden çıkarmak isteyenlerden topladıkları malları belirli günlerde açtıkları sergi ya da dükkânlarda satarlardı. Daha sonraları sürekli kurulmaya başlayan bitpazarları arasında en büyük olanı İstanbul'dakiydi. Fetihten sonra kurulduğu sanılan İstanbul'daki bitpazarı, halk arasında "bayat pazarı", "batpazarı" gibi adlarla da anılırdı. Önceleri Kapalı çarşı ile Bayezıt camisi arasındaki alanda kurulan bu pazar, daha sonra İstanbul'un çeşitli semtlerinde açılan bitpazarlarına (Topkapı, Aksaray Horhor, Kadıköy) örnek oldu. Ankara'da İtfaiye meydanı'nda, İzmir'de Çankaya'da bitpazarı özelliği taşıyan sürekli çarşılar vardır.

BİTRUCİ (Nurettin Ebu İshak), Endülüslü arap gökbilimci (XIII. yy.). Ortaçağ batılı yazarları onu, Alpetragius adıyla anarlar. Düşünceleri, İbn Bacce ve öteki Endülüslü gökbilimcilerinkine dayanır. En ünlü yapıtı *Kitâbun fi'l-hey'e*'dir. Bu yapıt latinceye ve ibraniceye de çevrilmiştir.

BİTTABİ be. (ar. *bı-* ve *el-tab'i*'den *bit-tabı'*) *Esk.* Elbette, tabiatıyla, doğal olarak.

BİTTACUS a. İnce bedenli, uzun bacaklı akrepsinekler cinsi *(Tipula* cinsi üyelerine benzer. Çalılıklarda ön ayaklarından asılı durur. Larvası yerde yaşar. Asıl anakrepsinekgiller [*Bittacidae*] familyası.)

BİTTAMAM be. (ar *bı-* ve *el-tamām'* dan *bı-t-tamam*). *Esk.* Tamamıyla, eksiksiz.

BİTTEL (Kurt), alman arkeolog (Heidenheim 1907-*ay. y.* 1991). Kahire Alman arkeoloji enstitüsü'nde (1931-1933) ve Tübingen Üniversitesi'nde (1946-1953) görev aldı. İstanbul Alman arkeoloji enstitüsü müdürlüğü sırasında (1938-1960) İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde açılan Prehistorya kürsüsü'nde ders verdi. Alman arkeoloji enstitüleri başkanlığına getirilmesi üzerine İstanbul'dan ayrıldı (1960). Berlin ve Tübingen üniversitelerinde ders verdi. 1972'de emekli oldu. Anadolu'da Boğazköy, Demircihöyük kazılarını yönetti. Özellikle hitit başkenti Hattuşaş'ı ortaya çıkarmak üzere yaptığı Boğazköy kazılarıyla tanındı (1931-1939, 1952-1977). Önemli yapıtları: *Die, Ruinen von Boğazköy* (Berlin, 1937); *Hethitische Bestatungsbrauchen* (1940); *Hattuşa, the capitol of Hittites* (New York, 1970); *Boğazköy Führer* (1971); *Yazılıkaya* (Berlin, 1975); *les Hittites* (Paris, 1976).

BİTTER a. (alm. *bitter,* acı). Bitki özütleriyle ve acı maddelerle (centiyan, kınakına, kasya) kokulandırılmış, genellikle alkolsüz aperitif içki. — Bir tür bira.

—Şekerc. Sütsüz, şeker oranı az bir çikolata türü.

BİTTERFELD, Almanya'nın Saksonya Anhalt eyaletinde kent; 26 400 nüf. Bir linyit yatağına bağlı olarak kurulmuş elektrokimya ve elektrometalürji sanayileri.

BİTTER PİT a (ing. *bitter,* acı, ve *pit,* çekirdek). Elmanın etli kısmında, acı tat veren mantarsı birikimlerle belirgin meyve hastalığı. (Bu afetin nedeni karmaşık fizyolojik olgulardır. Büyük bir olasılıkla üç element [kalsiyum, magnezyum, potasyum] bunun oluşunda rol oynamaktadır.)

BİTTERROOT RANGE, ABD'nin batı kesiminde dağ sırası, Montana ve Idaho eyaletleri topraklarında uzanır.

BİTTİ (Bernardo), italyan ressam (Camerino 1548-Lima 1610). Cizvit papazıy-

dı. Güney Amerika'da XVI. yy.'ın en iyi ressamı sayılıyordu. Güney Amerika'ya manierismo akımını o soktu. Özellikle Peru'da çalıştı.

Bittner virüsü, laboratuvarlarda kullanılan bazı farelerde meme uru yapan ve emzirme sırasında yavrulara da geçen virüs.

BİTTERNERÓWNA (Barbarına), polonyalı dansçı (Lwów 1924). Poznań operası'nın, daha sonra da Bytom ve Varşova operalarının yıldız dansçılarından biridir. *Bahçesaray çeşmesi*'ndeki Zarema ve *Romeo ve Juliet*'teki Juliet rollerinin ilk polonyalı yorumcusudur.

BİTUİTUS, İ.Ö. II. yy.'da Arvernler'in kralı. Allobroglar'a yardım etmek için bir orduyla yola çıkan Bituitus, İ.Ö. 121'de. Rhône ile İsère'in birleştiği yerde Romalılar tarafından yenilgiye uğratıldı. Bir ihanet sonucu yakalandı; Q. Fabius Maximus Allobrogicus'un zaferinde onun da payı vardır.

BİTURİGLER ("dünyanın kralları"). Esk. coğ. Galya'da yaşamış halk. Sezar Galya'ya geldiği sırada iki kola bölünmüşlerdi: *Bituriges Vivisci* kolu (daha sonra *Burdigala*'yı [Bordeaux] başkent yaptılar) ve *Bituriges Cubi* kolu (başkentleri önce *Avaricum*, sonra *Bituriges* [Bourges] oldu). Galya savaşları sırasında Sezar'a karşı büyük bir direnç göstererek savaştılar.

BİTÜM a. (fr. *bitume*; lat. *bitumen*'den). Kim. Yüksek molekül kütleli hidrokarbonlar ile hidrojen ve karbonca çok zengin organik maddelerin doğal ya da yapay karışımı. (Bu tür organik maddeler oksijen, kükürt, azot, eser miktarda metal, özellikle nikel ve vanadyum içerirler.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Bayınd. *Akıcı bitüm*, uygulamadan sonra buharlaşan bir seyrelticiyle akışkanlaştırılmış karayolu bitümü(Eşanl. KATBEK.)

—İnş. ve Bayınd. *Donatılı bitüm*, inşaatta sızdırmazlık sağlamak için kullanılan ince yalıtım levhası. (Fabrikada, bir armatür bitümle kaplanarak elde edilir. Gereğinde fillerlenen bitüm katmanının toplam kalınlığı, armatür kalınlığını taşar.) [YÜZER ŞAP da denir.]

—ANSİKL. Bitümler katı ya da çok ağdalı, yoğunlukları bire yakın, renkleri koyu kahverenginden siyaha kadar değişen bileşiklerdir. Bilinen organik çözücülerde (kloroform, karbon sülfür) büyük oranda çözünürler. Yaklaşık 50° C'ta yumuşar ve 100° C'ta sıvılaşırlar. *Doğal bitümler*, ya tortul kayaçların (kum, kumtaşı, kireçtaşı) gözenek ve çatlaklarında ağdalı ya da katı sızıntı halinde bulunur ya da damarlar biçiminde kırıkları doldurur. Bunlar genellikle yerbilim olaylarının etkisi altında bir petrol yatağından yüzeye çıkan ve dış ortamda uçucu bileşenlerini yitiren, az ya da çok bozunmuş petrol artıklarıdır. Günümüzde kullanılan ad dizininde, asfalt ve asfaltit olmak üzere ikiye ayrılırlar: organik çözücülerde bütünüyle çözünenlere asfalt, bölümsel çözünenlere ise asfaltit denir.

En çok tanınan bitüm yatakları Ürdün vadisi *(Yahudiye bitümü)* ile Ölü deniz kıyılarında (Asfaltit gölü) bulunur. Fransa'da Alès yöresinde ve Puy de Dôme'da olduğu gibi Pyrimont ve Seyssel'de (Ain) de bitüm yataklarına rastlanır. İsviçre'de Travers vadisinde 1710 yılında yunanlı Eyrini tarafından bulunan önemli bir yatak vardır. Dünyanın en önemli yatakları Kanada'da (Athabaska kumları), Venezuela'da (Orinoco asfalt kuşağı) ve Rusya Federasyonu'ndadır (Melekess yatağı). Bitümler kimi zaman gerçek göller oluşturur (Trinidad adası asfalt gölü).

Eskiçağ Doğu halkları, bitümü çimento biçiminde ve su geçirmez döşemelerin yapımında kullanılıyordu. Mısırlılar, ölüleri mumyalamakta bitümden yararlanırdı ve bu nedenle bitüme "mumya balsamı" adını vermişlerdi. Bitüm ayrıca gemilerin kalafatlanmasında kullanılan bir gereçti.

Yapay bitümler, ham petrolün damıtım artıkları ya da bu artıklar işlenerek elde edilen ürünlerdir: *üfleme bitüm*, hava üflenerek yükseltgenen bir bitümdür. *Akışkan bitüm*, akışmazlığını düşürmek için az çok uçucu bir seyreltici karıştırılan türlerdir. *Yumuşak bitüm*, az uçucu yağlar katılarak yumuşatılan bitüme denir. *Emülsiyonlaştırılmış bitüm*, sulu evresinde geciktirmetkin bir madde içeren emülsiyon haline getirilmiş bitümlerdir.

Bitümler, özellikle bayındırlık ve inşaat alanında kullanılır; örneğin, yolları kaplamada, sızdırmazlık (çatı, teras, kanal kenarları), sugeçirmezlik ve yalıtım işlerinde önemli bir gereç oluşturur. Bitümün ayırtedici özellikleri, ısı etkisiyle çabuk yumuşaması, daldırma deneyleriyle katılığının ölçülebilmesi, dövülebilirliği ya da esnekliğidir. Şantiyelerde bitümden yararlanmak için genellikle seyreltme ve emülsiyon tekniklerine başvurulur. Karayolları inşaatında ise, yüzey kaplamada ya da kat kı maddesi biçiminde bitümlü betonu ve bitümlü toprakları elde etmekte kullanılır. Ayrıca tozkömürü topaklaştırmada, kauçuk, macun ve boya üretiminde yararlanılır.

—Güz. sant. Ressamların kullandığı bitüm, saf balmumu katılmış bezir yağı içinde sıcakta erir. Böylelikle, çok parlak bir kahverengi elde edilir; fakat bitümün hiç kurumamasından kaynaklanan kullanım zorluğunun yanı sıra, çatlaklar ve siyahımsı akıntıları oluşturması gibi zararları da vardır. Prud'hon'un, Géricault'un, Decamps'ın, Courbet'nin birçok tablosu bitüm kullanımı yüzünden zarar görmüştür.

BİTÜMLÜ sıf. **1.** Bitüm içeren bir kayaç, bir cisim ya da ana bileşeni bitümlü gereçlerden oluşan ve sanayide kullanılmak üzere üretilen ürünler için kullanılır. **—2.** *Bitümlü beton*, karayollarında, 5-10 cm kalınlığındaki üst kaplamaların yapımında kullanılan gereç. (Granülometrisi 0/10 ile 0/15 mm arasında değişen agregalar, % 5-10 oranında filler, bitüm ağırlıkça % 5-6 oranında sıcak bitüm makinelerle dökülür ve sıkıştırılır. Karayolu yapımında 12-20 cm kalınlığında katmanlar halinde kullanılan toprak-bitüm, benzer biçimde ama daha büyük agregalarla [0/20 - 0/25 mm) ve daha düşük bitüm katkısıyla [% 3,5-4] gerçekleştirilir. Bitüm emülsiyonu soğuk olarak kaplanır; kullanımı sırasında emülsiyonun suyunun elenmesi gerekir.) || *Bitümlü kayaç*, ancak sanayi işlemleriyle özütlenebilen ağır hidrokarbonlar emmiş kayaç (kum, şist, kireçtaşı). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Bitümlü kömür*, damıtma işlemi sırasında önemli miktarda katran veren, çoğunlukla koklaşabilir yağlı kömür. || *Bitümlü malzeme*, karayollarının yapımında ve bakımında kullanılmaya elverişli hidrokarbonlu ürün. (Bitümlü malzemeler, gerçekte bitüm, katran ve türevleridir.)

—Kâğ. san. *Bitümlü kâğıt*, KATRANLI* BİTÜMLÜ KÂĞIT'ın eşanlamlısı.

—ANSİKL. *Bitümlü kumlar*, Kanada, Venezuela ve Madagaskar'da bulunur. Bu kum sıcak suda işlenerek yağ ayrılır, sonra damıtılır ve hidrojenlenir. *Bitümlü şistler*, yüzyılın başında, özellikle İskoçya ve Fransa'da (Autun) kullanılmıştır (gazyağı). ABD'de (Wyoming, Colorado), Brezilya'da (Parana) ve Avustralya'da zengin rezervler bulunduğu bilinmektedir. Şistlerdeki yağ kireçlendirme ve damıtma işlemlerinden sonra elde edilir. *Bitümlü kireçtaşları*'nda ise bitüm çatlaklar içinde akışmaz halde yer alır (Limagne).

Bitümlü kayaçlardan hidrokarbonlar özütlenerek ham petrole benzer bir yağ elde edilir; ama bu işlem için pahalı bir sanayi kompleksi kurmak gerekir. Bununla birlikte, petrol fiyatlarındaki artış ve geleneksel petrol yataklarının tükenme eğilimi, bu yağın gittikçe işletilebilir nitelik kazanmasına yol açmaktadır. Bilinen rezervler önemli boyutlara ulaşır; ama bunların işletilmesi için bugüne değin yalnızca birkaç deneme fabrikası kurulmuştur.

BİT-YAKİN, Kalde krallıklarının en güçlüsü. Aşağı Fırat bölgesinde yer alan bu krallık hakkındaki bilgiler, 850'den başlayarak belgelerle kanıtlanmıştır. Bit-Yakin krallığı Babylonia devletinde, Asurlular'ın müdahalesine yol açan ayaklanmaların beşiği oldu. 729'da Asurlular'ın egemenliği altına giren Babylonia'yı almak isteyen Merduk-Apal-İddin II'yi (Merodah Baladan) destekledi. Bit-Yakin, "Deniz ülkesi" adını aldı.

BİT ZAMANİ, arami krallığı; başkenti Amida'ydı.

BİÜRE a. (fr. *biuret*). Org. kim. Formülü $H_2N—CO—NH—CO—NH_2$ olan bileşik; ısı etkisiyle ürenin bozunmasından oluşur. (Biüre, alkali ortamda bakır II iyonuyla morumsu erguvan kırmızısı bir kompleks verir. Bu kompleks ürenin, peptonların ve benzer maddelerin ayırtedici niteliklerini belirlemeye yarar [biüre tepkimesi].)

BİVA a. (japonca sözc.). Mızrapla çalınan, tahtadan 4 ya da 5 tuşu ve ipekten 4 ya da 5 teli olan armut biçiminde japon lavtası.

—ANSİKL. Çinliler'in *pipa*'sı, Koreliler'in *pipa*'sı ve Vietnamlılar'ın *tyba*'sıyla aynı tipten olan biva, Japonya'ya VII. yy.'da (Nara döneminde) girdi. Saray müziği *gagaku*'da kullanılan *gakubiva*, kör buddha keşişlerinin kullandığı *mosobiva*, destan şarkıcılarının kullandığı *heikebiva*, *satsumabiva* ve daha parlak üsluplu *çikusenbiva* olmak üzere beş türü vardır.

BİVA, Japonya'nın en büyük gölü, Honşu adasında, Kyoto'nun K.-D.'sunda; 695 km².

BİVE sıf. (fars. *bīve*). *Esk.* **1.** Dul **—2.** *Bīve-zen*, dul kadın.

BİVEFA sıf. (fars. *bī-* ve ar. *vefā*'dan *bīvefā*). *Esk.* Sevgisine, sözüne bağlı olmayan; vefasız.

BİVEGİ a. (fars. *bīve* ve *-ī* den *bīvegī*). *Esk.* Dulluk.

BİVİO, İsviçre'de (Graubünden) yaz turizmi ve kış sporları merkezi, Saint-Moritz'in B.-G.-B.'sında 1 776 m yükseltide, Maloja ve Julier boğazlarının eteğinde.

BİVİUM a. Denizhıyarlarında bedenin sırt kesimi. (İki radius ile sırttaki ve böğür -sırttaki üç interradiusu içerir.)

BİXA a. (isp. *bixa*, roku'dan). Küçücük *bixaceae* familyasının örnek tipi ve roku ağacının bilimsel adı.

BİXİO (Gerolamo, **Nino** —denir), italyan denizci ve general (Cenova 1821-Aceh 1873), Jacques Alexandre Bixio'nun kardeşi. Sardinya donanmasında görev yaptı. 1848 devrimi'ne, önce Venedik'te Piemonte ordusuyla, daha sonra Garibaldi kuvvetleriyle katıldı ve Roma'ya kadar onlarla birlikte gitti (1849). On yıl ticaret filosunda görev yaptıktan sonra 1859'da Garibaldi'ye ve 1860'ta Binler seferi'ne katıldı. 1861'de Cenova milletvekili oldu, italyan ordusuna girdi. 1866 savaşı ve Roma'nın alınışında (1870) yararlılık gösterdi. Aynı yıl senatör oldu.

BİYA, Rusya'da ırmak, Sibirya'nın güney kesiminde; 301 km. Altay dağlarından doğar. Biysk'te Katun ırmağına kavuşarak Obi ırmağını oluşturur.

BİYA (Paul), Kamerunlu devlet adamı (? 1933). Paris'te siyasal bilimler ve hukuk eğitimi gördü. Çeşitli görevler üstlendikten sonra başbakan oldu (1975). Cumhurbaşkanı seçildi (1982). Kamerun'un tek partisi Kamerun ulusal birliği'nin başkanlığına getirildi (1983). 1984'te oyların % 99,98'ini alarak yeniden cumhurbaşkanı seçildi ve başbakanlık makamı kaldırıldı. Aynı yıl kuzeylilerce girişilen hükümet darbesini önlemeyi başardı. 1987'de yeniden başkan seçildi. Aralık

Lauros-Giraudon

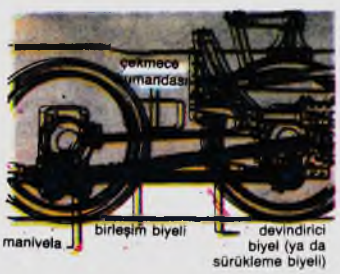
biva çalan
bir tanrıyı gösteren
ahşap heykelcik
japon sanatı
çağdaş dönem
Guimet müzesi, Paris

1990'da çıkarılan bir yasayla çok partili yaşama geçilmesini kabul etti.

BİYASSİL → BIASILIS.

BİYE a. (fr. *biais*). Terz. Süsleme ya da dikişleri temizleme amacıyla giysilerin yaka, kol, etek, cep ya da herhangi bir parçasının kenarına geçirilen verevden kesilmiş ince şerit.
—Ayakkc., Saraç. ve Marokenc. Ayakkabı sayası, maroken eşya, eyer ve koşum takımı, vb. süslemek ya da sağlamlaştırmak için kullanılan, deri, kumaş ya da plastik bir maddeyle kaplı sicim.
—Terz. Çözgü ve atkı'ya göre verev kesilmiş dokuma. ‖ Bir dikişin kenar kıvrımını gizlemeye ya da bir giysinin etek boyunu uzatmaya yarayan verev kesilmiş tek ya da çift katlı dokuma parçası. ‖ *Tam biye,* dokumanın çözgü ve atkı ipliklerinin oluşturduğu dik açının 45°'den verev olarak kesilmesi. (Buna karşılık *yapma biye,* düz iplikle tam biye arasındaki herhangi bir çizgi izlenerek kesilir.)
—ANSİKL. Süsleme amacıyla değişik renk ya da desende geçirilebileceği gibi, uzun bir kordon şeklinde hazırlanıp çeşitli motifler oluşturacak biçimde tutturularak değişik süslemeler elde edilir. Kordon şeklinde hazırlanandan ilik, fiyonk, ingiliz danteli, makreme yapımında da yararlanılır.

BİYEL a. Mak. san. ve Oto. PİSTON* KOLU'nun eşanlamlısı.
—Dy. *Birleşim biyeli,* bir lokomotifte, devindirici birleşik dingillere gücü dağıtan biyel. ‖ *Süspansiyon biyeli,* buharlı lokomotifte kumanda organlarının kursunu ve silindirlere buhar girişini ayarlayan biyel.

buharlı lokomotif **biyel**leri

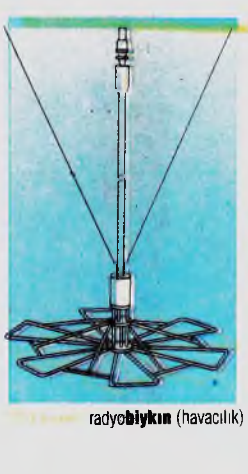
—Teknol. *Biyel takma,* PİSTON* KOLU TAKMA'nın eşanlamlısı.

BİYELCİK a. Teknol. Küre mafsalla bağlanan küçük boyutlu biyel. (Birçok mekanik aygıtın [lokomotif, otomobil, vb.] kumanda, aktarma ya da denetim organlarında kullanılır.)

BİYELGOROD → BELGOROD.

BİYELİ sıf. Biyesi olan, biye geçirilmiş şey için kullanılır: *Biyeli bir elbise.*

BİYKIN a. (ing. *beacon*). Bir tehlikeyi bildirmeye ya da bir rotayı belirtmeye yarayan, mekanik, metal, optik, sesli ya da radyoelektrik düzenek.
—ANSİKL. Havc. Bir pistin yerini belirten biykınlar, optik düzeneklerden oluşur, oysa hava rotaları radyobiykınlarla bildirilir. *Yanıtlayıcı biykın,* bir alıcı ve küçük bir vericiden oluşur; alıcı ana postadan yapılan yayınla harekete geçer, verici ise ana postanın alıcısına yönelik bir işareti hemen iletir. Böylece edilgin bir engel, etkin ve yansıtıcı bir engele dönüştürülür. Öte yandan biykının gönderdiği görece kuvvetli işaret, çevrede bulunan edilgin engellerden yayılan yankılardan genellikle kolayca ayırt edilebilir ve tanınabilir. Askeri alanda bu işaretler gerekirse kodlanabilir.

radyo**biykın** (havacılık)

BİYOAKUSTİK a. (fr. *bioacoustique*). Etol. Hayvanların çeşitli durumlarda (eşleme, yer değiştirirken yön bulma, düşmanla karşılaşma, yavru bakımı vb.) çıkardıkları seslerin incelenmesi.

BİYOAYRIŞABİLİRLİK a. Biyoayrışkan bir maddenin niteliği.
—ANSİKL. Modern tarım yapılan ve büyük ölçüde tarım ilacı kullanılan ülkelerde, mikroorganizmalarca metabolizmaya uğratılması güç, iyonsuz yüzeyli eczalardan oluşan maddelerin kullanılmasını yasaklamak amacıyla, bireşimsel deterjanların biyoayrışabilirliğine ilişkin yasal düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre, biyoayrışabilirlik oranı % 80'in üstünde olmayan deterjanların satışına izin verilmemektedir. Biyoayrışabilirliğin ölçümü laboratuvarda zor yapılır, çünkü doğada birçok etmen onların ayrışabilmesi ya da yok edilme hızını değiştirmektedir.

BİYOAYRIŞKAN a. ve sıf. Öteden beri toprakta var olan bakterilerce ve daha başka biyolojik etkenlerce tahrip edilebilen madde.
—ANSİKL. Doğada bırakılan pek çok organik madde mikroorganizmaların saldırısına uğrar; bu mikroorganizmalarca çevrede her zaman bulunan ve çevreyi kirletmeyen bileşenlere dönüştürülür. İnsanın çevreye yaydığı maddeler arasında biyoayrışkan olanlar büyük çoğunlukta olmakla birlikte, biyoayrışkan olmayanlar da az değildir. Eğer bu zehirli maddeler (böcek ilaçları, ot ilaçları, ağır metaller) beslenme zincirine girerlerse tehlikeli biyolojik birikimler meydana gelebilir. Bu yapay maddeler, biyolojik yoldan yok edilemedikleri için "gözle görülebilir zararlar"a neden olmaktadır. Nitekim, biyoayrışkan olmayan deterjanlar suların kirlenmesinde göz ardı edilemeyecek ölçüde etkili olmakta ve balıkların önemli oranda ölümüne yol açabilmektedir. Kirli ya da yağlı karaların etkisini sınırlandırmak için, bunları dağıtmak ve eritmek amacıyla bol miktarda kullanılan aynı deterjanlar, deniz fauna ve florası üzerinde, etkisini yok etsinler diye kullanıldıkları petrolden daha büyük ölçüde zararlı olmaktadır.
Biyoayrışkan olmayan maddelerin birikimini sınırlandırmak için iki araştırma yolu üzerinde çalışılmaktadır: biyoayrışkan olmadıkları öteden beri bilinen bazı molekülleri parçalamaya elverişli mikroorganizmaların ayıklanma yoluyla bulunması ve en yaygın mikroorganizmalarca biyoayrıştırmaya uğratılabilecek yeni tüketim gereçlerinin denenmesi. Şimdiki durumda, yalnız zayıf dirençli bazı plastik maddeler, o da önceden fotoliz yoluyla ilk ayrıştırmaya uğramış olmak koşuluyla, kısmen biyoayrıştırılabilmektedir. Bu gereçler, bazı tohumların dikilmesini ve bakımını kolaylaştırmak için tarım alanında kullanılmaya başlamıştır.

BİYOAYRIŞTIRICI a. ve sıf. Biyoayrıştırmayı sağlayan bakteri türlerine ve bunların gelişmesini kolaylaştıran maddelere denir.

BİYOAYRIŞTIRMA a. **1.** Biyol. Bir maddenin, su içinde bulunan ve gerektiğinde çoğalması kolaylaştırılabilen mikroorganizmalarca tahrip edilmesi. **—2.** Pedol. Toprakta meydana gelen birtakım biyolojik olguların (mikroorganizmalar ve enzimler, toprak faunası) bitki kalıntılarını ve humus olabilecek maddeleri çözerek CO_2, H_2O, NH_3 gibi maddelere ayrıştırması (mineralizasyon). [Biyoayrışmanın hızı, her yılki bitkisel kalıntıları humusa dönüştüren biyolojik etkinlikle orantılıdır; mul (yumuşak humus) tipi etkin humuslarda ayrışma çabuk, mor (funda toprağı) ya da ham humuslarda çok yavaş olur.]

BİYOBAĞDAŞIM a. Canlı-bir organizma ile bağdaşırlık.

BİYOCOĞRAFYA a. (fr. *biogéographie*'den). Bitki ve hayvan türlerinin dağılımını ve bu dağılımın nedenlerini inceleyen bilim. (Buna göre biyocoğrafya ikiye ayrılır: bitki coğrafyası ve hayvan coğrafyası; fakat, hayvanlar evrenine ilişkin incelemeler yapmak bitkiler evrenine oranla daha güç olduğundan hayvan coğrafyası çok daha az gelişmiştir.)
—ANSİKL. Biyocoğrafya çok karmaşık bir alanı kapsar ve coğrafya, bitki ve hayvan taksinomisi, fizyoloji ve paleobotanik gibi çok çeşitli bilimlere dayanmak zorundadır; bundan da farklı seçimler doğar. Örneğin, özellikle coğrafi görünüm göz önüne alınınca, en başta türlerin, cinslerin ya da familyaların yaşama alanları incelenir: bu *koroloji*'nin konusudur; hayvan ve bitki topluluklarının bileşiminin ve düzeninin incelenmesi *biyosenotik* biliminin alanına girer; bazı bilginler biyocoğrafyaya üçüncü bir bölüm daha katarlar: canlı varlıklarla, canlı topluluklarıyla çevre arasındaki ilişkileri inceleyen bu bölüme *çevrebilim* ya da *ekoloji* denir. Ekoloji büyük bir gelişme içindedir ve kendisi de bir bireşim bilimidir.
Çeşitli canlı gruplarının dağılım haritalarını yapmaya çalışan koroloji, bu grupların gerçek dağılımına ilişkin bilgi yetersizliğinin acısını çekmektedir; çünkü eldeki belgeler, bölgelere ve sistematik gruplara göre çok değişik oranda bilgi içermektedir. Bununla birlikte, sonuçlar gene de önemli sayılabilir.
Hayvan ve bitki türleri, karşılıklı ve iç tepkilere bağlı olarak az ya da çok karmaşık topluluklar ve birlikler halinde bir araya gelirler. İncelenmeleri çok zordur, çünkü sadece nazik taksinomi sorunları zorluk yaratmakla kalmaz, değişik görüşteki bilim adamları da çoğu zaman birbirine taban tabana zıt yöntemlere başvururlar. Ama, gene de bu araştırmaları anlayışla karşılamak gerekir: bu toplulukların sınırlanması, düzenlenmesi, sınıflanması ve dinamizmi, yani çoğu zaman evrimleri ya bir iç değişikliğe ya da bir dış etmene bağlıdır. Bu incelemeler için göz önünde tutulacak süreler bazı hallerde bir insan ömrünü hayli aşabilir. Böylece *klimaks* kavramına varılır: bozucu dış etkiler olmaksızın artık evrim geçiremeyecek olan ve grupların uzun süren ardışıklığı sonucunda son şeklini almış olan topluluk.
Türler ve gruplar, çevrenin onlar üzerinde yarattığı eylemlerle karşı karşıyadırlar; Haeckel 1869'da ekoloji terimini bundan çıkarmış ve onu "organizmaların dış dünya ile ilişkilerinin bilimi" olarak tanımlamıştır. Bu bilim ister istemez çeşitli bilim dallarının sağladığı sayısız belgeyi kullanmak zorundadır: toprağın incelenmesi (pedoloji), suların incelenmesi (hidroloji, limnoloji, oseonografi), havanın incelenmesi (klimatoloji, atmosfer fiziği). Bu bilim dallarının her birinin, bilgilerini biyocoğrafyacıya sunan uzmanları vardır, zira biyocoğrafyacı, ya da daha doğru deyimiyle çevrebilimci, canlı varlığın ya da grupların, bu değişik uzmanlarca incelenmiş olan dış etkiler karşısındaki tepkilerini ele almak zorundadır.

BİYODETRİTİK sıf. (fr. *biodétritique*). Hayvan iskeletleri ve kavkılarının parçalanması sonucunda oluşan kayaç için kullanılır.

BİYODÖNÜŞÜM a. Canlı varlıklar aracılığıyla bir enerjinin bir başka enerji biçimine, bir maddenin bir ya da birçok başka maddeye dönüşmesi.
—ANSİKL. Biyodönüşümün en önemli örneği, ışık enerjisini kullanarak karbondioksit ve suyu birleştirip organik bileşiklerin yapımını sağlayan fotosentezdir; böylece ışık enerjisi, bu süreç sonunda, kolayca depolanabilen kimyasal enerjiye dönüşmüş olur. Aerobi mikroorganizmalar sayesinde organik maddelerden metan gazı üreten mayalanmalar da (fermantasyon) biyodönüşümdür.
Biyodönüşüm sanayide kullanılabilir. Seçilen kimyasal moleküllerin niteliklerine ve kullanımlarına göre bu yöntem, kimyanın yollarından biri sayılabileceği gibi enerjetiğin yollarından biri de sayılabilir. Nitekim, fotosentezde gerçekten de güneş enerjisi biyokütle biçiminde depolanmış olmaktadır.

BİYOELEKTRİK a. (fr. *bioélectrique*).

Canlı organizmaların ürettiği elektrik.
—ANSİKL. Biyoelektrik kimi balıklarda (elektrik balığı, elektrikli yılan balığı) bir saldırı ve savunma silahına, kimilerinde de bir yer saptama aracına dönüşebilir; genel anlamda, kas, kalp, beyin vb. gibi organların işlevsel etkinliğine eşlik eden bu oluşum, ancak elektrokardiyografi ve elektroansefalografide kullanılan özel aygıtlarla saptanabilir.

BİYOELEKTRONİK a. (fr. *bioélectronique*). Moleküler biyolojinin, hücrelerin yapısına giren ya da hücre zarının bitişiğinde yer alan moleküller arasında geçerli elektrostatik güçleri inceleyen bölümü.

BİYOELEMENT a. (fr. *bioélément*). Biyokim. Canlı dokuların bileşiminde yer alan element.

BİYOENERJİ a. (fr. *bioénergie*). Biyokütlenin kimyasal dönüşümüyle elde edilen yenilenebilir enerji.
—Psikoterap. Yaşam enerjisine yaklaşmayı, onu tanımayı, onun işlev bozukluklarını düzeltmeyi hedef alan tedavi yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Psikoterap. Biyoenerji kavramı, "Humanistic Psychology" (insan psikolojisi) denen amerikan psikoloji akımında yer alır. Alexander Lowen ve J. Pierrakos, çağdaş biyoenerjiyi, W. Reich'ın bu alandaki çalışmalarının (1936) devamı olarak öne sürdüler. Bu kuramcılara göre, birey bir enerji küpüdür, duyguya, anlatıma ve harekete çevrilen enerjiyi biriktirir, dönüştürür ve boşaltır, çünkü ruhsal yapı da biyofiziksel doğa demektir. Karakter oluşumu, içitkisel zorunlukların baskısıyla ortaya çıkan bir karakter ve kas zırhı (katılık, sertlik, soluğun tutulması, vb.) oluşturan biyolojik enerjiler bağlantısının sonucudur. Vücut canlı, diri haliyle, yaşanmış deneylerin depolandığı ölçüde ayrıcalıklı bir müdahale ve çözümleme yeridir. Biyoenerjinin amacı, enerjiye özgür bir akış sağlayarak psikosomatik bir denge kurmaktır.

BİYOFARMAKOLOJİ a. (fr. *biopharmacologie*). İlaçların organizmadaki değişimlerini inceleyen eczacılık dalı.

BİYOFİZİK a. (fr. *biophysique*). Canlı varlıklardaki enerji dönüşümlerine ilişkin olguları inceleyen bilim. (Eşanl. BİYOLOJİK FİZİK.)
—ANSİKL. Biyofizik, yaşam olgularında yer alan enerji dönüşümlerini inceler: kimyasal, ışınsal, mekanik, ısıl enerjilerin kullanımı ve aynı enerjilerin son derece değişik tarzlarda üretimi. Fizikte ve onun yarattığı tekniklerde elde edilen ilerlemeler biyolojiye yeni yollar açmıştır: maddenin durumunun incelenmesi, akışkanlar dinamiğinin, akışmazlık yasalarının eriyikler dengesinin, molekül yoğunluğu olgularının, geçişme basıncının, yüzey gerilimi ve kılcallık olgularının, sayısız yönleriyle iyonlaşmanın ve tüm bunlara ilişkin yasaların öğrenilmesi bunun sürekli kullanım örnekleridir.
Aynı şekilde, enerjinin (mekanik enerji, sağladıkları sayısız olanaklarıyla akustik, elektrik ve elektronik gibi titreşimsel enerji) incelenmesinde elde edilen ilerlemeler ve radyoaktif enerjinin biyolojiye uygulanması, yaşamın incelenmesinde biyofiziği temel bilimlerden biri haline getirdi. Biyofiziğin uygulamaları, insan ve hayvan sağlığı alanında olduğu gibi bitki biyolojisi ve tarım alanında da büyük önem taşımaktadır.

BİYOGAZ a. (fr. *biogaz*). Kim. Organik maddelerin bozunmasıyla oluşan yanıcı gaz. (Örneğin metan çiftlik gübresinin mayalanmasından elde edilir.) [Eşanl. BİYOMETAN.] || *Biyogaz fabrikası*, özütleyiciler, doldurma, karıştırma, ısıtma düzenekleri, arıtıcı ve gerektiğinde kompresörler gibi yardımcı aygıtlarla donatılan biyogaz üretim işletmesi. || *Biyogaz gübre tankı*, anaerobiyoz bir ortamda akışkan artıkları işleyerek karbondioksit ve metan üreten tesisat. (Suyun arıtılmasından elde edilen çamuru işlemede ve hayvan dışkılarından metan üretmede kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl. Kırs. inş.]
—ANSİKL. Kırs. inş. ve Su işler. Biyogaz gübre tankı çelikten ya da betondan yapılmış kapalı bir kaptır; metan gazı üretmek amacıyla, bu kaba konan hayvan dışkılarının ya da çamurun anaerobi mayalanması sağlanır. Biyogaz gübre tankı, çoğunlukla, kabuk ve çökeltilerin oluşumunu engelleyen bir iç karıştırıcı, bir alttepken ısıtma sistemi ve mayalandırılacak maddelerin geçişini sağlayan bir düzenekle donatılmıştır. Alttepken geçişinin devamlı olduğu *kesintisiz biyogaz gübre tankları* ve aralıklı beslenen *kesintili biyogaz gübre tankları* vardır.

BİYOGEN sıf. (fr. *biogène; bio-* ve *-gène*'den). Org. kim. **1.** Tüm canlı organizmalarda bulunan elementler, özellikle basit cisimler için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Biyogen kireçtaşı*, kabuklu deniz hayvanlarının kabuklarının deniz dibinde birikmesiyle oluşan bir çamur türü.
—ANSİKL. Günümüzde tüm canlılarda değişmez 27 elementin bulunduğu kabul edilir: bunlardan 13'ü metalsidir (karbon, hidrojen, oksijen, azot, kükürt, fosfor, klor, fluor, brom, iyot, arsenik, silisyum, bor), 14'ü metaldir (kalsiyum, sodyum, potasyum, magnezyum, demir, çinko, bakır, nikel, kobalt, manganez, alüminyum, kurşun, titan, kalay). Öte yandan kimi canlılarda nicelikleri değişebilen başka birkaç elementin daha (vanadyum, rubidyum, sezyum, molibden, baryum, stronsiyum, gümüş ve krom) bulunduğu ortaya çıkmıştır. Canlılarda çok bulunan 11 element yapıcı bir rol oynar; G. Bertrand bu elementlere (karbon, hidrojen, oksijen, azot, kükürt, fosfor, klor, sodyum, potasyum, kalsiyum, magnezyum) plastikler adını verir. Genellikle çok az bulunan öteki elementler ise katalitik bir işlev görür ve özellikle fizyolojik süreçlere katılır. G. Bertrand bunları *oligoelementler* olarak adlandırır.

BİYOGENETİK sıf. (fr. *biogénétique*'ten). **1.** Yaşamın başlangıcına ya da gelişmesine ilişkin olan. **—2.** *Ana biyogenetik yasa*, Haeckel'in 1866'da öne sürdüğü yasa: "bireyoluş, soyoluşun kısa bir özetidir", yani embriyon kendi türünün atalarının biçimlerini andırır.
—ANSİKL. Kielmeyer, 1793'te, bu konudan söz eden öncülerden biridir. Meckel (1806) ve Serres (1824) daha da genelleştirerek şöyle diyorlardı: "İnsanın embriyonoluşu, bugün hayvanlar dünyasında çeşitli derecelerde yer alan canlıların değişmez ve sürekli yapısını geçici olarak yinelemektedir. "Fritz Müller'e (1864) göre, bir türün bireyoluş evreleri, o türü temsil eden bireyin, şimdiki duruma gelmeden önce, yüzyıllar boyunca geçirdiği değişikliklerin tamam ya da tamama yakın bir tekrarıdır. Bu yasanın başlıca yararı, embriyonlardaki geçici organlara basit bir açıklama getirmiş olmasıdır. (Örneğin memelilerin embriyonunun boynundaki yarıklar, atalarının suda solundukları evrede bulundukları balığımsı durumun kalıntısıdır.)

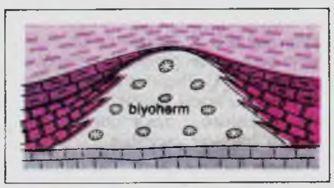
BİYOGENEZ a. (fr. *biogenèse*'den). Biyol. **1.** Her canlı varlığın bir başka canlıdan doğduğunu öne süren kuram: *Omne vivum ex vivo.* (Bu kuram kendiliğinden üreme kuramına aykırıdır. Redi'nin kurduğu ve Pasteur'ün ispatlayıp kesinleştirdiği biyogenez, ancak dünyanın fiziksel, kimyasal ve sıcaklık koşulları bugünkü duruma yaklaştıktan sonra kesin bir yasa olabilmiştir.) **—2.** Dünya üzerinde yaşamın doğuşunu sağlayan fiziksel ve kimyasal koşulları yeniden yaratmayı konu edinen bilim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İlk atmosferin bileşenleri, canlı varlığın temeli olan aminoasitlerin inorganik maddelerden bireştirilmesi ve karmaşık makromoleküllerden buna elverişli olanların doğal seçimi hakkındaki ilk açık seçik varsayımları 1924'te, rus bilgini Oparin öne sürdü. Oparin'in biyogenez hakkındaki görüşlerinin deneysel olarak doğrulanması önce 1953'te Stanley S. Miller, sonra da daha başka biyokimyacılar tarafından gerçekleştirildi. Schramm, metan ve amonyakça zengin bir atmosferde elektrik deşarjları kullanarak DNA'ya yakın maddeler elde etmeyi başardı. S.W. Fox ve C.R. Windsor, belirli basınç koşulları altında ısıtılmış formaldehit ve amonyak gazı karışımı kullanarak yedi aminoasit (alanın, aspartik ve glutamik asitler, serin, prolin, valin ve özellikle glisin) elde ettiler. Benzer bir gaz karışımının uzayda gökada bulutlarında bulunduğu göz önünde tutulursa, yaşam başlamadan önce proteinlerin temel moleküllerinin yeryüzünde nasıl belirdiği açıklanabilir.

BİYOGÖSTERGE a. Bir hava ya da su kirlenmesinin önemini ortaya koymak için kullanılan canlı organizma.
—ANSİKL. Canlı organizmalar, daha belirgin olmaları dolayısıyla kesin sonuçlar veren fiziksel-kimyasal analizlerin tersine, çevrenin niteliğindeki değişikliklerle en iyi bütünleşebilen araçlardır. Kentlerin çevresindeki likenlerin dağılımının incelenmesi, atmosfer kirlenmesinin dağılım haritalarını yapmak ve kirlenmenin şiddetini ölçmek için kullanılmıştır. En kirli bölgelerde bu organizmalar hiç bulunmaz, oysa diğer bölgelerde, türler kirleticilere karşı duyarlıkları oranında bulunurlar. Derin sularda yaşayan omurgasız hayvan topluluklarının incelenmesi akarsuların niteliğini belirlemek için "biyotik göstergeler" denen standart bir yöntemin bulunmasını sağlamıştır.
Bu biyogöstergeler, genellikle toplu bir kirlenmeyi ortaya çıkarmaya ve bu kirlenmenin önemini belirtmeye elverişli olmakla birlikte, onun özyapısını belirleyemez. Yalnız bazı kara bitkileri, özgül kirlenmeleri (fluor) ortaya çıkarmak ve ölçmek için günümüzde kullanılmaktadır.

BİYOGRAFİ a. (fr. *biographie*'den). YAŞAMÖYKÜSÜ'nün eşanlamlısı.

BİYOGRAFİK sıf. (fr. *biographique*'ten). YAŞAMÖYKÜSEL'in eşanlamlısı.

BİYOHERM a. (fr. *bioherme*). Eni ile yüksekliği hemen hemen eşit olan ve mercan tipindeki organizmalardan oluşan kayalık kütle. (Terim, genel olarak, bitki ve hayvan yaşamınca koşullandırılmış ya da yaratılmış kıyı ve deniz altı biçimlerini de belirtir.)

biyoherm

BİYOİŞLEM a. Bir rafineriden atılan suları, bakteriyolojik bir etkiye dayanarak arındırma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Petrokim. *Biyoişlem aygıtı*, rafinerilerde fenolleri ve diğer katışkıları biyoişlemden geçirmeye yarayan atık su arıtıcısı.
—ANSİKL. Kirli sularda, suda hayli eriyebilen ve çekimle ya da çökelmeyle ayrılıp yok edilemeyen fenollar, zararlı benzollu artıklar varsa biyoişlem çok gereklidir. Bunun için kirli suları, bir bakteri yatağı ya da bakterili çamur bulunan bir havuzda bekletmek ve bu sayede oksitlenmeyi ve son pislik izlerinin silinmesini sağlamak gerekir.

BİYOKALORİMETRİ a. (fr. *biocalorimétrie*). Canlılarca üretilen ısı miktarının ölçümü.

BİYOKATALİZÖR a. (fr. *biocatalyseur*). Bütün canlı dokularda çok az oranda bulunan ve yaşam için gerekli kimyasal bir tepkimeyi ya da bir tepkimeler zincirini

başlatan ya da kolaylaştıran madde. (Eşanl. ERGON.)

—ANSİKL. Biyokatalizörler şöyle sınıflandırılabilir: yiyeceklerle dıştan alınan *vitaminler* (gerek doğrudan vitamin, gerek *provitamin* olarak); içsalgı bezlerine salgılanan iç kökenli *hormonlar;* bütün canlı hücrelerde var olan *enzimler;* genellikle enzimsel süreçlerle birlikte bulunan madensel maddeler, yani *oligo-elementler.*

BİYOKİMYA a. (fr. *biochimie*'den). Canlı maddenin ve ondan doğan maddelerin bileşimini ve kimyasal tepkimelerini inceleyen bilim. (Eşanl. BİYOŞİMİ.)

—ANSİKL. Biyokimya canlı maddenin bütün bileşenleriyle ilgilenir; bu bakımdan hem anorganik kimyaya, hem organik kimyaya başvurur. O da bu kımya dalları gibi çözümleme ve bireşim yöntemleriyle çalışır. Çözümleme hemen her zaman bireşimden önce gelmiş ve uzun zaman yaşam ile madde arasındaki sınırın, canlı madde bireşiminin yapılamaması olgusu olduğu kabul edilmiştir.

Henüz bir tek canlı hücre bile yaratılmamış olmasına karşın, 1928'de Wöhler tarafından bireşimi yapılan üreden polipeptik hormonlara varıncaya kadar çeşitli bileşenlerin hemen tümünün bireşimi yapılmıştır.

XX. yy., başlıca hormon ve vitaminlerin yalıtlanması ve bireştirilmesiyle dikkati çeker. Ensülin 1921'de yalıtıldı (F. G. Banting ve C. H. Best). 1935'te tütün küfü virüsünün ilk defa yalıtılması Nendell M. Stanley tarafından gerçekleştirildi. İkinci Dünya savaşı sırasında Macheboeuf antibiyotiklerin etki mekanizmasını açıkladı. 1962'de Harry C. Crick DNA'nın sarmal yapısını ortaya koydu. 1963'te Monod haberci RNA'yı buldu ve 1966'da Marshall W. Nirenberg, tam bileşimlerini belirleyerek nükleik asitler üzerindeki bilgileri genişletti. 1970'li yıllarda, ensülin, ovalbümin, hepatit B "aşı" proteini gibi proteinlerin bireşimini sağlayan genetik teknikler uygulanmaya başlandı.

BİYOKLİMA a. Bir bölgede canlı varlıkları, özellikle de insan sağlığını etkileyen iklim koşullarının tümü.

BİYOKLİMATİK sıf. (fr. *bioclimatique*). **1.** Biyoklimatolojiye ilişkin. **—2.** Bedava enerji kaynaklarından (güneş ışınımı, canlı varlıkların çıkardığı ısı, ışık, vb.) ve havanın doğal dolaşımından en iyi şekilde yararlanılarak gerçekleştirilen iklim koşulları içindeki evin niteliği. **—3.** *Biyoklimatik indis,* iklimin organik yaşam (hayvan, bitki, insan) üzerindeki etkisini gösteren ampirik sayısal ilişki. (Bitkilere uygulanan H. Gaussen biyoklimatik indisleri, insana ilişkin olarak S. A. Siple'in ve Ch. F. Passel'in belirledikleri çıplak derinin soğuması indisi ve E. C. Thom'un termohigrometrik indisi bu arada sayılabilir. Biyoklimatik indislere dayanılarak biyoklimatik haritalar yapılabilir.)

BİYOKLİMATOLOJİ a. (fr *bioclimatologie*). Canlı varlıklarla iklimsel çevreleri arasındaki madde ve enerji alışverişini inceleyen biyoloji dalı.

—ANSİKL. Biyometeoroloji bir günden bir yıla değin değişik iklim aralıklarını ele alırken, biyoklimatoloji daha uzun ve daha kararlı devreleri (onlarca yıldan yüzlerce yıla kadar) göz önüne alır. Paleobiyoklimatoloji ise, yüzlerce hatta binlerce yılı içeren değişiklikleri inceler.

İnsan biyoklimatolojisi, fiziksel çevre etmenlerinin (sıcaklık, nem, atmosfer basıncı, vb.) sağlam insanın fizyolojisi, hatta patoloji üzerindeki etkisini ele alır. Aşırıya varan her iklimsel etmen, fizyolojik savunma tepkilerine yol açar ve çeşitli afetler yaratabilir (kuraklık, ısı çarpması, don, aşırı sıcaklık düşüşü, aşırı ışık, vb.). Birtakım hastalıklar iklimsel etmenlerin etkisi altında kalarak ağırlaşabilir (solunum alerjileri, astım, romatizma, akıl hastalıkları). Enfeksiyon hastalıklarının da gelişme, hatta ortaya çıkma bakımından mevsimlere bağlı değişiklik gösterdiği bilinmektedir. İklim etmenleri hem organizmanın enfeksiyona karşı direncini azaltabilir, hem de enfeksiyonun artmasını ve mikropların yayılmasını kolaylaştırabilir.

Biyoklimatoloji şehir iklimi ve iç mikroklimalarla da ilgilenir, ayrıca atmosfer kirlenmesinin kısa ya da uzun vadede insan sağlığı ve biyolojik dengeler üzerindeki etkilerini de ele alır. Çalışma alanı geniş olan bu bilim, insanoğlu şimdi öz çevresinin niteliğiyle ilgilendiği için günümüzde büyük önem taşımaktadır.

BİYOKOR sıf. (fr. *biochore;* yun. *bios,* yaşam, ve *khorein,* yer değiştirmek'ten). Bot. Tohumları (diaspor) hayvanlar aracılığıyla (*zookor* bitkiler) ya da insanlarla (*antropokor* bitkiler) çevreye saçılan bitki türlerine denir. (Terim hayvansal ya da bitkisel konaklarca taşınan asalak mantarlar için kullanılmaz.)

BİYOKROM a. (fr. *biochrome*). Bir hayvana ya da bir bitkiye rengini veren melanin, guanin, antosiyanin gibi boya maddesi (pigment).

BİYOKRON a. (fr. *biochrone*). Yerbil. Bir biyozonun süresi.

BİYOKÜTLE a. Belirli bir zamanda, sınırları belirli bir biyotopta bulunan canlı organizmaların toplam kütlesi. (Eşanl. BİYOMAS.)

—ANSİKL. • *Biyokütlenin ölçümü.* Canlı topluluğu (bireylerin sayısı) ya da fauna ve flora (türlerin sayısı) ile aynı anlama gelen biyokütle canlıların bulunduğu yere özgü bir büyüklüktür. Bu büyüklük karadaki biyotoplar için yüzey (hektar olarak), denizlerdeki biyotoplar için hacim olarak ele alınır; taze ağırlık, kuru ağırlık, petrol eşdeğeri ton (pet) ya da kalori olarak belirtilir. Kimi uzmanlar kadavraları ve daha değişikliğe uğramamış dışkıları da buna sokarken, kimileri onları cansızlar arasında sayar. Biyokütlenin yıllık artışına, bu artışı sağlayan kapitali ölçmekle uğraşmaksızın, yıllık biyokütle de denebilir. Bu anlamda, yenilenme oranı (turn -over) biyokütlenin miktarı hakkında daha kesin bilgi verir. Biyokütle ortamlara göre çok dengesiz bir dağılım gösterir: kutup tundralarında 5 t/ha, iyi bir meşe ormanı için 400 t/ha, her zaman canlı ekvator ormanı için 500 t/ha'dan yukarı.

Dünya çapında ele alınacak olursa yıllık birincil net biyokütle üretimi, 1970 yılında, 164 milyar ton organik kuru madde tahmin edilmiştir (% 36'sı okyanuslarda ve % 50'ye yakını ormanlarda).

• *Biyokütlenin kullanılması.*

A. *Ağaçlar ve ormanlar.* Bugün gerçekten enerji elde etmek amacıyla işletilen yegâne biyokütle ormandır. Türkiye'de her yıl yaklaşık olarak 8 milyon ton (3,5 milyon ton taşkömürü eşdeğeri ya da 1,7 milyon pet) yakacak odun enerjisi tüketilmektedir. Bununla birlikte odunun bu kullanılışı diğer kullanılışları yanında ikinci derecede önem taşır: özellikle kâğıt ve yapacak odun üretimi. Bu alanın daha da gelişmesi, orman işletme artıklarının (çotuklar, kökler) toplanmasına ve baltalıklarla orman altı ağaçlarının işletilmesine ve "kısa çevrimli baltalık", yani çabuk yetişen, her 5-8 yılda bir kesimi yapılabilen kavak, yalancı çınar ya da kızılağaç gibi ağaçların topluca yetiştirilmesine dayalı bir ağaç sanayisinin kurulmasını gerekli kılacaktır.

B. *Tarımsal artıklar ve enerji bitkileri.* Bir başka ve potansiyel olarak önemli kaynak tarımsal artık maddeler, özellikle saman ve gübredir. Örneğin Fransa'da her yıl 28 milyon ton saman ya tarlalarda bırakılmakta ya yakılmakta ya da toprağa gömülmektedir. Oysa bunun eşdeğeri 2 ya da 3 milyon pet'tir. Bu ülkede bir süreden beri enerji bitkileri yetiştirme girişimleri de vardır. Bu bakımdan gelecek vaat eden bitkiler arasında şekerkamışı, sepetçi kamışı, kocadarı, ayçiçeği ve hatta pancar sayılabilir. Toprakların dağılımı açısından klasik tarım bitkileriyle enerji bitkileri arasında her şeye rağmen bir rekabet doğması ciddi bir sorun olabilir. Fakat başka tip bir enerji bitkisi için böyle bir sorun olmayacaktır: su bitkileri. Enerji açısından özellikle ilginç bir su bitkisi, bitkiler âleminde en yüksek ölçüde biyokütle üretimi yapılabilen susümbülüdür (yılda hektar başına yüz ton dolayında kuru madde). Sürekli bir üretime olanak veren mikroskobik suyosunlarına da başvurulabilir. Örneğin birhücreli suyosunlarından *Botryococcus braunii,* doğrudan doğruya ve ağırlığına göre önemli miktarda hidrokarbür üretebilmektedir.

• *Biyokütleyi enerjiye dönüştürme yöntemleri.* Doğrudan doğruya petrol üretebilen *Botryococcus braunii* dışında çeşitli biyokütle biçimlerinin kullanımı, birtakım dönüştürme tekniklerini gerektirmektedir.

A. *Isılkimyasal yöntemler.* Biyokütleyi işlemek ve dönüştürmek için ısı kullanmaya dayanan yöntemlerdir. Bu yöntem kuru biyokütlenin, özellikle samanın ve odunun işlenmesine çok uygundur.

Yanma, yani biyokütlenin havanın oksijeniyle yükseltgenmesi sadece suyun ve karbon gazının serbest kalmasını sağlar ve hem evlerin ısıtılmasına, hem sanayi için ısı üretimine yarar.

Isılayrışım, yani biyokütlenin havasız yerde, yaklaşık 500°C sıcaklıkta yarı yakılması, uzun zamandan beri "odun kömürü" elde etmekte kullanılmaktadır. Bunun dışında aynı işlem sırasında bir de, karbonmonoksit, karbondioksit, hidrojen ve çeşitli hafif hidrokarbür karışımından oluşan bir "hafif gaz" serbest kalır. Kalorisi düşük olan bu gaz, gerek elektrik üretmek, gerek taşıtları yürütmek amacıyla dizel motorları çalıştırmakta kullanılabilir. "Pyrolyse flash" (ani ısılayrışım) denen ayrıştırma yönteminde sıcaklık bir saniyeden az bir zaman içinde 1 000°C'a çıkarılırsa, biyokütlenin hemen hemen tümü gazlaştırılabilir. Ama hangi yöntemle olursa olsun, tam gazlaştırma, ısılayrışma artığı ürünlerin ayrıca yükseltgenmesiyle de sağlanabilir. Biyokütlenin bu yolla gazlaştırıldığı tesislere gaz üretme tesisleri denir. Üretilen fakir gaz doğrudan doğruya yukarıda anlatıldığı gibi kullanılabileceği gibi çok önemli bir alkolün (metanol) sentezlenmesinde hammadde olarak da kullanılabilir ve elde edilen alkol patlamalı motorlarda benzin yerini tutabilir (karbürol).

B. *Biyolojik yöntemler.* Alkol mayalanması şeker kullanılarak gerçekleştirilen çok eski bir tekniktir; aynı teknik, önceden asit ortamda hidrolizlenmeleri koşuluyla selüloz ve nişastayla da sağlanabilir. Fakat susuz etilalkol elde etmeye yarayan damıtma yöntemi enerji açısından çok pahalı bir yöntemdir. Bu durumda, biyokütlenin etanola dönüştürülmesi, sonra bu alkolün patlamalı motorlarda kullanılması toplam enerji bilançosu açısından yararlı olmayabilir. Bu sakıncasına rağmen bazı ülkeler (Brezilya, Amerika Birleşik Devletleri) enerji elde etmek amacıyla biyokütleden etanol üretimi için büyük çapta projeler yapmışlardır (taşıt yakıtı olarak alkol saf olarak kullanılabileceği gibi benzinle de karıştırılabilir).

Metan mayalanması, biyokütlenin bakterilerce havasız sindirimidir. Bu yöntem nemli biyokütlenin (% 75'ten fazla bağıl nem) dönüştürülmesine çok uygundur. Mayalanma ocağı ya da özütleme aygıtında parçalanan esas madde selülozdur; elde edilen gazda % 60 metan, % 40 karbondioksit vardır. Burada esas sorun, sıcaklığı hep 30-35°C'ta tutabilmek için aygıtı ısıtma sorunudur. Bununla birlikte özütleme aygıtının kullanımı, samandan, gübreden, ahır artıklarından yararlanılarak tarım işletmelerinde enerji özerkliğine doğru atılmış bir adım sayılabilir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin köyleri için de ilginç bir tekniktir. Nitekim milyonlarca özütleme aygıtı çinli köylü ailelerince uzun zamandan beri kullanılmaktadır.

• *Enerji kaynakları arasında biyokütlenin yeri.* Cansız maddelerden (kömür, petrol) gelen enerjilerin tersine biyokütleden gelen enerji sonsuz olarak yenilenebilir. Rüzgâr ve güneş enerjisinin tersine kolayca depo edilebilir. Buna karşılık, biyokütle çok büyük hacimde işlenmekte, bu da taşımayı masraflı ve külfetli kılmaktadır; bu nedenle, ancak yerel kullanım, özellikle kırsal kesimde kullanım tavsiye edilebilir. Verime gelince, aynı alana düşen güneş enerjisine göre ifade edilecek olursa çok düşüktür (fotovoltaik güneş pilleri için % 10-30'a karşılık % 0,5-4), ama karada ve suda enerji hammaddesi (biyokütle) üretmek için yararlanabileceği yüzeyler, örneğin güneş toplayıcıların kaplayacağı alanla kıyaslanamayacak ölçüde geniştir.

BİYOLOG a. (Fransızlar'ın eskiden kullandıkları *biologue*'dan [bugün fr. *biologiste* denir.]). Biyoloji uzmanı.

BİYOLOJİ a. (fr. *biologie;* yun. *bios,* yaşam, ve *logos,* bilim'den). **1.** Yaşam bilimlerinin ve canlı ya da fosil yaratıklara ilişkin bilimlerin tümü (zooloji, botanik, ekoloji, paleontoloji, fizyoloji, vb.). **—2.** Türlerin üreme çevriminin çeşitli aşamalarını (embriyoloji, cinsellik, genetik) ve evrimlerinin dayandığı yasaları inceleyen bilim. **—3.** *Moleküler biyoloji,* biyolojik makromoleküllerin yapısına ve özelliklerine bağlı olarak canlıların bütün niteliklerine, akla yatkın bir yorum getirmeye çalışan anabilim dalı. (Bu bakımdan özellikle genetik maddede bulunan kalıtımsal mesajın yazılışı ve açığa çıkışıyla ilgilenir.)

—Uz. havc. *Uzay biyolojisi,* özellikle ağırlıksızlık ve kozmik ışınlar gibi uzay ortamı etkenlerinin biyolojik etkilerini inceleyen bilim dalı.

—ANSİKL. Biyoloji sözcüğü XIX. yy.'ın başlarında ortaya çıktı; 1802 yılında, Fransa'da Lamarck ve Almanya'da Treviranus tarafından aynı zamanda öne sürüldü. Terim, hayvanlarda ve bitkilerde yaşam süreçlerinin birliği ilkesini içerir.

tarihçe

Eski bilimin beşiği Yunanistan'dır: Hippokrates'in yazdığı tıp ansiklopedisinin etkisi ta XVII. yy.'a kadar sürdü (hekimler biyolojinin öncüleri arasındadır); Aristoteles anatomi, embriyonoluş, botanik kitapları yazdı; dahası, hekim Galenos fizyoloji alanında deneysel yöntemin yaratıcısı oldu. Roma bu konuda ikinci derecede rol oynadı: Koca Plinius her şeyden önce bir derlemeciydi; Lucretius ise, *De Natura Rerum* adlı eserini Epikuros'tan esinlendi.

Yunan-Roma uygarlığının çöküşü bilimsel araştırmayı durdurdu; araştırmalar ancak XV. yy.'da Rönesans ile yeniden başladı. Bu arada Şam'da, Bağdat'ta, daha sonra Córdoba'da da yaşama alanı buldu.

İtalyan üniversitelerinden yayılan bilimsel rönesans oradan Fransa'ya, Hollanda'ya, Almanya'ya, İngiltere'ye geçti. O devirde biyolojide üç yol izlendiği görülür: anatomi (küçük ve büyük dolaşımın, lenf dolaşımının Michel Servet, Harvey, Pecquet tarafından ortaya çıkarılması), botanik (Montpellier okulu; kral bahçesinin kuruluşu, 1635), zooloji (Belon ve Rondelet). Seramikçi Bernard Palissy jeoloji ve paleontoloji alanında öncü oldu. Bütün bu çalışmalar XVII. yy.'ın sonunda ve özellikle XVIII. yy.'da yapılan bilimsel çalışmaların hareket noktası oldu. Descartes eskilerin otoritesine kesin darbeyi vurdu (*Metot üzerine konuşma* [Discours de la Méthode], 1637).

XVII. yy.'ın ortalarından başlayarak aletlerin (büyüteç, mikroskop) ve yeni tekniklerin (özellikle şırınga) kullanılması konuların olumlu yönde incelenmesini kolaylaştırdı. Malpighi (1628-1694) mikroskobik anatomiyi kurdu. Van Leeuwenhoek (1632-1723) protozoolojinin ve bakteriyolojinin babası oldu. Réaumur (1683-1757) fizyoloji ve etolojinin kurucuları arasında yer aldı. Çok geçmeden üreme ve embriyonoluş üstüne çalışmalar başladı (Redi, Spallanzani, De Graaf, Wolff, Bonnet). Gözlemlenen çeşitli olgular, ancak XIX. yy.'da, gametlerin gerçek değeri belirlendikten sonra anlaşılabildi. Modern kimyanın yaratıcısı Lavoisier (1743-1794), genel fizyolojinin de öncülerinden oldu. Solunumun bir yanma olduğunu, hayvansal ısının sindirim, solunum ve terleme sonucunda oluştuğunu ortaya koydu. XVIII. yy.'daki buluşları tamamlamak için sistematik alanındaki çalışmaları da bunlara eklemek gerekir. Bilimde hayvansal ve bitkisel adlandırmanın Linné'nin *Systema naturae* adlı eserinin (1758) 10. basımına dayandığını herkes bilir. Böylece modern biyoloji XVIII. yy.'da yaratılmış oldu.

XIX. yy.'da biyoloji tam atılım yaptı ve olayları, görüşleri yansıtan çeşitli akımlar doğdu. Araştırmalar dört büyük doğrultuya göre yönlendi: morfoloji, fizyoloji, kalıtım ve genetik, evrim.

Morfolojinin kurucuları Lamarck (1744-1829), Cuvier (1769-1832) ve E. Geoffroy Saint-Hilaire'dir (1772-1844). Çok geçmeden bu bilim birçok dala ayrıldı: sitoloji, protistoloji, zoolojinin deniz bilim ve hayvanlar açısından genişlemesi, botanik ve bitkiler, paleontoloji, doğal ve deneysel embriyoloji, döllenme, bakteriyoloji, süzgeçten geçen virüslerin incelenmesi. Fizyoloji elbette ancak morfolojiye, kimyaya ve fiziğe paralel olarak gelişebilirdi. Cl. Bernard, *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale* (Deneysel tıbba giriş) adlı eseriyle XIX. yy. fizyolojisinin büyük ustası olduğunu kanıtladı. Genel fizyolojinin yanı sıra, kimyasal fizyoloji, enzimlerin, vitaminlerin, hormonların tanınmasıyla büyük bir gelişme gösterdi. Böylece biyolojik kimya ve endokrinoloji (içsalgı bilimi) doğdu.

Kalıtımla ilgili bazı sezgiler vardı, ama mekanizması uzun süre esrarını korudu. Kalıtımın yarı matematiksel geçerliği 1865'te Mendel tarafından ortaya kondu; ama onun çalışmaları ancak 1900'de gerçek değerini buldu. De Vries, Correns, Tschermak, Bateson, Cuénot, Castle, Morgan gibi bilginlerin çalışmaları sayesinde bir kalıtım bilimi kuruldu. Morgan, Mendel yasalarını sitolojiye (hücre bilimi) bağlayarak kalıtımın kromozomsal teorisini kurdu.

Biyolojik anabilim dallarının tümü evrim olgusunu vurguladı. Art arda öne sürülen teoriler (lamarckçılık, darwincilik, mütasyonculuk, yenidarwincilik, karma teori...) evrimi açıklamaya çalıştı: hepsinin eksik bir yanı bulunduğundan eleştiriye uğradı, ama gene de her biri açıklayıcı bir ileri adım sayıldı ve hiçbiri büsbütün ortadan silinmedi.

Çağdaş evre moleküler biyolojinin gelişmesiyle başladı; bunu elektronik mikroskobun bulunması ve kromozomlarda kalıtımın şifresini içeren temel bileşen olarak DNA'nın varlığının tanıtlanması sağladı (O. T. Avery, C. M. McLeod, M. McCarty, 1944). F. H. C. Crick ve James D. Watson, 1954'te genetik şifre kuramını öne sürdüler ve 1961'de, F. Jacob ile J. Monod haberci R N A'nın temel rolünü ispatladılar. O zamandan beri, çeşitli biyolojik bilimler alanında araştırmalar birbirini izledi. Biyolojik bilimlerin uygulama alanı büyük ölçüde genişlemekte, özellikle hücre melezlemeleri ve genetik mühendisliğine ilişkin başka alanlarda gelişmeler olmaktadır; bu sayede bakterilerden yararlanılarak ecza ve ilaç olarak kullanılabilecek moleküller büyük çapta ve ucuza üretilebilecektir. Öte yandan biyoteknoloji de çeşitli kimyasal bileşiklerin yapımını üstlenmektedir.

biyolojinin bölümleri

En geniş anlamda alınacak olursa biyoloji ya da doğru deyimiyle biyolojik bilimler canlı varlıkları (bugün için bilinen 350 000'den fazla bitki ve bir milyondan fazla hayvan türü) inceler ve doğa bilimleriyle karışır. Biyolojinin en büyük iki dalı botanik ve zoolojidir; ayrıca onlar da birçok bilim dalına ayrılır: morfoloji, anatomi, sitoloji, histoloji, genetik embriyoloji, fizyoloji, endokrinoloji, patoloji, ekoloji, etoloji, paleontoloji, sistematik, vb.

Fakat, dar anlamda biyoloji, ya da daha doğrusu *genel biyoloji* yalnız organik yaşamın ana sorunlarını ele alır: canlı varlığın oluşumu, türlerin evrimi, yeryüzünde yaşamın doğuşu, özellikle üreme ve büyüme sorunları.

Bu bağlamda ele alınacak olursa biyoloji en başta sitolojiyi içerir, çünkü sitoloji canlı varlıkların hücrelerini, onların biçimlerini, yapılarını, fiziksel ve fizyolojik özelliklerini ve evrimlerini inceler.

Canlı varlık çoğu zaman bir yumurtadan meydana gelir. Bu yumurtanın kökeni nedir? Yapısı nedir? Nasıl gelişir? Bu soruların cevabı, normal eşeyli üremeye ilişkin kavramların tümünü içerir (yumurta oluşumu, sperma oluşumu, döllenme, embriyoloji, cinsellik). Eşeyli üreme bazen çok özgül biçimler de gösterir (partenogenez, yani döllenmesiz üreme).

Eşeyli üreme genel üreme biçimi olmakla birlikte, eşeysiz üreme de az değildir (bölünme, tomurcuklanma, daldırma, sporlanma...). Birçok canlı varlıkta ardışık olarak eşeyli bir dölün ardından eşeysiz bir döl gelir.

Üreme sorunlarına aşı, yenilenme, ototomi gibi daha özgül olguları da eklemek gerekir. *Türlerin evrimi* başlı başına engin bir bölümdür, evrim olgusunu, onun çeşitli kanıtlarını, kurallarını ve etmenlerini (çeşitlenme, mütasyon, kalıtım, ayıklanma, fenogenetik...), uyumu, özelleşme mekanizması ve aşamalarıyla türlerin doğuşunu, evrimi açıklayıcı kuramları anlatmaya çalışır.

Yaşamın başlangıcı da, birçok varsayımla az çok geçerli cevap verilmeye çalışılmış olan bir sorudur.

Bu genel biyolojiye yakın zamanda yeni bir bilim dalı daha eklendi: *moleküler biyoloji.* Bu bilim, biyolojik molekülleri, biçimlerine ve işlevlerine ilişkin niteliklerinden yararlanarak özgül yapıları bakımından belirlemeye çalışır. Nitekim, moleküler sitoloji, moleküler embriyoloji ve moleküler genetik bu sayede kurulabilmiştir.

Biyoloji örgütü *(Avrupa moleküler),* 1964'te kurulan ve ingilizce EMBO kısa adıyla da anılan uluslararası örgüt. 17 ülkenin biyokimyacı ve biyofizikçilerini bir araya getiren örgüt, bu alanda araştırma yapmayı teşvik amacıyla düzenli toplantılar ve öğretim yapmaktadır.

BİYOLOJİK sıf. (fr. *biologique*). **1.** Biyolojiyle ilgili. **—2.** *Biyolojik etken,* biyolojik bir etki uyandıran madde. ‖ *Biyolojik fizik,* BİYOFİZİK'in eşanlamlısı. ‖ *Biyolojik ritm,* BİYORİTM'in eşanlamlısı. ‖ *Biyolojik savaş,* biyolojik silahların kullanıldığı savaş biçimi. (Canlı organizmalar kullanılarak hazırlanan, ama kimyasal yoldan sentetik nitelik verilebilen son derece zehirleyici bileşikler olan zehirli maddelerin kullanımı, KİMYASAL SAVAŞ'a benzer.) [Bk. *ansikl.* böl. Ask.]. ‖ *Biyolojik silah,* insanda, hayvanlarda ya da bitkilerde hastalığa ya da ölüme yol açmak için canlı organizmaların (böcekler, mikroplar) kullanılması.

—Tarım. *Biyolojik tarım,* sanayileşmiş ülkelerde tarım alanlarında, kimyasal ürünlerin (gübreler, böcek ve ot ilaçları) büyük ölçüde kullanılmasına karşı tepki olarak gelişen ve doğal biyolojik süreçlerden yararlanmaya dayanan tarım. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. 1969'dan başlayarak, Cenevre silahsızlanma konferansı'na kimyasal ve biyolojik silahları yasaklayan birkaç antlaşma tasarısı verildi. 1969'da ABD, "öldürücü biyolojik etkenlerin ve silahla-

rın kullanımından, aynı zamanda biyolojik savaşın her biçiminden" vazgeçmeyi ve bu konudaki araştırmaları, bağışıklık kazanma gibi, savunma önlemleriyle sınırlandırmayı tek taraflı olarak kararlaştırdı. 1971'de Rusya, İngiltere'nin kimyasal ve biyolojik silahları birbirinden ayırma önerisini kabul etti. 10 nisan 1972'de, biyolojik ve zehirli silahların depolanmasını yasaklayan ve imzacı devletleri, stoklarını imha etmekle yükümlü kılan bir anlaşma, aynı anda Londra, Moskova ve Washington'da çok sayıda ülke tarafından imzalandı; sözleşmeyi etkili bir denetim öngörmemekle eleştiren ve bildikleri gibi hareket etmeyi yeğleyen Fransa ve Çin bu sözleşmenin dışında kaldılar. Bu konuda 17 haziran 1925'te imzalanan boğucu, zehirleyici ya da buna benzer gazların ve bakteriyolojik (biyolojik) araçların savaşta kullanılmasının yasaklanmasına ilişkin protokol'ü 7 ocak 1929 tarih ve 1380 sayılı yasayla onaylamış olan Türkiye, 1971 sözleşmesine, 25 haziran 1973 tarih ve 1766 sayılı yasa uyarınca taraftır.

—Tarım. Biyolojik tarım akımı İkinci Dünya savaşı'ndan sonra batılı ülkelerde ortaya çıktı ve 1960'lı yıllarda yaygın deneme ve uygulamalara konu oldu. Biyolojik tarımı savunanlara göre her agrobiyoloji uzmanı, modern tarımda ortaya çıkan kusurları düzeltmek için, sanayi öncesi tarım sisteminden esinlenerek kendi üretim sistemini ortaya koymalıdır. Toprak, mineral gübreler için bir dayanak gibi kullanılmamalı, mikroorganizmalarca beslenmesi ve dengelenmesi gereken canlı bir ortam sayılmalıdır. Bu nedenle, tarımda kullanılacak teknikler, insanların bu alandaki işlevine önem vermelidir. Bu amaçla toprak işlenirken, yapıyı bozan fazla derin sürmelerden sakınılmalı, daha sık yüzeysel çalışmalar yapılarak mikroorganizmaların artması sağlanmalıdır. Kompostun kullanılması yeşil gübre kullanımı kadar yaygınlaştırılmalıdır. Bazı hastalıklara karşı bitkilerin direncini giderek zayıflattığı için, azotlu gübrelerin ve suda eriyebilen mineral gübrelerden birçoğunun kullanılması yasaklanmalıdır. Bu nedenle, erimeyen organik mineral gübreler kullanmak daha uygundur. Ekim nöbetinde ekilecek ürünlerin seçimi çok önemlidir, çünkü toprağın aşırı ölçüde sömürülmesinden sakınmak ve dengesinin korunmasını kolaylaştırmak gerekir. Bütün bu teknikler birbirine bağlıdır ve toprağın büyük biyolojik çevrimlerini canlandırmaya ve sürdürmeye yarar. Bazı bitkilerin öbürleri üzerindeki uyarıcı etkilerinden yararlanma olanağı sağlayan karma ekimlere yer verilmelidir; böylece sağlanan değişik ortamlar, yararlı avcı böcekleri zararlı böceklerden koruyabilir. Bu karışık ekim daha çok çayırlarda kullanılmalıdır; çünkü hayvanlar için dengeli bir beslenme sağlar. Yabancı otlar, ot ilaçlarıyla yok edilmemeli, topraktaki dengesizliğin belirtisi sayılarak bu dengenin düzeltilmesinde kullanılmalıdır. Zararlı bitki ve böcekleri öldüren sentetik ilaçlar da tamamıyla yasaklanmalıdır. Agrobiyolojistlere göre, yukarda belirlenen yöntemlerle asalaklara karşı direnç artırılmalı, bunun için daha dirençli türler seçilip ekilmelidir.

Bütün bu biyolojik üretim sistemlerinin ortak iki özelliği vardır: biraz fazla çalışma pahasına da olsa, dışardan satın alınacak üretim gereçlerini önemli ölçüde azaltırlar; ürünlerini rayiç bedelden daha yüksek fiyatla satma olanağı sağlarlar.

Agrobiyolojistler, sıradan tarıma göre biraz düşük olan verim farkını böylece karşılamış olur, bedelce onunkine denk brüt gelir elde ederler. Ama, yüklerinin azalması nedeniyle, daha fazla katma değer yaratırlar.

BİYOLOJİLEŞTİRİCİLİK a. Fels. İnsanı etkileyen bireysel ve/ya da kolektif olayların, biyoloji yöntemleriyle incelenmesi gerektiğini savunan öğreti.

BİYOLÜMİNESAN sıf. (fr. *bioluminescent*). Biyolojik ışıma yetisiyle donanana denir.

BİYOLÜMİNESANS a. (fr. *bioluminescence*). Kendileri ışık üreten ya da çevreden yansıyan ışığın şiddetini artıran bazı hayvan türlerinin ışık yayınlaması. (Çeşitli hayvan türlerinde iletişim aracı olarak işe yarayan bu ışıkları yaratan olgular fosforışıllık ve flüorışıllıktır.)

—ANSİKL. Biyolüminesans olgusu omurgasız hayvanlarda çok görülür: bakteriler, protozoerler (noctiluca), denizlerde yaşayan omurgalılar (halkalı solucanlar, yumuşakçalar, kabuklular) ya da karada yaşayan hayvanlar (böcekler, örümcekler) özgül organların yardımıyla ışık yayabilirler.

Böceklerde bu organlar, lüsiferin üreterek depolayabilen salgı bezleridir. Lüsiferinin oksitlenmesi oksilüsiferini yaratır, o da özgül bir enzimle (lüsiferaz) bir araya gelince soğuk ışık üretir. Bu ışığın üretimini, yayın zamanını ve süresini hayvan belirler ve denetler. Işıklı işaret yalnız türe özgü değildir, o türdeki erkeğe ya da dişiye, hatta yapılan herhangi bir davranışa bağlıdır.

Bu işaretlerin özgüllüğü, cinsel davranışların düzenlenmesinde onların önemli rolü olduğunu gösterir. Yeni Gine'de yaşayan bazı *lucicola* türlerinde erkekler ve dişiler ışıklı işaretler yayarlar ve bunların görünüşü çiftleşme gösterisi sırasında değişik biçimler alır. Bazı başka türlerde *(photuris)* dişi hayvan, çıkardığı ışıklı işaretle yakın bir türün dişisinin cinsel işaretini verir, böylece o türün erkeklerini kendine çeker, ama bunu cinsel amaçla değil, düpedüz beslenmek, yani onları yemek için yapar.

Işık üretip yayan omurgalı hayvan azsa da (derin deniz balıkları dışında), üzerlerine düşen ışığın şiddetini artırabilen bedeni yapıda olanların sayısı pek çoktur. Bu nitelik, çevre aydınlığının zayıf olduğu yörelerde onları iyice görünür kılar. Bazı balıklarda, onları aynı türden hayvanların uzaktan tanıyabilmesini sağlayan özgül biçim ve renkte vücut kısımları vardır. Bu tipte tanıma işareti, characidae familyasından balıklarda çok gelişmiştir; bu nedenle akvaryum sevenler onları çok beğenirler. En iyi bilinenlerden bazıları: kırmızı neon *(Cheirodon axelrodi)*, mavi neon *(Hyhpessobricon innesi)*, siper ateşi *(Hemigrammus ocellifer)*.

BİYOM a. (fr. *biome*). Aynı iklim koşullarının bulunduğu çok geniş alanları kapsayan türdeş görünümde geniş ekolojik birim. (Afrika'daki savan, Kuzey kutbu yöresindeki orman, tundra, çöl birer biyomdur ve her biri özgün bir bitki örtüsüyle kaplıdır, aynı şekilde kumullar, engin çayırlar ve acı sular da birer biyom sayılır.)

BİYOMANYETİZM a. (fr. *biomagnétisme*). **1.** Canlı yaratıkların, yer manyetik alanına ve ona benzer yoğunluktaki yapay manyetik alanlara gösterdikleri tepki ve duyarlılık. **—2.** Çeşitli organların (kalp, akciğer, beyin vb.) çalışmasıyla meydana gelen (çok zayıf) manyetik alan.

—ANSİKL. Fizyol. Kırçıl et sineklerinin *(sarcophaga)* onda dokuzu, yatay bir düzleme göre kuzey-güney ya da doğu-batı doğrultusunda bir manyetik yönelime uyarak konarlar; kuşkusuz bu bir rastlantı değildir; kaldı ki, geri kalan % 10 da kesinlikle kuzey-batı ya da kuzey-doğu doğrultusunda konar. Bu sinekler 40 gausluk bir alana yerleştirilirlerse bu alana paralel ya da dikey olarak yönelirler. Buna benzer olarak, küçük bir salyangoz *(nassorius)*, bir planarya *(dugesia)* yerleştirildikleri deneysel manyetik alanın yönüne ve şiddetine göre yer değiştirirler. Biyomanyetizm konusunda, çok çeşitli türlerde, özellikle *volvox* cinsi birhücrelilerde olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Kullanılan şiddetler 1,5 ile 5 gaustur (yer manyetik alanı aşağı yukarı 0,2 gaus). Yves Rocard'a göre insanda doğal manyetizme karşı yüksek derecede duyarlılık vardır; kişi, metrede 1 miliörstetten aşağı gradiyenleri kolaylıkla algılar ve metrede 2 ya da 3 miliörstet için çok belirgin bir algılama yeteneği gösterir. Bugün insan bedeninin biyomanyetik açıdan araştırılması olanağı vardır. Uzaktan yapılan ve tümüyle zararsız olan bu araştırma, koroner tıkanıklıklarını, dölütteki kalp şekil bozukluklarını ortaya çıkarabildiği gibi, mesleki konyozların gözetimine de (kaynakçılarda, amyantla çalışanlarda) yaramaktadır.

BİYOMAS a. (fr. *biomasse*). BİYOKÜTLE'nin eşanlamlısı.

BİYOMEDİKAL sıf. (fr. *biomédical*). Hem biyolojiyle, hem tıpla ilgili olan.

BİYOMEKANİK a. (fr. *biomécanique*). Tıp. Biyoloji, fizyoloji ve tıp sorunlarına mekanik yasalarının uygulanması. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ Sıf. Biyomekanikle ilgili.

—Tiyat. *Biyomekanik oyunculuk, biyomekanik yöntem*, sahnedeki sanatçının canlandırarak, benzeterek değil, göstererek oynamasına verilen ad. Buna ilişkin tekniklerin geliştirilmesi için uygulanması gereken yöntem. (Sovyet tiyatrosunun önde gelen adlarından V. Meyerhold*'un kuramlaştırdığı biyomekanik oyunculuk ve sahne düzeni, başta Brecht olmak üzere çağdaş tiyatronun birçok yönetmeni tarafından benimsenmiş ve yeni bir sahne estetiğinin oluşmasına ışık tutmuştur.)

—ANSİKL. Uygulamalı bir bilim dalı olan biyomekanik, madde ile yaşam arasındaki ilişkileri yöneten fizik yasaları ile ilgilenir. Özellikle hareket sisteminin çalışma biçimlerini, bozukluklarını ve kusurlarını belirler. Çözüm önerebilmek için mühendislikle ilgili bazı bilim dallarına başvurur. Biyomekaniğin başlıca uygulama alanları, ameliyat sonrası yeniden eğitim, eklem patolojisi ve spor hekimliğidir. Bazı batılı üniversiteler hastanelerde çalışmak üzere biyomekanik hekimleri yetiştirmektedir.

BİYOMETALÜRJİ a. (fr. *biometallurgie*). Kimi cevherleri (bakır, uranyum) zenginleştirmek için mikroorganizmaların kullanımı.

BİYOMETAN a. (fr. *biométhane; bio* ve *méthane*'dan). Kim. BİYOGAZ'ın eşanlamlısı.

BİYOMETEOROLOJİ a. (fr. *biometeorologie*). Çeşitli meteoroloji olguları ile tüm canlı organizmaları ilgilendiren biyolojik süreçler arasındaki ilişkileri inceleyen bilim.

—ANSİKL. Biyometeoroloji özellikle tarıma uygulanır. En başta, donun verebileceği zararlardan sakınmak ve en iyi nem koşullarından yararlanmak için bazı bitkilerin ekiminde en elverişli zamanı belirlemeye yarar. Kuraklık evrelerinin süre ve sıklığını hesaplamak, büyümenin çeşitli evreleri ve sulamanın planlanması bakımından, bitkinin su ihtiyacını belirlemek için gereklidir. Büyüme evrelerinin uzunluğunu iyi tahmin etmek ve başlıca bölgesel özellikleri (yağışlar, güneşlenme, sıcaklık, rüzgâr...) tanımak tarım bitkilerinin ve çeşitlerinin seçimi bakımından çok önemlidir. Tarım zararlılarına karşı mücadelede de biyometeorolojiden önemli ölçüde yararlanılır. Bitki hastalıklarının birçoğu ısı ve nem gibi iklim etmenlerine bağlı olduğundan meteorolojik olayların iyi bilinmesi, tarım zararlılarına karşı, en elverişli zamanda ve en etkili şekilde mücadele yapılmasına olanak sağlar. Üstelik, önleyici kimyasal mücadele iyileştirici mücadeleden daha iyi sonuç verir ve daha hafif dozda kullanılabildiği için çevre kirlenmesi bakımından da az zararlı olur.

BİYOMETRİ a. (fr. *biométrie*; yun. *bios*, yaşam, ve *metron*, ölçü'den). **1.** Canlı varlıkları ölçme teknikleri ile bu ölçümleri değerlendiren istatistik yöntemlerinin tümü. (Quételet, Galton ve Pearson tarafın-

dan geliştirilen biyometri, özellikle karakterlerin sıklığı ve ortaklığı, morfolojik değişimlerin genliği ve anlamı, kalıtımsal karakterlerin davranışı hakkında çok ilginç sonuçlar doğurmuştur.) **—2.** *Dölüt biyometrisi*, ültrason aracılığıyla dölyatağı içinde dölüt ölçümleri yapma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Göz biyometrisi*, gözün çeşitli bölümlerinin ölçümü.

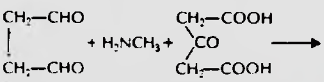
—ANSİKL. Kad. doğ. Dölütün iki yankafa kemiği arasındaki kafa çapı, âdetten kesilmenin 13. haftasından gebeliğin sonuna kadar ölçülür; zaman zaman yapılan ölçümler bir gelişme eğrisi çizilmesini sağlar. Daha başka parametreler de ölçülebilir: Örneğin göğüs kafesi, karın, beden uzunluğu, kol ve bacak boyları. Dölüt biyometrisi, gebelik yaşının saptanmasında, dölütün büyüme ve şekil bozukluklarının teşhisiyle dölütle ana leğeni arasındaki ilişkilerin teşhisinde rol oynar.

BİYOMİKROSKOP a. (fr. *biomicroscope*). Genellikle özel bir ışık kaynağı (yarıklı lamba) ile kullanılan ve gözle inceleme yapmaya yarayan çift göz mercekli mikroskop.

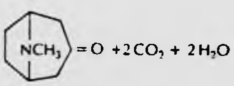
BİYOMİMETİK sıf. (fr. *biomimétique*). Org. kim. Canlı organizmalardaki doğal yöntemlere öykünenler için kullanılır.

—ANSİKL. Canlı hücrelerde oluşan tepkimeler, olağanüstü ölçüde özgün nitelikler taşır. Bu tepkimeler, çok ılımlı bir sıcaklık ve derişim koşullarında gerçekleşir. Laboratuvarda genellikle katı deneysel koşulları uygulayan bir organik kimyacı, canlı hücrede egemen olan koşullara öykünmeye çalışır; işte bu araştırma biçimine biyomimetik kimya adı verilir.

Bu tür bir kimya uygulaması doğal olarak hücrenin etkinlik biçimine ilişkin bilgiler ister. Nitekim biyomimetik kimya, 1912'de R. Robinson'un olağan sıcaklıktaki suda uygulanabilecek basit bir yöntemle tropinonun (birçok alkaloitin öncüsü) bireşimini yapmasıyla başladı.

süksinik metilamin asetondikarboksilik asit

tropinon

Robinson'a göre sitrik asit yükseltgenerek asetondikarboksilik asit ve arginin yükseltgenerek süksinik asit elde edilebilirdi. Bu halde biyomimetik kimya yönelimi, doğal sürecin işleyiş biçiminden çok, deneysel koşullarını oluşturmaktı.

Son günlerde W. S. Johnson canlı organizmalarda steroitlerin oluşum mekanizmasını kullanma yoluna gitti; bu amaçla projesteron gibi yararlı steroitleri, uygun polien bileşiklerini halkalaştırarak elde etmeye çalıştı.

BİYOMOLEKÜL a. (fr. *biomolécule*). Canlı madde molekülü.

BİYOMORFİZM a. (fr. *biomorphisme*). Çağ.sant. Biçimleri organik dünyanın biçimlerini andıran bir sanat yapıtının niteliği. (Bu terim figüratif olmayan bazı resim ve heykelleri nitelendirmek için kullanılır.)

BİYOMÜHENDİS a. Biyosanayi alanında çalışan uzman mühendis.

BİYONİK a. (amerikanca *bionics; bio* [*logy*], biyoloji, ve [*electro*] *nics*, elektronik'ten). Arama, bulma ve yönelme gibi bedeni işlevleri teknolojiyle gerçekleştirmek için yararlanılabilecek ilkeleri ortaya çıkarmak amacıyla, mühendis ve teknisyen açısından biyolojik süreçleri incelemeyi konu edinen bilim.

—ANSİKL. Biyonik, bu tanıma göre sibernetiğin biyolojik görünümüdür. Özellikle doğada, yarasaların ve yunusların "sonar"ı gibi süreçleri bulma olanağı sağlar.

BİYOOPAL a. (fr. *bio-opale*). Pedol. Bitkilerin yaprak dokularında fitolit ya da kireç bağlama biçiminde toplanan ve bitkisel döküntülerle toprağa dönen sulu silis.

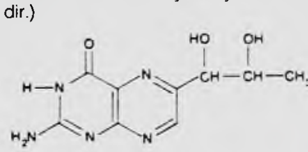
BİYOPESTİSİT a. (fr. *biopesticide*). Çevreye zarar vermeden, belli bazı böcekleri yok edebilecek zehirler üreten bakteri.

BİYOPOLİMER a. (fr. *biopolymère*). Biyolojik kökenli polimer. (En ilginç örneği, şekerlerin mayalanması sonucunda elde edilen polisakkaritlerdir. Bunlar koyulaşma ve suya dayalı sistemleri süreklileştirme özelliği taşıdığından pek çok alanda kullanılmaktadır: besin sanayisi [koyulaştırıcılar], aşındırıcı, yapıştırıcı maddelerin, boyaların, delgi çamurlarının yapımı, vb.)

BİYOPSİ a. (fr. *biopsie*). Cerr. Çeşitli muayeneler, özellikle mikroskobik muayene için yaşayan bir kişiden ya da hayvandan bir ur, bir organ ya da doku parçası alma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Anında biyopsi*, cerrahi bir müdahale sırasında parça alıp muayene etmek üzere yapılan biyopsi. (Derhal cerraha iletilen sonuç ondan sonra yapılacak ameliyatın şeklini değiştirebilir.)

—ANSİKL. Biyopsi, bir lezyonun makroskobik ve mikroskobik olarak doğrudan doğruya muayenesi sayesinde, o lezyonun doğası ve yapısı hakkında kesin bilgi sağlar. Bir urun zararsız ya da zararlı olup olmadığını kesin olarak saptamaya yarayan tek yöntemdir. Bir cerrahi müdahale sırasında yapılabildiği gibi *(anında biyopsi)*, özel bir pens aracılığıyla yüzeyden parça alarak (dölyatağı boynu biyopsisi), doğal bir boşluğu kazıyarak (dölyatağı iç zarı biyopsisi), özel oyuk iğneler aracılığıyla bir doku ya da doku parçasından ponksiyonla *(ponksiyon biyopsisi)* [böbrek, karaciğer, vb. biyopsileri] parça alarak gerçekleştirilebilir. *Tam çıkarma biyopsisi* muayene edilecek lezyonu tümüyle bir defada kesip çıkararak yapılan biyopsidir, deri hastalıklarında çok kullanılır.

BİYOPTERİN a. (fr. *bioptérine*). Biyokim. Folik asidinkine benzer pterit çekirdekli ve $C_9H_{11}N_5O_3$ formüllü bileşik. (Hidrojen taşıyıcı olarak işe yarar ve böylece fenilalaninin tirosine dönüşmesini sağlar. Doğada çok yaygın olan, özellikle arı sütünde bulunan biyopterin büyük bir olasılıkla bazı böcekler için büyüme etkenidir.)

biyopterin

BİYOREAKTÖR a. (fr. *bioréakteur*). Biyolojik tepkimeleri oluşturmaya yarayan kimyasal reaktör.

BİYORİTİM a. (fr. *biorythme*). Hayvanlar dünyasında olduğu kadar bitkiler dünyasında da varlığı ortaya konan her türlü peryotlu olgu. (Eşanl. BİYOLOJİK RİTİM.)

—ANSİKL. Yaşanılan ortamın etkisinden ileri gelen bir dış kökenli biyoritim, bir de salt genetik etkiden doğan iç kökenli biyoritim vardır. Dış kökenli ritimlerin en önemlileri 24 saatlik *gece-gündüz ritmi*, (bulunduğumuz enlemde 12 saat 25 dk sürer), *gel-git ritmi, yıllık ritim* ve çok ender olarak *aylık ritim*'dir. İç kökenli ritimlerin sayısı ise, pek çoktur: kalp, solunum, beslenme, beyin (uyanıklık, "ağır" ve "paradoksal" uyku), cinsellik (âdet devresi) ritimleri, eklembacaklılarda deri değiştirme ritmi, mevsimlerin çok az belirgin olduğu ekvatoral bölgelerde çiçeklenme ritmi, vb. (→ KRONOBİYOLOJİ.)

BİYOS a. (fr. *bios*). Biyokim. Biramayasının büyüme etmeni. (B_1 vitamini [tiyamin klorür], B_5 vitamini [pantotenik asit], H vitamini [biyotin] ve mezoinozitol olmak üzere dört maddenin karışımından oluşur.)

—Org. kim. *Bios II*, BİYOTİN'in eşanlamlısı.

BİYOSANAYİ a. Biyoteknoloji yöntemlerini kullanan sanayi etkinliklerinin tümü.

BİYOSEMEZ a. (fr. *biocémèse;* yun. *bios*, yaşam, ve *kheima*, kış'tan). Fizyol. Kış uykusundan, oksijen alma azlığından (anoksi) ya da su alma azlığından doğan uyuşuk (yavaşlamış) yaşam.

BİYOSENOTİK a. (fr. *biocénotique*). Biyosenozları, onların dengelerini, içlerindeki çeşitli türlerin karşılıklı yerini ve rolünü ve ortamın etkisi altındaki evrimlerini konu alan bilim. (Bu bakımdan biyosenotik dört büyük bilimin bireşimidir: sistematik, ekoloji, etoloji ve koroloji.)

◆ sıf. Biyosenozla ilgili.

BİYOSENOZ a. (fr. *biocénose*). Aynı biyolojik çevrede, birbirinin yakınında ve az çok belirgin bir karşılıklı bağımlılık içinde yaşayan canlı varlıkların bütünü. (Eşanl. TOPLULUK.)

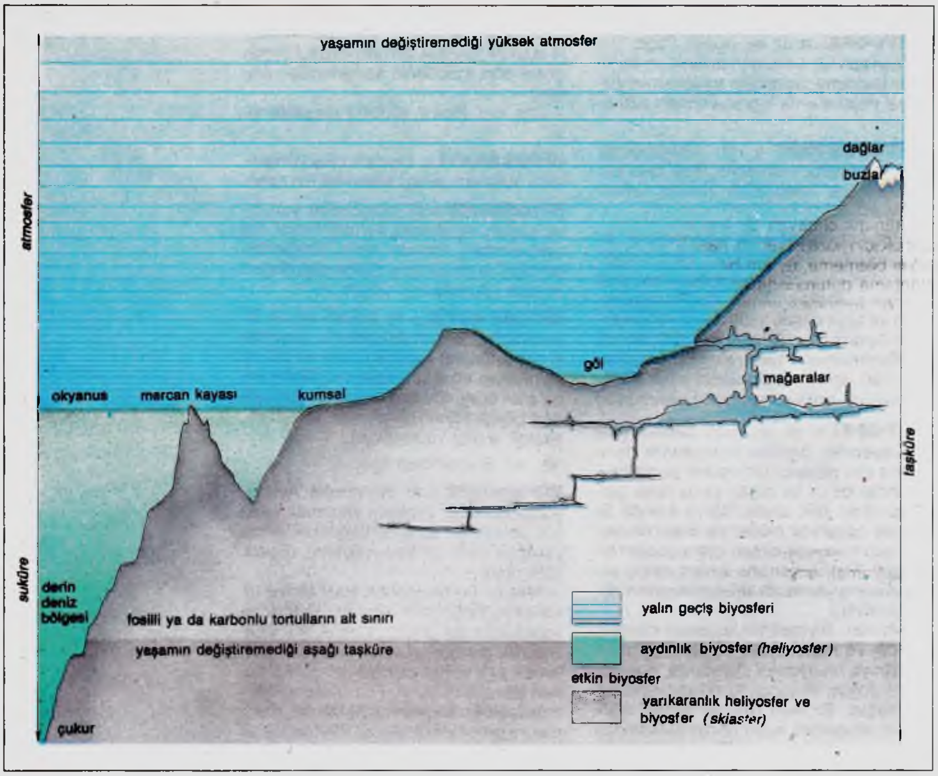
—ANSİKL. Bir biyosenoz, bazı ekoloji etkenlerine bağlı bir öbektir; bu etkenler biyosenozun dengesini ya da evrimini belirler. Bu biyosenozu eksiksiz olarak incelemek pek ender olanaklıdır, çünkü bunun için bütün oluşturucu öğelerin bilinmesi gerekir: hayvanlar, bakteriler, gelişmiş ve gelişmemiş bitkiler. Biyosenoz ve buna doğrudan bağlı olan biyotop ekosistem*'i oluşturur. Bir biyosenoz içinde, trofik düzeyler, ya da besin zincirleri, zaman ve uzamdaki bir yapı ve bir dinamik tanımlanabilir. Biyosenozlar genellikle sınıflandırmaya ilişkin bileşenlerine göre bölümlere ayrılır: fitosenoz (yeşil bitkilerin tümü), zoosenoz (hayvanların tümü), miyosenoz (mantarlar) ya da bakteriyosenoz (bakteriler).

BİYOSENTEZ a. (fr. *biosynthèse*). Org. kim. Canlılarda organik bileşiklerin oluşum biçimi. (Yeşil bitkilerde fotosentez, hayvanlarda anabolizmanın kimi görünümleri.)

—ANSİKL. Hayvanları ve bitkileri oluşturan bileşenler, ya dış ortamdan sağlanır ya da doğrudan organizmada üretilir. Bileşenlerin organizmadaki üretiliş biçimi biyosentezi oluşturur. Biyosentez, aynı zamanda canlı organizmalardaki metabolizmaya ilişkin zengin bir bilgi kaynağıdır. Bu konuda temel araştırma yöntemi, olası öncü izotopların markalanmasıdır; ancak incelenmesi gereken öncülerin seçiminde genellikle kimyasal bir bilgi birikiminden yararlanılır.

BİYOSFER a. (fr. *biosphère*). Yerkürede canlı organizmalara rastlanan bölüm. (Eşanl. EKOSFER.)

—ANSİKL. Biyosfer, atmosferin alt kesimini, suküreyi ve taşkürenin bir bölümünü içerir; yer yer 2 km'ye ulaşan bu taşküre bölgesinde, petrol yataklarına bağlı kimi bakterilere rastlanır. Biyosferle yerkürenin öbür bölümleri arasında biyosfer çevrimleriyle kurulan bir bağ vardır; bu çevrimler kimyasal öğelerin canlı organizmalara girmesini, birinden öbürüne geçmesini ve metabolizma ürünleri ya da mineralleşme kalıntıları biçiminde biyosferden uzaklaşmasını sağlar. Biyosferin oluşumu yaşamın başlangıcıyla çakışır ve bu nedenle aynı varsayımlara bağlanır. Ancak biyosferin evrimi daha iyi bilinmektedir. Cambriaöncesinde oksijensiz atmosferde yalnızca dışbeslek organizmalar yaşayabiliyordu. Fotosentez (klorofilli) yapabilen organizmaların ortaya çıkışı, biyosferin oksijen açısından zenginleşmesini ve yaşamın çeşitlenmesini sağlayan temel evrelerden biri oldu. Karbon devriyle günümüz arasında, biyosferin kimyasal bileşimi ve büyük biyojeokimyasal çevrimler çok az değişmiştir.

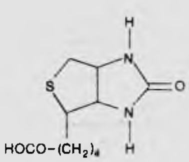

biyosfer

Biyosferin bütün bileşenleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin bilinmesine rağmen, çevrebilimciler, biyosferi, *ekosistemler* adı verilen, birbirlerinden görece bağımsız işlevsel birimlere ayırırlar. Ekosistemlerin boyutları, su birikintisiyle, madde değişimi açısından gerçek "kapalı" tek çevrebilimsel birim olan biyosfer arasında değişebilir. Bu sistemler Güneş enerjisinin katkısına sıkı sıkıya bağlıdır.

BİYOSİT sıf. (fr. *biocide*). Kim. Kimi canlı organizmaları yok etmeye yarayan bütün kimyasal ürünler için kullanılır. (Tarım koruma ilaçları ve ot öldürücüler, bu maddelerin en çok bilinenleridir; bunların besin zincirinde birikmesi önemli zararlara yol açar.)

BİYOSPELEOLOJİ ya da **BİYOSPEOLOJİ** a. (fr. *biospéléologie*). Mağaralarda, karanlık oyuklarda yaşayan canlı varlıkları inceleyen bilim.
—ANSİKL. Biyospeleoloji XX. yy.'ın başında kuruldu (A. Viré, 1904; E. Racovită, 1907). Bir mağarada ya da karanlık oyukta besin maddeleri çok azdır ve sadece dışardan sızma sularla gelen besinlerden ya da yarasaların guanosundan, ölmüş ya da yolunu şaşırmış hayvanların cesetlerinden oluşur; bu tür besin maddeleri de yalnızca kısa ve yalın besin zincirlerine (bakteriler bu zincirlerde temel rol oynar) olanak verir. İçinde yaşanan çevrenin karanlık olması, kör ve renksiz bir faunanın gelişmesine, aşırı nem ve önemli boyutlara ulaşan yeraltı suları su faunasının geniş yer tutmasına neden olur. Mağaralardaki yaşama koşulları, 1948'de A. Vandel'in laboratuvar olarak düzenlediği Moulis (Ariège, Fransa) mağarasında (burada sıcaklık değişmiyordu: 11,5°C) deneysel olarak incelenmiş ve denetlenmiştir.

biyotin

BİYOSTAZİ a. (fr. *biostasie*). Pedol. Henri Ehrart'a göre (1955'e doğr.) yer görünümlerinin ve buna bağlı tortulların evriminde, toprağın faunasıyla dengeli, sürekli bir bitki örtüsü altında gerçekleşen yavaş kimyasal aşınma. (Biyostazi, çözünür durumdaki maddenin yeryüzü topraklarının ayrışmış katmanlarını aşarak okyanuslara kadar taşındığı bir döneme denk düşer; okyanuslara ulaşan maddeler, canlı varlıkların yol açtığı tortulları [kireçli ve silisli çamurlar] yavaş yavaş çökeltir.) [Karşt. anl. AŞIRIAŞINIM.]

BİYOSTRATİGRAFİ a. (fr. *biostratigraphie*). Yerkabuğunun katmanları içindeki canlı artıklarını ya da yaşam izlerini inceleyen katmanbilim dalı.

BİYOSTROM a. (fr. *biostrome*). Mercanların oluşturduğu, yüksekliğine oranla daha geniş kayalık kütle.

BİYOŞİMİ a. (fr. *biochimie*) → BİYOKİMYA.

BİYOTAKTİZM a. (fr. *biotactisme*). Biyol. Bir ya da birçok hücrenin başka bir hücreyi kendine doğru çekmesi.

BİYOTEKNOLOJİ ya da **BİYOTEKNİK** a. (fr. *biotechnologie* ya da *biotechnique*). Canlı varlıkların biyokimyasal özelliklerinden yararlanan tekniklerin tümü (doğal durumu korunur ya da genetik yapısı yeniden oluşturulur). [Biyoteknoloji ya da biyoteknik, tarımsal üretimin yetkinleştirilmesinde ya da çeşitli kimyasal bileşiklerin (yanıcılar, ilaçlar vb.) sanayisel üretiminde kullanılır.]

BİYOTERAPİ a. (fr. *biothérapie*). Ted. Bir hastalığı iyileştirmek amacıyla gerek canlı mikroorganizma kültürlerinden (yoğurt, kefir, mayalar), gerek fizyolojik ürünlerden (süt, mide özsuyu, safra, vb.) yararlanan tedavi yöntemi.

BİYOTERAPİK a. ve sıf. (fr. *biothérapique*). Homeopat. Kimyasal yapısı belirli olmayan mikrop kökenli ürünlerden elde edilerek önceden hazırlanan ilaç. (Hayvansal ve bitkisel dokuların patolojik olan ya da olmayan salgı ya da dışkılarından yapılır.)
—ANSİKL. Biyoterapik ilaçların çoğu mikrop kültürlerinden, aşı ve serumlardan elde edilir ve şimdiye değin deney konusu yapılmamıştır. Bunlar homeopatik ilaçlar arasında biraz değişik bir kategori sayılır ve birçok enfeksiyon hallerinde, yalnız benzeşim yasasına uyularak verilen ilaçlara yardımcı olarak sözkonusu enfeksiyonların tedavisinde ya da önlenmesinde önemli hizmet görürler. Patogenezleri az çok yaygın olan öbürleriyse (medorrhinum, psorinum, luesinum, tüberkülinler...), hahnemanncı diyatezlerle bağlantılı olarak, bu alanın en önemli ilaçlarıdır.

BİYOTİN a. (fr. *biotine*). Biyokim. Mayamantarlarının büyümesi için çok gerekli olan ve H vitamini de denilen B grubu vitamini (Szent-Györgyi, 1940). [Eşanl. BİYOS II.]
—ANSİKL. Önce karaciğer ve sütte keşfedilen B vitamini, mayalarda ve tahıllarda da bulunur ve tüm canlı hücrelerde de vardır. $C_{10}H_{16}N_2O_3S$ formüllü ikihalkalı bir bileşik olan biyotin karboksilazlarda (asetil CoA karboksilaz, pirüvat karboksilaz, Krebs çevrimi enzimleri) ve üstün yapılı hayvanlardaki yağ asitlerinin biyosentezinde kofaktör olarak görev yapar. Yumurta akındaki avidin bu vitamine yapışarak onun enzim etkisini ortadan kaldırır.
Biyotin, bazı deri hastalıklarında, özellikle dermatoz ve seboreik alopesilerde tedavi amacıyla kullanılır.

BİYOTİNİLENZİM a. (fr. *biotinyl-enzyme*). Karboksilazı andıran ve koenzim olarak biyotin içeren enzim. (Biyotin, bir amit bağıyla, bir protein lizininin ucundaki amin yerine bağlanır.)

BİYOTİP a. (fr. *biotype*). Biyol. Dış görünüşüyle olduğu kadar kalıtsal varlığıyla da (genotip) birbirine benzeyen aynı türden bireyler topluluğu.

BİYOTİPOLOJİ a. Antropol. İnsanların, tiplerine göre fiziksel sınıflandırılması.
—ANSİKL. Bireyin toptan gözlemlenmesine dayanan, gerekirse bazı beden ölçüleri ile de tamamlanan biyotipoloji, çeşitli insan vücudu biçimlerini, örneğin leptozomlar ve brakizomlar ya da ektomorflar, mezomorflar ve endomorflar gibi birkaç sınıf içinde toplar. Bu çeşit tipler ile ruhbilimsel ve fizyolojik özelliklerle ayrılan sınıflar (mizaçlar) arasındaki ilişkileri araştıran bazı biyotipoloji uzmanlarının kuramları, günümüzde terk edilmiştir.

BİYOTİT a. (fr. *biotite;* öz. a. J. B. *Biot'* dan). $K(Fe, Mg)_3(Al, Fe^{3+}) Si_3O_{10}(OH,F)_2$ formüllü monoklinik mika; siyah renkli, heksagonal yapraklar biçiminde bulunur. (Biyotitler, demir-II, demir-III, magnezyum kutupları arasında bir seri oluşturur.) [Eşanl. KARAMİKA.]

BİYOTOP a. (fr. *biotope*). Biyosenozu oluşturan türlere yaşama alanı ve sınırları az çok belirli olan bileşimi belli fiziksel ortam. (Biyotopun çapı çok değişiktir, bazen çok küçük olabilir: bir taşın alt yüzü, küçücük bir su birikintisi...)

BİYOTRANSFORMASYON a. (fr. *biotransformation*). Toksikol. Zehirli maddeleri, organizmada zehirsiz bileşiklere dönüştürme süreci.
—ANSİKL. Biyotransformasyonlar karaciğer parankimasında, bağırsakta, böbrekte, retiküloendotelyal sistemde gerçekleşir. Çeşitli enzim sistemleri ilk evrede, zehirli maddelerin yükseltgenmesini, indirgemesini ya da hidrolizlenmesini ve ikinci evrede çok polar maddelerle birleşmesini sağlar, zehirlerden arındırılmış bu maddeler kolayca dışarı atılır.

BİYOTÜRBASYON a. (fr. *bioturbation*). Yerbil. Henüz taşlaşmamış bir çökelin canlı organizmaların etkisiyle bozulması; tortul kayaçlar içinde izler ve oyuklar biçiminde bulunur.

BİYOYARARLILIK a. Farmakol. Verilen ilacın, beklenen biyokimyasal etkiyi yaratabilmesi için o ilaçtan ayrılıp serbest hale geçen etken madde oranı.

BİYOZON a. (fr. *biozone*). İçerdiği fosillerle belirlenen yerbilim katmanlar topluluğu birimi. (Biyozon, genellikle hızlı bir gelişim ve coğrafi yayılım gösteren, belirleyici fosilin adını alır.)

BİYSK, Rusya Federasyonu'nda kent, Sibirya'da Biya ve Katun ırmaklarının birleşerek Obi'yi oluşturdukları yerde; 233 000 nüf. (1989). Ticaret ve tarım merkezi.

BİZ k. adl. 1. çoğl. k. **1.** Konuşan kişi ve onunla birlikte bir topluluk oluşturan bir ya da daha çok kişiyi belirtir (vurgulama dışında fiile eklenen 1. çoğl. k. eki bunu belirtmekte yeterlidir): *Biz geldik. Biz bu hatayı nasıl yaparız?* ‖ *Bizi*, 1. çoğl. k. adılının yükleme durumu: *Bizi evine davet etti. Bizi izliyor.* ‖ *Bize*, 1. çoğl. k. adılının yönelme durumu: *Bize hiç gelmedi. Ona öğüt vermek bize düşmez.* ‖ *Bizde*, 1. çoğl. k. adılının bulunma durumu: *Bu akşam bizde kalabilirsin.* ‖ *Bizden*, 1. çoğl. k. adılının çıkma durumu: *Bizden bunu beklemeyin;* bizden yana olan, bizim gibi düşünen: *Bu arkadaş da bizden.* ‖ *Bizim*, 1. çoğl. k. adılının tamlayan durumu: *Bu bizim başarımız. Bizim ev.* ‖ *Bizimki*, birinci çoğl. kişiye ait olan şeyi belirtir: *Bizimki arızalandı;* halk dilinde eşlerin birbirlerinden söz ederken kullandıkları sözcük: *Bizimki bu akşam yine geç geldi. Bizimki hasta;* yakın çevreden olan bir kimse hakkında konuşulurken alay yollu kullanılır: *Bu bizimkinin marifetine benziyor.* ‖ *Bizimkiler*, anne ve babamız, dostlarımız, vatandaşlarımız; bizim taraftan, bizim toplumumuzdan. ‖ *Bizce*, bize göre: *Bizce sorun böyle çözülmez.* ‖ *Bizler*, "biz"-in çoğulluğunu daha da vurgular: *Bizler yoksul insanlarız.* ‖ *Bizsiz*, biz olmadan, biz yokken: *Sinemaya bizsiz mi gideceksin?* **—2.** Resmi konuşmada, yüksek mevkideki yetkili bir kimsenin ağzında ya da bir yapıtta alçakgönüllülük belirtisi olarak "ben" yerine kullanılır: *Biz bu konuya daha önce değinmiştik.* **—3.** *Tkz.* Kendini olduğundan güçlü gösterme, böbürlenme amacıyla "ben" yerine kullanılır: *Biz öyle kuru gürültüye pabuç bırakmayız.* **—4.** *Biz attık kemik* ya da *sümük diye, elâlem kaptı ilik diye*, işe yaramaz, değersiz bulunan bir şeyin başkalarınca değerli bulunması durumunda söylenir. ‖ *Biz bize*, aramızda, yabancı biri yokken: *Sorunu biz bize konuşalım.* ‖ *Biz kırk kişiyiz birbirimizi biliriz*, bir kimsenin yakından tanındığını, hiç de öyle sanıldığı gibi üstün bir durumunun olmadığını vurgulamak için söylenir. ‖ *Biz leblebi deyinceye kadar pazar savrulur*, "karar vermekte gecikmeyelim, yoksa iş işten geçer" anlamında söylenir. ‖ *Bize de mi lolo?*, "ne yaptığını biliyoruz, bizi kandıramazsın" anlamında kullanılır (arg.). ‖ *Bizim evde yanılırsın, Kirkor'un bağında mı ürürsün?* birinden iyilik gören, ama iyilik gördüğü kimseye değil de başkalarına hizmet eden kimseye söylenir. ‖ *Bizim gelin bizden kaçar, başını örter kıçını açar*, yakınlarından kaçınıp örtünen, onlara karşı utangaç davranan, yabancılaraysa, bunun tersini yapan bir kimsenin giyimindeki, tutumundaki tutarsızlığı dengesizliği vurgulamak için söylenir (tkz.). ‖ *Bizim köpek, it size* ya da *sizin köye balta getirdi mi?*, tanıdık olmayan bir kimseyle ilişki kurmak için söze nereden, nasıl başlanacağını bilememe, uygun bir gerekçe yaratamama durumunda söylenir. ‖ *Bizim tavuk bir yumurta yumurtlar, yedi mahalle duyar; elin kısrağı küheylan doğurur (hiç) sesi çıkmaz*, "bizim küçük bir kazancımızı herkes görür de başkalarının çok büyük kazancıyla kimse ilgilenmez" anlamında söylenir.

BİZ a. Deri vb. sert şeyleri dikerken, iğne geçirilecek yeri delmeye yarayan ağaç saplı, çelikten, sivri uçlu araç: *Kunduracı bizi. Saraç bizi. Döşemeci bizi.*

—Terz. Düz ya da eğri zımba biçiminde, yuvarlak ya da dikdörtgen kesitli, kısa ve yuvarlak bir sapı bulunan, ipliğin geçmesini sağlamak amacıyla deriyi delmeye yarayan el aleti; aynı işlevi yapan makine.

BİZ ek. (fars. *bihten*, elemek'ten *-biz*). *Esk. Eleyen, tarayan, yetiştiren* anlamlarında bileşik sıfatlar türetir: *fitne-bîz* (fitneci), *gül-bîz* (gül yetiştiren), *hak-bîz* (toprak eleyen), vb.

Biz İnsanlar, Peyami Safa'nın romanı (1959). Mütareke döneminde İstanbul'da geçen bir sevgi ilişkisi çerçevesinde doğu-batı kültür çatışmasını konu edinir. Batı kültürüyle yetişmiş varlıklı bir ailenin kızı olan Vildan, doğu gelenek, kültür ve değer yargılarına önem veren Orhan ile batı etkisinde yetişmiş aydın tipi Rüştü arasında bir seçim yapmanın güçlüğünü yaşar. Bu çerçeve içinde, Mütareke döneminin İstanbul'u, işgal kuvvetlerine hizmet ederek kendilerine çıkar sağlayan kişiler, halkın bunlara karşı duyduğu tepki işlenir; mandacılık, sosyalizm, ulusçuluk gibi kavramların tartışması yapılır.

BİZAM SIÇANI a. Kuzey Amerika'da yaşayan kemirici memeli. (Bil. a. *Ondatra zybethica;* cırlaksıçangiller familyası.) [Eşanl. MASKARAT, MİSKSIÇANI, ONDATRA.]

—ANSİKL. Bizam sıçanı, anus bölgesinde misk salgıbezleri bulunan iri bir sıçandır: uzunluğu, kuyruğuyla birlikte, 60 cm'yi bulabilir. Bizam sıçanının misk salgısından parfüm sanayisinde yararlanılır. Sert kıllarından ayıklanan kürkü makbuldür ve çeşitli adlar altında satılır. Bizam sıçanı, tarla faresine benzeyen bir su sıçanıdır; arka ayakları perdelidir ve dümen görevi yapan tıkız bir kuyruğu vardır. Karmaşık yeraltı yuvaları kazar ya da dallardan kulübeler yapar ve çoğunlukla su bitkileriyle beslenir. Hemen hemen bütün dünyaya yayılması sağlanan bizam sıçanı, kürkü için beslenir; ama zararlı bir hayvan olduğundan, insanlar bizam sıçanı yetiştirmeyi pek istememektedir.

BİZANS a. (öz. a. *Bizans*'tan). [Tamlayan olarak] Bizans'a ilişkin, Bizans ile ilgili şeyleri belirtir.

—Din. *Bizans ayini*, Roma'da birleşen bazı doğulu hıristiyanlarla (özellikle Melki Rumları, Ukraynalılar ve Rumenler), ortodoksların % 95'i tarafından uygulanan ayin. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. *Bizans yunancası*, Bizans İmparatorluğu'nun yönetim dili olan ve bugün de Yunan ortodoks kilisesi'nce dinsel törenlerde kullanılan yunancanın eski biçimi.

—ANSİKL. Din. Bizans ayini, VIII. yy.'da Sicilya ve Calabria'da uygulanan Roma ayininin, IX. yy.'daysa Kıbrıs'ta uygulanan Suriye ayininin yerini aldı. Aynı biçimde IX. yy.'da Bulgarlar, Sırplar ve Rumenler, Bizans ayinini değiştirerek kabul ettiler. XI. yy.'da sıra Ruslar'a geldi. XII. ve XIII. yy.'da İskenderiye, Antakya ve Kudüs patriklikleri Bizans ayinini benimsediler, böylelikle Bizans ayini, Batı'da ve Doğu'da heterodoks biçimde günah çıkartan azınlık mezheplere karşı, ortodoksluğun ayini oldu. Günümüzde, bu dinsel törenlerde beş resmi dil kullanılır. Bunlar: yunanca, arapça, slavonca, rumence ve gürcücedir. Ama, Bizans ayini, Doğu'nun ulusal ayinlerinden farklı olarak evrenseldir ve dinsel törenler onu benimseyen tüm halkların dillerinde yönetilebilir. Nitekim, Rusya'da birçok azınlık halklarının dilleriyle gerçekleştirildikten sonra günümüzde de çağdaş batı Avrupa dilleriyle yapılmaktadır.

İUSTİNİANOS'UN ÖLÜMÜNDE (565) DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU

■ **BİZANS İMPARATORLUĞU** ya da **DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU,** Roma İmparatorluğu'nun doğu bölümünde 330-395 yıllarında kurulan devlet. 1453'e dek (İstanbul'un fethi) ayakta kaldı; varlığını 1461'e dek Trabzon İmparatorluğu aracılığıyla sürdürdü.

KONUMU VE COĞRAFİ ÇEVRESİ

Bizans İmparatorluğu, hem Tuna üzerinden germen ve slav barbarlarının hem de Fırat dirseği içinde Persler'in yaptıkları akınlara karşı, Romalılar'ın doğudaki topraklarını savunmak zorunda kalmalarından doğdu. Bunu sağlamak için imparatorluğa, cepheye Roma'dan daha yakın ve daha kolay korunabilen yeni bir siyasal ve askeri merkez gerekiyordu. Constantinus'un Konstantinopolis'i kurmakla (330) yaptığı seçim bununla açıklanır. Karadeniz boğazı kıyılarında, kolayca savunabilir bir yarımadanın ucunda kurulan yeni Roma, Pontos Eukseinos (iskit buğdayı, doğu ürünleri), Çanakkale ve Akdeniz denizyolları ile biri Avrupa'dan, öteki Küçük Asya ve Suriye'den gelen iki karayolunun birleştikleri noktada yer almasıyla olağandışı bir üstünlük gösteriyordu.

Bizans İmparatorluğu, 395'te Roma İmparatorluğu'nun, farklı ama birleşik iki devlete ayrılmasıyla doğdu. Bu devletlerde yasaların yayımlanması ve adaletin yerine getirilmesi iki imparator adına yapılıyordu. Batı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Odoaker'in imparatorluk nişanelerini Zenon'a geri vermesi üzerine, Doğu imparatorunun tüm Roma İmparatorluğu'nu yeniden birleştirmesi gündeme gelince (476), Bizans İmparatorluğu'nun etkinliği arttı. Doğu Roma İmparatorluğu da de-

Bk. Resim sayfa 1715

nilen Bizans İmparatorluğu, o tarihte üç geniş bölgeden oluşuyordu: kuzeyde Tuna, kuzey-batı'da ise Sirmium'un biraz kuzey-doğu'sundan başlayıp Scodra'nın (bugün İşkodra) kuzeyinde Adriya denizi

kıyılarına ulaşan bir çizgiyle sınırlı Balkan yarımadası; Asya, Pontos ve Doğu diocesis'lerini, kuzey-doğu'da Kafkasya kıyılarındaki müstahkem mevkileri, zengin ve dar Gürcistan ovasını, Kafkasya geçitlerine, Hazar steplerine ve Mezopotamya'ya giden tüm yolları denetim altında tutan stratejik Doğu Anadolu platosunu ve Anadolu-Suriye sınırında, imparatorluğun ordu ve yol sisteminin düğüm noktasını oluşturan Edessa ile birlikte Fırat kıvrımını da (Osroene) kapsayan Asya toprakları; son olarak, başta zengin buğday ambarı Mısır olmak üzere Nil'in ağzından Sirte körfezine kadar uzanan Akdeniz kıyılarını içeren Afrika toprakları.

İmparatorluğun savunması eski Suriye, Fırat ve Tuna eski *limes*'leri ve bu son bölgedeki Kırım ileri karakolu ile gerçekleştiriliyordu. Sınır bölgeleri ile savunma zincirinin en geri noktası olan Konstantinopolis arasında bağıntı bir dizi yolla sağlanıyordu. Bu kentten, Avrupa'nın içlerine doğru uzanan üç yol ayrılmaktaydı: bunlardan birincisi Apollonia ve Tomi'den geçerek Tuna ağzına kadar Karadeniz kıyısını izliyordu; ikincisi (Roma *via militaria*'sı) Edirne, Meriç vadisi, Serdica (bugün Sofya), Naissus (bugün Niş) ve Morava vadisi üzerinden Sirmium'a ulaşıyordu; üçüncüsüyse imparatorluğun ikinci büyük kenti Selanik'e vardıktan sonra K.'e doğru Belgrad, B.'ya, Adriya denizi'ne doğru (eski *via Egnatia*) Dyrrachium ve Yunanistan'dan G.'e doğru Tempe ve Thermopylai yönüne giden üç kola ayrılıyordu.

Daha da önemli olan bir başka yol, Konstantinopolis'in Asya yakasındaki varoşundan başlayarak, Nikaia (İznik) ve Dorylaion üzerinden İconium'a (Konya) vardıktan sonra iki kola ayrılan ticari ve askeri yoldu: kollarından biri (Hindistan yolu) Toros geçitlerinden, Kilikia'dan ve Fırat vadisinden geçiyor, ikincisiyse Kappadokia Kaisareia'sı (Kayseri), Kızılırmak vadisi ve Theodosiopolis (Erzurum) üzerinden Doğu Anadolu'ya uzanıyordu. Askeri, ticari ve dini amaçlarla kullanılan, kervanların ve orduların geçtiği bu yollar imparatorluk için yaşamsal bir önem taşıyordu; imparatorluk bunları sırayla Persler'e, Araplar'a ve Türkler'e karşı savunmak zorunda kalacaktı.

İmparatorluğun birliğini daha Roma döneminden başlayarak çeşitli eyaletlerde silinmez bir iz bırakmış olan hellenizm sağlıyordu. Bu dil ve kültür ortaklığına, bir birlik etkeni deha eklendi: aynı dine bağlılık. Aynı inançta olanlar arasında görülen tanrıbilimsel anlaşmazlıklara ya da piskoposluk merkezi kentler (İskenderiye, Kudüs, Antakya ve İstanbul) arasında çıkan ve neredeyse her zaman bölgesel özellikler yüzünden kızışan üstünlük kavgalarına rağmen, bu bağlılık etkisini sürdürdü.

BİZANS TARİHİNİN BAŞLICA EVRELERİ

• *Evrensel Roma İmparatorluğu dönemi* (935-641). Bu dönem Antikçağ'ın kesintisiz uzantısıdır; germen istilalarına ve Batı'nın yitirilmesine karşın, imparatorluk yönetimi, evrensellik iddiası taşıyan bir siyaset izlemeyi sürdürdü. İustinianos I (527-565) Batı Akdeniz havzasını yeniden fethetti, bir yasalar bütünü çıkardı ve doğu etkisinin ilk kez görüldüğü görkemli anıtlar yaptırdı (Ayasofya). Bir türlü sonu gelmeyen din kavgaları (nesturilik, monofizizm), sasani, pers (602-630) ve arap (632'den başlayarak) istilaları sırasında kendini gösteren bölgesel özerklik hareketine zemin hazırladı. Herakleios I (610-641), Persler'i yendiyse de Araplar'ı durduramadı, Suriye'yi, Mısır'ı, çok geçmeden de tüm Afrika'yı yitirdi. Basileus sanını aldı.

İmparatorluk, bütün parlaklığıyla varlığını sürdürdü. Bizans'ın gücünün simgesi haline gelen altın sikke solidus, Seylan gibi uzak pazarlarda bile aranıyordu. Paranın değerini koruması büyük ölçüde, Bizans'ın güdümlü ekonomiye bağlı kalmasından kaynaklanıyordu. Bu uygulama, Konstantinopolis'in yiyecek gereksinimini düzenli biçimde karşılamak ve bu dev kentte yaşayan zanaatçılara iş sağlamak için benimsenmişti. Devlet, birtakım ürünlerin alım satımını ve üretimini elinde tutuyor, katı bir yönetmelikle ve bunun uygulanmasını sağlamakla yükümlü memurlarla, özel kişilerin çalışmasını denetliyordu.

Bizans, coğrafi konumunun verdiği ayrıcalıkları sonuna kadar kullandı: Çin'den gelen kervanlar, Antakya'ya ve Pers sınırındaki kentlere (Callinicum, Nisibis, Artaxata) ipek taşıdılar. Kızıldeniz kıyısındaki Klysma (bugünkü Süveyş yakınında) ve Ayla'ya (bugün Eilat) ise, Afrika'dan fildişi, Himyer ülkesinden (bugün Yemen) myrrha sakızı, günlük ve güzel kokular, Güney Asya'dan değerli ağaçlar ve pek çok Hindistan ürünü gelirdi. Kırım limanları, Kherson ve Bosporos (bugün Kerç), Orta Avrupa kavimleri ile ilişkiyi sağladı; burada Bizans'ın sanayi ürünleri amber ve kürklerle değiştiriliyordu.

• *Hellen Roma İmparatorluğu dönemi* (641-1204). İmparatorluğun hellenleşmesi ve doğululaşması bu dönemde iyice belirginleşti. Herakleios'u (641-711) izleyen imparatorlar zamanında, Araplar Konstantinopolis'in surlarına kadar sokuldu, Slavlar Balkanlar'ı istila etti, İtalya'nın büyük bir bölümü de Lombardlar'ın eline geçti; Roma'nın çok eski askeri ve sivil güçlerin ayrılığı ilkesi, yerini tam yetkili bir strategos'un yönettiği, thema adı verilen yönetim bölümlerine dayanan bir rejime bıraktı. İlk kez, Bizans'ın iktisadi dengesi bozuldu. Araplar, Yakındoğu kervan yollarını ve Kızıldeniz'deki baharat ticaretini denetimleri altına aldılar. Alışveriş sürdüyse de kazancın bir bölümü artık Araplar'a gidiyordu.

İsauria hanedanı (717-802) imparatorluğa yeni bir güç kazandırdı, Araplar'ı geri püskürttü ve devleti yeniden örgütledi. Leon III ve Konstantinos V, kutsal resimleri yasakladılar; Eirene bunların tekrar kullanılmasına izin verdi.

Eirene'ye karşı Nikephoros'un gerçekleştirdiği hükümet darbesini (802) izleyen bir geçiş ve istikrarsızlık döneminden (802-820) sonra gelen Amorion hanedanı (820-867), daha önceki fetihleri pekiştirdi, kutsal resimleri yeniden yasakladı ve papa ile bağını kopardı (Photios'un ayrılığı, 863-867). Ancak, dinsel konularda geleneklere geri dönüldü ve Roma ile yeniden uzlaşma sağlandı.

Basileios I'in (867-886) kurduğu Makedonya hanedanı döneminde (867-1057) imparatorluğun gücü doruk noktasına vardı. Leon VI ve Konstantinos VII Porphyrogenetos yasa koyucu büyük hükümdarlardı; Romanos I Lekapenos, Nikephoros II Phokas ve İoannes I Tzimiskes ise büyük komutanlardı. Bunlar pek çok bölgeyi, Araplar'dan geri aldılar. Basileios II (967-1025) soyluları dize getirdi, Bulgaristan'ı fethetti, Araplar'ı yendi ve imparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştırarak döneminin en büyük hükümdarı olarak belirdi.

Araplar'ın yol açtığı iktisadi güçlüklere tepki olarak, Bizans, gittikçe artan bir korumacılığa başvurdu ve IX. yy.'da Konstantinopolis ile bir ticaret kolonisi kurmuş olan Varegler'e ve Ruslar'a yeni bir pazar aradı. Aynı şekilde, bir buçuk yüzyıldan beri neredeyse tümüyle terk edilmiş olan Akdeniz ticareti, IX. yy.'da, arap tehlikesine rağmen, yeniden başladı, özellikle İtalya ile alışveriş yapıldı. Bunalım önlendi, hatta IX.-XI. yy.'larda lüks eşya sanayisinde önemli bir gelişme görüldü: Araplar'ın Mısır'a el koymasından sonra, keten bezi üretimi yeni yöntemlerle tekrar başladı, ipek sanayisi İstanbul'dan Teb'e kadar yayıldı, halıcılık ve çuhacılık gelişti; Antakya ve İstanbul'da yapılan, kimi kez kıymetli taşlarla ve minelerle bezeli madeni eşyaların ticareti Sibirya'ya kadar ulaştı.

1057-1081 arasındaki karışıklık yıllarında, imparatorluk, daha önce elde ettiği üstünlükleri tümüyle yitirdi; büyük mülk sahipleri, iktidarı yeniden ele geçirdiler; Bizanslılar'ı Malazgirt'te yenen (1071) Türkler, Anadolu Selçuklu devletini kurdular. Gerilemeyi durduran Komnenoslar (1081-1185) Haçlı seferlerinden yararlanarak, yitirilen toprakları geri aldılar. Ancak, Mikhael Kerularios'un din alanında ayrılığıyla (1054) ağırlaşan bizans-latin anlaşmazlığı, Doğu'da büsbütün şiddetlendi (Antakya sorunu).

Angeloslar hanedanı döneminde (1185-1204) imparatorluk yıkıldı; Bulgaristan ve Sırbistan yeniden bağımsızlıklarını kazandı ve bir taht kavgasından yararlanan Latinler, Konstantinopolis'i ele geçirdiler (Dördüncü Haçlı seferi).

• *Bölünmüş imparatorluk dönemi* (1204-1461). Bu dönem Latinler, Bizanslılar ve Türkler arasında savaşlarla geçti. 1204' teki latin istilası sonucunda, Bizans İmparatorluğu dört devlete ayrıldı: Doğu Latin İmparatorluğu, İznik İmparatorluğu, Trabzon İmparatorluğu ve Epeiros despotluğu. Nikaia'lı Laskarisler saldırıya geçtiler, Mikhael VIII Palaiologos Konstantinopolis'i geri aldı (1261). Ne var ki, yeniden kurulan imparatorluk, Mora'yı (Peloponisos) ellerinde tutan Latinler ile savaştığından, Anadolu ile ilgilenmediler ve ülke Türkler'in eline geçti. Devlet korumacılığının yavaş yavaş ortadan kalkması ve 1204'ten başlayarak Girit'in, Koron'un, Modon'un vb. Venedik tarafından işgali sonucunda, Bizans'ın iktisadi durumu bozuldu. Böylece Venedik, kıyılarında imparatorluğun belli başlı ticaret merkezlerinin bulunduğu bir denizi denetimi altında tutabiliyor, dahası, bizans gemilerinin bu denizde dolaşmasını yasaklayabiliyordu. Komnenoslar'ın siyaset alanındaki başarıları, imparatorluğun temel iktisadi çıkarlarından ödün verilerek elde edildi. Bizans, Sicilya'daki Normanlar'a karşı Venedik, Cenova ve Pisa'nın desteğini sağlayabilmek için, italyan tüccarlara birtakım ayrıcalıklar tanımak zorunda kaldı. Bu ayrıcalıklar, imparatorluğun zenginlik kaynaklarını doğrudan tehdit ediyordu. Manuel I bu yeni durumu değiştirmeye kalkışınca, Venedikliler hemen savaş açarak imparatorluğu büyük bir yenilgiye uğrattılar. Franklar'ın Suriye'ye yerleşmesinden sonra, doğu ürünleri doğrudan Yakındoğu limanlarına gelmeye başladı. Çin ve Hindistan ile Batı Avrupa arasında yapılan ticaret, Bizans'ın denetiminden çıktı. Uluslararası büyük ticaret yollarının dışında kalan ve Türkler'e karşı kendini umutsuzca savunan Bizans yavaş yavaş yok oluyordu. İç savaşlarla zayıf düşen son Palaiologoslar, imparatorluğun Avrupa'daki eyaletlerini teker teker ele geçiren Türkler'e karşı Batı'nın yardımını sağlayabilmek için, papalıkla yeniden dinsel birlik kurmaya çalıştılar. Osmanlılar İstanbul'u (1453) ve Trabzon'u (1461) fethetti; çok geçmeden de son latin ve bizans kentlerini de ele geçirdi.

Dejouy-Explorer

Efes'teki Aziz İoannes (St. Jean) bazilikası'nın kalıntıları (VI. yy.)

Bizans İmparatorluğu, zayıflıklarına karşın, varlığını bin yıldan fazla sürdürdü (395-1461). İktidarın el değiştirmesini düzenleyen kesin bir yasadan yoksun olmasının acısını çekti; saray karışıklıkları birbirini izledi; düşünce incelikleri din kavgalarının çoğalmasına yol açtı; imparatorun siyasal güçle dinsel yetkiyi birbiriyle karıştırması, çoğu kez hem devlete, hem de Kilise'ye zarar verdi. Bununla birlikte, Bizans, kuzeyde Hunlar, Avarlar, Slavlar, Bulgarlar, Ruslar ve Peçenekler'in,doğu ve güneydeyse Türkler, Persler ve Araplar'ın tehditlerine karşı koymayı bildi.

Bizans, öte yandan, Ortaçağ'ın en parlak uygarlığının merkezi oldu, etkisini çok uzaklarda bile duyurdu.

KURUMLAR

İmparator, Tanrı'nın seçkin kulu olarak görüldüğünden, tahtı zorla ele geçirmeyi başarmış kişi imparatorluğunu yasal gösterebilirdi. Ama imparatorun yönetime her istediğini ortak etmesi, soyunun sürekli bir tehdit altında kalmasına yol açardı. Monarşi mutlak bir tanrısal haktı; Basileus'un kendisi yasa olduğundan, iradesine hiçbir kısıtlama getirilemezdi; Kilise bile onun yetkesi altındaydı; çevresinde yalnızca uyrukları vardı. Ancak gelenekler ve teamül, uygulamada mutlakçılığı yumuşatmıştı. İmparator tahta geçmeden önce ortodoks töre uyarınca halka bir açıklamada bulunur, Kilise ve bazı kişilere verdiği ayrıcalıklarla yetkesini kendisi kısıtlardı. Uyruklar da hipodromdaki gösteriler ve törenlerdeki alkışlar yoluyla düşüncelerini dile getirebilirlerdi. Özgür çiftçiler, serfler ve kölelerden oluşan halkı yöneten taşra aristokrasisi, kamu görevlerini yürütürdü. Basileus'un toprak aristokrasisine karşı ara vermeksizin sürdürdüğü savaşım, imparatorluğun iç dramının nedeni oldu.

Her şeye karşın kamusal yetke, imparatorun elinde kalıyordu. Yönetimin merkezi imparatorluk binası, diğer bir deyişle tüm emirlerin çıktığı Konstantinapolis'teki imparatorluk dininin tapınağı *Kutsal saray*'dı. Saray hem Basileus'un özel ve askeri evi, hem de yönetimin merkeziydi; imparator siyasal konseylerini burada toplar, hukuki sorunları buradan çözer, emir ve yazışmalarını dışarıya buradaki görevliler aracılığıyla yollar, kendisine iletilen dilekleri gene burada incelerdi. Tüm kamu görevlerinin sarayla bir ilişkisi vardı; sivil ya da askeri her memur taşıdığı sıfatın başına bir saray unvanı getirerek orada kendine bir yer edinir, ayrıca bir tür soyluluk sanı taşırdı. Kısaca, memurlar imparatora, saraya ilişkin az ya da çok onursal bir görevle ve kendilerine hiyerarşi içinde yer sağlayan bir soyluluk unvanıyla bağlıydı. Bazen de tam tersine, bir saray subayının bir yönetici görevi üstlendiği görülürdü.

Basileus, başbakanı hiçbir zaman asaleten atamaz, hükümetin yönetimini isteğine ve koşullara göre saray memurlarına ve maliyecilere bırakırdı. Yüzyıllar geçtikçe bazı görevler ödül olarak verilen onursal sanlara dönüştü. İmparator sülalesince uygulanan bu Doğu'ya özgü yönetim sistemi, hellenistik devletler aracılığıyla Roma'ya aktarılmıştı.

EDEBİYAT

330'dan 1453'e kadar yunan edebiyatı, Bizans devlet ve uygarlığı çerçevesinde gelişti. Antik yunan geleneğiyle ilişki kesilmemişti. Eski yazarlar eğitimin temel taşlarından biri ve aydınların da başlıca esin kaynağıydı. Bizans'ın düşünsel yaşamını temellendiren, imparatorluğun yıkılmasından sonra da, yunan dünyasının geride kalan bölümüne ve Avrupa'ya aktarılan ilk miras buydu. İkincisiyse, çöküşünden önceki dört yüzyıl boyunca gelişen hıristiyan düşüncesidir; hıristiyanlık, Bizans aracılığıyla hellenizmin temel taşlarından biri oldu. Bu ikili geleneğin sonucunda, edebiyatta, bir yandan geleneksel anlatım biçimlerine saygı gösterildi, dil arılaştırıldı, bir yandan da edebiyat türlerinde bir sabitleşme ve sınıflandırma ortaya çıktı. Bununla birlikte, kimi yazarlarda ilkelerin katılığından sıyrılma eğilimine de rastlanır: kimi yapıtlarda bir tabiilik, geniş bir düşgücü ve duyarlık göze çarpar; bu yapıtlar aynı zamanda günlük konuşma diline yakın bir dille kaleme alınmışlardır.

Bizans edebiyatını üç döneme ayırabiliriz.

• Birinci dönem (IV.-VI. yy.) hellenizmden bizansçılığa geçişi belirler. Bu döneme "önbizans" denir, çünkü hıristiyan esin kaynaklarının yanı sıra, edebiyatta eskiçağ paganlığının son belirtileri olan pagan düşünceyi de içerir. IV. yy.'da büyük birer hatip ve tanrıbilimci olan kilise babaları (Kappadokialılar ve İoannes Khrysostomos) sayesinde büyük güç kazanan hıristiyan edebiyatı, V. yy.'da dogmayı açıklama ve savunma yolunu tuttu: İskenderiyeli Kyrillos, Antakyalı Nestorius'un yandaşlarına şiddetle karşı çıktı. Din tarihi yazarlığını Sokrates, Sozomenos ve Theodoretos gibi ciddi bilginler üstlenmişti. Hıristiyanlık duygusal ve romanesk edebıyata Athenais Eudokia ile yönelmeye başladı. Öte yandan, IV. ve V. yy.'da pagan düşünceler, felsefe ve retorik okullarında olduğu gibi, şiir türlerinde de varlığını sürdürdü. Syrianos, Proklos, Hypa-

Bizans İmparatorluğu

Constantinus hanedanı (306-363)
Constantinus I *Büyük*
(306 [Batı] ve 324-337),
Constantius I'in oğlu
Constantius II (337-361)
Constantinus II ile
(377-340)
Constans ile
(337-350)
} Batı'da

Julianus (361-363) [Batı]

Jovianus hanedanı (363-364)
Jovianus (363-364)

Valentinianus hanedanı (364-379)
Valentinianus I (364-378)
Valens (364-378)
Gratianus (375-383) [Batı]

Theodosius hanedanı (379-457)
Theodosius Flavius (379-395)
Arcadius (395-408)
Theodosios II (408-450)
Marcianus (450-457)

Trakya hanedanı (457-518)
Leon I (457-474)
Leon II, öncekinin torunu,
dedesi ile (473-474)
Ariadne, Leon I'in kızı;
I- Zenon (474-475 ve 476-491)
[Basiliskos, gasıp (475-476)]
2- Anastasios I (491-518)
ile evlendi

İustinos hanedanı (518-602)
İustinos I (518-527)
İustinianos I (527-565)
İustinos II (565-578)
Tiberios II (578-582)
Maurikios (582-602)

Phokas hanedanı (602-610)
Phokas (602-610)

Herakleios hanedanı (610-711)
Herakleios I (610-641)
Konstantinos III Herakleios (641)
Herakleios II Heraklonas (641)
Konstans II Herakleios (641-668)
Konstantinos IV Pogonatos (668-685)
İustinianos II Rhinotmetos
(685-695 ve 705-711)

Karışıklık dönemi (695-716)
Leontios (695-698)
Tiberios III Apsimaros (698-705)
Philippikos Bardanes (711-713)
Anastasios II (713-715)
Theodosios III (715-716)

İsauria hanedanı (717-802)
Leon III *İsauriali* (716-740)
Konstantinos V (741-775)
Leon IV *Khazaros* (775-780)
Konstantinos VI (780-797)
Eirene (790 ve 797-802)

Karışıklık dönemi (802-820)
Nikephoros I *Logothetes* (802-811)
Staurakios (811)
Prokopia, Nikephoros I'in kızı,
Mikhael I Rangabe (811-813) ile
evlendi Leon V *Ermeni* (813-820)

Amorion ya da Phrygia hanedanı (820-867)
Mikhael II (820-829)
Theophilos (829-842)
Mikhael III (842-867)

Makedonya hanedanı (867-1057)
Basileios I *Makedonyalı* (867-886)
Leon VI *Bilge* (886-912)
Aleksandros, ortak (871'den sonr.
-912) tek başına (912-913)
Konstantinos VII Porphyrogenetos
(913-959), Romanos I Lekapenos
(919-944) ve Romanos'un oğulları
(944-945) ile birlikte
Romanos II (959-963)
Basileios II *Bulgaroktonos* (963-1025)
Nikephoros II Phokas (963-969) ve
İoannes I Tzimiskes (969-976) ile
birlikte Konstantinos VIII, önce ortak,
sonra tek başına (961-1028)
Zoe (1028-1050): 1- Romanos III
Argyros (1028-1034) 2- Mikhael IV
Paphlagonialı (1034-1041)
[Mikhael V *Kalaphates* (1041-1042),
Mikhael IV'ün yeğeni, Zoe tarafından
evlat edinildi]
3- Konstantinos IX Monomakhos
(1042-1055) ile evlendi
Theodora, önce ortak (1042), sonra
tek başına (1055-1056)
Mikhael VI Stratiotikos (1056-1057)

Komnenos hanedanı (ilk kez: 1057-1059)
İsaakios I (1057-1059)

Dukas hanedanı (1059-1078)
Konstantinos X (1059-1067)
Mikhael VII, önce ortak (yaklş. 1060),
sonra tek başına (1071-1078)
Romanos IV Diogenes (1068-1071)
ile birlikte

Nikephoros Botaneiates hanedanı (1078-1081)
Nikephoros III Botaneiates
(1078-1081)

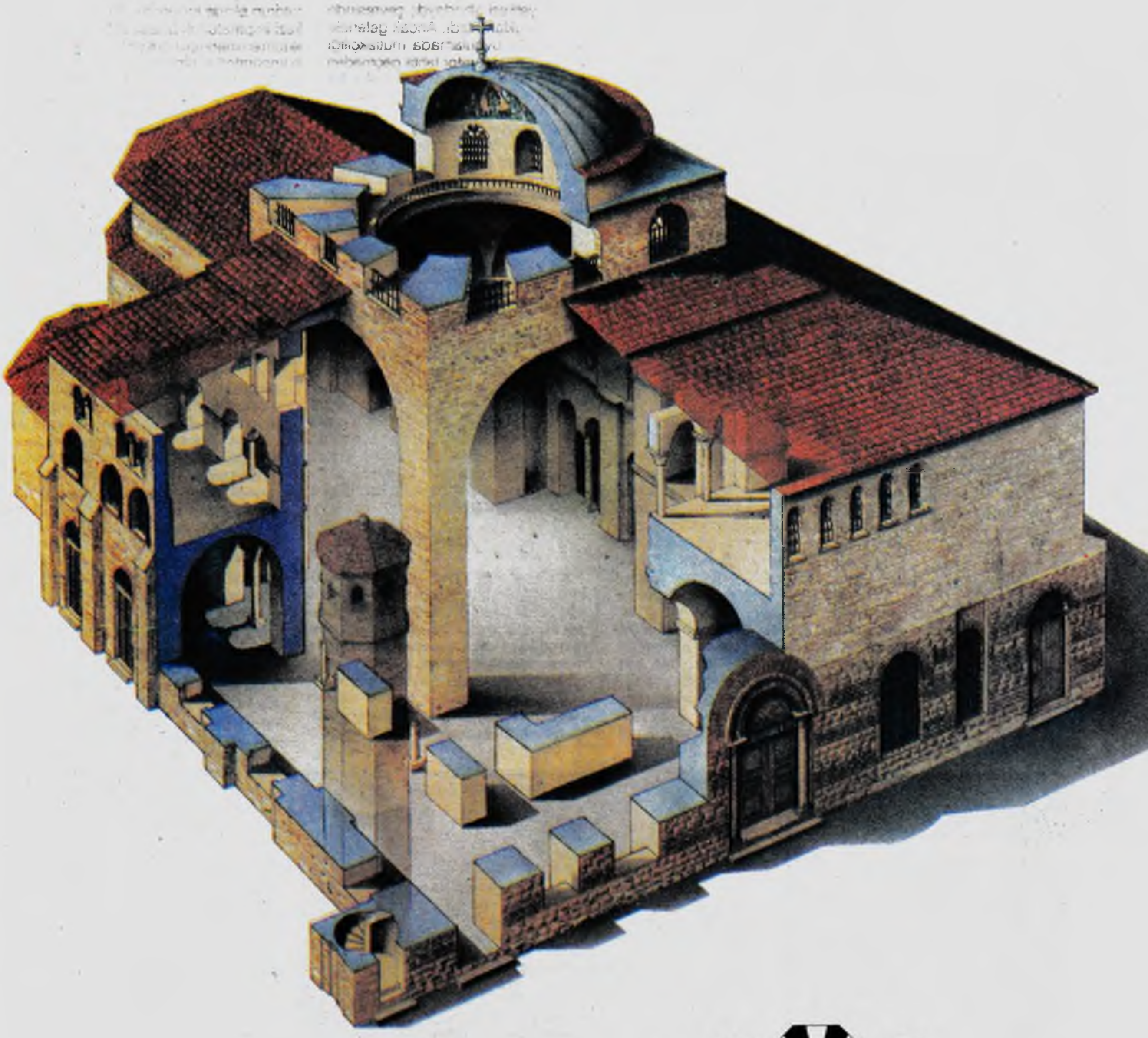
Komnenos hanedanı (ikinci kez: 1081-1185)
Aleksios I (1081-1118)
İoannes II (1118-1143)
Manuel I (1143-1180)
Aleksios II (1180-1183)
Andronikos I (1183-1185)

Angelos hanedanı (1185-1204)
İsaakios II (1185-1195 ve 1203-1204)
Aleksios III (1195-1203)
Aleksios IV (1203-1204)
Eudoksia, Aleksios III'ün kızı,
Aleksios V Murtzuphlos (1204) ile
evlendi

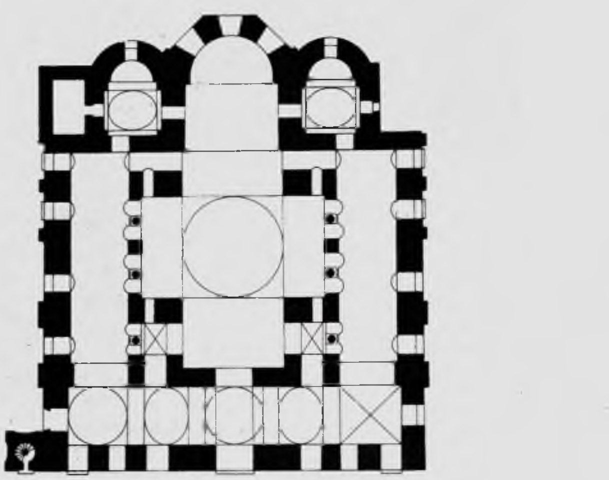
Laskaris hanedanı (1204-1258)
Konstantinos XI (1204)
Theodoros I Laskaris (1204-1222)
İoannes III Vatatzes (1222-1254)
Theodoros II Laskaris (1254-1258)
İoannes IV Dukas (1258-1261)

Palaiologos (1258-1453) ve Kantakuzenos (1341-1357) hanedanı
Mikhael VIII Palaiologos (1258-1282)
Andronikos II (1282-1328)
Mikhael IX (1295-1320) ile birlikte
Andronikos III (1328-1341)
İoannes V Kantakuzenos
(1341-1354)
İoannes VI Kantakuzenos
(1347-1355)
ve Matthaios Kantakuzenos
(1354-1357) ile birlikte
İoannes V Palaiologos
(1341-1354, 1355-1376 ve
1379-1391)
Andronikos IV Palaiologos (1376-1379)
Manuel II (1391-1425)
İoannes VII (1399-1402) ile birlikte
İoannes VIII (1425-1448)
Konstantinos XII Palaiologos
(1449-1453)

tia gibi yeniplatoncular Julianus Apostata'nın başlattığı rönesansı sürdürdüler. Himerios, Themistios, Libanios gibi hatiplerin çevresinde birçok öğrenci toplandı. Tarihçilik, Anaksagoras, Eunapios, Olympiodoros, Zosimos ve Bizanslı Stephanos ile kronik ve övgü yazarlığına dönüştü. bu dönemde üç ayrı biçimde sürdü; Bizanslı Leontios ile doktrinciliğe ve tanrıbilime, Moskhos ve Klimakslı Ioannes ile öğreticiliğe ya da çileciliğe, en ünlüsü Romanos olan hymnographoslar ya da ilahi bestecileriyle şiire yöneldi. Tarih alanındaysa, din duygusu, dindışı tarihe bile maskenoslu Ioannes'te buldu. Bu dönemde kronik yazarları (Georgios Pisides, Georgios Synkellos) insanlık tarihini dinsel tarihe bağladılar. Şiirde olduğu kadar (Kassia), düzyazıda da (*Barlaam ile Yosafat*'ın romanı), yaratıcı yapıtlara pek az rastlanır. IX. yy.'da edebiyat canlandı: ya-

Epik şiir İzmirli Quintus, Nonnos, Koluthos ve Musaios tarafından geliştirildi. Orpheus şiirleriyle (oraculum sibylla, argonautika) eski çağların gizemli sanatı canlandırıldı. Lirik yapıt olarak yalnızca epigram türünde kısa şiirler kaleme alındı. Roman dalında Akhilleus Tatios, Lampsakoslu Khariton ve Longos parlak yapıtlar verdiler. Ama filozofların benimsediği yeni dine düşman bir akım olarak kalan paganlık, diğer düşünce alanlarında hıristiyanlıkla uyum sağladı. Dine koşut bir akım yaratan paganlık, VI. yy.'da ortadan kalkan eskiçağ düşüncesinin son parlayışı oldu. VI.-XI. yy.'lar arasındaki ikinci dönemde bizans düşüncesi kendine has özellikleriyle ortaya çıktı, VI. yy.'da parladıktan sonra VII. ve VIII. yy.'larda durakladı; ardından, IX. ve X. yy.'larda yeniden gelişti. Çok zengin olan dinsel edebiyat, damgasını vurdu. Kilise tarihiyle imparatorluk tarihi aynı gelişmenin iki ayrı yüzü olarak ele alındı: dönemin en ilginç tarihçisi Prokopios'tur. Kronik yazarlığı, Miletoslu Hesykhios ve özellikle Malalas ile halk arasında yaygınlaşan bir tür oldu. VI. yy.'da görülen atılım, onu izleyen iki yüzyıl boyunca etkilerini sürdürdü. VII. yy.'da dinsel edebiyat, ortodoksluğu, monotelitlerin ve ikona kırıcılarının sapkınlığına karşı korumaya ağırlık verdi. Khrysopolisli Maksimos, çağın en büyük tanrıbilimcisidir. Onun ardından Anastasios Sinaitis gelir. Gizemci akım, hagiographa (Neapolisli Leontios) ve ilahi türünde (Şamlı Andreas) yapıtlar verdi. VIII. yy.'da Nikepheros ve Studionlu Theodoros dinsel resimlere tapınmanın savunuculuğunu yaptılar. Ortodoks dinbilimi, büyük mezhep ayrılığından önce en özgül anlatımını Da-

ratıcılık bilginlikle kaynaştı, hıristiyanlıkla eskiçağ zevki birleşti. Bu dönemde en zengin hümanizmi ortaya koyan sanatçı Photios idi. Kronik yazarları tarih felsefesine yöneldiler (Theophanes, Georgios Hamartolos). X. yy. büyük bireşimlere ve derlemelere (Symeon Metaphrastes'in yazdığı *Aghion Bioi*, Kephalas'ın *Yunan antolojisi*) elverişli bir ortamdı. Tarih, Symeon Magistros, Kameniatis, Leon Diyakos ve imparator Konstantinos VII Porphyrogenetos ile ahlakçılığa yöneldi. Şiir alanında halk şarkıları ve destanlar ortaya çıktı. Dhighenis Akritas adlı kahramanın yer aldığı bir destan çevrimi yaratıldı; aynı zamanda aşk romanları ve duygusal dramlar yazıldı. Dinsel törenlerden kaynaklanan ve XV. yy.'a kadar süren halk tiyatrosu geleneğinin yanı sıra yine dinden kaynaklanan bir tiyatro doğdu; bu tiyatronun en ünlü yapıtı *İsa'nın çilesi*'dir.

• XI. yy.'dan XV. yy.'a süren üçüncü dönem, yeni bir rönesans dönemidir. XI. ve XII. yy.'larda edebiyat çalışmaları merkezde toplanmıştı, sonra, XIII. yy.'da İznik İmparatorluğu sırasında daha özerk bir yapıya kavuştu, XIII. yy.'daysa yeniden merkezde toplandı, bu durum, XV. yy.'da imparatorluğun çöküşüne kadar sürdü. Mezhep ayrılığıyla birlikte Doğu ve Batı imparatorlukları arasındaki bağ kesinkes koptu. Ama hümanizm, düşüncenin bir ölçüde bağımsızlaşmasına yol açtı. Tanrıbilim, hıristiyan ve akılcı bir düşünür olan Psellos ile birlikte felsefeye yöneldi: yeni tanrıbilimci Simeon ile gizemci bir nitelik kazandı. Kekaumenos ise tanrıbilimi ahlakçı bir yöne çekti. Bu üç eğilim, sırasıyla İtalos, Niketas Stethatos ve Kataphigiotis, Theophylaktos ve Selanikli Eustathios ile, bir sonraki yüzyılda da varlıklarını sürdürdüler. Bu dönemin tarih yazarları arasında Anna Komnene gibi imparatorluk ailesinden olanlar da vardı. Mikhael Khoniates ve Niketas Khoniates, Tzetzes gibi tarihçiler, imparatorluğun uğrayacağı felaketi önceden sezmiş gibiydiler. Prodromos ile saray çevresini yeren şiirler yazılmaya başladı. Hayal gücüne dayanan edebiyattaysa. Eskiçağ'dan esinlenen ve hıristiyanlığın izlerini taşıyan ya da doğu masallarından uyarlanan saray romanlarına yer verildi. XIII. yy.'da İznik İmparatorluğu döneminde önemli filozoflar Nikephoros Blemides, Georgios Akropolites (aynı zamanda tarihçi) ve Theodoros II Laskaris idi. Bu dönemde şiir türünde kaleme alınmış şövalye romanlarının ortaya çıkışını da Haçlı seferleri'ne bağlamak yerinde olur (*Velthandros ke Khrisandza, Kallimakhos ke Khrysorroe*). Bu dönemde imparatorluğun başka bölgelerinde de edebiyat alanında belirli bir canlılık göze çarpıyordu: birbirleriyle kimi zaman rekabet halinde bulunan Trabzon ile Mistra kentleri, Bizans düştüğünde (1204), hellenizm için birer sığınak oldular. Paleologoslar döneminde yeniden ele geçirilen başkent, edebiyat alanında son bir atılıma sahne oldu: Latinler'e karşı tutumlarıyla tanınan Pakhimeres ve Planudes bu yeni akıma katıldılar. Tanrıbilime ulusal kaygılar karışmaya başladı, felsefeyse ilgisini Batı'ya olduğu kadar Doğu'ya da yöneltti. Bu iki akım XIV. yy.'da Metokhitis ve Meliteniotes tarafından temsil edilir; Hesykhiacılık bunalımı bu akımların büsbütün ön plana çıkmasına yol açtı. Gregorios Pálamos, Kavasilas gibi gizemcilerin savunduğu bu öğretiye Demetrios Kydonis karşı çıktı. Felsefe açısından bakıldığında, XV. yy.'ın, Latinler'e karşı çıkanlar (Gemistos Plethon) ve latin düşüncesiyle yakınlık kuranlar (Gennadios, Bessarion) arasında ikiye bölündüğü gözlenir. Dönemin tarihsel olayları imparator İoannes VI Kantakuzenos, Nikephoros Gregoros, Dukas ve Sfrandzis tarafından kaleme alındı. *Mora kroniği* adlı yapıtta güçlü bir batı etkisi görülür. Roman türündeki yapıtlarda da durum aynıdır (*Libistros ke Rodamne*'nin romanı). Bizans İmparatorluğu ortadan kalktıktan sonra da yunan edebiyatı, özellikle Batı dünyasında varlığını sürdürdü.

SANAT

Antik hellenistik ve roma sanatlarından kaynaklanan bizans sanatı, dinsel yönü ağır basan bir sanattır. Başlıca özelliği, çeşitli sanatlar arasındaki geleneksel ayrımın ortadan kalkmaya yüz tutması ve mimarlık, heykelcilik, resim, mozaik ve el sanatları gibi farklı sanat dallarının artık, İlkçağ'da olduğu gibi bağımsız birimler oluşturmamasıdır. Örneğin, duvar mozaiği, yer aldığı yapının mimarisini vurgular ve bezemesiyle ona bağımlıdır; heykelcilik, kuyumculuk tekniklerinden, örneğin, mine ya da cam hamuru kakma işçiliğinden yararlanır. Anıtlar, birçok açıtlarla donatılarak, mimari mekân, günün saatlerine göre değişen ışık gölge oyunları göz önüne alınarak tasarlanır. Mozaikleri aydınlatan ve temsil edilen sahnelere canlılık kazandıran altının da kullanılmasıyla, yaratılan etki daha da çarpıcı kılınır. On yüzyıl süren varlığı boyunca, çoğu zaman resmi ve durağan bir sanat gözüyle bakılan bizans sanatı, özellikle parlak üç dönem geçirmiş ve bu dönemler boyunca başkent ve bazı merkezler canlı bir rol oynayarak imparatorluk sanatını etkilemiştir.

İmparatorluk sanatının ana çizgileri, İustinianos döneminde (527-565) belirlendi. Bizanslılar'ın büyük yenilikler getirdiği mimarlık alanında, planları çeşitlilik göstermekle birlikte iki temel şemadan kaynaklanan yapılar ortaya çıktı: ahşap çatılı dikdörtgen yapı: bazilika; başlangıçta vaftizhane ya da martyrium olarak kullanılan, merkez planlı kubbeli yapı. Böylece mimarlık, çok çeşitli uygulamalarla birçok türü denedi: üç ya da beş sahınlı kubbeli bazilikalar (Efes'te Aziz İoannes kilisesi); merkezi plana göre yapılmış absidalı yapılar (Ravenna'da S. Vitale kilisesi). En önemli bizans anıtı, İstanbul'daki Ayasofya kilisesi'dir. Dönemin büyük mimarları Tralles'li Anthemios ve Miletos'lu İsidoros'un ürünü olan yapı, günümüzde de ayakta duran en güzel örnektir. İç mimarinin hafifliği, mozaiklerdeki altın parçacıkları üzerinde oynaşan güneşin görülmesini sağlayan aydınlık, payanda ayaklarıyla sımsıkı sarılı yapının ağır gövdesiyle çelişir. Bu arada, yine İstanbul'da bulunan Sergios ve Bakkhos kilisesi'ni (Küçük Ayasofya), Ravenna kiliselerini ve Sina'daki Azize Caterina manastırı'nı da anmak gerekir. Bu sonuncu yapıda, günümüzde, en güzel bizans ikona ve elyazması koleksiyonlarından biri bulunmaktadır.

VII. ve VIII. yy.'lar, sanatsal üretim açısından daha verimsizdir. Yeni yapıların boy göstermesini engelleyen, belki de imparatorluğun karşılaştığı dış güçlüklerdir. İkonakırıcılık konusunda yaşanan bunalım, sanatta önemli değişikliklere yol açtı. İmparatorluk ideolojisinin, kutsal kişilerin ve kavramların görüntülenmesine karşı çıkması (belki de islam'a damgasını basmış olan akımın etkisiyle) anıt bezemesine bazı yeniliklerin girmesini sağladı. Pantokrator* İsa imgesinin yerini haç aldı; daha önce heykel sanatının bol bol kullandığı geometrik ya da bitkisel süsler, absida resim ve mozaiklerinde yaygınlaştı. İstanbul'daki Ayairini kilisesi'nin absidasındaki haçlı mozaik hâlâ durmaktadır. İmparatorluğu sarsan bu bunalım, başkentten uzak bölgelerde rahipliğin güçlenmesine elverişli bir ortam hazırladı ve Anadolu'nun merkezinde süslemeli kaya kiliseleriyle Kappadokia okulu kurularak gelişti. Makedonya rönesansı diye adlandırılan ikinci dönemde (867-1057), sanatta zengin anlatım biçimlerine ulaşıldı. İmparatorluk sanatı daha insancıl olmaya yüz tuttu: görkemli yapıların yerini daha yalınları aldı; dört yüzyıldan beri yaratılan planlar kusursuzluğa erişti; bazilikalar yerine, dıştan bakıldığında yapının planı konusunda fikir veren haçlı planlı kiliseler yapıldı: özellikle çatı, iç düzenlemeyi açık seçik kavrayacak biçimde inşa edilmeye başladı. Küresel ya da köşeli tonoz bingiler üzerinde yükselen kubbeyi, beşik tonozlar ve köşeli tonozlar taşıyordu. Öte yandan, yapım teknikleri de değişti. Mimarlar, tuğla ve taşı bezeme oluşturacak biçimde kullandılar; özellikle Yunanistan, bölmelere ayrılmış süslü duvarlarıyla, anıtlar yönünden çok zengindi: Fokis'te Hosias Lukas, Dhafni, Atina'da Kutsal Havariler kilisesi. İstanbul'da Pantokrator kilisesi (Zeyrek camisi) ve Ayos Andreas manastırı (Koca Mustafa Paşa camisi) gibi yapılarda yalnızca tuğla kullanımı-

Lauros-Giraudon

Boetius
fildişinden ikikanatlı
V. yy. bizans sanatı
Ortaçağ Hıristiyan müzesi, Brescia

Lenars-Atlas-Photo

Kutsayan İsa
İstanbul'daki Ayasofya'nın
güney tribünündeki mozaikten
ayrıntı
XI. yy. ortaları

na çok sık rastlanır. Bu dönem, el sanatları açısından da en parlak dönemdi. Atölyelerde kutsal kitaplar kopya edildi ve sayfaların tamamı, boşlukları ya da metin araları çeşitli süslemelerle donatıldı. En güzel yazma örnekleri, Paris'te Bibliothèque Nationale'de, Viyana, Londra ve Moskova müzelerinde korunmaktadır. Yine bu dönemde kuyumculuk, fildişi ve steatit gibi sert taş işçiliği büyük önem kazandı ve batılı hükümdarlara armağan olarak sunulan değerli yapıtlar yaratıldı; örneğin, ilk macar krallığının kurucusu Aziz İstvan'ın tacında, Bizans kaynaklı birçok değerli nesne bulunuyordu. Makedonyalı imparatorların ardından gelen Komnenoslar da aynı geleneği sürdürdüler ve özellikle Balkanlar'da (Ohrid, Nerezi) çok sayıda anıt, Yugoslavya'da da birçok kilise bıraktılar.

XIII. yy.'da Nikaia (İznik), Yunanistan'da Selanik ya da Anadolu'da Trabzon gibi büyük bir merkez oldu. Mimarlık, biçimlerin insanca boyutlara dönüşmesi yönünde gelişti: cepheler, gözler ve kör kemerlerle hareketlendi; kubbelerin kasnağı yükseldikçe çapları küçüldü. Haç biçimli kilise planı kesin bir kurala dönüşme eğilimindeydi. Kubbenin, taban planına oturtulma biçimi, iç mekânın türünü belirtiyordu. Kubbe küresel bingiler üzerine oturuyorsa, kilisede sütunlar ya da ayaklar bulunur, köşeli tonoz bingiler üzerinde yükseliyorsa hiçbir taşıyıcının yer almadığı büyük bir orta boşluk oluşurdu (Arta'da Parigoritissa, Mistra'da Aghioi Theodoroi).

Palaiologoslar dönemi (1258-1460) sanatsal gelişmenin son evresini oluşturur. Bu dönemde gerçekçilik ve öykülemeci dekor yaygınlık kazandı ve önceki dönemin katı ve resmi niteliğinden uzaklaştı. Kiliselerdeki fresklerde azizlerin yaşamöyküleri betimlenirken, bir yapının gerçekleştirilmesi için bağışta bulunan varlıklı kişiler bile fresklerde kendilerini temsil ettirdiler: örneğin İstanbul'da Khora manastırı kilisesi (bugünkü Kariye camisi) fresklerinden birinde, İsa'nın ayaklarının dibinde görüntülenen Theodoros Metokhitis. Selanik ve Mistra gibi büyük merkezlerde, bu dönemde gerçekleştirilmiş birçok yapıt bulunmaktadır. Mimarlıkta, tabanda bazilika planının, tribünler katında da haç biçimli planın uygulandığı birçok örneğe rastlanır (Mistra'da Metropolis ve Afendiko kiliseleri, Paros'ta Aghios Nikolaos). Athos'ta, İstanbul'un Türkler'ce fethinden sonra gerçekleştirilen ve Palaiologoslar dönemi yapıtlarıyla benzerlik gösteren yapılar ve freskler günümüzde de hayranlık uyandırmaktadır. Norman egemenliği altındaki Sicilya gibi artık Bizans sınırlarının dışında kalan ülkelerin sanatında bile çok güçlü olan Bizans etkisi, imparatorluğun ortadan kalkmasından sonra XVIII. yy.'a değin özellikle Rusya'da, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'da ağırlığını korumuştur.

Lauros-Giraudon

Ravenna'da VI. yy.'da yapılan Sant' Apollinare in Classe kilisesi

MÜZİK

Hıristiyan müziğinin en eski belgesi, Oksyrynkhos'ta ortaya çıkarılan, yunan abece notasıyla yazılmış (İ.Ö. III. - IV. yy.), Teslis'i dile getiren bir ilahi parçasıdır. Bizans'ta ilahi yazımı, Aziz Basileios ve Aziz İoannes Khrysostomos ayin düzenini belli kurallara bağladıktan sonra, suriyeli ilahi yazarlarının etkisi altında, ancak V. yy.'dan başlayarak gelişti.

En eski ilahi biçimlerinden biri olan *troparion*, V. yy.'ın başlarında ortaya çıktı. Romanos Melodos (VI. yy.) *kontakion* ustasıydı; Giritli Andreas (VII. - VIII. yy.'lar), Kosmas o Melodos (VIII. yy.) ve İoannes Damaskenos (VII.- VIII. yy.'lar) *kanon*'u ve *stikheron*'u geliştirdiler. IX. ve X. yy.'lar boyunca Studion manastırı (bugün İmrahor camisi), Sicilya'daki yunan ilahi okulunun yanı sıra, bizans ilahi yazımının merkeziydi. Sonraki dönemde *melurgos* ve *maistor* denilen taklitçiler görüldü. *Prosomoia* şarkılar, ritimlerini ve ezgilerini *idiomelos* şarkılardan aldılar. İoannes Kukuzeles (XII. yy.'a doğr.) ile melisma üslubu egemen oldu. Bizans sonrası dönemde, İstanbul patrikhanesi'nin ilahicileri repertuvarı geliştirip zenginleştirdiler. Madytos'lu Khrysanthos (1770-1843), *protopsaltes* Gregorios Levites ve *khartophylaks* Georgios Khurmuzios'un da yardımıyla bizans müziğinde bir reform yaptı ve notalamayı sadeleştirip geçmişteki repertuvarı yeni sistemle yazarak ona bugünkü biçimini verdi.

Tarih boyunca beş nota sistemi kullanıldı: 1. Evangelion, Apostolos ve Prophetologion, törenlerde okunurken kullanılan *ekphonema* neuma'sı (VIII. - XV. yy.); 2. *Eskibizans* sistemi (IX. - XII. yy.); 3. *Ortabizans* sistemi (XII. - XIV. yy.); 4. *Yenibizans* sistemi (XIV. - XIX. yy.'ın başları); 5. *modern* sistem (XIX. yy.'dan günümüze değin). Bizans müziğinin makam sistemi, 4'ü *authentes*, 4'ü *plaga* olmak üzere 8 makamdan oluşan *oktoekhos*'tur (8 ekhos [makam] sistemi). Ancak, bizanslı müzik kuramcılarının kitaplarında, *mesos* (orta makam) adı verilen 4 makamdan daha söz edilir. Bir bizans makamı, ıskalası; bir ya da birden çok olabilen temel sesi, bitiş sesi ve çekenleri (bunlar ilahinin *heirmologikos:* hecelere dayalı; *stikherarikos:* hafifçe melismalı; *papadikos:* çok melismalı oluşuna göre değişir); *enekhemala*'lar, iç sistemleri (dörttel, beştel, sekiztel) ve batı müziğindeki anahtarların karşılığı olan ve makamın cinsini (diatonik, kromatik, anarmonik) belirten *martyria*'lar tarafından belirlenir. Kullanılagelen kitaplar şunlardır: *Typikon, Meniaion, Menologion, Eukhologion, Prophetologion, Apostolos, Evangelion, Psalterion, Parakletikon, (büyük Oktoekhos* da denir), *Horologion, Triodion, Pentekostarion, Heirmologion, Stikherarion, Psaltikon* ve *Asmatikon*.

MATEMATİK

Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra (395), hellenistik kültürün son burcu olan İskenderiye, Doğu İmparatorluğu'nun başkenti olarak kaldı. Proklos (412-485), Marinos (V. yy. sonu), Simplikios (VI. yy. başı) ve Eutokios (VI. yy.) bu kentte, Eukleides Arkhimedes ve Apollonios üzerine yorumlar yazdılar.

Ancak, İskenderiye'nin müslümanlarca alınışından (642'de) sonra 1453'e kadar yunan bilginleri, yunan kültürünün koruyuculuğunu üstlenen İstanbul'a (o zamanki adıyla Konstantinopolis) göç ettiler. Bizans yapıtlarının pek azı özgündür: çoğunlukla bunlar, yunan yapıtlarının derlemesi ve yorumlaması niteliğindedir (klasik ya da hellenistik).

Heron, jeodezi inceleme kitabı olan (938'e doğr.) "Bizans'ın anonim yerölçümcüsü"nde İskenderiyeli Heron'dan esinlenir. Mikhail Psellos'un (1018-1078) "quadrivium" (aritmetik, geometri, kuramsal müzik, gökbilim) üzerine yazdığı kitabın aritmetikle ilgili bölümü sayılama ve sayılarla oranların sınıflaması ile sınırlıdır. Bununla birlikte Bizans, Palaiologoslar'ın yönetimindeyken (XIII. yy. - XV. yy.) matematik ve gökbilimde göreli bir canlanma dönemi yaşadı. Keşiş Barlaam (öl. 1348'e doğr.) *Lojistik*'i kaleme aldı. Gheorgios Pakhymeros (1242-1310'a doğr.), sonra Maksimos Planudes (1260'a doğr. - 1310) Diophantos aritmetiğini yorumladılar. Planudes'in bir yapıtı sayesinde sıfırlı Hint rakamları ilk kez Bizans'ta kullanıldı (Batı Avrupa'da ortaya çıkışından 200 yıl sonra). Moskhopulos (1282-1328) büyülü kareler üzerine bir inceleme hazırladı ve Nikolas Rabdas, aritmetikle ilgili iki özgün mektubunda sayısal hesabı öğretti.

BİZANSİŞİ a. Giysileri ve örtüleri bezemeye yarayan zengin nakış. Süslemeler kadar kullanılan malzeme de bol ve çeşitliydi (ipek ibrişimler, değerli taşlar, sahte taşlar, simli ibrişim ve bükümlü saçaklar, altın pullar vb.).

BİZANSLI sıf. ve a. Bizans'tan ya da Bizans İmparatorluğu'ndan olan.

Dupaquier - Photo

Aziz Luka'yı gösteren mozaik (1040'a doğr.)
Svetoya Sofiya katedrali, Kiev

BİZAR sıf. (fars. *bīzār*). **1.** Rahatsız, usanmış, bezgin. **—2.** *Bir kimseyi bizar etmek*, onu, rahatsız etmek, usandırmak. ‖ *(Bir şeyden, bir kimseden) bizar olmak*, ondan usanmak, bıkmak.

BİZARİ a. (fars. *bīzār* ve *-ī*'den *bīzārī*). *Esk.* Bezginlik, usanç, küskünlük.

BİZATİHİ be. (ar. *bi-*, *ẕāt* ve *hi*, onun' dan *bizātihī*). *Esk.* Kendiliğinden, özünde: *Mesele bizatihi basittir, onu karmaşıklaştıran sizsiniz.*

BİZCARRONDO (İndalecio)→BILINCH.

BİZEBÂN sıf. (fars. *bī* ve *zebān*'dan *bī-zebān*). *Esk.* Dilsiz.
—Kur. tar. *Bizebânlar* → DİLSİZLER.

BİZEN, Japonya'da (Okayama ili) seramik üretim merkezi. XV. - XVI. yy.'da çay töreni ustalarının etkisiyle gelişti, mizuzaşileriyle (su kapları) ün kazandı. XVIII. yy.'da burada çok sayıda tanrı ve hayvan heykelciği yapıldı.

Georges **Bizet**
Guglienetti'nin yaptığı
bir portreden ayrıntı
özel kol., Paris

BİZERTE ya da **BENZERT,** Tunus'ta liman kenti, il merkezi, Sicilya boğazı kıyısında, *Bizerte gölü*'nün ağzında; 86 000 nüf. (1990). XVIII. yy.'dan kalma kasaba ve cami. Eski kartaca ve roma kenti *Hippo Diarrhytus*'un yerinde kurulmuş olan Bizerte bir çeşit korsan cumhuriyetiydi; XVII. yy.'da İspanya'dan kovulan Endülüslüler, bölgeyi geniş zeytinliklerle ve meyve bahçeleriyle donattılar. Himaye yönetimi sırasında Bizerte, Avrupalılar'ın kalabalık olarak yaşadıkları bir merkeze dönüştü. Bugün bir sanayi (demir-çelik ve dönüştürme metalürjisi, çimento fabrikası, petrol arıtma) merkezidir. — *Bizerte ili*, 412 700 nüf. (1990).
—Ask. tar. 1892'de Bizerte kıyı gölü ile deniz arasındaki kıyı okunun düzenlenmesiyle deniz üssüne dönüşen bu balıkçı limanı gelişmesini Sicilya boğazı üstündeki stratejik konumuna borçludur. Sonradan buraya Sīdi Abdullah tersanesi, hava ve deniz üssü Karuba amirallik binaları ve balıkçılar için demirleme alanları yapıldı ve tesisler sürekli olarak modernleştirildi. Bizerte XIX. yy.'ın sonundaki sömürgeleştirme amacıyla yapılan tüm seferlerde transit üssü olarak kullanıldı ve her iki dünya savaşında da önemli bir rol oynadı. 1916'da sırp ordusunun bir bölümü, 1921'de Beyaz Rusya'nın deniz kuvvetleri burada toplanmıştı, 1939'da ise cumhuriyetçi ispanyol donanması Bizerte'de mahsur kaldı. Kasım 1942'de, ingiliz-amerikan birlikleri Fas'a ve Cezayir'e çıkartma yaptıklarında amiral Derrien'in komuta ettiği üs, 10 kasımdan başlayarak Vichy hükümetinin emriyle olduğu gibi Almanlar'a ve İtalyanlar'a teslim edildi, her iki devlet tarafından askeri açıdan takviye edildi (TUNUS *muharebesi*). 19 kasımda fransız kara garnizonu silahsızlandırıldı ve Mihver kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirildi. 8 aralıkta ise savaş gemilerine el kondu (3 torpidobot ile 9 denizaltı). Tunus seferinin sonunda, 7 mayıs 1943'te kent, fransız taborlarının ve komandolarının da yardımıyla Amerikalılar tarafından kurtarıldı. Mihver devletlerinin geride kalan son güçlerince çıkışı engellenen geçit hızla açıldı ve üs çok kısa sürede Sicilya, İtalya ve Provence seferlerinde hareket ve muharebe açısından önemli bir rol oynamaya başladı.
1956'da Tunus bağımsızlığa kavuştuğunda, hâlâ Fransa'nın işgali altında olan üssün statüsü konusunda hiçbir özel anlaşma yapılmamıştı, ama 1959'dan başlayarak Tunus, üssün boşaltılması için girişimde bulundu. 1961'de gösteriler ayaklanmaya dönüştü; bunu fransız güçlerinin kısa ama şiddetli müdahalesi (19-21 temmuz) izledi. Fransızlar kenti ve liman ağzını yeniden işgal ederek üsse girdiler. Yapılan ateşkes sonucunda açılan zorlu müzakereler üssü boşaltma takviminin oluşturulmasıyla sonuçlandı. 15 ekim 1963'te üs kesinkes Tunus'a devredildi.

BİZET (Georges), fransız besteci (Paris 1838 - Bougival 1875). Paris konservatuvarı'nda Marmontel, Zimmermann, Benoist ve Halévy'den ders aldı. 1857'de Roma ödülü'nü kazandıktan sonra, doğuştan yetenekli olduğu operaya yöneldi. Başlıca yapıtları olan *İnci avcıları* (les Pêcheurs de perles, 1963), *l'Arlésienne* (1872) ve *Carmen* (1875), ölümünden sonra büyük başarı kazandı. Bu yapıtlarında Bizet, özgün bir müzikçi, çok verimli bir ezgi yaratıcısı, parlak bir orkestra ustası ve ince bir dramaturg olarak belirir. *Le Docteur Miracle* (1857), *İvan IV* (1865), *la Jolie Fille de Perth* (1866), *Cemile* (Djamileh, 1871) gibi daha öz önemli yapıtlarının yanında, orkestra için senfonik yapıtlar da yazdı: *Do majör senfoni* (1855), *Roma* (1871), *Patrie* uvertürü (1874). Ayrıca piyano yapıtları (*Variations chromatiques de concert*, 1868; 4 el için *Çocuk oyunları*, 1871) ve kırk dolayında melodi bıraktı.

Bizim köy, Mahmut Makal'ın köy notları (1950). Bir gözlem ürünü olan kitap, daha önce bazı röportaj ve romanlarda (*Anadolu'da Tanin*, *Küçük Paşa*, *Yaban*) dile getirilen aydın-köylü arasındaki kopukluğu somut örneklerle açıklaması dolayısıyla, büyük ilgi gördü, köy öğretmeni - yazar tutuklandı, beraat etti. Üst üste birkaç baskısı yapılan, yabancı dillere çevrilen kitap, "köy romanı" diye adlandırılan roman türünün doğmasına öncülük etti. Aynı köyün 25 yıl sonraki durumunu yansıtan *Bizim köy 1975* adlı röportaj kitabı, TDK ödülü'nü kazandı (1977).

Bizim tiyatro, bazı tiyatro topluluklarının kullandığı ortak ad. —Avni Dilligil, yöneticisi olduğu İzmir Şehir tiyatrosu'nun kapanmasından (1950) sonra Bizim tiyatro'yu kurdu. Şubat 1951'den başlayarak, *Sana rey veriyorum* oyunuyla Anadolu ve Kıbrıs turnesine çıkan topluluk, aynı yılın haziran ayında dağıldı. —1969-1970 döneminde Haldun Taner'in Münir Özkul ile birlikte kurdukları topluluk. Ekim 1969' dan başlayarak Nişantaşı'ndaki LCC salonunda Haldun Taner'in *Sersem kocanın kurnaz karısı* adlı oyununu sahneledi, bundan kısa bir süre sonra da dağıldı. — 1981-1982 dönemi başlarında *Hamlet* ile perdelerini açmış olan topluluk çalışmalarını Zafer Diper'in yönetiminde sürdürmektedir.

BİZLEMEK g.f. *Yörs. Bir kimseyi, bir hayvanı bizlemek*, onu ucu sivri bir değnekle ya da üvendireyle dürtmek.
—Ayakkc. İğnenin kolayca geçebilmesi için *biz*'le delikler açmak.

BİZLENGEÇ ya da **BİZLENGİÇ** a. *Yörs.* Tarım. **1.** Sığır ve manda gibi koşum hayvanlarını dürtmek, harekete geçirmek için kullanılan ucu sivri değnek. (Eşanl. ÖVENDİRE.) **—2.** Övendirenin ucundaki sivri demir.

BİZMUT a. (fr. *bismuth;* alm. *Wismut*). Kolayca toz haline getirilebilen sarımsı beyaz renkli kırılgan bir metal. (Simgesi Bi olan element.) ‖ *Bizmut oksiklorür*, BİZMUTİL* KLORÜR'ün eşanlamlısı.
—Dermatol. *Bizmut zıhı*, kas içine yapılan bizmut tuzu iğneleriyle tedavi olan hastaların diş etlerinin çevresinde oluşabilen koyu renkli çizgi.
—Nörol. *Bizmut ansefalopatisi*, uzun süre bizmut tuzlarıyla yapılan tedavinin neden olduğu ansefalopati. (Baş ağrıları ve bellek bozuklukları haberci belirtileridir; zihin karışıklığı, konuşma bozuklukları, kaslarda kasılma ve gerilme, kimi zaman çırpınma krizleriyle ortaya çıkar, tedavi sürdürülürse komaya kadar gidebilir. Teşhis kandaki bizmut miktarının ölçülmesiyle kesinleşir ve bizmut tedavisi durdurulduktan sonra hastalık yavaş yavaş iyileşmeye başlar.)
—Ted. *Bizmut tedavisi*, bazı hastalıkların (frengi) bizmut tuzları kullanılarak tedavi edilmesi.
—Toksikol. *Bizmut zehirlenmesi*, bizmut tuzlarının verilmesinden ileri gelen zehirlenme.
—ANSİKL. Anorg. kim. Bizmut, fiziksel ve mekanik özellikleri bakımından antimona çok benzer. Sarımsı, beyaz renkli bir katıdır. Soğuduğunda hacmi genişler ve romboedrik kristaller verir. Diyamanyetiktir. Gevrek bir yapısı olan bizmut havanda dövülerek toz haline getirilebilir.

Atom numarası: 83
Atom kütlesi: 209
Erime sıcaklığı: 271, 3°C
Kaynama sıcaklığı: ~ 1 560°C
Özgül kütlesi: 9,8 g/cm³
Yükseltgenme dereceleri: -3 + 3 + 5 (çok seyrek olarak)
Elektron biçimlenmesi: [2,8,18,32,18] s^2p^3
İzotopları: 197, 209, 215
Kararlı izotopu: 209
Doğal bizmut: ^{209}Bi (% 100)

Bizmut, elektron biçimlenmesi bakımından yakın benzerlikler taşıdığı antimon gibi, sıvı haline göre katı halde daha düşük elektrik iletkenliğiyle gerçek metallerden ayrılır. Ayrıca olağan sıcaklıkta tüm metallerden daha düşük bir ısıl iletkenlik gösterir. Bizmut buharı, bizmutun bir ve ikiatomlu moleküllerinin karışımından oluşur.
Soğuk havadan etkilenmemesine karşın yüksek sıcaklıkta oksit (Bi_2O_3) vererek yanar. Hidroklorik ve sülfürik asitlerden az etkilenir, nitrik asitte kolayca çözünür.
Kolay eriyen diğer metallerle alaşım yaparak onların erime sıcaklığını düşürür. Nitekim, kalay ve kurşundan elde edilen bileşiği, 94°C'ta eriyen Darcet alaşımı olarak bilinir.
Bizmut, doğada kimi zaman arı metal olarak bulunur, ama en önemli cevheri Bi_2S_3 formüllü *bizmutinit*'tir. Metalin elde edilmesi için önce sülfür kavrularak okside dönüştürülür, sonra bu oksit karbonla indirgenir.
• *Bizmut bileşikleri.* Bi_2O_3 formülüyle gösterilen üçdeğerli bizmut oksit, nitrat kavrularak üretilir. 8,2 yoğunluğunda sarı renkli bir katıdır. Bizmut tuzu, sudkostikle çökeltilirse buna karşılık düşen hidroksit elde edilir: $Bi(OH)_3$. Bu da su kaybederek BiOOH formüllü bizmutil hidroksidi oluşturur. Hipokloritler bu maddeleri asit özellikleri taşıyan ve Bi_2O_5 formülüyle belirtilen beşdeğerli bizmut oksitlerine dönüştürür.
Bizmut klorür ($BiCl_3$), hafifçe ısıtılan bizmuta klorun etkimesiyle elde edilir. Renksiz, katı bir maddedir. Suyla hidrolize uğradığında hidroklorik asit ve boyacılıkta kullanılan oksiklorürü (BiOCl) verir. Bizmut iyodür kahverengi-siyah bir çökeltidir; potasyum iyodürde çözünerek potasyum iyodobizmutatı ($KBiI_4$) oluşturur. Fluorun düşük basınçta erimiş bizmuta etkimesiyle elde edilen bizmut pentafluorür, organik kimyada yararlanılan güçlü bir fluorlama maddesidir. Bizmutun iki tür sülfürü vardır: BiS, bireşimle elde edilir. Bi_2S_3 ise doğal bizmutinittir. Antimona karşılık bizmut, oksoanyonlarla kararlı bileşikler oluşturabilir: nitrat, sülfat, karbonat vb. $Bi(NO_3)_3$ formülüyle gösterilen bizmut nitrat derişik nitrik asidin metale etkimesiyle hazırlanır; sulu çözeltisinden beş su molekülü taşıyan renksiz kristaller ayrılır. Bizmut nitrat çözeltisi aşırı ölçüde seyreltilirse, en önemlisi bizmut altnitrat olan bazik nitratlara dönüşür. Bizmut altnitrat, tatsız, beyaz kristalli bir tozdur.
• *Bizmut tuzlarının belirgin nitelikleri.* Bizmut tuzları renksizdir. Çözeltileri önemli ölçüde seyreltilirse, hidrolizle bazik tuzların oluşmasından dolayı beyaz renkli, bulanık bir sıvı elde edilir. Sülfürlü hidrojen bu sıvıda alkali sülfürlerde çözünmeyen siyah renkli bir çökelti oluşturur. Potasyum iyodür ise kahverengimsi siyah bir çökelti verir. Aşırı ölçüde iyodür bulunursa bu çökelti, çözünerek ayırtedici nitelikte kızılımsı bir çözelti meydana getirir.

• *Bizmutun organometal türevleri.* Bizmutun organometal türevleri *bizmutinler*'dir. Arsinlere benzerler ve aynı yöntemlerle elde edilirler. Bunların arasında $Bi(CH_3)_3$ formüllü *bizmut-trimetil,* kolayca tutuşan ve patlayarak bozunan $Bi(C_2H_5)_3$ formüllü *bizmut-trietil* ve $Bi(C_6H_5)_3$ formüllü *bizmut-trifenil* sayılabilir.

• *Bizmut metalürjisi.* Bizmuta, Bi_2S_3 formülüyle gösterilen sülfür biçiminde rastlanır; genellikle bakır ve kurşunun sülfürlü cevherleriyle birlikte bulunur; ayrıca kalay yataklarında da görülür. Bakır, kurşun ve kalay cevherleri kavrulurken çıkan baca dumanlarından ve bakır arılaştırılırken oluşan anot çamurundan özütlenerek elde edilir. Oksidi 500°C'a doğru bir eritici eşliğinde demir ve karbonla indirgenir. Bizmut, hidroklorik asitli $BiCl_3$ çözeltisi elektrolize tutularak arılaştırılır.

Bizmut, özellikle erime sıcaklığı düşük alaşımlarda ve eczacılık ürünlerinde yaygın olarak kullanılır. Ancak aynı elektron biçimlenmesini göstermesine karşın arseniğe oranla daha az zehirlidir.

• *Bizmut alaşımları.* Bizmut genel olarak kurşun, kalay, kadmiyum ve antimonla, 100°C'ın altında, kolay eriyen alaşımlar oluşturur. Yoğunluğu çok yüksek olan bu alaşımlar, sıvı durumda iyi bir akışkanlık gösterir ve katılaştığında da herhangi bir büzülmeye uğramadıkları gibi az da olsa genleşirler. Bizmut alaşımları kaynak yapmada, kalıp çıkarmada ve pres takımlarının montajında kullanılır. Dökümle iz alınmasında olduğu gibi, matrislerin ve zımbaların konumlandırılmasında da yararlanılır. Bizmut (% 50), kurşun (% 27), kalay (% 13) ve kalsiyumdan (% 10) oluşan bir alaşımdan, ince sacların küçük seriler halinde kesilmesinde ya da işlenmesinde kullanılan zımba ve matrisleri yapılır.

—Eczc. Bütün ağır metaller gibi bizmut da zehirlidir. Bu yüzden, tedavide ağız yoluyla yalnız karbonat ve subnitrat gibi suda çözünmeyen tuzları kullanılır. Bizmut tuzlarının örtücü etkisinden, mide ülseri, bağırsak iltihabı ve ishalde, sindirim sistemi yaralarını temizlemede yararlanılır. Bu tuzlar, mide ve kalınbağırsakta bizmut sülfüre dönüşür ve dışkıya siyah bir renk verir. Ciddi nörolojik bozukluklar (bizmut ansefalopatisi), methemoglobinemi gibi yan etkiler, aralıklı bir şekilde verilmesi gereken bizmutun kullanımını sınırlandırır. Bu nedenle, bizmutun kullanılması çok sıkı kurallara bağlıdır.

Bizmut, rektal yoldan, orta yutak hastalıklarının tedavisinde kullanılır.

Kas içine şırınga edilen bazı bizmut tuzlarının frengiye karşı dikkate değer bir etkisi vardır. Uzun zaman, arsenikli ilaçlarla birlikte ya da sırayla, frengi tedavisinde kullanılmıştır. Penisilinin arsenikli ilaçların yerini almasından sonra daha az kullanılmaktadır. Kullanımı titiz bir ağız-diş bakımını ve her iğne tedavisinden önce idrar analizini gerektirir.

—Toksikol. Bizmut tuzlarının çok yüksek dozda kas içine şırınga edilmesi stomatit ve silendrüri ile birlikte proteinüriye yol açabilir. Bu zehirlenmeler, özellikle erimeyen bizmut tuzlarının kullanıldığı dönemlerde görülürdü. Mide-bağırsak kanalı antiseptiği ve koruyucusu olarak ağız yolu ile verilen bizmut tuzları da ağır hastalıklara neden olabilir.

BİZMUTİL a. (fr. *bismuthyle*) Anorg. kim. **1.** Birdeğerli BiO kökü. **—2.** *Bizmutil klorür,* BiOCl formüllü bileşik. (Eşanl. BİZMUT OKSİKLORÜR.)

BİZMUTİN a. (fr. *bismuthine*) Org. kim. Genel formülü $BiH_{3-n}R_n$ olan organik bileşiklerin genel adı; gerçekte bir hidrojen bizmutür olan BiH_3'ün bir ya da birkaç hidrojen atomunun birdeğerli karbon kökleriyle yer değiştirmesi sonucu elde edilirler.

BİZMUTİNİT a. (fr. *bizmuthinite*). Miner. Bizmutun başlıca cevheri olan ve Bi_2S_3 formülüyle gösterilen bizmut sülfür.

BİZMUTİT a. (fr. *bismuthite*). Miner. Doğal bizmut hidrokarbonat.

BİZMUTOSFERİT a. (fr. *bismuthosphérite*). Miner. Küçük küreleri andıran doğal bizmut karbonat.

BİZMUTÜR a. (fr. *bismuthure* ya da *bismuture*). Anorg. kim. Bizmut ile başka bir elementten oluşan bileşik.

BİZO a. (fr. *biseau*'dan). Müz. Blok flütün ya da ağızlı org takımlarının ağızlıklarının içine yerleştirilen, verevine kesilmiş ahşap ya da madeni parça. (Bu parçanın üzerinde kırılan hava, borunun içindeki hava sütununu titreştirir.)

BİZON a. Doğu Avrupa ormanlarında (Avrupa bizonu [*Bison bonasus*]) ya da Kuzey Amerika çayırlarında (Amerika bizonu [*B. bison*]) yaşayan, iri, gevişgetiren hayvan. (Günümüzde soyları hemen hemen tükenmiştir; yaşayan üyeleriyse ya insanların tutsağıdır ya da koruma altına alınmıştır. Boynuzgiller familyası, *Bovinae* oymağı.)

Avrupa **bizon**u

Amerika **bizon**u

—ANSİKL. Ormanda ve yerleşik yaşayan Avrupa bizonunun oluşturduğu son yabanıl sürüler Bialowieza ormanında (Polonya) İkinci Dünya savaşı sırasında ortadan kaldırıldı; bugün yabanıl sürülere yalnızca hayvan parklarında rastlanmaktadır. Yerel olarak *buffalo* adı verilen Amerika bizonu göçmendir; geniş çayırları dolduran milyonlarca Amerika bizonu, iki yüzyıldan kısa bir süre içinde, Kızılderili halkları aç bırakmak ve sayılarını azaltmak amacıyla başlatılan yok etme kampanyası sonucu hemen hemen bütünüyle ortadan kaldırılmıştır. Yaşamayı başaran bireylerse ulusal parklarda koruma altına alınmıştır.

—Hayvanc. Bizonun iki tipinden hiçbiri evcilleştirilmedi. Bununla birlikte, çok uzun zamandan bu yana boğa (*Bos taurus*) ile çaprazlamalar denendi. Elde edilen melez, *cattalo* (*catta* ve *buffalo*'dan) çok daha dayanıklıdır ve soğuk iklim koşullarına çok daha iyi uyabilmektedir; buna karşılık, beden yapısındaki özellikleri istenen niteliklere ulaşamadı; dahası, iki akraba türde de nerdeyse eşit olarak görülen dölsüz erkekler, melezlerden yararlanılmasını da olanaksız kılmaktadır.

BİZOTE sıf. Pahlı yontulmuş, pahı olan camlar için kullanılır: *Bizote cam.*

BİZYE. Tar. coğ. Trakya bölgesinde, Kırklareli'ne bağlı *Vize** ilçesinin antik adı.

BİZZARURE be. (ar. *bi-* ve *zarūret*'ten *bi-ż-żarūre*). *Esk.* İster istemez, zorunlu olarak.

BİZZAT be. (ar. *bi-* ve *-zāt*'tan bizzat). Kendi, kendisi, şahsen: *Davetlileriyle bizzat ilgilendi. Bu sözü bizzat ondan duymuştum.*

BİZZOZERO (Giulio), italyan hekim (Varese, 1846-Torino 1901). Kan plaketlerini buldu; hücre yapısını ve urumsu dokuları inceledi.

BJELASİCA PLANİNA, Yugoslavya'da dağ kütlesi, Karadağ'ın doğusunda; *Zekova Glava*'da 2 116 m.

BJELASNİCA, Bosna-Hersek'te dağ kütlesi, Bosna ve Neretva ırmaklarının yukarı vadileri arasında; *Vlahinja*'da 2 067 m.

BJELOVAR, Hırvatistan'da kent, Zagreb'in doğusunda, Macaristan sınırına yakın; 21 000 nüf.

BJERKNES (Vilhelm), norveçli jeofizikçi (Christiania, bugün Oslo, 1862 - *ay. y.* 1951). Stockholm'de fiziksel matematik ve mekanik profesörlüğü (1895), daha sonra Oslo'da (1907) ve Bergen jeofizik enstitüsü'nde (1917) öğretim üyeliği yaptı. *Dynamical Meteorology and Hydrography* (1910) ve *Physikalische Hydrodynamik* (1933) adlı yapıtlarında açıkladığı, hidrodinamiği atmosfer ve okyanus hareketlerine uygulama çalışmalarıyla tanındı. Meteoroloji üzerine kuramsal araştırmalar yaptı. Siklonların, farklı sıcaklıktaki iki hava kütlesi arasında bir kesiklik yüzeyi oluşumundan ortaya çıktığını açıklayan kutupsal cephe kuramını anımsatan bir hava tahmin yöntemi buldu.

BJERKNES (Jakob Aall Bonnevie), norveçli meteorolog (Stockholm 1897 -Los Angeles 1975). Willem Bjerknes'in oğlu. Bergen'de jeofizik profesörü (1931). 1940'tan başlayarak Kaliforniya üniversitesi'nde ders verdi. Babasıyla birlikte hava tahmini için kutup alınları kuramını geliştirdi. Bu kuramı siklonların oluşumu ve hareketlerinin incelenmesine uyguladı.

Bjorkman ve Dacie sendromu. Hematol. Erişkinlerde görülen ve kemik iliğinde sideroblastlara bağlı kemik iliği yetersizliğinden ileri gelen süreğen ve edinsel kansızlık. Edinsel oluşu onu yapısal sideroblastik kansızlıktan, süreğen ve nedeni belirsiz oluşu da öteki çeşitli ve nedeni belli süreğen edinsel sideroblastik kansızlıklardan ayırır. (→ SİDEROBLAST.)

BJØRN (Dinna), danimarkalı dansçı ve koregraf (Kopenhag 1947). Niels Bjørn Larsen*'in kızı. Sanat yaşamına, 1966'da Danimarka krallık balesi'nde oynadığı J. Robbins'in *Bir faunanın öğleden sonrası* adlı yapıtıyla başladı. Bournonville'in repertuvarını yorumladı: *la Sylphide, la Fête des fleurs à Genzano, Kermesse à Bruges. 8 + 1* (1790), *Anatomic Safari* (1972), *l'École du mercredi* (1974) gibi yapıtların koregrafisini yaptı.

■ **BJØRNSON** (Bjørnstjerne), norveçli yazar (Kvikne 1832 - Paris 1910). Bjørnson ülkesine yeni akımları, —liberalizm, sosyalizm, natüralizm— tanıtarak tarihin çok önemli bir anında halkına, kökleri görkemli geçmişine dayanan kendi öz kişiliğini kazandırdığı için "Norveç'in babası" olarak anılır.

Romsdalenli bir papazın oğlu olan yazar 1852'de liseyi bitirdi. Yükseköğrenime başladıysa da, kısa süre sonra bıraktı. Ülke gençliğinin Marcus Thrane'ın sosyalist kuramlarından etkilendiği bir dönemde kendini edebiyat ve siyasete verdi. Yeniromantik akıma katıldı, Wergeland'ın öğrencisi oldu. Edebiyat, siyaset ve halka önderlik etme arzusunu bir arada yürüttü. Bir süre eleştiriyi denedikten sonra, izlediği yolu *Synnøve Solbakken* (1857) adlı kır öyküsü ve İzlanda sagalarından esinlenerek yazdığı *Ole Buli* (1857) adlı dramında ortaya koydu. Amacı, romanda canlı imgelerle dolu, özlü ve konuşulan dile yakın bir üslup kullanarak ve dramda sagalardakini andıran epik bir söyleyişe geri dönerek Norveç tarihini canlandırmaktı. Her iki türde de ana tema, gerçeğin araştırılmasıdır: bu da, içimizde hazır bekleyen ve ancak aşk ve inanca dayanan bir amaca yönelmekle değer kazanan canlı ve doğal güçlerin

O. Voering

Bjørnstjerne **Bjørnson**
Werenskiold'un yaptığı
bir portreden ayrıntı
Nasjonalgalleriet, Oslo

yönlendirilmesiyle gerçekleşir. Küçük köylü kızı *Synnøve*'den esinlenerek *Arne* (1858) ve *En glad gut* (1860) yazan Bjørnson, daha sonra rejisörlük ve siyasal muhabirlik yaptığı Bergen'e yerleşti. Orada, paganizmle hıristiyanlığı karşı karşıya getirdiği ve tarihsel dram türünün örneği olan *Halte-Hulda* (1858) ve *Kongen Sverre*'i (1861) yazdı. Roma'da geçirdiği süre içinde (1860-1862), klasisizmin denge ve ölçü değerlerini keşfetti; bunları Shakespeare ve Schiller'in tersine, içgüdüsel güçlerle adil yasalara duyulan saygıyı karşı karşıya getirdiği büyük üçlemesi *Sigurd Slembe*'de (1862) kullandı. 1863'te Paris'e yaptığı gezide, burjuva dramı ve bunun dile getirdiği sorunlarla karşılaştı. Bu türü Kuzey'e *De Nygift* (1865) adlı yapıtıyla soktu. Daha sonra, İskandinav ülkelerinin Almanya karşısında tek başına bıraktıkları Danimarka'nın bozguna uğraması sonunda Grundtvig' in de etkisiyle yazdığı *Fiskerjenten* (1868) adlı öyküsünde dine bağlı yurtseverliği vurgulayarak "neşeli hıristiyanlığı" salık verdi. Oehlenschläger'in etkisinde yazdığı epik şiirleriyle lirik başyapıtlarını *Arnljot Gelline* (1870) ve daha sonra Norveç'in ulusal marşı olacak dizelerin yer aldığı *Digte og Sange* (1870) adlı yapıtlarında topladı. Köye olan bağlılığı, uzun öykülerine ve konularını sagalardan aldığı dramlarına (*Sigurd Jorsalafar*, 1872) esin kaynağı oldu. Yeni bir Roma gezisi (1873-1875) ve dozu giderek artan fransız etkisi sonucu yeni burjuva dramları yazdı: *Redaktören* (1875) ve adını tüm dünyaya duyuran *En Fallit* (1875). Her iki yapıt da sorumluluk ve bağlanma temaları üzerine kuruludur. Bjørnson bu yapıtlarından sonra İbsen gibi siyasal, ahlaki ve toplumsal sorunlarla ilgilendi: *Kongen* (1877) ve *Magnhild* (1877). Bu son yapıt, yazarın radikalizme doğuştan olan eğilimini ortaya koyduğu ve daha çok siyasal, düşünsel ve ruhsal özgürlük için kabul edilebilir tek yolun hıristiyanlıkta olduğunu savunarak sözleşmeli evliliklere karşı çıktığı ilk gerçekçi romanıdır. Bu ütopyacı görüşler yazarı çevreleyen tutucu dinciler tarafından şiddetle eleştirildi. Bunun yarattığı bunalımın ardından, Darwin, Stuart Mill, Taine ve Renan'ı incelemesi düşüncelerinin değişmesine yol açtı. Kuşaklar arasındaki çekişmeyi konu alan *Det ny System* (1879) adlı dramında ve evli çiftlerin sorunlarını büyük bir açıklıkla ortaya koyduğu *Leonarda*'da (1879) gerçek, kendine saygı, bireysel kişiliğin gün ışığına çıkması önem kazanırken, *En Handske*'de (1883) "çifte ahlâk" temasını işledi. Oysa Bjørnson'un, daha başlangıçtan itibaren tüm yapıtlarında, tanrıtanımazcılıkla inanç, kötülükle iyilik, inançla kuşku, korkuyla umut gibi göz ardı edilmez bir karşıtlık bilinci egemendir. Bunların çözümü, Bjørnson'un en büyük yapıtı *Over Aevne*'de ele alınır. Son yapıtlarında ütopyacı bir sosyalizme yönelik siyasal mücadelelere yer verir: *Paul Lange og Tora Parsberg*'de (1898), toplumsal haksızlıklara karşı çıkar. Belki de giderek artan ünü dolayısıyla —1903'te Nobel ödülü'nü aldı—, çalışmalarının hızı azaldı. Son başyapıtı olan *Naad Den Ny Vin Blomsterer* (1909) adlı komedisinde, "dünyayı iyi davrananların kurtardığı"na ilişkin inancını ortaya koydu.

Şaşırtıcı sayılara ulaşan yapıtlarından geriye kalan belki de en önemli şey, halkının ruhuyla bütünleşen ve ülkesinin 1905'te kesin olarak bağımsızlığa kavuşmasında, en büyük rolü oynamış bir kimse oluşudur.

BJØRNSSON (Sveinn), izlandalı devlet adamı (Kopenhag 1881 - Reykjavik 1952). Avukatken, 1912'de siyasete atıldı ve 1914'te Althing'e (meclis) girdi. Althing, onu, kralın ve kral naibinin temsilcisi olarak hükümet başkanlığına getirdi (1941). 1944'te Cumhuriyet ilan edilirken Bjørnsson da cumhurbaşkanı oldu; 1945'te bu göreve yeniden seçildi.

BJØRNSSON (Fredbjørn), danimarkalı dansçı, koregraf ve dans öğretmeni (Kopenhag 1926). 1935'te Danimarka kraliık balesi'ne girdi. Meslek yaşamının ilk yıllarında yarı-karakter rolleriyle kendini kabul ettirdi. Daha sonra F. Flindt'in *la Leçon*'undaki öğretmen; *Coppélia*'daki Dr Coppélius gibi kompozisyon rollerinde başarı gösterdi. Bournonville repertuvarının olağanüstü yorumcusu olarak tanındı. Kendini Bournonville üslup ve tekniğini öğretmeye adadı.

BJÖRLİNG (Gunnar), isveççe yazan finlandiyalı şair (Helsinki 1887 - *ay.y.* 1960). Findlandiya'daki isveçli "çağdaşçılar"ın temsilcisiydi. Dada akımının etkisinde kaldı. Açık ve keskin bir dille yazdığı, çoğunlukla kısa şiirleri ve özdeyişleri, felsefi ve ahlaki düşüncelerini yansıtır (*Kiri-ra*, 1930; *Och leker med skuggorna i sanden*, 1947).

BJÖRLİNG (Jussi), isveçli tenor (Kopparberg'e bağlı Stora Tuna 1911 - Stockholm 1960). Meslek yaşamına 1930'da *Don Giovanni* ile başladı. Viyana'da (*Aida*, 1935), sonra Salzburg'da (1937) sahneye çıktı. New York'a yerleşti. Gounod'dan Verdi'ye kadar uzanan bir repertuvarla bütün büyük italyan ve fransız ses sanatçılarıyla yarıştı, sesinin zerafeti ve güçlüğüyle tanındı.

bk., Bk. ya da **Bkz.** Matbaac. Kitaplarda *bakınız* anlamına gelen ve bir göndermeyi belirten simge.

Bk Anorg. kim. *Berkelyum*'un simgesi.

BKA-BLON ya da **KA-LÖN** (tibetçe sözc.), Tibet'te dalaylama adına iktidarı kullanan laik bakan. Sayısı 4 olan bu bakanlar, Çinli anban'ların vesayeti altında, naiplere yardım ederlerdi.

BKA'-BRGYUD-PA (tibetçe "iletilmiş sözcük" anlamında sözc.), Tibet'teki en büyük buddhacı tarikatlardan biri. XI. yy.'da Marpa tarafından kuruldu. Bu tarikat, *Hathayoga*'ya özel bir önem verir. Marpa'nın izleyicilerinden biri olan Milarepa, Tibet'in en büyük ermiş şairlerinden biri olarak tanınır.

BKA'-GDAMS-PA (*"Ana ilkeye bağlı olanlar"* anlamında tibetçe sözcük). XI. yy.'da Tibet buddhacılığında reform yapan büyük usta, hintli Atişa'nın laik izleyicisi Brom-ston'un kurduğu okul. *Dge -lugs-pa* tarikatı bu okuldan doğmuştur.

BLABERA a. Orta ve Güney Amerika' da ve Antiller'de yaşayan hamamböceği. (*Blabera gigantea*'nın uzunluğu 5 cm'yi bulur. *Dictyoptera* takımı, hamamböceğigiller familyası.)

Blacas ibriği, islam maden sanatında Musul okuluna bağlanan, pirinç üzerine bakır ve gümüş kakmalı ibrik. British museum'da sergilenen yapıt, daha önce Blacas koleksiyonunda bulunduğundan bu adla anılır. 1232'de Musul'da, Şuca bin Mena adlı bir usta tarafından yapıldığını gösteren yazıtı olması açısından önemlidir. Boynu ve gövdesi dikey dilimlerle bölünmüş olan ibriğin yüzeyi, figürlü madalyonlar ve yazıtlarla bezelidir.

BLACHER (Boris), alman besteci (Liaoning ili, Çin, 1903 - Berlin 1975). 1914 -1920 arasında Rusya'da yaşadı, sonra Berlin'e geçti. Naziler döneminde güç yıllar geçirdi. 1948'de Berlin Musikhochschule'ye öğretmen oldu, daha sonra bu kurumun müdürlüğünü yaptı (1953-1970). Başlangıçta Stravinskiy'den esinlenen Blacher, sonraları "değişken ve artan ölçüler" konusunda araştırmalar yaptı ve onikitonculuğa yöneldi. Başlıca yapıtları: *Fürstin Tarakanowa* (1941), *Die Flut* (1947), *Yvonne, Burgonya prensesi* (1972) gibi lirik parçalar; *Chiarina* (1950), *Der Mohr von Venedig* (1955) gibi baleler; Dostoyevskiy'den esinlenerek yazdığı *Der Grossinquisitor* (Büyük engizisyoncu, 1948) adlı kantat; bir *Requiem* (1957); konçertolar ve oda müziği yapıtları (yaylı çalgılar için dörtlüler), sonatlar ve caz müziğinden esinlenmiş yapıtlar.

BLACK, ABD'de ırmak. Wisconsin'de, sol kıyısından Mississippi ırmağına kavuşur.

BLACK, ABD'de ırmak, Arkansas'ın doğu kesiminde, Mississippi'nin ikincil kolu (White ırmağı aracılığıyla).

BLACK (Joseph), iskoçyalı fizikçi ve kimyacı (Bordeaux 1728 - Edinburgh 1799). Glasgow'da ders verdikten sonra, 1766'da Edinburgh Üniversitesi'nde kimya profesörü atandı. Lavoisier'nın fikirlerini ilk benimseyenlerden biridir. Kimya araştırmaları, ilk kesin incelemelerini 1754'te gerçekleştirdiği karbondioksit ("sabit hava" adını verdi), 1755'te bulduğu magnezya ve bu ikisinin birleşimi olan magnezyum karbonat (beyaz magnezya) üzerinedir. Kalkerin kireçleşmesini de inceledi ve bunun ağırlık kaybıyla gerçekleştiğini gösterdi. 1760'a doğru, sıcaklığın ısı miktarını açık olarak ilk bulan odur; özgül ısı ve gizli ısı (hal değişmelerinde meydana gelen) kavramlarını fiziğe kazandırdı.

BLACK (William), iskoç yazar (Glasgow 1841 - Brighton 1898). Başarıya ulaşan romanlarında (*A Daughter of Heth*, 1871; *The Strange Adventures of a Phaeton*, 1872; *The Princess of Thule*, 1873) aristokrasinin duygularını bir halk dekoru içinde verir.

Black A. and C. Ltd., 1807'de Adam Black (Edinburgh 1784 - *ay.y.* 1874) tarafından Edinburgh'da kurulan ingiliz yayınevi. 1891'de Londra'ya taşındı. Gençler için yapıtlar, sanat, tarih kitapları ve *Who's who* (Kim kimdir) gibi başvuru yapıtları yayımlar.

Black Arrow, aşağı kutup yörüngesine 110 kg'lık ya da ekvator yörüngesine 160 kg'lık yararlı bir yükü oturtabilen, 13 m yüksekliğinde 3 katlı ingiliz uydu fırlatıcısı. İlk kez 28 temmuz 1969'da Woomera (Avustralya) üssünden fırlatıldı. 28 ekim 1971'de Prospero da denilen, ingiliz X-3 teknolojik uydusunu yörüngeye taşıdıktan sonra Black Arrow'un kullanımına son verildi.

BLACK BELT, ABD'nin güney kesiminde (Alabama ve Mississippi) verimli kara topraklar bölgesi. Eskiden pamuk tarımı bölgenin başlıca etkinliğiydi.

BLACK-BOTTOM a. ("siyah fon" ya da "bir kentin zenci mahallesi" anlamında ing. sözcükler). 4/4'lük komik dans. Ritmi senkopludur. (*Jetterbug*'un biçimlerinden biri olan black-bottom, 1920-1930 arasında çok revaçtaydı.)

BLACKBURN, Büyük Britanya'da (Lancashire) kent, Manchester'in K.-B.'sında 110 254 nüf. Dokuma sanayisi. Makine yapımı. (James Hargreaves, dokuma sanayisinde değişiklik yaratan *spinning jenny*'yi 1764'te burada gerçekleştirdi.)

BLACKBURN, Alaska'nın güney-doğu kesiminde doruk, Wrangell dağlarında; 5 036 m.

BLACKBURN (Helen), ingiliz feminist (Valentia adası, İrlanda, 1842 - Londra 1903). Kadınlara oy hakkı verilmesi için çalışan kuruluşun sekreteri. Başlıca kitapları: *The Condition of Working Women* (Çalışan kadınların durumu), 1896; *Woman's Suffrage* (Kadının oy hakkı), 1902.

BLACK COUNTRY, İngiltere'de yerleşme merkezleri (Dudley, Walsall ve Wolverhampton [1 150 000 nüf.]) topluluğu, Birmingham'ın K.-B.'sında, West Midlands yönetim bölümünde. Bölgede bir kömür havzasının ve ağır metalürjinin bulunması ve sanayinin yol açtığı çirkin görünümler (doğayı yenileme çalışmaları yapılmaktadır) nedeniyle buraya "Kara

bölge" anlamına gelen Black Country adı verilmiştir.

BLACKETT (Christopher), ingiliz sanayici ve mühendis. Wylam'da bir maden sahibi olan Blackett, lokomotiften ilk yararlanan kişidir (1805). Basit aderansın ray üzerinde çekişe olanak sağladığını kanıtladı (1812).

BLACKETT (Patrick Maynard Stuart), ingiliz fizikçi (Londra 1897 - *ay.y.* 1974). Önce Cambridge'te E. Rutherford'a asistanlık, daha sonra Londra (1933) ve Manchester (1937) üniversitelerinde profesörlük yaptı. İkinci Dünya savaşı boyunca İngiliz amirallik dairesinde bilimsel danışman oldu, ayrıca atom bombası inceleme kurulunda görev aldı. Blackett, özellikle kozmik ışınlar üzerindeki çalışmalarıyla tanınır. Gereksiz deneylerden kurtulmak amacıyla bu konudaki incelemeleri için Wilson odasını, iki Geiger sayacı kullanarak yönetmeyi tasarladı. Böylece kaydadeğer ışın demeti klişeleri elde etti ve pozitif elektronun varlığını kanıtladı. Bu yöntem sayesinde 1925'te bir başkalaşım olayının ilk fotoğraflarını alabildi ve 1933'te Occhialini ile birlikte fotonların çiftleşmesini gözledi. Ayrıca manyetikle ilgili bir genel kuramın da yaratıcısıdır. (1948 Nobel fizik ödülü.)

BLACK-FACED a. İskoçya'da yetiştirilen kara başlı koyun ırkı. Olağanüstü dayanıklı olan bu ırk, fundalıklar gibi çok verimsiz yerlere bile uyum sağlayabilir. Erkeği ve dişisi boynuzsuzdur.

Blackfan-Diamond hastalığı. Hematol. Süreğen eritroblast yokluğuna bağlı canlanma eğilimi göstermeyen ve ilk çocukluk çağında (2 ay ya da daha önce) görülen ve nedeni bilinmeyen normokrom anemi. Cathie sendromu ve doğuştan dizeritropoezler gibi alyuvar yapımının anormal olduğu doğuştan hastalıklarla bir tutulmamalıdır.

BLACKFOOT, Alberta ve Montana'da yaşayan Kızılderililer. Algonkin öbeğinden bir dil konuşurlar. Bizonların yaşadıkları ovalarda yaşarlardı. Kabile meclisinde kendilerini temsil eden bir reisin başkanlığında avcı öbekleri halinde örgütlenirlerdi. Beyazların kültürüyle sıkı ilişkiye giren Blackfootlar bugün kızılderili koruma bölgelerinde yaşamaktadırlar ve sayıları yaklaşık 17 000'dir.

BLACK HAWK ("Kara Şahin"), amerikalı kızılderili reisi (Sauk Sautenuk, bugün Rockford'un bir bölümü, Illinois, 1767 - Des Moines yakınında 1838). Sac et Fox kızılderililerinin reisi olduğu sırada, kabilesinin İllinois ile Mississippi arasındaki av topraklarını terk etmesini öngören 1804 antlaşmasını kabul etmedi; 1812 savaşında İngilizler'e katıldı; 1815'te toprakları bırakma anlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı. Ama anlaşmanın içeriğine karşı çıkıp direnişe geçince, başkan Jackson üzerine üç kolordu gönderdi (Kara Şahin savaşı, 1832). Ele geçirilen Black Hawk kent kent dolaştırılıp teşhir edildikten sonra, 1833'te serbest bırakıldı.

BLACK HİLLS, ABD'de dağ kütlesi, Güney Dakota'nın G.-B. kesimiyle Wyoming'in K.-D. kesiminde uzanır, B.'a doğru Büyük ovaları sınırlar; *Harney Peak*'te 2 207 m.

Black-Hole ("kara delik"), Kalküta'da William kalesindeki bir zindanın adı. 20 haziran 1756'da,Bengal'in genç nabab'ı Sirac-ud-Daula, İngilizler'in oradaki savunma tesislerine izni olmadan çeşitli eklemeler yaptıklarını öğrenince, garnizonun tüm askerlerini zindana hapsettirdi. 14'e 18 ayak büyüklüğündeki bu hücreye kapatılan 146 kişiden 123'ü bir gecede öldü.

BLACKİE (John Stuart), iskoç yazar (Glasgow 1809- Edinburgh1895). *Faust*'u çevirdi (1834), Burns'ün yaşamını kaleme aldı. Bireysel ve toplumsal özerklik üzerine düşüncelerini dile getirdi (*Self-Culture*, 1873). Edinburgh Üniversitesi'nde ilk kelt dili ve edebiyatı kürsüsünü kurdu.

BLACK-JACK a. (iskambilde yirmi bir anlamında ing. sözc.). Yirmi bir adlı oyundan geliştirilmiş amerikan kâğıt oyunu.

BLACK MASK → PULP MAGAZİNES.

BLACKMORE (Richard Doddridge), ingiliz yazar (Longworth, Berkshire, 1825 - Teddington 1900). Avukatlık, sonra bahçıvanlık yaptı. Th. Hardy'den etkilendi. Tarihsel romanlarında (*Clara Vaughan*, 1864; *Lorna Doone*, 1869; *Springhaven*, 1887) devonlu kadınların saflığını ve bölgedeki tepelerin güzelliğini dile getirdi.

Black Mountain Review, 1954'ten 1957'ye kadar Kuzey Carolina'da, Black Mountain College'de yayımlanan öncü dergi. İkinci Dünya savaşı öncesi ve sonrası kuşakların önemli şairlerini biraraya getirdi: Kerouac, James Purdy, Kenneth Rexroth, William Carlos Williams.

BLACKMUR (Richard Palmer), amerikalı yazar (Springfield 1904 - Princeton 1965). Şair ve eleştirmen. *Double Agent* (Çifte Ajan) 1935, *Language as gesture* (Hareket olarak dil) 1952, *The Lion and the Honeycomtz* (Aslan ve kovan) [1955] gibi kitaplarıyla amerikan *New* Criticism*'inin kuruluşuna katkıda bulundu.

Black Muslims ("zenci müslümanlar"), ABD'de, zencilerin amerikan toplumu içinde eritilmesine karşı olan milliyetçi zenci hareketi. 1930'da, Walli Farrad denilen "peygamber" Wallece D. Fard' ın —öteki takma adları da "Büyük Mehdi" ve "Kurtarıcı" idi— girişimiyle Detroit'te başlatılan hareket, ilk başarılarını, Farrad'ın halefi Elijah Poole —Elijah Muhammet adını aldı— döneminde elde etti. 60'lı yıllarda Malcolm Little (Malcom X), hareketi çok büyük ölçüde geliştirdi, ama Muhammet ile bozuştu ve 1965'te öldürüldü.

Black Muslims, ülkedeki diğer müslümanlardan (moslemler) ayrılmakla birlikte müslümanlığa bağlanırlar. Bunlar çoğunlukla arapça bilmeyen, eski hıristiyanlardır. Hıristiyanlığı ("beyaz adamın dini") ve Avrupa kökenli soyadlarını ("köle adları") yadsırlar. Örnek bir yaşam sürmek zorundadırlar (içki, uyuşturucu, zina, aşırı yemek, yalan söylemek yasaktır). Özellikle öğrenci çevrelerinde ve zenci nüfusun en elverişsiz koşullarda yaşadığı çevrelerde etkili olmuşlardır. Dünya boks şampiyonu Cassius Clay —Muhammet Ali adını aldı— Black Muslims'in en ünlü üyelerinden biridir.

Black Panthers (Kara Panterler), Amerika Birleşik Devletleri'nde, Oakland'da (Kaliforniya) Huey P. Newton ve Bobby G. Seale tarafından 1966'da kurulan siyahlara özgürlük hareketi. Başlangıçta amaçları, siyahları polis baskısına karşı korumaktı. Daha sonra *black power* (siyah iktidar) amacı gütmeye başladılar ve zenci mahallelerinde güvenlik sağlamak için silahlı milis kuvvetleri oluşturdular. 1970'li yıllarda, hareket, bin kadar üyesi olduğunu ileri sürüyordu ama önderlerinden bazıları polisçe aranmaktaydı. Kara Panterler sonradan etkilerini büyük ölçüde yitirdiler.

BLACKPOOL, Büyük Britanya'da (Lancashire) büyük sayfiye ve turizm merkezi, İrlanda denizi kıyısında; 149 000 nüf.

BLACK RİVER, Jamaika'da kent, güney kıyısında, bir kıyı ovası açan aynı adlı ırmağın denize döküldüğü yerde.

BLACKSTONE (*sir* William), ingiliz hukukçu (Londra 1723 - *ay. y.* 1780). *Commentaries on the Laws of England* (İngiliz yasaları üstüne yorumlar) adlı çalışması (1765-1769), ingiliz hukukunun halk tarafından anlaşılmasını sağladı ve İngiltere' de anayasaya ilişkin düşünceler üzerinde büyük bir etki yaptı.

BLACKTON (James Stuart),ingiliz asıllı amerikalı film yönetmeni ve yapımcı (Sheffield, Büyük Britanya, 1875 - Hollywood 1941). Desencilik ve gazetecilik yaptı. Ortağı Albert E. Smith ile birlikte *Vitagraph*'ı kurdu (1897). Sinemanın öncüsü ve ilk haber filmcilerinden biri (*Tearing down the spanish flag*, 1898) olan Blackton, kare kare çekilmiş ilk çizgi filmi (*Humorous phases of a funny face*, 1906) yaratarak büyük ün kazandı. Bu canlandırma tekniğini *The Haunted Hotel* (1907) filminde de uyguladı. 1900-1917 arasında ABD'de Vitagraph yapımevinin pek çok filminde yönetmenlik ya da gözetimcilik yaptı. Daha sonra İngiltere'de çektiği *The Glorious Adventure* (1922) ve *The Virgin Queen* (1923) ile kendinden söz ettirdi (iki film de Prizmacolour tekniğiyle renkli çekilmişti).

BLACK-TONG a. (ing. *black*, kara, ve *tong*, dil). Bir vitamin eksikliğinden ileri gelen ve özellikle köpeklerde dilin kenarlarında görülen ağız mukozası iltihabı (kara dil).

BLACKWATER, İrlanda'daki birçok ırmağın ortak adı: Lough Neagh'in (Kuzey İrlanda) kolu; —orta ovada akarsu, Boyne ırmağının kolu;—İrlanda'nın güney kesiminde (Munster ili) ırmak.

BLACKWELL (John), galli papaz ve şair (Mold, Flintshire, 1797 - Cardigan 1840). Kunduracı çırağıydı; sonra papazlık yaptı. Galli lirik şairlerin en iyilerinden biridir *(Rhywun, Can Gwraig y Pysgotwr, Abaty Tintern).*

BLACKWOOD (William), iskoç gazeteci (Edinburgh 1776 - *ay. y.* 1834), Walter Scott'un yayımcısı ve Edinburgh Monthly Magazine'in (1817) kurucusu; bu dergi daha sonra Blackwood's* Magazine adını aldı.

BLACKWOOD (Frederik TEMPLE HAMİLTON-TEMPLE-), **Dufferin and Ava** 1. markisi → DUFFERIN AND AVA.

BLACKWOOD (Algernon Henry), ingiliz yazar (Kent 1869 - Londra 1951). Fantastik romanlarıyla tanındı (*The Empty House*, 1906; *The Listener*, 1907; *John Silence*, 1908; *Tales of the Uncanny and Supernatural* 1951).

Blackwood's Magazine, 1817'de Edinburgh'da kurulan aylık dergi. Liberal Edinburgh Review'a (1802) ve Quarterly Review'a (1809) rakip olarak yayımlandı. Başlangıçta The Edinburgh Monthly Magazine adını taşıyordu ama daha çok Maga kısaltmasıyla tanındı. Bir dergiden daha zengin bir içeriği olan Blackwood's Magazine, G. Eliot'un ilk romanlarıyla, Scott, Hogg ve Wilson'ın yapıtlarını yayımladı.

BLACQUE (Alexandre, **Blak Bey** denir), fransız gazeteci (Paris 1784 - Malta 1837). Babası, Louis XVI'nın avukatlarındandı. Bu nedenle, devrimden (1789) sonra Fransa'da kalamayıp İzmir'e yerleşti. Blacque, orada, fransız elçiliğinden bağımsız ilk fransızca gazete olan Spectateur Oriental'i (Doğu gözlemcisi) çıkardı (24 mart 1821). Gazetede dış haberlere geniş yer verdi; İngiliz, Fransız ve Ruslar'ın Osmanlı devletine karşı güttükleri politikayı eleştirdi. Yunanistan'ın bağımsızlık hareketi karşısında Osmanlılar'ın yanında yer aldı. İngiliz, fransız, rus birleşik donanmasının, Navarin'de bir baskınla osmanlı donanmasını yok etmesinin (20 ekim 1827), Fransız ve İngilizler açısından büyük hata olduğunu; bu baskının sadece rus çıkarlarına hizmet ettiğini yazdı. Yazısı, Rusya'nın tepkisiyle karşılandı, Fransız filosu komutanına şikâyet edildi. Fransız komutanı amiral Rigny onu yakalatarak Sirène gemisine hapsettiği gibi basımevini de yıktırdı. Fransa'ya dönen Blacque, olayı Meclise bir dilekçeyle yansıttı ve mahkemede açtığı tazminat davasını da kazandı. İzmir'e dönerek Osmanlı

hükümetinin desteğiyle Le Courrier de Smyrne'i çıkardı. Bir süre sonra Fransa elçiliğinin baskıları üzerine gazetesini sattı. Türk hükümetine bağlılığı yüzünden Mahmut II onu İstanbul'a çağırtarak kendisine danışman yaptı. Ayrıca fransızca Le Moniteur Ottoman'ı (Resimli Osmanlı) yayımlattı (1831). Bu gazete Takvim-i vekayi'deki haberlerin çevirilerine ve hükümetin görüşlerine yer verdi. Bu dönemden sonra Alexandre Blacque *Blak Bey* diye anıldı. Onun, yarı resmi hükümet sözcülüğü durumu, başta Fransızlar olmak üzere elçiliklerde tepkiyle karşılandı. Padişahtan aldığı gizli bir görevle Fransa'ya giderken uğradığı Malta'da, kuşkulu bir biçimde öldü. Mahmut II, çocuklarının eğitimiyle ilgilendi. Bunlardan Edouard Blacque, Courrier Constantinople gazetesinin başyazarlığını yaptı. Blak Paşa adıyla anıldı; matbuat umum müdürlüğü ve Bükreş elçiliği görevlerinde bulundu.

BLAEU (Willem JANSZOON), hollandalı haritacı (Alkmaar 1571 - Amsterdam 1638). 1605'te 18 paftalı bir dünya haritası, 1617'de coğrafya ve gemiciliğe ilişkin bir dizi harita yayımladı. 1635'te bir atlas çıkardı: *Theatrum orbis terrarum.* — Oğlu JOAN (Amsterdam 1596 - *ay. y.* 1673) babasının çalışmalarını sürdürdü ve 20 paftalı bir dünya haritası yayımladı, *Nova totius terrarum orbis tabula* (1648).

BLAGA (Lucian), rumen yazar ve filozof (Lancrăm, Sibiu yakınında, 1895 - Cluj 1961). Felsefe yapıtlarına (*Trilogia cuno asterii,* 1931-1934; *Trilogia culturii,* 1936-37, *Trilogia valorilor,* 1946) dayanan şiiri, bir bilgi lirizmini dile getirir. Onun kuramına göre, tüm bilgiye gizemin açığa vurulmasıyla değil, sezdirilmesiyle ulaşılır ve böylece aklın yerini "sezgiye" bıraktığı bir "bilgisizlik" alanına girilir (*Poemele luminii,* 1919). Estetik bir bireşim arayışında (*In marea trecere,* 1924; *Lauda somnului,* 1929; *le Partage des eaux* [fr. çev.], 1933; *la curtile dorului,* 1938; *Nebanuitele trepte,* 1943) yeni bir evre olan pagancı bilgiden hıristiyan bilgeliğe geçiş *Pasii profetului*'de (1921) vurgulanır. Şiirlerindeki belli başlı temalardan biri uygarlıkla doğa arasındaki kopukluktur, ancak uygarlık ve doğa eski köylerde ve halk şiirlerinde uzlaşır. Tiyatro yapıtları, (*Zamolxe,* 1921; *Mesterul Manole,* 1927; *Cruciada copiilor,* 1930; *l'Arche de Noé* [fr. çev.], 1944) mitolojiyle tarihin bu karışımına dışavurumcu bir hava verir.

BLAGNAC, Fransa'da (Haute-Garonne) komün, Toulouse'un K.-B. banliyösü; 17 249 nüf. (1992). XIV. ve XV. yy.'lardan kalma kilise. Toulouse havalimanı ve hava taşıtları sanayisi.

BLAGODAT dağı, Rusya'da tepe, Ural dağlarının orta kesiminde, Nijniy-Tagil'in K.'inde; 382 m. Demir filizi.

BLAGOEV (Dimitır), bulgar siyaset adamı ve yazar (Zagoriçani, Makedonya, 1856'ya doğr. - Sofya 1924). Ülkesinde marxçılığı tanıttı. Bulgaristan sosyalist partisi'nde, öğreti konusundaki katılığı ve "oportünist" olarak nitelenen akımlara karşı verdiği amansız kavgayla kendini gösterdi. *Contribution à l'étude du socialisme en Bulgarie* (Bulgaristan'da sosyalizmin incelenmesine katkı, 1906) [fr. çev.] adlı yapıtı yazdı.

BLAGOEVGRAD, esk. **Gorna Djumaya,** Bulgaristan'da kent, Blagoevgrad yönetim bölgesinin merkezi, Struma ırmağı kıyısında, Sofya'nın G.'inde; 35 000 nüf. Ticaret ve turizm merkezi. Makine yapımı. Elektronik sanayisi. Ağaç ve deri işçiliği. Tütün. Dokuma sanayisi.— *Blagoevgrad yönetim merkezi;* 6 464 km²; 349 546 nüf. (1987).

BLAGOVESÇENSK, Rusya Federasyonu'nun uzakdoğu kesiminde kent, Zeya kıyısında, Zeya'nın Amur'a kavuştuğu yerin yakınında; 206 000 nüf. (1989). Kent, biraz kuzeyinden geçen Transsibirya demiryoluyla Belagorsk'a bağlanır. Besin sanayileri. Makine yapımı. Kereste sanayisi.

Blagoveşçenskiy Sobor, Moskova'da, Kremlin içinde yer alan katedrallerden biri. Eskiden çarların oratorium olarak kullandıkları yapı, çok kubbeli bizans kiliselerine benzer. 1484-1489 arasında pskovlu mimarlarca gerçekleştirildi; bir yangından sonra, 1564'te onarıldı. Üç absidalı, dört ayaklı ve beş kubbeli kare plan, geleneksel yapım kurallarına uygundur. Kubbe kasnaklarının tabanı, ahşap mimarlığından esinlenen çıkmalı kemerlerle süslenmiştir.

BLAHOSLAV (Jan), çek yazar, tarihçi ve filolog (Přerov 1523 - Moravský Krumlov 1571). 1557'den başlayarak, üyesi olduğu Moravyalı Kardeşler birliği'nin piskoposu oldu. Kraliçe Kutsal kitabı'na alınan Yeni Ahit'in çevirisiyle çek edebiyat dilini yeniden canlandırmaya çalıştı. *Philippique contre les ennemis des Musses* (fr. çev.) [1567] adlı yapıtı ve bir müzik kuramı çalışmasıyla (*Musica,* 1558) çağının aydınlarına kılavuzluk edenler arasında yer aldı.

BLAİNE (James Gillespie), amerikalı siyaset adamı (West Brownsville, Pennsylvania, 1830 - Washington 1893). Maine'den Temsilciler Meclisi üyesi, sonra senatör seçildi; 1876, 1880 ve 1884 başkanlık seçimlerinde Cumhuriyetçi parti adayı oldu; Garfield'ın ve sonra da Harrison'un başkanlık dönemlerinde dışişleri bakanlığı yaptı. 1889-1892 arasında panamerikancı bir siyaset izledi.

BLAİNVİLLE (Henri DUCROTAY DE), fransız doğabilimci (Arques 1777 - Paris 1850). Tıp doktoru olduktan sonra Collège de France'ta ve Doğabilimleri müzesi'nde Cuvier'ye vekâlet etti. Fen fakültesinde anatomi ve hayvanbilim profesörlüğüne yükseldi (1812), hocasının düşüncelerine karşı çıktı. 1830'da Doğabilimleri müzesi'nde kabuk bilim kürsüsüne atandı, 1832'de Cuvier'nin yerine karşılaştırmalı anatomi kürsüsünün başına geçti. Başlıca yapıtları: *Manuel de malacologie et de conchyliologie* (Yumuşakçabilim ve kabukbilim el kitabı) [1825], *Prodrome d'une nouvelle distribution du règne animal* (Hayvanlar evreninin yeni bir düzenlemesine giriş) [1816], bitmemiş bir inceleme olan *De l'organisation des animaux* (Hayvanların düzeni üzerine) [1822], bitmemiş çok önemli bir yapıt olan *Ostéographie* (Kemikbilim) [1839], *Physiologie générale et comparée* (Genel ve karşılaştırmalı fizyoloji), *Principes fondamentaux de zoologie* (Hayvanbilim temel ilkeleri).

BLAİR (Robert), iskoç şair (Edinburgh 1699 - Athelstaneford, East Lothian, 1746). Ölümün kaçınılmazlığı üzerine barok bir yakınma olan *The Grave* (1743) adlı yapıtı Blake tarafından resimlendi (1808).

BLAİR (Hugh), iskoç vaiz (Edinburgh 1718 - *ay. y.* 1800). Fransız vaizlerinin üslubunu benimseyerek dinsel belagatı altüst etti. *Sermons* (1777-1801) ve *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres* (1783) adlı yapıtları tüm iskoç okulunu etkiledi. Macpherson'ı *Ossianic Poems*'ini yayımlaması için yüreklendirdi.

BLAİR (Eric) → ORWELL (George).

BLAİR (David) BUTTERFIELD, **David**— denir), ingiliz dansçı (Halifax, Yorkshire, 1932 - Londra 1976). Sadler's Wells Ballet'e girdi, topluluğun yıldız dansçıları arasında yer aldı (1955). Çok iyi bir mim sanatçısı olan ve olağanüstü bir sıçrama yeteneği sergileyen Blair, yarı-karakter rollerinde büyük başarı gösterdi, güvenilir bir eşlikçi olarak tanındı (daha çok S. Beriosova ve N. Nerina'ya eşlik etti). *Fındıkkıran, les Sylphides, Satranç* gibi pekçok yapıtı yorumladı. J. Cranko'nun *Harlequin in April* (1951), *Pineaple Poll* (1951), *Pagodalar prensi* (1957), *Antigone* (1959) adlı yapıtlarının prömiyerinde dans etti. *La Fille mal gardée*'nin F. Ashton tarafından yapılmış düzenlemesinde Colas (1960) ve K. Mac Millan'ın *Romeo ve Juliet*'inde (1965) Mercutio rolüyle ününü pekiştirdi. 1966 ve 1967 yıllarında, ABD'de çeşitli topluluklar için *Giselle, Kuğu gölü* ve *Uyuyan güzel* gibi yapıtların kimi perdelerini ya da tümünü sahneye koydu. 1968'de Royal Ballet'ten ayrıldı, ama 1970'te öğretmen olarak geri döndü.

BLAİRGOWRİE, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'da Perth'in K.'inde; 5 700 nüf. Turizm merkezi.

Marie-Claire **Blais**

Kanada kültür merkezi

BLAİS (Marie-Claire), fransızca yazan kanadalı kadın edebiyatçı (Québec 1939). Geleneksel değerler ve eğitimden kopuşu dile getirdiği ilk öyküleriyle (*la Belle Bête,* 1959; *Tête blanche,* 1960) dikkati çekti. 1963'te ABD'ye yerleşti; ardından, Avrupa'ya geçti ve daha çok Fransa'da yaşadı. *Une saison dans la vie d'Emmanuel* (1965) adlı yapıtıyla Médicis ödülü'nü kazandı. O tarihten sonra roman (*le Loup,* 1972; *À coeur joual,* 1974; *Une liaison parisienne,* 1975; *les Nuits de l'underground,* 1978; *le Sourd dans la ville,* 1979) ve tiyatro (*l'Exécution,* 1968) yapıtlarında, toplumsal ve estetik kurallara boyun eğmiş bir dünyayı buruk, ama uyanık bir biçimde eleştirmeyi sürdürdü.

BLAİZE (Herbert Augustus), Grenada devlet adamı (Carracou 1918-St. George 1989). Grenada ulusal partisi'ni (GUP) kurdu (1952). Milletvekili seçildi (1957). Tarım ve üretim bakanı, iki kez başbakan oldu (1960-1961, 1962-1967).

GUP, Birleşik halk partisi ve *Yeni cevher hareketi* (YCH) ile birlikte "Halk birliği"ni oluşturarak 1976 seçimlerine katıldıysa da kaybetti. YCH bir darbeyle iktidara gelince siyasetten ayrıldı (1979). 1983 sonunda, ABD'nin adaya askeri müdahalesi üzerine yeniden siyasete döndü. GUP ile küçük partileri birleştirerek tutucu *Yeni ulusal parti*'yi kurdu. Parti seçimleri kazanınca (aralık 1984) başbakan oldu. Verdiği ilk demeçte, ABD güçlerini adaya gönderdiği için Tanrı'ya şükranlarını sundu. Ülkeyi ziyaret eden ABD başkanı Reagan da, Blaize'i bir "ABD ulusal kahramanı" olarak kutladı.

BLAJ, mac. **Balázsfalva,** alm. **Blasendorf,** Romanya'da kent, Transilvanya'da (Braşov bölgesi), Küçük ve Büyük Tırnava ırmaklarının birbirine kavuştuğu yerde; 20 800 nüf. Transilvanya'nın (Erdel) eski dinsel başkenti (Uniat kilisesi).

BLAK BEY → BLACQUE ALEXANDRE.

BLAKANG MATİ, Singapur boğazında ada, kentin G.'inde. Müstahkem mevki.

BLAKE (Robert), ingiliz amiral (Bridgewater, Somerset, 1599 - Plymouth açıkları 1657). İngiltere'de iç savaş başlar başlamaz parlamenterlerin hizmetine girdi. Prens Rupert komutasındaki krallık donanmasını yendi (1649) ve bu donanmayı Tajo halicinde ablukaya aldı. Brezilya donanmasına karşı giriştiği cüretli bir saldırı sonunda Portekiz, ingiliz krallık donanmasına desteğini geri çekmek zorunda kaldı. Blake bu donanmayı 1650'de, Cartagena açıklarında yok etti. 1652'de Birleşik Eyaletler'ce açılan savaşta yeniden sivrildi ve 1653'te İngilizler'in Manş'a egemen olmalarını sağladı. 1654'te Cromwell, Blake'i, çeşitli düşman ülkelere özellikle de berberi devletlerine misilleme yapmak üzere Akdeniz'e gönderdi. 1657'de Kanarya adaları'nda, Tenerife kaleleri önünde demir atmış bir ispanyol filosunu bozguna uğrattı.

BLAKE (William), ingiliz şair, ressam, gravürcü (Londra 1757 - *ay. y.* 1827). Bir tuhafiyecinin oğluydu. On dört yaşında

James Basire'in atölyesinde çıraklık yaptı; sanat yaşamı boyunca resim ve edebiyat alanının yüksek sanatçılar sınıfından uzak durdu. Devrimci hareketlere karıştı (1785-1794) ve kendisini satılamayan yapıtına (*Jerusalem*'den [1804-1820] yalnızca iki adet satılmıştı) adamadan önce ancak bir kez sergi açtı (1809). İlk tezhiplerinde (*Songs* of Innocence*, 1789; *Songs* of Experience*, 1794) kısmetsiz insanların masumiyetiyle çıkarcı ve adaletsiz kent dünyasının getirdiği mutsuzluğu karşılaştırırken, bu içeriğe uygun gördüğü ve ölmüş küçük kardeşinin kendisine ilham ettiğini söylediği "cehennemi" bir teknik kullandı: metni ve süslemeleri asitle kazıyor, renkleri de elle ilave ediyordu. Bütün yapıtlarında egemen olan üç şey vardı: gerçekdışı biçimlerden kaçınma, herhangi bir alanda otorite düşmanlığı ve isteğin, arzunun yüceltilmesi. Bunlar resim dilinde çizginin vurgulanması, çevre çizgisinin belirtilmesi ve gotik biçimin (gelişen ya da kösteklenen yaşam eğrileri, ateş renkleri) benimsenmesi olarak yansıdı. Yayılma, kasılma, hamle, sükûnet... enerjinin kutsal kitabı, sonsuz hazzın kaynağı diye betimleyebileceğimiz bütün bu hareketler tam bir açıklıkla Blake'in yapıtlarında görülür. Blake'in hıristiyanlığı da özgürcü bir hıristiyanlıktır (*No Naturel Religion*, 1789; *All Religions are One*, 1789; *America: A Prophecy*, 1793; *The Marriage of Heaven and Hell*, 1793; *Europe: A Prophecy*, 1794). İnsan üzerindeki baskıyı gizleyen, yokmuş gibi gösteren her türlü gizliliğe ve kuramlaşmış dinlere karşı duyduğu nefret yüzünden Blake, uzlaşmacılığa kayan (Swedenborg, Böhme) çağdaş gizemciliğin bu gelişimine de karşı çıkmıştır (*The Book of Urizen*, 1794; *The Book of Los*, 1795; *Milton*, 1808; *Jerusalem*, 1804-1820). Tekdüzelilik arzusunun (İmparatorluk, Akıl, Urizen) karşısına, Acıma ve Öfke'yi benliklerinde kaynaştıran İsyancı Oğullar (Los, Orc) dikilir. Ne var ki, sonunda kendi savaşımlarının tuzağına düşerek, kendileri de düşmanlarına benzemeye başlarlar ve bütün hayallerinden koparak (Beulah*) sapık ve acımasız bir dişiliğin, dişi iradesi'nin hışmına uğrarlar. Artık, "elde etmek" de, "sevmek" de, birbirlerinden kopuk oldukları için aynı ölçüde tehlikeli olmaya başlamıştır: Güçlülük iradesi Aşk'ın yerini alır. Artık arzuyu kendi sınırları içinde döllendirebilecek "sırt çevirme"den ("Acımasızlık üstüne kurulan bu cennetlere sırt çevirdim") ve yaratmadan başka hiçbir çıkar yol kalmamıştır. İşte o zaman, Sanat'ın simgelediği verimli bir huzur başlar. Bütün görüntü düzenini erdişi imgesinde toplaması Blake'e, ilk kez olarak, Devrim'in kökeninde libido'nun bulunduğunu, Devrim'in bu libido'dan kaynaklandığını söylemesine olanak vermiştir. Bir "yumuşak kaplan" ile simgelediği bu enerjinin, daha doğrusu bu gerçek yönünü bulan enerjinin görevi, Blake'e göre, Arzu ile Mutsuzluk'u birbirinden koparmaktır. Bu bakımdan yapıtı, romantik isyanın ve kehanetin en saf, en katıksız belirtisi sayılabilir.

BLAKE (George), iskoç yazar (Greenock 1893 - Glasgow 1961). Kırsal yörenin kalıplaşmış ilişkilerini Glasgow sanayi ortamına başarıyla uyarladı (*Mince Collop Close*, 1923; *Down to the Sea*, 1937; *The Firth of Clyde*, 1952).

BLAKE (Nicholas) → LEWIS (Cecil Day).

BLAKE sırtı, Blake yaylasının aşağısına doğru derin akıntılarla oluşturulmuş büyük derin deniz oku.

BLAKE platosu, Atlas okyanusu'nun kenar kesiminde deniz dibi platosu, 500 - 1 000 m derinlikte, ABD'nin güneydoğu kıyısı açığında.

BLAKEA a. (öz. a. *Blake*'den). Güney Amerika'nın ve Antiller'in tropikal bölgelerinde yetişen, çok güzel pembe çiçekli ağaç ya da çalı. (3 ya da 4 türü seralarda yetiştirilir. *Melastomaceae* familyası.)

Blakemore sondası, yemek borusundaki varis yırtılmalarına bağlı kanamaları durdurmayı sağlamaya yarayan kauçuk sonda. Ağız ya da burun yoluyla yerleştirildikten sonra şişirilen sondada iki baloncuk vardır: biri mide ağzını tıkar, öbürü yemek borusundaki varisleri bastırıp sıkıştırır.

BLAKEY (Art) [müslüman adı **Abdullah bin Buhayna**], amerikalı zenci caz davulcusu (Pittsburgh 1919-New York 1990). Fletcher Henderson ile (1939) ve Marry Lou Williams ile (1940) çalıştıktan sonra, 1944'te Billy Eckstine'in, 1949'da da Lucky Millinder'in topluluğuna girdi. 1955'te "Jazz Messengers" beşlisini kurdu. Bu topluluk on yıl, birçok ülkede çok başarılı konserler verdi. Blakey'in üslubunun en büyük özelliği afrika kökenli ritim figürlerine yer vermesi ve sık sık, davulun gümbürtüsünün gittikçe arttığı gösteriler yapmasıdır. Doldurduğu başlıca plaklar: *Bye-Ya* (Thelonious Monk ile, 1952), *Tempus Fugit* (Miles Davis ile,1953), *Night in Tunisia* (1958), *One by one* (1963).

BLAKHERNAİ. Tar.coğ. Bizans döneminde İstanbul'un 14. bölgesi. Haliç ile Edirnekapı arasında, günümüzdeki Avcıbey, Mollaaşki ve Atikmustafapaşa mahallelerini kapsıyordu. Önce ayrı bir yerleşme durumundayken, Theodosios II (408-450) döneminde genişletilen surlarla kent sınırları içine alındı. Marcianus'un karısı imparatoriçe Pulkheria, eskiden beri önemli bir dinsel merkez olan bu kesimde bir kilise ve manastır yaptırdı (V. yy.). Leon I döneminde (457-474) buna bir capella eklendi. Ancak bu yapıların tümü yanarak ortadan kalktı. Meryem'in eşyalarının bulunduğuna inanılan capella'nın yerine, daha sonra bir kilise ve ayazma yaptırıldı. Aleksios I Komnenos döneminden sonra (1081-1118) Bizans imparatorları, imparatorluğun yıkılışına değin buradaki Blakhernai sarayı'nda oturdu. Manuel I Komnenos zamanında (1143-1180) bu sarayın aşağı kesiminde, Haliç yakınlarına çok süslü bir saray, İsaakios II Angelos dönemindeyse (1185-1195) surlara bitişik *Angelos* kulesi* yaptırıldı. Kentin Türkler tarafından alınışından sonra (1453) bu saraylar da terk edilmiş, zamanla ortadan kalkmıştır. Blakhernai sarayı'ndan günümüze ulaşan tek bölüm, Türkler'in *Tekfur* sarayı* olarak adlandırdıkları yapıdır.

BLALOCK (Alfred), amerikalı cerrah, (Culloden, Georgia, 1899 - Baltimore 1964). 1922'de Johns Hopkins üniversitesi'nden doktor çıktı. 1941'de aynı üniversitenin cerrahi servisine yönetici olarak atandı. Doğuştan kalp hastaları üzerinde ilk ameliyatları gerçekleştirdi. Helen Taussig ile, bu hastalığın incelenmesi ve tedavisine önemli katkılarda bulundu.

BLANC *(Mont-)* → MONT-BLANC.

BLANC (Louis), fransız tarihçi ve siyaset adamı (Madrid 1811 - Cannes 1882). Gazeteciyken sosyalist harekete katıldı. Organisation du travaille (Emeğin örgütlenmesi) adlı broşürüyle sosyalist akımın düşünürlerinden biri oldu. Bu broşürde açıkladığı düşünceleri, 1848'de, çalışma hakkı kavramı ("herkese gereksinmelerine göre; herkese yeteneklerine göre") ile birlikte yeniden ele aldı. Blanc, bir "yok etme sistemi" olarak ele aldığı rekabeti ve "yoksullaşma ve yıkımın sürekli nedeni" olarak gördüğü burjuvaziyi eleştirdi. 1839'da La Revue du progrès politique, social et littéraire dergisini, ardından Journal du peuple gazetesini kurdu. Daha sonra, Pierre Leroux ve George Sand ile birlikte Revue indépendante (1841-1848) dergisini yayımladı. *Histoire de dix ans* (On yılın tarihi) [1841-1844] adlı yapıtı muhalefetin temmuz monarşisi karşısında başarıya ulaşmasına katkıda bulundu. Şubat 1848'de, işçilerin ve la Réforme gazetesi yazarlarının, cumhuriyetçi parlamenterlere yaptıkları baskı sonucu geçici hükümet üyeliğine getirildi. Lüksemburg komisyonuna başkanlık etti. Ancak toplumsal atölyeler* tasarısı değiştirildi ve Blanc dışlandı; toplumsal atölyeler sosyalistlere karşı ulusal atölyeler biçiminde örgütlenerek başarısızlığa uğratıldı. 1848 haziran olaylarına hiçbir biçimde katılmamasına karşın, bu yüzden İngiltere'ye sürgüne gitmek zorunda kaldı; buradan ancak 1870'te döndü. Ulusal meclis'e Seine milletvekili seçilerek aşırı sol kanatta yer aldı; ancak Komün'ü onaylamadı. Louis Blanc'ın ekonomi konusundaki görüşünün özgün yönü devletin toplumsal reform için gerekli bir araç olduğu düşüncesinden kaynaklanır. Blanc, sosyalizmin tarihinde isim yapmış olmasını, *Organisation du travail* adlı yapıtı yanında bu düşünceye de borçludur. Sözkonusu yapıtta Blanc, iktisadi etkinliğin belli başlı her kolunda bir işçi üretim ortaklığı, bir toplumsal atölye kurulmasını önerir. Ayrıca, 1847-1862 arasında bir *Histoire de la Révolution française* (Fransız devrimi'nin tarihi) yazmıştır.

BLANC (Charles), fransız sanat eleştirmeni ve estetikçi (Castres 1813 - Paris 1882), Louis Blanc'ın kardeşi. *Histoire des peintres français au XIX. siècle* (XIX. yy.'da fransız ressamları tarihi) [1845] adlı bir yapıt yayımlamaya başladıktan sonra, 1848 ihtilalinde güzel sanatların yönetimine getirildi. 1852'de yeniden serbest hayata dönünce, *Histoire des peintres de toutes les écoles*'ü (Tüm okulların ressamları tarihi) [1848-1876] hazırlamaya girişti ve süreli olarak yayımını sağladı. Gazette des beaux-arts'ı kurdu (1859). Öbür yapıtları: *l'Oeuvre de Rembrandt* (1853), *la Grammaire des arts du dessin* (1867), *Ingres, sa vie et ses ouvrages* (1870), *les Artistes de mon temps* (1876), *la Grammaire des arts décoratifs* (1875-1881). [Fr. Akad. üyesi, 1876.]

BLANC tepesi, Batı Alpler'in ve *Mont-Blanc* kütlesinin (Haute-Savoie'da [Fransa]) en yüksek doruğu; 4 807 m.

—Dağc. Dağcılığın tarihçesi, gerçek anlamıyla Blanc tepesinin fethiyle başladı. İlk tırmanış, cenevreli natüralist H. B. de Saussure'ün girişimiyle, 8 ağustos 1786'da J. Balmat ve hekim Paccard tarafından gerçekleştirildi. 1787'de Balmat'ın kılavuzluğunda natüralist H. B. de Saussure de bir tırmanış gerçekleştirdi ve burada çeşitli gözlemler yaptı.

Blanc tepesinin doruğu birçok yamacı sınırlayan çeşitli sırtların (Bionnassay, Maudit tepesi, Peuterey, Brouillard) birleştiği noktadır; bu nedenle dağcıların izleyebilecekleri yollar çok çeşitlidir. Kuzeyde Fransa tarafındaki yamaç en uzun ve çıkılması en kolay olanıdır; dağa ilk tırmananlar bu yolu kullandılar. Günümüzde, normal yollar, Grands-Mulets (yükseklik 3 051 m) barınağından ya da Tête-Rousse (3 167 m) ve Goûter (3 817 m) barı-

Scala

William **Blake**
Pietà
renkli gravür
Tate Gallery, Londra

Roger-Viollet

Louis **Blanc** (1848'de)
H. Jannin'in taşbaskısı
Bibliothèque nationale, Paris

Hiby-Pix

Blanc tepesinin İtalya kesiminden görünüşü

naklarından geçer. Her iki durumda da, tırmanış Bosses sırtında sona erer. Güney -batı yamacı, Miage (İtalya) ve Dôme buzullarına hâkimdir; alışılagelmiş yol Gonella (3 072 m) ve Sella (3 363 m) barınaklarından başlayarak italyan yamacından tepeye ulaşma olanağı sağlar. Doğu yamacı Brenva buzuluna hâkimdir; burada büyük çapta yollar gelişmektedir: Brenva mahmuzu (G. S. Matthews, A. W. Moore, F. ve H. Walker, J. ve M. Anderegg tarafından 1865'te aşıldı), Sentinelle -Rouge, Major yolu, Poire (her üçü de T. G. Brown tarafından sırasıyla 1927, 1928, 1933'te aşıldı), Grand Pilier d'Angle mahmuzu (W. Bonatti tarafından 1957-1963 arası üç güzergâh açıldı).

Brouillard ve Freney buzullarının üstündeki güney yamacı, en etkileyici olanıdır: İnnominata (S. L. Courtauld, A. ve H. Rey, 1919), Brouillard sırtlarına (G. B. Gugliermina, 1901) ve özellikle Blanc tepesinin "en son erişilen" noktası olan Freney'in merkez kütlesine (C. Bonington, J. Clough, J. Duglosz, D. Whillans, 1961) Gamba barınağından (2 630 m) yola çıkarak erişmek mümkündür.

1893'te P. Güssfeldt, E. Rey tarafından aşılan, ama tam olarak, R. Desmaison'un tek başına baştan başa dolaştığı (1972) Peuterey sırtı, tüm masifteki en güzel güzergâhlardan biridir.

BLANCA sıradağları, Peru Andları'nda dağ sırası, en yüksek noktası Huascarán dağında. Yüksekliği 6 000 m'yi aşan otuz kadar doruğun tümüne tırmanılmıştır; ama henüz çıkılmamış birçok cephe ve sırt vardır.

Lauros-Giraudon

Jacques **Blanchard**
Bir ölümlü tarafından habersiz yakalanan Venüs ve Üç Güzeller (1631'e doğr.-1633)
Louvre müzesi, Paris

BLANCHAR (Pierre), fransız tiyatro ve sinema oyuncusu (Philippeville 1892 - Suresnes 1963). 1921'de konservatuvarı bitirdi. Tiyatro ve sinema oyunculuğunu bir arada yürüttü. Beyazperdede birkaç yorumuyla ün yaptı: *Suç ve ceza* (Crime et Châtiment) [P Chenal, 1935], *Bir balo defteri* (Un carnet de bal) [J. Duvivier, 1937], *Pontcarral* (J. Delannoy, 1942), *Pastoral senfoni* (la Symphonie pastorale) [J. Delannoy, 1946].

BLANCHARD ya da **BLANCHART** *(raz)*, Hague burnunu (Cotentin yarımadasının K.-B.'sında) anglonorman adası Aurigny'den ayıran 16 km genişliğinde boğaz. Asıl boğaz kayalarla doludur ve en büyük kayanın adı boğaza verilmiştir. Akıntıların hızlı olması nedeniyle tehlikeli bir boğazdır.

BLANCHARD (Jacques), fransız ressam (Paris 1600 - *ay. y.* 1638). Horace Le Blanc'ın yanında yetişti, Roma'da ve daha sonra Venedik'te kaldı. Paris'e dönüşünden (1629) ölümüne kadar, üslubu, roma-bologna ustalarından esinlenen klasik bir resim anlayışı (Carracci'ler, Reni) [*Meryem ve Çocuk İsa, Aziz Petrus'a anahtarları teslim ederken,* Albi katedrali; *Pentecôte,* N. - D. de Paris] ile Tiziano, D. Fetti ve J. Lisse'in anısını sürdüren, barok eğilimli ve parlak nitelikli bir başka anlayış (*Pierre Tuillier'nin adağı,* Bourges) arasında gidip geldi. Rubens tarzında işlenmiş şehvetli ve plastik çıplaklar (*Venüs ve Üç Güzeller,* Louvre; *Bacchanalia,* Nancy) dışında, çok sayıda *Kutsal aile* (Louvre, Cherbourg) ve *Sevgi* (Louvre) tabloları yaptı. —Kardeşi JEAN ya da JEAN-BAPTİSTE (Paris 1602'den sonra - *ay. y.* 1665) zevk ve eğlence konularını işleyen en iyi fransız ressamlarından biriydi (*Bir harabede eğlenen muhafızlar,* Reims). —GABRIEL (Paris 1630 - *ay. y.* 1704), Jacques'ın oğlu. O da ressamdı. Amcası Jean ile aynı yıl (1663) Akademi'ye alındı, desen yanlısı Ph. de Champaigne'e karşı çıkarak renk üzerine bir tartışmayı başlattı.

BLANCHARD (Jean-Pierre), fransız balon pilotu (Les Andelys 1753 - Paris 1809). Hayvanlarla paraşüt denemeleri yaptı, Dover'dan Calais'ye kadar Manş'ı ilk kez balonla geçti (1785). Aynı zamanda sepete bağlı küreklerle yönetilen bir aerostat yaptı. 1808'de Lahey yakınlarında, balonun içindeyken beyin kanaması geçirdi ve düştü, ertesi yıl öldü.
—Karısı MADELEINE SOPHİE ARMANT (La Rochelle yakınları 1778 - Paris 1819), 1804'ten başlayarak kocasının uçuşlarına katıldı, birçok resmi bayramda aerostat içinden havai fişekler attığı bir balonun patlaması sonucu öldü.

BLANCHARD (María GUTİERREZ BLANCHARD, **María** — denir), ispanyol ressam (Santander 1881 - Paris 1932). 1908'de Paris'te Van Dongen ile çalıştı. 1916'ya doğru, Juan Gris ve Metzinger'in etkisiyle kübizme yöneldi, bununla birlikte dokunaklı insan figürlerinden vazgeçmedi: analık tabloları, çocuk figürleri vardır. Paris müzelerinde pek çok yapıtı sergilenmektedir (Paris belediyesi modern sanat müzesi, Ulusal modern sanat müzesi).

BLANCHE *(dent),* İsviçre Alpleri'nde doruk, Valais'de; 4 356 m. 4 doruğu ve 4 yamacıyla bir haç biçiminde yükselir. Güney doruğuna ilk olarak T. S. Kennedy, W. Wigram, J. B. Croz ve J. Kronig tırmandılar (1862). "Quatre-Ânes" denilen, uzun ve tırmanılması güç kuzey-doğu yamacı, Valais'de dağcıların sık sık tırmandığı bir sırttır (ilk olarak, J. S. Anderson, G. P. Baker, U. Almer ve A. Pollinger tırmandılar). Kuzey cepheden ilk olarak, kış mevsiminde ve tek başına C. Bournissen tırmanmıştır (1968).

BLANCHE Castillalı, castillalı prenses (Palencia 1188 - Paris 1252). Castilla kralı Alfonso VIII ile İngiltereli Eleanor'un kızı, Fransa kralı Louis VIII'in karısı ve 11 çocuğunun anası. İngiltere kralının yeğeni olan Blanche, Philippe Auguste ile Yurtsuz John arasında imzalanan Goulet antlaşması'nın (1200) ardından, Pont-Audemer'de Fransa kralının büyük oğluyla evlendi. Kocasının hükümdarlığı sırasında krallık siyasetinde büyük etkisi oldu (1223-1226). Louis VIII vasiyetinde onu naip olarak gösterdi. Kocasının ölümünden sonra, devletin bir kadın tarafından yönetilmesine karşı çıkan baronlarla mücadele etti. Ayrıca Paris antlaşması'nı imzalayarak (1229), krallığın Languedoc'a elkoyması için gerekli koşulları yarattı. Rüştünü ispat eden (1234) Louis IX'a barış içinde bir krallık bıraktı, ancak belirleyici bir siyasal rol oynamayı sürdürdü. Yedinci Haçlı seferi sırasında (1248-1252), naipliği yeniden üstlendi.

BLANCHE (Jacques-Émile), fransız ressam ve yazar (Paris 1861 - Offranville 1942). İzlenimcilerden etkilendi, onların, özellikle de yakından tanıdığı Degas'nın yapıtlarını derledi. Eklektik ve monden bir sanatçı olan Blanche, Londra'da büyük başarılar kazandı, burada Whistler, Sickert, Beardsley ve daha başkalarıyla dostluk kurdu. Portrelerinde (tek kişilik ya da toplu) döneminin bütün aydınlarını (Mal-

dei, Bergson, Stravinskiy) resimledi. Birçok ciltte topladığı eleştirileri (*Propos de peintres* [3 cilt], *les Cahiers d'un artiste* [6 cilt]) ve anıları (*Aymeris, la Pêche aux souvenirs)* o dönemin sanat ve edebiyat yaşamı üzerine değerli bir bilgi kaynağıdır.

BLANCHÉ (Robert), fransız mantıkçı (Sauze-Vaussais, Deux-Sèvres, 1898 - Toulouse 1975). 1941-1969 arasında, Toulouse Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde ders verdi. Özellikle, çağdaş fizik ve matematik bilim kuramı üzerinde çalıştı. Robert Blanché çağdaş bilimin düşüncemizin temelinde değişmez mantık çerçeveleri bulunduğu inancını sarstığını ve betimleyici olmaktan çok biçimlendirici olan yeni bir mantığın kurulmasına yol açtığını gösterdi. Descartesçı mekanikleştiricilikten çağdaş fiziğin biçimlendirici matematiğine kadar bütün fizik tarihini yeni baştan inceleyen Blanché, aklın, evrensel bir çerçeve olmakla kalmayıp, bilimin kurulmasına yarayan bir alet olduğunu da savundu. Başlıca yapıtları: *la Science physique et la réalité. Réalisme, positivisme, mathématisme* (Fizik bilimi ve gerçeklik. Gerçekçilik, olguculuk, matematikçilik), 1946; *l'Axiomatique* (Aksiyomatik), 1955; *Introduction à la logique contemporaine* (Çağdaş mantığa giriş), 1957; *Structures intellectuelles. Essai sur l'organisation systématique des concepts* (Zihinsel yapılar. Kavramlara sistemli bir düzen verme denemesi), 1966; *la Science actuelle et le rationalisme, Raison et discours. Défense de la logique réflexive* (Çağdaş bilim ve akılcılık. Akıl ve söylem. Düşünümlü mantığın savunması), 1967; *la Méthode expérimentale et la philosophie de la physique* (Deneysel yöntem ve fizik felsefesi), 1969; *la Logique et son histoire, d'Aristote à Russell* (Mantık ve Aristoteles'ten Russell'a kadar mantık tarihi), 1971; *la Raisonnement* (Akıl yürütme), 1973.

BLANCHOT (Maurice), fransız yazar (Quain, Saône-et-Loire, 1907). Gerek romanları (*Thomas l'obscur,* 1941; *Aminadab,* 1942; *le Très-Haut,* 1948) ve öyküleri (*le Dernier Homme,* 1957), gerekse inceleme kitaplarıyla (*la Part du feu,* 1949; *l'Espace littéraire,* 1955; *le Livre à venir,* 1959) Maurice Blanchot'nun sanatı Hölderlin ve Mallarmé'den bu yana, yazma eyleminin söyleyecek hiçbir şeyi olmama, ama bu "hiçbir şeyi" söylemeye dayanan temel çelişkisine ışık tutar. Onun yöntemi, Artaud'nun yolunu izleyerek bir tür dil romantizmine bağlanır. Dil konuşur; yazı yanıtlar. İm nesnenin ortadan silinmesidir: onun adlandırılmasıyla, varoluş sürecinden varlığa geçilir. Dil, yanılsama, saçma ve hatta kötülüğün birbirine karıştığı temel bir oyun olarak düşünülür. Her şey boşluğun, ölümün, saflığın, yokluğun adlandırılması ve eğretilemesi çevresinde gelişir. Romantik bir biçimde, olanaksız olan şey kutsallaştırılmış, efsane yüceltilmiş, "büyüleme" sistemleşmiştir. Nietzsche'nin de yer aldığı bir orkestra eşliğinde bir yazı romanında dans ederiz ("anlatı, olayın bağıntısı değil, kendisidir...", *le Livre à venir*). Maurice Blanchot'nun retoriği, karşıtların uzlaşmasına dayanır: onda hiçlik "sonsuz varoluş", bilinç (varoluş ve yaşam) bilinçaltıdır (gerçeklik ve ölüm). Her şey, baştan aşağı bir bilmecedir. Bu gizem, Flaubert'de olduğu gibi, yazının "mineralliğini" ve olanaksızlığını gösterir; edebiyat "bensiz bilincimdir" der Blanchot. Yazarın, onu metnin mutlak özgüllüğünün öncüsü olarak gören çağdaş yaratıcılık, eleştiri ve felsefe üzerinde büyük etkisi olmuştur. Maurice Blanchot'nun kuralı, kendini uzlaşmalardan sakınmak ve tek önemli anlam belirsizliği olan dilin anlaşılmazlığından kopmamaktır. Yazar bu kuralı yaşar ve okura da başını döndürene kadar yaşatır (*l'Ecriture du desastre,* 1980).

BLANC-MESNIL (Le), Fransa'da kanton (Seine-Saint-Denis) merkezi, Paris'in kuzey-doğu banliyösünde; 47 093 nüf. (1992). Metalürji. Elektrikli gereçler, kimya ve besin sanayileri.

Blanco partisi, Uruguay'da, liberal Colorado partisi'nin rakibi olan muhafazakâr partinin adı.

BLANCO FOMBONA (Rufino), venezuelalı yazar (Caracas 1874 - Buenos Aires 1944). Ateşli bir tartışmacıydı; kalemiyle diktatör Gómez'e karşı mücadele verdi, hapsedildi, sürgüne gitti ve amansız bir ABD düşmanı olarak tanındı. İlerici akım içinde önceleri şiirler, eleştiriler, siyasal masallar (*Cuentos americanos,* 1906) ve romanlar (*El hombre de hierro,* 1907; *El hombre de oro,* 1916) yazdı. Ayrıca, özellikle Bolívar ve conquistador'larla ilgili tarihsel denemeleri vardır.

BLANCO-WHITE, José María **Blanco y Crespo**'nun kullandığı takma ad, ispanyol yazar (Sevilla 1775 - Liverpool 1841). Sevilla piskoposluk meclisi üyesiydi, İngiltere'ye göç etti (1810), orada protestan oldu ve çıkardığı El Español adlı gazetede amerikan kolonilerinin bağımsızlık hareketini savundu. *Letters from Spain* (1822) adlı yapıtı ve özyaşamöyküsü (1845), doğduğu ülkeye karşı görülmemiş bir eleştirel bakışı ve öfkeyi yansıtır.

Bland (Alexander), ortak yapıtlarını imzalamak için dansçı Maud Lloyd ve kocası Nigel Gosling*'in kullandıkları takma ad.

BLANDFORDİYA a. (öz. a. *Blandford*'dan). Avustralya kökenli saçak köklü otsu bitki. (Bil. a. *blandfordia;* zambakgiller familyası.) [*Blandfordia flamea, B. grandiflora, B. cunninghamii* gibi turuncu büyük çiçekli bazı türleri, ılıman seralarda yetiştirilir.]

BLANES, İspanya'da liman ve sayfiye merkezi, Katalonya'da, Barcelona'nın K.'inde; 16 000 nüf. XIV. yy.'dan kalma kilise.

BLANİULUS a. Çokbacaklılardan kör, küçük böcekleri içeren cins. (Beyaz bedenlidir, böğürlerinde kırmızı lekeler vardır. *Blaniulus*'lar, hümüs, bitki artıkları ve bozulmuş patatesler içinde kalabalık öbekler halinde yaşar, çileklere, yere düşmüş meyvelere büyük zarar verirler.)

BLANKENBERGE, Belçika'da (Batı Flandre) komün, Kuzey denizi kıyısında; 15 000 nüf. (1992). Balıkçılık.

BLANKENBURG (Quirinus Gideon VAN) → VAN BLANKENBURG.

BLANKERS-KOEN (Fanny), hollandalı kadın atlet (Baarn 1918). 1948 Londra Olimpiyat oyunları'nda 100 m, 200 m, 80 m engelli ve 4x100 m yarışlarında kazandığı birinciliklerden ötürü kendisine "uçan hollandalı" adı takıldı. Beş kez Avrupa şampiyonu oldu (1946'da ve 1950'de), birçok dünya rekoru kırdı (sürat, engelli, uzun atlama ve pentatlon dallarında).

BLANK VERSE a. (ing. sözc.). Hece sayısı 9 ile 12 arasında değişen ve latin pentametros iambikos'u gibi 5 vurgu bulunan, uyaksız klasik ingiliz nazmına verilen ad. (İngiliz nazmının en esnek biçimidir. Surrey'den T. S. Eliot'ya kadar pek çok şair tarafından kullanılmıştır.)

BLANQUİ (Adolphe), fransız iktisatçı (Nice 1798 - Paris 1854). Konvansiyon meclisi üyesi Dominique Blanqui'nin (1759-1832) oğlu. Serbest mübadele yanlısıydı. J. -B. Say'in ardından Sanat ve meslekler konservatuvarı siyasal iktisat kürsüsü'ne atandı (1833). Servetlerin adilce dağıtımından yana olması bakımından, modern liberalizm okuluna bağlanır. Başlıca yapıtları: *Résumé de l'histoire du commerce et de l'industrie* (Ticaret ve sanayi tarihi özeti), [1826]; *Histoire de l'économie politique en Europe* (Avrupa'da siyasal iktisadın tarihi), [1837]; *Les Classes ouvrières en France* (Fransa'da emekçi sınıflar), [1848].

Rosine Mazin-Top

Noir gölü (Valais) yakınlarında dent **Blanche**'tan bir görünüm

BLANQUİ (Louis Auguste), fransız sosyalist kuramcı ve siyaset adamı (Puget-Théniers 1805 - Paris 1881). Jérôme Adolphe Blanqui'nin kardeşidir. Hukuk ve tıp öğrenimi gördü. Carboneria hareketine katıldı (1824). 1830'dan sonra, cumhuriyetçi muhalefetin, ardından da sosyalist hareketin liderlerinden biri oldu. Yaşamı hükümet darbeleri ve tutuklanmalarla geçti. Temmuz 1830 günlerinde isyancıların yanında yer aldı. Ardından kendini tümüyle cumhuriyetçilerin örgütlenmesine adadı. *Société des amis du peuple* adlı kuruluşa katıldı; Buonarroti'nin etkisi altında kaldı, sosyalizme yöneldi. 1832'de "Onbeşler davası", 1836'da da "Barut olayı" sanıkları arasında yer aldı. 1839'da, Société des saisons ile birlikte kalkıştığı ayaklanmanın başarısızlığa uğraması üzerine hapis cezasına çarptırılarak Mont-Saint-Michel hapishanesine kapatıldı. 1844'te affedilince militan eylemlerine devam etti. 1848 devrimi'nde, daha sonra "ütopyacılar" diye adlandırılacak olan sosyalist akımlardan birinin etkili kuramcılarındandı. Kısa bir süre sonra bu akıma *blanquicilik* adı verildi. *Histoire de la révolution* (Devrim tarihi) [1847] adlı bir yapıt yazmaya başladı. Derneklerde etkin oldu; 1848 şubatından mayıs ayına kadar süren işçi gösterilerinin hazırlayıcı ve yöneticilerindendi. 15 mayıs olaylarından sonra tutuklanarak 10 yıla mahkûm edildi. Önce Belle-Île, sonra Korsika ve Afrika'da tutuklu kaldı. 1859'da affa uğradı. Devrimci çevreler üzerinde en büyük etkiyi 1860'tan sonra yarattı, bu çevrelerde *Mahpus* ya da *Devrim kurbanı* diye adlandırıldı. 1861'de yeniden tutuklandı; 1865'te kaçarak Belçika'ya sığındı. 1870 savaşı sırasında Paris'e döndü ve 4 Eylül devrimi'nden sonra, hükümetin savaş isteğini destekleyen la Patrie en danger gazetesini çıkardı. 3 ekimde Belediye sarayı'na yaptığı baskında başarısızlığa uğradı. 18 mart 1871'den hemen önce Thiers' in emriyle tutuklandı; yokluğu, komün hareketi sırasında yandaşlarının kararsız kalmasına yol açtı. Clairvaux'ya hapsedildi, daha sonra affedildi (1879). Seçilme hakkından yoksun olmasına karşın, Bordeaux'dan milletvekili seçildi (1879). Yaşamının son yıllarını, Ni Dieu ni maître adlı gazeteyi yöneterek geçirdi. 1793 düşüncecilerinin, babeufçülüğün ve carboneriacılığın etkisinde kalmış olan Blanqui, devrimci eylemi, işçi sınıfının iktidara el koyup bir diktatörlük kurmasına olanak verecek kesin darbenin hazırlanması olarak görür. Blanqui'ye göre ayaklanma siyasi olmaktan çok teknik bir iştir. "Profesyonel devrimci" ve askeri parti örgütlenmesi düşüncesini ilk ortaya atan Blanqui'dir. Denemeleri, ölümünden sonra *la Critique so-*

Lauros-Giraudon

Castillalı Blanche'ın mührü
Fransa kraliçesi
Archives nationales, Paris

Olympia-S.A.M

Fanny **Blankers-Koen**

Lauros-Giraudon

Louis Auguste **Blanqui**
Mme Blanqui'nin yaptığı bir portreden (1835'e doğr.) ayrıntı
Carnavalet müzesi, Paris

blaps *(blaps gigas)*

Blasco İbáñez

ciale (Toplumsal eleştiri) adlı yapıtta bir araya getirildi.

BLANQUİCİLİK a. Auguste Blanqui'nin düşünce ve eylemlerinden doğan öğreti. (Blanquicilik, devrimci sendikacılık hareketini ve Edouard Vaillant'ın Devrimci sosyalist partisi'ni derinden etkilemiştir.)

BLANSKO, Çekoslovakya'da kent, Brno'nun K.'inde, karstlı oluşumların yakınında (mağaralar). Turizm merkezi.

BLANŞET a. (fr. *blanchet*). Eczc. Şurupları süzmek ve berraklaştırmak için kullanılan kare şeklinde, yumuşak, yünlü ya da pamuklu kumaş.

BLANTİRE, Malavi'de kent, Güney bölgesinin yönetim merkezi; 331 588 nüf. (1987). Ticaret merkezi. Makine sanayisi. Demiryolu kavşağı.

BLANUS CİNEREUS a. Kuzey Afrika, Yakındoğu ve İspanya'da yaşayan ayaksız sürüngen. Amphisbaenidae familyasının Avrupa'daki tek temsilcisidir.

BLAPS a. Simsiyah bedenli, iri kınkanatlı böcekleri içeren cins.
—ANSİKL. Daha çok geceleri dolaşan, yavaş hareketli *Blaps*'lar çok pis bir koku yayar, karanlık yerlerde ve (toprak içinde derinlerde bulunan larvaları gibi) bitkisel döküntülerde yaşar. Ölüm böceği *(Blaps mortisaga)* türü mağaralarda ve kilerlerde oldukça yaygındır. (Karaböcekgiller familyası.)

BLASCO İBÁÑEZ (Vicente), ispanyol yazar (Valencia 1867 - Menton 1928). Genç yaşta liberal fikirlere tutkuyla bağlandı. Yirmi iki yaşında, bir ihtilal girişimi üzerine Paris'e göç etmek zorunda kaldı. 1891'de bağışlandı, İspanya'ya döndükten sonra, El Pueblo adlı bir dergi kurdu, on yıl süreyle bu derginin yayımlanmasıyla uğraştı. *Cuentos valencianos* (1896) adı altında topladığı öykülerin başlıcalarını ve *Arroz y Tartana* (1894), *Flor de mayo* (1895), özellikle de *Kerpiç damlar* (la Barraca) [1898] adlı romanlarını bu sırada yazdı. İspanyol-amerikan savaşı sırasında tutuklandı, sonra serbest bırakıldı, milletvekili seçildi, 1909'a kadar siyasal hayata katıldı. Bu arada, hemen üne kavuşan birkaç yapıt yayımladı: *Cañas y barro* (1902), *La Catedral* (1903), *İl İntruso* (1904), *La Hordea* (1905), *Kanlı meydan* (Sangre y arena) [1908]. Arjantin'e yaptığı bir yolculuk ve kolonizasyon konusunda edindiği çifte deneyimle (1914-15) başlayan bir dizi ispanyol-amerikan romanı yayımladı: *Los Argonautas* (1914-15). Birinci Dünya savaşı'ndan aldığı esinle *Mahşerin dört atlısı*'nı (Los cuatro jinetes del apocalipsis) [1916] ve *Bizim deniz*'i (Mare nostrum) [1917-18] yazdı.

BLASETTİ (Alessandro), italyan film yönetmeni (Roma 1900 - *ay.y.* 1987). Önce gazetecilik yaptı (1924-1932), yönetmenliğe çok özgün bir film olan *Sole* (1928) ile başladı: Tiyatro ile de ilgilendi ve Pirandello, Priestley, Sherwood, Synge gibi yazarların oyunlarını sahneye koydu. Daha sonra şu filmleri çevirdi: *Terra madre* (1931), *1860* (1933), *Vecchia guardia* (1934), *La Corona di ferro* (1941) *Quattro passi tra le nuvole* (1942), *Un giorno nella vita* (1946), *Fabiola* (1949), *Tempi nostri* (1955). Tarihsel yapıtlarında aşırı yüklü olan üslubu, gerçekçi filmlerinde daha ölçülü ve sadedir. İkinci Dünya savaşı öncesinde, Camerini ile birlikte italyan sinemasını yenileyen iki yönetmenden biridir.

BLASİS (Carlo), italyan dansçı, koregraf ve dans kuramcısı (Napoli 1795 - Cernobbio, Como yakını, 1878). İlk incelemesi olan *Traité élémentaire de l'art de la danse*'ı 1820'de Milano'da yayımladı. Bu kitabında kolun duruşlarını, aplomb'u, dengeyi (équilibre) ve épaulement, ballon kavramlarını düzene koydu. Attitude ve arabesk figürlerinin, dönüşlerin, zincirlemelerin ve adage zamanlarının kurallarını saptadı. Pointe üzerinde yapılan çalışmalardan ilk olarak söz etti. Uygun bir süitin eşliğinde, barda ve ortada yapılacak hareketlerin tüm öğelerini belirledi. İngiliz Burton ile birlikte yazdıkları *Code of Terpsichore* (1828) adlı yapıtın ilaveli çevirisi olan *Manuel complet de la danse* (fr. çev.) adlı kitabını yayımladı (1830). Bu kitapta, dansın estetik ve öğretime ilişkin tüm görünümleri incelenmişti. Parlak bir dans öğretmeni olan Blasis, Milano la Scala'da (1837-1850), daha sonra da Paris, Varşova ve Moskova'da ders verdi, karısı Annunziata Ramaccini (1807-1892) de asistanlığını yaptı. Öğrencilerinden Giovanni Lepri, Petersburg İmparatorluk balesi'nin en büyük sanatçılarını yetiştirmiş olan Enrico Cecchetti'nin öğretmeni oldu. Lepri ve Cecchetti, Blasis'ten devraldıkları geleneği, kendi kuşaklarına aktardılar.

BLASİUS (Heinrich), alman fizikçi (Berlin 1883 - Hamburg 1970). Göttingen Üniversitesi'nde Prandtl'ın öğrencisiydi. 1907'de savunduğu doktora tezinin konusu düz bir levhanın laminer sınır katmanı üzerinedir. Akışkanların silindir biçiminde borularda ve engeller çevresinde dolaşımını konu alan birçok bilimsel yazı yayımlamıştır.

Blasius profili, bir düzlem levhanın laminer sınır katmanı içinde hızların evrensel dağılım yasası.

BLASKA (Félix), bir fransız dans topluluğunun polonya asıllı dansçısı, koregrafı ve yöneticisi (Gomel 1941). Marquis de Cuevas'ın Grand Ballet'sine, daha sonra Roland Petit topluluğu'na (1963) girdi ve burada *le Jeune homme et la mort*'u (Delikanlı ve ölüm) yeniden sahneledi (1966). 1966'da, ilk koregrafisi *Octandre II*'yi (müz. E. Varèse) gerçekleştirdi. Coşkusuna müzik ve ritim anlayışını, 1969'da kurduğu özel kumpanyası için meydana getirdiği kompozisyonlarda ortaya koydu *(Electro-Bach, Sensemaya)*. Arkadan yeni yapıtlar (*Ballet pour tam-tam et percussion* [Tam-tam ve vurma çalgılar için bale], 1970; *Pièces pour clarinette* [Klarnet parçaları], 1972; *Ya sin*, 1973; *Fusion* [Birleşme], 1974; *le Fou d'Elsa* [Elsa'nın delisi], 1976) topluluğun repertuvarında yer aldı. Blaska, 1977'den başlayarak, koregrafi anlayışını yeni bir yaklaşımla ele aldı ve "modern dance"a yöneldi. 1978'de yeni bir topluluk kurduysa da, 1980'de bundan ayrıldı ve Pilobolus topluluğu'ndan ayrılmış olan Martha Clarke ile birlikte sahneye çıkmaya başladı.

BLASKOWİTZ (Johannes), alman general (Peterswalde 1883 - Nürnberg 1948). Çekoslovakya'da, sonra da Polonya'da (1939) işgal kuvvetleri komutanlığı yaptı, SS'lerin gaddarca davranışlarına karşı çıktı. 1940'ta fransız cephesine gönderildi ve burada bir orduya, 1944'te de G (Güney Loire) ve H (Hollanda) ordu gruplarına komuta etti. Wageningen'de teslim oldu (mayıs 1945). Nürnberg mahkemesine çıkarıldıktan sonra, cezaevinde intihar etti.

Blast, E. Pound ile W. Lewis'in 1914-1917 arasında Londra'da yayımladıkları resim ve şiir dergisi.

BLASTEM a. (fr. *blastème*). Hematol. *Yenileştirici blastem*, yaranın üzerinde biriken ve bazı omurgalılarda bir bacağın yeniden oluşmasını sağlayabilen farklılaşmamış küçük hücreler topluluğu. (Blastem hızla bir büyüme odağı olur ve arkasından organ oluşumu başlar.)

BLASTEZ a. (fr. *blastèse*). Yerbil. Katılaşmış kayaçtaki bir mineralin kristalleşme süreci. (Blastez kayaçları başkalaşım sırasında etkiler.)

BLASTİK sıf. (fr. *blastique*). Hematol. Kan yapıcı sistemdeki miyeloblast gibi genç hücrelere denir.

BLASTOCLADİALES a. Organik artıklarda, kirli sularda ve toprakta çürükçül olarak yaşayan ve kamçılı iki eşey hücresinin kavuşmasıyla çoğalan basit mantarlar takımı. (Başlıca cinsi *allomyces*.)

BLASTODERM a. (fr. *blastoderme*). Embriyol. Embriyonun başlangıçtaki zarı.
—ANSİKL. Vitellüsce çok zengin olan telolesit yumurtalar (kafadanbacaklılar, kıkırdaklı balıklar, sürüngenler, kuşlar) ile sentrolesit yumurtalar (eklembacaklılar), ister diskoidal, ister yüzeysel olsunlar, kısmi bir bölütlenme geçirirler. Telolesit yumurtaların diskoidal bölütlenmesinin sonunda, blastomerlerden oluşan blastoderm biraz yükselir, kendisi ile vitellüsün arasında az ya da çok gücül bir aralık bırakır: bölütlenme boşluğu. Sentrolesit yumurtaların yüzeysel bölütlenmesi sırasında blastomerler yumurtanın çevresine doğru göçerler ve bir tek tabaka halinde sıralanarak bir blastoderm meydana getirirler.

BLASTODİNİUM a. Kamçılı birhücreli hayvanlar cinsi. (Derin denizlerdeki çeşitli kürekayaklılarda asalak yaşar ve konaklarının kısırlaşmasına neden olur. Birçok türü vardır.)

BLASTOGENEZ a. (fr. *blastogenèse*'den). Embriyol. Embriyonun gelişmesinin ilk evreleri ve blastodermin oluşumu.

BLASTOİDEA a. TOMURCUKIŞINLILAR öbeğinin bilimsel adı.

BLASTOKOLİN a. (fr. *blastokoline*). Bot. Etli meyvelerde, meyvenin içindeki tohumların çimlenmesini önleyen madde.

BLASTOMER a. (fr. *blastomère*, yun. *blastos, blaste*, tohum, tomurcuk, ve *meros* ya da *meris, -atos*, parça'dan). Embriyol. Döllenmiş yumurtanın bölütlenmesi sonucunda oluşan ilk hücrelere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Biyol. *Çeyrek blastomer*, yumurtanın önce ikiye, sonra dörde bölünmesi sonucunda oluşan embriyonun dört kısmından biri. (Dört blastomer sonra bir daha bölünerek sekiz tane olur, bunların dördü büyük, dördü küçüktür; ilk dört küçük blastomere dörtlü blastomer denir.)
—ANSİKL. Blastomerler, büyüklüklerine göre küçük *(mikromer)* ve büyük *(makromer)* diye ikiye ayrılır. Bu boyca eşitsizlik dışında blastomerlerin birbirinden hiçbir farkı yoktur (elbet her bölge ilerde kendine özgü yönde gelişecektir); gerçekten, çeşitli tabakaların ilerde ne işe yarayacağı öngörülen bölgeleri, blastomerlerin tümünde belli yerlerde bulunur ve gelecekteki organların taslaklarını oluşturur. Blastomerlerin yer değiştirmeleri, gastrula evresine kadar embriyonun gelişmesinde önemli rol oynar.

BLASTOMİKOZ a. (fr. *blastomycose*). Blastomyces cinsinden bir mantarın iç organlarda yaptığı hastalık.
—ANSİKL. Blastomikozun iki çeşidi vardır: Kuzey Amerika çeşidi (Gilchrist hastalığı, nedeni *Blastomyces dermatitis*) ve Güney Amerika çeşidi (hastalık nedeni B. [*Paracoccodioides*] *brasiliensis* olan Lutz hastalığı ya da parakokkodioidomikoz).
Kuzey Amerika tipi blastomikoz, mantar organizmaya hava yoluyla girdiğinden, yaptığı iç organ (özellikle akciğer) lezyonlarından ötürü öldürücü olabilir. Kan yoluyla yayılma nedeniyle deride de sık görülür.
Teşhis, laboratuvarda asalağın ortaya çıkarılmasına dayanır (kültür ya da biyopsi); tedavi, stilbamidin ve B amfoterisin ile yapılırsa da sonuç tartışmalıdır.
Güney Amerika tipi blastomikoz, deri ve mukoza lezyonlarına yol açar (ağız ve dişeti lezyonları hemen hemen her zaman olur), sonra hastalık gangliyonları ve iç organları (akciğer, bağırsak, vb.) sarar. Kültür ve biyopsi laboratuvarda mantarı ortaya çıkarmaya yarar. Tedavide sülfamitler, B amfoterisin ve mikonazol kullanılarak çok iyi sonuç alınır.
Lobo hastalığı (blastomikoz keloidiyen)

yukarıdakı iki şekilden iç organlarda herhangi bir lezyon yapmamasıyla ayırt edilir; nedeni olan mantar bugüne kadar tecrit edilememiştir.

BLASTOMYCES a. Bazıları insanda blastomikoz hastalığına yol açan mikroskobik mantar cinsi.

BLASTOMYCETACEAE a. Tomurcuklanarak çoğalan mantarlar familyası. (Biramayası ve pamukçuk mantarı bu familyaya girer.)

BLASTOPHAGA PSENES a. Yabani incir meyvelerinin yumurtalıklarında (bir mazı oluştururl gelişen zarkanatlı böcek. (Yumurtadan çıkan dişi, ekilerek yetiştirilmiş incire geçer ve bunu yabani incirin çiçektozuyla döller. Mazıyabansıgiller familyası.)

BLASTOPOR a. (fr. *blastopore*). Embriyol. *Gastrula* evresinde hayvan embriyonunda ortaya çıkan delik.

—ANSİKL. Gelişmesi sonucunda blastopor, omurgasızların çoğunda (protostomia) ağız, derisidikenlilerde ve omurgalılarda (deuterostomia) anus olacaktır. Blastoporun sırt dudağının hücre salgıları genç bireyin ilerdeki organlaşmasında çok büyük önem taşır.

BLASTOSFER a. (fr. *blastosphère*). Embriyol. Morula blastulaya dönüşürken vitellüsün geçirdiği bölütlenme evresi.

BLASTOSÖL a. (fr. *blastocoele*). Embriyol. Blastulanın bölütlenme boşluğu.

BLASTOSPOR a. (fr. *blastospore*). Bot. Tomurcuklanmayla oluşan mantar sporu. (Örneğin, biramayalarının tomurcuklanan çeşitleri.)

BLASTOSPORLU sıf. Bot. Blastosporlarla çoğalan basit mantarlara denir.

BLASTOSTİL a. *Gymnoblastida* öbeğinden hidralarda hidrantın dokunaçlar ve gonoforlar taşıyan parmaksı bölümü. (Bu blastostillerin bazıları döllenmiş yumurtaları toplar ve aktinula larvalara dönüştürür.)

BLASTOSTROMA a. Embriyol. Blastodermin, embriyon beneği denen parçası.

BLASTOZOİT a. (fr. *blastozoıde*'den). Gömleklilerin (koloni halinde yaşayan *Salpa, Doliolum, Thaliacea, Ascidia* gibi öbekler) kolonilerinde, bir ortak stolonun taşıdığı bireylerden her birine verilen ad.

BLASTULA a. Embriyol. Döllenmiş yumurtanın gelişme evrelerinden biri. (Bu evrede, yumurtanın art arda birçok kez bölünmesinden doğan blastomerler, ortadaki boşluğun [*blastosöl*] çevresinde düzgün tek bir sıra halinde yer alır.)

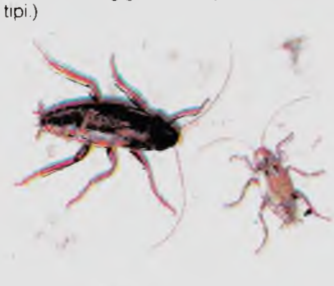

kızıl kurbağanın blastulası

—ANSİKL. Boş bir küre biçimindeki blastula klasik bir söloblastuladır (derisidikenliler); ama biraz değişik biçimde de olabilir: bölütlenme boşluğu bulunmayanlara *sterroblastula* (halkalısolucanlar); üzerinde aralıksız çepeçevre blastoderm bulunanlara (eklembacaklılar) *periblastula* denir.

BLAT, rusçada *torpil* anlamına gelen ve çıkar sağlamak amacıyla kişisel ilişkilerin, nüfuzun, hatta rüşvet gibi yolların kullanılmasını anlatmak için Rusya'da kullanılan argo sözcük.

BLATTA a. Hamamböceğinin cins adı. (Yumurta biçimli yassı bedenli, bazen kanatsız [özellikle dişi] bir böcektir. Karanlık yerlerde koşarak dolaşır, çeşitli kalıntılarla beslenir. Bazen mutfaklara, fırıncı dükkânlarına yayılır. *Dictyoptera* takımından. Hamamböceğigiller familyasının örnek tipi.)

blattalar (hamamböcekleri)
(erkek *Blatta orientalis* [solda] ve dişi *Blatella germanica* [sağda])

BLATTİDAE a. HAMAMBÖCEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

BLATTOPTEROİDEA a. Paurometabol böcekler üsttakımı. (Hamamböceklerini, termitleri ve *Zorotypus* cinsi üyelerini içerir.)

BLAUDRUCK a. (alm. sözc.; *blau*, mavi ve *druck*, baskı'dan). Kalıp baskı yöntemiyle indigo* (mavi) boya kullanılarak yapılan, eski bir kumaş bezeme tekniği. *İndigo* baskı, mavi* baskı* da denir.

—ANSİKL. Genellikle rezerve (negatif) baskı tekniğiyle yapılan blaudruck, Asya kökenlidir. Teknik yönden Cava batikleriyle yakın ilgisi vardır. Roman, Gotik ve Rönesans dönemlerinde pozitif olarak da uygulanmıştır. Önceleri tamamen ahşap kalıplarla basılırken daha sonra üzerine metal şeritler çakılı tahta kalıplar kullanılmış ve daha ayrıntılı tasarımlar elde edilebilmiştir. Negatif baskıda kalıp, balmumu, kırmızı kil, kaolin, vb. bir rezerv maddesine batırılarak kumaş yüzeyine basılır, daha sonra kumaş boyaya (indigo) batırılır ya da boya kumaş yüzeyine fırçayla sürülür. Pozitif baskıdaysa indigo ile boyanmış kumaş üzerine, renk sökücü maddelere batırılmış kalıplar basılarak desen elde edilir. Bu baskı tekniği, tekstil baskı teknolojisinin gelişmesinde başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.

Blaue Reiter *(Der)* ["Mavi Atlı"], sınırları kesin bir biçimde belirlenmemiş bir sanat topluluğunun adı (alm.). Açtığı üç sergi (aralık 1911 ve şubat 1912, Münih sergileri; mart 1912, Berlin sergisi) ve yayımladığı bir *Almanach*'la adını duyurdu. Blaue Reiter, Almanya'da o dönemin ileri-ci sanatı içinde, *Die Brücke* denen patetik akım dışındaki çeşitli eğilimlerden oluşan bir demet niteliğindeydi. Akımın doğması 1908 yazında Bavyera kırsal bölgesindeki Murnau'da rus ressamları Jawlensky ve Marianne von Werefkin ile Kandisky ve Gabriele Münter'in karşılaşması sağladı. Bu dört sanatçı, o tarihte, renk bakımından incelikli olduğu kadar yoğun bir fovizm yanlısıydılar. 1911'de Kandinsky (ilk nonfiguratif resimlerini yapmış bulunuyordu) F. Marc ile birlikte yeni grubu oluşturdu. İki sanatçı, "iç zorunluluk", lirizm ve anlatım araçlarında özgürlük ilkesini temel aldılar.

Aralık 1911 sergisi, bu iki sanatçının yapıtlarıyla birlikte, Douanter Rousseau ve Delaunay'in yapıtlarını ve bunların yanı sıra kübizme yakın iki rus ressamı David ve Vladimir Burlyuk kardeşlerin, dekoratif figürasyon yanlısı Heinrich Campendonk'un, Delaunay ve G. Münter'in etkisinde kalmış duygulu bir kolorist olan A. Macke'nin, donuk renkli, kalın hatlı peyzajlar çizen G. Münter'in tablolarını içermekteydi. Şubat 1912 sergisi ise, grafik yapıtları kapsıyordu: günün en iyi rus ve fransız sanatçıları, *Die Brücke* akımından anlatımcılarla, aralarında Klee'nin de bulunduğu bazı tanınmamış genç sanatçılar, sergide yer almaya çağrılmışlardı. Aralık 1911 sergisi, Berlin'de Der Sturm galerisinde yeniden açıldı. Ancak, bu kez sergi, Jawlensky, Klee ve Mavi Atlı'nın idealizmine oldukça yabancı kalan, gerçek ötesine yönelen bunalımlı desenci A. Kubin'i de içine alacak biçimde geniş tutulmuştu. *Almanach*'da (kapağında Kandinsky'nin ünlü tahtadan atlısını taşıyordu) arkaik ve avrupa-dışı sanatlar, akıl hastalarının hayal ürünleri, saplantıları da yer almaktaydı. Bu tutum, XX. yy.'da, primitiflerin girişimiyle modern sanatçılarınkini aynı ruhsallık planına yerleştirme yolunda, Gauguin'den sonra yapılan ilk denemeydi. *Almanach*'da çeşitli sanatlar arasında—tiyatro ve müzik (Schönberg) de dahil olmak üzere— uyumlu bir yakınlaşma girişimi de (Bauhaus'dan önce) taslak biçiminde yer alıyordu.

BLAUMANİS (Rudolfs), letonyalı yazar (Ergli 1863 - Takakhariu, Finlandiya, 1908). Ana babası uşaktı, marxçı çevrelere bağlı bir gazeteci olarak çalıştı, gerçekçi hikâyeler (*Mauvaise Herbe* [fr. çev.], 1887; *Raudupiete*, 1889; *le Marais* [fr. çev.], 1898) ve sahne oyunları (*le Fils prodigue* [fr. çev.], 1893; *le Nouveau Maître* [fr. çev.], 1904) yayımladı. Bu yapıtlarında yoksul köylülerin yaşamını anlattı ve paranın ahlak bozucu gücünü sergiledi.

BLAUNDOS. Tar. çoğ. Batı Anadolu'da Lydia bölgesinde Eskiçağ kenti; Manisa'nın Ulubey ilçesi merkez bucağına bağlı Sülümenli köyü yakınında kalıntıları vardır. Kentin Hellenistik dönemde, Diadokhoslar zamanında kurulduğu sanılmaktadır. Çevrede kule, stadion, ion düzeninde Claudius tapınağı ve tiyatro kalıntıları bulunmaktadır.

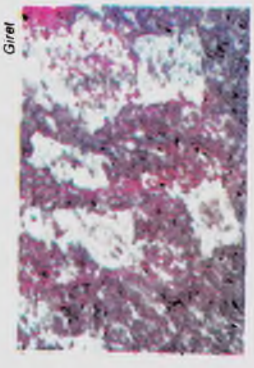
BLAVATSKAYA (Elena Petrovna) [Yekaterinoslav, bugün Dnyepropetrovsk, 1831 - Londra 1891]. Albay H. S. Olcott ile birlikte Theosophical society'yi kurdu (1875). Hint ruhçuluğuna (spiritüalizmine) büyük hayranlık duyan Blavatskaya, 1879'da Hindistan'a gitti ve derneğini Madras yakınındaki Adyar'a taşıdı. En önemli yapıtları: *İsis Unveiled* (Örtüsünden sıyrılmış İsis), 1877; *The Secret Doctrine* (Gizli öğreti), 1888; *The Voice of Silence* (Sessizliğin sesi).

BLAY (Pedro), ispanyol mimar (Barcelona ? - ay. y. 1620). Tarragona katedrali'nin ustabaşılığını yaptı ve başyapıtı sayılan Selva del Campo kilisesi'ni inşa etti. 1596'da Barcelona'ya yerleşti, Generalitat de Catalunya sarayı'nın yapımında çalıştı.

BLAY FABREGAS (Miguel), ispanyol heykelci (Olot 1866 - Madrid 1936). Chapu'nün öğrencisiydi, özellikle mermer üzerinde çalıştı. Başlıca yapıtları: *Los primeros fríos* (1892), *Eclosión* (1905), *Canción popular* (Müzik sarayı, Barcelona).

Alessandro **Blasetti**

Girel

blastez
şist içinde bir andaluzit kristalinin oluşumu

Der **Blaue Reiter**
Kışın köy yolu (1911)
Gabriele Münter'in yapıtı
Städtische Galerie, Münih

Blauel

Anders

Karl **Blechen**
Ev ve bahçe manzarası (1828)
Nationalgalerie, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz Batı-Berlin

BLAZER a. (ing. *blaze*, parlamak'tan). **1.** Bir ingiliz okulunun ya da spor kulübünün renklerini taşıyan çizgili ceket. **—2.** Lacivert kumaştan ya da gri flaneiden yapılma düz ya da kruvaze spor ceket. **—3.** Bu tarzdan esinlenerek, herhangi bir kumaştan yapılan ceket.

Bleak House, Charles Dickens'ın, aylık tefrikalar halinde yayımlanan romanı (1852-53). Kurumların tutuculuğunu ve asalaklığını yeren yazar, babası belirsiz bir öksüz kızı evlat edinen insansever bir adamın başına gelenleri alaycı bir dille anlatır.

BLEBS a. (ing. *bleb*, kabarcık). Küçük amfizem kabarcığının 0,1 ila 3 cm çapında dokusal bir çeşidi. (1926'da Miller tarafından tanımlanmış ve nedeni belli olmayan pnömotoraksın, bunların çatlamasından ileri geldiği ve amfizemin en karakteristik belirtisi olduğu ileri sürülmuştür. Pnömotoraks, plevranın iç ve dış sınır katları arasındaki yüzeysel bir akciğer keseciğindeki havanın, plevra içine patlamasıdır.)

BLECHEN (Karl), alman ressam (Cottbus 1798 - Berlin 1840). Manzaracı olan Blechen, Berlin tiyatrosu'nda dekoratör olarak çalıştı. Renkleri, İtalya'ya yaptığı bir yolculuktan sonra yoğunlaştı ve resimlerindeki hem öznel hem de gerçekçi manzaraların temel öğesi oldu (*Este villası parkı*, 1830, Neue Galerie, Berlin).

BLED, Slovenya'da turistik merkez, Slovenya Alpleri'nde Bled gölü kıyısında (yüksl. 501 m); 5 500 nüf. Göldeki küçük bir adadaki kilisede, küçük Ortaçağ arkeolojisi müzesi. Ortaçağ ve barok üsluplarında şato (müze).

BLEDA (Mithat Şükrü), türk siyaset adamı (Selanik 1874 - İstanbul 1956). Mülkiye idadisi'ni İstanbul'da bitirdikten sonra matematik okumak üzere Cenevre'ye gitti (1895). Paris'teki Dr. Nazım Bey ile yazışarak Osmanlı Terakki ve İttihat cemiyeti'nin Cenevre şubesini kurma iznini aldı (1897). Cenevre Fen fakültesi'ndeki eğitimini tamamlayınca Selanik'e döndü ve sonradan paşa olup sadrazamlık yapacak Talat Bey ile Osmanlı hürriyet cemiyeti'ni kurdu (1906). Vidin'de Mekatib-i islamiye müdürü oldu. Selanik'te özel bir okul açtı. Bu arada cemiyetin adı İttihat ve terakki'ye çevrildi. 1908 Meşrutiyeti'nden sonra yapılan ilk seçimlerle de Osmanlı meclisi mebusanı'na Serez (Selanık) milletvekili olarak girdi. İkinci dönemde Drama, üçüncü dönemde de Burdur (Konya) milletvekili seçildi. Cemiyetin ve sonra fırkanın merkez karar organlarında görev yaptı, kâtib-i umumi (genel sekreter) oldu (1916-1918). Mütareke'de tutuklanarak Malta adasına sürüldü (1919). Salıverilince Berlin'e gitti (1921). Aynı yıl Türkiye'ye dönerek Ankara'ya geçti, Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Ancak Ankara'da kalmak ve görev almak istemedi. Kurtuluştan sonra İzmir'e yerleşip, ticarete başladı. Gazi'ye karşı girişilen suikast girişimi sonrasında tutuklandı, Ankara'ya gönderildi ve Ankara İstiklal mahkemesi'nde yargılanıp aklandı (1926). 1935 -1950 yılları arasında CHP Sıvas milletvekilliği yaptı. Anıları, ölümünden sonra *İmparatorluğun çöküşü* (1979) adıyla yayımlandı.

BLEDİUS a. Küçük kısakanatlı böcekleri içeren cins. (Kumda açtığı dehlizlerde yaşar.)

BLEEK (Wilhelm), alman dilbilimci (Berlin 1827 - Cape Town 1875). 1860'tan ölümüne kadar Cape Town'daki ingiliz valisinin kütüphaneciliğini yaptı. Bantu filolojisinin gerçek kurucusudur ("Bantu" sözcüğünün de yaratıcısıdır). Başlıca yapıtı, biri sesbilgisini, diğeri ad yapısını inceleyen *Comparative Grammar of South African Languages* (Güney Afrika dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisi) [1862-1869] adlı iki ciltlik incelemesidir.

BLEFARİT a. (fr. *blépharite*). Gözkapaklarının serbest kenarının iltihaplanması. (Genellikle süreğenleşebilen bir hastalıktır.)

BLEFAROBLAST ya da **BLEFAROPLAST** a. (fr. *blépharoblaste* ya da *blépharoplaste*). Dokubil. Kamçılı ya da kirpikli hücrelerin sitoplazması içinde her kirpiğin dibinde bulunan cisimcik. (Eşanl. MASTIGOZOM.)

BLEFAROFİMOZİS a. (fr. *blépharophimosis*). Gözkapaklarının, kirpikli kenarlarının birbirine az ya da çok yapışık olduğu hastalık. (İki gözkapağı arasındaki açıklık az ya da çok daralır.)

BLEFAROKALAZİS a. (fr. *blépharochalazis*). Üst gözkapaklarında altderinin körelmesi ve buna ek olarak derialtı hücre dokusunda gevşeme olması. (Meydana gelen deri sarkması kirpikler hizasına kadar inerek üstten görmeyi engelleyebilir. Bu şekil bozukluğu ancak küçük bir ameliyatla giderilebilir.)

BLEFAROLİT a. (fr. *blépharolithe*). Konjonktivanın altında, gözkapağının yüzünde görülen sarımsı beyaz katılık. (Sürtünmeyle gözün tahrişine yol açabilir.)

BLEFAROPLAST → BLEFAROBLAST.

BLEFAROPLASTİ a. (fr. *blépharoplastie*; yun. *blepharon*, gözkapağı, ve *plassein*, biçimlendirmek'ten). Gözkapağındaki eksikliğin ya da ondakı yara izi bozukluklarının onarılmasını öngören ameliyat.

BLEFAROPTOZ a. (fr. *blépharoptôse*). Üst gözkapağının düşüklüğü. (Eşanl. PTOSIS.)

BLEFARORAFİ a. (fr. *blépharorraphie*). Gözkapakları aralığını daraltma amacıyla, iki gözkapağını kısmen birbirine dikme. (Eşanl. TARSORAFİ.)

BLEFAROSPAZM a. (fr. *blépharospasme*). Nörol. Gözçukuru çevre kasının, gözkapaklarının kapanmasıyla birlikte, şiddetli kasılması. (Parkinson sendromunda gözlenebilir, hatta saydam tabaka iltihabı [keratit] sonunda ortaya çıkabilir, ama çoğu zaman bilinen bütün hastalık hallerinin dışında başlı başına gelişir.)

BLEFAROSTAT a. (fr. *blépharostat*). Cerr. İki gözkapağını birbirinden uzak tutmaya yarayan alet.

BLEFAROTİK a. (fr. *blépharotic*) Gözkapaklarının seğirmesi; göz tiki.

BLEGEN (Carl William), amerikalı arkeolog (Minneapolis 1887 - Atina 1971). Yunan tarihöncesi dönemini araştırmak amacıyla Peloponisos'un kuzey-batı'sında kazıları yaptı (Koraku, Zyguries, Prosymna). 1932'de, Truva kazılarını yeniden başlattı. Savaştan sonra, Navarin koyunun kuzeyinde, Nestor'un sarayının yerini saptadı; gün ışığına çıkardığı mykenai sarayında, kıta Yunanistan'ının çizgisel B yazılı ilk tabletlerini buldu. Başlıca yapıtları: *Troy, Excavations Conducted by the University of Cincinnati 1932-38* (Truva, Cincinnati üniversitesi'nce yürütülen kazılar), [1950-58]; *The Palace of Nestor at Pylos* (Pylos'ta Nestor'un sarayı) [1966].

K.-B. Anadolu'da Troas bölgesindeki Truva kazılarını yönetti (1932-1938). Kentin katmanlaşmasını belirleyerek, Dörpfeld'in saptadığı 9 yapı katını, ara katlarla 40'a yükseltti. Homeros'un *İlyada*'sındaki İlion kentinin, daha önceden kabul edildiği gibi "Truva VI" olmayıp, onu izleyen "Truva VII a" katmanı olduğunu öne sürdü.

BLEİBTREU (Carl), alman yazar (Berlin 1859 - Locarno 1928). Romanlarında (*Grössenwahn*, 1888), denemelerinde (*Revolution der Literatur*, 1886) ve dramlarında romantizmle gerçekçiliği bağdaştırmaya çalıştı.

BLEKİNGE, İsveç'in güney kesiminde il (län), Baltık denizi kıyısında; 2 919 km²; 149 960 nüf. (1990). Merkezi *Karlskrona*. Son derece girintili çıkıntılı olan ve hemen önündeki adalar sayesinde rüzgârlardan korunan kıyısı, balıkçılığa ve ulaşıma elverişlidir.

BLEMMİDES (Nikephoros), bizanslı yazar (İstanbul 1197 - öl. 1272). Nikaia (İznik) saray çevresinde önemli bir rol oynadı ve imparator Theodoros II Laskaris'in eğiticiliğini üstlendi. 1223'te din adamı oldu. Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesine karşıydı. Bu konudaki tartışmalarda etkinlik gösterdi.

BLEND a. (alm. *Blende*, *blenden*, şaşırtmak'tan). Miner. Çinkonun başlıca cevherlerinden biri olan doğal çinko sülfür. (Eşanl. SFALERİT.)

—ANSİKL. Blend, ZnS formülüyle gösterilir; kübik sıstemde kristalleşen ve düzgün dörtyüzlü bakışım sunan bir maddedir. Kristalleri çoğunlukla siyah ya da kahverengidir. Tozu sarıdır. Piezoelektrik olan blend, tribolüminesans ve fosforışıllık olayları gösterir. Genellikle çok sayıda katışkı içerir (demir, kadmiyum, manganez, germanyum). Lecoq de Boisbaudran galyumu bu cevher içinde buldu. Derin cevher yataklarından çıkarılır. Blend birçok kurşun, galen yatağının ana bileşenlerinden biridir.

BLENDAJ a. Elekt., Elektron. ve Telekom. EKRAN'ın eşanlamlısı.

BLENHEİM, Yeni Zelanda'da kent, Güney adasının kuzey-doğu kesiminde, Marlborough ilinin merkezi; 17 200 nüf.

Blenheim Palace, Büyük Britanya'da (Woodstock'ta, Oxford'un K.-B.'sında) saray. 1705-1722 yılları arasında, Blenheim savaşı'nın galibi Marlborough dükü için, Vanbrugh tarafından yapıldı. Gösterişli ve görkemli havasıyla çevresine meydan okuyan bu yapı, Thornhill ve Louis Laguerre adlı ressamlarca, büyük barok

Everts-Rapho

Bled gölündeki küçük bir ada üzerinde bulunan kiliseden bir görünüm

malikâneler üslubunda bezendi. Blenheim Palace'ta dünyaya gelen Sir Winston Churchill yine oraya gömülmüştür.

Blenheim savaşı, Fransızlar'ın *Höchstädt* savaşı (1704) olarak adlandırdıkları savaşa İngilizler'in verdiği ad. (→ BLİNDHEİM ve HÖCHSTÄDT.)

BLENİO *(val)*, İsviçre'de bölge, Ticino' da, Graubünden sınırında, Brenno ırmağıyla akaçlanır. Hidroelektrik santralı.

BLENKER (Ludwig), alman general (Worms 1812 - New York 1863). Yunanistan'da Otto I'in Bavyera birliğinde görev aldı (1833). Daha sonra alman devrimine katıldı: Worms belediye başkanı ve ulusal muhafız birliği komutanı oldu. Baden ordusunu yendi (1848). 1849'da sürgün edildi, Amerika'ya yerleşti, 1861'de (Amerikan iç savaşı sırasında) kuzeyli gönüllülerden bir birlik kurdu. Bull Run savaşı'ndan sonra generalliğe yükseltildi.

BLENKİNSOP (John), ingiliz mühendis (Leeds 1783 - *ay. y.* 1831). Leeds yakınlarında bir madende sıradan bir memurdu. 1811'den başlayarak taşkömürü ocaklarına düzenli hizmet veren ilk buharlı lokomotifi yaptı. O devirde basit yol tutumu yetersiz sayıldığından kremayerli bir demiryolu kullandı.

BLENNOCAMPA a. Testere sineği cinsi. (*Blennocampa persilla* gül ağaçlarına zarar verir. Zarkanatlılar takımı, yaprakarısıgiller familyası.)

BLENORE a. (fr. *blennorrhee*). Vet. Köpek hastalığı. (Bu hastalığa yakalanan hayvanın kamış kılıfından damla damla irinli bir sıvı akar.)

BLEOMİSİN a. (fr. *bleomycine*). *Streptomyces verticillatus* türü bir mantardan elde edilen ve kansere karşı kimyasal tedavi ilacı olarak kullanılan glusit ve peptit yapılı antibiyotikler grubunun ortak adı.
—ANSİKL. Bleomisinlerin yapısı bellidir, aralarındaki tek fark sondaki —CO—NRR grubunun niteliğindedir. Bu antibiyotikler DNA zincirlerini, daha küçük molekül ağırlıklı DNA zincirlerine parçalayarak hücre bölünmesine engel olurlar. Tedavi bakımından esas ilaç A bleomisinidir. Özellikle deride malpighi tabakasında oluşan urlara karşı etkilidir. Bleomisinler toplardamar, kas ve atardamar içine ya da belli noktalara şırınga edilerek üst hava yolları, mide borusu, kamış ve deri kanserlerinin ve mantar hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Çene kemiği, dil tabanı ve bademcik urlarında da etkilidir. Öteki kanser ilaçlarının aksine kan hücrelerine karşı daha az zehirlidir, ama fibroz tipte ağır bir akciğer karmaşası yaratma tehlikesi her zaman vardır.

BLEPHAROCERUS a. İplikboynuzlulardan küçük sinekleri içeren cins.(Dişisi etçildir Suda yaşayan larvası, karın çekmenleriyle, sel yataklarında su düzeyi üstünde kalan taşlara tutunarak yosunlarla beslenir.)

BLERİOT (Louis), fransız mühendis, sanayici ve havacı (Cambrai 1872 - Paris 1936). 31 ekim 1908'de kendi çabalarıyla gerçekleştirdiği tekkanatlı bir uçakla Toury-Artenay arasında gidiş dönüş olmak üzere ilk turistik hava yolculuğunu yaptı. 25 temmuz 1909'da Manş'ı Calais'den Dover'a ilk kez uçakla geçti. Fransa'daki ilk uçak sanayicilerindendir: özellikle Guynemer'in ve Birinci Dünya savaşı'nda tüm büyük havacıların kullandığı Spad uçağının yapımcısıdır.

BLES (Herri MET DE), güney hollandalı ressam (Bouvignes 1510'a doğr. - Ferrara ? 1555). Met de Bles ("Perçemli"), flaman yaşamöykücülerinin ona taktığı addır. Öte yandan kendine monogram olarak "gecekuşu"nu seçtiği için İtalyanlar tarafından **Civetta** diye adlandırılır. Yeğeni olduğu sanılan J. Patinir ile birlikte ilk flaman manzaracılar arasında yer aldı. *Bakır madeni* adlı tablosu (Uffizi müzesi) en özgün yapıtıdır.

BLESBOK a. (felemenkçe sözc.). Güney Afrika'da yaşayan antilop. (Çitlerle çevrili geniş alanlarda yarı özgür olarak beslenir ve günümüzde yabanıl yaşamı yoktur. Eti taze olarak ya da kurutularak tüketilir. Bil. a. *Damaliscus dorcas phillipsi;* boynuzlugiller familyasının *Hippotraginae* oymağı.)

BLESSİNGTON (Marguerite POWER, —*kontesi*), ingiliz kadın edebiyatçı (Knockbrit, Clonmel yakınında, İrlanda, 1789 - Paris 1849). 15 yaşında para karşılığı evlendirildi; bir kaptanla kaçtı, sonra Blessington kontuyla evlendi. İlgi çekici edebiyat çalışmaları yaptı (*Conversations with Lord Byron*, 1832); üvey kızının kocası Orsay kontunun peşinden gitti ve yurdundan uzakta yoksulluk içinde öldü. Romanlarında (*Grace Cassidy*, 1833; *Marmaduke Herbert*, 1847) zeki ve acımasız bir dille ingiliz aristokrasisini betimler.

BLEST GANA (Alberto), şilili yazar (Santiago 1830 - Paris 1920). Balzac'tan esinlenerek kendi ülkesinin toplumunu anlattı. Başlangıçta bağımsızlık dönemini konu alan yapıtlarından (*Durante la reconquista*, 1897) sonra, özellikle *Martín Rivas* (1862) ile XIX. yy.'ı ele aldı. *Los transplantados* (1904) adlı yapıtında 1900'lerin Paris'inde zengin bir şilili ailenin çöküşünü sergiledi.

BLEULER (Eugen), isviçreli psikiyatr (Zollikon, Zürich yakınında, 1857 - *ay. y.* 1939). Kraeplin'in *dementia praecox* (erken bunama) konusundaki görüşlerinden büyük ölçüde etkilenen ilk araştırmaları, Bleuler'i sonuçta bu kavramı reddederek onun yerine şizofreni kavramını benimsemeye götürdü. Şizofreninin temel belirtisini, ruhsal çözülmede görüyordu. Psikiyatri profesörü ve Burghölzli (Zürich) hastanesi başhekimi oldu. Asistanı C. G. Jung dolayısıyla bir süre psikanalizci anlayışın etkisinde kaldı. Ama zamanla psikanalizden yavaş yavaş ayrılarak, ruhsal bozuklukların daha çok organogenetik kökenli olduğu görüşüne döndü. Yapıtları: *Affektivität, Suggestibilität, Paranoia* (1906); *Dementia praecox oder die Gruppe der Schizophrenien* (1911); *Das Autistischundiziplinierte Denken in der Medizin und seine Überwindungen* (1919).

BLEY (Paul), kanadalı caz piyanocusu (Montréal 1932). 1958'de Ornette Coleman ve Don Cherry ile, 1959-60'ta Charlie Mingus ve 1963-64'te Sonny Rollins ile çalıştı. 60'lı yılların öncüleri arasına girmiş birkaç beyaz piyanocudan biri olarak tanındı. Sentetizörü ilk kullananlardandır. Doğaçlama konusunda çok yetenekli olan Bley, blues'a yakınlık duydu; eski karısı, amerikalı caz piyanocusu Carla **Bley**'in (Oakland 1938) bestelerini de yorumladı. Paul Bley'in plakları arasında *Virtuosi* (1967), *Open to love* (1972); Carla Bley'inkiler arasında da *Escalator over the hill* (1979), *Mekanik müzik* (1978), *Triste* (1987) anılabilir.

BLEZYA a. (botanikçi L. *Blet*'nin adından). Amerika kökenli orkide. (Birçoğu soğuk seralarda yetiştirilen 20 türü içerir. Bazı türleri Türkiye'de seralarda makbul süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *bletia*).

BLİCHER (Steen Steensen), danimarkalı yazar (Vium, Viborg yakınında, 1782 -Spentrup 1848). Köy öğretmenliği, sonra da papazlık yaptı. Yaşamı boyunca geçim sıkıntısı çekti. Ossian'dan etkilenen ve memleketi Jylland iline bağlı kalan Blicher, ilk gerçekçi yazarlardan biridir. Şiirlerinde romantizmin etkisinden kurtuldu (*Voyage de six jours à travers le Jylland* [fr. çev.], 1817). Daha sonra, yapıtlarında yerel dile ağırlık verdi (*Traekfugiene*, 1838). Düzyazı türündeki ilk büyük yapıtı *Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog*'u (1824), *la Caverne des brigands* (fr. çev.) [1827], *Pasteur de Vejlby* (fr. çev.) [1829] ve *Bonnetier* (fr. çev.) [1829] izledi.

BLİDA → BULEYDE **(EL-)**

BLİGH (William), ingiliz amiral ve yönetici (Tyntan, Cornwall, 1754-Londra 1817). Cook'un ikinci yolculuğuna katıldı (1772 -1774), sonra 1788'de Büyük okyanus'a yapılan bir seferi yönetti ve bulduğu adalara gemisinin adı *Bounty*'yi verdi. Uyguladığı aşırı katı disiplin yüzünden ayaklanan mürettebatı, Bligh'i, kendisine bağlı 18 kişiyle birlikte bir sandalla denizin ortasında bıraktı. Tonga adalarından Timor'a geçti. 1790'da Avrupa'ya döndü, 1791'de Büyük okyanus'ta yeni bir yolculuğa çıktı. 1805'te Yeni Güney Galler valisi oldu. Aşırı katı tutumu sömürgelerin ayaklanmasına yol açtı ve 1808'de sömürgeyi terk etmek zorunda kaldı.

BLİGHİA a. (öz. a. *Bligh*'den). Sıcak ülkelerde yetişen ve tohumlarının kapçıkları yenen ağaç. (Bil. a. *Blighia sapıda;* sapindaceae familyası.)

BLİMP a. Teknol. SESSİZLEME* KUTUSU' nun eşanlamlısı.

BLİN (Roger), fransız tiyatro oyuncusu ve oyun yönetmeni (Neuilly-sur-Seine 1907-Paris 1984). Dostu Artaud'dan ve Dullin'den büyük ölçüde etkilendi. Octobre topluluğu'nda J. Prévert ile çalıştı (1936); Barrault topluluğu'nda *El Cerco De Numancia* (1937) ve *Açlık*'ta (Sult; Hamsun'dan) [1939] oynadı. Yönetmenliğe 1949'da Strindberg'in *Hayaletler sonatı*'nı (Spök sonaten) sahneleyerek başladı. Sonra Adamov'un *la Parodie*'sini (1952) sahneye koydu. Beckett'i keşfetti ve tanıttı: *Godot'yu beklerken* (En attendant Godot) [1953], *Oyunun sonu* (Fin de partie) [1957], *Son band* (la Dernière Bande) [1960], *Mutlu günler* (Oh! Les beaux jours) [1963]. Sonra Genet'ye yöneldi: *les Nègres* (1959), *les Paravents* (1966). Tiyatro dünyasının manevi otoritesi ve aranan yönetmeni Roger Blin, yetersiz parasal koşullar içinde de olsa, genç yazarları tanıtmaktan vazgeçmedi (Dubillard, E. Manet).

BLİN (Georges), fransız eleştirmen (Pertuis, Vaucluse, 1917). Collège de France'ta modern fransız edebiyatı profesörü oldu (1965). Giriştiği yorumlamalı eleştiri biçimini (*Baudelaire*, 1939), ruhbilimsel boyutla zenginleştirdi (*le Sadisme de Baudelaire*, 1948) ve kesin bir biçimsel ve genetik inceleme üzerinde ısrarla durdu (*Stendhal et les problèms du roman*, 1958; *Stendhal et les problèmes de la personnalité*, 1958). *La Cribleuse de blé*'de (1968), yorumculuğu savundu.

BLİND a. (kör anlamında ing. sözc.). Oy. Pokerde, kâğıtları dağıtanın solunda oturanın, kâğıtlarını görmeden ortaya para sürmesi; böylelikle bu oyuncu ilk kendisi oynama zorunluluğundan kurtulur.

BLİND (Harry) → HARRY **the Minstrel.**

BLİNDHEİM, ing **Blenheim,** Federal Almanya'da köy, Bavyera'da. (→ HÖCHSTÄDT.)

BLİND RİVER, Kanada'da (Ontario) kent, Huron gölünün kuzey kıyısında; 3 100 nüf. Uranyum madeni.

BLİSH (James Benjamin), amerikalı yazar (Orange, New Jersey, 1921-Londra 1975). Biyoloji öğrenimi gördü ve "fantastik felsefi" öyküleriyle daha sonra bilimkurguya yöneldi. Ayrıca, William Atheling Jr. takmaadıyla bilimkurgu üzerine eleştirel denemeler yayımladı.

BLİSS (*sir* Arthur), ingiliz besteci (Londra 1891 - *ay. y.* 1975). Vaughan Williams ve G. Holst'ten ders aldı. BBC'nin müzik yöneticiliğini yaptı (1941-1945). 1953'te, kraliçenin müzik öğretmeni oldu. Melodiler, oda müziği yapıtları, orkestra yapıtları

Roger-Viollet

Louis **Blériot** uçağını kullanırken (1909'da)
Viollet kol.

Bernand

Roger **Blin**

(anlatıcı, koro ve orkestra için senfoni *Morning Heroes* [1930]; *A colour Symphony* [1932]; John Blow'un bir teması üzerine *Meditations* [1955]) besteledi. Bliss ayrıca ilk önemli film müziklerinden birini yazdı (*The Shape of Things to come*, 1935). Kraliçe Elizabeth II'nin kutsanma ayiniyle ilgili filmin müziğini besteledi. Baleleri arasında *Satranç* (1937) ve *Adam Zero* (1946), operaları arasında da *The Olympians* (1949) ve *Tobias and the Angel* (1960) anılmalıdır.

BLİSSUS a. Avrupa ve Amerika'nın kuzeyinde yaşayan bitki bitleri cinsi. (Amerikalılar'ın chinch bug dedikleri *Blissus leucopterus*, ABD'de tahıl tarımına büyük zararlar verir. Uzunyarımkanatlıgiller familyası.)

IN-Bild

Ernst **Bloch** (1967'de)

BLİSTER a. (ing. *blister*, şişkinlik, kabarıklık). Belirli malların ilk bakışta seçilebilmesi için kullanılan, mukavva üzerine yapıştırılmış saydam plastikten kutu.
—Metalürj. *Blister bakır*, görece arı olmayan (% 98 ile 99 bakır) ham bakır.

BLİTAR, Endonezya'da kent, Cava'nın güney-doğu'sunda; 70 000 nüf. Ticaret merkezi.

BLİTZ a. (ing. *blitz;* alm. *Blitzkrieg*, yıldırım savaşı'ndan). **1.** 1940'ta alman hava kuvvetlerinin Büyük Britanya'yı bombaladığı dönem (büyük harfle). **—2.** Satrançta, YILDIRIM'ın eşanl.

BLİTZKRİEG, genellikle, 1939-40'ta. Wehrmacht tarafından yapılan *yıldırım* savaşı*'nı belirtmek için yaygın olarak kullanılan almanca deyim.

BLİXEN (Karen), danimarkalı kadın edebiyatçı (Rungsted 1885 - *ay. y.* 1962). Aristokrat bir çevrede yetişti. Kocasıyla birlikte, Kenya'da bir kahve çiftliği satın aldı. Boşandıktan sonra, 1932'ye kadar, bu çiftliği tek başına işletti. Sonra, Kopenhag yakınlarındaki aile mülküne yerleşerek kendini edebiyata verdi. İsak Dinesen takma adıyla ingilizce yayımladığı *Seven Gothic Tales* (1934) gibi, *Vintereventyr* (1941) ve *Sidste fortaellinger* (1958) gibi gerçek dışı nitelikteki öyküleriyle başarı kazandı. Ayrıca, afrika yaşantısı üzerindeki anılarını (*Den afrikanske Farm*, 1937; *Skygger pa graesset*, 1957) da yazdı.

BLİZZARD a. (amerikanca sözc.). Kanada'da ve ABD'nin kuzey kesiminde kışın ve ilkbaharda kar fırtınalarıyla birlikte esen şiddetli, dondurucu kuzey rüzgârı. (Karlı ortamlarda [Antarktika] esen son derece soğuk ve şiddetli rüzgârlara da blizzard denilmektedir.)

BLOC (André), fransız mimar, heykelci ve ressam (Cezayir 1896 - Yeni Delhi 1966). 1930'da Paris'te Architecture d'aujourd'hui (Günümüzde mimarlık) ve 1949'da Art d'aujourd'hui (Günümüzde sanat) adlı dergileri çıkardı. Heykellerinde çok değişik gereçleri (çimento ve plastik gereçler) kimi zaman dolu (*İçbükey-dışbükey biçim*, siyah mermer, 1955) kimi zaman da ızgaralı ya da kırık biçimlerde (*Tunç ve demir doku*, 1959) kullandı. *Sculptures -Habitacles* (1964-1966) adlı yapıtları plastik sanatlarla mimarlığın bireşimine duyduğu ilgiyi yansıtır.

Abraham **Bloemaert**
Holophernos'un başını halka gösteren Yudit (1593)
Kunsthistorisches Museum, Viyana

Meyer

BLOCH (Ernest), isviçre asıllı amerikalı besteci (Cenevre 1880 - Portland 1959). Ysaye ve Jacques-Dalcroze'un dersleriyle yetişti. New York, Cleveland ve San Francisco'da ders verdi. Eski ibrani kültüründen, yahudi folklorundan esinlenen ve belirgin bir romantizmi sergileyen yapıtları, amerikalı genç bestecileri etkiledi. Orkestra yapıtları (3 senfoni; *Schelomo* [1916] adlı olanı çello soldlu birçok rapsodi); aralarında koro senfonisi *İsrail*'in (1916) de bulunduğu dinsel esinli birçok yapıt ve bir opera (*Macbeth*, 1909) besteledi.

BLOCH (Ernst), alman filozof (Ludwigshafen 1885-Tübingen 1977). Çok genç yaşta sosyalizmi benimsedi. Berlin'de Georg Simmel'in ve Heidelberg'de Max Weber'in öğrencisi oldu. 1915'te İsviçre'ye kaçıp Walter Benjamin ile dostluk kurdu. Almanya'ya dönünce, *Geist der Utopie*'yi (Ütopyanın ruhu) [1918]; tez konusu olan *Thomas Münzer, als Theologe der Revolution*'u (Devrimin tanrıbilimcisi olarak Thomas Münzer) [1922] ve daha sonra *Durch die Wüste*'yi (1923) yayımladı. Siyasal mücadelesi, tam bir nazi düşmanlığı niteliği taşıyordu ve tartışma yazılarını bir araya toplayan *Erbschaft dieser Zeit* (Bugünün mirası) [1935] adlı kitabı yayımlanınca ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı. New York'ta Bertolt Brecht ve Thomas Mann ile birlikte Aurora Verlag yayınevini kurdu. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, Frankfurt'ta Goethe üniversitesi'nde kendisine önerilen kürsüyü değil de, Leipzig'deki Karl Marx üniversitesi'nde bir felsefe kürsüsünü kabul etti (1949). Burada, en önemli yapıtı olan *Das Prinzip Hoffnung*'u (Umut ilke) [3 cilt, 1954-57] yayımladı ve hukuk tarihi konusundaki kitabının (*Abriss der sozialen Utopien* [Toplumsal ütopya taslağı]) ikinci baskısını gerçekleştirdi. Daha önce 1946'da New York'ta yayımlanmış olan bu kitap, 1961'de *Naturrecht und menschliche Würde* (Doğal haklar ve insanlığın erdemi) adıyla Frankfurt'ta ve daha sonra da Fransa'da yayımlandı. Bloch, 1957'de revizyonizmle, 1959'da da gençliği kötü yola sürüklemekle suçlandı ve görevinden alınarak emekli edildi. Bununla birlikte, 1959'da, Doğu'da *Das Prinzip Hoffnung*'un üçüncü cildi, Batı'da da tüm yapıtları aynı zamanda yayımlandı. Bayreuth'de bulunduğu bir sırada, Berlin duvarı ansızın yapılmaya başlanınca Bloch, Batı'da kalmaya karar verdi ve Tübingen'e yerleşti. Aynı kentin üniversitesinde görev aldı ve yapıtlar vermeye devam etti: *Atheismus im Christentum, Zur Religion des Exodus und des Reichs* (1968), *Experimentum mundi* (1975). E. Bloch, en çok inançlar sorunu üzerinde durdu. Marxçı bir görüş açısından ve stalinci ortodoksluğa karşı çıkarak, "ütopyalar"ın her zaman var olduğunu ve de var olması gerektiğini gösterdi. Bloch'a göre toplumsal ütopya, bir yabancılaşma olmak şöyle dursun, tam tersine, insanın bilinçlenmesine yardım eden bir temeldir ve ona bütünsel bir tarih görüşü kazandırır.

BLOCH (Felix), amerikan yurttaşlığına geçmiş, isviçreli fizikçi (Zürich 1905 - *ay. y.* 1983). Zürich'te öğrenimini tamamladıktan sonra 1927'de Heisenberg'in öğrencisi olduğu Leipzig'e geçti. 1928'de tezini vererek profesörlük unvanını aldı. Bir süre Roma'da kaldıktan sonra 1930'da Bohr ile çalışmak üzere Kopenhag'a gitti. 1934'te Avrupa'dan ayrıldı ve Stanford üniversitesi'nde (Kaliforniya) görev aldı. 1939'da amerikan vatandaşı oldu. Nükleer fizik uzmanı olan Bloch, *nükleer indükleme* denen yeni bir tekniğin yaratıcısıdır. Bu teknik, yayılan dalgaların ölçümü yoluyla atom çekirdeğinin içindeki manyetik alanın incelenmesine olanak veriyordu. Bu teknik, Bloch'un nötronun manyetik momentini hesaplayabilmesine olanak sağladı. Bloch, 1952'de E.M. Purcell ile birlikte Nobel fizik ödülü'nü aldı.

BLOCH (Bernard), amerikalı dilbilimci (New York 1907 - New Haven, Connecticut, 1965). 1943'ten ölünceye kadar Yale üniversitesi'nde dilbilim profesörlüğü yaptı; 1940'tan başlayarak Language dergisinin yazışleri müdürlüğünü üstlendi, Bloomfield geleneğinin en sadık temsilcilerinden biri oldu. Japonca uzmanı olarak genel dilbilime ilişkin bir kitap yazdı: *Outline of Linguistic Analysis* (Dilbilimsel incelemelerin ana çizgileri) [1942, G. Trager ile birlikte].

BLOCH (Konrad), alman asıllı, amerikalı biyokimyacı (Neisse, bugün Nysa, Polonya, 1912). 1936'da Amerika'ya göç etti. Harvard'da biyokimya profesörü oldu. 1964'te kolesterol ve yağlı asitlerin metabolizması üzerine yaptığı çalışmalarından dolayı (Feodor Lynen ile) Nobel tıp ödülü'nü aldı. Kolesterolün yapısı uzun zamandan beri bilinmekteydi, ancak kolesterol biyosentezini (organizma içinde oluşum) aydınlatan Bloch oldu. Bloch, asetik molekülünün bir dizi enzimsel tepkimeye girip 30 karbon atomlu, halkalı olmayan bir karbürü, skualeni oluşturduğunu gösterdi: yeni tepkimeler skualeni dört halkalı bir sterole çevirir; sonunda, üç karbon atomunun dışarı atılmasıyla kolesterol elde edilir. Bloch, ayrıca kolesterolün çok aktif olan steroitlerin (cinsel ve böbrek üstü hormanları, D vitamini vb.) oluşmasında temel element olduğunu da gösterdi.

BLOCH (Robert), amerikalı yazar (Chicago 1917). Weird Tales dergisine hikâyeler yazdı. Polisiye, fantastik *(Psychose)* edebiyatın ve bilimkurgu türünün ustalarından biri olarak kabul edilir.

BLOCHET (Edgard), fransız doğubilimci, kütüphaneci, paleograf ve dilci (Paris 1870 - *ay. y.* 1937). İslam bilimleri alanında yetişti. Paris'teki Bibliothèque nationale'in yazmalar bölümünde çalıştı. Çalışmalarını türkçe, arapça, farsça elyazmaları üzerinde yoğunlaştırdı, çeşitli kataloglar düzenleyerek yayımladı. Başlıca yapıtları: *Liste géographique des villes d'Iran relatifs à la philologie et à l'archéologie Egyptiennes et Assyriennes* (1895); *Études de grammaire Pehlvie* (?); *l'Ascension au ciel du Prophète Mahomet* (1899); *Catalogue de la collection de manuscrits orientaux: Arabes, Persans et Turcs, formée par Charles Schefer* (1900); *Catalogue des manuscrits Turcs* (3 cilt, 1932-1933).

BLOCK BOOKİNG a. (Toptan kiralama anlamında ing. sözc.). Sinem. Bir dağıtımcının, başarılı bir filmi kiralamak için işletmeciye daha az ticari değer taşıyan filmleri de kiralama zorunluluğunu getiren uygulama.

BLOCKSBERG → BROCKEN.

BLOCKX (Jan), belçikalı besteci (Anvers 1851 - *ay. y.* 1912). P. Benoit'nın öğrencisi. 1901'den başlayarak Anvers konservatuvarı müdürlüğü yaptı. Özellikle flaman kaynaklarından esinlendi. Flamanca librettolar üzerine operalar (*Princesse d'auberge* [fr. çev.], 1898; *Thyl Uilenspiegel*, 1900; *Baldie*, 1908); baleler (*Milenka*, 1888); senfoniler, oda müziği parçaları ve eğitimde kullanılmak üzere çeşitli alıştırmalar besteledi.

BLODEWWED, kelt mitolojisinde, Mabinogion'un çiçek-kızı: büyücü Gwydion tarafından, Llew law gywes için yaratıldı. Kocasını öldürmek için âşığıyla komplo kurunca, baykuş haline çevrildi.

BLOEDİT a (fr. *bloedite*, öz. a. J. *Bloed*' den). Miner. Hidratlı doğal sodyum ve magnezyum sülfat.

BLOEM (Jacobus Cornelis), hollandalı şair (Oudshoorn 1887 - Kalenberg 1966).

Arzu ve tevekkül, klasik yapıdaki tüm şiirlerine işlemiştir (*Herverlangen*, 1921; *Media Vita*, 1931; *Avond*, 1950; *Afscheid*, 1957).

BLOEMAERT (Abraham Cornelisz), hollandalı ressam ve gravürcü (Gorinchem 1564-1651). Babası Cornelis I'in Joos de Beir'in öğrencisi, 1580'den 1538'e kadar Fransa'da (Paris ve Fontainebleau), daha sonra Utrecht'de çalıştı. Yapıtı Hollanda'da maniyerizm akımının en özgün örneklerinden biridir. Desenleri, kendisinden sonra gelen kuşakların sanatçıları, bu arada François Boucher tarafından çok beğenildi. Oğulları, ressam ve gravürcü oldular.

BLOEMBERGEN (Nicolaas), hollanda asıllı amerikalı fizikçi (Dordrecht 1920). Harvard'da profesör. Maser pompalanması, nükleer manyetik çınlama, ferromanyetik çınlama ve doğrusal olmayan optik üzerine birçok araştırmaları vardır. (Nobel fizik ödülü, 1981.)

BLOEMEN (Jan Frans), **L'Orrizonte** denir, flaman ressam (Anvers 1662 - 1749 Roma). Bu manzara ressamı 1680'den başlayarak Roma'da yaşadı ve Gaspard Dughet'den etkilendi.

BLOEMENDAAL, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) kent, Haarlem yerleşme merkezinin kuzey-batı kesiminde; 12 600 nüf. Konut ve turizm merkezi. Açık hava tiyatrosu. —Yakınında Brederode şatosunun (XIII. - XVI. yy.'lar) yıkıntıları.

BLOEMFONTEİN, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde kent, Orange özgür eyaleti'nin başkenti; 231 000 nüf. (1992). Güney Afrika Cumhuriyeti yüce divanı'nın bulunduğu Bloemfontein, aynı zamanda da bir kültür (üniversite), ticaret ve sanayi (makine ve besin sanayileri) merkezidir. —1899'da başkan Kruger ile sir Alfred Milner arasındaki Bloemfontein konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanması Boerler savaşı'nın patlak vermesine yol açtı.

BLOİS, Fransa'da *département* (Loir-et-Cher) merkezi; Paris'in 177 km G-B.'sında, Loire ırmağı kıyısında; 51 549 nüf. (1992). Nüfusu 60 000'i aşan Blois yerleşmesinde çeşitli sanayiler bulunur. Blois, aynı zamanda, büyük bir sanat ve turizm kentidir. Şatosu ünlüdür.

BLOİS (Robert DE) →ROBERT DE BLOIS.

BLOİS (Charles DE) →CHARLES DE BLOIS.

Blois şatosu. Loire ırmağına bakan tepe üzerinde yükselen bu şato, Ortaçağ'dan klasik döneme kadar sivil mimarinin geçirdiği tüm gelişimleri yansıtır. Etats salonu ve Foix kulesi (XIII. yy.), Charles d'Orléans galerisi, St.-Calais capellası ve Louis XVII kanadı (XV. yy. sonu - XVI. yy. başı), Loges cephesi ve italyan üslubundaki bezemeleriyle gözalıcı François I merdiveni (XVI. yy.) Mansart'ın görkemli yapıtı Gaston-d'Orléans kanadı (XVII. yy.). Şatonun Louis XII kanadında, kentin Güzel sanatlar müzesi bulunmaktadır.

BLOİS-CHAMPAGNE sülalesi → CHAMPAGNE sülaleleri.

BLOK a. (fr. *bloc;* orta hollandacadaki *tronc,* ağaç gövdesinden). **1.** İşlenmemiş ya da az işlenmiş bir şeyin ağır ve büyük kütlesi: *Mermer bloku.* **—2.** Benzer ya da aynı öğelerin bir araya getirilmesiyle oluşan bütün: *Bloklar halinde dizilmek.* **—3.** Yollarla çevrelenmiş ya da daha geniş bir bütünün bir bölümünü oluşturan yapı, yapılar topluluğu (amerikanca *blok*'tan): *Hangi blokta oturuyorsunuz?* **—4.** Kimi ülkelerin, siyasal toplulukların ya da partilerin oluşturduğu birlik: *Askeri blok. Doğu bloku.* **—5.** Yaprakları kolayca ayrılabilecek biçimde yapılmış, karton kapaklı kâğıt demeti: *Mektupluk blok*

—Bayınd. *Beton blok,* dalgakıranların, köprü ya da kenar ayaklarının yapımında, genellikle sualtı yapılarında kaya dolgu yerine kullanılan donatılı ya da donatısız beton kütlesi.

—Elektron. *Ayar bloku,* tek bir karter altında toplanmış sargılar ve bunları devreye sokacak komütatörler kümesi.

—Elektrotekn. *Direnç bloku,* sökülebilir bir blok oluşturan direnç öğeleri bütünü. || *Paralel devre bloku, eklem bloku,* bir paralel devre (ya da bir eklem) oluşturmaya yarayan ve yalıtkan bir düzenek taşıyan iletken rakoru. || *Posta bloku,* tüm donanımı kapalı ve sağlam bir metal kılıf içinde yer alan dağıtım postası.

—Havc. *Güç bloku,* gruplanmış pilotaj aygıtlarını çalıştırmaya yarayan organların tümü. || *Pilotaj bloku,* pilotaj komutlarını alarak güç blokuna ileten ya da bir güdüm sistemini, bir programcıyı harekete geçirme organlarına aktaran elektronik donanım. || *Teknik blok,* bir havalimanının teknik tesislerinin tümü.

—İnş. *Beton blok,* hazır betonla gerçekleştirilen küçük inşaat öğesi. || *Boşluklu blok,* tuğla, beton gibi gereçlerle kalıplanarak yapılan yapı öğesi. (Taşıyıcı bir duvarı inşa etmede [*mıcırlı beton blok, boşluklu tuğla*], metal iskeleti kaplamada ya da döşeme kirişlerinin arasını doldurmada [*asmolen*] kullanılır.)

—İstat. Bilimsel deney tasarımı çerçevesinde birtakım işlemler gören özne topluluğu.

—Jeomorfol. *Blok akıntısı,* değişik kökenli karmaşa örtülerinin doğmasına yol açan iri öğeli (blok boyutunda) oluşum. || *Blok yığını, alanı, karmaşası,* çok sayıdaki kayaç blokunun toprak yüzeyinde yerel birikimi. (Kökenleri genellikle buzul çevresi birikimleridir; kayaçların don nedeniyle parçalanarak kütlesel taşınma süreçleri sonunda birikmesinden kaynaklanır.) || *Ayrışma bloku,* çatlaklar boyunca yayılan ayrışmanın etkisiyle çevreden kopmuş, yumurta biçimli kayaç. (Bu küremsi ayrışma yalnızca, çatlakların oluşturduğu dik bir kanavayla kesilen kristal kayaçları etkiler. Çevresindeki bozunma mantosundan kurtulan ayrışma blokları, vadi tabanlarında birikerek kaya karmaşası oluşturur.) || *Tünemiş blok,* çevredeki taşınabilir gereçlerin aşınarak sürüklenmesinden sonra çıkıntı biçiminde kalan blok. (Örneğin bir *peribacası*'nın tepesini örten ve onu yağmura karşı koruyan blok.) || *Yabancı blok,* bir buzulun farklı yapıdaki bir temel yüzeyine bıraktığı genellikle büyük boyutlu (metre düzeyinde) kaya. (Çoğunlukla, aşınmaya uğrayan buzultaşların en dayanıklı öğelerinden oluşur; yabancı bloklardan Dördüncü Zaman'da buzulların yayılmasını saptamada yararlanıldı.)

—Kilitç. *Emniyet bloku,* kilit, sürgü, kapı mandalı, ispanyolet, vb. gibi kapatma mekanizmalarını çalıştıran parçalar bütünü.

—Mad. oc. Boyutları birkaç santimetrenin üstünde olan kayaç ya da cevher parçası. (Karşıt anl. TOZ.) —Kimi işletme yöntemlerinde (örneğin blok göçertme) bir yataktan bir defada koparılan cevher hacmi. —Bir yatağın rezervini değerlendirmede ayırt edilebilen minimum hacim. —Bir yatağı işletme sırasında (genel olarak kazı atımı) ayıklamaya elverişli minimum hacim. || *Blok kazısı,* kömürün ya da kısır kesimin iri bloklar halinde kazılması.

—Mak. san. *Bloktan işlemek,* tıkız bir bloktan bir parça yapmak. || *İşleme bloku,* aktarma tezgâhında işlenecek parçaların sırasıyla konumlandırıldığı ve birçok takım içeren işleme postalarından herbiri. || *Komut bloku,* sayısal denetimli tezgâh programında bir işlemi belirleyen bilgilerin tümü. (Varılacak noktanın koordinatlarını ya da yolu tanımlama, ilerleme hızı, takım niteliği yapılacak işin türü.)

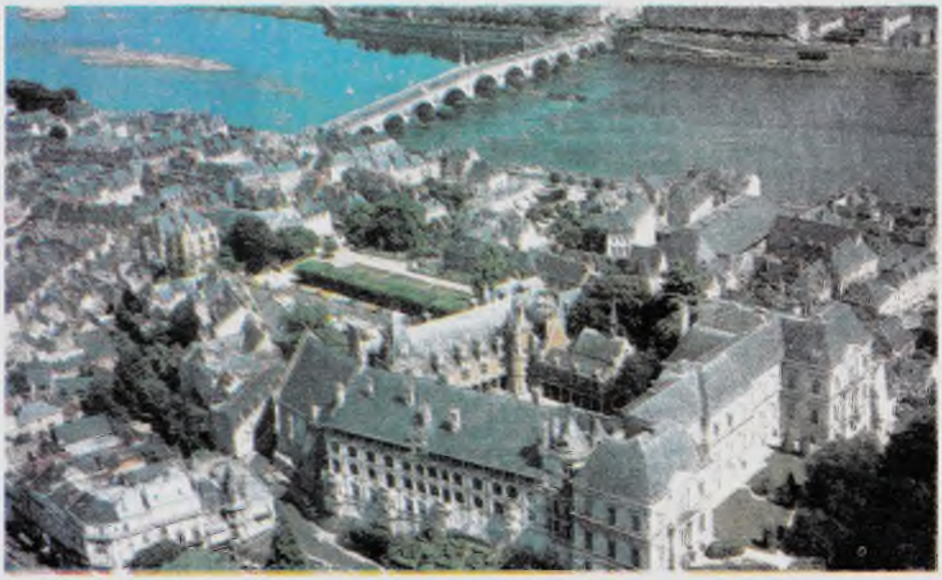
—Petrogr. Boyu 25 cm'nin üstünde, köşeli ya da yuvarlanmış kayaç parçası.

—Pulc. Delikli kenarları birbirinden ayrılmamış, üst üste ve yan yana en az dört puldan oluşan grup.

—Siyas. bil. Uluslararası ilişkilerde, aynı ideoloji, siyaset ve iktisat sistemine bağlı olan ülkelerin tümü. (Bu kavram, İkinci Dünya savaşı sonrası, birbirine karşıt amerikan ve sovyet hegemonyalarını dile getirmek üzere ortaya atıldı. [Bu "iki blok"a, daha sonra Üçüncü dünya ülkeleri'nin oluşturduğu blok da eklendi].)

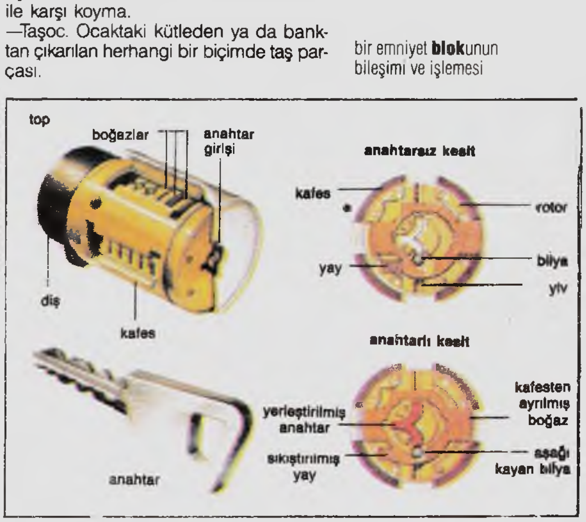
—Spor. Voleybolda, KARŞI HÜCUM'un eşanlamlısı. —Masa tenisinde, dömivole ile karşı koyma.

—Taşoc. Ocaktaki kütleden ya da banktan çıkarılan herhangi bir biçimde taş parçası.

B. Beaujard-Rapho

Blois şatosu'nun (XIII.-XVII. yy.) havadan görünüşü

Bricard'ın bir belgesinden

bir emniyet **blok**unun bileşimi ve işlemesi

—Teknol. Herhangi bir makineye ya da aygıta kolayca takılan ve bir bütün oluşturan organ grubu.
—Yerbil. Yapısal yerbilimde kıta boyutlarında *(kıta blokları)* yerbilimsel bütün ya da yabancı bloklar gibi küçük boyutlu cisim; *yabancı bloklar* bir tortul dizide ya da sürüklenmiş bir birimin temelinde bulunur.
◆ sıf. Bir bütün oluşturan: *Blok ders. Blok apartman.*
—Bors. *Blok satış yöntemi,* borsada kote bir şirketin hissedarlarının, ellerindeki hisse senetlerinin tümünü ya da bir bölümünü, bir borsa acentası aracılığıyla satış fiyatının ilanını sağlayarak, toptan satmalarına olanak veren bir borsa tekniği. || Borsada aynı aracıyla yapılan ve birbirini karşılayan alım satımlar (bu alım satımlar piyasaya aktarılmadığından, kurları etkilemez). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Camc. *Blok tuğla,* cam fırınlarının yapımında kullanılan ateşe dayanıklı koşutyüzlü öğe. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Blok inşaat,* bir tersanede, sac levhaları ve takviyeleri, küçük ya da büyük bloklar ve panolar halinde birleştirerek yapılan gemi inşaatı.
—ANSİKL. Bors. Blok satış yönteminin toptan satış anlamında alınması durumunda, benzer özel bir yöntem, İstanbul menkul kıymetler borsası yönetmeliğinde de öngörülmüştür.
Bir borsa aracısının, aynı menkul kıymet üzerinde kendisine aktarılan alış ve satış emirlerini karşılaştırarak son borsa fiyatı üzerinden takas etmesi (ki "blok satış yöntemi" terimi, daha çok bu anlamıyla tanınmaktadır) biçimindeki bir uygulamaya ise Türk borsa sistemi'nde yer verilmemiştir. İlke olarak, borsaya kayıtlı menkul kıymetlerle ilgili bütün alım satım emirlerinin, aracılar tarafından borsada resmi pazara getirilmesi ve var olan arz ve talep koşulları içinde işleme konulması zorunludur.
—Camc. Bloklar elektrik fırınında eritilen ateşe dayanıklı malzemelerden (alümin, zirkon, silis) yapılır; ağırlıkları 200 kg'ı geçer, kalınlıkları yaklaşık 30 cm'dir ve cama dokunmayacak yüzeyleri düzgün değildir. Eritme havuzunun tabanıyla çeperlerine, üstyapının ve brülörlerin çeperlerine bitişik düzende yerleştirilir. *Duvar blokları,* eritme havuzu tabanıyla cam yüzeyi arasında yer alır. *Kaplama blokları,* fırının ömrünü uzatmak için, eritme havuzunun cam düzeyinde aşınan kenarına destek biçiminde yerleştirilir.
—Kilitç. Bir kilidin emniyet bloku başlıca sabit bir parçanın (stator) içinde hareket eden silindir biçiminde bir blok (rotor) ve rotoru statora bağlayan belli sayıdaki parçalardan oluşur. Bu düzeneğin amacı, kilidin yalnızca ***bağıntı*** adı verilen iç mekanik düzene uyan bir anahtarın sokulmasıyla açılmasını sağlamaktır; bu mekanik düzen dış zorlamalardan etkilenmez. Anahtar yerleştirilince rotorun sürgüsü açılır ve anahtar çevrilince rotor döner, o da bir iletme parçasının aracılığıyla kilit dilini hareket ettirir. Değişik parçalar, belirli dişleri olan bir anahtarla ya da değişik dişleri olan birkaç anahtarla önceden tasarlanmış bir ya da birkaç bağıntıya göre açılacak biçimde yapılmıştır.

Aleksandr **Blok**

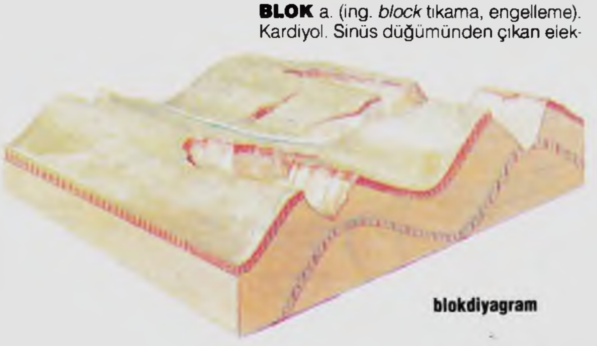
BLOK a. (ing. *block* tıkama, engelleme). Kardiyol. Sinüs düğümünden çıkan elektrik akımının yayılışındaki bozukluk. Bu akım normalde kalbin düğüm sisteminde (Aschoff-Tawara düğümü, His demetinin kökü, sağ ve sol dalları) ilerler ve karıncıklarda kalbin kasılmasına neden olan eşzamanlı kutupsuzlaşmayı sağlar.
—ANSİKL. Bloklar yerleştikleri yere göre çeşitlenir: sinüs-kulakçık arası, kulakçık-karıncık ya da düğüm (kulakçıklarla karıncıklar arası), sağ ya da sol dal (His demetinin kökü ile sağ ya da sol karıncık arası) blokları. Bloklar önemlerine göre de derecelenir: birinci derece (kesinti olmadan yayılma süresinin uzaması), ikinci derece (ya bir kalp atımı sırasında, ötekiler normal kalmak üzere tam bir kesinti [Mobitz tipi blok], ya da değişken birinci derece [Luciani-Wenckebach tipi]) ve üçüncü derece (akımın kesin ve tam kesildiği, tam blok yahut az ya da çok uzun devreli tam blok).
Blokların başlıca nedenleri şunlardır: iletim dokusunun yozlaşması (yaşlılık), miyokard enfarktüsü (bunlarda bloklar sürekli ya da akut devrede geçici olabilir), bazı hastalıklar (difteri) ya da metabolizma bozuklukları (kanda kalsiyum artışı) ve nihayet kalp cerrahisi sırasında doğrudan doğruya oluşan lezyonlar.
Bazen ölümle sonuçlanabilen bayılmalara neden olan karıncık-kulakçık arası blokların sonucu, yapay elektrosistolik araçlarla çok değişmiştir. Bu gerişimler geçici bloklarda dıştan pillerle, sürekli olanlarda içten (pacemaker) pillerle gerçekleştirilir.

BLOK (Aleksandr Aleksandroviç), rus şair (Petersburg 1880 - *ay. y.* 1921). Yaşamöyküsü Lyubov Mendeleyeva ile evliliği dışında pek az olay içerir. Üç ciltten oluşan şiir yapıtıyla iç dünyasının yoğunluğunu ortaya koydu: Solovev'in etkisinde kalarak yazdığı ilk ciltte Güzel Hanım'a duyduğu aşkı dile getirdi (1898-1904). İkinci cildin konusu, gerçeklere dönüş ve düş kırıklığıdır (1904-1908). Blok, 1908'den sonra simgeciliğin en arı temsilcisi olarak tanındı (*Gorod,* 1904-1908). Güzel Hanım ile özdeşleştirilen Rusya, büyük devrim şiiri *Dvenatsatıy*'da (1918) dile getirdiği gibi, Blok'un son aşkıdır. Blok, bu yapıtların yanı sıra oyunlar da yazdı (*Balagan,* 1906; *Rosa i krest,* 1912). Ayrıca, *De l'état actuel du symbolisme russe* (fr. çev., 1910) [Rus simgeciliğinin bugünkü durumu] ve *la Chute de l'humanisme* (fr. çev., 1919) [Hümanizmin çöküşü] gibi denemeleri de vardır.

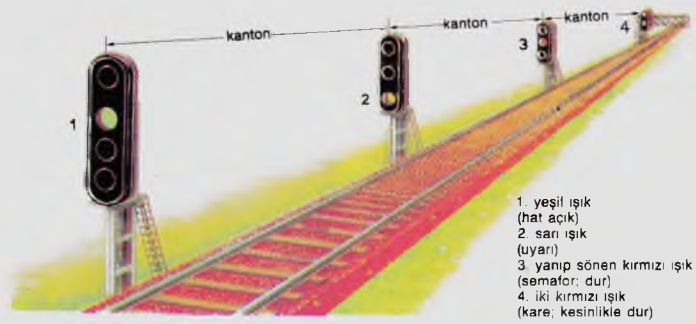
BLOKAJ a. (fr. *blocage*). Bloke etmek eylemi.
—Bank. *Bir hesabın blokajı,* hesap sahibinin ya da vekilinin hesap üzerinde işlemlerde bulunmasının yasaklanması.
—İnş. TAŞDÖŞEK'in eşanlamlısı.
—Meteorol. DURDURULMA'nın eşanlamlısı.

BLOKÇU a. Spor. Blok yapan erkek ya da kadın oyuncu.

BLOKDİYAGRAM a. (fr. *bloc-diagramme*). Haritc. ve Coğ. **1.** Belirli bir fonksiyonun, iki boyutlu bir düzlemde birbirine dik iki yönde eşaralıklı ve paralel profiller halinde gösterilmesi. (Kabartı izlenimi uyandırmak amacıyla profiller perspektife uyularak verilir.) **—2.** Fotoğraflardan ya da özellikle haritalardan yararlanılarak, belli bir uzamın perspektife uygun ve grafik olarak gösterilmesi ve yan yana kesitler aracılığıyla yeraltının jeolojik yapısı ve topoğrafya arasındaki ilişkilerin ortaya konması.

blokdiyagram

ışıklı otomatik **bloksistem**

BLOKE sıf. (fr. *bloquer,* önlemek'ten *bloqué*). **1.** Kullanılması engellenmiş, el konmuş. **—2.** *Topu bloke etmek,* topu durdurmak, yakalayarak hareketsiz duruma getirmek.
—Kamu mal. *Bloke etmek,* herhangi bir değerin ya da paranın kullanılmasını, belirli bazı koşulların gerçekleşmesine kadar durdurmak ya da bu değerlere el koymak; bazı durumlarda bir parayı, belli bir ödeme ya da işleme karşılık tutmak ya da kullanılmasını ve harcanmasını kısıtlamak. (Kamu alacaklarının güvenceye kavuşturulabilmesi için, gerektiğinde, Amme alacaklarının tahsili usulü hakkındaki yasa' ya göre yükümlülerin banka hesaplarına ve öteki varlıklarına elkonulması gibi.)
—Tur. *Bloke etme,* bir seyahat acentasının, sonradan tümünü ya da bir bölümünü satmak üzere bir uçakta yer ayırtması.

BLOKHEYKEL a. Esk. Mıs. Çömelmiş mısırlı heykeli. (KÜPHEYKEL de denir.)
—ANSİKL. Heykelde kişi, dizleri çenesine yakın ve kolları dizlerin üstünde kavuşmuş durumdadır; harmanisi bedenin ayrıntılarını gizler ve yapıta küpü andıran bir blok görünümü verir. İlk örnekleri Orta İmparatorluk'ta görülen bu heykel biçimi Yeni İmparatorluk'ta yaygınlaşmış, Geç döneme kadar da varlığını sürdürmüştür. Kimi zaman, kişinin (görünen) ayakları arasına bir kadın yüzü de yontulurdu (karısı ya da kızı).

BLOKLAMA a. Bloklamak eylemi.
—Ask. denizc. Bir limanın ya da bir koyun girişini, eski gemileri batırarak tıkayıp düşman gemilerini hapsetmek eylemi. (Bu taktiği İspanyol-Amerikan savaşı sırasında ilk kez amiral Sampson uyguladı ve amiral Cervera komutasındaki ispanyol filosu Küba'nın Santiago limanına hapsedildi [1898]. Ancak en ünlü bloklama 1918'de Zeebrugge'deki alman denizaltı üssüne uygulandı.)

BLOKLAŞMAK gçz. f. Devletler sözkonusuysa, aralarında blok kurmak.

BLOKNOT, -tu (fr. *bloc-notes*). Not almaya yarayan, birbirinden kolayca ayrılabilir kâğıt destesi.

BLOKSİSTEM a. (fr. *bloc système*). Dy. Bir hat üzerinde seyreden ya da manevra yapan trenlerin çarpışmalarını önlemeye yarayan düzenek. (Kısaca BLOK da denir.) || *Hat devreli otomatik bloksistem,* trenin geçişiyle çalışan ve bir kanton boyunca hattın dolu ya da boş olduğunu gösteren otomatik işaretleme sistemi. || *Sınırlı izinli otomatik bloksistem,* orta derecede önemli kimi hatlarda kullanılan basitleştirilmiş otomatik işaretleme sistemi.
—ANSİKL. Dy. Bloksistem, uyarı ve "dur" işaretlerinden oluşur; *kanton* girişine yer-

leştirilen bu işaretler trenlerin tehlikeli biçimde birbirine yaklaşmasını önler Genellikle "semafor" denilen ve gidiş yönüne göre girişte bulunan işaret "dur" konumundaysa kanton *kapalı*'dır. "Dur" konumunu veren semaforu geçmek kesin olarak yasaklanmışsa, mutlak bloksistemden söz edilir. Bloksistemin *izinli* olması durumunda tren, ilk karşılaştığı engelde duracak biçimde hızını keserek kapalı bir kanton içine girebilir *(görerek seyir)*. Yeraltı hatlarında (tünel) ve birçok yerüstü hattında uyarılar uzlaşmalı renkli ışıklarla verilir *(ışıklı bloksistem)*. Duyuru ya da uyarı işaretini genellikle "dur" işaretinin, yani semaforun hemen yakınında bulunan bir görevli çalıştırır *(elle çalıştırılan bloksistem)*. Bu işaretler ayrıca bazı güvenlik düzeneklerinin denetimi altında, makas postalarını kullanarak garlardan, yani elektrikle ya da mekanik yolla uzaktan da çalıştırılabilir *(elle kilitlenen bloksistem, tek yol bloksistemi)*. İşaretler çoğunlukla birleşik bir sistem oluşturur; bir kantonun giriş semaforu, bir sonraki kantonun duyurucusunu hatta *önuyarı* işaretlerini de taşır (çok süratli trenlerin seyrettikleri hatlarda *ışıklı otomatik bloksistem*). Bu işlemlerden yalnızca bir bölümü (semaforların "dur" konumu) yukarıda belirtilen koşullar altında yapılırsa bloksistem *yarı otamatik*'tir. Buna karşılık trenlerin geçişi, hiçbir görevliye gerek kalmadan, elektrik devreleri ve kontakları harekete geçirerek, aygıtların çalışmasını sağlamaya yetiyorsa, bloksistem *otomatik*'tir.

Sınırlı izinli otomatik bloksistem, otomatik bloksistemin bütün üstünlüklerini taşır; bu sistemde de işaretler trenin geçişiyle otomatik olarak kapanır. Otomatik sistemden farkı, işaretlerin yalnız garların giriş ve çıkışında bulunması, dolayısıyla çok büyük aralıklarla yerleştirilmesidir. Öte yandan otomatik bloksistemde bir sonraki kantonun dolu olduğunu belirten kapalı semaforu,görerek seyirle geçmek için makinistin kararı yeterliyken, sınırlı izinli otomatik bloksistemde, dolu bir kantona giriş için dispeçerden izin almak gerekir. Nitekim semafor taşıyan bütün levhalar hat düzenleme merkezine telefonla bağlanır.

BLOKSUZ sıf. Hiçbir blok'tan olmayan devletler için kullanılır. (Eşanl. BAĞLANTISIZ.)

BLOMBERG (Barbara), Karl V'in metresi ve Don Juan de Austria'nın annesi (Regensburg 1527 ? - Colindres, Santander, 1598). Don Juan de Austria'nın doğumundan sonra Flandres'da evlendi ve Felipe II'nin koruması altındayken İspanya'da öldü.

BLOMBERG (Werner VON), alman mareşal (Stargard 1878 - Nürnberg 1946). 1927-1929 arasında *Truppenamt* (gizli genel kurmay) başkanıydı; Cenevre silahsızlanma konferansı'na delege olarak katıldı (1932), Schleicher'in yerine Reichswehr (savunma) bakanı oldu (ocak 1933) ve önce gizli, sonra açık bir silahlanmaya hız verdi. Hitler'e ant içirdi ve ordu komutanlığının isteksiz tutumuna karşın, partinin ordu üzerinde söz sahibi olmasına göz yumdu. 1936'da mareşal olarak Wehrmacht (silahlı kuvvetler) başkomutanlığına atandı, 1938'de, Hitler tarafından görevinden uzaklaştırılınca, her türlü etkinliği bıraktı. Nürnberg savaş suçları mahkemesine tanık olarak çıkan Blomberg, dava sırasında öldü.

BLOMBERG (Erik Axel), isveçli şair (Stockholm 1894 - İzmir 1965). Çevirmen ve edebiyat eleştirmeni (*le Nouvel Art suédois* [fr. çev.], 1923). Şiirlerinde romantizm ile gerçeği uyumlu bir şekilde yansıtır (*Ensamhetens sanger*, 1918; *Den Fângne guden*, 1919; *Ouvrir les yeux* [fr. çev.], 1962).

BLOMDAHL (Karl Birger), isveçli besteci (Växjö 1916 - Stockholm 1968). H. C. Rosenberg'in öğrencisi. 1960'ta İsveç Krallık müzik akademisi'nde ders vermeye başladı. Yapıtları: 3 senfoni, konçertolar, 2 dörtlü, olayların bir uzay gemisinde geçtiği *Aniara* (1959) ve *Herr von Hancken* (1965) adlı 2 opera, *Altisonans* (elektronik beste, 1966).

BLOMMAERT (Philip Marie), hollandaca yazan belçikalı yazar (Gent 1809 - ay. y. 1871). Flaman edebiyatı tarihçisi, *Theophilus* (1836) ve *Vieilles Poésies flamandes*'ın (fr. çev.) [1838-1841] yayımcısı. *Nibelungen*'leri iambikos dizeler kullanarak çevirdi.

BLONDEEL (Lanceloot), flaman ressam, heykelci ve mimar (Poperinge 1498 - Brugge 1561). Yarı gotik, yarı rönesans üslubunda yapıtlar veren Blondeel, dinsel tablolarındaki kişileri, aşırı süslemelere ve genellikle yaldıza yer veren mimari bir dekor içine yerleştirdi. En ünlü yapıtı, Brugge'de Franc mahkeme kalemi salonunun kabartmalarla bezeli şöminesidir.

BLONDEL de Nesle, XII. yy.'ın sonlarında yaşamış Picardie'li trouvère. Yirmi dört aşk şarkısının notaları günümüze ulaştı. *Récits d'un ménestrel de Reims*'in (XIII. yy. sonları) bir epizoduyla ünlendi. Grétry ve Sedaine'in *Aslan yürekli Richard* adlı operası bu epizodu halka tanıttı.

BLONDEL (François), fransız mimar (Ribemont 1618 - Paris 1686). Collège royal' de matematik dersleri verdi ve 1669'da Bilimler akademisi'ne girdi. Loménie de Brienne'in oğluna öğretmenlik yaptı; onunla birlikte Avrupa'nın çeşitli ülkelerine, ayrıca diplomatik görevlerle İstanbul'a, Mısır'a (1657-58) ve Antiller'e (1666) gitti. Kaleme aldığı bilimsel yayınlar içinde en önemlisi *Cours d'architecture* (Mimarlık dersleri) [1675-1683] adlı kitabıdır. Bu yapıtı, kuruluşuna emek verdiği ve daha sonra müdürü olduğu Kraliyet mimarlık akademisi'nde okuttu. Perrault'nun rakibiydi; Vitruvius'un görüşlerine bağlı kalarak, ilkçağ mimarlığının kurallarına katı bir biçimde uyulmasını salık verdi. Saintes' de bir köprü yaptı; burada bulunan roma kemerini onardı. Clerville ile birlikte Rochefort ve Paris'in kent planlarını çizdi. Ayrıca Paris'te Saint-Denis kapısını yaptı (1672).

BLONDEL (Jacques François), fransız mimar (Rouen 1705 - Paris 1774). Mimar François **Blondel**'in (Rouen 1683 - Paris 1756) yeğeni ve öğrencisi; Mimarlık akademisi'ne girdi (1755) ve Paris'te bir okul açarak çağdaşlarını derinden etkiledi. Şehircilik uzmanı olarak Metz ve Strasbourg kentleri için güzelleştirme ve düzenleme planları hazırladı. Asıl ününü kitaplarına ve yazılarına borçludur: *l'Architecture française* (Fransız mimarlığı) [1752-1756], *Cours d'architecture civile* (Sivil mimarlık dersleri) [1771-1777] ve manevi vasiyeti sayılan *l'Homme du monde éclairé par les arts* (Sanatların aydınlattığı adam) [1774].

BLONDEL (Maurice), fransız filozof (Dijon 1861 - Aix-en-Provence 1949). 1895'ten başlayarak Aix fakültesi'nde ders verdi. *L'Action, essai d'une critique de la vie et d'une science de la pratique* (eylem, yaşam eleştirisi ve pratiğin bilimi üzerine bir deneme) [1893] adlı doktora tezinde, olaylara ilişkin bilginin üstünde, eylemden kaynaklanan bir çeşit inancın nasıl yer aldığını kanıtlamaya çalıştı. "İnsan, istence (iradeye) dayanan eylemiyle görüntüleri (fenomenleri) aşar; o, hiçbir zaman kendi gereksemelerini sonuna kadar karşılayamaz; onda, bir başına kullanabileceğinden daha fazla bir şey vardır." Blondel, buradan, eylemde "görüngülerüstü"nün keşfedilmesini sağlayan bir ilke bulunduğu sonucunu çıkarır. Bize kendisini zorla kabul ettiren bu ilke, kendi kendimizle tutarlı olursak, bizi dinsel inanca kadar götürebilir. Diğer yapıtları: *l'İllusion idéaliste* (İdealist yanılsama), 1898; *Principes élémentaires d'une logique de la vie morale* (Ahlaksal hayat mantığının temel ilkeleri), 1903; *le Probléme de la philosophie catholique* (Katolik felsefesinin sorunu), 1932;*la Pensée* (Düşünce), 1934; *l'Être et les êtres* (Varlık ve varlıklar), 1935; *l Action* (Eylem) [yeniden gözden geçirilmiş baskı], 1936-37; *Lutte pour la civilisation et philosophie de la paix* (Uygarlık için mücadele ve barış felsefesi), 1939; *l'Esprit chrétien et la philosophie* (Hıristiyan düşünüşü ve felsefe). Ayrıca, günlükleri de yayımlandı: *Carnets intimes* (1883-1894 ve 1894-1949 [1961-1966]).

BLONDEL (André), fransız fizikçi (Chaumont 1863 - Paris 1938). 1883'te Politeknik okulu'na, sonra École des ponts, et chaussées'ye girdi. Hastalığı yüzünden yirmi yedi yıl boyunca odasından çıkamadı, ama çalışmayı bırakmadı. Fotometride önemli gelişmeler sağladı; özellikle bu alandaki temel büyüklüklerin sınıflandırılması ve birim seçimini gerçekleştirdi; deniz fenerlerini ve sokakları aydınlatmada kullanılacak elektrik ışığı kaynaklarını inceledi. 1893'te devingen donanımlı salınımçizeri tasarladı. Ama asıl önemli çalışmaları genel elektroteknikle ilgilidir; özellikle alternatörlerin eşlemesini, eşzamanlı ve asenkron motorları, elektrik bozulmalarının hat boyunca yayılımını inceledi. Radyoelektrik alanında radyogonyometri ile ilgilendi. İlk radyofarları yaptı. Adı Donzère -Mondragon hidroelektrik santralına verildi.

BLONDEL (Charles), fransız ruhbilimci ve hekim (Lyon 1876 - Paris 1939). Özellikle, toplumsal öğenin, bireyin ruhsal durumu bakımından taşıdığı önemi kanıtlamaya çalıştı. Başlıca yapıtları: *la Conscience morbide* (Hasta bilinç), 1914; *la Psychanalyse* (1924), *la Mentalité primitive* (1926), *İntroduction à la psychologie collective* (Kolektif psikolojiye giriş), 1928; *la Psychologie de Marcel Proust* (1932), *le Suicide* (İntihar), 1933.

Blondie → FATOŞ.

BLONDİN (Antoine), fransız yazar (Paris 1922-*ay.y.* 1991). Dünyayı bir oyun aracı ve aldatmaca olarak görür. *Europe buissonière* (1949) adlı yapıtında İkinci Dünya savaşı'nı işledi. *Les Enfants du bon Dieu'de* (1952) tarihin insanlara iç sıkıntılarını kabul etmekten başka birşey öğretemeyeceğini vurguladı. *L'Humeur vagabonde*'da (1955) çağdaş dünyanın başıboşluğunu dile getirerek buna ağlanacak yerde gülmek gerektiğini ileri sürdü. *Un singe en hiver*'in (1959) esin kaynağıysa dostluğa duyulan gereksinimdir. Diğer eserleri: *Monsieur Jadis* (1970), *Quat' Saison* (1975), *Certificats d'études* (1977), *Sur le tour de France* (1979).

BLONSKİ (Jan), polonyalı edebiyat eleştirmeni (Varşova 1931). Çağdaş felsefe ve düşünce akımlarını çözümlemeye yöneldi (*Changement des gardes* [fr. çev.], 1961; *Départ des troupes* [fr. çev.] 1979). Bunları tarihsel bir çerçeve içine oturttu (*Mikołaj Sep-Szarzyński et le Commencement du baroque polonais* [fr. çev.], 1967). Ayrıca, Proust üzerine bir denemesi vardır (*Voir clair dans le ravissement* [fr. çev.], 1965).

François **Blondel**'in yaptığı (1672) Paris'teki Saint-Denis kapısı Gabriel Pérelle'in gravürü *Bibliothèque nationale, Paris*

L.L.

John **Blow**
Robert White'ın bir deseninden Charles Grignion'un yaptığı gravür (1700)
Konservatuvar kitaplığı, Paris

Larousse

Léon **Bloy**'un kasım 1863'te kendi yaptığı portresi
özel kol.

BLONSKİY (Pavel Petroviç), ukraynalı eğitici (Kiev 1884-Moskova 1941). Pistrak ve Makarenko ile birlikte "çalışma okulu"nun kuramcılarındandır ve kitaplarından biri bu adı taşır (1919). Günlük yaşamla tümüyle bütünleşen eğitim topluluklarını geliştirmeyi salık verir. Ona göre bu eğitim toplulukları bir çocuk bahçesi, bir çalışma ilkokulu, bir de, yeniyetmeler için bir çalışma okulundan (fabrika) oluşmalıdır. Makarenko, okulu, hatta politekniği, sınai üretimden ayrı tutarken, Blonskiy, okulların giderek toplum içinde eritilmesini amaçlar. Blonskiy'in görüşleri o dönemde eleştirilere uğradı, ama bugün marxçı bir eğiticinin düşünceleri olarak görülmektedir.

BLOODHOUND a. (safkan köpek anlamında ing. sözc.). Fransız kökenli ingiliz koşu köpeği ırkı.

BLOODY MARY a. (ing. *Bloody Mary*, Kanlı Meryem). Votka ve domates suyu karışımıyla hazırlanan kokteyl.

BLOOM (Ursula), ingiliz kadın edebiyatçı (Chelmsford, Essex, 1900-Nether Wallup, Hampshire 1984). Sevilen halk romanları yazdı (*The Great Beginning*, 1924; *The Old Elm Tree*, 1974).

Bloom (Leopold), J. Joyce'un *Ulysses* (1922) adlı yapıtının kahramanı. Aldatılmış bir koca, manevi bir evlat arayışı içindeki düş kırıklığına uğramış bir baba, irlandalı yurtseverlerin gözünde kuşkulu bir yahudi olarak kendi kabuğuna çekilen bu duyarlı orta sınıf insanı aracılığıyla Joyce, "bilinç akımı"nı kurdu. Bloom, eşsiz bir açıksözlülükle ve acımasız bir bilinçle çizilmiş bir portredir.

BLOOMFİELD, ABD'de (New Jersey) kent, New York'un banliyösü; 52 000 nüf. Elektrikli gereçler yapımı.

BLOOMFİELD (Robert), ingiliz şair (Honington, Suffolk, 1766 - Shefford, Bedfordshire, 1823). Kunduracılık yaptı, halk şarkıları yazdı. İşçileri konu alan pastoral yapıtlarıyla ün kazandı (*The Farmer's Boy*, 1800; *The Banks of Wye*, 1811).

BLOOMFİELD (Maurice), amerikalı hintbilimci (Bielitz, Avusturya, 1855-San Francisco 1928). Whitney'in öğrencisiydi, veda üzerine incelemeler yaptı. *A Vedic Concordance* (1906) ve *The Religion of the Veda* (1908) adlı yapıtlarıyla tanındı.

BLOOMFİELD (Leonard), amerikalı dilbilimci (Chicago 1887-New Haven, Connecticut, 1949). Klasik hint-avrupa dilbilimi alanında uzmanlaştı (1927-1940 arasında Chicago Üniversitesi'nde almanca profesörlüğü yaptı, sonra Yale Üniversitesi'nde Sapir'in yerine genel dilbilim kürsüsünün başına geçti), aynı zamanda amerind dilleri ve malaya-polinezya dillerinin betimlenmesiyle de ilgilendi. Ama asıl önemli katkısı genel dilbilim alanında oldu. Language dergisinin ve dilbilimcilerle yaşayan dilleri öğreten eğitimciler arasındaki ayrımı benimseyen Amerikan dilbilim derneği'nin kuruluşuna katıldı. Önce Wundt'un psikolojisinden etkilendi (*An İntroduction to the Study of Language* [Dil incelemelerine giriş], 1914), ama başlıca yapıtı olan *Language*'ı (1933), "behaviorist" kuramların etkisinde yazdı: dilbilime bilimsel bir statü kazandırmaya önem veren Bloomfield, betimlemede yalnızca kesin biçimde gözlenebilen öğeleri (sesbilimsel çözümleme, cümleyi dolaysız kuruculara indirgeyen çözümleme) dikkate almaktan yanaydı. Amerikan dilbilimi üzerinde, derin ve kalıcı bir etki yarattı (dağılımsal okul).

BLOOMİNGTON, ABD'de (İllinois) kent, Chicago'nun G.-B.'sında; 40 000 nüf. Ticaret merkezi.

BLOOMİNGTON, ABD'de kent, İndiana'da, İndianapolis'in G.-G.-B.'sında; 43 000 nüf. Eyalet üniversitesi.

BLOOMİNGTON, ABD'de kent, Minnesota'da, Minneapolis'in büyük banliyösünde; 82 000 nüf.

Bloomsbury grubu, XX. yy. başında ingiliz sanatçı ve aydınlarından oluşan grup. Adını, üyelerinin çoğunun oturduğu Londra'daki Bloomsbury mahallesinden aldı. Grupta Virginia Woolf, Lytton Strachey, John Maynard Keynes gibi adların yanı sıra, üstün yetenekli sanatçılar da vardı: müzeci, sanat eleştirmeni ve 1910 ve 1911 yıllarında düzenlediği iki büyük sergiye ad olarak verilen "artizlenimcilik kavramının yaratıcısı ressam Roger Fry; iki dünya savaşı arası dönemin en tanınmış ingiliz ressamı Duncant Grant; Virginia Woolf'un kız kardeşi Vanessa Bell (kızlık soyadı Stephen) ve kocası, sanat eleştirmeni Quentin Bell. Bu ressamların hepsi Gauguin, Van Gogh ve özellikle de Cézanne'a yönelmişlerdi; Grant'ın *Lytton Strachey* (1913) ya da V. Bell'in *Asham House* (1912) tablolarında Cézanne'ın etkisi belirgindir. Bloomsbury grubunun üyeleri, bayağılık üzerine kurulu bir uygarlığın sağlam bir temele dayanmadığını ileri sürüyorlardı. Etkileri büyük oldu.

BLOT a. (güçle doldurmak, [Tanrı'nın] gücünü artırmak anlamında eski iskandinav dilinde sözc.). Eski iskandinav paganlığının başlıca ayini. Bu ayin, yakarılan tanrılara, sihirli sözcükler ya da efsanevi anlatılar söylemeye, ayinle ilgili nesneler, yenilebilir hayvanlar ve kimi zaman da insan kurban etmeye dayanıyordu.

—ANSİKL. Kurbanların kanı tapınağın duvarlarını, putları boyamak ve ayini yöneten rahiplere sürmek için toplanırdı. Blot, bir kuyunun yakınlarında ya da ormanın ağaçsız bir kesiminde yer alan tapınaklarda gerçekleştirilirdi. Ayrıca her evin bir "blot köşesi" olurdu. Birbirini izleyen üç blot vardı (sonbahar, kış, ilkbahar). Uppsala (İsveç) tapınağında her dokuz yılda bir blot yapılırdı. Tüm halkı bir araya getirdiğinden, blot ayini özellikle hıristiyanlığa karşı direnişte büyük bir siyasal rol oynuyordu.

BLOUNT (Charles), 8. **Mountjoy** baronu, **Devonshire** kontu, ingiliz subay (1562'ye doğr. - Londra 1606). İrlanda' ya temsilci lord (1600), sonra genel vali (1603) oldu. O'Neill'in bozguna uğrattığı Essex'in yerine geçti ve yeni bir güçle savaşa girdi. Ülkeyi yakıp yıktı, Kinsale'da kesin bir zafer (1601) kazandıktan sonra adada ingiliz otoritesini yeniden kurdu.

BLOUNT (Charles), ingiliz yazar (Upper Holloway 1654-öl. 1693). Yaradancılığının ve doğa dininin öncüsüydü (*Anima Mundi* [Dünyanın Ruhu], 1679). Basın özgürlüğünü savundu. İntihar etti.

BLOUNT (*sir* Edward Charles), ingiliz maliyeci ve sanayici (Bellamour, Rugeley yakınında, Staffordshire, 1809-East-Grinstead 1905). 1829'da, Paris'te ingiliz elçiliğine ataşe oldu. 1831'de babasıyla birlikte Edward Blount bankası'nı kurdu; bu banka 1870'te Paris'teki Société générale'e bağlandı; sir Edward Blount 1901'e kadar bu bankanın yönetim kurulu başkanlığını yaptı. Fransız Batı demiryolları şirketi başkanlığına getirildi.

BLOW (John), ingiliz besteci (Newark, Nottinghamshire, 1648 ya da 1649 -Londra 1708). 1660'ta yeniden kurulan krallık capellası'na girdi ve 1663'ten başlayarak, Christopher Gibbons'un yönetiiciliği döneminde anthem'ler besteledi. Westminster Abbey'in orgculuğunu yaptı. P. Humfrey'nin yerine, krallık capellası' nın yönetmenliğini üstlendi ve bu sıfatla, Purcell'ın önce öğretmeni, sonra çalışma arkadaşı oldu. 1685'e doğru, *Venüs ile Adonis*'i yazdı; bu yapıt Lully'nin operalarını anımsatır. Klavsen için dört süit besteledi ve daha çok dinsel müzik yapıtları verdi: çoğu elyazması olan on dört ayin, anthem'ler, mezmurlar, od'lar (*Ode for St. Cecila's day*, 1684). Bestecinin bazı yapıtları sağlığında, *Amphion Anglicus, A Choice collection of ayres* 1700 ve *Harmonia sacra*'da yer aldı.

BLOY (Leon), fransız yazar (Périgueux 1846-Bourg-la-Reine 1917). Genç yaşta ve yoksul olarak geldiği Paris'te edebiyat çevrelerine girdi. Yoksulluğuna öfke duyan, sövüp saydığı dünyadan tiksinen ve düşçü Anne Marie Roulé'nin yanında kaygı verici bir tinsel macera yaşayan Bloy, umudu ancak hayalinde canlandırdığı bir mutlakta bulur. *Propos d'un entrepreneur de démolitions* (1884) ile eleştirmen; *Le Désespéré* (1886), *la Femme pauvre* (1897) ile özyaşamöykücü; *la Révélation du globe, Christophe Colomb et sa béatification future* (1884) ile Tarih'in ötesinde bir tarihçi olarak karşımıza çıkan Bloy, *le Mendiant İngrat* (1892-1895), *le Pèlerin de l'absolu* (1910-1912) ve *la Porte des humbles* (1915-1917) ile felaketlerin sorumlusu ve habercisidir. Hangi konuyu işlerse işlesin, kendini ancak aşırılıklarda mutlu hisseder ve her kişinin, her şeyin ardında ateşli bir üslupla dile getirmeye çabaladığı belirtiler görür. Tanrı'ya olduğu kadar şeytana, aşka olduğu kadar nefrete inanan Bloy, ömrünü burjuva materyalizmini, para tutkusunu ve Kilise'nin vurdumduymazlığını eleştirmekle geçirdi. Teselli bulduğu tek düşünce şuydu: "Tanrı her şeyi yenilemeye hazırlanıyor ve bu korkunç kehanetin gerçekleşmesi yakındır" (*Méditations d'un solitaire en 1916*).

BLÖF a. (ing. *bluff*). **1.** İskambil oyunlarında, elinin güçlü olduğu izlenimini yaratarak karşısındakini çekilmeye zorlayan, sindirmek isteyen kimsenin davranışı. **—2.** Gücü, niyetleri konusunda bir kimseyi aldatarak sindirmeye yönelik tutum, söz ya da eylem: *Bu blöfünü yuttuğumu sanıyor* **—3.** *(Bir kimseye) blöf yapmak*, iskambil oyunlarında elindeki kâğıtlarla ilgili olarak karşısındakini yıldırmaya çalışmak; gücü ya da niyeti konusunda bir kimseyi aldatarak sindirmeye çalışmak.

—Dy. *Blöf yapma*, buharlı lokomotiflerde kazanın alt bölümünde bulunan boşaltma vanasını belli aralıklarla, birkaç saniye açarak çamuru dışarı atma.

—Isıbil. *Blöf yapma*, BOŞALTMA'nın eşanlamlısı.

—Kâğ. san. Kâğıt hamuru üretiminde, pişirme kazanının içindeki ürünü buharın itici etkisini kullanarak boşaltma.

BLÖFÇÜ a. ve sıf. Blöf yapan kimse için kullanılır.

BLUCİN a. (amerikanca sözc. *blue-jean*, mavi pantolon'dan). Çapraz dokunmuş pamuklu kaba kumaştan yapılma mavi pantolon. (Bu giysi, XIX. yy.'da bir amerikalı tarafından, Nîmes'den [Denim] gelen, indigo ya da Cenova mavisi rengine de çuval bezinden yapıldı.)

BLUDENZ, Avusturya'da (Vorarlberg) kent, Ren ırmağının kolu İll kıyısında; 12 300 nüf. Ortaçağ'dan kalma yıkıntılar, XVI. ve XVII. yy.'lardan kalma kilise, eski evler. Turizm.

Bluebeard, 2 prolog, 4 perde ve 3 enterlüdden oluşan bale. Esin kaynağı, Meilhac ve Halevy'nin *Mavi sakal* adlı opera-buffası olan yapıtın koregrafisi ve librettosu M. Fokine, müziği Offenbach, düzenlemesi Dorati, dekor ve kostümleri M. Vertes tarafından hazırlandı. İlk kez 1941'de Mexico'da Ballet Theatre tarafından sahnelendi. Fokine'in son büyük yapımlarından olan *Bluebeard*, çok şatafatlı, maskaralık dolu bir güldürüdür.

BLUEBELL (Margaret KELLY, **Miss** — denir), ingiliz dansçı (Dublin 1912). "Bluebell Girls" adıyla tanınan ve kızlardan oluşan altı topluluk kurdu. Bunlar arasında en ünlüleri, Lido (Paris'te) ve Stardust (Las Vegas'ta) topluluklarıdır.

BLUEFİELDS, Nikaragua'da liman kenti; Zelaya yönetim bölgesinin merkezi, Mosquitos kıyısında (Antil denizi); 28 500 nüf. Balıkçılık (karides).

BLUE GRASS, ABD'de ova, Kentucky'nin kuzey kesiminde, Lexington dolaylarında. Yarış atları ve sığır yetiştiriciliği.

BLUE-JEAN → BLUCİN.

BLUE MOUNTAİNS, ABD'nın batısında dağ sırası, Oregon'un doğu bölümünde, Washington eyaleti sınırları içinde de devam eder. Orman işletmeciliği.

BLUE MOUNTAİNS, Sydney'in B.'sında dağ kütlesi, Avustralya cordillerasının bir bölümü. Bu platolardaki kumtaşından yamaçlar ve okaliptüs ormanları Avustralya'nın en çok turist çeken yörelerinden biridir (1 009 km²'lik ulusal park). —Jamaika'nın doğusunda dağ kütlesi (2 257 m).

BLUE MOUNTAİNS, İngilizce konuşan ülkelerde birçok dağ kütlesine verilen ortak ad

BLUE RİDGE ya da **MAVİ DAĞLAR,** ABD'de sıradağ, Apalaş dağlarının doğu kesiminde; *Mitchell dağında* 2 037 m.

BLUES a. (ing. *the blues,* "kara düşüncelerin kaynağı olan mavi cinler" anlamındaki *blue devils*'in kısaltılmışı). Amerikalı zencilerin, acıyı dile getiren, yakınma dolu ağır ritimli türküsü; dolaysız olarak caz müziğinin kökeninde yer alır.
—ANSİKL. Blues, XIX. yy.'ın sonlarına doğru, kölelik kaldırıldıktan sonra ortaya çıktı. Pamuk işçilerinin çalışırken söyledikleri şarkılardan kaynaklanan blues, özgün bir müzik biçimi geliştirdi: her biri 4 ölçülü üç bölüm, AAB (giriş-tekrar-sonuç). Armoni açısından, eksen, altçeken ve çekenin temel akorlarıyla ayırt edilir. Bu sıra, üçüncü ve yedinci dereceleri zenciler tarafından, Afrika'nın pentatonik sistemine uydurularak eksiltilmiş bir gamın karşılığıdır. Bu *blue* (mavi) *notalar,* blues'a, majör ve minör makamların da içinde bulunduğu özel rengini verir. Sözler, şarkıcının günlük çevresini (aşk, yoksulluk, işsizlik, hapishane, doğal afetler, genellikle iki anlamlı bir mizahla dile getirilmiş zenci gettolarının görünümü) yansıtır. Büyük blues yorumcuları arasında, Son House, Big Bill Bronzy, J. B. Lenoir, John Lee Hooker, Muddy Waters, Bessie Smith, Jimmy Rushing, Ma Rainey, Chuck Berry, Ray Charles, James Brown anılmalıdır. Blues, doğrudan doğruya kendisinden türeyen caz ve rock müzik üzerindeki önemli etkisini sürdürmektedir.

Blue Streak, orta menzilli (2 500 km) ingiliz güdümlü füzesi; 1955-1960 arasında askeri amaçlarla geliştirildi; 1962'den sonra Europa* 1 fırlatıcısının ilk katı olarak kullanıldı. Çapı 3,05 m, uzunluğu 18,75 m'dir. Kerosen ve sıvı oksijenle çalışan her biri 68 000 kilogram-kuvvetlik itme gücünde iki Rolls Royce roket-motoru vardır.

BLUFF, Yeni Zelanda'da yer, Güney adasının güney ucunda. Invercargill'in G. inde. Alüminyum.

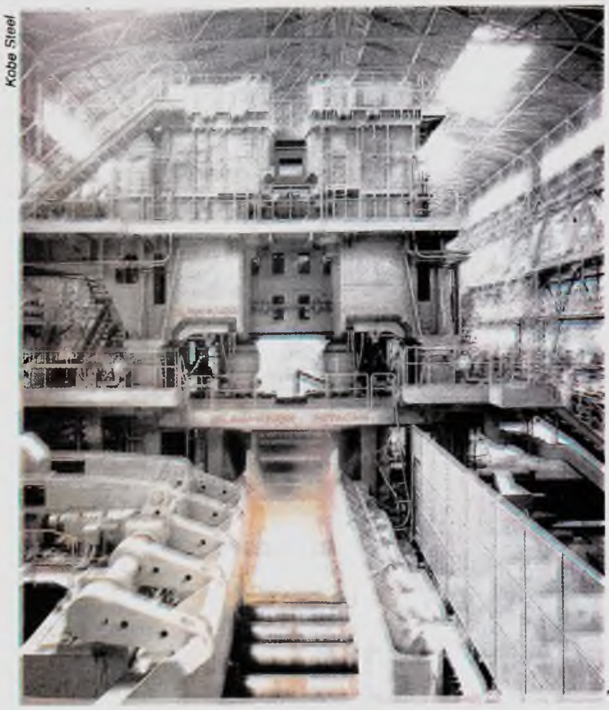
BLUHME (Christian Albrecht), danimarkalı siyaset adamı (Kopenhag 1794 - *ay. y.* 1866). 1851'den 1854'e kadar dışişleri bakanı. Ocak 1852'de Danimarka ve düklükleri için ortak bir anayasa hazırladı. 1857'de, Sund'da alınan ayakbastı parasını kaldıran antlaşmaları yaptı, ardından da Schleswig, Holstein ve Lauenburg düklüklerini Avusturya ile Prusya'ya bırakan Viyana antlaşması'nı imzaladı (1864).

BLUM a. (ing. sözc.). Oy. En az iki, en çok dört kişiyle ve tek deste kâğıtla oynanan bir iskambil oyunu.
—ANSİKL. Oyunculara yedişer kâğıt dağıtılır. Atılan kâğıda karşılık yerden kâğıt çekilir. Eldeki kâğıtlardan aynı renkte, birbirini izleyen sayılardaki ya da farklı renklerde, aynı sayıdaki üçü yere açılır. Elde kalanlarla tekrar üç yapılır ya da yere açılan kâğıtların alt ve üstüne işlenir. Elindeki kâğıdı önce bitiren oyunu kazanır, ötekilerden ellerinde kalan kâğıtların değeri kadar sayı alır.

BLUM a. (ing. *bloom*). Metalürj. Haddeleme ya da sıvı metalin sürekli dökümüyle elde edilen dikdörtgen kesitli (örneğin, 30x24 cm ya da 15x15 cm) ve uzun metalürji ürünü. || *Blum haddesi,* oluklu, tersinir çift merdaneli, çerçeveli ve ardışık geçişlerle bir külçeyi sıcakta bluma dönüştüren inceltici hadde. (Çerçevenin her iki yanında yer alan besleme ruloları ile düzenleyiciler ve külbütörler ürünün aktarılmasını sağlar. Blum haddesi slab haddesi [yassı kütük üretimi] olarak da kullanılabilir.)

BLUM (Robert), alman siyaset adamı (Köln 1807 - Viyana 1848). 1848'de Frankfurt parlamentosu'na liberal milletvekili olarak girdi ve demokratların lideri oldu. Parlamento başkan yardımcısı seçildi. Viyana'daki ayaklanmayı desteklemek üzere, 1848 ekiminde Viyana'ya gönderildi. Viyanalı demokratlarla birlikte çarpıştı, Windischgraetz'in askerlerine tutsak düştü, ölüm cezasına çarptırılarak kurşuna dizildi.

BLUM (Léon), fransız siyaset adamı ve yazar (Paris 1872-Jouy-en Josas 1950). Yüksek öğretmen okulunu bitirdi. Danıştay'da raportörlük yaptı. Gil Blas, Cahier de la Conque, Comoedia, La Revue blanche gibi çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan edebiyat ve tiyatro eleştirileriyle kısa zamanda ün kazandı. Denemeler yayımladı: *Nouvelles Conversations de Goethe avec Eckermann* (Goethe'nin Eckermann ile yeni söyleşileri) [901], poligaminin doğal bir içgüdü olduğunu savunduğu *Du mariage* (Evlilik üzerine) [1907] ve *Stendhal et le beylisme* (Stendhal ve beylecilik) [1914]. 1902'de Lucien Herre'in etkisiyle Jaurès' nin yönetimindeki Fransız sosyalist partisi'ne girdi ve 1904'ten itibaren l'Humanité gazetesine katkılarda bulundu. Marcel Sembat'ın özel kalem müdürlüğünü yaptı (1914-1916). Bu sırada edindiği deneyimlerden esinlenerek yazdığı denemeleri *la Réforme gouvernementale* (Hükümet reformu) adlı kitapta topladı. 1919'da Seine bölgesinden milletvekili seçildi. Tours kongresi'nde FSP'nin parlamento grubu sekreterliğini yapan Blum, Paul Faure ile birlikte FSP'nin III. Enternasyonal'e girmesine karşı olanların başını çekenlerden birisiydi. Kongre'de azınlıkta kalmakla birlikte partiden ayrılmadı; genç Komünist parti ile sağ kanat karşısında, FSP'ye yeni bir siyasal çizgi kazandırmaya çalıştı. Demiryollarının millileştirilmesini savundu ve Ruhr havzasının işgaline karşı çıktı. 1924'te kurulan solcular Kartel'inin mimarlarından biriydi. Populaire gazetesinin başyazarı ve FSP'nin tartışmasız lideri oldu. 1929'da Narbonne'dan milletvekili seçilerek 1940'a değin kesintisiz meclis üyeliği yaptı. Haziran 1936'dan haziran 1937'ye kadar, ilk Halk cephesi hükümetinin başkanlığını yaptı. Sol içinde, özellikle İspanya'ya müdahale etmeme siyaseti yüzünden ortaya çıkan bölünmeler ve "toplumsal mütareke" nin yatıştıramadığı sağ'ın düşmanlığı iktidardan düşmesine neden oldu. Senato'da, talep ettiği tam yetki senato oylamasında reddedilerek, düşürüldü (haziran 1937); mart-nisan 1938'de yeniden hükümetin başına geldiyse de senatonun muhalefeti karşısında yine çekilmek zorunda kaldı. Münich anlaşmaları konusunda Paul Faure'a şiddetle karşı çıktı; iki politikacı arasındaki görüş ayrılığı FSP'yi zayıflattı. Blum, Vichy millet meclisi'nde (temmuz 1940), Petain'e tam yetki verilmesini reddedenler arasında yer aldı. Eylül 1940'ta tutuklandı. Mahkeme edilmeden gönderildiği Bourassol ve Portalet hapishanelerinden direnişçi sosyalistleri yönlendirdi; general de Gaulle ile yazışmaya başladı. Riom davasında mahkeme önüne çıkarıldı (1942). Ancak hükümet, onun etkili savunması karşısında duruşmaları askıya almayı yeğledi. 1943'te alman makamlarına teslim edildi; Dachau'ya, Buchenwald'e, daha sonra da Yukarı-Adige'e sürgün edildi. 1945'te müttefik birliklerince kurtarıldı. Yeniden Populaire gazetesi başyazarlığına başlayan Blum, Sosyalist parti üzerindeki büyük manevi etkinliğini sürdürdü. Aralık 1946'dan ocak 1947'ye değin, yalnızca sosyalistlerden oluşan bir hükümete başkanlık yaptı. Bu hükümet IV. Cumhuriyet'in anayasal kurumlarının yerleşmesini sağladı ve fiyatlarda % 5 oranında bir indirimi zorla gerçekleştirdi. Ramadier hükümetinin istifasından sonra Vincent Auriol tarafından yeni bir hükümet kurmakla görevlendirildi. Ancak gerekli oy çoğunluğunu sağlayamadı. *A l'echelle humaine* (İnsanlık ölçeğinde) adlı, 1941'de hapishanede tamamlayıp 1945'te yayımladığı yapıtında hümanist sosyalizm konusundaki düşüncelerini açıklar.

Kobe Steel

Kakogava çelikhanelerinde slab-**blum** haddesi çerçevesi (Honşu adası, Japonya)

A.F.P.

Léon **Blum**
Hôtel Matignon'da
17 eylül 1936

BLUM (René), fransız sanat eleştirmeni, edebiyatçı ve bale yöneticisi (Paris 1878 - Auschwitz 1942), Léon Blum'un kardeşi. Günlük Gil Blas gazetesinin genel yayın müdürü ve Dekoratif sanatlar sergisinin kurucularındandı. Günümüz sinemateklerinin ilk örneği sayılan Yedinci sanat kulübü'nü kurdu. Monte-Carlo operası balesi sanat yönetmenliğini yaptı (1929). Albay Vasiliy ile, Monte-Carlo'da Diaghilev'in çizgisini sürdürmeyi amaçlayan Rus balesi'ni kurdu (1932). Buradan ayrıldıktan sonra Monte-Carlo balesi adıyla yeni bir topluluk kurdu (1936-1939). İkinci Dünya savaşı sırasında, Almanlar tarafından toplama kampına gönderildi.

BLUMAUER (Johannes Aloys), avusturyalı şair (Steyr 1755 - Viyana 1798). "Alman Scarron"u diye bilinir. Roma senatosunu ve cizvitleri eleştiren *Aeneis Travestiert*'i (1784-1788) yazdı.

BLUMBERG (Baruch Samuel), amerikalı hekim ve genetikçi (New York 1925). Romatizma ve metabolizma hastalıkları ulusal enstitüsü'nde araştırma müdürlüğü yaptı (1957-1959); 1959'da Brookhaven ulusal laboratuvarı'na araştırmacı olarak girdi. Daha sonra Kanser araştırma enstitüsü'nü yönetti ve Pennsylvania üniversitesi'nde tıp ve tıbbi genetik dersleri verdi (1970). Halen "B" tipi olarak adlandırılan bulaşıcı hepatitlerde Avustralya antijeninin oynadığı rolü ortaya çıkaran buluşundan dolayı 1976 Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü C. Gajdusek ile paylaştı.

BLUME (Friedrich), alman müzikbilimci (Schlüchtern 1893 - *ay. y.* 1975). Riemann ve Schering'in öğrencisi. Leipzig, Berlin (Spandau) ve Kiel'de (1958'e değin) öğretmenlik, Neue Schütz-Gesellschaft'ta yöneticilik yaptı (1942 -1956). *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (Tarihte ve günümüzde müzik) ansiklopedisini yönetti (1949-1975); 1939 -1945 arasında *Deutsche Musikkultur* koleksiyonunu yayımladı ve Rönesans ses müziği yapıtlarını konu alan bir yayına katkıda bulundu. Pek çok yapıtı vardır. Başlıcaları: *J. S. Bach im Wandel der Geschichte* (Tarihin akışı içinde Bach) [1947], *Goethe und die Musik* (Goethe ve müzik) [1948]. Ayrıca Michael Praetorius'un yapıtlarının 20 cilt halinde basımını gerçekleştirdi (1928-1941).

BLUME (Peter), rus asıllı amerikalı ressam (Smorgon, Vilnius yakınında, 1906). 1911'de ABD'ye gitti. Gerçeküstücülüğe yaklaşan karmaşık ve düşsel sahneler çizdi; yergisel ve alegorili bir üslup kullandı.

BLUMENAU, Brezilya'da (Santa Catarina) kent, İtajaí-Açu ırmağı kıyısında, Florianópolis'in K.-B.'sında; 160 000 nüf. (1992). XIX. yy'da aynı adlı alman hekimin kurduğu kentte, kalabalık bir alman topluluğu yaşamaktadır. Tarım pazarı. El sanatları (müzik aletleri). Dokuma sanayisi.

BLUMENBACH (Johann Friedrich), alman doğabilimci (Gotha 1752-Göttingen 1840). Antropolojinin kurucularından. İnsan türünün beş ırka (beyaz, sarı, kırmızı, siyah, malezyalı) ayrıldığını ilk kez ileri sürdü. Yapıtları: *De generis humani varietate nativa* (İnsan ırklarının doğuşu); *Specimen physiologiae comparatae*, (Karşılaştırmalı fizyoloji örnekleri).

BLUMENBACHİA a. (öz. a. *Blumenbach*'tan). Bot. Latin Amerika kökenli tüylü ve ısırgan otsu bitki. (10 tür; loasaceae familyası.)

BLUMENTHAL (Leonhard VON), alman feldmareşal (Schwedt-an-den Oder 1810 - Quellendorf, Köthen, 1900). 1864'te Danimarka'ya, 1866'da Avusturya'ya karşı savaştı. 1870'te, Prusya veliaht prensinin kurmay başkanı olarak, Sedan ve Paris çevresindeki harekâta katıldı.

BLUMER (Johann Jakob), isviçreli hukukçu, tarihçi ve siyaset adamı (Glarus 1819 - Lozan 1875). Devletler konseyi ve eski Federal mahkeme üyeliği ve başkanlığı yaptı. Eski medeni ve cezai mevzuatın değiştirilmesini üstlendi ve ayrıca birçok anayasa değişikliği ile Federal mahkeme'nin kuruluş çalışmalarına etkin olarak katıldı.

BLUNDEN (Edmund Charles), ingiliz şair (Londra 1896 - Long Melford, Suffolk, 1974). Tokyo, Hong Kong ve Oxford'da profesörlük yaptı. İlk yapıtlarında savaş anılarını anlattı (*Undertones of War*, 1928) ve J. Clare, Lamb, Hazlitt gibi önemsiz romantiklerin saygınlıklarını sağladı. Daha sonra ruh ve dünya uyumunu dile getiren şiirler yazdı (*Shells by the Stream*, 1944; *Midnight Skaters*, 1968).

BLUNT (Wilfrid Scawen), ingiliz şair ve gazeteci (Petworth House, Sussex, 1840 - Newbuildings, Sussex, 1922). Arap yanlısı antiemperyalist diplomat (*The Future of the İslam* [İslamın geleceği], 1822). İrlanda'yı desteklediği için 1888'de hapse atıldı, yapıtlarında insanların ve bütün canlıların evrensel onurunu dile getirdi (*Love sonnets of Proteus*, 1880).

BLUNT (Anthony Frederick), ingiliz sanat tarihçisi (Bournemouth, Dorset, 1907 - Londra 1983). Cambridge'te eğitim gördü; öğretim üyesi oldu; 1947-1974 arasında, Londra'daki Courtauld enstitüsü'nü yönetti. 1979'a kadar, ingiliz krallarına ait koleksiyonları korumakla görevlendirildi; bu tarihte İngiltere'nin ulusal çıkarlarına karşı eylemlere katılmakla suçlandı. Özellikle klasik fransız sanatı konusunda uzman olan Blunt önemli kitaplar yazdı: *Artistic Theory in Italy 1450-1600*, (1940); *François Mansart and the Origins of French Classical Architecture* (1941); *The Drawings of Poussin* (3 c., 1939 -1953, W. Friedländer ile birlikte); *Art and Architecture in France 1500-1700* (1953); *Philibert de l'Orme* (1958); *the Art of William Blake* (1959); *Nicolas Poussin* (2 c., 1967); *Picasso's Guernica* (1969).

BLUNTSCHLİ (Johann Kaspar), isviçre asıllı alman hukukçu (Zürich 1808 - Karlsruhe 1881). 1833'te Zürich'te profesör oldu, Zürich kantonu tutucu-liberal partı başkanıydı. Sonderbund'dan sonra Almanya'ya yerleşerek Münih'te (1848) ve Heidelberg'de (1861) ders verdi. Baden büyük dükünün özel danışmanı ve Uluslararası hukuk enstitüsü'nün kurucularındandı. Alman ve İsviçre medeni hukuku, uluslararası hukuk, kamu hukuku (*Das Moderne Wölkerrecht*, 1874; *Allgemeines Staatsrecht*, 1877), siyaset ve tarih alanlarında birçok yapıt verdi.

BLUSH a. (ing. *to blush*, kızarmak). Çeşitli pigment ya da boyarmadde katkılı susuz kremden yapılan ve fırçayla sürülebilen allık.

BLUZ a. (fr. *blouse*). **1.** Gömleği andıran genellikle ince kumaştan astarsız kadın giysisi. **—2.** XX. yy. başına dek Avrupa'da işçiler, köylüler ve çeşitli zanaatkârların giydiği çoğu kez bol ve büzgülü, pamuklu ya da ince kumaştan yapılmış uzun giysi.

BLUZAN sıf. (fr. *blousant*). Terz. Bedeni uzun tutulup bir bant ya da lastikle büzülerek kalçalar üzerinde dökümlü durması sağlanan giysi ve buna uygun kesim için kullanılır.

Flore

mareşal **Blücher**'in portresi taşbaskı

BLÜCHER (Gebhard Leberecht), prens **Blücher von Wahlstatt,** prusyalı mareşal (Rostock 1742 - Krieblowitz, Silezya, 1819). Mecklenburg'luydu. Önce İsveç'in, sonra Prusya'nın hizmetine girdi. 1770'te, yüzbaşı olduğu sırada görevinden alındı. 1787'de tekrar görevine iade edildi. 1794-95'te Ren seferinde gösterdiği yararlıklar üzerine, Ren ağzı gözetleme müfrezesi komutanlığına getirildi (1795). 1806'da, Auerstedt'te kuşatmayı yardı; ancak Lübeck'te teslim olmak zorunda kaldı. 1811'de, Napoleon görevden alınmasını istedi. 1813'te Silezya ordusu komutanı olan Blücher, Lützen, Bautzen Katzback'ta savaştı, Montmirail (1814) ve Ligny'de (1815) yenilgiye uğradı. Napoleon'u Waterloo'da ezmek amacıyla Wellington'a katıldı. Yurtseverliği, cesareti, şansı ona ününü ve mareşal *Vorwärts* ("ileri!") lakabını kazandırdı.

BLÜCHER (Vasiliy Konstantinoviç) → BLYUHER

BLÜMLİSALP, İsviçre'de dağ kütlesi, Bern Oberland'ında, 3 669 m.

BLY (Robert), amerikalı şair (Madison, Minnesota, 1926). Blake ve Whitman'ın etkisi altında kaldı. Yalnızca teknik araştırmalarla yetinmeyip özgürce birleştirilmiş basit imgelerle bilinçdışına yönelik bir şiir yaratmaya çalıştı (*The Light around the Body*, 1967; *Point Reyes Poems*, 1974).

BLYTH, Büyük Britanya'da (Northumberland) liman kenti, Kuzey denizi kıyısında, *Blyth* ırmağının ağzında; 33 000 nüf. Termik santral. Kömür ve çelik dışsatımı.

BLYTON (Enid), ingiliz kadın edebiyatçı (Londra, 1897 - *ay. y.* 1968). Çocuklar için çok sayıda yapıt verdi (600'ü aşkın kitap): *Afacan beşler* (Famous Five) dizisi, *Gizli yediler* (Secret Seven) ve *Noddy* dizileri.

BLYUHER ya da **BLÜCHER** (Vasiliy Konstantinoviç), sovyet mareşal (Yaroslav eyaleti, Barşçinka, 1889-1938'de kayboldu [kurşuna dizildi?]). Bir işçinin oğludur. Çarlık ordusunda astsubaydı. 1916'da yaralandı ve çürüğe ayrıldı. 1917'de Bolşevik'lere katıldı, Samara'da parti delegesi seçildi. Kızıl birliklerin başında, önce Omsk'ta çek lejyonuyla, daha sonra da İrkutsk'ta Kolçak'ın, Kırım'da Wrangel'in kuvvetleriyle çarpıştı. 1921'de Sibirya Cumhuriyeti savaş bakanı oldu, bu görevdeyken, 1922'de Japonlar'ın Vladivostok'u boşaltmalarını sağladı. 1938'e dek Sovyet uzakdoğu kuvvetleri başkomutanlığı görevinde bulundu. 1924-1927 yılları arasında Guomindang'ın askeri ataşeliğini yaptı, 1938'de Hassan gölü yakınlarında Japonlar'ı yendi. 1935'te mareşalliğe yükseltildi, 1937'de Tuhaçevskiy'i mahkûm eden divanıharbin başkanıydı, ne var ki ardından, Stalin'in emriyle yapılan tasfiyenin kurbanı olarak ortadan kayboldu ve ancak 1956'da itibarı iade edildi.

BM, BİRLEŞMİŞ* MİLLETLER ÖRGÜTÜ'nün kısaltması.

BMC sanayi ve ticaret aş, İzmir'de kurulu motor, ağır ve hafif ticari taşıt ve traktör üretiminde uzmanlaşmış sanayi kuruluşu. 1964'te özel bir şirket olarak kuruldu. 1969'da, Leyland lisansı ile motor üretimine, kısa bir süre sonra da ağır ve hafif ticari taşıt ve traktör üretimine başladı. 1983'te Volvo truck corp. ve 1986'da Cummins engine co. ile teknik işbirliğine girerek kamyon üretimine geçti. 1990'da 3 749 adet büyük kamyon üreterek, Türkiye'deki kamyon üretiminin % 22'sini gerçekleştiren kuruluşta 1 902 kişi çalışmaktadır.

BMEWS, BALLISTIC MISSILE EARLY WARNING SYSTEM'in kısaltması, stratejik balistik füzelere karşı, ileri düzeyde algılama ve uyarı sistemidir. 1958-1963 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde tasarlanan bu sistem, kuzeye çevrili bir radarlar zinciridir. Bu zincir, Clear (Alaska), Thule (Grönland) ve Fylingdales'de (Büyük Britanya) bulunan üç üsten oluşur; Kuzey Amerika'ya ve Batı Avrupa'nın bir bölümüne karşı gelebilecek her türlü tehdidi algılayacak güçtedir. Her ana radar anteninin yüksekliği 50 m, boyu 150 m'dir ve bir nükleer başlığı 4 000 km uzaktan algılayabilir. Böylece ABD 20 dakikalık bir erken uyarı süresi elde eder ve bu süre Strategic Air Command (SAC) bombardıman uçaklarının kalkışı için yeterlidir.

Bu düzeni tamamlamak ve özellikle denizaltılardan fırlatılacak balistik füzelerin nükleer başlıklarını algılamak için, ABD'nin doğu ve batı kıyılarına yerleştirilmiş 8 radar istasyonundan oluşan bir ağ kuruldu. Bununla birlikte bu ağın biri Amerika'nın doğu kıyısında, diğeri batı kıyısında kurulacak "Pave Paws" denilen iki elektronik taramalı radarla değiştirilmesi gerekir. Bu radarların her biri binlerce kilometre uzaktaki nükleer başlıkları algılar ve izler. 240 derecelik bir başucu açısı ve 82 derecelik bir toprak açısı arasında kalan bir alanı tarayabilir; böylece ek olarak yörüngedeki uyduları izleyebilir.

Bnai-Brith ya da **Bene-Berit** (*İttifak üyeleri* anlamında ibranice sözcükler), 1843'te, New York'ta insancıl ve eğitsel amaçlarla kurulan yahudi kardeşlik derneği. 1847'de, bir kadınlar kolu oluşturuldu. 1933'te, derneğin ABD'de 403, 26 değişik ülkeye dağılmış olarak da 215 "loca"sı vardı. Üyelerinin dinsel ve siyasal eğilimleri çok çeşitliydi. 1913'te, Yahudiler'in statülerini ve haklarını korumak ve mezheplerarası ilişkileri geliştirmek amacıyla "aşağılanmaya karşı birlik" (Antidefamation League ADL) kuruldu; öğrenciler, yetişkin gençler ve çocuklar için de ayrı ayrı hareketler oluşturuldu 1992'de tüm dünyada 1 700 locası (% 25'i ABD'de) ve 500 000 üyesi vardı.

BNEİ BARAK, İsrail'de kent, Tel Aviv

-Yafa yerleşme merkezinin kuzey-doğu kesiminde, 116 7000 nüf. (1990).

BO, Sierra Leone'de kent, Güney ilinin merkezi, 26 600 nüf.

BO (Carlo), italyan yazar (Sestri Levante 1911), katolik edebiyat eleştirmeni, şiirde kapalılığın kuramcısı (*Mallarme*, 1945; *L'eredità di Leopardi*, 1964).

BOA a. (lat. sözc.). Tropikal Amerika'da yaşayan, zehirsiz, yarı ağaççıl bazı yılanların genel adı. (Su yakınında bulunurlar. Orta boylu [2 m] ve büyük boylu [boayılanı*'nın 4 m, anakondanın 6 m] türleri vardır. Bedenine sarılıp sıkarak boğduğu avlarıyla beslenir. Boaların sindirim gücü büyüktür: salgıları, yutulan avın iskeletini kolayca eritir, yalnızca tüyler ya da telekler dışarı atılır.)

BOABDİL, 1482-83 yılları arasında **Muhammet XI** adıyla Granada kralı olan **Ebu Abdullah'**ın batı dillerindeki bozulmuş biçimi. Yiğit Muhammet XII'nin ayrılışından sonra, 1486'dan 1492'ye kadar yeniden tahtta kaldı, katolik krallarca yenilgiye uğratıldıktan sonra ülkesinden ayrılıp Fas'a gitti.

BOAC, BRİTİSH* OVERSEAS AİRWAYS CORPORATİON'ın kısaltması.

BOACO, Nikaragua'nın orta kesiminde kent, Managua'nın K.-D.'sunda; 21 000 nüf. — *Boaca yönetim bölgesi*: 5 400 km^2 ve 97 432 nüf. (1985).

BOADİCEA → BOUDİCCA.

BOAGİLLER a. İlkel (kalça kemeri kalıntıları), oluksuz dişli, tehlikesiz yılanlar familyası. (Boagiller familyası, Eski dünya'nın sıcak bölgelerine yayılan *Pythoninae*, Amerika ve Madagaskar'ın sıcak bölgelerinde yaşayan *Boinae*, Mascaraigne adacıklarında bulunan *Bolyerginae*, kuzeydeki ılıman kuşaklarda rastlanan *Erycinae* öbeklerine ayrılır. Bil. a. *Boidae*.)

BOAL (Augusto Pinto), brezilyalı oyun yazarı (Rio de Janeiro 1931). Bir "siyaset -terapi" tiyatrosu olma savı taşıyan (*Théâtre de l'opprimé* [fr. çev.], 1977) yapıtları, burjuva komedilerinden (*Mari maigre, femme ennuyeuse* [fr. çev.], 1957) daha bireysel siyasal oyunlara (*Révolution en Amerique du Sud* [fr. çev.], 1960) doğru gelişti. Kimi oyunlarını G. Guarnieri ile birlikte yazdı.

BOALİ, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde kent, Bangi'nin K.-B.'sında, il merkezi, çavlanlarıyla ünlü M'Bali ırmağı kıyısında. Hidroelektrik santralı. Dokuma sanayisi.

Board of Trade, İngiltere'de ticaret bakanlığı; ABD'de bu terim ticaret odası ile eşanlamlıdır.

BOARIK, türk Sabir devletinin kadın başbuğu (VI. yy.'ın ilk yarısı). Balak'ın eşi. Balak'ın ölümünden sonra ülke yönetimini üstlendi. Sasaniler'e karşı Bizans imparatoru Iustinianos ile antlaşma imzaladı (527).

BOARMİA ROBORARİA a. Avrupa'da yaşayan, güzel, büyük pervane. (Kanatları diş diş ya da fistolu gibidir. Tırtılı meşelerde yaşar. *Boarmia* cinsi, lifli bitkilerde yaşayan birçok tür içerir. Pulkanatlılar takımının mühendispervanegiller familyası.)

BOART a. Kuyumc. BORT'un eşanlamlısı.

BOAS. Tar. coğ. D. Anadolu'daki Çoruh ırmağının Eskiçağ'daki ve Bizans dönemindeki adı.

BOAS (Franz), alman kökenli amerikalı antropolog (Minden, Westfalen, 1858 - New York 1942). Almanya'da fizik ve coğrafya öğrenimi gördükten sonra, Baffin ülkesine yapılan bir sefere katıldı (1883-84) ve 1887'de Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşti. Columbia üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptığı süre içinde (buradaki görevine 1899'da başladı) geniş bir bilimsel araştırma deneyimi ile araştırmacı yetiştirmekteki eşsiz yeteneğini bir arada kullanmayı çok iyi bildi. Özellikle İngiliz Kolombiyası'nda oturan Kızılderililer'i, Chinooklar'ı, Tsimşianlar'ı ve özellikle birçok efsanelerini topladığı Kwakiutlar'ı (*The Kwakiutl of Vancouver Island* [Vancouver adası Kwakiutları], 1909; *Contribution to the Ethnology of Kwakiutl* [Kwakiut etnolojisine katkı], 1925) inceledi. American Anthropological Association'un (Amerikan antropoloji derneği) kurucularından biri ve *Handbook of American İndian Languages*'in (Kuzey Amerika yerli dillerinin el kitabı) [1911] hazırlanmasına ön ayak olan kişidir. Diğer yapıtları: *The Mind of Primitive Man* (İlkel insanın düşünüşü), 1911 ve 1938; *Anthropology and modern Life* (Antropoloji ve modern hayat), 1928; *Race, Language and Culture* (Irk, dil ve kültür), 1940. Boas, özellikle, indirgenmez bir bütün olarak gördüğü etnik topluluk kültürleri konusundaki anlayışıyla, modern antropolojinin öncülerinden biridir.

BOA VİSTA, Brezilya'da kent, Roraima bölgesinin merkezi, Rio Branco ırmağı kıyısında; 66 357 nüf. (1990).

BOA VİSTA, Cabo Verde adalarının en doğuda olanı. Turizm.

BOAYILANI a. Arjantin ile Meksika arasında yayılan, büyük yılan. (Kışı, yayılma alanındaki ılıman bölgelerde geçirir. Bil. a. *Constrictor constrictor*; boagiller [*Boidae*] familyası.)

BOAZ, Kutsal Kitap'ta (Rut) adı geçen kişi. Rut ile evlendi; Mesih'in atasıydı.

BOBADİLLA (Francisco DE) [öl. 1502], Kolomb'dan sonra Antil adaları valisi (1500): Kolomb'u zincire vurdurup geri gönderdi; büyük kâşif'e sert davrandığı için azledildi, dönüş yolculuğunda denizde kayboldu.

BOBBİO, İtalya'da kent, Emilia'da (Piacenza ili), Monferrato'da, Trebbia ırmağı kıyısında; 3 000 nüf. Aziz Colombanus'un 614'e doğru kurduğu manastırda, bugün XV. ve XVII. yy.'lardan kalma yapılar yer alır.

BOBBİO (Norberto), italyan filozof (Torino 1909). Siena ve Padova'da ders verdi. Felsefe anlayışı, liberal akımla marxçılığı uzlaştırma çabasını güder. Yapıtları: *L'analogia nella logica del diritto* (Hukuk mantığında benzeşim), 1938; *Studi sulla teoria generale del diritto* (Genel hukuk kuramı üzerine inceleme), 1955; *Politica e cultura* (Siyaset ve kültür), 1955; *Una filosofia militante* (Militan bir felsefe), 1971; *Quale socialismo?* (Hangi sosyalizm?), 1977.

BOBEK (Hans Georg), avusturyalı coğrafyacı (Klagenfurt 1903). İnnsbruck ve Berlin'de eğitim gördü; önce Friburg-am -Brisgau'da, sonra Viyana'da öğretmenlik yaptı. Alp'ler, Avusturya (özellikle Viyana) ve Ortadoğu (İran) üzerinde çalıştı. W. Christaller ile birlikte, merkezi bölgeler kuramını ortaya atan (1928) Bobek, çağdaş toplumsal coğrafyanın kurucularından biridir.

BOBET (Louis, **Louison** —denir), fransız bisiklet yarışçısı (Saint-Meen-le-Grand, 1925 - Biarritz 1983). Arka arkaya üç kez Fransa turu birincisi (1953, 1954, 1955), Fransa (1950 ve 1951) ve dünya şampiyonu oldu (1954); ayrıca birçok uluslararası klasik yarışmaları da kazandı (Paris -Roubaix, Milano-San Remo, Lombardia turu ve Flandres turu, Bordeaux-Paris, vb.).

BOBİERİT a. (fr. *bobierrite*). Miner. Hidratlı doğal magnezyum fosfat.

BOBİGNY, Fransa'da *departement* (Seine-Saint-Denis) merkezi, Paris'in 4 km K.-D.'sunda, Ourcq kanalı kıyısında; 44 881 nüf. (1992). Fransız müslüman hastanesi. Sanayi merkezi.

BOBIN a. (fr. *bobine*'den). Üzerine kablo, tel, sicim, şerit vb. şeyler sarılabilen kenarlı küçük silindir.
—Camc. Cam ipliği bobinlenerek elde edilen sargı.
—Elektroakust. Manyetik bant sarılan bir çekirdekten ve bir ya da iki yanına, sabit ya da devingen biçimde bağlanmış bir ya da iki kapaktan oluşan düzenek. (Kapaklar bandı korur ve kullanımı kolaylaştırır.)
—Elektrotekn. Seri bağlanmış, genellikle eşeksenli sarımlar bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bobin açmak*, elektrikli bir makinenin ya da aygıtın sargılarını sökmek. || *Bobin başı*, döner bir makinede, sargının manyetik devre dışında kalan bölümü. || *Bobin takmak*, elektrikli bir aygıtın ya da makinenin elektrik devresini oluşturan iletkenler kümesini yerleştirmek. || *Bobin yanı*, bir bobinin, makine eksenine göre yönlendirilen ve normalde doğrusal olan iki bölümünden her biri. (Eşanl. SARGI YANI.) || *Akış bobini*, statik yüklerin akışını sağlamak için bir şebekenin iletkenleriyle toprak arasına yerleştirilen indüktans. ||*Demir çekirdekli bobin*, sargı gövdesinin içinde, yumuşak demirden bir çekirdek bulunan bobin. ||*İndükleme* ya da *Ruhmkorff bobini*, birincil sargı akımı dönemsel olarak kesilen açık manyetik devreli transformatör. ||*İndüktans bobini*, ayırtedici özelliği özindüktans olan düzenek.|| *Ölçme bobini*, indükleme olaylarından yararlanarak, manyetik akıyı ölçen bobin.|| *Petersen koruma bobini*, bir şebeke akımıyla hızla doyma noktasına gelen bir manyetik devrenin çevresine sarılmış ve hat tellerinin toplam sığası ölçüsünde şebeke frekansıyla rezonansa girecek şekilde hesaplanmış bobin. (Bir fazın toprakla kısa devre yapması halinde, nötr telde gerilimin önemli ölçüde yükselmesini önler; ayrıca kıvılcım sönümleme görevini de üstlenir. ||*Şok bobini*, aşırıgerilime karşı, bir şebekeyi koruyan indüktans. ||*Temel bobin*, bir makine sargısında, seri bağlanmış ve genellikle, ortak bir yalıtkanla çevrelenmiş bitişik sarımlar grubu. (Bütün temel bobinler özdeş olduğunda, bunların her birine BÖLÜM adı verilir.) ||*Üfleme bobini*, bir manyetik üfleme düzeneğinde, manyetik alanı oluşturmaya yarayan bobin.
—Kâğ. san. Mihver borusu üzerine sarılı olan ve genellikle çok sayıda sarım içeren kesintisiz kâğıt ya da karton yaprağı. ||*Bobin çözücü*, bobin kesme makinesinde bobinin açılmasını ya da çözülmesini sağlayan organ. ||*Bobin kesme*, geniş bir bobinden, daha dar ve farklı çapta bobinler elde etmeye yarayan işlem. (Bu işlem için bobin kesme makinesi kullanılır.) ||*Bobin kesme makinesi*, geniş bir ana bobinden, daha küçük çaplı bobinler, rulolar, küçük bobinler ve kâğıt makaralar üreten makine.
—Kaynakç. Elektrot teli sarılan silindirsel bir gövde ve iki yanal destek kapağından oluşan düzenek. (Çıplak ya da özlü elektrotla ark kaynağında kullanılır.)
—Oto. Akümülatörlü ateşleme sisteminin yüksek elektrik gerilimi sağlayan öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tekst. Silindirsel ya da bir bölümü konik diğer bölümü silindir biçiminde sarılı iplik birimi. ||*Bobin işçisi*, bobinlere iplik sarmak amacıyla bobin makinesini kullanan, bobinleme yapan işçi. ||*Bobin makinesi*, ipliği bobin haline getirmekte kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl. Tekst.) ||*Bobin patronu*, üstüne iplik sarılan ve bir makineye (dokuma ve örme tezgâhları, dikiş ve teyel makineleri vb.) takılan konik, silindirsel ya da bir bölümü konik diğer bölümü silindir biçiminde taşıyıcı. ||*Bobin şasisi*, çözgü tezgâhı cağlığı üstündeki bobin taşıyıcı çubuklara desteklik yapan hareketli ağaç parça. || *Bobin yapmak*, bir iplik makinesince üretilen ipliği bobinler üstüne sarmak. —İpek ipliğini elemge üstüne çile halinde sarmak. || *İpek bobini*, üstüne ipek ipliğinin sarıldığı, alışılmış bobinlerden daha kısa ve daha kalın bobin.
—Telekom. *Ayar bobini*, manyetik çekir-

Keystone

Franz **Boas** (1930'a doğr.)

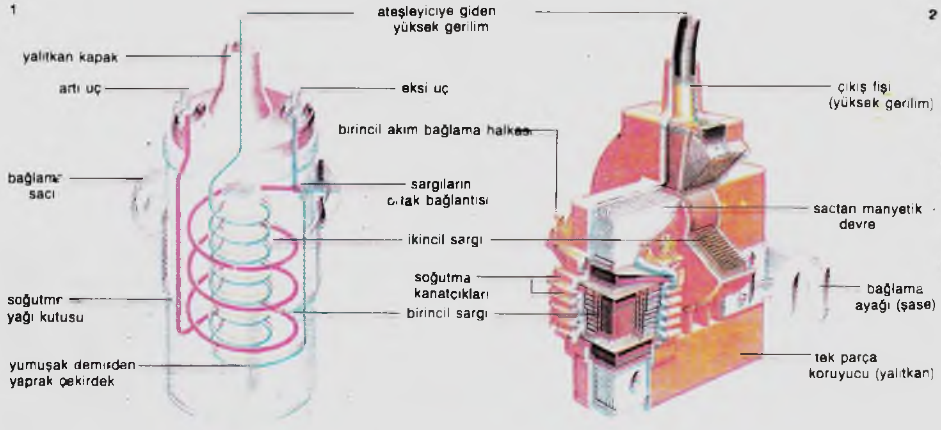

boayılanı

Presse Sports

Louison **Bobet** Fransa turu'nun bir dağ etabında

Bosch ve SEV Marchal belgesine göre

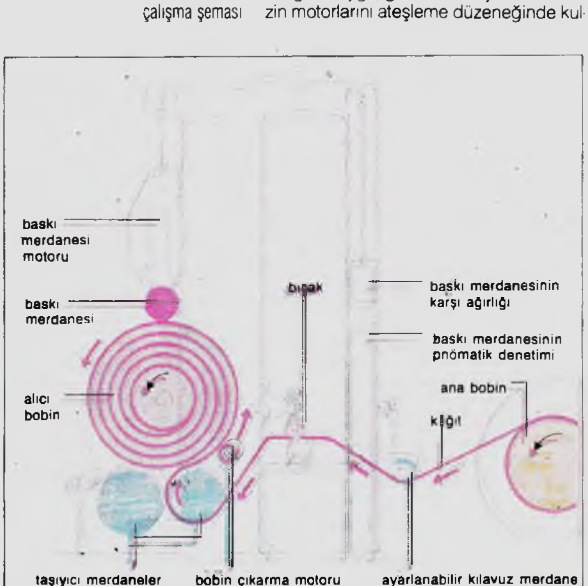
ateşleme **bobin**leri
1. Yağ banyosuyla soğutmalı klasik bobin
2. Havayla soğutmalı bobin

Alsthom-Atlantique

bir termik santral türboalternatörünün stator **bobinajı**

bobin kesme makinesinin çalışma şeması

deği olan ya da olmayan sabit ya da değişken indüktanslı bobin. (Sabit ya da değişken bir kondansatörle birlikte, belli bir frekansa göre ayar yapan bir rezonans devresi oluşturmak için kullanılır.)||*Durdurma* ya da *şok bobini*, almaşık akımların geçişini engellemeye yarayan indüktans bobini.||*Saptırma bobini*, bir katot tübünde ya da bir görüntüleme tübünde, elektron demetlerini saptırmak için bir manyetik alan oluşturan indüktans bobini. ||*Toroidal bobin*, manyetik kaçakları azaltacak biçimde, manyetik malzemeden bir simit çevresine sarılmış bobin. (Bir ototransformatör ya da bir transformatör öğesi oluşturabilir.) ||*Yük bobini* ya da *Pupin bobin*, bir hattın ya da eşeksenli bir kablonun iletkenlerine, eşit aralıklarla, seri olarak bağlanan manyetik çekirdekli indüktans bobini. (Hattın ya da kablonun, bir frekans bandındaki iletim niteliklerini iyileştirmeye yarar.)

—ANSİKL. Elektrotekn. Bobinler, boyutlarına göre ikiye ayrılır: yassı bobinler ve uzun bobinler ya da solenoitler; yassı bobinlerin eksen boyunca ölçülen yüksekliği çapına oranla küçüktür; uzun bobinlerin ise yüksekliği çapından daha büyüktür; öte yandan biçimleri bu iki tür arasında yer alan bobinlerden de yararlanılır.

Bu sargılar, elektrik makinelerinin birçoğunda (elektromıknatıslar, transformatörler, üreteçler, motorlar) yaygın olarak kullanılır. Bir bobin, bir manyetik indükleme akısı oluşturuyorsa "mıknatıslayıcı" ya da "indükleyici"dir; indükleme akısı değiştirilerek uçlarında bir gerilim oluşturuluyorsa "indüklenmiş bobin" adını alır.

• *İndükleme bobini*. Ruhmkorff'un tasarladığı bu aygıt, günümüzde yalnızca benzin motorlarını ateşleme düzeneğinde kullanılmaktadır. (Bk. aşağıda Oto. böl.)

• *Demir çekirdekli bobin*. Bobinin içine yerleştirilen ferromanyetik bir çekirdek, manyetik indüklemeyi önemli ölçüde arttırır. Böylece çekirdeğin yakınında, yoğun manyetik etkiler oluşturulabilir (elektromıknatısın ilkesi).

—Oto. Akümülatörlü ateşleme sisteminde, indükleme bobini'nin yumuşak demirden bir çekirdek çevresinde birbirinden yalıtılmış iki sargısı vardır. Akümülatörden gelen akım kalın telli birincil sargıdan geçer ve demir çekirdeği mıknatıslar. Motorun dönüşüyle kumanda edilen kamlı basit bir sistemden oluşan devre kesici birincil akımı kestiğinde ikincil sargı içindeki indüklenmiş çekirdek ansızın mıknatıslığını yitirir. Dolayısıyla ince telden yaklaşık 20 000 sarım taşıyan ikincil sargıda yüksek gerilimli bir alternatif akım doğar. Bobinin üç ucu vardır. Bu uçlardan ikisi birincil akımın giriş (bataryaya bağlı) ve çıkış (kesiciye bağlı) uçlarıdır; üçüncü uç ise, ikincil akıma ayrılmıştır ve ateşleme distribütörüne bağlanır. Aygıtın tümü silindir biçiminde bir kutuya yerleştirilmiştir.

—Tekst. Bobin makinesi, iplikçilikte bükme işleminde, mekanik dokuma hazırlığında ve örme sanayisinde kullanılır. Çok miktarda iplik alan uygun büyüklükte bobinler oluşturur. Ayrıca makine ipliği sararken, bir yandan da tüm hatalı ve özellikle zayıf bölümlerini eleyerek iplikte gerçek bir temizleme yapar; bu işlem bobin kullanan makinelerin durma nedenlerini önemli ölçüde azaltır. Düşey iğli ve özellikle yatay iğli birçok bobin makinesi vardır. Bu makineler arasındaki fark, bobin oluşumu sırasında ipliği yönlendirme biçiminde görülür. En yeni modeller otomatik çalışmalı makinelerdir.

BOBİNAJ a. (fr. *bobinage*'dan). Tel, ip, şerit, film, kâğıt vb. gibi şeyleri bir bobin üzerine sarmak eylemi.

—Camc. Milin üzerine takılmış bir desteğe bir ya da birçok cam ipliğini sarma.

—Elektrotekn. Bir elektrik makinesi ya da aygıtında, aynı elektrik devresini oluşturan iletkenler kümesi. (Eşanl. SARGI.) — Bir sargı elde etmek için yapılan işlemlerin tümü. ||*Bobinaj çarpanı*, bir makine sargısında manyetomotor ve elektromotor kuvvetlerin hesaplanmasında kullanılan ve bir sargıda iletken dağılımının çekirdek aralığı boyunca etkisini belirten çarpan.

—Tekst. İpliği, temizleme ve gerektiğinde parafinleme işleminden geçirerek patron adı verilen taşıyıcılar üstüne sarma.

BOBİNCİ a. Elektrotekn. Bobin sarma konusunda uzmanlaşmış elektrik işçisi.

BOBİNÖZ a. (fr. *bobineuse*). Elektrotekn. Yalıtılmış iletken bir teli sararak bobin üreten aygıt. (Eşanl. SARICI.)

BOBO-DİULASO, Burkina Faso'nun güney-batı'sında kent; 300 000 nüf. (1990). Kentin Ortaçağ'daki adı Sia'ydı. 1897'de Fransızlar'ın işgal ettiği kent, Bobo-Diulaso (kentteki iki etnik grubun adı) adıyla Yukarı Volta sömürgesinin başkenti oldu. Hauts-Bassins yönetim bölgesinin merkezi olan kent, bugün Burkina Faso adını alan ülkenin ikinci büyük kentidir. Aynı zamanda bir ticaret ve sanayi merkezi olan Bobo-Diulaso bölgenin tarımsal hammaddelerini (pamuk, yerfıstığı, vb.) pazarlar ve değerlendirir; ama başka sanayiler (bira fabrikası, küçük metalürji, hafif kimya, sigara fabrikası vb.) de vardır.

BOBORİKİN (Pyotr Dimitriyeviç), rus yazar (Nijni-Novgorod 1836-Lugano 1921). Fransız natüralizminin etkisini taşıyan romanları, XIX. yüzyıl sonu rus toplumunun günlük yaşamını anlatır (*Vasiliy Terkin*, 1892).

BOBOVDOL, Bulgaristan'da kent, Sofya'nın G.-B.'sında; 7 000 nüf. Stanke Dimitrov fabrikalarının gereksinimini karşılayan linyit yatağı.

BÓBR, Polonya'nın batı kesiminde ırmak, Südetler'den (Karkonosze) iner, sol kıyısından Odra ırmağına (biraz ötede Polonya-Almanya sınırını çizer) kavuşur; 272 km.

BOBRİKOV (Nikolay İvanoviç), rus general (1839-Helsinki 1904). Sen-Petersburg bölgesi kurmay başkanı (1885). Çar'ın yaveri ve Finlandiya valisi (1898). Ruslaştırma politikasına karşı çıkan bir Finlandiyalı tarafından öldürüldü.

BOBROWSKİ (Johannes), alman yazar. (Tilsit 1917-Berlin 1965). Şiirlerinde (*Sarmatische Zeit*, 1961) ve romanlarında (*Levins Mühle*, 1964) Baltık ve Vistül manzaralarını ve çocukluğunun masallarını konu aldı.

BOBRUYSK, Beyaz Rusya'da kent, Berezina kıyısında; 223 000 nüf. (1989). Kırtasiye. Taşıt lastiği.

BOBRZYNSKİ (Michał), polonyalı tarihçi ve hukukçu (Kraków 1849-Poznań 1935). Hukuk doktoruydu. Kraków üniversitesi'nde profesör (1878), sonra 1908'den 1913'e kadar Galiçya'da imparatorluk temsilcisi, 1916'da da Viyana hükümetinde Galiçya sorumlu bakanı oldu. Avusturya yanlısı ve tutucu bir siyaset izledi. 1879'da *Dzieje Polski* adlı bir kitabı yayımlandı.

Bobrzynski bakracı, Sen-Petersburg Ermitage müzesi'nde sergilenen İran Selçukluları'na ait tunç bakraç. Yarısı arapça, yarısı farsça yazıtında 1163'te Herat'ta yapıldığı belirtilmektedir. Tüm yüzeyi gümüş ve bakır kakmalı yapıtın gövdesi, islam sanatında ilk kez görülen figürlü yazılarla bezelidir.

BOBSLEİGH a. (*bob*, paten; *sleigh*, kızak'tan amerikanca sözc.). Doğal ya da yapay biçimde buzlanmış pistler üzerinde kaymak için, birkaç kişinin binebileceği bir tür kızak. (Alışılmış kısaltması BOB.)

—ANSİKL. Bobsleigh, bir çatı ve iki çift çelik patenden oluşur; ön paten, direksiyon aracılığıyla yönlendiricidir. Frenleme, aracın arkasına yerleştirilmiş iki sağlam çelik kancayla gerçekleştirilir; bu aygıtı, ekibin en arkadaki elemanı kullanır. Yarışmalar, iki ya da dört kişilik bobsleigh'lar arasında yapılır. Bobsleigh, 1924'ten bu yana olimpiyat kapsamına alınmıştır.

BOBTAİL a. (ing. sözc.). Orta boylu çoban köpeği. Kurşuni ya da mavi renkli beyaz lekeli ya da lekesiz, bol, uzun, sert ve katı tüylüdür.

BOBY, Madagaskar'da doruk, Fianarantsoa'nın G.'inde; Andringitra kütlesinde; 2 666 m.

BOCA a. (ital. *pòggia*). Denizc. Rüzgârı ya da denizleri kıçtan alarak rüzgâraltına doğru yapılan seyir. ||*Boca alabanda tıramola*, yelkenli bir teknenin rüzgârı pupasından kavança ederek rota değiştir-

mesi, rüzgâraltından dönmesi. ||*Boca etmek*, yelken, seren, fıçı gibi cisimleri altüst etmek. ||*Bir şeyi (bir şeye) boca etmek*, bir kabı birdenbire devirerek içindekini (bir başka yere) boşaltmak.

◆ Ünl. *Boca tıramola*, yelkenle seyreden bir teknenin rüzgârı pupasından kavança ederek rota değiştirmesi için verilen komut.

BOCA COSTA, Guatemala'da kıyı ovası, Büyük okyanus kıyısında, dağlık kesimin eteğinde. Yoğun tarıma ve büyük tarım işletmelerine (şekerkamışı, muz) ayrılmıştır.

BOCA DE LA SERPİENTE, ing **Serpent's mouths,** Trinidad adasının güney-doğu ucunu Venezuela kıyısından ayıran boğaz.

BOCA DE YUMA, Dominik Cumhuriyeti'nin doğusunda kent, Yuma ırmağı kıyısında ve denize döküldüğü yerin yakınında.

BOCAGE (Manuel Maria BARBOSA DU), portekizli şair (Setúbal 1765 - Lizbon 1805). Hazırcevaplığı, doğu ülkelerine gezileri, krallığa ve katolikliğe yönelttiği yergiler yüzünden hapiste yatması, onu kimi doğru kimi yanlış birçok fıkranın kahramanı olan serüvenci bir kişi durumuna getirdi. Yeniklasik zevkin hüküm sürdüğü salonlara devam etmesine karşın, genellikle bir önromantik sayıldı; fırtınalı anlatımıyla önromantizmin sınırlarını aştı.

BOCAGE NORMAND, Fransa'nın kuzey kesiminde bölge, Normandiya'da. Manche, Orne ve Calvados *département*'larında uzanan bölge, Armorik masifinin en yüksek bölümünü içerir. Bölge ekonomisi hayvancılığa ve hafif sanayiye dayanır ve başlıca kentlerinden Granville hem turizm, hem de balıkçılık limanıdır.

BOCALAMAK gçz. f. **1.** Denizc. Şiddetli fırtınada rüzgâra ve dalgalara karşı yol almak güçleştiğinde, gemiyi tehlikeye düşürmemek için, denizleri kollayarak ve dalga aralıklarından yararlanarak gemiyi hızla aksi rotaya döndürüp rüzgârı ve denizleri kıça almak. —Bir gemi için, rüzgâra ve dalgalara karşı yol alamayarak yalpalamak. **—2.** Yeni girişilen bir işe alışmakta, değişik bir ortama uyum sağlamakta güçlük çekmek, zorlanmak: *İşe yeni başladığında çok bocaladı. Başlangıçta bocalayabilirsiniz, dersler ilerledikçe konuyu daha iyi kavrayacaksınız;* tutulması gereken yolu kestirememek, şaşırmak, kararsız olmak: *Gitmekle gitmemek arasında bocalıyor.*

◆ **bocalatmak** ettirg. f. *Bir kimseyi bocalatmak*, onu güç duruma sokmak, zorlamak, şaşırtmak, ne yapacağını bilemez duruma düşürmek.

◆ **bocalandırmak** ettirg. f. Denizc. Fırtınalı havada seyreden bir gemi için rüzgârı ve denizleri kıça alarak fırtınayı hasarsız ve tehlikesiz geçiştirmek.

BOCALANDIRMAK → BOCALAMAK

BOCALATMAK → BOCALAMAK

BOCAS DEL TORO, Panama'da kent, il merkezi, kuzey-batı kıyısındaki bir adada; 2 500 nüf. —*Bocas del Toro ili*, 8 917 km²; 92 731 nüf. (1990). Muz bahçeleri.

BOCCACCİNO (Boccaccio), italyan ressam (Ferrara 1467'ye doğr. - Cremona 1525). Cremona katedrali'nin sahın bölümü için freskler yaptı. Oğlu CAMİLLO (Cremona 1501'e doğr. - ay. y. 1546) da ressamdı. S. Sigismondo kilisesi'nin süslemelerini yaptı.

BOCCACCİO (Giovanni), italyan yazar (Floransa ya da Certaldo 1313 - Certaldo 1375). Bardi ailesinin Floransa'daki güçlü şirketinde çalışan Boccaccio di Chellino'nun evlilik dışı oğluydu. 1328'e doğru, bu şirket hesabına ticareti öğrenmek üzere Napoli'ye gönderildi. Robert d'Anjou'nun sarayına girerek, kentin aristokrat çevresinde eğlenceli ve sefih bir yaşam sürdü. 1340'ta, Bardiler'in iflası onu Floransa'ya dönmek zorunda bıraktı. Burada büyük parasal güçlüklerle karşılaştı. 1350'de Petrarca ile karşılaşması, bundan doğan dostluk ve işbirliği sonunda Boccaccio kendini hümanizmin gelişmesine adadı. Son yıllarını Dante'nin yapıtlarını kopya edip yorumlamaya (*Trattatello in laude di Dante*, 1357-1362) ve başyapıtı *Dekameron*'un (1348-1353) metnini gözden geçirmeye ayırdı. Napoli'de geçirdiği süre içinde Boccaccio, Napoli'nin en güzel kadınlarını öven *La caccia di Diana*'yı (1334-35), *Il Filocolo* romanını (1336), *Il Filostrato* şiirini (1338'e doğru), italyan halk dili edebiyatının ilk epik şiiri olan *Teseida delle nozze di Emilia*'yı (1339-40) yazdı. İster düzyazı (*Elegia di madonna Fiammetta**, 1343-44) ister manzum (*Amorosa visione*, 1342-43; *Il Ninfale fiesolano*, 1344-1346), ister her ikisinin ustaca bir karışımı olsun (*Commedia delle ninfe fiorentine, Amento*, 1341-42), daha sonraki yapıtları, alegorili düzenin ötesinde, *Dekameron*'un tarihsel ve stilistik gerçekçiliğini haber veriyorlardı. Kadınlara karşı sert ve gizemli bir yergi olan *Corbaccio* (1354-55 ya da 1365-66) ile *Bucolicum carmen* eglogları (1351-1366) dışında, *Dekameron*'dan sonra latince ya da halk dilinde yazılmış bütün yapıtları, öğretili ya da bilgince bir nitelik taşır.

Bocca della Verità *(Gerçeğin Ağzı)*, Roma'daki Cosmedin Santa Maria kilisesi revağının iç duvarında bulunan, yuvarlak gözlü, açık ağızlı, damarlı mermerden yapılmış, büyük çaplı antik süs maskesi. Bir söylentiye göre, elini bu ağıza koyarak yemin eden kimse, eğer yalan söylüyorsa, elini kurtaramazdı. Bu taştan disk belki de bir çeşme ağzıydı.

BOCCALİNİ (Traiano), italyan yazar (Loretta 1556 - Venedik 1613). Papalık görevlisiyken, dostu Paolo Sarpi'nin öğüdünü tutarak yaşamının sonuna doğru Venedik'e çekildi. Bir Parnasoslunun ağzıyla yazdığı hayali bir günlük olan ve 1615'te ölümünden sonra tamamlanan *Ragguagli di Parnaso* (1612-13) başlıklı yapıtında, zamanının yaşama biçimini, siyasal yaşamını ve edebi fikirlerini hicveder.

BOCCANEGRA, halk partisine birçok siyaset adamı, savaşçı ve maliyeci yetiştiren Cenovalı aile. — GUGLİELMO, 1257'de halk önderi seçildi. 1261'de Doğu Roma imparatoru ile ittifak kurdu; imparator o zamana kadar Venedikliler'e tanıdığı ayrıcalıkları Cenovalılar'a da tanıdı. Despotça davranışları yüzünden 1262'de devrildi. — SİMONE, Cenova'nın ilk doga'sı idi. 1339'da cenovalı tüccarlar tarafından doga'lığa seçildikten sonra 1344'te soylularca düşürüldü, 1356'da yeniden bu göreve getirildi. 1363'te zehirlenerek öldürüldü. — Kardeşi EGİDİO (öl. 1372), Castilla kralı Alfonso XI'in hizmetinde amirallik yaptı; Mağribliler'e karşı bir deniz zaferi kazandı (1340) ve Algeciras'ı işgal etti (1344), daha sonra Portekizliler'i ve İngilizler'i yendi.

BOCCARDO (Gerolamo), italyan iktisatçı ve gazeteci (Cenova 1829 - Roma 1904). *Trattato teorico pratico di economia politica* (Ekonomi politik kuramları ve uygulamaları üzerine inceleme) [1853] ve *Dizionario della economia politica e del commercio* (Ekonomi politik ve ticaret sözlüğü) [1857-1863] adlı yapıtları yazdı. Önemli bir ekonomi politik kitap dizisini yönetti.

BOCCATİ (Giovanni DI PIERMATTEO, **il** — denir), italyan ressam; Camerino'da doğdu, 1444-1480 yılları arasında Umbria'da yaşadı. Urbino sarayı için freskler yaptı. Perugia'da, Domenico Veneziano'nun yanında, gotik sanatın inceliği ve pitoresk anlayışla bütünleşen yalın konstrüksiyon ve kristalleşmiş ışığı öğrendi (*Vergine alla Pergola*, 1447, Perugia müzesi; *Vergine Agli Angeli Musicisti*, Ajaccio).

Color Sport SAM

dörtlü **bobsleigh** yarışı

BOCCHERİNİ (Luigi), italyan çellocu ve besteci (Lucca 1743 - Madrid 1805). Doğduğu kentte papaz Vennucci'nin yanında ve Roma'da eğitim gördükten sonra, 1757'den başlayarak, babasıyla birlikte birçok kez Viyana'ya gitti. Opus 1 (6 yaylı çalgılar üçlüsü) ve opus 2 (6 yaylı çalgılar dörtlüsü) no'lu yapıtlarını bu kentte besteledi (1760, 1761). Oda müziği yapıtlarının birçoğunuysa Paris'te yazdı (1767). 1769'da Madrid'e yerleşti ve İspanya kralının oğlu Don Luis'in (öl. 1785) "compositore e virtuoso di camera"sı (oda bestecisi ve virtüozu)oldu. Büyük olasılıkla, 1787'de Prusya kralı Friedrich Wilhelm II tarafından "oda besteciliği"ne atandı (Prusya'ya gitmesi şart koşulmamıştı) ve kendisine bağlanan maaşı kralın ölümüne (1797) dek aldı.

Bk. resim sayfa 1744

1799'da piyanolu 6 beşlisini "Fransa cumhuriyeti'ne" adadı. 1800-1802 arasında Fransa'nın İspanya'daki büyükelçisi Lucien Bonaparte tarafından korundu. Sefalet içinde ve unutulmuş olarak öldü. Boccherini bir opera ve iki ayrı versiyonu olan (1801 ve 1804) *Stebat Mater* gibi dinsel yapıtlar da bestelediyse de, en çok çalgı müziği bıraktı. İtalya'da kendi çağının en büyük oda müziği bestecisidir. Çağdaşları Haydn ve Mozart ile karşılaştırılabilecek tek besteci de Boccherini'dir (yaylı çalgılar için 137 beşli, bunların 113'ü 2 çellolu, 24'ü de viyolalıdır; yaylı çalgılar için 97 dörtlü; 12 altılı; yaylı çalgılar için 42 üçlü; sonatlar, gitarlı ya da üflemeli çalgılı oda müziği yapıtları, 11 çello konçertosu, 33 senfoni).

BOCCHUS, güçlü Moritanya kralı (İ.Ö.

Scala

Boccaccio
Andrea del Castagno'nun (1450'ye doğr.)
Floransa'daki eski Sant'Apollonia manastırı'nın yemekhanesini süsleyen bir freskinden ayrıntı

Scala

Giovanni **Boccati**
Azizler arasındaki çocuklu Meryem (1447)
Vergine alla Pergola'da denir
Galleria nazionale, Perugia

Scala

Umberto **Boccioni**
Elasticità (1911)
Jucker kol., Milano

118-İ.Ö. 80'e doğr.). Jugurtha'yı Marius' un temsilcisi Sulla'ya teslim etti (İ.Ö. 105). — Oğlu **Bocchus II** (öl. İ.Ö. 33), Moritanya'nın doğu bölümünü miras yoluyla ele geçirdi, iç savaşta Octavius'u destekledi, 38 yılında da krallığın tümüne hâkim oldu.

BOCCİONİ (Umberto), italyan ressam heykelci ve kuramcı (Reggio di Calabria 1882 - Verona 1916). Balla'nın etkisiyle ilkin bölmeci resimler yaptı. Bu resimlerde "ruh halleri"nin aktarılması kadar toplumsal temalar da önem taşıyordu. Ama resimlerindeki hareket kısa sürede fütürizmin habercisi oldu. 1909'da doğan fütürizmin 1910-1914 arasındaki başlıca bildirge ve kuramsal yazılarını yazdı. 1911'de etkilendiği kübizmin yanı sıra "eşzamanlılık" ve "kuvvet çizgisi" kavramlarına dayanan plastik dinamizme yöneldi. Heykellerini ve çeşitli malzemeden oluşturulan ve ancak birkaç örneği kalan asamblajlarını belirleyen hareketli hacimler anlayışında, biçimle mekânı bütünleştirmeye çalıştı. *Pittura, scultura futuriste* (1914), yayımladığı en önemli yapıtlarından biridir.

Ghilardi

Luigi **Boccherini**
bir XVIII. yy. gravüründen Barsocchini'nin yaptığı tablo (ayrıntı)
Lucca konservatuvarı

BOCHER (Maxime), amerikalı matematikçi (Boston 1867 - Cambridge 1918). Organizatörlüğe büyük yeteneği vardı, bunu uluslararası matematik birliği hizmetinde kullandı. Ayrıca birçok dergide yazdı. Yazıları diferansiyel denklemler kuramı üzerinedir.

BOCHİCA, latin amerikalı Çibça yerlilerinde uygarlık ve sanat tanrısı. Hakkındaki efsane, yarı-tanrı Atlas mitini ve bir tufan masalını anımsatır.

BOCHOLT, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası) kent, Aa ırmağı kıyısında; 65 400 nüf. Eski anıtlar. Dokuma sanayisi. Makine yapımı.

BOCHUM, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası) kent, Ruhr'da; 390 000 nüf. (1989). Eski bir maden kömürü çıkarma merkezi (madencilik müzesi) olan Bochum'da bugün temel etkinlik dönüştürme metalürjisidir (özellikle otomobil yapımı). Önemli üniversite.

BOCİ a. (ing. *bogie*). Denizc. Gemilerde ağır yükleri taşımakta kullanılan ve kalın, küçük iki tekerleği olan el arabası.

BOCİLİK a. Dalyanın denizden ayrılmış geniş iç bölümüne verilen ad.

Ullstein Bilderdienst

mareşal Fedor von **Bock**
(1938'de)

BOCK (Fedor VON), alman mareşal (Küstrin 1880 - Lehnsahn 1945). Falkenhayn'ın yeğeni, inanmış bir monarşi yanlısı ve Kronprinz'in dostuydu; tipik bir prusya kurmay subayıydı. Avusturya'nın istilasını yönetti (1938) Polonya'da (1939), batıda (1940) ve Rusya'da ordular grup komutanlığı yaptı; Moskova önündeki başarısızlığından sonra görevinden alındı (1941). Kafkasya'ya yapılacak yaz saldırısını yönetmek üzere yeniden göreve çağrıldı, Hitler'i, Stalingrad felaketiyle sonuçlanacak olan stratejisinden vazgeçmesi için boş yere razı etmeğe çalıştı. Kasım 1942'de ordudan kesin olarak uzaklaştırıldı, Holstein'a çekildi ve bir hava bombardımanı sırasında öldü.

BOCSKAİ (István), Transilvanya (Erdel) beyi (Cluj 1557 - Kassa 1606). Avusturyalılar'a karşı Osmanlılar'ın desteğiyle ayaklandı (1604). Diyet tarafından prens seçildi (nisan 1605). Avusturyalılar'ı yendikten sonra sadrazam Lala Mehmet Paşa tarafından taç giydirilerek Macaristan kralı ilan edildi (kasım 1605). Avusturya imparatoru Viyana antlaşması (haziran 1606) ile bu durumu kabul etmek zorunda kaldı.

Bocskai tacı, sadrazam Lala Mehmet Paşa'nın kuzey Macaristan kralı ilan ettiği Erdel beyi Bocskai'ye giydirdiği taç. Lala Mehmet Paşa, Avusturyalılar'a karşı Osmanlılar'dan yardım isteyen Bocskai'ye veraset yoluyla kendisine Erdel beyliği ile Macaristan krallığı'nı veren ferman'ı göndererek taç giyme törenine davet etti. Lala Mehmet Paşa'nın Rakos sahrasındaki ordugâhında kabul ettiği Bocskai' ye 20 kasım 1605'te giydirdiği altın ve mücevherle süslü taç, İstanbul'da yapılmıştı ve üç bin duka altını değerindeydi. Olay Nazmi Ziya'nın bir tablosuna konu oldu.

BOCUK a. (sl. *bojuku*). **1.** Domuz. **—2.** İsa'nın ortodokslarca kutlanan doğum yortusu. **—3.** *Bocuk domuzuna dönmek,* şişmanlamak, semirmek.

BOCURGAT a. Yedekleme ya da çekme halatını sürtünmeyle saran düşey tamburlu vinç. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bir halatı, bir zinciri bocurgata vurmak,* demir zincirini kaveletaya oturtmak ya da halatı bocurgat fenerinin üstüne sarmak.
—Arabac. Yük arabasının arkasına yerleştirilen ve yük bağlarına ipini sarmaya yarayan, küçük yatay kol.
—Petr. san. *Otomatik bocurgat,* bir kuyu açma kulesinin vıncine yerleştirilen ve çubukların bağlanmasını sağlayan özel bocurgat.
—Tarım mak. Tarım aletlerinin çekilmesinde kullanılan sistem; tarlanın iki ucuna bağlı bir zincir ya da kablo üzerinde hareket eden çekme aygıtı.
—ANSİKL. Özellikle büyük yelkenlilerde demir almada ve çok yük binen halatları sarmada kullanılır. Bocurgat, ekseni çevresinde dönen bir gövdeden oluşur; volta edilecek halat sarılan bir fenerle son bulur. Demir halatının yerine zincir kullanıldığında bocurgat fenerinin altına bir kaveleta eklenir. Modern gemilerde bocurgatın yerini çoğunlukla yatay eksenli bir vinç ya da demir ırgatı almıştır. Küçük bocurgatlar gezinti yeklenlilerinde yelkenleri germeye ya da çekmeye yarar.

Bocurgatlar genellikle elektrik motoruyla çalışır ve aynı zamanda garlarda, limanlarda, eklüzlerde vagonları, gemileri ve mavnaları kısa mesafeli çekmede kullanılır.

açık denizde avlanan bir trol teknesinde ağları çekmek için kullanılan **bocurgat**

Serge Lucas

BOCURUM a. Denizc. *Bocurum çubuğu,* kimi yelkenli teknelerde özellikle *ketch* ve *yawl*'da kıçta bulunan son direk. || *Bocurum yelkeni,* bocurum çubuğuna açılan üçgen ya da yamuk biçiminde küçük yelken.

bocurum çubuğu ve yelkeni

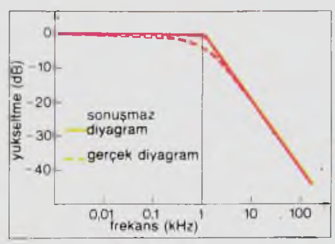
BOCUT → BODUÇ.

BO CÜYİ ya da **BO JUYİ,** çinli şair (Şincing 772 - Luoyang 846). *Şin yüefu* (810) adlı şiirleriyle Tang hanedanı dönemi gerçekçi ve toplumsal şiir akımını temsil eder. Bilgince şiir anlayışına karşı çıkarak, şiirlerin yalnızca okunarak değil, dinlenerek de anlaşılabilmesini istedi. En ünlü yapıtı *Ebedi aşkın şarkısı* adlı aşk şiiridir.

BODAYBO, Yakutistan Özerk Cumhuriyeti'nde madencilik (altın ve mika) merkezi, Vitim kıyısında.

BODE (Wilhelm VON), alman sanat yazarı ve müzeci (Calvörde, Magdeburg yakınında, 1845 - Berlin 1929). 1872'den başlayarak Berlin müzelerinde görev yaptı (daha sonra genel müdür oldu). Bilgisi ve örgütçülüğüyle XIX. yy. müze dünyasının en önemli kişisi haline geldi. 1914'te, hollanda resmi ve italyan heykel sanatı üzerine çeşitli incelemeleri içeren *Frans Hals ve okulu* adlı yapıtını yayımladı. *Rembrandt* üzerine incelemesi (1897 -1905) başyapıtı sayılır.

Bode diyagramı, bir elektronik devrenin desibel cinsinden belirtilmiş özeğrisinin (yükseltme, kazanç, zayıflama), logaritmik ölçek biçimindeki frekansa göre gösterimi.

Bode diyagramı

Bode yasası → TİTİUS-BODE yasası.

BODEL (Jean) → JEAN BODEL.

BODELSEN (Anders), danimarkalı yazar (Kopenhag 1937). Normallikle delilik arasındaki belirsiz ayrımı konu alan gerçekçi hikâyeler (*Rama Sama,* 1967), polis romanları (*Pense à un chiffre,* [fr. çev.]. 1968) ve bilim-kurgu türünde öyküler (*Degré zéro* [fr. çev.] 1969) yazdı.

Everts-Rapho

Bodh-Gaya
Mahabodhi tapınağı'nın piramit biçimindeki kulesi

BODEN, İsveç'te (Norrbotten) kent, Luleå'nın K.-K.-B.'sında. Garnizon kenti ve demiryolu kavşağı. Ticaret merkezi.

BODENSEE, Konstanz gölünün almanca adı.

BODENSTEDT (Friedrich VON), alman yazar (Peine 1819 - Wiesbaden 1892). Meiningen'de saray tiyatrosu'nun yöneticiliğini yaptı (1867-1873). İranlı bir şaire ait olduğu sanılan ve büyük başarı kazanan doğu tarzında şiirler yayımladı: *Les Chants de Mirza Schaffy* (fr. çev.), 1851.

BODENSTEİN (Max Ernst August), alman kimyacı (Magdeburg 1871 - Berlin 1942). Leipzig, Hannover ve Berlin üniversitelerinde fiziksel kimya profesörlüğü yaptı. Termodinamik ve kimyasal kinetik uzmanı olarak, dengeler, tepkime hızları, ışılkimya, kataliz, vb. üzerine araştırmaları vardır.

BODH-GAYA ya da **BUDDHA-GAYA,** Hindistan'da (Bihar), Gaya'nın güneyinde sit, buddhacılığın kutsal yeri. Gautama ya da Şakyamuni burada bir incir ağacının *(Ficus religiosa)* altında daldığı derin bir düşünce sonunda buddha niteliğini kazandı ve böylece "nihai ve tam uyanış"a *(abhisambodhi)* erişti; ardından, yine burada, yedi hafta süreyle inzivaya çekildi. Dört büyük hac yeri içinde en saygını olan Bodh-Gaya, art arda kurulan yapılarla gelişti. Çinli hacı Şüen Zang burayı anlatan değerli bir yapıt (635'e doğr.) bırakmıştır. Bazı kalıntılar (Vacrasana döşeme taşı, "elmas taht") Aşoka zamanına ve İ.Ö. II. yy.'a (bir *vedika*'nın dikmeleri) uzanırsa da, büyük tapınak Mahabodhi birçok kez restore edilmiş ve yeniden yapılmıştır. II.-III. yy.'lara doğru inşa edildiği sanılan tapınak, V.-VI. yy.'larda yeniden yapıldı. XII. yy.'ın sonunda talan edildi. XII. ve XIII. yy.'larda Birmanlar tarafından yeniden inşa edildi. Eski görünüm ve düzeni kısmen koruyan son restorasyon 1880-81'de gerçekleştirildi. XII.-XVIII. yy.'lar arasında, buddhacılığın yaygın olduğu yörelerde bu tapınağın benzerleri yapılmıştır.

BODHİ a. (sankritçe *budh*, uyanmak, bilmek). Özellikle buddhacılıkta, tefekkür yoluyla ulaşılan aydınlanmayı ve uyanışı belirten terim (Bodhi, insana, gerçekmiş gibi görünen her şeyin yanıltıcı niteliğini, öğeleri hiç durmadan birleşip dağılan bu dünyadaki yaşamın geçiciliğini göstererek, onu bütün ilişkilerinden arındırır. Bodhiye erişmeden önce bir yenidendoğuş daha geçirmesi gereken kimseye *bodhisattva* denir. Bodhi'ye erişen kimseye *buddha* olur.

BODHİDHARMA (sanskritçe sözc.), **DARUMA DAİŞİ** (japonca) **DA MO** (çince), *çan* (zen) buddhacılığının kurucusu (470'e doğr. - 543'e doğr.). 520'ye doğru Çin'e gitti ve burada çok büyük bir başarıyla havarilik yaptı.

BODHİSATTVA a. (sanskritçe sözc.). Buddhacılara göre, dini vecibeleri yerine getirerek, çeşitli bilinçlenme aşamalarından geçerek bodhi'ye ya da tanrısal aydınlığa erişmeyi amaçlayan kimse. (Pali dilinde *bodhisatta;* japonca *bosatsu*).
—ANSİKL. *Anguttara Nikaya*'da (IV, 127; VIII, 70), "bodhisattva" sözcüğü, en başta, tanrısal aydınlığa erişmeden önce çilelerden geçen Şakyamuni için kullanılır ve onun daha önceki cisimleşmelerini anımsatır. Mahayana buddhacılığında ise, kendisini bütün canlıların kurtarılmasına adayan ve hemen buddha katına erişecek yerde, acı çekenlere duyduğu acımayla hayır işleri yapan kimse anlamına gelir. Söylentiye göre, bodhisattva'lar göğün Tusita katında yaşarlar. Avalokiteşvara, Mancuşri, Tara gibi kutsal kişiler, Nagarcuna, Asanga gibi büyük adamlar ve bazı krallar birer bodhisattva'dır.

Bodlam şatosu, Büyük Britanya'da Weald'de (East Sussex) şato. XIV. yy.'dan kalma görkemli yapı, XVII. yy.'daki iç savaş sırasında kısmen yıkılmıştır.

BODİANSKİY (Vladimir), rus mühendis, mimar ve şehirci; fransız vatandaşlığına geçti (Harkov 1894 - Paris 1966). Eğitimini Moskova'da tamamladı; Buhara'da ve Kongo'da demiryolları yapımını yönetti. 1930'da Paris'e yerleşerek Beaudouin, Lods, Le Corbusier gibi mimarlarla çalıştı (Marsilya birimi, New York'ta B.M. sarayı). Çalışmalarını yapı öğelerinin sanayileştirilmesi (önüretim) üstünde yoğunlaştırdı.

BODİN (Constantin), XI. yy. sonunda yaşamış Zeta (bugünkü Crna Gora [Karadağ]) kralı. Babası tarafından, Bizans'a karşı ayaklanan Makedonya soylularına yardım etmeye gönderildi. Yenildi, esir düştü, ama kaçmayı başardı. Kral olunca, Bosna ve Sırbistan'ı ele geçirdi. 1097'de İşkodra'da, toulouselu kont Raimond IV'ün haçlı ordularını karşıladı.

BODİN (Jean), fransız filozof ve yüksek yargıç (Angers 1530 - Laon 1596). Paris mahkemesi'nde avukatlık yaptığı sırada dük François d'Alençon onu hizmetine aldı (1571). 1576'da "états généraux" meclisi'nde Vermandois temsilcisi oldu. 1585-1588 arasında Laon krallık mahkemesi'nde kral temsilciliği ve daha sonra aynı yerde kral savcılığı yaptı. Önce protestan iken, 1589'da Laon kentinin Ligue partisi'ni tutmasını sağlayarak katoliklerin safında yer aldı.
Bodin, *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (Tarih yöntemi) [1566] adlı yapıtında, "eskilerin şuraya buraya dağılmış yasalarını bir araya getirip bir bireşimini yapmamızı sağlayan, tarihtir" der. Ona göre tarih, en iyi siyasal rehberdir: "evrensel hukukun en iyisi, tarihin bağrında saklıdır," diye yazar. Bodin, 1568'de, fransızca olarak, *Réponse aux paradoxes de M. Malestroit*'yı (M. Malestroit'nın paradokslarına cevap) yayımladı. Bu yapıtında, enflasyonu inceliyor ve haklı olarak bu olayın kaynağını dolaşımdaki "altın ve gümüşün bolluğu"nda görüyordu (Potosi madenlerinden Avrupa'ya altın akımı). Mübadelelerin serbest olmasından yanaydı. En önemli yapıtı, *les Six Livres de la République*'tir (Cumhuriyetin altı kitabı), [1576]. Fransızca yazdığı bu kitapta, egemenlik kavramını inceler; egemenliğin "sürekli" olması, yani yurttaşların ve iktidarı hayat boyu ve "mutlak" bir biçimde kullanan hükümdarların vicdanına bağlı bulunması gerektiğini düşünür. Ona göre üç çeşit "cumhuriyet" vardır: demokrasi, aristokrasi, monarşi. Bodin, en çok bu sonuncusunu beğenir. Ona göre, doğaya ve onun kanunlarına en uygun rejim monarşidir; monarka yardım etmek üzere en yetenekli kimselerin en iyi biçimde seçilebilmesini ancak o sağlar; eğer başlıca amaç, adalet düzeninin kurulması ise, "soylularla sıradan kişiler"i gerçek bir toplumsal birlik içinde birleştirmeyi olanaklı kılan biricik rejim odur. Bodin'in özlediği mutlak monarşi, keyfi bir yönetim değildir, çünkü vergileri kabul ya da reddeden bir parlamento, korporasyonlar, kurullar ve hükümdarla uyruklar arasında bir sürü ara kuruluşlar vardır.

BODİO (Luigi), italyan istatistikçi (Milano 1840 - Roma 1920). Danıştay üyeliği, senatörlük yaptı (1900), İtalya istatistik genel müdürlüğü ve Uluslararası istatistik bürosu başkanlığı görevlerini yürüttü. İtalya'da resmi istatikçiliğin gelişmesine katkıda bulundu (*Della statistica nei suoi rapporti con l'economia* [İstatistiğin ekonomiyle ilişkileri hakkında], 1869). *Del movimento della popolazione in Italia* (İtalya'daki nüfus hareketi üstüne) [1876] ve *Sul movimento dell'emigrazione italiana* (İtalyan göç hareketi üstüne) [1866] adlı yapıtlarında göç politikasına yenilik getirdi.

BODİOA a. Tropikal Afrika'da yetişen ağaç. (Aşıboyasına çalan kahverengi odunu az çok ince dokulu, sert ve ağırdır; demiryolu traversi yapımında ve büyük yapı işlerinde kullanılır. Bil. a. *Anopyxis klaineiana.*)

BODİONTİCİ ya da **BRODİONTİ,** Fransa'da Galya'nın dağlık kesiminde yaşayan halk. Digne bölgesinde yerleşmişlerdi.

Bodleian library, sir Thomas *Bodley* (Exeter 1545 - Londra 1613) tarafından düzenlenen ve 1602'de açılan Oxford kitaplığı; ingiliz rönesansının doğmasına büyük katkısı olmuştur.

BODMAN, Federal Almanya'da yerleşme birimi, Konstanz'ın kuzey kolu olan Überlingen gölü kıyısında. Burası Alamanların *Bodamas* (almancadaki *Bodensee* adı buradan gelir) kentidir.

BODMER (Johann Jakob), almanca yazan isviçreli yazar (Greifensee, Zürich yakınlarında, 1698 - Zürich 1783). Bir dergi (Discourse der Mahlern, 1721-1723) çıkararak siyaset, pedagoji ve edebiyat alanlarında aydınlanmacı düşüncelerin savunuculuğunu yaptı. Poetikasında (*Abhandlung von dem Wunderbaren,* 1740), Gottsched'e karşı çıkarak, hem olasıyı, hem de olağanüstüyü tasarlayabilen yaratıcı hayal gücünü savundu. Breitinger ile birlikte, ingiliz edebiyatını (Milton'un *Kayıp cenneti*'nin nesir olarak çevirisi) ve ortaçağ alman şiirini (*Sammlung von Minnesänger,* 1758-59) savundu.

BODMER (Johann Georg), isviçreli makine ustası (Zürich 1786 - *ay. y.* 1864). İsviçre, Almanya, İngiltere'de yaşadı, mekanik parçaların standartlaşmasına öncülük etti (1816). Çark boylarını ayarlayıcı takım tezgâhlarını buldu. 1839'la 1841 arasında 40'tan fazla takım tezgâhının patentini aldı ve daha sonra bu tehgâhların seri üretime geçme olanaklarını hazırladı.

BODMER (Karl), isviçreli ressam (Riesbach, Zürich yakınlarında, 1809 - Barbizon 1893). Yapıtları, kızılderili kabilelerinin XIX. yy. başındaki yaşam ve töreleri hakkında değerli bir belge niteliğindedir. Prens Maximilian von Neuwied tarafından düzenlenen bir sefer sırasında bu kabileleri inceleme fırsatını buldu.

BODO a. Kirli sularda yaşayan, iki kamçılı birhücreli hayvan. (Kamçılardan biri yüzmeye, öbürü yön değiştirmeye yarar. Birçok türü vardır. Bodolar takımının örnek tipi.)

BODO a. Bodolar'ın konuştuğu tibet-birman dili.

BODØ, Norveç'in kuzey kesiminde liman kenti, Nordland'ın yönetim merkezi, Stalt-

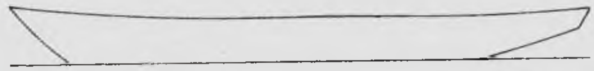

Jean, **Bodin**
gravür ressamı belli değil
Bibliothèque nationale, Paris

Alstom-Atlantique

bir konteyner gemisinin balblı baş **bodoslama**sı

baş ve kıç **bodoslama** eğimi

fjord'un ağzında, 36 922 nüf. (1991). Yönetim ve ticaret merkezi. Hava limanı.

BODOLAR a. İki kamçılı birhücreli hayvanlar takımı. (Büyüklükleri eşit olmayan kamçılardan biri ["yüzmeye yarayan"] öne doğru uzanır ve çok hareketlidir; öbür kamçı ["sürükleyen" ya da "yön veren"] arkaya doğru uzanır ve yalnızca yön değiştirmeye yarar. Takımın on kadar familyası vardır. Bil. a. *Bodonidea*.)

BODOLAR, Hindistan (Assam) ve Bangladeş'te kabileler halinde yaşayan halk. Sayıları 1,5 milyonu aşan Bodolar tibet-birman öbeğindendir. Tarım ve zanaatla geçinirler ve çokkocalılığın serbest olduğu babasoylu bir toplum halinde yaşarlar. Hinduculuk ve kast sistemi günlük yaşamlarının parçası olmakla birlikte, Bodolar'ın geleneksel dinlerine bağlılıkları azalmamıştır: atalarına ve ruhlara tapınmayı sürdürürler.

BODONİ (Giambattista), italyan basımcı (Saluzzo 1740 - Parma 1813). Parma büyük dükünün basımevini ve kendi basımevini yönetti. Onun bastığı yapıtlar, özellikle *Horatius* (1791) ve *İlyada* (1808), harflerinin güzelliğiyle ün yapmıştır. Avrupa'da birçok basımcının da benimsediği 143 değişik tipte romen harfi yarattı. *Manuale tipografo* adlı bir kitabı vardır (yayımlanışı 1818).

BODONİDEA a. BODOLAR takımının bilimsel adı.

■ **BODOSLAMA** a. **1.** Bir gemi omurgasının baş ve kıç tarafında dik biçimde yükselen öğelerden her biri. (Geminin yapısına göre ağaçtan ya da çelikten olabilir ve gemi kaplamaları bu öğelerle birleşir.) **—2.** Arg. Burun. **—3.** *Bodoslamadan*, önden, cepheden.

—Denizc. *Bodoslama astarı*, parileleri tek parça haline getirerek bodoslamayı berkitmek amacıyla bodoslamanın iç bölümüne cıvatalanan ağaç parça. || *Bodoslama aşozu*, küçük ağaç teknelerde, borda kaplamalarını baş ve kıç bodoslamasına oturtmak için her iki bodoslama üstüne açılan yuvalar. (Bodoslama astarı olmayan teknelerde açılır.) || *Bodoslama eğimi*, baş ya da kıç bodoslaması ile omurga uzantısı arasında oluşan açı. (Baş bodoslaması eğimi ve kıç bodoslaması eğimi olarak ikiye ayrılır.) || *Bodoslama paraçolu*, ağaç gemilerde teknenin baş ya da kıç tarafındaki alabanda kaplaması üstüne tutturulan V biçiminde yatay bağlantı parçası. — Çelik gemi inşaatında, başın ucuna yerleştirilen ve baş bodoslamayı berkitmeye yarayan üçgen parça. || *Baş bodoslama pervanesi*, baş bodoslamasına yakın enine bir tünel içine yerleştirilmiş küçük pervane; geminin yanal yer değiştirmesini sağlar. || *Baş bodoslama yelpazesi*, büyük ağaç gemilerde baş bodoslamasının her iki yanında ve en önde yer alan postalardan her biri. || *Baş bodoslaması*, geminin baş tarafını sınırlayan parça. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ağaç gemi inşaatında baş bodoslaması omurganın uzantısıdır; omurgaya bir çene bağlantısıyla ve bir paraçolla tutturulur. Dıştan bir talimarla, içten de bir karşıt bodoslama ile astarlanabilir. Çelik gemi inşaatında baş bodoslaması kalıplaşmış ya da dövülmüş bir parçadan ya da berkitilmiş sacdan inşa edilir ve omurgaya bir çene bağlantısıyla tutturulur. Büyük modern gemilerin baş bodoslaması biçimlendirilmiş sacdan yapılır ve alt bölümünde balb denilen bir çıkıntı içerebilir.

■ **BODRUM** a. **1.** Bir yapının zemin düzeyinden aşağıda kalan bölümü. **—2.** *Bodrum gibi*, güneş görmeyen, havasız, basık tavanlı yer için kullanılır. || *Bodrum katı*, bir yapının zemin düzeyi altında kalan ve oturmaya elverişli katı.

BODRUM, antik **Halikarnassos,** Ege bölgesinde, Muğla iline bağlı ilçe; 56 821 nüf. (1990); 649 km²; merkez bucağı dışında 3 bucak, 29 köy. Merkezi Muğla'nın 111 km B.-G.-B.'sındaki *Bodrum*, 20 931 nüf. (1990). Önemli turizm merkezi. Yat limanı.

•TARİH. İlkçağ'ın önemli kentlerinden biri olan Bodrum (Halikarnassos*), Bizans döneminde bir piskoposluk merkeziydi. XI. yy. sonlarında türk egemenliğine girdiyse de, birinci haçlı seferi sırasında yeniden Bizans'a bağlandı. XIII. yy. sonlarında Menteşoğulları beyliğinin sınırları içine girdi. 1402'de kenti ele geçiren Rodos şövalyeleri Bodrum kalesini yaptırdılar. (Aziz Petrus adına yapılan kale, kentin Türk dönemindeki adına kaynaklık etmiştir.) Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos seferi sırasında Türkler'ce zaptedildi (1522). 1770'te rus donanmasının saldırısına uğradı. Mondros mütarekesi'nden sonra (1918) bir süre İtalyanlar'ca işgal edildi.

• ARKEOLOJİ ve MİMARLIK. Antikçağ'ın önemli kültür ve sanat merkezlerinden olan kentte, günümüze ulaşan kalıntılar ününü doğrulayacak nicelikte değildir. (→ HALİKARNASSOS.) Eskiçağ'ın yedi harikasından biri sayılan Mausoleion*'un yalnızca temelleri kalmıştır. Kentin en önemli yapısı Bodrum* kalesi'dir. Türk dönemi yapıları arasında Mustafapaşa camisi (1723) sayılabilir. Bodrum yakınındaki Ortakent* (esk. Müsgebi) ve Gökçebel* (esk. Dirmil) köylerinde yapılan kazılarda, Mykenai dönemi gömütleri ortaya çıkarılmıştır.

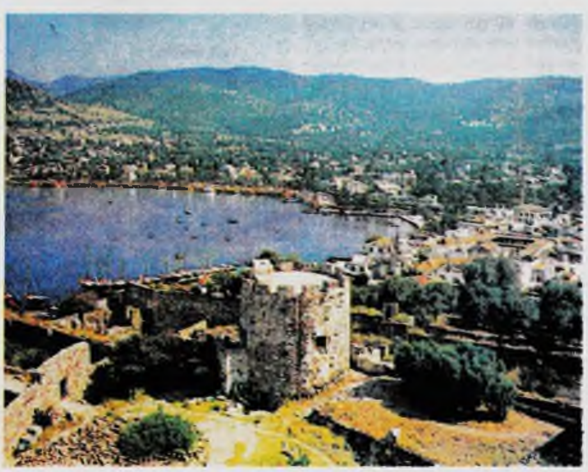
• EDEBİYAT. Şair Panyasis (M.Ö. V. yy.) ile oğlu tarihçi Herodotos (M.Ö. 490) Bodrum'da doğdu. Yergi şairi Neyzen Tevfik (1879-1953) ile tarihçi Prof. Avram Galanti (1873-1961) de Bodrum doğumludur.

Bodrum'un turistik bir yer haline gelişi ve edebiyata yansıması Halikarnas Balıkçısı'nın (Cevat Şakir Kabaağaçlı) etkisiyle oldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında (1924) Bodrum'a sürgün olarak giden Halikarnas Balıkçısı yöreyi öykü ve romanlarında geniş biçimde tanıttı; Bodrum ile ilgili anılarını ise *Mavi sürgün* (1961) kitabında konu edindi. Bodrum'u "pembe sabahlar, mavi öğleyinler, altın ikindiler, menekşe akşamlar diyarı" diye tanımlayan Balıkçı'nın *Aganta burina burinata* (1946), *Ötelerin çocuğu* (1956), *Deniz gurbetçileri* (1969) gibi yapıtlarında Bodrum yöresinin tarihsel ve doğal güzellikleri, süngercilikle geçinen halkın deniz tutkusu coşkulu bir dille anlatılır. 1957 yılından sonra, Sabahattin Eyüboğlu'nun ön ayak olmasıyla her yaz yinelenen "mavi yolculuk" gezileri, giderek yörenin turizm merkezi olmasına yol açtı. Fikret Adil katıldığı bir mavi yolculuğu *Mavi deniz* (1959) kitabında konu edindi. Sözkonusu yolculukları düzenleyenlerden biri olan Azra Erhat, *Mavi Anadolu* (1960), *Mavi Yolculuk* (1962), *Karya'dan Pamfilya'ya mavi yolculuk* (1979) adlı gezi yazılarında yörenin güzelliklerini ve tarihsel zenginliklerini anlattı. Bunların da etkisiyle Bodrum'a edebiyatçı, ressam, heykeltraş, oyuncu, şarkıcı gibi çok sayıda sanatçı yerleşti.

Halikarnas Balıkçısı'nın yapıtlarında Bodrum'un doğası, insan elinde bozulmamış güzellikleriyle dile getiriliyordu. Doğal çevre geçmişte sahip olduğu tarih ve kültür değerleriyle birlikte canlandırılıyordu. Bodrum insanının doğayla bütünleşmiş kişiliği, denizden ekmeğini çıkarırken sürdürdüğü çileli yaşamı, özverisi, sevecenliği sergileniyordu.

Bodrum yöresi ve insanları Halikarnas Balıkçısı'ndan sonra da birçok yazarın yapıtına konu oldu. Yaşar Kemal *Süngerciler* adlı dizi röportajında Bodrumlu süngercilerin yaşama güçlüklerini ele aldı. Tarık Dursun K., *Denizin kanı* (1968) romanında aynı konuyu işledi. İlhan Berk ve Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun şiirlerinde kentin doğası yansıtıldı. Hareketli bir turizm merkezi durumuna gelen Bodrum'un Halikarnas Balıkçısı'ndan sonraki dönemi edebiyat yapıtlarına toplum sorunlarından kaçan aydınların, gösteriş düşkünlerinin, aylakların, içki tutkunlarının, sorumsuz serbest aşkın yoğunlaştığı bir çevre olarak yansıdı. Bu dönemde Selim İleri *Her gece Bodrum* (1976), *Bir deni-*

Bodrum
kale ve kentten genel bir görünüm

Bodrum sualtı arkeoloji müzesi

zin eteklerinde (1980), *Cehennem kraliçesi* (1980) yapıtlarında, Vedat Türkali *Mavi karanlık* (1983) romanında, Nazlı Eray *Deniz kenarında pazartesi* (1985) romanında vb. özellikle aydın turistleri konu edinerek yöreyi anlattılar.

Bodrum camisi ya da **Myrelaion manastır kilisesi,** İstanbul'un Laleli semtinde cami. Aslında, Bizans imparatoru Romanos I Lekapenos döneminde (920-944) yaptırılmış, haç planlı bir kilisedir. XV. yy.'da camiye dönüştürüldü. 1911 Aksaray yangınında yandığından çok yıkıktır.

Bodrum kalesi, Bodrum'da Rodos şövalyelerince yaptırılan Ortaçağ kalesi. Şövalyeler kaleye Petronium ya da Aziz Petrus kalesi adını vermişlerdi. İç içe üç duvarla çevrili bir iç kaleden oluşan kalenin yapımında bir deprem sonucu yıkılan Mausoleion'un taşları, heykelleri ve kabartmaları kullanılmıştır. Dış duvar alman mimar Heinrich Schlegelholt'un ürünüdür (1415-1437). Yapı İtalyan kulesi, Alman kulesi, İngiliz kulesi, Fransız kulesi ve Yılanlı kule adlarıyla bilinen beş kuleyle güçlendirilmiştir. 1436'da yaptırılan İtalyan kulesi'nin mimarı Angelo Mascettola'dır. İngiliz kulesi ise 1480'de eklenmiştir. Son değişiklikler 1476-1503 arasında Pierre d'Aubusson zamanında gerçekleştirilmiştir. Duvarlarda şövalye armaları, yazıtlar ve aziz kabartmaları vardır. Kale, 1522'de Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlılar'ın eline geçmiş; içindeki kilise camiye dönüştürülmüştür (Süleymaniye camisi): Abdülhamit II zamanında sürgün yeri olarak kulanılmıştır. Günümüzde yeniden düzenlenerek Bodrum sualtı arkeoloji müzesi olarak ziyarete açılmıştır.

Bodrum sualtı arkeoloji müzesi, Bodrum kalesi'nde 1964'te açılan müze. Türkiye'nin ilk ve tek sualtı müzesi olması açısından önemlidir. Galidonya, Yassıada, Serçe limanı, Şeytan deresi vb. sualtı araştırmalarından ve Bodrum çevresinde yapılan kazılardan (Ortakent [esk. Müsgebi], Gökçe - bel vb.) elde edilen buluntuların sergilenmesi amacıyla açıldı. Müzenin Mykenai, sualtı eserleri ve Karia eserleri salonlarında tunç çağlarından başlayarak Mykenai, Arkaik, Klasik, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinden çok çeşitli buluntu kronolojik bir düzenlemeyle sergilenmektedir. Bunlar arasında pek çok amfora, pithos ve değişik biçimlerde çanak çömlekler, cam eşyalar, vazolar, kandiller, sikkeler, takılar, heykelcikler, mühürler, mezar taşları ve yapı kalıntıları vardır. Ancak müzenin en ilginç yapıtları sualtı araştırmalarından elde edilenlerdir. Bu yapıtlar arasında çok sayıda amfora, zenci çocuk heykeli, tanrıça İsis heykeli, Gelidonya araştırmalarında bulunmuş bronz levhalar, tarım araçları, çeşitli aletler, sikkeler ve bronz bir kantar dikkati çeker. Ayrıca duvarlarda sualtı çalışmalarını açıklayıcı fotoğraf ve çizimler bulunmaktadır. Müzenin bahçesinde de yaz aylarında çeşitli sergiler açılmakta, konserler verilmektedir.

BODRUM yarımadası, G.-B. Anadolu'da engebeli yarımada; Güllük körfezi ile Gökova körfezi arasında, Ege denizi'ne doğru kütlesel bir çıkıntı oluşturur (en yüksek yeri Uyuklutepe, 690 m). Yapısında, yoğun kireçtaşları ve volkanik kayaçlar vardır. Özellikle K.'de ve G.'de birçok koylarla bezenmiş kıyıları, Türkiye'nin en gelişmiş turizm alanları arasındadır.

BODRUMLU (Avram Galanti) → GALANTİ (Avram).

BODUÇ a. Yörs. Tarım. **1.** Taze bakla, badıç. **—2.** Bamya çiçeği. **—3.** Yabani bezelye. **—4.** Fiğlerde yaprakların dökülmesiyle ortaya çıkan badıç.

BODUÇ ya da **BOCUT** a. *Yörs.* Ağaçtan ya da topraktan yapılmış küçük, kulpsuz testi.

BODUR sıf. **1.** Kısa boylu ve tıknaz kimse için kullanılır: *Bodur bir adam.* **—2.** *Bodur kalmak,* sözkonusu bir kimseyse, boyu uzamamak; bir etkinlikse, gelişmemek: *Özgürlüğün olmadığı yerde sanat bodur kalır.* ‖ *Bodur tavuk her gün piliç ya da her dem taze,* kısa boyluların olduklarından genç göründüklerini belirtmek için kullanılır.

—Ağ. yet. *Bodurağaç,* çok kısa kalan, ama bütün kısımları gene de orantılı olan ağaç. (Yüksek dağ bitkileri, bodur kalma eğilimi gösterir; bunun nedeni boğum aralarında kısalmaya yol açan kuvvetli ve yoğun morötesi ışınlarıdır.)

—Bahç. *Bodur bitki,* büyük ya da yüksek olan ve dikine büyüyen bitkilerin tersine, küçük ya da alçak olan bitki (bodur fasulye, bodur bezelye, bodur aslanağzı). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Zool. Türlerinin ortalama tipine göre boyları kısa olan bireyler için kullanılır.

—ANSİKL. Bahç. Japonlar, bazı bahçecilik yöntemleri (çelikleme, aşılama, besin kısıtlaması) uygulayarak bitkilerde yapay bir bodurlaşma geliştirdiler; ancak bunu doğal genetik bodurlaşma ile karıştırmamak gerekir. Böyle yöntemlerle yaratılan bodur ağaçlara *bonsay* denir.

BODUR PALMİYE a. Akdeniz çevresinde yetişen palmiye (*chamaerops*). Dikenli bir sapın ucundaki yelpaze ayalı yaprakları (50 cm genişlik) derinlemesine şeritler biçiminde parçalıdır. Gövdesi oldukça kısadır (1-2 m) ve dipten çok sürgün verir. Korunaklı yerlerde, açıkta yetiştirilir; yetiştirilmesinin kolaylığı ve görünümü nedeniyle, bahçelerin bezenmesinde değerli bir türdür.

BODURCUK a. Küçük testi.

BODURÇAPAK a. Durgun sularda yaşayan sazana benzeyen balık. (Hepçil beslenir; boyu pek büyük değildir [20 cm]; Batı Avrupa'dan Sibirya'ya kadar her yerde bulunur. (Bil. a. *Blicca bjoerkna;* sazangiller familyası.) [Eşanl. TAHTABALIĞI, TRANÇA.]

BODURLAŞMAK gçz. f. Bodur duruma gelmek: *Tepelerden kıyılara inildikçe ağaçlar bodurlaştı.*

◆ **bodurlaştırmak** ettirg. f. *Bir bitkiyi bodurlaştırmak,* büyümesine engel olan yöntemlerle yetiştirmek.

BODURLUK a. Bodur olma durumu.

BODURPAS a. Bot. **1.** Arpa yapraklarına yerleşerek bir çeşit pas hastalığı yapan ilkel mantar. (Bil. a. *Puccinia hordei*). **—2.** Bu mantarın yol açtığı ekin hastalığı.

BODY ART a. GÖVDESEL SANAT'ın eşanl.

BOECE ya da **BOETHİUS** (Hector), iskoç hümanist ve tarihçi (Dundee 1465 - Tyrie, Aberdeen kontluğu ?, 1536 ?). Paris Üniversitesi'nde okuduktan sonra buraya öğretim görevlisi tayin edildi. Erasmus'un dostuydu. Aberdeen Üniversitesi'nin ilk rektörü seçildi. Efsanelere büyük yer veren bir İskoçya tarihi yazdı (*Scotorum Historiae,* 1527).

BOEDROMİA a. Esk. Yun. Atina'da *Apollon Beodromios* ("yardım eden") onuruna düzenlenen şenlik.

BOEHME (Jakob) → BÖHME (Jakob).

BOEHMİT a. (fr. *boehmite,* öz. a. *Boehmer*'den). Miner. Boksitleri oluşturan ve formülü Al_2O_3,H_2O olan doğal alüminyum oksit.

BOEHRİNGER (Erich), alman arkeolog (1897-1971). Berlin, Freiburg, Basel ve Würzburg üniversitelerinde arkeoloji, tarih ve filoloji eğitimi gördü. Avrupa müzelerindeki tüm Siracusa sikkelerini saptadı. 1940-1943 arasında Atina kültür ateşeliği görevinde bulundu. 1954'ten ölümüne değin Berlin'deki Alman arkeoloji enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı. 1956-1971 arasında Anadolu'da Bergama kazılarını yönetti. Askeri yapıları, Heroon'u, Asklepieion'u ve burasını kente bağlayan yolu saptadı. Ölümünden kısa bir süre önce, Bergama'da yaptığı çalışmalardan ötürü kendisine kentin onur hemşehriliği unvanı verildi.

Önemli yapıtları: *Von antiker architektur und topographie* (1959); *Die Ausgrabungen zu Pergamon im Jahre 1965 /1966* (1967); *Marmorplastiken der hallenstrasse des Asklepieions in Pergamon* (1966).

Boeing Company, amerikan uçak yapım şirketi. 1916 yılında William E. Boeing'in (Detroit 1881 - Puget Sound, Washington, 1956) kurduğu bu şirket, sivil ve askeri uçakların yapımında uzmanlaştı. "Uçan kaleler"in yapımcısıydı ve daha sonraki yıllarda bir kıtalararası uçuş yapabilecek büyük hava taşıtları üzerinde çalıştı. Öteki etkinlikleri arasında helikopterlerin ve uzaktan güdümlü roketlerin yapımı, denenmesi, havacılıkla ilgili altyapıların teknik düzenlenmesi sayılabilir. Şirketin sanayi kuruluşları Renton, Seattle ve Wichita'daki fabrikalarda toplanmıştır. Dünyanın en büyük uçak yapımcısı olan Boeing şirketi, amerikan dışsatımcıları arasında ilk sırada yer alır.

BOEJER a. (hol. sözc.). Denizc. Orsa seyri yaparken denize salınan kasayla donatılmış dibi düz hollanda teknesi.

BOEL (Pieter), flaman natürmort ve hayvan ressamı (Anvers 1622 - Paris 1674). Bir süre İtalya'da kaldı (Cenova), 1668'den sonra Paris'e yerleşti ve burada kraliyet ressamlığına atandı. Gobelins tezgâhları ve Versailles hayvanat bahçesi için çalıştı.

BOENDALE (Jan VAN) → VAN BOENDALE.

BOERLER, 1652'den başlayarak Güney Afrika'da Cape Town'a yerleşen hollandalı kolonlar. Amaçları burada Doğu Hindistan şirketi'nin bir kuruluşunu işletmekti. Amsterdam, Boerler'e yavaş yavaş *burger* (yurttaş) unvanını verdi ve serbest çiftlik sahipleri (*vrijburgers*) zenci halkı kovarak bölgeye yerleştiler. Uzun bir çatışma Boerler ile İngilizler'i 1902'ye kadar karşı karşıya getirdi (Vereeniging barışı). 1910'da, Boerler'in oturduğu koloniler (Transvaal, Natal, Orange, Cape Town), Güney Afrika birliği bünyesinde, Commonwealth çerçevesinde birleşti. (→ GÜNEY AFRİKA*)

Boerler savaşı (1899-1902). 11 ekim 1899'da Boerler Natal'in kuzeyini ele geçirdiler ve Ladysmith, Kimberley ve Makefing mevkilerini kuşattılar. İngiliz karşı-saldırısı, Colenso, Stormberg ve Magersfontain'de kırıldı; ancak Boer saldırısı denize doğru gelişmedi. Şubat 1900'de lord Roberts komutasındaki ingiliz birlikleri, Paaderberg'de cumhuriyetçileri yenilgiye uğrattılar, arkasından Johannesburg ile Pretoria'yı işgal ettiler ve demiryolu şebe-

bodur **palmiye**

Boerler savaşı
general Piet Arnoldus Cronje Makefing kuşatması (1899) sırasında adamlarıyla birlikte

coll. Sirot-B. N., Paris

Larousse

Germain **Boffrand**'ın 1702-1706 yılları arasında yaptığı Lunéville şatosu

kesinin denetimini tümüyle ele geçirdiler. Çatışma iki yıl boyunca gerilla savaşı biçiminde sürdü. Ancak Kitchener tarafından şiddetle bastırıldı: çiftlikler yakıldı, stoklar yok edildi, kadınlar ve çocuklar toplama kamplarına gönderildi, bunlardan 25 000'i bu kamplarda öldü. Çetin görüşmeden sonra boer şefleri (Botha, De Wet, Reitz, Smuts), 31 mayıs 1902'de Pretoria'da imzalanan Vereeniging barışı'nı imzaladılar.

BOEROE → BURU.

BOETHİUS (Hector) → BOECE.

BOETHOS Khalkedonlu, İ.Ö. III. yy.'da yaşamış yunan heykelci. *Kazlı çocuk* (Louvre) ve *Mahdia'lı Agon* (Bordo müzesi, Tunus) heykellerinin onun olduğu söylenir.

BOETİUS (Anicius Manlius Torquatus Severinus Boetius), latin siyaset adamı, filozof ve şair (Roma 480'e doğr. - Pavia yakınlarında 524). Bir konsülün oğluydu, Festus'tan ve daha sonra kızıyla evleneceği Symmachus'tan ders gördü ve eğitimini Atina'da tamamladı. Senato, Roma'ya girmekte olan Theodorich ile şehir adına konuşmak üzere Boetius'u seçti. Gotlar'ın kralı da onu maiyetine aldı. 510'da konsül ve senato *princeps*'i oldu. Oğulları da 522'de aynı göreve yükseltildiler. Theodorich, Boetius'a önemli görevler verdi. Ama, Doğu imparatoru ile gizli ilişkiler kurmakla suçlanan senatör Albinus'un savunmasını üstlendiği için Boetius, vatana ihanetle ve büyücülükle suçlandı ve işkence altında öldü.

Boetius, filozof olarak, Platon'un ve Aristoteles'in yapıtlarını herkesçe bilinip anlaşılır hale getirmek ve yorumlamak istiyordu. Bunun için de, dört bölümlük skolastik sınıflandırmayı (quadrivium) izliyordu: *De arithmetica*, *De musica* bu çalışmalarının ürünüdür; ama, geometri ve gökbilim konularında günümüze ondan bir şey ulaşmamıştır. Boetius, Aristoteles' in *Organon*'una Porphyrios'un yazdığı *Giriş*'i yorumladı, tasım üzerine kitaplar yazdı ve hapisteyken derin bir düşünce ürünü olan *De Consolatione* Philosophiae*'yi kaleme aldı. Felsefeye başlıca katkısı, öğretimde uzun süre bir gelenek halinde kullanılan açımlama (şerh) yöntemini belirlemesi ve tümeller tartışmasındaki tutumudur. Boetius, tümelin varoluşta bulunmadığını, yer almadığını düşünür. Ona göre, cins ya da tür gibi tümeller, hem belirledikleri varlıkların varoluşunda şu ya da bu biçimde bulunup, hem de bu varlıkların her biri gibi çeşitlilik gösteremezler. Böylece Boetius, adcılığı da, gerçekçiliği de reddeder.

Humphrey **Bogart** ve Lauren Bacall John Huston'un 1948'de gerçekleştirdiği *Ölüm gemisi*'nin (Key Largo) bir sahnesinde

Warner Bross (coll. J.-L. Passek)

BOETONG → BUTUNG.

BOFABALIĞIGİLLER a. Denizlerde ve ırmaklarda yaşayan, bedeni solucana benzeyen omurgalı hayvanları içeren familya. (Bil. a. *Petromyzontidae;* çenesizler altşubesi, yuvarlakağızlılar sınıfı.) [Eşanl. TAŞEMENGİLLER.]

—ANSİKL. Bofabalığıgiller ailesinin 8 cinse dağılmış 25 türü bilinmektedir; türlerin çoğu denizde yaşar, ama yumurtlamak için tatlı sulara göç ederler; on iki kadar tür bütünüyle tatlı sularda yaşamaya uyarlanmıştır: özellikle de Kuzey Amerika'da yaşayan *İchtyomyzon* cinsi üyeleri ve Avrasya ile Doğu Amerika'da yaşayan *Lampetra* cinsi üyeleri. Bofabalığıgillerin iki türüne Türkiye sularında rastlanır: bofabalığı (*Petromyzon marinus;* 1 m), dere bofabalığı (*Lampetra fluviatilis;* 50 cm).

BOFFA, Gine'de yer, bölge merkezi, Conakry'nin K.-B.'sında; 4 000 nüf. Ticarete yönelik tarım (muz, ananas). — *Boffa bölgesi*, 6 003 km²; 141 719 nüf.

■ **BOFFRAND** (Germain), fransız mimar ve dekoratör (Nantes 1667 - Paris 1754). Girardon'un ve J. Hardouin-Mansart'ın yanında yetişti. Mimarlık akademisi'ne kabul edildi (1709) ve köprü ve yol yapımı dairesinin genel müfettişliğini yaptı. İnceliğe ve büyük hacimlere düşkün, özgün ve yaratıcı bir sanatçıydı. Paris'te çok güzel konaklar inşa etti. Yeteneklerini en belirgin biçimde, rokay türündeki iç mimarlık ve taş oymacılığı alanında gösterdi: Arsenal konutları (1718-1728), Soubise konağı'nda daireler (1735-1740). J.Hardouin-Mansart'ın ölümünden sonra Lorraine dükünün başmimarı oldu (1708); Haroué şatosunu tümüyle değiştirerek onardı, Lunéville ve Malgrange şatoları ile Bavyera seçicisi için, Brüksel yakınlarında Bouchefort pavyonunu inşa etti; Mainz seçicisi için "la Favorite"in planlarını çizdi. *Livre d'architecture* (Mimarlık kitabı) adlı önemli bir yapıt yayımladı (1745).

Bofill atölyesi, Ricardo Bofill'in (doğm. 1939) 1964'te Barcelona'da kurduğu ve farklı uzmanlık dallarını içeren mimarlık grubu. Bu yıllarda, Descartes'çı gerçekliği reddetmek için, başlıcaları mekanikçi (*Archigram* çizgisi) ya da tarihselci olmak üzere birçok yol vardı. Bofill, ikinci yolu seçerek barok kökleri olan "hiperrealist" bir anlatımı benimsedi. Atölyenin, hepsi de çarpıcı olan uygulamalarının başlıcaları, Reus'ta Gaudí mahallesinin 1 600 konutu (1966-1972), Sitges'deki *El Castillo* binası (1969) ve Alicante'deki turistik tesislerdir. Bir yıkıntı dekoru içinde yükselen bu yapılar bir düş dünyası yaratmayı amaçlayan *uzay kentleri* projelerinin habercisidir (Barcelona için *Walden 7;* Saint -Quentin-en-Yvelines'de *Abraxas evi*).

BOFORS, Orta İsveç'te, Vänern gölünün K.-D.'sunda, *Karlskoga* kentinin sınırları içinde yer alan metalürji merkezi.

BOFU → HOFU.

BOGA EL-KEBİR, türk kökenli abbasi komutan (IX. yy.). Abbasi halifesi Mutasım ve ardılları Vasık, Mütevekkil, Muntasır dönemlerinde komutanlık yaptı. Medine yöresindeki Bedeviler'e ve Bizans'a karşı yapılan seferlerde ün kazandı. Mustain'in halifeliğe getirilmesinde etkili oldu.

BOGA ES-SAGİR, türk kökenli abbasi komutan (öl. 868). Halife Mütevekkil döneminde Azerbaycan'da Muhammet bin el-Bais'in başlattığı ayaklanmayı bastırdı. Türk komutanlarının etkisini kırmayı tasarlayan Mütevekkil'i, düzenlediği suikast sonucunda öldürttü. Halife Muntasır ve Mustain dönemlerinde vezir Vasıf ile işbirliği yaparak yönetime egemen oldu. Mütevekkil'in oğlu Mutez halife olunca, babasını öldüren Boga'yı önce hapsetti, sonra öldürttü.

BOGAN (Louise), amerikalı şair (Livermore Falls 1897 - New York 1970). Duygulu şiir kitapları (*Body of this Death*, 1923; *Dark Summer*, 1929; *The Sleeping Fury*, 1937; *The Blue Estuaries*, 1968) ve denemeler (*A poet's alphabet*, 1970) yazdı.

BOGANDA (Barthélemy) orta afrikalı devlet adamı Bobangi, Ubangi-Şari, 1910 -Bangi yakınında 1959). 1938'de papaz oldu, daha sonra 1948'e kadar misyonerlik yaptı. Cumhuriyetçi halk hareketi partisi'nden Ubangi-Şari milletvekili seçildi (1946). Bu tarihten sonra kendini tümüyle siyasete vererek papazlıktan ayrıldı. 1946'dan itibaren sürekli olarak milletvekili seçilen Boganda, Ubangi-Şari yerel meclis danışmanı, 1952'de ise Fransız Ekvatoral Afrikası başdanışmanı oldu. "Kara Afrika toplumsal ilerleme hareketi"ni kurdu. 1958'de genç Orta Afrika Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı oldu ve ülkesini Fransız uluslar topluluğu'na soktu. Bir uçak kazasında öldü.

BOGAR, Cezayir'de (Kasr el-Buhari komünü) yer Uarsenis'in doğu kenarında. 1839-1841 arasında Abdülkadir'in eski müstahkem mevkii.

■ **BOGART** (Humphrey), amerikalı sinema oyuncusu (New York 1899 - Hollywood 1957). 1920-1933 arasında birçok tiyatro turnesine katıldıktan sonra, R.E. Sherwood'un *Petrified Forest* adlı oyunu (1935) ve onun sinema uyarlamasıyla (1936) birdenbire tanındı. Sırayla gangster, dedektif ve serüvenci rollerine çıkarak güçlü kişiliğiyle o dönem amerikan sinemasında önemli bir yer edindi: *Çıkmaz sokak* (Dead End) [W. Wyler, 1937], *Kirli yüzlü melekler* (Angels with Dirty Faces) [M. Curtiz, 1938], *Hing Sierra* [R. Walsh, 1941], *Malta şahini* (The Maltese Falcon) [J. Huston, 1941], *Büyük uyku* (The Big Sleep) [H. Hawks, 1946], *Karanlık geçit* (The Dark Passage) [D. Daves, 1947], *Altın hazineleri* (The Treasure of the Sierra Madre) [J. Huston, 1947], *Ölüm gemisi* (Key Largo) [J. Huston, 1948], *Afrika kraliçesi* (The African Queen) [J. Huston, 1952], *Gazeteciler savaşı* (Deadline USA) [R. Brooks, 1952], *Çıplak ayaklı kontes* (The Barefoot Contessa) [J. Mankiewicz, 1954], *Denizde isyan* (The Caine Mutiny) [Edward Dmytryk, 1954], *Şöhretin sonu* (The Harder they Fall) [Mark Robson, 1956].

BOGASI ya da **BOĞASI** a. (isp. *bocací*). Dokmc. **1.** Pamuk ipliğinden, bezayağı örgüyle dokunan bir tür kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Döşemelik kumaşları daha sağlamlaştırmak için astar gibi kullanılan zamklı ya da kolalı kumaş. **—3.** Kadırgaların arka kısımlarında çadır

gibi olan bölmeyi astarlamak için kullanılan kırmızı ya da mavi boyalı kumaş.
—ANSİKL. Osmanlılar döneminde XVI. ve XVII. yy.'lara ait çeşitli kayıtlarda adına rastlanan *bogası*, o dönem pamuklu kumaşları arasında önemli bir yer tutar. Çeşitli dönemlere ait narh defterlerinde ve şeri sicillerde, fiyatları, dokundukları yöreler, cins ve renkleri, boyama ücretleri ayrıntılı bir biçimde belirtilmiştir.
Bogası, el eğirmesi ya da çıkrıkta bükülen pamuk ipliğinden yapılırdı. Genellikle orta kalitede ve beyazdı. Doğal boyarmaddelerle renklendirilmiş ve rengine göre adlar almış olanları da vardı (cengarî, nar neftisi, mai, gök, samanî, cevzî, darçınî gibi). Ayrıca eski kayıtlarda *alaca bogası* adına rastlanması, ipliği boyalı türlerinin de bulunduğunu göstermektedir.
Manisa'nın Demirci ilçesine bağlı Borlu bucağı başta olmak üzere Manisa, Denizli, Isparta, Kayseri, Kastamonu, Tokat, Diyarbakır gibi Anadolu'nun çeşitli yörelerinde ve İstanbul'da dokunmaktaydı. Bunlar içinde en kaliteli olanları, Borlu'da dokunanlarıydı. Edna (düşük kalite), evsat (orta kalite) ve alâ (iyi kalite) olmak üzere üç türü vardır. Ayrıca dönemin ithal malı kumaşları arasında da bogası adı geçmektedir. Özellikle pamuklu dokumacılığın merkezi sayılan Hindistan'dan *Beyaz hint bogasısı*, orta kalitede olan ve beyaz ya da renkli dokunan *Bayramî bogası*, *burucî bogası*, Bengal'de dokunan *hammamî bogası* alınıyordu. İran'dan da *Lekepûri-i acem bogası*, *Ferespûri-i acem*, *Haydarabadî-i acemî*, *samanî-i acem* denen türleri ithal ediliyor, Musul'dan alınanına *Musul bogasısı*, Yemen'den alınanına ise *yemenî bafte bogası* deniyordu.
Her yörenin dokuduğu bogası farklıydı. Kullanılacak yere göre seçim yapılırdı. 0,51 m ile 1,10 m arasında değişen enlerde dokunur ve 4 m ya da 15 m'lik parçalar halinde satılırdı. Kaftan, kaftan astarı, sarık, entari, gömlek, kavuk, kavuk astarı, bohça, yağlık, yastık, yorgan yüzü vb. eşyaların yapımında kullanılırdı. Yakın zamana değin Denizli ve Buldan'da dokunmaktaydı.

BOGATA → BOĞADA.

BOGATIR, Kazakistan'da (Ekibastuz civarı) maden kömürü havzası.

BOGATİREV (Aleksandr Yuriyeviç), rus dansçı (Tallin 1949). Soylu dansta yeteneğini kanıtladı. Bolşoy'un genç solocularıyla Paris'te dans etti, Nijinski ödülü'nü kazandı (1967). Bolşoy dans okulu'nu bitirince (1969) topluluğa katıldı, repertuvardaki tüm rolleri yorumladı: *Aşk destanı*'nın Farad'ı, *Giselle*'in Albert'i, *Romeo ve Juliet*'in Romeo'su. 1976'da, Uluslararası Tokyo dans yarışması'nda birincilik ödülünü aldı.

BOGDAN I, 1359'dan 1365'e kadar Moldavya prensi. Karpatlar'ın öte yanına yerleşince, Macar kralı Lajos ceza olarak Transilvanya'daki mülklerine el koydu. Bogdan da buna, bağımsızlığını ilan ederek (1359) karşılık verdi. Böylece Moldavya prensliği doğdu. Daha sonra Bogdan I topraklarını genişletti.

BOGDAN II, 1449'dan 1451'e kadar Moldavya prensi, İyi Alexandru'nun oğlu ve Büyük Stefan'ın babası. İyi Alexandru'nun evlilik dışı oğlu Petru Aron (Petru III) tarafından öldürüldü.

BOGDAN III Tekgözlü, 1504'ten 1517'ye kadar Moldavya prensi, Büyük Stefan'ın oğlu ve halefi. Hem Polonya kralı Zygmunt'a, hem de Türkler'e karşı direndi, sonunda osmanlı vesayeti altına girdi.

BOGDAN IV, 1568'den 1572'ye kadar Moldavya prensi, Alexandru Lăpuşneanu'nun oğlu. Korkunç İvan tarafından devrildi.

BOGDANCİ, Yugoslavya'da kent, Makedonya'nın G.-D.'sunda, yunan sınırı yakınında. Besin sanayisi.

BOGDANOV (Aleksandr Aleksandroviç MALİNOVSKIY, — denir), rus filozof ve siyaset adamı (Sokołka, Grodno idari bölg., günümüzde Sokółka, Białystok voyvodalığı, 1873 - Moskova 1928). "Halkın özgürlüğü" (Narodnaya Volya) grubuna ilgi duyduktan sonra, sosyal demokratlarla ilişki kurdu (1896). Kısa bir süre hekimlik yaptı ve 1903'ten başlayarak Moskova'da Pravda'ya makaleler yazmaya başladı. Aynı yıl, Rusya sosyal demokrat işçi partisi'ne (RSDİP) girdi; 1904'te İsviçre'de Lenin ile buluştu; sonra Petersburg'a döndü. Bir yandan devrimci etkinliklerini sürdürdü, bir yandan da *Empiriomonizm*'i (1903-1907) yazdı. 1905 devrimi sırasında Petersburg sovyetinde önemli bir rol oynadı. Ancak 1907'de üçüncü Duma'yı boykot etme yanlıları arasında yer aldı; çünkü böylelikle devrimin gerçekleşebileceğini düşünüyordu. Lenin, Bogdanov'u maceracılıkla suçladı; *Materyalizm ve ampiriokritisizm* (Materializm i empiriokritisizm) [1909] adlı kitabında onun idealizmini eleştirdi. Yalnız kalan Bogdanov, 1911'de RSDİP'ten ayrıldı. Proletkult akımına öncülük etti. Lenin'in ölümünden sonra baş gösteren tertiplere karışmaktan kaçındı. Bir tıp deneyi sırasında öldü.

BOGDANOVA (Nadejda Konstantinovna), rus dansçı (Moskova 1836 - Petersburg 1897). Dans etmek için yabancı ülkelere giden ilk rus dansçıdır. 1851-1855 arasında Paris operası kadrosunda yer aldı. Burada, A. Saint-Léon'un *la Vivandière* adlı yapıtında büyük başarı kazandı. Bir süre de Viyana'da dans ettikten sonra Petersburg'a döndü. Kısa süre sonra, petersburglu ve moskovalı yıldızların yanında sönük kaldı.

BOGDANOVİÇ (İppolit Fyodoroviç), rus şair (Perevoloçna, Ukrayna 1744 - Kursk 1803). Manzum hikâyesi *Duşenka* (1778-1783), yayımlandığı dönemde, klasik estetiğin soğukluğu karşısında hafif şiirin başyapıtı sayıldı.

BOGDANOVİÇ (Maksim Adamoviç), beyaz rus şair (Minsk 1891 - Yalta 1917). Köylülerin sefaletinden duyduğu acıyı dile getiren şiirlerinde Gorki'nin etkisi görülür (*Il fait froid et il pleut dans les champs* [fr. çev.], 1909).

BOGDANY (Jakab), macar ressam (Eperjes, bugün Prešov, Çekoslovakya, 1660 - Londra 1724). 1690'da İngiltere'ye giderek saray ressamı oldu. Meyve, çiçek ve kuş tabloları Hampton Court'ta, Budapeşte ve Stockholm müzelerindedir.

BOGEY a. (ing. sözc.). Golf oyununda, topun bir deliğe sokulmasıyla elde edilen skor. (Bu işin gerektirmiş olduğu vuruş adedi, artı bir'e eşittir.)

BOGHEAD a. (İskoçya'da bir yerleşim biriminin adından). Mikroskobik suyosunu topluluklarının oluşturduğu kömür türü.(Boghead sert ve donuk renkli bir kömürdür; yüksek oranda [% 55-60] uçucu madde içerir. Yandığında çok kül bıraktığından konut ısıtmak için kullanılmaz. Boghead bitümlü maddeler taşır ve ısıtıldığında bu maddeler sıvı hidrokarbonlar biçiminde açığa çıkar.)

BOGİSİC (Valtazar), dalmaçyalı hukukçu (Cavtat, Dubrovnik yakınında, 1834 - Rijeka 1908). Odesa'da profesörlük yaptı. Daha sonra Crna Gora'ya (Karadağ) yerleşti. Burada *Code général des biens* (fr. çev.) [1888] adlı yapıtını hazırladı.

BOGNOR REGİS, Büyük Britanya'da (West Sussex) sayfiye merkezi; 34 000 nüf.

BOGOLYUBOVO → VLADİMİR.

BOGOLYUBSKİY (Andrey) → ANDREY BOGOLYUBSKİY.

BOGOMİL a. (Bizans yunancası *bogomiloi*'den; bulgarca *bog*, tanrı, ve *mile*, dost). X. yy.'da Trakya'da, Filibe'de kurulmuş "ikici" bir bulgar dinsel mezhebinin üyesi.
—ANSİKL. Bogomiller mezhebi, kutsal teslisi, İsa'nın doğuşundaki tanrısal niteliği ve bir görünüşe indirgediği insan suretinde cisimleşmesini yadsıyor; ayinleri, kilise rütbelerini, vaftizi yasaklıyor ve evliliği ancak istek üzerine boşanma koşuluyla kabul ediyordu. Bogomilcilik Balkanlar'ın her tarafına yayıldı, Aynaroz dağı manastırlarına girdi, İstanbul'a sızdı, hatta Rusya'da bile görüldü. Bu mezhep, XII. yy.'da, özellikle bulgar çarı Boris ve Sırbistan kralı Stefan Nemenja tarafından şiddetle bastırıldı. Bunun üzerine, Bogomiller Bosna'ya sığındılar ve bu bölge, mezhebin kalesi durumuna geldi. Bogomilcilik çeşitli mezheplere (ademciler, katharlar ve valdocular) esin kaynağı oldu. Bogomilciliğe bağlı bazı düşünce akımlarına Reform'da da rastlandı.
—Ed. Bogomiller'in XI. yy. başlarında Romanya'ya getirdiği yarı hıristiyan, yarı putperest bogomil edebiyatı, rumen halkının geleneklerine, efsanelerine ve eski halk edebiyatı elyazmalarına kadar girmiştir. Köylülerin Noel ve yeni yıl şarkılarında da bogomil edebiyatının etkisi görülür. Düzmece dinsel metinleri konu alan bogomil edebiyatı da, Sırplar'ın halk şiiriyle geleneklerini etkilemiştir.

BOGOMİLCİLİK a. Bogomillerin öğretisi.

BOGOMOLETS ya da **BOGOMOLETZ** (Aleksandr Aleksandroviç), sovyet biyoloji bilgini (Kiev 1881 - *ay. y.* 1946). Kiev ve Saratov üniversitelerinde fizyoloji profesörlüğü yaptı, Ukrayna bilimler akademisi başkanı oldu; adını taşıyan serumla ün kazandı. Bogomolets, bu serumu, iyileşmeyen yaraların, kırık yaralarının tedavisi için ve özellikle de, yaşlanmayı önleyici ilacı olarak önermiştir.

BOGOR, esk. **Buitenzorg,** Endonezya'da kent, Cava'nın B.'sında, Cakarta'nın G.'inde; 1 800 000 nüf. (1990). Dinlenme merkezi. Ünlü botanik bahçesi. Tarım araştırmaları merkezi.

BOGORODİTSKİY (Vasiliy Alekseyeviç), rus dilbilimci (Tsarevokokşaysk, bugün Yoşkar Ola, 1857 - Kazan 1941). Baudouin de Courtenay'nin öğrencisi oldu. 1880'e doğru Kazan Üniversitesi'nde ilk rus deneysel fonetik laboratuvarını kurdu. Türk diliyle ilgili çalışmalar yaptı. 1922'de Doğu Eğitim enstitüsü'ne profesör oldu. Türkoloji konusundaki en önemli yapıtları şunlardır: *Vveneie o Tyurko-Tatarskoe Yazıkoznanie* (Türk-tatar dilbilgisine giriş) [1922]; *Evolyutsia Okonçaniy Roditel'nogo Padeja v Tyurkskih Dialektah* (Türk lehçelerinde tamlayan durumu eklerinin gelişimi) [1925]; *Yvedenie o Tatarskoe Yazıkoznanie o Suyazı Sdrugimi Tyurkskimi Yazıkami* (Öbür türk dilleriyle ilgisi yönünden tatar dilbilgisine giriş) [1934].

BOGORODSK, Rusya Federasyonu'nda kent, Oka'nın aşağı havzasında, Gorki'nin G.-B.'sında; 36 000 nüf. Deri sanayisi.

BOGOS Hanende (Bogos HAMAMCIYAN, — denir), ermeni asıllı türk besteci (İstanbul 1872 - *ay. y.* 1945). Asdik Ağa'nın oğlu. Babasından müzik dersleri aldı. Hayatını hanendelikle kazandı. Bugün de sık sık seslendirilen şarkıları vardır: *Bir nigâhınla kapıldım* (suzinak), *Güller açmış bülbül olmuş bîkarar* (kürdilihicazkâr), *Olalı ey yar ben sana müptela* (evcârâ).

BOGOTÁ, Kolombiya'nın başkenti, Andlar üzerinde 2 550-2 650 m yükseltide; 4 819 696 nüf. (1990). (Banliyöleriyle 6 000 000 nüf.) Ekvator'dan ancak 500 km uzakta olmasına karşın, yükseltisi sayesinde Bogotá'da tropikal hastalıklar tehlikesini ortadan kaldıran serin bir iklim (yıllık ortalama sıcaklık 14 °C; mevsime bağlı olarak bazı değişiklikler görül-

Kosmos-Explorer

Bogotá'dan genel görünüş

mekle birlikte gündüz sıcaklığı 18°C, gece sıcaklığı 10°C) egemendir. Yağışlar orta düzeydedir; yılda 950 mm. Bununla birlikte, kötü akaçlama ve yoğun bulutluluk nedeniyle, iklim nemlidir ve sık sık hava kirliliğiyle daha da yoğunlaşan sisler görülür.

Bogotá, uzun yıllar siyasal, yönetimsel, dinsel ve kültürel işlevlerin ağır bastığı sıradan bir kent olarak kaldı. Ama bugünkü gelişmesini bu işlevlerine borçludur. Ayrıca çağdaş bir iş merkezi olmanın ve çok çeşitli tüketim malları (makine, gıda, dokuma, vb.) üreten bir sanayinin getirdiği karmaşık yeni işlevler de buna eklenmiştir. Ulusal yol ağının iyileştirilmesi, demiryolları ve modern havalimanı Bogotá'yı ülkenin her yerine bağlayarak kentin çevreden kopukluğuna son verdi; büyük halk kitlelerinin buraya akması sonucu, Bogotá giderek ülkenin en önemli kenti oldu, iç göç ve yüksek doğum oranı nedeniyle kentin nüfusu 26 yılda yaklaşık üç katına çıktı (1964'te 1 670 000 nüf.).

Boğa burcunun simgesel gösterimleri

Bogotá, Güney Amerika'daki büyük kentlerin tüm çelişkilerini taşır. Yoksul halk yığınlarının üst üste yaşadığı eski sömürge mahallesi, kuzeyde gökdelenlerin yükseldiği modern bir iş merkezinin kurulmasıyla iki katı genişlemiştir. Bu iki ana merkezin kuzeyinde, orta ve üst sınıfların bakımlı semtleri (evler, küçük konutlar), hizmet merkezleri uzanır; kentin orta kesiminin batısında, kent ile havalimanı arasında, sanayi bölgeleri ve üniversite merkezi yer alır; güneydeki kalabalık ve yoksul mahallelerde işsizlik, güvensizlik ve sefalet kol gezer; burada, güneye ve batıya giden büyük yolların çevresine sanayi bölgeleri yerleştirilmiş ve Bogotá korkunç toplumsal sorunların başgösterdiği büyük bir kent haline gelmiştir.

• TARİH. 1538'de, Gonzalo Jiménez de Quesada tarafından Çibça Kızılderilileri'nin en önemli merkezi olan eski *Bacatá*'nın yerine kurulan Bogotá, 1549'dan başlayarak Yeni Granada *audiencia*'sının, 1717'de ise Yeni Granada genel valiliğinin merkeziydi. Bağımsızlığın ilanından sonra, 1831'de üç devlete ayrılışına (Kolombiya, Venezuela ve Ekvador) kadar Büyük Kolombiya'nın başkentiydi. Bu dönemde Yeni Granada Cumhuriyeti (1858), Kolombiya Birleşik Devletleri (1863) ve son olarak Kolombiya Cumhuriyeti (1886) adını alan cumhuriyetlerin başkenti oldu.

• GÜZEL SANATLAR. S. Francisco manastırı (XVI. yy.), Compañía kilisesi ve S. Agustín manastırı (XVII. yy.), barok üslubundaki önemli taçkapısıyla *Sagrario* kilisesi. Kitaplıklar, aralarında Sömürge sanatı müzesi, Ulusal müze ve Kolomböncesi döneme ait en zengin kuyumculuk işleriyle süs eşyası koleksiyonlarını barındıran Altın müzesi'nin de yer aldığı müzeler.

Bogotá şartı, 30 nisan 1948'de, Bogotá'da toplanan 9. Amerikalılararası konferans'ta imzalanan belge. 13 aralık 1951'de yürürlüğe giren bu şart, Amerikan devletleri örgütü'nün tam anlamıyla kurumlaşmasını sağladı.

BOGUÇANİ, Rusya Federasyonu'nda yer, Sibirya'da, Bratsk'ın K.-B.'sında, Angara kıyısında. Boksit yatağı. — Yukarı kesimde, Angara ırmağı üzerinde önemli hidroelektrik tesisi.

BOGUD, kardeşi Bocchus ile birlikte Moritanya kralı (öl. Methone, Yunanistan, İ.Ö. 31). İç savaşta Sezar'ın yanında yer aldı ve Sextus Pompeius'un bozguna uğramasına katkıda bulundu. Sezar'ın ölümünden sonra, Octavianus'a karşı Antonius'u desteklediğini açıkladı, Actium'da savaştı ve İspanya'ya, Antonius'un yardımına bir ordu gönderdi. Bocchus'un düzenleri sonucu krallığını yitirdi (İ.Ö. 38).

BOGUSLAV, XII. yy.'ın ikinci yarısındaki Szczecin dükü. Devleti Orta Pomeranya'da yer alan bu slav prens, Polonya kralı Dürüst Kazimierz tarafından dük yapıldı ve böylece Polonya himayesine girdi; toprakları kendisine fief olarak verildi. Ama Polanya himayesi çok sürmedi ve Baltık Slavları'nı egemenlikleri altına alan Almanlar'a direnebilecek güçte olmadığı için de imparator Friedrich'e biatte bulunarak imparatorluk prensi payesini aldı (1811). Pomeranya'daki birçok slav prensi Boguslav adını taşır.

BOGUSLAWSKİ (Wojciech), polonyalı yazar (Glinno, Poznań yakınında, 1757-Varşova 1829). Varşova'da oyunculuk, oyun yazarlığı, uyarlamacılık ve tiyatro yöneticiliği yaptı (1783-1814). Kendisine "ulusal tiyatronun babası" unvanı verildi. Müziğini Jan Stefani'nin bestelediği, içeriğini yurtseverliğin ve halkın oluşturduğu en özgün oyunu *Cud czyli, Krakowiacy i górale* (1794), Polonya'da operakomiğin gelişmesinde önemli bir olay oldu.

BOGZA (Geo), romanyalı yazar (Ploieşti 1908). Gazeteci olarak, İspanya savaşı sırasında cumhuriyetçi ordularda röportaj muhabirliği yaptı. Şiirlerine "yaşanmış olaylar"ın gerçekçi havasını verdi (*le Journal du sexe* [fr. çev.], 1930; *Poème-invective* [fr. çev.], 1930; *le Livre de l'Olt* [fr. çev.], 1945; *le Pays de pierre* [fr. çev.], 1946; *Paysages et Sentiments* [fr. çev.], 1971).

BOĞA a. **1.** Sığır türünün damızlık erkeği. **—2.** *Boğa gibi,* çok güçlü kuvvetli görünen, vücudu iyi gelişmiş genç erkek için kullanılır.

—ANSİKL. Zootekn. Boğa, ırkının en belirgin özelliklerini ve onun aracılığıyla yavruya geçmesi istenen özellikleri taşımalıdır. Genel görünüşü ve yapısıyla tam erkek sağlıklı olmalıdır. Boğalar 15-18 aylıktan başlayarak 10-12 yaşına kadar damızlık olarak kullanılabilir. Başlangıçta çok az sayıda düveye ya da ineğe aşacak şekilde hizmete sokulmalıdır. İkinci aşım mevsimini geçirdikten sonra, yılda 40 ineğe aşabilir. Boğaları uzun süre koruyabilmek için beslenme düzenine titizlik göstermek gerekir; hatta onu insanlarca okşanmaya ve şayet olabilirse aşım için insan yardımına alıştırmalıdır. Süt sığırları için yapay dölleme yöntemi büyük çapta yaygınlaşınca damızlık olarak kullanılan boğa sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Yapay dölleme için kullanılan boğalar, atalarına, bireysel üstün niteliklerine ve yavrularına bakılarak seçilir.

—İkonogr. Ezici bir güce sahip olan boğa, çeşitli örneklerde, özellikle de Lascaux'daki duvar resimlerinde görüldüğü gibi, tarihöncesi dönemin gözde konularından biridir. Eski Yakındoğu sanatında da en çok betimlenen hayvan boğadır. VII. bin yılın sonundan başlayarak Çatalhöyük*'te, bir tapınağa ait olduğu sanılan duvarlarda boğa resimleri görülür. Sümer ve sami dinlerinde güçlülük ve bereket simgesi olan boğa, Cemdet-Nasr dönemi (IV. bin yıl) silindir mühürleri üzerine işlenmiştir. El-Ubeyd tapınağı'nın (İ.Ö. 2450) cephesi bakırdan boğa heykelleriyle süslüydü. Ur*'daki kral mezarlarının eşyaları arasında, tepesinde altından ve lacivert taşından boğa başları bulunan arplar vardır. Alacahöyük* mezarlarında (III. bin yılın 2. yarısı) ortaya çıkarılan boğa figürleri —olasılıkla kutsal törenlerde taşınan asaların tepeliği— basitlikleriyle çarpıcı bir anlatım gücü kazanırlar. Hititler'in Fırtına ve Gökyüzü tanrısı, Hurri ve Serri adında iki kutsal boğayı binek hayvanı olarak kullanır. Boğazköy'de ortaya çıkarılan pişmiş topraktan iki boğa heykelinin gömüldüğü kutsal mezar, Kültepe rhyton'u (İ.Ö. XIX. yy.) ya da Tokat'ta bulunan koşumlu güzel boğa başı Hititler'de bu hayvana verilen büyük önemi ortaya koyar.

Kral Kapara'nın sarayının ana kapısını çevreleyen kabartmalardan da (İ.Ö. I. bin yıl başı) anlaşıldığı gibi, ikinci Halef uygarlığı insanları için, boğa bazı tanrıların simgesiydi. Asur* sanatında, Sümer geleneğindeki insan başlı boğaya kanat eklendi (Til Barsip sarayı'ndaki resim, İ.Ö. VII. yy.) ve dev boyutlar verildi (Hursabad kanatlı boğası, Louvre). Boğaya meydan okuyanın gücü (oymalı fildişi levha, İ.Ö. VIII. yy., Ziviye definesi), Ahemeniler'de boğayla aslan arasındaki simgesel dövüş (Persepolis'te büyük merdiven kabartmaları) ya da karşılıklı iki boğa protome'sının yer aldığı Sus (Louvre) ve Persepolis sütun başlıkları, bu mitin sürekliliğinin bir kanıtıdır.

Girit Minos sanatında da boğaya önemli bir yer verildi: Kumasa pişmiş toprak vazosu (İ.Ö. 2200'e doğr.), Knossos sarayı'ndaki duvar resimleri (boğa güreşleri), Knossos rhytonu, boyalı pişmiş topraktan Aya Triada lahti ve Vafio altın maşrapaları (Kandiye müzesi). Yunan mitolojisinde, Zeus kimi kez boğa biçiminde

boğa
Knossos sarayı'nın kuzey girişini süsleyen boyalı kabartmadan ayrıntı çokrenkli yalancımermer İ.Ö. 1500'e doğr.

Hance-Rapho

boğa şeklinde riton İ.Ö. 1700-1600
Boğazköy

gösterildi (Europe'nin kaçırılışı). Herakles'in on iki işinden biri Girit boğasıyla dövüşmekti (Selinus metopelerinden biri bu konuyu işler). Ksanthos'ta bulunan bir mezar, aslanlarla boğaların dövüşünü canlandıran sahnelerle süslüdür. Panathenaia frizinde, kurban edilmek üzere götürülen boğalar görülür. Aynı konu, daha sonra, Romalılar'ın Suovetaurilia kurban törenlerini işleyen heykel ve kabartmalarda da (Louvre) ortaya çıkar. Ayrıca taurobolium sunaklarını, Mithra'nın kutsal boğayı boğazlamasını gösteren çok sayıda heykel grubunu, *Farnese boğası* adı verilen grubu (Napoli müzesi), Tralles'li Apollonios ve Taurisko'un bir yapıtının kopyasını da sayabiliriz. Besançon müzesi'ndeyse Galya-Roma döneminden kalma tunçtan bir boğa heykeli bulunur.

Modern sanatçılar arasında, Goya, iki dizilik *Boğa güreşi*'ni (yedirme baskıresim) ve *Bordeaux boğaları*'nı (taş baskı) bıraktı. Barye çok sayıda heykel grubu yaptı. Bunlardan biri de *Kaplan tarafından yakalanmış boğa*'dır. Pompon ise Saulieu'deki *Boğa*'nın yaratıcısıdır. Picasso da birçok kez boğa konusunu işledi: çok sayıda yağlıboya tablosu boğa güreşlerine ayrılmıştır; *Minotauromachie* (Minos boğasıyla güreş) adını verdiği gravür dizisinde ve birçok deseninde, sanatçı, antikçağ mitlerine simgelerle yüklü bir güncellik kazandırdı.

BOĞA, Koç ve İkizler arasında yer alan burçlar kuşağı takımyıldızı. En parlak yıldızı Aldebaran*'dır. Çıplak gözle görülebilen iki açık yıldız kümesi yani Öküz* ve Ülker* kümeleri ayrıca Crabe* bulutsusu bu takımyıldızda yer alır. Boğa'nın *T* yıldızı, çok sayıda ve yeğin tayf çizgisi gösterir; dolayısıyla büzülme halindeki çok genç yıldızları içeren düzensiz değişkenler sınıfının ilk örneğidir. (→ GÖK haritası.)

—Astrol. Güncel gregoryen takvimine göre ilkbaharın ikinci burcu. (Boğa, ay yatıküresi'nin dördüncü, güney-batı yönünü gösteren ikinci büyükçeğenin birinci burcudur. Geç batan Venüs'ün gökevi, Ay'ın yükselme yeridir.)

BOĞABAŞLI a. Antik. Yunan sikkeleri üzerinde sık sık görülen boğa başlı canavar.

Boğaç Han, *Dede Korkut kitabı*'nda, "Dirse Han oğlu Boğaç Han boyu" adlı hikâyenin baş kişisi. On beş yaşındayken, üç arkadaşıyla birlikte, meydanda aşık oynarken, üzerlerine bir boğa saldırır; onu yenip öldürdüğü için, Dede Korkut tarafından, kendisine "Boğaç" adı verilir. Babası Dirse Han da, oğluna beylik verir. Dirse Han'ın kırk yiğidi, Boğaç'ı kıskanıp çekiştirir. Dirse Han, avda oğlunu sırtından okla vurur. Anası, kırk kızı yanına alıp aramaya çıkar, Boğaç'ı yaralı olarak bulur. Hızır İlyas'ın öğüdüne uyarak, dağ çiçeği ile kendi sütünden merhem yapıp yarasına sürer. Oğlan kırk günde iyileşir. Korkuya kapılan kırk namert, Dirse Han'ı bağlayıp kâfir ellerine götürmeye kalkarlar. Boğaç Han bunu duyar, kırk yiğidini yanına alıp artlarından gider, savaşır, "aklı-şaşmış" babasını kurtarır.

Hikâyede babanın bönlüğü, ana sevgisi ve oğulun babayı bağışlaması motifleri dikkati çeker.

BOĞADA a. Küllü ya da sodalı su ile çamaşır yıkama. (*Bogata, boğata* da denir.)

BOĞADİKENİ a. Eski dünya'da ve Amerika'da 150 kadar türü bulunan ve çoğunlukla ertesi yıl aynı kökten yeniden süren otsu bitki. (Bil. a. *eryngium;* maydanozgiller familyası.) Boğadikeninin çiçekleri yaprakların koltuğunda ya da tepede kömeç biçiminde topludur; yaprakları ve çiçek bürgüleri, almaşık dizili ve dikenlidir. Başlıca türleri: kır boğadikeni *(E. campestre)*, mavi çiçekli dağ boğadikeni *(E. alpinum)*, kıyı kumsallarında yetişen sahil boğadikeni *(E. maritimum)*. Birçok boğadikeni türü, süsbitkisi olarak da yetiştirilir. Boğadikeninin kurutulmuş çiçekli dalları infusyon halinde öksürük kesici, idrar artırıcı, iştah açıcı, uyarıcı ve afrodizyak olarak kullanılır. Kökleri de aynı etkilere sahiptir. Türkiye'de bu bitkiye yöresel olarak çeşitli adlar verilir: çakırotu, devedikeni; deveelması, gözdikeni, tengeldikeni, tokuzotu, vb.

BOĞADİŞLİLİK a. Çok büyük olan ve köklere uzanan dişözü oyuklarının dış görünüşü. (Boğadişlilik, Neandertal insanda sık görülür.)

BOĞAGÜREŞİ a. Vahşi boğalarla dövüşme sanatı *(corrida)*.

—ANSİKL. *Tarihçe.* İspanya'da doğan boğa güreşi, Latin Amerika (özellikle Meksika'da), Portekiz ve Güney Fransa'da da yaygınlık kazandı.

Ortaçağ'dan başlayarak ispanyol soyluları, savaş talimi olarak at üstünde boğa ile dövüşürlerdi (bugün, rejoneador* un yaptığı türden dövüş). Ama yavaş yavaş saray zevk ve entrikalarına kendilerini kaptıran soyluların, bu tür karşılaşmalara ilgisi azaldı ve boğa güreşini, maiyetlerindeki yaya "ast"larına bıraktılar. Onlar da, bu sayede kendilerini gösterebilme ve halk arasında ün kazanma olanağı bulmuş oldular. XVIII. yy.'ın sonundan başlayarak, bugünkü kurallarıyla yapılan boğagüreşi, yenilikçi deha Juan Belmonte y García'nın ortaya çıkışına kadar, bir buçuk yüzyıla yakın bir süre, korkunç bir karşılaşma olarak kaldı (özellikle Pedro Romero, Francisco Montes, Guerrita, Cúchares, Lagartijo ve Frascuelo gibi boğa güreşçileri ün kazandı); Juan Belmonte, 1915'ten başlayarak bu oyuna sanatsal bir nitelik de kattı.

Halk bu oyundan hoşlandığı için, J. Belmonte'nin rakipleri (Joselito gibi) ve ondan sonra gelen boğa güreşçileri (Domingo Gómez Ortega, Manolete, Luis Miguel Dominguín, Antonio Ordóñez, El Cordobés, vb.) aynı yoldan gittiler ve seyircide sürekli bir estetik coşku uyandırmaya çalıştılar: o güne dek bir tür atletik, hatta kahramanca gösteri sayılan boğagüreşi, cesaret mutlak önemini korumakla birlikte, gitgide göze hoş gelen bir spor niteliği kazandı.

• *Boğagüreşinin bölümleri.* Yardımcı boğa güreşçilerinin (*cuadrilla*'lar) geçişinden sonra, ilk boğanın karşısına, en kıdemli matador ("alternativa" denir) çıkar; daha sonra öbür torero'lar, meslekteki kıdem-

picadorun müdahalesi

Ch. Sappa

banderillaların saplanması

Ch. Sappa

BOĞA GÜREŞİ

muleta evresi

Ch. Sappa

son darbe (estocada)

Ch. Sappa

lerine göre alana girerler. Boğayı peleriniyle karşılayan matador, bununla havada estetik figürler çizer; bunların başlıcaları veronica, chicuelina ve rebolera'dır. Boğanın ataklığı biraz yatıştıktan sonra, picador (atlı torero) ortaya çıkar ve corrida'nın son evreleri için hayvanın gücünü biraz azaltmaya çalışır. Banderilloların yaptıkları çarpıcı ve atletik ara gösteriler, matadora, hayvanın pelerinsiz bir insana nasıl davranacağını görme olanağı verir. Boğanın saldırganlığı azalmış olduğundan artık "muleta" evresi başlar; bu aşamada torero, sanatının tüm inceliğini, üstünlüğünü ve zarifliğini göstermek zorundadır. Boğa hazır duruma gelince torero, pelerini ile bir dizi oyun gerçekleştirir; bunların başlıcaları natural, derechazo, pecho, firma ve bandera'lar ve "değişken oyunlar"dır. Ya boğanın yorgun düşmesi ya da pelerinin arkasında bir insan bulunduğunu anlayıp da ona saldırmaya kalkışması nedeniyle yeni oyunlar uygulanmasına olanak kalmayınca, sıra boğayı öldürmeye gelir. Matador, "estocada" denilen kılıçla son darbesini vurur. Hayvan ölünce pistten çıkartılır.

BOĞAK a. (*boğmak*'tan). ANJİN'in eşanlamlısı.

BOĞALIK a. Boğa olarak kullanmak amacıyla ayrılan bir yaşından büyük erkek sığır.

BOĞAN → ÖRÜMCEKKUŞU.

BOĞANAK a. *Yörs.* Sağanak; şiddetli fırtına.

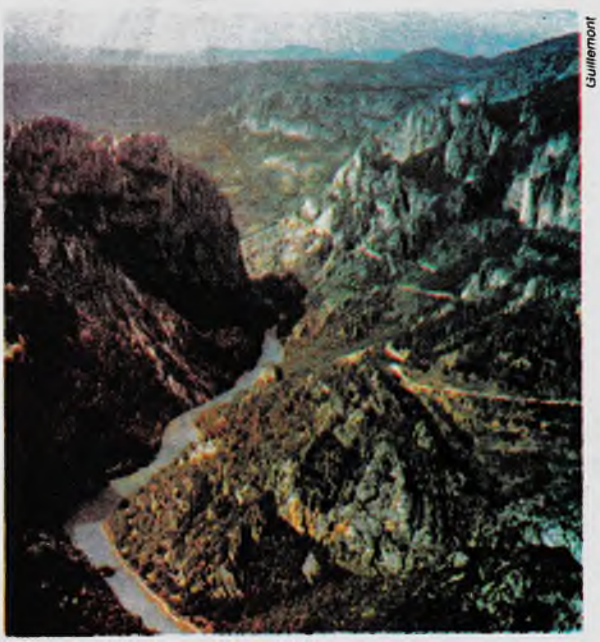
BOĞANGİLLER → ÖRÜMCEKKUŞUGİLLER.

BOĞANOTU a. Son derece zehirli bitki. (Bil. a. *aconitum;* düğünçiçeğigiller familyası.) [Eşanl. KAPLANBOĞAN, KURTBOĞAN.]

—ANSİKL. Boğanotu Avrupa ve Asya dağlarında yetişen dik gövdeli, çokyıllık otsu bir bitkidir. Süs bitkisi olarak yaygın biçimde yetiştirilir. Başlık biçimindeki bakışımlı çiçekleri salkım ya da koçan biçimindedir. Boğanotunun bütün kısımları zehirlidir. *Aconitum napellus* türünün kökleri, özellikle akonitin gibi çeşitli alkaloitler içerdiği için ilaç yapımında kullanılır. Akonitinin anestezik ve dolaşım düzenleyici etkisinden ancak çok sıkı doktor gözetimi altında yararlanılır. Sarı boğanotu denilen tür de çok zehirlidir. Bu türlerin ikisi de Avrupa bitkisidir, Anadolu'da bulunmaz. Türkiye'de üç boğanotu türü vardır *(A. cochleare, A. nasatum, A. orientale).* Doğu Anadolu'da yetişen bu türler özellikle hayvanlarda ağır zehirlenmelere neden olmaktadır.

boğanotu

Güney Alpler'de Verdon **boğaz**ları

BOĞASAK sıf. ve a. *Yörs.* Boğa isteyen inek.

BOĞASAMAK gçz. f. İnek sözkonusuysa, çiftleşmek istemek.

BOĞASI → BOGASI.

BOĞATA a. Denizc. Filador geçirmek için yuvarlak ya da oval iki ya da üç delik taşıyan dilsiz ağaç makara; çevresi sapan donatılması için oluklu yapılır. (Yelkenli teknelerde biri çarmık ayağına diğeri küpeşteye bağlanan iki boğataya filador geçirilerek palanga gibi bir sistem oluşturulur ve çarmıkların boşu alınır.) ‖ *Boğata torno,* çarmıkların üzerine ve küpeşteye yakın bağlanan bir ya da iki delikli ağaç boğata. (Armadoralardan gelen selviçeler boğata tornolardan geçirilerek küpeştedeki armadora çeliklerine volta edilir.) [Eşanl. ÇARMIK* BONCUĞU.]

BOĞATA → BOĞADA.

BOĞAZ a. **1.** Boynun ön ve yan bölümü, gırtlak: *Bir kimsenin boğazını sıkmak, boğazını kesmek.* **—2.** Boynun iç bölümü: *Boğazı şişmek. Boğazı ağrımak.* **—3.** Bir şişenin, vazonun, testinin vb. ağza yakın dar ve uzun bölümü. **—4.** Keskin yamaçlı vadi. **—5.** İki denizi ya da gölü birbirine bağlayan iki kara parçası arasındaki dar su geçidi: *İstanbul boğazı.* (Bk. *ansikl.* böl. Coğ.) **—6.** Gereksinmeleri, özellikle de yiyeceği içeceği sağlanan kimse: *Evde yedi boğaz ekmek ister, aş ister.* **—7.** Yeme içme; yedirilip içirme yükümü: *Boğazına çok iyi bakar. Çocukların boğazıyla baş edemiyorum.* **—8.** *Boğaz açmak,* ağaçların ve bitkilerin dibini kazarak, toprağı gevşetip kabartmak. ‖ *Bir kimseyle, birbiriyle boğaz boğaza, gırtlık gırtlağa gelmek,* birbirlerini boğmak istercesine kavga etmek: *Bir hiç yüzünden boğaz boğaza gelmişlerdi.* ‖ *Boğaz derdi, boğaz kavgası,* geçim için uğraşıp didinme; yemek hazırlama telaş ve sıkıntısı. ‖ *Boğaz doldurma,* kimi bitki ve sebzelerin diplerini çapalayarak toprakla doldurma. ‖ *Boğaz durmaz,* yeme içmenin önemli bir gereksinim olduğunu, süreklilik taşıdığını vurgulamak için söylenir. ‖ *Boğaz içinde kavga, yangın var,* herkesin sofrada hiçbir şeye aldırış etmeden, hızlı hızlı yemek yediğini belirtmek için şaka yollu söylenir. ‖ *Boğaz ola,* yemek yiyenlere, "bereketli olsun, yarasın" anlamında söylenir (tkz.). ‖ *Boğaz olmak,* boğazı ağrımak, bademcikleri şişmek. ‖ *Boğaz tokluğuna,* para almadan, salt karnını doyurmak için: *Bütün yıl boğaz tokluğuna çalıştı.* ‖ *Boğazı açılmak,* yemek yeme isteği artmak, iştahı açılmak. ‖ *Boğazı düğümlenmek,* üzüntüden boğazı tıkanmak. ‖ *Boğazı inmek,* bademcikleri şişmek. ‖ *Boğazı işlemek,* sürekli olarak bir şeyler yemek. ‖ *Boğazı kurumak,* susamak; bağırma ve çok konuşma nedeniyle sesi çıkmaz olmak. ‖ *Boğazına, gırtlağına basmak,* bir kimseye bir şey yaptırmak için zor kullanmak. ‖ *Boğazına dizilmek, boğazına durmak, boğazında kalmak,* üzüntü, kuşku ve korku gibi nedenlerle lokmaları isteksizce, zorla yutmak, iştahı kesilmek: *Uzaktaki oğlunu düşündükçe lokmalar boğazına diziliyordu. Boğazında kalsın.* ‖ *Boğazına düşkün,* güzel yiyecekler arayan, yeme içmeden çokça hoşlanan kimse için kullanılır. ‖ *Boğazına kadar borca girmek,* çok borçlanmak. ‖ *Boğazına, gırtlağına sarılmak,* karşısındakinin boğazından tutarak ona saldırmak. ‖ *Boğazına, boğazında düğümlenmek,* üzüntü, heyecan gibi nedenlerle söylemek istediklerini söyleyememek. ‖ *Boğazından artırmak, boğazından kesmek,* yeme içme giderlerinde tutumlu davranmak. ‖ *Boğazından geçmemek,* bir yiyeceğin, sevilen ya da yoksul bir kimse yiyemediği için üzüntü duymak, yedikleri içine sinmemek. ‖ *Boğazını çıkarmak,* geçimini sağlayacak kadar para kazanmak. ‖ *Boğazını doyurmak,* karnını doyurmak. ‖ *Boğazını sevmek,* yiyip içmeye düşkün olmak. ‖ *Boğazını yırtmak,* bütün gücüyle bağırmak.

—Anat. *Boğaz kıstağı,* damak eteğinin ön ayakları arasında bulunan ve ağzı yutakla birleştiren değirmi delik.

—Bitki patol. *Boğaz yanıklığı,* buğdaygillerde boğaz kısmının (kökle sapın birleştiği yer) kararıp bozulması şeklinde ortaya çıkan ekin hastalığı.

—Bot. Bitişik çanakyapraklı bir çanakta ya da bitişik taçyapraklı bir taçta, boru kısmının genişlediği yer.

—Camc. Sürekli döküm fırınında basınç altındaki camın, hazırlama tankından dinlendirme tankına geçişini sağlamak için ateşe dayanıklı malzemeden yapılan bağlantı. (Genellikle fırın tabanı düzeyinde bulunan boğaz bu düzeyin üstünde ya da altında da yer alabilir; bu son durumda boğaz, cam iniş havuzunu oluşturur.)

—Dağc. Bir dağın yamacını yaran, geniş ya da dik, az ya da çok derin çöküntü. (Boğazlar çoğu zaman doğal tırmanma yollarıdır; ne var ki, çığlar ve kayalar da boğazlardan yuvarlandığı için tehlikelidirler; bu nedenle boğazlardan günün sıcak saatlerinden önce geçmek gerekir. Tümüyle kar ya da buzla kaplı dik bir boğaz, dağcılar için aranan bir tırmanma yolu olabilir: sözgelimi, Blaitiere dağındaki [Chamonix yakını] Spencer boğazı.) [ÇIĞ GEÇİDİ de denir.]

—Denizc. *Dümen boğazı,* dümenin, yelpaze üstünde kalan bölümü.

—El sanı. Bakırcılıkta, kapların daralan kısımlarına verilen ad. ‖ *Boğaz bağlamak,* sahan, tencere gibi kapları yaparken, gövdeyi hafifçe daraltarak kenar kısımlara geçmek. ‖ *Boğaz çıkarmak,* bakır kaplarda içbükey kısımların ortaya çıkması için ilk çekiçlemeyi yapmak.

—Esk. sil. Okun, gezden başlayan ilk dört bölümüne verilen ad.

—Geom. *Boğaz çemberi* ya da *elipsi,* yaygılı bir (H) hiperboloitinin, (H) yi oluşturan hiperbollerin bütün tepelerini içeren düzlemle arakesiti. ‖ *Boğaz çizgisi,* tasarı geometride, bir kapalı yüzeyle bir düzlemin, uzunluğu bir minimum gösteren arakesit eğrisi.

—Havc. *Ses hızı boğazı,* sesyakını bir hızla akan bir akışkan huzmesinde, ses hızına eşit yerel bir hız yaratan daralma. (Ejektör lülesinde boğaz, yakınsak bölümden sonra, ıraksak bölümden önce gelir.)

—Isıt. havld. Bir şöminede, ateşlikle duman hücresini ayıran dar geçit.

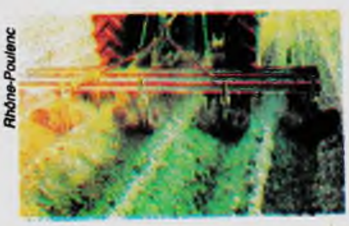
—Jeomorfol. ve Hidrol. Sarp yamaçlarla çevrili vadi. (Bk. *ansikl.* böl. Jeomorfol. ve Hidrol.) ‖ *Bağlantı boğazı,* bir kavşak basamağında açılmış boğaz.

—Kaynakç. Bir kaynak dikişinin dik kesiti içine çizilebilen en büyük üçgenin yüksekliği.

—Patol. *Boğaz ağrısı,* çeşitli iltihapların (bademcik iltihabı, anjin, faranjit, larenjit vb.) günlük dildeki adı. ‖ *Boğaza kaçmak,* yutma sırasında besinlerin soluk borusuna kaçması. (Bu olay, meme çocuklarında ve kusmayı âdet edinmiş çocuklarda sık görülür ve tehlikelidir. Komada bulunan ya da yutma felci olan hastaları besleme denemelerinde de meydana gelebilir. Boğulmaya ya da bir akciğer enfeksiyonuna neden olabilir.)

—Tarım. Bitkilerde, gövdenin toprakla birleşen kısmı. ‖ *Boğaz açma,* meyve ağaç-

paralel bağlanmış **boğaz** doldurma pullukları

larında ya da asmalarda boğaz kısmını sürekli nemden korumak için bir el aleti ya da pulluk kullanarak toprağı açma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Boğaz açılması,* güzlük ekinlerde donma ve don çözülmesi ya da toprak aşınmasıyla bitkilerin dibinin (boğaz ve kök boynu) açılması. (Don toprağı, özellikle kireçli toprakları kabartır. Bu yüzden bitki yükselmiş olur, don çözülünce de eski yerini alamaz. Bu gibi hallerde ilkbaharda tarladan merdane geçirmek yararlı olabilir.) ‖ *Boğaz doldurma,* bir bitkinin dibine (kök boğazı) toprak yığma işlemi.

—Tarım mak. *Boğaz doldurma pulluğu,* bazı tarım bitkilerinin boğazını doldurmak için kullanılan çift kulaklı pulluk.

—Uluslarar. huk. *Boğazlar rejimi,* boğazlardan geçişi düzenleyen uluslararası hukuk kuralları bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zootekn. Dört bacaklı hayvanlarda baş ile boynun baş altında birleştiği yer. (Anatomik olarak altta gırtlak, üstte kulakaltı bezleri, önde altçene çukuru ve yanakları, arkada boyunla sınırlıdır.)

—ANSİKL. Bitki patol. Boğaz yanıklığının temel özelliği o bölümün kararıp bozulmasıdır; ikincil özellikler hastalığın etkenine göre değişir. Tahıl kök boğazı yanıklığı, *Gaümannomyces graminis* (esk. *Ophiobolus graminis*) türü bir mantardan ileri gelir ve köklerdeki nekrozlar tohumlarda da yanıklığa yol açar. *Cercosporella herpotrichoides* türü mantarlardan ileri gelen çim boğazı yanıklığı sapların cılızlaşmasına, sonra sapın kopmasına ve yatmaya neden olur.

—Coğ. Boğazlar bazen çok kısadır ve gerçek bir deniz eşiği oluşturur (sözgelimi *Babülmendeb* boğazı); bazense çok uzundur ve gerçek bir deniz kolu görünümündedir (*Pas-de-Calais, Mozambik boğazı, Tatar boğazı,* vb.). İki deniz arasında ulaşım yolu, iki kıtanın birbirine en yakın iki noktası arasında geçit yeri, belirli bir deniz havzasının anahtarı olarak boğazların iktisadi ve stratejik önemi büyüktür. (Dar kıstaklar delinerek yapay boğazlar da açılmıştır [Süveyş, Panama].)

—Jeomorfol. ve Hidrol. Boğazlar, bir ırmağın, yatağını sert ve dayanıklı kayaçlar içinde derinliğine sarp yamaçlar biçiminde oyması sonucunda oluşur; sarp yamaçla vadilerde vadi taban çizgisi, hafif eğimli yamaçları olan vadilere oranla daha kısa sürede derinleşir. Öte yandan tektonik kökenli hızlı bir yükselme de boğazların oluşumuna yol açabilir (kıyı Alpleri, Orta Asya dağları). Bir yeraltı ırmağının geçtiği mağaralarda tavan çöküşü boğazları doğuran bir başka nedendir; bu olaya özellikle karstlı bölgelerde sık rastlanılır. Oyma etkisiyle ani eğim değişiklikleri doğuran akarsuların buzul yüzey biçimlerini yeniden düzenlenmesi de boğazların oluşumunu kolaylaştırır. Alpler'deki boğazların çoğu bu olay sonucu doğmuştur.

—Tarım. Boğaz açma özellikle bağcılıkta uygulanan bir işlemdir ve ilkbaharda toprağı yabancı otlardan temizlemek, piç sürgünleri yok etmek ve gübrenin toprağa karışmasını sağlamak amacıyla yapılır.

Asmanın boğazı, çapayla omcanın dibinde 15-20 cm derinliğinde çepeçevre bir çukur kazılarak ya da omca sıralarının arası bağ pulluğuyla sürülerek açılır. İki yandan kalkan toprak kesekleri orta çizgide bir sırt oluşturur. Omcaların dibinde kalan dar toprak şeridi de sonradan çapayla ya da makineyle açılır.

• *Boğaz doldurma,* bazı bitkileri kış ya da ilkbahar donlarından korumak, bazılarının da yeşil kısımlarını beyazlatmak (kuşkonmaz) için yapılır. Patateste kümbet biçiminde gerçekleştirilen boğaz doldurma, ana yumrunun çevresinde toprağın kabartılmasını, ısınmasını ve suyun kolayca sızmasını sağlar. Kürek ya da çapayla yapılan iyi bir boğaz doldurma, gelişmekte olan yumruların ışık alarak yeşillenmelerini (ürün kalitesinin düşmesi ve zehirlilik) önler. Bağlarda asmaların kök boğazlarını doldurma işlemi, yeni dikilen fidanların (omcaların) ve yerinde yapılan aşıların kurumasını önler. Doğu Avrupa ülkelerinde boğaz doldurma işlemi, asmaların kış soğuklarından korunması için de uygulanır. Ayrıca, asmalarda yapılan boğaz doldurma işlemi, ilkbaharda toprağın işlenmesine de yardımcı olur.

—Tarım. mak. Boğaz doldu ma pulluğu üçgen biçiminde bir uç demiriyle ilerleme yönüne göre bakışımlı iki kulaktan oluşur. Pulluk ilerlerken küçük bir çukur iz açar, toprağı iki yana iterek kabartır. Bir gidişte birkaç dizi bitkinin boğazını doldurmak için aynı çatıya birkaç pulluk yan yana bağlanabilir. Bu türlü boğaz doldurma en çok patates tarlalarında uygulanır. Bütün yumru ekici makinelerde bir de yumruları örtmek için boğaz doldurma pullukları bulunur.

—Uluslarar. huk. *Boğazlar rejimi.* Boğazlar rejiminin günümüzdeki temel özelliği geçiş özgürlüğü ilkesidir. Bununla birlikte geçişin, savaşan devletlerin savaş gemilerine ya da kıyı devletinin savaşan taraf olması durumunda bütün gemilere yasaklanması mümkündür.

Bu ilkenin benimsenmesi, 1958 Cenevre karasuları sözleşmesi ile genelleştirilmeden önce, her biri bir boğaza ilişkin birçok sözleşmeyi gerektirdi (Danimarka boğazları için Kopenhag antlaşması [1857]; Cebelitarık boğazı için fransız -ingiliz bildirisi[1904]; Arjantin ve Şili arasında Macellan boğazı için antlaşma [1881]; Türk boğazları için de, Küçük Kaynarca [1774], Edirne [1829], Hünkâr İskelesi [1833], Londra [1841], Paris [1856], Lozan [1923] ve nihayet Montreux [1936] antlaşma ve sözleşmeleri).

Uluslararası bir boğazın ablukası savaş hareketi olarak değerlendirilir: mayıs 1967'de İsrail, "Altı gün savaşı"ndaki saldırısına neden olarak Tiran boğazının abluka edilmiş olmasını göstermiştir.

BOĞAZAĞACI a. Değirmenc. Suyla çalışan taş değirmenlerde, çarkın dönmesini sağlayan, 20 cm çapında, karaağaçtan yapılmış mil. (Çarka demir bir mille tutturulmuştur. Alt kısmında bir kalas ve onun üzerinde milin dönmesini sağlayan içi oyuk, demir ya da tunçtan bir parça bulunur. Boğazağacı bu oyuğa yerleşmiştir.)

BOĞAZALTI a. Koşumc. Koşum takımında atın boğazının altından geçen başlık parçası.

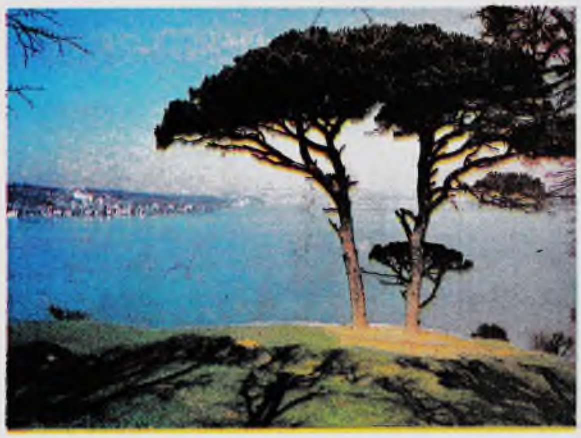
BOĞAZEVCİ, Kırşehir'in Çiçekdağı ilçesi, Akçakent bucağına bağlı köy; 2 112 nüf. (1985).

Boğazhisarı, Çanakkale* hisarı'nın öteki adı.

BOĞAZİÇİ a. Tekel idaresi'nce 1965 yılına kadar üretilen, 68 mm boyunda, 8,5 mm çapında, oval kesitli, yavaş tatlı içimli, doğal kokulu sigara çeşidi.

BOĞAZİÇİ, Antikçağ'da bir efsane nedeniyle Bosporos Thrakios, Bosporos Thrakikos ya da Bosphorus Thracius (Trakya öküz geçidi) adı verilen, Marmara denizi'ni Karadeniz'e bağlayan boğazın kıyıları ile, D.'da Anadolu, B.'da Rumeli yakalarındaki platoların kenarına değin uzanan dik yamaçları kapsayan alana verilen ad. Batı dillerinde Bosporus ya da Bosphore, fetihten önce türkçede Konstantiniye boğazı, sonraları yakın zamana değin, Karadeniz boğazı denilen bu önemli geçit için, günümüzde daha çok, "İstanbul boğazı" adı kullanılmaktadır. Ancak, "İstanbul boğazı" ve "Boğaziçi" adları kapsam açısından farklıdır. Batı dillerinde Bosporus ve türkçede İstanbul boğazı adları, fiziksel coğrafya olarak bir boğazın adıdır. Oysa Boğaziçi, türkçeye yerleşmiş kullanılışına göre, bir beşeri coğrafya kavramıdır; İstanbul boğazının yalnızca yukarda belirtilen sınırlar içinde kalan ve asıl İstanbul'dan farklı olan özelliklerini, yaşam biçimini, türk edebiyatına ve türk müziğine konu olmuş semtlerini kapsayan bir yerleşme alanını belirler. Bu kapsamda Boğaziçi İstanbul'un eski adıyla Bilâd-ı selase (Eyüp, Üsküdar ve Galata semtleri) denilen kesiminin K.'inde başlar, Boğaz'ın iki yanında Karadeniz ağzına değin uzanır. Sınırları görece olmakla birlikte, aşağı, orta ve yukarı olmak üzere üç kesime ayrılır. Boğazın G. girişiyle Ortaköy-Çengelköy arasındaki G.-B.-K.-D. doğrultulu kesimi aşağı; bunun K.'inde K.-G. doğrultusunda uzanan ve Tarabya-Çubuklu çizgisine değin en dar yerini oluşturan kesimi orta; daha K.'de Karadeniz ağzına kadar genişleyerek uzanan kesimi de yukarı Boğaziçi sayılır.

Antikçağ'da Karadeniz kıyılarındaki İon ve Dor ticaret kolonilerine yönelen gemicilerin izledikleri yol üzerinde olan Boğaziçi'nde, yerleşme tarihinin Byzantion'un kuruluşuna (İ.Ö. VII. yy. ortaları), hatta tarihöncesinden kalma buluntulara göre, çok daha eskilere indiği kabul edilir. Tüm kıyılarının ve bu kıyılara dökülen akarsuların daha o dönemlerde adlandırılmış olması bu görüşü destekler. Ancak çoğunlukla Boğaz'ın kıyısındaki küçük alüviyal düzlükler üzerinde kurulmuş olan bu eski yerleşme çekirdekleri yüzyıllar boyunca, halkı daha çok balıkçılık ve bahçe ürünleri yetiştirmekle geçinen, kırsal yerleşmeler olarak kalmıştır. Bu durum XX. yy. başlarına değin sürmüştür. Bu uzun dönemde Boğaziçi, koyları, koruları, kaynak suları, çayırları ve üzerinde kayık sefaları yapılan dereleriyle, G.'deki kent halkının mesire ve dinlence yeri olmuş; zamanla da kıyıları saraylar, varlıklı kişilerin yalılarıyla bezenmiştir. İstanbul'un kalabalıklaşması, özellikle eskiden ulaşımı sağlayan kayıkların yerini, kıyıları birbirine ve iş merkezi olan İstanbul'a bağlayan düzenli vapur seferlerinin almasıyla, Boğaziçi'ndeki yerleşmeler gelişmeye başlamıştır. Geçmişte ayrı çekirdekler oluştu-

Büyük Larousse

Beykoz sırtlarından **Boğaziçi**
İstanbul

Rhône-Poulenc-Agrochimie

boğaz yanıklığı olan
tahıl boğazları ve kökleri

Büyük Larousse

Göksu deresi ve **Boğaziçi**
İstanbul

Büyük Larousse

Kanlıca sırtlarından **Boğaziçi**'nin görünümü

ran bu yerleşmeler, aradaki boşlukların yapılarla dolmasıyla, günümüzde birbiriyle ve ana kentle birleşmiş durumdadır. Daha çok kentleşme biçiminde görülen ve XX. yy. ortalarında hızlanan bu gelişme sırasında Boğaziçi'nin görünümünde ve ekonomik yapısında da önemli değişiklikler olmuştur. Bugün aşağı Boğaziçi, Kuzguncuk ve Çengelköy dışında, gerek alan gerek işlev açısından ana kentin bir parçası durumuna gelmiştir. Buna karşılık orta Boğaziçi, gene yoğun bir konut alanına dönüşmüş olmakla birlikte, yalıları, anıtsal yapıları (Anadolu ve Rumeli hisarları, Küçüksu kasrı, Kalender kasrı, Hidiv köşkü), dinlence, eğlence yerleri ve lokantaları (Bebek, Emirgân, Kanlıca, Tarabya) ile Boğaziçi'nin iç ve dış turizme hizmet veren tarihsel işlevini günümüzde de sürdürür. Yabancı elçiliklerin yazlıkları ve başlıca oteller de Boğaziçi'nin bu kesiminde, özellikle Rumeli yakasındadır. Bununla birlikte, burada da bazı sanayi kolları (İstinye dokları) kurulmuştur. Yukarı Boğaziçi'nin Anadolu kıyılarında ise önemli sanayi kuruluşları bulunur (Beykoz kundura, Paşabahçe şişe ve cam, Paşabahçe içki fabrikaları, petrol depolama tesisleri). Buna karşılık, Rumeli yakası bazı küçük sanayi dalları (kalafat yerleri, küçük tekne yapımı, Büyükdere kibrit fabrikası) bir yana bırakılırsa, yerleşmelerin büyüyen ve kentleşen yapısına karşılık, hâlâ geleneksel balıkçılık (Rumeli Kavağı, Rumeli Feneri), dinlence ve eğlence yeri (lokantaları, kaynak suları, kuzey ağzına yakın plaj tesisleri) olmak işlevini korumakta; son yıllarda dış turizme de açılmış bulunmaktadır. Bu gelişme süreci içinde bir yandan Boğaziçi kıyılarının görünümü yeni beton binaların yükselmesiyle değişirken, öte yandan da iç göçlerle iki yakadaki vadiler içinde ve özellikle eskiden boş olan platoların üzerinde mantar gibi büyüyen gecekondu semtleri kurulmaktadır. Boğaziçi'nin özgünlüğünü bozan bu gibi gelişmeleri önlemek amacıyla özel bir imar planı hazırlanmıştır. Boğaziçi'nin görünümü ve hatta yaşam biçimini değiştiren bir başka önemli etken de Ortaköy ile Beylerbeyi arasına kurulan *Boğaziçi* köprüsü* oldu. Buna 1985'te yapımına başlanan ve Baltalimanı ile Kanlıca'yı bağlayacak olan *Fatih* Sultan Mehmet köprüsü* eklendi.

—Ed. Boğaziçi'nin doğa güzellikleri, gezme yerleri, mehtap ve musiki âlemleri, edebiyatı yüzyıllar boyunca etkiledi. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde, Boğaziçi üzerine toplu bilgi verildiğini görüyoruz. Burada, Rumeli yakasından başlayıp Anadolu yakasını da içine alacak yolda, Boğaz'ın belli başlı semtleri ele alınmış; bunların özellikleri, halkı, başlıca yalıları, yalı sahipleri, camileri,mescitleri, medreseleri, hamamları, dükkânları,bahçeleri, gezme yerleri vb. ayrı ayrı anlatılmıştır. Evliya Çelebi'den, yer adlarının XVII. yy.'dan bu yana hiç değişmeden sürüp geldiğini de öğreniyoruz.

Nev'îzade Atayî "Âlemnümâ" adlı mesnevisinde, hisarların tasvirinden başka, Boğaz'da halkın katıldığı sandal safalarını, mehtapta Göksu âlemlerini canlı çizgilerle verir. Şeyhülislam Yahya, bir gazelinde, *"Râyegân dinleyelim bülbülü İstinye'ye gel"* der. Divan şiirinde Boğaziçi'nden, parça parça da olsa, XVIII. yy.'da daha çok söz edildiğine tanık oluyoruz. Fennî Mehmet Dede'nin *Sahilname* adlı mesnevisinde, Boğaz'ın önce Rumeli yakasının, sonra Anadolu yakasının oturulan yerleri, ayrı ayrı birer beyit içinde, söz oyunlarıyla yüklü söyleyişlerle anılır. XVII. yy.'da Seyyid Vehbi, Enderunlu Fazıl, Haşmet vb., özellikle de Nedim, gazel ve şarkılarında Boğaziçi'nden, Boğaz'ın çeşitli semtlerinden (Beşiktaş, Hisar, Göksu, Küçüksu, Çubuklu vb.) söz etmektedirler.

Tanzimat'tan sonraki türk edebiyatında Boğaziçi, özellikle hikâye, roman, fıkra ve anılarda yer almıştır. Nabizade Nâzım'ın *Zehra* (1896) adlı romanının başında uzun bir Boğaziçi tasviri vardır. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye* (1899) ve *Cadı* (1912) romanlarındaki olaylar, Boğaziçi yalılarında geçer. Edebiyat-ı cedide romancılarından Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı memnu* (1900) romanında Boğaz'da sandal gezintileri, Göksu gezmeleri romanın kurgusunda önemli yer tutar. Mehmet Rauf'un *Eylül*'ünde (1901) de olay, Yenimahalle'de kiralanan bir yalıda başlar, sonbaharda yapılan bir Beykoz gezisiyle gelişir. Tevfik Fikret'in *"Şehrâyîn"* (1899) adlı şiirinde, Abdülhamit II'nin tahta çıkışının yıldönümü dolayısıyla bütün yurtta, bu arada Boğaziçi'nde yapılan donanma şenliklerine, şairin gösterdiği tepki anlatılır. Fikret *"Halûk'un vedaı"* (1909) adlı şiirinde de, oğlu Halûk'u öğrenim için İngiltere'ye gönderirken kendisinin Boğaz kıyısında yalnızlığına çekileceğini bildirir.

Fecr-i âti romancılarından Cemil Süleyman'ın *Siyah gözler* (1911) romanında, olaylar Beykoz'da, İzzet Melih'in *Sermet* (1918) romanı da Bebek'te geçer.

Millî edebiyat dönemi yazarları da hikâye, roman, deneme ve anılarında zaman zaman Boğaziçi'ni ele almışlardır. Refik Halit Karay'ın *İstanbul'un içyüzü* (1920) romanında olayların bir bölümü, yaz aylarında gidilen Boğaziçi'ndeki bir yalıda geçer. Sermet Muhtar Alus'un *Pembe maşlahlı hanım* (1933) romanındaki olaylar Sarıyer'de gelişir. F. Celâlettin'in *Eldebir Mustafendi* (1943) hikâyesinde "Boğaziçi'nin dolaşmadığı köyü kalmayan" bir dişçinin serüveni anlatılır. Edebiyatımızda, nesir alanında, Boğaziçi'ni bağımsız bir konu olarak işleyen dört yapıtın özel bir yeri vardır: Ruşen Eşref Ünaydın, *Boğaziçi - yakından* (1938); Abdülhak Şinasi Hisar; *Boğaziçi* mehtapları* (1943); *Boğaziçi yalıları* (1954); Salah Birsel, *Boğaziçi şıngır mıngır* (1979). Samiha Ayverdi'nin *Boğaziçi'nde tarih*'i (1966), Haluk Y. Şehsuvaroğlu'nun *Boğaziçi'ne dair*'i (1986) bölgenin kültür tarihi içindeki yerini konu edinirler.

Öte yandan, Yahya Kemal Beyatlı'nın şiirlerinden birkaçı ("Ses", "Geçmiş yaz," "Gece") Boğaziçi ile ilgilidir. Şairin daha başka şiirlerinde de ("Siste söyleniş", "Akşam musikisi", "İstinye", "Eylül sonu", "Mihrâbâd", "Hüzün ve hatıra" vb.) Boğaziçi semtlerinden izlenimler dilegetirilir. "Kış bahçeleri" adlı şiiri de aynı doğrultuda yazılmıştır. Orhan Veli'nin "İstanbul türküsü", Boğaziçi'ni konu edinen çağdaş ürünlerin en ünlülerindendir.

—Güz. sant. *Boğaziçi ressamları* (les peintres du Bosphore), İstanbul'daki saray ve konaklarda XVI. yy.'dan sonra yer almaya başlayan büyük manzara resimlerini yapan batılı ressamlara, kimi sanat tarihçilerince verilen ad.

BOĞAZİÇİ, İzmir'in Tire ilçesine bağlı bucak; 5 885 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Büyükkale*, 1 317 nüf. (1990).

BOĞAZİÇİ, rumca **Ayos Teodoros**, Güney Kıbrıs rum kesiminde, Larnaka ilçesine bağlı köy.

BOĞAZİÇİ, rumca **Lapatos**, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde, Gazi Mağusa ilçesinin İskele bucağında köy.

Boğaziçi kanunu, İstanbul Boğaziçi alanının kültürel ve tarihsel değerlerini ve doğal güzelliklerini kamu yararı gözetilerek korumak, geliştirmek ve bu alandaki nüfus yoğunluğunu artıracak yapılanmayı sınırlamak için uygulanacak imar mevzuatını belirlemek ve düzenlemek amacıyla kabul edilen 18 kasım 1983 tarih ve 2960 sayılı yasa.

Boğaziçi köprüsü (İstanbul), İstanbul'un Asya ve Avrupa yakalarını birbirine bağlayan, başka bir deyişle, Avrupa'dan Ortadoğu'ya transit geçişi sağlayan karayolu köprüsü.

İstanbul boğazında ilk köprü İ.Ö. 513 yılında Rumeli ve Anadolu hisarları arasında kuruldu. Pers hükümdarı Darius, yan yana dizdirdiği salları bir köprü gibi kullanarak ordusunu Asya'dan Avrupa'ya geçirmiştir. Osmanlı döneminde de bazı tasarımlar önerildiyse de gerçekleşemedi. 1900 yılında Anadolu-Bağdat demiryolu kumpanyası Abdülhamit II'ye "Hamidiye köprüsü" adını taşıyacak, Rumeli ve Anadolu hisarları arasında kurulacak ve Avrupa-Asya arasındaki demiryolu bağlantısının kesintisizliğini sağlayacak bir tasarım sundu, ama bu tasarım da kâğıt üzerinde kaldı.

1950'li yıllarda, İstanbul boğazı üzerine köprü yapılması işi kararlı bir biçimde ele alındı. 1955'te Karayolları genel müdürlüğü, en uygun öneriyi sunan "De Leuw and Carter" adlı kuruluşa Boğaz köprüsü ve çevre yolları projesini verdi ve en uygun yöntemin asmaköprü olacağı saptandı. Tasarımın uygulanması, 31 eylül 1957'de TBMM'den geçerek yürürlüğe girdi. 1970'te Karayolları genel müdürlüğü, inşaat işini 127 milyon dolara bir Alman-İngiliz konsorsiyumuna verdi. 20 şubat 1970'te temeli atılan köprü, Cumhuriyet'in 50. yılı olan 29 ekim 1973'te resmen trafiğe açıldı. 1 345 işgününde tamamlanan köprü için 77 bin m^2 alan kamulaştırılırken, kazılardan 63 bin m^3 toprak çıkarıldı. Yapımda 71 bin m^3 beton, 17 bin ton yapı çeliği, 4 bin ton betonarme çeliği, 6 bin ton kablo çeliği kullanıldı.

Boğaziçi köprüsü'nün toplam uzunluğu 1 560 m, orta açıklığı 1 074 m, genişliği 33,40 m, deniz yüzeyinden yüksekliği 64 m, kule ayaklarının yüksekliğiyse 165 m'dir.

1973 yılında açılışından bu yana gerek İstanbul, gerek Türkiye düzeyinde önemli bir ihtiyacı karşılayan Boğaziçi köprüsü giderek yetersiz kaldı, boğazı başka noktalardan da geçme gereği doğdu. Bunun üzerine Kanlıca ile Baltalimanı arasında ikinci bir köprü inşa edildi. (→ FATİH SULTAN MEHMET KÖPRÜSÜ.)

Büyük Larousse

Boğaziçi'nden bir görünüm: Tarabya koyu ve oteli

Boğaziçi köprüsü
İstanbul

Boğazköy'de bulunan, dağ tanrısı heykelciği İ.Ö. XIV. XII. yy. *Anadolu Medeniyetleri müzesi, Ankara*

Boğaziçi mehtapları, Abdülhak Şinasi Hisar'ın anı-deneme kitabı (1943). XX. yy. başlarında Boğaziçi'nde varlıklı ailelerin yaşamını konu edinir. Yalıları, denizi, doğayı şiirsel bir anlatımla canlandırır. Mehtapta birkaç yüz kayığın birarada katıldığı müzikli gece eğlencelerini anlatır. Yazar, çocukluk döneminin izlenimleriyle yüklü bu anıları dile getirirken, geçmiş zamanı cennet saydığını belirtir. Yeniden yaşanamayacak olan geçmiş zamanı "insanın da ulusun da sağlam temeli" diye tanımlar.

Boğaziçi üniversitesi, İstanbul'da yükseköğrenim kurumu. Robert kolej'in 1478 sayılı yasayla Milli eğitim bakanlığı'na bağlanmasıyla kuruldu (1971). Öğretim dili ingilizcedir. Üniversite, Robert kolej tesislerinde öğrenime açıldı. 1977'de Mühendislik, İdari bilimler, Temel bilimler olmak üzere üç fakülte vardı. 1978'de özerklik kazanan bu yükseköğrenim kurumunda, 1983'te yükseköğretim kurumlarını düzenleyen 2809 sayılı yasa (YÖK) uyarınca, 4 fakülte (Mühendislik, İktisadi ve idari bilimler, Eğitim, Fen-edebiyat), 6 enstitü (Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi, Biyo-medikal mühendisliği, Çevre bilimleri, Fen bilimleri, Kandilli rasathanesi ve deprem araştırma, Sosyal bilimler), 2 yüksekokul (Turizm meslek, Yabancı diller) bulunmaktadır.

Boşzaman eğitimi'ne de önem verilen üniversitede çeşitli alanlarda faaliyet gösteren kulüpler de kurulmuştur; öğrencileri sporun çeşitli dallarında yetiştiren "Spor kulübü", üç büyük sistemin yer aldığı "Bilgisayar kulübü" ile Ekonomi ve işletme bölümü öğrencilerinin daha öğrenciyken iş dünyası ile ilgi kurmalarını bağlayan "İşletme kulübü". Tiyatro, sinema ve folklor klüpleri de bu arada sayılabilir.

Boğaziçi üniversitesi oyuncuları (BÜO). Robert kolej'in Boğaziçi* üniversitesi adını almasından (1971) sonra, öğrenci derneği bünyesinde oluşturulan tiyatro topluluğu. Özellikle 70'li yılların ortalarından sonraki deneysel çalışmalarıyla ilgi topladı. Sahnelediği oyunlardan bazıları: S. Mrozek'ten *Tango*, A. Nesin'den *Biraz gelir misiniz?*, E. Ionesco'dan *Kral ölüyor*, Sartre'dan *Kirli eller*, P. Weiss'ten *Marat-Sade*, Dürrenmatt'tan *Fizikçiler*, Shakespeare'den *Troilus ve Cressida*.

BOĞAZKALE, İç Anadolu'da, Çorum iline bağlı ilçe; 10 425 nüf. (1990). 15 köy. Merkezi, Çorum'un 84 km G.-G.B.'sında *Boğazkale*, 2 501 nüf. (1990). Hititler'in başkenti Boğazköy (esk. Hattuşaş) kalıntıları buradadır.

BOĞAZKAYA, Samsun'un Bafra ilçesine bağlı bucak; 16 824 nüf. (1990); 30 köy. Merkezi *Boğazkaya*, 778 nüf. (1990).

BOĞAZKERE a. Şarapç. Elazığ'da yetişen, orta büyüklükte yuvarlak taneli, kalın kabuklu, sıkı etli, kırmızı üzüm çeşidi. (İyi bir şaraplık üzüm olmakla birlikte, yalnız başına işlenirse buruk ve acımtırak bir şarap verir. Bu yüzden, yine aynı yörede yetişen öküzgözüyle birlikte işlenir. Bu iki çeşidin karışımından elde edilen Buzbağ şarabı, asit oranı yeterli, alkol oranı % 11 -12 olan üstün kaliteli bir şaraptır.)

BOĞAZKESEN a. Bir boğaz ya da geçidi savunmak amacıyla yapılan hisar, kale. (İstanbul boğazı'ndaki Rumeli hisarı'na da "Boğazkesen hisarı" deniliyordu.)

BOĞAZKÖY, esk. **Hattuşaş.** Tar. coğ. Eskiçağ'da Hitit devletinin başkenti. Kalıntıları Çorum'un Boğazkale ilçesi sınırları içinde, Budaközü çayının kıyısındadır. K.'den G.'e doğru yükselen yerleşme, Aşağı kent, Yukarı kent ve Büyükkale bölümlerinden oluşur. Hattuşaş kentini ilk kez fransız gezgin C. Texier buldu (1834). W. J. Hamilton'un araştırmalarından sonra (1835), H. Barth ile A. D. Mordtmann çevreyi inceledi, toprak üstündeki yapı kalıntılarının planı çıkarıldı (1858). 1862'de G. Perrot, E. Guillaume ve J. Delbet Boğazköy ve Yazılıkaya'da araştırma yaptılar. Daha sonra C. Humann, A. von Domaszewski Boğazköy'ün korunmuş ve restore edilebilecek yapılarının planını çizdiler (1882-1883). 1893'te fransız E. Chantre I numaralı tapınakta ve Büyükkale'de sondaj çalışmaları yaptılar. 1894'te Chantre ve alman Schaffer çivi yazılı tabletler buldular. 1906'da H. Winckler, T. Makridi ile kazılara başladı; Büyükkale'nin B. yamaçlarında kil tabletler bulundu. 1907-1912 arasında H. Winckler, T. Makridi, O. Puchstein'in kazılarıyla bu yerleşmenin Hattuşaş kenti olduğu kesinlik kazandı. 1931-1939 ve 1952-1977 arasında alman arkeolog Kurt* Bittel yönetiminde sürdürülen çalışmaları 1978'den sonra Peter Neve yürütmektedir.

Boğazköy'ün yerleşim tarihi İlk Tunççağ ile başlar (İ.Ö. III. binyıl ortaları). Bu dönemin izlerine Büyükkale'de rastlanır. Daha sonra burası yerel bir beylik olan Hatti devletinin merkezi oldu. Asur ticaret kolonileri çağında, Anadolu'da saptanan 13 ticaret merkezinden biriydi ve adı Karum Hattuş'tu (İ.Ö. II. binyıl başları). Bu dönemde Hatti kralları Büyükkale'de, halk ise kalenin K.-B.'sındaki teraslarda oturuyordu. Kültepe ve Boğazköy'de ortaya çıkarılan çivi yazılı tabletlere göre yaklş. İ.Ö. 1750'lerde Kussara kralı Anitta tarafından ele geçirildi, yakıldı, yıkıldı. İ.Ö. 1700'lerde bir hitit yerleşmesi olan kent, Hattuşiliş I döneminde Hattuşaş adıyla imparatorluğun merkezi oldu (İ.Ö. XVII. yy.). Büyükkale'de büyük bir saray yaptırıldı. Kral Hantili zamanında (İ.Ö. XVI. yy. başı) Büyükkale'nin K.-B.'sındaki yerleşim alanı da surla çevrildi, ama Tuthalya III zamanında Kaşkalar tarafından işgal edilmesi ve yağmalanması önlenemedi (İ.Ö. XIV. yy. başları). Kısa sürede yeniden kurulan kent özellikle Şuppiluliuma I zamanında (İ.Ö. XIV. yy. ortaları) gelişti, tüm yerleşme güçlü surlarla çevrildi. Bu surların uzunluğu, altı km'yi buluyordu. İ.Ö. 1190'larda Deniz kavimleri göçü sırasında yıkıldı. Daha sonra Phrygialılar, Galatlar, Romalılar ve Bizanslılar zamanında da yerleşildiyse de geçmişteki önemini koruyamadı.

Çok geniş bir alanı kaplayan Boğazköy kalıntıları, saray, tapınak ve savunma yapılarıyla, hitit mimarlığının en önemli örnekleridir. Kentin en yüksek kesimini ve çekirdeğini oluşturan Büyükkale, surlarla çevrili bir iç kale görünümündedir. Burası tümüyle kendi içine kapalı bir yönetim merkezi durumundaydı. Kral ve yakınları, büyük avlularla birbirine bağlanan, çeşitli boyutlarda ve farklı işlevlerde, bir

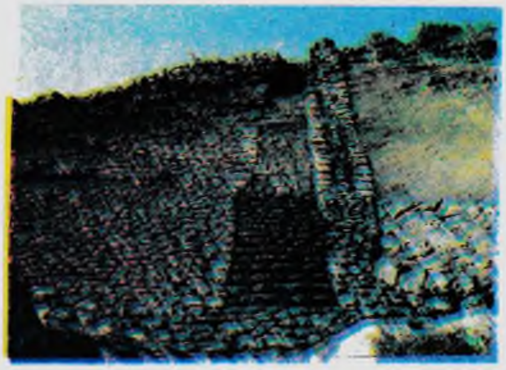

Boğaziçi üniversitesi fen-edebiyat fakültesi *İstanbul*

Boğaziçi üniversitesi oyuncuları; Max Frisch'in *Çin seddi* adlı oyunundan bir sahne

solda
Boğazköy kazı alanı

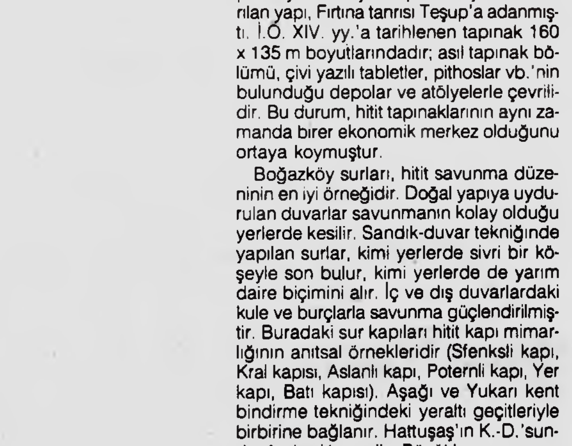
sağda
Boğazköy
Boğazkale-Yerkapı doğu merdiveni

ya da iki katlı bağımsız yapılardan oluşan büyük bir sarayda oturuyordu. Sarayın en önemli kesimi, devlet arşivi ya da kitaplık olduğu sanılan, birbirine koşut beş uzun salondan oluşan iki katlı yapıdır. Kazılar sırasında burada üç binin üzerinde çivi yazılı tablet ortaya çıkarılmıştır. Bu tabletler siyasal tarih, edebiyat, mitoloji, din, sihir-büyü, hukuk gibi konuları kapsadığından, özellikle İ.Ö. XIII. yy. İmparatorluk dönemi tarihini ve yaşama biçimini aydınlatan çok önemli belgelerdir.

Hattuşaş'ın genişlemesi sırasında surlarla çevrilen Yukarı kent, yerleşmenin G.'ini kapsıyordu. Hititler'in dört büyük tapınağı buradaydı. Bunlar bir iç avlu çevresinde bakışıksız düzende dizili odalardan oluşuyordu. Aşağı kent Büyükkale'nin K.-B. yamacındaydı. Hitit tapınaklarının en eskisi ve anıtsalı olan I numaralı tapınak ya da Büyük tapınak diye adlandırılan yapı, Fırtına tanrısı Teşup'a adanmıştı. İ.Ö. XIV. yy.'a tarihlenen tapınak 160 x 135 m boyutlarındadır; asıl tapınak bölümü, çivi yazılı tabletler, pithoslar vb.'nin bulunduğu depolar ve atölyelerle çevrilidir. Bu durum, hitit tapınaklarının aynı zamanda birer ekonomik merkez olduğunu ortaya koymuştur.

Boğazköy surları, hitit savunma düzeninin en iyi örneğidir. Doğal yapıya uydurulan duvarlar savunmanın kolay olduğu yerlerde kesilir. Sandık-duvar tekniğinde yapılan surlar, kimi yerlerde sivri bir köşeyle son bulur, kimi yerlerde de yarım daire biçimini alır. İç ve dış duvarlardaki kule ve burçlarla savunma güçlendirilmiştir. Buradaki sur kapıları hitit kapı mimarlığının anıtsal örnekleridir (Sfenksli kapı, Kral kapısı, Aslanlı kapı, Poternli kapı, Yer kapı, Batı kapısı). Aşağı ve Yukarı kent bindirme tekniğindeki yeraltı geçitleriyle birbirine bağlanır. Hattuşaş'ın K.-D.'sunda Ambarlıkaya ile Büyükkaya arasına kurulmuş olan köprü, Anadolu'da bu yapı türünün bilinen en eski örneğidir. (→ Kayn.)

BOĞAZKÖY, Aksaray ilinin, Sarıyahşi ilçesine bağlı belde; 2 509 nüf. (1990). Belediye.

Boğazköy müzesi
Çorum

BOĞAZKÖY, İstanbul'un Gaziosmanpaşa ilçesinde belde; 4 495 nüf. (1990).

Boğazköy müzesi, Boğazkale'de Ankara Anadolu medeniyetleri müzesi'ne bağlı olarak çalışan müze. 1966'da Boğazköy kazılarında elde edilen buluntuların sergilenmesi amacıyla açıldı. Burada Hititler döneminden çivi yazılı belgeler, çeşitli biçimlerde seramikler, madenden ve kemikten eşyalar, heykelcikler, Asur ticaret kolonileri çağı, Phrygia, Roma ve Bizans dönemlerine ilişkin buluntular sergilenmektedir. Bir bölüm, Hattuşaş kentinin planına, önemli buluntuların reprodüksiyonlarına ayrılmıştır. Ayrıca Boğazköy çevresinden derlenmiş etnografik yapıtlar (halı, kilim, süs eşyaları vb.) da sergilenenler arasındadır. Müzenin avlusunda Roma ve Bizans dönemlerinden yazıtlar ve mezar taşları bulunur.

Boğazköy-Alacahöyük milli parkı, Çorum ilinde milli park. 1971'de kuruldu (2 450 ha). Boğazköy, Yozgat kentinin K.-K.D.'sunda yer alır (30 km). Alacahöyük ise, düz hatla bu kentin 45 km kuzeyindedir. Tarihi milli park alanı step karakterindedir. İ.Ö. XVII.-XII. yy. arasında Hitit İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşaş(Boğazköy) ile önemli merkezlerinden biri olan Alacahöyük kalıntıları bu yörededir.

BOĞAZLAMAK g. f. *Bir canlıyı boğazlamak,* boğazını keserek öldürmek; acımasızca, kan dökerek öldürmek.

◆ **boğazlanmak** edilg. f. Boğazlamak eylemine konu olmak.

◆ **boğazlaşmak** işt. f. *Bir kimseyle ya da birbiriyle boğazlaşmak,* onunla ya da birbiriyle karşılıklı olarak kıyasıya kavga etmek, öldüresiye dövüşmek.

◆ **boğazlatmak** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir hayvanı boğazlatmak,* boğazını keserek öldürtmek.

BOĞAZLANMAK → BOĞAZLAMAK.

BOĞAZLAR, İstanbul ve Çanakkale boğazları ile Marmara'nın oluşturduğu bütün; Karadeniz'i Ege denizi'ne bağlar.

• *Askeri tarih.* Marmara'daki askeri üslerin kapıları olması nedeniyle Boğazlar askeri açıdan önemli bir konumdadır. Ayrıca Karadeniz ülkelerinin öteki ülkelerle deniz bağlantısının bu yolla sağlanması Boğazlar'ın uluslararası önemini artırır. Geçmişte de stratejik önemi olan bölge Persler'in ve Orta Asya kökenli birçok ulusun Avrupa'ya İskender, Roma ve Haçlı orduları gibi Avrupalılar'ın Asya'ya akınlarına sahne oldu. Bu nedenle bölgeye egemen olan devletlerin tümü, savunmaya özel bir önem verdiler. Eski Yunan'dan, savaşlarda hava gücünün kullanılmasına kadar savunma bölgeleri Boğazlar'ın en dar bölümlerinde kuruldu. İstanbul (Karadeniz) boğazının genişliği 1,5 km olan Kavaklar bölgesi ile genişliği 660 m olan Rumeli Hisarı savunma hatlarının yoğun olarak kurulduğu yerler oldu. Çanakkale (Akdeniz) boğazıysa daha uzun olduğundan üç savunma bölgesine ayrıldı: I- Boğazın girişinden Çanakkale kentine kadar uzanan 23 km'lık bölge, II- Çanakkale kentinden Nağra burnuna kadar uzanan 6,5 km'lik bölge (en dar yeri 1,25 km), III- Nağra burnundan Gelibolu'ya kadar uzanan 32 km'lik bölge.

XIV. yy.'a kadar Boğazlar. Tarihöncesi dönemde Asya'dan Avrupa'ya ve Avrupa'dan Asya'ya geçişte bir köprü görevi yapan Boğazlar'da askeri açıdan önemli savunma noktaları yoktu. Eski Yunanlılar, kolonilerini korumak amacıyla İstanbul ve Çanakkale boğazlarındaki birçok stratejik noktaya kaleler kurdular. Böylece bir yandan sömürgelerini korurken öte yandan da deniz ve kara ticaretini denetleyerek vergi topladılar. İ.Ö. 512'de Pers kralı Dara, İskitler'in peşinden batıya doğru ilerlerken İstanbul boğazının en dar yerinde (günümüzde Rumeli Hisarı'nın olduğu yer) sallardan oluşan bir köprü kurdurarak 700 000 kişilik ordusunu, Avrupa yakasına geçirdi. Pers-Yunan savaşı'nda ise Kserkses I, Çanakkale boğazında kurduğu köprü ile Avrupa'ya geçti. İ.Ö. 411'de Atina donanması Çanakkale boğazında (günümüzde Kilitbahir'in bulunduğu yer) Sparta donanmasını bozguna uğrattı. İ.Ö. 405'te de bu kez Sparta donanması aynı boğazın Rumeli yakasında günümüzde Karaova'nın olduğu bölgede Atina donanmasına galip geldi. Büyük İskender de İ.Ö. 334'te Çanakkale boğazından geçerek Asya tarafındaki ilk karargâhını kurdu. Roma ordularının da Asya'ya geçişi Çanakkale boğazından oldu (İ.Ö. 191).Bizans İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde Büyük Constantinus'un oğlu Crispus, ayaklanan Licinius'un donanmasını Çanakkale boğazında yenerek burada bir deniz üssü kurdu (İ.Ö. 324). Bizanslılar Çanakkale boğazındaki Abydos'ta (Aydos) bulunan müstahkem mevkiden gümrük olarak yararlandılar; İstanbul boğazının korunması amacıyla da Marmara kıyısındaki Silivri'den (Selymbria) Karadeniz kıyısındaki Skylla'ya kadar uzanan bir sur yaptırdılar (507-512). Ayrıca, Kız kulesi'nden Sarayburnu'na ve Haliç girişinde de Galata ile Sirkeci arasına, Çanakkale boğazındaki Abydos'tan karşı kıyıya zıncir gerdiler. 672'de arap donanması Çanakkale boğazını geçerek Haliç'e kadar sokuldu. IX. yy.'a değin süren arap akınlarından sonra İstanbul boğazı Haçlı orduları için geçit yeri oldu. Üçüncü Haçlı seferinde Çanakkale boğazından Asya yakasına geçen Haçlı orduları aynı yolu birçok kez kullandı. Dördüncü Haçlı seferi sonunda Boğazlar'ın egemenliği bir süre Venedikliler'in eline geçti. Latin İmparatorluğu yıkıldıktan sonra yeniden kurulan Bizans egemenliği daha sonra gelişen Venedik-Cenova rekabetinin gölgesinde kaldı. XIV. yy. ortalarına kadar süren Venedik-Cenova egemenliği yerini türk etkisine bıraktı. 1332'de Aydınoğlu* Umur Bey Gelibolu'yu iki kez kuşattı (1332, 1341). 1356'da ise Orhan Bey'in oğlu Süleyman* Paşa, Çempe'den karşıya geçerek Rumeli'yi ele geçirdi.

XIX. yy. başlarına kadar Boğazlar. Osmanlılar Rumeli yakasındaki egemenliklerini korumak amacıyla Çardak'ta bır kale yap-

tırdılar ve Gelibolu'yu tahkim ettiler. Bizans imparatorunun papadan istediği yardım üzerine Savoia kontu Amedeo komutasında bir haçlı donanması 1366'da Çanakkale ve Gelibolu'yu alarak Bizans'a geri verdi. Ancak ertesi yıl türk kuvvetleri bölgeyi yeniden ele geçirdiler. Yıldırım Bayezıt döneminde Çanakkale boğaz muhafızlığı kuruldu, Saruca* Paşa ilk boğaz muhafızı atandı (1390) ve Gelibolu'ya iki kale yaptırıldı. Böylece Çanakkale'deki güvenliğini sağlamlaştıran Osmanlılar İstanbul boğazına yöneldiler. Yıldırım Bayezit,1393'te Güzelcehisar*'ı (Anadoluhisarı) yaptırdı. Ankara savaşı'ndan sonraki dönemde Çanakkale'nin egemenliği bir süre Bizans'a geçtiyse de Mehmet I döneminde yeniden ele geçirildi. 1416'da bir Venedik donanması Çanakkale boğazına girerek türk donanmasını yendi. Bu yenilgi üzerine Anadolu yakasına savunma mevzileri kuruldu. 1444'te Szeged* antlaşması'nın bozulmasından sonra sefere çıkan osmanlı ordusu Çanakkale boğazının ablukaya alınması üzerine İstanbul boğazından geçti. Fatih 1452'de Boğazkesen* hisarı'nı yaptırarak İstanbul boğazını denetimi altına aldı. 1453'te Haliç'e gerilen zincire ve surlara karşın İstanbul'un alınması,Boğazlar'ın tarihinde yeni bir dönemin başlamasına yol açtı. İstanbul'un alınmasından sonra askeri ve ticari amaçlarla Çanakkale boğazının en dar yerinde Rumeli yakasında Kilitbahir*, Anadolu yakasındaysa Kale-i sultaniye (Çanakkale) kaleleri yaptırıldı. Büyüklü küçüklü toplarla güçlendirilen kaleler 1464'teki Venedik saldırısının durdurulmasını sağladı. 1624'te Don Kazakları'nın İstanbul boğazı içlerine kadar ilerlemeleri üzerine Murat IV döneminde Kavaklar'da Kilit ül-bahir adı verilen kaleler yaptırıldı. 1635-1657 arasında Venedikliler ile Çanakkale boğazı çevresinde yapılan deniz savaşlarından osmanlı donanması galip çıktı. Ancak bu savaşlar sırasında bölgedeki kalelerin yetersizliğini gören Köprülü Mehmet Paşa, boğaz girişinde Rumeli yakasına Seddülbahir*, Anadolu yakasına da Kumkale*'yi yaptırarak savunma gücünü artırdı. Osmanlı-Rus savaşları'nın başlamasından sonra 1768'de İstanbul boğazındaki kaleler onarıldı. 1773'te de boğaz dışında, Rumeli tarafında Kilyos (Kale-i Belgradcık), Anadolu yakasında Irva (Kale-i Revancık), boğaz girişineyse Fener-i Rumeli ve Fener-i Anadolu kaleleri, daha sonra da Rumeli kıyısına Garipçe, Büyük Liman Anadolu kıyısına da Poyraz limanı kaleleri yaptırıldı, boğazdan gece geçişleri yasaklandı. 1768'deki Türk-Rus savaşı'nda Akdeniz'den Çanakkale boğazına giren rus donanması Nağra'daki türk donanmasının karşı koyması üzerine geri çekilmek zorunda kaldı. XIX. yy. başlarında İstanbul boğazındaki kalelere ek olarak Kavaklar'dan Kireçburnu'na kadar olan bölgede tabyalar yaptırıldı. 1770'te Baron Tott'*un yaptırdığı Çanakkale'deki tahkimat bakımsızlık yüzünden kullanılamaz duruma gelince ingiliz donanması İstanbul önlerine kadar ilerledi (1807). Bu olay üzerine Nağra'daki tabyalar onartılarak karşı kıyısındaki yere Kilya kalesi yaptırıldı.

XIX. yy. başlarından sonra Boğazlar. 1821'de Mora savaşı sırasında bir rus gemisinin İstanbul boğazına girmesi üzerine boğaz dışında Karaburun ile Kısırkaya,boğazın iç kesimindeyse Mesarburnu, Köybaşı, Tarabya, Baltalimanı, Anadolu yakasında Yum burnu, Macar burnu, Fil burnu, İncir tabya, Nakkaş tabya, Serviburnu, Çalkaburnu tabyaları kuruldu. 1850'deyse Çanakkale'deki kaleler onarıldı. Birçok yeni tabya yaptırıldı. Kırım savaşı sırasında İngilizler'in ve Fransızlar'ın yardımıyla Gelibolu'nun kuzeyinde 14 km'lik yeni bir savunma hattı oluşturuldu. Karadeniz'deki ingiliz, fransız ve osmanlı donanmalarının üssü de Beykoz'daydı. 1911'de başlayan İtalyan savaşı sırasında Çanakkale boğazı İtalyanlar'ca abluka altına alındı. Bunun üzerine bölgedeki savunma mevzileri tahkim edildi. Düşman çıkartmasına karşı yeni kuvvetlerin yanı sıra yeni toplar konuldu, boğazın kıyısına ışıldaklar yerleştirildi. Boğaz girişinden içlere kadar mayın döşendi. 18 nisan 1912'de boğaza saldıran italyan donanması iki saat süren çatışmadan sonra Mondros adasına çekilmek zorunda kaldı. Bu olaydan sonra Osmanlı hükümeti Çanakkale boğazının geçişe kapatıldığını Avrupa ülkelerine bildirdi. 18 temmuz 1912'de son kez saldıran italyan donanması, yoğun topçu ateşi yüzünden geri çekildi. Balkan savaşı'nda Bulgarlar'ın Boğazlar'ı ele geçirmek için başlattıkları saldırı,Çatalca'daki savunma hattında durduruldu. Birinci Dünya savaşı öncesinde, Boğazlar'daki eski toplar değiştirilerek savunma gücü pekiştirildi. Savaşın başlamasından sonra Boğazlar'ı geçerek rus limanlarını topa tutan iki alman zırhlısı (Goben ile Breslau) Osmanlı devletinin savaşa girmesine neden oldu. Doğu cephesinde zor durumda kalan Rus çarlığı müttefiklerden, Boğazlar'ın ele geçirilerek kendisine denizden yardım ulaştırılmasını istedi. 3 kasım 1914'te Çanakkale boğazına ilk saldırı yapıldı. 8 ocak 1916'ya kadar süren Çanakkale savaşları müttefik devletlerin yenilgisiyle sonuçlandı. Savaş sonunda Mondros mütarekesi'nin imzalanmasıyla Boğazlar müttefik devletlerin eline geçti ve buradaki tüm türk tahkimatı yıktırıldı. Yunan ordularının Anadolu topraklarından çıkarılmasından sonra türk ordusu Boğazlar'a yöneldi. 11 ekim 1922'de imzalanan Mudanya mütarekesi'nde bölgeye yalnızca özel türk birliklerinin girmesi kabul edildi. 24 temmuz 1923'te imzalanan Lozan antlaşması'na göre işgal kuvvetleri Boğazlar'dan çekildi. Bölgenin savunmasını güçlendirmek amacıyla batıda Yalova -Darıca-Şile, doğudaysa İzmit savunma hatları kuruldu. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğiyse Montreux antlaşması ile tanındı.

• *Uluslararası hukuk.* 1453'te İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra, kıyılarının da osmanlı egemenliği altına girmesiyle Karadeniz bir içdeniz haline geldi ve Boğazlar'dan geçiş, bütünüyle Osmanlı devletinin denetimine girdi. 1535'te Fransa'ya, 1579'da İngiltere'ye ve 1612'de Hollanda'ya verilen kapitülasyonlar, bu devletlerin gemilerine geçiş ayrıcalıkları tanımış olmakla birlikte, uluslararası bir yükümlülük niteliğinde değildiler. Osmanlı devleti bu konuda ilk kez Rusya'nın bir Karadeniz devleti olarak kabul edildiği 1774 Küçük Kaynarca antlaşması ile devletlerarası bir yükümlülük altına girdi. Antlaşmaya göre rus ticaret gemilerine Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e geçiş hakkı tanınacaktı. Yine Rusya ile 1798'de Fransa'ya karşı imzalanan sekiz yıllık bir ittifak antlaşmasıyla, bir savaş durumunda rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçebileceği kabul edildi. Bu ittifak 1805'te yenilendi ve Osmanlı devleti gizli bir maddeyle yabancı devletlerin savaş gemilerine Karadeniz'e çıkış izni vermemeyi yükümlendi. Ancak kısa bir süre sonra Rusya ile savaş çıkması, antlaşmayı geçersiz kıldı.

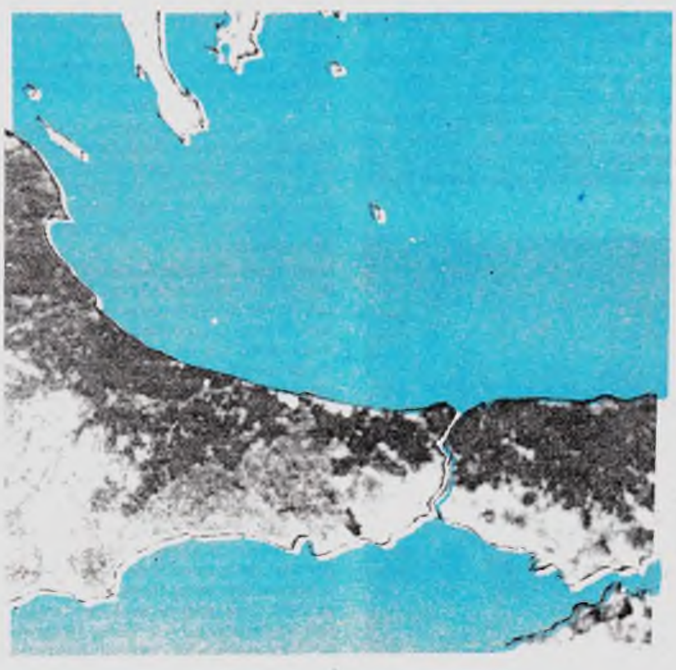
1809'da Osmanlı devleti, İngiltere ile imzaladığı *Kalei Sultaniye* (Çanakkale) antlaşması ile hiçbir devletin savaş gemisine Boğazlar'dan geçiş izni vermemeyi yükümleniyordu. İngiltere'ye de ayrıcalık tanınmayacaktı. Bu antlaşma ile imparatorluğun eski kuralı,yani Boğazlar'ın özellikle savaş gemilerine kapalı tutulması ilk kez bir iç hukuk kuralı olmaktan çıkarak,uluslararası bir yükümlülük haline geldi.

1826'da Rusya ile imzalanan Akkerman sözleşmesi uyarınca Osmanlı devleti, rus ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbest geçiş hakkına sahip olduğunu kabul etti.

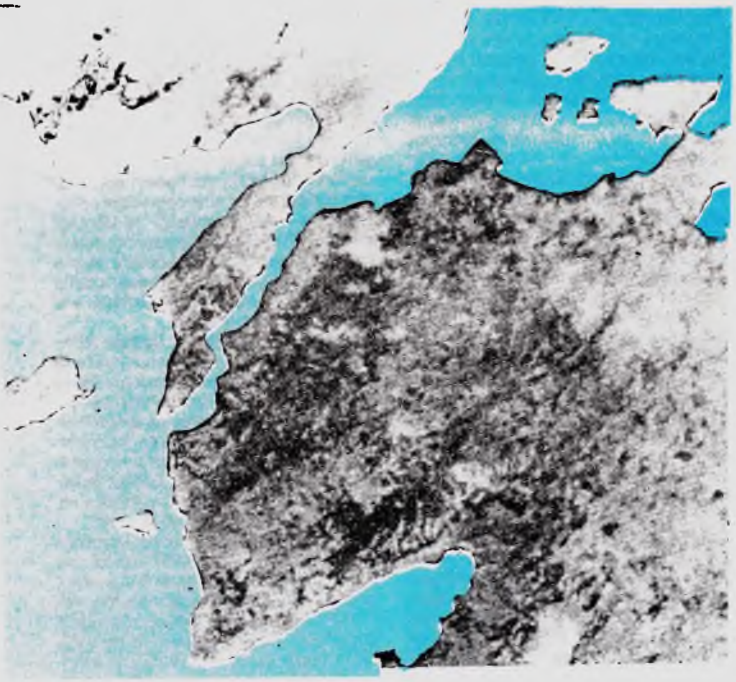
1829 Edirne antlaşması ile, rus ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı yinelendi. Ayrıca, Rusya limanlarına gitmek üzere Akdeniz-Karadeniz ve Karadeniz-Akdeniz yönünde sefer yapan ve Osmanlı devleti ile savaş durumunda olmayan devletlerin ticaret gemileri de aynı haktan yararlanacaktı. Böylece ticaret gemilerine daha önce ikili antlaşma ve kapitülasyonlarla tanınan geçiş hakkı genişletilerek, bütün devletlerin ticaret gemilerine tanınmış oldu.

1833'te imzalanan Hünkâr İskelesi antlaşması ile Osmanlı devleti, Rusya'nın yapacağı yardıma karşılık Çanakkale boğazına hiçbir yabancı savaş gemisini sokmamayı yükümlendi.

1840'ta İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında imzalanan antlaşmayla (Londra antlaşması) Boğazlar'ın barış zamanında bütün yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalı olduğu ilkesi yinelendi. Aynı devletlerin bir yıl sonra aralarına Osmanlı devleti ile Fransa'yı da alarak imzaladıkları "Boğazlar sözleşmesi" ile Osmanlı devleti Boğazlar'ı barış zamanında bütün savaş gemilerine kapatmayı; öteki devletler de bu kurala uymayı yükümlen-

İstanbul **boğazı**nın uydudan görünümü
Hürriyet arşivi

Çanakkale **boğazının** uydudan görünümü *Hürriyet arşivi*

diler. Tek ayrıcalık olarak padişah, elçiliklerin hizmetinde bulunan hafif savaş gemilerine geçiş izni verebilecekti.

1856 Paris antlaşması ve Paris Boğazlar sözleşmesi, barış zamanında Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı ilkesini bir kez daha yineledi. Antlaşmayla Karadeniz'in, kıyısı olan devletler de dahil, bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulması kabul edildi. Ancak bu kuralın iki ayrıcalığı vardı; Rusya ve Osmanlı devleti kıyı hizmetine gerekli olduğu kadar hafif gemi bulundurabilecek ve taraf devletlerden her biri Tuna ağzında ikişer kıta ufak sefine bulundurma hakkına sahip olacaktı.

1871'de Londra'da Osmanlı devleti, Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya arasında imzalanan Londra sözleşmesi ile Karadeniz'in tarafsızlığı hükmünden vazgeçildi, ancak Boğazlar'ın kapalılığı ilkesi yinelendi. Bununla birlikte 1841 ve 1856'dan farklı olarak Osmanlı devleti barış zamanında Boğazlar'ı dost ve müttefik devletlerin savaş gemilerine açabilecekti. Antlaşmada Boğazlar'ın bütün devletlerin ticaret gemilerine açık olduğu ilkesi yinelendi.

Birinci Dünya savaşı'nın sonuna kadar bu genel ilkeleri değiştiren bir antlaşma yapılmadı. Osmanlı devletinin yenilmesinden sonra 30 ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesinde Karadeniz ve Çanakkale boğazlarının açılması ve buradaki istihkâmların galip devletler tarafından işgal edilmesi hükmü yer aldı. 28 ocak 1920'de kabul edilen Misakı milli beyannamesi'nde, İstanbul şehrinin ve Marmara denizi'nin güvenliğinin "her türlü halelden masun olması" gerektiği ve ilke saklı kalmak koşuluyla Boğazlar'dan ticaret gemilerinin geçişinin ilgili devletlerle varılacak karara bağlı olacağı belirtildi. 10 ağustos 1920 tarihli Sevr (Sèvres) antlaşması ile Boğazlar'ın barış ve savaş zamanında bütün devletlerin ticaret ve savaş gemilerine ve uçaklarına açık olması kabul edildi. Antlaşmaya göre Boğazlar abluka edilmeyecek ve bu bölgede savaş hareketlerinde bulunulmayacaktı. Boğazlar'dan geçişi düzenleyen ve denetleyen bir "Boğazlar Komisyonu" kurulacak, bu komisyon yetkilerini yerel hükümetten bağımsız olarak kullanacak, kendisine ait bir bayrağı, bütçesi ve örgütü olacaktı. Ancak Sevr antlaşması hiçbir zaman onaylanıp yürürlüğe girmedi.

Bu dönemde Ankara hükümetinin Sovyetler Birliği ile imzaladığı Moskova antlaşması'nda Boğazlar konusuna da yer verildi. 16 mart 1921 tarihli bu antlaşmaya göre Boğazlar bütün devletlerin ticari ulaştırmasına açık olacak ve bu geçiş serbestliği Karadeniz'e kıyısı bulunan devletler tarafından düzenlenecekti.

Ulusal Kurtuluş savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra Boğazlar'ın statüsünü ve Boğazlar'dan geçiş rejimini düzenleyen ilkeler 24 temmuz 1923 tarihli Lozan Barış antlaşması'na bağlı olarak imzalanan "Boğazlar rejimine ilişkin sözleşme" ile belirlendi.

Lozan rejimi. Boğazlar rejimine ilişkin sözleşme'nin 1. maddesine göre "Bağıtlı yüksek taraflar, Boğazlar genel teriminin kapsamına giren Çanakkale boğazında, Marmara denizi'nde ve Karadeniz boğazında denizden ve havadan geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini kabul ve ilan" ediyorlardı. 2. madde uyarınca Boğazlar'dan ticaret gemileri ve uçaklarıyla, savaş gemileri ve uçaklarının geçişini düzenleyen ek ile, Boğazlar'dan geçiş, barış ve savaş dönemlerinde farklı kurallara bağlandı. Buna göre; hastane gemilerini, gezinti gemilerini ve balıkçı gemileriyle askeri olmayan uçakları da kapsamak üzere *ticaret gemileri*, barış zamanında ve Türkiye'nin tarafsız kaldığı savaş zamanında gündüz ve gece, gidiş-geliş ve geçiş bakımından tam serbestliğe sahipti. Savaş zamanında Türkiye savaşan devletse, düşmana savaş kaçağı, düşman birlikleri ya da uyrukları taşımamak koşuluyla (Türkiye'nin denetleme ve arama hakkı saklı kalacaktı), tarafsız gemiler ve askeri olmayan tarafsız uçaklar gidiş-geliş serbestliğine sahipti. Yardımcı gemileri, asker taşıt gemilerini, uçak gemilerini ve askeri uçakları da kapsamak üzere *savaş gemileri* barış zamanında, kuvvetlerin toplamına ilişkin bazı kısıtlamalarla, gece ve gündüz tam geçiş serbestliğine sahipti. Savaş zamanında Türkiye tarafsızsa, bütün devletler barış zamanındaki kısıtlamalar içinde geçiş serbestliğine sahipti. Türkiye savaşan devlet ise, tarafsızlar için barış zamanındaki rejim geçerli olacaktı.

Sözleşmenin 4. maddesi uyarınca, Çanakkale boğazında; Gelibolu yarımadası ve Saros körfezinde Bakla burnunun K.-D.'sunda 4 km uzaklıkta bulunan bir noktadan başlayarak Kumbağı'nda sona eren bir çizginin güneydoğusundaki bölge; Bozcaada karşısında Eski İstanbul burnundan başlayarak Marmara denizi üzerinde Karabiga'nın K.'inde bulunan kıyıda bir noktada sona ermek üzere kıyıdan 20 km uzaklıktan geçen bir çizgi arasındaki bölge askerden arındırılacaktı. Karadeniz boğazında askerden arındırılacak bölgeyse D. ve B. kıyılarından 15 km uzaklıkta çizilmiş bir çizgiye kadar uzanan bölgeydi. Bunlardan başka Emir-Ali adası hariç bütün Marmara denizi adaları ile Ege denizi'nde Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları da askerden arındırılacaktı. Bu bölge ve adalarda hiçbir istihkâm, sabit topçu tesisi, ışıldak tesisi, denizaltı izleyen araç, hiçbir askeri havacılık tesisi ve deniz üssü bulunmayacaktı. Buralarda asayişin korunması için gereken ve silahları tüfek, revolver, kılıç ve her 100 kişiye dört hafif makineli tüfekten oluşacak polis ve jandarma kuvvetinden başka hiçbir silahlı kuvvet bulunmayacak, Türk hükümeti Boğazlar'dan geçişe engel olabilecek hiçbir sabit top bataryası ya da torpil atıcı yerleştiremeyecekti. İstanbul, Beyoğlu, Galata, Adalar ve bitişik dolaylarını kapsamak üzere İstanbul ve çevresinde, başkentin ihtiyaçlarını karşılamak üzere en çok 12 000 kişilik bir garnizon, ayrıca bir tersane ve bir deniz üssü bulundurabilecekti. Sözleşmenin 10. maddesine göre İstanbul'da "Boğazlar komisyonu" adını alacak bir uluslararası komisyon kurulacaktı. Yetkilerini Boğazlar'ın suları üzerinde kullanacak olan komisyon, bir türk temsilcinin başkanlığında imzacı devletlerin temsilcilerinden kurulu olacak, ABD ya da Karadeniz'e kıyısı bulunan öteki bağımsız devletler de sözleşmeye katılırlarsa komisyonda birer temsilci bulundurabileceklerdi. Komisyon 14. maddeye göre savaş gemilerinin ve askeri uçakların geçişine ilişkin hükümlerin gereği gibi göz önünde tutulup tutulmadığını denetlemekle görevli olacaktı. Bu görevini Milletler cemiyeti'nin koruyuculuğu altında yapacak, cemiyet'e her yıl çalışmasını gösteren bir rapor verecek, ayrıca ticaret bakımından ve gemilerin geliş-gidişine ilişkin bütün bilgileri sunacaktı. Komisyon, görevinin yerine getirilmesi için gereken yönetmelikleri yapmaya yetkiliydi (md. 15-16).

Sözleşmeyle saptanan geçiş rejimi ve Boğazlar'ın askerden arındırılması, Milletler cemiyeti'nin güvencesi altına konmuştu (md. 18); ancak değişen uluslararası siyasal koşullar, Milletler cemiyeti'nin diğer görevleri yanında Boğazlar konusundaki yükümlülüklerini de yerine getiremeyeceğini ortaya koymaya başladı. Bu durumda Lozan Boğazlar sözleşmesi'nin değiştirilmesi Türkiye'nin güvenliği açısından bir zorunluluk haline geldi. Türkiye, 11 nisan 1936'da sözleşmenin taraflarına ve Lozan'daki görüşmelere katılmakla birlikte onu onaylamayan Sovyetler Birliği ile Yugoslavya'ya birer nota göndererek, sözleşmenin değiştirilmesi için bir konferans toplanmasını önerdi. Notada, dünyadaki silahlanma yarışının Türkiye'yi tehlikeler-

Paris barış konferansı (1856)

le karşı karşıya bıraktığı, Milletler cemiyeti sisteminin saldırgan ülkelere karşı aciz kaldığı, bu nedenle 1923'te oluşturulan güvence sisteminin uygulanma olanağının kalmadığı, ayrıca Lozan sözleşmesi'nde yalnızca barış ve savaş durumlarının yer aldığı, bununla birlikte "pek yakın bir savaş tehlikesi" durumunun da yer alması gerektiği belirtiliyordu. İtalya dışındaki taraf devletler, bu öneriyi olumlu bularak 22 haziran 1936'da Montreux'de bir araya geldiler. 20 temmuz 1936'da imzalanan "Boğazlar rejimine ilişkin sözleşme" (Montreux Boğazlar sözleşmesi) ile Boğazlar'ın statüsü ve geçiş rejimi yeniden düzenlendi.

Montreux rejimi. Sözleşmenin 1. maddesi "Bağıtlı yüksek taraflar Boğazlar'da denizden geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini kabul eder ve doğrularlar" biçimindeydi. Bu serbestliğin kullanılması ticaret gemileri, savaş gemileri ve hava ulaşım araçları için savaş ve barış zamanına ilişkin olarak ayrı ayrı düzenlendi.

Ticaret gemileri: barış zamanında bayrak ve yükü ne olursa olsun gündüz ve gece, uluslararası sağlık hükümleri çerçevesinde türk yasalarıyla konmuş sağlık denetiminden geçme koşulu dışında, hiçbir işleme bağlı olmadan Boğazlar'dan geçiş ve gidiş-geliş tam serbestliğinden yararlanırlar. Savaş zamanında Türkiye, savaşan değilse, barış zamanındaki rejim geçerlidir. Türkiye savaşan ise, Türkiye ile savaş durumundaki bir ülkeyle ilintili olmayan ticaret gemileri düşmana hiçbir biçimde yardım etmemek koşuluyla Boğazlar'da geçiş ve gidiş-geliş serbestliğinden yararlanır; bunlar Boğazlar'a gündüz girerler ve geçiş, her seferinde türk makamlarının gösterdiği yoldan olur. Türkiye kendisinin pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidiyle karşılaştığı kanısında olursa, barış zamanındaki rejim yine uygulanır, ancak bu durumda gemilerin Boğazlar'a gündüz girmeleri ve geçişin her seferinde türk makamlarınca gösterilen yoldan yapılması gerekir.

Savaş gemileri: barış zamanında hafif suüstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerle ilintili bulunsunlar ya da bulunmasınlar, bayrakları ne olursa olsun, hiçbir resim ve yükleme bağlı tutulmadan Boğazlar'dan geçiş serbestliğinden yararlanırlar. Ancak, Türkiye hükümetine diploması yoluyla normal süresi sekiz gün olan bir önbildirimde bulunmaları gerekir, bu süre on beş güne çıkarılabilir. Bu önbildirimde gemilerin gidecekleri yer, adları, türleri, sayıları ve gidiş-dönüşte geçiş günleri gösterilir. Boğazlar'da transit olarak bulunabilecek bütün yabancı deniz kuvvetlerinin en yüksek tonaj toplamı 15 000 tonu geçemez ve bu kuvvetler dokuz gemiden çok olamaz. Bu gemiler taşımakta bulunabilecekleri hava ulaşım araçlarını hiçbir durumda kullanamaz; hasar ya da deniz arızası dışında geçişleri için gereken süreden fazla Boğazlar'da kalamazlar. Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin, barış zamanında bu denizde bulundurabilecekleri tonaj, toplamı 30 000 tonu aşamaz; herhangi bir zamanda Karadeniz'in en güçlü donanmasının tonajı, sözleşmenin imza gününde bu denizde en güçlü olan donanmanın tonajını en az 10 000 ton aşarsa, 30 000 tonajlık toplam o ölçüde ve 45 000 tona varıncaya değin artırılır. Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerden herhangi birinin bu denizde bulundurabileceği tonaj belirlenen toplam tonajın üçte ikisini geçemez. Karadeniz'de bulunmalarının amacı ne olursa olsun, kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemileri bu denizde yirmi bir günden çok kalamaz. Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler, 15 000 tondan yüksek bir tonajda bulunan savaş gemilerini Boğazlar'dan birer birer ve yanlarında en çok iki torpido olmak koşuluyla geçirmek iznine sahiptir. Bu devletler Karadeniz dışında yaptırdıkları ya da satın aldıkları denizaltı gemilerini, eğer satın alma ya da tezgâha koyma işinden Türkiye'ye zamanında haber verilmişse, üslerine katılmak üzere Boğazlar'dan geçirme hakkına sahiptir. Karadeniz'de kıyısı olan ya da olmayan devletlerle ilintili bulunup, Türkiye hükümetinin çağrısı üzerine Boğazlar'daki bir limana sınırlı bir süre için nezaket ziyaretinde bulunan gemiler 15 000 tonla sınırlı tonajın dışındadır.

Savaş zamanında Türkiye savaşan değilse, savaş gemileri barış zamanında geçerli olan koşullar içinde Boğazlar'dan tam bir geçiş ve gidiş-geliş serbestliğinden yararlanır. Ancak savaşan herhangi bir devletin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi yasaktır. Bu yasağa karşın, Karadeniz'de kıyısı bulunan ya da bulunmayan savaşan devletle ilintili olup da bağlı bulundukları limandan ayrılmış durumdaki savaş gemileri, o limanlara geri dönmek iznine sahiptir. Bunların Boğazlar'da herhangi bir yakalama ya da görme hakkı kullanmaları ve herhangi bir düşmanca eylemde bulunmaları yasaktır. Türkiye savaşan ise, savaş gemilerinin geçmesi tamamiyle türk hükümetinin kararına bağlıdır. Türkiye kendisinin pek yakın bir savaş tehlikesiyle karşılaştığı kanısındaysa, savaş gemilerinin geçişini tümüyle türk hükümetinin kararına bağlı kılmak hakkına sahiptir.

Hava ulaşım araçları: sivil hava ulaşım araçlarının Akdeniz ile Karadeniz arasındaki geçişini sağlamak için türk hükümeti Boğazlar'ın yasak bölgeleri dışında bu geçişe ayrılan hava yollarını gösterir; sivil hava ulaşım araçları türk hükümetine düzenli olmayan uçuşlar için üç gün önce bir önbildirim ve düzenli servis uçuşları için geçiş günlerini belirleyen genel bir önbildirimde bulunarak bu yolları kullanırlar.

Montreux sözleşmesi uyarınca, Lozan sözleşmesi ile kurulan Uluslararası Boğazlar komisyonu'nun yetkileri türk hükümetine geçti. Türk hükümeti, yabancı bir deniz kuvvetinin yakında Boğazlar'dan geçeceğinden haberi olur olmaz bu kuvvetin bileşimini, tonajını, Boğazlar'a giriş için öngörülen günü ve gerektiğinde olası dönüş gününü sözleşmenin taraflarının Ankara'daki temsilcilerine bildirir.

Sözleşmede 20 yıllık yürürlük süresi öngörülmüş, bu sürenin bitiminden iki yıl önce taraflardan herhangi birinin sözleşmeyi sona erdirme isteğinde bulunmaması durumunda böyle bir bildirimden sonra iki yıl daha yürürlükte kalması kabul edilmiştir. Taraflardan hiçbirisi bugüne kadar önbildirimde bulunmadığından, sözleşme bugün de yürürlüktedir.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra durum. İkinci Dünya savaşı'nda Boğazlar, Montreux sözleşmesi uyarınca savaşan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutuldu. Savaş sonunda ABD, SSCB ve İngiltere arasında yapılan Potsdam konferansı'nda, yeni koşullara uymayan Montreux sözleşmesi'nin değiştirilmesi için Türkiye ile ayrı ayrı görüşmeler yapılması kararlaştırıldı. Bu doğrultudaki ilk nota ABD'den geldi. ABD hükümeti, 2 kasım 1945 tarihli notasında, Boğazlar'ın 1. bütün ulusların ticaret gemilerine her zaman açık tutulmasını; 2. Karadeniz'de kıyısı bulunan ülkelerin savaş gemilerinin transit geçişine her zaman açık olmasını; 3. Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine, Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin kabul etmesi ya da bu gemilerin BM adına hareket etmesi durumu hariç olmak üzere kapalı tutulmasını (barış zamanı için belirlenen tonaj dışında); 4. Montreux sözleşmesi'nin günün koşullarına uygun duruma getirilmesi için Japonya'nın taraf devletler arasından çıkarılmasını ve Milletler cemiyeti yerine Birleşmiş milletler denilmesini önerdi. İngiltere de 21 kasım 1945 tarihli notasında amerikan tekliflerini olumlu bulduğunu, bununla birlikte sorunun acil görünmediğini bildirdi. Türkiye 6 aralık 1945'te verdiği yanıtta, bağımsızlığını egemenliğini ve ülke bütünlüğünü ihlal etmemek koşuluyla Boğazlar hakkında yapılacak bir uluslararası konferansa katılmaya ve burada verilecek kararları kabul etmeye hazır olduğunu açıkladı. Sovyetler Birliği de 7 ağustos 1946'da konuyla ilgili bir nota verdi. Birer örneği ABD ve İngiltere'ye de verilen notada, Montreux rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenliğini korumaya yetmediği ve savaş sırasında düşman gemilerinin Boğazlar'dan geçişine izin verdiği belirtiliyor ve yeni bir Boğazlar rejiminin oluşturulması için Boğazlar'ın 1. bütün ülkelerin ticaret gemilerine her zaman açık olması; 2. Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin savaş gemilerine her zaman açık tutulması; 3. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulması (özel olarak belirtilen durumlar dışında); 4.Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tek doğal suyolu olan Boğazlar'a ilişkin rejimin oluşturulmasının Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı bulunan diğer devletlerin yetkisi içinde olması; 5. Boğazlar'da ticari ulaştırma serbestisini ve Boğazlar'ın güvenliğini sağlamak konusunda en ilgili ve muktedir devletler olmaları nedeniyle Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin, Boğazlar'ın diğer ülkeler tarafından Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler zararına amaçlarla kullanılmasını önlemek için Boğazlar'ın savunulması konusunda ortak önlemler almaları önerilerinde bulunuyordu. Bu notaya İngiltere 12 ağustos, ABD 19 ağustos 1946'da yanıt verdi. Her iki devlet de ilk üç öneriye itiraz etmemekle birlikte, Boğazlar rejiminin kurulmasının yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin yetkisinde olmasını ve Boğazlar'ın savunma ve denetiminin Türkiye'nin sorumluluğundan çıkarılmasını kabul edemeyeceklerini bildirdi. Türkiye 22 ağustosta Sovyet notasına yanıt verdi. Bunda İkinci Dünya savaşı sırasında Karadeniz'e düşman gemilerinin geçtiği yolundaki Sovyet iddiası yanıtlandıktan sonra, benzer olayların yinelenmemesi için sözleşmedeki gemi tanımı, niteliği ve to-

İsmet Paşa Lozan'a giderken

Montreux'den görünüm

18 mart 1915'te *Bouvet* zırhlısının batırılışı ressam Tahsin *Deniz müzesi, İstanbul*

najları ile ilgili II. EK'in değiştirilmesinin yeterli olacağı belirtildi. Sovyet notasındaki 4. ve 5. öneriler ise Montreux sözleşmesini imzalamış olan diğer devletlerin çıkarlarına ve Türkiye'nin egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı düştüğü gerekçesiyle reddedildi. Sovyetler Birliği 24 eylül 1946'da ikinci bir nota vererek, Türkiye'nin de Moskova antlaşması ile kabul ettiği gibi Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğunu, bu yüzden bu denize kıyısı olan ülkelerin özel durum ve güvenliklerine uygun düşecek bir Boğazlar rejiminin oluşturulmasının ve Boğazlar'ın savunmasına Sovyetler Birliği'nin de katılmasının doğru bulunduğunu belirterek ilk notasındaki görüşlerini yineledi. Bu notanın birer örneğini ABD ve İngiltere'ye de veren Türkiye, 18 ekim 1946'da verdiği ikinci yanıtta Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğu görüşünü reddetti ve daha sonra yapılan Lozan ve Montreux sözleşmeleriyle, Moskova antlaşması'nın ilgili hükmünün geçersizleştiğini savundu. Boğazlar'ın savunmasına Sovyetler Birliği'nin de katılması ise "..Boğazlar'ın müşterek savunmasının Türkiye tarafından kabulü, egemenliğinin yabancı bir devletle paylaşılmasından başka bir anlam ifade etmez" gerekçesiyle reddedildi. İkinci türk notasından sonra Boğazlar sorunu bir süre daha anlaşmazlık konusu olmaya devam etti, bununla birlikte, türk dış politikasındaki değişme ve Sovyetler'in Boğazlar konusundaki istemlerinden vazgeçmesi nedeniyle Montreux sözleşmesi değiştirilmeden geçerliliğini korudu. (→ Kayn.)

BOĞAZLAŞMAK → BOĞAZLAMAK.

BOĞAZLATMAK → BOĞAZLAMAK.

BOĞAZLI sıf. **1.** Boğazı olan şey için kullanılır: *Boğazlı testi. Boğazlı kazak.* **—2.** Çok yemek yiyen: *Babam boğazlı bir insandır.*

BOĞAZLIYAN, İç Anadolu bölgesinde, Yozgat iline bağlı ilçe; 55 576 nüf. (1990); 2 129 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak; 33 köy. Merkezi, Yozgat'ın 114 km G.-D.'sundaki *Boğazlıyan*, 16 895 nüf. (1990) Başta şekerpancarı olmak üzere sanayi bitkileri. Tahıl üretimi. Deri sanayisi. TMO depoları. Hayvancılık.

Boğazlıyan ayaklanması, Yozgatlı Çapanoğulları ailesini kışkırtmaları sonucu atlı ve yaya çetelerin Kuvayı milliye'ye karşı başlattıkları ayaklanma hareketi (nisan 1920). Üzerlerine gönderilen Kılıç Ali Bey komutasındaki müfrezeyi bozan çapulcular, kısa sürede Yıldızeli, Zile ve Tokat'ı ele geçirip duruma egemen oldular (1 haziran-21 haziran 1920). Sonradan Çerkez Ethem Bey komutasında daha büyük birliklerle harekete geçen ulusal kuvvetler çeteleri dağıttı; ayaklanmanın elebaşıları ele geçirilerek öldürüldü (24-29 temmuz 1920).

BOĞAZSI sıf. Sesbilg. Artdamaksıl, küçükdil ünsüzü, boğazsıl gibi art ünsüzler için kullanılır.

BOĞAZSIL sıf. Sesbilg. Temel eklemlenmesi, dil kökünden yutak çeperine doğru bir yer değiştirme içeren ünsüz için kullanılır.

BOĞAZSILLAŞMA a. Sesbilg. Art ağız boşluğunun, yutağın kasılması sonucu biçim değiştirmesi; etkilediği seslerin bemolleşmesiyle sonuçlanır.

BOĞAZSIZ sıf. **1.** Boğazı olmayan şey için kullanılır. **—2.** Az yemek yiyen kimse için kullanılır; iştahsız: *Çocuk çok boğazsız, hiçbir şey yemiyor.*

BOĞDAN ya da **MOLDAVYA,** Avrupa'da, Romanya ile Moldavya Cumhuriyeti arasında paylaşılan bölge.

coğrafya

Karpatlar'ın D.'sunda bulunan Romanya Boğdan'ı, Moldavya'yla sınırı çizen Prut ırmağına kadar uzanır. K.'den Bukovina'yı (K. yarısı Moldavya'ya girer) içine alır ve Romanya nüfusunun % 20'si burada yaşar. Boğdan, B.'dan D.'ya doğru şu bölgelere ayrılabilir: 1. vadilerin izlediği ya da boğazların yardığı, birkaç çöküntüyle kesilen ve birbirine paralel sıralardan oluşan Karpatlar'ın doğu ucu (yükseklikleri 700-2 000 m arasında değişir). Dağların büyük bölümü hâlâ ormanlarla örtülüdür ve hayvancılığa ayrılmıştır. Bazı vadilerse sanayiye açılmıştır: petrol ve kömür çıkarma ve işleme (Trotus); hidroelektrik; yapı gereçleri (Bistrița) ve kereste sanayisi; 2. dağın eteğinde (Vrancea) ya da tepeler arasında bulunan, çıplak ve çoğunlukla aşınmış bir çöküntü dizisi içeren Boğdan Aşağı Karpatlar'ı. Buralarda tahıl yetiştirilen tarlalar, meyve bahçeleri, bağlar bulunur ve hayvancılık yapılır. 3. D.'ya doğru birçok eğimli tepe ya da plato kapsayan büyük ölçüde tarıma ayrılmış (tahıllar, bağlar, sebzeler) Siret ile Prut arasında uzanan kesim. Sanayi merkezleri azdır (Yaş, Bacău, Piatra Neamț, Roman). Nüfusun büyük bölümü hâlâ tarımla uğraşmaktadır.

tarih

Romalılar Daçya*'dan ayrıldıktan sonra, ülke birçok istilaya uğradı (Gotlar [274-375], Hunlar [375-433], Slavlar, Avarlar, Bulgarlar [VI.-IX. yy.], Macarlar, Tatarlar). Bölge eski macar yerleşme alanları olduğundan (Slanic tuz madenleri, Bacău ve Ocna kentleri), Macar kralı büyük Lajos XIII. yy.'da rumen voyvodaları arasından savaş önderleri seçerek tatar egemenliğine son verdi. Bu savaş önderlerinden biri olan Dragoş, Saksonlar'ın oturduğu Baia'ya yerleşti. Ama Maramureş voyvodası Bogdan yeğeni Balc'ı buradan uzaklaştırdı, Macaristan'a karşı ayaklanarak 1359'da Moldavya prensliğini kurdu. İlkin önemli bir gelişme göstermeyen yeni prenslik, 1387'de Bukovina'yı alarak genişledi, ama gittikçe artan türk baskısı karşısında 1455'ten başlayarak Mehmet II'ye haraç ödemek zorunda kaldı. Büyük Stefan III Vaslui'de önce Macarlar'ı (1467), sonra da Türkler'i yendi (1475); ama Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç zaferinden (1526) sonra, prenslik osmanlı metbuluğunu tanımak zorunda kaldı. Hükümdarlık eden prensler (İon IV [1572-1574], Vasile Lupu [1634-1653], Dimitri Cantemir [1710-11]) türk egemenliğinden kurtulmaya çalıştılar. Ama yavaş yavaş rumen boylar iş başından uzaklaştırıldı. Bunların yerini özellikle XVIII. yy.'da Türkler'in güvenini kazanan yunanlı Fener hospodarları (Mavrokordhatos, İpsilanti, vb.) aldı. D. İpsilanti yönetimindeki yunan ayaklanması (1821) fenerli hospodalar yönetimine son verdi. 1822'de, Mahmut II yerli bir boyar olan Sturdza'yı voyvoda atadı (1822-1828). Sturdza yunanlı keşişleri ülkeden kovdu. Yunanlı keşişlerin etkisi, yerini Ruslar'ın etkisine bıraktı. Ruslar Moldavya'yı birçok kez (1769-1774, 1807-1812, 1828-1832, 1849-1851, 1853-54) işgal ederek Bükreş antlaşması ile (1812) Besarabya'yı kendilerine bağladılar. Prens Mihail Sturdza'nın başarıyla yönettiği Moldavya, ulaşım yollarını geliştirdi. Bu sırada Yaş akademisi kuruldu. Kogălniceanu milliyetçi hareketi bu akademide doğdu. 1848 ayaklanmaları Sturdza'nın yönetimden uzaklaşmasına yol açtı (1849). 1775'te Bukovina'yı kendisine katan Avusturya, Rusya'nın ilerlemelerinden kaygılanarak, Moldavya'yı işgal etti (1854-1856). Ülkenin ayrıcalıkları Paris kongresi'nde onaylandı (1856) ve 1859'da bir moldav meclisi albay Cuza'yı prens ilan edince, Eflak da onu izledi. Bundan böyle moldav tarihi Romanya tarihiyle birleşiyordu. Bununla birlikte 1866'da Yaş'ta ayrılıkçı kargaşalıklar oldu, 1907'de de sefaletin yol açtığı kanlı bir köylü ayaklanması patlak verdi. Rus devrimi, Besarabya'da Moldavya yanlısı bir ayrılıkçı hareket başlattı. Bu hareket, eyaletin Romanya'ya bağlanmasıyla sonuçlandı (aralık 1918). Sovyet hükümeti, bu ilhakı kabul etmeyerek, Dinyester'in sol kıyısında küçük bir özerk Moldavya Cumhuriyeti kurdu (1924). SSCB 1944'te Besarabya'yı geri alınca, Moldavya Cumhuriyeti 13. federe cumhuriyet oldu ve 1991'de bağımsızlığına kavuştu.

Boğdan sarayı, İstanbul'da, Karagümrük ile Haliç Feneri arasında bulunduğu bilinen saray. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, bir bizans manastırının yeri-

J. Hureau-Atlas-Photo

Boğdan
Sucevita (Romanya) manastırı yakınında bir kır manzarası

ne, Boğdan voyvodaları için yaptırılmıştı. 1784'te yanmış, yalnızca manastırın iki katlı, kubbeli capellası günümüze ulaşmıştır.

BOĞDAN-EFLAK, 1878 Berlin antlaşması'ndan önce, Tuna prensliklerine verilen ad. (→ ROMANYA.)

BOĞDU a. *Yörs.* Boynu ve kulakları örtecek biçimde başa sarılan örtü, yazma ya da bu biçimde bağlanmış baş. (Üçgen katlanan örtü, kulakları örtecek biçimde bağlandıktan sonra, uçları boyna dolanıp ensede düğümlenir.)

BOĞDURMAK → BOĞMAK.

BOĞDURTMAK → BOĞMAK.

BOĞDURULMAK → BOĞMAK.

BOĞMA a. Solunumu engelleyerek öldürme.
—Giyim. Geniş ve paçaları büzgülü bir tür kadın şalvarı. —Altınların bir bez üzerine dikilmesiyle oluşturulan gerdanlık.
—İpekböcç. Koza içindeki krizalitin, kelebek olmadan önce sıcak hava (yaklaşık 80°C) akımıyla öldürülmesi işlemi. (Sıcak hava hem krizaliti kurutup öldürür, hem de onu saran ipeği kurutur.)
—Ormanc. *Ağaç boğma;* özsuyu dolaşımını keserek kurutmak amacıyla bir ağacın gövdesinden kabuğu ve kambiyumun dış tabakasını halka biçiminde kesip çıkarmak işlemi. (bu işlem, ılıman orman kuşağında uygulanmaz. Ama tropikal ormanlarda ticari değeri olmayan ağaç türlerini yok ederek yerlerine daha değerli ve hızlı gelişen ağaç türlerini ikame etmek için kullanılır.)
◆ sıf. Sıkılmış, boğulmuş: *Boğma paça.*

BOĞMA ya da **BOVMA** a. Hurma, incir, dut, erik vb. meyvelerden damıtılarak yapılan, alkol derecesi yüksek ve anasonsuz bir tür rakı. (Güney illerinde, özellikle Adana, Mersin, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş ve çevresinde, ilkel yöntemlerle evlerde hazırlanır, kaçak olarak satılır; kendine özgü bir tadı ve kokusu vardır.)

BOĞMACA a. Art arda öksürük nöbeti şeklinde gelen ve her nöbetin ardından yapışkan sümüksü balgam çıkarmaya ve bazen kusmaya neden olan bulaşıcı hastalık.
—ANSİKL. Boğmaca, özellikle çocuklarda görülür. Daha çok başlangıçta bulaşıcı olduğundan çoğu zaman çocuktan çocuğa geçer; bunun için çok kısa bir temas dahi yeterlidir. Mikrobu Bordet ve Gengou tarafından keşfedilen bir kokobasildir *(Bordetella pertussis).*
Bulaştıktan sonraki kuluçka süresi aşağı yukarı 7 gündür. Hastalık bronşit ve nezle devresiyle (ateşli) başlar ve bu devre 10-15 gün, hatta daha fazla sürer. Sonra öksürük nöbetleri başlar; bu nöbetler uzun ve sesli (horoz sesi) bir soluk alma ve ani bir soluk salma şeklinde art arda sıralanır. Nöbet, yapışkan balgam çıkarılmasıyla son bulur. 24 saat içinde nöbetlerin sayısı 10 ila 40 olabilir. 20 ila 30 gün sonra nöbetler seyrekleşir ve belirsizleşir. Bununla beraber tam iyileşme oluncaya kadar haftalar, hatta aylar geçebilir. Boğmaca başka karmaşalar yüzünden ağırlaşabilir: sık kusma, kanamalar (burun kanamaları, konjonktiva altı morarma, kulak kanaması) amfizem, çırpınmalar, bronkopnömoni.
Boğmaca, yenidoğanda ve meme çocuğunda ağır bir hastalık sayılır. Nöbetler, boğucu olabilir, hatta bayılmalara yol açabilir; kusmalarsa bu yaşta kısa sürede su kaybına neden olur.
İyileştirici tedavi basittir: antispazmodik, öksürük kesici, sakinleştirici ilaçlar, bazı hallerde antibiyotikler (makrolitler). Hastalık bildirilmesi zorunlu hastalıklardandır; okuldan alıkonma, nöbetlerin başlamasından sonra 30 gündür.
Özgün insan gammaglobülinleriyle önleyici serum tedavisi, doğrudan doğruya bulaşma tehlikesiyle karşı karşıya olanları, özellikle yenidoğanları ve meme çocuklarını korumada çok yararlıdır.
Boğmaca aşısı yaptırmak çok etkilidir; doğumun 3. ayında yapılmalıdır: 1 ay ara ile 3 iğne,1 yıl ve 5 yıl sonra iki iğne daha.

BOĞMACALI sıf. ve a. Boğmacaya tutulmuş kimse için kullanılır.

BOĞMACAMSI sıf. Boğmaca nöbetini andırır öksürük için kullanılır: *Boğmacamsı öksürük.*

BOĞMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı boğmak,* onu suya batırarak, boğazını sıkarak, solunum yollarını tıkayarak öldürmek: *Kedi yavrularını boğmak. Katil, kadını yastıkla boğmuş.* **—2.** *bir şeyi (bir yerinden) boğmak,* onu (oradan) ip vb. bir şeyle sıkıca bağlamak: *Çuvalın, torbanın ağzını boğmak.* **—3.** *Bir kimseyi boğmak,* onu bunaltmak, sıkmak: *Bu basınçlı hava beni boğuyor.* **—4.** *Bir kimseyi, bir topluluğu, bir yeri bir şeye (somut, soyut) boğmak,* o şeyden (somut) o kimseye bol miktarda vermek; o kimseye, o topluluğa bir duyguyu en uç noktasına kadar yaşatmak: *Bir kimseyi paraya, mücevhere boğmak. Bu haber hepimizi, bütün okulu kedere boğdu.* **—5.** *Bir sesi, gürültüyü vb. boğmak,* onu örtmek şiddetini azaltmak; bastırmak: *Orkestra solocunun sesini boğuyordu.* **—6.** *Bir şeyi, bir şeye boğmak,* bir şeyin etkisini hafifletmek, yok etmek için ilgiyi başka yöne çekmeye çalışmak: *Lafı şakaya boğmak.* **—7.** *Bir kimseyi, bir yeri boğmak,* Bir renkten söz ederken, o kimseye, o yere yakışmamak; onu kapamak: *Bu renk seni boğuyor. Koyu yeşil odayı boğmuş.*
—Bot. *Bir bitkiyi boğmak,* onu havadan, ışıktan, yerden yoksun kılarak normal büyümesini engellemek: *Çiçekleri boğan ısırganlar.*
—Denizc. *Yelken boğmak,* fırtınalı havalarda rüzgârın etkisiyle aşırı yapraklanan yelkeni, parçalanmaması için istinga halatlarıyla bir direğe ya da serene sararak söndürmek.
—El sant. Bakır kap yapımında, belirli bir bölümü daraltmak için çekiçlemek. (Eşanl. SIKMAK.)
—Fişekç. *Nitrogliserini boğmak,* bir tehlike durumunda, gliserinli bir nitrolayıcının içeriğini altında bulunan havuz ya da tankın içindeki suya boşaltmak.
—Isıl mot. Karbüratöre, gerekenden çok benzin gelmesine neden olmak. (Karışımın aniden zenginleşmesi sonucu, ateşlemenin engellenmesine ve motorun durmasına yol açar.)
—Metalürj. Boncuk baskı takımıyla, dövülmüş parçaların yüzeyleri arasında içbükey birleşmeler oluşturmak. (Bu işlem, dövülmüş parçaların çekilmesiyle gerçekleştirilir.) || *Demir boğmak,* metali sıcak kesmek.
◆ **boğdurmak, boğdurtmak** ettirg. f. *Bir kimseyi boğdurmak, boğdurtmak,* onun boğularak öldürülmesini sağlamak.
◆ **boğdurulmak** edilg. f. Boğdurmak eylemine konu olmak.
◆ **boğulmak** dönşl. f. ve edilg. f. **1.** Kendi kendine ya da başka bir etkenin zoruyla solunum yolları tıkanarak ölmek: *Kazada boğulan denizciler. Boğazına kaçan lokmadan az daha boğulacaktı. Havasızlıktan boğulmak.* **—2.** *Bir yerde boğulmak,* aşırı sıcaktan ya da yer darlığından sıkıntı duymak, soluğu kesilmek; ruhsal bakımdan kendini kötü hissetmek, sıkılmak, bunalmak: *Pencereleri açın, burada boğuluyorum. Yazın güneye gitme, sıcaktan boğulursun. Bu küçük taşra kasabasında boğuluyoruz.* **—3.** *Bir şeye (soyut) boğulmak,* bir duyguyu en uç noktasına kadar yaşamak: *Bütün sınıf sevince boğuldu.* **—4.** *Boğula boğula,* sıkılarak, güçlükle soluk alarak: *Boğula boğula öksürmek.* || *Boğulacak gibi olmak,* soluk almakta güçlük çekmek; sıkılmak, bunalmak.
—Coğ. *Boğulmuş kıyı.* Yakın dönemde gerçekleşmiş ya da sürmekte olan transgresiyonlar (deniz ilerlemeleri) sonucu sualtında kalmış Dördüncü Zaman kıyıları.
—Isıl mot. Bir benzin motorundan söz ederken, gerek karışım havasındaki yetersizlik, gerekse karbüratöre ani benzin girişi sonucunda durmak.
◆ **boğuşmak** gçz. f. **1.** *Bir kimseyle boğuşmak, (birbirleriyle) boğuşmak,* bir kimseye ya da birbirine sarılarak karşılıklı kavga etmek; itişip kakışmak. **—2.** Köpek vb. hayvanlardan söz ederken, birbirini boğmaya, boğazından yakalamaya çalışmak; dalaşmak. **—3.** *Bir şeyle boğuşmak,* bir işin, uğraşın, sorunun üstesinden gelmeye çalışmak; onunla didişmek: *Kitaplarla boğuşmak. Büyük kentte yüz binlerce insanın ulaşım sorunuyla boğuşuyor.*

BOĞMAK a. **1.** Boğum yeri, düğüm, boğum. **—2.** Esk. Gerdanlık, kolye: *"Boğmak ki avratlar ve kızlar ve gelinler boyunlarına dakınurlar, kılâde mânasına"* (Cami ül-Fürs, XVI. yy.). **—3.** Sağanak biçimindeki yağmur. **—4.** *Boğmak boğmak,* boğum boğum (yörs.).

BOĞMAKLI sıf. Düğümlü, boğumlu olan şey için kullanılır.

BOĞMAKLI KUŞ → OKLAĞI TOYGARI.

BOĞU a. *Yörs.* Folk. Damada kına yakılacağı gün, kız evinden gönderilen armağanlara verilen ad. (Bir tepsi içine konan kına, çamaşır ve damatlık elbiseden oluşan armağanlar, delikanlılar tarafından davul zurna eşliğinde damada götürülür. Oğlan evi gelenlere yemek çıkartır, bahşiş ya da küçük armağanlar vererek uğurlar.)

BOĞUCU sıf. **1.** Boğma özelliği olan madde için kullanılır: *Boğucu gaz. Boğucu hava.* **—2.** Yoğun nemi ve aşırı sıcaklığı nedeniyle solunumu güçleştirerek fiziksel rahatsızlığa yol açan ortam için kullanılır: *Kamaranın boğucu bir havası vardı. Boğucu bir sıcaklık.* **—3.** Özgürlüğü, etkinliği kısıtlayarak aşırı ölçüde can sıkıntısına, ruhsal huzursuzluğa neden olan ortam için kullanılır: *Boğucu bir yaşam. Boğucu bir gece geçirdik.*
—Havc. Hava girişini kapatarak motoru durdurmaya yarayan kol ve düzenek.

BOĞUK sıf. **1.** Kısık, belirsiz ses için kullanılır: *Sesi boğuk çıkmak. Karanlıkta boğuk bir ses duydum.* **—2.** *Boğuk boğuk,* boğuk bir biçimde, boğulur gibi: *Boğuk boğuk öksürmek.*

BOĞUKLAŞMA a. Sesbilg. Titreşimli bir ünsüzün titreşimsiz ünsüze dönüşümü. (Titreşimliliğin yitimiyle belirginleşen bu olgu, sessel bir değişime ya da bağlama bağlı eşsüremli bir almaşmaya denk düşebilir: *gelmez-se* > *gelmes-se.* Titreşimsizleşme konuşan bireylerin kimilerinde sürekli olabilir.)

BOĞUKLAŞMAK gçz. f. Ses sözkonusuysa, boğuk duruma gelmek, kısıklaşmak: *Sesi gittikçe boğuklaştı.*

BOĞUKLAŞTIRMAK ettirg. f. Sesbilg. Titreşimli bir ünsüzü titreşimsiz ünsüze dönüştürmek (örn. [d]'yi [t] ya da [z]'yi [s] yapmak).

BOĞULMA a. **1.** Boğulmak eylemi. **—2.** Oksijen eksikliğine bağlı olarak solunumun zorlaşmasından ya da büsbütün ortadan kalkmasından doğan sıkıntı; nefes darlığı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Solunum yollarında bir engelin bulunmasıyla meydana gelen soluk alamama.
—Adli tıp. Solunum yollarının sıkılmasıyla meydana gelen ölüm. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bot. Özellikle suyla kaplı topraklarda oksijen yokluğu yüzünden bitkilerin (ya da bitki kısımlarının) ölmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizbil. Deniz düzeyindeki bir yükselme ya da toprakaltının negatif hareketleri (alçalma, yığılma) sonucu deniz sularının bir kıyı kuşağını istila etmesi ya da ört-

mesi. (Boğulmuş kıyı, bir kıta yüzey şeklinin [fiyord, ria] sular altında kalmasıyla oluşur.) —Deniz sularının altında kalma ya da deniz sularının istilasına uğrama. || *Boğulmuş kıyı*, sular altında kalmış deniz düzeyinin pozitif bir hareketi, tektonik bir alçalma ya da bir tortul yığılması sonucu denize bağlı etkenlerce yeniden biçimlendirilmiş kara parçası kuşağı.

—Hidr. pnöm. Hidrolik ya da pnömatik bir devrede, geçiş kesitindeki ani daralma.

—Patol. Vücudun bir kısmında doğal ya da yapay olarak meydana gelen az ya da çok sıkı daralma. || *Fıtık boğulması* → FITIK. || *Kol ve bacak uçlarında boğulma*, Raynaud hastalığında görülen damar bozukluğu ya da kol ve bacak uçlarında bakışımlı kangren.

—ANSİKL. Adli tıp. Boğularak öldürülen kişilerin yüzü şiş ve mermer gibi donuktur; dil ağızdan dışarı sarkar, gözler şiştir, boyun çevresinde boğma ipinin biçimine ve kalınlığına göre, elle sıkılarak boğulma varsa harcanan güce göre değişik lezyonlar görülür. Bundan başka dilkemiği ve gırtlak kıkırdağı kırıklarına da (elle boğulmada) rastlanır. Dilkemiği kaslarının yakınındaki hücre dokusunda kanamalar görülebilir, ayrıca akciğerler amfizemlidir.

—Bot. ve Tarım. Bitkilerin gerek toprak üstündeki gerek toprak altındaki bütün organları, solumak için oksijene gereksinme duyar. Toprağın suya doymuş ya da durgun suyla kaplanmış olması gibi bazı durumlarda oksijen alınması yetersiz kalır ve boğulma denilen olay gerçekleşir. Bu durum, toprakta yükseltgenmiş bazı maddeleri azaltan ve bazı hallerde organik maddelerin metana (bataklık gazı), nitratların önce azota, sonra amonyağa dönüşümüne yol açan anaerobi mikroorganizmaların çoğalmasına neden olur. Bu dönüşümlerin sonucunda oluşan maddelerin bazıları bitkiler için zehirlidir. Bununla birlikte, su dışında kalan organlarca alındıktan sonra gaz halinde ya da özsu içinde erimiş olarak bulunan ve dolaşan oksijen sayesinde bu koşullara uyarlanabilen bitkiler de vardır. Bataklık bitkileri ve pirinç bu duruma örnek gösterilebilir. Öbür bitkiler, gelişimlerini durdurarak boğulma olayına ancak kısa bir süre dayanabilirler. Bazılarıysa dokularında zehirli alkol oluştuğu için boğulma olayını yaratan koşullara hiç dayanamazlar.

—Patol. Herhangi bir anatomik kanalın sıkışması.

—Tıp eskiden "boğulma" sözü soluk alamayan kişinin durumunu belirtmek için kullanılırdı. Bugün, bütün soluk alma sıkıntılarını kapsar; yani, dokularına normal düzeyde oksijen gitmeyen kişinin durumunu ifade eder. Nedenleri şöyle sıralanabilir:

-soluk alma ya da dolaşım hareketinin durması;

-soluk alma aygıtının arızalanması (bu ya üst solunum yollarında bir tıkanmadan [dil, gırtlak ödemi, yabancı cisimler, kan, kusmalar, sümüksü sıvı, vb.] ya alt solunum yollarında bir tıkanmadan [suda boğulma, pnömoni, süreğen solunum yetersizliği] ya da göğüs kafesindeki bir arızadan [kaburga kırıkları, pnömotoraks, plörezíler, solunum kaslarının felci] doğabilir);

-bir şok sonucu dolaşım aygıtının arızalanması (kalp yetersizliği, kanama, damar felci);

-sinirsel bir arıza (sinirsel koma ya da zehirlenme koması, kafa travması);

-kirlenmiş havanın ya da zehirli bir gazın solunması.

• *Genel anestezi sırasında boğulma.* Dört büyük nedenden olabilir: 1. hastada ya da anestezi aygıtında tıkanıklık; 2. derin anestezi, özellikle çok derin kürarlama sonucu diyafram felci; 3. anestezi aygıtında oksijen eksikliği; 4. anestezik fazlalığı.

BOĞULMAK → BOĞMAK.

BOĞUM a. **1.** İp, lastik vb. ile büzdürülerek sıkılmış yer. **—2.** Parmakların eklem yerleri. **—3.** Kamış, saz vb. bitkilerin şişkince bölümü. **—4.** İki boğum arasındaki yer. **—5.** *Boğum bağlamak, vermek*, ekin sözkonusuysa, başak tutmak, başaklanmak (yörs.). || *Boğum boğum*, boğumları olan, çok boğumlu şeyler için kullanılır: *İplere boğum boğum sucuklar asmışlar.* || *Boğum boğum boğulmak*, aşırı ölçüde bunalmak. || *Boğuma kalkmak*, ekin sözkonusuysa, boy vermek (yörs.).

—Bağc. Bir asma dalında, bir yanda tomurcukların ve yaprak saplarının, öbür yanda sülüklerin bağlı bulunduğu şışkin bölge.

—Dilbil. Ağaç gösterimde, öteki öğelerce belirlenen ve bunlara egemen olan öğe. (Eşanl. DÜĞÜM.)

—Seram. Çömlek, vazo, testi vb. çarkta çekilirken meydana gelen hata. (Kabın dibinden başlayarak, vida yivleri gibi sarmal biçimde yükselen çizgi ya da izler meydana gelir.)

—Tekst. Yün topaklarının çok küçük aralıklarla birleşmesi sonucunda ortaya çıkan karde iplik kusuru.

—Zool. Bir tenyanın, bütünüyle erdişi bir cinsel aygıt içeren halkalarından her biri. (Boğumlar skoleksin ardından tomurcuklanma yoluyla çoğalır; işlev bakımından önce erkektirler, sonra dişi olurlar; döllenmiş yumurtaları dölyatağında biriktirdikten sonraysa olgunlaşmış halka adını alırlar.)

BOĞUMLANMA a. Bot. Bazı organlarda bölütlenmeyi sağlayan halkamsı daralma.

BOĞUMLANMAK gçz. f. Boğumlu duruma gelmek.

BOĞUMLU sıf. Boğumu olan şey ya da hayvan için kullanılır: *Sekiz boğumlu bir akrep. Kalın boğumlu parmaklar.*

—Tekst. *Boğumlu iplik*, bir karde iplik kusuru olan boğumu düzensiz biçimde ve mekanik yolla oluşturarak elde edilen fantezi iplik türü.

BOĞUMLULUK a. Çoc. bak. Raşitizm hastalığında görülen ve düğüme benzer kalınlaşmalarla beliren kemik bozukluğu.

BOĞUNÇ a. BUNALIM'ın eşanlamlısı.

BOĞUNTU. a. **1.** Solunum güçlüğü. **—2.** İç sıkıntısı: *Anlatılmaz bir boğuntu kapladı içimi. İnsana boğuntu veren bir sokak.* **—3.** *Arg.* Vurgunculuk; para kaptırma, aldanma. || *Boğuntu yeri*, batakhane, kumarhane (arg.). || *Bir kimseyi boğuntuya getirmek* ona düşünmesine fırsat vermeden bir şeyi kabul ettirmek ya da gerçek değerinden daha yüksek bir fiyatla mal satmak: *Adamcağızı boğuntuya getirip imzayı attırmışlar.*

—Fels. → İÇDARALMASI.

—Psik. ve Psikan. Belirsiz, yani somut nesnesi olmayan bir tehdit ya da bir tehlikenin doğurduğu iç karartıcı ruhsal tedirginlik ve bedensel hareketlenme duygusu. (Boğuntu, bedene dönme yani bedensel etkiler yaratma yoluyla, kasılma, terleme, solunum güçsüzlüğü, kalp atışının hızlanması gibi birçok ayırtedici nörovejetatif belirtiye eşlik eder.) [Bk. *ansikl* böl.] || *Boğuntu nevrozu*, ayırtedici belirtisi, sürekli bir boğuntu olan nevroz. (Güncel nevrozlar çerçevesine giren boğuntu nevrozu, eski bir çatışma durumuna bağlı olmaması bakımından psikonevrozlardan ayrılır.)

—ANSİKL. Psik. Psikiyatri kliniği, sıkıntı ile boğuntuyu, farklı marazi etiyoloji süreçleri olarak eskiden beri birbirinden ayırır. Sıkıntının ruhsal, boğuntunun bedensel olduğunu ileri sürer. Buna göre sıkıntı, temel bir akıl hastalığı süreci olarak görünür. Klinik gelenek, Henri Ey'in etkisiyle, paroksistik görünüşlü *sıkıntı bunalımı*'nı nevrozlu ve psikozlu örgütlenmeler oluşturan *sıkıntılı yapı*'dan ayırt etme eğilimini edindi. Boğuntuysa tersine, örneğin ruhsal nitelikte herhangi bir neden olmadığı halde boğuntu durumlarına yol açan bazı organik hastalıkların (göğüs anjini, astım, hipertroidi, kan şekerinin azalması, beyin lezyonları) da gösterdikleri gibi, bedensel bir etiyoloji ile sınırlıymış gibi ele alındı. Daha genel olarak, psikiyatri kliniği, boğuntu etiyolojisini sinir sistemi bozukluklarıyla sınırlamaya, hatta sıkıntıyı bile, arabeyin merkezlerinde yerelleşen süreçlerden başlayarak açıklamaya yönelen patojenik kurumlar ileri sürdü.

Psikiyatrinin boğuntu ile sıkıntı arasında yaptığı ayrımın, gerçek bir etiyolojik farklılığa dayanmaması, bu türlü bir nozolojik sınıflandırma zorunluluğunu yeniden ele alıp gözden geçirmeyi gerekli kılmaktadır. Boğuntu ve sıkıntıyı, aynı bir temel patolojik sürecin nitel olarak farklı iki klinik görünüşü olarak düşünmek, daha verimli bir anlayış gibi görünüyor. Gerçekten de, sıkıntı ve boğuntunun bedensel kökenli olduğunu ileri süren kanıtlar, ruhsal nedenselliğe baş vurmadan, bu iki rahatsızlığın açıklanmasını patojenik bakımdan olanaklı kılmıyor. Nitekim, *ruhsal kökenli* belli birtakım çatışma durumları bedene dönme olayına ağırlık verecek bir açıklamaya elvermiyor. Psikanaliz kuramı, aynı kanıtlarla, bu sürecin hem ruhsal hem de bedensel yönünü patojenik açıdan açıklama olanağı sağlıyor. Bu yüzden boğuntu/sıkıntı ayrımını kesinlikle kabul etmiyor ve bunun tersine, özel içruhsal mekanizmaların etkisiyle, boğuntuda, bedensel ya da / ve ruhsal yanın hangi durumlarda ağır bastığını açıklayan daha genel bir ruhgenetiksel kuram ileri sürüyor.

—Psikan. S. Freud, daha ilk yazılarından başlayarak, boğuntunun kökenini araştırmış ve onun libido ile sürdürdüğü sıkı ilişkiyi belirten bir kuramsal görüşü ileri sürmüştü. Güncel nevrozlar ve özellikle boğuntu nevrozu üzerindeki ilk düşüncelerinde, boğuntunun oluşumunu, cinsel uyarmanın (libido) bedensel düzeyde etkiler doğurmasına bağladı. Bedene dönme yolunu ruhsal bir dürtüsel devinimin izlemesinden doğan histeriden farklı olarak, boğuntu nevrozunda fizik uyarmanın (libido) kendisinin, boğuntu biçimini edinerek, bir başka fizik yola doğrudan doğruya saptığını söyledi.

S. Freud, 1926'da *(Hemmung, Symptom und Angst)* [Ketleme, belirti, boğuntu], Otto Rank'ın doğum travması üzerindeki çalışmalarının etkisiyle, kendi boğuntu kuramını değiştirdi ve doğumu, bütün boğuntu üretici durumların ilkörneği olarak gördü. Bu kökensel travma sırasında duyulan boğuntu, öznenin bu ilk tehlike durumunu anımsatan ya da yeniden meydana getiren bir durumla her karşılaşmasında, yeniden ortaya çıkıyordu. Böylece boğuntu, doğumun ruhsal sıkıntısına, düzdeğişmeceli olarak eşlik eden bir tehlike durumuna karşı, öznenin genel tepkisi olarak görüldü. Bu bakımdan Freud, boğuntunun iki kökeni olabileceğini ileri sürdü. Boğuntu, ya bir tehlike durumu gerçekleşir gerçekleşmez, yani özne birdenbire denetleyemediği bir iç ve dış affektler akımına ansızın uğradığı zaman, *otomatik boğuntu* olarak ortaya çıkıyor; ya da tersine, benin kendisi bir boğuntu affekti üreterek tehlikeli bir durum karşısında otomatik boğuntudan kaçınmak için savunma mekanizmalarını harekete geçiriyor ve bunu, daha hafiflemiş bir biçimde, yani *boğuntu işareti* biçiminde gerçekleştiriyordu.

Freud'un ardından J. Lacan, boğuntunun istekle olan kenetlenmesini ileri sürerek, boğuntu kavramını yeni bir açıklığa kavuşturmaya çalıştı (Séminaires inédits, l'angoisse [Yayınlanmamış seminerler, boğuntu], 1962-63). Lacan, her zaman belli bir nesnesi olan korku ile nesnesiz olduğu varsayılan boğuntu arasında herkesçe kabul edilen karşıtlıktan başlayarak, boğuntunun nedeninin de bir nesneye, yani istek nedeni olan bir *a nesnesi'ne* bağlı olduğunu gösterdi. Boğuntuya yol açan şey, öznenin, bu *a nesnesi*'yle

doğrudan bir bağlantı içinde karşı karşıya gelmesiydi.

BOĞUNUK sıf. Yörs. **1.** Boğuk, kısık çıkan ses için kullanılır. **—2.** Sıkıntılı, iç karartan.

BOĞUŞMAK → BOĞMAK

BOHAİ körfezi ya da **PEÇİLİ körfezi,** Sarı deniz'de büyük körfez, K.'den Liaodong, G.'den Şandong kayalık yarımadalarıyla sınırlanır. Bir yandan büyük Kuzey Çin ovasına ve öte yandan Kuzey-doğu Çin orta çöküntüsüne açılır. Bohai körfezi, Kuzey Çin ırmakları ve Huanghı'nın alüvyonlarınca bir ölçüde doldurulmuş bir çöküntüdür. Kıyıları etkin bir kabotaj sayesinde canlılık kazanmıştır. Petrol yatakları.

BOHÇA a. (*boğmak*'tan *boğuça*, boğulmuş şey). **1.** İçine çamaşır, elbise vb. konularak sarmaya yarayan dört köşe kumaş; bu kumaşa sarılı eşya: *Hamam bohçası. İşlemeli bohça. Bohçasını alıp aceleyle evden uzaklaştı.* (Bk. *ansikl.* böl. Folk.) **—2.** Düğün sırasında tarafların birbirlerine bohçalayarak gönderdikleri armağanlar. **—3.** Ufak ve seçme tütün dengi. **—4.** *Arg.* But, kaba et. **—5.** *Bohça yapmak*, eşyaları bohçalamak. || *Bohçasını koltuğuna vermek*, bir kimsenin işine son vermek; kovmak. || *Bohçasını toplamak, bağlamak*, eşyalarını derleyip toparlamak.

—Bes. san. Birinci sınıf bir pastırma türü. (Uzunluğu 40-50 cm, genişliği 15-25 cm, ağırlığı 1,5-2 kg'dır. Üçgen biçimindeki bu pastırma, budun uç yüzeyindeki kaslardan yapılır ve hiç yağ içermez.) [EĞRİCE, BOHÇA GÖMÜ de denir.]

—Folk. *Bohça atmak*, kız evi tarafından nişanı bozmak. (Bu durumda oğlan evinden gelen armağan bohçaları ve takılar geri gönderilir.) || *Hamam bohçası*, içine havlu, peştemal, tarak, hamamtası vb. hamamda gerekli eşyalar konmuş bohça. || *Nişan bohçası*, nişandan önce kız ve oğlan evinin birbirlerine gönderdikleri, içinde tüm ev halkı için çeşitli armağanlar bulunan bohça.

—Kur. tar. *Bohça baha*, Osmanlı devletinde taşra memurlarının İstanbul'daki büyük memurlara göndermek zorunda oldukları armağanlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mutf. *Bohça böreği*, kare kesilmiş yufkanın ortasına malzemesini koyup, karşılıklı uçlarını üst üste getirerek yapılan, bohça biçimli börek.

—ANSİKL. Folk. Bohça, basma, atlas, keten vb. kumaşlardan değirmi olarak yapılır, içine kumaş, çamaşır vb. çeşitli eşyalar konduktan sonra karşılıklı uçları düğümlenir. Yapıldıkları kumaşa ya da içine konan eşyaya göre atlas bohça, basma bohça, çamaşır bohçası, mendil bohçası, hamam bohçası vb. adlar alır. Eskiden, kumaşa ilişkin her türlü eşya ayrı ayrı bohçalanıp sandıklara yerleştirilirdi. Konaklarda yılda iki kez bayramlarda, çalışanlara çamaşır bohçası armağan etme geleneği vardı. Çocuklar okula başladığında, ilk dersten sonra hocaya da çamaşır bohçası verilirdi. Kumaş vb. bir şey almak için çarşıya çıkan kadın, yanında bir bohça bulundurur, aldığı şeyi buna sararak taşırdı. Bohçanın değerli bir kumaştan ve işlemeli olması, zenginlik belirtisiydi. Bunlar sırma, sim, kılabdan vb. ile çeşitli tekniklerde işlenir, kimisi inci vb. değerli taşlarla bezeli olurdu. Bu tür bohçalar astarlanırdı. Topkapı sarayı müzesi'nde özellikle, XVI. ve XVII. yy.'lara ait çok değerli bohçalar bulunmaktadır.

Geleneksel kesimde, evlilik öncesi oğlan ve kız evinin birbirlerine gönderdikleri armağanlar da bohçalara konur. Bayramlarda, özel günlerde karşılıklı bohça göndermek gelenektendir. Bunların içinde tüm ev halkı için çeşitli armağanlar bulunur.

—Kur. tar. Mahmut II dönemine gelinceye kadar, başkentteki memurlarla kâtiplerin belirli maaşları yoktu. Büyük memurlar eyalet valilerinin ve taşra memurlarının *bohça baha* adıyla gönderdikleri armağanlar padişah bağışları (atiyye) ve vakıf gelirleriyle geçinirlerdi. Divanı hümayun kalemi mensupları gibi bazı memurlarınsa zeametleri vardı. Önceleri kürk, halı, kilim gibi kıymetli eşyadan oluşan bohça baha, daha sonra paraya dönüştü. Çeşitli yolsuzluklara sebep olan bu uygulamadan 1838'de vazgeçildi, bütün memur ve hizmetlilere maaş bağlandı.

BOHÇACI a. **1.** Bohça içinde dokuma eşya gezdirip satan kadın. (Bohçacılar, eskiden evlenme ve gönül işlerinde aracılık da yaparlardı.) **—2.** *Esk.* Küçük eşyayı elde taşıyan hamal.

—Folk. *Bohçacı kadın*, ev ev dolaşıp bir bohça içinde taşıdıkları kadın eşyası, çarşaf, yorgan yüzü, masa örtüsü vb. eşyayı satan kadınlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Folk. Kadınların çarşıya çıkıp serbestçe alışveriş edemedikleri cumhuriyet öncesi dönemlerde, giysilik ya da çamaşırlık kumaş, yatak çarşafı, yorgan yüzü, işlemeli çevre, hamam takımı vb. eşyanın çoğu bohçacı kadınlardan alınırdı. Bohçacı kadınların bir işlevi de haber taşımak ve arabuluculuk yapmaktı. Daha çok zengin semtlerinde müşteri tutmuş azınlıktan bohçacılar da vardı. Bunlar yabancı mallar satar, bohçalarını bir hamala taşıtırlardı. Bohçacı kadınlar eskiye oranla azalmış olmakla birlikte günümüzde de vardır. Yerli, yabancı çeşitli mallar satmakta, çoğunlukla taksitle satış yaptıklarından müşteri bulabilmektedirler.

BOHÇACILIK a. Bohçacının işi.

BOHÇALAMAK g. f. *Bir şeyi bohçalamak*, onu bohça içine koyarak sarmak.

BOHEM a. (ortaçağ latincesi *Bohemus*, Bohemya halkı'ndan fr. *bohème*). **1.** Toplum kurallarına aldırış etmeden, günü gününe yaşayan varlıksız yazar, sanatçı, aydın. **—2.** (tamlayan olarak) bohem'e ilişkin, bohem'e özgü: *Bohem hayatı.*

◆ sıf. Bohem hayatını seven, süren kimse için kullanılır: *Çok bohem bir ressam. Bohem bir yaşayış.*

—ANSİKL. Bohem hayatı, Avrupa'da romantizmin bir yan ürünüydü. George Sand tarafından övülen (*la Dernière Aldini*, 1838), Balzac tarafından betimlenen (*Un prince de la Bohème*, 1844) bohemin ikili bir görünümü vardı. İlkin kendilerinde üstün bir yetenek gören gençlerin, burjuva yaşamına ve siyaset, edebiyat ve sanat gibi etkinliklerin sağladığı resmi üne kavuşmadan önce yaşadıkları özgürlük dönemiydi. İkinci olarak da, hiçbir baltaya sap olamamış, hiçbir işte dikiş tutturamamış kimselerin sığınağıydı. Biri Nerval'in yüceltttiği Doyenné çıkmazı romantikleri kuşağı (*la Bohème galante*), öbürü Murger'nin anlattığı ve daha gerçekçi olan Momus kahvesi kuşağı *Scènes de la vie de bohème*) olmak üzere, iki bohem kuşağı gelip geçti.

Türkiye'de Tanzimattan sonra eski edebiyat anlayışına bağlı kalan, içkiyi, meyhaneyi bu edebiyatın işlediği yolda anlatan şairler "harabat (meyhane) şairleri" diye adlandırıldı ve eleştirildi. Ahmet Rasim *Muharrir, şair, edip* (1924) kitabında harabat şairlerinin yaşamından çizgiler canlandırdı. Fikret Adil *Asmalımescit 74* (1933) kitabında bir grup ünlü yazar ve ressamın 1930'larda Beyoğlu çevresinde sürdürdükleri bohem yaşayışını dile getirdi. Edebiyatçıların bohem niteliği gösteren yaşantılarını Salah Birsel *Ah Beyoğlu vah Beyoğlu* (1976), *Kahveler kitabı* (1976) yapıtlarında ayrıntılarıyla sergiledi. Toplum ve siyaset konularına yönelen edebiyatın temsilcileri de aynı çevrelerde bir araya geldikleri halde onların yaşama biçimlerini, avarelik ve sorumsuzluklarını eleştirmişlerdir. Bu grubun yaşantısı Mehmed Kemal'ın *Acılı kuşak* (1967) kitabında anlatılmıştır. Bohem yazarların içkiye, serbest aşka geniş yer verirken yerleşik toplum kurallarına karşı çıkma ve düşünce özgürlüğünü savunma eğilimlerini Demir Özlü (*Bir küçük burjuvanın gençlik yılları* [1979] vb.), Selim İleri (*Bir akşam alacası* [1980] vb.) gibi yazarlar dile getirdi. Bohem diye nitelenebilecek yaşamın görüntüleri günlüklerde de (örn. Muzaffer Buyrukçu, *Sıcak ilişkiler* [1982] vb.) konu edinildi.

Bohème (*la*), G. Puccini'nin 4 perdelik operası. Librettoyu, Henri Murger'nin *Scènes de la vie de bohème* adlı yapıtından yararlanarak G. Giacosa ve L. İllioa yazdılar. İlk kez 1896'da Torino'da sahnelenen *la Bohème*, orkestralamasının parlaklığı ve kişilerinin duyarlılığıyla tanındı ve gerçekçi operanın en önemli örneklerinden biri sayıldı. R. Leoncavallo'nun aynı konu üzerine bestelediği aynı adlı operası, ilk kez 1897'de Venedik'te sahnelendi.

Puccini'nin operası Türkiye'de ilk kez 1956/57 sezonunda Ankara Devlet opera ve balesi'nce oynandı.

BOHÉMOND I (1050/1058 arası - Canosa di Puglia 1111), Puglia ve Calabria dükü Roberto Guiscardo ile ilk karısı Alberada'nın büyük oğlu. 1095'teki birinci haçlı seferinin önderlerinden biriydi. Nikaia'da, Dorylaion'da savaştı. Antakya'yı baskınla zaptetti (1098). Antakya prensi unvanını aldı. Türkler'e tutsak düşmeseydi, 1100'de Kudüs'te Godefroi de Bouillon'un halefi olarak atanacaktı. Serbest bırakılınca, Doğu imparatoru Aleksios I Komnenos ile savaşa girişti. Haçlılar Antakya'yı Aleksios Komnenos'a geri vermeyi vaat etmişlerdi. Bohémond, prensliğini geri vermeyi kabul etmedi. 1104'te, devletinin yönetimini yeğeni Celile prensi Tancrède'e bırakarak, Bizans İmparatorluğu'nu arkadan bastırmak amacıyla Avrupa'ya gitmek üzere gizlice gemiye bindi. Güney İtalya'da bir ordu kurduktan sonra Epeiros'a geçti (1107), ama Dyrrachium'u alamadı. Prensliği karşılığında Doğu imparatorunun metbuluğunu kabul etmek zorunda bırakılınca, Antakya'ya geri dönmemeyi yeğledi.

BOHÉMOND II (1109-1130), Antakya prensi (1126-1130). Bohémond I ile, Fransa kralı Philippe I'in kızı olan Constance'ın oğlu. Güney İtalya'da eğitim gördü. Antakya bu sırada kuzenleri Celile prensi Tancrède'in, sonra Salerno prensi Roger'in elindeydi. 1126'da prens olan Bohémond II, Türkler'e karşı savaşırken öldü.

BOHÉMOND III Kekeme (1145'e doğr. - 1201), Antakya prensi (1163-1201). Poitiers'li Raimond I ile prenses Constance'ın oğlu. Devlet işlerinde pek başarılı olamadı, Doğu imparatorlarının metbuluğunu kabul etti ve önceki hükümdar döneminde yitirilen Asi nehri ötesindeki toprakları geri almaya çalışmadı.

BOHÉMOND IV Tekgözlü, Trablus kontu (1187-1233), Antakya prensi (1201

la Bohème operasından bir sahne (İstanbul Devlet opera ve balesi 1989-90)

Roy - Explorer

Bohemya'nın güneyinde Vlatava ırmağı üzerindeki Cesky Krumlov'dan genel bir görünüm

-1216 ve 1219-1233). Bohémond III ile Orgueuilleuse'ün ikinci oğluydu. Trablus kontu Raimond III tarafından evlat edinildi. Kontun Hattın bozgununda ölmesi üzerine onun yerini aldı (1187). Babası ölünce, yeğeni Raimond II Rupen'in hakkına el uzatarak, Antakya prensliğini ele geçirdi. Raimond II, daha sonra prensliği zapt ederek 1216'dan 1219'a kadar yönetti.

BOHÉMOND V (1198'e doğr. - 1251), Antakya prensi ve Trablus kontu (1233 -1251). Bohémond IV ile Plaisance de Gibelet'nın ikinci oğluydu. Dönemi özellikle iç karışıklıklarla geçti. Bu durum Türkler'in ilerlemesini kolaylaştırdı.

BOHÉMOND VI Güzel (1235'e doğr. - 1275), Antakya prensi (1251-1268) ve Trablus kontu (1251-1275). Bohémond V ile Luciana de Segni'nin oğluydu. Antakya 1268 mayısında Memluklar'ın eline geçince, prensin egemenliğinde, iç anlaşmazlıklarla güçten düşen Trablus kontluğundan başka bir şey kalmadı.

BOHÉMOND VII (1255'e doğr.-1287), yasal Antakya prensi ve Trablus kontu (1275-1287), Bohémond VI'ın oğlu. Mısır Memlukları'nın Trablus kontluğunu hemen hemen tümüyle ele geçirmelerini önleyemedi ve ancak Trablus komününde güçlükle direnebildi. Hemen hemen bütün yetkileri elinden alınan Bohémond, Memluklar'ın kuşatmasını yarmaya çalışırken öldü. Birkaç gün sonra da Memluklar kenti işgal etti.

BOHEMYA, çekçe **Cechy,** Orta Avrupa'da tarihsel bölge; 1948'den sonra Çekoslovakya Cumhuriyeti'ni oluşturan iki devletten biri olan Çek devletinin (diğeri Slovakya) iki kısmından biri (diğeri Moravya). Bohemya bölgesi altı ile (Orta Bohemya, Güney Bohemya, Batı Bohemya, Doğu Bohemya, Kuzey Bohemya ve başkent Prag) ayrılır; 52 768 km²; yaklaşık 6 milyon nüf. Bohemya ülkenin en kalabalık ve en gelişmiş bölgesidir; Avrupa'nın en stratejik noktalarından biri olarak kabul edilir.

Bohemya
Prag'dan ve Kraliyet sarayı'ndan (ortada) bir görünüm, 1618'de
Bibliotheque nationale, Paris

Lauros-Giraudon

• COĞRAFYA. Bohemya, komşu bölgelere oranla yüksek, ama iç bölümü tektonik hareketlerin ve yukarı Elbe (Labe) ile kollarının etkisiyle çökmüş bir dörtkenardır. Üçüncü Zaman'da yükselmiş olan kenar kesimlerinde, genellikle, granitli yükseklikler yer alır: K.-B.'da Krušné Hory (Almanya'ya bakan yamacına Erzgebirge adı verilir, 1 214 m), G.-B.'da Česky les ve uzantısı olan Šumava (1 370 m); G.-D.'da Cambriaöncesinden kalma Moravya tepeleri (935 m); K.-D.'da Krkonoše. Çanağın çeşitli görünümleri iki bütünde toplanabilir: G.'de verimsiz yaylalar Bohemya'sı; K.'de ve orta kesimde verimli ovalar ve havzalar Bohemya'sı. G.'de yükselti daha fazladır (500 m); Hercynia devrinde oluşmuş temel, yörenin büyük bölümünde yüzeye çıkmış durumdadır ve buralar çoğunlukla çavdar, arpa tarlalarıyla kaplıdır. Havzaların, derinliği azdır: Česky Krumlov grafit madenlerinin bulunduğu (kurşunkalem sanayisi) Vltava (ya da Moldau) ırmağının suladığı České Budějovice havzası, Třeboň havzası. Toprakları, nemli olmalarına karşın bereketlidir. Birçok küçük gölde balık yetiştiriciliği yapılmaktadır. Orta Bohemya'da, Šumava ile Prag arasında, Brdy dağlarının (ormanlar, askeri üsler) Apalaş tipi doruklari uzanır. Hemen yakınlarında Příbram uranyum madenleri yer alır. K.'de, eski ve zengin bir sanayi (elektrikli lokomotif üreten Škoda fabrikaları, porselen ve bira fabrikaları, vb.) bölgesi olan Plzeň havzası çukur bir alandadır. Bohemya'nın orta kesiminde, çok eski bir karayolları kavşağında, ülkenin başkenti Prag vardır. Prag'ın sanayi bölgesi, Kladno maden kömürü havzasını kapsar. Orta kesimin doğusundaki en önemli kent Hradec Králové'dir (makine yapımı). Doğuda, Trutnov'da taşkömürü yatakları bulunur, dokuma ve makine sanayileri gelişmiştir. Büyük tarım bölgesi Polabí (Elbe ırmağının ovası), özellikle orta kesimde uzanır ve lös üstündeki çernozyumlu toprakları sayesinde çok verimlidir. K.-B.'da Krušné Hory'de (Çekoslovakya yönündeki yamaçları sarp, almanya yönündekiler tatlı eğimlidir) çeşitli maden filizleri, özellikle de uranyum filizi vardır. Bu dağların yanında bulunan uzun Ohře tektonik çukurunda kalın linyit yatakları (most, Sokalov, vb.) işletilir. Bölgede sanayi büyük ölçüde gelişmiştir (termik santrallar, metalürji, kristal ve cam fabrikaları). Bohemya'daki birçok kaplıca merkezinin en önemlileri arasında Karlovy Vary, Mariánské Lázně (Marienbad) ve Františkovy Lázně sayılabilir. K.-D.'da Liberec, Bohemya'nın başlıca dokuma sanayisi merkezidir. Jablonecte'de cam sanayisi ve mücevher yapımı gelişmiştir.

• TARİH. Bohemya'nın adı, I.Ö. birinci binyılda ülke topraklarına yerleşen ve İ.S. I. yy.'da Germenler, Markomonlar tarafından püskürtülen kelt halkı,*Boiler*'den gelir. Bölgeye, V. yy.'da Karpatlar'ın K. ve D.'sundan gelen Slavlar yerleşti. Önder Čech'in adıyla anılan bir aşiretin adı sonradan tüm ulusa verildi. Efsaneye göre Čech'in soyundan gelen Libuše adlı prenses, adını taşıyan sülaleyi kuracak olan çiftçi Přemysl ile evlendi. Slav aşiretleri bir süre Avarlar'ın egemenliği altında kaldılar, ancak 623'e doğru frank tüccarı Sámo'nun girişimiyle ayaklandılar. Sámo, aşiretleri birleştirmeyi başardı. VIII. yy. sonunda, çek ve morav aşiretleri hıristiyanlığı benimsemeye başladılar. Önce Moravyalılar prens Mojmír yönetiminde birleşik bir devlet kurdular (830'a doğr.). Mojmír'in yerine geçen Rostislav (hıristiyanlığı benimsemişti), halkının hıristiyanlaşmasını kolaylaştırmak için bir slav dili bilen Cyrillus ve Metodiy adlı rahipleri ülkesine çağırdı. Svatopluk döneminde (870-894) çek ve Batı Slovakları'nın yer aldığı Moravya en parlak dönemini yaşadı, ama X. yy. başında macar istilasıyla yıkıldı. İktidar, Güney Moravya'dan Bohemya'ya geçti. Prens Bořivoj I ile birlikte Přemysller egemenliklerini Bohemya'daki öteki slav aşiretlerine kabul ettirdi. Sonradan aziz sayılan prens Venceslav (çekçe *Václav*) [921-935], Kuşçu Heinrich I'e yenilerek yıllık bir haraç ödemeyi kabul etti. Yerine geçen Boleslav I (935-967) ve Boleslav II (967-999) dönemlerinde, Bohemya'nın örgütlü devlet niteliği daha da gelişti. Břetislav I'in (1034-1055) egemenliği altına girdiği Heinrich III, ona yurtluk olarak Bohemya, Moravya ve Silezya'yı (çok geçmeden Polonya'ya bırakıldı) verdi. Germen İmparatorluğu'nun XI -XIII. yy.'lar arasında gerilemesi, Bohemya'nın yavaş yavaş özgürleşmesine olanak sağladı. Vratislav II (1061-1092), 1085'te imparator Heinrich IV'ten kral unvanını almayı başardı. 1114'te Bohemya dükleri Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu seçiciprensleri oldular. İmparator Friedrich Barbarossa 1182'de Moravya'yı imparatorluk markgraflığı düzeyine çıkarttı.

Přemysller, XII. yy.'dan başlayarak, ülkeye Almanya'dan göçmenler çağırdı ve onları Bohemya çevresindeki kent ve köylere yerleştirdi.

1197'de Otakar I kral oldu ve Bohemya iktidarın babadan oğula geçtiği bir krallığa dönüştü. Çağının en güçlü hükümdarlarından biri olan Otakar II (1253 -1278) Steiermark ve Krain'i alarak krallığın sınırlarını Adriya denizi'ne dek genişletti; germen imparatoru olmak istediyse de, imparatorluğa Habsburglar'dan Rudolf seçildi. Yeni imparator, Otakar II'ye karşı bir koalisyon toplayarak onu Marchfeld ovasında Dürnkrut'ta yendi (1278); Otakar savaşta öldü. Oğlu Venceslav III (1278-1305), Habsburglar ile arasını düzelterek, Polonya kralı oldu (1300). Bohemya, Polonya ve Macaristan krallıklarını simgesel olarak birleştirdi, ancak 1306'da öldürüldü. Onunla birlikte Přemysl hanedanı da yok oldu.

Lüksemburg hanedanı 1310'da Bohemya'ya el attı. Kral Johann von Luxemburg Bohemya'da pek kalmadı, yönetimi soylulara bıraktı. Oğlu imparator Karl IV ise (1346-1378) babasının tersine, siyasetini tümüyle krallığın çıkarlarını korumaya yöneltti ve Bohemya'nın en büyük krallarından biri oldu. 1356'da yayınladığı Altın* mühürlü ferman'da imparatorluğun laik seçicileri arasında başlıca yeri Bohemya krallığı'na verdi ve Silezya'yı, Aşağı ve Yukarı Lausitz'i uzun bir süre için Bohemya'ya bağladı; Bohemya yasa ve geleneklerini derleyerek düzene soktu. En sevdiği kent olan Prag'ı, yeni bir semt (Nové Mésto, "Yeni Kent") ekleyerek büyüttü; Sorbonne'u örnek alarak Orta Avrupa'nın ilk üniversitesi olan Prag Üniversitesi'ni kurdurdu. Ancak, oğlu Venceslav IV döneminde (1378-1419), bir ulusal tepki hareketi baş gösterdi. Bu hareket başlangıçta dinsel nitelikteydi; Venceslav IV döneminde, Wycliffe'ten esinlenen ve Jan Hus ile Jeronym Prazsky tarafından yönetilen reform hareketi başladı. Jan Hus'un ölümünden (1415) sonra, Bohemya ayaklanması husçular ile papa ve imparator'un desteklediği germenleşmiş soylular arasındaki bir iç savaşa dönüştü. Bunalım 1436'da *Compactata de Jihlava*'nın imzalanmasıyla sona erdiğinde, Bohemya yoksullaşmış ve düzeni bozulmuştu. Lüksemburg hanedanının ortadan kalkmasıyla (1437) germen etkisi de yok oldu.

Laszlo V'in hükümdarlığı sırasında (1453-1457), ülkeyi husçu soylulardan Poděbradyli Jiri yönetti. Jiri'nin krallığa seçilişinin iyi karşılanması, yabancıların ülkeye müdahalesine, özellikle de roma et-

kisine karşı olanların zaferini gösteriyordu. Podĕbradyli kral Jiri (1458 -1471). Chelčický'nin öğretisini benimseyenlerin kurdukları Moravyalı kardeşler birliği ile mücadele etti; ilk çekçe kitabın *(Kronika Trojanská)* yayımlandığı basımevini kurdu. Communio'nun hem ekmek hem şarapla yapılmasından yana olduğu için katolik soyluların şiddetli direnmesiyle karşılaştı, tahttan indirilerek yerine Matyas Corvinus kral ilan edildi (1469). Çek soylular bundan sonra kralı polonyalı Jagellonlar'dan seçtiler. Vladislav II Jagellon (1471-1516) ve oğlu Lajos II (1516 -1526), Macaristan ve Romanya tahtlarını birleştirdiler.

Bohemya meclisleri 1526'da, Anna Jagellon'un kocası Ferdinand von Habsburg'u (1526-1564) kral seçtiler ve ona Bohemya tahtına kendi soyundan olanları geçirme hakkını tanıdılar (1554). Ferdinand'ın vârisleri, protestanlığın Bohemya'da yaygınlaşmasının daha da karıştırdığı, bitmek bilmez çekişmelerin egemen olduğu bir ortamda hüküm sürdüler. Rudolf II von Habsburg (1575-1611) Prag şatosu'na yerleşti;çevresine bilgin ve sanatçıları topladı, *Çek inancaları*'ndan yana olanlara ayinlerini serbestçe yapma hakkı tanıdı (1609). Bunun üzerine, Habsburglar'ın iktidarı ve katoliklerin etkisı büyük ölçüde zayıfladı. Matyas'ın (1611 -1619) hoşgörüsüzlüğünün yol açtığı ve *Prag'da pencereden atma olayı* (1618) ile ortaya çıkan protestan soylularının ayaklanması, Otuz Yıl savaşları'nı başlattı. Ayaklananların Ak Dağ savaşı'nda (1620) Ferdinand II (1619-1637) karşısında bozguna uğramaları, Bohemya'nın geleceğini belirledi. Tekrar ele geçirilen ülke, yöntemli bir biçimde yeniden örgütlendi. Protestanlara her türlü eziyet uygulanırken, cizvitler güçlendi ve Karşı-reform büyük başarı kazandı. Bohemya barok çağın görkemini yaşadı ama savaşlardan büyük zarar gördü. Silezya'nın büyük bölümünü kaybeden krallık, ayrıcalıklarının bir bölümünü merkezi otoriteye devretmek zorunda kaldı. Böylece 1749 reformu ile Bohemya şansölyeliği kaidırıldı.

1815-1848 yılları, çek ulusçuluğunun uyanış dönemi oldu. Bu uyanış önce, dil ve edebiyat alanında gerçekleşti. 1848'den sonra, siyasal bir özellik kazandı. Palacký, Rieger ve Havlíček gibi ılımlılar, Avusturya'nın, bütün halklara eşit hak tanıyacak bir federasyona dönüştürülmesini önerdiler ve bu düşünceyi, gerek Prag panslav kongresi'nde (1848 haziran), gerekse general Windischgätz'in Prag ayaklanmasını (12-17 haziran) bastırmasından sonra, Kromeriz'deki Avusturya parlamentosu'nda (22 temmuz 1848 - 7 mart 1849) boş yere savundular. Avusturya-Macaristan uzlaşması (1867), Çekler'i Cisleithania'da yeniden ikinci plana itti. Çekler bu fiili durumu Bohemya'nın devlet olma hakkına dayanarak sürekli protesto ettiler. Hohenwart hükümetinin, çek isteklerini yerine getirme çabası (1871) sonuç vermedi. Çekler ile Almanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla hazırlanmış olan *Temel yasalar* uygulamaya konmadı. Eski çek partisinin, Taaffe hükümetine katılarak (1879), bazı başarılar elde etmesine (1882'de Prag' daki çek üniversitelerinin yeniden açılması) karşın, çok geçmeden, Grégr ve Herold'un yönettiği ve çek küçük ve orta burjuvazisini daha iyi temsil eden yeni çek partisi ağır bastı. Badeni hükümeti 1897'de mahkemelerde ve yönetimde çekçenin kullanılmasını kararnamelerle yaygınlaştırmak istedi; buna karşılık, alman milliyetçileri ülkenin kuzeyinde Çekler'e karşı kanlı ayaklanmalar başlatarak, kararnameleri iptal ettirmeyi başardılar (1899). Birinci Dünya savaşı'ndan önceki yıllarda Çekler, iktisadi durumlarını güçlendirdiler: Prag'ı Slavlar'ın büyük bankacılık merkezi haline getirdiler; şeker, makine yapımında ve elektrik sanayisinde yatırımlarını artırdılar. 1907 yılında genel oy sisteminin kabul edilmesi, Bohemya'da çoğunlukta olan Çekler'in durumunu güçlendirdi, ama bu arada çek partisinin iç dengesi de değişti. Karel Kramář'ın yönettiği yeni çekler, köylerde Toprak yasası yanlıları, kentlerde de sosyalistler karşısında gerilediler. Gerçekçi parti bir tek milletvekili çıkarabildi: Tomáš Masaryk.

Birinci Dünya savaşı ile yeni bir dönem başladı. İçte çek direnmesinin, dışta Çekoslovak ulusal komitesi ve mafyasının (çekçe mafie) eylemleri sonucunda, 28 ekim 1918'de Çekoslovakya kuruldu.

Bohemya camcılığı. Bohemya camcılığı Avrupa'da kayaç kristaline ilk yaklaşan camcılık merkezi oldu. XVI yy.'ın sonunda Kaspar Lehmann ilk kesme denemelerini yaptı. Bu yeni süsleme yöntemi Prag'ın yararına, ama Venedik'in zararına işleyen bir moda yarattı. XIX. yy.'da İngiltere'de yapılan, daha ışıltılı ve kesme süslemeye daha elverişli kurşunlu kristal, Bohemya camını tahtından indirdi. Bohemya camcıları bu kez, saydam, donuk, boyalı, yaldızlı, iki ya da üç katmanlı renkli cam üretmeye ve geliştirmeye çalıştılar. Bu camlar daha sonra Fransa ve İngiltere'de taklit edildi.

BOHEMYA-MORAVYA himayesi, 1939-1945 arası Hitler tarafından kurulan devlet; 1938'de Reich'a bırakılan topraklar dışında, Bohemya ve Moravya'daki çek eyaletlerini içeriyordu. (→ ÇEKOSLOVAKYA.)

BOHEYRİ LEHÇESİ a. En önemli kıpti lehçesi. (XI. yy.'dan bu yana Kıpti kilisesi'nin dinsel tören dilidir.)

BOHİCON, Benin'de kent, Abomey'in D.'sunda; 13 000 nüf. Sıvı yağ fabrikası. Dokumacılık.

BOHİNJ-VOGEL, Slovenya'da kış sporları tesisi (yükseklik: 523-1 800 m); Slovenya'da, Ljubljana'nın kuzeybatısı'nda, *Bohinj gölü*'ne hâkim bir yerdedir.

BOHNENBERGER (Johann Gottlieb Friedrich VON), alman fizikçi ve matematikçi (Sımmozheim, Württemberg, 1765 -Tübingen 1831). Tübingen'de matematik ve gökbilim profesörüydü. Daha çok sarkaçlar, elektrometre ve kondansatörler, akromatik objektifler üzerinde incelemeler yaptı. Suyun azaltılmış basınçta kaynama ve donmasına ilişkin deneylere girişti. Yer'in ekseni çevresinde dönmesinin cisimlerin düşüşü üzerindeki etkisini inceledi. Ama özellikle, bulduğu bir aygıt yardımıyla topaç hareketlerini incelemesiyle tanındı.

BOHOL, Visayalar öbeğinde ada, Filipinler'de; 4 117 km^2; 763 330 nüf.

BOHOMOLEC (Franciszek), polonyalı yazar (Vitebsk 1720 - Varşova 1784). Cizvitti; kolej sahneleri için, içinde kadın rolleri bulunmayan ahlakçı oyunlar yazdı. Gazete (Monitor) yazarı olarak, reform siyasetinde etkin bir rol oynadı. *De lingua polonica colloquium*'da (1752) polonya dilini savundu.

BOHORİČ (Adam), sloven gramerci (1520'ye doğr. - XVI. yy. sonu). Wittenberg'de Melanchthon'un öğrencisiydi; ilk sloven gramer kitabını yazdı (1584).

BOHR (Niels), danimarkalı fizikçi (Kopenhag 1885 - *ay.y.* 1962). Elektromanyetiklik kuramının bazı yetersizliklerini açığa çıkaran doktora tezini 1911'de Kopenhag'da verdi. 1912'de Manchester'da Rutherford laboratuvarı'na girdi. 1913'te klasik görüşlerden tümüyle ayrılan bir atom yapısı kuramı geliştirdi. Bazı koyutları açısından Rutherford'un gezegen atom modelini 1900'de Planck'ın yarattığı etki kuvantumu kavramıyla birleştiren bu kuram, atomun kararlılığını, ışınım yayma ve soğurma özelliklerini açıklar. Genellikle *Bohr atomu* ya da *modeli* denen bu kuramda, elektron bazı durağan yörüngelerde bulunabilir ve bu yörüngelerde enerji yaymaz; enerji soğurma ve yayma süreçleri elektronun durağan bir yörüngeden bir ötekine geçişi olarak ele alınır.

Bohr 1916'da Kopenhag'a döndü. 1920'de kendisi için açılan Fizik enstitüsü'ne müdür olarak atandı. 1921'den İkinci Dünya savaşı'na dek uzanan süre içinde bu enstitü önemli bir kuramsal etkinlik merkezi olacak, yüzyıl başındaki tüm büyük fizikçiler Kopenhag'da bir süre çalışacaklardır. Kuvantum kuramının burada doğduğu söylenebilir. Yeni gelişen kuramın getirdiği epistemolojik sorunları çözmek için Bohr aşağıdaki ilkeleri geliştirdi: kuvantum kuramıyla klasik kuram arasındaki bağlantıyı sağlayan "karşılıklılık ilkesi"; kuvantum nesnelerini klasik dalga *ya da* parçacık terimleriyle tanımlamanın olanaksızlığını aşmaya çalışan "tamamlayıcılık ilkesi". *Kopenhag yorumu* diye adlandırılan bu epistemolojik görüş, Einstein'ın ünlü tartışmalar boyunca karşı çıkmasına rağmen değerini uzun süre korudu.

30'lu yıllardan sonra, Bohr kendini öncelikle atom çekirdeğinin incelenmesine adadı. Özellikle 1933'te, çekirdeğin bir sıvı damlasına benzetildiği bir nükleer parçalanma kuramı geliştirdi. İkinci Dünya savaşı sırasında ABD'ye sığındı, 1945'te Danimarka'ya dönmeden önce Los Alamos'ta ilk A bombalarının yapımına katıldı.

Bohr birçok düşünce ve kolaylaştırılmış bilim kitabının yazarıdır: *Atomic Theory and the Description of Nature* (Atom kuramı ve doğanın tanımı) [1934]; *Atomic Physics and Human Knowledge* (Atom fiziği ve insan bilgisi üstüne denemeler) [1958]. Açıklamalarının çeşitli anlamlara çekilebilmesine, böylece birçok farklı yoruma konu olabilmelerine karşın çağımızın en derin düşünceli fizikçilerindendir.

BOHR (Aage), danimarkalı fizikçi, Niels Bohr'un oğlu (Kopenhag 1922). Genç yaşta babası ile çalışmaya başladı. Onun özel sekreterliğini yaptı ve özellikle nükleer patlayıcının yapımıyla ilgili görüşmelere katılmak üzere ABD'ye yapılan yolculuklarda babasına eşlik etti. Meslek yaşamını, günümüzde Niels Bohr'un adını taşıyan Kopenhag Kuramsal fizik enstitüsü'nde sürdürdü. 1962'de Niels Bohr'un yerine bu kuruluşun yönetimine geçti. Ben Mottelson ile birlikte "birleştirilmiş model" adıyla tanınan atom çekirdeğinin katmanlı yapısı ve nükleon dağılımı üstüne bir kuram geliştirdi. Ben Mottelson ve amerikalı J. Rainwater ile birlikte 1975 Nobel fizik ödülü'nü paylaştı.

BOHUMİN, Çekoslovakya'da yerleşme birimi, Moravya'da, Ostrava yerleşmesinin kuzey kesiminde, Odra ırmağı kıyısında. Kömür ocakları. Demir-çelik tesisi. Kimya sanayisi.

BOHUNİCE ya da **JASLOVSKÉ BOHUNİCE,** Çekoslovakya'da yer, Slovakya'da. Nükleer santral.

BOHUSLAN, İsveç'te eski il, Skagerrak boğazı kıyısında. Başlıca kenti *Uddevalla*. Norveç'e bağlı bir il olan Bohuslan Karl X'un imzaladığı Roskilde antlaşması'yla İsveç'e katıldı. Sonradan, Göteborg-Och Bohus ilinin (*län*) bir bölümünü oluşturdu. Adı, XV. yy. da Göta ırmağı geçidini ve İsveç'in girişini denetim altında tutan *Bohus* hisarından gelir.

BOİARDO (Matteo Maria), italyan yazar (Scandiano 1441'e doğr. - Reggio nell' Emilia 1494). Ercole d'Este I'in hizmetinde, 1480'den 1483'e kadar Modena, sonra 1487'den başlayarak Reggio nell' Emilia valiliği yaptı. 1476'da yazmaya başladığı ve ölümüyle III. kitabın IX. şarkısında yarım kalan başyapıtı, kahramanlık destanı *Orlando innamorato*'yu (Âşık Orlando), Ariosto, *Orlando furioso* (Öfkeli Orlando) adlı yapıtıyla tamamladı. Boiardo ayrıca inceleme yazıları, eglogIar (*Pastoria*, 1464), Antonia Caprara'ya aşkından esinlenen ve *Orlando innamora-*

Bohemya camcılığı
Almanya kentlerinin görüntüleriyle bezeli kesme ve oymalı kupa XIX. yy.
H. Ribière kol.

Nordisk Pressfoto

Niels **Bohr** (1954'te)

to'nun düşsel havasını haber veren bir şiir kitabı yazdı (*Amorum libri tres*, 1469 -1476).

BOIE (Heinrich Christian), alman yazar (Meldorf, Schleswig-Holstein, 1744 -*ay. y.* 1806). Klopstock'un hayranıydı. Gotter ile birlikte ilk *Musenalmanach* (1770-1775) ile *Deutsche Museum*'u (1776-1791) yayımladı.

Lauros-Giraudon

François Adrien **Boieldieu**
Boilly'nin yağlı boya tablosundan ayrıntı
Güzel sanatlar müzesi, Rouen

BOIELDIEU (François Adrien), fransız besteci (Rouen 1775 - Jarcy, Seine et -Oise, 1834). İlk öğrenimini Rouen katedralinin müzik okulunda gördü. 1793'ten başlayarak, *La Fille coupable* adlı opera -komiği ve *Rosalie et Mirza*'yı (1795) besteledi. 1796'da Paris'e yerleşti. Konservatuvar'da piyano öğretmeni oldu. *Bağdat halifesi* (1800) ve *Ma tante Aurore* (1803) adlı yapıtlarıyla üne kavuştu. 1804'te çar Aleksandr I tarafından, imparatorluk sarayının capella yöneticisi olarak Rusya'ya çağrıldı. Orada bestelediği yapıtlar arasında *Aline, reine de Golconde* (1804) da vardır. Paris'e dönünce (1810), Louis XVIII tarafından, özel orkestrasının besteciliğine atandı. Enstitü'de Méhul'ün yerini aldı ve 1820'de Konservatuvar'da besteleme dersleri vermeye başladı. *La Dame blanche* (1825) adlı yapıtı ününü kesinleştirdi ve yayılmaya başlayan italyan tarzı operaya büyük bir darbe indirdi. Boieldieu piyano için de çok sayıda yapıt besteledi.

BOILEAU (Nicolas), **Boileau-Despréaux** denir, fransız yazar (Paris 1636 - *ay. y.* 1711). Bir parlamento memurunun oğluydu. Harcourt koleji'nde okudu. Kardeşi Gilles sayesinde çok genç yaşta edebiyat dünyasına girdi. Yaşamı boyunca sarayı ve kenti yerinden oynatan bütün büyük "iş"lere karıştı. Bütün ahlak, yaratılış ve din sorunları konusunda söyleyecek bir sözü vardı. 1666'da, öncüleri Académie'yi dolduran aşk edebiyatına karşı duyduğu hoşgörüyü, Racine'e beslediği hayranlığı dile getirdi. Böylece *Les Satires* adlı yapıtı, bazı "seçkin kişiler"in kendisine düşman kesilmesine yol açtı. Sarayın dikkatini çekti. 1669'dan başlayacak *Epîtres*'ini, sonra da 1674'te *Art* poétique*'ini ve parodi bir destan olan *le Lutrin*'i yazdı (1674-1683). Bu yapıtlarında Malherbe'den miras kalan bir fikri geliştirdi. Buna göre dil, "belirgin" ve "anlamlı" dizeler içinde sıkıştırılıp yoğunlaştırılabilir, bundan ötürü özgürlüğünden hiçbir şey yitirmezdi. Dile konulan sınırlamalar, sonunda dilin etkisini artırmayı sağlardı. Akıl ile başka erdemlere dayanan bir dil arasındaki savaşım tüm yüzyılın uğraştığı bir sorundu. Boileau, şiir kuramcısı olarak, sınamadan geçmiş kurallar saptamaktan çok, bunların ne kazandırıp ne yitirteceğini aydınlığa kavuşturdu. 1677'de kralın tarih yazarı olarak atandı, 1684'te Académie'ye girdi. Eskiler ile Yeniler arasındaki tartışmada Eskiler'in yanında yer almasının nedeni, Racine ile Molière (anlaşılan bir de kendisi) dışında yenilik getiren bir yazar görememesiydi. İki bin yıldan beri hayranlık duyulan yapıtların örnek olarak alınmasına devam edilmesinden yana olmasının nedeni de, kendi açtığı çığırdan övünç duymasından başka bir şey değildi. 1964'te *Contre les femmes* adlı bir yergi yayımladı. Gerçekte yeni yaşama biçiminin bir yergisiydi bu. Janseniusçuluk tartışmalarına o sırada katıldı. Bu da hükümdarın gözünden düşmesine yol açtı. Bu yüzden cizvitlere karşı yazdığı uzun şiiri *l'Équivoque*'u yayımlayamadı.

Giraudon

Nicolas **Boileau**
Hyacinthe Rigaud'nun yaptığı bir portreden ayrıntı
Versailles şatosu

BOILER, latince **Boii**'den. Esk. coğ. Avrupa'nın merkezinde, bugünkü Bohemya'da yerleşmiş kelt halkı. İ.Ö. VI. yy.'da, halkın bir kolu buradan ayrılarak İberya'nın fethine katıldı, sonra Buch ülkesinde, Bordeaux'nun güneyine yerleşti. 400'e doğru, diğer Boiler İtalya'ya göç ettiler. Burada, İ.Ö. IV. ve III. yy.'da Romalılar'a karşı başarıyla savaştılar. Başka Boiler ise Helvetler'in göçünü izlediler ve Aeduiler' in yurduna yerleştiler (İ.Ö. 58).

BOILLY (Louis Léopold), fransız ressam ve taşbaskıcı (La Bassée 1761 - Paris 1845). Ahşap yontucu Arnould Boilly'nin oğluydu. 1779-1784 arasında Arras'ta kaldı. Burada üç yüze yakın portre yaptı. Sonra Paris'e gitti. Paris'te bir aşk sahneleri dizisiyle hemen başarı kazandı. Gravür aracılığıyla yaygınlaştırılan bu resimler, Devrim döneminde, Cumhuriyetçi sanat derneği'nin düşmanlığına yol açtı.

Giraudon

Louis **Boilly**
Ayyaşlar (1828)
Grimaces serisinden bir sayfa, taşbaskı
Bibliothèque nationale, Paris

Marat'nın zaferi (1794, Lille müzesi) adlı tablosuyla Boilly durumunu kurtardı ve tür değiştirdi. Bundan sonra kendini, hollandalı ressamlar tarzında titiz bir üslupla, günlük yaşamdan sahneler çizerek, çağının törelerini, insanlarını, çevrelerini canlandırmaya verdi. *İsabey'in atölyesinde sanatçılar toplantısı* (27 portre, 1798, Louvre); *Nakliye şirketinin avlusuna bir yolcu arabasının gelişi* (1803, *ay. y.*) gibi yapıtları, değerli tarihsel belgeler durumuna geldi. Taşbaskısıyla uğraştı (*Grimaces*, 1823).

BOINE (Giovanni), italyan yazar (Finalmarina, Savona, 1887 - Porto Maurizio, Imperia, 1917). Yenilikçi edebiyat eleştirmeni (*Plausi e botte*, 1918). Özyaşamsal bir roman olan *İl peccato* (1914) ile felsefe yazılarını topladığı *Frantumi* (1918) adlı yapıtlarında gizemci deneyim ve kültürünü dile getirdi.

BOIORIX, Boiler'in önderi. İ.Ö. 194'te Romalılar ile savaştı. Konsül Tiberius Sempronius Longus'a karşı sonucu belirsiz bir savaşa girişti.

BOIOTARKHES a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Boiotia birliği'ni yönetmek amacıyla, temsil ettiği sitelerden (ya da bölgelerden) biri tarafından bir yıllığına seçilen siyasal ve askeri şef. (Boiotarkheslik görevi, her zaman toprak aristokrasisinin temsilcilerine verilirdi. Boiotarkhesler kurulu, başta siyaset ve askerlik alanları olmak üzere, yürütme kurulu niteliğindeydi.)

BOIOTIA ya da **VIOTIA,** Yunanistan'da bölge, Korinthos körfezinin, K.-D.'sunda. Alüvyon ovalarında yoğun tarım. Atina yönüne uzanan sanayi tesisleri. Başlıca kenti *Thebai*. —*Boiotia nomosu*, 3 200 km²; 114 700 nüf. Merkezi *Levadhia*.
—Tar. Boiotia, tarımı sayesinde gelişmişti; büyük topraklar bir askeri oligarşinin elindeydi. Kadmeia sitesi Thebai ile Minyai sitesi Orkhomenos, efsanevi kökenli iki eski yerleşim merkezi ve Mykenai uygarlığının beşiğiydi. Buraların hanedanları, Aiolis ırkından olan Boiotialılar'ın istilalarıyla (İ.Ö. XII. yy.) yok oldu. Ülkenin özellikle Boiotia birliği ile kendini gösteren tarihsel önemi, Med savaşlarıyla başladı ve her zaman kendi hegemonyasını sağlamaya çalışan Thebai'nin tarihsel rolüyle birleşti; Orkhomenos ile ülkenin güney siteleri bu hegemonyayı benimsediler. Thebai, Atina'ya karşı Persler ile, daha sonra Spartalılar ile ittifak kurdu. Ancak, Sparta ile de bozuşan Thebai, sonunda Sparta'yı yendi. Bu durum, Makedonya'nın yunan sitelerini egemenliği altına almasına kadar sürdü.

Boiotia birliği, Boiotia kentleri arasında kurulan konfederasyon. Çok eskiye dayanan bu birlik, Med savaşları sırasında Plataia'nın ve ülkenin güneyindeki birkaç küçük sitenin ayrılmasından sonra gücünü kaybetti. 386'da Antalkidas antlaşması'yla dağılan birliği Epaminondas yeniden kurdu. 4 senato ile boiotarkhesler kurulu tarafından yönetilirdi. Birlik, Roma İmparatorluğu döneminde de sürdü.

BOIOTIA LEHÇESİ a. Eski yunancanın aiolis öbeğine bağlanan bir lehçesi. (Boiotia birliği'nin resmi dili olan boiotia lehçesi, birçok yazıt ve Korinna'nın şiirleri aracılığıyla tanınır.)

BOIOTOS. Yun. mit. Boiotia'ya adını veren kahraman. Poseidon'un oğlu, Aiolos'un kardeşi. Aiolis kralı oldu ve krallığına *Boiotia* adını verdi.

BOIS-COLOMBES, Fransa'da kanton (Hauts-de-Seine) merkezi; 24 500 nüf. (1992). Konut ve sanayi (hava taşıtları yapımı) merkezi.

BOISE, ABD'de kent, İdaho eyaletinin merkezi, Snake River ovaları bölgesinde; 125 740 nüf. (1990). Havalimanı. Besin sanayisi.

BOISGUILBERT ya da **BOISGUILLEBERT** (Pierre LE PESANT —*sieur*'ü), fransız iktisatçı (Rouen 1646 - *ay. y.* 1714). Ticaret ve tarımdan büyük bir servet kazandıktan sonra, Rouen eyalet başkanlığında başkanlık başmüfettişliği ve Rouen krallık mahkemesi'nde sivil ve askeri kraliyet temsilciliği görevlerini birlikte yürüttü (1690). Fransa'da sefaletin nedenlerini ve bunu gidermenin çarelerini araştırdığı *le Détail de la France* (1695) ve *le Factum de la France* (1706) adlı yapıtlarını XIV. Louis'nin bakanlarına sunduysa da başarı elde edemedi. Özellikle ticaret özgürlüğüne dönülmesini, vergilerin vergi yükümlüleri arasında daha adil bir dağılımını, her şeyden önce de, dolaylı vergilerin azaltılmasıyla dolaysız verginin oranlı duruma getirilerek genelleştirilmesini ve toplanma koşullarının iyileştirilmesini öğütlüyordu. Önceleri fizyokratların öncüsü olarak görülen Boisguilbert, iktisadi bunalımların, mali sistem yüzünden tüketimin yetersiz kalması sonucu patlak verdiğini belirtmesi nedeniyle, günümüz iktisatçılarınca toplam talep kuramcılarının öncüsü sayılır.

BOISROBERT (François LE METEL, —*senyörü*), fransız şair (Caen 1592 - Paris 1662). Richelieu'nün soytarılığını yaptı, edebiyat alanında bir düzen, disiplin ve anlaşılırlık aradı. İlk üyelerinden biri olduğu Fransız akademisi'nin kuruluşunda ve *le Cid* tartışmasında büyük rol oynadı. En önemli yapıtı: *Epîtres en vers* 1647 -1659).

BOISSEAU a. (esk. fr. *boisse*, buğday ölçüsü; galya dili *bosta*, el ayası'ndan fr. sözc.). Taneler ve taneli katı maddeleri ölçmede kullanılan eski hacim ölçüsü; anglosakson ülkelerinde tahıl ölçümünde hâlâ kullanılır (*bushel*). —Bu ölçüye eşdeğer kap. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Boisseau'nun değeri bölge geleneklerine ve ölçümün silme yapılıp yapılmamasına göre değişiyordu. Boisseau Paris'te 12,8 l, İngiltere ve Kanada'da 36,3 l, ABD'de 35,2 l değerindeydi.

BOISSEREE (Sulpiz), alman yazar ve koleksiyoncu (Köln 1783 - Bonn 1854). Kardeşi Melchior (1786-1851) ile birlikte

Köln katedrali'ni tamamlamaya çalıştı. Goethe'nin dostuydu ve *Titurel* (1835) adlı bir yapıt yayımlayarak gotik üslubun germen kökenlerini araştırdı. İki kardeşin alman ve flaman primitif ressamlarının yapıtlarından oluşturduğu koleksiyon, Bavyera kralına satıldı. Koleksiyon Münih resim müzesi içinde önemli bir yer tutar.

BOISSY D'ANGLAS (François, — *kontu*), fransız siyaset adamı (Saint-Jean -Chambre, Ardèche, 1756-Paris 1826). Avukatlık yaptığı sırada, 1789'da États Généraux'ya seçildi; Constitutionnel'lerin yanında yer aldı. Konvansiyon'da Ardèche milletvekili oldu ve kralın idamına karşı oy kullandı. Daha sonra Halk kurtuluş komitesi'ne ve Konvansiyon meclisi başkanlığına seçildi. 20 mayıs 1795 ayaklanması sırasında bu başkanlık görevinde bulunuyordu. Bir kargı ucunda kendisine gösterdikleri meslektaşı Béraud'nun başını selamlayarak, inançla Konvansiyon'a karşı koydu. Yıl III anayasası taslağının raportörlüğünü yaptı, Beş-Yüz'ler konseyine girdi. Daha sonra sürgüne gönderildi. Tekrar Fransa'ya döndü. Tribunat üyeliğine getirildi, ardından senatör seçildi ve kont unvanını aldı. Bourbon'lara katılan Boissy, Chambre des pairs üyeliğine atandı.

BOİTAC, BOYTAC ya da **BOİTACA** (Diogo), fransız asıllı olduğu sanılan portekizli mimar. Ortaçağ'ın sonunda yaşadı (öl. Batalha 1528'e doğr.). Yapımına 1491'de başlanan, Setubal'deki İsa kilisesi'nde ve 1514'ten 1517'ye değin yapımını yönettiği Belém'deki Aziz Hieronymus tarikatı yapılarında (bu göreve daha sonra João de Castilho getirildi). Manuel üslubunun ustalarından biri olduğunu gösterdi. Ayrıca Batalha manastırı'nın yapımına da emeği geçti.

BOİTO (Arrigo), italyan besteci ve yazar (Padova 1842 - Milano 1918). Verdi için librettolar yazdı; kendisi de iki opera besteledi: *Mefistofele* (1868) ve *Nerone* (tamamlanmadı).

BOJADOR burnu, Batı Sahra kıyısında bir burun, Atlas okyanusu kıyısında.

Bojana kilisesi, Sofya'nın banliyösünde bulunan kilise; XIII. yy. duvar resimleriyle süslüdür.

BOJANGLES → ROBİNSON (Bill).

Bojanus organları, ikiçenetli yumuşakçalarda böbreklere verilen ad.

BOJER (Johan), norveçli yazar (Orkanger, Trondheim yakınında, 1872 - Oslo 1959). Yoksul bir ailenin çocuğuydu; kendi kendini yetiştirdi. Edebiyata *Une mère* (fr. çev.) [1894] adlı oyunla başladı. Kendi yaşam deneylerine dayanan ve Zola ile Maupassant'ın etkilerini taşıyan *Den siste Viking* (1921) ve *Gens de la mer* (fr. çev.) [1929] romanlarında, köylü, balıkçı gibi halktan kişilerin güç yaşam koşullarını betimledi; yaşama bağlılıklarını vurguladı. Anlatı ve denemelerinde (*Troens Magt* 1903; *Liv* 1911) ahlakçı görüşler ağır bastı; *Liv*'de kent uygarlığını eleştirdi.

BOJİ a. (ing. *bogie*). Dy. Bir lokomotifi ya da bir demiryolu taşıtının ucuna destek olan ve bir eklemle ana şasiye bağlanan iki dingilli taşıyıcı şasi. ‖ *Taşıyıcı boji,* normal hat vagonunun dar hatlı bir demiryolunda ilerlemesini sağlamak amacıyla bu vagonun dingilleri altına çift olarak yerleştirilen dar aralıklı boji türü. (HAMAL BOJİ de denir.)

—ANSİKL. Boji, taşıt şasisine göre hareketli bir şasi ve iki dingilden oluşur; demiryolu viraj ya da sapaklarında aracın kolay dönmesini sağlar. Boji, bir mil çevresinde de dönebildiği gibi enine devinerek makinenin tümüne bir geri çekme kuvveti uygulayabilir ve böylece hafif virajları alma kolaylığı sağlar.

Günümüzde, büyük vagonların hemen hemen tümü iki ya da üç dingilli bojiler

P.L. Magnin

yolcu vagonu **boji**si

üzerine yerleştirilmektedir; bu da yüklerin hat üzerine çok iyi bir yük dağılımı, daha esnek bir kılavuzlama, dolayısıyla yüksek hızlara elverişli bir kararlılık sağlar. Bojinin dingilleri taşıtın devindirici organına (elektrik motoru) bağlıysa boji *devindirici*'dir: BB tipi lokomotifler iki devindirici boji üzerine yerleştirilmiştir. Bojinin iki dingili aralarına yerleştirilen bir motorla ve birçok dişliden oluşan bir düzenle hareket ediyorsa, boji *tekmotorlu*'dur. Bu düzenek, çekim gücünün dağılımını ayarlayarak tasarruf da sağlar.

BO JÜYİ → BO CÜYİ.

BOK, -ku a. *kaba.* **1.** İnsanın ve kimi hayvanların dışkısı. **—2.** İçinden çıkılması güç durum: *Bir boka battık ki hiç sorma.* **—3.** Öfkelenilen, aşağılanan şey ya da kimse: *Bu bok (yol) hiç açılmayacak mı? Biz de bu boku adam saymıştık. Bu bok ne yaptığını biliyor mu?* **—4.** Pislik: *Bok içinde yaşamak. Boka batmak.* **—5.** *(Birine) bok atmak,* o kimseye iftira etmek, kara çalmak. ‖ *Bok boğaz,* aşırı ölçüde boğazına düşkün, boğazını seven kimse için kullanılır (yörs.). ‖ *Bok canına olsun,* insana kötülüğü dokunan şeyler için sövgü sözü olarak kullanılır. ‖ *Bir şeyi, bir işi bok etmek,* onu düzeltilmesi güç bir duruma sokmak, bozmak, berbat etmek. ‖ *Bir yeri bok götürmek,* pislik içinde olmak. ‖ *Bok karıştırmak,* yolunda giden bir işi bozacak biçimde davranmak ya da kötü sonuçlar doğurabilecek işler yapmak. ‖ *Bok püsür, boku püsürü,* bir şeyin can sıkıcı, hoşa gitmeyen ayrıntıları, eklentileri. ‖ *Bok tulumu,* çok şişman, hareketleri ağır kimse. ‖ *Bok üstün bok,* çok kötü, berbat şeyler ve durumlar için söylenir. ‖ *Bok üstünde badem,* birbiriyle uyumsuz, çelişen iki şeyin bu yönünü vurgulamak için kullanılır. ‖ *Bok üstünde, içinde badem kadın,* kendisi süslü püslü, evi ise pis ve dağınık olan kadın için kullanılır. ‖ *Bok yedi başı,* her işe karışan, her işin kendisinin buyruğuyla yapılmasını isteyen kimse için kullanılır. ‖ *Bok yemek,* insanı öfkelendiren kötü ve uygunsuz bir iş yapmak. ‖ *Birine (bir konuda ya da işte) bok yemek düşer,* susması, bir işe karışmaması gerekirken karışan kimse için söylenir. ‖ *Bok yemenin arapçası, bok yemenin (dik) âlâsı* ya da *gül pembesi,* bağışlanması güç küstahlık, dengesizlik ya da yanlışlık (kaba). ‖ *Bok yoluna gitmek,* bir hiç uğruna, yararsız bir şey için yaşamını yitirmek.‖ *Boka basmak,* güç bir duruma düşmek, bir belaya çatmak, suç işlemek. ‖*Boka basmaz,* kendini beğenmiş, burnu havada kimseler için kullanılır. ‖ *Boka taş atmamak,* kötü ve uygunsuz karşılıklar verecek, ağzı bozuk biriyle tartışmaktan kaçınmak. ‖ *Bir kimseyi boktan boka sokmak,* onu aşağılayıp küçültücü sözler söylemek. ‖ *Boktan künet,* temelsiz, derme çatma, yararsız şey için kullanılır. ‖ *Boku bokuna,* pisi pisine, boş yere, hiç yoktan, kötü bir nedenle. ‖ *Bir işin boku çıkmak,* çıkmaza girmek, kötü bir duruma gelmek: *Herkes karışırsa bu projenin de boku çıkar.* ‖ *(Ağustosta) boku donmak,* çok üşümek.‖ *Bokun soyu, bok soyu,* aşırı ölçüde kızılan bir kimseyi aşağılamak için söylenir. ‖ *Bokuna bıçak çekmek,* gerekli gereksiz sinirlenip öfkelenmek. ‖ *Bokuna kurban olmak,* bir kimseyi aşırı ölçüde severek onun her türlü davranışına katlanmak: *Ona hiçbir şey söylemez, bokuna kurban olur.* ‖ *Bokunda bok yemek,* bir kimseye körü körüne bağlanıp onun her sözünü ve davranışını doğru bulmak. ‖ *Bokunda boncuk bulmak,* bir kimseye hak ettiğinden daha çok değer vermek, onu önemsemek. ‖ *Birinin bokunu bıçak kesmemek,* o kimsenin çalımından, kurumundan geçilmemek. ‖ *(Bir işin, bir şeyin) bokunu çıkarmak,* bir işi ya da şeyi uğraşa uğraşa bozmak, yapılması, içinden çıkılması güç bir duruma sokmak. ‖ *Birinin bokunu temizlemek,* o kimsenin yaptığı bir yanlışlığı ya da zararı gidermeye çalışmak. ‖ *Bokunun ağa babası,* kendini beğenmiş, gururlu, kibirli kimse için alay yollu söylenir. ‖ *Bokuyla kavga etmek,* durup dururken kavga nedeni yaratmak, sinirli ve geçimsiz olmak. ‖ *Bir bok,* hiçbir şey: *Bu işten bir bok anlamadım. Bir boku yok.*

◆ sıf. Aşağılanan, hor görülen, öfkelenilen bir kimseden, bir şeyden söz ederken kullanılır: *Bok herif. Bu bok araba yürümek bilmiyor. Ne bok iş!*

BOKANGA a. LATİ'nin eşanlamlısı.

BOKARO, Hindistan'da (Bihar) taşkömürü üreten yönetim bölümü, Damodar'ın K.'inde. Çelik fabrikası.

BOKASSA (Jean Bédel), orta-afrikalı devlet adamı (Bobangi 1921). Fransız ordusunda astsubaydı. Ülkesinin bağımsızlığa kavuşmasından sonra albay, 1963'te ulusal savunma kurmay başkanı oldu. 31 aralık 1965'te cumhurbaşkanı David Dacko'yu devirdi; cumhurbaşkanı ve başbakan sıfatıyla onun yerini aldı. 1967'de generalliğe yükseltildi, 1972'de ömür boyu cumhurbaşkanı olarak atandı. 4 aralık 1976'da İmparator Bokassa I unvanını aldı ve 4 aralık 1977'de de taç giydi. Uyruklarını baskı, zulüm ve iktisadi sıkıntı içinde yaşattı. Bizzat katıldığı sanılan bir öğrenci kıyımının ardından, Libya'da bulunduğu bir sırada, 21 eylül 1979'da devrildi; Fildişi Sahili'ne sığındı. Fransa'ya yerleşen Bokassa'nın Fransa cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing'e elmaslar armağan ettiği açıklandı (1981). Ülkesinde, yokluğunda yargılanarak ölüm cezasına çarptırıldı. Ekim 1986'da geri döndü ve tutuklandı. Bir kere daha yargılanarak haziran 1987'de tekrar idam cezasına çarptırıldı. 1988'de cezası ömür boyu hapse çevrildi.

BOKBÖCEĞİ a. Çok geniş bokböceğigiller (yaprakduyargalıgiller) familyasından birçok kınkanatlı, düzlemduyargalı böcek türüne verilen genel ad. (Eşanl. PİSLİK BÖCEĞİ, MANAS.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ Gübrelerin, tezeklerin ya da dışkıların içinde yaşayan, genellikle tunç rengi gövdeli, kahverengi ya da kızıl elitralı düzlemduyargalı böcek. (*Ontophagus* cinsi.) ‖ Gübrelerin, tezeklerin içinde yaşayan, larvaları için pislik topları hazırlayan, *Ateuchus, Copris, Geotrupes* cinsi üyeleri gibi çeşitli kınkanatlı böceklerin yaygın adı.

—ANSİKL. Bokböceği denince *Dynastes* cinsi üyeleri ve Eski Mısırlılar'ın *kutsal bokböceği*'ni içeren *Dynastes*'e yakın cinsleri, *Ateuchus* cinsi üyeleri, *Scarabeus, Bubas* ve özellikle de *Ontophagus* cinslerinin daha çok Güney Avrupa'da yaşayan birçok türü anlaşılır. Bokböcekleri, tropiklerarası bölgelerin en iri kınkanatlıları arasında yer alır. Hem irilikleri hem erkek bireylerin baş ve göğsünü donatan boynuza benzeyen organları bakımından çok ilgi çekici olan bu böceklerin başlıcaları şöyle sıralanabilir: Antil adalarında yaşayan dev bokböceği ya da dev pislikböceği (*Dynastes hercules*); Büyük okyanus adalarındaki hindistancevizlerine büyük zarar veren *Oryctes rhinoceros;* Gine'de yaşayan *Augosoma centaurus.* Ülkemizde bulunan ve büyük zararlar veren türler arasındaysa şu türler sayılabilir: bokböceği ya da manas ya da alaböcek adıyla bilinen *Polyphylla fullo;* meyve ve

Giraudon

Pierre Le Pesant
Boisguilbert
Jean-Baptiste Santerre'in yapıtı
özel kol.

Lauros-Giraudon

Boissy d'Anglas
Jean Alphonse Roehn'in
bir tablosundan (1831) ayrıntı
Massey müzesi, Tarbes

Scarabeus laticollis

Dynastes hercules (erkek)

Oryctes rhinoceros (erkek)

Geotrupes stercorarius

bokböceği

orman ağaçlarında görülen *Melolantha melolantha;* buğdaygillere zarar veren bambul (*Anisoplia segetum*); bağ bambulu (*Anomala vitis*); çeşitli bitkilerin çiçeklerine dadanan *Epicometis hirtu*.

BOKBÖCEĞİGİLLER → YAPRAKDUYARGALIGİLLER.

BOKBÖCEKLERİ a. Gübre içinde ve genellikle, otçul memelilerin dışkılarında yaşayan düzlemduyargalı kınkanatlı böcekler öbeği. (Bokböcekleri öbeği, bokböceklerini ya da manasları, *Ateuchus, Geotrupes, Copris* cinsi üyelerini ve başka bokböceğigilleri içerir.) [Eşanl. PİSLİKBÖCEKLERİ, MANASLAR.]

—ANSİKL. En büyük ve en canlı renkli bokböcekleri tropikal bölgelerde yaşar: Afrika ve Hindistan'da bulunan *Heliocopris* cinsinin çok iri üyeleri, Amerika'da *Phanoeus* cinsinin güzel türleri, Eski Mısırlılar'ın kutsal saydıkları bokböceği ya da pislikböceği (*Scarabeus sacer*).

BOKÉ, Gine'de kent, Nunez ırmağı kıyısında, akarsu ulaşımının bittiği yerde; 9 500 nüf. —Yakınında, devletin ve alüminyum üreticisi uluslararası şirketlerin ortaklaşa işlettiği önemli boksit yatağı. Üretilen alüminyumun tamamı, Boké'ye 135 km uzunluğunda bir demiryoluyla bağlı olan Kamsar limanından ihraç edilir.

BOKENAM ya da **BOKENHAM** (Osbern), ingiliz keşiş ve yazar (Old Buckenham, Norfolk ? 1392'ye doğr. - ? 1477'ye doğr.). 7 ya da 8 dizelik kıtalardan oluşan 10 000 dizelik *Legend of Good Women* adlı yapıtın yazarıdır.

BOKENRANEF → BOKKHORİS.

BOKKEVELD ya da **COLD BOKKEVELD,** Güney Afrika Cumhuriyeti'nde dağ sırası, Cape ilinin güney-batı kesiminde. Yüksekliği 800 m'yi aşan Bokkeveld, Büyük Karroo platosunun batı kenarını oluşturur.

BOKKHORİS ya da **BOKENRANEF,** XXIV. sülalenin ikinci firavunu (İ.Ö. 720-715). Tefnakht'ın oğlu ve halefiydi. Aşağı Mısır'da hüküm sürdü (başkenti Sais). Fenike'de Asur kralı Sargon II'nin korkutucu gücüyle başa çıkamayınca Raphia yenilgisinden sonra onunla uzlaşmayı yeğledi. Özellikle Diodoros'tan kaynaklanan eski bir söylentiye göre büyük bir yasa koyucuydu ("yargılama"larının Pompei fresklerinde bile yer aldığı söylenir), ama bu konudaki mısır belgeleri yetersizdir. 715'e doğru, belki de Amon rahipleri tarafından kışkırtılan Şabaka (Napata ve Yukarı Mısır kralı), Aşağı Mısır'ı yeniden ele geçirdi. Bokkhoris tutsak edilip yakıldı. Mısır'ın siyasal birliği, etyopyalı kralların (XXV. sülale) egemenliğinde yeniden kuruldu.

BOKKONYA a. (öz. a. *Boccone'dan*). Birçok türü Avrupa'da bahçelerde yetiştirilen Amerika kökenli küçük çalı. (Bil. a. *bocconia;* gelincikgiller familyası.)

BOKLAĞI a. *Yörs.* **1.** Yüznumara, hela. (Kimi yörelerde *boklangeç, boksak, boksalak, bokluk* da denir.) **—2.** Hayvan dışkısını taşımak amacıyla kullanılan kap.

BOKLAMAK g. f. *Kaba.* **1.** *Bir yeri boklamak,* orayı aşırı ölçüde pisletmek. **—2.** *Bir işi boklamak,* onu içinden çıkılmaz bir duruma getirmek.

◆ **boklanmak** edilg. f. *Kaba.* Boklamak eylemine konu olmak.

◆ **boklaşmak** dönşl. f. *Kaba.* Bir iş sözkonusuysa, gitgide kötü bir durum almak; kötüleşmek.

BOKLANMAK → BOKLAMAK.

BOKLAŞMAK → BOKLAMAK.

BOKLU sıf. *Kaba.* Altını kirleten; pis.

BOKLUK a. *Kaba.* **1.** Kötü yönleri olan, zarar veren şey: *Bu işte bir bokluk var.* **—2.** Pislik: *Bu boklukta yaşanır mı?* **—3.** *Yörs.* Hela, boklağı. **—4.** *Yörs.* İşkembe. **—5.** *Bokluğu çıkmak,* bir şeyin bozuk, kötü yönleri ya da aksaklığı olduğu anlaşılmak: *O iş yasal değil, yarın bir bokluğu çıkar.*

BOKMÅL a. ("kitapların dili" anlamına gelen norveççe sözcük). Norveççenin iki biçiminden biri. Öbürü Nynorska'dır. (Eşanl. DANİMARKA-NORVEÇÇE.)

BOKNAFJORD, Norveç'in güney-batı kıyısında körfez, Kuzey denizi'nde Stavanger'in K.'inde.

BOKO a. Tropikal Amerika'da (Guyana) yetişen ağaç. (Koyu kahverengi damarlı, sarı odunlu, çok ince dokulu, çok sert ve çok ağırdır; ince marangozlukta [sedefçilikte] ve fırça yapımında kullanılır. Bil. a. *Swartzia provacensis;* baklagiller takımı.)

BOKS a. (ing. *box,* vuruş'tan). **1.** İki kişinin belirli birtakım kurallara uyarak yumruk yumruğa dövüştükleri spor dalı. (Eşanl. İNGİLİZ BOKSU.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Tayland boksu,* 1600 yıllarında Tayland'da doğan ve Avrupa'da *kik-box* adıyla tanınan, Uzakdoğu'nun geleneksel dövüş oyunu. Normal bokstan ayrı yanı, ayakların da kullanılmasıdır. Sonuç alıcı darbeler ayaklarla yapılır. 1985 Hollanda ve 1986 Avrupa kik-box şampiyonu yurt dışında bulunan Bayram Çolak adlı bir türktür.

—ANSİKL. • *Tarihçe.* Yunan-roma yumruk dövüşü oyunu, XVIII. yy.'da İngilizler tarafından yeniden ortaya çıkarıldı. İngiltere'nin ilk şampiyonu James Figg'dir (1694-1733). Jack Broughton (1704 -1789), dövüş boksunun ilk ilkelerini oluşturdu (*London Prize Ring Rules,* 1838). Meraklı zenginler ya da bahisçiler tarafından düzenlenen çıplak yumrukla dövüşler, İngiltere ve ABD'de arttı. Daniel Mendoza (1763-1836), John Jackson (1769 -1845), Tom Cribb (1781-1848), Bill Richmond (1763-1829), Tom Sayers (1860'ta amerikalı John C. Heenan'ı yendi) gibi boksörler büyük ün kazandılar. Ama, kurallara uygunluğu çoğu zaman kuşku uyandıran ve insanlık dışı bir sertlik içinde geçen karşılaşmalar, kamu düzenini bozuyor ve genellikle polisin müdahalesiyle sonuçlanıyordu.

1865'te, gazeteci John Graham Chambers, Queensbury markisinin koruması altında, boks sporu kurallarının temellerini belirledi; buna göre maçlarda eldiven giyilmesi zorunlu tutuluyor ve özellikle şu ilkeler getiriliyordu:

—üç sıklet kategorisi (ağır: 71,667 kg'dan [158 libre] çok; orta: 63,503 kg'dan çok ve 71,667 kg'dan az; hafif: 63,503 kg'dan [140 libre] az);

—raunt'ların süresi: üç dakika ve her raunt arasında bir dakika dinlenme;

—knock-down'ın (düşüp yerde kalma) en uzun süresi: 10 saniye.

Bu kuralların tüm dünyada boks maçları düzenleyicileri tarafından giderek kabul edilmesi, boks sporuna yaygınlık ve güven kazandırdı. 1882'de John L. Sullivan (1858-1918), tartışmasız herkes tarafından kabul edilen ilk dünya şampiyonu oldu. XIX. yy.'ın sonlarından başlayarak boks gizlice Fransa'ya da girdi, sonra da resmen serbest bırakıldı. Birkaç yılda Paris, uluslararası boks karşılaşmalarının en canlı merkezlerinden biri oldu. Fransız boksörlerin ünü, Manş denizi'ni ve Atlas okyanusu'nu aştı ve kimileri dünya çapında tanındı.

En önemli dünya şampiyonları: ağır sıklette, John L. Sullivan, James John Corbett (1866-1933), Bob Fitzsimmons (1862-1917), Jack Dempsey (doğm. 1895), Joe Louis (1914-1981), Rocky Marciano (doğm. 1923), Muhammet Ali (Cassius Clay) [doğm. 1942], Mike Tyson (doğm. 1966), daha alt sıkletlerdeyse, Georges Carpentier (1894-1975), Al Brown (1902-1951), Henry Armstrong (doğm. 1912), Ray "Sugar" Robinson (doğm. 1920), José Napoles (doğm. 1940), Carlos Monzon (doğm. 1942).

Profesyonel boksun büyük gelişmesine koşut olarak, ingiliz kolej ve üniversitelerinde uygulanan boksun devamı olan ve Pierre de Coubertin baronunun ön -ayak olduğu olimpiyat oyunları ruhunu sürdüren amatör boks da ilerleme gösterdi. Önceleri profesyonel boksa giden yolda bir evre olan amatör boks, yavaş yavaş benliğini kazandı ve özellikle 1904 Saint Louis ve 1908 Londra olimpiyat oyunları için düzenlenen turnuvalar ve bu sporun 1920 Anvers oyunları'ndan başlayarak olimpiyat programlarına girmesi sayesinde özerkliğine kavuştu.

Gerçekte amatör boks, birçok noktada profesyonel bokstan ayrılır: sıklet kategorileri, dövüş süresi, eldivenlerin ağırlığı, giyilen mayo ve hakem kurallarına daha sıkı biçimde uymak gibi.

XX. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak amatör boks, çok güçlü bir örgüt olan Uluslararası amatör boks birliği'nin (bu örgüt, 120 kadar ulusu ve iki milyondan çok boksörü kapsar) koruması altında gelişmesini sürdürürken, World Boxing Council (WBC), World Boxing Association (WBA), New York State Athletic Commission (NYSAC) gibi birçok rakip örgüte bölünen profesyonel boks, maç düzenleyicilerin ve menacerlerin baskısı altında ve kanlı dövüşlerin kurbanı olarak yavaş yavaş saygınlığını, seyircisini ve sporcularını yitirdi. Fransa'da profesyonel boksörlerin sayısı, yirmi yılda üçte iki oranında azaldı; karşılaşmaların sayısıysa daha da düştü. Profesyonel boksun altın çağı, 50'li yılların ötesine pek geçemedi.

• *Karşılaşmalar.* Boks maçı, bir hakem tarafından yönetilir; hakem kurallara uyulmasına dikkat eder ve dört komut kullanır: *time,* rauntun başlaması ya da bitişi; *stop,* boksu durdurma; *box,* boksa yeniden başlama; *break,* birbirine sarılan boksörlerin ayrılması. Her karşılaşma 3 ya da

boks

altta sağ direk

Creban - S.A.M.

en altta sağ kroşe

Creban - S.A.M.

5 masa hakemi tarafından değerlendirilir. Orta hakem, iki masa hakemiyle birlikte karar verme durumunda da olabilir.

Maç için öngörülen süre bitmeden verilen galibiyet kararları şunlardır: yere düşen boksör on saniye sonra dövüşe devam edemeyecek durumdaysa rakibi karşılaşmayı nakavtla (knock-out) kazanır; hakem boksörlerden birinin dövüşe devam edemeyeceği kanısına varırsa oyunu durdurup öbür boksörü galip ilan eder; bir boksör, rakibinin hata yaparak diskalifiye edilmesi sonucu maçı kazanabilir; boksörlerden biri maçı bırakmak üzere yumruğunu havaya kaldırırsa rakibi galip ilan edilir. Boksörlerin elinde olmayan nedenlerle dövüşün yarıda bırakılmasına *No-contest* denir.

Maçın bitiminde, sayı ile galibiyet, en çok puanı toplayan boksörün olur; eşitlik durumunda, maç berabere biter.

Her rauntun sonunda hakem ya da hakemler boksörlere profesyoneller için 5 ya da 10 üzerinden, amatörler için 20 üzerinden not verirler. Bu notlar, raunt esnasında boksörlerin attığı yumrukların sayısını gösterir. Burada yalnız kurallara uygun olarak atılan yumruklar dikkate alınır; bunlar, yumruk sıkılı durumda el tarağının son dört parmağı kaplayan bölümüyle rakibin yüzüne ya da başının iki yanına ve belden yukarısına atılır. Göğüs göğüse boksta değerlendirme, kurallara uygunluğa, saldırı etkinliğine ve dövüşün bu evresinde elde edilen üstünlüğe göre yapılır.

Boks yapma yeterliliği, bir doktorun sıkı kontrolüne bağlıdır; hiçbir maç federasyon doktoru bulunmadan yapılamaz. Belden aşağıya yapılacak vuruşlardan korunmak amacıyla, her boksörün koruyucu bir korse ya da bir kemer kullanması zorunludur.

Dövüşün çeşitli evrelerinde yapılan hareket türleri şunlardır: saldırı, savunma, karşı-saldırı ya da karşı-vuruş. Başlıca saldırı vuruşlarıysa direk, kroşe, aparkat (*uppercut*) ve *swing*'dir. Savunmada, parad, blokajları (vücudun korunmasını sağlar) ve sakınmaları (rakip vuruşlarının boşa çıkarılması) kapsar; eskivler (darbeden sakınma biçimleri) geri çekilme, olduğu yerde dönme ya da yana çekilmedir. Karşı-saldırı vuruşları ise, durdurma vuruşu, kontra vuruş, geriletme vuruşu ve çapraz vuruştur. Gard ise bir boksörün hem saldırı, hem savunma için aldığı bir duruşu gösterir.

• *Türkiye'de boks*, XX. yy. başlarında birkaç heveslinin bireysel girişimleriyle başladı (1910); 1919 yılından sonra yayıldı. İstanbul'un işgali yıllarında işgal kuvvetleri askerlerinin İstanbul'da yaptıkları boks karşılaşmaları türk gençlerini ringe çekti (1922). İstanbul'da ilk türk boks kulübü, Fransa Boks federasyonu'nun denetimi altında, bir musevi olan Aksiyani Efendi tarafından kuruldu (1919-1920).

İlk türk boksörleri İngiliz Kemal adıyla tanınan Esat (Tomruk), Galatasaray futbolcularından Sabri Mahir, Mazlum Kemal, Ziya (Boyer), Ali Sami, Hilmi Hoca, Kemal Hoca, Fenerbahçe futbolcularından Yavuz İsmet (Uluğ) ve Mısırlı Mazhar beyler oldu. Öğrenimini Fransa'da sürdüren Sabri Mahir, katıldığı Fransa amatör boks şampiyonası'nda ikinci oldu (1911). Bir süre sonra Türkiye'nin ilk profesyonel boksörü ve türk boksunu yurt dışında temsil eden ilk boksör oldu. Sabri Mahir ayrıca, ağır sıklet boks şampiyonu alman Max Schmeling'in antrenörlüğünü de yaptı.

Galatasaray, Fenerbahçe ve Kurtuluş spor kulüplerinde boks şubeleri açılmasıyla türk boksunda yeni adlar ortaya çıktı: (Rıza [Nemlioğlu], Nuri Sıtkı [Piran], Büyük Selami, Küçük Selami, Tarık [Akçırpan], Necmi, Rauf, Yorgo Tagar ve Pakarat).

Boks sporunda ilk ulusal karşılaşmalar, ilk boks federasyonu başkanı Eşref Şefik (Atabey) zamanında gerçekleşti. Moskova'da, Sovyet Rusya ve Bakü'de Azerbaycan ulusal takımlarıyla karşılaşmalar yapıldı. Bu karşılaşmalarda Nuri Sıtkı (Piran), Selami, Necmi, Rauf ve Rıza (Nemlioğlu) ulusal takımımızı temsil ettiler (1928). Daha sonra yaptığı 359 maçın yalnızca birinde berabere kalan ve 358'ini kazanan Galatasaray lisesi boksörlerinden Melih Açba* türk boksu adına yeni bir dönem başlattı. Melih Açba, Amerika'da yapılan en büyük amatör boks şampiyonası olan "Altın eldiven" şampiyonası'nda, kendi kilosunda (66 kg) birinci oldu (1940). Bu dönemde Cihan Vurucu, Abdi Özkutlu, Recep Özkutlu, Esat Cemiloğlu, Şerif Okankulu, Celal Bey, Kadir Özgüden, Necip Şerif, Halit Ergönül, Ali Ersoylu, Salih Özyazgan, Fuat Yücel, Halit Denli, Kenan Yargan, Terzi Ali, Hüseyin Er, Berber Burhan, Mehmet Sürenkök, Cafer (Karabomba) Cik, Ziya Musluoğlu ve (Sarı) Oktay Altıok başarılı boksörler arasında yer aldılar.

İlk kez düzenlenen Avrupa boks şampiyonası Hüseyin Er, Vural İnan, Kenan Yargan ve Halit Ergönül'den oluşan ulusal boks takımımızın ilk büyük sınavı oldu (1947). Bu şampiyonada "en teknik boksör" seçilen Vural İnan ve Avrupa karmasına çağrılan Halit Ergönül, resmi karşılaşmalarda başarılı olan ilk türk boksörleri oldular. 1959 Akdeniz oyunları'nda 60 kg'da Vural İnan, 63,5 kg'da Fuat Birol ikinci; XIII. Avrupa boks şampiyonası'nda da (1959) 57 kg'da Orhan Tuş üçüncü oldu. Ayrıca, profesyonel boks da bu yıllarda görüldü. Halit Ergönül, Ruhi Kuşçu, Aleks Papakozma, Alp Otsar ve Garbis Zaharyan, profesyonel olarak İstanbul Boks ihtisas kulübü'nde birleştiler ve profesyonel kategorilerde boks karşılaşmaları yaptılar (1950). 1960 yılları uluslararası alanda boksumuzun en parlak yılları oldu; 1962 Balkan şampiyonası'nda (Ankara) Kemal Yalçınkaya birinci; 1963 Akdeniz oyunları'nda (Napoli) Kemal Yalçınkaya ve İlhami Evrensel kilolarında üçüncü; 1966 Balkan şampiyonası'nda (Belgrad) Sadettin İncesulu, Ali Kılıçoğlu, Celal Sandal ikinci; Ali Nacaroğlu, Yeter Sevimli, Hasan Şekerer ve Hikmet Coşkunoğlu üçüncü; 1967 Avrupa boks şampiyonası'nda (Roma) Seyfi Tatar ikinci; aynı yıl Akdeniz oyunları'nda (Tunus) Celal Sandal, Seyfi Tatar, Hikmet Demirbayrak ve Yeter Sevimli ikinci; aynı şampiyonada Engin Yadigâr ve Nazif Kuran, üçüncü; 1967 Balkan şampiyonası'nda (İstanbul) Celal Sandal, Engin Yadigâr, Seyfi Tatar, Nazif Kuran birinci; Hasan Şekerer, Hikmet

Creben - S.A.M.

sol grad

Creben - S.A.M.

sol kroşe

Creben - S.A.M.

sağ aparkat

Creban- S.A.M

Creban-S.A.M.

solda
boşa giden sağ kroşe

sağda
sağ kroşe

Coşkunoğlu ikinci; 1968 Balkan şampiyonası'nda (Atina) Celal Sandal, Seyfi Tatar birinci; Nazif Kuran, Hamdi Yiğit, Hakkı Sözen ikinci; Erim Denizer, Hüseyin Şener, Gülali Özbey üçüncü; 1969 Avrupa şampiyonası'nda (Bükreş) Seyfi Tatar ikinci olarak türk boksuna başarılı bir dönem yaşattılar. Ayrıca, amatör boksta başarılı olan Cemal Kamacı, profesyonel olarak Avrupa şampiyonluğunu kazandı (1970).

Amatör ringlerde başarılar 1970'li yıllarda da sürdü. Bu yıllarda Celal Sandal, Akdeniz oyunları'nda 1 birincilik, 1 ikincilik, Balkan şampiyonalarında 6 birincilik, 1 ikincilik; Seyfi Tatar ise, Balkan şampiyonalarında 5 birincilik, 4 ikincilik, Akdeniz oyunları'nda 1 birincilik, 4 ikincilik ve iki Avrupa ikinciliği kazanarak büyük başarı gösterdiler. Bu dönemde Celal Sandal ve Seyfi Tatar'ın yanı sıra Nazif Kuran, Hamdi Yiğit, Gülali Özbey, Hikmet Özen, Arif Doğru, Mehmet Kumova, Eraslan Doruk, Habip Yalçın, Kemal Sonunur, Hasan Değirmenci, Nuri Eroğlu, Menef Durmuş, İbrahim Gür ve Sabahattin Burcu başarılı oldular.

1980'li yıllarda da başarılar sürdü. Yener Durmuş, Selami Karakelle, Türker Gülveren, Mustafa Genç, Bülent Angın, Şahin Ersungur, Alpaslan Yıldırım ve Cemal Öner Balkan şampiyonalarında birinci; Mehmet Demir ve Ahmet Candaş Akdeniz oyunları'nda ikinci, Salih Karaşahinoğlu ise üçüncü oldular. 1984 Los Angeles Olimpiyat oyunları'nda 51 kg'da Eyüp Can ve 57 kg'da Turgut Aykaç iki üçüncülük kazandılar. Türkiye, 1987 Balkan şampiyonası'nda 1 altın madalya (63,5 kg'da Ali Çıtak), 1989'da Bulgaristan'da yapılan Dünya kupası'nda 1 bronz madalya (Fikret Güneş), 1991'de Bükreş'te yapılan Altın kemer boks turnuvası'nda 2 altın (54 kg'da İlhan Güler, 57 kg'da Vahdettin İşveren) ve 3 bronz madalya kazandı (51 kg'da Murat Demirtaş, 60 kg'da Oktay Özcan, ağırda Erdal Sarıkaş).

	Amatörler	*Profesyoneller*
Karşılaşma süresi:	3 dakikalık 3 raunt	3 dakikalık 8, 10 veya 12 raunt; dünya şampiyonası için yapılan karşılaşmalarda: 3 dakikalık 15 raunt.
Ağırlık (Sıkletler) kategorileri (kg):		
yarı-sinek	48'den az	49,032'den az
sinek	48 - 51	49,032 - 50,801
horoz	51 - 54	50,802 - 53,524
tüy	54 - 57	53,525 - 57,151
üst-tüy		57,152 - 58,966
hafif	57 - 60	58,967 - 61,234
üst-hafif	60 - 63,5	61,235 - 63,502
(yarı-velter)		
yarı-hafif (velter)	63,5 - 67	63,503 - 66, 677
üst-yarı-hafif	67 - 71	66,678 - 69,852
(üst-velter)		
orta	71 - 75	69,853 - 72,573
yarı-ağır	75 - 81	72,574 - 79,377
ağır	81 - 85	79,378 - 85
üst-ağır	85'ten yukarı	85'ten yukarı
Eldiven ağırlığı:	8 ons	üst-velter kategorisine kadar 6 ons; daha yukarı kategorilerde: 8 ons (fransız onsu: 30,59 gr ingiliz onsu: 28, 349 gr)

bokser

Boks şampiyonası *(Avrupa)*, Avrupa ülkeleri arasında düzenlenen amatör boks şampiyonası. İlki, 1925'te Stockholm'de yapıldı. İkinci Dünya savaşı'na değin düzensiz aralıklarla sürdürüldü. 1947'den sonra iki yılda bir ve tek sayılı yıllarda değişik ülkelerde yapılmaya başlandı. Türkiye bu şampiyonaya 1946'dan bu yana katılmaktadır. Boksörlerimiz, 1992'ye kadar yapılan karşılaşmalarda gençlerde 1 altın 3 bronz, büyüklerde 4 gümüş 6 bronz madalya kazandılar.

BOKSBURG, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Transvaal) kent, Witwatersrand'da Johannesburg'un D.'sunda 150 000 nüf. Altın ve madenkömürü yatakları. Demiryolu gereçleri yapımı. Petrol arıtma.

BOKSER a. (alm. *boxer,* boksör'den). Bavyera kökenli bekçi köpeği. (Kılları kısa ve sert, sarı ya da beyazlı ya da beyazsız şeritlidir. Bedeni bol kaslı, burnu güçlü, kısa ve hafifçe yukarı kıvrıktır.)

BOKSERLER, gizli bir çin derneği olan Yihetuan'ın üyelerine Batılılar'ın verdiği ad. Derneğin simgesi sıkılmış bir yumruktu. 1895'te Japonya'nın Çin'i yenilgiye uğratması ve 1898'de Avrupa devletlerinin istekleri sonucunda patlak veren yabancı düşmanlığı hareketinin başında Bokserler vardı. Şandong'da başlayan, hızla ve şiddetle gelişen bu hareket sırasında büyükelçiliklere saldırıldı; hareket 1900'de Almanya büyükelçisi Ketteler'in öldürülmesi ve Pekin'deki yabancı elçilik binalarının kuşatılmasıyla sona erdi. Rusya, askeri bir harekâtla Mançurya'yı işgal etti ve alman general A. von Waldersee komutasında uluslararası askeri bir birlik 14 ağustos 1900'de elçilikleri kurtardı. 1901'de imzalanan bir antlaşmayla Çin, Bokserler'i ağır biçimde cezalandırmak, güvenlik güvencesi vermek ve ağır bir tazminat ödemek zorunda bırakıldı.

BOKSİT a. (fr. *bauxite;* bulunduğu *Baux -de-Provence*'ın adından). Özellikle hidrat-

lı alümin ve demir oksidin değişik oranda karışımından oluşan tortul kayaç. (Alüminyumun ana cevheri boksittir.)

—ANSİKL. Boksit, rengi kremle kırmızı arasında değişen genellikle kırılgan bir kayaçtır (pirolitler bazen çok koyu kırmızıdır). Boksidi, Baux-de-Provence ve Gine'den getirilen örnekleri inceleyerek ilk kez betimleyen P. Berthier'dir (1821); ama sanayide işlenmesini (1854) H. Sainte-Claire Deville gerçekleştirdi. Boksit, boehmit, diaspor ya da gibbsit biçiminde ve % 40'ı aşan oranda Al_2O_3içerir. *Beyaz boksit*'te % 2-4, *kırmızı boksit*'te de % 25 oranında demir oksit bulunur.

Boksit, nemli ve sıcak iklimde, silis, alkali ve toprak-alkali iyonların yıkanmasını kolaylaştıran toprak oluşum süreçleri sonunda silikatlı kayaçlardan oluşur (lateritleşme*). Bu süreçler yerinde (otokton) ya da taşınma ve çökelimden (allokton) önce artülkede gerçekleşir.

Boksitten, alüminyum metalürjisinin temelini oluşturan arı alümin elde edilir. Boksit kavrulursa, ateşe çok dayanıklı bir gereç oluşturur ve ancak 2 050° C'ta erir. Bu mineral tek başına olduğu kadar erimezliğini artıran kille karıştırılarak kurşun fırınlarında kullanılır. Petrolü arıtmada boksit kullanımı da giderek artış göstermektedir. Petrol koku, kireçtaşı ve boksit karışımı elektrik fırınında eritilerek "erimiş çimento" elde edilir. Bu çimento portland çimentosundan hem daha çabuk donar, hem de deniz suyuna karşı daha dayanıklıdır.

1900'de 88 000 t olan dünya boksit üretimi, 1920'de 810 000 t'a yükseldi ve 1939'da 3 Mt'un üstüne çıktı. 1950'de 8 Mt'a, 1960'ta 27 Mt'a ulaştı. 1970'te 60 Mt'u buldu; 1989'da 105 Mt'u aştı.

Dünya boksit üretiminin % 75,5'ten çoğu tropikal ülkelerden çıkarılır. Kuzey Queesland'daki boksit yataklarını ilk kez 1955'te üretime açan Avustralya, bugün 38,4 Mt'un üzerinde boksit üretmektedir. Bu üretim tek başına, 1940-1975 arasında üstünlüğü elinde tutan Tropikal Amerika'nın boksit üretiminin üstündedir. 1952'den bu yana işletilen Orta Jamaika ocaklarındaki boksit üretimi, 15 Mt'dan 9,4 Mt'a düşmesine rağmen, daha önce işletmeye açılmış Surinam (3,4 Mt) ve Guyana'daki (1,4 Mt) ocaklara oranla çok yüksektir. Brezilya, Haiti ve Dominik Cumhuriyeti'nin üretimi daha azdır. Zenci Afrika'nın boksit üretimi 18 Mt'dur ve hemen hemen tümü Gine'de elde edilir. Tropikal Asya'nın (Hindistan, Endonezya ve Malezya yarımadası) üretimi 4,6 Mt'dur. İlk boksit ocaklarını işletmeye açan sanayileşmiş ülkelerdeki cevher üretimi, 23,4 Mt'un biraz üstüne çıkar. Fransa'da boksit üretimi sürekli düşerken (550 bin ton), Güneydoğu Avrupa'da (Macaristan sırtı, , Orta Yunanistan vb.) belirli bir üretim düzeyi korunmaktadır. Dünya boksit rezervinin (23 Mt) 17,5 Mt'u Gine (8 Mt), Avustralya (5 Mt), Brezilya (3 Mt), Jamaika (1,5 Mt) gibi ülkelerdedir. Rusya Federasyonu özellikle Doğu Sibirya'da nefelin üretir. Sanayileşmiş ülkeler, özellikle ABD ile Kanada (bu ülkelerin boksit üretimi yok denecek kadar azdır), Japonya ve Avrupa (başta Almanya ve Norveç) büyük oranda boksit (ya da kimi zaman alümin) dışalımı yapar.

BOKSİTLEŞME a. Yerbil. Boksit oluşumu ile sonuçlanan özel ayrışma türü.

BOKSÖR a. (ing. *boxer*). Boks yapan kimse.

BOKTAN sıf., be. *Kaba*. Kötü, sıkıcı, berbat: *Boktan biri. Boktan bir film. İşler çok boktan gidiyor.*

BOL sıf. **1.** Çok miktarda; olağan ölçüyü aşan şey için kullanılır; çok, fazla: *Bu işte bol para var. Bu bitki bol su istiyor. Bu yıl ürün bol. Bol yemek. Bol besin.* **—2.** DAR'a karşıt olarak içinde yer alana göre boyutları büyük olan şey için kullanılır: *Kemersiz bol bir elbise.* **—3.** *Bol bulamaç*, pek bol, çok. ‖ *Bol keseden*, ölçüsüzce, çok: *Herkese bol keseden vaatlerde bulunuyordu.* ‖ *Bol paça*, dağınık, dökük, şapşal.

—Terz. Vücuda oturtulmamış geniş giysiye denir: *Bol pliler. Kemersiz, bol bir elbise.* ‖ *Bol paça pantolon*, dize kadar bacak çizgisini izlerken, dizden aşağı genişleyerek topukta savrulan pantolon.

◆ be. **1.** Çokluk, genişlik belirtir: *Elbise üstünde bol duruyor. Ayakkabı ayağına bol geldi. Soğanı bol doğra.* **—2.** *Bol biçmek*, bir konu ya da sorunu bütün yönlerini düşünerek, türlü olasılıkları göz önünde bulundurarak ele almak. ‖ *Bol bol*, rahat rahat, sıkıntıya düşmeden: *Zamanımız var, trene bol bol yetişiriz.* ‖ *Bol doğramak*, parasını düşünmeden harcamak, saçıp savurmak.

BOL [bol], **-lü** a. (ing. *bowl*. çanak; fr. *bol'* den). Yarımküre biçiminde kenarları yüksek, özel bir cam kap içinde şarap, likör, madensuyu vb. ile meyve karıştırılarak hazırlanan içki.

BOL a. (fr. *bol;* yun. *bolos*, toprak yığını'ndan). Vet. Atiara ve sığırlara ilaç yutturmak için yapılıp verilen lokma biçiminde çok iri hap. (Günümüzde seyrek kullanılır.)

BOL (Ferdinand), hollandalı ressam ve gravürcü (Dordrecht 1616 - Amsterdam 1680). Rembrandt'ın öğrencisiydi.

BOLAHENK a. Müz. **1.** Türk müziğinde, 440 frekanslı *la*'nın neva perdesi kabul edildiği akort. (Tüm yapıtların notası bu akorda göre yazılır; gerekirse aktarım yapılır. Bu nedenle, aktarımsız icraya "yerinden icra" denir. Türk müziğinde dügâh perdesinin değil de neva perdesinin Batı *la*'sına karşılık olarak kabul edilmesi, portenin altına çok sayıda ek çizgi konmasından kaçınmak içindir.) **—2.** "Neva" deliğinden, 440 frekanslı *la* sesini veren ney. (Boyunun çok uzun olması çalınmasını çok güçleştirdiğinden, nısfiyesi [bir oktav tiz ses veren küçüğü] kullanılır.)

BOLAHENK NURİ BEY, türk bestecі (İstanbul 1834 - *ay. y.* 1910). Dellalzade İsmail Efendi'den dindışı, Şeyh Rıza Efendi'den de dinsel-tasavvufi yapıtları öğrendi. Mevlevi tarikatına girdi, ayinlere neyzen olarak katıldı. Aynı zamanda, güzel bir sesi ve kendine özgü üslubu olan bir hanendeydi. Döneminin en iyi müzik öğretmenlerinden biri olarak tanındı. Yapıtlarında Sadullah Ağa'nın üslubuyla Hacı Arif Bey'inkini birleştirdi. Başlıca yapıtları: *Buselik mevleviayini, Karcığar mevleviayini, Hisarbuselik kâr* (Bir gül-i rânâ içündür girye-i zârım benim), *Bayatı kâr* (Ahû ze-tü âmûhat be-hengâm -düvîden), *Hicazkâr ağırsemai* (Benim serv-i hıramanım benim sen nemden incindin), *Mahur şarkı* (Yare açtı tiğ-i hicranın dile ey işvebaz), *Rast şarkı* (Mailem bir nazlı yare).

BOLAK (Mehmet Vehbi), türk siyaset adamı (Balıkesir 1882-1948). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1906), çeşitli yerlerde kaymakamlık yaptı. İttihat ve Terakki fırkası'na girdi. Osmanlı meclisi mebusanı' na Karesi mebusu seçildi (1911-1912, 1914-1918). Milletvekilliği sona erince Çatalca mutasarrıflığına atandı. Damat Ferit Paşa sadrazam olunca azledildi (1919). Balıkesir'e döndü. Burada toplanan Balıkesir* kongresi'ne delege olarak katıldı. Kuvayı milliye İzmir kuzey cephesi merkez kurulu başkanlığını üstlendi. İlk TBMM'ye Karesi milletvekili seçildi (1920). Ankara hükümetinin, dışişleri bakanı Bekir Sami Bey (Kunduh) başkanlığında Londra'ya gönderdiği delegeler arasında yer aldı. Fevzi Paşa (Çakmak) başkanlığındaki 3. İcra vekilleri ve Hüseyin Rauf Bey (Orbay) başkanlığındaki 4. İcra vekilleri heyetlerinde milli eğitim bakanlığı yaptı (1921-1922). Cumhuriyetin ilanına karar veren 2. TBMM'de Balıkesir milletvekili idi, ikinci grupta yer aldı (1923-1927).

BOLAK (Yahya Orhan), türk mimar (Balıkesir 1921). İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'ni bitirdi (1943). Aynı üniversitede görev alarak 1967'de profesör oldu. Karadeniz Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi dekanlığı ve rektör yardımcılığı (1967-1970), Maçka mimarlık fakültesi dekanlığı (1981), Uludağ Üniversitesi mimarlık fakültesi dekanlığı (1982) yaptı. İzmir (1950) ve Eskişehir (1951) Merkez bankası şubeleri birincilik ödülü'nü, Ankara Ulus meydanı'nın düzenlenmesi ve İşhanı yarışması'nda O. Bozkurt ve G. Beken ile birlikte birincilik ödülünü (1953) kazandı. Başlıca yapıtları: *Hastanelerimiz* (1949); *Malzeme ve konstrüksiyon metotlarının mimari formun yaratılmasındaki rolü* (1957); *Camilerin aydınlatılması üzerine bir araştırma* (1967); *Mimari tasarım temel bilgileri* (1971).

BOLAK (Ahmet Aydın), türk iş adamı (Balıkesir 1925). Mehmet Vehbi Bolak'ın oğlu. Yahya Orhan Bolak'ın kardeşi. İstanbul üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1948). Kaymakamlık, avukatlık yaptı. Hürriyet partisi'nin kurucuları arasında yer aldı (1956). CHP'den Balıkesir milletvekili seçildi (1961-1965). Türkpetrol gurubu şirketlerinde ve turizm alanında (Turtel) başarılı bir iş adamı olarak tanındı. Vakıf yöneticisi olarak büyük hizmetlerde bulundu (Türk Eğitim vakfı, Türkpetrol vakfı, Aile Sağlığı ve Planlaması vakfı vd.). Türk-islam kültürüne vukufuyla da tanınır.

BOLAMA, esk. **Bulama,** esk. Portekız Ginesi kıyısı yakınında ada; 1941'e kadar aynı adlı kent Portekiz Ginesi'nin yönetim merkeziydi.

BOLAMAN, Ordu'nun Fatsa ilçesine bağlı bucak; 25 936 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi *Bolaman*, 6 965 nüf. (1990).

BOLAMAN çayı, Karadeniz bölgesinin D. bölümünde akarsu; uzunluğu yaklş. 80 km. Kaynak kollarını, Canik dağlarının D. kesimindeki Kuşkaya ve Turnalık tepelerinin K. yamaçlarından alır; Fatsa ile Bolaman arasında Karadeniz'e dökülür. Yağmur ve kar sularıyla beslenir.

BOLAMBA (Antoine Roger, sonra **Lokole**), zaireli şair (Boma 1913). İki şiir derlemesi vardır: *Premiers essais. Poèmes* (1947) ve *Esanzo. Chants pour mon pays* (1955). Bu yapıtta Léopold Sédar Senghor zencilerle ilgili büyük temaları ortaya çıkardı.

BOLAN, Pakistan'da yer, Belucistan'da, Bolan geçitlerinin girişinde (96 km). Bu geçitler, Bolan ırmağının boğazları aracı-

Bolaman çayından bir görünüm

Lauros-Giraudon

Giovanni **Boldini**
Madame Max (1898)
Louvre-Orsay müzesi, Paris

çeşitli **boletus**lar

lığıyla Pakistan ovalarını Afganistan'ın dağlık sınırlarına bağlar. Keta-Şikârpur demiryolu Bolan geçitlerinden geçer.

BOLARMAK a. *Yörs.* Bollaşmak.

◆ **bolartmak** ettirg. f. *Bir giysiyi, bir bölümünü vb. bolartmak,* onu genişletmek.

BOLARTMAK → BOLARMAK.

BOLAYIR, Çanakkale'nin Gelibolu ilçesine bağlı bucak; 6 956 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi *Bolayır,* 1 606 nüf. (1990).
—Mim. Orhan Gazi döneminden *Gazisüleymanpaşa camisi,* içten ve dıştan yüksek kemerli kapısıyla dikkati çeker. Mihrap, özgün biçimini korumaktadır. 1549 tarihli onarım yazıtı bulunan *Gazisüleymanpaşa türbesi*'nin bahçesinde Namık Kemal'in mezarı vardır. Ak mermerden mezarın planını Tevfik Fikret çizmiştir. Birbirine zincirlerle bağlanmış sekiz kısa sütunla çevrili sandukanın üstü ve yanları geometrik motiflerle bezelidir.

BOLAYIR (Ali Ekrem), türk şair (İstanbul 1867 - *ay.y.* 1937). Namık Kemal'in oğludur. Abdülhamit II döneminde mabeyn kâtipliği yaptı (1888-1905). Daha sonra Kudüs mutasarrıflığı (1906), Beyrut valiliği (1908), Cezair-i bahr-i sefit valiliği (1908-1912) görevlerinde bulundu. 1912 -1922 yıllarında Darülfünun'da edebiyat tarihi, metinler şerhi okuttu. Galatasaray lisesi ile Maltepe askeri lisesi'nde de öğretmenlik yaptı.
Edebiyat-ı cedide topluluğu'nun üyelerindendi. Şiirlerinde ve eleştiri yazılarında A. Nadir takma adını kullandı. 1897 Türk -Yunan savaşı'yla ilgili Vasiyet şiiri Çanakkale ve Kurtuluş savaşı sırasında yazdığı ulusal şiirlerinin öncüsüdür. Edebiyat-ı cedide dönemindeki şiirleri ise bireysel konuları işler. 1908'den sonra toplumsal konuları içeren günlük yaşamı yansıtan şiirler yazdı. "Ahenk vezinden doğar" görüşünü savunarak yeni aruz kalıpları aradı; hece veznini de denedi.
Yapıtları: *Ruh-ı Kemal* (1909), *Zılâl-i ilham* (1909), *Çocuk şiirleri* (1917), *Ordunun defteri* (düzyazı şiir karışık 1918), *Şiir demeti* (1925), *Vicdan alevleri* (1925) vb.'dir.

BOLCA be. Oldukça çok, çokça.

◆ sıf. Oldukça geniş, genişçe: *Bolca bir elbise.*

BOLÇİÇEKLİ sıf. Bot. Çok çiçek veren, bol çiçek açan bitkilere denir.

BOLDİN a. (fr. *boldine, boldo*'dan). Org. kim. ve Eczc. Formülü $C_{19}H_{21}NO_4$ olan tetrasiklik alkaloit; berberine benzer ve boldo yapraklarından elde edilir. Safra kesesi büzücüsü ve bağırsak yumuşatıcısı olarak kullanılır.

BOLDİNİ (Giovanni), italyan ressam (Ferrara 1842 - Paris 1931). Öğrenimini Floransa akademisi'nde yapan (1862) Boldini, *macchiaioli* akımının estetik anlayışı doğrultusunda yapıtlar verdi (*Laskaraki kardeşler,* 1867, Boldini müzesi, Ferrara). 1867'den sonra Fransa'da, Londra'da (1870-1871) yaşadı ve yavaş yavaş tanınmaya başladı. 1871 yılı sonunda kesin olarak Paris'e yerleşti. Resim satıcısı Goupil'in teşvikiyle ince ve özenli gündelik yaşam sahnelerine yönelen Boldini, kısa sürede, onun etkisinden kurtularak, alabildiğine coşkulu, Paris yaşamı izlenimlerini yansıtan tablolar yapmaya başladı: *Saints-Pères köprüsü* (1874 salonu), *Montmartre'da maskeli balodan çıkış* (1875), *Kibar şarkıcı* (1884) gibi bazı tuvallerinde Degas'ya yaklaşan Boldini, 1889'da onunla birlikte İspanya'ya ve Fas'a gitti. Genellikle tuvalde çizgiler oluşturan uzun fırça vuruşlarıyla çalıştığı portrelerinde, dönemin tüm tanınmış kişilerini canlandırdı: *Rasty kontesi* (1878), *Montesquiou* (1897), *Cléo de Merode* (1901), Helleu gibi yakını olan karikatürcü *Sem* (1901). Yaşamının sonuna doğru yaptığı bazı Venedik manzaralarında ve insan figürlü bazı iç sahnelerde, yaşanan anı yakalama çabası, keskin tonları ve taşkın fırça darbeleriyle, soyut anlatımcılığı hazırlamıştır.

BOLDO a. (isp. *boldo;* amerikindiyen dilinden). Şili'de yetişen monimiaceae familyasından bitki *(Peumus boldus);* yapraklarında bir alkaloit (boldin), uçucu bir yağ ve bir glukozit (boldoglusin) bulunur; boldonun şifa verici nitelikleri bu maddelerden ileri gelir.

BOLDREWOOD (Thomas Alexander BROWNE, **Rolf**— denir), avustralyalı yazar (Londra 1826 - Melbourne 1915). Beş yaşındayken ailesi ile birlikte Avustralya'ya göç etti. Edebiyata yönelmeden önce hayvan yetiştiriciliği ve kırsal bölgelerde devlet memurluğu yaptı. Döneminin sosyal ve siyasi hareketlerine pek ilgi duymadığı için romanlarının belgesel yanı ağır basar. Başlıca yapıtları: *Miner's Right* (1890); *Robbery Under Arms* (1888).

BOLEİT a. (fr. *boléite;* Meksika'da, Aşağı Kaliforniya'da bir maden ocağı [El] *Boleo*'dan). Miner. Hidratlı doğal bakır, kurşun ve gümüş oksiklorür.

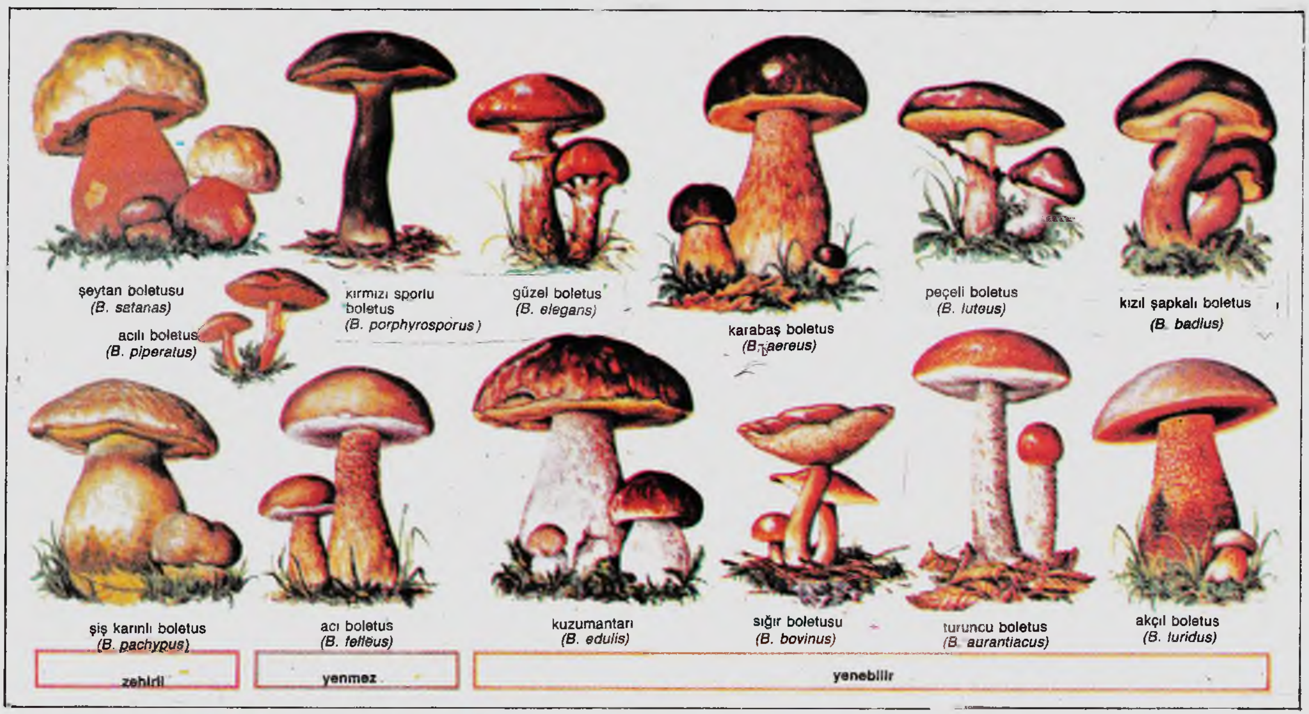
BOLEKO a. Boyac. Kongo'da bol bulunan ongokea ağacından elde edilen yağ. (ISANO YAĞI ya da ONGOKEA YAĞI da denir.)
—ANSİKL. Bolekonun yağ asitleri temelde, diasetilenik ve vinilik asitten oluşur; ayrıca izanik ve izanolik asitlerle birlikte, az miktarda doymuş yağ asitleri, linolenik asit ve molekül ağırlığı düşük doymamış yağ asitleri de içerir. Boya sanayisinde kullanılabilmesi için pişirilir ya da bezir yağı eklenir.

BOLENDER (Todd HUMPHRIES, **Todd** —denir), amerikalı dansçı, koregraf ve bale yöneticisi (Canton, Ohio, 1914). Ballet Society'de dansçı ve koregraf olarak çalıştı (1945-46). 1950'de New York City Ballet'ye girdi. G. Balanchine'in *(Western Symphony, The Four Temperaments)* ve J. Robbins'in *(Interplay, The Pied Piper)* yapıtlarını yorumladı. *Mother Goose Suite* (1943), *The Still Point* (1956), *Creation of the World* (1960), *Kontraste* (1966), *Donizettiana* (1968) gibi yapıtların koregrafisini yaptı. *Harika Mandaren*'i yeni bir anlayışla sahneye koydu.

BOLERO a. (isp. *bolero*). Boyu beli aşmayan, kollu ya da kolsuz, kısa kadın ceketi. (Genellikle boyu korsaj üstünde, önü düğmesizdir.)

BOLERO a. ("meslekten dansçı" anlamında isp. sözc.). **1.** Şarkı, kastanyet, gitar ve tef eşliğinde yapılan, soylu üslupta 3/4'lük ispanyol dansı. (Fandango'nun bir değişkesi [varyantı] olan boleroya son biçimi, 1780'e doğru, Cadiz'li bir ispanyol dans yöneticisi tarafından verilmiştir.) **—2.** İkili ve senkoplu ritimde Küba dansı ve şarkısı. XIX. yy.'ın başlarında ortaya çıktı.

Boléro, tek tablolu bale. Müziği İ. Rubinstein tarafından M. Ravel'e ısmarlandı; koregrafisini Bronislava Nijinska, dekor ve kostümlerini N. de Gonçarova hazırladı. İlk kez 1928'de İda Rubinstein bale topluluğu tarafından Paris operası'nda

sahnelendi. *Boléro*'daki olaylar, bir ispanyol kır lokantasında geçer. Bir çingene kızı, masanın üstüne çıkıp dans eder. Dansın ritmindeki sarhoşluk oradaki kalabalığa geçer. —La Argentinita, American Ballet Theatre için yapıtın bir versiyonunu sahneye koydu (1945). Maurice Béjart ise iki *Boléro* versiyonu yaptı: ekseni kadın kahraman olan birincisi, ilk olarak 1961'de Duška Sifnios ve XX. yy. Balesi tarafından sahnelendi. İkincisindeyse, başrol, dansçı Jorge Donn tarafından oynandı (1979).

BOLESLAV, birçok çek prensinin adı. —**Boleslav I,** Bohemya dükü (935-967), ülkeyi örgütledi ve Boğdan ile Kraków'u oraya kattı. —**Boleslav II** *Sofu,* Bohemya dükü (967-999). Prag piskoposluğunu kurdu. —**Boleslav III** *Kızıl,* onun oğlu, Bohemya dükü (999-1003). Ülkesinin parçalanmasını önleyemedi, daha sonra Polonya kralının tutsağı olarak öldü.

BOLESŁAW, birçok Polonya hükümdarının adı. —*Yiğit* **Bolesław I** (967-1025), Polonya dükü (992-1024), Polonya kralı (1025), Mieszko'nun oğlu ve halefi. Topraklarını Baltık kıyılarına kadar genişletti. Bohemya dükünden Moravya'yı aldı. Damadı Sviatopołk'un çağrısı üzerine Kiev'e girdi. Alman imparatoru Otto III, kral unvanını kullanmasına izin verdi. Daha sonra kendisine saldıran imparator Heinrich II'yi yendi. —*Yürekli* **Bolesław II** (1039-1081), Polonya dükü (1058-1076), Polonya kralı (1076-1079), Kazimierz I'in oğlu. Bohemya'ya, Macaristan'a ve Kiev prensliğine birçok kez müdahalede bulundu. İnvestitur kavgası sırasında imparatora karşı papa Gregorius VII'yi destekledi. Sert ve kıyıcıydı; kilisede, tapınağın dibinde, Kraków başpiskoposu aziz Stanislaw'ı öldürdü. Aforoz edildi ve tacı elinden alındı; Macaristan'da bir manastıra sığındı (1081) ve orada öldü. —*Çarpık Ağızlı* **Bolesław III** (1085-1138), Polonya dükü (1102-1138). Hükümranlığı paylaştığı kardeşi Zbigniew kendisine komplo kurunca, onu öldürdü. Komşularına karşı birçok savaşa girişti. —*Kıvırcık* **Bolesław IV** (1125-1173), Polonya dükü (1146-1173), Bolesław III'ün küçük oğlu ve Władisław'ın kardeşi. Tahttan uzaklaştırılan kardeşinin yardıma çağırdığı imparator Friedrich Barbarossa'nın ülkeyi istila etmesine karşı koydu. —*Temiz Yürekli* **Bolesław V** (1226-1279), Polonya dükü (1227-1279). Macaristan kralı Bela IV'ün kızı Kunigunda (Kinga) ile evlendi. Tatarlar'ın Polonya'yı iki kez istila etmesi ses çıkarmadı.

BOLESŁAWIEC, Polonya'nın güney-batı kesiminde kent, Legnica'nın B.'sında; 40 000 nüf. Kimya sanayisi. Seramik yapımı. —Yakınında, bakır yatakları.

■ **BOLETUS** a. (lat. *Boletus;* yun. *bolites'*ten). Pek çok türü olan bazitlimantar. —ANSİKL. Boletuslar, etli mantarlardandır; şapkalarının alt yüzü, gözeneklerle dışarıya açılan çok sıkışık dizili boruculuklarla kaplıdır. Boletusların çoğu yenebilir: kuzumantarı *(Boletus edulis)* ve karabaş mantar *(B. aereus)* en makbul olanlarıdır; iğne yapraklı ormanlarda yetişen kızıl şapkalı boletus da *(B. badius)* çok değerlidir; sert boletus *(B. scaber)* ve birçok çeşidi az kokuludur. Şeydan boletusu *(B. satanas)* yenemez; bunun beyazımsı bir şapkası, koparıldığında mavileşen bir eti, kırmızı renkte borucukları, kolayca tanınmasına yarayan ve üst yüzünde kırmızı bir ağ ile donanmış şişkin bir ayağı (sapı) vardır. Acılı boletus *(B. piperatus)* küçük boydadır; acı boletus *(B. felleus)* pembe borucukludur ve yemeye elverişli değildir.

BOLEYN (*sir* Thomas), **Ormonde** ve **Wiltshire** kontu (1477 - Hever 1539), İngiltere kralı Henry VIII'in danışmanı, sir William Boleyn of Blicking'in (1457'de Londra belediye başkanı) torunu, 1533'ten 1536'ya kadar kraliçe olan Anne*'in babası. İrlanda siyasal yaşamına etkin biçimde karıştı; güçlü Kildare kontlarının devrilmesinde büyük rol oynadı.

BOLFRİ → BAAL BERİT.

BOLGAR, Esk. coğ. V. yy.'da Volga kıyısında kurulan bulgar krallığının başkenti (bugünkü Simbirsk kentinin yakınında olduğu sanılır). Kente yerleşen arap tüccarlar aracılığıyla müslümanlığı kabul etmiş büyük bir ticaret kentiydi. XIII. yy.'da Moğollar tarafından yıkıldı.

BOLGAR → BULGAR.

BOLGATANGA, Ghana'nın kuzey kesiminde kent, Yukarı-Ghana bölgesinin yönetim merkezi; 93 200 nüf. Mezbaha. Konserve fabrikası.

BOLİÇE a. (ibr. *boletz*). Yahudi kadını: *"Balat kapısından girdim içeri/Boliçeler oturmuş iki geçeli"* (Bir halk türküsünden).

BOLİDEN, İsveç'te (Västerbotten) Skellefteå'nın B.-K.-B.'sında eski maden merkezi (altın, gümüş, bakır, arsenik, çinko).

■ **BOLİNGBROKE** (Henry SAINT JOHN, —*vikontu*), ingiliz devlet adamı ve yazar (Bettersea, Surrey, 1678 - *ay. y.* 1751). Serbest düşünceli büyük bir senyördü. Tory partisi'ne girdi; Whig ayaklanmacıları karşısında Anglikan kilisesi'nin ve krallığın ayrıcalıklarını savundu. Harley'in başyardımcısı oldu ve onun 1704'te kurduğu hükümete girdi. Rakip partileri zorlayarak, amaçladığı barışı 1713 Utrecht antlaşması'yla elde etti. Tory'ciliği James II yandaşlığı oyununa alet etti. Lady Masham ile ittifak kurarak, temmuz 1714'te hem partiye, hem de hükümete egemen oldu. Ama bu başarısından birkaç gün sonra kraliçe Anne'in ölümü, Act of Settlement'ı yürürlükten kaldırma umutlarını suya düşürdü. Hannover hanedanının tahta geçmesi üzerine, Bolingbroke 1715'te ülkeden kaçmak zorunda kaldı; Fransa'ya sığındı; taht üzerinde hak ileri süren prensin yardımcısı oldu. Ama, kısa süre sonra, düş kırıklığı içinde james'çilerin davasını bıraktı. Kral George I'in metresi lady Kendal'a para karşılığı aracılık yaptırarak 1723'te yeniden kralın gözüne girmeyi başardı. Ancak, ona hiç güvenmeyen Walpole siyasal önerilerini kabul etmedi. Bolingbroke, yolsuzluklarını ileri sürerek Walpole hükümetine karşı savaş açtı ve muhalefetteki Whig partisi lideri Pulteney ile ittifak kurdu. Partilerüstü bir yönetim sağlayacak yurtsever bir monarşi gerektiği görüşüyle Tory partisi'ni yeni temeller üzerinde kurmaya kalkıştı. Ama çabaları başarısızlığa uğradı ve Bolinbroke 1735-1738 arasında siyaseti bıraktı. 1738'de Wales prensi Frederick ile dostluk kurarak, onun başdanışmanı ve "yurtsever parti"nin gizli başkanı oldu. Görüşleri, sonradan George III adıyla tahta çıkacak olan prensin eğitimini büyük ölçüde etkiledi. Pope, Swift ve Voltaire'in dostu olan Bolingbroke'un, edebiyat dünyasında da küçümsenmeyecek bir yeri vardır.

BOLİNTİNEANU (Dimitrie), rumen şair ve siyaset adamı (Bolintin Vale, Bükreş yakınında, 1819 - Bükreş 1872). Devrime katıldı (1848) ve sürgüne gönderildi. 1857'de milli eğitim bakanlığına getirildi. 1858'de yazdığı romantik esinli destan ve manzum ulusal öykülerin yer aldığı yapıtının en iyi şiirlerini fransızcaya çevirerek *Brises d'Orient* (1866) adı altında bir kitapta topladı.

BOLİT a. (fr. *bolide;* lat. *bolis,* göktaşı, sonda'dan). Gökbil. ATEŞTOPU'nun eşanlamlısı.

BOLİTOBİUS a. (yun. *bolites, mantar,* ve *bios,* yaşam'dan). Mantarların içinde yaşayan, sarı, kızıl sarı ve kara renklerle alacalı küçük böcekleri içeren cins.

BOLİTOPHAGUS a. (yun. *bolites,* mantar, ve *phagein,* yemek'ten). Sert kabuklu ve çoğunlukla boynuzsu göğüslü küçük kınkanatlı böcekleri içeren cins. (Avrupa'da yaşayan türleri kavmantarlarında ve *Boletus* cinsinden mantarlarda gelişir. Karaböcekgiller familyası.)

BOLİTOPHİLA a. Mantarların içinde gelişen iplikboynuzlu sinekçikleri içeren cins. (Mantarsineğigiller familyası.)

BOLİVAR a. Venezuela'nın para birimi.

BOLİVAR, Kolombiya'nın kuzey kesiminde yönetim bölgesi. Antiller denizi kıyısında; 26 392 km²; 1 286 985 nüf. (1985). Merkezi *Cartagena.*

BOLİVAR, Orta Ekvador'da il; 4 271 km²; 167 204 nüf. Merkezi *Guaranda.*

BOLİVAR, Venezuela'da eyalet, Orinoco, Guyana ve Brezilya arasında. Merkezi *Ciudad Bolivar.* Venezuela'nın en büyük eyaletidir (238 000 km²); 1 007 920 nüf. (1990). Demir, boksit, manganez, altın ve elmas yatakları.

■ **BOLİVAR** (Simón), güney amerikalı general ve devlet adamı (Caracas 1783 - Santa Marta, Kolombiya, 1830). XVI. yy.'da Venezuela'ya yerleşmiş zengin bir bask ailesinin çocuğudur. Jean-Jacques Rousseau'nun ilkelerini benimsemiş Simon Rodriguez adlı bir eğitimci tarafından yetiştirildi. 1799'da, öğrenimini tamamlamak üzere İspanya'ya gitti. 1802'de evlendi ve Venezuela'ya döndü; ama karısı ölünce (1803) yeniden Avrupa'ya geçti. Napoléon I'in taç giyme törenine katıldı. Devrimci düşünceleri benimsedi ve Roma'da, Kutsal dağ'da, ülkesinin kurtuluşu için mücadele edeceğine dair andiçti. Avrupa'da yaptığı çeşitli yolculuklardan sonra mason locasına kaydoldu. ABD'yi ziyaret etti ve 1807'de Venezuela'ya döndü. Başka kreol soylularıyla birlikte bağımsızlığı hazırlamak için gizli çalışmalara başladı; İspanya yüksek cuntası'nın dağılması sırasında, arkadaşlarıyla birlikte geçici bir kreol hükümeti kurmayı başardı (nisan 1810). Venezuela'nın bağımsızlığı davasına İngiltere'nin desteğini sağlamak üzere bu ülkeye gönderilen Bolivar, Caracas'a dönüşünde bağımsızlığı ilan ettirdi (5 temmuz 1811); ama İspanya yanlıları, sonunda ağır bastılar (temmuz 1812). Miranda döneminde hizmeti geçen Bolivar, Yeni Granada'da Cartagena'ya yerleşti; Yeni Granada kuvvetleri başkomutanlığına atandı; venezuelalı kralcıların bu ili istila girişimini önledi (1812-13). Hemen sonra ülkesine dönerek ispanyol sömürge yönetimine karşı bir "ölüm-kalım savaşı" başlattı. Taguanes zaferinin (ağustos 1813) ardından, Caracas'ı ele geçirdi. *Libertador* (kurtarıcı) unvanını aldı ve 1814'te diktatörlüğü ilan edildi. Ancak, ülkenin iç kesimlerinde yaşayan Llanerolar, İspanya'dan Boves ve Morales'in de desteğiyle Caracas üzerine yürüdüler ve iç savaş, kibirli kreol aristokrasisine karşı bir toplumsal sınıf savaşına dönüştü. Caracas düştü (temmuz 1814); İspanya'dan destek kuvvetler geldi ve Bolivar Jamaika'ya kaçmak zorunda kaldı.

Bolivar orada, cumhuriyetçi yönetimler ve amerikan halkları arasında yapılacak bir ittifakla, bağımsız bir Amerika kurulmasını öngören Jamaika temel yasası'nı kaleme aldı. Haiti'de başkan Pétion tarafından karşılandı; Venezuela'ya dönüş hazırlıklarına başladı ve 1816 aralığında bu amacına ulaştı. Ancak, ülkenin doğusunda sıkışıp kaldı; orada küçük bir devlet kurarak, Angostura'yı başkent yaptı. Topladığı kongrede, gelecekteki Büyük Kolombiya devletinin temellerini attı; kendisi de bu devletin başkanı oldu. Päezli Llanerolar ile birleşti; ingiliz lejyonunu kuran gönüllüleri saflarına kabul etti ve 1819'da Yeni Granada'ya karşı büyük bir sefere girişti. *Llano* ovalarını ve And dağlarını aştı. Boyacá'da İspanyollar'ı yendi, Bogotá'ya girdi (ağustos 1819) ve kısa süre sonra, Venezuela ile Yeni Granada'nın Bolivar başkanlığında birleştiği ilan edil-

National Gallery

Henry Saint John **Bolingbroke** vikontu
A.S. Balle'ın yaptığı sanılan bir tablodan ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

Lauros-Giraudon

Simón **Bolivar**
oymabaskı (1819, ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris

BOLİVYA

di. İspanya'daki 1820 liberal devrimi ile felce uğrayan venezuelalı *meşruiyetçiler* Carabobo'da kesin bir yenilgiye uğratıldılar (haziran 1821).

Bolívar, bundan sonra, yardımcısı Sucre ile birlikte Ekvador'a yöneldi: Quito alındı (haziran 1822) ve Büyük - Kolombiya'ya bağlandı. Temmuz 1822'de, Guayaquil'de San Martin ile görüştü, bu görüşmeden sonra San Martin çekildi; Bolívar Lima'ya girerek kendini Perû diktatörü ilan ettirdi (eylül 1823). Son meşruiyetçi ordular, Junín'de Bolívar (ağustos 1824) ve Ayacucho'da yardımcısı Sucre (aralık 1824) tarafından yenilgiye uğratıldı. Sucre, yukarı Perû'yu bir devlet haline getirdi, buraya Bolívar'ın onuruna Bolivya adını verdi. Böylece Bolívar üç cumhuriyetin (bugünün altı devleti) cumhurbaşkanı olarak ününün doruğuna ulaşmış bulunuyordu. Topladığı Panamá kongresi, 1826 yazında yapıldı. Bu toplantıya, tüm Amerika ülkelerinden yalnızca Meksika, Guatemala, Kolombiya ve Perû katıldı.

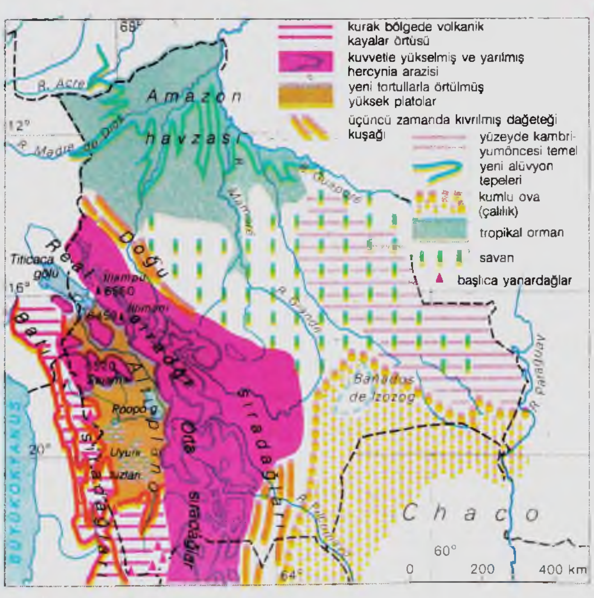
Yeni devletin ayrılıkçı ve anarşist eğilimleri, Bolívar'ın kurduğu birliği etkilemeye başlamıştı. 1827'de, Perû Bolívar'ın yetkilerini tanımadı ve Kolombiya'ya savaş açtı; Páez, Venezuela'nın (1829), Flores de Ekvador'un (1830) bağımsızlığını ilan etti. Bolívar, mayısta Bogotá'da istifa etti ve aralıkta da "denizi sürmeye kalkışmanın" umutsuzluğu içinde öldü. Napoléon'a gizli bir hayranlık besleyen, hırslı ve inatçı bir adam olan Bolívar, üstün nitelikli bir general, bir halk önderi ve bir devlet kurucusuydu; ama istikrarlı kurumlarca yönetilen, barışçı büyük bir ispanyol amerikan topluluğu kurma düşünü gerçekleştiremedi.

BOLİVAR a. (öz. a. Simón *Bolívar*'dan). Geniş ağızlı, kenarları geniş, yüksek şapka (XIX. yy. başı).

Bolívar (Simón) *nişanı* → KURTARICI nişanı.

BOLİVAR doruğu, Venezuela'nın en yüksek noktası, Mérida cordillerasında; 5 007 m.

JEOLOJİ VE BÜYÜK BİTKİ TOPLULUKLARI

BOLİVYA, isp. **Bolivia,** Güney Amerika'da devlet; 1 098 000 km²; 7 528 000 nüf. (1991). Yasal başkenti *Sucre;* siyasal (ve iktisadi) başkenti *La Paz.* Resmi dili *İspanyolca.*

COĞRAFYA

Bir kara devleti olan Bolivya, doğal çevre ve insanların yerleşmesi bakımından çelişen iki bölgeye ayrılır: Andlar ve Oriente (ülkenin % 70'i, ama nüfusun ancak % 2'si).

• *Doğal çevre.* Andlar'da iki sıradağ, bir yüksek platolar (Altiplano) dizisini iki yandan kuşatır. D.'da (Real ve Apolobamba cordillera'ları), karlarla örtülü yanardağların yükseltileri 6 000 m'yi aşar: Ancohuma, Illimani; İllampu. Derin vadiler ve kırıklı havzalar (Cochabamba), Amazon'a bakan son derece sarp aklanları yarar. Burada bitki örtüsü katları iyice belirgindir: hepyeşil ormanların ve tropikal ürünlerin (koka, kahve, şekerkamışı, turunçgiller) yetiştiği kesimin yukarısında, 1 500 -2 700 m'ler arasında, bir ılıman iklim katı *(Yunga)* yer alır; bu katı, aşırı yağışların yozlaştırdığı, ağaçsı eğreltiotlarından ve bambulardan oluşan bir sık orman izler. Batı sıradağlarında, büyük yanardağlar (sajama), yanardağ kökenli çölsü yüksek platoların yanıbaşında yükselir. Altiplano (yüksek platolar bölgesi), kıvrımlı küçük dağ sıralarının ayırdığı bir dizi yüksek havzadan oluşmuştur. Titicaca gölü havzası (3 800 m), İkinci ve Üçüncü Zaman'lardan kalma, göl ve ırmak tortularıyla örtülüdür. Desaguadero, Titicaca gölünü Poopó gölüne bağladıktan sonra Uyuni tuzlu bataklığına dökülür. Tropikal iklim, kuraklığın (mayıstan kasıma kadar) ve yükseltinin (günlük sıcaklık farkları çok yüksektir, geceleri don olayı gözlenir) etkisiyle değişikliğe uğrar. Kuzey kesim 600 mm (La Paz'da yıllık sıcaklık ortalaması 9,8°C), güney kesimse ancak 200 mm yağış alır. 3 700 m'nin üstündeki (soğuk puna katı) bozkır, yerini B.'da ve G.'de tuzlu kabuklara ve llareta, tola kümelerinin yer aldığı çöl tipi bir bitki örtüsüne bırakır.

Oriente, alçak (500 m'nin altında) ve yağışlı bölgeleri içeren bir bütündür. K.'de Madre de Dios, Beni, Mamoré ovalarında hepyeşil ormanlar ile ağaçsı savanlar bir arada görülür; Güney Amerika'nın kurak kesimine çapraz düşen yerde bulunan güney kesimdeyse (Chaco ovası), iklim daha serin ve daha kurak, egemen bitki örtüsü de seyrek iğneyapraklı ormanıdır.

• *Nüfus.* Altiplano'da ve yüksek vadilerde toplam nüfusun % 80'i yaşar (bunun % 50'si aymara ve kiçua dili konuşan Kızılderililer'dir). En büyük nüfus yoğunluğu (yer yer km²'ye 100 kişiyi bulur) Titicaca gölü yakınında ve Yungalar'dadır, Oriente'deyse nüfus hâlâ küçük öbekler halinde toplanır (ama burada nüfus yılda % 4 artmaktadır). Hızlı nüfus artışı (yılda % 2,7) doğum oranının son derece yüksek (‰ 43) olmasının sonucudur; ülke nüfusunun % 41'i 15 yaşından küçük, etkin nüfus ise toplam nüfusun ancak 1/3'i kadardır.

Güney Amerika'daki en düşük yaşama düzeyi Bolivya'dadır. Erişkinlerin % 26'sı okuma yazma bilmez ve ortalama ömür kadınlar için 55, erkekler için 51 yıldır. Kentli nüfus oranı da oldukça düşüktür: 1990'da % 47. And dağlarında La Paz, Oruro, Sucre, Oriente'de de Santa Cruz, ülkenin başlıca kentleridir.

• *İktisat.* Maden filizleri ile petrol ve doğal gaz, dışsatımın % 90'ını oluşturur. 1952'de kapitalist şirketlerin yerini almış olan *Comibol* (Corporación minera de Bolivia) ülkede çıkarılan kalayın (dışsatımın % 40'ı) % 70'ini sağlar. Yataklar doğu sıradağlarındadır. Bolivya, kalay üretiminde dünyada üçüncü gelir, ama rezervler zayıf görünmektedir. Özel kesim, öteki maden filizlerini işletir: bizmut (ülke bu alanda dünyada ikincidir), bakır kurşun ve çinko, altın, gümüş. 1969'da bütünüyle devletleştirilmiş olan güney-doğu (Camiri) petrolü (maden dışsatımlarının % 30'u) Arica'dan yurt dışına satılır; Santa Cruz'da çıkarılan doğal gaz da Arjantin'e gönderilir. Brezilya kökenli sermaye yatırımlarının, zengin El Mutún demir yatağının işletilmesini sağlaması beklenmektedir.

Tarım, gayri safi milli hâsılanın ancak % 17'sini karşılar, ama nüfusun yarısı hâlâ bu kesimde çalışır. Tarım kesiminin büyüme oranı düşük olduğundan, yurt dışından besin maddeleri satın almak zorunda kalınır. Toplam yüzölçümün ancak % 0,5'i işlenir (600 000 ha, kırsal kesimde oturan kişi başına 0,2 ha). 1952'deki toprak reformuyla 6 300 büyük çiftlik (5 milyon ha) ortadan kaldırılıp, 226 000 aileye toprak verilmiş, ama büyük mülkiyetin Oriente'de yeniden ortaya çıkması engellenememiştir. Büyük çiftlikler hâlâ, tarım işletmelerinin % 8'ini ve işlenen yüzeylerin % 95'ini kapsamaktadır. Altiplano'da, uzun nadas dönemleriyle arpa, patates, quinoa yetiştirilir. Parsellerin küçüklüğü gelirlerin artmasını önlerken, modernleşme ve ticarileşme, köylü sınıfı ara-

sında günden güne artan farklılaşmalara yol açmaktadır. Pumcalarda hayvancılık (koyun, lama) önemlidir. Yungasların ekonomisi, La Paz ile tropikal iklimli dağeteğini, Cochabamba (buğday, mısır, sağmal inek yetiştiriciliği) ile Oruro'yu, Sucre ile Potosí'yi birleştirerek, Altiplano tarımını tamamlar. Oriente'ye yerleşmenin geliştirilmesi, gerek komşu ülkelerin hak iddialarını önlemek, gerek And sıradağlarındaki nüfus artışını hafifletmek açılarından, gün geçtikçe bir zorunluluk halini almaktadır. Yerleşme, Cachabamba-Santa Cruz yolu boyunca ve Santa Cruz kenti çevresinde (pirinç, şekerkamışı, pamuk, meyve) Beni ırmağı kıyılarında (yaygın yöntemle sığır yetiştiriciliği, orman işletmeciliği, kauçuk ve ceviz üretimi) yoğunlaşır. Yetersiz bir kendiliğinden yerleşme ile çoğunluğu yabancı sermayeli büyük şirketlerin, devlet işletmelerinin ve ordunun yol açtığı bir yerleşme hareketi bir arada görülür. Nüfusu hızla artmakta olan Oriente'de (Santa Cruz ilinde 1920'de 20 000, 1990'da 1 237 000 nüf.) Brezilya'nın etkisi son derece önemlidir.

Sanayi, özellikle tüketim malları sanayisi, belli başlı kentlerde yerleşen yabancı sermaye ile belirli ölçüde gelişmektedir. Bu yetersiz nüfuslu ülkede, ulaşım sorunu hâlâ temel sorunlardan biridir. Bir demiryolu hattı, Büyük okyanus limanlarına (Mataraní, Arica, Antofagasta) ayrılan üç kolla, Altiplano'yu baştan sona aşar. İki büyük karayolu, Santa Cruz'u São Paulo'ya ve Buenos Aires'e (Yacuiba üstünden) bağlar. Oriente'de Cachabamba - Santa Cruz karayolunu Brezilya'ya doğru uzatan ve La Paz'ı Trinidad'a bağlayan karayolları yapıldı.

TARİH

Tarihöncesi'nden başlayarak önemli uygarlıkların geliştiği (Tiahuanaco [İ.Ö. 600 - İ.S. 1200], Collalar krallığı [XIII. - XV. yy.]) bugünkü Bolivya toprakları, Pachacútec (1438-1471) tarafından İnka İmparatorluğu'na katıldı. Günümüzde etnik grupların dağılımı (yüksek yaylada Aymaralar, vadilerde Kiçualar) ve yerli toplumun temelini oluşturan köy toplulukları o tarihe dayanır. İnka İmparatorluğu'nun İspanyollar tarafından ele geçirilmesinden sonra kentler kuruldu: Paria (1535), Tupira (1536), Chuquisaca (bugün Sucre, 1539), Potosí (1545), La Paz (1548). Yukarı Perú'nun (Bolivya'nın o dönemdeki adı) görünümü, 1544'te Potosí'de gümüş bulunmasıyla büyük ölçüde değişti. Potosí, İspanyol İmparatorluğu'nun ve dünyanın en zengin madencilik merkezi haline geldi: 1551'de Charcas'ın audencia'sı olarak düzenlenen ve Perú valiliğine bağlanan bölge, Potosí madenlerinin durumunu yaşadı: 1610-1620 yıllarına kadar gelişme, ardından sömürge döneminin sonuna kadar süren bir gerileme. XVIII. yy.'ın sonunda Yukarı Perú, İspanyol Amerikası'nda yerlilerin en kalabalık oldukları bölgelerden biriydi (% 23'ü metis, % 10'u criollo ve ispanyol, 1 500 000 kişi). Yerliler, köy topluluklarında yaşamalarına, Avrupalılar gibi büyük tarım işletmelerinde toprakla uğraşmalarına karşın haraç ve angarya (bu arada *mita*) yüzünden eziliyorlardı. Túpac Amaru II önderliğinde ayaklandılarsa da (1781) durumları değişmedi. Charcas audencia'sı 1776'da yeniden Río de la Plata valiliğine bağlandı, ama bağımsızlık savaşı sırasında Perú'yu destekledi, Arjantinliler' in birçok saldırısını püskürttü ve 1824'e kadar İspanya tahtına bağlı kaldı. 1825'te Bolívar'ın Sucre komutasındaki birlikleri tarafından bağımsızlığa kavuşturuldu ve Bolivya Cumhuriyeti adını aldı. Bolívar cumhurbaşkanlığına, Sucre başkan yardımcılığına (1825-1828) getirildi. Ama bağımsızlık, yerlilerden çok, büyük çiftlik *(hacienda)* sahiplerine yaradı: bunlar yerlileri toprak kölesi olarak kullanmaya devam ettiler. Diktatörlüğünü ilan eden general Andrés Santa Cruz (1828-1839) bir Bolivya-Perú konfederasyonu oluşturarak güçlü bir devlet kurmaya çalıştıysa da Yungay'da Şili birlikleri karşısında bozguna uğradı (1839). Bolivya, bu olayın ardından, nüfusunun azalması, madenlerdeki üretimin düşmesi ve ekonomisinin yalnızca tarım ürünlerine dayanması sonucunda uzun sürecek bir duraklama dönemine girdi. Şiddet hareketlerinin ve siyasal istikrarsızlığın artması anarşi ve karışıklığın 1880'e kadar sürmesine neden oldu: acımasız *caudillolar* (1848-1855, Belzú; 1864-1871, Melgarejo; 1876 -1880, Daza), ülkeyi sürekli baskı altında tuttular. Bir süre için iktisadi yaşam canlandıysa da bundan yararlananlar spekülasyonlara giren yabancılar oldu (1830 -1850, kinin; 1868-1878, guano ve nitrat; 1870-1890, gümüş). Ama bundan daha önemli bir olay, Melgarejo'nun 1866'dan başlayarak, yerli toplulukların topraklarını bölüştürmeye kalkışması üzerine 1870 ve 1871 ayaklanmalarının başlamasıdır.

Nitrat bölgeleri yüzünden Şili'ye açılan Pasifik savaşı'nda (1879-80) ülkenin güçsüzlüğü iyice ortaya çıktı. Perú ile ittifak kuran Bolivya, Atacama ilini, Antofagasta limanını (dolayısıyla denize açılan kapısını) yitirdi. 1879 bozgunundan sonra başa geçen yönetimler döneminde siyasal yaşam az çok kararlılığa kavuştu (oy kullanma hakkı tanınanlar 20 000 kişi kadardı). Muhafazakâr ve liberal partiler kuruldu. Muhafazakârlar, 1899'a kadar iktidarı ellerinde tuttular. 1898-99 iç savaşını liberaller kazanınca, başkent Sucre' den La Paz'a aktarıldı. Ülkede pozitivist düşünceler yayıldı ve liberallerin iktidarı ele geçirmelerinden sonra kalay madenleri (1890'a doğru gümüş madenlerinin yerini aldılar) önem kazandı. Liberaller Şili ile 1904 barış antlaşması'nı imzaladılar, maden dışsatımını kolaylaştırmak için Arica-La Paz demiryolu hattını döşettiler, yabancı yatırımları desteklediler. Kalay üretimi üç kişinin elindeydi: bolivyalı Simón Patiño ve Carlos Aramayo; Avusturya kökenli bir arjantinli olan Mauricio Hochschild.

1920'den başlayarak yönetim, liberallerden, eski muhafazakârları, iş adamları ve kentlerdeki orta sınıfı birleştiren yeni bir partiye, Cumhuriyetçi parti'ye geçti. Bu dönemde maden üretimi en yüksek düzeye ulaştı ve ABD'nin önemli yatırımlarının da yardımıyla petrol çıkarılmaya başlandı. 1929 bunalımı bu refaha büyük bir darbe indirdi ve modern madencilik kentleri ile hâlâ geleneksel yöntemlerle tarım yapan ülkenin geri kalan kesimi arasındaki çelişkiyi daha da artırdı.

Paraguay ile yapılan Chaco savaşı'ndan (1932-1935) sonra Bolivya (1903 -04'te Brezilya'ya bırakmak zorunda kaldığı Acre gibi) Kuzey Chaco'yu, dolayısıyla da Atlas okyanusu'na dökülen ırmaklara ulaşma olanağını yitirdi. Devlet, yüz yıl içinde topraklarının yarısını kaybetmiş bulunuyordu.

Ulusal gururun yaralanması ve çağdaş teknikten uzak kalmanın yol açtığı dengesizlikler, siyasal değişiklikleri gündeme getirdi. Chaco savaşı'ndan etkilenen genç subaylar (José David Toro, Germán Busch, daha sonra, 1943-1946 arasında Gualberto Villarroel), sırayla yönetimi ele geçirdiler ve oligarşiyle mücadeleye giriştiler: 1937'de Standard Oil şirketinin ulusallaştırılması, madenci sendikaların kurulması, 1945'te toplanan yerliler kongresi bu savaşın kanıtlarıydı. Devrimci sol parti (marxçı), Devrimci işçi partisi (troçkici), Bolivya sosyalist falanjı (ispanyol falanjı örnek alındı), özellikle de Movimiénto* Nacionalista Revolucionario (MNR) [Devrimci ulusçu hareket] gibi yeni partiler kuruldu.

1951'de ABD'de kalay fiyatının dondurulmasından doğan bunalım, 1952 nisan devrimiyle sonuçlandı: MNR partisi ve önderi Victor Paz Estenssoro, madencilerin, köylülerin ve orta sınıfın desteğiyle iktidara geldi. MNR, Paz Estenssoro'nun (1952-1956 ve 1960-1964) ve Hernán Siles Zuazo'nun (1956-1960) cumhurbaşkanlığında, 1964'e kadar iktidarda kaldı. Bu dönem boyunca, geleneksel düzeni yıkan reformlar yapıldı: yerlilerin gaspedilmiş toprakları bir tarım reformuyla geri verildi, angaryalar kaldırıldı; üç büyük maden şirketi devletleştirildi, ordu dağıtılarak yerine işçi ve köylü milisleri kuruldu. ABD, reformlara karşı çıkmadı ve para yardımını sürdürdü. Reformlar ilk aşamada üretimde genel bir düşüşe ve hızla artan bir enflasyona neden olduğu için, ABD yardımı iyice zorunlu hale geldi.

60'lı yılların başında MNR'nin birleştirdiği güçler koalisyonu çözülmeye başladı. Gün geçtikçe önemi artan ordu sonunda Paz Estenssoro'yu devirdi (1964). O tarihten sonra, sağ ya da sol eğilimli askeri hükümetler birbirini izledi. Köylü milislerin desteğinden güç alan general Barrientos (1964-1969) kentlerdeki muhalefeti kırıp, Che Guevara'nın castrocu gerillalarını ortadan kaldırdı, Guevara 1967'de öldürüldü. General Ovando Candia'nın (1969-1970) ve general Torres'in (1970-71) kısa süreli yönetimlerinden sonra, albay Hugo Banzer Suárez ordunun en tutucu unsurlarının desteğiyle iktidarı ele geçirdi.

1978'de yapılan seçimler çeşitli yolsuzluklar yüzünden iptal edildi. Seçimleri kazandığını ileri süren general Pereda Asbún'un komutasındaki subaylar yönetime el koydular. 1979 temmuzunda yapılan yeni seçimlerde, MNR'nin iki eski başkanının çevresinde toplanan iki ayrı koalisyon karşı karşıya geldi: Paz Estenssoro çevresinde sağ koalisyon; Siles Zuazo' nun çevresinde ise sol koalisyon birleşti. Adayların ikisi de mutlak çoğunluğu elde edemedi ve kasım ayında yeni bir askeri darbe oldu, bir süre sonraysa, kısa ömürlü bir sivil hükümet kuruldu. 1980 haziranında yapılan seçimlerde Siles Zuazo yeterli çoğunluğu sağlayamayınca, haziran ayında yeni bir darbeyle, general Luis García Meza iktidara geldi. Meza da 1981 ağustosunda devrildi ve yerine general Celso Torrelio Villa geçti. İlerleyen iktisadi bunalım, dış borçların birikmesi, ordu içindeki huzursuzluk Torrelio'yu sivillerle anlaşmaya itti. Askeri yönetim sırasında yurt dışına kaçan siyasal parti ve sendika önderleri için af çıkarıldı. Torrelio istifa etti (temmuz 1982). İktidarı teslim alan cunta, genelkurmay başkanı general Guido Vildoso Calderon'u devlet başkanı seçti. 1980'de seçilen milletvekilleri yeniden göreve çağırıldı. Toplanan meclisin seçtiği Hernan Siles Zuazo, cumhurbaşkanı oldu (5 ekim 1982).

Başkan Siles iktisadi durumu düzeltmek için kemerleri sıkma programı uyguladı: döviz alım-satımı denetim altına alındı, döviz kurları bir süre için donduruldu, memur ücretleri indirildi. Bir koalisyon hükümeti kuran Siles, sendikaların, kemerleri sıkma programına ve IMF önerilerine karşı çıkmaları, paranın hızla değer kaybetmesi ve büyük boyutlara varan kokain kaçakçılığı gibi sorunlara çözüm bulmak zorundaydı. Önce ordu komutanlarını değiştirdi. Bir işkence merkezi gibi çalışan Devlet soruşturma dairesi'ni kaldırdı. Kasım 1983'te % 60 oranında devalüasyon yapıldı; petrol fiyatları % 200 artırıldı. Buna karşı *Bolivya işçileri merkezi* (BİM) konfederasyonu genel grev çağrısında bulundu. Enflasyonun 1982'de % 297 iken, 1983'te % 328'e yükselmesi önlenemedi. Para değeri 1984 nisanında yeniden % 75 oranında düşürüldü. Darbe söylentileri de yönetimi sürekli baskı altında tutuyordu. Güvenlik güçlerinden bir grup başkan Siles'i kaçırdı. Ancak ordu darbe girişimini desteklemeyince, serbest bırakıldı (30 haziran 1984).

İktisadi siyasetin başarılı olamaması üzerine BİM ve meclis, erken seçime gidilmesi için anlaşmaya vardı. Seçimlerde, dokuz bölgeden yedisinde seçimleri kaza-

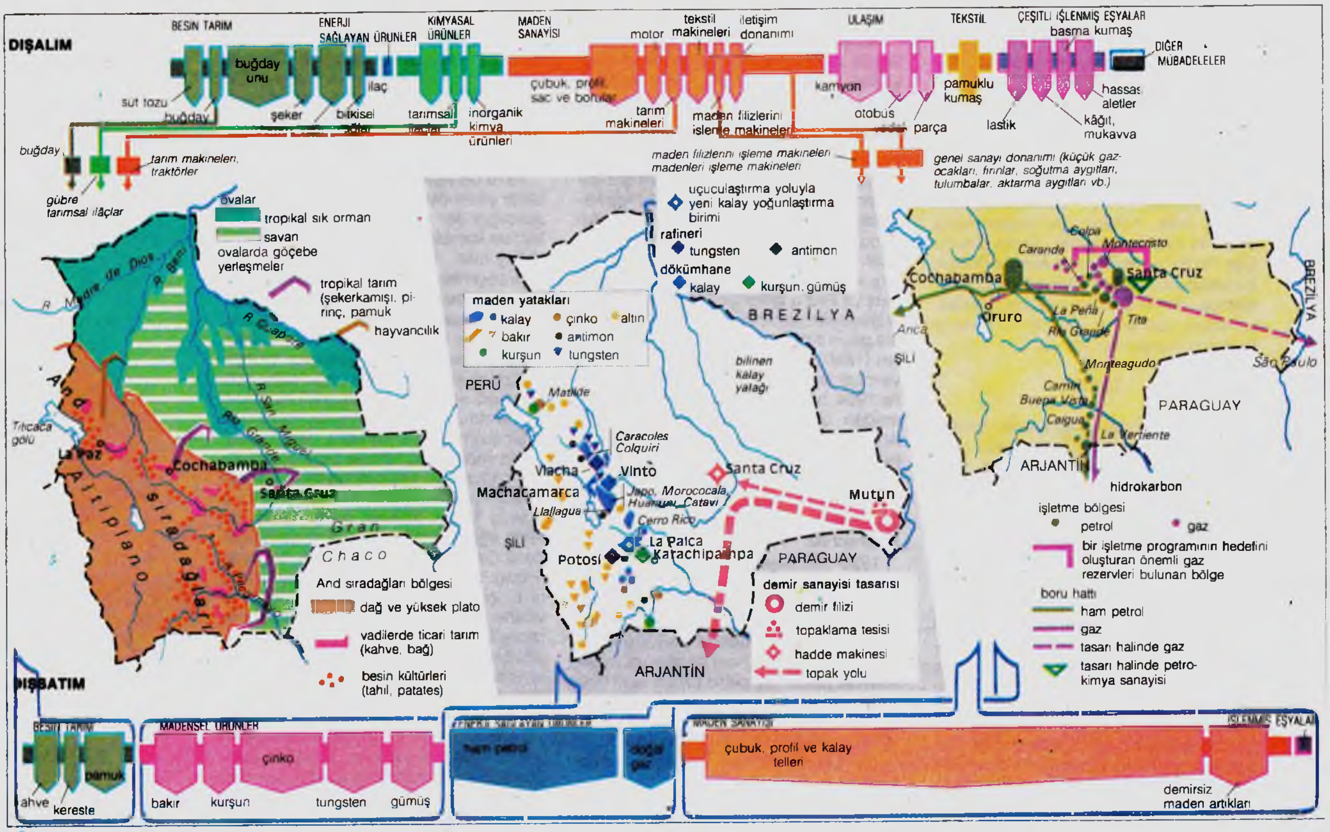
nan Victor Paz Estenssoro başkan oldu (14 temmuz 1985). Adaylığını koyan general Hugo Banzer, toplam daha çok oy aldığı halde, seçim sistemi nedeniyle başkan seçilemedi. Paz Estenssoro'yu destekleyen MNR, meclis seçimlerinde çoğunluğu kazandı.

Başkanın değişmesi, iktisadi sorunlara çözüm getirmedi. Enflasyon rekor düzeye ulaştı (% 14 000). 1 853 000 peso bir dolara eşdeğerdeydi. Ulusal gelir % 2 azaldı (1985). Faiz oranları düşük kaldığından bankalardan mevduat çekildi. Karaborsa canlandı. Enflasyonla mücadele için fiyat sübvansiyonları, denetimleri kaldırıldı. Kamu sektöründe ücretler dört ay süreyle donduruldu. Kamu iktisadi teşebbüslerinin yeniden düzenlenmesine başlandı. ABD'nin, koka bahçelerinde başka ürün yetiştirilmesi koşuluna bağladığı iktisadi yardım, koka üretiminin engellenememesi nedeniyle, verilmedi. Bolivya'nın dışsatım gelirlerinin 1/3'ünü sağlayan kalayın uluslararası piyasa fiyatı, maliyetinin 1/3'üne düştü (1985). Aynı yıl peso % 400 oranında devalüe edildi. 1986'da koka üretimi % 90 kısıtlandı. Kalay madenlerinin kapatılması üzerine 20 000 madenci protesto yürüyüşü yapınca sıkıyönetim ilan edildi. 1987'nin başında yeni para *boliviano* çıkarıldı (1 milyon peso eşdeğeri). "Kokain kralı" Roberto Gomez tutuklandı (temmuz 1988), ama ABD'ye teslim edilmedi. 1989 seçimlerinde kimse çoğunluk sağlayamadı. Kongre Devrimci sol hareketi'nin başkanı Paz Zamora'yı cumhurbaşkanı seçti. Paz Zamora'nın partisi ile Hugo Banzer'in Milliyetçi demokrasi hareketi partisi ortak hükümet kurdular. Gene sıkıyönetim ilan edildi. Mart 1991'de eski içişleri bakanı Gomez ABD'de kokain kaçakçılığından 30 yıla mahkum edildi. Kasım 1991'den önce teslim olacak uyuşturucu kaçakçılarının ABD'ye verilmeyeceğine dair bir kararname çıkarıldı (temmuz 1991). Bolivya'nın denize çıkışı ve İlho limanının serbest bölge yapılması için Peru ile anlaşma yapıldı (ocak 1992).

EDEBİYAT

Bolivya edebiyatı romantizmle birlikte özerkleşti. Bolivyalı romantik yazarlar pek önemli değilse de, bunlar arasında iki şairi, María Josefa Mujía ve Ricardo José Bustamante'yi anmak gerekir. İlk özgün yapıt (Nataniel Aguirre'nin [1843-1888] *Juan de la Rosa*'sı), ancak 1885'te yayımlanabildi. Bu yapıtta, Cochabamba bölgesinin bağımsızlık savaşımı renkli bir dille anlatılır. Ricardo Jaimes Freyre (1868-1933),gelmiş geçmiş en büyük bolivyalı şairdir. Kusursuz dizeler kurmakta çok usta olan Freyre, çağdaşlık akımının başlıca temsilcilerinden biridir. Yunan sanatından etkilenmiş Franz Tamayo (1879-1956)ve içtenci vurguları olan usta şair Gregorio Reynolds (1882-1948) da aynı akım içinde yer alır. Çağdaşçı sanat anlayışı, töre romanlarıyla da beğenilen Juan Francisco Bedregal (1883-1944), Manuel Maria Pinto (1871-1938), Claudio Peñaranda (1884-1924), Rafael Ballivián (doğm. 1898) ve özellikle José Eduardo Guerra'nın (1893-1943) hüzünlü şiirlerinde ya da Juan Caprilesʼin (1890-1953) sonelerinde canlılığını sürdürür.

Kalabalık bir kızılderili nüfusunun yaşadığı ülkenin önemli romancıları arasında indigenismo* akımının en parlak temsilcilerinden biri olan Alcides Arguedas (1879-1946) da vardır. Arguedas özellikle, Kızılderililer'in sömürülmesini sert bir dille kınayan *Raza de bronce* adlı romanıyla tüm dünyada tanındı. Ülkesinin tarihine ilişkin çalışmalar da yapan Arguedas, Gabriel René Moreno (1836-1908) ile, bolivyalı tarihçilerin başında gelir. Bolivya gerçeğinden esinlenen öbür yazarlar arasında, toplumsal ve siyasal bir yergi olan *La candidatura de Rojas*'ın yazarı Armando Chirveches (1883-1926), *En las tierras de Potosí*'de maden işçilerinin, *Páginas bárbaras*'ta kauçuk toplayıcılarının yaşamlarını sergileyen Jaime Mendoza (1874-1939), tarihsel roman ve öykü yazarı Abel Alarcón (1881-1954) ve genellikle fransızca yazan Adolfo Costa du Rels (doğm. 1891) anılmalıdır. Şairlerde de ulusal temalara büyük ilgi gözlemlenir. Başlıca şairler: Octavio Campero Echazú (1900-1970), Antonio Ávila Jiménez (1900-1965), Guillermo Viscarra Fabre (doğm. 1901) ve doğum yeri Santa Cruz'un sözcüsü olan ve "Chaco savaşı'nın şairi" diye de tanınan Raúl Otero Reich (doğm. 1905). Chaco savaşı, 1935'e doğru, birçok başka anlatıcıyı da etkilemiş, bu anlatıcıların etkisiyle son derece gerçekçi bir edebiyat doğmuştur. Bu gerçekçi edebiyatın başlıca temsilcileri: Oscar Cerruto (doğm. 1907), Augusto Guzmán (doğm. 1903), özellikle de sözkonusu savaşla ilgili bir dizi anlatıyı *Sangre de mestizo* adı altında toplayan, daha sonra *Metal del diabloet*'te kalay kralı Patino'nun yaşamını gözler önüne seren Augusto Cespedes (doğm. 1904). Yenilginin derin izlerini taşıyan yazarlar, çağlarının sorunlarını dile getirdiler; savaş anlatılarının yerini indigenismo'cu yapıtlar aldı. Antonio Diaz Villamil (1897-1948), Carlos Medinaceli (1899-1949), Juan B. Coimbra (doğm. 1895), büyük toprak sahipleri tarafından tarlalarda ya da maden ocaklarında sömürülen Kızılderililer'in savunuculuğunu yapan Alfredo Guillén Pinto (1895-1950) ile Jesús Lara (doğm. 1898) bu doğrultuda ürün veren belli başlı yazarlardır. Jesús Lara, *Nancahuazú* adlı yapıtıyla, güncel gerilla savaşını edebiyata ilk sokanlardan biridir. Madenlerin ulusallaştırılmasının (1952) ve toprak reformunun (1953), toplumsal yapıda oluşturduğu değişiklikler, yazarların gerçeğe yaklaşım tarzını değiştirmediyse de, günümüz romancıları, yapıtlarının toplumsal bir bildiri taşıması konusundaki titizliklerini ve gerçekçi tutumlarını sürdürdüler. Raúl Bothelo Gosálvez'in (doğm. 1917) yapıtlarında bunu açıkça görürüz. Bolivya romanı, Marcelo Quiroga Santa Cruz ile, varoluşçu temalara yöneldi. Porfirio Díaz Machicao (doğm. 1909), Roberto Leyton, Walter Montenegro, Gaston Suárez, Adolfo Caceres Romero düzyazının ustaları arasında yer alırlar. Denemeci

BOLİVYA'NIN İKTİSADI

Fernando Diez de Medina (doğm. 1908) ve felsefeci Guillermo Francovich (doğm. 1901) de bu bağlamda anılmalıdır. Şairler arasında, dinsel bir hava taşıyan Yolanda Bedregal (doğm. 1916), düzyazılarında olduğu gibi şiirlerinde de doğudaki Santa Cruz ilini aşkla yansıtan Enrique Kempf Mercado (doğm. 1920), Oscar Alfaro (1921-1963), Julio de la Vega (doğm. 1924), Alcira Cardona Torrico (doğm. 1926) ve daha genç Pedro Shimose (doğm. 1940), Alfonso Gumucio Dragón (doğm. 1950), Diego Torres (doğm. 1951) en önde gelen sanatçılardır.

ARKEOLOJİ

Titicaca gölünün güneyinde bulunan yüksek yaylalarda, Peru kültür tarihine bağlı, Bolivya'nın en zengin arkeoloji bölgelerinden biri yer alır. Sitlerin en önemlisi, 600 ve 1200 yılları arasında, etkisini Bolivya sınırları ötesine kadar duyuran önemli bir uygarlığın beşiği olan Tiahuanaco'dur.

Ülkenin güneyinde İ.Ö. 6000 yıllarına doğru, Ayampitin tipinde taştan bir alet kullanan avcı-toplayıcı halklar yaşıyordu. Daha sonra, İ.Ö. 500'e doğr. Buraya çiftçilik ve çömlekçilik yapan topluluklar yerleşti. Bu çağdaki en bilinen kültürlerden biri, daha çok kümbet evlerden oluşmuş köyler ve mezar höyükleriyle kendini gösteren *Los Túmulos* kültürüdür. Bu tümülüsler kat kat, küçük ya da 200 m çapında, 6-8 m yüksekliğinde olabilirler. İçlerinde çeşitli çanak-çömlek türlerine (gri çizgili ya da kabarık süslemeli) ve özellikle yetişkinlerin gömüldüğü büyük vazolara rastlanır. Cilalı ve yontma taş işçiliği de çok gelişmişti: T biçiminde baltalar, lobut başları, pipolar, ince bir biçimde işlenmiş kaplar ve çoğu kez insan biçiminde, Tiahuanaco parçalarının üslubunu andıran heykeller. Bakır ve altın süs eşyaları da bu kültürün bazı evrelerine bağlanmaktadır.

Bolivya'nın kuzey-doğu'su, Amazon havzasına bağlı alçak bir bölgedir. En önemli kazıların yapıldığı Mojolar'ın yaşadığı bölgede, içinde renkli ve çizgili süslemeleri olan çömlekler bulunan tümülüs sitleri (çağımızın 500-1000 yılları) ortaya çıkarıldı. Çok sayıda rastlanan mezar vazolarının kimileri üç ayaklıdır.

BOLKAR dağları, esk. **Bulgar dağları,** Orta Toroslar'ın İç Anadolu'da, Ereğli ovası ile Akdeniz kıyıları arasında aşılması güç bir duvar gibi yükselen sıralarına verilen ad. G.-B.-K.-D. doğrultusunda, yaklş. 120 km boyunca uzanan dağlar, B.'da Taşeli platoları, D.'da tektonik kökenli uzun bir oluk biçimindeki Ecemiş koridoru ile sınırlıdır. B. kesiminde 1 500 - 2 000 m yükseklikteki platolar üzerinde birkaç yüz metre kadar yükselen kabartılarla başlayan Bolkar dağları, K.-D.'ya gidildikçe belirginleşen ve yükselen sıralar halindedir. Kütlenin B. kesiminde 2 500 m'yi aşmayan yükselti (en yüksek yeri Yüğlük dağı, 2 474 m), orta kesimin iç bölümündeki Aydos dağında 3 430 m'ye ve K.-D. ucundaki Medetsiz tepesinde 3 524 m'ye ulaşır. Yüksek kesimlerin, Dördüncü Zaman'da buzullarla işlenmesi sonucu, dişli tepeler, sirkler, buzultaş setleri gibi biçimler oluşmuştur. Sürekli kar sınırına 3 500 m dolayında erişilen bu yüksek kesimin kimi kuytu yerlerinde, günümüzde de küçük buzullar ve kaya buzulları görülür. Kireçtaşlarının yaygın olması yüzünden, özellikle Taşeli platolarına doğru karst şekilleri görülür. Anadolu'da ayırtlanan tektonik birimlerden Torid'lerin bir kesimi olan Bolkar dağları, Paleozoyik bir çekirdek ile, Mezozoyik ve Tersiyer oluşuklarından ve ofiyolitik kayaçlardan meydana gelir. Birkaç dağ oluşum dönemi geçirmiş ve bugünkü yükseltisine son epirojenik hareketlerle erişmiştir. Bindirme naplarından (örtülerinden) meydana gelen çok karmaşık bir yapısı vardır. Temelini oluşturan Devon ve Permo-Karbon yaştaki kütlelerin, çoğu yerde daha yeni oluşukları örttüğü, bazı tektonik pencerelerde ve kliplerde açıkça görülür. Antikçağ'dan beri kullanılmalarına karşılık ormanlar, ulaşılması güç kesimlerde hâlâ geniş alanlar kaplar. Bitki toplulukları, yükseltiyle değişen iklime uyarak,üst üste yer alan katlar oluşturmuştur. G. eteklerinde 600-700 m'ye kadar maki, onun üstünde 1 500 m'ye kadar yayvan ve iğne yapraklılar, daha yükseklerdeyse 2 200-2 400 m'ye kadar çıkan karaçam, kızılçam, köknar ve sedir ormanları yer alır. K. yamaçlarında hızla İç Anadolu bozkırına geçilir. Akdeniz kıyıları ile İç Anadolu arasında ulaşımı engelleyen bir set oluşturan Bolkar dağlarını doğrudan aşan düzenli bir karayolu günümüzde de yoktur. Başlıca yollar, kütlenin çevresini dolanır; bunlar D.'da karayolunun ve demiryolunun bir ölçüde izlediği Ecemiş koridoru ile tarihsel Gülek geçidi (antik Pylae Cilicia, Kilikia kapıları) ile, B.'da dağları Sertavul geçidiyle (1 630 m) aşan Karaman-Silifke yoludur. Bolkarlar üzerinde eskiden beri göçerlerin yaylakları ve G. aklanında, kıyının boğucu yaz sıcağından kurtulmak için çıkılan yayla yerleşmeleri (Çamlıyayla, Gözne, Güzeloluk) vardır.

Bolkar dağlarından bir görünüm

BOLKÓW, Polonya'da (Wrocław voyvodalığı), kent, Wałbrzych'in K.-B.'sında; 4 500 nüf. Tatarlar (1241), Hus'çular (1428) ve Otuz Yıl savaşları sırasında İsveçliler tarafından alınan, Silezya'daki en eski şatolardan birinin yıkıntıları.

BOLLANDCILAR a. (öz. a. Jean *Bolland*'dan). XVII. yy.'dan bu yana, *Acta Sanctorum* adı verilen, azizlerin yaşamına ilişkin derleme üzerine çalışan bir topluluğun üyeleri. (Bollandcıların çoğu cizvittir.)

—ANSİKL. Azizlerin yaşamlarına ilişkin özgün belgelerin (eski *Acta* ya da diğer kaynaklar) ilk eleştirel derlemesini ve onların azizlik mertebesine eriştikleri günün tarihine göre sınıflandırmasını yapan, P. Rosweyde'dir (1607). 1630'da yapıta devam etmekle görevlendirilen Bolland, tasarıyı değiştirdi ve bu girişimi genişletti. Anvers'de Godfried Henskens ve Daniel Van Papenbrock ile birlikte beş cilt yayımladı (ocak ayı için iki cilt [1643], şubat ayı için üç cilt [1658]), mart ayı için üç cilt daha hazırladı (1668). Yapıt ekim ayı üçüncü cildine dek sürdü (1770). Bunun yanı sıra bir *azizler müzesi* oluşturuldu. Siyasal olaylara bağlı çeşitli değişimler sonucunda, Léopold I, yapıtın yazımını Brüksel'de belçikalı cizvitlere verdi (1837). *Acta Sanctorum* dışında, 1882'den başlayarak Analecta Bollandi dergisini ve 1886'dan başlayarak da çeşitli incelemeleri ve dizelgeleri içeren *Subsidia hagiographica*'yı yayımladılar. Elyazmalarının kaynakçaları *Bibliotheca hagiographica Latina* (1898-1902, yeni bas. 1949), *Bibliotheca hagiographica Graeca*'da (1909, yeni bas. 1958) ve *Bibliotheca Orientalis*'te (1910) yayımlandı. Yapıt, sürekli geliştirilen bilimsel eleştiri yöntemleriyle genişletilmektedir.

BOLLANMAK → BOLLAŞMAK.

BOLLAŞMAK, BOLLANMAK gçz. f. **1.** Bir şey sözkonusuysa, bol bulunmak, çoğalmak: *Piyasada çay bollaşmış. Bu mevsimde balık bollaşır.* **—2.** Bir giysi, giysinin bir bölümü, vb. sözkonusuysa, genişlemek; genişlemiş görünmek: *Giye giye bollaşan ayakkabılar. Zayıflayınca eteğin beli bollaşmış.*

◆ **bollaştırmak, bollatmak** ettirg. f. **1.** *Bir giysiyi, bir bölümünü, vb. bollaştırmak, bollatmak,* onu, o bölümünü vb. genişletmek: *Ayakkabılarımı giyme, bollaştırırsın.* **—2.** *Bir şeyi bollaştırmak, bollatmak,* onu çoğaltmak.

BOLLAŞTIRMAK → BOLLAŞMAK.

BOLLATE, İtalya'da kent, Lombardia'da, Milano'nun kuzey-batı büyük banliyösünde; 42 800 nüf. Dönüştürme metalürjisi. Plastik maddeler yapımı.

BOLLATMAK → BOLLAŞMAK.

BOLLENE, Fransa'da kanton merkezi (Vaucluse); 13 981 nüf. (1992). Pazar. Sıcağa dayanıklı toprakların çıkarıldığı ocaklar. Metalürji. Elektronik. —K.'de, Rhône'un kanallarından birinde büyük hidroelektrik santral.

BOLLİGEN, İsviçre'de (Bern kantonu) kent, Bern'in kuzey-doğu banliyösünde; 32 000 nüf. (1992).

BOLLNÄS, İsveç'te kent, Ljusnan ırmağı kıyısında, Gävle'nin K.-K.-B.'sında; 17 000 nüf. Makine yapımı. Turizm (kış sporları).

BOLLUK a. **1.** Parasal rahatlık, varlık: *Bolluk içinde yaşamak. Bu antikaları bolluk günlerinde almıştı. Yaşamı bolluk içinde geçti.* **—2.** Bir şeydeki genişlik, fazlalık: *Yakadaki bolluğu gidermek.* **—3.** *Bir şey bolluğu,* o şeyden çok miktarda, çok sayıda bulunma durumu: *Bu evde masa bolluğu var. Hediye bolluğu. Adam bolluğu.*

—Astrofiz. Bir gökcisminin kimyasal bileşimine giren çeşitli elementlerin oranını belirleyen parametre. (→ ÇEKİRDEKBİREŞİMİ.)

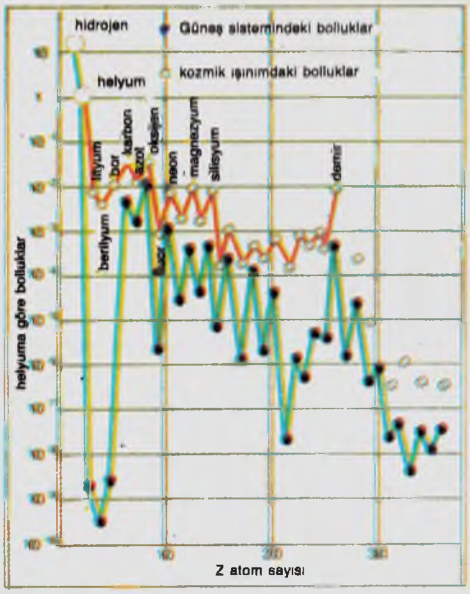
—Bot. *Bolluk katsayısı,* incelenen alandaki bitki topluluğu üstünde yapılan çalışmalarda her bir türün birey sayısında kaydedilen artış. (Beş bolluk kategorisi bulunduğu saptanmıştır.)

—İkt. Kaynak kıtlığının son bulmasını belirten durum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sey. oy. *Bolluk oyunları,* hayvanlardan ve bitkisel ürünlerden daha fazla verim almak amacıyla, belirli dönemlerde oynanan köy seyirlik oyunlarının genel adı. (Eşanl. BEREKET OYUNLARI.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Terz. Bir giysinin bol, geniş olma durumu: *Özelliği, eteklerinin bolluğuyla belirlenen bir moda.*

—ANSİKL. İkt. 30'lu yıllarda, iktisadi bunalımın sonucunda ortaya çıkan yoğun teknolojik gelişme ve satış güçlükleri, bolluk doktrini olarak anılan inancın doğmasına yol açtı. Bu doktrine göre, teknoloji öylesine bol ürün üretilmesine yol açmıştı ki, fiyat mekanizmasına ve masraflı mübadelelere dayanan geleneksel sistem, artık ne normal bir biçimde işleyebilirdi ne de ürünlerin sürümünü sağlayabilirdi; aşı-

Güneş sistemi ve kozmik ışınımdaki kimyasal elementlerin **bolluk**u

rı üretim bunalımlarının ve bolluk içinde sefalet çelişkisinin ortaya çıkışı da bu yüzdendi. Etkinliğini yitiren kapitalist yöntemlerden farklı olarak, sürümsüz kalan meta stokları, herkese gereksinimine göre bölüştürmeyi olanaklı kılacak olan yalnızca dağıtıma yönelik yöntemler olabilirdi. Bu bolluk okulu, şiddetli eleştirilere uğradı, çünkü arzın talebe uyumsuzluğunun belirlediği bazı özel durumları genelleştirmek eğilimini taşıyordu.

Daha yakın zamanlarda, *bolluk* (ya da *refah toplumu*) terimi, J. K. Galbraith tarafından, tüketim mallarında, farklı derecelerde de olsa, bir bolluk yaşayan günümüz gelişmiş toplumlarını nitelendirmek için yeniden kullanılmaya başlandı. (*The Affluent Society*, 1958). Bu amerikalı yazara göre, bolluk bir veridir: anlatılmaz, görülür. Bu anlayış çerçevesinde, *refah* terimi her şeyden önce bir imgedir: kalpten gelen kanın beyne akması gibi, tüketim mallarının bol miktarda piyasaya akması düşüncesini çağrıştırır. Bu imge, başka bir imgeyi daha gözlerde canlandırır: toplumun ürünlere hücumu imgesini... Bu betimleme, Galbraith'e göre, üretim gereksinimlerinin tatmini için yapılmamakta, gereksinimler üretimin sürdürülebilmesi için yaratılmaktadır. Gereksinimler, gerçekte, üretimin bir sonucudur. Bunu kanıtlamak için, Galbraith, insanın mutlaka tatmin edilmesi gereken yaşamsal gereksinimleriyle ikincil sayılabilecek gereksinimleri arasında bir ayrım yapar. Yaşamsal gereksinimleri tatmine yarayan mallar, sıfıra yaklaşan bir marjinal faydaya sahiptir, çünkü bolluk durumunda herkes bunları istediği miktarda elde edebilir. İkinci tür gereksinimlerin tatminine gelince, bunların marjinal faydasının hiç de daha yüksek olmadığını kabul etmek gerekir. Ama eğer öyleyse, bunların üretimi niçin sürdürülmektedir ? Galbraith'in bu soruya yanıtı açık ve kesindir: sanayi sistemini oluşturan firmalar, gereksinimleri tatmin etmek için değil, işlemeye devam etmek için, yani varlıklarını sürdürmek için üretim yaparlar; bunun için de, yeni yeni gereksinimler yaratmak zorundadırlar.

Böylece, bolluk toplumu, daha çok, bir üreticiler toplumu olarak ortaya çıkar: bu toplum, büyük işletmelerin yöneticilerinden oluşan bir grubun egemenliği altındadır. Bu grup, başına buyruk denilebilecek biçimde, piyasanın durumunu, tatmin edilecek gereksinimleri ve tüketicilerin sayısını saptar. (Üreticiler, krediye dayalı tüketimi özendirme yoluyla, ürettikleri malların piyasada giderek daha çok sayıda tüketici tarafından satın alınmasına olanak sağlarlar.) Nihayet, bu grup, üretimin önceliğini kabul ettirmekte çıkarı olan değerler sistemini belirler. Gereksinimlerin yaratılması hem pasif (tüketimin artması öneriler yoluyla ya da birbirinden geri kalmama yarışıyla olabilir), hem de aktif (üreticiler reklamla gereksinim yaratırlar) bir süreçtir.

—Sey. oy. Ekin ekme, hasat, hayvanların döllenmesi, doğum vb. üretime ilişkin özel gün ve durumlarda oynanan bolluk oyunlarının kökeni, bolluk (bereket) törenlerine dayanır. Bir anlamda kuttören olarak da kabul edilen bolluk oyunları, çeşitli doğa olaylarına öykünülerek oluşturulmuş anlamlı, ritmik, sözlü, türkülü ya da dramatik özellikler taşıyan oyunları içerir. Bu oyunlarla doğanın canlanacağına, verimin artacağına inanılır. Aynı amaca yönelik, dramatik özellikler taşımayan uygulamalar da vardır. (Bazı yörelerde ocak ayının üçüyle nisanın on dördü arasındaki günlerde *kömbe* adı verilen kaba çöreğin pişirilmesi ve yüz koyun yavrulayıncaya değin her gece bir evde toplanılıp oyunlarla bu çöreklerin yenmesi gibi.) Anadolu'da çok yaygın bir gelenek olan bolluk oyunlarının, çok değişik türleri vardır. Koyun ve keçilerin doğurma zamanı olan nisan ayından elli gün önce, genellikle şubat ayı içerisinde oynanan ve Anadolu folkloru içinde önemli bir yeri olan *saya gezme;* koyunların döllenme mevsimi olan kasım ayından bir hafta önce düzenlenen *koç katımı*, ağustos ayında, harmanlar dövülürken oynanan *cemalcik*, bunlardan birkaçıdır.

BOLM (Adolf), rus dansçı ve koregraf (Petersburg 1884 - Hollywood 1951). İmparatorluk tiyatro okulu'nda yetişti. Anna Pavlova ve Lydia Kyasht'a eşlik etti. Diaghilev ile tanıştı, 1909-1914 arasında onunla çalıştı. *Prens İgor*'daki "Poloveç dansları"nda savaşçıların önderi ve *Ateş kuşu*'nda prens İvan rolleriyle kendini kabul ettirdi. ABD'deki bir turnede sahnede kaza geçirdi, New York'a yerleşti. 1919'da Metropolitan opera'da bale yöneticisi oldu. 1924'te Chicago operası ile çalıştı, burada öncü bestecilerin yapıtlarından (Schönberg'in *Pierrot lunaire*'i, Tansman'ın *la Tragédie du violoncelle*'i) esinlenerek baleler düzenledi. Orkestra müziği (Saint-Saëns'ın *İskeletlerin dansı* adlı yapıtı) eşliğinde ilk dans filmini gerçekleştirdi (1929). Daha sonra Hollywood'da çok sayıda koregrafi filmi yaptı. M. Fokine'in balelerini yeniden sahneye koydu (*le Coq d'or, Petruşka)*. Müziğini Mosolov'un yaptığı *Ballet mécanique*'i (1932) koregrafiledi.

BOLOGNA, İtalya'da kent. Emilia'nın ve Bologna ilinin yönetim merkezi; 417 410 nüf. (1990). [Yerleşim bölgesinde 600 000'e yakın.]

•COĞRAFYA. Bologna'nın ulaşım açısından kavşak noktasında yer alması İtalya'da büyük önem kazanmasına yol açmıştır. Via Emilia kenarında, Apennin dağlarının hemen yanında bulunan Bologna, Floransa'dan Venedik'e giden yolu denetlemektedir ve en önemli demiryolu ve karayolu kavşak yeridir. Bologna, yerel bankaları, gazetesi, üniversitesi ile gerçek bir bölgesel merkez olduğu kadar, orta büyüklükte işletmelerin (özellikle makine) ağır bastığı bir sanayi kenti ve tarihsel merkez kesimi onarım görmüş bir turizm merkezidir. —*Bologna ili* (3 702 km²; 940 000 nüf.) Apennin dağlarından Reno ırmağının suladığı Po ovasına kadar uzanır. İl tarımsal açıdan yoğun biçimde değerlendirilmektedir.

• TARİH. Bologna önceleri *Felsina* adında bir etrüsk kasabasıydı. İ.Ö. IV. yy.'ın ortalarına doğru Boiler'in, İ.Ö. 190'da da Romalılar'ın eline geçti (*Bononia* latin kolonisi). Ortaçağ'da cumhuriyet olan kent, imparatorlara kafa tuttu. 1088'de kurulan üniversitesiyle ün saldı. XV. yy.'da, Bentivoglio ailesinin egemenliği altına girdi. 1506'da, papa Julius II Bentivogliolar'ı tahtlarından indirdi. O zamandan başlayarak, 1797-1814 arasındaki fransız işgali döneminin dışında, Bologna, Kilise devletleri'nin bir parçası olarak kaldı. 1831, 1848 ve 1859'da, liberalizm yanlısı ayaklanmalar çıktı, ancak Avusturyalılar tarafından bastırıldı. 1860'ta, kent Piemonte'ye bağlandı. Ortaçağ'da ve XI. yy.'ın başında, Bologna İtalya'nın en önemli sanat merkezlerinden biri oldu.

• GÜZEL SANATLAR. Kentte, Ortaçağ ve Rönesans'tan kalma önemli yapılar bulunur: soylu evlerinin eğri kuleleri; belediye, podesta, della Mercanza, Bevilacqua, Poggi (P. Tibaldi'nin yapıtı, bugün üniversite) sarayları...; S. Petronio bazilikası (XIV. - XVI. yy., İ. della Quercia'nın yaptığı taçkapı heykelleri), S. Stefano (Lombardia roman geleneğine göre yapılmış küçük kiliseler topluluğu),S. Domenico (XIII. - XVIII. yy.; azizin Nicola Pisano tarafından yapımına başlanan mezarı), S. Francesco (XIII. yy. gotiği) gibi çok sayıda kilise. Giambologna'nın yaptığı Neptunus çeşmesi. A. Galli Bibiena'nın tiyatro binası. Kentin geçmişindeki Villanova, Etrüsk, Kelt ve Roma uygarlıklarının belgeleri olan tunç eşyalar, ilginç mezar taşları (küremsi ya da at nalı biçiminde), urna'lar, vb. içeren Museo Civico. Özellikle XVII. yy. (Carracci'ler, G. Reni, il Domenichino, il Guercino, Albani) ve XVIII. yy. (G. M. Crespi) Bologna okulu ressamlarının tablolarının yer aldığı Ulusal resim müzesi. Belediye modern sanat galerisi.

J. Dupaquier-Atlas-Photo

Bologna ve podesta sarayından bir görünüm

Bologna akademisi → ACCADEMIA DELLE SCIENZE DELL'ISTITUTO DI BOLOGNA.

Bologna okulu, XII. ve XIII. yy.'larda Bologna Üniversitesi'nde hukuk dersleri veren ve Roma hukukunu yenileştiren hukukçular grubu. Açıklama (şerh) yöntemini (satır arası ya da sayfa kenarı açıklamaları) kullanarak İustinianos metinlerini incelediler. Bologna okulu'nun kurucusu olan İrnerius, aralarında Montpellier okulunu kuran Piacentino'nun (Placentinus) da bulunduğu ünlü öğrenciler yetiştirdi. Okul, XIII. yy.'da Accursio ile en üstün dönemini yaşadı. Etkisi İtalya ve G. Fransa'yı aşarak teamül hukukunun uygulandığı ülkelerde Roma hukuku ilkelerinin yerleşmesine yol açtı.

BOLOGNA (Giovanni) → GİAMBOLOGNA.

BOLOGNESE (Il) → GRİMALDİ.

BOLOGNİNİ (Mauro), italyan film yönetmeni (Pistoia 1922). Önce L. Zampa, sonra Y. Allégret ve J. Delannoy gibi yönetmenlere yardımcılık yaptı. 1955'te *Gli İnnamorati* ile yönetmen olarak adını duyurdu. Ardından *Giovanni Mariti* (1957); *Acı*

nikâh (İl Bell'Antonio), 1960; *La Giornata balorda* (1960); büyük bir görsel başarı olan *Toy bir delikanlı* (La Viaccia), 1961; Svevo'nun romanından uyarladığı *Senilità* (1962); Moravia'dan uyarladığı *Agostino* (1962); *La Corruzione* (1963); *Güzel bir sonbahar* (Un bellissimo novembre), 1968; *Metello* (1970); *Parisli fahişe* (Bubu di Montparnasse), 1971; *Per le antiche scale* (1974); *Baba, oğul ve gelin* (L'Eredita Ferramonti), 1976; *Kamelyalı kadın* (La Signora delle camelie), 1980 gibi yapıtlar verdi. Zaman zaman gerçekleştirdiği çok özentili yapmacıklı sahneler nedeniyle, 1940'ların bazı italyan yönetmenleriyle ("kaligraflar") kıyaslandı ve yenibiçimci eğilimin önde gelen adlarından biri oldu.

BOLOMETRE a. (fr. *bolomètre*). IŞINIMÖLÇER'in eşanlamlısı.

BOLOMETRİK sıf. (fr. *bolométrique*). Gökbil. *Bir yıldızın bolometrik kadiri*, bir yıldızın ışınımölçerle ölçülen kadiri.
—ANSİKL. Bir yıldız ışınımının bir ışınımölçerle kaydı, ısıl ışınım da dahil olmak üzere (kızılaltı), tayfın tüm ışımalarını içerir. Kadir için bu yolla elde edilen sonuçlar görsel, fotogörsel ve ışılelektrik gözlemlerin verdiği sonuçlardan farklıdır. Bolometrik düzeltme, yıldızın bolometrik kadiri ile mutlak görsel kadiri arasındaki farktır ve yıldızın sıcaklığına bağlıdır: bu farkın mutlak değeri görünür tayf ötesinde büyük ölçüde ışıyan çok sıcak ya da çok soğuk yıldızlar için oldukça büyüktür.

BOLOTNİKOV (İvan İsayeviç), 1606-1607 rus köylü ayaklanmasının önderi (öl. Kargopol, Arhangelsk bölgesi, 1608). Serf *(holop)* olan Bolotnikov, Kazaklar'a sığındı. Tatarlar'a tutsak düşüp Türkler'e köle olarak satılınca, kadırgalarda forsalık yaptı. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra, Venedik yoluyla Rusya'ya gitti. Putivl bölgesinde (Kiev'in 250 km K.-D.'sunda) ayaklanan köylülerinin başına geçti. Ayaklanan serfler ve "Düzmece" diye adlandırılan ve taht üzerinde hak iddia eden Dimitriy'in yandaşları olan, Tula ve Riyazan bölgesi mal sahipleriyle hizmetkârların da katıldığı bir orduyla Moskova'ya doğru sefere çıktı (temmuz-ekim 1606). Ekimin sonundan aralığın başına kadar Moskova'yı kuşattılar. Ne var ki, Çar Vasiliy Şuyskiy'in birlikleri tarafından izlenen Bolotnikov, Kaluga'da ve sonra da Tula'da direndikten sonra, 1607 ekiminde tutsak düştü ve Kargopol'a götürüldü. Orada zindancıları tarafından suda boğuldu.

BOLOVEN platosu, Laos'un güney kesiminde bölge, Mekong ırmağı ile güney Annam dağlarının batı etekleri arasında yer alır. Bazaltlı yüzey kayaçlarından oluşan bir tabak biçimindeki plato muson kuşağı içindedir ve çok yağış alır. Ormanlık kesimlerinde göçmen Halar yaşar. Çay işletmeleri. Baharat. Pagoda taşı.

BOLSENA, İtalya'da, Lazio'da, Bolsena gölü güneyinde kasaba; 3 950 nüf. *Messa di Bolsena* adındaki capellasıyla birlikte, roman kökenli S. Cristina kilisesi (XI. yy.). —İ.Ö. 265'te Romalılar tarafından kurulan *Volsinii Novi, Volsinii*'nin yerini aldı. Bir etrüsk sitesi olan *Volsinii*'nin bir bölümü günümüzde ortaya çıkarılmıştır (dikdörtgen taşlarla örülmüş kale bedeni, en eski mezarları İ.Ö. VII. yy.'a dek uzanan nekropolis ve tapınak). Şato'da (XIII. - XIV. yy.) bir arkeoloji müzesi vardır.

BOLSENA gölü, İtalya'da göl, Lazio'da, Viterbo'nun K.'inde, Cimini dağlarında bir kraterin dibinde, 305 m yükseklikte.

BOLSON a. (isp. *bolsón*, cep). Jeomorfol. Bir çöl bölgesinin iç akışlı çöküntüsü; içinde sellerin getirdiği artıklar ve suda çözünmüş tuzlar toplanır.
—ANSİKL. Bolson'un kenarlarında merkeze doğru gittikçe incelen gereçlerden oluşmuş alüvyonlu eğimler yer alır; merkezde geçici bir göl oluşur ve buharlaşma yüzünden tuz oranı gittikçe artar; ayrıca tuzlu killer, tuz ve alçıtaşı kırıkları çökelir. Tuz killeri ince lifler halinde çöktürür ve topaklaştırır; böylece rüzgâr sürüklemesine elverişli bir duruma getirir. Rüzgâr süpürmesi denilen bu olay önemli ölçülere ulaştığında çanağın merkez kesimi çevresinde tuzlu limon kumulları oluşur. Bu olaydan etkilenen bolsonlara *sebha* adı verilir.

BOLSWARD, Hollanda'da (Friesland ili) kent, Leeuwarden'in G.-B.'sında; 9 400 nüf. Gotik üslubunda (XV. yy.'dan kalma ahşap koro yeri koltukları) bir kilise, XVII.-XVIII. yy.'lardan kalma belediye konağı, eski evler.

BOLSWERT (Boetius Adamsz), hollandalı gravürcü (Bolsward, Friesland 1580 - Anvers 1633), Rubens'in yapıtlarına göre en iyi gravürcülerden biridir.

BOLŞEVİK sıf. ve a. (rusça sözc.) **1.** 1903 Brüksel kongresi'nde Lenin ve Plehanov tarafından savunulan tezin taraftarı. **—2.** RSDİP'deki "katı", "sol" hizbin üyeleri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** 1918'den sonra Sovyetler Birliği komünist partisi (Sovyetler Birliği komünist partisi [bolşevik] SBKP (B)) ve üyeleri için kullanıldı. **—4.** (kötüleyici anlamda) KOMÜNİST'in eskimiş eşanlamlısı. (Özellikle batı ülkelerinde iki savaş arasında komünistlere karşı olanlar tarafından kullanıldı.)
—ANSİKL. 1898 martında dokuz militandan oluşan bir grup Minsk'te toplanarak Rus sosyal demokrat işçi partisi'ni (RSDİP) kurdu. Bu parti, Petersburg, Moskova, Kiev ve Yekaterinoslav yerel örgütlerini ve bir yıl önce kurularak bu yeni kuruluşa da önayak olan yahudi işçi partisi Bund'u temsil ediyordu. Piyotr Struve' nin kaleme aldığı bir bildiri yayımlandı. Bu bildiride devrim için iki aşama öngörülüyordu; burjuva devrimi ve proletarya devrimi. Ne var ki kongreciler derhal tutuklandılar. Kısa bir süre sonra Martov ve Sibirya'dan dönen Ulyanov, İsviçre'de "Emeğin kurtuluşu" grubundan olan Plehanov, Zasuliç ve Akselrod gibi ilk rus marxçılarla buluştular. Birlikte 1900'de Stuttgart'ta, bir kitle gazetesi olan İskra (Kıvılcım) ile 1901'de Ulyanov'un Lenin imzasıyla bir yazısının da yer aldığı Zaria (Şafak) adında kuramsal bir gazete çıkardılar. Üç eğilim çarpışıyordu: narodnikler, legal marxçılar (Struve bunlardandı) ve ekonomistler. Bu eğilimler, özellikle de sonuncusu, Lenin'in Stuttgart'ta yayımlanan (1902) ilk dikkat çekici yapıtı *Ne yapmalı?*'da ağır biçimde eleştirildi. II. kongre Brüksel'de, sonra da Londra'da toplandı (temmuz-ağustos 1903). İskra'cılar burada proletarya diktatörlüğü kavramını benimsettiler. Ancak RSDİP'e üye olma koşullarına ilişkin tüzük sorunları, birini Lenin ve Plehanov'un, diğerini Martov, Troçki ve Akselrod'un savunduğu iki görüş arasında bölünme yarattı. Tartışmalar sırasında Bund delegeleriyle ekonomistler kongreden ayrıldı. Bundan sonra çoğunluk sağlayan *("bolşevik")* Lenin'in tezi kabul edildi. Tartışma konusu olan ve sonunda kabul edilen önerge, militanların "düzenli olarak işbirliği yapmalarını" değil, "kişisel olarak katılmalarını" gerektiriyordu. Çatışma temel bir soruna dayanıyordu. Gerçekten de, sözkonusu olan sosyal-demokrat partinin bir kulüp mü, yoksa profesyonel devrimcilerden oluşan, sağlam bir yapıya sahip ve merkezi bir örgüt mü olacağı sorunuydu. Menşeviklerle bolşevikler arasındaki bir polemik II. Enternasyonal içinde de sürüp gitti. Burada Rosa Luxemburg'un RSDİP'de benimsenen önergedeki "aşırı merkeziyetçiliğin yaratacağı bürokratik tehlike"yi vurgulamasına karşılık, Lenin "parti içinde bilimsel demokrasiyi gerçekleştiremeyiz. (...) Otokrasinin ezici baskıları altındayken, seçim usulünü, demokrasiyi benimsemek, Çarlığın örgütümüzü yok etmesine yardımcı olmaktan başka bir şey değildir" dedi. Kaldı ki, "fraksiyon disiplini" (Fraktionzwang) denen aynı disiplin Alman sosyal demokrat partisi'nde de yürürlükteydi. Gizli örgüt, kent komitelerini kendi üyeleri arasından seçip atayan taban komitelerine dayanıyordu. Moskova'da komisyonlar tarafından yönetilen fabrika kurulları vardı ve Moskova komitesi, fabrika kurullarının temsilcilerinden oluşan özel bir meclis tarafından doğrudan seçiliyordu. Parti çalışması, belgelerin gizli basımı ile antimilitarist faaliyete (askere alınacaklara yönelik propaganda) dayanıyordu.

1905 devrimi sırasında sovyetlerin ortaya çıkışı bolşeviklerle menşevikler arasındaki ayrılıkları artırdı. 1914 savaşı II. Enternasyonal'in fiilen parçalanmasına yol açtı. Zimmerwald konferansı'nda (1915), bolşevikler III. bir Enternasyonal kurulmasını ve burjuva savaşından, onu proleteryanın savaşına dönüştürmek için yararlanılmasını önerdiler (oysa aralarına Plehanov'un da katıldığı kimi menşevikler, savaş ödeneklerinin kabulü için oy vermişlerdi). Partilerden ve sendikalardan bağımsız sovyetlerin ortaya çıktığı 1917 nisan devrimi, başlangıçta menşeviklerin tezlerine (bir burjuva devrimci rejimi perspektifi) uygundu. Ama Ekim devrimi bolşeviklerin zaferiyle sonuçlandı.

BOLŞEVİKLİK a. Bolşeviklerin kuramı, uygulamaları.

Bolşoy tiyatrosu (Sen-Petersburg), rus imparatorluk tiyatrosu. 1783-1889 arasında imparatorluk balesi dansçıları burada temsiller verdi. Bina, 1783'te Kamenniy teatr adıyla açıldı. 1802'de yeniden yaptırılınca Bolşoy tiyatrosu adını aldı. Birçok kez yıkıldı ve yeniden yapıldı. 1880'e değin tüm resmi temsiller burada verildi. O tarihten başlayarak İmparatorluk balesi temsillerini yavaş yavaş Mariinski* tiyatrosu'nda vermeye başladı; 1889'da kesin biçimde oraya yerleşti. Yenilenen Bolşoy tiyatrosu Sen-Petersburg müzik konservatuvarı'na dönüştü.

Bolşoy tiyatrosu, Moskova'daki devlet opera ve bale binası (eski İmparatorluk tiyatrosu). Bugünkü tiyatronun bulunduğu yerde, 1776'da Znamenskiy tiyatrosu yapılmış ve bu bina 1780'de yanarak yıkılmıştı. Aynı yıl, aynı yerde Petrovski tiyatrosu yapıldı. Burada İmparatorluk balesi dans topluluğu temsiller verdi. 1805'te yıkılan bu bina yeniden inşa edildi ve 1825 ocağında Yeni Büyük Petrovski tiyatrosu adıyla halka açıldı. 1853'te yanan tiyatro, Katerino Albertoviç Kavos'un (1775-1840) projesine göre 1856'da yeniden yaptırıldı.
—Koregr. *Bolşoy tiyatrosu bale topluluğu*, günümüzde, fransız (Didelot ve Petipa'nın ardılları) ve italyan (Blasis'in ve Cecchetti'nin izleyicileri) dans okullarının geleneği içinde yetişmiş 250'yi aşkın dansçıyı kapsar. Bolşoy balesi'nin reper-

Bolşoy tiyatrosu
Moskova

Ludwig **Boltzmann** gravür ressamı belli değil

tuvarıyla, Kirov topluluğununki hemen hemen aynıdır: büyük romantik baleler *(Giselle, Kuğu gölü, Uyuyan güzel)* ve bunlara ek olarak *Tunç süvari, Bahçesaray çeşmesi, Taş çiçeği, Kül kedisi, Teğmen Kije, Karmen-süiti, Spartacus, Anna Karenina, Korkunç İvan* gibi daha çağdaş yapıtlar. Topluluğun 1840'tan bu yana etkinlik gösteren dans okulunda klasik dansın yanı sıra, karakter dansları, halk dansları, modern danslar, mim, kastanyet konularında da öğretim yapılır, ayrıca genel kültür dersleri verilir. Okulda eğitim süresi 10 yıldır.

BOLT (Robert), ingiliz oyun yazarı (Manchester 1924). "Anti konformist" bir liberal olarak tanındı. Tarihsel oyunlarına sokaktaki adamın görüşlerini katmayı denedi (*Her devrin adamı* [A Man for all Seasons], 1960; *Vivat, vivat Regina*, 1970).

BOLTANSKİ (Christian), fransız sanatçı (Paris 1944). Çocukluğunu (fotoğraflar, belgeler, çeşitli eşyalar, hareketleri ve geçmişi yeniden kurma), gelişigüzel seçilmiş bireylerin günlük yaşantılarını (kullandıkları nesneler ya da kişisel eşyalarının dökümü) veya standartlaşmış bir kültür mirasının (fotoğraflar) kalıntılarını araştırdı. Yapıtlarında tüm yaşamın, tekrarlar, saçmalık ve unutulmuşluk içinde eriyip gittiğini kanıtlamaya çalışır. *Essai de reconstitution des quarante-six jours qui précédèrent la mort de Françoise Guiniou* (1971) adlı bir film çevirdi.

BOLTAŞLI, rumca **Litrangomi,** Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde, Gazi Mağusa ilçesine bağlı Mehmetçik bucağında köy.

BOLTİN (İvan Nikitiç), rus tarihçi (Jdanovo, Alatır yönetim bölümü, 1735 - Petersburg 1792). *Annotations à l'histoire de la Russie antique et moderne de M. Leclerc* (fr. çev.) [M. Leclerc'in antik ve modern Rusya tarihi üzerine notlar; 1788-1794] adındaki çalışması ve prens Sçerbatov'un *Histoire russe* (fr. çev.) [Rusya tarihi; 1793-94] başlıklı yapıtına getirdiği açıklamalar, onun tarihsel eleştiri alanındaki dikkat çekici ustalığını gösterir.

BOLTON, Büyük Britanya'da (Lancashire) kent. Manchester'in K.-B.'sında; 154 000 nüf. Dokuma sanayisi. Elektrikli gereçler. Plastik ve mukavva yapımı. 1799'da, Samuel Crompton Jenny vargeli'ni burada kurmuştu.

BOLTONYA a. (öz. a. *Bolton*'dan). Amerika'nın kuzeyinde, doğu ve yarı tropikal Asya'da yetişen ve dikine büyüyen otsu bitki. (*Boltonia asteroide* ve *B. glastifolia* Avrupa'da yıldızçiçeği gibi süs olarak yetiştirilir. Bileşikgiller familyası.)

BOLTRAFFİO (Giovanni Antonio), italyan ressam (Milano 1467 - *ay. y.* 1516). Leonardo da Vinci'nin öğrencisiyken, ustasının özlü sanatını ve kadın yüzlerindeki çift anlamlı ifadeyi taklit etmeye çalıştıysa da genellikle kuru bir ressam olarak kaldı (*la Madonna Casio*, Louvre; *Vaftizci Yahya*, Brera).

BOLTZ (Hans), alman jeodezi uzmanı (Elbing 1883 - Potsdam 1947). Özellikle açısal üçgenlemenin denkleştirilmesi kuramıyla ilgili çalışmalarıyla tanınır.

BOLTZMANN (Ludwig), avusturyalı fizikçi ve bilim felsefecisi (Viyana 1844 - Duino, Trieste yakınında, 1906). Graz (1869), Münih (1891), sonra Viyana (1895) üniversitelerinde fizik ve matematik dersleri verdi. Ağır bir hastalık geçirdi ve intihar etti. Boltzmann, gazların kinetik kuramının yaratıcısıdır; bu kuramın sınırları, onun ve onu izleyenlerin çalışmalarıyla istatistiksel mekanik anlayışına kadar genişledi. En önemli başarılarından biri, Clausius'un ve Maxwell'in araştırmalarına dayanarak, 1872'de, kapalı bir kap içindeki gazın hal ayırtedicisini gösteren H fonksiyonunun tanımını yapmasıdır. Bu, azalan bir fonksiyondu ve bu yönüyle farklı işarette bir entropiyi andırıyordu.

Ama Boltzmann'ın en ilgi çekici katkısı, bir gazın makroskopik hallerinin olasılığı kavramını getirmesidir; bu olasılığı, sözkonusu gazın her haline denk düşen mikroskopik "oluşumları" sayısıyla ölçtü. Böylece 1876'da, bir gazın entropisinin gösterimini ortaya koydu; bu gösterim, bir değişmez farkıyla gazın ve daha genelde bir sistemin hal olasılığının logaritmasına eşdeğerdi. Loschmidt ve Zermelo bu görüşlere şiddetle karşı çıktılar. Ortada bir paradoks bulunduğunu öne sürdüler; Boltzmann'ın entropiyi açıklamasında mekanik süreçlerin tersinir olduğunu, oysa termodinamiğin ikinci ilkesinin, entropinin yalnızca artabileceğini ortaya koyduğunu ve dolayısıyla bir sistemin evriminin tersinir olamayacağını söylüyorlardı. Bu tartışmalar Boltzmann'ı aşağıdaki temel düşünceye yöneltti: makroskopik süreçlerin tersinirliği olanaksız değildir; ama çok zayıf bir olasılık gösterir; tersinirlik olasılığının çok zayıf oluşu da uygulamadaki tersinmezliği açıklar.

Görüngücü fiziği, makroskopik termodinamikte çok sayıda ve parlak deneylerle doğrulayan araştırmacılar ve özellikle Ostwald, Boltzmann'ın "atomculuk düşüncesini yenilgiye uğrattı; böylece atomculuk düşüncesi, yeni açıklamalar getirmediği gerekçesiyle 1880'den sonra "bilim dünyası"nın gözünden düştü. Bununla birlikte Boltzmann'ın istatistiksel mekanikle ilgili düşünceleri, 1900'de Planck'ın kuvantaları ve 1905'te Einstein'ın fotonu bulmasında en büyük etken oldu. Özellikle, entropinin olasılıkçı gösterimini açıklamak için, Boltzmann'ın öne sürdüğü, aşağıdaki varsayım fiziğe önemli katkılar sağladı: her parçacık enerjisi yalnızca aynı nicelikte bir enerjinin tam katları olan kesikli değerler alır.

Boltzmann dağılımı, T sıcaklığında tutulan bir sistemde, bir E enerji halinin P(E) olasılığını veren aşağıdakı ifade: $P(E) = Ae^{-E/kT}$ bu ifadede A bir standartlaştırma değişmezi ve k Boltzmann değişmezidir. (→ İSTATİSTİK* *mekanik.*)

Boltzmann değişmezi, fiziğin temel değişmezi (simge k); klasik fizikte olduğu kadar, kuvantum fiziğinde de istatistik formüllerin kuruluşunda rol oynar. Bu değişmez ideal gazlar değişmezinin, Avogadro sayısına bölümüne eşittir ($k = R/N$); SI birim sisteminde değeri, $k = 1,38\,062 \times 10^{-23}\ JK^{-1}$'dir (jul bölü kelvin).[→ GAZLARIN KİNETİK *kuramı*, ENTROPİ.]

Boltzmann formülü, bir sistemin S entropisi ile belli bir makroskopik hal için bu sisteme duyarlı mikroskopik hallerin W sayısı arasındaki $S = K\ln W$ bağıntısı; burada k Boltzmann değişmezidir. Bu formül istatistik mekanik ile klasik termodinamik arasında bir köprü kurar.

Boltzmann istatistiği, MAXWELL-BOLTZMANN İSTATİSTİĞİ'nin eşanlamlısı.

BOLU (14), Karadeniz bölgesinin B bölümünde il; 536 869 nüf. (1990); 11 051 km²; merkez ilçe dışında 14 ilçe; 4 bucak; 789 köy. Merkezi *Bolu;* 60 789 nüf. (1990).

İl toprakları Karadeniz kıyısında yaklş. 30 km uzunlukta dar bir kıyı şeridinden başlar; G.'e doğru genişleyerek İç Anadolu bölgesinin sınırı yakınlarına kadar uzanır. Engebeliğin ana çizgilerini, kıyıya koşut olarak uzanan ve yükseltileri G.'e gidildikçe artan G.-B.-K.-D. doğrultulu dağ sıraları ile, bunların arasındaki vadiler ve ovalar oluşturur. Başlıca dağ sıraları, K.'den G.'e Akçakoca dağları (1 637 m), Bolu dağları (Çele doruğu, 1 980 m), Kapıorman ve Abant dağları (1 794 m) ile ilin G. sınırında geniş bir kütle halinde yükselen ve adını bir efsane kahramanından alan Köroğlu dağlarıdır (Köroğlu tepesi ya da öteki adıyla Aladağ doruğu, 2 400 m). Tektonik kökenli ovaların en genişleri Düzce ovası ile Bolu ovasıdır. K. Anadolu fay sistemini oluşturan kırıklar ili baştan başa kestiğinden Bolu sıcak kaynaklar bakımından zengin olduğu gibi, birinci derece deprem alanıdır. Odağı il sınırları içinde ya da yakınında olan birçok deprem (1902 Bolu, 1935 Adapazarı, 1944 Bolu ve Mudurnu, 1957 Abant depremleri), zaman zaman önemli can ve mal kaybına yol açmıştır. Akarsu ağı da çoğunlukla bu kırıklar sistemini izleyen ve yer yer dar boğazlarla dağları aşan kesimlerden oluşur. En önemli akarsular, Bolu ovasının sularını boşaltan ve Devrek çayının yukarı çığırını oluşturan Büyüksu ile Düzce ovasını akaçlayan Melen çayıdır. Başlıca göller, tektonik birer çukurdaki Çağa ve Melen gölleriyle, yer kaymalarıyla oluşmuş Abant gölü ve Yedigöller' dir. İklim ve bitki toplulukları yönünden Bolu, Karadeniz kıyıları ile İç Anadolu arasında bir geçiş alanıdır. Yazlar sıcaktır; ancak iç kesimlere gidildikçe artan karasallığın ve yükseltinin etkisiyle kışın sıcaklık büyük ölçüde düşer (ocak ortalaması 0,2°C). Kıyıda, yılda 1 000 mm dolayında olan yağışlar da aynı yönde, özellikle dağlar arasındaki çukurlarda belirgin olarak azalır (Bolu'da yılda 602 mm). Bitki toplulukları ve bunları oluşturan türler K.-G. yönündeki değişiklikleri yansıtır. Kıyıya yakın kesimlerde ve dağların K. yamaçlarında daha nemli koşullara uyan topluluklar (kıyıda yalancı maki; yamaçlarda, altında orman güllerinin geliştiği kestane ve kayın ormanları; daha yükseklerde özellikle köknar toplulukları) yaygın olduğu halde; iç kesimlerde daha düşük sıcaklıklara uyan meşe, sarıçam ve karaçam ormanları yer alır. Genellikle nemli bir iklime sahip olan Bolu, orman yönünden en zengin illerden biridir (topraklarının yaklş. % 35'i).

Türkiye ortalamasının altında nüfuslanmış olan ilde (nüfus yoğunluğu km²'ye 49 dolayında), nüfusun yıllık artış oranı da (‰ 13) düşüktür. Halkın çoğunluğu kırsal yerleşmelerde yaşar (% 71). İlçe merkezleri de, Düzce, Gerede, Akçakoca dışında, birkaç bin nüfuslu küçük kasabalardır; bir kısmının nüfusu 1985-1990 sayımları arasında da artmamış, hatta azalmıştır (Kıbrıscık, Göynük, Mengen, Yığılca). Bu durum geçim darlığı nedeniyle başka illere yönelen iç göçler sonucudur. Halkın yaklş. % 70'i tarımla uğraşır. En çok yetiştirilen ürünler tahıllar (buğday, mısır, arpa), tütün, şekerpancarı, ayçiçeği, patates ve kenevir gibi ticari tarım bitkileridir. Önemli sayıda koyun, yaklaşık aynı sayılarda keçi (çoğunlukla tiftik keçisi) ve inek beslenir. İlin çok engebeli kimi kesimlerinde hayvancılık, tarımdan daha önemli bir uğraştır. Yaylacılık yaygındır. Geniş bir alanı kaplayan ormanlar, kırsal nüfusa iş alanı sağlayan önemli bir gelir kaynağıdır (il gelirinin yaklş. % 10'u orman ürünlerinden sağlanır). Mengen, Düzce, Seben ve Göynük

Bolu'dan bir görünüm

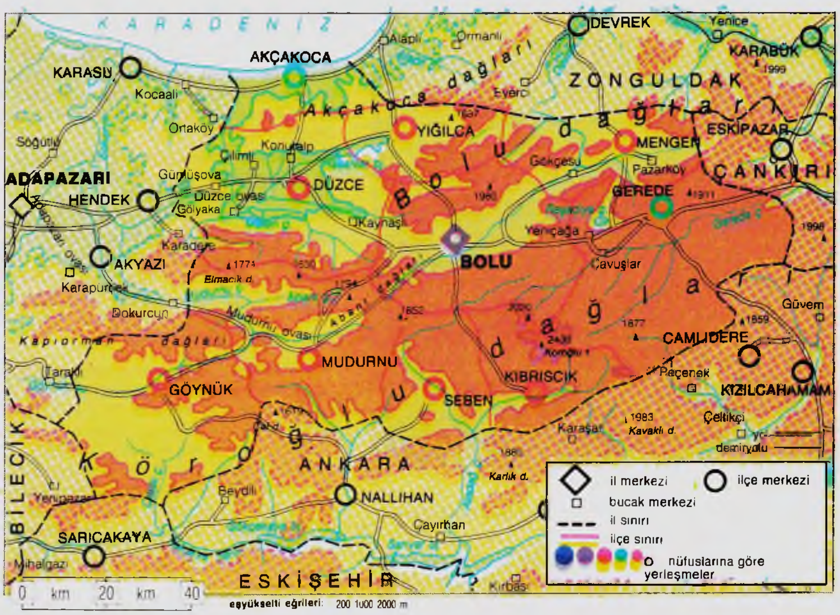
dolaylarında işletilen linyit, ilin başlıca yeraltı kaynağıdır. Ayrıca il sınırları içinde demir, manganez, antimuan ve amyant yataklarının bulunduğu saptanmıştır. Seben ve Mudurnu çevrelerinde mermer ocakları işletilir. En gelişmiş sanayi, orman ürünleri ve mobilya sanayi kollarıdır. Bolu, doğal güzellikleri ve büyük kentlere yakınlığı nedeniyle önemli bir turizm alanıdır. Abant gölü, Yedigöller ve kıyıda Akçakoca plajları, turizm hareketinin yöneldiği başlıca yörelerdir. İlde kayak sporu açısından da önemli tesisler bulunmaktadır (Kartalkaya kayak tesisleri, Sarıalan).

BOLU, Bolu ilinin merkezi kent; K.-B. Anadolu'da, B. Karadeniz bölümünün iç kesiminde; 60 789 nüf. (1990); E 5 karayolu üzerinde, Ankara'dan 192 km, İstanbul'dan 266 km uzaklıkta.

•COĞRAFYA. Bolu, eski bir yerleşme alanı olan aynı addaki ovanın (ortalama yüksekliği 700 m) ortasında, İzmit körfezi kıyılarından İç Anadolu'ya sokulan ve geçmişte kervanların izlediği doğal bir yol üzerinde yer alır. Bugün de bu yoldan Türkiye'nin en yoğun kara trafiği akar. Kentin çekirdeğini, ova tabanından 40-50 m kadar daha yüksek bir tepecik üzerindeki eski mahalleler meydana getirir. Büyük ahşap evler, dar ve dolambaçlı sokaklar, eski çarşı bu kesimin özelliğini oluşturur. Tepenin çevresinde yeni mahalleler yer alır. Bu kesim zamanla D.'ya, G.'ye ve özellikle B.'ya doğru genişlemiş; buralar parkları, çocuk bahçesi ve yeni konutlarıyla modern bir görünüm kazanmıştır. E 5 karayolunun kent dışına alınmasıyla yakın zamanlarda Bolu, tepenin K.'ine, karayoluna doğru da genişlemiştir. XIX. yy.'da Kastamonu eyaletine bağlı bir sancağın merkezi olan kentin nüfusu 30 000'i buluyordu. Aynı yy. sonlarında ticaretin sönükleşmesiyle kentin etkinliklerinde de gerileme oldu. Bu gerileme Kurtuluş savaşı sırasında da sürdü. Cumhuriyet döneminde il merkezi olan Bolu'nun nüfusu 1955'e değin 10 000'in üzerine çıkamadı. Ancak bu tarihten sonra, yeni karayolu üzerindeki yük ve yolcu trafiğinin artması ve kimi sanayi dallarının gelişmesi, kentin kalkınmasına yol açtı; 1945'te 7 214 olan nüfusu, 1965'te 21 700'e ulaştı, 1985'te 50 000, 1990'da 60 000'i aştı. Kentin birkaç km G.'indeki ılıcalarda modern sağlık tesisleri vardır.

• TARİH. Bolu (Bithynion ya da Bithynium), Roma yönetiminde gelişti ve imparator Claudius döneminde (İ.S. 41-İ.S. 54) Claudiopolis adını aldı. Hadrianus döneminde, imparatorun gözdesi Antinous'un doğum yeri olması dolayısıyla saygınlığı arttı; Claudiopolis adına ek olarak Hadrianopolis adıyla da anılmaya başlandı. Bizans döneminde imparator Theodosios II'nin (408-450) D. Bithynia'da kurduğu Honorias eyaletinin merkezi oldu. XIII. yy. sonları ile XIV. yy. başlarında türk akınlarına maruz kalan kent, Osman Gazi döneminin sonlarına doğru Konur Alp tarafından fethedildi. (Kentin türk dönemindeki Bolu adının, Claudiopolis'in sonundaki 'polis' ekinin, türkçe söyleyişe uydurulması sonucu ortaya çıktığı sanılmaktadır). Timur istilası sonrasında, bir ara Candaroğulları'nın eline geçen kent, Murat II döneminde kesin olarak osmanlı egemenliğine girdi. Önce Anadolu, ardından Kastamonu eyaletine bağlı bir sancak olarak yönetildi. 1867'deki yönetsel düzenlemede, mutasarrıflık oldu ve Kastamonu vilayetine bağlandı, İkinci meşrutiyet'ten sonra bağımsız mutasarrıflık yapıldı. Cumhuriyetten sonra vilayet oldu.

• ARKEOLOJİ VE MİMARLIK. Antikçağ'dan kalma en önemli kalıntı, kentin ilk yerleşim alanı olan Bithynion'dur. Kent merkezinde yükselen Kargatepe, Hisartepe, Hıdırlıktepe ve Uğurlunaip tepesinden oluşan büyük höyüğün, bu ilk yerleşmeyle ilişkili olduğu sanılmaktadır. Çevrede de mimarlık kalıntıları vardır. Hıdırlıktepe'de bir mezar odası ortaya çıkarılmış, tiyatro kalıntılarına rastlanmıştır. Bedri Yalman yönetiminde yürütülen araştırmalarda (1978), Hisartepe'de İ.Ö. VII. yy.'a, geç Hellenistik ve Bizans dönemlerine tarihlenen seramik parçaları, mimarlık buluntuları ele geçmiş, Roma imparatoru Hadrianus'un sevgilisi Antinous için yaptırdığı tapınak olduğu sanılan bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Hadrianus dönemi sikkelerinin üzerindeki tapınağın bu yapı olduğu düşünülmektedir.

Bolu il haritası

Türk dönemi yapılarından olan *Kadı camisi* gösterişli dış mimarisi, minaresi, osmanlı kündekâri işçiliğinin güzel örneklerinden biri olan ahşap kapı kanatlarıyla dikkati çeker. Bolu livası salnamesine göre camiyi Demirtaş Paşazade Mehmet Bey yaptırmıştır. Klasik üslubuyla, XV. yy. sonu ya da XVI. yy. başlarına tarihlenir. Cami, medrese, hamam ve otuz dükkândan oluşan *Yıldırım Bayezit külliyesi*'nden yalnızca hamam özgün biçimiyle günümüze ulaşmıştır. 1382'de ulu camiler planında yapılan camisi birkaç kez onarılmıştır. *Saraçhane camisi*'nin yazıtında, 1750'de Silahtar Mustafa Paşa tarafından onartıldığı bildirilmektedir. İki katlı, kiremit çatıyla örtülü yapının ön cephesinde dükkânlar bulunur. Kentin önemli yapılarından olan *İmaret camisi* Şemsi Ahmet Paşa'nın vakfıdır; XVII. yy.'da yaptırılmıştır. Dikey ve yatay tuğla dizileriyle bölmelere ayrılmış taş duvarlarıyla ilgi çeker. Bunların dışında 1510/1511'de Musa Paşa'nın yaptırdığı *Ilıca camisi,* geçiş dönemi özellikleri gösteren 1897 tarihli *Tabaklar camisi,* çini süslemeleri, minberinin ve mihrabının ince işçiliğiyle dikkati çeken *Karaköy Cuma camisi* (1562/1563) 1804/1805'te Serbevvab Hacı Abdullah Ağa'nın yaptırdığı ve iki bölümden oluşan *Taşhan,* çifte hamam planındaki, tek parça taştan yontulmuş şadırvanı ve halvet bölümünün üstündeki mermer işlemeli penceresiyle ilgi çeken *Orta hamam* (1388/1389), gene çifte hamam planındaki *Tabaklar hamamı* (XVI. yy.) ve *Sultan hamamı* (XVI. yy.) sayılabilir.

Bolu ayaklanması, Kurtuluş savaşı sırasında padişah ve hilafet yanlısı güçlerin Bolu, Hendek ve Düzce'de Kuvayı milliye'ye karşı ayaklanma hareketi (4 nisan 1920). İngilizler'in, İstanbul hükümetinin, Hürriyet ve İtilaf fırkası'nın desteklediği gerici yerel güçler, kısa sürede Bolu ve Düzce'de 5 000 kişilik bir birlik oluşturup baskınlar düzenleyerek yöredeki ulusal birliklerin silahlarını ele geçirdiler. Ayaklanmayı bastırmak için Geyve'den gönderilen 24. Tümen Hendek köprüsünde pusuya düşürüldü. Komutan Mahmut Bey ve kurmayları şehit edildi, tümen dağıldı, silahları ayaklanmacıların eline geçti. Giderek ciddileşen durum üzerine harekete geçen Ali Fuat Paşa (Cebesoy) komutasındaki düzenli birlikler ve Çerkes Ethem komutasındaki Kuvayı seyyare kuvvetleri Sapanca ve Adapazarı'nı ele geçirdiler, sonra da hiçbir direnişle karşılaşmaksızın girdikleri Düzce'de ayaklanmanın tüm elebaşılarını yakalayıp astılar (23 mayıs 1920). Refet (Bele) Bey komutasındaki birlikler de Bolu'ya (27 mayıs) ve Gerede'ye (31 mayıs) girdiler. Buralarda yakalanan ayaklanmacılar Hıyaneti Vataniye kanunu'na göre divanıharp mahkemelerinde yargılandı ve büyük çoğunluğu idam cezasına çarptırılarak asıldı. Ulusal güçlerin Boğazlıyan ayaklanmasını bastırmak için yöreden ayrılmaları sonucu, padişah yanlıları ikinci kez başkaldırdılarsa da bu ayaklanma ilki kadar etkili olmadan ve yayılmadan kısa sürede kolaylıkla bastırıldı.

Bolu Beyi, Köroğlu hikâyelerinden "Köroğlu'nun zuhuru" ve "Bolu Beyi kolu"nun baş kişilerinden biri. Hikâyede, Köroğlu'nun babası olan seyisin gözüne Kır At yüzünden mil çektirdiği, Köroğlu'nun Çamlıbel'e çıkarak ondan öç aldığı anlatılır. (→ Köroğlu hikâyesi.) Köroğlu'nun XVI. yy.'da Bolu yöresinde yaşamış, Celali ayaklanmasına katılmış olduğunu kabul eden varsayıma göre, tarihsel bir kişilik olarak Bolu Beyi, Murat III döneminde burada sancak beyi olan Mehmet Bey ya da Behram Bey'dir. Ancak Köroğlu hikâyesinin örneğin Kazak, Özbek ya da Tacik çeşitlemelerinde, kahramanın ortaya çıkış serüveni değişik olduğu gibi, Bolu Bey motifi de yer almamaktadır.

BOLU dağı, İstanbul-Ankara arasında, E 5 karayolu üzerinde, Düzce ovasından Bolu ovasına ulaşmak için çıkılan ünlü rampaya halk dilinde ve karayolu haritalarında verilen ad. Geçmişte, araçların dar ve tehlikeli dönemeçlerde zorlanarak tırmandıkları bu yokuş, aslında bir dağ olmayıp, Anadolu platosunun bu kesimde çok belirginleşen kenarıdır. Bugün geniş ve rahat bir yolla aşılan rampanın alt ve üst başlangıç noktaları arasında yaklş. 400 m kadar bir yükselti farkı vardır. Kış aylarında kar, buzlanma ve sis Bolu dağında ulaşımı güçleştirir. Yamaçları, dağ güllerinin de görüldüğü ormanlarla kaplıdır; B.'ya doğru geniş bir görüş alanı

Bk. resim sayfa 1782

Bolu dağından bir görünüm

olan üst kesiminde turistik tesisler yapılmıştır.

Bolu lamine ve lif levha sanayii müessesesi (SEKA), Bolu'da kurulu, dekor kâğıdı, lamine ve lif levha üreten SEKA'ya bağlı kuruluş. 1959'da, Sümerbank'a bağlı bir işletme olarak kuruldu. 1962'de lif levha birimi, 1966'da lamine levha birimi, 1983'te dekor kâğıdı baskı birimi üretime geçti. 1983'te SEKA'ya bağlandı. Yılda 14 000 ton sümerlit, 1,8 milyon m² sümermika, 22 milyon m² dekor kâğıdı üretim kapasitesi olan işletmede, çalışan sayısı 365 kişidir (1991).

Bolu müzesi, Bolu ve çevresindeki tarihsel buluntuların ve etnografyaya ilişkin yapıtların sergilenmesi amacıyla kuruldu (1975). Daha sonra müzeyi de kapsayan bir kültür sitesi oluşturuldu (1977); müze yeniden düzenlenerek ziyarete açıldı (1981). Alt kat salonunda çeşitli etnografik yapıtlar ve bir vitrin içinde geleneksel Bolu odası sergilenmektedir. Üst katta ise Phrygia, Lydia, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinden seramikler, altın süs eşyası, camdan koku şişeleri, bronz kaplar, sikkeler, heykelcikler, mermer büstler ve küçük buluntular bulunmaktadır.

BOLU ovası, Karadeniz bölgesinin B. Karadeniz bölümünün iç kesiminde, adını ortasında kurulmuş olan Bolu kentinden alan ova. K. Anadolu fay sistemine bağlı kırıklar boyunca meydana gelmiş bir çöküntü alanıdır; tabanı kenarlarda neojen tortuları, orta kesimlerde alüvyonlarla kaplıdır. G.-B.'dan (750 m) K.-D.'ya doğru eğimli olan ovanın G. kenarındaki bir kırık boyunca, üzerinde kaplıca tesisleri kurulmuş bulunan sıcak su kaynakları vardır. Yükseltileri 2 000 m'ye yaklaşan, ormanlarla kaplı dağlarla çevrili olan Bolu ovasının sularını, ovanın uzun ekseni boyunca K.-D'ya doğru akan ve Büyüksu da denilen Bolu suyu boşaltır. Ova, E 5 karayolunun da izlediği doğal bir yol ve çeşitli ürünlerin yetiştirildiği bir tarım alanıdır.

BOLU-ILGAZ dağları, Karadeniz bölgesinde, B. Karadeniz bölümünün iç kesiminde, Köroğlu dağlarına koşut olarak G.-B.-K.-D. doğrultusunda, Devrez, Gerede ve Mudurnu çayları vadilerinin K.'inde uzanan dağların tümüne, kimi coğrafyacılar tarafından verilen ad. K. Anadolu fay sistemine bağlı kırıklarla parçalanmış olan bu dağlar tek bir sıra oluşturmazlar. Gerede-Soğanlı çayının çizdiği yayın B.'sında kalan kesimine Bolu dağları denir; Burada yükselti 2 000 m'yi aşmaz (Bolu K.'inde Çeledoruğu 1 980 m, Karabük'ün G.-B.'sında Keltepe 1 999 m). Biraz daha G.'de, ayrı ve daha yüksek olan D. kesimi, Ilgaz dağları (2 587 m) adıyla tanınır.

Bolus-Aktepe höyüğü, Tokat'ın 29 km G.'inde, Sıvas-Tokat yolu yakınında höyük. Kılıç Kökten'in (1947) ve Birsel Özcan'ın (1976) yaptığı araştırmalarda İlk Tunç çağ, Hitit, Demir çağ, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerini kapsayan bir yerleşme saptandı. John Garstang hitit kenti Zippalanda'nın burada olabileceğini belirtti.

Boluspor, spor kulübü. Bolu gençlik ve Abantspor'un birleşmesiyle kuruldu (1965). 1967'de Türkiye ikinci ligine alındı. Forması kırmızı-beyaz olan kulüp, 1969-1970 futbol mevsiminde Türkiye birinci ligine yükseldi. 1979 ve 1985'te 2. lige düştü, 1987'de 1. lige çıktı, 1992'de yeniden 2. lige düştü. Kulüp futbolun yanısıra, basketbol ve voleybol gibi dallarda da faaliyet göstermektedir.

BOLVADİN, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde, Afyonkarahisar iline bağlı ilçe; 68 438 nüf. (1990); 1 108 km²; 14 köy. Merkezi, Afyonkarahisar'ın 61 km D.'sundaki *Bolvadin*, 44 969 nüf. (1990)

• TARİH. Kentin, Bizans dönemindeki adı Polybotos'tu. Haçlı seferleri'nden zarar gördü. Murat I döneminde osmanlı topraklarına katıldı. İstanbul-Bağdat ticaret yolu üzerinde önemli bir uğrak yeri olan kent, 1604'te Tavil Halil ayaklanmasına sahne oldu. Kurtuluş savaşı sırasında, 2 nisan 1921'de, Yunanlılar'ca işgal edildi; İkinci İnönü zaferinden sonra boşaltıldı. 20 ağustos 1921'de ikinci kez işgal edilen Bolvadin 24 eylül 1921'de kurtarıldı; Büyük taarruz (ağustos 1922) hazırlığında önemli karargâh yerlerinden biriydi.

• MİMARLIK. Rüstem Paşa, döneminin hassa mimarı olan Mimar Sinan'a Bolvadin'de bir cami, çeşme, hamam ve köprü yaptırmıştır. Akarçay üzerindeki roma köprüsü de bu dönemde onarılmış ve yirmi iki göz eklenmiştir. *Rüstempaşa camisi* Abdülmecit döneminde onarılmış, daha sonra genişletmek amacıyla yıktırılıp yeniden yaptırılmıştır. Bu sırada çeşme de yıkılmış, yalnızca yazıtı kalmıştır. Rüstem Paşa vakfı olan hamam değişik planıyla dikkati çeker. Burada asıl hamam bölümü altı köşelidir; soğukluk, odalar ve soyunma yerleri öne alınmış, kurnalar kemerler içine yerleştirilmiştir. Mimar Sinan'a bağlanan yapıların listelerinin bulunduğu kaynaklarda yalnızca Rüstempaşa camisi'nin adına rastlanır, köprü ve hamamdan söz edilmez.

BOLYAİ (Farkas), macar matematikçi (Bolya, bugün Buia, Sibiu yakınında, 1775 - Marosvásárhely, bugün Tîrgu -Mureş, 1856). Gauss'un okul arkadaşıydı; sonra onunla mektuplaştı. Eukleides koşutları koyutunu tanıtlamak için birçok girişimde bulundu ve *Tentamen juventutem studiosam in elementa matheseos purae introducendi*'yi yayımladı (1832).— İstihkâm subayı olan oğlu JANOS (Kolozsvár, bugün Cluj, 1802 - Marosvásárhely 1860), *Tentamen*'in ilk cildi için ek bir bölüm yayımladı ve burada koşutlar belitini içermeyen bir geometri kurdu. Jânos'un "mutlak geometri"si "hiperbolik geometri"ye denktir; ilkeleri Gauss tarafından 1792'den beri bilinen bu geometri, bir doğru dışındaki bir noktada bu doğruya, sonsuz sayıda koşutun varlığı varsayımına dayanır.

BOLYEROİNAE a. Boagiller familyasının küçük bir altfamilyası (Mauritius adası açıklarındaki adacıklarda yalnızca birkaç üyesi kalmıştır. Yarı ağaççıl olan *Bolyerginae* altfamilyası, keçilerin doğal yaşam çevrelerine verdiği zarar nedeniyle yok olmaktadır.

BOLZANO, alm. **Bozen,** İtalya'da kent, Alto-Adige'de il merkezi, İsarco ırmağı kıyısında, İsarco'nun Adige ırmağına kavuştuğu yerde; 100 707 nüf. (1990). İsviçre ve Avusturya'ya giden ulaşım yollarının kavşak yeri ve bir turizm merkezi olan Bolzano, aynı zamanda da bir sanayi kentidir: alüminyum ve magnezyum metalürjisi, özel çelik üretimi. —*Bolzano ili* (7 400 km²; 438 009 nüf. [1990]) halkının büyük bölümünün ana dili almancadır. İl, Yukarı Adige ve Yukarı İsarco Alpleri'nde uzanan bir turizm bölgesidir. Önemli hidroelektrik kaynakları. Meyve yetiştiriciliği. Bağcılık.

—Tar. Erken Ortaçağ'da, Bolzano *(Bauzanum)* Lombard krallığı'na dahildi ve önemini, İtalya'yı Almanya'ya bağlayan yola hâkim olmasına borçluydu. 1027'de bir markgraflığın merkezi olan Bolzano, imparator Konrad II tarafından Trento piskoposuna verildi. Bu bankacı ve sarraf kenti, 1531'de Avusturya'ya bağlandı, ardından 1810 ile 1815 yılları arasında İtalya'daki Napoléon krallığı'nın bir parçası oldu. Sonraları Avusturya'ya geri verildi ve 1918'den bu yana yeniden İtalya'ya bağlandı. 1970'te italyan bölge reformu çerçevesi içinde geniş bir özerkliğe kavuştu.

BOLZANO (Bernhard), italyan asıllı çek filozof, mantıkçı ve matematikçi (Prag 1781 - *ay. y.* 1848). Katolik rahibiydi. 1805'ten başlayarak, Prag Üniversitesi'nde din felsefesi dersleri verdi. Akılcılıkla suçlandığından, 1820'de kürsüsünden ayrılmak zorunda kaldı. Özellikle, *Wissenschaftlehre* (Bilim kuramı) [1837] adlı yapıtıyla tanınmıştır. Bolzano, bu yapıtında, "kendinde önermeler" *(Satz an sich)* öğretisini açıklar ve modern anlambilimin bazı temel kavramlarını tanımlar. *Die Paradoxen des Unendlichen* (Sonsuzun paradoksları) adlı yapıtı ise, küme kavramını temel olarak alır. Bolzano'nun mantık felsefesi, Husserl'in görüngübilimi (fenomenolojisi) üzerinde etkili olmuştur.

Bolzano-Weierstrass teoremi. Topol. Tıkızımsı bir uzayın (kardinali ℝ ninkinden büyük ya da ona eşit) her sonsuz parçasının en az bir yığılma noktasının olduğunu ifade eden teorem. Metrik bir uzay için, bütün sonsuz dizilerden yakınsak bir dizi çıkarılabileceğini söylemek, bu teoreme eşdeğer bir ifadedir.

BOM a. (yansıma sözc.). **1.** *Arg.* Yalan, uydurma söz. **—2.** Bir iskambil oyunu. **—3.** *Arg. Bom atmak,* yalan söylemek, aldatmak.

◆ ünl. Patlama sesi: *Tabanca "bom" diye patladı.*

BOMA, Zaire'de kent, Zaire ırmağının halici kıyısında, Matadi'nin aşağı kesiminde; 90 000 nüf. Irmak limanı ve Mayombe demiryolunun varış noktası (Tshela -Boma). Ticaret (kereste, yağ bitkileri, meyve) ve sanayi (besin sanayisi, sabun fabrikası) merkezi.

BOMARZO, İtalya'da komün, Lazio'da (Viterbo lii), Cimino dağının yamaçlarında; 2 000 nüf. Orsini sarayı ve dev boyutlu garip heykeller (XVI. yy.'dan kalma) bulunan canavarlar parkı.

BOMBA a. (ital. bomba). **1.** Patlayıcı ya da yanıcı maddeyle dolu, bir ateşleme düzeniyle donatılmış tahrip mermisi. (Bk. *ansikl.* böl. Sil.) **—2.** Elle yerleştirilen ya da atılan herhangi bir patlayıcı: *Bombalı bir saldırı.* **—3.** Büyük varil ya da fıçı. **—4.** *Bomba gibi,* gösterişli, çekici, alımlı kadın; sağlıklı, güçlü kimse; dersine ya da sınava çok iyi hazırlanmış öğrenci; ansızın ortaya çıkarak hayret uyandıran, çarpıcı, şaşırtıcı bir olay, haber vb. için kullanılır. || *Bomba gibi patlamak,* sözkonusu bir kimseyse, birden öfkelenerek bağırıp çağırmak; bir olay, bir haberse, birdenbire ortaya çıkarak herkesi şaşkınlık içinde bırakmak. || *Bomba patlatmak,* çalmak, aşırmak (arg.).

—Ask. Ordonat sınıfı subay ve astsubayların yaka işareti olarak taktıkları siyah zemin üzerinde ateşlenmiş bombayı gösteren metal simge. || *Bomba uzmanı,* cephane ve mühimmat konusunda geniş bilgisi olan kişi.

—Balıkç. *Bomba ile balık avı,* su içinde bomba patlatarak yapılan kaçak balık avı. (Şok dalgası balıkları öldürür, ancak ölen balıkların büyük bölümü ele geçmeden ziyan olur.)

—Fişekç. *Cezayir bombası,* bir bilya ya da çakıltaşının üzerine gümüş fulminat ser-

pildikten sonra ince bir kâğıda sarılarak elde edilen fişek. (Duvara ya da sert toprağa fırlatıldığında tok bir ses çıkarır.) || *Fişek bombası*, kalın kartondan yapılmış içi boş küre. (Mermi yolunun tepesinde, alevli dolgularını dağıtarak patlar.) || *Manometreli bomba*, bir manometreyle donatılmış, çok kalın çeperli, metal deney tüpü. (Tüp içinde imla hakkı patlatılır ve patlama basıncı manometreyle ölçülür.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Kim. *Isıölçer bombası*, yanma ısılarını ölçmek için ısıölçümde kullanılan geçirimsiz, kapalı metal kap. (Eşanl. KALORİMETRE BOMBASI.)

—Sil. *Nötron bombası*, enerjisinin temel bölümünü nötron biçiminde çok büyük hızla yayan küçük termonükleer bomba (güçlendirilmiş ışımalı bomba da denir). || *Nükleer bomba*, patlama gücünü nükleer enerjiden alan bomba. (Bk. *ansikl.* böl. || *Yörünge bombası*, sürekli bir tehdit oluşturmak amacıyla yörüngeye yerleştirilen ve yeryüzünden, bir gemiden ya da bir denizaltından verilecek komutla yörüngeden çıkan nükleer bomba. (1967'de yapılan ve uzayın barışçıl amaçlarla kullanımıyla ilgili antlaşma, bu silahı yasaklar.)

—Tıp. *Kobalt bombası*, kanserli urların tedavisi için, kalın çeperli kurşun bir kapta bulunan radyoaktif kobaltın yaydığı ışınları kullanan aygıt.

—Yerbil. *Volkanik bomba*, bir yanardağ tarafından havaya püskürtülen ve yere katılaşmış olarak düşen lav parçaları. (Başlıca bomba çeşitleri şunlardır: *iğ biçimli bombalar*, erimiş halde püskürürler ve ayırtedici biçimlerini havada dönerek alırlar; *ekmek kabuğu biçimli bombalar*, daha ağdalıdır ve soğumadan kaynaklanan büzülme yüzünden çatlaklar içerirler.)

—ANSİKL. Ask. El bombaları, XV. yy.'dan başlayarak kent surlarını ve kaleleri (Casalmaggiore, 1427) savunmak için kullanılmaya başlandı; o dönemde bomba pişmiş topraktan yapılmış güllelerdi; bunların içine barut dolduruluyor ve ateşlemeyi sağlamak için bir fitil takılıyordu. Yine aynı dönemde bazı piyade erleri bu silahı kullanmak için eğitildi: *humbaracılar.* Bomba kullanımı XVIII. yy.'a değin çok yaygınlaştı (Namur kuşatmasında Vauban 20 000 el bombası kullandı); daha sonra kuşatma savaşlarının son bulmasıyla geriledi. Tahkimatın ve patlayıcıların gelişimi nedeniyle XIX. yy.'dan sonra bu bombalar yeniden önem kazandı (Sıvastopol, 1855; Rus-Japon savaşı, 1904-05; Birinci Dünya savaşı, 1914-1918). Günümüzde el bombası, sa... ının temel silahlarından biridir. Bir gövde (patlayıcı kimyasal ya da özel bir karışım doldurulan, az çok kalın metal kapsül) ve küçük bir pimle kilitlenen patlama süresi uzun ya da kısa bir fünyeden oluşur. Çeşitli hedeflere (zırhlılar, açıktaki piyade erleri, göstericiler vb.) karşı kullanmak ya da özel savaş koşullarındaki (hücum, sokak çatışması, sığınakların temizlenmesi vb.) etkisini artırmak için el bombası aşağıdaki tiplere ayrılır: taarruz (OF) [patlayıcı etki], tatbikat ve eğitim bombaları; kimyasal bombalar; savunma (DF) [parçalı ya da kurşunlarla dolu çelik kapsül], tanksavar (çukur imla haklı), yangın (termi) ve sis (fosfor) bombaları, gözyaşartıcı bombalar (O-CB karışımı); işaret ya da aydınlatma bombaları (özel piroteknik karışımlar).

Tüfek bombası, 1945'ten sonra el bombasından çok farklı bir biçim almıştır; gövdesi ve kanatçıklarıyla daha çok bir havan mermisini andırır. Tüfeğin namlu ağzına yerleştirilen bir manşonla (sabit ya da uyarlanabilir) ateşlenir ve çekirdeksiz bir fişeğin gaz şokuyla itilir. Silaha bağlanan bir alidatla bomba yolu ayarlanır ve belirlenen erime ulaşması kolaylaştırılır. Gerek el, gerek tüfek bombalarının atış ya da muharebe eğitimleri için eğitim bombaları da vardır. Gövde ve ağırlık özellikleri bakımından gerçek bombalara benzerler, ama gövdesi ince sactan ya da plastikten yapılır ve patlayıcı maddesi çok zayıftır ya da gerçek değildir (alçı).

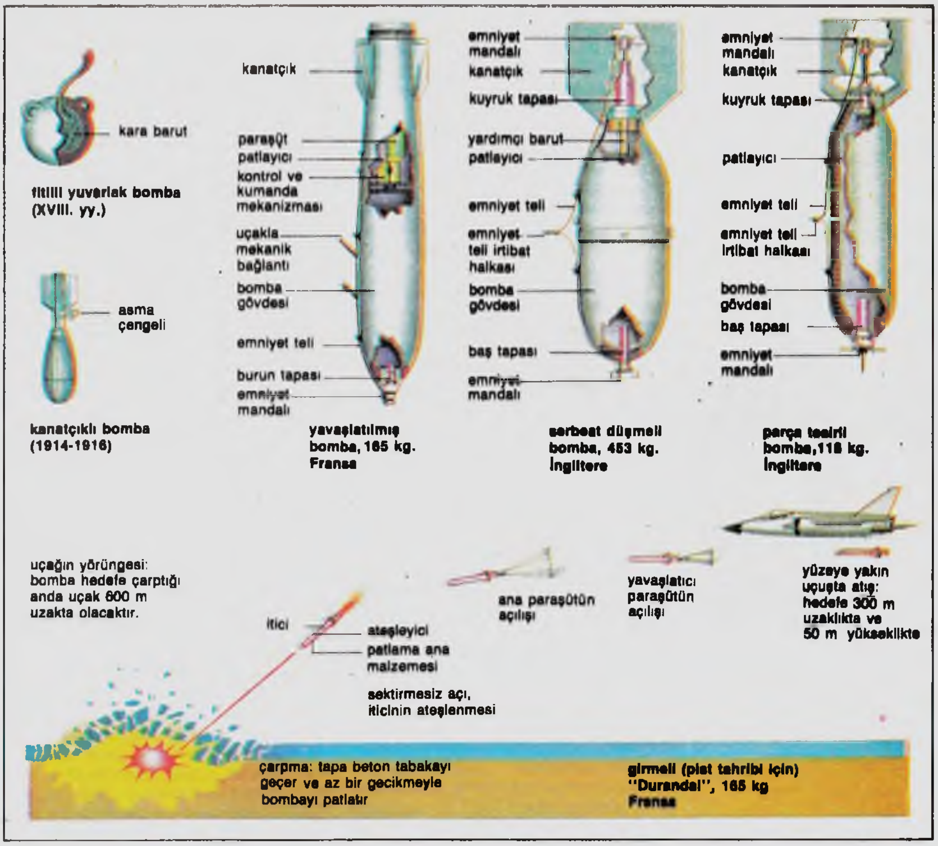
Su bombaları, iki dünya savaşında da çok kullanıldı; ayarlanabilen hidrostatik bir fünye ile patlatılır. Başlangıçta geminin kıçından teker teker bırakılan bu bombalar, günümüzde üçer, dörder ya da altışarlık demetler biçiminde ve asdik tipi arama-tarama aygıtlarınca saptanan yankı uyarınca fırlatılır. Birkaç tolex (tolitin geliştirilmiş türü) patlayıcısının aynı anda patlaması, hedeflenen denizaltının tahribinde büyük bir isabet sağlar.

—Fişekç. Manometreli bomba bir tek deneyde, hem patlama ısısını hem de patlamadan kaynaklanan basıncı ölçme olanağı verir. İlk manometreli bombayı 1870'e doğru Noble yaptı; 1882'de Vieille bu aygıtı patlama sırasında bir crusherin ezilmesini döner bir tamburun üzerine kaydedebilen bir ucla donatarak geliştirdi.

—Sil. Bombalar XVI. yy.'da Almanya'da (Aire'in Karl V tarafından bombalanması) ve XVII. yy.'da Fransa'da ortaya çıktı. Bunlar daha çok ağırlıkları, gürültüleri ve patlayıcı yüküyle etkili olan ve toplarla fırlatılan küre biçiminde mermilerdi. Başlangıçta barut hakkı atıştan önce tutuşturulan bir fitille ateşleniyordu; daha sonra atışla birlikte tutuşan, yanma süreci belli bir ağaç fünye kullanıldı. Birinci Dünya savaşı'nda, kanatçıklarla donatılmış ve siperden piyade havanlarıyla dikey olarak zayıf bir ilk hızla fırlatılan, ince çeperli, yüksek güçte mermilere de "bomba" adı verildi. O günden bu yana bu terim hemen hemen yalnızca uçaktan atılan mermiler için kullanılmaktadır. Uçak bombalarında, ince çeperli bir gövde, kanatçıklar (mermi yolunun kararlılığını sağlar), fünye (ateşleme zamanını belirler) ve gerek kanat ya da gövde altına, gerek bomba bölmesine yerleştirilmelerini sağlayan bir askı düzeni vardır.

1960-1970 arasında *nükleer uçak bombaları*'nın boyutları büyük ölçüde küçüldü (bir megatonluk bomba bir tondan az çeker). Üstelik *gücü ayarlanabilir bombalar*'ın ortaya çıkışı, hedeflere göre kullanım değişiklikleri doğurdu. Bu ayarlama, gerek uçuş halindeyken (bombanın içinde, elektronik sistem ateşleme sırasını değiştirme), gerek kalkıştan önce (parçalanabilir maddeyi içeren başlığı değiştirme) yapılabilir. Taktik alanda, nükleer bomba, savaş uçaklarının silahıdır. Fransa'da, taktik hava kuvvetlerine bağlı uçaklar, 10-15 kt gücünde, AN 52 bombalarıyla donatılmıştır.

Öte yandan *serbest düşmeli*, yani *konvansiyonel uçak bombaları* da vardır ve bunlar kullanılacakları hedeflere göre adlandırılır. En önemlileri zırhlı araçlara, personele karşı kullanılan bombalar ve yangın bombalarıdır (fosfor ve napalm). Cluster bombası (parça tesirli bomba) patladığında belirli sayıda ayrı tipte güdümlü mermi (ingiliz Hunting firmasınca üretilen modelde 147) fırlatan bir dış çeperden oluşur ve çok etkili bir sonuç sağlar. İlk kez Vietnam'da kullanılan *alçak basınç bombası* (Fuel Air Explosive) belirli bir bölgede hava basıncını büyük oranda artırma özelliği taşır; bu bomba Vietnam'da tahkim edilmiş karargâhlar, havaalanları, köprü, gemi gibi hedeflere karşı kullanıldı. En büyük gelişme havaalanı pistlerine karşı kullanılan bombalarda görüldü. Fransız yapımı Matra Durantal ve ingiliz yapımı 1217 tipi bombalar, bu silahların en karmaşıkları arasında yer alır. Matra Durandal paraşütle yavaşlar ve toprakla belli bir açı yaptığında, barutla çalışan bir iticiyle hızını artırır. 1217 ise patladığında gecikmeli mayınlar saçarak çevrede yol açtığı hasarı temizleme ve onarım çalışmalarını engeller. Günümüz hava kuvvetleri, ağırlıkları ve boyalarıyla her tür göreve uyarlanan çeşitli bombalar kullanır. (Büyük Britanya'da 454 ve 245 kg'lık; ABD'de 1362, 908, 408 ve 227 kg'lık; Fransa'da 400, 250 ve 125 kg'lık bombalar.) Ayrıca, Vietnam savaşında *laser* ya da *televizyon* ile bomba güdüm sistemleri ortaya çıktı. Bu silahlara karadaki bir gözcü tarafından yönetilen ya da uçakta taşınan bir laser yansıtıcısının yaydığı ışık demetine duyarlı bir optik aygıt

değişik tip **bomba**lar

ve bir televizyon kamerasıyla donatılmış bir başlık takılmıştı. Bu bombanın ucuz olmasına rağmen, mürettebatın yaşamını güvenceye almak için hava kuvvetleri yetkilileri, savaş alanında kullanmak üzere, gittikçe "stand off" roketlerini (güvenlik uzaklığından yani 30 km'den atılan) tercih ederler. Öte yandan stratejik bombardıman uçaklarında benzer gelişmeler görüldü; bu uçaklarda kullanılan konvansiyonel ve nükleer bombalar ABD hava kuvvetlerinde yerini, SRAM* ve ALCM* güdümlü füzelerine bıraktı.

Nükleer bombalar arasında şunlar sayılabilir: *parçalanma bombası* ya da *atom bombası* (A bombası), atom çekirdeğinin parçalanma tepkimelerine başvurur (parçalanabilir üç ana madde uranyum 233, uranyum 235 ve plütonyum 239'dur); *güç katkılı bombalar*, parçalanma bombalarının bir türüdür, ama parçalanma tepkimelerini uyarmak için bir miktar kaynaşabilir madde taşır; *termonükleer bombalar* ya da *hidrojen bombaları* (H bombası), enerjileri büyük oranda kaynaşma tepkimelerinden alır (kaynaşabilir maddeleri, hidrojenin, helyumun ve lityumun izotopları oluşturur.)

Parçalanma bombası, nükleer maddeler, kimyasal patlayıcılar, elektrik ve mekanik düzeneklerden oluşan çok karmaşık bir bütündür; kimyasal patlayıcılar nükleer yükü birleştirmeye yarar; elektrik ve mekanik düzenekler ise kullanımdan önce güvenliği, ateşleme konumuna geçişi, kimyasal patlayıcının ateşlenmesini ve nükleer tepkimelerin başlamasını sağlar. Atom çekirdeğinin parçalanmasıyla elde edilen enerji, boyutlarına göre birkaç ton ile yüzlerce kiloton T.N.T.'nin vereceği enerjiye eşdeğerdir. Bu alanın sınırları mutlak değildir; ama bunu parçalanabilir kütle enerji oranı, kullanım güvenliği ve enerji dağılımı belirler.

Güç katkılı bomba, daha küçük hacimlerde ve daha az nükleer yükle parçalanma bombası kadar enerji verir.

Termonükleer bomba, çok daha karmaşıktır. Çünkü enerjisini açığa çıkarması için kaynaşabilir maddeyi ısıtan parçalanma bombası içerir. Bu bombanın enerjisi, parçalanma bombası gibi kritik kütleyle sınırlı değildir ve parçalanma bombasından bin kat büyük olabilir. Sınırlamalar daha çok askeri öneme, ağırlığa ve hacme bağlıdır.

1939 yılında Collège de France'ın üyeleri (Frédéric Joliot-Curie, Hans Halban, Lew Kowarski ve Francis Perrin) "patlayıcı maddelerde gelişme" adı altında bir bröve aldılar ve brövede bir atom bombasının fiziksel ilkelerini betimlediler.

1940'ta ABD'de, bu bombayı yapmak için ilk çalışmalar başladı. 1942'den sonra araştırmalar, Yeni Meksika ve Los Alamos eyaletleri laboratuvarlarında çok gizli tutularak, aşırı ölçüde yoğunlaştırıldı. Öte yandan parçalanabilir nükleer maddelerin hazırlanmasına girişildi. Önce elektromanyetik yöntemle uranyum 235 hazırlandı; aynı maddenin manyetik alanda hızlandırılmış izotoplarının yörüngeleri farklıydı. Ardından uranyumun gaz halindeki bir bileşiğinin gözenekli bir çeperde yayınmasına başvuruldu (Oak Ridge fabrikası); bu işlemde izotoplara göre yayınma hızı değişiyordu. Her iki yöntemde de uranyumun iki temel izotopu arasındaki kütle farkının (235/238) çok az olmasından yararlanıldı. Kısa süre önce bulunan plütonyum ise nükleer reaktörlerde (Hanford ve Savannah River) hazırlanmıştı. İlk atom bombası 16 temmuz 1945'te Alamogordo (Yeni Meksika) çölünde denendi. 6 ve 9 ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagasaki'ye iki atom bombası atıldı; böylece bir tek bombardıman uçağı Tokyo ve Dresden'de kimyasal patlayıcılarla yapılan yoğun bombardımanların tümüne eşdeğer bir yıkıma yol açıyordu (Hiroşima'da 70 000 ölü ve 80 000 yaralı, Nagasaki'de 40 000 ölü ve 20 000 yaralı). İlk termonükleer bomba ise, ABD'de 1 kasım 1952'de Eniwetok'da denendi. (→ NÜKLEER.)

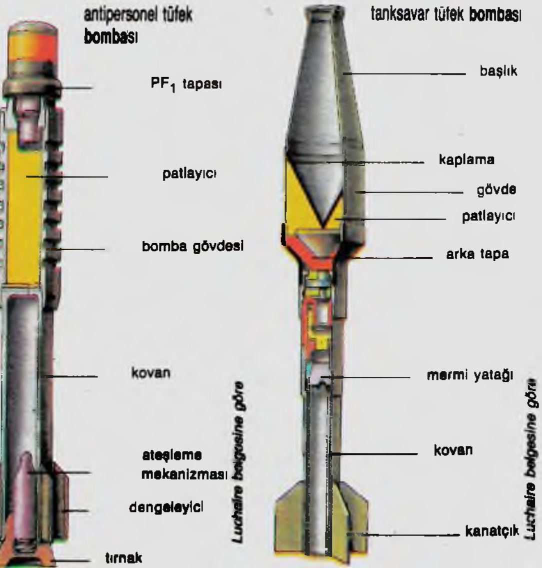

ordonat sınıfı yaka işareti

taarruz el bombası

savunma el bombası

antipersonel tüfek bombası

tanksavar tüfek bombası

Bomba, Ömer Seyfettin'in hikâyesi. İlkin, Genç kalemler dergisinde yayımlandı (1909); yazarın ölümünden sonraki bir kitabına ad oldu (1938). Hikâye, Balkan savaşı'ndan önceki yıllarda, Makedonya'da, bulgar çetecilerin uyguladıkları şiddet ve zulüm üzerine kurulmuştur:

Eski çetecilerden Boris, Türkiye'de II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra, silahını bırakıp köyün öğretmeniyle evlenir; huzurlu bir yaşam için Amerika'ya göç etmeye karar verir. Boris'in evde olmadığı bir gece, eski arkadaşları evi basar, paralarını alır, karısını oynatır, bomba olduğunu söyledikleri bir paket bırakırlar. Kadın, paketi açar, içinden Boris'in kesik başı çıkar.

Bomba hikâyesi ulusal kurtuluş hareketi iddiasıyla eyleme geçen bulgar çetecilerinin gerçek yüzlerini ortaya çıkarmayı amaçlar.

BOMBAATAR a. Bomba atan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. denizc. Denizaltı bombalarını bir geminin kıçından fırlatmaya yarayan aygıt. (İki dünya savaşında da kullanılan bombaatarların yerini bugün modern gemilerde havanlar, roketatarlar ve füzeatarlar almıştır.)

—ANSİKL. Bombaatarlar siper savaşlarının doğurduğu bir silahtır ve tek kişinin kullandığı bir havan türüdür. Başlangıçta bir yayla, pnömatik etkiyle ya da barutla çalışan bombaatarlar, daha sonra hafif havan (Fransa, Japonya, İngiltere) ya da tüfek namlusuna takılan bir aygıt biçimini aldı. 1945'ten sonra 22 mm'lik manşon, antipersonel bombayı kavisli biçimde ya da delici tanksavar mermisini doğrudan atma olanağını verdi. (→ BOMBA.) Manşon yerinden çıkarılabilir (amerikan tüfekleri) ya da sabittir (MAS 36-53 ya da MAS 49-56 fransız tüfekleri). ABD'de bir süre önce, piyade tüfeğine takılabilen ya da helikoptere yerleştirilen ve bir kişinin kullandığı bir bombaatar geliştirildi.

Deniz kuvvetlerinde bombaatar, denizaltısavar bomba demetlerini fırlatmaya yarar; bu silahların ilk örnekleri, İkinci Dünya savaşı'nda Royal Navy tarafından yapılan "squide" ve herisson'dur. Daha sonra havanlarla ve denizaltısavar silah sistemleriyle geliştirilmiştir.

BOMBACI a. **1.** Bomba yapan, taşıyan ya da bombayı hedefe atan kimse. **—2.** Patlayıcı maddeyle avlanan balıkçı.

BOMBACIBÖCEK a. *Brachynus*, *Aptinus* cinsi üyelerine ve benzeri kınkanatlı böceklere verilen genel ad. (Anuslarından asit bir sıvı püskürtürken hafif bir patlama sesi çıkardıklarından bu adla anılırlar.)

BOMBACİ (Alessio), italyan doğubilimci (Castroreale, Sicilya 1914-Roma 1979). Hukuk öğrenimi gördü. Napoli Şarkiyat enstitüsü'ne girdi; Ettore Rossi'den türkçe öğrenip diploma aldı (1935). Aynı enstitünün türkoloji bölümünde doçent (1940) ve yardımcı profesör olarak (1954) türk dili ve edebiyatı dersleri verdi. Roma Üniversitesi'nde türk dili okuttu. 1955-1957 yıllarında Orta ve Uzakdoğu italyan enstitüsü'nün Gazne'deki kazılarına katıldı. Venedik arşivlerindeki tezhipli tuğralar, *Kutatgu bilig*, ortaoyunu ve göktürkçe konuları ile ilgili çalışmalarda bulundu. En önemli yapıtı: *Storia della letteratura turca* (Türk edebiyatı tarihi) [1956].

BOMBALAMAK g. f. *Bir hedefi bombalamak*, o hedefe bombalı saldırı düzenlemek; oraya bomba atmak: *Düşman üssünü bombalamak.*

◆ **bombalanmak** edilg. f. Bombalamak eylemine konu olmak: *Kahvelerin bombalandığı yıllarda ben çocuktum.*

◆ **bombalatmak** ettirg. f. *Bir hedefi bombalatmak*, oranın bombalanmasını sağlamak.

BOMBALANMAK → BOMBALAMAK.

BOMBALATMAK → BOMBALAMAK.

BOMBALI sıf. Üzerinde bomba bulunan şey, bomba ile gerçekleştirilen eylem için kullanılır: *Bombalı pankart. Bombalı saldırı.*

BOMBARDE a. (fr. sözc.). Müz. Şalemi ailesinin en pes sesli üyesi. — 16 ve 32 ayak ölçüsünde, trompet tipinde, ağaçtan ya da madenden yapılan dilli org takımı. (XVIII. yy.'da el klavyeli ve pedallı orglarda görülmeye başlayan bu takım, ana klavyenin dillerini güçlendirmeye yarar. Özel bir klavyeye onun adı verildi.) — Bretagne (Fransa) köylerinde rastlanan ilkel obua.

BOMBARDIMAN a. Ask. havc. Uçaklarla ya da toplarla atılan bombalarla ve ağır mermilerle ya da her tür güdümlü füze ve roketlerle bir hedefe yapılan saldırı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bombardıman uçağı*, kanadının ve gövdesinin altında ya da özel bölmelerde bomba taşıyan ve bombardıman görevi üstlenen uçak. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Stratejik bombardıman*, düşmanın ekonomik gücünü yok etmeyi amaçlayan bombardıman. ‖ *Taktik bombardıman*, düşmanın silahlı kuvvetlerini yok etmeyi amaçlayan bombardıman.

—Elektron. *Katot bombardımanı*, antikatot üstüne yönelen elektron akısı.

—Teknol. *Elektron bombardımanıyla işleme*, ELEKTRON* DEMETİYLE İŞLEME'nin eşanlamlısı. ‖ *Elektron bombardımanıyla kaynak yapma*, ELEKTRON DEMETİYLE KAYNAK* YAPMA'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Ask. havc. • *Hava bombardımanı*. İlk bombardıman akınlarını 1915'ten sonra Fransızlar ve İngilizler, Almanya'daki boğucu gaz fabrikalarına, silah sanayisi kuruluşlarına ve ulaşım yollarına karşı düzenledi. Ayrıca düşman ülkelerin sivil yerleşim bölgelerine karşı misilleme yapıldı. Öte yandan Almanlar,

amerikan ağır **bombardıman** uçağı Boeing B-17 F
1942'de hizmete girdi; itme: 1 200 B.B.'lik 4 motor
silah donatımı: 13 hafif makineli tüfek ve 2,7 ile 10 t arası bomba

amerikan ağır **bombardıman** uçağı Boeing B-29 Superfortress;
1944'te hizmete girdi; itme: 2 200 B.B.'lik 4 motor
silah donatımı: 12 hafif makineli tüfek, 1 top ve 8 t bomba

1917'de sistemli biçimde Londra'yı hedef alan gündüz, sonra gece bombardımanına başladı. Aynı dönemde Ochey'de general Trenchard'ın emriyle, *İndependent Air Force* adı altında stratejik bombardıman alanında uzmanlaşmış ilk kuvvet oluşturuldu. 1918'de Müttefikler, bombardıman uçaklarını kara birlikleriyle işbirliği halinde yoğun biçimde kullandı.

1919 ile 1939 yılları arasında birçok kuramcı hava bombardımanının oynayabileceği önemli rolü ortaya koydu (İtalya'da Douhet, ABD'de Mitchell, İngiltere'de Sykes ve Trenchard). Büyük güçlerin çoğunun hemen benimsediği bu ilkeyi, İkinci Dünya savaşı'ndan önce yalnızca ABD ve İngiltere uyguladı; nitekim bu iki ülke stratejik bombardıman filolarının çekirdeklerini oluşturdu. Savaşın Avrupa dışına taşmasını istemeyen Almanya ise, yalnızca kara kuvvetlerini desteklemek için bir hava bombardıman birliği kurmayı yeğledi. Bu destek anlayışına en uygun uçak Stuka idi (*Sturzkampfflugzeug* ya da pike savaş uçağı). Pike bombardıman kuramına koşut olarak, Fransız hava kuvvetleri'nce benimsenen sektirme bombardıman düşüncesi gelişti. Luftwaffe (Alman hava kuvvetleri), Blitzkrieg çerçevesinde şaşırtıcı başarılar kazandıysa da, İngiltere'ye karşı stratejik bombardıman harekâtına girişmek zorunda kaldığında tam bir başarısızlığa uğradı. İngiltere ise 1942'den başlayarak Royal Air Force ile alman kentlerine karşı gece saldırılarına başladı. Bombardıman hedeflerinin tam belirlenememesi ve duyarlı uçuş sisitemlerindeki eksiklikler, *Bomber Command* (RAF'ın hava bombardıman birliği) sorumlularını, geniş yerleşim alanlarını yoğun bombardımana tutma taktiğini benimsemeye yöneltti (1942 mayısında Köln'e bin uçağın taktik akını); bu yönteme "area bombing" (bölge bombardımanı) adı verildi. Bu anlayış, çok daha gelişmiş yardımcı uçuş aygıtlarının (Gee, Oboe ve H-2S) yapımına ve radar tekniklerinin (yakalama, yayın bozma) olağanüstü gelişimine neden oldu. Öte yandan patlayıcı bombaların görece etkisizliği, İngilizler'i ve Amerikalılar'ı gittikçe artan oranlarda yangın bombaları kullanmaya yöneltti (Hamburg, 1943; Dresden, 1945; Tokyo, 1944-45). Amerikan hava kuvvetleri'nin de savaşa girmesiyle işgal altındaki Avrupa ve Almanya gece gündüz kesiksiz saldırıya uğradı. RAF'ın tersine US Air Force gündüz bombardımanı taktikleriyle yetindi. Ama Amerikalılar, uğradıkları kayıplar nedeniyle 1943'ün ağustos ayından sonra bombardıman uçaklarını, uzun erimli av uçaklarıyla (P-38, P-47 ve P-51) desteklemek zorunda kaldı. 1945'te nükleer bomba kullanımıyla stratejik bombardıman doruk noktasına ulaştı.

Avrupa'ya yönelik hava saldırılarının en yoğun döneminde 1 335 000 kişi görev aldı ve 28 000 uçak kullanıldı. 2 700 000 ton bomba atıldı ve Almanya'da sivil halktan 305 000 kişinin ölümüne 780 000 kişinin yaralanmasına yol açtı. Müttefikler' in 40 000 uçağı düştü ve 158 000 havacısı öldü, yaralandı ya da kayboldu.

Savaştan sonra nükleer bombaların tek taşıyıcısı ve atıcısı olan bombardıman uçakları, gerek Amerika Birleşik Devletleri'nde (1946'da *Strategic Air Command*'ın [Stratejik hava birlikleri komutanlığı] kurulması) ve gerek SSCB'de (1949'dan başlayarak güçlü bir bombardıman uçağı filosu oluşturulması) olağanüstü bir gelişme gösterdi. Bununla birlikte 50'li yılların ortasından başlayarak kıtalararası güdümlü balistik roketlerin (İCBM*) hizmete girişinin, klasik türdeki bombardıman uçaklarının geleceğini tehlikeye düşürdüğü sanıldı. Ancak bu ka-

Bombardıman uçaklarının gelişimi

tarih	*ad (ulus)*	*motor sayısı bölü B.B. sayısı ya da jet motoru sayısı bölü itmekuvveti (kg)*	*silah donatımı*	*mürettebat*	*hız (km/sa)*	*yükselti tavanı (m)*
1915	Farman F-40 (Fr.)	1/110	hafif bombalar	2	135	2 000
1917	Gotha (Alm.)	2/250	600 kg bomba	2	120	3 000
1937	Amiot 143 (Fr.)	2/800	4 makineli tüfek, 800 kg bomba	5	320	7 500
1939	Breguet 693 (Fr.)	2/670	3 makineli tüfek, 1 top, 400 kg bomba	2	460	9 500
1939	Heinkel He-111 H6 (Alm.)	2/1 100	4 makineli tüfek, 1 top 2 500 kg bomba	4 ya da 5	440	8 000
1940	North-American B-25 Mitchell(ABD)	2/1 700	12 makineli tüfek, 800 kg bomba	6	490	7 800
1941	Il-4 (SSCB)	2/1 100	3 makineli tüfek, 2 000 kg bomba	3	450	8 000
1942	Dornier Do-217 E 4 (Alm.)	2/1 600	4 makineli tüfek, 2 top, 3 000 kg bomba	4	470	7 500
1942	Glenn-Martin B-26 Marauder (ABD)	2/2 000	11 makineli tüfek, 1 800 kg bomba	6 ya da 7	450	5 000
1942	Boeing B-17 Flying Fortress (ABD)	4/1 200	13 makineli tüfek, 2 700 — 10 000 kg bomba	10	480	10 700
1942	Convair B-24 Liberator (ABD)	4/1 200	8 makineli tüfek, 4 000 kg bomba	9	450	10 000
1942	De Havilland Mosquito 4 (İng.)	2/1 690	4 makineli tüfek, 4 top ya da 1 800 kg bomba	2	620	12 000
1944	Boeing B-29 Superfortress (ABD)	4/2 200	12 makineli tüfek,1 top, 8 000 kg bomba	11	560	10 000
1949	Convair B-36 (ABD)	6/3 700	17 top, 4 000 — 38 000 kg bomba	15	700	14 000
1953	Tupolev Tu-200 (SSCB)	4/6 800			1 000	12 000
1954	Boeing B-52 G Stratofortress (ABD)	8/4 535	4 500 kg bomba, havadan yere roket	9 (+ 9)	950	16 500
1955	S. O. 4050 Vautour (Fr.)	2/3 000	hafif bombalar	2	1 100	15 000
1956	Vickers Valiant (İng.)	4/3 765			965	16 000
1956	B-58 (ABD)	4/8 000	havadan yere Rascal roketi	3	2 400	18 000
1959 } 1960 }	B-70 (ABD) [bor kökenli kimyasal yakıt kullanan jet motorları]	4/11 000	havadan yere roket	3	4 000	20 000
1963	Dassault Mirage IV (Fr.)	2/7 000	7 257 kg taarruz yükü	2	2 340	20 000
1974	Tupolev Tu-22M Backfire B (SSCB)	2/22 000	klasik, nükleer ve termonükleer bombalar ve AS-6 havadan yere güdümlü roketleri	?	2 450	19 000

delta kanatlı fransız stratejik
bombardıman uçağı
Dassault Mirage IV
1963'te hizmete girdi
itme: 7 t itme kuvvetinde 2 türbojet
silah donatımı: 60 kilotonluk
1 atom bombası ya da
7 t'dan çok taarruz yükü

nılar doğru çıkmadı ve 70'li yıllardan sonra bombardıman uçak filoları, stratejik roketlerin kaçınılmaz bir tamamlayıcısı olarak kabul edildi. Füzesavar roketlerin gelişimi, beklenmedik koşullara uyabilen pilotlu uçakların üstünlüklerini ortaya koydu. Günümüzde stratejik bombardıman filosu yandaşları ile roketlere dayanan bir taarruz kuvvetini savunanlar arasındaki tartışma sürmektedir.

Muharebe alanına doğrudan müdahale etme çerçevesinde yeni bombardıman yöntemleri geliştirildi. Bunların en ünlüsü LABS'tır (*Low Altitude Bombing System*). Bu yönteme göre bombardıman uçağı, yerden-havaya güdümlü füzelerden kurtulmak için hedefine alçaktan ve yüksek bir hızla yaklaşır, terse geçiş manevrası yapar ve yükselme evresinde bombayı atar. Bomba nişan alınan hedefe çarpmadan önce bir çember yayı çizer.

• *Bombardıman uçakları.* Birinci Dünya savaşı'nda özel olarak bombardıman amacıyla tasarlanmış uçaklar ancak 1916'da göreve başlayabildi: Almanlar'ın Friedrichshafen ve Gotha adlı uçakları, 1 200 ile 2 000 kg ağırlığındaki bombaları 600 km uzaklığa taşıyabiliyordu. Kimi firmalar 5 ile 7 ton ağırlığında yararlı yük taşıyabilen çokmotorlu dev bombardıman uçaklarının (Riesenflugzeugen) yapımında uzmanlaştılar. İtalyanlar 400 ile 500 kg bomba alan Caproni CA-5 uçaklarını yaptı. 1917'de ingiliz Hadley Page 0/100 ve 0/400 bombardıman uçakları 800 kg bomba yüküyle üslerinden 300 km uzaklıkta harekâta katılabiliyordu. İkinci Dünya savaşı'ndan önce ve savaş süresince Türk hava kuvvetleri'nde Beaufighter ve Moskito tipi hafif bombardıman uçakları bulunuyordu. Bu uçaklarla alay ve bölük düzeyinde hava birlikleri oluşturulmuştu. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra ayrıca B-26 (İnvader) tipi uçaklarla bir hava alayı kuruldu. Savaştan sonra bu uçaklar yavaş yavaş bombardıman görevlerinden alındı.

Çarpışmalarda edinilen deneyimler, iki savaş arasındaki dönemde hücum yöntemlerinin çeşitlenmesine neden oldu. Yatay uçuş bombardıman uçakları ve özellikle sınırları kesinlikle çizilmiş hedefleri tahrip etmeye elverişli pike bombardıman uçakları gelişti. Buna koşut olarak çeşitli görevler göz önüne alınarak yeni alanlarda uzmanlaşmış birçok hava birliği kuruldu. Örneğin general Douhet'ın hava kruvazörü kavramından kaynaklanan ve uzak bölgelere sızma harekâtlarına yönelik, yakıt ikmali yapmadan uzun süre uçabilen, ağır silahlarla donatılmış ve hızı görece düşük bombardıman uçakları yapıldı (ABD'de Boeing B-17; Almanya'da Ural Bomber programı çerçevesinde Junkers Ju-89 ve Dornier Do-19; Fransa'da Amiot 143; Farman 222 ve 223); ayrıca etki alanı daha sınırlı, bomba taşıma kapasitesi daha düşük olan ve harekât stratejisi çerçevesinde kullanılan hızlı bombardıman uçakları gelişti (alman Dornier Do-71 ve Heinkel He-111; sovyet Tupolev SB-2; ingiliz Blenheim ve Hampden; fransız Léo 45 ve Amiot 351). Öte yandan kanat takımının altında hafif bir yük taşıyan ve muharebe alanında destek görevi yapan yeni tip bir bombardıman ya da yakın destek uçağı (alman Heinkel He-51, Junker Ju-87, Henschel Hs 123; sovyet R-5 ve R-Z, fransız Breguet 693) ortaya çıktı.

İkinci Dünya savaşı sırasında giderek, daha ağır bombardıman uçakları (ingiliz Lancaster, Halifax ve Stirling; amerikan B-17, B-24 ve B-29) kullanılmaya başlandı. Aynı dönemde uçakların savunma araçlarının (Boeing B-29 Superfortress'in uzaktan kumandalı tureti) arttığı da görüldü. Radarın kullanımı uçuş güvenliği ve bombardımanın duyarlığının iyileşmesini sağladı.

İkinci Dünya savaşı bitmeden önce jet motorunun ortaya çıkışı, bombardıman uçaklarına uygulanan teknolojiyi altüst etti. Bu tarihte (1944) alman Arado 234 ilk uçuşunu yaparken, Amerikalılar yeni bir program hazırladılar; bu program uyarınca 1947'de birden çok jet motoru olan dev bombardıman uçakları kuşağı doğdu. Bu uçakların en ilginci ilk uçuşunu 1950 martında gerçekleştiren B-47 Stratojet'tir (2 700 kg itme gücünde 6 jet motoru, 8 700 kg'lık bomba yükü ve 1040 km/sa'lik hız). 50'li yılların başında, üç büyük bombardıman uçağı programı uygulamaya girdi: İngiltere'de V sınıfı bombardıman uçakları, Sovyetler Birliği'nde Tupolev Tu-16 Badger ve Amerika Birleşik Devletleri'nde B-47'nin yerini almak üzere geliştirilen B-52. Bu uçakların bazıları, örneğin sovyet Tu-16 ve ingiliz Valiant yeni muharebe gereksinmelerine uyarlanan bir teknolojiye dayansa da ingiliz Short Sperrin ve amerikan YB-60 gibi diğerleri, gerçekte kimi zorunluluklardan kaynaklanan ara çözümlerin örneklerini oluşturur. Sesaltı bombardıman uçaklarının son kuşağı (Vulcan, Victor, Myasiscev Mya-4 Bison ve B-57 İntruder), 1945-1955 arasındaki on yılda gelişen bir teknolojinin vardığı son noktayı gösterir.

50'li yılların sonuna doğru yerden havaya güdümlü füzelerin hizmete girmesi, bombardıman uçaklarını alçaktan sızma harekâtına zorladı. Öte yandan bu uçakların artan performansları, yapımcıları yeni aerodinamik çözümler aramaya yöneltti (ok kanat takımından delta kanat takımına geçiş). Buna koşut olarak, elektroniğin uçak sanayisinde kullanımı, uçuş sistemlerinin otomatikleşmesini sağladı. Ayrıca hem yüksekte sesüstü hızla hem de yere yakın ve yüksek sesaltı hızla uçma zorunluğu 60'lı yılların sonuna doğru teknisyenlerin, delta kanatlı uçaklardan (fransız Mirage IV, amerikan B-58 Hustler ve XB-70 Valkyrie, Myasiscev M-50 Bounder ve Tupolev Tu-22 Blinder) değişken ok kanatlı uçaklara geçmelerine neden oldu. Bu türdeki ilk bombardıman uçağı olan FB-111, 70'li yılların kuşağını oluşturan uçakların yolunu açtı. Bu bombardıman uçakları klasik ve nükleer silahları taşıyacak niteliktedir; ayrıca savunmaları için çok gelişmiş elektronik karşı önlem araçları, kızılaltı algılayıcılarıyla donatılmıştır; öte yandan uçuş için eylemsizlik sistemleri ve engellerden kaçınma radarları kullanılırlar. Bu uçakların en belirgin örnekleri 1974 yılında hizmete giren rus tu-

altta
amerikan Strategic
Air Command'ın
ağır **bombardıman uçağı**
Boeing B-52G 1954'te
hizmete girdi
itme: 4,5 t itme kuvvetinde 8 jet motoru
silah donatımı: 4,5 t bomba ve
havadan yere güdümlü roket

en altta
dev rus **bombardıman** uçağı
Tupolev Tu-20 Bison 1957'de hizmete girdi
(amerikan av uçağı Convair F-102 A Delta Dagger tarafından gözetlenirken)
itme: 15 000 B.B.'lik 4 türboprop
silah donatımı: 23 mm'lik 6 top ve 10 t bomba

polev Tu-22 Backfire ile amerikan B-1 uçaklarıdır. Günümüzün en ileri hava kuvvetlerine sahip ülkelerden biri olan ABD, çeşitli tip ve yetenekte bombardıman uçaklarına sahiptir: B58 "Hustler", Boeing B52 "Stratofortress", B-1B, A7A Consair hafif bombardıman uçağı ve bu uçaktan türetilmiş A7B, A7, A7D uçakları. Ayrıca, B2 Northrop adlı 180 tonluk yeni bir bombardıman uçağı 1991'de hizmete girmiştir.

Günümüzde Türk hava kuvvetleri'nde bombardıman görevleri için F-5A, F-104G, F-104S, F-4E, RF-4E, RF-5A tipi av-bombardıman uçakları kullanılmaktadır.

BOMBARDIMANCI a. Ask. havc. Bir bombardıman uçağında, nişan alma ve bomba atmayla görevli mürettebat.

BOMBARDON a. (fr. sözc.). Bakırdan, pistonlu üflemeli kontrabas. (Armoni orkestralarının kullandığı en pes sesli çalgıdır.)

BOMBARTA a. (ital. *bombarda*). Başı ve kıçı yuvarlak, aynalıklı, iki direkli yelkenli tekne.

BOMBASALAR a. Uçağa (bomba bölmesine, kanat ya da gövde altına) yerleştirilen ve bomba atmaya yarayan aygıt ya da düzenek.

BOMBAX a. Tropikal bölgelerde yetişen hızlı gelişmeli, beyaz ve yumuşak odunlu büyük ağaç. (Bombacaceae familyasının örnek tipi.) [Eşanl. KAPOK AĞACI]
—ANSİKL. Bombax ağaçlarının kökleri palet biçimindedir. Kapçık meyvelerinin içi pamuğumsu kısa ipliklerle doludur; bu iplikler tohumdan değil meyve çeperinden çıkar. Elyafı pürüzsüz olan bu bitkisel pamuk (kapok), iplik yapımına uygun değildir, yalnızca kıtık olarak kullanılır.

F. Kohler

Modern **Bombay**'dan bir görünüm

BOMBAY, Hindistan'da kent, Hint okyanusu kıyısında, Maharaştra'nın merkezi; 9 909 547 nüf. (1991).

•COGRAFYA. Eski Bombay kenti yedi küçük lav öbeğinin üzerinde kurulmuştu; bu öbeklerin zamanla birleşmesi sonucu, geniş ve derin bir su örtüsünü dışta bırakan *Bombay City* çekirdeği ortaya çıktı. K.'de Salsetta adası (adaların en genişi) kentin yakın çevresinde bir dizi yerleşmenin gelişmesine olanak sağladı ve bu yerleşmeler Bombay City ile birleşince K.'den G.'e doğru 25 km uzunluğundaki Büyük Bombay ortaya çıktı. Liman kenti olmanın sağladığı yararlar, Süveyş kanalının açılmasıyla Avrupa yolunun nispeten kısalması ve Gatlar'ı aşan bir demiryolunun yapılması (1855-1870) sayesinde Bombay olağanüstü bir gelişme gösterdi.

1870'ten sonra başlayan sanayideki gelişmenin temelinde, liman etkinlikleri, yörede hammadde kaynaklarının (pamuk) bulunması, hint pamuğunun değer kazanmasına yol açan Veraset savaşı, sermaye piyasasının gelişmesi ve hint burjuvazisinin gerçekleştirdiği yatırımlar vardır. Bugünkü birleşikkentte, kalabalık Bombay City çekirdeği, Marine Drive yüksek deniz cephesiyle (B.'da) liman arasında (D.'da) uzanır. Konut semtleri Bombay'ın B. kesimindedir (Malabar Hill). Nüfusun az olduğu adanın güney kesimi resmi dairelere ayrılmıştır; kuzeydeyse halkın oturduğu mahalleler ve sanayi alanları (Parel) bulunur. Salsetta kesiminde, tepeler ve bataklıklar arasında kalan yerlerde daha az nüfuslu kentsel çekirdekler (Mahim, Bandra, Trombay, vb.), Santa Cruz havalimanı ve Juhu Beach sayfiye merkezi yer alır.

Karışık olan nüfus daha çok, marathe, gucarati ve urdu dillerini konuşan halklardan oluşur. Etkin nüfusun % 40'tan fazlası sanayide, yaklaşık % 55'i hizmetler kesiminde çalışır. Bombay, Hindistan'ın en önemli limanıdır (yıllık trafik hacmi 17 Mt), ama artık yetersiz kalmaktadır ve çamurla dolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Dokuma (özellikle pamuk) ağırlıklı sanayinin diğer kolları arasında besin, kimya, makine (makine ve araç), sinema sanayisi, petrol rafinerisi, nükleer sanayi (Trambay) ve el sanatları sayılabilir. Hindistan'ın ikinci kentsel yerleşme alanı olan Bombay, bölgesel bir anakent, bir ticaret ve finans alanı ve bir üniversite merkezidir.

• TARİH. Bugünkü Bombay'ın bulunduğu yerde ilk kentsel yerleşim XIII. yy.'da kuruldu. 1348'de Gucerat müslümanlarınca alınan kent, 1534'te Portekizliler'in eline geçti; Charles II ile Catherine of Braganza'nın evlilikleri sırasında İngiltere'nin egemenliğine girdi. Bu hükümdar, Bombay'ı 1668'de, yılda 10 sterlinlik bir kira karşılığında Doğu Hindistan şirketi'ne bıraktı. Kentteki ilk gelişme, 1669-1677 arasında valilik yapan Gerald Aungier zamanında görüldü. Bunun sonucunda Bombay, Surat'ı gölgede bıraktı. 1773 Regulating Act'ı, Bombay'ın yönetimini Bengal genel valisinin denetimine bıraktı, buradaki ingiliz mal varlığı büyüdükçe kentin önemi de arttı. Central India Railway'ın kuruluşu (1864) ve Süveyş kanalının açılışı (1869) sırasında gerçekten "Hindistan'ın kapısı" oldu. Hindistan Ulusal kongresi'nin ilk toplantısı 1885'te Bombay'da yapıldı. Bağımsızlıktan bu yana (1937'ye kadar Sind'i de kapsayan) eski Bombay eyaleti, konuşulan dillere göre iki eyalete (Gucerat ve Maharaştra) bölünmüştür.

Bombay fenotipi. Hematol. Hintli bir ailede keşfedilen ve içinde A, B, H maddeleri bulunmayan ender alyuvar çeşidi. (Bu alyuvarları taşıyan kişilerde A ya da B genleri olsa bile H maddesi bulunmadığı takdirde bu genlerle ilgili karakterler ortaya çıkamaz.)

BOMBAY HIGH ya da **BOMBAY KABARTISI,** Hindistan'da hidrokarbon yatağı, Umman denizi'nde, Bombay'ın K.-B.'sında.

BOMBAZEN a. (fr. *bombasin*). Tekst. **1.** Önceleri Como bölgesinde, sonra Fransa'da birkaç ilde dokunan ipek kumaş. **—2.** Pamuk ipliğinden dimi örgüde dokunan kumaş. (Eşanl. PAZEN.) **—3.** Ters yüzü olmayan fûten.

BOMBE a. (fr. *bombé*). Kabarıklık, şişkinlik.
—Ayakkc. *Çelik bombe*, iş emniyet ayakkabısının yapımı sırasında gerek saya ucu ile astar arasına, gerekse saya ucunun üstüne yerleştirilen ve ayak parmaklarını ezilmeye karşı koruyan çelik parça.
—Marokenc. *Bombe vermek*, bir bavula, kılıfa ve maroken bir eşyanın yüzeyine hafif bir kabarıklık vermek.

BOMBELEME a. Camc. Cam yapraklarını fırında bükme işlemi.

BOMBELENME a. Camc. Cam yaprağının kenarlarda hafif dalgalar oluşturan biçim değişimi.

BOMBELEYİCİ a. Kıncı ve kılıfçıların kullandıkları el aleti. Ucu, yuvarlatılmış silindir biçiminde şimşirden ya da ucunda kızdırılabilir bir bilyenin bulunduğu madeni borudan yapılmıştır. Karton ya da deriye sürtülerek, sürtülen bölümün çukurlaşmasını ve böylelikle, ters yüzeyde bir şişkinliğin oluşmasını sağlar.

BOMBELİ sıf. Kabarık, şişkin: *Bombeli cam.*

BOMBELLİ (Raffaele), italyan matematikçi ve mühendis (Borgo Panigale, Bologna yakınında, 1526 - 1572). Toscana'da Chiana vadisini kurutma çalışmalarında görev aldı ve bir cebir kitabı yayımladı (1572). Bu yapıt, sona eren Rönesans cebirinin sistemli ve mantıksal incelemesi üzerineydi. Bombelli matematiğe birçok katkıda bulundu, köklerin yaklaşık değerlerini bulmak için sürekli kesirleri kullandı, bilinmeyenin kuvvetleri için bir simgeler sistemi ve karmaşık sayıların hesap kurallarını geliştirdi.

BOMBERG (Daniel), hollandalı basımcı (Anvers [?] - Venedik 1549). 1511'de Venedik'e yerleşti ve kendini değerli ibranice yapıtlar basmaya adadı: *Bibbia rabbinica* (1518; 2. baskı, 1525), haham İsaac Nathan'ın *Concordance hébraïque* (fr. çev.) [1521] ve *Babyl Talmud* (11 cilt, formalar halinde).

BOMBETOKA koyu, Madagaskar'ın kuzey-batı kıyısında koy, Mozambik boğazında. Betsiboka ırmağının döküldüğü Bombetoka koyunun girişinde Mahajanga yer alır.

BOMBİDAE a. (lat. *bombus;* yun. *bombos*, boğuk ses, vızıldama'dan). İğneli zarkanatlı böcek oymağı. (Bir familya soneki taşımasına karşın *Bombidae*, yabanarısı ve *Psithyres* cinsi üyeleri gibi zarkanatlıları içeren bir oymaktır. Üyeleri yerkürenin ılıman ya da soğuk bölgelerinde yaşar. Arıgiller familyası.)

BOMBİERİ (Enrico), italyan matematikçi (Milano 1940). Bombieri'nin çalışmaları çok değişik alanlarda olsa bile adı sayılar kuramının bir teoremiyle birlikte anılır. Bu teorem a ve b nin aralarında asal olduğu, $ax+b$ aritmetik dizisindeki asal sayı dağılımının bir tahminini kendinden öncekilerden daha kesin bir biçimde verir. (Lejeune-Dirichlet [1837] analitik yöntemleriyle sözkonusu dizinin sonsuz asal sayısı olduğunu göstermişti.) Bombieri Fields madalyasını almıştır (1974).

BOMBİKOL ya da **BOMBİSİN** a. (fr. *bombykol* ya da *bombycine*). İpekböcç.

Erkeği çekmek için dişi ipekböceği kelebeğinin koku bezlerince salgılanan etkin madde.

BOMBİNA ya da **BOMBİNATOR** a. (lat. *bombus,* boğuk ses'ten). Ezgili haykırışlar çıkaran kurbağa cinsi. (Tehlike anında, bir yandan kötü kokulu ve yakıcı bir sıvı salgılarken bir yandan da kıpkırmızı ya da sapsarı karnını gösterir. İkisi Asya'da, ikisi Avrupa'da yaşayan dört türü bilinir. Avrupa'daki türleri: kırmızı karınlı tekerdilli kurbağa [Bombina bombina] ve sarı karınlı tekerdilli kurbağa [B. variegata]. Tekerdillikurbağagiller familyası.)

BOMBİSİN → BOMBİKOL.

BOMBOK sıf. ve be. (*bok*'tan pekiştirilerek). *Kaba.* Bir şeyin, bir kimsenin, bir durumun, bir eylemin çok kötü, berbat olduğunu vurgulamak için kullanılır: *Bombok bir araba. Bombok bir hayat. Bombok yaşamak.*

BOMBOŞ sıf. ve be. (*boş*'tan pekiştirilerek). Boş olarak nitelenen bir şeyin, bir yerin, bir kimsenin, bir eylemin bu niteliğini daha da vurgulamak için kullanılır: *Bomboş bir otobüs. Bomboş bir hayat. Önümüzde bomboş bir ova uzanıyordu. Sen gittikten sonra ev bomboş kaldı. Bomboş oturmak.*

BOMBOT a. (ing. *bum boat*). Denizc. Limanlarda gemilere çeşitli eşya ve gereç taşımada kullanılan küçük tekne.

BOMBYCİDAE a. İPEKBÖCEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

BOMBYCİLLİDAE a. İPEKKUYRUKKUŞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

BOMBYLİİDAE a. Çoktüylü bedenli, uzun hortumlu ortoraf sinek familyası. (Üyeleri güneşli yerlerde çiçeklerin üstünde süzülerek hızla uçar ve çiçeklerin öz suyunu emer.)
—ANSİKL. *Bombyliidae* familyasının birçok cinsi, özellikle sıcak ve çorak bölgelere yayılır. Larvaları zarkanatlıların yuvasında, çekirgelerin yumurtladıkları yuvalarda ve hatta bazı tırtılların bedenlerinde asalak yaşar. Başlıca cinsleri: *Anthrax, Bombylius, Systoechus.*

bombyx *(Bombyx mori)*

BOMBYX a. (yun. *bombyks,* ipekböceği, lat. *bombyx*). **1.** İpekböceğinin ve pulkanatlılar (kelebekler) takımından ipekböceğine benzeyen bazı türlerin cins adı. **—2.** Tırtılı bir bitkiye zarar veren çadırpervanesigillerin çeşitli türlerine verilen ad: ağaçsı bombyx ya da halka örücüsü *(Malacosoma neustria),* meşe bombyx'i *(Lasciocamper quercus),* böğürtlen bombyx'i *(Macrothylacia rubi),* yonca bombyx'i *(Lasiocampa trifolii),* çam bombyx'i *(Dendrolimus pini).* **—3.** Başka ailelerden çeşitli pervanelere verilen ad: aylandız bombyx'i *(Samia cynthia, Attacidae* familyası), çingene pervane, kırtırtılı ve uyumsuz bombyx adıyla bilinen *Lymantria dispar (Liparidae* familyası), yıldızlı bombyx *(Orgya antiqua, Liparidae* familyası), esmer kıçlı bombyx *(Euproctis phaeorrhea, Liparidae* familyası) vb.

BOMCU sıf. *Arg.* Yalancı kimse için kullanılır.

BOME → BAUMÉ.

BOME a. Seram. Sırça ve döküm çamurunun akışkanlığını ölçme birimi.

BOMHOERİT a. (fr. *baumhauérite*). Miner. Doğal kurşun tiyoarsenit.

BOMİ HİLLS, Liberya'da yer, Monrovia'nın K.'inde. Demir filizi yatağı.

BOMİLKAR, İ.Ö. 308'de iktidarı ele geçirmeye kalkışan kartacalı general. Çarmıha gerildi.

BOMİLKAR, İ.Ö. 215'te Annibal'e takviye kuvveti getiren, İtalya ve Sicilya'ya yönelik çeşitli deniz harekâtını yöneten kartacalı amiral.

BOMİLKAR, Jugurtha'nın hizmetinde görevli numidialı serüvenci. Jugurtha'nın emriyle Roma'da, Masinissa'nın torunu genç Massiva'yı öldürdü. Afrika prokonsülü Metellus, Jugurtha'yı kendisine teslim etmesi karşılığında ceza görmeyeceğine söz verdi. Ama bunu öğrenen Jugurtha Bomilkar'ı idam ettirdi (İ.Ö. 108).

BOM JESUS DA LAPA, esk. **Lapa,** Brezilya'da (Bahia eyaleti) kent, São Francisco ırmağı kıyısında; 12 000 nüf. Dinsel ziyaret merkezi (mucizeler yarattığına inanılan mağara).

Bompiani, 1929'da Milano'da Valentino Bompiani tarafından kurulan italyan yayınevi. Edebiyat yapıtları, gençler için romanlar, sadeleştirilmiş bilimsel yapıtlar ve ansiklopedik yapıtlar yayımladı.

BOMVU RİDGE, Svaziland'da dağ kütlesi, Mbabane yakınında. Demir yatağı; çıkartılan demir, maden bölgesine demiryoluyla bağlı Maputo'dan ihraç edilir.

BON, japon ölüler bayramı. 13 ile 15 temmuz arasında kutlanır. Bu üç gün boyunca ataların ruhlarının yeryüzüne döndüğüne inanılır; her aile, evindeki sunağa, ruhlar için birkaç yiyecek koymak zorundadır. 15 temmuz gecesi, yanar mumların dikildiği küçük sallar dere kıyılarına bırakılır, bu sırada, kırsal kesim halkı meydanlarda el ele tutuşup halka olarak *bon-odori* adlı dansı yaparlar.

BON, Tibet'te buddhacılıktan önce var olan ve onu etkileyen din. (Japoncada "bon" terimi, brahmanı belirtir.)

BON (Giovanni BUON ya da) [öl. 1442] ve oğlu BARTOLOMEO (öl. 1464), venedikli mimar ve heykelciler. Matteo Raverti ile Ca'd'oro'da çalıştılar ve dukalık sarayında Venedik gotik heykelciliğinin başyapıtı sayılan *Porta della Carta*'yı yaptılar (1438-1443).

BON (Francesco Augusto), italyan yazar (Venedik 1788-Padova 1858). Goldoni üslubunda yazılmış altmışa yakın komedisi vardır. Bunların en başarılılarındaki kahraman, Ludro adında sevimli bir dolandırıcıdır.

BON (Ferdinand Jean Jacques DE), fransız amiral (Saint-Servan 1861-Paris 1923). 1916'da deniz kuvvetleri kurmay başkanlığına getirildi; Müttefiklerarası deniz konseyi üyeliği yaptı. Versailles antlaşması'na denizle ilgili maddeler konulmasında büyük rolü oldu. 1919'da İstanbul'daki fransız deniz kuvvetlerinin başına getirildi. Uluslararası Washington konferansı'nda (1921) fransız heyetine başkanlık etti ve özellikle, hafif savaş gemileriyle denizaltılara tonaj sınırlaması konmasına karşı çıktı.

BON burnu, ar. **Vatan ül-Kıbli (EL-),** Tunus'un kuzey-doğu'sunda yarımada. G.'de Grombalia çöküntüsüne egemen bu dağlık (cebel Ben ulid'de 637 m) bölge, ağaç dikimi (zeytin, portakal) ve bahçe tarımı yapılan bir yerdir.

Bon marché *(Au),* Aristide Boucicaut (1810-1877) tarafından 1852'de kurulan ticari kuruluş. Satış alanında devrim niteliği taşıyan bazı yöntemlerin yardımıyla (kâr marjlarının sistemli bir biçimde düşürülmesi ve hızlı sürüm) bu büyük mağazanın cirosu, 1852'de 500 000 frank iken, 1860'ta 5 milyona yükseldi. Mektupla satış kataloğunu ilk kez 1867'de çıkardı. 1950'de "Bon marché" iflas masasına gitmek zorunda kaldı. 1969'dan sonra, kuruluşun denetimini eline geçiren Agache-Willot grubu disiplinli bir toparlanma planı uyguladı. "Bon marché" şirketi, bugün artık yalnızca Paris'te Sèvres caddesindeki 26 000 m²'lik mağazalarla, Caen'daki bir mağazayı işletmektedir.

BONMARŞE a. (fr. *[Au] Bon marché*'nin adından), çeşitli ev, giyim ve süs eşyası satılan büyük mağaza.
—ANSİKL. İstanbul'da, XIX. yy.'da, el imalatı ürünlerin ticaretini yapan geleneksel meslek çarşılarının yanında, dış ülkelerden getirilen tüketim mallarını pazarlayan büyük mağazalar günlük yaşama girdi. Daha çok Beyoğlu bölgesinde yoğunlaşan bu mağazaların en önemli özellikleri, yabancı etiketli mallarıyla, çarpıcı reklamlarıyla, çekici vitrinleriyle getirdikleri yenilikler oldu. Bonmarşelerde giyim ve ev eşyası, hediyelik eşya, kumaş, tuhafiye, oyuncak, av silahları, spor malzemeleri, müzik aletleri gibi çok çeşitli şeyler satılıyor. Bu bonmarşelerden en ünlüleri şunlardı: İpekçi kardeşler'e ait Selanik bonmarşesi, Atlas kardeşler'e ait Au lion bonmarşesi, W. Paluka'ya ait Alman pazarı, Pygmalion bonmarşesi, Lazaridis biraderler'e, Dilberzade kardeşler'e, Mustafa Şamlı ve mahdumları'na ait bonmarşeler, Hugues ve Cie moda ve yenilikler mağazası.

BONA di Savoia, Milano düşesi (Avigliana 1449-Fossano 1503), Ludovico di Savoia'nın kızı. Milano dukası Galeazzo Maria Sforza ile evlendi (1468). Kocasının ölümü üzerine (1476), duka ilan edilen oğlu Gian Galeazzo adına naipliği üstlendi. Ama kayınbiraderi Ludovico tarafından iktidardan uzaklaştırıldı (1480).

BONACOLSİ, XII. yy. sonlarında adından söz ettirmeye başlayan ve 1276'dan 1328'e kadar Mantova'da zorbaca hüküm süren italyan aile. Gonzagalar bir ayaklanma başlatarak bunları devirdiler ve iktidarı ele geçirdiler.

BONAÇA a. (ital. *bonaccia*). Denizc. Çok durgun deniz ve hava.

BONA DEA, Faunus kültünden Roma tanrıçası. Kadınlar ve genç kızlar, yılda bir kez kutsal Aventinus ormanında Bona Dea'nın misterlerini kutlarlardı. Bona Dea, Fauna ile özdeşleştirildi.

BONAİRE, Antiller denizi'nde Hollanda'ya bağlı ada (Rüzgâraltı adaları), Venezuela kıyısının açığında; 288 km²; 11 058 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Kralendijk.* Petrol terminali.

BONALD (Louis, —*vikontu*), fransız yazar ve felsefeci (Monna şatosu, Millau yakınında 1754 - *ay. y.* 1840). 1785'ten 1789'a kadar Millau'da belediye başkanlığı yaptıktan sonra, 1790'da Aveyron il meclisi başkanı oldu, ama 1791'de, din adamlarını sınıfına ilişkin düzenlemelerden sonra görevinden çekildi ve Fransa'dan ayrıldı. 1797'de geri döndü. 1810'da Üniversite konseyi üyesi oldu. Ancien Régime monarşisinin ve dinin savunucusu olan aşırıcı grubun kuramcısı olarak tanınan Bonald, kralın emriyle Fransız akademisi'ne girdi (1816).

Yapıtları: *Théorie du pouvoir politique et religieux* (Siyasal ve dinsel iktidar kuramı) [1796]; *Essai analytique sur les lois naturelles de l'ordre social* (Toplum düzeninin doğal yasaları üzerine çözümleme denemesi) [1800]; *Du divorce* (Boşanma üzerine) [1801]; *la Législation primitive* (İlkel yasalar) [1802]; *les Recherches philosophiques* (Felsefe araştırmaları) [1818]; *Du pouvoir et des devoirs dans la societé* (Toplumda iktidar ve yükümlülükler üzerine). Bonald'a göre insanın toplumsal özelliği, Rousseau'nun savunduğu gibi bir sözleşmeden değil, insana dili bağışlayarak onu toplumsal bir varlık yapan Tanrı'dan kaynaklanır. Ruhla beden nasıl birbirinden ayrılmazsa, dinsel toplum da sivil toplumdan ayrılmaz. Monarşi, Devrim sırasında kaybolmuş olan bu birliği, hükümdarla birey arasında yer alan kurumlar aracılığıyla yeniden sağlamalıdır. Öte yandan, siyasal toplum dünyevi özelliğinden ötürü, bütünüyle din adamlarının buyruğuna giremez; din adamlarının manevi önderi, yalnızca yeryüzünde İsa'nın temsilcisidir. Dolayısıyla Bonald teokratik bir yönetimi benimsemez. Bonald'ın düşünceleri, XIX. yy. monarşist düşüncesini ve özellikle meşrutiyetçileri (Bonald 1830'da, Orléans'lı bir hükümdarın tahta çıkmasını mahkûm etmişti) büyük ölçüde etkiledi.

BONAMPAK, Chiapas (Meksika) devletinde maya siti. Usumacinta'nın kolu Lacanjâ nehrinin yakınındadır. Yaxchilán'ın siyasal ve kültürel hegemonyası altında olan bu yeni klasik dönem (İ.S. 600 -950) merkezi, özellikle 1946'da bulunan duvar resimleriyle dikkati çeker. Bunları yapan sanatçılar şahane renkler yardımıyla bir savaşın öyküsünü canlandırmışlardır.

BONANNO Pisano, XII. yy.'ın ikinci yarısında yaşamış italyan mimar ve heykelci. Pisa katedrali'nin güney taç kapısına ve Monreale katedrali'nin ana taç kapısına (1186) iki tunç kapı yaptı. Bu kapılar aynı pitoresk ve anlatımcı sanatın ürünleridir.

BONAÓ, Dominik Cumhuriyeti'nde kent → MONSENOR NOUEL.

BONAPARTÇI sıf. ve a. **1.** Bonaparte'ların yönetiminden, onların düşünce ve davranışlarından yana olan kişilere denir. (Napoléon I ve Napoléon III dönemlerinde iktidara gelen bonapartçılar, tam anlamıyla bir parti oluşturmamakla birlikte, III. Cumhuriyet'in başlarında, Rouher ve Halka çağrı komitesi öncülüğünde önemle bir siyasal grup oluşturdular, Meclis'teki üye sayılarını 104'e kadar çıkardılar. 1879'da imparatorluk genç vâris prensinin trajik bir biçimde ölmesi, bonapartçıların hızını tamamen kesti.) **—2.** Bonapartçılığa bağlı kişi ya da parti için kullanılır.

BONAPARTÇILIK a. **1.** İktidarın Napoléon Bonaparte tarafından kurulan hanedanın elinde bulunduğu dönemdeki yönetim biçimi. Bu sistemde iktidar bir yandan monarşik veraset ilkesine, öte yandan da her türlü egemenliğin kaynağı olarak kabul edilen milletin verdiği yetkiye dayanır. **—2.** Genel oyla onaylanan plebisite dayalı otoriter hükümet biçimi.
—ANSİKL. Marxçılara göre bonapartçılık burjuvazinin egemenliğinin, Marx'ın deyimiyle, "bazı parlamenter süslemelerle... bürokratik yapıya sahip bir askeri despotizmle" tamamlandığı bir yönetim biçimidir *(Gotha programının eleştirisi);* bu yönetimde üretim tarzı, proleter sınıfın sömürülmesini ağırlaştıran polis baskısı nedeniyle, antik çağlardaki köleci üretim tarzına benzer biçimler alır. Marx, *18 Brumaire* adlı yapıtında bonapartçılığı krallık ve devrim'in birbiriyle çelişen mirasının, köylülerin bir bölümünün desteğine dayanarak, orta sınıf eliyle bir uzlaştırma isteği olarak değerlendirir. Marx'a göre bu, Louis Napoléon Bonaparte'ın 2 aralık 1851'de iktidarı ele geçirmesine yol açmıştır.
Troçki ise Stalin'i eleştirirken, devrimler sonrasında kurulan tüm diktatörlükleri, Napoléon I'in diktatörlüğü gibi Stalin dönemini de, bonapartçılık olarak nitelendirir.

BONAPARTE ya da **BUONAPARTE,** Lombardia kökenli aile; üç kola ayrıldı, Bologna, Treviso ve Floransa'ya yerleşti. İmparator Napoléon bu sonuncu ailedendir.

I. NAPOLEON AİLESİ

BONAPARTE (Charles Marie). → BUONAPARTE CARLO MARIA

BONAPARTE (Maria Letizia RAMOLINO), Carlo Maria'nın karısı (Ajaccio 1750 -Roma 1836). Eski ve varlıklı bir korsikalı aileden geliyordu; on dört yaşında evlendi, 35 yaşında dul kaldı, on iki çocuğundan dördünü küçük yaşta yitirdi. 1793'te Marsilya'ya, daha sonra, 1796'da Paris'e yerleşti. İmparatorluk devrinde MADAME MÈRE unvanını almasına (1805) karşılık, bir köşede mütevazi bir hayat sürdürdü. 1815'ten sonra Roma'ya yerleşti.

II. JOSEPH KOLU

BONAPARTE (Joseph), Napoléon I'in ağabeyi (Corte 1768 -Floransa 1844). Autun koleji'nde burslu olarak okudu. 1788'de Korsika'da avukatlık yaptı. Paoli, halkı Fransa'ya karşı ayaklandırdığı zaman adayı terk etti. 1794'te Marsilya'da, zengin bir tacirin kızı olan Julie Clary (1771-1845) ile evlendi. Napoléon'un desteğiyle Korsika'ya görevli olarak gönderildi (1796) ve Parma elçisi oldu (1797), daha sonra aynı görevle gönderildiği Roma'da, bir ayaklanma sırasında general Duphot onun kollarında öldü. Beşyüzler meclisi'nin üyesiydi, sonra istifa etti ve tam yetkili büyükelçi olarak atandı. Görüşmelerine katıldığı Lunéville (1801) ve Amiens (1802) antlaşmalarını ve konkordatoyu imzaladı (1801). İmparatorluk ilan edilince, imparator soyundan birinci prens olarak büyükseçici unvanını aldı (18 mayıs 1804). Daha sonra sırasıyla, Napoli (1806-1808) ve İspanya (1808-1813) kralı oldu. İstila sırasında Fransa'ya geri döndü. İmparatorluk tümgenerali ve ulusal muhafızlarla Paris'te mevzilenen kuvvetlerin komutanı unvanlarını aldı. 30 mart 1814'te, imparatoriçe Marie-Louise'i izleyerek Blois'ya gitmek üzere başkenti terk etti. Prangins'e (İsviçre) çekilmişken, Yüz Gün sırasında Fransa'ya döndü ve imparatorun yokluğunda bakanlar kuruluna başkanlık etti. Daha sonra, Survilliers kontu adı altında Amerika Birleşik Devletleri'nde (1815-1832, sonra 1837-1839), İngiltere'de (1832-1837 ve 1839-1841), en sonunda da, Floransa'da yaşadı. İki kızı vardı: ZENAÏDE (Paris 1801-Napoli 1854), 1822'de Lucien'in oğlu Charles ile evlendi; —CHARLOTTE (Paris 1802-Sarzana, İtalya, 1839), 1826'da Louis'nin oğlu Napoléon-Louis ile evlendi.

III. NAPOLEON KOLU → NAPOLEON.

IV. LUCİEN KOLU

BONAPARTE (Lucien), **Canino** prensi, Napoléon I'in ikinci kardeşi (Ajaccio 1775-Viterbo 1840). Öğrenimini Autun, Brienne ve Aix'te yaptı, 1789'da Korsika'ya döndü ve orada devrimci düşüncelerin en ateşli savunucularından biri oldu. Paoli ile çatışınca, ailesiyle birlikte Provence'a kaçmak zorunda kaldı. 1794'te Christine Boyer ile evlendi. Liamone département'ının temsilcisi olarak Beş Yüzler meclisi'ne girdi; 18 Brumaire darbesini hazırladı ve bu meclisin başkanı olarak belirleyici bir rol oynadı; ağabeyinin bir yenilgiden kılpayı kurtulması, onun müdahalesi sayesinde oldu. 1799'da içişleri bakanlığına getirildi. 1800'de gözden düşünce Madrid büyükelçisi olarak gönderildiği İspanya'yı Fransa'ya yaklaştırdı. Carlos IV'ü Fransa'nın davasına kazandırdı. İmparatorun isteğine karşı çıkarak, sarraf Jouberthon'un dul karısı Alexandrine de Bleschamp ile evlendiği için onunla arası bozuldu; 1804'te Roma'ya çekildi. Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmek isterken 1810'da İngilizler'in eline düşünce 1814'e kadar Roma'ya dönemedi. Roma'da anılarını *(Mémoires)* yazdı. Yüz Gün sırasında Napoléon ile barıştı. İlk karısı Christine Boyer ile evliliğinden iki kızı oldu: CHARLOTTE (Saint-Maximin 1795 -Roma 1865), Roma'da 1815'te, prens Gabrielli ile evlendi; —CHRİSTİNE EGYPTA (Paris 1798-Roma 1847), 1818'de isveçli Arvid Posse ile, 1824'te de lord Dudley Stuart ile evlendi. —Lucien Bonaparte'ın, Alexandrine de Bleschamp ile olan ikinci evliliğinden dokuz çocuğu oldu; bunların en büyüğü **Canino** prensi CHARLES LUCIEN (Paris 1803 - *ay. y.* 1857), uzun süre ABD'de yaşadı ve orada canlılar üzerine incelemeler yayımladı.

BONAPARTE (Pierre Napoléon), Lucien'in ikinci evliliğinden olan altıncı çocuğu (Roma 1815-Versailles 1881). Romagna'da (1831), sonra Kolombiya'da savaştı. 1848 meclisinde aşırı sol kanattan milletvekili seçildi: 2 aralık 1851 hükümet darbesini kınadı ve siyasal yaşamdan çekildi. 10 ocak 1870'te gazeteci Victor Noir'ı, basında çıkan bir polemik nedeniyle tabancayla öldürdü. Tours'da bulunan, yüce divan tarafından aklandı ve İngiltere'ye gitti. İki çocuğu vardı. Bunlardan ROLAND NAPOLEON'un (Paris 1858 - *ay. y.* 1924), coğrafya, etnografya ve botanik üstüne çok sayıda çalışması vardır; ayrıca Coğrafya derneği ile Uluslararası antropoloji enstitüsü başkanlığı yaptı.

Bonampak
bir savaş sahnesini gösteren duvar resmi maya sanatı, VIII. yy.

BONAPARTE (Marie), fransız psikanalizci (Saint-Cloud 1882-Saint-Tropez 1962); prens Roland Bonaparte'ın kızı, Yunanistan ve Danimarka prensi Georgios'un karısıydı. Psikanaliz hareketinin tarihinde çok büyük bir rol oynadı. Kişisel servetini bu uğurda harcadı. 1920'den başlayarak S. Freud tarafından psikanalizden geçirildi ve onun Paris'teki resmi temsilcisi oldu. Société psychanalytique de Paris (1926) ile Revue française de psychanalyse'in (1927) kurucuları arasında yer aldı. Freud ve ailesinin, nazilerden kaçıp Londra'ya yerleşmesine yardım etti. Freud'un metinlerinin ilk çevirilerini yaptı. Ayrıca, *E. Poe, sa vie, son oeuvre, étude analytique* (E. Poe, yaşamı, yapıtları, psikanaliz incelemesi) [1931], *Introduction à la théorie des instincts* (İçgüdüler kuramına giriş) [1934], *Psychanalyse et anthropologie* (1952) adlı yapıtlar ile kadın cinselliği konusunda, aralarında *Sexualité de la femme*'ın (Kadın cinselliği) [1951] da bulunduğu birçok inceleme yazdı.

V. ELİSA KOLU

BONAPARTE (Maria-Anna, **Elisa**—denir), Lucca ve Piombino prensesi, Toscana grandüşesi, Napoléon I'in kız kardeşi (Ajaccio 1777-Trieste yakınında 1820). 1784'ten 1792'ye kadar Saint-Cyr krallık yurdunda eğitim gördü ve 1793'te Marsilya'ya ailesinin yanına gitti. Korsikalı bir kaptan olan Felice Baciocchi ile evlendi (1797). 1805'te, kocasıyla birlikte Lucca ve Piombino prensliklerini elde etti; bu prenslikleri ustalık ve sertlikle yönetti. Napoléon, ödül olarak 1809'da ona Toscana grandüşesi unvanıyla birlikte, imparatorlukla birleşen Toscana eyaletlerinin yönetimini de verdi. 1814'te, imparatorlukla tüm bağlarını koparan Elisa, eyaletlerinin yönetimini korumaya çalıştı, ama başaramadı. 1815'ten sonra Bologna'ya döndü, sonra Brünn'e yerleşti; burada Avusturyalılar onu savaş tutsağı saydılar. Bununla birlikte Trieste yakınına çekilebildi. Beş çocuğundan biri Camerata kontuyla evlenen NAPOLEONE ELİSA (1806-1869) öteki de FRÉDÉRIC'tir (1810 - 1833).

Lauros-Giraudon

Louis **Bonaparte**
J.-B. Wicar'ın yapıtı (ayrıntı)
Versailles şatosu

Lauros-Giraudon

Jerôme **Bonaparte**
F.J. Kinson'un yapıtı (ayrıntı)
Versailles şatosu

Presse Sports

Walter **Bonatti**
(1958'de)

VI. LOUİS KOLU

BONAPARTE (Louis), Hollanda kralı, Napoléon I'in üçüncü kardeşi (Ajaccio 1778 - Livorno 1846). Gençliğinde Napoléon tarafından yönetilen Louis, önce İtalya sonra Mısır seferi sırasında Napoléon'un yaveri oldu. 1799'da dragon süvari albaylığına, 1804'te tuğgeneralliğe yükseltildi ve aynı yıl imparatorluk başkomutanlığına getirildi. Joséphine'in kızı Hortense de Beauharnais ile istemeyerek evlendi (1802). Ağabeyi tarafından Hollanda tahtına oturtulan (1806) Louis, gerek "Grande Armée"ye vermek istemediği asker konusunda, gerekse tebaasının çıkarlarını feda etmemek için hiçbir zaman ciddi olarak uygulamak istemediği kıta ablukası konusunda, Napoléon ile sürekli olarak çatıştı. Uzun bir direnmeden sonra, Noordbrabant'ı ve Zeeland'ı (mart 1810) fransız imparatorluğuna bıraktı, sonra tahttan feragat etmek zorunda kaldı (temmuz 1810). Avusturya'ya çekilen Louis Bonaparte, 1814'te kısa bir süre Paris'te yaşadı, ardından Roma'ya, sonra da Floransa'ya yerleşti; burada tarihsel eserler ve şiirler yazdı. Üç oğlu oldu: NAPOLÉON CHARLES (Paris 1802 - Lahey 1807), NAPOLÉON LOUİS ve CHARLES LOUİS NAPOLÉON (bk. sonraki madde).

BONAPARTE (Charles Louis Napoléon) → NAPOLÉON III;—EUGÈNE LOUİS NAPOLÉON, Napoléon III'ün tek oğlu, Fransa İmparatorluğu prensi (Paris 1856 -Ulundi, Zululand, 1879). Sarrebrück savaşı'na katıldı (2 ağustos 1870) ve ilk yenilgilerden sonra İngiltere'ye imparatoriçenin yanına gitmek zorunda kaldı. Burada, Woolwich okulu'nda askeri eğitim gördü (1872-1875). 1873'te babasının ölümünden sonra resmen bonapartçı aday ("Napoléon IV") olan Napoléon 1878'de Zululand'deki ingiliz ordusunun kurmayında yer almak istedi; burada bir keşif sırasında öldürüldü.

VII. PAULİNE KOLU

BONAPARTE (Marie Paulette, **Pauline** —denir), Borghese prensesi, Guastalla düşesi, Napoléon I'in ikinci kız kardeşi (Ajaccio 1780 - Floransa 1825). 1793'te Korsika'dan ayrıldı ve ailesiyle birlikte Marsilya'ya yerleşti. 1797'de general Leclerc ile evlenerek onunla birlikte Saint -Domingue'e gitti ve oradan dul olarak döndü (aralık 1802). 1803'te romalı prens Camillo Borghese ile evlendi; kocası 1806'da Guastalla dükü oldu. Prenses, Guastalla dukalığını İtalya krallığı'na sattı, Paris ve Roma'da yaşamaya başladı. 1814'te Elbe adasında ağabeyi ile buluştu ve onun Murat ile anlaşmasını sağladı. 1815'te Roma'ya çekildi ve ağabeyiyle Saint Helena'ya gitmek istedi. Son yılları Floransa'da geçirdi. Canova, Praksiteles Aphroditesi adlı ünlü heykelini, onu model alarak yapmıştır.

VIII. CAROLİNE KOLU

BONAPARTE (Marie-Annonciade, **Caroline** —denir), Napoli kraliçesi, Napoléon I'in üçüncü kız kardeşi (Ajaccio 1782 -Floransa 1839). Ailesiyle birlikte Marsilya'ya yerleşti (1793) ve 1800'de general Murat ile evlendi. Önceleri, Kleve ve Berg düşesiyken (1806), imparatorun vâris bırakmadan her an ölebileceğini hesaplayarak, bu durumda kocası ile birlikte onun yerine geçmeyi düşledi. Napoli kraliçesi olduktan sonra (1808), 1814'te tahtını koruyabilmek için uğraştı. Murat'yı Avusturya ile birleşmeye zorladıysa da bu ihanet kendisini kurtaramadı. Kocasının korkunç ölümünden sonra önce Trieste'ye, sonra da Frohsdorf'a sığınarak *Lipona* (*Napoli* anagramı) kontesi adıyla yaşamını sürdürdü.

IX. JERÔME KOLU

BONAPARTE (Jérôme), Napoléon I'in en küçük erkek kardeşi, Westfalen kralı, Fransa mareşali (Ajaccio 1784 - Villegenis [Massy], Seine-et-Oise, 1860). Juilly koleji'nde okudu, 1800'de deniz kuvvetlerine girdi. Saint-Domingue ve daha birçok savaşta yer aldı. 1803'te Antiller'de komutanlık yaparken görevinden ayrılarak ABD'ye gitti ve orada, zengin bir baltimorelu tüccarın kızı olan Elizabeth Paterson ile evlendi (1803). Napoléon I, bu evliliği hükümsüz saydı. Jérôme, 1805'te karısını terk etmeye razı oldu, yeniden deniz kuvvetlerine girdi, çeşitli görevlerde bulunduktan sonra tuğamiralliğe yükseltildi. 1807'de Westfalen kralı ilan edildi ve Württembergli Katharina ile evlendi. Napoléon I, krallığını yönetirken gösterdiği hafiflikten dolayı onu suçladı. 1813'te krallığını kaybeden Jérôme, Waterloo savaşı'nda kendini gösterdikten sonra, Württemberg'e, kayınpederinin yanına gitti ve onun tarafından 1816'da Montfort prensi yapıldı. Sırasıyla Trieste'de, Roma'da, Floransa'da yaşadıktan sonra Paris'e döndü (1847). Yeğeni Napoléon III tarafından sırasıyla İnvalides valiliğine (1848), Fransa mareşalliğine (1850) ve Senato başkanlığına (1852) atandı. Elizabeth Paterson ile evliliğinden bir oğlu oldu: JÉRÔME (Camberwell, Surrey kontluğu, İngiltere, 1805 -Baltimore, 1870). Württembergli Katharina da ona üç çocuk verdi: JÉRÔME NAPOLÉON CHARLES, Montfort prensi (Trieste 1814 - Floransa 1847), Württemberg prensinin hizmetinde albaydı; sonra MATHILDE ile NAPOLÉON (aşağıda).

BONAPARTE (Mathilde Letizia Wilhelmine), Jérôme Bonaparte'ın kızı (Trieste 1820-Paris 1904). Rus prensi Anatoliy Nikolayeviç ile evlendi (1840), dört yıl sonra ayrıldı. Paris'e yerleşti ve cumhurbaşkanı olan yeğenine 1852'den başlayarak sarayın işlerinde yardım etti. Açtığı salon 1870 öncesi ve sonrasında siyasal düşünce ayrımı gözetmeksizin, edebiyat ve sanat dünyasının başlıca buluşma merkezlerinden biriydi.

BONAPARTE (Napoléon Joseph Charles Paul), **prens Jérôme** denir, Jerôme'un oğlu (Trieste 1822 - Roma 1891). Çok genç yaşta yeğeni Louis Napoléon ile yakın ilişkiler kurdu ve Ludwigsburg'da askeri eğitim gördü. II. Cumhuriyet meclislerine milletvekili seçildi, aşırı solda yer aldı,kendisine"montagne prensi"lakabı verildi ve yeğeninin izlediği siyasete karşı savaşım verdi. Ancak, imparatorluğun ilan edilmesinden sonra, senato üyesi oldu, Kırım'da ordulara komutanlık etti, Cezayir ve Sömürgeler bakanı oldu (1858). 1859'da Vittorio Emanuele II'nin kızı Clotilde ile evlendi. Napoléon III'ün İtalya'ya ilişkin tasarılarını destekledi ve kayınpederini yarımadanın birliğini eksiksiz biçimde gerçekleştirmesi için teşvik etti. 1860'tan başlayarak imparatorluğun siyasetine var gücüyle karşı koydu. İşçilerin Londra sergisi'ne gönderilmelerini sağladı (1862) ve grev hakkı konusunda Tolain'i destekledi (1864). 1869'da, liberal bir siyasete dönülmesini savundu. Kilise'ye karşı olan düşünceleri nedeniyle imparatorluk prensi öldüğünde bonapartçı partinin lideri olamadı; parti çoğunluğu oğlu Victor'un çevresinde toplandı. Evliliğinden üç çocuğu oldu: VICTOR (Meudon 1862-Brüksel 1926), 1886'da Fransa'dan kovuldu, Brüksel'e yerleşti ve 1910'da belçika prensesi Clémentine ile evlendi. Babasının sağlığında, 1879'da imparatorluk tahtının vârisi olarak seçildi; babasına şiddetle karşı koydu. Clotilde (1912) ve Napoléon hanedanının vârisi Louis'nin (Brüksel 1914) babasıdır; —LOUİS (Meudon 1864 -Prangins 1932), önce italyan, sonra da rus ordusunda hizmet etti; meslek yaşamını imparatorluk muhafız alayında tümgeneral olarak tamamladı. —LETİZİA (Paris 1866-Moncalieri şatosu, İtalya, 1926), 1888'de annesinin kardeşi Aosta dukası Savoialı Amedeo ile evlendi.

BONARD (Louis Adolphe), fransız amiral (Cherbourg 1805 - Amiens 1867). École Polytechnique'i bitirdikten sonra donanmaya girdi. 1830'da Cezayir kentinin alınışı sırasında yararlıklar gösterdi. 1842'de Bruat ile birlikte Okyanusya'da savaştı. Guyana valiliğine (1853-1855), daha sonra Nam Phân'daki fransız kuvvetlerinin başkomutanlığına getirildi. Biên Hoa ve Paulo Condor'un alınışından sonra Annam imparatoru ile, Nam Phân'ı Fransa'ya bırakan Saigon antlaşması'nı (1862)imzaladı;bu bölgenin ilk valisi oldu.

BONARELLİ (Guidubaldo), italyan şair (Urbino 1563-Fano 1608). Kırsal yaşamı konu alan *Filli di Sciro* (1607) adlı bir komedi yazdı.

BONAR LAW (Andrew) → LAW.

BONA SFORZA, milanolu prenses (Milano 1493 - Bari 1557), Milano dükü Gian Galeazzo Sforza ile Aragónlu İsabel'in kızı. 1518'de Polonya kralı Zygmunt I ile evlendi; Zygmunt'un 1548'de ölümü üzerine 1555'te Polonya'dan ayrıldı.

BONASONE (Guilio), italyan ressam ve oymacı (Bologna 1510'a doğr. - Roma 1574'ten sonr.). Raffaello, Michelangelo, Giulio Romano, Primaticcio, Parmesano gibi sanatçıların çalışmalarını örnek alan 350'yi aşkın estampın Bonasone tarafından yapıldığı sanılmaktadır.

BONATTİ (Walter), italyan dağcı (Bergamo 1930). Savaş sonrasının en iyi dağcılarından biri olan Bonatti, Mont-Blanc dağ kütlesinin birçok tepesine ilk çıkışları gerçekleştirdi: Dru'nun G.-B. doruğuna (1955), Grand Angle doruğuna (üç ayrı yol izledi: 1957 ,1962, 1963) tırmandı, ayrıca Grandes Jorasses'ın Walker tepesine kış mevsiminde çıktı (1963) ve Gasherbrum IV tepesinin fethine katıldı (1958). Cervin'in kuzey cephesine yapılan ilk çıkışı, kışın ve tek başına (1965) başardıktan sonra dağcılığı bıraktı.

BONATZ (Paul), alman mimar (Solgne bei Metz 1877 - Stuttgart 1956). Berlin ve Münih teknik üniversitelerinde okudu (1896-1901). Stuttgart Teknik üniversitesi'nde profesör oldu (1908). İstanbul'da yaptırılacak Türk-Alman dostluk evi için açılan proje yarışması nedeniyle Türkiye'ye geldi (1916). 1942'de Anıtkabir uluslararası proje yarışması'nda jüri üyesi oldu. Milli eğitim bakanlığı teknik ve mesleki öğretim müsteşarlığı yapı bürosu'na danışman olarak atandı; Türkiye'nin çeşitli illerinde açılan sanat enstitülerinin projelerini hazırladı. İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev aldı; düzenli bir mimarlık öğretiminin yerleşmesinde etkili oldu (1946-1954). Çanakkale anıtı, İstanbul Radyoevi, İstanbul Adalet sarayı gibi proje yarışmalarında jüri üyeliği yaptı. 1940-1950 arasındaki İkinci ulusal mimarlık akımının destekleyicisi ve yönlendiricilerinden biriydi. Ankara'daki Saraçoğlu memur evleri mahallesi ve Milli kütüphane gibi yapılarında, geleneksel türk konut mimarlığının öğelerinden yararlandı. Şevki Balmumcu'nun başarılı bir uygulaması olan Ankara Sergievi'ni Devlet operası'na dönüştürürken de aynı mimarlık anlayışından yola çıktı. 1954'te Mimarlık fakültesi'ndeki görevinden ayrılarak Almanya'ya döndü.

BONAVENTURE, Kanada'da (Québec) köy, Gaspésie yarımadasında; 2 900 nüf. Balıkçılık. Sayfiye yeri. — Kanada'da (Québec) ada, Gaspésie yarımadasının açıklarında, Percé'nin karşısında. Deniz kuşları rezervi.

BONAVİSTA, Newfoundland (Kanada) adasında kent, *Bonavista koyu* kıyısında; 4 300 nüf. Balıkçılık.

BONBON a. (fr. sözc.). Pişmiş şeker ve çikolatadan yapılan küçük şekerleme.

BONCHAMPS ya da **BONCHAMP** (Charles, —*markisi*), Vendée ayaklanmasının önderi (Juvardeil, Maine-et-Loire, 1760-Saint-Florent-le-Vieil 1793). Subaydı. Ayaklanan Vendée köylüleri tarafından önderliğe getirildi. Mauges'da Elbée'nin

emri altında komutanlık yaptı ve birçok savaşa katıldı. 17 ekim 1793'te Cholet savaşı'nda yaralandı ve binlerce cumhuriyetçi mahpusun bağışlanmasını sağladıktan sonra, ertesi gün öldü.

BONCOMPAGNİ Dİ MOMBELLO (Carlo), **di Lampore** kontu, italyan siyaset adamı (Torino 1804 -ay. y. 1880). Hukuk alanındaki çalışmalarıyla (*Introduzione alla scienza del diritto* [Hukuk bilimine giriş], 1848) ün kazandı. Siyasal alandaki rolü, 1848 liberal ve ulusal hareketiyle başladı. Önce bakan, sonra meclis başkanlığına (1853-1856) seçildi. İtalyan birliği'nin mimarlarından biridir. Floransa'daki görevi sırasında (1859), öncelikle Savoia sülalesi tarafından birlik sağlanmadıkça italyan bağımsızlığı yolundaki tüm çabaların boşuna gideceğine liberalleri ikna etti. Piemonte'ta Toscanalı Ricasoli'nin gerçekleştirdiği Toscana hareketini başlatanlardan biriydi.

BONCOMPAGNO da Signa, italyan yazar (Signa, 1165'e doğr. - Floransa 1250'ye doğr.). Ünlü retorikçi (*Boncompagnus*, 1215). *Libellus de malo senectutis et senis* (1240) adlı dinsel bir yapıt yazdı.

BONCOUR (Paul) → PAUL -BONCOUR (Joseph).

BONCUK a. **1.** Cam, sedef, taş, tahta, plastik gibi çeşitli maddelerden yapılan, ipe dizilebilecek biçimde ortası delik, süs için kullanılan, değişik renk ve biçimlerdeki küçük cisim. **—2.** *Boncuk boncuk*, boncuk gibi yuvarlak yuvarlak; tane tane: *Hasta boncuk boncuk terler döküyordu.* || *Boncuk gibi*, küçük ve mavi gözler için kullanılır: *Adamın boncuk gibi gözleri vardı.* || *Boncuk mavisi*, yeşili andıran, yeşile çalan mavi. || *Boru boncuk*, silindir biçiminde ya da köşeli, ince ve uzunca boncuk. (Giysileri süslemek için yapılan işlemelerde ve takı yapımında kullanılır.) || *Göz boncuğu* ya da *nazar boncuğu*, ortasında gözü simgeleyen bir motif bulunan, genellikle mavi renkte boncuk. (Bu boncuğu takanın nazardan korunacağına inanıldığından, özellikle küçük çocukların giysilerine tutturulur. Günümüzde takı, çeşitli aksesuar ve turistik eşya yapımında da kullanılmaktadır.) || *Katır boncuğu*, bir tür deniz kabuğundan yapılan irice ve renkli boncuk. (İpe dizilip hayvanların boynuna takıldığı gibi, turistik eşya yapımında da kullanılmaktadır.) || *Rokaye boncuk*, cam ya da metalden yapılmış, sedef renkli küçük boncuk. (Giyim süslemede kullanılır.) || *Yuvarlak boncuk*, cam vb. maddelerden yapılmış, çeşitli büyüklükte ve renkte, küre biçimli boncuk. (Çeşitli süs eşyası yapımında ve giyim süslemede kullanılır.)

boncuklu gümüş küpe
Etnografya müzesi, Ankara

—Denizc. Yelkenli gemilerde kullanılan içi oyuk ağaç küre. (Trusa çemberinin bedeni bu kürenin içinden geçirilir ve yelkenin hisa ve mayna edilmesi sırasında trusa çemberinin direk üstünde kolayca kaymasını sağlar.) || *Boncuk torno*, torsolom palangası ile prasya ve kontra ıskotalarının donanımlarında kullanılan tek dilli makara. (Makaranın alt bölümünde bir çıkıntı ve iki delik bulunur; palanganın vetası bu deliklerden geçirilerek donatılır. Bu da palanga boş bırakıldığında, makaranın tumba olarak vetasının dolaşmasını önler.)
—Dokma. Dokuma tezgâhlarında gücü çerçevelerine takılı gücü tellerinin ya da ipten gücülerin ortasında bulunan, çözgü ipliklerinin geçirildiği halkalara verilen ad. (NİRE de denir.)
—El sant. *Boncuk iğnesi*, kısa ve ince dikiş iğnesi. || *Boncuk oyası*, ipe dizilmiş topluiğne başı büyüklüğündeki boncuklar tığla örülerek yapılan oya. (Yemenilerin, tülbentlerin kenarlarına dikilir, geleneksel kesimde baş süslemede de kullanılır.)
—Esk. sant. Mahyacılıkta, minarelerin şerefeleri arasına gerilen kalın halatlar üzerinde bulunan çimşirden halkalara verilen ad. (Üzerine yazı yazılan dikine gerilmiş ana halatlar, doğrudan boncuklara bağlanır.)
—Marangl. *Boncuk tutkal*. → TUTKAL.
—Polim. *Boncuk makinesi*, döküm tozlarını küçük boncuk biçiminde taneler haline getirmeye yarayan aygıt. (Tozların bu şekilde hazırlanması, fışkırtıcılar, enjeksiyonla kalıplama makineleri, hadde silindirleri vb. gibi plastik dönüştürme makinelerinin beslenmesini kolaylaştırır.)
—Saatç. *Pandül boncuğu*, pandülün dış ucunu balans baskısına bağlamaya yarayan parça. (Pandül, pandül boncuğunun üzerine kenetlenmiş, oturtulmuş, yapıştırılmış ya da çiviyle tutturulmuş olabilir.)
—Süslem. sant. Çeşitli maddelerden (tahta, metal, plastik, vb.) yapılan, yuvarlak, kare ya da uzun biçimli, bir baştan bir başa delinmiş küçük topak; özellikle süsleme işlerinde kullanılmak üzere diğer boncuklarla birlikte ipliğe dizilir: *Boncuk perde.*
—Şekerc. *Boncuk pişimi*, 105°C sıcaklıktaki şeker şurubunu, bir kevgirin üzerine yayarak, küçük damlalar oluşmasını sağlayacak biçimde pişirmek.
—Tekst. İpliği, bobinlere düzgün biçimde sarmaya yarayan genellikle seramikten iplik klavuzu. || *Gücü boncuğu*, GÜCÜ* GÖZÜ'nün eşanlamlısı.

BONCUKÇU a. Boncuk yapan ve/ya da satan kimse.

BONCUKLAMA a. Petrokim. Tane biçiminde katalizörler üretme. || *Boncuklama makinesi*, tane biçiminde katalizörler üretmede kullanılan aygıt.

BONCUKLANMAK gçz. f. Ter, çiğ, gözyaşı, su damlacıkları oluşmak.

BONCUKLAŞMAK gçz. f. Ter, gözyaşı vb. sözkonusuysa, boncuk biçiminde ortaya çıkmak.

BONCUKLU sıf. Boncukla işli, boncukla süslenmiş şey için kullanılır.

BONCUKOTU a. Çoğunlukla düz, yumuşak yapraklı çokyıllık otsu bitki (Çiçekleri dallı salkım biçimindedir ve her daldan sapçıklı başakçıklar sarkar. Bazen bunlardan hazır giyim sanayisinde süs için kuru çiçek demetleri yapılır. Bil. a. *melica;* buğdaygiller familyası.) [Eşanl. İNCİOTU.]

BOND (William Cranch), amerikalı gökbilimci (Portland, Maine, 1789-Cambridge, Massachusetts 1859). George Philipps'in babası. Harvard gözlemevi'nde müdürlük yaptı. Gökbilim dalında fotoğrafı ilk olarak kullanan bilgindir.

BOND (George Philipps), amerikalı gökbilimci (Dorchester, Massachusetts, 1825 -Cambridge, Massachusetts, 1865). William Cranch Bond'un oğlu. Satürn'ün "bürümcük halkası" denilen üçüncü halkasını ve uydularından Hiperion'u buldu. Albedo kavramını ortaya attı.

BOND (Michael), ingiliz yazar (Newbury, Berkshire, 1926). Snoopy tipinin İngiltere'deki benzeri Paddington'un (*A Bear called Paddington*, 1960) yaratıcısı.

BOND (Edward), ingiliz oyun yazarı (Londra 1934). Brecht'in tanımladığı "epik" tiyatronun en iyi avrupalı temsilcisidir. Irk ayrımı (*Black Mass*, 1970), nükleer enerji (*Passion*, 1971), çılgınlık (*The Fool*, 1975) ve feminizmle (*The Woman*, 1978) ilgili sorunları işledi. Değer ve sınıf çatışmalarını yansıtan bilinç çatışmalarını tarih adına irdeledi. Tiyatro oyunu *Saved* (1965), İngiltere'de sansürün yasakladığı (1968'de kaldırıldı) son yapıttı.

BONDARÇUK (Sergey Fyodoroviç), ukraynalı sinema oyuncusu ve film yönetmeni (Belozerka, Odesa yakını 1920). Pudovkin'in öğrencisiydi; sinema oyunculuğuna Gerasimov'un *Molodaya Gvardiya* filmiyle başladı (1948). Oynadığı birçok film arasında özellikle S. Samsonov'un *Poprigunia* (1955) ve S. Yutkeviç'in *Othello*'suyla (1956) dikkati çekti. İtalya'da Rossellini'nin *Era notte a Roma* (1960) filminde rol aldı. *Sudba Çeloveka* (1959) filmiyle yönetmenliğe geçti; Tolstoy'un *Savaş ve barış* (Voyna i Mir) romanını dört bölüm halinde sinemaya uyarladı (1963 -1967). Daha sonra *Waterloo* (1970), *Vatanları için öldüler* (Oni Srajalis za Rodinu) [1974], *Step* (1977) ve *Boris Godunov* (1986) filmlerini çekti.

BONDE, isveçli aile. En ünlü üyeleri şunlardır: KARL KNUTSSON, İsveç kralı; — GUSTAF (1620-1667), hazine nazırı ve Karl XI'in çocukluğu sırasında naipler konseyi üyesi.

BONDUKU, Fildişi Kıyısı'nda kent ve yönetim merkezi. Ghana sınırı yakınında. Hayvancılık. —*Bonduku yönetim bölgesi*, 38 723 km²; 381 000 nüf.

BONDY, Fransa'da kanton (Seine-Saint -Denis) merkezi, Paris'in D.-K.-D. banliyösünde, Ourcq kanalı kıyısında; 44 337 nüf. Otomobil sanayisi.

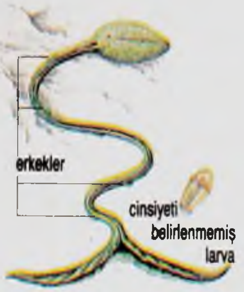
BONE a. (fr. *bonnet*). **1.** Esnek, kenarsız, başı iyice saran küçük başlık. **—2.** Banyo yaparken ya da yüzerken saçları ve kulakları korumak için takılan kauçuk başlık.

BÔNE → ANNABA.

BONELLİ (Franco Andrea), italyan doğa bilimci (Cuneo 1784-Torino 1830). Önce Torino Üniversitesi'nde profesörlük, sonra bu kentin müzesinin müdürlüğünü yaptı. Torino Bilimler akademisi üyesiydi. Özellikle böcekbilim üstüne yapıtlar yayımladı: *Specimen faunae subalpinae* (Alpleraltı fauna'sından örnekler) [1807]; ayrıca kınkanatlılar ve ağılılar üzerine bir çalışması vardır.

BONELLİ (Luigi), italyan dilci, islam araştırmacısı ve türkolog (Brescia 1865 -Napoli 1947). Milano Üniversitesi'ni bitirdi. Napoli Üniversitesi doğu dilleri enstitüsü'nde, türkçe ve fransızca profesörü oldu. Maltız dili üzerinde çalıştı. Osmanlıca belgeleri ve metinleri inceledi. Seydi Ali Reis'in coğrafya yapıtı *Muhit*'i konu edinen bir çalışması yanında XIX. yy. sonundaki türk edebiyatı ile ilgili incelemeleri yayımladı. Roma'daki Biblioteca Casanatense'de bulunan arapça, farsça ve türkçe elyazmaları kataloğunu hazırladı. Kuran'ı italyancaya çevirdi (1929). Yapıtları: *Grammatica turca osmanli* (Osmanlı türkçesinin grameri, 1890), *Primo corso di esercizi turchi* (Türkçe öğrenenler için ilk alıştırmalar, 1905), *Il turco parlato* (Konuşulan türkçe, S. Iasigian ile birlikte, 1910), *Locuzioni proverbiali del turco volgare* (Türk halk dilinde atasözleri, "Keleti Szemle" dergisi, c.1, 1900), *Voci del dialetto di Trebisonda* (Trabzon ağzından kelimeler, "Keleti Szemle" dergisi, c.3, 1902), *Appunti grammaticali e lessicali di turco volgare* (Türk konuşma dilinin grameri ve kelime hazinesi hakkında notlar, "Actes du XIIe Congrès des Orientalistes", 1902), *Lessico turco-italiano* (Türkçe-italyanca sözlük, 1939).

BONELLİA a. (öz. a. *Bonelli*'den). De-

dişi **bonellia**

G.Uzan-Gamma

Ömer **Bongo** (1960'ta)

Kaiser-Verlag

Dietrich **Bonhoeffer**

Rosa **Bonheur**
Pireneler'de bir çoban
Condé müzesi, Chantilly

Giraudon

hizde yaşayan *Echiuria* öbeğinden kurtları içeren cins. (Belirgin özelliği cinsel çiftbiçimliliğidir.)
—ANSİKL. Bir kıvrım içinde saklanan, küremsi bedenli,dişi *Bonellia*'nın boyu 6-8 cm'dir; uzunluğu bir metreyi bulabilen ve hayvana mikroorganizmalarla beslenme olanağı veren uzun bir hortumu vardır. Bıraktığı yumurtalar tabandaki herhangi bir yere yapışmışlarsa içinden dişiler, dişinin üstüne ya da hortumuna yapışmışlarsa erkekler çıkar (cinsiyetin epigamik olarak belirlenmesi). Kısa boylu olan erkeğin boyu 2 mm'yi geçmez ve erkekte hiçbir üreme aygıtı yoktur. *Bonellia viridis* Akdeniz'in kayalık kıyılarında yaşar.

BONER ya da **BONERİUS** (Ulrich), alman dominiken papaz. XIV. yy.'da Bern'de yaşadı. Bir masal derlemesi vardır (*Der Edelstein*, 1350'ye doğr.).

BONET ya da **BONNET** (Théophile), isviçreli hekim (Cenevre 1620 - *ay. y.* 1689). Patolojik anatominin kurucusu olarak kabul edilir. *Sepulchretum anatomicum* (1679) adlı kitabı Morgagni'ye esin kaynağı oldu.

BONFİGLİ (Benedetto), italyan ressam (Perugia 1420'ye doğr. - *ay. y.* 1496). Canlı ve alay dolu bir anlatıcı olan Bonfigli, 1453'ten başlayarak, Perugia'daki Palazzo dei Priari'nin capellasını fresklerle donattı.

BONFİLE (fr. *bon filet*'den). Sığırda, bel omurlarının ve kalça kemiğinin altında omurganın iki yanında bulunan ince uzun büyük bir kasla küçük iki kastan oluşan gevrek et parçası. (Önden arkaya doğru *kuyruk*, *orta* ve *baş* olmak üzere üç bölümden oluşur; bonfile ortası hayvan etinin en gevrek parçasıdır.)

BONGARS (Jacques), fransız diplomat (Orléans 1554-Paris 1612). 1587'den 1593'e kadar Henri IV'e askeri ve mali yardım sağlamak için önce protestan alman prenslerinin ve Danimarka kralının yanında, daha sonra İngiltere ve Hollanda'da görev yaptı. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu prenslerinin yanında bulunurken (1593-1610), Henri IV tarafından, Habsburglar'a karşı açılacak olan savaşın hazırlıklarını yapmakla görevlendirildi. 1611'de, Haçlı seferleri üzerine kronikleri ve tarihsel belgeleri derleyerek *Gesta Dei per Francos* adı altında yayımladı.

BONGHİ (Ruggero), italyan yazar ve siyaset adamı (Napoli 1826-Torre del Greco 1895). Edebi incelemeleri vardır: *Perche la letteratura italiana non sia popolare in İtalia* (İtalyan edebiyatı niçin İtalya'da tutulmuyor? [1855]; *Manzoni e la lingua* (Manzoni ve dil) [1893].

BONGO a. Sarmal boynuzlu, boğa antilobuna benzeyen antilop. (Tropikal Afrika ormanlarının seyrek kesimlerinde yaşar. Bil. a. *Taurotragus eurycerus;* boynuzlugiller familyası, *bovinae* oymağı.)

BONGO a. (isp. *bongó*'dan). Latin Amerika kökenli bir ritim çalgısı. Yan yana konmuş, tek derili iki küçük davuldan oluşur.

BONOO (Albert Bernard, sonra **Ömer**), gabonlu devlet adamı (Lewai, Franceville bölgesi, 1935). 1966'da haberleşme bakanı, mart 1967'de cumhurbaşkanı yardımcısı oldu. Cumhurbaşkanı M'Ba'nın ölümüyle onun yerine geçti (kasım 1967). İçte ekonomiyi ön plana çıkartan bir siyaset uyguladı, dışta da Batı ile sıkı ilişkiler kurdu. 1973, 1979 ve 1986'da yeniden cumhurbaşkanlığına seçildi.

BONOO kütlesi ya da **dağları,** Orta Afrika Cumhuriyeti'nin K.-D.'sunda kütle; yaklş. 1 400 m.

BONGOR, Çad'da kent, Mayo Kebbi'nin yönetim merkezi, Logone ırmağı kıyısında, N'Camena'nın G.'inde; 13 000 nüf. Pamuk daneleme. Pirinç tarımı.

BONO RANGE, Liberya'da sıradağ, Monrovia'nın K.-K.-D.'sunda. Demir cevheri yatağı ve cevherin (demiryoluyla Monrovia'ya gönderilir) zenginleştirilmesi.

BONHEUR (Marie Rosalie, **Rosa**— denir), fransız ressam ve heykelci (Bordeaux 1822-By, Seine-et-Marne, 1899). Babası Raymond Bonheur ile Cogniet'nin öğrencisiydi; *Nevers'de çift sürme* (Fontainebleau şatosu) adlı tablosuyla 1849 Salonu'nda ilk madalyasını kazandı. Hayvanları konu edinen resimleriyle Avrupa (özellikle İngiltere) ve Amerika'da büyük başarı kazandı. Barbizon okulu üslubunu sadeleştiren gerçekçi üslubu, yaşamının son yıllarında izlenimci akım doğrultusunda gelişti.

BONHEUR-DU-JOUR a. (fr. sözc.). XVIII. yy.'da kadınların kullandığı küçük mobilya.

Detremaud-Top

bonheur-du-jour,
Louis XVI dönemi,
esk. Kraemer koleksiyonu.

—ANSİKL. Tuvalet, yazı ve çalışma masası işlevini bir arada gören bonheur-du-jour, yaklaşık 1760'larda ortaya çıktı, "Gündüz mutluluğu" anlamına gelen adını çok tutulmasına borçludur. Üzerine bir rafın oturtulduğu çekmeceli masadan oluşan bonheur-du-jour, yazı yazarken dayanılan sürmeli bir kapakla donatılmıştır. Ayaklığın bir bölümünde bazen iki kanatlı dolap, bazen de ayakarası rafı bulunur. Çok kez kakmalı, Sèvres porseleninden levhalar, altın kaplama ve oyma bronzlarla bezeli ince marangozluk işi bir mobilyadır.

BONHOEFFER (Dietrich), alman protestan tanrıbilimci (Breslau 1906-Flossenbürg toplama kampı 1945). Lutherci soylu bir ailedendi. Karl Barth'ın izleyicisi olan Bonhoeffer Berlin'de bir işçi mahallesinin dini önderi oldu, toplumsal sorunların yarattığı yıkımların bilincine vardı. Kilise üzerine yaptığı titiz bir incelemenin ürünü olan iki yapıt yayımladı: *Sanctorum communio* (Azizler'in communio'su) [1930] ve *Akt und Sein* (Davranışlar ve Varlık) [1931]. Şubat 1933'ten başlayarak radyoda alman halkının Führer'e verdiği toplu desteği eleştirdi; sonra III. Reich'ın ırkçı siyasetine şiddetle karşı çıktı. Londra'daki alman protestan topluluğunun önderi oldu (1933-1935), Stettin (bugün Szczecin) yakınındaki Finkenwalde seminerinde geleceğin protestan papazlarını yetiştirmekle görevlendirildi. Tanrıbilimcilerden, insanı köleleştirmeye ve insanlıktan uzaklaştırmaya yönelik siyasetlere karşı savaşımda etkili eylemlerde bulunmalarını istedi. Kısa bir süre sonra yeraltına geçti; amiral Canaris'in karşı casusluk servisi üyesi olarak yurt dışına yaptığı birçok yolculukta, müttefiklerin Hitler düşmanlarına karşı kesin yükümlülükler üstlenmelerini sağlamaya çalıştıysa da başaramadı. Bu arada yahudi gruplarını Almanya'dan çıkarmaya çalıştı ve 1949'da yayımlanan son yapıtı *Ethik*'i (Ahlak) yazdı. 5 nisan 1943'te tutuklandı. İki yıl sonra Flossenbürg toplama kampında öldürüldü. Bonhoeffer, tanrıbilimci olarak bütünüyle dinden kopmuş bir dünyada İsa'nın ve hıristiyanın yoksunlaşması temasını işledi. Ölümünden sonra 1951'de yayımlanan *Wiederstand und Ergebung* (Cezaevinden mektuplar) dünya çapında yankı uyandırdı.

BONHOMME (Léon), fransız ressam (Paris 1870-Saint-Denis 1924). Gustave Moreau'nun öğrencisi, Rouault ve Léon Bloy'un arkadaşıydı; çok canlı tonlar kullandığı suluboya ve yağlıboya resimlerinde ayaktakımını ve hayat kadınlarını işledi.

BONİ a. (iyi bir şey anlamında lat. sözc.). Öngörülen giderlerin ya da ayrılan fonların, sonuçta, harcanan tutarları aşması durumunda ortaya çıkan fazlalık.

BONİ (Giacomo), italyan mimar ve arkeolog (Venedik 1859 - Roma 1925). 1898'de Crispi'nin çağrısıyla forum kazılarını yönetmeye başladı ve bu çalışmasını büyük bir titizlikle ölümüne dek sürdürdü.

BONİ (Nazi), burkina fasolu yazar ve siyaset adamı (Kudugu 1921). William-Ponty okulunun eski öğrencilerindendi. Önce "Denizaşırı bağımsızlıkçılar"ın saflarında, daha sonra Maurice Yameogo'ya karşı çıkan "Afrika'nın ilerlemesi için halk hareketi" partisi'nin kurucuları arasında yer alarak oldukça hareketli bir siyasal yaşam sürdü. Yameogo'nun iktidara gelmesinden sonra Dakar'a kaçtı ve mosi krallıklarının romanlaştırılmış tarihini (*Crépuscule des temps anciens* 1962) yazdı.

BONİCHİ (Bindo), italyan şair (Sienna 1260'a doğr. - *ay. y.* 1338). *Dolce stil nuovo*'nun habercisi. 20 şarkısı ile otuza yakın sonesi bugüne ulaşmıştır.

BONİER a. (fr. *bonnier*). Eskiden Kuzey Fransa ve Belçika'da kullanılan, değeri 64 ile 148 ar arasında değişen tahıl ölçü birimi.

BONİFACİO, İtalya'da Güney Korsika kantonunun yönetim merkezi. Denize doğru çıkıntı yapan kireçtaşlı molastan bir yalıyarın üzerinde, Sardinya'nın karşısındadır. *Bonifacio ağızları* ile (ya da *boğazı* ile) Sardinya'dan ayrılır; 3 015 nüf. Kemerli geçitlerle birbirine bağlanan dar sokakçıkları, kiliseleri (gotik aragon üslubuyla yapılmış S. Domingo [XIII. ve XIV. yy.'da], S. Francesco [XIV. yy.], bir Roma planı üstüne yapılmış Santa Maria Maggiore) ve denize inen Aragón kralı merdiveniyle, kayalar üstünde kurulmuş yukarı kentin çok güzel bir görünümü vardır. Kale, yukarı kentin B.'sında, dar bir plato üzerindedir. Marina limanı, kıyısında mağaralar bulunan uzun bir deniz kolunun sonunda yer alan bir balıkçılık ve yolcu (Sardinya'ya doğru) limanıdır.

—Tar. 828'de Pisalılar'ın kurduğu Bonifacio, 1187'den başlayarak Korsika'daki başlıca Ceneviz kolonilerinden biri oldu. Kent 1420'de, ayaklanan korsikalı senyörlerin Cenevizliler'e karşı yardıma çağırdıkları Aragón kralı Alfonso V'in ünlü kuşatmasını destekledı.

BONİFACIO boğazı ya da **ağızları,** Korsika'yı Sardinya'dan ayıran deniz kolu. Pertusato burnu ile Sardinya'daki Testa ve Falcona burunları arasındadır. Yaklaşık 10 km'yi bulan genişliği, bir dizi küçük ada (Cavallo, Lavezzi) ve mercan kayalıklarıyla kesilir.

BONİFACIO DEL MONFERRATO → MONFERRATO sülalesi.

BONİFACIUS, romalı kont (öl. 432). Honorius döneminde Afrika valisiydi. Galla Placidia ve Valentinianus III yanlısıydı; Aetius tarafından gözden düşürüldü, ama Afrika'daki komutanlığını bırakmayı reddetti. Vandallar'ı çağırdı, sonra da istilalarını durdurmaya çalıştı. Vandallar'ın kralı Geiserich tarafından yenilgiye uğratılan ve Afrika'dan kovulan Bonifacius, Galla Placidia'nın himayesini yeniden kazanarak Aetius'a karşı savaştı.

BONİFACIUS *(aziz)*, Germanya'da havari (Kirton, Wessex, 675'e doğr. - Dokkum yakınında 754). Asıl adı WYNFRİTH iken latince **Bonifacius** adını aldı. İki alanda etkinlik gösterdi: Germanya mısyonu ve frank kilisesinin yeniden düzenlenmesi. 716'da Friesland'da başlayan Germanya mısyonu, Charles Martel'in desteğiyle Thüringen'de ve Hessen'de sürdü. 722'de Roma'da piskopos, 732'de başpiskopos oldu (yeri 746'da Mainz olarak saptanacaktı). Papa, kral Carloman ve Pépin'in görüş birliğiyle frank kilisesinin yeniden düzenlenmesi, bir dizi konsilde tasarlandı (742-747). Bonifacius, 753'te yeniden Friesland'da din yayıcılığına başladı ve orada Frieslandlılar tarafından öldürüldü.

BONİFATIUS VIII (Benedetto CAETANİ) [Anagni 1235'e doğr. - Roma 1303], 1294-1303 yılları arasında papa. Hukukçu, 1281'de kardinal, 1290'da Fransa'da papalık elçisi oldu; Coelestinus V'in çekilmesinden sonra, 24 aralık 1294'te onun yerine geçti. Güzel Philippe, din adamlarının, kamu giderlerinde, üstlerine düşen payı ödemelerini isteyince, 1294'ten başlayarak krala karşı şiddetli bir muhalefet oluşturuldu. Bununla birlikte bir uzlaşma sağlandı ve 1297'de Bonifatius VIII, Louis IX'a ermiş unvanı verdi. 1300 jübilesi (jübilelerin ilki) papa açısından tam bir zaferdi. Bu fırsattan yararlanarak kesin bir dille papanın krallar üzerindeki üstünlüğünü ilan etti. 1303'te Güzel Philippe'i aforoz etmeye kalkıştı. Kral, Nogaret'nin öğüdüne uyarak konsile başvurdu ve bu arada papanın yakalanıp getirilmesine karar verdi. Böylelikle Anagni seferi düzenlendi; bu sefer sırasında Bonifatius VIII'in kişisel düşmanları olan Colonna'lar, papaya çok saygısız davrandılar (eylül 1303). Anagni'liler tarafından kurtarılan papa Roma'ya döndü ve orada öldü.

BONİFAZIO ya da **BONİFACIO Calvo,** cenovalı "troubadour" (1260'a doğr.). Provence diliyle on beş, portekizce olarak iki parçanın yazarıdır.

BONİN adaları, japonca **Ogasavara,** Büyük okyanus'ta japon adaları öbeği, Kyuşu'nun G.-D.'sunda. Tropikal iklim, muz ağaçlarının, ekmek ağaçlarının ve şekerkamışının ekimine olanak verir.— Takımadanın D.'sundaki Bonin adaları çukurunun derinliği 10 347 m'dir.

BONİNGTON (Richard Parkes), ingiliz ressam (Arnold, Nottingham yakınında, 1802 - Londra 1828). Calais'de Louis Francia'nın (1817), daha sonra Paris'te baron Gros'nun öğrencisi oldu; Normandiya'ya ve Venedik'e (1826) birçok yolculuk yaptı, Delacroix'yı İngiltere'ye götürdü. Romantik akımı benimseyen Bonington, özellikle kullandığı renklerin canlılığı ve işçiliğindeki yalınlıkla dikkat çeker. Manzara tabloları (*San Marco meydanı*, Nottingham müzesi; *Versailles parkı*, Louvre), ayrıca küçük tarihi sahneler (*François I ve Navarra kraliçesi*, Wallace koleksiyonu) ve çok sayıda suluboya resim yaptı.

BONİNGTON (Christian), ingiliz dağcı (Londra 1934). Alpler'de gerçekleştirilen ilk büyük tırmanışlara katıldı: Freney merkez tümseği (1961), Brouillard sırtında kızıl tümsek (1965), Eiger'in kuzey yamacının en dik tepesi (1966). Özellikle Himalayalar'a yapılan birçok ingiliz seferini yönetmekle ün kazandı: Annapurna'nın güney yüzü (1970), Everest'in güney-batı yüzü (1975).

BONİNO (Luigi), italyan dansçı (Bra 1949). Meslek yaşamına 1965'te Torino'da Susanna Egri ile başladı. 1973'te Birgit Cullberg topluluğu'na girdi. 1977'de de, R. Petit yönetimindeki Marsilya kent balesine geçti; burada R. Petit'nin *Delikanlı ve ölüm* adlı yapıtını yorumladı ve gene Petit'nin *la Chauve-Souris* (1979) adlı yapıtının prömiyerinde dans etti.

BONİNO DA CAMPİONE →CAMPIONESİ.

BONİVARD (François DE), cenevreli milliyetçi (Seyssel 1493-Cenevre 1570). Saint-Victor manastırı başrahibiydi. Savoia dükü Carlo III'e karşı Cenevre'nin bağımsızlığını savundu. Carlo III onu 1530'dan 1536'ya kadar Chillon şatosuna kapattı. Byron, *Prisoner of Chillon* adlı şiiriyle, onun çektiği acıları ölümsüzleştirdi.

BONJUR ünl. (fr. *bon*, iyi, ve *jour*, gün'den *bonjur*). "Günaydın" anlamında kullanılan fransızca sözcük.

◆ a. Giy. Siyah uzunca ceket, siyah üzerine dikine gri çizgili pantolon ve yelekten oluşan erkek giyimi. (XIX. yy. sonu ile XX. yy.'ın başında kullanılmıştır.)

BONKOWSKİ PAŞA (Charles), Polonya kökenli türk eczacı ve kimyacı (1841 - *ay. y.* 1905). Paris'te kimya öğrenimi gördükten sonra İstanbul'da Mektebi tıbbiyei şahane (askeri tıbbiye) ameliyat-ı kimyeviye (analitik kımya) muallimliğine getirildi (1865). Société de pharmacie de Constantinople'un (İstanbul eczacılar birliği) kurucuları arasında yer aldı ve ilk yönetim kurulu başkanı oldu. Paris sergisi'nde görevlendirildi (1867). Viyana (1873), Paris (1887) ve Madrid (1888) Uluslararası sağlık konferanslarına, Osmanlı İmparatorluğu'nun murahhas üyesi olarak katıldı. Paşa unvanını aldıktan (1893) sonra Umum sıhhiye müfettişliğine atandı. Son görevi, serkimyager-ı hazret-i şehriyari-i dersaadet (İstanbul) ve bütün osmanlı illerinin sıhhiye başmüfettişliği idi. Madensuları ve kaplıcalarla ilgili çalışmalarda bulundu. Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan ilaçlar ve besin maddeleri üzerindeki araştırmalarını Revue Médico-pharmaceutique'te yayımladı.

BONKÖR sıf. (fr. *bon*, iyi, ve *coeur*, kalb'den). Eliaçık, cömert kimse için kullanılır: *Çok bonkör bir adam.*

BONKÖRLÜK a. Eliaçıklık, cömertlik.

BONMARŞE a. (fr. *Au Bon Marché* adlı kurumdan). Çeşitli bölümlerinde giyim, süs eşyası, oyuncak, vb. satılan büyük mağaza.

BONN, Almanya'da kent, Ren ırmağı kıyısında; 283 700 nüf. (1989). Ren vadisinin elverişli bir yerinde kurulmuş, taşra kenti görünüşünde bir turizm ve kültür (1786'da kurulmuş üniversite) merkezi olan Bonn'da sanayi (makine, besin ve seramik) pek gelişmemiştir. Kentte siyasal ve yönetimsel işlevler büyük ölçüde ağır basar. Yeni bakanlıklar semti (Bundestag, bakanlıklar vb.) kentin güneyinde kurulmuştur. Bad Godesberg'in (birçok elçiliğin bulunduğu kaplıca merkezi) ve Beuel'in (ırmağın sağ kıyısında) kentle birleşmesi, Bonn'un yüzölçümünü 31 km²'den 141 km²'ye yükseltmiş, nüfusu da yaklaşık bir kat artırmıştır.

Abrial-Pix

Bonifacio limanı

Giraudon

Richard Parkes **Bonington**
Picardie kıyısından bir manzara (1826)
Ferens Art Gallery
Kingston upon Hull

Guillou - Atlas - Photo

Bonn Belediye sarayı XVIII. yy.'da yapıldı.

•TARİH. Ubii sitesi, sonra *Bonna* ya da *Castra Bonnensia* adıyla roma kalesi olan kent, Alamanlar tarafından yıkıldı ve imparator Julianus tarafından yeniden kuruldu. XIII. yy.'dan başlayarak Köln seçiciprenslerinin merkezi olarak kullanıldı. 1795'te Fransızlar tarafından işgal edildi, 1815'te Prusya'ya bırakıldı. 1946'da Kuzey Vestfalya Renanyası'nın, 1949'dan 1991'e kadar Almanya'nın başkenti oldu.

• GÜZEL SANATLAR. XI. - XIII. yy. lardan kalma, Roma üslubunda ilgi çekici katedral (XII. yy.'dan kalma avlu). Köln seçiciprenslerinin barok üslubunda sarayı (XVII. yy. sonu-XVIII. yy. başında Enrico Zuccali tarafından yapıldı) ve yazlık konutları olan yine barok üslupta Poppelsdorf şatosu (XVIII. yy.'da R.de Cotte tarafından yapıldı); bu iki yapı günümüzde üniversiteye verilmiştir. Dinsel ziyaret yeri Kreuzberg kilisesi'ne bitişik, barok üslupta bir capella vardır (B. Neumann'ın yapıtı). Ren'in sağ kıyısındaki Beuel'de, üst üste iki sahınlı, Roma üslubunda Schwarzrheindorf kilisesi (XII. yy., fresk tekniğiyle yapılmış iç süsleme).

Müzeler: RHEINISCHES LANDESMUSEUM (Tarihöncesi'nden XIX. yy.'a kadar Rheinland sanatının panoraması), STÄDTISCHES KUNSTMUSEUM (XX. yy. resim ve heykelleri); Beethoven'ın doğduğu ev.

BONNARD (Pierre), fransız ressam (Fontenay-aux-Roses 1867 - Le Cannet 1947). Hukuk fakültesini bitirdi, aynı dönemde Julian akademisi'nde öğrenim gördü (burada Sérusier, Ibels ve Ranson ile tanıştı); daha sonra Güzel sanatlar akademisi'ne girdi (1888); Vuillard ve Roussel ile tanıştı. Bu arkadaşlarıyla birlikte nabi grubunu kurdu. 1889'da, *France -Champagne* için hazırladığı afiş taslağını (bu çalışması, Toulouse-Lautrec'i 1891'de afişe yöneltti) sattıktan sonra, tüm çabasını resim üzerinde topladı. Vuillard ve Maurice Denis ile paylaştıkları bir atölyede Lugné-Poe, Antoine ve Paul Fort'u da aralarına aldılar. 1893 ve 1894'te, nabilerin grup olarak katıldıkları Le Barc de Boutteville galerisi'ndeki Bağımsızlar sergisi'nde, daha sonra da Sonbahar sergisi'nde yer aldı. Afişini çizdiği *Revue blanche*'ta Fénéon, Régnier, Jules Renard ve Tristan Bernard ile tanıştı. Taşbaskıları Vollard'ın dikkatini çekti; Vollard, Bonnard'ın *Gravür ustaları* albümünün hazırlanmasına katılmasını istedi. İlk iki özel sergisini 1896'da Durand-Ruel ve 1906'da Bernheim galerilerinde açtı; Druet, 1924'te Bonnard için bir retrospektif sergi düzenledi. Bonnard, ya Montmartre'daki atölyelerinde ya da Dauphiné bölgesindeki Grand-Lemps'da (Terrasse'larda), Montval (Saint-Germain-en-Laye yakınında), Triel, Médan, Vernouillet, Vernonnet (Eure), Arcachon, Deauville gibi küçük taşra kentlerinde çalışıyordu. 1909'da Manguin sayesinde Saint-Tropez'yi keşfetti; buraya sık sık Signac ile birlikte gitti ve 1925'te bir süre için Cannet'ye yerleşti (1939'dan başlayarak burada yaşadı). Yaşamı boyunca çeşitli ülkelere yolculuklar yaptı (Belçika, Hollanda, 1906; İngiltere, 1907; İtalya ve Kuzey Afrika, 1908; Carnegie ödülü jürisine katıldığı ABD, 1926). Corot ve Pissarro'dan esinlenmiş ilk Dauphiné manzaralarını on yıldan çok süren nabi estetiği dönemi izledi: nötr renkler, basma kumaş üzerine düz renkler, kıvrıntılı çizgiler (*Büyükanne ve tavuklar* 1891, özel koleksiyon). Paris yaşamını ince bir duyarlılıkla gözlemledi (*Omnibus*, 1895; *Paris bahçesi*, 1896); 1899'dan sonra ev içi sahnelerine (öğle yemekleri, süslenen kadınlar) ağırlık verdi. 1902'den başlayarak gitgide daha aydınlık renk armonilerine, şiirsel, özgür ve yoğun bir lirizme, ayrıntılı gölgelere yöneldi (*Kirazlı pasta*, 1908). 1914'ten 1922'ye dek, geçirdiği ruhsal bunalıma koşut olarak plastik bir kesinlik kaygısına düştü (*Cafe*, 1914, Tate Gallery). Daha sonra yeniden resim yapmanın tadına vardı: manzaralar (*Cezırde plaj*, 1920), ev içi resimleri (*Cannet'de yemek odası köşesi*, musée national d'Art moderne), çıplaklar (*Ayna önündeki çıplak*, 1933, musée d'Art moderne, Venedik, tüm sanat yaşamı boyunca süren bir tema niteliğindedir) yaptı. Grafik çalışmaları (taşbaskı albümleri ya da kitap resimleri) olağanüstü niteliktedir. Kayınbiraderi müzikçi Claude Terrasse'ın *Yaşamdan bildik küçük sahneler* ve *Küçük solfej* (1893), Verlaine'in *Paralel* (1900), Jules Renard'ın *Doğa tarihi* (1904) ve Octave Mirbeau'nun *628-E-8* adlı kitapları (1908) bunlar arasındadır. Son büyük yağlıboya yapıtı, Assy kilisesi için yaptığı *Saint François de Sales*'dir (1943-1945).

Lauros - Giraudon

Pierre **Bonnard**
Clichy meydanı (1912)
musée des Beaux-Arts, Besançon

Lauros - Giraudon

Pierre **Bonnard**
Günbatımında Saint-Tropez körfezi (1937)
Toulouse - Lautrec müzesi, Albi

BONNAT (Léon), fransız ressam ve koleksiyoncu (Bayonne 1833 - Monchy -Saint-Eloi, Oise, 1922). Madrid'de Federico Madrazo'nun ve Paris'te Cogniet'nin öğrencisiydi; Güzel sanatlar yüksekokulu'nun müdürlüğünü yaptı (1905); Ribera'ya öykünen bir üslupla resme başladı (*Bir forsanın yerine geçen Aziz Vincent de Paul*, St-Nicolas-du-Chardonnet), daha sonra Ingres'ci bir gerçekçiliğe yöneldi ve III. Cumhuriyet'in resmi portre ressamı oldu (*Thiers*, Bayonne müzesi). 1857'de Roma'da tanıştığı Degas, Puvis de Chavannes ve Taine ile dost oldu. Bonnat değerli bir resim (Ribera, Greco, Goya, Van Dyck, Rubens, Constable, Lawrence, Reynolds, Ingres, Delacroix, vb.) ve Dürer'den Ingres'e kadar tüm ustalardan örnekler içeren bir desen koleksiyonuna sahipti; bu koleksiyonu Bayonne müzesi'ne bağışladı ve bu bağışlar müzenin çekirdeğini oluşturdu.

BONNE BAY, Kanada'da koy, Newfoundland adasının batı kesiminde, Gros Morne'un eteğinde.

BONNEFOY (Yves), fransız şair (Tours 1923). Şiiri yaşantıyla hayalin, biçimselle biçimseldışı'nın "sonsuz savaşı"nı düzenleyen bir alan olarak gördüğünü denemelerinde (*Un rêve fait à Mantoue*, 1967) ve

Léon **Bonnat**
Sanatın zaferi
Paris Belediye sarayı'nın
tavanını süsleyen resim

sanat eleştirilerinde (*les Tombeaux de Ravenne,* 1953) açıklar. Ona göre düzenli soyutlama yerini ölüm sezgisine bırakmalıdır. Güzellik, bir kıvranma, bir yıkım ve bir çiledir. Varolmanın boşunalığı aynı zamanda bir yok etme zorunluluğudur; evrensellik, sonsuzluk, öz diye bir şey yoktur. Geçerli olan tek şey çekingen bir kaçamaktır. Bize gerekli olan "hiçliğin çiçeğe durduğunu" görmektir ve her ne kadar görebileceğimiz tek şey "giderek karanlığa gömülen"den başka bir şey olamazsa da, Yves Bonnefoy'un şiiri bunu görmemize bize yardımcı olabilir (*Du mouvement et de l'immobilité de Douve,* 1953; *Hier régnant désert,* 1958; *Dans le leurre du seuil,* 1975).

BONNER (Edmund), ingiliz kilise büyüğü (1500 ? - öl. Londra 1569). Cromwell tarafından Henry VIII'in hizmetine verildi. 1532-33'te kralın papaya karşı davasını şiddetle savundu. Cromwell'in istediği gibi yönlendirdiği Bonner 1540'ta Londra piskoposluğunu elde etti. Papalığa olduğu kadar protestanlığa da karşıydı. Genç Edward VI'nın saltanatının başında yapılan reformları kabul etmedi ve 1549'dan 1553'e kadar hapsedildi. Mary Tudor'un tahta geçmesiyle serbest bırakıldı. Protestanlara karşı girişilen korkunç kıyımları yönetti. Elizabeth'in tahta çıkışıyla yeniden güç duruma düştü ve hapiste öldü.

BONNET (Théophile) → BONET.

BONNET (Charles), isviçreli filozof ve doğabilimci (Cenevre 1720 - Genthod, Cenevre yakınında, 1793). 1740'ta bitki bitlerinin partenogenezini keşfetti. Gözlemlerini *Traité d'insectologie* (Böcekbilim kitabı) [1745] adlı yapıtında açıkladı; *De l'usage des feuilles* (Yaprakların kullanımı) adlı diğer bir yapıtında da botanik alanındaki araştırmalarını topladı. 1762'de, *les Considerations sur les corps organises*'yi (Organik cisimler üzerine düşünceler); 1764'te de, Malebranche ve Leibniz tarafından ileri sürülmüş olan, tohumların önceden var olması ve evrimi kuramını savunan *Contemplation de la nature* (Doğayı seyretme) adlı yapıtlarını yayımladı. Bunlardan başka, *Essai de psychologie* (Ruhbilim üzerine deneme) [1754] ve *Essai analytique sur les facultes de l'âme* (Ruhun yetileri üzerine çözümleyici deneme) [1759] adlı iki yapıtı daha vardır. Bonnet, bu yapıtlarında, özgün bir condilacçı olarak görünür.

BONNET (Ossian), fransız matematikçi (Montpellier 1819 - Paris 1892). Diferansiyel geometri üzerine incelemeler yazdı, jeodezik eğri ve bükülüm kavramlarını ortaya attı ve bunların özelliklerini inceledi. Paris Fen fakültesi'nde gökbilim profesörlüğü yaptı (1878), Boylam bürosu'na (1883) ve Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1862).

BONNET (Georges), fransız siyaset adamı (Bassilac, Dordogne, 1889-Paris 1973). 1924'ten başlayarak Radikal sosyalist parti'den milletvekili seçildi, 1925'ten sonra çeşitli bakanlık görevlerinde, özellikle maliye bakanlığında bulundu, daha sonra Daladier tarafından dışişleri bakanlığına getirildi (nisan 1938-eylül 1939). Barış yanlısıydı; 1938'de Daladier'nin imzaladığı Münih antlaşması'nı hazırladı. Daha sonra, savaşı önlemek için özellikle Mussolini'nin müdahale etmesini sağlamaya çalıştıysa da bu girişiminde başarılı olamadı. 1944'te Radikal parti'den atıldı; ama 1952'de partiye yeniden girerek Dordogne yöresinden milletvekili seçildi (1956-1967).

BONNEVAL (Claude Alexandre, *—kontu*) → HUMBARACI AHMET PAŞA.

BONNEVİLLE DAM, ABD'de hidroelektrik tesisi, Washington ve Oregon eyaletleri sınırında, Columbia ırmağının çığırı üzerinde.

BONNİER (Gaston), fransız botanikçi (Paris 1853 - *ay. y.* 1922). Sorbonne'da botanik profesörlüğüne getirildi (1887), aynı yerde botanik araştırma laboratuvarını, Fontainebleau'da bitki biyolojisi laboratuvarını (1889) kurdu, Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1897). Bitkilerin işlevlerini (balözü bezinin rolü, likenlerin gerçek yapısı, bitkilerde gaz değişimi, vb.) ve bu işlevlerin organların biçim ve yapılarıyla ilişkisini (bitki yapısına iklimin ve çeşitli faktörlerin etkisi, türlerin coğrafi dağılımı, vb.) inceledi. Bonnier yeni bir tipte floralar yayımladı; bunlar, kullanılan söz dağarcığının yalınlığı ve tüm türlerde temel karakterlerin betimiyle dikkati çeker. Başlıca yapıtları: *Flore du nord de la France et de la Belgique* (Kuzey Fransa ve Belçika'nın florası) [1887]; *Nouvelle Flore des environs de Paris* (Paris çevresinin yeni florası) [1887]; *Nouvelle Flore pour la détermination facile des plantes* (Bitkilerin kolay belirlenmesi için yeni flora) [G. de Layens ile, 1887]; *Plantes des champs et des bois* (Tarla ve orman bitkileri), [1887], *petite Flore* (Küçük flora) [1889]; *Eléments de botanique* (Botanik öğeleri) [1889] ve özellikle *Flore complète illustrée* (Resimli tüm flora) [1895-1935].

BONNİVET (Guillaume GOUFFIER, *—senyörü*), fransız amiral (1488'e doğr. - Pavia 1525). Danışmanlığını yaptığı François I tarafından amiralliğe getirildi (1515); François I'in Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na adaylığını desteklemek üzere Almanya'ya gönderildi (1519). Milano bölgesini 1523'te istila eden ordunun komutanıydı, Milano önünde yenildi (1524) ve çarpışarak geri çekilmek zorunda kaldı. Pavia savaşı'nda öldürüldü.

BONNY, Nijerya'da petrol limanı, Port Harcourt'un G.'inde.

BONNY koyu, esk. **Biafra koyu,** Gine körfezinde koy, Nijerya'nın G.-D.'sunda.

BONO a. (ital. *buono,* isp. *bono*). Tic huk. Belirli bir para tutarının ödenmesi konusunda kayıtsız şartsız bir taahhüdü içeren kambiyo senedi. (Eşanl. EMRE YAZILI SENET.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Bono kırdırmak,* bir bonoyu süresi dolmadan değerinden eksiğine paraya çevirmek. || *Hatır bonosu,* bono borçlusunun gerçekte borçlu olmadığı, bonoda alacaklı gözüken kişiye kredi sağlamak için düzenlenmiş bono.

—Bank. *Kasa bonosu,* bir işletme tarafından, ödünç verilen bir para karşılığında çıkarılan, belli bir süre sonunda ödenmesi gerekli emre ya da hamiline yazılı faizli bono. (Bankalar bazen altı ay ile iki ya da beş yıl arasında değişen kasa bonoları çıkarırlar.)

—Kamu mal. *Hazine bonoları (plasman bonoları),* nakit gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla, devlet tarafından kısa vadeli bir borçlanma karşılığında çıkarılan tahviller. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kamu mal. Türkiye'deki uygulamada, hazine ya da plasman bonoları her yıl Bütçe yasası ile verilen yetkiye dayanılarak çıkartılan, en çok bir yıl vadeli borç senetleridir. 1986 Bütçe yasası'nın 34. maddesi, hazine bonolarının çeşitlerini, miktarını, satış yöntem ve ilkeleri ile koşullarını saptamaya, TC Merkez bankası'nın ilgili maddeleri saklı kalmak koşuluyla, Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı'nın bağlı olduğu bakanın yetkili olduğunu belirtmektedir.

Hazine bonolarının faiz ve bedelleri ile bunlarla ilgili ödemeler ve borçlanmaya ilişkin bütün işlemler her türlü vergi ve resimlerden bağışıktır.

—Tic. huk. Türk Tic. k.'nun 688. maddesine göre bir bonoda şu kayıtların bulunması gerekir: 1) senet metninde "bono" ya da "emre muharrer senet" sözcükleri, senet türkçeden başka bir dilde yazılmışsa o dilde bono karşılığı olarak kullanılan sözcük; 2) kayıtsız ve şartsız belirli bir parayı ödeme vaadi; 3) ödeme tarihi (vade); 4) ödeme yeri; 5) kim ya da kimin emrine ödenecekse onun (alacaklının) ad ve soyadı; 6) senedin düzenlenme tarihi ve yeri; 7) senedi düzenleyenin (borçlunun) imzası. Bu kayıtlardan bazıları zorunlu, bazıları da yasaca varsayılan kayıtlardır. Ödeme tarihi (vadesi) bulunmayan bono, görüldüğünde ödenmesi gereken bono sayılır. Yasa, ödeme yeri ve düzenlenme yeri konusunda da bazı varsayımlar getirmiştir: senedin düzenlendiği yer gösterilmemişse, düzenleyen kişinin (borçlunun) adının yanında yazılı yer düzenlenme yeri sayılır. Bu da yoksa senet bono niteliğini taşımaz. Ödeme yeri gösterilmemişse, düzenlenme yeri ödeme yeri sayılır (Türk Tic. k. md. 689). Ödeme ve

Éditions Mercure

Yves **Bonnefoy**

düzenlenme yerleriyle ödeme tarihine (vade) ilişkin bu varsayımların dışında, diğer kayıtların bulunmaması senedin bono niteliğini ortadan kaldırır. Zorunlu kayıtları içermeyen senet emre yazılı ödeme vaadi (Türk Tic. k. md. 742) ya da adi senet olabilir, ama bono olamaz. Bir senedin bono niteliğinde olmasının önemli sonuçları vardır. Bono soyut bir borç açıklamasıdır; elinde bir bono bulunan kişi (hamil) alacağının hukuksal nedenini kanıtlamak zorunda değildir. Bonoyu elinde bulunduran kişi, alacağını tahsil etmek için başvuracağı icra takibinde daha avantajlı bir durumdadır.

Çok kullanılan bir senet türü olmasına rağmen Türk Tic. k. bonoya yalnızca dört madde ayırmış, daha az kullanılan poliçeyi ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Ticaret k.'nda bonoya ilişkin sorunlar için poliçeye göndermeler yapılmıştır. Bono, poliçe ve çek gibi emre yazılı senetlerden biridir. Diğer emre yazılı senetler gibi bono da ciro ve teslim yoluyla devredilebilir. Bonoyu başka birine devreden kişi, kendisinden sonra ciro ve teslim yoluyla bonoyu devralan kişilere karşı bono tutarını ödeme yükümlülüğü altına girmiş olur. Borçlu, ödeme tarihinde bonoyu ödemezse hamil* iki iş günü içinde noterden bir protesto gönderir. Protestonun gönderilmesi, hamile asıl borçlunun yanında bonoyu daha önce ciro etmiş olanlardan da ödemenin yapılmasını isteme olanağı verir. Bonoyu düzenleyen asıl borçlu kendisine protesto gönderilmese de bono tutarını ödemek zorundadır. Bono vadesinde ödenmezse, alacaklı mahkemeye başvurmak zorunda kalmadan, borçlu ya da borçlulara karşı doğrudan doğruya icra takibine girişebilir.

BONO (Emilio DE)→DE BONO (Emilio).

BONOBO a. Zaire'nin sol kıyısında yaşayan bir şempanze. (Bil. a. *Pan paniscus;* insansımaymungiller familyası.)

BONOMİ (İvanoe), italyan siyaset adamı (Mantova 1873 - Roma 1951). Avanti! ve Critica sociale dergilerinde çalıştı. 1909'da Mantova'dan milletvekili seçildi. Libya savaşı'nı desteklediği için İtalyan sosyalist partisi'nden atılınca, reformcu nitelikte sosyalist bir hareket oluşturdu. 1916 ile 1921 arasında birkaç kez bakanlık yaptı; 1921-1922'de başbakan oldu. Faşizme karşı güçsüz bir direnme gösterdi. 1924'te siyasal yaşamdan çekilerek kendini çağdaş tarih çalışmalarına verdi. 1942'den 1944'e kadar antifaşist hareketin önderlerinden biriydi; Roma'nın kurtarılmasından sonra başbakan oldu (1944-1945), 1948'de de senato başkanlığına getirildi.

BONONCİNİ, italyan besteci ailesi; aileye atfedilen yapıtlardan bazılarının, ailenin hangi üyesi tarafından bestelendiği bilinmemektedir. —GİOVANNİ MARİA (Montecorone, Modena ili, 1642 - Modena 1678). Modena sarayı'nda bestecilik yaptı, sonra Bologna'da şan öğretmeni oldu, daha sonra gene Modena'da şan öğretmenliği yaptı. Başlıca yapıtları: balettolar, sonatlar, senfoniler, madrigaller ve şarkılar, *cantate per camera a voce sola* (tek ses için oda kantatları). Ayrıca, *Musico prattico* (1673) adlı bir incelemesi vardır. —GİOVANNİ BATTİSTA (Modena 1670 - Viyana 1747), öncekinin oğlu. Bologna, Roma, Berlin, Paris ve Londra'da (1720-1727) yaşadı, Londra'da Händel'e rakip oldu. Lotti'nin bir madrigalini kendi adıyla yayımlaması skandal yarattı; bunun üzerine Bononcini Londra'dan ayrılarak Avrupa yolculuğuna çıktı. Trattenimento'lar, konçertolar, senfoniler, duetto'lar ve 8 ses için missa'lar yazdı. — ANTONİO MARİA (Modena 1677 - *ay. y.* 1726), öncekinin kardeşi, genellikle *Marc'Antonio* diye anılır. Viyana sarayı'nda görev aldı (1704-1711), sonra bazen Roma, bazen Modena'da çalıştı. Daha çok opera ve oratoryo besteledi. *Il Trionfo di Camilla* (1696) adlı operası, zengin orkestralamasıyla dikkati çeker.

BONPLAND (Aimé GOUJAUD, **Aimé** — denir), fransız doğabilimci (La Rochelle 1773 - Santa Ana, Arjantin, 1858). Önce deniz kuvvetlerinde operatör oldu; sonra Alexander von Homboldt ile Amerika'ya uzun bir bilimsel gezi yaptı (1799-1804), çoğu bilinmeyen altı binden fazla bitki topladı. Malmaison'da idare müdürlüğü (1808) görevinde bulunduktan sonra, 1816'da Güney Amerika'ya döndü. Başlıca yapıtları: *Les Plantes équinoxiales recueillies au Mexique, à Cuba, dans les provinces de Caracas, de Cumana, aux Andes de Quito, sur les bords de l'Orénoque et des Amazones* (Meksika ve Küba'dan, Caracas ve Cumana eyaletlerinden, Quito Andları'ndan, Orinoco ve Amazon kıyılarından toplanan ılımlı bölge bitkileri) [1805]; *Monographie des mélastomées* (Melastomaseler monografisi) [1806]; A. von Humboldt ile birlikte yazdığı *Voyage aux régions équinoxiales du nouveau continent* (Yeni kıtanın ılımlı bölgelerine seyahatler) [1815 ve sonrası]; *Nova Genera et Species plantarum* (Yeni bitki cins ve türleri) [1815]; *Mimosées et autres plantes légumineuses du nouveau continent* (Yeni kıtanın mimozaları ve başka baklagilleri) [1819].

BONPORTİ (Francesco Antonio), italyan besteci (Trento 1672 - Padova 1748). Innsbruck'da öğrenim gördükten sonra, Roma'da Pitoni ve Corelli ile çalıştı. 1700'de imparator Joseph I'in hizmetine girdi. Büyük bir buluş gücü ortaya koyan çalgı yapıtları, Bach'ın ilgisini çekti: oda sonatları (1698-1707), solo keman için invention'lar (1712); 4'lü konçertolar, konçertolar, motetler, arya ve baladlar.

BONSAİ ya da **BONSAY** a. (jap. *bon,* saksı, ve *sai,* ağaç). Köklerinin kısaltılması, dal ve sürgünlerinin bağlanması ve biçimlendirilmesi suretiyle saksıda yetiştirilen bodur ağaç. Japonya'da *saikei* denen yayla peyzajı sanatının doğmasına neden olmuştur.

BONSANTİ (Alessandro), italyan yazar (Floransa 1904). Solaria'nın yazıişleri müdür yardımcısı ve Letteratura'nın kurucusu oldu. Günlük yaşamı ve başta Floransa olmak üzere italyan taşra burjuvazisinin ruhsal durumunu konu edinen romanlar yazdı (La Buca di San Colombano, 1964; *La nuova stazione di Firenze,* 1965).

BONSAY → BONSAİ.

BONSERVİS a. (fr. *bon,* iyi, ve *service'*ten). İşverenin işten ayrılan işçiye verdiği onun davranış ve çalışmasının iyi ve başarılı olduğunu gösteren belge. (İşveren*, işten ayrılan işçiye çalışma belge*'si vermek zorunda olduğu halde bonservis vermek zorunda değildir.)

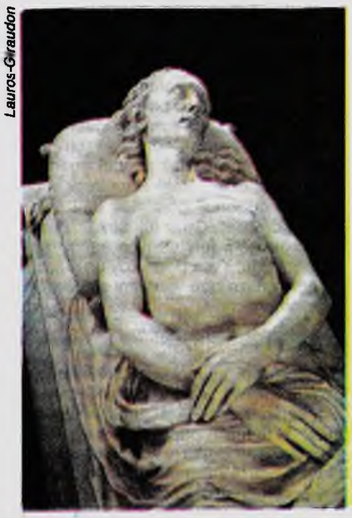
BONSTETTEN (Charles Victor DE), isviçreli yazar (Bern 1745 - Cenevre 1832). Gençliğinde Yverdon'da J.-J. Rousseau, Cenevre'de Ch. Bonnet, Ferney'de Voltaire ile tanıştı. Eğitimini Leiden, Cambridge, Paris ve İtalya'da tamamladı. Avrupa kültürünü ilgilendiren bütün sorunlara eğilerek 1803'e kadar almanca, sonra fransızca yapıtlar verdi. Başlıca yapıtları: *L'Homme du Midi et l'Homme du Nord'da* (1824) Mme de Staël'in etkisi görülür.

BONTEBOK a. Güney Afrika antilobu. (Blesbok gibi çitler arasında eti için beslenir. Bil. a. *Damaliscus dorcas;* boynuzlugiller familyası, Hippotraginae oymağı.)

BONTEMPELLİ (Massimo), italyan yazar (Como 1878 - Roma 1960). Malaparte ile birlikte Novecento dergisini çıkardı (1926). Hikâyeleri (*La scacchiera davanti allo specchio,* 1922; *L'amante fedele,* 1953) ve tiyatro eserleri (*Nostra dea,* 1925; *Minnie, la candida,* 1927) eleştiri denemelerinde (*L'avventura novecentista,* 1938) kuramını oluşturmaya çalıştığı "sihirli gerçekçilik" kavramını gerçeküstücü bir mizah anlayışıyla açıklar.

BONTEMPİ (Giovanni Andrea ANGELİNİ, — denir), italyan besteci, şarkıcı ve müzik kuramcısı (Perugia 1624'e doğr. *-ay. y.* 1705). Roma'da Mazzocçhi'den ders aldı. Carissimi ve Frescobaldi ile, daha sonra, Venedik'te Rovetta ve Cavalli ile Barberini'nin çevresine girdi. Dresden sarayı'na çağrıldı, burada ilk operası *Paride*'yi temsil ettirdi; bu operanın özelliği, recitativo'ların ortasında *mezz'aria*'lara ya da *arioso*'lara yer verilmesiydi. Bontempi ayrıca, şan tarihi için büyük önem taşıyan kuramsal bir yapıt yazdı: *Historia musica* (1695).

■ **BONTEMPS** (Pierre), fransız heykelci (1507'ye doğr. - 1570'e doğr.). 1536'dan 1550'ye kadar Fontainebleau'da çalıştı; François Marchand ve Philibert Delorme ile birlikte, Saint-Denis'deki *François I'in mezarı*'nı gerçekleştirdi (1548-1559), İtalya seferine ilişkin konuları içeren elli dört alçakkabartmayla birlikte veliahtın, Orléans dükünün ve prenses Charlotte'un duacılarını da bu mezar için yaptı. Charles de Maigny'nin oturan heykeliyle (1556, Louvre), Hautes-Bruyères manastırı için ısmarlanan *François I anıtı* da (bugün Saint-Denis'dedir) ona aittir. Bontemps, hakkında sapkınlık gerekçesiyle dava açılınca, 1561-62 yıllarında Paris'ten ayrıldı.

Lauros-Giraudon

Pierre **Bontemps**
Claude de France'ın heykeli,
François I'in ve kraliçenin Saint-Denis'deki
mezarından ayrıntı (1548-1559)

BONTEN, evrenin yaratıcısı Brahmadeva'nın japonca adı.

BONTHE, Sierra Leone'de liman kenti, Sherbro adasında; 6 000 nüf.

BONTRİDDER (Albert), hollandaca yazan belçikalı şair ve mimar (Schaerbeek 1921). Deneyci şiiri, iletişimin olanaksız olduğu bir dünyaya başkaldırı niteliğindedir (*Bois mort* [fr. çev.], 1955; *Bagatelle Poisson Pendante* [fr. çev.], 1962).

BONUS a. (iyi anlamına gelen lat. sözc.). Sigortacının, belirli bir zaman içinde tehlike yaratmamış olan sigortalının ödediği primde yaptığı indirim. (Karşt. MALUS.)

BONUS EVENTUS ("İyi Başarı"), önceleri hasatı koruyan, sonra başarı tanrısı sayılan Roma tanrısı.

BONVESİN DE LA RİVA, italyan yazar (Milano 1240'a doğr. - 1315'e doğr.). [illegible] *[illegible] bilus urbis Mediolani,* 1288) [illegible]

çesinde ve latince birçok şiir *(Disputatio rosae cum viola)* yazdı. *Libro delle tre scritture* (1274'te bitti, ama ilk eleştirel basımı 1901'de yapıldı) adlı yapıtı, gerçekçilikle sofuluğu bir araya getirişi ve ölüm sonrasını yansıtışı bakımından *İlahi komedya*'nın habercisi sayılır.

BOOGİE-WOOGİE a. (amerikanca sözc.). **1.** ABD'nin güneyinde doğan ve 1930'lara doğru Chicago'da gelişen caz üslubu. (Ritim yapısı, sol elin durmadan yinelediği bir motifle [noktalı sekizlik, onaltılık] sağ elin çaldığı bir blues temasının ya da ezgisinin üst üste binmesine dayanır. Bu üslup, piyanodan orkestraya geçmiştir.) **—2.** Bu tarz bir müzik eşliğinde yapılan dans.

BOOKMAKER a. (ing. sözc.). Atç. Atyarışları üzerine yapılan bahisleri kaydeden profesyonel. (Kısaltması BOOK.)
—ANSİKL. Atyarışlarında, müşterek bahisçi belirli bir atın galibiyeti üzerine spekülasyonlar yapan oyuncudur. Bookmaker ise bir karşı müşterek bahisçidir, menfaati bir tek ganyan olacağına göre oldukça çok sayıda ata karşı oynanmasını sağlamak ve ganyan için kendisine yatırılmış paraları, kendine bir kâr ayırarak diğer atlar için sürülmüş paralardan ödemektir. Bookmakerların faaliyetleri İngiltere'de serbesttir; ABD, Fransa'da ise yasaktır. Bookmakerlık Türkiye'de de yasaktır. Bununla birlikte *yazıcı* denen ve yasadışı çalışan bazı kişiler, atyarışı düzenlenen illerde (İstanbul, Adana, İzmir) bu işi yapmaktadırlar.

Book of Snobs *(The)* Züppelerin elkitabı], W. M. Thackeray'in mizahi incelemeleri. İncelemeler önce Punch dergisinde *The Snobs of England, by one of themselves* adı altında yayımlandı (1846-47), daha sonra kitap haline getirildi (1848). Yapıt ingiliz riyakârlığını Byron geleneği içinde, tatlı-sert bir biçimde eleştirir.

BOOLE (George), ingiliz matematikçi ve mantıkçı (Lincoln 1815 - Ballintemple, Cork yakınında, 1864). Daha çok iki temel yapıtıyla tanınır: *The Mathematical Analysis of Logic, being an Essay towards a Calculus of Deductive Reasoning* (Mantığın matematiksel çözümlemesi) [1847] ve *An Investigation of the Laws of Thought* (Düşünce yasaları üzerine bir inceleme) [1854]. Bu yapıtlarında mantığı matematikle bağdaştırmayı ("matematikleştirmeyi") denedi ve bunu "sayı ve nicelik kavramlarıyla uğraşmanın matematiğin özünden gelmediği"ni göz önünde bulundurarak yaptı. Cebirin sınıflar mantığına yapılan bu uygulaması bugünkü Boole cebiri ya da kafesini doğurdu. *Treatise on differential equations* (Diferansiyel denklemler kitabı) [1859] ve *Treatise on the Calculus of finite Differences* (Sınırlı farklılıkların hesaplanması kitabı) [1860] adlı iki yapıtı daha vardır.

Boole cebiri, BOOLE* KAFESİ'nin eşanlamlısı.

Boole değişkeni. Ceb. Birbirini karşılıklı dışlayarak iki değer alabilen (örneğin, 0 ve 1) değişken.

Boole eşitsizliği, birbiriyle bağdaşabilen olaylardan (E_1, E_2, ..., E_n) en az birinin gerçekleşme olasılığının (P), bunların ayrı ayrı gerçekleşme olasılıklarının toplamından büyük olmaması:

$$P(E_1 \cup E_2 \cup ... \cup E_n) \leqslant P(E_1) + P(E_2) + ... + P(E_n); \ [U = \text{Birleşim}]$$

Boole halkası, bir (A, +, ·) halkası; öyle ki, A nın her elemanı eşkuvvetlidir, yani $a \cdot a = a^2$ olduğunda

$$\forall a \in A \quad a^2 = a \text{ dır.}$$

Bir Boole halkası zorunlu olarak değişmelidir ve ayırtedicisi 2 dir. Bir E kümesi parçalarının, bakışımlı farkın ve kesişimin bileşim yasalarıyla donatılmış $\mathfrak{P}(E)$ kümesi, Boole halkası yapısındadır. Bir Boole halkası, $x \vee y = x + y - xy$ bileşim yasalarıyla donatılırsa, Boole kafesi yapısıyla donatılmış olur. $x \wedge y = xy$ olursa ve 1, halkanın birim elemanı ise Boole kafesinin her x elemanının tümleci $1 - x$ tir.

Boole kafesi ya da **cebiri,** dağılımlı ve tümlenmiş kafes.

Bir (T,∧,∨) Boole kafesi dağılımlıdır: ∧ ve ∨ yasalarından her biri öbürüne göre dağılımlıdır; ayrıca tümlenmiştir: kafesin her *x* elemanı için, T nin en küçük elemanı *o* ve en büyük elemanı *i* olduğuna göre $x \wedge u = o$ ve $x \vee u = i$ olmak üzere bir *u* elemanı vardır. T nin her elemanına, bunun biricik tümlecini eşlik ettiren uygulamanın, (T, ∧,∨) kafesinin bir (T, ∧,∨) ikil kafesi üzerine eşyapı uygulaması olduğu gösterilir. Bir E kümesi parçalarının, birleşimin ve kesişimin bileşim yasalarıyla donatılmış $\mathfrak{P}(E)$ kümesi, Boole kafesi yapısındadır (en büyük eleman E, en küçük eleman ∅ dir; $\mathfrak{P}(E)$ nin her elemanının tümleci bunun E içindeki tümlecidir). Her T kafesi, toplama ve çarpma için etkisiz elemanları sırayla T nin en küçük ve en büyük elemanı olan bir Boole halka yapısıyla donatılabilir; toplama ve çarpma şöyle tanımlanır: $x + y = (x \wedge v) \vee (u \wedge y)$ (burada *u*, *x* in tümleci, *v* de *y* nin tümlecidir), $xy = x \wedge y$.

BOOM a. Aktar. OK'un eşanlamlısı.

BOOMERANG a. (ing. *boomerang*, belki bir yerli kabilenin adından). Eğik ince bir ağaç lamadan yapılan ve kendi çevresinde dönerek çıkış noktasına dönen, Avustralya yerlilerinin fırlatma silahı.
—ANSİKL. Avustralyalılar'ın boomerangı, sert ağaçtan yapılmış dar bir lamadan oluşur. Bu amaçla akasya ya da okaliptüs ağacından çok geniş dirsekli bir çatal kesilir; bu çatal yontularak 8 ile 15 mm kalınlığa değin indirilir. Uzunluğu ise 0,40 ile 0,90 m arasında değişir. İki ucu farklı düzlemlerde yer alacak biçimde işlenir. Böylece merkezi elips çizen bir helisin özelliklerini kazanır.

BOOMSLANG a. Afrika'da bulunan gerideoyuklu, öldürücü zehirli, ağaçta yaşayan suyılanı. (Boyu uzundur: 2 m. Çene kemiklerinin dönerek zehir çengellerini serbest bırakmasıyla zehirini akıtır. Bil. a. *Dispholidus typus;* suyılanıgiller familyası; *Colubrinae* oymağı.)

BOON (Louis Paul), flamanca yazan belçikalı yazar (Aalst 1912 - Erembodegem 1979). Kendi kendini yetiştirdi. Yapıtları, proletarya tarihini canlandırır. Ancak, özgürlükçü sosyalizm anlayışına roman tekniği ve kahramanlarının ruhsal durumlarının ince ayrıntılarıyla zengin bir çeşitlilik kattı (*De Voor-Stdat Groeit*, 1941; *la Bande à Jean de Lichte* [fr. çev.], 1957). Dağınık, ama yaratıcı üslubu, işçi dünyasının gri görünümlerinden oluşan karmaşık dünyaya canlılık katar (*Abel Gholaerts*, 1953; *Été à Termuren* [fr. çev.], 1956). Kendi yaşadığı bölgenin tarihini titizlikle incelemiş (*Pieter Daens*, 1971), ardından Hollanda'nın tarihsel (*Ma petite guerre* [fr. çev.], 1946) ve toplumsal (*Menuet*, 1955) açıdan eksiksiz bir mozaiğini oluşturmaya yönelmiştir.

BOONA burnu, D. Karadeniz kıyısında, Ordu'nun K.-B.'sındaki Çam burnunun (esk. Vona burnu) antik adı.

BOONE (Daniel), amerikalı koloni kurucusu (Reading yakınları, Pennsylvania, 1734-Saint Charles yakınları, Missouri, 1820). 1769'da, henüz meskûn olmayan Kentucky'ye doğru yola çıktı ve orada *Boonesborough* adıyla ilk sürekli yerleşim merkezini kurdu. Birleşik Devletler hükümetince mal varlığına el konunca kendine Missouri sınırında bir kulübe yaptı. Fenimore Cooper, MEŞİN ÇORAP, UZUN NAMLU, ŞAHİN GÖZ gibi adlarla onu yücelterek ölümsüzleştirdi.

BOORMAN (John), ingiliz film yönetmeni (Londra 1933). Alman, iskoç ve irlanda kökenli. 17 yaşından başlayarak film eleştirileri yayımladı. 18 yaşında radyoya girdi ve sinema üstüne programlar hazırladı. Daha sonra film kurgucusu olarak İndependant Television News'da çalıştı. İki yıl sonra *Day by Day* adlı bir gösterinin yapımcılığını üstlendi. Ardından Southern Television'da belgesel film yapımcısı oldu; BBC'de ilk kısa metrajlı öykülü filmlerini çekti. 1965'te ilk uzun filmi *Catch Us If You Can*'i gerçekleştirdi. Sonraki filmleri: *Dönüşü olmayan yol* (Point Blank, 1967), *Cehennemde iki adam* (Hell in the Pacific, 1968), Cannes şenliği'nde "en iyi yönetmen" ödülünü alan *Leo the Last* (1970), *Kurtuluş* (Deliverance, 1971), *Taş Tanrı* (Zardozc, 1973), *Exorcist II: The Heretic* (1977), *Excalibur* (1981), *Zümrüt ormanı* (The Emerald Forest, 1985) ve *Hope and Glory* (Umut ve zafer, 1987).

Boosey and Hawkes, iki ingiliz müzik yayınevinin 1930'da birleşmesinden doğan firma; bu yayınevlerinden biri olan Boosey and Co'nun (1816'da kuruldu) nefesli çalgıların yapımıyla ilgili bir bölümü vardı. Firma, kuruluşundan itibaren çağdaş müziğin yayılması yönünde etkinlik gösterdi (Benjamin Britten, Richard Strauss, Béla Bartók, İgor Stravinskiy, Sergey Prokofyev ve Aaron Copland).

BOOSTER a. (amerikanca *booster*, hızlandırıcı). Uz. havc. Özellikle kalkışta, bir taşıyıcı roketin itme kuvvetini artırmakta kullanılan itici. (Boosterler, genellikle taşıyıcı roket gövdesinin dışına yerleştirilir ve söndükten sonra atılır; bunlar genellikle katı propergol yakarlar.) [YARDIMCI İTİCİ ya da YARDIMCI ROKET de denir.]
—Elektroakust. Bir oto radyosunun gücünü artırmak ve verdiği sesin niteliğini iyileştirmek için kullanılan ek yükselteç.
—Soğut. san. ÖNKOMPRESÖR'ün eşanlamlısı.

BOOSTRAP a. (ing. sözc.). Doğrusal, testere dişi biçiminde salınımlar üretmekte kullanılan tranzistörlü montaj. (Bu montaj türü, değişmez akımlı bir kondansatör yükü üretir; uygun bir elektronik sistem ise, kondansatörü ani olarak boşaltır.) [Eşanl. SÜRÜKLEYİCİ.]

BOOTES, Çoban* takımyıldızının latince adı (kısalt. Boo).

BOOTH (*sir* Felix), ingiliz imalatçı (1775-1850). 1829'da, kaptan Ross'un ikinci seferinin giderlerini ödedi. Ross, minnettarlığının bir karşılığı olarak, Arktika'nın bir yarımadasına *Boothia Felix* adını verdi (bugün Boothia yarımadası).

BOOTH (Edwın Thomas), ingiliz asıllı amerikalı tiyatro oyuncusu (Bel Air, Maryland, 1833-New York 1893). Büyük bir trajedi oyuncusu ve Avrupa'da tanınan ilk amerikalı aktör olan Booth, Hamlet rolüyle ün kazandı.

BOOTH (John Wilkes), amerikalı tiyatro oyuncusu (Bel Air, Maryland, 1838-Bowling Green, Virginia, 1865), Edwin Thomas'ın kardeşi. Amerikan İç savaşı sırasında Güney'in davasını savundu ve Washington tiyatrosu'nda, ABD başkanı Abraham Lincoln'ı bir tabanca kurşunuyla öldürdü (14 nisan 1865). Virginia'ya kaçmayı başardı, ancak bir atlı devriye birliği tarafından öldürüldü.

BOOTH (Charles), ingiliz armatör ve toplumbilimci (Liverpool 1840 - Whitwick, Leicestershire, 1916). Özellikle, Londra'daki çeşitli toplumsal sınıfların sefalet, yoksulluk, yaşama ve çalışma koşulları üzerindeki istatistik incelemeleriyle tanındı. *Life and Labour of the People in London* (Londra'daki halkın yaşamı ve çalışması) [1891-1903] başlığı altında yayımlanan bu incelemelerin, kamuoyu üzerinde uyarıcı bir etkisi oldu.

BOOTHIA yarımadası, esk. **Boothia Felix**, Kanada'da (Kuzey-batı arazileri) yarımada [illegible] Baffin adası ile Prince of Wales adası arasında. Somerset adası, yarımadanın K.'ye

National Portrait Gallery, Londra

George **Boole**
karakalem desen (1847)
National Portrait Gallery, Londra

Belga

Louis Paul **Boon**

doğru uzanan bir parçası gibidir.

BOOTHİT a. (fr. *boothite*, öz. a. E. *Booth*'dan). Miner. Hidratlı doğal bakır sülfat.

BOOTLE, Liverpool'un kenar semti, kentin K.'inde; 74 200 nüf. Kalay metalürjisi.

BOOTLEGGER a. (ing. *bootlegger, boot leg*'den, çizmenin —içinde şişe saklanabilecek olan— üst bölümü). ABD'de içki yasağı döneminde içki kaçakçısı.

BOP (ing. *Blow Out Preventer*'in baş harfleri). Delme sırasında bir kuyunun tepesine yerleştirilen güvenlik vanası. (Kesici bir yatağa ulaştığında, petrolün ya da gazın basınçla ansızın fışkırma tehlikesi vardır. Bu nedenle çubuk ile kaplama arasında kalan halka biçimindeki aralığın hidrolik krikolarla çalışan çenelerle zaman geçirilmeden tıkanması gerekir.) [Eşanl. GÜVENLİK TIKACI.]

BOP a. (amerikanca *be-bop*, yansılama). Thelonious Monk, Charlie Christian, Kenny Clarke, Benny Harris gibi bir grup genç müzikçi tarafından 1944'e doğru New York'ta yaratılan caz üslubu. (Eşanl. BE-BOP.)
—ANSİKL. Bop, cazın evriminde bir dönüm noktası oluşturdu. Orkestranın ritim bölümü, vuruşlardaki metronomu andıran düzenliliği bıraktı. Davulcular, solocuların cümlelerini vurguladılar, zile daha çok vurdular. Uyumsuz akorların ve kromatik aralıkların sık sık kullanılması ezgileri parçaladı. Bopun en iyi temsilcileri arasında, Charlie Parker, Dizzy Gillespie, J.J. Johnson, Bud Powell, Charlie Mingus, Milt Jackson, Max Roach, Art Blakey ve Ella Fitzgerald anılabilir.

general **Bór** (1945'te)

BOPHUTHATSVANA, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde eski Tsvanalar bantustanı; 1977'de Pretoria'nın himayesinde bağımsızlığını kazandı. Kesin sınırlarının, Transvaal'ın güney-batı kesimindeki, Orange özgür devletindeki ve Cape ilinin kuzey-doğu kesimindeki toprakları da kapsayarak 40 430 km²'ye çıkarılması kararlaştırılmıştır. Halkının (1 959 000 nüf. [1990]) yarısı, sürekli Güney Afrika Cumhuriyeti'nde çalışmaktadır. Bu ilgi çekici devletin başkenti *Mmabatho*'dur.

BOPP (Franz), alman dilbilimci (Mainz 1791-Berlin 1867). *Über das Conjugations System der Sanskritsprache* (Sanskrit, yunan, latin, iran ve alman dillerinin karşılaştırmalı fiil çekimi sistemi, 1816) adlı incelemesiyle karşılaştırmalı dilbilgisinin kurucularından biri oldu; Grimm'den birkaç yıl önce, fiil bükünlerini karşılaştırarak, ama fonetik alanda belli bir yönteme başvurmadan sanskritçeyle öbür dillerin ortak kökenini (hint-avrupa) ortaya koydu. Başyapıtı olan *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Gothischen und Deutschen*'de (Sanskrit, zend, yunan, latin, litvan, eski slav, got ve alman dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisi) [1833-1852, 6 cilt] çok daha fazla sayıda hint-avrupa dilini inceledi (daha sonra bunlara arnavutça ve keltçeyi ekledi), ama önceliği her zaman bu dillerin biçimbilim ve bükülgenlik açısından incelenmesine verdi.

Salih **Bora**

BOPP (Léon), fransızca yazan isviçreli yazar (La Chaux-de-Fonds 1896 - Cenevre 1977). Amiel ve Baudelaire üzerine eleştirel incelemeleri ve romanları vardır.

BOPP (Raúl), brezilyalı şair (Rio Grande do Sul'da Tupanciretã 1898). Oswald de Andrade'nin "yamyamlık" bildirgesini tamamlayıcı nitelikteki amazon rapsodisi, *Cobra Norato* (1931) ile ün kazandı.

BOPSTİL a. (ing. *bobstyl*'den, yaratıcısı amerikalı oyuncu Robert Taylor'un kısaltılmış adı *Bob* ve *style*, biçim'den). **1.** Bir dönemde, kimi gençlerin özendikleri, spor ayakkabı, dar paçalı pantolon, geniş omuzlu spor ceket, küçük düğümlü uzun kravattan oluşan giyim biçimi; züppece giyim. **—2.** Bu biçimde giyinen kimse.

BOPYRUS a. Başka kabuklularda asalak yaşayan kabuklu eşayaklıları içeren cins. (*Bopyrus* cinsi *Bopyridae* familyasının örnek tipidir. Çoğunlukla pembe karideslerin solungaç odacığına yerleşir, hayvanın kabuğunda bir yarık oluşturur ve bedenin bir bölümünün dışarı taşmasına neden olur.)

BOQUERÓN, Paraguay'ın batısında yönetim bölgesi; 46 708 km². Yönetim merkezi *Mariscal Estigarribia* (1 800 nüf.)

BOR a. (esk. türkç.). Şarap.

BOR ya da **BORAK** sıf. Tarıma elverişli olmayan yer, toprak için kullanılır.

BOR ya da **BORON** a. **1.** Toprağın üstünde meydana gelen çorak kat. **—2.** Açılmamış ya da bir süre sürülmemiş toprak.

BOR a. (fr. *bore; borax*'dan). Karbonla kimi benzerlikler gösteren basit cisim. (Simgesi B olan kimyasal element.)

Atom numarası: 5
Atom kütlesi: 10,81
Erime sıcaklığı: ~ 2 300°C
Kaynama sıcaklığı: 2 550°C
Özgül kütlesi: 2,34 g/cm³
Yükseltgenme derecesi: +3
Elektron biçimlenmesi: [2] s^2p^1
İzotopları (kütle sayısı): 8,10,11,12
Kararlı izotopları (kütle sayısı): 10,11
Doğal bor: ^{10}B: % 18,8, ^{11}B: % 81,2

—Bot. Bor, üstün yapılı bitkiler için çok gerekli bir elementtir; özellikle su, NH_4 tuzları ve glusit metabolizması üzerinde etki yapar. Eksikliği, özellikle pancarda bazı nekrozlara neden olur; böylece oralara asalak bir mantarın yerleşmesi kolaylaşır.
—Kuyumc. Elması ve bazen öbür değerli taşları kesmeye, traşlamaya ve perdahlamaya yarayan elmas ile bitkisel yağ karışımı.
—Patol. *Bor zehirlenmesi*, borik asitten ve boratlardan ileri gelen zehirlenmelerin yol açtığı olayların tümü (derisel ve sinirsel bozukluklar).
—ANSİKL. Bor, 1808 yılında Gay-Lussac, Thenard ve Davy tarafından aynı anda bulundu. Kahverengimsi-siyah, biçimsiz bir toz görünümü vardır. Son derece serttir, bilinen hiçbir çözücüde çözünmez. Elektrik iletkenliği, sıcaklıkla aşırı ölçüde artar.

Dönemsel sınıflandırmanın üçüncü kolonunda metal olmayan tek element bordur. Kimyasal özellikleri bakımından karbon, silisyum ya da alüminyum gibi kimi metallere benzer. Ametaller arasında en elektropozitif olanıdır. Sıcakta hemen hemen öteki tüm elementlerle birleşir. Havada yeşil bir alevle yanarak borik anhidridi (B_2O_3) verir. Kükürt, azot, karbon ve halojenlerle bileşir. Metallerin çoğunluğuyla borürleri oluşturur. Özellikle iyi bir indirgendir; tüm ametal oksitler ile metal oksitlerin büyük bölümünü indirger.

Bor, doğada çoğunlukla borat biçiminde bulunur. Önemli cevherleri arasında boraks ($Na_2B_4O_7$, $10H_2O$), kernit ($Na_2B_4O_7.4H_2O$) ve kolemanit ($Ca_2B_6O_{11}$, $5H_2O$) sayılabilir. Cevher, 90°C dolayında sülfürik asitle tepkimeye girerse, borik asit elde edilir.

Bileşiklerinin kararlılığı ve kendisinin de yüksek bileşme eğiliminden dolayı, borun elde edilmesi çok zordur. Moissan, kızıl dereceye sıcaklıkta borik anhidridi magnezyumla indirgeyerek bor elde etmeyi başarmıştı. Ancak bor, 1 300°C'ta, bor bromürün (BBr_3) tantal filamanı üzerinde hidrojenle indirgenmesinden de elde edilebilir. Ayrıca KBF_4'ün elektrikle ayrıştırılması da yüksek arılıkta bor verir.
• *Bor bileşikleri*. Bor kimyası, ortak değerlikli bileşiklerin kimyasıdır. Çok sayıda bor bileşiği, elektron eksikliği gösterir; çünkü bor atomunun çevresinde bilinen elektron sekizlisi oluşmaz. Giderek bu atom, elektron alıcı bir eğilim gösterir. Bileşikleri, Lewis'e göre asit niteliği taşır.
• *Metal borürler*. Metal borürler boşlukta, çok yüksek sıcaklıkta elementlerin doğrudan bileşmesi ya da bir karbon borür (B_4C) ve karbon karışımının bir metal oksitle, tepkimesinden elde edilir. Sert, kaynama noktaları yüksek, iyi bir iletkendirler. Özellikleri bakımından metallerin ara durum nitrür ve karbürlerine benzer.
• *Bor hidrürler*. Hidroklorik asitle tepkimeye sokulan magnezyum borür, Stock'un elde ettiği gibi (1914), boranları içeren bir gaz karışımı açığa çıkarır. Bununla birlikte BH_3 monomeri elde edilememiştir. Elektron eksikliği gösteren bu bileşiklerin kimyasal ve yapısal özellikleri sürekli ilgi uyandırmıştır. (→ BORAN.)
• *Bor halojenürleri*. Bor, ortak değerlikli trihalojenürleri oluşturur. Bir gaz olan bor fluorürü elde etmek için borik anhidrit (B_2O_3), fluorin ve derişik sülfürik asit karışımının ısıtılması yeterlidir. Karbon ve klor, bor anhidride aynı anda etki ettirilerek sıvı bor klorür (BCl_3) üretilir. Bor halojenürleri nemli ortamda çok çabuk hidrolize uğrar. Bunlar Lewis asitleridir. O, N, S ya da P elementlerini içeren verici gruplarla, BF_3 ile eşkonum bileşikleri oluşturma eğilimi, bu bor bileşiğinin, organik kimyada katalizör olarak kullanılmasına neden olmuştur. Bu alanda $AlCl_3$ formülü alüminyum klorüre benzer bir rol oynar. Fluorun, bor atomu üzerinde geri dönüşlü eşkonumu, bu molekülü kararlılaştırır; bu molekülde alkol, aldehit ve ketonlarla katılma bileşikleri verir.
• *Bor nitrür*. Bor nitrür, bor triklorürün amonyağa etkimesinden elde edilir. Amonyağın, azot ve hidrojen biçiminde ayrışmasını sağlamak için, işlem çok yüksek sıcaklıklarda (1 600°C'ın üstünde) yapılır. Karbon gibi bor nitrürün de iki kristal biçimi vardır. Kübik olan birincisi elmasa benzer. Bor nitrür 70 000 atmosfer basınç altında, 1 650°C'ın üzerindeki sıcaklıklara değin ısıtılırsa, elmasa yakın sertlikte Borazon elde edilir. İkincisinin grafite benzer altıgen bir yapısı vardır. Bu madde yüksek sıcaklıkta grafit kalıplarda sıkıştırılarak erimiş cam ve metallerle ıslanmayan bir gereç üretilir. Kimyasal eylemsizliğinden dolayı cam kalıplarında ve çeşitli potalarda 1 600°C'a kadar dayanıklı iç kaplama maddesi olarak kullanılır.
• *Bor karbür*. Borik anhidridin elektrik arkında karbonla indirgenmesiyle elde edilen bor karbür (B_4C), aşırı ölçüde sert ve karmaşık yapılı bir maddedir.
• *Bor oksitleri*. Bor oksit (B_2O_3), borik asidin suyu giderilerek elde edilir. Camsı, nem tutucu bir maddedir. Al_2O_3'ten daha asit olmasına karşın, onun gibi, metal ve ametal oksitleriyle bileşebilen anfoter bir oksittir. Nitekim $CuO + B_2O_3 \rightarrow Cu(BO_2)_2$ tepkimesi bakır metaborat; $B_2O_3 + P_2O_5 \rightarrow 2BPO_4$ tepkimesi de bor fosfatı verir. (→ BORAT, BORİK.)
• *Borun kullanımı*. Bor elementi temel olarak oksijen ve azota karşı gösterdiği büyük ilgiden dolayı metalürji sanayisinde gaz ve oksit giderici olarak kullanılır. Nükleer reaktörlerde ve yüksek sıcaklık tekniğinde de giderek daha çok yararlanılmaktadır; örneğin bor-alüminyum alaşımları ve bor plastik maddelerde nötron (özellikle yavaş nötronlar) soğurucusu, zirkonyum borür ve bor nitrür de yanma odası astarları olarak kullanılır. BF_3 formülüyle gösterilen gaz halindeki bor fluorür genellikle nötron algılayıcısıdır. Zımpara sanayisinde özellikle bor karbür geniş bir kullanım alanı bulur. Bor trifluorür (yoğuşma tepkimeleri) ile alkali borohidrürler (seçimli indirgeme tepkimeleri) organik kimya sanayisinde tüketilen önemli katalizörlerdir.

Borun oksijenli bileşikleri cam, seramik, deterjan vb. sanayilerinde önemli bir yer

tutar. (→ BORAKS, BORİK.)

—İkt. *Türkiye'de bor üretimi.* Dünyadaki bilinen bor rezervlerinin yaklaşık % 75'i Türkiye'de bulunmaktadır. Tümü de K.-B. Anadolu'da faaliyet gösteren beş bor işletmesine sahip olan Etibank, Türkiye bor yataklarının % 96'sını işlemektedir. Bu işletmeler şunlardır: Kütahya'da, Hisarcık ve Espeley ocaklarından elde edilen kolemanit cevherini işleyen Emet kolemanit işletmesi; Eskişehir'de, Seyitgazi bölgesinde bulunan bor yataklarını işleyen Kırka boraks ve asit fabrikası işletmesi; Bursa'da, Kestelek kolemanit işletmesi; Balıkesir'de, Bandırma boraks ve asit fabrikaları işletmesi ile Bigadiç kolemanit işletmesi.

1968-69 yıllarında, MTA ve Etibank tarafından ortaya çıkartılan Seyitgazi bölgesindeki yatakların, dünyanın en büyük sodyumlu bor tuzu yatağı olduğu saptandı ve bu yataklar, 1975'te işletilmeye başlandı. Türkiye, bu döneme değin, dış ülkelere daha çok bor mineralleri satarken, Etibank'ın kurduğu tesislerde rafine bor türevlerinin üretimi ve bunların dışsatımı giderek önem kazandı. Böylece, dünya rafine bor üretim kapasitesinde Etibank'ın payı % 6,5'ten % 18'e yükseldi (1985). Üç yıl sonra Türkiye'nin bor minerali üretimi toplam 2 043 628 ton oldu (1988).

BOR, Rusya'da kent. Volga ırmağı kıyısında, Gorki'nin karşısında, 62 000 nüf. Makine yapımı. Cam sanayisi.

BOR, Yugoslavya'da (Sırbistan) kent, Kragujevac'ın D.'sunda; 29 000 nüf. Dökümcülük ve bakır arıtma merkezi.—Yakınlarında, önemli bakır cevheri yatağı.

BOR, İç Anadolu bölgesinde, Niğde iline bağlı ilçe; 53 133 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak; 24 köy. Merkezi Niğde'nin 15 km güney-batısında *Bor,* 24 556 nüf. (1990). Mermer yatakları. Şeker fabrikası. Hayvancılık ve yem sanayisi. Şarap imalathaneleri.

—Mim. 1410'da Karamanoğlu Alaettin Bey tarafından yaptırılan *Ulu cami,* XV. yy.'a tarihlenen *Sarı cami* ve ince işlemeli mermer minberiyle ilgi çeken *Şeyhilyas camisi* (XVI. yy.), ilçenin belirtilmesi gereken tarihsel yapılarıdır.

BOR, iskandinav mitolojisinde Buri adlı devin oğlu ve Bestla'nın kocası. Bestla, dev Boltorn'un kızıydı; Boltorn'un ayrıca "yerin ve göğün hâkimleri" sayılan Odin, Vile, Ve adlarında üç oğlu vardı.

BOR (Paulus), hollandalı ressam (Amersfoort 1600'e doğr. -*ay.y.* 1669). İtalya'ya yolculuk yaptı ve 1628'e doğru memleketine geri döndü. Caravaggio'nun etkisi altında, açık grilerden ve sarı katılmış beyazlardan oluşan kişisel bir renklemeyle, dinsel, mitolojik ya da pastoral tablolar yaptı (*Bir ailenin portresi,* Amersfoort müzesi).

BOR (Tadeusz KOMOROWSKİ denir), polonyalı general (Lvov 1895-Grove Farm, Buckinghamshire, 1966). Birinci Dünya savaşı'nda Avusturya-Macaristan ordusunda subaydı. 1920'de yeni polonya ordusu saflarında SSCB'ye karşı çarpıştı. 1939'da da aynı ordu saflarında yer aldı. Polonya'da kalarak, önce gizli ordunun liderlerinden biri, daha sonra komutan oldu. 1 ağustos 1944'te geri çekilen Almanlar'a karşı Varşova ayaklanmasını başlattı. Sovyet Rusya bu ayaklanmanın bastırılmasına seyirci kaldı. Alman ordusunca tutsak edilen Bor, Amerikalılar tarafından kurtarıldı. Bir süre için Londra'daki Polonya hükümet kuvvetlerinin başına getirildi. 1952'de anılarını yayımladı: *The secret army* (Gizli ordu).

BORA a. (ital. *bora;* lat. *boreas,* kuzey rüzgârı'ndan). Ansızın ortaya çıkan, çoğunlukla ardından yağmur getiren geçici ve sert rüzgâr.

—Coğ. Adriya denizi'nde ve kıyılarında, Trieste ile Dubrovnik arasında kuzey-doğu'dan esen, soğuk ve şiddetli rüzgâr (Dondurucu hava, deniz kenarında 1 000 m'ye yükselen bir şevden aşağı iner. Hızı saniyede 50 m'yi bulan ve sağanaklara yol açan hava akımı, boğazlardan geçer. Karadeniz kıyılarında ve Novaya Zemlya'da da aynı tipte rüzgârlar eser. Japon iklimbilimcileri, Japonya'nın Büyük okyanus cephesinde esen *oroşi*'nin koşullarıyla karşılaştırmak için borayla ilgili incelemeler yapmaktadır.)

BORA a. Afyonkarahisar yakınlarındaki Gazlıgöl kaplıcalarından elde edilen ve Kütahya çiniciliğinde sırça yapımında kullanılan doğal soda.

BORA (Katharina VON), Luther'in eşi (Lippendorf, Saksonya, 1499-Torgau 1552). Çok genç yaşta bir manastıra kapatıldı (Nimbschen, Grimma yakınında, Saksonya), 1523'de sekiz rahibeyle birlikte buradan kaçtı. Luther, kaçan rahibeleri saygın ailelerin yanlarına yerleştirdi ve Katharina ile evlendi (1525); Katharina, Luther'in yardımcısı oldu, ona altı çocuk verdi.

BORA (Ekrem, gerçek soyadı UÇAK), türk sinema oyuncusu (Ankara 1932). Ortaokuldan sonra bir süre basımevinde çalıştı. 1955'te *Alınyazısı* adlı filmde aldığı rolle sinemaya geçti. 1960'larda çevrilen *Acı hayat, Sürtük, Suçlular aramızda, Bozuk düzen,* vb. filmlerde yorumladığı güven uyandırıcı erkek tipleriyle tanındı. 1966'da Antalya festivali altın portakal armağanı'nı, ertesi yıl Özel gazetecilik okulu en başarılı aktör armağanı'nı aldı. *Denizciler geliyor, Emine, Ayrı dünyalar, Unutulmayanlar* gibi TV filmlerinde de rol aldı.

BORA (Salih), türk güreşçi (Tirebolu, Giresun 1953). Güreşe Altınay kulübünde başladı (1970). İstanbul Demirspor kulübüne geçti (1975). Spor akademisi'ni bitirdi (1979). 48 kilo grekoromende Türkiye şampiyonluğunu sürekli elinde tuttu. Ankara'da düzenlenen Balkan güreş şampiyonası'nda birinci, Akdeniz oyunları'nda birinci (1975 ve 1979), Dünya grekoromen şampiyonası'nda ikinci (1977, 1982 ve 1983) oldu. Los Angeles olimpiyatları'nda dördüncü geldikten (1984) sonra sporu bıraktı. İki kez, Sedat Simavi vakfı spor ödülü'nü kazandı (1979-1981). 1984'te güreşi bıraktı.

BORABAY gölü, Taşova'nın (Amasya) yaklş. 18 km kadar G.-B.'sında göl. Bir vadi içinde oluşmuş küçük (uzunluğu 900 m) bir doğal set gölüdür. Dinlence yeri.

BORAH (William Edgar), amerikalı siyaset adamı (Fairfield, İllinois, 1865 - Washington 1940). İdaho senatörü seçildi (1907). Cumhuriyetçi bir muhalif olarak Roosevelt'e, Taft'a ve Wilson'a karşı mücadele verdi. Birinci Dünya savaşı ertesinde Versailles antlaşması'nın onaylanmasına ve ABD'nin Milletler cemiyeti'ne girmesine karşı çıkanların lideriydi. Silahsızlanma konferansı toplanması fikrini ortaya attı. 1924'te dışişleri komisyonu başkanlığına seçildi.

BORAK → BOR.

BORAK (Selçuk), türk dansçı ve koregraf (İstanbul 1952). İstanbul Devlet opera ve balesi'nde *Raymonda, Petruşka, Kurban, Carmen, Kapandakiler, Hürrem Sultan, Don Kişot, Giselle* gibi balelerde solocu dansçı olarak dans etti. 1981'de İngiltere'ye gitti ve Royal Ballet'in okulunda koregrafi öğrenimi gördü. *Yarasa* (1983), *Macbeth* (1984), *Durdurun dünyayı inecek var* (1984), *Batı yakasının hikâyesi* (1985), *Lüküs hayat* (1985), *Karyağdı hatun* (1986), *Paris hayatı* (1986) gibi yapımların koregrafisini hazırladı. 1985 Avni Dilligil en iyi tiyatro koregrafisi ödülü'nü aldı.

BORAKS a. (Ortaç. lat. *borax* aracılığıyla, ar. *bûrak*'tan). Anorg. kim. Formülü $Na_2B_4O_7,10H_2O$ olan sodyum tetraborat.

Bor'dan bir görünüm

—Metalürj. *Boraks kutusu,* yumuşak lehim işçilerinin kullandığı, boraks konulan kutu.

—ANSİKL. Boraks, suda, özellikle sıcak suda çözünen renksiz, kristalleşmiş bir katıdır. Isı etkisiyle suyunu yitirir ve sonra erir; erimiş halde metal oksitleri çözebilir ve soğutularak elde edilen camsı katı, çözünmüş okside özgü bir renklenme gösterir (analitik kimyada boraks incisi). Bu özelliğinden dolayı, metallerin yüzeyini temizlemede, porselen parçaları süslemede ve dekor bezlerine yanmazlık kazandırmada kullanılır. Boraks derişik hidrojen peroksitle tepkimeye girerse, perborat oluşur; bu madde ağartmada ve çamaşır suyu yapımında kullanılır. Türkiye'de boraks, doğada bulunan bor bileşiklerinden biri olan tinkal'den (doğal boraks) elde edilir. Dünyanın en büyük tinkal yatağı, Eskişehir'de Seyitgazi bölgesinde bulunmakta ve 1975'te açılan, Etibank'a bağlı Kırka boraks işletmesi tarafından işletilmektedir. Yatakların rezerv durumu, 64 312 000 ton görünür olmak üzere, toplam 520 506 000 ton olarak saptanmıştır. Türkiye'de boraksın, boraks dekahidrat ve boraks pentahidrat çeşitleri üretilmektedir.

BORAL (Ethem Servet), türk asker (Kafkasya 1876 - ? 1956). Harp okulu'nu (1900), mümtaz yüzbaşı olarak Harp akademisi'ni bitirdi (1902). Yunan sınır komiserliğinde bulundu ve 14. Alay komutanlığı yaptı. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katıldı (1912-1918). İstanbul'da Teşkilatı mahsusa'da çalıştı (1919-1920). Kurtuluş savaşı'nda 2. Süvari tümen komutanı olarak Kütahya, Afyon ve Sakarya meydan savaşlarına katıldı (mayıs-ağustos 1921). Daha sonra Teftiş dairesi'nde çalıştı, Askeri yargıtay üyesi seçildi ve Genelkurmay coğrafya encümeni üyesi olarak görev yaptı (1922-1931). Emekliye ayrıldı (1931). Kurtuluş savaşı'ndaki hizmetlerinden ötürü İstiklal madalyası ile ödüllendirildi.

Borabay gölünden bir görünüm

Turgut **Boralı**
Gelişim Arşivi

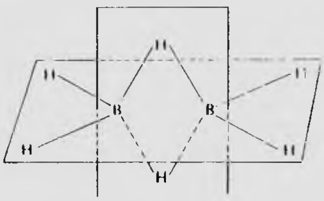
Pertev Naili **Boratav**

BORALI (Turgut), türk tiyatro ve sinema sanatçısı (İstanbul 1923). 1940 yılında Raşit Rıza topluluğunun oynadığı *Hava cıva* operetinde sahneye çıktı. Günümüze dek belli başlı özel tiyatroların hemen hepsinde çalıştı. Özellikle bulvar türü oyunlarda ve vodvillerde çok başarılı oldu. Birçok sinema ve televizyon filminde de oynadı.

BORAN a. Gökgürültüsü, yıldırım, fırtına, sağanak ya da doluyla birlikte ortaya çıkan hava olayı.

BORAN a. (fr. *borane* ya da *boranne*). Kim. **1.** Bor hidrürlerinin, özellikle aralarında en yalını olan BH_3'ün genel adı. **—2.** Genel formülü $BH_{3-n}R_n$ olan organik bileşiklerin genel adı; bu bileşikler BH_3 molekülündeki bir ya da birçok hidrojen atomu ile birdeğerli karbonlu köklerin yer değiştirmesiyle oluşur.

—ANSİKL. Boranların çoğu, B_nH_{n+4} (n = 2,5,6,8,10...) ve B_nH_{n+6} (n = 4,5,6,9,10...) formülleriyle gösterilen serilere bağlıdır. Bu bileşikler arasında en yalın olan ve en çok incelenen diborandır (B_2H_6). Boranlarda çok az değerlik elektronları vardır ve her atomu yanındakine, eşleşmiş iki elektron bağıyla bağlanamaz. Tayfgözlem, diboranın aşağıdaki şemada da görüldüğü gibi, diğer dört hidrojen atomunun yer aldığı düzlemle dik açı yapan çift hidrojen köprülü bir elektron yapısı taşıdığını gösterir:

Boranlar, çok tepkin maddelerdir ve kimi kez havayla tepkimeye girerek patlar. Sıcakta bozunarak hidrojen ve daha üst basamaklı boranlar verirler. Bu olay, diborandan diğer boranları birleştirme yöntemini oluşturur; diboran ise eter içinde katı asıltı halindeki lityum hidrür ile $(C_2H_5)OBF_3$ formüllü bor trifluorürün eterli kompleksinin tepkimeye girmesi sonucunda elde edilir.

Bor hidrürlerin türbojetlerde ve roketlerde yakıt olarak kullanımı, bor türevlerinin yüksek ısıl sığası nedeniyle, hidrokarbonlara oranla daha iyi bir verim sağlar.

BH_3'ün alkenlere katılma tepkimesini Brown bulmuştur; bu tepkime borun en az ornatılmış karbon atomuna bağlanmasını sağlar:

$$3\ R{-}CH{=}CH_2 + BH_3 \rightarrow \underset{\text{alkilboran}}{(R{-}CH_2{-}CH_2)_3B}.$$

Böylece yükseltgenen alkilboranlar, boratların oluşumuna yol açar; boratlar ise hidrolize uğrayarak alkolleri verir; dolayısıyla su katılarak asitlerle hidratlaşmanın tersi olan bir tepkime ortaya çıkar:

$$\underset{\text{alkilboran}}{(R{-}CH_2{-}CH_2)_3B} + 3\ H_2O_2$$
$$\rightarrow \underset{\text{borat}}{(R{-}CH_2{-}CH_2{-}O)_3B}$$
$$+ 3\ H_2O \rightarrow \underset{\text{alkol}}{3\ R{-}CH_2{-}CH_2{-}OH} + BO_3H_3.$$

Bu tepkime, özgül bir sis-stereo katılmadır.

BORAN (Behice), türk kadın siyasetçi (Bursa 1910 - Brüksel 1987). ABD'de sosyoloji okudu. Yurda dönüşünde Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi sosyoloji bölümü'ne doçent olarak atandı (1939). Yurt ve dünya, Adımlar dergilerini çıkardı, bu dergilerde ve Tan gazetesinde çeşitli konularda yazılar yayımladı. Bu yazılarda öne sürdüğü siyasal görüşleri gerekçe gösterilerek fakültedeki görevine son verildi (1948). Türk barışseverler cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı ve cemiyetin genel başkanlığını üstlendi (1950). Cemiyetin, Kore'ye asker gönderilmesine karşı çıkan tutumu nedeniyle tutuklandı, 15 ay hapis cezasına çarptırıldı (1951-1953). Eşi Nevzat Hatko ile çevirmenlik yaparak yaşamını sürdürdü (1953-1965). Türkiye işçi partisi'ne girerek merkez yürütme kuruluna seçildi (1964). TİP'in Urfa milletvekili olarak meclise girdi (1965-1969). Partinin genel başkanlığına seçildi (1970). 12 mart 1971 darbesinden sonra, TİP kapatıldığında yargılandı, 15 yıl hapse mahkûm oldu. Adapazarı cezaevi'nde yatarken aftan yararlanarak serbest bırakıldıktan (1974) sonra çoğunluğu eski TİP yöneticisi 50 kişiyle birlikte TİP'i yeniden kurdu (1975) ve genel başkanlığına getirildi. 12 Eylül 1980 sonrasında yurt dışına çıktı. Partisi ve kendisi hakkında soruşturma açıldı, "yurda dön" çağrısına uymaması nedeniyle vatandaşlıktan çıkarıldı (1981), Belçika'ya yerleşti. Başlıca yapıtları: *Toplumsal yapı araştırmaları* (1945), *Türkiye ve sosyalizm sorunları* (1968).

BORAN (Orhan), türk radyo-televizyon, sahne sunucusu (İstanbul 1928). Galatasaray lisesi'ni bitirdi. İstanbul radyosu temsil yayınları rejisörlüğü yaptı. Türkiye'de sahne sunuculuğunun meslek haline gelmesinde etkili oldu; büyük beyaz mendili ve "Yuki" adlı kuklasıyla tanındı. Son yıllarda TV için hazırladığı, *Orhan Boran sizlerle* ve *Orhan Boran'lı dakikalar* adlı eğlence ve söyleşi programlarını sundu.

BORANA a. *Yörs.* Tarım. **1.** Ispanak. **—2.** Taze fasulyenin kurutulmuşu.

BORANİ, BURANİ ya da **BURANİYE** a. Mutf. **1.** Ispanak, pazı, semizotu vb. yeşil yapraklı sebzeleri pirinç ya da bulgurla pişirerek yapılan ve yoğurtla yenen yemek. (Mehmet Salahi'nin *Kamus-ı Osmani*'sine göre, ilk kez Abbasi halifesi Memun'un düğününde, karısı Bûrân'ın çeyiz getirdiği incilerle bezeli yeşil halıdan esinlenilerek yapıldığından bu ad verilmiştir.) **—2.** Kuru fasulye, nohut, bakla vb. bakliyat türü yiyecekleri haşlayıp üzerine sarmısaklı yoğurt ve kırmızı biberli yağ dökerek yenen meze türü yiyecek.

BORANİCE a. Denizc. Makara dilinin geçmesine yarayan pirinçten yapılmış zıvana.

BORANİÇE a. (Slav dilinde *boranitsa*). Denizc. Göllerde ve ırmaklarda balık avlamada kullanılan, altı düz, küçük tekne.

BORANLAMA a. Org. kim. H. C. Brown'un bulduğu kimyasal bir tepkime türü. (Pek çok kimyasal bağa, özellikle karbon-karbon çift bağlarına boran katılmasını sağlar.)

BORAR (Orhan), türk kemancı (Balıkesir 1910 - İstanbul 1985). İstanbul Hukuk fakültesi'ni ve Belediye konservatuvarı'nın keman bölümünü bitirdi. 1939-1952 arasında Riyaseticumhur filarmoni orkestrası'nda (bugünkü Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası) başkemancı olarak çalıştı. Daha sonra İstanbul radyosu'nda Küçük orkestra'yı kurdu ve yönetti, Belediye konservatuvarı'nda keman öğretti.

BORASİT a. (fr. *boracite*). Miner. Doğal magnezyum kloroborat.

BORASSUS a. (yun. *borassos*, hurma). Hindistan, Molük adaları ve tropikal Afrika'da yetişen palmiye.

—ANSİKL. Borassusun yüksek bir gövdesi ve bu gövdenin üstünde yelpaze biçiminde sıralanmış kalın bir yaprak yığını vardır. Kesilmiş koçanlarından "palmiye şarabı" denilen şurubumsu bir içki yapılır. Özsuyundan şeker çıkarılır. Bazı türlerinin odunu sert, siyah ve oldukça dayanıklıdır; böcek dadanamadığı için de çeşitli müzik aletlerinin yapımında kullanılır.

BORAT a. (fr. *borate*). Kim. Borik asidin tuzu ya da esteri.

—ANSİKL. Bor, doğada serbest olarak bulunmaz. Ancak oksijenli bileşikler halinde rastlanır. Bu bileşiklerin en önemlileri $Na_2B_4O_7.10H_2O$ formüllü boraks, $Ca_2B_6O_{11}.5H_2O$ formüllü kolemanit, $Mg_6[Cl_2(B_{14}O_{26})]$ formüllü borasit ve $Na_2B_4O_7.4H_2O$ formüllü kernitẗir. Bu tuzlar, borik asidin ve başlıca bor bileşiklerinin elde edilmesini sağlayan doğal boratları oluşturur.

BORATAV (Pertev Naili), türk halk edebiyatı ve folklor uzmanı (Zlotograd [Darıdere], Gümülcine 1907). İstanbul'da Yüksek öğretmen okulu ve İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'ni bitirdi (1930). Türkiyat enstitüsü'nde asistanlık (1930-1932), Konya lisesi ve Öğretmen okulu'nda edebiyat öğretmenliği (1932-1934) yaptı. Devlet bursuyla Almanya'da bir yıl öğrenim gördükten sonra Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde türk halk edebiyatı doçentliğine atandı (1938); profesör oldu (1946). Halk edebiyatı üzerinde çalışmalarını sürdürürken 21. sayısından başlayarak sahipliğini üstlendiği Yurt ve dünya dergisinde, türk edebiyatının daha yeni dönemlerine de toplumcu görüşle yaklaşan makaleler yayımladı. Bu dönemde siyasi görüşleri yüzünden kovuşturmaya uğradı. Aklanmasıyla sonuçlanan duruşması sürerken kürsüsü kaldırılarak üniversiteyle ilişiği kesilince (1948), Stanford Üniversitesi'ndeki (ABD) Hoover kitaplığı'nın türkçe yapıtlar bölümünün düzenlenmesinde çalıştı. Fransa'da Centre national de la recherche scientifique'te (Ulusal bilim araştırmaları merkezi) görev yaptı (1952-1974); École pratique des hautes études'de türk folkloru seminerleri düzenledi. Türk halk edebiyatıyla ilgili yazılı kaynaklar ve derlenmiş metinler üzerindeki incelemeleriyle tanındı. Çalışma alanıyla ilgili yöntembilgisi ve kılavuz niteliğindeki yapıtları *Halk edebiyatı dersleri* (1942), *100 soruda türk halk edebiyatı* (1969), *100 soruda türk folkloru*'dur (1973). Makaleleri ve bazı incelemeleri *Folklor ve edebiyat 1,2* (1939-1945; yeniden düzenlenmiş basımı 1982-1983 —Sedat Simavi vakfı edebiyat ödülü —) yapıtında derlenmiştir. *Typen Türkischen volksmarchen* (Türk masallarında tipler — Wolfram Eberhard ile birlikte— 1953) yapıtında türk masallarını konularına ve motiflerine göre ilk kez sınıflandırdı. Destanlarla (*Köroğlu destanı* [1930], *Er-Töshtük* [1965]), halk hikâyeleriyle (*Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği* [1946]), masallarla (*Zaman zaman içinde* [1958], *Az gittik uz gittik* [1969]), tekerlemelerle (*Le tekerleme-Contribution à l'étude typologique et stylistique du conte populaire turc* [Türk halk masalının üslup ve tip incelemesine giriş: tekerleme, 1963]) ilgili incelemeleri vardır.

BORATAV (Korkut), türk iktisatçı (Konya, 1935). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1959). Siyasal bilgiler fakültesi'ne asistan olarak girdi (1960). Rockefeller vakfı'nın bursuyla araştırmalar yapmak üzere Cambridge Üniversitesi'ne gitti (1964) ve Maurice Dobb'un yanında, sosyalist planlama konusunda çalışmalar yaptı. 1966'da SBF'deki görevine döndü, doçent oldu (1972). Cenevre'ye giderek (1974), BM Toplumsal olaylar bölümü'nde çalıştı (1975-76). Çeşitli uluslararası iktisat konferanslarına katıldı. Öğretim üyeliği görevine döndü (1976), profesör oldu (1980). 1983'te, 1402 sayılı sıkıyönetim yasasıyla üniversitedeki görevine son verildi. 1985-86 arasında, Zimbabve'deki Harare Üniversitesi ekonomi bölümü'nde profesör olarak çalıştı. Bu arada, 1980 sonrası türk ekonomisi üzerine BM Üniversitesi'ne bir proje hazırladı. 1986 sonlarında yurda döndü.

Türkiye ekonomisini özgün bir biçimde ele alan Boratav, özellikle, Türkiye'de devletçilik politikası, gelir dağılımı ve Türkiye'nin tarımsal yapısı konularında araştırmalar yaptı. Çalışmalarının sonuçlarını

çeşitli dergilerde türkçe ve ingilizce makaleler halinde yayımladı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Türkiye'de devletçilik, 1923-1950: İktisadi düşünceler ve iktisadi mevzuat* (1962); *Gelir dağılımı: Kapitalist sistemde, sosyalist sistemde ve Türkiye'de* (1969); *Sosyalist planlamada gelişmeler* (1973); *100 soruda devletçilik* (1974); *Uluslararası sömürü ve Türkiye* (1979); *Tarımsal yapılar ve kapitalizm* (1980); *Bölüşüm sorunları ve iktisat politikaları: seçme yazılar* (1983); *Türkiye iktisat tarihi 1908-1985* (1988).

BORATİNSKİY → BARATİNSKİY.

BORATLI sıf. Kim. Borik asit ya da bir borat içeren maddeler için kullanılır.

BORAZAN a. (*boru* ve fars. *-zen*, çalan; *boruzen*'den borazan). **1.** Bakır ve pirinçten yapılmış, bir ya da iki bükümlü olabilen, gövdesi koni biçiminde üflemeli ve ağızlıklı çalgı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Borazan gibi*, çok kalın ve gür ses için kullanılır.

—ANSİKL. Daha çok askeri bir çalgı olan borazanın ne anahtarı, ne de pistonu vardır. Borazanın dört sesi, çalanın dudaklarını az ya da çok bastırmasıyla elde edilir. *Si* bemol'de mükemmel akor veren bu sesler ritim ve ölçü değişiklikleriyle, askeri birliklerde boruyla komut vermeyi sağlar. Berrak ve keskin sesli bir çalgı olan borazan, XIX. yy.'ın başlarında, piyade sınıfında o zamana değin kullanılagelen pistonlu kornetin yerini aldı.

BORAZAN SARMAŞIĞI a. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen ve borazan biçiminde kırmızı-turuncu renkli çiçekleri olan, çoğunlukla tırmanıcı odunsu bitki. (Bil. a. *tecoma* ya da *campsis*; 25 tür, acemborusugiller familyası.) [*Tabebuia, tecomaria, pandorea* gibi yakın cinsler de kimilerince borazan sarmaşığı sanılır. *Tecoma radicans* (ya da *Campsis radicans*) turuncu renkli güzel çiçekleri nedeniyle "borazan yasemini" ya da "Virginia yasemini" adıyla yetiştirilir. Türkiye'de Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz bölgelerinin nemli ve ılıman yörelerinde yetiştirilen bu sarmaşık, bahçelerimizin bezenmesinde çok kullanılır.]

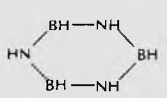
BORAZANCI a. Ask. BORUCU'nun eşanlamlısı.

BORAZANCIBAŞI a. **1.** Borazancıların başında bulunan kimse; başborazancı. **—2.** *Nefesi, soluğu* ya da *gücü yeten borazancıbaşı olsun*, "kendine güvenen ortaya çıksın" anlamında söylenir.

BORAZANCILIK a. Borazancının görevi.

BORAZANKUŞU a. Güney Amerika ormanlarında yaşayan bataklık kuşu. (Çınlayan bir sesle öttüğünden "borazankuşu" adıyla anılan bu kuşların üç türünden en yaygını olan borazankuşu ya da agami [*Psophia crepitans*], siyah, iyi yüzemeyen bir kuştur ve yerliler bu kuşu kümes hayvanlarının korunması için evcilleştirirler. Borazankuşugiller familyası.)

BORAZOL a. (fr. *borazole*). Kim. Renksiz, çok kararlı, aromatik kokulu ve uçucu bir sıvı (kaynama noktası 55°C) [Bor ve azottan oluşan halkalı bir bileşiktir; yapısı benzeninkini andırır:

Benzenden daha tepkin bir çözücüdür. Su, hidrojen halojenürleri ve metanol ile katılma bileşikleri oluşturur. Kimi zaman *anorganik benzen* de denir.

BORAZON a. (tesc. edil. ad). Kim. 70 000 atmosfer basınç altında bor nitrürden (BN) elde edilen, kübik yapılı yapay kristal.

—ANSİKL. Borazon'un yapısı, elmasın yapısını andırır ve hemen hemen onun kadar serttir. Elmasın yarıiletken olmamasına karşılık, bu tür yapay kristaller yarıiletken durumuna getirilebilir ve bu özelliklerinden dolayı da elektronikte büyük bir rol oynarlar, P ne N türlerinde Borazon'lar olduğu kadar aynı kristal içinde P—N bağlantıları bulunan Borazon'lar da vardır, Borazon kristalleri yarıiletken özelliklerini 150°C'ın üzerinde bile korur; oysa germanyum ve silisyum bu özelliklerini aynı sıcaklıkta yitirir.

Borba *(Kavga)*, yugoslav gazetesi. İlk kez Yugoslav gizli komünist partisi'nin yayın organı olarak 10 şubat 1922'de Zagreb'de çıkarıldı. 1944'te, Yugoslav komünist partisi'nin yayın organı başlığı altında Belgrad'da yayımlanmaya başladı. 1953'ten başlayarak, Borba, Večernje Novosti (Akşam haberleri) adıyla bir akşam gazetesi çıkardı; bu gazete tiraj bakımından Yugoslavya'nın en büyük gazetesi durumuna geldi.

BORBOREMA *(planalto da)*, Brezilya'da yüksek plato, Rio Grande do Norte eyaletinin güney kesimi ile kıyı ovasına sarp bir yamaçla indiği Paraiba eyaletinin orta kesiminde.

BORBORİDAE a. Pislikle beslenen sinekler familyası (başlıca cinsleri: *Borborus, Limosina, Cypsela*).

BORBORUS a. (yun. *borboros*, çirkeften). Avrupa'da çürümüş organik maddeler arasında yaşayan küçük sinekleri içeren cins. (*Borboridae* familyasının örnek tipi.)

BORCH (Gerard TER) → TERBORCH (Gerard).

BORCH ya da **BORRİCHİUS** (Olaf), danimarkalı bilgin (Sönder Bosch 1626 - Kopenhag 1690). Kopenhag Üniversitesi'nde felsefe, kimya ve botanik okuttu ve yoksul öğrenciler için bir kolej açtı. 1678'de oksijeni güherçileden ayırdı, ancak bu gazın niteliğini saptayamadı.

BORCHARDT (Ludwig), alman mısırbilimci (Berlin 1863 - Paris 1938). Maspero ile birlikte Kahire müzesi'nin genel kataloğunun yayımlanması gibi önemli bir işi başlattı. Kahire'deki Alman arkeoloji enstitüsü'nü kurdu ve yönetti (1907-1928). Berlin'de hazırlanan *Mısır dili sözlüğü*'ne katkıda bulundu. Ebu Gurâb'daki Nuserre güneş tapınağı'nda ve Abusir piramitlerinde kazılar yaptı, Amarna'daki evlerin restitüsyonunu yapmaya çalıştı.

BORCHERT (Wolfgang), alman yazar (Hamburg 1921 - Basel 1947). Rus cephesinde savaştı. Nazilere karşı çalışmaları nedeniyle iki kez mahkûm oldu. *Draussen vor der Tür* (1947) adlı oyununda, savaştan döndüğünde, ülkesini yerle bir olmuş bulan gençliğin geçirdiği bunalımı dile getirdi.

BORCHGREVİNK (Carsten Egeberg), norveçli kâşif (Oslo 1864 - *ay. y.* 1934). 1894'te Antarktika kıtasında, Adare burnuna (Victoria toprakları) ayak basan ilk insandır. Daha sonra bu bölgeye yeniden geldi ve ilk Antarktika kışlamasını gerçekleştirdi (1899).

Borchgrevink testi. Hematol. Ivy yöntemiyle yapılmış bir deri çiziğinden alınan trombositlerin (trombosit birikimi) oranının yüzde olarak ölçümü. Bu yüzde, toplardamardan iğneyle alınan kanda yapılan sayım ile çizikten alınan kanda yapılan sayım göz önünde tutularak hesaplanır.

BORCHSENİUS (Valborg) [asıl adı JØRGENSEN], danimarkalı dansçı ve dans öğretmeni (Kopenhag 1872 - *ay. y.* 1949). 1891'de *la Sylphide* ile başlayan meslek yaşamını tümüyle Danimarka Kraliık balesi'nde geçirdi. 1918'de dansı bıraktıktan sonra, aynı kuruluşta öğretmenlik yaptı. Bournonville'in yapıtlarının yeniden kurgulanmasında Harald Lander ile işbirliği yaptı.

BORÇ a. **1.** Bir kimseden, geri ödenmek üzere alınmış olan para: *Borçlarını ödemekte güçlük çekmek. Kimseye borcu kalmadı.* **—2.** Yapılan bir iş ya da alınan bir şey karşılığında ödenmesi gerekli para tutarı ya da şey: *Hasta, doktora "borcumuz ne kadar" diye sordu. Bana bir yemek borcun var.* **—3.** Kendini bir kimseye, bir topluluğa karşı görev duygusuyla bağlı sayma olgusu, manevi yükümlülük: *Ailesine, topluma borcu olmak.* || *Borç almak*, daha sonra ödemek üzere bir kimseden para almak. || *Borç altına girmek*, borçlanmak, bir borcun sorumluluğunu yüklenmek. || *Borç benim kasavet senin mi?*, esas üzülmesi, kaygılanması gereken birinin yerine üzülen, kaygılanan bir kimseye söylenir. || *Bir şeyi borç, ödev bilmek, saymak*, onu, yerine getirilmesi zorunlu bir görev olarak görmek: *Burada emeği geçenlere teşekkürü bir borç bilirim.* || *Borç bini aşmak*, borcu, altından kalkılması güç bir ağırlık kazanmak. || *Borç etmek, borç yapmak*, borçlanmak. || *Borç harç*, borçlanarak ya da benzeri yollara başvurarak: *Bir küçük kulübe yaptırdık borç harç.* || *Borç yemek*, borç parayla geçinmek. || *Borca batmak, borç gırtlağına çıkmak*, çok borçlanmak. || *Borca girmek*, borç etmek, borç para almak. || *Borcunu bilmek*, borç aldığı parayı geciktirmeden zamanında öder olmak. || *Borcunu kapatmak, borçtan kurtulmak*, borcunu ödemek.

—Bank. Bir hesapta, bir kimseye verilen ya da onun ödemekle yükümlü olduğu tutarın yazıldığı bölüm.

—Huk. İki ya da daha çok kişi arasındaki karşılıklı yükümlülüklerin tümü. — Borçlunun alacaklıya karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu edim. — Borçlunun alacaklıya vermekle yükümlü olduğu para. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Borç ikrarı* → BORCUN TANINMASI. || *Borçlar hukuku*, borç ilişkilerini düzenleyen hukuk dalı. || *Borçlar kanunu*, borç ilişkilerini düzenleyen yasa. (1926 yılında Türk Medeni kanunu'yla birlikte ve onun bütünleyicisi olarak kabul edildi. 544 maddeden oluşan yasa iki bölüme ayrılır: genel kurallar ve sözleşmenin türleri.) || *Borcun kaynakları*, borcun doğmasına neden olan işlem, eylem ya da olaylar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Borcun konusu* → EDİM. || *Borcun nakli*, bir borç ilişkisindeki yükümlülüğün başka bir kişiye geçirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Borcun sona ermesi*, yasada belirtilen nedenlerle borç ilişkisinin ortadan kalkması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Borcun tanınması*, borçlanma nedeninden bağımsız olarak bir borcun kabul edilmesi. (Borçlar k.'nun 17. maddesine göre bir borcu tanıma, borçlanma nedenini göstermese bile geçerlidir.) || *Bölünebilir borç*, niteliğine ve değerine zarar vermeksizin edimi bölünebilen ve bunun sonucu olarak taksitle ödenebilen borç. (Genellikle, para ve nevi borçları bölünebilir borçlardandır.) || *Bölünemez borç*, niteliğine ve değerine zarar vermeksizin edimi bölünemeyen, bir bütün halinde ödenmesi gereken borç. (Genellikle parça borçları bölünemez borçlar olduğu gibi yapmama borçları da nitelikleri gereği bölünemez borçlardır.) || *Eksik borç*, alacaklının dava ve takip hakkı olmadığı, buna karşılık borçlunun borcunu ödemesi halinde geri isteyemediği borç. (Kumar ve bahis'ten doğan borçlarla zamanaşımına uğramış borçlar eksik borçların tipik örnekleridir.) || *Muaccel borç*, vadesi gelmiş olan, yerine getirilmesi gereken borç. || *Müeccel borç*, vadesi gelmemiş, yerine getirilmesi henüz istenemeyen borç. || *Nevi borcu*, konusu yalnızca cins ve miktar olarak belirlenmiş borç, çeşit borcu, cins borcu da denir. (Örneğin, borcun konusu on ton portakal vermekse bu bir nevi borcudur. Borcun konusu yalnız cins ve miktar olarak belirlenmişse borçlu orta nitelikte bir şey vermekle borcundan kurtulur.) || *Para borcu*, konusu belirli bir para tutarı olan borç. || *Parça borcu*, konusu bütünüyle belirlenmiş ve benzerle-

borazankuşu
ya da agami
(Psophia crepitans)

rinden ayrılmış borç. (Borçlunun borcundan kurtulması için belirlenmiş şeyin aynen alacaklıya verilmesi gerekir.) || *Seçimlik borç,* birçok edimi içeren, ancak borçlunun bunlardan birini yerine getirmesiyle borcundan kurtulduğu borç. (İşin niteliğinden başka türlü anlaşılmadıkça edimi seçme hakkı borçlunundur.) || *Ticari borç,* ticari işletmeyle ilgili borç. (Tüzel kişi tacirlerin her tür borçları ticari niteliktedir. Gerçek kişi tacirlerin borçlarının da ticari olması asıldır, ancak tüzel kişi tacirlerden farklı olarak bunların ticari işletmeleriyle ilgili olmayan kişisel borçları adi borç niteliğindedir.)

—İc. ifl. huk. *Borçtan kurtulma davası,* icra takibine karşı yaptığı itirazı geçici olarak kaldırılan borçlunun, takibin devamına engel olmak için borçlu olmadığını kanıtlamak amacıyla genel mahkemelerde açtığı dava. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Muhs. *Borç,* hesabın, hesap sahibi için malı yük oluşturan işlemleri gösteren bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Borç ve alacak,* aktif ve pasif. || *Borçlu hesap,* borçları alacaklarına oranla fazlalık gösteren hesap.

—Tic. *Borç kaydı,* bir satışın hesaba yazılması.

—Uluslarar. huk. ve Kamu mal. *Borç (devlet),* bir devletin borçlanmaya ilişkin sözleşmelerinden doğan yükümlülüklerinin bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Borç tesisi,* bir devlet borcunun defterikebire temelli olarak yazılması. || *Borç yükü,* klasik maliye teorisine göre, devlet borçlarının ödenecekleri zaman gelecek kuşaklar için bir yük oluşturması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Borcun (devlet) itfası,* devlet borçlarının, zaman içinde, giderek ödenmesi yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uluslarar. ikt. *Borcun ertelenmesi* → YENİDEN VADELENDİRME*.

—Verg. huk. *Vergi borcu,* vergi yasalarına göre tahakkuk eden ve vergi mükellefince ödenmesi gereken tutar.

◆ sıf. Geri verilmek üzere faizle ya da faizsiz alınan para için kullanılır: *Borç parayla işlerini yürütmeye çabalıyor.*

—ANSİKL. Huk. Geniş anlamda borç kavramı, alacaklı ve borçlu diye adlandırılan iki taraf arasındaki hukuksal bağı dile getirir. Aradaki bu bağ nedeniyle taraflardan biri diğerinden belirli bir edimde bulunmasını istemekte, diğer taraf da bu edimi yerine getirmek zorunda kalmaktadır. Taraflar arasındaki bu ilişkiye borç ilişkisi denir. Borç ilişkisinin üç öğesi vardır: alacaklı, borçlu ve edim. Borçlu ve alacaklı, borç ilişkisinin taraflarıdır. Edim ise borçlunun yükümlü olduğu, alacaklının da ondan istemeye yetkili bulunduğu davranıştır. Bu, bir şeyin verilmesi ya da bir işin yapılması biçiminde olumlu bir davranış olabileceği gibi, bir eylemden kaçınma biçiminde olumsuz bir davranış da olabilir. Örneğin, borçlu alacaklıya bir miktar para ya da mal verecekse bu bir verme borcudur. Borçlu, alacaklıya bir iş yapmak zorundaysa, örneğin otomobilini onaracaksa, burada bir yapma borcu vardır. Borçlunun edimi, örneğin alacaklıyla yaptığı rekabet anlaşması uyarınca belli bir yerde işyeri açmama yükümlülüğü ise bu bir kaçınma (yapmama) borcudur.

• *Borcun kaynakları.* Borçlar kanunu'na göre, borç doğuran üç kaynak vardır: sözleşme, haksız fiil, sebepsiz zenginleşme. Bu üç ana kaynak yanında borç doğuran, ikincil nitelikte özel yasa kuralları da vardır. Günlük yaşamda insanlar sayısız sözleşme yaparlar. Bu sözleşmelerin birçoğu şekle bağlı olmadığı için görülmez. Ancak hukuksal sonuçlar doğurduğu da kuşkusuzdur: sabah otobüse binen, öğleyin lokantada yemek yiyen, sinemaya giden, otomobilini paralı bir garaja bırakan kişi bir borç ilişkisine girmektedir. Bunun gibi, bir şey satın almak, ev kiralamak da sözleşme yoluyla bir borç yaratmaktır.) Haksız fiil diye adlandırılan eylemler de başka bir borç kaynağıdır. Burada bir kişi hukuka aykırı bir davranışıyla başkasına zarar vermekte, bunun sonucu olarak da bir borç doğmaktadır. Bu borç zarar veren kişinin diğer tarafa verdiği zararı giderme borcudur. Sebepsiz zenginleşme ya da haksız iktisap olarak bilinen borç kaynağı haksız fiilden farklıdır. Burada, hukukça geçerli bir neden olmadan bir kişi başkasına ait bir malvarlığını kendi malvarlığına katmakta ve bunun sonucu olarak bir borç doğmaktadır. Bu borç haksız olarak alınan şeyin geri verilmesidir. Borçlar k.'nun 61. maddesine göre, haklı bir neden olmaksızın başkasının zararına mal edinen kişi onu geri vermek zorundadır.

• *Borcun nakli.* Hukuksal bir işlem sonucu borç ilişkisinin borçlu tarafı değişir, eski borçlunun yerine başka bir kişi edimi üstlenir. Borcun başka birine geçirilebilmesi için alacaklının bunu kabul etmesi gerekir. Borcun nakli işlemi tamamlanınca eski borçlunun sorumluluğu sona erer; bu sorumluluk yeni borçluya geçer. Borcun nakli sözleşmesi borç yüklenen kişiyle alacaklı arasında yapılır.

• *Borcun sona ermesi.* Borcu sona erdiren en doğal neden onun yerine getirilmesidir. (→ İFA.) Borçlar k.'nda belirtilen sona erme nedenleri şunlardır: yenileme, alacaklı ve borçlu sıfatlarının birleşmesi, takas, olanaksızlık, zamanaşımı. Borcun yenilenmesiyle eski borç sona erer, bunun yerine yeni bir borç doğar. Borcun yenilenmiş olduğu sözleşmeden açıkça anlaşılmalıdır (Borçlar k.md. 114). Alacaklı ve borçlu sıfatlarının birleşmesiyle de borç ortadan kalkar. Takas, birbirlerine karşı aynı tür alacakları olan kişiler arasındaki hesaplaşmadır. Tarafların alacaklarını takas etmeleri borcu ortadan kaldırır. Olanaksızlık, borçlunun kusuru olmadan edimin yerine getirilmesinin olanaksız hale gelmesidir. Bu durumda borç ortadan kalkar. Zamanaşımı aslında borcu ortadan kaldırmaz; eksik borç haline getirir. Yani borçlu borcunu yerine getirirse geri isteyemez. Ancak zamanaşımı ile alacaklının dava ve takip hakkı sona erer. Borçlu, belli bir süre alacağını istemeyen alacaklıya borcun zamanaşımına uğradığını ileri sürerek borcunu yerine getirmekten kaçınabilir.

—İc. ifl. huk. *Borçtan kurtulma davası.* İcra tetkik mercii adıyla anılan mahkemeler, borçlunun itirazını geçici olarak kaldırırken, daha çok şekle ilişkin basit bir inceleme yaparlar. Borçlu, borcunu ödemiş ya da borç hiç doğmamışsa, itirazının basit bir inceleme sonucu reddedilmesiyle haksız yere ödemede bulunmak zorunda kalır. Bunu önlemek için İc.ifl. k.'nun 69. maddesinin ikinci fıkrası, itirazı geçici olarak kaldırılan borçlunun, kararın kendisine tefhim* ya da tebliğinden* başlayarak yedi gün içinde borçtan kurtulma davası açabileceği kuralını koymuştur. Bu dava, borçlunun itiraz ettiği para tutarına göre asliye ya da sulh hukuk mahkemesinde açılır. Davanın dinlenebilmesi için, borçlunun, ilk duruşma gününe kadar dava konusu alacağın % 15'i oranında güvence göstermesi gerekir. Borçtan kurtulma davası sonunda verilen karar, alacaklı ve borçlu arasındaki hukuksal ilişkiyi kesin olarak sonuca bağlar. Borçlu davayı kazanırsa icra takibine devam edilemez; davayı kaybederse itirazın kaldırılması kararı kesinleşir ve alacaklı icra takibini sürdürme hakkına kavuşur.

—Kamu mal. *Devlet borçları*'nın (kamu borcu da denir) bileşimini belirlemek için bir sıra ayrımlar yapılması gerekir.

En başta, dalgalı borçlar ve konsolide borçlar ayrımı yapılır. Devlet, nakdi kaynak sağlamak amacıyla, "hazine bonosu" adı verilen kısa vadeli istikraz tahvilleri çıkarır. Bu biçimde alınan borçların genel bütünü çok hızlı değişir, çünkü bunlar sürekli olarak yapılan istikrazlardır ve geri ödenmelerinde gecikmeler olabilir. Böylece, bu tür borçların tutarı, emisyonlara ve geri ödenme isteklerine göre günlük dalgalanmalar gösterir. Bu yüzden, bunlara "dalgalı borçlar" denir. Dalgalı borçlar tutarının aşırıya varması, büyük sakıncalar doğurur: çok fazla sayıda alacaklının, vadesi gelmiş tahvillerinin geri ödenmesini aynı anda istemeleri, ağır bir mali bunalımın patlak vermesi için yeterlidir. Nitekim, büyük alacaklılar, böyle bir gözdağı vererek devlet güçleri üzerinde son derece etkili bir baskı uygulayabilirler. Bunun için, devlet, bu tür borçları konsolide etmeye çalışır. Bu amaçla, Hazine, devlet alacaklılarına, ellerindeki kısa vadeli tahvilleri, daha yüksek faizli uzun vadeli tahvillerle değiştirmelerini önerir. Bu işleme yol açan dalgalı borçlarla ilgili tahvillerin tümü, "konsolide borçlar"ı oluşturur.

Nihayet, devlet taahhütleri arasında vadeli ve vadesiz olarak bir ayrım yapılması gerekir. Bir istikrazda onun geri ödenmesiyle ilgili herhangi bir vade saptanmamışsa, ona "sürekli" istikraz denir. Bu durumda, devlet, borcunu ödemek yetkisine sahip olmakla birlikte, bu yetkisini kullanmak zorunda değildir ve yalnızca yaptığı istikrazın faizlerini sürekli ödemekle yetinebilir. Bu sürekli borç sistemi, enflasyon olayının para değerini hızla düşürmeye başlamasından beri artık oldukça çağdışı bir hale gelmiş bulunmaktadır: istikrazcılar, kesin bir soyguna yol açan bu tür çözümü artık benimsememektedirler. Günümüzde istikrazlar artık vadeli yapılmakta ve bu vade önceden saptanmış ise, borca "geri ödemeli" ya da "amortili"; vade, alacaklının yaşamına bağlı ise (irat sağlayan borçlarda olduğu gibi), borca "yaşam boyu" denmektedir.

Devlet borçlarının bileşiminin değerlendirilmesinde kullanılan başka bir ayrım gönüllü borçlar, zorunlu borçlar ayrımıdır. (→ GÖNÜLLÜ* BORÇLAR, ZORUNLU* BORÇLAR.) Devlet istikraz tahvillerini yabancılara satarsa, dış borç olgusu ortaya çıkmaktadır. (→ DIŞ BORÇLAR.)

• *Devlet borçlarının itfası* genellikle zorunludur. Bu ödeme, ya belli bir tarihte ya da çoğunlukla olduğu gibi aşamalı bir takvime göre yapılır. İkinci durumda devlet, vadesi geldiğinde, ya her tahvil için gereken sermayenin bir bölümünü ya da kura yoluyla belirlenen bazı tahvillerin tümünü öder. Sonuncu yöntem, sermayenin bütününe bir kerede kavuşan alacaklıya çekici geldiği için daha çok uygulanır. Sürekli istikraz durumunda, borç itfası isteğe bağlıdır. Bu durumda devlet, ya borsadan tahvil satın almak ya da bu tahvilleri vergi borcu karşılığı olarak kabul etmek suretiyle ödeme yoluna gidebilir. Ancak, devletin erken ödeme yapabilmesi için, borç akdinde devlete erken ödeme hakkının tanınmış olması gerekir.

Ödemenin finansmanı başlıca iki biçimde olur. İlki devlet bütçesine ödenek konularak, ikincisi ise genellikle, devlet bütçesinin yönetimi için kurulmuş Amortisman sandıkları'nca gerçekleştirilir. Türkiye'de, borç itfası için 1935'te Amortisman sandığı kurulmuş, 1953'te bunun yerine Amortisman ve kredi sandığı oluşturulmuşsa da 1964'te tümüyle kaldırılmıştır. Türkiye'de devlet borçlarının itfası esas olarak her yıl bütçeye konulan ödeneklerle sağlanır. (→ BÜTÇE TERTİBİ.)

• *Borç yükü.* Genellikle devlet borçları uzun bir dönemin sonunda kesin olarak vergi gelirleriyle ödenir. Böylece, borcu yapan ve bundan yararlanan nesilden bu borcu ödeyen sonraki nesillere bir borç yükü aktarılmış olur. Bu nedenle, klasik teori, yararları gelecek nesillere de aktarılabilecek hizmetlerin borçlanma yoluyla karşılanmasını benimser.

Günümüzdeyse, dış borçların, faiz ve anapara ödemeleri biçiminde, borçlu ülkenin gelecek kuşakları için bir yük oluşturduğu, iç borçlar için yapılan ödemelerin ise ülke içindeki halkın bir grubundan ötekine aktarma yapmaktan ibaret olduğu görüşü egemendir. Bununla birlikte, iç borçlar tüketime ayrılan fonlardan değil de yatırıma ayrılan fonlardan karşıla-

nırsa (sermaye stoku artış hızı yavaşlayacağından) gelecek kuşaklar için yine de bir yük oluşturabileceklerdir.

—Muhs. Muhasebede, bir hesabın borcu, onun "zimmet"i, alacağı ise "matlubu"dur. Çift girişli muhasebede, her hesap bir borç ve alacak olarak açılır, çünkü bu iki öğeden her birinin başka bir hesapta kârşılığının bulunması gerekir. Borçların toplamıyla alacakların toplamı, tam da bu nedenle, hesabın balansını oluşturur, çünkü muhasebe doğru tutulmuşsa bu iki rakamın aynı tutarı vermesi gerekir. Hesap defterlerinde, genellikle borç sola, alacak sağa yazılır.

—Uluslarar. huk. *Devlet borcu,* devletlerin ardıl oldukları devlete ait borçları üstlenmeleri sorunu, gerek öğretide, gerekse uluslararası sözleşmelerde ve içtihatlarda çelişik çözümlere konu olmuştur. Genel olarak, sömürgenin bağımsızlığını kazanması durumunda, borçların eski sömürgeci devlete ait olduğu kabul edilir. Diğer durumlarda devlet borçları şu şekilde paylaşılır: ardıl olan devlet, borçların kamu yararı harcamalarına düşen ve sözkonusu devlet ya da bölgenin zenginleşmesine yol açan bölümünü üstlenir, ancak geri kalan ve "rejim" borçları denen bölümünü ve savaş borçlarını üstlenmez.

BORÇKA, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde Artvin iline bağlı ilçe; 30 329 nüf. (1990). Merkez bucağı dışında 2 bucak, 31 köy. İlçe merkezi Artvin'in 32 km kuzey-batısında, denizden 36 km içerde, *Borçka;* 6 102 nüf. (1990)

BORÇLANDIRILMAK → BORÇLANMAK.

BORÇLANDIRMAK → BORÇLANMAK.

BORÇLANILMAK → BORÇLANMAK.

BORÇLANMA a. Borca girme; borç yüklenme: *İşletmenin daha fazla borçlanması olanaksız. On milyonluk bir borçlanma.*

BORÇLANMAK gçz. f. **1.** *(Bir kimseye, bir kuruluşa, bir ülkeye) borçlanmak,* (ondan) borç almak, (ona) borçlu duruma gelmek: *Bankaya borçlanmak. Biraz da borçlanıp evi satın aldı. Bir borç senedi imzalamak.* **—2.** Manevi bir yükümlülük altına girmek.

◆ **borçlandırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir kuruluşu, bir ülkeyi borçlandırmak,* onu borçlu duruma getirmek.

—Muhs. Bir tutarı bir hesabın borcuna geçirmek. (Muhasebede bir hesabı borçlandırmak demek, o hesaba bir değer artışı ya da bir "giriş" kaydetmek demektir.)

◆ **borçlandırılmak** edilg. f. Borçlu duruma getirilmek.

◆ **borçlanılmak** edilg. f. Borçlanmak eylemine konu olmak.

BORÇLU a. **1.** Birinden borç almış kimse: *Borçlu ölmez benzi sararır* (atasözü). **—2.** Bir alacaklıya karşı ödeme yapmak ve yükümlülüğünü yerine getirmekle sorumlu kimse: *Borçlulara yeni yılda birtakım kolaylıklar sağlandı.*

—Huk. Borç ilişkisi nedeniyle alacaklıya karşı bir edimde bulunma yükümlülüğü altında olan kişi. (Borçlu, borcunu vadesinde yerine getirmek zorundadır, vadesinden önce borcun yerine getirilmesi istenemez. Para borçlarında borcun yerine getirilme yeri alacaklının ikametgâhıdır [Borçlar k. md. 73]. Borçlunun sorumluluğu malvarlığıyla sınırlıdır.) || *Borçlunun temerrüdü,* borçlunun borcunu zamanında yerine getirmemesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Müşterek borçlu,* bir borcun yerine getirilmesinde başkalarıyla birlikte sorumlu olan kişi. || *Müteselsil borçlular,* alacaklıya karşı borcun tümünden sorumlu olan borçlular. (Bir borç ilişkisinde birden çok borçlu varsa ve bunların her biri borcun tümünden sorumluysa borçlular arasında teselsül vardır. Müteselsil borçlulardan biri ödeme ya da takas yoluyla borcu ortadan kaldırırsa diğer müteselsil borçlular da borçtan kurtulurlar.)

◆ sıf. **1.** Borcu olan kimse, kuruluş vb. için kullanılır: *Borçlu şirketlere yeniden kredi verilmeyecek.* **—2.** Manevi bir yükümlülüğü, minnet borcu bulunan kimse, topluluk vb. için kullanılır: *Hepimiz ona çok şey borçluyuz.* **—3.** *Bir şeyi, bir şeye* ya da *bir kimseye borçlu (olmak),* bir şeyi onun yardımıyla elde etmiş (olmak): *Bu yılki meyve bolluğunu nisan yağmurlarına borçluyuz.* **—4.** *Bir kimseye borçlu (olmak),* ziyaret sırası onda (olmak): *Haluk'lara gidelim mi? —Hayır, biz onlara borçlu değiliz.*

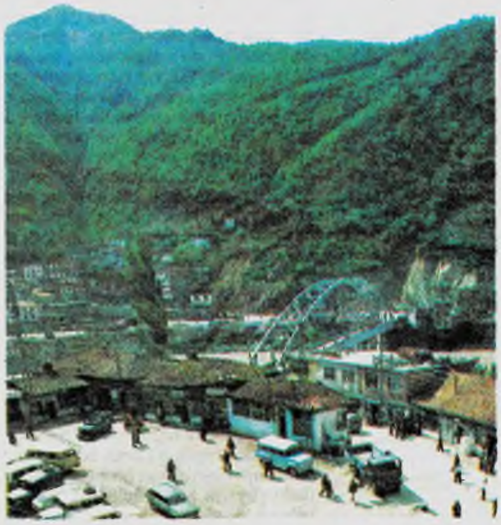
◆ be. **1.** Borçlu olarak: *Sana borçlu kalmak istemem.* **—2.** *Borçlu çıkmak,* yapılan ya da görülen bir hesapta vereceği olduğu anlaşılmak: *Hesaplaştılar, arkadaşı iki yüz lira borçlu çıktı.* || *Borçlu geçmek,* başarısız olduğu dersten sorumlu olarak bir üst sınıfa devam etmek.

—ANSİKL. Huk. *Borçlunun temerrüdü.* Borçlunun temerrüdünden söz edilebilmesi için bazı koşullar gerekir. İlk koşul, borcun yerine getirilmesinin olanak içinde olmasıdır. Borcun yerine getirilmesi objektif olarak olanaksız duruma gelmişse borçlunun temerrüdünden söz edilemez. İkinci koşul, borcun vadesinin dolmuş olması, yani borcu yerine getirme zamanının gelmesidir. Üçüncü koşul da alacaklının, edimini yerine getirmesi için borçluya yapacağı ihtardır. Genellikle bu ihtarın belli bir biçimde yapılması gerekmez; yazılı ya da sözlü olarak yapılabilir. Ancak tacirler arasındaki ihtarın "noter aracılığıyla ya da iadeli taahhütlü mektupla ya da telgrafla yapılması gerekir (Türk Tic. k. md. 20). Kimi durumlarda ihtar yapılmadan da borçlunun temerrüdü sözkonusu olabilir: borcun yerine getirilmesi için kesin bir vade belirlenmişse ya da borçlu borcunu yerine getirmeyeceğini açık bir biçimde söylemişse vadenin dolmasıyla ihtara gerek kalmadan borçlu temerrüde düşer. Borçlunun temerrüdü bazı sonuçlar doğurur: para borcunu ödemede temerrüde düşen borçlu, temerrüt tarihinden başlayarak faiz ödemek zorunda kalır. Bu faiz temerrüt faizi diye anılır. 1984 yılında çıkarılan bir yasa temerrüt faizini yıllık %30'a çıkarmıştır. (4 aralık 1984 tarih ve 3095 sayılı yasa, md. 2.) Borçlu, temerrüde düştükten sonra ortaya çıkan ve borcun yerine getirilmesini olanaksız kılan kaza halinden de sorumlu olur. Borçlunun temerrüt faizinden sorumlu tutulması için kusurlu olup olmaması önem taşımaz. Buna karşılık, kaza halinde sorumluluk için borçlunun borcunu yerine getirmedeki gecikmesinde kusurlu olması gerekir. Alacaklı, temerrüde düşen borçluya karşı her şeyden önce, edimin yerine getirilmesini ister. Bunun yanında, temerrüt faizi ve gecikmeden doğan diğer zararların karşılanmasını da isteyebilir. İki tarafa da borç yükleyen sözleşmelerden doğan borçlarda, temerrüde düşen borçluya karşı alacaklının başka seçenekleri de vardır: alacaklı, gecikmeden doğan zararların giderilmesiyle birlikte borcun yerine getirilmesini isteyebileceği gibi borcun yerine getirilmesinden vazgeçtiğini bildirerek bunun yerine geçecek bir giderim (tazminat); ya da sözleşmeyi bozduğunu bildirerek bundan doğan zararları için bir giderim isteyebilir.

BORÇLULUK a. Borçlu olma durumu.

BORÇSUZ sıf. **1.** Borcu, vereceği olmayan kimse için kullanılır: *Borçsuz çoban, yoksul beyden yeğdir* (atasözü). **—2.** *Borçsuz harçsız,* borçlanmadan: *İki oğluna da borçsuz harçsız birer kat aldı.*

◆ be. Borçlanmadan, borcu olmaksızın: *Şimdiye kadar hep borçsuz yaşadık.*

Borçka'dan bir görünüm

BORÇSUZLUK a. Borçsuz olma durumu.

BORDA a. (ital. *bordo*). Denizc. Bir gemi teknesinin su üstünde kalan yan yüzeyi.

—Ask. denizc. *Borda ateşi,* bir savaş gemisinin bordasındaki topların aynı anda ateş etmesi. || *Borda atış gücü,* bir savaş gemisinin bordasındaki tüm toplar ateşlendiğinde, atışa katılan top sayısına göre yapılan değerlendirme. || *Borda hattı,* savaş gemilerinin seyir düzeni. (Gemiler rehber geminin sancak ya da iskele bordasında bulunacak biçimde eşit aralıklarla dizilerek rehber geminin rotasında seyreder. Bu hat rehber geminin sancak tarafından oluşturulursa, *sancak borda hattı,* iskele tarafında oluşturulursa *iskele borda hattı* adını alır.) || *Borda kaptanı,* eski savaş gemilerinde üçüncü kaptana denk düşen, gemi bordasının neta ve bakımıyla görevlendirilmiş subay. (Günümüzde birinci subay [porsun subayı] ya da silah bölüm amiri denir.) || *Borda şıpkası,* eskiden savaş sırasında gemilerin bordasına çarpan güllelerin çevreye kıymık ya da ağaç parçaları saçmasını önlemek için ağaç gemilerin bordasına gerilen halattan yapılmış ağ.

—Denizc. *Borda akıntısı,* ileri yolda seyreden bir geminin her iki bordasında oluşan ters yönde akıntı. || *Borda bordaya,* aynı rotada ya da aykırı rotada seyreden iki geminin yan yana gelmesi. — İki geminin yan yana yatması. || *Borda botu,* gemilerde bordaların boya, raspa ve bakım işlerinde kullanılan altı düz, başı ve kıçı aynalı bot. (Gemiden verilen halatlarla başından ve kıçından çekilerek ayarlanır.) [Borda patalyası da denir.] || *Borda çalımı,* ŞIYAR'ın eşanlamlısı. || *Borda değiştirmek,* TIRAMOLA* ETMEK'in eşanlamlısı. || *Borda denizi,* seyir halinde bir gemiye bordalarından çarpan deniz. || *Borda kapısı,* yüklemeyi ya da boşaltmayı kolaylaştırmak için gemi bordasına açılan geniş boyutlu lombar. || *Borda kaplamak,* bir geminin postalarını borda kaplama tahtasıyla örtmek. || *Borda kaplaması,* bir gemi teknesinin dış örtüsünü oluşturan sacların ya da tahtaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Borda kaplama tahtası,* ağaç gemi inşaatında bir geminin bordasını oluşturmak için postaları örten uzunlamasına tahta. || *Borda rüzgârı,* seyir halinde bir geminin sancak ya da iskele bordasından gelen rüzgâr. || *Borda tirizi,* ağaçtan yapılmış bir geminin yanaşma ve avara manevraları sırasında yaslanmalardan zarar görmemesi için büyük teknelerde baş omuzluktan kıç omuzluğa kadar, küçük teknelerde baş bodoslamadan kıç bodoslamaya kadar uzanan ve küpeşte düzeyine çakılan yarı yuvarlak ya da yumru bi-

çiminde ağaç tiriz. || *Borda vermek,* bir geminin sancak ya da iskele bordasını bir gemiye, bir şamandıraya ya da kıyıdaki bir cisme göre yönlendirmek. || *Bordada,* denizdeki bir cismin, geminin sancak ya da iskelesinde bulunduğunu belirten deyim. || *Bordada teslim,* yükün bordaya kadar getirilip gemi ambarında teslim edilmesi. || *Bordada tutmak,* bir gemi için diğer bir gemiye ya da cisme bordasını göstermek, onu bordasında görmek. || *Bordada yedekleme,* dar sularda, ıskarça limanlarda bir römorkörün bir gemiyi bordasına alarak çekmesi. (Römorkör tek pervaneli ve pervanesi sağa devirliyse, yedeklenen gemi iskele kıç omuzluğa bağlanır. Bordada yedeklemede her iki teknenin güvenliği bakımından dümen dinleyecek kadar hız yapmak gereklidir.) || *Bordadan bindirmek,* bir gemi için diğer bir gemiye su kesiminin üstünden kemeresi yönünden çarpmak. || *Dalgaya borda vermek,* bir gemi için dalgaları sancak ya da iskele bordasından alacak biçimde seyretmek. || *Denizi bordadan almak,* seyredilen rotaya göre denizleri bordadan yemek. || *Rüzgârı bordaya almak,* yelkenli bir tekne için seyrettiği rotaya uygun olarak rüzgârı bordasından kullanmak.

—Deniz huk. *Borda evrakı,* sefere çıkan gemide bulunması gereken belgeler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Su yapı. *Borda kaplaması,* dalgakıranın oturtulacağı kâgir duvarı içeren kasanın dış kaplama levhalarının tümü.

—ANSİKL. Denizc. *Borda kaplaması,* geminin su sızdırmasını önler ve tekneye biçimini verir. Tekneyi bir baştan öbür başa kadar kateden belli sayıda *kaplama sacları*'ndan ya da sac sıralarından oluşur. Karina bordasında dört ana kaplama sacı vardır: *omurga kaplaması,* geminin ekseninde yer alır; *burma kaplama* teknenin iki yanına vurulur; *sintine dönümü kaplaması* geminin yanı ile altını birleştirir; *şiyar kaplaması* ise güvertenin altında bulunur.

Ağaç gemilerde borda kaplamasını oluşturan tahtalar iki yerleştirme yöntemine göre yatay bir hat boyunca düzenlenir: *düz kaplama* ve *bindirme kaplama.* Birinci yöntemde kaplama tahtaları postalar üzerine yan yana, sıkı biçimde yerleştirilerek çivilenir ve araları kalafatlanır; ikincisindeyse çatı kiremitlerinde olduğu gibi her tahtanın bir bölümü yandakinin üstüne bindirilir. Çelik gemi inşaatında kullanılan ilk birleştirme yöntemi *perçin dikişi*'ydi; bu yöntemde sac levhalar çift *bindirme* ya da *jogollu bındirme* ile birleştiriliyordu. Günümüzde bu yöntemin yerini *kaynakla birleştirme* almıştır.

—Deniz huk. Bu belgelerin bir kısmı gemiyle, bir kısmı da *gemi* adamları* ve yükle ilgilidir. Kaptan bu belgelerin gemide bulundurulmasından sorumludur. Belgelerin bazıları tüm gemiler için, bazıları da 18 gros tonilato'dan yukarı gemiler için zorunludur. Gemilere ilişkin belgeler şunlardır: *gemi* tasdiknamesi,* ölçme belgesi, yola elverişlilik belgesi, izin kâğıdı, emniyet belgesi, sağlık patentası, *gemi* jurnali.* Gemi adamlarına ilişkin belgeler de şunlardır: ehliyetname, gemi adamı cüzdanları ve ücret ödeme defteri. Yüke ilişkin belgeler, *manifesto** ya da onun yerine geçen yük defteridir. Yüke ilişkin bu belgeler dış sefer yapan gemiler için zorunludur.

BORDA (Charles DE), **Borda şövalyesi** denilen fransız matematikçi ve denizci (Dax 1733 - Paris 1799). Flèche koleji'nde öğrenim gördükten sonra askeri istihkâm sınıfına, daha sonra hafif süvari birliğine girdi. 1756'da *Mémoire sur le mouvement des projectiles* (Mermilerin hareketi üzerine bir inceleme) adlı bir kitap yazdı. Daha sonra, 1767'de liman komutan yardımcılığı görevine getirilmesini sağlayan çalışmalarını yayımladı. Ferdinand Berthoud'nun tasarladığı deniz saatlerini denemek üzere 1771'de *Flore* gemisinde görev aldı. Fransız Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1772). 1774-75 yılları boyunca Atlas okyanusu'na birçok sefer düzenledi. Bu seferler sırasında Cook ile karşılaştı. Kendi adını taşıyan *yansımalı çember*'i yaparak o dönemde kullanılan denizcilik aletlerini geliştirdi. Gemi yapımıyla da ilgilendi. Deniz albaylığına getirildi, 1777 ve 78'de Estaing'in yanında savaştı. Bir ingiliz filosuyla yaptığı çetin çarpışmada esir düştü. 1784'te gemi yapım müfettişi oldu. Metre sisteminin yerleşmesiyle sonuçlanan bilimsel çalışmaları yönetti. Adı bir gemiye verildi; 1840'tan 1913'e kadar Deniz harp okulu çalışmalarını Brest koyundaki bu gemi üzerinde sürdürdü.

Borda cetveli. Jeod. Bir meridyen yayını, dolayısıyla uzunlukları ölçmek amacıyla Borda tarafından yapılan aygıt. (Bu aygıt uçlarından biriyle birbirine bağlanmış, biri bakır diğeri platin iki cetvelden oluşuyordu; platin cetvel diğerinden biraz daha uzundu ve bakır cetvele bağlı olmayan ucu milimetrelere bölünmüştü. Eğik yontulmuş bakır cetvel bu bölmelerle bir verniye oluşturuyordu; bakır platinden daha çok genleştiğinden verniyenin gösterdiği bölme sıcaklığa göre değişiyordu. Bakır ve platinin genleşme katsayıları bilindiğinden, cetvellerin ulaştığı sıcaklık ve dolayısıyla ölçülecek uzunlukların gerçek değeri bulunabiliyordu.)

BORDABERRY (Juan María), uruguaylı devlet adamı (Montevideo 1928). Avukat ve büyük toprak sahibi. 1969'dan 1972'ye kadar tarım bakanlığı yaptı. "Colorado" partisi üyesi oldu, 1972'de cumhurbaşkanı seçildi. Sendikalarla, Tupamaros şehir gerillalarıyla ve parlamentoda sol muhalefetle çatıştı. İç savaş durumu ilan ettirdi (1972), daha sonra askeri liderlerin siyasi ve iktisadi programına boyun eğmek zorunda kaldı (1973). Parlamentoyu ve önde gelen işçi merkezini dağıttı; "politika dışı" sendikalar kurulmasını öngören bir yasa çıkarttı. 1976'da askerlerin baskısıyla istifa etmek zorunda kaldı.

BORDALAMAK f. Denizc. Saldırmak için başka bir gemiyle borda bordaya gelmek ya da kazayla ona çarpmak. — Kıyı boyunca gitmek. — Bir gemiye bordadan yaklaşmak.

BORDALO PİNHEİRO → COLUMBANO.

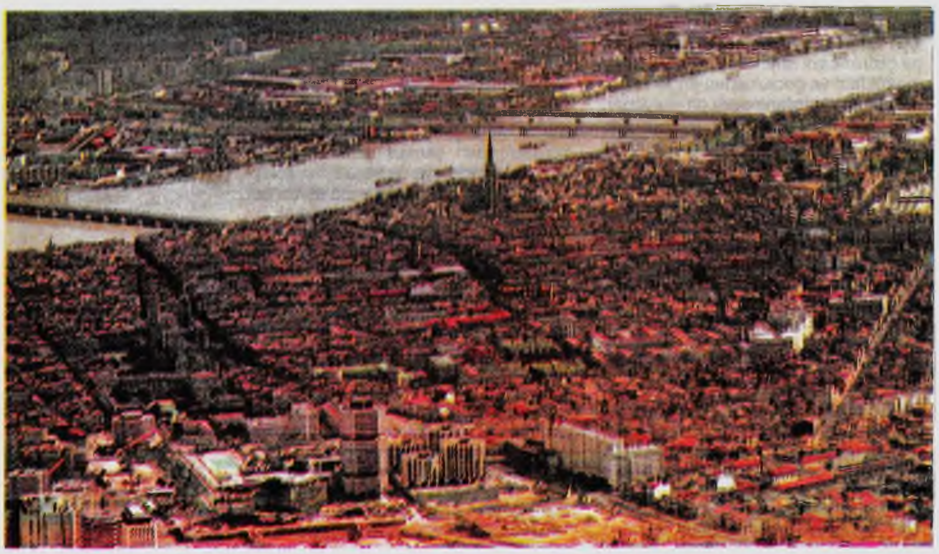
Bordas, 1944'te Grenoble'da kurulmuş fransız yayınevi, 1945'te Paris'e yerleşti. Okul kitapları, atlaslar, sözlükler, gençler için kitaplar yayımlar. 1971'de Dunod ve Gauthier-Villars yayınlarını yeniden aldı. Yöneticisi, Pierre Bordas 1978'de buradan ayrılarak Pierre Bordas et Fils éditeurs adında yeni bir yayınevi kurdu.

BORDEAUX, Fransa'da kent, Aquitaine bölgesinin ve Gironde département'ının merkezi, Garonne kıyısında, Paris'in 557 km G.-B.'sında; 213 000 nüf. (1991). Bordeaux limanı, 13 Mt'luk trafiğiyle Fransa'nın altıncı büyük limanıdır. Bordeaux özerk limanı, Bordeaux ile deniz arasındaki bütün tesisleri yönetmektedir. Limana gelen mallar, limandan gönderilen mallardan üç ya da dört kat fazladır: petrol ve maden filizlerinin yanı sıra, çok çeşitli tropikal ürünler ve kereste de Bordeaux limanı aracılığıyla Fransa'ya sokulur; buna karşılık Bordeaux'dan Landes'ların kerestеleri, tahılları ve arıtılmış ürünler ihraç edilir. Ticaretin büyük bölümü Kuzey-Batı Avrupa ve Batı Afrika kıyısı ülkeleriyle yapılır.

• TARİH Bordeaux *(Burdigala),* 1032'den beri Aquitania düklüğü'nün başkenti olan Bordeaux, Aliénor d'Aquitaine'in Henry Plantagenet ile evlenmesinden sonra, bir ingiliz limanı oldu (1154-1453) ve bir refah dönemi yaşadı (İngilizler'in Claret dedikleri bölgenin kırmızı şarabının İngiltere'ye dışsatımı). Bordeaux tüccarları tam bir vergi bağışıklığından yararlanarak ingiliz pazarında üstünlük sağladılar ve Londra, hemşehriliği hakkını kazandılar. Dunois tarafından yeniden işgal edilen kent (1451), fransız subayları tarafından gördüğü kötü muamele karşısında ayaklandı ve Talbot yönetimindeki İngilizler'e kucak açtı (1452). 1453'te kesin olarak yeniden Fransa'ya bağlanarak özgürlüklerini yitirdi ve Charles VII, kentin direnişini kırmak için, şimdiki Quinconces meydanının bulunduğu yerde Trompette şatosunu yaptırdı. Burjuvalar 1548 (Gabella'ya karşı) ve 1651'de (prenslerin başkaldırması) ayaklandılar.

1705'te bir ticaret odası bulunan kent, XVIII. yy.'da, Adalar ile ticaret yaparak (şeker ve köle ticareti) eski refahına yeniden kavuştu.

Montesquieu'nün üne kavuşturduğu, Bordeaux akademisi'nin merkezi, Aquitania'nın başkenti Bordeaux, Fransız devrimi'nin yanında yer aldı ve Devrim yönetimi Bordeaux'yu Gironde'un merkezi haline getirdi. 1860 fransız-ingiliz antlaşması'ndan itibaren Senegal, Antiller, Brezilya ve Plata devletleriyle deniz yolundan kurulan doğrudan ilişkilerin kontrolü Bordeaux limanına geçti. Gambetta'nın başkanlığındaki Tours hükümet delegasyonu, 9 aralık 1870'te Bordeaux'ya yerleşti ve Ulusal meclis ("Bordeaux meclisi" denir) 12 şubattan 11 mart 1871'e kadar burada toplandı. René Viviani (3 eylül-9 aralık 1914) Paul Reynaud (15 16

Ch. Sappa

Bordeaux'dan bir görünüm (1978)

ziran 1940) ve mareşal Pétain (16-30 haziran 1940) hükümetleri de Bordeaux'yu merkez olarak seçtiler.

• GÜZEL SANATLAR. Kentte erken Roma İmparatorluğu'ndan kalan "Gallienus sarayı" denilen arena kalıntıları bulunur. Roma çağından kalma kripta ve Saint-Seurin kilisesi'nin batı cephesindeki kapı sundurması (XI. yy.), Abadie tarafından elden geçirilen Sainte-Croix benedikten manastırı (XII. yy.), ayakta kalan yapıtlardır. Gotik çağı ise Saint-André katedrali simgeler (XII. - XIV. yy.).XVIII. yy.'da üç yönetici, Claude Boucher, Louis de Tourny ve Dupré de Saint-Maur, eski surları ortaya çıkararak, meydanlar ve çevresinde düzenli binalar bulunan yollar açarak Bordeaux'ya üstün nitelikli klasik çehresini kazandırdılar. Güzel konakların dışında, bu mimarinin başarılı örnekleri arasında yer alan üç başyapıt şunlardır: baba oğul Gabriel'lerin (1729-1755) gerçekleştirdiği Royal meydanı (bugün Bourse meydanı); Victor Louis'nin Grand-Théâtre'ı (1773-1780); 1780'lerde Richard François Bonfin tarafından inşa edilen piskopos Rohan Prensi'nin sarayı (bugün belediye).

BORDEAUX a. Fransa'da Gironde ilinde (merkezi Bordeaux kenti) yapılan şarap. (İlin değişik yörelerinde yetişen üzümlere göre kırmızı, sek beyaz ve tatlı beyaz çeşitleriyle ünlüdür.)

BORDEAUX (Paul Joseph), fransız general (Thonon-les-Bains 1866 - *ay. y.* 1951), 1917-1918'de Yunanistan'daki fransız askeri temsilciliğinin başıydı; yunan ordusunda tümgeneral olarak görev aldı ve bu orduyu Müttefikler safında savaşa girmeye hazırladı.

BORDEAUX *dükü* → CHAMBORD.

Bordeaux müzeleri. GÜZEL SANATLAR MÜZESİ, Konsüllük yönetiminin 1801'de aldığı karar sonucunda kurulan ilk on beş taşra müzesinden biridir. Müze, 1877'de, belediye binasının bahçesinin yanındaki bir galeride açıldı. Modern (Marquet), XIX. yy. (Delacroix, Millet, Redon) ve daha eski dönemlere ait tablolar bulunur. SÜSLEME SANATLARI MÜZESİ, Lalande konağındadır (1779). Koleksiyonlarında, mobilyalar, cam, mine, gümüş eşyalar ve kentteki çeşitli konaklardan gelme XVIII. yy.'a ait ahşap kaplamalar vardır. AQUITAINE MÜZESİ, bölgenin arkeolojisi ve etnografyası üzerine önemli koleksiyonlara sahiptir.

BORDELAİS, Akitanya havzasında (Fransa) coğrafi bölge ve bağcılık bölgesi, Gironde *département*'ının ormansız ve bataklık olmayan bölümünden oluşur. Bordelais'de 35 000 bağcı 100 000 ha'a yakın alanda bağcılık yapar ve yıllara göre 4-5 Mhl şarap üretir.

BORDEN (*sir* Robert Laird), kanadalı devlet adamı (Grand-Pré, Nova Socita, 1854 - Ottawa 1937). 1901'de Muhafazakâr partı başkanlığına getirildi, 1911'de başbakan oldu. 1914'te, Kanada'nın savaşa girmesine karar veren hükümetin başındaydı. Ülkesinin savaştaki katkısını artırmak amacıyla 1917'de (gönüllü askerlik yerine) zorunlu askerlik yasasını meclisten geçirdi. Bu yasa fransız asıllı Kanadalılar'ın şiddetli muhalefetiyle karşılandı. Savaş sonunda İngiltere'den, Kanada'nın barış konferansında özel olarak temsil edilme hakkını elde etti. 1920'de hastalanınca görevden çekildi.

BORDER COLLİE a. (ing. sözc.). İngiliz çoban köpeği. Çoğunlukla siyah ve beyazdır. Koyun sürülerini gütmekteki olağanüstü yeteneğiyle ünlüdür.

BORDERLİNE a. (ing. sözc.). Psik. ve Psikan. SINIRDURUM'un eşanlamlısı.

BORDERS, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, İskoçya'da, Edinburgh'un G.'inde; 4 670 km²; 102 600 nüf. (1989).

BORDET (Jules), belçikalı hekim ve mikrobiyolog (Soignies 1870 - Brüksel 1961). Paris Pasteur Enstitüsü'nde öğrenim gördü. Bağışıklık ve serumla tedavi üzerine önemli çalışmalar yayımladı (*Traité de l'immunité dans les maladies infectieuses,* 1920). Gengou ile birlikte, kompleman bağlanması tepkimesini, tavuk difterisinin mikrobunu ve boğmaca basilini buldu. Brabant Pasteur Enstitüsü yöneticiliği yaptığı sırada, 1919 Nobel Tıp ödülü'nü aldı.

BORDETELLA (öz. a. *J. Bordet*'den). Bakteriyol. Tam aerobi, Gram negatif kısa basil. (*Bordetella pertussis* [ya da Bordet-Gengou* basili] boğmacanın mikrobudur.)

Bordet-Gengou basili, boğmaca mikrobu. (Hastalığın yerleştiği evrede balgamda bulunur. Hemin ve biramayası bol olan ortamlarda üretilebilen Gram negatif aerobi bir basildir.) [Eşanl. BORDETELLA PERTUSSIS]

Bordet-Gengou tepkimesi ya da **kompleman bağlanması** (ya da **sapması**) **tepkimesi,** antijen-antikor takımlarının tümleçleri tutma niteliğinden yararlanılarak bazı hastalıklara teşhis koymak için kullanılan tepkime (özellikle treponema tepkimesi ya da Bordet-Wassermann tepkimesi). İlk aşamada seçilen antijen, içinde kendisine uyan antikorun varlığından kuşkulanılan seruma katılır; eğer antikor varsa antijen-antikor takımları eklenen tümleci belirli bir miktarda tutacaktır. İkinci aşamada, eğer tümleç tutulmayıp da serbest kalmışsa seruma eklenen alyuvar + antialyuvar antikorları hemolize yol açacak, serbest kalan tümleç oranı belirlenecektir. Eğer ilk tepkimede tümleç tutulmuşsa hemolitik etkinliği o oranda düşük olacaktır.

Bordet-Wassermann tepkimesi (B. W.), frenginin ve başka treponema hastalıklarının (pian, karat) teşhisinde kullanılan serum tepkimesi.

BORDEWİJK (Ferdinand), hollandalı yazar (Amsterdam 1884-Lahey 1965). Schiedam'da avukattı. Canlılar ve nesnelerin sırrını çözmek tutkusuyla edebiyata yöneldi ve *Fantastische Verhalen* (1919 -1924) adlı kitabı yayımladı. Daha sonra, kent yaşamını ve kuşaklararası çatışmayı dile getiren daha gerçekçi öyküler yazdı. "De Stijl" akımının plastik işlevselciliğini andıran bir üslup yarattı (*Blokken,* 1931; *Bint, roman van een zender,* 1934; *Karakter,* 1938; *Noorderlicht,* 1948).

BORDİGA (Amadeo), italyan siyaset adamı (Resina, Napoli, 1889 - Napoli 1970). Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, haftalık İl Soviet dergisini kurdu (aralık 1918-nisan 1922); bu dergi Sosyalist parti içinde komünist hizbin organı haline geldi. Livorno kongresi'nde İtalyan komünist partisi'nin kurulmasında belirleyici rol oynadı (1921). Ama anarkosendikacı eğilimde olduğundan, önce Gramsci'ye, sonra III. Enternasyonal kongrelerinde Buharin ve Lenin'e karşı çıktı. Tutuklu kaldı (1922-1923) ve sürgüne gönderildi (1927 -1930). Troçkicilikle suçlanarak 1930'da İtalyan komünist partisi'nden çıkarıldı. 1945'ten sonra, SSCB rejimini eleştiren pek çok inceleme yazdı.

BORDİGHERA, İtalya'da sayfiye ve turizm merkezi, Liguria'da, San Remo'nun G.'inde, Cenova körfezi kıyısında, Fransa sınırında; 11 700 nüf. Çiçek yetiştiriciliği.

BORDO sıf. (fr. *Bordeaux* kentinin adından). Mora bakan kırmızı: *Bordo kumaş.*

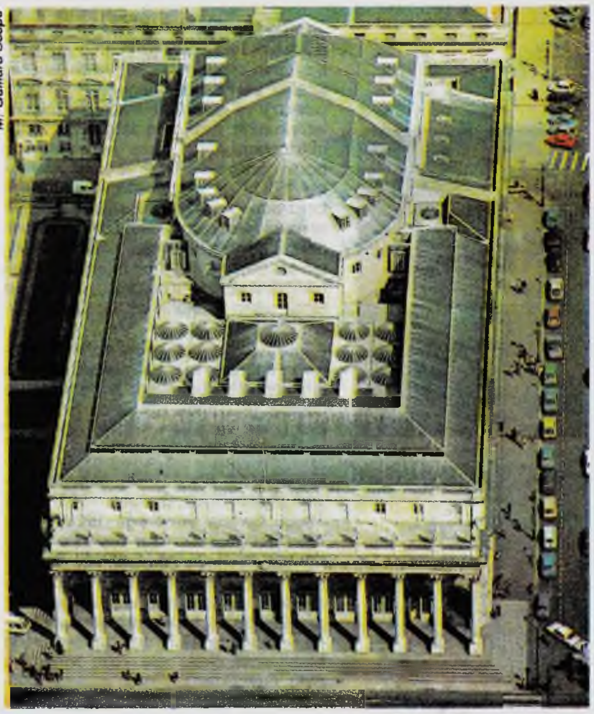
◆ a. **1.** Mora bakan kırmızı renk. **—2.** Adını Bordeaux kentinden alan ünlü fransız şarabı.

BORDØ, Faerøerne takımadalarında ada, kıyılarının büyük bölümü çok yüksek yalıyarlar biçimindedir. Koyun yetiştiriciliği. Balıkçılık. Konserve fabrikaları. Yönetim merkezi *Klaksvik*

BORDONE ya da **BORDON** (Paris), italyan ressam (Treviso 1500 - Venedik 1571). Tiziano'nun öğrencisi olan ve ona öykünen Bordone, Venedik, Treviso, Augsburg (buraya bankacı Fugger'ler tarafından çağrılmıştır) ve Fransa'da çalıştı. Birkaç güzel portre (*Jérôme Craft,* 1540, Louvre), mitolojiye ilişkin ya da dinsel resimler ve Venedik Akademisi'nde bulunan *Halkanın doge'ye verilişi* tablosuyla ad yaptı.

BORDONİ (Faustina) → FAUSTİNA.

BORDRO a. (fr. *bordereau*'dan). **1.** Belirli işlerin, hesapların, malların, kalemlerin ya da senetlerin dökümünü ya da özetini gösteren cetvel. **—2.** *Bordro mahkûmları,* her ay değişmez bir ücret alanlar için alay yollu söylenir.

M. Guillard-Scope

Bordeaux'da
Le Grand-Théâtre (1773-1780)
Victor Louis'nin yapıtı

Scala

Paris **Bordone**
Halkanın doge'ye verilişi
(Galleria dell'Accademia, Venedik.)

H. Manuel

Emile **Borel**

A. Schroeder - S.A.M.

Björn **Borg** (1980'de)

—Bank. ve Bors. *Alış bordrosu, satış bordrosu,* bir borsa acentasının ya da bir bankanın, müşterisine, alış ya da satış talimatını yerine getirdiğini bildirmek için yolladığı ve içinde işlem konusu kıymetlerin kurunu, alış ya da satış tarihini, işlemin toplam tutarını, alınan kurtaj ücretini, borsa işlemleri vergisini ve öteki giderleri belirttiği belge. || *Bir bordroyu işlemek,* o bordroda gösterilen senetleri iskontoya almak. || *Hesap bordrosu,* borç ve alacak özeti. || *İskonto bordrosu,* iskontoya verilen senetlerin ayrıntılı bir biçimde kaydedildiği belge. || *Kasa bordrosu,* ödenen ve tahsil edilen tutarların tek tek kaydedildiği belge.

—Huk. *Ücret* ya da *maaş bordrosu,* ücret ya da maaş karşılığı çalışanlara yapılan ödemeleri tüm ayrıntılarıyla gösteren çizelge. (Bordroda işçi ya da memurun brüt ücreti, vergi ve emeklilik kesintileriyle aldığı net ücret gösterilir.)

■ **BORDUAS** (Paul Émile), kanadalı ressam (Saint-Hilaire, Québec, 1905 - Paris 1960). Sanata yönelişini, 1923'te onu Montréal Güzel sanatlar okulu'na yazdıran Ozias Leduc'e borçludur. Bir süre Paris'te kalıp Maurice Denis'nin yönettiği dinsel sanat atölyelerinde çalıştıktan sonra (1928-1930), Montréal'e döndü ve önce ilkokullarda, 1937'den başlayarak da Mobilyacılık okulu'nda resim öğretmeni oldu. Gerçeküstücülükten etkilenerek figüratif resimden uzaklaştı ve 1942'de önyargılardan arınmış ilginç bir guvaş sergisi açtı. 1946-47'de öğrencileri Riopelle ve Marcel Barbeau ile genç dostları Fernand Leduc, Pierre Gauvreau ve Jean-Paul Mousseau'yu bir araya getiren "otomatist akım"ın kurucusu oldu. 1948' de *Refus global* (Toptan ret) başlıklı manifestoyu yayımladı; bu manifesto yürürlükteki rejimi ve Katolik kilisesi'ni eleştirdiği için Mobilyacılık okulu ile ilişiği kesildi. 1953'te ABD'ye göç etti ve New York okulunun etkisinde kaldı. Sonunda Paris'e yerleşti (1955). Yaptığı çalışmalardan hiçbir zaman hoşnut olmayan Borduas, sanat yaşamı boyunca sürekli atılımlar yaptı. Düşsel bir uzamın canlandırılmasından (*Ada rüzgârı altında,* 1947), ikiboyutlu bir resme (*Pâques,* 1954), sonunda da siyahla beyazın mutlak kontrastlarına geçti (*Mart,* 1956). Borduas, Québec'in modern sanat görüşlerine açılmasına öncülük etti. Yapıtlarından pek çok örnek Montréal Çağdaş sanat müzesi'nde korunmaktadır.

BORDÜR a. (fr. *bordure*'den). **1.** Bir şeyin kenarını süsleyen, koruyan ya da sınırını belirleyen, o şeyin kenarı boyunca uzanan çerçeve: *Mavi bordürlü mektup kâğıdı.* —**2.** *Bordür taşı,* kaldırımı yoldan ayıran ya da bahçe düzenlemelerinde yeşil alanı sınırlayan, genellikle dikdörtgen prizma biçiminde taş dizisi.

—Bayınd. *Şerit bordürü,* bir karayolunda şeritleri birbirinden ayıran, hafif çıkıntılı taş bordür.

—Dy. *Peron bordürü,* ray düzeyine göre yüksek olan peron topraklarının kaymasını önlemek için, hat boyunca taştan, tahtadan, çimentodan, eski metal traverslerden vb. yapılan alçak duvar.

—Mutf. Taç biçimindeki bir yemeğin çevresine dizilen dilimlenmiş ya da şekil verilerek kesilmiş garnitür.

—Spor. Koşu pistinin iç sınırlarını belirleyen kenar. (Bunun yüksekliği 5 cm, genişliği de en çok 5 cm'dir.)

—Süslem. sant. KENAR SU*YU'nun eşanlamlısı.

—Terz. Bir elbise, şapka vb. kenarına geçirilen kumaş biye ya da şerit (kaytan, örgü bezeme, vb.). || *Birleştirilmiş bordür,* iki kumaşın tersi tersine getirilerek bir dikişle tutturulmasıyla elde edilen bordür (eskiden özellikle ceketlerin dublesi için kullanılırdı). || *Dar bordür,* ters dikilerek teyelle tutturulmuş pardesü ya da ceket bordürü. || *Elişi bordür,* elle yapılan tüm bordürler.

BOREADAİ. Yun. mit. Kuzey rüzgârı Boreas'ın çocukları. Argonautlar'ın seferinde, kanatlı rüzgâr cinleri olarak rol oynadılar.

BOREAS, kuzey rüzgârının kişileştirilmiş biçimi, Eos'un oğlu; Trakya'da otururdu. Boreadai onun çocuklarıdır. Kimi zaman çift yüzlü olan ihtiyar bir adam biçiminde betimlenirdi.

BOREL (Pierre BOREL D'HAUTERİVE, **Pétrus** — denir), fransız yazar (Lyon 1809 - Mostaganem 1859). Önce mimar, sonra ressam ve şair olarak etkinlik gösterdi. Bir siyasal hareket olarak da gördüğü romantizm akımının en ateşli yandaşlarından biriydi (*Rhapsodies,* 1832). Daha sonra, özenli bir üslup ve ürkütücü bir hava taşıyan öykü kitabı *Champavert* (1833) ile tarihsel bir dekor içinde akıl almaz olaylarla dolu karmaşık bir duygusal serüveni anlatan bir roman *(Madame Putiphar)* [1839] yayımladı. Hükümet görevlisi olarak gittiği Cezayir'de bir yerliyle evlendi ve tarla sürerken güneş çarpmasından öldü. Ölümünden sonra gerçeküstücülerin ortaya çıkardığı yapıtları, aşırılıklarıyla (söz, tema, yazım) dikkati çeker; ama kimi zaman eskimiş görünse bile duygusallığı bir yana bırakmaz; bir anlamda, akım olarak başlangıçtaki tepkilerini koruyan gerçek bir romantizmi yansıtır.

BOREL (Émile), fransız matematikçi ve siyaset adamı (Saint-Affrique, Aveyron, 1871 - Paris 1956). Paris Fen fakültesi'nde profesörlük, kendi girişimleriyle kurulan Henri-Poincaré enstitüsü'nde müdürlük yaptı. Bilimler akademisi üyeliğine getirildi (1921). Fonksiyon kuramının fransız okulundandı. Kümeler kavramı üzerine kantorcu düşüncelerin yayılmasına büyük ölçüde katkıda bulunan bir monografi dizisi kurdu. Bir kümenin ölçüm kavramının Lebesgue tarafından geliştirilip entegral almaya uygulanacak olan kullanışlı bir tanımını yaptı. Olasılık kavramının kesin bir tanımını vermek için bir kümenin ölçümü kavramını kullandı. 1925'te Painlevé kabinesinde denizcilik bakanı oldu.

Borel fonksiyonu, Borel kümesinin iki oymağıyla bağdaşık olan fonksiyon.

Borel kümesi. Topol. E topolojik uzayının, E açıklarının doğurduğu oymağın elemanı olan parçası. ($\mathbb{R}$ içinde bir B Borel kümesi şöyle gösterilir:

$B = \bigcup_{a \in I \subset \mathbb{R}}]a, +\infty[$ ya da $B = \bigcup_{a \in I \subset \mathbb{R}}]a, +\infty[$.)

Borel-Lebesgue beliti ya da **özelliği.** Topol. Aşağıdaki şekilde ifade edilen özellik: "E nın her açık örtülüşünden sonlu bir altörtülüş çıkarılabilir." (Bu özelliğin gerçeklendiği bir E uzayına *tıkızımsı* denir.)

Borel-Lebesgue teoremi. Topol. Sonlu boyutlu ve düzgülü bir E vektör uzayının sınırlı kapalı kümelerinin, E nin tıkız parçaları olduğunu ifade eden teorem. ($\mathbb{R}$ içinde doğru parçaları tıkız parçalardır.)

BORELLİ (Giovanni Alfonso), italyan fizyolog ve fizikçi (Napoli 1608 - Roma 1679). Matematiği yaşam olaylarına ve özellikle de hareketlere uygulamaya çalıştı. Bilimsel bir yaklaşımla ilk olarak kas kasılmasını ve kuşların uçuşunu izleyen odur. Yatromekanizmanın kurucusudur. Sıvıların kılcal borular içinde yükselişine ilişkin yasaları Jurin'den önce ortaya koydu.

BORER a. (ing. *borer,* burgu, rayba). Sürekli kazı makinelerinin *(twin borer)* ya da çap genişletme yoluyla *(raise borer)* kazı yapan makinelerin kimi türlerine verilen ingilizce ad.

BORES (Francisco), ispanyol ressam (Madrid 1898 - Paris 1972). 1925'te yerleştiği Paris'te J. Gris'nin etkisinde kaldı. Paris café'lerinin küçük dünyası üzerine, keskin ve canlı çizgili büyük boyutlu gerçekçi kompozisyonlar verdikten sonra, atölye resmi ve natürmortların içtenciliğine yöneldi.

BOREUS a. Alpler'de ve Kuzey Avrupa'da yaşayan, kanatları körelmiş akrepsineği cinsi. (İlkbahar başlarında, hatta kışın kar tabakaları üstünde sıçrar durur. Panorpidae familyası.)

■ **BORG** (Björn), isveçli tenis oyuncusu (Södertälje, Stockholm yakınında, 1956). Çok genç yaşta, lift vuruşlara ağırlık verişi ve yüksek konsantrasyonuyla dünya tenisinin en üst sırasında yer aldı. Beş kez Wimbledon turnuvası'nı (1976'dan 1980'e), altı kez Roland-Garros turnuvası'nı (1974, 1975, 1978, 1979, 1980 ve 1981) kazandı. Sonraki yıllarda eski başarısını yineleyemedi. 1983'te profesyonel tenisi bıraktı.

BORGÅ → PORVOO.

BORGATA ya da **BURGATA** a. Denizc. Gemilerde kullanılan bitkisel ya da tel halatların parmak (25,4 mm) olarak çevresini belirtmekte kullanılan birim. (Beş borgatalık halatın çevresi 5x25,4 = 27 mm' dir.)

BORGEN (Johan), norveçli yazar (Christiania, bugün Oslo, 1902 - Oslo 1979). Çağının büyük ruhbilimsel ve toplumsal so-

Paul Emile **Borduas**
Ada rüzgârı altında (1947). [*National Gallery of Canada, Ottawa.*]

National Gallery of Canada

runlarıyla üslupçu araştırmalarını birbirinden ayırmadı. Böylece, birçok öykü kitabında dış dünyanın zalimliğiyle insanın kendi ben'ini oluşturma isteği arasındaki karşıtlığı konu edindi (*Sur l'amour* [fr. çev.], 1952; *Nuit et jour* [fr. çev.], 1954). *Jeg* (1959) adlı yapıtı, bilinçlilik ile idealin çelişkilerini yarı simgesel yarı düşsel bir biçimde sergiler. Roman üçlemesinin (*Lillelord, De mørke kilder, Vi har ham nå*, [1955-1957]) başkahramanı, 1912'den 1945'e kadar, tüm Avrupa'yı dolaşarak kendi kendisiyle barışmasını sağlayacak derin bir özdeşliğin peşine düşer.

BORGERHOUT, Belçika'da komün, Anvers yerleşmesinin doğusunda; 51 000 nüf. Sanayi merkezi.

BORGES (Jorge Luis), arjantinli yazar (Buenos Aires 1899 - Cenevre 1986). Şiirler, öyküler ve denemeler yazdı. Günümüz Latin Amerika yazarlarının çoğunun tersine, toplumsal sorunlardan kararlı bir biçimde uzak kaldı. Çağının en parlak zekâlarından biriydi; yapıtları, kurgu, düşünce oyunu, derin bilgi ve mizahın ince ve büyüleyici bir karışımıdır. Küçük yaşta ingilizce öğrendi. İsviçre'de öğrenim gördükten sonra öncü şiirde kendini denedi, ilk kitabında (*Fervor de Buenos Aires*, 1923), Buenos Aires'in, tangolarıyla, haylaz çocuklarıyla ve bıçak düellolarıyla nerdeyse efsaneleşmiş kenar mahallelerini yansıttı. Bu konuyu öbür şiir kitaplarında (*Luna de enfrente*, 1925; *Cuaderno San Martin*, 1929), halkçı şair Evaristo Carriego üzerine yazdığı monografide (1930) ve öykülerinin çoğunda, özellikle de *El informe de Brodie* (1970) adlı öykü kitabında yeniden işledi. Borges, asıl ününü öyküleriyle kazandı. Bunlar, dikkat çekici bir kesinlik ve hafiften barok bir anlatımla yazılmış, yazarın çağını yadsıma ve ezeli kimlik sorununu çözme çabasını yansıtan, kısa, fantastik anlatılardır. Birbirini izleyen derlemelerde (*Ficciones*, 1944; *El Aleph*, 1949; *El Hacedor*, 1960), aynı labirent, ayna, kılıç, kaplan simgeleri yeniden ortaya çıkarken, kabalayı, anglosakson, germen ve iskandinav edebiyatlarını yakından tanıyan, unutulmuş ya da uydurulmuş yazarlara düşkün olan Borges'in olağanüstü derin bilgisi, çok sayıda bibliyografik gönderme biçiminde kendini belli eder. Bu göndermelerin bazıları da yalnızca okuyucuyu aldatmak, şaşırtmak için uydurulmuştur. Aynı derin bilgi, edebiyat ve toplum eleştirilerine yönelik denemelerinde de görülür: *Otras inquisiciones* (1925), *Discución* (1932), *Historia universal de la infamia* (1935), *Historia de la eternidad* (1936), *El Autor* (1960) ve A. Bioy Casares'in işbirliğiyle yazdığı *Antologia de la letteratura fantástica*, 1941. *Cuentos breves y extraordinarios*, 1956 adı altında topladığı öyküleri de Casares'in işbirliğiyle yazdı. Perón düştükten (1955) sonra, öteden beri her tür bağlanımı reddetmekle birlikte, Ulusal kitaplık müdürlüğüne atandı. Ateşli bir okuyucu ve bir sinema tutkunu olan Borges'in, hiç yabancısı olmadığı bu kitaplıkta gözleri hastalandı, sonunda görme duyusunu yitirdi, daha sonra da kendini yalnızca şiire verdi (*El oro de los tigres*, 1972).

BORGESE (Giuseppe Antonio), italyan yazar (Polizzi Generosa, Palermo, 1882 - Floransa 1952). Gazeteci ve öğretim görevlisiydi. Faşizme karşı olduğu için 1931'de ABD'ye göç etti. Özellikle, *Rubè* (1921) adlı ruhbilimsel romanıyla tanındı. Önceleri B. Croce'nin safında, sonra ona karşı giriştiği kalem tartışmalarıyla, iki savaş arası italyan edebiyatının estetik gelişimini büyük ölçüde etkiledi (*Poetica dell' unità*, 1934).

Borghese *(Villa)*, Roma'da halka açık büyük park. Burası, XVII. yy.'da, Domenico Savino'nun Borghese ailesi için tasarladığı bir bahçeydi. Korular, göller, çeşmeler, antik taklidi heykellerle süslenmiş tarhlar, bu parkı, her mevsimde zevkle gezilen bir yer haline getirmiştir.

Errath—Explorer

Villa **Borghese**
palazzina Borghese'den ayrıntı

Bu bütün içinde, 1615'te Utrecht'li Giovanni Van Santen'in, kardinal Scipione Caffarelli Borghese için yaptığı *palazzina* (küçük saray), günümüzde, değerli bir heykel koleksiyonunu barındıran *Borghese müzesi*'dir (Paolina Borghese'nin [Pauline Bonaparte] Venüs görünümünde heykeli, Canova, 1805; Bernini'nin önemli heykel grupları) *Borghese galerisi*'nde de resimler sergilenmektedir (Caravaggio' nun *Seyislerin Madonnası*, Tiziano'nun *Kutsal aşk ve dindışı aşk* adlı yapıtları).

Villa Borghese'nin bahçelerinde etrüsk sanatına ayrılmış *Ulusal müze* (villa Giulia*'nın salonlarında) ile *Modern sanat ulusal galerisi* de yer alır.

BORGHESE, Siena kökenli italyan aile, edebiyat ve sanat koruyucusu. 1605'te CAMİLLO'nun (1552-1621), Paulus V adıyla papa seçilmesiyle ailenin yıldızı parlamaya başladı. —Yeğeni kardinal Scipione CAFFARELLİ, Villa Borghese'yi ve onun ünlü koleksiyonunu kurdu. —MARCANTONIO II (1601-1658), öncekinin kardeşi, Sulmona prensi ve İspanya soylusu; kardeşinin mirasına kondu, bugünkü Borghese'lerin soy kökküdür. —CAMİLLO (Roma 1775 - Floransa 1832), Marcantonio IV'ün oğlu (Roma 1730 - *ay. y.* 1800), 1803'te Napoléon I'in kız kardeşi, general Leclerc'in dul karısı Pauline Bonaparte ile evlendi, fransız tarafını tutarak Guastalla prensliğini karısıyla paylaştı (1806). Fransa'ya katılan Piemonte'yi 1807'den 1814'e kadar yönetti. 1815'te karısından ayrıldı. —FRANCESCO, Marcantonio IV'ün ikinci oğlu, Aldobrandini prensi (Roma 1776-1839), Napoléon I'in başyaveri, öncekinin mirasçısı.

Borghese sarayı, Roma'da, eski Ripetta limanı yakınında, aynı adlı alan üzerinde bulunan saray. Yapımına, kardinal Dezza'nın siparişi üzerine 1590'da Büyük Martino Lunghi başladı; 1607'de Flaminio Ponzio, yapıyı Paulus V (Camillo Borghese) için tamamladı. Avlusu, iki katlı güzel bir galeriyle çevrilidir.

BORGHİNİ (Vincenzio), italyan yazar (Floransa 1515 - *ay. y.* 1580). Benedikten rahibiydi. Floransa tarihini konu alan *Discorsi*'yi yazdı; özellikle de *Dekameron*'u yayımlaması ve yapıt üstüne yorumlarıyla ün kazandı.

BORGHOLM, İsveç'te (Kalmar) kent, Öland adasının merkezi; 2 500 nüf. Yumuşak iklimli sayfiye merkezi. XIII. ve XVI. yy.'lardan kalma bir şatonun yıkıntıları.

BORGİA, XV. yy.'da, Borja (Aragón) kökenli italyan ailesi. —ALONSO (1378-1458), Valencia piskoposu, ve yeğeni RODRİGO (1431-1503), Calixtus* III ve Alexander* VI adlarıyla papa seçildiler. —FRANCESCO (1441'e doğr. - 1511), Alexander VI'nın kuzeni, papalık hazinedarı (1493), sonra kardinal (1500). Pisa'da sapmacı bir konsili toplaması (1511) Julius tarafından aforoz edilmesine yol açtı. —GİOVANNİ (1474 ? -Roma 1497), Gandia dükü, Alexander VI ile Rosa Vannoza Cattanei'nin oğlu. Önce Orsini'ler, sonra da kardeşi Cesare tarafından öldürüldüğü ileri sürüldü. — CESARE [Roma 1475'e doğr.-Pamplona 1507], Giovanni'nin kardeşi. Alexander VI'nın gözde oğlu olan Cesare, Valencia piskoposu seçildi (1492), sonra kardinalliğe (1493) yükseldi. Özellikle siyasal geleceğine önem veriyordu: Kilise devletlerinin ve Orta İtalya'da fief'leri bulunan senyörlerin zararına olarak bu bölgede babadan oğula geçecek bir prenslik kurmak istediği için kardinallikten vazgeçti (1498). Babasını Fransa kralı ile bir ittifaka soktu; kendisi de papalık temsilcisi olarak kralın yanına gitti. Charlotte d'Albret ile evlendi. Valentinois dükü, Romagna dükü oldu (1499). Louis XII'nin birlikleriyle Napoli krallığı'na girdi; Capua'yı, Romagna'yı ve Urbino dukalığını işgal etti (1502). Colonna'ları (1501) ve Orsini'leri (1503) eledi. Ama, Alexander VI'nın ölümü sırasında (1503) hasta olduğu için, Borgia'ların düşmanı olan ve Kilise malvarlığını yeniden ele geçirmeye çabalayan Julius'un papalığa seçilmesine engel olamadı. Cesare kaçmak zorunda kaldı. Napoli'de tutuklandı ve İspanya'da hapsedildi. Hapisten kaçarak (1506) kayınbiraderi Navarra kralı *Juan de Albret*'in hizmetinde condottiero'lukta bulundu ve 1507'de bir pusuda öldürüldü. Her tür kaygıdan uzak serüvenci yaşamı, usta diplomatlığı, Romagna'daki kusursuz yöneticiliği Machiavelli'ye "prens" portresini ilham etti. —LUCREZIA [Roma 1480 - Ferrara 1519], öncekilerin kız kardeşi. Babası Alexander VI, Lucrezia'yı Giovanni Sforza ile evlendirdi (1493). Sonra, onu Napoli kralı Aragón'lu Alfonso II'nin gayri meşru oğlu Bisceglie dükü Alfonso ile birleştirmek üzere bu evliliği bozdu (1497). Cesare, Bisceglie'li Alfonso'yu hançerletti ve Romagna'da kendi durumunu güçlendirmek için, kız kardeşini Ferrara dükü Este'li Alfonso ile evlendirdi. Sanat ve edebiyat koruyucusuydu. Ariosto'nun göklere çıkardığı *(Orlando furioso)* Lucrezia'nın, aile politikasının bir aleti olmaktan öteye geçemediği anlaşılmaktadır. —JOFRE (1481-1552), öncekilerin kardeşi, Squillace prensi. Aragón'lu Sancha'nın eşi. —GİOVANNİ (1498-1530), Nepi dükü, Alexander VI ve Guilia Farnese' in oğlu. Cesare'ın yasal oğlu olarak tanındı. Halk arasındaki söylentilere göre, Alexander VI ve Lucrezia'nın yasak ilişkisinden doğmuştur.

BORGİANNİ (Orazio), italyan ressam (Roma 1578 - *ay.y.* 1616). Çeşitli etkilere açık olan bu sanatçı caravaggioculuğu ilk

Bk. resim sayfa 1808

anlayan ve birkaç kez gidip kaldığı (özellikle 1605'te) İspanya'ya bu akımı ilk gö-

Manchète

Jorge Luis **Borges**

Scala

Azize Caterina pozunda
Lucrezia **Borgia**
Pinturicchio'nun *Azize Caterina imparator Maxentius'un huzurunda* adlı (1492-1493)
bir freskinden ayrıntı
Borgia daireleri, Vatikan sarayı

Cesare **Borgia**
Yağlıboya tablo
ressamı belli değil (XVI. yy.)
italyan okulu
Museo Correr, Venedik

Scala

Fabbri

Orazio **Borgianni**
Kutsal aile
Galleria nazionale d'Arte antica
Roma

Biblioteca Vaticana

Boris I'in vaftizi
bir XIV. yy. minyatüründen ayrıntı
Bizans kitaplığı, Vatikan

kral **Boris III**

Harlingue - Roger - Viollet

türen kişidir (Valladolid'de bir manastır için yaptığı *Meryem'in yaşamı* adlı dizi resim).

BORGOGNONE (Il) → COURTOIS (Jacques).

BORG OLİVİER (George), maltalı siyaset adamı (La Valletta 1911 - Sliema 1980). Hükümet konseyi'ne (1939), sonra Yasama meclisi'ne (1947) seçildi. 1950'de eğitim bakanı oldu, başbakan, çalışma ve imar bakanı görevlerini de üstlendi (1950-1955). Milliyetçi parti üyesiyken muhalefetin lideri oldu (1955-1958); 1962'de yeniden başbakanlığa geldi, bu görevi 1971 seçimlerini Dominic Mintoff'un İşçi partisi'nin kazanmasına kadar sürdürdü. 1977'de Milliyetçi parti liderliğinden ayrıldı.

BORGOÑA (Juan de) → JUAN DE BORGOÑA.

BORGO SAN DONNİNO → FIDENZA.

BORGU, Benin'in kuzey kesiminde yönetim bölgesi; 51 000 km^2; 630 000 nüf. (1987). Merkezi *Paraku*.
—Tar. Eski bir Afrika devleti olan Borgu, hepsi az ya da çok Bussa (Nijerya) krallığı'na bağlı birçok rakip prensliğe bölündü. Kano ve Aşanti krallığı arasında, konvoy yolları üzerinde bir konaklama merkeziydi. Fulaniler'in *cihadlarından* etkilenmedi. Baribalar'dan oluşan halkın büyük bir bölümü bugün hâlâ animisttir. 1894-1898 yılları arasında Fransa ile Royal Niger Company'in çıkarlarını savunan İngiltere arasında büyük bir gerilime yol açtı. 1895'te batı kesimi Fransızlar tarafından işgal edildi; daha büyük olan doğu kesimi ise Nijerya'ya bağlandı.

Borgu ulusal parkı, Nijerya'nın kuzey-batı kesiminde ulusal park.

BORGUND, Norveç'te (Sogn og Fjordane ili) köy, ülkenin en eski ahşap kiliseleri (1150'ye doğru yapılmışlardır) buradadır.

BORİK sıf. (fr. *borique*). Kim. **1.** *Borik asit,* formülü H_3BO_3 olan asit. **—2.** *Borik anhidrit,* B_2O_3 formüllü bir bor oksidi.
—ANSİKL. Borik anhidrit, renksiz, camsı, kristalleşmeyen bir kütledir. 600°C'a doğru hamurumsu bir eriyik biçimine dönüşür ve akkor sıcaklıkta buharlaşır. Su ile kolayca bileşerek borik asit verir. Erimiş durumda ise metal oksitlerle bileşikler oluşturur.
Özgül kütlesi 1,5 g/cm³ olan borik asit, kristalleşmiş bir katıdır; yağlı, parlak ve sedefsi pulcuklar biçiminde bulunur. Soğuk suda az, kaynar suda çok çözünür. Isıtıldığında suyunu yavaş yavaş yitirerek önce metaborik asit (HBO_2), sonra erimiş borik anhidrit (B_2O_3) oluşturur.
Çözeltisi, zayıf bir asit niteliğindedir; ancak alkalilerle tepkimeye girdiğinde hiçbir zaman ortoborik asidin (H_3BO_3) tuzunu vermez. derişimine göre metaborik asidin (HBO_2) ya da tetraborik asidin ($H_2B_4O_7$) bir tuzu elde edilir (boraks gibi). Bununla birlikte kalsiyum ortoborat ($Ca_3B_2O_6$) gibi kimi ortoboratlar da vardır; bunlar, borik anhidrit, metal oksitlerle kuru kuruya eritilerek elde edilir.
Borik asit alkollerle tepkimeye girerse, borik esterler oluşur; bunlar $(C_2H_5)_3BO_3$ formülüyle gösterilen etil borat gibi ortoborik asidin esterleridir. Etil borat kendine özgü yeşil alevle yanan bir sıvıdır (Boru tanıma tepkimesi).
Homberg'in 1702'de bulduğu borik asit, doğada oldukça boldur. Kimi madensuları (Wiesbaden, Luchon vb.) ile Toscana'da yer çatlaklarından püsküren ve *suffioni* olarak adlandırılan buharlarda bulunur. Aynı zamanda borat biçiminde de görülür: sodyum borat (boraks), kalsiyum borat (kolemanit), magnezyum borat (borasit). Borik asidi elde etmek için ya suffioni buharı yoğuşturulur ya da doğal boratlar sülfürik asitle işlenir. Elde edilen asit, kristalleştirilmiş boraks evresinden geçirilerek arılaştırılır. Borik asit çözeltisi antiseptik (borik asitli su) olarak kullanıldığı gibi bu çözeltiden kolayca bozulan organik maddelerin (zamklar, nişasta kolası) korunmasında da yararlanılır. Az da olsa zehirli olması yüzünden besinlerde antienzim biçiminde kullanımı sakıncalıdır. Emayların ve Pyrex gibi özel camların bileşimine girer. Mum fitillerine emdirilerek issiz yanmaları sağlanır; böylece fitil ucunun kömürleşmesi önlenir ve eskiden olduğu gibi kesilmesine gerek kalmaz. Borik asit özellikle boraks üretiminde kullanılır.

BORİKLİ sıf. Eczc. **1.** Etkili ana maddesi borik asit olan ilaç. (Zayıf, ama tahriş edici olmayan antiseptik etkisinden dolayı kullanılır.) **—2.** *Borikli su,* zayıf antiseptik nitelikli borik asit çözeltisi.

BORİL a. (fr. *boryle*). Anorg. kim. Birdeğerli -BO kökü.

BORİNA a. (ital. *bolina*). Denizc. Dört köşe yelkenlerde, gradin yakasının altköşesinde bulunan ıskota yakası yakınında borina patalarının çeliğine geçici kasayla bağlanan halat. (Orsa seyirlerde olabildiğince rüzgârüstüne yaklaşabilmek için yelkenin rüzgârüstü gradin yakasını açıp gergin tutmaya yarar.) ‖ *Borina patası,* dört köşe yelkenlerde, gradin yakasındaki ıskota yakasına yakın matafyonlara borinaları bağlamak için halattan yapılmış kazayağı sapan. (Bu sapanların üstündeki çeliklere borina halatlarının kasaları geçirilir.) ‖ *Borina yakası,* dört köşe yelkenlerde borina halatının bağlandığı gradin yakasına verilen ad.
◆ sıf. *Borina kaçma,* orsa seyri yapan bazı yelkenli teknelerin, çeşitli nedenlerle devamlı olarak kendiliğinden rüzgârüstüne doğru dönmesi. (Bu durum genellikle başlı teknelerde görülür.) ‖ *Laşka borina seyir,* borina kullanılmasına gerek göstermeyecek biçimde kolay gelen rüzgârla yapılan seyir.

BORİNAGE, Belçika'nın en eski kömür üretim bölgesi, Hainaut'da, Mons'un B.'sında. Bütün kömür madenleri kapanmıştır. Çeşitli sanayi etkinlikleri buraya yerleşmişti (metalürji, kimya, vb.).

BORİNATA a. Denizc. Tirinket yelkenini açıp gergin tutmakta kullanılan borina.
◆ ünl. Borinaların kullanılacağını belirten hazırlık komutu. (Borinalar hazır olduğunda *alesta borina borinata* diye yanıt verilir.)

BORİS I (öl. 907), Bulgar hanı (852-889). Malamir'in yeğeni ve halefi. Hıristiyanlaşma yolunda olan Büyük Moravya ile Bizans'ın çifte baskısı altında hıristiyanlığı kabul etti. Bizans'ın baskısından kurtulmak için önce karolenj misyonerlerini yardıma çağırdı. Askeri müdahale tehdidi, onu ortodoksluğu seçmek zorunda bıraktı (863). Mihail adıyla vaftiz edilen ve imparator Mihail III'ü vaftiz babalığına seçen Boris, bunun karşılığında, 838'den beri gerçekleştirilen tüm fetihlerin imparatorlukça kabulünü sağladı. Soyluların direnmesine karşın, halkı hıristiyanlığı benimsemeye zorladı. Nicolaus I'den latin bir piskopos isteyerek, Bizans'ın vesayetinden kurtulmayı bir kez daha denedi (864). Ancak başaramadı; çünkü 869 konsili, ortodoks din adamlarının geri dönmelerini kararlaştırmıştı. Aslında, bulgar kilisesi, Konstantinopolis'e yalnızca ismen bağımlı, ulusal bir kiliseydi, rahipleri de slavcayı resmi dil olarak kabul etmişlerdi. Boris I, hıristiyanlığı kabul ederek krallık otoritesini güçlendirdiği gibi, Bulgaristan'ı bir inanç, dil ve kültür birliğine de kavuşturarak ülkesini Balkanlar'ın en dinamik devleti yaptı. Frank din adamlarınca Büyük Moravya'dan kovulan slav din uluları Kiril ile Metodiy'i ülkesine çağırdı (885), sonra da bir manastıra çekildi (889). 893'te bu manastırdan çıkarak, putperestliğe eğilim duyan büyük oğlu Vladimir'in yerine, Konstantinopolis'te yetişmiş olan küçük oğlu Simeon'u tahta geçirdi.

BORİS II (949'a doğr. - 979), Bulgaristan çarı (969-972). Petır I'in oğlu. Bizans sarayında yetişti ve bizanslı bir kızla evlendi. Güçsüz bir çardı; Kiev veliki knez'i Svyatoslav'ın Bulgaristan'ı istila edip kendisini esir almasını önleyemedi (970'e doğr.). Boris II'nin çağrısı üzerine Bizans imparatoru Ioannes I Tzimiskes, ülkeyi rus istilasından kurtardı ama ülke topraklarını Tuna'ya kadar ilhak etti ve Boris II'yı tahttan inmeye zorladı.

BORİS (*aziz*), rus prensi ve din kurbanı (öl. 1015). Kiev veliki knez'i Vladimir I'in oğlu, Rostov prensi (985 ya da 987 -1015). Peçenekler'e karşı bir seferden dönerken ağabeyi Svyatopolk'un kendisini öldürtmeyi tasarladığını öğrendi. Gerçek bir hıristiyan gibi davranmaya karar verdi, kuvvetlerini geri gönderdi ve ölümü kabullendi. Kardeşi Gleb de aynı şekilde davrandı. Din uğruna ölen iki prens, rus kilisesi tarafından ermişler arasına katılan ilk azizler oldular.

BORİS III (Sofya 1894 - *ay y.* 1943), Bulgaristan kralı (1918-1943). Ferdinand I ile Bourbon-Parmalı Maria-Luisa'nın oğlu. Annesinin arzusu üzerine katolik oldu. Bulgar halkını memnun etmek ve Rusya ile yakınlaşmayı kolaylaştırmak için vaftizi ortodoks usulünce yenilendi; babasının tahttan vazgeçmesi üzerine kral oldu (1918). Hükümdarlığının başlangıç yıllarına damgasını vuran olaylar, Stamboliyski'nin köylü diktatörlüğü, tarım işçileri ve komünistlerin örgütlü ayaklanmalarıdır (1923). Boris III, 1934'te anayasayı askıya aldı, kişisel, otoriter bir rejim kurdu. İkinci Dünya savaşı'nda Almanya'ya yanaştı, bu ülkeyle Bulgaristan'ı Yugoslavya ve Yunanistan'a karşı bir alman askeri üssü haline getiren Viyana antlaşması'nı imzaladı (1941). Ancak Almanya'ya tam destek vermeyerek sonuna değin bulgar bağımsızlığını korumayı bildi. Hitler ile yaptığı bir görüşmeden dönerken, naziler tarafından öldürüldü.

BORİS GODUNOV (1552'ye doğr. - Moskova 1605), Rusya çarı (1598-1605). Tatar asıllı soylu bir aileden gelen Boris Fyodoroviç Godunov, İvan IV'ün *opriçnina*'sında üyeydi. Yükselmesini, kendisinin Maria Skuratova-Belskaya ile, kız kardeşi İrina'nın da çareviç Fyodor ile evlenmesine (1574'e doğr.) borçludur. 1580'de boyar oldu; 1584-1598 arasında çar olan Fyodor'un en etkili danışmanlarından biriydi. İvan IV'ün son karısı ve çareviç Dimitriy'i Ugliç'e sürdü, rakiplerini saraydan uzaklaştırdı. 1587'den başlayarak ülkeyi fiilen yönetti. Dimitriy 1591'de esrarlı bir bi-

çimde ölünce, halk arasında Dimitriy'i onun öldürttüğü söylentileri dolaşmaya başladı. İsveç'e karşı savaştı (1590-1595) ve Finlandiya körfezinin güney kıyısını ele geçirdi.Kırım Tatarları'nın saldırılarını püskürttü, güney sınırları ve Sibirya'yı iskân etmeyi sürdürdü. Fyodor vâris bırakmadan ölünce, toplantıya çağırdığı bir *Zemskiy Sobor*'a kendisini çar seçtirtti (1598). Yüksek rütbeli soyluların (özellikle Romanovlar, Belskiyler) muhalefetlerini kırdı ve küçük soylularla ve hizmetlilerden yana bir siyaset izledi; bu siyaset köylülerin zararına oldu. Tarımsal üretiminin 1601, 1602 ve 1603 yıllarında çok kötü olması ülkeyi karışıklıklara sürükledi: Polonya'dan gelen ve taht üzerinde hak iddia eden Dimitriy (Düzmece Dimitriy denir) adında biri 1604'te açlık ve toplumsal karışıklıklardan yararlanmaya çalıştı. Ayaklanmayı bastırmak üzere Boris'in gönderdiği birlik kararlı davranamadı. Boris'in nisan 1605'te apansız ölümü üzerine Düzmece Dimitriy çar ilan edildi ve babasının yerine geçmiş olan Fyodor II öldürüldü.

Boris Godunov, Puşkin'in, 1825'te yazıp 1831'de yayımladığı tarihsel trajedi. Karamzin'in bir yapıtından esinlenen Puşkin'in bu yapıtı, rus edebiyatının ilk büyük ulusal oyunudur. Shakespeare'e özgü bir biçim taşıyan yapıt, dönemin yalancı klasikçiliğine karşı bir tepki niteliğindeydi. —Bu trajediden hareket eden Musorgskiy, 4 perde ve 9 tablodan oluşan bir opera besteledi (1869-1872). Yapıtın ilk temsili 1874'te, Petersburg Mariinskiy tiyatrosu'nda yapıldı. Besteci, libretto olarak, Boris Godunov'un tahta geçmek için, Korkunç İvan'ın oğlu Dimitriy'i öldürmesini konu edinen rus efsanesinden yararlandı. Dramın konusu, baş kahraman olan ve halk tarafından desteklenen bir serüvencinin, Düzmece Dimitriy'in çevirdiği dolaplara dayanır. Musorgskiy'in amacı "sözleri ve duyguları doğrudan müzikle dile getirmek"ti. Bu opera, daha sonra birkaç kez bestecisi tarafından elden geçirildi, onun ölümünden sonra da özellikle Rimskiy-Korsakov tarafından düzeltildi.

BORİSLAV, Ukrayna Cumhuriyeti'nde kent, Karpatlar'ın eteğinde, Lvov'un G.-G.-B.'sında; 34 000 nüf. Petrol arıtma ve petrokimya sanayisi.

BORİSOGLEBSK, Rusya Federasyonu'nda kent, Voronej ve Saratov arasında; 64 000 nüf.

BORİSOV, Beyaz Rusya'da başkent Minsk'in K.-D.'sunda kent; 144 000 nüf. (1989). Kereste sanayisi. Makine yapımı.

BORİSOV - MUSATOV (Viktor Elpidiforoviç), rus ressam (Saratov 1870 - Tarusa 1905). Saratov'da, Moskova'da, Petersburg'da ve Paris'te eğitim gördü. Simgeciliğin en duyarlı temsilcilerinden biridir. Soluk tondaki renkleri, akıp giden zamanı özlem dolu bir şiirsellikle dile getirir. Resimlerinde yalın ve uyumlu bir kurgu görülür (*Su odası*, 1902, Tretyakov galerisi).

BORİVOJ I Bohemya dükü ve ilk hıristiyan prensi (öl. 894'e doğr.). Přemyslid'ler ailesinden. Daha sonra ermişler arasına katılmış olan karısı Ludmila ile birlikte, 874'e doğru aziz Metodiy tarafından vaftiz edildi ve Bohemya'ya Bizans mezhebini getirdi; kısa bir süre sonra, bu mezhep latin mezhebi tarafından ortadan kaldırıldı.

BORİVOJ II (öl. Macaristan 1124), birçok kez Bohemya dükü oldu (1100 -1107). Kral Vratislav'ın oğludur.

BORJA (Francisco DE) → FRANCİSCO DE BORJA *(aziz).*

BORJOMİ, Gürcistan'da kaplıca ve turizm merkezi; yukarı Kura'da, Tiflis'in batısında. Burada çıkan madensuları Rusya'da da satılır.

BORKEN, Federal Almanya'da kent, Kuzey Vestfalya Renanyası'nda, Essen'in K.'inde; 30 700 nüf. Metalürji. Dokuma sanayisi. Cam fabrikası.

BORKENAU (Franz), avusturyalı tarihçi ve siyaset bilimci (Viyana 1900 - Zürich 1957). Komünist akımın tarihi konusunda ilk toplu incelemeleri (*World Communism*, 1939) yapanlardan biridir; ayrıca, İspanya İç savaşı konusunda da önemli bir denemesi (*The Spanish Cockpit*, 1937) vardır.

BORKOWSKİ (Witold), polonyalı dansçı, koregraf ve dans öğretmeni (Wilno 1919). 1937'de Wilno'da başlayan meslek yaşamını İkinci Dünya savaşı'ndan sonra sürdürdü. Dansçı olarak bir süre Bytom operası'nda, 1950-1964 arasında da Varşova operası'nda çalıştı.1964'ten başlayarak Łódź'daki Teatr Wielki'de bale bölümü müdürlüğü ve baş koregraflık yaptı. 1969'da Oslo operası'nın bale topluluğu için *Romeo ve Juliet*'in bir versiyonunu düzenledi. 1970'te de London's Festival Ballet için *Don Kişot*'un eksiksiz bir versiyonunu sahneye koydu.

BORKU, Sahra'nın güney kesiminde (Çad) bölge, Tibesti'nin güney eteğinde. 1913'te albay Largeau'nun işgal ettiği önemli vaha. *—Borku-Ennedi-Tibesti ili*, 600 350 km^2; 109 000 nüf. (1988). Yönetim merkezi *Faya-Largeau.*

BORKUM, Kuzey denizi'nde (Federal Almanya) ada, Ems ırmağının denize döküldüğü yerde; 36 km^2. Sayfiye merkezi ve banyolarıyla tedavi merkezi.

BORLAMA a. Metalürj. Çeliğe bor katkısıyla uygulanan ısılkimyasal yüzey sertleştirme işlemi. (Bu yolla işlenen parçaların dayanımı artar.)

BORLÄNGE, İsveç'in orta kesiminde (Kopparberg) kent, Dalälven kıyısında; 46 766 nüf. Kereste sanayisi. Kâğıt fabrikası. Çelik fabrikası. Makine yapımı. Açıkhava müzesi.

BORLAUG (Norman Ernest), amerikalı tarımbilimci (Cresco, Iowa, 1914). 1944'te Meksika'ya gönderildi ve orada karapasa karşı dayanıklı bir buğday türü buldu, bu türü başka türlerle melezleyerek verim oranlarını büyük ölçüde yükseltmeyi başardı (Nobel barış ödülü 1970).

BORLU, Manisa'nın Demirci ilçesine bağlı bucak; 10 190 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Borlu*; 4 273 nüf. (1990).

Borma (EL-), Tunus'un güneyinde,Cezayir sınırı yakınında, petrol boru hattıyla El Sıhira'ya, gaz boru hattıyla da Gabes'e bağlanan hidrokarbon yatağı.

BORMANLAR ya da **BORREMANLAR,** brabantlı tahta oymacıları (XV. yy. sonu - XVI. yy. başı). Jan **Borman** *aziz Georgius sunakarkalığı*'nı (1493; Ellinci yıl müzesi, Brüksel), Jan **Borman** *Genç* ise, 1500'e doğru, *Saluzzo sunakarkalığı*'nı (Belediye müzesi, Brüksel) yaptı. Üslupları gerçekçi, pitoresk ve yüklü denecek kadar süslüdür; ayrıca, çokrenkliğin çarpıcı etkisine sık sık başvurmuşlardır.

BORMANN (Martin), alman siyaset adamı (Halberstadt 1900). 1921'den başlayarak yahudi düşmanı olan siyasal bir cinayetten hüküm giyen, bir yıl sonra da serbest bırakılan Bormann, nazi partisine girdi. SS'lerin generali ve Rudolf Hess'ın kurmay başkanı oldu (1933). 1941'de Hess'in yerine başbakanlık müsteşarlığına getirildi; Hitler'in en güvenilir adamı oldu. Hitler onu vasiyetini gerçekleştirmekle yükümlendirdi. Bu sıfatla, Dönitz'i başbakanlığa atayan kararnameyi imzaladı (1945). Büyük bir olasılıkla Berlin yıkıntıları arasında kayboldu (2 mayıs 1945 ?) ve Nürnberg mahkemesi'nce yokluğunda ölüm cezasına çarptırıldı.

BORMİDA, İtalya'da (Piemonte) ırmak, sağ kıyısından Tanaro ırmağına kavuşur; Alessandria'nın aşağı kesiminde; 50 km.

BORMİO, İtalya'da yaz ve kış turizmi merkezi. Lombardia'da, Sondrio'nun K.-D.'sunda, 1 225 m yükseltide, Adda ırmağının yukarı vadisinde; 3 300 nüf. — Yakınında kaplıcalar.

BORN, Hollanda'da (Limburg) kent, Geleen'in K.'inde, Juliana kanalı kıyısında; 6 000 nüf. Otomobil sanayisi.

BORN (İgnaz, *baron* VON), avusturyalı madenci (Karlsburg, Transilvanya, 1742 -Viyana 1791). 1776'da kraliçe Maria Theresia tarafından Viyana kraliyet müzesi'ni düzenlemekle görevlendirildi. Madencilik tekniklerine çeşitli yenilikler getirdi. Bunların en önemlisi amalgamlama yoluyla metal çıkarma yöntemidir (1786).

BORN (Max), 1939'da ingiliz yurttaşlığına geçmiş alman fizikçi (Breslau 1882 - Göttingen 1970). Matematik eğitiminden Sonra fiziğe yöneldi; 1921'de, Göttingen'e kuramsal fizik profesörü olarak atandı. 1933'te İngiltere'ye sığınmak üzere Almanya'dan ayrıldı. Almanya'ya 1953'te, emekliliğinden sonra döndü. Born kuvantum kuramının hazırlanmasına büyük ölçüde katkıda bulundu. Kuvantum mekaniğinin *olasılık yorumu*'nu ilk yapanlardandır. Bir kuvanton'un dalga fonksiyonu modülünün karesinin, kuvanton'un yerleşme olasılığı yoğunluğunu gösterdiğini belirleyerek, kuramı sağlam bir temele oturttu. Birçok hesap tekniğini, özellikle kendi adını taşıyan ve çok kullanılan bir yakla-

A.P.N

Boris Godunov
Tarih müzesi, Moskova

Max **Born**

Jan **Borman**
Aziz Georgius sunakarkalığı
tahta, 1493
Ellinci yıl müzesi,
Brüksel

Ellinci yıl müzesi

şıklılık yöntemini ona borçluyuz. Atom, molekül ve katıların fiziğiyle ilgili birçok çalışması vardır (1954 Nobel fizik ödülü).

BORNA, Almanya'da, Saksonya eyaletinde kent, Leipzig'in G.'inde; 22 100 nüf. Linyit. Termik santral. Makine sanayisi.

BORNAN a. (fr. *bornane*). Org. kim. Borneol ile aynı karbon iskeletini taşıyan, $C_{10}H_{18}$ formüllü, iki halkalı doymuş hidrokarbon.

BORNEO, Güney-doğu Asya takımadalarının en büyük adası; yaklş. 750 000 km². Borneo, yönetim açısından birkaç bölgeye ayrılır K.-B.'da, Brunei sultanlığı ile birbirinden ayrılan Sabah ve Saravak Malaysia'ya, geri kalan bölümü, yani adanın en büyük parçası olan Kalimantan, Endonezya'ya aittir. Adada yaklaşık 9 milyon kişi yaşar (ortalama nüfus yoğunluğu km²'de 12 kişi dolayındadır).

Borneo'nun en yüksek noktası olan, Sabah'taki (Malaysia) Kinabalu dağı

J.M. Charles - Rapho

Borneo'nun Endonezya'ya bağlı bölümünde geleneksel evler

Kanus - Atlas - Photo

• COĞRAFYA. Adanın orta kesiminde yüksek bölgeler (2 000 - 3 000 m) bulunmasına karşın, gerçek dağlar oldukça azdır. Adanın orta kesimi, daha çok, billurlu temelin (Schwaner dağları bir horst'tur), tortul örtülerinin (Müller dağlarının Üçüncü Zaman'da oluşmuş, bazen engebeli kumtaşları) ya da Üçüncü ve Dördüncü zamanlardan kalma lavların (yer yer büyük ölçüde altüst olmuşlardır) biçimlenmesiyle ortaya çıkmış platolardır. K.'de granit-diyorit sokulması sonucu Borneo'nun en yüksek noktası (Kinabalu dağı) gelişmiştir. Gene de, Üçüncü Zaman'da kıvrımlanmış bazı sıradağlara rastlanır: Makasar boğazı çöküntüsü boyunca uzanan Meratus dağları, Kapuas dağları. Adanın kenarlarında, genellikle, orta kesimdeki yüksek topraklardan doğan ve deltalarla (batıda Racang ve Kapuas, güneyde Barito, doğuda Mahakam) denize ulaşan ırmakların oluşturduğu geniş alüvyon ovaları yer alır.

Sıcak (ortalama 26°C dolayında) ve nemli (yöne bağlı olarak 1 500 - 4 500 mm arasında) ekvator iklimi egemendir. Hemen hemen bütün yıl boyunca yağmur yağar (Pontianak'ta ortalama iki günde bir). Neredeyse tüm adayı kaplayan büyük yağmur ormanlarında özellikle tropikal ağaçlar *(Dipterocarpacea)* ve değerli kerestelik ağaçlardan santal ve kâfuru ağaçları bulunur. Orman örtüsü, yer yer insanların oluşturduğu savanlarla kesilir. Yağmur ormanlarında çok sayıda maymun ve tapir barınır. Kıyılarda mangrovlar yaygındır.

Adanın büyük bölümü az nüfusludur ve buralara girilmesi güçtür (ırmaklar çağlayanlarla kesilir). Adada, yiyecek aramak için küçük topluluklar halinde yer değiştiren kavimler yaşar. Punanlar, yabandomuzunu mızrakla, maymunları ve kuşları ağız tüfeğiyle avlarlar. Dayaklar, Proto Malaylar'dır; yakarak açtıkları tarlalarda göçebe tarım (pirinç, manyok) yaparlar ve ayrıca avcılık (yabandomuzu) ve toplayıcılıkla uğraşırlar; Dayaklar'ın bir bölümü hıristiyanlığı benimsemişse de, çoğu kendi dinlerini korumuştur; bazen yüzlerce kişinin barındığı ve her ailenin ayrı bir odada oturduğu çok uzun (200 m'ye kadar) ortak evlerde yaşarlar. En kalabalık bölgeler, adanın kenarlarındadır ve buralarda müslüman Dayaklar, Deutero Malaylar (Bugiler, Cavalılar), Çinliler oturur ve ticari bitkiler (hindistancevizіağacı, kauçukağacı, karabiberağacı) yetiştirirler. Ama bugün kıyı bölgelerinin başlıca zenginliği, Kalimantan'ın doğu kıyısında, Sabah, Saravak ve Brunei'de hem karada hem denizde işletilen petrol yataklarıdır.

• TARİH. Önceleri Macapahit İmparatorluğu'nun topraklarına dahil olan Borneo'ya, ilk kez, 1511'de portekizli Abreu ulaştı. 1521'de Pigafetta'nın ziyaret ettiği bölgeye 1526'da Portekizliler, 1604'te de Hollandalılar yerleşmeye başladılar. XVII. ve XVIII. yy.'lar boyunca Doğu Hindistan Hollanda şirketi adanın tek hâkimi olabilmek için, sırasıyla İspanyollar ve İngilizler'e karşı mücadele verdi. Bununla birlikte, XIX. yy.'a değin, Borneo'nun yalnızca kıyı kesimleri biliniyordu. 1826'da Bancermasin sultanlığı Hollanda egemenliğini tanıdı; ilk gezginler (Müller, Schwaner) bölgenin iç kesimlerine yöneldiler. 1850-1854 arasında Hollandalılar, giriştikleri bir çatışma sonucu etki alanlarını, altın madenleri XVIII. yy.'dan beri Çin şirketleri tarafından işletilen batıya kadar genişlettiler. 1841'de ingiliz James Brook Saravak "raca"'sı olarak Kuching'e yerleşti; 1846'da Labuan adası Büyük Britanya'ya bırakıldı. Büyük Britanya protektorası daha sonra Sabah ve Brunei sultanlığı'nı kapsayacak biçimde genişledi; adanın tüm kuzeyi İngilizler'in denetimine girdi (1888). 1963'te Saravak ve Sabah Malaysia'ya bağlandı (Endonezya ile 1966'ya kadar süren sınır savaşı); Brunei ingiliz protektorasında kaldı.

BORNEO KÂFUR AĞACI → DRYOBALANOPS.

BORNEOKERTENKELESİGİLLER a. Borneo'da yaşayan, iri gövdeli, kısa kuyruklu, sırtında bir tepelik bulunan ve büyük olasılıkla suda yaşayan bireyler içeren kertenkele familyası. (Bil. a. *Lanthanotidae*.)

BORNEOL a. (*Borneo*'dan). Eczc. $C_{10}H_{17}OH$ formüllü ve ikihalkalı hidroterpenik alkol. Bunun ketonu kâfurdur. (BORNEO KÂFURU da denir.)

—ANSİKL. Borneo ve Sumatra'da yetişen *Driobalanops aromatica*'nın salgısı olan ve ağacın kabuğunun altından toplanan borneol, beyazımsı, kristalize bir kütle görünümündedir. Ayrıca, turnagagasının, kişnişin ve ballıbabagiller familyasından birçok bitkinin esansında, özellikle biberiye esansında bulunur. Borneol ve onun epimeri olan izoborneol doğal kâfurun indirgenmesiyle de elde edilir. Yapısını değiştirmeksizin suyunun giderilmesi çok zordur. Asit ortamda yapılan su giderme, Wagner-Meerwein adı verilen bir yeniden düzenleme sonucunda kamfeni verir.

Borneol, parfüm kimyasında çok kullanılır. Antiseptik özelliğine karşın, eczacılıkta, serbest halde kullanım alanı azdır. Borneol esterleri, spazm çözücü ve yatıştırıcı etkileri nedeniyle, salisilat ve liniment halinde sinir hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır.

BORNHEİM, Federal Almanya'da kent, Kuzey Vestfalya Renanyası'nda, Bonn'un B.-K.-B.'sında; 33 200 nüf.

BORNHOLM, Baltık denizi'nde Danimarka'ya bağlı ada, İsveç'e bağlı Skane adasının G.-D.'sunda; 588 km²; 47 000 nüf. Bu granitli adanın en yüksek noktası 162 m'dir. Tarım ve hayvancılık (sığır ve sütdomuzu). Kaolen (seramik yapımı) ve granit ocakları. Balıkçılık. Füme balık ve konserve fabrikaları. Turizm. Dönem dönem NATO kuvvetlerinin yararlandıkları önemli hava-deniz üssü. XII. - XIII. yy.'lardan kalma askeri-dinsel mimari örneklerini oluşturan yuvarlak planlı kiliseler.

—Tar. Danimarkalılar III. yy.'da Bornholm'a yerleştiler. Dört yüzyıl boyunca Lund başpiskoposluğunun malı olan ada, 1522'de yeniden Danimarka tahtına bağlandı. 1525-1575 arasında Lübeck'e bırakıldı. 1645'te İsveç tarafından işgal edildiyse de, 1660'ta yerli halkın ayaklanmasıyla Danimarka'ya geri verildi. 1940-1945 arasında alman, 1945-46'da SSCB işgali altında kaldı.

Bornholm hastalığı, *salgın miyalji* de denen bulaşıcı hastalık. İlk kez 1930'da Danimarka'nın Bornholm adasında tanımlanmıştır. 1 ila 6 tipi Coxsakie virüslerinden ileri gelir. Birdenbire göğüs kafesinin alt kısmında ya da karnın üst bölgesinde başlayan şiddetli bir ağrıyla kendini gösterir, derin solumaya engel olur. Buna yüksek ateş ve çeşitli kas ağrıları eklenir. Hastalık beyin zarlarında, perikartta ve erbezlerinde de görülmüştür. Belirtilerin tümü üç ila on gün içinde kendiliğinden geriler.

BORNHÖVED, Federal Almanya'da (Schleswig - Holstein) köy, Neumünster'in D.'sunda. Ortaçağ'da Holstein meclis toplantıları burada yapıldı. 1227 temmuzunda Almanlar'ın (Lübeck birlikleri ve Töton şövalyeleri) burada Danimarka kralı

Valdemar II'yi yenmeleri, Valdemar II'nin Baltık denizi'ni bir Danimarka gölüne çevirmesini engelledi.

BORNİL- (fr. *bornyl-*). Kim. Bir molekülde *bornil* kökünün varlığını gösteren önek.

BORNİL a. (fr. *bornyle*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{17}$ olan iki halkalı hidrokarbon kökü; borneol ya da izoborneolden OH grubu çıkarılarak elde edilir.

BORNİLAMİN a. (fr. *bornylamine; bornyl-* ve *amine*'den). Kim. Formülü $C_{10}H_{17}NH_2$ olan ve kamforoksim indirgenerek elde edilen birinci terpenik baz. (Gerçekte dekstrojir ve levojir olmak üzere iki tür streo-izomer baz elde edilir. Dekstrojir 163°C'ta, levojir ise 184° C'ta erir. Bunlar yapıları bakımından borneol ve izoborneollere denk düşer.)

BORNİLEN a. (fr. *bornylène*). Kim. Formülü $C_{10}H_{16}$ olan terpenik hidrokarbon. (Kamfenlerin ve pinenin bir izomeridir. Pinen iyodürün bozunmasıyla elde edilir. Bornilen 103° C'ta eriyen bir katıdır; hidroklorik asitle, bornil ve izobornil klorürlerden farklı bir klorhidrata dönüşür.) [Yapısı için → KÂFUR]

BORNİT a. (fr. *bornite;* öz. a. Ignaz von *Born*'dan). Miner. Cu_5FeS_4 formüllü doğal demir ve bakır sülfür.

BORNOVA, esk. **Burunabat,** Ege bölgesinde, İzmir iline bağlı ilçe; 272 860 nüf. (1990). Eskiden İzmir'e 5 km uzaklıkta küçük bir kasabaydı. Yakın yıllarda hızla büyüyerek İzmir'le birleşti.

BORNOZ a. (fr. *burnous;* ar. *burnus*'dan). **1.** Banyodan sonra giyilen havludan yapılmış, önden açık, bol ve kollu giysi. **—2.** Araplar'ın giydiği, başlıklı, geniş kısa kollu ya da kolsuz bir çeşit üstlük. **—3.** Arap bornozunu çağrıştıran çocuk ya da yetişkin giysisi.

BORNU, Afrika'da bölge, Çad gölünün G.-B.'sında, eskiden Çad havzasını bütünüyle içine alan büyük imparatorluğun ortasında. Büyük bölümü Nijerya'da yer alan Bornu, yer yer "ölü" kumullarla engebelenen büyük, kumlu ovalardan oluşur. K.'den G.'e doğru ilerledikçe yağışlar 200 mm'den 900 mm'ye yükselir ve bitki örtüsü bozkırdan ağaçlı savana dönüşür. Araplar, Fulbeler ve Hausalar'dan oluşan müslüman halk, tahıl, yerfıstığı, pamuk tarımı ve sığır yetiştiriciliğiyle geçinir. Başlıca kent *Maiduguri*'dir.

—Tar. Bölgeye çok erken bir dönemde, çad dili öbeğinden bir dil konuşan ve tarihleri iyi bilinmeyen halkların yerleştikleri, XII. yy.'ın ilk yarısında Kanem'in bu toprakları ele geçirdiği ve islam dinini yaydığı sanılır. XIV. yy.'da Kanem iç savaşla bölünüp, Bulalalar'ın sürekli saldırısına uğrayınca, kral kendisine bağlı kalan Bornu'ya sığındı.

N'gazargamon'u başkent yapan *Mai* Ali Gaci'nin krallığı sırasında (1470-1503), ülkede bir iç barış ve Bulalalar'a karşı etkili bir direniş dönemi başladı. Ülkesi, Johannes Leo Africanus tarafından ziyaret edilen (1513) oğlu İdris (1504-1526), Kanem'in bir bölümünü geri aldı. "Müminler önderi" İdris Aloama (1571-1603), Mekke'ye yaptığı hac yolculuğu sırasında ateşli silahların üstünlüğünü anladı, türk eğitmenlerin yardımıyla, çakmaklı tüfeklerle donatılmış bir birlik kurarak ülkesinin güney kesimindeki animist kabilelere ve Bulalalar'a karşı savaştı, galip geldi ve onlara yarı-özerklik tanıdı. XVII. yy.'da Kvararafa tehlikesi ortaya çıktı. Bağımlı Hausa devletleri, özellikle Zamfara ve Gober devletleri ile Ayr'daki Tuareg devleti giderek güçlendi. Bununla birlikte Bornu'nun gerileme tarihini belirlemek güçtür. Ülkenin iktisadi kuzeydeki ülkelere bağlıydı ve kıyıya Avrupalılar'ın gelmesi büyük bir sarsıntı yaratmadı. Bornu'nun batı kesiminde yaşayan Fulaniler, Osman bin Fudi'nin peşine takılarak ayaklandılar (1805). Mai Ahmet, 1808'de, kanembu ordusu komutanı Muhammet el-Kanemi'den yardım istedi. Kanemi, ülkenin büyük bölümünü korumayı başardı ve Mai Dunama (Dunama bin Ahmet) ölünce, yeni kurulan Kukava kentine yerleşerek ülkeyi fiilen yönetti; bununla birlikte Sef hanedanı yüzyılın ortasına kadar ayakta kaldı (son Mai, 1854'te, Uadday ordusuna karşı savaşırken öldü). El-Kanemi'nin (öl. 1837-38) soyundan gelenler krallığın parçalanmasını önleyemediler ve Bornu, 1893-94'te Rabah tarafından işgal edildi. Rabah'ın iktidardan düşmesinden sonra, bölgenin büyük bölümü Nijerya'ya, kalan kesimiyse Nijer'e bağlandı.

BORO (Sadun), türk denizci (İstanbul 1928). Manchester Üniversitesi mühendislik bölümü'nü bitirdi (1952). Aynı yıl, bir ingiliz ile birlikte, Ling adlı kotrayla ilk dünya turuna çıktı; İngiltere'den Karaip adalarına kadar gitti. İkinci dünya turuna ise Kısmet adlı yelkenlisiyle ve karısı Odo ve kızı Deniz Boro ile birlikte İstanbul'dan başladı (22 ağustos 1965). Akdeniz, Cebelitarık, Kanarya adaları, Panama, Güney Pasifik adaları, Yeni Gine, Endonezya adaları, Singapur, Kızıldeniz yolunu izledi. Süveyş kanalı kapalı olduğundan teknesini Aşdot limanına kadar kara yoluyla taşıttı. 15 haziran 1968'de İstanbul'a döndü. Gezi anılarını *Pupa yelken* adıyla yayımladı.

Borobudur → BĀRĀBUDUR.

BOROCERA a. (yun. *boros,* doymaz ve *-keros,* balmumu'ndan). Madagaskar'da yaşayan, ipek üreten kelebek cinsi. (Pulkanatlılar takımı, çadırpervanesigiller familyası.)

—ANSİKL. *Borocera* cinsi üyeleri Madagaskar ve Réunion adalarında yaşar. Tırtılının bedeni kıllarla örtülüdür ve baklagillerden bazı çalıların üstünde bulunur. Kahverengimsi sarı kozalarından çeşitli kumaşların dokunmasında kullanılan çok sağlam bir ipek elde edilir.

BORODİN (Aleksandr), rus besteci (Petersburg 1833 - *ay. y.* 1887). İmeretiya'lı (Gürcistan) bir prensin evlilikdışı oğlu. Tıp öğrenimini başarıyla tamamladıktan sonra tümüyle müziğe yöneldi. Balakirev'in dostuydu. 1863'te Rus beşleri'ne kabul edildi. Kendini yetiştirmiş bir besteciydi. Batı teknikleriyle rus sanatını birleştirmeyi başardı. Başyapıtı *Prens İgor* (1869-1887), Rimskiy-Korsakov tarafından tamamlandı. Öteki önemli yapıtları: 3 senfoni (1867, 1876, 1887), taslak halindeki senfonisi *Orta Asya steplerinde* (1880), yaylı çalgılar için dörtlüler ve piyano parçaları. Klasikçiliğin temel ilkelerine bağlı kalan yapıtlarının armoni dilinde ve renkli orkestralamasında belli belirsiz bir doğululuk vardır.

BORODİN (Mihail Markoviç GRUZENBERG, — denir), sovyet siyaset adamı (Yanoviçi, Vitebsk hükümeti, 1884-Sibirya 1951 ?). 1903'te Bolşevik parti'ye üye oldu ve ABD'ye göç etti (1907-1918). Sovyet Rusya'ya geri döndü, Komintern için çalıştı. Sonra, 1923'te Kanton'a gönderildi. Sun Yat-Sen'in danışmanlığında bulundu, Guomindang milliyetçileriyle Çin komünistlerini birleştirmeye çalıştı (1924). Bu siyaset iktidara Ciang Cieşi'nin gelmesinden sonra şiddetle eleştirildi. Borodin, Çin'i terk etmek zorunda kaldı (temmuz 1927). SSCB'ye döndü. Orada, 1932'den başlayarak birçok haber organının yönetiminde görev aldı. 1951'de ortadan kayboldu ve 1956'da eski saygınlığı geri verildi.

BORODİNO, Rusya'da köy, Moskova kentinin 60 km B.'sında, Moskova ırmağına 5 km uzaklıkta. Ruslar, 7 eylül 1812'deki Moskova savaşı'na *Borodino savaşı* adını verirler.

Borodino hazinesi, Belgorod-Dnyestrovskiy yöresinde, Borodino köyü yakınında, 1912'de bulunan Tunç çağı hazinesi. Altın ve gümüş kakmalı tören silahlarından oluşan bu hazine, Moskova tarih müzesi'ne kaldırılmıştır.

BOROEVİĆ VON BOJNA ya da **BOROJEVİĆ** (Svetozar), Avusturya-Macaristan generali (Umetić, Hırvatistan, 1856-Klagenfurt 1920). Rus cephesinde III. Avusturya-Macaristan ordusuna (1915), daha sonra da, savaş bitene kadar, Isonzo'da İtalyanlar karşısındaki Avusturya kuvvetlerine komuta etti.

BOROFLUORÜR a. (fr. *borofluorure*). Kim. BF_4^- iyonu içeren fluor ve bor bileşiği. (Eşanl. FLUOROBORAT.)

BOROHİDRÜR a. (fr. *borohydrure*). Kim. Tetrahidrik BH_4^- iyonu içeren hidrojen ve bor bileşiği. (Alkali borohidrürler, organik kimyada kullanılan indirgeyici etkenlerdir.)

BOROLLOS → BURULLUS.

BORON → BOR.

BORONYA a. (öz. a. *Borone*'dan). Avustralya kökenli küçük ağaç. (Bu cinsi oluşturan 70 türden bazıları süsleyici niteliklerinden dolayı bahçelerde yetiştirilir. Bil. a. *boronia;* sedefotugiller familyası.)

BORORO sıf. Sahel'de yaşayan kırmızı postlu, uzun boynuzlu bir zebu ırkı için kullanılır.

BOROROLAR, bir pöl alt-grubu. Bororolar yalnızca hayvancılıkla geçinirler. Adamaua, Benue ve Çad gölü bölgesinde göçebe yaşarlar. Gündelik yaşamları, grupların birliğini korumaları, ataları ve tanrılarıyla bağları gibi beslenmeleri de yetiştirdikleri hayvanlarla olan çok sıkı ilişkilerine bağlıdır.

BOROROLAR, Mato Grosso (Brezilya) Kızılderilileri. Bororolar'ın beyaz askerler ve misyonerlerle karşılaşmaları eski yerleşim merkezlerinin parçalanması (günümüzde yalnızca ikisi kalmıştır), iktisadi üretim biçimlerinin yıkılması (artık turistlere satılan ok ve yaylar dışında hiçbir şey üretmemektedirler), toplumsal örgütlenmelerinin dağıtılması (özel olarak hazırlanmış konutlarda oturmaya zorlanmaları, klanlarının çoğunun yok edilmesi, şeflerinin görevden uzaklaştırılması vb.) gibi sonuçlara yol açtı.

BOROSİLİKAT a. (fr. *borosilicate*). Anorg. kim. Bir boratla bir silikatın bileşmesinden oluşan çift tuz.

BOROŞOV (Ber), siyonist ideolog (Zolotonoşa, Ukrayna, 1881 - Kiev 1917). 1906'da, Poltava kongresi sırasında kurulan "Po'ale Sion" (Sion işçileri) partisi'nin önderiydi. Nahman Sirkin ile birlikte "siyonizm-sosyalizm" akımının belli başlı kuramcılarından biridir. Yahudi sorunu konusunda, özellikle *Ametsa Şelanu* (1906) adlı yapıtta getirdiği görüşler avusturya marxçılığı çizgisinde, marxçı düşünceyle yahudi milliyetçiliği arasında bir sentez girişimidir. Filistin'de öncü hareketin geliştirilmesini temel alan bu görüş yahudi işçi hareketinin geniş kesimini etkiledi. "Po'ale Sion"un marxçı kanadı, "Aşomer Atsair" hareketinin desteğiyle "İsrail Mapam" partisi'nin kurulmasına ön ayak oldu.

BOROTİTANAT a. (fr. *borotitanate*). Anorg. kim. Bir boratla bir titanatın bileşmesinden oluşan tuz.

BOROUGH a. (ing. sözc.). Özellikle Büyük Londra ya da New York'un yönetim çevresi.

—Tar. Birleşik Krallık'ta, bağımsız bir yönetsel ve siyasal birim oluşturan ve Parlamento'da temsil edilen müstahkem yerleşim yeri. ‖ *Rotten* (çürümüş) *borough,* hemen hemen hiç seçicisi bulunmamasına rağmen, XVIII. yy.'da ve XIX. yy. başlangıcında, eski ayrıcalıklar uyarınca Avam kamarası'na milletvekili veren

A.P.N.

Aleksandr **Borodin**
I.I. Repine'in yağlıboya tablosu

seçim bölgelerini betimlemek için kullanılan deyim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tar. Anglosakson dilinde *burgh* (lat. *burgus*, çağdaş ing. *borough*) terimi önceleri, bir kent sözkonusu olsun olmasın, tüm korunmalı yerleri betimlerdi. Bu *burgh*'ların gelişimi krallık ayrıcalıklarıyla (özellikle Alfred döneminde) sağlandı ve bunların yurtluk olarak dağıtılması, diğer yerleşim merkezleriyle aralarında eşitsizlikler doğmasına yol açtı. Norman istilasını izleyen kentsel gelişme sırasında, özellikle XII. ve XIII. yy.'da kentlerin çoğu, krallık borough'ları biçiminde kuruldu. Özel yasalarıyla, hukuk, yönetim, vergi ve iktisat konularında ayrıcalıklara sahip oldular. Krallar, Arslan yürekli Richard I'in hükümdarlığından başlayarak, bir ölçüde kıta Avrupası'ndaki komünleşme hareketinin etkisiyle, borough'lara gittikçe artan özgürlükler verdiler; bu da onları doğrudan doğruya krala bağlı tutarak, *sheriff*'lerin denetiminden kurtardı. Vergiler, *aldermen* adı verilen yardımcısıyla çalışan bir *reeve* tarafından toplanırdı. Daha sonraları, bazı borough'lar bir belediye başkanı seçme hakkını elde ettiler. Aslında, küçük bir burjuva oligarşisi, kenti denetimi altında tutuyordu ve bu gelişme Ortaçağ sonlarında karışıklıkların çıkmasına yol açtı: krallık, bunları bastırıp yönetici oligarşiyi güçlendirdi, bu durum Tudor'lar döneminde kesinlik kazandı.

Henry III'ün hükümdarlığından başlayarak, borough'ların temsilcileri her parlamentoya çağrıldı. Ne var ki, bu durum en küçük yerleşim merkezleri için kurtulmaya çalıştıkları bir yük olmuştu. Böylece borough'lar arasında bir ayıklanma başladı.

Avam kamarası'nın gittikçe güçlenmesi, monarşinin borough'larla daha yakından ilgilenmesine yol açtı. Yeni borough'ların kurulması, özellikle krala belediye meclislerine müdahale yetkisini veren 1661 Corparation Act'inden sonra, Stuart'lara uysal bir parlamento elde etme olanağını sağladı. 1688 devrimi, krallığın, borough'ların özgürlüklerine karşı giriştiği saldırıları durdurdu. 1832'ye kadar bu durum değişmedi; aynı çıkar çevreleri ve oligarşilerin elinde bulunan ve özellikle İngiltere'nin G.-D.'sunu temsil eden aynı borough'lar oy verecek seçicileri kalmamış olsa bile (XVIII. yy.'ın "rotten borough"ları) seçim ayrıcalıklarını ellerinde tutuyorlardı. Buna karşılık, kömür havzasındaki yeni sanayi kentleri milletvekili seçemiyordu. 1832 seçim reformu (56 rotten borough kaldırıldı, 30'una sadece bir sandalye hakkı tanındı), 1867 (parlamentoda temsilci bulundurma hakkı olmayan kentlere 58 kontluk sandalyesi ayrıldı) ve 1885 yasalarıyla (seçimlere katılan borough'ların kaldırılması ve sandalye sayısının nüfusa göre oranlanması; 50 000 kişiye 1 sandalye) tamamlandı. XX. yy.'da düzeltilen 1882 Municipal Act (Belediye antlaşması) ve 1888 Local Government Act (Yerel yönetim antlaşması) ile borough kontlukları kuruldu; belediye ve parlamento reformları tamamlandı.

Lluis **Borrassá**
Edessa kralı Agbar'ın iyileşmesi
sainte-Claire'deki sunakarkalığı
panosu (1414).
Piskoposluk müzesi, Vich

Salmer

BOROUGH (Stephen), ingiliz denizci (Northam, Devonshire, 1525 - İngiltere'de 1584). Kuzey Avrasya'dan doğuya denizden bir geçit ararken 1556'da Novaya Zemlya yakınlarına ulaştı.

BOROVANSKY (Édouard), çek dansçı ve koregraf (Přerov 1902 - Sydney, Avustralya, 1959). Prag Ulusal tiyatrosu'nun baş dansçılığını yaptı. 1932-1939 arasında Monte-Carlo Rus baleleri grubuyla çalıştı. Bu toplulukla Avustralya'ya gitti ve oraya yerleşti (1939). Karısıyla birlikte kendi topluluğunu kurdu (1942). Bu topluluk 1944'te, Avustralya'daki ilk bale topluluğu olarak kendini kabul ettirdi. On yıl sonra yeni bir topluluğun başına geçti: Borovansky Australian Ballet. Bu ekip, 1962'den bu yana Australian* Ballet adı altında ve Peggy Van Praagh'ın yönetiminde etkinlik göstermektedir. Borovansky'nin en başarılı koregrafisi *Terra Australis*'tir (1951).

BOROVEC, Bulgaristan'da sayfiye ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 300-1 700 m), Sofya'nın G.-D.'sunda, Rila'nın kuzey yamacında.

BOROVİÇİ, Rusya Federasyonu'nda kent, Novgorod'un D.'sunda; 55 000 nüf.

BOROVİKOVSKİY (Vladimir Lukiç), ukraynalı ressam (Mirgorod 1757 - Sen-Petersburg 1825). Mirgorod kiliseleri için çalışmalar yaptı ve Sen-Petersburg'da Levitskiy'den ders aldı, Roslin'in, Lampi'nin, Mme Vigée-Lebrun'un etkileriyle sanatında yetkinleştikten sonra, kendini portre çalışmalarına adadı. Rusya imparatoriçesini gösteren tablosu (1813) Louvre müzesi'ndedir.

BOROVO, Hırvatistan'ın önemli sanayi merkezlerinden, Osijek'in güney-doğusunda.

BOROWCZYK (Walerian), polonyalı film yönetmeni (Kwilcz 1923). 1946 1951 arasında Kraków Güzel sanatlar akademisi'nde resim öğrenimi gördü. Sonra Fransa'ya yerleşti. Önce tek başına (*Mois d'août*, 1946; *l'Automne*, 1955), daha sonraysa Jan Lenica ile birlikte (*Il était une fois*, 1957; *les Sentiments récompensés*, 1957; *Dom*, 1958) ya da gene tek başına (*École*, 1958; *les Astronautes*, 1959; *Renaissance*, 1964; *les Jeux des anges*, 1964) kısa metrajlı filmler çekti. 1967'de uzun metrajlı bir çizgi film yaptı (*Bay ve bayan Kabal'in tiyatrosu* [le Theâtre de M. et Mme Kabal]). *Goto, aşk adası* (Fıtı, île d'amour, 1968) ve *Blanche* (1970) ilk uzun metrajlı ve konulu filmleridir. Borowczyk daha sonra alışılmamış, hatta fantastik ve estetiği ön planda tutan erotik filmler çekti (*Contes immoraux*, 1974; *Histoire d'un péché*, 1974 [bu film Polonya'da çekildi]; *la Bête*, 1975; *Sokak kadını* [la Marge, 1976]; *Emanuelle 5*, 1986; *Céremonie d'amour*, 1988).

BOROWSKİ (Tadeusz), polonyalı yazar (Jitomir, Ukrayna, 1922 - Varşova 1951). 1943'te Auschwitz'de, sonra Dachau'da tutuklu kaldı. İntihar etmesi üzerine birdenbire kesilen üretiminden geriye özellikle iki anlatı derlemesi kaldı: *Pożegnanie z Maria* (1948) ve *Kamienny świat* (1948). Yapıtlarının üslubundaki alaycı nesnelliğin yanında, Avrupa kültür değerlerine yönelik acımasız ve umutsuz bir eleştiri sezilir.

BORÖLÇER a. Camlardaki borun dozunu belirlemekte kullanılan aygıt; çalışma ilkesi, incelenen örnekten geçen bir nötron demetinin soğurulma miktarını ölçmeye dayanır.

BORRAGİNACEAE a. Bot. HODANGİLLER familyasının bilimsel adı.

BORRASSÁ (Lluis ya da Luis), katalan ressam (Gerona 1360'a doğr. - Barcelona 1425'e doğr.). 1383'ten sonra Barcelona'ya yerleşti. Katalonya'ya uluslararası gotik üslubu soktu. Önemli olduğu sanılan bir atölyeyle işbirliği yaptı. Özenli ayrıntılarla dolu, canlı bir anlatım taşıyan tablolarından meydana gelen birçok sunakarkalığı ona mal edilir (Vich müzesi; Dekoratif sanatlar müzesi, Paris).

BORREGAS a. (isp. *borrego*, kuzu'dan). Kürkç. Bazı ülkelerdeki (Arjantin, Avustralya vb.) iri kuzuların derileri.

BORREGO (Andrés), ispanyol gazeteci (Málaga 1802 - Madrid 1891). 1828'de Paris'e göç eden Borrego, Constitutionnel ve Temps gazetelerinde çalıştı ve El Precursor [1830] gazetesini kurdu. 1835'te Madrid'de, ilk modern gazete, El Español'u çıkardı (1835-1837). El Correo nacional'i yönettikten sonra (1838), 1845-1848 arasında El Español gazetesini yeniden kurdu. Başmakale ve politika yazılarıyla, liberalizmden giderek uzaklaştı, daha tutucu bir yöne kaydı.

BORRELİA a. Spiroket ailesinden bakteri türü. (Borrelialar, *borreliyoz* denen dönüşlü hummanın mikrobudur.)

BORRELİYOZ a. (*borrelia*'dan). Borrelialardan ileri gelen ve bitlerle ya da kenelerle bulaşan dönüşlü humma.

BORREMANLAR → BORMANLAR.

BORREN (Charles VAN DEN) → VAN DEN BORREN.

BORRİ (Pasquale), italyan dansçı ve koregraf (Milano 1820 - Desio 1884). Meslek yaşamına 1840'ta la Scala'da başladı. Müziğini Reuling'in yaptığı *Rübezahl* (1848) adlı balesiyle Viyana'da ün kazandı. Sanat yaşamını Avusturya ve İtalya'da sürdürdü. Paris operası'nda *l'Étoile de Messine* (1861) adlı yapıtı sahneledi. Büyük romanesk yapıtları sahneye koymada usta olan Borri, italyan balesinin koregrafik yapısını ve sahneye koyma tekniğini yeniledi (yapıtın aynı zamanda iki sahnede birden sunulması).

BORRİCHİUS (Olaf) → BORCH.

BORROMEO (Federico), italyan kilise büyüğü (Milano 1564 - *ay. y.* 1631). Önceleri askerdi; 1580'den başlayarak Bologna ve Pavia'da öğrenim gördü ve 1587'de kardinalliğe getirildi. Kilise'nin dokunulmazlığını ispanyol hükümetine karşı etkin biçimde savundu. Başpiskoposluk yaptığı (1595-1631) Milano'da Katolik reformu'nu destekledi. *Ambrosiana kitaplığı*'nın yanı sıra bir de resim müzesi kurdu.

BORROMEO adaları, ital. **İsole Borromee,** Maggio gölünde (İtalya) üç ada (*İsola Bella, Isola Madre, İsola Superiore* ya da *Balıkçılar adası*) ve bir adacıktan *(San Giovanni)* oluşan topluluk. Çorak birer kaya yığını olan bu adaları kont Vitaliano Borromeo 1671'de birer parka dönüştürdü. Günümüzde adalar, İtalya'nın en güzel köşelerinden biridir. İklimin yumuşaklığı (latinler bu adalara *İnsulae Caniculares* [Sıcak Adalar] adını vermişlerdi), tropikal bitkiler yetiştirilmesine (botanik bahçesi) olanak sağlar.

BORROMİNİ (Francesco CASTELLİ, — denir), İsviçre asıllı italyan mimar (Bissone, Ticino, 1599 - Roma 1667). San Pietro'da Maderno'nun yanında yetişti; bir süre sonra yerini Bernini aldı. Trinata rahipleri için bir manastır (1634) ve San Carlino alle Quattro Fontane kilisesi'ni (1634, cephe 1665), Aziz Filippo Neri rahipleri

için küçük bir kilise (1638), manastırlar ve bir kitaplık, cizvitler için Propaganda Fide sarayı'nı (1662) yaptı. Sapienza koleji için Sant'İvo kilisesi'ni inşa etti (1642) ve Rainaldiler'in yapımına başladığı Sant'Agnese kilisesi'ni 1653'te devraldı. Birkaç saray bir yana bırakılırsa Barromini, meslek yaşantısı boyunca yalnız dinsel yapılarla ilgilendi. Hareketli ve iç içe geçmiş öğelerden oluşan kubbe ve tonoz düzenlemelerinde, gotik temaları kullandı; denge konusunu ikinci plana atarak, barok sanatı her türlü klasik engelden kurtarıp özgürleştirmeye çaba gösterdi.

BORROW (George), ingiliz yazar ve gezgin (East Dereham, Norfolk, 1803 - Oulton Broad, bugün Lowestoft, Suffolk, 1881). Asker çocuğuydu. Dev yapılı olmasına rağmen "melankolik" bir karakteri vardı. Avrupa ve Doğu'ya yolculuklar yaptı. Çingeneler ile ilgilendi ve Petersburg'da içinde otuz ayrı dilden çeviriler olan *Targum*'u (1835) yayımladı. *Bible Society*'nin temsilcisi olarak İspanya'yı dolaştı (*The Bible in Spain*, 1842). Göçebe azınlıklara olan ilgisi hiç eksilmedi (*Romany Rye*, 1857).

BORSA a. (fr. *Bourse*). **1.** Ticaretle ya da mali işlemlerle uğraşan kişilerin (tüccarlar, simsarlar, borsa acentaları vb.), işlerini görmek için toplandıkları kamuya açık yer ya da bina: *Ticaret borsası. Zahire borsası.* **—2.** Menkul kıymetler ya da emtia üzerine alım satım yapılan piyasa. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Borsaya devam eden kişilerin tümü: *Borsa keşmekeş içinde.* || *Borsa acentası* → ACENTA. || *Borsa başkanı*, Borsa acentaları odası'nın acentalarca kendi aralarında seçilen başkanı. (Türkiye'de borsa başkanı hükümet tarafından atanır.) || *Borsa rayici* → RAYİÇ. || *Borsa simsarı* → SİMSAR. || *Borsa vurgunu*, başarılı borsa spekülasyonu. || *Borsada oynamak*, borsada alınıp satılan kıymetlerde ortaya çıkan değer değişiklikleri üzerinde spekülasyon yapmak. || *Borsaya ithal*, menkul kıymetler borsasına kabul edilen bir kıymete ilk işlem öncesi uygulanan formalitelerin tümü. || *Döviz borsası* → DÖVİZ* PİYASASI. || *Emek borsası*, XIX. yy.'da, çeşitli batı ülkelerinde işçilere iş bulmak amacıyla oluşturulan kurum. (Birçok ülkede, özellikle İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, resmi iş ve işçi bulma kurumlarının kurulması ve emek piyasasında faaliyet gösteren firmaların çoğalması sonucunda, emek borsaları, işçi sendikalarının meslek derslerini ve bazı toplantılarını düzenledikleri, kitaplık ve öğretim hizmetlerini sundukları yerler haline gelmiştir.) || *İş borsası* → EMEK* PİYASASI. || *Kara borsa* → KARABORSA. || *Takas borsası*, herhangi bir şeyi mübadele etmek isteyen kimselerin arz ve taleplerinin bir araya toplanması.

—ANSİKL. Borsa kurumu, ilk kez XV. yy.'da, Fransa, Almanya, İtalya ve Flandre'ın ticari kentlerinde ortaya çıktı. Loncaların çoğalması üzerine, tacirler ve bankerler, yalnız geleneksel fuarlar nedeniyle değil, sürekli olarak bir araya gelmek ihtiyacını duydular.

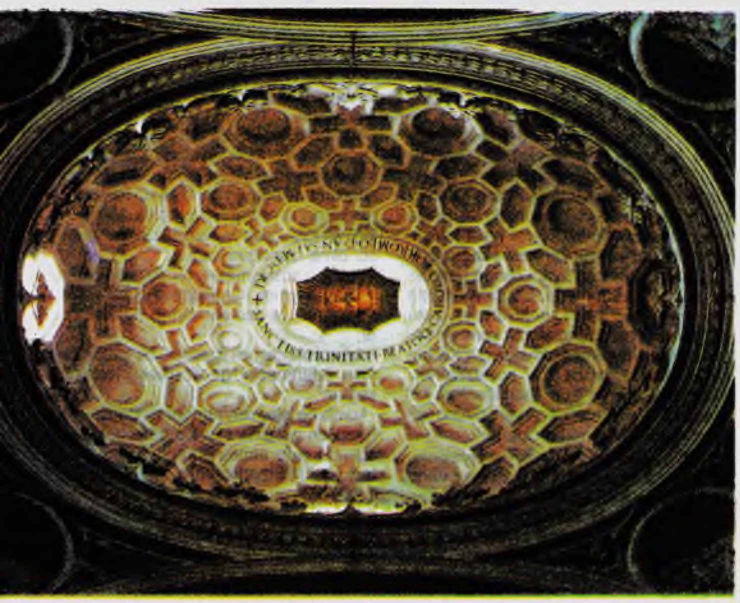
Yaygın kanıya göre, borsa adı, Brugge'li bir banker ailesi olan Van der Burse'lerin, cephesi üç kese figürlü bir arma ile süslenmiş konağından kaynaklanmıştır. 1487'de, Avrupa'nın en önde gelen borsası oldu. 1531'de daha geniş bir plana dayanılarak yeniden inşa edilen Anvers borsası, bu kenti Avrupa'nın birinci para piyasası durumuna getirdi. Anvers'den sonra Amsterdam'da hem menkul değer alım satımları, hem emtia ticareti yapılan bir borsa kuruldu (1561) ve zamanla bu borsa Anvers'dekinin yerini aldı. Arkadan, Fransa'nın en eski ve uzun süre en önemli borsası olan Lyons borsası ile Toulouse (1549), Bordeaux, Marsilya (1595), Lille (1651), Nantes (1705) borsaları ortaya çıktı. XVI. yy.'ın ikinci yarısının başlarında, Thomas Gresham, Londra'da, City semtinde Royal Exchange'ı —1773'te "Stock Exchange" adını almıştır— kurdu. Paris'te Ortaçağ'dan beri Grand Pont (Büyük köprü) üzerinde iş gören sarraflar vardı. 1639'da, tarihte ilk kez borsa acentaları ortaya çıktı. Bunlar, ticari nitelikte değerli evrak alıp satarak faaliyet gösteriyorlardı. XVIII. yy.'ın başlarında, iskoçyalı Law, Paris'te, Quincampoix sokağında, peşin ve vadeli işlemler yapan çok iyi örgütlenmiş bir piyasa kurdu. Fakat, aşırı spekülasyonlar yüzünden, bu girişim tarihte ünlü bir çöküşle sona erdi. 24 eylül 1724 tarihli krallık kararnamesiyle Paris borsası'na düzen verildi ve borsa acentalarının işlemler üzerindeki tekeli pekiştirildi. 1685'te, Berlin, 1699'da Basel, 1762'de Viyana ve nihayet, 1771'de, daha çok üzerinde bulunduğu caddenin adı dolayısıyla "Wall Street" olarak tanınan New York borsası kuruldu. Bundan sonra, Brüksel (1801), Milano (1808), Roma (1821), Madrid (1831), Cenevre (1850), Cenova (1855) ve Tokyo (1878) borsaları sayılabilir.

Borsaların, çoğu zaman, gerek tarım ürünleri üzerinde (XVII. yy.'da Birleşik Eyaletler'de Lale soğanı üzerinde), gerek banka senetleri üzerinde (Londra'da 1720 ağustosunda South Sea hisse senetleri üzerinde, gerek kâğıt para üzerinde (Fransız ihtilali sırasında assignat'nın düşüşü ve bunun sonucu olarak Paris borsası'nın kapatılması: haziran 1793 - mayıs 1795), gerekse menkul değerler üzerinde (New York borsası'nın çöküşü, 29 ekim 1929), spekülasyonu teşvik ettikleri kesindir. Ama, borsalar aynı zamanda sermayenin hızla hareket edebilmesini de kolaylaştırdılar. Borsa kurumu olmasaydı, ne ticaret ve sanayi kapitalizminin gelişmesi, ne de XVI. yy.'dan başlayarak Avrupa'da iktisadi faaliyette görülen atılım gerçekleşebilirdi. XIX. yy.'da borsalar, bir iktisadi motor rolü oynadılar. Bu kurumlar, günümüzde, uluslararası bir telekomünikasyon ağının varlığı sayesinde, kambiyo ya da menkul değer kurlarındaki en ufak değişiklikleri bile gitgide artan bir duyarlıkla kaydederler. Borsa işlemlerinin miktarı zamanla öylesine arttı ki, borsalar uzmanlaşmak zorunda kaldılar; bir bölümü yalnızca emtia borsaları olarak kalırken, ötekiler, salt menkul değer ticaretiyle uğraşmaya başladılar.

P. Koch-Rapho

Borromeo adaları
İsola Bella (önde)
ve İsola Superiore
(ya da Balıkçılar adası)

Francesco **Borromini**
Roma'daki San Carlino alle Quattro Fontane kilisesi'nin kubbesi (1634-1641)

Scala

TİCARET BORSALARI

Ticaret borsaları içinde iki çeşit piyasa yer alır: serbest piyasalar ve vadeli piyasalar.

serbest piyasalar

Bu piyasalarda, alıcılarla satıcılar arasındaki sözleşmelerde sözkonusu olabilecek bütün öğelerin (fiyat, nitelik, miktar gibi) taraflarca tam bir serbestlik içinde saptandığı işlemler yapılır. Bununla birlikte, meslek kuruluşlarınca saptanan uygulama kuralları ya da örnek sözleşmeler, bu piyasalarda gerçekleşen alım satımlar için birer ölçüt ve uygulama çerçevesi oluştururlar.

Serbest piyasalar, ya "peşin karşılıklı" olur, bir başka deyişle alışveriş konusu olan malların hemen teslim edilmesi gerekir, ya da "alivre" olur, yani sözleşmenin ifası gelecekte önceden saptanmış olan bir ya da birden fazla tarihe ertelenir. ("Fiziki" ürün piyasaları, fiilen gerçekleşen alışverişlerin yapıldığı piyasalardır.)

vadeli piyasalar ya da düzenlenmiş piyasalar

Serbest piyasalarda çeşitli nitelikte

ürünler mübadele edilmesine karşılık, vadeli piyasalar, kesin olarak belirlenmiş, niteliği tamamen standartlaştırılmış ürünlerin işlem gördüğü yerlerdir. Bu piyasalar işlevlerini, resmi makamlar tarafından onaylanmış kesin mevzuat çerçevesinde, yetkili kılınmış aracılar eliyle yerine getirirler: birçok ülkede bu aracılar, resmi belge sahibi komisyonculardır. Fiyatlar, serbest pazarlığa dayalı olarak ve arz ve talebin, borsa ringinde, mezat yoluyla, açık karşılaştırılması sonunda belirlenir. Teslim tarihleri, gerekli garantiler, özellikle alışverişe konu olan ürünlerin niteliği özenli bir biçimde saptanır. Resmi makamlarca yapılan bu düzenleme, sözkonusu piyasalarla serbest piyasalar arasındaki temel ayrımı oluşturur.

Vadeli işlem, sözleşme yapan iki taraftan birinin belirli bir tarihte ("vade"), belirli bir miktar malı teslim etmeyi üstlendiği, öteki tarafın da aynı tarihte belli bir fiyatı ödemeyi kabul ettiği bir anlaşma olarak tanımlanabilir. Yükümlülüğün yerine getirilmesi (alıcı için paranın ödenmesi, satıcı için malın teslimi) ileri bir tarihe bırakılmıştır.

Vadeli sözleşmelerin özelliği, fiziki ürünlerin varlığı koşulunu aramamalarıdır. Ürünler, alışverişin yapıldığı sırada satıcının mülkiyetinde olmayabilir. Satıcı, "karşılıksız" bir işlem yapabilir, yani sattığı mal bilfiil elinde bulunmayabilir: fiili bir mal teslimiyle sonuçlanan vadeli işlemlerin oranı % 5'in altındadır; vadeli işlemlerin % 5'inden azı fiili bir mal teslimiyle sonuçlanır; gerçekte, ne satıcı bir şey teslim etmiştir, ne de alıcı bir şey almıştır; vadenin bitiminden önce iki taraf da birincinin tersine bir işlemle başlangıçtaki taahhüdünden kurtulur.

Bir malı belirli bir vadeyle satın alan kişi, aynı miktar malı aynı vade ile yeniden satar; ve malı ilk satan kişi de, onu geri satın alır. Örneğin, bir malı 1 000 liraya satın almış olan alıcı, onu 1 020 liraya satarak aradaki 20 liralık farkı tahsil eder; ya da, tersine, malı 1 000 liraya satmış olan satıcı, onu 960 liraya "yeniden satın alarak" 40 liralık bir kâr elde eder.

• *Vadeli piyasaların iktisadi rolü.* Vadeli piyasaların birinci rolü, piyasada arz ve talebi karşı karşıya getirerek, fiyatın, uygun koşullarda belirlenmesini sağlamaktır.

Mal fiyatlarının vadeli piyasalar yoluyla belirlenmesi süreçleri, bu piyasalara özgüllüğünü kazandıran bazı özellikler gösterir: tam bir anonimlik (çünkü, aracılar, kimliği belli olmayan birtakım emir sahipleri hesabına iş görürler); fiyatların resmen belgelenmesi (bu da onların "nesnelliğini" gösterir); kurların her gün yeniden kote edilmesi (böylece, piyasa fiyatları, yapılan işlemlere göre günü gününe ortaya çıkar).

Fakat, vadeli piyasaların başlıca işlevi, üreticiye, imalatçıya, tüccara, rizikosunu taşıdıkları malları etkileyen fiyat dalgalanmalarından korunmak olanağını sağlamaktır.

Demek ki, bu piyasalar, stokların yönetiminde bir "sigorta" ya da bir garanti mekanizması oluştururlar. Bu bakımdan, vadeli piyasalarda yapılan işlemler, işletme yönetimi tekniğinin bir parçasıdır.

Burada profesyonel işletme yöneticisinin, kendi rizikosunu, vadeli piyasada "rizikolu" işlemler yapmak fırsatı arayan spekülatöre devrettiği söylenebilir.

Vadeli piyasalar, —oynadıkları üçüncü rol de budur— özel türden birtakım müşteriler olan spekülatörlere, rizikolu işlemler yapmak olanağı sağlarlar. (Profesyonellerin karşıtı olarak, bu spekülatörlerin varlığı, vadeli piyasaların işleyişinin vazgeçilmez koşulunu, yararlarının karşılığını oluşturur.)

MENKUL KIYMET BORSALARI

Menkul kıymet borsaları, menkul kıymet arz ve talebinin, borsa acentaları aracılığıyla karşı karşıya geldiği yerlerdir. İktisadi büyüme, işletmelerin biçiminde derin değişikliklere yol açtı: şahıs şirketlerinin yerini çoğu kez sermaye şirketleri aldı. Bu şirketler, yatırımlarını finanse edebilmek için, hisse senetleri ya da tahviller ihracı yolu ile tasarrufları kendilerine çekerler. Devlet de borçlanma yoluna gider. Bu durumda, borsa piyasalarının alıcılarla satıcıları düzenli bir biçimde her gün karşı karşıya getirecek, binlerce menkul kıymetin kote edilmesini sağlayacak ve bunların resmen saptanmış fiyatlar üzerinden alınıp satılmasını kolaylaştıracak teknik olanaklara sahip olmaları gerekir.

Menkul kıymet borsalarında işlemler, teslim ve ödemelerin biçimi ve süresi açısından iki şekilde gelişir: peşin işlemler, vadeli işlemler. Buna bağlı olarak da peşin piyasa, vadeli piyasa kavramları ortaya çıkmıştır.

• *Peşin piyasa.* Peşin işlemlerin yapıldığı bu piyasada, alım ve satımı yapılan menkul kıymetlerin teslimi ve bedellerinin ödenmesi kural olarak hemen, uygulamada ise kısa bir süre içinde yerine getirilir.

Vadeli piyasa teknik planda iki biçim alır: kesin vadeli piyasa ve muhayyer piyasa.

• *Kesin vadeli piyasa.* Kesin vadeli piyasada, yapılan anlaşma feshedilemez. Alıcı ve satıcı, sözleşme imzalandığı andan başlayarak, işlemin toplam tutarı için yükümlülük altına girmiş olurlar. Vade geldiğinde, işlemin tasfiyesi sırasında, alıcının, kendisine satılan senetleri teslim alarak, bedellerini kararlaştırılan fiyat üzerinden ödemesi gerekir; böylece, "malı kaldırmış" olur. Satıcının da, sattığı senetleri teslim ederek, bunların tutarını tahsil etmesi gerekir.

Fakat, vadeli işlemler, fiyat farklarından yararlanarak kazanç sağlamayı düşünen spekülatörlerce de yapılabilir. Bu durumda, vade geldiğinde, alıcı ile satıcı karşılıklı pozisyonlarını tasfiye ederler: alıcı (fiyatların yükseleceği beklentisiyle spekülasyon yapmıştır), satın aldığı menkul kıymeti tekrar satar; satıcı (fiyatların düşeceği beklentisiyle spekülasyon yapmıştır), sattıklarını tekrar satın alır (çoğu kez, zaten bunlar elinde değildir; açıktan satış yapmıştır). Bununla birlikte, alıcı ile satıcı, bir sonraki tasfiyeye kadar karşılıklı pozisyonlarını koruyabilirler: bu takdirde, gerek alıcının, gerek satıcının pozisyonlarını erteledikleri söylenir. Erteleme ya da *repor** (fr. *report*'dan), "başlangıçtaki vadenin uzatılması" olarak tanımlanabilir. Satın aldığı kıymetlerin zilyedi olmak istemeyen alıcı, bir sonraki tasfiyeye (hatta bunu izleyen başka tasfiyelere) kadar alıcı olarak kalabilir. Bunun için, kendi pozisyonunu bir sermaye sahibi aracılığıyla "erteletir", yani sermaye sahibi, spekülatörün yerine sözkonusu kıymetleri itibari bir kur ("takas kuru") üzerinden "kaldırır" ve geçici bir malik konumuna bürünür.

Bu ödünç para veren kişi, hizmetine karşılık bir "erteleme ücreti" ya da "repor" alır ki, bu da genellikle ödünç verdiği paranın faizi karşılığıdır. Aynı biçimde, kendi pozisyonunu gelecek tasfiyeye kadar sürdürmek ya da "erteletmek" isteyen satıcı da elinde aynı kıymetlerden bulunan bir kişiye başvurarak, onun bu kıymetleri, bir sonraki tasfiyede yeniden satın almak üzere, nakit karşılığında ödünç olarak vermesini sağlayabilir. Bazen, "açıktan" yani elinde gerçekten bulunmadığı halde, büyük miktarda menkul kıymet satan spekülatörler, bunları kendilerine ödünç olarak vermeyi kabul edecek hamiller bulmakta güçlük çekerler. Bu durumda, bu spekülatörler, aradıkları kıymetlerin hamillerine bir *"depor*"* (fr. *déport*'dan), yani ödünç verilen kıymetler için kira öderler.

• *Muhayyer piyasa.* Muhayyer piyasada, satıcı değil ama alıcı, kararlaştırılan vade sonunda kendisini sözleşmeyle bağlı saymayabilir. Pek çok borsada iki tür muhayyer piyasa vardır: primli piyasa ve opsiyonlu piyasa. Primli piyasa'da alıcı, vadenin bitiminde, önceden saptanmış olan ve "prim" adı verilen bir cayma cezası ödemek yoluyla alımdan vazgeçebilir. Bu işlem, üç vade için olanaklıdır. Bu prim, girilebilecek olan zararın üst sınırını oluşturur. Primlerin tutarı, kot cetvellerinde D harfiyle gösterilir; bu, işlemin, bedeli peşin olarak ödenmesi gereken bölümü demektir. Örneğin, bir muameleci, primli piyasadan 20 lirası prim olmak üzere 300 liraya şirketinin 25 adet hisse senedini haziran vadesiyle satın almış olsun. Haziran primleri için bildirim günü geldiğinde, yani tasfiye tarihinden bir gün önce, alıcı ya primi kaldırarak pazarlığı kesinleştirir ya da primi feda ederek pazarlığı bozar. Böylece, bir menkul kıymetin fiyatı yükselmediği takdirde, alıcı, zararını prim miktarıyla sınırlı tutmuş olur. Satıcı, alıcının kararına bağlıdır. Prim kaldırıldığı takdirde, elinde bulunan kıymetli evrakı, sözleşmenin imzalandığı tarihteki kesin vade kurunun üstünde bir fiyatla satar. Prim feda edildiği takdirde ise, bunu tahsil edip böylece portföyünün verimini artırmış olur.

• *Opsiyonlu piyasa*'da, opsiyon satın alan kişi, opsiyon satıcısına "opsiyon fiyatı" denilen bir bedel ödeyerek sözleşmenin yerine getirilmesini istemek ya da bunu feshetmek hakkını elde eder. Opsiyon bedelleri, kotasyon cetvellerinde gösterilir. Alıcı, sözleşmenin akdini izleyen ilk tasfiye işleminde satıcıya opsiyonu öder. Vade ne kadar uzaksa, opsiyonun fiyatı da o kadar yüksek olur. Opsiyon ancak 9 tasfiyeyi kapsayabilir. Alım satım işlemi, sözleşmenin akdedildiği gün geçerli olan kesin vadeli kur üzerinden yapılır. Örneğin, bir muameleci, 6 haziranda x şirketine ait 100 hisse senedi için, 250 TL fiyat (6 haziranda kote edilmiş son kesin kur) ve 30 TL opsiyon bedeli üzerinden, 6 ocak vadeli bir opsiyon satın almış olsun. Haziran ayı işlemlerinin tasfiyesinde, bu muameleci, satıcısına opsiyon tutarını öder (30 TL × 100 = 3 000 TL). Kurlar düştüğü takdirde, alıcı, opsiyon hakkını kullanmaz ve ocak ayı tasfiyesinde opsiyonu satıcıya bırakır ve böylece satıcı senetlerini istediği gibi kullanmakta serbest kalır. Kurlar yükseldiği takdirde ise, muameleci, opsiyonu satana 250 TL × 100 = 25 000 TL öder ve böylece, her bir hisse senedinin maliyeti 250 + 30 = 280 TL'ye gelmiş olur. Muameleci, dilerse hisse senetlerini hemen yeniden satabilir.

• *Özel ve kombine işlemler.* Bu işlemlerde, vadeli piyasanın alım satım tekniklerine başvurulur. Bu işlemlerin başlıcaları şunlardır:

- alıcıya, işlemin yönü (stellaj), ya da miktarı (çifte opsiyon) üzerinde bir opsiyon hakkı veren özel opsiyon işlemleri. Stellaj, alıcıya, pazarlığın sonuçlandırıldığı anda yürürlükte olan kesin vadeli fiyatına oranla fazlalık ya da eksiklik gösteren, önceden saptanmış fiyatlar üzerinden belli bir miktar menkul kıymet için isterse kesin alıcı, isterse kesin satıcı olmak olanağını verir;
- çifte opsiyon (ya da *call of more*), alıcıya, vade sonunda, evvelce kararlaştırılmış olan miktarı ya da bunun iki katını satın almak yetkisini verir. Bunun tersi olan işlem *(put of more)* ise, satıcıya, kendi dileğine göre, basit ya da çifte opsiyonlu satıcı olma olanağını sağlar;
- opsiyon sözleşmeleri, taraflardan birine menkul kıymeti kararlaştırılmış bir vadede satmak ya da satın almak hakkını verir;
- müeccel ödemeli işlemler, bir satış tutarının ödenmesini geciktirmek olanağını sağlar;
- kombine işlemler, kurların önceden görülebilen gelişme seyrine göre belirli bir sonucu elde etmek amacıyla kotarılmış ters yönlü talimatları birleştirmeyi olanaklı kılar.

• *Kontrparti.* Bu yöntem, piyasadaki geleneksel akışkanlık noksanlığına çare bulmayı amaçlar. Bu biçimde, kote edilmiş kıymetler piyasasında borsa saatleri dışın-

da da menkul kıymet alım satımları yapma olanağı sağlanır. Borsa acentaları, üye bankalar, halk bankaları ve menkul kıymet firmaları olarak kayıtlı mali kurumlar, kendi hesaplarına, müşterileri ile menkul kıymet alışverişinde bulunabilirler. Uygulanan fiyatlar, borsada kayıtlı son fiyatların risk karşılığı olarak kabul edilen bir marj miktarı kadar artırılmasıyla bulunur. Menkul kıymet satan bir kontrpartici, bunları piyasadan satın almak, satın alan kontrpartici de bunları piyasaya satmak zorundadır. Borsa acentaları da kot dışı piyasada işlem gören bazı kıymetler için kontrpartici olarak hareket edebilirler, ama bu olanaktan şimdiye kadar yararlanılmamıştır.

borsa emri

Bir borsa işlemi yapmak isteyen kişinin, bu işlemi yerine getirmekle görevlendirdiği aracıya bir *borsa emri* vermesi gerekir. Bu emir ya borsa seansı sırasında ya daha önce bir mektupla ya alelade bir pusula ile, telgrafla (ayrıca mektupla teyidi gerekir), telefonla ya da borsada sesli olarak (yine yazıyla teyit edilmek koşuluyla) iletilebilir. Emirde işlemin yönü, menkul kıymetin sayısı ve türü gerektiğinde istenen kupürü, tercih edilen piyasa (peşin, ya da vadeli), emrin hangi fiyat üzerinden gerçekleştirileceği, geçerlilik süresi açıkça belirtilmelidir. Emir, tarihli ve müşteri tarafından imzalı olmalıdır. Verilen emirler, "o günkü seans" için olabileceği gibi, "haftalık" ya da "on beş günlük" ve nihayet, "kabilirücu" da olabilir. Bu son biçimdeki emirler, ilke olarak bütün bir ay boyunca —ay sonundan önce müşteri tarafından iptal edilmemek koşuluyla— geçerlidirler. Emirlerin yerine getiriliş biçimleri de çeşitlidir. Örnek olarak şunları gösterebiliriz: ilk kur'dan icrası istenen emirler, yani piyasa olanaklarına göre en iyi fiyatla icrası istenen emirler, sınırlı fiyatla verilen emirler (bu durumda müşteri tarafından belirlenen limit aşıldığı takdirde emir icra edilmez) ya da stop ve yaklaşık ibareli emirler (bu son biçim, aracıya belli bir takdir yetkisi verir). İki piyasanın varlığı, *bağlı* emirlerin, *arbitraj* emirlerinin, *peşin ödemeli* ya da *vadeli* emirlerin verilebilmesini sağlar. *Bağlı* emirler, iki ayrı işlemin ya birlikte gerçekleştirilmesini, ya da hiçbirinin uygulanmamasını gerektiren emirlerdir. *Arbitraj* emirleri, işlemleri zorunlu bir biçimde birbirine bağlamaz. *Peşin ödemeli* ya da *vadeli* emirler, en elverişli koşullarda peşin ödemeli ya da vadeli olarak icra edilirler. Emir yerine getirilir getirilmez, aracı, durumu müşterisine bildirmek zorundadır. Aracı, bu bildirme işini, peşin ödemeli işlemler için, alım satımın yapıldığı gün, bir icra bildirimi ya da bir *yapıldı haberi* göndererek; vadeli işlemler için de, her tasfiye sonunda, o tasfiye süresi içinde yapılmış olan bütün alım satımları özetleyen bir tasfiye hesabı yollayarak yapar.

işlem giderleri

Her borsa işlemi bazı giderleri zorunlu kılar. Bu giderler, Türkiye'de, borsada alım satım tekelini ellerinde bulunduran borsa acenteleri tarafından alınan *kurtaj ücreti* ile bu ücret üzerinden aracının ödediği borsa payından oluşur.

fiyatların oluşması

Menkul kıymet fiyatları, arz ve talep ile belirlenir. Çoğu borsada üç türlü kotasyon tekniği kullanılır.
• *Aykırılık yoluyla kotasyon.* Bu teknik, vadeli alım satımlara kabul edilen menkul kıymetlerin, peşin ödemeli işlemler için kotasyonunda kullanılır. Yarı sözlü, yarı yazılı, oldukça karmaşık bir yöntem olup, kutulu kotasyona benzer. Bu tür kotasyon, vadeli piyasa ile peşin ödemeli piyasa arasında bölünen fiyatların —peşin ödemeli piyasa fiyatlarının vadeli piyasa fiyatlarından farkı % 2'yi aşmamak zorundadır— donmuş olarak kalmamasını ve tek bir seans sırasında iki piyasa arasında kolayca arbitraj yapılabilmesini sağlar.
• *Kutu usulü kotasyon.* Peşin ödemeli menkul kıymetlerin büyük çoğunluğu için bu tür kotasyon uygulanır. Kıymetler, borsa acentalıkları arasında bölüştürülür. Bütün borsa emirleri kutular aracılığıyla bir araya toplanır ve bir denge fiyatı ortaya çıkar. Bu kur oda tarafından tescil edilir.
• *Mezat yoluyla kotasyon.* İlginç bir görüntü oluşturan bu sözlü yöntem, alım satımın gizliliğini güvence altına alır ve hazır bulunanların, fiyatlarda beliren eğilimi görebilmelerini ve ona göre gerekli müdahaleyi yapabilmelerini sağlar. Fakat, çok sayıda personele gereksinme gösteren bu teknik pahalı olup, ancak birkaç gruba bölünmüş biçimde en önemli menkul kıymetler için kullanılır.

Fiyat farkları, oda tarafından sürekli gözlenir. Peşin ödemeli piyasada, kısa bir süre için % 4 ile 5 oranında farklılıklar kabul edilir; vadeli piyasada da % 7 oranında farklılıklara izin verilir. Çok şiddetli değişiklikler, piyasadaki dengesizliği gösterir. Bazen, bir kıymetin kotasyonu askıya alınır ve ilgililerin bilgi edinmesi için resmi kot bülteninde düşük, ya da yüksek bir belirleyici kur "arz" ya da "talep" kuru yayımlanır.

Türkiye'de menkul kıymet borsaları

Türkiye'de ilk borsa, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Kırım savaşı'nın yarattığı mali koşulların da etkisiyle, 1866'da "Dersaadet tahvilat borsası" adıyla İstanbul'da kuruldu. 1906'da, borsanın adı "Esham ve tahvilat borsası" olarak değiştirildi. Cumhuriyet döneminde, 1929 tarihinde çıkarılan 1447 sayılı yasayla "Menkul kıymetler ve kambiyo borsası" adıyla yeniden düzenlenen borsa, Maliye bakanlığı'na bağlı bir hükümet komiserinin gözetim ve denetimi altında faaliyet gösterdi. Ancak, ekonomik koşulların elverişsizliği, iktisat politikalarının niteliği vb. nedenlerle önemli bir etkinlik gösteremedi ve 1985'te "İstanbul menkul kıymetler borsası"nın açılışıyla birlikte kaldırıldı.

İstanbul menkul kıymetler borsası (İMKB)

İMKB'nin kuruluşu Türkiye borsacılık tarihinde önemli bir adım oldu. Hukuki statüsü itibariyle, tüzel kişiliğe sahip meslekî bir kuruluş olan İMKB'nin, özel bütçesi ve belirli gelir kaynakları vardır. Sermaye* piyasası kurulu'nun (SPK) gözetim ve denetimi altında bulunmakla birlikte çalışmaları özerk olarak yürütür. Borsanın organları, hükümetçe atanan ve Yönetim kurulu'nun da başkanı olan Borsa başkanı, borsa üyelerinden oluşan Borsa genel kurulu, üyeleri bu genel kurul tarafından seçilen Yönetim ve Denetim kurullarından oluşur. Ayrıca Kotasyon, Uyuşmazlık ve Disiplin komiteleri gibi yardımcı organları vardır.

Yatırımcılar, borsadaki alım ve satımlarını ancak borsa üyeleri aracılığıyla yapabilirler. Borsa üyeleri SPK'nin yetki belgesi verdiği, İMKB'nin üyeliğe kabul ettiği bankalar ve aracı kurumlardan oluşur. Üyeler, borsa lehine, gruplarına göre değişen miktarlarda teminat yatırmakla yükümlüdür. Ayrıca, aracı kurumlar için asgari sermaye koşulu bulunmaktadır.

İMKB'nin kot içi pazarında işlem görecek hisse senetleriyle menkul kıymetler piyasasında işlem görecek tahvillerin Borsa'ya kote edilmesi gereklidir. Kote edilmemiş hisse senetleri İMKB'nin kot dışı pazarında işlem görür. Kasım 1992 sonu itibariyle İMKB kotunda 1262 şirketin menkul kıymetleri bulunmaktaydı. Borsa kotunda bulunan hisse senetlerinin nominal tutarı 43 792 milyar TL, tahvillerinse 976 milyar TL idi.

İlke olarak, borsada kayıtlı bütün menkul kıymetlerin alım ve satımı ancak Borsa'da yapılabilir. Borsa üyeleri, hem müşterileri hem de kendi ad ve hesaplarına alım satım yapabilirler ve müşterileri için yaptıkları alım ve satımların miktarı üzerinden tarifeyle belirlenmiş oranda bir "kurtaj ücreti" alırlar. Aracı kurumlar, borsaya kayıtlı bulunmayan menkul kıymetleri borsa dışında da alıp satabilirler.

İMKB bünyesinde hisse senetleri için kot içi pazar, kot dışı pazar, tahviller için menkul kıymetler piyasası (tahvil pazarı) oluşturulmuştur. Devlet tahvilleri, hazine bonoları menkul kıymetler piyasasında işlem görmektedir. İMKB'de hisse senedi alım-satımı üye temsilcilerinin işlem tahtalarına yazdığı alış ve satış emirlerinin karşılanması (matching) sonucu, "çok fiyat, sürekli müzayede" yöntemiyle gerçekleştirilmektedir. Alım-satım her hisse senedine ayrılmış bir veya birden fazla işlem tahtasında yapılır. Borsa'da oluşan fiyatlar aynı gün çıkarılan "Günlük bülten"de ilan edilir ve ertesi gün de gazetelerde yayımlanarak bütün ilgililerin ve halkın bilgisine sunulur.

BORSA (Matteo), italyan yazar (Mantova 1751 - *ay. y.* 1798). İlk denemelerindeki klasikçiliğin, *Del gusto presente in letteratura italiana*'da (İtalyan edebiyatında günümüzün beğenisi) [1784] önromantizme dönüştüğü görülür.

BORSACI a. Mesleği borsa işlemleri yapmak olan kişi.

BORSALİNO a. (tescilli a.; özel a. *G. Borsalino*'dan). Adatavşanı ya da yabanitavşan tüyünden fötr biçiminde erkek şapkası; ilk çıktığı zamanlar, belirgin özelliği kenarlarının yedi cm olmasıydı. (30'lu yıllarda, italyan kökenli amerikalı gangsterler tarafından kullanılan Borsalino, eskiye dönüş [*retro*] modasıyla yeniden yayıldı; bu şapkaların üretimi Alessandria' da [Piemonte] yapılmaktadır.)

BORSEC, Romanya'da köy, Erdel'de (Transilvanya), Topliţa'nın K.-D.'sunda. Madensuyu kaynakları. Kış sporları.

BORSİ (Giosue), italyan yazar ve gazeteci (Livorno 1888-Gorizia 1915). Ölümünden sonra yayımlanan denemeleri, katolikliğe nasıl geçtiğini anlatır (*Testamento spirituale,* 1915).

BORSİERİ (Pietro), italyan yurtsever ve yazar (Milano 1786-Belgirate, Novara yakınında, 1852). *Avventure letterarie di un giorno* (1816) adlı yapıtında, halka yönelik ve toplumsal açıdan bağlanımlı edebiyat anlayışını açıkladı.

BORSİG (August), alman sanayici (Breslau 1804-Berlin 1854). 1825 ile 1837 yılları arasında Berlin'de Egells makine yapımı işletmelerinin yöneticisiydi; sonra kendi işini kurdu. 1841'den başlayarak lokomotif yapımında uzmanlaştı ve on beş yıl içinde 500 lokomotif üretti. Borsig, alman sanayisinin kurucularındandır.

BORSİPPA → BARSİPPA.

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN, Macaristan'ın kuzey-doğu kesiminde yönetim bölgesi, Sajó ırmağı tarafında akaçlanır; 7 024 km²; 770 000 nüf. (1990). Merkezi *Miskolc.* Macaristan'ın büyük sanayi bölgelerinden biridir.

BORSSELE, Hollanda'da yer (Zeeland), Vlissingen yakınlarında. Nükleer santral.

BORŞA, Romanya'da iklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi ve turizm merkezi, Transilvanya'da, Vişeu ırmağının yukarı vadisinde. Sıcak su ve madensuyu kaynakları. Kereste sanayisi.

BORŞÇ a. (lahana çorbası anlamında rusça sözc.). Sebzelerle, kırmızı lahana ve pancarla yapılan, ekşi krema ve haşlama sığır etiyle birlikte sunulan çorba. (Rus mutfağı.)

Bernand

Paolo **Bortoluzzi**'nin Espace Cardin'de sunduğu *Akademik süit* (Paris, 1975)

BORT a. (hollandaca *boort* ya da ing. *bort*). Elmasları yuvarlaklaştırma işleminde ya da bor üretiminde kullanılan, traşa yatkın olmayan pürtüklü, sarımsı elmas. (Eşanl. BOART.)

BORTEN (Per), norveçli siyaset adamı (Trondheim yakınlarında, Flå, 1913). Tarım mühendisiydi, milletvekili (1950), tarım partisi başkanı (1955) oldu, başbakan seçildi (1965). Bir merkez sağ koalisyon hükümeti kurdu. Avrupa toplulukları ile yapılan bir pazarlıkla ilgili gizli bir raporun Norveç'in Ortak pazar'a girmesine karşı olanlara ulaştırılması üzerine istifa etmek zorunda kaldı (1971). 1972 referandumunda Ortak pazar'a karşı olduğunu bir kez daha gösterdi.

BORTKİEWİCZ (Ladislaus VON), polonya asıllı alman bilgin (Petersburg 1868 -Berlin 1931). Berlin Üniversitesi'nde istatistik profesörlüğü yaptı. Küçük sayılar yasasını (Bortkiewicz'ten önce üzerinde durulmayan ve olanaksız olarak görülen ender olaylar yasası) buldu.

BORT-LES-ORGUES, Fransa'da kanton (Corrèze) merkezi; 5 612 nüf. Dordogne üzerinde baraj ve hidroelektrik santralı. Sepicilik. G.-B.'da, lav prizmaları.

BORTNİANSKİY (Dimitriy), ukraynalı besteci (Gluhov 1751-Petersburg 1825). İtalya'da öğrenim gördü. 1796'dan başlayarak, Petersburg İmparatorluk capellası'nı yönetti. Burası için ünlü koral *Konserler*'ini yazdı.

BORTOLUZZİ (Paolo), italyan dansçı (Cenova 1938). 1961'de girdiği XX. yy. balesi'nde Beethoven'ın *Dokuzuncu senfoni*'sini, *Passacaglia*'yı, *Bahar ayini*'ni ve *Romeo ve Juliet*'i yorumladı. Daha sonra M. Béjart'ın yeni yapıtlarının çoğunun prömiyerinde dans etti: *Messe pour le temps présent* (*Cantate* ve *Bhakti*) [1967], *Nomos Alpha* (1969). *Ateş kuşu*'nun M. Béjart'ca düzenlenmiş biçiminde başrolü oynadı ve R. Nureyev ile *les Chants du compagnon errant*'ın prömiyerinde dans etti (Brüksel, 1971). Sanatının doruğundayken, "béjart'cı" bir geçmişi olmasının, aynı zamanda "klasik" bir dansçı olmasını engelleyemeyeceğini kanıtlamak isteyen Bortoluzzi, M. Béjart'tan ve XX. yy. balesi topluluğundan ayrılarak 1972'de American Ballet Theatre'a girdi. 1972-73 yıllarında Rhein alman balesi'nde çalıştı. Karısı Jaleh Kerendi ile Torino'da bir dans okulu açtı (1973). Eşlikçisi Carla Fracci ile dans konserleri verdi; M. Barışnikov ve Gelsey Kirkland ile (1975), Luciana Savignano ve Elisabetta Terabust ile (1979) sahneye çıktı. 1960'tan başlayarak koregrafi düzenlemeleriyle de ilgilendi (Bach'ın *si minör süit*'i). Daha sonra *Vals* (1965), *Fırtına* (1967), *Picasso'ya saygı* (1977), *Karşılaşma* (pas de deux, 1979) gibi yapıtların koregrafilerini hazırladı.

bir elektrik santralına su getiren basınçlı **boru**

Neyrtec-Alsthom-Atlantique

BORU a. **1.** Bir akışkan ya da toz halinde bir madde ileten ve boydan boya kesiti değişmeyen öğe. (Bk. *ansikl.* böl. Teknol.) **—2.** *Arg.* Saçma sapan, anlamsız söz. **—3.** *Boru mu bu,* bir şeyi önemsemeyip küçümseyenlere "sandığın gibi değil" anlamında söylenir (arg.). || *(Bir yerde) birinin borusu ötmek,* (orada) o kimsenin sözü geçmek, buyrukları dinlenmek. || *(Birisinin) borusunu çalmak,* kendisine çıkar sağlayan bir kimseye hoş görünmek için onun ağzıyla konuşmak, onun düşüncelerini savunmak.

—Anat. Ağız tarafı genişçe ve yayvan olan silindir biçiminde iletim yolu. || *Östaki borusu,* ortakulaktan yutağa giden kanal. (Bk. *ansikl.* böl. Anat.) || *Yumurta borusu* ya da *Fallope borusu,* dölyatağının her iki yan köşesinden ilgili yumurtalığa uzanan iki borunun her biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. *Boru işareti,* birliklerde günlük görevlerin yapılması, toplanma ya da uyarı amacıyla boruyla verilen komut: *yat borusu, kalk borusu, yemek borusu vb.* ||*Boru takımı,* bando yerine çalmak amacıyla trampetçi ve boruculardan oluşturulan birlik.

—Aydınlt. *Boşaltma borusu,* ampulün iç bölümüyle bağlantılı cam tüp; ampulün havasını almaya ve gazla doldurmaya yarar.

—Bahç. *Sulama borusu,* bir ana borudan alınan suyu sulama hortumunun ağızlığına getirmeye yarayan ya da üzerinde sulama düzeneği bulunan ve sulamaya yarayan boru.

—Bayınd. *Basınçlı boru,* bir barajdan ya da yükleme odasından aldığı basınçlı suyu, bu suyun kullanılacağı fabrikanın makinelerine değin taşıyan boru. (Eşanl. CEBRİ BORU.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Denizc. *Sis borusu,* görüş uzaklığı azaldığında Uluslararası denizde çatışmayı önleme tüzüğü gereğince gemilerin mevkilerini diğer deniz araçlarına bildirmek için kullandığı ses işaretlerini yayınlamaya yönelik aygıt. (Kısıtlı görüş alanında aşağıdaki ses işaretleri kullanılır: seyir halindeki gemi iki dakikayı geçmeyen aralıklarla bir uzun düdük [sis borusu]; demirlemiş gemi aynı aralıklarla bir uzun iki kısa üç düdük; yedek çeken bir geminin yedeğinde birden çok yedek varsa, en sonda yedeklenen gemi iki dakikalık aralıklarla yedekleyen geminin işaretini izleyerek bir uzun üç kısa düdük çalar.)

—Din tar. *Kıyamet borusu,* tevrata göre, kıyamet gününde başmeleğin çalacağı boru. Bu boruyla ölüler dirilecek ve insanların yazgıları saptanacaktır (→ SUR-U İSRAFİL).

—El sant. Bazı iğne oyalarında, kumaşa tutturulan kenarla asıl oya motifi arasına yapılan sap biçimli bölüm.

—Fiz. *Alan borusu,* kapalı bir çepere dayanan alan çizgilerinin oluşturduğu yüzey.

—Fiz. ve Müz. *Ses borusu,* içindeki havanın titreşmesiyle ses verebilen, madenden ya da ağaçtan, kare, konik ya da silindirik kesitli tüp. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Folk. Koni biçiminde, sivri bölümünde bir delik bulunan boru. Karnavala katılanlar, bu delikten üfleyerek, herhangi bir kişiyi gülünç duruma düşürmeye ya da ortak sevinç ortamı oluşturmaya yarayan garip sesler çıkartırlar.

—Hat. *Boru kefi,* osmanlı yazısında uzun kef harfinin boru gibi kıvrımlı biçimine verilen ad.

—Havc. *Şok borusu,* sesüstü hızlarda aerodinamik denemeler yapmakta kullanılan düzen. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hidr. pnöm. ve Sıh. tes. İçinden bir akışkan geçen, küçük kesitli tüp.

—Isıbil. *Boru ağzı,* bir kap ya da hazneye, boru bağlamaya yarayan, kısa silindir biçiminde ağız. || *Boru değiştirmek,* bir kazanın, bir ısı değiştiricisinin ya da genel anlamda borulu bir aygıtın borularını söküp, yerine yenilerini takmak ya da bağlamak. || *Boru demeti,* bir ısı değiştiricisinin ya da kazanın gruplaştırılmış borular kümesi. || *Boru donanımı,* bir besleme ya da dağıtım devresini oluşturan boru ağı. ||*Boru gövdesi,* bir kazanın, duman borularını içeren ve iki boru aynası arasında yer alan bölümü. || *Boru temizleyicisi,* kazan borularındaki kurumu temizlemeye (duman boruları), kireç ve tortuları kazımaya (su boruları) yarayan alet ya da aygıt. || *Buhar alma borusu,* bir buhar kabının ya da üreticinin buhar çıkışında yer alan, genellikle supaplı bir vana ya da muslukla donatılmış boru. (Eşanl. BUHAR PRİZİ.) || *Duman borusu,* bir kazanda, sıcak gazların dolaştığı borulardan herbiri. || *Düzey gösterge borusu,* kazandaki su düzeyini doğrudan okumaya yarayan, düşey, saydam boru. || *Işınım borusu,* içinde sıcak bir akışkan dolaşan ve elektrotermik etkiyle açığa çıkan ısıdan dolayı ısınarak karanlık ya da görünür bir ışınım yayan metal boru. || *Kanatlı boru,* kaynak ya da kenetlemeyle enine ya da boyuna bağlanmış kanatlar taşıyan boru; bu kanatlar bir ısı değiştiricisinin ya da her tür ısıl aygıtın ısı iletimini artırmaya yarar. || *Su borusu,* bir kazanda, su dolaşan boruların her biri.

—Isıl mot. *Besleme borusu,* soğutma suyu, benzin, yağlama yağı gibi bir sıvıyı, mekanik donanımın bir noktasından diğerine iletmeye yarayan boru.

—İnş. *Gömme* ya da *gizli boru,* duvarın içine gömülen boru.||*Görünür* ya da *açıkta boru,* bir duvarın yüzünden çıkıntı yapan boru. || *Havalandırma borusu,* HAVA BACASI*'nın eşanlamlısı. || *İniş borusu,* kullanılmış suları atmaya yarayan düşey boru. || *Kirli su borusu,* lavabo, bulaşık teknesi, duş teknesi gibi yerlerden gelen kullanılmış suları taşıyan boru. || *Pis su borusu,* heladan gelen pis su ve pislikleri akıtan boru. || *Yağmur borusu,* dam derelerine gelen suları boşaltmaya yarayan düşey boru.

—Kuyumc. *Boru haddesi,* kuyumcunun dövme ve oyma işi nesneleri yuvarlaklaştırmada kullandığı tahta silindir. —Yüzük ve bilezik yapımında kullanılan çelik kesik koni.

—Metalürj. Çeperleri homojen bir gereçten (cam, metal) yapılan, genellikle silindir biçiminde, akışkan kanalı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Oksijen borusu,* bazı dönüştürücülerin (LD, OLP, Kaldo) banyo yüzeyine arı oksijen üflemeye yarayan ve suyla soğutulan metal boru. —Yükseltgeme yoluyla, büyük bir ısının açığa çıkmasını sağlamak için metal üzerine oksijen üflemeye yarayan uzun çelik boru. (Bu düzenek katılaşmış metalin tıkadığı döküm deliklerini açmakta kullanılır.)

—Müz. Bir kalakla son bulan koni biçimindeki uzun bir tüpten (4-7 m uzunluğunda) oluşan ağızlıklı üflemeli çalgı. (Sesi oldukça pes olan bu çalgı, uzaktaki birini çağırmak amacıyla kullanılır.) || NEFİR'in eşanlamlısı.

—Oto. *Aks borusu,* DİNGİL* BORUSU'nun eşanlamlısı. || *Çekme borusu,* arkadan itmeli bir taşıtta ya da ağır yük kamyonunda, transmisyon milini koruyan boru; önde şasinin bir traversine mafsalla bağlanan bu boru, şasiye arka köprünün devindirici çekişini iletir. ||*Direksiyon borusu,* direksiyon simidinden dişli kutusuna kadar giden ve direksiyon milini koruyan bükülmez boru.

—Patol. *Boru sesi,* bazı akciğer hastalıklarının (örneğin pnömoni) muayenesinde hasta, dinleme aletiyle dinlenirken duyulan ve sert, düz bir borunun içine üflendiği zaman işitilen sese benzeyen ses.

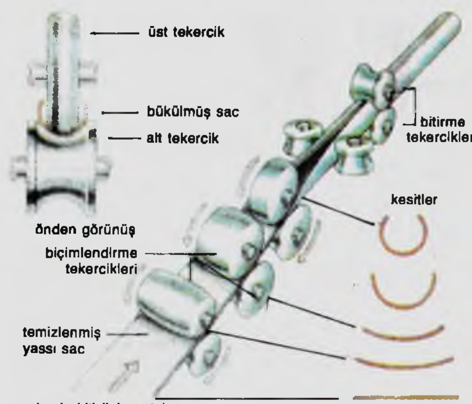
—Petr. san. *Süzgeçli boru,* kuyu çeperlerini bozmadan bir yatağın işletilmesini sağlayan ve delikler ya da yarıklar taşıyan boru.

—Soğut san. *Vurumlu boru,* bir borunun iki ucunda, bir gazı dönemsel olarak sı-

kıştırma ve genişletme yoluyla elde edilebilecek sıcaklık farkından yararlanıp soğuk üreten aygıt. (Sıkıştırma, açık uçtan basınçlı gaz girişiyle ve genişletme içerdeki gazın aynı yoldan çıkışıyla sağlanır. Borunun kapalı ucundaki bir ısı değiştiricisi sıkıştırma ısısını boşaltır; diğer uçtaki ikinci değiştirici üretilen soğuğu kullanmaya olanak verir; nihayet, borunun dışında yer alan bir ısı toplayıcısı, atık gazla giriş gazına bir önsoğutma uygular.)
—Teknol. *Boru başı,* ucunda bir flanş bulunan ve bir boruya rakorla bağlanan kısa boru. ‖ *Boru donanımı,* bir akışkanın ya da tozsu bir ürünün dolaşımını sağlayan boruların tümü. ‖ *Boru döşeyici,* su, gaz ya da hidrokarbon boruhattının öğelerini yerleştirmeye yarayan, yanal bir okla ya da krenle donatılmış çekici. ‖ *Boru kesicisi,* makine sanayisinde boru kesmeye yarayan aygıt. (Keseceği boru çevresinde dönen bir çatal ve buna bağlı döner bıçaktan oluşur. Dönme süresi boyunca, bıçak boruya dalarak kesmeyi sağlar.) ‖ *Isı borusu,* bir akışkanın sıvı ve buhar evreleri arasındaki geçişlerden yararlanarak yüksek yetkinlikte ısı iletimini sağlayan düzenek. (Isı borusu genellikle sıvı ve buhar evrelerini birlikte içeren kapalı bir hacimdir. Sıcak uçta sıvı ısı alarak buharlaşır ve buhar soğuk uçta bu ısıyı vererek yoğuşur. Yoğuşan sıvı sıcak uca ağırlığıyla ya da kılcallıkla döner.)

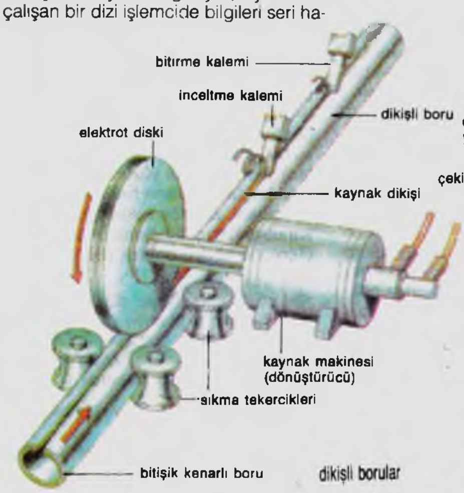
◆ sıf. Boru biçiminde olan.
—Bayınd. *Boru köprü,* dikdörtgen kesitli, boş gövdeli bir kiriş oluşturan öğelerden yapılmış metal köprü. (R. Stephenson'un Britannia bridge'de [1845-1850] uyguladığı bu teknikten, metal ya da donatılı çimentodan kafesli birçok köprü örneği türemiştir.)
—Bilş. *Boru yollu bilgisayar,* aynı anda çalışan bir dizi işlemcide bilgileri seri halinde işlemek için çok yüksek hızlara göre tasarlanmış bilgisayar. (Eşanl. PİPELİNE.)
—İnş. *Boru iskele,* çelik tüplerden ve cıvatalanmış birleştirme bileziklerinden oluşan metal iskele.
—ANSİKL. Anat. • *Östaki borusu.* Kısmen kemikten kısmen telsel kıkırdaktan ve zardan oluşan ve uçlarından biri ortakulak boşluğuna, geniş ağızlı olan öbürü yutağın yan ve üst yüzüne açılan bir kanaldır. Aşağı yukarı 4 cm uzunluğunda olan bu boru, dışındaki havanın ağız yoluyla ortakulağa girmesini, böylece kulakzarının iki tarafındaki hava basıncının eşit olmasını sağlar.
• *Yumurta borusu* ya da *Fallope borusu.* 10-14 cm uzunluğunda bir borudur; içten dışa doğru dört kısma ayrılır; dölyatağının çeperine gömülü kısım; kıstak, ampul, yumurtalığın iç yüzüne genişçe açılan huni biçimindeki ağız. Fallope borusu "geniş bağ" denilen bir karınzarı kıvrımının arasında bulunur ve yumurtayı yumurtalıktan dölyatağına götürür. Her iki borunun birden tıkanması kadında kısırlığın en çok görülen nedenlerindendir.
■—Bayınd. Basınçlı borular, büyük çaplar gerektiren alçak basınçlar için normal ya da öngerilmeli betonarmeden, yüksek basınçlar için de çelikten yapılır. Önceleri perçinle, daha sonra kaynakla birleştirilen basınçlı borular, günümüzde gergiyle bağlanmaktadır.
Elektrik kaynağı, daha dayanıklı çeliklerin kullanımını, ağır ve masraflı contalara gerek duyulmadan boruların birleştirilmesini sağladı. Kendinden germe tekniğinin gelişimi ise, işleme, haddeleme ve çekme yöntemleriyle öngerilme verilmiş, esneklik sınırı çok yüksek çeliklerin kullanımına olanak verdi. Nihayet aşırı basınçla karşılaşacak borulara, iç basınç uygulanarak hafifçe genişletildi ve böylece çeliğin nitelikleri iyileştirildi. Yukarıda sıralanan yöntemler, yüksek düşüşlü ve geniş çaplı borularda daha ince sacların kullanılmasını sağladı.
—Fiz. ve Müz. *Ses borusu,* havalı çalgıların büyük çoğunluğu, değişik biçimli boruların içindeki hava sütununun titreşim hareketlerini yöneten akustik yasaları uyarınca ses verir. Bu boruların başlıca türleri: ağızlıklı, açık silindirik borular (yan

ÇELİK BORU YAPIMI. *(Vallourec'in bir belgesine göre)*

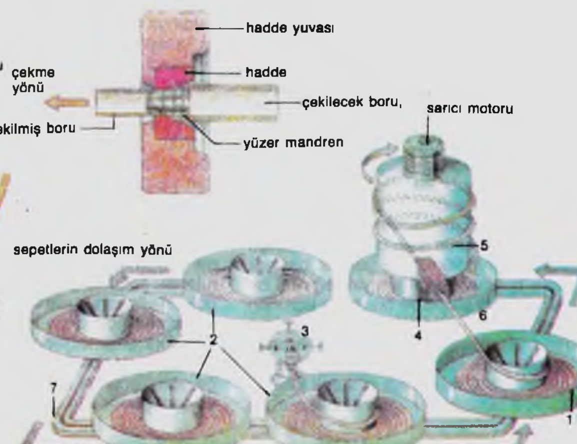

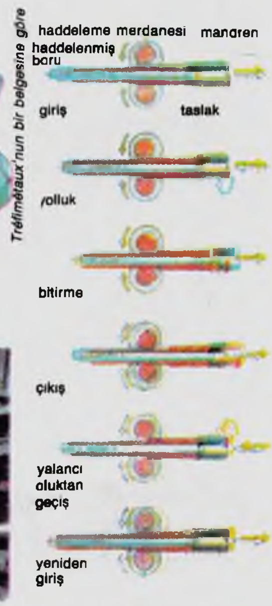

yukarda: bitişik kenarlı boru

TAMBUR ÜZERİNDE SARMA ve ÇEKMEYLE BAKIR BORU YAPIMI
1. çekme sırasında kangalın bulunduğu sepet; 2. çekilmeyi bekleyen kangal sepetleri; 3. boru ucunu açma; 4. hadde yuvası; 5. sarıcı tambur; 6. çekilmiş kangal sepeti; 7. sepet dolaşım rayı.

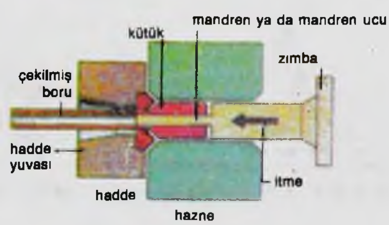

dikişli borular

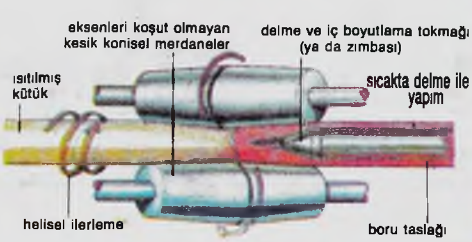

soğukta haddelemeyle dikişsiz boru yapımı

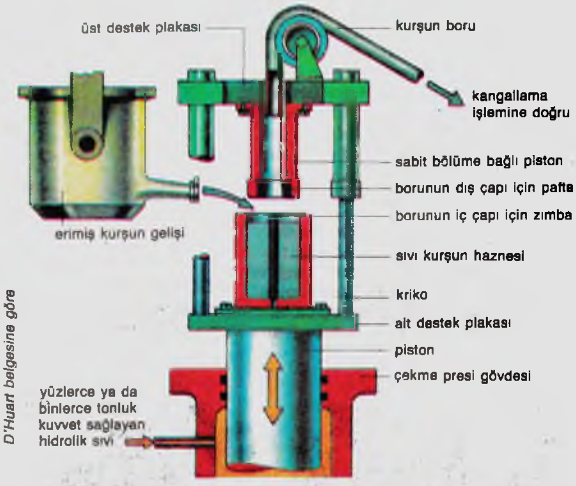

ekstrüzyon ile yapım

sıcakta delme ile yapım

çelik kütüğü mandrende delme ile boru yapımı (fırından çıktıktan sonra)

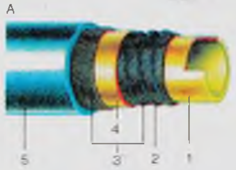

D'Huart belgesine göre

KURŞUN BORU ÜRETİM ŞEMASI

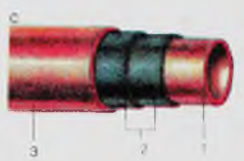
DEĞİŞİK KAUÇUK BORULARIN YAPIMI

A. Emme ve basma borusu (besleyici özellik);
1. Elastomerden iç "besleme" borusu;
2. Çelik sarımlar;
3. Yapay dokuma kuşak;
4. Dokuma kuşaklar arasında bağlantı sağlayan elastomer boru;
5. "Dokuma" görünümlü elastomerden dış kaplama.

B. Sıkıştırılmış hava borusu.
1. Siyah elastomerden iç boru;
2. Yapay dokuma kuşak;
3. Pürüzsüz ya da "dokuma" görünümlü dış elastomer kaplama.

ACAP belgesine göre

C. Su basma borusu.
1. Elastomerden iç boru;
2. Yapay dokuma kuşak;
3. Pürüzsüz ya da "dokuma" görünümlü dış elastomer kaplama.

flüt); dilli, açık silindirik borular (klarinet); dilli, açık konik borular (obua, saksofon); bizolu, açık konik borular (blok flüt); bir ucu koni biçiminde silindirik borular (korno, trompet, trombon); ağızlıklı, kapalı silindirik borular (org burdonu). Tüm bu borular, sürekli ya da kesik kesik üflenen ya da bir depodan gelen havayla dolar. Böylece, bir bizo'nun, serbest ya da çarpan bir dilin (basit ya da çift) üzerine, bir ağızlığın içine yöneltilen hava sütunu titreşmeye başlar. Bir borunun —biçimine bağlı olanakları, sınırlıdır ve verebileceği en pes sesin (temel ses) frekansı, uzunluğuyla ters orantılıdır (pes sesler, uzun borulardan çıkar). Her boru, ayrıca, hava sütununun bölünmesiyle, temel sesin armoniklerini de verir. Armoniklerin sayısı, borunun boyutlarına ve iç profilinin biçimine bağlıdır. Ses borularının olanaklarını artırmanın birçok yolu vardır: çalgının gövdesinde açılan delikler, sürgü ya da piston. Bunların hedefi, borunun titreşen bütünsel uzunluğuna ek olarak, titreşen yeni uzunluklar yaratmaktır. Her yeni uzunluk, yeni bir temel ses ve onun armoniklerini verir. Böylece, havalı çalgıların büyük çoğunluğu, birden fazla kromatik oktava ulaşmayı sağlar.
—Havc. *Şok borusu.* İşleyişi, bir boru içinde, düz bir şok dalgasının çok yüksek bir hızla yer değiştirmesine dayanır. Çok ince bir diyaframla ikiye bölünen borunun yukarıçığır bölümünde yüksek basınçlı hava bulunur; diyafram yırtıldığında bir şok dalgası oluşur ve bu dalga borunun aşağıçığır ucunda bulunan maketin çevresinden geçerken, yaratılmak istenen aerodinamik koşullar gerçekleşir. Denemeler, 20-30 milisaniye gibi çok kısa bir sürede tamamlanır. Şok borusuyla 20 mach'a kadar ulaşan akışlar elde edilebilir.
—Metalürj. Boru yapımında istenen ürünün tipine göre çeşitli yöntemlerden yararlanılır.
1. *Bitişik kenarlı boru.* Uzun ve dar bir sac, bir kalıptan ya da tekercikler dizisi arasından geçirilerek yavaş yavaş eni doğrultusunda bükülür; bükme işlemi sonunda sacın iki kenarı bitişir.
2. *Dikişli boru.* Bitişik kenarlı borunun kenarlarına sürekli döner çarkla elektrik kaynağı yapılır.
3. *Dikişsiz boru.* Bir boru taslağı son ölçüye göre çaplanır; bu işlem bir mandren üzerinde soğukta çekme, otomatik duyarlı dövme* ya da soğukta haddeleme ile yapılır.
Boru taslağı şu yollarla elde edilebilir:
elektroliz'le katot işlevi gören bakırlı çelikten yapılmış bir mandren üzerine metal çökeltilir;
düşey döküm'le uygun bir kalıba sıvı metal sürekli ya da yarısürekli yöntemle dökülür;
savurma döküm'le ekseni çevresinde yatay olarak dönen silindir biçiminde bir kalıba sıvı metalin dökümü sağlanır; borunun kalınlığı dönüş hızı ve dökülen metal miktarıyla ayarlanır;
ekstrüzyon'la özellikle hafif alaşımlardan boru üretilir; metal haznesinin çıkış kalıbında bulunan mandren, metalin boru halinde çıkmasını sağlar;
sıcakta özel çubuk haddeleme, Mannesmann kardeşlerin (Rheinland, 1886) kalın borular elde etmek için uyguladığı yöntemdir. Eksenleri koşut olmayan iki merdane arasına çubuk yerleştirilir; merdaneler özde çekme gerilmeleri doğmasına yol açar ve bu kesimde metal yırtılır; ardından armut biçiminde bir mandren ile iç çap açılarak çaplanır. Bu yöntemle çok yüksek dayanım özellikleri taşıyan, çok hafif çelik ya da alüminyum borular elde edilir. Bu borular nikel ve kromla kaplanarak ya da lake boya vurularak mobilya kasası ve koltuk yapımında kullanılır.
—Teknol. • *Dökmedemir borular,* su ya da gaz dağıtım ağları ve kirli su boşaltma donanımı yapımında kullanılır. Eskiden yatay ya da dikey dökümle elde ediliyordu. Günümüzde savurma döküm yöntemi kullanılır ve grafitli dökmedemirden yapılır.
• *Çelik borular,* kaynaklı ya da kaynaksız olabilir. Kaynaksız olanlar, yuvarlak bir yarı mamul delindikten sonra sıcakta çekme yöntemiyle elde edilir; küçük çaplı borularda, soğukta çekme ya da savurma döküm yöntemi kullanılır. Kaynaklı borular yapmak için önce sac enine bükülür ve sonra bitişme yerine kaynak yapılır. Çelik borular, (basınçlı sıvı taşıma) toprağa gömülecekse, korozyona karşı bitüm ve cam elyafından oluşan bir kaplamayla korunur; elektrokimyasal aşınmaya karşı ise metali yansızlaştıran katodik kaplama uygulanır. Petrol boruhatlarında yukarıda belirtilen yöntemlerle kaplanmış kaynaklı borular kullanılır.
• *Kurşun borular,* hidrolik preslerde üretilir. Kurşun 100°C dolayında yumuşar; ama antimon katılarak daha yüksek sıcaklıklara dayanması sağlanır. Kurşun-antimon alaşımı kolayca dövülür ve korozyona karşı yüksek bir dayanım gösterir. Suda bulunan kalsiyum karbonatla kurşun hidrokarbonat oluşturur; böylece her tür kimyasal etkiye karşı korunur.
• *Betonarme borular*'ın çapı 0,40 m'den daha büyüktür. Beton çeperin içinde çelik sarımlarla berkitilmiş boyuna armatürler bulunur. Önemli borular için bazen öngerilmeli beton kullanılır ve sacdan yapılmış bir öz yerleştirilerek sızdırmazlık sağlanır.
• *Kauçuk borular,* tekstil bir kuşağın iç ve dışına kauçuk kaplanarak elde edilir; bu kuşak bazen, metal sarımlarla desteklenerek borunun aşınmaya dayanıklığı artırılır.
• *Plastik borular,* esnek ve hafiftir. Kırılma olasılığı zayıf, korozyona dayanıklıdır; çok iyi bir elektrik ve ısı yalıtkanı oluşturur.

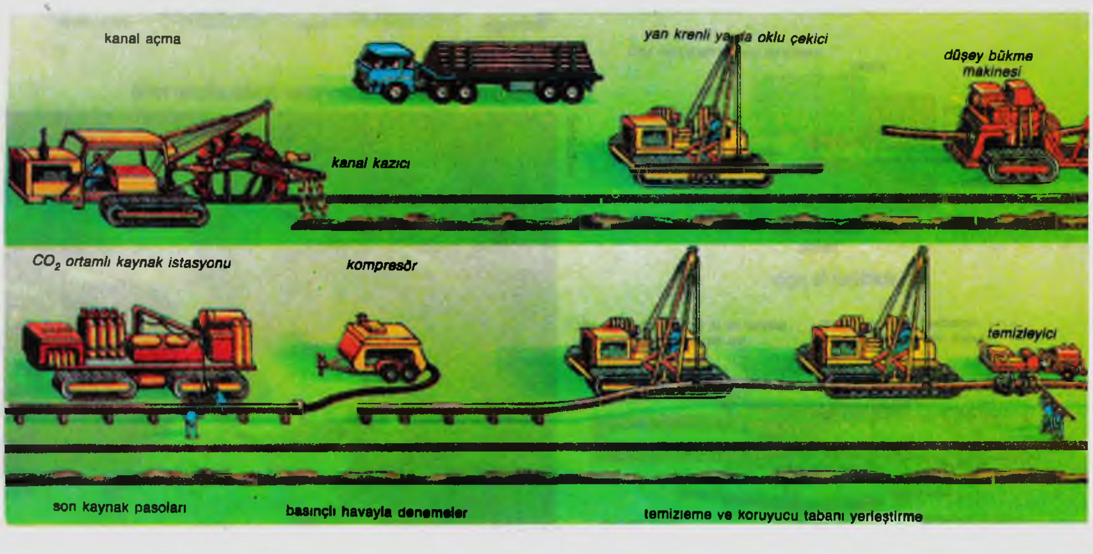
BORUCERD, İran'da kent, Luristan'da, Transiran demiryolu kentten geçer; 183 879 nüf. (1986). Elsanatları (doküma sanayisi, küçük metalürji). Eski afyon ticaret merkezi.

BORUCU a. Ask. Boru çalmakla görevli asker. (Eşanl. BORAZANCI.)
—Folk. Tulumbacılıkta bir rütbe. (Borucular, *fenerci** den sonra gelir, hortumun boru denen su fışkırtma parçasını taşırlardı. Mintanlarının kolunda iki şeritten oluşan bir işaret bulunurdu.)

BORUCUK a. Anat. Uzunluğu az, çapı küçük silindir biçiminde yapı. (Erbezlerinin düz borucukları, meme bezinin süt borucukları, kıvrıntılı ya da düz böbrek borucukları, bazı böceklerin yumurtlama borucukları vb. bu gibi yapılardır.)
—Bot. Bitişik çanak ve taçyapraklardan oluşan çanak ya da tacın alttaki borumsu bölümü. ‖ Bazı mantarların (çayır mantarı) şapkasının alt yüzünde görülen paralel küçük boruların her biri.
—Dokubil. *Böbrek borucuğu,* Bowman kapsülünden çıkan borucukların her biri. (Tümüne birden böbrek borucukları denir.)

◆ sıf. *Borucuk bez,* düz ya da eğri silindir biçiminde olan ve sonunda bir asinüs bulunmayan bez. (Memelilerin deri, ter bezleri ve sindirim sistemindeki bezlerin çoğu borucuk bezlerdir.)

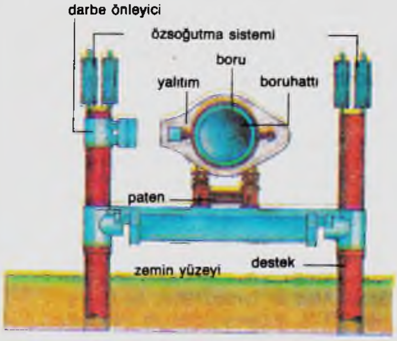
BORUCUKLU sıf. Bir ya da birçok borucuğu olan.
—Bot. Taçyaprakları bitişerek boru hali-

ne gelmiş olan ve çiçek bürgüleri de aynı biçimi alan bazı çiçeklere denir. (Işınsal bileşik çiçeklerde ortadaki çiçekler borucukludur.)

BORUÇİÇEKLİ sıf. Bütün çiçekleri boru biçiminde olan bileşik çiçek kömeçlerine denir.

BORUHATTI a. **1.** Kanallar ya da borular sistemi. **—2.** Suyu, havayı, gazı, petrol ürünlerini vb. bir yerden bir yere aktarmada kullanılan boru düzeni. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Akışkanları ve akışkan ürünleri uzun mesafelere iletmeye yarayan boru ağı. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. PIPELINE.] || *Boruhattı uzmanı,* boruhatları inceleme, döşeme ya da işletme alanında uzmanlaşmış teknisyen. || *Aktarma boruhattı,* bir rafineri fırınının çıkışını, bir damıtma kulesinin ya da diğer bir aygıtın girişine bağlayan boru düzeni. || *Petrol boruhattı,* ham petrol taşımada kullanılan boru hattı.

Alaska'da kullanılan yerden yüksek boruhattı petrol ısısının (60°C'ın üstünde) donmuş ve sert toprağa geçişini engeller

—ANSİKL. İlkçağ'da, boruhatlarında ahşap (kışı sert geçen ülkelerde hâlâ kullanılır), pişmiş toprak, kurşun ve bazı sifonlar için tunç (Bergama sukemeri) kullanılırdı; dökme demirden hatlar ilk kez Louis XIV döneminde Versailles bahçelerinde görüldü.

Günümüzde gereç seçimi aktarılacak akışkanın türüne, sıcaklığına ve basıncına bağlıdır. Kurşun, çok yumuşak su ile (aşındırıcı) kimyasal tepkimeye girme tehlikesi gösterdiğinden daha az kullanılır. Sünek dökme demirden boruhatları yüksek basınçlara, oynak arazilere, korozyona yol açan sıvılara, yüksek sıcaklıklara elverişlidir. Çelik boruhatları bunlardan daha hafiftir, ancak korozyona karşı korunması gerekir. Maliyeti yüksek olan bakır boruhatları özellikle sıcak su için uygun bir malzeme oluşturur. Görece düşük basınçlar (örneğin kullanılmış suların boşaltılması) için kumtaşı, asbestli çimento ya da betonarmeden yapılmış borular kullanılır. Plastik boruhatları son günlerde büyük bir gelişme göstermiştir; orta basınçlara (cam elyafıyla donatılmış borular) ve korozyona yol açan etkenlere çok dirençlidir; ama 60°C'ın üstündeki sıcaklıklara karşı tutumu henüz istenilen düzeyde değildir. Kuvvetli korozyona neden olan bazı sıvıların iletiminde ise cam borular kullanılır.

Öte yandan boruları birleştirmek için genleşme olayına uyum sağlayan birçok eklem modeli vardır. Yüksek sıcaklıktaki bir akışkanı uzun mesafelere dağıtan, boruhatlarında düzenli aralıklarda dirsekler yerleştirilir (deve boyunları). Bir boruhattını oynak arazide döşeme çok güçtür; kaldı ki hat hizmete açıldıktan sonra kırılma tehlikesi her zaman vardır; bu yüzden kimi hatlar kazıklar üstünde döşenir. Öte yandan bu tür kazıklar demiryolları gibi kimi engelleri kolayca aşmayı sağlar.

Ulaşılamayan toprak altı boruhatları bir televizyon aygıtıyla denetim altında tutulabilir. Bu hatlar özel fırçalar ya da çok yüksek basınçla su püskürten hidrolik pistonlarla temizlenir. Bazı onarım işlemlerinde zarar görmüş bölüme çimento püskürtülür ya da kanal sıvası yapılabilir; küçük çaplı boruhatları ise, gerektiğinde değiştirilebilir.

Büyük boruhatları, gazların (doğal gaz, sanayi gazı, oksijen, sıkıştırılmış hava), sıvıların (ham petrol, arıtılmış ürünler, su) ve akışkan katıların (katalizörler, toz kömür) taşınmasında kullanılır. Birbirine kaynakla tutturulmuş borulardan oluşur ve uzunluğu yüzlerce, hatta binlerce kilometreye ulaşabilir. Çapı genellikle bir metredir. Enerji kaynaklarının kıtalararası taşınmasında en ekonomik yoldur.

Sıvı hidrokarbonların (petrol) ve gaz hidrokarbonların (doğal gaz) taşınmasında kullanılan boruhatları öncelikle yataklardan çıkarılan hammaddenin işleme ve tüketim merkezlerine ya da yükleme limanlarına iletimini sağlar. Ayrıca deniz yataklarından çıkarılan hammaddeyi kıyıya ulaştırmada da kullanılır. Öte yandan çok tüketilen işlenmiş ürünleri (benzin, mazot ya da fuel-oil) rafinerilerden sanayi merkezlerine aktarır. Farklı nitelikteki petrol ürünleri aynı boruhattında birbirine karışmadan art arda taşınabilir.

Boruhattıyla petrol taşımada, hatların izlediği yol üstünde güçlü pompalama istasyonları kurulur ve böylece petrolün sıradağları aşması sağlanır. Gaz taşımada ise sıkıştırma istasyonlarından yararlanılır. Bir boruhattını döşemede toprağı kaldırma, kanalları kazıma, boruları yerleştirme, kaynak yapma, çamurlu ırmakları aşma vb. gibi işlemler için güçlü makineler gerekir. Boruhattını korozyona karşı korumak için ise, borular temel maddesi taşkömür katranı ya da petrol tortusu olan yalıtkan maddelerle sıvanır ya da döşenmeden önce özel makineler kullanılarak plastik şeritlerle kaplanır. Bir sualtı boruhattını döşemek için, özel bir gemiden yararlanılır; borular kaynaklanır ve gemi yol aldıkça hat dibe yerleştirilir; ardından gemi demirlerinden ya da balıkçı ağlarından korumak için hattın üstü toprakla örtülür. Boruhatları özel kapaklardan sokulan kazıyıcılarla temizlenir.

Boruhattıyla taşıma, hat bir kez toprak altına döşendikten sonra çevreye zarar vermeyen en iyi taşıma yöntemidir. Ancak bu taşıma yöntemi kutup bölgelerinde uygulanamaz, çünkü taşınan petrolün ısısı buzun çözülmesine yol açar.

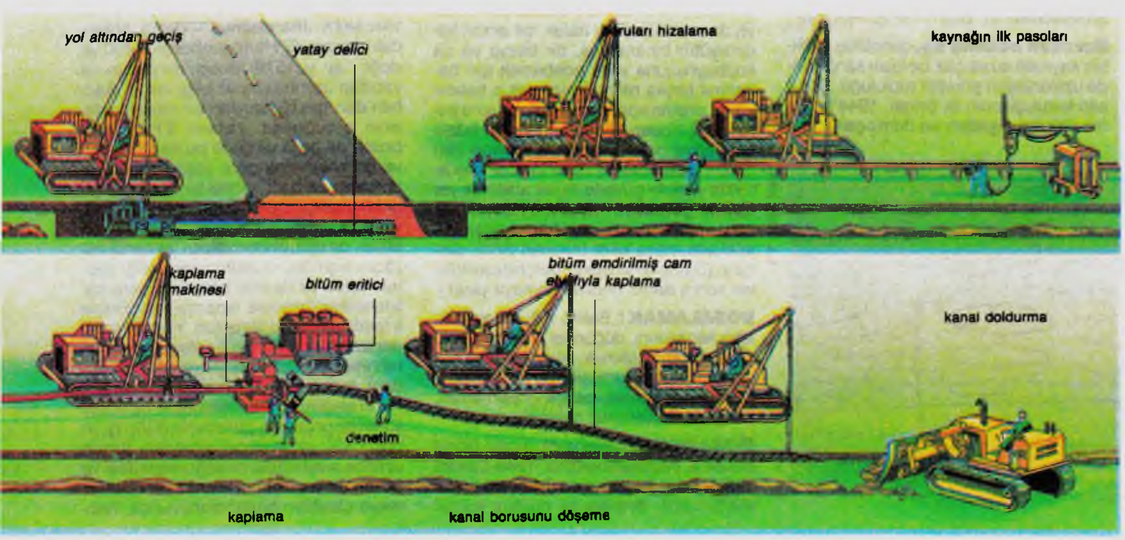
Gaz sanayisinde boruhatları karşılaştığı iç basınca göre üç sınıfa ayrılır.

Alçak basınçlı dağıtım boruhatları çoğunlukla dökme demirdendir. Boru ağları, gazı 9 ile 60 mbar arasında değişen basınçlarla dağıtır. Doğal gazın kullanımı *orta basınçlı* boruhattı ağlarının gelişme-

IHC - Holland

bir deniz boruhattının yarıdalgıç bir gemiyle döşenmesi

bir boruhattını döşeme işleminin çeşitli aşamaları

Hochtief Bau AG

Hotzenwald'da (Almanya) bir biriktirme barajının düzenlenişi sırasında bir yeraltı **boruhattı**nın yerleştirilmesi

sini sağlamıştır; borular ya çelikten (dağıtım basıncı 1 ile 16 bar) ya da plastikten (polietilen 5, dağıtım basıncı 1 ile 4 bar) yapılır. İç kaplamalar yüksek basınçlı boruhatlarında kullanılanlardan pek farklı değildir. *Yüksek basınçlı* boruhatları ark kaynağıyla uç uca eklenen çelik borulardan yapılır; bu hatlarda gaz, 20 ile 80 bar basınç altında taşınır. Yüksek basınçlı boruhatlarında korozyona karşı hem edilgen koruma, hem etkin koruma (katodik koruma) uygulanır; edilgen korumada borular ya taşkömür katranı, bitüm, petrol tortusuyla sıvanır ya da şantiyede plastik (polietilen) maddelerle kaplanır.

—Huk. *Boruhattı*'nın Türkiye'de kurulması ve işletilmesi Türkiye Petrolleri anonim ortaklığı'nın görevleri arasındadır. Boruhatları ve petrol taşıma aş (Botaş), Türkiye Petrolleri anonim ortaklığı'na bağlı bir ortaklıktır. Petrol k.'nun 83. maddesine göre dışarıda üretilmiş ve işlenmiş petrolün, boruhattıyla bir başka ülkeye Türkiye üzerinden taşınabilmesi konusunda uygulanacak kuralları Bakanlar kurulu belirler. Türkiye'de halen ham petrol taşıyan üç boru hattı vardır; 495 km uzunluğundaki Batman-Dörtyol boru hattı (1966), 941 km uzunluğundaki (641 km'si Türkiye'de) Türkiye-Irak boru hattı (1977) ve 448 km uzunluğundaki Yumurtalık-Kırıkkale boru hattı (1986). Bunlar dışında Rusya'dan Türkiye'ye doğal gaz taşımak amacıyla yapılan 842 km uzunluğundaki (120 km'si denizden) doğal gaz boru hattı 1988'den itibaren hizmete girmiştir.

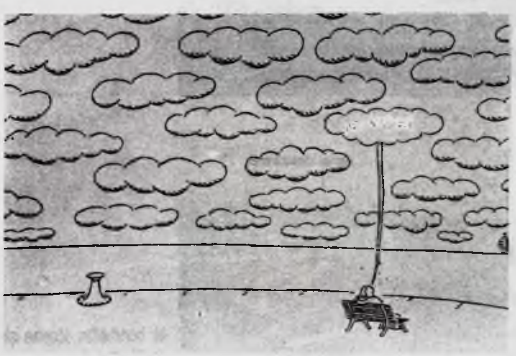
BORULU sıf. Isıbil. Isı değişimleri için büyük bir yüzey oluşturan borularında sıcak akışkan ya da su dolaşan bir kazan için kullanılır. (Borular, *boru demetleri* halinde gruplanabilir.)

BORULUMEDÜZLER → SİFONOFORLAR.

BORUMSU sıf. Biçimi boruyu andıran.

Borusan holding aş, genellikle, çelikten kaynaklı su ve gaz boruları sanayisinde uzmanlaşan şirketler topluluğu. Borusan kuruluşlarının ilk şirketi, 1944'te, tarım ürünleri dışsatımı ve demir-çelik dışalımı yapmak üzere İstanbul'da Istikbal tic. taş adıyla kurulan bir ticaret şirketi oldu. İlk sınai girişimi olan Borusan boru san. aş ise, çelikten kaynaklı, sanayide kullanılan borularla, su ve gaz boruları üretmek amacıyla 1958'de, İstanbul'da kuruldu. Bu kuruluşun üretimi, 1964'te Pendik'te kurulan fabrikada sürdürülmüş, 1976'da Gemlik tesisleri kurulmuş, 1983-1984 yıllarında Pendik fabrikası Gemlik ile birleştirilmiştir. 1969'da holdingleşen kuruluş galvanizli sac, nikel-pirinç-bakır kaplamalı çelik saclar, motor supapları, amortisör, yazar kasa üretimleri, otomobil ithalatı gibi alanlara da yönelmiştir. Boru ve kaplamalı sac üretimi toplam kapasitesi yılda 325 000 tondur. Otuza yakın şirketi kapsayan holdingde çalışan sayısı 2 442'dir (1992).

Jean **Bosc**'un *Seni seviyorum* albümünden (1969) alınma deseni

L.L. - coll. part.

BORUSLAR. Esk. coğ. Borussia'da, yani Wisła ile Nyemen arasında kalan Baltık kıyısında yaşamış slav kavimleri. Boruslar'ın Germenler ile hiçbir etnik bağları yoktu. Polonyalaştırma girişimlerine karşı direndiler. XIII. yy.'da Töton şövalyeleri tarafından yok edildiler ya da sürüldüler. Daha sonra, *Boruslar* sözünün yerini alan *Prusyalılar* terimi çok daha geniş bir anlam kazandı ve dışardan göç etmiş ya da başka bölgelerde oturan Germenler'i belirtti. *Prusya* sözcüğü de aynı biçimde anlam değiştirdi.

BORÜR a. (fr. *borure*). Borun bir elementle oluşturduğu bileşik.

BORYSTHENES, Dniepr'in Eskiçağ' daki adı.

BORZAGE (Frank), amerikalı film yönetmeni (Salt Lake City 1893 - Hollywood 1962). Thomas İnce'ın filmlerinde oynadıktan sonra, 1916'da "Triangle" yapımevinde yönetmenliğe başladı. *The Seventh Heaven* (1927), *Street Angel* (1928), *The River* (1929), *A Man's Castle* (1933), *No Greater Glory* (1934), *Arzu* (Desire) [1936] gibi üstün nitelikli filmler çevirdi. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, kaliteli ama iddialı olmayan filmler yaptı.

BORZOV (Valeriy), ukraynalı atlet (Lvov 1949). 100 m (1969, 1971 ve 1974) ve 200 m (1971) Avrupa şampiyonlukları vardır. 1972'de bu iki mesafede de olimpiyat şampiyonu oldu.

BOSA a. (ital. *bozza*). Denizc. Bir ucundan gemi güvertesine bağlanmış ve çekme sırasında bir halatı, bir zinciri, bir palamarı ya da genellikle üstüne güç binen herhangi bir şeyi tutmaya yarayan kısa tel halat ya da zincir. ‖ *Bosa çemberi,* yelkenli gemilerde ana serenlerin hamaylısını kuşatan çember. (Seren, bosa zinciri denilen kısa bir zincirle bu çemberin anelesine kilitlenir.) ‖ *Bosa düğümü,* bir bosayı bir palamara ya da bir zincire bağlamaya yarayan bir bağ türü. (Çok kolay açılır ancak sıkıştığında bosa tutulan halatı kaçırmaz.) ‖ *Bosa tutmak,* üstüne yük binen ya da vira edilen bir halatı, bir zinciri kaçırmadan bir babaya, bir bitaya ya da koçboynuzuna volta edebilmek için bedenine başka bir halat sararak o halatın ya da zincirin konumunu belli bir süre korumak. ‖ *Kopan bosa,* bir geminin kızaktan denize indirilişi sırasında koparak fren görevi yapan halat. ‖ *Zincir bosası,* başüstünde ırgat ile güverte loçası arasında yer alan ve güverteye mapalarla tutturulmuş, çımasında demir zincirini kapsayacak büyüklükte maça kilidi bulunan zincir parçası. (Demirleme işlemi gerçekleştirildikten sonra demir zincirini tutmaya yarar.)

BOSALAMAK f. Balıkç. *Ağı bosalamak,* ağın kenarlarını, düğümler hiç kıpırdamayacak biçimde sıkmak; iki ya da daha çok sayıdaki ağı uç uca ekleyerek uzatmak. ‖ *Balığı bosalamak,* balığa ip salmamak, balığı zor kullanarak çekmek.

BOSANQUET (Bernard), ingiliz filozof (Alnwick, Northumberland, 1848-Londra 1923). Saint Andrews'da (İskoçya) profesörlük yaptı, Bradley ile dostluk kurdu. Mantık, estetik ve ahlak üzerine birçok incelemesi vardır: *History of Aesthetic* (Estetik tarihi), 1892; *Civilization of Christendom* (Hristiyan uygarlığı), 1893; *The Philosophical Theory of the State* (Felsefi devlet kuramı), 1899; *The Value and Destiny of the Individual* (Bireyin değeri ve yazgısı), 1913. Bosanquet, İngiltere'de hegelciliğin önemli bir temsilcisiydi.

BOSANSKİ BROD, Bosna-Hersek'te kent, Sava ırmağının sağ kıyısında (*Slavonski Brod*'un karşısında); 6 000 nüf. Petrol rafinerisi.

BOSBOOM (Johannes), hollandalı ressam ve gravürcü (Lahey 1812 - ay. y. 1891). B. J. Van Hove'nin öğrencisiydi. De Witte tarzında yaptığı kilise ve manastır içi resimleriyle ün kazandı. Dikkate değer resimler, laviler ve gravürler bıraktı.

BOSBOOM-TOUSSAİNT (Anna Louisa Geertruyda), hollandalı edebiyatçı (Alkmaar 1812 - Lahey 1886). Ressam Johannes Bosboom'un karısı. Dinsel ve özgürlükçü düşüncelere yer verdiği tarihsel romanlar yazdı (*la Maison Lauernesse* [fr. çev.], 1840; *le Comte de Leicester en Hollande* [fr. çev.], 1845-46).

BOSC (Jean), fransız karikatürcü (Nîmes 1924 - Antibes 1973). Bir cenaze arabasının ya da bir generalin arkasından giden, hepsi birbirine benzeyen, uzun burunlu, küçük insan figürleriyle, insanların sürü içgüdüsünü, birbirine benzeme eğilimini alaya aldı. Askerlik mesleğini bırakarak bağcılık yaptı. 1952'de, Paris-Match dergisinde ilk karikatürü (asılmış bir adam) yayımlanınca ünlendi. Fransa' da ve Almanya'da birçok albümü yayımlandı: *Mort au Tyran* (1956), *les Boscaves* (1965), *Je t'aime* (1969) vb. İntihar etti.

BOSCÁN ALMOGÁVER (Juan), ispanyol şair (Barcelona 1490'a doğr. - ay. y. 1542). Önce Fernando II'nin, daha sonra Karl V'in ordusunda hizmet gördü. On bir heceli dizeyi ispanyol şiirine soktu. Ordudan ayrıldıktan sonra, ilerde Alba dükası olacak genç Álvarez de Toledo'ya eğitmenlik yaptı. Arkadaşı Garcilaso de la Vega'nın yapıtlarını derleyerek kendininkilerle birlikte bastırmaya hazırlanırken ölümüyle bu tasarı yarım kaldı. İki arkadaşın yapıtlarını 1544'te Boscán'ın karısı bastırdı.

BOSCAWEN (Edward), ingiliz amiral (Cornwall 1711 - Guildford, Surrey, 1761). Hindistan'da savaştı (1748); daha sonra 1758'de Cape Breton adasıyla Louisbourg'u ele geçiren kuvvetlere komuta etti. 1759'da, Akdeniz donanması komutanlığına getirildi, Lagos'ta Toulon filosunu yendi; böylece Fransızlar'ın İngiltere'ye çıkarma yapma tasarılarını suya düşürdü.

BOSCH (Jheronimus ya da Hieronymus VAN AKEN, **Jheronimus** —denir), hollandalı ressam (S'Hertogenbosch 1450'ye doğr. - ay. y. 1516). Bosch'un yaşamı ve yapıtları üzerine çok az bilgi vardır. Aachen'den geldiği sanılan bir ressam ailesinin çocuğuydu, yaşamı S'Hertogenbosch'da geçti ve gene bu kentte burjuva göreneklerine göre yaşadı ve evlendi; katedrale bağlı, dinsel bir derneğe üye oldu. Yapıtlarından çoğu, özellikle XVI. yy.'daki dinsel bunalımlar sırasında yok edildi; on dolayında tablosu ya kendi imzasını taşır (bu imzaların gerçekliği saptanmıştır), ya da eski belgelere göre belirlenmiştir (özellikle İspanya kralı Felipe II tarafından satın alınanlar). Yirmi otuz kadar tablosu da XX. yy.'da eleştirmenler tarafından (pek çok kopya ve taklit arasından) bulunup ortaya çıkarılmıştır. XX. yy.'ın eleştirmenleri, neredeyse üç yüzyıl süren bir unutulma döneminin (XVII. yy.'ın başı - XIX. yy.'ın sonu) ardından, Bosch üzerine araştırmalarını yoğunlaştırdılar ve Bosch'un yapıtlarının kronolojisini belirlemeye çalıştılar; bunun sonucunda, hep-

sı pano üzerine yağlıboyayla yapılmış, en ünlü tabloların (bu arada, günümüze ulaşmış birkaç desenin de) geniş dönemli bir sınıflaması ortaya çıktı:

— 1475'e doğr. - 1485'e doğr.: *Deliliğin tedavisi* ile *Yedi büyük günah* (masa tablası) [Prado, Madrid]; *Kana düğünü* (Boymans-Van Beuningen müzesi, Rotterdam); *Usta hırsız* (Saint-Germain-en-Laye müzesi); *Ecce Homo* (Städel enstitüsü, Frankfurt).

— 1485'e doğr. - 1500'e doğr. (ilk olgunluk dönemi): *Cimrinin ölümü* (kayıp bir üçkanatlı tablonun bir kanadı?, Nat. Gal. of Art, Washington); *Deliler gemisi* (Louvre); *Haçın taşınışı* (Kunsthistorisches Mus., Viyana).

— 1500'e doğr. - 1516: *Saman arabası* (Üçkanatlı tablo, Prado); *Tufan üçkanatlı tablosu* (kanatlar) ve *Öbür dünyadan kehanetler* (kanatlar) [Dukalık sarayı, Venedik]; *Dünya nimetleri bahçesi** (Prado); *Aziz Khristophoros* (Rotterdam); *Aziz Hieronymus* (Güzel sanatlar müzesi, Gent), *Keşişlerin ibadeti* (Dukalık sarayı, Venedik); *Aziz Antonios'un baştan çıkarılışı* (üçkanatlı tablo, Lizbon ulusal müzesi); *Son yargı* (bir bölümü, Münih resim müzesi); *Dikenli taç* (Escorial); *Epiphania* (üçkanatlı tablo, Prado); *Müsrif çocuk* (ya da *Serseri* ?, Rotterdam); *Haçın taşınışı* (Gent).

Bu yapıtlarda göze çarpan "şeytan görünümleri" ve olağandışılıklar, özellikle XVIII. yy. sanatseverleri tarafından tiksindirici bulundu. Oysa bugün, Bosch'un tabloları, bu özellikleri yüzünden beğenilir. İkonografi, canavarlar ve çeşitli ayrıntılar, bir ölçüde ortaçağ öykülerinden, minyatürlerden, Schongauer gibi sanatçıların gravürlerinden, büyük ölçüdeyse, salt resimle ilgili olmayan kaynaklardan (simya, gizem, büyü, düş yorumları, tiyatro, atasözleri ...) alınmıştır. Ancak, Bosch bütün bu öğeleri şaşırtıcı bir gerçeklik sanısı uyandıran, çok kişisel bir düş evreninde birleştirir. Bizim için olduğu kadar, Bosch'un çağdaşları için de, pek çok tabloyu yorumlamak, simgelerin çeşitliliği ve anlatımın kaypaklığı yüzünden olanaksız gibidir. Belki Bosch gizli bir tarikata bağlıydı, böylece üslubu, ancak bu tarikat üyeleri tarafından anlaşılabiliyordu. Belki de *Devotio Moderna* akımına bağlanmıştı. Yapıtlarının genel havasından, Bosch'un mesajını çıkarabiliriz: budalalığın yabanıl gülünçlüğü, yanılgılar, insanoğlunun küçüklükleri, ikiyüzlülükleri, içsıkıntıları ve çıplak figürlerin kırılgan güzelliğinde sezilen insanoğlunun temeldeki saflığına duyulan derin merhamet, dünya zevkleri ile maddi yaşamı küçümseyen bir ruhsallığın ayartıcı kutupları arasına yerleştirilmiştir.

Özellikle XX. yy.'da fark edilen, neredeyse gerçeküstücü bir nitelik taşıyan çekiciliğinin yanı sıra, Bosch üstün bir resim gücü ortaya koyar. Bosch'un, tablolarındaki mekân düzenlemesi, yaşadığı dönemin Kuzey Avrupası'nda benimsenmiş tarza uygundu. Bu anlayış Brugge'li primitiflerden ya da belli bir arkaiklik taşıyan Geertgen tot Sint Jans gibi sanatçılardan kaynaklanır: ufuk çizgisinin yüksek oluşuna karşılık, görünümü kat kat dizilişi önünde figürlerin dikeyliği. Resim sanatı bu açıdan önemli bir gelişme gösterir. Bosch'un gelişen tekniği, titiz ve kesin çizgilerinde, yalınlığa yönelik canlı fırça vuruşlarında, belirgin tabakalar halinde çalışılmış, ton bütünlüğünü bozmaksızın canlı ve zengin kalan renklerinde belirgindir.

BOSCH (Robert), alman teknisyen ve sanayici (Albeck, Ulm yakınında, 1861 -Stuttgart 1942). Isıl motorların manyeto aracılığıyla elektrik ateşlemesinin öncüsü; bugün çok değişik alanlarda üretim yapan Robert Bosch firmasının kurucusudur.

BOSCH (Carl), alman kimyacı ve sanayici (Köln 1874 - Heidelberg 1940). Heidelberg Üniversitesi'nde profesördü; 1899'da Badische Anilin und Soda Fabrik'e girdi ve 1914'te buranın müdürü oldu. 1925'te I. G. Farbenindustrie'nin başkanlığına atandı. 1913'te hazırladığı bir yöntemle atmosfer azotundan amonyak bireşimini gerçekleştirmesiyle ün kazandı (Haber-Bosch yöntemi). 1931'de F. Bergius ile birlikte Nobel ödülü'nü aldı.

BOSCH (Frederik David Kan), hollandalı doğubilimci (Potchefstroom, Transvaal, 1887 - Leiden 1967). Endonezya arkeolojisi ve bu ülkenin Hindistan ve Çinhindi yarımadasıyla ilişkileri üstüne uzmanlaştı. Hollanda Hindistanı arkeoloji servisini yönetti (1916-1936); Güney-Doğu Asya arkeolojisi ve tarihi profesörlüğü yaptı (Utrecht 1938-1945; Leiden 1945-1957). Başlıca yapıtları: *The Golden Germ* (Altın tohum) [1960], *Selected Studies in Indonesian Archaeology* (Endonezya arkeolojisi araştırmalarından seçmeler) [1961].

BOSCH (Clemens Emin), alman tarihçi (Berlin 1899 - İstanbul 1955). Halle Üniversitesi'nin İlkçağ araştırmaları enstitüsü'nde doçent oldu (1932). Nazilerin yönetimi ele geçirmeleri üzerine Türkiye'ye gitti ve İstanbul arkeoloji müzeleri'ndeki antik sikke koleksiyonlarını sınıflandırma ve düzenleme işiyle görevlendirildi (1933). Sikkeler için hazırladığı rehber, Müzeler müdürlüğü'nce yayımlandı (1939). Ertesi yıl müslüman olarak "Emin" adını aldı. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde yunan-roma tarihi ve nümismatik profesörü olarak görev yaptı (1941-1954). Başlıca yapıtları: *Hellenizm tarihinin ana hatları* (1942), *Roma İmparatorluğu'na katıldıkları tarihe kadar hellenizm devletleri* (1945), *Roma tarihinin ana hatları* (1945), *Antalya kitabeleri* (1947).

BOSCH (Juan), dominikli devlet adamı (La Vega 1909). Romancı ve "Las Cuevas" adlı bir edebiyat topluluğunun kurucusu. Liberal eğilimli Dominik devrimci partisi'ni kurdu (1939). Sürgüne gönderildi. 1961'de, diktatör Trujillo'nun öldürülmesi üzerine Dominik Cumhuriyeti'ne geri döndü ve dönüşü halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. 1962'de, cumhurbaşkanlığına seçildi. Ama, tutucu çevrelerin muhalefeti 25 eylül 1963 hükümet darbesiyle sonuçlandı ve Bosch devrildi. 1966 başkanlık seçimlerini Joaquin Balaguer karşısında kaybeden Bosch, partisinin başkanlığından çekildi ve yurt dışına gitti. 1970'te memleketine dönerek yeniden partisinin başına geçti. 1978'de yapılan başkanlık seçimlerinde A. Guzmán Fernández karşısında seçimleri yeniden kaybetti.

BOSCH (Aurora), kübalı dansçı (Havana 1945'e doğr.). Alicia ve Fernando Alonso'nun öğrencisi. 1959'da Küba ulusal balesi'ne katıldı, 1967'de topluluğun yıldız dansçıları arasına girdi. Varna uluslararası dans yarışması'nda gümüş (1965) ve altın (1966) madalya kazandı. 1971'de Mexico yarışması'nda da altın madalya aldı. Mexico klasik balesi'nin sahnelediği birçok yapıta, konuk öğretmen olarak katkıda bulundu. Küba ulusal balesi'nin sanat yönetmenliğini ve bale yöneticiliğini yapmaktadır.

BOSCHÈRE ya da **BOSSCHÈRE** (Jean DE), fransızca yazan belçikalı yazar ve ressam (Uccle 1878 - Châteauroux, İndre, 1953). Uzun süre İtalya'da, İskoçya'da, İngiltere'de yaşadı sonra Fontainebleau'ya yerleşti, burada komşusu litvanyalı şair O. V. de L. Milosz ile dostluk kurdu. Simgeci ve gerçeküstücü akımların uzağında yer alan yapıtları gizemciliği ile içrekçiliğiyle dikkati çeker (*Job le Pauvre*, 1922; *Héritiers de l'abîme*, 1950).

BOSCHETTİ (Amina), italyan kadın dansçı (Milano 1836 - Napoli 1881). On iki yaşındayken la Scala'da (Milano) sanat yaşamına başladı. Kısa zamanda güzelliği, yeteneği, canlı ve anlamlı dansıyla ünlendi. Dünyanın en büyük sahnelerinin birçoğunda, bu arada Paris'te de dans etti. Baudelaire bir sonesini ona adamıştır.

BOSCO (Bartolomeo), italyan hokkabaz (Torino 1793 - Dresden 1863). Yaptığı fincan oyunlarıyla büyük bir ün kazandı ve "hokkabazlar kralı" lakabını aldı.

BOSCO (Henri), fransız yazar (Avignon 1888 - Nice 1976). İtalyan dili ve edebiyatı uzmanıydı. Yapıtlarında, sürekli "yer" ile "yürek"in, toprakla insanın birliğini araştırdı. Yazara göre, insanla dünya arasında herhangi bir kopukluk yoktur: onları birleştiren bağıntılar ağında, akıl kadar büyü, aşk kadar şiddetin de yeri vardır. *L'Âne Culotte* (1937), *le Mas Théotime* (1946) ve *Malicroix* (1948) en tanınmış yapıtlarıdır: bu kitaplarda öykü ve şiir, hayvan ve bitki doğası içinde iç içe geçer. Yalnızca doğa görkemlidir: "ona adanmış her ezgide biraz gız, biraz paganlık dikkati çeker. Bosco, anı kitapları da bırakmıştır (*Un oubli moins profond*, 1961; *Mon compagnon de songes*, 1967; *Tante Martine*, 1972).

Bosco tiyatrosu, 1839 yılında İstanbul'a gelen Bartolomeo Bosco adındaki ünlü italyan gözbağcının işlettiği tiyatro. Beyoğlu'nda, Galatasaray lisesi'nin karşısındaydı. Çeşitli gösterilerin yanı sıra zamanın en tanınmış operacılarının da tem-

Giraudon

Giraudon

Jheronimus **Bosch**
Saman arabası adlı
üç kanatlı tablonun
orta kanadının tümü ve
bu kanattan bir ayrıntı
Prado müzesi, Madrid

siller verdiği bina, 1847 yılındaki büyük yangında yok oldu.

BOSCOREALE, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün yamaçlarında; 20 000 nüf. Tarım ve şarap pazarı. Yakınındaki, Pompei ve Herculanum ile aynı zamanda lavlar altında kalmış Roma döneminden iki villadan birinde İ.Ö. I. yy.'da yapılmış ilgi çekici duvar resimleri (Napoli, New York, Metropolitan Museum, Mariemont), diğerinde I. yy.'da yapılmış yunan-roma mücevherleri (Louvre) ortaya çıkarılmıştır.

BOSCOTRECASE, İtalya'da kent, Campania'da, Vezüv'ün eteğinde; 20 100 nüf. Bağcılık.

BOŠCOVIĆ (Rudjer Josip) ya da **BOSCOVİCH** (Ruggero Giuseppe), dalmaçyalı filozof, matematikçi, fizikçi ve gökbilimci (Ragusa, bugün Dubrovnik, Yugoslavya, 1711 - Milano 1787). Matematik ve gökbilim alanında birçok kitap yazdı. Newton'un öğretilerini yaydı; atom varsayımına dayalı dinamik bir madde kuramı ortaya koydu.

BOSE (*sir* Cagadis Çandra), hintli fizikçi (Maymensing, Bengal, bugün Bangladeş, 1858 - Giridih, Bengal, bugün Hindistan, 1937). Öğrenimini Kalküta'da ve İngiltere'nin Cambridge kentinde tamamladı. Hindistan'a döndü (1885) ve Kalküta Başkanlık koleji'nde ders verdi. Çok kısa elektrik ışınımları üreten ve Hertz deneylerinin (yansıma, kırılma, kırınım ve polarma) kolaylıkla yinelenmesini sağlayan bir makine yaptı. Bazı molekül olayları üzerine, maddenin canlı ya da inorganik biçimleri için geçerli genel bir özelliğin varlığını kanıtlamaya yönelik çalışmaları da vardır.

BOSE (Satyendranath), hintli fizikçi (Kalküta 1894 - *ay. y.* 1974). Kalküta Üniversitesi'ni bitirdi: 1924'ten başlayarak Avrupa'da çalıştı; Planck, Einstein, Rutherford ve Bohr ile nükleer fiziğin yeni kuramlarını hazırladı. Radyasyonların fotonlardan oluşan bir cins gaz sayılabileceği hipotezini yaydı. Daha sonra Bose -Einstein statiği (Fermi-Dirac statiğinin karşıtı) olarak tanınan bu kuram Einstein tarafından geliştirildi. Hindistan'a döndüğünde Bose, Dakka'da ve sonra Kalküta'da (1945-1956 arasında) ders verdi.

BOSE (Subhas Çandra), hintli siyaset adamı (Kattak, Orissa, 1897 - Tayvan 1945). Yüksek kasttan *(kayastha)* bir bengalli idi. 1921'den az sonra, Nehru ile birlikte gençlerle köylülerin yaptıkları toplantıların *(kisan sabha)* başını çekti. Yine Nehru ile birlikte, 1928'de, Hindistan'ın bağımsızlığı için Sosyalist birliği kurarak, Gandhi'den de daha ileri gitti, hatta 1933'te ona şiddetle karşı çıktı. Daha sonra, 1938'de Kongre partisi başkanlığına geldiği zaman yine Gandhi'nin karşısında yer aldı. Bu muhalefeti yüzünden mayıs 1939'da istifa etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine, daha da aşırıcı olan yeni bir parti kurdu. 1940'ta tutuklandı. 1941'de Berlin'e kaçtı. Orada, Hitler'in de yardımıyla, Hindistan'da İngiltere'ye karşı şiddet eylemlerine girişilmesi yönünde radyo yayınları yaptı ve bu yayınlar taraftar buldu. 1943'te Singapur'da, Özgür Hindistan geçici hükümetini kurdu. Bengal'i ele geçirmek üzere Rangoon'dan harekete geçmiş olduğu ordu mayıs 1945'te teslim olmak zorunda kaldı. Bose, ağustos 1945'te bir uçak kazasında öldü.

François Joseph **Bosio**
Louis XIV'ün atlı heykeli
Paris'te, place des Victoires'da

Bose-Einstein istatistiği, T sıcaklığında tutulan, özdeş ve bağımsız çok sayıda bozonun istatistik davranışını betimleyen yasaların tümü. Bose-Einstein istatistiğinde, E enerjili bir *e* halindeki parçacıkların ortalama sayısı şu formülle verilir:

$$\bar{n}_e = \frac{1}{\left(\exp\frac{E-\mu}{kT}\right)-1},$$

bu formülde *k* Boltzmann değişmezi, T salt sıcaklık ve μ

$$\sum_e \bar{n}_e = N$$

bağıntısıyla belirlenen bir değişmezdir; bu bağıntıda N parçacıkların toplam sayısını gösterir, $\bar{n}_e$ nin bilinmesi, diğer fiziksel büyüklüklerin ortalama değerlerinin hesaplanmasına olanak verir. Yüksek sıcaklıkta, kuvantum etkileri belirleyici olmaktan çıkarlar ve Bose-Einstein istatistiğinin limiti, Maxwell-Boltzmann istatistiğinin limitine eşittir. (→ İSTATİSTİK* *mekanik.*)

Bose-Einstein yoğuşması, minimum enerji halinde bulunan makroskobik sayıda bozondan oluşmuş bir sistemin, çok düşük sıcaklıktaki davranışı. Bu davranış, aşırıakışkanlık* olaylarına yol açar.

BOSELLİ (Paolo), italyan siyaset adamı (Savona 1838 - Roma 1932). Risorgimento'nun temsilcisi durumundaydı; birkaç kez bakanlık yaptı ve savaşın yönetilmesi için bir milli birlik hükümeti kurdu (1916-17).

BOSIO (François Joseph), monakolu heykelci (Monako 1768-Paris 1845). Pajou ve Canova'nın öğrencisi olan Bosio, hemen hemen tüm yaşamını Fransa'da geçirdi ve "Fransız Canovası" diye adlandırıldı. Bosio'nun başlıca yapıtları alçakkabartmalar (Vendôme sütunu), Victoires meydanındaki Louis XIV heykeli, *Louis XVI'nın ölümü;* kefaret capella'sı için heykel grubu, Carrousel zafer takı'ndaki dört atlı savaş arabası, Napoleon'un, imparatoriçe, Joséphine'in, Louis XVIII'in, Charles X'un büstleri ve çok sayıda mitolojik çalışmadır (*Salmakis nymphe*'si, Louvre). —*Kardeşi* JEAN-FRANÇOIS (Monako 1764 - Paris 1827) ressam, desinatör ve gravürcü, yeğeni ve öğrencisi ASTYANAX-SCEVOLA ise (Paris 1793 - *ay. y.* 1876) heykelciydi.

BOSKOOP, Hollanda'da (Güney Hollanda) kent, Rotterdam'ın K.-D.'sunda; 11 300 nüf. Seralar ve fidanlıklar.

BOSKOP, Transvaal'da yer. 1913'te burada bulunan ve Yontmataş devrinin orta döneminden kaldığı sanılan fosil insan iskeleti, kimi özellikleriyle hem günümüzdeki Boşimanlar'a, hem de Avrupa Yontmataş devrinin son dönemindeki insanlara benzemektedir.

BOSKOVİTCH (Alexander Uriah), Romanya asıllı israilli besteci ve piyanocu. (Cluj 1907 - Tel-Aviv 1964). Önce Viyana'da, sonra da Paris'te Paul Dukas ve Nadia Boulanger'den ders aldı. Yahudi folkloruna eğilen sanatçı, çok çeşitli türlerde beste yaptı: melodiler, oda müziği, senfonik müzik (*Sami süiti,* 1946).

BOSKOVSKY (Willi), avusturyalı kemancı ve orkestra yöneticisi (Viyana 1909). Viyana Filarmoni orkestrası'nın başkemancılığını yaptı. Kurduğu oda topluluklarıyla (Boskovsky üçlüsü ve dörtlüsü 1937-1948) ünlendi. Dünyanın birçok ünlü orkestrasını yönetti, özellikle viyanalı bestecilerin yapıtlarını yorumlamada başarı gösterdi.

BOSL (Heinz), alman dansçı (Baden-Baden 1946 - Münih 1975). 1963'te Münih Operası kadrosuna katıldı. Margot Fonteyn ile birlikte sahneye çıktığı gösterilerle (1973), uluslararası yıldızlar arasına girdi. Birçok yapıtın prömiyerinde dans etti: *Fantastik senfoni* (H. Rosen'in, 1966), *Üç silahşörler* (F. Flindt'in, 1969), *Daphnis ile Chloe* (J. Cranko'nun, 1969), *Kazanova Londra*'da (J. Charrat'nın, 1970). Ayrıca F. Ashton'un düzenlediği *la Fille mal gardée*'de rol aldı.

BOSNA, Bosna-Hersek'te ırmak, Sava'nın sağ kıyısından kolu; *Bosna* kentinin adı bu ırmağın adından gelir; 308 km. Irmağın karst yapılı ünlü kaynağı İgman'ın eteğindedir. Geçitlerle birbirine bağlanan bir dizi havzadan geçer ve Bosna'daki dağlık kesimin içerilerine Saraybosna havzasına kadar ulaşımı sağlar; akarsu ulaşımına elverişli değildir. En yüksek su düzeyine ilkbaharda ulaşır.

BOSNA EYALETİ, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetim birimi. Bosna Türkler'ce fethedildikten (1463) sonra, sancak olarak Rumeli eyaletine bağlandı. Bir süre "Bosna beyi" adı verilen sancak beylerince yönetildi. 1583'te eyalet durumuna getirildi ve Sokullu Ferhat Paşa, ilk beylerbeyi (Bosna paşası) atandı. Başlangıçta altı sancağı (İzvornik, Saray, Bihke [Bihac], Banja Luka, Travnik, Hersek) kapsayan eyaletin paşaları, önce Saraybosna'ya, daha sonra Banja Luka ve Travnik'e yerleştiler. Üç yüz seksen dokuz zeamet ve tımara ayrılan eyalette dirlikler babadan oğula geçerdi. 1865'te ülke çapında yapılan, yönetimle ilgili düzenlemelere koşut olarak, vilayet durumuna getirilen Bosna'ya bağlı yedi mutasarrıflık (Saraybosna, Banja Luka, Yeni Pazar, Travnik, Hersek, Bihke, İzvornik) kuruldu. 1876'da Hersek vilayet yapılarak Bosna'dan ayrıldı.

Bosna madalyası, Sultan Abdülmecit döneminde (1839-1861) madalya; Sırplar'ın Bosna'da çıkardıkları karışıklıkların bastırılmasında yararlılık gösterenlere verilmek üzere hazırlandı (1849). Altın, gümüş ve bakırdan bastırılan madalyaların ön yüzünde Abdülmecit'in tuğrası, arka yüzünde ise ay-yıldız bulunur. Tuğra ve yazılar, hattat ve hakkâk Mustafa Efendi'nin, bezeme ve resimler Robertson'un ürünüdür.

BOSNA-HERSEK, sırp-hırvat dilinde **Bosna i Hercegovina,** eski Yugoslavya federatif sosyalist cumhuriyeti'ni oluşturan altı cumhuriyet'ten biri; 51 129 km²; 4 479 000 nüf. (1989). Merkezi *Saraybosna* (Sarajevo). Bir bölümü osmanlı döneminde müslümanlığı kabul eden halkın etnik yapısı: Sırp % 37, Hırvat % 21 ve ulus anlamında "Müslüman" (Boşnaklar) % 40.

• COĞRAFYA. Sava ırmağının sağ kıyısındaki ovalar (buradaki tarım alanları, Posavina'nın Hırvatistan kesimindekilere benzer) dışında iki büyük coğrafi bölge göze çarpar. Dağlık (Čvrsnica ve Prenj' de 2 000 m'den çok) ve karstlı olan Hersek ve Bosna'nın güney-batı kesiminde, yalnızca alçak Neretva vadisinde (meyve bahçeleri, bağlar, sebzecilik) Akdeniz ik-

lımı görülür; ekilebilir topraklar polyelerde (Livno polyesi gibi) toplanır; oysa hayvancılık geniş alanlarda yapılmaktadır; Cumhuriyet'in önemli kenti olan Mostar'da metalürji ve dokuma sanayileri vardır. Sava'nın sağ kıyıdan aldığı kolların akaçladığı "nemli Bosna"daki korularla kaplı orta yükseklikteki dağlarda ve ekilen havzalarda sanayi, ormanın (selüloz, kâğıt, mobilya) ve özellikle de yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesine dayanır: Zenica demir-çelik kompleksini besleyen demir cevheri (Vareš, Ljubija) ve kömür (Kakanj, Kreka, Banovići), Tuzla'da kuz (kimya sanayisi), Buzim'de manganez. Saraybosna'da çeşitli sanayiler vardır.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde (1878-1918) sanayide başlayan gelişmenin 1945'ten beri kararlı biçimde sürdürülmesi kentsel nüfusun artmasını kolaylaştırırken doğum oranı ‰ 40'tan ‰ 20'nin altına düşmüştür. Ne var ki, Bosna-Hersek, Yugoslavya'nın gelişmiş bölgelerine oranla geri kalmışlığından gene de kurtulamamıştır: ülkenin diğer kesimleriyle iletişim ağı tamamlanamamış, tarım yeterince modernleştirilememiştir. 1973'e kadar Federal Almanya'ya yönelen yoğun işgücü göçü, bugün Belgrad, Zagreb ya da Slovenya'ya yönelik olarak sürmektedir.

•TARİH. Bosna Yenitaş döneminde Butmir kültürünün merkeziydi. Adını, Sava'nın kolu Bosna'dan (Eskiçağ'da Bosante) aldı. Önce Roma, daha sonra Bizans İmparatorluğu toprağı oldu. Halkı VI. yy.'dan itibaren slavlaştırılmaya başlandı. X. yy.'da Bulgaristan, göz diktiği bu bölgenin doğu sınırını ilhak etti (927) ve sırp Çaslav'ın prensliğe dönüştürdüğü öteki bölümüne egemenliğini kabul ettirdi (928-960). Bosna daha sonra hırvat devletine katıldı. Macar kralları, bölgede, 1138-1463 arasında (1165-1180 arasındaki Bizans egemenliği dışında) egemenlik kurdular. Ancak bu kâğıt üzerinde kaldı ve Macarlar ban Kulin (1180-1204) ve Matej Ninoslav'ın (1233'e doğr. -1250'ye doğr.) özerkliğini kabul etmek zorunda kaldılar. XIV. yy.'da, büyük aileleri karşı karşıya getiren iktidar kavgasına karşın, Stefan II Kotromanic (1322-1353) ve yeğeni Tvrtko I (1353-1391) sayesinde Adriya denizi'ne değin uzanan toprakların bağımsızlığı korundu. 1377'de Tvrtko I kendisini kral ilan ettirdi ve Sırplar ile birleşerek Türkler'e karşı savaştı; saltanatı döneminde ülke önemli bir ekonomik etkinliğin içine girdi. Ama Tvrtko I'in ölümünden sonra kargaşa başladı: Bogomilciliğe yakın olan Bosna kilisesi'ni destekleyen büyük derebeyleri, genellikle katolik olan hükümdarlara karşı çıktılar. Papa, Bosna kilisesi'ne karşı haçlı seferi çağrısında bulundu. Siyasal ve dinsel anlaşmazlıklar Bosna'nın Türkler tarafından fethini kolaylaştırdı. Tvrtko II (1421-1443), Stefan Tomaš (1443-1461) ve Stefan V Tomašević'in (1461-1463) direnmelerine karşın Bosna, 1435'ten itibaren Türkler'e vergi ödemek zorunda kaldı; Türkler 1463'te Bosna'yı birkaç gün içinde fethettiler. Kuzeyde, Macaristan kralı Matyas Corvinus'un kurduğu uç beylikleri ise XVI. yy.'ın başında düştü. Yerel bir soylu olan Stefan Vukčić'in 1435'te kurduğu Hersek özerk dukalığı (Hum bölgesi) Türkler'e 1482'ye kadar direndi ama sonunda Türkler'in eline geçti.

Türk egemenliğinde Bosna'nın özel bir statüsü vardı. Kırsal kesimdeki halkın büyük çoğunluğunu oluşturan Bogomiller, Türkler'in Bosna ve Hersek'te hıristiyanlara karşı kazandığı zaferi sevinçle selamladılar. Çok sayıda soylu ve köylü kendi istekleriyle ve çok çabuk islamlığı benimsedi. Böylece Bosna-Hersek'te, kökeni slav olan ve sırp-hırvat dilini konuşan bir islam topluluğu (Boşnaklar) ortaya çıktı. Böylece bölgenin toprak sahibi soyluları, gerek siyasal gerek ekonomik bakımlardan üstünlüklerini korudular; topraklarına sahip oldukları gibi; yöresel yargı haklarını da sürdürdüler. İslamiyete geçen aileler Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek görevlere geldiler (Sokoloviç ailesi, aralarında Sokullu Mehmet Paşa'nın bulunduğu iki sadrazam, beş vezir). Kentler (Saraybosna, Banja Luka, Travnik, Mostar) ve ticaret gelişti. Fransisken keşişlerinin kışkırttığı hıristiyanların ayaklanması bastırıldı (1596). 1628'de Abaza Mehmet Paşa'nın sert yönetimine, 1635'te de Salı Mostarli'nin acımasız vergilerine karşı ayaklanmalar oldu. Bosna XVI. ve XVII. yy.'larda Avusturya ve Venedik'e düzenlenen seferlerde bir türk ileri karakolu işlevi gördü. Avusturya ile yapılan savaş sırasında (1683-1699) prens Eugène Saraybosna'yı yaktı. Pasarofça antlaşması ile (1718) Avusturya, Bosna'nın kuzeyinde bir kısım araziyi aldıysa da Belgrad antlaşması ile (1739) yeniden Türkler'e geri verildi.

Türkler XVIII. yy.'da Balkanlar'da gerilemeye başlayınca Bosna'nın ileri gelen müslümanları arasında başkaldırmalar yaygınlaştı. XIX. yy.'da padişahların girişimleri reformlar, ayrıcalıkları tehdit altına giren müslüman soyluların düşmanlığına yol açtı; bazı reformlara karşın köylülerin güç yaşam koşulları değişmedi. Müslüman Boşnaklar'ın 1840 ve 1848'de, hıristiyan köylülerin de 1857'de başlattıkları ayaklanmalar bastırıldı. Islahat* fermanı (1856) hükümlerinin Bosna-Hersek'te uygulanması bir süre için başarı sağladıysa da, daha sonra ayaklanmalar yine başladı. 1875'teki Hersek ayaklanması Bosna'ya da yayıldı. Bunu Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı devletine savaş açması ve 1877-1878 Türk-Rus savaşı izledi. Berlin* kongresi (1878) Bosna-Hersek'in yönetimini Avusturya-Macaristan'a bırakınca bölgedeki türk egemenliği fiilen sona erdi. Ama, boşnak savaşçıların direnişiyle karşılaşan Avusturya-Macaristan kuvvetleri, bölgeye ancak üç ayda hâkim olabildi. Osmanlı hükümetiyle Avusturya-Macaristan arasında imzalanan bir antlaşma ile (21 haziran 1879) Bosna-Hersek'in yeni statüsü'ne ilişkin ayrıntılar saptandığı gibi, Berlin antlaşması'nın Türkiye'ye bıraktığı Yeni Pazar sancağı da Avusturya'ya verildi. Bu antlaşma'dan 1908'e kadar Bosna sözde Osmanlı devletinin, gerçekteyse Avusturya'nın egemenliğinde kaldı. İkinci meşrutiyet'in (1908) yol açtığı kargaşa ortamından yararlanan Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i topraklarına kattığını ilan etti. 26 şubat 1909'da imzalanan bir protokol uyarınca, Osmanlı devleti bölgenin Avusturya'ya ilhakını tanıdı; buna karşılık Avusturya'nın işgalinde bulunan Yeni Pazar'ı geri aldı. Osmanlı devletinin sahneden çekilmesi, bölgeye huzur getirmedi. Avusturya egemenliği Hırvatlar, özellikle Sırplar ve müslümanlar tarafından hoş karşılanmadı; içlerinden bazıları Osmanlı İmparatorluğu'na göç etti. Milliyetçilik gelişti; "Genç Bosnalılar" adında bir hareket oluştu. Genç Bosnalılar'dan bir militan, Saraybosna'da arşidük Franz-Ferdinand'ı öldürdü. Bu olay Birinci Dünya savaşı'nın başlama nedeni oldu.

Kasım 1918'de Bosna, yeni "yugoslav" devletiyle birleşti. İktidardaki Sırplar ile müslümanlar arasında sorunlar çıktı; müslümanlar, aslında büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını koruyan Mehmed Spaho'nun önderliğinde "Müslüman Yugoslavlar" örgütünü kurdular. Bu kuruluş, tarım reformu sırasında iktidara verdiği destek karşılığında, toprak sahipleri için bazı ödünler elde etti. 1941-1945 arasında Bağımsız Hırvat devletine bağlanan Bosna-Hersek 1945'te kurulan federal Yugoslavya'ya bağlı bir cumhuriyet oldu. 1990'da Yugoslavya çözülmeye başlayınca, tıpkı Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya gibi Bosna-Hersek de ayrılıp bağımsız olmak istedi. Mart 1992'de bu konuda referanduma başvuruldu. AT ve Türkiye, Bosna-Hersek'i tanıdılar. Sırbistanla birlikte ülkedeki Sırplar da bağımsızlığı kabul etmediler ve bir anlamda iç savaş başladı. Sırplar, hıristiyan batı

Bosna-Hersek
Neretva vadisinde Pocitelj kasabası

Bosna-Hersek'te
etnik temizlik;
öldürünler ve
göçe zorlananlar (1992)

Ambrosius **Bosschaert**
Niş içinde bir demet çiçek (1617)
Mauritshuis, Lahey

dünyasının izahı güç vurdumduymazlığından da faydalanarak, Bosna-Hersek müslümanlarına karşı açık bir soykırıma giriştiler. 1992 yılı sonunda Türkiye'nin ve diğer islam devletlerinin çabalarından bir sonuç alınabilmiş değildi.

BOSNASARAY → SARAYBOSNA.

BOSNAVİ ya da **BOSNEVİ** a. ve sıf. (*Bosna* ve ar. *-î*'den, *Bosnavî*). *Esk.* **1.** Saraybosna halkından, Bosnalı. **—2.** Boşnak.

BOSNAVİ, türk şair (XIX. yy. ikinci yarısı). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Mahlasına bakarak, Bosna çevresinde yetiştiği düşünülebilir. Şiirlerinde bektaşilik inançlarını işlemiştir. Hem aruz, hem de hece vezniyle yazmıştır. Aruzla yazdıkları divan şiiri yolundadır; bunlarda yabancı sözcük ve yabancı dil kurallarına fazla yer verilmiştir. Bektaşi cönklerinde pek çok nefesi vardır.

BOSNEVİ → BOSNAVİ.

BOSON (öl. 887). Bourgogne kralı (879-887). Vienne kontu *Bouin*'in oğlu. Kayınbıraderi Kel Charles onu Provence düku yaptı (875) ve İtalya'yı ona bıraktı. Burada Boson, imparator Louis II'nin kızı Ermengarde ile evlendi. Louis III'ün ve Carloman'ın küçüklüğünden yararlanarak, destek gördüğü kilise büyüklerine kendini Bourgogne kralı ilan ettirdi. Krallığı aşağı yukarı tüm Rhône ve Saône havzasına uzandı. Vienne'i ele geçiren Carloman'a yenilen Boson (882), ancak Yukarı Provence'ta tutunabildi. Oğlu Kör Louis 890'da Provence kralı olarak taç giydi; 901'de imparator oldu.

BOSPORİON ya da **PROSPHORİANOS LİMEN,** lat. **Portus Prosphorianus.** Tar. coğ. İstanbul'un beşinci bölgesinde, bugünkü Sarayburnu ile Sirkeci iskelesi arasında liman. İnanışa göre Makedonya kralı Philippos II'nin Byzantion'a saldırısı, tanrıça Hekate'nin yardımıyla burada püskürtülmüştü (İ.Ö. 340). Liman, adını bu kesimde bulunan pazar yerinden ve hayvan pazarından alıyordu. Bosporion'un B.'sında Khalkedonlular için "Khalkedonion" adıyla (bugünkü Sirkeci iskelesi) ayrı bir iskele vardı. Daha sonra Cenevizliler de XI. ve XII. yy.'larda iskelelerini burada kurdular.

BOSPORİOS AKRA. Tar. coğ. Byzantion kentinin kurulduğu kesime verilen ad. Yunan mitolojisine göre Zeus'un, karısı Hera'dan korkup beyaz bir ineğe dönüştürdüğü sevgilisi Io, Anadolu kıyısına buradan geçmişti. (Bugün Sarayburnu.)

BOSPOROS, BOSPOROS THRAKİOS ya da **BOSPOROS THRAKİKOS,** lat. **Bosphorus Thracius.** Tar. coğ. İstanbul boğazının Antikçağ'daki adı. Bosporos, ilk kez İ.Ö. V. yy.'da, Aiskhylos'un *Persai* (Persler) adlı trajedisinde, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının ortak adı olarak geçer. Herodotos ise *Bosporos Thrakios* adını yalnızca İstanbul boğazı için kullandı. Daha sonra Polybios, Strabo, Plinius, Arrhianos, Philostratos ve bizanslı Dionysios, boğazla ilgili ayrıntılı bilgiler verdiler. Bizans döneminde Bosporos'un yanı sıra *Byzantiakon Stoma* (Bizans ağzı) da denilmiştir.

"Bosporos" adının kökenine ilişkin bilgiler kesinlik kazanmamıştır, ancak trak dilinden geldiği öne sürülür. Ayrıca yunan mitolojisindeki Io* efsanesiyle de bağlantı kurulur; Zeus'un, Hera'nın kıskançlığından korumak için beyaz bir inek (ya da öküz) biçimine soktuğu sevgilisi Io, buradan Anadolu kıyısına geçtiği için boğaza da Bosporos (inek ya da öküz geçidi) denilmiştir.

Bosporos'un yerleşim tarihinin, tarihöncesine değin indiği saptanmıştır. Araştırmalarda Anadolu yakasında Küçüksu, Mahmutşevketpaşa deresi vadilerinde, Kadıköy'de Kurbağalıdere vadisinde, Belgrad ormanı ve çevresinde, Göksu vadisinin yukarı kesimlerinde Yontmataş döneminden çakmaktaşı buluntular elde edilmiştir. Eskiçağ tarihçilerine göre Bosporos kıyılarının ilk ahalisi, Traklar'dır. İ.Ö. VII. yy.'dan sonra yunan kolonileri kurulmaya başlandı (Khalkedon [Kadıköy], Khrysopolis [Üsküdar], Amykos [Beykoz], Skai [Karaköy], Metopon [Tophane], Aianteion [Salıpazarı], Anaplus [Arnavutköy], vb.). Bizans döneminde de iki yaka boyunca küçük köy yerleşmeleri bulunuyordu. Ancak Bizans'ın zayıflamasıyla bu yerleşmeler terk edildi ve ortadan kalktı. Osmanlılar'ın İstanbul'u fethinden sonra İstanbul boğazı kıyıları hem askeri açıdan hem de yerleşim açısından yeniden önem kazandı. (→ BOĞAZİÇİ.)

BOSPOROS KİMMERİOS → KİMMERİOS BOSPOROS.

BOSPOROS KRALLIĞI, eski yunan krallığı. Kimmerios Bosporos kıyılarıyla Kırım'ı kapsıyordu. İlk kez yunan yazarı Diodoros'un sözünü ettiği krallık İ.Ö. 438'e doğru kuruldu. İ.Ö. IV. yy.'da en güçlü dönemini yaşadı. Merkezi Pantikapaion'du (bugün Kerç). İ.Ö. 115'e doğru İskitler'e karşı koyamayan hükümdar Parisades, Pontos kralı Mithridates'i yardıma çağırdı ve ülkesini ona bıraktı. Mithridates'in öldürülmesinden sonra, Pompeius onun oğlu olan Pharnakes'i Bosporos kralı ilan etti (İ.Ö. 63). Krallık Polemon I'den başlayarak (İ.Ö. 15), Roma himayesinde IV. yy.'a değin sürdü. 342'den sonra Got ve Hun akınlarında toprakların bir bölümü elden gitti. İustinianos I döneminde krallığın geri kalan bölümü Bizans'a katıldı (VI. yy.).

BOSQUET (Pierre), Fransa mareşalı (Mont-de-Marsan 1810 - Pau 1861). Cezayir seferine, sonra da Kırım savaşı'na (1854-1855) katıldı, Alma ve Inkermann muharebelerinde büyük yararlık gösterdi, Malakoff taarruzunda ağır yaralandı. Senatör, sonra Fransa mareşalı oldu (1856).

BOSQUET (Anatole BISK, **Alain** — denir), fransız şair (Odesa 1919). Şiirleri, her bölümün bir "nota" gibi sunulduğu bir dizisi halinde düzenlenmiş gerçek yapılardır (*Cent Notes pour une solitude*, 1970; *Notes pour un pluriel*, 1974). Romanlar (*la Confession mexicaine*, 1965; *Jean-Louis Trabard, médecin*, 1980), bir özyaşam öyküsü (1978) ve bir yaşamöyküsü yazdı: *Yaşar Kemal kendini anlatıyor* (Yachar Kemal se confie, 1992).

BOSRA → BOSTRA.

BOSS a. (patron anlamına gelen amerikanca sözc.). Gücünü bir örgütten, iyice kurumlaşmış ve hiyerarşik bir yapıya kavuşmuş bir "kuruluş"tan alan siyaset adamı. (ABD'de boss, seçimlerin kazanılmasında kendilerine yardımcı olan kişileri önemli görevlere [jobs] atar.)

BOSSA a. Denizc. *Bossa levhası*, yüzeyini genişletmek için bir mavnanın dümenine eklenen takılıp çıkarılabilir levha.

Bossa ticaret ve sanayi işletmeleri taş, Adana'da entegre dokuma sanayii kuruluşu. 1951'de Sabancı ailesi tarafından un, çırçır ve prese fabrikası olarak kuruldu. 1954'te, iplik dokuma ve basma tesislerini işletmeye açarak Bossa basma fabrikası adını aldı. Bir süre sonra, aynı fabrikaya örgü, peluş ve raşel birimlerini ekledi. 1975'te, Bossa II adı altında ikinci bir dokuma fabrikası ile gelişimini sürdüren kuruluş, 1979'da, Kahramanmaraş'ta kurulu bir iplik fabrikasını satın alarak işletmesine kattı. 1986'da kuruluşa indigo blucin tesisleri eklendi. İşletmede yılda 45 milyon m kumaş dokunmakta, 4 173 kişi çalışmaktadır (1991).

BOSSANGOA, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde kent, Uham'ın il merkezi, Uham ırmağı kıyısında; 30 000 nüf. Pamuk daneleme.

BOSSA-NOVA a. (Brezilya'ya özgü, *yeni dalga* anlamında portekizce sözcükler). 1960'a doğru, önce Brezilya'da oynanmaya başlayan bir samba üslubu; bu dansın adı.

BOSSCHAERT (Ambrosius), **Yaşlı** denir, flaman ressam (Anvers 1573 - Lahey 1621). 1593'te Middelburg loncasına girdi. Çiçek ve meyve resmi konusunda Hollanda'nın en iyi ve en ince zevkli ustalarından biri oldu (*Duvar oyuğu içinde bir demet çiçek*, Mauritshuis, Lahey). Oğulları Genç AMBROSIUS, ABRAHAM ve JOHANNES üzerinde çok büyük etkisi oldu.

BOSSCHERE (Jean DE) → BOSCHÈRE.

BOSSE a. (fr. *bosse*). Tropikal Afrika'da yetişen, çok açık pembemsi esmer, hoş kokulu, oldukça ince dokulu, hafif ve yumuşak odunlu ağaç. (Marangozlukta, ince doğramacılıkta ve mobilyacılıkta kullanılan eşsiz bir ağaçtır. Aynı zamanda hafif tekne [sandal, kayık] ve kontrplak yapımında kullanılır. Bil. a. *Guarea cedrata*; tespihağacıgiller familyası.)

BOSSE (Abraham), fransız gravürcü (Tours 1602 - Paris 1676). Yedirme baskı resme Tours'da başladıktan sonra, Paris'e yerleşti. 1628'de, Callot ile tanıştı. Callot'dan katı vernik üzerine yedirme baskı resim tekniğini öğrendi. Bu teknikle yapılan grüvürlerde, asit yeniği, kazıma kalemi kadar net bir çizgi veriyordu.

1500'ü aşkın parçadan oluşan yapıtı, XVII. yy. birinci yarısı fransız toplumunun bir görünümünü verir. Bu yapıtlarda fransız toplumu sanatçının düşünce kesinliği ile calvinci yalınlığını yansıtan ve gerek mimarisi, gerekse ev eşyası inceden inceye çizilmiş bir dekor içinde betimleniyordu. En ünlü yapıtları: *le Bal, la Benediction de la table, la Galerie du Palais, les Cris de Paris, le Courtisan suviant le dernier edit, le Clvstère, Le Maître d'école.*

BOSSERT (Philipp Helmuth Theodor), alman asıllı türk arkeolog (Landau 1889 - İstanbul 1961). Heidelberg, Strasbourg, Freiburg ve Münih üniversitelerinde öğrenim gördü. Freiburg'daki Albert-Ludwig üniversitesi'ni bitirdi (1913). Girit yazısı ve hitit hiyeroglifinin çözümü için çalıştı. 1933'te Türkiye'ye gelerek Boğazköy kazılarına katıldı, kaya yazıtlarını ve Yazılıkaya kabartmalarını inceledi.

1934'te İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'ne profesör atandı; yeni kurulan Türk arkeoloji enstitüsü'nün müdürlüğüne getirildi. Eski Önasya dilleri ve kültürleri kürsüsü başkanı oldu (1942-1959). 1947'de türk uyruğuna geçti. Adana'nın Kadirli ilçesindeki Karatepe kazılarını yönetti (1947), bulduğu fenike ve hitit hiyeroglifli ikidilli yazıtları çözmeyi başardı; böylece, daha sonra hitit hiyeroglifiyle yazılmış pek çok belgenin okunabilmesini sağladı. Türkiye'de arkeoloji biliminin yerleşmesi ve gelişmesine öncülük etti. Anadolu'ya ilişkin önemli yapıtları: *Altanatolien* (1942); *Ein hethitisehes Königssiegel, Neue Beiträge zur Gesehiehte und Entzifferung der hethitischen Hieroglyphenschrift* (1944); *Asia* (1947); *Karatepe, yeni bir Eti harabesi* (M. Çambel ile [1945]); *Karatepe, Kadirli ve dolayları* (U. B. Alkım ile birlikte [1947]).

BOSSEUR (Jean Yves), fransız besteci (1947). Köln'deki Rheinische Musikschule'de, K. Stockhausen ve H. Pousseur'ün yanında öğrenim gördü. 1977'de arkadaşlarıyla *İntervalles* grubunu kurdu. Başlıca yapıtları arasında *le Temps de le prendre (1968), Anna Livia's awake* (Joyce'dan, 1975), Labyrinthe (1977), 9 çalgı, soprano ve "récitant" için, E. Jabès' in metni üstüne *Quelques Pages du livre des questions* (ilk seslendirimi 1980) sayılabilir. Ayrıca, müzikografi alanında, Dominique Bosseur ile birlikte Révolutions musicales, la Musique contemporaine depuis 1945 (Müzikte devrimler, 1945'ten bu yana çağdaş müzik, 1979) adlı bir incelemesi vardır.

BOSSİ (Giuseppe Carlo Aurelio, *baron*—), italyan siyaset adamı (Torino 1758 - Paris 1823). Botta ile birlikte, İtalya'daki fransız partisinin başlıca liderlerinden biriydi. Piemonte'yi 1798'den 1802'ye kadar fiilen idare etti. 1805-1815 arasında İmparatorluk eyalet valiliği yaptı.

BOSSİ, orgcu ve besteci italyan aile. — MARCO ENRICO (Salo 1861 - Atlas okyanusu 1925). Milano'da Ponchielli'nin öğrencisi oldu. Como'da konserler verdi. Daha sonra Venedik, Bologna ve Roma (Liceo S. Cecilia) konservatuvarlarında öğretmenlik yaptı. Büyük bir toplam oluşturan yapıtları arasında en önemlileri oratoryolarıdır *(İl Cieco, Canticum canticorum, Giovanna d'Arco, İl Paradiso perduto);* ayrıca bir *Requiem*, melodiler, canticum'lar, oda müziği yapıtları, senfonik yapıtlar ve org parçaları besteledi. — COSTANTE ADOLFO (Morbegno 1876 -Milano 1953), öncekinin kardeşi. Milano konservatuvarı'nda öğretmenlik yaptı. Değerli besteler bıraktı. —RENZO (Como 1883 - Milano 1965), Marco Enrico'nun oğlu. Altenburg saray tiyatrosu'nda orkestra yöneticisi olarak çalışan Renzo, ayrıca Parma'da ve Milano konservatuvarı'nda öğretmenlik yaptı. Bir senfoni (1905), keman ve orkestra için bir konçerto (1915), lirik sahne yapıtları (*Nell'anno Mille* [1916]; *I Commedianti alla Corte di Francia* [1930]) ve radyo için yapıtlar besteledi (*İl Principe felice*, 1952).

BOSSONS buzulu, Mont-Blanc (Fransa) kütlesinin kuzey yamacındaki en ünlü buzullardan biri; uzunluğu 8 km.

BOSSUET (Jacques Bénigne), fransız kilise büyüğü, yazar ve vaiz (Dijon 1627 - Paris 1704). Dijon parlamentosundan bir avukatın oğluydu. 1652'de papaz oldu, Anne d'Autriche (1667), Henriette de France (1669) ve Henrietta Anne of England'ın (1670) cenaze törenlerindeki konuşmalarıyla büyük bir ün yaptı, Fransız akademisi'ne seçildi (1671).

Bossuet, bazen son derece acımasızca davranan birinci sınıf bir polemikçiydi. Özellikle kişisel tartışmalarda sık sık duygularına kapılır, haksız ve zalimce davranışlarda bulunurdu. Bununla beraber, doğuştan hatipti; dini hitabette, zamanın modası olan abartılı, şatafatlı üslup ile aziz Vincent de Paul'ün öğütlediği her türlü süsten arındırılmış yalın ifade arasında, sadelik ve büyüklük dolu kişisel bir üslup yarattı. Bu "doğal" hitabet, Bossuet'yi fransız klasik okulunun büyük ustaları arasına kattı.

BOSTAN a. (fars. *bū*, koku ve *-sitān*'dan *būsitān*). **1.** Büyük sebze bahçesi. **—2.** Kavun karpuz tarlası. **—3.** *Halk.* Kavun ve karpuza verilen ortak ad. **—4.** *Yörs.* Salatalık. **—5.** *Bostan korkuluğu,* görevinin gereklerini yerine getirmeyen, sözü dinlenmeyen, güçsüz kimse: *Niye bana sormadın, ben burada bostan korkuluğu muyum?*
—Mutf. *Bostan kebabı,* ana malzemesi bostan patlıcanı ve kuzu inciği olan bir tencere kebabı.
—Teknol. *Bostan dolabı,* su çekmeye yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bostan dolabı, çevresine dolap kovaları takılmış basit bir çarktan oluşabilir. Devinim ya atla ya da kovaları sürüklemeye çalışan nehrin akıntısıyla sağlanır. Günümüzde bostan dolabı kuyudan su çekmeye yarar. Bu düzenekte kovalar sonsuz bir zincire bağlanır ve kuyu üstüne yerleştirilen bir çarkla çalıştırılır. Kovalar suya ters dalar, dolu olarak çıkar ve çarkın üzerinden geçerken suyu bir hazneye boşaltır. Çark ya hayvanlar ya da motorla döndürülür. İ.Ö. I. yy.'da bostan dolabı maden ocaklarında kullanıldı (Vitruvius). Tarım alanındaysa Araplar'ın kullandığı sanılmaktadır. Daha sonra bostan dolabı Akdeniz kıyılarında sulu tarımda vazgeçilmez bir aygıt oldu.

Bostan, Bustan ya da **Sadîname,** İran şairi Sadi'nin islam ahlak ilkelerine dayanan öğretici mesnevisi (1257). Adalet, ihsan, aşk, alçakgönüllülük, kanaat, eğitim vb. konularını öğüt verici fıkralar, hikâyelerle işler. İran, Türkiye ve Hindistan'da vb. medreselerde ders kitabı olarak okutuldu. Birçok dile (türkçe, almanca, fransızca, ingilizce) çevrildi. Hikmet İlaydın tarafından yapılan türkçe çevirisi Milli eğitim bakanlığı'nın şark klasikleri arasında yayımlandı. Şem'i, Sudi, Hevai tarafından türkçe; Sururi, Bahar, Riyaz Ali, Kadir Ali tarafından farsça açıklamalar yazıldı. İranlı minyatürcülerin en çok işledikleri konuları kapsayan yapıtın, Bihzad tarafından 1488'e doğru Herat'ta resimlenmiş bir nüshası Kahire Ulusal kitaplığı'ndadır.

Bostan İskelesi, İstanbul'da Eyüp semtinde Haliç kıyısında iskele. Padişahlar kılıç kuşanma töreni için Eyüp'e deniz yoluyla geldiklerinde Bostan iskelesine inerler, kara yoluyla geldiklerinde ise mutlaka bu iskeleden, deniz yoluyla dönerlerdi.

BOSTANBOZAN → KUSKÜT.

BOSTANCI a. **1.** Bostan işleriyle uğraşan kimse. **—2.** Bostan bekçisi.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde saraylardaki çeşitli hizmetleri yürütmekle görevli sınıf ve bu sınıftan olanlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bostancı mumcusu,* suç işleyen yeniçerileri yakalayarak Yeniçeri ocağı'na teslim eden, Babıâli'ye bağlı görevlilere verilen ad.|| *Bostancı ocağı,* bostancıların bağlı olduğu ocak. (Bk. ansikl. böl.)
—ANSİKL. Kur. tar. *Bostancı.* Sarayların güvenliğini sağlamakla, padişahın bahçe ve bostanlarının bakımıyla uğraşmakla görevliydiler. Ayrıca saray kayıklarında, yapım ve onarım işlerinde, gereksinim duyulan dönemlerde ordu kadrolarında da görevlendirilirlerdi. Saray içinde görev yapan bostancılara "gılman-ı bahçe-i hassa", saray dışındaki bostanlarda (Hadaik-i hassa) çalışanlara ise "hassa bostancıları" adı verilirdi. Saray dışında görevli bostancıların başında "usta" adlı görevliler bulunurdu. Bostancıbaşı*'ya bağlı olan ustalar bulundukları semtin güvenliğinden de sorumluydular. Yeniçeriler gibi üç ayda bir ulufe alan bostancılar, çalıştıkları bostanların ürünlerinden pay alabilirlerdi. 1826'da Bostancı ocağı'nın dağıtılmasından sonra bir süre daha kullanılan "bostancı*" adı 1831'den sonra tümüyle terk edildi.
• *Bostancı ocağı.* Ordu dışında silahlı bir güç olan ocağa acemi oğlanlarından, özellikle de Bosnalılar'ın güçlü ve gösterişlileri arasından bostancıbaşı tarafından seçilenler alınırdı. İstanbul'daki ocak 21, Edirne'deki ocaksa 10 bölükten oluşurdu. Ocakta hizmet görenler dokuz dereceye ayrılırlar ve her yükselmede ücretleri ile giysilerinin rengi değişirdi. Dokuzuncu dereceden sonra sırasıyla hamlacı, (Kürekçi), bostancı hasekisi, bostancı kethüdası olurlardı. Ocaktan dış göreve ayrılanlar bulundukları dereceye göre yeniçeri, kapıkulu süvarisi ya da hünkâr müteferrikası olurlar, kimileriyse tersanede görevlendirilirdi. Dış göreve ayrılanlara "silahbaha" adıyla bir miktar para, süvari olanlarasya birer at verilirdi. Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından sonra Bostancı ocağı dağıtıldı. Ocaktan seçilen 1 500 kadar bostancıyla Asakir-i hassa adlı yeni bir saray koruma kurumu oluşturuldu. Adları sonradan Bâb-ı Hümayun hademesi oldu.

BOSTANCI, İstanbul'un Anadolu yakasında semt, Suadiye ile Küçükyalı arasında, Marmara denizi'nden Ankara yoluna değin uzanır. Adını, Osmanlı döneminde burada olduğu bilinen Bostancıbaşı bahçesi'nden ve 1950'lere değin var olan geniş bostanlardan aldığı sanılmaktadır. Geçmişte, bahçeler içinde ahşap köşklerin ve yalıların bulunduğu sayfiye yeri konumundayken, günümüzdeki yoğun yapılaşmayla görünümü değişmiştir. Eski İstanbul-Şam-Bağdat yolu ve Bostancı deresi üzerindeki Bostancıbaşı köprüsü, İstanbul sınırları içinde, Osmanlı döneminden kalma tek köprü olması açısından önemlidir. Köşk bölümündeki yazıtı yok olduğundan kesin yapım tarihi bilinmez, ancak mimari özellikleriyle XVI. yy.'a tarihlendirilir. Semtin bir başka önemli yapısı, Kemalettin Bey'in ürünü olan Bostancı camisi'dir (1914-1915).

BOSTANCI, Trabzon'un merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 2 773 nüf. (1990).

Bossert'in çözdüğü hitit hiyeroglif yazısından bir örnek (İ.Ö. IX. yy.)
Kargamış

Theodor **Bossert**

Lauros-Giraudon

Bossuet
Hyacinthe Rigaud'nun tablosu (ayrıntı)
Louvre müzesi, Paris

bostan

Büyük Larousse

bostancıbaşı
Atatürk kitaplığı, İstanbul

bostrychus capucinus

BOSTANCI (Egemen), türk emprezaryo (Çanakkale 1938 - Ankara 1986). Bir süre gazetecilik yaptıktan (Cumhuriyet, Akis) sonra İstanbul'da çeşitli gece kulüplerini işletti. 1973'ten başlayarak birçok türk ve yabancı sanatçı ya da toplulukla konserler ya da müzikli gösteriler düzenledi. 1979'dan sonra yapımcılığını üstlendiği *Hisseli harikalar kumpanyası, Neşe-i muhabbet, Sezen Aksu aile gazinosu, Süper star, Sade vatandaş Şvayk, Bin yıl önce bin yıl sonra* gibi müzikli gösterilerle, İstanbul'da yeni bir "müzikal dönemi" başlattı. Bu gösterilerin sahnelendiği Şan sineması'na, ölümünden sonra *Egemen gösteri merkezi* adı verilmişti.

BOSTANCIBAŞI a. Kur. tar. Bostancı ocağının en büyük amiri. Ocakta yetişenler arasından atanırdı. Bu göreve yükselenler, sadrazam huzurunda hil'at* giyerlerdi. Bostancıbaşı, İstanbul'un Marmara, Karadeniz ve Haliç kıyılarının güvenliğinden sorumluydu. Ellerinde, kıyılardaki tüm yapıların kayıtlı olduğu bir defter bulunur, yalılardan vergi alırlar, izinsiz yalı yaptırmazlardı. İdam edilmesi gerekenler bostancıbaşıya teslim edilirdi. Azledilen sadrazam ya da vezirler onun gözetiminde saraydan uzaklaştırılırdı. Bostancıların ürettiklerinden sağlanan gelirleri hasılat defterine işleyerek her yıl kasım ayında padişaha sunarlardı. Enderun halkından, padişah dışında sakal bırakma ayrıcalığına sahip tek kişi, bostancıbaşıydı. Saray dışında bir göreve çıkan bostancıbaşılara vezirlik ve beylerbeyliği, sıradan çıkmalarda ise kapıcı başılık ya da sancak beyliği verilirdi.

BOSTANCIBAŞI ABDULLAH PAŞA ya da **HAMDULLAH PAŞA deli**, türk sadrazam (İstanbul ? -İzmit 1823). Bostancı ocağında yetişti. Bostancıbaşı (1807), vezir rütbesiyle kaptanıderya (1819-1821), sadrazam (1822-1823) oldu. Çengelköy'de adını taşıyan bir cami yaptırdı.

BOSTANCILIK a. **1.** Bostan işlerini yürütme uğraşı. **—2.** Kur. tar. Bostancının görevi.

BOSTANKAYA. Arkeol. Van'da Muradiye'nin K.'inde Urartu kalesi. Menua döneminde (İ.Ö. 810 - 786), büyük blok taşlardan yaptırılan kalede açık hava tapınağı, sarnıç ve seramik parçaları bulundu.

BOSTANPATLICANI a. İri, yuvarlak ya da oval biçimde, mor renkli patlıcan çeşidi.

BOSTANZADE, XVI. ve XVII. yy.'larda müderris, kadı, kazasker, şeyhülislam yetiştirmiş aile. BOSTAN MUSTAFA EFENDİ (Tire 1498 - ?). Ailenin kurucusu. Nazilli ve Aydın'ın Balat kazası kadılıklarında (1529-1534), Tire'deki Molla Arap medresesi müderrisliğinde bulundu. — MEHMET ÇELEBİ EFENDİ (? 1535 -1598). Öncekinin oğlu. Medreselerde müderrislik, Şam'da, Bursa'da, Edirne'de, İstanbul'da, Kahire'de kadılık yaptı. Anadolu (1577), Rumeli (1580) kazaskeri oldu. İki kez (1589-1592, 1593-1598) şeyhülislamlığa getirildi. Üç dilde yazılmış şiirleri vardır. Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü üstüne arapça bir mersiye yazdı. Anlatımının güzelliği ve içtenliği ile tanındı. *İhya-yı ulûm*'u çevirmiş, *"Mülteka"*'yı şerhetmiştir. İstanbul'da bir mescidi vardır. —MUSTAFA EFENDİ (? 1539 - ? 1605). Bostan Mustafa'nın küçük oğlu. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Halep, Edirne, İstanbul, Mekke kadılıklarında ve Rumeli kazaskerliğinde (1600) bulundu. —MUSTAFA EFENDİ (? 1572 -? 1601). Mehmet Çelebi Efendi'nin oğlu. Çeşitli medreselerde müderrislik ve Üsküdar kadılığı yaptı. —YAHYA EFENDİ (? 1575 - ? 1639). Halep, Galata, Edirne, İstanbul kadılıklarında ve Rumeli kazaskerliğinde (1614) bulundu. Ahmet I adına kaleme aldığı *Mir'at ül-ahlak, Gül-i sadberk* adlı iki yapıtı vardır. Oğullarıyla torunları Yahyazadeler olarak anıldılar.

BOSTAR, birçok kartacalı generalin adı. Bunlardan biri, Hamilkar ve Hasdrubal ile birlikte, şimdiki Tunus kenti yakınlarında Atilius Regulus tarafından yenilgiye uğratıldı (İ.Ö. 256).

BOSTON, ABD'de kent, Massachusetts eyaletinin merkezi; 562 000 nüf. [1990]. (Anakentte 2 760 000 nüf. [1990]). Eskiden başlıca kent ve en büyük liman olan Boston, zamanla ülkenin iç kesimleriyle bağlantıları daha iyi olan New York'un gerisinde kaldı. Geleneksel sanayileri (dokuma, deri işleme; tersaneler, geriledi ya da modernleştirildi. Ortadan kalkan sanayilerin yerini yenileri aldı; özellikle de iki anayol (128. ve 495. karayolları) çevresinde doplanan öncü sanayiler (elektronik, haberleşme, uzay araçları yapımı). Boston, sanayi etkinliğinin yanı sıra, bir ticaret, özellikle de bir yatırım merkezidir; etkin nüfusun büyük bölümü hizmetler kesiminde çalışır. Sağlam bir kültür geleneğine dayanan kent, aynı zamanda da dünyaca ünlü bir üniversite ve bilim merkezidir (Harvard; Massachusetts Institute of Technology). Son derece modern yapılarla eski sokakların ve tarihsel anıtların yan yana uzanması, kente özel bir görünüm kazandırmaktadır.
—Tar. Vali John Winthrop'un gelişiyle 1630'da kurulan Boston kenti, sömürgeler döneminde çok önemli bir rol oynadı. Püritenliğin merkezi olan Boston, 1763'ten başlayarak İngiltere'nin "zorbalığına" karşı çıkan başlıca kentlerden biri oldu. 1770'te yeni vergiler konmasına karşı girişilen gösteri, İngiliz askerleri tarafından bastırıldı ve beş kişi öldü *(Boston kıyımı);* 1773'te Bostonlular, Londra'nın koyduğu bir gümrük resmini protesto etmek için bir geminin çay yükünü denize döktüler *(Boston tea party).* Kent, XIX. yy.'da, özellikle de XX. yy.'da, öbür kentlerin ağır basmasıyla önemini bir ölçüde yitirdiyse de Yeni İngiltere'nin en büyük kenti olmayı sürdürdü.

BOSTON a. (amerikanca *boston-dip, Boston* dalışı'nın kısaltılmışı). Amerika kökenli, 1875'e doğru Fransa'ya girmiş ağır vals. (Eşanl. İNGİLİZ VALSİ.)

BOSTON a. ABD'nin *Boston* kentinde, 1775 kuşatması sırasında icat edilen kâğıt oyunu. (52 kâğıtla 4 kişi arasında oynanır.)

BOSTON, Büyük Britanya'da (Lincolnshire) liman kenti, Fenland'de, Witham ırmağının denize döküldüğü yerde; 26 425 nüf. XIII. yy.'da Londra'dan sonra krallığın başlıca limanıydı. *Decorated* üslubunda (XIV. yy.) St. Botolph kilisesi (düşey üslupta yüksek çan kulesi).

BOSTON (Ralph), amerikalı atlet (Laurel, Mississippi 1939). 1960'ta 8,21 m ile J. Owens'in uzun atlama eski dünya rekorunu kırdı; aynı yıl bu dalda olimpiyat şampiyonu oldu. 1965'te 8,35 m'yi geçerek yeni bir dünya rekoru kırdı.

Boston müzeleri, 1870'te kurulan MUSEUM OF FINE ARTS, Antikçağ'dan günümüze kadar, Doğu ve Batı sanatından birçok önemli yapıtı bir araya getirir. Venedik sarayı'na benzer bir sarayda yer alan İSABELLA STEWART GARDNER MUSEUM'da, kurucusu İ. Stewart'ın özel koleksiyonları, özellikle de Avrupa sanat eşyaları ve resimleri yer alır.

BOSTON MOUNTAİNS, Ozark dağlarının (ABD) güney kesimine verilen ad.

BOSTRA ya da **BOSRA,** Suriye'nin güney-batı'sında köy, Cebel Druz'un batı yamacında. Daha Makabiler kitabında sözü geçen Bostra'nın adı, İ.S. 106'da Romalılar'ın köyü almasından sonraki döneme verildi ("Bostra çağı"). Büyük ticaret merkezi ve Basra körfezine ve Akdeniz'e giden karayollarının kavşağı olan Bostra, Arabistan ilinin merkezi (II. yy.), sonra bölge merkezi (III. yy.) ve sonunda da piskoposluk oldu. Önemli bir pazar ve surlarla çevrili bir kentken, Araplar'ın eline geçtikten ve deprem sonucu yıkıldıktan sonra gerilemeye başladı (1151). Birçok roma kalıntısı (bunlardan Roma tiyatrosu iyi korunmuştur). Hıristiyanlık dönemi yapıları arasında şunlar sayılabilir: 1969'da ortaya çıkarılan ve Milano'daki S. Lorenzo'ya Suriye'deki St. Georges d'Ezra'ya Bulgaristan'daki Peruştiça kızıl kilisesi'ne benzetilen katedral, en eski mihrap örneklerinden birini içeren küçük emevi camisi. XI.-XII. yy.'lardan kalma sur. Çeşitli camiler ve medreseler.

BOSTRYCHİDAE a. Kınkanatlı böcek familyası. (Üyelerinin duyargalarında, meşede yaşayan *Bostrychus* cinsi türlerinde olduğu gibi, eklemli bir topuz bulunur. Özellikle sıcak ülkelerde yaşarlar ve kuru odunla beslenirler. Birçok türünde, erkek ve dişi birlikte çalışarak, yumurtaların bırakılacağı dehlizi kazarlar.)

BOSTRYCHUS CAPUCİNUS a. Avrupa'da kuru meşe odununda yaşayan kınkanatlı. (*Bostrychus* cinsi *Bostrychidae* familyasının örnek tipidir.)

Gerster-Rapho

Boston'un genel görünüşü (ön planda Harvard üniversitesi)

BOSUSTOW (Stephen), amerikalı desinatör ve çizgifilm yapımcısı (Victoria, Kanada, 1911). Ub Iwerks, Walter Lantz ve Walt Disney'in yanında desinatör olarak çalıştıktan (1937'den 1941'e kadar) sonra, 1943'te kendi yapımevini kurdu. Gerald Mac Boing Boing ve Mr. Magoo gibi çizgi film kahramanlarını yarattı; böylece Disney atölyelerinin şiirsel ve yumuşak üslubuna karşı, sert ve yalın bir anlatım getirerek çizgi film sanatını geliştirdi. John Hubley, Peter Burness, Art Babbitt, Robert Cannon ve Chuck Jones gibi sanatçılar, Bosustow'dan gördükleri destekle daha sonra çizgi filmin ustaları oldular.

BOSVELİK sıf. (fr. *boswellique; boswellia*'dan).Org. kim. *Bosvelik asit,* formülü $C_{30}H_{48}O_3$ olan ve günlükten çıkarılan triterpenik izomer iki asitalkole verilen ad. (Boswellia carterii akıntısı.)

BOSWELL (James), iskoçyalı yazar (Edinburgh 1740-Londra 1795). Calvinciyken mezhep değiştirip katolikliği seçti (1760). Sterne'in arkadaşıydı, Rousseau, daha sonra da Paoli ile tanıştı (*An Account of Corsica,* 1769). Sonunda, hayranı olduğu ve yaşamöyküsünü yazacağı Samuel Johnson ile karşılaştı (*Life of Johnson,* 1791-1793). Hayli kabarık *Journal'* ından da anlaşılacağı gibi, kendini beğenmişlikten kurtulamadı. Böylece, yazarın kahraman ve yaşamöyküsünün de sanat kabul edildiği yeni bir tür doğmuş oldu.

BOSWELL (*sir* Alexander), iskoçyalı yayıncı (Auchinleck 1775 -*ay. y.* 1822), James Boswell'in oğlu. Şarkılar yazdı (*Jenny's Baubee),* bir mizah gazetesi çıkardı, düelloda öldürüldü.

BOSWELLİA a. (öz. a. *Boswell* den) Doğu Afrika, Arabistan ve Hindistan'da yetişen ağaç. (Somali ve Arabistan kökenli küçük bir ağaç olan *Boswellia carterii*'nin gövdesinde açılan yaradan damlalar halinde, "oliban" denen ve kurutulup günlük olarak kullanılan beyaz bir süt elde edilir. Gerçek günlük Etyopya'da yetişen *B. papyrifera*'dan sağlanır. *Boswellia* cinsi, Hindistan ve Doğu Afrika'da yetişen 23 türü içerir ve burseraceae familyasına girer.)

Bosworth savaşı, İngiltere'de, Leicester'in batısında yapılan ve "İki gül" savaşı'na son veren savaş (1485). Tüm askerleri kaçıp giden İngiltere kralı Richard III burada yenilgiye uğradı ve öldürüldü. Onu yenen Henry Tudor, Henry VII adıyla kral ilan edildi.

BOSZİK (Josef), macar futbolcu (Budapeşte 1925 - *ay. y.* 1979). 1950-1956 arasında, 1954 Dünya kupası finali dışında hiç yenilmeyen büyük Macar milli takımının oyun kurucusuydu. Ujpest ve daha uzun süre de Honved'de oynadı.Yüz kez milli takımda yer aldı; 1962'de futbolu bıraktı.

BOŞ sıf. **1.** İçinde hiçbir şey bulunmayan şey ya da yer için kullanılır: *Boş bir kutu. Boş şişeleri atmak. Kasa boştu.* **—2.** Üzerinde ekin, ağaç vb. ya da yapı bulunmayan alan, toprak parçası için kullanılır: *Boş arsa. Boş alanları değerlendirme tasarıları.* **—3.** Hiç kimsenin bulunmadığı yer, şey için kullanılır: *Polis geldiğinde ev boştu. Yatak boş.* **—4.** Kullanılmaya hazır ancak kimse tarafından tutulmamış oda vb. için kullanılır; münhal: *Boş odanız var mı? Hiç boş yerimiz kalmadı. Bu sandalye boş mu?* **—5.** Hiçbir şeyin ve hiç kimsenin bulunmadığı ya da çok az şeyin ve kimsenin bulunduğu yer için kullanılır; ıssız, tenha: *Bu saatte sokaklar boştur. Çevreyolları boş hızlı gidebilirsiniz. Kış aylarında Bodrum boş olur.* **—6.** Yapılacak işi, uğraşı olmayan kimse için, kullanılır: *Bugün boşum, alışverişe çıkabiliriz.* **—7.** Çalışma dışında kalan ya da herhangi bir uğraşla doldurulmamış zaman için kullanılır: *Hiç boş günüm yok. Boş zamanlarınızı nasıl değerlendiriyorsunuz?* **—8.** Açık, doldurulmamış kadro, makam vb. için kullanılır; münhal. **—9.** Hiçbir değeri, gerçekliği, anlamı olmayan, gereksiz şey için kullanılır: *Boş çabalar, tasarılar. Bir kimseyi boş vaatlerle kandırmak.* **—10.** Bir kimsenin yokluğunun duyumsandığı yer için kullanılır: *Ev onsuz ne kadar boş!* **—11.** İlginç bir yönü ve ruhsal derinliği olmayan, bilgisiz kimse için kullanılır: *Güzel ama boş bir kız.* **—12.** *Boş böğür* → BÖĞÜR. || *Boş gözlerle bakmak,* hiçbir şey anlamadan, anlamsızca bakmak: *Söylediklerimden bir şey anlamıyor, boş gözlerle bakıyordu bana.* || *Boş inanç,* batıl itikat. || *Boş kafalı,* bilgisiz, akılsız kimse için kullanılır. || *Boş kile dipsiz ambar,* çok savurgan bir kimse ya da sonuçsuz bir iş için söylenir. || *Boş küp,* bilgisiz kimse. || *Boş küpe osurmak,* gerçekleştiremeyeceği şeylerden söz etmek, palavra atmak (kaba.). || *Boş salonlara, koltuklara oynamak,* tiyatroda yeteri kadar izleyici bulamamak. || *Boş yere,* gereksiz, boşuna. || *Boş yerine vurmak,* böğürlerine vurmak. || *Boş zaman,* iş ve çalışma saatleri dışında, insanın kendine ayırdığı zaman.

—Denizc. *Boş çektiği su,* boş deplasmanda bir geminin çektiği su. || *Boş gemi,* üstünde yük bulunmayan ya da yalnızca safra taşıyan gemi.

—Dilbil. *Boş sözcük,* söylem içinde yalnızca bağıntıları sağlayan ve göndergesi bulunmadığı izlenimini veren sözcük (örn. ilgeçler).

—Eğit. *Boş saat,* okullarda, ders gününün bitiminde ödev yapmak ya da ders çalışmak isteyen öğrencilerin bir gözetmenin denetiminde çalışmalarına olanak sağlayan zaman süresi.

—Folk. *Boş inanç,* geleneksel toplumlarda korku, umarsızlık, çağrışım vb. nedenlerle ortaya çıkan yanlış inanışlar dizgesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. ve Süslem. sant. *Boş yontu,* heykelcilikte, heykelin işlenmeden bırakılan kısmı.

—Küm. kur. *Boş küme,* elemanı olmayan küme.(ϕ ile ya da { } ile gösterilen böyle bir kümenin varlığı ve tekliği, kümeler kuramının kullanılagelen belitlerinin sonuçlarından kaynaklanır.) [Eşanl. SIFIR* SINIF.]

—Mant. *Boş geçiş,* Quine'a göre, herhangi bir cümlede belli bir terimin yerine aynı kategoriden bir başka terim koymakla cümlenin doğruluk-değeri değişmiyorsa, o terim boş olarak (vacuously) geçiyor demektir (karşıtı: *özlü geçiş*). Örneğin, "Bütün insanlar insandır" cümlesinde "insan" boş olarak, "Sokrates insandır" cümlesinde ise özlü olarak geçer.

—Ormanc. *Boş alan,* bir yerleşme alanının yakınında yer alan, ekilmeyen ve üzerinde yapı bulunmayan alan. || *Boş tohum,* çimlenmeyen ağaç tohumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oto. *Boş vites,* birincil milin ikincil mili kavramadığı zaman vites kolunun aldığı konum; otomatik transmisyonlularda bu konum (N) harfiyle gösterilir.

◆ a. **1.** Tüketilen içeceğin boşalan bardağı, şişesi vb.: *Çay boşlarını toplayıverin. Boşları toplayıp satmak. Boşu getirdiğinizde depoziti öderiz.* **—2.** *Boş düşmek, boş olmak,* dinsel nikâha göre kocasından boşanmasını gerektirecek bir durum yüzünden boşanmış sayılmak (esk.). || *Boş kâğıdı,* dinsel nikâha göre karısından ayrılmak isteyen kocanın karısına yolladığı boşanma kâğıdı (esk.). || *Boş ol, olsun,* karısını boşamak isteyen erkeğin söylediği söz (esk.). || *Boşa,* gereksiz, etkisiz nedensiz: *Boşa konuşmak, çabalamak. Boşa nefes tüketme, izin vermeyeceğim.* || *Bir şeyi boşa almak,* askıya almak; motorlu taşıtların vites kolunu vitesten kurtarmak. || *Boşa çıkmak,* soyut bir şey sözkonusuysa, beklenenden çok farklı, çok uzak olmak: *Umutlarımız boşa çıktı.* || *Boşa gitmek,* harcanan para, emek vb. sözkonusuysa, hiçbir sonuç vermeden, yarar sağlamadan yok olup gitmek. || *Boşa koysam dolmaz, doluya koysam almaz,* bir sorunun çözümü için var olan iki seçeneğin de verimsiz olması, başka çözüm yolu bulunamaması durumunda söylenir. || *Boşta,* işsiz: *Yıllardır boşta, bir türlü iş bulamadı.* || *Boşu boşuna,* gereksizliği, yararsızlığı vurgular; boş yere: *Boşu boşuna konuşma, değiştiremezsin onu.* (→ BOŞUNA.)

—Balıkç. *Boşunu almak,* oltayı, dibe oturmayacak biçimde tutmak; oltaya yakalanmış bir balığın yukarı doğru yüzmesi halinde, gevşeyen ipi çekerek gerginleştirmek.

—Denizc. *Boşunu almak,* bir yere volta edilmiş bir halatı ya da zinciri vira ederek gergin hale getirmek. || *Bir yelkenin boşunu almak,* yerine hisa edilmiş bir yelkenin kandilisa halatını lava ederek yelkenin çördek yakasını direk cundasındaki yerine toka etmek. (Yelkenin orsa yakası iyice gerilerek pot yapması önlenir.)

—Güz. sant. ve Süslem. sant. Bir desende, suluboya, yağlıboya bir resimde, bir oyma gravürde, vb. çizgisiz ve renksiz olarak bırakılan kısım.

—Mak. san. *Boşta,* AVARA'nın eşanlamlısı.

—Mak. san. ve Marangl. *Boşa çıkma,* matkabın delmeye başladığı yüze karşıt yüzden dışarı çıkması.

—Oto. *Boşta çalışma,* RALANTİ'nin eşanlamlısı.

—Teknol. *Boşa alma sistemi,* çalışan takım, parça ya da organları kendiliğinden boş konuma getiren aygıt.

◆ be. **1.** İş güç yapmadan: *Boş oturmak. Boş gezmek. Boş durma, daha çok işimiz var.* **—2.** *Boş atıp dolu tutturmak, vurmak,* doğru olduğuna inanılmadan söylenilen bir sözün gerçek olduğu ortaya çıkmak, ya da umutsuzca girişilen bir işten iyi sonuç almak. || *Bir yeri boş bırakmak,* o yere kimseyi oturtmamak ya da içine, üzerine bir şey koymamak; boş tutmak: *Önden iki sırayı boş bıraktık.* || *Bir kimseyi boş bırakmamak,* o kimseye para, yiyecek vb. şeylerle yardımda bulunmak; onu işsiz koymamak. || *Boş bulunmak,* dalgın ve dikkatsiz bir durumdayken birdenbire duyulan bir ses ya da gürültüden ürkmek; söylenmesi sakıncalı bir sözü, dalgınlıkla ağzından kaçırıvermek. || *Boş çıkmak,* umut sözkonusuysa, gerçekleşmemek. || *(Bir işten) boş çıkmamak,* (o işten) az da olsa bir kazanç elde etmek: *Sonunda eli boş çıkmadı, iyi kötü bir şeyler kaldı yanına.* || *Boş değil,* "bir nedeni, bir bildiği var" anlamında kullanılır: *Onun böyle konuşması boş değil, bekleyelim bakalım.* || *Boş durmamak,* bir kimsenin yaptığı kötü bir iş ya da eyleme karşılık vermek. || *Boş gezenin boş ya da baş kalfası,* işsiz güçsüz kimse için söylenir. || *Boş gezmek, boşta gezmek,* belli bir işi olmamak. || *Boş vermek,* önemsememek, aldırmamak (arg.).

—Denizc. *Boş koymak,* üstünde yük bulunan bir halatı ya da zinciri volta edildiği yerden fora ederek gerginliğini denetimli olarak azaltmak.

—Seram. *Boş bırakmak,* bir seramik parçasının bazı kısımlarını bisküvi halinde bırakıp, öbür kısımlarını sırlamak.

—Spor. *Boşa çıkarmak,* rakibin bir vuruşunu (boks, eskrim), bir atışını savuşturmak.

—ANSİKL. Folk. Boş inançlarda, geleceği bilme, çözümlenemeyen olayları doğaüstü güçlerle açıklama ve bunlara karşı önlem alma isteği egemendir. Bu amaçla rastlantısal benzerlikler, iyi ya da kötünün belirtisi olarak kabul edilir ve kuşaktan kuşağa geçen, çeşitli uygulamalara başvurulur. Anadolu'da boş inançların birçok örneğine rastlanır. Bunlardan çoğu günümüzde de yaşamaktadır. Nazar ve nazarı önlemeye ilişkin inanışlar, uğur* kesme, kurşun dökme, evden çıkarken ilkin sağ ayağını atma ve eşiğe basmama, merdiven altından geçmekten sakınma, gece köpeğin ulumasını ya da baykuş ötmesini evden birinin öleceğine yorumlama, al basması ve al karısı inanışı, yağmur duası, cin, peri gibi doğaüstü varlık-

lara ve bunlardan gelebilecek iyilik ve kötülüklere inanma, bunlardan birkaçıdır.
—Ormanc. Türkiye'de çam *(pinus)*, göknar *(abies)*, sedir *(cedrus)* ve ladin *(picea)*, ardıç *(juniperus)* ve servi *(cupressus)* tohumlarında % 6-10 oranında boş tohum saptanmıştır; meşe *(quercus)*, kayın *(fagus)*, kestane *(castanea)*, gürgen *(carpinus)*, ıhlamur *(tilia)* ve dişbudak *(fraxinus)* türlerinde boş tohum oranı daha azdır; karaağaç *(ulmus)*, kızılağaç *(alnus)*, akçaağaç *(acer)*, huş *(betula)*, kavak *(populus)* ve söğüt *(salix)* türlerinde boş tohum oranı yüksektir.
Boş tohumların oluşumunda, başlıca etkenler, yumurtanın döllenmemesi, döllenmiş yumurtaların gelişmesinde ortaya çıkan anormallikler ve aşırı olumsuz hava koşullarıdır.

Boş beşik, Necati Cumalı'nın oyunu (1949). Konusunu yazarın Ege'de Kıroba yöresinden derlediği yaygın halk masalından alan oyunda, bir yörük obasının gelenek ve görenekleri anlatılır; kolektif değer yargılarının bireyi ezmesi, özellikle de çocuğu olmayan kadınların toplumda aşağılanması olayı işlenir. İki perdelik oyun, İzmir Şehir tiyatrosu'nda (1949) ve Devlet tiyatroları'nda (1981) sahnelendi, 1952 ve 1969'da filme alındı.

BOŞA ya da **POŞA,** Kafkasya'da yaşayan çingenelere verilen ad. V. yy.'da Hindistan'dan göç ederek Kafkasya'ya yerleştikleri öne sürülür.

BOŞALMA a. **1.** Boşalmak eylemi. **—2.** Bir kimseye sorunlarını açarak rahatlama, içini dökme.
—Denizbil. *Boşalma akıntısı*, su bilançosu artı olan bir havzadan doğan deniz akıntısı.
—Denizc. *Yelken boşalması*, rüzgârla dolu yelkenlerin, teknenin rota değiştirmesiyle ya da rüzgâr yatağından çıkmasıyla aniden sönerek yapraklanması.
—Elekt. *Elektrik boşalması* → GAZ İLETİMİ*. (Eşanl. DEŞARJ.) || *Işıma öncesi boşalma*, bir gaz ortama yerleştirilmiş ve yüksek gerilim uygulanmış bir cismin yüzeyinde bir ışık olayı eşliğinde oluşan kesikli elektrik boşalması. (Işıma öncesi boşalma, gerçek bir kıvılcım oluşturacak kadar güçlü değildir; bu olay sırasında, genellikle özel bir hışırtı duyulur.)
—Elektrotekn. *Bir akümülatörün boşalması*, bir elektrik akümülatöründe depolanmış enerjinin bir dış devrede harcanması. (Akümülatörün uçları arasındaki potansiyel farkı, boşalma sürecinin büyük bir bölümü boyunca hemen hemen değişmez [kurşunlu akümülatörler için yaklaşık 2V], sonra hızla düşer [kurşunlu akümülatörlerde, 1,8 V'a doğru]; bu durumda, aygıtların bozulmaması için işlem durdurulur.) || *Bir kondansatörün boşalması*, iki armatürdeki zıt yüklerin kısmen ya da tamamen yansızlaşmasına dayanan olay.
—Fizyol. Bir sıvının ya da gazın organizma tarafından dışarı atılması.
—Mad. oc. Toprak basıncı, kayma yükü adı verilen belli bir düzeye ulaştığında, kundak içinde çatı direğinin kayması.
—Mak. san. *Supap boşalması*, karşı ağırlığın, yay basıncının ya da komuta kolunun değişmesi nedeniyle bir supabın yükünün azalması.
—Meteorol. Bir siklon ailesinin arkasından soğuk kutupsal ya da arktik havanın meridyonal akışı. || *Atmosfer boşalması*, atmosferin değişik potansiyelli iki bölgesi (iki bulut ya da bir bulut ve toprak) arasında oluşan boşalma; yıldırım bunun bir örneğidir.
—Nörobiyol. *Birsinapslı boşalma*, bir uyarıya karşılık olarak bir hareket sınırinde ortaya çıkan ve kas kökenli, büyük çaplı (İA grubundan aksonlar) duyu liflerini harekete geçiren elektrik etkinliği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çoksinapslı boşalma*, aynı kol ya da bacaktaki bir deri sinirinin uyarılmasına karşılık bir hareket sinirinde ortaya çıkan elektrik etkinliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psikan. S. Freud'a göre, yaşamı en düşük gerilim durumunda tutmak için, ruhsal aygıtın ekonomik bir biçimde işlemesini düzenleyen ve hem iç hem dış birçok uyartının dışarıya atılmasına dayanan temel ilke.
—Seksol. Cinsel birleşmenin, sperm fışkırması ve en yüksek haz duyumuyla belirgin doruk evresi. || *Birleşmeden boşalma* ya da *"kapı önü" boşalma*, kamış dölyoluna girmeden önce boşalma. (Ruhsal kökenli bir bozukluktur.) || *Erken boşalma*, cinsel birleşme başladıktan çok kısa bir süre sonra gerçekleşen zamansız boşalma. (Ruhsal kökenli bir bozukluktur.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Geç boşalma*, kamış dölyoluna girdikten çok sonra ya da sonradan mastürbasyonla yahut gece rüyada kendiliğinden boşalma. (Psikanalizcilere göre hadımlık korkusunun belirtisidir ve anus tutukluğuyla simgesel eşdeğerdedir.)
—Şarapç. Uzun süre bekletilmekten ya da kötü koşullarda yapılmış olmaktan dolayı bir şarabın niteliklerini yitirmesi.
—ANSİKL. Nörobiyol. • *Birsinapslı boşalma.* Bu sinapslar, başlangıcı omurilik sinirlerinin arka kökünde bulunan İA grubu aksonlardan doğan duyu siniri uçlarına desteklik eden sinirkas iğleridir. Bunların uyarılması birsinapslı bir boşalma yaratır, çünkü bu aksonlar, aynı kasa hareket kumandası veren nöronlara doğrudan doğruya (yanı birsinapslı tarzda) ulaşır. Dolayısıyla, ortaya çıkan etkinlik, lifleri hareket sinirini oluşturan hareket nöronlarının birsinapslı boşalmasının göstergesidir. Bu bir sinapslı boşalma bir kas refleksinin harekete geçtiğini gösterir.
• *Çoksinapslı boşalma.* Genellikle bükücü kasları ilgilendirir. Bu tip bir yanıt, omurilikten gelen ve birçok röle aracılığıyla hareket nöronlarına (bu nöronlar bükücü kaslara kumanda eder) ulaşan (çoksinapslı örgüt) deri duyu liflerinin işe karışmasıyla sağlanır. Kaslardan ya da içorganlardan gelen sinirsel duyular üzerine harekete geçen çoksinapslı boşalmalar da vardır. Bunlar organizmaya dıştan gelen saldırılara karşı savunmaya yarayan çoksinapslı refleks hareketleridir. İnsanda, deriden gelen uyarılar ağrı eşiğini aştığı zaman çoksinapslı boşalma büyük ölçülere varır.
—Seksol. Erken boşalmanın sınırı pek belirli değildir (kapı önü boşalma hariç), çünkü şikâyetler her şeyden önce eşin tatminsizliğini ölçü almaktadır. Aslında kadın da birleşmeden zevk almak ister ve birleşmenin kısalığı yüzünden orgazma ulaşamazsa, onun hayal kırıklığı nedeniyle erkek kendisini eksikli gibi görür; eğer kadın orgazm isteğinde bulunmazsa, erkek birleşmenin kısalığını, kendisini üzmeyen bir durum ya da özellik kabul eder. Oysa, W. Masters ve V. Johnson'a göre, eşini tatmin etmeden çekilen her erkek erken boşalmaktadır ve cinsel birleşmelerin yarıdan çoğunda durum böyledir. Bu yazarlara göre erken boşalma, erkeğin ilk cinsel birleşmelerinin acele olup bitmesinden, elden geldiğince çabuk başlayıp çabuk boşalmasından kaynaklanmaktadır ve bu şekilde koşullanmış olmasının sonucudur.
K. Abraham'ı izleyen psikanaliz akımı, boşalma ve işemeyi cinsellik öncesi bir ana biçimine saplanmaya bağlayarak erken boşalmada, cinsel nesneye bir saldırganlık belirtisi bulur.

BOŞALMAK gçz. f. **1.** Boş duruma gelmek; gitgide daha az kişi tarafından oturulur, kullanılır vb. olmak: *Karşımızdaki daire boşaldı. Ankara, yaz aylarında bütünüyle boşalıyor. Günün bu saatlerinde sokaklar boşalır.* **—2.** Dışarıya akmak, dökülmek: *Lağım suları denize boşalıyor. Şişedeki bütün su boşalmış.* **—3.** Bir makam, görev vb. sözkonusuysa, o makamda bulunan o görevi yapan kimse kalmamak: *Boşalan milletvekillikleri için ara seçim yapılacak.* **—4.** Gergin, kurulu bir düzenek sözkonusuysa, gevşemek: *Zemberek boşaldı. Vitesi boşalan kamyon denize uçtu.* **—5.** Bir kimse sözkonusuysa, içini dökmek, rahatlamak: *Ağlayarak olup bitenleri anlattı, boşaldı.* **—6.** Koşum hayvanları sözkonusuysa, koşum takımından kurtulmak: *Atlar boşaldı.*
—Elekt. ve Elektrotekn. Bir düzenekten söz ederken yükünün tamamını ya da bir bölümünü kaybetmek.

◆ **boşaltmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi boşaltmak*, onun içinde bulunan şeyleri dışarı çıkarmak; boş duruma getirmek: *Çekmeceyi, kutuyu, dolabı boşaltmak. Evi üç ay içinde boşaltın.* **—2.** *Bir şeyi, içindekini bir yere boşaltmak*, içindekini bir yere dökmek; boca etmek: *Şişeyi, ekşimiş sütü lavaboya boşaltmak.* **—3.** *Bir şeyi (bir şeyin içeriğini) boşaltmak*, bir şeyi, genellikle de sıvı olan içeriğini akıtmak: *Banyo küvetindeki suyu boşaltmak. Aşırı yağışlar nedeniyle su seviyesi yükselince baraj gölünü boşalttılar.* **—4.** *Bir yeri, bir bölgeyi boşaltmak*, sözkonusu bir grup insansa, toplu olarak oradan ayrılmak, bir kimseyse, insanları tehlikeli bir yerden toplu olarak çıkarmak, uzaklaştırmak: *Salonu boşaltın. Hava saldırısı tehlikesine karşı şehri boşalttılar.* **—5.** *Bir silahı (bir kimseye, bir yere) boşaltmak*, silahla (ona, oraya) arka arkaya ateş etmek: *Tüfeğini, tabancasını bir kimsenin üstüne boşaltmak.*
—Denizc. Bir ambardakı ya da bir balast tankındaki suyu dışarı atmak. || *Sarnıç boşaltmak*, yüzeye çıkmak için denizaltının sarnıçlarındaki suyu dışarı atmak. || *Yelken boşaltmak*, orsa alabanda tıramola etmek için yelkeni rüzgâr etkisinden kurtarmak. (Yelken boşaltmak için tekne genellikle rüzgârüstüne çevrilerek rüzgâr pruvaya alınır.)
—Dy. *Hattı boşaltmak*, bir demiryolunda traverslerin altındaki ve çevresindeki balastı kaldırmak. || *Kantonu boşaltmak*, trenden söz edilirken, kantondan çıkmak. || *Yolu boşaltmak*, bir taşıtın çarpabileceği her şeyi yol dışına çıkarmak, yoldan uzaklaştırmak.
—Elekt. Bir aygıtın, bir kondansatörün vb.'nin elektrik yükünü sıfıra indirmek.
—Elektrotekn. Bir düzenekte depolanmış elektrik enerjisinin tamamını ya da bir bölümünü kullanmak.
—Hidr. pnöm. *Yük boşaltmak*, bir hidrolik devrenin basıncını düşürmek.
—Isıbil. *Ocak boşaltmak*, bir kazanın ocağından, tutuşmak üzere olan yakıtı çıkarmak.
—İşlem. Metal ya da ağaç bir parçada boşluk oluşturmak.
—Kim. müh. Arılaştırma işlemi sonunda kalan artığı ya da her tür ürünü akıtarak atmak.
—Mak. san. Bir parçada açılacak boşluğun kabasını almak. || *Bir pompayı boşaltmak*, pompanın içinde bulunan suyu altındaki bir muslukla dışarı atmak.
—Marangl. Diş geçmede diş boşluklarını, zıvana geçmede zıvana yuvasını düz kalem ya da delik kalemiyle açmak.
—Ormanc. Kesilen ağaçları ormandan çıkarmak.
—Petr. san. Bir depodakı petrol ürünlerini başka bir yere aktarmak.
—Sil. Ateşli bir silahın fişeğini, bir mayın ya da merminin patlayıcı hakkını çıkarmak. —Ateş etmek.
—Teknol. Bir hacmin, bir aygıtın, bir borunun içindeki artık gazları almak. || *Bir aygıtı boşaltmak*, herhangi bir sıvı bulunan bir kapta ya da boru donanımında oluşabilecek hava ya da gazı elemek. —Gaz bulunan bir kapta ya da boru donanımında ortaya çıkacak sıvıyı başka yere aktarmak.
—Tıp. Yapay bir delik açarak bir boşluğun içindekini çıkarmak.

◆ **boşaltılmak** edilg. f. Bir şey, bir yer sözkonusuysa, boş duruma getirilmek; boşaltmak eylemine konu olmak: *Olaydan sonra havaalanı boşaltıldı.*

BOŞALTICI sıf. Boşaltan, boşaltma iş-

levi yapan şey için kullanılır.
—Aktar. *Boşaltıcı araba,* bir taşıyıcı bant ve bir devirme sistemiyle donatılmış bir arabadan oluşan sürekli aktarma aygıtı.
—Anat. ve Dokubil. *Boşaltıcı kanal,* bir bezin salgılama ürününü boşalttığı kanal.

◆ a. Boşaltma işlevi yapan şey ya da kimse.
—Aktar. Bir aracın boşaltılmasını sağlayan aygıt. (Vagonu yana yatıran, deviren ya da ters çeviren devirici düzenekler, yükü basınçlı su fışkırtarak devindiren hidrolik aygıtlar ya da yükün türüne göre özel düzenekler kullanılır.) || *Torba boşaltıcısı,* torbaları otomatik olarak açan ve boşaltan aygıt.
—Fizyol. Vücuttaki artıkları dışarı atmaya yarayan organ. (Başlıcaları rektum, anus, böbrekler, burun delikleri ve deridir.)
—Teknol. *Ani boşaltıcı,* tehlike durumunda bir hazneyi, üretim aygıtını ya da tesisatı çok kısa sürede boşaltan düzenek.

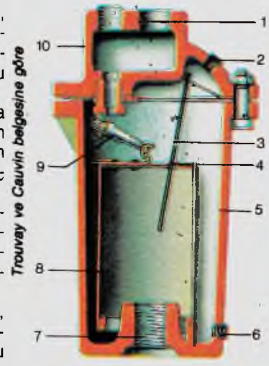
BOŞALTILMAK → BOŞALMAK.

BOŞALTIM a. Boşaltmak eylemi.
—Bayınd. *Boşaltım kanalı,* ÇIKIŞ KANALI*'nın eşanlamlısı. || *Boşaltım yapısı,* SAVAK'ın eşanlamlısı.
—Bot. Bitkilerin özel dokularında biriken artıkların dışarı atılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizyol. Canlı hücrelerin, biyokimyasal etkinliklerinden doğan birikici ya da zehirleyici ürünleri dışarı atması. —Aynı ürünlerin boşaltım organları denen özgül organlarca iç ortamdan (kan ya da lenf) toplanarak organizmadan dışarı atılması. (Bk. *ansikl.* böl.) —Bir salgıbezinin salgısını dışarı akıtması.
—Kim. müh. Arılaştırma işleminden sonra haznede ya da işleme aygıtında kalan ürünün, tepkenin ya da çamurların başka bir yere aktarımı.
—Zool. *Boşaltım hücresi,* ipsisolucanların bedenlerinde bulunan ve salgılama görevlerini yerine getiren dev beze hücresi.
—ANSİKL. Bot. Bitkilerde, boşaltım ender rastlanan bir olaydır, çünkü özümlenen maddelerin çoğu organizmada sonuna kadar saklanır. Bununla birlikte bazı botanikçiler tuzların, balözünün, reçinelerin ve yağların normal akışını bir boşaltım biçimi sayarlar. Yine onlara göre başka bir boşaltım biçimi de artık kullanılmaz olan maddelerin bir yerde toplanmasıdır. Bazı türlerin kökleri, toprağın kimyasal bileşenlerinde dönüşümler yapabilen iyonlar ve organik asitler çıkarırlar, ama bu olguya boşaltım değil *salgılama* demek daha doğru olur.
—Fizyol. Hayvansal organizmadaki bütün canlı hücreler metabolizma ürünlerini (su, karbondioksit, çeşitli azotlu maddeler, madensel tuzlar) dışarı atar. Artıklar ya doğrudan doğruya dış ortama atılır ya da özgül boşaltım organlarına ulaştırılsınlar diye dolaşan bir iç ortama (deniz suyu, kan, lenf) bırakılır. Boşaltım organları onları dolaşan sıvıdan süzerek dışarı atar. Su, suda yaşayan hayvanlarda salt idrar yoluyla atılır, ama kara hayvanlarında idrardan başka, deriden ter yoluyla ve akciğerden hava yoluyla da dışarı verilir. Karbondioksit solunum organlarıyla (solungaç, trake, akciğer), madensel tuzlar idrar ve terle atılır. Azotlu artıklara gelince, onlar şöyle bir parçalanmaya uğrar: ürik asit (1) → alantoin (2) → alantoik asit (3) → üre (4) → amonyak (5).

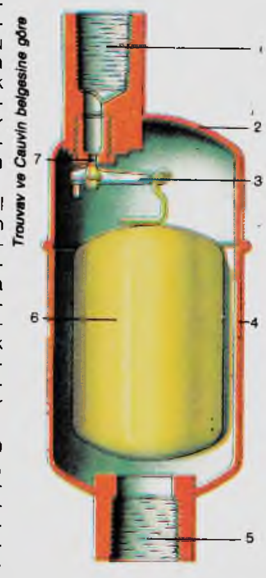
Bu maddeler ikiçenetli yumuşakçalarda ve kabuklularda 5. evrede, amfibyumlarda ve balıkların çoğunda 4. evrede, kemikli balıkların bazılarında 3. evrede, karındanbacaklı yumuşakçalarda, ikikanatlılarda ve memelilerin çoğunda 2. evrede ve son olarak insanda, diğer primatlarda, kuşlarda ve sürüngenlerde, hatta ikikanatlılardan başka diğer böceklerde 1. evrede dışarı atılır. Öyle anlaşılıyor ki, evrim sırasında enzimsel organların azalması, organizmayı amonyağın kan içinde dolaşımına karşı gittikçe daha iyi korunmaya yöneltmiştir.

Çok özgül bir boşaltım biçimi de, artık maddeyi dışarı atmadan organizmayı onlardan ayırarak koruyan biriktirmedir. Bu çeşit boşaltım istisnasız tüm yumurtalarda ve her yaştaki tulumlularda görülür. Bu biçim boşaltım bitkilerin de temel boşaltım biçimidir.

BOŞALTMA a. Boşaltmak eylemi.
—Aktar. Bir deniz konteynerinden bir ya da birçok parça malı çıkarma.
—Camc. *Boşaltma deliği,* fırının eritme havuzuna takılan ve elenecek ayrık camı yüzeyden ya da banyo dibinden belirli bir debiyle almaya yarayan düzenek.
—Cerr. Organizmada çoğunlukla kan pıhtılarıyla dolmuş bir boşluğun ya da bir kanalın temizlenmesi. (Terim özellikle damar cerrahisinde kullanılır.) [Eşanl. TIKANIKLIK AÇMA.]. Kemik zarına dokunmadan kemik iliğini çıkarmayı öngören cerrahi müdahale. || *Kulaktozu boşaltma,* kulaktozunu kazımayı ve kulaktozuyla ortakulak boşluğunu birleştirerek genişçe açılmış tek bir boşluğa çevirmeyi öngören cerrahi müdahale. || *Leğen boşaltma,* bazı kanserlerin tedavisinde uygulanan ve küçük leğendeki gangliyonların ameliyatla çıkarılmasını öngören cerrahi müdahale.
—Cev. hazl. *Boşaltma kutusu,* sınıflandırma aygıtında çökeltinin döküldüğü bölüm.
—Denizc. Eklüzdeki suyu aşağı çığır alavere havuzu düzeyine getirmeye dayanan işlem.
—Deniz huk. Gemideki yükün gönderilen tarafından teslim alınmasını sağlamak amacıyla, boşaltma limanında karaya ya da mavna gibi araçlara çıkarılması. || *Boşaltma limanı,* geminin yükü boşaltacağı liman, varma limanı da denir. (Boşaltma limanı, taşıyanın yükü teslim borcunu yerine getirdiği yerdir. Sözleşmede boşaltma limanı belirlenmişse taşıyanın gemiyi o limana yanaştırması gerekir; seçimlik bir yer saptanmışsa seçim hakkı genellikle taşıtana aittir. Ancak, taşıtan seçim hakkını zamanında kullanmaz ve boşaltma limanını belirtmezse taşıyanın, seçimlik limanlardan birine yükü boşaltabileceği kabul edilmektedir.) || *Boşaltma süresi,* yükün boşaltılması için geminin beklemesi gereken yasal süre.
—Dy. *Boşaltma yolu,* dolgu işlerinde kullanılacak toprak ya da döküntüleri boşaltmak için vagonlara ayrılan seki yolu.
—Fizyol. Organizmanın çalışması sonucunda doğan artıkların dışarıya atılması.
—Havc. *Hızlı boşaltma,* uçak depolarında bulunan yakıtı çok kısa sürede dışarı atmayı amaçlayan özel işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Isıbil. Bir kazandaki ya da bir ısı değiştiricisindeki suyun bir bölümünü çıkarma işlemi. (Toz derişimini sınırlamak ve çamurları temizlemek amacını güder.)
—İşlem. Ahşap parçada lamba ya da delik açmak, metal parçada delik alıştırmak ya da genişletmek için talaş kaldırma.
—Mad. oc. ve Taşoc. Ocaktan çıkarılan taşocağı artıklarını ve kısır kayaçları özel bir alana dökme. || *Boşaltma yeri,* toprak örtülerin ve çeşitli artıkların döküldüğü alan.
—Mak. san. Bir parçanın içinden talaş kaldırma işlemi. —Bir pompada emilen sıvının yerini havanın almasını sağlama.
—Ormanc. Kesim sırasında kesilmiş olan bütün ağaçların, ormandan ya da meşcereden çıkartılması işleminin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Boşaltma yolu,* kesilmiş ağaçların bölmeden çıkarılmasında kullanılan yol.
—Petr. san. Bir deponun özellikle de bir vagonun ya da bir tankerin içindeki ürünü boşaltmak ya da başka bir yere taşımak eylemi. || *Boşaltma kanalı,* borularda ya da bağlantılarda görülen gaz kaçaklarının yaratabileceği tehlikeleri önlemeye yarayan ahşap ya da pişmiş topraktan özel boru donanımı. || *Gaz boşaltma kanalı,* bir yeraltı gaz kaçağının toprak üstüne çıkışını sağlamaya yarayan düzeneklerin tümü.
—Reanim. *Solunum yollarını boşaltma,* üst solunum yollarının yabancı bir cisimle tıkalı olup olmadığını parmakla araştırma ve böyle bir cisim varsa, onu çabucak çıkarma. (Solunum yollarını boşaltma, bir ağızağıza manevrasına ve/ya da bir kalp masajına girişilmeden önce muhakkak yapılmalıdır.)
—Sıh. tes. *Boşaltma musluğu,* bir boru donanımının ya da bir parçasının ucuna rakorla bağlanan, kıvrık ağızlı musluk.
—Sil. Ateşli bir silahtan mermiyi, patlayıcı maddeyi çıkartmak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) —Atış yapıldıktan sonra boş kovanı çıkarmak için yapılan işlem. (Toplarda doldurma-boşaltma işlemi iki aşamada gerçekleşir: kamayı kapama sırasında, kama kolu bir yuvaya oturtulur ve atış yapıldıktan sonra yuvadan kurtarılarak kama açılır. Tüfeklerde bu işlem sürgü kolu ve kapak takımıyla gerçekleştirilir.)
—Su işler. *Boşaltma ağzı,* bir deponun ya da pompanın suyunu dışarı atan borunun uç kısmı. || *Boşaltma borusu,* bir deponun içeriğini bir başka kaba ya da yere aktarmaya yarayan boru.
—Tarım mak. *Boşaltma borusu,* tahıl hasadında kullanılan makinelerin depolarını boşaltmaya yarayan ve kimisinin içinde Arkhimedes vidası da bulunan çoğunlukla yönlendirilebilir boru.
—Teknol. Bir kaptan, bir borudan suyu, havayı ya da gazı çıkarma. —Buhar kazanlarından çamur ya da tuz yüklü suyu dışarı alma. —Bir hacmin, bir aygıtın, bir borunun içinde boşluk oluşturma. (Eşanl. VAKUM YAPMA.) || *Boşaltma borusu,* boşaltma işlemini sağlayan boru. || *Boşaltma musluğu,* bir boru donanımı ya da bir kaptan gazları ya da yoğuşan suyu dışarı atmaya yarayan musluk. —Bir boru donanımının, bir kabın içinde oluşan akışkanı boşaltmaya yarayan düzenek ya da aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sürekli boşaltma,* tuz derişikliğini sınırlamak için, kazan suyunun bir bölümünü sürekli olarak dışarıya atma. (Bu işlemde ısının ve tepkenlerin bir bölümü yeniden kazanılır.)
—ANSİKL. Havc. Hızlı boşaltma çeşitli amaçlarla gerçekleştirilir: güç durumda olan bir uçağı hafifletmek, bir yangın çıkması halinde tehlikeyi azaltmak ya da denize düşen bir uçağın boş depolarıyla su yüzünde kalmasını sağlamak. Bu işlem yakıt deposunun altında bulunan büyük bir tıkaç hızla açılarak sağlanabilir. Ayrıca depo içine basınçlı hava üfleyen bir sistemle bir sifon borudan yakıt hızla dışarı püskürtülebilir; bu düzeneğe "hızlı boşaltma" sistemi adı verilir.
—Ormanc. Ağaçlar, önce bir traktörle yol kenarına kadar çekilir; buna "bölmeden çıkarma" denir; sonra ağaçlar kamyonlara yüklenerek orman dışına taşınır. Bölmeden çıkarma için paletli traktörler ya da çift çekişli dört tekerlekli traktörler kullanılabilir. Yolda yapılacak taşıma için tomruk kamyonlarından yararlanılır. Dağlık yörelerde boşaltma için kablolu taşıyıcılar ya da havai hatlar kullanılır. Bazı durumlarda, helikopterle ya da güdümlü bir araçla taşıma ilginç bir çözüm olabilir.
• Türkiye'de kesilen ağaçların bölmeden çıkarılması, çok kere hayvanlarla (manda, öküz ya da at) sürütme yapılarak; direklerin ve tomrukların taşınması da çoğunlukla kamyonlarla ya da bazen arabalarla gerçekleştirilir. Doğu Karadeniz ve Akdeniz ormanlarının dik ve sarp kesimlerinde, kablolu vinçler de kullanılmaktadır. Ayancık (Sinop) ormanlarında, 1950'den önce tomrukların taşınmasında bir süre "havai hat" kullanılmış, sonra bu sistemden vazgeçilmiştir. Gene Ayancık ve Dursunbey ormanlarında "dekovil" ile tomruk taşıma kullanılagelen bir yöntemdir.
—Sil. Boşaltma bir ateşli silahtaki patlayıcı maddeyi ya da mermiyi çıkarmaktır. Tutukluk durumunda silahı boşaltmadan önce bir süre beklemek doğru olur, çünkü sürgü kolunun erken açılması, geç

gazlardaki sıvıyı **boşaltma musluğu**nun kesiti.
(yağlı boşaltma musluğu)
1- Çıkış
2- Denetim tapası
3- Temizleyici iğne
4- Hava deliği
5- Gövde
6- Boşaltma tapası
7- Giriş
8- Şamandıra
9- Klape
10- Kapak

sıvılardaki gazları **boşaltma musluğu**nun kesiti
(gazlı boşaltma musluğu)
1- Çıkış
2- Kapak
3- Klape kumanda kolu
4- Gövde
5- Giriş
6- Şamandıra
7- Klape

ateşlenmeden kaynaklanan ağır bir kazaya yol açabilir. Top mermisi ve mayında boşaltma işlemi kapsül çıkarıldıktan sonra içindeki patlayıcı maddenin alınmasıdır; bu tehlikeli işlem fişek uzmanlarına bırakılır.

—Teknol. Su buharı ya da su buharı içeren gaz dağıtım ağlarında yoğuşan suyu dışarı atmak zorunludur. Dağıtım ağlarının altına ya da bu ağlar arasında yer alan su-buhar ayırıcısının alt noktasına, yoğuşan suyu almak için boşaltma musluğu takılır. Bu musluklar suyun geçmesini sağlar, ama buharı ya da gazı tutar.

Buharla ısıtma aygıtlarında su yoğuşurken ısı verir (buharlaşma ısısını); bu aygıtlarda en azından etkin bölümlerin buharla dolu olması ve suyun boşaltılması gerekir. Boşaltma alçak basınçta buhara uygulanan özel teknikler dışında, yukarıdaki koşullara uygun olarak boşaltma musluğuyla sağlanır.

Sıcak su ile ısıtma devrelerinde ise üst noktalarda toplanan hava, dolaşımı engelleyebilir; bu noktaların boşaltma borularıyla dış ortama bağlanamaması halinde hava boşaltma muslukları kullanmak gerekir.

Nihayet, buhar boruhatlarında ya da buharlı aygıtlarda sıkışıp kalan havayı almak gerekebilir; bu halde boşaltma muslukları ile birlikte, elle kumanda edilen ya da otomatik boşaltıcılar gerekebilir.

Otomatik boşaltma muslukları ya ısı farkına (genleşmeli ya da termostatlı boşaltma muslukları) ya da iki akışkanın yoğunluk farkına dayanarak (şamandıralı ya da sürekli akışlı boşaltma muslukları) çalışır.

BOŞALTMAK → BOŞALMAK.

BOŞAMAK g. f. **1.** *Eşleri boşamak*, yetkili bir merci sözkonusuysa, yasalara göre onların boşanmalarına karar vermek. **—2.** *Bir kimseyi boşamak*, islam hukukuna göre karısıyla arasındaki nikâh bağını tek taraflı olarak bozmak. **—3.** *Tkz. Bir kimseyi, bir şeyi boşamak*, onu arayıp sormamak; o şeye önem, değer vermemek; boşlamak: *Bizi boşadın son günlerde. Dünyayı boşamak.*

◆ **boşanmak** dönşl. f. Sözkonusu bir kimseyse, eşinden, evli bir çiftse, birbirlerinden yasal olarak ayrılmak, evliliği sona erdirmek: *İki yıl önce kocasından boşandı. Geçen ay boşandılar.*

◆ **boşatmak** ettirg. f. *Bir kimseyi (bir kimseden) boşatmak*, onun (ondan) boşanmasını sağlamak.

BOŞANMA a. Mahkeme kararıyla evliliğin sona ermesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İstat. *Genel (gayrisafi) boşanma oranı*, boşanma sayısının nüfusa oranı. (Çokluk yalnız evli nüfusa oran yeğ tutulur.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Tüm eski Doğu toplumlarının hukukunda boşanmaya yer verilmiştir. Mezopotamya'da kocasından ilgi görmeyen kadın boşanma isteğinde bulunabilirdi. Kadının kısır olması da, bir boşanma nedeniydi; sadakatsizliği ise ölümle cezalandırılırdı. Boşanmış kadın, çeyizlerini götürebilir, eski kocasının miras haklarından da yararlanırdı. Asur hukukunda, erkek karısını istediği gibi boşayabilir ve karısı yanında kalmışsa çeyizine el koyabilirdi. Esir düşmüş bir savaşçının karısı iki yıl sonra yeniden evlenebilirdi; terk edilmiş kadın ise beş yıl beklemek zorundaydı. İbraniler'de, bazı sınırlamalarla, erkeğe boşanma hakkı tanınmıştı. Tevrat'taki ünlü olay Hacer'in İbrahim tarafından geri gönderilmesidir.

Eski Yunanistan'da kadınlar, erkekler gibi boşanma hakkına sahiptiler. Atina'da, boşanmayla çeyiz geri verilirdi. Solon yasalarına göre, karısı zina suçu işleyen erkek, medeni haklarını kaybetmemek için karısını boşamak zorundaydı. Eğer yargıç, kadına boşanma izni vermişse kadın ortak yaşamı bırakabilir ve çeyizini geri alabilirdi.

Roma'da boşanma ancak İ.Ö. II. yy.'dan sonra sık görülmeye başladı. Bu konuda *cum manu* evlilik ile *sine manu* evliliği birbirinden ayırmak gerekir. *Cum manu* evlilik kocaya büyük bir yetki sağlar, boşanma hakkı yalnız onundur. *Sine manu* evlilik ise karşılıklı anlaşmaya dayanırdı. Bu durumda kadının ve erkeğin iradesi boşanma için yeterliydi; boşanmanın yedi tanık önünde bildirilmesi gerekirdi. Hıristiyanlıkta boşanma örf ve âdet içinde varlığını sürdürüyordu. Iustinianos yasaları, boşanmaya izin vermekle birlikte, boşayanlara para cezası verilmesini öngörüyordu. Kilise yavaş yavaş boşanmayı yasakladı. Bu gelişme, Charlemagne'nın buyruklarında açık bir şekilde görünür. Ancak feodal anarşiyle bu gelişme gecikti. Avrupa'ya yerleşen bu feodal anarşi Karolenjler'in yasalarını unutturdu.

XVI. yy.'ın başlarında, evliliğin bozulmazlığı ilkesi mutlak bir şekilde tüm Batı ülkelerinde geçerliydi. Kuşkusuz, Kilise hukuku ayrı yaşamayı kabul ediyordu, ancak bunun için mahkemece karar verilmesi gerekliydi. Bireyci inançlara aykırı düşen evliliğin bozulmazlığı ilkesi, Reform ile terk edildi (XVI. yy.'dan başlayarak boşanma, protestan ülkelerin çoğunda yeniden ortaya çıktı), daha sonra bu ilke XVIII. yy. filozofları tarafından şiddetle eleştirildi.

Türk toplumunda islam dininin kabulünden sonra boşanma da islam hukuku ilkelerine göre düzenlenmeye başladı. İslam hukuku boşanma konusunda erkeğe üstünlük tanımıştır. Bazı sınırlamalar dışında erkek, istediği zaman evliliğe son verebilmektedir. (→ TALAK.)

Cumhuriyet'ten sonra Medeni k.'un kabul edilmesiyle boşanma da laik ilkelere bağlandı. Türk Medeni k.'na göre boşanmada, kadınla erkek arasında bir ayrım gözetilmez. Uygulamada kadını korumaya yönelik eğilimler olmakla birlikte ilke olarak tarafların eşitliği kabul edilmiştir.

Boşanma davasının yasada gösterilen nedenlere dayanması gerekir; yasada belirtilmeyen bir nedenle boşanma davası açılamaz. Türk Medeni k.'na göre boşanma nedenleri şunlardır: zina, öldürmeye kalkışma ve kötü davranışlar, suç ve onursuzluk, terk, akıl hastalığı, şiddetli geçimsizlik (md. 129-134). Zina, evli bir kişinin eşinden başka ve karşı cinsten biriyle cinsel ilişkide bulunmasıdır. Boşanma için bu ilişkinin bir kez gerçekleşmesi yeterlidir. Bu konuda kadınla erkek arasında bir ayrım yapılmamıştır. Ancak zor kullanarak gerçekleştirilen cinsel ilişki zina sayılmaz, dolayısıyla boşanma nedeni olamaz. Bunun yanında, zina yapan eşini affeden kişinin, bu nedenle boşanma davası açamayacağı da, yasada açıkça belirtilmiştir. Zina nedeniyle açılan boşanma davasında zina eyleminin gerçekleştiği saptanırsa yargıç boşanma kararı verir. Zina'nın kanıtlanmasından sonra, bunun evlilik birliğini çekilmez bir duruma getirdiğinin ayrıca kanıtlanmasına gerek kalmaz. Yasa, cinsel sadakatsizliği, evlilik birliğini bozan kesin kanıt olarak değerlendirmiştir. Başka bir boşanma nedeni de öldürmeye kalkışma ve kötü davranışlardır. Eşlerden biri ötekini öldürmeye kalkışır ya da ona kötü davranırsa, karşı taraf boşanma davası açabilir. Ölümle korkutmak, öldürmeye kalkışmak sayılmaz. Kötü davranışlar ise, dayak atma vb. davranışlardır.

Yasada belirtilen bir başka boşanma nedeni, suç ve onursuzluktur. Eşlerden biri yüz kızartıcı bir suç işler ya da onursuz bir hayat sürerse öteki, buna dayanarak boşanma davası açabilir. Hırsızlık, dolandırıcılık, ırza geçme vb. yüz kızartıcı suçlardır. Buna karşılık, cezası ağır da olsa bazı suçlar yüz kızartıcı suçlardan sayılmaz. Eşlerden birinin onursuz bir hayat sürmesinin boşanma nedeni olabilmesi için ortak hayatı çekilmez bir duruma getirmiş olması gerekir.

Terk, eşlerden birinin evlenmenin kendisine yüklediği ödevlerden kaçınmak için ötekini bırakmasıdır. Terk'in boşanma nedeni sayılması için, en az üç ay sürmesi gerekir. Terk eden eşe mahkeme aracılığıyla eve dönme çağrısı yapılır. Bu çağrıya bir ay içinde uymayan eş aleyhine boşanma davası açılabilir. Eşin eve dönmemek için haklı nedenleri varsa, terk nedenine dayanan boşanma davası kabul edilmez. Akıl hastalığının boşanma nedeni olabilmesi için hastalığın en az üç yıl sürmesi, iyileşmez nitelikte olması ve bu hastalığın ortak hayatı çekilmez bir duruma sokmuş olması gerekir. Boşanmanın en genel ve uygulamada en çok karşılaşılan nedeni, şiddetli geçimsizliktir. Yasaya göre, aralarında ortak yaşamı çekilmez duruma koyacak ölçüde ağır bir geçimsizlik başgösteren eşlerden her biri, boşanma davası açabilir. Geçimsizlik nedeniyle boşanma davası açılabilmesi için, eşler arasındaki geçimsizliğin ortak hayatı çekilmez bir duruma getirmesi gerekir. Bunun için tarafların kusurlarına bakılmaz. Ancak geçimsizliği yaratmakta kusurlu olanın, her iki taraf da kusurluysa kusuru daha ağır olanın açacağı boşanma davası kabul edilmez.

Yasada belirtilen bu nedenlerin dışında bir neden ileri sürerek boşanma davası açılamaz. Eşler boşanma konusunda anlaştıklarını ileri sürerek de mahkemeden boşanma kararı alamazlar. Boşanma nedenleri, evlilik birliğinin kurulmasından sonra ortaya çıkan nedenlerdir.

Boşanma, bir mahkeme kararıyla gerçekleşir. Boşanma davası eşlerden biri tarafından öteki eşe karşı açılır. Boşanmak isteyen eş, ya kendisi ya da vekili aracılığıyla mahkemeye başvurur. Dava dilekçesinde boşanmaya neden olacak olayların belirtilmesi gerekir. Boşanma nedenlerine dayanarak, yalnızca "ayrılık kararı" verilmesi de istenebilir. Bu durumda yargıç boşanmaya karar veremez; ancak ayrılık kararı verebilir. Buna karşılık, boşanma istemiyle açılan bir davada yargıç boşanma kararı yerine ayrılık kararı verebilir. Boşanma davasının açılması bazı sonuçlar doğurur: dava süresi içinde eşler ayrı oturma hakkına sahip olurlar; ayrı yerde yaşama hakkı elde eden kadın yaşamını sürdürmek için "tedbir nafakası" isteyebilir. Boşanma davası, asliye hukuk mahkemelerinde görülür. Boşanma kararının kesinleşmesiyle evlilik birliği sona erer. Boşanan eşler birbirlerinin yasal mirasçıları olamazlar. Boşanan kadın, kural olarak, üç yüz günlük yasal bekleme süresini doldurmadan yeniden evlenemez. Erkek için böyle bir süre yoktur. Ancak, yargıç boşanmada kusurlu olan tarafa belirli bir süre için "yeniden evlenme yasağı" koyabilir. Bu süre en az bir, en çok iki yıldır. Boşanmış kadın evlenmeden önceki soyadını yeniden alır. Boşanmada kusuru olmayan eş, boşanma sonucu büyük bir yoksulluğa düşecekse, karşı taraf bir yıl boyunca nafaka ödemeye zorlanabilir. Bu nafakaya "yoksulluk nafakası" denir. Boşanma yüzünden çıkarı bozulan kusursuz eş, kusurlu olan karşı taraftan uygun bir maddi tazminat isteyebilir. Bunun dışında, boşanmaya yol açan olaylar, kusursuz olan eşin kişilik haklarına ağır bir şekilde zarar vermişse, yargıç manevi tazminat olarak belirli bir para ödenmesine de karar verebilir. Eşler arasında kabul edilen mal rejimi ne olursa olsun boşanma ile mallar tasfiye edilir; eşler kendi kişisel mallarını alırlar. Boşanan eşlerin ortak çocukları varsa, boşanma kararında çocuklara ilişkin hükümlerin de bulunması gerekir. Evlilik birliği içinde ana babanın ortak velayeti altında olan çocuklar, boşanmayla yalnızca ananın ya da babanın velayeti altına sokulur. Yargıç, velayeti taraflardan birine bırakırken, çocukların çıkarını dikkate alır. Boşanma kararında, velayet hakkı kendisinden alınmış olan ana ya da baba ile çocuk arasındaki kişisel ilişkilerin nasıl düzenleneceği belirtilir. Bu düzenleme, haftanın belirli bir gününde, bayram

vb. günlerde görüşme şeklinde olur. Boşanma, ana babanın çocuklarına karşı olan yükümlülüklerini ortadan kaldırmaz. Çocuğun bakım ve yetiştirilmesini öncelikle velayet hakkını kullanan eş üstlenir. Ancak çocuk kendisine bırakılmamış olan eş, onun bakım ve eğitim giderlerine katılmakla yükümlüdür. Bu katılım yükümlülüğüne "iştirak nafakası" denir. Yargıç iştirak nafakasının miktarını, çocuğun yaş, öğrenim vb. durumuyla ödeyecek olan ana ya da babanın ekonomik durumunu dikkate alarak saptar. İştirak nafakası, kural olarak çocuğun ergin olmasına kadar ödenir; öğrenim görüyorsa, yükseköğrenimini bitirene kadar da sürdürebilir.

1988'de Medeni K.'un boşanmaya ilişkin bazı maddeleri 3 444 sayılı yasayla değiştirildi ve boşanmaya kolaylıklar getirildi. Bu değişikliklere göre evlilik birliği, müşterek hayatı sürdürmeleri beklenemeyecek derecede temelinden sarsılmışsa eşlerden her biri boşanma davası açabilir. Evlilik en az bir yıl sürmüşse, eşlerin birlikte başvurması veya bir eşin diğerinin davasını kabul etmesi durumunda evlilik birliği temelinden sarsılmış sayılır. Bu durumda yargıç tarafları dinleyerek iradelerin serbestçe açıklandığı sonucuna varırsa boşanma kararı verebilir. Boşanma sebeplerinden herhangi birine dayanılarak açılmış bir davanın reddine karar verildiğinde, bu kararın kesinleşme tarihinden başlayarak üç yıl geçtiği halde, müşterek hayat yeniden kurulmamışsa, eşlerden birinin istemesiyle boşanmaya karar verilir.

Boşanma yüzünden yoksulluğa düşecek eş, kusuru daha ağır olmamak şartıyla, geçimi için eski eşinin mali gücü oranında süresiz nafaka isteyebilir. Ancak, erkeğin kadından yoksulluk nafakası isteyebilmesi için kadının refah içinde bulunması gerekir (md. 144). Eşin yoksulluğunun zail olması, haysiyetsiz hayat sürmesi, evlenme akdi olmadan başkasıyla fiilen karıkoca gibi yaşaması, yeniden evlenmesi veya eşlerden birinin ölmesi halinde, nafaka kesilir (md. 145). 1990 yılında yapılan bir değişikliğe göre de (md. 141), boşanan kadın evlenme ile kazandığı durumu korur, ancak bekârlık soyadını yeniden alır. Şayet boşandığı kocasının soyadını kullanmakta menfaati bulunduğu ve bunun kocaya zarar vermeyeceği anlaşılırsa yargıç istek üzerine bu kullanmaya izin verir.

—İstat. 1988 istatistiklerine göre o yıl 22 513 çift boşanmıştır ve bunların 20 313'nün boşanma sebebi geçimsizliktir.

BOŞANMAK gçz. f. **1.** Bir şey sözkonusuysa, ansızın ve çok miktarda akmak: *Yağmur boşanınca kendimizi bir kahveye attık. Hastanın alnından terler boşanıyordu. Burnundan kan boşandı.* **—2.** Gergin duran bir şey sözkonusuysa, birden ve hızla gevşemek: *Zemberek boşandı.* **—3.** Kimselerden söz ederken, kapalı bir yerden toplu olarak dışarı çıkmak: *İşlerinden çıkan insanlar caddelere boşanmışlardı.* **—4.** Bir kimse sözkonusuysa, sorunlarını, dertlerini anlatmadan, edememek; şiddetli bir ağlama nöbetine tutulmak: *Sonunda boşandı ve uğradığı aşağılamaları bir bir anlattı.* **—5.** Koşum hayvanları sözkonusuysa, koşum takımından, bağlandığı bir yerden kurtulmak; boşalmak. **—6.** *Boşan da semerini ye,* çok yemesine karşın doymak bilmeyen kimselere söylenen kaba söz.

BOŞANMAK → BOŞAMAK.

BOŞATMAK → BOŞAMAK.

BOŞBAĞIRSAK a. Anat. Onikiparmak bağırsağından sonra gelen incebağırsak bölümü. (Eşanl. JEJUNUM.)

BOŞBOĞAZ sıf. ve a. **1.** Sır saklamasını bilmeyen kimse için kullanılır: *Ona söyleme, çok boşboğazdır, herkese anlatır.* **—2.** Yerli yersiz konuşan, geveze: *"Boşboğazı ateşe atmışlar odun yaş diye bağırmış* (atasözü).

Boşboğaz ile Güllabi, İstanbul'da yayımlanmış, haftada iki gün, pazartesi ve perşembeleri çıkan mizah dergisi (24 temmuz - 1 aralık 1908,36 sayı). Sahibi Hüseyin Rahmi (Gürpınar), yönetmeni Tüccarzade İbrahim Hilmi'ydi. Dergide Hüseyin Rahmi, Ahmet Rasim ve Mithat Cemal'in (Kuntay) yazıları yayımlandı.

BOŞBOĞAZLIK a. Boşboğaz olma; bunun sonucunda ortaya çıkan durum: *Boşboğazlığıyla bütün planları altüst etti. Boşboğazlığın bize pahalıya mal oldu.*

BOŞBOYNUZLU a. Boynuzlarının içi boş olan gevişgetirenlere bazen verilen ad. (Bu hayvanlarda boynuzsu kılıf, alın kemiğinin kemiksi bir çıkıntısını örter. Bu boynuzlar boynuzlugillerde kalıcıdır; antilopgillerde boynuzsu örtü her yıl yenilenir.)

BOSCOVICH (Ruggero Giuseppe) → BOSCOVIC (Rudjer Josip).

BOŞ-DOLU sıf. Dy. *Boş-dolu düzeneği,* yük vagonlarının fren donanımı üstünde bulunan ve vagonun yük durumuna göre frenleme gücünü elle ayarlamaya yarayan düzenek.

BOŞİMAN a. Boşimanlar'ın konuştuğu hoisan öbeği dillerinin bütünü.

BOŞİMANLAR (ing. *Bushmen*), eskiden Güney Afrika'nın geniş bir bölümünü işgal eden, fakat zamanla Bantular tarafından Kalahari (Namibya) çölüne sürülen etnik aile. Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen Boşimanlar, tarımdan ve hayvancılıktan habersizdirler. Çekirdek ailelerden oluşan küçük göçebe avcı grupları halinde örgütlenmişlerdir. Her grup, hiçbir gerçek ayrıcalığı olmayan bir şefin otoritesi altında bağımsız olarak yaşar.

BOŞİN, Hatay'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 392 nüf. (1990).

BOŞLAMA a. Balıkç. Bir çarka sarılmış ipi açma eylemi.

BOŞLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi boşlamak,* onunla artık ilgilenmemek, onu bırakmak: *Ödevlerini, işlerini boşlamak. Bugünlerde resmi boşladı.* **—2.** *Bir kimseyi boşlamak,* gösterilmesi gereken ya da önceden gösterilen ilgiyi, sevgiyi artık göstermemek, onu ihmal etmek: *Dostlarını boşlamak. Bizleri boşladın, hiç uğramıyorsun. Evini barkını boşlamak.* **—3.** *Bir şeyi (soyut) boşlamak,* onu önemsememek, ona kulak asmamak: *Öğütleri boşlamak. Bu sözlerimi boşlama.*

—Balıkç. *Oltayı boşlamak* ya da *boşkoymak,* oltayı gevşetmek, balığa misina salmak.

BOŞLUK a. **1.** Boş olma durumu: *Sokakların, kentin boşluğu.* **—2.** İçinde hiçbir şey bulunmayan oldukça geniş uzam ve özellikle de yukarıdan bakılan boş uzam: *Boşluk tarafından çekilmek. Boşluğa sarkmak.* **—3.** Bir şey tarafından doldurulmamış uzam; çukur, oyuk: *Göz boşluğu. Ağız boşluğu. İyi yerleştir kutuda boşluk kalmasın.* **—4.** Bir yüzeyde, açık kalmış, ya da açık bırakılmış yer; boş yer: *Resmi iki pencere arasındaki boşluğa asmak.* **—5.** Bir şeyin eksikliğinden doğan kopukluk: *Bu iki düşünce arasında mantıksal bir boşluk var, birbirlerine bağlanmıyor.* **—6.** Özellikle bir noktadaki eksiklik: *Yasadaki boşluklardan yararlanmak.* **—7.** Eksiklik, yoksunluk duygusu: *İçimde bir boşluk var, hiçbir şey avutmuyor beni.* **—8.** Bir kimsenin boş olduğu süre: *Boşluktan sıkılmak. Bu boşluktan yararlanıp kitap okuyacağım.* **—9.** Gerçekliği, değeri olmayan şeyin özelliği: *Yaşamın boşluğu.* **—10.** Bir kimsenin yoksunluk, yokluk duygusu uyandıran gidişi, yokluğu: *Ölümü yaşamımda büyük bir boşluk bıraktı.*

—Akışkan. mekan. *Boşluk oluşumu,* devinim halindeki bir sıvının içinde, buhar ya da gazla dolu oyukların ortaya çıkışı. (Eşanl. KAVİTASYON.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Aktar. Bir bölümü dolu bir haznede bulunan serbest yükseklik.

—Anat. Bir organın yer aldığı, sınırları az ya da çok belirli oyuk yer. —Organizmadaki herhangi bir kanalın ya da damarın içindeki serbest boş yer. —İnsan vücudunun ya da organlarının oyuk kısımları (kalp boşluğu, beyin karıncıkları boşluğu, ağız boşluğu, göz yuvası boşluğu, burun delikleri boşluğu, vb.). || Beyni (kafatası boşluğu), akciğerleri ve kalbi (göğüs boşluğu), sindirim organlarını (karın boşluğu) içeren kapalı zarların iç kısmı. || *Eklem boşluğu,* karşı karşıya bulunan iki eklem yüzeyi arasındaki sözde boşluk. (Amfiartrozlarda [yarı oynar eklem] kararsız olan bu boşluk, diartrozlarda [oynar eklem] çok belirgindir; bu çeşit eklemlerde eklem boşluğu sinovyal denen özel bir zarla çevrilidir ve içi sinovya denen bir sıvıyla doludur.) || *Ortakulak boşluğu,* kulakyolu ile içkulak arasında kalan boşluk. (İçinde çekiç, örs, üzengi kemikçiklerinin bulunduğu bu boşluk dıştan kulak zarıyla kapalıdır ve östaki borusuyla yutağa bağlıdır.)

—Bilş. Bilişimde kullanılan bir abecenin, tipografik olarak boş bir aralıkla gösterilen karakteri. (Bir ifadenin çeşitli öğeleri arasında görsel ayırıcı olarak kullanılır. Boşluklar, derlemede göz önüne alınmaz.)

—Bot. *Hücreleraras boşluk,* hücre aralarında orta lamelin az ya da çok pelteleşmesinden ileri gelen açıklık. (Ya başlangıçtaki küçük bir açıklığın giderek büyümesinden ya da dokuların dağılmasından ileri gelir. İçi hava, gaz ya da sıvıyla dolu olabilir. Özellikle su bitkilerinde ve ikiçeneklilerin yatay yapraklarının alt yüzünde *hava boşlukları* çok gelişmiştir. [İkiçeneklilerde bu boşluklar sünger parankimasının en belirgin özelliğidir.] Suda yetişen bazı bitkilerde de [su gülü] odun borularının [ksilem] su emmesiyle *su boşlukları* oluşur. Bazı salgı kanalları ve keseleri de hücreleraras boşluğun büyümesinden doğar. Ayrıca lamellerin orta kısmındaki mantarlaşmış ölü hücrelerin arasında, gaz alışverişini kolaylaştıran delikler ortaya çıkar.)

—Dokubil. *Boşluk sistemi,* organizmada hücrelerin, dokuların ve organların aralarını dolduran sıvıların en büyük bölümünü içeren, birbiriyle bağlantılı boşlukların tümü. (Damarlar dışında gerçek bir dolaşım sağlar. Bu boşlukların en büyükleri, bir mezotelyumla kaplı olan seröz zarlardır [plevra, karınzarı, eklem serözleri].)

—Dy. *Dingil kutusu boşluğu,* lokomotif şasisinin yanal kirişinde, bir gergi bileziğiyle kapatılan ve dingil kutusunun öteleme devinimi yapmasına yarayan aralık.

—Elektron. *Boşluk rezonatörü,* santimetrelik dalga düzeyindeki yüksek frekanslı elektron rezonanslarını sürdürebilen oyuk metal cisim. (Eşanl. OYUK REZONATÖRÜ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Fiz. Gerçek parçacıkların mutlak yokluğunu karşılayan hal. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Molekül boşluğu,* moleküllerin çok seyrek karşılaştığı çevre.

—Grav. *Bakır levha boşluğu,* bakır levhanın, resim çevresinde bulunan kazınmamış bölümü. || *Kâğıt boşluğu,* tarama tekniğiyle yapılan bir estampın baskı sırasında oluşan planş izlerinin dışında kalan bölümü.

—Güz. sant. *Boşluk (beyaz) bırakmak,* bir desenin, yağlıboya, suluboya bir resmin, bir tarama gravürün bazı yerlerini işlenmemiş olarak bırakmak.

—Havc. *Hava boşluğu,* atmosferin, alçalan akımlardan etkilenen bölgesi. (Bu deyim uçak, hava bulunmayan bir çukura düşüyormuş izlenimi verdiği için kullanılır.)

—Huk. *Yasada boşluk,* yasalarda bazı hukuksal sorunların eksik düzenlenmiş ya da hiç düzenlenmemiş olması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. *Asansör boşluğu,* asansör kabininin çıkıp inmesine yarayan yuva. || *Çan kulesi boşluğu,* kulenin, ok bölümü dışın-

da kalan iç mekânı. || *Döşeme altı boşluğu,* bodrum katı olmayan yapılarda, zemin kat döşemeleriyle yer arasında, yapı tabanı boyunca bırakılan, en az 20 cm yüksekliğinde, havalanabilen boşluk. || *Döşeme boşluğu,* bir döşemede, şömine ateşliğini yerleştirmek için döşeme kasnakları yardımıyla bırakılan boş alan. (Bu alan, kâgir bir dolguyu taşıyan ve *gergi bantları* denilen metal çubuklarla donatılır.) —Bir döşemede, merdiven ya da asansör boşluğu olarak bırakılan alan. || *Kubbe arası boşluğu,* çift yüzeyli kubbede, iki yüzey arasında kalan boşluk. || *Merdiven boşluğu,* yapı içinde bir merdiven için ayrılan hacim.

—Kim. müh. *Boşlukta damıtma,* ağır ürünleri damıtma aygıtında vakum oluşturarak bölümlere ayırma.

—Krist. ve Metalürj. *Atom boşluğu,* bir kristal yapının normal olarak dolu olan bir yerinde bir atom ya da iyon yokluğu. (Bk. *ansikl.* böl. Metalürj.)

—Mad. oc. *Maden ocağı boşluğu,* gerek açık gerekse yeraltı maden işletmesinin herhangi bir aşamasında kazılan boşluk.

—Mak. san. Birleştirmede iki parçanın karşılıklı yüzeylerini ayıran aralık (pozitif boşluk). || Sıkı geçmede parçaların serbest haldeki biçimleriyle geçme sonrası biçimleri arasındaki bozulma oranı (negatif boşluk). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Boşluk alma,* kullanıcının bir kavramada, bir kumanda düzeninde ya da bir devinim aktarıcısında yaptığı manevra. —Birbirine dokunan parçaların aşınmasından doğan boşluğu azaltmak için yapılarında değişiklik yapma.

—Matbaac. Bir baskı kalıbının sayfa sıralamasında baskı dışında kalan yerlerin her biri: *Üst, alt* ve *yan boşluklar.* || *Alt boşluk,* basılı bir sayfanın altında bulunan boşluk. || *Ara boşluk,* karakterlerden daha alçak olan ve baskı yapmayan öğelerin her biri (espaslar, küçük kadratlar, kadratlar, satıraraları). || *Baştan boşluk bırakmak,* satır başlangıcında boşluk oluşturmak için bir harfi gömmek.

—Metalürj. *Gaz boşluğu,* külçelerin ve döküm parçalarının yüzeyinde (ya da hemen kabuk altında) yer alan ve döküm sırasında gazın içerde kalmasından ya da oluşmasından kaynaklanan küçük çukur. (Bu gaz kabarcıkları kalıptan [külçe kalıbı] ya da döküm metalinden kaynaklanabilir. Haddelenmeden sonra bu gaz boşlukları "çizgilere" dönüşür.) || *Yüzey boşluğu,* döküm parçası yüzeyinde çukur biçiminde oluşmuş özür. (Anormal bir gaz cebinin varlığı ya da sıvı metalin döküme elverişsizliği yüzünden kalıp boşluğunun tamamen dolmaması bu tür özürlere yol açar.)

—Mim. ve İnş. Bir inşaatta, yapı öğelerinin yer almadığı serbest alan. (Boşluk -doluluk oranı, dönemlere, tekniklere ve üsluplara göre değişir.)

—Nörol. İskemiye bağlı olarak gelişen parankima nekrozunun yol açtığı hastalık. (Atardamar hipertansiyonu nedeniyle gelişen ve şeker hastalığıyla artan iskemi özellikle çizgili cisim ve görsel yatak çekirdeklerini, iç kapsülü, halkalı çıkıntıları etkiler ve boşluk sendromuna yol açar.) || *Pierre Marie boşluk sendromu,* küçük adımlarla yürüme, gülme ve sarsılarak ağlama, yutkunma bozukluğu, büzgenkas bozukluğu gibi belirtilerle belirgin sendrom. (Muayene sonucunda, iki yanlı piramidal bir sendrom bulunduğu ve damak eteği refleksinin çalışmadığı görülür. Hastalık, geriletici, ama yinelemeli iktus dolayısıyla yerleşir ve beyninde kan dolaşımı yetersizliği bulunan hipertansiyonlu yaşlı kişilerde ortaya çıkar.)

—Ormanc. *Orman boşluğu,* bir ormanda ya da bir ağaçlandırma alanında ağaçlardan yoksun alan; orman açıklığı. Türkiye'de bazı orman yörelerinde orman boşluğuna *alacık* ya da *alancık* da denir.

—Ölçbil. *Barometre boşluğu,* cıvalı barometrede cıva sütununun üzerinde bulunan havasız bölme.

—Patol. *Kemik boşluğu,* röntgen filminde kemiklerin üzerinde, genellikle yuvarlak ya da yumurta biçiminde beliren değişik koyulukta görüntü. (Patolojik bir sürecin varlığına işarettir.)

—Petrogr. Tortul kayaçlarda organik kalıntıların çözünmesiyle ya da lavlarda gaz kabarcıklarının yok olmasıyla oluşan ve boyutları milimetre ile santimetre arasında değişen oyuk.

—Psik. *Boşluk bellek yitimi,* geçmişteki yaşamın bir ya da birçok belirli evresinin unutulması.

—Saatç. İki parça arasındaki uzaklık ya da bir parçanın emniyet işlevi gören bir başka parçaya dokununcaya değin geçtiği yol.

—Sesbilg. Seslerin çıkmasında temel bir işlev yerine getiren gırtlak üstü tınlatıcı. (Ağız boşluğu, yutak boşluğu ve burun boşluğu insanın ses aygıtını oluşturur.)

—Sil. *Kama boşluğu,* namlu-kamanın emniyete alınmasından sonra atım yatağına yerleştirilen bir merminin dip kısmıyla seyyar kama kolu arasındaki boşluk. (Bu boşluk çok büyükse kılıfın dip kısmı gazların basıncı altında kopar ve boşaltma yapılamaz.)

—Sine. Film şeridinde, görüntülerin ve optik ses bandının kaydına ayrılan orta bölümün her iki tarafında kalan yan bölümler. (Şeridin delikleri bu boşluklarda yer alır.)

—Tekst. *Düşey boşluk,* desen kartı üstünde bir çözgü ipliğini gösteren boş kareler. || *Tarak diş boşluğu,* TARAK DİŞ AÇIKLIĞI*'nın eşanlamlısı.

—Tem. parç. *Hızlandırıcı boşluk,* yüklü parçacık grupları silindir biçiminde iletken bir boşluktan geçerken eşzamanlı salınan bir elektrik alanıyla, bu parçacıklara enerji ileten hızlandırıcı bölümü.

—Yerbil. Katmanbilimde, kısa süreli bir aşınmanın ya da çökel kesintisinin neden olduğu çökel yokluğu. (Bir uyumsuzlukla belirlenir.)

—Zool. *Genel boşluk,* beden çeperiyle, sindirim borusu arasında bulunan, içinde çeşitli içorganların yüzdüğü boşluk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Akışkan. mekan. 1893'te A. Normand'ın açıkladığı ve incelediği boşluk oluşumu, sıvı basıncının devinim sonucu aynı sıvının buhar basıncının altına düşmesinden kaynaklanır. Bu boşluklar akıntıyla sürüklenir ve sıvı basıncının yeniden yükseldiği bir bölgeye geldiklerinde, boşluk oluşumu durur, buharın yoğunlaşması sonucu çoğu kez şiddetli bir yuvarlanma gürültüsüyle kaybolurlar. Boşluk oluşumu, verimin düşmesine ve aşınmaya yol açar, dolayısıyla hidrolik türbinler, pompalar ve yüksek hızla dönen gemi pervaneleri için büyük önem taşır. Aşınmanın iki nedeni vardır; birincisi kimyasal bir olaydır ve boşluğun nemli havasındaki oksijenin etkisinden doğar; ikincisi ise mekanik bir olaya, yani metal çeper üzerinde buhar kabarcıklarının patlamasından kaynaklanan çarpmaya dayanır.

—Elektron. Boşluk rezonatörü, bir kondansatör ve bunun merkezine dik bir eksen çevresinde yeralan tek bir sarımdan oluşur: böylece, paralel bağlı sonsuz sayıda özdeş devre gibi davranan oyuk bir hacim elde edilir. Boşluk rezonatörünün, bir öz frekansı vardır; bunun aşırıgerilim katsayısı çok yüksektir (4 000 - 5 000 V) ve frekansı çok kararlıdır. Üstelik boşluk rezonatörleri dış ortama ışınım yaymama üstünlüğü taşır. Bu rezonatörler bir devre gözüne ya da küçük antenlere bağlanarak uyarılır. Bir boşluğun temel dalga boyu, doğrusal boyutları düzeyindedir; oysa geleneksel bir rezonans devresinde, dalga boyu, doğrusal boyutlarından çok daha büyüktür.

—Fiz. Boşluk kavramı modern fizikte, kuvantum kuramının ve Einstein göreliliğinin etkisiyle büyük bir dönüşüme uğrayarak zengin dinamik özellikler kazandı. Kuvantum kuramına göre, gerçekte her sistemin enerjisi çalkalanmalarla karşılaşabilir; yeter ki bu çalkalanmaların süresi Heisenberg eşitsizlikleriyle bağdaşacak ölçüde kısa olsun. Einstein göreliliği bu anlık enerji artığını, bir parçacık-karşıtparçacık çifti biçiminde somutlaştırır. Böylece boşluk, kuvantum ve görelilik kuramlarına göre, bu tür çiftlerin doğuşu ve yok oluşuyla sürekli devingen bir görünüm alır. Bu çiftlerin geçicilik niteliği ise, alanların kuvantum kuramı açısından, gizil parçacıkları oluşturmalarına yol açar. Boşluğun bu karmaşıklığı, özgün nitelikler taşıyan ve fiziksel cisimlerle etkileşen gerçek bir madde ortamı olarak düşünülmesine neden olur. Dolayısıyla kuvantum elektrodinamiğinde boşluk, bir elektrik yüküyle "kutuplanmış"tır: gizil elektron-pozitron çiftleri, bir gerçek elektronun varlığıyla yönlenir ve bu elektrona ilk yükünden farklı, gerçek bir elektrik yükü kazandırırlar. Dolayısıyla "çıplak" elektronun, boşluktaki gizil parçacıklarla etkileşerek "giyindiği", kütlesi ve yükünün "yeniden normlandığı" öne sürülür. Boşluğun bu dinamik zenginliğinin sayısız ve önemli sonuçları, büyük bir kesinlikle hesaplanabilir ve deney yoluyla doğrulanabilir.

—Huk. Ceza hukuku alanında yasadaki boşluklar, yargıç tarafından doldurulamaz. Böyle bir girişim, yasalarda bulunmayan bir suç ya da cezanın yaratılması demek olur. Oysa kimse, yasanın açıkça suç saymadığı bir eylemden dolayı cezalandırılamaz. Buna karşılık, özel hukuk alanında yargıç, yasaların eksik düzenlendiği ya da hiç düzenlenmediği konularda kural koyarak yasalardaki boşlukları doldurabilir. Türk. Med. k.'nun 1. maddesine göre, yargıç bir hukuk sorununu çözerken yasada konuya ilişkin bir kural yoksa, örf ve âdete göre, o konuda örf ve âdet kuralı da yoksa, kendisi yasa koyucu olsaydı nasıl bir kural koyacak idiyse, ona göre karar verir.

—Mak. san. Mekanik bir takımın öğesi olan alıştırılmış iki parçanın yüzeyleri arasında takımın iyi çalışması için bir boşluk bulunması gerekir. Birleştirmede dişi parçanın boyutları erkek parçadan daha büyük olursa boşluk pozitiftir; böyle bir birleştirmede erkek parça dişi parça içinde devinebilir. Bu birleştirmenin tersi durumunda boşluk negatiftir; erkek parça dişiye bağlıdır ve *sıkı geçme* adını alır. Pozitif boşluk bulunduğunda birleştirme *serbest*'tir, parça dönebilir, öteleyebilir. Boşluk negatif olduğunda ise geçme kilitlenmiş ya da sıkıdır. Boşluk seçimi birleştirme kotlarına verilecek toleransa göre yapılır ve sarmayı önlemek için çalışma süresince parçaların ısınmasını, dolayısıyla genleşmesini göz önüne almak zorunludur. Boşluğu ayarlamak ya da parçaların aşınmasından doğabilecek boşluk artısını dengelemek için, özellikle makinelerin kızak yollarında, örneğin ayarlanabilir konik kama biçiminde *boşluk alma* düzenekleri öngörülür.

—Metalürj. Boşluklar bir metal içinde ısıl çalkalanma sonucu doğan noktasal hataların çoğunluğunu oluşturur. Erime noktası dolayında boşluk sayısı 10 000'de 1'dir. Yüksek sıcaklıkta su verilirse kısa bir süre aşırı doygun durumdaki boşluklar donar. Metale denge sıcaklığına hızlı bir dönüş uygulanırsa bu boşluklar çok sayıda atomu sürükler ve böylece atomlar kristal içinde yayılır.

—Zool. Diploblastik hayvanların (süngerler, kinidliler, kaburgalımedüzler) genel boşluğu yoktur. Yassıkurtlarda bir özek doku genel boşluğun yerini alır (sölomsuzlar). Başka hayvanlardaysa genel boşluk, ya embriyonun bölümlere ayrılma boşluğunun varlığını sürdürmesine (yalancısölomlular) yol açar, ya da ortaderi kökenli bir çift oluşumun, yani sölomun (sölomlular) görevini yüklenir. Sölomlularda genel boşluk, bir yandan beden çeperine (somatoplevra) öte yandan, sindirim borusuna (bağır plevrası) yapışan bir karın zarı ile sınırlanır. Sağ ve sol-

daki iki sölom boşluğu orta kesimde birbirine yapışır ve sindirim borusunu askıda tutan bağırsak askısını (mezenter) oluşturur.

BOŞLUKÇULUK a. Fels. Doğada boşluğun varlığını kabul edenlerin düşünce sistemi.

BOŞLUKLU sıf. Boşlukları bulunan. —Krist. ve Miner. Eklem yerlerinde yabancı maddeler sıkışmış kristaller, mineraller ya da kayaçlar için kullanılır. —Petrogr. *Boşluklu kayaç*, boşluklar içeren sert kayaç. (Değirmentaşı, süngertaşı, volkanik cüruflar ve lavlar boşluklu kayaçlardır.)

BOŞLUKÖLÇER a. Elektron. VAKUMMETRE'nin eşanlamlısı.

BOŞNAK a. **1.** Bosna halkından olan. **—2.** (Tamlayan olarak) Bosna'ya ya da Bosnalılar'a ilişkin: *Boşnak türküsü.* **—3.** *Boşnak güzeli*, sarışın, toparlak yüzlü, al yanaklı güzel.

BOŞNAKLAR, Bosna-Hersek müslümanlarına verilen ad. Slav kökenli Bosna hıristiyanlarının *Bogomilcilik**'i benimsemeleri ve öteki hıristiyan mezheplerce dışlanmaları müslümanlığı kolayca kabul etmelerine yol açtı. Bosna-Hersek'te türk egemenliğinin kurulmasından (1463) sonra toprak sahibinden köylüsüne kadar hızla müslüman olan Bosnalılar, "Boşnak" adıyla anıldılar. Osmanlı devletine bağlılıkla hizmet eden Boşnaklar arasından Sokullu Mehmet Paşa, Hadım Sinan Paşa, Damat İbrahim Paşa, Kara Davut Paşa, Topal Recep Paşa, Mostarlı Mustafa Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Cezzar Ahmet Paşa gibi devlet adamları yetişti. Tanzimat (1839) sonrasında reformlara karşı çıkan tutucu Boşnaklar'ın 1839 ve 1848'deki ayaklanmaları bastırıldı. Berlin antlaşması (1878) uyarınca Bosna-Hersek'te kurulan Avusturya-Macaristan yönetimine direnen Boşnaklar'ın bir bölümü Türkiye'ye göç etti. Avusturya-Macaristan yönetimi altında dinsel özerklik elde eden Boşnaklar, Bosna-Hersek Yugoslavya krallığı'na bağlandıktan sonra da 1931'e kadar bu durumlarını korudular. 1931'de kral Alexandr tarafından kaldırılan dinsel özerklik, ölümünden sonra yeniden kuruldu. İkinci Dünya savaşı'nı izleyen rejim bunalımı döneminde, Boşnaklar'ın bir bölümü Türkiye'ye göçerken, kimileri de ABD ve Kanada'ya yerleşti. Sırpların 1992'de giriştiği etnik temizleme hareketi sırasında bir bölümü daha Türkiye'ye geldi. Bugün hâlâ Bosna-Hersek'te 1,5 milyona yakın Boşnak yaşadığı sanılmaktadır. (→ BOSNA-HERSEK).

Kültür açısından çeşitli geleneklerin karışımını yansıtan Boşnaklar, çoğunlukla uzun boylu, sağlam yapılı olurlar. Kısa etek ve onun üzerine giyilen çedik papuç, başlık olarak koçe külah ya da fes üstüne sarılmış iki tarafı püsküllü abanı sarık ve belde meşin kemere sokulu bir kama erkeklerde; entari ve çok süslü bluzlar, başörtüsü olarak bone benzeri başlıklar da kadınlarda yerli kıyafetleri oluşturur. Konukseverlik ve açıksözlülük Boşnaklar'ın başlıca karakter özellikleridir.

DİL ve EDEBİYAT

• *Dil.* Bosna müslümanlarının dili olan boşnakça; sırpça, hırvatça ve bosniakçanın karışımıdır. Bir yandan slav dillerinin güney bölümüne giren sırpça-hırvatçanın edebi biçimi olan stokav lehçesine, öte yandan Türkiye türkçesinin Rumeli lehçesine bağlanır. "Boşnak türkçesi" deyimi, yazı dilinden çok, konuşma dili için kullanılır. Boşnak türkçesinde bütün Rumeli ağızlarında yer alan ortak özellikler görülür; vokal uyumunun bulunmaması, aynı hecede birden çok ünsüzün yer alması gibi.

Boşnak türkçesi, türk dilinin ana kurallarını gözeterek gelişti. Sırp-hırvat dilinde, türkçeden alınan sözcükler çoğu kez bozuldu, ama boşnak türkçesinde bunlar özelliklerini daha iyi korudu. Boşnak dilinde arkaik türk sözcükleri de yer alıyordu. Örn. *ağu* (zehir), *bay* (zengin), *bıti* (yazar) vb. Boşnak dili sırp-hırvat dilinin etkisinden bütünüyle kurtulamadı. Ses ve sözdizimi bozuklukları, fiilin öne alınması, fiil çekiminde türkçeye uymayan şekiller görüldü. Örn. *ne soreyorsun?* (ne soruyorsun?), *sonra anlata-urum* (sonra anlatırım), *öyle olmazdı, ben dedûn, niçün sen gelmedi, nereye gidersün? giderim paraya* vb.

• *Yazı.* Boşnaklar islamlığı kabul ettikten sonra arap alfabesini aldılar; Avusturyalılar döneminde arap alfabesinin yanı sıra latin alfabesini de kullanmaya başladılar. Eski boşnak edebiyatı arap harfleriyle yazıldı. Hacı Mehmet Cemalettin Causevic, boşnakçaya göre bir arap alfabesi oluşturmuştu, buna "Matufica" ya da "Matufovaca" adı verilir. Avusturya yönetiminde latin alfabesi kullanıldı. Bugün, kiril alfabesi kullanılmaktadır.

• *Edebiyat.* XV. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak boşnak dilinde, çoğunlukla arap harfleriyle yazıya geçirilen bir edebiyat gelişti. Halk edebiyatı: boşnak (müslüman) halk edebiyatı, özellikle hırvat sınırında geçen savaşları ve müslümanların başarılarını konu edinir. Bu destanlar arasındaki *Hasanaginica* (Hasan Ağa'nın karısı Şefka) adlı halk romanı yalnız Boşnaklar'ın değil tüm yugoslav halk edebiyatının en güzel yapıtlarından biri sayılır. Yugoslavya'da "Sevdalinke" (Sevdalı şiirleri) denilen, şarkı olarak da söylenen boşnak lirik halk şiirlerinde aşk, çoğu kez erotik biçimde dile getirilir.

Yazılı edebiyat. XVII. yy.'da başladı. Muhammet Hevai Üsküfi (1601-1651'den sonra), katolik Matej Divkovic (1563-1631), yazılı boşnak edebiyatının ilk temsilcileri arasındadır. Üsküfi'nin en önemli yapıtı *Makbul-i Arif* ya da *Potur Şahidiye* adlı türkçe-boşnakça manzum sözlüktür. Üsküfi tasavvufa ait *Tebşirat ül-arifin* adlı yapıtından başka boşnakça ilahiler yazdı. Bosnasaraylı derviş Hasan Kaimi'nin bir divanı vardır; bosnasaraylı öğretmen Mehmed Razı, Nakşibend' şeyhi Zepçeli Seyyid Abdülvahhap İlhami (öl. 1821), Molla Mustafa Başeski, Nakşibendi şeyhi Abdurrahman Sırrı Sikiriç, boşnakça dinsel şiirler yazdılar. Mostarlı müderris Ömer Hazım Humo (öl. 1880) *Sahlet ül -vusul* (boşnakça), *Mufassal beyan* adlı ilmihalleri ve arapça, farsça, boşnakça düzenlenmiş *Lugat-ı Bosnevi*'yi yazdı. Foçalı Yusuf Beg Çengiç *Avdiya* (Abdi) adıyla bilinen bir nasihatname (1866); Mostar'lı Hamza Puziç, *İbrahim Terziya* (Terzi İbrahim) adlı 265 beyitlik didaktik bir yapıt yazdı (1870). Hafız Salih Gaşeviç ve Bosnasaray'lı Arif ibn Mustafa, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini boşnakçaya çevirdiler. Hafız Seid Zenunovic, Musa Çazim Çatiç, Safvet Başagiç de birer mevlit yazdılar. Ummihana Çuvidina adlı bosnasaraylı bir genç kız ile Feyzo Softa (Feyzi Softa), şiirleriyle ün kazandılar. Yazar ve çevirmenleri bilinmeyen yapıtlar arasında, boşnakça elyazması bir ilmihal (1773) ile arapçadan türkçeye çevrilen *Şeytanname* adlı risalenin boşnakça çevirisi yer alır. XIX. yy. başlarında Muhammed Ruşdi Dizdareviç, müderris Ahmed Karahoca boşnakça dinsel didaktik şiirleriyle tanındılar. 1878'de Bosna-Hersek'in, Avusturya-Macaristan tarafından işgalinden sonra boşnak edebiyatında batının edebiyat anlayışı benimsendi. Arap yazısı, yerini sırp-hırvat alfabesine bıraktı. XX. yy. başlarında modernleşme hareketi ilk kez Ömer Süleymanpaşiç, Osman Cikiç, Avdo Karabegoviç'in ortaklaşa yazdıkları *Pobratimstvo* (Kardeşlik) adlı şiir kitabına yansıdı (1900). Şiirde en çok ünlenen sanatçılar Dr. Safvet Başagiç (1870-1934), Rıza Kapetonoviç, Musa Çazim Çatiç, (1878-1915), Hamza Humo ve Ahmet Muratbegoviç oldu. Hikâye ve romanda Edhem Mulabdiç (1864-1953), *Zeleno bu senye* (Yeşil çimen, 1898), *Na obali Bosne* (Bosna kıyısında, 1900) adlı yapıtlarıyla öncü oldu. *Na Pragu novog doba* (Yeni zamanların eşiğinde, 1896), *Bez surhe* (Amaçsız, 1897) romanlarını yazan Osman Nuri Haciç de onu izledi. En önemli romancılardan biri de, "Yugoslavya'nın Pierre Loti'si" diye tanınan ve *Aprilske kişe* (Nisan yağmurları, 1915) başlıklı hikâyelerin ve *Pod drugim suncem* (Başka bir güneş altında, 1914), *Minka* (1917) romanlarının yazarı Hıfzı Byelavac'dır. Hasan Kikiç (1905-1942), *Proviciya u pozadini* (Geride kalan vilayet, 1935), *Ho-ruk* (Heyamola, 1937) romanlarıyla tanındı. Muradbegoviç ve Rasim Filipoviç en ünlü oyun yazarlarıdır. Komedi yazarlarının başında Ekrem Şahinovic ile Salih Kazazoviç yer alır. Türk dilini konu edinen gramercilerden başlıcaları İbrahim Ethem Berbiç *Bosansk-turski uçitelj* (Boşnakça-türkçe öğretmeni, 1893), Yunus Remzi Stovro *Gramatika i vjezbenica turskog yezika* (Türk dili grameri ve okuma kitabı, 1893), Hazim Sabanovic *Turska gramatika i vjezbenica*'dır (Türkçe gramer ve okuma kitabı, 1942).

Yugoslavya'daki çeşitli halk topluluklarının (sırp, hırvat, boşnak, sloven, makedon) kendi dillerindeki özgün edebiyatları 1941-1945 arasında gerçekleştirilen Halk kurtuluş savaşı'ndan sonra oluştu. Ankara'da Yugoslavya basın ataşesi olarak bulunan Mehmet Süleyman Pasiç, 1939-1941 yılları arasında Varlık dergisinde, Boşnaklar'ın tarihsel ve düşünsel yaşantılarını yansıtan makaleler yayımladı. 1950'den sonra türkçe yazan şairlerden Enver Tuzcu, Şükrü Ramo, Necati Zekeriya, İlhami Emin, Hüseyin Basiç, Hasan Mercan, İzzet Sarayliç, Fahri Kaya seslerini duyurdular. 1956'dan bu yana İlhami Emin ve Necati Zekeriya şiirleriyle Türkiye'de de tanındılar. Gazeteci Necati Zekeriya şiirlerinin yanı sıra yugoslav yazarlarını Türkiye'de, türk yazarlarını Yugoslavya'da tanıtan çeviriler yayımladı. Kâmil Siyariç ile Osmanlı dönemini ve tasavvuf düşüncesini konu edinen *Derviş ve ölüm* romanının yazarı Mehmet Selimoviç hikâye ve roman dalında ün kazandılar.

• *Boşnak basını.* 1868'de Bosnasaray'da türkçe ve boşnakça (kiril harfleriyle) çıkan Bosna gazetesini ilk boşnak gazetecisi Akovalı Muhammed Şakir Kurtçehayiç yönetti. 1877'de Mostar'da Neretva gazetesi çıktı. Avusturya-Macaristan yönetimi sırasında türkçe Vatan (1883-1897), Rehber (1897-1899) gazeteleri yayımlandı. Bunları hırvat (latin) ve sırp (kiril) harfleriyle boşnakça olarak Bosnyak (Boşnak, 1891-1910), Bosansko-Hercegovaçki Glasnik (Bosna-Hersek postası, 1906-1911), Musavat (1906-1911), Samouprava (Muhtariyet, 1909-1912), Novi Musavat (1910-1912), Zeman (1910-1912) gazeteleri izledi. İlk edebiyat dergisi ise Bosna-Hersek'te Şakir Kurtçehayiç'in çıkardığı türkçe Gülşen-i saray'dır (1868-1870). Boşnak dilinde ve arap harfleriyle Tarik (1908-1910), Muallim (1910-1913), Misbah (1912-1913) dergileri yayımlandı. Aynı dönemde boşnakça (latin ve kiril harfleriyle) Behar (1900-1910) çıktı. Yugoslav devletinin kurulmasından sonra Yugoslav müslüman partisi'nin organları olan Vrijeme (Vakit), Glasnik Jugoslavenske Muslimanske Organizacije (Yugoslavya Müslüman partisi sözcüsü) vb. gazeteleri çıktı. Bu dönemde bağımsız siyasal boşnak gazetelerinin başlıcaları Obrana (Savunma, 1919-1920), Domovina (Yurt, 1920-1921), Slobodna Stampa (Hür basın, 1925), Islamski Svijest (İslam dünyası, 1933), Osvit'tir (Şafak, 1941-45). XX. yy.'ın ilk yarısında boşnak basınında adı geçen yazarlar Ahmet Hacıyaliç, Dr. Abdullah Hasanbegoviç, Şerif Arnavutoviç, Sakib Korkut, Mahmut Behmen, Hamza-

Büyük Larousse

boşnak
Atatürk kitaplığı, İstanbul

liye Ayanoviç, Ömer Kaymakoviç, Mustafa Çeliç, Muhammed Pandza, Hamid Dizdar, Reşat Kadiç, İsmet Varatonoviç, Münir Şahinoviç vb.'dir.

Son yıllarda Bosna-Hersek'te türkçe Birlik ve Tan gazeteleriyle Çevren ve Sesler dergileri yayımlanmaktadır. 1973 yılından bu yana çıkan, Çevren adlı bilim, edebiyat ve sanat dergisinin sorumlu yönetmenliğini yapan, yugoslav yazarlarını türkçeye çeviren türkolog Süreyya Yusuf (1923-1977) ile Arif Ago, Necati Zekeriya, Nimetullah Hafız, Enver Baki gazeteci olarak adlarını duyurdular.

GÜZEL SANATLAR

Boşnak sanatı, osmanlı yönetiminden sonra, müslümanlığın yaygınlaşmasıyla türk-islam etkisinde gelişti. Bu etki en çok mimarlık alanında gözlenir. Bu dönemde yaptırılan cami, medrese, tekke, hamam, bedesten, han, kervansaray, çeşme, sebil, köşk, köprü ve evlerle yerleşmeler, türk kenti görünümü kazandı. Özellikle Saraybosna, çeşitli işlevde yapılarla donatıldı. İsa Bey'in Bosna nehri kıyısında yaptırdığı büyük saray, kente adını verdi. Daha sonra, burada uzun süre valilik yapan Hüsrev Bey zamanında bayındırlık çalışmaları hızlandı. Osmanlı döneminin önemli yapıları arasında İsa Bey zamanından Eski cami ya da Hünkâr camisi (Carleva camiya), Hüsrev Bey'in valiliği döneminden Gazihüsrevbey camisi ya da Begova camiya (1530), Gazihüsrevbey medresesi ve hankâhı (1536), 1500 elyazmasının bulunduğu kütüphane (1537), imaret, Hüsrevbey türbesi (1542) sayılabilir. Bu yapılara Ferhadiye camisi, Mağribi camisi, Bursa ipeklilerinin satıldığı Bursa bedesteni, Mostar'daki Karagözbey camisi, Foca'daki Alaca cami, Sokullu Mehmet Paşa'nın Drina nehri üzerine Mimar Sinan'a yaptırdığı görkemli köprü, mimar Hayrettin'in ürünü olan Mostar'daki köprü eklenebilir.

Müstakimzade'nin *Tuhfe-tül hattatin*'i ile Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Menakıb-ı hünerveran*'ında, boşnak hattatlarına da rastlanır. Süleyman Mezakî, Zekeriya Sükkerî, Abdülkadir, Muhammet Nergisî ve XIX. yy. sonlarında yetişen Muhammet İslamovic önde gelen hattatlardır.

Eski türk beğenisinin etkisi gergef işlemeleri, maden ve ahşap sanatlarında da görülür. Bu etki müzik alanında da izlenebilir. Halk arasında yaygın olan ve gusla denilen sazın yanı sıra, tambur, kemençe ve ney gözde çalgılar arasında sayılabilir.

BOŞO EFENDİ (Yorgi) → BUSIOS (Georgios).

BOŞUNA be. Bir yarar elde etmeksizin, gereksiz, boş yere: *Boşuna çaba harcıyoruz. Öğleye kadar boşuna bekledik.*

BOT, -tu a. (fr. *botte*). Koncu ayak bileğini örtecek kadar uzun olan ayakkabı; potin.

BOT a. (ing. *boat*). Denizc. İskarmozlu, bir ya da iki çift kürekli, ayna kıçlı, güvertesiz küçük tekne.|| *Balıkçı* ya da *gezi botu*, gezinti yapmak ya da balık avlamak için kullanılan bot. || *Branda bot*, küçük gemilerde kullanılan ve su geçirmez dokumadan yapılan katlanabilir bot. ||*Hizmet botu*, teknelere kalafat yapma, temizleme, boya vurma ya da limanlarda servis işlerinde kullanılan, başı ve kıçı kare, küçük tekne. || *Kurtarma botu*, deniz kazalarında yardım etme ve kurtarma işlemlerinde yararlanılan tekne. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Liman savunma botu*, bir limanı savunmak için denizaltı saptama aygıtları ve yok etme silahlarıyla donatılmış çok süratli, küçük gemi. (Liman savunma ihbar istasyonuyla ortak çalışır. İhbar istasyonu saptadığı bir sualtı hedefini liman savunma botuna bildirir; hedef imha bölgesine girdiğinde, suüstüne çıkması için uyarılır; yanıt alınamazsa liman savunma botu hedefi yok etmek için sualtı bombalarını kullanır.) || *Şişirme bot*, biçimi ve özellikleri hava ya da eylemsiz bir gazla şişirilerek elde edilen yüzer araç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Denizc. *Kurtarma botu*. Kurtarma botları güçlü motorlarla ve batmasını önleyen bölmelerle donatılmış teknelerdir. Birçok limanda bulunan bu botlar normal zamanlarda hangarlarda tekerlekli kızaklar üstünde korunur; bu da gerektiğinde suya indirilmelerini kolaylaştırır. Avrupa'da kullanılan yeni kurtarma botlarının boyu yaklaşık 15,30 m'dir; her biri 270 B.B.'lik iki motorla donatılmıştır ve 15 deniz mili hız yapar.

• *Şişirme bot*. Şişirme botlar, esnek bölmeleri hava ya da eylemsiz bir gazla doldurularak yüzdürülür. İtme kuvveti olarak kürek ve yelken kullanıldığı gibi bir motor ve pervaneden ya da çeşitli mekanik araçlardan yararlanılabilir. Bu botlar iki gruba ayrılır: birinci grubu oluşturan olağan botların biçimi dar ve uzundur; çok çeşitli amaçlarla kullanılır: gezinti, su sporları,balıkçılık, bilimsel araştırmalar, bayındırlık, askeri hizmetler vb. İkinci grup botlar çokgen ya da daire biçiminde yapılır ve gemilerde cankurtaran aracı olarak yararlanılır. Birinci grup şişirme botlar, öngörülen yolcu sayısına göre malzeme ve yüzebilirlik koşullarına uymak zorundadır. Kurtarmada kullanılan ikinci grup şişirme botlar ise kimi Avrupa ülkelerinde yönetmeliklere bağlanmıştır ve çeşitli sınıflara ayrılır; I. sınıf olanlar tentelidir ve şişirme sırasında tente otomatik olarak açılır; kıyıdan 20 milden çok uzaklaşan ticaret gemilerinde kullanılması zorunludur. Şişirme botlar suya atıldığında otomatik olarak şişer; hava ya da gaz, sızdırmaz metal bir tüpte basınç altında tutulur. Gemilerde şişirme botlar katlanarak geçirimsiz bezden yapılmış çanta ya da torba içinde korunur.

BOTAFOGO, Rio de Janeiro'da semt; 256 000 nüf. Kumsal.

BOTAL ya da **BOTALLO** (Leonardo), italyan hekim (Asti 1530 - öl. 1571'den sonra). Paris'e yerleşti ve Charles IX'un, Alençon dükünün, Henri III'ün hekimliğini yaptı. Yapıtları *Opera omnia* başlığı altında yayımlandı (1660).

Botal deliği, dölütte kalbin iki kulakçığını birleştiren delik. Çocuk doğduktan sonra kapanır. Kapanmayıp açık kalırsa, temiz kanla kirli kan birbirine karışır, bu yüzden siyanoz ve boğulma meydana gelir. (Eşanl. KALP OVAL DELİĞİ.)

BOTAN çayı → ULUÇAY.

Botane, Bitlis yöresinde kadın erkek birlikte oynanan, halay türü bir halk oyunu. Adını Botan çayından alan oyunun figürleri, suyun akışını simgeler. Davul zurna eşliğinde oynanır.

BOTANİK a. (fr. *botanique*; *botane*, ot'tan). Canlılar biliminin bitkileri inceleyen bölümü. (Eşanl. BİTKİBİLİM.)

—ANSİKL. • *Tarihçe*. Botanik uzun süre sadece tarımla, eczacılıkla, sanayiyle, hatta büyü işleriyle yakından ilgili bir tanımlama, sınıflandırma ve bitki türlerinin kullanma bilimi olarak kaldı. (→ ETNOBOTANİK.) Eskiçağ'dakilerden anılabilecek iki ad vardır: Aristoteles ve onun öğrencisi Theophrastes; bu ikincisi birçeneklilerle ikiçeneklileri birbirinden ayırmış, hurma ağacını inceleyerek ikievcikli bitki kavramını ortaya atmıştır.

XVI. yy.'ın büyük keşif gezileri, çok yönlü bilim adamlarına Avrupa'ya binlerce yeni bitki türü getirme olanağı sağladı. Bu yeni botanik dünyasını sınıflandırmayı Cesalpino ile Gaspard Bauhin başardılar. XVII. ve XVIII. yy.'da Tournefort cins kavramını öne sürdü, Jussieu'ler (Bernard ve Antoine Laurent) familya kavramını betimlediler; Linne birçok türü tanımladı, ama bütünüyle yapay bir sınıflandırma yolu benimsedi. Öyle ki, sınıflar ve bölümler üstüne tam bir fikir edinebilmek için Pyrame de Candolle'u ve Adolphe Brongniart'ı beklemek gerekti.

Bitki anatomisi ve fizyolojisi daha yeni bilimlerdir. XVII. yy.'da ingiliz Nehemiah Grew erkekorganlarla dişiorganın işlevlerini belirledi, besisuyunun dolaşımı 1727'de A. von Haller tarafından ve bitkilerin oksijen çıkardıkları 1779'da J. İngen-Housz tarafından ortaya çıkarıldı. Bitkisel embriyoloji 1849'da Hofmeister tarafından kuruldu; 1854 yılında da G. A. Thuret suyosunlarında döllenme olayını, 1898 yılında da rus Navaşin kapalıtohumlularda çifte döllenmeyi ortaya çıkardı. Bitkilerin bulundukları ortama uyarlanmalarını ilk G. Bonnier inceledi.

Karmaşık fotosentez olayının ortaya çıkarılması Timiryazev, Emerson, Blackman ve Calvin'in çalışmaları sayesinde gerçekleşti. Went büyümeyi sağlayan maddelerin etkisini (oksinler) buldu; Noel Bernard bitkiler âlemindeki simbiyoz (ortakyaşarlık) olayının önemini vurguladı.

• *Alt bölümler*. Botanik, her biri bitkiyi ayrı bir açıdan ele alan birçok bilim dalına ayrılır. Bu bilim dalları şunlardır: bitkilerin mikroskopla ya da çıplak gözle görülen dış parçalarını inceleyen *morfoloji* ya da *organografi* (yapısal morfoloji); bitkilerin iç organlarını mikroskopta renkli kesitler halinde inceleyen *bitki anatomisi;* dokuları inceleyen *dokubilim* ya da *histoloji;* hücreleri inceleyen *hücrebilim* ya da *sitoloji;* sağlıklı ve gelişkin bitkinin yaşamını inceleyen *bitki fizyolojisi;* bitki hastalıklarını inceleyen *fitopatoloji* ve buna bağlı olarak ucubelikleri inceleyen *bitki teratolojisi;* dar anlamıyla bitkilerin gelişmelerini ve üremelerini inceleyen *bitki biyolojisi* ve buna bağlı olarak farklılaşma ve büyümenin evrelerini inceleyen *embriyoloji* ve kalıtımsal özelliklerin ana babadan yavruya geçiş yasalarını inceleyen *genetik*.

Öte yandan, *bitki sistematiği*, bitki türleri arasındaki farklılıkları, türlerin özelliklerini ortaya koyar ve bitkileri olabildiğince doğal ölçütlere göre bölümlere ve öbeklere ayırır. (→ SINIFLANDIRMA.) *Soyoluş* ya da *filojeni* bitki soylarının geçirdikleri evrimleri varsayımlarla açıklamaya çalışır, bunun için fosil bitki kalıntılarını inceleyen *bitki paleontolojisi* ya da *paleobotanik* bilimine dayanır. *Fanerogami* çiçekli bitkileri, *kriptogami* bütün öbür bitkileri inceler; bu bitkiler çok değişik ve çeşitli olduğundan kriptogami de dallara ayrılır: *mikoloji* (mantarbilim), *algoloji* (suyosunları bilimi), *likenoloji* (likenbilim), *briyoloji* (karayosunları ve ciğeryosunları bilimi). *Bakteriyoloji* başlı başına özerk bir bilimdir. *Bitki ekolojisi* bitkilerin yaşadıkları ortamın koşullarıyla ilgilenir. *Fitososyoloji* ya da *bitki sosyolojisi* bitki topluluklarını ve öbeklerini konu alır. *Biyocoğrafya* ya da *bitki coğrafyası* bitkilerin günümüzdeki ve geçmişteki dağılımlarıyla ilgilenir; biyocoğrafyanın bir bölümü olan *koroloji*, çevresini göz önüne almadan her türün tek başına yaşadığı alanı ele alır.

Bütün bunlara ek olarak eczacılıkta, *toksikoloji* ve sanayide önemli yer tutan *uygulamalı botanik* dalını ve geniş birer alan olan *tarım ve ormancılık* bilimlerini de anmak gerekir.

Sein adasında (Finistère) üslenen *Ville-de-Paris* kurtarma **botu**

Société nationale de sauvetage en mer

BOTANİKÇİ a. Botanik uzmanı. (Eşanl. BİTKİBİLİMCİ.)

BOTANY BAY, Avustralya'nın Yeni Güney Galler doğu kıyısında koy. 1770'te Cook tarafından keşfedildi. Sefere katılanlardan Banks, bitki örtüsünün zenginliğinden ötürü koya Botany (ing. bitkibilim) adını verdi. 1787'de ingiliz hükümeti tarafından sürgün yeri seçildi. Arthur Phillip, Port Jackson'a götürülmeden ve Sdyney'i kurmadan önce bu koyda 1788' de bir ceza kolonisi kurmayı denedi. Günümüzde, Sydney'in sanayi banliyösü limanıdır. Petrol rafinerisi.

Bote and Bock, Eduard Bote ve Gustav Bock (1813-1863) tarafından 1838'de Berlin'de kurulan alman müzik yayınevi. 1847'de firmayı yönetmeye başlayan G. Bock, özellikle, klasiklerin ucuz basımlarını gerçekleştirdi. Onun ardılı Hugo Bock (1848-1932), Lizst, Çaykovskiy, Dvořák, Offenbach ve R. Strauss'un yapıtlarını yayımladıktan sonra, çağdaş müzik repertuarına yöneldi; 1904'te Leipzig' deki Kuhn ve Lauterbach yayınlarını satın aldı.

BOTELHO DE MAGALHÃES (Benjamin Constant), brezilyalı subay ve profesör (Niterói 1836 - *ay. y.* 1891). Olgucu ve cumhuriyetçi düşünceleri benimsedi ve bunları Askeri okul ile Politeknik okul' daki öğrencilerine aşıladı. İmparatorluğu deviren 1889 cumhuriyetçi isyanını hazırladı ve tugayın başında, ayaklanmaya katıldı. Cumhuriyetçi hükümette savunma bakanı oldu.

BOTERO (Fernando), kolombiyalı ressam ve heykelci (Bogotá 1932). Çoğu kez pek belirgin olan gerçekçiliği, dünyanın çirkinliğini ve saçmalığını kınamak ve yermek amacıyla, ince alay ve kaba güldürü öğelerini bir arada kullanır.

BOTEV (Hristo), bulgar şair (Kalofer, Filibe yakınlarında, 1848 - Vrasa bölgesi 1876). 1867-1876 arasında özellikle Romanya'daki bulgar gazetelerinde (Zname, Budilnik) yurtseverlik şiirleri yayımladı. Rus devrimcileriyle fransız ütopyacılarından etkilenmiş bir sosyalist olan Botev, Paris komünü'nü büyük bir coşkuyla karşıladı. Bulgaristan'ı ayaklandırmak amacıyla küçük bir ihtilalci grubunun başında Tuna'yı aşarak Bulgaristan'a girdi, türk birliklerince kuşatılarak öldürüldü. Şiirlerinde (*Combat* [fr. çev.], *Patriote* [fr. çev.], *Au cabaret* [fr. çev.]) bulgar halkını konu edinen ilk yazar oldu. Kilise' ye ve dine karşı çıkarak, Akıl tanrısına olan inancını açıkladı (*Ma prière* [fr. çev.]), kölelerin savunucusu oldu. Hayal zenginliği ve nazım ustalığı ile yenileştirdiği folklor temaları (*Pristanala, Guergiyovden*), hüzün, melankoli ve hatta öfkeyle karışık aşk duygusu *(Maytse si, Do moeto parvo libe)*, hiciv ve alay (*Pourquoi ne suis-je pas?, Epitaphes et épigrammes)* [fr. çev.], bulgar edebiyatının en büyük şairi olarak görünen Botev'in diğer esin kaynaklarıdır.

BOTEV tepesi, türkç. **Yumrukçal,** Balkan sıradağlarının en yüksek noktası. Bulgaristan'da; 2 376 m.

BOTEVGRAD, Bulgaristan'da kent, Sofya'nın K.-D.'sunda, Batı Balkanlar'daki bir çöküntü havzasında; 15 000 nüf. Konservecilik. Makine sanayisi. Orman ürünleri sanayisi.

BOTH (Andries), hollandalı ressam (Utrecht 1612 ya da 1613 - Venedik 1641?). Özellikle, Roma'da tanımış olduğu Pieter Van Laer'in tarzına uygun günlük yaşam sahnelerini konu alan resimler yaptı. — Kardeşi JAN (Utrecht 1615'e doğr. - *ay. y.* 1652), Roma'da Claude Lorrain ve H. Van Swanevelt'in etkisinde kaldı. İtalyan üslubundan esinlenmiş XVII. yy. Hollanda peyzajcılarının en iyilerinden biridir (*Desencilere peyzaj*, Rijksmuseum, Amsterdam).

BOTHA (Louis), güney-afrikalı general ve devlet adamı (Greytown, Natal, 1862 -Pretoria 1919). 1897'de Transvaal Volksraad'ında (meclis) milletvekili oldu. İngiltere ile ilişkilerin kesilmesini istememekle birlikte, savaş sırasında (1899) Kruger'in en ateşli destekçilerinden biriydi. Joubert' in ölümünden sonra başkomutanlığa getirildi; orduyu yeniden düzenledi ve komando eylemlerine hız verdi; aynı zamanda 1901'den beri barış görüşmelerini de sürdürmeye çalışıyordu. Vereeniging barışını imzalayanlardan biridir. Savaşın bitmesinden sonra da siyaseti bırakmadı. 1907'de, Transvaal, 1910'da da Güney Afrika Birliği başbakanı oldu. Daha sonra, eski arkadaşı general C.R. de Wet'in ayaklanmasıyla baş etmek zorunda kaldı (1914). Smuts ile birlikte Alman Güneybatı Afrikası'nı işgal etti (1915) ve Güney Afrika Birliği adına Versailles antlaşması'nı imzaladı (1919).

BOTHA (Peter Willem), güney afrikalı siyaset adamı (Paul Roux, Orange eyaleti, 1916). Milliyetçi parti'nin il başkanlarından biriydi. Birçok bakanlık görevi üstlendi; özellikle 1965'ten başlayarak savunma bakanlığı yaptı. 28 eylül 1978'de başbakanlığa getirildi. 1984'te değişen anayasa uyarınca yapılan seçimlerde cumhurbaşkanı seçildi (14 eylül 1984). Ülkede olağanüstü durum ilan etmesi ve siyahlara yeni haklar verilmeyeceğini açıklaması, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde ve Avrupa'da tepkiyle karşılandı. Ilımlı bir siyaset'en yana olan liberal beyazları da komünizm yanlısı olmakla suçladı ve ırk ayrımcılığı politikasından ödün vermeye yanaşmadı. Ama hızla değişen dünya ve giderek artan iç ve dış baskılar karşısında istifa etmek zorunda kaldı (ağustos 1989) ve yerini W. de Klerk'e bıraktı.

BOTHE (Walter), alman fizikçi (Oranienburg, Berlin yakınında, 1891-Heidelberg 1957). Planck'ın öğrencisiydi. Giessen Üniversitesi'nde profesörlük (1930), sonra Heidelberg Fizik enstitüsü'nde müdürlük yaptı. H. Becker ile birlikte, berilyumu alfa parçacıklarıyla bombardımana tutarak çok yüksek sızma gücünde bir ışıma elde etti; daha sonra bu ışımanın nötronlardan oluştuğu anlaşıldı. Tanecik ışımalarını incelemek için Geiger sayacı kullanımında çakışma yöntemini buldu. (1954 Nobel fizik ödülü.)

BOTHİDAE a. DİLBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

BOTHRİDİUM a. Şeritlerin (asalak yassısolucanlar) çekmeni ya da tutunma yarığı.

BOTHRİOLEPİS a. Orta ve Üst Devon dönemi arasında yaşamış, küçük boylu fosil balık cinsi. (Bedeninin arka bölümü camgözbalığına benzer; ön bölümüyse bir deri levhaları kalkanıyla örtülüdür; göğsü mahmuz gibi uzar. *Placoderma* sınıfı; *Antiarchia* altsınıfı.)

BOTHRİURİDAE a. Göğsü iki enine levhadan oluşan akrepleri içeren familya. (Üyelerinin çoğu Güney Amerika'da yaşar, yalnızca birkaç türü Avustralya'da bulunur.)

BOTHWELL (James HEPBURN, 4.— *kontu*), iskoç siyaset adamı (1535 ? - Dragsholm, Sjaelland, 1578). Rizzio 1566'da öldürüldüğü zaman, protestan bir maceracı olan Bothwell, Mary Stuart' ın safına geçti. Şubat 1567'de kendisine tutulan kraliçenin eşi Darnley'in öldürülmesini düzenleyen suikastçıların elebaşılığını yaptı. Mary Stuart'ın cinayetten üç ay sonra Bothwell ile evlenmesi kamuoyunu galeyana getirdi. 1567 haziranında Mary Stuart halkın isteğine boyun eğmek zorunda kaldı. Bothwell de Danimarka'ya kaçtı ve orada delirerek öldü.

BOTHYNODERES a. Oldukça iri, kurşunimsi bitki biti. (Akdeniz çevresinde yaşar. *Bothynoderes punctiventris* Orta Avrupa'da şekerpancarının en büyük düşmanlarından biridir. Kınkanatlılar takımının, hortumluböcekgiller familyasından.)

BOTLEK, Rotterdam (Hollanda) liman kuşağının bir bölümü. Petrol depoları. Petrokimya.

BOTNİ körfezi, → BOTTEN körfezi.

BOTOŞANİ, Romanya'da kent, Boğdan'da, yönetim bölgesi merkezi; 119 563 nüf. (1989). Tarım pazarı. Dokuma sanayisi. *Botoşani yönetim bölgesi,* 4 965 km^2; 502 985 nüf. (1989).

BOTRİYOJEN a. (fr. *botryogène*). Miner. Hidratlı doğal magnezyum ve demir sülfat.

BOTRİYOMİKOM a. (fr. *botryomycome*). Der. hast. Tehlikesiz, önemsiz, iltihaplı küçük ur. (Saplı, çilek görünümlü, kolaylıkla ve bol miktarda kanayan, çoğunlukla parmaklarda ve dudaklarda yerleşen bir urdur. Yüzeysel bir yaranın iyileşme dokusundaki aşırı çoğalmadan ileri gelir. Elektrikle yakılarak yok edilmelidir. Mikrobu sarı stafilokoklardır.)

BOTRİYOMİKOZ a. (fr. *botryomycose;* yun. *botrys*, salkım, *mykes*, mantar, ve *osis* 'hastalık' eki'nden). *Staphnylococcus pyogenes* türü bakterilerin yaptığı hastalık. (Botriyomikoz hayvanlarda ameliyat sonucu ya da kazara meydana gelen yaralara, bu stafilokokun bulaşmasından sonra durmadan çoğalan tomurcuklanmalarla ortaya çıkar; göbekbağı iltihabı da yapabilir [fünikülit].)

BOTRİYOSEFAL a. (fr. *bothriocéphale;* yun. *botrys*, salkım, ve *kephale*, baş'tan). İnsanın ve başka memelilerin incebağırsağında yaşayan, asalak uzun solucan (10 m ve daha fazla). [Bil. a. *Diphyllobothrium latum;* pseudophyllidae familyası.]

—ANSİKL. Botriyosefalın 2 botridili 1 skoleksi ve 3 000'den fazla halkadan *(proglotis)* oluşan 1 strobili vardır. Olgun halkaların saldığı yumurtalar çatlayarak *korasidi* denilen bir larva çıkarır. Kopepot bir kabuklu tarafından yutulan larva hayvanın mide çeperini geçerek ikinci bir larvaya dönüşür *(proserkoit);* bu larva, bulunduğu kabuklu hayvanla birlikte bir balık tarafından yutulduktan sonra balığın bünyesinde kıstleşir ve *pleroserkoit* denen üçüncü bir larvaya dönüşür; sonra iyi pişmemiş balığı yiyen insana geçerek onun incebağırsağına yerleşir ve erişkin şerit halini alır.

BOTRİYOSEFALOZ a. (fr. *bothriocéphalose;* yun. *botrys*, salkım, *kephale*, baş, ve *-osis*, hastalık eki'nden). İnsanın incebağırsağında botriyosefal bulunması yüzünden ortaya çıkan asalak hastalığı.

—ANSİKL. İnsan, botriosefalın son konağıdır. Yaşam devresi çok uzun süren bu asalağın tatlı sularda (İsviçre gölleri, Baltık yöresi gölleri vb.) yaşayan iki tip ara konağı vardır: birincisi küçük kabuklular, ikincisi turnabalığı ya da tatlı su levreği gibi balıklardır. Botriosefal, besin kökenli B_{12} vitamininin kullanımında konağıyla yarışa girer. Köpekler ve balık yiyen başka etçil hayvanlar tesadüfen son konak olabilirler ve hastalığın yayılmasında önem kazanabilirler. Tedavi, niklozamit ya da paramomisin gibi tenya öldürücülere dayanır.

BOTRYLLUS a. Suyosunlarına ya da kayaçlara tutunan, canlı renkli kabuk tabakaları halinde "6 taçyapraklı çiçekler" oluşturan *Ascidia* öbeğinden tulumlu hayvanları içeren cins. (Her koloni dışkılıkları ortak bireylerden ve soybaşı görevi yapan bir hayvanın tomurcuklanmasından oluşur; sayıları belirli değildir, ama hiçbir zaman yüksek olmaz.)

BOTRYOPTERİDAE a. (yun. *botrys*, salkım, ve *pteris*, kanat'tan). Sporkeseleri kalın çeperli ve çok sıralı hücrelerden oluşan esnek şeritli, soyu tükenmiş fosil eğreltiler familyası. (Devon ya da Permie

BOTSVANA

devrinde vardılar.)

BOTRYS. Esk. coğ. Fenike'de kent, eskiden Babil krallığı'na bağlıydı. Günümüzde *Batrun.*

BOTSARİS (Markos) → BOTZARİS.

BOTSVANA, esk. **Bechuanaland,** Güney Afrika'da devlet; 570 000 km^2; 1 314 000 nüf. (1991). Başkenti *Gaborone.* Resmi dilleri, *tsvana* ve *ingilizce.*

• COĞRAFYA. Güney Afrika Cumhuriyeti topraklarıyla çevrili bu kara ülkesinde birçok karşıtlıklar gözlenir: aşağı yukarı bütünüyle 500 mm eşyağış eğrisi içindedir ve topraklarının üçte ikisi, Kalahari çölünün kumlarıyla örtülüdür. Başlıca gelir kaynağı olan sığır yetiştiriciliği (2,5 M baş), sürekli olarak kuraklık tehdidi altındadır, ama elmas yatakları ile bir bakır ve nikel yatağının bulunması, 1795'ten bu yana, o tarihe kadar büyük miktarda açık veren bütçede denge kurulmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, Güney Afrika Cumhuriyeti'ne sıkı sıkıya bağımlılık (ırk ayrımına karşı çıkmasına karşın) sürmektedir.

Botsvana'da Okavango'nun iç deltasındaki bataklıktan bir görünüş

G. Buthaud - Sidoc

• TARİH. Botsvana devleti 1966'da, Cape eyaletinin iki kesimiyle eski Bechuanaland himaye bölgesinin, Seretse Khama'nın başkanlığı altında birleştirilmesiyle kuruldu. 1969 seçimlerinde Seretse Khama'nın başkanı olduğu Botsvana demokratik partisi (BDP), muhalefetin, özellikle de Güney Afrika Cumhuriyeti'ne düşman olan Botsvana halk partisi'nin oylarını artırmasına karşın çoğunluğu korudu. Güney Afrika Cumhuriyeti ile sıkı iktisadi ilişkiler sürdürüldü: Botsvana, hammaddelerini Güney Afrika Cumhuriyeti'ne satar ve ondan işlenmiş ürünler alır; tsvanaların çoğu Güney Afrika Cumhuriyeti'nde çalışır; Pretoria demiryolu hattı, ülkenin tek dışarı açılma yoludur.

1974 seçimlerinde BDP 32 milletvekilliğinin 27'sini kazandı. Seçmenlerin ancak % 50'sinin katıldığı 1979 seçimlerinde BDP'nin milletvekili sayısı 29'a yükseldi. Hükümet 1977'de, Güney Afrika Cumhuriyeti parasının *(rand)* yerine, ulusal bir paranın *(pula)* kullanılması kararını aldı. O tarihten bu yana pula'nın değerinin yükselmesi, iktisadi kalkınmanın belirtilerinden biridir. Sereste Khama 1980'de ölünce, parlamento, yardımcısı Quett Masire'yi cumhurbaşkanı seçti.

BOTTA (Bergonzio Dİ), Milano düklerinin sarayında gösteriler düzenleyen italyan (Tortona 1454-Milano 1504). Dans tarihçileri, gösteri balesinin ilk biçimini onun yapımlarında görürler.

BOTTA (Carlo), italyan hekim, siyaset adamı ve tarihçi (San Giorgio Canavese, Piemonte, 1766-Paris 1837). İtalya'daki Fransız partisi'nin şeflerindendir. Fransa'ya sürüldü, Doire'dan fransız Yasama meclisi'ne milletvekili seçildi ve Napoléon'un düşüşünden yana oy kullandı. Yüz Gün sırasında Nancy akademisi'nde, daha sonra Restauration döneminde de Rouen akademisi'nde rektörlük yaptı. 1822'de görevlerinden uzaklaştırıldı. İtalya'nın 1789'a kadar olan tarihini 1832'de 15 cilt halinde yazdı.

BOTTA (Paul Émile), fransız arkeolog (Torino 1802 - Achères 1870), Carlo Botta'nın oğlu. Musul'da Fransa konsolosu iken Hursabad arkeolojik sitinde kazılar yaptı ve Ninova sitindeki araştırmaları başlattı.

BOTTA (Emil), romanyalı şair (Adjud, Vrancea'nın bir bölgesi, 1911 - Bükreş 1977). Aktördü; kendisine düşman bir ortamda yaşamaya mahkûm edilmiş şairin trajedisini anlatan şiirler yazdı (*Le Sombre avril* [fr. çev.], 1937; *Sur un pan de rêve* [fr. çev.], 1943; Un insatiable désir [fr. çev.], 1976).

BOTTAİ (Giuseppe), italyan gazeteci ve siyaset adamı (Roma 1895 -*ay. y.* 1959). İtalyan faşist savaşım birliklerinin kurucularından biriydi (1919). Milletvekili seçildi (1921). Roma üzerine yürüyüşe etkin biçimde katıldı (1922). Düzeni korumakla görevli gönüllülere komuta ederken, bir yandan da günlük Epoca (1923) gazetesiyle Critia fascista dergisini yönetiyordu. Korporasyonlar bakanlığı müsteşarlığı sırasında, korporasyon rejimini yerleştirmeye çalıştı ve İş yasası'nı hazırladı. Milli eğitim bakanlığına atandı (1936-1943). 25 temmuzda, Büyük meclis'te Mussolini'ye karşı çıktı. Verona'da yokluğunda ölüme mahkûm edildi (haziran 1944). Cezayir'e kaçtı ve Légion étrangère'e girdi (1944 -1948). Genel aftan sonra İtalya'ya döndü.

BOTTECCHİA (Ottavio), italyan bisiklet yarışçısı (Pordenone 1894 - öl. 1927'de bir idman sırasında). Ünlü bir tırmanıcıydı. 1924'te ve 1925'te Fransa turu'nu kazandı.

BOTTEN, fince **Pohja** ya da **Pohjola,** İsveç'in K.-D. kesimi ile Finlandiya'nın K.-B. kesiminde bölge, Botten körfezi kıyısında. Ortaçağ sonunda doğu ve kuzey kesimlerine Finler'in, batı kesimine de İsveçliler'in yerleştikleri bölgenin İsveç'teki bölümünde günümüzde *Norrbotten* ve *Västerbotten* illeri yer almaktadır. Finlandiya'daki bölümünde yer alan eski *Doğu Botten* ya da *Österbotten* (fince *Pohjanmaa*) ili, günümüzde Vaasa, Oulu ve Lappi illerine bölünmüştür.

BOTTEN körfezi, Atlas okyanusu'nun kuzey-doğu'sunda, Åland denizi aracılığıyla Baltık'a bağlanan iç deniz; en derin yeri 294 m. Botten körfezi, Kvark eşiğiyle ayrılan iki havzadan oluşur. Suların ortalama sıcaklığı yazın 14ºC'ı geçmez ve kışın sık sık buz tutar. Tuz oranı ‰ 5'in altındadır.

BOTTİCELLİ (Sandro Dİ MARİANO FİLİPEPİ, —denir), italyan ressam, desenci ve gravürcü (Floransa 1445 - *ay. y.* 1510). Önceleri öğretmeni Fra Filippo Lippi'ye özendiyse de ilk yapıtlarında (*Güç, Judith, Holofernes* [1472], üçü de Uffizi'de) Verrocchio ve Pollaiolo'nun etkileri de görülür. 1481'de papa Sixtus IV tarafından, Rosselli, Ghirlandaio ve Perugino ile birlikte, Sistina capellası'nın süslemelerinde çalışmak üzere Roma'ya çağrıldı; orada, büyük bir ayrıntı zenginliğiyle, Musa'nın yaşamından sahneleri canlandıran üç fresk ile *İsa'nın iğvası*'nı yaptı. Ama nerdeyse bütün sanat yaşamı Floransa'da geçti. Bu kentte Mediciler için, hümanizmasını şiirli alegorilerle ortaya koyan, konusunu mitolojiden alan bir dizi tablo yaptı (*la Primavera* [İlkbahar*], 1478; *Venüs'ün doğumu**, 1484, Uffizi). Bu arada, kiliseler, dinsel dernekler ya da özel kişiler için çok sayıda tablo siparişi aldı (*Meryem'in taç giymesi,* 1488, Uffizi). Botticelli, çoğu zaman büyük madalyonlar *(tondi)* içine yerleştirdiği, zarif ve özgün kompozisyonlar yaratmasına fırsat veren madonnalar da yaptı (*Şamdanlı Madonna,* Berlin; *Magnificat Madonna'sı,* 1485, Uffizi; *Narlı Madonna,* 1487, Uffizi). Son yapıtlarında, daha sert bir anlatımcılık çabası ve yer yer Floransa'da Savonarola'nın vaazlarıyla yaratılan ahlak bunalımının etkileri sezilir (*Pietà,* 1498, Münih Pinakothek'i; *Çarmıha geriliş,* Cambridge [ABD]; *İsa'nın doğumu,* 1500, Londra). Ayrıca figürlerdeki yoğun anlatım gücü ve çizgilerdeki keskinlikle dikkati çeken desenlerle *İlahi komedya*'yı resimledi.

Rönesans resim sanatının gelişmesinde de Botticelli'nin büyük payı vardır. Kendi-

sini deliliğin sınırlarına kadar sürükleyen kaygısı, sanatına hırçın, yoğun ve ince bir yön verdi, uçucu ve coşkulu figürler çizmesine yol açtı. Botticelli, böylece gerçekçi resme hareket anlayışını getirmiş oluyordu. Öte yandan, hastalık derecesine varan zerafet duygusu, yapıtlarına, kendine özgü şiir dolu bir hava verir. Seçtiği konular ve renklerindeki uyumla, doğayı yansıtmaktan çok, kendi duyuş tarzını canlandırmaya çalıştı. Botticelli bu bakımdan Rönesans'ın ilk bölümünü kapayarak, sanatta bireyciliğin zaferini haber verir.

BOTTICINI (Francesco), italyan ressam (Floransa 1446 -*ay. y.* 1498). Tabloları özellikle Botticelli'nin etkisini yansıtan bir huzur içindedir (*Üç büyük melek,* 1470'e doğru, Uffizi).

Bottom, Shakespeare'in *Bir yaz gecesi rüyası* (A Midsummer Night's Dream) adlı komedisinin başlıca kişilerinden biri. Atinalı bir işçi ve amatör bir tiyatro oyuncusu olan Bottom, kendisine yapılan büyü sonucunda bir eşek kafasına sahip olur, peri kraliçesi Titania da ona tutulur.

BOTTRALL (Ronald), ingiliz şair (Camborne, Cornwall, 1906). Bir işçi ailesinin çocuğuydu. Pound'un etkisinde kaldı. Maniyerizm ve seçkin bir kozmopolitliğe yöneldi (*The Palisades of Fear,* 1949; *Adam Unparadised,* 1954; *Collected Poems,* 1961).

BOTTROP, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası) kent, Ruhr bölgesinde; 116 800 nüf. (1989). Maden kömürü. Makine yapımı. Kimya sanayisi.

BOTTYAN (János), macar general (1645'e doğr. - 1709). Türkler'e karşı savaştı ve 1704'te, Ferenc II Rákóczi ile birleşti.

BOTUCATU, Brezilya'da (São Paulo) kent, Campinas'ın B.'sında, *serra de Botucatu*'da; 56 316 nüf. (1990).

BOTÜLİZM a. (lat. *botulus,* sucuk, bağırsak). İyi sterilize edilmemiş konserve etlerin yenmesinden ileri gelen besinle zehirlenme enfeksiyonu. (Bu çeşit konservelerde kesin aneorobi yaşam süren ve sindirim suyuklarına dayanıklı bir zehir salgılayan *Clostridium botulinum* adlı bir basil bulunur.)

—ANSİKL. İnsanda botülizm zehirlenmesi, bozuk konservelerin yenmesinden sonra, sindirim bozukluklarıyla başlar. Çoğu zaman, yemekten 18 ila 36 saat sonra, görme bozuklukları, uyum sağlamada felçler (okumayı engeller) iki taraflı midriyazis görülür. Bu bozukluklar muhakkak olur ve iki taraflıdır. Sık olarak bunlara eklenen ağrılı yutma, ağız mukozasında kuruma, hatta besinlerin yanlış yollara kaymasına neden olan yutma güçlükleri görülür.

Son zamanlara kadar çoğunlukla öldürücü olan bu zehirlenmenin sonucu, reanimasyonda elde edilen ilerlemeler sayesinde çok değişmiştir. Reanimasyonda yapılan işlemler sayesinde, aşağı yukarı on beş gün süren zehirlenme evresi atlatılmakta, ondan sonra klinik belirtiler yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır.

Önlenme, halkın bu konuda bilinçlendirilmesiyle gerçekleşebilir. Yeteri kadar önlem alınmadan evde yapılan konservelere dikkat çekilmelidir. Botulinum toksini, sıcaklıkla etkisizleştiğinden, konservesi yapılacak maddeler yeteri kadar sıcaklıkta (120°C) ve yeteri kadar süre (1 saat 30 dk) kaynatılmalıdır.

—Vet. Botülizmin mikrobu *Clostridium botulinum,* çürümekte olan hayvansal ya da bitkisel maddelerin üzerinde hızla çoğalır. Hayvanlara genellikle hayvan leşleriyle kirlenmiş yemlik ve yalaklardan ya da küflenmiş kuru ottan ve silaj yeminden bulaşır. Botülizm kuşlarda, özellikle kümes hayvanlarında sık görülür. Otçul hayvanlar bu hastalığa kolay tutulur, ama domuz ve etçil hayvanlar dayanıklıdır. Belirtiler bozuk yemlerin yenmesinden birkaç gün sonra ortaya çıkar. Kas felci arka kısımdan önce bacaklara, boyna ve başa doğru ilerler. Solunum yollarının felce uğramasıyla hayvan ölür. Hastalık ateş yapmaz, lezyonlar belirgin ve özgül değildir. Salgın bölgelerinde hayvanların özgül anatoksinle aşılanması yerinde olur.

BOTVİNNİK (Mihail Moyseyeviç), rus mühendis ve satranç oyuncusu (Kuokkala, bugün Repino, Sen-Petersburg yakınları, 1911). Yedi kez SSCB şampiyonu 1948, 1951, 1954, 1958 ve 1961'de dünya şampiyonu oldu. 1963'te T. Petrosyan'a yenildi.

BOTWOOD, Newfoundland adasında (Kanada) liman kenti, Exploits ırmağının halici kıyısında; 4 500 nüf.

BOTZARİS ya da **BOTSARİS** (Markos), yunanlı asker (Suli, Arnavutluk, 1786 -Karpenision 1823). 1803'te Fransızlar'ın İon adalarında oluşturduğu bir arnavut alayına katıldı. 1820'de, Türkler'e karşı isyan eden Yanya mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa ile işbirliği yaptı. Ağustos 1823'te, komutasındaki 350 sulili ile Karpenision'daki türk ordugâhına girmek isterken öldürüldü.

BOUAR, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin kuzey-batı'sında kent, Yade kütlesinde, il merkezi; 25 000 nüf.

BOUBAT (Edouard), fransız fotoğrafçı (Paris 1923). Fotoğraflarındaki hem huzurlu, hem de çekici günlük yaşam görüntüleri, dengeli mekân anlayışı ve için için yayılan aydınlık yüzünden Jacques Prévert onun için "huzurun muhabiri" adını takmıştı.

Bouchard şişliği. El parmaklarının birinci ve ikinci boğumları arasındaki eklemde meydana gelen şişlik. Artroz kökenli olan bu şişlikler, kemiklerde ve eklemlerde şekil bozukluklarına neden olur, artrozlu el görünümü yaratır. Bouchard şişlikleri çoğu zaman Heberden* şişlikleriyle birlikte görülür.

■ **BOUCHARDON** (Edme), fransız heykeltraş (Chaumont-en-Bassigny 1698 -Paris 1762). Babası Jean-Baptiste Bouchardon'dan, sonra Guillaume I Coustou'dan ders gördü (1721). Académie de France tarafından Roma'ya gönderildi (1723), 1732'de Paris'e döndü. Kraliyet akademisi'ne kabul edildi (1745), sonra burada profesör oldu (1746). 1732'de, Versailles'da (Neptune havuzu için bir Proteus heykeliyle bir deniz canavarı heykeli) ve Choisy şatosu'nda ünlü *Hercules'in gürzünden kendine yay yontan Aşk* adlı heykelini yaptı. En ünlü yapıtları, Paris'teki Grenelle sokağı çeşmesiyle kral XV. Louis'nin Romalı kılığındaki atlı heykeliydi. Louis XV alanı için yapılan bu son heykel, Fransız devrimi sırasında yıkıldı. — Kardeşi JACQUES PHILIPPE (Chaumont -en-Bassigny 1711 - Stockholm 1753), İsveç'te saray heykeltraşı ve Akademi müdürü oldu.

■ **BOUCHER** (François), fransız ressam ve gravürcü (Paris 1703 - *ay. y.* 1770). Bir süslemecinin oğluydu, 1723'te Roma büyük resim ödülü'nü kazandı; 1734'te Akademi'ye kabul edildi (*Renaud et Armide,* Louvre), daha sonra bu kurumun (1765) ve aynı yıl Beauvais'nin ve Paris Operası'nın müdürlüğüne atandı ve Gobelins atölyelerinin başmüfettişi oldu (1755 -1765). Mme de Pompadour'a resim öğretti ve böylece onun erkek kardeşi M. de Marigny'nin desteğini kazandı. Boucher

Bk. resim sayfa 1838

öncü bir sanatçıydı. Şaşırtıcı bir verimliliği vardı: pek çok tuval, dekorasyon, halı resmi yaptı. Şövale üzerinde çizdiği tablolarındaysa çeşitli temalar kullandı: çoban sahneleri, dinsel, mitolojik, alegorili ya da öykülü konular, manzara resimleri, portreler ve çıplak resimleri. Boucher, çok beğendiği Rubens gibi, biçimlerin yuvarlaklığını ve dolgunluğunu belirtmekten ve şehvet uyandıran kadınlar çizmekten hoşlanıyordu. Watteau da Boucher'nin üslubu üzerinde çok etkili oldu. Boucher henüz genç bir sanatçıyken, J. de Julienne' in isteği üzerine, Watteau'nun üslubuna uygun olarak, yüzden çok *Değişik özelliklerde figürler* oymuştu. Boucher'nin başyapıtlarından biri de, Paris'te Soubise konağının birinci katındaki salonlar için yaptığı dekorlardır. En önemli tabloları: *Vulcanus'un atölyesi; Banyodan çıkan Diana; Ressam ve atölyesi* (Louvre); ayrıca Besançon müzesi'nde bulunan bir dizi çin tarzı biblo. Londra'daki Wallace koleksiyonunda ise Boucher'nin önemli dekorasyon çalışmalarından örnekler vardır.

BOUCHER DE CRÈVECOEUR DE PERTHES (Jacques), fransız tarihöncesi uzmanı (Rethel 1788 - Abbeville 1868), doğabilimci J. A. G. Boucher'nin (1757 -1844) oğlu. Denemeler yazan, bilgili bir gümrük memuruydu. Abbeville dolaylarında, Somme nehrinin alüvyon yatakları içinde, kabaca yontulmuş çakmaktaşı aletler buldu. On yıllık bir araştırmadan sonra, *Antiquités celtiques et antédiluviennes* başlıklı yapıtını üç cilt halinde yayımladı (1847-1864). Yapıtında, nesli tükenmiş büyük hayvan türleriyle aynı dönemde yaşayan tufanöncesi insanın varlığını kesinledi. Bilimler akademisi'nin kuşkuyla karşıladığı yapıtı, yabancıların, özellikle İngilizler'in ilgisini çekti. Yontmataş (tufanöncesi) dönemiyle kendisinin "kelt çağı" olarak adlandırdığı Yenitaş dönemi arasındaki ayrımı ilk kez o yaptı. Koleksiyonlarının bombardımandan (1940) kurtulan bir bölümü, Abbeville müzesi'nde sergilenmektedir.

BOUCHERİE (Auguste), fransız hekim ve kimyacı (Bordeaux 1801 - *ay. y.* 1871). Bazı mantarların zararlı etkilerinden ve çürümeden korumak için tahtaya bakır sülfat enjekte etme yöntemini buldu.

BOUCHEROT (Paul), fransız mühendis ve bilgin (1869-1943). Kuzey demiryolları

Scala

Botticelli
Minerva ve Kentauros (1485'e doğr.)
Lorenzo di Pierfrancesco de Medici için yapılmış büyük boy tablo
Uffizi galerisi, Floransa

Lauros-Giraudon

Edme **Bouchardon**
Hercules'in gürzünden kendine yay yontan Aşk
mermerden, 1747-1750
Louvre müzesi, Paris

Ulusal müze, Stockholm

François **Boucher**
Venüs'ün zaferi (1740)
Ulusal müze, Stockholm

Boucicaut'nun ustası
Mısır'a kaçış
mareşal Boucicaut'nun
dua kitabı resmi (1405-1410 arası)
Jacquemart-André müzesi, Paris

J. Hyde

şirketi'ne girdi ve sabit yeğinlikli elektrik akımının dağıtımını tasarladı. Sonra 1894'e doğru, asenkron motorları beslemekte ilk kez çok fazlı akım kullanımıyla ilgilendi. Alternatörleri eşlemede ve kısa devrede geçiş olaylarını, manyetik kaçakları ve tepkin güçlerinin korunumu, yıldız sargılar, toprak hatlı telgraf için vibratörler üzerine araştırmaları vardır. Georges Claude ile denizlerin ısıl enerjisinin kullanım yöntemini araştırdı.

BOUCHERVİLLE, Kanada'da kent, Québec eyaletinde, Montréal yerleşmesinin kuzey-doğu kesiminde, Saint-Lawrence ırmağının sağ kıyısında; 30 000 nüf. (1991).

BOUCHES-DU-RHÔNE, Fransa'da *départ.*, Provence-Alpes-Côte d'Azur bölgesi içinde; 5 087 km²; 1 759 098 nüf. (1990). Merkezi *Marsilya.* Üç *arrondissement*'ı içine alır: *Aix-en-Provence, Marsilya, Arles.* Batı'da Alpines tepeler zincirinde (386 m) son bulan *departement*'ın D.'su Provence Önalpleri'ne kadar uzanır; G.'e doğru Camargue bataklık bölgesinde (yakın dönemde tarımsal açıdan bu bölgeden yararlanılmaya başlanmıştır) iyice genişler. *Département*'ın ekonomisi tarımdan çok Marsilya'daki ve Berre denizkulağındaki sanayiye dayanır. Birçok linyit yatağı.

BOUCHET (André DU), fransız şair (Paris 1924). Çevirmeni olduğu Hölderlin gibi ateş'e tutkundu. Ritim katılığının daha da çarpıcı ve etkileyici bir nitelik kazandırdığı uçucu ve saydam şiirler (*Dans la chaleur vacante*, 1962; *Laisses* ve *l'Incohérence*, 1979) yazdı.

Bouchut yumrucukları (fransız hekim Eugène *Bouchut*'nün [1818-1891] adından), gözün damartabakasında oluşan beyazımsı küçücük kabarcıklar. Vereme özgü bu döküntüler bazen göz dibinin dikkatlice muayenesi sırasında görülebilir.

BOUCİCAULT (Dion), irlandalı tiyatro oyuncusu ve oyun yazarı (Dublin 1822-New York 1890). Başarı kazanan bir güldürüden (*London Assurance*, 1841) sonra, *The Poor of New York* (1857) ve köleliğin kaldırılmasını savunan *Octoroon* (1859) ile toplumsal drama yöneldi; New York'ta 1837 ve 1857'de yaşanan kitlesel panik olayları üstüne birçok oyun yazdı. Tiyatroda irlandalıyı, karikatürü aşan bir anlayışla işleyen ilk kişidir (*The Shaughraun*, 1874).

BOUCİCAUT (Jean II LE MAINGRE ya da LE MEINGRE) [1366'ya doğr.-Yorkshire 1421], Fransa mareşali (1391), Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkomutanı. Bayezit I'e karşı açtığı haçlı seferinde Korkusuz Jean'a eşlik etti. Niğbolu (Nikopolis) savaşı'nda Türkler'e tutsak düştü (1396), ama fidyesini ödeyerek tutsaklıktan kurtuldu. 1399'da Türkler'in (Bayezit I'in ikinci kuşatması) kuşattığı İstanbul'u kurtarmakla görevlendirilen bir fransız filotillasının başına geçti; ablukayı kırdı, kenti savunma durumuna soktu, Doğu Roma imparatoru Manuel II'yi, yeğeni Ioannes VII ile barıştırdı ve imparatoru bir haçlı ordusu toplamak üzere Avrupa'ya götürdü. 1401-1409 yılları arasında, 1396'da Charles VI'nın egemenliğini seçmiş olan Cenova'yı yönetti. Bir ayaklanma yüzünden Fransa'ya dönmek zorunda kaldı. Azincourt savaşı'nda tutsak düştü (1415) ve Ingiltere'ye götürüldü. Başka şövalyelerle birlikte *Cent Ballades* adlı şiir kitabını yazdı. 1409'da, onuruna bir kronik yazıldı: *le Livre des faits du bon messire Jean Le Maingre.*

■ **BOUCİCAUT'nun ustası,** XV. yy başında yapıt veren tezhipçi; 1405-1410 arasında mareşal Boucicaut için tezhip ettiği ünlü dua kitabı (Jacquemart-Andre müzesi) dolayısıyla *Boucicaut'nun ustası* olarak adlandırıldı, geleneksel Paris saray tarzında ustalık gösterdiği için de fransız-flaman sayıldı. Özellikle, ışık, çevre perspektifi ve manzara incelemeleriyle natüralizmin büyük öncülerinden biridir. Onu Jakob Coene ile özdeşleştirenler olmuştur.

BOUCOURECHLİEV (Andre), fransız uyruklu bulgar bestecı (Sofya 1925). 1949'da Paris'e gitti, Ecole normale de musique'te öğrenim gördü, aynı okulda 1952-1960 arasında piyano öğretmenliği yaptı. Bu arada, Berio ve Maderna ile çalışmak için sık sık Milano'ya gitti (1957-59). 1976'da Aix-en-Provence üniversitesi'nde ders vermeye başladı. 2 piyano ve vurmalı çalgı için yazdığı *Archipel I* ile dikkatleri üzerine çekti (1967). Rastlantısal müziğin başlıca ürünlerinden biri olan bu yapıtı, 1968'de 2 piyano için yeniden yazdı. Ardından yaylı çalgılar dörtlüsü için *Archipel II* (Royan, 1969); piyano ve 6 vurmalı çalgı için *Archipel III* (Paris, 1969), piyano için *Archipel IV* (Royan, 1970) ve *Archipel V*'i oluşturan parçaları da içeren *Anarchipel* (1972) adlı yapıtlarını yazdı. Öbür yapıtları arasında oda orkestrası için *Ombres, Hommage à Beethoven* (1970); 2 orkestra için *Faces* (1972); 19 çalgı için *Amers* (1973); koro, anlatıcı ve manyetik bant için *Thrène* (1975) anılmalıdır. Librettosunu Hélène Cixous'nun yazdığı *Le Nom d'Œdipe* adlı oratoryosu ilk kez mayıs 1978'de seslendirildi, temmuzda da Avignon'da sahnelendi. Mayıs 1980'de org için *Orion*'u besteledi. iki monografi yazdı: *Schumann* (1959) ve *Beethoven* (1963).

BOUDARD (Alphonse), fransız yazar (Paris 1925). *Combattants du petit bonheur*'den (1977), *Corbillard de Jules*'e (1979) ya da *De l'argot sans peine ou la Methode à Mimile*'den (1970), *Banquet des leopards* (1980) ve *l'Education d'Alphonse*'a (1987) kadar, yazarın kişisel mizacını yansıtan yapıtları, söz buluşları, halk deyimleri, yergi, anarşizm ve bazen kinikliğe varan bir bireycilik gibi öğelerden oluşur.

BOUDET (Jean-Pierre), fransız askeri eczacı (Reims 1748-Paris 1828). Mısır seferine bilim adamı olarak katıldı, sonra orduda eczacıbaşılığı yaptı. Avusturya ve Rusya seferlerinde bulundu. Kimya (Prusya mavisinin hazırlanması), ilaçlar (Fransa ve Mısır'da yetişen haşhaşların karşılaştırılması) ve tarih üzerine (Mısır'da eski eserler, camcılık sanatı) kitaplar yazdı.

BOUDEWİJNS (Adriaan Frans) → BAUDEWIJNS

BOUDİCCA ya da **BOADİCEA,** Britanya adası halkını oluşturan İcenler'in kralı Prasutagus'un karısı. Prasutagus, devletini iki kızıyla Neron'a vasiyet etmişti. İmparator, krallık ailesinin bütün mal varlığına el konulmasına karar verdi ve buyruğu sertlikle uygulandı. Soylular ve halk, bu olaylardan ötürü son derece öfkelendi. Boudicca kraliçe olarak tanındı ve Romalılar'ı hazırlıksız yakalayan bir ayaklanmanın başına getirildi. Fakat Suetonius Paulinus, Britanyalılar'ı kesin olarak yenmeyi başardı ve Boudicca kızlarıyla birlikte kendini zehirledi (I.S. 61).

■ **BOUDİN** (Eugene), fransız ressam (Honfleur 1824-Deauville 1898). İzlenimcilerin doğrudan habercisi ve Monet'nin öncüsüydü. Kendi kendini yetiştirdi. Havre'da kırtasiyecilik ve çerçevecilikle uğraşırken, geçici bir süre için bu kentte kalan Isabey, Troyon, Couture, Ribot ve Millet gibi ressamlarla tanıştı. Resme başla-

ma cesaretini de bu ressamlardan aldı. 1847'de Paris'e, 1848'de Belçika'ya gitti ve baron Taylor sayesinde flaman ve hollandalı ustaların yapıtlarını inceledi. 1851'de Havre belediyesi'nden bir burs sağlayarak, Louvre'da kopya çalışmaları yaptı (Potter, Ruysdael) ve Havre'a dönüşünde Honfleur'de ve Rouelles vadisinde çalıştı. Genç Monet'ye ilk açıkhava resim derslerini de 1858'de burada verdi. 1859 çok önemli bir yıldı: Salon'a ilk kez resim gönderdi *(le Pardon de Sainte-Anne -la-Palud)*. Çalışmak için Havre'a gelen Courbet ile, Honfleur'de annesinin yanında kalan Baudelaire ile tanıştı. Şair 1859'daki *Salon*'unda, Honfleur'ün gökyüzü görünümleri üzerindeki çalışmalarını "biçimi ve rengi en kararsız ve en güç kavranabilen yanlarıyla veren" yapıtlar olarak betimliyordu. Boudin, 1861'den başlayarak, kışın Paris'te oturdu, tablolarının gökyüzü bölümleri için Troyon'a yardım etti, Corot ve Daubigny ile dostluk kurdu. Değişken göklerini, beyaz yelkenlilerini, gezinenlerin renkli lekeleriyle yer yer kaplanan plajlarını bıkıp usanmadan resme döktüğü Trouville'de, Deauville'de, Honfleur'de, Monet ve Jongkind ile yeniden karşılaştı. Karısının doğduğu yer olan Bretagne'da da çalıştı. Resim meraklıları, 1868'den başlayarak onun plaj sahneleriyle deniz manzaralarının değerini sezdiler ve 1881'de onunla bir sözleşme imzalayan Durand-Ruel, 1882 ve 1883'te Londra'da ressamın başarısını kabul ettiren sergiler düzenlediği zaman, akın akın bu sergilere üşüştüler. Boudin, yaşamı boyunca, birçok iş yolculuğuna çıktı. 1870 savaşı sırasında, Anvers manzaraları olmak üzere, Belçika'daydı; ilk izlenimci resim sergisine katıldığı yıl olan 1874'te Bordeaux'ya, 1876'da Rotterdam'a, vb. gitti. Karısının ölümünden (1889) sonra, Saint -Valery-sur-Somme'da sık sık öğrencisi ve dostu Louis Braquaval'ın (1854-1919) konuğu oldu. Yaşamının son yıllarında, kışları güneyde (Antibes, Juan-les-Pins) geçirdi; 1895'te de yeni manzaraları için daha renkli tonlar bulduğu Venedik'te kaldı. Louvre'un desenler bölümü, Havre ve Honfleur müzeleri Boudin'in yapıtları bakımından zengindir. Bu yapıtlar, sözkonusu müzelere ressam ve kardeşi tarafından armağan edildi.

BOUDON (Raymond), fransız toplumbilimci (Paris 1934). Sorbonne'da profesör. Bazıları, P. Lazarsfeld ile ortak olmak üzere, toplumbilimsel verilerin istatistik çözümlenmesi ve bilimkuramı üzerine yöntembilimsel yapıtlar yayımladı. Toplumbilimin inceleme nesnesini tanımlamadaki güçlük ve betimlemenin mi yoksa açıklamanın mı daha önemli olduğu sorunları üzerinde durdu. Ona göre tek çözüm, toplumbilim dilinin eleştirel bir çözümlemesinde; toplumsal bilimlerin bilimkuramının ve yöntembiliminin ortaya konmasındadır. Başlıca yapıtları: *le Vocabulaire des sciences sociales* (Toplumsal bilimler sözlüğü) [P. Lazarsfeld ile birlikte], 1965; *l'Analyse mathématiques des faits sociaux* (Toplumsal olguların matematik çözümlemesi), [1967]; *A quoi sert la notion de structure? Essai sur la signification de la notion de structure dans les sciences humaines* (Yapı kavramı neye yarar? İnsan bilimlerinde yapı kavramının anlamı üzerine deneme), 1968; *les Mathématiques en sociologie* (Toplumbilimde matematik), 1971; *La Crise de la sociologie* (Toplumbilimin bunalımı), 1971; *l'İnegalité des chances* (Şansların eşitsizliği), 1973; *Efferts pervers et ordre sociale* (Sapkın etkiler ve toplumsal düzen), 1977; *la Logique du social* (Toplumsalın mantığı), 1979; *De l'idéologie* (İdeoloji üstüne), 1986.

BOUE, Gabon'da yer, Ogoue, ırmağının kıyısında. Manganez yatağı. Kimya sanayisi.

BOUÉ (Ami), avusturyalı yerbilimci (Hamburg 1794 - Bad Vöslau 1881). 1830'da Fransa Yerbilim derneği'ni kurdu; uluslararası bilimsel işbirliğinin öncülerindendir.

Giraudon

Eugène **Boudin**
Dieppe ve Petit Paris yalıyarları
Belediye müzesi, Dieppe

BOUFFLERS (Louis François, *—dükü*). Fransa mareşali (Cagny, bugün Crillon, Oise, 1644 - Fontainebleau 1711). Tuğgeneral (1677), süvari komutanı (1678), sonra tümgeneral (1681) oldu. Augsburg birliği savaşında önemli rol oynadı. 1693'te Fransa mareşalliğine yükseltildi, 1695'te dük unvanını aldı ve Portland dükü W. Bentinck ile giriştiği görüşmeler sonucunda Ryswick antlaşması imzalandı (1697). İspanya Veraset savaşı sırasında, prens Eugène ve Marlborough dükü tarafından kuşatılan Lille kentini savundu (1708) ve üç aylık kuşatma sonunda teslim oldu. Malplaquet savaşında (1709), yaralanan mareşal Villars'ın yerine geçerek geri çekilme harekâtını yönetti.

BOUGAİNVİLLE, Solomon adalarının en büyüğü; 10 600 km²; 109 000 nüf. (1990). Merkezi *Sohano*. Bakır filizi. 1768'de Bougainville'in keşfettiği, 1899-1914 arasında alman himaye bölgesi olan, 1921'de Avustralya mandası altına giren Bougainville'i ocak 1942'de Japonlar işgal etti; Amerikalılar'ın kasım 1943'teki şiddetli saldırılarına karşın, ada İkinci Dünya savaşı'nın sonuna kadar japon işgalinde kaldı. Avustralya'nın adayı himayesine almasını 1947'de BM onayladı. Bougainville, 1975'ten beri Papua Yeni Gine devletine bağlıdır.

BOUGAİNVİLLE (Louis Antoine DE *— kontu*), fransız denizci (Paris 1729 - *ay. y.* 1811). Bir noterin oğluydu. Paris barosu'nca avukatlığa kabul edildi. 1756'da, Londra'da sefaret sekreteriyken *Traité de calcul intégral* (Entegral hesap üzerine inceleme) adlı yapıtı yazdı. Daha hareketli bir yaşamistediği için orduya girdi. Pompadour markizinin desteğiyle Montcalm'ın başyaveri oldu. 1756'da Kanada'ya gitti ve orada başarılarından ötürü, kendine albay rütbesi verildi. 1766'dan 1769'a kadar *Boudeuse* adlı gemiyle dünya çevresini dolaştı; Polinezya'da çok sayıda ada ve takımada buldu. 1771'de yayımladığı *Voyage autour du monde* (Dünya çevresinde gezi) adlı yapıtıyla "iyi yabani" mitinin yayılmasına katkıda bulundu. Amerikan bağımsızlık savaşına katıldı ve 1779'da filo komutanı oldu. 1790'da Brest filosu komutanlığına getirildi, aynı yıl donanmadan ayrıldı. Louis XVI'ya bağlılığı yüzünden terör döneminde birkaç ay tutuklu kaldı. Napoléon kendisini senatör ve kont yaptı.

BOUGAİNVİLLEA a. Zool. Dallı bir fide görünümünde, çıplak polipli *(Gymnoblastida)* koloni oluşturan hidra cinsi.
—ANSİKL. Köklerle tabana tutunan sap (ya da hidra sapı) polipleri (ya da hidrantları) taşır; sözkonusu poliplerin bazıları, üreme organlarını taşıyan ve türün yayılmasını sağlayan bir kraspedonla donanan küçük medüzlere dönüşür. (*Bougainvillea ramosa* Atlas okyanusu'nda yaşar.)

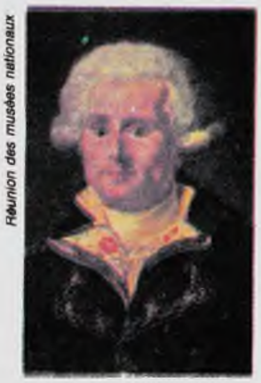
BOUGHTON (Rutland), ingiliz besteci (Aylesbury 1878 - Londra 1960). Wagner'den ve onun Bayreuth'ta kurduğu tiyatrodan etkilenerek, 1914-1925 arasında Glastonbury'de bir opera festivali düzenledi; Boughton'un festivaldeki ilk gösteri olan *The Immortal Hour* adlı operası başarı kazandı. Operalar (*The Round Table*, 1916; *The Lily Maid*, 1934), baleler, senfonik yapıtlar ve oda müziği yapıtları besteledi.

BOUGİVAL, Fransa'da komün (Yvelines), Sen ırmağı kıyısında, Versailles'ın K.'inde; 8 744 nüf. XIX. yy.'da ressamların (Corot, Renoir, Monet, Sisley) ve Berlioz'un oturduğu bir merkezdi.

BOUGLÉ (Célestin), fransız toplumbilimci (Saint-Brieuc 1870 - Paris 1940). Sorbonne'da toplumbilim profesörlüğü (1901), Ecole normale supérieure'de müdürlük yaptı (1935). Durkheim'ın öğrencisiydi. Demokratik ve laik düşünceleri savundu ve bu düşüncelere elverişli toplumsal örgütlenme biçimleriyle ilgilendi. Hindistan'da kastlar rejimi üzerindeki incelemesi, klasikleşmiş bir çalışmadır. Yapıtları: *les İdées égalitaires: étude sociologique* (Eşitlik fikirleri: toplumbilimsel inceleme) [1899]; *la Démocratie devant la science* (Bilim karşısında demokrasi) [1904]; *Essais sur le régime des castes* (Kastlar rejimi üzerine deneme) [1908]; *Leçon de sociologie sur l'évolution des valeurs* (Değerlerin evrimi üzerine toplumbilim dersleri) [1922]; *les Socialismes français* (Fransız sosyalizmleri) [1933]; *Humanisme, Sociologie, Philosophie* (Hümanizm, Toplumbilim, Felsefe) [1938].

BOUGLİONE, italyan ve çingene kökenli sirk cambazları ailesi. Ailenin babası SAMPİON **Bouglione,** gezici bir sirk yönettikten sonra, 1928'de, dört oğlu: **Alexandre** denilen ALFRED (1900-1954), JOSEPH (doğm. 1904), FİRMİN (1905 -1980) ve **Sampion** denilen NICOLAS (1910-1967) ile birlikte kişiliklerini ortaya çıkaran bir "Buffalo-Bill sirki" taklidi sergiledi. 1934'te Paris Kış sirki'ni kiralayan Bouglione'ler, onu kendi büyük gezici sirk çadırlarıyla birlikte işlettiler. 1980'li yılların başında, Kış sirkini JOSEPH BOUGLİONE, gezici Bouglione sirkini Joseph'in oğulları SAMPION III, EMILİEN ve JOSEPH II yönetirlerken, Amar sirkini de, dördüncü oğlu olan FİRMIN II, kendi oğlu ALEXANDRE II ile birlikte yönetiyordu.

Réunion des musées nationaux

Louis Antoine
de **Bougainville**
Joseph Ducreux'nün yapıtından ayrıntı
Versailles şatosu

BOUGON, Deux-Sèvres'de (Fransa) komün; 255 nüf. 1840 yılında, tümülüs altından, 2 hektarlık bir alan üzerinde yenitaş dönemine ait bir nekropolis ortaya çıkarıldı. 1972'den başlayarak gerçekleştirilen kazılarda, bu döneme ait çeşitli toplu mezar tipleri bulundu: kuru taş bindir-

Lauros-Giraudon

1889'da general **Boulanger,** fotoğraftan yapılan gravür, *Bibliothèque nationale, Paris*

Réunion des musées nationaux

Jean-Baptiste **Boulard** Louis XVI üslubunda berjer koltuk oymalı, boyalı ve yaldızlı tahtadan ve Beauvais dokumasıyla kaplı *Louvre müzesi, Paris*

André Charles **Boulle** Louis XIV'ün Grand Trianon'daki odası için 1708'de yaptığı altın yaldızlı bronz konsol bağa, bakır ve kalay marketrisi *Versailles şatosu*

Lauros-Giraudon

meli ve yuvarlak planlı odaları bulunan, koridorlu dolmenler (İ.Ö. 4000); dikdörtgen odaları olan, koridorlu, çeşitli megalitik dolmenler (İ.Ö. 3000). Çeşitli taş ocakları ve yapım teknikleri incelenmiş, kazılar sırasında ortaya atılan varsayımların doğrulanması amacıyla birçok deney yapılmıştır (32 tonluk bir blokun 200 kişiyle çekilmesi gibi).

BOUGUER (Pierre), fransız jeofizikçi (Le Croisic 1698 - Paris 1758). Peru'da, ekvator düzeyinde bir meridyen yayını ölçmekle görevli bir heyette yer aldı. Bu fırsattan yararlanarak And sıradağları yakınlarında gravimetri gözlemleri yaptı. Birçok yazılı belge bıraktı. Işıkölçümü temellendirdi ve helyometreyi buldu.

Bouguer sapması. Jeofiz. Yerçekimi alanının bir istasyonda ölçülen değeri ile Yer'in bir modeliyle hesaplanan kuramsal değer arasındaki fark. (Bu model, bir karşılaştırma elipsoiti üstüne yatay bir plato oturtularak elde edilir; bu platonun etkisi, istasyon çevresindeki engebe göz önüne alınarak düzeltilir [Bouguer düzeltmesi].)

BOUİLHET (Louis), fransız yazar (Cany, Seine-Maritime, 1821 - Rouen 1869). Flaubert'in okul arkadaşı ve dostuydu. *Melaenis* şiirinde eski Roma'yı canlandırmak istedi (1851). *Madame de Montarcy* (1856) ve *la Conjuration d'Amboise* (1866) ile de tiyatroda büyük bir başarı kazandı. Flaubert ile birlikte yazdığı bir peri oyunu olan *le Château des coeurs,* ölümünden sonra, 1880'de yayımlandı.

BOUİLLABAİSSE a. (fr. sözc.). Levrek, iskorpit, fener, mığrı balığı gibi sıkı etli ya da mezgit, barbunya gibi gevşek etli balıklara, domates, sarmısak, kekik, vb. eklenerek yapılan çorba. Malzemenin üzerine zeytinyağı gezdirilir ve kaynayan suda pişirilir.(Provence mutfağı.)

Bouillaud hastalığı, AKUT EKLEM ROMATİZMA*SI'nın eşanlamlısı.

BOUİLLON, Belçika'da (Lüksemburg ili) kent, Neufchâteau'nun B.-G.-B.'sında, Semois kıyısında; 5 900 nüf. Turizm merkezi. Platoda yapılmış, Ortaçağ boyunca Bouillon düklerinin oturdukları (bugün devletin malıdır) önemli şato. Müze (tarih, folklor, sanat eşyaları).

BOUİLLON (Marie Anne MANCİNİ, —*düşesi*) → MANCİNİLER.

BOULANGER (Nicolas Antoine), fransız filozof (Paris 1722 - *ay.y.* 1759). Büyük doğa afetleriyle ve evrensel tufan efsanesiyle ilgilendi, boş inançların ve dinsel düşüncelerin kaynağını, bu afetlerin insanlarda yarattığı korku ve dehşette aradı. Ona göre, Kutsal kitap'ta ve tarihte okuduklarımız bile, gökbilim simgelerinden başka şey değildir. Boulanger'nin, *Recherches sur l'origine du despotisme oriental* (Doğu despotizminin kaynağı konusunda araştırmalar). [1761] ve *Antiquité devoilée* (Antikçağ'ın içyüzü) [1766] adlı yapıtları d'Holbach tarafından yayımlandı.

BOULANGER (Georges), fransız general ve siyaset adamı (Rennes 1837 - İxelles, Belçika, 1891). 1884'ten 1885'e değin Tunus'taki birliklerin komutanlığını yaptı. Gambetta ile Clemenceau'nun arkadaşıydı. Cumhuriyetçi düşünceyi destekledi. Savaş bakanlığında bulundu (1886-1887). Prenslerin sürgüne gönderilmesiyle ilgili 1886 tarihli yasayı uyguladı. Orduyu düzeltmesi ve Almanya'ya karşı sürdürdüğü öç alma polemikleriyle yaygın bir ün kazandı. 1887'de 13. ordu kuvvetlerine atandı. Bu, Boulanger'nin sürgüne gönderilmesi olarak yorumlandı. Boulanger prestijinden yararlanarak tüm hoşnut olmayanları, rejim düşmanlarını çevresinde topladı. Ağır bir ekonomik bunalımın ve bir parlamento düşmanlığının yarattığı geniş bir halk hareketi ortaya çıktı. Baron Armand de Maokau'nun yönlendirdiği Boulanger yanlıları güçlü bir hükümet kurmak ve öç almak istiyorlardı. Boulanger, 1888-1889 kısmi seçimlerinde birçok bölgede büyük bir başarı kazandı. Ama, halk yığınlarının ve orduyla polisin bir bölümünün desteğine rağmen, Elysée üstüne yürüme emrini vermeye cesaret edemedi. Bu arada, hükümet kendini toparladı, *arrondissement* düzeyinde seçimler düzenlendi ve birden fazla yerden aday olmayı yasakladı. Boulanger, devlete karşı komplo düzenlemekle suçlandı. Bunun üzerine Belçika'ya kaçarak sürgünde yaşadı. Burada metresinin mezarı başında intihar etti.

BOULANGER (Nadia), fransız besteci ve eğitmen (Paris 1887 - *ay. y.* 1979). 1908'de Roma ikinci büyük ödülünü aldı. Fauré, Debussy, Ravel, Stravinskiy ile dostluk kurdu. Paris'teki École normale de musique'te, ABD'de, daha sonra Paris konservatuvarı'nın eşlik sınıfında ders verdi (1945-1957). Başlıca öğrencilerini Fontainebleau amerikan konservatuvarı'nda yetiştirdi; kuruluşundan (1921), başlayarak ders verdiği bu okulda 1950' den ölümüne değin yöneticilik yaptı. 1957'de, École normale de musique'teki derslerine yeniden başladı. Monako prensinin capella'sında yöneticiliğe getirildi. Rönesans ve klasik dönem bestecilerinin yeniden yoğun ilgi görmesinde önemli rol oynadı. Derslerinin Fransa ve ABD'deki etkisi çok büyük oldu. —LİLİ, besteci (Paris 1893 - Mézy-sur-Seine, Yvelines, 1918), Öncekinin kız kardeşi. Fauré, Caussade ve Vidal'den ders aldı. Roma birinci büyük ödülünü kazanan ilk kadındır (*Faust et Hélène*, 1913). Dinsel yapıtlar (*Pie Jesu*, CXXIX. ve XXIV. mezmurlar), melodiler, tamamlanmamış bir opera (*la Princesse Maleine,* Maeterlinck'ten yararlanarak) bıraktı.

BOULARD (Jean-Baptiste), fransız marangoz (Paris 1725'e doğr. - *ay. y.* 1789). 1754'te usta oldu, yapıtlarının özgünlüğü, imzası bulunan parçaların zarifliği ve yapımlarında gösterdiği özenle ün kazandı. Louis XVI döneminde krallık müteahhiti olarak Fontainebleau'daki hükümdar yatağını, Versailles'deki yatakları ve oturma takımlarını yaptı.

BOULDER, ABD'de (Colorado) kent, Kayalık dağlarda, Denver'in K.-B.'sında; 67 000 nüf. Colorado Üniversitesi.

Boulder Dam → HOOVER DAM.

BOULDİNG (Kenneth E.), ingiliz asıllı amerikalı iktisatçı (Liverpool 1910). Colorado Üniversitesi davranış bilimleri enstitüsü profesörlerinden olan Boulding'in düşünce yapısı dinsel etkilerle belirlenmiştir. Boulding, kaynakların ve gelirlerin dağılışındaki eşitsizlikleri ve iktisadi genişlemenin doğurduğu çevre kirlenmesi tehlikelerine parmak bastı. Bilimin bir bütün olarak ele alınmasını önerdi ve iktisadın, bilimin ancak bir bölümü olabileceğini ileri sürdü. Belli başlı yapıtları: *Economic Analysis* (İktisadi analiz) [1941]; *A Reconstruction of Economics* (İktisat biliminin yeniden kurulması) [1950]; *The Organizational Revolution* (Organizasyonda devrim) [1953]; *Economics as a Science* (Bir bilim olarak iktisat) [1970]; *The Economy of Love and Fear* (Sevginin ve korkunun iktisadı) [1973].

BOULE (Marcellin), fransız paleontolojist (Montsalvy, Cantal 1861 - *ay. y.* 1942). Muséum'da profesörlük yapan (1902 -1936) Boule, İnsan paleontolojisi enstitüsü'nü kurdu (1920). Massif Central'ın jeolojisi, memelilerin paleontolojisi ve özellikle insan fosilleri üzerine çalıştı. 1893'ten 1940'a kadar Antropologie dergisinin müdürlüğünü yapan Boule, Annales de paléontologie ile Archives de l'İnstitut de *paléontologie humaine*'i kurdu. *Essai de paléontologie stratigraphique de l'homme* (1888-89) adlı yapıtında Dördüncü devrin jeoloji, paleontoloji ve arkeoloji olayları arasında bağlantı kurmaya çalıştı. 1911'de, Chapelle-aux-Saints'de bulunan neandertal dönemi insanını betimledi ve 1921'de, *Les Hommes fossiles* (İnsan fosilleri) adlı kitabını yayımladı.

BOULEZ (Pierre), fransız besteci ve orkestra yöneticisi (Montbrison 1925). Önce matematikle ilgilendi. 1942'den başlayarak ilgi merkezi müzik oldu. O. Messiaen ve A. Vaurabourg-Honegger'den ders aldı, sonra R. Leibowitz ile çalıştı. Kendisine usta olarak Debussy ve Webern'i seçti. Flüt ve piyano için *Sonatin* (1946), *1. piyano sonatı, Visage nuptial*' in ilk biçimi, onu savaş sonrası genç dizisel okulun önderi durumuna getirdi. *2. piyano sonatı* (1948), *le Soleil des eaux* (1948) ve 2 piyano için *Structures*'ün ilk kitabı (1952), baştan sona diziselleştirme çabasıyla dikkati çekti. Kısa bir süre P. Schaeffer'in yanında çalıştı ve somut müziğe yöneldi (2 *Étude de musique concrète,* 1952). 1954'te *Domaine musical* konserlerini başlattı ve 1967'ye değin yönetti. René Char'ın şiirlerinden esinlenerek bestelediği, alto ve altı çalgı için *le Marteau sans maître* (1954-1957) ile birdenbire ünlendi. *3. piyano sonatı*'nda (1956) rastlantısal müzik öğelerine yer verdi. 1958'de, anlatıcı, 2 şefli orkestra ve manyetik bant için *Poésie pour pouvoir*'ı, 1958-1962 arasındaysa en önemli yapıtlarından biri olan *Pli selon pli, "Portrait de Mallarmé"*'yi besteledi. Bunları, *Eclat* (1965) [bir yıl sonra *Eclat-Multiples*'e dönüştü], elektronik ses yükselticisi için *Explosante fixe* (1972) izledi. 1959'da Basel'e yerleşen Boulez, 1960'lardan başlayarak orkestra yöneticisi olarak da başarı gösterdi. Paris operası'nda *Wozzeck*'i (1963), Bayreuth festivali'nde *Parsifal*'i (1966) ve Wagner'in ünlü *Tetralogie*'sini (1976 -1980) yönetti. BBC orkestrası'nın birinci şefliğini (1971-1976) ve New York filarmoni orkestrası'nın müzik yöneticiliğini (1971-1977) yaptı. 1974'te Georges Pompidou merkezi'ndeki Akustik-müzik eşgüdümü ve araştırmaları enstitüsü'nün müdürlüğüne ve "Ensemble intercontemporain" adlı topluluğun başkanlığına getirildi. 1976'da Collège de France'ta profesörlüğe atandı. Öteki önemli yapıtlarından bazıları şunlardır: senfoni orkestrası için *Rituel "In memoriam Maderna"* (1975), altı çello ve solo çello için *Messagesquisse* (1977), *Notation* (12 kişilik orkestra için 4 parça; ilk kez 1980'de seslendirildi) ve 1976'dan beri sürdürdüğü çalışmalar sonucu *Répons* (1981). Boulez'in çok sayıda yazısı yayımlandı: *Penser la musique aujourd'hui* (1964), *Releves d'apprenti* (Makaleler toplamı, 1966).

BOULLE (André Charles), fransız dekoratör ve ince marangoz (Paris 1642 - *ay. y.* 1732). Bakır marketrili, bağa ve kalayla bezeli bir mobilya türü yarattı. Bunların çizimlerinde Jean Berain'in arabesklerinden etkilendi. Bu maddeler özel bir testereyle, önceden çizilmiş bir resmin çevresine göre kesilirdi; birleştirildiklerinde, bakır kakmalı, bağadan bir fon *(ilk kı-*

sım) ya da tam tersi, bağa kakmalı bakır bir fon oluştururlardı *(kontra)*. Boulle, altın yaldızlı bronz süslemelere önem verdi; bunlar hem işlevsel (kulplar, menteşeler), hem koruyucuydu (anahtar deliği) ve hem de süslemeye yönelikti (maskaron). Konsol (belki de kendisinin yarattığı bir tür), dolap, küçük büfe, yazı masası, kutu gibi mobilyalar yaptı. Louis XIV tarafından çok beğenilen ve Louvre'a yerleştirilen sanatçının dört oğlu oldu, onlar da kralın ince marangozları unvanını aldılar, ancak babaları kadar başarılı olamadılar. Ustanın yüz yıl unutulan tekniği, Napoléon III zamanında yeniden önem kazandı. Boulle'ün yaptığı mobilyalar Louvre' da ve Paris süsleme sanatları müzesi'ndedir. Versailles'da da sanatçıya ait olduğu kesinlikle belirlenmiş biricik yapıt olan, kral odasının iki konsolu bulunmaktadır.

BOULLE (Pierre), fransız yazar (Avignon 1912). Çoğunlukla macera türünde olan hikâye ve romanlarında (*le Pont de la rivière Kwaï* [1952]; *les Voies du salut* [1958]; *Un métier de seigneur* [1960]), okurun karşısına çelişkili, zor, kimi zaman da anlamsız (*Histoires perfides* [1976]), durumlara düşen kişileri çıkarır. *La Planète des singes* (1963) ya da *le Bon Leviathan*'da (1978) olduğu gibi yapıtlarında felsefi bir fantezi de görülebilir. 1983'te *La baleine des Malouines*, 1988'de *Le Professeur Mortimer* adlı kitapları yayımlandı.

BOULLÉE (Étienne Louis), fransız mimar (Paris 1728 - *ay. y.* 1799). Önce resim, sonra mimarlık öğrenimi gördü. 1762'de Kraliyet mimarlık akademisi'ne girdi. Paris'te pek çoğu bugün yıkılmış olan konaklar yaptı. 70'li yılların sonuna doğru, kendini tümüyle eğitimciliğe (akılcı akıma bağlı mimar J. N. L. Durand onun öğrencisidir) ileri bir mimari anlayışına dayanan projeler hazırlamaya verdi (Newton için küresel Kenotaphion). Geometrik bakımdan art bir nitelik taşıyan bu projeler, önromantik bir anlatım gücüne sahiptir (1790'a doğru yazmaya başladığı ve 1953'te Londra'da yayımlanan *Architecture* [Mimarlık] adlı incelemesinde yer alan desenler).

BOULOGNE (Valentin DE) → VALENTİN.

Boulogne ormanı, Paris'te, Neuilly ve Boulogne arasında 800 hektardan büyük park.

BOULOONE - BİLLANCOURT, Fransa'da *arrondissement* (Hauts-de-Seine) merkezi, Paris'in G.-D. banliyösünde, Sen kıyısında; 101 971 nüf. (1992).

BOULOGNE-SUR-MER, Fransa'da *arrondissement* (Pas-de-Calais) merkezi, Liane'ın ağzı kenarında; 44 244 nüf. (1992). Özellikle bir şato, bir belediye konağı (XVIII. yy.) ve bir bazilika (XIX. yy.)

Bk. resim sayfa 1844

içeren kentin yukarı kesimini, XIII. yy.'da yapılmış bir sur kuşatır. Önemli müze (yunan vazoları, yerel arkeoloji ve tarih). Fransa'nın balıkçılık bakımından birinci, yolcu bakımından ikinci limanı.

Bounty, Britanya kraliyet donanmasına ait gemi. Polinezya yakınından geçerken (nisan 1789) kaptanları yüzbaşı William Bligh'ın sertliğinden dolayı mürettebatı isyan etti. Kaptan ve ona bağlı 18 gemi adamı bir sandal içinde denize terk edildiler; bir süre sonra Timor adasına ulaşmayı başardılar ve yurtlarına geri gönderildiler. İsyancılar Tahiti ve Pitcairn adalarına yerleştiler.

BOUNTY adaları, Yeni Zelanda'ya bağlı 9 küçük adadan oluşan, granitli, issız adalar topluluğu, Yeni Zelanda'nın G.-D.'sunda; 1,3 km². Bounty adalarını 1788'de kaptan Bligh buldu.

BOURASSA (Napoléon), kanadalı mimar, ressam, heykelci ve yazar (L'Acadie 1827 - Lachenaie 1916). Théophile Hamel'in yanında yetişti ve Floransa'ya yaptığı bir gezi sırasında tanıdığı Nasıralılar' dan etkilendi; kilise dekorasyonu alanında ün kazandı. (N. D.-de-Lourdes, Montréal). Ateşli bir milliyetçi olan Bourassa, yaşamı boyunca yurttaşlarını akademik bir sanat eğitiminin gerekliliğine inandırmaya çalıştı. Makaleler ve bir roman kaleme aldı: *Jacques et Marie* (1865).

BOURBAKİ (Charles Denis SAUTER), yunan asıllı fransız general (Pau 1816 - Cambo 1897). Cezayir ve Kırım'da yararlık gösterdikten sonra, 1870'te İmparatorluk muhafız alayına komuta etti. Metz'de kuşatıldı. Daha sonra, Bazaine tarafından gizli bir görevle imparatoriçeye gönderildi. Doğu ordusu komutanlığına atandı. Villersexel'de galip geldi

Bk. resim sayfa 1844

(1871). Ama, Lisaine'de yenildi ve Besançon'a doğru çekildi. Ordusu İsviçre sınırında sıkıştırılınca intihar etmeye kalkıştı.

Bourbaki (Nicolas), École normale supérieure'ün eski öğrencileri bir grup genç fransız matematikçinin aldığı ortak takma ad. Topluluk üyeleri yaş sınırına ulaşanların (50 yaş) istifası ve yeni gençlerin seçilmesiyle, belirli zaman aralıklarıyla yenilenir. Matematiği, Hilbert'in görüşüne göre mantıksal başlangıç noktasından ele alarak değişik bölümlerinin belitsel yapısını çıkarıp bunları *Éléments de mathématiques*'te (Matematiğin öğeleri) kesin terimlerle açıklamaktadırlar (1939'dan bu yana). Topluluk, 1948'den başlayarak belirli alanlarda en son elde edilen sonuçları sergilemek için seminer düzenlemektedir.

BOURBON a. (amerikanca *Bourbon* [*whiskey*], Kentucky'deki Bourbon yönetim bölümünde üretilen viski). ABD'de özelikle mısırdan yapılan viski.

BOURBON (Charles III, 8. — *dükü*). Fransa *connétable*'ı (1490 - Roma 1527). Montpensier kontu. 7. Bourbon dükü Pierre II ve Anne de France'ın tek çocuğu ve mirasçısı olan yeğeni Suzanne de Bourbon ile evlendi (1505) ve Bourbon sülalesinin düklük kolunun ve Montpensier kolunun topraklarını birleştirdi. François I'den *connétable* unvanını aldıktan sonra 1515'ten 1517'ye kadar Milano bölgesinde kral temsilcisi olarak görev yaptı. Karısı, 1521'de çocuk doğuramadan öldü ve bütün servetini kocasına bıraktı. Bu el değiştirmenin ardından, François I krallığa ait malları, ana kraliçe Louise de Savoie da düke ait olmayan fief leri geri istedi. Paris parlamentosu huzurunda bir dava başlatıldı. François I, parlamentonun kararını beklemeden, istediği mallara el koydu. Bu önlem üzerine, Charles III, Karl V ile bir antlaşma yapma gereğini duydu (1523). Durumu öğrenen François I, *connétable*'ın tutuklanmasını istedi, o da Milano'ya kaçtı. İmparator tarafından kendisine genel yöneticilik görevi verilen (1524) 8. Bourbon dükü, Fransızlar'ı Milano bölgesinde çıkarttı, Provence'ı aldı, ama Marsilya önlerinde yenildi. François I'in kuşattığı Pavia'nın yardımına koştu (1525). İtalya'da imparatorluk ordusu muhafız generaliyken Roma önlerinde öldürüldü (1527); birlikleri kenti yağma etti.

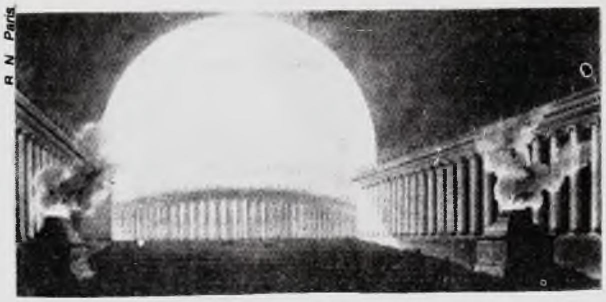
BOURBON (Antoine DE) → ANTOİNE DE BOURBON.

BOURBON (Louis Henri DE CONDÉ, — *dükü*) → CONDÉ.

BOURBON adası → RÉUNİON adası.

Bourbon sarayı, 1795'te Beşyüzler meclisi'ne ayrıldı ve bu amaçla Gisors ve Leconte tarafından yeniden düzenlendi (1798). Sen nehrine bakan cephesindeki korinthos tarzında 12 yüksek peristylon sütun, Madeleine'inkilere bakışıklı olarak 1806'da Poyet tarafından dikildi. (Binanın girişinin üstündeki süslemeler Cordot' nun, alçakkabartmalar Pradier ve Rude' ün, heykeller Roland, Houdon, Beauvallet, Dumont, Deseine ve Foucou'nundur.) 1829'da saray Millet meclisi'ne tahsis edildi ve toplantı salonunu Joly yeniden elden geçirdi (1832). 1851 ile 1870 arasında Yasama organı'na, 1879'dan sonra da Millet meclisi'ne ayrıldı. Bugün Ulusal meclis olarak kullanılmaktadır.

BOURBON sülalesi, Fransa'da (XVI. -XIX. yy.), Napoli'de, Sicilya'da, İki Sicilya krallığı'nda, Parma'da (XVIII. - XIX. yy.) ve XVIII. yy.'dan sonra İspanya'da hüküm süren Capet soyundan gelme hükümdarlar sülalesi. Önceleri Bourges kontunun vasaliydiler (adlarını Bourbon -l'Archambault kentinden alıyorlardı), sonra onun egemenliğinden kurtuldular. Fransa kralının doğrudan vasali durumuna geldikten (X. yy.) sonra, XII. yy.'ın başlarında, topraklarını bugünkü Allier *département*'ının sınırlarına kadar genişlettiler: o dönemde Bourbon senyörlüğünün ba-

R N Paris

Étienne Louis **Boullée**
museum projesi
Bibliothèque nationale, Paris

Bernand

Pierre **Boulez**
Paris operası'nda bir prova sırasında
(şubat 1979)

Renault

Boulogne-Billancourt
kentin genel görünümü ve
Renault fabrikaları
(ön planda, Seguin adası)

İSPANYA BOURBONLARI'NIN EN ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ

BOURBON - PARMA DALININ EN ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ

Felipe V (1683 - 1746), İspanya kralı (1700 - 24), feragat etti, sonra yeniden tahta çıktı (1724 - 46)

- **Luis I** (1707 - 1724), İspanya kralı (1724)
- **Fernando VI** (1713 - 1759), İspanya kralı (1746 - 59)
- **Carlos III** (1716 - 1788), Parma ve Piacenza dükü (Carlo I) [1731 - 35], Napoli kralı (Carlo VII) [1735-59], İspanya kralı (1759 - 88)
  - **Carlos IV** (1748 - 1819), İspanya kralı (1788 - 1808)
    - **Fernando VII** (1784 - 1833), 1814 - 33 arasında fiilen İspanya kralı
      - **Isabel II** (1830 - 1904), İspanya kraliçesi (1833 - 68)
        - **Alfonso XII** (1857 - 1885), İspanya kralı (1875 - 85)
          - **Alfonso XIII** (1886 - 1941), İspanya kralı (1886 - 1931)
            - Don Jaime (1908 - 1975), Anjou ve Segovia dükü, 1933'te Don Juan yararına tahttan feragat etti.
              - Alfonso Carlos (doğm. 1936)
            - Don Juan (doğm. 1913), Barcelona kontu, tahtta hak iddia etti
              - Juan Carlos I (doğm. 1938), Asturias prensi, İspanya kralı (1975), Sofia de Grecia ile evlendi
    - **Tahtta hak iddia eden Carlos dalı**
      Carlos ya da Don Carlos (1788 - 1855), Molina kontu
      - Carlos ya da Don Carlos (1818 - 1861)
        - Carlos ya da Don Carlos (1848 - 1909) Madrid dükü
      - Don Juan (1822 - 1887)
    - **BOURBON - ANJOU -CÁDİZ - SEVİLLA**
      Francisco de Paula (1794 - 1865), Cádiz dükü
  - **BOURBON - NAPOLİ**
    Ferdinando I (1751 - 1825)
    → **BOURBON - NAPOLİ**
  - **BOURBON - BRAGANÇA**
    Gabriel (öl. 1788), Maria Portekizli ile evlendi
- Filippo (1720 - 1765), Parma, Piacenza ve Guastalla dükü (1748 - 65)
  - Isabella (öl. 1763), İmparator Joseph II ile evlendi.
  - Ferdinando III (1751 - 1802), Parma ve Piacenza dükü (1765 - 1802)
    - Ludovico I (1773 - 1803), Etruria kralı (1801 - 03)
      - Ludovico II (1799 - 1883), Etruria kralı (1803 - 07), Lucca dükü (Carlo Ludovico) [1824 - 47], Parma ve Piacenza dükü (Carlo II) [1847 - 49]
        - Carlo III (1823 - 1854), Parma ve Piacenza dükü (1849 - 54)
          - Roberto (1848 - 1907), Parma ve Piacenza dükü (1854 - 59)
            - Sisto (1886 - 1934)
            - Saverio Francesco (1889 - 1977)
            - Zita (doğm. 1892), Avusturya kralı Karl I ile evlendi
  - Maria Luisa Parmalı (öl. 1819), Carlos IV ile evlendi

BOURBON - NAPOLİ DALININ EN ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ

Ferdinando I (1751 - 1825), Napoli kralı (Ferdinando IV) [1759 - 99, 1799 - 1806, 1815 - 16], Sicilya kralı (Ferdinando III) [1759 - 1816], İki Sicilya kralı (Ferdinando I) [1816 - 25]

- **Maria Teresa** (1772 - 1807), İmparator Franz II ile evlendi
- **Francesco I** (1777 - 1830), Calabria dükü, sonra İki Sicilya kralı (1825 - 30)
  - **Maria - Cristina** (1806 - 1878), İspanya kralı Fernando VII ile evlendi
  - **Ferdinando II** (1810 - 1859), Calabria dükü, sonra İki Sicilya kralı (1830 - 59)
    - Francesco II (1836 - 94), İki Sicilya kralı (1859 - 60)
    - Alfonso (1841 - 1934), Caserta kontu
      - Carlo (1870 - 1949), Madrid dükü, İki Sicilya prensi
  - Leopoldo (1813 - 1860), Siracusa kontu
  - Maria Teresa Cristina (1822 - 1889), Brezilya kraliçesi, Pedro II ile evlendi
  - Luigi (1824 - 1897), Aquila kontu
- Marie - Amélie (1782 - 1866), Fransa kralı Louis-Philippe II ile evlendi
- Maria Antonia (1784 - 1806), İspanya kralı Fernando VII ile evlendi
- Leopoldo Michele (1790 - 1851), Salerno prensi

FRANSA BOURBONLARI'NIN EN ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ

Louis IX *(Saint-Louis)* [1215-1270], Fransa kralı (1226-70)

Philippe III *Atak* (1245-1285), Fransa kralı (1270-85)

⟶ **CAPET ve VALOİS**

Robert (1256-1317), Clermont kontu

Louis I (1278-1342), Clermont kontu (1317-42), La Marche kontu ve Bourbon dükü (1327-42)

Pierre I (1311-1356), Bourbon dükü (1342-56)

Jacques I (1315-1361), La Marche kontu (1341-61)

Blanca (öl. 1361), Castilla kralı Pedro I ile evlendi

Jeanne (öl. 1377), Fransa kralı Charles V ile evlendi

Louis II (1337-1410), Bourbon dükü (1356-1410)

Jean I (1380 ya da 1381-1434), Marie de Berry ile evlendi

BOURBON-LA MARCHE

Jean I (öl. 1393), La Marche kontu (1361-93), Catherine de Vendôme ile evlendi

Jacques II (1370-1438), La Marche kontu (1393-1435), 1. Beatriz Navarralı, 2. Giovanna II ile evlendi

LA MARCHE-VENDÔME

Louis (1376-1446), Vendôme, sonra La Marche kontu (1438-46)

Jean II (öl. 1477), La Marche ve Vendôme kontu (1446-77)

BOURBON-MONTPENSIER

Charles I (1401-1456), Clermont kontu, sonra Bourbon dükü (1434-56)

Louis I (1402-1486), Montpensier kontu

Gilbert (1443-1496), Montpensier kontu (1486-96)

François (öl. 1495), La Marche ve Vendôme kontu (1477-95)

Louis (öl. 1520), La Roche-sur-Yon prensi, Montpensier kontesi Louise ile evlendi

Charles III (1490-1527), Bourbon dükü Montpensier kontu (1501-27)

Louise (öl. 1561), Montpensier kontesi (1538-61)

BOURBON-BEAUJEU

Jean II (1426-1488), Connétable, Bourbon dükü(1456-88)

Charles II (1434-1488), Lion kardinali

Pierre II (1438-1503), Bourbon dükü (1488-1503)

Louis (öl. 1487), Fransa amirali

Charles (1489-1537), Vendôme dükü (1495-1537), Bourbon dükü (1527-37)

François (1491-1545), Saint-Paul dükü, 1534'e kadar

SAİNT-PAUL dalı

Antoine (1518-1562), Vendôme dükü (1537-62), Navarra kralı (1555-62), Navarra kraliçesi Juana III de Albret ile evlendi

Mary Lorraineli (öl. 1538), James V ile evlendi

Charles (1523-1590), Bourbon dükü, Rouen piskoposu

Louis I (1530-1569), 1. Condé prensi

Henri IV (1553-1610), Navarra kralı (Enrique III) [1572-1610], Bourbon dükü (1562-89), Fransa ve Navarra kralı (1589-1610), 1) Marguerite de France ya da Valois, 2) Marie de Médicis ile evlendi

Louis XIII (1601-1643), Fransa ve Navarra kralı (1610-43)

İsabel (1602-1644), Felipe IV ile evlendi

Marie-Christine (öl. 1663)

Henrietta Maria (1609-1669), İngiltere kralı Charles I ile evlendi

Gaston (1608-1660), Orléans dükü

⟶ **ORLEANS**

Louis XIV (1638-1715), Fransa ve Navarra kralı (1643-1715), Marie-Thérèse d'Autriche ile evlendi

Philippe I (1640-1701), Orléans dükü

Louis de France (1661-1711)

Louis de France (1682-1712), Bourgogne ve Dauphiné dükü (1711-12)

Felipe V (1683-1746)

⟶ **BOURBON-İSPANYA**

Louis XV (1710-1774), Fransa ve Navarra kralı (1715-74)

Louis de France (1729-1765)

Louis XVI (1754-1793), Fransa ve Navarra kralı (1774-92), Marie Antoinette ile evlendi

Louis XVIII (1755-1824), Provence kontu, 1795'ten 1824'e kadar kral, 1814'ten 1815'e ve 1815'ten 1824'e kadar fiilen kral

Charles X (1757-1836), Fransa kralı (1824-30)

Louis XVII (1785-1795), Normandiya dükü, Fransa dauphin'i (1789-93), sonra kral (1793-95)

Corte-Vloo

Boulogne-sur-Mer'de Gambetta rıhtımı

Braun

general **Bourbaki**

şında Gui II de Dampierre (öl. 1215) bulunuyordu (Bourbon-Dampierre ya da ikinci Bourbon sülalesi [1197-1283], Gui II de Dampierre'in karısı Mahaut'dan [öl. 1218] gelir).

Üçüncü Bourbon sülalesiyse (ya da Capet sülalesi) Clermont kontu Robert de France tarafından kuruldu (Louis IX ile Marguerite de Provence'ın altıncı oğlu; daha sonra Agnès de Bourbon ile Jean de Bourgogne'un kızı ve tek vârisi Béatrice de Bourgogne [öl. 1310] ile evlendi). Robert de France ile Béatrice de Bourgogne'un evlenmeleriyle Bourbon senyörlüğü Fransa krallık sülalesinin küçük bir koluna geçti. 1327'de kral Güzel Charles IV, Robert de Clermont'un oğlu Louis I'i (1327-1341) gözeterek, Bourbon senyörlüğünü bir düklük durumuna getirdi ve ona Clermont-en-Beauvaisis'in karşılığında Marche kontluğunu verdi. Bu tarihten sonra Bourbon dükleri toprak kazançları ve ittifaklarla Bourbonnais'yi güçlü bir prenslik yaptılar, Fransa'nın iç bölgelerine kadar yayılan bu prenslik, tahtın son büyük fieflerinden biriydi.

Louis I de Bourbon ile Marie de Hainaut'nun iki oğlu sülalenin iki kolunu oluşturdu. Louis I'in büyük oğlu, 2. Bourbon dükü Pierre I (1341-1356) düklük kolunu (ya da büyük kolu); Louis I'in ikinci oğlu Jacques I ise Marche kolunu (buradan 1412'de Vendôme kolu doğacaktır) oluşturdu (babasının ölümünden sonra [1341] Marche kontu oldu [öl. 1361]). Pierre I'in oğlu III. Bourbon dükü Louis II (1356-1410), karısı Anne d'Auvergne'e 1371 ve 1382'de miras kalan Forez kontluğu ve Mercoeür senyörlüğüyle Beaujolais bölgesindeki topraklarını genişletti (1400). Louis II'nin büyük oğlu, 4. Bourbon dükü Jean I'in (1410-1434) payına Auvergne düklüğü ile Montpensier kontluğu düştü (1416); o da bunları 1434'te ikinci oğlu Louis I'e (öl. 1486) bıraktı (sülalenin Montpensier kolu Louis I'den gelir). Jacques I'in ikinci oğlu, Marche kontu Jean I (1361-1393), karısı Catherine de Vendôme'dan gelen Vendôme kontluğunu da topraklarına kattı; Catherine de Vendôme 1412'de bu kontluğu, Vendôme kolunu oluşturacak olan ikinci oğlu Louis'ye (öl. 1446) bıraktı. Son olarak, Louis'nin oğlu, Vendôme kontu Jean II (1446-1477), İsabelle de Beauvau ile evlenerek (1454) Roche-sur-Yon prensliğini elde etti.

Böylece XV. yy.'ın ortalarında Bourbon sülalesi, krallığın güçlü on büyük feodal sülalesinden biri durumuna geldi. Sülale üç büyük kola bölünmüştü: düklük kolu, Bourbon ve Auvergne düklükleriyle Forez ve Clermont-en-Beauvaisis kontluklarını, Beaujolais'yi, Chateau-Chinon senyörlüğünü ve krallık dışında da Dombes topraklarını; Montpensier kolu, Montpensier kontluğunu, Auvergne dauphiné'liğini, Sancerre ve Clermont-en-Auvergne kontluklarını; Vendôme koluysa Vendôme kontluğu ile La Roche-sur-Yon prensliğini kapsıyordu.

XVI. yy.'ın başında, 7. Bourbon dükü ve Beaujeu senyörü Pierre II (1488-1503) ve Anne de France'ın kızı ve tek mirasçısı, Bourbon düşesi Suzanne (1508-1521) ile kuzeni, Montpensier kontu Charles'ın (8. Bourbon dükü Charles III, 1505-1527) evlenmeleriyle düklük kolunun toprakları Montpensier kolunun topraklarına katıldı. Böylece Montpensier kontu krallığın en büyük derebeyi durumuna geldi: Charles III de Bourbon'un (Bourbon connétable'ı da denir) toprakları Orta Fransa'da geniş bir alana yayılıyordu; Moulins'deki şatosunun ve Chantelle'deki kalesinin çevresinde, kontun adli, mali, vb. hizmetlerini yerine getiren kuruluşları ve ordusu yer almıştı. Kontun gücü monarşi için oldukça tehlikeliydi: François I, 1523'te onu "ihanet"le suçlayarak mülklerinin büyük bölümüne el koydu; bunlar 1527'de ana kraliçe Louise de Savoie'ya verildi, daha sonra 1531'de krallık topraklarına katıldı.

Buna karşılık Vendôme kolu, Vendôme dükü Antoine de Bourbon'un (1537-1562) Juana de Albret ile evlenmesiyle (1548) topraklarını büyük ölçüde genişletti. Antoine, François I tarafından düklüğe yükseltilen (1515), Bourbon sülalesinin en güçlü kişisi olan ve *connétable*'ın (Charles III de Bourbon) ölümünden sonra (1527) da onun soyundan en büyük prens durumuna geçen Charles de Bourbon'un ikinci oğluydu. Antoine de Bourbon, Juana de Albret ile evlenmekle, Albret sülalesinin, Basse-Navarra'dan Fox kontluğuna kadar, yani kendi topraklarına (Vendôme ve Beaumont düklükleri, Marle kontluğu) kadar uzanan tüm topraklarına sahip oldu. Krallığın, varlığını sürdüren tek feodal gücü durumuna gelen Vendôme-Albret (ya da Bourbon-Navarra) sülalesi, Henri III'ün 1584'te, Antoine de Bourbon ile Juana de Albret'in oğlu ve Navarra kralı (1572-1610) Enrique III'e verdiği Alençon düklüğü ile topraklarını genişletti.

XVI. yy.'ın sonunda Henri III ile birlikte Valois sülalesi ortadan kalkınca (1589), Vendôme kolu Fransa tahtına Bourbon sülalesini geçirdi. Louis IX'un soyundan gelen ve kendisini vâris olarak seçen Henri III'ün 21. dereceden kuzeni olan Navarra kralı Enrique III, Henri IV adıyla Fransa tacını giydi. Henri IV 1607'de ailesine ait geniş toprakları Fransa tahtına aktardı, ancak Navarra tahtıyla Fransa tahtını nazari olarak birbirinden ayırdı. Böylece son büyük feodal güç dağılmış oldu.

Bourbon *connétable*'ının ölümüyle (1527), Bourbon sülalesinin en büyük kolu durumuna geçen Vendôme kolu (ya da Marche-Vendôme sülalesi) Fransa'ya 7 kral verdi: 1589-1792 arasında Henri IV, Louis XIII, Louis XIV, Louis XV, Louis XVI ve 1814-1830 arasında, Louis XVI'nın kardeşleri Louis XVIII ve Charles X. Temmuz 1830 devrimi'nden sonra, Orleáns dükü Louis-Philippe ile Orléans küçük kolu tahta geçti; Orléans dükü, Louis-Philippe I adıyla 1830-1848 arasında Fransa kralı oldu. Charles X'un torunu, Chambord kontu (Henri V) 1883'te ölünce büyük kol ortadan kalktı.

Henri IV ile Fransa tahtına geçen ve Fransa krallık hanedanı durumuna gelen Bourbonlar, XVIII. yy.'da İspanya, Napoli ve Sicilya, daha sonra da Parma tahtlarına geçtiler. 1761'de Yedi Yıl savaşları sırasında Versailles, Madrid, Napoli ve Parma arasında imzalanan aile antlaşması, Bourbon sülalesinden gelen krallıklar arasındaki birliği simgeliyordu.

1700'de Louis XIV'ün ikinci torunu, Anjou dükü Philippe, kral Carlos II'nin vasiyetiyle İspanya tahtına geçti. Madrid tahtına bir Bourbon'un geçmesi İspanya Veraset savaşı'nın çıkmasına neden oldu; Felipe V adıyla taç giyen Anjou dükü, savaştan sonra da tahtını korudu ve Bourbon-İspanya kolunu başlattı; bu kol, 1700-1808 arasında Felipe V, Luis I, Fernando VI, Carlos III ve Carlos IV ile; 1814-1868 arasında Fernando VII ve İsabel II ile; 1874-1931 arasında Alfonso XII ve Alfonso XIII ve 1975'ten başlayarak Juan Carlos ile İspanya'da hüküm sürdü. Fernando VII'nin ölümünden (1833) sonra, krallık ailesi bölündü; ölen kralın ikinci oğlu Alfonso Carlos de Borbón (1788-1855), krallık sülalesinden kadınlara toprak miras bırakılmasını yasaklayan yasayı iptal eden 1789 *pragmática sanción'* unu (XIX. yy.'da İspanya'yı üç kez sarsan carlosçu savaşlar bu yüzden çıkmıştır) geçersiz sayarak yeğeni İsabel II'nin tahta çıkmasına karşı çıktı. Sülalenin Don Carlos'tan gelen *carlosçu dal*'ı 1936'da Alfonso Carlos de Borbón'un (1849-1936) ölümüyle ortadan kalktı.

Felipe V ile Isabel Farnesio'nun üçüncü oğlu, Parma ve Piacenza dükü Don Carlos, Polonya Veraset savaşı sırasında, 1734'te, Napoli ve Sicilya'yı ele geçirdi ve Carlo VII adıyla buranın hükümdarı oldu. 1759'da İspanya tahtına getirilen Don Carlos (bu kez Carlos III adıyla), hüküm sürdüğü iki krallığın üçüncü oğlu Fernando'ya bıraktı; böylece Fernando, Napoli ve Sicilya krallığı'nın, daha sonra da, Ferdinando I adıyla İki Sicilya krallığı'nın başına geçti (*Bourbon-İki Sicilya dalı* buradan doğmuştur). Ferdinando I'in çocukları Francesco I, Ferdinando II ve Francesco II, İki Sicilya krallığı İtalya krallığı'na bağlanıncaya kadar hüküm sürdüler.

Avusturya Veraset savaşı'na son veren Aachen antlaşması ile (1748), Parma, Piacenza ve Guastalla düklükleri Felipe V ile İsabel Farnesio'nun dördüncü oğlu Filippo'ya (*Bourbon-Parma dalı* onunla başlar) kaldı. Bourbon-Parma dalı 1748-1802 arasında, daha sonra, 1847-1859 arasında Parma ve Piacenza'yı, 1801-1807 arası Etruria krallığı'nı ve 1815-1847 arasında da Lucca düklüğünü yönetti. 1964'ten beri Lüksemburg büyükdüklüğünde hüküm süren Jean de Luxembourg da bu daldan gelmektedir.

Pek çok kol ve dal, tüm Bourbonlar'ın atası olan, Louis IX'un oğlu Robert de Clermont'dan doğar; bunlardan bazıları Ancien Régime ile birlikte ortadan kalktı, bazılarıysa Bourbon sülalesini günümüze kadar sürdürdüler.

1527'de ortadan kalkan düklük kolundan (ya da büyük kol) kopan üç kol arasında, ancak *Bourbon-Busset kolu* hâlâ sürmektedir: Liège piskopos prensi (1456-1482) Louis de Bourbon'dan (1437'ye doğr. -1482) çıkan bu kol, Louis de Bourbon'un Catherine d'Egmont ile evliliği (1464) Louis XI tarafından onaylanmadığı için sülale dışı sayılır. Sülalenin Montpensier kolu (Montpensier kontları kolu) 1527'de Bourbon *connétable*'ının ölümüyle sona erdi; 1538'de bu unvan, *connétable*'ın kız kardeşi Louise'e ve oğlu Louis II'ye (1513-1582) kaldı. Montpensier düşesi Anne-Marie'nin ("la Grande Mademoiselle" de denir) annesi Marie ile sona eren Montpensier dükleri kolunun kurucusu da Louis II'dir. Son olarak, Marche kolu 1463'te Eléonore ile ortadan kalktı (Eléonore, Jean I'in oğlu Marche kontu Jacques II'nin kızıydı). Bu koldan doğan *Marche-Vendôme sülalesi*'nden XVI. yy.'dan sonra birçok kol çıktı:

1) *Condé kolu*, Louis I (1530-1569) ile başlar (Condé prensi, Conti markisi, Soissons kontu ve Enghien dükü olan Louis I, Henri IV'ün dayısı, Vendôme dükü Charles'ın yedinci oğludur). Louis Henri Joseph (1756-1830) sonuncu Condé prensidir (Joseph'in oğlu, Enghien dükü, 1804'te Vincennes'de kurşunlanarak öldürülmüştü). Bu koldan gelen dallar:

— *Conti ailesinin iki dalı:* birinci dalın tek temsilcisi, Conti prensi François de Bourbon'dur (1558-1614); ikinci dal ise, Con-

ti prensi Armand de Bourbon (1629 -1666) ve Louis Henri Joseph (1734-1814) ile sona erer;

— *Soissons dalı:* Soissons kontu Charles de Bourbon (1566-1612) ile başlar; oğlu Louis'nin (1604-1641) yasal vâris bırakmadan ölmesi üzerine sona erer; kontluk 1625'te evlilik yoluyla Savoia-Carignano sülalesine geçti;

2) *Birinci Bourbon-Orléans kolu* (ya da üçüncü Orléans sülalesi): Orléans dükü Gaston (1608-1660) ile başlar ve onun ölümüyle sona erer (Gaston, Louis XIII' ün küçük kardeşi ve Montpensier topraklarının vârisi Montpensier düşesinin ["la Grande Mademoiselle"] babasıdır);

3) *İkinci Bourbon-Orléans kolu* (ya da dördüncü Orléans sülalesi): Louis XIV'ün küçük kardeşi Orléans dükü Philippe I (1640-1701) ile başlar; Fransa kralı Louis Philippe I de bu koldandır ("Philippe Égalité" diye de bilinen Orléans dükü [1747-1793] Louis-Philippe-Joseph'in oğludur);

4) *Bourbon-İspanya kolu:* Louis XIV'ün torunu, İspanya kralı Felipe V ile başlar; Bourbon-İki Sicilya ve Bourbon-Parma dallarının dışında bu kola bir de şu dallar bağlanır:

—*Bourbon-Bragança dalı:* İspanya kralı Carlos III'ün dördüncü oğlu Gabriel (1752-1788) ile başlar; Gabriel ve oğlu Pedro, Bragança ailesinden portekizli prenseslerle evlendikleri için dala bu ad verilmiştir. 1979'da, dalı temsil eden sonuncu erkeğin ölümü üzerine sona erer.

—*Bourbon-Cádiz-Sevilla dalı:* İspanya kralı Carlos IV'ün üçüncü oğlu Francisco de Paula (1794-1865) ile başlar. Bugünkü İspanya Bourbonları bu dala bağlanırlar, çünkü İsabel II, Francisco de Paula'nın oğluyla evlenmiştir (1846).

Bourbonlar'a, sülale dışı sayılan başka dallar da bağlanır:

— *Vendôme dalı,* Henri IV ile Gabrielle d'Estrées'nin oğlu, Vendôme dükü César de Bourbon (1594-1665) ile başlar. XVII. yy.'da Beaufort dükü François de Bourbon (1616-1669) ve Vendôme büyük dükü Louis Joseph de Bourbon (1654-1727) ile sürer ve XVIII. yy.'ın başında, Prieur de Vendôme diye de bilinen Philippe de Bourbon (1655-1727) ile sona erer;

— *Maine dalı,* Louis XIV ile Mme de Montespan'ın oğlu, Maine dükü Louis Auguste de Bourbon (1670-1736) ile başlar. Maine dükünün üçüncü oğlu, Eu kontu Louis Charles de Bourbon (1701-1775) ile sona erer;

—*Penthièvre dalı,* Toulouse kontu ve Penthièvre dükü Louis Alexandre de Bourbon (1678-1737) ile başlar. Toulouse kontunun küçük kızı Louise Marie Adélaïde'in (1753-1821), "Philippe Égalité" ile evlenmesi üzerine Penthièvre dalının malları ve unvanları Orléans sülalesine geçti.

BOURBONNAİS, Fransa'nın orta kesiminde eski il. Merkezi *Moulins.* 1790'da parçalanan ilin yerinde bugün, Allier *département*'ıyla Cher *département*'ının bazı kantonları yer almaktadır.

• *Tarih.* Bourbonlar'ın yönetimine giren Bourbonnais, X. yy.'dan sonra, giderek genişledi. Bourbonnais'nin güçlenmesinde derebeylerin rolü büyük oldu: özellikle Souvigny manastarı'nı kuran Aimard sülalesi ve Bourbon-Archambault şatosunu yaptıran Bourbon derebeyleri. XII.-XIII. yy.'larda derebeyleri Montluçon'u ele geçirdiler. Louis I'in 1327'de yaptırdığı Tournoel şatosunun egemenliği, La Marche kontluğuna, Louis II dönemindeyse Forez ve Beaujolais'ye yayıldı. Böylece topraklarını çok genişleten Bourbonnais, XV. yy.'da dük (1488-1503) Pierre II (Beaujeu derebeyi, Fransa kralı Louis XI' in çocukluğu sırasında kral naibi) döneminde siyasal ve iktisadi açıdan büyük güç kazandı. Ne var ki, Pierre II'den sonra başa geçen Charles III döneminde Bourbonnais Fransa'ya bağlandı (1531).

BOURBON-PARME (François-Xavier DE) [Pianoro şatosu, Toscana, 1889 - Chur, İsviçre, 1977]. Parma ve Piacenza dükü Roberto ile Bragançalı Marie Antonieta'nın oğlu. İtalya ve Avusturya'da yetişti, tarım mühendisi oldu, Birinci Dünya savaşı'na Belçika ordusunda katıldı ve kardeşi Sixtus ile birlikte, Avusturya imparatoru Karl I ile Müttefikler arasında 1917'de yürütülen gizli görüşmelerde yer aldı. Daha sonra, İspanya tahtı üzerinde carlosçu olarak hak iddia eden amcası Alfonso Carlos'a yardım etti. 1931'den 1936'ya kadar carlosçu hareketi örgütledi ve bu hareketin önce naibi, daha sonra kral adayı oldu. İsyancı askeri liderler karşısında bağımsızlığını ilan etmekle birlikte, temsilcisi Manuel José Fal Conde ile, carlosçulara İspanyol iç savaşı'nda ayaklanma emrini verdi; *tercio*'larda örgütlenmiş 100 000'i aşkın carlosçu vardı. Falanjistlerle carlosçuların zorla birleştirilmesinden sonra, Franco ile Bourbon -Parme arasındaki uyuşmazlıklar büyüdü ve 1939'da ayrılmalarına yol açtı. Bourbon-Parme, 1940'ta Bost'taki şatosu çevresinde, Bourbonnais bölgesinde bir direniş hareketi örgütledi. Almanlar tarafından tutuklandı ve ölüme mahkûm edilerek Dachau'ya gönderildi. Savaştan sonra Franco'ya muhalefetini sürdürdü. Hayatının son yıllarında oğlu Carlos-Ugo yavaş yavaş carlosçu hareketin liderliğini ele geçirdi ve 1972'de ispanyol tahtına aday oldu.

BOURCİEZ (Édouard), fransız dilbilimci (Niort 1854 - Bordeaux 1946). Roman dilleri ve tarihsel sesbilgisi uzmanıdır. Yeni dilbilgiciler *(jung grammatiker)* kuşağında yer alır. *Précis historique de phonétique française* (Fransız sesbilgisinin tarihsel özeti) [1889] ve *Éléments de linguistique romane*'ın (Roman dilbiliminin öğeleri) [1909] yazarıdır.

BOURDALOUE (Louis), fransız vaiz (Bourges 1632 - Paris 1704). Cizvit tarikatına girdi. Önceleri öğretmenlik yaptı, 1666'da vaaz vermeye başladı. Büyük bir başarı kazandı. 1669'da Paris'e gitti. Sarayda en sık vaaz veren hatipti. Bossuet' den çok farklı olan Bourdaloue, vaazlarındaki mantıksal belirginlik, keskinlik, ahlaki incelemelerinin titizliği ve "portreleri" ile çağdaşlarının beğenisini kazandı.

BOURDALOUÉ (Paul Adrien), fransız jeodezi bilgini (Bourges 1798 - *ay. y.* 1868). Görüş uzaklıklarını yüz metreye kadar kısaltmakla, seviye ölçümünde, jeodezi yöntemleriyle yapılan nivelmanlara oranla daha kesin sonuçlar alındığını kanıtladı. 1847'de, Süveyş kıstağında kanal açılması için gerekli nivelmanları yürütmekle görevlendirildi. Kendi yöntemi sayesinde, Akdeniz ile Kızıldeniz'in ortalama seviyelerinin aşağı yukarı aynı olduğunu saptadı. Oysa, Mısır seferi sırasında yapılmış olan bir nivelman, iki deniz arasında yaklaşık 10 metrelik bir seviye farkı bulunduğu inancına yol açmıştı. Kanal açıldıktan sonra, burada su akıntısına rastlanmaması, Bourdaloue'nun ölçümlerinin doğruluğunu ispatladı. Fransa'da yüksek duyarlıkta ilk nivelman şebekesini kurmakla görevlendirilen Bourdaloue, nivelman yöntemlerini ve aletlerini büyük ölçüde mükemmelleştirdi ve 1857-1864 arasında 15 000 km'lik geniş bir nivelman şebekesi kurmayı başardı.

BOURDELLE Antoine), fransız heykelci, desinatör ve ressam (Montauban 1861-Le Vésinet 1929). Sanat zevkini, tahta oymacısı olan babasının atölyesinde edindi. Toulouse Güzel sanatlar okulu'na (1880), sonra da Paris Güzel sanatlar okulu'na girdi (1884) ve bir daha ayrılmamak üzere Maine çıkmazına yerleşti (bugünkü *A. Bourdelle* sokağı; daha sonra burası zengin *Bourdelle müzesi* oldu). İlk yapıtları 1884 Salonu'nda (yaşayan sanatçılar toplu sergisi) sergilendi (besteci *Saintis*'in büstü), daha sonraları madalyonlar üzerine çalıştı *(Michelet, Arago).* 1887'den 1929'a değin, Beethoven' ın yirmi bir portre heykelini yaptı. 1893'te, *Montauban ölülerine anıt* adlı yapıtın siparişini aldı ve bu bronz heykel üzerinde altı yıl çalıştı. 1900'de Güzel sanatlar ulusal derneği salonu'nda sergilenen *Apollon'un başı* adlı yapıtıyla ustalığını gösterdi. Rodin'in gözde yardımcısıydı ve onun etkisinde kaldı (*Gece,* bronz, 1904); ancak sanatçı bu ustanın duyarlı gerçekçiliğini Eski Yunan ve Ortaçağ heykel sanatının etkisiyle yumuşattı: *Okçu Herakles* (bronz, 1909), Champs-Elysées tiyatrosu'nun taş kabartmaları (1910-1912), *Ölen Santor* (bronz, 1914). Bourdelle anıt heykeller de yapmıştır: *Alvéar anıtı* (1913 -1915, Buenos Aires); *Bağışta bulunan Bakire Meryem* (1919-1922); *Montceau -les-Mines ölülerine anıt* (1919-1930); *Adam Mickiewicz'in anıtı* (1928, Paris). Bourdelle'in büst sanatçısı olarak da çalışmaları önemlidir (*Anatole France,* 1919; *Auguste Perret,* 1921). Heykelci aynı zamanda çok sayıda suluboya desen ile Champs-Elysées tiyatrosu'ndaki freskleri de yapmıştır.

BOURDET (Édouard), fransız tiyatro yazarı (Saint-Germain-en-Laye 1887 - Paris 1945). Sevimli şakacılığı ona iki savaş arasındaki bulvar tiyatrolarında büyük başarı sağladı (*la Prisonniére,* 1926; *Vient de Paraître,* 1927; *le Sexe faible,* 1929; *la Fleur des pois,* 1932; *les Temps difficiles,*

Antoine **Bourdelle**
Apollon'un başı
Bourdelle müzesi, Paris

Antoine **Bourdelle**'in Paris'teki eski heykel atölyesinde (bugün, Bourdelle müzesi) sergilenen yapıtları

Sébastien **Bourdon**
Çingenelerle askerlerin molası
(1642-1643'e doğr.)
Fabre müzesi, Montpellier

Lauros-Giraudon

1934). 1936'dan 1940'a değin Comédie-Française'in yöneticiliğini yaptı.

BOURDON (Sebastien), fransız ressam, desinatör ve gravürcü (Montpellier 1616 - Paris 1671). Paris'te Barthélemy'nin öğrencisi oldu, Güney Fransa'yı gezdi, askere yazıldı, Roma'ya gitti. Fransa'ya döndükten sonra bütün türlerde yapıt verdi ve özellikle pastişlerde (dinsel konular ve gündelik yaşamdan sahneler) ustalaştı. 1648'de Krallık resim akademisi'nin ilk on iki üyesinden biri oldu. Kraliçe Kristina tarafından İsveç'e çağrıldı, 1655'te Paris'e döndü ve Akademi'ye rektör olarak atandı. 1657 ile 1663 yılları arasında Bretonvilliers sarayı için, bugün yok olmuş bulunan değerli dekorasyonlar yaptı *(Phaeton'un öyküsü).* Son olarak Tuileries sarayı'nın basık salonlarından birinin tavanını resimledi *(Herkül'ün tanrılaşması).* Bourdon ayrıca canlı bir üslupla portreler çizdi (*İsveç kraliçesi Kristina,* Prado; *Subay,* Montpellier).

BOURG a. (fr. sözc.) → BURG.

BOURGAULT-DUCOUDRAY (Louis), fransız besteci (Nantes 1840-Vernouillet 1910). Paris konservatuvarı'nda müzik tarihi dersleri verdi (1878-1908). Koro yapıtları, senfoniler, operalar, oda müziği yapıtları besteledi. Eski yunan makamlarının armonilenmesine ve kuramına yenilikler getiren folklor çalışmaları yaptı (*Trente Mélodies populaires de Grèce et d'Orient,* 1876). Bretagne halk şarkılarının özelliklerini değerlendirdi (*Trente Mélodies populaires de Basse-Bretagne,* 1885; *Quatorze Mélodies celtiques,* 1909).

BOURG-EN-BRESSE, Ain'in (Fransa) yönetim merkezi, Paris'in 414 km G.-D.'sunda; 42 955 nüf. (1992). Bu geleneksel yönetim ve ticaret (önemli tarım pazarı) merkezinde bugün sanayi (otomobil ve kablo sanayileri, takım tezgâhları) önemli yer tutmaktadır. Notre-Dame kilisesi (XVI. ve XVII. yy.). Brou kilisesi ve Ain müzesi. — *Bourg-en-Bresse arrondissement'*ı, 210 043 nüf.

BOURGEOİS (Loys), fransız besteci ve müzik kuramcısı (Paris 1510'a doğr. -1561'den sonra). Calvin'in dostuydu. Kutsal Kitap'ın Mezmurlar bölümünün kesin müzikli versiyonunun hazırlanmasında önemli bir rol oynadı. Armonilenmiş üç mezmur derlemesini ve *le Droit Chemin de musique* (1550) adlı incelemeyi yayımladı.

BOURGEOİS (*sir* Peter Francis), ingiliz ressam (Londra 1756 - *ay. y.* 1811). Loutherbourg'un öğrencisi. Fransa, Hollanda ve İtalya'ya yolculuklar yaptı. 1791'de Polonya kralının ressamlığına getirildi ve aynı yıl soyluluk unvanı aldı. 1793'te Royal Academy üyeliğine seçilen Bourgeois, 1794'ten sonra George III'ün manzara ressamı oldu. Ustası Loutherbourg'un üslubunu anımsatan yapıtları arasında manzaralar, deniz manzaraları, savaş sahneleri vardır. Bourgeois ayrıca, Dulwich College müzesi'ni kurdu.

BOURGEOİS (Léon), fransız siyaset adamı (Paris 1851-Oger şatosu, Marne, 1925). 1887'de Seine bölgesi emniyet müdürü olan bu radikal militan seçimlerde general Boulanger'yi alt etti ve 1888'de Marne bölgesinden milletvekili seçildi. Aynı yıl içinde içişleri bakan yardımcılığına getirildi. Dokuz kez bakan oldu. 1895'te başbakanlık koltuğuna oturdu. Yalnızca radikal partili bakanlardan oluşan ilk kabineyi kurdu, gelir vergisi konusunda sağcılarla çatıştı. Nisan 1896'da istifa etmek zorunda kaldı. Milli eğitim bakanı olduğu zaman, J. Ferry'nin izinden giderek ortaöğretimi modernleştirdi ve olgunluk sınavını getirdi. Dışişleri bakanıyken de uluslararası uyuşmazlıkların hakemlik yoluyla çözülmesini savundu (1899, 1907 Lahey barış konferansları). 1920'den 1923'e kadar senato başkanlığı, ölümüne kadar da Milletler cemiyeti'nde fransız heyetinin başkanlığını yaptı. Ayrıcalıklı sınıfların yoksullara neler borçlu olduğunu göstererek ve dayanışmayı toplumun temeli yaparak, dayanışmacılık öğretisini uygulamaya çalıştı, bu öğretinin temel ilkelerini la Solidarité dergisinde açıkladı (1920 Nobel barış ödülü).

BOURGES, Fransa'da (Cher) yönetim merkezi, Paris'in 226 km G.'inde, Yèvre'in Auron'a kavuştuğu yerde; 78 773 nüf. (1992). Berry ilinin eski merkezi olan Bourges, bugün bir yönetim, ticaret, din ve yargı merkezidir.

• TARİH. Bourges'un adı, bir zamanlar başkenti olduğu *Bituriges Cubi*'den gelir. Önceleri adı *Avaricum*'du. Bataklıklı bir kavşak noktasında kireçtaşından oluşan bir mahmuz üzerinde bulunan kent, İ.Ö. 52'de, Sezar'ın kuşatmasına kahramanca karşı koydu.

Dokuma ve deri sanayilerinde gelişmiş bir kent olan Bourges, 1418-1450 arasında, Jacques Coeur'ün mali ve ticari girişimleri sonucu zenginleşti. Charles VII, 1438'de, pragmatique sanction'u bu kentte ilan etti; Louis XI, 1463'te, daha sonra Calvin'in öğrenim göreceği üniversiteyi kurdu.

• GÜZEL SANATLAR. XIII. yy.'ın ilk yarısında yeniden inşa edilen katedral, dük Jean de Berry'nin yatık heykelinin bulunduğu yeraltı kilisesiyle ve hiçbir çaprazsahın tarafından kesilmeyen kademeli beş sahınının büyüklüğüyle dikkati çeker. Koro bölümündeki XIII. yy.'dan kalma pencerelerle yapının çevresine eklenmiş capellalardaki Ortaçağ sonlarından kalma pencereler, Fransa'daki en iyi örneklerden sayılır.

Bourges
Saint-Étienne katedrali'nin batı cephesinin görünümü
(XIII.-XVI. yy.)

Lauros-Giraudon

BOURGES (Élémir), fransız yazar (Manosque 1852-Paris 1925). La Revue des chefs d'oeuvre'ü (1881-1886) kurdu. Gerçekçi ve doğalcı akımların dışında kaldı, Mallarmé ve Wagner'in etkisiyle tarihsel romandan (*Sous la hache,* 1883; *le Crépuscule des dieux,* 1884; *Les oiseaux s'envolent et les fleurs tombent,* 1893) metafizik drama geçti: *la Nef*'te (1904 -1922) Prometheus kendisinden hiçbir şey istemeyen insanlığın kurtuluşu için uğraşır; ancak cesaretini yitirerek daha umut verici bir dünya bulmak için *Argo* (kitabın adı buradan gelir) gemisine biner. (Goncourt Akademisi, 1900.)

BOURGET **(Le),** Fransa'da kanton (Seine-Saint-Denis) merkezi, Paris'in kuzey-doğu banliyösünde; 11 728 nüf. (1992). Esk. Uluslararası havalimanı.

BOURGET (Paul), fransız yazar (Amiens 1852-Paris 1935). Önceleri şiirle ilgilendikten sonra (*la Vie inquiète,* 1875; *Edel,* 1878) iki dizi olarak yayımladığı psikolojik ve edebi nitelikli çalışmalarıyla tanındı. *Essais de psychologie contemporaine* (Çağdaş ruhbilim denemeleri), 1883; *Nouveaux Essais de psychologie contemporaine* (Yeni çağdaş ruhbilim denemeleri) [1886] adlı bu kitaplarda, dönemindeki toplumsal ve düşünsel bunalımı inceledi. İdeoloji ve estetik anlayışlarına karşı çıktığı natüralistlerle tartışmaktan kaçınmayarak, Zola'nın deneysel romanına karşı kendisi de deneysel olan, ancak içinde her şeyin ruh ve yüreğin gizli mekanizmalarına bağlı bulunduğu psikolojik romanı öne çıkarmaya çalıştı. Bu düşünceler birçok başarılı kitaba kaynaklık etti: *Cruelle Enigme* (1885), *André Cornélis* (1887), *Çömez** (le Disciple) [1889], *Un coeur de femme* (1890), *Cosmopolis* (1893), *L'Etape* (1902), *Un divorce* (1904), *le Démon de midi* (1914), *Nos actes nous suivent* (1927). "Işık resimde ne demekse düşünce de edebiyatta o demektir" biçiminde dile getirdiği kendine özgü yaklaşımdan yola çıkarak her anlatısını bir savromana dönüştürdü. Kısa zamanda, dönemin burjuvazisinin içinde kendini bulduğu dar bir gelenekçiliğe sıkı sıkıya bağlandı. Yapıtları bu açıdan

gerçek bir belge niteliği taşır. Bourget'nin yapıtı türk edebiyatında özellikle Fecr-i âti kuşağı üzerinde etkili oldu. Servet-i fünun'da onun sanatıyla ilgili bir inceleme yayımlayan Mehmet Rauf kendi yapıtlarında da Borget'nin duyarlıklı yönünden yer yer esinlendi. Edebiyat-ı cedide topluluğunun dağılmasına yol açan siyasal baskı döneminde yerli yapıtların yerini çeviri romanlar alırken Bourget'nin bazı romanları türkçeye çevrildi: *Mavi düşes* (la Duchesse bleue. Çev. A. İ. Tokgöz, 1899), *Bir kadının yalanları* (Mensonges. Çev. İbrahim Hikmet, 1901) vb.

Bourget çözeltisi (çözüneni de denir), üç sodyum tuzu (bikarbonat, fosfat, sülfat) içeren sulu çözelti; antiasit etkisinden dolayı kolagog olarak kullanılır.

BOURGET gölü, Fransa Alpleri'nde (Savoie *departement*'ı) göl, Fransa'daki doğal göllerin en büyüğü (Leman'ın Fransa'daki bölümü dışında). 45 km². 231 m yükseltide bulunan ve yanı başında Chat dağının ve Revard'ın yükseldiği Bourget' nin biçimi dar uzundur: uzunluğu 18 km, genişliği en çok 3 km.

BOURG-LA-REİNE, Fransa'da kanton (Hauts-de-Seine) merkezi, Paris'in G.'inde; 18 635 nüf. (1992).

BOURGOGNE, Fransa'da eski il, Paris havzasının, Saône ve Massif central ovalarının sınırında. Bir yönetimsel ve ekonomik bölgeye adını vermiştir. Côte-d'Or, Nievre, Saône-et-Loire ve Yonne *département*'larını içerir; 31 582 km²; 1 596 054 nüf. (1991); merkezi *Dijon*.

COĞRAFYA

Yukarı Bourgogne, ormanlık, sert iklimli, kireçli yüksek platolardan ve Saône ovalarına doğru sahanlıklar halinde alçalan dağlık kesimden oluşur. Dağın düz çizgi biçimindeki son dikliği büyük bir kırıktır; dünyanın en ünlü bağ alanlarından biri Côte d'Or'dadır. Côte'un yağış getiren rüzgârları kesmesi ve çok ısınan kireçli döküntülerin ağır bastığı topraklar, bağ yetiştirmeye elverişli doğal koşulları yaratmış ve yaklaşık yüzyıldır bağcılık çalışmalarının yoğunlaşmasına yol açmıştır.

TARİH

Bourgogne, Austrasia ve Neustria ile birlikte üç önemli siyasal bütünden biridir. Bunlar, hanedan bunalımları, saray nazırları arasındaki kavga ve ittifaklar süresince aristokratik yapılardan kaynaklanan bütünlüklerini korudular. Bu aristokratik yapımın Bourgogne'daki en önemli temsilcisi Neustria belediye başkanı Ebroin'in düşmanı, Autun piskoposu aziz Leodegarius'tu.

Verdun antlaşması ile (843), daha sonra bugünkü Bourgogne'u oluşturacak frank Bourgogne'u, kuzeyi Franche-Comté'ye dönüşecek imparatorluk Bourgogne'undan ayrıldı.

934-935'te Rodolphe II, "Bourgogne-Provence", ya da "Arles krallığı"nı kurdu. Bu krallık, Rodolphe III'ün 1032'de ölümüne dek özerkliğini korudu, daha sonra germen hükümdarlarının eline geçti. Bourgogne, feodal parçalanmanın ardından Rhône nehrinin kuzeyindeki topraklara indirgendi: Bourgogne düklüğü, krallık sınırları dışında, fransız topraklarında, saraya bağlı Bourgogne kontluğuysa krallık sınırları içinde ve imparatorluk topraklarında kaldı.

•BOURGOGNE DÜKLÜĞÜ. IX. yy.'da *Francia Occidentalis*'in Karolenjleri ile Bourgogne'un gerisine hükmeden krallar arasında kavgalara neden olan frank Bourgogne'u, IX. yy. sonunda, Bosone'nin kardeşi Adaletli Richard tarafından düklüğe dönüştürüldü. Düklük, Richard'ın oğullarının ardından Robert soyundan gelenlerin (capetler hanedanının ataları) eline geçti. Capet dükleri Fransa kralının sadık vasallarıydılar ve düklüğün bütünü üzerindeki egemenliklerini korumaya ve kendi bölgelerini genişletmeye koyuldular. Bourgogne'un capetler soyundan gelen son mirasçısı Philippe de Rouvres, yerine kimseyi bırakamadan 1361'de öldü. Düklük krallığa bağlandı ve buraya bir vali atandı. Daha sonra, 2 haziran 1364'te Charles V, Bourgogne Valois hanedanını kurdu. 1384'ten başlayarak, Bourgogne devleti bir kez daha Bourgogne' un dışına taştı. Başkent Dijon büyük binalarla süslendi.

•XIV. VE XV. YY. LARDA BOURGOGNE DEVLETLERİ. "Bourgogne" terimi XIV. yy. sonunda bir kez daha asıl anlamını kaybetti ve yaklaşık yüz yıl boyunca, düklüğe bağlı toprak sahiplerinin katkılarıyla gittikçe güçlendirilen bir devleti belirtmek için kullanıldı. Hıristiyanlığın en önemli güçleri arasında yer alan düklükte, Atak Charles ve İyi Philippe döneminde bourgogne' luktan çok, flamanlık ağır bastı. Bourgogne devletleri, hükümdarlarının becerisiyle birlik içinde yaşayan küçük parçalardan oluşuyordu. Bunların her birinin gelenek ve kurumlarına saygı göstermek gerekirdi. Gözüpek Philippe'ten Atak Charles'a, bütün dükler ısrarlı bir birleştirme siyaseti uyguladılar.

• *Ekonomik yaşam.* Bourgogne devletinin gücü, XV. yy. Avrupası'nın en zengin topraklarına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Zenginliği simgeleyen dukalık parası, üzerindeki denetim sıkılaştıkça, daha güvenilir, daha sağlam bir para haline gelmiştir.

XV. yy. İtalyası ile iktisadi açıdan rekabet edebilecek tek güç, zenginliği Bourgogne bölgesi ile birlikte ele alınan Hollanda'dır. Bourgogne ile birleşen Hollanda'nın dinamikliği artmış ve bu oranda da dukalığın etkinliğini güçlendirmiştir (Dijon'un nüfusu on beş yılda iki kat artmıştır).

BOURGOGNE a. Bourgogne'de üretilen ve birçok çeşidi olan şarap. (Aşağı ve Yukarı Bourgogne'de Chalon-sur-Saône, Mâconnais ve Beaujolais dolaylarında yapılan şaraplar bourgogne adı altında toplanır.)

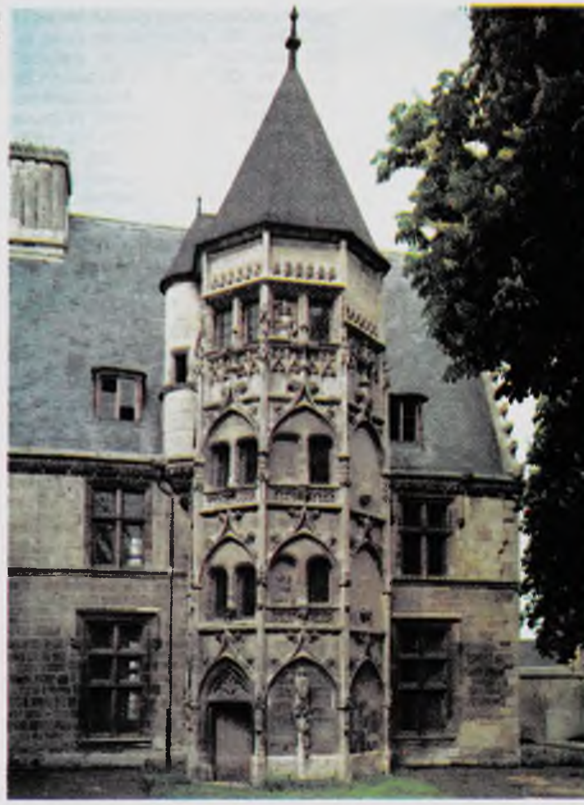
Bourgogne *(théâtre de l'Hôtel de)*, Paris'in en eski tiyatrolarından biri. Bourgogne düklerinin eski konağı. 1680 yılında Hôtel de Bourgogne kumpanyası ile Molière'in kumpanyası birleşerek Comédie Française'ı kurdular. Daha sonraları tiyatroda 1783'e kadar italyan kumpanyaları oynadı.

BOURGOGNE (Philippe DE) → BIGUERNY (Philippe).

BOURGOGNE (Louis de France, — dükü) → LOUİS DE FRANCE, Bourgogne dükü.

BOURGOGNE ya da **BURGONYA hanedanı,** Portekiz'de hüküm süren ilk hanedan (1128-1383). Adı Portekiz kontluğunu kayınpederi Leónlu Alfonso'dan devralan Bourgogne'lu Henrique'ten gelir.

Henrique bağımsızlığını kısa sürede elde etti. Oğlu Afonso I (1128'den 1185'e), bu fiili bağımsızlık durumunu hukuki bağımsızlığa çevirdi: Saõ Mameda'da Castillalılar'a karşı zafer kazandıktan (1128) sonra, 1139'da Portekiz kralı sanını aldı. León'daki metbuu, krallığı 1143'te tanıdı. Afonso ve ardılları Sancho I (1185'ten 1211'e), Afonso II (1211'den 1223'e), Sancho II (1223'ten 1248'e), Afonso III (1248-1279) müslümanlara karşı hıristiyan ilerleyişini güçlendirerek Portekiz'in sınırlarını son biçimine yakın duruma getirdi. Bu arada, ayrıcalıklılar (din adamları, asiller) krallığın cömert bağışlarından geniş ölçüde yararlandı ve krallık büyüdükçe yüksek rütbeli askerler geniş topraklarla ödüllendirildi. Bu ayrıcalıklar krallığın nüfuzunu tehlikeye düşürdü. Sancho II döneminde de zayıf olan otorite, Portekiz ekonomik yaşamını yeniden düzenleyen liberal Dionisio (1279'dan 1325'e) ile *cortes* ve *conselhos*'ların (kırsal ya da kent-

Laurns-Giraudon

Bourges'da
Echevin'ler konağının
(eski belediye sarayı)
sekizgen kulesi (XV. yy.)

Simon-Gamma

Bourgogne
Solutré (Saône-et-Loire)
yakınlarında
Mâconnais kıyı bağları

Charles **Bourseul**
Bibliothèque nationale, Paris

sel topluluklar) gücü karşısına saray yargıçlarını *(juizes de fora)* çıkaran Afonso IV (1325'ten 1357'ye) zamanında yavaş yavaş güçlendi. Pedro I'in saltanatı (1357'den 1367'ye) krallık otoritesinin zafer kazandığı dönemdir. Ancak kara vebaya (1348) —halkın yarısının ölümüne yol açmıştı— bağlı ekonomik kriz, krallığın nüfuzunu yeniden zayıflattı. Fernando I (1367'den 1383'e) otoriteyi sağlayamayınca, yerine Aviz tarikatının başı *João I* geçti.

BOURGUETİCRİNUS a. Tebeşir devrinde yaşamış fosil denizlalelerini içeren cins. (Günümüzün *Rhizocrinus*'una benzer. *Bourgueticrinidae* familyasının örnek tipi.)

BOURKE → BURGH.

BOURMONT (Louis Auguste Victor DE GHAISNES, *—kontu*), Fransa mareşali ve chambre des pairs üyesi (Freigné, Maine-et-Loire, 1773 - *ay. y.* 1846). Fransız muhafız birliğinde teğmen (1788), Fransa'dan ayrıldı ve Condé ordusunda hizmet gördü, daha sonra Vendéeliler'e katıldı ve ordugâh komutanlığına yükseldi. Saumur savaşı'nı kazandı (1799), Mans'ı ele geçirdi. Vendée'de barış sağlandıktan sonra Paris'e döndü, bir komploya katıldığı kuşkusuyla Besançon'da hapsedildi. 1804'te oradan kaçtı. Portekiz'e sığındı, Junot'nun hizmetine girdi ve onun emir subayı oldu (1808). Fransa'ya dönüşünde yeniden tutuklandı; sonra orduya döndü. Rusya, Saksonya ve Fransa seferlerine katılarak parlak başarılar elde etti. Bu nedenle de 1814'te tümgeneralliğe yükseltildi. Yüz-Günler döneminde "ek anlaşmayı" imzalamayı reddetti ve Waterloo'dan iki gün önce tümeninin kurmay heyetiyle birlikte imparatorluk ordusundan ayrılarak Gent'te bulunan Louis XVIII'e katıldı. Mareşal Ney'in yargılanmasında aleyhte tanıklık yaptı. İspanya seferinde etkin bir rol oynadı (1823). Savaş bakanı oldu (1829), Cezayir seferini yönetti ve bu görevde elde ettiği başarı, ona mareşallik rütbesini getirdi (1830). Louis-Philippe'e bağlılık yemini etmeyi reddetti ve Vendée'de Berry düşesinin ayaklanma girişimine katıldı (1832). Gıyaben ölüm cezasına çarptırıldı, Fransa'dan ayrıldı; 1840 genel affından sonra Fransa'ya geri döndü.

BOURNEMOUTH, Büyük Britanya'da (Dorset) sayfiye yeri ve konut merkezi, Manş denizi kıyısında: 148 382 nüf.

Bourneville yumrulu sklerozu. Nörol. Başat genlerle soydan geçen hastalık. Fakomatozlar grubundan olan bu hastalıkta şu haller görülür: beyindeki "yumrucuk"lardan ve ependim çevresindeki urlardan kaynaklanan sara ve oligofreni biçiminde sinirsel belirtiler; retina urları biçiminde göz hastalıkları; yüzde yağ adenomları, tırnak derisinde urlar ve deri belirtileri; içorganlarda urlar, kistler ya da yürekte, akciğerlerde, böbreklerde biçim bozuklukları. (→ FAKOMATOZ.)

BOURNONİT a. (fr. *bournonite; Bournon* kontu [1751-1825] fransız mineraloji uzmanı Jacques Louis'nin adından). Miner. Doğal kurşun ve bakır antimonsülfür.

BOURRÉE a. (fr. sözc.). **1.** Fransa'nın orta kesiminde oynanan iki (Berry ve Bourbonnais) ve üç (Auvergne ve Limousin) zamanlı bölgesel dans. (Bourrée XVII. yy.'da gösterişli bir danstı. Koregrafisi XVIII. yy. dans yöneticileri tarafından belirlendi. Birçok türü vardır: ikili bourrée, dörtlü bourrée, Saint-Flour bourrée'si, "Dağlı" bourrée'si diye adlandırılan Égletons bourrée'si vb.) **—2.** Eşliğinde bourrée dansı yapılan müzik. **—3.** *Pas de bourrée,* akademik dansta çok sık kullanılan üç adımlık yürüyüş (birinci adımda ayak yere tam basar, ikinci ve üçüncü adımlardaysa ayak pointe ya da demi-pointe pozisyonundadır). [Pas de bourrée serisinde birçok tür vardır: simple, dessus, dessous, dessus ve dessous, cabriole, détourné vb.]

BOURRON-MARLOTTE, Fransa'da (Seine-et-Marne) komün, Fontainebleau'nun G.'inde, ormanın kenarında; 2 467 nüf. Sayfiye merkezi. XIX. yy.'da birçok ressam ve yazar (Corot, Daubigny, Renoir, Sisley...; Murger, Zola...) Marlotte'ta oturdu.

Bourru bienfaisant *(le),* Goldoni'nin fransızca yazılmış, ilk kez 1771'de Paris'te oynanmış ve yazarının J.-J. Rousseau ile tartışmasına neden olan son güldürüsü.

BOURSAULT (Edme), fransız yazar (Mussy-l'Evêque, Champagne, 1638 -Paris 1701). Komedilerinden üçü büyük bir başarı kazandı: 1683'te *le Mercure galant* (Donneau de Visé'nin isteği üzerine, önce *Comédie sans titre* adıyla oynadı), *Ésope à la ville* (1690) ve *Ésope à la cour* (1701). *Le Portrait du peintre ou la Contre-Critique de "l' École des femmes"* (1663) adlı yapıtlarıyla Molière'e saldırması ona ün kazandırdı.

BOURSEUL (Charles), fransız bilgin (Brüksel 1829-Saint-Céré 1912). Posta ve telgraf idaresinde çalıştı ve o günlerde kullanılmakta olan telgraf sistemini geliştirdi. Konuşmanın elektrik aracılığıyla başka bir yere iletilebileceğini düşünerek 1854'te, yani Graham Bell'den önce, ilk telefon aygıtını yaptı.

BOURSSE (Esaıas), hollandalı ressam (Amsterdam 1631-denizde 1672). Eviçi tabloları Vermeer'in ve Pieter de Hooch'un sanatından etkilendiğini gösterir.

BOURVİL (André RAIMBOURG, —denir), fransız sinema oyuncusu (Pretot-Vicquemare 1917-Paris 1970). Belli bir

X-coll. J.-L. Passek

Bourvil ile Jean Gabin
Claude Autant-Lara'nın
la Traversée de Paris (1956)
filminden bir sahnede

duyarlık katarak gülünç köylü ve budala tiplerini canlandırdı; güldürmenin yanı sıra duygulandırmayı da başaran bir sanatçı olarak tanındı. *La Traversée de Paris* (C. Autant-Lara'nın, 1956), *Tout l'or du monde* (R. Clair'in, 1961), *Şahane oyun* (la Grande Vadrouille; G. Oury'nin; 1966), vb. filmlerde halktan insanları canlandırdı.

BOUSCAT (Le), Fransa'da kanton (Gironde) merkezi, Bordeaux'un K.-B. banliyösü; 21 574 nüf. (1992). Ayakkabıcılık. Küçük metalürji. Boyalar ve vernikler.

BOUSOÑO (Carlos), ispanyol yazar (Boal 1923). Madrid Üniversitesi'nde ve ABD'de profesörlük yaptı. Eleştirel incelemeleri vardır: *La poesia de Vicente Aleixandre* (1950); *Teoria de la expresion literaria* (1951); *Epocas litterarias y evolución* (1981). Şiirleri: *Subida al amor* (1945); *Oda de la ceniza* (1967).

BOUSSAC (Marcel), fransız sanayici (Châteauroux 1889-Dammarie-sur-Loing 1980). 1914'te hükümetçe Vosges bölgesi dokuma sanayisini düzenlemekle görevlendirildi; üretiminin tümünü ordunun ikmal hizmetlerine verdi. 1915'te uçak yapımı gereksinimleri Boussac'ı, Mısır pamuğuna dayanarak, uçak bezi sanayisini kurmaya yöneltti. Savaştan sonra yeni fabrikalar elde etti ve girişimlerinin temelini oluşturacak pamuk sanayisi Satış kartelini kurdu. 1950'de 60 fabrikada 20 000 kişi çalıştırıyordu. Yarattığı imparatorluğun tek hâkimi olduğundan, "pamuk kralı" diye adlandırıldı. Lüks giyim ve parfümeri *(Christian Dior),* gayrimenkul, basın (l'Aurore ve Paris-Turf) ve binek atları alanlarında da faaliyet gösterdi. 1978'de, grubu, Agache-Willot grubunun denetimine geçti. Öldüğünde o büyük servetinden hiçbir şey kalmamıştı.

BOUSSİNESQ (Joseph), fransız matematikçi (Saint-André-de-Sangonis, Hérault, 1842-Paris 1929). Başlıca çalışmaları genel mekanik ve fiziksel mekanik, ısı ve optik kuramları, kılcallık, malzemelerin esnekliği ve direnci üzerinedir. Akarsulardaki gelgiti, su çevrintisini, çalkantıyı ve su seslerini de inceledi. Terquem ile birlikte akustikteki vurular kuramını ortaya attı.

BOUSSİNGAULT (Jean-Baptiste), fransız kimyacı ve tarımbilimci (Paris 1801 - *ay. y.* 1887). Orta hallı bir aileden olan Boussingault, Saint-Étienne madencilik okulu'nda eğitim gördü, sonra Yeni Granada'da bir maden işletmesi yönetti. İspanyol kolonilerinin ayaklanması sırasında Bolivar'ın kurmay heyetinde görev aldı. Seferlerinde meteoroloji ve jeoloji gözlemleri yaptı. Fransa'ya döndüğünde Lyon fen fakültesi'nde kimya kürsüsüne, sonra, 1829'da, Conservatoire des arts et métiers'de tarım kürsüsüne atandı. 1837'de Sorbonne'da Thenard'ın yerine geçti; 1839'da Bilimler akademisi'ne girdi. 1848'de, Kurucu meclis döneminde, Bas-Rhin milletvekili oldu. Çelikteki silisyumu bulan ve bu elementin alaşım özellikleri üzerindeki etkisini saptayan, Boussingault'dur; Dumas'nın atom kütleleri üzerine araştırmalarına da katıldı. Ama kendini özellikle tarımsal kimyaya ve bitki fizyolojisine adadı. Gübrelerin azot ve fosfor yönünden zenginliği, yaşayan dokuların bileşimi, otçulların salgıları, hayvan besini olarak kullanılan otların besleyici değeri, atmosfer azotunun sabitleştirilmesi, vb. üzerine çalışmaları vardır.

BOUSSİNGAULTİT a. (öz a. J.-B. *Boussingault*'dan). Miner. Doğal amonyum ve magnezyum çift sülfat; Toscana'da bulunmuştur.

BOUTENS (Pieter Cornelis), hollandalı şair (Middelburg 1870-Lahey 1943). Eski yunan üzerine öğrenim yaptı, "1880 kuşağı"nın etkisinde kaldı, lirik yapıtlarıyla tüm XX. yy. başını etkiledi (*Stemmen,* 1907; *Vergeten Liedjes,* 1909; *Zomerwolken,* 1922).

BOUTERWEK (Friedrich), alman filozof ve yazar (Oker, Goslar yakınında, 1766 -Göttingen 1828). Kant'ın, sonra da Jacobi'nin izleyicisi. 1797'de Göttingen Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu. Başlıca edebiyat yapıtı: *Geschichte der neueren Poesie und Beredsamkeit* (Modern şiir ve belagatın tarihi), 1819. Başlıca felsefe yapıtı: *Ideen zu einer allgemeinen Apodiktik* (Genel bir apodiktik üzerine düşünceler), 1799.

BOUTES. Yun. mit. Boreas'ın oğlu, Lykurgos'un üvey kardeşi. Kendisine tapan kızlara saldırdığı için, Dionysos onu delilikle cezalandırdı. —Argonaut'lardan biri.

BOUTEVİLLE (MONTMORENCY-) → MONT-MORENCY-BOUTEVILLE.

Boutique fantasque *(la),* 1 perdelik bale. Koregrafisini Leonide Massine, müziğini Rossini, düzenlemesini Respighi,

dekor ve kostümlerini A. Derain hazırladı. İlk kez 1919'da Londra'daki Alhambra Theater'da Rus baleleri tarafından sahnelendi. Bir XIX. yy. alman balesinden esinlenen Massine, koregrafiyi, gece olunca oyuncak bebeklerin canlandığı bir oyuncakçı dükkânı çerçevesinde kurguladı.

BOUTMY, güney hollandalı müzikçi aile. Bilinen ilk üyesi Jaap **Boutmy** (1644-1722), Gent'teki St. Nicolas kilisesi'nin orgcusuydu. —JAAP, öncekinin büyük oğlu (Gent 1683-Brüksel 1719), Brüksel'deki Sts. Michel-et-Gudule kilisesi'nin orgculuğunu yaptı. —JOSSE, öncekinin kardeşi (Gent 1697-Brüksel 1779), 1744'te sarayın klavsencisi ve orgcusu oldu. Klavsen parçaları içeren üç kitabı, onun Fr. Couperin, Rameau, Dandrieu ve Händel'in yapıtlarını; son derlemesiyse, italyan sonatını bildiğini gösterir. Oğullarından birçoğu orgcu ve klavsenci olarak çalıştı ve her iki çalgı için de besteler yaptı.

BOUTROUX (Émile), fransız filozof (Montrouge 1845-Paris 1921). 1874'te doktorasını (*Tabiat kanunlarının zorunsuzluğu hakkında* [De la contingence des lois de la nature]) verdi; sonra Montpellier ve Nancy üniversitelerinde, daha sonra da École normale supérieure'de (1877) ve Sorbonne'da (1885) ders verdi. Boutroux'ya göre zorunluluk, doğada ancak bir dış görünüş olarak vardır. Çeşitli görüngü (fenomen) [mekanik, fiziksel-kimyasal, biyolojik ve ruhsal] düzeyleri, olumsal bir biçimde birbirleri üstünde yer alırlar ve doğal evrimin alt basamaklarından üst basamaklarına geçiş, ancak birbirine indirgenemeyen biçimlerin bir bireşimi yoluyla gerçekleşir. Başlıca yapıtları: *De l'idée de la loi naturelle dans la science et la philosophie* (Bilim ve felsefede doğa yasası kavramı üstüne), 1895; *Études d'histoire de la philosophie* (Felsefe tarihi incelemeleri), 1897; *Science et religion dans la philosophie contemporaine,* (Çağdaş felsefede bilim ve din), [1908]. (Fr. Akad., 1912.)

BOUTS (Dieric ya da Dirk ya da Thierry), eski hollandalı ressam (Haarlem 1415'e doğr. - Louvain 1475). Haarlem çevresinde yetişti ve büyük ölçüde Van Eyck'ten etkilendi. 1457'de Louvain'e yerleşti, orada Sint Pieters kilisesi için başyapıtı *Son yemek*'i verdi (1464-1467); bu içten ve görkemli tablo, XV. yy.'ın en çarpıcı yapıtlarından biridir. 1468'de Louvain kent ressamı olan Bouts, kentin belediye sarayında bir süsleme işi üstlendi; bu tablosunun *İmparator Otho'nun efsanesi*'ni anlatan iki büyük panosu Brüksel müzesi'ndedir. Bir adli hatayı dile getiren bu "adalet tabloları", daha sonra duvar resimlerine yönelme yolunda XV. yy. flaman resminin gösterdiği çarpıcı çabayı yansıtır ve kuşkusuz portre nitelikli, güçlü biçimde bireyselleşmiş bir dizi insan yüzü içerir. Bouts'un başyapıtları arasında, *Kâhinlerin tapınışı* (Münih pinakoteki) adlı üçkanatlı tabloyu ve *Aziz Hippolytus'un kurban edilişi*'ni (St-Sauveur, Brugge) sayabiliriz. Bouts'un kesinlik taşıyan çizgileri, açıkhava ve ışığı manzara resmine ustaca katar. Bouts'un ressam olan oğulları DIERIC II ve ALBRECHT (ölm. 1549) de babalarının üslubuna öykündüler.

BOUVARD (Alexis), fransız gökbilimci (Les Contamines-Montjoie 1767 - Paris 1843). Paris gözlemevi müdürü, Bilimler akademisi üyesi (1803). *Nouvelles Tables des planètes Jupiter et Saturne* (Jupiter ve Satürn gezegenlerinin yeni çizelgesi) [1808] adlı bir yapıt yazdı, sekiz kuyruklu yıldız keşfetti ve bunların parabolik elemanlarını hesapladı.

Bouvard et Pécuchet *(Bouvard ve Pécuchet)*, Flaubert'in, 1881'de yayımlanan tamamlanmamış romanı. *Tentation de saint Antoine* adlı yapıtın bakışığı olan bu "felsefi" romana "bilimlerde yöntemsizlik üstüne" diye bir altbaşlık öngörülmüştü. İki küçük memur bir bankta otururken tanışır ve bir arada yaşamaya karar verirler. Kendilerini tarım, kimya, arkeoloji, edebiyat, felsefe, din, siyaset, vb. alanlarında denerlerse de tümünde de başarısızlığa uğrarlar ve sonunda yeni baştan "kopya çıkarma"ya koyulurlar. Ama Flaubert, iki karşı-kahramanını da kendisinde var olan "aptallığı görme ve ona katlanamama" yetisiyle donatmıştır. Bu, onlarda saplantı durumundadır. Böylece hiciv, bilim ve bilimin geleceğinden çok, bilimle ilgili düşüncelerimize, daha doğrusu bize bu konuda aktarılan beylik düşüncelere yöneliktir. İki arkadaş sonuç olarak, Flaubert'in ömür boyu sabırla derlediği yazarlardan inciler derlemesini kopya edeceklerdir. Bu "edinilmiş beylik düşünceler sözlüğü" *Tentation de saint Antoine*'daki ermişin, üzerinde düşünceler yürüttüğü kafatası rolünü üstlenmektedir.

BOUVARDİA a. (XIII. Louis'nin doktoru ve saray bahçesi yöneticisi *Bouvard*'dan). Amerika kökenli odunsu ya da otsu bitki. (Çiçekçilikte bilinen 30 kadar türü ve çok sayıda çeşidi vardır. Kökboyasıgiller familyası.)

Bouveret hastalığı, KARINCIKÜSTÜ PAROKSİSTİK TAŞIKARDİ'nin eşanlamlısı.

BOUVET adası, norv. **Bouvetøya.** Atlas okyanusu'nun güney kesiminde yanardağ kökenli ada, 54° 26' G. enleminde, 1739'da Fransız Bouvet de Lozier tarafından keşfedildi. 1930'da Norveç topraklarına katıldı.

Bouvet ıraksaması, Güney Buz denizi'nin Atlas okyanusu kesimindeki, 20°B ve 20°D boylamları arasında ve 58°G enlemine doğru görülen ara ıraksama.

BOUVET DE LOZİER ya da **LOZİER-BOUVET** (Jean-Baptiste Charles), fransız denizci (Saint-Malo 1705-öl. 1786). 1738'de Hindistan şirketi tarafından güney kıyılarını araştırmaya gönderildi. 1 ocak 1739'da Güney kutbu'nun ucu sandığı, 54° enlemdeki daha sonra kendi adını alacak adanın bulunduğu bölgeye geldi. 1898'de Valdivia'nın Almanlar tarafından keşfedilmesinden sonra buradaki adaya Bouvet adı verildi. Bouvet de Lozier 1747'de ingiliz donanmasına rağmen Dupleix'e ihtiyacı olan parasal yardımı ulaştırdı. 1750'den 1763'e kadar Mauritius ve Réunion adalarını yönetti.

Bouvines savaşı, Fransa kralı Philippe Auguste ordusunun, 27 temmuz 1214'te, Fransa'yı istila eden ve parçalamak isteyen germen imparatoru Otto IV, Flandre kontu Ferrand ve İngiltere kralı Yurtsuz John kuvvetlerine karşı elde ettiği zafer; fransız ordusunda ilk kez olarak krallığın kuzey kentlerine bağlı köylülerden kurulu milis birlikleri bulunuyordu.

Bouvines, ulusal bir zafer olarak nitelendi. Capet krallığı'nın büyük vasallar üzerinde üstünlük kurmasını sağladı. Avrupa'da büyük yankılar uyandırdı: Otto IV, yerini rakibi Friedrich II'ye bırakmak zorunda kaldı, bu sırada İngiltere'de kral John'un yenilgisi baronların ayaklanmasını kolaylaştırdı ve kral, ingiliz özgürlüklerini içeren Magna Carta'yı imzalamak (1215) zorunda kaldı.

BOUWMEESTER (Louis), hollandalı tiyatro oyuncusu (Middelharnis 1842-Amsterdam 1925). Hauptmann'ın, Heijermans'ın piyeslerinde oynadı. Kırk yılı aşkın bir süre etkileyici bir insancıllıkla canlandırdığı Shylock rolüyle ün yaptı. Hollanda'nın yetiştirdiği en büyük oyunculardan biridir. —Kız kardeşi THEODORA, **Theo Mann-Bouwmeester** denir (Zutphen 1850-Amsterdam 1939), Sardou, Scribe, Dumas fils gibi yazarların kadın kahramanlarını büyük başarıyla canlandırdı. Özellikle *Madame Sans-Gêne* rolüyle büyük ün yaptı.

E. Lessing-Magnum

Dieric **Bouts**
Cennet yolu
musée des Beaux-Arts, Lili

BOVARİZM a. (fr. *bovarysme*). J. de Gaultier'nin, 1921'de, G. Flaubert'in *Madame Bovary* romanından yola çıkarak ortaya attığı ve yüzyıl başında, genç kadınların duygusal ve toplumsal doyumsuzluğunu, kendini beğenmişliğini, mitomanlığını ve düş gücüne sığınma eğilimini nitelemek için kullandığı terim.

Bovary *(Madame)* → MADAME BOVARY.

BOVE (Osip İvanoviç), rus mimar (Petersburg 1784 - Moskova 1834). 1812 yangınından sonra, Moskova'nın merkezindeki yapı bloklarını yeniden inşa etti.

BOVES (José Tomás), ispanyol subay (Gijón, Asturias, 1783-Urica, Venezuela, 1814). Orta halli bir aileden geliyordu. Bağımsızlık savaşı döneminde, 1810'da İspanya krallık ordusuna katıldı. Venezuela'da, ülkenin iç kesimindeki ovalarda yaşayan yerlilerin desteğiyle *(Llanerolar)* Bolívar'a karşı, İspanya krallığı'na bağlı partizan birlikleri örgütledi. Acımasız bir biçimde savaştı. Bolívar'ı püskürttü, Venezuela'da İspanya kralının otoritesini yeniden kurdu. 1814'te bir çarpışma sırasında öldü.

BOVET (Daniel), İtalyan eczacı (Neuchâtel 1907). Fourneau'nun öğrencisi ve çalışma arkadaşı. Sonra Roma'da, İlaç kimyası laboratuvarı'nda müdürlük yaptı. Antihistaminikler ve kürarizanlar üzerine çalışmalarıyla 1957 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü'nü kazandı.

BOVİDAE → BOYNUZLUGİLLER.

BOVİNAE a. SIĞIRLAR oymağının bilimsel adı.

BOVİO (Libero), italyan yazar (Napoli 1883 - *ay. y.* 1942). Gazetecilik yaptı. Napoli folkloru üzerine denemeler, Napoli lehçesiyle hikâyeler ve komediler yayımladı (*Pulicinella,* 1920).

BOVİSTA a. Gastromycetales takımından mantar. (Körpeyken yenebilir.)

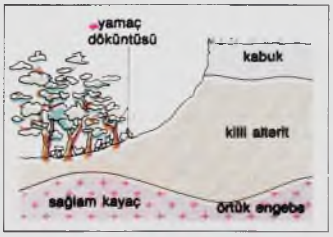
BOVMA → BOĞMA.

BOVT (Violetta), rus dansçı (Los Angeles 1927). Bolşoy dans okulu'nda öğ-

renim gördü (1935). Stanislavskiy-ve -Nemiroviç-Dançenko tiyatrosu'nun bale biriminde baş dansçı oldu (1944). Burada Vladimir Burmayster'in yapıtlarını büyük başarıyla yorumladı: *Kuğu gölü*. Üslubu, "port de bras" hareketindeki başarısıyla kendini belli eder.

BOW, Kanada'da (Alberta) ırmak. Kayalık Dağlar'da doğar, G.-D.'ya doğru akar, Calgary'yi aşar ve Medecine Hat'te Oldman ırmağına kavuşarak Güney Saskatchewan'ı oluşturur.

BOWAL a. (pöl dilinde sözc.). Jeomorfol. Batı Afrika'da sık rastlanan ve dik bir yamaçla sınırlanan lateritli kabukla kaplı yayla. (Sertleşmiş katın hemen altındaki gevşek alteritlerde oyulmuş içbükey bir alt yamaçla sürer.)

bowal

BOWALLEŞME a. Jeomorfol. Bowale dönüşme mekanizması. —Bu dönüşümün sonucu. (Bowalleşme lateritli killerin tropikal ortamdaki evriminin en sık görülen sonucudur: yapay olarak sıyrıldıklarında gittikçe daha pekleşen kabuklara dönüşür.)

Bowater Corporation *(The)*, dünyanın en büyük kâğıt üreticilerinden olan ingiliz holdingi. 1881'de küçük bir aile işletmesi olarak kurulan şirket, 1924'te, Sir Eric Vansitar Bowater'ın yönetiminde ticareti bırakarak yalnız üretime yöneldi. Grup, günümüzde İngiltere'nin gazete kâğıdı gereksiniminin % 60'ını karşılamaktadır. İşletmelerinin büyük bir bölümü Norveç'te, İsveç'te, Kanada'da ve ABD'de (dünyanın en büyük fabrikalarından olan Calhoun ile [Tennessee]) bulunmaktadır. Grup aynı zamanda uluslararası ticaret, mobilya ve inşaat sanayisiyle de ilgilenmektedir.

BOWDEN (*sir* Harold), ingiliz sanayici (San Francisco 1880-Winchester 1960). 1899'dan başlayarak bisiklet sanayisinde mühendis olarak çalıştı. 1902'de çelikten sarmal ve esnek bir kılıf içinde çalışan çelik telli bisiklet frenini buldu.

BOWDEN (Philip), ingiliz fizikçi (Hobert, Tasmanya, 1903-Cambridge 1968). Katı yüzeylerin fiziğini ve sürtünme olaylarını, özellikle de patlayıcıların sürtünmeye ve darbeye karşı duyarlığını inceledi.

BOWDİCH (Thomas Edward), ingiliz kâşif (Bristol 1791-Bathurs, Gambiya, 1824). 1817'de Aşanti kralı Osei Tutu'ya gönderilen bir heyette yer aldı, daha sonra bu heyetin başkanı oldu ve süresiz bir barış antlaşması imzaladı. 1819'da yolculuğunun öyküsünü yayımladı. 1822'de, kendi parasıyla ikinci bir keşif seferine çıktıysa da, yolda öldü.

BOWDLER (Thomas), ingiliz yazar (Ashley, Somerset, 1754-Rhydding, Glamorganshire, 1825). Muhafazakâr bir ailenin rahatsız olmadan okuyabilmesi amacıyla Shakespeare'in eserlerinde müstehcen gördüğü yerleri ayıklayarak *Family Shakespeare* (1818) adlı bir derleme yayımladı. Bowdler'ın adından türetilen, ingilizce ayıklamak anlamındaki "to bowdlerize" fiili, sansür anlamında da kullanılır.

BOWEN (Norman Levi), Kanada kökenli amerikalı petrograf (Kingston, Ontario, sel petrolojinin kurucusudur.

BOWEN (Elizabeth), irlandalı kadın romancı (Dublin 1899-Londra 1973). H. James ve V. Woolf'un etkisinde kalan bir estetik içinde, kadın romancılara (J. Austen) özgü ince dramları işledi, aşktan yoksun kalplerin ölümünü, erkeklerin ihanetini, ikbal avcısıyla ezikler arasındaki savaşımı, cömertliğin doğurduğu felaketleri romanlarında anlattı (*The House in Paris*, 1935; *The Death of the Heart*, 1938; *The Demon Lover*, 1947; *A Day in the Dark*, 1965; *Eva Traut*, 1969) ve romanı, "şiirsel bir gerçeğin düzyazıyla anlatımı" olarak ele aldı.

Bowen hastalığı. Der. hast. Deride oluşan epitelyum içi karsinom. Adını amerikalı deri hastalıkları uzmanı Templeton *Bowen*'dan (1857-1931) alan Bowen hastalığı yerleşik bir epitelyomadır. Erişkinlerde her çağda, vücudun her yerinde ve özellikle dış cinsel organların mukozasında (vulva, kamış başı) görülür. Parlak kırmızı, yumuşak bir leke ile başlar, gittikçe yayılır, sertleşir, üzeri pürtükleşerek açılır, etrafı bir kıvrımla çevrilir. Derinliğine değil, daha çok enlemesine yayılan lezyonlar, yavaş yavaş yozlaşarak tehlikeli olmaya başlar. Lenf bezlerindeki metastazlar çok geç ortaya çıkar. Elektrikle yakma, ameliyat ya da ışın tedavisi çoğu zaman lezyonların yok edilmesini sağlar.

Bowen oranı. İklimbil. Duyulabilen sıcaklık (QC) akım değerinin, gizli sıcaklık (buharlaşma) [QL] akım değerine oranı $\frac{(QC)}{(QL)}$ (Bowen oranı (β), belli bir yerde, yüzey ile aletle ölçüm yapılan atmosfer düzeyi arasındaki düşey sıcaklık ve su buharı gradyanlarına bağlıdır. Bu oran, duyulabilir sıcaklığın fazla olduğu sıcak çöllerde yüksek, buharlaştırıcı akımlar nedeniyle gizli sıcaklığın arttığı ekvator bölgelerinde düşüktür.

BOWER (Walter), iskoç tarihçi (Haddington, East Lothian, 1385-öl. 1449). İnchcolm'da başrahiplik yaptı. John of Fordun'ın kroniğine devam etti, yapıtı baştan başa yeniden elden geçirdi: *Scotchronicon.* Ortaçağ'daki belli başlı iskoç kroniklerinden biridir.

BOWİE (William), amerikalı jeodezi uzmanı (Annapolis Junction, Maryland, 1872-Washington 1940). 1895'te Coast and Geodetic Survey'e girdi. Hayford'un çalışmalarını devam ettirerek izostatik kuramları geliştirdi. Washington Bilimler akademisi'nin başkanlığını yaptı (1930).

BOWİE (David JONES, **David** —denir), ingiliz rock şarkıcısı (Brixton 1947). 1964'te ilk topluluğunu kurdu, 1969'da üne kavuştu. Yeni rock'ın öncülerindendir. Kişiliğindeki çifte cinselliği vurguladı. Özenli orkestralamalar yaptı. Başlıca plakları: *Space Oddity*, *Ziggy Stardust*, *Heroes.* Yönetmenliğini Nicolas Roeg'in yaptığı *Dünyaya düşen adam* (The Man Who Fell to Earth, 1976) ve Oşima Nagisa'nın yönetiminde *Furyo* (1983), Jim Henson'un yönetiminde *Labyrinth*'i çevirdi (1986).

Bowie testi. Hematol. Trombositlerin cama yapışma oranını cam kapta ölçme.

BOWLES (William Lisle), ingiliz şair (King's Sutton, Northamptonshire, 1762-Salisbury 1850). Dinginci akımdandı; Alexander Pope'a karşı cephe aldı (*Fourteen Sonnets*, 1789; *The Spirit of Discovery*, 1805, *Hermes Britannicus*, 1828). Alışılmışın dışında ve yumuşak üslubuyla romantikleri etkiledi.

BOWLES (Chester Bliss), amerikalı siyaset adamı (Springfield, Massachusetts, 1901). Truman tarafından Office of Economic Stabilization'ın (İktisadi istikrar bürosu) başına getirildi (1946) ve federal hükümetin iktisadi konulardaki müdahalesinin artmasını sağladı. Connecticut valisi (1948-1950), iki kez Hindistan büyükelçisi (1951-1953 ve 1963-1969), Temsilciler meclisi Connecticut üyesi (1953-1960), başkan Kennedy'nin dışişleri bakanı ve (Afrika, Asya ve Latin Amerika konularında) dışişleri danışmanı oldu.

BOWLES (Paul), amerikalı besteci ve yazar (New York 1910). Opera, bale ve film müzikleri yazdı. Anlatılarında, sürgüne gönderildiği Tanca'daki izlenimlerine dayanarak, modern dünyanın saçmalığını işledi (*The Shelterring Sky*, 1949; *Let it come down*, 1952; *The Spider's House*, 1955). *A Life Full of Holes* (1964) ve *The Leman* (1969) adlı yapıtlarında, yöredeki arap lehçesinden, hızmetkârlık ve balıkçılıkla geçen yıllarından çizgiler ve renkler vardır. Özyaşamöyküsü olan *Without stopping*'deyse (1972) yurdundan uzak olmanın burukluğunu yansıtır.

BOWLEY (*sir* Arthur Lyon), ingiliz matematikçi, istatistikçi ve iktisatçı (Bristol 1869-Haslemere, Surrey, 1957). Uluslararası ekonomimetri derneği'nin (1933) kurucularından biridir. İncelemelerinde özellikle ulusal gelir ve sosyal bilimlerde örnekleme tekniklerini ele aldı. *Wages in the United Kingdom in the 19th Century* (XIX. yy. Büyük Britanyası'nda ücretler)[1900] başlıca yapıtıdır.

BOWLİNG a. (*to bowl*, [topu] fırlatmak' tan ing. sözc.). **1.** Amerikan kökenli kuka oyunu. **—2.** Bu oyunun oynandığı yer. —ANSİKL. Akçaağaç ya da meşeden yapılmış, 38 cm yüksekliğinde 10 kuka, 25,50 m uzunluğunda ve 1,85 m genişliğinde sert tahtadan dar bir pistin sonuna üçgen biçiminde dizilir; bunları, zemin üzerinde yuvarlayarak fırlatılan, 18-32 cm çapında, gayak ağacından yapılmış iki topla devirmek gerekir. Devrilen her kuka için bir *sayı* kazanılır; on kukanın iki topla devrilmesi *tek onur sayısı*; bir topla devrilmesiyse *çift onur sayısı* kazandırır. Bir bowling partisi, on oyundan oluşur.

BOWMAN (İsaiah), amerikalı coğrafyacı (Waterloo, Kanada, 1878-Baltimore 1950). Araştırmalar yaptığı Andlar'a ilişkin önemli kitaplar yayımladı: *The Andes of Southern Peru* (Güney Perû Andları) [1916], *Desert Trails of Atacama* (Atacama'nın çöl yolları) [1923]. "Öncü sınırlar" (1931) üzerine araştırmaları ve siyasal coğrafya çalışmaları önemlidir: *The New World: Problems in Political Geography* (Siyasal coğrafyada Yeni Dünya sorunları) [1921], *The Mohammedan World* (İslam dünyası) [1924], *International Relations* (Uluslararası ilişkiler) [1930].

Bowman kapsülü ya da **Müller kapsülü,** Malpighi yumakçığını saran özgül zar. Adını ingiliz hekim William *Bowman*'den (1816-1892) alır.

BOWNESS ON WİNDERMERE, Büyük Britanya'da turizm merkezi, Lake District'te, *Windermere* gölünün doğu kıyısında. XV. yy.'dan kalma kilise.

BOWRA (*sir* Cecil Maurice), ingiliz eleştirmen (Çin 1898-Oxford 1971). Yunan şiiri (*Tradition and Design in the Iliad*, 1931) ve avrupa simgeciliği (*The Heritage of Symbolism*, 1943) üzerine incelemeler yazdı.

BOWRİNG (*sır* John), ingiliz filolog, gezgin ve yönetici (Exeter 1792-Claremont, Exeter yakınında, 1872). Tanıştığı Jeremy Bentham'ın tilmizliğini ve edebiyat alanında uygulayıcılığını yaptı. Westminster Review'u yönetti (1825-1830). Avam kamarası'na girdi (1835-1837 ve 1841-1849). Başta Rusya, Macaristan ve balkan ülkeleri olmak üzere, halk şiirleri ve baladlar derlemek amacıyla bütün Avrupa'yı dolaştı. Kanton'da ingiliz konsolosluğu (1849), daha sonra da Hongkong valiliği (1854) yaptı. Çinliler'in çıkardıkları kargaşalara İkinci Çin savaşı'nın çıkmasına yol açan sert önlemlerle karşılık verdi. Çeşitli diller bilirdi. Kırka yakın yapıt yazdı: şiirler, eleştiriler, gezi notları, siyaset üstüne

denemeler, çeviriler ve *Autobiographical recollections* (1877).

BOW-STRİNG a. (ing. sözc.). KİRİŞ GERGİLİ* KÖPRÜ'nün eşanlamlısı.

BOW THRUSTER a. (ing. sözc.). Denizc. Geminin manevrasını kolaylaştırmak için baş bodoslamasına yerleştirilen ve boyuna bir tünelden eksenel bir çarkla suyu emerek yanlardaki iki delikten dışarı atan düzenek.

—ANSİKL. Denizc. Boşaltma deliklerinden biri kapatılırsa, fışkırma kuvvetinin tepkisiyle bir dönme devinimi doğar. İki delikte açık tutulursa, bow thrusterin etkisi bir frenleme kuvveti yaratır ve bu etki hıza bağlı olarak artar. Bow thrusterin dönme yönü ters çevrildiğinde, su yandaki deliklerden emilir ve baştaki delikten atılır; böylece geminin geriye doğru yer değiştirmesini sağlayan bir itme kuvveti elde edilir.

BOXBERG, Almanya'da, Brandenburg eyaletinde (Cottbus yönetim bölümü) yerleşme birimi. Büyük termik santral.

BOXER-SHORT a. (ing. *boksör şortu* anlamında sözc.). Bitişik bir iç sliple astarlanmış şort.

BOX-OFFİCE a. (ing. sözc.). Bir gösterinin ya da bir tiyatro sanatçısının, gişe hâsılatına göre değerlendirilen başarısı.

BOY a. **1.** İnsan vücudunun uzunlamasına ölçüsü: *Boy: 1,65. Onun boyu benden uzun.* (Bk. *ansikl.* böl. Antropol.) **—2.** Dört bacaklı hayvanlarda yerden omuzbaşına kadar olan yükseklik. **—3.** Bir şeyin tabanından tepe noktasına kadar olan yüksekliği ya da bir ucundan diğer ucuna olan uzunluğu: *Direğin, ağacın boyu. Kalemin boyu. Üç metre boyunda bir yılan.* **—4.** İki boyutlu bir yüzeyin, EN'e karşıt olan uzun kenarı: *Çerçevenin boyu.* **—5.** Bir cismin üç boyutundan en uzun olanı: *Yatağın boyu (uzunluğu). Dolabın boyu (yüksekliği).* **—6.** Bir şeyin boyutu, hacmi, uzunluğu: *Büyük boy bir tabak. Bir boy küçüğünü istiyorum.* **—7.** *Bir şey boyu,* bir şeyin yüksekliğini ya da uzunluğunu, belirtilen şeyin uzunluğuyla belirtmek için kullanılır: *Diz boyu kar.* **—8.** Belli bir zaman süresince; süreç içinde: *Gün boyu bir serinlik vardı. Yüzyıllar boyu süren bir çaba. Ömür boyu hapis.* **—9.** Bir yerin kıyısı: *Kordon boyunda dolaşmak.* **—10.** Elbise, ceket, etek ya da pantolon boyunun temel alındığı ölçü: *Bu model iki boydan çıkar.* **—11.** *Boy atmak, boy almak, boy sürmek,* çocuk sözkonusuysa, boyu uzamak, boylanmak. ‖ *Boy aynası,* insanı tepeden tırnağa, bütünüyle gösteren ayna. ‖ *Boy bos,* insanın boy yönünden görünüşü; endam. ‖ *Boy bos yerinde,* boyca uzun ve biçimli kimseler için kullanılır: *Boyu bosu yerinde bir kadın.* ‖ *Boy boy,* büyüklük ve nitelikçe değişik olan şeyler için kullanılır: *Sergide boy boy tabaklar, bardaklar var.* ‖ *Boy göstermek,* bir kimse sözkonusuysa, hiçbir iş yapmadan salt gösteriş olsun diye bir yerde bulunmak, kendini belli etmek: *Bütün toplantılarda boy gösterir ama hiçbir sorumluluk yüklenmezdi.* ‖ *Bir kimseyle boy ölçüşmek,* onunla bir konuda değer ya da güç yönünden yarışmak: *Bırak, sen onunla boy ölçüşemezsin.* ‖ *Boy vermek,* sözkonusu deniz vb. ise, insan boyunu aşacak kadar derin olmak; bir kimseyse, bu derinliği boyu ile ölçmek; bir bitkiyse, gelişmek, uzamak. ‖ *Boy vermemek,* deniz, göl vb. sözkonusuysa, derinliği insan boyunu aşmamak. ‖ *Boya çekmek,* ergenlik dönemindeki bir çocuktan söz ederken, hızla uzamak, bu nedenle zayıflamak. ‖ *Boydan boya,* bir uçtan öteki uca: *Bir ülkeyi boydan boya dolaşmak.* ‖ *Boydan kesat, içi fesat,* kısa boyluların kıskanç oldukları biçimindeki yaygın kanıyı belirtmek için söylenir. ‖ *Böyu bacadan mı aştı?,* kızların daha evlenecek yaşa gelmediğini belirtmek için söylenir. ‖ *Boyu, boyunca beraber* ya da *boyunca,* boyu kadar, yetişkin: *Boyunca çocuğu olmak.* ‖ *Boyu bosu devrilsin, devrilesi,* "ölsün" anlamında söylenen ilenme sözü. ‖ *Boyu boyuna, huyu huyuna,* karı koca ya da arkadaşlar arasında her yönden denklik, uyum bulunması gerektiğini belirtmek için söylenir. ‖ *Boyu sırık, aklı yılık,* uzun boyluların akıllarının kıt olduğu kanısını belirtmek için söylenir. ‖ *Boyun bir karış uzadı,* bir kimseye "gereksiz yere bir iş yapmakla sanki büyüdün, yükseldin" anlamında söylenir. ‖ *Boyuna,* uzunlamasına: *Bir kumaşı boyuna kesmek. Boyuna kesit.* ‖ *Boyuna bosuna bakmadan,* bedensel yetersizliğini, güçsüzlüğünü düşünmeden: *Boyuna bosuna bakmadan bize saldırmasın mı?* ‖ *Boyundan büyük işlere kalkışmak,* bir kimse sözkonusuysa, üstesinden gelmeyeceği, başaramayacağı işlere girişmek. ‖ *Boyunun ölçüsünü almak,* bir işte başarısız duruma düşerek, o alandaki yetersizliğinin bilincine varmak: *Sonunda o işten de boyunun ölçüsünü almış, vazgeçmişti.*

—Arit. *Bir sayının ondalık yazılışında bir rakamın boyu,* rakamın, virgülün solundaysa pozitif olarak sayılan ve 1 eksiltilen virgülün sağındaysa negatif olarak sayılan (virgülden başlayarak) sırası. (17,25 te, 1 in boyu 1; 7 ninki 0; 2 ninki -1; 5 inki -2 dir.) ‖ *Ondalık gösterimle verilen bir sayının boyu,* soldan başlayarak birinci anlamlı rakamın boyu (17,25 in boyu 1 dir. Ondalık bir sayının boyu, bu sayının ondalık logaritmasının ayırtedicisi, bu sayının normallenmiş dalgalı yazılışında da kuvvetin üssüdür.)

—Bot. *Sınırlı boy,* türü belli bitkilerin, doğal olarak ulaşabildiği en büyük boy. (Bk. *ansikl.* böl.) —Genellikle bir hayvan ya da bitki türünün ulaşabileceği büyüklük, irilik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Çeb. Bir kümenin parçaları kümesinin boş olmayan altkümesi; iki kümenin birleşimi ve farkı işlemlerinde kararlıdır.

—Dalga ve titr. *Boyuna dalga,* ayırtedici vektörü (yer değiştirme vb.) yayılmayla aynı doğrultuda olan dalga (bir akışkan içinde ses, bir yayda sıkışma dalgası vb.).

—Denizc. *Boy takviyesi,* çelik gemi inşaatında güverteleri, borda kaplamalarını ya da karinanın sac levhalarını destekleyen ve kemerelere, derin postalara ya da döşeklere dayanan boylamasına ikinci çerçeve. ‖ *Dikeyler arası boy,* yaz friborduna denk düşen su kesiminde, baş bodoslamasının ön yüzünden kıç bodoslamasının arka yüzüne ya da kıç bodoslaması yoksa dümen şaftının eksenine kadar ölçülen uzunluk. ‖ *Kandilisa boyu,* yelkeni serenine toka etmekte kullanılan kandilisa halatının uzunluğu. ‖ *Orsa yakası boyu,* bir yelkenin orsa yakasının uzunluğu. ‖ *Su kesimi boyu,* yüzen bir geminin su yüzeyi düzeyinde baştan kıça kadar ölçülen uzunluk. ‖ *Tam boy,* bir geminin, başın ucundan kıçın dış bölümüne kadar ölçülen en büyük uzunluğu.

—Denizbil. *Boyuna kıyı,* DALMAÇYA KIYISI'nın eşanlamlısı.

—Din. *Boy aptesi* → APTES.

—Marangl. *Boy kesme,* kerestesleri boyu yönünde kesme işlemi. ‖ *Boy kesme makinesi,* bu işlemi yapmaya yarayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Şerit boy kesme makinesi,* şerit testere kullanan makine.

—Mat. çözlm. Bir *f* fonksiyonunun kendi tanım bölgesindeki bir x_0 yığılma noktasında, bir başka *g* fonksiyonuna göre özelliği: $\lim_a |f/g|$ sonlu olduğunda, "x_0 dolayında *f* nin, en çok *g* ninkine eşit bir boyu vardır"; bu da, Landau*'nun simgelemeleriyle $f = O(g)$ biçiminde ifade edilir. Ayrıca $g = O(f)$ olduğunda *f* ile *g* nin boyları eşittir. Öte yandan, $\lim_a |f/g| = 0$ ise, *f* nin boyu *g* ninkinden küçüktür ve $f = o(g)$ biçiminde belirtilir.

—Metalogr. *Boyuna çatlak,* heterojen işlemler uygulanmış (sert çeliklerin hızlı olarak yeniden ısıtılması, her türlü sert alaşımın yüzeysel haddelenmesi) uzun parçalarda kanatları hafifçe ayrık, üst üste gelen eksenel çatlakların tümü.

—Metalürj. *Çaplanmış boy,* çekme, burma vb. deneylerinde kullanılan çubukların, düzgün ve belirli bir çapı olan parçanın uzunluğu. ‖ *İşaretler arası boy,* iki işaret arasında kalan ve çekme deneyi sırasında çubuğun uzamasını ölçmeye yarayan çaplanmış uzunluk.

—Nüfusbil. *Boyuna inceleme,* bir nüfus olayının aynı dönemde aynı olayları yaşamış bir toplulukla ilgili gözlemlere dayanılarak incelenmesi için kullanılır.

—Spor. Bir yarışmada (at yarışı, kürek yarışı sporu, vb.), yarışçıları varış noktasında birbirlerinden ayıran birim. Bu birim, bir at boyu ya da bir tekne boyu olarak belirlenmiştir. —Yağlı güreşte güreşçilerin ayrıldıkları her dereceye verilen ad. (Güreşçilerin yer aldıkları boy dereceleri kiloları, güreş geçmişleri ve deneyimlerine göre saptanır. Yağlı güreş boyları: deste küçük boy, deste orta boy, küçük orta küçük boy, küçük orta büyük boy, büyük orta, başaltı ve baş'tır.)

—ANSİKL. Antropol. Yetişkin insanın boyu, bütün halklarda, ortalama olarak erkekte kadından daha uzundur. Cinsler arasındaki bu fark değişiklikler gösterir. Özellikle Afrika'nın Aşağı Sahra bölgesinde bu boy farkı, Avrupa'dan daha azdır. Bu durum Afrikalılar'ın daha sert yaşam koşulları içinde bulunmalarıyla açıklanır. Afrika'da kadın, düşman bir çevre karşısında kendi genetik büyüme potansiyelini gerçekleştirmekte erkekten daha büyük bir yetenek göstermiştir.

Her halkta, cüceler ve çok uzun boylular gibi anormal ve aşırı durumlar göz önüne alınmasa bile, yetişkinin boyu, büyük bireysel farklılıklar gösterir. Bu farklılık ya genetik nedenlerden ya da çevre etkenlerinden ileri gelir. Çevre etkenleri (bunlar birbirinden bağımsız değildir) arasında beslenmeyi, sağlık koruma ve hekimlik çalışmalarının koruyucu ve tedavi edici etkililiğini, kentleşme derecesini ve anababanın toplumsal-kültürel düzeyini sayabiliriz. Son yüz yıl içinde, sanayici kentsel toplumların yetişkin kişi boyunda görülen ve yüzyıllık boy eğilimi adı verilen çok büyük uzama, kuşkusuz bu etkenlere bağlıdır.

Yetişkin boyu ayrıca, dünya halkları arasında, Zaire'nin Mbuti Pigmeleri'ndeki 144 cm'lik ortalama erkek boyundan, Sudan'da yaşayan Yukarı Nil Dinkaları'ndaki 184 cm'lik ortalama erkek boyuna kadar, dünya halkları arasında büyük değişiklikler de gösterir. Yukarıda sözü edilen etkenler, bu değişkenliği yönlendirmekle birlikte, bunun yadsınmaz nedenleri arasında genetik farklılıklar da vardır. Öteki memeli türlerinde de dünya çapında doğrulanan bir "çevrebilimsel kural" uyarınca, daha sıcak olan yerde ortalama yetişkin boyu daha kısa olma eğilimi gösterir. Bedensel yapı değişikliğinin, ısıya uyarlanmaya büyük ölçüde bağlı olduğu söylenebilir. Hava nemliliği de çevre ısısı kadar önemli bir etkendir. Pigmeler'in yaşadığı ekvator ormanının sıcak, hareketsiz ve neme doymuş havasında, kısa boy, terlemenin pek de etkili olmadığı bir çevrede, iç ısının, terlemeden başka mekanizmalar aracıyla dağılmasını kolaylaştıran bedenin yüzey/kitle oranının son derece yüksek olmasına yol açar. Oysa, yüksek ısının, daha düşük bir nemlilik ve daha yoğun bir hava dolaşımıyla birlikte bulunduğu Afrika bozkırlarında, dar gövdeli ve çok uzun bacaklı ince uzun beden yapısı, terlemeye büyük bir önem kazandırır.

—Bot. Kuramsal olarak bazı bitkilerin büyümesi ve ömrü belirsizdir; gerçekte enine büyüme, yani kalınlaşma, sağlamlık ve durağanlık nedeniyle bir sınıra dayanır; boy gelişmesini de bu sınır belirler. Avrupa'nın ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde, ağaçlar birkaç boy grubunda toplanabilir: 1. grup ağaçlar (30 m'den fazla boy), 2. grup ağaçlar (15-30 m boy), 3. grup ağaçlar (7-15 m boy); bir de 7 m'den aşağı boyda olan ağaççıklar. Ama çok daha büyük ağaçlar da vardır: Avustralya'da yetişen okaliptüs türünün *(Eucalyptus globulus)* boyu 130-160 m'ye, Kaliforniya'da yetişen

sekoya ağacının *(Sequoia gigantea)* boyu 100 m'ye ve dipte çevresi 40 m'ye ulaşabilir. Yalnız sürüngen ve sarmaşık bitkiler bu sınırlamalara uymaz; onlarda gelişme, ancak yaşlanma ve yaşlanan dokuların yavaş yavaş yok olması sonucunda durur. Bazı sürüngen palmiyeler (rotang) 300 m kadar uzayabilir; ama gövdeleri ancak 5 cm çap yapar; böyle bir uzunluğa bazı yüzen suyosunları da *(Macrocystis)* ulaşabilir.

—Ed. Divan edebiyatında sevgilinin boyu *servi, tûba, şimşad, sanavber, narven, çınar* ve *ar'ar* gibi ağaçlara benzetilir. Boy için *bülent, bâlâ, müntehâ, rast, doğru, mevzun, dilkeş, dilcû, latif, hoş, ra'nâ, hıraman, revân, âzâde* sıfatları kullanılır. Doğruluk ve düzgünlüğü dolayısıyla sevgilinin boyu *ok*'a, elif harfine (ا), arap abecesiyle 1 rakamına benzetilir. Boy'un arapça karşılığı "kamet'le" "kıyamet" birlikte anılır. Âşıklar arasında ve âşığın gönlünde kıyamet gibi karışıklık, fitne ve bela yarattığı anlatılır; bu nedenle sevgilinin boyu *fitne* ve *bela* olarak düşünülür. Boyla *salınmak, hıraman* olmak sözcükleri yan yana gelir.

—Marangl. Boy kesme makineleri çalışma ilkelerine ve kullanıldıkları yere göre üç türe ayrılır: *taşınabilir* boy kesme makinesi, motor miline doğrudan bağlı çember biçiminde testeresi ve siperli bir tablası olan aygıttır; ince parça ve çıtaları düz ve değişik açılarda kesmek için kullanılan *seri* boy kesme makinesi dikey bir silindire bağlı raylı sistemiyle çok yönlü hareket edebilir. *Sarkaç,* boy kesme makinesi ya da pandülde, gövde ucunda bir motor ve testere motorun üstünde de çekme kolu yer alır; mafsallı bir düzenekle asıldığı duvar ya da tavan boyunca gidip gelebilen bir makinedir.

BOY a. Eski Türkler'de özellikle Oğuzlar'da, temel toplumsal-siyasal birlik. (Eşanl. KABİLE) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Boy beyi,* boyları yöneten kişilere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ed. *Dede Korkut kitabı*'nda destan, hikâye anlamında kullanılmıştır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kaşgarlı Mahmut'a göre, "boy" sözcüğünün en eski biçimi, Orhun yazıtlarında geçen *bod*'dur. Göçebe türk topluluklarının örgütlenmesinde temel birim olan boylar obalara (aşiret), obalar da ailelere ayrılıyordu. Boylar, han sülalesinden ya da soylu sınıftan bir yöneticinin çevresinde toplanarak illeri (ulus) oluşturuyorlardı. Oğuz ili 24 boydan oluşmuştu. Bunlar Üçok ve Bozok olmak üzere iki kola ayrılmıştı. Bozoklar'ın simgesi yay, Üçoklar'ınki oktu. Her oğuz boyunun hayvanlarına ve eşyalarına vurduğu bir damgası ve ongunu (totemi) vardı. Oğuzlar çeşitli dönemlerde Dokuz Oğuz, Altı Oğuz, Üç Oğuz adlarıyla, daha az sayıda boydan oluşan birlikler halinde de yaşadılar. XI. yy.'da selçuklu fütuhatıyla boy örgütlenmeleri dağılan Oğuzlar, "Türkmen" adı altında kurdukları siyasal birliklerde gene boy özelliklerini korudular. Akkoyunlu, Karakoyunlu, Dulkadırlı illerini oluşturan Türkmenler birer boy niteliğindeydi. XIV. yy.'da G. Anadolu'da oturan Türkmenler'e Üçok, Sıvas, Yozgat yöresinde oturanlara Bozok deniyordu. "Boy" sözcüğü Oğuzlar ve Türkiye Türkleri arasında anlamını yitirmeden günümüze değin ulaşmıştır.

• *Boy beyi,* atalarından kalma yurdunda, ailesiyle birlikte başına buyruk yaşar, han ve beylerbeyi ona karışamazdı. Toplulukta ailesi üyeleriyle birlikte soylu sınıfı oluşturan boy beyi, yazın yaylaya çıkar, kışın da bir ırmak kıyısındaki kışlağına dönerdi. Obasında, hanınkine benzemekle birlikte daha küçük ölçüde bir örgütü vardı. Her sabah, önünde kapıcılar, çavuşlar, ailesinden kişiler, hassa muhafızları, bekçiler ve kölelerden oluşan bir kalabalığın durduğu divan otağına çıkar, kabileye ilişkin işleri görür, handan, beylerbeyinden, öteki beylerden gelen habercileri ya da temsilcileri kabul ederdi. Varlıklı olan boy beyinin, on binlerce koyunu, binlerce atı, devesi, sığırı bulunurdu. Başında bulunduğu boydan "adet-i kuşak-ı boy beyi", "adet-i salgun-u boy beyi" gibi yalnız kendi için bazı vergiler toplardı. Çağrı üzerine hanın büyük otağında toplanan beyler, verilen toy*'un ardından sofrada, şölen çadırında bulunan eşyayı yağmalar, sonra da hep birlikte hanı selamlayarak yurtlarına dönerlerdi. Selçuklu, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Dulkadırlı, Karamanlı ve Osmanlı hanedanları hep boy beylerince kuruldu. Osmanlılar döneminde Anadolu'daki büyük türkmen kabilelerinin reislerine de "boy beyi" denirdi.

—Ed. *Dede Korkut kitabı*'ndaki hikâyeler örneğin *"Dirse Han oğlu Boğaç Han boyunu beyan eder"* vb. diye başlamaktadır. Yapıtın Vatikan yazmasında ise *"boy"* yerine *"hikâye"* sözcüğü kullanılmıştır. *Dede Korkut kitabı*'ndaki kalıplaşmış bir ifade de "boy" sözcüğü, *boy boylamak* diye geçer. Örn. *"Dedem Korkut boy boyladı, soy soyladı. Bu oğuznameyi düzdü, koştu."* (→ SOY.) "Boylamak" fiilinin "boy"dan türediği ve hikâye söylemek anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Sözcüğün kavim, aşiret anlamına gelen boy ile (esk. türkç. *bod*) ilgisi bulunmadığı, ayrı bir kökten geldiği ileri sürülmektedir. Buna karşılık bozlak ile (→ BOZLAK) anlam yakınlığı taşıdığı ve onunla aynı kökten geldiği varsayılmaktadır. (→ Kayn.)

BOY a. (ing. *boy,* oğlan). Afrika ve Asya ülkelerinde genç yerli hizmetçilere sömürgeci İngilizler'in verdikleri ad.

BOYA a. **1.** İnce katlar halinde uygun yüzeylere vurulduğunda, koruyucu, dekoratif ya da teknik nitelikte örtücü bir katman oluşturan ve pigmentler içeren sıvı ya da toz ürün. (Bk. *ansikl.* böl. Boyac. ve Marangl.) **—2.** Bir şeyin yüzeyine sürülmüş boya tabakası: *Kapı ve pencerelerin boyasını yenilemek. Boyası bozulmak. Boyası dökülmüş bir araba.* **—3.** Makyaj: *Ağlayınca boyaları birbirine karıştı.* **—4.** Renk: *Arabanın boyası kırmızı mıydı?* **—5.** *Halk.* Mürekkep. **—6** Bir şeyin ya da bir kimsenin aldatıcı görünüşü: *Boyasına aldanma, fesat biridir.* **—7.** *Boya tutmak,* bir şey sözkonusuysa, kolay ve iyi boyanır nitelikte olmak. ‖ *Bir şeye, bir yere boya vurmak, boya çekmek,* onu, orayı boyamak. ‖ *Boyası atmak,* bir şey sözkonusuysa, boyası solmak ya da kabarıp dökülmek.

—Berberl. *Saç boyası,* saçların rengini uzun süre dayanacak biçimde değiştirmek için kullanılan oksitli boya maddesi.

—Der. hast. *Antiseptik boya,* deri hastalıklarını, özellikle enfeksiyonlu olanlarını tedavi etmek için sürülerek kullanılan boya maddesi. (Başlıcaları şunlardır: metilen mavisi, eozin, metil yeşili ve moru, fluoressein.)

—Matbaac. *Boya birimi,* bir baskı makinesinde kalıbı mürekkeple besleyen mekanik düzenek. ‖ *Boya verme,* baskı makinesinin merdanelerini boya ile besleme. ‖*Bir kalıbın, bir merdanenin boyasını almak,* kurutma kâğıdıyla aşırı mürekkebi gidermek.

—Seram. *Boya ayarı,* seramik boyalarının hazırlanma işlemi. (Her boyanın renk veren oksitlere göre yapılış biçimi ve karışım oranları farklılık gösterir.)

—Tekst. Kumaşlara renk verme özelliği olan ve bitkisel ya da yapay boyarmaddelerden hazırlanan çözelti. ‖ *Boya takviyesi,* boyama işlemi sırasında boya banyosuna, ilk derişimini kazandırmak için boyarmadde ekleme. ‖ *Boyayı aşındırma,* kumaşa verilmiş boyanın bir bölümünü çıkarmak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Boyayı sökme,* boyanmış bir kumaş üstündeki boyarmaddeyi kısmen ya da tamamen yok etme.(Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Boyac. Boyalar, niteliklerine göre pigment* ya da dolgu maddesi denilen, bir ya da birçok tür toz, az çok akışmaz makromolekülü maddelere karıştırılarak elde edilir; makromolekülü maddelere ise katman oluşturucu maddeler denir. Uçucu, çözücü ya da seyreltici sıvılar, boyanın akışmazlığını ayarlayarak üretimi ve uygulamayı kolaylaştırır. Su, çözücü ya da seyreltici bir işlev görebilir. Boyalarda ayrıca küçük miktarlarda da olsa, sürmeyi kolaylaştıran, donukluk veren, kurumayı sağlayan katkı maddeleri de yer alır. Vernikler boyalara benzer, ama pigment ve dolgu maddesi içermezler.

Boyalar, genel bileşimlerine, özellikle bağlayıcının ve katman oluşturucu bileşenlerinin yapısına ya da vurulacakları yüzeylere göre sınıflandırılır; örneğin, yapıların iç ve dış kaplamalarında, sanayide ve genel işlerde kullanılan boyalar biçiminde ayrılabilir.

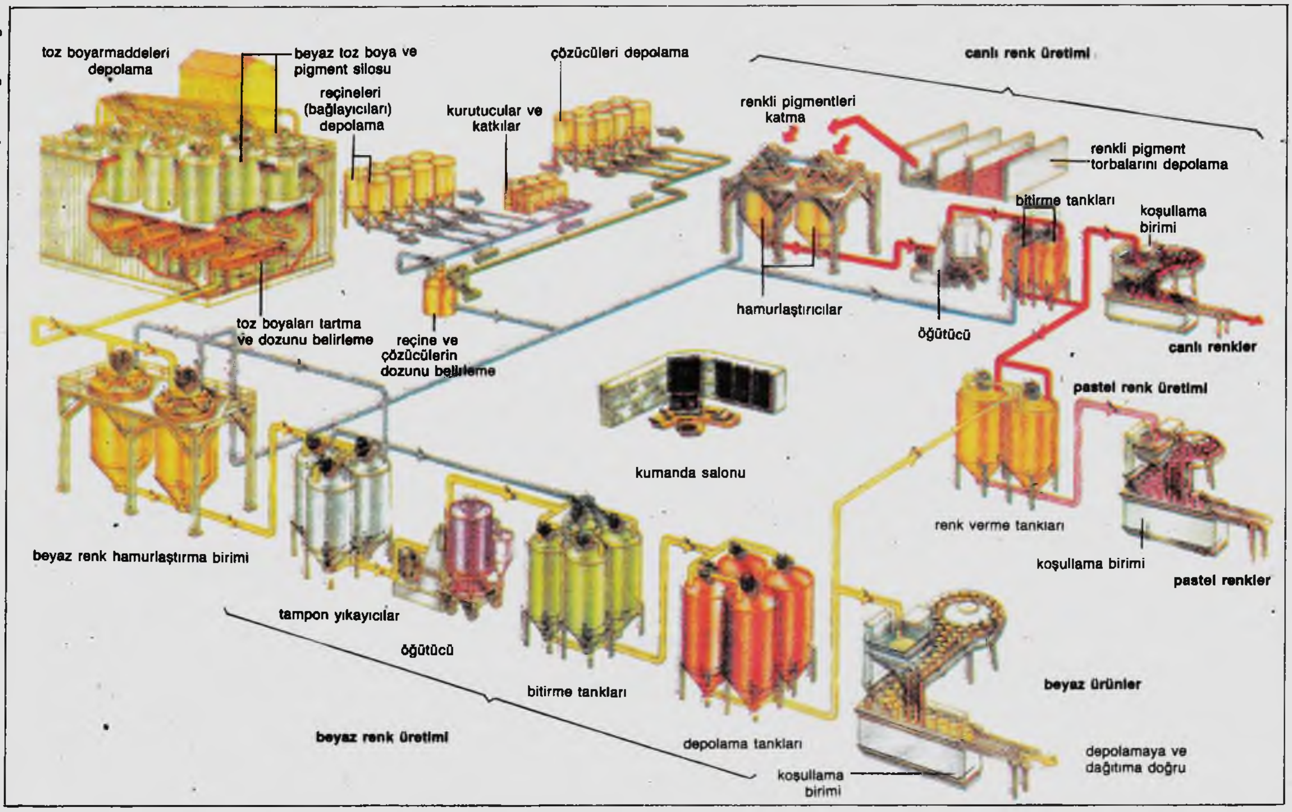
Teknik açıdan, boyalar genellikle kuru boya katmanının oluşum biçimine göre sınıflandırılır.

Boyaların bileşenleri eskiden yalnızca doğal ürünlerden oluşuyordu. Daha sonra, yapay reçinelerin ve boyarmaddelerin bireşimsel yolla elde edilişi, boya üreticilerine çok sayıda ürün sağladı; böylece çeşitli formüller çoğaltılarak değişik gereksinimleri karşılama olanağı bulundu.

• *Boyaların sınıflandırılması.* Başlıca boya türleri şunlardır: 1. Yalnızca fiziksel olarak kuruyan boyalar, içerdikleri çözücülerin buharlaşması sonucunda katman oluşturur; boyalardaki katman oluşturucu maddeler, çözücüler buharlaştığında kâğıtlardaki selüloz lifleri gibi keçeleşirler. Boyalar kimyasal değişime uğramaz, ama vurulmalarını kolaylaştıran çözücülerde çözünürler; bu da sakıncalarından biridir;
2. fiziko-kimyasal etkiyle kuruyan boyalar; iç mekânda olduğu kadar, dış mekânda da iyi sonuçlar veren emülsiyon-boyalar bu türe örnek gösterilebilir. Bu tür boyalarda, kurumanın fiziksel bölümü suyun buharlaşması, kimyasal bölümü ise, su içinde katı asıltı halinde bulunan reçine taneciklerinin "kaynaşma"sı biçiminde ortaya çıkar; bu tanecikler, birbirine dokunana değin yaklaşıp çözünürler ve böylece sürekli bir katman oluştururlar;
3. yükseltgenmeyle kuruyan boyaların, en eski ve en bilinen örneği yağlı boyadır. Kimi yağlar ve "kurutucu" denilen kimi reçineler, ince bir kat halinde vurulduklarında, havanın oksijeniyle tepkimeye girer ve katı ürünlere dönüşür. Gliseroftal boyalar (ya da alkitler) adı verilen "genel boyalar" bu grupta yer alır. Öte yandan, emülsiyon boyalarla karıştırılmaması gereken, seyreltilebilir ya da "suda çözünür" boyalar da bu gruba girer;
4. fırın boyaları sanayide kullanılır ve bir boya katmanı oluşturmak için, ısıl enerji isteyen maddeler içerir; pişirme süreleri 250 ile 300°C arasında birkaç saniyeden, 130 ile 120°C arasında 15-30 dakikaya kadar değişir; 100°C düzeyindeki sıcaklıklar için, daha uzun bir süre gerekir. Otomobillerde ve dayanıklı tüketim mallarında kullanılan boyaların çoğu fırın boyalarıdır;
5. kurumaları için, az miktarda "katalizör" katkısı gereken boyaların en ünlüleri "aminoplastlar" ve "poliesterler"dir. Bu boyaların sakıncası, katalizör katıldıktan hemen sonra kullanma zorunluluğu ve korunamamasıdır;
6. iki bileşenin tepkimeye girmesiyle kuruyan boyalar, karışımın az miktarda katalizör katkısı yerine yarı yarıya ya da ikide bir gibi daha dengeli oranlarda yapılmasıyla yukarıda belirtilen boyalardan ayrılır. En yaygın örnekleri, kimi yüzey kaplamalarında kullanılan epoksi boyalar ve özellikle deniz araçlarına vurulan poliüretan boyalardır; bu boyaların verimleri çok yüksektir.

• *Üretim.* Temelde, renklendirici tozları, homojen ve kalıcı biçimde, vernik içinde dağıtmaya dayanır; bu vernikler, yeterince akışkanlaşmaları için katman oluşturucu maddeler, uygun çözücülerde çözündürülerek elde edilir.

Ripolin belgesine göre

boya üretim şeması

Pigmentlerin inceliğini ve dolgu maddelerini üreticiler belirler; ama bütün tozsu maddeler gibi, bunlar da depoda kaldıkları sürede yığışım ve topak oluşturmaya yatkınlık gösterir. Dolayısıyla, kullanmadan önce boya üreticisi, taneciklere ilk inceliklerini kazandırmak ve böylece vernik içinde tam dağılımını sağlamak için yeniden öğütmek zorundadır. Öğütmeden sonra katkı maddelerini ekleme, çözücü yüzdesini artırarak akışmazlığı ayarlama ve kimi renkleri elde etmek için karışımlar hazırlama işlemlerine başvurulur.

• *Uygulama*'da üç temel işlem görülür: Yüzeyi boyaya hazırlama, boya vurma, kurutma ya da ağlaştırma, kuru katmana dönüştürme. Boyaya hazırlamada, yüzeyin yapısına göre çok çeşitli işlemler uygulanır: silme, fırçalama, yağ giderme, yansızlaştırma, gözenek azaltma (ahşap için), saçma savurmayla temizleme. Astar çekme işleminde yüzey, fosfatlanır ve korozyon önleyici bir boya vurulur. Elle boyama (fırça, rulo) sanayide yerini daha yetkin yöntemlere bırakmıştır: tabancayla boyama, daldırma, elektroforez (elektrolizle çökeltme), çiseleme vb. Önemli seri üretimlerde, boya robotları kullanılmaktadır.

Nihayet toz boyaların kullanımı 50'li yılların ortalarında başlamıştır ve genellikle, elektrostatik bir boya tabancasıyla uygulanır.

• *Kuruma.* Bu işlem uçucu bileşenleri buharlaştırma, kurutucu yağları yükseltgeme ya da içerdikleri reçineleri ağlaştırma yoluyla sağlanır.

Havada kurutma işlemi etüvlerde ya da indüksiyon fırınlarında ısıtma yoluyla hızlandırılabilir. Ağlaştırma ise kızılötesi, morötesi ve gama ışınlarıyla ya da elektron demetleriyle sağlanır. Maliyetleri yüksek olduğundan, elektron demetleriyle ya da gama ışınlarıyla kurutma uygulaması, ancak büyük üretim birimlerinde görülür. Buna karşılık, morötesi ışınlarla kurutma, ahşap vernikleme alanında önemli gelişmeler göstermiştir.

—Marangl. Mobilyalarda boya, damar, desen ve gözeneklerin oluşturduğu doğal güzelliği bozmadan istenilen rengi vermek ya da ahşap yüzeylerin kendi renklerini uzun süre korumalarını sağlamak için kullanılır. Boyanın, ayrıca ucuz ağaçtan yapılan eşyaya değerli ağaç görünümü kazandırmak ve karışık renkler arasında uyum sağlamak gibi işlevleri de vardır. Mobilyalara ve ahşap yüzeylere uygulanan boyaların başlıcaları, toprak boyalar, anilin boyalar, ceviz boyaları ve kimyasal boyalardır.

—Matbaac. Tipo ve ofset baskı makinelerinin boya verme birimi şu parçalardan oluşur: boya haznesi ya da *hokkası*; haznenin ağzı bir çelik merdaneyle kapalıdır; merdane döndükçe yüzeyinde, hazne dilgisinin ayarına göre ince ya da kalın bir boya katmanını sürükler; bir *emici* merdane, hazne merdanesinin yüzeyindeki boyayı alarak *dağıtıcı* merdanelere ve *ezici vargele* (düz mermer ya da, genellikle, metalden silindirler) iletir; boya merdanesi ezici vargelden boyayı alır ve kalıba boya verir.

—Tekst. *Boyayı aşındırma*, bir dokuma üstüne bağlanmış boyarmaddeyi elyafa zarar vermeden yok etmeye dayanır. Bu amaçla parça halinde boyanmış bir kumaş üstüne boyarmaddeyi çürütme özelliği taşıyan aşındırıcı katılmış çamur vurulur. Böylece boya yükseltgeme yoluyla aşındırılır ve aşındırıcı olarak genellikle potasyum kromat, sodyum ya da alüminyum klorattan yararlanılır; kumaş indogayla ya da bazik boyarmaddelerle boyanmışsa, bazı nitratlar kullanılabilir. Öte yandan boyamada azo boyarmaddeler kullanılmışsa indirgeme yoluna gidilir: bu durumda en çok başvurulan aşındırıcı sodyum hidrosülfittir.

Aşındırıcı ile yansız bir boyarmaddeyi karıştırdıktan sonra boyanmış kumaşa vurarak çeşitli renk etkileri yaratan renkli boya aşındırma da elde edilebilir.

• *Boyayı sökme,* boyanmış kumaşlarda bir ton ve eşkenlik kusuru ya da boyarmaddelerin dayanıklığında bir eksiklik görüldüğünde uygulanır. İşlem boyamada kullanılan boyarmaddelerin ve elyafın cinsine göre seçilmiş renk giderici bir etkenle sıcakta gerçekleştirilir. Uygulamada çeşitli boyayı sökme türleri vardır: kısmi renk gidermek için amonyak ya da sodyum karbonat banyosunda boyayı sökme; tam renk giderme sağlamak için indirgemeyle boyayı sökme (sodyum hidrosülfit ve türevi); yükseltgemeyle boyayı sökme (sodyum hipoklorit, gerekirse potasyum manganat). Böylece boyası sökülen kumaş, durulama ve kurutma işlemlerinden sonra yeniden boyanabilir.

BOYAAĞACI a. Madagaskar ve Hindistan'da yetişen *pterocarpus* cinsinden iki ağacın (*Pterocarpus santalinus* ve *P. marsupium*) kırmızı boyalı odunu.

BOYABAT, Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde, Sinop iline bağlı ilçe; 50 648 nüf. (1990); 100 köy. İlçe merkezi, Sinop'un 96 km güneyinde *Boyabat,* 21 506 nüf. (1990). Tarımsal ticaret merkezi. Çeltik, un, orman ürünleri, tuğla-kiremit fabrikaları. El sanatları. Deri-kundura imalatı.

BOYACÁ, Kolombiya'da köy, Doğu sıradağlarında, Tunja'nın G.'inde. Bolivar

Boyabat
kentten ve kaleden bir görünüm

ayakkabı **boyacısı**

İspanyollar'ı burada yendi (1819). — *Boyacá yönetim bölgesi*, merkezi *Tunja*; 23 797 km²; 1 209 739 nüf. (1985). Doğu sıradağları ve İlano'lar üzerinde uzanır.

Boyacá nişanı, Boyacá'da İspanyollar'a karşı Bolívar tarafından kazanılan ve Kolombiya'nın bağımsızlığını sağlayan zaferin yüzüncü yılı dolayısıyla 1919'da ihdas edilen Kolombiya nişanı. Üç sınıf. Kurdele: üç şerit, sarı, mavi, kırmızı.

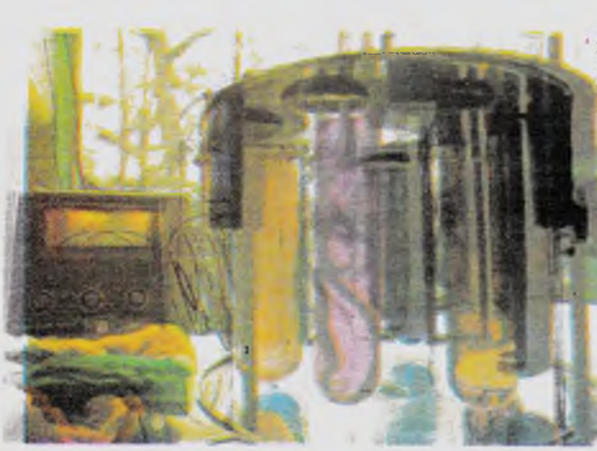
BOYACI a. **1.** Boya satan kimse; boya satılan dükkân. **—2.** Boyama işini meslek edinmiş kimse: *Boyacılar, badanacılar henüz gelmedi. Yolda rastladığı bir boyacıya ayakkabılarını boyattı.* **—3.** *Boyacı küpü mü? Boyacı küpü değil ki!*, bir işin sanıldığı kadar kolay olmadığını, emek ve zaman istediğini belirtmek için söylenir. ‖ *Boyacı küpüne girmiş gibi*, aşırı biçimde boyanmış kadın için kullanılır. ‖ *Boyacı sandığı*, ayakkabı boyacılarının fırça, boya, cila vb. yerleştirdikleri, üzerine ayak konulan bir yeri bulunan, omuza asılarak taşınacak büyüklükte sandık.
—Tekst. Tekstil maddelerini boyayan ya da boyama makinelerini kullanan işçi. — Boya dolu oluklu silindirlerle çilelere baskı yapan işçi.

BOYACI KATIRTIRNAĞI a. Eskiden çiçekleri yün ve keten liflerini sarıya ya da yeşile boyamak için kullanılan katırtırnağı türü *(Genista tinctoria)*. Kurutulmuş çiçekli dalları ve çiçekleri halk hekimliğinde idrar artırıcı, terletici ve müshil olarak da kullanılır.

BOYACILIK a. **1.** Boya üretme ve/ya da satma işi. **—2.** Boyacının yaptığı iş.

BOYACISUMAĞI a. Odunu kumaş ve deri boyamakta kullanılan sumak *(rhus)* türlerine verilen ad. *Rhus vernicifera* ve *R. succedanea* türleri Çin'de ve Japonya'da, *R. cotinus* ve *R. coriaria* türleri Türkiye'de yetişir. (Boyacısumağının kurutulmuş yaprakları halk hekimliğinde antiseptik, peklik verici, kan kesici ve ateş düşürücü olarak kullanılır.) [→ SUMAK.]

laboratuvarda **boyama** çalışması (Roudière'deki dokuma fabrikaları)

J. Dieuzaide

BOYAHANE a. Boyama işlerinin yapıldığı yer.

BOYALAMAK g. f. *Bir şeyi, bir yüzeyi vb. boyalamak*, ona, oraya gelişigüzel boya sürmek; bir boyayla lekelemek.
◆ **boyalanmak** edilg. f. Boyalamak eylemine konu olmak.

BOYALANMAK → BOYALAMAK

BOYALI sıf. **1.** Boya sürülmüş, boyanmış ya da boyaya batırılmış şey için kullanılır. **—2.** (Bir sıfatla) belli bir renge boyanmış olan şey için kullanılır: *Sarı boyalı bir ev.* **—3.** Aşırı ölçüde makyaj yapmış kadın için kullanılır. **—4.** *Boyalı, renkli basın*, renkli fotoğraflara, magazine, sansasyon yaratacak haberlere çok fazla yer veren gazeteler için küçültücü anlamda kullanılır.
—Berbl. *Boyalı saç*, permanant boyama işlemi görmüş saç.
—Tekst. *Boyalı bez*, gıysilerde, duvar kaplamalarında ve mobilyalarda kullanılmak üzere üstüne desenler basılmış bez. ‖ *Boyalı iplik*, gerek üretimi sırasında (kütle halinde boyama), gerek penye ya da çile halinde boyadan geçirilmiş iplik.

BOYALI, Kastamonu'nun Araç ilçesi'ne bağlı bucak; 4 867 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi *Boyalı* (esk. Susuz), 832 nüf. (1990).

BOYALI, Afyonkarahisar'ın Sincanlı ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 832 nüf. (1990). Köyde, Kureyş bin İlyas bin Oğuz'un 1210'larda yaptırdığı sanılan medrese, cami, ve iki türbeden oluşan bir Selçuklu dönemi külliyesi vardır. Medrese ve cami yıkıktır. Türbelerden birinin zengin bezemeli taşları Afyonkarahisar müzesi'nde sergilenmektedir.

BOYALI MEHMET PAŞA → MEHMET PAŞA **Boyalı**

BOYALICA, Bursa'nın İznik ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 227 nüf. (1990).

BOYALIK, İstanbul'un Çatalca ilçesine bağlı eski bucak ve bucak merkezinin adı. Günümüzde, Hadımköy bucağına bağlı köy; 485 nüf. (1990).

BOYAMA a. **1.** Boyamak eylemi. **—2.** Lifli yapıda bir madde (tekstil, deri) üstüne boyarmaddeyi bağlamaya yarayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl. Deric., Orm. san.,Tekst.)
—Berbl. Boyayıcı maddelerle saç rengini değiştirme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bot. Çeşitli boyarmaddelerle bir bitkinin değişik kısımlarını renklendirme tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Boyac. Çeşitli yöntemlerle, bir yüzeye boya, vernik ya da benzer bir madde sürmek eylemi; oluşan film, kuruduktan sonra, korumayı ya da dekorasyonu sağlar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Deric. *Fantazi boyama*, bazı işlenmiş derilerin kıl uçlarına boya fırçası ya da tabancasıyla yapılan benek ve gölgeler. (Boyamanın amacı, kılları güzelleştirmek ya da diğer kürkleri taklit etmektir.)
—Eğit. *Boyama kitabı*, içinde boyanacak resimler olan kitap.
—Metalürj. *Kalıp* ya da *pota boyama*, bir metal kalıbın ya da potanın yüzeyine, ısıl darbeleri azaltmak, parçaların çıkarılmasını kolaylaştırmak ya da potayı korumak için astar vurma.
—Tekst. *Enine boyama*, atkı yönünde gerilmiş parçaları boyama.
◆ sıf. Boyanarak renk verilmiş şey için kullanılır: *Boyama saç.*
—ANSİKL. Berbl. Doğal rengin gözle görülür bir biçimde ve uzun süreli (4-6 hafta arası) değişimini amaçlayan *permanant boyama*, genellikle oksijenli boyalar ya da boyayıcı şampuanlarla sağlanır. Saçların doğal rengine röfleler ekleyen *yarı permanant* boyama, köpüren losyonlar ya da "röfle" şampuanlarıyla elde edilir. İki şampuanlama arasında saçın rengini (doğal ya da boyama) hafifçe değiştirmeyi amaçlayan *geçici* ya da kısa süreli boyama, durulama malzemeleri, renk kuvvetlendirici maddeler ya da renkli mizanpli losyonlarıyla sağlanır.
—Bot. Yalın selüloz zarlar oldukça basit ve eski bir yöntemle incelenebilir; bunun için içi boşaltılmış hücre zarlarından alınan ince kesitler (30-40 μm kalınlığında) şap kırmızısına ve iyot yeşiline batırılır: selüloz pembe, odunlaşmış dokular yeşil renk alır. Ama daha ayrıntılı bilgi edinmek için az çok özgül daha başka boyalar da kullanılır. Bunların bir kısmı doğal boyadır (hematoksilin, karmin, orsein); bir kısmı bireşimsel asit boya (ezoin, asit füsin, ışık yeşili), bir kısmı bazik boyadır (bazik füsin, metil mavisi, centiyane mo**r**u, safranin...). Bu maddeler zarları incelemek için boşaltılmış dokularda ya da sitoplazmayı, çekirdeği ve bunların içindeki çeşitli organitleri görünür kılmak için önceden sabitleştirilmiş dokularda kullanılır.
—Boyac. Kullanılan ürünün, yapışma ve parlaklık gibi tüm ayırtedici özelliklerini koruması için, boyamadan önce yüzeyin hazırlanması gerekir. Yüzey hazırlandıktan sonra, boyama işlemine geçilir ve çok katlı bir sistem uygulanır: boyanacak yüzeye önce bir astar çekilir; sonra bir ya da birkaç ara katın ardından bir bitirme katı vurulur. En eski yöntem, fırçayla boyamadır. Günümüzde, verimi daha yüksek bir yola, tabancayla ya da daldırma yöntemiyle boyamaya (otomobil sanayisinde) başvurulur. Ayrıca boyacıyı daha az yoran ve basit bir yöntem olan ruloyla boyama yaygınlaşmaktadır. Öte yandan, sanayide, emek ve ürün tasarrufu sağlayan, elektrostatik ortamda tabancayla boyama, küçük eşyaların boyanmasında ya da verniklenmesinde ise daldırma yöntemleri kullanılır. Bu alanda başvurulan son yöntemler şunlardır: sıcakta tabancayla boyama ve vernikleme; basınçlı hava kullanmadan tabancayla boyama.
—Deric. Antik dönemden XIX. yy.'ın ortalarına kadar deriler, koşnil ve odunlardan elde edilen doğal boyarmaddelerle boyanırdı. Bu maddeler yerlerini yavaş yavaş taşkömürü katranından elde edilen boyarmaddelere bırakmakla birlikte, yapay boyarmaddelerle beraber kullanılmaya devam edildi. Boyanacak derinin cinsine göre asit boyarmaddeler (kromlu deri) ya da bazik boyarmaddeler (bitkisel sepileme yapılmış deri) kullanılır; bu işlem için gerekli olan ısı da derisine göre değişiklik gösterir; kromlu deri için bu ısı en fazla 70° ve bitkisel sepileme derisi için 50°. Boyama işlemleri derinin bir yüzünün ya da tümüyle boyanmak istemesine bağlı olarak dolap, fırça, tabanca ve daldırma yöntemiyle yapılır.
—Orm. san. Bazı ağaçlar başka bir ağaca benzetilmek üzere boyanabilir. Bunun için doğal boya maddeleri (bitkisel, hayvansal ve madensel), mineral kimyasal ürünler ve sentetik boyalar kullanılır. Bitkisel boyalardan bazıları şunlardır: brezil odunundan çıkarılan, kırmızı renkli brezilin; ceviz gövdeğinden çıkarılan esmer kırmızı boya; bir amerikan meşesinden çıkarılan sarı boya; kırmızı renkli bakam; kırmızı-turuncu renkli kökboyası. Çok kullanılan, anilin ve alizarin türeme sentetik boyalar, asit ya da baz nitelikte maddelerdir. Boyama teknikleri, önce ağacın ağartılmasını ve mordanlanmasını gerektirebilir.
—Tekst. Boyama, bir ya da daha çok boyarmadde içeren bir çözeltiyi tekstil maddelerine emdirmeye ve boyarmaddeleri elyaf dokusuna özel bir işlemle tespit etmeye dayanır.

İlkçağ'da kullanılan boyarmaddeler bitkisel (süpürge çalısı, muhabbet çiçeği, serratula), çok ender olarak mineral (demir oksit) ya da purpura gibi hayvansal kökenliydi. Bazı deniz kabuklularından (murex) elde edilen indigo uzun süre Fenikeliler'in ve Yunanlılar'ın tekelinde kaldı; bu boyarmaddeyi tüm Akdeniz havzasına ve Roma'ya yaydılar. Eski boyacılar oldukça geniş bir renk dizisi kullanı-

yorlardı; ayrıca tanen, idrar, deniz tuzu ve kül gibi doğal mordanlama ürünleriyle katı boyarmaddelerden boya hazırlama yöntemini biliyorlardı. Vienne yakınında, Saint-Romain-En-Gal'de İ.S. II. yy.'da açılan boya atölyesi o dönem boyahanelerinin kazandığı önemi gösterir.

XVI. yy.'da, yetiştirilen ya da toplanan yerli bitkilerden (aspir, yaban çiviotu vb.) ve asalak böceklerden (kermes) doğal boyarmaddeler elde ediliyordu; bunlara yabancı ülkelerden getirilen bitki ve böceklerden (kaşu, bakam, kökboyası, indigo, roucou, santal Meksika cochenill'i) çıkarılan boyarmaddeler eklendi; bu bitki ve böcekleri Avrupalılar'a ilk Amerika ve Doğu Hindistan gezginleri tanıtmıştı.

XIX. yy.'da moveinin (Perkin, 1856), füksinin (Hoffman, Verguin, 1859) ve yapay indigonun (Baeyer, 1883) bulunması bireşimle elde edilen organik boyarmaddeler çağını açtı ve bunlar Birinci Dünya savaşı'nın sonuna doğru doğal boyarmaddelerin yerini aldı.

Fizikselkimya açısından boyama karmaşık bir yüzde tutma mekanizmasının sonucudur; bu mekanizma çözelti halindeki boyarmadde moleküllerinin lif dokusunda şişerek büyüyen gözeneklerin içine girmesini ve elyaf dokusuna tespit edilmesini sağlar. Az çok hızla gelişen boyanın elyafa aktarımı hiçbir zaman tam olmaz. Elyafa tespit edilen boyarmadde miktarıyla, banyoda kalan boyarmadde miktarı arasındaki oran boyarmaddenın elyafa olan ilgisini gösterir. Sıcaklık yükseldiğinde boyama hızı artar ancak ilgi düşme eğilimi gösterir; boyarmaddelere ve tekstil elyafına göre en uygun sıcaklıklar 60°C ile kaynama noktası arasında değişir; taşıyıcılar bulunmazsa, suda çözünmeyen, plastikçözünür, dağılabilir boyarmaddelerle boyama ancak 110 -130° C'ta ve basınç altında uygulanabilir (poliester elyafı). Nihayet elyafa karşı ilgisiz olan ve bir bağlayıcı gerektiren pigmentler kuşkusuz bu genel yüzde tutma mekanizmasına uymaz. Boyama teknikleri, banyo bileşimleri (katkılar, mineral tuzlar, asit ya da alkali etkenler), sıcaklık ve pH, tekstil maddesinin ve boyarmaddenin türüne göre değişir.

Boyanacak tekstil maddelerinin, yağlardan, mumlardan, doğal boyarmaddelerden, ayrıca iplik çekimini ve dokumayı kolaylaştırmak için katılan haşıllama ve yağlama maddelerinden yıkama, haşıl sökme ya da ağartma işlemleriyle arındırılması gerekir; aranılan başlıca özellik, beyazlıktan çok suseverliktir.

Boyama, tekstil maddeleri hazırlanırken her evrede uygulanır: paçavra ve şerit halinde elyaf, bobin halında iplik, çile, kumaş ya da örgü, konfeksiyon ürünleri.

Boyama, malzemenin sunuluşuna ve boyanacak miktarlara ve "pasajlara" göre çeşitli biçimlerde yapılır: boyarmadde işleyene değin tekstil ürünü boya banyosunda temas halinde tutulabilir; dokumaya fular makinesinde boyayı emdirme yoluna (pad-dyeing) gidilebilir; seyrek de olsa fular makinesinde banyo püskürtüldükten (spray-dyeing) sonra buharla tespit etme yolu seçilebilir. Boyama banyoda yapılıyorsa, banyoyu sürekli karıştırmak gerekir ve bu işlem kullanılan malzemeye göre değişik biçimlerde uygulanır:

1. tekstil maddeleri devindirilir (çileler için çarklı makineler, dokumalar ya da örgüler için küvetler ve yıldız boyama makineleri, almaşık devinimli jiggerler);
2. boyanacak malzeme arasından banyonun dolaşımı sağlanır (bobin halinde iplikler ve şeritler, delikli bir levent üstüne sarılmış iplik tülbentleri, dokumalar için otoklavlar);
3. yukarıda belirtilen her iki devinim birleştirilebilir (jet makineleri ya da overflow); bu yöntemde sıvı, dokumayı bir boru içinde sürükler.

Ağır el işi ve özel bir kurutma gerektiren bu yöntemler orta boyutlarda üretilen parçaların boyanmasında kullanılır.

Büyük boyutlu üretim kuruluşlarında dokunmuş ya da örülmüş ürünler sürekli tesislerde çeşitli yöntemlerle boyanır; örneğin dokumalar fularlandıktan sonra buharla elyafa tespit edilmesi sağlanır ya da kumaş bir dizi küvetten (tekerlekli küvetler), dokunma yüzeyini artırmak için akordeon biçiminde sürekli geçirilir.

Dokumayı yıkama, durulama, kurutma ve sarma ya da katlama boyama işleminin bir parçasını oluşturur.

Boyamadan sonra, apre işleminden geçirilen kumaşlar özel nitelikler kazanır.

BOYAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir yüzeyi boyamak,* bir nesneyi, bir yüzeyi boya tabakasıyla kaplamak; ona, oraya boya sürmek; ona doğal renginden başka bir renk vermek: *Duvarı beyaza boyamak. Ayakkabılarını boyamak. Tavanı fırçayla, duvarları merdane ile boyamak. Sandalyeleri çeşitli renklere boyamak. Birlikte kaynatılırsa, renkliler beyazları boyar.* **—2.** *Yüzünü, gözlerini vb. boyamak,* boya sürmek, makyaj yapmak. **—3.** Ed. *Bir şeyi, bir renge boyamak,* ona hafif ya da belirgin biçimde o rengi vermek: *Batan güneş gölü kızıla boyuyor.* **—4.** *Bir kimseyi boyamak,* ona ağır sözler söylemek, küfretmek (arg.).

—Berbl. Permanant boyama yapmak.

◆ **boyanmak** edilg. f. Boyamak eylemine konu olmak: *Yeni boyanmış tertemiz bir ev.*

◆ **boyanmak** dönşl. f. Bir kimse sözkonusuysa, makyaj yapmak: *Çok küçük yaşta boyanmaya başladı.*

◆ **boyatmak** ettirg. f. *Bir şeyi, bir yeri boyatmak,* ona, oraya boya sürdürmek; boya ile değişik bir renk verdirmek: *Ayakkabılarını boyatsana. Saçlarını boyatmak. Evini boyatacak.*

◆ **boyatılmak** edilg. f. Bir şey, bir yer sözkonusuysa, boyatmak eylemi yaptırılmak.

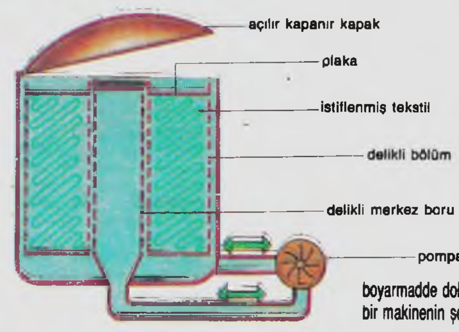
BOYAN, *Prens İgor destanı'* nda adı geçen en eski rus bardlarından biri (XI. yy. sonu - XII. yy. başı).

BOYANMAK → BOYAMAK.

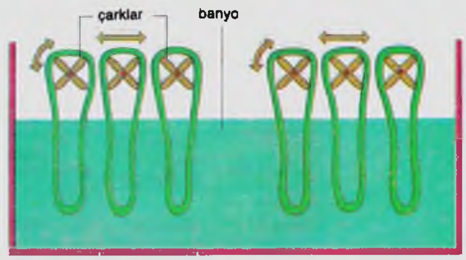
BOYAR a. (rusça *boyarin*). Slav ülkelerinde, özellikle Rusya'da, Boğdan, Eflak ve Erdel'de yüksek soylu.

—ANSİKL. Önce Kiev Rusyası'nda (X. - XIII. yy.'lar), sonra Kuzey-Doğu Rusya'da (XIII. - XV. yy.'lar) boyarlar, başlangıçta prenslerin silah arkadaşları ya da yüksek görevlileriydi; sonraları bunların sayıları, artarak, prenslerin en önemli vasalları olarak, "boyarlar meclisi"ni *(boyarskaya duma)* oluşturdular. Boyarlar hizmetlerine karşılık ödül olarak verilen toprakları, vârislerine bırakabilirlerdi.

XIV. - XVII. yy.'larda Moskova bölgesinde topraklarına ya da yurtluklarına Moskova büyükprensi tarafından el konulan prensler, Moskova hiyerarşisinde birinci sırada yer alan boyarların saflarına katıldılar. Güçleri İvan IV tarafından kırıldı. Büyük Petro, boyar unvanını kaldırdı ve bir tür yeni soyluluk hiyerarşisi olan "rütbeler çizelgesi"ni yarattı (1722).

boyarmadde dolaşımlı bir makinenin şeması

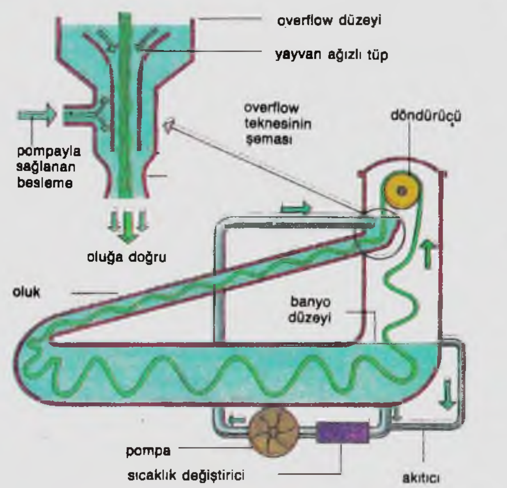

çarklı bir makinenin şeması

BOYAR (Ali Sami), türk ressam (İstanbul 1880 - *ay. y.* 1967). "Asker ressamlar" dandır. Sanayi-i nefise mektebi'ni bitirdi (1907). Resim çalışmalarını bir süre Paris Güzel sanatlar akademisi'nde Cormon'un atölyesinde sürdürdü (1910 -1914). Yağlıboya ve suluboya ile gerçekleştirdiği peyzaj ve özellikle kent görüntüleriyle tanındı. Üslubu, izlenimci yaklaşımla gerçekçilik arasında çeşitlenen bir anlayış üzerine kuruludur.

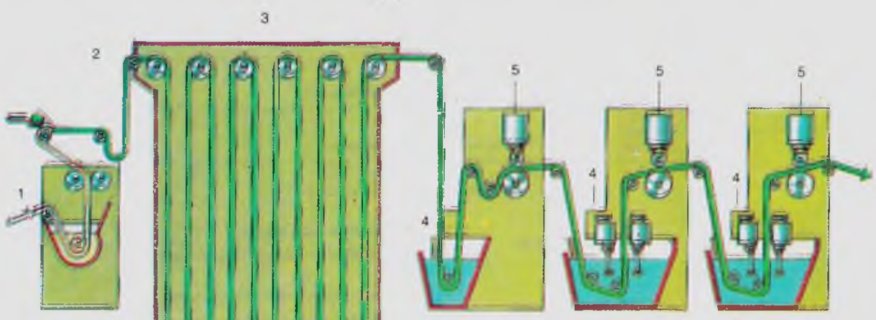
BOYARİN → BOYAR.

BOYAMA

overflow makinesinin şeması

aşağıda: sürekli boyamanın şemayla gösterimi

1. Keçe; 2. Boyarmadde deposu; 3. Boyarmaddeyi buharla tespit etme; 4. Boyarmadde fazlasının giderilmesi için, çitileme; 5. Sıkma

AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU'NCA BESİN MADDELERİNDE KULLANILMASINA İZİN VERİLEN **BOYARMADDE**LER TABLOSU

renk	kod	yaygın adı	kökeni	Fransa'da bilinen kullanımları	Geçerli günlük doz (G.G.D.) vücut ağırlığında kg başına mg olarak
sarı	E 100	KÜRKÜMİN	⊗	hardal, etsuyu, çorba, süt ürünleri	G.G.D.'si yok
sarı	E 101	LAKTOFLAVİN (RİBOFLAVİN)	⊗ ▲	süt ürünleri, şekercilik, pasta, bisküi, tatlı	G.G.D.'si yok B_2 vitaminidir
sarı	E 102*	TARTRAZİN	△	pasta, şekercilik, dondurma, içit, şurup, şekerleme, likör, tatlı, efervesan tuzlar	7,5
sarı	E 104	KİNOLEİN SARISI	△	şekercilik, içit, likör (canlı bir yeşil elde etmek için E 131'le karıştırılarak kullanılır)	0,75 (geçici)
turuncu	E 110	S. TURUNCU SARISI	△	içit, şurup, dondurma, şekercilik, pasta, tatlı, konservecilik	2,5
kırmızı	E 120	KIRMIZBÖCEĞİ KARMİNİK ASİT	⊗	aperitif, şarküteri, süt ürünleri	G. G. D.'sı yok (geçici)
kırmızı	E 122	AZORUBİN	△	şekercilik, şurup, içit, karides, sos, sosis zarları, et ürünleri	2,0 (geçici)
kırmızı	E 123	AMARANT	▲	Fransa'da yalnız havyarda; şekercilik, içit, havyar (öteki Avrupa ülkelerinde)	0,75 (geçici)
kırmızı	E 124	KIRMIZBÖCEĞİ KIRMIZISI 4R GELİNCİK	▲	şekercilik, pasta, bisküi, dondurma, şurup, içit, şarküteri, tatlı	0,15 (geçici)
kırmızı	E 127	ERİTROZİN	△	şekercilik, meyve şurubu, şekerleme	2,5
mavi	E 131	PATENTLİ MAVİ V	△	şekercilik, şurup, pasta, dondurma, likör	2,5 (geçici)
mavi	E 132	İNDİGOTİN	⊗ ▲	pasta, şekercilik, dondurma, şekerleme, şarküteri	5,0
yeşil	E 140	KLOROFİLLER	●	bu boyarmaddeler Fransa'da çok az kullanılır	G. G. D.'si yok
yeşil	E 141	bakırlı kompleksler KLOROFİLLER ve KLOROFİLİNLER	●	bu boyarmaddeler Fransa'da çok az kullanılır	15,0
yeşil	E 142	PARLAK ASİT YEŞİLİ	△	şekerleme, şurup, şekercilik, içit, likör	5.0 (geçici)
kahverengi	E 150	KARAMEL	●	şarap, likör, damıtık içki, bira, şekercilik, dondurma, pasta, etsuyu, çorba, süt ürünleri, içit, şarküteri	üst sınırı yok
kahverengi	E 150	KARAMEL (Amonyaklı yöntem)	●	üstteki ile aynı	100 geçici
	E 151	PARLAK SİYAH B.N	△	şekercilik, dondurma, kremalı dondurma	0,75 (geçici)
	E 153	CARBO MEDICINALIS VEGETALIS	⊗	şekercilik	G. G. D.'si yok
çeşitli nüanslar	E 160	KAROTENOİTLER	● ▲	çorba, şarküteri, sos, baharat, süt ürünleri, tatlılar	çeşitli G. G. D.'lerde
çeşitli nüanslar	E 161	KSANTOFİLLER	● ▲	çorba, şarküteri, sos, baharat	çeşitli G. G. D.'lerde
çeşitli nüanslar	E 162	PANCAR KIRMIZISI (BETANİN)	●	etsuyu, çorba, şarküteri, baharat, süt ürünleri	G. G. D.'sı yok
çeşitli nüanslar	E 163	ANTOSİYANLAR	●	bu boyarmaddeler Fransa'da çok az kullanılır	G. G. D.'si yok
yüzey boyarmaddeleri	E 170	KALSİYUM KARBONAT	⁂	bu boyarmaddeler Fransa'da çok az kullanılır	G. G. D.'si yok
yüzey boyarmaddeleri	E 171	TİTAN BİOKSİT	⁂	bu boyarmaddeler Fransa'da çok az kullanılır	G. G. D.'si yok
yüzey boyarmaddeleri	E 172	DEMİR OKSİT VE HİDROKSİTLERİ	⁂	bu boyarmaddeler Fransa'da çok az kullanılır	üst sınırı yok
yüzey boyarmaddeleri	E 173	ALÜMİNYUM	⁂	süs (şekercilik ve pasta)	G. G. D.'si yok
yüzey boyarmaddeleri	E 174	GÜMÜŞ	⁂	süs (şekercilik ve pasta)	G. G. D.'si yok
yüzey boyarmaddeleri	E 175	ALTIN	⁂	süs (şekercilik ve pasta)	G. G. D.'si yok
yalnızca kimi kullanımlar için	E 180	YAKUT PİGMENTİ	△	peynir kabuğu	G. G. D.'si yok

E102* *olası alerji yapıcı özellikleri incelenmektedir*

doğal boyarmaddeler
- ● besin maddelerinin olağan bileşenleri
- ⊗ besin maddesi olmayan bitkilerden özütlenen maddeler

sentetik boyarmaddeler
- ▲ doğal boyarmaddelerle özdeş sentetik boyarmaddeler
- △ doğal karşılığı olmayan sentetik boyarmaddeler

⁂ mineral kökenli boyarmaddeler

BOYARMADDE a. Uygun koşullarda bir taşıyıcı üzerine uygulandığında buna kalıcı biçimde tutunan ve belli bir renk veren doğal ya da yapay renkli madde. (Bu sonucu veren işleme, duruma göre boyama, baskı, plastik kaplama, kütlesel boyama ya da renklendirme adı verilir.) [Bk. *ansikl.* böl. Kim.]

—Bes. san. Organoleptik niteliklerini iyileştirmek amacıyla bazı besinlerin yapımı sırasında kullanılan doğal ya da yapay katkı maddesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Biyol. *Dirimsel boyarmadde,* hücreyi bozmadan ve hemen öldürmeden, bazı hücre öğelerini (çekirdek, kofullar) ortaya çıkarmaya yarayan boyarmadde. (Bu tür boyarmaddeler, hücreyi canlıyken incelemeye yarar. Yansız kırmızı, yoğun olarak kullanılmamak koşuluyla dirimsel bir boyarmaddedir.)

—Boyac. Boyaları ve vernikleri renklendirmekte kullanılan madde. (Bu ürünler, uygun bir çözücü içinde çözelti haline getirildikten sonra kullanılıyorsa, "boyarmadde" adını alır. Bunların ayırtedici özelliklerinden biri saydam vernikler oluşturmasıdır. Boyarmaddeler dağılım halinde kullanıldıklarında pigment adını alır ve az çok örtücü katmanlar oluştur.)

—Kim. *Boyarmadde kimyası,* boyarmaddeleri ve bunların uygulanmalarını inceleyen kimya dalı.

—Kozmet. Cilde hoş bir görünüm kazandırmak için krem ve pudralara katılan ürün.

—ANSİKL. Bes. san. Besinlerin rengi, hem elde edildikleri hammaddenin hem de kendilerinin tanınmasında önemli rol oynar. Bu nedenle, bazı besinlere boyarmadde katılmasına izin verilmiştir. Bunlar ya öteden beri yiyecek olarak kullanılan bitkilerin bileşiminde yer alan klorofil (yeşil sebzeler), betain (kırmızı pancar), karoten (havuç), antosiyanin (üzüm, frenküzümü) gibi maddeler, ya normal yiyeceklerde bulunmayan, ama hayvanlardan ya da bitkilerden özütlenerek elde edilen kırmız ve indigotin gibi maddeler, ya doğal maddelerden elde edildikten sonra işlenerek değişikliğe uğratılan maddeler (karamel) ya da bireşimsel maddelerdir. Kullanılacak boyarmaddeler, tüketicinin sağlığı için herhangi bir sakınca yaratmaması bakımından toksikolojik muayeneden geçirilir. Bu maddelerin hiçbir zehirli madde (toksın) içermemeleri ve sözkonusu ürüne olağan ve alışılmış rengini vermek için gerekli olan miktardan fazla kullanılmamaları gerekir. AET ülkelerinde besin maddelerinin etiketleri üzerinde bu çeşit boyarmaddelerin ya doğrudan doğruya adlarıyla ya da yanında 3 rakam bulunan E (Europe, Avrupa) harfiyle gösterilmesi zorunluluğu vardır.

—Kim. Renksiz bir maddeyi "boyayan", yani ona sürekli renklilik özelliği veren maddeler, boyarmadde olarak adlandırılır. Renklilik, basit iki madde gibi yalın bir ayırma işlemiyle ayrıştırılamaz.

İlk boyarmaddeler bitkisel (kökboyası, indigo, rezeda çiçeği, bakam ağacı), hayvansal (kırmızböceği, purpura) ya da mineral (laciverttaşı) kökenliydi. Oysa günümüzde kullanılan boyarmaddelerin hemen tümü, ya taşkömürü katranında bulunan aromatik hidrokarbonların birer türevidir, ya da petrolden elde edilir. Doğal boyarmaddelerin büyük bir bölümü bireşim yoluyla da elde edilmiştir ve bunlar bireşimsel (sentetik) boyarmaddeler grubuna girer.

• *Renk kuramları.* XIX. yy.'ın sonlarına doğru kimya biliminde ulaşılan ilerlemeler, bileşiklerin açık formüllerinin betimlenebilmesini sağladı; böylece renk konusunda çalışan kimyacılar, renkler ile bunların kimyasal yapıları arasındaki ilişkiyi çok açık olarak gözleme olanağı buldular. 1876'da bu konuda O.N. Witt tarafından oluşturulan ve günümüzde de pek çok bilim adamınca sık sık yeniden ele alınıp geliştirilen bir kuram şöyle özetlene-

bilir:

Tüm renkli maddeler, indirgenerek renksizleştirilebilir. Bu, molekülün başlangıçtaki doymamışlığının açık bir göstergesidir. Sözgelimi, boya vermeyen renkteki azobenzen ($C_6H_5—N=N—C_6H_5$), renksiz hidrazobenzene ($C_6H_5—NH—NH—C_6H_5$) indirgenebilir. Hidrokarbonların tümü renksizdir, ancak bunlara kromofor denilen doymamış kimi atom gruplarının sokulması hidrokarbonu kramogene dönüşerek rengi ortaya çıkarabilir. Nitro, nitrozo, azo ve ketonik grupların tümü kromofordur, bu grupların bağlandığı molekül ise bir kromogene dönüşür. Bu kromogen de oksokrom olarak adlandırılan ikinci bir grup serisinin katılımıyla boyarmadde haline gelir. Oksokromlar, amin ($—NH_2$) ve hidroksil (—OH) gruplarından türer. Ancak burada, boyarmaddeleri çözerek tuzlara dönüşmelerini sağlayan $—SO_3H$ (sülfonik) ve —COOH (karboksilik) gruplardan da söz etmek gerekir. Demek ki bir boyarmadde elde etmek için şu iki koşul gereklidir: bir moleküle önce bir kromofor, sonra da bir oksokrom katmak. Örneğin benzen, renksizdir; benzen molekülüne azo kromoforun (—N=N) katılmasıyla oluşan kromogen azobenzen, turuncudur, fakat bir boyayıcı değildir; buna bir amin grubunun katılması sarı bir boyarmadde olan aminoazobenzeni ($C_6H_5—N=N—C_6H_4NH_2$) verir.

Witt kuramı bununla birlikte yazarının sandığı kadar genel değildir; bu yüzden her biri de kendi başına ilginç olan birçok değişik kuramla tamamlanmıştır. Renklendirme olgusunu, özellikle de trifenilmetandan türeyen boyarmaddeleri açıklayabilmek için R.H. Nietzki, organik boyarmaddelerin her molekülünün orto ya da para kinon bir kompleks içerdiğini ileri sürer. "Çift çapraz eşlenik bağlardaki" biçimlenmenin ("kinoit" denen yapı) önemini vurgulayan bu kuram, tek başına

her şeyi açıklamaya yeterli değildir.

W.O. Dilthey, 1920'ye doğru, 1926 yılında R.K. Wizinger tarafından yeniden gözden geçirilen bir kuram ortaya attı. Renklendirme ile atomun temel özellikleri arasında gerçek bir ilişkinin varlığı bu kuram sayesinde belirlendi: bir molekülün renklenmesi için, içinde, eşkonumlu olarak doymamış, yani serbest değerlikli bir ya da birçok molekülün bulunması gerekir. Demek ki sözkonusu olan "kromofor gruplar" değil, "kromofor atomlar"dır; doymamış olmalarından dolayı bu kromofor atomların elektron yörüngeleri dengesizlik konumundadır, bu da ışığın soğurulmasına yol açar. Dilthey ve Wizinger ayrıca şu iki olayı da vurgulamışlardır:

a) iyonlaşmaz bir moleküldeki kromofor atomların etkisi, bu molekülün heteropolar duruma geçmesi halinde belirli ölçüde yoğunlaşır;

b) oksokromların etkisi bu şekilde iyonlaşmış bir molekül üzerinde özellikle yoğunlaşır.

Son olarak bu iki bilim adamı, "oksokrom" grupların kendi aralarında iki seri oluşturduklarını gösterdiler:

—molekülün organik katyon bölümü üzerinde tam bir etki gösteren "pozitifleştirici" oksokromlar: OCH_3, OH, SH, NH_2, $NHCH_3$, $N(CH_3)_2$, NHC_2H_5, $N(C_2H_5)_2$;

—molekülün organik anyon bölümünde tepkimeye giren "negatifleştirici" oksokromlar: NO, NO_2, CO, CHO, COOR, C≡N.

Pozitifleştirici bir oksokromla, negatifleştirici bir oksokromun, molekülün her iki ucuna aynı anda katılması, rengin koyulaşmasına yol açan bir etki gösterir; örneğin $N(CH_3)_2$ (pozitifleştirici) ve NO_2 (negatifleştirici) oksokromlarının azobenzen molekülünün iki ucuna aynı anda katılması, rengin turuncu-sarıdan kırmızıya dönüşmesini sağlar.

$$C_6H_5—N=N—C_6H_5$$

turuncu-sarı

$$O_2N—C_6H_4—N=N—C_6H_4—N—(CH_3)_2.$$

kırmızı

Witt döneminden bu yana gerçekleştirilen ilerlemeler, özellikle değerlik ve doymamışlık kavramlarının yeniden ele alınması, çevresel elektronların oynadığı rolün incelenmesi, kuvantum kuramına ilişkin yorumlar, maddenin ışığı soğurmasının fiziksel nedenlerine, yani maddenin elektron yapısının bilinmesine ilişkin bilgilerin elde edilmesini sağladı.

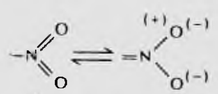
Renklendirme kuramlarının gelişmesi, fiziksel kimyacıların büyük bir bölümünce benimsenen bir eğilimi yansıtır; bu eğilime göre bir biçimden diğerine geçiş olayları şu şekilde yürür: doymamış atomların tautomerliği, çift bağların kopması ve yeniden oluşması, molekül içi yeniden düzenlenmeler, ayrışmamış bir biçimden iyon biçimine geçiş, kromofor ve oksokromlar arasındaki moleküliçi yükseltgenme-indirgenme ve nihayet elektronların molekülün bir ucundan diğerine salınımı.

• *Sınıflandırma.* Tüm eksiklik ve yetersizliklerine karşın, kromogenler kuramı, boyarmaddelerin kimyasal yapılarına göre sınıflandırılmalarına olanak vermiştir. Bu sınıflandırma, boyarmaddenin molekülüne renk veren özgül gruplar göz önüne alınarak gerçekleştirilmiştir. Kromofor adı verilen bu gruplar, eşkonumsal olarak doymamış atomlardan oluşur. Bu atomlar, molekülün "uyarılmış" ya da "temel" konumuna göre molekülün enerji düzeyinin bir işlevi biçiminde "çınlama" ya da. "mezomerlik" olayına yol açabilir.

1. *Nitrozo boyarmaddeleri* (asit mordan, pigment)

$$-N=O \rightleftharpoons =N-OH$$

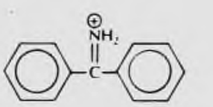
2. *Nitrolu boyarmaddeler* (asit, plastikçözünür, pigment)

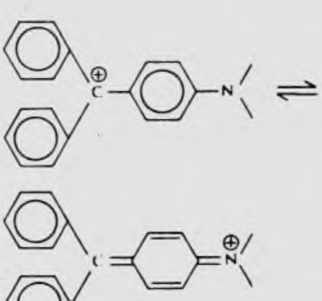
3. *Azo boyarmaddeler* (asit, direkt kromatlanabilir, kompleks, metal plastikçözünür, bazik, pigment çözünmez azo)

$$-N=N-$$

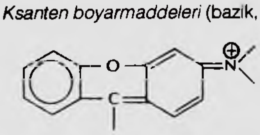
4. *Difenilmetan boyarmaddeleri* (bazik)

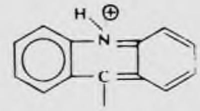
5. *Trifenilmetan boyarmaddeleri* (bazik, asit, mordan)

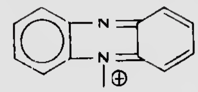
6. *Ksanten boyarmaddeleri* (bazik, asit)

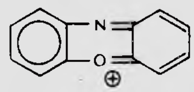
7. *Akridin boyarmaddeleri* (bazik)

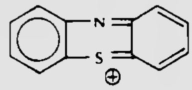
8. *Azin boyarmaddeler* (bazik, asit yükseltgenme, çözünürler için, pigment)

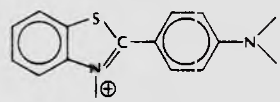
9. *Oksazin boyarmaddeler* (bazik, mordan, direkt, pigment)

10. *Tiyazin boyarmaddeler* (bazik, asit, mordan, çözünürler için, küp)

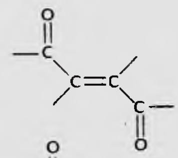
11. *Tiyazol boyarmaddeler* (direkt, bazik, pigment, optik beyazlatıcılar)

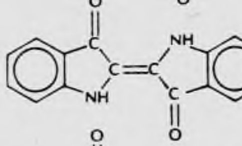

12. *Metin* ya da *polimetin boyarmaddeler (siyaninler)* [plastikçözünürler, bazik, pigment.]

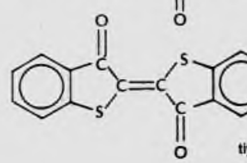
— kromofor: $=CH(—CH=CH)_n—$ ile bağlanmış ayrık halkalar

13. *İndigomsu ve tiyoindigomsu boyarmaddeler* (küp ya da pigment)

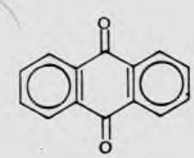

indigo

tiyoindigo

14. *Antrakinon boyarmaddeler* (asit, mordan, küp, plastikçözünürler, tepkin, çözünürler için, pigment)

15. *Ftalosiyanin boyarmaddeler* (asit, direkt, küp, çözünürler için, pigment) ve diğerleri: kinoftalon, perilen kinakridon boyarmaddeler vb.

İncelenmeleri açısından oldukça önemli olan bu sınıflandırmayla birlikte boyarmaddeler ayrıca kullanım özellikleri ve uygulama biçimlerine göre de sınıflandırılır. Tekstil boyarmaddeleri piyasadaki boyaların yaklaşık % 70'ini oluşturur. Aşağıda, çeşitli biçimlerde sunulan tekstil elyafının (kaba yün, taranmış şerit, çile, iplik, çe-

şitli tekstil parçaları) boyama ve baskısında kullanılan değişik sınıflandırmalardan söz edilecektir.

—*Bazik ya da katyon boyarmaddeler.* Bu boyarmaddelerin, özelliği renklerinin parlaklığı, canlılığı ve boyama güçlerinin yüksekliğidir. Organik asit katıldığında suda çözünebilen bu boyarmaddeler, doğal ipeği, yünü ve akrilik lifleri yansız ya da asit ortamda boyar. Buna karşılık pamuk selülozuna, ancak önceden tanen, sülforisinat ya da bireşimsel bir mordanla işlenmesi koşuluyla (tanenlenmiş ya da mordanlanmış pamuk) bağlanabilir.

—*Asit ya da anyon boyarmaddeler.* Bu boyarmaddeler, yünün boyanmasında önemli bir grubu oluşturur. Bu boyarmaddelerin ilgi çekici yanı sayılarının çokluğu, renklerinin çeşitliliği, fiyatlarının ucuzluğu ve kullanımlarının basitliğidir. (Elyafın parlaklık ve dokunumu bozulmaksızın yüne tespit edilir.)

Bu boyarmaddeler yünü az ya da çok asit (mineral ya da organik asit), ipeği yansız ya da hafif asit, polimerleri ise daha zayıf asit (asetik) bir banyoda boyar. Ancak pamuk üzerinde hiçbir etkisi yoktur.

—*Mordan boyarmaddeleri,* krom boyarmaddeleri olarak da adlandırılan bu boyarmaddelere kromatlanabilir, kimi zaman da alizarin boyarmaddeleri denir. Bunlar metalleşen asit boyarmaddelerdir; metalle birlikte bir kompleks oluşturmaları boyama işlemi sırasında gerçekleştiği için serbest biçimde kullanılırlar. Yünün de metal bir kompleks oluşturma özelliği olduğundan çok dayanıklı bir yün-metal -boyarmadde bileşmesi (bu bileşmede metal atomu bağlayıcıdır) elde edilir. Kullanılan metal tuzları kimi zaman alüminyum, ama çoğu kez de krom tuzlarıdır. Önceden ya da anında kromatlama yöntemleri, uygulamada artık bırakılmıştır. Mordan boyarmaddeleri ile yapılan boyama, ikinci evrede, potasyum ya da sodyum bikromat çözeltisiyle asit ortamda yeniden işleme sokulur; bu yönteme "mordanlama ya da sonradan kromatlama" denir.

—*Metal boyarmaddeler.* Önceden ya da sonradan yapılan mordanlama ile ilgili işlemleri kaldırarak boyacının işini kolaylaştırmak düşüncesi, metal kompleksler adıyla bilinen yeni bir boyarmadde sınıfının bulunmasına yol açtı. Bu tür komplekslerde genellikle bir krom, kimi zaman bir kobalt, çok seyrek olarak da diğer metallerin (nikel, demir) atomları bir ya da iki boyarmadde molekülüyle birleşerek metal boyarmaddelerin oluşmasını sağlar. Bu boyarmaddelere "1/1 kompleksleri ile 1/2 kompleksleri" denir.

—*Direkt boyarmaddeler.* Bunlar, anyon nitelikli boyarmaddelerin önemli bir sınıfını oluşturur. Suda çözünerek selüloz liflerini yansız bir banyoda doğrudan boyadıkları için bu adı almışlardır. Çözeltiye bir elektrolitin katılması (sodyum sülfat, deniz tuzu) boyanın tümünden yararlanmayı sağlar. Bu boyarmaddelerin en önemli üstünlükleri, çok kolay uygulanmaları, ucuz olmaları ve hemen hemen bütün nüansları verebilen geniş bir renk çeşidinin bulunmasıdır. Bu grubun büyük bir bölümü, yünleri özellikle yeniden hazırlanmış artık yünleri, battaniye yünlerini ve daha çok da yarı yünlü eşyaları boyamakta kullanılır.

—*Kükürtlü boyarmaddeler.* Kükürtlü boyarmaddeler, ancak kimyasal bir değişime uğradıktan sonra selüloz liflerini boyayabilme özelliği kazanır; sözkonusu kimyasal değişiklik, alkali bir indirgeyici işlevi gören sodyum sülfürün etkimesiyle gerçekleşir. İndirgenmiş durumda, boyarmadde, lif üzerine çıktıktan sonra hava ya da yükseltgen kimyasal bir madde ile yükseltgenerek başlangıçtaki kükürtlü boyarmadde yeniden elde edilir. Kükürtlü boyarmadde genellikle suda çözünmez ve bu özelliği boyaya, nemin zararlarına karşı iyi bir direnç kazandırır.

—*Küp boyarmaddeleri.* Küp boyarmaddeleri, suda çözünmeyen pigmentler biçiminde bulunur; bunların, alkali bir ortamda, bir indirgeyici yardımıyla suda çözünen ve selüloz elyafına karşı ilgisi olan sodyum ya da potasyum lökotürevlerine dönüştürülmesi gerekir. Bu lökotürevler, selüloz elyafı tarafından soğurulduktan sonra hava ya da yükseltgen kimyasal bir madde ile yeniden yükseltgenerek başlangıçtaki gibi suda çözünmeyen biçimlerine dönüştürülür. İndirgenmiş bu boyarmaddelerin alkali çözeltilerine "küp" boyarmaddeleri adı verilir. Küp boyarmaddeleri pamuk liflerine çok canlı nüanslar verir, bunlar gerek üretim ve kullanım sırasındaki işlemlere, gerekse kötü hava koşullarına karşı son derece dayanıklıdır.

—*Çözünmüş küp boyarmaddeleri.* Bunlar, küp boyarmaddelerin kimyasal dönüştürülmesiyle doğrudan suda çözünebilen bileşikler halinde elde edilir. Bu yolla elde edilen boyalar, küp boyarmaddelerin dayanıklılığını aynen korur, fakat fiyatının çok yüksek olması yüzünden bunlar ancak açık nüansların elde edilmesi için kullanılır.

—*Çözünmeyen azo boyarmaddeler.* Bunlar, önce renklendirici alkali bir çözeltinin (örneğin β - naftol) life emdirilmesi, sonra da bu lifin diazolu amin içeren bir banyodan geçirilmesiyle oluşur. Böylece elde edilen renklere "buz renkleri" adı verilir. Çünkü bazların diazolanması için gerekli olan düşük sıcaklık, diazolama banyosuna ancak buz katılarak sağlanır. Çözünmeyen azo boyarmaddelerle yapılan baskı ya da boyamalar, her serinin tüm nüanslarını, özellikle de turuncu ve kırmızının tüm tonlarını içeren bir zenginliğe sahiptir.

—*Tepkin boyarmaddeler.* Suda çözünebilen tepkin boyarmaddeler, selüloz elyafının renklendirilmesinde kullanılan çok yeni bir boyarmadde sınıfını oluşturur. Bunlar, adlarını, liflere bağlanma biçiminden alır. Gerçekten de moleküllerinde selülozun hidroksil gruplarıyla tepkimeye girebilecek bir kimyasal grup vardır. Lifle boyarmadde arasında neredeyse tersinmez bir ortak değerlik bağı oluşur. Tepkin boyarmaddelerle yapılan boyamalar, bu bakımdan neme karşı son derece dayanıklıdır.

—*Yükseltgenme boyarmaddeleri.* Bu boyarmaddeler, kimi aromatik aminlerin lif üzerinde yükseltgenmesiyle elde edilir. Elyafa sıkıca bağlanabilen renkli, karmaşık yapılı ürünlerdir. Bu boyama yönteminin en önemli uygulaması, anilin siyahının (son derece dayanıklı koyu siyah) üretiminde anilinin kullanılmasıdır.

—*Pigment boyarmaddeler.* Pigmentler, tekstil sanayisinde yaygın olarak kullanılır. Elyafın renklendirilmesi şu şekilde gerçekleştirilir: bir bağlayıcı içinde pigment dağıtılarak parçalara emdirilir, bu bağlayıcı, yalın bir kuruma ya da ısıl yoğuşma işlemiyle elyafa sıkıca tutunmaya elverişli olmalıdır.

—*Plastikçözünür boyarmaddeler.* Bu sülfonlanmamış boyarmaddeler, ancak ya çok az, ya da yok denecek düzeyde susever nitelikli grupları kapsar. Bunlar hemen hemen hiç çözünmeyen fakat suda dağılabilen ürünlerdir. Çok ince biçimde dağılmış olarak sunulan bu pigmentler, boyama banyolarında kararlı bir asıltı oluşturur. "Dağılan boyarmaddeler" adı da bu özelliğinden kaynaklanır. Ama pigmentlerle herhangi bir karışıklığı önlemek için plastikçözünür boyarmaddeler olarak adlandırılmışlardır. Bu boyarmaddeler, asetat, triasetat, poliamit ve poliester gibi sentetik elyafın boyanmasında kullanılır.

Tekstilde yararlanılan boyarmaddeler dışında, arıca özgül ya da özgül olmayan her kimyasal sınıftan deri, kereste, kâğıt, mürekkep, balmumu, mum, plastik maddeler, hatta gıda maddeleri gibi çok değişik taşıyıcıların boyanmasında kullanılan pigmentler ya da boyarmaddeler de vardır.

BOYASIZ sıf. **1.** Boya sürülmemiş, boyanmamış şey için kullanılır. **—2.** Makyajsız kadın için kullanılır.

BOYATILMAK → BOYAMAK.

BOYATMAK → BOYAMAK.

BOYAYICI sıf. Boyama özelliği olan, boyamaya yarayan.

—Boyar mad. Renk veren maddeler ve ağaçlar için kullanılır: *Boyayıcı ağaç.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Boyar mad. Hemen hemen bütün boyayıcı ağaçlar sıcak ülkelerde yetişir: bakam ağacı, sarı ağaç, boyacı meşesi, kırmızı ağaç. Bazı çeşitleri hematin adıyla tanınan bakam ağacı özü, temelde yün ipek ve deriyi siyaha, pamuğu siyah ve griye boyamada ve kürke renk vermede kullanılır. Bakam ağacından sonra en önemli boyayıcı ağaç olan sarı ağaç Orta Amerika'da yetişir. Bu ağaçtan çıkarılan özsu, özellikle siyah renk vermede, bakam ağacından elde edilen boyaların tonunu ayarlamada kullanılır. Günümüzde boyayıcı ağaç özünün yerini bireşimsel anilin ya da alizarin boyaları almıştır.

BOYCA be. Boy bakımından: *Boyca da yaşça da benden büyüktü. Bu boyca çok uygun.*

BOYCE (William), ingiliz besteci ve orgcu (Londra 1710'a doğr. - ay. y. 1779). Kralın capella'sında müzik yöneticisi oldu. Cambridge Üniversitesi'nden doktor unvanını aldı. Dramatik yapıtlar, üçlü sonatlar ve "Song"lar *(Lyra Britannica)* yazdı. Ayrıca, 1760'a doğru bestelediği 8 senfonisi (bunları daha sonraki yapıtlarına uvertür olarak aldı) ve 1770'te bestelediği 12 uvertürü vardır. Sağır olunca, kendini müzik yazarlığına verdi: Tudor'lar ve Restoration dönemlerindeki ingiliz dinsel müziğini örnekleyen 3 ciltlik bir yapıt yayımladı.

BOYCOTT (Charles Cunningham), ingiliz subay (Burgh Saint Peter, Norfolk, 1832-Flixton, Suffolk, 1897). County Mayo'da (İrlanda) Erne kontunun malikânesinde kâhyalık yaptı. Sertliği yüzünden irlandalı çiftçiler 1880'de Tarım birliği'nin ve Parnell'in önerilerine uyarak çeşitli yöntemlerle (hayvanlarının sakatlanması, satışlarının engellenmesi vb.) onu dışladılar. Maddi ve manevi boyutlu bu gerçek "abluka"ya onun adı *(boykot)* verildi.

BOYÇUK (Mihail Lvoviç), ukraynalı ressam (Romanovka, Ternopol yakınında, 1882-? 1939). 1910'da Paris'te, Apollinaire'nin dikkatini çeken yenibizansçı bir akıma önderlik etti. Devrimden sonra, Ukrayna'da, eski Ukrayna ikonalarındaki biçeme verilen ağırlığı ve donukluğu çağdaş temalara uygulamak isteyen uluşçu bir akım başlattı. Ortaklaşa yapılan resim çalışmalarını canlandırdı.

BOYD (Mark Alexander), iskoçyalı hümanist ve şair (Glasgow 1563-Ayrshire 1601). Glasgow Üniversitesi'nden çıkarıldı. Fransa'ya, daha sonra Anvers'e sığındı. Özgürlük konulu siyasal incelemelerinden başka, Petrarca üslubunda yazdığı bir şiiri *(Cupid and Venus)* vardır.

BOYD (Martin), avustralyalı yazar (Luzern 1893-Londra 1972). **Martin Mills** adıyla yayımladığı ilk romanları, XIX. yy.'da Avustralya'daki yaşamı yansıtan birer destan sayılır: *The Monforts* (1928), *Lucinda Brayford* (1946). Daha sonraki yapıtlarında, rekabet ve yalan yüzünden için için çöken bir dünyayı sergiledi: *The Cardboard Crown* (1952), *When Blackbirds Sing* (1962).

BOYDAŞ sıf. **1.** Aynı boyda. **—2.** *Esk.* Akran: *"Birkaç boydaşı kızlar ile ve birkaç avratlar ile göl kenarına çıktı"* (*Antername*, XIV. yy.). *"Lâtifeyi terkedmezsen bâri kendi beraberin ve boydaşların*

sözü sana ağır gelmiye '' (Mercimek Ahmet, XV. yy.).

BOYDAŞLIK a. Boydaş olma durumu.

BOYDELL (John), ingiliz gravürcü ve yayıncı (Dorrington 1719-Cheapside, Londra, 1804). Gravürcü H.W. Toms'un öğrencisiydi. Önce, Londra'nın çevresini gösteren bir dizi manzara (*Bridge Book*, 1746), daha sonra İngiltere ve Wales ülkesini konu alan baskı resimler yayımladı. Başyapıtı sayılan, ünlü ressamların tablolarından esinlenerek yaptığı Shakespeare tiyatrosu gravürleriniyse 1786'da bastırdı. 1790'da Londra Lord Mayor'luğuna seçildi.

Boyden deneyi ya da **yemeği,** saydamsızlaştırdıktan sonra yapılan röntgen muayenesinde safra kesesinin kasılmalarını ve boşalma derecesini ölçmek amacıyla hastaya yedirilen yağlı yemek (yumurta, yağ, krema). [Adını amerikalı hekim Edward Allen Boyden'den (1886-1976) alır.]

Boyden odası, çok çekirdekli kan hücrelerinin hareketi gibi hücre hareketlerini ölçmeye yarayan alet. Alette, delikleri hücrelerin geçebileceği biçimde ayarlanmış bir zarla birbirinden ayrılan iki bölme vardır. Bu bölmelerden birine hücre süspansiyonu, öbürüne hareketsiz ya da kimyasal maddelere doğru yönelebilen bir eriyik konur. Hücrelerin hareketi, zarın içinde aldıkları yola ya da zarı geçen hücre sayısına bağlı olarak değerlendirilir.

BOYD ORR (John, 1. *—baronu*), ingiliz bilgin (Kilmaurs, Ayrshire, 1880-Edzell, Angus, 1971). Aberdeen Üniversitesi'nde tarım profesörlüğü (1942-1945), Glasgow Üniversitesi'nde önce rektörlük (1945), sonra şansölyelik (1946) yaptı. İnsanların yetersiz beslendiğini belirterek, toprak aşınmasıyla mücadele edilmesini ve modern tarım yöntemlerinin geliştirilmesini önerdi. Beslenme ve tarım örgütü genel müdürlüğü yaptı (1946-47). 1949 Nobel barış ödülü'nü kazandı.

BOYE (Karin Maria), isveçli kadın edebiyatçı (Göteborg 1900-Alingsås yakınında 1941). "Aydınlık" sosyalist grubuna katıldı. Öncü edebiyat dergisi Spektrum'a yazdı (1931-32). Gizemci şiirleri (*Moln*, 1922; *För Tradets Skull*, 1935) ve romanları vardır (*Kallocain*, 1940).

BOYEN (Hermann VON), prusyalı general ve devlet adamı (Kreuzburg 1771-Berlin 1848) Tilsit barışı'ndan (1807) sonra, Scharnhorst'un orduyu yenileme çalışmalarını destekledi; 1813'te genelkurmay başkanı ve ilk Paris antlaşması'ndan sonra da savaş bakanı oldu. Viyana kongresi'nden sonra Prusya kralının gerici politikasına karşı çıktı, ama 1819'da istifa etmek zorunda kaldı. 1841'den 1847'ye kadar yeniden savaş bakanı oldu.

BOYER (Jean-Pierre), antilli siyaset adamı (Port-au-Prince 1776-Paris 1850). Özgür bir melezdi, Fransa'da büyüdü. Saint Domingue'in güneyindeki melezlerin, kuzeyi tutan Dessalines'in, sonra da Henri Christophe'un zencileri karşısında üstünlük kurabilmesi için Pétion'a yardımcı oldu. 1818'den başlayarak Güney'in başkanı olan Boyer, 1821'de, Christophe'un ölümünden sonra, tüm ülkeyi birleştirmeyi başardı. Adanın ispanyol kesimini bile ele geçirerek, 1825'te Fransa'ya Haiti'nin bağımsızlığını kabul ettirdi. Ülkesinin gerilemesini durdurma yolundaki çabalarına karşın yönetimi yetersiz kaldı. 1843'te devrildi, Paris'e sığındı ve orada öldü.

BOYER (Charles), amerikan uyruğuna geçen fransız sinema oyuncusu (Figeac 1899-Phoenix, Arizona, 1978). İlk filmini Marcel L'Herbier'nin yönetiminde çevirdi: *l'Homme du large* (1920). Daha sonra rol aldığı birçok film arasından *Kontes Walewska* (Conquest) [C. Brown, 1937] ve *Orage* ile (M. Allégret, 1938) dikkati çekti. 1940'ta ABD'ye yerleşti ve Hollywood stüdyolarının en çok aradığı fransız oyuncusu oldu. En tanınmış filmleri: *Işıklar sönerken* (Gaslight) [G. Cukor, 1944], *Madame de...* (Max Ophuls, 1953; Fransa' da).

BO YİN RA (Joseph Anton SCHNEIDERFRANKEN, —denir), alman gizlici ve ressam (Aschaffenburg 1876-Massagno, Lugano yakınında, İsviçre, 1943). Beyaz loca'nın elçisi olduğunu ileri sürerek Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, bugün de Patmos Büyük Locası Sankt Graal Şövalyeleri adıyla bilinen EBDAR'ı *(Ermächtigte Bruderschaft der alten Riten*'in başharfleri [eski dinsel töreler yetkili kardeşliği]) kurdu. Bu birliğin yedi rütbesi Vahiy'in yedi mührünün karşılığıdır. Havarilerin yedi mektubuysa insanın, yoga ve içyoğunlaşma ile dönüşümünün yedi aşaması anlamına gelir. Öğretisi —herkes kendi kendinin tanrısıdır— ve yöntemlerini *Mutluluğun kitabı* (1920), *Aşkın kitabı* (1922) gibi kırk kadar kitapta açıkladı.

BO YİBO, çinli siyaset adamı ve iktisatçı (doğm. 1907). Çin Komünist partisi üyesiyken hapse girdi (1931-1936). Daha sonra Japonlar'a karşı verilen mücadelede yer aldı. Kuzey Çin Halk Cumhuriyeti'nde başbakan yardımcılığı (1949) ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk maliye bakanlığı görevlerini üstlendi (1949-1953). Ulusal iktisat komisyonu başkanı (1953), planlama komisyonu başkan yardımcısı, başbakan yardımcısı (1956) ve partinin siyasi büro üyesi oldu. "Büyük ileriye sıçrama"'yı izleyen dönemde Çin iktisadi siyasetinin başsorumlusuydu; halk komünleri hareketini ılımlılaştırmaya yönelik önlemler aldı (aralık 1958). Kültür devrimi' nin ilk kurbanlarından biri olarak ocak 1967'de tutuklandı. Aralık 1978'de siyasete geri döndü, parti merkez komitesinin 3. toplantısında saygınlığı iade edildi. Temmuz 1979'da bütçe komisyonundan sorumlu başbakan yardımcısı oldu; daha sonra Devlet makine sanayisi komisyonu başkanlığına atandı (şubat 1980-1982). 1982'de kurulan Danışma komisyonu'na üye oldu.

BOYKESİT a. Dy. Bir hat boyunca rastlanan eğimlerin oluşturduğu ayırtedici özellik.

BOYKOT a. (ing. öz. a. *Boycott*'tan). **1.** Bir ürünü satın almayı, bir sınava katılmayı vb. reddetmek, özellikle de bir bireyle, bir toplulukla, bir toplum ya da bir devletle, baskı ya da misilleme yapmak amacıyla tüm ilişkileri, bilerek ve isteyerek kesmek eylemi. **—2.** Bu amaçla gerçekleştirilen eylem: *Boykot üç gün sürdü. Boykota katılmak, katılmamak.* **—3.** *Bir şeyi boykot etmek*, bir ürünü almayı, bir sınava katılmayı vb. reddetmek. ‖ *Boykot yapmak*, bir boykot eylemini gerçekleştirmek.

BOYKOTÇU sıf. ve a. Bir grubu, malı, eylemi. vb. boykot eden kişi ya da ülkeye denir: *Olimpiyat boykotçuları.*

BOYLAM a. Coğ. ve Denizc. Yerkürenin belirli bir yerinde, bu yerin meridyeninden geçen düzlemle, başlangıç olarak alınan Greenwich meridyeninden geçen düzlem arasındaki açı; Greenwich meridyeninden başlanarak batıya doğru 0° ile +180° (ya da +12 sa) arasında, doğuya doğru 0° ile −180° (ya da −12 sa) arasında ölçülür.
—Geom. İkinci küresel koordinat (Θ). ‖ *Boylam çemberi*, Δ eksenli bir S dönel yüzeyi ile sınırlı bir Δ yarıdüzleminin arakesiti olarak elde edilen yay (ya da ayrık olabilen yayların birleşimi). [$\mathcal{M}$,S nin bir boylamı ise, bunun Δ ya göre $\mathcal{M}' = S_\Delta(\mathcal{M})$ bakışımlısı da S dedir; $\mathcal{M}$ aynı zamanda S nin bir doğurucusudur.] —Bir kürenin, boylamı değişmez olan eğrisi. (Eşanl. MERIDYEN.) ‖ *Boylam düzlemi*, bir S dönel yüzeyin eksenini içeren bir P düzlemi.
—Gökbil. ve Jeod. Bir küresel koordinatlar sisteminde, asal düzlem üstündeki bir noktanın izdüşümünün açısal uzaklığı; bir başlangıç doğrultusundan itibaren ilkesel olarak 0 ile 360°, kimi kez de 0 ile ±180° arasında ölçülür.

BOYLAMA a. Boylamak eylemi.
—Balıkç. Ucu, kuma gömülü bir taşa bağlı olan ve sabit bir ağı tutmaya yarayan ip. ‖ *Boylama ipi*, su yüzeyindeki birçok ağı uç uca birleştirmeye yarayan yassı ip.
—Dy. Çok kalın sacdan, dövme çelikten ya da içi boş bir parça biçiminde kıvrılıp kaynaklanmış sacdan yapılan ve ana şasinin ya da demiryolu taşıtı bojisinin temel parçalarından birini oluşturan boy putreli.

BOYLAMAK g. f. **1.** *Bir yeri boylamak*, bir kimse sözkonusuysa, istemediği bir yere gitmek zorunda kalmak, sonunda kendini orada bulmak: *Hapsi boylamak. Cehennemin dibini boylamak.* **—2.** *Denizin, suyun dibini boylamak*, bir gemi vb. sözkonusuysa, sulara gömülmek, batmak. **—3.** *Esk.* Boy ölçüşmek, boy ölçmek: *"Ak doğan her giz çekirge avlamaz /Erkek arslan dilkü çakal boylamaz"* (Kelile ve Dimne, XIV. yy.).
—Marangl. Ağacı istenilen uzunlukta ve boyuna dik yönde kesmek.

BOYLAMSAL sıf. Ruhbil. Bir davranışın, art arda gelen daha sonraki evreleri üzerinde yapılan her türlü incelemeye denir.

BOYLANMA a. Uzama, büyüme.
—Bot. *Otsu bitkilerde boylanma*, düğüm arası bölümlerin, çiçeklenecek dik bir sap oluşturmak üzere hızla büyümeye koyulduğu fizyolojik evre. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Boylanma sırasında bitkinin görünümü tümüyle değiştiğinden bu evre kolayca fark edilir: örneğin bir tutam ot gibi görünen buğday ya da rozet biçiminde yapraklarla yerde biten kolza ve pancar gibi bitkiler, bir süre sonra sap sürerler ve sapların boyu kısa sürede 1-2 metreyi bulur. Boylanma, bitkinin büyüme durumundan üreme durumuna geçmesi demektir; büyürken sadece yaprak veren tomurcuk üreme evresinde çiçeklik taslağına dönüşür.

BOYLANMAK gçz. f. Çocuktan söz ederken, boyu uzamak; boy atmak: *Ben görmeyeli bayağı boylanmışsın.*

BOYLE (Richard), I. **Cork** kontu, İrlanda'ya yerleşmiş ingiliz siyaset adamı (Canterbury 1566-Youghal, Cork kontluğu, 1643). İrlanda'ya geldiğinde (1588) yoksul bir kişi olan Boyle, kurnazlıkla servet yaptı ve 1602'de sir Walter Raleigh' in Munster'deki büyük topraklarını satın aldı. İrlanda'nın en etkili kişilerinden biri oldu; Wentworth'ün büyük düşmanıydı. İrlandalılar'ın Munster'de gerçekleştirdikleri (1641-1643) ayaklanmayı bastırmayı başardı.

BOYLE (Roger), **Broghill** baronu ve I. **Orrery** kontu, ingiliz-irlandalı subay ve yazar (Lismore Castle 1621-öl. 1679). Öncekinin oğlu. Değerli bir generaldi, yürekten kralcı olmasına karşın Cromwell'e hizmet etti ve İrlanda'nın ona boyun eğmesi için büyük çaba gösterdi; ama Richard Cromwell hükümetinin kaçınılmaz biçimde sonunun geldiğini görünce, İrlanda' da Charles II'nin yeniden tahta çıkışını hazırladı. Ayrıca, birçok trajedi yazdı.

BOYLE (*sir* Robert), ingiliz-irlandalı fizikçi ve kimyacı (Lismore Castle 1627-Londra 1691). 1661'de fizik alanındaki çalışmalarıyla katıların ve sıvıların yoğunluklarını tam olarak belirledi. Ertesi yıl, hava üzerinde gerçekleştirdiği ölçümlerin sonuçlarını yayımladı ve gazların sıkışabilirliği yasasını Mariotte'tan önce açıkladı. Hooke' un yardımıyla, Otto von Guericke'nin pnömatik makinesini ve Galilei sıcaklıkölçerini geçirimsiz biçimde kapayarak geliştirdi. Sıcaklıkölçerlerde buzun erime sıcak-

sir Robert **Boyle**
J. Chapman'ın gravürü

boyna küreğiyle bir tekneyi yürütme

Boyne savaşı'nı gösteren bir tablo Orange'lı William III'ün James II Stuart'a karşı 1 temmuz 1690'da kazandığı zaferi konu alan bir tablo Jan Wyck'in yapıtı (1693) *National Gallery, Dublin*

lığını sabit nokta olarak benimsenmesi görüşünü ileri sürdü. Boşlukta kaynama noktalarının düşüşünü gözlemledi, buzun buharlaşmasını keşfetti, bir baroskop yaptı, hidrostatik paradoksunu açıkladı. Optikte, ince lamlar tarafından üretilen renkli halkaları buldu. Elektrostatik olayların boşlukta da meydana geldiğini gösterdi ve elektriksel etki olaylarını sezinledi. *The Septical Chymist* (Kuşkucu kimyager) [1661] adlı kitabında Aristoteles'in elementler kuramını ele aldı, bu kuramın ne kadar dayanaksız olduğunu gösterdi ve ilk kez olarak modern kimyasal element görüşünü ortaya attı. Asitleri araştırmak için ilk kez renkli ayraçları (mor ayraç) sistemli bir biçimde kullandı ve asidi tanımladı. Klorürleri tanımak için gümüş nitrat, hidroklorik asit içinse amonyak gazı kullanarak tuz çözeltilerini ve amonyum sülfürü (Boyle çözeltisi) inceledi. Kimyasal bir tepkimede açığa çıkan gazları topladı, hidrojeni yalıttı, fosforlu hidrojeni, cıva sülfatı, asetonu, metil alkolü buldu. Havanın solunum ve yanma için gerekli olduğunu gösterdi ve bu olaylarda yalnızca bir bölümünün harcandığını dikkate alarak havanın bir karışım olduğunu buldu.

Daha 1645'te, çevresine bilim tutkunlarını topladı. Bunlar Charles II zamanında Royal Society'nin çekirdeğini oluşturdular. Bir süre Doğu Hindistan şirketi'nin müdürlüğünü yaptı, misyonerlik hareketiyle de ilgilendi. Bu hareketi kolaylaştırmak için Kutsal Kitap'ı çeşitli dillere çevirtti. 1680'de İrlanda'da bir basımevi kurdurdu; burada gaelce bir incil basıldı.

BOYLE (Richard), **Burlington** kontu → BURLİNGTON.

BOYLE (Kay), amerikalı kadın edebiyatçı (Saint Paul, Minnesota, 1903). 20'li yıllarda Fransa'da başlayan verimli sanat yaşamı boyunca, özellikle amerikan edebiyat ürünlerinin çağdaş verilerine dayalı öyküler (*Wedding Day*, 1930; *First Lover*, 1933) ve bir roman (*Year before the last*, 1932) yazdı.

Boyle-Mariotte yasası ya da **Mariotte yasası,** ideal gazların, değişmez sıcaklıktaki genleşmesini belirleyen ve $pV = C$ bağıntısıyla belirtilen yasa; p gazın basıncını, V hacmini ve C bir değişmezi göstermektedir.

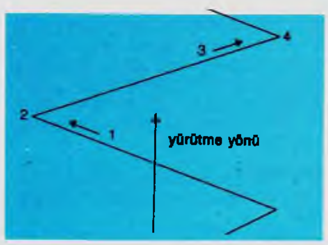
BOYLER a. Isıt. havld. Hem ısıtma, hem de sıhhi tesisat için sıcak su sağlayan kazan. —Bir hazne ve bir ısıtıcıdan oluşan sıcak su üretim aygıtı. (Isıtıcı ısıyı sıcak su ya da buhar üretecinden alan bir ısı değiştiricisidir. Değiştirici bir serpantin, ısıtılacak suya dalan bir boru demeti ya da bu suyu çevreleyen halka biçimli bir sığadan oluşabilir; ısıtıcı akışkan bunların içinde dolaşır.)

BOYLESVE (René TARDİVEAU, **René** —denir), fransız yazar (Lahey-Descartes 1867-Paris 1926). Çağının zevklerine uygun biçimde, ruhsal (*Mademoiselle Cloque*, 1899; *la Becquée*, 1901), egzotik (*le Parfum des îles Borromées*, 1898) ya da mizahi boyutlu, duygusal yapıtlarda (*la Leçon d'amour dans un parc*, 1902) başarı kazandı. (Fr. Akad., 1918)

BOYLU sıf. **1.** *Nit. sıf.* + *boylu*, boyu belirtilen nitelikte olan kimse için kullanılır: *Kısa boylu kız. Uzun boylu çocuk.* **—2.** Uzun boylu: *Boylu bir adam. Üç kardeşim de benden daha boyludur.* **—3.** *Boylu boslu*, boyu uzun, gösterişli ve yakışıklı kimse için kullanılır: *Boylu boslu bir delikanlı.* || *Boylu boyunca*, boyu uzunluğunca: *Boylu boyunca yere uzanıp yattı.*

Boymans müzesi, Rotterdam'da, 1847'de kurulan belediye müzesi. Koleksiyoncu Frans Jacob Boymans'ın (1767-1847) mirasıyla oluştu. 1935'te mimar A. Van der Steur'ün yaptığı modern bir binaya geçti. 1957'de büyük resim tutkunu D.G. Van Beuningen'in bağışladığı koleksiyonla zenginleşti. Müzede Van Eyck (*Mezarda üç Meryem*), Dieric Bouts, Hieronymus Bosch (*Savurgan çocuk, Baykuş yuvası*), Baba Bruegel (*Babil kulesi*), Frans Hals, Saenredam, Rembrandt (*Titus*), Ferdinand Bol, Brouwer, Teniers, Rubens, Chardin, Jongkind, Pissarro, Monet, Van Gogh (*Dokumacı*), Ensor, Van Dongen, Magritte... gibi ressamların yapıtları yer alır. Müzede Degas, Rodin, Renoir, Despiau, Georges Minne, Rik Wouters gibi sanatçıların heykelleri de vardır. Süsleme sanatları bölümü, özellikle Delft fayansları bakımından zengindir.

BOYNA a. Denizc. Küçük bir teknenin kıç tarafına yerleştirilen ve dümen yerine geçen kürek. || *Boyna kullanmak*, kıç aynalığın üstüne takılı tek bir kürekle küçük bir tekneyi yürütmek ya da manevra yaptırmak; bunun için ellerle kürek topacına eksenel bir dönme hareketi verilerek palanın sekiz çizmesi sağlanır. ||*Boyna küreği*, bir teknenin kıç aynalığının üst bölümüne açılmış bir oyuğa yerleştirilen ve palanın helisel bir hareketiyle teknenin yol almasını sağlayan kürek. || *Boyna palası*, boyna küreğinin yassı uç bölümü.

boyna küreğiyle yürütme hareketinin ayrıntıları

BOYNACI a. Denizc. Boyna küreğini kullanarak teknenin yol almasını ya da manevrasını sağlayan kürekçi.

BOYNE, İrlanda'da ırmak, Droichead Atha'dan geçerek İrlanda denizi'ne dökülür; 130 km. Kıyılarında, Droichead Atha yakınında, 1 temmuz 1690'da Orange'lı William III'ün ordusuyla (Schomberg dükü komutasında 36 000 kişi) James II Stuart'ın ordusu (Lauzun komutasında 7 000 fransız ve 16 000 irlandalı) karşılaştı. Protestan ordusunun ezici bir zafer kazanması, Stuartlar'a bağlılığını sürdüren son bölge olan İrlanda'nın düşmesine yol açtı ve İngiltere'de 1688'de başlamış olan devrimin zaferini noktaladı.

BOYNU HİLALLİ KAZ a. Kuzey Buz denizi kıyılarında yaşayan göçmen deniz kazı. (Kışı Batı Avrupa kıyılarında geçirir ve *Zostera* cinsinden türlerle beslenir. Bu göçmen kaza Türkiye'de de rastlanır. Bil. a. *Branta bernicla;* Kazgiller familyası.)

BOYNUEĞRİ MEHMET PAŞA, türk sadrazam (? - İstanbul 1665). Genç yaşta katıldığı İran seferlerinde yararlık gösterdi, Bağdat seferi sırasında boynundan aldığı bir yara nedeniyle "boynueğri" lakabıyla anıldı. Çavuşbaşıyken, sadrazam Bayram* Paşa'nın emriyle şair Nef'i*'yi idam etti. Kastamonu sancakbeyliğinde, Halep, Şam, Anadolu beylerbeyliklerinde bulundu. Celali Kalenderoğlu'nun üzerine gönderildi; bu görevde başarılı olamadığı gibi halka zulmetmesi yakınmalara yol açtığından idamı için ferman çıktı. Valide sultan aracılığıyla af diledi, bağışlanarak kubbe vezirliğine atandı (1650). Şam beylerbeyiyken şeyhülislam Mesut Efendi'nin önerisi üzerine sadrazamlığa getirildi (1656). İki ay altı gün sonra İstanbul'a geldiğinde, Venedik donanması Çanakkale boğazı'nı kapatmış, Semadirek, Limni, Bozcaada işgal edilmişti. Mehmet Paşa, üzerinde baskı kurmak isteyenlere boyun eğmedi, bu arada Mehmet IV'ü tahttan indirme hazırlığına girişen Mesut Efendi'yi sürerek öldürttü. Ama Venedik donanmasının İstanbul'a gelmesi olasılığına karşı, surları sağlam göstermek için beyaza boyatmaktan başka bir şey yapamadı. Bir toplantıda, ordu ve donanmanın hazırlanması için padişah hazinesinden devlet hazinesine yirmi bin kese yardım edilmesini istemesi hoş karşılanmadı. Sadrazamlığa getirileceğini haber aldığı Köprülü* Mehmet Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmaya çalışırken görevden alındı; idamına ilişkin ferman, yeni sadrazam Köprülü'nün ricasıyla Malkara'ya sürgüne dönüştürüldü. Daha sonra İstanbul'da oturmasına izin verildi.

BOYNUZ a. **1.** Bazı memelilerin, özellikle de çiftparmaklı toynaklıların başını süsleyen, saldırı ve savunma silahı görevi yapan, bir çift sert çıkıntı. (Bk. *ansikl.* böl. Zool.) **—2.** Bir hayvanın başında bulunan her çeşit tek ya da çift çıkıntı: *sümüklüböceğin, geyikböceğinin, boynuzlu Mısır engereğinin* vb. *boynuzları.* **—3.** Memelilerin boynuzlarını oluşturan, üstderinin meydana getirdiği ve sanayide kullanılan madde: *Tarak, boynuz tabaka. Boynuzdan yapılma bıçak sapı.* (Bk. *ansikl.* böl. Süslem. sant. ve Teknol. ve Folk.) **—4.** Eskiden hacamat işleminde kullanılan boynuzdan hokka. **—5.** *Boynuz çekmek*, boynuzu sırta yapıştırarak kan almak, hacamat etmek. || *Boynuz dikmek, boynuz takmak*, kocasını başka bir erkekle aldatmak; boynuzlamak. || *Boynuz isterken kulaktan olmak*, daha çoğunu elde etmek uğruna, elindekini yitirmek. || *Boynuz kulağı geçmek*, yetenek, beceri açısından eskilerden daha üstün duruma gelmek. || *Boynuzu kurtlu*, yakını olan bir kadının başkalarıyla ilişki kurmasına göz yuman ya da bunu sağlayan kimse için söylenir.

—Anat. Organların bazı bölümlerine, biçimlerinden dolayı verilen ad (dölyatağı boynuzları, idrar torbası, dilkemiği, sağrı kemiği, yan karıncık boynuzları).

—Avc. Geyik, alageyik ve karacanın boynuzlarının tümü. (Geyiklerde, "boynuz" sözcüğü yalnızca çatallı boynuz karşılığı kullanılmaz; ana daldan çıkan göz sürgünü gibi sürgünler için de kullanılır.) || *Açık boynuz*, ana boynuz dalları birbirinden

iyice ayrık olan boynuz. || *Boynuz göstermek*, geyik ve yabandomuzlarının kendilerini savunmak için boynuzlarıyla köpeklere doğru hamle etmeleri. || *Boynuz toslamak*, geyik, alageyik ve karaca sözkonusu olduğunda, kızışma döneminde erkeklerin birbirlerini boynuzlarıyla itmeleri, toslaşmaları.

—Der. hast. *Deri boynuzu*, özellikle ihtiyarlarda, genellikle derinin açık olan yerlerinde üreyen sert çıkıntı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ekmekç. Hamur kazanının, hamuru alt üst ederek yoğuran madeni kolu.

—Elektron. Bir elektron tübünün ampulü üzerindeki ek bölüm. (Bir elektrodu dış devreye bağlamaya yarar.)

—Elektrotekn. *Kutup boynuzu*, döner bir elektrik makinesinde, bir kutup ayağının iki ucundan biri. (Rotorun deviniminde görülen *giriş boynuzu* ve *çıkış boynuzu* vardır.) || *Üfleme boynuzları*, bir kontaktör ya da bir parafudrda, bağlama noktası işlevi ya da sönümüne dek arka kılavuzluk yapan ve manyetik olmayan metal parçalar.

—Kad. hast. *Tek boynuzlu*, iki Müller kanalından birinin gelişmemesinden ötürü dölyatağının aldığı tek boynuza benzer biçime denir.

—Müz. Ağızlık işlevi görecek biçimde ucu kesilmiş hayvan boynuzundan yapılan arkaik üflemeli çalgı.

—Nöroanat. *Omurilik boynuzları*, bozmaddenin üç şişkinliğine (ön, yan, arka) verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nörol. *Ön boynuz sendromu*, amyotrofiyle birlikte kas gücünün azalması, seyirme, hipotoni görülmesi ve kemik-kas refleksinin yok olmasıyla belirgin sendrom. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Paleont. *Ammon boynuzu* ya da *koç boynuzu*, ilk yerbilimcilerin ammonitlere verdikleri ad.

—Zool. *Boynuz çıkarmak*, bir geyik, alageyik ve karacanın düşen boynuzlarının yerine yeni boynuzların çıkması. || *Boynuzlu geyik*, en azından karşılıklı iki boynuzu olan geyik (oysa bir yaşını doldurduğunda yalnızca kama adı verilen boynuzu çıkar). || *Çatal boynuz*, tepe dalları çift olan boynuz. || *Çatallı boynuz*, geyikgillerin birçok türünde erkeklerde bulunan dallı budaklı boynuzlara verilen ad. (Rengeyiklerinin dişilerinde de çatallı boynuz vardır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Çember boynuz*, çember biçiminde olan boynuz. || *Dört dallı boynuz*, dört göz sürgünü içeren geyik boynuzu. || *Parmaklı boynuz*, tepe kısmında parmak biçiminde sürgünler bulunan boynuz.

—Zootekn. *Boynuz düzeni*, bir hayvanın boynuzlarının duruşu ve biçimi. || *Boynuz körletmek*, bir hayvanda boynuzların çıkmasını ya da büyümesini engellemek. (Yavrularda boynuz taslakları bir dağlağıyla ya da kimyasal bir maddeyle dağlanır, daha sonraki yaşlarda, büyümüş olan boynuzlar bir keski ya da kıltestereyle kesilir.)

◆ sıf. Boynuzdan yapılmış şey için kullanılır: *Boynuz saplı bıçak. Boynuz tarak.*

—ANSİKL. Der. hast. En çok yüzde görülen deri boynuzu koni biçiminde, bazen birkaç santimetre uzunluğunda, hiperkeratozlu bir çıkıntıdır; bazen kıvrılıp *koç boynuzu* biçimini alabilir. Sağlam deride ortaya çıkabileceği gibi yaşlılık keratoz plağı üzerinde de çıkabilir. Kansere dönüşebilir, ama çoğunlukla yavaş ilerleyen spinoselüler tipte ilkel bir kanser lezyonu olarak kalır.

—Nöroanat. *Omurilik boynuzları*. Omurilikte bozmadde içtedir. Omuriliğin enine kesiti üzerinde H biçiminde görülür. Çevresi akmaddeyle çevrilidir; akmaddeden çeşitli sinirler çıkar. Bozmadde arka boynuzlar ve ön boynuzlar diye ikiye ayrılır. Duyu sinirleri arka boynuzlara gelir; hareket sinirlerine ait sinir hücrelerinin gövdeleri ön boynuzlarda bulunur. Omuriliğin sırt kısmında ön ve arka boynuz arasında bir aracı yan boynuz bulunur. Vejetatif ve sempatik sinir hücreleri burada yer alır.

—Nörol. Ön boynuz sendromuna tutulmuş bir kişinin elektromiyogramında gittikçe hızlanan basit bir grafik gözlenir ve kas biyopsisi, kas liflerinde atrofi bulunduğunu gösterir.

Bu sendrom, akut ön boynuz polyomiyelitinde ve omuriliğin ön bölümünün yumuşaması halinde aniden ortaya çıkabilir ya da amyotrofiye bağlı lateral skleroz halinde yavaş yavaş yerleşebilir; bu ikinci durumda, piramidal sinir demetinde bir bozukluk olmadığından kemik-kas kirişi refleksi yok olmaz.

—Süslem. sant. Çinliler ve Japonlar, tahtalara ve verniklere boynuz kakma karıştırırlardı. Boynuz ancak XVII. yy.'da kakma süs olarak ortaya çıktı. Eskiden ve XVIII. yy.'a dek çok ince tabakalar halinde üretilerek, fenerlerde cam yerine kullanılırdı.

—Teknol. ve Folk. Boynuzu hazırlamak ve kemiksi bölümünden ayırmak için, boynuz suya yatırılır, ardından kaynar suda yumuşatılır; testere ile boydan boya kesilir, yassılaştırılır ve yayılır. Böylece kurutulan boynuz, çeşitli kalınlıklardaki tabakalara ayrılır. Nemli bir ısıda eritilerek kalıba dökülebilir. İnce bir tabaka halindeki boynuz saydamdır. Kolaylıkla boyanabilir. Kül haline getirilerek, eskiden gübre olarak da kullanılırdı.

—Zool. Gergedanın boynuzu ortadadır ve bu boynuz bütünüyle üstderi kökenlidir ve birbirine kaynamış boynuzsu liflerden oluşur. Geviş getirenlerin boynuzları üç ayrı tiptedir. Geyikgillerde, alından çıkan kemiksi bir yapı olan *boynuz*, ilkbahardaki uzama sırasında *kadife* adı da verilen bir deriyle örtülür. Büyüme sona erince, damarlar tıkanır, deri kurur ve pul pul dökülür ve kışın başında geyiğin boynuzları düşer, ama bir sonraki ilkbaharda bir dal fazla olarak yeniden çıkar. Boynuzlugillerde boynuz karmadır ve alın kemiği üstünde yer alan, boynuzsu bir kılıfla kaplı kemiksi bir çıkıntı taşır. Kılıf antiloplarda her yıl yenilenir, öbür türlerde süreklidir. Zürafagillerde boynuzlar, boynuzsu ya da geyiklerin kadifesine benzeyen ama değişmeden kalan (zürafa) kadifemsi deriden bir kılıfla kaplı kemiksi bir çıkıntı içerir (okapi). Sığırlar arasında boynuzsuz ırklar vardır: boynuzlu ırklarda, taç, tekerlek, hilal, lir vb. biçiminde boynuzlara rastlanır. Küçükbaş hayvanlarda ırkların çoğu boynuzsuzdur: başka ırklardaysa yalnızca erkeklerde boynuz vardır (hatta bu ırklarda bile, bazı erkeklerde boynuz bulunmayabilir); keçilerde, hayvanların çoğunda boynuz bulunur. Erişkin küçükbaş hayvanlarda boynuz, bazen hayvanın tanınması için kullanılır (kızgın demirle markalama); bununla birlikte, hayvanların toplanması sırasında tehlikeleri ve kazaları ortadan kaldırmak için küçük baş hayvanlarda boynuzları kesme uygulaması giderek yaygınlaşmaktadır. İkinci Zaman'daki iri sürüngen fosillerde (örneğin alnında 2 ve burnunda 1 boynuzu olan *Triceratops*) kemiksi eksenli boynuzlar vardı.

• *Çatallı boynuz*, geyikgillerin çatallı boynuzları dallı budaklıdır. Yavru geyiklerin ilk boynuzu 2 yaşında çıkar ve buna *kama* adı verilir. *Ana boynuz*'un dibine *gül dibi* denir; ana boynuzun *incili boynuz* adı verilen dalları ve *oluk* ya da *yarık* adı verilen çentikleri vardır; kuramsal olarak ana boynuzda bir *göz sürgünü* (ya da *mücadele sürgünü*) bulunur ve bunun sayısı her yıl bir tane artar. Ana boynuzun ucu önceleri sivriyken, daha sonraki yıllarda çatallarla donanır. Büyük geyiklerin boynuzlarında on altı ya da on sekiz çatal bulunur. Ne var ki, çatalların sayısı bundan fazla artmaz; buna karşılık, ana boynuz ve çatallar her geçen yıl kalınlaşır.

BOYNUZCUK a. Anat. **1.** Burun deliklerinin dış çeperindeki üç küçük kemik levhacığa verilen ad (üst boynuzcuk, or-

boynuzları kadifemsi deriyle kaplı geyikler

kama **boynuz**lu geyik

geyik **boynuz**unun çeşitli bölümleri

sekiz çatallı geyik **boynuz**u

ta boynuzcuk, alt boynuzcuk). **—2.** Dört bacaklı omurgalılarda burun kanatlarının dibindeki kemik levhacık. (Boynuzcuklar burun deliklerinin ya giriş kısmında [yalancı boynuzcuklar] ya da asıl iç boşluğunun çeperinde [gerçek boynuzcuklar] yer alır.)

BOYNUZCUKLU sıf. Anat. *Boynuzcuklu kıkırdak,* gırtlak kıkırdaklarının tepesine bağlı olan ve gırtlağın oluşumuna katılan iki kıkırdağa denir.

BOYNUZDİŞLİMSİLER a. Ciğerlibalıklardan balık takımı. (Başlıca temsilcileri Avustralya'da yaşayan barramunda [boynuzludişligiller familyası, *Neoceratodus* cinsi], Batı ve Orta Afrika'da yaşayan balçık balıkları ve Brezilya'da yaşayan balçıkbalığıgiller familyası üyeleridir. Boynuzludişlimsilerin fosil atalarının denizde yaşamalarına karşılık, günümüzde yaşayan türleri tropiklerarası bölgedeki bataklıklarda ve geçici birikintilerinde bulunan bir fauna oluşturur. Boynuzludişlimsiler, ciğerleri sayesinde, az oksijenli birikinti sularında bile yaşayabilirler. Bil. a. *Ceratodiformes.*)

BOYNUZLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, hayvanı boynuzlamak,* ona boynuzuyla vurmak, onu yaralamak. **—2.** *Bir kimseyi (bir kimseyle) boynuzlamak,* onu (bir başkasıyla) aldatmak; ona ihanet etmek.

◆ **boynuzlanmak** edilg. f. **1.** Bir erkek sözkonusuysa, karısı ya da yakını bir kadın tarafından aldatılmak; ihanete uğramak.

◆ **boynuzlanmak** dönşl. f. Bir hayvan sözkonusuysa, boynuzu çıkmak.

BOYNUZLANMAK → BOYNUZLAMAK.

BOYNUZLU sıf. **1.** Boynuzu olan hayvan için kullanılır. **—2.** *Tkz.* Yakını olan bir kadının iffetsizliğine göz yuman; karısı tarafından aldatılan ya da bunu bilmezden gelen erkek için kullanılır. **—3.** *Arg.* Troleybüs.

BOYNUZLUAT, Büyük Köpek takımyıldızının kuzeyinde yer alan ekvatoral takımyıldız. Hevelius bulmuştur. Yalnızca parlaklığı zayıf yıldızlar içerir; ama yıldız kümeleri ve bulutsular bakımından zengindir: Rosetta bulutsusu 4 000 ıy uzaklıktadır ve oluşum halindeki yıldızlar taşır; Çomak (ya da Koni) bulutsusu 3 300 ıy uzaklıkta bir yaldız bahçesi oluşturur. (→ GÖK haritası.)

BOYNUZLUGAGALIGİLLER a. Gökkuzgunumsulardan kuş familyası. (Üyelerinin çok iri gagası aşağıya kıvrıktır ve çoğunlukla, kalaolarınki gibi boynuzsu bir çıkıntıyla donanır. Afrika ve Asya'nın tropikal kuşaklarında yaşarlar. Bil. a. *Bucerotidae.*)

BOYNUZLUGELİNCİK a. Gelincikgiller familyasından, halk hekimliğinde kullanılan bitki türü *(Glaucium corniculatum).* Kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dalları, yatıştırıcı, öksürük kesici ve uyutucu etkiye sahiptir. Nadiren uyutucu olarak infusyon halinde kullanılır. Yapraklarından hazırlanan özütün kalp üzerinde yavaşlatıcı etkisi olduğu kanıtlanmıştır. (Eşanl. BOYNUZLUHAŞHAŞ, GÜLFATMA.)

BOYNUZLUGİLLER a. Gevişgetirenler takımından çift parmaklı memeliler familyası. (Üst çenede kesici dişler ve köpek dişleri yoktur; azıları sürekli uzar ve hilal biçiminde aşınır [selenodontlar]. Düşmeyen, içi boş ve kemiksi bir boynuz kaidesiyle kaplı boynuzları vardır. Bu familyada, insan uygarlıklarının gelişmesinde çok önemli rol oynamış şu oymaklara rastlanır. *Bovinae* [sığır], *Cephalophinae* [duiker], *Hippotraginae* [kob, gnu], *Antilopinae* [ceylan] ve *Caprinae* [koyun, keçi].)

BOYNUZLUHAŞHAŞ → BOYNUZLUGELİNCİK.

BOYNUZLUKİMYON a. Akdeniz çevresinde yetişen ve haşhaşı andıran, sarı ve turuncu çiçekli otsu bitki. (Bil. a. *hypecoum;* gelincikgiller familyası.)

BOYNUZLUYONCA a. Halk hekimliğinde yatıştırıcı olarak kullanılan bir bitki türü. (Bil. a. *Lotus corniculatus.*) [Eşanl. GAZELBOYNUZU.]

BOYNUZOTU a. **1.** Biryıllık ya da çokyıllık küçük otsu bitki *(cerastium).* Az ya da çok tüylü beyaz çiçekleri dikotom kömeçler halinde toplu olarak bir arada bulunur. (*Cerastium grandiflorum* ve *C. tomentosum* bahçelerde çok kullanılır. Bu cinse, hemen hemen bütün dünyada rastlanır; karanfilgiller familyası.) **—2.** Yumru köklü çokyıllık otsu bitki. Tüysüz gövdesi yeşil yaprakçıklı bir bürüm üzerinde yer alan sarı tek bir çiçek taşır ve çok küçük parçalara bölünmüş olan yaprakları, çiçeklenmeden sonra ortaya çıkar. (Bil. a. *Eranthis;* Avrupa ve Asya'da 5 tür, Türkiye'de 1 tür [Toroslar'da ve Amasya yöresinde *Eranthis cilicia*]; düğünçiçeğigiller familyası.)

BOYNUZSU sıf. Boynuz biçiminde, boynuza benzer.

BOYNUZSUZ sıf. Boynuzu olmayan.

BOYNUZSUZLAŞTIRMA a. Zootekn. Boynuzlu hayvanların boynuzunu kesme.
—ANSİKL. Zootekn. Boynuzsuzlaştırma, evcil boynuzlu hayvanlara uygulanır. Boynuzlar, çoğunlukla hayvan daha buzağı çağında iken değişik yöntemlerle körletilir ya da kesilip atılır. Boynuzsuzlaştırmanın birçok yönden yararı vardır: boynuzsuz hayvanlar birbirine zarar veremez; gebe hayvanlarda boynuzlama yüzünden ana karnındaki yavru ölümleri önlenmiş olur; ahırlarda ve toplu taşımada belirli bir alana daha çok sayıda hayvan konabilir.

Boynuzsuzlaştırma körpe buzağılarda boynuz taslakları potasyum hidroksit ya da sodyum hidroksit gibi kimyasal maddelerle ya da dağlağı kullanılarak yakılmak suretiyle yapılır. Boynuzlar uzamışsa boynuzsuzlaştırma pens ya da testere kullanılarak boynuzların dipten kesilmesiyle sağlanır.

BOYNUZTAŞ a. Petrogr. Genellikle sert ve boynuzsu görünümlü başkalaşım kayacı. (Boynuztaşları magma sokulumlarının çevresinde oluşur ve bunların mineral parajenezleri, sokuluma yaklaştıkça sıcaklığının arttığını gösterir.)

BOYNUZYAPRAK a. Tatlı sularda yetişen, tamamı suya gömülü, köksüz, ince şeritler halinde ayrık yapraklı bitki. (Bil. a. *ceratophyllum; ceratophyllaceae* familyasının örnek tipi.)

BOYOTU ya da **BUYOTU** a. Akdeniz çevresinde yetişen, hemen hemen tümüyle tüysüz, üç parça yapraklı ve beyaz çiçekli biryıllık otsu bitki. (Bil. a. *Trigonella foenum-graecum;* kelebekçiçekligiller familyası.) [Eşanl. ÇEMENOTU.] ‖ *Boyotu tohumu,* pastırmacılıkta çemen karışımına yüzde 50 oranında giren tohum.
—ANSİKL. Boyotu Orta ve Güneydoğu Anadolu'da tohumları için yetiştirilir. Çok keskin kokulu olan boyotu tohumları pastırmanın üzerine sıvanan ve "çemen" denilen hamurumsu karışımın bileşimine girer. Ayrıca birtakım baharata da katılır. Halk hekimliğinde göğüs yumuşatıcı, balgam söktürücü ve müshil olarak kullanıldığı gibi kuvvet verici ve cinsel gücü artırıcı olarak da eskiden beri kullanılmaktadır.

BOYS (Thomas Shotter), ingiliz suluboya ressamı ve taşbaskıcı (Pentonville 1803-Londra 1874). Kent yaşamı ve görünümleri konularında uzmanlaştı. Fransa'da (orada Bonington ile tanıştı), Belçika'da ve 1837'den başlayarak İngiltere'de yaşadı ve çalıştı. 1839'da kromolitografi derlemesi *Paris, Gent, Anvers'de pitoresk mimari*'yi ve 1842'de Londra'dan görünümler yayımladı.

BOYSAN (Aydın), türk mimar (İstanbul 1921). İstanbul Güzel sanatlar akademisi'nin mimarlık bölümünü bitirdi (1945). Türkiye mimarlar odası'nın kurucu yönetim kurulu üyeliğini, ilk genel sekreterliğini (1954-1955) ve İstanbul şubesi başkanlığını yaptı (1961-1962). İstanbul Teknik üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak ders verdi (1957-1975). Katıldığı ulusal mimarlık yarışmalarında ve Sofya Devlet operası uluslararası yarışmasında ödül kazandı. Yüze yakın sanayi yapısının (Çayırova ve Eskişehir Arçelik fabrikaları, Karamürsel İpek kâğıt fabrikası, İzmit Kartonsan ve Türkkablo fabrikaları, Gebze Nasaş fabrikası, Çerkezköy Trakya iplik fabrikası, vd.), spor salonlarının, otellerin, bankaların, sosyal konutların, vb. projelerini çizdi, uygulamalarını gerçekleştirdi. Bu uygulamalarında özgün prefabrikasyon yöntemleri geliştirdi, güneş enerjisi ve tarım yapıları alanlarında araştırmalar yaptı, bu arada mizah kitapları yayımladı: *Paldır küldür; Umut simittir* (1984), *Yalan* (1985), *Fısıltı; Dostluk* (1988), *Aldanmak* (1989), *Söylesem bir türlü* (1990).

BOYTA, Kabar türk başbuğu (IX. yy.'ın ikinci yarısı). Hazar Türkleri'nin bir boyunu oluşturan Kabarlar'ın başına geçerek Hazar yönetimine karşı ayaklandı. Ancak, kesin bir yenilgiye uğrayıp adamlarıyla birlikte Don ve Dniepr ırmakları arasında yaşayan Macarlar'a sığınmak zorunda kaldı. Daha sonra bu ulusun buyruğuna girerek bugünkü yurtlarını ele geçirmek üzere Macarlar ile birlikte harekete geçtiği sanılmaktadır (896).

BOYTAC (Diogo) → BOLİTAC.

BOYTORUN (Nuri), türk güreşçi (İstanbul 1908 - *ay.y.* 1988). Kumkapı güreş kulübü'nde güreşe başladı. Milli mayoyu ilk kez 1928 Amsterdam olimpiyatları'nda giydi. 79 kiloda dört kez (1932, 1933, 1934, 1935) Balkan şampiyonu oldu. Türk güreşinin en başarılı olduğu dönemde (1946-1951) milli takımı çalıştırdı; birçok şampiyon güreşçi yetiştirdi. İtalya ve Fransa milli takımlarını da çalıştırdı.

BOYUN, -ynu a. **1.** İnsanda ve kimi omurgalılarda başı omuzlara bağlayan bölüm. (Bk. *ansikl.* böl. Karş. anat.) **—2.** Kimi kapların ağza yakın uzun ve dar bölümü: *Şişenin, testinin boynu.* **—3.** Dağın geçit veren alçak yeri. **—4.** *(Bir kimseye) boyun eğmek,* güçlü birinin isteğini zorla ya da istemeyerek kabul etmek: *Üç gün direnmiş, sonunda beye boyun eğmişti.* ‖ *Boyun kesmek,* bir kimseye karşı saygı ve bağlılık gösterisi anlamında başını öne eğmek. ‖ *Boyun olmak,* üzerine almak, kefil olmak (esk.). ‖ *Boyun tutmak,* nza ve bağlılık göstermek (esk.). ‖ *Boyun vermek,* buyruk altına girmek; kefil göstermek (esk.). ‖ *Boynu altında kalsın,* "ölsün, gebersin" anlamında söylenen ilenme sözü. ‖ *Boynu armut sapına dönmek,* aşırı ölçüde zayıflayarak, boynu incelmek. ‖ *Boynu bükük,* kimsesiz, çaresiz ve acınacak durumda bulunan kimse için kullanılır. ‖ *Bir kimseye karşı boynu eğri,* onun istediği bir şeyi yapmaya kendisini herhangi bir nedenle zorunlu sayan kimsenin bu yönünü vurgulamak için söylenir. ‖ *Boynum kıldan ince,* "doğru bir yargılama sonunda haksızlığım anlaşılırsa verilecek her cezaya razıyım" anlamında söylenir. ‖ *Boynuna,* üstüne: *Günahı, vebali senin boynuna.* ‖ *Bir şeyi boynuna almak,* onun yapılmasını, yerine getirilmesini zorunlu bir ödev saymak (esk.). ‖ *Boynuna atmak, dolamak, sarmak,* sevmediği, hoşlanmadığı bir işi ya da hatayı bir kimseye yüklemek. ‖ *Bir şeyi boynuna geçirmek,* onu kendine mal etmek, zimmetine geçirmek. ‖ *Boynunda kalmak,* bir şey sözkonusuysa, bir kimsenin üzerinde kalmak. ‖ *Boynunu bükmek, boyun bükmek,* sözkonusu bir kimseyse, acınacak, çaresiz bir durumda olduğunu davranışıyla göstermek; bir işi, durumu ya da buyruğu ses çıkarmadan kabul etmek; canlılığını yitirmek, pörsümek. ‖ *Boynunu*

kır, "çek git" anlamında aşağılayıcı bir bağlamda söylenir. || *Boynunu uzatmak*, bir davranış ya da eyleminden ötürü verilecek her türlü cezaya razı olmak. || *Boynunu vurmak*, başını kesmek, başını uçurmak. || *Boynunun borcu*, bir kimsenin yapmak zorunda olduğunu düşündüğü görev; vecibe: *Bana çok iyilik etti, oğluna yardım etmek de benim boynumun borcudur.*

—Anat. Bazı kemiklerin dar bölümü. (*Uyluk kemiği boynu*, uyluk kemiğinin başını gövdesine bağlayan kemikten bir silindirdir; burası kırıkların sık görüldüğü bir yerdir. Kol kemiğine gelince, üst ucu, eklem yüzeyini çevreleyen bir *anatomik boyun* biçimindedir ve kemiğin üst başını gövdesine bağlayan dar bölümüne de *cerrahi boyun* denir.) || *Boyun-kaburga atardamarı*, köprücükaltı atardamarının bir kolu. Kaburgalararası üst atardamarı ve boyun derin atardamarı diye iki dala ayrılır. || *Dölyatağı boynu*, dölyatağının dölyoluna açılan, alt ve dar kısmı. || *İdrar torbası boynu*, idrar torbasının idrar yoluyla birleştiği, dar şişe ağzı biçimindeki kısmı.

—Bot. Arkegonun yukarıdaki dar kısmı. (Arkegon olgunlaşınca, boynun içinde, jelatinimsi bir maddeyle dolu bir kanal oluşur. Anterozoit buradan geçerek oosfere ulaşır.)

—Deric. İnek, öküz, at gibi hayvanların boyun ve omuz kısmında bulunan deri parçası. —Bu bölgeden elde edilen işlenmiş deri.

—Dy. Ray mantarının altında bulunan ve rayı gövdeye bağlayan bölüm.

—El sant. *Boyun çanı*, deve güdülürken bulunduğu yeri anlamak için boynuna takılan çan.

—Esk. sil. *Boyun kalkanı* → BOYUNLUK.

—İnş. Döner merdivende, basamağın serene bağlanan en dar bölümü. || *Oluk boynu*, bir çatıda, kaynakla dere altına bağlanan ve yağmur borusunun ilk öğesini oluşturan düşey tüp.

—Kasapl. Dana ya da koyunun kafayla sırt omurları arasında kalan bölümündeki kemikli et. (Eşanl. GERDAN.)

—Kur. tar. *Boyun vurmak*, Osmanlı devletinde kafa kesilerek uygulanan ölüm cezası. (Bu iş için kılıç kullanılırdı.)

—Mak. san. Dönel bir parçada, genellikle silindirsel yüzeyler ya da doğrusal bir kesit üzerine açılmış çembersel kanal. (Başka bir parçanın bağlanmasını [örneğin simitsel kavramayı] ya da daha sonraki bir işlemeyi [örneğin bir muylunun taşlanması] kolaylaştırır.)

—Mim. Minare alemlerinde, küçük küp ile armut bölümleri arasındaki içeriye doğru daralmış bölüm.

—Mim. ve Süslem. sant. Eğrisel profilli, geniş ve oyuk silme. (Profilli kaval silmenin tersidir.) [Eşanl. OLUK SİLME.]

—Nalbantl. *Mıh boynu*, mıhta başla gövdenin birleştiği yer.

—Nöroanat. *Boyun aponevrozları*, boynun kas, içorgan ya da damar-sinir kümelerini saran aponevrozlar. || *Boyun omurları*, boyundaki yedi omur. (Bu omurların birincisi *atlas*, ikincisi *eksen*' dir.) || *Boyun sempatik siniri*, ortasempatik sistemin üç gangliyondan oluşan boyun kısmı (üst boyun gangliyonu, orta boyun gangliyonu, yıldız gangliyonu oluşturmak üzere ilk göğüs gangliyonuyla birleşen alt boyun gangliyonu). || *Boyun sinir ağı*, ilk dört çift boyun sinirinin ön dallarından oluşan sinir ağı. (Buradan diyaframı yöneten diyafram siniri ile deriye giden dört dal çıkar: kulaktozu, kulak, geçit ve köprücüküstü sinirleri, bunların tümü yüzeysel boyun ağını oluşturur. || *Boyun sinirleri*, ilk sekiz omurilik siniri.

—Nörol. *Boyun-kol nevraljisi*, boyun omurları arasındaki kıkırdağı B 5, B 6, B 7, B 8 boyun siniri köklerini sıkıştırması sonucu oluşan ağrı. (Boyun ağrısı, boyun kaslarında sertleşme ve kollarda kök ağrılarıyla belirir. Ağrıyan bölge baskı altındaki kökün hangisi olduğuna bağlıdır. Bu ağrıyla birlikte aynı bölgede yüzeysel duyu azalması, derin kas-kiriş refleksleri de azalma ya da kaybolma ve ilgili kök bölgesinde kaslarda hareket azalması görülebilir.)

—Patol. *Boyun adeniti*, boyun bölgesindeki lenf gangliyonu iltihabı. || *Boyun ağrısı*, omurganın boyun bölgesinde yer alan ve birçok nedenle (travma, kireçlenme) ortaya çıkan ağrı. (Bu ağrı zamanla kasların sertleşip devamlı kasılı bir hal almasına ve klasik boyun eğriliği olayının [boyun tutulması] doğmasına yol açabilir.) || *Boyun tutulması*, aşırı kas gerginliği yüzünden ya da herhangi bir nedenle başın eğri duruşu. —Bu duruşun neden olduğu ağrı. (Eşanl. TORTİKOLİS.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kasılmalı boyun tutulması*, boyun kaslarının aralıklı kasılmalarıyla ortaya çıkan ve başın sağa ya da sola dönmesine ve çoğu zaman bir tarafa eğilmesine neden olan hastalık. (Genellikle başın döndüğü tarafın karşıt tarafındaki sterno-kleido-mastoit kasının hipertrofiye uğraması buna neden olur.) [Bk. *ansikl.* böl.)

—Says. çözlm. *Boyun yöntemi*, *n* nin büyük değerleri için:

$$\int_a^b e^{nf(u)}du$$

tipindeki integrallerin temel bölümünü araştırma yöntemi.

—Sıh. tes. Bir eviyede akıtma borusunun ucu. — Bakır ya da kurşun bir borunun ucuna flanşın bağlanmasını sağlayan düz ya da konik genişlik.

—Teknol. Dönel bir parçanın mile en yakın bölümü.

—ANSİKL. Karş. anat. Boyun erişkin amfibyumlarda ve amnioslularda, suda yaşayan omurgalıların solungaç bölgesinin değişiminden doğar. Solungaç keseleri epitelyum cisimciklerine dönüşür (memelilerde bunlar *paratiroit* adını alır); iskelet öğeleri dile, gırtlağa ve solukborusu kıkırdaklarına desteklik eden dilkemiği haline gelir (dilin kendisi solungaçaltı kaslarındeğişiminden oluşur); solungaçları besleyen aort kemerleri, aort yaylarını, kol-baş ve akciğer büyük atardamarlarını meydana getirir. Boyunda solom boşluğu yoktur; boyun omurları denen omurlar kaburgasızdır ya da enine çıkıntılara yapışık, kısa kaburgalıdır. Boyun, balık yiyen kuşlarda (balıkçıl, kuğu) ve ağaç yaprağı ile beslenen memelilerde (zürafa) çok uzundur, ama omurların sayısı, bazı kuşlarda çok olabilirse de memelilerde hiçbir zaman 7'yi geçmez.

—Patol. *Boyun tutulması*, boyun omurlarının lezyonlarına, bazı kasların ağrılı kasılmalarına bağlı olabilir; o zaman başın bir tarafa dönmesi ve boynun bükülmesiyle belirginleşir. Boyun tutulması çeşit çeşittir: *deriden dolayı boyun tutulması, kemik ya da eklemden dolayı boyun tutulması, kaslardan dolayı boyun tutulması.* Bu sonuncusu, sterno-kleido-mastoit kasın çekilmesine bağlıdır ve *akut boyun tutulması* olarak anılır; bu tutulma üşütmeden, romatizmadan ya da eğik durmaktan olabilir, ama çoğunlukla boyun artrozunun ilerlemesinden ileri gelir. Bazen bir omurga iltihabı ya da uru sözkonusu olabilir; omurların elle ovuşturulup sıkılması tehlikeli olabilir (beynin arka kısmına kan veren omurga atardamarlarının zedelenmesi). *Zihinsel boyun tutulması* (Brissaud 1893), hastanın kendi seçtiği bir yöntemle kafasını dikleştirebilmesiyle belirgin bir boyun tikidir. *Burun-yutak boyun tutulması* ya da *Grisel boyun tutulması* (1930), atlas kemiği çıkığından ileri gelir; bunun nedeni yutağın burun parçasının ya da yutak arkası aralığının enfeksiyonuna bağlı omur önü ikincil kaslarının iltihaplı kasılmasıdır. *Doğuştan boyun tutulması*, iki sterno-kleido-mastoit kaslardan birinin lezyonuna bağlı sürekli bir boyun tutulmasıdır (doğuştan çekilme, anormal kısalık, doğum sırasında kan oturmasının yaptığı fibroz).

BOYUNA be. Ara vermeden, aralıksız, durmadan: *Boyuna düşünüyor. Boyuna susuyor.*

BOYUNBAĞI a. Gömlek yakasının altından geçirilip bağlanan, bir ucu genellikle diğerinden daha geniş, gömleğin önünü süsleyen uzun ve dar kumaş şerit. (Eşanl. KRAVAT.)

BOYUNCA be. **1.** *Bir yer boyunca*, kıyısını izleyerek ya da uzunluğunu katederek: *Kaldırım boyunca koşmak. Duvar boyunca dizilmek.* **—2.** *Bir süre, bir dönem boyunca*, o süre içinde, sürekli: *Üç gün boyunca yağmur yağdı. Çocukluğu boyunca birçok hastalık geçirdi. Yolculuk boyunca hiç uyumadı.*

BOYUNCUK a. Bot. Dişiorganda yumurtalıkla tepecik arasında bulunan ve içinde, tozlaşmadan sonra çiçektozu borucuklarının gelişmesine olanak sağlayan genellikle silindir biçimindeki orta kısım. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Boyuncuk benzemezliği*, kimisi kısa boyuncuklu, kimisi uzun boyuncuklu en az iki çeşit çiçeği bulunan bitkinin özelliği. (Boyuncuk, kısa boyuncuklularda, başçıklardan aşağıda, uzun boyuncuklulardaysa, bazı çuhaçiçeklerinde olduğu gibi yukarıda olur.) [Eşanl. HETEROSTİLİ.]

—Mim. Bazı sütun başlıklarının alt bölümüne yapılan ve bu başlığın yüksekliğini artıran, düz ya da bezemeli bir tür bilezik. (Özellik Erekhtheion'un yunan ion düzenindeki başlıklarında, roma dor ve toscana düzeneklerinde uygulandı.)

—ANSİKL. Boyuncuk çeşitli uzunluklarda olabilir, bazen de hiç bulunmayabilir. Boyuncuktaki öğelerin sayısı, yumurtalığı oluşturan karpellerin sayısını gösterir. Boyuncuklar, serbest ya da sütun biçiminde birleşik olabilir (ebegümeci, sakız sardunyası). Boyuncuğun içi "iletim dokusu" denilen gerçek bir dokuyla kaplıdır. Bu doku, çiçektozu borucuklarının uzamasını ve yumurtacığın ya da yumurtacıkların kapıcığına (mikropil) ulaşmasını kolaylaştırır.

BOYUNDURUK a. (*boyun*'dan *boyun -duruk*). **1.** Çift süren ya da arabaya koşulan bir çift hayvanın birlikte hareket etmelerini sağlamak amacıyla boyunlarına geçirilen tahta aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Uygulanan ya da uğranılan ağır maddi ya da manevi baskı; esaret, buyruk: *Bir ülkeyi boyunduruk altına almak. "Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır"* (M. K. Atatürk). **—3.** *Boyunduruk parası*, gelin götürme sırasında gelinin ayrıldığı mahalle ya da köyün delikanlılarına kaynatanın verdiği bahşiş. || *Bir kimseyi ya da bir topluluğu boyunduruğa vurmak*, onu baskı altına almak.

—Denizc. *Boyunduruk yeke*, dümen yelpazesini istenilen yöne basabilmek için dümen boyuna geçme olarak takılan iki kollu yeke. (Dümen boynu yeke üstündeki zıvanaya oturtularak oluşturulan bu sisteme, küçük teknelerde elle, büyük teknelerde makineyle kumanda edilir.)

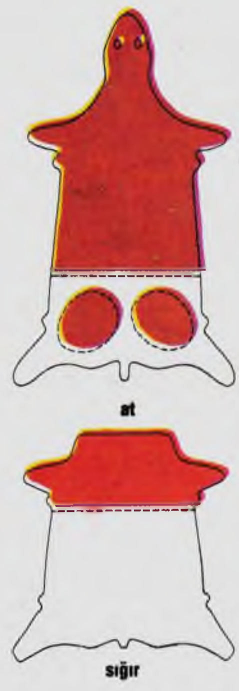
—Doğramac. ATKI'nın eşanlamlısı.

—Elektrotekn. Bir elektromıknatısın, bir transformatörün çekirdeklerini ya da bir döner makinenin kutuplarını birbirine bağlamakta kullanılan ve üzerinde sargı bulunmayan ferromanyetik parça.

—Esk. huk. Eskiden bir sanığın itirafta bulunmasını sağlamak için kullanılan işkence aleti. (Genellikle çivili olurdu ve bazen saatlerce boyun ve omuzlar üzerinde bırakılırdı.)

—İnş. Taşıyıcı yapı öğelerini (kazıklar, sütunlar ya da ince ayaklar) bir arada tutmak ya da bir köprü tabliyesini desteklemek için yatay olarak yerleştirilen ahşap, çelik ya da betonarme çatkı öğesi.

—Kur. tar. *Boyunduruk hakkı*, Osmanlı devletinde tarımla uğraşan köylünün, işlediği toprağın her dönümü için ödediği vergi. (*Resm-i dönüm, Resm-i zemin,*

boyunlar

boyun bölümü

enseye vurulan **boyunduruk**

sütun

boyunlu şerit silme

boyunsak silme

boyunduruk vurulmuş mandalar (Cava'da çeltik tarlasında sürme)

ağalık hakkı, kulluk hakkı da denirdi. Toprağın verimine göre iki, üç ya da beş dönümden bir akçe olarak belirlenen bu vergiyi tımar ya da zeamet sahibi alırdı.)
—Mad. oc. Galerilerin tahkimatında kullanılan yuvarlak ağaç direk. — Tahkimat yapmada kullanılan iki ağaç direğin ayrılmasını önlemek için üstüne yatay olarak çivilenmiş tahta.
—Spor. Güreşte bir oyun türü. (Rakip güreşçinin başı koltuk altına alınıp aynı kolla boynu dolayarak yapılır.) || *Boyunduruktan çapraza,* boyunduruğa alınan güreşçinin koltuk altından fırlatılarak denetimsiz kalan kollarının arasından çapraza alınmasıyla sonuçlanan oyun.
—ANSİKL. Boyundurukla koşma, özellikle öküzler için sözkonusudur, ama böyle koşulan hayvanlar yalnız onlar değildir, inek, manda, rengeyiği gibi hayvanlar da boyundurukla koşulur. İki hayvanı birbirine sıkıca bağlayan boyunduruğun ortasında çeki okunun geçtiği bir delik bulunur. Boyunduruk hayvanın alnına, ensesine ya da boynuna oturur. Alın boyunduruğu çok az kullanılır. Sığırlar için enseye ve boyna vurulan boyunduruklar en yaygın olanlarıdır. Enseye vurulan boyunduruk hayvanın boynuzlarına kayışlarla sıkıca bağlanır. Böylece hayvan, aracı hem ileri, hem geri çekebilir. Boyna vurulan boyunduruk serbest olduğu için aracı geri çekmeye yaramaz. Bu çeşit boyunduruk yalın bir kiriş biçiminde olabileceği gibi, incesi boyun altında olmak üzere çift kiriş biçiminde de olabilir. Bu boyunduruklar birer delikten geçirilen iki ağaç çubukla hayvanın boynuna bağlanır. Ense ve alın boyunduruklarıysa her hayvanın yapısına, biçimine tam uygun olmalıdır. Ama, ne çeşit olursa olsun boyunduruk yapımı hamut yapımından daha basit ve daha ucuzdur. Ayrıca tek hayvan için boyunduruklar da vardır.
Boyundurukla koşma yöntemi çok eskilere dayanır (Sümerler'de İ.Ö. III. binyıl). Atgiller de dahil, hayvanları koşmak için uzun süre yalnız boyunduruk kullanıldı. Bazı ülkelerde eşekleri koşmak için hâlâ kullanılmaktadır. Güney Asya'da, Yakındoğu ve Akdeniz ülkelerinin büyük bir bölümünde gene çok yaygındır. Kuzey Avrupa'da, Ortaçağ'dan beri atın hamutla koşulmasından sonra boyundurukla koşma azalmıştır.

Vautier-de Nanxe

BOYUNDURUKTASMA a. Çitlerin arasından geçemesinler diye hayvanların boynuna geçirilen üçgen biçiminde ağaç boyunduruk.

BOYUNLU sıf. Boynu olan ya da boynu belirtilen nitelikte olan: *İnce boyunlu.*
—Mim. *Boyunlu şerit silme,* bir sütun gövdesinin taban ve başlıkla birleşme yerlerine yapılan yarım oluk silme. (Eşanl. APOFİZ.)

BOYUNLUK a. **1.** Boyuna sarılan şey. **—2.** *Esk.* Kefalet: *"Boyunluğuma muhalefet etmem"* (Antername, XIV. yy.).
—Cerr. Başı dik ve gergin tutmaya yarayan aygıt. (Boyunluklar alçıdan, çelik balinalı deriden ya da plastikten yapılır.)
—Esk. sil. *Boyunluk* ya da *boyun kalkanı,* savaşta hayvanın boynunu silah darbelerinden korumak amacıyla, demirden yapılmış dikdörtgen levhaların zincir halkalarla birbirine bağlanmasıyla elde edilen zırh parçası.

BOYUNOTU a. Akdeniz bölgesinde yetişen çokyıllık bitki *(trachelium).* [Morumsu mavi parlak renkli çiçekleri tepenin uç kısmında kömeçlenmiş geniş şemsiyemsi biçimdedir. Kuzey Afrika kökenli *Trachelium caeruleum,* behçelerde yetiştirilir. Çançiçeğigiller familyası.]

BOYUNSAK a. Hayvanların boynuna takılan çember.
—Mim. *Boyunsak silme,* biri ötekinden daha çıkıntılı iki düz silme arasında yer alan ve iki daire yayının eklenmesiyle oluşan oluk silme. (Boyunsak silme, özellikle sütunların tabanında kullanılır; aşağı doğru uzayan profili, bu tabanın yaslanma yüzeyini artırır.) [TERS DEVEBOYNU SİLME de denir.]

BOYUT a. **1.** Bir cismin şu ya da bu yönde ölçülebilen büyüklüğü: *Uzunluk, genişlik, yükseklik ya da derinlik birer boyuttur. İki boyutlu düzlemsel bir yüzey. Bir cismin üç boyutu vardır.* **—2.** Bir şeyin hesaplanması için gerekli olan büyüklüklerden her birinin ölçüsü. *Perdeleri yapabilmem için, bana, pencerenin tam boyutlarını veriniz.* (Bk. *ansikl.* böl. Ger. day.) **—3.** Bir şeyin (soyut), şu ya da bu yönü: *Bir sorunu değişik boyutlarıyla ele almak. Konunun bu boyutunu gözden kaçırmamamız gerekir.* **—4.** Bir şeyin (soyut), kapsamı, önemi, niteliği: *Bu boyuttaki bir yanlış kolaylıkla düzeltilemez. Açlık korkunç boyutlara ulaştı.* **—5.** *Boyut kazanmak,* bir şey sözkonusuysa, nitelik genişlik, kapsam ve durum yönünden öncekinden farklı bir özellik kazanmak.
— Bilş. Bir tablonun boyu, yani bu tablonun içerebileceği en büyük öğe sayısı. || İndislenmiş bir değişken indisinin en büyük değeri. (Bir tablonun boyutu program içinde belirtilmelidir.)
—Ceb. *Sonlu boyutta bir* E *vektör* K- *uzayının boyutu,* E nin tabanlarının eleman sayısı ($\dim_K$ E ile gösterilir.) || *Sonlu boyutta vektör uzayı,* sonlu sayıda elemanlarının doğurduğu vektör uzayı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Malzeme boyutları,* bir gemiyi oluşturan yapı parçalarının uzunluğu, genişliği ya da kalınlığı.
—Fiz. *Dördüncü boyut,* görelilik kuramının uzay-zamanında, zaman koordinatı; diğer üçü ise uzay koordinatlarıdır.
—Geom. Bir düzlemsel şeklin ya da bir katı cismin özel bir doğru parçasının uzunluğu. (Bir dikdörtgenin uzunluğu ve genişliği onun boyutlarıdır.) || *Bir afin uzayın boyutu,* bu uzayın bağlı olduğu vektör uzayının boyutu. (Bk. Ceb. böl. ve *ansikl.* böl.) || *Bir izdüşümsel uzayın boyutu,* bu uzayın doğduğu vektör uzayı boyutunun 1 eksiği. || *Boş olmayan bir* S *dışbükey kümesinin boyutu,* S nin doğurduğu altuzayın boyutu.
—İnş. *Bir taşın boyutunu denetlemek,* karşılıklı yan yüzeyleri koşut duruma getirebilmek için, önceden kesilmiş bölümler üzerinde ölçü almak.
—Mak. san. *Standart boyut,* bir parçanın, standart değerler arasından seçilen ölçüye göre belirlenmiş boyutu.
—Ölçbil. Türemiş bir büyüklük ile bağlı olduğu temel büyüklükler arasında bulunan bağıntı.
—Ölçbil. ve Fiz. *Boyut analizi,* formüllerin homojenliğini denetlemek ve cebirsel biçimini oluşturmak için fiziksel büyüklüklerin boyut denklemlerinin kullanımı.
—Ruhbil. Özneleri birbirlerinden ayıran yan. (Her biri, belli bir birliğe sahip farklı boyutların saptanması, farklar ruhbiliminin önemli bir sorunudur.)
—Taşoc. *Kaba boyutlar,* çaplanmış bir taş blokunun hacmini saptamak için, en büyük çıkıntı ve düzensizliklere dışteğet olan dik koşutyüzlüden alınan ölçüler.
—Topbil. Toplumsal bir olgunun gözlemlenebilen ve ölçülebilen kurucu öğelerinin tümü. (Boyut kavramı, ölçü kavramına sıkı sıkıya bağlıdır. Doğrudan doğruya ölçülemeyen toplumsal olgular, kolayca niceleştirilebilen bir dizi kurucu öğe sayesinde yorumlanır. Örneğin dinsel tutum; tapınma yerlerine gitme sıklığı, ibadet alışkanlığı ve ayin usullerine uyma aracılığıyla saptanabilir ve kavranabilir.)
—ANSİKL. Ceb. E, bir K cismi üzerinde sonlu boyutta bir vektör uzayı ise; E nin bütün tabanları sonludur ve kardinalleri aynıdır; bu kardinal *n* ye eşitse, E, K üzerinde *n* boyutludur denir ($\dim_K$ E $= n$). E nin her altuzayı da sonlu boyutludur ve boyutu E ninkinden küçük ya da ona eşittir. E sıfır vektöre indirgenirse E nin boyutu 0 olur. E nin 1 boyutlu bir F vektör altuzayı, E nin O dan geçen bir doğrusu adını alır ($F = \{\alpha a\}, a \in F, \alpha \in K$). E nin 2 boyutlu bir G vektör altuzayı, E nin O dan geçen bir düzlemi adını alır ($G = \{\alpha_1 a_1 + \alpha_2 a_2\}$, (a_1, a_2), G nin tabanı $\alpha_1 \in K, \alpha_2 \in K$). Her *n*-1 boyutlu altuzay, E nin aşırıdüzlemi adını alır.
f, bir E vektör K- uzayından bir F vektör K- uzayı içine doğrusal bir uygulama ise, *f* (E) nin boyutu sonludur ve E ninkinden küçük ya da ona eşittir; boyut, *f* nin rankını tanımlar ve

$$\mathrm{rg}\,(f) = \dim E - \dim \ker(f) \text{ dir;}$$

burada ker(*f*), *f* nın çekirdeğini gösterir. E ile F nin boyutlarının aynı olması halinde, aşağıdaki özellikler eşdeğerdir: *f* birebir örtendir, *f* birebirdir ve *f* örtendir.
Boyutlara ilişkin birkaç özellik verelim: $\mathcal{L}$ (E;F), E den F içine doğrusal uygulamaların kümesini gösterirse, $\dim (E) \times \dim (F) = \dim \mathcal{L} (E;F)$ dir; $\mathcal{L}$ (E), E nin içyapı uygulamalarının kümesini gösterirse, $\dim \mathcal{L} (E) = (\dim E)^2$ dir; E^*, E nin ikilini, E^{**} de E nin çiftikilini gösterirse, $\dim E^{**} = \dim E^* = \dim E$ dir.
—Geom. 0 boyutlu afin uzaylar bir noktaya indirgenir, 1 boyutlu afin uzaylar afin doğrular adını alır, 2 boyutlulara da afin düzlemler denir.
Afin karşılaştırma uzayı *n* boyutluysa, *n*-1 boyutlu her afin altuzaya afin aşırıdüzlem denir. *n* boyutlu bir E afin uzayının bir noktasını işaretlemek için, E nin noktalarının $n+1$- lileri olan $(x_0, x_1, \ldots, x_n)$ afin işaretlerinden yararlanılır; öyle ki, $\{\overrightarrow{x_0 x_i}\}_{i=[1,\ldots,n]}$, ona bağlı bir vektör uzayının tabanıdır.
—Ger. day. Taşıyıcı yapı öğelerinin boyutları, bazı güvenlik koşullarına uymak zorundadır. Bu koşulları belirleyen de, statik dengenin, dayanımın ve biçim kararlılığının sınır halleridir. Boyutlar aynı zamanda, yapının uzun ömürlü olmasının ve işletme yükleri altındaki davranışının gerektirdiği bazı koşulları da yerine getirmek zorundadır. Günümüzde geçerli olan güvenlik kuramına göre, taşıyıcı yapı öğeleri, en elverişsiz içkuvvetleri dengeleyebilecek biçimde boyutlandırılır. Bu içkuvvetler, gerçek etkilerin olduklarından daha büyük alınması (etkilere ilişkin güvenlik katsayısı) ve bunları etkileyen gerilmelerin gereçlerin dayanabileceği gerilme değerlerinin altında tutulmasıyla (gereçlere ilişkin güvenlik katsayısı) elde edilir.

—Ölçbil. Fiziksel büyüklükler az sayıda temel büyüklüklere indirgenebilir. Örneğin bir hız, bir uzunluğun bir zamana bölümüdür; boyutları L uzunluğuna göre 1, T zamanına göre −1 dir ve bu

$[v] = [LT^{-1}]$

denklemiyle ifade edilir.

İvme, bir hızın bir zamana bölümüdür ve boyutları 1 ve −2 dir; ivmenin boyut denklemi

$[\gamma] = [LT^{-2}]$ dir.

Kuvvet bir M kütlesinin bir ivmeyle çarpımıdır; dolayısıyla kuvvetin boyut denklemi

$[f] = [LMT^{-2}]$ dir.

İş ya da *enerji* bir kuvvetin bir uzunlukla çarpımıdır; kinetik enerji bir kuvvetin bir hızın karesiyle çarpımının yarısıdır. Dolayısıyla bu üç büyüklüğün boyut denklemi

$[W] = [L^2MT^{-2}]$ dir.

Mekanikten alınan yukarıdaki üç örnek "boyut denklemi" sözcükleriyle anlatılmak isteneni açıklamaya yeterlidir. Bu denklemler boyut analizinde ve birim değiştirmelerde kullanılır.

—Res. Tablolar için standart çerçeveli tual boyutları vardır; bunlar en küçük ya da en büyük olmak üzere boy uzunluklarına göre "figürler", "manzaralar" *(peyzaj)*, "deniz manzaraları" *(marin)* olmak üzere üç bölümde sınıflandırılır; her sınıfta, tuallerin boyutu, numarayla ya da puanlarla ifade edilir. (*"Ressam Arif puanını 1 500 TL'dan satıyor", "şu 30 figür size 450 000 TL'na mal olur"* denilebilir.)

BOYUTLAMA a. Metalürj. Toz metalürjisinde, parçaların sinterlenmesinden sonra gerçekleştirilen ve bu parçaları, daha kesin ölçüler elde etmek için bir kalibreden (ya da bir "kalibre" dişi kalıbından) geçirmeye dayanan işlem.

BOYUTLANDIRMA a. Kim. müh. Maddelerin istenilen nicelikte üretim ya da dönüştürümünü gerçekleştirmek için kimya mühendisliğinde kullanılan çeşitli aygıtların boyutlarını belirleme. (Kimyasal birimlerin boyutlandırılması, madde dönüştürme işlemleri sırasında görülen olguları, deneysel sonuçların bir modelleştirilmesiyle ifadeye olanak veren kimya mühendisliği bilgisine dayanır.)

BOYUTLANDIRMAK → BOYUTLANMAK.

BOYUTLANMAK gçz. f. Soyut bir şey sözkonusuysa, nitelikçe, kapsamca ve durumca farklı yeni özellikler kazanmak.

◆ **boyutlandırmak** ettirg. f. *Bir şeyi (soyut) boyutlandırmak*, ona boyut kazandırmak.

—İnş. Yapı öğelerini ve bileşenlerini belirli boyutlara getirmek.

BOYUTLU sıf. *Nit. sıf. + boyutlu, say. sıf. + boyutlu*, boyutu belirtilen nitelikte ya da sayıda olan: *Büyük boyutlu bir olay. Üç boyutlu film.*

BOYUTSAL sıf. Boyuta ilişkin.

BOYUTSUZ sıf. Ölçbil. Boyutları olmayan, dolayısıyla da sayısal değeri hiçbir birime bağımlı olmayan büyüklük.

BOY ŻELEŃSKI (Tadeusz) → ŻELEŃSKI.

BOZ sıf. **1.** Açık toprak renginde olan: *Boz eşek.* **—2.** *Boz bulanık*, duru, temiz olmayan su için kullanılır: *İlkbaharda boz bulanık akan dereler.*

◆ a. Boz renk.

BOZ ABA, Fars egemeni (öl. 1147). Selçuklu sultanı Mesut'a karşı ayaklanan Fars egemeni Mengü Bars'ın emirlerindendi. Mengü Bars'ın Mesut'a yenilerek öldürülmesi üzerine dağılan kuvvetleri toplayarak, yağmaya dalan selçuklu ordusunu yendi ve Mesut'u Azerbaycan'a çekilmek zorunda bıraktı. Fars'a dönerek bu ülkeye egemen oldu. Rey valisi Abbas ile anlaşarak Mesut'u tahttan indirmek üzere harekete geçti; sultanı Bağdat'a gitmek zorunda bıraktı. Abbas ve hacip Abdurrahman bin Togan Yörük ile birlikte Mesut'u baskı altında tuttu. Bu emirlerin baskılarından kurtulmak için harekete geçen Mesut'a Hamedan yakınında yenildi, esir düşerek öldürüldü.

BOZ IRK ya da **BOZ SIĞIR** a. Genellikle Trakya ve Marmara yöresinde yetiştirilen yerli sığır ırkı. (Lekesiz boz renkli, uzun hilal boynuzlu, dar burunlu, çıkık gerdanlı, uzun ve kalın kuyruklu bir sığırdır. Canlı ağırlığı 400-600 kg arasındadır. İş ve süt verimi oldukça iyidir.)

BOZA a. **1.** Darı, arpa, mısır, çavdar, pirinç, buğday vb. tahıllardan yapılan hamurun, mayalandırılmasıyla elde edilen hafif alkollü, mayhoş, koyu kıvamlı içecek (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Boza gibi*, koyu ve bulanık sıvıların bu yönü için kullanılır. || *Boza olmak*, utanmak, bozum olmak (arg.).

—Ekmekç. İçine ılık su katılarak bulamaç haline getirilmiş mayalı hamur. (Küçük* maya yapımında kullanılır.)

—ANSİKL. Türkiye'de boza, daha çok darıdan yapılır. Öğütülüp kepeği alınan darı, su ile kaynatılarak süzülür. Şeker konduktan sonra eski boza mayası ya da ekşi hamurla mayalanarak laktik asit fermantasyonu sağlanır. Bileşiminde % 26,3 kuru madde (ekstrakt), % 6,2 indirgen şekerler, % 15,1 toplam şeker, % 1,0 dekstrinler, % 1,23 azoltu maddeler, % 0,15 kül, % 0,02 ham lifler (selüloz), % 0,25 yağ, % 0,5 toplam asitler (laktik asit olarak) ve % 0,2 alkol bulunur. Bulgurdan da yapılır.

Boza, eskiden üzerine hindistancevizi, zencefil, karanfil vb. serpilerek içilirdi. Günümüzde daha çok tarçın konmakta ve leblebiyle birlikte içilmektedir. Daha çok bir kış içeceğidir.

Ksenophon'un *Anabasis*'ine göre V. yy.'da D. Anadolu'da boza yapılıyordu. Orta Asya, Mısır, Yakındoğu, Eski Yunan ve Roma'da da boza biliniyordu. Osmanlılar'da özellikle kış geceleri boza yapılır, konaklarda boza sohbetleri düzenlenirdi. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de belirttiğine göre XVII. yy.'da İstanbul'daki en ünlü bozalar, Süleymaniye'nin yasemin bozası, Arnavut Kasım bozası, Unkapanı'nın Sinan ve Miho bozasıydı. Günümüzde Vefa bozası ünlüdür ve boza, kış geceleri seyyar satıcılar tarafından satılmaktadır. Türkiye'den başka Balkan ülkeleri, İran, Arap ülkeleri, Mısır ve Rusya'da da yapılmaktadır.

Türkiye'de yapılan boza, içinde yüksek oranda bulunan kuru maddeler (ektrakt) nedeniyle besleyici, laktik asit nedeniyle de hazmı kolaylaştırıcı, sağlıklı bir içecektir.

Boza savaşı, 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşı'nda Tuna'nın kollarından Boza (Buzau) ırmağı kenarında yapılan meydan savaşı (22 eylül 1789). Fokşan'da (Focşani) yenilgiye uğrayan osmanlı ordusunun öcünü alıp Bender ve Akkerman kalelerini kuşatmadan kurtarmak isteyen sadrazam ve serdarıekrem Cenaze Hasan Paşa, oraya Çarhacı Abdi Paşa ile Kemankeş Mustafa Paşa komutasında öncü kuvvetler gönderdi. Düşmanın topçu üstünlüğü karşısında bu kuvvetler dağılınca, ana güçlerini toplayan sadrazam, Boza ırmağı üzerine kurulan köprüden geçip öte kıyıda ordusunu savaş düzenine soktu. Durumu yakından izleyen rus generali Suvorov ile avusturyalı general Coburg komutasındaki bağlaşık orduları ani bir saldırıya geçtiler. Şiddetli düşman saldırısı karşısında kısa sürede bozguna uğrayıp çekilen osmanlı askerleri Boza ırmağı üzerindeki köprüye üşüştüler. Bu arada, disiplinsiz yeniçerilerin de kendi ordugâhlarını yağmalayarak kaçmaları sonucu aşırı ağırlığa dayanamayan köprü çöktü. Irmağa düşen askerlerin çoğu boğuldu (savaşta ölenlerle birlikte osmanlı ordusunun kaybı 23 000 kişi ve 77 top). Irmağın öte yanında kurulu otağına güçlükle erişebilen Cenaze Hasan Paşa, toplayabildiği askeriyle önce İbrail'e, sonra da Silistre'ye çekildi. Bu savaş sonucunda Avusturyalılar Belgrad'a girdi (8 ekim 1789), Ruslar Akkerman'ı aldı (11 ekim), Coburg komutasındaki avusturya kuvvetleri Bükreş'i ele geçirdi (9 kasım) ve Bender kalesi kısa bir direnişten sonra Ruslar'a teslim oldu (14 kasım). Böylelikle tüm Eflak bölgesi osmanlı denetiminden çıkıp rus egemenliğine geçti.

BOZACI a. **1.** Boza yapan ve / ya da satan kimse. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Boza içilen, satılan yer, dükkân.

—ANSİKL. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de belirttiğine göre, XVII. yy.'da İstanbul'da 300 bozacı dükkânı bulunmakta ve buralarda 1 005 kişi çalışmaktaydı. Bozayı ilk kez, Salsal Tatar adlı birinin yaptığını, ama bozacıların Sarı Saltuk'u kendilerine pir olarak kabul ettiklerini belirten Evliya Çelebi, Tekirdağ darısından muhallebi kıvamında, süt renkli bir tür boza yapan ayrı bir esnaf takımından söz etmekte ve bunların 40 dükkân ve 105 kişi olduklarını yazmaktadır. En tanınmış bozacıların Ayasofya çarşısı, Atmeydanı, Kadırga limanı, Aksaray, Unkapanı ve çevresinde olduğunu belirtmekte, buralardaki bazı bozacı dükkânlarında alkol oranı yüksek bozaların yapıldığını ifade etmektedir. Günümüzde bozacı dükkânları iyice azalmıştır. Boza, daha çok seyyar satıcılar tarafından satılmaktadır.

BOZACILIK a. Boza yapma ve / ya da satma işi.

BOZAHANE a. Eskiden boza yapılan, içilen yer.

—Tar. Çok ekşitilmiş ve afyon karıştırılmış olduğu için eskiden kişiyi şarap gibi sarhoş eden bozanın içildiği yer. (Osmanlı devletinde, özellikle Murat IV [1623-1640] ve Mehmet IV [1648-1687] dönemlerinde meyhanelerle birlikte kapatıldılar ya da yıktırıldılar. XVIII. yy. sonlarında, Selim III döneminde tam anlamıyla ortadan kaldırıldılar).

BOZALAK a. *Yörs.* Tarım. **1.** Yaprak tomurcuğu. **—2.** Taze mısır koçanı.

BOZALAN, esk. **Bahnur,** Şırnak'ın Cizre ilçesinde merkez bucağına bağlı köy; 3 036 nüf. (1990).

BOZAN, Eskişehir'in Alpu ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 701 nüf. (1990). Belediye.

BOZAN, selçuklu emir (öl. 1094). Melikşah'ın Gürcistan seferine katıldı, Şeddadiler'in elinde bulunan Gence'yi ele geçirdi (1086). Melikşah'ın Suriye seferi sırasında Urfa'yı zaptetmekle görevlendirildi, üç aylık bir kuşatma sonunda ele geçirdiği kentin valiliğine atandı (1087). Tutuş'un buyruğunda Fatımiler'e karşı savaştı. İznik egemeni Ebülkasım'ın üzerine gönderildiyse de kenti ele geçiremedi. Bağışlanmak için Melikşah'a başvuran Ebülkasım'ı, yayının kirişiyle boğdurttu (1092). Melikşah'ın ölümünü izleyen taht kavgasında önce Tutuş'u destekledi; sonra Halep valisi Aksungur'un özendirmesiyle Berkyaruk'un yanında yer aldı. Aksungur ile birlikte Halep yakınında Sebin'de Tutuş'a yenildi, Halep'e sığındı. Halep'i ele geçiren Tutuş'un kuvvetlerince yakalanarak öldürüldü.

BOZANÖNÜ, Isparta'nın K.'i ile Barla dağının G.'i arasında, kabaca üçgen biçiminde ova. 1944'te Ş. A. Kansu, M. Şenyürek ve İ. K. Kökten'den oluşan bir ekip tarafından yapılan araştırmalarda, ovanın ortasında ve çevrede Üst Yontmataş dönemine tarihlenen mağara yerleşmeler saptandı. En önemlisi *Kapalıin** olan mağaralarda, Aurignac kültürüne tarihlenen çakmaktaşından araçlar-gereçler, hayvan fosilleri ortaya çıkarıldı. Buluntular, Isparta ve çevresinin Yontmataş döneminde yerleşim alanı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Ferruh **Bozbeyli**

BOZANTI a. *Yörs.* Tarım. Sulak yer, otlak.

BOZARMAK gçz. f. **1.** Rengi boza dönmek. **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, utanma, öfkelenme gibi nedenlerle yüzünün rengi değişmek (*kızarmak* fiiliyle birlikte kullanılır): *Yalan söylediği anlaşılınca kızarıp bozardı, ne diyeceğini bilemedi.*

BOZARTI a. *Yörs.* Tarım. Ekinin yer yer yeşilden sarıya dönüşmesi, olgunlaşmaya başlaması.

BOZAY (Attila), macar besteci (Balatonfűzfő 1939). Bela Bartók konservatuvarı'nda ve Budapeşte'deki F. Liszt akademisi'nde öğrenim gördü. Webern ve Bartók'tan etkilendi; kimi zaman dizisel kökenli çok katı yapılar, kimi zaman da dinamiğe ve tınılara dayalı esnek biçimler kullandı. 1968'de Erkel ödülü'nü kazandı. Yaylı çalgılar için 2 dörtlü (1964 ve 1971), solo çalgı için parçalar (piyano, keman, çello, kitara), oda müziği ve orkestra yapıtları ve *Kraliçe Küngisz* (1969) adlı bir opera besteledi.

BOZBAKKAL a. Kuzey Avrupa ve Asya'nın ormanlık kesimlerinde yaşayan ardıçkuşu. (Başı, kuyruk sokumu, boynunun arka kesimi beyazdır. Göçmen ve gezici bir kuştur. Böcekler ve bazı meyvelerle beslenir. Bil. a. *Turdus pilaris;* sinekkapangiller familyası.) [Eşanl.TOPKARIN ARDIÇKUŞU.]

BOZBALİNAGİLLER a. Boz balinayı içeren familya. (Boyu 12-14 m'yi bulan, arktik sularla Kore ya da ürediği Kaliforniya kıyıları arasında büyük göçler yapan boz balina [*Eschrichtius gibbosus*], sırt yüzgeci olmadığı için tek başına bu familyaya konmuştur. Bil. a. *Eschrichtidae.*)

BOZBEYLİ (Ferruh), türk siyaset adamı (Kahramanmaraş 1927). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdikten sonra bir süre avukatlık yaptı, Adalet partisi'ne girerek siyasal yaşama atıldı, İstanbul milletvekili olarak parlamentoya girdi (1961-1977). AP meclis grubu başkan yardımcılığı (1961-1962), Millet Meclisi başkan yardımcılığı (1962-1965) yaptı. 1965 seçimlerinde, partisinin çoğunluğu sağlayarak iktidar olması sonucu Millet Meclisi başkanlığına seçildi; bu görevi 1967 ve 1969 başkanlık seçimlerinde de korudu (1965-1970). AP içinde genel başkan Süleyman Demirel'e karşıt grupta yer alarak, partisinden ve meclis başkanlığından ayrıldı (1970). AP'den kopan arkadaşlarıyla birlikte kurduğu Demokratik parti'nin genel başkanlığına getirildi (1971). İki yıl sonraki seçimlerde Demokratik parti'den yine İstanbul milletvekili olarak parlamentoya girdi (1973). 1977 seçimlerinde milletvekili seçilemeyince, önce parti genel başkanlığından, ardından da etkin siyasal yaşamdan çekildi (1978). Bir bankanın yönetim kurulu üyesi ve başkanı oldu. Başlıca yapıtları: *Türkiye'de siyasi partilerin ekonomik ve sosyal görüşleri* (1969), *Demokratik sağ* (1976), *Birinci cemre* (siyasal anılar; 1977), *Politika sınavı* (1980).

BOZBURUN, Muğla'nın Marmaris ilçesine bağlı bucak; 6 581 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Bozburun,* 2 357 nüf. (1990).

BOZBURUN, Anadolu kıyılarında bazı burunların adı: **1.** Marmara denizi'ne doğru sivri bir biçimde daralarak uzanan Armutlu yarımadasının ucunda burun. **—2.** Saros körfezinde, Gelibolu yarımadasının B. kıyısında, Ece limanı denilen koyun B. ucunda burun. **—3.** Edremit körfezinin D. kıyısında, Ayvalık'ın 18 km kadar K.-D.'sunda burun.

BOZBURUN yarımadası, G.-B. Anadolu'da yarımada; Menteşe yöresi kıyılarında, Marmaris'in G.-B.'sında, Sömbeki ve Rodos adalarına doğru uzanır. Çok engebeli olan yarımadanın (en yüksek yeri Güvertepe, 746 m), güzel koylarla bezenmiş kıyılarında bazı antik kent kalıntıları vardır.

BOZCA sıf. Rengi boza çalan, bozumsu.

BOZCAADA, antik **Tenedos,** Kuzey Ege denizi'nde, Çanakkale boğazının 20 km kadar G.-B.'sında, Biga yarımadası kıyıları önünde yer alan ada; Çanakkale iline bağlı ilçe. 36 km² yüzölçümü ile Türkiye'nin Gökçeada ve Marmara adasından sonra üçüncü büyük adası. Anakaradan en dar yerinde yaklş. 6 km genişliğinde sığ bir kanalla ayrılan Bozcaada, Anadolu kıta sahanlığı üzerindedir; jeolojik yapısı ve jeomorfolojisi ile onun bir uzantısıdır. Adanın daha yüksek ve daha engebeli olan D. yarısı, G. kesiminde pleozoyik yaşlı mermerlerden, K. kesiminde eosen oluşuklarıyla, bunları kesen andezitlerden oluşur. Adanın en yüksek noktası olan Göztepe de (191 m) burada, K. kıyıları yakınında yer alır. Adanın daralarak uzanan B. yarısı neojen oluşuklarıyla kaplı, yüksekliği 50-70 m arasında, kuru bazı vadilerle yarılmış bir plato görünümündedir. Bu kesimin en B. ucu, büyük kısmı bitkilerle sabitleşmiş kumullarla kaplıdır. Çoğunlukla yalıyarlar halinde olan kıyılarda yer yer güzel plajlar görülür; D. kıyılarında küçük koylar birbirini izler. Şiddetli fırtınalara açık olan K. kıyısı önünde bazı adacıklar (Mavna adası, Gökçeada) ve deniziçi kayalıkları vardır. Akdeniz ikliminin etkisinde olan adanın doğal bitki örtüsünü yer yer görülen kızılçamlar ve kumcul bitkiler dışında, maki ve garig meydana getirir. Az nüfuslanmış olan adanın tek yerleşmesi, aynı addaki ilçenin merkezi olan Bozcaada kasabasıdır (1990 sayımında 1 903 nüf.). Eskiden sayıları Türkler'e yakın olan Rumlar'ın çoğu ayrılmıştır. Bağcılık (özellikle çavuşüzümü), şarapçılık ve balıkçılık ada halkının başlıca uğraşısıdır. Bunlara son yıllarda turizm de eklenmiştir. Kara ile bağlantı Çanakkale'den feribot seferleri ve ayrıca karşıda Geyikli kıyısındaki Odun iskelesi ile ada arasında çalışan motorlarla sağlanır.

—Tar. Bozcaada'ya (Tenedos) önce Aiolis halkı yerleşti, ardından Persler egemen oldu. Bir süre pers yönetiminden kurtularak Delos deniz birliği'ne katıldıysa da yeniden pers egemenliği altına girdi (İ.Ö. 389).Sırasıyla Hellen, Roma ve Bizans egemenliklerini yaşadıktan sonra Venedikliler'in işgaline uğradı (1377). Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı topraklarına katılan ada (1455), Girit savaşı sırasında yeniden Venedikliler'in eline geçtiyse de kaptanıderya Mezomorto Hüseyin Paşa'nın Venedikliler'e karşı giriştiği başarılı Bozcaada deniz savaşı sonunda kuzey Ege adalarıyla birlikte, bir kez daha osmanlı denetimi altına girdi (1697). Cebelitarık boğazından Akdeniz'e giren rus donanmasının işgaline uğrayarak Cenevizliler'den kalma ünlü kalesi yıkıldı (1807). Mahmut II döneminde kale yeniden yapıldı ve ada, daha sonra Limni sancağına bağlandı (1866). Yunanlılar tarafından işgal edildi (1920). Lozan antlaşması ile Türkiye'ye bırakıldı (1923).

Bozcaada deniz savaşı, Mora'da yapılacak harekâtı desteklemek amacıyla Akdeniz'e açılan osmanlı donanması komutanı kaptanıderya Mezomorto Hüseyin Paşa'nın 5 temmuz 1697'de A. Malinio yönetimindeki venedik donanmasını Bozcaada önlerinde yendiği savaş. Bozcaada savaşından sonra Venedikliler'i takip eden Mozomorto, deniz savaşlarında üst üste başarılar kazanarak Ege Adaları ve kıyıları ile Çanakkale boğazı'nın güvenliğini sağladı.

BOZCALI (Sabiha), türk gazete ressamı, grafiker (İstanbul 1903). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi. Özellikle portre türünde yapıtlar üretti. Resimleyici ve grafik sanatçısı olarak, çeşitli ansiklopedilerde (özellikle R. E. Koçu'nun *İstanbul ansiklopedisi* ile aynı yazarın öteki yapıtlarında) renkli ve siyahbeyaz resimleri yayımlandı.

BOZCAMGÖZ a. Atlas okyanusu'nda bol bulunan, 6 çift solungaç yarıklı köpekbalığı. (Bil. a. *Hexanchus griseus;* yarıklıgiller familyası; 5 m, 700 kg.)

BOZÇALI, Tokat'ın Reşadiye ilçesi Bereketli bucağına bağlı belde; 5 060 nüf. (1990). Belediye.

BOZDAĞ, İzmir'in Ödemiş ilçesi Birgi bucağına bağlı köy; 3 131 nüf. (1990). Belediye.

BOZDAĞ, yapılarını oluşturan kayaların renginden ötürü, türk dilinin yayılış alanlarında, bazı dağlara verilmiş jenerik ad. Başlıcaları: **1.** İç Anadolu'da Konya ve Kadınhanı arasında Bozdağ (1 956 m). **—2.** Amanos dağlarında Dörtyol'un G.-D.'sunda doruk (2 240 m). **—3.** Karaburun yarımadasında (İzmir), K.-G. doğrultulu dağ (1 218 m). **—4.** Balıkesir'in D.'sunda dağ. **—5.** Azerbaycan'da Mingeçaur baraj gölünün G. kıyısında dağ (528 m). **—6.** İç Anadolu'da, Obruk platosunun G. kenarında dağ (öteki adıyla Hodulbaba, 1 746 m). **—7.** Salihli ve Ödemiş arasında, Bozdağlar'ın en yüksek doruğu (2 159 m).

BOZDAĞ (İsmet), türk yazar, gazeteci (Bursa 1916). İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'ni ve Gazetecilik enstitüsü'nü bitirdi (1952). Memurluk, gazetecilik, ticaret yaptı. 1940-1952 yılları arasında İstanbul ve Ankara radyolarında oynanan, yirmiyi aşkın radyo oyunu yazdı. Daha sonra tarihsel ve siyasal anı-derleme çalışmalarına yöneldi. Yapıtları: *Bir çağın perde arkası* (1972), *Abdülhamid'in hatıra defteri* (1974), *Atatürk'ün evrensel boyutları* (1987), *Osmanlı devleti ve toplum yapısı* (1991), vb.

BOZDAĞLAR, antik **Tmolos,** Ege bölgesinde orta yükseklikte dağ sırası; Kemalpaşa-Torbalı arasındaki çukur alanın D.'sunda hafif bir yay çizerek, Gediz ve Küçükmenderes grabenleri arasında yaklş. 120 km boyunca uzanır. En yüksek yeri, Salihli-Ödemiş arasındaki kesiminde yer alan Bozdağ doruğudur (2 159 m). Adını bu doruktan alan dağlar, K.'de ve G.'de basamaklı faylar boyunca yükselmiş ve K.'e doğru eğimlenmiş bir horsttur. Ortalama genişliği 20 km kadardır. Çekirdeği, Kambrium öncesi yaşta eski bir kütle olan Menderesler masifinin bir parçasını meydana getirir. Birçok oluşum dönemi ve metamorfoz değişimi geçirmiş olan Bozdağlar'ın yapısında, çeşitli billurlu şistler ve mermerler gibi başkalaşmış kayaçlar vardır. Dağların üstü 1 000 -1 100 m yükseklikte, dalgalı bir plato görünümündedir. Eski bir aşınım yüzeyi olan bu platoya geniş tabanlı vadiler hafifçe gömülmüştür. Bunlardan birinin yukarı çığırını Gölcük gölü kaplar. Kütle, G.'deki Küçükmenderes ovasına çok dik yamaçlarla iner. Yukarı çığırları kopmuş gibi duran bazı vadilerden de anlaşılacağı üzere bu durum, yakın zamanlarda meydana gelmiş faylanmaların bir sonucu olmalıdır. Bozdağlar üzerindeki platoların K. kenarında eğim giderek dikleşir ve hızla vadilerle derin bir biçimde yarılmış yamaçlara geçilir. Kütlenin bu K. yamaçlarının eteklerinde, Bozdağlar'ın aşınmasıyla oluşmuş, sonradan kırıklarla kesilerek yükselmiş ve sellerle yarılarak üzerinde bad-lands (kırgı bayırı) topoğrafyası gelişmiş olan kumlu, milli ve çakıllı genç tortullar (Bozdağ molozu ya da Philippson' un deyimiyle, "Tmolosschutt") bir şerit halinde uzanır. Bozdağlar K.-G. doğrultusunda ulaşım açısından önemli bir engel oluşturur. Bu doğrultuda kütleyi aşan ve daha çok yazın kullanılan tek yol, Salihli-Ödemiş arasındaki karayoludur. Ormanları büyük ölçüde yok edilmiş olan Bozdağlar üzerinde bazı yazlık dinlence yerleri vardır (Bozdağ ve Gölcük). Elma ve patates bu dağlık kesimin başlıca ürünleridir.

BOZDOĞAN a. Esk. sil. Gürz*'ün türkçe adı.

BOZDOĞAN a. Grı-mavi sırtlı, kırmızı paçalı, gözleri siyah tüylerle çevrili doğan. (Bozdoğan bütün Avrasya'ya yayılır, burada yuva yapar, tropikal bölgelerde kışlar. Küçük kuşları ve kemirgenleri avlar. Bil. a. *Falco subbuteo;* kartalgiller familyası; uzunluğu 32 cm.)

BOZDOĞAN, Ege bölgesinde, Aydın iline bağlı ilçe; 34 429 nüf. (1990); 849 km²; 44 köy. Merkezi, Aydın'ın 72 km G.-D.'sundaki *Bozdoğan,* 8 034 nüf. (1990).

BOZDOĞAN (Seyyit), türk ressam (Kozan 1941). 1967'de bitirdiği Devlet güzel sanatlar akademisi'nde tiyatro dekoru, 1969-1974 arasında devlet burslusu olarak bulunduğu Berlin Devlet güzel sanatlar yüksek okulu'nda temel sanat ve resim öğrenimi gördü. Devlet resim ve heykel sergilerinde başarı ödülleri kazandı (1979, 1983 ve 1984).

İlk resimleri soyut çalışmalardan oluşur. 1970'lerin ortalarında, figüratif anlayışı benimsedi. Çevresindeki görüntülerden hareketle, "yabancılaşma" temasının işlendiği figüratif düzenlemelere, giderek toplumsal içerikli resme yöneldi. Çizginin ve biçimin vurgulandığı bazı yapıtlarında, anlatımcılığa varan bir yaklaşımı vardır. Son yapıtlarında insan yüzü ile topografik haritaların bütünleştirilmesinden hareketle, insan, nesne, doğa arasındaki ilişkiyi biçimselleştirmeye dönük görsel bir dil arayışı içindedir.

Bozdoğan kemeri ya da **Valens kemeri,** İstanbul'da Şehzadebaşı ile Fatih arasında uzanan su kemeri. Kentte büyük bayındırlık çalışmalarına girişen Roma imparatoru Valens zamanında (364-378) yaptırıldığı sanılmaktadır (Hadrianus döneminde de bazı su tesisleri kurulduğu bilinmektedir, ancak bunların Bozdoğan kemeri ile bağlantısı saptanamamıştır). Şehzadebaşı-Fatih ve Beyazıt tarafındaki bölümlerinin toplam uzunluğu, 971 m'dir. Uçlarda tek sıra, ortalarda üst üste iki sıra gözlüdür. Alt sıranın kemer ve ayakları büyük kesme taşlardan, üst sıranınkilerse daha küçük taşlardan örülmüştür. Yerden yüksekliği en yüksek kesiminde yaklş. 20 m, kemer açıklığıysa 4 m'dir. Bizans ve osmanlı saraylarına su getiren kemer, birçok kez onarılmış ve bu onarımlar sırasında yapılan değişikliklerle özgünlüğünü yitirmiştir. Bizans döneminde Iustinianos I (527-565), Iustinos II (565-578), Konstantinos V (741-775) ve Basileios II (976-1025) dönemlerinde onarılmıştır. Osmanlı dönemindeyse Fatih Sultan Mehmet zamanında, Eski saray, hamamlar ve Kırkçeşme yakınındaki kesimin su gereksinimi için elden geçirilmiştir. Bunu Bayezit II ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleştirilen onarımlar izler. Kemerin K. yüzünde 45 ayak üzerinde 1697 tarihli yazıt, Mustafa II dönemindeki çalışmayla ilişkilidir. Daha sonra Mahmut I, Selim II ve Mahmut II zamanında da elden geçirilmiştir.

BOZDURMAK → BOZMAK.

BOZDURTMAK → BOZMAK.

BOZDURULMAK → BOZMAK.

BOZEN → BOLZANO.

BOZER (Ali), türk hukukçu ve siyaset adamı (Ankara 1925). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1947). İsviçre Neuchatel hukuk fakültesi'nde doktora yaptı (1951). Ankara Hukuk fakültesi'nde ticaret hukuku asistanı (1951), doçenti (1956), profesörü (1965) oldu. Avrupa konseyi insan hakları mahkemesine, Lahey Adalet divanı üyeliğine seçildi. 12 eylül 1980'den sonra kurulan hükümette gümrük ve tekel bakanlığı yaptı (1981-1983). Milliyetçi demokrasi partisi kurucu üyesi ve aynı partinin Ankara milletvekili oldu, daha sonra Anavatan partisi'ne geçti, devlet bakanı (1986-89), başbakan yardımcısı (1989-90), dışişleri bakanı (1990) oldu. Aynı yıl bu bakanlıktan istifa etti. Başlıca yapıtları: *Sigorta hukuku* (1965), *Bankacılar için ticaret hukuku bilgisi* (1968).

BOZGUN a. (*bozmak*'tan). **1.** Bir ordunun uğradığı büyük başarısızlık; bir savaşta, bir çarpışmada, bir çatışmada alınan ağır yenilgi; hezimet: *Bu bozgundan sonra düşman ordusu uzun süre toparlanamadı.* **—2.** Bir kimsenin, bir topluluğun bir girişimde, bir alanda aldığı kötü sonuç, uğradığı kesin başarısızlık; hezimet: *Bu, onun için tam bir bozgun oldu. Bir partinin seçim bozgunu.* || *Bir yerde, bir toplulukta bozgun çıkarmak,* orada düzenin bozulmasına, karışıklığa, huzursuzluğa neden olmak. **—3.** *Bozguna uğramak,* bir savaşta, bir karşılaşmada ağır biçimde yenilmek.

Bozgun *(la Debâcle),* Émile Zola'nın romanı (1892), *Rougon-Macquart* dizisinin sondan bir önceki yapıtı. 1870-71 çarpışmaları sırasında dost olan kentli Maurice ile köylü Jean, Komün hareketi sırasında uzlaşmazlığa düşerler. Dreyfus davası öncesi Zola'nın ortaya attığı sorular üzerine simgesel bir ideolojik çatışmaya girerler. Çok tartışılmış olan bu yapıt, imparatorluğun çöküşü ve her yandan tehdit edilen yeni cumhuriyetin kararsızlıkları üzerine en sağlam ve en canlı belgelerden biridir.

BOZGUNCU sıf. ve a. Bir toplulukta ayrılıkları körükleyerek karışıklık yaratmaya çalışan ya da açıklamalarıyla bulunduğu topluluğun moralini bozan kimse ya da grup için kullanılır: *Bozguncu güçler, çevreler. Kim bunu başaramayacağımızı söylüyorsa bozguncudur.*

◆ sıf. Bozgun çıkaracak nitelikte olan şey için kullanılır: *Bozguncu fikirler. Bozguncu propaganda.*

BOZGUNCULUK a. Bozguncunun eylemi, tutumu.

BOZGUNLUK a. Bozgun olma durumu.

BOZGÜNEY, Adana'nın Tufanbeyli ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 174 nüf. (1990).

BOŽIDAROVIĆ (Nikola), Rönesans devrinin en önemli hırvat ressamı. (Kručica, Slano yakınında, 1460'a doğr.-Dubrovnik 1517). Venedik ve Roma'da çalıştıktan sonra, kilise sunak arkalığı süslemeleri yaptı. Biraz sert görünümlü olmakla birlikte son derece lirik olan bu yapıtlardan dördü Dubrovnik kiliselerinde bulunmaktadır (*Azize Meryem'e Cebrail'in haberi,* Dominikenler kilisesi).

BOZKAVAK a. Ormanc. Ormanlarda sık rastlanan bir kavak türü *(Populus canescens).* Akkavak *(P. alba)* ile titrekkavağın *(P. tremula)* doğal melezidir; baltalık ormanlarında yedek ağaçların ayrılması (seçimi) sırasında ilgi görür ve korunur. Türkiye'de özellikle Trakya bölgesinde, Meriç kıyılarında ve Karadeniz ardı orman bölgesinde bazı akarsu kıyılarında doğal olarak yetişen bozkavak, çaprazlamalarla da elde edilmiş ve üretime alınmıştır.

BOZKAYA, Antalya'nın Manavgat ilçesi Beşkonak bucağının merkezi; 1 572 nüf. (1990).

BOZKIR a. Ağaç formasyonunun yetişmesine imkân verecek kadar yağış almayan, ancak ot topluluklarının su ihtiyacını karşılamaya yeten kurak kontinental (karasal) iklim bölgelerinde yaygın bitki örtüsü ve bu örtü ile kaplı olan sahaya verilen ad. (Eşanl. STEP.)

—ANSİKL. Bozkırlar, kışları çok soğuk ve yazları çok sıcak bölgelerde (Orta Asya, Doğu Avrupa), kışları çok şiddetli olmayan yarıkurak Akdeniz iklimlerinde, gerilemiş tropikal iklimlerde (özellikle Büyük Sahra'nın G.'inde) bulunur. Bunlar çoğunlukla ormanın yozlaşmış biçimleridir ve bunlara *yalancı bozkır* adı verilir. Bozkır alanı bazen toprak özellikleri ve beşeri müdahaleler (insanın ormanı tahribi) sonunda genişlemiştir, fakat bozkırın oluşumunda nemlilik veya kuraklık derecesi olmak üzere esas rolü iklim oynar. Kuraklığa uyum sağlamış kserofil otlar ve çalılıklar ya da bitkilerin gelişme devresi olan kısa ilkbahar mevsiminde yeşeren ve hayati faaliyetlerini tamamlayan efemerler, kışı toprak altında geçiren ve ilkbahar döneminde çiçek açan soğanlı ve yumrulu bitkiler, orman ile çöl arasındaki geçiş alanında bulunan bozkır sahalarının bitki türleridir. İklim şartları nedeniyle birkaç ay yeşil kalan bozkırlar yazın kurur. Ağaçlar ancak nemli vadi tabanlarında ya da bozkırla orman arasındaki geçiş sahalarında yer

Büyük Larousse

Bozdoğan kemeri
İstanbul

Saint-Hilaire-Atlas-Photo

Orta Asya'da (Moğolistan Cumhuriyeti) **bozkır** manzarası

yer görülür (ağaçlı step). Bozkırlar otların daha kısa olması ve ağaçlara çok daha az rastlanmasıyla yüksek otlu savanlardan ayrılırlar.

BOZKIR, Konya ilinin, Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kısmında ilçe; 54 653 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 2 bucak; 56 köy. İlçe merkezi Konya'nın 114 km güneyinde *Bozkır,* 9 472 nüf. (1990).

BOZKIR ANTİLOBU a. Burnu bir çeşit hortum gibi şiş, Asya'da yaşayan yabanıl koyun. (Erkeklerinde lir biçiminde kısa boynuzlar bulunan bu tür Volga ile Moğolistan bozkırları arasındaki alan da bulunur. Bil. a. *Saiga tatarica*; boynuzlugiller familyasının *Caprinae* oymağından. Tür koruma altına alınmış ve avlanması yönetmeliklere bağlanmıştır.)

bozkır antilobu
(Saiga tatarica)

Bozkır ayaklanmaları, Kurtuluş savaşı'nın başlarında, Konya'nın Bozkır ilçesi ve çevresinde Kuvayı milliye'ye karşı girişilen silahlı iki ayaklanma. Birinci Bozkır ayaklanması, padişahçı Konya valisi Cemal, ingiliz papazı Prew ve bozkırlı âyan üyesi Zeynel Abidin'in kışkırtmaları sonucu başladı (27 eylül - 4 ekim 1919). Şeriat düzenini yeniden kurmayı amaçlayan nakşibendilerin yönlendirdiği topluluğun başlattığı ayaklanma, Kuvayı milliye yanlısı yöneticilerin yatıştırıcı konuşmaları ve öğütleriyle, zor kullanılmadan bastırıldı. İkinci Bozkır ayaklanması, Zeynel Abidin ve nakşibendi tarikatından bazı hocalar tarafından başlatıldı (20 ekim 1919). İstanbul ve ingiliz hükümetlerinin de desteğini sağlayarak, padişah ve halifeyi korumak, Kuvayı milliye'nin çalışmalarını engellemek amacını güden ayaklanmacılar, Kuvayı milliye'den bazı kişilerin kendilerine teslim edilmesini istediklerini Bozkır kaymakamına bildirdiler. Bu ikinci ayaklanma, yarbay (Ayıcı) Mehmet Arif Bey komutasındaki Kuvayı milliye müfrezesi tarafından silah zoruyla bastırıldı (4 kasım 1919). [→ Kayn.]

Bozkır barajı, Nevşehir ilinde Hösür suyu üzerinde baraj. Sulama ve taşkından koruma amacıyla yapılan baraj, 1981'de işletmeye açıldı. Baraj gövdesi kaya dolgu tipinde, su toplama hacmi 6 milyon m³, göl alanı 6,51 km², sulama alanı 971 ha'dır.

BOZKIR DELİCESİ a. Asya'nın bozkır bölgesinde yaşayan, sivri kanatlı, göçmen yırtıcı kuş. (Bozkırlarda ya da ağaçsız yerlerde bulunur. Küçük memeliler, kuşlar, sürüngenler, iri böceklerle beslenir. Bil. a. *Circus macrourus*; kartalgiller familyası.) [Eşanl. STEP DELİCESİ.]

BOZKIR KARTALI a. Doğu Avrupa, Batı ve Orta Asya, Anadolu, Mezopotamya ve Afrika'da yaşayan yırtıcı kuş. (Göçmendir. Bozkırlarda ve alçak yerlerde bulunur. Koyu kahverengi tüylüdür. Küçük memelileri, sürüngenleri, kuşları avlar. Bil. a. *Aquila rapax*. Kartalgiller familyası.) [Eşanl. YIRTICI KARTAL.]

BOZKIR KEDİSİ a. Orta Asya bozkırlarında ve yüksek platolarında yaşayan yabanıl kedi. (Kalın postlu, iri kafalı, siyah halkalı kuyrukludur. Kuşlarla ve özellikle kemiricilerle beslenir. Bil. a. *Otocolobus manul*; kedigiller familyası.)

BOZKIR KOYUNU a. Evcil koyunun atası olduğu sanılan Asya koyunu. (Bil. a. *Ovis vignei*.) [Eşanl. URYAL.]

Bozkır sanatı,
Güney Moğolistan'da bulunan hayvan süslemeli ve yaldızlı bronz levha, Ordos kültürü İ.Ö. III.-II. yy. (Guimet müzesi, Paris)

Bozkır sanatı, bronz çağından başlayarak Moğolistan'dan Romanya'ya dek uzanan Avrasya bozkırlarında yaşamış göçebe halkların sanatsal üretimlerini belirten deyim; bu halklar İran ile Akdeniz yöresi arasında olduğu kadar, Çin ve İran arasında da köprülük etti. Bozkır sanatının özelliği, hayvanları konu alan üslubudur. Kullanılan tüm eşyalar üzerinde (koşum takımları, silahlar, mutfak eşyaları, mücevherler) gerçek ya da düşsel hayvanların tasvirleri vardır. Bu hayvanlar (geyikgiller, atlar, yabandomuzları, kaplanlar, alıcıkuşlar) ayrı ayrı ya da toplu biçimde betimlenmiştir. İki ya da daha çok hayvanın dövüşlerinin sergilendiği sahnelereyse özellikle kemer tokaları üzerinde çok sık rastlanır.

Üç coğrafya öğesi göçebe ticaretini yönlendirir ve büyük alışveriş yollarını belirler: bozkır ovaları yolu (Rusya, Türkistan) doğu-batı ilişkilerini, ulaşıma elverişli ırmak yolları (Elbe, Volga, Obi, Yenisey, Lena) kuzey-güney ilişkilerini, orman ve deniz bölgelerindeki yollarsa (Akdeniz, Karadeniz, Ural ya da Altay) merkezden uzak yörelerle olan ilişkileri kolaylaştırır.

Zagros'un yüksek vadilerinde (Lurlar ülkesinde), çok sayıda bronz ve demir malzeme (silahlar, vazolar, süs eşyaları) içeren birçok nekropolis bulundu. Burada İ.Ö. 1800'e doğru Mezopotamya ve Önasya uygarlıklarıyla ilişki kuran Kassitler'in izlerine rastlandı. "Luristan* sanatı" adıyla da tanınan sanatsal üretimin, İ.Ö. III. binyılın ortalarıyla İ.Ö. XI. yy. arasında geliştiği sanılmaktadır. Silahlar, sallantılı küpeler, süs iğneleri, hayvan (özellikle geyikgiller) şekilleriyle süslenmiştir.

İ.Ö. 1550-1200 arasında, Transkafkasya ve Doğu dünyası sınırında başka bir bronz merkezi olan Taliş bölgesi de önemli bir rol oynadı. İ.Ö. I. binyılın ilk yarısında Batı Kafkasya'da "Kuban" kültürü (Kuzey Osetya'daki Kuban köyünden) gelişti. Taş sandukalı mezarlardan çıkan ölü eşyaları arasında baltalar, hançerler, koşum takımı süsleri, gemler, süs iğneleri, kemer tokaları, mücevherler, hayvan biçiminde kulplu kaplar bulundu. Taliş ve Luristan ile çok sıkı ilişkisi olan bu kültür, I. binyılın ortasında Volga, Don ve Dniepr'e dek yayıldı ve İ.Ö. VII. yy.'dan başlayarak iskit* sanatını etkiledi.

Gerçekten, o dönemde iskit kabileleri Karadeniz kıyılarında iktidarı ele geçirmişlerdi. Yerel farklılıklar gösteren bu iskit kültürü (yaklş. İ.Ö. 700-200), önce İran, daha sonra da V. yy.'dan başlayarak gelişen hellen kültüründen etkilendi. I. binyılın sonunda İskitler, Sarmatlar* (yaklş. İ.Ö. 200 - İ.S. 200) tarafından devrildiler. Sarmat kuyumculuk yapıtları gerçekçi iskit geleneğinden ayrıldı ve gittikçe daha süslemeci bir nitelik kazandı. Kakmalarla süsleme yapmaya yakın olan bu üsluplaştırma anlayışı, tüm bozkır alanlarında, iskit üslubundan sarmat üslubuna geçişi gösterir ve Gotlar aracılığıyla Batı Avrupa'ya aktarılmıştır.

İ.Ö. II. binyılda Ural'dan Yenisey'e dek tüm Güney Sibirya'ya yayılan Andronovo* kültürünün yerini II. binyıl sonunda Minusinsk* havzasında karasuk kültürü aldı. Üstünde hayvan motifleri bulunan bir dizi bıçak, bu kültürün bronz yapıtlarına özelliğini verir. I. binyılın ortasında karasuk kültürünün yerini alan tagar kültürü yaklaşık olarak İsa'nın doğumuna dek sürmüştür.

Altay bölgesi kültürü (İ.Ö. 700-100), Minusinsk havzasındaki tagar kültürüyle çağdaştır. Pazirik* bölgesindeki mezarlarda (kurganlar*) ahşap, boynuz, demir ve keçeden yapılmış birçok eşya bulundu. Atlar, tüm koşum takımlarıyla birlikte kral mezarlarına gömülmüştü. Bu koşumlarda, dinamizmini, eğrilerle dalgalı çizgilerin vurguladığı tahtadan oyulmuş, hayvan motifli çok güzel süslemeler vardı.

Ordos ve Sueiyüen bölgesi, Çin seddi'nin ötesinde Kuzey Çin'in büyük bölümünü kaplar. Minusinsk havzasının bazı motiflerini içeren ve Çin bronz ustalarının deneyimlerinden yararlanılan bu bölgede, İsa'nın doğuşuna doğru, bronz eşyalardaki hayvan motifleri gerçekçilikten, yavaş yavaş üsluplaşmaya ve süslemeciliğe kaydı. Böylece, Ordos aracılığıyla Batı ve Uzakdoğu arasında kurulan, Karasuk döneminde belirginleşen ilişkiler, Tagar çağında, Sarı ırmak'tan Tuna'ya değin tüm bozkır sanatının tek bir üsluptan esinlendiğini düşündürecek denli yayılma gösterdi.

BOZKIR TAVUĞU → BAĞIRTLAK.

Bozkırdaki çekirdek, Kemal Tahir'in romanı (1967). Türkiye'de eğitim ve kalkınmada Köy* enstitüleri uygulamasını konu edinir. Çevre köylerden toplanan kızlı erkekli öğrencilerle öğretmenlerden oluşan bir topluluk, Keşişdüzü denen yerde Dumanlıboğaz Köy enstitüsü'nü kurma işine girişir. Bundan çıkarının bozulacağını düşünen Zeynel Ağa ile onun adamı, esrar satıcısı Kara Derviş, çalışmayı baltalamaya çalışırlar. Enstitüyü kuracak olanlar doğayı yenerler ama, çevre insanlarıyla savaşta yenilirler. Yazar, böylece, bu girişimin köyün yapısına ters düştüğünü kanıtlamaya çalışır; enstitülerle ekilen çekirdeğin filizlenemeyeceğini belirtir.

BOZKIRTAVUĞUGİLLER → ÇÖLTAVUĞUGİLLER.

BOZKÖY, esk. **Gelemiç,** Niğde'nin Çiftlik ilçesinde merkez bucağına bağlı belde; 3 045 nüf. (1990).

BOZKURT, Karadeniz bölgesinin, B. Karadeniz bölümünde, Kastamonu iline bağlı ilçe; 12 221 nüf. (1990); 296 km²; 32 köy. Merkezi, Kastamonu'nun 108 km K.'indeki *Bozkurt,* 4 240 nüf. (1990).

BOZKURT, Ege bölgesinde, Denizli iline bağlı ilçe; 10 331 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi, Denizli'nin 41 km D.'sunda *Bozkurt,* 4 309 nüf. (1990).

BOZKURT, birçok türk destanında konu edinilen kutsal yaratık. Türkler'in bozkurttan türediği, bozkurdun yol gösterici, koruyucu, kurtarıcı olduğunu anlatan efsaneler vardır.

Oğuz Kağan destanı'nda, Orta Asya'da türk birliğini kuran Oğuz Kağan, kendisine boyun eğmeyen Urum Kağan ile savaşa giderken çadırına giren bir ışığın içinden gök renkli, gök yeleli büyük bir erkek kurt çıkar. Oğuz, seferlerini bu kurdun kılavuzluğunda gerçekleştirir.

Göktürkler'in *Bozkurt destanı*'nda anlatıldığına göre, Batı-denizi'nin (Hazer denizi?) batı kıyısında oturan bir türk boyunu komşu bir ulus bir baskınla yok eder, küçük bir oğlanı öldürmezler, ayaklarını kollarını kesip bir bataklığa bırakırlar. Bir dişi kurt gelip çocuğa bakar, ondan gebe kalır, on çocuk doğurur; Göktürkler, böylece yeniden çoğalırlar.

Uygurlar'ın *Türeyiş destanı*'nda anlatıldığına göre de Uygur Türkleri, hakanın iki güzel kızının bir erkek kurtla birleşmesinden türemişlerdir.

Eski Türkler'de totem olarak bilinen bozkurt, Türkiye'de milliyetçilik akımının doğmasından sonra bir simge olarak kullanıldı. Cumhuriyet'in ilk döneminde, bir süre para ve pullarda yer aldı.

BOZKURT (Mahmut Esat), türk hukukçu ve siyaset adamı (Kuşadası 1892 - İstanbul 1943). İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi. İsviçre'de Lozan ve Freiburg üniversitelerinde öğrenim gördü. Kurtuluş savaşı'na katılmak için yurda döndü. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, birinci dönemden ölümüne kadar İzmir milletvekili olarak görev yaptı. Londra konferansı'na giden heyette bulundu. İktisat bakanlığı (1922-1923) ve adalet bakanlığı (1924-1930) yaptı. Ankara Hukuk fakültesi kuruluş çalışmalarında bulundu. Medeni kanun, Ceza kanunu, İcra iflas kanunu vb. kanunların hazırlanmasında çalıştı. Bozkurt adlı türk gemisiyle Lotus adlı fransız gemisinin Ege'de çarpışması nedeniyle,

ıki ülke arasında çıkan anlaşmazlıkta Türkiye Cumhuriyeti hükümetini Lahey Uluslararası sürekli adalet divanı'nda temsil etti (1927). Mahmut Esat Bozkurt Ankara Hukuk ve Siyasal bilgiler fakültelerinde anayasa ve devletler hukuku profesörlüğü yaptı. Başlıca yapıtları: *Lotus davasında Türkiye-Fransa müdafaaları* (1927), *Türk ihtilalinde vatan müdafaası* (1934), *Türk köylü ve işçilerinin hakları* (1939), *Devletlerarası hak* (1940), *Atatürk ihtilali* (1940), *Aksak Timur'un devlet politikası* (1943).

BOZKURT (Orhan), türk mimar (Edirne 1919 - İstanbul 1985). İstanbul Yüksek mühendis mektebi'nin mimarlık bölümünü bitirdi (1943). Aynı okulda görev alarak profesör oldu (1961). Gazanfer Beken ve Orhan Bolak ile birlikte Ankara Ulus işhanı (1954), İmar ve iskân bakanlığı binası (1956), İstanbul Ankara işhanı (1955-1956) ve Ulus Kolej mahallesi tasarım ve uygulamalarını gerçekleştirdi. *Açık hava tiyatroları* (1950) ve *Koca Sinan'ın köprüleri* (1953) başlıca yapıtlarıdır.

BOZKURTGİLLER → KUKUMAVPERVANEGİLLER.

Bozkurt-Lotus davası, Türkiye ile Fransa arasında Uluslararası sürekli adalet divanı'nın 7 eylül 1927 tarihli kararı ile sonuçlanan dava. 2 ağustos 1926 gecesi fransız Lotus gemisinin Bozkurt adlı türk gemisine çarpmasıyla Bozkurt batmış, sekiz türk gemici boğulmuştu. Ertesi gün İstanbul'a gelen Lotus'un kaptanı tutuklandı, daha sonra tedbirsizlik ve dikkatsizlik sonucu ölüme neden olmaktan 80 gün hapse mahkûm edildi. Bayrak yasası uyarınca açık denizde işlenen suçlarda sadece bayrak devletinin yargılama yetkısının bulunduğunu ileri süren Fransa, türk mahkemelerinin yetkisizliğini ileri sürünce, sorun Divan'a götürüldü. Divan, Türkiye'nin uluslararası hukuka aykırı hareket etmediğine karar verdi.

BOZLAK a. *(bozlamak'*tan) *Yörs.* Tarım. **1.** Sürülmemiş, nadasa bırakılmış, ekilmemiş tarla. **—2.** Verimsiz tarla. **—3.** Killi toprak.

BOZLAK a. Müz. **1.** Türk halk müziğinde, Orta ve Güney Anadolu'ya özgü uzun hava türü. (Ait olduğu yörenin ya da boyun adıyla anılır: *Avşar bozlağı, Türkmen bozlağı, Yozgat bozlağı, Kırşehir bozlağı.* Sözlerindeki temaya göre adlandırılan bozlaklar da vardır: *Kırat bozlağı.*) **—2.** Türk halk müziğinde bir ayak. (Klasik türk müziğindeki kürdi* makamına benzer. Bu ayaktan parçaların notası *sol* üzerinde yazılırsa da, türkücünün ses alanına göre aktarım yapılabilir.) **—3.** *Bozlak düzeni,* ABDAL DÜZENİ'nin eşanlamlısı.
—Ed. Kuzey-doğu ve Güney Anadolu'da türkülü halk hikâyelerine verilen ad. Genellikle yaşanmış olayların konu edildiği bozlakların bazıları ünlü kişilerin yaşamları çevresinde oluşmuştur.

BOZLAMAK gçz. f. *Esk.* Bir tarla sözkonusuysa, boş kalmak, sürülmemek.

◆ **bozlatmak** ettirg. f. *Bir tarlayı bozlatmak,* onu nadasa bırakmak.

BOZLAMAK gçz. f. **1.** Deve sözkonusuysa, acı acı bağırmak: *"Deve dört gez bozladı..."* (*Hayat-ü'l hayvan tercümesi,* XV. yy.). **—2.** Çok yüksek sesle bağırmak, çığlık atmak: *"Bay Böre Beğ ne ağlayıp bozlarsın?"* (*Dede Korkut kitabı,* XIV. yy.).

BOZLATMAK → BOZLAMAK.

BOZLUK a. Pamuk ipliğinden bezyağı örgüyle dokunan, genellikle devetüyü ya da toprak renginde bir tür kumaş.

BOZMA a. Bozmak eylemi.
—Dy. *Güzergâh bozma,* bir makas postasında, güzergâhın makas kilitleme sistemini açarak bu güzergâhın korunmasını sağlayan makasları ve işaretleri devreden çıkarma (TBGRP tipi modern postalarda, güzergâh bozma işlemi, bu yolu kullanan trenin geçişiyle otomatik olarak gerçekleşir; böylece tren güzergâhı boşaltır boşaltmaz, yeni bir güzergâhın oluşması sağlanır).
—Huk. Bir mahkeme kararının, yasaya ya da yargılama usullerine aykırılık gibi belirli nedenlerle, temyize yetkili üst dereceli bir mahkeme tarafından geçersiz kılınması. (→ TEMYİZ.)
—Kur. tar. Kapıkulu süvarilerinin her üç ayda bir aldıkları ulufenin, zamanından önce kırdırılmasına verilen ad.
—Telekom. Yayın bozma, YAYIN KARIŞTIRMA*'nın eşanlamlısı.

◆ sıf. Biçimi, kullanım amacı değiştirilmiş şey için kullanılır: *Handan bozma bir otel.*

BOZMACI a. *Halk.* Satın aldığı eskimiş, bozulmuş şeyleri onarıp parça parça satan kimse.

BOZMADDE a. Nöroanat. Beyin kesitinde beyaz renkteki bölgenin (akmadde) karşıtı olarak nöronların gövde kısmından oluşan boz renkli bölge.
—ANSİKL. Beyin yarıkürelerinde bozmadde hem dışta (korteks ya da beyin kabuğu), hem içte (merkezi boz çekirdekler) bulunur. Beyin sapında çok sayıda çekirdeğe bölünmüştür. Beyincikte, beyincik korteksi ve iç çekirdekler halindedir. Omurilikte içtedir; bir ara bölgeyle ön ve arka boynuzlar halinde akmadde içine girer. Bozmaddenin hücresel düzeni (sitoarşitektoni) sözkonusu yapılara göre değişir. Örneğin kortekslerde hücreler, tabakalar halinde (beyin korteksinde 6, beyincik korteksinde 3 tabaka), merkezi boz çekirdeklerdeyse hücre gövdelerinden oluşan topakçıklar halindedir. Omuriliğin arka boynuzunda bozmadde tıpkı korteksde olduğu gibi kat kattır.

BOZMAK g. f. **1.** *Bir aygıtı, aracı, düzeneği, ayarını bozmak,* onu işlemez, işe yaramaz duruma getirmek ya da normal çalışmasını aksatmak: *Saati, kilidi, teraziyi bozmak. Arabayı bozmak. Radyonun ses ayarını bozmak.* **—2.** *Bir şeyi bozmak,* onun düzenini karıştırmak, normal durumunu, niteliğini, olumsuz yönde değiştirmek, değerini düşürmek: *Odanın yerleşim düzenini bozmak. Rüzgâr saçını bozmuş. Çocuklar yatağı bozmayın. Beyler sırayı bozmayalım. Doğal güzelliği bozan yapılar. Yağmur suları yolları bozmuş. Isı eti bozar. Su, şarabın tadını bozuyor.* **—3.** *Bir şeyi* (soyut) *bozmak,* doğru olduğu varsayılan bir şeyi değiştirmek, saptırmak: *Yabancı dillerden alınan sözcükler dili bozuyor.* **—4.** *Bir şeyi (bir şey yapmak üzere) bozmak,* başka bir amaçla kullanmak üzere onun biçimini ve yapısını değiştirmek: *Oteli bozup yurt yaptılar. Elbiseyi bozup etek yapmak.* **—5.** *Bir organı, bir kimsenin organizmasını, sağlığını bozmak,* bir organın işleyişini, sağlıklı çalışmasını aksatmak; organizmasının düzenli çalışmasını altüst etmek, sağlığını kötü yönde etkilemek: *Loş ışıkta okumak gözleri bozar. Deterjan cildi bozuyor. Sinirlerini,* ruh sağlığını, dengesini bozmak. **—6.** *Bir sözleşmeyi, anlaşmayı, kararı bozmak,* onu artık sürdürmemek, geçersiz kılmak; feshetmek, iptal etmek: *Yeminini bozmak. Evliliği, nişanı bozmak. İdam kararını bozmak.* **—7.** *Süregiden bir durumu, bir tempoyu bozmak,* onu durdurmak, normal gidişini engellemek, uyumunu aksatmak; onu kesintiye uğratmak: *Sessizliği bozmak. Tempoyu bozmak.* **—8.** *Bir işi, tasarıyı bozmak,* onun başarıya ulaşma olanağını tehlikeye düşürmek ya da tümüyle ortadan kaldırmak, dağıtmak: *Müdürün hastalanması bütün planımızı bozdu. Ona kanıp işimi bozdum, şimdi boştayım.* **—9.** *Bir ilişkiyi bozmak,* onun sürmesini engellemek, onu ortadan kaldırmak: *Dostluğumuzu bozmak istemem.* **—10.** *Para, altın bozmak,* bir parayı daha küçük para birimlerine ya da başka bir para birimine çevirmek; altını paraya çevirmek: *Şu binliği bozabilir misin? Mark bozmak. Altın bozmuyoruz.* **—11.** *Halk. Bir kimseyi bozmak,* onu beklemediği bir davranış karşısında bırakarak, gerçekten var olan ya da varsayılan bir şeyi açıklayarak ya da uydurarak küçük düşürmek: *Çocuğu herkesin içinde bozma lütfen. Yalanlarını açığa vurmakla onu çok kötü bozdun.* **—12.** *Düşmanı bozmak,* yenmek, bozguna uğratmak. **13.** *Bağ, bahçe vb. bozmak,* sözkonusu yerden son ürünü toplamak. **—14.** *Bir genç kızı, kızlığını bozmak,* bir kızın bakireliğini gidermek. **—15.** *Bir kimseyi, bir topluluğu, huyunu, ahlakını vb. bozmak,* onu doğru yoldan çıkarmak, kişiliğini olumsuz yönde etkilemek: *Bu çocuğu sen bozdun.* **—16.** *(Aklını) bir şeyle, bir kimseyle bozmak,* aklını yitirecek ölçüde o şeye ya da o kimseye düşkünlük göstermek: *Adam politikayla bozdu. Aklını o kızla bozmuş.*
—Oy. *Elini, çifti, üçlüyü bozmak,* pokerde, daha değerli bir dizi elde etmek amacıyla elinde çift, üçlü vb. oluşturan kartlardan biri ya da birkaçını atarak, ilk dağıtımdaki elin düzenini değiştirmek.

◆ **bozdurmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi bozdurmak,* onun bozulmasını, biçimsel bir değişikliğe uğramasını sağlamak: *Evi bozdurup lokantaya dönüştürmek. Paltoyu bozdurup ceket yaptırmak.* **—2.** *Para, altın vb. bozdurmak,* onun çeşitli değerlerde fakat aynı miktarda kâğıt ya da madeni paralara değiştirilmesini sağlamak: *Şu binliği bozdur da gel. Bileziğini bozdurdu.* **—3.** *Bozdur bozdur harca,* miktarca az para ya da şeyler için alay yollu söylenir.

◆ **bozdurtmak** ettirg. f. Bozulmasına neden olmak; bozdurmak.

◆ **bozdurulmak** ettirg. f. Bozdurmak eylemine konu olmak.

◆ **bozulmak** dönşl. f., edilg. f. **1.** Somut bir şey sözkonusuysa, işlemez duruma gelmek, normal çalışmamak; düzgünlüğü, biçimi değişmek; niteliğini, özelliğini yitirmek: *Saat ıslanınca bozuldu. Makinenin ayarı bozulmuş. Saçları bozulmak. Süt sabaha kalırsa bozulur. Yollar zamanla bozuluyor. Masanın cilası bozulmuş. Kitabın cildi çok çabuk bozuldu.* **—2.** Soyut bir şey sözkonusuysa, sarsılmak, kötüleşmek, anlamını, değerini yitirmek: *Sağlığı, mali durumu bozulmak. Morali, sinirleri bozulmak. Uyku düzeni bozulmak. Her şey bozuldu, hiçbir şey yolunda gitmiyor.* **—3.** Bir organ sözkonusuysa, işlevini yerine getiremez olmak, zarar görmek, yıpranmak: *Midesi, gözleri bozulmak.* **—4.** Bir kimse, ahlakı, huyu vb. sözkonusuysa, olumsuz yönde değişmek: *İstanbul'a geldikten sonra ahlakı iyice bozuldu.* **—5.** Bir kimse sözkonusuysa, sağlığı kötüye gitmek, zayıflamak, yıpranmak: *Onu dün gördüm tanıyamadım, ne kadar bozulmuş.* **—6.** *(Bir şeye, bir kimseye) bozulmak,* ona öfkelenmek, kızmak, onun yüzünden üzülmek: *Şu adamın her hareketine bozuluyorum. Bize gelmezsen gerçekten bozulurum.*
—Kim. Bir üründen söz ederken, özellik ve ayırtedici nitelikleri bakımından kullanımını engelleyecek düzeyde değişime uğramak.

◆ **bozulmak** edilg. f. **1.** Bozmak eylemine konu olmak; değiştirilmek, sürdürülmemek, ortadan kaldırılmak: *Otel bozulup yurt yapılacakmış. İdam kararı üçüncü kez bozuldu. Yeter ki dostluğumuz bozulmasın. Bozulan diplomatik ilişkiler. Bütün planlarım bozuldu. Sessizliğin bozulmasını istemem.* **—2.** Bağdan, bahçeden son ürün toplanmak: *Bu yıl bağlar erken bozuldu.* **—3.** Bozguna uğramak, yenilmek: *Ordu bozuldu ve dağıldı.*

◆ **bozuşmak** işt. f. Bir kimseyle ya da birbiriyle ilişkilerini kesmek, artık görüşmek istememek, darılmak; özellikle duygusal bir ilişkiye son vermek, araları açılmak: *Dostlarıyla bozuşmak. Küçük bir sorun yüzünden bozuştular.*

BOZOĞLAK, Erzincan'ın Kemah ilçe-

Salih **Bozok**

Bozok platosundan bir görünüm

sine bağlı bucak; 1 295 nüf. (1990). 8 köy. Merkezi *Bozoğlak*, 212 nüf. (1990).

BOZOK, günümüzde yaklaşık olarak Yozgat ilinin kapsadığı topraklara, XIX. yy.'da kurulmuş yönetim birimine verilen ad. Geçen yüzyıl içindeki yönetsel düzenlemeler sonucunda Sıvas eyaletine bağlı bir liva iken, bir süre sonra eyalet oldu. XIX. yy. sonlarında ve XX. yy. başlarında Ankara vilayetinin Yozgat sancağını oluşturuyordu.

BOZOK, yirmi dört oğuz boyundan on ikisine verilen ad. Tarih yazarı Reşidettin' in aktardığı efsaneye göre Oğuz Han' ın altı oğlu vardı. Bunlar avlanırken bir altın yay ve üç altın ok buldular. Oğuz Han, yayı Gün, Ay, Yıldız adlı büyük oğullarına; okları ise Gök, Dağ, Deniz adlı küçük oğullarına verdi. Yayı verdiklerini "Bozok", okları verdiklerini ise "Üçok" diye adlandırdı. Ordunun sağ kolunu Bozoklar'ın, sol kolunu ise Üçoklar'ın yönetmesini ve kendisinden sonraki hanların Bozoklar'dan seçilmesini bildirdi. Oğuz Han ölünce, Bozoklar'dan Gün; han ilan edildi. Bozoklar siyasal düzeyde Üçoklar' dan daha önde gelirler, siyasal toplantı ve şölenlerde en saygın yer sayılan sağ tarafta bulunurlardı. Egemenliği simgeleyen yay'la temsil edilirlerdi; XII. yy.'da sultan Sencer'i yenerek esir alan Oğuzlar bu iki koldan oluşuyordu. Maraş bölgesindeki Dulkadırlı türkmen beyliği, Bozoklar tarafından kurulmuştu. XV. yy.'da Yozgat vilayeti ve çevresine yerleşen Türkmenler, buraya Bozok adını verdiler.

BOZOK (Salih), türk asker ve siyaset adamı (Selanik 1881-İstanbul 1941). Mustafa Kemal'in (Atatürk) mahalle ve okul arkadaşıydı. Harp okulu'nu bitirdi (1902). Jandarma subayı olarak görev yaparken, tahttan indirilen Abdülhamit II'nin koruma subaylığına atandı. Birinci Dünya savaşı'nda Suriye cephesinde Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri oldu (1917). Onunla birlikte Samsun'a çıkanlar arasındaydı (19 mayıs 1919). Kurtuluş savaşı boyunca Mustafa Kemal Paşa'nın yanından hiç ayrılmadı. Kemal Paşa Meclis başkanıyken riyaset seryaveri (başkanlık başyaveri) oldu (nisan 1920). Cumhurbaşkanı seçilen Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın başyaverliğine atandı (ekim 1923), aynı yıl yarbay rütbesiyle askerlikten ayrıldı. 1923'ten ölene kadar, sırasıyla Bozok (Yozgat) ve Bilecik milletvekili olarak TBMM'de milletvekili olarak görev yaptı. İş bankası'nın kurucuları arasında yer aldı ve Atatürk' ün hem çevresinden hem de sofrasından hemen hiç ayrılmadı. Atatürk öldüğünde canına kıyma girişiminde bulunduysa da, kurtuldu. Anıları *Hep Atatürk'ün yanında* adıyla, oğlu Cemil S. Bozok tarafından babasına ilişkin anılarla birlikte yayımlandı (1985).

BOZOK (Hüsamettin), türk yazar, yayıncı (İstanbul 1916). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi kimya mühendisliği bölümü'nde okudu. Yeni adam dergisinde (1936) yazı dünyasına girdi. Son posta gazetesi, Aylık ansiklopedi, Meydan Larousse ve Cumhuriyet ansiklopedisi'nde çalıştı. 1950'de kurduğu Yeditepe edebiyat dergisi ve yayınlarını yönetti. Çeşitli dergilerde deneme, eleştiri türlerinde yazıları çıktı. Özellikle tiyatro konusunda yazılarıyla tanındı. Batılı yedi şair ve yazarı tanıtan *Portreler* (1940) adlı çalışmasıyla *Émile Zola* (1949) incelemesi kitap halinde yayımlandı.

BOZOK (Erdoğan), türk karikatürcü (İzmit 1932). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nü bitirdi. Karikatürleri Akbaba, Milliyet, Cumhuriyet ve Dünya'da yayımlandı. *Çizgiler, Modern çağ* ve *Rastgele* adlı üç albüm çıkardı. Kazandığı on kadar ulusal ve uluslararası ödül içinde en önemlisi, Gabrova "Altın Ezop ödülü"dür (1973).

BOZOK platosu, İç Anadolu'da, Kızılırmak'ın çizdiği yay ile Yeşilırmak'ın kolu olan Çekerek arasında yayılan geniş platolara verilen ad. Türkiye jeolojisinde *Kızılırmak masifi* ya da *Kırşehir masifi* adıyla bilinen alanı kapsar. Platonun temeli, başkalaşmış ve billurlu kayalar oluşturur. Yaşı tartışmalı olmakla birlikte geçmişte sanıldığından daha yeni olduğu anlaşılan bu temeli, birçok yerde İkinci Zaman oluşuklarıyla tuz ve jips yatakları da içeren Üçüncü Zaman tortulları örter. Hafif dalgalı bir aşınım yüzeyi olan platonun yükseltisi, genellikle 1 200-1 400 m dolayındadır. Plato, Delice ve Çekerek ırmaklarının kollarıyla yarılmıştır. Orta derecede yağışlı (yıllık yağış 400-500 mm dolayında), kışı soğuk ve karlı bir karasal iklimin etkisindedir. Meşe, karaçam (K. kesimi) ve sarıçam (D. kesimi) topluluklarının korunduğu kimi yöreler dışında, genellikle ormandan yoksun bir bozkır görünümündedir.

Bozoklu Celal ayaklanması, Anadolu'da Osmanlı devletine karşı ayaklanma (1519). Şii olduğu söylenen Bozoklu Şeyh Celal, bir yandan Şah İsmail casuslarının yoğun propagandaları, bir yandan da içinde bulundukları ağır iktisadi koşullar nedeniyle Osmanlı devletine başkaldırmaya hazır durumdaki türkmen toplulukları ayaklandırdı. Tokat, Bozok (Yozgat) ve Amasya yörelerini denetimleri altına alan ayaklanmacılar, osmanlı yönetiminin bölgedeki sancak beyleriyle görevlilerini de kendilerine katılmak zorunda bıraktılar. Yavuz Sultan Selim, ayaklanmanın bastırılması için Rumeli beylerbeyi Ferhat Paşa'yı görevlendirirken, Dulkadır beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey'i de onun yardımcılığına atadı. Ferhat Paşa İstanbul'dan yola çıkarken, Şehsuvaroğlu da Elbistan'dan çıkıp ayaklanmacıların üstüne yürüdü. Osmanlı kuvvetlerine karşı koyamayacağını anlayan Şeyh Celal, İran'a sığınmak amacıyla Sıvas'a doğru çekilmeye başladı. Ferhat Paşa'yı beklemeksizin saldırıya geçen Şehsuvaroğlu, ayaklanmacıları bozguna uğratarak dağıttı ve kaçmaya çalışan Şeyh Celal'i öldürüp kesik başını İstanbul'a gönderdi. Bu olayın ardından XVII. yy. sonlarına kadar Anadolu'da devlete karşı baş gösteren dinsel ve dinsel olmayan bütün ayaklanmalara katılanlar Bozoklu Celal'in adıyla "Celali" diye anılmıştır.

BOZOKLU MUSTAFA PAŞA, Bıyıklı, türk sadrazam (Yozgat 1638-Edirne 1699). Enderun'da yetişti. Silahtar (1680), vezir rütbesiyle kaptanıderya (1681), Şam (1690), Trablusşam (1691) valiliği yaptı. Beyhan Sultan ile evlenerek padişaha damat oldu; ikinci vezirliğe yükseltildi. Sadrazamlığa getirildi (1693). Serdarıekrem sıfatıyla Avusturyalılar'ın kuşattığı Belgrad'ı kurtardı (12 eylül 1693). Ava olan merakı yüzünden işleri iyi yürütemediği savıyla görevden alınarak yeniden Trablusşam valiliğine gönderildi (1694). Bir süre sonra Sayda valiliğine getirildi. İkinci kez Şam valisi oldu (1696). Mustafa II'nin Avusturya seferine katıldı ve Zenta bozgunundan sonra sadaret kaymakamlığı yaptı. Elmas Mehmet Paşa'nın şehit olması üzerine (1698) ikinci kez sadaret kaymakamlığına getirildi. Altı ayı aşkın bir süre bu görevde kaldıktan sonra Boğazhisarı muhafızlığına atandı.

BOZON a. (fr. *boson*; öz. ad. *Bose*'dan). Bose-Einstein istatistiğine uyan kuvantum parçacığı (ya da kuvanton). [Temel ya da bileşik parçacıklar, spinleri birer tamsayı (0,1,2 vb.) olduğunda Bose istatistiğine uyarlar. Mezonlar, fotonlar birer bozondur. Helyum çekirdeği ya da alfa parçacığı iç yapısından soyutlanırsa, bir bozon olarak kabul edilebilir. Zayıf etkileşimlerde aracı oldukları varsayılan kimi parçacıklara ise *ara bozonlar* adı verilir.]

BOZOTU a. Halk hekimliğinde kullanılan bir bitki türü *(Marrubium vulgare)*. Çiçekli dalları idrar artırıcı, gaz söktürücü ve göğüs yumuşatıcıdır.

BOZOVA, G.-D. Anadolu bölgesinde, Şanlıurfa iline bağlı ilçe; 56 812 nüf. (1990); 1 550 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 73 köy. Merkezi, Şanlıurfa'nın 56 km K.-B.'sındaki *Bozova*, 16 745 nüf. (1990). Çaycuma köyünde Bakırtaş devrine ait Kurban höyük, Bozova'nın 3 km güneyindeki Biris mezarlığında Yenitaş devrine ait buluntular ve Bozova'nın 25 km kuzeyinde Bakırtaş devrinden Selçuklulara kadar yaşamış bir yerleşme merkezi olduğu anlaşılan Lidar höyük.

BOZOVA, Antalya'nın Korkuteli ilçesine bağlı bucak; 10 969 nüf. (1990). 10 köy. Merkezi *Bozova*, 2 465 nüf. (1990).

BOZÖRDEK a. Sık bitkili tatlısularda yaşayan ördek. (Çamuru süzmek için su yüzeyini karıştırır. Bedeni yeşilbaş ördekten daha az renklidir ve ondan daha az gürültücüdür. Bil. a. *Anas strepera;* ördekgiller familyası.)

BOZRAK sıf. Rengi boza çalan, bozca.

BOZTEPE → YILDIZTEPE.

BOZTEPE, Antalya'nın Serik ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 364 nüf. (1990).

BOZTEPE, İç Anadolu'da, Kırşehir iline bağlı ilçe; 10 639 nüf.; 14 köy. Merkezi, Kırşehir'in 15 km kuzey-doğusunda *Boztepe*, 4 004 nüf. (1990).

BOZTEPE (Halil Nihat), türk şair (Trabzon 1882-Ankara 1949). Trabzon Askeri rüştiye ve idadisi'nde okudu. Düyunu umumiye idaresinde, osmanlı borçları için Paris'e giden kurulda çalıştı (1925). Gümüşhane (1927-1931) ve Trabzon (1931-1946 milletvekili oldu.

1908'den sonra, bazı ünlü şairlerin (Fuzuli, Baki, Nef'i, Nedim, Abdülhak Hamit, Recaizade Mahmut Ekrem, Tevfik Fikret vb.) ünlü şiirlerine benzeterek taşlamalar, yergiler kaleme aldı. Bunları Nef'i'nin *Siham-ı kaza* (Kader okları) adlı hiciv yapıtının adına benzeterek *Siham-ı ilham* (İlham okları) diye adlandırdığı kitabında topladı. Fransızcadan, özellikle Alphonse Daudet'den çevirileri de vardır. Yapıtları: *Siham-ı ilham* (1921), *Âyine-i devran* (1924), *Mâhitâb* (1924), *Ağaç kasidesi* (1947), *Nedim divanı* (1922).

Boztepe barajı, Tokat ilinde, Boztepe suyu üzerinde baraj. Sulama amacıyla yapılan baraj, 1983'te işletmeye açıldı. Baraj gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 14,20 milyon m³, göl alanı 1,87 km², sulama alanı 4 872 ha'dır.

Boztepe tarım işletmesi, Antalya ili, Serik ilçesi, Boztepe köyünde kurulu devlet tarım işletmesi. 1950'de, tarım bakanlığına bağlı olarak, "Boztepe inekhanesi" adıyla işletmeye açıldı. Başlangıçta 3 850 da olan arazisi, 1951'de 5 000 da'a çıkartıldı. 1983'te, 2929 sayılı yasayla Boztepe tarım işletmesi adı altında Tarım işletmeleri genel müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlandı. Tarım alanının % 74'ünde su-

lu tarım yapılmakta, buğday ve turunçgil türleri yetiştirilmekte, çevre çiftçilerine damızlık hayvan ve tohumluk buğday temin edilmektedir.

BOZU a. (japonca sözc.). Buddha rahibi ya da keşişi.

BOZUCU sıf. Bir şeyin özelliğini, niteliğini bozan şey için kullanılır.
—Biyol. *Bozucu etkenler,* canlı hücrelerde bozulmalara yol açabilen bütün etkenler.
—Elekt. *Bozucu ark,* bir ortamın yalıtkanlık özelliğini yörel olarak ve çoğu kez onarılamayacak biçimde bozan elektrik arkı. (Sıvı ya da gaz yalıtkan, bozucu arktan sonra kendiliğinden eski durumuna gelebilir.)
—Huk. *Bozucu şart* → ŞART.
—Kim. Bir ürünün niteliğini bozan bir madde için kullanılır.
◆ a. Hileli bir durumun saptanmasını kolaylaştırmak için bir ürüne düşük oranda katılan izleyici madde. (Furfurol ve difenilamin, kalorifer yakıtı fuel-oillerde bozucu olarak kullanılır.)

BOZUK sıf. **1.** Çalışmaz, işlemez durumda olan ya da bir aksaklığı, arızası yüzünden işlevini yerine getiremeyen şey için kullanılır: *Bozuk saatleri onarmak. Gözleri bozuk, uzağı seçemiyor.* **—2.** Kimi aksaklıkları, eksiklikleri olan, istenilen nitelikte olmayan şey için kullanılır: *Bozuk bir organizasyon. Bozuk yolları onarmak.* **—3.** Nitelikleri, özellikleri önemli ölçüde değişmiş, bozulmuş madde, yiyecek, içecek için kullanılır. *Bozuk yumurtaları ayırmak. Dün aldığın şıralar bozuk çıktı.* **—4.** Düşüklüğü, kötülüğü, doğrudan sapkın oluşuyla belirginleşen şey için kullanılır. *Ahlakı, karakteri bozuk bir kimse.* **—5.** Kızgınlığı ve sıkıntısıyla belirginleşen şey için kullanılır: *Beni bozuk bir suratla karşıladı. Sorularımı bozuk bir sesle yanıtladı.* **—6.** Sağlığın, ruhsal durumun normal olmadığını belirtir: *Bugün sinirlerim çok bozuk.* **—7.** *(Bir kimseye) bozuk çalmak,* (ona) sıkıldığını, kızdığını belli eder biçimde davranmak. *Bu günlerde eve geç gittiğim için bana bozuk çalıyor* (tkz.). || *Bozuk düzen,* iyi işlemeyen bir düzeni, aksaklıklarla dolu bir toplumsal yaşamı belirtir: *Bu bozuk düzen değişmedikçe kalkınamayız;* düzeni bozuk olarak: *Bozuk düzen yapılan işlerden olumlu sonuç alınmaz.* || *Bozuk para,* değerce küçük para, özellikle de madeni para; ufak para. || *Bir kimseyi bozuk para gibi harcamak,* o kimseye değeriyle bağdaşmayacak biçimde davranmak; onurunu, değerini hiçe saymak.
—Binc. *Bozuk süratli,* atın yorgunluktan ya da kötü eğitimden ötürü, süratliyi bozuk bir şekilde koşması.
—Ed. *Bozuk uyak,* belli bir ses benzeşmesine dayanmayan ya da klasik şiir kurallarına ters düşen uyak.
—Ölçbil. *Bozuk terazi,* oku genellikle denge konumuna gelmeyen kararsız terazi. (Bu durum okun ağırlık merkezi, merkezı bıçak sırtının üstünde yer alırsa ortaya çıkar.)

BOZUK a. Bağlama ailesinden bir çalgı. (Teknesi ve sapının uzunluğu, toplam 80-90 cm'dir. 15 ya da 18 perde bağı ve üçerli gruplar halinde takılmış dokuz teli vardır. Telleri, *bozuk* düzen*'e göre akortlanır. Yunanlılar'ın *buzuki** adını verdikleri çalgı, bozuk'un bir türüdür.)

Bozuk düzen, Güner Sümer*'in iki perdelik oyunu. İlkin İstanbul Şehir tiyatrosu'nda (1946), ertesi yıl Ankara Sanat tiyatrosu'nda oynandı; Haldun Dormen tarafından filme alındı (1955). Erzincan depreminden sonra İstanbul'a göç etmiş, ama babanın ölümü, annenin de bir daha iyileşmemek üzere hastaneye yatmış olmasıyla yaşam düzenini yitirmiş orta halli bir ailenin bunalımlarını ve çelişkilerini irdeleyen yapıt, günümüz toplumunun gerçekçi bir kesitini sunmayı dener.

Bozuk düzen adlı oyundan bir sahne
Ankara Sanat tiyatrosu, 1965

Bozuk tasım a. Mant. YANILMALI* TASIM'ın eşanlamlısı.

BOZUKDÜZEN a. Türk halk müziğinde, bağlama düzenlerinden biri. (Bu düzende alt teller *la,* orta teller kaba *re,* üst teller kaba *sol* olarak akortlanır.)

BOZUKİ → BUZUKİ.

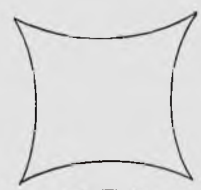
BOZUKLUK a. **1.** Bozuk olma durumu **—2.** Terslik, aksilik: *Bu işte bir bozukluk var.* **—3.** Bozuk para: *Üzerimde hiç bozukluk yok.*
—Patol. Bir organın, bir bezin, vb. kötü çalışması. || *Mide bozukluğu,* değişik süreli, ateşli ya da ateşsiz mide-bağırsak bozukluklarıyla belirginleşen ve çok bol yenen bir yemekten sonra ya da sindirilmesi güç besinlerin yenmesinden sonra görülebilen sendrom. (Mide bulantıları ve ishaller, perhiz ve ilaçla çabucak geçer.)
—Psik. *En düşük beyinsel bozukluk,* organik beyinsel işleyiş bozukluğu. Özellikle çocuk psikiyatrisi alanındaki çeşitli ruhsal bozuklukları (disleksi, sakarlık, psikomotor kararsızlık, karakter bozuklukları) açıklamak için hiçbir araştırma bu durumu açıkça gözler önüne serme olanağını ortaya koymadığı halde, varlığı bir koyut olarak ileri sürülmüştür.

BOZULMA a. Bozulmak eylemi.
—Bitki patol. *Bitki bozulması,* bitkinin giderek zayıflaması, ömrünün az çok kısalarak sona ermesi. (Bozulmalar, orman ve meyve ağaçlarında çok sık görülür. Nedenleri çok çeşitlidir; mantarlar ya da bakteriler, asalaklar [özellikle kök sistemlerine arız olanlar], virüsler, beslenememe, vb. başlıca etmenlerdir.)
—Bot. *Bitki oluşumlarının bozulması,* bir bitki oluşumunun çoğunlukla insanların eylemleri sonucunda, klimakstan uzaklaşması, yoğunluğunu yitirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Camc. *Camın bozulması,* camlaşabilir maddelerin içindeki demir oksidin renklendirici etkisiyle camın doğal rengini (genellikle yeşil ya da mavimsidir) kısmi olarak ya da tümüyle yitirmesi. (Camın bozulması bu maddeleri bir ön işlemden geçirerek ya da camlaşabilir karışıma, uygun katkı maddeleri katarak elde edilir.)
—Dy. *Yol bozulması,* alttaki tabakanın balast üstüne çıkması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektroakust. ve Elektron. Sesin yeniden üretiminde, kaynakla kulak arasında sesin değişmesine yol açan bütün kusurların genel adı. (Eşanl. DİSTORSİYON.) || *Bozulma oranı,* bir dalganın bozulmasından kaynaklanan çeşitli armoniklerin genliklerinin kareleri toplamı ile iletilen işaretin temel bileşeninin genliğinin karesi arasındaki oranın kare kökü. || *Dinamik bozulma,* goz ardı edilemeyecek mekanik empedans yüzünden okuma iğnesinin, plak izlerinin biçiminde anlık ya da kalıcı değişikliklere yol açmasından kaynaklanan bozulma. || *İşaret bozulması,* zamanla değişen bir işaretin uğradığı istenmeyen biçim bozukluğu; bu bozukluk aygıtta ortaya çıktığı kadar işaretin kaydı, okunması ya da iletimi sırasında da doğabilir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Temas bozulması,* bir plakta sesin üretimi sırasında doğan ve kayıt iğnesi ile okuma iğnesinin geometrik biçimleri arasındaki farktan kaynaklanan bozulma.
—Elektrotekn. Dönemsel bir olayın, iletimi sırasında biçim değiştirmesi.
—Fels. Aristoteles'e göre, töz düzeyinde meydana gelen ve özellikle, bu tözün yok olduğunu gösteren değişiklik (OLUŞMA değişikliğine karşıttır.) "Bir özneden, bir özne-olmayana yönelen değişiklik, bozulmadır" *(phthora)* [Physika, 5, 1] — Aristoteles'in felsefesinde, "karşıt niteliklere yönelik değişme" (*Kategoryalar,* 14). [Bozulma, biyolojik yaşamın açıklayıcı bir kategorisidir.]
—Güz. sant. Bir yapıtın malzemesinin fiziksel ya da kimyasal nedenlerle zarar görmesi.
—Haritc. *Açısal bozulma,* bir izdüşüm sisteminde, izdüşüm düzlemindeki iki çizginin oluşturduğu açı ile karşılaştırma elipsoiti üzerindeki denk düşen çizgilerin açısı arasındaki, fark. (Uyuşumlu izdüşümlerde açısal bozulma sıfırdır.) || *Doğrusal bozulma,* bir izdüşüm sisteminde izdüşüm düzleminin $\widehat{aa'}$ temel yayının uzunluğu ile, karşılaştırma elipsoiti üzerindeki buna denk düşen $\widehat{AA'}$ yayının uzunluğu arasındaki farkla, $\widehat{AA'}$ uzunluğunun K bölümü. (Uyuşumlu bir izdüşüm için K doğrusal bozulmasının değeri şudur:

$$K = \frac{\widehat{aa'} - \widehat{AA'}}{\widehat{AA'}} = e - 1;$$

burada *e* sözkonusu elemanın yönlendiriminden bağımsız olan yerel ölçektir.) || *Semiyografik bozulma,* haritacılık işaretlemelerinden kaynaklanan biçim, boyut ya da konum bozulması. || *Yüzey bozulması,* bir izdüşüm sisteminde izdüşüm düzlemindeki temel bir şeklin alanı ile, karşılaştırma elipsoiti üzerinde buna denk düşen şeklin alanı arasındaki fark. (Eşdeğer izdüşümlerde bu fark sıfırdır.)
—Havc. *Denge bozulması,* bir uçakta hız yitiminden kaynaklanan olay. (Bu olay uçağı havada dengede kalması için gereken minimum tutunmadan yoksun bırakır. Dolayısıyla kanat ya da kuyruk üzerinde kayarak düşer, vrile girer ya da dikey dengesizlikle karşılaşır.)
—İçit san. Tatlı şıralarda bakterilerin yol açtığı bozukluk. (Şıra kötü bir koku ve tat alır, süt görünümünde sürekli bir bulanıklık kazanır, içinde bol miktarda etil alkol oluşur.)
—Opt. ve TV. *Fıçı bozulma,* düz satırların, optik eksenden ya da görüntü merkezinden geçmeyerek, merkez yönünde ve merkezden uzaklaştıkça artan bir iç bükeylik göstermesi biçiminde ortaya çıkan geometrik bozulma. || *Geometrik bozulma,* devinimsiz olsa bile kimi cisimlerin geometrik biçimlerinin aslıyla uyumsuz görünmesine yol açan görüntü kusuru. || *Yamuk bozulma,* bir dikdörtgenin, bir yamuk biçiminde oluşmasına yol açan geometrik bozulma. || *Yastık bozulma,* düz satırların optik eksenden ya da görüntü merkezinden geçmeyerek, merkez yönünde ve merkezden uzaklaştıkça artan bir dışbükeylik göstermesi biçiminde beliren geometrik bozulma.
—Pedol. Doğal bitki örtüsünün genellikle tarım topraklarının kötü işlenmesinden kaynaklanan tahribi sonucu, toprağın ve humusun asitleşerek verimliliğın azalması. (Böylece kumlu malzeme üzerindeki Atlantik meşeliklerinin yerini genellikle podzol adı verilen bozulmuş asitli toprak üzerindeki çalılardan oluşan fundalıklar alır.)
—Yerbil. *Tektonik bozulma.* TEKTONİK SÜREKSİZLİK*'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. Bot. Bitki oluşumlarının bozulması, insan için yararlı olabileceği gibi

yastık **bozulma**

fıçı **bozulma**

(çalıların ya da yabani otların yok edilmesi), tersine, toprak tahrip edildiği ve çölleştirildiği takdirde zararlı da olabilir.

Türkiye'de orman ve maki alanları, insan eliyle (gerek yararlanma, gerek yangın, otlatma ve erozyon gibi nedenlerle) 2/3'ünü kaybetmiş ve geriye kalan 20 milyon ha orman alanının da 12 milyon hektarı bozulmuş (gevşemiş, ağaç yoğunluğunu ve ağaç servetini kaybetmiş), böylece eskiden küçük olan doğal steplere (bozkır) insan eliyle oluşan yeni stepler eklenmiştir.

—Dy. Demiryolu platformlarında, kil (ya da balçık) suyun etkisiyle yumuşayarak, yavaş yavaş, çakıl ya da değişik büyüklükteki öğelerden oluşan balastın üstüne çıkar. Yolda önemli biçim bozulmalarına ve taşıtların raydan çıkmasına yol açan bu olay ancak kum ya da çok ince saf cüruf kullanımıyla önlenebilir.

—Elektroakust. ve Telekom. Ses ya da müzik işareti gibi, akustik basınç değişimlerini sürekli biçimde üretecek "örneksemeli" bir işaretin bozulması, doğrudan çözümlenmesi çok güç, karmaşık bir olaydır. Uygulamada, sinüzoidal salınımlar gibi basit yapıdaki ideal işaretleri etkileyen bozulmalar ölçülür. Gerçek bir işaret, Fourier serisi ya da Fourier dönüşümü yardımıyla, iki an arasında oluşan sonsuz sayıda salınımının toplamı biçiminde yazılabilir. Böylece, örneksemeli denilen işaretlere ilişkin, iki bozulma türü tanımlanır.

1. Birinci türdekilere *doğrusal olmayan* bozulmalar denir; bu bozulmalar çıkış büyüklüklerinin anlık değerlerinin, giriş büyüklüklerin anlık değerleriyle orantılı olmamasından kaynaklanır. Özellikle *armonik bozulma,* armonik bileşenlerin oluşumuyla ortaya çıkar; armonik bileşenin frekansı temel frekansın katlarıdır; temel frekans ise giriş salınımlarının frekansına eşittir. Armonik bozulma oranı, armoniklerin toplam gücü ile temel bileşenin gücü arasındaki kare köküdür ve yüzde olarak ifade edilir. *Arakipleme bozulması*, armonik bozulmanın iki sinüzoidal salınıma genelleştirilmiş biçimidir; bu iki salınım çıkışta iki kaynak frekansın tam katsayılı doğrusal bileşiminden oluşan frekanslarda ek bileşenler biçiminde ortaya çıkar. *Genlik -genlik bozulması*, doğrusal olmayan bir bozulmadır ve özeğrisi temel çıkış bileşeninin genliği ile giriş salınımının genliği arasındaki oranın, giriş salınımının değerine göre değişmesidir.

2. Kimi zaman *doğrusal bozulma* denen, ikinci türdeki bozulmalar, kullanılan düzenek ya da aygıtların, özeğrileri frekansa bağlı doğrusal giltreler biçiminde etki etmesinden kaynaklanır. *Genlik -frekans bozulması* giriş ve çıkışta yer alan sinüzoidal salınımların genlikleri arasındaki oran frekansa bağlı olduğunda ortaya çıkar. *Faz-frekans bozulması* ise, farklı frekanslardaki sinüzoidal bileşenler, farklı gecikmelere uğradıklarında, yani girişte bileşenlerin fazları arasındaki bağıntı, çıkıştaki bağıntıdan farklı olduğunda görülür. Örneğin ses ya da müzik işaretleri faz -frekans bozulmasına az duyarlıdır; oysa vurmalı çalgıların müzik işaretleri ve görüntü işaretleri çok duyarlıdır. Ayrık ya da sayısal bozulma, çok az sayıda değer almasıyla ve değer değişimine uğradığı ayrık anlarla ayırt edilir; bu bozulma, geleneksel olarak, *telgraf bozulması* adı altında anılır. Bu bozulma, ayrık anların, almaları gereken konumlara göre görece yer değiştirmeleriyle ölçülür. *Bozulma derecesi,* bu yer değiştirmenin, birim aralık süresinin yüzdesi biçiminde belirtilen görece değeridir. Yer değiştirmeler ancak değişken olduklarında rahatsız edicidir; dolayısıyla birçok anda ölçülür ve rahatsız etme derecesi gerek sapmaların minimal ve maksimal değerleriyle, gerek daha ayrıntılı istatistiklerle belirtilir. Nihayet *kuvantalama bozulması*'ndan söz edilebilir; bu bozulma örneksemeli bir işareti, yani iletmek ya da işlemek için sayısal işarete dönüştürülen ve kuvantalanan bir ses işaretini etkiler.

BOZULMAK → BOZMAK.

BOZULMAZ sıf. Fels. *Bozulmaz bölüm,* Aristoteles'e göre, evrenin "göksel dünya" ("ayaltı dünyası"nın karşıtıdır) denen bölümü. Bu bölüm, gök cisimlerini ve sabit yıldızlar küresini içerir ve bu bölümün oluşturduğu dünyanın nesneleri öncesiz sonrasızdır ve hiçbir değişmeye uğramaz.

—Fizs. mekan. *Bozulmaz denge,* yerleştirildiği hal ne olursa olsun bir sistemin gösterdiği denge.

—Terz. *Bozulmaz pli, plise,* 180°C sıcaklığa dayanabilen kumaşların (poliester, poliamit vb.), kimyasal bir işlemden geçirilmesi yöntemiyle elde edilen ve yıkama sırasında bozulmayan pli ya da plise.

BOZULUMÖLÇER a. Elektroakust. Elektroakustik bir iletim zincirinin bir bölümünün ya da tamamının niteliğini değerlendirmek için, bozulma oranını ölçmekte kullanılan aygıt.

BOZULUS, Osmanlılar döneminde Anadolu'daki türkmen gruplarından biri. XVI. yy.'da, daha önce Akkoyunlular'ın yaşamış olduğu Diyarbakır ve yöresine yerleşen Bozulus Diyarbakır, Dulkadırlı ve Şam Türkmenleri olmak üzere üç kola ayrılıyordu. XVI. yy.'a kadar topluluğun başında, kethüda unvanlı kimseler bulunurken, XVII. yy.'da onların yerini "bey"ler aldı. Kışları Mardin'den Suriye'deki Deyrzar'a kadar uzanan çöl bölgesinde (Beriyye), yazları ise Diyarbakır ve Erzurum yaylalarında kalırlardı. Devlet tarafından yeterince korunmadıklarından sık sık iranlı uç beylerinin saldırılarına uğrarlardı. 1583 yılında Çıldır bölgesindeki baskında mallarını yitirdiler. Mali bakımdan Anadolu'daki öteki aşiretler gibi sultana bağımlı olan Bozulus Türkmenleri merkeze belli başlı üç tür vergi öderlerdi: resm-i kışlak, adet-i çoban begi ve resm-i yaylak. XVII. yy. başlarında Batı Anadolu'ya göç etmeye başladılar. Akşehir, Afyon, Kütahya bölgesinde yurt tutmuşken, devletin vergi almak için sıkıştırması üzerine daha da batıya, Karesi, Menteşe, Aydın, Saruhan bölgelerine dağıldılar. Bazıları deniz aşırı giderek Rodos, İstanköy gibi adalara yerleşti. XIX. yy.'da tümüyle yerleşik yaşama geçtiler.

BOZUM a. **1.** Bozulmak eylemi. **—2.** *Bir kimseyi bozum etmek,* onu utandırmak, küçük düşürmek (arg.). || *Bozum havası,* utanma, mahcup olma durumu (arg.). || *Bozum olmak,* bir sözünün ya da davranışının iyi karşılanmaması yüzünden utanılacak bir duruma düşmek (arg.).

BOZUMCA a. *Yörs.* Boz renkli bir cins kertenkele.

BOZUNDURMAK a. Çekird. fiz. Bir elementin bozunmasına yol açmak.

—Mat. çözlm. Bir şekli bir bozunmayla dönüştürmek.

BOZUNMA a. Çekird. fiz. Bir atom çekirdeğinin, enerji yayarak ya da alarak nitelikleri (kütle, yük, ömür vb.) farklı bir çekirdeğe dönüşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Fotonla bozunma,* bir atom çekirdeğinin, yeterli enerjide bir fotonun etkisiyle, daha küçük çekirdeklere, protonlara ya da nötronlara ayrılması.

—Mat. çözlm. ve Geom. Bir Descartes abağının eğrilerini doğrulara indirgeyen düzlemin dönüşümü. (Eşanl. ANAMORFOZ.)

—Tekst. Kumaş boyalarında, çeşitli etkenlerin (hava, ışık, yıkama, kimyasal ürünler vb.) neden olduğu bozulma.

—ANSİKL. Çekird. fiz. Doğal ya da yapay radyoelementlerin atom çekirdekleri kendiliğinden bozunur. Kendiliğinden oluşan bazı radyoaktif dönüşümler, artı ya da eksi elektron, α parçacıkları, γ ışınları yayımı, elektron alma ya da parçalanma sonucunda ortaya çıkar. Ama kararlı bir çekirdeğin bozunması, yapay bir tanecik bombardımanıyla sağlanabilir: bu durumda bir nükleer tepkimeden söz edilir.

BOZUNMAK f. Çekird. fiz. Bozunmaya uğramak.

BOZUNMUŞ a. Mat. çözlm. Bozunma ile elde edilmiş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bir abağın Γ_k eğrileri, bir denklemi $f_1(x)+f_2(y)=f_3(z)$ biçiminde bir yüzey gösterirse, $x'Ox$ ve $y'Oy$ üzerine

$$X=k_1.f_1(x) \text{ ve } Y=k_2.f_2(y)$$

fonksiyonel ölçekleri çizilir; düzlemin $\frac{1}{k_1}X + \frac{1}{k_2}Y = f_3(k)$ olan M (X,Y) noktalarının geometrik yeri olan Γ'_k eğrileri doğrulardır: Γ'_k, Γ_k nın bozunmuşudur denir.

BOZUNTU a. **1.** Bozulmuş bir şeyden geriye kalan parçalar; döküntü. **—2.** Yaptığı işin gerektirdiği nitelikleri taşımayan kimse (yaptığı işi belirten bir tamlayanla): *Esnaf bozuntusu. Şair bozuntusu.* **—3.** *Bozuntuya uğramak,* ne yapacağını, ne söyleyeceğini kestirememek, şaşkınlığa düşmek. || *Bozuntuya vermemek,* hoşuna gitmeyen bir durumun ya da gördüğü bir yanlışlığın farkında değilmiş gibi davranmak, durumu idare etmek.

BOZUŞMAK → BOZMAK.

BOZÜYÜK, Marmara bölgesinde, Bilecik iline bağlı ilçe; 48 193 nüf. (1990); 847 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 43 köy. Merkezi, Bilecik'in 26 km G.'indeki *Bozüyük,* 33 162 nüf. (1990). Seramik fabrikası.

BOZYAZI a. *Yörs.* Tarım. Verimsiz tarla.

BOZYAZI, Akdeniz bölgesinde, İçel iline bağlı ilçe; 31 871 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Bozyazı*, 22 168 nüf. (1990).

BOZYEL a. *Yörs.* Lodos.

BOZYURT, Aydın'ın Nazilli ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 3 692 nüf. (1990).

BÖBREĞİMSİ sıf. Bot. Böbrek biçiminde olan.

BÖBREK a. **1.** İdrar salgılayan bir çift organın her biri. (Bk. *ansikl.* böl. Anat.) **—2.** *Yapay böbrek,* vücut dışında bir kan dolaşımı devresine bağlanan ve böbreklerin yerine idrarı süzmeye yarayan aygıt. (Eşanl. DİYALİZ MAKİNESİ.) [Bk. *ansikl.* böl. Ted.]

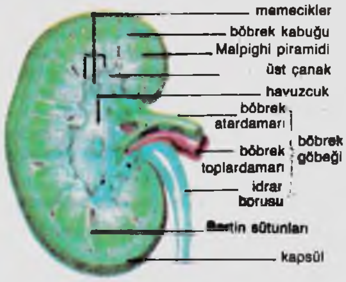
—Anat. *Böbrek atardamarları,* böbrekleri kanla besleyen ve biri sağda, öbürü solda bulunan iki aort dalı. || *Böbrek sinir ağı,* böbrek atardamarları çevresini saran sempatik sinir ağı. || *Böbrek toplardamarları,* böbreklerden kan toplayan ve biri sağda, öbürü solda bulunan iki ana toplardamar dalı. ||*Böbrek yatağı,* böbreği içeren telsel bir kılıfla sınırlı boşluk.

—Geom. *Böbrek eğrisi,* iki dönümlü dışçevrim eğrisi. (Küresel ya da silindirsel [yarıçembersel kesitli] içbükey ayna içinde ışık ışınlarının yansımasında asal yakıcı yüzey, böyle bir eğrinin parçasıdır.)

—Kasapl. *Böbrek yağı,* kasaplık hayvanların iç organları çevresinde toplanan içyağı.

—Nefrol. *Böbrek yetmezliği,* iki böbreğin birden, idrar atma işlevinin azalması, yani organizmanın ürettiği zehirli artıkların temizlenmesinin azalması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *Böbrek düşüklüğü,* böbreğin anormal sarkıklığı ve oynaklığı. || *Böbrek kanaması,* böbrek kökenli kanama. (Eşanl. NEFRORAJİ.) || *Atnalı böbrek,* omurganın ön tarafında iki böbreğin alt kutuplarının birleşmesi ile belirgin anomali. || *Polikistik böbrek,* ÇOKKİSTLİ BÖBREK HASTALIĞI'nın eşanlamlısı. || *Sakız böbreği,* eski bir tüberkülozdan tahrip olmuş ve sakıza benzer mumsu bir hamur kitlesine dönüşmüş böbrek. || *Sünger böbrek,* çoğunlukla belirtisi olmayan doğuştan hastalık. Böbrek borucuklarının böbrek

bir **böbrek** kesitinin toplu şeması

memecikleri hizasındaki son kısmında kistik bir genişleme ile belirgindir. ‖*Yüzen böbrek, oynak böbrek,* böbrek düşüklüğü çeşidi.

—ANSİKL. Anat. Böbrekler omurganın iki yanında, bel hizasında, bakışımlı olarak yerleşmiş, koyu kırmızı renkte ve fasulye biçiminde birer organdır. Böbreğin iç kenarında *göbek* denilen çukur bir yer vardır; böbrek atar ve toplardamarı buradan geçerek havuzcuğa ulaşır.

Böbrek *özekdokusu,* medulla ya da öz denilen ve idrar toplayıcı küçük kanal topakları halindeki Malpighi piramitlerinden oluşan bir iç bölüm ile bir kabuk bölümünden oluşur; piramitlerin tepesi meme gibi dışarıya doğru dikleşir, kabuk maddesi de Bertin sütunları denen uzantılarla piramitlerin arasına dalar. İdrar memeciklerden küçük çanaklara, oradan da büyük çanaklara akar; büyük çanaklar birleşerek havuzcuğu oluşturur; havuzcuk huni gibi daralır ve idrar borusuyla (üreter) devam eder.

—Dokubil. İnsan böbreği, her biri minyatür bir böbrek olan yaklaşık 1 milyon boşaltıcı birimden (nefron) meydana gelir. Nefronlar, damarların ve böbrek içi sinirlerin de bulunduğu aralıklı bir dokuya yerleşmiştir.

Her nefronda bir yumakçık ve kendisi de birçok bölüte ayrılmış olan bir borucuk bulunur. Yumakçık Bowman kapsülüyle sarılmış bir kılcal borucuklar yumağıdır (floküllüs). Bu iki oluşumun arasında, ilk idrarı oluşturan ince süzüntünün aktığı Bowman aralığı bulunur. Yumakçıktan sonra yakın çevre borucuğu, sonra ince bir bölüt (Henle dirseği) ve uzak çevre borucuğu bulunur. Bu borucuk bir ara bölütle toplayıcı kanala bağlanır; toplayıcı kanalların birçoğu birleşerek Bellini kanalını oluşturur, o da memeciğin ucundaki çanaklara açılır. Böbrek kandaki artık maddelerin atılmasına yarayan bir süzgeç görevi yapar. İdrarın atılması edilgin değildir, inceden inceye düzenlenmiştir; böylece böbrek organizmanın iç ortam değişmezliğinin (homeostazi) sağlanmasında esaslı rol oynar. Bu boşaltım görevinin yanı sıra böbreğin daha başka birçok işlevi vardır: atardamar basıncının ayarlanmasında, fosfor-kalsiyum metabolizmasında ve özellikle alyuvar yapımında rol oynayan içsalgı işlevi.

Bir böbreğin çıkarılması hiçbir bozukluğa neden olmaz, öteki böbrek gereken dengeyi sağlamak için hızla büyür; canlı vericilerin böbrek nakli için bir böbreklerini verebilmelerini sağlayan da budur.

—Mutf. Koyun böbreğinden ızgara ya da şiş, dana ve sığır böbreğinden sote ve yahni yapılır. (Sığır böbreklerindeki amonyak kokusunun giderilmesi için pişirilmeden önce mutlaka haşlanması gerekir. Koyun böbreği yağlı olduğundan, ızgara yapılırken ateşi parlatabilir. Bunun için ateşe biraz tuz atmak gerekir.)

—Nefrol. Böbreklerin çalışma bozukluğu akut ve ani olabileceği gibi süreğen ve tedrici de olabilir.

1. *Akut böbrek yetmezliği* halinde böbreğin bozukluğu, idrarın kendiliğinden çıkmasının tam (anüri) ya da tama yakın (oligüri) durmasıyla belli olur. Buna ya idrar yollarında bir engelin (taş) bulunması neden olabilir (böbrek sonrası akut bir yetmezlik olan bu bozukluk engelin acil olarak ortadan kaldırılmasını gerektirir) ya da böbrek çalışmasının akut yetmezliğinden doğabilir; böbrek öncesi yetmezlik denen bu bozuklukta (kan hacmi bozuklukları, kanamalar, kalp yetmezlikleri) böbrek anatomik olarak zarar görmüş değildir, ama içinden geçen kandaki azlıktan ötürü su ve artıkların temizlenmesi işlevini yerine getirememektedir; nihayet her iki böbreğin akut organik bir hastalığı (toksik, immünolojik) olabilir; bu durumda akut evreyi geçiştirmek için böbrek dışı temizleme yöntemlerine gereksinme vardır; genellikle iyi olan sonuç üç ile beş haftada elde edilir.

2. *Süreğen böbrek yetmezliği* halinde böbrekler seneler boyunca yavaş yavaş harap olur; dışsalgı işlevinin yetmezliğine bir de içsalgı yetmezliği eklenir. Böylece böbreğin kalsiyum emmesinde azalma olur; bu da uzun vadede fosfor ve kalsiyum metabolizması bakımından kan ve kemik bozukluklarına yol açar; ayrıca alyuvarların bireşim yapmasını sağlayan eritropoyetin bireşimi azalır, bu da anemiye yol açar.

Bu böbrek yetmezliğinin son gelişimi zorunlu bir böbrek dışı temizleme tedavisini ya da böbrek naklini gerektirir.

—Ted. *Yapay böbrek.* Bir yanında hastanın kanı, öbür yanında bileşimi kan plazmasınınkine yakın hidroelekrolitik bir eriyik bulunan yarı geçirgen bir zar aracılığıyla su ve eriyik alışverişi ilkesine dayanır. (→ DİYALİZ MAKİNESİ.) Yapay böbreğin kullanımı ilk zamanlarda düzelebilir akut böbrek yetmezlikleriyle sınırlıydı. Akut hidroelektrolitik bozuklukları düzelterek, birkaç gün ya da birkaç hafta içinde böbrek normal çalışıncaya kadar hastanın yaşamasını sağlıyordu. 1960 yılında amerikalı iki hekim, B. H. Scribner ve W. E. Quinton, kuramsal olarak yapay böbreğin yaptığını sınırsız ölçüde yapabilecek bir atardamar-toplardamar kısa devresi yaratmayı düşündüler (atardamar-toplardamar fistülü).

Yapay böbrek aracılığıyla yapılan süreğen tedavi hızla yaygınlaştı. Bugün seanslar, etkinliklerinden hiçbir şey kaybetmeksizin kısaltılabilmiş ve tedavi edilen kimselerin çoğunluğuna normale yakın bir aile, toplum ve meslek yaşamı sağlamıştır.

BÖBREKLERARASI a. ve sıf. Omurgalıların embriyonunda iki böbrek arasında bulunan organa denir. (Erişkindeki böbreküstü bezi kabuğu, karınzarının kalınlaşmasından oluşan bu organdan türer.)

BÖBREKSİ sıf. Böbrek biçiminde olan.

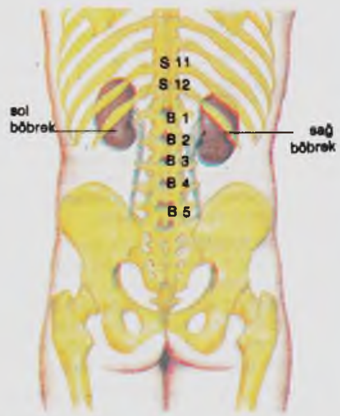
BÖBREKÜSTÜ sıf. Anat. Böbreğin üstünde olan. ‖*Böbreküstü bezi,* insanda ve memeli hayvanlarda böbreklerin tepe kısmında bulunan salgı bezi. Memelilerde böbreklerarası organdan (somatoplöral organ) türeme bir kabuk kısmı ile sinirsel kökenli bir öz ya da medulladan (böbreküstü organı) oluşur, ama sauropsida grubunda karmakarışık kordonlar, amfibyumlarla balıklarda dağınık dokular halindedir. ‖ *Böbreküstü organı,* embriyondaki sinir ibiklerinden türeme kromafin hücreler grubu. (Somatoplöral kökenli böbreklerarası organları doldurur ve onlarla birlikte böbreküstü bezini meydana getirir. Böbreküstü organı böbreküstü bezinin adrenalin salgılayan öz maddesini oluşturur.)

—ANSİKL. İnsanda, böbreküstü bezleri çok belirgin sarımtırak gri renktedir; sağ taraftaki bez, böbreği bir takke gibi örter, soldaki bez daha çok bir virgül biçimindedir. Her biri 5 ila 7 g çeker. Her ikisi de böbrek yatağı içinde bulunur, ama böbrekten lifli bir yaprakla (zarla) ayrılır. Böbreküstü bezi atardamarlarının (üst, orta ve alt olmak üzere üç tane) sağladığı bol kanla beslenir; kanın dönüşünü ortadaki bez içi toplardamar sağlar; bu damar solda sol böbrek toplardamarına, sağda alt ana toplardamara açılır. Bu bezler, güneş sinir ağından gelen böbreküstü sinir ağıyla bolca dallanarak donanır.

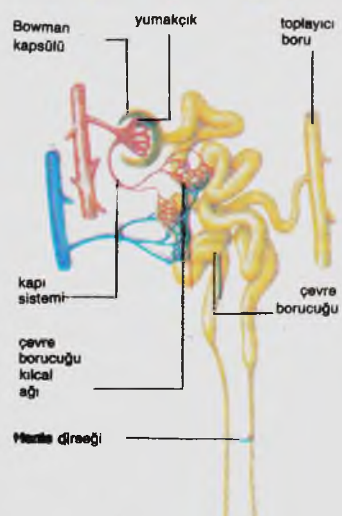
Bk. Resim sayfa 1874

Böbreküstü bezleri iki maddeden yapılmıştır: dışta kabuk maddesi, ortada öz maddesi. Kabuk maddesi (kortikosürrenal) kimyasal steroitler grubundan kortikoit ya da kortikosteroit denen birçok hormon çıkarır. Öz maddesi adrenalin salgılar.

BÖBÜR a. Kobay iriliğinde, uzun burunlu ve bacaklı toynaklı hayvan. (Başı ve

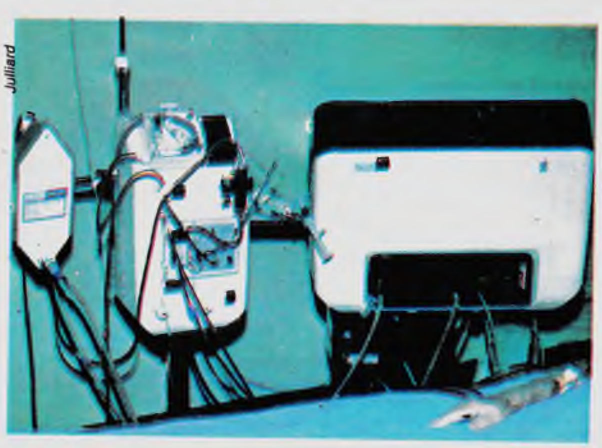

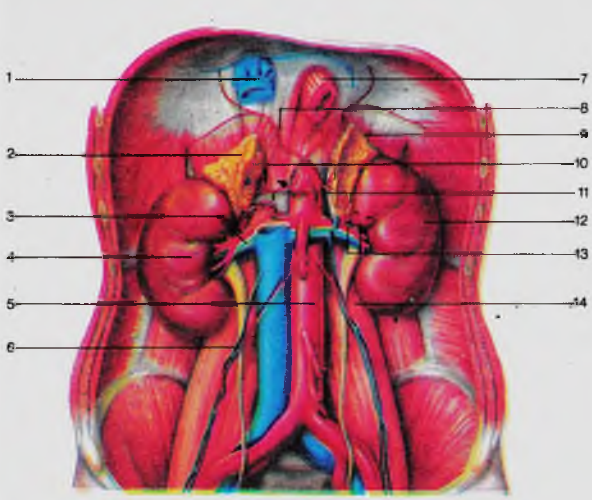

insanda **böbrek**lerin yeri

bir nefronun yapısını gösteren şematik resim

yapay **böbrek**
diyaliz makinesi

böbreküstü bezleri
1. Alt ana toplardamar;
2. Sağ böbreküstü bezi;
3. Sağ böbrek atar ve toplardamarları;
4. Sağ böbrek;
5. Aort;
6. Yumurtalık ya da erbezi sağ atar ve toplardamarları;
7. Yemek borusu;
8. Böbreküstü bezi üst atardamarları;
9. Sol böbreküstü bezi;
10. Böbreküstü bezi orta atardamarları;
11. Böbreküstü bezi alt atardamarları;
12. Sol böbrek;
13. Sol böbrek atar ve toplardamarları;
14. Yumurtalık ya da erbezi sol atar ve toplardamarları.

kuyruğu küçük, gözleri fırlaktır. Parmaklarının altı yastıklıdır. Suriye'de yaşar. Bil. a. *Procavia syriaca* ya da *Hyrax syriensis.* Kırsıçanımsıgiller [*Procaviidae*] familyası.) [Eşanl. SURİYE DAMANI].

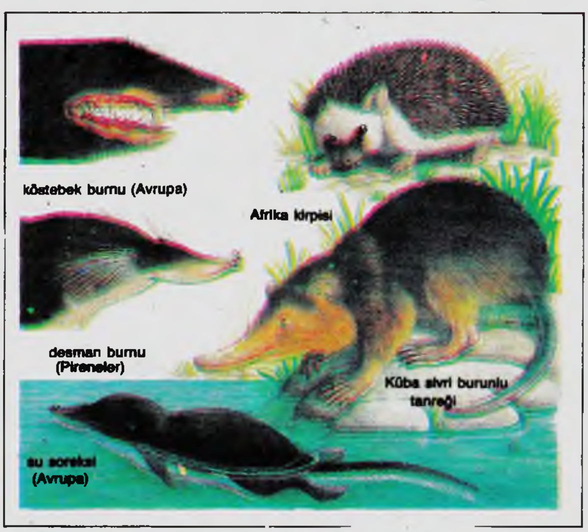
BÖBÜRLENMEK dönşl. f. (fars. *bebr,* kaplan'dan). **1.** Aşırı bir gururla kendi değerini büyültmek; şişinmek, kurumlanmak; *Toplantı boyunca böbürlenip durdu.* **—2.** *Böbür böbür böbürlenmek,* çok böbürlenmek. ‖ *Böbürlene böbürlene,* büyüklük taslayarak, çalım satarak.

BÖCEK a. **1.** Trakelerle soluyan, başı göğsünden ayrı, gövdesi her birinde bir çift ayak bulunan üç halkadan oluşan, omurgasız eklemli hayvan (türlerin çoğunda erginin kanatları vardır. Diğer hiçbir omurgasız hayvanda bu durum görülmez. Böcekler, eklembacaklılar şubesinin bir sınıfını oluşturur.). **—2.** İstakozgiller familyasından bir kabuklu türü. (→ LANGUST.) **—3.** *Böcek çıkarmak,* ipekböceği yetiştirmek. ‖ *Böcek gibi,* ufak tefek, esmer çocuk için kullanılır.
—Balıkç. *Böcekle su üstü avı,* kızböceği gibi bazı böcekleri, hafif ve küçük bir iğneye ölmeyecek biçimde takarak yapılan balık avı.

BÖCEK FAUNASI a. Bir ülkede ya da özel bir biyotopta bulunan böceklerin bütünü. (Eşanl. BÖCEK DİREYİ.)

BÖCEKBAŞI a. Kur. tar. Osmanlı devletinde gizli sivil polis (hafiye) örgütünün amirine verilen ad.
—ANSİKL. Böcekbaşının özel görevi, hırsızları ve öteki suçluları bulup çıkarmaktı. Emrinde, çoğunluğu eski hırsız ve yankesicilerden oluşan kadın ve erkek memurlar ('böcek') vardı. Böcekbaşı, bunlar aracılığıyla yakaladığı suçluları kimliklerine ve suçlarına göre, Ağa kapısı'na, İhtisab nazırının konağına ya da Baba Cafer zindanına gönderir, işledikleri suça göre elini, kolunu, ya da kulağını kestirirdi. İkinci kez suç işleyenler idam edilirdi. Böcekbaşı, başına kuzu derisinden üzeri yeşil çuha kaplı bir tür kalpak, sırtına dar yenli uzun çepken, bacağına mavi şalvar ve ayağına da kırmızı çizme ya da yemeni giyerdi.

böcekçillerden bazıları

BÖCEKBİLİM a. Böcekleri ya da altıayaklıları ve geniş anlamda, karada yaşayan eklemlileri inceleyen hayvanbilim dalı.
—ANSİKL. Modern böcekbilim XVII. yy.'da Malpighi'nin ipekböceğinin anatomisine ilişkin araştırmaları ve Swammerdam'ın böceklerin başkalaşımları üstüne yaptığı gözlemlerle başladı. XVIII. yy.'da Frisch ve Roesel von Rosenhof birçok eklemli hayvan türünün alışkanlıklarını ve dönüşümlerini tanıttılar; ama bu dönemin büyük gözlemcisi, *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes* (Böceklerin tarihi için inceleme) [1734-1742] kitabını yazan Réaumur'dür. İsveç'te Charles De Geer Réaumur'ün izleyicisi olmuştur.
Linné, genel kabul görmeye elverişli bir sınıflandırma kurarak ve iki adlı adlandırma yöntemini ortaya atarak böceklerin incelenmesinde eksikliği duyulan ortak temeli oluşturdu. XVIII. yy.'ın sonunda, Geoffroy, kınkanatlıların sınıflandırılmasında tarsuslardaki eklem sayısından yararlandı; Fabricius, sınıflandırmasını ağız parçalarının yapısına dayandırdı; Latreille ise modern böcekbilim sistematiğini kurdu. Jean Henri Fabre, ustalıkla betimlediği sayısız gözlemi sayesinde, geniş halk yığınlarının böceklerin davranışlarıyla ilgilenmesini sağladı.
Günümüzde böcekbilimin tıp ve tarımdaki uygulamaları çok büyük önem kazanmış ve bu bilim dalı birçok üniversitede okutulmaya başlanmıştır.

BÖCEKBİLİMCİ a. Böcekbilim konusunda uzmanlaşmış kimse.

BÖCEKBİLİMSEL sıf. Eklemli hayvanlarla, özellikle de böceklerle ilgili.

BÖCEKÇİL sıf. Böceklerle beslenen organizmalar, özellikle de, proteazlarıyla gerçekleştirdikleri dış sindirimden sonra aminoasitleri özümleyebilen bazı etçil bitkiler için kullanılır.
◆ a. Başka böceklerle beslenen bitkilere, hayvanlara verilen ad. (Böcekler arasında da böcekçil türlere rastlanır; bunlar, koşarkınkanatlılar, uğurböcekleri, *Hemerobius* cinsi üyeleri gibi yırtıcı böcekler ya da *İchneumonidae,* bronzrenklıarıgiller, *Braconidae, Proctotrupidae,* tırtılsineğigiller, vb. familyaların üyeleri gibi asalak böcekler olabilir.)

■ **BÖCEKÇİLLER** a. Bütün memelilerin türediği kökene çok yakın hayvanları içeren takım. (Böcekçillerin temel özelliği ağızlarının sivri dişlerle donanmasıdır. Bil. a. *İnsectivora.*) [Bk. ansikl. böl.]
—ANSİKL. Böcekçiller beş parmaklı, ayaklarının tabanına basarak yürüyen (plantigrad) ve tırnaklıdır. Çenelerinde etenelilerde görülen klasik 44 diş vardır:

$$\text{Kesiciler } \frac{3}{3}, \quad \text{Köpekdişleri } \frac{1}{1},$$
$$\text{Önazılar } \frac{4}{4}, \quad \text{Azılar } \frac{3}{3}.$$

Çoğu böcekçildir ya da ağırlık ette olmak üzere hepçildir. Boyları küçüktür: 2 g ağırlığındaki ak kuyruklu soreks *(Suncus etruscus)* bilinen en küçük memelidir. Familyanın en büyük üyesi ağırlığı 2 kg'ı geçmeyen Haiti sivri burunlu tanreği'dir *(Solenodon paradoxus).* Üst Tebeşir döneminden beri bilinen böcekçillerden yarasalar ve maymunlar türemiştir. Beyin yapıları ilkeldir ve küçük bir beyin zarıyla donanır; ama koku alma (gigantizm) ve işitme (yankıyla yönelme) merkezleri önemlidir. Görüş zayıftır ya da hiç yoktur (köstebek). Desman su neomisi, su köstebeği, *Limnogale* cinsi üyeleri gibi birçok tür yarı yarıya suda yaşar ve besinini suda arar. Böçekçiller takımı sekiz familyaya ayrılır: altınköstebekgiller, sivriburunlutanrekgiller, tanrekgiller (Madagaskar tanreği), suköstebeğigiller, kirpigiller, soreksgiller, köstebekgiller ve sıçrarhortumlugiller (fil fareleri). Sıçrarhortumlugiller familyası bazen ayrı bir alttakım *(Menotyphlae)* içinde sınıflandırılır.

BÖCEKÇİLLİK a. Böcekle beslenme.

BÖCEKHANE a. İpekböceği yetiştirilen yer. (Eşanl. BÖCEKLİK.)

BÖCEKKABUĞU sıf. Rengi yeşille mavi arasında ve metal parlaklığında olan.
◆ a. Böcekkabuğu rengi.

BÖCEKKAPAN a. Dünyanın her yerinde yetişen etçil küçük bitki. (Bil. a. *drosera;* yüz kadar tür; böcekkapangiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Böcekkapanlar, sıcak ve ılıman iklimlerde bataklıklarda ve turbalıklarda yetişir. Avrupa'daki en yaygın böcekkapan, beyaz çiçekli, çokyıllık *Drosera rotundifolia* türüdür. Bunun uzun saplı ve değirmi ayaklı kırmızımsı yapraklarının üstü yüzü tahriş edici salgı kıllarıyla kaplıdır. Bir böcek dokunduğunda bu kıllar hemen üstüne kapanır; böcek yakalanır ve ölür, sonra salgı bezlerince salgılanan ve güneşte damlacıklar halinde parlayan, proteolitik (protein çözücü) maddelerce zengin, asitli sıvıyla sindirilir. Böcekkapan tentürü, öksürük yatıştırıcı olarak da kullanılır.

BÖCEKKAPANGİLLER a. Turbalıklarda yetişen ve yaprakları sap dibinden rozet biçiminde çıkan küçük bitkiler familyası. (Dünyanın her yerinde bulunan böcekkapangiller familyasında 6 cins yer alır. Başlıca cinsler: *drosera* [böcekkapan], *aldrovanda, dionaea* ve *drosophyllum.* Yaklaşık 110 tür.)
—ANSİKL. Böcekkapangiller familyasından bitkiler sıcak ve ılıman bölgelerde, bataklıklarda ve turbalıklarda yetişen bir yıllık bitkilerdir. Yaprakları eğri damarlıdır ve sapın dibinde rozet biçiminde toplu ca yer alır. Düzenli ve beşli tipte olan çiçeklerinde genellikle dışa sarkan beş erkekorgan bulunur. Meyvesi kapsül biçimindedir ve tohumlarında etli bir albumen (besindokusu) vardır. Bu bitkilerin çoğu böcekle beslenir.

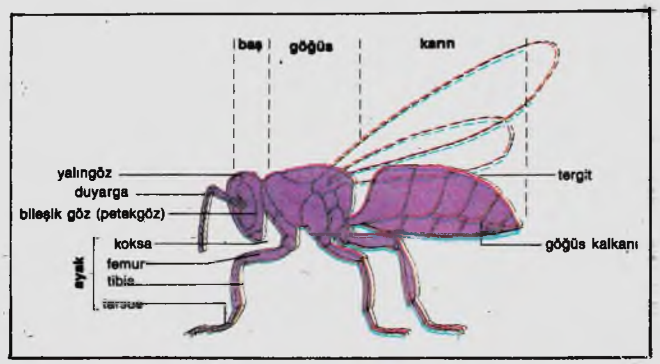
BÖCEKLENMEK gçz. f. İçinde ya da üstünde böcek üretmek: *Pirinç böceklenmiş. Böceklenmiş ağaçları ilaçlamak.*

■ **BÖCEKLER** a. Trakelerle soluyan, başı göğsünden bağımsız, göğsünde her biri bir çift ayak taşıyan üç halkanın yer aldığı, omurgasız, eklemli hayvanlar sınıfı. (Türlerin çoğunda, erişkin bireyler kanatlıdır: bu duruma öbür omurgasızların hiçbirinde rastlanmaz. Bil. a. *İnsecta.* Eklembacaklılar şubesi.)
—ANSİKL. Böcekler genellikle karada yaşayan, bedeni eklemli ya da bölütlere ayrılmış hayvanlardır. Bedenleri, kolay kırılmayan bir maddeden (kitin) oluşan bir dışiskelet ya da kabukla örtülüdür. Bölütleri de üç ayrı bölgeye ayrılır: baş, göğüs, karın. Birbirinden ayrı altı bölütten oluşan başta, bir çift duyarga, petekgözler, üç yalın göz ve üç çift ağız parçası (altçene, çeneler ve alt dudak) bulunur.
Göğüste üç bölüt vardır: öngöğüs, ortagöğüs, artgöğüsün her biri bir çift eklemli ayak ve son iki bölüt de bir çift kanat ya da buna benzer bir organ taşır. Karın on bir bölütten oluşur ve belli başlı iç organları içerir; her bölüt bir üst yarımhalka (tergit) ve bir alt yarımhalka (sternum) kapsar. Embriyon sonrası gelişme çoğunlukla dolaylıdır.
Sindirim sisteminde üç bölüm vardır: ön bağırsak ya da *stomodaeum;* kese biçiminde, yalın bir mide ya da *mezenter,* arka bağırsak ya da *proktodaeum.* Sinir sistemi, sinirdüğümlü karın zincirine bağlanan yemekborusunun üst kesiminde

çeşitli bacak tipleri

bir böceğin anatomisi

çeşitli kanat biçimleri

bazı böcek larvaları (tümbaşkalaşmalılar)

birkaç böcek nemfi (tümbaşkalaşmalılar)

yer alan bir merkezden (ya da beyin) oluşur. Dolaşım sistemi, sırt kesiminde bulunan karın bölümünü (ya da yürek) ve göğüs bölümünü (ya da anaatardamar) içeren, ön bölümü açık bir damar kapsar. Kan, içyağlı gövdenin boşlukları arasındaki içorgan boşluklarında dolaşır. Solunum sistemi, her bölütünki birbirine benzeyen, bedendeki kanla çevrili ve soluk delikleriyle dışarıya bağlanan trake öbekleridir. Bu soluk delikleri, göğüs bölütlerinin her bir yanında ve karın bölütlerinin ilk sekiz tanesinde bulunur. Erişkin hemen hemen hep havayla solur; su içinde yaşayan ve hava gereksinimini karşılamak için su yüzüne çıkmak zorunda olan böceklerde bile durum değişmez. Kasların hemen hemen tamamı çizgili telciklidir. Titreşen epitelyum yoktur.

Böceklerde boynuzlar, dikenler ya da çıkıntılar bulunabilir; pigmentler, çeşitli yönlere uzanan solungaç yaprakçıkları ya da pullar pırıldar ve birbirinden farklı renkler üretirler. Böcekler büyük olabilir, ama Karbon devrinde yaşamış ve fosili Commentry'de ortaya çıkarılmış, kanat açıklığı 70 cm'yi bulan dev kızböceği *Meganeura monyi*'nin boyutlarına artık ulaşamamaktadır. Bununla birlikte bazı cadı çekirgelerinin *(Phasma)* uzunluğu 30 cm'yi aşmaktadır: sözgelimi bir kınkanatlı türü olan *Titanus giganteus*'un boyu 15 cm'yi bulur ya da aşar; çekirgelerin ve pervanelerin *(Erebus agrippina)* kanat açıklığı 30 cm'yi bulur. En küçük böcekler, boyları yarım milimetreye ulaşmayan küçük sineklerdir. *Megaphragma*'lar gibi kirpikkanatlıların yumurtalarında asalak yaşayanlar daha da küçüktür. (→ MYMAR.) Sonuç olarak uzunluk ölçeği yaklaşık olarak 1 ile 1 000 arasında değişmektedir.

Bazı böceklerde zehir keseleri bulunur; bu keseler gövdenin ucundaki bir iğneye bağlanır (zarkanatlılar); başka böceklerinse son bölütleri, dişinin bedeni içine, toprak altına, bitkilerin ya da hayvanların dokusunun içine yumurtlama olanağı veren kıskaçlara ya da yumurtlama borusuna dönüşmüştür. Üreme yumurtlamayla, bazen ovovivipar ya da larvipardır. Yumurtadan çıkan yavru böcek, ana babasına benzeyebilir (yarıbaşkalaşmalı böcekler) ya da onlara hiç benzemeyebilir (tümbaşkalaşmalı böcekler); ana babasına benzemiyorsa, erişkin hale gelebilmek için karmaşık bir dönüşüm çevriminden geçmesi gerekir. (→ BAŞKALAŞMA.)

Bir milyona yakın böcek türü saptanmıştır ve böcek türlerinin toplam sayısının bütün öbür canlı türlerinin (bitkilerle birlikte) toplam sayısından çok olduğu sanılmaktadır.

Böcekler sınıfı, birbirinden çok farklı boyutlardaki iki bölüme ayrılır: kanatsızlar ve kanatlılar. Kanatsızlar, az başkalaşma geçiren ya da hiç başkalaşma geçirmeyen kanatsız biçimleri içerir; bunlar arasında *Thysanura* öbeği üyeleri, telsonkuyruklular, çiftkuyruklular ve sıçrarkuyruklular sayılabilir. Kanatlıböceklerin kanatları vardır (ya da çevreye uyarlanma evrimi sonucu kanatlarını yitirmişlerdir) ve paurometabollerde ve yarıbaşkalaşmalılarda (bu iki öbek, bazı bilim adamlarına göre *Exopterygota* öbeğini oluşturur) eksik bir başkalaşma görülür; buna karşılık, tümbaşkalaşmalılarda (ya da *Endopterygota*) başkalaşma eksiksizdir ve hareketsiz bir nemf evresi vardır. Fosilbilim belgelerinden anlaşıldığına göre, yarıbaşkalaşmalı böcekler tümbaşkalaşmalılardan önce ortaya çıkmıştır. Karbon devrinde ve Permi'de, düzkanatlılara, termitlere, günlükböceklere ve hamamböceklerinin atalarına rastlanır; bu böcekleri Trias'ta kınkanatlılar izlemiştir; kızböceklerine Alt Lias'ta, yarımkanatlılara, sinirkanatlılara, *Mecaptera* öbeği üyelerine, Jura ve Üst Lias'ta rastlanmaktadır; zarkanatlılar, pulkanatlılar ve ikikanatlılarsa Üçüncü Zaman'da ortaya

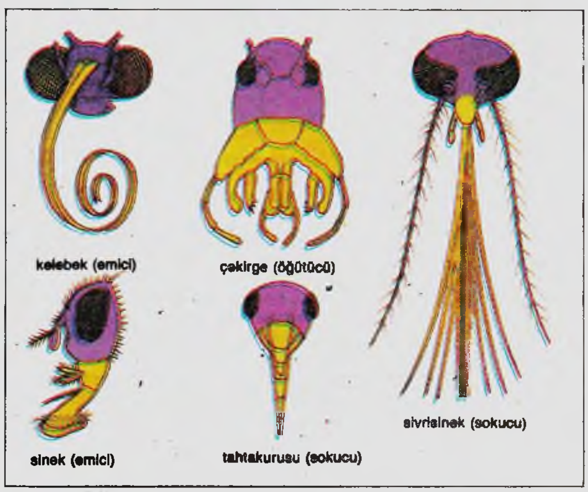

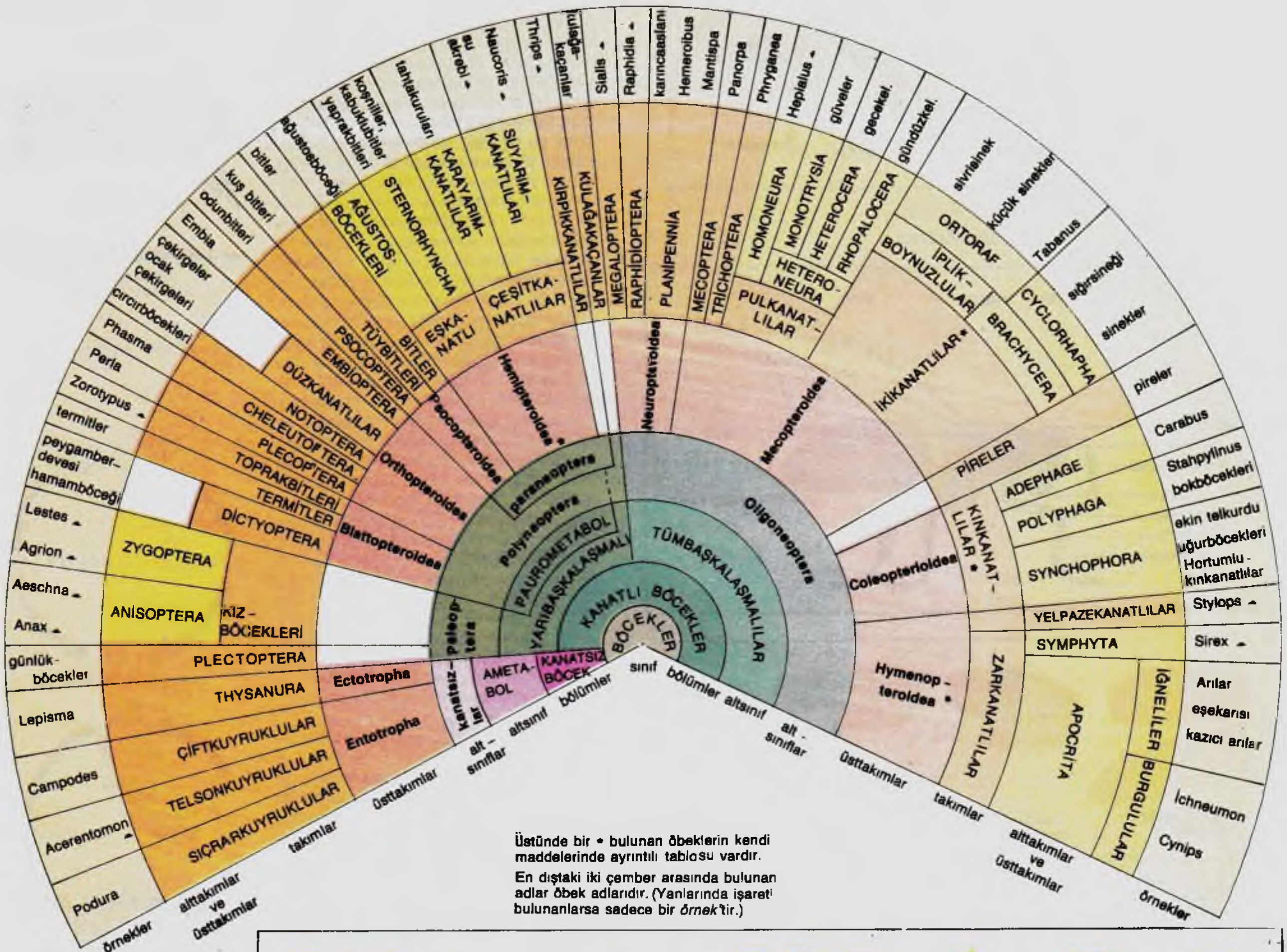

üç yumurtlama borusu tipi

bir yarıbaşkalaşmalı ve
bir tümbaşkalaşmalı
böceğin üreme çevrimleri

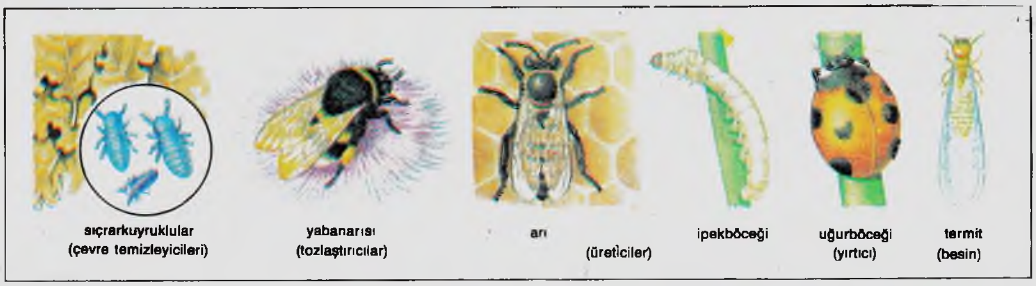
çeşitli **böcekler**in ağız parçaları

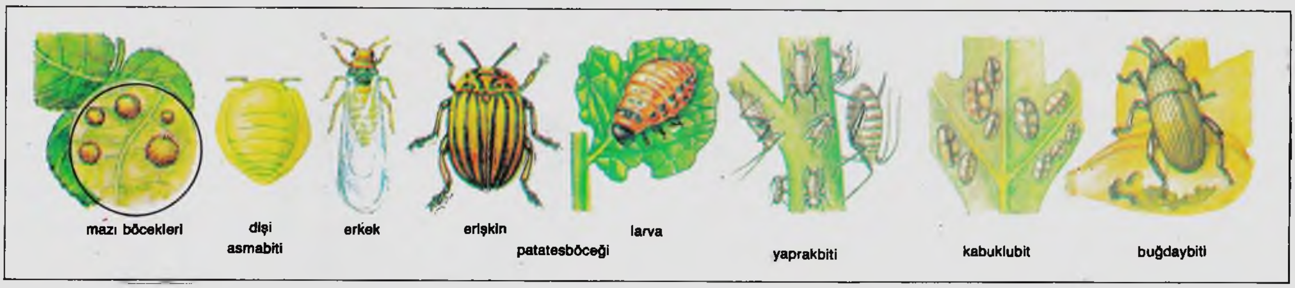

Üstünde bir • bulunan öbeklerin kendi maddelerinde ayrıntılı tablosu vardır.
En dıştaki iki çember arasında bulunan adlar öbek adlarıdır. (Yanlarında işareti bulunanlarsa sadece bir *örnek*'tir.)

yararlı böcekler

zararlı böcekler (bitkiciller)

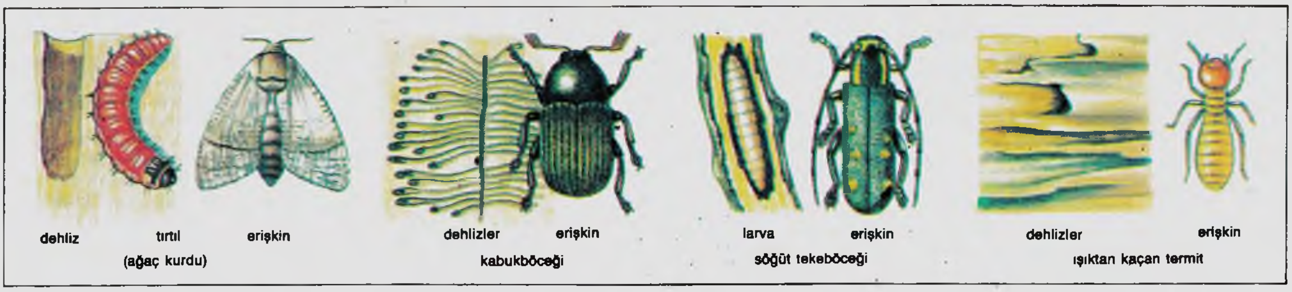

çıkmıştır. Böcekler bütün kıtalara, bütün karalara ve bütün sulara (denizler dışında) yayılırlar.

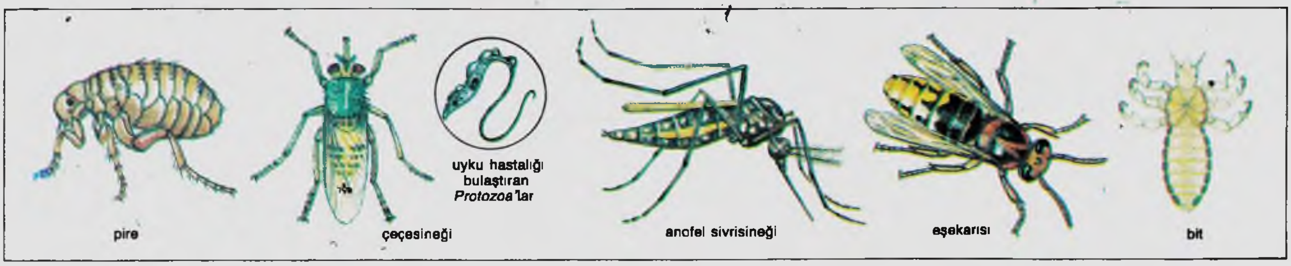
Bazı böcek türleri (çekirgeler, kızböcekleri, lahana kelebekleri, *Syrphus* cinsi üyeleri) göçleri sırasında birkaç yüz kilometrelik uçuşlar gerçekleştirirler. Olağanüstü yüksek üreme yetenekleri nedeniyle bu uçuşlar sırasında sayısız birey biraraya toplanır. Böcekler, ekinlere (asmabiti, mayısböceği, *Laspeyresia* öbeği üyeleri, patatesböceği koşniller, vb.) antrepolardaki mallara (hortumlubböcekler, *Bruchus*' lar), meyve bahçelerine ve ormanlara büyük zarar verebilirler; böceklerin verdiği zararlar, bu hayvanların doğrudan doğruya bitkilerin odunsu dokularına (oduncul böcekler) ya da yapraklarına (yaprak döktüren tırtıllar) saldırmalarının sonucudur. Bitkibitleri, bitkilerde hastalıklara yol açan virüsleri taşıyabilirler ve hastalık bulaştırabilirler.

Birçok böcek doğrudan doğruya insanlara ve hayvanlara saldırır; bitler, pireler, sivrisinekler, sokucu sinekler, çoğu dünyada büyük felaketlere yol açan hastalıkları (veba, tifüs, sıtma, sarı humma, uyku hastalığı) taşıyabilir. Hastalıklı küçük sineklerin bazıları leishmanyozlar gibi hastalık yapan mikropları bulaştırırlar, bazılarıysa kurtları yayarlar. Bazı sinekler yumurtalarını doğrudan doğruya hayvanların üzerine bırakırlar ve yumurtaların gelişmesi sonucu hayvanda değişik bozukluklar ortaya çıkar. (→ MİYAZ.)

Ne var ki, avcı böceklerin (koşarkınkanatlılar, kısakınkanatlılar, uğurböcekleri, süprüntüsinekleri), asalak böceklerin (zarkanatlılar, bronzrenklilar, ikikanatlılar-

zararlı **böcekler** (oduncullar)

insana zararlı **böcekler**

dan tırtılsinekleri) birçok başka türü zararlı böceklerin üremesini sınırlayarak insana, tarıma yardımcı olur ve bu türlerden biyolojik mücadelede yararlanılır.

Birçok böcek (kınkanatlı bokböcekleri, ikikanatlı çamurcullar, sıçrarkuyruklular) biyolojik dengede, özellikle de organik maddelerin ayrışmasında rol oynar. Başka bazı böceklerse (arı, yabanarısı, eşekarısı) tozlaştırıcı eylemleriyle ekilmiş bitkilerin döllenmesine katkıda bulunur. Bazı böceklerse (arı, ipekböceği, vb.) üretimleriyle, hatta bazı tropikal bölgelerde besin maddesi olarak kullanılarak (çekirgeler, tırtıllar, termit beyleri) insana yararlı olurlar.

BÖCEKLİ sıf. İçinde ya da üstünde böcek bulunan, böceklenmiş.

BÖCEKLİ, Adana'nın Düziçi ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 375 nüf. (1990).

BÖCEKLİK a. BÖCEKHANE'nin eşanlamlısı.

BÖCEKSİZ sıf. Böceklenmemiş.

BÖCELENMEK a. *Yörs.* Tarım. Tahıl ya da baklagillerin kötü ambarlama şartlarında böceklenmesi, bitlenmesi.

BÖCKLİN (Arnold), isviçreli ressam (Basel 1827 - San Domenico, Fiesole yakınında, 1901). Düsseldorf'ta Johann Wilhelm Schirmer'in öğrencisi oldu; Paris'e (1848) ve Roma'ya (1850) geziler yaptı. Roma'da bulunduğu sırada sanatının bilincine vardı. 1860'ta Weimar'da yeni açılan Güzel sanatlar okulu'nda manzara resmi üzerine dersler verdi; sonra yine Roma'da, Basel'de, Münih'te çalışmalarını sürdürdü ve 1874'te Floransa'ya yerleşti. Roma anıtsallığı, alman romantizmi ve simgeciliğin büyük yer tuttuğu uslubu, ölüm düşüncesinden kendini kurtaramayan bir trajedi yazarının üslubunu andırır. Konusunu mitolojiden aldığı resimlerde, iç karartıcı selviler altında düşüncelere dalmış kişileri gösteren sahnelerde, kahverengiye, yeşile çalan, çoğunlukla çiğ renkler kullandı. Portreler ve manzara resimleri de yaptı. Basel müzesi'nde bulunan *Veba* (1898) adlı tablosu gerçeküstücü araştırmaların habercisidir. Öbür yapıtları arasında şunları sayabiliriz: *Kentauros ve Nymphe* ile *İlkbahar günü* (Berlin), *Dalgaların oynaşması* (Münih), *Ölüler adası* (değişik yorumları bulunmaktadır), *Vita somnium breve* (Basel), *Paolo ve Francesca* (Weimar).

BÖCÜ a. *Halk.* **1.** Böcek. (*Böce* de denir.) **—2.** Umacı, öcü.

BÖCÜL BÖCÜL be. Gözlerini sağa sola çevirerek: *Böcül böcül bakmak.*

BÖDÜK a. *Yörs.* Tarım. Bazı yörelerde havuca verilen ad.

BÖGÜ KAĞAN (öl. 779), Uygur hükümdarı (759-779). Mani dinini benimseyerek Uygurlar arasında yaydı. Akrabası Baga Tarkan tarafından öldürüldü.

BÖĞET → BÜĞET.

BÖĞLER a. Boyu 1-7 cm arasında değişen örümceğimsileri içeren takım. (Bedenleri her zaman bir başlığöğüs ile bölütlü bir karından oluşur ve uzun tüylerle kaplıdır. Zehir çengelleri son derece gelişmiş ve güçlüdür. Böğlerin 10 familyaya dağılmış 800'den fazla türü vardır. Bil. a. *Solifugae.*) [Eşanl. POYLAR.]

—ANSİKL. Böğler bütünüyle etçildir, canlı böceklerle, (özellikle sinek, tahta kurusu, arı, vb.) beslenir; bazı türleri kurbağalara, kertenkelelere, kuşlara ve hatta yaralı yılanlara saldırır. Böğler Amerika'da, Afrika'da, Batı Asya'da, Hindistan'da bulunur; bazı türlerine İspanya'da, Yunanistan'da, Kırım'da ve ayrıca Türkistan ovalarından Doğu Türkistan'ın 3 000 m yükseklikteki tepelerine kadar her yerde rastlanır.

BÖĞRÜŞMEK → BÖĞÜRMEK.

BÖĞÜR, -ğrü a. **1.** İnsanın karın bölgesinin kaburgalar ve basenin kalça kanadı arasında kalan bölümü (BOŞ BÖĞÜR de denir). **—2.** Dört ayaklıların karın boşluğunun yan bölümü. **—3.** Kimi şeylerin yan bölümü: *Bir teknenin böğrü.*

—İnş. Bir kemerde ya da tonozda tepe noktasıyla yan dayanaklar arasında kalan iki bölümden her biri. ‖ *Boş tonoz böğrü,* taşıyıcı olmayan tonozlarda (örn. bir kilisedeki tonozlar) sırtın üstündeki dolgusuz bölüm. ‖ *Tonoz böğrü dolgusu,* bir tonozun sırtıyla bu eğriye teğet, düşey (duvarlar) ya da yatay öğeler arasında gerçekleştirilen dolgu; bu dolgu tonozun bir döşemeyi taşımasını sağlar. (Kemerde köşeliklerin görevi neyse, tonoz'da da böğür dolgusunun görevi odur.)

—Mak. san. Bir çarkta yuvarlanma yüzeyi ile diş tabanı arasında kalan diş profili.

—Bir vida yivinin helisel iki yüzeyinden her biri.

—Zootekn. Dörtayaklılarda karınboşluğunun yan yüzü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Zootekn. Böğür iki kısımdan oluşur: boş böğür ve kasık böğrü. *Boş böğür,* önde kaburga kemikleri, üstte böbreklerin yan yüzü (sırt omurlarındaki enine çıkıntılar) ve altta böğür kirişi (karın çeperindeki eğik kasın kenarı) ile sınırlıdır; bu bölümün görünüşünden mide boşluğunun dolu olup olmadığı anlaşılır, bu da gaz birikimini teşhis etmeye yarar. *Kasık böğrü,* önde kaburga kemiklerinin alt kısmı ve göğüskemiğiyle, üstte boş böğürle sınırlıdır ve arkada kasığa dek uzanır. Solunum hareketleri bu bölgeden izlenir.

BÖĞÜR DÖVEN a. Ahırlarda hayvanları birbirlerinden ayırmaya yarayan tahta bölme.

Böğürdelen kalesi, Sırpça **Šabac,** Belgrad'ın batısında ve Sava ırmağı kıyısında Belgrad'ı baskı altında tutmak amacıyla Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırıldı (1470-1471). Yapımından kısa süre sonra Macarlar'ın eline geçti (1476). Kanuni'nin Belgrad seferi sırasında geri alınarak onarıldı (1521). Avusturya-Türk savaşı'nda da elden çıktı ve yıkıldı (1683). Fazıl Mustafa Paşa tarafından yine osmanlı ülkesine katıldı (1690).

BÖĞÜRMEK gçz. f. **1.** Sığır türü hayvanlar sözkonusuysa, uzun ve boğuk sesler çıkarmak. **—2.** *Tkz.* Bir kimse sözkonusuysa, yüksek sesle ve ne dediği anlaşılmayacak biçimde bağırmak.

◆ **böğrüşmek** işt. f. Bir ağızdan böğürmek.

◆ **böğürtmek** ettirg. f. Böğürmesine neden olmak.

BÖĞÜRTLEMEK a. *Yörs.* Tarım. Ekinlerin başaklanmaya başlaması.

BÖĞÜRTLEN a. **1.** Yol kenarlarında, bahçe çitlerinde kendiliğinden yetişen dikenli çalı. (Bil. a. *rubus;* gülgiller familyası.) **—2.** Bu bitkinin olgunlaşınca yenebilen ve dutu andıran kırmızımtırak kara renkli meyvesi.

—ANSİKL. Adi böğürtlenin *(Rubus fructicosus)* güçlü ve yay gibi esnek sürgünleri ve yaprak sapları sert dikenlerle kap-

böğürtlen
(Rubus coesius)

Arnold **Böcklin**
Kentauroslar'ın savaşı
Güzel sanatlar müzesi, Basel

Hans Hinz

lıdır. Her çeşit toprakta ve iklimde yetişen yayılıcı bir bitki olduğundan çitleri pekiştirmeye yarar. Böğürtlen *(rubus)* cinsi, 400'den fazla tür içerir, bunun dörtte biri Güney Avrupa'da yetişir; Türkiye'de en az 4 türü bilinmektedir. Ahududu da *(Rubus idaeus)* meyvesi için bahçelerde yetiştirilen bir böğürtlen türüdür.

—Halk hek. Böğürtlenin kurutulmuş yaprağı kaynatılarak suyu peklik ve kuvvet verici, idrar söktürücü olarak ve şeker hastalığına karşı kullanılır, bademcik iltihaplarında gargara yapılır. Kurutulmuş yaprakları ince toz haline getirilerek yaralara ekilir. Meyvesinin ezilmesi ile elde edilen özüt peklik vericidir.

BÖĞÜRTLEN, Şanlıurfa'nın Birecik ilçesine bağlı bucak; 6 154 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Böğürtlen;* 420 nüf. (1990).

BÖĞÜRTLENLİK a. Böğürtlen çalılarının bulunduğu yer.

BÖĞÜRTMEK → BÖĞÜRMEK.

BÖĞÜRTÜ a. **1.** Sığır türü hayvanların uzun ve boğuk sesi: *Boğaların böğürtüsü.* **—2.** *Tkz.* Çirkin ve yüksek ses; bağırış: *Kes şu böğürtüyü. Dışardan kavga edenlerin böğürtüleri geliyordu.*

BÖHLAU (Helene), alman yazar (Weimar 1859-Augsburg 1940). İslamiyeti seçmiş olan felsefeci Friedrich Arndt ile evlendi. Şiirlerinde ve romanlarında eski Weimar'ı anlattı (*Ratsmädelgeschichten,* 1888), daha sonra kadın hakları için savaştı.

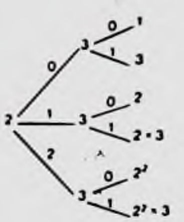
BÖHL VON FABER (Johann Nikolaus), alman bilgin (Hamburg 1770 - Cádiz 1836). Cádiz konsolosluğu sırasında eski ispanyol edebiyatıyla ilgilendi. *Floresta de rimas antiguas castellanas* (Eski ispanyol şiir derlemesi) [1821-1825] ve *Teatro español anterior a Lope de Vega* (Lope de Vega'dan önceki ispanyol tiyatrosu) [1832] adlı incelemeleri önemlidir. Kızı Cecilia, ispanyol edebiyat tarihinde Fernán Caballero adıyla tanınır.

BÖHM (Georg), alman orgcu ve besteci (Hohenkirchen, Thüringen 1661 - Lüneburg 1733). Gotha "Gymnasium"unda ve Jena Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Hamburg'da orgcu olarak çalıştı. Org ve klavsen için bestelediği yapıtlarında, Froberger, Buxtehude, Pachelbel ve fransız müziğinin etkisi sezinlenir.

BÖHM (Theobald), alman flütçü ve flüt yapımcısı (Münih 1794 - *ay. y.* 1881). 1847'de ses borusunun biçimini tersine çevirerek (kafayı konikleştirip, gövdeyi silindirikleştirerek) yeni bir flüt tipi icat etti. Bu özelliğiyle barok dönem flütünün tersi olan bu flüt, günümüzde kullanılanların atasıdır.

BÖHM (Karl), avusturyalı orkestra yöneticisi (Graz 1894 - Salzburg 1981). Hukuk doktorası yaptı. Richard Strauss'un dostuydu. Daha sonra onun yapıtlarını tanıttı. Çeşitli görevlerde bulundu. İki kez Viyana operası yöneticiliğine getirildi (1943 ve 1954). 1962'den sonra Bayreuth'ta orkestra yöneticiliği yaptı. Wagner'in *Tristan ve İsolde*'siyle *Tetralogie*'sinin plaklarını gerçekleştirdi. Mozart'ın opera ve senfonilerini yorumlayışıyla büyük bir ün kazandı.

BÖHM (Gottfried), alman mimar (Offenbach am Main 1920). Köln Dekoratif sanatlar okulu dinsel sanat bölümü müdürü ve 30'lu yıllarda yalın yapılarıyla kilise mimarisinde çığır açan babası DOMİNİKUS BÖHM ile (1880-1955) birlikte çalıştı. Mimarı olduğu çok sayıda dinsel yapıdan en önemlisi, Neviges fransisken hac kilisesidir (1968); bu kilisede, beton ana yapının kıvrak öğeleri çeşitli ışık oyunları yaratır. Bensberg belediye sarayını (1967) ve bu yapının yakınlarındaki çocuk köyünü de yapan Böhm, geometrinin değil, tümüyle heykelsi bir mekânın arayışı içindedir.

12 sayısı **bölen**lerinin ağacı

BÖHM-BAWERK (Eugen VON), avusturyalı iktisatçı ve maliyeci (Brünn, günümüzde Brno, 1851 - Viyana 1914), Avusturya marjinalist okulunun önderlerinden. Değer-fayda, sermaye-üretim sapması ve faiz-zaman bedeli üzerine önemli katkıları vardır. Başlıca yapıtı: *Kapital und Kapitalzins* (Sermaye ve sermaye faizi) [1884-1888].

BÖHME (Jakob), alman gizemci (Altseidenberg, Görlitz yakınında, 1575 - Görlitz 1624); "alman Filozof" diye anılır. İlkin Görlitz'de kundura tamircisiydi. İlk yapıtı *Aurora* (1612), Tanrı, insan ve doğa üzerindeki açıklamalarını kapsar. Bu yapıt, Kutsal Kitap üzerine, özellikle de Vahiy üzerine titiz bir inceleme olarak tanınır. Böhme, kendi eğretilemeli anlatma biçimini, her türlü bilginin ilk koşulu olan tanrısal esine bağlıyordu. Böhme'nin tüm romantik akım üzerinde kendini duyuran etkisi, özellikle Kant'tan sonraki alman felsefesinin (Hegel, Fichte, Schelling) gelişmesinde açıkça görülür. Yapıtları: *Dreifachen Leben* (Üçlü yaşam), *Drei Prinzipien* (Üç ilke), *Mysterium magnum* (Büyük sır), 1623.

BÖHMER (Justus Henning), alman hukukçu (Hannover 1674 - Halle 1749). Halle'de profesörlük, Prusya danıştayında üyelik yaptı. Protestan kilise hukukunun kurucusudur.

BÖHMER (Johann Friedrich), alman tarihçi (Frankfurt am Main 1795 - *ay. y.* 1863). Karolenj dönemi üzerine kitaplar yazdı. *Monumenta Germaniae historica*'nın iki yönetmeninden biridir, *Regesta imperii* adlı belgeleri topladı (1831).

BÖHM-ERMOLLİ (Eduard, *baron* VON), avusturyalı feldmareşal (Ancona 1856 - Troppau, bugün Opava, 1941). Lvov'da zafer kazandı (1915). Bir avusturya-alman ordular grubunun başında Bukovina'yı ele geçirdi (1917) ve Odesa'yı işgal etti (1918). Alman mareşali üniformasını taşımasına izin veren Hitler'e bağlandı (1939).

BÖHMERWALD → ČESKÝ LES ve ŠUMAVA.

BÖHTLİNGK (Otto VON), alman dilci, sanskritçe uzmanı ve türkolog (Petersburg 1815 - Leipzig 1904). Rus bilimler akademisi'ne 1842'de muhabir, 1855'te üye oldu. Çok sayıda sanskritçe metin çevirdi ve yayımladı. Bunların en önemlilerinden biri, Panini'nin dilbilgisi kitabıdır (1839). Başlıca yapıtları: *Über die Sprache de Jakuten* (Yakutların dili hakkında, 1851), *Sanskrit-wörterbuch* (Sanskrit sözlüğü, R. Roth ile birlikte, 7 cilt, 1852 -1875) vb.

BÖKE sıf. ve a. Bir yarışmada birinci olan, güçlü (kimse); şampiyon.

BÖKE a. *Yörs.* Tarım. Normal iriliğini almamış, gelişememiş kavun.

BÖKE (Tevfik), türk atlet (İstanbul 1910 - *ay.y.* 1987). Atletizme öğrenciyken başladı. Almanya'da Yüksek spor akademisi'nde öğrenim gördü. Uzun atlama ile 110 m engelli dallarında türkiye rekorları (uzun atlamada 6,78 m [1935], 110 m engellide 16,6 sn [1933]) kırdı.

BÖLCEK, İzmir'in Bergama ilçesi Göçbeyli bucağına bağlı belde; 2 460 nüf. (1990). Belediye.

BÖLDÜRMEK → BÖLMEK.

BÖLEN a. Arit. Bir bölmede, bölme işlemini yapan sayı. ‖ *Bir a doğal tamsayısının böleni, m* doğal bir tamsayı olmak üzere $a = b \times m$ yi gerçekleyen sıfırdan farklı *b* doğal tamsayısı. (Bk. *ansikl.* böl.) —Ceb. *Bir P polinomunun böleni,* P = QR yi gerçekleyen bir R polinomu var olmak üzere Q polinomu. ‖ *Sağdan (aynı biçimde soldan) sıfır böleni,* bir A halkasında, $ba = 0$ ı (aynı biçimde $ab = 0$) gerçekleyen, sıfırdan farklı bir *b* elemanı var olmak üzere A nın sıfırdan farklı *a* elemanı. (Hem sağdan hem de soldan sıfır böleni olan elemana yalnızca, sıfır böleni adı verilir.) Modülo 6 tam sayılar kümesi $\mathbb{Z}/6\mathbb{Z}$ içinde, $\dot{2} \times \dot{3} = \dot{0}$; $\dot{2}$ ve $\dot{3}$ sıfır bölenleridir. $\mathbb{Z}$ nin sıfır bölenleri yoktur; buna tam denir.

—ANSİKL. Arit. Bir *a* doğal tamsayısının bölenlerinin sayısı sonludur. $\mathbb{N}^*$ de, her tamsayının en az iki böleni vardır: 1 ve kendisi. Bir doğal tamsayının bütün bölenleri arasında en küçüğü bir asal sayıdır; bir tamsayının bölenlerini aramada işleme, bunu asal çarpanlara ayırmakla başlanır; bundan da bütün bölenler elde edilir. (Örneğin: $12 = 2^2 \times 3$ buradan $D_{12} = \{1; 2; 2^2; 3; 2x3; 2^2 \times 3$ elde edilir; bk. şek.) Bir *c* tamsayısı *a* ile *b* tamsayılarının bir böleni ise buna *a* ile *b* nin ortak böleni denir. İki tamsayının ortak bölenleri arasında en büyüğüne E.B.O.B. (en büyük ortak bölen) denir. İki ya da daha çok sayının E.B.O.B. lerinin aranması, bunlardan her birinin asal çarpanlara ayrılmasıyla yapılır. E.B.O.B., çarpanlara ayırmada ortaya çıkan ortak asal çarpanların en küçük üslü olanlarının çarpımıdır.

Eukleides* algoritması ya da art arda bölme yöntemi, iki tamsayının E.B.O.B. ini de bulmaya yarar.

BÖLGE a. (*bölmek*'ten böl-ge). **1.** Alanı, idari ya da ekonomik birliğe, yeryüzü şekillerinin, iklimin, bitki örtüsünün benzerliğine ya da üzerinde yaşayan insanların kültürel bütünlüğüne göre belirlenen değişik büyüklükte toprak parçası; yöre: *Ege bölgesi. İzmir ve çevresi önemli bir sanayi bölgesidir. Yerleşim bölgesi. Ekvator bölgesi ormanları.* **—2.** Vücut yüzeyinde, alanı yaklaşık olarak belirlenmiş herhangi bir bölüm; nahiye: *Kalp bölgesindeki ağrılardan yakınmak. Sırt bölgesi, karın bölgesi.*

—Aktar. Bir otobüs hattının güzergâh ücretinin hesaplanması için temel alınan yol bölümü.

—Ask. Savunma savaşında eylem alanı. —Bastırma harekâtlarında ve düzenin sağlanması için (Çinhindi, Kuzey Afrika) büyük bir birliğin denetimine verilmiş alan. ‖ *Bölge malzemesi,* bir bölgeye uyarlanmış malzeme. ‖ *Ağırlıklar bölgesi,* bir ordunun yayıldığı toprak parçası. (Çarpışmaların olduğu hatları, lojistik hizmetlerin verildiği geri hatları ve menziller bölgesini içerir.) ‖ *Destek bölgesi,* düşmanın girme durumunda, coğrafi özellikleriyle karşı koymaya olanak veren arazi parçası. ‖ *Gözetleme bölgesi,* bir gözcünün ya da otomatik silahın sorumluluğuna bırakılmış toprak parçası. ‖ *Harekât bölgesi,* askeri birliğin harekâtı gerçekleştirdiği arazi parçası. ‖ *Menziller bölgesi,* İkinci Dünya savaşı'na kadar, ordunun derinliğinde bulunan geri hatlara verilen ad; bugün, muharebe sahasının gerisinde bulunan ve lojistik hizmetlerin verildiği bölge. ‖ *Posta bölgesi,* yerleri gizli tutulan askeri birliklere posta servisince verilen anlaşmalı adres. ‖ *Savaş bölgesi,* taktik hava ve kara birliklerinin harekâtlarını gerçekleştirdikleri bölge. ‖ *Savunma bölgesi,* bakanlıklar adına sivil ve askeri kurumların ulusal savunmayla ilgili önlemleri tasarladıkları ve bunların uygulanmasında çerçeve oluşturan birkaç ili kapsayan bölge. ‖ *Sorumluluk bölgesi,* ülke topraklarından büyük bir birliğin sorumluluğuna verilmiş arazi parçası (örneğin tümen sorumluluk bölgesi, kolordu sorumluluk bölgesi). ‖ *Taarruz çıkış bölgesi (ya da hattı),* piyade, mekanize piyade ve zırhlı birliklerin taarruza geçtikleri düzenlenmiş ya da düzenlenmemiş arazi parçası. ‖ *Tahkim edilmiş savunma bölgesi,* barış zamanından başlayarak sınırların savunulması için ayrılmış alan. ‖ *Toplanma bölgesi,* birliğin muharebe öncesinde hazırlıklarını tamamladığı arazi parçası. (Geriden ileriye doğru: *ilk toplanma bölgesi, toplanma bölgesi, taarruz bölgesi* biçiminde sıralanır.) ‖ *Yurtiçi bölgesi,* savaş durumunda harekât alanı dışında kalan ve tüm ül-

keyi tanımlamakta kullanılan terim.

—Ask. denizc. Deniz kuvvetlerinin tatbikatları ve eğitimleri için önceden belirlenen ve mevkisi tüm denizcilere duyurulan deniz sahası.

—Astrofiz. *Etkin Güneş bölgesi*, Güneş atmosferinde ışıma yayımı, sıcaklık ve devinim değişkenlikleri gözlenen ve leke grupları içeren bölge. (Bk. *ansikl.* böl.) || *HI bölgesi*, yıldızlararası ortamın, yansız hidrojen bakımından çok zengin bölgesi. || *HII bölgesi*, yıldızlararası ortamın iyonlaşmış hidrojen bakımından çok zengin bölgesi. (Eşanl. SALMALI BULUTSU.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Balis. *Tehlikeli bölge*, ateşli silahların ve klasik topların çevresindeki personel için tehlike yaratan bölgesi. (Bu bölgeyi çevreleyen sınır güvenlik sınırı adını alır.)

—Belgl. Bir katalog fişindeki kaynakça özetinin bölümleri. (Özet, yedi bölüme ayrılır: kitabın adı ve yazarı, yayınevi, adres, kitabın basım özellikleri, dizi adı, notlar, cilt ve fiyatı.)

—Biyocoğ. Bitki coğrafyasında, yerleşik familyaların, altfamilyaların, oymakların ve birçok özgül bitki cinsinin genellikle yaygın ölçüde bulunduğu arazi parçası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Biyol. Ortak iklim ve coğrafya etmenlerine bağlı olan oldukça geniş alan. Bölgenin, flora ve fauna bileşimi, sınıflandırmanın ana birimleri düzeyinde (familya) belli bir türdeşlik gösterir (holarktik neotropikal bölgeler ve Etyopya ya da Afrika-Madagaskar, Endonezya-Malezya, Avustralya-Papua, Polinezya ve Antarktika bölgeleri).

Travma sonucu başlayan yenilenme sırasında, duruma göre, bir ayağın, bir kuyruğun ya da sadece bir nedbenin oluştuğu deri bölümü. (Yenilenme yeteneği bulunan hayvanlar, özellikle kertenkele ve susemenderlerinin derisinde yer yer böyle bölgeler bulunur.)

—Bot. Flahault'a göre, cinslerin yerleşikliğinin pek az göze çarptığı, ama Linne sistematiğine uygun türlerinin yerleşik olduğu geniş alan. (Bölge geniş bir alan olduğundan l.esim ve bucak gibi küçük bölümlere a[illegible]lır.) || *Kopma bölgesi*, yap[illegible]k sapında bulunan ve yaprakların kop[illegible] düşmesini sağlayan narin bölge. || *Uç ve[illegible]me bölgesi*, tomurcuğun içindeki büyüme noktasının uç kısmı. (Bitkinin gelişip büyümesi sırasınd[illegible] genellikle hareketsizdir, ama çiçeklerin [illegible]luşumunda önemli rol oynar.)

—Ceb. *İşlemciler bölgesi*, bir E $\{a_1, a$ [illegible] kümesi üzerinde bir dış bileşim ya[illegible]anımlamaya yarayan $\{x_1, x_2, ...\}$ kümesi; öyle ki, x elemanlarından biriyle a elemanlarının birinden oluşan ikili, E nin bir elemanına karşılık gelir. (Gerçek sayılar kümesi, bir vektörle bir skalerin çarpması için bir işlemciler bölgesi oluşturur.) || *Tamlık bölgesi*, çarpma yasası için bir etkisiz eleman kabul eden tamlık halkası. (Bağıl tamsayıların $\mathbb{Z}$ halkası bir tamlık bölgesidir.)

—Coğ. *Coğrafi bölge*, gerek fiziki gerek beşeri bakımlardan belirleyici ortak özellikler taşıyan, tutarlı bir bütün oluşturan ve kendine özgü coğrafi kişiliği ile komşu alanlardan ayırt edilebilen bir mekân ya da arazi parçası. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Doğal bölge*, insan eliyle meydana gelmiş görünüm değişiklikleri dikkate alınmamak koşuluyla jeoloji, jeomorfoloji, iklim, biyocoğrafya gibi doğal bakımlardan ya da bunlardan birkaçı açısından benzerlik gösteren mekân birimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Çevrebil. *Sulak bölge*, sürekli ya da düzenli olarak sığ sularla kaplı bölge.

—Denizbil. *Kaynak bölgesi*, suların dalış yaptığı okyanus bölgesi. (Başlıca kaynak bölgeleri Antarktika kıtası çevresinde [Weddell ve Ross denizleri, Doğu Antarktika'nın birçok kesimi] yer alır. Kuzey yarıküredekiler: Grönland havzası, Grönland'ın ucu ve Ohotsk denizi.)

—Dy. *Ayırma bölgesi*, normal olarak akımla beslenmeyen ve bu amaçla her iki ucunda akım kesme düzeneği bulunan, uygun boyda katener parçası. (Bu parçanın iki yanında yer alan katenerlerin, taşıtın pantograflarınca köprülenmesini önler.) || *Ayrık bölge*, işaretleme ile elektrikli kilitleme sistemlerini çalıştıran ve bir elektrik devresi oluşturan hat parçası. || *Besleme bölgesi*, bir triyaj garından beslenen garların tümü. || *Elemanter bölge*, çevre öğelerden elektriksel olarak yalıtılabilen en küçük katener öğesi. || *İşletme bölge amirliği*, sınırları, içerdiği garların önemine göre değişen bir bölgede, bu garların düzenlenmesi ve denetiminden sorumlu yönetim birimi. || *Katener bölgesi*, iki elektrik sistemi arasında geçişi sağlamak amacıyla isteğe göre iki farklı akımla beslenebilen katener parçası. || *Trenler bölge amirliği*, yolcu trenlerinde, yolcuların yerleştirilmesi, bilet denetimi ve güvenlikten sorumlu bölge birimi.

—Geom. Sınırı bir ya da daha çok eğriden (aynı biçimde yüzeyden) oluşan ve içi bağlantılı olan düzlem (aynı biçimde uzay) parçası. (Pek belirsiz olan bu kavram yerine, daha kesin olan ve çoğu kez bir sıfatla tamamlanan "kesme" kavramı yeğlenir.)

—Havc. *Kontrol bölgesi*, hava trafiği servislerince, uçakların yükselti ve doğrultu bakımından sürekli olarak denetlendiği hava bölgesi. || *Uçuş bilgi bölgesi* ya da *uçuş rapor bölgesi*, uçakların yer servislerinden bilgi alabildiği ama denetlenmediği hava bölgesi.

—Huk. *Bölge idare mahkemesi*, yargı çevresindeki idare ve vergi mahkemelerinde tek yargıçla verilen kararları itiraz üzerine inceleyen ve kesin olarak karara bağlayan idari mahkeme. (6 ocak 1982 tarih ve 2576 sayılı yasayla kurulan bu mahkemelerin bir başkanı ve iki üyesi vardır. Yargı çevresindeki idare ve vergi mahkemelerinin başkanları bölge idare mahkemesi üyeliği de yaparlar. İş hacminin gerekli kıldığı durumlarda bölge idare mahkemesi üyeliklere sürekli atama da yapılabilir.) || *Askeri yasak bölge*, ülke savunması açısından gerekli görülen, yer ve sınırları Genelkurmay başkanlığı'nın önerisiyle Bakanlar kurulu'nca saptanan bölge. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sanayi bölgesi*, sanayi kuruluşlarının yerleştirilmesine ayrılmış, altyapı hizmetleri, sanayisinin gereklerine göre düzenlenmiş bölge. || *Sandık bölgesi* → SEÇİM. || *Seçim bölgesi* → SEÇİM. || *Serbest bölge*, 6 haziran 1985 tarih ve 3218 sayılı yasaya göre, yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak, dış finansman ve ticaret olanaklarından daha fazla yararlanmak vb. amaçlarla kurulması öngörülen, yer ve sınırları Bakanlar kurulu'nca saptanan bölge. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Turizm bölgesi*, 12 mart 1982 tarih ve 2634 sayılı Turizmi teşvik k.'na göre, yer ve sınırları Kültür ve turizm bakanlığı'nın önerisiyle Bakanlar kurulu'nca saptanıp ilan edilen bölge. (Turizm bölgelerinin saptanmasında çevrenin doğal, tarihsel, arkeolojik vb. özellikleri dikkate alınır.)

—İstat. *Kabul bölgesi*, hipotez testlerinde, genellikle "sıfır varsayımı" diye adlandırılan H_o doğruysa, $I—\alpha$ olasılıkla örneklem değerinin içine düşeceği bölge ya da aralık. || *Red bölgesi*, H_o doğruysa, örneklem değerinin α olasılıkla içine düşebileceği, kabul bölgesinin dışındaki bölge. Örneklem değeri "kritik bölge" de denen bu bölgeye düşerse H_o reddedilir.

—Kaynakç. *Bağlantı bölgesi*, seyrelme bölgesi ile ısı etkisindeki bölge arasında yer alan sınır. || *Erimiş bölge*, erimiş kaynak banyosunun kapladığı hacim. || *Isı etkisindeki bölge*, ana metalin kaynak ya da ısıl kesme ısısından etkilenen ama erimeyen bölümü. || *Kaynak bölgesi*, erimiş bölge ile ısı etkisindeki bölgenin toplamı. || *Seyrelme bölgesi*, kaynak sırasında ana metalin kaynak dolgu metaliyle birlikte eriyen bölümü.

—Manyet. *Weiss bölgesi*, ferromanyetik bir madde içinde, düzgün genlik ve doğrultuda kendiliğinden mıknatıslanma gösteren bölge. (Bu bölgeler *Bloch çeperleri* ile birbirinden ayrılır. Bölge kavramı antiferromanyetik, ferroelektrik ve antiferroelektrik malzemeleri de kapsayabilir.)

—Metalürj. *Bölge ekseni*, metal kristalografisinde, metalürji ürünlerinin tercihli yönelimi.

—Nöroanat. *Belirsiz bölge*, talamus altında yaygın bulunan ve belki de striato-tegmento-oliver yol üzerinde bir aktarma yeri olan sinirsel yapı. || *Lissauer kenar bölgesi*, omurilik yüzeyi ile arka boynuzun en arka bölümü arasındaki kısım.

—Petr. san. *Arama bölgesi*, petrol araştırmaları yapmak üzere bir şirkete belli süreler için ve belli koşullarla verilen alan; (şirket arama ruhsatnamesinin süresi bitince, arama yapmaktan vazgeçince ya da istenen koşulları yerine getirmediyse arama bölgesini petrol arama iznini veren kamu kuruluşuna devretmek zorundadır. Türkiye'de arama bölgelerinin işletilmesiyle ilgili tüm işlemler Petrol işleri genel müdürlüğü'nce düzenlenir.)

—Radiletiş. *Bölge radyosu*, kendi vericisiyle yalnızca belirli bir bölgeye yayın yapan radyo. (Tüm TRT radyoları, günün belirli saatlerinde kendi bölgelerine yayın yaparlar.)

—Siber. *Ölü bölge*, DUYARSIZLIK'ın eşanlamlısı.

—Tiyat. *Bölge tiyatrosu*, bir bölgede yerleşmiş düzenli çalışan tiyatro. Devlet tiyatroları genel müdürlüğü'ne bağlı Adana, Bursa, İzmir sahneleri birer bölge tiyatrosu sayılabilir. Özel topluluklar içinde Ordu Belediyesi Karadeniz tiyatrosu gerçek anlamda bir bölge tiyatrosudur.

—Topol. Bir topolojik uzayın parçası. (Bu terim kimi kez açık ve bağlantılı parçalar için kullanılır.)

—Uluslarar. huk. *Bitişik bölge*, karasularının dışında kalan ve üzerinde kıyı devletinin gümrük, maliye, sağlık ve göç konularında yasalarına aykırı davranışları önlemek ve cezalandırmak amacıyla gerekli denetimi yapabildiği deniz alanı 1958 Cenevre Karasuları ve bitişik bölge sözleşmesi'nde karasuları esas çizgisinden başlayarak en çok 12 deniz mili olacağı kabul edilen bitişik bölgenin, 1982 BM Deniz hukuku sözleşmesi'yle en çok 24 deniz mili olması öngörülmüştür. || *Münhasır ekonomik bölge*, karasularının dışında kalan ve üzerinde kıyı devletinin ekonomik ve işlevsel haklarının bulunduğu deniz dipleri ve su tabakası. Kıyı devleti, 200 deniz mili olarak kabul edilen bu alandaki canlı ve cansız kaynaklar üzerinde münhasır ekonomik haklara, ayrıca yapay ada ve tesis kurma, her türlü araç gereç yerleştirip kullanma, bilimsel araştırma yapma, çevre koruma ve düzenleme haklarına sahiptir. Türkiye, 3 aralık 1986 tarihli Bakanlar kurulu kararıyla Karadeniz'de münhasır ekonomik bölge ilan etmiştir. || *Sınır bölgesi*, bir devletin sınırları boyunca uzanan ve ulusal savunma amacıyla özel bir statüye bağlanmış olan bölge.

—Uluslarar. ikt. *Para bölgesi*, karşılıklı konvertibilite ve sabit kur bağlantısıyla birbirine bağlanmış ya da gerektiğinde, belli sınırlar çerçevesinde birbirlerine oranla ayarlanabilen paraları olan ve aralarında ayrıcalıklı (özellikle ticari) ilişkiler bulunan ülkeler topluluğu; paraları az ya da çok belirgin bir biçimde, merkezi bir ülkenin egemen para rolü oynayan parasına bağlı bulunan ülkelerin oluşturduğu bölge. (Bu biçimde oluşmuş bölgeler şunlardır: *dolar bölgesi* [ABD, Kanada, Latin Amerika ülkeleri]; *frank bölgesi* [Fransa ve eski Fransız birliği'nden ortaya çıkmış ülkelerin çoğu]; *sterlin bölgesi* [Büyük Britanya ve Commonwealth ülkeleri (Kanada dışında), İzlanda, Irak, İrlanda, Ürdün, Libya]; ve tüm anlamıyla bir para bölgesi oluşturmayan ruble bölgesi [halk demokrasileri].) || *Serbest mübadele bölgesi*, aralarında gümrük vergilerinin ve ticari mübadeleleri kısıtlayıcı düzenlemelerin

kaldırılmış bulunduğu iki ya da daha fazla gümrük bölgesinden oluşan bütün. (Serbest mübadele bölgeleri arasında, Avrupa serbest mübadele birliği ile Latin Amerika serbest mübadele birliği sayılabilir.)

—Yerbil. *Magmatik bölge, volkanik bölge,* kökenleri aynı olmakla birlikte farklı türden magmatik ya da volkanik oluşumlar gösteren coğrafi alan. (Örneğin Puys sıradağları, Dore ve Velay dağları volkanık bölgelerdir.)

—ANSİKL. Astrofiz. Etkin Güneş bölgesi. Etkin bölgeler ışıkküreden başlayıp renkküreden geçerek taca kadar yayılır ve çok karmaşık olayların kaynağını oluşturur; görünümleri, gözlem için kullanılan ışınlara bağlıdır. Bu bölgenin boyutları, biçimleri ve yaşam süreleri büyük farklar gösterir. Özellikle biçim ve boyutları büyük ölçüde bölgenin yaşına bağlıdır. Yaşam süreleri ise birkaç saatten birkaç aya kadar değişir. Etkin bölgeleri yeğin bir manyetik alan yönlendirir, ayrıca gelişimleri ve ayırtedici özellikleri bu alana bağlıdır. Alt katmanlardan yer yer yüzeye çıkan manyetik akı, Güneş lekelerinin çevresinde çiftkutuplu ya da çokkutuplu çok yoğun bir yapı oluşturur. Orta boyutlu etkin bir bölgenin manyetik akısı yaklaşık 10^{22} Mx.'dir. Güneş lekeleri dışında yer alan etkin bölgelerin ayırtedici özelliklerini yoğunluk ve sıcaklık artışı, dolayısıyla X ışınlarından radyo ışınlarına değin güçlenen bir ışıma oluşturur. Etkin bir bölgenin taç bölümündeki yoğunluğu, öbürlerine oranla 10 kata, sıcaklığı 5 kata, radyo yayını da katlarca yüksek bir düzeye ulaşabilir. Bir başka ayırtedici özelliğini etkin bölgelerin büyük ölçekli (100 km.s^{-1}' ye ulaşabilen) plazma akıları ve parçacıkların ivmesi oluşturur.

Güçlü morötesi ve X ışınımları gezegenlerarası ortamı olduğu kadar Yer'in üst atmosferini de etkiler.

HI ve HII bölgeleri. Bir yıldızın çevresinde HI ve HII bölgelerinin varlığı herşeyden önce yıldızın sıcaklığına bağlıdır. Yıldızın yayınladığı morötesi ışıma, çevresindeki yıldızlararası ortamda yer alan hidrojeni iyonlaştırır: böylece yıldız, ışık yayan iyonlaşmış hidrojen içinde kalır ve parlak bir bulutsu (salmalı bulutsu) biçiminde görülür; uzak bölgelerde ise morötesi ışıma soğurulduğundan, hidrojenin iyonlaşması artık olanaksızdır ve hidrojen yansızlığını korur. İşte bu yansız hidrojen bölgesi HI'i, iyonlaşmış hidrojen bölgesi de HII'yi oluşturur. Merkez yıldızın sıcaklığı yetersiz kalırsa ya da hidrojen bölgesi sıcak yıldızlara çok uzakta yer alırsa iyonlaşma görülmez; bu halde HII bölgesi oluşamaz. HI bölgeleri, yansız hidrojenin ayırtedici özelliği olan 21 cm'lik tayf çizgisiyle incelenir; HII bölgeleri ise radyoastronomide serbest elektronların ısıl ışınımıyla belirlenir; öte yandan kızılaltı ışınlarla gözlem, çok verimli sonuçlar sağlar. Hidrojen tayf çizgileri va yasak tayf çizgileri bulutsu içindeki fiziksel koşulları tanımamızı da sağlar.

İsveçli gökbilimci B. Strömgren, hidrojenin iyonlaşmasına yol açan yıldızın özelliklerinden yola çıkarak bir HII bölgesinin boyutlarını değerlendirdi: bu bölge bir küredir (Strömgren küresi) ve yarıçapı yıldızın sıcaklığı kadar yıldızlararası ortamda yer alan toz miktarına da bağlıdır. HI ve HII bölgelerinin sıcaklığı, gaz elektronlarının ve atomlarının kinetik sıcaklığına eşdeğerdir. Bu sıcaklık, bölgelerden herbirinin enerji bilançosuna bağlıdır. Bir HII bölgesi için, sıcaklık 5 000°C ile 10 000°C arasında değişir.

HII bölgeleri üstüne günümüzde yapılan incelemeler, bu bölgenin çok sıcak yoğuşum halindeki bir yıldız ile çok seyreltik ve soğuk yıldızlararası ortam arasında bir geçiş bölgesi oluşturduğu varsayımına dayanır.

—Biyocoğ. Coğrafya açısından bitki bölgeleri ya flora ve genetik yapı ya da dış görünüm ve çevrebilimsel konum esas alınarak belirlenir. Buna göre flora bölgelerinden ya da dış görünüme dayalı bitki topluluklarından söz edilir. Flora bölgeleri ayrıca genetik ilişkilere ve yerleşiklik oranına göre alt bölgelere ayrılır. Dış görünüme dayalı bölgelerse bitki topluluklarının morfolojisine, çevrebilimsel durumuna, geçirdikleri gelişmeye, ardışıklık sürecine ve yayılma alanlarının boyutlarına göre çeşitli gruplar, sınıflar, tipler ve birliklerle kaplı dar alanlara ayrılır. İki ayrı yönteme göre belirlenen bu coğrafi bitki bölgeleri alan ve yer olarak birbiriyle tam çakışmaz. Flora bölgeleri genellikle daha geniştir ve dış görünüm bakımından değişik birçok bitki topluluğu bölgesini kapsar. Örneğin Türkiye genetik ilişkiler bakımından başlıca üç flora bölgesine (Akdeniz bölgesi, paleoboreal orman bölgesi, Turan-Önasya bozkır bölgesi) ayrıldığı halde bunların her birinin sınırları içinde dış görünüm bakımından değişik birçok bitki topluluğu bölgesi yer alır.

Bitki coğrafyasında olduğu gibi hayvan coğrafyası bakımından da yeryüzü favna ilişkilerine dayanılarak bölgelere ayrılır.

—Coğ. • *Türkiye'nin coğrafi bölgeleri.* Türkiye'nin birbirinden birçok bakımlardan farklı coğrafi alanlardan oluşan bir mozaik özelliği gösterdiği, eskiden beri bilinen bir gerçektir. Ama, uzun süre ülkenin bilimsel olarak yeterince tanınamamasından ötürü, Türkiye'deki coğrafi bölgelere ilişkin olarak alan, ad ve sayı bakımından yerli ve yabancı yazarlar arasında büyük farklılıklar vardı. Bölge ayrımında kullanılan yöntemler de çoğu kez bilimsel temellere dayanmıyor, bu amaçla akarsu havzalarının, yönetim birimlerinin ve hatta meridyenlerin esas alındığı görülüyordu. Bütün bu gibi farklılıkların, özellikle Türkiye coğrafyası öğretiminde de bölgelerin coğrafi gerçeklerinin tanıtılmasında ortaya çıkardığı kargaşa Türk coğrafya kurumu'nun 1941 yılında düzenlediği Birinci coğrafya kongresi sırasında ele alınmış ve İ. H. Akyol B. Darkot, H. Louis ve H. S. Selen'den oluşan bir uzmanlar komisyonunun bilimsel temellere dayanarak hazırladıkları rapor üzerine yapılan görüşme ve tartışmalardan sonra, coğrafi özellikler bakımından farklı 7 büyük birimin (Karadeniz, Marmara, Ege, Akdeniz, İç Anadolu, D. Anadolu ve G.-D. Anadolu) birer coğrafi bölge olarak ayrılması gerektiğinde fikir birliğine varılmıştır. Bu çalışmalar sırasında bölgelerin belirlenmesinde, sınırlandırılmasında ve adlandırılmasında, başta coğrafi konum ve çeşitli sonuçlarıyla fiziki coğrafya koşulları olmak üzere, sözkonusu alanların beşeri ve iktisadi özellikleri gibi ölçütlere dayanılmıştır. Böylece, ülkenin Karadeniz, Ege ve Akdeniz kıyıları boyunca uzanan ve Marmara'yı çevreleyen kenar kesimleri ve karasal İç Anadolu; büyük yükseltisinin doğurduğu sonuçlarla ayrıcalıklar gösteren D. Anadolu; onlardan Amanos-Toros yayı ile ayrılmış bir platolar alanı olan G.-D. Anadolu ayrı birer bölge olarak kabul edilmiştir. Ayrıca K., G. ve B.'daki kenar bölgelerde, karasal etkilerin belirgin olduğu birer iç kesim ayrılmıştır. Bugün gerek Türkiye coğrafyası öğretiminde, gerek genel tanımlamalarda, 1941 kongresinde kararlaştırılan bu bölge ayrımı ve adları kullanılmakta ve bazı bölge sınırlarının tartışılabilir olmasına karşın bu uygulama, yıllarca süren bir kargaşaya son vermiş bulunmaktadır. Bununla birlikte, Devlet meteoroloji işleri genel müdürlüğü dışında, Karayolları genel müdürlüğü (karayolu bölge müdürlükleri), Tarım, orman ve köyişleri bakanlığı (tarım bölgeleri), Adalet bakanlığı (idare mahkemeleri bölgeleri) ve DSİ gibi kuruluşlar, daha çok yönetim birimi sınırlarına dayanan ve coğrafi bölgelerden farklı olan kendi bölge taksimatını kullanmaktadırlar.

• *Doğal bölge.* Günümüzde dar anlamda doğal bölge artık kalmamıştır; ayırt edilen bölgeler ancak insanın etkisiyle görünümü değişmiş ve özellik kazanmış coğrafi bölgelerdir. Bununla beraber, çok yüksek enlemler (kutup bölgeleri), tropikal kuşağın büyük çölleri, alçak enlemlerdeki sık ormanların bazı kesimleri gibi insan müdahalesini çok sınırlı ölçüde kaldığı bazı bölgeler hâlâ daha doğal bölge sayılmaktadır.

—Çevrebil. *Sulak bölgeler.* Göl, gölcük, deniz ya da akarsu kıyılarındaki bataklıklar, su basar vadiler, kıyılardaki çamurluklar, turbalıklar, haliçler, vb. insanların el atması nedeniyle (kurutma, tarımsal işletme, çeşitli yapılar, vb.) her yıl biraz daha azalarak yok olma yolundadır. Bununla birlikte, bu bölgeler çevrebilim açısından önemli rol oynayan yerlerdir. Birçok yararları yanında, taşkınlar için düzenleyici, sular için hazne ve tükenmekte olan hayvan türleri için barınak hizmeti görürler. Buralar biyosferin en verimli yerleri ve birçok kuş türünün göç, üreme ve kışlama döneminde zorunlu olarak konakladığı alanlardır.

—Huk. *Askeri yasak bölge.* 18 aralık 1981 tarih ve 2565 sayılı Askeri yasak bölgeler ve güvenlik bölgeleri k.'na göre; kara, deniz ve hava askeri yasak bölgeleri birinci ve ikinci derece askeri yasak bölgeler olmak üzere ikiye ayrılır. Bu bölgelerde uygulanacak ilkeler yasada ayrıntılı olarak belirtilmiştir. *Birinci derece kara askeri yasak bölgeleri* ilan edilmez. Ancak bu bölgelerin sınırları uygun işaretlerle belli edilerek bu işaretlerle ilan edilir. Bu bölge içindeki taşınmaz mallar kamulaştırılır. İlke olarak, bu bölgelere görevlilerden başkası giremez. *İkinci derece kara askeri yasak bölgeleri*'nin sınırları Resmi gazete'de yayımlanır. Yurttaşların bu bölgelere girmeleri ve burada çalışmaları serbesttir; yabancıların girişi için özel izin gerekir. Birinci derece deniz askeri yasak bölgeleri ilan edilmez. Ancak bunların sınırları olabildiği ölçüde uygun işaretlerle belli edilerek bu işaretler denizcilere ilan yoluyla duyurulur ve deniz haritalarına işlenir. İkinci derece deniz askeri yasak bölgelerinin dış sınırları Resmi gazete'de ilan edilir ve deniz haritalarına işlenir. İkinci derece deniz askeri yasak bölgelerinde balıkçılık vb. işler, yurttaşlar için serbesttir. Birinci derece hava askeri yasak bölgeleri, birinci derece kara ve deniz askeri yasak bölgelerin üzerinde ve dış sınırlardan yatay olarak her yönde en az yirmibeş kilometrelik hava sahasını kapsayacak şekilde kurulur. Ancak bu bölgeler ulusal sınırların dışına çıkamaz. Birinci derece hava askeri yasak bölgeleri dikey olarak sınırsız yüksekliğe kadar uzanır. Bu bölgeler Genelkurmay başkanlığı'nın önerisi üzerine Bakanlar kurulu'nca saptanır ve Türkiye havacılık neşriyatı'nda yayımlanır. Türk askeri hava araçlarının dışındaki her türlü yerli ve yabancı hava araçlarının bu bölgelere girmesi izne bağlıdır. İkinci derece hava askeri yasak bölgelerine Türk hava araçları girebilir. Yabancı uyruklu kişilerin yönetimindeki hava araçlarının bu bölgelere girmesi Genelkurmay başkanlığı'nın iznine bağlıdır.

• *Serbest bölge.* Bu bölgelerde vergi, resim, harç, gümrük ve kambiyo yükümlülüklerine ilişkin yasa kuralları uygulanmaz. Serbest bölgeler gümrük çizgisi dışında sayılır. Fiyat, kalite ve standartlarla ilgili olarak kamu kurum ve kuruluşlarına yasalarla ve diğer hukuk kurallarıyla verilen yetkiler serbest bölgelerde uygulanmaz. Serbest bölgeyle Türkiye'nin diğer yerleri arasında yapılacak ticaret, dış ticaret rejimine bağlıdır. Serbest bölgeyle diğer ülkeler ve serbest bölgeler arasında dış ticaret rejimi uygulanmaz. Serbest bölgelerde ödemeler dövizle yapılır; Bakanlar kurulu ödemelerin Türk lirasıyla yapılmasına da karar verebilir. Çalışma ve sosyal güvenlik açısından serbest bölgeler Türkiye Cumhuriyeti yasalarına bağlıdır.

BÖLGECİ sıf. ve a. Bölgecilik yanlısı kimse için kullanılır.

◆ sıf. Bölgeciliğe ilişkin, bölgecilikten yana olan: *Bölgeci bir siyaset izlemek.*

BÖLGECİLİK a. **1.** Bölgesel toplulukların varlığını kabul ederek bunların tanınmaları için uğraşan hareket ya da öğreti. (XIX. yy. sonuyla XX. yy.'ın belirgin niteliklerinden olan bölgecilik, sağda ve solda olduğu kadar merkezde de yandaş buldu. Bölgecilik, aşırı ve kimi zaman da şiddet yanlısı biçimiyle ayrılıkçılığa yaklaşır.) **—2.** Belli bir bölgeye önem verme, onun çıkarları için çalışma. **—3.** *Bölgecilik yapmak*, bunun için çalışmak.

—Ed. Gerçekçiliği belirli bir bölgenin canlandırılmasıyla özdeşleştirilen ve çoğunlukla romanda beliren edebiyat estetiği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. → YÖRECİLİK.

—ANSİKL. Ed. Ulusal edebiyattan önce bölgesel edebiyat vardı. Daha sonra, birbirlerine bağlandılar. Bölgecilik, ulusal edebiyatın merkezciliğinden XVIII. yy.'ın sonunda, İngiltere'de Maria Edgeworth; Fransa'da, romantizm ve özellikle G. Sand ile kurtuldu. Giono ve Faulkner ara tipler getiren bir bölgecilik uyguladılar. İspanya ve İtalya'da, jeopolitik dağılım ve ulusal dilin bölgesel değişkenlikler göstermesi sonucunda bölgecilik edebiyat atılımlarının vazgeçilmez koşullarından biri oldu.

Türk edebiyatında özellikle köy enstitüsü çıkışlı yazarlar yetiştikleri ve görev yaptıkları bölgelerin yerel niteliklerini edebiyata yansıttılar. Mahmut Makal'ın *Bizim köy* yapıtına konu olan Niğde Aksarayı'nın yanı sıra Fakir Baykurt Burdur, Talip Apaydın Orta Anadolu, Mehmet Başaran Trakya, Dursun Akçam Doğu Anadolu köylerini, Ali Yüce Antakya'yı anlattılar. Gerçekçi edebiyat, yazarların içinde yetiştikleri kendi bölgelerine geniş ölçüde tanıklık getirdi: örneğin Yaşar Kemal Çukurova'yı, Samim Kocagöz Söke'yi, Necati Cumalı Urla'yı konu edindi. Öte yandan İstanbul'dan gelme yazarlar da bir süre için yaşamak durumunda kaldıkları yeni bölgeleri anlatmaya koyuldular: Halikarnas Balıkçısı Bodrum'u, Kemal Tahir Çankırı ve yöresini bu çevrede ele aldılar. Türlü bölgelere ait yaşama biçimleri edebiyata yansırken, zaman zaman şive taklidi de roman ve hikâyeyi besledi. Şiirde ise Abdülhalim Galip Paşa'nın XIX. yy.'da Kastamonu ağzıyla yazdığı *Mutayebat-ı türkiye* adlı divan,dil ve anlatım bakımından bölgesel özellik taşıyan sınırlı bir örnek olarak kaldı. Günümüzde Ahmet Arif Diyarbakır yöresinin, Yaşar Miraç Karadeniz bölgesinin deyiş özelliklerini şiir diline aktardılar.

BÖLGELEME a. Şehirc. Bir kentin, akılcı ilkelere uygun olarak, belirli işlevleri yerine getirecek bölgelere ayrılması. (Eşanl. ZONING.)

—ANSİKL. Etnik, ekonomik ve sağlıkla ilgili koşullardan ya da inançlardan kaynaklanan toplumsal bölgelemenin tarihi çok eskilere uzanır (Ortaçağ'da, el sanatlarında uzmanlaşmaya dayanan bölgeleme). XX. yy.'da, halka daha iyi yaşam koşulları sağlamayı amaçlayan bölgeleme, sanayi, ticaret ve yönetim, konut, eğlence bölgelerinin birbirinden ayrılmasına dayanır.

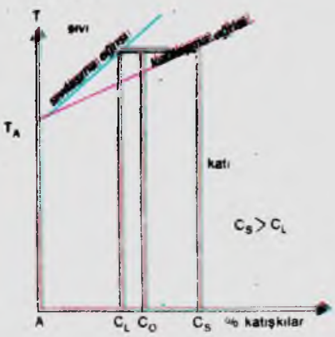
BÖLGELERARASI sıf. Birçok bölgede ortak olan şeyler için kullanılır.

BÖLGESEL sıf. **1.** Bir bölgeye, bir yöreye, ilişkin; yöresel: *Bölgesel âdetler.* **—2.** Tüm ülkeleri kapsamayan, komşu bir grup devleti ilgilendiren: *Bölgesel anlaşmazlık, çatışma.*

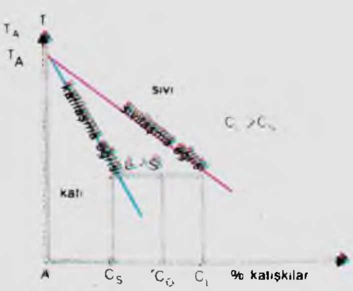
—İkt. *Bölgesel iktisat*, iktisat biliminin, iktisadi olguları ortaya çıktıkları yer ile ilişkisi içinde inceleyen dalı. ||*Bölgesel istihdam primi*, azgelişmiş yörelere vasıflı emek akımını gerçekleştirebilmek amacıyla, çalışanlar denge ücret haddinin üzerinde ödenen fark. (Sözkonusu primin düzeyinin saptanmasında, devlet, farklı kesimler arasında ayrım yapabilmekte, kalkınmada öncelik tanınan yöre ve kesimlerde primler farklılaşabilmektedir. Türkiye'de bölgesel istihdam primi, vergi indirimleri biçiminde uygulanır.) ||*Bölgesel kalkınma*, ulusal gelirin ülkeyi oluşturan coğrafi bölgeler arasında eşitsiz dağılımını önlemeye ve görece azgelişmiş yörelerin kalkınmasına yönelik hedefler bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Bölgesel planlama*, azgelişmiş bölgelerde piyasa ekonomisinin işleyişinin kalkınmaya ve büyümeye yönelik amaçlarda yetersiz kalışı sonucu, devletin aldığı düzenleyici ve özendirici iktisadi önlemler bütünü. (Gelişmekte olan ülkelerde, bölgesel planlama, ulusal planlamadan ayrı olarak ele alınmamakta, merkezi planlamanın bir alt kategorisini oluşturmaktadır.)

—Metalürj. *Bölgesel erime*, metallerin arıtılmasında en son başvurulan ve bir çubuk boyunca erimiş küçük bir bölgenin yerini değiştirmeye dayanan yöntem. (Çubuğun içerdiği katışkılar bir uca doğru itilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

bölgesel erime

sıvının, sıvı-katı arayüzeyinin katışkı elementleri bakımından zenginleştiği durum (katışkılar külçenin dibinde birikir)

sıvının, sıvı-katı arayüzeyinin katışkı elementleri bakımından fakirleştiği durum (katışkılar külçenin başında birikir)

—ANSİKL. İkt. *Bölgesel kalkınmaya* göre, daha üst düzey bir hedef olarak saptanan ulusal büyüme ve kalkınmanın birincil aracı olarak ele alınan sanayileşme, sosyo-ekonomik yapıda büyük dönüşümler gerçekleştirirken, kaçınılmaz olarak, altyapısı daha gelişmiş yörelerde odaklanmakta ve bölgesel dengesizliklere neden olmaktadır.

Bölgesel kalkınma, sanayileşmenin belli bölgelerde toplanması sonucu ortaya çıkan eşitsizlikleri azaltmaya yönelik ve bu nedenle, sanayinin yurt düzeyinde yaygınlaştırılmasını, yörenin demografik ve sermaye yoğunluk koşullarına uygun teknolojilerle kamu yatırımlarının gerçekleştirilmesini, özel kesim yatırımlarının özendirilmesini amaçlayan politikalar kümesi olarak da tanımlanabilir.

—Metalürj. *Bölgesel erime.* Bu yöntem önce yarıiletken sanayisinde kullanıldı; günümüzde ise katışkıların derişimi milyonda birkaçı (p.p.m.) geçmeyecek aralıkta çeşitli metalleri elde etmekte yaygın olarak yararlanılır. Bu yöntemde metal çubuğun erimiş dar bir bölgesinin, çubuk boyunca yavaş yavaş ve birçok kez yer değiştirmesi sağlanır. Arı bir cismin erime noktası yakınında, erimiş bölgenin sıvı fazı (C_l) ile katı fazı (C_s) arasında bir derişim farkı olduğundan, sıvı faz yer değiştirdikçe katışkı elementleri bakımından ya zenginleşir ya da fakirleşir. Sıvı fazdaki bu değişim, C_s/C_l oranına göre bir sınır değere ulaşır. Böylece, erimiş bölgenin her geçişinde katışkı elementini yansıtan sıvılaşma ve katılaşma eğrilerinin biçimine göre, katışkılar, külçenin başında ya da dibinde toplanır.

Erimiş bölge yöntemi yalnızca, katışkı elementlerinin derişimi diğer arıtma yöntemleriyle azaltılmış çubuklara başarıyla uygulanabilir.

BÖLGESELLEŞMEK f. İstat. Uzaysal bir büyüklüğün ya da değişkenin, düzensiz bir biçimde küçük ölçekte dalgalanırken, büyük ölçekli bir yapı göstermesi.

BÖLL (Heinrich), alman yazar (Köln 1917 - Bornheim 1985). Katolik inancının ve saçma felsefesinin etkisinde kaldı. Savaş ertesinin yıkılmış Almanya'sını (*Trenin tam saatiydi* [Der Zug war pünktlich], 1949; *Wanderer kommst du nach Spa...*, 1950; *Babasız evler* [Haus ohne Hüter], 1954; *Saat dokuz buçukta bilardo* [Billard um halb Zehn], 1959) olduğu kadar, yeniden refaha kavuşan ve tümüyle maddesel hazlara dalan ülkeyi de (*Palyaço* [Ansichten eines Clowns], 1963; *Fotoğrafta kadın da var* [Gruppenbild mit Dame], 1971; *İftira* [Die verlerone Ehre der Katharina Blum], 1974) bu dünya görüşüyle eleştirdi. Ayrıca radyo oyunları, gezi notları (*İrisches Tagebuch*, 1957) yazdı. Deneme ve yergilerinde, Almanya'da düşünce ve anlatım özgürlüğünü kısıtlayan her şeye başkaldırdı. (1972 Nobel edebiyat ödülü.)

J. Anderson - Sygma

Heinrich **Böll** (1974'te)

BÖLME a. **1.** Bölmek eylemi; taksim etme. **—2.** Bir sayıyı bir diğerine bölmek işlemi. **—3.** Bir yeri bölümlere ayırmaya yarayan, desteksiz, ince, dikey iç duvar. **—4.** Geniş bir yerden bölünerek ayrılmış küçük yer. **—5.** *Halk.* Evlerde yıkanmak için ayrılmış yer; gusülhane.

—Anat. Değişik organlar arasındaki perdelere verilen ad (burun delikleri bölmesi, rekto-vajinal bölme, kalpte karıncıklararası bölme, vb.). || *Dil bölmesi*, dilin alt ortasındaki dikey zarsı şerit.

—Arit. *Art arda bölmeler yöntemi*, EUKLEİDES* ALGORİTMASI'nın eşanlamlısı. || *$\mathbb{Z}$ içinde Eukleides bölmesi*, iki a (bölünen) ve b (bölen) [$b \in \mathbb{N}^*$] tamsayısı için q bölüm, r de kalan olmak üzere, $a = bq + r$ ve $0 \leq r < b$ olduğunda var olan tek (q,r) tamsayı ikilisini bulma.

—Ask. denizc. *Zırhlı bölme*, ince tanzim atışına karşı savaş gemilerini korumak için enlemesine yerleştirilen zırh kaplı bölüm.

—Biliş. Bir bit ya da karakter zincirini, iki ayrı zincir oluşturmak için kesmeye dayanan işlem. (Zincirlerden biri bölünen zincirin ilk öğelerinden, ikincisi son öğelerinden oluşur.)

—Bot. *Yalancı bölme*, turpgillerde, meyveyi iki kısma ayıran ve iki çenet açıldığı zaman her bir yüzüne tohumların bağlı kalmasına yarayan ince bölme.

—Ceb. *Azalan kuvvetlere göre bölme*, K[x] içinde Eukleides bölmesine eskiden verilen ad. || h *basamağında artan bölme*, iki A ve B polinomu için (B, sıfır değerini alabilir), R sıfır ya da h den büyük ya da h ye eşit değerde olmak üzere $A = BQ + R$ yi gerçekleyen polinomların (Q, R) ikilisini bulmaya yarayan işlem. [Örneğin, $1 = (1 - x)(1 + x + x^2 + x^3) + x^4$; o halde $1 + x + x^2 + x^3$, 1 in $1 - x$ ile 3 basamaklı bölümü, kalan da x^4 tür.] || K[x] *te Eukleides bölmesi*, iki A ve B polinomu için (B sıfır değil), R nin derecesi B ninkinden sıkı (dar anlamda) küçük olduğuna göre $A = BQ + R$ yi gerçekleyen (Q,R) ikilisini belirlemeye yarayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. Bir geminin birbirinden sızdırmaz perdelerle ayrılmış bölümlerinden her biri. || *Bölme dayakları*, bölmelerden birinin yara alması durumunda bölme içine giren suyun yaptığı basınçla yandaki

bölme perdelerinin yıkılmasını ya da çökmesini önlemek için payandalama işleminde kullanılan kalın kalas ve ağaç siğiller. || *Bölme güvertesi*, geminin sızdırmaz bölmelerinin üstünde bulunan güverte. || *Bölme kapısı* ya da *kaportası*, bölmelerin birinden diğerine geçmeyi sağlayan, çevresi lastik contalı, su ve gaz sızdırmaz kapı. || *Sızdırmaz bölme perdesi*, su basıncına yeterli direnç gösteren metal perde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ed. Bir konuşmayı, bir yazıyı, bir kitabı, birbiriyle bağlantılı birçok parçaya ayırma işlemi. (Tartışmanın başlıca noktalarını belirtmesi bakımından, bölme anlatıdan önce gelir.)

—Fels. Aristoteles'te, bir kavramı, iki başka kavrama ayırmaya dayanan çözümleme yöntemi. Böylece ortaya çıkan iki kavram, birbirlerine genellikle karşıttırlar ve ikisi birlikte, birinci kavramın kapsamına eşit bir kapsam içerirler. (Aristoteles şöyle der: "Her bölme, karşıtlarla yapılır" *Metafizik* [Meta ta physika], 10, 8.)

—Hayvc. Ahırlarda atları, boğaları ve buzağıları koymak için yapılan küçük odacık ya da iki yanı tahta perdeyle sınırlı yer. (Buzağı bölmelerinin her biri tahta perdelerle bölünmüş 1 m²'lik bir alanı kaplar; buzağılar doğar doğmaz buralara konur.)

—İnş. Bir yapıda iç mekânı bölümlere ayırmaya yarayan, taşıyıcı olmayan, ince ve düşey öğe. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ayırıcı bölme*, iki odayı ayırmaya yarayan bölme. || *Dolu bölme*, görünen çatkılarının arası alçıyla doldurulan ya da örülerek oluşturulan bölme. || *Kuru bölme*, alçı, çimento gibi hidrolik bağlayıcılar gerektirmeyen ve önüretimli öğelerin harç kullanılmadan bir araya getirilerek oluşturulan bölme türü. || *Mafsallı bölme*, metal bir armatüre tespit edilen ve bir ray üzerinde gidip gelen, esnek bir gereçten yapılmış bölme. || *Yangın bölmesi*, bir yangını başlar başlamaz yalıtmak ve böylece başka mekânlara sıçramasını önlemek amacıyla inşaat yönetmeliklerince öngörülen düzenleme.

—Kardiyol. *Karıncıklararası bölme*, kalbin iki karıncığını birbirinden ayıran bölme. (Delinmesi, bazı miyokart enfarktüslerinin çok tehlikeli, fakat nadir bir karmaşasıdır.)

—Kasapl. *Karkas bölme*, kasaplık bir hayvanın karkasını parçalara ayırma.

—Kırs. inş. İçinde bir sığırın rahatça yatabileceği genişlikte, yan yana yer alan bölümlerden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Matbaac. Satır sonunda, sözcüğü ikiye bölüp kalan heceyi sonraki satırın başına alma işlemi. || *Bölme işareti*, satır sonunda bırakılan hecenin bitimine konan küçük çizgi. —Dizgicilerin birleştirme çizgisine verdikleri ad. —KESİNTİ nin eşanlamlısı.

—Mim. *Koro bölmesi*, bir kilisede, din adamlarına ayrılan bölümü ibadet edenlerin bulunduğu bölümden ayıran parmaklık. (Koro bölmesinin konumu ve bölmeyi oluşturan gereçler değişir. Oturma sıralarının arkasını gizleyen, taştan oyulmuş bölmeler özellikle gotik katedrallerde koro bölümünü çepeçevre kuşatır: örneğin Paris [XIII.-XIV. yy.],Albi ve Chartres'da.)

—Müz. Müzik cümlelerini birbirinden ayırma sanatı ya da yöntemi.

—Nöroanat. *Saydam bölme*, beyinleri çok iyi gelişmiş olan memelilerin beyninde bulunan ve iki yan karıncığı ön kısımlarında (alın boynuzcuğu) birbirinden ayıran çift katlı çok ince akmadde yaprağı. Yukarıda bulunan nasırlı cisimle aşağıda bulunan beyin üçgeni arasında yer alır ve çok ince olduğu için saydam görünür. (Beyinleri az gelişmiş memelilerde daha yoğun ve kalın olan bu bölmenin önden arkaya doğru gerilmesinin nedeni nasırlı cismin çok gelişmiş olmasıdır.)

—Ormanc. *Orman bölmesi* (parsel), ormancılık çalışmalarının ve teknik müdahalelerin uygulanmasına olanak veren ve ormancılık yönteminin ve ormanla ilgili bilgilerin temelini oluşturan birim. (Orman bölmeleri, mümkün olduğunca doğal sınırlarla [doruk çizgisi, akarsular, yollar] belirlenir ve genişlikleri ortalama 3 ila 30 ha arasında olur.)

—Orm. san. Bir tomruğun biçilmesi sırasında, istenen kalınlıkta kereste elde etmek için, testere aralarının ayarlanması işlemi.

—Ölçbil. Bir ölçü aletinin üzerine çizilmiş bölümler dizisi. || Bir fiziksel özelliği belirlemekte kullanılan normlaştırılmış ölçü aletinin işaretler kümesi. (Örn. Brinell, Rookwell, Vickers'in sertlik bölmeleri, hidrojenli sıcaklıkölçerin sıcaklık bölmesi.)

—Su yapı. *Kapı bölmesi*, eklüz kapısı kanatlarının kapanırken ya da açılırken devindiği boşluk.

—Süslem. sant. Bir yüzeyi (tavan, döşeme, mobilya panosu) süsleyecek biçimde yinelemeli ya da almaşık motifler oluşturan çizgiler (düz ya da eğri) bütünü.

—Süslem. sant. ve Kuyumc. Metal bir levha üzerine lehimlenen metal şerit. (İçlerine *bölmeli* denilen minelerin akıtıldığı yuvaları oluşturmak için kullanılır.)

—Tıp. Hastane koğuşunda tecrit edilmesi gereken hastanın konduğu bölüm.

—Uz. havc. *Donanım bölmesi*, güdüm ve iletişim donanımlarını içeren ve genellikle bir füzenin üst katının tepesinde yer alan bölme.

—Vet. *Karantina bölmesi*, bir sürüye, bir ülkeye ilk kez giren hayvanları geçici olarak barındırmak ve bulaşıcı hastalığa yakalanmış olanlarını tecrit etmek için ayrılmış bölme.

—ANSİKL. Arit. *a* bağıl tamsayısını sıfır olmayan *b* doğal tamsayısına Eukleides yöntemiyle bölmede, sırayla Eukleides bölümü ve kalan adı verilen *q* ve *r* tamsayıları tektir; *q*,

$$bq \leq a < b(q+1) \quad \text{ve} \quad r = a - bq$$

olacak biçimde bir tamsayıdır; buradan

$$0 \leq r < b \quad \text{ve} \quad a = bq + r$$

çıkar. Şu halde $r = 0$ ise $a = bq$ elde edilir ve *a*,*b* ile bölünebilir.

a nın *b* ile Eukleides yöntemiyle bölümü, *a* nın *b* ile $\frac{a}{b}$ bölümünün ($\mathbb{Q}$ nün elemanı), bir birim eksik yakınlıkla tam yaklaşık değeridir Bu genelleştirilebilir ve *a* nın *b* ile $\mathbb{D}$ içinde 10^{-n} eksik yakınlıkla bir bölümü aranabilir (buna kimi kez *a* ile *b* nin 10^{-n} ye yakın eksik yaklaşık bölümü denir): 3,8 değeri 23 ile 6 nın 10^{-1} e yakın bölümü, 3,83 değeri de 23 ile 6 nın 10^{-2} ye yakın bölümüdür.

—Ceb. A yı B ye bölmede, bulunan (Q, R) ikilisi tektir; Q ya bölüm, R ye kalan adı verilir. R sıfırsa A, B ile bölünebilir ve A, B nin doğurduğu ideale aittir. Aşağıdaki örnek,

$$A = 4x^4 - 2x^3 + 2x - 4 \quad \text{ve} \quad B = 2x^2 - 3x - 5$$

polinomları için $\mathbb{R}[x]$ içinde Q ve R nin kolay yoldan belirlenmesini gösterir:

$$\begin{array}{r|l} 4x^4 - 2x^3 \qquad + 2x - 4 & 2x^2 - 3x - 5 \\ \cline{2-2} -4x^4 + 6x^3 + 10x^2 \qquad\qquad & 2x^2 + 2x + 8 \\ \cline{1-1} 4x^3 + 10x^2 + 2x - 4 & \\ -4x^3 + 6x^2 + 10x \qquad & \\ \cline{1-1} +16x^2 + 12x - 4 & \\ -16x^2 + 24x + 40 & \\ \cline{1-1} 36x + 36 & \end{array}$$

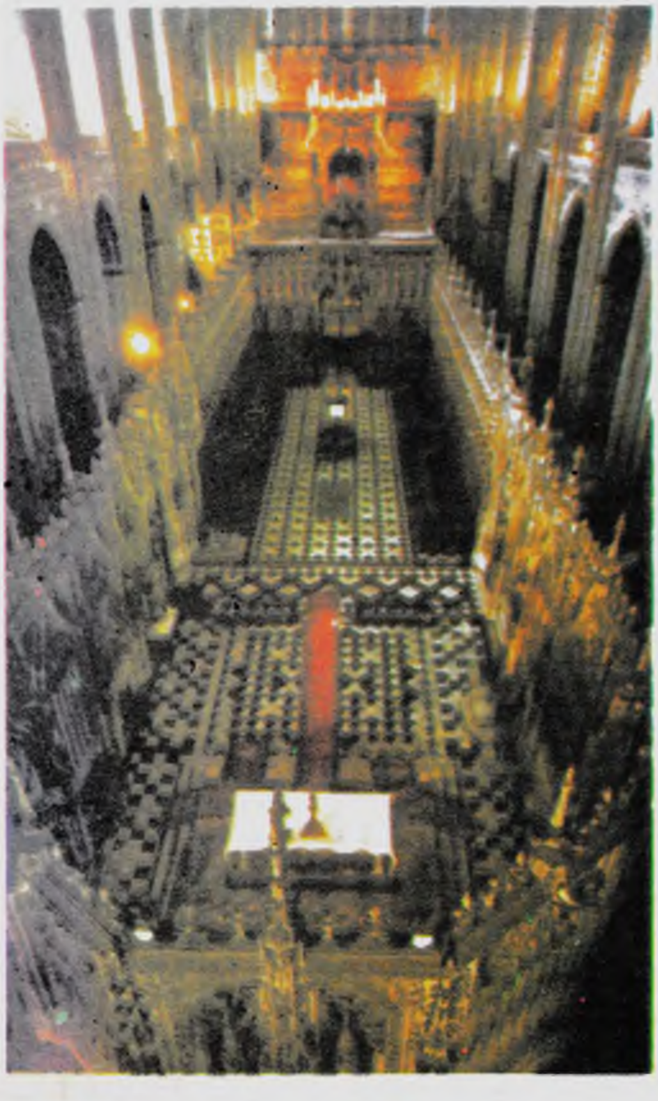
$Q = 2x^2 + 2x + 8$
$R = 36x + 36$

—Denizc. Yük gemilerinde en az dört tane sızdırmaz bölme perdesi bulunur: başta yer alan çarpışma bölmesi perdesi; pervane şaftının teknenin dışına çıktığı yerde bulunan kıç kuruz bölmesi perdesi; makine dairesinin önünde ve arkasında bulunan bölme perdeleri. Ayrıca sınıflandırma şirketlerin koyduğu kurallara göre yük taşıyan gemilerin ambarlarının da sızdırmaz perdelerle bölünmesi gerekir.

—İnş. Bir bölme, hafif, ısı yalıtımlı ve sesgeçirimsiz olmalıdır. Geleneksel bölmeler, dolu ya da boşluklu pişmiş tuğladan yapılır. Hımış, cam tuğlası, dolu ya da boşluklu hafif beton blok, alçı karo gibi gereçlerle gerçekleştirilen bölmeler de vardır. Günümüzde, sıvama işlemini ortadan kaldırmak ve sökülebilir yüzeyler elde etmek için, *kuru bölmeler* denilen önüretimli bölmelerin kullanımı yeğlenmektedir. Ahşap, keten ve tahıl sapı, kabartma kağıt esaslı her türlü pano (kontrplaklı, odun lifli ya da aglomeralı levhalar) bu amaçla kullanılabilir. Bölmelerin yapım teknikleri, düz kapı* yapım tekniklerine benzer. Bunların yerine konulmasında, duvarlar, döşeme ve tavanlarla tümüyle birleşmeyi sağlayacak düzenekler kurmak ve titreşimleri iletmeye elverişli bükülmez bağlantılardan kaçınmak gerekir. Kuru bölmeler, dikkate değer sesgeçirimsizlik özellikleri göstermez. Bunların, kâgir bölmelerde olduğu gibi, döşeme kaplaması tamamlanmış bir odaya nemlendirici bir etkeni yeniden sokma özellikleri yoktur. Ayrıca, bu tür bölmeleri oluşturan gereçler yanmayı önleme özelliğine de sahip olabilir.

—Kırs. inş. Bölmeler özellikle inekler için yapılır. İçinde yataklık bulunmamakla birlikte, hayvanın rahatsız edilmeden yatıp kalkmasına olanak verir. Bölmeler, hayvanların geçmesini sağlayan bir koridorun iki tarafında yer alır. Bölmelerin yan yana yer aldığı büyük yapılara bölmeli ahır denir.

BÖLMECİ sıf. ve a. **1.** Bölmecilikle ilgili; bölmeciliği uygulayan bir kimse için kullanılır. **—2.** *Lombardialı bölmeciler*, bölmeci tekniği kullanan, ama bu yöntemin uygulanmasında mutlak bir katılık gözet-

G. Sioen - C.E.D.R.I.

Albi'deki Sainte-Cécile katedrali'nin **koro bölmesi** (XVI. yy.'ın birinci yarısı)

meyen kuzey italyalı sanatçılar. (1891'den başlayarak, ressam ve tablo satıcısı V. Grubicy de Dragon'un desteğiyle toplanan grup, Gaetano Previati, G. Segantini, G. Pellizza da Volpedo, Angelo Morbelli, vb. sanatçılardan oluşuyordu. Fütüristlerin [Boccioni, Carra] başlangıç dönemlerini etkiledi.)

BÖLMECİLİK a. Yeniizlenimci ressamlar tarafından uygulanan ve renkleri karıştırmak (kırık tonlar) yerine, optik bir karışım elde etmek amacıyla, tual üzerine katışıksız renklerden küçük benekler oturtma tekniği. (Önce Seurat, sonra da Signac tarafından bulunan ve tanımlanan bölmecilik, Maxwell'in, Helmholtz'un, Rood'un çalışmalarının yanı sıra, Chevreul tarafından düzenlenen, renklerin eşzamanlı zıtlığı yasasını uyguladı.) [Eşanl. NOKTACILIK.]

BÖLMEK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir topluluğu (öğelere) bölmek*, birbirine eşit ya da eşit olmayan birçok parçaya ayırmak: *Bir pastayı üçe bölmek. Düşmanı çembere almak için orduyu iki kanada bölmek. Bu demiryolu hattı ülkeyi kuzey-güney doğrultusunda ikiye böler.* **—2.** *Kişileri bölmek*, aralarında bir anlaşmazlık, bozuşma nedeni oluşturmak; bir topluluğun birliğini bozmak; onları birbirine düşman etmek: *Çıkar çatışmaları aileyi ikiye böldü. Solu bölen bir sorun.*
—Arit. *Bir a sayısını, sıfır olmayan bir b sayısı ile bölmek*, $bx = a$ denkleminin, varsa tek *x* çözümünü ya da belli kimi koşullarda yaklaşık bir çözümünü bulmak. (*a* bölünen, *b* de bölendir.)
—Matbaac. *Bir sözcüğü bölmek*, bölme işaretiyle bir sözcüğü ikiye ayırarak bir parçasını satır sonuna diğerini de bir sonraki satırın başına yerleştirmek.
—Müz. Müzik cümlelerini birbirinden ayırmak, durgu yerlerini belirtmek.

◆ **böldürmek** ettirg. f. *Bir şeyi böldürmek*, bir şeyin bölünmesini sağlamak.

◆ **bölünmek** edilg. f. Parçalara ayrılmak: *Pasta eşit biçimde bölündü.*
—Dilbil. Üretici dilbilgisinde, bir yalın cümleden söz ederken, ad öbeklerinden birisi, ilgi adılının öncülü durumuna getirilmek (örn. *Ahmet'i gördüm* cümlesi şu biçimlerde bölünebilir: *Gördüğüm kişi Ahmet'tir; Ahmet'i gören kişi benim.*).

◆ **bölünmek** dönşl. f. **1.** Ayrılmak, bir öğeden birçok öğe oluşturmak: *Terliksi hayvan bölünerek çoğalır.* **—2.** *Bir sayıya bölünmek*, bu sayıya bölünebilir olmak: *480 5'e bölünür.*

◆ **bölüşmek** işt. f. *Bir şeyi (bir kimseyle) bölüşmek*, onu bir ya da birçok kişiyle paylaşmak: *Yemeği, azığı vb. bölüşmek.*

◆ **bölüştürmek** ettirg. f. *Bir şeyi (kişilere, şeylere ya da şeyler, kişiler arasında) bölüştürmek*, onu (onlar arasında) paylaştırmak: *Mirası, mirasçılar arasında bölüştürmek.*

BÖLMELEME a. Bölmelere ayırma.
—Denizc. Bir gemiyi bölmelere ayırma; bunun sonucu olan düzenleme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ormanc. Bir ormanı bölmelere ayırma.
—ANSİKL. Denizc. Bölmeleme, bir geminin olası bir yara sonucunda kararlılık kaybını sınırlandırmaya yarar. Sızdırmaz bölme perdelerinin tümü, yara alma sonucu bir bölmeye su dolması durumunda, özellikle yolcu gemilerinde yeterli kararlılığı sağlayacak biçimde düzenlenir.

BÖLMELEMEK g. f. *Bir şeyi bölmelemek*, onu bölmelere ayırmak.

BÖLMELİ sıf. Bölmelerle ayrılmış olan yer için kullanılır.
—Bot. *Çift bölmeli*, iki bölmesi, iki göz odacığı olan.
—Ciltç. *Bölmeli yaldızlama*, kılavuzlar ya da süs mühürleriyle yapılan ve bölmeler oluşturan yaldızlı süsleme.
—Mim. ve İnş. *Bölmeli pencere*, bir ya da birçok kayıt ya da dikmeyle ve yine bir ya da birçok ara başlıkla bölümlere ayrılmış pencere.
—Mim. ve Süslem. sant. *Saydam bölmeli mineler*, yarı saydam bir yüzey oluşturan bölmeli mineler. (Bu mineler camsı maddelerin üzerine konulduğu ve fırına birlikte verildiği madeni levhalar pişimden sonra kaldırılabilecek biçimde hazırlanır. XIV. yy'da çok az örneğine rastlanılan bu teknik, XIX. yy.'da Art nouveau döneminde tekrar büyük bir ilgi görmüştür [Lalique mücevherleri, vb.].).
—Süslem. sant. ve Kuyumc. *Bölmeli mineler*, motiflerin, içindeki emayın taşmasına engel olmak için yüzeye dik olarak oturtulmuş ince bölmelerle çevrelendiği mineler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Süslem. sant. ve Kuyumc. Bölmeli minenin zemini, kenarları yükseltilmiş madeni bir levhadır; bu yüzey üzerine, aynı ya da değişik bir metalden küçük bantlar lehimlenerek bir resim çizilir. Böylece oluşturulan çukurlara, oksitli boyayla karışık mine tozu serpilir. Fırınlamadan sonra, perdahlama, daha sonra mine ve bölmelerin törpülenmesi işlemi gelir.
Doğu'dan gelen bölmeli minecilik genellikle altın üzerine yapılır. XII. ve XIII. yy.'lara değin bölmeli minecilik tekniğini neredeyse yalnızca bizans kuyumculuğu uyguluyordu. Mısırlılar da, bölmeciliği biliyor ve uyguluyorlardı ama lehim yapmadan oturttukları cam hamuru mine gibi zeminle bütünleşmiyordu. Bölmeli minecilik dönemi, çukurzemin döneminden önce gelir; V. yy.'dan yaklaşık XIV. yy.'a kadar sürer. XII. yy.'da Batı'da çukurzemin mineciliği bölmeli minecilikle rekabet etmeye başladı. Venedik'te San Marco'daki *La Pala d'oro*, aziz Remi kalıksı (Reims katedrali), Saint-Denis manastırı'ndan gelme vazolar (Louvre), bölmeli minelerin en güzel örnekleridir. Kimi zaman bölmecilik, çukurzemin mineciliğiyle birlikte uygulanmış ya da zemindeki levha, taşla törpülenerek ortadan kaldırılmış, böylece bir tür vitray olan "yarı saydam mine" elde edilmiştir.
Çin'de çok ilginç bölmeli mineler üretildi. Bunlar, Küçük Asya'dan gelerek XIV. yy.'da belirip yaygınlaştı. Genellikle saydam değillerdi, bronz ya da bakır üzerine işleniyor ve süsleme için olduğu kadar dinsel amaçla da kullanılıyorlardı.

BÖLSCHE (Wilhelm), alman yazar (Köln 1861 - Oberschreiberhau 1939). Doğa bilimlerinden, estetiğe uygulanabilecek bir yöntem çıkarmaya çalıştı (*Das Liebesleben in der Natur*, 1887).

BÖLÜ a. Mat. Aritmetikte ya da cebirde birincisine *bölünen*, ikincisine *bölen* adı verilen iki niceliğin ya da cebirsel ifadenin bölme işlemini gösteren : ve └— işaretlerinin okunuşu; $a : b$ ve $a\underline{|b}$ ifadesi "*a* bölü *b*" diye okunur. ‖ Biri *pay* öbürü *payda* adı verilen iki niceliğin ya da cebirsel ifadenin bayağı kesir biçiminde gösterilişinde, pay ile payda arasına konan — işaretinin okunuşu; $\frac{a}{b}$ kesri "*a* bölü *b*" diye okunur.

BÖLÜCÜ sıf. Bir topluluğun, bir ülkenin vb. parçalanmasına, birliğin bozulmasına çalışan kimse, grup; bu kimse ya da grubun tutumu, eylemi için kullanılır: *Bölücü örgütler. Bölücü faaliyetler hız kazandı.*
—Dilbil. Bütüne karşıt olarak bir bölümü belirten dilbilgisel kategori ya da durum için kullanılır. (Fincede bölücü durum, latincede bölücü tamlayan durumu [*parum* FRUMENTI, çok az buğday], fransızcada bölücü tanımlık [DU *pain*, bir parça ekmek; DE LA *farine*, biraz un], belgisiz bölücüler [QUELQUES, birkaç, PLUSIEURS, birçok; LA PLUPART, çoğu], türkçede belgisiz bölücüler [BİRKAÇ, BİRÇOK, ÇOĞU] vardır. Ayrıca, türkçede çıkma durumu da kimi kullanımlarda [*Şun*DAN *istiyorum*, *onlar*DAN *bazıları*] bölücü işlevindedir.)
—Elektron. ve Telekom. *Frekans bölücüsü*, giriş salınım frekansının askatına eşdeğer frekansta bir çıkış salınımı sağlayan elektronik düzenek.
—Hidr. pnöm. Bir borunun debisini, daha küçük iki boru arasında bölüştürmeye yarayan birleştirme öğesi. (Eşanl. DEBİ DİVİZÖRÜ.)
—İstat. *n. mertebeden bölücü değer*, nicel bir özelliğin değişim aralığını, sıklıkları eşit *n* tane alt kütleye ayıran *n*-1 değerden her biri. (En çok kullanılanları, 2. [ortalayan], 4. [dörde bölen], 10. [onabölen] ve 100. [yüzebölen] mertebeden olanlardır.)
—Kim. müh. *Çıtalı bölücü*, almaşık olarak her iki yönde eğim alabilen özdeş, çift sayıda, yan yana kanallar içeren ve gereci olabildiğince özdeş iki parçaya bölen aygıt. ‖ *Döner bölücü*, düşey bir eksen çevresinde değişmez hızla dönen bir düzenekle, eksen altında yer alan kaplara, örneği alınacak maddenin değişmez debiyle dağılımını sağlayan aygıt.
—Mak. san. Takım tezgâhının bölme yapmaya yarayan düzeneği (tomruğun biçilmesi, bir açının eşit parçalara bölünmesi vb.). [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ İşlenecek parçanın bağlandığı taşıyıcıyı (ayna, punta vb.) belli bir açıda döndüren düzenek.
—ANSİKL. Mak. san. En basit bölücü bir ya da birkaç çember boyunca eşit aralıklı bir ya da birçok dizi delik açılmış sabit bir aynadan oluşur. Bölünecek parçaya bağlı bir manivela ucunda bir tığ yer alır; bu tığ bir delikten ötekine açısal biçimde yer değiştirerek bölmeyi sağlar. Manivela ile tığ arasına bir sonsuz vida yerleştirilerek bölme olanakları artırılabilir. Bu düzeneğe bir "at kafası" üzerine takılmış bir dişli takımı eklenerek, alanı çok daha geniş *diferansiyel bölücü* elde edilir. *Optik bölücü* de açılar bölmeli disk üzerinde bir gözmerceğiyle doğrudan doğruya okunur; böylece mekanik sistemdeki bütün sapmalar önlenerek duyarlık artırılır. Sayısal kumandalı bölücüler de vardır.

BÖLÜCÜLÜK a. Bölücü bir kimsenin ve/ya da grubun bir topluluğu, partiyi vb. parçalamaya yönelik tutumu, eylemi.

Bölüğün muharebe talimi, alman generali Litzmann'ın askerlikle ilgili kitabının Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından yapılan çevirisi. İbrahim Hilmi'nin (Çığıraçan) Kütüphane-i askeri yayınlarında Yeni tabiye ve seferiye külliyatı adlı dizinin içinde 1912'de yayımlandı. Daha önce kitabın takımın muharebe eğitimiyle ilgili bölümünü Selanik'te yayımlayan (1908) Mustafa Kemal, kitaba yazdığı önsözde osmanlı ordusunun eğitim durumuna değinerek yeni bir talimnamenin gerekli olduğunu vurgular; kitapta yer alan konuların anlaşılabilmesi için kişi ve yer adlarını türkçeleştirerek verir. 1959'da yeni baskısı yapılan yapıtta bölüğün düzenlenişi, eğitimi krokilerle ve kişi, yer adları da kullanılarak anlatılır.

BÖLÜK a. **1.** Bir bütünden ayrılmış olan

Réunion des musées nationaux

bölmecilik,
Marsilya limanının girişi (1911)
[bütün ve ayrıntı]
Paul Signac'ın yapıtı
Georges-Pompidou merkezi, Paris

Réunion des musées nationaux

Giraudon

"S" biçiminde toka,
bakır üzerine işlenmiş
bölmeli mine,
Lombard sanatı, VI - VIII. yy.
Ortaçağ müzesi, Cividale del Friuli

bölük başı
Atatürk kitaplığı, İstanbul

parça; bölüm: *Yazarların bir bölüğü böyle düşünmüyordu.* **—2.** Bir yapının, perde, çit vb. bir bölmeyle ayrılmış bölümü. **—3.** Saç örgüsü; belik. **—4.** *Esk.* Pay, hisse. **—5.** *Bölük bölük,* parçalara bölünmüş biçimde, kısım kısım ya da bölükler halinde. || *Bölük pörçük,* bütünlükten yoksun, parça parça olmuş şeyler için kullanılır: *Bölük pörçük çabalar. Bölük pörçük kumaşlar.*

—Ask. Silahlı kuvvetlerde temel kuruluş unsuru olan ve öteki birlikleri oluşturan en küçük askeri birlik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bölük astsubayı,* bölüğün yönetiminde, geri hizmet ve ikmal işlerinin yürütülmesinde bölük komutanının yardımcısı olan astsubay. (Bölüğün kayıt ve yazı işlerini yürütmek, ast ve üst birliklerle ilişkiyi sağlamak, eğitim ve harekâtla ilgili işleri düzenlemekle görevlidir.) || *Bölük komutanı,* bölüğün yönetiminden, harekât ve etkinliklerinin yürütülmesinden sorumlu, yüzbaşı rütbesindeki subay. || *Bölük timi,* belirli bir harekât ya da görevin gerçekleştirilmesi için, bölük komutanı yönetiminde oluşturulan birliklerin taktik gruplanması.

—Ask. denizc. *Bölük emini,* savaş gemilerinde ikmal subayının emrinde kumanya işlerinden ve erzak ambarlarından sorumlu deniz eri.

—Ask. tar. Osmanlı devletinde belirli hizmet sahiplerinin oluşturduğu askeri birlik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bölük ağası,* altı kapıkulu süvari bölüğünün komutanlarının herbirine verilen ad. (Bu ad ayrıca İkinci meşrutiyet'ten önce zaptiye örgütündeki komutanlar için de kullanılırdı.) || *Bölük başı,* Yeniçeri ocağı'nda ağa bölükleri komutanına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bölük emini,* okuma yazma bilenler arasından bölüklerde yazıcılıkla görevlendirilenlere verilen unvan. (Çavuşla onbaşı arasında bir unvandı.) || *Bölüğe çıkma,* Saray'da, Yeniçeri ocağı'nda ya da öteki görevlerde bulunanların kapıkulu süvari bölüklerine verilmesi işlemine verilen ad.

—ANSİKL. Ask. Bulunduğu sınıfın özelliğine (piyade bölüğü, istihkâm bölüğü, tank bölüğü vb.) göre yapısı ve kuvveti değişiktir. Yalnız topçu sınıfındaki bölükler "batarya" adıyla anılır. Piyade bölüğü: bölük karargâhı, üç takım ve bir silah takımından oluşur. Bölük komutanı olan yüzbaşının emrinde üsteğmen (yoksa teğmen ya da asteğmen) rütbesinde dört takım komutanı, astsubaylar ve yaklaşık iki yüz erbaş ve er bulunur.

—Ask. tar. *Bölük.* Osmanlı ordusunda kapıkulu ocakları ile öteki kara ve deniz birliklerinde, milis askerlerinde ve kapı halkı'nda da bölük örgütlenmesi vardı. Kuruluşunda on bölük olan Yeniçeri ocağı, zamanla yüz bölüğe kadar büyüdü. Herbiri yüz kişiden oluşan bölüklerin asker sayıları ve adları zamanla değişti. En önemlileri, Yeniçeri ocağı'ndaki ağa bölükleriydi. Daha sonra kapıkulu süvari ocaklarındaki bölükler gelirdi.

• *Bölük başı.* Altı bölük başı vardı. En kıdemlilerine "baş bölük başı" denilirdi. Padişahların camiye çıkışlarında gösterişli giysileri ve börk yerine tepesi öne eğik değerli taşlarla süslü, tepesinde süpürge biçimli sorguç bulunan keçe başlıklarıyla hazır bulunurlar, ellerinde mızrak yerine kargı taşırlardı. Tımara çıkanları 8 000 ya da 15 000 akçe dirlik alırdı.

BÖLÜKAT çoğl. a. (türkç. *bölük,* ar. *at'* tan *bölükat*). *Esk.* Bölükler.

—Kur. tar. *Bölükat-ı erbaa,* Kapıkulu süvarilerinin sipahi ve silahtarlar dışında kalan öteki dört bölüğüne verilen ad. *Bölükat-ı seba,* Osmanlı devletinde Mısır'da kurulan yedi ocaktan kurulu askeri örgüte verilen ad.

Rıza Tevfik **Bölükbaşı**

BÖLÜKBAŞI (Rıza Tevfık), türk şair ve yazar (Edirne 1869 - İstanbul 1949). Mülkiye mektebi'nde öğrenciyken Namık Kemal'in şiirlerini okuduğu gerekçesiyle okuldan çıkarıldı (1888). Öğrenimini Tıbbiye'de tamamladı (1897). İttihat ve Terakki cemiyeti'nde siyasal yaşama atılarak Edirne milletvekili oldu (1908). İttihatçılarla anlaşmazlığı sonucunda Hürriyet ve İtilaf fırkası'nın ilk üyeleri arasında yer aldı. Mütareke döneminde maarif nazırlığı, iki defa da Şurayıdevlet başkanlığı yaptı. Osmanlı delegesi olarak Sevr antlaşması'nı (1920) imzalayanlar arasında bulundu. Kurtuluş savaşı'na karşı çıkması üniversite gençliği tarafından tepkiyle karşılanınca, felsefe hocalığı yaptığı Darülfünun'dan ayrıldı (1922). Yüzellilikler listesine alındı ve yurt dışına sürgüne gönderildi (1922). 1939'da çıkarılan aftan yararlanarak yurda döndü (1943). Felsefe konularındaki çalışmaları dolayısıyla, "Feylesof Rıza Tevfik" diye anılırdı. Edindiği felsefe bilgisinin etkisini taşıyan şiirler kaleme aldı (Sfenks, Nihil [Herakleitos ve Schopenhauer]). Bilginin kaynağı, neyin ne ölçüde bilinebileceği gibi genel felsefe sorunları yanında islam inancıyla batı felsefesinin bağdaşabilecek yanları üzerinde durdu. Batılı felsefecilerin konu edindiği felsefe sorunlarını ansiklopedik bilgiler çerçevesinde ele alırken *(Mufassal kamus-ı felsefe)* birçok kavramın türkçede adlandırılması yolunda öneriler getirdi. Abdülhak Hamit'in özellikle *Makber* yapıtı üzerinde durarak *(Abdülhak Hamit ve mülahazat-ı felsefiyesi)* Tanrı'nın varlığı, evren ve insan, varlık-ölüm, ahiret gibi konuları işledi. Heceyle yazdığı halk şiiri geleneğine bağlı koşma ve nefeslerle ün kazandı. Şekil, dil, anlatım bakımlarından tekke ve âşık edebiyatının izlerini taşıyan bu şiirler milli edebiyat akımının canlandırdığı hece vezninin yaygınlaşmasına yardımcı oldu. Bazı koşma ve nefesleri Karacaoğlan, Dertli, Yunus Emre'nin söyleyiş özelliklerini taşır. Sıla özlemi, sevgi, ayrılık acısı, şiirlerinin ana temasını oluşturur. Bektaşi nefeslerindeki özgür düşünce havasını zaman zaman nefeslerinde yansıtmıştır. "Folklor" terimini Türkiye'de ilk kez kullanarak (Peyam-ı edebi, 1913) halk edebiyatıyla ilgili yazılar yayımlamıştı; bu yazılar *Rıza Tevfik'in tekke ve halk edebiyatı ile ilgili makaleleri* (derleyen. Abdullah Uçman, 1982) adıyla yayımlandı.

Yapıtları: *Felsefe dersleri* (1914), *Mufassal kamus-ı felsefe* (2 cilt, 1914-1919), *Abdülhak Hamit ve mülahazat-ı felsefiyesi* (1918, 2. basım, 1984), *Ömer Hayyam' ın felsefesi* (Hüseyin Daniş'in yayımladığı *Rubaiyat-ı Ömer Hayyam*'ın içinde 1927), *Ömer Hayyam ve rubaileri* (1945), *Serab-ı ömrüm* (şiirler, 1934), *Tevfik Fikret* (1945). [→ Kaynak.]

Osman **Bölükbaşı**

BÖLÜKBAŞI (Osman), türk siyaset adamı (Kırşehir-Hacıbektaş, Hasanlar Köyü, 1913). İstanbul lisesi'ni, Fransa'da Nancy Üniversitesi fen fakültesi matematik bölümü'nü bitirdi (1937). İstanbul Kandilli rasathanesi'nde çalıştı (1938). Haydarpaşa lisesi'nde matematik öğretmenliği yaptı (1940-1945). Demokrat parti saflarında siyasete girdi (1946). Parti genel müfettişi oldu ve hitabetiyle dikkatleri çekti, kamuoyunda "Anadolu fırtınası" adıyla ün yaptı. Bir süre sonra DP'nin CHP karşısında bir "muvazaa partisi" konumuna girdiği görüşünü savunup partilerinden istifa eden bazı milletvekilleriyle birlikte, Millet partisi kurucuları arasında yer aldı (1948). 1950 yılında yapılan genel seçimlerde Millet partisi 22 ilden aday gösterdi, bu adaylardan sadece Osman Bölükbaşı Kırşehir'den milletvekili seçildi. Bu parti 1953 yılında mahkeme kararıyla kapatılınca Bölükbaşı bu kez Cumhuriyetçi millet partisi'ni kurdu, genel başkanı oldu (1954). 2 mayıs 1954 seçimlerinde Kırşehir'den yine milletvekili seçildi. DP hükümeti, seçmenleri cezalandırmak için bir kanunla Kırşehir ilini ilçe durumuna getirdi (3 haziran 1954). Osman Bölükbaşı da 1957 seçimleri öncesinde, hükümete hakaret ettiği savıyla dokunulmazlığı kaldırılarak tutuklanıp Ankara cezaevi'ne kondu. Ne var ki yapılan seçimlerde bir kez daha milletvekili seçildi. Dokunulmazlık kazandığı için salıverilip yeniden meclise döndü (1957). CMP, 10 ekim 1958'de Köylü partisi ile birleşerek, CKMP (Cumhuriyetçi köylü millet partisi) adını aldı, Bölükbaşı genel başkanlığını korudu. 27 mayıs 1960'ta Millet meclisi'nin kapatılmasıyla milletvekilliği son buldu. Aynı yıl, Kurucu meclis üyesi oldu. 1961 seçimlerinde yeniden milletvekili seçildi. Genel başkanı olduğu parti de TBMM'de 54 milletvekili ve 16 senatörle temsil edilir duruma geldi. CKMP içinde başgösteren görüş ayrılıkları üzerine Bölükbaşı, genel başkanlık ve partiden ayrıldı, bir kısım arkadaşlarıyla birlikte yeniden Millet partisi adıyla bir parti kurdu (1962). Partisi 1965 başında kurulan Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığındaki koalisyon (ortaklık) hükümetine katıldığı ve bakan verdiği halde Bölükbaşı başbakan yardımcılığı görevini kabul etmedi. Bu partinin lideri olarak katıldığı 1965 ve 1969 seçimlerinde beklediği başarıyı gösteremedi, partisinin oy oranı ve milletvekili sayısı azaldı, Bölükbaşı Meclis'te pek küçük bir grubun lideri olarak kaldı. 1973'te yapılan seçimlere katılmadı, partisinden ayrıldı, politikadan çekildi.

BÖLÜKLÜLER a. Ask. tar. Yeniçeri ocağı'nda Ağa bölükleri'nden olanlara verilen ad.

BÖLÜKÜ RUMİYAN a. (Anadolulular bölüğü anlamında). Anadolu'nun yerli sanatkârlarına topluca verilen ad. (Anadolu dışından gelen sanatkârlara da "Acem sanatkâr" deniliyordu.)

BÖLÜKYAYLA, Adıyaman'ın Kâhta ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 941 nüf. (1990).

BÖLÜKYAZI, Bitlis'in merkez ilçesine bağlı bucak; 13 152 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi *Bölükyazı,* 1 033 nüf. (1990).

BÖLÜM a. (*bölmek*'ten). **1.** Bölünmüş bir bütünün parçalarından, kısımlarından, öğelerinden her biri: *Romanın ilk bölümü oldukça ilginçti. Film televizyondan üç bölüm halinde verilecek. Dairenin bu bölümü çocuklara ayrılmıştır.* **—2.** Bir şeyin parçası, bir bütüne ait şey ya da varlık miktarı (niceliğe ilişkin) [tekil olarak ve bir tamlayanla]: *Nüfusun büyük bir bölümü yoksulluk içinde yaşıyor. Zamanının büyük bir bölümünü barlarda geçiriyor. Bu kitapların bir bölümünü yeni aldım.* **—3.** Bir yapıtın, bir kitabın, bir yasanın vb. bu sözcükle belirtilen ayrımı: *Ders kitabınızın konuyla ilgili bölümüne bakınız.* **—4.** Bir kurum ya da kuruluşun idari olarak ya da sınıflandırma amacıyla ayrılan birimlerinden her biri; departman, seksiyon: *Bir kuruluşun araştırma bölümleri. Bu fakültenin hangi bölümünde okuyorsunuz?*

—Arit. Bir *a* ondalığının sıfır olmayan bir *b* ondalığına bölünmesinin sonucu. (Bu sonucun arandığı kümeye göre $\mathbb{N}$ içinde [tam bölüm], $\mathbb{D}$ içinde[10^{-n} yakın eksik yaklaşık bölüm] diye belirtmek gerekir.)|| *Altın bölüm,* bir AB doğru parçasını bir $M \in AB$ noktasıyla $\frac{AB}{AM}=\frac{AM}{MB}$ olacak biçimde bölme. || *Bir a doğal tamsayısıyla, sıfırdan farklı bir b doğal tamsayısının Eukleides bölümü, a* nın *b* ile Eukleides bölmesinde $0 \leq r < b$ olmak üzere $a = bq + r$ olduğunda *q* ile gösterilen doğal tamsayı. || *Bir a gerçek sayısıyla sıfır olmayan bir b gerçek sayısının,* $\mathbb{R}$ *gerçek sayılar cismi içinde bölümü,* $a = bx$ biçimindeki *x* gerçek sayısı. (Kesir simgelemesiyle şöyle yazılır $x = \frac{a}{b}$.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Bir a ondalığıyla sıfır olmayan bir b ondalığının* 10^{-n} *e yakın eksik yaklaşık bölümü, a* nın *b* ile bölümünün 10^{-n} e yakın eksik yaklaşık değeri.

—Ask. denizc. *Bölüm amiri,* bir savaş gemisinde uzmanlaşmış belirli bir dalın eğitim ve görevlerini yapma sorumluluğunu taşıyan bölümün en kıdemli subayı. || *Bölüm subayı,* bölüm amirinin emrinde çalışan, konusunda uzmanlaşmış subay. || *Bölüm şefi,* bölüm amirinin emrinde çalı-

şan, genellikle bölümün en kıdemli astsubayı.

—Bilş. Bir bilgi işlem kümesinin ya da bilgisayarın özel bir kaynağının, belli bir işlevi gerçekleştirmek için yeterli bır bütün oluşturan kısmı. ‖ *Bellek bölümü,* bır bilgisayarda, ana belleğin bir kısmını ya da tümünü oluşturan elektronik devre. —Bır bilgisayarda ana belleğin, belli bir işe ayrılan parçası; bu parçanın sığası, sözcükler, karakterler ya da sekizli birimlerle ifade edilir. —Bir bilgisayarda, bir kullanıcıya ayrılan ve bilgisayarın zaman bölüşümlü işletim sistemince bir araya getirilip yönetilecek program ve altprogramları içeren ana bellek hacmi. ‖ ***Çoğulişlemci*** *bır bilgisayarın bölümü,* bir kullanıcının programlarının uygulanması için gerekli birimlerin (merkezi birim, bellek, diskler vb.) en az bir örneğini içeren altküme.

—Ceb. *Bölüm grubu,* G bir grup yapısı, R de bu yapıyla bağdaşık bir eşdeğerlik bağıntısı olmak üzere G/R bölüm kümesi. (Bölüm yasasıyla donatılmış G/R bir gruptur.) ‖ *Bölüm halkası,* A bir halka yapısı, R bu yapıyla bağdaşık bir eşdeğerlik bağıntısı olduğuna göre A/R bölüm kümesi. (Bölüm yasalarıyla donatılmış A/R bir halkadır.) ‖ *Bölüm vektör uzayı,* E, değişmeli bir K cısmi üzerinde vektör uzayı yapısı, R, bu yapıya bağdaşık bir eşdeğerlik bağıntısı olduğuna göre E/R bölüm kümesi. (Bölüm yasalarıyla donatılmış E/R, K üzerinde bir vektör uzayıdır.) ‖ *Bir* A *halkasının,* A *nın ikiyanlı bir* I *idealiyle bölümü,* modülo I kalan sınıflarının halkası; A/I ile gösterilir ‖ *Bir* A *polinomunun sıfır olmayan bir* B *polinomuna Eukleides bölmesinde bölümü,* R nin derecesi B nin derecesinden sıkı (dar anlamda) küçük olmak üzere A = BQ + R yi gerçekleyen Q polinomu. (→ BÖLME.) ‖ *Bır* A *tamlık halkası bölümlerinin cismi,* A NIN KESİRLERİ* CİSMİ'nin eşanlamlısı. ‖ *Bır* E/R *bölüm kümesinin bölüm yasası,* E/R üzerinde tanımlanmış ıç bileşim yasası. (⊥, E nin R ile bağdaşık bır iç bileşim yasasıysa, E/R üzerinde ⊥ ile gösterilen bölüm yasası şöyle tanımlanır: $\dot{x} \perp \dot{y} = \widehat{x \perp y}$; burada $\dot{x}$, x in sınıfı, $\dot{y}$, y nin sınıfı, $\widehat{x \perp y}$ de $(x \perp y)$ bileşkesinin sınıfıdır.) ‖ *Bir* E *vektör* K- uzayının (K değişmeli), E *nin bir* E *altuzayı ile bölüm vektör uzayı,* R, $x \in E$ *ve* $y \in E$, ancak ve ancak $x - y \in E'$ olduğunda xRy ile tanımlanan E yapısıyla bağdaşık eşdeğerlik bağıntısı ile E/R bölüm vektör uzayına eşit olan ve E/E' ile gösterilen vektör uzayı. ‖ *Bir* G *grubunun bir* G *seçkin altgrubuyla bölüm grubu,* R, $x \in G$ ve $y \in G$, ancak ve ancak $x^{-1}y \in G'$ olduğunda xRy ile tanımlanan G yapısıyla bağdaşık eşdeğerlik bağıntısı ise G/R bölüm grubuna eşit olan ve G/G' ile gösterilen grup.

—Cerr. *Ameliyathane bölümü,* bir cerrahi servisin ameliyatlara ayrılmış olan yerlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. Bölümleme işlemi sonunda ortaya çıkan ayrık birim (biçimbirim, sesbırım).

—Dy. Elektrikli çekim tesisinde bır ara istasyonda ya da çekım postasında yer alan bir ya da birçok disjonktörün beslediği elektrik donanımı ya da katener bölümü. (Bu bölüm çekim sıstemini çevre bölümlerinden yalıtır.)

—Ed. *Söylemin bölümleri,* bir söylemi oluşturan kesimlerin her biri (sergileme, anlatı, doğrulama, sonlama).

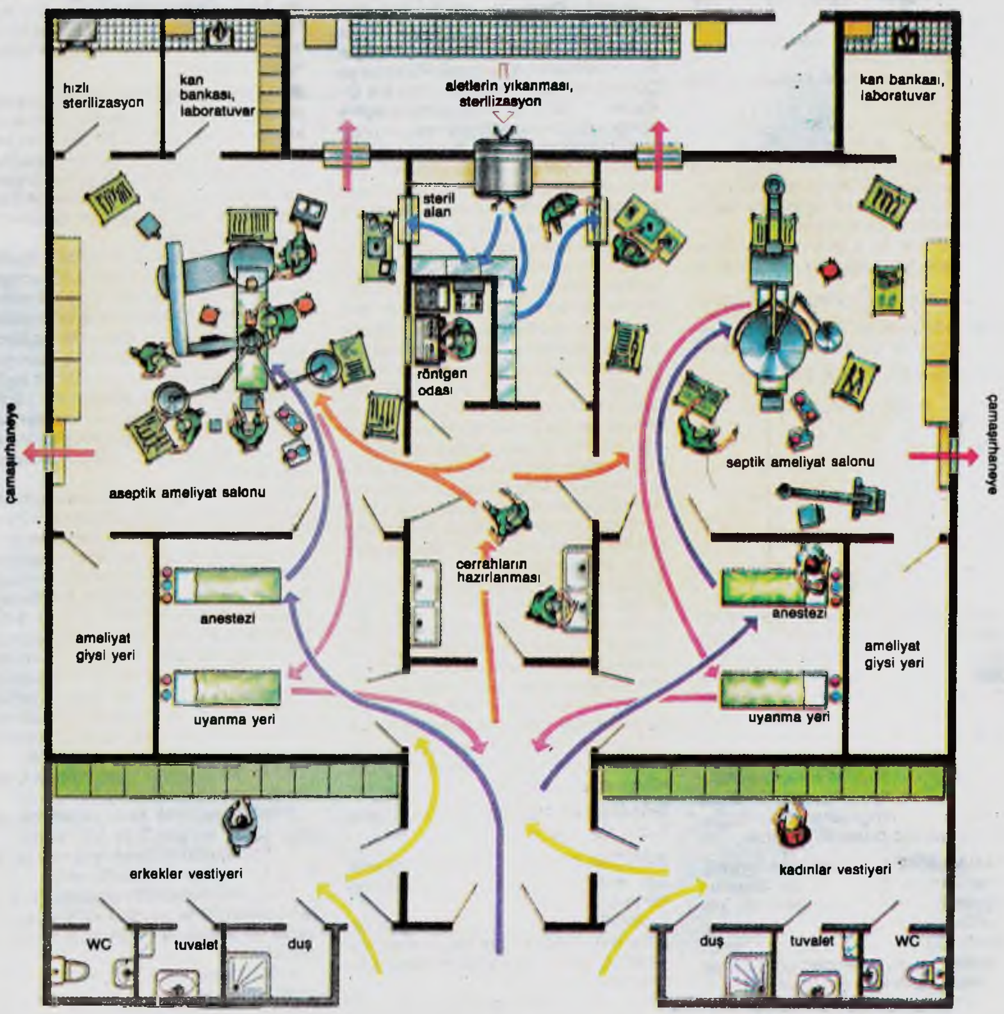
—Elektrotekn. Bir elektrikli makine sargısında temel bobinlerin her bırı. ‖ *Ölü bölüm,* elektrikli makinelerin bobinajında, bir sargının devresinde yer almayan ve yalnızca kullanılmayacak bir alanı doldurmaya yarayan bölüm.

—Hidrol. *Su bölümü çizgisi,* hidrografik bir havzanın sınırı. ‖ İki yamacı birleştiren ve suların farklı iki akarsuya doğru akmasını sağlayan doruk. (Bataklık bölgelerde su bölümü çizgisi ortadan kalkar. Örneğin, Beyaz Rusya'daki bataklıkların bazı kesimlerinde yağmurun bolluğuna ya da rüzgârların yönüne göre sular bazen Baltık denizi'ne, bazen de Karadeniz'e doğru akar.)

—Huk. ***Bağımsız bölüm,*** kat mülkıyetine konu olan ana taşınmazın, ayrı ayrı ve başlı başına kullanılmaya elverişli ve Kat mülkiyeti k.'na göre bağımsız mülkiyete konu olan bölümleri. (Bağımsız bölümlerin dışında kalan ve korunmaya, ortaklaşa kullanmaya yarayan yerlere de ortak* yerler denir.)

—Küm. kur. *Bölüm kümesi,* bir M kümesinde bir R eşdeğerlik bağıntısıyla tanımlanan eşdeğerlik sınıfları kümesi (M/R ile gösterilir). ‖ a *nın* b *ile sağdan (soldan) bölümü,* bir iç bıleşim yasasıyla donatılmış bır kümede $bx = a (yb = a)$ biçiminde x elemanı (y elemanı).

—Mad. oc. Kuyularıyla, yerüstü ve yeraltı tesisleriyle tek bir birim oluşturan, bir maden ocağı işletmesi. (ÇIKARMA BÖLÜMÜ ve kömür ocaklarında, İŞLETME BÖLGESİ de denir.)

bir ameliyathane **bölümü**nü oluşturan değişik yerler ve aseptik ve septik odalarda dolaşım yönü

—Müz. Bir yapıtın, tempo, orkestralama vb. bakımlarından birbirinden ayrılan parçalarından her biri (örn. Beethoven'ın 5. senfonisinin birinci bölümü). || *Ritim bölümü*, cazda, bir temanın armonik çizgisini duyuran ve ölçünün zamanlarını belirten çalgıların tümü. (Ritim bölümü, eksiksiz olduğunda, bir piyano, bir gitar, bir kontrbas ve bir davuldan oluşur. Büyük caz orkestralarında, ritim bölümünden başka, genel olarak iki de melodi bölümü vardır: ağızlıklı bakır üflemeliler [dört trompet, üç trombon] ve dilli üflemeliler [iki alto saksofon, iki tenor saksofon, kimi zaman yerini bir klarinete bırakan bir bariton saksofon]. Buna, çok seyrek olarak yaylı çalgılar bölümü [kemanlar ve çellolar] eklenebilir.)

—Ormanc. Bir orman bölge şefliğinde bakımı bir orman bakım ya da muhafaza memuruna verilmiş olan en küçük orman birimi.

—Polim. Lateksi pıhtılaştırma kabında sökülüp takılabilen bölme.

—Radiletiş. ve TV. Radyo ya da televizyon programının parçalarından her biri.

—Ruhbil. *Zekâ bölümü, düşünsel (zihinsel) bölüm* ya da *İ.Q.*, çocuğun akıl yaşı ile gerçek yaşı arasındaki oranın 100 ile çarpımı (belli bir yaştaki anakütleyi temsil eden bir çocuk grubunun ortalama İ. Q.'sü, tanım gereği 100'e eşittir); bazı zekâ testlerinin, dağılımlar ortalaması her yaşta 100'e eşit ve bu dağılımın standart sapması da bütün yaşlarda eşit olacak tarzda dönüştürülmüş notlar halinde ifade edilen sonuçları.

—Tarım. Tarımsal bir deneyde, birbirleriyle karşılaştırılmak üzere çeşitli işlemlerin uygulandığı parseller topluluğu. (Toprak her yerde bir olmadığından, bu farklılığın etkisini azaltmak için bölümlerin sayısı artırılır; bir bölümün her parseline ayrı bir işlem uygulanır.)

—Topol. *Topolojik bölüm uzayı*, bir $(E, \mathcal{T})$ topolojik uzayının,

$$\begin{aligned} E &\rightarrow E/\mathcal{R} \\ x &\rightarrow \dot{x} \end{aligned}$$

kanonik uygulamayla (onu sürekli hale getiren uygulama), $\mathcal{T}$ nin görüntü topolojisiyle donatılmış bir $\mathcal{R}$ eşdeğerlik bağıntısınca verilen bölüm kümesi.

—ANSİKL. Arit. Bir *a* gerçek sayısıyla, sıfır olmayan bir *b* sayısının bölümü *x* olsun; $bx = a \Leftrightarrow x = \frac{a}{b}$ eşdeğerliği, $\frac{a}{b}$ biçimine konmuş bölümler üzerinde hesap kuralları kurulmasına neden olur; şöyle ki:

$\forall a \in \mathbb{R}, \forall b \in \mathbb{R}^*, \forall c \in \mathbb{R}, \forall d \in \mathbb{R}^*$

— $\frac{a}{b} = \frac{c}{d}$, ancak ve ancak $ad = bc$ ise

— $\forall k \in \mathbb{R}^*, \frac{ka}{kb} = \frac{a}{b}$

— $\frac{a}{b} + \frac{c}{d} = \frac{ad + bc}{bd}$

— $\frac{a}{b} \times \frac{c}{d} = \frac{ac}{bd}$

— ancak $a \neq 0$ ise $\left(\frac{a}{b}\right)^{-1} = \frac{b}{a}$

—Cerr. *Ameliyathane bölümü*. Ameliyathane bölümü birbirinden bağımsız iki kısma ayrılır: bütün mikroplardan arınmış durumda olması gereken ve ameliyat yapılan *aseptik bölüm;* acil ve mikroplu hastaların üzerinde ameliyat yapılan *septik bölüm*. Ameliyathanelerin yanında, temizlik, sterilizasyon, gereç koyma, el yıkama ve cerrahlar için giyinme yerleri bulunduğu gibi, ameliyat sonrasında, ameliyat olanların yakından gözetlenmesini sağlayan bir uyanma odası da bulunur.

BÖLÜMLEME a. Bölümlemek eylemi.

—Anal. kim. ve Kim. müh. Bir karışımın bileşenlerini, kimi fiziksel özelliklerinin (çözünürlük, erime, damıtma, kristalleşme, efüzyon vb.) farklı olmasından yararlanarak ayırma ya da doğrudan çözümleme yöntemi. (Özellik farkı çok zayıf olduğunda işlemi birçok kez yinelemek gerekir. Dolayısıyla işlem uzun sürer ve oldukça yorucudur; Urbain'in bölümsel kristalleşmeyle nadir toprakları ayırması bu tür bir işlemdir.)

—Dilbil. Bir söz zincirini, birimlerini tanımlayacak biçimde, ayrık birimlere bölme yöntemi.

—Geom. Düzlemin aynı A bağlantılı parçasının bölgelerini, çokgen olan ya da olmayan çizgiler yardımıyla ve L bütün bu çizgilerin birleşimi olduğunda A-L nin bir parçalanışı elde edilecek biçimde birbirinden ayırmak eylemi; bu eylemin sonucu. || *Bölümleme beliti*, Eukleides geometrisinin erişim ve sıralama belitlerini tamamlayan olanaklı temel beliti; buna göre, bir P düzleminin noktaları arasında tanımlanan "bir D değişmez doğrusunun aynı yanında olma" bağıntısı geçişlidir. (Kuşkusuz bu, P-D üzerinde iki eşdeğerlik sınıfı belirleyen bir eşdeğerlik bağıntısıdır: bu sınıflar açık yarıdüzlemlerdir.) || *Su bölümleme çizgisi*, TEPE* ÇİZGİSİ'nin eşanlamlısı.

—Hematol. Kan nakli sırasında, kanın çeşitli elemanlarını (kan hücreleri ya da plazma) ayırmayı amaçlayan işlem. Bir yetersizliği gidermek amacıyla, küçük bir hacim içerisinde daha yoğun bölümler elde etmek için yapılır.

—İnş. Bölmeler gerçekleştirme; bölmelerle düzenleme.

—Ölçbil. *Bölümleme makinesi*, ölçübilimde kullanılan "duyarlı" aygıtların bölmelerini yapan makine.

—Polim. Bir polimeri, bütün makromoleküller özdeş olacak biçimde bölümlere ayırmak işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bölümleme eğrisi* → DAĞILIM* EĞRİSİ.

—Şehirc. Bir ülkeyi, bir bölgeyi, bir kenti vb., hizmet, ticaret, sanayi gibi kesimler açısından belirli bölümlere ayırma.

—ANSİKL. Polim. Bir polimer genellikle değişik boyutları ve dolayısıyla değişik kütleleri olan makromoleküllerden oluşur. Bu tür polimere çoğul moleküllü ya da çoğul dağılımlı polimer denir. Yalnızca birkaç teknik (örneğin anyon polimerleşmesi) eşit kütleli moleküllerden oluşan ürünlerin bireşimini sağlar. Bununla birlikte olası en düşük dağılımlılık gösteren, yani yakın kütleli makromoleküllerden oluşan polimer örneklerini elde etmek önemli olabilir. Nitekim bölümleme işlemi, bu amaca ulaşmanın dışında polimerin dağılımını yani polimerin değişik boylardaki moleküller arasında nasıl bölüşüldüğünü belirleme olanağı da verir. Bu dağılım, bileşikte birçok özelliğin koşullarını oluşturur. Başlıca bölümleme teknikleri şunlardır:

• *Bölümlemeyle çökeltme*. Bu işlemde ya bir polimer çözeltisine ardışık bölümler halinde çözücü olmayan bir sıvı katılır, ya derece derece buharlaştırılır ya da çözeltinin sıcaklığı yavaş yavaş düşürülür.

• *Bölümlemeyle çözündürme*. Çözücülerin etkenliği yavaş yavaş artırılarak polimer bölümleri art arda özütlenir. Bu özütleme katı madde kullanarak yapılabildiği gibi kolonla da sağlanabilir. (seçme gradyanla kromatografi.)

• *Pelte geçirimli kromatografi* ya da *geçirgen pelteli kromatografi*. Bu tekniğin birkaç yıldan beri gösterdiği gelişme, öteki tekniklerin önemini yitirmelerine yol açtı ve bölümlemenin birçok alanda olağan işlem durumuna gelmesini sağladı.

Bölümleme sonuçları "bölümleme" eğrileri üzerinde gösterilir; örneğin bir bölümdeki madde kütlesi ordinatla bu bölümü oluşturan makromoleküllerin molar kütlesi apsisle belirtilir.

BÖLÜMLEMECİLİK a. Güz. sant. Eşanl. BİREŞİMCİLİK.

BÖLÜMLEMEK g. f. *Bir şeyi bölümlemek*, onu belli bir yönteme dayanarak bölümlere ayırmak.

—Bilş. Bir bilgisayarın ya da bilgi işlem sisteminin belleğini, her biri bir kullanıcıya ait bölümlere ya da işletim altkümelerine ayırmak.

—Kim. müh. Bölümleme yapmak.

◆ **bölümlenmek** edilg. f. Bölümlemek eylemine konu olmak.

—Anal. kim. Bölümleme işlemine uğramak.

◆ **bölümlendirmek** ettirg. f. *Bir şeyi bölümlendirmek*, onu bölümlere ayırmak; bölümlemek.

BÖLÜMLENDİRMEK → BÖLÜMLEMEK.

BÖLÜMLENME a. Bilş. Bir belleğin, bir listenin vb.'nin, çeşitli ölçütlere göre, homojen bir bilgi kümesi içeren bölümlere ayrılması.

BÖLÜMLENMEK → BÖLÜMLEMEK.

BÖLÜMLÜ sıf. Bölümleri olan.

—Elektroakust. *Bölümlü kayıt*, son kaydı oluşturacak değişik ses kaynaklarını ayrı ayrı kaydetmeye dayanan yöntem.

—İnş. *Bölümlü parke*, değişik, kimi zaman değerli ağaç parçaları, bir çerçeve içinde geometrik motifler biçiminde düzenlenerek oluşturulan karoların birim olarak kullanıldığı parke. (Versailles'ın ünlü parkeleri bu türdendir.) [FRANSIZ PARKESİ de denir.]

BÖLÜMLÜ, Trabzon'un Of ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 6 128 nüf. (1990). Belediye.

BÖLÜMÖLÇER a. Fiz. Aynı anda etkiyen iki büyüklüğün oranını ölçmeye yarayan aygıt.

BÖLÜMSEL sıf. Bölümle ilgili; kısmi.

—Dilbil. Bölüme ilişkin.

BÖLÜNEBİLİR sıf. Bölünmeye elverişli.

—Arit. *Bir* b *elemanıyla bölünebilir bir* a *elemanı*, *a* nın *b* ile Eukleides bölmesinde, kalan sıfır olduğunda *a* elemanı. (*a*, *b* nin bir katıdır ya da *b*, *a* nın bir bölenidir. "ile bölünebilir olmak" bağıntısı $\mathbb{N}$ içinde bir sıralama bağıntısıdır: yansımalı, tersbakışımlı ve geçişlidir; $\mathbb{Z}$ içinde bir önsıralama bağıntısıdır: bu durumda tersbakışımlı değildir.)

BÖLÜNEBİLİRLİK a. Arit. *Bölünebilirlik nitelikleri*, bir *a* tamsayısını gösteren rakamlara göre, bu *a* doğal sayısının sıfırdan farklı bir *b* doğal sayısıyla bölünüp bölünemediğini anlamaya yarayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bir a doğal sayısının bölünebilirliği*, bu tamsayının bölünebilir olup olmama olanağı.

—Ceb. *Bir polinomun* K [X] *bölünebilirliği*, bu polinom için, bölen polinomların bulunması olanağı. [Bir $f(x)$ polinomu, $f(a) = 0$ ise $(x - a)$ polinomu ile bölünebilir.]

—Kamu. mal. *Mal ve hizmetlerin bölünebilirliği*, bir bölüm kamu mal ve hizmetlerinin yararlarının bölünerek tek tek kişilere sunulabilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bölünebilirliği olmayan mal ve hizmetler*, kamu malları ya da sosyal malların yararlarının teknolojik olarak bölünememeleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Arit. Bir *a* tamsayısının sıfırdan farklı bir *b* tamsayısıyla bölünebilirliğinin incelenmesi, $a = b \times c$ yi sağlayan bir *c* tamsayısının var olup olmadığını gerçeklemektir. Bölünebilirlik nitelikleri, *c* yi bulmadan var olup olmadığını belirlemeyi sağlar. *b* ne olursa olsun, ona bir bölünebilme niteliği eşlik ettirmek olanaklıdır; ancak uygulamada, *k* tabanlı bir sayılama sisteminde, *k* ve bunun bölenleriyle bölünebilirlik ve $k-1$ ve bunun bölenleriyle bölünebilirlik ile yetinilir. Ondalık sayılamada, en çok kullanılan bölünebilirlik ölçütleri şunlardır: 10, 2, 5, 3 ve 9.

10 ile bölünebilirlik: birler rakamı 0 ise bir tamsayı 10 ile bölünebilir.

2 ile bölünebilirlik: birler rakamı bir çift sayı ise bir tamsayı 2 ile bölünebilir.

5 ile bölünebilirlik: birler rakamı 0 ya da 5 ise bir tamsayı 5 ile bölünebilir.

9 ve 3 ile bölünebilirlik: oluştuğu rakamların toplamı 9 ile (ya da 3 ile) bölünebiliyorsa bir tamsayı 9 ile (ya da 3 ile) bölünebilir.

4 ile bölünebilirlik: son iki rakamının oluşturduğu sayı 4 ile bölünebiliyorsa bir tamsayı 4 ile bölünebilir.

7 ile bölünebilirlik: n, $10A + u$ biçiminde yazıldığında, $A - 2u$, 7 ile bölünebiliyor-

sa bir *n* tamsayısı 7 ile bölünebilir. (*u*, birler rakamı.)

25 ile bölünebilirlik: son iki rakamından oluşan sayı 00, 25, 50 ya da 75 e eşitse bir tamsayı 25 ile bölünebilir.

11 ile bölünebilirlik: tek sıradaki rakamların toplamıyla çift sıradaki rakamlarının toplamı farkı 11 ile bölünebiliyorsa bir tamsayı 11 ile bölünebilir.

8 ile bölünebilirlik: son iki rakamından oluşan sayı 4 ile bölünebiliyorsa ve bu sayının 4 ile bölümü ve yüzler rakamının her ikisi de asalsa ya da her ikisi de çiftse bir tamsayı 8 ile bölünebilir. (Son üç rakamından oluşan sayı 8 ile bölünebiliyorsa bu tamsayı 8 ile bölünebilir.)

—Kamu. mal. *Mal ve hizmetlerin bölünebilirliği.* Mal ve hizmetlerin yararlarının bölünebilme özelliği, asıl olarak piyasa malları için sözkonusudur. Piyasa malları bölünebildiği için pazarlanabilmekte, malıyetlerine göre fiyat uygulanabilmekte, bedelini ödemeyenler mal ve hizmetin kullanımından yoksun bırakılabilmektedir. Ancak, bir bölüm kamu mal ve hizmetlerinin yararlarının da bölünüp pazarlanması olanağı vardır. Bu bölünebilme özelliği değişik derecelerde gerçekleşir.

Grup hizmetlerinde bölünebilirlik, kamu hizmetlerinin belli genişlikte bir alan ya da belli sayıda bir tüketici grubu için sunulmasında görülür. Bu tür grup tüketiminde hizmetin maliyeti bölünemez nitelik taşımasına karşın, yararları pazarlanabilir özelliktedir. Başka bir deyişle, kişiler hizmetten piyasa mallarında olduğu gibi bir bedel karşılığında yararlandırılır. (Paralı kara yollarında ya da geçiş ücreti alınan köprülerde olduğu gibi.) Maliyetler bakımından, bir kişinin yararlanmasıyla hizmet kapasitesine dek ek kişilerin yararlanması arasında fark yoktur.

Yarı kamusal hizmetlerde bölünebilirlik, eğitim ve sağlık hizmetlerinde olduğu gibi kamu kesimince üretilen bir bölüm mal ve hizmetler tek tek kişilere bölünebilir nitelikte özel yararlar sağlarken topluma da bölünemez nitelikte yararlar getirirler. Bunlara dış yararlar da denilir. Bunları fiyatlayıp piyasada pazarlamak olanaksızdır. Bu tür hizmetlerde bir bölüm yararların bölünebilmesi ve hizmetin piyasa ekonomisinde üretilmesine de olanak verir (özel okullar, özel hastanelerde olduğu gibi). Bununla birlikte, yarı kamusal malların üretimi gelişmiş ülkelerde büyük ölçüde özel kesim tarafından gerçekleştirilirken, gelişmekte olan ülkelerde kamu kesimince üstlenilir. Öte yandan, kamu kesimince yararı *tam bölünebilen* mal ve hizmet üretilmesi ve bunun bir bedel karşılığında toplum üyelerine sunulması durumunda, piyasa malı üretimi özelliğini gösteren bir faaliyet ortaya konmuş olur. Burada hizmetin yararının, bölünebilir olması doğal tekel durumunda (devlet demiryolları, devlet havalimanları, elektrik santralları vb.) kısmen farklılık gösterirse de rekabet koşullarında çalışan devlet işletmelerinin üretiminde, kişiye bedelini ödediği, tam bölünebilir bir yarar sağlar.

• *Bölünebilirliği olmayan mal ve hizmetler.* Toplumda, kişiler yalnızca kendilerine özel yarar sağlayacak mal ve hizmetleri (yiyecek, giyecek, vb.) tüketmez, topluca yaşamaktan doğan sosyal gereksinimleri karşılamaya yarayan mal ve hizmetleri de tüketirler. Bunlara kamu malları, sosyal mallar ya da kolektif mallar denir. Bu tür mal ve hizmetler bir kez üretildiğinde, hizmetin yayıldığı alan içindeki herkesin yararına sunulur ve hiçbir kişi bu hizmetin dışında tutulamaz. Hizmetin kapsadığı alan ülke çapında olabilir: dış ve iç güvenlik hizmetleri, diplomasi hizmetleri, hava tahmin raporu yayınlanması vb. Hizmetin bölünmezliği daha dar bir alanı da kapsayabilir: deniz feneri, çevre sağlığı, vb.

Bölünemez nitelikteki mal ve hizmetlerin yararları, tek tek kişilere bölünüp sunulamadığından, piyasada satılıp fiyatlandırılması da olanaksızdır. Bu tür kamu mal ve hizmetlerinin kullanana ödetilemeyişi, hizmet maliyetinin zorunlu ödemelerle (kamusal finansman) karşılanması sonucunu doğurur. Başka bir deyişle, salt kamu mallarının yararı bölünemediğinden, üretim maliyetleri de devlet bütçesinden, ağırlıklı olarak da vergi gelirlerinden karşılanır.

Bölünemezler yöntemi. Mat. Bonaventura Cavalieri'nin (1598-1647) *Geometria indivisibilibus*'ta geliştirdiği alanları ve hacimleri hesaplama yöntemi. [Bu yönteme göre bir yüzeyin çizgilerden (tıpkı bir kumaşın ipliklerden oluşması gibi), bir hacmin de düzlemsel yüzeylerden oluştuğu (tıpkı bir kitabın sayfalardan oluşması gibi) kabul edilir. Bunlar yüzeyin ya da hacmin bölünemezleridir. İki şekle karşılık gelen bölünemezler değişmez bir oranda ise, bu şekillerin alanları ya da hacimleri de aynı orandadır; bu da örneğin, bir şeklin alanı bilindiğinde bir başkasınınkini hesaplamaya yarar.]

BÖLÜNEN a. Arit. Bölen adı verilen bir başka sayıyla bölünecek sayı.

BÖLÜNGÜ a. FRAKSİYON karşılığı önerilmiş sözcük.

BÖLÜNME a. Parçalara ayrılma.

—Biyol. *Hücre bölünmesi,* bir hücrenin iki yavru hücreye ayrılması. (Tüm beden hücrelerinin bölünmesi olayına *mitoz,* tohum ya da döl hücrelerinin gametlere, yani üreme hücrelerine ayrılmasına *meyoz* adı verilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Eşitleyici* ya da *homotipik bölünme,* yavru hücrelerde ana hücredeki kromozom sayısını koruyan bölünme. || *İndirgeyici* ya da *heterotipik bölünme,* kromozom sayısının yarıya indirgendiği özel hücre bölünmesi. (Diploit sayı 2N'den haploit N'ye iner.)

—Dilbil. Bir cümlenin bölünmesini sağlayan işlem.

—Elektromanyet. *Manyeto-iyonik ikiye bölünme,* iyonosfer gibi, iyonlaşmış ve Yer'in manyetik alanı gibi sürekli bileşenli bir manyetik alanın etkisindeki bir ortama giren bir elektromanyetik dalganın, olağan dalga ve olağanüstü dalga denilen iki ayrı dalgaya ayrılması.

—Kim. Bir molekülde bir bağın kopması. || Bir lipitin yağ asitlerine ve gliserole ayrılması. (Eşanl. HİDROLİZ.)

—Patol. *Organ bölünmesi,* bütün olan bir organın bir travma sonucunda ya da embriyolojik tomurcukların uç uca gelmemesi yüzünden doğuştan ayrık olması. (Bu çeşit organ bölünmeleri, yarık damak, tavşan dudağı, aslanağzı, vb. gibi bozukluklardır.)

—Siyas. bil. Karar organlarında ortaya çıkan görüş ve oy ayrılığı.

—ANSİKL. Biyol. *Hücre bölünmesi.* • *Hayvan hücresi.* Bir hayvan hücresinin en sık görülen bölünme şekli mitozdur. Bu bölünmede bir uzun evre ile bir kısa kinetik evre birbirini izler; evre arası *(interfaz)* denen birincisinde hücre, besinlerini özümler ve tüm yapılarını ikileştirir; ikincisinde (dar anlamda *mitoz*) kromozomlar ve öbür organitler tam eşit sayıda ikiye ayrılarak hücrenin iki kutbunda toplanır, sonra hücre iki yavru hücreye ayrılır. İki yavru hücre ana hücreyle özdeşse buna *çoğalma* denir; yalnız biri ana hücreyle özdeşse, ana hücre *doğurucu* adını alır; iki yavru hücre ana hücreden farklı olduklarında, yavru hücreler birbiriyle özdeşseler hücre soyunda *olgunlaşma,* değilseler *farklılaşma* vardır denir.

• *Bitki hücresi.* Kalın ve sert bir pektoselüloz zarın varlığıyla hayvan hücresinden ayrılır; önemli ölçüde selülozun bulunması iki canlılar âlemini birbirinden ayıran kesin ölçüttür. Yüksek molekül kütleli bir poliozit olan selüloz canlı sitoplazmaca salgılanır. İskelet ödevi gören bu zar, canlı hücreyi bütünüyle sarar, büyüme sona erince genişlemesini sınırlar ve ona destek eder. Hücre bölünmesi sırasında, iki yavru hücre arasında yeni bir zar oluşur; bu zar akromatik iğ liflerinin ekvator bölümündeki ara plazma kütlesinden doğar. Ara plazmanın ortasında, pektik bileşik kürecikleri bir araya toplaşır, sonra pektik bir lam oluşturmak üzere birbiriyle birleşir; oluşan pektik lam ana hücre zarının lameliyle kaynaşır. Bazı noktalarda, iki yavru hücrenin sitoplazmaları arasında bağlantılar kalır; bunlara plazmodezma denir. Daha sonra, her hücre kendi tarafında, özellikle selüloz ve yarıselülozdan oluşan kalın ve sert bir tabaka oluşturur (birincil zar). O zaman pektik birincil zar orta lamel olur. Plazmodezmaların bulunduğu yerlerde hücre çeperi çok az kalınlaşır ve böylece buralarda noktalar oluşur. Hücrenin büyümesi sona erince, kalınlaşma yeni selüloz tabakalarının ve bazen de linin ve süberin gibi maddelerin eklenmesiyle sürer. O zaman ikincil ya da üçüncül zarlardan söz edilir.

BÖLÜNMEK → BÖLMEK.

BÖLÜNMEZ sıf. Bölünmesi olanaksız; bölünemeyen; parçalanamayan.

BÖLÜNMEZLİK a. Bölünemez, parçalanamaz olan bir şeyin niteliği: *Ülkenin bölünmezliğine, ulusun birlik ve bütünlüğüne dil uzatmak.*

BÖLÜNTÜ a. Bir bütünden bölünmüş olan parça.

BÖLÜNÜM a. Antropol. Bazı toplumlardaki soyzinciri gruplarının sınırlarını belirleyen bölme ya da bölünme süreci.

—ANSİKL. Antropol. Bölünüm süreci, bir toplumun örgütlenme ilkesi durumuna geldiği zaman, antropoloji bu durumu anlatmak için bölünümsel toplum ya da bölünümsel sistem kavramını kullanır. Evans-Pritchard'ın Sudan Nuerleri konusunda ortaya attığı bu kavram, geleneksel toplumlardaki soysop grupları dinamiğine dayanan siyasal yapıların ve örgütlenmelerin incelenmesinde başarılı sonuçlar verdi. Toplumun gruplara (örneğin klanlara), grupların alt gruplara (örneğin alt klanlara), onların da çeşitli düzeylere göre daha alt birimlere (örneğin soysoplara, soysopların da hane halklarına, vb.) bölündükleri bir topluma, bölünümsel toplum denir. Evans-Pritchard ayrıca, bu aşamalı sistemlerin farklı düzeylerini, en çok kapsayıcı olandan en az kapsayıcı olana doğru, en yüksek, büyük, küçük, en küçük soysoplar olarak adlandırmayı da öneriyordu. Bölünümsel sistemlerin ayırtedici özellikleri şunlardır: altbölümler her düzey içerisinde eşdeğerlidir; bütün düzeyler hep birlikte var olmakla birlikte, altbölümler ancak kımı durumlarda ortaya çıkarlar. Ağaç biçiminde bir grafik, sözkonusu sistemler üzerine bir fikir verebilir. Örneğin, her ikisi de aynı *x* alt klanının üyesi olan *x'* soysopundan bir birey, *x"* soysopundan bir başka bireyle anlaşmazlığa düşerse, bunların anlaşmazlığı ancak kendi soysoplarını ilgilendirir. Buna karşılık, eğer *x'* soysopundan bir birey, *y* alt klanı üyesi olan *y'* soysopundan bir bireyle çatışırsa, anlaşmazlık doğrudan doğruya alt klanlar düzeyinde bir sonuca bağlanacaktır. İlgili bireylerin ayrı ayrı "bölüm"lere ilişkinliklerine göre, aynı kuralın uygulanması devam eder. Sözkonusu örgütlenme biçimine, katışıksız durumda pek az rastlanır. Bu örgütlenme tipinin en ünlü örnekleri, Nijerya'daki Tiv ve İbo toplulukları ile Nuerler'dir.

BÖLÜNÜMSEL sıf. Antropol. Gruplar halinde bölünmeye dayanan topluma; böyle bir toplumsal örgütlenmeye denir. Burada, sözkonusu gruplar alt gruplara, onlar da daha küçük birimlere bölünür.

BÖLÜŞMEK → BÖLMEK.

BÖLÜŞTÜRME a. Bölüştürmek eylemi.

BÖLÜŞTÜRMEK → BÖLMEK.

BÖLÜŞTÜRÜCÜ a. Tarım. Bir sulama kanalı suyunu, kullanıcılar arasında belli oranlarda bölüştüren aygıt.

BÖLÜŞÜM a. Bölüşmek eylemi.
—Bilş. Birçok kullanıcının bir kaynağı (bellek, işleme birimi vb.)ortaklaşa kullanımı. || *Zaman bölüşümü*, bir bilişim sisteminde, birçok kullanıcının aynı bilgisayarda, aynı anda genellikle söyleşmeli olarak bağımsız çalışmalar yürütmelerine olanak veren işletme biçimi. (Sistem, her kullanıcıya almaşık olarak, birkaç milisaniyelik hesap zaman dilimleri ayırır; böylece her kullanıcı, bilgisayarı kullananın yalnız kendisi olduğu izlenimini edinir.)
—İkt. *Bölüşüm (gelirin bölüşümü) kuramı*, iktisat biliminin, gelirlerin oluşum ve dağılım mekanizmalarını inceleyen dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yeniden bölüşüm*, yeni ölçülere bağlı olarak tekrardan bölüştürmek eylemi; yeni ilkelere göre yeniden bölüştürülmüş olmak durumu: *Gelirlerin yeniden bölüşümü*. —Bazı iktisadi birim ya da toplumsal kategori gelirlerinin bir bölümünü, başka bazı iktisadi birimlere ya da toplumsal kategorilere aktarmaya dayanan piyasa işlemlerinin tümü. (Yeniden bölüşüm, ya dikey [yüksek gelirlerden düşük gelirlere doğru], ya da yatay [aynı toplumsal grup içinde, aynı kategoriden iktisadi birimler ya da üreticiler arasında] olur.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. İkt. • *Bölüşüm (gelirin bölüşümü) kuramı*. Gelirin üretim faktörleri arasında nasıl bölüşüldüğünü ilk kez inceleyen ingiliz iktisatçı Ricardo, bölüşümü işlevler temelinde, üretim faktörlerinden herbirine dağıtılan gelirin türüne göre (emeğin, sermayenin, toprağın vb. geliri olarak) ele aldı. Ricardo'nun çerçevesi bütünsel nitelikteydi; o dönemde İngiliz nüfusunu oluşturan üç toplumsal grubu (toprak sahipleri, kapitalist girişimciler, işçiler) göz önünde tutuyor ve bunların gelirlerinin oluşum ve gelişim yasalarını saptıyordu. Ricardo'ya göre, toprak rantı, nüfusun var olan topraklar üzerinde yarattığı basınç tarafından; ücretler ise, nüfusun ücret fonu üzerinde yarattığı basınç tarafından belirlenir. Kâra gelince, o bir kalıntıdır. Ricardo, Malthus'un nüfus yasasına dayanarak, toprak rantının artmasının, ücretin çok düşük bir düzeyde dengede kalmasının ve nihayet, kârın azalmasının kaçınılmaz olduğunu ileri sürdü.

Ricardo'nun çözümlemesini çok daha geniş bir kuramsal yapıyla bütünleştiren Karl Marx, özellikle, gelirin kapitalist sınıf ile proletarya arasında bölüşümü konusunu inceledi. Emek-değer kuramına dayanan Marx, işçilerin ürettiği artı-değer'e el koyan kapitalistlerin proletaryayı nasıl sömürdüğünü kendi bakış açısından gösterdi; bunun bir iktisadi yoğunlaşmaya, artan ölçüde bir proleterleşmeye ve işçi sınıfının yoksullaşmasına yol açtığını ileri sürdü. Marx'a göre, bu durum kaçınılması olanaksız biçimde bir tepkiye yol açacak, bir devrim aracılığıyla kapitalizmin yerine sosyalizmin ve sınıfsız toplumun geçmesini sağlayacaktı.

1870'ten sonra, yeniklasik iktisatçılar çözümlemelerini firma ve firmanın üretim faktörleri ve ürün piyasalarındaki davranışları üzerinde yoğunlaştırdılar. Ricardo'da ve Marx'ta işlevsel, bütünsel, sosyolojik ve dinamik olan bölüşüm kuramı, yeniklasiklerin elinde niteliklerinin bazılarını yitirdi: yine işlevsel olarak kalmakla birlikte, mikroekonomik ve statik bir kuram haline geldi. L. Walras gibi iktisatçıların etkisi altında, bu kuram, genel fiyat kuramının, üretim faktörlerinin ödüllendirilmesi sorununa uygulanmasına indirgendi.

1936'da, J. M. Keynes'in *Genel teori*'si bütünsel ya da makroekonomik çözümleme yöntemine yeniden önem kazandırdı. Ama, özellikle işsizlik sorunuyla ilgilenen Keynes, üretimden kaynaklanan gelirin bölüşümünden çok, üretim ve tam istihdamın gerçekleşmesi sorunlarıyla ilgilendi. Ancak, 1950'lerdedir ki, K. E. Boulding, N. Kaldor, J. Robinson gibi bazı iktisatçılar, bölüşümün gerek kendisini, gerekse iktisadi büyümeyi yönlendiren tasarruf ve yatırım fonksiyonları üzerindeki etkisini gerçek anlamıyla ele aldılar. Ama bu iktisatçılar, konuyu basitleştirmek amacıyla, toplam gelirin ücretlerle gayrısafi kârlar arasında bölüşülmesini incelemekle yetindiler ve bu iki kategoriden her birine düşen payın, uzun dönemde sabit kaldığını ileri sürdüler. İstatistiklerin bu önermeyi doğruladığı söylenemez.

• *Yeniden bölüşüm*. XX. yy.'da, özellikle Keynes'in çalışmalarının etkisiyle, daha büyük bir eşitlik sağlamak amacıyla, gelirin yeniden bölüştürülmesi çabaları çoğaldı. Keynes'e göre, gelirin aşırı eşitsiz bölüşümü, tüketim malları talebini frenleyerek aylak ankesler oluşturuyor, bu da ekonominin bütününde toplam tüketimin yetersizliğine yol açıyordu. Bu yüzden, yatırımlar kısıntıya uğruyor ve ortak eksik istihdam durumu ortaya çıkıyordu. Öte yandan, birçok sendikacı ve siyaset adamı, daha iyi bir sosyal adaletin güvencesi olarak, gelirin yeniden bölüşümünü savunmaktaydılar. Böylece, devlet, gerek fiyatların ve gelirlerin oluşum sürecine, gerekse gelirin elde edildiği andan sonraki aşamalarına müdahale etmek gereğini duydu.

Fiyat ve gelirlerin oluşum sürecine devletin etkisi farklı biçimler alabilir: ücret politikası; en elverişsiz durumdaki işçileri korumak amacıyla bir asgari ücretin saptanması; ücretlerin oynak merdiven temelinde ayarlanması; tarımda destekleme alımları ya da taban fiyatları; özel finansman kolaylıkları (bazı kategorilere ya da bazı kredi işlemlerine düşük faiz uygulanması) gibi. Böylece, bazı iktisadi birimler, salt piyasa yasalarına göre elde edebilecekleri gelirden daha yüksek bir gelir elde ederler.

Gelirin elde edildiği andan sonraki aşamalarda da, devlet, izlediği vergi, harcama politikaları ve sosyal siyaset aracılığıyla gelirin yeniden bölüşümünü sağlayabilir. Genellikle gelirler politikasını tamamlayıcı nitelikte olan bu tür yeniden bölüşüm, vergi alanında, artan oranlı gelir vergisiyle elde edilir; buna harcamalar alanında, yine bir yeniden bölüşüme katkıda bulunabilecek olan kamu harcamaları siyaseti eklenir. Gerçekten de devlet, en elverişsiz durumdaki toplumsal kategorilere hemen hemen karşılıksız olarak kolektif mal ve hizmetler (öğretim, sağlık, adalet, vb.) sunabilir. Benzer biçimde, yaygın olarak kullanılan tüketim mallarına ya da bazı toplumsal gruplara (çiftçiler, ihracatçılar, vb.) sübvansiyonlar yapabilir. Nihayet, sosyal sigortalar (ve aile yardımları) bütçesi, aidatlar ve hizmetler mekanizması aracılığıyla, yeniden bölüşümün en güçlü aracı olarak görülebilir.

Ulusal gelirin yeniden bölüştürülmesi siyasetinin etkileri ve sonuçları çok tartışmalıdır. İstatiksel araştırmalar, bir gelir grubundan diğerine gerçekleştirilen yeniden bölüşümün düşük düzeyde kaldığını göstermektedir. Sosyal siyasete gelince, burada da, çalışanlara sağlanan bazı toplumsal hizmetlerin kaynaklarının yine çalışanların kendilerinden sağlandığı söylenebilir. Bununla birlikte, en düşük düzeydeki gelirleri vergi ve benzeri yüklerden kurtaran, yurttaşlara sanayileşme sürecinin başlangıcında hiç tanınmayan bir sosyal güvenceyi sağlamaya çalışan, kamu ya da kolektif kuruluşlara genel çıkara yönelik görevler (örneğin sağlık görevleri) yükleyen yeniden bölüşüm siyasetleri, toplumsal grupların davranışlarını da, psikolojilerini de etkiledi ve bazı gelirlerin doğasını ve yapısını değiştirdi. İktisadi alanda ise, yeniden bölüşüm siyasetleri, çaba harcama ve yenilik getirme hevesini kırmak, devletin gücünü artırmak, fazlasıyla güçlenmiş bir bürokrasinin eline kişisel özgürlükler için tehlikeli olabilecek hareket olanakları vermek, hatta enflasyonu körüklemekle suçlandı.

BÖLÜŞÜMLÜ sıf. Bilş. *Zaman bölüşümlü sistem*, zaman bölüşümü tekniğine göre çalışan bilgisayar işletim sistemi.

BÖLÜT a. Zool. Halkalısolucanlar ya da eklembacaklılar gibi bedenleri parçalara ayrılmış hayvanlarda, bölütlenmeyi karşılayan dış altbölümlerin her biri. (Eşanl. HALKA, METAMER.) || *Bölüt organı*, halkalısolucanların her bölütünde bulunan nefridyum.
—Dokubil. *Halka arası bölüt*, miyelin kılıfının iki boğumu arasında bulunan kılıflı sinir bölümü. (Buna karşılık, Schwann kılıfında boğum yoktur.) || *Kas bölütü*, çizgili kasların iki ince diski arasındaki aralık. (İnce diskler, lifleraresı bir asal zardan oluşur ve çizgiler halinde kas lifçiğinin içinde devam eder. Bunlar kas lifinin yapışmasını sağlayan bir yapı oluşturur.)
—Kad. doğ. *İç bölüt*, gebeliğin altıncı ayından itibaren dölyatağının boynu ile gövdesi arasında oluşan incelmiş kısım. (Bu bölge doğum sırasında dölüt başının yenmek zorunda olduğu engelleri azaltacaktır. Sezaryen ameliyatında cerrah bu ince bölgeyi kesmeyi yeğler.)

BÖLÜTLENME a. Anat. Anatomik bir birimin birçok öğeye bölünmesi.
—Embriyol. Döllenmiş yumurtanın blastula evresine varıncaya kadar geçirdiği bölünmeler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bölütlenme düzlemi*, yumurtanın bölündüğü zaman izlediği düzlem.
—Fizyol. *Deri bölütlenmesi*, her bölüt bir kafa ya da omurilik sinirine denk düşecek biçimde, deri yüzeyinin bölütlere ayrılması. (Anestezi ve zona gibi bazı bozuklukların açıklanabilmesi için düşünülmüş olan bu bölütlenme, çevre sinir uçlarının anatomik dağılımına uymaz.)
—Zool. Hayvanlarda döllenmiş yumurtanın (ya da zigot) gelişmesindeki ilk evre. (Bu evrede döllenmiş yumurta, hızla, birbirlerine çok benzeyen 2n hücreye bölünür.) || Halkalısolucanların ve eklembacaklıların embriyonlarının bir dizi bölüte, ya da çokhücreli halkaya (bunlar önceleri birbirlerine benzerler, ama sonra farklılaşırlar) bölünmesi. || Bazı hayvanların (halkalısolucanlar, eklembacaklılar) bedeninde bölütlerin (ya da metamerlerin ya da halkaların) oluşması. (Bu bölütler hayvanın bedenini oluşturur.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Embriyol. Bölütlenme, yumurtayı her birinin ayrı görevi olan parçalara ayırır. Bölütlenmenin biçimi, yumurtanın yapısına ve içindeki vitellüs miktarına bağlıdır. Tam bölütlenme ve kısmi bölütlenme olmak üzere iki türlü bölütlenme vardır. *Tam bölütlenme* yumurta bütün kısımlarıyla bölündüğü zaman gerçekleşir; parçalar birbirine eşit olabileceği gibi (alesit yumurtalar: denizkestanesi) eşitsiz ve ışınımsı (heterolesit yumurtalar: kurbağalar) ya da eşitsiz ve sarmal da olabilir (halkalısolucanlar, yumuşakçalar). Kısmi bölütlenme vitellüsçe çok zengin yumurtalarda görülür; bunlarda sadece etkin plazma bölünür; bölütlenme ya diskimsi olur (telolesit yumurtalar [balıklar] ve bazı heterolesit yumurtalar) ya da yüzeysel olur (eklembacaklıların santrolesit yumurtaları).
—Zool. Birbirini izleyen bölütler birbiçimli olabilir ve yapı açısından birbirine benzeyebilir; ama bölütlenme bölütler arasında bir farklılaşmaya da yol açabilir (çokkıllılar, solucanlar, vb.'de olduğu gibi). Her bölütte iki solom kesesi (sağ ve sol) vardır; sindirim borusunu tutan bir bağırsak askısı oluşturan bu iki kese, ön ve arka bölütlerin keselerinden dissepimanlarla ayrılır; birçok organın —kaslar, iskelet, sinir düğümleri, boşaltım sistemi, kan dolaşımı sistemi, eşeylik organları— bölüt dizilişi, ele alınan hayvan öbeklerine bağlı olarak, embriyo evresi dışında birbirinden farklı olabilir: sözgelimi eklembacaklılarda bölüt bir çift ayak ya da eklenti taşır.

BÖLÜTLÜ sıf. Bölütlere ayrılmış ya da özellikleri her bölütte yinelenen hayvanlar için kullanılır. (Eşanl. METAMERLİ, HALKALI.)

BÖLÜTLÜLÜK a. Bedenleri halkalara (ya da bölütlere ya da metamerlere) bölün-

müş türlerin özelliği. (Eşanl. METAMERLİLİK.)

BÖN sıf. **1.** Zekâ ve kavrayıştan yoksun olduğu için kolay kanan kimse ve o kimsenin görünümü, tutumu için kullanılır; saf, budala, aptal: *Oğlan akıllı ama kız biraz bön. Bön bir görünüşü var. Çok bönsün; onun gerçek yüzünü göremiyorsun.* **—2.** *Bön bön bakmak*, hiçbir şey anlamadan aptal aptal bakmak.

BÖNLEŞMEK gçz. f. Anlayamaz, kavrayamaz duruma gelmek; aptallaşmak, şaşkınlaşmak: *Bugünlerde iyice bönleştin.*

BÖNLÜK a. Bön olma durumu, niteliği; bu durumdaki birine yakışır davranış; saflık, aptallık: *Her şey ortadaydı ama bönlüğünden hiçbirini fark etmedi. Ona böyle bir sorumluluk yüklemek bönlük olur. Bu bönlüğü yapmayacaktın.*

BÖÖK (Fredrik), isveçli edebiyat eleştirmeni (Kristianstad 1883 - Kopenhag 1961). Lund Üniversitesi'nde edebiyat profesörlüğü yaptı. Biyografiler yazdı: *H. C. Andersen* (1938); *Verner von Heienstam* (1945-46); *Esaias Tegnér* (1946-47); *Victoria Benedictsson* (1949-50).

BÖRDE, Almanya'da Mittelgebirge'nin *(orta dağ)* eteğinde yer alan çok verimli birçok bölgeye verilen ortak ad; B.'da Aachen'den, D.'da Leipzig'e kadar uzanan sözkonusu bölgeler, lösle kaplıdır ve genişliği yer yer 20 km'yi aşan bir kuşak halinde uzanır. Akarsularla çeşitli kesimlere ayrılan Börde'lerin yerel adları, yöredeki en büyük kentten gelir: Jülich Börde'si, Düren, Euskirchen, Hannover, Magdeburg, Halle, Leipzig, vb. Börde'leri. Tarihsel açıdan bunların en zenginleri, Magdeburg ve Hannover Börde'leriydi. Almanya'nın ikiye bölünmesi, özellikle AFC'de kalan kesimde tarımın yoğunlaştırılmasına yol açtı. Lös bakımından zengin olmaları, sularının bol olması önemli yolların buralardan geçmesi, Köln, Helmstedt, Halle ve Leipzig bölgelerinde linyit yatakları, Ren ile Saale vadilerinde tuz ve potas yatakları, özellikle de kömür yatakları (Ruhr) bulunması Börde'lere büyük yarar sağlamış, dolayısıyla sanayileşme de erken bir tarihte başlamıştır. Tarımda ağırlık, tahıl, şekerpancarı tarımıyla yoğun hayvancılıktır (sebze yetiştiriciliği de gelişmiştir). Almanya'nın birleşmesiyle Börde'ler, daha önce de olduğu gibi, Rheinland'ı Berlin'e bağlayan önemli bir ulaşım ekseni haline geldi.

BÖREK a. Açılmış ya da hazır yufka içine çeşitli malzeme konularak pişirilen hamur işi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Adapazarı böreği*, az yağlı hamurdan açılan yufkalar arasına beyazpeynir, yoğurt ve yumurtadan oluşan iç koyulup fırında pişirilerek yapılan börek. (Hamuru patatesle yapılan bir tür poğaçaya da aynı ad verilir.) || *Arnavut böreği*, katmerlendirilmiş mayalı hamuru açıp içine pırasa koyarak yapılan börek. || *Bohça böreği*, arasına böbrek yağı sürülüp tekrar açılarak katmerlenmiş yufkayla hazırlanan, bohça biçimli börek. (Beyinli, ıspanaklı, kıymalı, peynirli ya da tavuklu yapılır.) || *Burma börek*, hazır baklava yufkasından, çeşitli içlerle rulo biçiminde hazırlanmış yufkayı, tepsiye iç içe daireler biçiminde yerleştirerek fırında pişirilen bir tür börek. || *Çarşı böreği*, aralarına yağ sürülerek katmerlendirilmiş yufkayla yapılan ve içine çeşitli içler konarak bohça biçiminde katlanan fırın böreği. || *Çerkez böreği*, içine çerkez peyniri ya da beyazpeynir konularak hazırlanan yarım ay biçimli börek. (Tavada kızartılır.) || *Çiğ börek*, içine çiğ kıyma konup sac üstünde ya da tavada kızartılarak pişirilen börek. || *Gül börek*, hazır yufkadan, içine kıyma, peynir ya da ıspanak konup rulo haline getirildikten sonra yuvarlatılıp gül biçimi verilmiş börek. (Tavada ya da fırında pişirilir. Hazır yufkayı birkaç kat yapıp yuvarlak parçalar kestikten sonra ortasından kürdanla tutturarak yağda kızartılan bir tür böreğe de aynı ad verilir.) || *Kestane böreği*, içine pudra şekeri serpilmiş kestane ezmesi konarak yapılan fırın böreği. || *Kol böreği*, yağlı hamurdan, içine peynir ya da kıyma konarak kalınca ve kol biçiminde hazırlanmış fırın böreği. || *Kuru börek*, az yağlı hamurla içine peynir, kıyma ya da ıspanak konarak hazırlanan tepsi böreği. || *Laz böreği*, katmerlendirilmiş yufka arasına, limonla kestirilmiş muhallebi konarak yapılan tepsi böreği. (Fırında pişirilir.) || *Muska böreği*, hazır yufkadan muska biçimi verilerek hazırlanan ve önce soğuk suya atılıp sonra kızartılan bir tür börek. (Baklava yufkasıyla da yapılabilir.) || *Nemse böreği*, bol yağlı hamuru soğuk bir yerde ya da buzdolabında beklettikten sonra, iki üç kez katlayıp tekrar açarak (katmerleyerek) hazırlanan yufkanın arasına çeşitli malzemeler koyup nemse kalıbı ya da tırtılla yarım ay şekli verilen ve fırında pişirilen bir tür börek. (Hamur çok yağlı olduğundan, cıvımaması için ortamın sıcak olmaması, merdanenin buzdolabında soğutulması gerekir.) || *Puf böreği*, katmerlenmiş yufka ve çeşitli içlerle hazırlanan, yağda kızartılan yarım ay biçimli börek. || *Sac böreği*, hazır ya da elde açılmış yufkadan, çeşitli içlerle hazırlanan ve sac üzerinde pişirilen börek. || *Saray böreği*, hamuru zeytinyağı içinde ve soğukta bekletilip tekrar açılarak katmerlendirilen, bohça biçimli fırın böreği. (Çeşitli içlerle hazırlanır. Hamur tahtasının da zeytinyağıyla yağlanmış olması gerekir.) || *Selanik böreği*, katmerlenmiş yufkanın arasına, ıspanak, iyice süzülmüş torba yoğurdu ve kırmızı biber konarak hazırlanan fırın böreği. || *Serpme hamur böreği*, hamuru erimiş sadeyağ ya da margarinde dinlendirilen ve zeytinyağı ile yağlanmış hamur tahtası üzerinde, küçük parçalar halinde açılıp sigara böreği gibi sarılan bir tür börek. (İçine peynir, peynir krema karışımı, kıyma, patates, tavuk vb. malzemeler konur.) || *Sigara böreği*, hazır yufkayı şerit biçiminde kesip içine çeşitli malzemeler koyduktan sonra sigara biçimi verilerek yapılan ve tavada kızartılan börek. || *Su böreği*, katmerlendirilmiş yufkayı, tepsiye yerleştirmeden önce kaynar suda kısa bir süre haşlayarak yapılan ve arasına peynir, kıyma ya da peynir krema karışımı konan fırın böreği. || *Talaş böreği*, katmerlenmiş yufkadan, içine soğanla kavrulmuş ve çatalla ezilmiş küçük et parçaları, havuç, bezelye vb. konarak hazırlanan bohça biçimli fırın böreği. || *Tatar böreği*, elde açılmış yufkayı kesip içine kıyma koyduktan sonra muska biçimi vererek yapılan ve haşlandıktan sonra sarmısaklı yoğurtla yenen bir tür hamur işi. (Mantıdan daha, iridir. Bazı yörelerde haşlanmaz, fırında hafifçe kızartıldıktan sonra sarmısaklı yoğurt dökülür.) || *Tepsi böreği*, hazır yufka ya da baklava yufkasından, içine çeşitli malzemeler konarak yapılan fırın böreği. (Elde açılmış yağlı yufkayla da yapılabilir.)

—ANSİKL. Mutf. Börek, glüten oranı yüksek, ince öğütülmüş, beyaz ya da hafif sarımsı unlardan yapılır. Glüteni az unlar özsüz olduğundan açılırken gevşer, katlar yeterince kabarmaz. Elde açılan hamurlar bir süre bez ya da yağlı kâğıt altında bekletilirse, açma işlemi daha kolay olur. İçine peynir, kıyma, kabak, ıspanak, tavuk vb. malzemeler konur, yapıldığı yere ve içine konan malzemeye göre de adlar alır ("peynirli börek", "Adapazarı böreği" gibi). Fırında, ocak üzerinde, sacda ya da tavada kızartılarak pişirilir.

BÖREKÇİ a. **1.** Börek yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Börek yenen, satılan dükkân.

BÖREKÇİ (Mehmet Rifat), türk din adamı (Ankara 1860 - *ay. y.* 1941). İstanbul'da medrese öğrenimini tamamladıktan sonra Ankara'daki Fazliye medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra Ankara istinaf mahkemesi üyeliğine getirildi (1898). Ankara müftülüğüne atandı (1907). Kurtuluş savaşı'nda baştan sona Kuvayı milliye'yi destekledi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i hukuk cemiyeti'nin Ankara şubesi başkanı oldu. Ulusal kurtuluş savaşı'nın yasal olmadığı hakkında, İstanbul'da şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi bir fetva verince, bu fetvaya karşı savaşın yasal, haklı bir hareket olduğu yolunda fetva hazırlayarak bunu Anadolu'daki bütün müftü, müderris ve önde gelen din adamlarına imzalattı. Bu nedenle İstanbul'daki Sıkıyönetim harp divanı kendisini yokluğunda idama mahkûm etti. İlk TBMM'ye Menteşe (Muğla) mebusu olarak katıldı (23 nisan 1920). Kısa süre sonra kendi isteğiyle mebusluktan ayrılarak Ankara müftülüğü görevine döndü (27 ekim 1920). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Diyanet işleri başkanı oldu (30 mart 1924) ve ölümüne kadar bu görevi yürüttü.

BÖREKÇİLİK a. Börek yapma ve/ya da satma işi.

BÖREKLİK sıf. Börek yapmada kullanılan ya da börek yapmaya elverişli şey için kullanılır: *Böreklik un. Böreklik peynir.*

BÖRİ TİGİN (Tacülmülük), Böriler hanedanına adını veren Şam atabeyi (öl. Şam 1132). Şam atabeyliğini ve hanedanını kuran Tuğtigin'in oğlu. Çocuk yaşta babasıyla birlikte Haçlılar'a karşı savaşlara katıldı. Babasının ölümü üzerine onun yerine geçti (1128). Haçlılar ile işbirliği yaparak, kenti onlara teslim etmek ve karşılığında Sur'u almak isteyen Şam'daki batınilerin çoğunu öldürttü (1129). Şam'ı zaptetmek isteyen bir haçlı ordusunu püskürttüyse de, yönetimi altındaki Hama'nın Musul atabeyi İmadettin Zengi'nin eline geçmesini engelleyemedi (1130). Sıkı bir şekilde korunmasına karşın, olanları unutmayan ve bir fırsatını bulan batınilerce yaralandı (1131). Aldığı yaralar yüzünden ertesi yıl öldü, yerine oğlu İsmail geçti (1132).

BÖRİ TİGİN → İBRAHİM I BÖRİ TİGİN TAMGAÇ HAN.

BÖRİ-BARS, Büyük Selçuklu sultanı Alparslan'ın oğlu (öl. 1095). Sultan olan yeğeni Berkyaruk, onu Horasan'da ayaklanan öteki amcası Arslan Argun'un üzerine gönderdi (1094). İlk karşılaşmada kardeşi Arslan Argun'u yendiyse de ikinci savaşta yenilerek tutsak düştü (1095). Tirmiz'de (günümüzde Termez) hapse atıldı, bir süre sonra da kardeşinin buyruğu üzerine, yayının kirişiyle boğularak öldürüldü.

BÖRİLER, Şam atabeyleri de denir, Şam'da hüküm süren türk hanedanı (1104-1154). Hanedanın kurucusu Tuğtigin, atabeyi olduğu Tutuş'un oğlu Dukak'ın ölümü üzerine, Şam'da kendi adına hüküm sürmeye başladı. Ardılları, hanedana adını veren *Börü Tigin* (1228-1132), *İsmail* (1132-1135), *Şihabettin Mahmut* (1135-1139), *Cemalettin Muhammet* (1139-1140) Haçlılar ve Zengiler ile savaştılar. *Mucirettin Abak* döneminde (1140-1154) Zengi Nurettin Mahmut, Şam'ı ele geçirerek Böriler devletine son verdi. Şam, Böriler döneminde de Suriye'nin kültür merkezi olma durumunu korudu. Böriler Şam'da mescit, medrese, hastane vb. yaptırdılar; yeni mahalleler, sanayi bölgeleri kurdular.

BÖRK a. *Esk.* **1.** Başlık, külah gibi baş giyeceklerine verilen genel ad. **—2.** Daha çok hayvan postundan yapılan başlık. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Börk-i Horasani*, Osman I'in giydiği, kırmızı kadife ya da çuhadan yapılmış, üzerine sarık sarılarak kullanılan başlık. || *Ak börk*, Osmanlı devletinde önde gelen kişilerin ve ilmiye sınıfından olanların giydiği ak renkli keçe başlık. || *Kıyılı börk*, kenarlarına şerit geçirilmiş ya da ön tarafına siperlik takılmış börk. || *Kıymaç börk*, tiftikten yapılmış, ak renkli keçe başlık. (Çiğil Türkleri giyerdi.) || *Kızıl börk*, Osmanlı döneminde halktan kişilerin giydiği kızıl renkli keçe başlık. || *Kuturma börk*,

Mehmet Rifat **Börekçi**

yeniçeri **börk**ü

keçeden yapılmış, yanlardan üste kıvrılabilen iki kanadı bulunan börk. (Kışın yanlardaki kanatlar indirilip kulaklar soğuktan korunurdu. Kanatlar öne getirilip güneşten korunmak için de kullanılırdı.) || *Sukarlaç börk,* hayvan postundan yapılmış bir tür uzun külah.
—ANSİKL. Orta Asya'da yaşayan Türkler arasında yaygın bir başlık türü olan börk, osmanlı padişahlarından Orhan Bey döneminde (1326-1360) orduda da kullanılmış, Yıldırım Bayezit zamanında (1389 -1402) yeniçeriler tarafından resmi başlık olarak benimsenmiştir. Yeniçeri börkleri, daha çok keçeden yapılıyordu. Çuhadan yapılanları da vardı. Üst kısmında arkaya kıvrılan ve enseyi örten *yatırtma** adlı bir parça bulunur, başa geçen kenarı şerit şeklinde sırmayla işlenir, ön kısmında sarı tenekeden *kaşıklık** ya da *tüylük** denen bir bölüm olurdu. Sefere giderken ya da günlük yaşamda kaşıklığa, yeniçeriler arasında büyük önemi olan "kaşık yoldaşlığı"nı simgelemek üzere bir kaşık konur, tören ve alaylarda ise kıdeme ve rütbeye göre bir tüy ya da sorguç yerleştirilirdi.

BÖRKENEK a. Anat. Gevişgetirenlerin midesindeki dört boşluktan biri. (Börkenek işkembeye ve kırkbayıra giden yolların birleştiği yerdir. İşkembe ve kırkbayır gibi börkeneğin de doku yapısı yemek borusununkine benzer.)

BÖRKLÜCE (Mustafa), **Sarı Mustafa** denir, türk siyaset adamı (Osmaneli 1895 -İstanbul 1960). Birinci Dünya savaşı'nda Kafkas cephesinde tutsak düştü (1915). Serbest kaldıktan sonra Moskova'da, Doğu üniversitesi'nde okudu. Yurda döndü. Türkiye komünist partisi üyesi olduğu savıyla tutuklandı (1932). Türkiye sosyalist partisi'ne katıldı (1946); Gün dergisinde yazdı. Kapatılan partinin öteki üyeleriyle birlikte yargılandı; aklandı (1948). Türkiye sosyalist partisi'nin Esat Adil Müstecaplıoğlu tarafından yeniden kuruluşunda (1950) üyeler arasında yer aldı. Gerçek gazetesinde yazıları yayımlandı.

BÖRKLÜCE MUSTAFA, Dede Sultan da denir, Şeyh Bedrettin'in mürit ve halifesi (öl. Selçuk 1419/20). Fetret döneminde Musa Çelebi'nin kazaskerliğe atadığı Şeyh Bedrettin'in kethüdası oldu (1410). Kardeşi Musa Çelebi'yi yenerek tahta çıkan Çelebi Mehmet, Şeyh Bedrettin'i İznik'e sürgüne gönderince (1413) İzmir ve Aydın yörelerinde şeyhinin görüşlerini yaymaya başladı. Çelebi Mehmet, Selanik'te hükümdarlığını ilan eden kardeşi Mustafa Çelebi ile uğraşırken, ona karşı ayaklandı. Üzerine gönderilen Saruhan valisi Şişman Aleksandr'ı (Süleyman Bey) yenerek öldürdükten sonra, yerine atanan Timurtaş Paşazade Ali Bey kuvvetlerini de kesin bir yenilgiye uğrattı. Ayaklanmanın tehlikeli boyutlara ulaştığını gören Çelebi Mehmet, bu kez oğlu şehzade Murat (sonra Murat II) ve sadrazam Bayezit Paşa'yı ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Başarılı bir harekât sonunda Börklüce Karaburun'da sağ olarak ele geçirildi, Ayasluğ'a (bugün Selçuk) götürülerek çarmıha gerildi ve işkenceyle öldürüldü.

BÖRLİN (Johan), isveçli dansçı ve koregraf (Härnosänd 1893 - New York 1930). Stockholm operası'nda dans etti. Sonra Kopenhag'da Michel Fokine ile çalıştı. Rolf de Maré'nin kurduğu İsveç baleleri'ne dansçı ve koregraf olarak katkıda bulundu (1920-1925). J. Börlin ve R. de Maré, topluluğun çağdaş bir repertuvarı olması için, öncü besteciler, dekoratörler ve ressamlarla işbirliği yaptılar. Amatör bir ressam olan Börlin, koregrafinin özellikle plastik öğelerine özen gösterdi: *l'Homme et son désir* (fr. çev.), 1921; *la Création du monde* (1923). Bununla birlikte, taşlamalı yapıtlarda da başarı gösterdi (*les Mariés de la tour Eiffel* [fr. çev.], 1921).

BÖRTEÇENE → BÖRTEÇİNE.

BÖRTEÇENE (Ahmet Oktay) → AHMET OKTAY

BÖRTEÇİNE ya da **BÖRTEÇENE** (*bozkurt* anlamında moğolca sözc.), Ebülgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk*'üne göre, Moğollar'ın Ergenekon'dan çıktıkları sırada başlarında bulunan hükümdar. Kıyan soyundan, Korlas kabilesindendi. Tatarlar'ı egemenliği altına aldı. (→ ERGENEKON* DESTANI.)

BÖRTMEK g. f. *Halk. Bir yiyeceği börtmek,* ateşe tutarak, küle gömerek, kavurarak, ya da haşlayarak çok az pişirmek: *Patlıcanları, biberleri külde börtmek.* (BÖRTTÜRMEK de denir.)

◆ **börtülmek** edilg. f. Börtmek eylemine konu olmak.

BÖRTTÜRMEK → BÖRTMEK.

BÖRTÜ BÖCEK a. Her çeşit böcek.

BÖRTÜK sıf. *Yörs.* Börtülmüş, az pişmiş. —Tarım. Olgunlaşmadan kurumuş kalitesiz sebze ya da meyveye denir.

BÖRTÜLMEK → BÖRTMEK.

BÖRÜ a. (esk. türkç. sözc.). Kurt.

BÖRÜLCE a. Kelebekçiçekligiller familyasından, dünyanın bütün sıcak bölgelerinde yetişen ve sebze ya da hayvan yemi olarak kullanılan *dolichos, lablab* ve *vigna* cinslerinin genel adı.
—ANSİKL. Sınıflandırmadaki değişiklikten sonra fasulyegillerden ayrılan *dolicos* cinsinin, Hindistan'da yetişen, küçük tohumlu bırkaç yabani türü vardır. Afrika kökenli olduğu sanılan lablab cinsinin tarımı yapılan yalnız bir türü vardır: *Lablab purpureus* (eskiden *Dolichos lablab*). Buna, Mısır börülcesi denir. Çok canlı ve fakir topraklara uyumlu olan bu tür, bütün tropikal kuşakta, hatta ötesinde yaygın olarak yetiştirilmektedir.
Vigna cinsinin insan beslenmesinde önem taşıyan birçok türü vardır: *Vigna unguiculata, V. radiata, V. angularis, V. mungo, V. umbellata.* Afrika kökenli *V. unguiculata* (eski *V. sinensis*) en çok tarımı yapılan börülce türüdür.
Dolicos cinsi börülceler çiçek kayıkçığının sarmal olmayışıyla fasulyeden *(phaseolus)* ayrılır. *Vigna* cinsi börülcede badıcın kesiti değirmidir: *lablab* cınsindeyse badıç kalın kenarlı ve yassıdır. *Vigna* cinsi börülceyle fasulyenin taze ve kuru olarak kullanılışı aynıdır. Börülcenin yaprakları yaz mevsiminde değerli bir hayvan yemidir. Türkiye'de börülce üretimi diğer baklagillere göre çok azdır (yılda ortalama 3 000 t).

BÖRÜTEÇENE (Handan), türk seramikçi (İstanbul 1957). Mimar Sinan üniversitesi'ni bitirdi (1981). Çalışmalarını Paris, L'École nationale supérieure des Beaux -Arts'da sürdürdü. UNESCO'nun İstanbul -Haliç ve Ürgüp-Göreme'yi kurtarma kampanyalarına bağlı olarak açılan madalya yarışmasını (1974), Mimarlar odası'nın açtığı heykel yarışmasında birincilik ödülünü (1983) ve Mimar Sinan üniversitesi'nin düzenlediği "Yeni eğilimler" sergisinde birincilik ödülünü (1985) kazandı. Yapıtlarını yurt içi ve yurt dışında sergileyen sanatçı, seramik-heykellerinde toplumsal içerikli konuları özgün bir anlatımla işler.

BÖRZSÖNY kütlesi, Macaristan'ın kuzeyinde küçük dağ kütlesi, Budapeşte'nin yukarı kesiminde Estergon'a ve Tuna'nın dirseğine egemendir; 939 m.

Bösendorfer, İgnaz Bösendorfer (1796 -1859) tarafından 1828'de Viyana'da kurulan piyano fabrikası. Liszt, hayranı olduğu bu firmanın tüm Avrupa'da tanınmasına katkıda bulundu. Kurucusunun oğlu Ludwig Bösendorfer, (1835-1919) kuruluşun ününü sürdürdü. Carl Hutterstrasser (1913'te), oğulları Alexander ve Wolfgang (1931'de) firmayı aynı anlayışla yönettiler. 1966'da amerikalı pay sahiplerinin eline geçen kuruluş, prestij üretimi yapmaktadır.

BÖSMEK gçz. f. Sıvı ya da katı bir madde sözkonusuysa, gaz haline gelerek patlamak; infilak etmek.

BÖTTGER ya da **BÖTTİGER** (Johann Friedrich), alman kimyacı ve seramikçi (Schleiz 1682 - Dresden 1719). Berlin'de metallerin transmutasyonu üzerine araştırmalar yaptıktan sonra Saksonya Seçicisi II. August'ün koruması altında Dresden'e yerleşti ve kendini seramik çalışmalarına verdi. Önce kırmızı kumtaşları üretti, 1709'da, Avrupa'da ilk kez, esas maddesi kaolin olan dayanıklı çin porseleninin sırrını buldu. 1710'da August II, Meissen porselen fabrikasını kurdu ve Böttger bu fabrikanın başına geçti.

BÖYLE göst. sıf. **1.** Buna benzer, bunun gibi: *Böyle durumlarla her zaman karşılaşılabilir. Böyle adamlardan zarar gelmez. Böyle kitaplar okumalısın.* **—2.** Benzerine az rastlanan bir kimse, türünde hemen hemen tek, ya da görünümüyle olağandışı olan şey için kullanılır: *Böyle işler hep beni bulur. Hiç böyle bir çiçek gördünüz mü? Böyle çocuk dostlar başına.*

◆ be. **1.** Bu türlü, bu biçimde, bu yolda: *İnsan öğretmenine böyle mi cevap verir? Böyle konuşma. Böyle gelmiş böyle gider* (atasözü). *Böyle çok iyi.* **—2.** Buraya, bu yere: *Böyle buyurun.* **—3.** *Böyle böyle,* böylece, böylelikle, gitgide, giderek: *Alışkanlıklar böyle böyle başlar. Böyle böyle o da öğrenir.*

◆ ünl. Nasıl, ne, vb. sözcüklerle kurulan, beğenmeme ya da şaşkınlık bildiren cümlelerin sonunda anlamı güçlendirir: *Bu ne biçim iştir böyle! Bu nasıl yazı böyle! Bu nedir böyle!..*

◆ **böylesi, böyleleri** göst. adl. **1.** Bu yaradılışta, bu özellikte olanı; bunun gibisi: *Gel de böylesine laf anlat. Görünüşüne bakma, böylelerinde para çoktur* **—2.** *Böylesine can kurban,* bir şeyin düşük nitelikteki benzerleriyle karşılaştırılmayacak ölçüde güzel ve her türlü özveriye değer olduğunu belirtmek için söylenir.

◆ **böylesi** göst. sıf. Bu yaradılışta, bu özellikte olan; böyle: *Böylesi insanlara fazla güvenme. Böylesi bir fırsatı bir daha bulamazsın.*

Böyle buyurdu Zerdüşt *(Also sprach Zarathustra)* [1883-1885], Friedrich Nietzsche'nin, dört bölümden oluşan düzyazı felsefi şiiri. Nietzsche, bu yapıtında, yahudi-hıristiyan ahlakının emirlerini, hemcinsini sevmeyi, haksızlıkları bağışlamayı reddeden Üstinsan öğretisinin temel fikirlerini geliştirir. Doğanın bağrında, onunla tam bir birlik ve beraberlik kuran insansal güçlerin coşkusu ve uyumu içinde yaşanan özgür bir hayat anlayışını coşkun bir lirizmle dile getirir. —Richard Strauss, bu yapıtı temel alarak, metni açıklayan birdizi leitmotiv *(Büyük arzu, Yorgunluk)* üzerine kurulmuş bir senfonik şiir bestelemiştir (1896).

BÖYLECE be. **1.** Bu biçimde, olduğu gibi: *Söylediklerimi ona böylece yaz. Böylece dolaba koy.* **—2.** Sonunda, böylelikle: *Böylece her şey bitti. Böylece doğa yok olmaktan kurtuldu.* (Halk arasında *böylecene* biçimi de kullanılır.)

BÖYLELİKLE be. Bu yolu izleyerek, bu yolda davranarak, sonunda: *Ancak böylelikle başarılı olabilirsiniz. Böylelikle bu iş de bitmiş oldu.*

BÖYLEMESİNE a. Bu biçimde: *Masayı böylemesine koy.*

BÖYLESİNE be. Bu derece, bu denli; böyle: *Böylesine ünlü bir yazar olmak kolay değil. Böylesine çok konuşan insan az görülmüştür. Böylesine güzel bir havada evde oturulur mu?*

Böyük Türkiye, Tan Oral'ın karikatür albümü (1978). 1. MC'nin (Milliyetçi cephe) kurulduğu 31 mart 1975 ile 2. MC'nin iktidardan düşürüldüğü 31 aralık 1977 tarihleri arasındaki 33 ay içinde çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış karikatürlerden derlenmiştir. Önsözünü İlhan Selçuk'un yazdığı bu yapıt, iktidar ve muhalefet cephesi dışında, işçi-memur-işveren ilişkileri üzerine de günceli aşan bir karikatürler galerisi oluşturur.

BP, BRİTİSH* PETROLEUM COMPANY'nin kısaltması.

BPİ a. (ing. deyim *bit per inch*'in kısaltılmışı). Bilş. Manyetik bir ortama bilgi yazım yoğunluğu birimi. (Bir bpi,ortamın bir parmaklık uzunluğunda bir bit bulunduğunu gösterir. Günümüzde kullanılan şeritler 800 ya da 1 600 bpi'liktir.)

Bq, BECQUEREL'in simgesi.

BR, ingiliz demiryolları BRİTİSH RAILWAYS'in kısaltması. (Eski yol ağlarından; GWR [Great Western Railway], LMS [London Midland and Scotland Railway], LNER [London North Eastern Railway], SR'in [Southern Railway] yerini alan ulusallaştırılmış idare.)

Br Anorg. kim. *Brom*'un simgesi.

BRA, İtalya'da kent, Piemonte'de, Cuneo' nun K.-K.-D.'sunda; 23 500 nüf. Deri sanayisi. Makine yapımı. Şarap üretimi.

BRAAK (Menno TER) →TER BRAAK.

BRAATEN (Oskar Alexander), norveçli yazar (Oslo 1881 - *ay. y.* 1939). Güldürülerinde (*Den store barnedåpen,* 1925) ya da romanlarında (*Ulvenhiet,* 1919), büyük kentin (Oslo) işçi çevrelerini yüceltir. Bu yapıtlarda toplumsal esin yerel koşulların renkli tasviri karşısında silinir.

Brabançonne *(la),* Belçika'nın ulusal marşı. Fr. Van Campenhout (1779-1848) tarafından, Belçika illerinin Hollanda hükümetine başkaldırarak bağımsızlıklarını ilan ettikleri yıl (1830) bestelendi.

BRABANT, bugün bir bölümü Belçika' da, bir bölümü de Hollanda'da (Kuzey Brabant) kalan tarihsel bölge.

İ.Ö. I. yy.'da Nervii halkının egemenlik kurduğu bugünkü Brabant, Romalılar döneminde Gallia Belgica eyaleti sınırları içinde kaldı. *Bracbantum* (bölgenin VII. yy.'daki adı), 870'te dört kesime ayrıldı: Eenham kontluğu ya da asıl Brabant (Escaut ile Dendre arasındaki kesim); Nivelles'in çevresindeki Wallon-Brabant; Tervueren ve Vilvorde'a değin uzanan Brüksel kontluğu ve Louvain kontluğu. İlk iki kesimin Flandre topraklarına katılması üzerine, Brüksel ve Louvain kontlukları XI. yy.'da birleşerek Brabant düklüğünü kurdular: Louvain kontu Büyük Godefroi I (1106-1139), Brabant ve Louvain kontu unvanını aldı; oğlu Godefroi II (1139-1142), imparatorun kendisini Lothier dükü olarak tanımasını sağladı; Brabant, Aşağı Lorraine düklüğüne katıldı, Henri I (1190 -1235) Brabant ve Lothier dükü unvanını aldı. 1406'da yönetimi, Valois-Bourgogne hanedanının bir koluna geçen Brabant'a, 1430'da Bourgogne dükü İyi Philippe egemen oldu. Ortaçağ'ın sonlarında flaman kentlerinin, özellikle de Brugge'nin çöküntüye uğraması, Anvers ve Brüksel gibi iki büyük Brabant kentinin yararına oldu. Brabant 1477'de, Bourgogne devletlerinin kalan topraklarıyla birlikte, Avusturya hanedanına geçti. Bu hanedanın ispanyol kolu, Brabant'ın kuzey kesimini, 1609'da kendisine karşı ayaklanan Birleşik Eyaletler'e bırakmak zorunda kaldı. İspanya ile Birleşik Eyaletler arasındaki savaşın verdiği zararlar ve Escaut'nun (ya da Schelde'nin) Hollanda gemileri tarafından kapatılması, XVI. yy.'ın ikinci yarısında Avrupa'nın ticaret merkezi olan Anvers'i önemli ölçüde geriletti; bu, Amsterdam'ın yararına oldu. Utrecht antlaşmaları (1713), Brabant'ın güney bölümünü ve İspanyol Hollandası denilen bölgeyi Habsburglar'ın Avusturya koluna verdi. Fransız devrimi ve İmparatorluk döneminde fransız sınırları içinde kalan Brabant topluluğu, 1815'te Hollanda krallığı'na bağlandı. Ama, 1830'da Belçika'nın topluluktan ayrılmasıyla yeniden parçalandı.

BRABANT, Belçika'nın orta kesiminde il; Dendre, Demer ve Rupel ırmaklarının sınırladığı ovada; 3 358 km^2; 2 243 000 nüf. (1990). Merkezi *Brüksel.* Ülkenin en

Bk. resim sayfa 1892

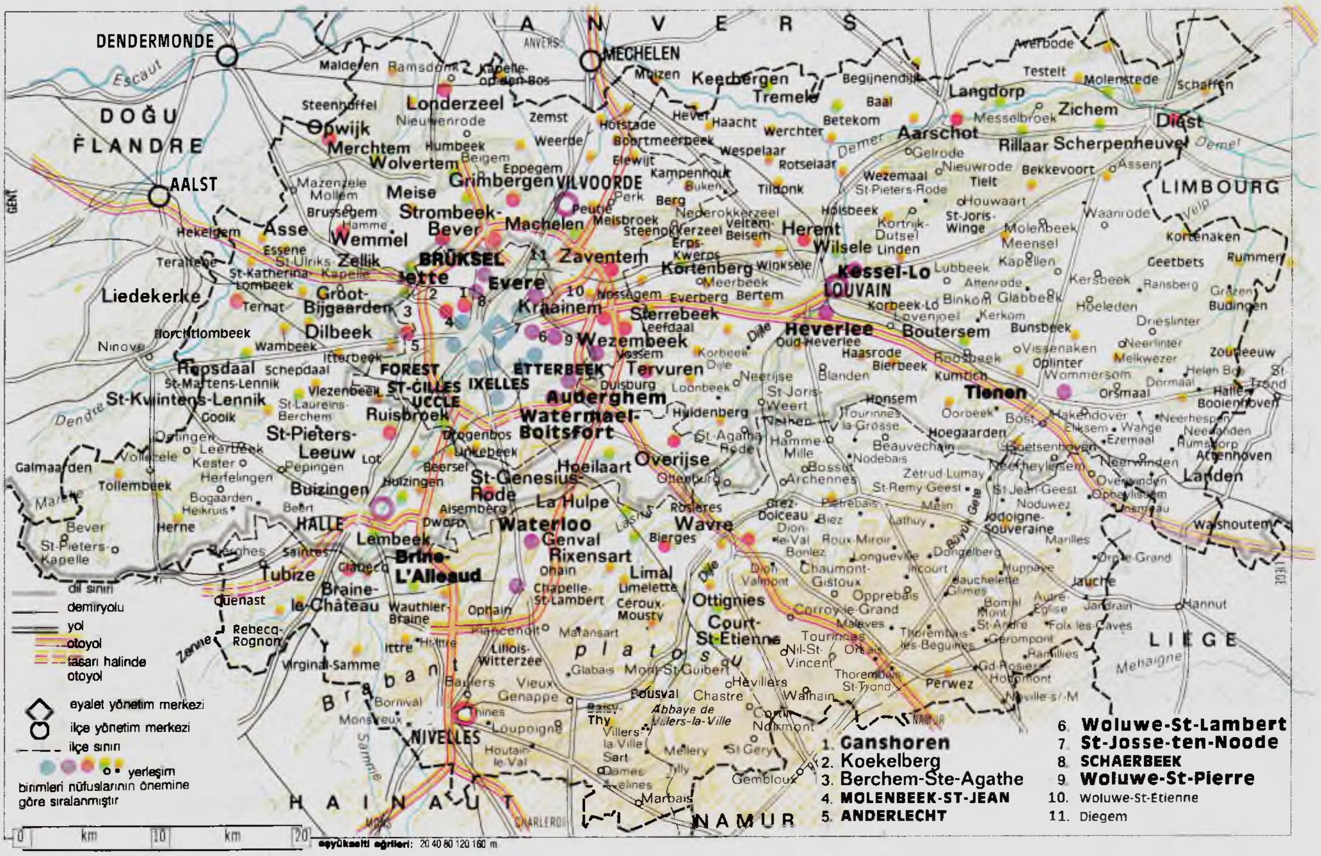
yoğun nüfuslu ili olan Brabant'da gelir kaynakları çeşitlidir: Yoğun tarım (tahıl, şekerpancarı, meyve ve sebze yetiştiriciliği); hayvancılık (sığır, at); sanayi. Brüksel dışındaki başlıca kentler: Louvain, Halle, Tiemen, Nivelles, Vilvorde.

Brabant danteli, iğle yapılan dantel. Valencienne danteli türünde, daha karmaşık motiflidir. Ağ şeklindeki zemin ve motifler ayrı ayrı hazırlanır, sonra birleştirilir. Valencienne dantelinden daha hafif ve incedir, pahalı giysilerin yapımında kullanılır.

BRABHAM (John Arthur, **Jack** — denir), avustralyalı otomobil yarışçısı ve yarış arabaları yapımcısı (Sydney 1926). Avrupa'daki büyük yarışların çoğunun galibi ve üç kez otomobil sürücüleri dünya şampiyonu (1959, 1960, 1966).

BRAC, Adriya denizi'nde Hırvatistan'a

BRABANT İLİ

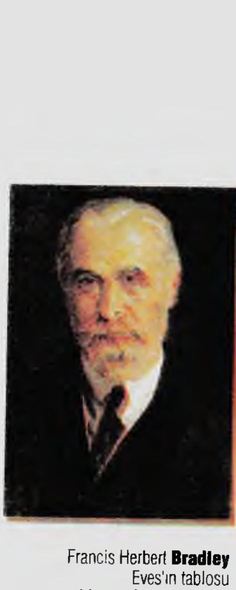
T.-Po-C.E.D.R.I.

Brabant'da
Waterloo çevresinden görünüş

B. N., Paris

Otto I'in portresinin bulunduğu gümüş **bractea**
Brandenburg atölyesi, X. yy.
Bibliothéque nationale, Paris

Thomas-Photos

Francis Herbert **Bradley**
Eves'ın tablosu
Merton College, Oxford

bağlı ada, Split'in G.'inde, Dalmaçya takımadasının en yüksek adası (778 m); 394 km²; 15 000 nüf. Başlıca kenti *Supetar.* Bağcılık. Zeytinlikler. Meyve bahçeleri.

BRACA (Vincenzo), italyan yazar (Salerno 1566 - *ay. y.* 1625). Salerno lehçesiyle kaba halk güldürüleri yazdı *(Farza cavaiola della scola o de lo maestro de scola).*

BRACCİANO gölü, İtalya'da göl, Lazio'da, Roma'nın K.-B.'sında Sabatini dağlarındaki eski bir kraterde bulunan göl, fazla sularını Paolo su kemeri aracılığıyla Tevere gölüne akıtır. —*Bracciano komünü* (9 400 nüf.) ve Orsini şatosu (XV. yy.; zengin iç süsleme) göle egemen bir yamaçta yer alır.

BRACCİO a. (*kol* anlamında ital. sözc.). Keman gibi, kolla alttan desteklenen yaylı çalgıları nitelemeye yarar: *viola da braccio.* (Viyola için kullanılan almanca *Bratsche* sözcüğü buradan gelir.)

BRACCİO DA MONTONE → FORTEBRACCİ.

BRACCİOFORTE (Anteletto), italyan kuyumcu (Piacenza XIV. yy.). Avignon'dan getirilen Monza definesindeki parçaları onardı (1345).

BRACCİOLİNİ (Poggio) → POGGIO.

BRACCİOLİNİ (Francesco), italyan yazar (Pistoia 1566 - *ay. y.* 1645). İtalyan edebiyatının ilk güldürülü kahramanlık şiirlerinden birini (*Scherno degli dei* [1618 -1626]) ve Tasso tarzında denemeler (*Della Croce racquistata,* 1605) yazdı.

BRACCO (Roberto), italyan yazar (Napoli 1862 - Sorrento 1943). Seçmeci bir anlayışla yazdığı tiyatro yapıtları arasında, bulvar oyunları (*L'infedele,* 1894), psikolojik güldürüler (*Maternità,* 1903), felsefi alegoriler ve gerçekçi yaşam kesitleri yer alır.

BRACERO a. (isp. sözc.). ABD'de Meksika kökenli işçilere verilen ad.

BRACHET (Jean), belçikalı biyokimyacı (Brüksel 1909). Nükleik asitler (özellikle ARN) ve hücre farklılaşması üzerine çalışmaları vardır.

BRACHİOLARİA a. Denizyıldızlarının larva biçimi. Temel özellikleri, ön taraflarında hareketli kıllardan oluşan uzantıların bulunmasıdır.

BRACHİOPODA a. KOLSUAYAKLILAR şubesinin bilimsel adı.

BRACHİOSAURUS a. Kuzey Amerika, Avrupa ve Afrika'daki dört ayaklı dinozorların en büyüğü olan fosil sürüngen cinsi. (*Brachiosaurus*'un boyu 27 m'yi, yüksekliği 20 m'yi, ağırlığı yaklaşık 80 t'u bulur. Ön ayakları arka ayaklarından uzundur. Burun deliklerinin yeri, büyük bir olasılıkla yarı yarıya suda yaşayan bir hayvan olduğunu gösterir. Jura devrinde yaşamıştır. *Saurischia* takımının [leğen kemeri sürüngenlere özgü] *Sauropoda* alttakımından.)

Bracht manevrası, makattan gelişli doğumlarda başvurulan manevra. Çocuğun ardının kendi kendine dışarı çıkmasını, kürek kemiklerinin ucu görününceye kadar beklemek, ondan sonra çocuğun sırtını ananın karnına doğru bastırarak hiçbir çekmeye gereksinme kalmadan kolların ve başın çıkmasını sağlamak biçiminde tanımlanabilir.

BRACHVOGEL (Albert Emil), alman yazar (Breslau 1824 - Berlin 1878). Romanlar ve dramlar yazdı. Bunlardan birinde (*Narzisse,* 1857), Diderot'nun *Rameau'nun yeğeni* adlı yapıtından esinlendi.

BRACHYCEPALİDAE a. KISABAŞLIKURBAĞAGİLLER familyasının bilimsel adı.

BRACHYCERA a. Kısa duyargalı ve dik dokunaçlı ikikanatlı böcekler alttakımı. (*Brachycera* alttakımı, nemflerinin yumurtadan çıkma biçimlerine göre iki bölüme ayrılır: *ortoraf* ve *sikloraf.*)[Karşt. NEMATOCERA.]

BRACHYCERUS a. Büklümsüz kısa duyargalı, iri bitkibiti cinsi. (*Brachycerus transversus*'un larvası zambakgillerin, özellikle de nergisin soğanında yaşar. *B. undatus*'un ve *B. Algirus*'un larvasıysa soğan, sarmısak ve yaban sarmısağının soğanına zarar verir.)

BRACHYDERES a. Avrupa ve Kuzey Afrika'da özellikle meşe ve çam üstünde yaşayan böcekleri içeren cins.

BRACHYMYRMEX a. Antiller kökenli bazı küçük karıncaları içeren cins. (Boyu 1 mm'den küçüktür. Avrupa'daki seralarda bulunur. Karıncagiller familyası.)

BRACHYNUS a. Mavi ya da siyah üstüne sarı karışık renkli koşarkınkanatlı böcekleri içeren cins.
—ANSİKL. *Brachynus*'lara, çoğunlukla, kendilerini savunmak için anuslarından algılanabilir bir ses çıkararak püskürttükleri çok uçucu, aşındırıcı bir sıvı nedeniyle *bombacı böcekler* adı da verilir. Serin yerlerde, taşların ya da döküntülerin altında küçük öbekler oluşturarak yaşarlar.

BRACHYPHYLLUM a. (yun. *brakhys,* kısa, ve *phyllon,* yaprak'tan). Paleobot. Sürgünleri kiremit dizisi gibi birbirine bitişmiş, sık ve kısa yapraklarla örtülü kozalaklı, fosil bitki. (Arokaryalara yakındır. Resiyen'den Kretase'ye kadar olan dönemde bulunur.)

BRACHYPTERA sıf. Böcbil. *Hemipteroidea* öbeği üyelerinde, kanatları çok kısa (karından küçük) biçimlere denir.

◆ a. *Staphylinus*'a benzeyen, elitraları çok kısa küçük kınkanatlı böcekleri içeren cins. (Özellikle ısırganların çiçekleri üstünde bulunur. *Nitidulidae* familyası.)

BRACHYSEME a. Avustralya'nın batısında yetişen ve Avrupa'da kimi yerlerde süs bitkisi olarak yetiştirilen ağaç ya da bodur çalı. (Kelebekçiçekligiller familyası.)

BRACHYSTEGİA a. Güney Afrika'nın bazı yörelerinde bulunan ve kışın yapraklarını döken küçük ağaç. (Baklagiller takımı.)

BRACHYTARSUS a. *Anthribidae* familyasından kınkanatlı böcek cinsi. (Larvası etçildir.)

BRACHYURA a. YENGEÇLER öbeğinin bilimsel adı.

BRACKENBURY (*sir* Henry), İngiliz general (Bolingbroke, Lincolnshire, 1837 -Nice 1914). Sipahiler'e (1857), Aşantiler'e (1873) ve Zulular'a (1878) karşı seferler düzenledi. Paris'te askeri ataşelik (1881 -1884), War Office yöneticiliği (1886-1891), Hindistan genel valisinin danışmanlığını yaptı. 1904'te topçu kuvvetlerinin başına getirildi. Biri askerlik (1873), öbürü Aşantiler'e karşı düzenlenen sefer üzerine (1874) iki kitap yazdı.

BRACKNELL, Büyük Britanya'da (Berkshire) kent, Reading'in D.'sunda; 48 800 nüf. Kent 1949'dan başlayarak, Londra yerleşme merkezinin orta kesimindeki yığılmayı azaltmak için geliştirildi. Makine sanayisi. Hazır giyim.

BRACONİDAE a. Zarkanatlı delici böcekleri içeren familya. (İnce, genellikle küçük bedenli böceklerdir. Davranışları asalakarıgillerinkine benzer. Başlıca cinsi: *Bracon, Microgaster, Aphidius.* Familya üyeleri bütün dünyaya yayılır.)

BRACQUEMOND (Félix), fransız ressam ve gravürcü (1833 - Paris 1914). Resimde izlenimciliğe bağlandı, Rembrandt, Goya, Holbein'ın birçok gravürünü gerçekleştirerek, gravür tekniğini yenileştirdi.

BRACTEA a. (lat. sözc.). Arkeol. Üzerine kalıp baskı yapılmış ince metal plaka.
—ANSİKL. Eski Yunanistan'da heykelleri, mobilyaları ve kumaşları süslemek için bractealar kullanılırdı; mezarlarda, bazıları para şeklinde, kalıpta baskı yapılmış ince metal plakalar bulundu. IV. yy.'dan VII. yy.'a dek İskandinavya'da ve Kuzey Almanya'da, en eski germen harflerinin ya da iskandinav mitolojisinden alınma konuların yer aldığı tekyüzü kabartmalı rondelalardan kolye yapılıyordu. Nümismatik alanında "bractea" terimi ilk kez 1368'de ortaya çıktı ve XII. - XIII. yy.'larda Sakson-ya'da, Franken'de ve Schwaben'de basılan tekyüzlü gümüş parayı belirtmek için kullanıldı.

BRACTON (Henry DE), ingiliz din adamı ve hukukçu (Devon 1216'ya doğr. -Exeter? 1268). Hem rahip (Exeter piskoposluğunun mühürdarı) hem krallık mahkemelerinde yargıçtı, 1250'den başlayarak, tamamlanmamış olmasına karşın ortaçağ ingiliz hukukunun temel yapıtlarından biri olan *De legibus et consuetudinibus Angliae*'yi yazdı: yapıt, söz dağarcığı ve biçim açısından roma hukukundan esinlenmiş olmasına karşın ingiliz *Common Law*'unun ilk tutarlı açıklamasıdır. Bracton, bunun yanı sıra *Note Book*'unda 2 000 ilginç hukuki "olay" üzerine raporları da derlemiştir.

BRADBURY (Ray Douglas), amerikalı yazar (Waukegan, Illinois, 1920). Yapıtları

özel dergiler dışında yayımlanan ilk bilimkurgu yazarlarındandır. *The Martian Chronicles* (1950) adlı kitabında bir araya getirdiği öyküleriyle kendini kabul ettirdi. Yapıtlarında bir tür amerikalı "ilkelciliği" biçiminde beliren hayal ürünü konuları, ideolojik kaygıdan ayırmak olanaksızdır. Toplumsal ve dinsel sorunları (*The İllustrated Man,* 1951), kitle iletişim araçlarının gücünü (*Farenheit 451,* 1953), ahlak sorunlarını (*The Golden Apple of the Sun,* 1953; *The October Country,* 1955) işledi. Öykülerinden türkçe iki derleme yayımladı: *Son yaya* ve *Ateş ve Buz* (1986).

BRADDON (Mary Elizabeth), ingiliz kadın edebiyatçı (Londra 1837 - Richmond, Surrey, 1915). Romanlarında yüksek sosyeteyi, şatafatını, kusurlarını, şaşılacak densizliğini anlattı (*Lady Audley's Secret,* 1862; *Aurora Floyd,* 1863; *İsmael,* 1884).

BRADEL a. (*Bradel*'den, XVIII. yy. sonunda yaşamış bir ciltçinin adından). Ciltç. **1.** Dikilmiş fasiküllerin tümünü karton bir kapak içine koyarak yapılan hafif cilt. (BRADEL CİLTLEMESİ de denir.) **—2.** Bu yöntemle ciltlenen kitap.
—ANSİKL. Bu yöntemde ince karton kapak, bir muslinle kitaba yapıştırılır ve ayırtedici özelliği kapakları sırttan ayıran boyuna bir yuvanın bulunmasıdır. Kitabın düz olarak açılmasını kolaylaştıran bu kapak geçirme yöntemi, XVIII. yy.'ın sonundan bu yana sık sık başvuru kitaplarını ya da geleneksel türden (sicimli) bir cildi kaldırmayacak nitelikte yapıtları ciltlemede kullanıldı.

BRADFORD, Büyük Britanya'da (West Yorkshire) kent, Penninler'in kenarında; 465 900 nüf. (1989). St. Peter katedrali (XV. yy.). Müzeler. Büyük dokuma (özellikle yün) sanayisi merkezi. Metalürji. Elektronik sanayisi.

BRADFORD-ON-AVON, Büyük Britanya'da (Wiltshire) kent, Bath'in K.-D.'sunda; 8 000 nüf. Saksonlar'dan kalma, iyi korunmuş küçük St. Lawrence kilisesi (X. yy.). St. Trinity kilisesi (XII-XVI. yy.'lar). Eski evler.

BRADİFAJİ a. (fr. *bradyphagie;* yun. *bradys,* yavaş, ve *phagein,* yemek'ten). Tıp. Yavaş yemek ve çiğnemek eylemi.

BRADİKARDİ a. (fr. *bradycardie;* yun. *bradys,* yavaş, ve *kardia,* kalp'ten). Tıp. Kalp atışının dakikada 60'tan aşağı düşmesi.
—ANSİKL. Bradikardi, normal insanlarda da gözlenebilir (antrenmanlı sporcular, vagotonik kişiler, ihtiyarlar). Bu durumlarda elektrokardiyogram, kalp ritminin, sinüsün uyarısıyla yönetildiğini gösterir. Bradikardi His demetindeki bir lezyondan da ileri gelebilir (Adams-Stokes sendromu ile birlikte ya da yalnız başına sürekli yavaş nabız). Bu durumlarda elektrokardiyogram kulakçıklarla karıncıklar arasında uyumsuzluk olduğunu gösterir.

BRADİKİNEZİ a. (fr. *bradykinésie* ya da *bradycinésie;* yun. *bradys,* yavaş, ve *kinesis,* hareket'ten). Nörol. İstemli hareketlerde yavaşlık.

BRADİKİNİN a. (fr. *bradykinine*). Bağışıkbil. Trombositlerde bulunan ve dokuz aminoasitten oluşan $C_{50}H_{73}N_{15}O_{11}$ formüllü polipeptit maddesi. İltihaplı ve alerjik tepkimeler sırasında plazmada saptanabilir; ayrıca histamin ve benzeri maddeler gibi alerjinin patolojik gösterilerinde aracı gibi davranır.
—ANSİKL. Bradikinin, plazmin gibi enzimlerin etkisi altında ve belki de tümleçin araya girmesiyle kan plazmasındaki β -globülinlerden oluşur. Düz kaslar için güçlü bir uyarıcı (bağırsağın yavaş ve ilerleyici biçimde kasılmasını sağlar) ve uzun süre etkili bir tansiyon düşürücüdür. Antihistaminikler onun fizyolojik eylemine karşı etkisizdir.

BRADİPEPSİ a. (fr. *bradypepsie;* yun. *bradys,* yavaş, ve *pepsis,* sindirim'den). Tıp. Midede yavaş ve güç sindirim.

BRADİPNE a. (fr. *bradypnée;* yun. *bradys,* yavaş, ve *pnein,* soluk almak'tan). Tıp. Anormal yavaşlıkta solunum.

BRADİPSİŞİ a. (fr. *bradypsychie*). Genellikle çöküntülü durumlarda görülen, düşünme mekanizmalarında bir aksaklık olmadan, nörolojik bir substratum'a da dayanmayan düşünme durgunluğu.

BRADİSFİGMİ a. (fr. *bradysphygmie*). NABIZ* YAVAŞLAMASI'nın eşanlamlısı.

BRADLEY (James), ingiliz gökbilimci (Sherborne, Gloucestershire, 1693 - Chalford, Gloucestershire, 1762). Halley'den sonra kraliyet gökbilimcisi oldu ve Greenwich gözlemevi'nin müdürlüğüne getirildi. Işığın sapmasını (1727) ve yer ekseninin üğrümünü (1748) bulmasıyla ün yaptı. Işık kırılmasıyla ilgili deneysel bir formülü vardır. Ayrıca Jüpiter'in uydularının hareket tablolarını da yaptı.

BRADLEY (Francis Herbert), ingiliz filozof (Clapham, Surrey, bugün Londra, 1846 - Oxford 1924). Bosanquet ile birlikte hegelci eğilimli ingiliz idealizminin başlıca temsilcisidir. Stuart Mill'in faydacılığını ve deneycilerin (ampiristlerin) ruhbilimini eleştirerek, deneysel gerçekliğin mutlak varlık olan asıl gerçekliği maskeleyen bir dış görünüşten başka şey olmadığını ileri sürdü. Düşüncenin, dünyayı gerçek ve tek varlık olarak tasarlamamızı sağlayan en son ve en yüce gerçeklik olduğunu söyledi ve tekçiliği savundu. Yapıtları: *Ethical Studies* (Etik incelemeleri), 1876; *The Principles of Logic* (Mantık ilkeleri), 1883; *Appearence and Reality: A Metaphysical Essay* (Görünüş ve gerçeklik: bir metafizik denemesi), 1893; *Essays on Truth and Reality* (Doğruluk ve gerçeklik üzerine denemeler), 1914.

BRADLEY (Katherine Harris) → FİELD (Michael).

BRADLEY (Omar Nelson), amerikalı general (Clark, Missouri, 1893 - New York 1981). 1915'te West Point askeri okulu'nun piyade bölümünü bitirdi, 1941-42'de Fort Benning piyade okulu komutanlığını yaptı, 1943'te II. Kolordu'nun başında Tunus ve Sicilya'da yaptığı savaşlarda yararlılık gösterdi. 1944'te Normandiya çıkarmasında amerikan kuvvetlerine ve 12. Ordular grubuna komuta etti ve emrindeki birlikleri önce Bretagne'a, sonra Sen'den Ren'e ve sovyet ordularıyla temas kurduğu Elbe'ye sevk etti (1944-45). 1948'de kara kuvvetleri kurmay başkanı, 1949'dan emekliye ayrıldığı 1953'e kadar, üç ordunun, kurmay başkanları kurulu başkanlığında, Atlantik paktı savunma komitesi amerika daimi temsilciliği görevlerinde bulundu. 1957'de, anılarını yayımladı: *A soldier's story*

BRADSHAW (John), ingiliz yargıç (Stockport 1602 - Londra 1659). 1649'da Cromwell yönetiminin Charles I'i yargıladığı davada, daha yetkili kişilerin yetkisizliklerini ileri sürmeleri üzerine, mahkeme başkanlığına atandı. Gerek bu davayı, gerek kralcıların yargılandığı öteki davaları yönetirken yasalara göre davranmadı ve taraf tutmasıyla dikkati çekti.

BRADSTREET (Anne Dudley), amerikalı şair (Northampton, İngiltere, 1612 -North Andover, Massachusetts, 1672). Amerikan şiirinin öncülerindendir. Du Bartas'dan, Philip Sidney'den ve dört mevsim, dört baş ve dört karakter ayırt eden simgeci anlayıştan etkilendi (*The Tenth Muse Lately Sprung up in America,* 1650).

BRADWARDİNE (Thomas), ingiliz matematikçi, filozof ve tanrıbilimci (Hartfield, Sussex, 1290 ? - Lambeth 1394). Edward III'ün papazıydı. Crécy savaşı'nda krala eşlik etti. Vebadan öldü. Atomcu varsayımın skolastik biçimine karşı çıkan bilimsel metinler yazdı. Bir devingenin hız değişimlerini inceleyerek hızlar, güçler ve dirençler arasındaki ilişkiyi matematiksel biçimde dile getirdi. Yazdığı geometri ve aritmetik kitapları (formülünü daha sonra Poinsot'nun tanıtladığı, yıldız çokgeninin açılarının toplamını alma gibi) bazı yenilikler içerir. Felsefesiyle pelagiusçuların kuramlarını çürüttü. Tanrı'yı en üstün iyilik (dinsel açıdan) ve ilk neden (fiziksel açıdan) olarak kabul eder. Bradwardine insanın özgürlüğünü tanrısal güce dayandırdığı için yanlış olarak lutherci düşüncenin öncülerinden biri sayıldı.

BRADY (Mathew B.), amerikalı fotoğrafçı (Lake George, New York yakınında, 1823 - New York 1896). 1844'te New York'ta ilk stüdyosunu açtı. Bireyin kişiliğine çok sadık olarak dönemin bütün ünlü kişilerinin (bu arada çoğu Birleşik Devletler başkanlarının fotoğraflarını çekti; ancak albümündeki portrelerin kendi yapıtı olduğu kuşkuludur. 1861'de iç savaş çatışmasını fotoğraflamaya karar verdi; A. Gardner (1821-1882) ve Timothy O'Sullivan (1840-1882) başta olmak üzere 20 fotoğrafçı görevlendirdi, böylece büyük ve örgütlenmiş röportajın öncüsü oldu. Bu dönemde gerçekleştirilmiş olan 7 000 klişenin çoğu Kongre kitaplığı'nda ve ABD arşivlerindedir.

BRADYODONTUS a. Kıkırdaklıbalıklar altsınıfından bazı balıkları içeren cins. (*Bradyodontus* cinsi, yalnızca diş levhaları ve günümüzde yaşayan tümbaşlıgiller öbeği üyeleri aracılığıyla tanınan birçok fosil biçimi [bunlara ilişkin bilgi azdır] içerir.)

BRADYPODİDAE a. TEMBELHAYVANGİLLER familyasının bilimsel adı.

BRAEKELEER (Ferdinand DE), belçikalı ressam (Anvers 1792 - *ay. y.* 1883). Günlük yaşamdan sahneler resimlediği tabloları, Van Ostade ve des Teniers'nin geleneğine bağlanır. —Oğlu **Genç** FERDİNAND (Anvers 1828 - *ay. y.* 1857) da aynı geleneğe bağlı kalır. —Oğlu HENRİ (Anvers 1840 - *ay. y.* 1888) Vermeer ve Pieter de Hooch'tan daha çok etkilenerek, özenle, sakin havalı eviçi resimleri (*Coğrafyacı,* 1871) yaptı, ancak son yapıtlarında izlenimcilikten de etkilendi.

BRAEMAR, Büyük Britanya'da kent, İskoçya Highlandsı'nda, Dee vadisinin kenarında, Perth'in K.'inde; 1 000 nüf. Yaz ve kış turizmi merkezi.

BRAFORD a. Brahman zebu ırkıyla (3/8 kan) ve Hereford boğa ırkının (5/8 kan) çaprazlamasıyla elde edilen hayvanlara verilen ad.

BRAGA a. (ital. *braga*). Denizc. Eski savaş gemilerinde lombarlara kızakla yerleştirilen topların atış anında geri tepmesini önlemek ya da azaltmak için topun kundağını gemi bordasına bağlamakta kullanılan halat.

Mathew B. **Brady**
taşbaskı, 1850

Camera Press Parimage

general Omar Nelson **Bradley**
mayıs 1945'te

Lauros-Giraudon

Henri de **Braekeleer**
Estamp basımcısı, 1875
Kraliyet güzel sanatlar müzesi, Anvers

BRAGA, Portekiz'de kent, yönetim bölümü merkezi, Porto'nun K.'inde; 63 033 nüf. (1989). XIV. ve XVIII. yy.'larda büyük ölçüde yenilenmiş XII. yy.'a ait katedral; eski piskoposluk sarayında kütüphane; dinsel sanatlar ve kutsal eşya müzesi. Vizigotlar'dan kalma S. Frutuoso kilisesi. Dos Coimbras kilisesi (XVI. yy.). Barok üslubunda anıtlar. Yakınında, barok üslubunda Bom Jesus do Monte kilisesi (ünlü giriş merdiveni). Braga, bir tarım ve sanayi (dokuma ve makine sanayileri; dökümevi) merkezidir. —*Braga yönetim bölümü,* 2 730 km²; 778 200 nüf. (1989).

BRAGA (Teófilo), portekizli yazar ve devlet adamı (Ponta Delgada, Asor adaları, 1843 - Lızbon 1924). İçgüdüsel olarak romantik, akıl yönünden olgucu olan Braga, "70 kuşağı"nı canlandıranların başında gelir. *Visão dos Tempos* (1864); *Tempestades Sonoras* (1864); *Torrentes* (1869), edebiyat tarihçisi ve siyaset kuramcısı olarak Cumhuriyet'in kurulmasını hazırlayan cumhuriyetçi ve laik görüşü temsil etti ve ilk cumhurbaşkanı oldu (1915). Hugo ve Michelet'den etkilenerek ülkesinin halk kültürünü yeniden Avrupa'ya özgü bir bakış açısına (*As Modernas Ideias na Literatura Portuguesa,* 1892; *Historia da Literatura Portuguesa,* 1870-73) oturttu.

BRAGA (Rubem), brezilyalı yazar (Cachoeiro de İtapemirim, Espirito Santo, 1913). Pauvre Copacabana [fr. çev.], (1960); *la Trahison des élégantes* [fr çev.], (1967) gibi kroniklerin yazarı.

BRAGADİN (Marcantonio), venedikli general (1520 ya da 1523 - Gazi Mağusa 1571). Türkler Kıbrıs'ın fethine giriştiğinde Kıbrıs valisiydi. Savunmasını yönettiği Gazi Mağusa zapt edilince Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi tamamlanmış oldu.

BRAGANÇA, Portekiz'in kuzey-doğu kesiminde kent, aynı adlı yönetim bölümünün merkezi, Sabor ırmağı kıyısında; 14 062 nüf. (1989). Eski hisarın çifte surunun içinde 1187'de yapılmış şatodan kalma bir kule vardır. Roma döneminden kalma ender sivil yapılardan *Domus municipalis.* Tarım pazarı. —*Bragança yönetim bölümü,* 6 545 km²; 183 900 nüf. (1989).

BRAGANÇA (João Carlos DE), ikinci **Lafões** dükü (Lizbon 1719 -ay. y. 1806). Portekizli Miguel (kral Pedro II'nin evlilikdışı doğmuş oğlu) ile Louise -Antoinette de Ligne'in oğlu. Yazar ve bilgin, Lizbon Kraliyet bilimler akademisi'nin kurucusu olan Bragança, Yedi Yıl savaşı'na Avusturyalılar'ın safında katıldı ve 1800'de Portekiz ordusuna komuta etti.

BRAGANÇA (Nuno DE), portekizli yazar (Lızbon 1927). Yaşam sorunlarıyla ülkelerinin toplumsal gerçekleri arasında ezilen kişileri ele alan romanları (*La Nuit et le Rire* [fr. çev.], 1969; *Une nuit blanche* [fr. çev.], 1977) portekiz yeni gerçekçiliğinin geleneksel çizgisine yeni bir soluk getirir.

BRAGANÇA sülalesi, Portekız kralı João I'in evlilikdışı oğlu, 1442'de Bragança dükü olan Afonso I'den gelen aile. 1580'de Bragança dükü Felipe II'nin Portekiz tahtına adaylığını koymasına itiraz etmedi, fakat torunu João II, 1640 ihtilali sırasında bütün ulus tarafından aday gösterildi ve João IV adıyla Portekiz kralı oldu; soyundan gelenler 1910 ihtilaline kadar bu ülkede, 1822'den 1889'a kadar da Brezilya'da hüküm sürdü. Bir süre "Bragança dükü" unvanı tahtın vârislerine verildi. Bu ailenin başlıca küçük kolları Mello ve Cadaval'dır.

BRAGARD (Henri), wallonca yazan belçikalı yazar (Malmedy 1877 - Oranienburg toplama kampı, Almanya, 1944). Alman "lied"inin etkisinde şiirler yazdı. Ayrıca iki tiyatro oyunu, bir "chantefable"ı ve doğduğu kentin XVI. yy.'daki ortamını trajik bir biçimde canlandıran yapıtı vardır.

BRAGG (Braxton), amerikalı güneyli general (Warrenton, Kuzey Carolina, 1817 -Galveston, Texas, 1876). Meksika seferine katıldı (1846-1848) ve iç savaşın başında Mississippi ordusu komutanlığına getirildi. Birkaç başarıdan sonra, önce Chattanooga'da (1863) Grant'a, daha sonra da Atlanta'dan Savannah'a hücum eden Sherman'a (1864) yenildi.

BRAGG (*sir* William Henry), ingiliz fizikçi (Wigton, Cumberland, 1862 - Londra 1942). Adelaide Üniversitesi'nde (Avustralya) matematik ve fizik profesörlüğüne getirildi (1886); radyoaktivite üzerine ilk araştırmalarını da burada yaptı. 1909'da Leeds Üniversitesi'ne atandı, 1915'te Londra Üniversitesi'ne geçti. Daha sonra Büyük Britanya Krallık enstitüsü müdürlüğüne getirildi (1923). Radyoaktivite ve X ışınları üzerine çalışmaları bulunan W. H. Bragg daha çok X ışınlarının kristalleşmiş maddeler tarafından kırınımını inceledi, çalışmalarına oğlu da yardım etti. Birlikte ilk kez X ışınlarının billursu maddelerdeki girişimine dayanan yüksek frekanslı bir spektograf yaptılar ve böylelikle birçok kristalin yapısını keşfettiler. 1915'te Nobel fizik ödülü'nü aldılar.

BRAGG (*sir* William Lawrence), ingiliz fizikçi (Adelaide, Avustralya, 1890 - İpswich 1971), William Henry Bragg'in oğlu. Manchester Üniversitesi'nde fizik (1919), 1938'de Cambridge'de deneysel fizik profesörüydü. Önce babasının çalışmalarına katıldı. 1912'de, kristal ortamların dokusu gibi eşit aralıklı ağsı düzlemler öbeğinde ışınımların kırınım yasasını (*Bragg* yasası* denir) buldu. 1915'te babasıyla birlikte Nobel fizik ödülü'nü aldı. Çalışmalarında, birçok bileşik grubunun kristal yapılarını belirledi ve radyokristalografinin temellerini attı. Cambridge'de molekül biyolojisi laboratuvarını kurdu. Burada birçok proteinin yapısı ortaya kondu.

Bragg yasası, λ dalga boyunda X ışınlarının, birbirine uzaklığı *d* olan kristal düzlemlere, ancak $n\lambda = 2d \sin\theta$ ile tanımlanan θ gelme açıları altında düştüğünde, girişimle yansıyabileceğini belirten yasa. (→ RADYOKRİSTALOGRAFİ.)

Bragg yasası

BRAGGİT a. (fr. *braggite,* öz. a. *Bragg* dan). Miner. Doğal platin, palladyum ve nikel sülfür; kuvadratik sistemde yer alır.

BRAGİ, İskandinav mitolojisinde Odin'in oğlu, güzel söz söyleme ve şiir tanrısı. Dilinin üstünde *rune* harfler çizilidir, ancak kendisine tapınıldığını belirten hiçbir belgeye rastlanmamıştır.

BRAGOT a. (isp. *bragote*). Denizc. Yelkenli gemilerde, pruva direğinin tirinket yelkeni ile grandi direğinin mayıstra yelkeninin serenlerine bağlı pırasya tornosuna verilen ad.

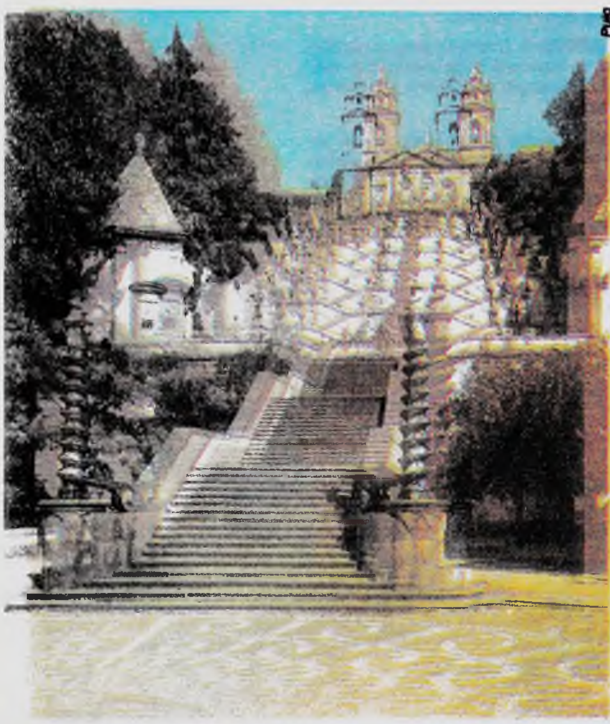
BRAHE, danimarkalı ve isveçli iki akraba ailenin adı. Birincisi özellikle XVI. yy.'da ünlü astronom TYCHO **Brahe** ile parladı ve 1786'da söndü. Ailenin isveçli kolunda özellikle şunlar yer aldı: PER *Yaşlı* (1520-1590), Gustaf I Vasa, Erik XIV ve Johan III dönemlerinde asker ve diplomat. —SOPHIE (1556-1643), seçkin soykütükçü, ama özellikle gizli bilimler alanındaki bılgisiyle tanındı, ve kontes EBBA (1596 -1674), güzelliğiyle ünlü saraylı; Gustaf Adolf'un dostu oldu ve mareşal Jacques de la Gardie ile evlendi; —PER *Genç* (Rydboholm Castle, Stockholm yakınında, 1602 - Bogesund Castle, Stockholm yakınında, 1680), mareşal, Gustaf Adolf'un yakın arkadaşlarından ve İsveç'in en zengin adamlarından biri oldu. Finlandiya valisi olarak ülkenin ekonomisini geliştirdi ve Åbo Üniversitesi'ni kurdu. Karl XI döneminde naiplik üyesi oldu. —Bu kol 1930'da kayboldu.

BRAHE (Tycho), danimarkalı gökbilimci (Knudstrup 1546 - Prag 1601). İlk yapıtı (*De nova stela anni 1572*'de (1573) bulduğu ve incelediği geçici yıldızı anlattı. Frederik II, kendisine Sund'da Hveen adasını ve Norveç'te bir fief bağışladı, ayrıca bir de ödenek bağladı. Bu adada Uraniborg şatosu'nu ("Urania sarayı") yaptırttı. Şatonun içinde basımevi, kâğıt fabrikası, vb. de vardı. Dine duyduğu kayıtsızlık ve derebeylerini küçümsemesi nedeniyle iftiraya uğradı. Frederik II'nin ölümüyle (1588) tahta geçen Christian IV, bilim adamına her yıl verilen ödeneği kesti. Brahe, 1597'de Uraniborg'u terk etti ve Almanya'ya gitti. Rudolf II'nin kendisine hediye ettiği Prag'daki konutunda yeniden çalışmaya başladı. Ay kuramına önemli katkılarda bulundu; kırılmaya önem verdi ve bu konuda ilk düzelti çizelgesini hazırladı. Kepler, gezegen hareketleri üzerine

Tomsich Ricciarini

Uraniborg'da (Danimarka) Tycho **Brahe** gözlemevi'nden ayrıntı Bilimler tarihi müzesi, Floransa

Pix

Braga yakınında Bom Jesus do Monte tapınağı (XVIII. yy. başı); Beş Duyu merdiveni ve Üç Erdem merdiveni (kutsal erdemleri gösteren heykellerle bezelidir)

BBC

sir William Henry (oturan) ve sir William Lawrence **Bragg**

ünlü yasalarını, onun Mars gezegenini içeren kesin gözlemlerine dayanarak açıkladı. Büyük bir gökbilim uygulamacısı olmasına karşın evrenbilimle yeterince ilgilenmedi: Kopernik tarafından yeni öne sürülmüş olan günmerkezli sistemi bıraktı ve Pontoslu Herakleides'ten (İ.Ö. IV. yy.) esinlendiği yermerkezli bir sisteme döndü.

BRAHEA a. (öz. a. *Brahe*'den). Teksas ve özellikle Meksika kökenli palmiye. (Brahea, yaprakları yaklaşık 1 m uzunlukta ve yaprakayası yelpaze biçiminde, çok parçalı [60-80 şerit yaprak] olan güzel bir ağaçtır. Akdeniz kıyılarında çok dekoratif görünümü nedeniyle açık alanda yetiştirilir.)

BRAHMA a. (*Brahmaputra*'dan). Birçok ırkın oluşturulmasında kullanılmış olan Hindistan kökenli tavuk ırkı. (İki çeşidi bilinir. Beyaz tüylü, siyah kuyruklu *beyaz brahma* ve beyaz kırçıllı siyah tüylü *siyah brahma*.)

BRAHMA, ilk yaratılan ve her şeyin yaratıcısı; en büyük hindu tanrılarından biri (Brahma erkek biçimlidir, "mutlak anlamına gelen ve nötr bir biçim olan *Brahman* ile karıştırılmamalıdır). Eski mitolojiye göre altın bir yumurtadan doğmuştur; ama daha sonraki açıklamalarda onun Visnu'nun karnından çıkmış bir lotus çiçeğinden doğduğu öne sürülür. Klasik hinduculukta Brahma, Visnu ve Şiva ile *Trimurti*'yi (üç biçimli tanrı) oluşturur. Çeşitli yapıtlarda genellikle 4 *veda*'nın, 4 *yuga*'nın *(yaşlar)* ve 4 *varna*'nın (toplumsal sınıflar) simgesi olan dört yüzle ve dört kolla, bir lotus tahtına ya da bir kuğunun *(hamsa)* üzerine oturmuş ya da ayakta, eşleri Savitri ve Sarasvati ile birlikte temsil edilir. Günümüzde kültü pek yaygın değildir ve ona adanmış çok az tapınak vardır.

BRAHMACARİN, bir *guru*'nun (bir üstadın) hizmetine yeni girmiş hindu öğrencinin yaşamındaki dört aşamanın *(aşrama)* ilkini belirten sanskritçe sözcük. Dürüst bir yaşam sürerek, yiyeceğini dilencilikle sağlayarak, Veda'ları inceler, çilelere katlanır ve üstadının işlerini görür.

BRAHMA-CİCNASA, "Brahman'a ulaşmak isteği"ni belirten sanskritçe sözcük. Son kurtuluşu *(moksa)* amaçlayan tüm Brahman araştırmalarının önkoşuludur.

BRAHMAGİRİ, Maysor'da arkeolojik buluntu yeri. İ.Ö. III. yy.'da özgün ölü gömme yöntemlerinin uygulandığı (genellikle taşlarla içten tıkanmış yuvarlak delikleri bulunan sandık mezarlar; mezar çömlekleri; demir gereçler), Aşoka* buyrultularıyla çağdaş bir megalitik kültür sergiler.

Brahma
oyma tahtadan
Hindistan, XVIII. yy.
Napier Trivandrum müzesi (Kerala)

BRAHMAGUPTA, hintli matematikçi ve gökbilimci (598'e doğr.- 665'e doğr.). *Brahma-sfuta-siddhanta* (628) adlı gökbilim yapıtının yazarıdır. Kitabın matematik ve cebire ayrılmış XII. ve XVIII. bölümleri Colebrooke tarafından ingilizceye çevrilmiştir (Londra, 1817). Negatif sayılar ve dört temel işlem ilk olarak, bu yapıtta kullanılmıştır.

BRAHMA-LOKA (sanskritçe sözc.). Hindu mitolojisinde, Brahma'nın oturduğu (oraya giren dirilişten kurtulurdu), aynı zamanda gerçeğin evreni *(satyaloka)* diye adlandırılan en yüce evren *(loka)*, buddha evrenbiliminde buddhaların oturdukları, biçimi olmayan evrenle arzular evreni arasındaki bölge. (Buradakiler dirilişten kurtulamazlar.)

BRAHMAN, *Rigveda*'da "ilahi", "dua", "kutsal bilgi", "sihirli formül" anlamlarında kullanılan sanskritçe sözcük.

Brahman teriminin anlamı *brahmana* ve *aranyaka*'larda giderek genişledi. Varolan her şeyin hem gücü, hem de etkin ve içkin nedeni olarak, son biçimini *Upanişad*'larda aldı ve evrenin ana ilkesi sayıldı. Bu, nesnel ve büyükevreni gösteren kavrama koşut olarak, *Upanişad*'larda, öznel ve küçükevreni gösteren bir kavram, öncesiz sonrasız, yok edilmez ve her bireyin özünü oluşturan *atman* kavramı geliştirildi.

Upanişad'ların tüm felsefesi bu iki ilkeye dayanır. *Brahman* ve *atman* arasındaki, bir başka deyişle mutlak ile bireyin "kendi"si arasındaki ayrım pratik düzeyde geçerlidir. Buna karşılık, mutlak gerçek düzeyinde bütün ayrımlar kalkar, iki ilke özdeşleşir, bireyin "kendi"liği *brahman*'ın tümelliğinde tikelliğini kaybeder. Bu öğreti *Upanişad*' larda birçok "büyük önerme" ile *(mahavayka)* anlatırılır; örneğin: *aham brahma asmi* (ben brahmanım; *Brihadaranyaka Upanişad*, 1, 4, 10), *tat tvam asmi* (sen busun; *Candogya Upanişad*, 6, 8, 6). Daha sonraki hindu felsefesi *atman-brahman* ilişkisinden hareket ederek gelişti; her felsefe okulu bu özdeşliğin aldığı çeşitli biçimleri kendine göre açıkladı. Ruhsal gelişme de bu iki kavramla açıklanır: *atman* kendi doğasındaki *brahman*'ın bilincine vararak Gerçek'i, Doğru'yu elde edince (uzamsal, zamansal ve psikolojik sınırlardan kurtulunca), yolun sonuna, yani kurtuluşa*(mukti)* ulaşır.

BRAHMAN a. Batı Hindistan'dan getirilen hayvanlarla Teksas ve Louisiana'da geliştirilen zebu ırkı. Brahman, tropikal kuşakta eti için beslenir.

BRAHMAN a. (sanskritçe *brahmana*). Başlıca dört hindu kastı arasında en yüksek kastın, ruhani kastın üyesi. (Yüzyıllar boyunca, kutsal kitapların öğretilmesi ve tüm eğitim, bu kastın ayrıcalığıydı. Brahmanın kendisi de kutsal sayılırdı. Bir brahmanı öldürmek günahların en büyüğü sayılır, ne yapmış olursa olsun, hiçbir brahman ölüme mahkûm edilemezdi. Genç brahman kasta girdikten sonra, kendisine kastının simgesi olan kutsal bir kordon verilirdi. Brahmanın her türlü aşırılıktan kaçınması ve yalnızca sebze yemesi gerekirdi.)

Brahmana, Kuzey Hindistan'da İ.Ö. X. ve VII. yy. arasında yazılmış, kurban ayinlerinin anlamını ve din adamlarının eylemlerindeki simgeleri açıklayan düzyazılı veda yorumları. Daha felsefi olan son bölümler, Upanişad'a bir geçiş niteliğindedir. Aralarında büyük nitelik farkları bulunmasına rağmen veda döneminin dilbilimsel ve kültürel bakımdan incelenmesinde temel alınan metinlerdir.

BRAHMANBARİA, Bangladeş'te kent, Dakka'nın K.-K.-D.'sunda; 62 400 nüf.

BRAHMANCILIK a. Hinduculukta en ortodoks akımı temsil eden sistem. (Vedacılığa en yakın sistem olan brahmancılık kastlar biçiminde bölünmeye dayalı bir toplumsal örgütlenmeyi içerir.)

BRAHMANİZM → BRAHMANCILIK.

Brahma Purana, *purana*'ların en sonuncularından biri olmasına rağmen, kutsal yerlerin ilgi çekici betimlemelerini vermesi ve renkli anlatılarıyla bu tür edebiyatın gene de önde gelen yapıtları arasında yer alır.

BRAHMAPUTRA, Tibet'in güney kesiminde, Hindistan'da ve Bangladeş'te ırmak; yaklş. 2 900 km. Tibet'teki çığırına verilen "arıtıcı" adı, bütün büyük ırmaklar için kullanılır. Kaila sıradağlarındaki buzullardan yaklaşık 5 000 m yükseltide doğan ırmak, hemen hemen 1 100 km boyunca bir platoda akar; ağır akışlı, büklümleri ana yataktan dışarıya taşan bir ırmaktır; başlıca kollarını G.'de Büyük Himalayalar'dan alır ve bu kesimde ulaşıma elverişli hale gelir: araba vapurlarıyla, bambulardan yapılmış asma köprülerle aşılabilir. Birdenbire G.'e yönelerek, Himalayalar'ı dev boyutlu boğazlarla aşar ve 2 400 m yükseltiden 138 m yükseltiye iner (Sadiya'da). Sonra Brahmaputra ("Brahma'nın oğlu") adıyla Assam ovasını akaçlayarak Himalayalar'dan gelen başlıca kollarını (sol kıyıdan Luhit, sağ kıyıdan Subansiri ve Manas) alır. Yatağından taşarak 10 km eninde bir alanı kaplar ve hiçbir köprüyle birbirine bağlanmayan birçok adayı kuşatır. Çığırı Ganj deltasının yanı başında uzanan geniş bir del-

Brahmaputra'nın aşağı çığırından (Bangladeş) bir görünüş

tayla son bulur. 900 000 km²'lik bir havzayı akaçlayan Brahmaputra'nın suyu, Tibet topraklarındaki bölümünde oldukça azdır; Hindistan topraklarındaysa, suların çoğalma döneminde (yaz) debisi 14 000 m³/sn'yi bulur. Taşkınlarının tehlikeli olmasına karşılık, Brahmaputra büyük bir ticaret yoludur. Buharlı gemiler, denizden 1 300 km içerilere, Dibrugarh'a kadar girebilir.

Brahma Sutra, "Brahman üzerine özdeyişler" Badarayana'ya mal edilen ve Vedanta felsefesinin özeti sayılan 550 kısa cümle. Bu metinlerin hindu kültüründeki önemi, *Upanişad* ve *Bhagavad-Gita* ile birlikte, belli başlı tüm filozofların yorum aracı olan *prasthanatraya*'yı ("üç hareket noktası") oluşturdukları için çok büyüktür.

BRAHMİ a. Eski hint yazısı.
—ANSIKL. Brahmi, kharosthi dışında, Hindistan'da kullanılan tüm yazıların atasıdır. İ.Ö. VII. yy.'a doğru aramca bir örneğe göre yaratılmıştır, ama eldeki ilk belgeler (imparator Aşoka'nın buyrultuları), İ.Ö. III. yy.'a rastlar. Bu, yarı abecesel bir yazıdır: her yalın ünsüz gösterge bir *a* ile birlikte okunur, öteki ünlüler yalın göstergeye eklenen bir ayırtediciyle belirlenir. Brahmi ve kendisinden türeyen yazılar (devanagari, gucarati, bengali, dravid yazıları) soldan sağa doğru yazılır.

Brahmo Samac ("Brahman Derneği"), 1828'de Kalküta'da, Ram Mohan Roy (1772-1833) tarafından kurulan, tanrıcı reformcu hindu hareket. İngiltere'nin egemenliği sırasında, batı hıristiyan ahlakından etkilenen Brahmo Samac, hinduculuğu yeniden yorumlayarak, tanrıcı değerleri yüceltti ve hinduculuğu *sati* (dul kadınların odun yığını üzerinde yakılması) gibi bazı zararlı toplumsal uygulamalardan arındırmaya, kastlar sistemini, çoktanrıcılığı, putataparlığı, ruhun beden değiştirmesi gibi kavramları ortadan kaldırmaya çalıştı. Devedranath Tagar (şair Rabindranath Tagar'ın babası) ve Keşab Candra Sen tarafından desteklenen bu hareket, çok sayıda hint aydınını etkiledi ve XX. yy. başındaki milliyetçi ayaklanmada büyük rol oynadı.

BRAHMİ ABECESİ

BRAHMS (Johannes), alman besteci, piyanocu ve orkestra yöneticisi (Hamburg 1833-Viyana 1897). Yoksul bir aileden gelen Brahms, müziğe, halk orkestralarında kontrabas çalan babası tarafından yönlendirildi. Bir harika çocuk olan Johannes, böylece on beş yaşından önce meslek yaşamına başladı. 1853'te Schumann ile tanışması gelecekteki yolunu belirledi.

Johannes **Brahms**
Josef Novak'ın yapıtından ayrıntı
Kunsthistorisches Museum, Viyana

Prens Lippe-Detmold'un saray konserlerinin yöneticiliğine getirildi, daha sonra Hamburg'da koro şefi oldu (1859). 1862'de Viyana'ya yerleşti. 1872-1875 arasında Singverein der Gesellschaft der Musikfreunde'nin müdürlüğünü yaptı. 1875'ten sonra kendini beste yapmaya verdi. Kendi yapıtlarını çalmak ya da yönetmek için İsviçre'ye, İtalya'ya ve Almanya'ya yolculuklar yaptı. Beethoven'in mirasçısı olan Brahms'ın müziğinde, Viyana ve macar etkileriyle birlikte romantizmin ve klasisizmin mükemmel bir sentezi görülür. Düzen ve biçimsel kesinlik için duyduğu kaygıyla, klasik çerçeveyi —değiştirmeden— genişletti, tema malzemesini ve ritmi zenginleştirdi. Büyük bir ezgi yaratma yeteneği olmakla birlikte, halk şarkılarını küçümsemedi; tam anlamıyla kuzeylilere özgü, görkemli, ama genellikle karamsar olan müziğine bunları da kattı.

Bir piyano virtüozu olduğundan, bu çalgı için birçok yapıt besteledi: 3 sonat, çeşitlemeler, 7 balad toplamı, intermezzo'lar, rapsodiler, valsler ve dört el için ünlü macar dansları. Çok sayıda oda müziği yapıtı arasında, piyano ve keman için sonatlar, piyano ve çello sonatları, piyano ve klarinet ya da viyola için sonatlar, piyanolu 5 üçlü, piyanolu 3 dörtlü, yaylı çalgılar için 3 dörtlü, klarinetli 1 beşli ve yaylı çalgılar için 2 altılı vardır. Orkestra için 2 serenad, Haydn'ın bir teması üzerine çeşitlemeler, 4 senfoni (1876, 1877, 1883, 1885), 2 uvertür ("Akademik" ve "Trajik"), 2 piyano konçertosu, bir keman konçertosu, bir keman ve çello için konçerto besteledi. Çok sayıdaki lied'i, alman geleneği içinde yer alır *(Romanzen* aus L. Tiecks Magelone)*. Dinsel müziği için de aynı şey söylenebilir (*Bir alman requiem*'i 1857-1868).

BRAHOLAR → BRAHUİLER.

BRAHUİ a. Pakistan'da (Belucistan, Sind), Brahuiler'in konuştuğu dravid dili. (Dravid dil ailesinden tümüyle uzak kalan brahui, özellikle sözlüğünde, çevresindeki hint-ari dillerinin [beluci, sindhi, paştu] etkisinde kaldı, ama dilbilgisel yapılarında dravid niteliklerini sürdürdü. Yazısı bulunmayan brahui, konuşanlarının çoğunun ikidilli olmasından ötürü günümüzde bir gerileme içindedir.)

BRAHUİLER ya da **BRAHOLAR,** Belucistan'da (Pakistan) dravid halk. Beluciler tarafından Pakistan'ın doğu bölgesindeki dağlara süzülmüşlerdi. Sayıları yaklaşık 250 000'i bulan, göçebe bir yaşam süren ve hayvancılıkla geçinen Brahuiler müslümandırlar.

BRAİD (James), ingiliz cerrah (Rylawhouse, Fifeshire, 1795-Manchester 1860), hipnotizma üzerine ilk araştırmaları yaptı. Bir hastanın gözlerinden 0,25-0,45 m uzaklığa parlak bir cisim yerleştirildiğinde üzerinde deney yapılan kişinin gerçekten istemesi ve deneycinin buyruklarına kesinlikle uyması halinde yaklaşık 15 dk içinde uykuya daldığını, ilk kez ortaya koydu.

BRAİDWOOD, ABD'de yer, İllinois'ta, Chicago'nun G.-G.-B.'sında, Kankakee ırmağı yakınında. Nükleer santral.

BRAİDWOOD (Robert J.), amerikalı arkeolog (Detroit 1907). Michigan Üniversitesi antikçağ tarihi ve antropoloji bölümü'nü bitirdi (1933). Chicago Üniversitesi antropoloji bölümü'nde tarihöncesi kültürleri konusunda ders verdi. Tarımın ortaya çıkışını ve gelişimini açıklayan "çekirdek bölgeler" adı verilen kuramı geliştirdi. Ona göre tarım ve hayvancılık, son buzullaşmadan sonra, Doğu'daki dağların (Zagros, Toros, Lübnan ve Yahudiye dağları) eteklerindeki alüvyonlu ovalarda ortaya çıkmıştı. O dönemde bu bölgeler, yabanıl tahılların ve koyun-keçi gibi kolay evcilleştirilebilen hayvanların doğal ortamıydı. Tarımın ortaya çıkışından, ilk merkezi devletlerin kuruluşuna değin görülen iktisadi ve toplumsal gelişmeyi açıklayan bir şema önerdi. Bu şema, yetersiz bulduğu, daha önceki Yenitaş, Bakırtaş dönemleriyle Tunç çağları ayrımının yerini aldı. Tezini doğrulamak için Hatay'da Amik ovasında (1933-1938), Irak'ta (Kalaat Yarmo), İran'da (Tepe Serab), 1963'ten bu yana da Anadolu'da, Prof. Halet Çambel ile birlikte, Çayönü* tepesinde kazı yaptı. Savını, *Prehistoric Man* (Tarihöncesi dönem insanı) [1963], *Current Thoughts on the Beginnings of Food Production in Southwestern Asia* (G. B. Asya'da yiyecek üretiminin ortaya çıkışı üzerine genel görüşler) [1969] ve *Cultures Based on Plant and Animal domestication* (Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayanan kültürler) [1971] adlı yapıtlarında açıkladı. Arkeologların yanı sıra doğabilimlerinin çeşitli dallarından uzmanların katılımıyla sürdürdüğü kazılarında, araştırılan bölgenin bir bütün olarak incelenip tanımlanmasını sağladı. 1973'te Society of Antiquaries of London'un onur üyeliğine seçildi. Öteki önemli yapıtları: *The Near East and the Foundations for Civilization* (Yakındoğu ve uygarlığın temelleri) [1952]; *Excavations in the plain of Antioch I: The Earlier Assemblages* (Antakya ovasında kazılar I: eski buluntular) [1960]; *Courses Toward Urban Life* (Kent yaşamına doğru) [G. R. Willey ile, 1962]; *İstanbul ve Chicago üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi araştırmaları karma projesi: 1963-1972 çalışmalarına toplu bakış* (H. Çambel ile) [1980].

BRAILA, türkç. **İbrail,** Romanya'da liman kenti, Muntenia'da, *Braila yönetim bölgesi*'nin merkezi (4 724 km²; 242 595 nüf. [1989]), aşağı Tuna kıyısında; 403 303 nüf. (1989). Dönüştürme metalürjisi (makine, gemi tersaneleri); besin sanayisi; hazır giyim; kereste sanayisi.

BRAİLES (William DE), ingiliz tezhipçi (XIII. yy.). 1230-1260 arasında Oxford'da çalıştı ve papazlık yaptı. Resimleri ve pa-

ragraf başlarındaki süslü harfleri son derece özgün, dinsel tören ve dua kitapları hazırladı (kutsal kitaplar, mezamir kitapları, dua kitapları). Oxford'da (Chapter House, Christ Church Cathedral) bulunan bazı duvar resimleri ve vitraylar, Brailes' in üslubuna çok yakındır.

BRAİLLE a. (özel ad *Braille*'dan). Körlerce kullanılan kabartma yazı.
—ANSİKL. Braille, enine 2 nokta, boyuna 3 noktalık bir dikdörtgen'e yerleştirilmiş, sayıları 1 ile 6 arasında değişen kabartma noktalardan oluşur (noktaların arası 2-2,3 mm'dir). Harflerin ve çeşitli noktalama, matematik, müzik vb. işaretlerinin gösterilmesine elverişli olduğu için, yeryüzündeki tüm körler tarafından ve her dilde kullanılır. Louis Braille'ın, 1825'te hazırladığı bu sistem, basit bir malzemeyle (bir plaka ve bizle ya da makineyle) yazılır ve işaret parmaklarının son boğumlarıyla çok çabuk okunabilir. Braille yazısıyla yazılan kitaplarda karşılaşılan başlıca güçlükler, manyetik kasetlerin üstünde çok miktarda bilgi depolayabilen ve bunları dokunulabilir bir alan üstünde braille yazısıyla yeniden üretebilen elektronik makinelerle çözümlenmiştir.

BRAİLLE (Louis), fransız mucit (Coupvray, Seine-et-Marne, 1809-Paris 1852). 3 yaşında kör oldu. 1819'da Körler okulu' na girdi. Kendini müziğe verdi ve Paris' in birçok kilisesinde org çaldı. Körler okulu'nda öğretmen olduktan sonra eğitimi kolaylaştırmak için kitaplar hazırladı ve kabarık noktalardan oluşan bir yazı sistemi geliştirdi.

BRĂİLOİU (Constantin), rumen besteci, müzikbilimci ve halkbilimci (Bükreş 1893-Cenevre 1958). Etnomüzikolojinin en önemli adlarından biridir. George Enesco ile birlikte, Bükreş'te Rumen besteciler derneği'ni (1920), sonra Folklor arşivleri'ni (1920), Cenevre'de de Uluslararası halk müziği arşivi'ni kurdu (1944). Besteciliğinin yanı sıra, yalnız Romanya' nın değil, birçok ülkenin halk müziği üzerinde önemli araştırmalar yaptı. Birçok inceleme bıraktı; bunların bir bölümü bazı müzik öğelerinin evrenselliğini vurgulamaları bakımından dikkat çeker (ritim sistemleri, pentatonik ve prepentatonik ıskalaların oluşumu gibi); *Esquisse d'une méthode de folklore musical* (fr. çev.) [Halk müziği araştırmaları için yöntem taslağı] (1931), *le Folklore musical* (fr. çev.) [Müzik folkloru] (1949); *le Rythme aksak* (fr. çev.) [Aksak usulü] (1951); *le Guisto syllabique* (fr. çev.) [1952]; *Sur une mélodie russe* (fr. çev.) [Bir rus ezgisi üzerine] (1953); *Le Rythme enfantin* (fr. çev.) [Basit ritim] (1956).

BRAİLOVSKİ (Alexander), rus asıllı, önce fransız, sonra amerikan uyruğuna geçmiş piyanocu (Kiev 1896-New York 1976). Chopin'in yapıtlarını yorumlamada başarı gösterdi.

BRAİN-DRAİN a. (ing. *brain*, beyin, *drain*, akaçlama). BEYİN GÖÇÜ'nün eşanlamlısı.

BRAİNE (John), ingiliz yazar (Bradford 1922-Londra 1986). "Öfkeli* Gençler"den biri. Katoliklikten esinlendiği romanlarında, yeni toplumsal değişkenlikten kaynaklanan ruhsal çatışmaları anlattı (*Room at the Top*, 1957; *Life at the Top*, 1962; *The Jealous God*, 1964; *The Crying Game*, 1968; *The Pious Agent*, 1975).

BRAİNE-L'ALLEUD, hollandacada **Eigenbrakel,** Belçika'da (Brabant) komün, Brüksel'in G.'inde; 31 000 nüf. (1991). Tarım pazarı. Dokuma sanayisi.

BRAİNE-LE-COMTE, hollandacada **'s-Gravenbrakel,** Belçika'da (Hainaut) kent, Mons'un K.-D.'sunda; 16 500 nüf. Büyük bölümü XV. yy.'dan kalma St-Géry gotik kilisesi (eşyalar, sanat yapıtları). Küçük kilise (1627). Mukavva sanayisi.

BRAİNSTORMİNG a. (ing. sözc.; *brain* beyin, ve *to storm*, fırtına yaratmak'tan). Özgün görüşler araştırma ve üretme tekniği. (Özellikle reklamcılıkta kullanılır ve bir grup içindeki üyelerin düşüncelerini karşılıklı olarak özgürce bildirmelerine dayanır.)
—ANSİKL. 1939'da Alex F. Osborn tarafından ortaya atılan brainstorming, bir kurum içinde kıdem ya da hayal gücünün özgürce çalışmasını engelleyen kıdem, eğitim ve yöntem alışkanlığı gibi yapılarin işe karışmasından doğan psikolojik engelleri ortadan kaldırma amacı güder. Ruhsal gevşemeyi sağlayan uygun bir ortam içinde gruba katılan kişiler, bir yöneticinin ortaya attığı soruna, düşüncelerini özgürce belirterek çözüm bulmaya çalışırlar.
Uyulması gereken ilkeler şunlardır: elden geldiğince çok sayıda görüş aranır (her düşünce, saçma da olsa hoş karşılanır); bir görüşün oluşmaya başladığı anda yok edilmesinden sakınmak ve katılanların yaratıcılığını kösteklemeyi engellemek için her türlü eleştiri yasaktır; katılanların teker teker görüşlerini bildirmeleri istenir. Yönetici, hayal güçlerini herhangi bir eleştiriyle kösteklemekten ne pahasına olursa olsun sakınmakla birlikte, üyelerin sorunu saptırmalarına da engel olmalıdır. Ayrıca öne sürülen her düşünceyi tarafsız olarak değerlendirmelidir.

BRAİN-TRUST a. (beyin takımı anlamına gelen amerikanca sözc.). Yönetici, bakan vb. için plan ve proje hazırlamakla görevli az sayıdaki teknisyenler ve uzmanlar topluluğu. (Bu ad, ilk olarak Franklin Roosevelt'in, 1933'ten başlayarak, New Deal politikasını hazırlamak ve uygulamak için çevresine topladığı aydınlar [profesörler, iktisatçılar, maliyeciler] topluluğuna verilmişti.)

BRAJ a. Uttar Pradeş'te, Ganj ve Yamuna arasında, yaklaşık 15 milyon kişinin konuştuğu dil. (Braj, batı hindi dilinin, prakrit şauraseni'den türemiş temel biçimidir. Özellikle Moğol döneminde gelişti ve krişna edebiyatının dili durumuna geldi. XX. yy.'ın başına değin, öteki tüm hindi dillerine yeğlenerek şiirde kullanıldı. Sözlü edebiyat zengindir.)

BRAK a. (fr. *braque*). Kısa kıllı, sarkık kulaklı av köpeği.
—ANSİKL. Özellikle post renkleriyle birbirinden ayrılan birçok brak ırkı vardır; kahverengi alacalı *fransız brakı;* kestane rengi alacalı ya da bütünüyle kestane rengi *alman brakı;* beyaz ve siyah zemin üstüne benekli ya da mavi *Auvergne brakı;* beyaz zemin üstüne mor benekli *Bourbonnais brakı;* beyaz ve kestanerengi postlu *Dupuy brakı;* beyaz-turuncu *Saint -Germain brakı;* gümüşi kurşuni *Weimar brakı.*

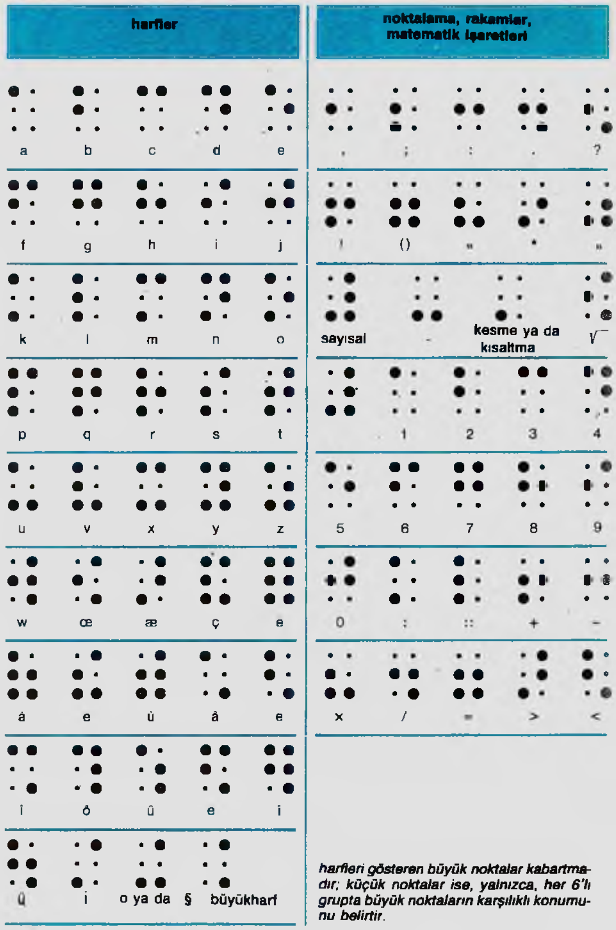
BRAK *(tel)*, Habur (Suriye) havzasının doğusunda sit; İ.Ö. VI.-II. binyılları arasında iskân edildi. Buradaki "Gözler tapınağı" sümer kültürünü yansıtır (IV. bin). Akkadlar'dan Naram-Sin (İ.Ö. XXIII. yy.) kente müstahkem bir depo yaptırdı.

BRAKE, Federal Almanya'da (Aşağı Saksonya) liman kenti, Weser halici kıyısında; 20 000 nüf.

BRÄKER (Ulrich), almanca yazan isviçreli yazar (Näbis, Toggenburg, 1735 -Wattwil 1798). Orta halli ve eğitimsiz bir ailedendi. "Halktan gelme" ilk yazarlardan biridir. Özyaşamöyküsünde (*Lebensgeschichte und natürliche Abenteuer des armen Mannes im Toggenburg*, 1789) ve Shakespeare üzerine incelemelerinde (1877'de yayımlandı), düşünsel ve ahlaksal eğitiminin önemli olaylarını ve deneyimlerini anlattı.

BRAKİANTİKLİNAL sıf. (fr. *brachyanticlinal*). Yerbil. Boyu genişliğinden biraz büyük olan antiklinal için kullanılır.

BRAKİDAKTİL a. (fr. *brachydactyle*). KISAPARMAKLI'nın eşanlamlısı.

harfleri gösteren büyük noktalar kabartmadır; küçük noktalar ise, yalnızca, her 6'lı grupta büyük noktaların karşılıklı konumunu belirtir.

BRAİLLE YAZISI

BRAKİDAKTİLİ a. (fr. *brachydactylie*). KISAPARMAKLILIK'ın eşanlamlısı.

BRAKİL a. Denizc. Yelkenli gemilerde cıvadra büyük bastonunu gönyesinde tutmak için bastonun topuk bölümünü cıvadraya bağlayan halat ya da zincir. (Kontra baston topuğunda da kullanılır.)

BRAKİMELİ a. (fr. *brachymélie*; yun. *brakhys*, kısa, ve *melos*, üye [kol ve bacak]'tan). Kol ve bacakların gövdeye oranla anormal kısalığı. (Eşanl. MİKROMELİ.)

BRAKİOPTERİGİA a. Çoksaçaklıgiller familyasından balıkların göğüs yüzgeci. (Işınların uzunluğuyla ışınyüzgeçliler [*Ichtyopterygia*] öbeğinin öbür üyelerinden ayrılır.)

BRAKİSEFAL sıf. ve a. (fr. *brachycéphale*). Antropol. Kafa indisi 81 ya da daha yüksek olan kişi.

BRAKİSEFALLEŞME a. Antropol. Kafa indisinin, kuşaklar boyunca yükselmesi. (Kimi halklarda, bazı dönemlerde saptanmıştır.)

BRAKİSEFALLİK a. Antropol. Brakisefallerin durumu.

BRAKİSENKLİNAL sıf. (fr. *brachysynclinal*). Yerbil. Boyu genişliğinden biraz büyük olan senklinal için kullanılır.

alman **brakı**

BRAKİSKELİ a. (fr. *bachyskélie*; yun. *brakhys*, kısa, ve *skelos*, bacak'tan). Bacakların anormal kısalığı.

BRAKİSTOKRON a. (yun. *brakhistos*, en kısa ve *khronos*, zaman'dan). Mat. EN KISA ZAMAN* EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.

BRAKİYAL sıf. Antropol. *Brakiyal indis*, önkolkemiği ya da dönerkemik uzunluğunun, kolkemiği ya da pazu kemiği uzunluğuna oranının 100 ile çarpımı.

BRAKİYODONT sıf. (fr. *brachyodonte*).

Milano'daki Santa Maria presso San Satiro kilisesi için cephe projesi **Bramante**'ye ait olduğu sanılan çizim *Louvre müzesi, Paris*

Lauros-Giraudon

1. Alçak taçlı, büyümesi duran azı dişleri için kullanılır. —2. Bu dişlerle donanan memeliler (etçiller ve primatlar) için kullanılır. (Karşt. HİPSODONT.)

◆ a. Brakiyodont memeli.

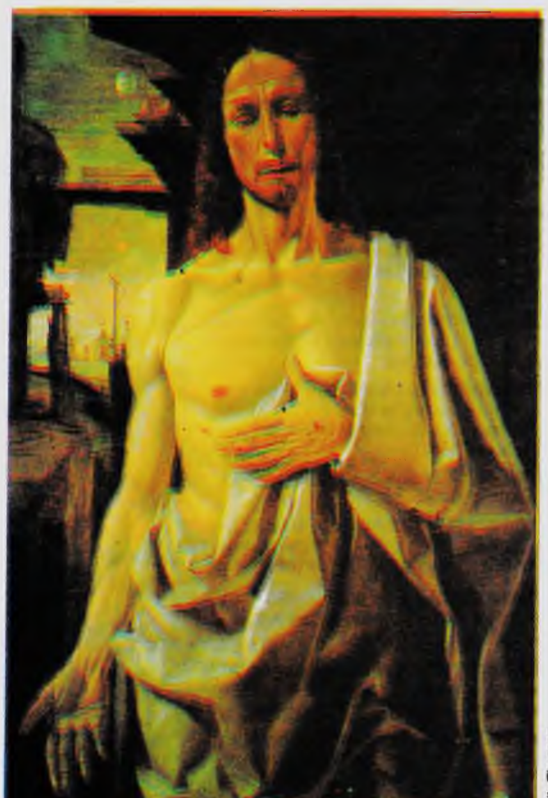
BRAKİZOM sıf. ve a. (fr. *brachysome*) Antropol. Beden yapısı tıknaz kişiye denir. (Brakizom tip, biyotipolojik sınıflandırmanın iki beden tipinden biridir.) [Karşt. LEPTOZOM.]

BRAKNA, Moritanya'nın güneybatı'sındaki bölge; Senegal ırmağının kenarında; 37 100 km^2; 169 000 nüf. (1987). Merkezi *Aleg*.

BRAKPAN, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Transvaal) kent, Witwatersrand'da, Johannesburg'un D.'sunda; 113 000 nüf. Madencilik (maden kömürü, altın) merkezi. Metalürji.

BRAMAH (Joseph), ingiliz mekanikçi (Stainborough 1748-Londra 1814). Birçok pratik buluşu vardır, özellikle tuvaletler için bir çeşit temizleme musluğu, kendi adını taşıyan emniyet kilidi, kahvelerde, mahzendeki sıvıların tezgâha çıkarılmasına yarayan hidrolik pres (kalıplaşmış deriyi bularak gerçekleştirdi), banknotları numaralamak için bir baskı makinesi, vb.

BRAMANTE (Donato d'Angelo, — denir), italyan mimar ve ressam (Urbino yakınları 1444 - Roma 1514). İlk sanat eğitimi, Dukalık sarayı'ndaki bazı çalışmaların kendisine atfedildiği ve Piero della Francesca'nın yapıtlarını tanımak fırsatını bulduğu Urbino'da başladı. Önce Urbino dükünün, sonra Ludovico il Moro'nun ressamı olarak çalıştı. Piero Della Francesca, Mantegna, Melozzo da Forli gibi sanatçıların ve perspektif kuramlarının etkisinde kaldı. 1482'den başlayarak, Milano'da, S. Maria presso S. Satiro'nun yapımını ve dekorasyonunu gerçekleştirdi. Bu yapının tapınağında, derinliği abartan bir perspektif ve sacristia bölümünde Lombardia bezeme üslubunun tüm inceliğini kullandı. S. Maria delle Grazie'nin merkezi planlı koro bölümünde, mermer ve tuğlayla zarif bir çokrenklilik yarattı. Vigevano'daki programlı dukalık alanını düzenleyen ilk sanatçı oldu. 1499'da, fransız işgali altındaki Urbino'dan kaçarak Roma'ya sığındı. S. Maria della Pace manastırı avlusunu (1500-1504) ve özellikle de S. Pietro in Montorio *tempietto*'sunu (1502), ilkçağ etkisini taşıyan bir üslupla inşa ederek, roma sanatının eski görkemini yakalamaya çalıştı. 1503'te Julius II papa olunca, büyüklük tutkunu Bramante isteklerini özgürce gerçekleştirme fırsatını buldu. Pavia katedrali için tasarladığı bir öneriyi San Pietro bazilikası'nda kullanarak, kolları absidalarla sona eren, yunan haçı biçiminde bir plan hazırladı. Vatikan'da S. Damaso sarayı'nın loggialarını yaptı ve Belvedere villası ile sarayı birleştirmek için, arada kalan boşluğu iki galeriyle çevreledi, iki yapının eksenleri arasındaki farkı *pigna* ile, düzenler arasındaki farkı da merdivenlerle giderdi (bugün bu merdivenlerin yerini *bracchio nuovo* almıştır). Michelangelo ve Bernini gibi büyük ustalarca elden geçirilmiş olmasına rağmen, bu görkemli papalık yapısı, ana çizgileriyle Bramante'nin tasarladığı biçimi korumuştur.

Il **Bramantino** *Dirilen İsa* *Thyssen kol., Lugano*

coll. Thyssen

BRAMANTİNO (Bartolomeo SUARDİ, il —denir), italyan mimar ve ressam (Milano 1465'e doğr. -*ay. y.* 1530). Bramente'nin izinden gittiği için kendisine Bramantino adı verildi. Milano'da S. Nazaro kilisesi'nin Trivulzio capellası'nı inşa etti (1519). Tabloları, Bramante'nin, Mantegna'nın ve Ferrara sanatının etkilerini yansıtır. Ambrosiana kitaplığı'nda *Madonna ve Azizler*, Locarno'daki Santa Maria del Sasso manastırı'nda *Mısır'a kaçış* adlı yapıtları bulunmaktadır. 1525'te Francesco Maria Sforza tarafından dukalığın mühendislik ve ressamlığına atandı.

BRAMBACH (Rainer), almanca yazan isviçreli yazar (Basel 1917 - *ay. y.* 1983). Günter Eich'ın etkisinde kaldı. Az sayıdaki manzum yapıtları, alman doğa şiiri geleneğine bağlanır; bu gelenekte, doğa, duyuları olan bir varlık, bir çalışma ve deney alanı olarak kabul edilir (*Tagwerk*, 1959; *Ich weiss keinen Namen dafür*, 1969; *Auch im April*, 1983).

BRAMER (Leonard), hollandalı ressam (Delft 1594 - *ay. y.* 1674). Hollanda resim sanatında, Altın yüzyılın, ender rastlanan fantastik ressamlarından; yarattığı pırıltılı ve olağandışı ışık etkileri kolayca ayırt edilebilir (*Gece çarpışması sahnesi*, Cambrai müzesi; *Hiçlik* ve *Gelip geçicilik* üzerine alegoriler, Viyana).

BRAMPTON, Kanada'da kent. Ontario'da Toronto'nun B.'sında; 189 000 nüf. (1991). Otomobil yapımı.

BRAN, kelt mitolojisinde, Deniz tanrısı Llyr'in (Lear) oğlu, *Mabinogion*'da ölüler dünyasına inen kahraman.

BRANAS (Theodoros), XII. yy. sonuyla XIII. yy. başında yaşamış bizanslı soylu. Genç Louis VII'nin kızı ve önce Aleksios II'nin, sonra da Andronikos I Komnenos' un karısı olan dul Agnès de France ile evlendi; Bizans İmparatorluğu'nu fetheden Latinler'e katıldı (1204). İmparator Baudouin I tarafından Trakya'da Apros senyörlüğüne getirildi, imparator Henri de Flandre et de Hainaut da kendisine sezar unvanını verdi.

BRANCA (Giovanni), italyan mekanikçi ve mimar (Sant' Angelo in Lizzola 1571-Loreto 1645). Bir mimarlık el kitabı (1629) ve bir çarkın kanatlarına çarpan basınçlı buharın devindirdiği bir mekanizmayı betimlediği *Le Machine* (Makine) [1629] adlı yapıtı yayımladı.

BRANCALEONE DEGLİ ANDALO, bolognalı soylu (öl. 1258). 1250'de imparator Friedrich II'nin ölümünden sonra çıkan kargaşadan ve soylu ailelerin baskısından bıkan Roma halkı 1253'te iktidarı podesta unvanıyla ona bıraktı. Brancaleone, papa İnnocentius IV'ün dünyevi iktidarını sınırladı ve soyluların 140 kalesini yerle bir etti.

BRANCATİ (Vitaliano), italyan yazar (Pachino, Siracusa ili, 1907-Torino 1954). Romanlarında, başta Sicilya olmak üzere, küçük bir taşra toplumunun erotik ve siyasal çatışmalarını gerçeküstücülüğe varan grotesk bir biçimde aktardı (*Don Giovanni in Sicilia*, 1942; *Il bell'Antonio*, 1949). Bu çatışmaları tiyatroya da aktarmak istedi, fakat o kadar başarılı olamadı (*La Governante*, 1952).

BRANCHELLİON a. Hortumlusülükler öbeğinden sülük. Köpekbalıklarının (özkedibalığıgiller ve uyuşturanbalığıgiller) dışasalağıdır ve lime lime solungaçlıdır.

BRANCHİOBDELLA a. Azkıllı solucanlardan halkalı solucan cinsi. (Sülüğe benzer. Tatlı su ıstakozları gibi tatlı su hayvanlarında dışasalak yaşar.)

BRANCHİOMMA a. Çokkıllılardan halkalılar cinsi. (*Spirographis*'e benzeyen *Branchiomma*, kıyının çamurlu kumları arasında, küçük çakıltaşlarıyla döşeli boynuzsu bir boru içinde yaşar.)

BRANCHİOPODA a. Yassı ve loplu ayaklı küçük kabukluları içeren altsınıf. —ANSİKL. *Branchiopoda* altsınıfı 4 takıma ayrılır; *Anostraca* (bağaları yoktur), *Notostraca* (geniş bir sırt kalkanları vardır), *Conchostraca* ve supireleri *(Ladocera)*. *Conchostraca* üyelerinin ve supirelerinin bedenleri ikiçenetli bir bağayla korunur. *Conchostraca*'ların bedeni bütünüyle bağanın içindedir, supirelerindeyse baş hep bağanın dışındadır. Bütün bu takımların üyelerine kıtaların iç sularında rastlanır; bunlar, ayrıca, deniz planktonlarını da oluştururlar.

BRANCHİOSAURUS a. *Phyllospondylii* öbeğinden küçük fosil amfibyumlar cinsi. (*Protriton* adı da verilen bu hayvan, Kuzey Amerika ve Avrupa'da Permi -Cambria'da yaşadı. 3 çift dış solungacının bulunması bu hayvanın, bir süre için, daha sonra başkalaşma geçirecek bir larva biçimi aldığı izlenimi uyandırdı.)

BRANCHİOSTOMA a. BATRAK'ın cins adı.

BRANCHİPUS a. Tatlı sularda yaşayan yaprak ayaklı kabuklu cinsi. (*Branchiopoda* sınıfının *Anostraca* takımından.)

BRANCHİSİNG a. (ing. sözc.). Belli bir ücret karşılığında verilen bu ayrıcalık türünde, ayrıcalık sahibi, kendi ana etkinliğine ek olarak, ayrıcalık verenin hesabına ve onun ticari markasını kullanarak bazı işlerine bakar ve hizmetlerinden yararlandırır. (Branchising yöntemi, hizmet kesiminde çalışan bir firmaya, büro açmak için gerekli yatırımı yapmak ve işletme giderlerine katlanmak zorunda kalmaksızın, yerel ve bölgesel bir şubeler ağından yararlanma olanağını sağlar.)

BRANCHİURA a. SOLUNGAÇKUYRUKLULAR takımının bilimsel adı.

BRÂNCOVEANU ya da **BRANCOVAN** (Constantin) [1654-1714]. 1688'de Eflak voyvodası oldu. Avusturya ile iyi ilişkiler sürdürürken Osmanlı devletine karşı yükümlülüklerini de düzenli olarak yerine getirdi; izlediği bu politika, bütün ustalığına karşın iki tarafın da kendisinden kuşkulanmasına yol açtı. Osmanlılar ile savaşa giren Büyük Petro I ile gizli ilişkiler kurdu; Ruslar'ın Prut savaşı'nda (1711) Türkler'e yenilmesinden sonra ihanetle suçlanarak dört oğluyla birlikte İstanbul'da idam edildi.

Lauros-Giraudon

Constantin **Brâncoveanu** (solda) bir Evangeliarium'un cilt kapağından ayrıntı altın kabartma ve oyma, XVIII. yy. *Sanat müzesi, Bükreş*

BRANCUSİ ya da **BRÂNCUŞİ** (Constantin), Paris okulu'na bağlı rumen heykelci (Peştişani Gorj, Eflak, 1876 - Paris 1957). Sırasıyla Craiova Sanat ve meslek okulu'nda (1894-1898), Bükreş Ulusal güzel sanatlar okulu'nda (1898-1902) ve A. Mercié'nin öğrencisi olarak Paris Güzel sanatlar okulu'nda (1904) öğrenim gördü. Salon d'Automne'lara (1908, 1909), Salon des indépendants'lara (1912, 1913, 1920) ve New York'taki Armory Show'a (1913) katıldı. Rodin'in yönetiminde çalışmak istemedi, ama bir süre için de olsa, insan gerçeğini duyarlı bir biçimlendirmeyle dile getirmeyi temel alan bu sanatçının üslubunu benimsedi: *Yakarış* (1907, tunç, Bükreş Sanat müzesi); aynı temayı işleyen bir dizi yapıtın ilki olan *Öpücük** (1908, taş). Aynı temayı işleyen diziler, Brancusi'ye, biçim kavramını yetkinliğe ulaştırma ve köylü gizemciliğinin izlerini taşıyan mutlak arayışını sürdürme olanağını sağladı: *Maiastra*'dan (1910, beyaz mermer, New York Modern sanat müzesi) *Mekân içindeki kuş*'a (1940, perdahlanmış tunç, Brancusi atölyesi), ilk *Uyuyan Musa*'dan (1908, mermer, Bükreş), en arı yumurta biçimine ulaştığı *Dünyanın başlangıcı*'na (perdahlanmış tunç, 1925'e doğru., Brancusi atölyesi) geçiş. Tîrgu Jiu'da gerçekleştirdiği anıtla (Romanya, 1937), Brancusi bir bakıma, bütün üslup anlayışını ortaya koydu. Malzemeye sadakat, doğrudan yontma ya da perdahlama gibi Brancusi için çok önemli olan öğeler, çağdaş heykel sanatçılarının büyük bir bölümünün de (Arp, Moore, Hepworth, Hajdu) temel ilkeleri oldu. Kaideler ile *Sonsuz sütunlar* (1937, tahta, Brancusi atölyesi), *minimal sanat* heykelcilerini (C. Andre, R. Morris) etkilemiş olan, hem dizisel ve modüler bir görünüş, hem de bir sonsuzluk kavramını sergiler. Brancusi'nin Paris'teki atölyesi (Ronsin çıkmazı no. 11), G.-Pompidou merkezi'nde yeniden kurulmuştur.

Brand, H. İbsen'in 5 perdelik dramı. 1865'te yazıldı, ilk kez 1885'te sahnelendi. İbsen'in en önemli yapıtlarından biri olan *Brand* İskandinav radikalizminin en olgun biçimde ortaya konduğu bir dramdır. Bununla birlikte, yazarın, bireyciliğin aşırılıklarıyla iradenin taşkınlıklarından uzak durduğu da gözlemlenir. Papaz Brand, ideali uğruna su, aşk ve yaşama sevinci de dahil çevresindeki her şeyi öldürmüştür. Uzlaşmalardan nefret eder ("uzlaşma düşüncesi Şeytan'ın ta kendisidir") ve yalnızca mutlak'a inanır. Ama ölümün eşiğinde Tanrı'nın sesi ona "iyilikseverliğin Tanrı demek olduğunu" hatırlatır.

BRAND, Avusturya'da yaz turizmi ve kış sporları merkezi, Vorarlbeg'de, Bludenz'in G.-B.'sında (yüksl. 1 050-1 900 m).

BRAND ya da **BRANDT** (Hennig), XVII. yy.'da yaşamış alman simyacı. Orduya katıldıktan ve belki de diplomasız olarak hekimlik yaptıktan sonra, 1669'da insan idrarıyla bir deney yaparken fosforu buldu. J. D. Crafft, bu buluşunu ondan çaldı. Robert Boyle ve başkalarına aktardı ve buluş herkes tarafından öğrenildi. Leibniz Brand'ı korumuş ve bir yazısında gerçeği açıklamıştır (1710).

BRAND (Johannes, **Jan** denir), güney-afrikalı devlet adamı (Cape Town 1823-Bloemfontein 1888). 1864'ten ölümüne kadar Orange Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanıydı. 1864'ten başlayarak Sotho baskısına karşı direnişi örgütledi (1866 ve 1869 antlaşmaları). Büyük Britanya'ya dostluğu nedeniyle, Orange ve Transvaal cumhuriyetlerinin kendi cumhurbaşkanlığı yönetiminde birleştirilmesine karşı çıktı ve 1881'de Orange Cumhuriyeti ile Büyük Britanya arasındaki ilk savaşta arabuluculuk yaptı.

BRANDA a. (ital. sözc.). Modern gemilerde, hamak, tente, vardasilo ve kapele olarak kullanılan su geçirmez bez. —Eski gemilerde, çevresine matafyon geçirilmiş, baş ve ayak uçlarında şıpkaları aneleleri ve askı halatları bulunan, mürettebatın yattığı 190 cm boyunda ve 125 cm eninde bir tür yatak. (Mangalardaki kemereler ve postalar üstüne tutturulmuş kancalara arma edilirdi; her birinde şilte yastık, çarşaf ve battaniye vardı.)

—Denizc. *Branda askısı*, yelkenli gemilerde toplanmış brandaları asarak istif etmek için kemerelere tutturulan izbirolar. || *Branda bağı*, brandaları, yelkenleri ve denkleri sararken kullanılan bir bağ türü. (Yapılışı basit, fora edilmesi çok kolaydır.) || *Branda falakası*, açılmış brandaları gergin tutmak için baş ve ayak uçlarına geçirilen çıtalar. || *Branda kasavelesi*, yıkanmış brandaları, varda siloları ve kapeleleri kurutmak için gerilen halat || *Branda kılıfı*, temiz tutmak için brandaları ve kapeleleri koymaya yarayan bez torba. || *Branda kulağı*, brandalar asıldığında ya da bir yere gerildiğinde, köşelerini açmak için uç matafyonlarına bağlanan lentiyeler. || *Branda numarası*, sarılmış brandaların birbirine karışmaması ve kolayca bulunabilmesi için dış bölümünde bulunan mürettebat role numarası. || *Branda şıpkası*, brandaları asmak için baş ve ayak uçlarındaki matafyonlardan geçirilip demir bir aneleye bağlayan ince halatlardan yapılmış kazayağı.

—Tekst. *Branda bezi*, keten, pamuk ya da yapay elyaftan yapılmış, kalın ve su geçirmez dokuma. (Bk. *anskil.* böl.) —Kötü havalarda açıkta bırakılan malların üstünü örtmeye yarayan su geçirmez bez.

◆ sıf. Denizc. *Branda kova*, ağız ve taban bölümleri ağaç çemberlerle donatılan, brandadan yapılmış silindir biçiminde iş kovası.

—ANSİKL. Tekst. Branda bezlerinin en önemli nitelikleri olan su geçirmezlik ve çürümezlik çeşitli yollarla elde edilebilir: 300°C'a değin ısıtılan katran banyosunda bezler plastikle kaplanır, sonra terletme odasında kurutulur (ağır branda bezleri); branda bezini dokumada kullanılan elyaf, bakır tuzları katılmış alümin asetat banyosunda işlenir ya da beze, yağlı krom asidi tuzları emdirilir (hafif branda bezleri).

Türkiye'de branda bezleri düz, numaralı ve ordu tipi biçiminde üçe ayrılır. *Düz branda bezleri*'nin çözgüsü 12 Ne-14 Ne pamuk ipliğinden yapılır ve haşıllıdır. Atkıda tek kat iplik kadar 10/2 Ne -20/2 Ne arasında bükümlü pamuk ipliği de kullanılabilir. Bezayağı armürle dokunmasına rağmen çözgü iplikleri gücüden çift geçirildiği için örgüsü atkı ribsi'dir. Çözgü sıklığı atkının yaklaşık üç katıdır. Bu nedenle iki yüzünde de çözgü egemendir. Eni 50 cm ile 230 cm, ağırlığıda 230 gr/m² ile 630 gr/m² arasında değişir. Ham olarak yararlanıldığı gibi işlendikten sonra örtü, tente, kep, yazlık elbise, iş elbisesi, üniforma, pantolon vb. yapımında da kullanılır. *Numaralı branda bezleri*, 7-13 / 2-15 Ne arası çok bükümlü pamuk çözgü iplikleri ve bükümlü atkı iplikleriyle bezayağı örgü biçiminde dokunur. Ağırlıklarına göre numaralanır ve ağırlık azaldıkça numara büyür. Bu bezler enlerine göre de sınıflandırılır: 15-23 cm eninde olanlara çok dar, 23-51 cm arasında olanlara dar, 15-142 cm olanları geniş ve 66-365 cm eninde olanlara da çok geniş bezler denir. Yelken bezlerinin eni de 56-61 cm dir. Numaralı branda bezlerine koruyucu çözeltiler emdirilir ve çürümeyi önlemek için bakterilere karşı dayanıklı bir apre verilir. *Ordu tipi branda bezleri*'nin örgüsü bezayağıdır. Hem çözgüsünde hem de atkısında bükülü iplikler kullanılır. Çözgü ve atkı numaralı branda bezlerine oranla daha sık ve iplikler daha incedir. 72 cm ile 230 cm arasında değişik ölçülerde ve 180 g/m² ile 640 g/m² arasında değişen ağırlıklarda üretilir.

BRANDALAMA a. Bir şeyi branda ile kaplama.

BRANDALIK a. Denizc. Sara edilmiş brandaları istiflemek için gemi küpeştelerinde yapılmış dolap biçiminde yer.

BRANDÃO (Raúl), portekizli yazar (Foz do Douro 1867 - Lizbon 1930). Özellikle düzyazı şiirlerinde, insan acılarının gülünç yanlarına parmak basan Brandão tiksindirici olanla trajik, simgecilikle anlatımcılık arasında kararsızlık içindedir (*Farce* [fr.

Meyer

Leonard **Bramer** *Hiçlik alegorisi* (1640'a doğr.) *Kunsthistorisches Museum Viyana.*

Photothèque musées nationaux

Constantin **Brancusi** *Mademoiselle Pogany* tunç, 1933 *C.N.A.C. Georges - Pompidou Paris*

branda bağı

çev.], 1903; *les Pauvres* [fr. çev.], 1906; *l'Humus* [fr. çev.], 1917). Ezilenlerden yana tutumuyla kendini 1940 sonrası yenigerçekçi kuşağa kabul ettirdi. Kronikler, anılar ve sık sık sahnelenen iki piyes yazdı: *le Fou et la Mort* (fr. çev.); *le Gueux et l'Ombre* (fr. çev.), 1923.

BRANDBERG, Namibya'da dağ, Karibib'in K.-B.'sında; 2 606 m.

BRANDEİS (Louis DEMBİTZ), amerikalı hukukçu (Louisville, Kentucky, 1856 - Washington 1941). Boston barosuna yazıldı, halktan kişilerin avukatlığını yapmakla tanındı. Kapitalizm düşmanlığı yapmadan, aşırı sınai ve mali tekelleşmelere karşı koydu. Wilson'un danışmanları arasında yer aldı. Hukuk çevrelerinin karşı koymasına rağmen 1916'da yüksek mahkemeye atandı ve 1939'da görevinden ayrıldı.

BRANDENBURG, Almanya'nın kuzey kesiminde eski devlet; başkenti *Berlin*'di. K.'de Pomeranya ile G.'de Saksonya arasında uzanıyordu ve Prusya birliği'nin merkezi oldu. Ayrıca Brandenburg adı, Elbe ile Oder arasında uzanan ve Havel ile Spree'nin oluşturduğu havzanın bir bölümünü kapsayan, göl kökenli Mecklemburg platosu ve Pomeranya'daki uzantılarıyla Baltık denizi'nden ayrılan, G.'den Fläming ve Lausitz yükseklikleriyle sınırlanan bir coğrafi bölgeyi de belirtir. Büyük K. Avrupa buzul ovasının bir bölümü olan bu bölge, eskiden bataklıklar, fundalıklar, köknar ve kayın ormanlarıyla örtülüyken, insan elinin değmesiyle giderek büyük ölçüde değiştirilmiştir.

TARİH

• *Kökenleri.* Brandenburg seçici markgraflığı Elbe ve Oder ırmakları arasında uzanan, Spree ve Havel ırmaklarının akaçladığı toprakları kapsıyordu. Tunç çağı'ndan başlayarak yerleşme alanı olan bu bölgede önceleri Vandallar, Burgundlar ve Semnonlar, daha sonra da Wiltzler, Liutizler, Obroditler gibi slav kabileleri yerleşti. Charlemagne, bu kabileleri durdurabilmek için Wendemark'ı kurdu, ama onun ölümünden sonra, Slavlar, Elbe'nin B.'sına akınlarını yeniden başlattılar. X. yy.'da Heinrich I, Wiltzler'e ve Liutizler'e karşı saldırıya geçerek Brennabor kalesi'ni (sonradan Brandenburg kenti) ele geçirdi. Oğlu Otto, Havelberg (946), Brandenburg (948), Recknitz kıyılarında kazanılan zaferden sonra da Magdeburg (962) piskoposluklarını kurarak, yenik düşen Slavlar'ı hıristiyanlaştırma ve germenleştirme hareketini hızlandırmak istedi; bu girişimi yönetmeyi, Recknitz savaşı'nın başarılı komutanlarından markî Gero'ya bıraktı. Gero'nun ölümü (965) üzerine Marka altı bölgeye ayrıldı. Bunlardan Altmark, öteki adıyla Nordmark 1134'te imparator Lothar von Supplinburg tarafından Ballenstäd kontu ve Askanyalılar hanedanının kurucusu Ayı Albrecht'e (1106 -1170) verildi.

• *İlk Brandenburg devleti ve Askanyalılar hanedanı* (1134-1320). Ayı Albrecht Nordmark'ı germenleştirme hareketine girişti. Hıristiyanlaştırılmış küçük bir slav prensi olan Pribislaw ın onu vâris göstermesi sayesinde, Wendeler'in 984'te ele geçirmiş oldukları başlıca kale olan Brennabor'u geri almayı (1153) başardı, böylece Altmark ve Mittelmark'ı otoritesi altında toplayarak Brandenburg markgrafı unvanını aldı ve Hollanda kolonlarının yardımıyla Havelland'da toprağı tarıma açma çalışmalarını başlattı.

Yerine geçen markgraflar, en geç 1235'ten başlayarak Seçiciliğe yükseldiler ve toprakları tarıma açma, hıristiyanlığı yayma (Cîteaux tarikatı manastırlarının kurulması) ve D.'ya doğru genişleme çabasını sürdürdüler. Ayı Albrecht'in, markgraflığı birlikte yöneten iki torunu (Otto III [1220-1267] ve Johann I [1220-1266] Lausitz'i ilhak ederek (1253) egemenliklerini Oder ırmağının D.'suna (Neumark ve Pomeranya'da Uckermark) yaydılar. O tarihten başlayarak Brandenburg üç eyaleti içine aldı; Elbe'nin batısında *Altmark*, Elbe ile Oder arasında *Mittelmark*, Oder'in D. sunda *Neumark;* Cölln (1232), Berlin (1242), Frankfurt an der Oder (1253) gibi slav köyleri, kente dönüştürüldü ve buralara alman kolonlar yerleştirildi. İki kardeşin mirasçıları arasında bir süre için parçalanma tehlikesiyle karşılaşan Brandenburg'un bütünlüğünü, 1310'da Valdemar (1318-19) bir ölçüde olsa yeniden sağladı, ama oğlunun ölümüyle (1320), Askanyalılar hanedanı söndü.

• *XIV. yy. da karşılaşılan güçlükler: Wittelsbach ve Lüksemburg hanedanları.* Lüksemburg hanedanı, Brandenburg'u daha 1323'te ele geçirmiş olan Wittelsbach'lardan almaya çalıştı. İmparator Karl IV, Ludwig von Wittelsbach'a (imparator Bavyeralı Ludwig'in oğlu), markgraf unvanını tanımak ve onu 7 seçiciden biri yapmak (Altın mühürlü ferman 1356) zorunda kaldı. 1373'te bu markayı Lüksemburglu Venceslav'a verdi. Venceslav'ın imparator seçilmesiyle, marka üvey kardeşi Sigismond'a geçti (1378).

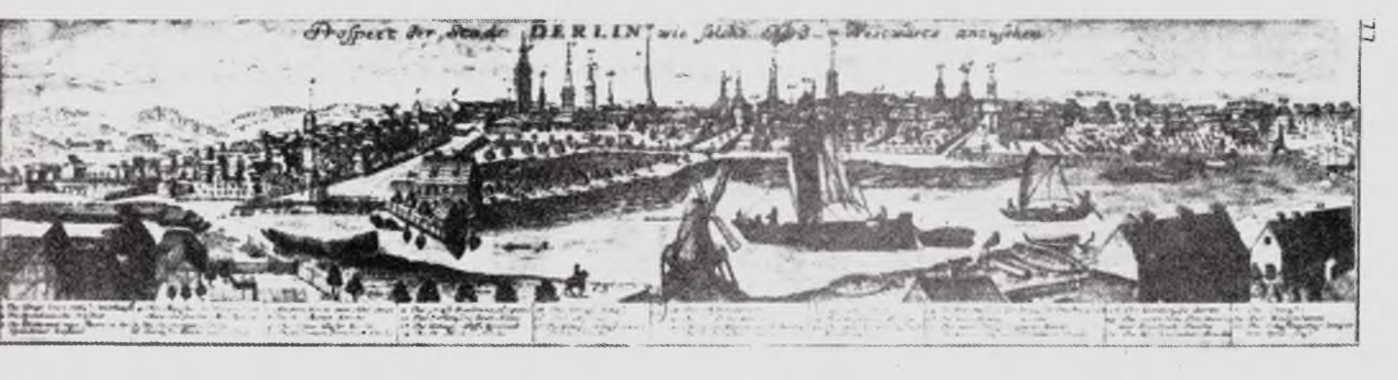
Bütün bu güçlüklere karşın, Brandenburg'un değerlendirilmesine hiç ara verilmedi, tarım (tarla açılması) ve ticaret (Elbe ve Oder ırmaklarında ulaşımın düzenlenmesi, Hansa ile kurulan ittifak) gelişti. Ülke topraklarının tarıma açılmasında köylülerin önemli rol oynaması, bu kesime pek çok ayrıcalık tanınmasına ve XIV. yy.'da prenslerin ve soyluların yetkilerinin artırılmasına karşın her türlü köleliğin ortadan kalkmasına yol açtı. Markgraflar daha 1280'de eyalet meclislerinin onayı olmaksızın vergi toplamamaya söz verdiler; 1355'te eyalet meclisleri, prensin kararlarının uygulanması için onayı gereken sürekli bir danışmanın atanması hakkını da elde ettiler.

• *Hohenzollernler.* 1411'de yeğeni Nürnberg burgrafı Friedrich VI von Hohenzollern'in desteğiyle imparator seçilen Lüksemburglu Sigismond 1415'te, yeğenine birkaç kez yöneticiliğini yapmış olduğu Brandenburg markgraflığını, seçici prens unvanıyla birlikte kesinkes verme kararını aldı. Friedrich VI, yeni unvanını 1417'de Konstanz'da aldı. Brandenburg XIV. yy.'daki veraset kavgaları sonucu topraklarının bir bölümünü yitirmiş olduğundan ve o dönemde yalnızca Altmark, Neumark ve Uckermark bölgesini kapsadığından, küçülmüş bir markgraflık devralmıştı. Yeni seçici prens Friedrich I [VI] (1415 -1440) ve oğlu Friedrich II (1440-1470), Pomeranya'yı ele geçirmeye çalıştılarsa da başaramadılar ve soyluların ayaklanmaları ve kent burjuvazisinin bağımsızlık isteğiyle mücadele etmek zorunda kaldılar. Ama onların ardından Akhilleus takmaadıyla tanınan Albrecht III'ün (1470 -1486) iktidara gelmesiyle, Brandenburg'un durumu düzeldi, 1472'de, Pomeranya dükü yeni seçici'nin metbuluğunu kabul etti, 1473'te "Dispositio Achillea"ya, seçici prenslerin mallarının,küçük kardeşleri zararına, bölünmeksizin yeni hükümdara devredilmesini karara bağlayarak toprak bütünlüğünü sağladı. XVI. yy.'da Hohenzollernler, seçici prensliği, idare, adliye (Yüksek adalet divanı ya da Kammergericht) ve kültür (Frankfurt Üniversitesi, 1506) alanlarında kurumlarla donatarak Brandenburg'u merkeziyetçi bir devlete dönüştürdüler. Ayrıca Joachim II'nin Luther reformu'nu benimsemesi (1539), din adamlarının mallarına el koyarak zenginleşmelerini sağladı, hatta Silezya (1537) ve Prusya (1569) düklüklerini yöneten sülaleler vâris bırakmadan ortadan kalkarsa onların yerine geçme hakkını satın alarak, geleceklerini güvenlik altına aldılar. Ama Hohenzollernler'in yayılma emelleri ancak XVII. yy.'da, özellikle Johann Sigismond döneminde (1608 -1619) gerçekleşebildi.

• *Brandenburg devletinden Prusya devletine.* XVII. yy.'da Hohenzollernler'in hırslı kişilikleri, Brandenburg devletinin genişleyerek, iki miras (1614'te Kleve, 1618'de Prusya) ve bir yararlı antlaşma (Westfalen antlaşması 1648) sayesinde tüm Kuzey Almanya boyunca, Kuzey denizi'nden Baltık denizi'ne dek yayılmasını sağladı. Üstelik 1604'te, yalnızca seçici'ye bağlı bir özel konsey kurulması, bölgesel özelliklerin zararına olarak devletin gücünü pekiştirmişti.

Bu geniş topraklar üstünde, Otuz Yıl savaşları'ndan büyük zarar görmüş (1648'de Berlin'in nüfusu 6 000'di) olan Brandenburg, aslında basit bir eyalet durumuna indirgenmişti; yalnızca kurumlarının (Landtag) ayakta durması ve ayrıcalıklarını koruması sayesinde özerk kalmayı başarıyordu; bununla birlikte, Hohenzollernler'in güçlerini buradan başlayarak çevreye yaymış olmaları, margraflığın Ren ile Nyemen'e eşit uzaklıkta bulunması, kurulmakta olan Prusya devletine birinci derecede rol oynamasını sağladı. Bu yüzden büyük seçici Friedrich Wilhelm (1640-1688) Nantes fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasından mağdur olan protestan Fransızlar'ı Brandenburg'a yönelterek, Berlin bölgesindeki fundalık ve ormanların tarlaya dönüştürülmesi ve bataklıkların kurutulmasıyla görevlendirdi. Berlin o tarihten sonra, Hohenzollern devletlerinin ortak başkenti oldu. 1701'de Friedrich III, Friedrich I adıyla Prusya kralı oldu. (→ PRUSYA.)

BRANDENBURG, Almanya'da eyalet (Land); 29 059 km²; 2 641 152 nüf. (1990). Başkenti *Potsdam.* İkinci Dünya savaşı ertesinde Demokratik Almanya

Eski **Brandenburg** devletinin (XVII. yy.) başkenti Berlin'den bir görünüş alman gravürü *Bibliotheque nationale, Paris*

içinde kalarak, 1947'de eyalet statüsünü kaybeden Brandenburg, 1990'da iki Almanya'nın birleşmesinden sonra Federal cumhuriyet temel anayasası'na bağlandı ve yeniden eyalet oldu.

BRANDENBURG, Almanya'nın kuzey-doğusunda kent, Havel ırmağı kıyısında, Potsdam'ın B.'sında; 94 000 nüf. Demir-çelik sanayisi. Makine yapımı.

Brandenburg konçertoları, J. S. Bach'ın 1721'de Brandenburg'lu Christian Ludwig'e ithaf ettiği altı konçerto. Virtüoz yorumcular gerektiren bir çokseslilikle yazılmış olan bu konçertolar, en iyi müzikçilere sahip olmakla övünen markgrafa Bach tarafından yöneltilmiş bir meydan okumadır. Konçertoların 1, 2, 4 ve 5 no'lu olanları, bir sürekli bas çalgısıyla yaylı çalgılardan oluşan ripienocular ve solocu çalgılar arasında bir diyalog oluşturacak biçimde yazılmıştır (5. konçertodaki klavsen kadansı ünlüdür). 3 ve 6 no'lu konçertolar ise, geleneksel konçerto üslubundan oldukça uzaktır.

BRANDES (Georg), danimarkalı edebiyat eleştirmeni (Kopenhag 1842 - *ay. y.* 1927). İlk yapıtlarında Sainte-Beuve ve Taine'in etkisi görülür (*Den Franske Aestetik i vore Dage* [Çağdaş fransız estetiği], 1870). İngiltere'de Stuart Mill ile tanıştı, Fransa'da Renan ve Taine ile dostluk kurdu. Kopenhag'a döndüğünde bir dizi konferans verdi: *Hövedströminger i det XIXe Aarhundredes europoeiske Litteratur* (XIX. yy. Avrupa edebiyatında büyük akımlar) [1871]. Bu konferanslar İbsen'in deyişiyle bütün İskandinavya için "dünle bugün arasında bir uçurum" açtı. Brandes bu konuşmalarında romantizm yandaşlarını yerdi ve natüralist edebiyatın programını çizdi. Artık, bu programa göre, bundan böyle "bütün sorunlar tartışmaya açık" tutulacaktı. Daha sonra, Brandes, kardeşi Edvard ile birlikte iskandinav edebiyatını iyice etkisi altına aldı. Giderek bireyciliğe yöneldi ve büyük dehaları kitaplarında yüceltti (*Shakespeare*, 1895; *Goethe*, 1914-15; *Voltaire*, 1916-17; *Julius Caesar*, 1918; *Michelangelo*, 1921).

BRANDES (Edvard), danimarkalı yazar ve siyaset adamı (Kopenhag 1847 - *ay. y.* 1931). Georg Brandes'in kardeşi, gazeteci ve eleştirmen. Ağabeyinin değerli bir yardımcısıydı. 1884'te V. Hörup ile Politiken gazetesini kurdu. Tiyatro oyunları yayımladı (*Et Besk*, 1882). Önce Folketing (1880-1894), sonra Landsting (1906-1927) meclislerine seçildi. Zahle'nin radikal hükümetlerinde maliye bakanlığı yaptı (1909-10 ve 1913-1920).

BRANDESTOC a. (fr. sözc.). XVI. ve XVII. yy. kullanılan ucu kılıçlı baston. Bu kılıç, çoğunlukla, sopanın içindeki boşluğa girerdi. (Eşanl. BRİNDESTOC.)

BRANDİS (Christian), alman filolog (Hildesheim 1790 - Bonn 1867). Bonn Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Berlin Kraliyet bilimler akademisi'nin desteğiyle Aristoteles'in yapıtlarının açıklamalı ve eleştirel yayınlarını hazırladı (1831-1836). *Handbuch der Geschicte der Griechisch-Römischen Philosophie* (Yunan ve roma felsefesi tarihi el kitabı) [1835-1844] adlı yapıtın yazarıdır.

BRANDİZİT a. (fr. *brandisite*). Miner. Klintonit türünden, alüminyum, demir, magnezyum ve kalsiyum hidratlı doğal silikat.

BRANDLER (Heinrich), alman siyaset adamı (Varnsdorf, Bohemya, 1881-Hamburg 1967). 1914'ten önce sendikal ve sosyalist harekete etkin olarak katıldı. 1921'den 1923'e kadar Alman komünist partisi'ni yönetti. 1929'da, "sağ" kanatla birlikte parti'den çıkarıldı, 1929'dan 1933'e kadar oluşturduğu bir muhalefet grubunun liderliğini yaptı.

BRANDO (Marlon), amerikalı sinema oyuncusu (Omaha 1924). New York'taki Actor's Studio'da Lee Strasberg ve Elia Kazan'dan ders aldı. Sinemaya F. Zinnemann'ın *The Men* (1950) filmiyle başladı; E. Kazan'ın *İhtiras tramvayı* (A Streetcar Named Desire) [1951] ile tanındı (bu filmdeki rolünü 1947'de sahnede de oynamıştı). Sonraki filmlerinde güçlü oyuncu kişiliğini kanıtladı: *Ölü tuzağı* (Viva Zapata) [E. Kazan, 1952], *Jül Sezar* (Julius Caesar) [J. L. Mankiewicz, 1953], *Kanlı hücum* (The Wild one) [L. Benedek, 1953], *Rıhtımlar üzerinde* (On The Waterfront) [E. Kazan, 1954], *Genç aslanlar* (The Young Lions) [E. Dmytryk, 1957], *Aşk ve intikam* (Oneeyed Jack) [M. Brando, 1960], *Denizde isyan* (Mutiny on the Bounty) [L. Milestone, 1961], *Kaçaklar* (The Chase) [A. Penn, 1966], *Hong Konglu kontes* (The Countess from Hong Kong) [C. Chaplin, 1966], *Parıltılı gözler* (Reflections in a golden eye) [J. Huston, 1967], *İsyan* (Queimada) [G. Pontecorvo, 1969], *Karanlıktan gelen adam* (The Night-comers) [M. Winner, 1971], *Baba* (The Godfather) [F. F. Coppola, 1972], *Paris'te son tango* (Ultimo Tango a Parigi) [B. Bertolucci, 1972], *Bozgun* (The Missouri Breaks) [A. Penn, 1975], *Kıyamet* (The Apocalypse now) [F. F. Coppola, 1979], *Akıl hocası* (The Freshman) [A. Bergman, 1990].

Artistes associés-coll. J.-L. Passek

Marlon **Brando**, Arthur Penn'in *Bozgun* adlı filminden bir sahne (1975)

BRANDON, Kanada'da (Manitoba) kent, Assiniboine ırmağı kıyısında, Winnipeg'in B.'sında; 36 000 nüf. (1991).

BRANDON (Charles), **I. Suffolk** dükü, ingiliz soylusu. (1484 ? - Guildford, Surrey, 1545). Henry VIII'in dostuydu; onun Fransa kralı Louis XII'den dul kalan kız kardeşi Mary ile evlendi (1515). Çeşitli diplomatik görevlerde bulundu; İngilizler'in 1523'te ve 1544'te (Boulogne'un alınması) Fransa'ya karşı yaptıkları seferleri yönetti.

BRANDSTETTER (Alois), avusturyalı yazar (Aichmühl, Yukarı Avusturya, 1938). Bilinçli olarak eski bir dille yazdığı romanlarında, toplumu, "doğa"dan ya da hayvanlar dünyasından seçtiği gülünç öğelerle eleştirdi (*Überwindung der Blitzangst*, 1973; *Der Laumund des Löwen*, 1976).

BRANDT (Sebastian) → BRANT.

BRANDT (Hennig) → BRAND.

BRANDT (Georg), isveçli kimyacı (Riddarhyttan, Västmanland, 1694 - Stockholm 1768). Uppsala Üniversitesi'nde profesörlük yaptı, arseniği inceledi ve 1735'te, renkli camlardan arı olmayan kobalt elde etti.

BRANDT (Marie BİSCHOF, **Marianne** denir), avusturyalı opera şarkıcısı (Viyana 1842 - *ay. y.* 1921). Olağanüstü bir mezzo-soprano sesi olan Brandt, Pauline Viardot'nun önerisiyle *Parsifal*'de Kundry rolünde oynadı ve Wagner'in yapıtlarını Avrupa ve ABD'de tanıttı.

BRANDT (Bill), ingiliz fotoğrafçı (Londra 1905 - *ay. y.* 1983). Paris'te Man Ray ile birlikte çalıştı ve gerçeküstücülerden etkilendi ve Londra'ya döndü. Birçok röportaj hazırladı; başkentin ilkel barakalarından dokunaklı kesitler sergileyen resimleri de bunlar arasındadır. Olağanüstü perspektifler ve vücuda fosil görünümü veren garip bir ışık yardımıyla çıplak kadın çalışmasına yenilik getirdi.

Galerie Marlborough, Londra

Bill **Brandt:** *Londra* (1952)

BRANDT (Karl Herbert FRAHM, **Willy** denir), alman siyaset adamı (Lübeck 1913 - Bonn 1992). Genç yaşta, sosyalist gençlik saflarında mücadele etti ve 1931'den başlayarak, Sosyal-demokrat parti'nin (SDP) sol fraksiyonu da olan İşçilerin sosyalist partisi'ne (SAP) girdi. Nazizmin iktidara gelmesiyle Norveç'e göç etti ve bu ülkenin vatandaşı oldu. Bir sosyalist dayanışma örgütünün sekreteri unvanıyla delege ve gazeteci olarak İspanya cephesine gönderildi. İkinci Dünya savaşı boyunca alman direniş örgütüyle temas halindeydi. 1947'de tekrar alman uyruğuna geçti. Sosyal-demokrat parti (SPD) üyesi oldu; partiyi Berlin delegesi olarak Bundestag'da temsil etti (1949), daha sonra Berlin belediye başkanlığına seçildi (4 ekim 1957) ve başkanlığa yeniden seçildikten (10 ocak 1959) sonra parti içinde sözü en çok dinlenen liderlerden biri oldu.

Sosyal-demokrat parti başkanı olan Brandt, 1966'da başbakan yardımcılığı ve dışişleri bakanlığına atandı. 21 ekim 1969'da sosyal demokratlarla liberallerden oluşan bir koalisyon hükümetinde (SPD-FDP) başbakan oldu. Bunun üzerine, doğuya açılma anlamına gelen "Ostpolitik"i savunarak Batı Almanya'nın dış politikasında tam bir değişime girişti. Hıristiyan-demokratların sert muhalefetine karşın büyük başarılar elde etti: Alman Demokratik Cumhuriyeti hükümet başkanı Willi Stoph ile Erfurt'ta (19 mart 1970) ve daha sonra Kassel'de (21 mayıs 1970) buluştu; resmen ziyaret ettiği SSCB (ağustos 1970) ve Polonya (aralık 1970) ile önemli antlaşmalar imzaladı. 1971'de Nobel barış ödülü'nü aldı. 27 nisan 1972'de Moskova ve Varşova antlaşmaları Bundestag tarafından zorlukla onaylandı. Bunun üzerine Brandt seçimleri öne almaya karar verdi (aralık 1972). Yeniden başbakan seçildi ve bundan sonra dış politikasını, uluslararası yumuşama ve Avrupa'nın ekonomik ve parasal birliğinin sağlanması konularında yoğunlaştırdı.

Bureau-Sygma

Willy **Brandt** (1969'da)

Fakat, 1969'da söz verilen sosyal reformları gerçekleştirmediğinden gitgide kamuoyunun güvenini kaybetti. Kendi partisi içinde de sorunlarla karşılaştı. Sosyal-demokrat parti'nin bir dizi başarısızlıklarından sonra ortaya çıkan bir casusluk olayı (Wilhelm olayı), hükümetin otoritesine yeni bir darbe indirdi. 7 mayıs 1974'te istifa etti; fakat Sosyal-demokrat parti'nin başkanı olarak kaldı ve 1976'da Sosyalist enternasyonal'e başkan seçildi. 1979'da Avrupa parlamentosu'nda yer aldı. "Brandt komisyonu" diye bilinen *Uluslararası kalkınma sorunları komisyonu* onun başkanlığında kuruldu (1977-1983). 1983 başında seçim kampanyasına zaman ayırabilmek için

1902

Avrupa parlamentosu üyeliğinden çekildi. Sosyalist enternasyonal başkanlığını sürdürdü. Mart 1987'de SPD başkanlığında ayrıldı.

BRANDT (Jürgen), alman general (Kiel 1922). 1944'te piyade asteğmendi; tutsak edildi. Savunma işleriyle görevli daireye (1950), sonra da Bundeswehr'e girdi. Bir zırhlı tümene komuta ettikten sonra, NATO'nun askeri komitesinde Federal Almanya Cumhuriyeti'ni temsil etti. Aralık 1978'den beri Bundeswehr'in başmüfettişidir.

Nationalmuseum, Stockholm

Edouard **Branly**
Edmond Eugène Suau'nun bir resminden ayrıntı (1911) *özel kol.*

BRANDTİT a. (fr. *brandtite*). Miner. Hidratlı doğal manganez ve kalsiyum arsenat.

Brandus & Dufour, XIX. yy.'ın ikinci yarısında Paris'te kurulmuş müzik yayıncılığı ortaklığı. Bu firmanın yapıtlarını yayımladığı besteciler arasında Cherubini, Berlioz, Chopin, Liszt, Meyerbeer, Auber, Donizetti, Lecoq vardır.

BRANDY a. İngiltere'de mayalanmış çeşitli meyvelerden ya da şaraptan elde edilen damıtık içki. (Tek başına içilmek üzere hazırlanan brandy'de % 50 oranında alkol bulunur, bazı içkileri kuvvetlendirmek amacıyla hazırlanandaysa % 80-95 oranında alkol vardır. Diğer damıtık içkiler gibi brandy'nin de tadı şişelendikten sonra değişmez.)

BRANDYS (Kazimierz), polonyalı yazar (Lódź 1916). Birey ile çağı arasındaki karşılıklı ilişkileri inceledi. *Miedzy wojnami*, (1948-1951). Romanlarında sosyalist gerçekçiliği benimsedi (*Obywatele*, 1954); daha sonra edebi bilinç üzerine incelemeler kaleme aldı (*Matka Krolow*, 1957). Denemelerinde (*Souvenir du présent* [fr. çev.], 1958-1968) ve özyaşamsal (*Façon d'être* [fr. çev.], 1964; *le Joker* [fr. çev.], 1966) ya da tarihsel öykülerinde (*Variations postales* [fr. çev.], 1972; *l'Irréalité* [fr. çev.], 1978), insan yaşamının karmaşıklığına parmak bastı.

BRANDÝS NAD LABEM, Çekoslovakya'da (Orta Bohemya) kent, Elbe ırmağı kıyısında, Prag'ın K.-D.'sunda. Bohemya krallarının eski şatosu. Taşıt araçları montaj sanayisi.

BRANDYWİNE, ABD'nin doğu kesiminde (Pennsylvania ve Delaware) ırmak, Philadelphia'nın G.'inde Delaware ırmağına kavuşur. Washington'da ayaklananların Cornwallis komutasındaki İngilizler'e Brandwine ırmağı kıyılarında yenilmeleri (11 eylül 1777), general Howe'in Philadelphia'yı ele geçirmesine (25 eylül) yol açmıştı.

BRANERİT a. (fr. *brannerite*). Miner. Doğal titan ve uranyum oksit.

BRANGUS a. Brahman zebusunun (3/8 kan) *Angus* cinsinden boğayla (5/8 kan) çaprazlanması sonucu elde edilen hayvanlara verilen ad.

BRANGWYN (*sir* Frank), ingiliz ressam, desinatör ve gravürcü (Brugge 1867 - Ditchling, Sussex, 1956). De Groux ve Millet den, daha sonra da atölyesinde çalıştığı W. Morris'ten etkilendi; ona resmi çevrelerde de ün kazandıran büyük boyutlu suluboya resimler ve dekoratif estamplar (kent ve liman manzaraları), pitoresk tablolar (Doğu'ya ilişkin konular, pazar sahneleri) çizdi ve duvar dekorları yaptı.

Hjalmar **Branting**
Sven Richard Bergh'in yapıtı (1911, ayrıntı)
Nationalmuseum, Stockholm

BRANHAMELLA a. Solunum yollarında çürükçül yaşayan ya da hastalık yapan, tam aerobi Gram negatif kokúsleri kapsayan bakteri cinsi.

BRANİCKİ (Jan), polonyalı devlet adamı (Tykocin 1689 - Białystok 1771). Kraków şatosu yöneticisi, krallığın büyük hetmanı. August III'ün ölümünden sonra Rusya karşıtı parti onu tahta çıkarmayı düşündü. Ancak, sınır dışı edildi ve Polonya'ya ancak karısının kardeşi Stanislaw II August Poniatowski'nin seçilmesinden sonra dönebildi. Yaşamının son yıllarını bir "Polonya Versailles'ı" haline getirdiği Białystok'taki malikânesinde geçirdi.

BRANİCKİ (Franciszek), polonyalı devlet adamı (1730'a doğr. - Ukrayna 1819). Önceleri basit bir tımar sahibiydi; Rusya'yı destekleyince, büyük bir servet yaptı. Potemkin'in yeğeniyle evlendi ve 1775'te büyük hetman oldu. 1792'de Targowica konfederasyonu'nun kurucuları arasında yer aldı; 1794'te vatan hainı ilan edildi.

Braniff International, 1928'de kurulan ve 1930'da kurucusu Thomas Braniff'in adını alan amerikan hava taşımacılık şirketi. Dallas'da (Texas) çalışmaya başladı ve öncelikle iç hatlarda ve ABD ile Latin Amerika arasındaki hatlarda uzmanlaştı; 1977'den 1980 nisanına dek, Air France ve British Airways ile yapılan anlaşma uyarınca, Paris-Washington-Dallas hattı üzerinde Concorde uçağını kullandı. Şirket ayrıca, hatlarını Avrupa'ya, Asya'ya ve Ortadoğu'ya doğru genişletti.

BRANKHİDAİ, Anadolu'nun Ionia bölgesinde, Didyma kentindeki ünlü Apollon tapınağı'na hizmet eden rahipler ailesi (İ.Ö. VI. yy.). Miletos'tan Didyma'ya uzanan kutsal yolun son bölümünün iki yanında, bu rahiplerin oturur biçimde betimlendiği heykeller bulunuyordu. Arkaik dönem yunan sanatının önemli örneklerinden olan bu heykellerin bir bölümü Londra British museum'da sergilenmektedir.

BRANKHOS. Yun. mit. Apollon'dan gelen esinle, Didyma'da bu tanrıya adadığı tapınakta kâhinlik yapan yunanlı çoban. (→ BRANKHİDAİ.)

BRANKİOTROPİZM a. (fr. *branchiotropisme*). Balıkları oksijeni daha çok suya yönelten fiziksel tepki.

BRANKİYOM a. (fr. *branchiome*). Solungaç yaylarının körelmesinden sonra dokularda kalan embriyon kalıntılarının anormal gelişmesinden doğan boyun uru. (Bu çeşit urlar çok az görülür, ama tehlikelidir.)

BRANKOVİC, bir sırp ailesinin adı. Başlıca üyeleri şunlardır: VUK (öl. 1398), çar Lazar'ın damadı oldu. I. Kosova savaşı'nda (1389) Sırp ordusunun sağ kanadına komuta etti. 1392'de Üsküp'ü Osmanlılar'a teslim etmesi ve haraç vermeyi kabul etmesine karşın Bayezit I tarafından topraklarından çıkarıldı (1396). İki yıl sonra öldü. DURAD, Osmanlı tarihinde **Vilkoğlu** ya da **Vulkoğlu** diye anılır, 1427 1456 yılları arası sırp despotu, öncekinin oğlu. İlkin türk yanlısı olarak tanındı. Belgrad'ı Macarlar'a terk etmek zorunda kaldı. Bir süre Osmanlılar ve Macarlar ile iyi ilişkiler kurdu. Osmanlılar'ın Sırbistan'ı işgalinden sonra, Macarlar'a iltica etti (1439). Daha sonra Osmanlılar'a vergi vermek koşuluyla Semendire (Smederevo) merkez olmak üzere oluşturulan Sırp despotluğuna getirildi. 1448'deki II. Kosova savaşı'nda tarafsız kaldı. 1454'te Osmanlılar'ın Sırbistan'a savaş açmaları üzerine, birçok yükümlülüğü kabul ederek antlaşma yaptı. Osmanlı ordusunun Güney Sırbistan'ı ele geçirmesinden sonra Avusturya ve Macaristan'dan yardım istedi (1455). Daha sonra Fatih Sultan Mehmet Sırbistan'ın kuzeyini ona bıraktı. Aynı yılın sonunda öldü. GRIGUR, Durad'ın oğlu (öl. 1459). Aynaroz dağına çekildi. LAZAR, Durad'ın oğlu. 1456'da başlayan despotluğu, 1458'de ölümüne kadar sürdü. STEFAN, Durad'ın oğlu. 1458 -1459 arası despotluk yaptı, İtalya'da öldü. Daha sonra bu aileden gelenler Macaristan'a yerleşti.

BRANLY (Édouard), fransız fizikçi (Amiens 1844 - Paris 1940). 1865'te École normale supérieure'e girdi; fizik laboratuvarı müdür yardımcısı olarak burada kaldı ve 1873'te tezini verdi. 1875'te Rollin kolej'e profesör olarak atandı. Sonra üniversiteden ayrıldı ve Paris Katolik enstitüsü'ne fizik profesörü oldu. 1911'de Bilimler akademisi'ne girdi. 1890'da telsiz telgraf işaretlerini almayı sağlayan ve Marconi'nin uzaktan iletim deneylerinde kullanılan radyoiletkeni ya da koherörü tasarladı. 1891'de vericiye bağlanan ve daha sonra "anten" adı verilen metal çubukların ışıma etkisini buldu. Elektriklenmiş maddelerin ışık etkisiyle boşalımı ve uzaktan kumanda üzerine araştırmaları da vardır.

BRANNER (Hans Christian), danimarkalı yazar (Ordrup 1903 - Kopenhag 1966). Öykülerinde (*Om lidt er vi borte*, 1939; *To Minutters Stilhed*, 1944), romanlarında (*Rytteren*, 1949; *İngen kender natten*, 1955) ve tiyatro oyunlarında (*Thermopylae*, 1957) modern toplumun doğurduğu çatışmaları anlattı.

BRANŞ a. (fr. *branche'tan*). **1.** Bir bilimin, bir etkinliğin, bir organizasyonun bölümleri; dal, kol: *Çeşitli branşlarda düzenlenen bir yarışma.* **—2.** Bir kimsenin etkinliğini sürdürdüğü alan: *Branşının en iyisidir.*
—Muhs. → KOL.

BRANŞMAN a. (fr. *branchement*, bağlantı). BAĞLANTI'nın eşanlamlısı.

BRANT ya da **BRANDT** (Sebastian), alsacelı hümanist (Strasbourg 1457 ya da 1458 - *ay. y.* 1521). Basel'de latin edebiyatı ve hukuk profesörü oldu, sonra Strasbourg temsilciliğine ve şansölyeliğine getirildi. Ününü Basel'de 1494'te yayımlanan ve Alsace lehçesiyle yazdığı *Das Narrenschiff* adlı şiire borçludur.

BRANT (Joseph), mohawk dilinde **Thayendanegea,** Kuzey Amerika'da Mohawk kızılderili kabilesinin başkanı (Ohio ırmağı kıyıları, bugün New York eyaleti, 1742 - Brandtford yakınında, bugün Ontario, 1807). Bağımsızlık savaşı sırasında Kanada Fransızları karşısında İngilizler ile ittifak kuran altı ulusun önderi oldu. Sonra Yukarı-Kanada'ya çekilerek, Mohawklar'a Batı uygarlığını benimsetmeye çalıştı.

BRANTA a. Kuzey yarıkürede yaşayan göçmen kuşları içeren cins. (Kazlarla akrabadır. Tüylerinin bir bölümü siyahtır. Suyosunları ve deniz otlarıyla beslenir. Türkiye'de hilalli kaz [*Branta bernicla*] ve kızıl boyunlu kaz [*Branta ruficollis*] türlerine rastlanır. Ördekgiller familyası, *Anserinae* oymağı).

BRANTAS, Cava adasında (Endonezya) ırmak; 252 km. Güney-doğu dağlarından doğar, bir delta oluşturarak Madura boğazına dökülür. Mocokerto barajı, Surabaya'nın G.'inde geniş bir tarım bölgesinin sulanmasını sağlar.

BRANTFORD, Kanada'da (Ontario) kent, Grand ırmağı kıyısında; 74 000 nüf. (1990). Sanayi merkezi (makine ve elektrikli gereçler yapımı, dokuma ve kimya sanayileri). A. Graham Bell'in eskiden oturduğu ev (bugün telefon müzesi).

BRANTİNG (Hjalmar), isveçli siyaset adamı ve gazeteci (Stockholm 1860 - *ay. y.* 1925). Önce gökbilimci, sonra gazeteci oldu (1884), Sosyal-demokrat parti'nin liderliğine geldi. Social-Demokraten gazetesini yönetti (1887-1917) ve 1896'da Riksdag'a girdi. Orada, altı yıl boyunca Sosyalist parti'nin tek temsilcisi olarak, işçilerle ilgili yasaların düzeltilmesi için uğraştı. Maliye bakanı oldu (1917 -18), 1920'de de isveç'in ilk sosyalist hükümetini kurdu. 1921-1923 ve 1924-25 arası yeniden başbakan oldu. Başlangıçta devrimci marxçı olan Branting, çok geçmeden parlamentocu siyaseti seçerek ve işçi sınıfının burjuva devletle kaynaştırılmasını savunan sosyal demokrat öğretiyi benimseyerek "revizyonist" oldu. Güçlü kişiliğiyle, İsveç'teki işçi hareketinin gelişimini etkiledi. Norveç'in özgürlüğünden yana olması, İsveç-Norveç birliği'nin

bozulmasında (1905) büyük bir rol oynadı. Milletler Cemiyeti'nde, silahsızlanma komisyonuna başkanlık etti.

BRANTÔME (Pierre DE BOURDEILLE, —*senyörü*), fransız yazar (Bourdeille 1540'a doğr.-1614). İtalya ve Afrika'da Türkler'e karşı savaştı, birinci ve üçüncü haçlı savaşlarına katıldı, Guiseler ve İspanyalı Felipe II tarafından korundu, gözden düştü ve Périgord'daki topraklarına çekildi. 1584'te attan düşmesi inzivaya çekilmesine neden oldu, boş zamanlarını, karıştığı olayları yazarak geçirdi. Yapıtlarının tümü ölümünden sonra yayımlandı: *les Vies des hommes illustres et des grands capitaines étrangers et français* (Ünlü kişilerin, fransız ve yabancı büyük kaptanların yaşamları); *les Vies des dames illustres, des dames galantes* (Ünlü kadınların, hafif meşrep kadınların yaşamları); *le Discours sur le duel* (Düello üzerine söylev) vb. Renkli ve canlı üslup ve anlatma zevki uğruna, doğruluk ve görüş derinliğini, tarihe sadakati feda etti.

BRAOLAR, Laos'un güneyinde, Kamboçya'nın kuzeyinde ve Tayland'ın doğusunda dağınık olarak yaşayan dağlı topluluk. Braolar yaklaşık 12 000 kişi kadardırlar ve bir mon-khemer dili konuşurlar. Göçebedirler. Pirinç eker, balık avlar ve çömlekçilik yaparlar. Büyük köyleri genellikle tahkim edilmiş ve evleri ortak köy evinin çevresinde daire biçiminde sıralanmıştır. Görünüşe göre, iki yanlı bir akrabalık sistemleri vardır ve birçok brao altgruplarında çok karılılık benimsenmiştir.

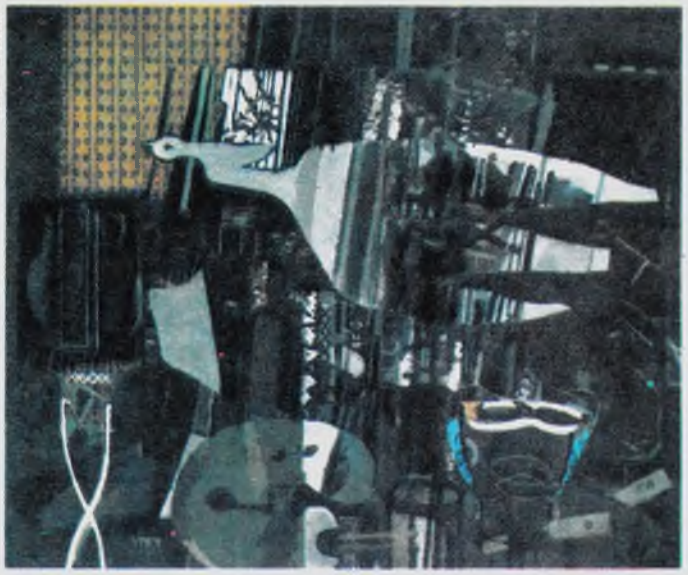
BRAOSE, fetihten sonra İngiltere'de yerleşen, Braose (Falaise yakınında) kökenli normandiyalı aile. Üyelerinin en tanınmışı, Henry II'nin ölümü üzerine Wales senyörlerinin en güçlüsü durumuna gelen GUILLAUME (öl. Corbeil 1211) idi. Önceleri Yurtsuz John'un gözdelerinden biriyken, 1207'de onunla arası bozuldu. 1210'da sürgüne gönderildi, topraklarına el kondu; karısı ve çocukları da hapse atılarak açlıktan öldüler.

BRAQUE (Georges), fransız ressam (Argenteuil 1882-Paris 1963). Le Havre'da Charles Lhuillier'nin güzel sanatlar okulunda verdiği gece kurslarını Dufy ve Friesz ile birlikte izledi. Boyacı çıraklığı yaptı. Paris'e, Friesz'in yanına gitti, Matisse ve Derain'in etkisinde kalarak keşfettiği fovizm akımını 1906-07 arasında temkinli bir biçimde uyguladı (*L'Estaque [iskele]*, 1906, Ulusal modern sanat müzesi, Paris). Ancak, renk coşkusuna yapıyı yeğledi; 1907 yılı, sanatı için bir dönüm noktası oldu: büyük bir anma sergisi (Paris'te Salon d'Automne) ona Cézanne'ı tanıttı; kısa bir süre önce *Avignonlu genç kızlar*'ı gerçekleştirmiş olan Picasso ile tanışması ise kübizm akımını birlikte başlatmalarına yol açtı. Manzara resimlerinde yalın biçimler, geometrik hacimler ve ölçülü renkler kullanmaya başladı (*L 'Estaque' ta evler*, 1908, Kunstmuseum, Bern). Cézanne'dan kaynaklanan geçişler ve oranlamalar (*La Roche-Guyon şatosu*, 1909, Moderna Museet, Stockholm), natürmortlarda (manzara resimlerinden hemen hemen tümüyle vazgeçti) hacim araştırmasından düzlem araştırmasına geçmesini sağladı; perspektifi ortadan kaldırarak, nesnenin çeşitli öğelerini ve görünüşlerini bir düzlem üzerinde yan yana dizdi (*Keman ve testi*, 1910, Kunstmuseum, Basel). Kübizmin "çözümleyici" döneminin belirgin özelliği olan bu eşzamanlı bakış, beraberinde bir çeşit "anlaşılmazlık" getirdi: biçimlerin açı ve eğrilere indirgenerek gösterilmesiyle, ölçülü renklerle, bölünmüş ve titrek fırça vuruşlarıyla, Braque gerçeği bütünsel bir anlayışla yeniden kurdu (*Portekizli adam*, 1911, Basel). Ancak, şablonla çizilmiş harf ve rakamların kullanılmasından sonra, "yapıştırma kâğıtlar" ile 1912'den başlayarak (*Meyvelik ve bardak*, özel koleksiyon), "birleştirici" kübizme doğru yöneldi: renk, biçimden bağımsız olarak yeniden kullanıldı; maddelerin taklidi (tahta, mermer, kumaş) ve tabloya katılmasıyla (kum, talaş, demir eğirtisi) ya da gündelik gereçlerin yapıştırılmasıyla (gazete kâğıdı, paket kâğıdı, duvar kâğıdı, vb.), gerçek yeniden gündeme geldi. Fazlalıkların atılması ve büyük bir plastik ve mimari kesinlik, bu dönem yapıtlarının belirgin özelliğidir (*Oval natürmort [keman]*, 1914, Museum of Modern Art, New York). Bu özellikler Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, renk, madde ve ritim bakımından daha zengin bir ortamda yer aldı. (*Cafe-bar*, 1919, Basel; *Vals* ya da *Şömine* de denilen *Gitarlı natürmort I*, 1920—21, Narodni Galerie, Prag). Koyu ve genellikle ağırbaşlı ahenkler yerlerini, 1927-28 yıllarında, açık, berrak ve daha canlı renklere bıraktı (*Mavili kırmızılı gitar*, 1930, özel koleksiyon); aşırı süslü tuvallerde ise (*Mandolinli natürmort*, 1936-1938, özel koleksiyon), serbest ve kararsız çizgiler kullanıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında gerçekleştirdiği sade, ciddi yapıtlardan (*Siyah balıklar*, 1942, Ulusal modern sanat müzesi, Paris) sonra, Braque, resim çalışmalarını "Atölyeler" dizisi (1949-1956) üzerinde yoğunlaştırdı, mekân araştırmalarını kuş tema'sında (Louvre müzesi'nin Etrüsk salonunun tavan resimleri, 1952-53) bir bütünlüğe kavuşturdu.

Braque özellikle Hesiodos'un *Theogonia*'sını (baskıresim) ve Reverdy'nin *la Liberté des mers*'ini (taşbaskı) resimledi. Kuyumculuk sanatıyla da ilgilendi. Tasarımını yaptığı 133 mücevher, H. de Lowenfeld tarafından gerçekleştirilerek, 1963 yılında, A. Malraux'nun koruyuculuğunda pavillon de Marsan'da sergilendi. Bunların büyük bir bölümü klasik mitolojiden esinlenir; üzerlerinde, ressamın sevdiği kuş ve balık figürleri yer alır. Bunlar genellikle, sert taştan levhalara tutturulmuş, taş ve filigran biçimi verilmiş ya da perdahlanmış ve altından yapılma, aralarına kıymetli taşların yerleştirildiği motiflerdir. Yaşamının ayrılmaz bir parçası olan şiir ve sanat, Braque'a, 1952'de *le Jour et la Nuit* adıyla yayımlanan "Defterler"indeki özdeyişleri esinlemiştir.

BRASCH (Thomas), alman yazar (Westow, Yorkshire, 1945). Romanlar ve tiyatro oyunları (*Rotter*, 1977) yazdı. 1976'da Doğu Almanya'dan ayrıldı.

Braschi sarayı, Roma'da, del Pasquino meydanında yapı. 1791'de, Pius VI'nın yeğeni Braschi dükü için Cosimo Morelli tarafından inşa edildi. Özellikle, kırmızı granitten sütunlar ve gömme sütunlarla süslü merdiveninin güzelliğiyle ünlüdür. Saray, Roma müzesi olarak kullanılmaktadır.

Lauros - Giraudon

Georges **Braque**
Atölye V (1949)
özel kol., Paris

Lauros Giraudon

Georges **Braque**
le Quotidien (1912-1913)
yapıştırma kâğıtlar ve füzen
Georges-Pompidou merkezi, Paris

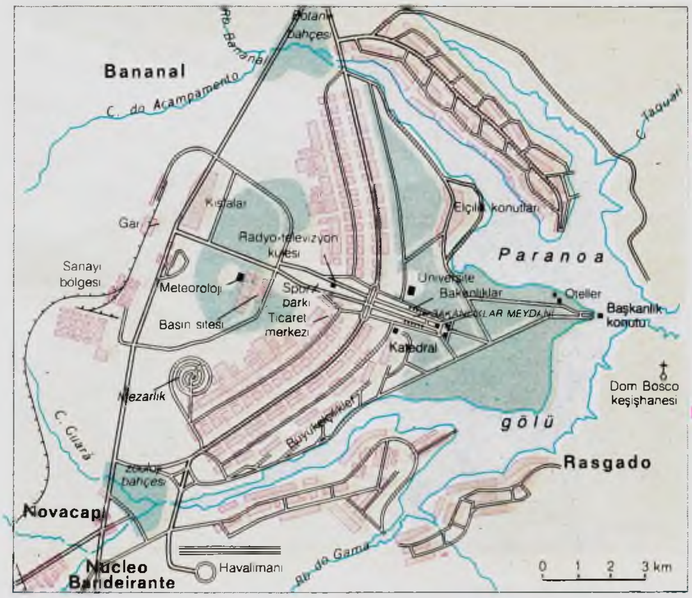
BRAS-D'OR gölü, Cape Breton adasında (Kanada, Nova Scotia) göl. İki doğal kanalla denize bağlıdır.

BRASERO a. (isp. sözc., kor anlamına gelen *brasa*'dan). İçine kor kömür doldurulan, açık havada ısınmaya yarayan ayaklı ve delikli madeni kap.

BRASİDAS, ıspartalı general; Peloponisos savaşı sırasında ün kazandı. İ.Ö. 431'de Methone'yi Atinalılar'a karşı savundu ve Khalkidikos kentlerini onlara karşı ayaklandırdı. Amphipolis savaşı'nda Kleon'u yendiyse de onun gibi o da savaş alanında can verdi (İ.Ö. 422).

BRASİDİK sıf. (fr. *brassidique;* lat. *brassica*, şalgam'dan).Org. kım. *Brasidik asit*, formülü $CH_3—(CH_2)_7—CH{=}CH—(CH_2)_{11}—CO_2H$ olan asit; elde edildiği erüsik asidin bir trans izomeridir.

BRASİLİA, Brezilya'nın başkenti. 1960'tan bu yana ülkenin başkenti olan Brasília'nın, Federal yönetim bölümü sınırları (5 814 km^2) içindeki nüfusu daha 1970'te 271 000'i, 1990'da da 1 803 000'i buldu. Tropikal enlemlerde (15°30' G.-16°13' G.), ama ortalama yükseltisi 1 100 m olan bir platoda yer alan kent, ağaçlı savanlarla kaplı bir çevrenin ortasındadır. Kentin iklimi yaşamaya elverişlidir; yılın 5-6 ayına dağılan yağışları 1 600 mm'yi bulur. Kent, Brezilyalılar'ın temel dileklerinden birini (nüfus yoğunluğu çok düşük olan iç kesimdeki uçsuz bucaksız alanı doldurmak) karşılamak için kurulmuştur. Mimar Lúcio Costa ve Oscar Niemeyer'in hazırladığı kent planı haç biçimindedir; haçın doğu-batı ekseni, üç gücü simgesel olarak bir araya toplar: Alvorada sarayı denen Başkanlık sarayı ve ba-

BRASİLİA'NIN PLANI

(Ferrara 1500 - *ay. y.* 1555). Art arda bir kaç papanın, Karl V, Henry VIII ve François I'in hekimliğini yaptı. François I ona *Musa* lakabını taktı. Çöpleme otunun tedavide kullanılmasını başlattı.

BRASSEMPOUY, Landes *departement*'ına bağlı, Chalosse bölgesinde, Hagetmau'nun B.-G.-B.'sında komün; 309 nüf. XII., XV. ve XVI. yy.'lardan kalma kilise. Üst Yontmataş tarihöncesi buluntu yerinde, özellikle Piette tarafından yapılan kazılarda, çok sayıda fildişi heykelcik ele geçti. Bunlardan biri de üst Périgord endüstrisi evresine (?) tarihlenen bir kadın başıdır (3,5 cm). Saç biçimiyle ve saçlarla çevrili üçgen biçiminde ince hatlı yüzüyle, bu baş heykeli, Yontmataş dönemi sanatında görülen tek gelişmiş insan yüzüdür.

BRASSENS (Georges), fransız şarkı sözü yazarı, besteci ve şarkıcı (Sète 1921 -Saint-Gely-du-Fesc 1981). Yeteneğini ilk fark eden Patachou oldu (1952). Bir iki yıl içinde, küçük kabareden en büyük konser salonlarına uzanan merdivenleri hızla tırmandı. R. Clair'in *Lale sokağı* (Porte des Lilas, 1957) filminde rol aldı, bu filmin müziklerini de besteledi. 1966'da, Théâtre

Vautier-de Nanxe

Brasília katedrali (sağda) ve çeşitli bakanlıklar

kanlıklar; Yüce divan; Millet meclisi ve Senato. İki uçak kanadına benzeyen kuzey -güney ekseni, yönetim yapıları ve toplu konut bloklarıyla asıl kenti temsil eder. Çoğu öncü mimarlık anlayışına uygun olarak yapılmış resmi yapıların anıtsal bir kent görünümü kazandırdığı Brasília'da, katedral, Dışişleri bakanlığı yapısı, Başkanlık sarayı ve iki temsilciler meclisinin iki yarım portakal biçimindeki ünlü yapıları, mimari yeniliklerle işlevsel nitelikleri başarıyla kaynaştırır. Çok iyi yapılmış, konforlu güney kanadı ile daha yeni, daha acele tasarlanmış ve daha halk tipi görünümlü kuzey kanat, yoksul ve varlıklı kesimlerin yarattığı karşıtlığı istemeden de olsa vurgulamaktadır. Birkaç kilometre G.-B.'da, Citade Bandeirante ya da *Özgür Brasília*, 100 000'i aşkın kişinin yaşadığı çok büyük bir gecekondu kentidir. Brasília'da hizmetler kesiminin önemi sürekli artmaktaysa da, sanayi (besin, yapı ve yayımcılık) henüz gelişmemiş ve kent, Tocantins-São Francisco ırmakları arasındaki kırsal kesimde gerçekleştirdiği önemli değişikliklere karşın, çevresinde gerçek bir bölge yaratamamıştır.

BRASİLİK sıf. (fr. *brassylique*). Org. kim. *Brasilik asit*, formülü $HO_2C-(CH_2)_{11}-CO_2H$ olan diasit; erüsik ve brasidik asitler yükseltgenerek elde edilir. (Esanl. TRİDEKANDİOİK ASİT.)

BRASİLLACH (Robert), fransız yazar (Perpignan 1909-Montrouge 1945). 1928'de École normale supérieur'e girdi. 1930'dan sonra Action française'de yazmaya başladı ve eleştirmen olarak kendini gösterdi (*Présence de Virgile*, 1931). Kayınbiraderi Maurice Bardèche ile birlikte, *Histoire de cinéma* adlı bir yapıt (1935) ve romanlar (*le Voleur d'étincelles*, 1932; *l'Enfant de la nuit*, 1934; *les Sept Couleurs*, 1939) yazdı. Özellikle 1934'ten sonra başlıca kaygısı tamamen siyasal nitelikte bir eylemdi. Mussolini, Franco ve Hitler'e duyduğu hayranlıkla, faşizmin bütün temalarını benimsedi. Je suis partout'nun başyazarı olarak (1937 -1943), önce Vichy hükümeti yandaşı, daha sonra nazi yandaşı propagandada önemli rol oynadı. 1944'te Quatre Jeudis'yi çıkardı. Fransa işgalden kurtulduktan sonra, ölüm cezasına çarptırılarak idam edilmesi, onu yazarın siyasal sorumlulukları üzerindeki tartışmanın başlıca konusu durumuna getirdi.

BRASS, Nijerya'da yer, Nijer deltasının kollarından birinin (Brass) ağzında. XIX. yy.'da önemli bir limandı. —Yakınında, açık denizde çıkarılan petrolün boruyla iletildiği terminal.

BRASSAİ (Gyula HALÁSZ, —denir), macar asıllı fransız fotoğrafçı (Brassó, bugün Braşov, 1899 - Nice 1984). Gerçeküstücü topluluğa katıldı. Kertesz'in etkisiyle fotoğrafa yöneldi. 30'lu yılların Paris serserilerinin, fahişelerinin ve ipsizlerinin şaşırtıcı ve tatlı dünyasının çekiciliğine kapıldı, *Paris de nuit* (Geceleyin Paris) [1933] ve *Paris secret des années 30* (30'lu yılların kapalı kutusu Paris) [1976] gibi yapıtlarında gizemli bir gölge ve ışık ortamına öncelik verirken, *Graffiti*'sinde (1960) duvarlara çiziktirilen yazı ve resimlerin şaşırtıcı ve çekici yönünü gösterdi. Bu usta portrecinin modelleri arasında Picasso ile Henry Miller de yer aldı (*Henry Miller grandeur nature* [Henry Miller doğal büyüklükte], 1976).

BRASSAVOLA (Antonio), italyan hekim

Lessing-Magnum

Brassempouy kadın başı fildişi, Yontmataş dönemi sanatı üst Périgord endüstrisi evresi (?) *musée des Antiquités nationales St-Germain-en-Laye*

Brassaï

Brassaï: Môme *"Bijou"* (1932)

National de Paris'de Juliette Greco ile birlikte sahneye çıktı, büyük bir başarı kazandı. Sanat yaşamında hiç düşüş göstermedi. Kendi gitarının eşliğinde halk şarkılarını andıran bir üslupla söylediği şarkılarında antikonformizmi, sevecenliği, dostluğu övdü; kendi kendisiyle alay etti, dünyadaki tüm bayağılıklara karşı çıktı. Şarkı sözlerinin şiirsel değeri de vardır. En önemli şarkıları: *la Mauvaise Réputation, le Gorille, le Fossoyeur, Hécatombe, l'Auvergnat, Celui qui a mal tourné, la Guerre 14-18, les Amours d'antan, l'Assassinat, les Deux Oncles, le Grand Pan, Supplique pour être enterré à Sète*. 1967'de Fransız akademisi'nin şiir büyük ödülünü kazandı.

BRASSEUR (Pierre ESPİNASSE, **Pierre** —denır), fransız tiyatro ve sinema oyuncusu (Paris 1905-Brunico, İtalya, 1972). 1944'te M. Carné'nin *les Enfants du paradis* filminde Frédérick Lemaître rolüyle tam olarak özdeşleşti ve hep bu oyunuyla anımsandı. Sinemada pek çok filmde rol aldı. Başlıcaları: *Sisler rıhtımı* (Quai des brumes) [M. Carné, 1938], *Verona âşıkları* (les Amants de Vérone) [A. Cayatte, 1948], *Lale sokağı* (Porte des Lilas) [R. Clair, 1957].

BRASSEY (Thomas BRASSEY,1. —*kontu*), ingiliz sanayici, siyaset adamı ve iktısatçı (Stafford 1836-Londra 1918). 1882-1883'te *The English Marine* adlı dergiyi yayımladı ve 1886'da *The Naval Annual*'ı kurdu. *Sunbeam* adlı yatıyla dünyayı dolaşan ilk yelkencidir.

BRASSİA a. (öz. a. *Brass*'dan). Tropikal Amerika'da (Brezilya'dan Meksika'ya kadar) yetişen ve sıcak seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilen epifit bitki. (20 tür; salepgiller familyası.)

BRASSOLİS SOPHORAE a. Güney Amerika'da yaşayan iri, güzel kelebek. *Morpho*'ya benzer. Tırtılı yüzlerce bireylik topluluklar halinde ipek bir kese içinde yaşar ve muz ağacı yapraklarıyla beslenir. (Güdükbacaklıkelebekgiller familyası.)

Bras-Spungs ("pirinç yığını") ya da **Drepung manastırı,** Tibet'te Dge-lugs-pa tarikatının en büyük ve zengin manastırlarından biri. Lasa'nın birkaç kilometre batısında yer alan yapı, eskiden dalailamaların yazlık konutuydu.1414'e doğru Tsong-kha-pa (1357-1419) tarafından kuruldu. Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti, sarayı askeri amaçlarla kullanmaktadır.

BRASSY a. (ing. sözc., bakır anlamına *brass*'dan). Golfde, uzun atışlar için kullanılan golf sopası.

BRASTAGİ → BERASTAGİ

BRAŞOV, Romanya'da kent, *Braşov yönetim bölgesi*'nin (5 351 km²; 646 983 nüf. [1989]) merkezi, Transilvanya havzasının güney-doğu kesiminde; 355 593 nüf. (1990). Braşov, Transilvanya Saksonları'nın başlıca elsanatları ve ticaret kentiydi. Eski kentten günümüze surlar, hisar ve XIV. yy.'da yapılmış gotik üslubunda bir kilise ("Siyah Kilise"; zengin oymalı iç süslemeler ve doğudan gelme halılar koleksiyonu) kalmıştır. Ortodoks kilisesi (XV.-XVI. yy.), Etnografya müzesi. Kent XIX. yy.'da bir sanayi merkezi (makine yapımı; besin ve kimya sanayileri; yapı gereçleri üretimi) haline gelmiştir. Üniversite.

BRATHWAİT (Richard), ingiliz şair (Burneshead, Westmorland, 1588-Catterick, Yorkshire, 1673). Kralcıydı. Görgü kurallarıyla ilgili yapıtlar, bürlesk ve pikaresk üslupta bir biyografi (*Barnabae Itinerarium*, 1638) yazdı.

BRATİANU, ülke yönetiminde etkin görevler almış siyaset adamlarının yetiştiği rumen aile. • —DIMITRIE (Piteşti 1818-Bükreş 1892), 1848 ulusal hareketine katıldı ve geçici hükümette göreve çağrıldı. 1857'de, *divan ad hoc*'ta yer aldı. 1868'de milli eğitim bakanı, 1881'de hükümet başkanı oldu, birkaç hafta sonra kardeşi Ion tarafından devrildi. —İON (Piteşti 1821-Florica, bugün Ştefăneşti, Argeş, 1891). Kardeşi gibi liberal görüşleri benimsedi, bir süre sürgünde kaldı, sonra *divan ad hoc* üyesi oldu. 1876'da Ulusal liberal parti'nin ve hükümetin başına getirildi. Romanya'nın bağımsızlığının tanındığı Berlin konferansı (1878) sırasında büyük rol oynadı. Kısa bir aradan sonra 1881'de kendi yerine geçmiş olan kardeşi Dimitrie'yi devirdi ve yeniden hükümetin başına geçti. O zaman kralın da desteğiyle, gerçek bir diktatörlük uyguladı, ama 1888'de halkın hoşnutsuzluğunun artması ve şiddetli muhalefet karşısında görevinden çekilmek zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra da öldü. Seçim konusunda reformlar yapmış ve etkin bir merkezi yönetimi gerçekleştirmişti. Siyaset üzerine yazıları da vardır. —İON İONEL), öncekinin oğlu (Florica 1864-Bükreş 1927), Fransa'da mühendislik öğrenimi gördükten sonra, toplumsal sorunlarla ilgilendi ve 1895'te Liberal parti'den milletvekili seçildi. 1907'de içişleri bakanlığına, 1909'da Ulusal liberal parti'nin başkanlığına getirildi ve kısa bir süre iktidarda kaldı. 1914'te yeniden hükümet başkanlığına getirildi, alman yanlılarına karşı çıktı ve ülkesinin yansızlığı yolunda savaşım verdi. Bununla birlikte ağustos 1916'da, Romanya'yı Müttefikler'in yanında savaşa soktu, ama Almanya'nın kabullendirmek istediği barış koşullarına boyun eğmemek için şubat 1918'de istifa etti. Merkezi imparatorlukların bozguna uğramasının ardından yeniden iktidara geldiyse de Saint-Germain antlaşması'nı benimsemediğini göstermek için eylül 1919'da bir kez daha görevden çekildi. 1922'de yeniden hükümetin başına geçti, anayasa ve tarım alanında önemli reformlara girişti, Küçük antant'ı güçlendirerek Fransa ile ülkesi arasında var olan bağları pekiştirdi. 1926 martında istifa etti, ertesi yıl yeniden iktidara geldi ama kısa bir süre sonra öldü. Daha önce kabinesinde maliye bakanlığı yapmış olan kardeşi VINTILĂ bir süre için yerine geçti. —CONSTANTİN (Dİ NU), öncekinin kardeşi (Florica 1866-öl. 1950 ?), Paris Politeknik okulu'nda okudu, milletvekili seçildi, daha 1934'te Ulusal liberal parti'nin başkanlığını yaptı. Mareşal Antonescu rejimine karşı olduğu halde, hiçbir zaman tutuklanmadı, böylece 23 ağustos 1944 hükümet darbesinden sonra kurulan koalisyon hükümetinde bakanlık yaparak diktatörlüğün devrilmesine ve Romanya'nın müttefiklerin yanında savaşa girmesine katkıda bulundu. Sonra komünistlere karşı çıktı, tutuklandı. Hapiste öldü.

BRATİSLAVA, eskiden alm. **Pressburg,** Çekoslovakya'da kent, Tuna ırmağı kıyısında, Slovakya'nın başkenti ve Batı Slovakya ilinin merkezi; 441 453 nüf. (1990). Üniversite, Bilimler akademisi, Ulusal müze ve Slovak ulusal galerisi sayesinde slovak kültürünün merkezidir. Irmak limanının yanında, Slovakya'nın en büyük ticaret ve sanayi merkezi (besin, metalürji, dokuma ve kereste sanayileri, petrol arıtma, otomobil yapımı, tahıl, petrol ve kereste ticareti) uzanır.

• TARİH. Tuna yakınındaki tepeler üstünde Romalılar, tahkimli destek noktaları kurdular. IX. yy.'da şato, Büyük Moravya'nın başlıca kalelerinden biriydi. XIII. yy.'da gelişen kent, krallık kenti statüsünü kazandı. 1467'de Matyas Corvinus burada bir üniversite kurdu. XVI. yy.'da Türkler Macaristan'ı ele geçirince, Bratislava Macaristan'ın siyasal başkenti, 1848'e kadar da Diyet merkezi oldu; krallar kent katedralinde taç giydiler. 26 aralık 1805'te Pressburg antlaşması, Bratislava piskoposluk sarayı'nda imzalandı. XIX. yy. başlarında Macaristan'da siyasal yaşamın canlanması başlangıçta kentin yararına olduysa da, 1848'de Diyet merkezi Budapeşte'ye taşındı. Hiçbir sanayileşme atılımı olmadığından Bratislava, XIX. yy.'ın ikinci yarısında pek az gelişe bildi. Macar ve alman halka, komşu köylerden gelen Slovaklar eklendi. 1918'de Bratislava Çekoslovakya'ya verildi ve Slovakya'nın yönetim ve kültür merkezi haline geldi. Çekoslovakya'nın 1968'de iki federe devlete bölünmesinden sonra, Slovakya'nın başkenti oldu, şehircilik uzmanlarının sürekli çabalarıyla büyük, modern bir kente dönüştü.

• GÜZEL SANATLAR. Aziz Martinus bazilikası (1315'te tamamlandı) ve Parler üslubunda mezar capella'sı ile Aziz Francesco kilisesi (XIII. yy.), kentin önemli bir kültürel geçmişe sahip olduğunu gösterirler. Kentin gelişimi, XVIII. yy.'da imparatoriçe Maria-Theresia'nın koruyuculuğu altında doruk noktasına ulaştı. Çok sayıda barok üslupta soylu malikânesinin (Martinelli'nin yaptığı Diyet sarayı, 1753-1756; Esterházy konağı, 1743; Pálffy konağı, 1747) ve başpiskoposluk yazlık sarayının yapılmasıyla, şatonun F.A. Hillebrandt tarafından yeniden inşasıyla (1761-1765), kent bugünkü görünümünü aldı. XIX. yy.'da önemli bir viyana mimarlığı etkisi görüldü (Bratislava tiyatrosu).

BRATSK, Rusya'da kent, Doğu Sibirya'da; 255 000 nüf. (1989). Angara ırmağının hidroelektrik potansiyelini değerlendirebilmek amacıyla, 1960'lı yıllardan başlayarak gerçekleştirilmiş geniş bir (90 000 km²) bölgesel üretim kompleksinin en önemli etkinlik merkezidir. 4 500 MW'lık kurulu güce sahip Bratsk santralı, Angara üzerindeki 127 m yüksekliğinde bir barajın yukarı kesiminde "Bratsk denizi" adı verilen 500 km uzunluğunda bir gölün oluşturulmasını gerektirdi. Barajın yapımı yeni bir kentleşmeye ve zorunlu altyapı tesislerinin kurulmasına da yol açtı. Bölgede bulunan büyük orman rezervleri sayesinde 6 milyon m³ iş hacminde bir kereste sanayisi kompleksi kuruldu. Düşük maliyetli elektrik alüminyum sanayisinde (500 000 t) kullanılmaktadır. Bölgesel planlamanın en gelişmiş yöntemleriyle tasarlanmış ve gerçekleştirilmiş olan Bratsk kompleksi, Sibirya'daki kaynakların işletilmesi yolunda bir adımdır.

BRATTAİN (Walter Houser), amerikalı fizikçi ve teknisyen (Şiamın, Çin, 1902-Washigton 1987). Washington'daki Bureau of Standards'ta bir yıl çalıştıktan sonra 1929'da Bell telefon şirketinin laboratuvarlarına girdi. İkinci Dünya savaşı boyunca, Columbia üniversitesi'nde gizli silah araştırma servisinde görev aldı. Yarıiletkenler ve germaniumlu transistor üzerine yaptığı araştırmaları nedeniyle J. Bardeen ve W. Shockley ile birlikte 1956 Nobel fizik ödülü'nü aldı.

BRATTELİ (Trygve Martin), norveçli siyaset adamı (Nøtterøy, Tønsberg yakınında, 1910-Oslo 1984). Gazeteci ve İşçi

Pathé-coll. J.-L. Passek

Pierre **Brasseur,** Marcel Carné'nin *les Enfants du paradis* (1944) filminde

Tissier ainé

İon **Bratianu** (1821-1891)

Bratislava'dan görünüş

Sitensky-Atlas-Photo

1906

partisi gençlik kolu sekreteriydi (1934); 1945'te bu partinin başkan yardımcılığına, 1965'te genel başkanlığına geldi ve 1975'e kadar bu görevde kaldı. Birkaç kez bakanlık, Kuzey konseyi üyeliği yaptı. 1971-72'de hükümet başkanı oldu. 1973-1976 arasında da bir azınlık hükümeti kurdu. 1978'de Kuzey konseyi'ne başkanlık etti.

Folco Quilici

Fernand **Braudel**

BRAUCHİTSCH (Walther VON), alman mareşal (Berlin 1881-Hamburg 1948). Birinci Dünya savaşı sırasında alman genelkurmayında çalıştı. 1937'de topçu kuvvetleri denetmeni oldu, Hitler'i destekledi, sonra da boş yere nazilerin orduya müdahalelerini önlemeye çalıştı. 1938'de kara kuvvetleri komutanı olarak Polonya, Fransa ve Balkan savaşları ile Rusya'nın istilasını yönetti. Moskova önündeki başarısızlık üzerine, komutayı kendi eline almak isteyen Hitler tarafından görevden uzaklaştırıldı. 1945'te tutsak düştü, hastanede öldü.

■ **BRAUDEL** (Fernand), fransız tarihçi (Luméville-en-Ornois, Meuse, 1902-Paris 1985). Cezayir'de (1924-1932), Paris'te (1932-1935) ve São Paulo'da (1935-1937) ders verdi. École pratique des hautes études'de müdürlük (1937) ve VI. seksiyon başkanlığı (1956) yapan Braudel, 1949'da Collège de France'da profesör oldu. 1946'da, kurucu yönetmeni Lucien Febvre olan yenilikçi tarih dergisi Annales, économies, sociétés, civilisations'un yönetici kadrosunda yer aldı. Çağdaş tarih yazarlığının temel yapıtı olan doktora tezi *la Méditerranée et le Monde méditerranéen, à l'epoque de Philippe II* (Philippe II döneminde Akdeniz ve Akdeniz dünyası) 1949'da yayımlandı. Coğrafya ile tarih, mekân ile zaman, bu yapıtta en geniş kapsamları içinde ele alınıyordu. Öteki yapıtları olan *Ecrits sur l'histoire* (Tarih üzerine yazılar) [1969] ve özellikle *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe - XVIIIe s.* (Özdeksel uygarlık, iktisat ve kapitalizm, XV. - XVIII. yy.) [3 cilt, 1979] de, aynı titizliğin, aynı evrensel merakın ürünüdür.

A.F.P.

Wernher von **Braun** (1971'de)

BRAUN (Matyáš Bernard), çek heykelci (Oetz, Tirol, 1684-Prag 1738). Bernin'in barok üslubunu geliştirdi. En ünlü yapıtları Prag'daki Karel köprüsü'nü süsleyen heykeller ile Kuzey Bohemya'da, Kuks yakınlarındaki Betlem ormanı grup çalışmalarıydı. Braun'un yapıtları çek heykel sanatının daha sonraki gelişimi üzerinde güçlü bir etki yaptı.

BRAUN (Karl Ferdinand), alman fizikçi (Fulda 1850-New York 1918). Marburg, Karlsruhe, Tübingen ve Strasbourg'da kuramsal fizik profesörlüğü yaptı. Radyoelektrik dalgalar yayan istasyonların enerjilerini artıran yöntemler buldu ve yönlendirilmiş antenleri tasarladı (1902). Ama özellikle 1897'de *katot salınım çizeri*'ni bulmasıyla tanındı. (Marconi ile 1909 Nobel fizik ödülü'nü aldı.)

BRAUN (Hugo), alman hekim (Prag 1881-Münih 1963). Prag'da Alman Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1907). Prag, Bremen ve Berlin'de çeşitli tıp enstitülerinde hijyen, farmakoloji ve patoloji üzerinde araştırmalar yaptı. Frankfurt am-Main hijyen enstitüsü'nde çalıştı (1910-1912). Burada bakteriyoloji kürsüsü başkanı (1912) ve profesör oldu (1918). Heidelberg Üniversitesi'nde ordinaryüs profesörlüğe getirildi (1921). Başarılı araştırmaları nedeniyle Paul Ehrlich ödülü'nü aldı (1931). Nazi hükümeti tarafından görevinden uzaklaştırıldı (1933). Aynı yıl türk hükümetince çağrılarak İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi mikrobiyoloji, salgınlar bilgisi ve parazitoloji kürsüsü direktörlüğü'ne getirildi. Tıp fakültesinde ilk kez zorunlu bakteriyoloji derslerini koydurup yönetti. Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi tarafından davet edilince buraya tıp fakültesi hijyen ve mikrobiyoloji enstitüsü yöneticisi olarak gitti (1950). Alman Tüberküloz araştırma enstitüsü'ne geçti (1951). Buradaki çalışmalarından dolayı Robert Koch ödülü'nü aldı (1960). Başlıca yapıtları: *Versuche zur immunisierung gegen trypanosomen* (1912), *Die methoden tierexperimentellen wundinfektionen* (1927), *Zur ernahrungsphsiologie der tuberkelbazillen* (1935), *Lekeli tifo hakkında* (1936), Tifo basillerinin serolojisi (1936), *Bulaşıcı hastalıklar* (1944).

BRAUN (Felix), avusturyalı yazar (Viyana 1885-Klosterneuburg 1973). Şiirlerinde ve oyunlarında Rilke ve Hofmannsthal'dan etkilendi (*Tantalos*, 1917; *Orpheus*, 1961). Romanlarında Avusturya İmparatorluğu'nun çöküşünü konu aldı.

■ **BRAUN** (Wernher VON), sonradan ABD vatandaşlığına geçen alman mühendis (Wirsitz, bugün Wyrzysk, Polonya, 1912-Alexandria, Virginia, 1977). Zürich ve Berlin Teknoloji enstitülerinde, daha sonra Berlin Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1930'dan başlayarak bütün boş zamanlarında, Hermann Oberth'in kurduğu bir ekipte küçük deney füzeleri yapmaya koyuldu. 1932'de alman ordusu için roket-motorlar üzerine bir dizi deney yaptığı Kummersdorf-West istasyonunun yönetimi kendisine verildi. Aynı dönemde füzelerin itici gücü üzerine bir doktora tezi hazırladı (1934). 1937'de Peenemünde yeni füze deneme merkezinin teknik müdürlüğüne atandı. Burada 1944 sonu ile 1945 başında İngiltere ve Hollanda'ya atılacak olan 4 000'den fazla V2 roketinin hazırlanmasını sağladı. İkinci Dünya savaşı'nın sonunda, meslektaşlarının çoğuyla birlikte amerikan ordusuna teslim oldu, Amerika'ya götürüldü ve Fort-Bliss (Texas) merkezinde ordunun güdümlü füze proje şefliğine atandı. 1950'den başlayarak güdümlü füzelerin yapımı için Huntsville'deki (Alabama) Redstone askeri üretim merkezi'nin teknik müdürlüğüne getirildi ve 1961'de ilk amerikalı astronotları taşıyan, ordunun ilk güdümlü füzesi Redstone'u yaptı. 1955'te amerikan vatandaşlığına geçti ve 1956'da amerikan ordusu balistik füzeleri araştırma ajansının yöneticiliğine getirildi. Bu görevi sırasında, Pershing ve Jupiter füzelerinin yapımını sağladı ve 31 ocak 1958'de başarıyla fırlatılan ilk amerikan uydusu Explorer I'in hazırlıklarında önemli rol oynadı. 1960'ta NASA'ya girdi ve bu tarihten başlayarak amerikan uzay programının temel sorumlularından biri oldu. 1960'tan 1970'e kadar Marshall uzay uçuş merkezinin başında, Saturn V füzesinin yapımını yönetti. Bu füze dünyadakilerin en büyüğüydü ve 1969'tan başlayarak Ay'a astronot gönderilmesini sağladı. 1970'te NASA yardımcı yöneticiliğine atandı ve program sorumlusu oldu. 1972'de Apollo Ay keşif programı sürerken, Fairchild Industries'e yardımcı müdür olarak girmek için istifa etti.

BRAUN (Volker), alman yazar (Dresden 1939). Şiirleri ve öyküleri gündelik yaşamla komünist ülkü arasındaki uyuşmazlıkları yansıtır (*Die Kipper*, 1972).

BRAUNAU ya da **BRAUNAU AM INN,** Avusturya'da (Yukarı Avusturya) kent, İnn ırmağı kıyısında; 16 400 nüf. Gotik dönemden kalma anıtlar, XVI. ve XVII. yy.'lardan kalma evler.

BRAUNER (Victor), rumen ressam (Piatra Neamţ 1903-Paris 1966). Paris'e gitti (1930), gerçeküstücülere katıldı ve resminde tedirginliğini ve isyanını dile getirdi. Gerçek ve gerçekdışı ilişkisini bir saplantı haline getirmesi, düşsel ve donuk figürlerin yer aldığı anlaşılması zor ve mumlu boya tekniğiyle yapılmış resimlerine yansıdı. Mitoloji ve halk sanatından olduğu kadar kişisel düşleriyle de beslenen ve erotik simgelerle dolu yapıtlarında, evrensel mitlere ulaştı (*Totem de la subjectivité blessée*, 1948; *la Mémoire mobile* 1963).

BRAUNİT a. (fr. *braunite;* öz. a. *Braun*'dan). Miner. Formülü $3Mn_2O_3$, $MnSiO_3$ olan doğal manganez silikat; manganez cevheri olarak işletilir. (Kuvadratik sistemde çok küçük kristaller halinde bulunan kahverengi-siyah bir maddedir.)

BRAUNLAGE, Federal Almanya'da (Aşağı Saksonya) yaz turizmi ve kış sporları merkezi, Harz kütlesinde, Göttingen'in K.-D.'sunda; 7 000 nüf.

BRAUNSCHWEİG, Almanya'da (Aşağı Saksonya) kent, Börden'ler bölgesinde; 254 100 nüf. (1989). Eski Braunschweig devletinin başkenti olan kent, İkinci Dünya savaşı'nda büyük zarar gördü. Yapımına XII. yy. sonunda başlanan katedral (Aslan Heinrich ile karısı Mathilde'nin mezarları, 1250'ye doğr.). *Burg Dankwarderode* (önüne 1166'da barok sanatın başyapıtı sayılan ünlü tunç aslan heykeli'nin dikildiği saray) ve başka birçok anıt. Müzeler. Bir turizm ve kültür (üniversite) kenti olan Braunschweig, aynı zamanda bir iş ve sanayi (elektroteknik, otomobil yapımı, kauçuk ve kâğıt sanayileri) merkezidir.

—Tar. Daha Tarihöncesi dönemde, Oker ırmağı kıyılarına balıkçılık ve avcılık yapan bir topluluk yerleşmişti. Charlemagne, Saksonlar ile savaşırken bu yerleşme merkezini yıktı. Saksonya dükü Liudolf'un oğlu Bruno'nun 860'a doğru kurduğu sanılan Braunschweig, Aslan Heinrich döneminde Saksonya düklüğünün gerçek başkenti oldu. İyice gelişen Braunschweig, daha kuruluş döneminde Hansa birliği'ne katıldı ve Otuz Yıl savaşı'na dek zenginliğini ve gücünü korudu. Braunschweig sülalesinin çeşitli kollarının uzun süre ortaklaşa yönettikleri kent, 1671'de Braunschweig düklerinin merkezi oldu. İkinci Dünya savaşı sırasında büyük ölçüde yıkıldıysa da, kısa zamanda yeniden imar edildi. Günümüzde, yeni sanayi kenti Salzgitter'in ilerlemesi karşısında gelişmesi durakladı.

BRAUNSCHWEİG EYALETİ, Almanya'da eski devlet, günümüzde hemen hemen bütünüyle Aşağı Saksonya'ya katılmıştır; merkezi *Braunschweig*. Harz'da, Subhercynia tektonik havzasında ve Weser'in orta kesiminin tortul platolarında yer alan, çeşitli eyaletlerin toprakları içinde sıkışıp kalmış, son derece karmaşık sınırlı toprakları içeriyordu. Başlıca gelir kaynakları, zengin tarım alanlarının ve Harz madenlerinin işletilmesinden oluşuyordu.

—Tar. Braunschweig bölgesi, Karolenjler'in egemenliği altına giren Saksonlar'ın toprakları içindeydi. X. yy.'da güçlü Saksonya düklüğünün bir bölümünü oluşturdu. 1180'de Friedrich I tarafından Saksonya düklüğü parçalandıysa da dük Aslan Heinrich, Braunschweig'ı ve Lüneburg'u elinde tuttu. Küçük oğlu Otto, Welf sülalesinin başına geçti ve 1235'te taç

Victor **Brauner**'in "Ayrıcalıklar makinesi" adlı yapıtı

giydi; Hohenstaufen'ler sülalesinin önderi imparator Friedrich II ile barışarak Mainz diyet meclisi tarafından Braunschweig ve Lüneburg dükü olarak tanındı. Braunschweig ve Lüneburg toprakları, aşağı Elbe'den Werra ve Fulda kavşağına değin uzanan çeşitli bölgeleri içine alıyordu. 1807'de Braunschweig, Napoléon tarafından Westfalen krallığı'na katıldı. 1814'te, Leipzig savaşı'ndan sonra, dük Friedrich-Wilhelm yeniden tahta çıktı. Braunschweig düklüğü topraklarının bir bölümü, yeni kurulan Hannover krallığı'na geçti, düklük 1815'te Almanya konfederasyonu'na katıldı, 1866'da Kuzey Almanya konfederasyonu'na girdi; 1884'te yasal olarak, Prusya tarafından tahttan uzaklaştırılan (1866) Hannover hanedanına geri verilmesi gerekirken, Bismarck, Prusyalı prens Albrecht'i naip ilan ettirdi. 1913'te Cumberland'lı Ernst August, Hannover tahtı üzerindeki hakkından vazgeçtiğini açıkladı; oğlu Ernst August, Wilhelm'in kızı Viktoria Luise ile evlenince, Prusya tarafından tanındı. Böylece veraset sorunu çözümlendi. 1918'de hanedan devrildi, Braunschweig, ocak 1934 tarihli bir yasayla Reich'ı oluşturan cumhuriyetler arasına girdi.

Braunschweig manifestosu, Braunschweig'lı Karl Wilhelm Ferdinand tarafından, Prusya ve Avusturya orduları başkomutanı olarak, birleşik güçler adına, 25 temmuz 1792'de Koblenz'de imza ve ilan edilen bildiri. Louis XVI'nın temsilcisi Mallet du Pan'ın rızası olmadığı halde, Limon markisi tarafından yazılan bildiri, kral ailesine en ufak bir zarar verildiği takdirde, Paris'i işgal etmek ve kenti tamamen yıkmakla tehdit ediyordu. Paris'te 1 ağustosta öğrenilen bu küstahça tehdit, halkı çileden çıkardı ve krallığın düşüşünü hazırladı (10 ağustos 1792).

BRAUNSCHWEİG sülalesi, kökeni Saksonya dükü Aslan Heinrich ile Welfler'e kadar giden alman prenslik sülalesi. (→ BRAUNSCHWEİG eyaleti.) Veraset paylaşımları, aileyi, kendi aralarında da bölünen birçok kollara ayırdı. Başlıcaları: Braunschweig-Lüneburg (üç koldan fazla), Wolfenbüttel, Dannenberg, Göttingen, Bevern (her kol, katılım gereği Braunschweig dukalık sanını koruyordu). Braunschweig sülalesinin başlıca üyeleri şunlardı: OTTO (1175-76 ya da 1182-1218) [→ OTTO VON BRAUNSCHWEIG]; **—Aslan** ALBRECHT I (1236-1279), 1267'de Lüneburg'u vererek dukalığı kardeşi Johann'la paylaştı; —ERNST AUGUST, ilk Hannover Seçicisi (Herzberg 1629-Herrenhausen, Hannover yakınında, 1698); —ELİSABETH CHRİSTİNE, Braunschweig'lı Anton'un kızı (1691-1750). Geleceğin imparatoru Karl VI ile evlendi; imparatoriçe Maria-Theresia'nın annesiydi; —FERDİNAND, **Braunschweig** dükü (Wolfenbüttel 1721-Braunschweig 1792). Yedi Yıl savaşı'nda Friedrich II'nin generallerinden biriydi; Prusya ordusunda feld-mareşallığa ve müttefik orduları başkomutanlığına atandı (1757). Sonunda kral ile bozuştu ve Braunschweig'a çekildi; —ELİSABETH CHRİSTİNE (1715 - Schönhausen, Berlin yakınında, 1797). Geleceğin Prusya kralı (1733) ve istemeden evlendiği için, onu yaşamı boyunca yüzüstü bırakan Friedrich II ile evlendirildi. Schönhausen'e yerleşti ve kendini hayır işlerine ve ahlak kitapları yazmaya verdi; —KARL WİLHELM FERDİNAND, **Braunschweig** dükü (Wolfenbüttel 1735-Ottensen, Altona yakınında, 1806). 1778'de Yedi Yıl savaşı sırasında ve Bavyera veraseti konusunda 1787'de Hollanda'ya yapılan askeri müdahalede yararlık gösterdi. Avrupa'nın en iyi generallerinden biri olarak 1792'de Fransa'nın istilasında başkomutanlık yaptı. Parisliler'e *Braunschweig manifestosu* adıyla bilinen ültimatomu vererek, Longwy ve Verdun'ü aldıktan sonra Paris üzerine yürüdü. Danton ile gizlice anlaşarak Valmy'yi topa tuttu (20 eylül 1792), ordusu dizanteriden kırıldığı için geri çekildi. 1793'te Mainz'i Fransızlar'dan geri aldı, ama Geisberg' de Hoche'a yenildi ve avusturyalı general Wurmser ile anlaşamayıp komutanlıktan çekildi. 1806'da yeniden görev aldı ve Auerstedt'de yaralandıktan kısa süre sonra öldü; —CAROLİNE, Karl Wilhelm Ferdinand'ın kızı, 1795'te Wales prensiyle evlendi (→ CAROLİNE); —FRİEDRİCH WİLHELM, **Braunschweig** dükü (Braunschweig 1771 - Quatre-Bras 1815), Caroline'in kardeşi. Napoleon ile savaşmak üzere 1809'da bir gönüllü birlik kurdu, 1814-15 muharebelerine katıldı ve Quatre-Bras çatışmasında öldürüldü; —KARL FRİEDRİCH AUGUST WİLHELM, **Braunschweig** dükü (Braunschweig 1804-Cenevre 1873), öncekinin oğlu; kendisinden nefret eden uyrukları tarafından ülkeden kovuldu (1830), Londra'da sefih bir yaşam sürdü, sonra Paris'e sığındı; —AUGUST LUDWİG MAXİMİLİAN FRİEDRİCH WİLHELM, **Braunschweig** dükü (1806-1884), öncekinin kardeşi. 1831'den sonra Braunschweig'ı meşrutiyetle yönetti ve Almanya'da 1848'den sonra gelişen liberalizm düşmanı harekete fırsat tanımadı.

• *Braunschweig-Göttingen kolu, bir* bölüşüm sırasında Göttingen kentiyle Oberwald topraklarını elde eden ERNST (öl. 1368) tarafından kuruldu.

• *Braunschweig-Lüneburg kolu,* ilk Braunschweig-Lüneburg kontu (1235-1252) Otto I (1204-1252) tarafından kuruldu. —ERNST I, **Braunschweig-Lüneburg**'lu,(Ulzen 1497-Celle 1546), Speyer'de lutherci prenslerin başkaldırı bildirgesine ilk imza koyanlardan. Münster anabatistleriyle mücadele etti, sonra, Smalkalde birliği üyesi olarak, katoliklikte kalan kuzeni Wolfenbüttel'li Heinrich ile çatıştı. —CHRİSTİAN, **Braunschweig-Lüneburg** dükü (Groningen 1599-Wolfenbüttel 1626), Otuz Yıl savaşı'nın başlarındaki acımasızlığıyla ün kazandı. —GEORG WİLHELM, *Braunschweig-Lüneburg-Celle* dükü (Herzberg, Harz, 1624-Celle yakınında 1705), XVII. yy.'daki bütün Avrupa savaşlarına katıldı.

— *Braunschweig-Wolfenbüttel kolu,* başlıca üyeleri: HEİNRİCH, **Braunschweig-Wolfenbüttel** dükü; *genç* —denir (1489 - Wolfenbüttel 1568). Başkaldıran köylülerin ağır kayıplar verdiği Frankenhausen muharebesinde (1525) büyük bir rol oynadı. Önce reform'a düşman tavır aldı, kuzeni Lüneburg'lu Ernst I tarafından toprakları̇ndan atıldı, sonunda luthercili̇ğe bağlandı; JULİUS, **Braunschweig-Wolfenbüttel** dükü (Wolfenbüttel 1528 -ay. y. 1589),lutherciliği destekledi, Helmstedt Üniversitesi'ni kurdu ve bir ara 1584'de Braunschweig birliğini sağladı; —HEİNRİCH JULİUS, **Braunschweig-Wolfenbüttel** dükü(Halberstadt yakınında 1564-Prag 1613) zamanının en iyi öğrenim görmüş kişilerindendi. Halberstadt'ta lutherci piskoposuydu. —FRİEDRİCH ULRİCH, **Braunschweig-Wolfenbüttel** dükü (1591-1634), Otuz Yıl savaşı sırasında imparatorluk ittifakından ayrılarak isveç ittifakına geçti. Vâris bırakmadan öldüğü için toprakları Braunschweig-Lüneburg koluna geçti.

BRAUNSWEG (Julian), Polonya kökenli ingiliz emprezaryo (Varşova 1897-Londra 1978). Diaghilev'in asistanlığını yaptı. Markova-Dolin topluluğu'nun kurucuları arasında yer aldı (1949). Bu topluluk 1950'de London's Festival Ballet'e dönüştü. Braunsweg burada 1965'e kadar genel müdürlük yaptı.

BRAUNWALD, İsviçre'de (Glarus kantonu) sayfiye ve kış sporları (yüksl. 1 300-1 900 m) merkezi, Linth vadisine egemen bir düzlükte, Glarus'un G.'inde, Linthal'a kablolu trenle bağlıdır.

BRAURON, Attike'de, bir bataklığın kıyısında bulunan ve bereket ve vahşi doğa tanrıçası *Artemis Brauronia*'nın tapınağının yükseldiği arkeolojik kalıntı yeri. Dinsel törenler yerel müzede çok sayıda heykeli bulunan tanrıçanın hizmetindeki "arktos" (dişi ayı) denilen atinalı genç kızlar tarafından sağlanırdı. Yapılan kazılarda, Hellen öncesi dönemden kalma eşyalar dışında, Artemis tapınağı, bir *Stoa* (dişi ayıların stoası), bir taş köprü ve çok sayıda kubbeli mezar ortaya çıkarıldı.

BRAURONİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Beş yılda bir, Brauron'da, biri Artemis Brauronia, diğeri Dionysos onuruna yapılan iki şenliğin adı.

Brauronion, Atina akropolisinin B.'sında bulunan etrafı çevrili alan; burası *Artemis Brauronia* kültüne ayrılmıştı.

BRAUTİGAN (Richard), amerikalı yazar (Tacoma, Washington eyaleti, 1935-Bolinas, Kaliforniya, 1984). Alaycı bir dille yazdığı siyaset dışı romanları, tatminsiz ve çelişkili kahramanlarının kısa serüvenleriyle ortaya çıkan içgüdüsel bir yaşam biçiminin habercisidir (*A Confederate general from Big Sur,* 1965; *Traut fishing in America* 1967; *The Abortion: an Historical Romance* 1972; *Sombrero Fall-Out* 1976; *A Japanese Novel,* 1976).

BRAVA Somali'de liman kenti, Mukdişo'nun G.-B.'sında; 6 200 nüf. Balıkçılık. Deri sanayisi.

BRAVA, Cabo Verde takımadalarında ada.

Bravais-Jackson sarası (nörolog *Bravais-Jackson*'un adından), vücudun bazı bölümlerinde görülen sara krizi. (Önce ellerde, ayaklarda ya da yüzde başlayan kriz, sonra komşu bölgelere yayılır ve miyoklonik belirtilerin şiddeti artar. Giderek vücudun yarısını kaplayabilen bu belirtiler daha da yaygınlaşırsa hasta bilincini kaybedebilir. Bu çeşit krizler, ön rolando kıvrımındaki nöronları giderek saran bir hipersenkron boşalmanın sonucudur; bu nedenle o bölgede bir lezyon bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır.)

Bravais-Pearson katsayısı. Olasıl. ve İstat. DOĞRUSAL BAĞLILAŞIM* KATSAYISI ile eşanlamlı.

BRAVLE a. Spor. Güreşte bir oyun. (Rakibin atağına karşılık olarak geliştirilir. Alta düşen ve belini kaptıran güreşçinin, rakibinin kolunu hızla çekip onu üzerinden aşırarak köprüye getirmesiyle sonuçlanır.)

BRAVO ünl. (İtal. sözc.). **1.** Etkinliği beğenilen bir kimseye, özellikle de oyunculara, şarkıcılara vb. "aferin, çok iyi, kutlarım" anlamında söylenir: *Bir harikaydınız, bravo!* **—2.** Aptalca bir davranışın, eylemin altını çizmek, onu vurgulamak için söylenir: *Bravo doğrusu, bunu beklemezdim sizden.*

BRAVO ya da **BRAVO DEL NORTE** *(rio),* rio Grande* del Norte'nin meksika dilinde adı.

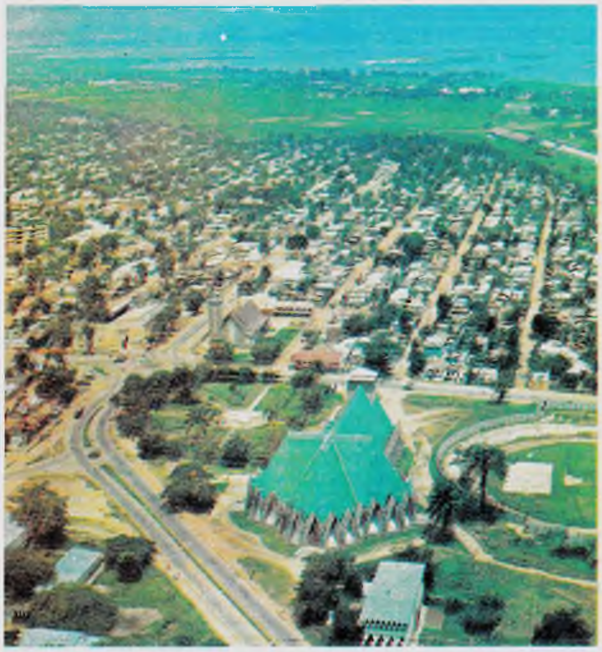
BRAVO (Guillermina), meksikalı dansçı ve koregraf (Chacaltianguis, Vera Cruz, 1920). Mexico Ulusal dans okulu'nda yetişti. Meksika'da modern dansın öncüsü olan Waldeen'in kurduğu topluluğa katıldı. Ulusal bale'nin yöneticiliğine getirildi, ülkesinde modern dansın gelişmesine katkıda bulundu.

BRAVO DE ACUÑA (Pedro), ispanyol general (öl. Manila 1606). 1603'te Filipinler valisi oldu; 1606'da Molük adaları'nı Hollandalılar'dan aldı.

BRAVO MURİLLO (Juan), ispanyol siyaset adamı (Fregenal de la Sierra, Badajoz ili, 1803-Madrid 1873). Başbakan ve 1847-1868 arasında birkaç kez bakan olarak, özellikle maliye ve bayındırlık işleriyle uğraştı.

BRAVOYİT a. (fr. *bravoïte*). Miner. Doğal demir ve nikel sülfür; kübik sistemde yer alır.

BRAXTON (Anthony), amerikalı saksofoncu (Chicago 1945). Chicago School of

Hoa-Qui

Brazzaville'den bir görünüş

Music'in derslerini izledi (1959-1963). Sonra Chicago Musical College'de armoni ve besteleme, Roosevelt University'de de felsefe okudu. 1966'da Chicago'da AACM'ye (Association for the Advancement of Creative Musicians) [Yaratıcı müzikçilerin gelişimi için birlik] üye oldu. 1969'da Avrupa'ya giderek Alan Silva, Steve Lacy, Archie Shepp ve Philly Joe Jones ile birlikte çaldı. Soprano saksofon, flüt, bas klarinet ve kontrbas klarinet çalan Braxton, özellikle çağdaş batı müziğindeki deneylerden etkilendi ve sürekli olarak yeni sesler ve ses düzenlemeleri aradı. En önemli plakları: *Saxophone improvisation Series F* (1972); *Five Pieces* (1975); *Creative Orchestra Music* (1976), *Composition 124* (1986).

BRAY → BRI CHUALLAN.

BRAY a. (fr. *Bray*, Fransa'nın bir bölgesi). Jeomorfol. İLİKSİ ÇUKUR*'un eşanlamlısı.

BRAY (*sir* Reginald), ingiliz devlet adamı ve mimar (öl. 1503). Henry VII'nin danışmanıydı.

Louis **Bréa**
Çarmıha geriliş (1512)
Bakire Meryem grubundan ayrıntı
Fransiskenler kilisesi
Cimiez manastırı

Lauros-Giraudon

BRAYERA a. (öz. a. *Brayer*'den). Dişi çiçeklerinde güçlü bir tenya düşürücü nitelik bulunan Etyopya ağacı. (Bil. a.*Brayera anthelminthica;* gülgiller familyası.)

BRAYN a. (ing. *brine*, salamura suyu, tuzlu su). Denizc. *Brayn etmek*, buharlı gemilerde kirlenmiş kazan suyunu boşaltıp yerine temiz su almak.

BRAY-STEİNBURG (Otto, VON *kontu*), bavyeralı siyaset adamı (Berlin 1807-Münih 1899). 1846-1847 ve 1848-1849 arasında dışişleri bakanı, Petersburg'da (1860), daha sonra Viyana'da büyükelçi. Kasım 1870'te Bismarck ile birlikte, Versailles'da, Bavyera'nın gelecekteki Alman İmparatorluğu'na katılmasını öngören antlaşmayı imzaladı.

BRAZİ, Romanya'da yerleşme birimi, Ploieşti'nin G.'inde. Petrol rafinerisi. Kimya sanayisi.

BRAZİL (Angela), ingiliz kadın edebiyatçı (Preston, Lancashire, 1868-Coventry 1947). Genç kızlar için yazdığı romanlar (*A Pair of Schoolgirls*, 1912; *The School on the Loch*, 1946), okul töreleri ve dili üzerine belge niteliğindedir.

BRAZİN a. (fr. *brasine*). Biyol. Şalgamdan elde edilen ve büyümeyi hızlandıran bitki hormonu.

BRAZOS, ABD'nin güney kesiminde (Texas) ırmak, Büyük Ovalar'ı akaçlar ve Houston'un G.'inde Meksika körfezine dökülür; 1 400 km.

BRAZZA (Pierre SAVORGNAN DE —), italyan kökenli fransız kâşif (Roma 1852-Dakar 1905). 1868'de yabancı sıfatıyla Deniz okulu'na girdi, 1874'te fransız uyruğuna kabul edildi. Ogoue'yı keşif tasarısını, daha önceleri deniz kuvvetlerine girmesine yardım etmiş olan deniz ve sömürgeler bakanı amiral de Montaignac da destekledi. 1875-1878 arasında Dr. Ballay ve doğabilimci Marche ile birlikte Lambaréné'den itibaren Ogoue vadisinde ilerledi ve daha sonra yaya olarak "teke" ülkelerinden geçerek Alima'ya vardı ve böylece Kongo yönünde ticarî bir yol keşfetmiş oldu. Ogoue ile Alima arasında Afrika Uluslararası birliği için konak yerleri kurmayı amaçlayan ikinci seferi sırasında (1879-1882) Pool gölü üzerinde Stanley'i geride bıraktı. (Haziran 1880'de Franceville'in kurulması, 10 eylül 1880'de Makoko —tekelerin başkanı— ile imzalanan ve teke ülkesini Fransa'ya bırakan antlaşma.) Üçüncü sefer sırasında (1883-1885) çok daha kalabalık bir grupla (Chavannes, Dolisie, Fourneau, vb.) yola çıkan ve Cumhuriyet komiseri unvanını alan Brazza, Ogue ile Kongo arasında bir dizi yerleşim merkezi kurdu, hükümet tarafından onaylanan antlaşmayı Makoko'ya verdi ve özellikle, Brazzaville'in kurulması, Loango ve Pointe-Noire'ın Cordier sefer heyetince ele geçirilmesi ve Uluslararası Kongo birliği'nin karşı çıkmasına rağmen Kuilu-Niari yolunun açılmasıyla Kongo'daki fransız yerleşimini sağlamlaştırdı. 1886 da Gabon'un da bağlı bulunduğu Fransız Kongo'suna hükümetin genel komiseri olarak atandı ve yavaş yavaş sömürgeyi örgütledi. Brazza, Benue'ye (Kamerun) kadar Sangha havzasının keşfine devam etti ve Ekvator Afrika'sındaki ilerlemeyi yönetti. 1898'de gerektiğinde göreve çağrılmak üzere açığa alındı, basında şiddetli bir kampanyaya yol açan yerel skandallar üzerine 1905'te bir soruşturma heyetinin başında Kongo'ya gönderildi. Dönüş yolculuğu sırasında Dakar'da öldü.

BRAZZAVİLLE, Kongo'nun başkenti; 760 300 nüf. (1990). Eski Stanley Pool'ın kuzey kıyısında, çağlayanın yukarı kesiminde kurulmuştur. Brazzaville'de, modern kent işlevlerinin (yönetim, ticaret, sanayi) toplandığı yüksek gelirli Afrikalılar ile avrupalı göçmenlerin yaşadıkları sömürge tipi semtler vardır: bunların çevresindeyse, düşük gelirlilerin ya da yoksulların yaşadıkları, kafes planlı, ahşap, kilden (ya da bağtaşı) evlerin ağır bastığı uçsuz bucaksız semtler yayılır: G.-B.'da Bacongo ve çevre semtleri; K.'de Poto-Poto, Uenze. Kent alanı günümüzde Maya-Maya havalimanını içine almış, hatta Cue'ye taşmıştır. Ülkenin siyaset, kültür (üniversite) ve din (başpiskoposluk) merkezi olan Brazzaville, aynı zamanda da bir sanayi (dokuma, besin, kimya, küçük makine, kereste sanayileri) merkezi ve bir ulaşım yolları (demiryolu, ırmakyolu, havayolları) kavşağıdır; Cue hidrolik santralı kentin elektriğini sağlamaktadır.

—Tar. Kongo ırmağı üzerindeki son iskeleye Brazza adı verildi ve kent Fransız Kongosu ile Fransız ekvatoral Afrikası'nın merkezi oldu. Albay Larminat'nın, 28 ağustos 1940'taki ayaklanmayla iktidarı ele geçirmesinden sonra Brazzaville, Hür Fransa'ya başkent seçildi. General de Gaulle 1940 ekim ve kasımında burada kaldı; sonra FEA'nın yönetimini genel vali Eboué'ye bıraktı. Kent, güçlü radyo istasyonu ve hem Doğu Afrika ile hem de Ortadoğu ile bağlantısı olan havalimanı sayesinde, önemli rol oynadı.

Brazzaville fransız afrika konferansı, sömürge valileriyle Danışma meclisi üyelerini bir araya getiren toplantı. Ocak 1944'te general de Gaulle ve René Pleven'in katılmasıyla açıldı. Karar alma yetkisi olmayan konferans, genel vali Eboué'nin genelgesine dayanarak (aslında bu genelgeyi kaleme alan vali Laurentie idi) Fransa'nın Afrika ülkeleri karşısında izleyeceği yeni siyasetin ilkelerini belirledi. Konferans, parlamenter temsili, yerel meclislerin kurulmasını, geleneksel kurumların korunmasını, yerlilerin bütün işlere kabul edilmesini, eğitim ve sağlık koruma'nın geliştirilmesini, zorla çalıştırmanın kaldırılmasını ve sanayileşmeye ağırlık verilmesini tavsiye etti. Asıl siyasal gelişme sorunu yalnız, eritme politikasından yana olanlarla az çok özerklik yanlıları arasındaki klasik tartışmada gündeme geldi. "Bağımsızlık" sözcüğü ise hiç kullanılmadı.

BRCKO, Bosna Hersek'in kuzey kesiminde kent, Sava ırmağı kıyısında; 25 400 nüf.

BRDA, Karadağ kütlelerini belirten sırp-hırvat dilinde sözcük. Yükseltisi 2 000 m'yi aşar. Ormanlarla kaplıdır. Brda'da eskiden yoğun biçimde yapılan tarım ve hayvancılık günümüzde gerilemektedir.

BRDA, Polonya'nın kuzey-batı'sında ırmak, Bydgoszcz yakınında sol kıyısından Wisła ırmağına kavuşur; 238 km.

BRDY, Çekoslovakya'da küçük dağ kütlesi, Bohemya'da, Prag'ın G.-B.'sında Brdy dağları ormanlarla kaplı kumtaşlı doruklardır; en yüksek noktaları 857 m'yi bulur; K.'de Plzeň platolarından, G.'de České Budějovice'ye kadar 400-500 m yükseltiyle uzanırlar.

BRE ünl. **1.** "Be", "Ey!", "Yahu!" anlamında seslenme sözcüğü olarak kullanılır: *Bre kardeşler! Bre adam!* **—2.** Şaşkınlık belirtir: *Bre, bu nasıl iş?* **—3.** Yinelenen iki emir kipi arasında eylemin süreklilığini anlatır: *Git bre git, yol tükenmez.*

BRÉA, Nice'li ressam aile.En tanınmışı LOUIS (Nice 1450'ye doğr. - ? 1523'e doğr.). Bilinen ilk yapıtı Cimiez kilisesi *Pietà*'sı (1475) aynı zamanda başyapıtıdır. Sonraları çoğunlukla Liguria'da, özellikle de Cenova'da çalıştı. Üslup bakımından Provence okulu ile Liguria-Lombardia sanat çevrelerinin anlayışını birleştirdi. Kardeşleri PIERRE, ANTOINE ve Antoine'ın oğlu FRANÇOİS da ressamdır.

Bread and Puppet Theatre *(Ekmek ve kukla tiyatrosu)*, amerikan tiyatro top-

luluğu, 1962'de Peter Schumann tarafından kuruldu. İlk kez 1966'da New York'ta ilgi çekti. Brechtçi, şiirsel ve ucuz dekorlu oyunlar sunan topluluk, güncel olayları konu edindi ve sokaktan, atılmış kamu mallarından yararlandı; terk edilmiş binalarda oynadı. Kuklalar kullanarak (elle oynatılan kuklalar; Sicilya tiyatrosundan kalma çubuklu kuklalar; 5 metreyi aşan büyük mankenler) siyasal (Vietnam, zenci sorunu), epik, efsanelere ilişkin oyunlar oynadı. Ahlak dersi verme ve seyirciyle araya mesafe koyma, seyircinin katılımı ve halk geleneklerine dönüş anlayışlarını birleştiren "happening"e yakın bir sahnelemeye ulaştı. Başlıca oyunları *Fire II* (1966) ve *The Cry of People for Meat*'tir (1968).

BREAK a. (ing. sözc.). Spor. Boksta hakemin, boksörlere göğüs göğüse dövüşmeyi bırakarak bir adım geri çekilmeleri için verdiği emir.
—Arabac. Önde yüksek bir oturma yeri, yanlarda iki oturma yeri bulunan, bir, iki ya da dört atın koşulduğu, dört tekerlekli açık taşıt.
—Koregr. *Break dans,* vücudun bükülmesinden yararlanılarak yapılan kesik hareketli bir tür eklem-denge dansı.
—Müz. Bir caz ya da varyete orkestrasının tüm müzikçilerinin, başlayan bir soloyu belirgin kılmak için çalmaya ara vermesi.

BREAKİNG a. (ing. sözc.). Lale çiçeklerinde şerit biçiminde ya da düzensiz sarımsı ya da beyaz lekelerle beliren virüs hastalığı.

BRÉAL (Michel), fransız dilbilimci (Landau 1832 - Paris 1915). E. Burnouf'un öğrencisiydi. Berlin'de F. Bopp'un derslerini izledi (1857) ve yapıtlarını çevirdi (1866 -1872), böylece de Fransa'ya karşılaştırmalı dilbilgisini getirmiş oldu. Bununla birlikte Bréal, dilin evriminde sözcüklerin anlamına aldırmadan sesbilgisel değerlendirmelere aşırı derecede önem veren karşılaştırmacı akımın dışında kaldı. Dilin incelenmesinde onu ilgilendiren, dilsel malzemeden çok sözcüklerin içerdiği düşünce ve uygarlık olgularıydı (*Essai de sémantique,* 1897).

BREAM (Julian), ingiliz gitarcı ve lavtacı (Londra 1933). Londra Royal College of Music'te öğrenim gördü. Thomas Goff'un kusursuz lavtalar yapması ve Elizabeth dönemi müziğinin yeniden ilgi görmesi üzerine, bütün çabasını lavta yapımına yöneltti (1950). Segovia ile tanıştıktan sonra gitara ağırlık verdi.

BREASTED (James Henry), amerikalı mısırbilimci (Rockford, İllinois, 1865 - New York 1935). 1919'dan başlayarak, Chicago Üniversitesi'ne bağlı Oriental Institute'u yönetti. Başlıca yapıtları: *History of Egypt*(Mısır tarihi) [1905], *Ancient Records of Egypt* (Eski Mısır yazıtları) [5 cilt, 1906-1907], *The Edwin Smith Surgical Papyrus* (1930).

BREBAN (Nicolaie), romanyalı yazar (Baia Mare 1934). Romanlarında, iradesi güçlü, kararlı kişilikleri (*Francisca,* 1965; *En l'absence des maîtres* [fr. çev.] 1966), başarısız yaşamları (*l'Ange de plâtre* [fr. çev.], 1973) ya da psikolojinin derinliklerini (*Animaux malades* [fr. çev.] 1968). *L'Annonciation* (fr. çev.) [1977] ele alarak, sıradan bir insan olmaya, herkese benzemeye özenen "çağımız kahramanı"nı bütün gülünçlüğüyle ortaya koydu.

BRECHERET (Vítor), brezilyalı heykelci (São Paulo 1894 - *ay. y.* 1955). Uzun süre Avrupa'da, özellikle de çeşitli sergilere katıldığı Paris'te yaşadı. Ustası Meštrović'ten etkilenen Brecheret, oldukça sentetik bir üslup edindi. Brezilya'ya dönüşünde, ülkesinde modern sanatı benimsetip yaydı. En önemli yapıtı São Paulo'daki granitten yapılma, dev boyutlu *Monumento às Bandeiras*'tır.

BRECHİTES a. Yumş. bil. PENİCİLLUS' un eşanlamlısı.

BRECHT (Bertolt), alman şair ve oyun yazarı (Augsburg 1898 - Berlin 1956). Küçük kâğıt imalatçısı bir baba ve Auerbach'ın romanlarına tutkun bir annenin çocuğuydu. Tıp öğrenimi gördü; doğduğu şehirde bir hastanede görev aldı. Bavyera spartakist hareketlerine katıldı (1919). Ardından Münih'e giderek ilk oyunlarını sahneye koydurdu. (*Gece çalınan trampetler* [Trommeln in der Nacht], 1922; *Kentlerin fundalığında* [Im Dickicht der Städte], 1923). 1924'te Max Reinhardt'ın yönettiği Deutsches Theater'da yönetmen yardımcılığı yapmaya başladı. Anlatımcı bir nihilizmden (*Baal,* 1923), Büchner'in etkisini taşıyan ve tarihle sıkı sıkıya bağlı bir başkaldırı anlayışına geçti (*Adam adamdır* [Mann ist Mann], 1926; *Üç kuruşluk opera* [Dreigroschenoper], 1928; *Aufstieg und Fall der Stadt Mahagonny,* 1930). Brecht, seyirciyi doğrudan etkileme yerine tiyatronun kendi yapısını değiştirmeye çalıştı ve "epik"* tiyatro kavramını geliştirdi. Öğretici *Lehrstücke*'ler (*Die Massnahme,* 1930; *Ana* [Die Mutter], 1932) döneminde, gerçeği kavranabilir kılmayı amaçlayan ve ancak sürgüne gidişinden sonra uygulanan bir sahneleme yöntemi getirdi. Nazi rejimine düşmanlığı açığa çıkınca Reichstag yangınının hemen ertesi günü Almanya'yı terk etti ve birbiri ardından Danimarka (1933), Finlandiya (1940), ABD (1941) ve İsviçre'ye (1947) sığındı. 1948'de Doğu Berlin'e yerleşti. Bu arada *Tak-Tik* (Die Rundköpfe und die Spitzköpfe) [1936], *Cesaret ana ve çocukları* (Mutter Courage und ihre Kinder), [1941]; *Galileo Galilei* [1943] (Leben des Galilei) adlı piyeslerini oynattı. Bu oyunlarında, sahne karşısında bir "sokak olayı"nı seyrediyormuşçasına oturan seyircinin düşünsel etkinliğini harekete geçirmeyi amaçlıyordu: duygulandırma değil düşündürme, özdeşleşme değil bilinç, duygu değil akıl. Bunlar, sahnede "uzaklaştırma" ya da "yabancılaştırma" etkisi yaratmaya çalışan oyuncu kadar salondaki seyirciyi de yönlendiren ilkelerdi. Nitekim, oyuncu kendi duygularıyla canlandırdığı kişinin duygularını birbirine karıştırmadığını göstermek zorundaydı; amaç başkalaşmak değil, göstermekti. (*Sezuan'ın iyi insanı** [Der gute Mensch von Sezuan], (1943); *Bay Puntila ile uşağı Matti** [Herr Puntila und sein Knecht Matti], 1948; *Kafkas tebeşir dairesi* [Der kaukasische Kreidekreis], 1948; *Arturo Ui'nin önlenebilir yükselişi** [Aufhaltsame Aufstieg des Arturo Ui], 1959). Yazarın tüm yapıtları Berliner* Ensemble topluluğu (Brecht'in 1949'da kurduğu ve karısı Helene Weigel ile birlikte yönettiği tiyatro) tarafından yeniden ele alınıp oynandı ve *Schriften zum Theater*'da (Tiyatro üzerine yazılar) yeniden incelendi. (1963-1964). Bu eleştiri tiyatrosunun gelişimi Alman Demokratik Cumhuriyeti hükümetinde hoş karşılanmadı; Brecht'ten *Lucullus'un yargılanması* (Das Verhör des Lucullus) [1951] adlı yapıtının son bölümünü değiştirmesi istendi. Yazar, Doğu Berlin'de işçi ayaklanması sırasında (17 haziran 1953) Walter Ulbricht rejimini desteklediğini açıkladı. Oyunlarında olduğu gibi yaşamında da çelişkilerden kurtulamadı. Brecht'in şiirleri de vardır: (*Hauspostille,* 1927; *Buckaver* Elegien,* 1953). Ayrıca içlerinde eski "almanak öyküleri"nin tadını aradığı öyküler (*Kalendergeschichten,*1949; *Die Geschäfte des Herrn Julius Caesar,* 1957; *Carrar ananın silahları* [Die Gewehre der Frau Carrar], 1958) yazmıştır.

"Ben Bertolt Brecht" adlı uyarlamadan bir sahne
Dostlar tiyatrosu, 1979

BRECON ya da **BRECKNOCK,** welsh dilinde **Aberhonddw,** Büyük Britanya'da kent, Wales Ülkesi'nin güney kesiminde, Usk ırmağı kıyısında; 6 300 nüf. Katedral (XIII.-XIV. yy.'lar). Kent, aynı adlı ulusal parkın sınırları içinde yer alan yüksek *Brecon Beacons* tepelerinin eteğinde yer almaktadır.

BREDA, Hollanda'da (Kuzey Brabant) kent, Belçika sınırı yakınında; 113 000 nüf. (1992). Bir italyan mimarının 1536'da yeniden yaptığı şato. XV. yy.'dan kalma büyük kilise (anıtsal lahitler). Belediye ve piskoposluk müzesi. Etnografya müzesi. Breda, kanallarla çevrili eski bir tahkimli kenttir. Makine, kimya, dokuma ve besin sanayileri. Deri işleme.
—Ask. tar. 25 mayıs 1625'te Spinola komutasındaki İspanyollar'ın kuşattıkları kent, Maurits Van Nassau'nun çabalarına rağmen uzun bir direnmeden sonra teslim oldu. 11 ve 12 mayıs 1940'ta Dyle* manevrası çerçevesinde, Müttefikler'in Hollanda'da ulaştıkları en uç nokta olan kent, harekâttan hemen sonra Almanlar tarafından işgal edildi, 29 ekim 1944'te Crerar komutasındaki Kanada birlikleri tarafından kurtarıldı.

BREDA (Vincenzo Stefano), italyan sanayici (Limena 1825 - Padova 1903). İtalya'nın bağımsızlığı için, Sorio ve Montebello'da çarpıştıktan (1848) sonra, 1854'te demiryolu malzemesi şirketi, 1872'de de kamu inşaatları yapan bir şirket kurdu. Terni çelikhanelerinin kurulmasına katıldı.

Lauros-Giraudon

Pierre Savorgnan de **Brazza**
X. A. Monchablon'un yapıtı (1880, ayrıntı)
Afrika ve Okyanusya sanatları müzesi, Paris

BREDA (Ernesto), italyan sanayici (Campo San Martino 1852 - Milano 1918). 1886'da, lokomotif ve demiryolu malzemeleri yapan önemli bir şirket kurdu. Merkezi Milano'da bulunan bu şirket, çok büyük bir madencilik kompleksi de kurmuştur.

Breda antlaşması, 31 temmuz 1667'de İngiltere, Birleşik Eyaletler, Fransa ve Danimarka arasında imzalanan ve ikinci İngiltere-Hollanda savaşına (1665 -1667) son veren antlaşma. İntikal savaşı'nda Fransa'nın Hollanda topraklarında ilerleyişinden endişe duyan Birleşik- Eyaletler, Breda'da barış antlaşması imzalamayı kabul ettiler. Charles II, Ren havzası ürünlerinin Hollanda gemileriyle taşınması konusunda tanıdığı ayrıcalık dışında, deniz taşımacılığıyla ilgili sözleşme hükümlerini olduğu gibi korudu; 1664'te Hollandalılar'dan aldığı ve daha sonra New York adını alan Nouvelle-Amsterdam'ı muhafaza etti, ama Surinam'ı Birleşik Eyaletler'e bıraktı. Savaş sırasında Birleşik Eyaletler'in müttefiki olan Fransa, İngilizler'in 1654'te aldıkları Acadie'yi geri aldı ve Antigua, Montserrat ve Saint Kitts adalarını İngiltere'ye geri verdi.

Breda bildirisi, 4 nisan 1660'ta İngiltere kralı Charles II tarafından Breda'da yayımlanan metin. Bununla kral tebasına geniş kapsamlı bir genel af vaat ediyor ve parlamenterlerin 1641'deki taleplerinin başlıcalarını kabul ediyordu. Breda bildirisi Charles II'nin tahta dönmesine olanak sağladı.

Breda uzlaşması, 1566'da Hollandalı bir grup calvinci senyörün Felipe II'nin naibi Parma'lı Margherita'dan dinsel hoşgörü ve engizisyonun kaldırılması konusundaki isteklerini içeren metin.

Plc

Bertolt **Brecht** (1955'te)

Giraudon

Breda'nın teslimi (1634-1635), Diego Velázquez'in yapıtı *Prado müzesi, Madrid*

Rijksmuseum, Amsterdam

Gerbrand Andriaenszoon **Bredero** *Rijksmuseum, Amsterdam*

Edito

Abraham Louis **Breguet** yağlıboya tablo ressamı belli değil *özel kol.*

Breda'nın teslimi, las Lanzas *(Oklar)* da denir, Velázquez'in başyapıtı. 1634-35'te yeni Buen Retiro sarayı'nın onur salonunu (bugün Prado'da) süslemek için yapıldı (3,07 m x 3,67 m). Resim, 2 haziran 1625'te Breda kentinin anahtarlarının vali tarafından, ispanyol generali Spinola markisine teslimini canlandırır. X biçiminde kesişen iki köşegen üzerine kuruludur ve iki toplumu karşı karşıya getirir: bir yanda bozguna uğramış, ezik, yenik Hollandalılar, öbür yanda düzenli, şık, soylu İspanyollar.

BREDERO (Gerbrand Andriaenszoon), hollandalı yazar (Amsterdam 1585 - *ay. y.* 1618). Ressamdı; "yabangülü" adlı retorik derneğine üye oldu. Amsterdam'ın yoksul kesimini betimleyen halk şarkıları ve farslar yazdı *(Klucht von de Koe,* 1612; *Moortje; De Spaanschen Brabander,* 1617).

BREDİG (Georg), alman fizikçi ve kimyacı (Glogau 1868 - New York 1944). W. Ostwald'ın öğrencisiydi, Heidelberg (1901), Zürich (1910) ve Karlsruhe'de (1911) profesörlük yaptı. 1940'ta ABD'ye yerleşti. 1898'de soğutulmuş bir sodyum hidroksit çözeltisine daldırılmış iki gümüş elektrot arasındaki elektrik arkıyla kolloidal gümüşü elde etmiştir.

BREDİUS (Abraham) hollandalı sanat eleştirmeni (Amsterdam 1855 - Monako 1946). Lahey müzesi'nin kataloğunu hazırladı ve *Die Meisterwerke des Rijksmuseums in Amsterdam*'ı (Amsterdam müzesi'nin başyapıtları 1885-1887) yayımladı. Kişisel koleksiyonu bugün Lahey'deki Bredius müzesi'ndedir.

BREDOW (Adalbert VON), prusyalı general (Briesen, Havelland, 1814 - *ay. y.* 1890). Yönettiği süvari hücumu, Vionville'de 3. Prusya piyade birliğini yenilmekten kurtardı (16 ağustos 1870).

BREEDER a. (ing. sözc.). Nük. müh. KULUÇKA* REAKTÖR'ün eşanlamlısı.

BREENBERGH (Bartholomeus), hollandalı ressam (Deventer 1599'a doğr. -Amsterdam 1657). Paulus Bril'in öğrencisi olan Breenbergh, yedi yıl İtalya'da kaldı. Açık parlak renkler kullanarak, özellikle kutsal ya da tarihsel sahnelerle süslü harabe manzaraları yaptı (*Bir körü iyileştiren İsa,* Louvre).

BREGAGLİA *(val),* alm. **Bergell,** Mera ırmağının yukarı vadisi İsviçre (Graubünden) ile İtalya arasında (Lombardia, Como ili) bölüşülmüştür, Saint-Moritz'in güney-batı'sında. Hidroelektrik üretimi. Turizm.

BREGENZ, Avusturya'da kent, Vorarlberg'in merkezi, Konstanz gölünün güney-doğu ucunda; 24 561 nüf. (1992). Özellikle gotik-barok üsluplarında yapılmış anıtlar. Vorarlberg bölge müzesi. Kimya, dokuma ve besin sanayileri. Turizm.

BREGMA a. (yun. *bregma,* başın tepesi). Alın kemiği ile yankafa kemiklerinin birleştiği nokta. (Yenidoğanlarda ön bıngıldağın olduğu yerdir.)

BREGNO (Andrea), italyan heykelci (Osteno, Como, 1418 - Roma 1503). Roma'da yonttuğu mezarlar Mino da Fiesole'nin etkisini ortaya koymakla birlikte, büyük ölçüde Lombardia zevkini yansıtır: ince kıvrıkdallar, candelabrum'lar, zarif bir biçimde süslenmiş çifte gömme ayaklar (S. Maria sopra Minerva'da kardinal Coca'nın mezarı; S. Maria del Popolo'da kardinal Della Rovere'nin mezarı).

BREGUET, İsviçre asıllı saatçi ve mucitler ailesi —ABRAHAM LOUIS (Neuchâtel 1747 - Paris 1823), çıraklık dönemini önce Versailles'da, sonra Berthoud'un yanında ve nihayet Londra'da tamamladı. 1793'te İsviçre'ye döndü ve 1795'e kadar orada kaldı. Başarılı bir saat ustası olan Abraham Louis kronometrelere uygulanan birçok sistemin ve "sürekli" denilen saatlerin bulucusudur. İmparatorluk döneminin başında lüks saatler üreten bir fabrika kurdu ve yanında yaklaşık yüz kadar işçi çalıştırdı. Mekanizmaları seri halinde üretilen, dolayısıyla da ötekilere göre daha ucuz olan saatler yaptı. 1811'de Majeste'lerinin ve Rusya İmparatorluğu deniz kuvvetlerinin saatçisi unvanını kazandı. 1815'te deniz kuvvetlerinin saatçisi olarak Berthoud'nun yerine geçti ve 1816'da Bilimler akademisi'ne girdi. Breguet'nin yaptığı yenilikler Fransa'yı Avrupa'nın en iyi saat üreten ülkesi durumuna getirdi. —Oğlu, ANTOİNE LOUİS (1776 -Le Buisson, Corbeil yakını, 1858). 1823'te babasının yerine saat imalathanesinin başına geçti, 1870'te burayı sattı. —LOUİS (Paris 1804 - *ay. y.* 1883), öncekinin oğlu. Marey'in kaydedici silindiriyle sfigmografı, Bouquet de La Grye'nin sismografı, Fleuriais'nin kronografı, Graham Bell'in fotofonu vb. gibi çok sayıda hassas bilimsel aletler yaptı. Rouen demiryolu üstünde ilk elektrikli telgrafı kurmakla görevlendirildiği sırada taşınabilir bir telgraf ile kadranlı bir telgraf tasarladı. Bunun yanı sıra telgraf büroları için parafudr, mermi hızını ölçen bir aygıt, farklı uzaklıklardaki saatleri gösteren elektrikli bir saat sistemi gerçekleştirdi. 1841'de Masson ile birlikte indükleme bobininin ilk modelini yaptı ve Bilimler akademisi'ne alındı (1874). —ANTOİNE (Paris 1851 - *ay. y.* 1882), öncekinin oğlu, elektrikle harekete geçen kaydedici bir anemometre (1875) ve cıvalı bir telefon (1878) icat etti. Manyetik kuvvet çizgileri üstüne yaptığı araştırmalar, telli telefonlar ile Gramme makinesi üstüne inceleme yazıları vardır.

BREGUET a. (öz. a. *Breguet*'den). Breguet ailesinin atölyelerinde yapılan ve onların markalarını taşıyan kol saati ya da kronometre. || *Breguet diş düzeni,* döner iki parçayı tek yönde birleştirmeye ve dişten kurtarmaya yarayan testere dişi biçiminde ön diş düzeni. (Daha çok elle kurulan kol saatlerinde kullanılır.) || *Breguet pandülü,* çalışırken eşmerkezliliğini korumasını sağlamak için yükselen bir eğrilik verilmiş pandül.

BREGUET (Louis), fransız pilot ve sanayici (Paris 1880 - Saint-Germain-en-Laye 1955), öncekinin oğlu, dünyanın ilk pilotlarından ve uçak yapımcılarındandır. Erken yaşta Richet ve Dorand ile birlikte, döner kanat takımlarıyla ilgilenmeye başladı. Birinci Dünya savaşı sırasında, Müttefikler'in zaferine önemli katkıda bulunan "Breguet XIV" uçaklarını yaptı. Savaştan sonra gerçekleştirdiği Breguet XIX ve bu örnekten türettiği uçaklar birçok rekorun kırılmasını ve uzun uçuşların (1930'da Costes ve Bellonte'un ilk Paris-New York uçuşu) gerçekleştirilmesini sağladı. Öte yandan, Breguet fabrikalarında, 1919'daki Leviathan'dan 1955'teki Breguet Deux-Ponts'a kadar birçok ticari uçak dizisi imal edildi. Donanma için çok sayıda deniz uçağı, deniz karakol uçağı ve avcı uçakları, performans planörleri ve B-941 tipi kısa mesafede kalkışa geçebilen uçakların imal edilmesi Breguet'nin araştırma bürosunun 1911'den 1967'ye dek çok değişik teknikleri ele aldığını göstermektedir.

Breguet telgrafı, özellikle demiryolu garları arasında kullanılmış ilk telgraflardan biri; hattın iki ucunda yer alan bir kol ve bir iğneden oluşur. Bu iğne kullanılan abecenin karakterlerini taşıyan büyük bir kadranın merkezinde döner. Yayında kol devindirilerek istenen karakter belirlenir; kolun devinimi iğnenin eşzamanlı devinimi sağlayan bir vuruma yol açar. Böylece iğne, gönderilen karakteri gösterir.

BREHİER (Louis), fransız tarihçi ve arkeolog (Brest 1868 - Reims 1951). 1899'dan 1938'e kadar Clermont-Ferrand edebiyat fakültesi'nde profesörlük yaptı. Bizans tarihi uzmanıydı. Yazdığı eserler şunlardır: *l'Art byzantin* (Bizans sanatı)[1924]; *l'Art chrétien,son développement iconographique des origines à nos jours* (Başlangıcından günümüze hıristiyan sanatının ikonografya açısından gelişimi) [1918]; *Le Monde byzantin* (Bizans dünyası) [3 cilt, 1947-1950].

BREHİER (Émile), fransız filozof (Bar-le-Duc 1876 - Paris 1952), Louis Brehier'nin kardeşi. Rennes (1909-1912), Bordeaux (1912-1914, 1919) ve Paris (1919-1946) üniversitelerinde felsefe okuttu. 1940'tan başlayarak, Revue philosophique'in yöneticiliğini yaptı. Önemli bir felsefe tarihi yazdı: *Histoire de la philosophie* (1926-1932).

BREHM (Ludwig), alman ornitolog (Schönau, Gotha yakınında, 1787 - Renthendorf, Neustadt yakınında, 1864). Birçok kitap yazdı: *Kuşlar üzerine deneme* (1821-22), *Tüm Avrupa kuşlarının doğal tarihi üzerine inceleme* (1823-24), *Kuş* (1824-27), *Almanya kuşlarının doğal tarihi elkitabı* (1831). —Oğlu ALFRED EDMUND, gezgin ve doğabilimci (Renthendorf 1829 - *ay. y.* 1884). Afrika'da beş yıl dolaştı, sonra Kuzey Avrupa'yı ve Sibirya'yı gezdi. *Afrika'nın kuzey-doğu'sundaki geziden notlar* (1855), *Kuşların yaşamı* (1860-61) adlı yapıtları yayımladı. Böcekler konusunda Taschenberg ile gelişmemiş hayvanlar konusunda da O. Schmidt ile işbirliği yaparak yazdığı *Hayvanların yaşamı* (resimli) adlı kitap, en önemli çalışmasıdır.

BREHON a. (gaelce sözc.). Gael İrlandası'nda sınavla göreve seçilen yargıç ve yasa adamı.

◆ **brehoniar** çoğl. a. Eski İrlanda'da yasa derlemesi.

BREİSACH AM RHEİN, Almanya'da (Baden-Württemberg) kent, Ren kıyısında, Neuf-Brisach'ın (Yukarı Ren) karşısında; 6 100 nüf. Roman ve gotik üsluplarında bazilika. Eski bir tahkimli kent olan Breisach am Rhein'ı, 1638'de Saksonya-Weimar dükü aldı; 1641'de de kentin tahkimatı yıkıldı.

BREİSGAU, Almanya'da bölge, Freiburg-im-Breisgau (Baden Württemberg) dolaylarında; Orta Ren ovasının bir bölümü ile Kaiserstuhl volkanik tepelerinden ve Karaorman'ın kenarından oluşur. Verimli, çokürünlü tarım (özellikle üzüm) yapılan bir bölgedir.

—Tar. Breisgau, Schwaben düklüğünün bir bölümüydü; sonra Zähringen ailesinin bir koluna geçti; daha sonra Zähringenler ile Baden markgrafları arasında bölüşüldü. XIV. yy.'ın sonlarında büyük bölümü Habsburglar'a geçti vePressburg antlaşması'na (1805) değin onlarda kaldı. Bu tarihte Breisgau, Baden devletine bağlandı.

BREİTENFELD, Almanya'da eski köy, günümüzde Leipzig'in kuzey-batı banliyösü içinde. Gustaf Adolf, Avusturya İmparatorluğu generalleri Tilly ve Pappenheim'ı 17 eylül 1631'de burada yendi. —İsveçliler, imparatorluk kuvvetlerini burada bir kez daha yendiler (kasım 1642).

BREİTHAUPTİT a. (fr. *breithauptite;* öz. a. *J. A. F. Breithaupt*'dan). Mıner. Formülü NiSb olan, doğal nikel antimonit ya da antimonlu nikel. (Bakır kırmızısı bu mineral nikelinle eşyapı gösterir.)

BREİTHORN, Alp dağlarında doruk, İsviçre-İtalya sınırında, Rosa dağının B.'sında; 4 165 m.

BREİTİNGER (Johann Jakob), almanca yazan isviçreli yazar (Zürich 1701 - *ay. y.* 1776). Dostu Bodmer'den daha sistemli bir düşünceye sahipti. Onun gibi şiirde imgelemi (*Kritische Dichtkunst,* 1740) ve anglosakson edebiyatını savundu.

Breitkopf & Härtel, alman müzik yayınevi ve basımevi. 1719'da Leipzig'de BERNHARD CHRİSTOPH **Breitkopf** (1695-1777) tarafından kuruldu. Oğlu JOHANN GOTTLOB İMMANUEL **Breitkopf** (1719-1794) önemli atılımlar yaptı. Oğul Breitkopf, parçalara ayrılmış karakterler kullanarak harita ve nota basmayı sağlayan tipografik bir basım yöntemi buldu. Böylece önemli bir yayın zemini oluşturdu. Oğlu CHRİSTOPH GOTTLOB **Breitkopf** (1750-1800), GOTTFRİED CHRİSTOPH **Härtel** (1763-1827) ile ortak oldu. Härtel, Mozart, Haydn, Clementi, Dussek, Cramer gibi bestecilerin tüm yapıtlarını yayımlayarak ve 1798'de ''Allgemeine musikalische Zeitung'' adlı bir dergi ve bir çalgı fabrikası kurarak firmaya yeni bir dinamizm kazandırdı. Härtel'in Bachgesellschaft'ı kuran oğulları ve torunları, özellikle büyük bestecilerin yapıtlarının eksiksiz, eleştirel ve anıtsal basımlarına ağırlık verdiler. Bu arada müzikbilim yapıtları da yayımladılar. Birçok büyük kentte açtığı şubelerle firma, etkinliğini bugün de sürdürmektedir.

BREİTNER (George Hendrık), hollandalı ressam (Rotterdam 1857 - Aerdenhout 1923). 1884'te Paris'te izlenimci akımı tanıdı, bu anlayışla hollanda geleneğini(özellikle Frans Hals)birleştirmesi Breitner'in resmine kişisel, güçlü ve cüretli bir özellik kazandırdı; en çok sokaklardaki hareketli görünümler ve hava değişiklikleri üzerinde durdu (*Karlar altında Brouwergracht,* 1901, Stedelijk müzesi, Amsterdam).

BREİTSCHEİD (Rudolf), alman sıyaset adamı (Köln 1874 - Buchenwald 1944). 1912'de sosyalist harekete katıldı. Devrim sırasında, kasım 1918'den ocak 1919'a kadar içişleri bakanlığı yaptı. Daha sonra, Almanya'ya zorla kabul ettirilen 1919 Versailles antlaşması'nın hükümlerini aynen uygulamayı amaçlayan bir politikayı halkın hoş karşılamamasına rağmen sürdürdü. 1933'ten sonra Fransa'ya sığındı. 1940'ta alman polisince tutuklandı ve sürgünde öldü.

BREİTSCHWANZ a. (*geniş kuyruk* anlamında alm. sözc.). Ölü doğmuş karakul kuzusu postu; kısa tüylü, hareli görünüşlü, çok dayanıksızdır.

BREJNEV (Leonid İliç), sovyet devlet adamı (Kamenskoye, bugün Dnyeprodzerjinsk, 1906 - Moskova 1982). 1923'te Komsomol üyesi seçildi. Kursk Ziraat enstitüsü'nde öğrenim gördükten sonra, tarım üretimini örgütlemek üzere Urallar'a gönderildi (1927-1930). 1931'de Komünist partisi'ne girdi ve bir metalürji enstitüsünde okuduktan sonra Dnyeprodzerjinsk'te mühendislik yaptı (1935-1937). 1938'de, partide sürekli kadroya alındı; önce albaylığa (1941), sonra tuğgeneralliğe (1943) yükseldi ve 4. Ukrayna cephesi'nin sıyasal yönetimini üstlendi (1942-1945). Moldavya'da parti birinci sekreterliğine getirildi (1950-1952), SSCB Komünist partisi merkez komitesi'ne ve parti sekreteryasına girdi (1952), prezidyuma yedek üye seçildi. 1953'te partinin bu merkez organlarından uzaklaştırıldı, Kazakistan'a gönderildi, 1956'da yeniden eski görevlerine döndü ve Merkez komitesi prezidyumu asıl üyesi oldu (1957). 1960'ta Voroşilov'un yerine, Yüksek Sovyet prezidyumu başkanı sıfatıyla devletin başına geçti, bu görevi bıraktıktan sonra Hruşçev'in yerine parti birinci sekreterliğine yükseldi (1964). Brejnev, başbakan Kosigin ve Mikoyan, daha sonra da 1965'ten başlayarak Yüksek Sovyet prezidyumu başkanı olan Podgorni ile birlikte Sovyet devletinin ortak yönetiminde yer aldı. Ancak zamanla kişisel rolü ön plana çıkmaya başladı: yeni SSCB anayasası'nı hazırlama çalışmalarını yönetti (1977); 1976'da mareşal oldu. 1977'de, Podgorni'nin yerine Yüksek Sovyet prezidyumu'nun başına getirildi.

Kasım 1962'de Hruşçev'in kararlaştırdığı parti örgütlenmesine ilişkin reformlar iptal edildi. XXIII. Kongre (1966) leninci ilkelere bağlı kalma isteğini ilan etti. Brejnev, Varşova paktı üyesi beş ülkeye ait birliklerin Prag'a müdahalesini sağladı (ağustos 1968), gerekçe olarak da ''sınırlı egemenlik'' kuramını gösterdi. Buna koşut olarak, Batı'yla yumuşama siyaseti izledi. Şansölye Brandt ile, Alman Demokratik ve Almanya Federal cumhuriyetleriyle Polonya'nın sınırlarını tanıyan bir anlaşma imzaladı (1970). Moskova zirve toplantısında (1972) Brejnev ve Nixon, stratejik silahlanmanın sınırlanmasına ilişkin ara anlaşmayı (SALT-I) imzaladılar. 1975'te Brejnev, Avrupa'da güvenlik ve işbirliği hakkındaki Helsinki konferansı sonuç belgesini imzaladı. Başkan Carter ile SALT-II antlaşması'nı sonuçlandırdı (Viyana 1979). Ama, bu yumuşama siyaseti, Afganistan'a Sovyet askeri müdahalesiyle (aralık 1979) tehlikeye düştü.

BREKER (Arno), alman heykelci (Elberfeld 1900 - ? 1991). Yeniklasik estetik anlayışı onu insan vücudunu ve erkek güzelliğini yüceltmeye götürdü, bu yaklaşım sayesinde III. Reich'ın resmi heykelcisi oldu. Tumturaklı üslubunu savaştan sonra ılımlandırarak, sanatçı ve siyasetçilere ait bir dizi önemli büst yaptı.

BREL (Jacques), belçikalı şarkıcı ve besteci (Brüksel 1929 - Boligny 1978). Sahneye ilk kez 1953'te Paris'te çıktı. 1958'de sevilen şarkıcılar arasına girdi. Geniş anlatım olanaklarına sahip sesi ve halkla iletişim kurabilme yeteneğiyle tanındı. Taşlamalar içeren yalın şarkılarından birkaçı: *Ne me quitte pas, Les bourgeois, Le plat pays.* 1967'den başlayarak kendini sinema oyunculuğuna (A. Cayette, M. Carne gibi yönetmenlerle) ve yönetmenliğe (*Franz,* 1971, *Far West,* 1972) verdi.

BREMEN, Almanya'da kent; 537 600 nüf. (1990). Bremen (Bremerhaven önlimanıyla), federal cumhuriyeti oluşturan eyaletlerin en küçüğü (404 km²) ve en az kalabalık olanıdır (674 000 nüf. [1990]). Eski bir Hansa kenti olan Bremen, Weser halicinin iç kesiminde (denize yaklaşık 70 km uzaklıkta) gelişmiştir. İkinci Dünya savaşı'nda bombalanan kentin bir bölümü "amerikan tarzında" yeniden yapılmış, bununla birlikte kimi sokak ve alanların (Schnoor semti) eski görünümü korunmaya çalışılmıştır.

Sanayı, liman ve ticaret işlevlerine dayanarak gelişen Bremen'de önemli bir borsa (özellikle, pamuk, yün, jüt, kahve, kakao fiyatları saptanır), etkili bankalar, uluslararası bir havalimanı ve önemli bir önliman (Bremerhaven) vardır. Besin sanayisi çok gelişmiştir: kahve, çikolata, bitkisel yağlar, bira yapımı. AFC'de tüketilen tütünün % 50'den çoğu Bremen'deki fabrikalarda işlenmektedir. Kentte bunların yanı sıra birçok sanayi dalı bulunmaktadır: Kauçuk, dokuma (yün pamuk, jüt) deri, kimya sanayileri, duyarlı makineler, otomobil, gemi, hava taşıtları yapımı, petrol rafinerisi, demir-çelik sanayisi, vb. Limanının kumla dolması tehlikesi karşısında Weser, 11 m derinliği aşacak biçimde taraklanmıştır. Bremerhaven limanı da aynı kaygıyla XIX. yy.'da düzenlenmiştir. İki komşu limanın ortak trafiği 25 Mt'dur. Ülkenin genel mal trafiğinin % 35'ini karşılayan liman, AFC'nin en iyi donanımlı limanıdır. Kentte, 1970'te bir üniversite açılmıştır.

• TARİH. VIII. yy.'ın ortalarında kurulan

Laurent-Gamma

Leonid **Brejnev**
(1973'te)

J.-P. Leloir

Jacques **Brel**
(1966'da)

Rijksmuseum, Amsterdam

George Hendrik **Breitner**
Singelbrug, Amsterdam
(1893-1898)
Rijksmuseum, Amsterdam

Willy Winkler

Bremen limanından bir görünüş

Bildarchiv Back

Franz **Brentano**

Bremen piskoposluğu, daha sonra Bremen-Hamburg başpiskoposluğunun temel birimi oldu. XII. yy.'dan başlayarak güçlü bir metropol durumuna gelen kentin prens-başpiskoposları, Papa tarafından iskandinav ülkelerini hıristiyanlaştırmakla görevlendirildiler. Bremen halkı, XIII. yy. sonlarında, kilise senyörlüğü karşısında bağımsızlık kazandı. XII. yy.'dan başlayarak Kuzey denizi kıyılarındaki liman kentleriyle ticaret ilişkileri kuran ve Baltık denizi kıyısında ticaret acentalarına sahip olan Bremen, Hansa'nın en etkin limanlarından biri oldu. Reform döneminde (XVI. yy.) protestanlığı benimseyen kent, 1946'da İmparatorluğun özerk kentleri arasına girdi. 1948'de Bremen piskoposluğu, İsveç krallığı'na bağlandı. Bu yüzden İsveç kralı, alman prensi unvanını aldı. 1810'da Fransızlar tarafından ele geçirilen kent 1813'e değin Fransa'nın Bouches-du-Weser *département*'ının yönetim merkezi olarak kaldı. 1815'te Viyana kongresi'yle bağımsızlığa kavuştu. 1867'de Kuzey Almanya konfederasyonu'na, 1871'de de Almanya İmparatorluğu'na katıldı. 1918'de alman devriminin başlıca merkezlerindendi. 1945'te kentin üçte ikisi ingiliz ordusu tarafından yerle bir edildi. Wesermünde ile birleşen Bremen 1947'de *Land* (eyalet) statüsünü kazandı. 1947 anayasası, Bremen'i, Alman Cumhuriyeti'nin üyesi bağımsız bir hansa sitesi olarak tanımladı. Bu anayasaya göre Bremen'in bir *Landtag* (eyalet meclisi) ve gizli oyla iki belediye başkanı seçen senatosu olacaktı. Bremen, günümüzde, Almanya Federal Cumhuriyeti'nin federal meclisinde bir milletvekilliğiyle temsil edilmektedir.

• GÜZEL SANATLAR. Kentte, katedral (XI. yy.), belediye sarayı (XV. yy. başı ve XVII. yy.); Charlemagne'ın ve yedi Seçici'nin heykelleri, gotik üslupta kilise, Schütting (tüccarlar loncası konağı, XVI. yy.), medeni hakların simgesi Roland'ın heykeli (1405'e doğr.), vb. önemli yapıtlar bulunur. Müzeler arasında Kunsthalle'yi (güzel sanatlar) sayabiliriz.

BREMER (Fredrika), isveçli kadın edebiyatçı (Tuorla, Finlandiya, 1801 - Årsta, Stockholm yakınında, 1865). Romanlarında savaş aleyhtarlığı ve feminst fikirlerin savunuculuğunu yaptı (*Nina*, 1835; *Grannarna*, 1837; *Hertha*, 1856). Ayrıca, gezi günlükleri de yazdı (*Hemmen i den nya verlden*, 1853-54).

BREMERHAVEN, Almanya'da (Bremen ili ya da Land'ı) liman kenti, Weser ırmağının denize döküldüğü yerde; 127 600 nüf. (1990). 1827'de, Bremen'in 70 km aşağı kesiminde kurulan Bremerhaven, Bremen'e önliman görevi yapar. Önemli bir yolcu ve balıkçılık (konserve fabrikaları) limanıdır; petrol ve maden gemilerinin yanaşmasına da elverişlidir. Daha küçük gemilerse, Bremen'e kadar çıkabilir ve bir liman karmaşası oluştururlar. Dönüştürme metalürjisi (petrol gemileri için gereçler).

BREMNER (Robert), iskoç müzik yayımcısı ve basımcısı (Edinburgh 1713'e doğr. - Kensington Gate, Londra, 1789). 1754'te Edinburgh'a, 1772'de de Londra'ya yerleşti. Döneminin en önemli müzik yayın birikimlerinden birini bıraktı (J. C. Bach, Boccherini, Corelli, Gluck, Gossec, Haydn, Jommelli gibi bestecilerin yapıtları). Yazdığı kitapların en ünlüsü *The Rudiments of Music*'tir (Temel müzik bilgileri) [1756, 1762 ve 1763'te üç basım].

BREMOND (*abbé* Henri), fransız edebiyat eleştirmeni ve tarihçi (Aix-en-Provence 1865 - Arthez-d'Asson, Pyrenees-Atlantiques, 1933). Cizvit tarikatından ayrılarak bağımsız papaz oldu ve kendini *Histoire littéraire du sentiment religieux en France*'ın (Fransa'da din duygusunun edebi tarihi) [11 cilt, 1916-1936] yazımına verdi. Belgesel bakımdan çok zengin olan bu yapıtta, şiir olgusunu mistik açıdan çözümlemeye çalıştı (*la Poésie pure* [Salt şiir], 1926; *Racine et Valery*, 1930) [Fr. Akad. 1923].

BREMSSTRAHLUNG a. (alm. *Bremsen*, frenleme ve *Strahlung*, ışıma'dan). Çekird. fiz. ve Tem. parç. FRENLEME* IŞIMASI'nın eşanlamlısı.

BRENAA (Hans), danimarkalı dansçı, öğretmen ve bale yöneticisi (Kopenhag 1910). 1928'de Danimarka Krallık balesi'ne girdi. Bournonville'ın yapıtlarında (*la Ventana, le Corps des volontaires du roi en Amager, la Sylphide, Danimarka'dan uzak, Napoli, Konservatoriet*) dans ederek uluslararası bir ün kazandı. 1955'te dansı bıraktı.

BRENDEL (Alfred), avusturyalı piyanocu (Loučná nad Desnou, Kuzey Moravya, 1931). Edwin Fischer'in öğrencisidir. 1949'daki Busoni yarışması'nda birincilik ödülünü aldı. Beethoven ve Liszt yorumcularının en büyüklerinden biri olarak ün kazandı.

BRENETS (Les), İsviçre'de (Neuchâtel kantonu) komün, İsviçre'yi Fransa'dan ayıran Doubs ırmağı yakınında; 1 330 nüf. Doubs, burada, Les Brenets gölü ya da Chaillexon gölü adı verilen bir havzada genişledikten sonra, Doubs çağlayanını oluşturur. Turizm merkezi.

BRENN, BRENNUS ya da **BRENNOS,** Galya önderlerinin adı. Başkomutanın unvanı mı (keltçe *brenn* sözcüğü askeri şef anlamına gelir), yoksa özel bir ad mı olduğu belli değildir. İ. Ö. IV. yy.'da Roma'yı aldıktan sonra, daha yüklü bir fidye elde etmek için *Vae victis* diye haykırarak kılıcını teraziye atan öndere de, keltleri Yunanistan'a götüren ve İ.Ö. 279'da Delphoi'yi yağmalayan öndere bu ad verilmiştir. Birincisinin, efsanevi niteliği daha ağır basar.

BRENNAN (Louis), avustralyalı mühendis ve mucit (Castlebar 1852 - Montreux 1932). Cayroskopu inceledi, bu aletin torpillere, özellikle de tekraylı demiryollarına uygulanmasıyla ilgilendi.

BRENNAN (Christopher), avustralyalı şair (Sydney 1870 - *ay. y.* 1932). Sydney Üniversitesi'nde felsefe okudu. Berlin'de iki yıl geçirdikten sonra Sydney'e geri dönerek üniversitede ders vermeye başladı. Ancak, ölçüsüzlüğü yüzünden, 1925'te görevinden uzaklaştırıldı. Alman şiirinden ve fransız simgeciliğinden etkilenmiş gözüken dizeleri Kayıp cennet'in peşinde metafizik bir arayışı yansıtır (*XXI Poems*, 1893-1897; *Towards the Source*, 1897; *Poems*, 1914).

BRENNER (Yosef Hayim), ibranice yazan musevi yazar (Novi Mlini, Ukrayna, 1881 - Ebu Kebir, Yafa yakınında, 1921). Geleneksel bir musevi okulunda yetişti, rus ordusunda hizmet etti (1901-1904), sonra Filistin'e göç etti (1909). Mayıs 1921 yahudi-arap çatışmaları sırasında Filistin'de öldürüldü. Filistin işçi hareketi üzerinde büyük bir etki yarattı. Deneme ve romanlarında (*l'Hiver* [fr. çev.], 1904; *Solitude et épuisement* [fr. çev.], 1917), modern dönemde yahudi halkının mücadelelerini ve ghetto yaşantısını acı dolu bir anlatımla dile getirdi.

BRENNER geçidi, Alpler'de geçit, Avusturya (Tirol) ile İtalya (Trentino -Yukarı Adige) sınırında. 1 370 m yükseltide, Ötztal kütlesi ile Zillertaler Alpen arasında yer alan Brenner, Alpler'deki en alçak boğaz ve Kuzey Avrupa ile Akdeniz ülkeleri arasındaki en önemli geçit yoludur. Daha Roma döneminde bir yolun geçtiği Brenner, Ortaçağ'da Almanya ile İtalya arasında başlıca geçit noktası olmuş, 1772'de taşıtlara elverişli bir karayolu (tünelsiz) açılmıştır. 1867'de gene tünelsiz bir demiryolu hattı döşenmiştir. 1970 başlarında hizmete giren Brenner otoyolu, Münih, Innsbruck, Verona ve Roma arasında uzanan otoyolun bir parçasıdır.

Brenner uru, çoğunlukla zararsız, tek yanlı, epitelyum-bağdoku yapılı yumurtalık uru.

BRENNOS, BRENNUS → BRENN.

BRENT, Londra'da borough, yerleşme merkezinin kuzey-batı kesiminde; 254 000 nüf. (1990).

Brent, Büyük Britanya'da Kuzey denizi'nde hidrokarbon yatağı; petrol boruhattı ile Shetland adalarına, gaz boruhattı ile de İskoçya'daki Saint Fergus'a bağlanmıştır.

BRENTA, Kuzey İtalya'da ırmak, Dolomit Alpleri'nde Caldonazzo gölünden çıkar; 174 km (havzası; 2 300 km²). Irmak, Bassano'da ovaya girer. Eskiden Brenta, Venedik denizkulağına dökülüyordu; ne var ki, alüvyonlar denizkulağını doldurma tehlikesi yaratınca, ırmağın aşağı kesiminde yatağı değiştirildi: günümüzde Brenta, Chioggia'nın G.'inde doğrudan doğruya Adriya denizi'ne dökülmektedir. Suları ilkbahar ve sonbaharda yükselir. Eski aşağı çığırının kıyısında Venedik soylularının yazlık sarayları yer alır. Birinci İmparatorluk döneminde bir *Brenta yönetim bölümü* (merkezi *Padova*) vardı.

BRENTA kütlesi, Alp dağlarında kütle, Dolomit Alpleri'nin batı kesiminde (İtalya). En yüksek noktası Cima Tosa'ya (3 173 m) ilk olarak G. Loss de Primiero

(1865), Campanile Basso'ya (2 877 m) ise O. Ampferrer ve K. Berger (1899) tırmandı. Yüksekliklerinin çok fazla olmamasına karşın, yamaçlarının sarplığı ve kaygan niteliği nedeniyle, dağcıların sık sık tırmanmayı denedikleri bir kütledir.

BRENTANO (Clemens), alman yazar (Ehrenbreitstein 1778 - Aschaffenburg 1842). Romantizmden esinlenmiş bir roman (*Godwi*, 1801) ve bir komedi (*Ponce de León*, 1804) yazdıktan sonra, Arnım (daha sonra onun kız kardeşi Bettina ile evlenecektir) ile birlikte eski alman şarkılarından derlediği ünlü yapıtı *Des Knaben Wunderhorn*'u (1806-1808) yayımladı. En özgün yapıtı, Ortaçağ Almanyası'nı yansıtan günlüğüdür (*Kronik Eines Fahrenden Schülers*, 1818) 1818'de katolik oldu.

BRENTANO (Franz), alman filozof ve ruhbilimci (Marienberg 1838 - Zürich 1917), Clemens Brentano'nun yeğeni. Bir dominiken ve katolik tanrıbilimci olan Brentano, daha sonra Würzburg'da, Viyana'da (1895'e kadar), Floransa'da ve nihayet Zürich'te (1915'ten başlayarak) felsefe profesörlüğü yaptı. Başlıca yapıtları: *Psychologie vom empirischen Standpunkt* (Deneysel açıdan ruhbilim), 1874 -1928; *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis* (Ahlak bilgisinin kaynağı üzerine), 1889; *Von der Klassifikation der psychischen Phänomene* (Fiziksel görüngelerin sınıflandırılması üzerine), 1911. Öğretisi, Meinong ve Husserl'i etkiledi. Brentano, mantığı ruhbilimden ayırır ve bütün bilinç fenomenlerinin ortaya çıkışını yöneten yasaların incelenmesi demek olan görüngübilimsel (fenomenolojik) araştırma yöntemiyle, ruhbilimi, olanaklarının son sınırına kadar götürür. İleri sürdüğü yönelmişlik kavramı, daha sonra Husserl tarafından ele alınıp sistemleştirildi.

BRENTANO (Lujo) alman iktisatçı (Aschaffenburg 1844 - Münih 1931). Siyasal iktisat profesörü. "Kürsü sosyalizmi" *(Kathedersozialismus)* adı verilen hareketin kurucularından biriydi. İngiliz toplumsal düşüncesiyle toplumsal hıristiyancılığı birleştirerek materyalist sosyalizm ile liberalizm arasında bir üçüncü yol bulmaya çalıştı. Bu hareket, Alman sosyal demokrat partisi'nin (SPD) kaynaklarından biri oldu.

BRENTANO (Heinrich VON), alman siyaset adamı (Offenbach 1904 - Darmstadt 1964). 1945'te Hıristiyan demokrat birliği'nin Hessen eyaletindeki kurucularından biriydi. 1949'da bu eyaletten Bundestag'a milletvekili seçildi. 1949'da Hıristiyan demokratik birliği'nin parlamento grubu başkanı oldu. 1950'de de Almanya'nın Avrupa konseyi'nde temsilcisi sıfatıyla Fransa ile Almanya arasında yakınlaşma sağlamaya çalıştı. 1955'te Federal Almanya dışişleri bakanı, 1956'da da başbakan yardımcısı oldu.

Brentano şekilleri, Müller-Lyer şekillerinin, benzer bir yanılsama doğuran değişik biçimleri ıraksak dirsekler arasındaki bir doğru parçası, yakınsak dirsekler arasındaki eşit boyda bir doğru parçasından daha büyükmüş gibi algılanır.

BRENTEL (Friedrich), alsacelı fransız ressam ve gravürcü (Lauingen, Bavyera, 1580'e doğr. - Strasbourg 1651). Paris'teki Bibliothèque nationale'de ressamın minyatürleriyle süslenmiş bir dua kitabı bulunmaktadır.

BRENTHİDAE a. DÜZHORTUMLUBÖCEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

BRENTHUS a. (yun. *brenthos*, bir çeşit sukuşu'ndan). Oldukça yüksek boylu, çok uzun bedenli kınkanatlı böcek cinsi. (Düzhortumlubböcekgiller familyası).

BRENVA, İtalya'da Courmayeur komününe (val d'Aosta) bağlı köy, Brenva adı bir buzula ve Mont Blanc'ın dağcılar arasında ünlü güney-doğu yamacına verilmiştir. Yamaçta tırmanılmış başlıca yollar şunlardır: Brenva mahmuzu (1865), "Nöbetçi yolu" denen yol (1927), "Major yolu" (1928), "la Poire yolu" (1933), Angle doruğu yolları (1957, 1962, 1963).

BRERA (Gianni), italyan yazar (San Zenone, Pavia, 1919). Spor muhabiri ve romancı. Bilgilice ve ustalıkla işlediği halk diliyle güldürülü serüven romanları yazdı *(Il corpo delle ragazsa, Naso bugiardo)*.

Brera sarayı, F. M. Richini'nin Milano'da yaptığı saray (1615). Bir gözlemevi, 1770'te kurulmuş 400 000 ciltlik bir kitaplık ve ünlü resimler yönünden zengin bir müze başlıca bölümleridir. Sarayda sergilenen tablolar arasında, Carpaccio'nun *Meryem'in yaşamından sahneler*, Mantegna'nın *Ölü İsa*, Giovanni Belli'nin *Pieta*, Piero Della Francesca'nın *Azizlerle çevrili çocuklu Meryem*, Bramante'nin *Sütunlu İsa*, Raffaello'nun *Meryem'in düğünü* ve Signorelli'nin *Kırbaçlanma* adlı çalışmaları özellikle anılmaya değer yapıtlardır.

BRESCİ (Gaetano), italyan anarşist (Coiano, Floransa, 1869 - San Stefano 1901). ABD'ye göç etti. New Jersey'li bir grup italyan anarşist tarafından, 1898 bastırma hareketinin öcünü almakla görevlendirildi. 29 temmuz 1900'de Monza'da kral Umberto I'i öldürdü. Ömür boyu hapse mahkûm edildi, bir yıl sonra intihar etti.

BRESCİA, İtalya'da kent, Lombardia'da, il merkezi, Önalpler'in eteğinde, val Trompia'nın ağzında; 196 935 nüf. (1990). Alpler'in kenarındaki Brescia, dağlık bölgeyle Po ovası bölgesi arasında bir ticaret merkezidir. Metalürji, makine, dokuma ve besin sanayileri. —*Brescia ili*, 4 777 km²; 1 036 112 nüf. (1990). Adamello'nun doruğuyla Po ovası ve İseo gölüyle Garda gölü arasında uzanır.

•TARİH. Eski adı *Brixia* olan kent, Galyalılar tarafından kuruldu. Brixia'ya yerleşen Galyalılar, İ.Ö. 218'de ayaklanan Boiler'e karşı Romalılar'a yardım ettiler. Gittikçe gelişen bir Roma sömürgesi olan kent, Hunlar tarafından yakılıp yıkıldı. Ortaçağ'da Venedik ile Milano arasında çekişme konusu oldu. 1428-1797 arasında Venedik'e bağlıydı. İmparatorluk döneminde, fransız *departement*'ı Mella'nın yönetim merkezi oldu.

•GÜZEL SANATLAR. Kentte, Ortaçağ'dan kalma çok sayıda kilise (S. Francesco [XIII. yy.], S. Giovanni Evangelista [XV. yy.], S. Salvatore [bir bölümü VIII. yy.]) ile gösterişli rönesans yapıları (S. Maria dei Miracoli) bulunur. Yeni katedralin (Duomo Nuovo) yapımına 1604'te başlanmıştı. *La Rotonda* adı verilen eski katedral, XI. yy.'dan kalmadır. Kentte önemli müzeler vardır: Antikçağ'dan kalma *Tempio Capitolino*'da Roma müzesi, eski S. Giulia kilisesi'nde Hıristiyanlık müzesi, Tosio -Martinengo resim müzesi (Raffaello, Romanino, Moretto).

Scala

Brescia'daki *la Rotonda* ya da *Duomo Vecchio* (XI. yy.)

BRESCİANİ (Antonio), cizvit tarikatından italyan yazar (Ala di Trento 1798 - Roma 1862). Cizvitti. Kilise'ye karşı fikirleri yüzünden De Sanctis tarafından şiddetle yerildi. Tarihsel romanları ve Sardinya folkloru üzerine incelemeleri vardır.

BRESDİN (Rodolphe), fransız desenci ve gravürcü (Montrelais, İngrandes yakını, 1822 - Sèvres 1885). Şaşırtıcı bir kişiliği olan ve maceralı bir yaşam süren Bresdin, usta işçiliğiyle hayal zenginliğini birleştirdi, bu yanıyla Hugo ve Baudelaire gibi şairlerin hayranlığını kazandı ve öğrencisi Redon'u yakından etkiledi. Titiz ve yoğun bir çalışmayla, genellikle küçük boyutlarda ve belli birkaç konuyu işleyen gravürler yaptı (*Ölüm komedisi*, *Kutsal Aile bir çağlayanın kıyısında*, 1853; *İyi yürekli Samariyeli*, 1861 *Arcachon'da perili ev*, 1871; *Rüyam*, 1883).

BRESLAU → WROCŁAW

BRESSANONE, İtalya'da sayfiye ve kış sporları merkezi, Trentino'da, Bolzano'nun K.-K.-D.'sunda Isarco ve Rienza ırmaklarının kavuştuğu yerde; 16 200 nüf. Tarım ve ticaret merkezi.

BRESSE, Fransa'nın doğu kesiminde

Beaujard

Bresse
Frangy-en-Bresse (Saône-et-Loire) dolaylarında tarım alanı

bölge; D.'da Jura, B.'da Saône ırmağı, K.'de Chalon bölgesi, G.'de Veyle ırmağı arasında; Ain, Saône-et-Loire ve Jura departement'larını içine alır.

■ **Bresse tavuğu,** en eski, en ünlü fransız tavuk ırklarından biri. Birçok çeşidi varsa da en yaygın çeşit beyaz ve siyah olanlardır. Çok yumurtlayan Bresse tavuğu aynı zamanda çok dayanıklıdır. Etinin lezzetiyle ünlüdür.

Bresse horozu ve **tavuğu**

BRESSLAU (Harry), alman tarihçi (Dannenberg, Hannover, 1848 - Heidelberg 1926). Almanya'nın en tanınmış ortaçağ uzmanlarından biriydi.

BRESSO, İtalya'da kent, Lombardia'da, Milano'nun kuzey banliyösünde; 32 000 nüf. Dokuma, kimya ve makine sanayileri.

■ **BRESSON** (Robert), fransız film yönetmeni (Bromont-Lamothe, Puy-de-Dôme, 1907). Daha çocukluğunda resimle ilgilendi. Otuz altı yaşına değin, yapılarındaki kesin çizgilerle dikkati çeken sayısız resim yaptı. 1943'te ilk filmi *les Anges du péché*'yi yönetti. Diyaloglarını Jean Giraudoux'nun yazdığı yapıt, eleştirmenlerin dikkatini çekti. Bu yapıtını, tüm filmlerinde de beliren ağırbaşlı, ölçülü bir üslupla işledi. Anafikrini Diderot'dan aldığı *les Dames du bois de Boulogne* (1945), Georges Bernanos'un romanından uyarladığı *le Journal d'un cure de campagne* (1950), *Un condamné à mort s'est échappé* (1956) ve *Pickpocket* (1959) ile yeteneğini kanıtladı. Filmden filme sürdürdüğü tinsel, düşünsel ve biçimsel araştırmaları onu gerçek bir yalın sinema diline ulaştırdı. Görüntüye, öbür sanatsal biçimler karşısında tam bir bağımsızlık kazandırmak amacıyla, her türlü abartmayı, [illegible] reddettiği gibi, oyuncuları için kimi zaman bilinçli olarak "donuk" bir tonu benimsedi. Öbür filmleri: *le Procès de Jeanne d'Arc* (1962), *Au hasard Balthazar* (1965), *Mouchette* (1966), *Une femme douce* (1969), *Quatre Nuits d'un rêveur* (1971), *Lancelot du lac* (1974), *le Diable probablement* (1977), *l'Argent* (1983).

Parc Film - coll. J.-L. Passek

Robert **Bresson** 1968'de *Une femme douce* filminin çekimini yönetirken

■ **BREST,** Fransa'da *arrondissement* (Finistere) merkezi, *Brest doğal limanı* kıyısında; 147 956 nüf. (1992). (Banliyöleriyle yaklş. 201 480 nüf. [1992]). Üniversite. Brest, 7 000'den çok sivil görevlinin çalıştığı askeri tersanesiyle günümüzde de önemli bir askeri limandır; yakınındaki Longue adasıysa (Crozon yarımadası) atom denizaltılarının üssüdür.

Brest birliği, 1596'da karara bağlanan, Polonya katolik ve ortodoks kiliseleri birliği. Ferrara, sonra da Floransa konsillerinde ele alınan Roma ile İstanbul'u birleştirme girişimleri, İstanbul'un 1453'te fethedilmesiyle başarısızlığa uğradı. Kiev metropolitinin bu hayalden vazgeçmediğini bilen Polonya kralı Zygmunt III, onu yeni Moskova patrikliğinden koparmak için bu zaafından yararlandı (1589). Lublin'in, Polonya-Litvanya birliği'nden kaynaklanan ulusal kaynaşma isteğine (1569), katolik reformu yüzünden Baltık bölgelerinde uğradığı kayıpları karşılamak isteyen Roma'nın dileği de ekleniyordu.

Bu durumda, Birlik anlaşması Polonya Cumhuriyeti'nin doğu yörelerini kapsayacak biçimde imzalandı. Hedef, Kiev'i Roma'ya bağımlı kılmak, ortodoks mezhebindeki nüfusun (Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar) Cumhuriyet ile bağlarını güçlendirmek ve bu yörelerde Polonya'nın egemenliğini sağlamlaştırmaktı. Ortodoks kilisesi, bir yandan doğu ayin düzenini ve ayrı bir kilise hiyerarşisini (Clemens VIII Bulla'sı) korurken, papanın üstünlüğünü de kabul ediyordu. Birlik, Kiev metropoliti Michał Rahoza'nın yanı sıra, Senato'da bir yer kapmayı uman ortodoks piskoposlarca da desteklendi. Ne var ki, Polonya piskoposluğunun karşı çıkması, piskoposların bu amaçlarına ulaşmalarını engelledi. Ortodoks din adamlarının bir bölümü ve güçlü rus aileleri (prens K. Ostrogskiy) özellikle de ortodoksların büyük bölümünün desteğiyle Birlik'e kesinlikle karşı çıktı.

Brest birliği, doğu hıristiyan topluluğunu ortodokslar ve uniat'lar olarak ikiye böldü. Cumhuriyet'e bağımlı olan Ukrayna ve Beyaz Rusya halklarıyla Cumhuriyet arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmekten başka bir işe yaramadı.

Cap-Vioo

Brest Recouvrance limanı ve Motte-Tanguy kulesi (solda) XVI. yy.

Brest müzesi, 1941'de harap olan müzenin koleksiyonları savaştan sonra tekrar bir araya getirildi. Bunların çoğu XVII. ve XVIII. yy. fransız ve italyan okullarının resimleridir. Müzede ayrıca, Pont-Aven okuluna (*Emile Bernard'ın* [kendi] *portresi*) ve simgeciliğe (Lévy-Dhurmer) ayrılmış güzel bir bölüm vardır.

BREST-LİTOVSK, polon. **Brzesc nad Bugiem** ve 1921'e kadar **Brzesc Litewski,** alm. **Brest-Litowsk,** Beyaz Rusya'da kent. Polonya sınırında; 258 000 nüf. (1989). Dokuma ve kereste sanayisi.

—Tar. Polonya ve Rusya sınırlarının birleştiği yerde bir akarsu kavşağında yer alan ve adı ilk kez 1019'da küçük bir tabya olarak geçen kent, XIII. yy.'a değin rus prenslerinin egemenliğindeydi. 1340'ta Litvanya'ya geçti, Lublin Polonya-Litvanya birliği döneminde ticarette büyük bir gelişme gösterdi, özellikle XV. yy'da fuarlarıyla ünlendi. 1596'da Brest* birliği kuruldu. Polonya'nın üçüncü kez parçalanışı sırasında (1795) kent, Rusya tarafından ilhak edildi. Birinci Dünya savaşı sırasında ağustos 1915'te alman işgaline uğradı. Bolşevik hükümet ve Almanya burada 15 aralık 1917'de ateşkesi ve 3 mart 1918'de de barışı imzaladılar. İkinci Dünya savaşı sırasında eylül 1939'da Almanlar tarafından yeniden işgal edildi, daha sonra SSCB'ye bağlandı. Haziran 1941-temmuz 1944 arasında üçüncü kez alman işgaline uğradı.

Brest-Litovsk antlaşması, 3 mart 1918'de, Brest (Beyaz Rusya) kentinde Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye ile SSCB arasında imzalanan barış antlaşması. Demokratik bir barış için, savaş halindeki ülkelerin hükümetlerine ve halklarına yaptığı çağrıya hiçbir yanıt alamayan Sovyet Rusya Merkez güçlerle 2 aralık (15 aralık) 1917'de bir ateşkes imzaladı. Birkaç gün sonra, bir barış antlaşmasının imzalanması için görüşmeler başladı. Fakat, 27 ocak (9 şubat) 1918'de Ukrayna Radası ile ayrı bir barış antlaşması imzalandı; verilen bir ültimatomun ardından da alman orduları yeniden saldırıya geçtiler (18 şubat). Almanya'nın ileri sürdüğü şartların kabulüne taraftar olan Lenin, partisine görüşünü kabul ettirmeyi başardı ve antlaşma 3 martta imzalandı. Rusya, Polonya'dan, Litvanya'dan, Letonya, Estonya ve Beyaz Rusya'nın bir bölümünden çekildi, Kars, Ardahan ve Batum'u Türkiye'ye bıraktı ve Finlandiya'nın bağımsızlığını tanıdı. Berlin'de, 27 ağustosta üç tamamlayıcı antlaşma imzalandı. Brest-Litovsk antlaşması, 11 kasım 1918'de imzalanan ateşkesin ertesi günü sovyet hükümeti tarafından geçersiz ilan edildi ve Versailles antlaşması'ndan sonra yürürlükten kaldırıldı.

BREŞ a. (ital. *breccia*'dan). Yerbil. Köşeli blok ve çakılların çimentolaşmasıyla oluşan konglomera. (Eşanl. KOŞELİ ÇAKILTAŞI.)

—ANSİKL. *Magmatik breşler,* magma kaynaklı bir çimentoyla birleşen kayaç kırıntılarından oluşur. Volkanik breşler, volkanik bir kayaca, volkan bacası patlamasına, bazen volkan bacası tıkacının çökmesine bağlanan az çok pekleşmiş breşlerdir. *Tortul breşler*'in birçok çeşidi vardır. Genellikle elementlerin ve çimentonun yapısına ve kökenlerine göre iki gruba ayrılır. Yapılarına göre belirlenen grupta şu breşler yer alır: *monojenik breşler*'in elementleri tek tür kayaçtan kaynaklanır; *polijenik breşler* farklı tür kayaçlardan oluşur; *oluşumiçi breşler* genellikle monojeniktir ve çimento ile aynı yapıyı gösterir. Kökenlerine göre gruplaşan tortul breşler arasında şunlar sayılabilir: *eğim breşleri* çimentolaşmış yamaç döküntüleridir; *buzul breşleri*, çizgili çakıllardan oluşur; *mağara breşleri,* kireç çimentolu karstik karmaşalardır; *tektonik breşler* oluşum bakımından tektonik olaylara *(fay breşi)* bağlıdır.

■ **BRETAGNE,** Fransa'nın K.-B. kesiminde tarihsel ve coğrafi bölge; Gaskonya

körfeziyle Manş denizi arasında uzanan Bretagne yarımadasını kapsar. 27 208 km^2; 2 795 638 nüf. Merkezi *Rennes*.

• COĞRAFYA. Bölge dört *département*'a ayrılır: Finistère, Côtes-du-Nord, Morbihan, İlle-et-Vilaine. Armorik kütlesinin batı ucunun devamı olan Bretagne bölgesi, dar vadilerle, sarp olmayan tepelerle engebelenen bir platodur. Haliçlerle ve denizin büyük gelgitlerle ulaştığı (gelgit genliği 14 m'yi bulur) koylarla kesilen kıyıları (uzunluğu 1 200 km kadardır) hem yüksek, hem de kayalıktır. Gulf Stream'in yumuşattığı bir ılıman okyanus iklimi bölgeye egemendir. Denizcilik geleneği çok eskilere dayanan Bretagne'ın günümüzdeki başlıca iktisadi etkinliği de denizciliktir: etkin bir konserve sanayisini besleyen balıkçılık (Lorient, Concarneau, Douarnenez); istiridye ekimi (Morbihan körfezi ve Brest koyu); askeri fabrikalar (Brest ve Lorient).

• TARİH. V. yy.'a kadar Armorica olarak adlandırılan ve başta Venetler olmak üzere çeşitli halkların yaşadığı bölge, İ.Ö. 57-56'da uzun zaman Romalılar'ın işgaline karşı direndi. Uzun bir dönem imparatorluk çekişmeleri dışında kaldıktan sonra V. yy.'dan başlayarak Manş ötesinden Angllar ve Saksonlar'dan kaçan Bretonlar bu bölgeye sığındılar, *Britannia Minor* (Bretagne) adı buradan gelir.

Kelt yayılması V. yy.'dan IX. yy.'a değin sürdü; kelt ağızları daha geniş bir alana yayıldı. Merovenj Galyası içinde yer almakla birlikte Bretagne gerçekte bağımsız kaldı. Karolenjler de Bretagne'ı tam anlamıyla denetimleri altına alamadılar. Birçok ayaklanma girişimlerinin bastırılmasından sonra Sofu Louis ülkenin yerli şeflerinden Nominoe'ye (öl. 851) dük unvanı verdi. Nominoe bir kral gibi davrandı., Kendisinden sonra gelenler aynı siyaseti sürdürdüler. X. yy.'da ülke anarşi içine düştü. X. yy.'da Rennes kontu Conan I düklüğün tümü üzerinde biçimsel bir yetke kurdu. XII. yy.'da, Bretagne İngiltere krallığı'na katıldı. Conan IV'ün damadı ve ingilterelı Henry II'nin oğlu Geoffroi 1181'den 1186'ya kadar kayınpederinin yerine geçti. Fakat az sonra Fransa kralı Philippe Auguste, toprakları Dreux kontu Pierre I. Mauclerc'e (1213-37) vermek için anglosakson monarşisinin içine düştüğü bunalımdan yararlandı. 1297'de Bretagne dukalığını resmen kurabilen yeni hanedan 1341'de Jean III'ün ölümüyle zayıfladı. Sonunda egemen fransız sülalesinin düşmanı ve İngiltere'nin bağlaşığı olan Montfortlu Jean IV'ün (1365-99) zaferini ilan eden Guerande (1365) antlaşması ile sonuçlanan, uzun ve kanlı bir veraset savaşı oldu. Dukalık, önemli bir iktisadi gelişmenin yanı sıra, siyasal bağımsızlık da kazandı; Nantes kontlarının parlamento ve sarayı düke her türlü yabancı müdahaleden uzak bir iktidar sağladı. Bu özerkliği korumak için, hanedanın son erkek vârisi François II (1458-1488), önce Fransa kralı Louis XI, sonra da Habsburglu Maximilian ile savaştı. Öldüğünde Anna adında bir kız çocuğu bıraktı; Anna 1491'de Charles VIII (öl. 1498) ile evlendi. Anna dul kalınca, Louis XII ile evlendi ve bu evlilikten Claude de France doğdu. Claude de France 1524'te, 1515'te kral olan (François I) Angoulême kontu François ile evlendi; dukalığı, bu evlilikten doğan (1514) oğlu François'ya devretti. Fransız krallarının bölgenin denetimini sağlamak için gösterdikleri çabalar 1532'de sonuçlandı, bu sırada Bretagne parlamentosu, Fransa'ya kesin katılma kararı aldı. Fransız monarşisi Bretagne'a büyük bir özerklik tanıdı ve bölgenin özelliklerini sürdürmesine olanak sağladı. İktisadi açıdan Bretagne'da özellikle balıkçılık ve ticaret büyük bir gelişme gösterdi. Merkezi otoriteye karşı XVIII. yy. içinde üç kez ayaklanan Bretagne, devrim rejimine de karşı çıktı ve karşı devrimci kaynaşmalara sahne oldu.

• EDEBİYAT. Bretonca, önce latincenin, sonra da fransızcanın etkisinde kaldı. Kültür alanında da, resmi belgelerin yazımında da bu iki dil kullanıldı. Bretonca XI. yy.'dan başlayarak, halkın ve burjuvaların konuşma dili durumuna geldi. Ortaçağ ile sonraki dönemlerde yazarlar, fransızca ve latince yazılmış dinsel ve eğitici yapıtları bretoncaya çevirmekle yetindiler. İlk edebi metinler olan Alain Bouchart'ın *Grandes chroniques de Bretagne*'ı (1450'ye doğru yazıldı, 1518'de basıldı) ve Pierre le Baud'un *Chroniques et histoires des Bretons*'u (1480'de yazıldı, 1638'de basıldı) fransızca yazılmıştır. Yaşayan bir dil olarak bretoncanın ilk örnekleri, XV. yy.'dan kalma birkaç "mystère" yoluyla günümüze ulaşabilen basılı ya da elyazması metinlerdir. Kültürlü kesim romantizmle birlikte bretonca yazmaya başladı. Bu değişikliğin başlıca nedeni, Hersart de la Villemarqué'nin *Barzaz-Breiz* adlı yapıtının 1845'ten başlayarak yarattığı etkidir. Dilbilgici Jean-François Le Gonidec'in (öl. 1838) gerçekleştirdiği dil ve yazım reformu da aynı döneme rastlar. Gerçekte Barzaz-Breiz'in içindekiler, büyük çoğunluğu La Villemarqué tarafından düzenlenmiş bretonca şarkılardır. Bununla birlikte, bu edebiyat sahtekârlığı, çok sayıda yapıtın doğmasına yol açtı: Le Moal'in öyküleri *(Dirnador)*, Jean-Pierre Calloc'h adlı yazarın kelt ozanı Bleimor'un adıyla 1921'de yayımladığı gizemci şiirleri ve Tanguy Malmanche'ın oyunları.

Brétigny antlaşması, 8 mayıs 1360'ta, Beauce'ın bir köyü olan Brétigny'de imzalanan, Calais'de onaylanan ve İngiltere'nin zaferinin kabul edilerek, Yüz Yıl savaşı'nın ilk dönemini sona erdiren antlaşma. Fransa tahtından vazgeçmesine karşılık, İngiltere kralı, bütün haklarıyla beraber, Calais, Guînes, Ponthieu, Saintonge, Poitou, Agenais, Quercy, Rouergue ve Périgord üzerinde egemenliğini kurmuş oluyordu.

BRETON (Nicholas), ingiliz yazar (1555'e doğr. - 1626'ya doğr.). Bütün türleri (şiir, roman, taşlama) denedi. Tanrıbilime bile Petrarca'cı üslubu soktu (*The Passionate Shepheard*, 1604).

BRETÓN (Tomás), ispanyol besteci (Salamanca 1850 - Madrid 1923). 1901'de Madrid Konservatuvarı müdürü oldu. İspanyol lirik tiyatrosunun ateşli bir savunucusu olarak bu anlayışta çok sayıda zarzuela ve opera besteledi (*Los amantes de Teruel* [1889] vb.). Senfonik yapıtlar, oda müziği toplulukları ve ses için parçalar da yazdı.

BRETON (André), fransız yazar (Tinchebray, Orne, 1896 - Paris 1966). Tekçi felsefeye dayanan yeni bir ahlak anlayışını geliştirerek, kuramsal ve pratik bir içerik kattığı gerçeküstücülüğün en etkin kişisi olan Breton, *Mont de piété* (1919), *Clair de terre* (1923) gibi şiirlerinde dilin kalıplarını kırdı, dada'nın kuşkuculuğundan sıyrılmanın yollarını aradı, *Champs magnétiques*'te (1920) ise, imgenin kaynağını, psikanalizden uyardığı ruhsal otomatikliğe bağladı. *Union Libre* (1931), *l'Air de l'eau* (1934) ve *Ode à Charles Fourier*'de (1947) doğadaki evrensel benzeşimi vurguladı. ABD'ye göç ettikten (1940-1945) sonra açıkladığı "Dünya'yı değiştirmek, yaşamı değiştirmek, insan kafasını bütünüyle yeniden kurmak"

Beaujard

Bretagne
Saint-Mathieu burnu
(Finistère)

B. N. Paris

Bretagne düklüğünü ele geçirmek için Charles de Châtillon-Blois ile Montfort kontu Jean IV arasında çıkan ve Charles Ide Châtillon-Blois'nın öldürülmesiyle son bulan Auray savaşı'ndan (29 eylül 1364) bir sahne.
Bibliothèque nationale, Paris

Giraudon

André **Breton** (13) ve çevresinde B. Peret (11), L. Aragon (12), Baargeld (14) ve G. De Chirico (15) Max Ernst'in *Dostlarla buluşma* adlı tablosundan (1922) ayrıntı *özel kol.*

programı, gerçeküstücülüğün manifesto'larındaki (*Manifestes du surréalisme)* [1924-1930] temel görüşlerin özeti sayılabilir: ilk manifesto'da aklın egemenliğine karşı çıkarak, gerçeküstücülüğü düşsel üzerine kuruyor; ikinci manifesto'da, aklın sapmalarını kınıyor ve dilin gerçeküstücü kullanımıyla karşıtların ortadan kalktığı bir noktaya varılacağını gösteriyordu. *Les Pas perdus* (1924), *Point du Jour* (1934), *la Clé des champs* (1953), *Perspective cavaliere*'de (1970) toplanmış makalelerinde ve *le Surréalisme et la peinture* (1928, 1965), *Anthologie de l'humour noir* (1940), *Entretiens*'deki denemelerinde olduğu ve yeniden canlandırdığı Littérature (1919), la Brêche (1961) gibi dergilerde, ilkel sanatların (deli, çocuk resimleri) değeri, büyünün önemi, estetik değerlerin yeniden sınıflandırılması (cinayet romanı, Sade, Lautréamont, Rimbaud, alman romantikleri), komünist partisinden (1927'den 1935'e kadar parti üyesiydi) beklentiler üzerinde durdu. Eski roman geleneğini terk ederek, varoluşla doğrudan iletişime giren anlatılarında (*Nadya,* [1928]; *les Vases communicants,* [1932]; *l'Amour fou,* [1937]; *Arcane 17,* [1947]) yaşamda gündelik mucize arayışını, aşk beklentisini ve doygunluğunu ve bunlara bağlı bütün bunalım evrelerini ve engelleri anlatır, yazımın ideolojik koşullarını, düş'ün işlevini, devrim özlemini klasik bir dil dokusuyla işler.

Breton atı, daha çok Bretagne'da yetiştirilen hantal at ırkı. (İki tipi vardır: Breton koşum atı ve menzil atı. Bu iki tip tek bir tip olma yolundadır: az yüksek, kalın bacaklı ve kalın boyunlu toparlak bir hayvan. At eti yenilen ülkelerde bu atın eti çok kaliteli sayılır.) ‖ *Breton alaca ineği,* kısa boylu, çok dayanıklı inek ırkı. (Günümüzde sayıları çok azaldığından koruma altına alınmıştır.)

BRETONCA a. Bretagne'ın batı bölümünde konuşulan kelt dili.

BRETON DE LOS HERREROS (Manuel), ispanyol yazar (Quel 1796 - Madrid 1873). Fransız tiyatrosuna ve eski ispanyol oyunlarına öykündü. Tarihsel dramlar ve ahlakçı güldürüler yazdı: *A Madrid me vuelvo* (1828), *Marcela o Cuál de los tres?* (1831), *la Escuela del matrimonio* (1853).

BRETONLAR → BRİTANNİ.

Bretton Woods anlaşmaları, 1944 temmuzunda, 44 ülke arasında, Bretton Woods'da (New Hampshire, ABD), uluslararası para konusunda toplanan bir konferans sonucunda varılan ve altın standardından sonra gerçek anlamda ikinci bir uluslararası para sistemi olan altın kambiyo sistemini (Gold Exchange Standard) yerleştiren anlaşmalar.

Bu sistemde, altın, döviz rezervlerinin başlıca öğesi ve üye ülke paralarının paritesinin ortak paydası olarak yerini korur; ancak değeri altına oranla tanımlanan dolar (1 ons altın = 35 dolar), rezerv parası niteliğiyle, altına benzer bir rol üstlenir. Ayrıca, döviz kurları, ancak dar sınırlar içinde değişebilecek biçimde sabittir. Ulusal paraların konvertibilitesi kabul edilmiştir. Uluslararası ticaretin gelişmesini özendirmek amacıyla, Uluslararası para fonu (IMF) tarafından düzenlenen ve yönlendirilen uluslararası kredi olanaklarıyla tamamlanması düşünülmüştür. Uluslararası para fonu döviz kurlarında yapılacak herhangi bir değişikliğe izin verebilecek tek mercidir. Nihayet, ilgili ülkeler, ödeme dengelerine uygun iktisadi politikalar aracılığıyla korumakla yükümlüdürler. Bu sistem gerçekte, doların egemenliğinin onaylanması anlamını taşıyordu (altına çevrilebilir tek para dolardı); bu yüzden, 1958'den başlayarak, uluslararası para bunalımlarına ve sonunda da Bretton Woods anlaşmalarının çiğnenmesine katkıda bulundu. Bu anlaşmaların yerini, 1976 ocağında Jamaika anlaşmaları aldı.

BRETWALDA, Anglosaksonlar'da manevi nüfuzu, adanın öteki kralları ya da hiç değilse birçoğu tarafından kabul edilmiş olan krallara verilen unvan.

BRETZNER (Christoph Friedrich), alman oyun yazarı (Leipzig 1746 - *ay. y.* 1807). Mozart'ın *Saraydan kız kaçırma* operasının librettosunu yazdı (1781).

BREU (Jörg), **Baba** da denir, alman ressam, desinatör ve gravürcü (Augsburg 1475'e doğr. - ay. y. 1537). Rönesans'ın başlarında Schwaben okulunun en önemli temsilcisiydi. Yaptığı *Çile* adlı mihrap arkalığında (1502'ye doğr., Melk manastırı) yer yer aşırılığa kaçan anlatım arayışları italya sanatının etkisiyle sertliğini yitirdi (Augsburg'da Fugger kilisesi orgunun kapak kanatları). — Oğlu **Genç** JÖRG (Augsburg 1510'a doğr. *-ay. y.* 1547) de ressam ve gravürcüydü.

BREUER (Josef), avusturyalı hekim (Viyana 1842 - *ay. y.* 1925). Solunumun özdüzenlenme mekanizmasını ve vücut duruşlarının labirentle denetlendiğini keşfetti. İlginç bir klinik hekimi olan Breuer, özellikle Freud ile karşılaşması (1880) ve daha sonra onunla işbirliği yapmasıyla (1882-1895) ün kazandı (bu işbirliği ünlü *Anna* O* olayının incelenmesiyle başladı). Histerinin psikopatolojik bir olgu olduğu görüşü açısından olduğu kadar altbilinç kuramının ve analiz yönteminin başlangıç noktası olması bakımından da önem taşıyan temel olayı Breuer *katartik yöntem* adıyla daha önce nitelemişti. Ama nevrozları cinsel açıdan açıklamaya yönelik freudçu kurama karşı olduğundan işbirlikleri 1895'te, yani kuramsal çalışmalarının ortak ürünü olan *Studien über Hysterie* (Histeri üstüne incelemeler) adlı yapıtın yayımlandığı yıl sona erdi.

BREUER (Marcel Lajos), macar mimar ve tasarımcı (Pécs 1902 - New York 1981). Dessau'daki Bauhaus'un mobilya ve dekorasyon bölümü yöneticisiyken (1924 - 1928), mobilyanın standartlaştırılması konusunu inceledi. Çelik borularla ilk oturma birimlerini gerçekleştirdi: özellikle *Wassily* koltuğu (1928) ve hasırla borunun bir arada kullanıldığı *Cesca* sandalyesi. Nazi Almanyası'ndan kaçarak Londra'ya gitti (1935-1937) ve burada, üst üste yapıştırıldıktan sonra bükülen masif ahşaptan bir mobilya ve özellikle de çizgileri insan vücuduna çok uygun bir şezlong tasarladı. Ustası Gropius ile Harvard'da buluştu ve çok geçmeden onun ortağı oldu. 1937 -1946 arasında Harvard'da dersler verdi; sonra New York'a yerleşti. 1953'te Paris'te, Nervi ve Zehrfuss ile birlikte gerçekleştirdiği Unesco sarayı adını duyurmasını sağladı. Daha sonra, yine Fransa'da La Gaude'da yaptığı IBM merkeziyle (1960-1962) ününü pekiştirdi. Bu binada, çok işlevsel olan taşıyıcı yapıyı, biçim birliği kurmaktan çok çeşitli bölümler arasında eklemlenme yapmak amacıyla kullandı. 1957'de Breuer, Compasso d'Oro ödülü'nü aldı.

BREUGHEL → BRUEGEL.

BREUİL (Henri), fransız din adamı ve prehistoryacı (Mortain 1877 - L'Isle - Adam 1961). 1910'da İnsan paleontolojisi enstitüsü'nde, sonra Collège de France'da (1929-1947) tarihöncesi etnografya profesörlüğü yaptı. Birçok endüstri evresinin tanımına ve kronolojik konumuna ilişkin saptamaları Breuil'e borçluyuz; *Subdivisions du paléolithique supérieur et leur signification* (Üst Yontmataş devrinin alt bölümleri ve anlamları) [1912] adlı eseri kendi alanında temel yapıt sayılır. Daha çok, Fransa, İspanya ve Güney Afrika'daki mağaralarda bulduğu çok sayıda kaya resmi ve *Quatre Cents Siècles d'art pariétal* (Kaya resmi sanatının dört yüz yılı) [1952] adlı eserinde bir araya getirdiği Üst Yontmataş devri kaya resmi sanatının kronolojisine ilişkin araştırmalarıyla tanındı; diğer önemli yapıtları şunlardır: *les Peintures rupestres de la péninsule Ibérique* (İber yarımadasındaki kaya resimleri) [1929-1935], *l'Afrique préhistorique* (Tarihöncesi Afrika) [1931], *les Hommes de la pierre ancienne* (Eski Taş devri insanları) [1951].

BREUİL-CERVİNİA, İtalya'da kış sporları merkezi (yüksl. 2 050 - 3 500 m), Val d'Aosta'da, Cervino doruğunun eteğinde.

BREUNERİT a. (fr. *breunérite;* öz. a. *Breuner*'den). Miner. Doğal magnezyum ve demir karbonat.

BREVES (François SAVARY, MAULÉVRIER *markisi,* — *kontu*), fransız diplomat (1560 - Paris 1628). 1584'e doğru Babıâli'ye elçi olarak atanarak akrabası Jacques Savary ile birlikte İstanbul'a geldi. Savary'nın Yedikule zindanına hapsedilmesinden sonra onun yerini aldı. Bir söylentiye göre Savary'nin hapsedilmesi onun teşvikiyle olmuştur. 8 ağustos 1593'te Henri IV tarafından resmen büyükelçi atandı. Mehmet III'ün yanında Eğri seferine katıldı (1596). 1597'de Mehmet III ile, 1604'te Ahmet I ile yapılan dostluk antlaşmalarını imzaladı (bir söylentiye göre, bu antlaşma uyarınca Mehmet III, Lig'e karşı savaşan Henri IV'e yardım yolladı). Brèves'nin başarıyla sonuçlandırdığı önemli diplomatik

Guillemaut

Flaine'de (Haute-Savoie) Marcel **Breuer**'in tasarladığı ve gerçekleştirdiği büyük *Le Flaine* oteli

girişimlerden biri de, İngiltere kraliçesi Elizabeth I'in gönderdiği elçinin Babıâli'de etkin olmasını önlemek oldu (İngiltere, ingiliz gemilerinin fransız bandırası altında değil kendi bayraklarıyla osmanlı limanlarına girmesine izin verilmesini ve kapitülasyonların genişletilmesini istiyordu). Gene bir söylentiye göre Pera'daki elçilik konağını yaptıran da odur. 1606'da ülkesine çağırılan Brèves, Akdeniz'deki müslüman ülkelerde bulunan hıristiyan kölelerin kurtarılması için bir proje hazırlamıştı. Ülkesine dönerken birçok elyazmasını da beraberinde götürdü. Devlet konseyi'ne atandı. Daha sonra Roma büyükelçisi (1608), Gaston d'Orléans'ın eğitmeni oldu.

BREVİARİUM a. (özet anlamında lat. sözc.). **1.** Hıristiyanlıkta ruhani ayini içeren ve rahiplerin her gün okuması gereken dua kitabı. **—2.** Bu kitabın içinde yer alan dualar.

—Güz. sant. Minyatürlerle zenginleştirilmiş en güzel breviariumlar arasında Jean Pucelle'in ve XIV. yy. Paris minyatürünün başyapıtı *Belleville Breviariumu*'nu (Bibliothèque Nationale, Paris); 1370'e doğru resimlendirilen Charles V'in *Güzel Breviarium*'unu (aynı yerde); Korkusuz Jean'ın (1405), Bedford dükünün (1433), İyi Philippe'in (1445), Matyas Corvinus'un (1487) breviarium'larını ve "breviarium'ların şahı" diye nitelendirilen flaman okulunun başyapıtı *Grimani Breviariumu*'nu (Venedik 1510) sayabiliriz.

BREVİCEPS ADPERSUS a. Küresel bedenli Afrika kurbağası. (Yağmur sırasında çok sayıda *Breciceps adpersus* yeraltındaki dehlizlerinden yeryüzüne çıkar. Termitler ve yersolucanlarıyla beslenir; düşman avcı hayvanlardan korunmak için, derisi tahriş edici, sümüksü bir madde salgılar; yeraltında çiftleşir, bütün larva gelişmesi ve başkalaşımlar suyun dışında gerçekleşir. Küçükkurbağagiller familyası.)

BREVİS a. (kısa anlamında lat. sözc.). Tropikal ormanlarda (Ekvator Afrikası, Avustralya, Yeni Gine ve Endonezya), yerde yaşayan, tüyleri canlı renkli ötücükuşları içeren cins. (Pittagiller familyası.)

—ANSİKL. 24 türü vardır; bunlar güçlü ayaklı, yuvarlak ama güçlü kanatlı (bazı türler göç eder), sık ormanlarda, yerde yaşayan, böcekler ve yumuşakçalarla beslenen kuşlardır. Hiçbir rakibinin girmesine göz yummadan, tiz bir bağırışla belli bir alanı savunur.

BREWER (Ebenezer Cobham), ingiliz bilgin (Londra 1810 - *ay. y.* 1897); *Dictionary of Phrase and fable* (1870) ve *Dictionary of Miracles* (1884) adlı sözlüklerin yazarı.

Brewer testi. Hematol. Hep bir ölçüde akarken, cam bilyelere sıvaşıp kalan kandaki trombositlerin yüzdesinin laboratuvarda ölçülmesi.

BREWSTER (*sir* David), iskoçyalı fizikçi (Jedburgh, Roxburgh kontluğu, 1781-Melrose yakını, Roxburgh kontluğu, 1868). Edinburgh üniversitesi'nde tanrıbilim okuduktan sonra çalışmalarını fiziğe ve özellikle optiğe yöneltti. Saint Andrews üniversitesi'nde profesör oldu, 1808'den 1830'a kadar "Edinburgh ansiklopedisi"ni yönetti. Aynı şehirde bir bilimsel gazete de yayımladı. Bir polarimetre icat etti, polarmayı ve kristallerde çift kırılmayı inceledi. Bu özellikte yüz kadar kristal cinsi belirledi. 1815'te maksimum polarma yapan gelme açısını *(Brewster gelme açısı)* saptayarak yansımalı polarma yasasını buldu. Stereoskopu geliştirdi. Çiçek dürbününü ve fenerlerde kullanılan bölümlü mercekleri icat etti. 1826'da bir elektromıknatıs yaptı. 1828'de, tekrenkli bir ışık elde etmek için sodyum tuzlu alev kullanımı onun sayesinde gerçekleşmiştir. 1834'te Güneş tayfında tellür tayf çizgilerini de buldu.

Brewster gelme açısı. Opt. Bir ışık ışınının gelme açısının, yansıyan ışının tümüyle kutuplaşmasını karşılayan özel değeri. (Adi cam için, bu açı yaklaşık 55° dir. Genel kural olarak, Brewster gelme açısı, kırılan ışının yansıyan ışına dik olmasını sağlayan açıdır [Brewster yasası].)

BREWSTERİT a. (fr. *brewstérite;* öz. a. *D. Brewster*'den). Miner. Stronsiyum ve baryum içeren monoklinik zeolit; kısa prizmalar biçiminde bulunur.

BREYTENBACH (Breyten), afrikaans dilinde yazan güney afrikalı ressam ve şair (Bonnievale, Cape eyaleti, 1939). Irk ayrımına karşı olan Breytenbach, bir Vietnamlı ile evlendiği için Paris'e göç etti. 1975'te, ülkesine sahte bir pasaportla girerken Güney Afrika polisi tarafından tutuklandı ve "terörizm" suçundan 9 yıla mahkûm edildi. Kendisini yeni Güney Afrika edebiyatının öncülerinden biri yapan birçok şiir kitabının yazarıdır: *Katastrofes* (1964); *Om Te Vlieg* (1966); *Kouevuur* (1969); *Lotus* (1970); tutukevinde yazdığı şiirleri *(Seisoen in die paradys)* içeren antoloji niteliğindeki *Voet Skrif* (1976).

BREYZİ a. Teknol. *El breyzi,* manivelalı bir tür el matkabı.

BREZA (Tadeusz), polonyalı yazar (Siekierzynće, Volinya, 1905 - Varşova 1970). Romanlarında, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Polonya'daki (*les Murs de Jéricho* [fr. çev.], 1946; *le Ciel et la Terre* [fr. çev.], 1949) ve Avrupa'daki düşünsel ve siyasal sistemleri çözümledi. *La Porte de bronze* (fr. çev.), [1959] ve *l'Office* (fr. çev.), [1960] adları altında topladığı günlük yazılarında Vatikan'ı anlatır.

BREZAN (Jurij), yapıtlarını sorab ve alman dilinde yazan alman yazar (Räckelwitz, Kamenz yakınında, 1916). 1933'te sorab direniş güçlerine katıldı, 1937'de Çekoslovakya'ya, sonra Polonya'ya göç etti. 1949'dan sonra Beutzen'de yaşadı. Sorab ve alman dilinde romanlar, şiir kitapları, tiyatro oyunları yayımladı. En önemli yapıtı *Felix-Hanusch Trilogie*'dir (*Der Gymnasiast,* 1958; *Semester der verlorenen Zeit,* 1960; *Mannesjahre,* 1964).

BREZİL a. (fr. *bresil;* esk. fr. *breze,* kor'dan). Turuncu-kırmızı (kor) renkli, ince dokulu, çok sert ve çok ağır odunlu tropikal Amerika ağacı; odunu, yapay boyalar çıkmadan önce boya maddesi olarak kullanılmıştır. (Bil. a. *Hematoxylon brasiletto;* erguvangiller familyası.) [Brezilya'nın adı bu ağaçtan gelir (XVI. yy.).]

BREZİLEİN a. (fr. *brésiléine*). Kim. Brezilin'in denetimli yükseltgenmesiyle elde edilen karmen kırmızısı renginde boyarmadde.

BREZİLİN a. (fr. *brésiline; brezil*'den). Org. kim. Kapalı formülü $C_{16}H_{14}O_5$ ve açık formülü

olan çokhalkalı bileşik. (Erguvangillerin çeşitli türlerinden [baklagiller], özellikle brezil odunundan çıkarılır. Brezilin, brezileinin bir lökotürevidir.)

BREZİLYA, port. **Brasil,** Güney Amerika'da devlet; 8 512 000 km²; 153 322 000 nüf. Başkenti *Brasilia.* Resmi dili *portekizce.* Brezilya, 22 eyalet, 4 toprak ve 1 federal yönetim bölümünden oluşan bir federasyondur.

COĞRAFYA
doğal çevre

• *Yüzey şekilleri.* Güney Amerika'nın yüzölçümü bakımından en büyük devleti olan Brezilya'nın yükseltisi azdır: toplam yüzölçümünün % 40'ının yükseltisi 200 m'nin altındadır. Topraklarının görünümü genel olarak düz ve tekdüzedir ve masamsı biçimler ağır basmaktadır. Kimi yeri az, kimi yeri çok tortul kayaçlarla örtülü Cambriaöncesi temel, Brezilya'nın büyük bölümünü kaplar. D.'ya doğru yükselen temel, B.'ya doğru yumuşak bir eğimle alçalır. Yakın geçmişte gerçekleşen bir gençleşme hareketi, yer yer, eski kıvrımların yeniden ortaya çıkmasına ve Apalaş tipi bir yüzey şekli oluşmasına yol açmıştır. Örtü görevi yapan platolarda (*chapadas*'lar), lateritli bir kabuk *(canga)* oluştuğu gözlenir. Ülkede morfoloji bakımından beş büyük bölgeye rastlanır: Amazon bölgesi, Kuzey-doğu ve Doğu bölgeleri, Güney Brezilya, Orta Brezilya, Batı Brezilya.

Amazon bölgesi, bir temel oluğun üzerindedir. K.'de, billurlu tabana oturan ve Guyana kütlelerini oluşturan kumtaşlı platolarla sınırlıdır. Oluğun dibi, geniş yanı Manaus'un yukarı kesiminde bulunan huni biçimli kesimde tortullarla dolmuştur.

Kuzey-doğu ya da *Nordeste bölgesi.* Tortul örtü bu bölgede, cuesta'larla (Maranhão, Piauí, Ceará chapadaları, İbiapaba dağı: Araripe tepesi) sınırlı platolar oluşturur. Yükselti 1 000 m'nin altındadır. Birkaç büyük ırmak bir boğulmuş kıyıya ulaşan geniş vadiler açmıştır. D.'da tortullar ortadan kalkar ve yükselmiş temel, kısıklarla delinmiş küçük Apalaş tipi yüzey şekilleri, birbirinden kopuk sıradağcıklar oluşturur. Kıyıda, Ceará'da kumullarla, Alagoas'ta denizkulaklarıyla sınırlanmış büyük kumsallar yer alır. Kıyının arkasındaysa Üçüncü Zaman'da oluşmuş yer yer yalıyarlar (São Roque burnu, Branco burnu) halinde kıyıya ulaşan alçak platolar (*tabuleiros*'lar) uzanır.

Doğu ve *Güney-doğu bölgeleri,* yüksek toprakları kapsayan bölgelerdir. Temelin yükselmesi bu kesimde daha belirgindir ve billurlu yüzey şekilleri, doğrudan doğruya Atlas okyanusu'na doğru alçalır. São Francisco ırmağı ile kıyı arasında, görünüme dağlık bir hava veren kuvarsitli doruklar içeren platolar uzanır: Diamantina chapada'sı (1 850 m), Espinhaço dağları (1 800 - 1 000 m arasında). Bu dağ sıralarından inen ırmaklar, kıyıya ulaşınca, birikintilerle pekişmiş eski kıyı şeritlerinin (*restinga*'lar) arkasında büklümler çizerek

Agence Intercontinentale

Henri **Breuil**

Faucon Wieder-Sygma

Breyten **Breytenbach** (1977'de)

B. N., Paris

Belleville **Breviariumu**'ndan bir sayfa
Jean Pucelle'in yapıtı (XIV. yy.)
Bibliothèque nationale, Paris

BREZİLYA akar, sonra haliçlerle okyanusa dökülürler. 20° enlemine doğru, yüzey şekillerinin ve kıyının doğrultusu G.-B.'dan K.-D.'ya yönelir, yükselti artar ve temeldeki kırılmalar genişler. Guanabara, Angra dos Reis, Santos, Paranaguá körfezlerinin oyulmuş olduğu kıyının hemen arkasında bakışımsız bir çarpılmış blok olan Mar dağlarının (serra do Mar) sarp yamaçları yükselir. Santa Catarina eyaletine doğru hem alçalan hem parçalara bölünen serra de Graciosa Paraná'daki başlıca kıyı yüzey şekilleridir. Serra de Graciosa'nın arka kesiminde, K.-B.'sında sarp serra da Mantiqueira'nın yükseldiği Paraíba do Sul vadisi uzanır. Paraíba, Ribeira ve İtajaí ırmakları dışında, yüksek toprakları, B.'ya doğru akan Grande ırmağı (Parana, des rios Tietê, Paranapanema, İvaí, Chapecó ve Iguaçu ırmaklarını oluşturur) akaçlar.

Güney Brezilya. Bu bölgede temel az yer kaplar. Örtü toprakları, kıvrımlı büyük kıyıları oluşturur; önlerinde tanık tepelerin yükseldiği bu kıyıları, serra do Mar'ın arka yamaçlarından doğan ırmaklar geniş biçimde yarmıştır.

Orta ve *Batı Brezilya*'nın temel özelliği, chapada'ların (Goiás ve Mato Grosso) yaygınlığıdır. Paraná, B.'dan São Paulo platolarıyla, D.'dan Güney Matto Grosso platolarıyla (Paraguay alüvyon ovalarının yukarı tarafında Maracaju ve Bodoquena sıradağlarıyla son bulur) sınırlanan bir senklinalde K.'den G.'e doğru akar. Bu çöküntüye, eğiminin yok denecek kadar az olmasından ötürü "Pantanal" (bataklık) adı verilir. Temel, serra dos Pireneus'da Veadeiros chapada'sında ve Pantanal'ın ortasındaki Urucum iliksi çukurunda Apalaş tipi yüzey şekilleri oluşturur.

• *İklim ve bitki örtüsü.* Ülkenin G. kesimi ile Atlas okyanusu kesimindeki yüksek alanlar (18°C) dışında, yıllık sıcaklık ortalaması 22°C'ı aşar. Amazon bölgesinden oğlak dönencesine kadar uzanan alanda, çok sıcak bir mevsim ile daha serin bir mevsim arasındaki sıcaklık farkları çoğalır. Curitiba'da zaman zaman kar yağar ve São Paulo'daki sabahları sisli vadilerde ara sıra don olayı gözlenir. Amazon bölgesinde ve yüzey şekillerinin yağışları artırdığı (serra do Mar'da 4 524 mm) kıyı bölgesinde, yıllık yağışlar 2 000 mm'nin üstündedir. Ülke genelinde, yağış mevsimi yaz (ekim-mart), kurak mevsim kıştır (mart-eylül). Kıyı kesiminde, Salvador ile São Roque burnu arasında, yağışlar en serin mevsim olan mart-eylül ayları arasında düşer. Amazon bölgesinde kurak mevsim, süresi kısalmakla birlikte, varlığını sürdürür (yağışların sürekli olduğu Acre eyaleti dışında). Kuzey-doğu bölgesi eyaletlerinin iç kesiminde ve São Francisco ırmağının orta ve aşağı vadisinde yarı kurak bir iklim egemendir (800 mm'den ve hatta bazen 500 mm'den az yağış); ne var ki, bazen arka arkaya birkaç kurak yıl da geçirilebilir. Güney Brezilya'da yağışlı mevsim kıştır ve buralarda yarıtropikal bir iklim görülür.

Yaprakdökmeyen orman *(mata)* aşağı yukarı bütün Amazon bölgesini, serra do Mar'ı, Mantiqueira sarplığını, São Paulo eyaletinin batı kesimindeki platoları ve Güney eyaleti platolarının büyük bölümünü kaplar; Kuzey-doğu Brezilya'nın en yüksek ve en çok yağış alan noktaları da bu ormanlarla örtülüdür. Oğlak dönencesinin ötesinde yaprakdökmeyen ormanın gürlüğü ve sıklığı azalır, aravkarya ve paraguay ağaçları görülmeye başlar.

Brezilya'da ikinci önemli bitki topluluğu savanlardır. Amazon bölgesinde ender rastlanan *campo*'lar, Mato Grosso'da ve Goiás'ta alanların büyük bölümünü kaplar; güney bölgelerindeki çayırlar (Campos Gerais, Guarapuava ve Vacaria *campo*'ları) Rio Grande do Sul tepelerinden görünen pampanın öncüsüdür. Orta Brezilya'nın en verimsiz topraklarında savan, cüce, iğneli ağaçlarla dolar, yer yer *campo cerrado* ya da "kapalı savan" adı verilen bir bitki topluluğu oluşturur.

Yarı kurak bölgede, grimsi renkli küçük yapraklı ağaçlardan, kaktüslerden ve ananasgillerden oluşan kurakçıl bir bitki örtüsü *(caatinga)* görülür. Piauí ve Maranhão'ya palmiyeler egemendir. Irmakağızları ve koyların kıyısı, mangrovlar alanıdır. Ama insanoğlu, ormanı kesip, savanları yakarak bitki örtüsünü büyük ölçüde değiştirmiş, böylece toprak aşınmasına ve

lateritleşmeye (toprağın tuzlu bir kabuk bağlaması) yol açmıştır.

nüfus

Ülkenin 1970'te 93 139 000 olan nüfusu günümüzde 154 000 000'a yaklaşmıştır. Güney ve Doğu bölgelerindeki eyaletlerle (çoğunlukla km^2'ye 25-150 kişi) çok az nüfuslu iç kesim (Amazon bölgesinin batı kesiminde km^2'ye 1 kişiden az) arasında büyük bir çelişki gözlenir. Güney ve Güney-doğu bölgelerinde, sırasıyla ülke topraklarının % 7 ile % 11'inden azını kapsamalarına karşın, nüfusun % 18 ve % 43'ü yaşar. Kuzey-doğu (Nordeste) bölgesinde, yoksul bir bölge olmasına karşın, Brezilya topraklarının % 18'inden oluşan bir alanda ülke nüfusunun % 30'u yaşar. Buna karşılık, nüfusun % 10'undan azı, uçsuz bucaksız Amazon ve orta kesim bölgelerinde (ülkenin toplam yüzölçümünün üçte ikisini kapsarlar) son derece dağınık bir biçimde yayılmaktadır.

Brezilyalılar'ın çoğu beyaz olmakla birlikte, nüfusun bir bölümü melezdir. Beyazlar, zenciler ve Kızılderililer arasında ırk karışmaları son derece farklı insan tiplerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Brezilyalılar, hiçbir bilimsel temele dayanmamasına karşın, üç ırk tipi ayırt ederler: melez (beyaz-zenci karışımı), *caboclo* (beyaz-kızılderili karışımı), *cafuzo* (zenci-kızılderili karışımı). Daha yakın bir dönemde de, güney kesimlerdeki Brezilyalılar ile göçmen Japonlar'ın karışmasıyla, *ainoco*'lar adı verilen melez tipi ortaya çıkmıştır. Ne var ki, 1950'den bu yana, nüfus sayımlarında "ırk"lar göz önüne alınmamaktadır.

Yıllık doğal nüfus artışı oranı yüksektir: ‰ 20,7. Ama ölüm oranlarının ‰ 10'larda kalmasına karşın, doğum oranlarında düşme eğilimi gözlenmektedir: 1951-1960 arasında ‰ 44; 1970-1975 arasında ‰ 37,1, 1985-1990 arasında ‰ 28,6. Bu veriler, Afrika ya da Asya'nın tropikal bölgesindeki yoksul alanlara oranla gelişmiş ülkelere yakın olan Brezilya'nın gelişmişlik derecesini ortaya koyar.

Nüfusun % 35,2'sini 15 yaşın altındakiler oluşturur, 15-59 yaş diliminde bulunanların toplam nüfusa oranları % 57,7'dir; 60 yaş ve yukarısıyla toplam nüfusun % 7'sini oluşturur. Ülkeye gelen göçmen akımının bu verilerdeki önemi günümüzde yok denecek kadar azdır. 1820-1973 arasında 5 500 000 yabancı (Portekizli, İtalyan, İspanyol, Alman, Japon) ülkeye girmiş, ama girişlerin büyük bölümü 1940'tan önce gerçekleşmiştir. 1940'da % 31 olan kentli nüfus oranı, 1960'ta % 60'ı aşmıştır. 1990'da nüfusun % 73,8'inin kentlerde yaşadığı Brezilya'da, Rio de Janeiro, São Paulo gibi nüfusları 5 milyonu aşan yerleşme alanlarının dışında nüfusu 1 milyonu aşan 7 yerleşim merkezi daha vardır. Köyden kente göç dalgası (özellikle yoksul Nordeste bölgesinden), büyük yerleşmeleri sürekli kalabalıklaştırmaktadır. Bu göç olayı nedeniyle, üçüncü kesimde çalışan etkin nüfusun oranı, birinci kesimde çalışanlarınkine ulaşmıştır (ikisinde de % 40), sanayide çalışanların oranıysa, yakın dönemdeki gelişmelere karşın, hâlâ düşüktür.

iktisat

• *Tarım ve hayvancılık.* Brezilya'da toprakların % 44,5 kadarı işlenir. Toprak mülkiyetinin yapısı, tropikal bölgedeki Üçüncü dünya ülkelerinin çoğunda olduğu gibi son derece eşitsizdir. Çiftliklerin yarısı 20 hektardan küçüktür, işlenen tarım alanlarının ancak % 3'ünü kaplarlar. Buna karşılık 1000 hektardan büyük çiftlikler, işlenen tarım alanının % 40'ından çoğunu kaplar, ama toplam çiftliklerin ancak % 1'ini oluşturur. Büyük şekerkamışı, kahve ve kakao işletmelerinin bir bölümü dışında, büyük çiftlikler genellikle hayvancılığa, küçüklerse besin tarımına yönelmişlerdir. Tarım ürünlerinin başında mısır (21-26 milyon ton) gelir, onu soya, buğday, barbunya fasulyesi, pirinç (yaklaşık 12 milyon ton, mısırın yanı sıra, günlük beslenmenin temelini oluşturur) izler. G.-G.-D. bölgelerinde yetiştirilen buğday, 3,5 milyon hektarı aşkın bir alan kaplar (5-6 milyon ton üretim).

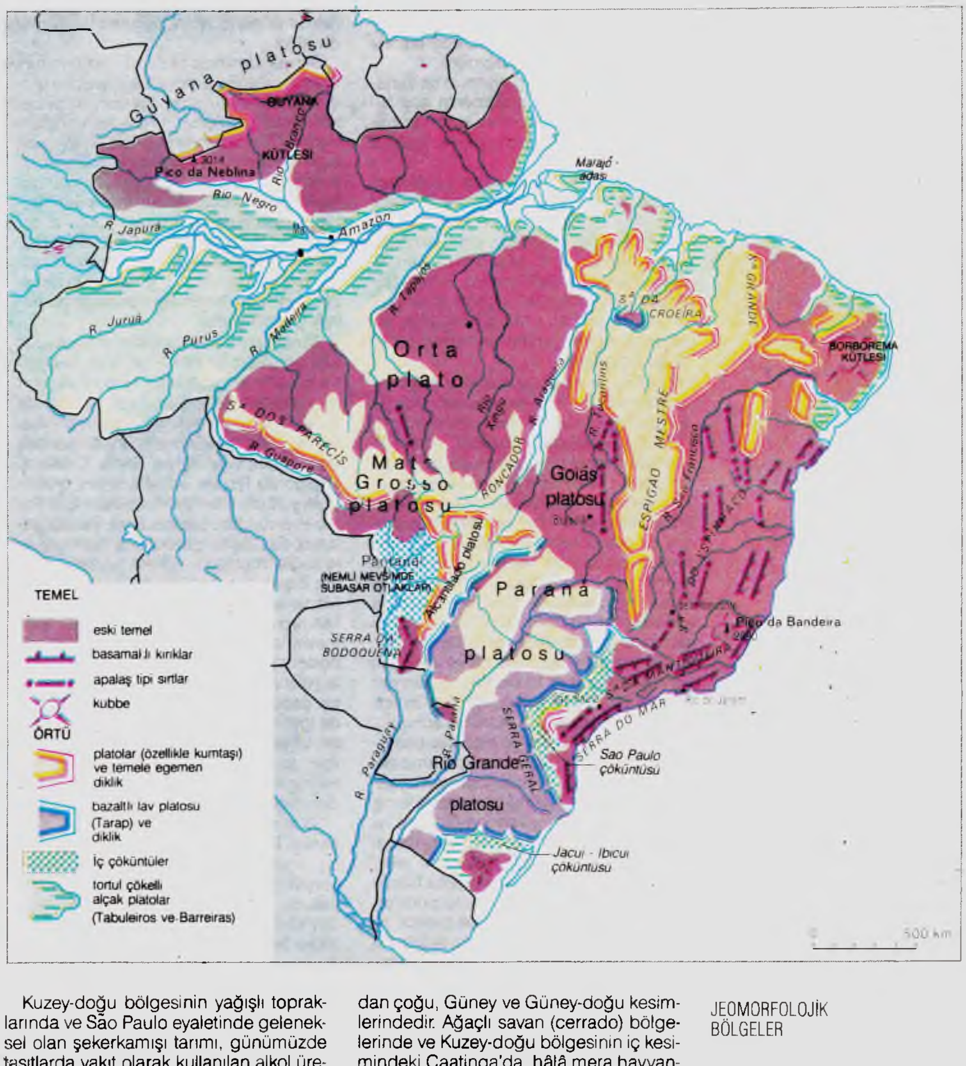
1970'ten bu yana, tarımda çok büyük teknolojik değişiklikler gerçekleştirilmiş, geleneksel olarak besin tarımıyla ve kahve tarımıyla uğraşılan Güney ve Güney-doğu bölgelerinde soya ekimi (genellikle buğdayla dönüşümlü olarak) kırsal gelenekleri altüst etmiştir. Soya üretimindeki bu patlama (19,9 milyon ton) dış talebin sürekli artmasının sonucudur.

İkinci büyük değişiklik, o sıralar en çok yetiştirildiği Kuzey ve Kuzey-batı Paraná'da 1975 yılındaki don olaylarının, çevreye uyumsuzluğunu ortaya çıkardığı geleneksel kahve tarım işletmelerinde gerçekleşmiştir. Günümüzde kahve tarımı, São Paulo eyaletine (işlenen toprakların % 36'sı) ve Minas Gerais'e (% 27) doğru tırmanmakta, hükümet, kesin biçimde tropikal iklimli bölgelerde yayılmasını desteklemektedir. Son derece değişken olan yıllık üretim, genellikle 1-1,5 milyon ton arasında oynamaktadır.

Kuzey-doğu bölgesinin yağışlı topraklarında ve São Paulo eyaletinde geleneksel olan şekerkamışı tarımı, günümüzde taşıtlarda yakıt olarak kullanılan alkol üretimiyle bağlantılı olarak olağanüstü bir gelişme göstermektedir. Ama bu büyük değişikliğin toplumsal sonuçları oldukça acıdır, çünkü büyük tarım işletmeleri, kıyı bölgesi yakınındaki alçak yaylalar ile büyük kent merkezleri yakınında yerleşmiş köylü topluluğunu yerinden etmektedir.

Genel olarak [illegible]simde yakın dönemde gerçekleşen büyük değişikliklerin topluma yansımaları olumlu değildir. Tersine, Doğu ve Kuzey kesimlerindeki ormanlık topraklarda, yapay yeme dayalı hayvancılığın gelişmesi, yurtlarından uzaklaşan mülksüz köylülerin sayısını artırmış ve önemli bir yerleşmeye yol açmaksızın, Amazon ormanlarında büyük alanları yok etmiştir. Büyük mülkiyet, büyük ölçüde hayvancılığa yönelmiştir. Güney Mato Grosso'daki ve uçsuz bucaksız Amazon bölgesindeki el değmemiş büyük ormanlar önce yaprak dökümüne yol açan kimyasal ürünlerin, sonra da büyük ağaçları deviren, köklerinden söken güçlü traktörlerin saldırısına uğramıştır. Bu doğal ortamların yok edilmesini yangınlar tamamlamakta ve ortaya çıkan ağaçsız alanlar, sonunda zengin Brezilyalılar'ın ya da ülkeye yerleşmiş çokuluslu şirketlerin eline geçmektedir.

Özel olarak oluşturulan otlaklara dayalı uçsuz bucaksız hayvancılık çiftliklerinde (fazenda), sıcağa ve nemli tropikal ormanda mera hayvancılığının sert koşullarına dayanıklı, ıslah edilmiş büyükbaş hayvan yetiştirilir. Hayvan yetiştiricileri, hâlâ 140 milyon baş sığırın bulunduğu ülkede egemen topluluktur. Önemli ıslah çalışmalarından geçirilen bu hayvanların yarısından çoğu, Güney ve Güney-doğu kesimlerindedir. Ağaçlı savan (cerrado) bölgelerinde ve Kuzey-doğu bölgesinin iç kesimindeki Caatinga'da, hâlâ mera hayvancılığı ağır basar. Çevreden kopuk kesimlerde (Goiás'ın kuzey kesimi, Kuzey-doğu bölgesindeki eyaletlerin batı kesimleri) büyük mülk sahiplerinin topraklarında yaşamamaları genel bir kural haline gelmiştir. Bununla birlikte, sözkonusu geleneksel kırsal kesimler, özellikle kent merkezleri

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

lan büyük yollar boyunca yeni yerleşim bölgelerinin oluşmasıyla giderek küçülmektedir. Sözgelimi, Kuzey-doğu bölgesinin doğu bölümündeki sertão'da, geleneksel olarak besin tarımına (pirinç, mısır) ayrılmış birçok yağışlı toprak, günümüzde ya yem bitkileri üreten ya da mera açan büyük sürü sahipleri tarafından yeniden alınmış, aynı zamanda da yarıcılar, en iyi topraklardan çıkarılmıştır. Yani, teknoloji yenilenmesinin sonuçları, insancıl açıdan son derece kötü olmuştur. İşsiz kalan tarım işçilerinin önünde, topluca Güney'e ya da Güney-doğu'ya doğru göçmekten başka çözüm yolu yoktur, ama sözkonusu bölgelerde de, kırsal kesimde yoğun biçimde makine kullanılması ve büyük sanayilerde otomasyonun gelişmesi nedeniyle, işçi gereksinimi azalmaya başlamıştır.

Brezilya'da yalnızca sığır yetiştirilmez. Ülkede, üçte ikisi Rio Grande do Sul goşoları ("gaucho") tarafından yetiştirilen 21 milyon baş koyun vardır. Domuz yetiştiriciliği, ülkenin Güney kesimlerindeki "avrupalı topluluklar"ın uzmanlık dalı haline gelmiştir (toplam 33 milyon baş domuzun, 15 milyonu). Güney eyaletlerinde, domuz yetiştiriciliği çeşitli tarımla birlikte yürütülür. Yoksul Kuzey-doğu bölgesindeki sertão'da da, keçi (golbaş) yetiştirilir.

Makineleşmenin ülkede hızla yayılması ve ıslah edilen sığır yetiştiriciliğindeki sürekli gelişme, en yoksul köylü sınıfı arasında huzursuzluklara yol açmıştır.

Kuşkusuz çok hızlı gelişen, ama sanayileşmenin ve teknik gelişmenin işsiz bıraktığı niteliksiz işçileri kırsal kesimde kullanmaya yeterli olmayan ülkede, başlıca sorun topraktır.

Ama bütün bunlar bir yana, kırsal kesimin çerçevesi büyük ölçüde değişmiştir. Uzun süre belirli kesime ve yalnızca toprak sahiplerine yöneltilmiş olan teknik ve parasal yardım günümüzde geniş bir çiftçiler yelpazesine dağıtılmakta, kırların düzenlemesini bölgesel ölçeğe çevirmek için de yoğun çaba harcanmaktadır. Bu çabadan en çok yararlanan bölge, Kuzey-doğu bölgesidir.

• *Büyüme ve sanayileşme.* Yıllık büyüme oranlarının % 10 dolaylarında olduğu 1967-1974 dönemini nitelendirmek için, "Brezilya'nın iktisadi mucizesi"nden söz edilmiştir. Aslında, iktisadi mucize, gerçekten ülkenin kesin biçimde sanayileşme yoluna girmesini sağlamışsa da her şeyden önce, 1964 askeri darbesinden önce alınmış bir dizi önlemin mirasçısıdır. Getúlio Vargas'tan sonraki kararsız ama ulusçu rejimler, aynı zamanda iki iktisat siyaseti birden uygulayararak, iktisadi gelişmenin temellerini atmışlardır. Sözkonusu siyasetlerden biri, Brezilyalılar'ı yalnızca Brezilya'da üretilmiş malları tüketmeye zorlayan (yalnızca donatım mallarının dışalımına kolaylık tanınıyordu) oldukça sert bir korumacılıktır. İkincisiyse, hükümet sorumlularının, oldukça kararlı bir biçimde, beş temel sanayiye (makine, ulaşım araçları, elektronik, kimya, metalürji sanayileri) yabancı sermaye yatırımlarını desteklemiş olmalarıdır. Yatırım yıllarında oldukça iyi denetlenen yabancı sermayenin, ulusal sanayinin gelişmesi için uyarıcı bir rekabet oluşturacağı tasarlanmış ama Brezilya özel sermayesinin çokuluslu şirketlerle rekabet edemeyeceği ortaya çıkınca, iktisadi gelişme için vazgeçilmez olduğuna karar verilen bazı sanayi ya da enerji üretimlerini devlet üstlenmiştir. Petrobrás, Electrobrás, Ulusal çelik sanayisi şirketi, Vale do Rio Doce şirketi (Minas Gerais madenlerinin çıkarılması ve işlenmesi) gibi büyük devlet şirketleri, böyle kurulmuştur.

Nispeten sağlam, ama pahalı temellere dayalı olarak, teknotratlar ve subaylar, yalın ve nispeten yeni önlemler almışlardır. Küçük resmi devalüasyonlarla spekülasyonu ürkütme yoluyla enflasyonla savaşma; büyük ölçüde yabancı sermaye yatırımları desteklenirken, bir yandan da bu yatırımları denetlemeye çalışma; bunlara koşut olarak, her türlü sermaye biçimine yıllık küçük değer artırımları uygulayarak yatırımları ve tasarrufu desteklerne; asgari ücreti oldukça düşük bir düzeyde tutma. Aynı zamanda, ülkede orta sınıf sayılan kesim yavaş yavaş gelişmektedir.

1973'te Brezilya, birçok tüketim malında korumacılık siyaseti başarıya ulaştığı ve yabancı sermaye ülkeye aktığı için, mucize'ye inanabilirdi. Ama 1974 yılı, düşkırıklıklarının başlangıcı oldu. Petrol fiyatlarındaki artışın yol açtığı sıkıntılara koşut olarak, sistemin açık verdiği noktalar anlaşılmaya başlandı. Dayanıksız tüketim malları sanayileri (1970'teki toplam sanayi üretiminin % 50'si), dayanıklı tüketim ve ara malı sanayilerinin zararına, iç pazarın genişletilmesi düşünülmeksizin, geliştirilmişti. 1974'te ticaret bilançosunda 4,6 milyar doları aşkın bir açık ortaya çıkmıştı.

İkinci ulusal kalkınma planında (1975-1979), sağlıksız ekonomi, yalın bir temel üstünde yeniden ele alındı: pastayı daha çok sayıda dilime bölmeden önce büyütmek. O tarihten başlayarak, toplumsal olguya yer vermeyen bu siyaset, yalnızca kısa ve orta vadeli verimlilik görüşlerinden esinlenen birkaç doğrultuya yöneltildi. Özellikle, soya, şeker, kakao, kahve gibi dışsatım ürünleri geliştirilmeye çalışılıp, besin tarımı ve tarım alanının gerçek anlamda denetim altına alınması ikinci plana atıldı.

Sanayi alanında pastanın, yatırım malları sanayilerinin geliştirilmesiyle daha akılcı biçimde büyütülmesi gerekiyordu. Gerek Amazon bölgesinde bulunan madenlerden (Trombetas ırmağında boksit, Carajás yaylasında demir filizi) ve yabancı yatırımlardan yararlanan büyük tasarılar düzenli olarak gelişti. Yabancı şirketlerin bütün altyapı giderlerini sağlamalarına, bu giderleri sonradan üretimin bir bölümünü alarak karşılamalarına, ama hiçbir zaman parasal açıdan Brezilya şirketlerinin denetimini ele geçirememelerine dayanan sistem genelleştirildi.

Günümüzde çelik sanayisi (11,5 milyon ton) güçlüdür ve demir yatakları ile başlıca iç pazarlar açısından coğrafi yönden iyi konumlanmıştır. São Paulo ile Rio de Janeiro arasında yarı yolda yer alan Voeta Redonda şirketinin kömürü Angra dos Reis limanı aracılığıyla Santa Catarina'dan ya da Rio de Janeiro limanı aracılığıyla yurt dışından getirilmektedir. São Paulo eyaletindeki başlıca tesis Santos yakınındadır, demir gereksinimi demiryoluyla sağlanmaktadır. Yüksek kapsamlı demir filizleri bulunan Minas Gerais'te, eski Monlevade ve Sabará tesislerinin (yüksek fırın, uçsuz bucaksız okaliptus ağacı işletmelerinden elde edilen odun kömürüyle beslenir) yanı sıra, 1954'te Belo Horizonte yakınında bir çelik fabrikası kurulmuştur. Japonlar da Doce ırmağının vadisinde İpatinga'da başka bir tesis kurmuşlardır. Ülkenin çelik sanayisini, demir filizlerinin bolluğu (Brezilya bu alanda, 162 milyon ton maden kapsamlı üretimle dünya üçüncüsüdür) desteklemektedir.

Bununla birlikte, Brezilya'da en canlı sanayi kolu, enerji üretimidir. Bu üretimde kömürün önemli yer tutmamasına karşılık, hidroelektrik programı dev boyutludur: üretim potansiyelinin 217 162 GW olduğu hesaplanan ülkede, hidroelektrik tesisleri özellikle São Francisco ve Tocantins ırmaklarının aşağı kesiminde ve Parana ırmağı üzerinde yer almaktadır. Amazon bölgesinde de santralların kurulmasına başlanmıştır. Brezilya'nın toplam elektrik üretimi 135 837 GW saati aşmaktadır. Petrol ise, kısa vadede çözülmesi gereken bir sorundur ve Brezilya, umut edilen sonuçlara ulaşabilmek için ulusçu görüşlerinin bazılarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Risk sözleşmeleri, yabancı şirketlerin bütün işletme giderlerini karşılamalarını öngörmekte, el emeği ve tesis giderlerinin ödenmesi, ancak petrol bulunması koşuluyla güvence altına alınmaktadır. İlke olarak, Petrobras üretimin denetimini elinde tutar; çünkü sözleşmelere, üretime geçilir geçilmez yatakların işletilmesinin ona devredileceği koşulu konmuştur. Üretim 1990 yılında 231 milyon varil dolayındadır ve Brezilya tüketiminin % 53'ü için hâlâ dışa bağımlıdır. Bununla birlikte ülkenin arıtma kapasitesi, Pacana ve Bahia eyaletlerinde yeni rafineriler kurulmasıyla artmıştır (günde yaklaşık 1 412 000 varil). Rio de Janeiro'ya 130 km uzaklıkta Angra'da 626 MW'lık bir nükleer santral kurulmuş (1982'den beri deneme üretimindedir), 2000 yılına dek kurulması öngörülen 60 nükleer santralın toplam kapasitesinin 75 000 MW'ı bulacağı açıklanmıştır.

İmalat sanayileri yelpazesi geniştir. Özellikle en çok işlenmiş ürünler açısından, bu sanayilerin çoğu yabancı şirketlerin denetimi altındadır. Otomobil sanayisi yabancı patentler (özellikle ABD ve Federal Almanya kökenli) altında çalışmaktadır. Makine ve elektrik sanayilerinde yabancı sermaye ağırlıktadır. Bu imalat sanayileri, aşağı yukarı bütünüyle büyük yerleşme alanlarında (ya da yakınlarında), özellikle de São Paulo, Rio de Janeiro ve Belo Horizonte'de toplanmıştır.

• *İç ulaşım.* Kara ulaşımı olanakları, 1960'tan bu yana büyük ölçüde gelişmiştir. Demiryolu çok geri kalmıştır, ama dökme malların (özellikle maden filizleri) taşınmasında bu ulaşım biçimine gösterilen ilgi günden güne artmaktadır. Brezilya, günümüzde ancak 30 500 km (% 80'i dar hatlı) uzunluğunda olan demiryollarını geliştirmek zorundadır. Karayolu alanındaki gelişmelerse göz kamaştırıcıdır. 1950-60 yıllarında ilk büyük bölgelerarası yolların (Porto Alegre-São Paulo, Rio de Janeiro, Bahia, Brasilia-Belem) açılmasından bu yana, federal hükümet, boyutları bir kıta boyutlarına yaklaşan ülke için uygun bir program benimsemiştir. Amazon'un ağzının güneyindeki bütün kıyı bölgelerinin yolları yapıldıktan, uzak batı kesiminin bir bölümünün ülkeden kopukluğu giderildik-

ten sonra, "ulusal bütünleşme sağlayıcı" diye nitelenen bir karayolları ağının yapımına girişilmiştir: 1980'de tamamlanan, 4 918 kilometrelik Amazon aşırı yol, Amazon bölgesini ırmağın kuzeyinden ve güneyinden aşan doğu-batı yönelimli iki büyük ana eksen oluşturur. Bu çalışmalara koşut olarak, Kuzey-doğu bölgesi de asfalt karayolları ağıyla donatılmakta ve boylamları izleyen dört büyük eksen, Amazon bölgesinin ülkenin geri kalan bölümüyle gerçekten bütünleşmesini sağlamaktadır. Karayollarındaki bu olağanüstü gelişme, nüfusun büyük bölümünün hâlâ kıyı kesiminde yaşamasına karşın Brezilya'da yük taşımacılığının ancak % 12'sinin gemiyle, % 16'sının demiryoluyla yapılmasını açıklayan nedenlerden biridir. Karayollarıysa tersine, pahalı bir ulaşım olmasına karşın, yük ulaşımının % 72'sini çekmektedir. Yolcu ulaşımının büyük bölümü, uçakla ve binlerce kilometre boyunca Brezilya'yı baştan sona aşan otobüslerle yapılmaktadır.

• *Dış ticaret ve ticaret bilançosu.* Dış ticaret, ülkenin günümüzdeki iktisadi durumunu oldukça iyi yansıtır. Topraktan ve toprak altından elde edilen işlenmemiş ürünler, günümüzde dışsatımın ancak üçte birini (% 18,2'si kahve) oluşturur (oysa 1950 yıllarının sonuna kadar, dışsatımın tümünü karşılıyorlardı). İşlenmiş ürünler, temel ürünlere yaklaşmakta (% 31,6), bu arada Brezilya'nın yarı işlenmiş ürünler (soya yağı, post ve deri, demirli alaşımlar) dışsatımı günden güne artmaktadır. Dışalımda petrol ve türevleri giderlerin üçte birini oluşturmakta, onları makineler ve kalkınan bir ülkenin vazgeçemeyeceği donatım malları izlemektedir. Ama bu dış ticaret bir azgelişmiş ülkenin dış ticareti değildir, çünkü Brezilya, artık geleneksel alıcısı olmayan ülkelere çelik, ulaşım gereçleri, makineler ve çeşitli aygıtlar satmaktadır. Brezilya'nın 1990 yılında gerçekleştirdiği 31,4 milyar dolarlık ihracatında Amerika Birleşik Devletleri'nin payı % 24,5, Hollanda'nın % 8, Japonya'nın payıysa % 7 olmuştur.

Dış ticaret açığına, çok büyük dış borçlarına, borçların yıllık faizlerinin sürekli artmasına karşın Brezilya, yabancı yatırımcıların güvendikleri bir ülke olmayı sürdürmektedir. ABD hâlâ Brezilya'nın bankeri olmakla birlikte, iktisadi açıdan saldırgan iki ülke (Almanya ve Japonya) tarafından yakından izlenmektedir.

• *Brezilya halkı.* Ülkede iktisadi gelişmenin sürati şaşırtıcıdır. Bu gelişme, sömürgecilik ve yabancı egemenliği dönemlerini yaşamış bir ülkede son derece köklü olan bir ulusçuluğa bağlıdır. 1964 askeri darbesini yapanlar ve yandaşları, bu ulusçuluk duygusundan, doğmakta olan sınıflar arası savaşımı bastırmak için çok iyi yararlanmışlardır. Aynı biçimde, Brezilya yabancı ülkelere karşı özerklik ilkelerine dayanarak Batı ülkeleriyle hem liberal hem de sınırlı bir iktisadi ve teknik işbirliği siyaseti geliştirmektedir. Öte yandan Brezilya halkı temelde sürekli olarak yeni topraklara yerleşme çabası içinde olan bir halk olarak kalmıştır (bu durum, topraklarının yarısından fazlasının boş olmasıyla ve tarihinde düzensiz ama sürekli olarak yerleşme alanının genişletilmesinin ağır basmasıyla açıklanır). Ayrıca Brezilya halkı, Portekizliler'in jeito'sunu korumuştur: büyük bir zorlamaya başvurmaksızın yönetme ve yönetilme, engelleri aracı ve yarı resmi çözümlere başvurarak ortadan kaldırma, her türlü durumda nezaketi elden bırakmadan işini yürütme sanatı. Yani jeito, kesinlikle, iktisadi verimliliği hedef alan bir siyaseti, komplekse kapılmadan, açıkça yürütebilmek için bir koşut sistemdir (ve Brezilya tarafından köklü biçimde benimsenip uyarlanmasaydı, bir bölümü latin kökenli olan bu ülkenin hiçbir özgün yanı kalmazdı).

TARİH

keşif

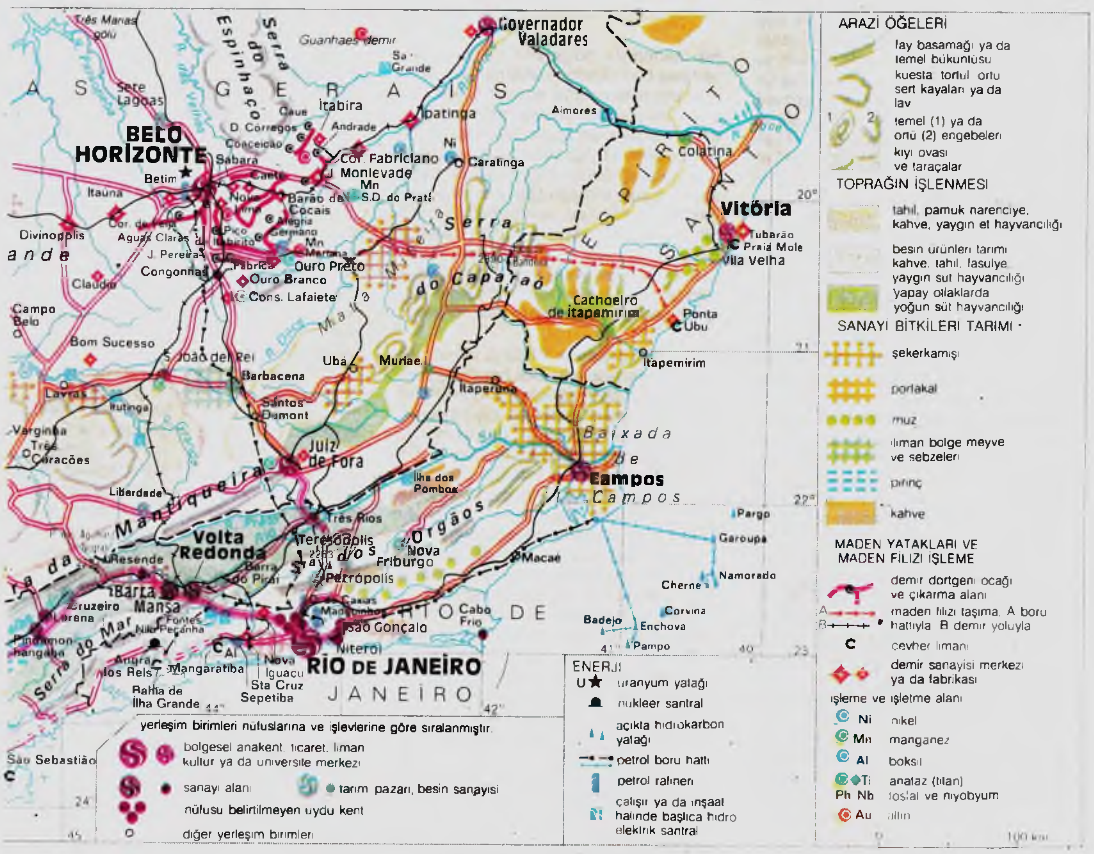
Brezilya'nın keşfi, geleneksel olarak portekizli Pedro Álvares Cabral'a mal edilir: Vasco da Gama'nın yolculuğunun ardından, Hindistan'a gitmekle görevlendirilen Cabral, 1500'de on üç gemilik bir filoyla denize açıldı. 22 nisanda, Yeni Dünya'ya ait bir kara parçası göründü. 3 mayısta Portekiz'in armalarını taşıyan taştan bir "padrão" dikilerek, Portekiz kralının temsilcileri 13° G. enleminde yer alan Pôrto Seguro bölgesine el koydular: Brezilya'nın ilk adı "Gerçek Haç'ın ülkesi" oldu. Portekiz, Tordesillas antlaşması (1494) görüşmeleri sırasında, kendi topraklarını İspanya'nın sömürgelerinden ayıran çizginin batıya doğru 270 fersah kaydırılmasında diretti. Brezilya ancak 1522 Badajoz konferansı'nda portekiz toprağı olarak tanındı.

kıyılarda ilk portekiz yerleşmeleri ve Brezilya'nın yönetsel örgütlenmesi

XVII. yy.'ın başına dek, sömürgeleştirme çeşitli gezginlerin kurduğu birbirinden kopuk yerleşim merkezlerinden (bugünkü São Paulo bölgesinde João Ramalho [1509], daha G.'de, bugünkü Santa Catarina bölgesinde Aleixo Garcia [1526], vb.) öteye gidemedi; kıyı ovalarından içeri taşmayan bu merkezler, Kızılderililer'in (Tupiler-Guaraniler) Portekizliler'e etkin biçimde karşı koyamamaları nedeniyle yayıldı. Bununla birlikte, XVI. yy. sonunda, sürekli biçimde oturulan sömürgelerin sayısı 10'u aşmıyordu; bunların başlıcaları, Bahia (Salvador) ve Pernambuco (Recife) çevresindeki Kuzey-doğu (Nordeste) sömürgeleriydi. Buralarda, Martim Afonso de Sousa yönetimindeki portekizli kolonların gelişiyle 1532'den başlayarak şekerkamışı tarımına girişildi. Afrikalı zenci kölelerin getirtilmesi ve tropikal iklimin tarıma elverişli olması bölgenin XIX. yy.'ın sonuna dek Brezilya'nın başlıca yerleşim alanı olmasını sağladı. G.'deki portekiz sömürgeleriyse kızılderili kabilelerinin tehdidi altında yaşayan, tahkimli küçük konaklama bölgeleriydi.

Portekiz kralı, Doğu Hindistan'a duyduğu ilgi nedeniyle XVI. yy.'ın ortasına dek, büyük derebeylerine ve donatario temsilcilere emanet edilen Brezilya'daki mal varlığıyla hiç ilgilenmedi. Donatario temsilciler ellerindeki tüm askeri ve hukuksal yetkilerle, 180-600 km kıyı şeridine sahip

GÜNEYDOĞU

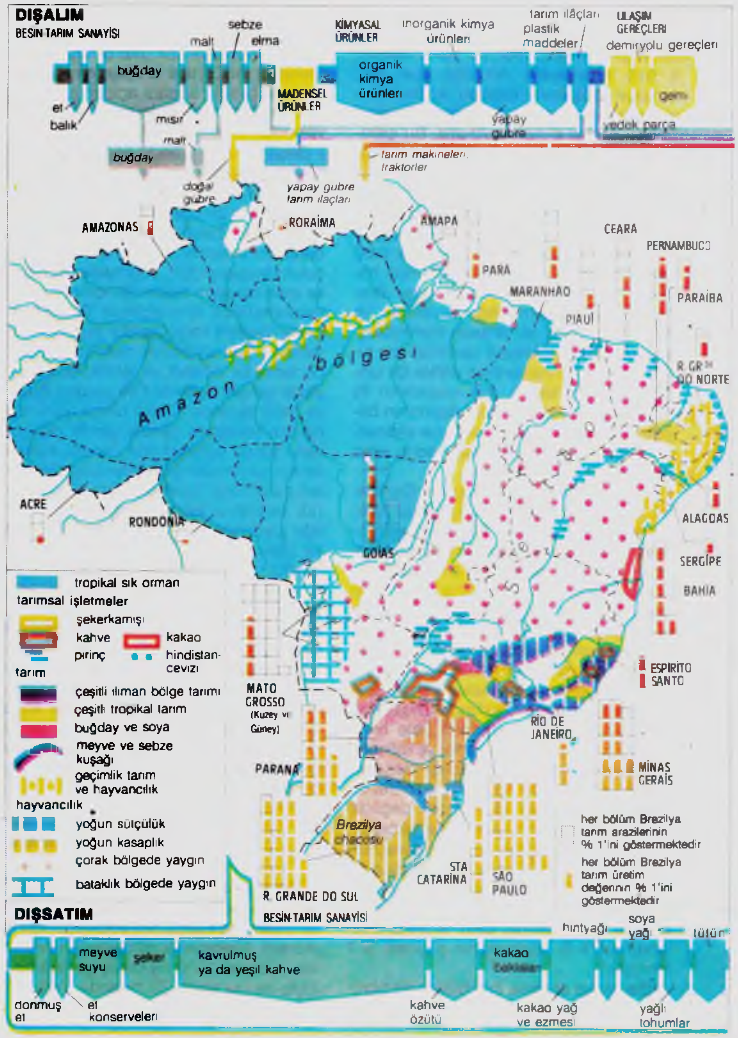
on iki yerleşim bölgesini yönetiyorlardı; askeri yardım ve bazı vergiler karşılığında toprak dağıtanlar da onlardı. Kral yalnızca birkaç ticari tekele sahipti. İşte bu topraklardan büyük şeker tarlaları doğdu. Bunların ortasında *casa grande* denilen, şeker değirmenini işleten toprak sahiplerinin oturduğu büyük bir ev ve çevresinde zencilerin oturduğu barakalardan oluşan *senzala* yer alırdı.

Brezilya'nın değerini sonunda anlayan João III, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısına dokunmadan, donatario temsilcileri bir "Brezilya genel yönetimi"ne bağladı (1548), bu yönetimle kıyı boyunca dağılmış kolonları bütünleştirdi; Bahia'da (daha sonra Rio de Janeiro) oturan bir valinin idaresi altındaki yönetim on üç bölgeye ayrıldı ve ülke, gereğinden fazla bağımsızlaşan donatario temsilcilerin yerini alan (XVII. yy.) *ouvidore*'ler tarafından yönetilmeye başlandı.

İlk vali Tomé de Sousa (1549-1553) yeni kentler kurdurdu ve misyonlardaki cizvitleri Kızılderililer'i korumak ve eğitmekle görevlendirdi. Bu merkeziyetçi siyasetle, Fransızlar'ın Villegaignon komutasında Guanabara körfezine (1555-1560) ve La Ravardière yönetiminde São Luís do Maranhão'ya (1594-1615) yerleşme denemelerinin püskürtülmesi sağlandı. Brezilyalılar, yeni denemelere engel olmak amacıyla, kıyılarda kaleler yaptılar: Rio de Janeiro (1565),Fortaleza (1609). Yine de, Hollandalılar Bahia (1624) ve Pernambuco'yu (1630) ele geçirip bir sömürge kurdular ve buraya Nassau Siegen'li Johan -Maurits'i vali atadılar (1636-1644) ve ancak portekizli kolonların ayaklanmasıyla (1654) buradan atılabildiler. Portekiz ile İspanya'nın geçici birliği (1580-1640) sırasında Castilla'daki Hindistan konseyi örnek alınarak bir *conselho de India* kuruldu (1604). Bu kurum Lizbon'dan, Brezilya'nın yönetimini ve iktisat düzenini denetlemekle görevlendirildi.

toprak genişlemesi

Gerçi daha 1554'te cizvitler São Paulo'yu kurarak yerli halkı hıristiyanlaştırmak için ülkenin iç kesimini ele geçirmeye başlamışlardı. Ama platoların bu işgali, başlangıçta *bandeirantes* denilen serüvencilerin işiydi. XVII. yy.'ın bu köle avcıları, su yollarını takip ederek B.'da sertão'ya kadar uzandılar ve Kızılderililer'i köleleştirmek için cizvit misyonlarına saldırdılar. Minas Gerais'te, Ouro Preto'da (1694), Mato Grosso'da (1718) ve Goiás'da (1725) altın bulunması üzerine, XVIII. yy.'da altın ve değerli taş peşine düştüler. O zamanlar Brezilya dünyanın en büyük altın üreticisiydi: madenlerin yanı başında yeni kentler türedi (Diamantina [1728], Sabará); *fazenda* denilen ve yerleşim bölgelerinin yakınında yer alan büyük tarım alanları besin tarımına ayrıldı; yavaş yavaş katır yolları oluştu; konak yerlerine insan yerleştirildi. Ama, yaylalardaki madenlerin işletilmesi, ancak São Paulo ve Nordeste'den insan getirilerek yürütülebiliyordu; bunun sonucunda da sözkonusu yörelerde nüfus azaldı, şekerkamışı tarlaları terk edildi; buna rağmen sürekli bir gelir kaynağı da yaratılamadı; gerçekten de madencilerin umursamazlığı, aşırı üretim, krallık yönetiminin işletmecileri çok sıkı bir denetim altında tutması maden yataklarının XVIII. yy.'ın sonlarına doğru tükenmesine ve terk edilmesine yol açtı. Tüm bu işletmelerden en çok yararlanan Rio de Janeiro bölgesi oldu. Coğrafi konumundan dolayı maden bölgelerinin doğrudan denize açılan tek kapısı burasıydı: 1763'te başkent olarak, Bahia'nın yerini Rio de Janeiro aldı. Şeker dönemini (XVI. - XVII. yy.), altın ve değerli taşlar dönemini (XVIII. yy.), hayvancılık dönemi izledi. Kuşkusuz, hayvancılıkla uğraşan nüfus azdı, ama bunlar salt bu işle ilgileniyorlardı; daha XVII. yy.'da Nordeste'den, XVIII. yy. sonunda Güney'den (Asor adaları'ndan çiftçiler getirtilmesi) hareket ede-

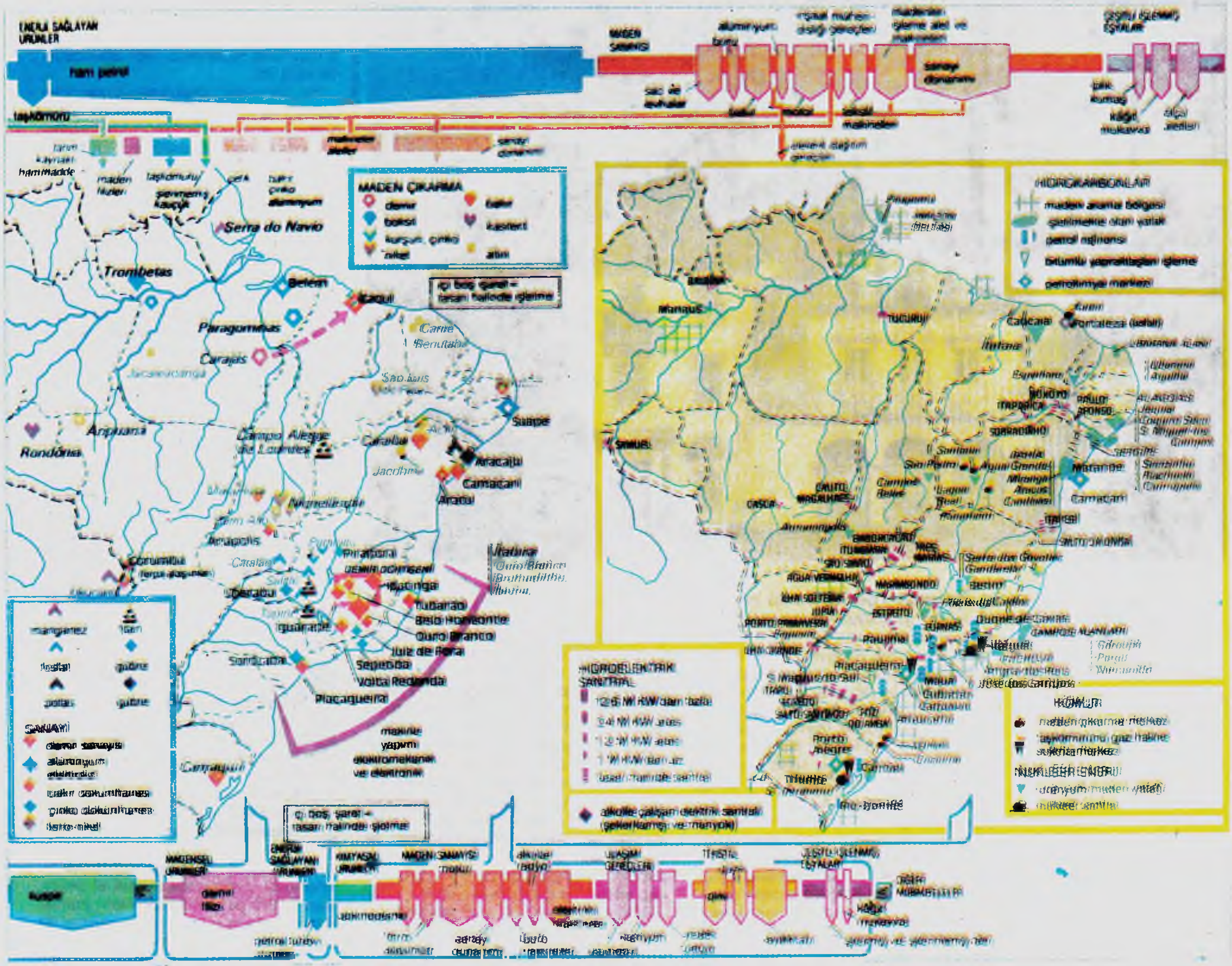

rek madencilik bölgelerini de içine alan ve hatta bu bölgelerin ötesine taşan Brezilya topraklarını işgal etmeye başladılar; büyük hayvancılık çiftlikleri *estancia*'lar ile tüketim merkezleri arasındaki bağlantı, sığır sürülerinin açtığı yollarla *(boiada)* sağlandı. Bu sürülerin özgürlüğe ve geniş alanlara susamış sahipleri *(vaqueiro)* ellerinden geldiğince, resmi yetkililerin etki alanındaki bölgelerin uzağında kalmaya çalışıyor ve canlı hayvan ile deri ticareti üzerine kurulan (XVIII. yy.'ın sonu gelmeden bu ticaret yerini kuru et ticaretine bıraktı), yeni bir uygarlığın temellerini atıyorlardı.

Amazon ovasıysa, Brezilya'nın iktisadi alanının dışında kalmakla beraber, aslında, özellikle cizvit rahipleri (Kızılderililer'in köleleştirilmesini kaldırmak için beyaz sömürgecilerle çatıştılar) sayesinde ve 1669'da Orinoco'dan Hollandalılar'ın, Peru'dan İspanyollar'ın, ırmağın çığırından yukarı doğru Fransızlar'ın sızma denemelerine giriştikleri, Rio Negro ve Amazon ırmaklarının birleşme noktasında, (günümüzdeki Manaus'un yerinde) bir kale yaptıran Lizbon hükümetinin müdahalesiyle Portekiz sömürgesine katılmıştı.

Brezilya topraklarının işgali ve değerlendirilmesi tamamlanınca ortaya birtakım diplomatik olaylar çıktı. Portekiz'in 1703'te, Brezilya ile ticaret tekelini İngiltere'ye veren Methuen antlaşması'nı imzalaması, İspanya Veraset savaşı sırasında, iki fransız müdahalesine yol açtı. Birincisi (1710), Rio önünde başarısızlıkla sonuçlandıysa da, Duguay-Trouin yönetimindeki ikinci müdahalede (1711) Fransızlar kenti ele geçirerek ağır bir fidye istediler. Öte yandan, sömürgeyi çevreleyen toprakların da ele geçirilmesi, Tordesillas antlaşması uyarınca Amazon'un ağzından São Paulo'ya kadar uzanan bir hattın B.'sında kalan bütün toprakları denetim altında tutma iddiasında bulunan İspanyollar ile çatışmalara yol açtı. Sınır sorunu, özellikle Portekizliler'in Plata ırmağı kıyısında 1680'de kurdukları, İspanyol İmparatorluğu'nda kaçakçılık için kullanılan Sacramento sömürgesinin (günümüzdeki Uruguay'ın çekirdeği) yer aldığı Brezilya'nın güney bölgelerinde güçlükle çözülebildi. 1750'de imzalanan sınırlar antlaşmasıyla, iki İberya devleti arasında çekişmelere neden olan bu sömürge İspanya'ya bırakıldı, karşılığında Uruguay'daki cizvit misyonlarının toprağı Portekizliler'e bırakıldı. *Bandeirante*'lerin saldırılarını unutmayan cizvitler, Kızılderililer'i silahlandırdılar, antlaşmayı tanımadılar ve Portekizliler'i geri çekilmek zorunda bıraktılar. Bunun üzerine Pombal, Portekiz ve Brezilya'da İsa birliği'ni yasakladı. Portekiz ve İspanya arasında patlak veren birçok savaştan sonra San Ildefonso antlaşması ile (1777) Uruguay ve misyonlar İspanya'ya geri verildi, Brezilya'nın Rio Grande ve Santa Catarina üstündeki mülkiyet hakkı onaylandı.

XVIII. yy.'da ve XIX. yy. başında iktisadi ve siyasal evrim

Brezilya'nın refahı bu dönemde sağlam temellere oturtulmuştu; Methuen antlaşması ile ingiliz ekonomisine bağlanması Brezilya'nın pirinç, tütün, boyarmadde bitkileri, özellikle de şekerkamışı (Rio de Janeiro, ve São Paulo illerine yayıldı) tarımında yeni bir atılım yapmasına olanak vermişti. Ayrıca, Maranhão'dan Goiás'a

kadar pamuk tarımına başlandı, kakao tarımı, Para'dan başlayarak Bahia bölgesine yayıldı.

José I döneminde (1750-1777) Pombal, Portekiz'de olduğu gibi Brezilya'da da, hem büyük toprak sahiplerinin etkisini azaltmayı ve yozlaşmış görevlileri yola getirmeyi, hem de tarım ve maden üretimini geliştirmeyi hedef alan bir yenilenme siyaseti başlattı. Bu amaçla göçmenliği, bayındırlık çalışmalarını, eğitimi örgütledi ve Kızılderililer'in köle olarak çalıştırılmalarına son vermekle (1775) birlikte, Angola'dan gün geçtikçe artan biçimde, köle tarım işçileri getirtti; ticareti geliştirmek için ayrıcalıklı şirketler kuruldu: ticaret tekelleri yalnızca boyarmadde ağaçlarına, tuza, balığa ve içkiye uygulanabildiği için bu son girişim bir ölçüde başarısızlığa uğradıysa da, Portekiz de İngiltere ile birlikte sömürge paktı uyarınca bundan yararlanmasını bildi. Yalnızca, kolonlar tarafından Kızılderililer'i desteklemekle (yerli köylerinin kurulması vb.) suçlanan cizvit rahiplerinin ülkeden çıkarılmasında bazı güçlüklerle karşılaşıldı.

Bu iktisadi gelişmeye karşın, sömürge Brezilya'sının siyasal ve toplumsal dengesi tehdit altındaydı. Amazon ormanına ve Mato Grosso'daki campo'lara itilen az sayıda kızılderili önemli bir tehlike değildi ama, son derece kozmopolit bir toplum oluşturan, ırkların karışmasıyla genellikle köylü, kimi madenci ama hepsi de yoksul yeni bir insan tipinden (melez, *caboclo, cafuzo*) ortaya çıkan halkın büyük bölümü için aynı şey söylenemezdi; XVIII. yy.'dan başlayarak bu halk kitlesinin yaşama koşulları, büyük çiftliklerin ve becerikli tüccarların kısa sürede büyük servet-ler edindikleri bir dönemde büsbütün ağırlaştı, yönetimin yüklediği ağır vergiler ve XVIII. yy. sonunda Minas Gerais platolarını kasıp kavuran maden krizi de, hoşnutsuzluğu artırıyordu. Aydınlar arasında fransız yazarların siyaset ve felsefe kitaplarının okunmasının yarattığı akıma koşut biçimde, bu büyük yığın arasında da devrimci bir akım oluşmuştu, ama devrim önlendi. Bu başarıda en büyük payı olanlar yönetimden çok (Tiradentes' in 1792'de kurşuna dizilmesi), Brezilyalılar'ın enerjisini milliyetçiliğe kaydırmayı beceren kreol, metis ve melezlerdi.

Bu brezilya milliyetçiliği, Napoléon'un Portekiz'i işgalinden sonra, 1808'de Portekiz başkentinin ve krallık ailesinin Rio de Janeiro'ya yerleşmesiyle iyice belirginleşti. Rio, işlevini yerine getirmesini sağlayacak bütün yönetim ve kültür kurumlarıyla gerçek bir başkent haline geldi. Naip, 1816'da João VI adıyla tahta çıkınca tekel rejimini kaldırıp, sanayi özgürlüğünü ilan etti. Ama İngiltere ile 1810'da imzalamış olduğu anlaşma, Brezilya'yı İngiltere'nin iktisadi sömürgesi yapıyor ve sanayileşmeyi engelliyordu. 1820 Portekiz devriminden sonra Lizbon'a dönerken (1821), Brezilya kralı, naipliği küçük oğlu dom Pedro'ya bıraktı. 1808-1821 arasında bağımsızlık deneyimini yaşayan Brezilya, yeniden Portekiz sömürgesi olmaya karşı çıktı ve dom Pedro Brezilya'nın sürekli koruyucusu olmayı kabul etti. Çok geçmeden ülkenin bağımsızlığı ilan edildi (7 eylül 1822). Dom Pedro, 12 ekimde Pedro I adıyla imparatorluk tacı giydi.

bağımsız Brezilya

• *Brezilya İmparatorluğu.* Portekiz birlik-leri amiral Cochrane yönetimindeki ingiliz filosunun baskısıyla 1823'te ülkeden ayrıldılar; hükümdara yasamayı denetleyebilmesi için "ılımlayıcı" bir yetki tanıyan Anayasa 1824'te yürürlüğe girdi. Ama Pedro I'in 1826'da João VI'nın yerine tahta çıkmak için Portekiz'e gitmek istemesi bir bunalıma yol açtı: Brezilya Lizbon'dan değil, Rio'dan yönetilmek istiyordu ve patlak veren ayaklanma (7 nisan 1831), imparatoru oğlu Pedro II yararına tahttan çekilmek zorunda bıraktı. Brezilya'da doğan Pedro II'nin yaşının küçüklüğü (beş yaşındaydı), bir naiplik (1831-1840) kurulmasını gerektirdi, bu da önce Nordeste'de, sonra güneyde karışıklıklara yol açtı. 1834'te çıkarılan bir yasayla, illerin ayrıcalıkları artırıldı ve iktidarın liberal ve muhafazakâr partiler arasında el değiştirmesine olanak tanıyan gerçek bir parlamenter rejim kuruldu.

1840'ta imparatorluk tacını giyen Pedro II, özellikle 1854'ten sonra (Paraná hükümeti) büyük toprak sahipleri yararına geniş bir iktisadi gelişme siyaseti başlattı (kara ve demiryollarının yapımı). Büyük toprak sahipleri, 1860'tan sonra geniş çaplı bir kahve tarımına giriştiler. Bu Guyana kökenli tarım XVIII. yy. sonunda Para'ya, daha sonra Rio ve São Paulo bölgelerine yayıldı, oradan da 1880'den 1929'a dek kesintisiz biçimde, São Paulo yaylalarını kapladı.

Pedro II, ülkenin değerlendirilmesini hızlandırmak için, 1860'tan sonra, Brezilya'nın güney kesimine Avrupa'dan göçmen (alman göçmenler) gelmesini destekledi. Ama Paraguay'a karşı kıyasıya bir savaşa girişmek zorunda kaldı (1865-1870); bu savaş sırasında Brezilya ordu-

G. Boutin-Atlas-Photo

Olinda'da (Pernambuco eyaleti) São Francisco manastırı Brezilya'daki ilk fransisken kurumu

su ve komutanı general Caxias, ne kadar büyük bir güç olduklarının bilincine vardılar. Bunun sonucunda, Pedro II'nin liberal ama zorba yönetimi, hoşnut kalmayan rahiplerin (medeni halin laikleştirilmesi, masonluğun desteklenmesi), muhafazakârların (genel oy sisteminin getirilmesi), liberallerin (baskı rejimi), büyük toprak sahiplerinin (köleliğin 1871'den başlayarak dereceli biçimde, 1888'de de toptan kaldırılması) imparatora karşı birleşmesine yol açınca, ordu rejimi devirmek ve cumhuriyeti ilan etmek için (15 kasım 1899) en uygun araç olarak ortaya çıktı.

• *"Eski Cumhuriyet"*. Subayların (Fonseca) ve pozitivistlerin (Magalhães) yardımıyla hazırlanan ve 24 şubat 1891'de yürürlüğe giren Cumhuriyetçi anayasayla, laik (devlet ile kilisenin ayrılması) ve federalist (ABD'dekilere benzer kurumlar) bir devlet kuruldu. Brezilya bağımsızlığını orduya borçlu olmasına rağmen öteki Güney Amerika'daki diğer devletlerin tersine, kara ordusunun ve donanmanın (1893) müdahale girişimlerine karşı koyabildi, 1894'ten (başkan Morais'in seçilmesi) 1930'a kadar on iki cumhurbaşkanı, yasalara uygun olarak birbirini izledi.

Bununla birlikte gerçek iktidar, topraklara ve insanlara egemen olan oligarşilerin; "coronel"lerin elindeydi. Kahve tarımının, yani São Paulo eyaletinin Brezilya iktisadındaki öneminin günden güne artması, hükümet üyelerinin çoğunluğunun Nordeste halkından değil, São Paulo eyaleti halkından seçilmesine ve 1906'daki aşırı üretim bunalımı sırasında devletin kahve üreticilerine para yardımı yapmasına yol açtı.

Brezilya'nın ekseninin G.'e kaymasına koşut biçimde, bir dizi bilimsel keşif seferiyle Amazon bölgesinin ülke topraklarıyla bütünleştirilmesine girişildi: Spix ve Martius'un Amazon ve Japurá ırmakları boyunca başlattıkları seferler (1817-1820); Castelnau kontunun, Paraguay ırmağının kaynaklarına düzenlediği sefer (1843-1847); doktor Crevaux'un iç kesimdeki büyük ovalara seferi (1876-1882); H. Meyer'in Xingú ırmağı kıyılarına seferi (1900). Çok sayıda göçmenin gelmesiyle (İtalyanlar, İspanyollar, Portekizliler) nüfusu artan Brezilya, 1914'te Latin Amerika'nın en güçlü devletiydi. ABD'nin Almanya'ya savaş açmasından hemen sonra Müttefikler safında katıldığı Birinci Dünya savaşı iktisadını daha da canlandırdı. Güney bölgesinde buğday üretimi, Amazon ormanında kauçuk üretimi (*Seringueiro*'ların rolü), dışsatıma yönelik biçimde geliştirildi.

• *Vargas dönemi.* Avrupa pazarlarının kapanması, kauçuk ve özellikle de kahve fiyatlarının 1929'da büyük ölçüde düşmesi, coroneller cumhuriyetinin sona ermesine yol açtı. Liberallerin önderi güneyli Getúlio Vargas, diktatörlüğe dayalı geçici bir hükümet kurdu, 1891 anayasasını askıya aldı, özerklik isteyen (1932) São Paulo'daki ayaklanmayı bastırdı, kendini dört yıl için cumhurbaşkanı seçtirip, bir bölümü temsili, bir bölümü loncalara dayalı bir parlamento kurulmasını öngören bir anayasayı oylattı (1934). 1937'de başkan Vargas parlamentoyu dağıttıktan ve eski partileri kapattıktan ve bir plebisitle kendini altı yıllığına Brezilya'nın diktatörü ilan ettirdikten sonra siyasi rejimin diktatörlük niteliği daha da arttı; böylece büyük toprak sahiplerine karşı, köylülere ve kent burjuvazisine yaslanan *Estado Nôvo* dönemi başlamış oldu. Başkan Vargas, Brezilya'yı Müttefikler safında İkinci Dünya savaşı'na sokmasına karşın (1942'de 25 000 kişilik bir kuvvet), uyguladığı siyasetten ötürü, ABD'den destek görmedi. 30 ekim 1945'te, bir generaller topluluğu tarafından görevinden alındı ve 1946'da yeni bir demokratik ve federalist anayasa kabul edildi.

Getúlio Vargas 1951'de yeniden başkanlığa geldi: birçok noktadan general Perón'un *descamisado*'larına benzeyen *marmiteiro*'lar hareketinin desteğiyle, ezici bir çoğunlukla seçildi. İktisadi milliyetçiliğini yabancı çıkarların zararına pekiştirdiyse de, muhalefetin başlattığı şiddetli kampanya sonucunda, 24 ağustos 1954'te intihar etti.

• *Ara rejim.* J. Café Filho'nun kısa başkanlık döneminden (1954-1956) sonra, yerine seçilen J. Kubitschek, kendini ülkenin değerlendirilmesi çalışmalarına verdi: sanayi donatımının sürdürülmesi (Volta Redonda demir-çelik topluluğu); Brezilya'nın zenginliklerinden yalnızca Brezilya halkını yararlandırma kararı; federal kurumların yetkilerinin bir bölümünün eyalet hükümetlerine aktarılmasıyla ülkenin iktisadi ve siyasal örgütlenmesini merkezcilikten kurtarma çabası, Brezilya'nın birliğini ve bütünlüğünü simgeleştirmek için, Goiás'ın ortasında yeni bir başkentin (Brasília, 1960'ta tamamlandı) kurulması.

Brasília'nın kurulması, iktisadı önemli ölçüde sarstı ve 1960 seçimlerini muhalefetin adayları kazandı: Jânio Quadros başkanlığa,João Goulart başkan yardımcılığına getirildi. İçte Kubitschek'in siyasetini sürdüren ve rüşvet ve yolsuzluklarla savaşmaya ağırlık veren Quadros, dışta ABD'ye karşı bir bağımsızlık, Doğu ile Üçüncü dünya'ya açılma siyasetine yöneldi. Askeri çevreler ve Guanavara valisi Lacerda tarafından komünizmle işbirliği yapmakla suçlanınca, 1961 ağustosunda istifa etti.

Vargas'ın eski çalışma arkadaşlarından başkan yardımcısı Goulart,başkan olabilmek için, anayasal yetkilerinin kısıtlanmasını kabul etmek zorunda kaldı. Dışta Quadros'un siyasetini sürdürdü, içteyse, eski yetkileri yeniden elde etmeye, bir toprak reformu ve devletleştirme programını yürürlüğe koymaya çalıştı. 1964 nisanında askerler rejime müdahale edip, Goulart'ı görevden aldılar.

• *Askeri yönetimler.* Ülkede katı bir askeri rejim kuruldu. 1946 liberal anayasasında, baskıyı artıran anayasal değişiklikler yapıldı ve muhalefet çevrelerinde sert bir ayıklama hareketine girişildi: geleneksel siyasi partiler yasaklandı ve onların yerini almak üzere resmi Arena (Aliança Renovadora Nacional) kuruldu ve cumhurbaşkanına, Meclis'in ve eyalet meclislerinin zararına olağandışı yetkiler tanındı (30 ekim 1969 Anayasası). Birbiri ardına seçilen cumhurbaşkanlarının tümü askerdi: mareşal Castelo Branco (1964-1967), mareşal Costa e Silva (1967-1969), general Garrastazu Medici (1967-1974), general Geisel (1974-1979), general Figueiredo (1979-1985).

Bu subayların siyaseti bozgunculukla savaşmaya, sanayiyi geliştirmeye ve bir yandan ABD ile iyi ilişkileri sürdürürken öte yandan da ülkeye bir ölçüde ulusal bağımsızlık kazandırmaya dayanıyordu. Enflasyonu sınırlandıran 1965 istikrar planının başarıya ulaşmasından sonra, Brezilya geniş ölçüde yabancı yatırımlara açıldı, ücretler sıkıca denetlendi ve devletin iktisattaki rolü günden güne arttı. Ama büyüme yavaşladı ve 1973'ten sonra enflasyon yeniden hızlandı.

Başkan Figueiredo 1979'da siyasal yaşamı özgürleştirme sürecini başlattı: belirli sayıda özgürlüklerin yeniden tanınması, başkanın olağandışı yetkilerinin sınırlanması, geniş çaplı siyasal af çıkarılması. 1979'da gerçekleştirilen partiler sistemi reformu sonucunda, Arena ile Brezilya Demokratik Hareketi (BDH, izin verilmiş tek muhalefet partisiydi) ortadan kalktı, yeni partiler kuruldu ve yavaş yavaş, demokratik yaşama dönüldü.

1979 ağustosunda teroristleri ve cinayet işleyenleri kapsamı dışında bırakan genel af yasası çıkarıldı. Bu yasayla insan haklarına aykırı eylemlerde bulunanlarla işkenceci güvenlik görevlileri de affediliyordu. Aşamalı olarak demokrasiye geçiş sürecinde serbest seçimler yapıldı (1982). Muhalif partiler toplam oyların % 60'ını aldığı halde, en çok oy toplayan Sosyal demokrat parti ve orduya dayanan Figueiredo, etkinliğini sürdürdü. Yapılan cumhurbaşkanlığı seçimiyle sivil yönetime geçiş süreci tamamlandı. Brezilya demokratik hareketi (BDH) ve Liberal cephe'nin oluşturduğu Demokratik bağlaşım'ın adayı Tancredo de Almeida a Neves cumhurbaşkanı seçildi (15 ocak 1985). Neves göreve başlamadan ölünce, yerine başkan yardımcısı José Sarney geçti. Askeri yönetimi destekleyen Sosyal demokrat parti'nın eski başkanı olan Sarney, sonra bu partiden ayrılarak Liberal cephe'ye kuranlara katılmıştı.

Neves'in seçim kampanyasında açıkladığı tarım reformu yasası kabul edildi. Bu yasayla toprakların dengesiz dağılımının düzeltileceği ileri sürülmüştü. Ancak büyük toprak sahiplerinin ve ordunun baskısıyla yasa amacından uzaklaştı. Devlet mülkiyetindeki ve kişilere ait işlenmeyen topraklar dağıtıma girdi. Kongre, yeni anayasayı kabul edecek bir kurucu meclis oluşturulmasını kabul etti. Bir anayasa taslağı hazırlamak üzere 50 hukukçu, iktisatçı, işadamı ve sendikacıdan oluşan bir komite kuruldu. Yapılan seçimleri Ulysses Guimaraes önderliğindeki BDH kazandı (15 kasım 1986).

Kötüye giden ekonomik durum karşısında José Sarney dış borç faizlerinin ödemelerini durdurmak zorunda kaldı. Mart 1987'de "Yeni Cruzado" planıyla ücret ve fiyatlar 90 günlük bir süre için donduruldu. Anayasa çalışmaları yapan kurucu meclis devlet başkanına tam yetki verilmesini 212'ye karşı 334 oyla kabul etti. Sarney'in iki yıl daha başkanlık görevini yürütmesine karar verildi. Kasım ayında yeni anayasa meclisten geçti: grev hakkı yeniden tanındı, sansür kaldırıldı, işkence, ırkçılık, terorizm, ve uyuşturucu ticareti zaman aşımına uğramayan suçlar olarak kabul edildi. Bir türlü düzelmeyen ekonomik durum 1989 başında ücret ve fiyatların bir kez daha dondurulup, cruzado'nun değerinin % 17 oranında devalüe edilmesine yol açtı. "Yaz planı" adıyla nitelenen plan çerçevesinde ocak-mart ayları arasında 4 devalüasyon yapıldı. Haziran ayında "Yaz planı"ndan vazgeçildi. 17 aralıktaki başkanlık seçimini ikinci turda oyların % 42,75'ini alan Fernando Collor de Mello kazandı. 1990 şubatı'nda göreve başlayan yeni başkan uyguladığı bir dizi tedbirle ekonomik hayatı ferahlatmaya çalıştı (piyasadan para çekilmesi, yeni vergiler, ücret ve fiyatların yeniden dondurulması). Ancak bu çabalar da başarıya ulaşmadı. Ayrıca, başkan'ın kişisel saygınlığı, aralarında karısı Rosane Collor'un da yer aldığı bazı yakın akrabalarının adlarının yolsuzluklara karışmasıyla sarsıldı. 1992 yılının başlarında Collor de Mello'nun adının da yolsuzluklara karıştığı iddiaları ortaya atıldı. İddialar halk arasında huzursuzluk yarattı: büyük şehirlerde başkanı istifaya davet eden gösteriler düzenlendi (ağustos 1992). Kongre soruşturmacıları, Collor'un makamını kullanarak "haksız ekonomik avantajlar" sağladığını öne süren bir rapor yayımladı (24 ağustos). Eylül ayı sonunda Brezilya meclisinde yapılan oylamada, 38'e karşı 441 oyla devlet başkanı Collor'un dokunulmazlığının kaldırılmasına, 180 gün süreyle görevden uzaklaştırılmasına ve Senato'da yargılanmasına karar verildi.

EDEBİYAT

Brezilya kıyılarına yanaşan ilk Avrupa donanmasında görevli portekizli yazar Pero Vaz de Caminha'nın, Brezilya'nın keşfedildiğini krala bildiren mektubu (1500), Brezilya edebiyatının başlangıcı sayılabilir. Gerçekten de bu mektup, anayurdun dilini ve kültür kalıplarını Brezilya'ya yerleştirdi. Tam anlamıyla özerk bir edebiyat, ancak XX. yy.'da çağdaşçılık* akımıyla gelişti.

Sömürgeleşme döneminin başlangıcında, metinlerin çoğu, pratik bir yarar sağlama amacıyla yazıldı. Bu ilk metinler, ya yerlileri hıristiyanlaştırmaya çalışan cizvit misyonerler, ya da daha çok ülkenin ekonomik zenginliklerinden yararlanmayı amaçlayan kâşifler ve gezginler tarafından kaleme alındı. Bunlar, genellikle betimleyici ve eskiye özenen bir üslupla yazılmıştı. İlk özgün yapıtlar, XVII. yy.'da barok şair Gregório de Matos Guerra tarafından verildi. Sonraki yüzyılda, barok dönemin son başarıları sayılabilecek akademilerin kurulmasıyla özgün yapıtlar çoğaldı. Yine bu dönemde, yeniklasik ve yunan sanatının etkisini Brezilya'ya uyarlayan arkadhiacılık (Tiradentes'in önderlik ettiği başarısız bir bağımsızlık mücadelesiyle ilişkili olarak) "nativismo"nun oluşmasına ortam hazırladı. Ayrıca, Tomás Antônio Gonzaga ve Cláudio Manuel da Costa'nın lirizmini, Basílio da Gama ve Durão'nun, temalarını kızılderili kültüründen alarak günün beğenisine uyarladıkları destansı yapıtlarını anmak gerekir. Brezilya'da o dönemin edebiyat beğenisini, Pombal markisinin Portekiz'de gerçekleştirdiği reform ve fransız ansiklopediciliği belirliyordu.

Kültürel özerklik mücadelesi, siyasal bağımsızlığa kavuşmanın sağladığı olanaklarla 1830'dan yaklaşık 1870'e değin süren romantik dönemde gelişti. Ama, bu özerkleşme süreci çelişkilerle doluydu. Şair Gonçalves Dias, *indianismo** okulunun kurucusu olmakla birlikte, kültür açısından Portekiz modeline bağlanır. Çağdaşı Castro Alves ise, bu modeli daha az benimser. Bu iki yazardan biri Kızılderililer'in, öbürü zenci kölelerin haklarını savunuyordu. Bu toplumsal taleplerin yanı sıra, portekiz dilbilgisinden yana olanlarla, yazımın özgürlüğünden, yani Brezilya'ya özgü dil özelliklerinin edebiyata girmesinden yana olanlar arasındaki eleştirel ve edebi tartışmalar sürüp gitti. José de Alencar ve Machado de Assis gibi yazarlar, bu dönemde düzyazının gelişmesine katkıda bulundular. Hem romantizmden hem gerçekçilikten esinlenen Machado de Assis, tüm akımların üstünde, büyük bir yazar olarak ününü sürdürdü. Yine XIX. yy.'ın sonunda, bölgeci düzyazı ustaları, Aluísio de Azevedo gibi natüralist romancılar ve bu akımın şiirdeki temsilcisi olan Bilac ürün verdiler. Bilac'ın parnasyen etkisi, simgeci şair Cruz e Souza'nınkine paralel olarak 1920'ye değin sürdü. Souza hayattayken neredeyse hiç anlaşılmayan simgecilik, daha sonra değer kazandı.

XX. yy.'ın başlarında, geçen yüzyılın belli başlı eğilimleri hâlâ sürüyordu. Daha o zamandan kimi nesir yazarları, 1922'nin çağdaşçılık akımını hazırlayan yapıtlar veriyorlardı. 1930 siyasal devriminden sonra, çağdaşçılık, özellikle şiirde Drummond de Andrade, M. Mendes ve J. de Lima), kendini tümüyle kabul ettirmişti. Lins do Rego, Amado, Ramos, Veríssimo gibi yazarların toplumsal ya da bölgeci yazılarında olduğu gibi, Vieira, Pena, Cardoso, Faria gibi yazarların psikolojik romanlarında da düzyazının büyük bir gelişme göstermesi, bu dönemin ayırıcı özelliğidir. XX. yy. edebiyatında, çağdaşçılığı yadsıyan yazarların ("1945 kuşağı") temsil ettiği üçüncü dönemin kesin bir başlama tarihi ve belli yönelimleri yoktur.

Daha sonra, kimi eğilimler kendini kabul ettirdi; biçimsel araştırmalarda kesinlik, yazarlığın bir işçilik gibi ele alınması, laf kalabalığının bırakılması ve evrenselliğe yönelim, şiirde yazımsal ve biçimsel araştırmalarla birlikte, sosyal içeriğe önem verilmesi ve öncü deneyimlerin (somut şiir ve eylem-şiir) ağırlık kazanması. "Somutçuluk"u savunanlara göre şiir, biçim ve tekniğe ilişkin, matematiksel bir yapıya dayanan ve beyaz kâğıdın boşluklarını değerlendiren biçimsel ve teknik bir beceriden başka bir şey değildir. Eylem-şiir (ya da praksis-şiir) bu ilkelere karşı çıkar ve önceliği anlama verir: bu anlayışa göre, sanat iletişim kuramının ilkelerinden esinlenen bir deneyimdir. Bu kuşağın başlıca temsilcisi olarak J. C. de Melo Neto'yu gösterebiliriz. Düzyazı alanındaysa en dikkat çekici özellikler, hikâye türünün tekrar rağbet bulması, geleneksel sözdizimini parçalamak için yapılan girişimler ve romanın tür olarak yeniden gözden geçirilmesidir (Guimarães Rosa, Clarice Lispector, Autran Dourado). Buna koşut olarak eleştiri de o güne kadar bir köşede kalıp unutulmuş yazarların yeniden değerlendirmeye ve *cordel** edebıyatıyla yeniden ilgilenmeye başlamıştır. Bu arada tiyatro yazarları TV'ye yönelmişler ve TV dizileri hazırlamaya koyulmuşlardır.

ARKEOLOJİ

Ülkenin bugünkü toprakları, kimileri çok geniş olan (Amazon ve Doğu bölgeleri) birçok arkeolojik bölgeye ayrılmıştır.

Alçak düzlüklerden oluşan Amazon bölgesinde, manyok ekiminin yanı sıra balıkçılık ve avcılık yapan insanlar yaşıyordu. Köyleri, genellikle küçüktü. Sosyopolitik birim, çoğu kez, otoritesi zayıf bir önderin yönettiği tek bir cemaatten oluşuyordu. Dokumacılığı ve sepetçiliği bildikleri gibi seramik de üreten bu kabilelerin kültürel gelişimi, ormanın nemli iklimine dayanabilecek tek ürün olan seramik sayesinde izlenebildi. Bezeklere göre dört cins seramik saptandı: tarama bezekli seramik (İ.Ö. 500 - İ.S. 500); kenarı kertikli seramik (İ.S. I. yy.'dan 900'e kadar); çok renkli seramik (600-1300); kazıma tekniğiyle bezenmiş, üzerinde noktalar bulunan seramik (1000'den tarihsel döneme kadar). İlk üç cinse Marajò* adasının çeşitli evrelerinde, dördüncüsüne ise Santarém* yerleşmesinde rastlandı.

Doğu Brezilya bölgesinin güneyinde, İ.Ö. 8000 yıllarına doğru, taştan gereçler kullanan avcı-toplayıcılar yaşıyordu. Önceleri çok ilkel olan bu gereçler, İ.Ö. 3000 yıllarına doğru gelişti (cilalı baltalar, iki yüzlü deliciler). Bu gelişim, Rio Claro'daki (São Paulo ili) uzun süreli evrelerde izlenebilir.

Kıyı bölgesine, özellikle de bu bölgenin güneyine, İ.Ö. 5000'e doğru balıkçı topluluklar yerleşti. Deniz kabuğu yığınlarından oluşan ve "sambaqui" adı verilen sitlerinin çapları 100 m'yi, yükseklikleri ise 15 m'yi bulabilir. Sambaqui'lerde yapılan kazılardan, zengin arkeolojik buluntular elde edildi.

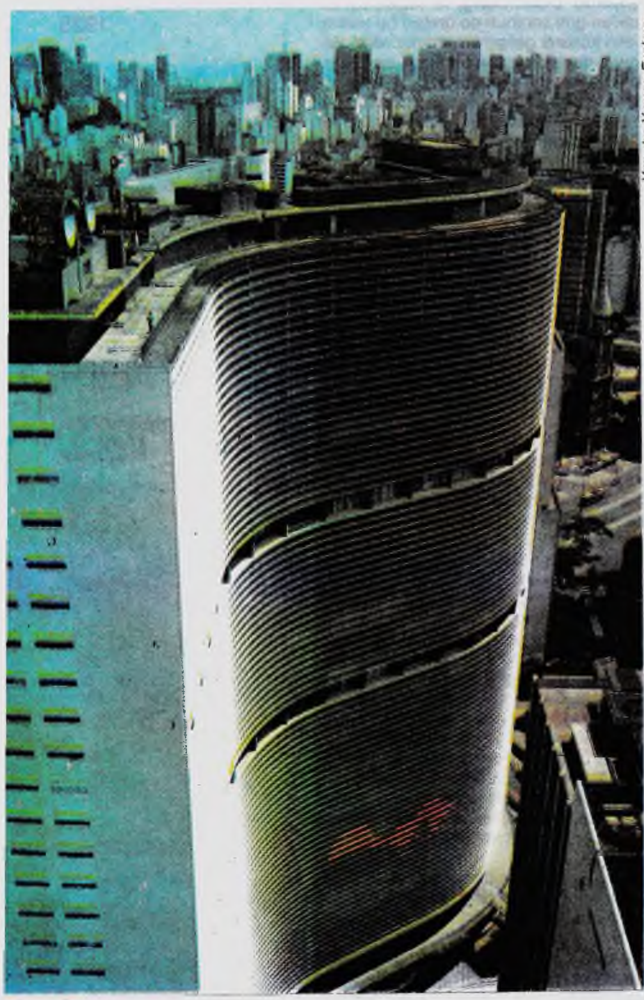
Brezilya'nın doğusunda, büyük bir olasılıkla avcı-toplayıcı halklar tarafından boyanmış ya da kazınmış çok sayıda mağara resmi bulundu. En ünlüleri, Minas Gerais ilinde, Lagoa Santa'dadır (Cêrca Grande, Sumidouro, Lapa do Ballet...). Resimler, kaya yüzlerine ya da kovuk içlerine yapılmıştır. Günümüzden 12 000 yıl önce, ülkenin kuzey-doğu'sunda, Piauí ilinin güney-doğu'sundaki São Raimundo Nonato bölgesinde yaşayan avcı-toplayıcılar ise Várzea Grande üslubunda kaya resimleri yaptılar ve taştan gereçler kullandılar.

Doğuda, Bahia kıyısının bir bölümünün dışında (Periperi sitinde çömlekçiliğin başlaması İ.Ö. 800'e dek uzanır) çömlekçilik çağımızın ilk yıllarında ortaya çıktı. Burada İ.S. 500'e doğru, beyaz üzerine siyah ve kırmızı boyalı, kazıma ve baskı tekniğiyle ya da kolombinlerle süslenmiş bir seramiğin yer aldığı tupi-guarani geleneğine rastlanır. Tupi-Guaraniler köylerde yaşıyor, ölülerini çömlek içinde gömüyorlardı. Dudaklıklar, kazıyıcılar, chopper'lar gibi taştan eşyalar da yapıyorlardı.

Ouro Preto'daki (Minas Gerais eyaleti) São Francisco kilisesi Antônio Francisco Lisboa'nın yapıtı (XVIII. yy.)

Boutin-Explorer

Van der Vaeren-Explorer

üstte
Niemeyer'in gerçekleştirdiği São Paulo'da Copan gökdeleni

altta
Kompozisyon (1952) Cicero Dias'ın tablosu *sanatçının koleksiyonu*

Larousse

XVI. yy.'da, Portekizliler'in gelişiyle yerel geleneklere avrupa seramiğinin özellikleri karıştı ve varlığını XIX. yy.'ın başına dek sürdüren yenibrezılya çömlekçiliği doğdu.

GÜZEL SANATLAR

• *Sömürge dönemi.* Sömürge dönemi sanatı, genel çizgileriyle Portekiz barok sanatına bağlanır ve gelişmesi de XVII. yy.'a, özellikle de XVIII. yy.'a rastlar. Aralarındaki ilişkilerin pek sıkı olmaması nedeniyle, eyaletlerin her birinde ayrı bir eğilim belirmiş, Salvador (1763'e değin başkent) gösterişe ve büyüklüğe, Recife süslemeciliğe, Minas Gerais ise klasik sadeliğe yönelmiştir.

En ünlü yapılar Recife'dedir: Concepción kilisesi; altın yaldızlı capella'sıyla San Francisco kilisesi. Salvador'daki katedralin ve Karmel manastırı'nın tavan süslemeleri olağanüstü bir zenginliktedir. Rio de Janeiro'daki San Benito manastırı'nın kiliselerini ve San Francisco kilisesi'ni; Minas Gerais eyaletinde, Ouro Preto (San Francisco), Mariana ve Congonhas do Campo'daki kiliseleri de anmak gerekir. Bu üç kilise, l'Aleijadinho adıyla bilinen, Brezilya'nın en ünlü sanatçısı melez Antônio Francisco Lisboa (1730-1814) tarafından yapılmıştır ve süslenmiştir. En önemli heykelciler, pek çok değerli sanatçı yetiştiren Bahia okuluna bağlı Valentim Usta (Valentim da Fonseca e Silva) ve İnácio da Costa'dır. XVII. yy.'da Rio'daki San Benito manastırı için *Yara izleri taşıyan İsa* adlı resmi yapan rahip Ricardo do Pilar ve XVIII. yy. sonlarında yaşayan Manuel da Costa Ataíde gibi ilginç ressamların da sayısı az değildir.

• *Çağdaş dönem.* İzlenimciliğe ve Art nouveau'ya yakın ressam Eliseu d'Angelo Visconti (1866-1944) gibi sanatçılara rağmen, yeni bir atılım görebilmek için XX. yy.'ın 20'li ya da 30'lu yıllarını beklemek gerekti. 1936'da, Le Corbusier'nin tasarımına göre Rio'daki Milli eğitim bakanlığı binasının yapımı, Lúcio Costa'ya verildi. 1939'da Costa ve Niemeyer'in Uluslararası New York fuarı için yaptıkları Brezilya pavyonu, tüm eleştirmenlerin övgüsünü kazandı. Bu başarı, genç mimarlara yapılan devlet yardımının artmasına yol açtı: Carlos Leão, Ernani de Vasconcelos, Jorge Machado Moreira ve Afonso Reidy bundan yararlandılar. Rio Grande Do Sul demiryollarının yönetim binasının yapımı, bu mimarların son ikisine verildi. 1978'de yanan Rio modern sanat müzesi'nin yapımını da Reidy üstlenmişti (1960). Costa (planlar) ve Niemeyer'e (ana binalar) yaptırılan cüretli Brasília projesinin gerçekleştirilmesi de aynı döneme rastlar.

Resim alanında, 1922 modernist devrimi, alman anlatımcılığının Brezilya'da tanınmasını sağladı. Lasar Segall*, "yamyamlık" hareketine katıldı. Cândido Portinari ve Emiliano Di Cavalcanti, Avrupa etkilerini Brezilya ulusal estetik anlayışıyla bağdaştırmayı başardılar. Alfredo Volpi (doğm. 1896) ve Cicero Dias, halk sanatı ile Samson Flexor (doğm. Romanya 1907), Frans Krajcberg (doğm. Polonya 1921) ve Manabu Mabe (doğm. Japonya 1924) tarafından temsil edilen soyut akım arasında köprü kurdular. İvan Serpa (doğm. 1923), toplumsal ve siyasal (Antônio Amaral, Carlos Vergara, Sergio Ferro) ya da dinsel (Sbástião Januário) bir kimliğe bürünebilen, yeni bir figüratif akım başlattı. Tarsila Do Amaral'ın "tropikalizm"i, Waldo Miro de Deus ve Nélson Pereira dos Santos tarafından temsil edilen naif akımı etkiledi.

C. Dias, S. Flexor, A. Volpi, Antônio Bandeira (1922-1967), Flâvio Shiro, Artur Luis Piza (daha çok gravürcü), Sérgio de Camargo (hareketli kabartmalar yaptı) gibi çok sayıda brezilyalı sanatçı Paris'te çalıştı.

1951'den başlayarak, São Paulo'da iki yılda bir açılan [illegible] ülkenin sanat yaşamında önemli bir rol oynadı.

Oswaldo Goeldi (1895-1961), gravür sanatına canlılık getirdi. 1960'tan sonra, Abramo Livio ağaç-oymabasma sanatına saygınlık kazandırdı; daha sonra, Newton Cavalcanti, Fayga Ostrower, Teresa Miranda, Tomie Ohtake ve Anna Letcyia Quadros gibi sanatçılarla, bu dalda yeni bir atılım gerçekleştirildi.

Modern akımı başlatan Vítor Brecheret (1894-1955), çok gelişmiş bir anıt anlayışına sahip Bruno Giorgi (doğm. 1905), Brasília başkanlık sarayının bahçelerini süsleyen heykelleri yapan gerçeküstücü María Martıns (doğm. 1900), Sônia Ebling, María Vieira, Brezilya'nın en ünlü heykelcileridir. Demiri işleyen Fernando Jackson Ribeiro ve Mário Cravo, ilginç ekvator bitkilerinden esinlenen Krajcberg de (ressam olarak adı geçmişti) anılmaya değer heykelciler arasındadır.

Öncü uygulamalar arasında, Roberto Leal ve Cleber Machado'nun "nesneler"i, Wanda Pimentel'in "müdahaleler"i; Ligia Clark (doğm. 1920) ve Helio Oiticica'nın "çevre" ve "somut deneyler"i sayılabilir.

MÜZİK

Brezilya'nın çok zengin halk müziğinin üç kökeni vardır: yerlilerin henüz derinlemesine araştırılmamış olan kalıtımı; 1500'lerden başlayarak Portekizliler'in getirdiği Avrupa müziği; iki yüzyıl süren göçler sonunda zencilerin getirdiği Afrika müziği. Brezilya müziğini ritim açısından en çok Afrika müziği etkiledi. Yine de, brezilyalı bestecilerin folklora bir esin kaynağı olarak yaklaşmaları, ülkeye özgü danslardan (cateretê, batuque, conga, maxixe, xangô ya da samba) ve eski Portekiz lirik şiirlerindeki koyu hüznü yansıtan şarkıların (modinhas) özgün havasından yararlanmaları için geçen yüzyılın sonucu beklemek gerekmiştir. Çünkü, cizvitler, sömürgeleştirme döneminin başlarında, hem öğretimi sağlayan, hem de yerli yaratıcılara örneklik eden Avrupa müziğinin özünü ortaya koyan bir müzik etkinliği başlattılar.

Marcos Portugal (1762-1830), J. Mauricio Nunes Garcia (1767-1830) ve Henrique Alves de Mesquita'dan (1838-1901) sonra Antonio Carlos Gomes (1836-1896), operalarıyla (özellikle, prömiyeri 1870'te Milano la Scala'da yapılan *Il Guarany*) ülkesinin dışına taşan bir ün kazandı. Gomes'in operaları da, Enrique Oswald'ınkiler (1852-1931) gibi Verdi'nin etkilerini taşır. Aynı yıllarda Leopoldo Miguez (1850-1902) ve başka birçok opera bestecisi, Wagner'in yöntemlerini ulusal birikime uyarlamaya çalışıyordu. Folklorcu Luciano Gallet'in (1891-1931) yardımlarını gören Alexandre Levy (1864-1892), Alberto Nepomuceno (1864-1920), Francisco Braga (1868-1945) ve Barroso Neto'nun (1881-1941) yapıtları, tümüyle ulusal bir üslup arayışının ürünleridir. Brezilyalı bestecilerin en ünlüsü olan Heitor Villa-Lobos da (1887-1959) aynı doğrultuda ürün verdi. Francisco Mignone (doğm. 1897), Oscar Lorenzo Fernández (1897-1948), Brasilio İtiberê (1896-1967), Eleazar de Carvalho (doğm. 1912), Camargo Guarnieri (doğm. 1907), Radamés Gnatallı (doğm. 1906) ve Luis Cosme (doğm. 1908) gibi bestecilerin yapıtlarında —çeşitli Avrupa akımlarının ya da okullarının etkisinde— halk müziğinin en belirgin öğelerine göndermeler vardır. Buna karşılık, sonraki kuşaktan birçok besteci, halk müziği kaynağından yararlanmaktan kaçındı. Onikiton tekniğiyle yazanların çoğu, 1939'da Alman H. J. Koellreutter (doğm. 1915) tarafından kurulmuş "Música Viva"nın üyesidir: Guerra Peixe (doğm. 1914), Cláudio Santoro (doğm. 1919), Eunice Catunda (doğm. 1915) ya da Enrique Krieger (doğm. 1928). Günümüzde Brezilya öncü müziğini Marlos Nobre (doğm. 1939), Carlos Roqué Alsina (doğm. 1941), Jorge Antu-

Lauros-Giraudon

Kahve hasadı (1935). Cândido Portinari'nin bir tablosundan ayrıntı *(Arte moderno müzesi, Rio de Janeiro)*

Cinémas associés

Deus e o Diabo na terra do sol (1964) Gláuber Rocha'nın filmi

A. Guerra-coll. M. Ciment

Os deuses e os mortos (1970) çekim sırasında bir sahne Ruy Guerra'nın filmi

nes (doğm. 1942) ve José Antonio Almeida Prado (doğm. 1943) temsil etmektedir.

SİNEMA

Brezilya'da ilk aktüalite filmleri daha 1903'te çevrilmeye başlandı. Ama ulusal yapımların doğuşu ancak 1908'de gerçekleşti. Brezilya sinemasının öncüleri genellikle Avrupa kökenliydi: portekizli Antônio Leal (*Patria e bandeira*, 1914) ya da italyan Vittorio Capellaro (*Inocência*, 1915; *O Garimpeiro*, 1918). Tiyatro geleneğine bağlı ve italyan melodramının etkisinde olan bu sinemacılar bir çığır açtılar. 1910'larda yönetmenliğe başlayanlar arasında Luiz de Barros (*Vivo o muerto*, 1915) ve José Medina (*Exemplo regenerador*, 1919) saymak gerekir. 1922'den başlayarak "Avrupa" sineması, yerini Hollywood sinemasına bıraktı. Çok dağınık durumdaki Brezilya stüdyoları, amerikan filmlerinin akınını durdurmakta büyük güçlük çektiler. Gentil Roiz (*Retribuiçāo*, 1924), Alberto Traversa ve José medina birkaç ilginç yapıt verdiler. Ama en önemli olgu, Humberto Mauro'nun, Cataguases kentinde, Minas Gerais maden ocaklarında gerçekleştirdiği filmlerdi. Mauro burada birçok nitelikli yapıt ortaya koydu (*Brasa dormida*, 1927; *Sangue mineiro*, 1929). 1930'ların başlarında da kimi güçlükler içinde çalışmalarını sürdürdü: *Ganga bruta* (1933), *Favela de meus amôres* (1934). Bu arada 1929'da yapılan iki filmi belirtmek gerekir. Bunlardan biri, Mário Peixoto adlı on sekiz yaşında bir gencin yönettiği *Limite* adlı deneysel film, öbürü Adalberto Kemeny ve Rodolfo Rex Lustig'in birlikte çektikleri, Vertov ve Ruttmann'ın çalışmalarına yakın bir belgeseldi: *São Paulo a sinfonia da metropole*.

Sesli sinema "karnaval" filmlerinin sayısının hızla artmasını sağladı. Halktan ilgi gören bu tür, esas olarak, radyo ya da müzikhol yıldızlarının şarkılı ve danslı gösterilerini tanıtma işlevi gördü. Carmen Miranda'nın oynadığı *Alô, alô Brasil* (1934), daha ciddi sanatsal çabaları kesintiye uğratan bu ticari film türünün en tanınmış örneğidir. Oduvaldo Viana'nın yapmacıklı güldürüsü *Bonequinha de sêda* (1935), bu dönemin nitelikli sinemasının son büyük yapıtı sayıldı.

1940-1950 arasında ancak birkaç ilginç film yapılabildi; Luiz de Barros'un *O Cortiço* (1944), Carmen Santos'un *Inconfidência Miniera* (1948) adlı yapıtları ve G. Vasconcelos'un *Sertão* (1947) ile Pedro Lima'nın *Nordeste*'si gibi toplumsal sorunlara yönelik kimi belgeseller. 1950'de Brezilya bankası ve São Paulo eyaleti tarafından kurulan yeni bir şirket her yıl, dağıtımı Columbia firması tarafından yapılacak bir düzine kadar önemli film gerçekleştirme kararı aldı. Bu iddialı programı uygulamak için Avrupa'dan yönetmen Alberto Cavalcanti çağrıldı. Genç yönetmenleri büyük ölçüde etkileyecek olan Cavalcanti, Adolfo Celli'nin *Caiçara* (1950) ve Tom Payne'in *Terra é sempre Terra* (1951) filmlerinin yapımcılığını üstlendi. Yine Lima Barreto'nun yönettiği Brezilya westerni *Haydutların kanunu*'nu (O Cangaceiro) [1953] büyük başarıyla tanıttı. Çok ilgi gören bu yapıt uluslararası bir başarı kazandı. Cavalcanti, bir başka yapımevi için de *Simão o Caolho* (1952) ve *O Canto do mar* (1953) filmlerini yönetti; sonra filmler çevirmek için Avrupa'ya döndü. 1952-1960 arasında iki yarı-belgesel yapıt (Salomoão Scliar'ın

Azyllo muito louco'dan bir sahne (1970) Nelson Pereira dos Santos'un filmi

X- coll. J.-L. Passek

Colombia -coll. J.-L. Passek

Pindorama (1971) Arnaldo Jabôr'un filmi

Vento Norte, 1952; Nelson Pereira dos Santos'un *Rio 40°,* 1957) ve Wálter Hugo Khouri'nin yapıtları da (*Estranho Encontro,* 1958; *Na Garganta do Diabo,* 1960) dikkati çekti. 1958'den başlayarak amerikan sinemasının egemenliği bir ölçüde azaldı; ama Brezilyalılar'ın ulusal bir sinema kurma yolundaki çabaları dağınık kaldı ve pek çok güçlükle karşılaştı. Bununla birlikte, 1962'de Anselmo Duarte' nin *O Pagador de promessas* adlı filmi Cannes film festivali'nde büyük ödülü kazanınca gözlemcilerin dikkati yeniden Brezilya sinemasına çevrildi. Bu dönemde filmcilikte gelişimin ön belirtileri dikkati çekti. Yeni bir sinemacı kuşağı kendini kabul ettirdi. Buna uygun olarak bir "cinema nôvo"dan (yeni sinema) söz edilmeye başlandı. Bu genç yönetmenler, gerçekliğin gözlenmesinde daha titiz, daha güçlü olunmasını savundular. Folklorun aldatıcı çekiciliğine karşı çıkarak doğrudan doğruya çağdaş Brezilya'nın toplumsal ve ekonomik sorunlarına el attılar. yeni bir sinema dilini kabul ettirmeyi başardılar.

Anselmo Duarte (*Catule tutkunları,* [1964]), Roberto Farias (*Assalto ao trem pagador,* 1962) ve Wálter Hugo Khouri (*Noite vazia,* 1964) bu akımın biraz dışında kalırken, Nelson Pereira dos Santos (*Vidas secas,* 1963), Gláuber Rocha (*Barravento,* 1963; *Deus e o Diabo na terra do sol,* 1964; *Terra em transe,* 1967; *Antonio-das-Mortes/O Santo Guerreiro contra o Dragão da Maldade,* 1969), Ruy Guerra (*Os fuzís,* 1964); Roberto Santos (*A hora e vez de Augusto Matraga,* 1966), Carlos Hugo Christensen (*Crônica da Cidade amada,* 1965); Paulo César Saraceni (*Arraial do cabo,* 1964; *Pôrto de caixas,* 1962; *O desafio,* 1966), Luis Sérgio Person (*São Paulo S. A.* 1965), Leon Hirszman (*A falecida,* 1965), Carlos Diegues (*Ganga Zumba,* 1963; *A grande cidade,* 1966), José ve Geraldo Santos Pereira *(Grande sertão),* Joaquim Pedro de Andrade (*Alegria do povo,* 1963; *Macunaima,* 1969) ve Wálter Lima Jr. (*Menino de engenho,* 1965) "cinema nôva"nın en önemli temsilcileri arasındaydı

Ancak 1970'ten başlayarak, "cinema nôva", ekonomik ve siyasal nedenlerle bir bunalım dönemine girdi ve giderek etkisini yitirdi. Kimi yönetmenler Brezilya dışında çalışmayı denerken (Pereira dos Santos, Rocha, Guerra), kimileri de yeniden sıradan ürünlere yöneldiler. 1970'li yılların en iyi filmleri, Nelson Pereira dos Santos (*Azyllo muito louco,* 1970; *Como era gostoso o meu Francês,* 1971; *O amuleto de Ogum,* 1974; *Tenda dos milagres,* 1977); Gláuber Rocha (*Der Leone have sept cabezas,* 1970; *Cabezas cortadas,* 1970; *A idade da Terra,* 1980) ve Ruy Guerra'nın (*Sweet hunters,* 1969; *Os deuses e os mortos,* 1970; *A queda,* 1979 [Nelson Xavier ile birlikte] çalışmaları oldu. Ayrıca kimi yapıtlarıyla Arnaldo Jabôr (*Toda nuda sera castigada,* 1973; *Tudo bem,* 1979), Joaquim Pedro de Andrade (*Os inconfidentes,* 1972), Julio Bressane (*Matou a familia e foi ao cinema,* 1970), Gustavo Dahl (*Uira,* 1973), Leon Hirszmann (*Sao Bernardo,* 1972). Andrea Faria (*Prata Palomares,* 1972), Carlos Diegues (*Os herdeiros,* 1969; *Xica da Silva,* 1976; *Chuvas de verão,* 1979; *Bye bye Brasil,* 1980), Paulo Cesar Saraceni (*A casa assassinada,* 1972) ve Jorge Bodanski (*İracema,* 1975) de dikkat çeken yönetmenler arasındadır.

BREZİLYA a. (öz. a. *Brezilya*'dan). [Tamlayan olarak] Brezilya'ya ilişkin, Brezilya ile ilgili şeyleri belirtir.

—Dantelc. *Brezilya danteli,* iğneyle yapılan ince dantel. (Ayrı ayrı yapılan motifler, örümcek ağı görünümünü veren gergin ipliklerden oluşturulur. Bu tür dantellere "sols" denir ve Tenerife danteliyle aynı türdendir.)

—Dilbil. *Brezilya portekizcesi,* portekizcenin Brezilya'da konuşulan biçimi.

—ANSİKL. Brezilya'da konuşulan portekizce birçok bakımdan standart portekizceden ayrılır. Castilla dilinin telaffuzunu andıran brezilya dilinin telaffuzu (vurgusuz durumda ünlülerde çok az tını değişikliği görülür) daha açık seçiktir. Çift ünlülerin eklemlenişi, son *s*'nin değişkenliği (bu olgu, tek biçime bürünme eğilimi gösteren fiil çekim eklerine yansır) ve sözcük sonundaki *r*'yi söylememe eğilimi iki dil arasındaki başlıca ayrılıklardır. Sözcük düzeninde ya da kimi adıl biçimlerinde de başka özellikler göze çarpar. Tümce ritmi daha yavaştır. Ama, en önemli ayrılıklar sözcük düzleminde ortaya çıkar. Bunlar, eski kullanımların sürdürülmesinden, amerika yerli dillerinden ve afrika dillerinden aktarma yapılmasından (özellikle tupi), Portekiz'de bilinmeyen sözcük türemelerinden, ya da kimi sözcüklerin anlam değiştirmesinden (*manteiga* Portekiz'de "tereyağ" Brezilya'da "zeytinyağı" anlamına gelir) kaynaklanır.

BREZİLYA akıntısı, Güney Atlas okyanusu akıntısı, Güney ekvator akıntısından doğar. (Sıcak, tuzlu, az hacimli ve yavaş bir akıntıdır, D.'ya doğru giderek yayılır.)

BREZİNA (Václav Ignác JEBAVY, **Otokar** — denir), çek şair (Pocatky, Moravya 1868 - Jaromerice Moravya, 1929). *Tajemné dalky* (1895), *Svitane na zapade* (1896), *Vetryof polü* (1897), *Ruce* (1901) gibi şiir derlemeleri ve *Hudba pramenu* (1903; 1919'da yeniden gözden geçirildi) adlı bir deneme kitabının yazarı olan Březina, çek edebiyatının ve düşün yaşamının yüzyıl başındaki en büyük simalarından biridir. Çoğunlukla simgeci olarak tanımlanan, üniversite kürsüsünü reddeden, ama kendisine Karel üniversitesi fahri doktorluk unvanı verilen bu basit taşra eğitmeninin şiiri, gizemci ve soyut çek düşüncesinin doruklarından birini temsil eder. Başlangıçta Schopenhauer'in kötümserliğinden etkilenen Březina, yolunu "Tanrı'da ve sonsuzluğun sinesinde yaşama hizmet için çaba"da bulmuştu.

BRİ a. (bretonca *pri,* kil'den). Pedol. *Bri toprağı,* Loire ve Gironde nehirleri arasında, bataklık yüzeyini oluşturan scrobicularialı killere verilen ad. (Kireç bakımından oldukça zengin, mavimsi bu toprak, tıkızlığı nedeniyle bent yapımında kullanılır.)

BRİALMONT (Henri Alexis), belçikalı general (Venlo 1821-Saint-Josse-ten -Noode, Brüksel yakını, 1903). Savunma tesisleri uzmanı olan Brialmont, 1859'da müstahkem Anvers ordugâhının, 1877'de Bükreş istihkâmlarının planlarını hazırladı, daha sonra Romanya'nın hizmetine girdi (1884). Kurmay heyeti müfettişi olarak Belçika ordusuna yeniden alındı (1885), 1877'de ayrıldı. *La fortification du temps présent* (Günümüzün istihkâmları) [1885] adlı eserin yazarıdır.

BRİAN BORU, Boroimhe lakabıyla anılır (Killaloe yakınında 941-Clontarf 1014), İrlanda kralı. Önceleri yalnızca Thomond kralı iken, 976'da Limerick'te İskandinavlar'a karşı kazandığı zaferle tüm Munster'i ele geçirdi. Ardından Leinster'i ve Ossory'yi aldı. 1002'de, büyük kral Maelsechlainn II'yi yerini kendisine terk etmek zorunda bıraktı. Düşmanlarının Danimarkalılar'ı ve Norveçliler'i İrlanda denizi'nden yardıma çağırmaları üzerine, bir ordu toplayarak Clontarf savaşı'nda (1014) İskandinavlar'ı ve müttefiklerini yendi. Bu savaşta kendisi de öldü. İrlanda'yı birleştirmeye çalışmış, ama imparatorluk tasarısı ölümüyle birlikte sona ermişti.

BRİANCHON (Charles Julien), fransız matematikçi (Sevres 1783-Versailles 1864). G. Monge'ın öğrencisiydi. İzdüşüm geometrisinin sonuçlarını sistemleştirdi ve yaydı. Adı Pascal teoreminin (1639) ikil teoremiyle birlikte anılır: "Eğer bir altıgenin kenarları bir koniğe teğetse köşegenlerinden üçü kesişir".

BRİANCHON (Maurice), fransız ressam (Fresnay-sur-Sarthe 1899-Paris 1979). Vuillard'ı anımsatan yalın ve uyumlu bir üslupla manzara resimleri, portreler, natürmortlar ve süsleme niteliğinde günlük yaşamdan sahneler çizdi (les *Courtisanes,* 1933, Paris Art moderne müzesi). Ayrıca duvar resimleri, bale ve tiyatro dekorları yaptı; birçok öğrenci yetiştirdi.

BRİANÇON, Fransa'da arrondissement (Hautes-Alpes) merkezi, Durance ile Guisanne'ın birleştiği yere egemen bir plato üzerinde; 12 141 nüf. (1992). Yükseltisi fazla olan kent, yıldız biçimindeki Vauban surları içinde yer alır.

BRİANÇONNAİS, Fransa'da bölge, Alpler'de, Hautes-Alpes département'ının K.'inde; Durance'ın yukarı havzasını içine alır. Başlıca kenti *Briançon.*

BRİAND (Aristide), fransız siyaset adamı (Nantes 1862-Paris 1932). Saint-Nazaire'de avukatlık ve gazetecilik yaparken sosyalizme ve sendikacılığa yöneldi ve 1893'ten itibaren Paris'te la Lanterne gazetesinde uzun bir meslek yaşamına başladı. Genel grev düşüncesini savundu ve katıldığı kongreler ile siyasal davalarda konuşmacı yeteneği ile ün kazandı. 1901'de, Jaurès ile birlikte kurduğu Fransız sosyalist partisi'nin genel sekreteri oldu ve guesdecilere karşı çıktı. 1902'de Loire milletvekili seçildi. II. Enternasyo-

Briançon'dan genel görünüş

Gap-Vloo

nal'de (Amsterdam 1904) sosyalist milletvekillerinin bakan olmasını yasaklayan kararlarına karşı çıktı, 1905'te kurulan Birleşik sosyalist partisi'nin disiplinini reddederek Fransız sosyalist partisi'nden ayrıldı ve bağımsız sosyalistlere katıldı. Devlet ile Kilise'nin birbirinden ayrılması konusundaki yasanın (1905) sözcülüğünü yapan A. Briand, milli eğitim, güzel sanatlar ve dinler bakanı olarak hükümete girdi (1906-1909) ve Kilise'ye karşı uzlaşmacı bir tavır alarak, dinler ve mezheplerin uymaları gereken hukuki rejimi yeniden düzenledi. Clemenceau'nun ardılı olarak 1909 Bakanlar kurulu başkanlığına geldi ve 25 kez bakan, 17 kez dışişleri bakanı, 11 kez de başbakan olarak ülkenin siyasal yaşamında birinci derecede rol oynadı. Ilımlı, sağı gözeten bir siyasetçi olan Briand, işçilerin mücadeleleri karşısında baskıcı önlemler alarak (1910 demiryolcular grevi) eski sosyalist dostlarının kendisinden yüz çevirmelerine yol açtı. Birinci Dünya savaşı sırasında fransız birliklerinin Gelibolu yerine Selanik'e yollanması görüşünü İngilizler'e de kabul ettirdi. General Sarrail komutasında 65 000 fransız ve 15 000 ingiliz askerinden oluşturulan Balkan ordusu, Sırbistan'a yardım için Çerna vadisine kadar ilerledi. Ancak Sırbistan'a doğudan giren bulgar kuvvetleri karşısında yeniden Selanik'e çekilmek zorunda kaldı. Briand, harekâtın başarısızlığına karşın İngilizler'in Selanik'ın boşaltılması isteklerine karşı çıktı. Kuzeyden giren Alman ve Avusturya-Macaristan ordusuyla bulgar birliklerinin Sırbistan'ı işgali önlenemedi.

Savaştan sonra Fransa'yı Milletler cemiyeti çerçevesinde uluslararası işbirliği ve silahsızlanma yoluna soktu. 1925'ten 1932'ye kadar fransız diplomasisine egemen olarak, Ren ırmağı üzerindeki fransız-alman sınırını güvence altına alan Locarno antlaşması'nı imzaladı ve Almanya ile yakınlaşmaya yöneldi (1926'da Thoiry'de Stresemann ile buluşma). 60 ülkenin savaşı kanun dışı saydığı Briand-Kellogg paktı (1928), Briand'ın canlandırdığı "Cenevre ruhu"nun ulaştığı noktadır. Bir "Avrupa federal birlik rejimi" kurulması konusunda bir muhtıra hazırlayan Briand'ın bu projesi, döneminde yükselen milliyetçiliklere ve İkinci Dünya savaşı'na ters düştüyse de, daha sonra Avrupa topluluğu'nun kurulması ile tüm güncelliğini yeniden kazandı (1926 Nobel barış ödülü).

BRİANKA, SSCB'de kent, Ukrayna'da, Donbass'ta, Krasnıy Luç'un K.-K.-B.'sında, 67 000 nüf.

BRİANSK, Rusya'da kent; Kara topraklar bölgesinin batısında, Desna kıyısında; 424 000 nüf. (1992). Makine yapımı (demiryolu gereçleri, kamyonlar, inşaat makineleri).

—Tar. Bilinen geçmişi 1146'ya değin uzanan Briansk, Çernigov'un 1239-40'ta Moğollar tarafından yıkılmasından sonra bir prensliğin yönetim merkezi oldu. Kent 1356'da Litvanya tarafından ilhak edildi, 1503'te Moskova'ya bağlandı. 18 ekim 1941'de, general Bock ordusunun Moskova yönündeki genel saldırısında Guderian komutasındaki tank birlikleri tarafından ele geçirildi. Briansk, 17 eylül 1943'te Kızıl ordu tarafından geri alındı.

BRİANZA, İtalya'da küçük bölge, Lombardia'da, Monza'nın K.'inde, buzultaş tepelerinden oluşmuştur, Seveso ve Adda ırmaklarının vadileri arasında. Yüzyıllar boyunca Milano soylularının konutlarının bulunduğu Brianza'da sanayi gelişmektedir. Hâlâ yoğun bir elsanatları merkezi (mobilyacılık) olmasına karşın, Milano'nun gelişmesi birçok küçük komünde çeşitli sanayi tesislerinin kurulmasıyla etkisini duyurmaktadır.

BRİANZA (Carlotta), italyan dansçı (Milano 1867 - Paris 1930). Carlo Blasis'ten ders aldı. 1887'de, italyan okulunun üslubu, tekniği ve ustalığını, Peterburg'daki Marinskiy tiyatrosu'nun rus sanatçılarına öğretti. Marius Petipa, *Uyuyan güzel'*deki Prenses Aurore rolünü onun için düzenledi (1890). ABD'de sahneye çıktı (1893), Paris'te ve Nice'te ders verdi. 1921'de Londra'da Rus baleleri ile son bir kez sahneye çıktı.

Briare kanalı, Fransa'da kanal, Loire ile Sen'i Loing'a birleştirir; uzunluğu, Briare'den başlayarak 56 km'dir. Montargis yakınlarında son bulur. Yapımına 1604'te başlandı ve 1642'de tamamlandı.

BRİAREOS. Yun. mit. Yüz kollu ve elli başlı dev. Bir efsaneye göre, Titanlar'a karşı Zeus'a yardım etti. *Aigaion* adıyla da anılıyordu.

BRİ CHUALLAN, İrlanda Cumhuriyeti'nde (Laigin ili) kent, İrlanda denizi kıyısında, Dublin'in G.-D.'sunda; 14 500 nüf. Sayfiye merkezi.

BRİÇ a. (ing. *bridge, biritch*'ten; rusça kökenli olabilir). İkişer kişilik takımlarla dört kişi arasında, 52 kâğıtlık iskambil destesiyle oynanan, whist'ten türeme oyun.

—ANSİKL. Briç'in XIX. yy.'ın sonlarına doğru ortaya çıktığı sanılmaktadır. Uzun süre Fransa'da yalnız, yapılan her fazla elin de önemlice sayılar kazandırdığı plafond briç oynanmış, ancak 1932'de amerikalı Vanderbilt'in geliştirdiği ve kâğıt değerlerine bağlı daha kesin kurallara dayanan kontrat brici bütün dünyaya yayılmıştır.

Briçte bütün deste soldan sağa doğru teker teker dağıtılır, yani her oyuncuya 13'er kâğıt verilir. Kâğıtların değeri as'tan ikiliye doğru sıralanır. En büyük beş kâğıda (as, rua, dam, vale, onlu) "onör" denilir. Onör kâğıtların belirli değerleri vardır: as 4, rua 3, dam 2, vale 1 ve onlu 0 puandır; bu duruma göre briç kâğıdında toplam 40 puan vardır. Değerlerine göre renk sırası da şöyledir: trefl (sinek, 20 sayı), karo (20 sayı), kör (kupa, 30 sayı), pik (maça, 30 sayı), sanzatu (kozsuz, birincisi 40, diğerleri 30'ar sayı). Bu sayılar kazanılan el sayısına göre hesaplanır. İlk konuşma hakkı kâğıdı dağıtanındır ve artırma sonucu oyunun oynanacağı derece (kontrat) belirlenir. Bir rengin herhangi bir sayısı söylendiğinde (örn.: 2 pik; 4 kör vb.) alınan ilk altı ele ek olarak söylenen sayı kadar el almak zorunludur (örn.: 4 kör oynayan taraf 6 + 4 = 10 el) almalıdır. Aksi halde her eksik aldığı el kadar batmış olur. Fazla kazanılan el sayısı da ödül hanesine kaydedilir.

Oyunu, artırmayı kazanan taraftan, oynanacak rengi ilk söyleyen oyuncu oynar. Kâğıt çıkışını, artırmayı kazanan oyuncunun solundaki yapar. İlk kâğıt oynandıktan sonra oyuna karışmayan eşin eli yere açılır. Böylece oyun başlamış olur.

Tarafların kazandığı sayılar bir çizgiyle ortadan ikiye bölünen bir kâğıda yazılır. Çizginin altına oyunu bitirmek için gerekli olan ve kontrat sonucu kazanılan sayılar, üst kısmına ödüller, fazla ellerin karşılıkları yazılır. Oyun, taraflardan birinin 2 zon kapamasıyla biter, ancak en çok sayı kazanan ekip tarafından kazanılır. Çizginin altına en az 100 sayı yazmak demek olan zon, bir defada kapatılabileceği gibi birkaç elde de kapatılabilir.

Karşı tarafın deklare ettiği kadar el alamayacağını hesaplayan oyuncu "kontr" der. Kontra rağmen oyun çıkarsa, oynayan taraf oynadığı koz rengi ya da sanzatu değerinin 2 katını (örn.: 4 pike oynuyorsa 4 × 30 × 2 = 240) kazanır. Oyunu yüklenmiş olan oyuncu kontr denmesine rağmen kontratını yapacağı kanısındaysa sürkontr der ve o zaman bu değerler 4 katına çıkar. (Örn.: 4 pik için 4 × 30 × 4 = 480.) Yaptığı her fazla el zonsuz 50, zonda 100 sayı kazandırır. Zonsuz ve kontrsuz her batış 50, zonda 100 sayıdır.

Zonda olmayan oyuncular için cezalar:

Kontrsuz	—	her eksik el 50 sayı
Kontrlu	—	ilk eksik el 100, sonrakiler 200'er sayı
Sürkontrlu	—	ilk eksik el 200, sonrakiler 400'er sayıdır.

Zonda olan oyuncular için cezalar:

Kontrsuz	—	her eksik el 100 sayı
Kontrlu	—	ilk eksik el 200, sonrakiler 300'er sayı
Sürkontrlu	—	ilk eksik el 400, sonrakiler 600'er sayıdır.

Kontrlu oyunlarda birden çok batış şu formülle de hesaplanabilir: zonsuz (2 N−1), zonlu (3 N−1), N = Batış sayısı.

Ödüller: oyunu bitiren taraf, rakipleri zona girmişse 500, girmemişse 700 sayı kazanır. Elinde 4 koz onörü bulunduran 100, 5 koz onörü ya da sanzatuda 4 as bulunduran tarafsa 150 sayı kazanır.

Oyunun başında deklare edilip gerçekleştirildiğinde şilem (rakip tarafa ancak 1 el verme) ödülü zonsuz 500, zonda 750; granşlem (rakip tarafa hiç el vermeme) ödülü ise zonsuz 1 000, zonda 1 500 sayı kazandırır.

Kâğıtların dağılımında şans rol oynarsa da briç her şeyden önce kesin kurallı bir oyundur. Amerikalı kuramcı Culbertson ve Goren'in kurallarını saptadığı artırma dili, ortak oyunculara mantıklı bir bahise (anlaşma) girme olanağı verir. Briçte iyi oynamanın yanı sıra konuşmada durulacak yeri bilmek, en az tehlikeyle en çok sayıyı kazanmak önemlidir.

BRİÇÇİ a. Briç oynayan kişi.

BRİÇKA a. (rusça sözc.). Rusya'da, sorgun ağacından yapılmış, gezi arabası. Dört tekerlekli, hafif ve üstü kapalıdır. Kışın kızağa dönüştürülür.

BRİÇONNET, tourslu aile. En ünlü üyeleri: —GUİLLAUME (öl. Narbonne 1514), Saint-Malo piskoposu (1493) ve kardinal (1495), Charles VIII'in maliye başdenetçisi ve Charles VIII'in danışmanı, Reims (1497), sonra Narbonne (1507) başpiskoposu; —GUİLLAUME (Paris 1472-Esmans, Montereau yakınında, 1534), öncekinin oğlu, Lodève piskoposu (1504). Louis XII'nin papa Julius II aleyhine çevirdiği entrikaları bağışlatmak üzere kral tarafından Roma'ya gönderildi, orada Fransa'nın papalığa bağlılığı üstüne ünlü konuşmasını yaptı. Saint-Germain-des-Prés başpapazı ve Meaux piskoposu oldu (1516). 1521'de yanına çağırttığı Lefèvre d'Étaples'ın çevresinde reform hareketinin habercisi sayılan bir hümanistler ve dinbilimciler topluluğu oluşturdu.

Bride of Lammermoor *(The)* [*Lammermoor gelini*], W. Scott'un romanı (1819). Olayları, XVII. yy. İskoçya'sında

NYT

Aristide **Briand**
1926'da Milletler cemiyeti kürsüsünde

Maurice **Brianchon**
Boulogne ormanı (1938)
Brüksel'deki Fransız Büyükelçiliği'nde

1930

geçen roman; aileleri birbirine düşman olan Lucy ile Edgar'ın trajik aşkını anlatır. Dramatik olaylar sonucu genç kadın çıldırarak, nişanlısı da kum altında kalarak ölür.

BRİDGE (Frank), ingiliz besteci (Brighton 1879-Eastbourne 1941). English Strings Quartett'te viyola çaldı. Viyolacı ve orkestra yöneticisi olarak tanındı. Ses için şarkılar, koro yapıtları, bir opera *(The Christmas Rose)* ve orkestra parçaları *(Deniz, Dans parçaları)* besteledi.

BRİDGEND, Büyük Britanya'da kent, Wales ülkesinin güney bölümünde, Cardiff'in B.'sında; 15 200 nüf. Otomobil sanayisi. Elektronik sanayisi.

Brie çoban köpeği

BRİDGEPORT, ABD'de (Connecticut) liman kenti, Long İsland boğazı kıyısında; 141 690 nüf. (1990). Sanayi (alüminyum, makine ve elektrikli gereçler).

BRİDGES (Robert), ingiliz şair (Walmer, Thanet, 1844-Oxford 1930). 1882'ye kadar hekimlikle uğraştı; klasik kültürle yoğrulmuş bir kişi, G. M. Hopkins'in mirasçısı, prozodi deneylerine düşkün ve saf ingilizcenin ateşli bir savunucusuydu. Şiir ödülü kazandı (1913). Mitoloji merakı ve huzur isteği, Victoria dönemine özgü bir soğukluğu hem gizler, hem açığa vurur *(The Growth of Love,* 1876; *Prometheus the Fire Giver,* 1883; *Eros and Psyche,* 1885). Tiyatro yapıtlarında *(Nero,* 1885; *Achilles in Scyros,* 1890; *Demeter,* 1904) zorlama bir ayin havası vardır. *İban obscuri* (1913), *Britannia Victrix* (1919) ve *The Testament of Beauty* (1929) adlı yapıtlarında, Santayana'nınkine benzer bir stoacılık altında yaşama hırsının özlemi belirir.

Bridges ve Good hastalığı, SÜREĞEN AİLEVİ GRANÜLOMATOZ* un eşanlamlısı.

BRİDGETOWN, Barbados adasının (Antiller) yönetim merkezi, Carlisle koyu kıyısında; 7 517 nüf. Adanın başlıca limanı. Turizm merkezi.

BRİDGEWATER (Francis EGERTON, *—dükü*) → EGERTON.

Bridgman, ABD'de, Michigan'ın G.-D.'sunda, Michigan gölü kıyısında kurulmuş nükleer santral.

BRİDGMAN (Percy Williams), amerikalı fizikçi (Cambridge, Massachusetts, 1882-Randolph-New Hampshire, 1961). Harvard Üniversitesi'nde matematik ve fizik profesörlüğüne atandı (1926). Özellikle çok yüksek basınçların (yüz binlerce atmosfere ulaşabilen) elde edilmesi ve maddenin bu basınçlar altındaki özelliklerinin incelenmesiyle ilgilendi. Bu yolla sudan daha yoğun birçok buz çeşidini, 12 000 atmosfer altında değişmeyen siyah fosforu (1914) buldu. Basınca bağlı olarak metallerin ısıl ve elektrik iletkenlik değişimlerini ortaya çıkardı. Görelilik ve kuvantumların fizik kuramları üzerine etkisi ve kristallerin özellikleriyle ilgili çalışmaları da vardır. (1946 Nobel fizik ödülü.)

BRİDGWATER, Ingiltere'de (Somerset) liman kenti. Perrett ırmağı kıyısında; 26 700 nüf. Plastik maddeler yapımı.

BRİDİE (Henry Mavor OSBORNE, **James** —denir), iskoçyalı tiyatro yazarı (Glasgow 1888 - *ay. y.* 1951). Tiyatro heveslisi bir hekimdi. *Glasgow Citizen Theatre'ı* kurdu, bu tiyatro için yazdığı oyunlarda taşlamayla eğitimi kaynaştırmaya çalıştı. *(The Sunglight Sonata,* 1928; *Tobias and the Angel,* 1930; *The Queen's Comedy,* 1950.)

BRİDLİNGTON, Büyük Britanya'da kent, Kuzey denizi kıyısında, Flamborough burnunun G.'inde; 27 000 nüf. Sayfiye merkezi.

BRİDPORT (Alexander HOOD, *—vikontu*) → HOOD.

BRİDZO → BRİZO.

BRİE, Fransa'da bölge, Paris'in D.'sunda, Marne ile Sen vadileri arasında, Seine-et-Marne departement'ının büyük bölümünü içine alır; yüzölçümü yaklaşık 600 000 ha.

Brie çoban köpeği, fransız çoban köpeği ırkı. (Kılları uzun ve tek renklidir. Boyu büyüktür.)

BRİEG, Polonya'daki Brzeg kentinin almanca adı.

BRİELLE, Hollanda'da (Güney Hollanda) komün, Voorne adasında, Maas (Meuse) ırmağının *Brielle Maas'ı (Brielse Maas)* adlı kolu yakınında; 10 600 nüf. Eskı tahkimli kent (belediye konağı, gotik üslubunda kilise).

BRİENNE, champagnelı aile, köksoyu ENGİLBERT'dir (X. yy.). Ailenin yaşça büyük kolunu oluşturan Brienne kontlarının başlıca bireyleri şunlardır: büyük GAUTİER IV, Brienne kontu (1205-1251); Suriye'deki Yafa kontluğunu elde etti; —GAUTİER V, öncekinin torunu, Brienne kontu (1296-1311), Atina dükü (1308-1311), Doğu'ya geçen katalonyalı paralı askerleri hizmetine aldı. —GAUTİER VI, öncekinin oğlu, Brienne kontu, Atina dükü (1312-1356); Floransa valisi iken (1342-43) halkçı kesim tarafından kovuldu. Jean II le Bon tarafından Fransa connétable'ı yapılan (1356) Gautier, Poitiers savaşı'nda öldü.

• Kudüs kralı, Doğu latin imparatoru, Erard II'nin üçüncü oğlu, Brienne kontu JEAN* de Brienne'den gelen *Eu kolu*'nun bireyleri arasında Eu ve Guines kontu (1302-1344), RAOUL V'i anmak gerekir. Jean de Brienne'in torun oğlu olan Raoul V, 1332 ile 1336 arasında Philippe VI tarafından Fransa connétable'lığına getirildi.

BRİENZ, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, *Brienz gölü* kenarında, Önalpler'in eteğinde; 2 800 nüf. *—Brienz gölü,* Aar vadisinde; 30 km²; derinliği 262 m. Thun gölünden Lütschine alüvyon konisiyle (İnterlaken komünü burada kurulmuştur) ayrılır. Kenarları dik bir eski buzul teknesi içinde yer alır.

BRİERLEY HİLL, Büyük Britanya'da kent, Birmingham bitişikkentinin batı kesiminde; 56 000 nüf. Cam fabrikası. Metalürji.

BRİEUX (Eugène), fransız oyun yazarı (Paris 1858-Nice 1932). Antoine'ın desteğiyle, toplumsal sorunlara ve günlük konulara değinen "yararlı" bir tiyatro yaratmaya çalıştı. Başlıca yapıtları: *Blanchette* (1892), *la Robe rouge* (1900), *les Avaries* (1901), *le Femme seule* (1912). [Fr. Akad. 1909.]

BRİFİNG a. (ing. *briefing*'den). **1.** Ask. ve Ask. havc. Her görev uçuşundan önce kendilerine son talimatların verilmesi için görevlilerle yapılan toplantı. **—2.** Hedefleri saptamak ve herkesin yapacağı işi belirlemek, bir konuyu görüşmek amacıyla üst düzey yöneticilerinin ya da bir çalışma topluluğu üyelerinin aralarında yaptıkları toplantı. **—3.** *Brifing odası, salonu,* brifing düzenlenen oda, salon. || *Brifing vermek,* brifing düzenlemek.

—Ask. *Brifing merkezi,* özel kuvvet müfrezelerinin harekât görevini aldıkları ve sızmadan önce son hazırlıklarını yaptıkları toplanma bölgesi.

BRİG, fr. **Brigue,** İsviçre'de (Valais kantonu) kent, Rhône ve Saltine ırmaklarının kavuştuğu yerde; 5 000 nüf. Simplon karayolunun başlangıç noktası. XVII. yy.'dan kalma Stockalper sarayı ve başka anıtlar. Turizm. Elektromekanik.

BRİGANTİSLER. Esk. coğ. Britanya adasında kelt halkı. Bugünkü York kontluğunun bir bölümüne yerleşmiş bulunan Brigantisler İ.S. 71-74'te, Petilius Cerealis tarafından Roma egemenliği altına alınmışlardı. Adları tanrıçaları Brigantia'dan gelir.

BRİGGS (Henry), ingiliz matematikçi (Warleywood, Yorkshire, 1561-Oxford 1631). Logaritmalar üzerine çalışırken, J. Napier'e logaritma tabanı olarak 10'u kullanmasını önerdi ve ilk 31 000 tamsayı için ilk 14 ondalığı hesapladığı bir logaritma tablosu hazırladı.

BRİGGS (Robert William), amerikalı biyoloji uzmanı (Watertown, Massachusetts, 1911). 1956'dan 1962'ye Indiana Üniversitesi'nde zooloji profesörlüğü yaptı, 1962'de bu üniversitenin araştırma bölümü başkanlığına atandı. 1972'de Fransız bilimler akademisi, hücre nakli üzerine yaptığı çalışmalar için kendisine (Thomas J. King ile birlikte) Charles Léopol Mayer ödülü'nü verdi.

Brighella, italyan Commedia dell'arte tiyatrosu'nun kişilerinden biri. Beyaz giyimli, yüzsüz bir uşak tipidir.

BRİGHOUSE, Büyük Britanya'da (West Yorkshire) kent, Bradford'un G.'inde, Penninler'in kenarında; 34 000 nüf. Dokuma sanayisi. Makine yapımı.

BRİGHT (Richard), ingiliz hekim (Bristol 1789-Londra 1858). Londra'da Guy's Hospital'da hekimlik yaptı, sonra "kraliçenin hekimi" oldu. Uzun süre *Bright hastalığı* diye adlandırılan süreğen nefrit üzerine bir dizi araştırmalar yayımladı. Başlıca çalışmaları, böbrek, kaslar ve karın urları üzerinedir. Tıp araştırmalarını patalojik anatomiye doğru yönlendirdi.

BRİGHT (John), ingiliz siyaset adamı (Rochdale 1811-Londra 1889). Bir pamuk tüccarının oğlu, quaker ve Cobden'in arkadaşı. Başlıca radikal liderlerden biriydi. Durham'dan milletvekili seçildi

Errath - Explorer

Brighton kumsalı

(1843) ve Avam kamarası'nda konuşma yeteneği sayesinde büyük etkinlik kazandı. Önce serbest-değişim için, daha sonra da 1867'de gerçekleştirilen seçim reformları için mücadeleler verdi. Bir barışsever olarak Kırım savaşı'na ve her türlü emperyalist siyasete karşı çıktı. ABD iç savaşı sırasında kuzeylilere yakınlık gösterdi. 1868'de Gladstone kabinesine girdi. İrlanda sorununda, sosyal reformlar açısından Gladstone'u desteklediyse de, siyasi reform tasarıları görüşülmeye başlanınca ona sırt çevirdi.

Bright hastalığı, öteden beri, süreğen glomerülonefritlerin tümünü belirten terim.

BRİGHTON, Büyük Britanya'da (East Sussex) kent, Manş denizi kıyısında, Londra'nın G.'inde; 137 985 nüf. George IV.'ün kral olmadan önce bir süre burada oturmasıyla (1783) ün kazanan kent, Büyük Britanya'nın en önemli sayfiye merkezidir (8 km uzunluğundaki kumsal). Kongrelerin toplandığı bir kent ve işyeri merkezidir. Üniversite ve dil okulları.

BRİGHT STOCK a. (ing. sözc.). Petr san. Petrol damıtma artıklarından elde edilen ve motor yağlarının bileşiminde kullanılan yüksek akışmazlıkta yağlama yağı.

BRİGİDA *(azize)*, İrlanda'nın koruyucusu (Fochart, Dundalk yakını, 455'e doğr. -Kildare 524'e doğr.). İrlanda'nın hıristiyanlaştırma merkezlerinden biri olan Cill Dara (Kildare) manastırı'nı kurduğu sanılır. Aziz Patrick ve aziz Colomba ile birlikte İrlanda'nın "üç keramet sahibi"nden biridir.

BRİGNETTİ (Raffaello), italyan yazar (İsola del Giglio 1921-Roma 1978). Romanlarının çoğunda, denizi dekor olarak seçti ve denizle ilgili simgeler kullandı (*Il gabbiano azzurro*, 1967).

BRİGNOLES, Fransa'da arrondissement (Var) merkezi, Aşağı Provence'ta; 11 814 nüf. (1992). Provence kontlarının eski yazlık konutları. XIII. yy.'da yapılmış saray (Fransa'nın en eski hıristiyan anıtı [III. yy.] olarak ün yapmış Gayole lahdinin bulunduğu Brignoles ülkesi müzesi.)

BRİGNOLE SALE (Anton Giulio), italyan yazar (Cenova 1605 - *ay. y.* 1665). Cizvit tarikatındandı. Şiirler, dramlar ve ahlakçı romanlar yazdı (*Le instabilità dell' ingegno*, 1635).

Brihad Aranyak Upanisad, Upanisadlar'ın en eskisi (yaklş. İ.Ö. X. yy. ile VIII. yy. arasında yazıldı). Beyaz *Yacurveda*'ya bağlı olan *Şatapatha Brahmana*'nın bir bölümüdür.

BRİHASPATİ (*brih*, dua, ve *pati*, efendi), Rigveda tanrılarından biri, kurbancı *(purohita)* ve aracı Tanrı. *Brahmana*'dan sonra gelen yapıtlarda, bu anlam kayboldu ve Brihaspati Merkür gezegenin kökenine ve Buddha'nın doğuşuna bağlandı. Aynı zamanda bir rişi gibi de değerlendirilerek, diğerleri yanında "Kelam'ın efendisi", "Eskilerin kralı" sıfatlarını da aldı, birçok yapıt da ona mal edildi.

Brihatkatha ya da **Büyük anlatı,** hint hikâyeleri derlemesi. Prakrit paişaci dilinde yazılmıştır. Gunadhya'nın kaleme aldığı sanılan özgün metin, ancak daha sonra oluşturulmuş versiyonlarıyla bilinir. Bu derlemenin en ünlü sanskritçe uyarlamasını Somadeva yapmıştır.

BRİJUNİ, ital. **Brioni,** Adriya denizi'nde Hırvatistan'a ait takımada, İstria açıklarında, Pula yakınında. En büyük adanın yüzölçümü 3,3 km²'dir. Federal Cumhuriyet başkanının yazlık konutunun bulunduğu bir devlet arazisidir. Romalılar'dan kalma yıkıntılar; bir bazilikayla VI. yy.'da yapılmış bir şato.

BRİK a. (ing. *brig; brigantin*'in kısaltmasından). Kare yelkenli ve iki direkli gemi.
—ANSİKL. XVIII. ve XIX. yy.'larda hem ticari hem de askeri amaçla kullanılan brikler, 150 ile 300 tonluk gemilerdi; bir pruva, bir grandi direği ve bir civadra ile donatılırdı. Refakat ya da karakol gemisi ve avizo olarak kullanılıyordu. Askeri alanda buharlı gemilerin yapılışı, briklerin ortadan kalkmasına yol açtı. Deniz ticaretindeyse brikler XX. yy.'ın başına kadar brik-gulet biçiminde varlığını sürdürdü.

BRİKET a. Karb. kim. Sanayisel olarak üretilen, tuğladan çok daha iri kömür topağı. (Eşanl. TOPKÖMÜR.) ‖ *Linyit briketi*, özellikle konutlarda kullanılmak üzere yalnız basınç uygulanarak elde edilen küçük linyit topağı.
—Metalürj. Sinterleme amacıyla metal tozu sıkıştırılarak elde edilen yarıürün. (Metal tozundan yapılmış briket kolaylıkla işlenebilir; ama toz taneleri yalnızca topaklaşma işleminden geçirildiğinden çok yüksek bir kırılganlık ve düşük bir dayanım gösterir.) [HAM* BRİKET de denir.]

BRİKETÇİ a. Briket yapan ve/ ya da satan kimse.

BRİKETLEME a. Metalürj. SOĞUK SIKIŞTIRMA* ve PELETLEME'nin eşanlamlısı.

BRİK-GULET a. İki direkli yelkenli gemi.
—ANSİKL. Brik'in devamı olarak geliştirilen brik-gulet'in yalnızca pruva direğinde kare yelkenler vardır. Grandi direği, randa yelkeniyle donatılmış bir barko direğinden ya da bir pik yelkeni açmaya yarayan bir gulet direğinden oluşur. Bu donanım geminin daha az sayıda mürettebatla kullanılmasını sağlar.

BRİKOL a. (fr. *bricole*). Oy. Bilardoda, topun bir ya da birçok kenara çarpmasından sonra ortaya çıkan karambolaj durumu.

BRİKS a (öz. a. *Brix*'ten) **1.** 15° C'ta, saf şeker çözeltisinin yoğunluğunu doğrudan doğruya yüzde gram olarak gösterecek biçimde derecelere bölünmüş olan ve gerektiğinde saf olmayan çözeltilerin içerdiği yabancı maddeleri de ölçmeye yarayan şamandıralı areometre. **—2.** *Briks derecesi*, şeker sanayisinde, areometrenin gösterdiği ölçüyle belirlenen kuru madde oranı.

BRİL (Matthijs), flaman ressam (Anvers 1551-Roma 1583). Kısa süren sanat yaşamının hemen tümü İtalya'da geçti. Daha çok manzara resimleri çizdi ve Vatikan için freskler yaptı. Bu eserini aynı zamanda öğrencisi olan kardeşi PAULUS ya da PAUL (Anvers 1554-Roma 1626) tamamladı; Paulus'un liman manzaraları ile İtalya'ya ait kır manzaraları Claude Lorrain'i andırır.

BRİLLAT-SAVARİN (Anthelme), fransız yargıç ve yazar (Belley 1755-Paris 1826). Avukat ve kurucu meclis üyesiydi. Terör döneminde Amerika'ya göç etti. Directoire yönetiminde Versailles'da hükümet komiseri, Konsüllük döneminde de Ain hukuk mahkemesi başkanı ve temyiz mahkemesi üyesi oldu. Daha çok, gastronomiye ilişkin yapıtı *la Physiologie du goût* (1826) ile tanınır.

BRİLLOUİN (Leon), fransız fizikçi (Sèvres 1889-New York 1969). Sorbonne'da (1929), sonra Collège de France'ta (1932) kuramsal fizik profesörlüğü yaptı. 1941'de ABD'ye yerleşerek mesleki yaşamının ikinci bölümünü Wisconsin, Harvard ve Columbia üniversitelerinde tamamladı. 1946'dan 1950'ye kadar New York fransız üniversitesi'nin başkanlığını yaptı.

Kuvantum fiziğinde uzmandı. Elektromıknatıs dalgalarının sesötesilerle kırınımını sezdi. Yarıiletkenler kuramında temel kavram olan "Brillouin bölgeleri"ni tasarlayarak dalga mekanığının gelişimine katkıda bulundu. Sibernetik ve bilişimde önemli rol oynadı. Bilgi kuramına yenilik getiren görüşleri vardır. Bilgi ve entropi arasındaki benzerliği keşfetti ve "negentropi" kavramını yarattı.

Brillouin etkisi ya da **yayınımı,** bir ışık ışınının geçtiği saydam bir ortamda oluşan ışık yayınım olayı; bu ortamda her doğrultuda yayınan ışığın dalga boyu gelen ışığın dalga boyundan çok az farklıdır.

Brillouin yayınımı, gelen ışıkla yayınan ışığın dalga boyları eşit olan *Rayleigh yayınımı*'nın karşıtıdır. Brillouin etkisine göre dalga boyu değişerek yayınan ışık miktarı, dalga boyu değişmeden Rayleigh yayınımına uğrayan ışık miktarından çok daha düşüktür.

Brillouin yayınımı, ışık dalgaları ile akustik dalgalar arasındaki bir etkileşimle açıklanır; ayrıca maddenin ısıl çalkalanma devinimleri bu dalgalara ayrıştırılabilir. Dolayısıyla ışık dalgasının frekans değişimleri Doppler-Fizeau etkisine benzer biçimde açıklanabilir: gelen ışık ışınının doğrultusu ile yayınan ışığı toplayan doğrultu arasındaki açı θ, ışığın ortamdaki yayılma hızı V, akustik dalgaların yayılma hızı v ile gösterilirse, başlangıçtaki frekansı ν olan ışık dalgasının $\Delta\nu$ frekans değişimi şu formülle hesaplanır:

$$\frac{\Delta\nu}{\nu} = \pm 2 \frac{v}{V} \sin \frac{\theta}{2}$$

Kuvantum bağıntıları göz önüne alındığında, ν frekanslı ışık dalgasına ait bir foton ile $\Delta\nu'$ ye eşit ν' frekanslı bir akustik dalgaya ait bir fonon arasındaki etkileşimde, enerjinin ve devinim miktarının korunumu yazılırsa yine aynı formül elde edilir.

Belli bir doğrultuda yayınan ışığın tayfı çözümlenirse, ν frekanslı ana tayf çizgisinden başka (Rayleigh yayınımı), $\nu-\Delta\nu$ ve $\nu+\Delta\nu$ frekanslarında, ana tayf çizgisinin her iki yanında bakışımlı olarak yer alan, çok daha düşük yeğinlikte iki tayf çizgisi daha gözlenir; işte bu iki tayf çizgisi *Brillouin çiftçizgisi*'ni oluşturur. Yayı-

kıçtan gelen rüzgârla pruva ve gabya yelkenleri dolmuş **brik** (XIX. yy.'ın başı)

Anthelme **Brillat-Savarin** Stanley'in bir deseninden gravür

Lauros-Giraudon

Paul **Bril** *Pan ve Syrinks'li manzara* (1625'e doğr.) *Louvre müzesi, Paris*

Giovanni **Brindesi**'nin *Rumelihisarı önünde pazar kayığı* adlı yapıtı

nım ortamında, *v'* frekanslı sesötesi titreşimler oluşturarak, bu çiftçizgiye çok daha büyük bir yeğinlik verilebilir; ama olağan koşullarda çok daha yoğun bir ana tayf çizgisinin hemen yakınında yer almaları yüzünden ($\frac{v'}{v}$ daima çok küçüktür) bu çiftçizginin gözlemi önemli sorunlar doğurur.

Brillouin çiftçizgisinin gözlemi, bir ortamda yer alan ısıl çalkalanmalı akustik dalgaları incelemeye yarayan bir araç oluşturur. Lazerlerin oluşturduğu ışık kaynakları, yayınım olaylarının gözlemini kolaylaştırır ve bu incelemelere büyük bir yarar sağlar.

Brill-Symmers hastalığı, DEV FOLİKÜLLÜ LENFOM'un eşanlamlısı.

BRİN (Benedetto), italyan gemi inşaat mühendisi ve siyaset adamı (Torino 1833 -Roma 1898). İtalyan donanmasının kurucusudur. Livorno tersanesinde müdürlük, denizcilik genel müfettişliği ve denizcilik bakanlığı yaptı. Gemi yapımına dikkate değer yenilikler getirdi. 1881'de *La nostra marina militare* (Deniz kuvvetlerimiz) ve *La nostra marina mercantile* (Deniz ticaretimiz) adlı iki kitap yayımladı.

BRİNDESİ (Giovanni), italyan ressam (XIX. yy.). Yaşamına ilişkin geniş bilgi yoktur. XIX. yy.'ın ortalarında İstanbul'a geldi. Abdülmecit dönemi İstanbul yaşamını ayrıntılı olarak yansıtan gravürler, yağlıboya ve suluboya tablolar yaptı.

Brioude'da Saint-Julien kilisesi (XI. yy. sonu-XIII. yy. sonu)

J. Feuillie-Archives photographiques-Paris-Spadem

BRİNDESTOC → BRANDESTOC.

BRİNDİS a. (isp. *brindis*, şerefe). Toreronun, gösterinin son bölümünde, az sonra öldüreceği boğayı, onurlandırmak istediği kişinin önüne gelerek ithaf etmesi şeklindeki saygı selamı.

BRİNDİSİ, İtalya'da liman kenti, Puglia'da, il merkezi, Adriya denizi kıyısında; 92 000 nüf. Yunanistan ve Ortadoğu'ya giden gemilerin uğradığı yolcu limanı. Petrokimya. Hava taşıtları yapımı. — *Brindisi ili*, 1 830 km^2; 409 613 nüf. (1988).

—Tar. Antik Brindisi kenti Roma dünyası ile Doğu arasında köprü işlevi görüyordu. Kent, İ.Ö. 244'ten başlayarak, roma egemenliği altına girdi *(Brundisium)*; İ.Ö. II. yy.'da, via Appia'nın güney ucunu oluşturuyordu. Ortaçağ'da, norman istilasından sonra, kent yeniden önem kazandı; birçok haçlı seferinin denize açıldığı bir limandı. 1456'da, bir deprem sonucunda yıkıldı. XIX. yy.'da, yeniden yolcu limanı oldu. Süveyş kanalının açılmasından sonra iyice zenginleşti. Birinci Dünya savaşı sırasında deniz harekât merkezi.

BRİNDLEY (James), ingiliz mühendis (Thornsett, Buxton yakını, 1716-Turnhurst, Staffordshire, 1772). Önceleri araba ve değirmen yapımında çalıştı. Worsley ve Manchester madenleri arasında bir kanal yapımıyla görevlendirildi ve Barton'da ilk köprü-kanalı yaptı. Daha sonra, çalışmalar, Liverpool ve Manchester arasını boydan boya kateden bir suyolu yapmak üzere genişletildi (1773). Brindley 1765'ten başlayarak,1 135 ve 2 635 m'lik tünelleriyle Trent ve Mersey arasındaki büyük Trunk Canal'ın yapımıyla uğraştı (1777). Ayrıca altı önemli kanal üzerine yapılan çalışmaların bir bölümüne katıldı. Brindley, J. Smeaton ile birlikte, özel sektör kesimindeki mühendisliğin İngiltere'de düzenli bir meslek olarak tanınmasını sağlayan kişidir.

BRİNELL a. (öz. a. J. A. *Brinell*'den). **1.** Metallerin sertlik denemelerinde kullanılan makine. **—2.** Metallerin ya da alaşımların sertlik denemesi. **—3.** Metallerin sertliğini belirten sayı.

—ANSİKL. Brinell, hidrolik ya da mekanik bir presten oluşur; pistonunda, belli çapta (genellikle 10 mm) çelik ya da karbür bir bilya vardır; bu bilya denenecek metal parçaların düzgün yüzeyine, bilinen bir P basıncıyla bastırılır.

Bilyanın parça yüzeyinde bıraktığı izin S çapı ölçülür. $HB = \frac{P}{S}$ formülüyle bulunan Brinell sayısı sertliği belirtir.

Bu deneme metali belli bir noktada tanımlar. En önemli yanı parçayı bozmaması ve üretilen tüm parçalara uygulanabilmesidir. Böylece işlem, bütün parçaların, özellikle güvenlik işlevi taşıyan parçaların üretim homojenliğinin denetimini sağlar.

Üstelik, aynı tür metaller için R çekme dayanımı yaklaşık olarak Brinelle sayısıyla orantılıdır: $R = C \times HB$ (C bir değişmezdir).
Tavlanmış adi çelikler C = 0,35
Tavlanmış bakırlar ve pirinçler C = 0,50

BRİNGAS (İosef), bizanslı devlet adamı (öl. 971). Daha Konstantinos VII Porphyrogenetos döneminde de gözde olan Bringas, imparatorluğu Romanos II adına fiilen yönetti (959-963). Romanos II ölürken naipliği karısı Theophano'ya, hükümeti de Bringas'a bıraktı. Ama başbakandan nefret eden imparatoriçe, Nikephoros Phokas'ı İstanbul'a çağırdı ve Asya komutanlığını ona verdi. Bringas, Nikephoros Phokas'ın karşısına kendi silah arkadaşlarından bir rakip çıkarmaya kalkıştı, ama İoannes Tzimiskes ile Kurkuas, komutanlarına her şeyi açıkladılar. Nikephoros Phokas, Kappadokia Kaisareiası'nda kral ilan edildi ve İstanbul üzerine yürüdü; İstanbul'da halk Bringas'a karşı ayaklandı, o da çekilmek zorunda kaldı.

BRİNK (Jan TEN) → TEN BRİNK.

BRİNK (André Philippus), afrikaans dilinde yazan güney afrikalı yazar (Vrede, Orange bağımsız devleti, 1935). Britanya egemenliğine direnen aşırı sağ hareket "Ruiterwag"ın üyesi olduktan sonra, zamanla liberalist görüşe kaydı; bugün, üniversite öğretmenliği, romancılık ve militan tiyatroculuk gibi üç mesleği bir arada götürmektedir. Uzun süre fransız "yeni roman" akımının etkisinde kalarak "Sestigers" grubunda yer aldı. *Die Ambassadeur*'den (1963) sonra yayımladığı yapıtları: *Orgie* (fr. çev.), [1965]; *Midi* (fr. çev.), [1969]; *le Rebelle* (fr. çev.), [1970]; —konusu, zenci bir aydının bir İngiliz kızına olan aşkı üzerine kurulan ve hükümet sansürünün yıldırımlarına hedef teşkil eden — *Connaissance du Soir* (fr. çev.), [1973]; *Au pulus fort de la nuit* (fr. çev.), [1974]; *Un instant dans le vent* (fr. çev.), [1978]; *le Mur de la Peste* (fr. çev.), [1984]; *Etats de siegè* (fr. çev.), [1988].

BRİNSON (Peter), ingiliz dans yazarı ve pedagog (Llandudno 1923). İlk stereoskop bale filmini yaptı (*Siyah kuğu*, 1952). *Dancing Times*'a, *Ballet*'ye katkıda bulundu. Londra, Cambridge ve Oxford üniversitelerinde ders verdi (1954-1964). Royal Ballet'nin, konulu gösterilerde (*"Giselle*' in dünyası", "Ashton ve *la Fille mal gardée"*) uzmanlaşmış bir kolu olan Ballet for All'u yönetti (1964-1971). P. Van Praagh ile birlikte *The Choregraphic Art* (1963), C. Crisp ile birlikte de *Ballet for All* (1970) başlıklı kitapları yazdı.

BRİNVİLLİERS (Marie-Madeleine D'AUBRAY DE, *—markizi*) [Paris 1630 - *ay.y.* 1676]. Châtelet'de (Paris) sivil teğmen olan Dreux d'Aubray'ın kızı. Ordugâh amiri Brinvilliers markisi Antoine Gobelin ile evlendi. Sainte-Croix diye anılan âşığı süvari subayı J.-B. Godin ile birlikte bir dizi cinayet tasarlayıp gerçekleştirdi. Aile mirasını ele geçirmek için, babasını (1666) ve iki erkek kardeşini (1669-70) zehirledi. Gerçek yüzü ortaya çıkınca (1672), Londra'ya, sonra da Liège'e kaçtı, burada tutuklandı (1676). Kendi eliyle kaleme aldığı bir itiraftan birçok kişiyi zehirlediği kesinlik kazanınca, Parlamento tarafından ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi (17 temmuz 1676).

BRİO a. (*coşku, canlılık* anlamında ital. sözc.). Müz. *Con brio*, icranın coşkulu ve parlak olması gerektiğini belirten italyanca terim.

BRİON (Philippe DE CHABOT DE, — *senyörü*) → CHABOT.

BRİON (Friederike), bir protestan papazının kızı (Niederrödern, Alsace, 1752 -Meissenheim, Lahr yakınları, 1813). Hukuk öğrenimini Strasbourg'da tamamlayan Goethe'nin sevgilisiydi.

BRİON (Marcel), fransız yazar (Marsilya 1895 - Paris 1984). Bir yandan sanat tarihi üzerinde çalışırken bir yandan da fantastik romanlar yazdı. Resim (*Giotto*, 1929; *Kandinsky*, 1961), siyaset (*Machiavel*, 1948), müzik (*Mozart*, 1955), din (*le Sacré et sa représentation*, 1968) incelemelerinde çözümlediği temaları, 1935 *(la Folie Céladon)* ve 1974 *(la Fête de la tour des âmes)* yılları arasında yazdığı romanlarında yansıtmaya çalıştı. Brion'un yapıtları, özellikle Avrupalılar'ın verdiği anlamda uygarlık kavramı üzerine, bağdaştırmacı bir düşünce oluşturur. (Fr. Akad., 1964.)

BRİONİ → BRIJUNI.

BRİOSCO (Andrea), **Il Riccio** denir, italyan kuyumcu, heykelci ve madalyoncu (Padova yaklş. 1471 - *ay. y.* 1532). Briosco'dan XV. yy. Padova okulunun en dikkate değer yapıtları arasında yer alan bir dizi bronz anıt kalmıştır. Bunlar arasında özellikle Padova'daki Santo kilisesi'nin

büyük şamdanı önemlidir. Yapımına 1507'de başlanan, yaklaşık 4 metre yüksekliğinde olan ve ancak 1516'da bitirilebilen bu şamdan için sanatçıya 600 altın düka ödenmiştir. Verona S. Fermo'daki Della Torre anıtına yaptığı alçakkabartmalar Louvre müzesi'ndedir.

BRİOUDE, Fransa'da arrondissement (Haute-Loire) merkezi, Auvergne'de, *Limagne de Brioude*'da, Allier yakınında; 7 722 nüf. (1992). St.-Julien kilisesi, Auvergne'de, roman üslubuyla yapılmış önemli bir yapıdır (XI. yy. sonu-XIII. yy. sonu; sivri kubbesi XII. yy.; onarımı XIX. yy.); çok renkli taş örgüsü; küçük biçimlerle bezenmiş sütun başlıkları, duvar resimleri, sanat yapıtları.

BRİSBANE, Avustralya'da kent, Queensland'ın merkezi; 1 301 700 nüf. (1990). Önceleri bir ceza sömürgesiyken (1824'te kurulmuştu), 1834'te kente Yeni Güney Galler valisi Lord Brisbane'ın adı verildi; 1842'de serbest sömürge merkezi olan kent, İpswich kömür yataklarının işletilmesi ve bölgede tarım üretimine geçilmesi sonucu hızla gelişti. Kentin Brisbane ırmağının bir büklümünde kurulan ticaret merkezi, konut toplulukları ve göz alabildiğine uzanan banliyölerle çevrilidir. Çeşitli sanayi etkinlikleri (besin sanayisi, makine yapımı, vb.) özellikle haliç kıyısında toplanır; limanın trafiğiyse 10 Mt'a yaklaşmaktadır.

BRİSBANE (*sir* Thomas Makdougall), iskoçyalı general ve gökbilimci (Brisbane House, Largs yakınında, Ayrshire, 1773 - *ay. y.* 1860). 1793-1795 arasında, York dükü ile birlikte, Flandre'da, 1796-1798 arasında da Antiller'de bulundu. 1813'te İspanya'da tuğgeneral oldu, Vitoria, Orthez ve Toulouse savaşlarına katıldı. Daha sonra Yeni Güney Galler valiliğine atandı (1821-1825). Bu dönemde 7 385 yıldızın kataloğunu yaptı.

BRİSÉ [brize] a. (fr. sözc.). Koregr. **1.** Bir makas yapmak üzere yerdeki bacağın, serbest olan bacağın ya üstüne ya da altına giderek çarpmasından oluşan, petite batterie (glissade battue) adımı. (Üste brisé inerken, alta brisé yükselirken yapılır. Bu, bir köşeden karşı köşeye yapılan bir harekettir.) **—2.** *Brisé volé de volée,* bir petit jeté battu üste ve bir petit jeté battu altanın birbiri arkasından gelerek, vücudun bir sola bir sağa eğilmesine yol açması. (Brisé volé de volée'ler seri halinde yapılır, erkek çeşitlemelerinde kullanılan gösterişli, ama güç adımlardır.)

BRİSEİS. Yun. mit. Truva'da Lyrnessos'un karısı. Akhilleus, Lyrnessos'u öldürerek, Briseis'i köle olarak aldı, ama sonra Agamemnon'a vermek zorunda kaldı. Patrokles'in ölümünden sonra, Agamemnon, Briseis'i geri verdi.

BRİSİNGA a. (İskandinav dilinde, bir mücevheri belirten esk. sözc.). Atlas okyanusu'nun derin diplerinde yaşayan denizyıldızı cinsi. (*Brisingidae* familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. Hep iri olan bu denizyıldızının temel özelliği, bedeninin dar bir disk biçiminde olması, çok uzun dokunaç kollarının (diskten bütünüyle ayrıdırlar) diske bağlanması ve böylece hayvanın yılanyıldızı görünümü almasıdır. *Brisinga* cinsi üyelerinin fotoforları vardır.

BRİSSAGO, İsviçre'de (Ticino) komün, Locarno'nun G.-B.'sında, Maggiore gölü kıyısında; 2 100 nüf. Her ikisi de XVI. yy.'dan kalma piskoposluk kilisesi ve Madona del Ponte kilisesi. Turizm merkezi.

BRİSSAUD (Edouard), fransız nörolog (Besançon 1852 - Paris 1909). Charcot ve Lasègue ile ortak çalışmaların ardından Paris Tıp fakültesi profesörlüğüne getirildi. Yüz sinir dağılımını inceledi ve soğanilik felcinde istemli hareketlilikle heyecandan kaynaklanan mimikler arasındaki ayrışmayı tanımladı. Parkinson hastalığı sendromlarının ortaya çıkışında nijer lokusu lezyonlarının rolünü ilk kez o keşfetti. *Anatomie du cerveau de l'homme, morphologie des hémisphères cérébraux ou cerveau proprement dit* (İnsan beyni anatomisi, beyin yarımküreleri ya da beyin morfolojisi) [1893] adlı yapıtı yazdı ve *Leçons sur les maladies nerveuses*'ü (Sinir hastalıkları üzerine dersler) [1895-1899] yayımladı. Pierre Marie ile 1893'te *Revue neurologique* (Sinirbilim dergisini) kurdu.

BRİSSON (Henri), fransız siyaset adamı (Bourges 1835 - Paris 1912). İmparatorluk döneminde Temps gazetesini yayımlayanlar arasında yer aldı. 4 eylül 1870'te Paris belediye başkan yardımcısı oldu. Radikal parti milletvekilliği yaptı (1876-1912), 1881'de meclis başkanlığına getirildi. 1885'te, ilk kez Bakanlar kurulu başkanı oldu ve cumhuriyetçilerin çoğunlukta olduğu bir hükümet kurdu. Haziran 1898'de, Dreyfus olayı sırasında yeniden hükümet başkanı olduysa da, savunma bakanlarının, Dreyfus karşıtı tutumlarını desteklemeyi reddedince, ekim 1898'de görevinden alındı.

BRİSSON (Adolphe), fransız yazar ve eleştirmen (Paris 1860- *ay. y.* 1925). *Annales politiques et litteraires*'i (Siyaset ve edebiyat yıllığı) kuran Jules Brisson'un (1828-1902) oğlu. 1895'te babasının yerine yıllığın yazı işleri müdürü oldu. 1908 -1922 arasında tiyatro eleştirileri yazdığı le Temps'da, ünlülerle yaptığı röportajları yayımlandı. Ününü bu röportajlara borçludur. Ayrıca birçok kitabı (*Portraits intimes,* 1894-1901, *la Comédie littéraire,* 1895) ve bir romanı (*Florise Bonheur,* 1902) vardır.

BRİSSOT DE WARVİLLE (Jacques Pierre BRİSSOT,— denir),fransız siyaset adamı (Chartres 1754 - Paris 1793). Gazetecilik yaptığı sırada kraliçeyi yeren, ama yazarı kesin olarak bilinmeyen bir yergi yazısı yüzünden 1784'te Bastille'e kapatıldı; buna rağmen, Orléans dükünün hizmetinde çalıştı (1785). Zenci dostları derneği'ni kurdu (1788) ve zencileri özgürlüklerine kavuşturmanın yollarını araştırmak üzere Amerika'ya gitti. Paris'ten milletvekili seçildi ve insanların renk bakımından eşit olduklarını ilan ettirdi ve kendisini —yurtdışına çıkmış olduğu için— dış politika uzmanı olarak kabul ettirdi. "Diplomasi komitesi"nde ağır basarak, "evrensel özgürlük yolunda bir haçlı seferi" açılmasına ön ayak oldu. Devrimin güvencesini de böyle bir savaşta görüyordu: "Avrupa, ama tüm Avrupa ateşe verilmedikçe rahat edemeyiz" diyordu. Convention meclisi'ne Eure-et-Loir yöresinden milletvekili seçildi ve Girondinler partisinin liderlerinden biri oldu. 2 haziran 1793'te kovuşturmaya uğrayınca kaçtı, Moulins'de yakalandı, Paris'e getirildi ve giyotinde can verdi.

BRİSSUS a. (yun. *brissos,* denizkestanesi'nden). Sıcak ve ılıman denizlerde yaşayan düzensiz denizkestanesi. (Üçüncü Zaman'da fosiline rastlanır.)

BRİSTOL, Büyük Britanya'da liman kenti, Avon ırmağı kıyısında, Costwold Hills'in B.'sında; 420 234 nüf. Şeker ve tütün dışalımı. Sanayi merkezi (makine ve hava taşıtları yapımı, ayakkabı, kâğıt hamuru fabrikaları, besin sanayisi). Bristol, önlimanı Avonmouth ile birlikte, G.-D.'da Bath'a kadar uzanan *Severnside Sud* bitişik kentini oluşturur. Düşey gotik üslubun çok güzel örneklerinden St. Mary Redcliffe kilisesi (XIV.-XV. yy.'lar, daha eskiden kalma birkaç bölüm). Eski bir Aziz Augustinus tarikatı manastırı olan, XIII., XVI. ve XIX. yy.'larda yeniden yapılmış katedral (romen üslubunda salon). Belediye müzesi.

Bk. resim sayfa 1934

—Tar. Kentin tarihi Roma dönemine uzanır. Ama yün ticaretine bağlı olan gelişmesi Danimarka krallığı sırasında gerçekleşti. 1172 "ferman"ıyla İrlanda ile olan ilişkileri daha da gelişti; bunun sonucu olarak Dublin, kentin sömürgesi durumuna geldi. Kentte XIII. ve özellikle XIV. yy.'larda ticaretin yanı sıra kumaş sanayisi de gelişti. Ortaçağ'ın sonunda, yün ticaretini Calais tüccarlarına bırakarak, satışı daha zor ürünlerle daha uzak bölgelere yönelen "merchant venturer"lar sayesinde kentin gelişmesi hızlandı: Bristol, XVI. yy.'da yapılan keşiflerde önemli bir rol oynadı (Giovanni ve Sebastiano Caboto). XVI. ve özellikle XVII. yy.'da limanın başlıca etkinliği sömürgelerle yaptığı ticaretti. Kent en parlak dönemini bu sıralar yaşadı. Köleliğin kaldırılması ve Liverpool'un gelişmesi kentin XIX. yy.'da bir ölçüde gerilemesine yol açtı.

BRİSTOL a. (*Bristol,* İngiltere'de bir kentin adından). Kâğ. san. Yalnız kimyasal hamurla yapılan ve bir ya da birçok kattan oluşan kâğıt ya da karton. (Bristol baskıya ve yazıya elverişli, pürüzsüz, sağlam bir kâğıttır; genellikle kartvizitlerde kullanılır.)

BRİSTOL, ABD'de (Connecticut) kent, Hartford'un G.-B.'sında; 56 000 nüf.

BRİSTOL (John DİGBY, 1. *—kontu,* ve George DİGBY, 2. *—kontu*) → DİGBY.

BRİSTOL (Mark Lambert), ABD'li amiral ve siyaset adamı (Glasboro, New Jersey, 1868 - Washington 1939). Deniz akademisi'ni bitirerek deniz kuvvetlerine katıldı (1889). ABD-İspanya savaşı'nda görev aldı (1898). Birinci Dünya savaşı'nda İngiltere'de Plymouth deniz üssü komutanıyken amiralliğe yükseldi. Savaşın bitiminde ABD Akdeniz filosu komutanı olarak filosuyla birlikte İstanbul'a geldi (1919) ve Babıâli hükümeti nezdinde yüksek komiserlik görevine atandı. Yine aynı yıl, Paris'teki Yüksek barış konseyi tarafından İzmir ve yöresinde yunan işgalinden doğan durumu soruşturmakla görevli kurulun

Photothèque des Musées nationaux

Marsyas ve Mainad
Andrea **Briosco**
tarafından yapıldığı sanılan bronz ve bakır heykelcik
Louvre müzesi, Paris

brisé

Brisbane
Brisbane ırmağı kıyısındaki kentten bir görünüm

Thomas-Explorer

P. Koch-Rapho

Bristol
kentin merkezinde Park Street'in yukarısındaki üniversite

başkanlığına getirildi. (→ BRİSTOL* RAPORU.) 1921'de İstanbul Amerikan kız koleji ona doktorluk payesi verdiği gibi, İstanbul'daki Amerikan hastanesi de onun adını taşır. Lozan konferansı'nın ilk evresine (23 Kasım 1922-5 şubat 1923) ABD delegesi olarak katıldı; daha sonra yüksek komiser sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti nezdinde ABD'yi temsil etti (7 nisan 1924-29 nisan 1927). İki devlet arasında karşılıklı büyükelçilerin atanması üzerine siyasal yaşamdan ayrılarak ABD'nin Asya filosu komutanı oldu. ABD deniz kuvvetleri genel kurulu başkanlığına atandı (1930) ve bu görevi yürütürken emekliye ayrıldı (1932). TC-ABD arasında iyi ilişkiler kurulmasına öncülük ettiği gibi, ölümüne kadar da bu bağların güçlenmesi için çalışan bir türk dostu olarak bilinir.

BRİSTOL kanalı, Atlas okyanusu'nun Büyük Britanya adasının güney-batı kıyısında oluşturduğu körfez, kuzeyde İngiltere'nin güney-batı ucunu oluşturan Wales ülkesi'yle G.'de Somerset arasında. Kıyı kesiminde Severn ırmağının halici yer alır.

Bristol raporu, Paris'teki Yüksek barış komisyonu tarafından İzmir ve yöresinde yunan işgalinden sonra doğan durumu soruşturmakla görevli kurulun başkanı amiral Mark Lambert Bristol'un hazırladığı tarihsel belge (ağustos-ekim 1919). Yunan işgali altında Türkler'in uğradıkları zulüm ve haksızlıkları gerçeklere bağlı kalarak tam bir yansızlıkla ortaya koyan rapor, 7 ekim 1919'da Paris Barış komisyonu'na sunuldu. Amiral Bristol başkanlığındaki uluslararası soruşturma kurulunun görevi 13 ekim 1919'da sona erdi.

BRİT a. (ır. *Bride*). **1.** Bir düğmeyi ya da agrafı tutmaya yarayan küçük halkacık. (Fisto işiyle ya da boncuk işiyle kaplanmış iplikten, yuvarlak kaytandan ya da yuvarlaklaştırılmış biyeden yapılır.) **—2.** Bir fermuarın altına ya da iliklerin kenarına yapılan bir dizi fisto dikişi. (Fermuarın ve iliklerin kenarlarını sağlamlaştırmak ve ayrılmalarını önlemek için yapılır.) **—3.** Bazı şapkaları tutturmak için çenenin altında bağlanan bağ.

—Patol. İki organı anormal bir şekilde birleştiren bağdokusu şeridi: doğuştan ya da edinsel *deri bağı, plevra bağları, periton bağları* (bir bağırsak büklümünün ona dolanması akut bağırsak tıkanmasına yol açar). || *Brit kesimi,* pnömotoraks tedavisi sırasında, kordon ya da tül biçiminde oluşan ve akciğeri göğüs kafesine bağlı tutarak çökmesine engel olan iki plevra yaprağı arasındaki yapışıklıkların kesilmesi. (Akciğer vereminin özellikle mekanik yöntemlerle [kolapsoterapi] tedavi edildiği devirlerde britlerin kesilmesi sık uygulanan bir yöntemdi, ama artık geçerli değildir.) || *Amnios briti,* amnios zarının dölütün bedeninin bir kısmına yapışmasıyla meydana gelen zarsı tül.

BRİTANNİ ya da **BRETONLAR.** Esk. coğ. Britanya adasının güneyinde oturan halk. Bretonlar'ın bir bölümü, Saksonlar'ın zafer kazanarak ülkeye yerleşmesinden sonra, denizi aştılar ve Galya'nın batı kesimindeki Armorik yarımadasına yerleşerek buraya adlarını verdiler.

BRİTANNİCUS (Tiberius Claudius), Claudius ile Messalina'nın oğlu (İ.S. 41 ? - 55). İmparatorluğun veliahtıydı. Ama Claudius'un ikinci karısı Agrippina, ilk oğlu Neron'u ileri sürerek onu safdışı bıraktı. Yaşça daha büyük olduğu için Neron, Claudius'tan sonra tahta geçebildi ve kuşkusuz üvey kardeşini zehirletti.

Britannicus, fransız yazar Racine'in trajedisi (1669). Tacitus'tan esinlenen yazar, Corneille'e özgü bir alana el atar: Roma siyaseti. En dikkat çekici kahramanlar, önsözde belirtildiği gibi "doğuştan canavar" Neron ile iktidar düşkünü ve oğlu üzerinde hüküm sürmek isteyen Agrippina'dır. Neron annesine karşı duyduğu kini gizler ve ustaca davranışlarla onun maskesini düşürür. Britannicus'un ölümüyle Agrippina'nın yazgısı belirlenir; çırağın ustayı yenmesi gibi, Neron da annesini alt eder ve onu öldürür.

BRİTANYA, lat. **Britannia,** B[üy]ük Britanya'nın eski adı; latin yazarları[n] burayı işgal edenlere verdikleri *Britanni* adından türemiştir. Bu adın da, adanın, hatta tüm takımadanın, Keltler'den önceki eski halklarına verilen *Pretani* ya da *Priteni* adlarının (yunan yazarlarına göre *Pretanoi*) Sezar tarafından bozulmuş biçimi olduğu sanılmaktadır. Cilalıtaş devrinde ada, kıyı boyunca İspanya'dan İrlanda'ya dek uzanan atlantik uygarlığı halkları tarafından işgal edildi. İ. Ö. I. binyıl boyunca Briton Keltleri'nin istilasına uğradı; bunlar, İ. Ö. I. yy.'da adaya yerleştiler.

Britanya'da o dönemde birçok kabile yaşıyordu: East Anglia'da İcenuslar, Cotswoldlar'da Dobunuslar, Wales ülkesi'nde Siluris ve Ordovicisler, kuzeyde (bugünkü Yorkshire) Brigantisler. Bunların bir kısmı (İcenuslar, Dobunuslar, Brigantisler) krallıklar halinde gruplaştı. Bu kabilelerden bazıları ve özellikle de Colchester yöresindeki Trinobantisler, Londra bölgesini denetim altında tutan belçikalı "Catuvellaunus" krallığına karşı savaşım verdiler. Atrebatislerin kralı Comm'dan durumu öğrenen ve işgal edilmesine çıkarı olan romalı tüccarların başvurusunu olumlu karşılayan Sezar iki lejyonla Portus İtius'dan denize açıldı (55); ama, fırtına yüzünden donanması dağılınca, ertesi yıl adaya bir sefer daha düzenledi (54); Catuvellaunuslar yenildiler; başkentleri Verulamium işgal edildi ve krallık haraca bağlandı. Ama Galya'da barış sağlanamayınca Sezar zorunlu olarak adayı terk etti.

Lejyonların başka cephelerde çarpışmasını gerektiren siyasal ortam, adanın Romalılar tarafından fethini sürekli olarak erteledi, sonunda kral Cunobelinus'un ölümü ve Roma aleyhtarı partinin iktidara gelişi İ. S. 43'te İmparator Claudius'un adanın istilasını başlatmasına neden oldu; adanın fethi güney-doğu'dan başlayarak adım adım gelişti ve büyük bölümü Agricola tarafından tamamlandı (77-83). Agricola, batıyı (bugünkü Wales ülkesi) ve İskoçya Highlands'ının sınırına dek kuzeyi egemenliği altına aldı. Ülkenin romalılaştırılması güçlükler içinde başladı; birçok büyük ayaklanma patlak verdi (en ünlüsü, 61'de Colchester, Londra ve Verulamium'u ateşler içinde bırakan kraliçe Boudicca ayaklanmasıdır); dışta da kuzey uçtaki Pictler'in (Pictuslar) direnişi romalılaştırmaya büyük bir engel oluşturuyordu. Roma Britanyası'nın savunması, II. yy.'ın başlarında imparator Hadrianus tarafından yeniden düzenlendi. Hadrianus, Solway Firth'de, Tyne ırmağı ağzına ünlü duvarı yaptırdı. 140'a doğru, imparator Antoninus'un yaptırdığı ikinci duvar, buna eklenerek Forth halicini Clyde halicine bağladı.

Romalılar, imparatorluğun öbür bölümlerinde olduğu gibi Britanya'da da ele geçirdikleri yerleri örgütlemeye giriştiler. Britanya, Roma'nın bir eyaleti haline geldi; üç ya da beş yıl içinde atanan bir propraetor'un yönetimine verildi. Propraetor' un emrinde üç lejyon vardı. Bunlar önceleri güneyde (Gloucester ve Lincoln), sonra kuzeyde (Chester ve York) konaklardı ve bir *legatus legionis*'in komutası altındaydılar. Adli hizmetlerden bir *legatus juridicus,* mali hizmetlerden de imparatorluk procurator'u sorumluydu.

İ. S. I. yy.'ın sonundan başlayarak, adanın romalılaşması, londralı tüccarlar ile Caerleon (İsca), Chester ve York'ta (Eboracum) konaklayan ve güvenliği sağlayan üç lejyon sayesinde hızla ilerledi. Yine de kuzey ve batıdaki askeri sınır bölgeleri uygarlaşamadı; buralarda birkaç istisna dışında ne kente, ne de *villa*'ya rastlanırdı; gerçekten de işgalcilerin uygarlığı yalnızca Midlands yöreleri ve Londra havzasına girebilmişti. Yerli halkların, kendilerini Galya'ya Roma'dan çok daha fazla bağlı hissettikleri sanılmaktadır (Postumus [258-268] ve Tetricus'un [268-274] Galya Roma İmparatorluğu'na katıldılar).

Bu arada, dış tehditler sürüp gitmekteydi. Dönem dönem kuzey bölgelerinde Pictler'in saldırılarına, güney ve güney-doğu kıyılarında sakson korsanlarının, sonra da batıda scot korsanlarının akınları eklendi. 287'de de, Maximianus tarafından Manş denizi'nde sefer serbestliği sağlamakla görevlendirilen Menapii halkından Carausius başkaldırdı; kendini britanya birliklerinin başında imparator ilan ettirdi ve Avrupa kıtasındaki Gesoriacum'u (Boulogne) ele geçirdi; Constantius onu ancak 293'te yenilgiye uğrattı ve öldürdü. Yerini alan londralı eski tüccar Allectus da 296'da aynı akibete uğradı. Britanya'nın yönetimi Diocletianus döneminde yeniden düzenlendi ve iki yeni eyalet oluşturuldu: Birinci Britanya'dan (198'de kurulmuştu) koparılan Flavia Caesariensis ve İkinci Britanya'dan (yine 198'de Septimius Severus tarafından kurulmuştu) ayrılan Maxima Caesariensis. Walesliler eyaletine bağlanan bir Britanya diocesis'i, bu iki eyaleti tek bir yönetim biriminde topladı ve valinin oturduğu Londra'yı başkent seçti. *Litus Saxonicum*'dan bir kont, kıyı güvenliğini sağlamakla görevlendirildi. Ama eyaleti Roma İmparatorluğu'na katmak için alınan tüm önlemler başarısızlıkla sonuçlanacaktı.

BRİTANYA adaları, Avrupa'nın kuzey-batı'sında takımada, Kuzey denizi ve Manş denizi'yle kıtadan ayrılır. Britanya adaları Büyük Britanya'yı, komşu adaları (Wight adası, Man adası, Hebrides adaları, Orkney adaları, Shetland adaları) ve İrlanda adasını kapsar.

Britanya Akademisi, *"tarih, felsefe ve dilbilim alanındaki incelemeleri özendirmek amacı"* ile 1901'de Londra'da kuruldu. En çok 100 üyeden *(fellows)* oluşur, ayrıca onursal üyeler ve yabancı muhabirler de seçer.

British Airways, ingiliz havacılık şirketi. 1939'da İmperial Airways ve British Airways adlı iki diğer havacılık şirtekinin katılımıyla British Overseas Airways Corporation (BOAC) kuruldu. Ulusal savunma gereksinimleri için el konulan BOAC, 1946 yılında sivil hizmete döndü ve Commonwealth ile Kuzey Amerika arasında çalışmaya başladı; bu arada Latin Amerika hatları British South American Airways'e (BSAA) ve Büyük Britanya ile Avrupa hatları da British European Airways'e (BEA) geçti. (1946'da kurulan BEA helikopter taşımacılığının öncülüğünü yaptı ve 1950'den sonra türboprop itmeli uçakları hizmete soktu.) Bu şirket

1973'te birleşerek British Airways'i oluşturdu.

British Broadcasting Corporation (BBC), ingiliz radyo ve televizyon kuruluşu; 14 kasım 1922'de *British Broadcasting Company* adıyla kuruldu. 1 ocak 1927'de çıkarılan bir yasayla kamu kuruluşu statüsü kazandı ve radyo yayınları (sonra televizyon) onun tekeline verilerek bugünkü adını aldı. Ama 1952'de, bağımsız ticari bir televizyon ağı *(Independant Televisions Authority)* kuruldu ve 1970'te bölgesel radyo istasyonları ortaya çıktı; böylece BBC'nin tekeli sona erdi. BBC, başbakanın seçtiği ve kraliçenin atadığı yöneticilerden oluşan bir kurulca *(Board of Governors)* yönetilir; genel merkezi Londra'dadır. Giderleri temelde radyo-televizyon vergileriyle karşılanır. Belli sayıda yayından sorumludur; Radio Times (haftalık program dergisi) bunlardan biridir. BBC, İkinci Dünya savaşı sırasında, propaganda yayınlarıyla, özellikle "Fransızlar Fransızlar'a sesleniyor" programı ve direniş eylemlerini bildiren ya da başlatan "kişisel mesajlar" ile önemli rol oynadı.

British Commonwealth of Nations → COMMONWEALTH OF NATİONS.

British Council, yabancı ülkelerle ilişkiler alanında çalışan ingiliz kültür kurumu. 1934'te Dışişleri bakanlığı'nın desteklediği özei bir girişimle kuruldu. 1940'ta bir krallık kararnamesiyle resmen tanındı. Merkezi Londra'dadır. Gelirini esas olarak kamu fonlarından sağlamasına ve Hazine'nin denetimi altında olmasına karşın hükümet karşısında belirli bir bağımsızlığa sahiptir. Üniversiteler arasında bilgi alışverişini gerçekleştirmek, öğretim üyelerinin yetiştirilmesine yardımcı olmak, kitaplıklar ve plak merkezleri kurmak, gelişmekte olan ülkelerde konferanslar, sanat ve kültür gösterileri düzenlemek gibi görevleri vardır.

British European Airways (BEA) → BRİTİSH AİRWAYS.

British Leyland Limited, British Motor Holdings şirketi ile Leyland Motor Corporation'ın birleşmesiyle 1968'de British Leyland Motor Corporation adı altında kurulan ingiliz şirketi. Bu şirket, Avrupa'nın ilk otomobil üreticilerinden biridir; ürettiği araçlar arasında Cooper ve Morris marka küçük silindir hacimli arabalar ve ağır taşıtlar yer alır. 1974'te ingiliz hükümeti şirketi denetimi altına aldı.

British Motor Corporation (BMC), 1952 yılında Austin Motor Co. ile Nuffield Organization'ın birleşmesiyle kurulan ingiliz otomobil şirketi. BMC, Austin ve Morris gibi halk tipi otomobiller üretti. British Motor Holdings'e dönüştükten sonra 1968'de Leyland Motor Corporation ile birleşerek British Leyland Motor Corporation adını aldı.

British Museum, İngiltere'de müze. Londra'da, 1753'te hekim Hans Sloane'den satın alınan sanat eşyaları koleksiyonu ve kütüphane çevresinde kuruldu. Dünyanın en önemli müzelerinden biri sayılan British Museum, Cotton elyazmaları, George III'ün kütüphanesi, Elgin mermerleri gibi çeşitli koleksiyonlarla zenginleşti. 1759'da halka açıldı. Önce Montagu House'da açılan müze, sonra 1823-1847 arasında Robert Smirke tarafından Russell Square yakınında yapılan saraya taşındı. Kralın kütüphanesi dışında British Museum'daki başlıca koleksiyonlar, Yunan ve Roma heykelleri koleksiyonu (Parthenon'daki Panathenaia frizi, Efes Diana'sı, Asur yapıtları koleksiyonu, Grenville kütüphanesi (XI.-XV. yy. elyazmaları), estamp ve desen koleksiyonu, seramik koleksiyonu, vb.'dir.

British Overseas Airways Corporation (BOAC) → BRITISH AIRWAYS.

British Petroleum Company (BP), Anglo-Persian Oil Company adı altında 1909'da kurulan Anglo-İranian Oil Company'nin, yerini almak için 1954'te kurulan uluslararası petrol konsorsiyumu. İngiliz amiralliği, 1914'te, kömür yerine mazot kullanmayı kararlaştırınca, gereksiniminin en büyük bölümünü sağlayan Anglo-Persian'ın hisse senetlerinin çoğunu (% 56) satın aldı. 1951'de, İran Anglo-İranian Oil Company'nin imtiyazlarını ve aralarında devasa Abadan rafinerisinin de bulunduğu üretim araçlarını millileştirme kararı verdi. 3 yıllık aradan sonra, işletme, eski Anglo-İranian (% 40), 5 amerikan şirketi (% 40), Royal Dutch Shell (% 14) ve Fransız petrol şirketi'nden (% 6) oluşan uluslararası bir konsorsiyum'a geçti. Anglo-İranian, BP oldu (1954).

Bugün BP petrol endüstrisinde, uluslararası önemli bir grubun başındadır; Kuzey denizi'nde 1965'te ilk kez doğal gaz ve petrol, 1969'da Alaska'da petrol buldu. Başlıca ortakları, İngiltere devleti (% 31) ve İngiltere bankası'dır (% 20). Şubeleri arasında % 53 payla Standard Oil Company (SOHIO) sayılabilir. Şirket, ayrıca maden kömürü sanayisi ve sahip olduğu madenlerden elde ettiği kömür ürünlerinin dağıtımı ile ilgilenir.

British South Africa Chartered Company, 1889'da sir Cecil Rhodes tarafından Afrika'nın güneyini değerlendirmek için kurulan ayrıcalıklı şirket. Matabele'lerin kralı Lobengula'nın, başta altın olmak üzere ülkenin maden zenginliklerini işletme tekeli vermesinden sonra Cecil Rhodes bir ortaklık kurdu, Zambezi havzasının değerlendirilmesiyle ilgilenen bazı mali grupları burada birleştirmeye ikna etti. Kraliçe Victoria ortaklığa 15 ekim 1889'da ayrıcalık verdi. British South Africa Chartered Company'ye Bechuanaland'ın kuzeyindeki topraklara askeri birlik gönderme, işgal etme ve diplomatik faaliyette bulunma yetkileri verildi. Ortaklık hemen Şona ülkesi'ni sömürgeleştirmeye başladı ve 1890'dan sonra Salisbury'yi kurdu. Büyük Britanya tarafından korunan Rhodes, gelecekteki Rodezya'nın sahibi oldu ve Portekiz'in yayılmasını durdurdu.

1914 ten sonra ortaklığın siyasal haklarını önemli bir mali tazminat karşılığında Kuzey (1911'de birliğini sağladı) ve Güney Rodezya'dan sorumlu olan bir hükümete devretmek üzere görüşmeler yapıldı ve bunlar 1923'te olumlu bir sonuca vardı. Bütün ekonomik haklarını koruyan British South Africa Company parlak bir duruma ulaştı. Haziran 1933'te maden haklarını Güney Rodezya hükümetine geri verdi ve 1949'da Kuzey Rodezya hükümetine maden (bakır) işletmeleri için ödeme yapmayı kabul etti. Bununla birlikte, Rodezya ve Nyassaland Federasyonu'nun demiryolu şebekesinin denetimini elinde tutarak hatırı sayılır bir ekonomik güç olmayı sürdürdü. Zambiya bağımsızlığını kazanınca Kuzey Rodezya'daki haklarını ona devretmek zorunda kaldı ve 1965'te Anglo-American Corporation of South Africa ve Central Mining and Finance Corporation ile birlikte Charter İnvestments içinde eritildi.

BRİTOLİT a. (fr. *britholite*). Miner. Doğal seryum ve kalsiyum silikat-fosfat; apalit grubundadır ve heksagonal sistemde yer alır.

BRİTOMARTİS. Yun. mit. Girit ay tanrıçası. Artemis'in kültünün yaygınlık kazanması üzerine zamanla etkinliğini yitiren Britomartis, Yunanlılar'ın gözünde Artemis'in yanında yer alan bir nymphe durumuna geldi. Kendisine âşık olan Minos'un onu Girit'e kadar izlediği, Britomartis'in burada denize atladığı ama bir balık ağına takılarak kurtulduğu söylenir. Bu maceradan sonra, ona Diktynna ("ağdaki kız") adı takılmıştır.

BRİTONCA a. Antikçağ'da, Büyük Britanya'da konuşulan kelt dilinin bir kolu. —ANSİKL. Briton halklarının, İ. Ö. birinci bin yılına doğru, yalnızca İskoçya'da tutunabilen Pictler'i yaşadıkları yerlerden sürerek ya da aralarında eriterek Büyük Britanya'yı istila ettikleri sanılır. Roma fetihlerinden sonra (hıristiyanlığın ilk dönemlerinde) bir britonca latin dilinden birçok aktarma yapmıştı. Bunları briton dilinden doğan dillerde bulabiliriz: welsh, kernuak dili, bretonca. Gerçekten de, anglosakson istilasından sonra, britonca güney-batı'ya (Cornwall [kernuak] ve Bretagne [bretonca] batıya (Wales ülkesi [welsh]) ve kuzey-batı'ya (X. yy.'a kadar kullanıldığı Cumberland'a) kaymıştır.

BRİTONLAR, 1. binyıl ile İ.Ö. I. yy. arasında Büyük Britanya'ya yerleşen kelt halkları.

BRİTOVİUS. Mit. Daha sonraları Mars ile özdeşleştirilen Galya tanrısı.

BRİTS, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Transvaal) yerleşme, Pretoria'nın B.-K.-B.'sında; 12 000 nüf. Otomobil montaj sanayisi.

BRİTTEN (Benjamin), ingiliz besteci (Lowestoft, Suffolk, 1913 - Aldeburgh, Suffolk, 1976). F. Bridge ve J. İreland'ın öğrencisi. *Frank Bridge'in bir teması üzerine çeşitlemeler* (1937) ile kazandığı ün, Crabbe'ın *The Borough* adlı yapıtından yararlanarak bestelediği *Peter Grimes* (1945) adlı operasının başarısını kolaylaştırdı. Britten'ın operaları dünyada en çok oynanan operalar arasındadır. *The Rape of Lucretia* (1946), Maupassant'ın *Bayan Husson'un gülağacı* adlı hikâyesinden yararlanarak bestelediği *Albert Herring* (1947), *Billy Budd* (1951), *The Turn of the Screw* (1954), *A Midsummer Night's Dream* (1960), *Owen Wingrave* (1970), T. Mann'ın *Venedik'te ölüm* adlı romanından yararlanarak bestelediği *Death in Venice* (1973), kilise için bestelediği meseller (*Curlew River*, 1964; *The Burning Fiery Furnace*, 1966) ve Japon "no" tiyatrosundan esinlenerek yazdığı *The Prodigal Son*'u (1968) anmak gerekir. Ayrıca *Beggar's opera*'nın (1948) yeni bir versiyonunu gerçekleştirdi. Başka türlerdeki besteleri arasında Rimbaud'nun şiirleri üzerine *les Illuminations* (1939), *Michelangelo'nun yedi sonesi* (1940), solocular, koro ve orkestra için *Spring Symphony* (1949), tenor ses için *Hölderlin'in altı parçası* (1958), *War Requiem* (1962), piyano (1938) ve keman (1939) konçertoları, çello ve orkestra için bir senfoni (1963), çello için üç süit (1964, 1967, 1971), yaylı çalgılar için 3 dörtlü (1941, 1945, 1975) önemlidir. 1946'da English Opera Group'u kurdu; 1947'de Aldeburgh festivalini başlattı.

Herhangi bir akıma ya da okula bağlanmayan Britten, birçok kaynaktan yararlandı. Genellikle sahne yapıtlarına ağırlık vermesine karşın, beste yapma konusundaki büyük yeteneği, müziğin tüm dallarında ürün vermesini sağladı. Ezgi zenginliği ve ritim çeşitliliği, onu acayipliklere meraklı kişiliğine denk düşen bir dil özgürlüğüne ulaştırdı.

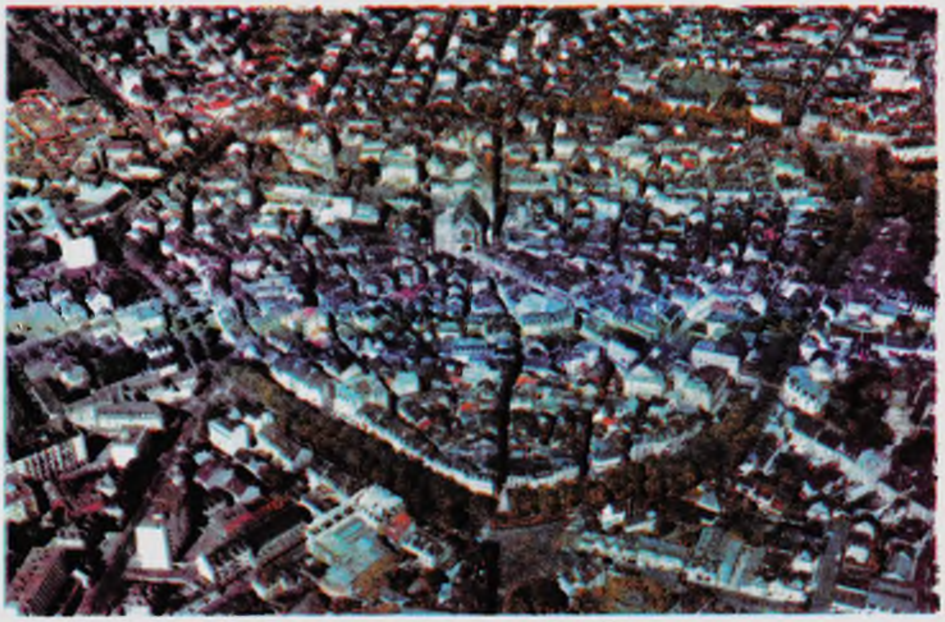
Lipnitzki-Viollet

Benjamin **Britten** (1954'te)

Britton, 1391'lerde Breton adındaki bir rahip tarafından hazırlandığı sanılan ingiliz yasasının adı. Fransızca olan yapıt, anglo-norman hukuku tarihi açısından önemlidir.

BRİTTON (John), ingiliz arkeolog (Kington Saint Michael, Wiltshire, 1771 - Londra 1857). Kendi kendini yetiştirdi, gotik dönem anıtlarının birçok gravürünü yayımladı; topografya yönteminin yaratıcısı sayılır. Başlıca yayınları: *The Architectural Antiquities of Great Britain* (İngiltere'nin eski mimarlık anıtları) [1807-1814], *The History and Antiquities of the Cathedral; Churches of England* (Katedralin tarihi; İngiltere kiliseleri) [1814-1835].

BRİULA. Tar. coğ. Anadolu'da Lydia

Diatec

Brive-la-Gaillarde eski kentin havadan görünüşü

bölgesinde eskiçağ kenti; Aydın'ın Kuyucak ilçesi Horsun bucağına bağlı Kurtuluş (esk. Bilara) köyünün yerindeydi. Plinius, Efes "convectus iuridicus"una (bölge mahkemesi) bağlı olduğunu yazar. Apollon, Kybele ve Dionysos betimli sikkeler, bu tanrıların kült merkezi olduğunu gösterir. Bizans döneminde piskoposluk merkeziydi.

■ **BRİVE-LA-GAİLLARDE,** Fransa'da *arrondissement* (Corrèze) merkezi; 52 677 nüf. (1992). Kent toprakları verimli bir bölgededir (Brive havzası) ve Limousin'den Güney Aquitaine arasında geçişi sağlar. Eski kentte, XII. ve XIV. yy.'dan kalma St.-Martin kilisesi bulunur. Kent, bulvarlarla kuşatılmıştır, bulvarların ötesindeyse modern banliyöler yer alır.

BRİVİESCA, İspanya'da kent, Castilla la Vieja'da, Burgos'un K.-D.'sunda; 4 300 nüf. Surlarla çevrili küçük kent. S. María manastırı'nda Pedro López de Gámiz' in yaptığı S. Casılda mihrap arkalığı; S. Clera kilisesi'nde D. Guillén'ın yapımına 1551'e doğru başladığı (İsa'nın soyağacı) Meryem'in yaşamı adı verilen mihrap arkalığı.

BRİYANTİN a. (fr. *brillantine*'den). Saçları yumuşatmaya ve parlaklık vermeye yarayan, madeni ya da bitkisel yağdan üretilmiş değişik kıvamlarda madde.

BRİYANTİNLEMEK g. f. Saçlara briyantin sürmek.

Simotkine

Brno'da sanayi semtleri

BRİYONİN a. (fr. *bryonine*). Briyonianın içerdiği heterozit. (Çok yakıcı ve acı bir maddedir. Hidroliz yoluyla ayrışınca glukoz ve sarı bir reçine verir.)

BRİZBİZ a. (fr. *brise-bise*'den). Pencerelerin alt bölümüne gerilen yarım perde.

BRİZO ya da **BRİDZO,** Delos'ta tapınılan, denizcilerin koruyucusu yunan tanrıçası.

BRİZÖR a. (fr. *briseur*). Tekst. Şapkalı bir tarak makinesinde elyaf tutamlarını besleme silindirlerinden alarak büyük tambura aktaran silindir.

■ **BRNO,** alm. **Brünn,** Çekoslovakya'da kent; Moravya'nın ve Güney-Moravya ilinin merkezi; 388 084 nüf. (1988). Eski bir el sanatları ve ticaret (ünlü uluslararası fuar) kenti olan Brno, XIX. yy.'da, özellikle de XX. yy.'da, büyük bir sanayi merkezine (dokuma, metalürji, besin, makine ve kimya sanayileri) dönüşmüştür.
—Tar. Kent, Keltler tarafından kuruldu. Kentin kalesi V. yy.'da Slavlar'ın eline geçti. IX. yy.'da alman misyonerler Sankt Peter kilisesi'ni kurdular. Büyük Moravya'nın yıkılması sırasında, Moravya 1029'da Bohemya düklüğüne bağlandı. XI. yy.'da metinlerde *Brno* adı geçmeye başladı. Kente hâkim olan kalenin adı Špilberk'ti (alm. *Spielberg*). Přemyslidler sülalesinden hükümdarların kente yerleşmelerini destekledikleri alman sömürgecileri idari görevleri tekellerine aldılar. Brno 1243'te özgür krallık kenti oldu. Karl IV, kenti Güney Moravya'nın yönetim merkezi yaptı. Moravya diyetinin Olomouc ya da Brno'da toplanırdı. XVI. yy.'da Brno daha ağır bastı. Ak Dağ bozgunundan (1620) sonra, kent bağımsız belediye olma niteliğini yitirdi, ancak Habsburglar tarafından Moravya'da karşı reformun (1777'de piskoposluk oldu), Diyet'in ve taşra mahkemelerinin merkezi durumuna getirildi. Napoléon savaşlarından sonra, Spielberg kalesi 1821-1857 arasında italyan carbonariler'i için (Pellico) cezaevi olarak kullanıldı. Daha XVIII. yy.'ın sonunda, büyük bir dokuma ve metalürji merkezine dönüştü. 1791'de 22 000 olan nüfusu, 1900'de 110 000'e yükseldi. Aynı zamanda kültürel etkinliği de arttı (1843'te kurulan alman üniversitesi, çek kültür derneği Matice moravská [1849], bağımsızlığa kavuşulmasından sonra kurulan Masaryk [bugün J. E. Purkyně] üniversitesi).
—Paleont. Doğu Avrupa'da, Cro-Magnon insanlara bağlanabilecek dört fosil iskelet kalıntısının ortaya çıkarıldığı bir orinasyen sittir.

BROAÇ →BHARUÇ.

Broad Church →ANGLİKANCILIK.

BROAD PEAK ya da **PALÇAN KANGRİ,** Hindistan'da doruk, Karakurum'da, K2'nin yakınında; 8 047 m. Broad Peak'e ilk tırmanışı 1957'de Avusturyalı M. Schmuck, H. Buhl, K. Diemberger, F. Wintersteller gerçekleştirdi.

Broadside Ballads, İngiltere'de XVI. yy.'da işportacılar tarafından satılan tek tarafı baskılı resimli yaprak.

BROADSTAİRS, Büyük Britanya'da (kent) sayfiye merkezi, Kuzey denizi kıyısında, Ramsgate'in K.-D.'sunda; 21 100 nüf.

BROADTAİL a. (ing. sözc.). Deric. Çok kısa kırkılmış, astragan yapağını andıran amerikan kuzu ya da koyun derisi.

■ **Broadway,** New York'ta büyük bir cadde. Eski bir kızılderili yolunu izleyerek Manhattan'ı boydan boya geçer ve biraz ötede sona erer. Uzunluğu, Battery Park'tan Ossining'e değin 64 km'dir.
1920'de Broadway, iktisadi refahın artmasıyla canlanan tiyatro etkinliklerinin merkezi durumuna geldi. 1927'de burada 250 oyun sahneye kondu. Bu sayı 1967'de 50'nin altına düştü. Bu gerilemenin başlıca nedenleri, sinema ve televizyonun hem izleyicileri hem de oyuncuları çekmesi, işletme giderlerinin yükselmesi ve dolayısıyla yapımların sanat değerinin düşmesidir. Caddenin üstündeki (Broadway) büyük ve süslü salonlarda, bir oyunluğuna anlaştığı oyuncularla büyük gösteriler sunan ve birtakım hilelerle bir oyunu uzun süre sahnede tutan ya da kısa sürede indiren şirketlerin yanı sıra, ara sokaklardaki (Off Broadway, daha sonra da Off Off Broadway) küçük salonlarda, küçük bütçelerle ve sürekli çalışan yetenekli oyuncularla nitelikli yapımlar gerçekleştiren küçük kumpanyalar (Little Theatres) 1910'larda kurulmaya başladı. Bu küçük kumpanyaların başlıcaları, Living* Theatre, Bread* and Puppet ve Open* Theatre'dır.

Broadwood and sons, önce klavsen, sonra piyano üreten ingiliz firması. Flaman geleneğini devralmış isviçreli klavsen yapımcısı Burckhardt Tschudi (Burkat Shudi) [1702-1773] tarafından 1728'e doğru Londra'da kuruldu. Fabrika, Tschudi'nin damadı John Broadwood (1732-1812) yönetiminde en ünlü piyano üreticileri arasına girdi.

Brobdingnag, Swift'in *Gulliver'in seyahatleri* (Gulliver's Travels) adlı yapıtında, kahramanın ikinci olarak ayak bastığı düşsel ülke. Burada, iyi yürekli devler, ataerkil ve pragmacı bir yaşam sürerler. Buna karşıt olarak, "İngilizler, Doğa'nın dünyada sürünmesine izin verdiği en zararlı ırktır".

BROCA (Paul), fransız cerrah ve antropolog (Sainte-Foy-la Grande 1824 - Paris 1880). Özellikle beyin üzerine araştırmalarıyla tanındı. Sözyitiminin sol beyin yarımküresinin üçüncü kıvrımında oluşan bir bozukluktan kaynaklandığını buldu. Antropoloji dergisi ve okulunun kurucusudur. Kafatası üzerine çalışmalarıyla modern fizik antropolojisinin öncülerindendir.

BROCA (Philippe DE), fransız film yönetmeni (Paris 1933). François Truffaut ve Claude Chabrol'ün yardımcılığını yaptı. İlk yönetmenlik denemelerinde Daniel Boulanger ile birlikte diyalog yazımına da katıldı (*les Jeux de l'amour*, 1960; *le Farceur*, 1961). İmgelem gücü ve kuraldışılığıyla "yeni-dalga"nın neşeli bir yönetmeni olarak tanındı (*Tatlı günler* [l'Amant de cinq jours] 1961; *Sevimli haydut* [Cartouche] 1962; özellikle de *Rio macerası* [l'Homme de Rio] 1963). Daha sonra pek çok güldürü ve serüven filmi yaptı: *Çin macerası* (les Tribulations d'un Chinois en Chine) [1965]; *le Roi de coeur* (1966); *Şeytanlık zinciri* (le Diable par la queue)

[1968]; *la Poudre d'escampette* (1971); *Şahane serseri* (le Magnifique) [1973]; *Uslanmayan adam* (l'İncorrigible) [1975]; *le Cavaleur* (1978); *l'Africain* (1982); *La Gitane* (1986); *Chouans* (1988).

Broca beyin büklümü, beyinde alın lobunun sol kısmındaki üçüncü kıvrım. (Zedelenmesi devimsel sözyitimine yol açar.)

Broca dilyitimi, anlatım dilyitimi ve duyusal dilyitimi ile değişen oranlarda birleşen sendrom. Anglosakson ülkelerde Broca dilyitimi, daha sınırlandırıcı bir biçimde, eklemleme bozukluklarının varlığını ve dilin yoksullaşmasını belirtir.

BROCARDUS de Monte Sion →BURCHARD.

BROCCHİ (Virgilio), italyan yazar (Orvinio, Rieti, 1876 - Nervi 1961). Elli dolayında roman yazdı. Bunların çoğu birbirine bağlıdır ve çeşitli diziler oluşturur: *İsola sonante* (1911-1920), *Il figliuol dell'uomo* (1920-1938).

BROCH (Ole), norveçli matematikçi ve siyaset adamı (Fredrikstad 1818 - Sèvres, Yvelines, 1889). Norveç demiryolları genel müdürlüğü (1855), Kredi bankası müdürlüğü (1859) görevlerine getirildi. Storting'de milletvekilliği (1862-1869) yaptı. Denizcilik ve posta bakanlığında (1869 -1872) bulundu. Daha sonra uluslararası Ağırlık ve ölçüm bürosu yöneticiliğine getirildi.

BROCH (Hermann), avusturyalı yazar (Viyana 1886 - New Haven, Connecticut, 1951). Kendini tümüyle edebiyata verebilmek için sanayiciliği bıraktı. Son derece titiz bir eleştirel düşünce (*Dichten und Erkennen,* 1955) üzerine kurduğu romanlarında, Kant'ın, Joyce'un, Wittgenstein'ın ve üyeleriyle yakın ilişkide olduğu "Viyana çevresi"nin etkileri görülür. Estetik yaratıyı, ahlakın gerekleriyle ve bilimsel bilgi yöntemleriyle karşılaştıran Broch, akıl ve akıldışı öğeleri bir araya getirerek yaşamı bütünüyle kavrayabilecek bir edebi biçimi *Die Schlafwandler* (1888) başlıklı tarih üçlemesinde (*Pasenow oder die Romantik,* 1931; *1903, Esch oder die Anarchie,* 1931; *1918, Huguenau oder die Sachlichkeit,* 1932) ve *Der Versucher* (1933-1938) adlı simgesel romanında yakalamaya çalıştı, "estetik sıkıntı"nın ve modern bir hümanizm arayışının tüm temalarını sergilediği *Der Tod* des Vergil* (1945) adlı çoksesli yapıtında bu amacına ulaştı.

BROCHANTİT a. (fr. *brochantite;* öz. a. *Brochant* [de Villiers] den). Miner. Formülü $CuSO_4, 3Cu(OH)_2$ olan hidratlı doğal bazik sülfat; zümrüt yeşili saydam kristaller biçiminde bulunur.

BROCHER (Charles Antoine), isviçreli hukukçu (Carouge, Cenevre yakını, 1811 - Cenevre 1884). Cenevre Üniversitesi'nde hukuk profesörlüğü ve yargıçlık yaptı. *Cours de droit international privé* (Devletler özel hukuku dersleri) [1882-1885] adlı yapıtın yazarıdır.

BROCKDORFF-RANTZAU (Ulrich, VON —*kontu*), alman diplomat ve siyaset adamı (Schleswig 1869 - Berlin 1928). Ebert (1918-1919) ve Scheidemann (şubat-haziran 1919) kabinelerinde Bismarck'ın dışişleri bakanıydı. Müttefikler ile yapılacak barış antlaşması tasarısını Clemenceau'dan alacak olan alman heyetinin başı sıfatıyla yazdığı bir dizi notayla karşı tarafın barış koşullarını yumuşatmaya uğraştı. Birkaç ayrıntı dışında değişiklik elde edemeyince, heyetin çoğu üyesiyle Versailles'dan ayrıldı (16 haziran 1919) ve antlaşmanın değiştirilmiş metnini imzalama görevini yardımcısı müsteşar E. von Haniel'e devretti.

BROCKELMANN (Carl), alman doğubilimci, türkolog (Rostock 1868 - Halle 1956). Sami dilleri, yunanca, latince, türkçe sanskritçe, ermenice vd. öğrendi. Breslau Üniversitesi'nde doçent (1893), profesör (1900) oldu. Breslau, Berlin, Erlangen üniversitelerinde ders verdi. Königsberg Üniversitesi'nde ordinaryüs profesörlüğe yükseldi (1903). Halle (1918), Breslau (1932) üniversitelerine rektör seçildi. Hitler döneminde emekliye ayrıldı; savaştan sonra Halle Üniversitesi'nde onur profesörü olarak ders verdi (1947 -1953). İslam tarihi (*Geschichte der islamischen Völker und Staaten* [İslam milletleri ve devletleri tarihi] 1939), arap edebiyatı (*Geschichte der arabischen Literatur 1, 2* [Arap edebiyatı tarihi] 1898 -1902; bu yapıtın ek ciltleri *Supplement -band 1-3* [1937-1942]), arapçanın dilbilgisi (*Arabische Grammatik* —A. Socin ile birlikte— [1904]) üzerinde yayınlar yaptı. Türkolojiyle ilgili çalışmalarında özellikle Orta Asya türkçesinin İslam dinini benimseyişten XIX. yy.'a kadar gelen dönemini konu edindi: *Ali's Qissa-i Jusuf* (Ali'nin Kıssa-ı Yusuf'u [1917]), *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmud al-Kaschgari's Divan lugat at-Turk* (Kâşgarlı Mahmud' un Divanü lugat it-Türk'ünde orta türkçenin sözcük hazinesi [1928]), *Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens* (Orta Asya'nın islam döneminde gelişmiş doğu türkçesi edebiyat dillerinin dilbilgisi [1951-1954]) vb.

BROCKEN ya da **BLOCKSBERG,** Almanya'da Harz kristalli masifinin doruk noktası (1 142 m). Halk arasında, 30 nisanı 1 mayısa bağlayan Walpurgis gecesinde cadıların burada toplantı yaptıklarına inanılır. Yolcular kimi zaman bu dağın tepesindeki bulutların arasında kendi görüntülerini büyütülmüş olarak gördüklerini söylerler; bu olaya *Brocken hayaleti* adı verilir.

BROCKES (Barthold Hinrich), alman şair (Hamburg 1680 - *ay. y.* 1747). Gizemci bir yapıt yazdı: *İrdisches Vergnügen in Gott* (Tanrı'da dünya nimeti) [1721 -1748].

Brockhaus, 1805'te Friedrich Arnold Brockhaus (1772-1823) tarafından Amsterdam'da kurulan alman yayınevi. İlk ansiklopedisi 1808'de çıktı. 1945'ten sonra Wiesbaden'e taşındı. Ansiklopediler ve belli konularda sözlükler yayımlar: *Gesundheits-Brockhaus* (Sağlık ansiklopedisi), *Brockhaus der Naturwissenschaft und der Technik* (Doğa bilimleri ve teknik ansiklopedisi), *Sport-Brockhaus* (Spor ansiklopedisi). Ayrıca müzik kitapları yayımlamaktadır.

BROCKTON, ABD'de (Massachusetts) kent, Boston'un G.'inde; 89 000 nüf. Ayakkabı sanayisi merkezi.

BROCKVİLLE, Kanada'da (Ontario) kent, Saint-Lawrence ırmağı kıyısında; 19 900 nüf. Sanayi merkezi.

Brocq-Duhring hastalığı →DUHRİNG.

BROD (Max), almanca yazan israilli yazar (Prag 1884 - Tel-Aviv 1968). 1939'da Filistin'e yerleşti, Tel-Aviv'deki Habimah tiyatrosu'nun müdürü oldu. Özellikle Franz Kafka ile kurduğu dostlukla tanınır. Brod, Kafka'nın yapıtını yayımladı ve onun yaşamöyküsünü kaleme aldı (1937).

BRODE a. Dantelc. Çevresini sardığı motife kabartma havasını vermeye yarayan bir tür fisto. (Brodeler, Alençon dantellerinde olduğu gibi, kordonet iplik ya da at kılı kullanılarak, bukle işiyle yapılır.)

BRODİ, Ukrayna'da Lvov'un D.-K.-D.'sunda kent; 14 000 nüf. Birinci Dünya savaşı'nda, temmuz 1916'da, Brusilov'un saldırısı sırasında kent, general Saharov'un rus birlikleri tarafından ele geçirildi.

BRODİE (*sir* Benjamin COLLİNS), ingiliz cerrah (Winterslow, Wiltshire, 1783 -Broome Park, Surrey, 1862). Kraliçe Victoria'nın ilk cerrahıdır. Zehirler üzerine deneyler, idrar yolları ve eklem hastalıkları üzerine çalışmalar yaptı. —Oğlu, *sir* BENJAMİN COLLİNS (Londra 1817 - Torquay 1880), Oxford Üniversitesi'nde kimya profesörlüğüne getirildi (1855), karbonun allotropisi üzerine çalışmaları ve grafit oksidini bulmasıyla tanındı. Yükseltgen nitrik asit ve potasyum kloratın karışımına onun adı verildi.

BRODİONTİ →BODIONTICI.

BRODNİCA, Polonya'da kent, Toruń'un K.-D.'sunda; 21 000 nüf. Demiryolu merkezi. Besin ve makine sanayileri. Kereste sanayisi.

BRODSKIY (Joseph), rus şair (Sen-Petersburg 1940). "Sosyal asalaklık" suçundan 1,5 yıl çalışma kampında kaldıktan sonra, 1972'de ülkesinden sürüldü. 1977'de ABD yurttaşı oldu. İngilizceye çevrilen şiirleri 1973'te *Selected Poems,* 1980'de *A Part of Speech* adlarıyla yayımlandı. 1986'da, *Less than One* adlı deneme ve *History of the Twentieth Century* adlı şiir kitapları yayımlandı. 1987'de Nobel edebiyat ödülü'ne layık görüldü.

BRÓDY (Sándor), macar yazar (Eger 1863 - Budapeşte 1924). Transilvanya'da gazetecilik yaptı. Natüralist anlayışla yazdığı ilk hikâyelerini *Anyomor* (1889) adıyla yayımladı. 1890'da Budapeşte'ye yerleşti. Halk dili ve büyük kent argosuyla yazdığı romanlarında (*Faust Orvos,* 1888; *la Femme aux deux âmes* [fr. çev.], 1893) ve toplumsal adaletsizlikleri yansıttığı dramlarında (*A tanitonö,* 1908; *Lèa Lyon,* 1916), Zola'nın ve daha romantik olan Jókai'nin etkilerini birleştirdi.

BRODYA a. (öz. a. J. *Brodie*'den). Ku-

Aerrenband, Viyana

Hermann **Broch**

Yan-Rapho

geceleyin **Broadway**

Ervin-Marton

Maurice de **Broglie**

Larousse

Louis de **Broglie**

Melchior **Broederlam**
Mısır'a kaçış
Champmol manastırı'ndaki
sunakarkalığından ayrıntı
Güzel sanatlar müzesi, Dijon

Lauros-Giraudon

zey Amerika'da yetişen bitki. (Brodyalar, Güney Avrupa'da soğuk seralarda, hatta ılıman iklimli yörelerde açıkta yetiştirilebilen soğanlı çok güzel bitkilerdir. 35 tür; bil. a. *brodiea;* zambakgiller familyası.)

BRODZİNSKİ (Kazimierz), polonyalı şair (Królówka 1791 - Dresden 1835). Varşova Üniversitesi'nde Polonya edebiyatı kürsüsünün ilk profesörü. *O Klasycznosci i Romantycznosci* (1818) [Klasikçilik ve romantizm üzerine] adlı incelemesi, Polonya'da klasikçilerle romantikler arasında sert tartışmalara yol açtı. Halk kültürünün izlerini taşıyan bir şiirinde (*Wiesław*, 1820) sanat anlayışını açıkladı.

■ **BROEDERLAM** (Melchior), 1381-1401 arasında İeper'de çalıştığı söylenen flaman ressam. 1387'de Bourgogne dükü Atak Philippe'in hizmetine girdi. Artois'daki Hesdin şatosu'nun (yıkıldı) dekorasyonlarında çalıştı. Champmol manastırı'nın büyük sunağı için 1391-92'de yaptığı iki kanatlı tablo bugün Dijon müzesi'ndedir (*Muştulama* ve *Ziyaret* ile *Tanıştırma* ve *Mısır'a kaçış* adlı tablolar). Bu iki yapıtta görülen yapıtlar ve manzaralarda, italyan etkisi ve uluslararası gotik üsluba özgün bir incelik sezilir.

BROFFERİO (Angelo), italyan yazar ve siyaset adamı (Castelnuovo Calcea, Asti, 1802 - Locarno 1866)). 1848'de milletvekili oldu. Cavour karşısındaki aşırı sol muhalefetin önderlerinden biriydi. Tarihsel trajediler yazdı, anılarını yayımladı. *Canzoni piemontesi* (1839) adlı derlemesi ünlüdür.

BROFJORDEN, İsveç'te petrol limanı, Göteborg-Bohus yönetim bölümünde, Uddevalla'nın K.-B.'sında.

BROGLİE, Fransa'da kanton (Eure) merkezi, Charentonne ırmağı kıyısında, Lieuvin ile Ouche ülkesi sınırlarında; 1 126 nüf. Bir bölümü Romalılar döneminde yapılmış kilise. XVIII. yy.'dan kalma şato ve derebeylik şatosunun yıkıntıları.

BROGLİE (DE) [brɔj], Piemonte kökenli fransız aile. Ataları Hubert **Broglia** (ya da **Broglio**), XIII. yy.'ın ortalarında Chieri senyörüydü. Aile, 1643'te, o dönemde Piemonte'de (bugün Alpes-de-Haute-Provence) hüküm süren Revel kontluğuna bağlandı ve aynı tarihte Fransa'nın hizmetine geçti. Broglie'lerden üçü XVIII. yy.'da Fransa'da mareşal, ikisi de XIX. yy.'da bakan oldu.
—VİCTOR MAURİCE (1646 - Buhy şatosu, bugün Val-d'Oise, 1727), **Broglie** kontu. Louis XIV dönemindeki savaşların çoğuna katıldı. 1702-03'te Languedoc'ta yapılan savaşlar sırasında kralın birliklerine komuta etti. 1724'te Fransa mareşali oldu. —Oğlu FRANÇOİS MARİE II (Paris 1671 - Broglie 1745), **Broglie dükü.** Diplomatik görevlerde bulundu, 1724'te İngiltere büyükelçisi oldu. Polonya Ayrılık savaşı sırasında italyan ordusuna komuta etti, 1734'te Parma'da ve Guastalla'da Avusturyalılar'ı yendi. Bunun üzerine Fransa mareşalliğine yükseltildi. 1742'de, kendi bölgesi Ferrière'de (Normandiya), Broglie düklüğünü kurdu. —VİCTOR FRANÇOİS (1718 - Münster 1804), **Broglie** dükü. Öncekinin oğlu, Yedi Yıl savaşı sırasında, özellikle Bergen çarpışmasındaki (1759) başarısıyla dikkat çekti. Bu çarpışmadan sonra Fransa mareşali oldu. 1789 temmuzunda, Versailles dolaylarında toplanmış birliklere komuta etti. Devrim'den sonraki savunma bakanlığı ancak birkaç gün sürdü. Trier'e yerleşti, 1792'de Condé ordusuna komuta etti. 1794'te göçmenlerden bir müfreze oluşturdu. 1797'de Rusya'nın hizmetine geçti. —Kardeşi CHARLES FRANÇOİS (1719 - Saint-Jean-d'Angély 1781), **Broglie** kontu, diplomat ve devlet adamı. 1752'de ve 1755'te Polonya büyükelçiliğine atandı. Louis XV tarafından kurulmuş (1743) bir diplomasi örgütü olan "Secret du Roi"yı yönetti (1767-1773).

BROGLİE (Maurice, DE —*dükü*), fransız fizikçi (Paris 1875 - Neuilly-sur-Seine 1960). Albert de Broglie'nin torunu. 1895'te Deniz harp okulu'nu birincilikle bitirdi, 1904'te deniz kuvvetlerinden ayrıldı. Önceleri Meudon gözlemevi'nde, sonra Langevin'den ders aldığı Collège de France'ta, son olarak da Chateaubriand sokağındaki kendi özel laboratuvarında çalıştı, burada birçok fizikçinin yetişmesine katkıda bulundu. 1908'de doktorasını tamamladı. Collège de France'ta genel fizik ve deneysel fizik profesörlüğüne getirildi. İlk çalışmaları molekül fiziği ve daha çok gazların iyonlaşmasıyla ilgilidir. Ultramikroskop altında, havada ve suda katı asıltı halinde, aynı zamanda bir elektromanyetik alan etkisindeki parçacıkların hareketini inceledi, duman parçacıklarının elektriklenmesini keşfetti. Sonra 1913'ten başlayarak çalışmalarını X ışın tayfı üzerinde yoğunlaştırdı ve *döner kristal* yöntemini tasarladı. 1921'de *nükleer ışılelektrik etki*'yi buldu. X ışınları tarafından yayılan elemanlar, *tanecik tayfları*'nın oluşumu sonucu birbirinden ayrılabilen sonlu elektron kategorileri yayarlar ve bu tayflar atom yapısına doğrudan girebilmek için güçlü bir yol oluştururlar. (1934'te Fransız akademisi üyeliğine seçildi.)

BROGLİE (Louis DE, —*prensi*, sonra *dükü*), fransız fizikçi (Dieppe 1892 - Paris 1987), bir öncekinin kardeşi. Önce tarih, daha sonra da kardeşi Maurice'in laboratuvarında matematiksel fizik üstüne çalışmalar yaptı. Birinci Dünya savaşı'nda silah altına alındı ve Eiffel kulesi'nde radyotelgraf yayın istasyonunu düzenleyen takımda görev yaptı. 1924'te *Recherches sur la théorie des quanta* (Kuvanta kuramı üstüne araştırmalar) adlı teziyle devlet doktorasını verdi. De Broglie, bir parçacığı $\vec{p}$ devinim niceliğine $\vec{k}$ dalga vektörünü eşlik ettiren $\vec{p} = \hbar\vec{k}$ bağıntısını kurdu. Bu bağıntı üstünde çalışırken bir yandan ν frekanslı ışık dalgasına, her biri $W = h\nu = \hbar\omega$ ($\hbar = h/2\pi$) enerjisi taşıyan parçacıkların *(fotonlar)* belli bir akışını eşlik ettiren $W = h\nu$ Planck-Einstein bağıntısını, öte yandan da enerjinin ve devinimin niceliğinin (W, $\vec{p}$) dönüşümünün görece özelliklerini temel aldı. De Broglie bu bağıntıyı maddi parçacıkların dalga özelliğinin matematiksel ve ışık dalgalarının tanecik özelliğinin $W = \hbar\omega$ ile belirtilen bakışımsal ifadesi olarak yorumladı. Parçacıkların dalga özelliği varsayımı, 1927'den sonra, Davisson ve Germer'in elektronların kırımı olayını ortaya koymalarıyla parlak bir biçimde deneysel olarak kanıtlandı. L. de Broglie'un böylece kurduğu ve Schrödinger'in geliştirdiği "dalga mekaniği" ve Heisenberg'in "matris mekaniği", kuvantum mekaniğinin temelini oluşturur; bu kuram öncekileri hem aşar, hem de birleştirir.

De Broglie 1928'de Paris Fen fakültesi'nde profesör oldu; 1929'da Nobel ödülü'nü aldı; 1933'te Bilimler akademisi'ne, 1944'te Fransız akademisi'ne girdi. Böylelikle kendini büyük ölçüde öğretim ve yayıncılık etkinliklerine adadı. Kuvanta kuramının bilinen yorumuna katılmadığından, 55'li yıllara doğru bu kuramının olasılıkçı niteliğini çürütmek için eski girişimini yeniden ele aldı. Kuvanta mekaniğini klasik bir dalga olayı çerçevesinde tanımlamaya çalışan bir kuram ("çifte çözüm kuramı") ileri sürdü. Küçük bir öğrenci ve çalışma arkadaşı grubu dışında günümüz fizikçileri bu düşüncelerini hiçbir zaman benimsemediler.

Louis de Broglie kuramsal fizik üstüne önemli sayıda yapıtın yanı sıra bilimsel düşüncelerini yalın bir dille anlattığı halka yönelik birkaç kitap da yazdı: *Ondes et corpuscules* (Dalgalar ve tanecikler) [1930], *la Physique nouvelle et les quanta* (Yeni fizik ve kuvantalar) [1937], *Matière et lumière* (Madde ve ışık) [1937], *Continu et discontinu* (Sürekli ve süreksiz) [1941], *Physique et microphysique* (Fizik ve mikrofizik) [1947], *Optique ondulatoire et corpusculaire* (Dalga ve tanecik optiği) [1950], *Savants et découvertes* (Bilginler ve buluşlar) [1951].

Broglie dalga boyu, uzay armonikliğinin ayırtedici özelliğini veren ve devinim miktarı belli bir kuvantonun davranış dönemselliğini tanımlayan uzunluk. Bu λ uzunluğu, kuvantonun devinim miktarının p nodülüne $\lambda = h/p$ De Broglie bağıntısıyla bağlıdır. λ uzunluğuna, çoğu kez "dalga boyu" adı verilir, çünkü, kuvantonların makroskobik dalga görünümünde, bu rolü oynar. Ancak, De Broglie bağıntısında yer alan, h Planck değişmezi, λ'nın tam anlamıyla kuvantum niteliği taşıdığını belirtir; dolayısıyla devinim miktarı ve dalga boyu terimlerinin, klasik anlamda yorumlanamayacağını gösterir.

■ **BROKAR** a. (ital. *broccato*). Altın ya da gümüş işlemeli, çiçekler, yapraklar ve diğer süslerle bezenmiş ipek kumaş.
—ANSİKL. Eskiden "brokar" terimi çözgüsü ve atkısı tümüyle altın ya da gümüş

çokrenkli kadife **brokar**
İran sanatı, XV. - XVI. yy. (Kumaş müzesi, Lyon)

Candelier-Brumaire-C.E.D.R.I.

olan bir kumaşı belirtiyordu. İslam ülkelerinde dokunan brokarlar en iyileriydi ve Ortaçağ Batı dünyasını büyük ölçüde etkiledi. Daha sonra İran ve Türkiye bu dokumaları başarıyla sürdürdü (XV. yy.'da Bursa'da 300'den çok tezgâh vardı). Bu terim, altın ya da gümüş motifleri belirginleştirmek için saf ipek karıştırılarak dokunan kumaşlar için de kullanılmaya başlandı. Sonra metal ipliklerle bezenmiş bütün saf ipekli kumaşlara da brokar adı verildi.

XV. yy.'dan sonra Osmanlılar'da atkı tellerinin tümü altın olan kumaş çeşitlerinden başka, motifleri altın ya da gümüşten işlenmiş değişik kumaşlar dokunmaya başlandı. Seraser*, zerbafte*, diba*, altınlı kıta kumaşı, pare* altınlı kumaş gibi adlarla anılan bu kumaşlar uzun yıllar önemini korudu. Aşırı ölçüde altın ve gümüş tüketimi yüzünden zaman zaman yasaklanmasına ve çeşitli kısıtlamalar getirilmesine rağmen, brokarlar halkın gösterdiği aşırı ilgi nedeniyle telli hatai*, sevai*, selimiye* gibi çeşitli adlar altında yakın zamana kadar üretildi.

BROKATEL a. (ital. *brocatello*). Zemin atkısında keten kullanımdan ve öbür malzemeler (ipek, keten) arasındaki gerilmelerden kaynaklanan çok kabarık motiflerle bezenmiş kumaş.

—ANSİKL. Başlangıçta brokateller, brokar cinsinden değerli kumaşlardı. XVII. yy.'da döşemecilikte kaplama kumaşları olarak kullanılan Flandre brokatelleri yünlü bir dokumaydı. Daha sonra İtalya, ketenden ve ipekten dokunmuş floralli brokatelleri dış ülkelere sattı; en ünlüleri Venedik brokatelleriydi.

BROKEN-DOWN sıf. (ing. sözc.). Ön bacaklarından birinin topuk asıcı kirişinin zedelenmesi ya da bir kas bağının gerilmesi sonucu artık yarışa sokulmayan yarış atı için denir.

BROKEN HİLL, Avustralya'da (Yeni Güney Galler) kent, zengin bir maden bölgesinin (gümüşlü kurşun, çinko, kalay, vb.) ortasında; 27 600 nüf. Metalürji.

BROKEN HİLL, Zambiya'da kent → KABVE.

BROKER a. (ing. *broker*, simsar). Menkul kıymet alış ve satışlarında aracılık yapan kişi.

BROKHTHOİ. Tar. coğ. Bizans döneminde İstanbul boğazının Anadolu yakasında, Göksu deresi ile Vaniköy arasındaki sarp yamaçlara verilen ad. Burada iki manastır ve İustinianos I'in Aziz Mikail adına yaptırdığı bir kilise vardı.

BROKOFF, BROKOV ya da **PROKOF** (Ferdinand Maximilián), çek heykelci (Červený Hrádek 1688 - Prag 1731). Heykelci Jan **Brokoff**'un (1652-1718) oğlu ve öğrencisi olan Ferdinand Maximilián, M. B. Braun ile birlikte, Bohemya'da barok akımın başlıca temsilcisi oldu. Prag'ı, en önemlileri Karel köprüsü için yapılmış olan çok sayıda heykelle süsledi.

BROKOPONDO, Surinam'da kent, Paramaribo'nun G.'inde yönetim bölümü merkezi. Surinam ırmağı kıyısındaki hidroelektrik santralı, boksiti alümine dönüştürme olanağı verir.

BROLİK a. Esk. denizc. Yelkenle ve kürekle yürütülen, nehirde manevra yeteneği olan, çektiği su az, İnce donanma'nın çektiri türünden sığ su gemisi. (Karinasının düz olması nedeniyle sığ sulara kadar sokulabilir.)

BROM a. (fr. *brome;* yun. *bromos*, kötü koku'dan). **1.** Olağan sıcaklıkta sıvı halde bulunan halojenler grubundan basit cisim (Br_2). [Simgesi Br olan kimyasal element.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Brom ampulü*, alıştırılmış bir kapakla kapatılan muslukl cam ampul.

—Patol. *Brom zehirlenmesi*, brom ve bileşiklerinin, özellikle potasyum bromürün neden olduğu zehirlenme olaylarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Petrokim. *Brom indisi*, olağan koşullarda 100 g petrol ürünüyle tepkimeye giren bromun, gram cinsinden değeri; bromla tepkimeye giren doymamış bileşenlerin miktarı hesaplanarak üründeki olefin oranının yaklaşık olarak belirlenmesinde kullanılır.

Atom numarası: 35
Atom kütlesi : 79,90
Erime sıcaklığı: −7,2°C
Kaynama sıcaklığı: 58,78°C
Özgül kütlesi: 3,2 g/cm³
Yükseltgenme dereceleri: −1, +1, +3, +5
Elektron biçimlenmesi: $[2, 8, 18]s^2, p^5$
İzotopları: 74, 79, 80, 81, 89
Kararlı izotopları: 79 ve 81
Doğal brom: ^{79}Br: % 50,52
^{81}Br: % 49,48

—ANSİKL. Brom, 1826 yılında Balard tarafından Montpellier yakınlarında deniz suyu tuzlarının ana çözeltilerinde bulundu. Cıva gibi olağan sıcaklıkta sıvı halde bulunan bir elementtir. Koyu kırmızı bir rengi, kötü bir kokusu vardır. Yoğunluğu, suyun yaklaşık üç katıdır. Kaynadığında solunumu tehlike doğuran, yoğun ve kırmızı bir buhar çıkarır. Ana kaynağı olan deniz suyunda 65 p.p.m. oranında bulunur. Bir litre suda yaklaşık 35 g'ı çözünerek turuncuya çalan kırmızı renkte *bromlu su*'yu oluşturur. Eter, karbon sülfür ve kloroformda her oranda çözünür.

• *Kimyasal özellikleri.* Brom, temel özellikleri aynı olan halojenler* grubunda yer alır. Olağan sıcaklıkta iki atomludur. Elektron biçimlenmesinde de görüldüğü gibi elektron sayısı, dönemsel sınıflandırmada, kendisinden sonra gelen kriptondan bir elektron eksiktir. Nitekim brom kimyasının en belirgin özelliği, brom atomunun kolayca bir elektron alarak soy gazların elektron biçimlenmesine benzer bir değerli Br^- iyonunu oluşturmasıdır. Bununla birlikte oksijen gibi çok kuvvetli elektronegatif bir elementle birleşmek koşuluyla ikili bileşiklerde pozitif bir yükseltgenme derecesi göstererek BrO^- ile BrO_3^- iyonlarını verir.

Brom, hidrojenle kızıl derecede birleşerek hidrojen bromür gazını (HBr) oluşturur. Hidrojen bromür suda çözündürülerek hidrobromik* asit elde edilir, bu asidin tuz ve esterleri ise bromür* adını alır. Brom, amonyak, hidrojen sülfür ve organik bileşiklerle tepkimeye girebilen bir yükseltgendir. Klor ve fluorun tersine organik moleküllerin yapısal bozunmasına yol açan tepkimelere girmez, ancak bu moleküllerle (etilen, asetilen ya da aromatik hidrokarbonlarla) katılma ya da ornatma (doymuş hidrokarbonlarla) tepkimeleri doğurur.

Brom, sulu çözeltide düşük bir hızla, $Br_2 + H_2O \rightleftharpoons H^+ + Br^- + HBrO$ tipinde bir denge sağlar. Bromlu su denilen bu çözelti, klorlu su gibi yükseltgen özellikler gösterir.

Brom, metallerin büyük bir bölümüyle doğrudan birleşerek bromürleri oluşturur; ancak bu bromürler, klor etkisiyle bozunur ve brom açığa çıkar. Brom elde etmek için bu tepkimeden yararlanılır. Metal oksit ve hidroksitlerle klor gibi tepkimeye girer: örneğin soğuk ve seyreltik sodyum hidroksit çözeltisiyle Javel suyuna benzeyen, bromür ve hipobromit karışımı elde edilir. Nihayet brom kimi ametallerle de tepkimeye girer; fosforla çok şiddetli bir tepkime sonunda sıvı tribromür (PBr_3) ya da katı pentabromür (PBr_5) oluşur.

• *Elde edilişi.* Brom doğada sodyum, potasyum ve magnezyum bromürler halinde bulunur. Deniz suyunda çok az oranda yer alan bromürlere deniz bitkilerinde, kimi mineral kaynaklarında, Ohio ve Güney Tunus'taki tuzlu göllerde, özellikle Stassfurt ve Alsace'daki klorür yataklarında rastlanır. Bromu özütlemek için klorun metal bromürler etki ederek bromun yerini almasına yol açan tepkimeden yararlanılır; bu tepkime aşağıdaki denklemle gösterilir.

$$MgBr_2 + Cl_2 \rightarrow MgCl_2 + Br_2.$$

Derişik bromür içeren sıcak deniz suları, üstten bir kolona dökülürken alttan klor gazı gönderilir. Böylece serbest kalan brom, buhar halinde açığa çıkar. Önce soğuk su katmanı altında yoğuşturulan brom, sonra bölümsel damıtmayla arılaştırılır. Brom, kimi zaman elektrolitik yoldan da üretilebilir.

• *Kullanımı.* Brom, fotoğrafçılıkta kullanılan gümüş bromür ve sinir sistemi sakinleştiricisi sodyum bromür gibi metal bromürlerin üretiminde kullanılır. Ayrıca organik türevlerinden boyarmadde, gözyaşartıcı madde ve tedavi edici ürünlerin elde edilmesinde yararlanılır. Bileşiklerinden dibromoetan ise, yakıtlarda vuruntu önleyici maddesi olan kurşun tetraetilin üretiminde kullanılır.

Bromdan kaynaklanan organik rahatsızlıklara *brom zehirlenmesi*, deri hastalıklarına da *bromit* adı verilir.

—Patol. *Akut brom zehirlenmesi*, çok yüksek dozda bromür almaktan ileri gelir. Hastalık, baş ağrıları, beyin bozuklukları ve ısı düşmesiyle ortaya çıkar; *süreğen brom zehirlenmesi*, uzun süre brom vermenin sonucudur: mide bozuklukları, bronşit ve özellikle deri bozukluklarıyla (bromitler) kendini belli eder.

BROM a. (yun. *bromos*, yulaf çeşidi). Birçok türü Türkiye'de ve Avrupa'da yetişen yıllık, ikiyıllık ve çokyıllık otsu bitki. (*Bromus* cinsi, yüz kadar tür içerir; buğdaygiller familyası.)

BROMAL a. (fr. sözc.). Kim. Formülü

$$Br_3C{-}CH{=}O$$

olan tribromoasetaldehidin yaygın adı.

—ANSİKL. Bromun, etanol üzerine etkimesinden elde edilen bromal, normal olarak kararlı ve katı bir madde olan hidrat $[Br_3C{-}CH(OH)_2]$ biçiminde saklanır. Hidrat, alkali ortamda bozunarak formiyat ve bromoforma ayrışır; bromoformun sakinleştirici etkisi de bundan kaynaklanır.

BROMAT a. (fr. *bromate*). Bromik asidin tuzu ya da esteri. ‖ *Bromat asidi*, BROMİK* ASİT'in eşanlamlısı.

BROME (Richard), ingiliz güldürü yazarı (ölümü 1652'ye doğr.). Ben Jonson'un hizmetkârı, Dekker'in de dostuydu. 1642'de püritenlerin tiyatroları kapatmasına kadar birçok neşeli güldürü yazdı (*The Northern Lasse*, 1629'a doğr.; *The Antipodes*, 1638, *A Joviall Crew*, 1641).

BROMELİACEAE a. Bot. ANANASGİLLER familyasının bilimsel adı.

BROMELİN a. (fr. *broméline*). Ananastan çıkarılan proteolitik enzim. (Bromelinin etkisinde kalan alyuvarlar, aglütinan olmayan antikorlar tarafından tuzlu süspansiyon halinde aglütine olabilir duruma gelir.)

BROMELYA a. (öz. a. *Bromel*'den). Çoğunlukla seralarda yetiştirilen, tropikal Amerika kökenli süs bitkisi. (10 tür; bil. a. *bromelia;* ananasgiller familyasının örnek tipi.)

—Kim. *β*-etoksinaftalenin ticari adı; akasya çiçeği kokusunu verir ve parfümcülükte kullanılır. (→ NAFTOL.)

BROMFİELD (Louis), amerikalı yazar (Mansfield, Ohio, 1896 - Columbus, Ohio, 1956). *The green Bay tree* (1924), *Early autumn* (1926) gibi geleneksel roman türüne bağlı yapıtları, tarih duygusunun keskinliğiyle, ABD'nin toplumsal oluşumlarına ve aksaklıklarına değinmesiyle dikkati çeker. *The Rains Came* (1937) bir hint prensliğindeki yaşamı güçlü bir dille anlatır. Yapıtlarının tümünde, her şeyin geçiciliğini daha iyi belirten tutucu bir anlayış göze çarpar (*Colorado*, 1947).

BROMİDROZ a. (fr. *bromidrose;* yun. *bromos,* pis koku, ve *hidros,* ter'den). Fazlaca pis kokulu ter çıkarmakla belirgin kusur. (Genellikle koltuk altında ve ayaklarda olur.)

BROMİK sıf. (fr. *bromique*). Kim. *Bromik asit,* formülü $HBrO_3$ olan asit; yalnızca çözelti halinde bulunur. (Eşanl. BROMAT ASİDİ.)

—ANSİKL. Klorat asidine benzeyen bromik asit, az kararlıdır. Bazlarla tepkimeye girerse, tuzları, yani bromatları oluşturur. Bromatlar ise oksijen ve bromürlere ayrışma eğilimi gösterir. Bromik asit, sülfürik asidin bromatla işlenmesi sonucunda da üretilebilir. Alkali bromatlar, bromun sıcakta alkaliler üzerine etkimesiyle elde edilir ve tepkime şöyle gösterilir:

$$3Br_2 + 6KOH \rightarrow 5KBr + KBrO_3 + 3H_2O.$$

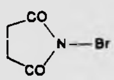
BROMİT a. (fr. *bromide*). Bromür ya da brom içeren başka bileşikler (çeşitli temizleyiciler, sakinleştirici öksürük şurupları, vb.) içildikten ya da soğurulduktan sonra ortaya çıkan deri lezyonu. (Bromitler, ilaçların yaptığı deri zehirlenmeleri arasında en sık görülenlerdir ve iyotitlere çok benzerler. Sivilce görünümünde [brom sivilcesi] olabilir ve kabarcık, püstül, hatta yalancı ur görünümü alabilirler.)

BROMİUS OBSCURUS, ADOXUS OBSCURUS'un eşanlamlısı.

BROMLAMA a. **1.** Bir molekülde, bir hidrojen atomunu bir brom atomuyla ornatma. (Asetonu bromlamayla, bromoaseton elde edilir.) **—2.** Katlı bir bağa brom katma. [Etilene ($H_2C{=}CH_2$) bromlama uygulanırsa, 1,2 dibromoetan ($Br{-}CH_2{-}CH_2{-}Br$) elde edilir.]

BROMLEY, Londra'nın güney-doğu banliyösünde konut merkezi; 294 500 nüf.

BROMO, Cava'nın (Endonezya) doğusunda etkin yanardağ, Tengger dağlarında; 2 392 m. Buddhacıların kutsal saydıkları dağ.

N- **bromosüksinimit**

BROMOALİZARİN a. (fr. *brom*[o]*alizarine*). Karbon sülfürlü ortamda alizarin üzerine brom etkimesiyle elde edilen bromlu alizarin. (Alizarin gibi boya verir.)

BROMOANİLİN a. (fr. *brom*[o]*aniline*). Formülü $Br{-}C_6H_4{-}NH_2$ olan bromlu anilin türevi.

BROMOASETİK sıf. (fr. *brom*[o]*acétique*'den). Kim. *Bromoasetik asit,* formülü $Br{-}CH_2{-}CO_2H$ olan asit. (Bromun asetik aside etkimesiyle elde edilir, deri ve sümüksü dokular üzerinde korozyona yol açan bir etkisi vardır. Bromoasetik asidin etil esteri, yararlı bir bireşim maddesi ve uzun süre güç yitimine yol açan bir gözyaşartıcıdır.)

BROMOASETOFENON a. (fr. *brom* [o]*acétophénone*'dan). Kim. Formülü $Br{-}CH_2{-}CO{-}C_6H_5$ olan keton; bromun asetofenona etkimesiyle elde edilir.

—ANSİKL. Sümüksü dokular üzerinde tahriş edici bir etkisi olan bromoasetofenon, asit ve tuzlarının önemli bir ayracıdır. Asitlerle $RCO{-}O{-}CH_2{-}CO{-}C_6H_5$ formülüyle gösterilen, genellikle kristal biçiminde fenasil esterleri oluşturur. Bu esterler asitlerin ayırtedici özelliklerini belirlemeye yarar.

BROMOASETON a. (fr. *brom*[o]*acétone*). Kim. Formülü $Br{-}CH_2{-}CO{-}CH_3$ olan keton; bromun asetona etkimesiyle elde edilir. (Bromoaseton, hem önemli bir bireşim etkeni, hem de *martonit* adı altında güç yitimine yol açan gözyaşartıcı bir maddedir.)

BROMOBENZEN a. (fr. *bromobenzène*). Kim. Formülü $C_6H_5{-}Br$ olan bromlu benzen türevi. (Bromun benzene etkimesiyle elde edilen bromobenzen, organik bireşimde kullanılan önemli bir ara maddedir.)

BROMOFENOL a. (fr. *bromophénol*). Kim. Formülü $Br{-}C_6H_4{-}OH$ olan bromlu fenol türevi. (Bromofenol, dezenfektan olarak kullanılan *para* izomerdir.)

BROMOFORM a. (fr. *bromoforme*). Br_3CH formüllü tribromometanın günlük dildeki adı. Öksürüğe ve mide ağrısına karşı yatıştırıcı özellikleri vardır.

BROMOKRİPTİN a. (fr. *bromocriptine*). Çavdarmahmuzundan elde edilen ve dopaminerjik alıcılar üzerinde güçlü bir uyarıcı etki gösteren yarı sentetik alkaloit.

—ANSİKL. Bromokriptin, prolaktin salgısını önleyici bir maddedir. Doğrudan doğruya ön hipofiz hücreleri ile hipotalamus hücrelerini etkileyerek PIF (*prolactine inhibating factor,* prolaktin önleyici etmen) salgılanmasına yol açar.

Galaktore olsun olmasın, aşırı prolaktin salgılandığı zaman tedavide kullanılır; başlıca kullanma alanları: hiperprolaktinemi ile birlikte anovülasyon sendromu, hipogonadizm, erkekte salgı kökenli kısırlık, artan prolaktin miktarıyla beliren bazı iktidarsızlık halleri. Sıradan uygulamalarda, doğumdan hemen sonra verilen bromokriptin, süt artışını durdurmak için en iyi ilaçtır.

Bromokriptin anormal büyüme halinde de somatotrop hormonun hipofizce aşırı salgılanması üzerinde önleyici etki yapar (normal insanda değişiklik yapmaz). Dopaminerjik yollar üzerindeki etkisi bu ilacın Parkinson hastalığında da kullanılmasını sağlar. Bu hastalıkta özellikle hareketsizlik, katılık ve titreme üzerinde etki gösterir.

BROMOMERKÜRAT a. (fr. *bromomercurate*). Kim. Formülü, M_2 $[HgBr_4]$ olan karmaşık tuz; formüldeki M, birdeğerli bir metali gösterir.

BROMONAFTALEN a. (fr. *bromonaphtalène*). Kim. Formülü $C_{10}H_7Br$ olan bromlu naftalen türevi. (Sıvı α izomeri, yüksek kırılma indisinden dolayı kimi optik montajlarda kullanılır: 1,66-20°C arası.)

BROMONYUM a. (fr. *bromonium*). Kim. Genel formülü R_2Br^+ olan organik katyonların genel adı. Bu katyonlar kimi tepkimelere girer ve özellikle doymamış bileşiklere bromun elektroncul katılımını sağlar.

BROMOPİKRİN a. (fr. *bromopicrine*). Kim. Formülü $Br_3C{-}NO_2$ olan tribromonitrometan'ın yaygın adı; gözyaşartıcı etkisinden dolayı savaş gazı olarak kullanılır.

BROMOPLATİNAT a. (fr. *bromoplatinate*). Kim. Formülü M_2 $[PtBr_6]$ olan karmaşık tuz. Formüldeki M, birdeğerli bir metali gösterir.

BROMOPLATİNİT a. (fr. *bromoplatinite*). Kim. Formülü M_2 $[PtBr_4]$ olan karmaşık tuz; formüldeki M, birdeğerli bir metali gösterir.

BROMOSTANNAT a. (fr. *bromostannate*). Kim. Formülü M_2 $[SnBr_6]$ olan karmaşık tuz; formüldeki M, birdeğerli bir metali gösterir.

BROMOSTİREN a. (fr. *bromostyrène*). Formülü C_8H_7Br olan bromlu stiren türevi.($C_6H_5{-}CH{=}CH{-}Br$ formülüyle gösterilen, sümbül kokulu ω izomeri parfümcülük ve sabunculukta kullanılır.)

BROMOSÜKSİNİMİT a. (fr. *bromosuccinimide*). Kim. Formülü $C_4H_4BrNO_2$ olan bromlu süksinimit türevi.

—ANSİKL. N— bromosüksinimit, bromun süksinimit'e etkimesinden elde edilir. Organik bireşimde bir aromatik halkaya ya da bir karbon-karbon çift bağına doğrudan bağlı karbon atomları üzerinde bir hidrojen atomunun bir brom atomuyla yer değiştirmesini sağlar.

BROMOTİTANAT a. (fr. *bromotitanate*). Kim. Formülü $M_2[TiBr_6]$ olan karmaşık tuz; formüldeki M, birdeğerli bir metali gösterir.

BROMOTOLUEN a. (fr. *bromotoluène*). Kim. Formülü C_7H_7 Br olan bromlu toluen türevi. (Benzil bromür, tek önemli izomeridir.)

BROMOURASİL a. (fr. *bromouracile*). Kim. Timin bazının bir benzeri. (5-Bromourasil ya da 5-BU, bakteri bakteriyofajlarda değişinimlere yol açar.)

BROMSGROVE, Büyük Britanya'da kent, Birmingham'ın G.-B'sında; 41 600 nüf.

BROM-STON → BRON - STON.

BROMSÜLFONFTALEİN ya da **B.S.P.** a. (fr. *bromesulfonphtaléine* ya da *B.S.P.*). **1.** Safrayla atılan boya maddesi. **—2.** *Bromsülfonftalein deneyi,* karaciğerin salgı işlevini yerine getirip getirmediğini araştırma deneyi. (Bu madde damardan uygun dozda şırınga edilir. Plazmadaki B.S.P. oranının azalmasını ölçmek için ara ara birçok kez örnek alınır. Elde edilen eğri B.S.P. klirensinin incelenmesini sağlar. Karaciğer yetmezliği ve safra yolları tıkanıklığı varsa B.S.P.'nin atılması azalır.)

BROMÜR a. (fr. *bromure*). Hidrobromik asidin tuzu ya da esteri.

—ANSİKL. Metal bromürler, hidrobromik asidin metale doğrudan etkimesiyle elde edilir. Bu amaçla hidrobromik asidin metal oksit ya da hidroksitlerle tepkimeye girmesi ya da bromun metallerle doğrudan bileşmesi sağlanır. Bromürler arasında çözünmeyenler yalnızca şunlardır: gümüş bromürler, kurşun bromürler, bakır I bromürler ve cıva I bromürler. Çözünmüş hidrobromik asit ve bromürler, gümüş nitratla verdikleri hafif sarımsı çökeltilerinden tanınır; tanınmaları için klorlu su da kullanılabilir. Klor, çözeltiden bromu açığa çıkarır; brom ise rengiyle tanınır ve karbon sülfürde toplanabilir.

Işıkta kararan gümüş bromür, fotoğrafçılıkta (jelatin içinde bromür emülsiyonuyla sıvanmış plakalar, filmler ve fotoğraf kâğıtları) kullanılır.

—Eczc. Yatıştırıcı ve hipnotik etkili bazı bromürler (potasyum, sodyum, kalsiyum bromür) tedavide kullanılır. Fakat kullanılış alanları çok sınırlıdır.

BROMÜRLÜ sıf. Bromür içeren bileşikler için kullanılır.

BRON, Fransa'da kanton (Rhône) merkezi, Lyon'un doğu-güney-doğu banliyösü; 40 514 nüf. (1992). Psikiyatri hastanesi. Havalimanı. Lyon Üniversitesi'ne bağlı tesisler.

BRONCA a. (isp. sözc.). Beceriksizlik gösteren ya da her zamanki başarı düzeyini tutturamayan toreroya seyircilerin yöneltti̇ği ıslık ve alaylar.

BRONCO a. Rodeo'larda binilen terbiye edilmemiş ürkek ve hırçın at.

BRØNDAL (Viggo), danimarkalı dilbilimci (Kopenhag 1887 - *ay. y.* 1942). Roman dilleri uzmanıydı; özellikle genel dilbilimle ilgilendi. L. Hjelmslev ile birlikte Kopenhag Dilbilim merkezi'ni kurdu, ''Aristoteles'ten modern mantıkçılara kadar, felsefenin yaratmış olduğu mantık kavramlarını dilde yeniden bulmaya'', anlambilimsel ölçütlere dayanarak, söylem bölümlerini yeni bir kurama bağlamaya çalıştı.

BRONGNIART (Alexandre Théodore), fransız mimar (Paris 1739 - *ay. y.* 1813). J. F. Blondel ile Boullée'nin yanında yetiştikten sonra, 1781'de Kraliyet mimarlık akademisi'ne kabul edildi. Askeri okul'un tamamlanmasında çalıştı ve Paestum'daki yunan tapınaklarından esinlenerek Saint-Louis d'Antin'deki [illegible] tırını inşa etti (bugün Condorcet lisesi). Yaptığı konaklarda daha yalın ve esnek bir üslubu benimsedi. Paris borsası'nın (yapımına 180[illegible]'de baş[illegible] chaise'in [illegible]

valides'e açılan caddelerin çizimlerini yaptı.

BRONGNİART (Alexandre), fransız yerbilimci ve madenbilimci (Paris 1770 - *ay. y.* 1847). Alexandre Théodore'un oğlu. Sèvres porselen fabrikasının müdürlüğünü yaptı (1800-1847). Sèvres müzesi'ni kurdu. *Traité des arts céramiques* (Seramik sanatları üzerine inceleme) adlı bir kitap yazdı (1844). Sorbonne'da (1808) ve Muséum'da (1822) profesörlük yaptı. *Traité élémentaire de minéralogie* (Madenbilim üzerine temel inceleme) [1807] ve Cuvier ile birlikte *Description géologique des environs de Paris* (Paris çevresinin yerbilimsel betimlemesi) adlı kitapları yayımladı [1822].

BRONGNİART (Adolphe), fransız botanikçi (Paris 1801 - *ay. y.* 1876). Alexandre Brongniart'ın oğlu. Tıp agrejesi. Botanik çalışmalarına bitki anatomisi ve fizyolojisi üzerindeki araştırmalarıyla başladı. 1828'de *Histoire des végétaux fossiles*'in (Fosil bitkilerin tarihi) yazımına koyuldu. 1833'te Muséum'a profesör atandı, 1834'te Bilimler akademisi'ne girdi. Bitki paleontolojisinin kurucusu olan Brongniart, Audouin ve Dumas ile birlikte *Annales des sciences naturelles*'i (Doğa bilimleri yıllıkları) kurdu ve çeşitli yapıtlar yazdı: *Prodrome d'une histoire des végétaux fossiles* (Fosil bitkiler tarihine giriş), 1828; *Considérations sur la nature des végétaux qui ont couvert la surface de la Terre aux diverses époques de sa formation* (Oluşumunun çeşitli dönemlerinde yeryüzünü örten bitkilerin yapısı üzerine inceleme), 1838. *Recherches sur les graines fossiles silicifiées* (Kumlaşmış fosil taneleri üzerine araştırmalar) adlı yapıtı ölümünden sonra yayımlandı.

BRONİEWSKİ (Władysław), polonyalı şair (Płock 1897 - Varşova 1962). *Dymy nadmiastem* (1927), *Troska i piesn* (1932) gibi devrimci nitelikte, *Bagnet na brón* (1943), *Drzewo Rozpaczagene* (1945) gibi yurtseverliğin yüceltildiği yapıtlardan sonra, kızının ölümü üzerine daha kişisel bir lirizme yöneldi: *Anka* (1956).

BRONKİOLO-ALVEOLER sıf. (fr. *bronchiolo-alvéolaire*). *Bronkiolo-alveoler kanser*, çok özel bir akciğer kanseri. (Yapısını bozmadan alveolların iç yüzünü sarar [silindirimsi epitelyoma] ve bazen çok aşırı miktarda olmak üzere bol balgam çıkarma ile kendini belli eder. Odakların genişleyip yaygınlaşmasıyla sonunda akut solunum yetersizliğine varır.)

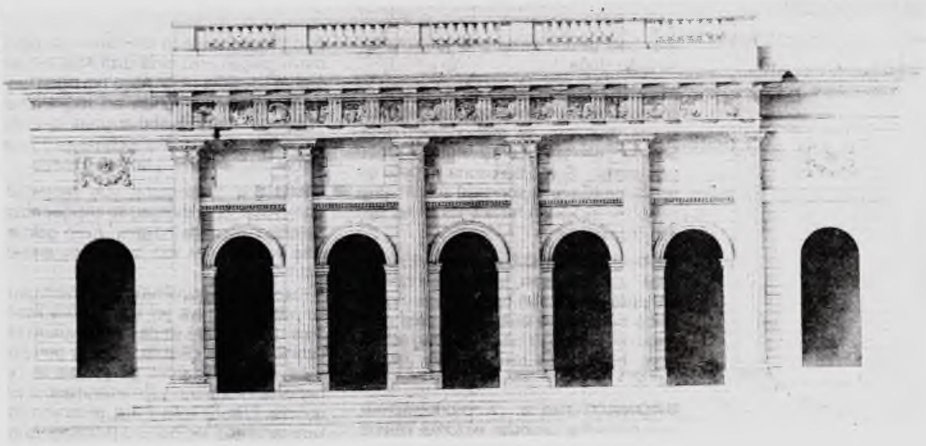
BRONKİOLO-ALVEOLİT a. (fr. *bronchiolo-alvéolite*). Uç bronşçuklarla onlara bağlı alveolların iltihabı. (Çoğu zaman bronşçukların tıkanmasına yol açan aşırı müküs salgılamasına neden olur. Anatomik olan bu tanımlama bronkioliti, alveoliti ve virüslü bronş-akciğer hastalığını kapsar.)

BRONKİYOLİZ a. (fr. *bronchiolyse;* yun. *brogkhia*, bronş, ve *lysis*, eritme'den). **1.** Bronş çeperlerini yıkıcı lezyon. Bronş erimesi. **—2.** *Genişletici bronkiyoliz*, bronşların genişlemesine yol açan uzun süreli irinleşme sonunda bronş çeperlerinde ortaya çıkan lezyon.

BRONKOEGOFONİ a. (fr. *bronchoégophonie*). Plörezilerde rastlanan titrek, acı tınlamalı bronkofoni.

BRONKOFONİ a. (fr. *bronchophonie;* yun. *brogkhia*, bronşlar, ve *phone*, ses'ten). Dinleme sırasında, akciğerden gelen sesin çok güçlü, fakat karmakarışık tınlaması. (Sesin akciğer dokusunun çok yoğun olduğu bir bölgeden geçerek kulağa ulaşmasından ileri gelir.)

BRONKOGRAFİ a. (fr. *bronchographie;* yun. *brogkhia*, bronşlar, ve *graphein*, yazmak'tan). Bronşların bir bölümünün, X ışınlarına saydam olmayan bir madde şırınga edildikten sonra radyolojik olarak in[illegible] (Bronkografi, özellikle bronş

Lauros-Giraudon

genişlemelerinin teşhisinde çok yararlıdır. Şimdi kullanılmakta olan iyotlu maddeler suda eriyen cinstendir; yağda eriyenler terk edilmiştir.)

BRONKOGRAM a. (fr. *bronchogramme;* yun. *brogkhia*, bronşlar, ve *gramma*, yazı'dan). Bronşların tümünün ya da bir bölümünün bronkografiyle elde edilen resmi. (*Hava bronkogram belirtisi*, standart bir akciğer radyografisindeki az ya da çok yaygın bir saydamsızlığın içinde anormal parlaklıkta bir bronş boşluğunun görünmesidir ve saydamsızlığın medyasten ya da plevradan değil akciğer prankimasından kaynaklandığının belirtisidir.)

BRONKOLİT a. (fr. *broncholithe;* yun. *brogkhia*, bronşlar, ve *lithos*, taş'tan). Bronşlarda oluşan kireçtaşı. (Bronş taşları, bronşların çevresinde bulunan gangliyonların kireçlenmesinden oluşur. Bunlar, bronş çeperinde yara açarak bronş boşluğuna düşebilir. Kan tükürmeye, hatta bronş tıkanmalarına da neden olabilir.)

BRONKOLİTİYAZ a. (fr. *broncholithiase*). Az ya da çok yaygın olarak bronşların içine ya da çeperlerine yerleşmiş bronş taşlarının varlığı. Taşlar, standart bir göğüs röntgeninde net olarak görülür.

BRONKOMALASİ a. (fr. *bronchomalacie;* yun. *brogkhia*, bronşlar, ve *malakos*, yumuşak'tan). Bronş çeperlerinin yumuşaması. Özellikle iltihaplı devrelerde bronşların az ya da tam kollapsusuna neden olabilir. Özellikle tıkayıcı bronkopnömonilerin gelişmesi sırasında rastlanır.

BRONKOPATİ a. (fr. *bronchopathie;* yun. *brogkhia*, bronşlar, ve *pathos*, hastalık'tan). Nedenleri ve belirtileri ne olursa olsun bronşların birini ya da birçoğunu saran hastalık.

BRONKOPLEJİ a. (fr. *bronchoplégie;* yun. *brogkhia*, bronşlar, ve *blege*, inme'den). Bronş kaslarındaki bir felçten ötürü bronş çaplarının daralması.

BRONKOPNÖMONİ a. (fr. *broncho -pneumonie*). Bronşçukların ve akciğer keseciklerinin iltihabı.

—ANSİKL. Bronkopnömoniler akciğer parankimasının öteki iltihaplarından (pnömoni, konjestiyon) çoğunlukta iki taraflı olması ve lezyonların yaygınlığıyla ayrılır. Klinik tablo çoğunlukla ağırdır; başlıca belirti nefes darlığıdır ve ölümle sonuçlanabilecek bir gelişme de görülebilir. Bronkopnömoniler, özellikle küçük çocuklarda, ihtiyarlarda ve önceden başka bir hastalıktan ötürü zayıf düşmüş kişilerde (kalp hastalıkları, bağışıklıkları kaybolmuş olanlar) görülür. Kökenleri bakteri enfeksiyonu (pnömokok, streptokok), virüs enfeksiyonu (kızamık, grip, parainflüenza) ve bazen de mantarlar (aspergillus) olabilir.

—Vet. Hayvanlarda bronkopnömoni çoğunlukla enfeksiyon kökenlidir ve çeşitli ültravirüslerle bakterilerin etkisinden doğar. Özellikle genç hayvanlarda sık görülür. Küçükbaş hayvanlarda ya da domuzda, akciğer parankimasını akciğer kılkurtlarının sarsması, kanatlılarda, solukborusuna, bronşlara ve havakeselerine mikroskobik bir mantar olan *Aspergillus fumigatusun* yerleşmesi ve buralarda hızla çoğalması (asperjilloz) asalaklı bronkopnömoniye yol açabilir.

BRONKOPNÖMOPATİ a. (fr. *broncho -pneumopathie;* yun. *brogkhia*, bronşlar, *pneumon, -onos*, akciğer, ve *pathos*, hastalık'tan). Nedeni ne olursa olsun, bronşların ve akciğerin birlikte hastalanması.

BRONKORE a. (fr. *bronchorrhée;* yun. *brogkhia*, bronşlar, ve *rhein*, akmak'tan). Süreğen bronşitlerde ya da bronş genişlemelerinde görülen bol miktarda mukus ya da irinli mukus (öksürük nöbetlerinde) biçiminde balgam çıkarma.

BRONKOSEL a. (fr. *bronchocèle;* yun. *brogkhia*, bronşlar, ve *khele*, ur'dan). Bronşun alt yanında oluşan iltihap kökenli (alelade enfeksiyon, verem ya da kanser) ve irin, kaseum ya da mukus dolu bir stenozdan ileri gelen yerel bronş genişlemesi. (Bir bronşla bağlantılı gazlı boyun uru da sözkonusu olabilir.)

BRONKOSKOP a. (fr. *bronchoscope;* yun. *brogkhia*, bronşlar, ve *skopein*, bakmak'tan). Solunum borusunun ve bronşların muayenesinde kullanılan endoskop türü.

—ANSİKL. Bronkoskop, aşağı yukarı 40 cm uzunluğunda ve bir santimetreden daha küçük çapta bükülmez madeni bir tüptür. Aydınlatma, uzaktan güçlü ve ayarlanabilir "soğuk ışık" veren bir dış kaynaktan gelen bir ışınla tüpün çeperine yerleştirilmiş bir kuartz çubuğun ya da cam liflerinin parlatılmasıyla elde edilir. Aynı boru gibi bükülemeyen pensler parça alımını, elektrokoagülasyon yapmayı, günümüzde lazerin kullanılmasını ve bazı tedavilerin gerçekleştirilmesini (küçük bir urun çıkarılması, pıhtılaştırma, delme) sağlar.

BRONKOSKOPİ a. (fr. *bronchoscopie;* yun. *brogkhia;* bronşlar, ve *skopein*, bakmak'tan). Bükülmez bir tüp aracılığıyla doğrudan doğruya soluk borusunu ve büyük bronşları muayene etmeye yarayan teknik. Yeteri kadar parça alınmasına ve gerektiğinde yabancı cisimlerin çıkarılmasına yarar. (Günümüzde durumun elverdiği oranda bükülebilir tüpler ya da fibroskoplar kullanma eğilimi vardır, bunların kullanımı daha kolay olup, yapılan işleme fibroskopi adı verilmektedir.)

BRONKOSPAZM a. (fr. *bronchospasme;* yun. *brogkhia*, bronşlar, ve *spasmos*, çırpınma'dan). Bronşların çaplarını daraltan çırpınmalı kasılma.

—ANSİKL. Az ya da çok şiddetli, fakat yaygın olan bronkospazm kendi kendine ya da ilaçla ortadan kalkabilir. En tipik şekli astım krizinde görülür ve hastayı oturmaya zorlayan şiddetli bir soluk verme yavaşlığıyla kendini belli eder. Uzun sürerse, morarma ve boğulmaya neden olur, teh-

Paris'teki Sainte-Foix konağı için Alexandre Theodore **Brongniart**'ın yaptığı desen
Carnavalet müzesi, Paris

Dr Fournié-C.N.R.I.

normal **bronkoskopi**

likeli hale gelirse hastaneye yatırılma zorunluğu doğar.

BRONKOSPİROMETRİ a. (fr. *bronchospirométrie;* yun. *brogkhia;* bronşlar, *speira,* burulma, ve *metron,* ölçü'den). Solunum işlevlerinin araştırılmasını sağlayan yöntem. Soluk borusuna iki yollu bir sondanın (Carlens sondası) sokulmasıyla her iki akciğerin havalandırılması ayrı ayrı ölçülür.

BRONKOSTENOZ a. (fr. *bronchosténose;* yun. *brogkhia,* bronşlar, ve *stenos,* dar'dan). Bronşların herhangi bir noktasında bulunan ve bulunduğu yere göre soluk verirken özgül bir ses çıkaran (wheezing), hatta soluk alma sıkıntısı yaratan darlık.

BRONKOTOMİ a. (fr. *bronchotomie;* yun. *brogkhia,* bronşlar, ve *tome,* kesme'den). Ameliyat gerektiği hallerde bir bronşun açılması (bronş içinde bulunan bir urun ya da yabancı bir cismin çıkarılması).

BRONNEN (Arnolt), avusturyalı oyun yazarı (Viyana 1895 - Berlin 1959). Anlatımcılıktan natüralizme (*Vatermord,* 1920; *Exzesse,* 1923; *Reparationen,* 1926), devrimci anarşizmden nasyonal sosyalizme, daha sonra da komünizme geçti ve izlediği yolu *Arnolt Bronnen gibt zu protokoll* adlı özyaşamsal yapıtında çözümledi.

BRONSART VON SCHELLENDORF (Paul), alman general (Dantzig 1832 - Schettnienen 1891). 1870'te Sedan teslim görüşmelerini yürüttü ve 1883'te savaş bakanı oldu. *Der Dienst des Generalstabs im Frieden und im Krieg* (Savaşta ve barışta kurmay hizmetleri) adlı bir kitap yayımladı.

BRONSART VON SCHELLENDORF (Walter), alman general (Dantzig 1833 - Berlin 1914), Paul Bronsart von Schellendorf'un kardeşi. 1866 ve 1870 savaşlarına katıldı. 1893'te savaş bakanı oldu; alman ordusuna iki yıllık zorunlu askerlik hizmetini getirdi.

BRØNSTED (Johannes Nicolaus), danimarkalı kimyacı (Varde, Jylland 1879 - Kopenhag 1947). Kopenhag Üniversitesi laboratuvarında asistanlık (1905) ve 1909'da fiziksel kimya profesörlüğü yaptı. Kimyasal tepkimelerin kinetik incelemesine ve çözeltilerin termodinamiğine önemli katkıları oldu. Özellikle asit-baz çiftini tanımlayıp Arrhenius'un iyonlar kuramını yenilemesiyle tanındı. İsveçli Hevesy ile birlikte civa izotoplarının ayrılması üzerine çalışmalar yaptı.

BRONSTEİN → TROÇKİ

BRON-STON ya da **BROM-STON,** tibetli buddhacı. 1042'de Tibet'e yerleşti; buddhacılığı başlıca din olarak yerleştirmeye çalışan ünlü hintli usta Atisa'nın en önemli izleyicisi oldu. Atişa'nın öğretilerini temel alarak, ruhun en mükemmel "boşluğu"na *(şunyata)* erişmek için katı bir disiplin öneren *Bko'-gdams-pa* ("Ana ilke'ye bağlananlar") tarikatını kurdu.

bronşlar: bronşların dallanma şeması

BRONŞ a. (fr. *bronche;* yun. *brogkhia'*dan). Anat. Solukborusu ile akciğer hava petekleri arasında havanın gidip gelmesine yarayan yarı katı boru. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *Bronş büzülmesi,* bronşların çaplarında daralmaya yol açan bronş kasılması. (Bronkopleji ya da bronkospazm biçiminde ortaya çıkabilir. || *Bronş genişlemesi,* bronş kaslarının gevşemesi ve bu nedenle, bronşların çapının artmasına yol açması. || *Bronş kökenli kist,* embriyon kökenli tehlikesiz akciğer uru (solukborusundan ya da kalın bir bronştan biten tomurcuk). [Başlangıçta klinik hiçbir belirti vermez, röntgende akciğer içinde ya da medyastende yuvarlak bir odak şeklinde görünür; sonradan, solukborusu, bronş, yemekborusu ya da damarlar üzerine baskı yapabilir. Ameliyatla çıkarılması kesinlikle zorunludur, torakotomiyle yapılan ameliyat teknik hiçbir sorun yaratmaz.]

—Pnömol. *Bronş hastalıkları,* lezyonların yerine ve yaygınlığına, bir de akciğerlerin havalandırılması üzerindeki etkilerine göre değişik ağırlıkta olabilen hastalıklardır. Başlıca bronş hastalıkları şöyle sıralanabilir: bronş mukozasının akut ya da süreğen iltihabı (bronşit), yerel tıkanmalar (urlar, yabancı cisimler, daralma), yaygın tıkanmalar (bronkospazm), bronş genişlemesi ve bronş kıkırdağı hastalıkları (trakeobronşik diskinezi). Önceleri ayrı olan bu hastalıklar er ya da geç birleşebilir.

—Ted. *Bronş emme,* bir bronş fibroskopu ya da bir bronkoskop aracılığıyla, öksüremeyen hastanın bronşlarından doğrudan doğruya koyu ve irinli salgıları, hatta yabancı cisimleri, emip çıkarmaya yarayan teknik (Böylelikle, bazen entübasyon yapmaya gerek kalmaz.) || *Bronş genişletici,* bronşları genişleten ilaç.

—ANSİKL. Balıkların çok az bir bölümünde (polypterus, dipneusta, crossopterygii) ve dört bacaklıların tümünde akciğer vardır, ama bronşlar ilk kez bazı sürüngenlerle başlayarak soluk borusunun bir alt bölümü olarak ortaya çıkar. Bronşlar kıkırdak halkalı yapıya ancak timsahlarda kavuşur. Memelilerde bronşlar, ağaç dalları gibi karmaşık bir şekilde dallanarak hava peteklerine ulaşır. Kuşlarda bronş sistemi bir hava kılcal boruları ağı oluşturarak hava keseleriyle akciğer dışına çıkar; bu hava keselerinin genişlemesi ve kasılması uçuş sırasında akciğerlerin havalandırılmasını sağlar.

İnsanda solukborusu, beşinci sırt omuru hizasında biri sağda, öbürü solda olmak üzere iki bronşa ayrılır. Her bronş, kendine denk düşen akciğer atar ve toplardamarının arkasında ve bronş damarlarının önünde yer alarak ilerler. Daha geniş çaplı olan ve azigos yayıyla çevrilerek sağ pnömogastrik damarla çaprazlaşan sağ bronş içerde içbükey bir eğri çizer; aort yayıyla çevrilen ve inen aort ile sol pnömogastrik damarla çaprazlaşan sol bronş uzun S biçiminde bir kıvrım yapar. Her bronş kendisine bağlı akciğere girdikten sonra, akciğer lopçuklarına ulaşıncaya kadar birçok dala ayrılır. Lopçukların içine giren bronşlar da akciğer hava peteklerine giden *uç bronşçuklara* kadar birçok küçük dala bölünür.

BRONŞÇUK a. Bronşların akciğer içindeki küçük dalı.

—Patol. *Bronşçuk iltihabı,* bronş çapını daraltarak tıkanmalara yol açabilecek ölçüde irinli salgı yaratan bronşçuk hastalığı.

BRONŞEKTAZİ a. (fr. *bronchectasie;* yun. *brogkhia,* bronşlar, ve *ektasis,* genişleme'den). Bronşların genişlemesi. (Eşanl. BRONŞİEKTAZİ.)

BRONŞİT a. (fr. *bronchite;* yun. *brogkhia,* bronşlar, ve *-itis,* hastalık bildiren ek'ten). Bronş iltihabı.

—ANSİKL. Bronşit solunum yollarının en sık görülen hastalığıdır. Başlıca özellikleri, mukoza koryonunun şişmesi ve kan toplaması, akyuvarların damar çeperini aşması, epitelyum döküntüsünün doğurduğu sümüksü bir sıvının aşırı ölçüde salgılanması ve bunun öksürüğe neden olmasıdır. Bütün bronşitlerin ortak belirtileri şunlardır: bronş salgılarını dışarıya atmaya yarayan öksürük, çıkarılmaları az ya da çok zor olan sümüksü, sümüksü-irinli ya da irinli balgam; özellikle yaygın bronşitlerde daha çok görünen nefes darlığı daha çok başlangıçta, öksürünce görülen göğüs ağrısı. Hastanın göğsü aletle dinlediğinde çınlamalı, sulu, horultulu ve/ya da ıslıklı, çoğunlukla yaygın, bazen de bölgesel hırıltılar duyulur. Gelişmeleri göz önüne alındığında bronşitler akut ve süreğen olarak ikiye; kapladıkları alan göz önüne alındığında yaygın ya da sınırlı olarak ikiye ayrılırlar.

Akut bronşit, az ya da çok şiddetli olur ve çoğunlukla üst solunum yollarından aşağıya yayılan bir enfeksiyondan ileri gelir. Özellikle tütünle ve bronşlara dokunan şeylerle (evde, işyerinde ya da şehirde hava kirlenmesi) daha da kolaylaştırılan bronşit, bir virüs enfeksiyonunun (grip, kızamık, boğmaca), bir bakteri enfeksiyonunun (streptokok, para enfluenza) ya da bir mantar hastalığının akciğere yerleşmesinden doğar. Hastalık göğüskemiği arkasında duyulan ağrı ve yanma, genel rahatsızlık, ateş yükselmesi, balgamsız kuru ve kesik kesik öksürmeyle başlar. Sonra belirtiler biraz hafifler, öksürük dolgunlaşır az ya da çok irinli balgam çıkmaya başlar. Sağlıklı bir kişide hastalık yavaş yavaş hafifleyerek bir iki haftada iyileşmeyle son bulur. Tedavi için iltihap önleyici ve bronş salgılarını sulandırıcı ilaçlar ve gerektiğinde antibiyotik kullanılır.

Sınırlı ya da *bölgesel akut bronşitler,* bronşun sadece bir dalında ortaya çıkar. Nedenleri yukarıda anlatılanların aynıdır; bilinmeyen nedenlerle kan tükürmeye ve ilgili bronşun tıkanmasından ötürü solunum ve havalandırma bozukluklarına yol açabilir.

Süreğen bronşit ilerleyici bir hastalıktır, bronş salgısının artmasına bağlı sürekli ya da kesintili bir öksürükle kendini belli eder. Öksürük iki yıl boyunca, yıl içinde ille de art arda olmamak üzere en az üç ay süreyle meydana çıkar. Böylelikle az ya da çok büyük bir hızla süreğen solunum yetersizliğine doğru ilerler.

—Vet. Enfeksiyonlu bronşitler yer yer olabileceği gibi salgın halinde de olabilir. Örneğin tavuklarda görülen enfeksiyonlu bronşit salgın halinde bütün tavuklara bulaşır ve yumurta veriminin önemli ölçüde düşmesine neden olur. Bir de asalak ya da solucan kökenli bronşitler vardır. Bunları *metastrongylidae* familyasının *dictyocaulus* (gevişgetirenlerde) ya da *meta strongylus* (domuzda) cinsinden ipsisolucanlar yapar.

BRONŞİTLİ sıf. Bronşiti, özellikle süreğen bronşiti olan.

BRONTE, İtalya'da kent, Sicilya'da, Etna yanardağının eteğinde, Simeto ırmağı vadisinde; 20 100 nüf. Sicilya kralı Ferdinando III, 1799'da kenti dukalığa dönüştürerek ingiliz amirali Nelson'a verdi.

BRONTË kardeşler, ingiliz kadın romancılar CHARLOTTE (Thornton, Yorkshire, 1816 - Haworth 1855), EMILY (Thornton 1818 - Haworth 1848), ANNE (Thornton 1820-Scarborough 1849). Babaları bir anglikan papazı (onların ölümünden sonra bir süre daha yaşadı), anneleriyse bir metodistti (1821'de genç yaşta öldü). Brontë kardeşler huysuz bir halanın elinde yetiştiler. Öteki iki kızkardeşleri veremden, ailenin tek erkeği BRANWELL (1817-1848) de aşırı afyon (o zaman ilaç

öldü. Bronte kardeşler de veremden kurtulamadılar. Özellikle Emily tedavi olmayı kabul etmedi. Üç kardeş birlikte, **Ellis, Acton** ve **Currer Bell** takma adlarıyla *Poems* adlı bir kitap yayımladılar (1846). Charlotte, *Jane Eyre* (1847), *Shirley* (1849), *Villet* (1853) ve *The Professor*'ı (1857) yazdı. Emily'nin *Rüzgârlı bayır*'ı (Wuthering Heights) [1847] ancak 2 adet satıldı. Anne ise *Agnes Grey* (1847) ile *The Tenant of Wildfell Hall*'ı (1848) kaleme aldı. Bütün bu yapıtlarda kahramanlık tutkusu, yerleşik değerlere düşmanlık, ödünsüz bir ahlak anlayışı, özgürlükçü bir tutum göze çarpar: her ruh için bir kurtuluş vardır; hareket büyük bir haz kaynağıdır; eylem erdemi getirir ve tutku olgunlaşmayı sağlar. Topraklarını, işlerini ya da tutkuyla bağlandıkları kardeşlerini yitiren kadınlar kin duymakta haklı olduklarına kendilerini inandırmanın gizli gizli yollarını ararlar. Bireysel çatışmalarla toplumsal çatışmaların kesiştiği bu romanlarda "kadın romanı" romantizmin en olgun biçimine kavuşur.

BRONTEUS a. Paleont. SCUTELLUM'un eşanlamlısı.

BRONTOSAURUS a. (yun. *bronto-*, gökgürültüsü, ve yun. *-saura*, kertenkele'den). *Sauriscia* takımının *Sauropoda* alttakımından fosil sürüngen. (En büyük dinazorlardan biridir. Leğen kemiği sürüngenlere özgüdür. Dört ayaklı olan *Brontosaurus*'un uzunluğu 20 m'ye varır. Kuzey Amerika'daki Jura ve Alt Tebeşir katmanlarında kemikleri bulunmuştur.

BRONTOTHERİUM a. (yun. *bronto-*, gök gürültüsü, ve yun. *-there*, yabanıl hayvan'dan). Kuzey Amerika ve Asya'daki Eosen ve Oligosen katmanlarda bulunmuş, tekparmaklı fosil memeli. (*Brontotherium*'lar gergedan boyundaydı ve davranışları da gergedana benziyordu. Burnunda iki çatallı bir boynuzu vardı.)

BRONX, ABD'de borough, Manhattan'ın K.-D.'sunda; 1 169 000 nüf.

BRONZ a. (fr. *bronze;* ital. *bronzo;* belki lat. *Brundisium,* Birindisi'den). **1.** Kalıpla kolayca biçim verilebilen yüksek bakır oranlı (çoğunlukla % 80'in üzerinde) bakır-kalay alaşımı. (Bronz terimi genellikle manganez içeren bazı özel pirinçler ve alüminyum tuncu gibi diğer bakırlı alaşımlar için kullanılır.) [Eşanl. TUNÇ, KIZIL.] (Bk. *ansikl.* böl. Metalürj.) **—2.** *Bronz rengi,* kızıla çalar kahverengi.

—Metalürj. *Bronz taklidi,* bronzu andıran bakır ve çinko alaşımı. || *Antimonlu bronz,* en çok % 2 antimon içeren bakır-kalay alaşımı. (Antimon katkısı bakır-kalay alaşımlarının sertliklerinin yükselmesini sağlar, ne var ki kırılganlıklarını da artırır. Bu yüzden antimonlu bronzlar ancak çok özel uygulamalarda kullanılır; örneğin kimi boru donanımlarının contaları bu alaşımdan yapılır.) || *Fosforlu bronz,* fosfor katkısıyla oksidi giderilmiş bakır-kalay alaşımı. (Fosfor oranı % 0,1'in üzerindedir.) || *Gözenekli bronz,* yüksek debili filtrelerin ya da kendinden yağlayıcı yatakların yapımında kullanılan ve sinterlenerek elde edilen bakır-kalay alaşımı (gözenekler yağ deposu işlevi görür). || *Kurşunlu bronz,* % 8 ile 30 oranında kurşun içeren bakır-kalay alaşımı. (Kurşunlu bronzlar yağlanmadan çalışabilen taşıyıcı yüzeylerde kullanılır. Kurşun, bronz içinde çözünmediğinden, sürtünme sırasında dokunma yüzeylerine yayılır. Ayrıca kurşun ve çinko katkılı bronzlardan konut musluklari yapımında yararlanılır.) || *Sürtünme bronzu,* yataklar, burçlar, kızaklar, çarklar, dişliler, vb. gibi sürtünmeden kaynaklanacak yıpranmaya karşı dayanıklı mekanizmaların yapımında kullanılan bronz. (Bu bronzların yapısında, görece dövülgen bir matris oluşturan bir ana faz [bakır ve kalay fazı] ve faz içinde dağılan sert bir bileşen [ötektoit ya da ötektik biçiminde Cu_3Sn bileşiği ya da Cu_3P bileşiği] bulunmalıdır. Sürtünme bronzları % 12 oranında kalay içerir.) || *Top bronzu,* eskiden top namluları yapımında kullanılan, % 8 ile 10 kalay ve % 2 ile 4 çinko içeren bakır ağırlıklı alaşım.

—Nümism. İçinde yüksek oranda bakır alaşımı bulunan antikçağ parası. (Paslanmış bir parayı incelerken saf bakırı, pirinci [0,70 bakır, 0,30 çinko] ve gerçek bronzu [0,95 bakır, yakl. 0,05 kalay] ayırt etmek çok zordur.)

—Tarönc. *Bronz çağ* → TUNÇ ÇAĞ.

◆ sıf. **1.** Bu alaşımdan yapılmış şey için kullanılır: *Bronz heykel.* **—2.** *Bronz ten, yüz,* yanmış, tunçlaşmış ten, yüz.

—ANSİKL. Metalürj. Bronz eskiden, bakır ve kalay cevherleri doğrudan indirgenerek elde edilirdi. Erime ve kalıplama kolaylığı, sertlik, mekanik dayanım, tını, parlatılma, gümüş ve altına yakın renk gibi özellikleri nedeniyle Antikçağ'da ev eşyaları, alet, silah ve heykel yapımında yaygın olarak kullanıldı.

Bronzlar, dökümden önce bakır ve kalayın yükseltgenmiş bileşenleri, fosforla indirgenerek elde edilen döküm alaşımlardır. Ham döküm bronzlarının belirli bir dandritik yapısı vardır. Kalay oranı % 10'dan düşük olan bronz külçeleri soğukta dövme, haddeleme ya da çekme ile biçim değiştirebilir. Bronzların kalay yüzdesi daha yüksek olursa sıcakta işlenir. Bu alaşımlar kullanım koşullarına göre aşağıdaki oranlarda kalay içerirler:

— % 3 ile 8 kalay (tekfazlı alaşım); haddelenmiş pullardan madalya ve para yapılır. Yıpranmaya karşı iyi bir dayanım gösteren bu dövülgen bronzlar verilen rengi ve parlaklığı korurlar. Bu bronzdan ayrıca, mücevhercilikte ya da süslemede kullanılan çubuklar ve teller elde edilir;

— % 8 ile 12 kalay içeren bronzlardan, deniz suyunun ya da belli kimyasal ortamların (karter, musluk) etkilerine dayanabilecek mekanik parçalar, dişliler ve her tür eşya üretilir;

— % 13 ile 20 kalay bulunan bronzlardan, sürtünmeyle karşılaşan parçalar (yastıklar, yataklar vb.) yapılır;

— % 20 ile 30 kalay taşıyan bronzlardan çan ve zil dökülür. Bu tür bronzların, titreşimleri sönümleme gücü zayıftır; bu yüzden tını uzun sürer;

— % 30 ile 40 kalay içeren bronzlar, eskiden ayna yapımında kullanılırdı. Sert ama kırılgan olan bu beyaz alaşımlar (bronzun rengi, kalay oranı arttıkça pembeden yeşilimsi sarıya ve gri-beyaza kadar değişir) parlatıldığında çok iyi sonuç veriyordu.

—Süslem. sant. İslam maden sanatında bronz, özellikle döküm tekniğinin uygulandığı yapıtlarda çokça kullanılmıştır. Bunlara, kaliteyi yükseltmek amacıyla zaman zaman belirli ölçülerde başka madenler de katılmıştır. Örneğin, Kirman bronzu olarak tanınan ve çok değerli olan bir alaşıma % 10 oranında gümüş konuyordu.

Erken İslam döneminde (VII. yy. ortaları - XI. yy. ortaları) madeni eşyalar (ibrik, vazo, maşrapa, tabak, tepsi, tas, vb.) çoğunlukla gümüşten, bir bölümü de bronzdan yapılıyordu. Bunlar biçimleri, yapım teknikleri ve bezemeleriyle sasani sanatıyla yakın benzerlikler gösterir. Yapımlarında döküm ve dövme, bezemelerindeyse kabartma, kazıma, savatlama ve yaldız gibi teknikler kullanılmıştır. Ancak bunların yanı sıra değişik biçimler de (sekizgen tepsi; kayık gibi ince, uzun ve iri dilimli tas; küresel gövdeli, ince, uzun boyunlu, horoz biçiminde emzikli ibrik) denenmiştir. Bu dönemde sasani yapıtlarında görülmeyen, madene başka bir maden kakma ve ajur tekniğinde bezemelerin de ilk örnekleriyle karşılaşılır. Madene bir başka maden kakma tekniği ilk kez VIII. - X. yy.'larda Horasan'da uygulanmış, daha sonra XII. yy. ortalarında Selçuklular'da büyük bir gelişme göstermiş, XIII. yy. başlarında İran'dan Mezopotamya'ya ve tüm Yakındoğu'ya yayılmıştır.

Mısır'da Fatımiler döneminde yapılan bronz eşyalarda çoğunlukla döküm tekniği kullanılmış, üzerleri kazıma tekniğiyle bezenmiştir. Bunlar hayvan biçiminde su kapları ve çeşme süsleridir. XI. ve XII. yy.'lara tarihlenen, bir bölümü Mısır'a bir bölümü de fatımi kültürü alanına giren müslüman İspanya'ya bağlanan bu yapıtlarda İran etkisi görülür. Bronz hayvan figürlerinin tümü kazıma tekniğiyle bezenmiş tek parça yapıtlardır.

Selçuklular ile birlikte değerli madenlerin kullanımı azalmış, buna karşılık bronz ana malzeme olmuştur. Ancak selçuklu ustaları, bronzdan yaptıkları eşyalarda altın, gümüş gibi değerli madenleri aratmayacak yetkinliğe ulaşmışlardır. Çoğunlukla döküm tekniğiyle elde edilen bu yapıtlarda, tüm bezeme teknikleri büyük bir başarıyla uygulanmıştır. Kakma tekniğinde, bronz üzerine dolgu olarak kırmızı bakır ve gümüş kullanılıyor, ajur ise tüm yüzeylere uygulanıyordu. İran Selçukluları'nda da bronz yapıtlar döküm ya da dövme tekniğiyle yapılmış, kabartma, kazıma, ajur ya da kakma tekniğiyle bezenmiştir. Dünyanın çeşitli müzelerinde ve koleksiyonlarında bu dönemden tepsiler, leğenler, ibrikler, buhurdanlar, hayvan biçiminde süs eşyaları, aynalar, havanlar, şamdanlar, bakraçlar, kandiller bulunmaktadır.

Fleming

Anne, Emily ve Charlotte **Brontë** (soldan sağa)
Patrick Branwell Brontë'nin tablosu
National Gallery, Londra

bir **brontosaurus**'un iskeleti ve temsili resmi

bronz tanrıça heykelciği
İ.Ö. VII. yy.'ın ilk çeyreği
İzmir müzesi

Anadolu Selçukluları'nın XI.-XIII. yy.'lar arasına tarihlendirilen madeni yapıtlarının çoğu bronz ve pirinçten yapılmıştır. Bu dönemde özellikle Artuklu bölgesi ve Konya'da üretilen bronz yapıtlar üstün teknikleriyle dikkati çeker. Bunlardan biri Ankara Etnografya müzesi'nde sergilenen ve Konya'da yapılmış olan (1280/1281) bir kandildir. Üzerinde Nurettin Artuk Şah'ın adının bulunduğu, kazıma ve kabartma tekniklerinde bezemeli bronz ayna (XIII. yy.) ve Cizre Ulu camisi'nin karşılıklı iki ejder ve ortada aslan başı figürlü kapı tokmakları (XIII. yy. başı) [ejderlerden biri İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi'ndedir], Artuklu bölgesinden önemli örneklerdir. Bunlara Diyarbakır müzesi'ndeki bronz sfenks heykelciği, İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi'ndeki davul (XIII. yy. Artuklu), XIII.-XIV. yy.'lara tarihlendirilen şamdan, XII-XIII. yy.'dan dirhemler ve havanlar, Konya Mevlana müzesi'ndeki kuş kafesi biçimindeki kandil zarfı (XIII. yy. ikinci yarısı), Topkapı sarayı müzesi'ndeki bronz havanlar (XII-XIII. yy. Artuklu) eklenebilir.

XIV. yy. ortalarından başlayarak maden sanatlarında görülen gerilemeye koşut olarak bronzdan yapılan yapıtlar da azalmaya başladı. Bu arada madenlerin kullanımı değişik alanlara kaymış, tunçtan toplar dökülmüştür. Ancak bir süre sonra Osmanlılar'da maden sanatları yeniden gelişmeye başladı, çeşitli madenlerden günlük eşyalar yapıldı. İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi'ndeki, 1490 tarihli, kazıma tekniğinde bezemeli mihrap şamdanları bu döneme örnek gösterilebilir. Ayrıca bronzdan eşyalar, kandiller, buhurdanlar vb. yapılmıştır. Bronz, osmanlı yapılarında da yaygın biçimde kullanılmıştır. Dökme tekniğindeki tokmaklar, halkalar, kilit ağızları kabartma ya da oyma tekniğinde bezemelidir. Bu tür küçük parçalar yanında, İstanbul Sultanahmet camisi'nde olduğu gibi kapı kanatlarının tüm yüzeyinin bronzla kaplandığı da olmuştur. Ayrıca, çoğunlukla geçmeli geometrik motiflerden oluşan pencere parmaklıkları da bu dönem bronz işçiliğine örnek gösterilebilir (Topkapı sarayı Murat III köşkü, Bursa Yeşil türbe, İstanbul Yeni cami ve sebili, Topkapı sarayı kubbealtı, Nuruosmaniye camisi sebili). [→ Kayn.]

Lauros Giraudon

il **Bronzino**
İsa'nın çarmıhtan indirilişi
(1544-1545'e doğru.)
musée des Beaux-Arts, Besançon

BRONZARIGİLLER a. Küçük, delici zarkanatlı böcek familyası. (Bazen kanatsızdır. Kurşuni ya da sarıdır. Hep başka böceklerde asalak yaşar. Familya, birçok tür içerir ve 15'i aşkın altfamilyaya ayrılır.)
—ANSİKL. Bronzarıgiller yumurtalarını, birçok böceğin (pulkanatlılar, eşkanatlılar ve ikikanatlılar) yumurtaları ya da larvalarının bedeni içine bırakır. Tarıma zararlı böceklere karşı biyolojik mücadelede bronzarıgillerden yararlanılır.

Bronze Star Medal ("bronz yıldız madalyası"), askerlerin kahramanca ya da örnek davranışlarını ödüllendirmek amacıyla 4 şubat 1944 tarihinde oluşturulan amerikan nişanı. Simgesi: Silver* Star'da olduğu gibi beş köşeli bronz bir yıldız. Beyaz kenarlı kırmızı kurdele ortasında, beyaz zırhlarla çevrili dikine bir mavi çizgi bulunur. (→ NİŞAN levhası.)

■ **BRONZİNO** (Agnolo TORİ, **il** —denir), italyan ressam (Monticelli 1503 - Floransa 1572). Pontormo'nun öğrencisi ve Floransa saray sanatının en belirli temsilcisi. Palazzo Vecchio'daki dekorların (Eleonora di Toledo kilisesi, 1555-1564) yanı sıra, durgun ve görkemli tören portreleri yaptı. (*Cosimo I*, *Lucrezia Panciatichi*, vb., Uffizi galerisi).

BRONZİT a. (fr. *bronzite*). Miner. Magnezyum bakımından zengin ortorombik piroksen; enstatit-ortoferrosilikat serisine aittir.

BRONZLAMA a. Boyac. **1.** Bir boya katmanında çok renkli bozulmayla ortaya çıkan esmerleşme. **—2.** Bir boya katmanına yüzeysel olarak uygulanan ve ikirenklilik etkisi oluşturan son işlem.
—Graf. → YALDIZLAMA.

BRONZLAŞMA a. Bronzlaşmak eylemi.
—Boyac. Bir boya katmanının tozlaşarak bozulması. (Bu bozulma ışığın yayınımından kaynaklanır.)
—Kozmet. Bronzlaşma lambasının yaydığı morötesi ışınlarla cildin yapay olarak esmerleşmesi.

BRONZLAŞMAK gçz. f. **1.** Bir şeyin, rengi bronz rengine dönüşmek. **—2.** Bir kimse, bir kimsenin bedeni, bedeninin bir bölümü, güneşte, açık havada, denizde vb. ya da yapay yöntemlerin etkisiyle kahverengi bir renk almak: *Tatilini plajda güneş altında bronzlaşarak geçirmek. Güneyden bronzlaşmış olarak döndü. Bronzlaşmak için krem.*

◆ **bronzlaştırmak** ettirg. f. Bronzlaşmasını sağlamak.
—Metalürj. Havada ısıtma yoluyla yükseltgeyerek bir metale mavimsi ya da kahverengi bir renk vermek.

BRONZLAŞTIRICI sıf. Güneş çarpmasını önleyerek güneşte yanmayı hızlandıran ya da güneş olmadan da bronzlaşmayı sağlayan maddelere denir.
—Kozmet. Yapay yolla bronzlaşmayı sağlayan kozmetik ürün için kullanılır. (Bu tür bir ürün cilde, doğal bronzlaşmayı andıran bir renk verir; bu amaç için genellikle dihidroksiaseton kullanılır.)

BRONZLAŞTIRMA a. Bir nesneyi bronzlaştırmak eylemi; bu eylemin sonucu: *Bir heykeli bronzlaştırma.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Deric. Bronz görünümü vermek için deriye uygulanan bitirme işlemi.
—ANSİKL. Bronzlaştırmanın amacı, metal, alçı, porselen, odun vb. gibi çok çeşitli gereçlerle dıştan bronz görünümü kazandırmaktır. Bu alanda en çok kullanılan iki yöntem, galvanoplastik banyolarda bronzlaştırma ve fırçayla karışım ya da toz sürerek bronzlaştırmadır. Öte yandan demirde tav renkleri şöyle oluşturulur: demir önce elektrolitik yolla kaplanır (bakır ya da pirinç), sonra uygun tuzların sıcak çözeltisine daldırılarak birçok renk tonu elde edilir.

BRONZLAŞTIRMAK → BRONZLAŞMAK.

BROODTHAERS (Marcel), belçikalı sanatçı (Brüksel 1924 - Köln 1976). Gerçeküstücülüğün mirasçısı olan Broodthaers, kendisine özgü bir kavramsal sanata yönelmeden önce, yenigerçekçiliğe yakın bir anlayış içinde çalıştı. Mizah, saçma ve sanatla toplum arasındaki ilişkilere eleştirel bakış, yapıtlarının (eşyalar, desenler, metinler, fotoğraflar) belirgin özellikleridir. Bunlar, sanatçının uydurma ve mizahi müzesinde (*Modern sanat müzesi, kartallar bölümü,* 1968-1972), çevre düzenlemelerinde (*Kış bahçesi,* Brüksel, 1974) ya da sergilerinde "Daumier'nin angelus'u", Paris, 1975) görülür.

BROOK (Barry Shelley), amerikalı müzikbilimci (New York 1918). City University of New York'a bağlı Queens College'a müzik profesörü oldu (1945). *XVIII. yy.'ın ikinci yarısında fransız senfonisi* (3 cilt, Paris, 1962) adlı yapıtı yazdı. Uluslararası müzik edebiyatı repertuvarı yazıişleri müdürlüğünü yaptı, müzikbilime bilişimi uyguladı.

BROOK (Peter), ingiliz oyun ve film yönetmeni (Londra 1925). Amerikan natüralizminden soyut resme dek çeşitli etkiler altında kaldı, W. Shakespeare'den *Love's Labours's Lost* oyununu sahnelemesiyle başarıya ulaştı (1946). Shakespeare uzmanıydı; onun *Titus Andronicus* (1955), *Kral Lear* (King Lear) [1962], *Bir yaz gecesi rüyası* (A Midsummer's Night's Dream) [1972], *Atinalı Timon* (Timon of Athens) [1974] adlı yapıtlarını sahneledi. Brecht'in öğretisi kadar Artaud'nun tiyatroya bayram ve tören işlevini yeniden kazandırma tasarısının da etkisinde kalan Brook, birbirine karşıt görünen bu iki anlayışı birleştirmeye çalıştı; P. Weiss'ın *Marat-Sade*'ı ile de bunu gerçekleştirdi (1964). Oyunun bütünlüğünü sağlama kaygısıyla dekor ve müziklerini de kendisi hazırlayan sanatçı, çağdaş tiyatronun görsel öğelere dayanmak zorunda olduğunu gördü; yalın ve etkili sahneleme çalışmalarında Elizabeth dönemi tiyatrosu gibi, gerçekliği tüm görünümleriyle işlemeye çalıştı.

1970'te, Paris'te Uluslararası tiyatro araştırmaları merkezi'ni kurdu. Bu tarihten sonra, dünyanın dört bir yanından gelen gençlerin oluşturduğu bir öğrenci grubuyla birlikte, tam bir tiyatronun oluşması, oyuncunun anlatım olanaklarının genişletilmesi, doğaçlamaya aşırı önem verilmesi, yeni seyirci kesimlerinin yaratılması (sağır-dilsizler, yabancı işçiler, akıl hastaları), tüm iletişim olanaklarının denenmesi gibi hedefler doğrultusunda araştırmalara girişti. Başlıca çalışmaları: Vietnam savaşı'ndan esinlenen *U.S.* (1966), C. Turnbull'dan *Iks'ler* (1975), A. Jarry'den *Ubu* (1977), Attar'dan *la Conference des oiseaux* (1973). 1962'de Royal Shakespeare Company'nin yönetimine katılan Brook, *The Empty Space* adlı yapıtı yazdı (1968). Sinemada yönettiği başlıca yapıtlar: *The Beggar's Opera* (1952), *Moderato Cantabile* (1960), *Marat-Sade* (1966), *Tell me lies* (1967), *Kral Lear* (King Lear) [1970], *Meetings with Remarkable Men* (1977), *The Tragedy of Carmen* (1983), *The Mahabharata* (1989).

BROOKE (Fulke GREVİLLE, 1. *—baronu*) → GREVİLLE

BROOKE (Henry), irlandalı yazar (Rantavan, County Cavan, 1703'e doğr. -Dublin 1783). Avukatlık yaptı; Pope ve Swift'in arkadaşıydı. Liberal bir kişi olarak hoşgörüyü savundu. Tanrı'nın varlığına kanıt saydığı evrensel güzelliği (*Universal Beauty,* 1735), vatan için fedakârlığı (*Gustavus Vasa, the Deliverer of His Country,* 1739) ve insan duyarlığının düzensizliklerini (*The Fool of quality,* 1765-1770) dile

getirdi. Bilinçli ve cömert bir Rousseau yanlısıydı; bu yönüyle Wesley'i etkiledi.

BROOKE (*sir* James), ingiliz subay (Secrore, Banaras yakınında, 1803-Burrator, Devon, 1868). Önce Hindistan şirketi'nde çalıştı, sonra güney denizlerinde korsanlığa karşı savaşmak üzere bir gemi donattı. Dayaklar'a karşı Brunei (Borneo) sultanına yardım ettiğinden, 1841'de kendisine Saravak racası unvanı verildi. Çok geçmeden, sultandan ayrılarak bağımsız bir yönetim kurdu ve birçok devlet tarafından tanındı; korsanlara karşı mücadelesini sürdürdü ve adadaki ingiliz nüfuzunu destekledi. Çocukları ve torunları 1946'ya kadar Saravak'ın egemenliğini ellerinde tuttular.

BROOKE (Augustus STOPFORD), ingiliz yazar (Letterkenny, İrlanda, 1832 -Ewhurst, Surrey, 1916). 1863'te Prusyalı Friedrich'in, sonra Victoria'nın (1867-1880) papazlığını yaptı. Ünlü bir vaizdi. 1880'de unitarian'lığı seçti. Şiirler (*Poems,* 1888) ve edebiyat eleştirileri (*The history of Early English Literature,* 1892-1898 yazdı. Yaşamının son yıllarında kendini resme verdi.

BROOKE (Alan Francis) → ALANBROOKE.

BROOKE (Rupert CHAWNER), ingiliz şair (Rugby 1887-Skyros 1915). Fabiancı ve gerçek bir aristokrattı. 1915'te orduya gönüllü olarak katıldı ve hummadan öldü. *1914 and Other Poems* (1915) "savaşlara son vermek için savaş" temasına yer verir. Webster üzerine incelemesinde ve *Letters from America*'da (1916) Keats'in etkisi görülür.

BROOKE-ROSE (Christine), ingiliz kadın edebiyatçı (Cenevre 1923). Romanlarında, bilinçaltından feminizme dek tüm yenilikçi temalara rastlanır (*Out,* 1964; *Such,* 1965; *Between,* 1968).

BROOKHAVEN, ABD'de (New York eyaleti) yer, Long İsland ırmağının batı kıyısında. Nükleer fizik ve tanecikler fiziği laboratuvarı. 3 GeV (1952) ve 33 GeV'luk (1961) proton senkrotronları; aşırı iletken mıknatıslı 400 GeV'luk proton-proton bağlantı halkaları. Büyülü parçacık 1974'te burada bulundu.

BROOKİT a. (fr. *brookite;* öz. a. *H. J. Brooke*'tan). Miner. Formülü TiO_2 olan doğal titan bıoksit türü.
—ANSİKL. Brookit ortorombik sistemde kahverengimsi ve kırmızımsı kristaller oluşturur. Laboratuvarda, su buharı titan klorüre etki ettirilerek yapay yolla elde edilmiştir. Fransa'da Saint-Gothard'da, İngiltere'de ve Urallar'da bulunur.

BROOKLİNE, ABD'de (Massachusetts) kent, Boston'un konut banliyösü; 59 000 nüf.

BROOKLYN, New York'ta borough, Long İsland ırmağının batı ucunda; 2 360 664 nüf. (1989). Brooklyn özellikle bir sanayi ve liman kesimidir.
—Tar. 1636'da hollandalı Rapeljeli Joris Jansen ve eşi tarafından Gowanus'un kuzeyinde kurulan Brooklyn, Long İsland'ın ilk sürekli yerleşim yeri oldu. İngilizler'in ayaklanan Amerikalılar'a karşı zaferi (1776).

BROOKS (Van Wyck), amerikalı eleştirmen (Plainfield 1886-Bridgewater 1963). Twain (1920), James (1925) ve Yeni İngiltere edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarında, sürgünün ya da ulusun kültürel eleştirisinin egemen olduğu dönemlerdeki amerikan estetik geleneğini inceledi.

BROOKS (Louise), amerikalı kadın sinema oyuncusu (Wichita 1900 - Rochester 1985). Önceleri dansçıydı (ünlü Ziegfeld topluluğu'nda çalıştı). 1925'te beyazperdeye geçti ve *A Girl in every Port* (H. Hawks, 1928) filmiyle parladı. En önemli rollerini, kendisini Almanya'ya çağıran G. W. Pabst'ın iki filminde canlandırdı: Wedekind'den uyarlanan *Lulu/Die Büchse der Pandora* (1929) ve *Das Tagebuch einer Verlorenen* (1929). Daha sonra, Fransa'ya geçti; ABD'ye döndü ve 1932'de sinemayı bıraktı.

BROOKS (Cleanth), amerikalı eleştirmen (Murray, Kentucky, 1906). 1942'ye kadar Southern Review'un kadrosunda çalıştı. *Modern poetry and the tradition* (Modern şiir ve gelenek) [1939] ve *The Well wrought urn* (Güzel işlenmiş kap) [1947] ile New Criticism'i tanıttı. Bu yapıtlarında, dilsel paradoksları titiz bir okumadan geçirerek biçimsel şiir çözümlemeleri üzerinde durdu. Ayrıca, Faulkner üzerine incelemeler (1963, 1978) ve W. K. Wimsatt ile birlikte bir edebiyat eleştirisi tarihi yazdı (1957).

BROOKS (Richard), amerikalı film yönetmeni (Philadelphia 1912 - Beverly-Hills 1992). Gazetecilik, senaryo ve roman yazarlığı (*The Brick Foxhole,* 1946; *The Producer,* 1951) yaptı. İlk uzun filmi *Crisis*'i 1951'de çevirdi. Bilinçli bir hümanist olan Brooks, birçok türde (western, serüven filmi, toplumsal içerikli film, edebiyat uyarlaması) ürünler verdi. Kimi zaman sert ve dramatik görünümlü filmlerinde, genellikle amerikan toplumunu güçlü bir biçimde, ödün vermeden inceledi: *Gazeteciler savaşı* (Deadline USA), 1950; *Öğretmene tam not* (Blackboard Jungle), 1955; *The Last hunt,* 1956; *Elmer Gantry,* 1960; *Yaralı kadın* (Sweet bird of youth), 1962; *Lord Jim,* 1964; *Profesyoneller* (The Professionals), 1966; *İn cold blood,* 1967; *Büyük vurgun* (Dollars), 1971; *Bite the bullet,* 1974; *Looking for Mr. Goodbar,* 1977; *The Man with the deadly Lens,* 1982.

Brooks kuyrukluyıldızı, temmuz 1889'da keşfedilen ve belli dönemlerde görülen kuyrukluyıldız. Aynı yılın ağustosunda çekirdeği birçok bileşene ayrıldı. En önemli iki bileşen en az dört ay sürdü ve ikisinde de bir çekirdek, bir kuyruk vardı. Bu olay sonucunda kuyrukluyıldız yok olmadı; 1918 ve 1967 yılları dışında her dönüşünde gözlendi. Sovyet gökbilimci Dubiyago'nun hesaplarına göre kuyrukluyıldız temmuz 1886'da Jupiter'in çok yakınından geçmişti. Dolayısıyla dolanım süresinin 31 yıl değil yaklaşık 7 yıl olması gerekiyordu.

BROOKS sıradağları, Alaska'nın kuzey kesiminde dağ sırası.

BROPHY (John), ingiliz yazar (Liverpool 1899 - Londra 1965). İrlanda kökenlidir. Yapıtlarında Liverpool'u anlattı (*The Bitter end,* 1928; Waterfront, 1934). Psikanalize yönelmeden önce (*Turn the Key Softly,* 1951) halk dilini inceledi (*Songs and Slang of the British Soldier,* 1930).

BROPHY (Brigid), ingiliz kadın romancı (Londra 1929). Edebiyat ve müzik eleştirmeni. Çözümlemeye yönelik romanlarında, Thanatos ile Eros'u karşı karşıya getirdi (*The King of a Rainy Country,* 1956; *Flesh,* 1962; *In Transit,* 1969; *Palace without chairs,* 1978).

BROQUEVİLLE (Charles, *—kontu*), belçikalı siyaset adamı (Postel, Mol yakınında, Belçika, 1860 - Brüksel 1940). 1892'den başlayarak Katolik parti'den milletvekili ve dört kez başbakan oldu: 1911-12, 1912 -1918'de ve 1932-1934 arasında iki kez. Kral Albert ile birlikte 1914 alman ültimatomunu reddetti ve 1918'e kadar Belçika ile Müttefikler arasındaki eşgüdümü sağladı.

BRORSON (Hans Adolf), danimarkalı rahip ve şair (Randerup 1694 - Ribe 1764). İlahiler yazdı (*Troens rare klenodie,* 1739).

BROSCHİ (Carlo) → FARİNELLİ.

BROSİMUM a. Dutgiller familyasından ağaç. Amerika'ya özgü bu ağacın birçok türünün (*Brosimum paraense, B. lancifelum, B. angustifolium, B. utile, B. rubescens*) odunundan yararlanılır. Venezuela'da yetişen ve orada "süt ağacı" ya da "inek ağacı" adıyla anılan *B. galactodendron* yaralandığında yarasından hayvan sütüne çok yakın bileşimde bir süt akar. Guyana ve Surinam'da yetişen *B. guianense* ile *B. rubescens* esmer ya da koyu kırmızı, genellikle küçük siyah benekli, ince dokulu, sert ve çok ağır bir odun verir; bu odun ince marangozlukta, yay ve olta kamışı yapımında kullanılır; eskiden örgü şişi yapımında da kullanılırdı. *B. utile* açık ya da esmer sarı, az çok kaba dokulu, yumuşak ve hafif bir odun verir; bu odun doğramacılıkta, iç dekorasyonda ve mobilyacılıkta kullanılır.

BROSİO (Manlio), italyan siyaset adamı (Torino 1897 - *ay. y.* 1980). Avukatlık yaptı. 1944'te Liberal parti'nin başkanlığına seçildi. 1945 ve 1946'da savaş bakanlığı, 1946'da SSCB'de, 1952'de Londra'da, 1954'te Washington'da, 1961'de de Paris'te büyükelçilik yaptı. 1964'ten 1971'e kadar NATO genel sekreterliğini yürüttü.

BROSME a. Kuzey denizlerinde yaşayan, etinin lezzeti istakoza benzeyen kemiklibalık cinsi. (Bil. a. *Brosme brosme;* mezgitgiller familyası.)

BROSSA (Joan), katalan yazar (Barcelona 1919). Şiirlerinde gerçeküstücülükten yola çıkar (*La Jugada,* 1960; *Oro y sal,* 1961; *Gran guiñol,* 1962) ama klasik bir kesinliği de korur (*Poesia rasa,* 1970). Deneme tiyatrosu biçiminde yapıtları, katılımcı tiyatroyu ve happening'i andırır (*Calç i rajoles,* 1971).

BROSSARD, Kanada'da kent, Québec'te, Montréal yerleşme merkezinin doğu kesiminde, Saint-Lawrence ırmağının sağ kıyısında; 37 641 nüf.

BROSSE (Salomon DE), fransız mimar ve mühendis (Verneuil-en-Halatte 1571'e doğr. - Paris 1626), Jacques II Androuet Du Cerceau'nun yeğenidir. Onunla birlikte Verneuil şatosu'nun tamamlanmasında çalıştı ve 1614'te Du Cerceau'nun yerini alarak Marie de Médicis'nin mimarı oldu. Ana kraliçe daha 1612'de ona Montceaux'yu büyütme ve Luxembourg sarayı'nı yapma görevini vermişti. De Brosse, Blérancourt ve Coulommiers'de uygulanan ana plan şemasını Luxembourg sarayı'nda da yineleme ve buradaki bahçeleri Arcueil sukemeriyle sulama fırsatını buldu (1624). Henrichemont'un planını çizdi (1608, Sully için), Rennes parlamento binasını (1618), St -Gervais'nin taçkapısını (Paris, 1616) ve Charenton tapınağı'nı (1623) yaptı. —Oğlu ya da yeğeni PAUL DE BROSSE (1590'a doğr. -1644), 1615 yılından başlayarak kraliyet yapıları mimarı oldu.

Bk. resim sayfa 1946

BROSSET (Marie Félicité), fransız doğubilimci (Paris 1802 - Châtellerault 1880). *Grammaire des langues géorgiennes*'in (Gürcü dilleri grameri) [1834] yazarı olan Brosset, 1836'da Petersburg Bilimler akademisi'ne girdi. Rusya'ya yerleşti, Kafkasya'ya birçok araştırma gezisi yaptı ve *l'Histoire de la Géorgie depuis l'Antiquité jusqu'au XIXᵉ s.* (Antikçağ'dan XIX. yy.'a kadar Gürcistan tarihi) [1849-1858] adlı kitabı yayımladı.

BROŞ a. (fr. *broche*). Kuyumc. Bir ya da birçok değerli taş kakılmış metal bir plaka ya da çerçeve taşıyan kitlekli metal iğne. —

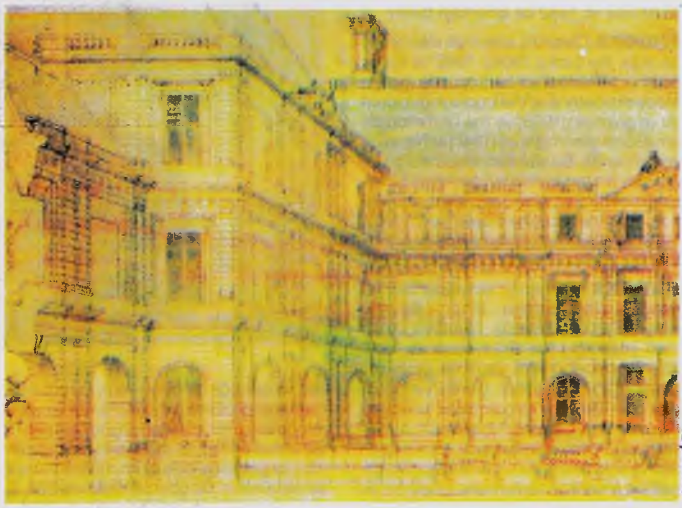
Columbia-coll. J.-L. Passek

Burt Lancaster ve Claudia Cardinale Richard **Brooks**'un *Profesyoneller* (1966) adlı filminin bir sahnesinde

X-coll. J.-L. Passek

Louise **Brooks** G.W. Pabst'ın *Lulu* (1929) filminden bir sahne

Salomon de **Brosse**
Luxembourg sarayı'nın
kuzey cephesi için proje
Louvre müzesi, Paris

Bir iğneyle donatılmış her tür mücevher. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Cerr. Bir kemiğin içine yerleştirildiğinde kol ya da bacağın düz durmasını sağlayan ya da küçük boy kemiklerin birbirine kaynaması için kullanılan, uzun ve ince madeni çubuk.
—Elektrotekn. Bir oyuğa girerek elektrik teması sağlamaya yarayan, sert ya da esnek iletken parça.
—Teknol. TIĞ'ın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Kuyumc. Broş, iğnenin süslü ve en yeni biçimlerinden biridir. Tunç çağı'dan bu yana tüm Avrupa'da kullanılan ve broşun atası olan fibüla Ortaçağ'da da süs takımının temel öğesiydi. Merovenj devrinde, kadınlar giysilerine başı düz bir disk ya da hayvan biçiminde olan fibülalar takıyordu. Ortaçağ'da pelerinin önünü kapatmak için kullanılan kitlekler başı yassıtılmış ve yuvarlaklaştırılmış altın iğneden doğdu. XVIII. yy.'a kadar laikler ve daha geç zamanlara değin din adamları, pelerinlerini kapatmak için bu kitlekleri kullandılar. Kadınlar, görkemli kitleklerin dışında, yakalarına daha zarif agraflar da taktılar. Giysi iğnesi, Rönesans döneminde, tüm biçimleriyle yerini pandantife bıraktı ve daha sonra, XVII. yy.'da broş biçiminde yeniden ortaya çıktı. XVIII. yy.'ın sonunda, kenarları incilerle bezeli altın bir çerçeve içinde minyatür portreler taşıyan broşlar moda oldu. Bu mücevher türü Restauration ve Louis-Philippe döneminde oldukça gözdeydi.

BROŞE a.(fr. *broché*). Tekst. İŞLEME'nin eşanlamlısı.

BROŞLAMA a. Cerr. Kırılmış kemik parçalarının ilik boşluğuna madeni bir çubuk sokularak ve kemikler birleştirilerek yapılan kırık tedavisi yöntemi.
—Ciltç. Kitapları broşlamak eylemi; bu eylemin sonucu. (Broşlama şu aşamalardan oluşur: *kırma, deste yapma, ilave sayfa koyma, dikiş, kapak takma;* ağızları *traşlama* ve *kırpma* isteğe bağlıdır.)
—Teknol. TIĞ* ÇEKME'nin eşanlamlısı. ‖ *Broşlama tezgâhı* ya da *makinesi*,TIĞ*ÇEKME TEZGÂHI ya da MAKİNESİ'nin eşanlamlısı.

BROŞLAMAK g. f. Ciltç. Basımevinde basılan yaprakların ya da dikilmiş formaların sırtına karton ya da kâğıt yapıştırarak bir cilt oluşturmak.

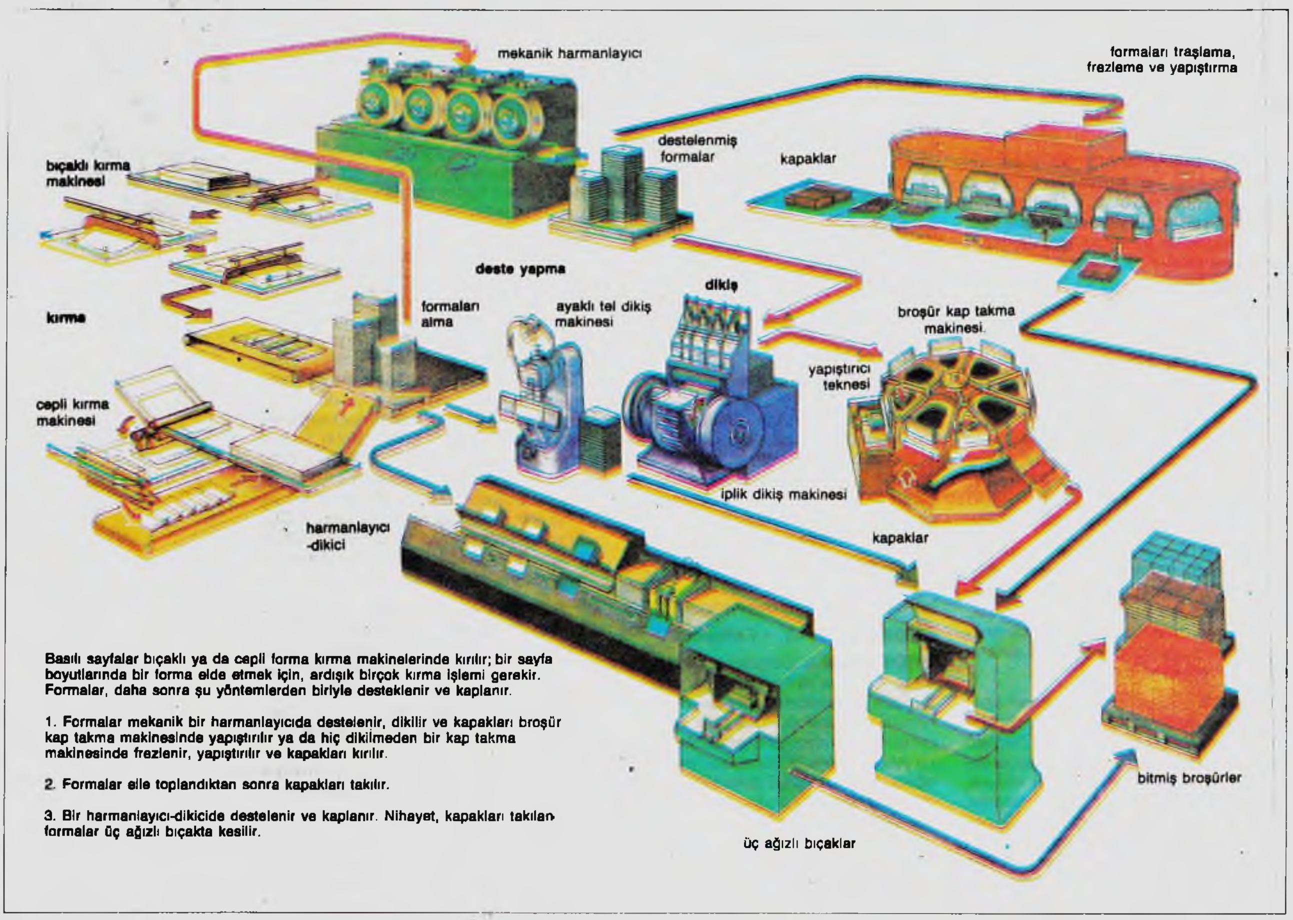
◆ **broşlanmak** edilg. f. Ciltç. Bir kitaptan söz ederken, dikilmiş formaların sırtına yapıştırılan kâğıt ya da kartonla kaplanmak.
—Mak.san. TIĞ* ÇEKME'nin eşanlamlısı.

BROŞÜR a. (fr. *brochure*'den). Sayfa sayısı az, küçük kitap; kitapçık.
—Ciltç. *Broşür kap takma makinesi*, ciltlenecek formaların ya da kitapların sırtlarını yapıştırarak kapak takan aygıt; dişli düzeniyle ters yönde çalışan değişken aralıklı iki silindirden oluşur.

BROTERO (Félix DE AVELAR), portekizli botanikçi (Santo Antão do Tojal, Lizbon yakınında, 1747-Belém 1828). Engizisyondan kaçarak Paris'e sığındı ve orada Daubenton ve Laurent de Jussieu'nün öğrencisi oldu. Yurduna döndüğünde Coimbra'da botanik profesörlüğüne atandı (1791-1810), sonra Lizbon yakınındaki Ajuda botanik bahçesinin yöneticiliğine getirildi. *Phytographia Lusitanica selectior* adlı bir yapıtı vardır (1816-1827).

BROTULİDAE a. Tropikal kıyı bölgelerinde yaşayan kemikli balık familyası. (Üyelerinin sırt ve anal yüzgeçleri yumuşaktır. Levrekbalığımsılar takımı.)

BROU, Fransa'da Bourg-en-Bresse (Ain) komününde yer. Kentin alevli üslubundaki kilisesi, Avusturyalı Margherita tarafından

Kitapları makineyle **BROŞLAMA**

Basılı sayfalar bıçaklı ya da cepli forma kırma makinelerinde kırılır; bir sayfa boyutlarında bir forma elde etmek için, ardışık birçok kırma işlemi gerekir. Formalar, daha sonra şu yöntemlerden biriyle desteklenir ve kaplanır.

1. Formalar mekanik bir harmanlayıcıda destelenir, dikilir ve kapakları broşür kap takma makinesinde yapıştırılır ya da hiç dikilmeden bir kap takma makinesinde frezlenir, yapıştırılır ve kapakları kırılır.

2. Formalar elle toplandıktan sonra kapakları takılır.

3. Bir harmanlayıcı-dikicide destelenir ve kaplanır. Nihayet, kapakları takılan formalar üç ağızlı bıçakta kesilir.

kocası Savoia dükü Güzel Filiberto II anısına, 1513-1532 arasında yaptırıldı. Margherita, Flandre kral naibesi sıfatıyla, çalışmaların yönetimini brabantlı mimar Van Boghem'e verdi.

BROUAGE, Fransa'da Hiers-Brouage (Charente-Maritime) komününde yer, *Brouage mecrası* adı verilen kanalın kıyısında. XIV.-XVII. yy.'lar arasında Brouage, batıdan gelen tuzun en büyük dışsatım limanıydı. Bugün ise, 1 600 m uzunluğunda, yanlarında gözcü kuleleri bulunan surları ve süslü eski krallık kapısıyla sanatseverlerin büyük ilgisini çeken bir ölü kenttir.

BROUARD (Carl), haitili şair (Port-au-Prince 1902 - *ay. y.* 1965). İndigenismo okulu kuramcılarından. La Trouée ve la Revue indigène'e yazılar yazdı, Les Griots'yu yönetti (1938-1940) ve "düzyazı"larından bazılarını Écrit sur du ruban rose adı altında topladı.

BROUCNOVEN → VAN BROUCHOVEN.

BROUCKÈRE (Louis DE), belçikalı siyaset adamı (Roeselare, Batı-Flandre, 1870 - Brüksel 1951). İnanmış bir marxçıydı; sosyalistlerin hükümette yer almasına karşıyken, 1918'de bu tutumunu değiştirdi, özellikle de Belçika İşçi partisi'nin (POB) kasım 1919 seçimlerinde gösterdiği ilerleme ve işçi sınıfına bazı avantajlar (8 saatlik işgünü) sağlaması bu tutumunu kesinleştirdi. Ama, 1921'de yapılan önemli bir grev ve iktisadi bunalım, görüşlerini yeniden değiştirmesine yol açtı. 1925'ten 1932'ye kadar senatörlük yaptı; 1932'den sonra Sosyalist işçi enternasyonali'nde (İOS) Belçika'yı temsil etti, ardından da bu örgütün başkanı oldu. 1939'da POB'nin başına geçti, Belçika'nın tarafsızlığının ana hedef olduğunu savunan De Man'ın tezlerine şiddetle karşı çıkarak, Belçika'nın Birinci Dünya savaşı'ndaki müttefikleriyle olan tarihsel bağlarını vurguladı. İkinci Dünya savaşı'nın başında Londra'ya geçti ve direniş hareketine yardım etmeyi amaçlayan bir grubun kurulmasına katıldı. Savaştan sonra Léopold III'e karşı çıktı ve 1945'te devlet bakanlığına getirildi.

BROUGHAM a. (ing. özel ad *Brougham*'dan). Esk. arabac. İki tekerlekli, uzun şasi ön kolları, alçak bir kasası ve iki kişilik oturma yeri olan, bir körükle üstü kapanan çok hafif taşıt.

BROUGHAM AND VAUX (Henry Peter BROUGHAM, I. *—baronu*), ingiliz siyaset adamı ve hukukçu (Edinburgh 1778 - Cannes 1868). Edinburgh'da avukatlık yaptığı sırada Edinburgh Review gazetesinde çıkan makaleleriyle ün kazandı ve gazetenin Whig partisi'ni tutmasını sağladı. 1812'de, halkın benimsemediği "orders in Council" (özel konsey) kararlarına karşı, Liverpool tüccarlarını savundu. 1820'de George IV tarafından kraliçe Caroline aleyhine açılan boşanma davasında kraliçeyi savunarak ününü artırdı. 1810'da girdiği parlamentoda Whigler'in en parlak hatibi olarak, radikallerin köleliğe karşı savlarını savundu; laik (1825) ve halka açık (1827) bir eğitim için ilk önlemlerin alınmasını sağladı. Grey ve Melbourne kabinelerinde adalet bakanı olarak (1830-1834) hukuk reformunu gerçekleştirdi, 1832 seçim reformunun hazırlanmasına katıldı.

Brouha-Hinglais-Simonnet tepkimesi, kadın idrarının erginleşmemiş erkek fare yavrusuna şırınga edilmesiyle ortaya çıkan ve gebelik teşhisi koymaya yarayan biyolojik tepkime.

Brouillards, bir perdelik bale. Koregrafisi John Cranko'nun, müziği Debussy'nindir (piyano için 9 prelüd). İlk kez 1970'te Stuttgart operası'nda, Judith Reyn, Susanne Hanke, Birgit Keil, Egon Madsen, Richard Cragun ve Heinz Clauss tarafından sahnelendi.

BROUNCKER OF CASTLE-LYONS (*lord* William), irlandalı matematikçi (Castle-Lyons 1620-Londra 1684). Royal society of London'un kurucusu ve başkanı. Wallis sonsuz çarpımını ($\frac{\pi}{4}$ için) sürekli bir kesirle ifade etti.

BROUWER (Adriaen), flaman ressam (Oudenaarde 1605 ya da 1606 - Anvers 1638). Harlem'de Frans Hals'ın öğrencisi oldu (1628-1630'a doğru), ayrıca Baba Bruegel'den çok etkilendi. François Villon gibi hareketli bir yaşam sürdü (bir süre hapis yattı). Meyhane içleri, tütün dumanına boğulmuş mekânlar, kâğıt oynayan ya da

Bk. resim sayfa 1948

tartışan köylüler en sevdiği konulardır. Bu sahnelere yoğun bir yaşam, ruhsal bir gerçeklik, hüzünlü bir hava kazandırarak, en büyük ressamların düzeyine ulaşmayı başardı. Önceleri çok canlı olan renkleri zamanla yalınlaştı ve inceldi. Çok taklit edilen bir ressamdır. Özellikle Avrupa'nın pek çok müzesinde ve koleksiyonunda yer alan 80 kadar tablosu vardır.

BROUWER (Luitzen Egbertus Jan), hollandalı matematikçi ve mantıkçı (Overschie 1881 - Blaricum, Kuzey Hollanda, 1966). Amsterdam Üniversitesi'nde profesör oldu (1912); matematikte üçüncünün olmazlığı ilkesinin rolünü aydınlığa kavuşturdu. Matematik çalışmaları devşirim topolojisinin ilk aşamalarını kapsar: bir topolojik uzayın boyutu tanımını geliştirdi (1913), Jordan teoremini *n* boyutlu uzaylar için genelleştirdi ve bir değişmez nokta teoremi tanıtladı. *Sezgici* denilen okulu yönetti. Bu okulun temel savları (Whitehead'in ve Russell'ın kuramlarına karşıt olarak) tüm matematiği salt mantıktan çıkarmanın olanaksızlığı ve mantığın, matematikle gelişen ama onu aşmayan bir *yöntem*'e indirgemesiydi. En önemli yapıtı *Wiskunde, Waarheid, Werkelijheid*'dir (Matematik, doğruluk, gerçeklik) [1919].

BROUWER (Dirk), Hollanda asıllı amerikalı gökbilimci (Rotterdam 1902 - New Haven, Connecticut, 1966). Daha çok gökmekaniği denklemlerinin sayısal integrallenmesi yöntemleri üzerinde önemli çalışmalar yaptı. Ayrıca gökbilimin sayısal değişmezlerini gözden geçirdi. Bu incelemeler sonunda Uluslararası gökbilim birliği'nin 1964'te benimsediği yeni bir sistem bulundu.

BROUWERS (George VANHESTE, **Bert** —denir), flamanca yazan belçikalı yazar (Anvers 1937). Romancı (*Le Rouage*) [fr. çev.] ve marxçı bir toplumbilimciydi (*Littérature et Révolution* [fr. çev.], 1971).

BROVALYA a. (isveçli doğa bilimcisi *Browallius*'tan). XVIII. yy.'da Avrupa'ya süs bitkisi olarak getirilmiş olan, tropikal Amerika kökenli bitki. (Mor, mavi ve beyaz renkte olan çiçekleri haziran-ekim arasında bol bol açar. Türkiye'de de süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *browallia*.)

BROVARİ, Ukrayna'da, Kiev'in kuzeydoğusunda kent; 50 000 nüf.

BROVKA (Petrus Pyotr Ustinoviç), beyaz-rus şair (Putilkoviçi, Vitebsk yakınında, 1905 - Minsk 1980). *Katerina* (1938) adlı yapıtında iç savaş ile kolhozları, *Biélorussie*'de (fr. çev.) [1943] direniş hareketini, *Le Blé*'de (fr. çev.) [1946] toparlanma dönemini, *Quand confluent les rivières* (fr. çev.) [1957] adlı romanında ise SSCB halkları arasındaki dostluğu dile getirdi; daha sonra tarihsel bir çalışma kaleme aldı: *Passent les jours* (fr. çev.), 1961.

Brown, Boveri & Cie, Charles E. L. Brown (1863-1924) ve Walter Boveri (1865-1924) tarafından 1891'de Zürich yakınlarında Baden'de kurulmuş olan elektrik makineleri şirketi. Şirket, 1893'te, Frankfurt-am-Main elektrik fabrikasının yapımını üstlendi. 1900'de, Avrupa'da ilk kez sabit sanayi tesisleri ya da gemiler için buharlı türbinler imal etti. 1936'dan başlayarak Brown, Boveri & Cie dünya elektrik makineleri sanayisi piyasasında ön sıralarda yer aldı. Etkinliğini birçok yabancı ülkeye de yayan şirket, özellikle gaz türbinleri ve türbokompresörler, buhar santralları, her tür santral için donatım gereçleri, elektrikli lokomotif ve gemilerde kullanılan makineler vb. kesiminde geniş bir sanayi topluluğu oluşturmaktadır.

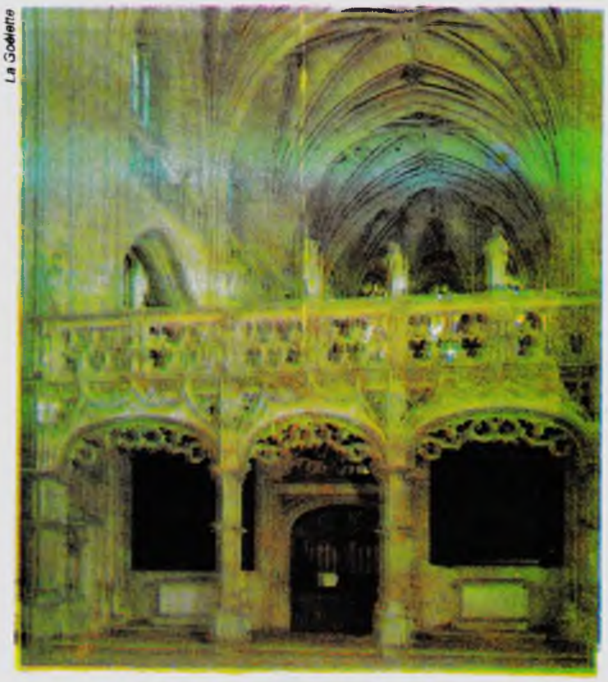
BROWN (Thomas, **Tom** —denir), ingiliz yazar (Shifnal, Shropshire, 1663 - Londra 1704). Şiirler ve yergici denemeler yazdı (*Letters From the Dead to the Living* [Bir ölüden bir yaşayana mektuplar], 1707).

BROWN (Charles Brockden), amerikalı yazar (Philadelphia 1771 - *ay. y.* 1810). Yerel bir edebiyata bağlı kalarak Richardson ve Ann Radcliffe'in temalarını Amerika'ya uyguladı. William Godwin'den esinlenerek yapıtlarında burjuvaziyi eleştirdi (*Wieland or the Transformation*, 1798; *Ormond or the Secret Witness*, 1799; *Edgar Huntly*, 1799, *Arthur Mervyn*, 1800). Daha sonra bir gazete yazarı olarak tanınan Brown, amerikan gotiğinin öncülerindendir. Brown'ın yaşamı, amerikalı yazarların yazgısını göstermesi bakımından bir örnek sayılabilir.

BROWN (Robert), iskoçyalı botanikçi (Montrose, Angus, 1773 - Londra 1858). Avustralya'ya yaptığı yolculuktan sonra çalışmalarının sonuçlarını *Prodromus florae Novae Hollandiae* (Yeni Hollanda'da bitki örtüsü) adlı yapıtında yayımladı. 1827'de British Museum'un başına getirildi, *brown* devinimi* adıyla anılan devinim türünü saptadı. *A Brief Account of Microscopical observations* (Mikroskobik gözlemler üzerine kısa bir tebliğ) [1828] adında bir araştırması vardır. Bitkisel hücre kavramı üzerinde durmuş ilk uzmanlardandır.

BROWN (John), ingiliz gezgin (Dover 1797 - Londra 1861). Kuzey kutup bölgelerinin uzmanıydı; sir John Franklin'in kaybolmasından sonra, onun izlediği yolu inceleyerek Prince of Wales ile Victoria arasında bir boğazın var olduğunu tahmin etti. McClintock, onun söylediği noktada boğazı buldu (1859).

BROWN (John), köleliğin kaldırılmasını savunan amerikalı (Torrington, Connecticut, 1800 - Charlestown, Virginia, 1859). Koyu bir püritendi, kölelere yapılan eziyet karşısında başkaldırdı. 1855'te Osawatomie'de (Kansas) yandaşlarının başına geçerek kölecilere karşı amansız bir mücadeleye girişti. Kaçan köleler için Virginia dağlarında güvenli bir yer sağlamaya çalıştı. 1859'da Harper's Ferry (Virginia) cephaneliğini ele geçirdi, ama az sonra yakalandı

La Godelette

Brou kilisesi'nin jübesi (1513-1532)

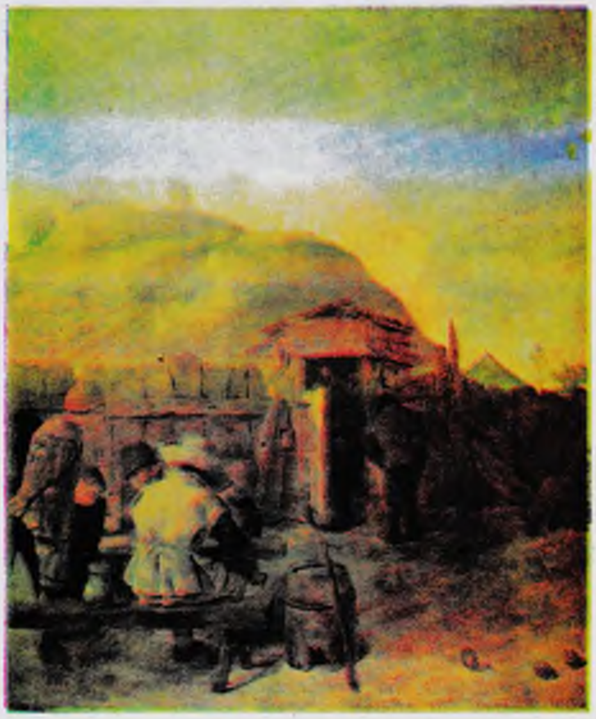
Institut Vandervelde

Louis de **Brouckère** (1915'te)

Larousse

John **Brown**
Wimple ve Black'ın bir fotoğrafından gravür (1859)

musée des Beaux-Arts

Adriaen **Brauwer**
Masada içenler
Güzel sanatlar müzesi, Brüksel

yargılandı ve asıldı. İdamı, Kuzey eyaletlerinde büyük yankı uyandırdı ve iç savaşın habercisi oldu.

■ **BROWN** (Ford Madox), ingiliz ressam (Calais 1821 - Londra 1893). Anvers'de Wappers'ın öğrencisiydi, ayrıca Brugge ve Gent'te öğrenim gördü, 1845'te Roma'ya gitti, orada alman nasıralıları ile tanıştı. İngiltere'ye yerleşti, 1848'de genç D. G. Rosetti ile karşılaştı ve onu etkiledi. Dinsel ve toplumsal kaygıların izlerini taşıyan son derece kişisel nitelikli sanatıyla, önraffaellocuların öncülerinden sayılır. En önemli yapıtları: *İngitere'ye veda* (Birmingham müzesi, 1852-53); *Chaucer, Edward III'ün sarayında* (Sydney müzesi); *Emek* (Manchester müzesi, 1862-1865); Brown, ayrıca Manchester belediyesi'nin süslemelerini de yaptı.

BROWN (Ernest William), ingiliz gökbilimci (Hull, Yorkshire, 1866 - New Haven, Connecticut, 1938). Özellikle gökmekaniğiyle ilgilendi. Ay'ın devinimiyle ilgili yeni bir kuramı ona borçluyuz. 1926'da sözkonusu kuramı hazırlarken Yer'in dönme devinimindeki düzensizliği buldu.

BROWN (Sidney George), amerikalı mühendis (Chicago 1873 - Sidmouth, Devon, İngiltere, 1948). Önce denizaltı telgrafı üzerinde uzmanlaştı ve 1898'den başlayarak radyotelgraf ve telsiz telefonla ilgilendi. Mikrofonların, yükselteçlerin, hoparlörlerin, radyoelektrik alıcıların ve bir cayroskop pusulanın bulucusudur.

BROWN (Clarence), amerikalı film yönetmeni (Clinton 1890 - Santa Monica 1987). Sinemaya, Tourneur'ün yardımcılığıyla başladı. 1920'den sonra, birçok film yönetti. Özenli çalışmasıyla tanınan sanatçı, Greta Garbo filmlerinin sürekli yönetmeniydi: *Flesh and the Devil* [1927], *Anna Christie* [1930], *Anna Karenina* [1935), *Kontes Walewska* (Conquest) [1937]. Ayrıca şu filmleri de anılabilir: *The Trail of 98* (1928), *İntruder in the Dust* (1949).

BROWN (Alphonse Theo BROWN, **Al** — denir), panamâlı boksör (Panamá 1902 - New York 1951). Vücut yapısı (1,75 m boya 54 kg), yeteneği ve alışılmamış davranışlarıyla olağanüstü bir boksördü. 1929 ile 1934 arasında horoz sıklet dünya şampiyonluğunu kimseye kaptırmadı.

BROWN (Fredric), amerikalı yazar (Cincinnati 1906 - Tucson 1972). Polisiye romanlar, bilimkurgu öyküleri yazdı.

BROWN (Herbert Charles), amerikalı kimyacı (Londra 1912). 1914'te ABD'ye yerleşti ve 1935'te bu ülkenin vatandaşlığına geçti. 1940'tan 1943'e kadar Manhattan projesinde (atom bombası) çalıştı. West Lafayette (İndiana) Purdue University'de profesörlük yaptı; organik kimya, özellikle hidrürler ve bireşim etkeni olarak bor türevleri üzerine sürdürdüğü çalışmalar kendisine 1979 Nobel kimya ödülü'nü kazandırdı.

BROWN (George Mackay), ingiliz yazar (Stromness, Orkney adaları, 1921). Katolik dinini seçti, bölgeci öykülerinde (*A Calendar of Love*, 1967) Orkney adalarında yaşayan hoşgörülü insanların dayanışmalarını dile getirdi.

BROWN (Alan Geoffrey YATES, **Carter** — denir), ingiliz yazar (Essex, İlford, 1923 - Sydney 1985). Kahramanı dedektif Rick Holman'ın serüvenlerini alaylı bir dille anlatan pek çok polisiye roman yazdı.

BROWN (Earle), amerikalı besteci (Lunenburg, Massachusetts, 1926). Boston'da ve Schillinger School of Music'te öğrenim gördü. Önceleri İves ve Varèse'den, büyük ölçüde de amerikalı ressam Pollock ile heykelci Calder'dan etkilendi. 1951'de Cage ile tanıştıktan kısa bir süre sonra "açık biçim"e ve raslantısal tekniklere yöneldi. Ama besteleme işinde, anlaşılmazlıktan ya da sesin özgürleştirilmesinden çok, aynı malzemenin farklı sunuluşlarından doğabilecek değişik biçimlere ağırlık verdi. Bu anlayışı örnekleyen başlıca yapıtları: *Folio* (1952-53), 1-25 piyano için *25 yapıt* (1953), 18 müzikçi için *Availables Forms I* (1961) ve 98 müzikçi ve iki şef için *Availables Forms II* (1962), dört vurmalı çalgıcı ve heykelci Calder'ın bir mobili için *Calder Piece* (1965), oda orkestrası için *Synergy II* (1967-68). Buna karşılık, *Yaylı çalgılar için dörtlü* (1965), kapalı biçimler içinde hareketli yapılara yer verir. Ayrıca, orkestra için, *Syntagm III*'ü (1970), koro için *Small Piece*'i (1975) ve yine orkestra için *Color Fields*'i (1975) besteledi. İnce bir tını duygusuna sahip olan E. Brown, Amerika'daki öncü akımın en önemli bestecilerinden biridir.

BROWN (Michael Stuart), amerikalı moleküler genetikçi (New York 1941). Pennsylvania üniversitesi tıp okulunu bitirdi (1966). Hiperkolesteroleminin mekanizmasını aydınlatarak kanda kolesterol düzeyini düşüren yeni ilaçlar geliştirdi. Bu alandaki araştırmalarıyla 1985 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü'nü aldı.

BROWN (Carolyn RICE, *Mrs.*), amerikalı dansçı (Fitchburg, Massachusetts, 1927). Kocası Earle Brown ve John Cage ile M. Cunningham dans grubunun kuruluşuna katıldı. Olağanüstü esnek bir vücudu, geniş kültürü ve sağlam tekniğiyle, Cunningham grubunun en parlak dansçısıydı. 1972'de dansı bıraktı ve kendini, grubun genç elemanlarını yetiştirmeye adadı. Koregrafisini yaptığı başlıca yapıtlar: *West Country*, 1970; *Synergy I* (1973'te Güney Florida Üniversitesi'ndeki prömiyerinde dans etti); *House Party*, 1974; *Balloon*, 1976.

BROWN (Clifford), amerikalı caz trompetçisi (Wilmington, Delaware, 1930 - öl. 1956). 1953'te Lionel Hampton'ın orkestrasına girdi. 1954'te davulcu Max Roach ile kurduğu beşli kısa sürede ün kazandı. Çalgısından çıkardığı güçlü ve güzel sesle ve buluşlarındaki verimlilikle kendini kabul ettirdi. Fats Navarro'nun etkisini taşıyan üslubu, bop ve cool üslupları ile Dizzie Gillespie ve Miles Davis arasında başarılı bir geçiş oluşturur. Başlıca plakları: *Now's the Time* (Art Blakey ile, 1954), *Jordu* (1954), *Clifford's Axe* (1954), *George's Dilemma* (1955).

BROWN (James), amerikalı soul music şarkıcısı (Augusta, Georgia, 1933). Başlangıçta, amerikalı zencilerin ilahilerinden (gospel) etkilendi. 1952'de The Famous Flames topluluğu'nu kurdu. 1956'da adını duyurmaya başladı. 70'li yıllara değin parçaları listelerde ilk sıralardan inmedi. Başlıca plakları: *Please, please, please, Out of Sight, I'll go crazy, Sex machine, Living in America.*

BROWN (Trisha), amerikalı dansçı ve koregraf (Aberdeen, Washington eyaleti, 1936). "Yeni dans"ın temsilcilerindendir. New York'taki Judson Memorial Church'te sunduğu doğaçlamalarıyla ve vücut estetiği üzerine araştırmalarıyla kendini tanıttı. New York'ta Merce Cunningham ve Robert Dunn ile çalıştı; Judson Church Dance Theatre'ın kurucuları arasında yer aldı (1962). Onun yapımlarında, dansçılar, özel bir düzenek yardımıyla, bir duvarda diklemesine yürüyebilirler (*Walking on the Wall*, 1971) ya da büyük bir binadan aşağı inebilirler (*Walking Down Side of Building*, 1969). Brown'un yapıtlarında eşlik müziği yoktur.

Brown devinimi, bir sıvı ya da bir gaz içinde katı asıltı halinde bulunan, boyutları birkaç mikrometreden küçük parçacıkların yaptığı düzensiz devinim.

1827'de, botanikçi Robert Brown'un, su içinde katı asıltı halinde bulunan çiçektozu parçacıklarında, mikroskopla gözlemlediği bu olay, madde içinde atomların bulunduğu kabul edilmeden önce açıklanamazdı; olaya tarihsel önemini kazandıran da budur. XIX. yy. başlarında, P Langevin, M. Smoluchowski ve A. Einstein, birbirinden bağımsız olarak Brown devinimine nicel bir açıklama getirdiler. Einstein, aynı tanelerin tortulaşma ölçümleri eşliğinde yürütülecek devinim gözlemleriyle "Avogadro sayısı"nın hesaplanabileceğini, yani sıvının bir tek molekülünün bile tartılabileceğini göster-di (1905). J. Perrin bu olaya ilişkin deneyleri yaptı ve Langevin kuramı daha da geliştirdi. Tüm bu çalışmalar, yeni bir bilim dalı olan, *istatistiksel mekanik*'in doğmasına neden oldu.

Gaz moleküllerine benzer bir devinim yapan sıvı molekülleri (→ GAZLARIN KİNETİK* *kuramı*), katı asıltı halindeki parçacıkların çarpışma sayısının (saniyede 10^{20}) çok yükselmesine yol açar. Bu çarpışmaların etkisiyle, asıltı halinde m kütleli parçacıklar bütün doğrultularda devinir: bunların hız vektörlerinin ortalama değeri sıfırdır; ama $\sqrt{\overline{V}^2}$ hızının (ortalama kare hız) ortalama değeri sıfır değildir ve enerjinin eşdağılımı teoremini doğrulayan şu eşitlikle gösterilir:

$$\frac{1}{2} m\overline{V}^2 = \frac{3}{2} k\,T$$

(*k*, Boltzmann değişmezi; T, salt sıcaklıktır). Parçacıkların kütlesi büyük olduğunda, ortalama kare hız düşüktür ve parçacıklar tamamen devinimsiz gibi görünür. Buna karşın, büyük boyutlu (1 μm) parçacıklar, mikroskopla gözlemlenebilen raslantısal bir devinim yaparlar.

BROWNE (Robert), ingiliz din reformcusu (Tolethorpe, Rutland, 1550 - Northamp-

Ford Madox **Brown**
İngiltere'ye veda
(The Last of England [1852-1853]*)*
City Museum and Art Gallery
Birmingham

Snark International

ton 1633). İlk püritenlerden, inanç ve kurtuluşun bireyselliğini vurguladı, her hıristiyan topluluğunun başlı başına bir değer olduğunu ve bu toplulukların zaman aşımına bağlı olmayan haklarının devletin vesayeti altına alınamayacağını öne sürdü. Norwich piskoposunun kışkırtmasıyla tutuklandı, bir süre için Hollanda'ya kaçtı (1582-1585), sonra Anglikan kilisesi'ne boyun eğdi. Ama buna rağmen, kongregasyonculuk'u kurmaktan geri kalmadı.

BROWNE (William), ingiliz şair (Tavistock, Devon, 1591-Ottery-St-Mary, Devon, 1643'e doğr.). Spenser hayranıydı; barok üslupta pastoral eserler ve metafizik "maske"ler yazdı (*Britannia's Pastorals*, 1613-1616; *The Shepheards' Pipe*, 1614; *The Inner Temple Masque*, 1772).

BROWNE (*sır* Thomas), ingiliz, yazar ve hekim (Londra 1605 - Norwich, Norfolk, 1682). Kral yanlısıydı; 1644'te soyluluk unvanı aldı. Hoşgörüden yana olan, bahçıvanlığa meraklı ve saplantı halinde ölümü düşünen Browne, şaşırtıcı ve yaygın ansiklopedik bilgisiyle, sağlam bir bilimsel temele dayanan sohbet havasındaki deneme türünü yarattı. Coleridge, Lamb, De Quincey onu izlediler (*Religio medici*, 1642; *Pseudodoxia Epidemica*, 1646; *The Garden of Cyrus*, 1658; *Hydriotaphia*, 1658). Bu tür Coleridge, Lamb, De Quincey gibi yazarlara örnek olmuştur.

BROWNE (William Alexander Francis), ingiliz hekim ve psikiyatr (Stirling 1805-öl. 1885). İskoçya'daki Akıl hastaneleri birliği'nin yöneticisiydi (1857). Akıl hastalarının hareketlerinde bütünüyle özgür bırakılmalarını savundu ve görüşlerini *What Asylums were, and ought to be* (Akıl hastaneleri neydi, ne olmalıdır) adlı yapıtında açıkladı. Bu görüşleriyle akıl hastanelerinde köklü değişiklikler yapılmasına katkıda bulundu.

BROWNİNG (Elizabeth BARRETT, *Mrs.*), ingiliz kadın şair (Moulton, Durham, 1806 - Floransa 1861). Mutlu bir çocukluk döneminden sonra, 14 yaşında attan düşmesi onu yatağa çiviledi. Annesi öldü (1826), erkek kardeşi boğuldu (1838). Yapıtlarıyla (*The seraphim and other poems*, 1838), kendisini babasının baskısından kurtaran Robert Browning'in aşkını kazandı ve 1846'da onunla evlendi. Birlikte İtalya'ya gittiler. Karı koca sevgisini (*Sonnets from the Portuguese*, 1850) ve özgürlük arzusunu (*Casa Guidi Windows*, 1851) dile getiren yapıtlardan sonra, 40 000 dizelik *Aurora Leigh* (1857) adlı felsefi romanında daha iddialı konulara (kölelik, fuhuş, ruhanilik, italyan siyaseti, Napoléon III) yöneldi. Veremden öldü. Yaşadığı dönemde ünü, kocasını gölgede bırakmıştı.

BROWNİNG (Robert), ingiliz şair (Camberwell, Londra, 1812 - Venedik 1889). Yüksek dereceli bir devlet görevlisinin oğluydu, Shelley'e hayranlık duyduğu bir dönemden sonra (tanrıtanımaz, vejetaryen, barışçı) idealizmin insanı intihara sürükleyen yetersizliği üzerinde düşünmeye başladı (*Pauline*, 1833; *Paracelsus*, 1835; *Sordello*, 1840), daha sonra da "marazi bilinçlenmeye" duyduğu eğilimi dengelemek için, bir acayiplik olarak ele aldığı aşkın ve cömertliğin nesnel, dramatik ve pitoresk bir betimlemesini çizdi: bu görüntü içinde delişmenler, şarlatanlar, laf ebeleri, imansız rahipler, yaşama boyun eğmek istemeyen bütün bir "mızıkçılar" güruhu sık sık çözülüveren bir iyimserliğin ardına sığınmaya çalışırlar. *Pippa Passes* (1841) kadının bilinçsiz doğurganlığını dile getirir. *Men and Women* (1855) dramatik monolog tekniğini daha da ileri götürür: bir adam hayatını anlatır, tüm çıplaklığıyla ortaya konan bir insan ruhunun bu bilmecesinde yalanları, eksiklikleri, çarpıtmaları bulup ortaya çıkarmak okuyucuya düşer. Eşi Elizabeth'in kazandığı başarının gölgesinde kalan sanatçı, eşinin ölümünden sonra (*Dramatis Personae*, [illegible]; *The Ring and the Book* [illegible]-69; *Asolando*, 1889) başlıca temasına dönmüştür: insan özlemleriyle değer kazanır; herkesin bir maske takmaya hakkı vardır, topumuz tahttan düşmüş krallarız. Victoria çağı değerlerini (olgular, etkililik) ve bu değerlerin karşı savlarını (mutsuz içtenlik) dolambaçlı bir yoldan yeniden gündeme getirmesiyle, Browning, hayal kırıklığının ve yaşama inadının barok peygamberi, görmüş geçirmiş ve yaşamın bütün girinti çıkıntılarını değerlendiren bir Don Kişot'tur. Parıltılar ve karanlıklar ile dokunan şiir anlayışında Kafka, Pirandello ve Freud'u sezinleyebiliriz.

BROWNİNG (John Moses), amerikalı mucit (Ogden, Utah, 1855 - Herstal, Liège ili, 1926). Bir top fabrikatörünün oğluydu; 1879'da mekanizmayla dolan bir tüfek, sonra Winchester ile birlikte seri atışlı bir top yaptı; 1896'da adını taşıyan otomatik tabancayı buldu.

BROWNİNG a. (öz. a. *J. M. Browning*). 7,65 mm'lik otomatik tabanca.

BROWN-SÉQUARD (Charles Édouard), fransız hekim ve fizyoloji bilgini (Port-Louis, Mauritius adası, 1817 - Paris 1894). Önce fizyoloji araştırmalarına yöneldi ve sinir hastalıkları üstünde çalıştı. 1851 hükümet darbesinden sonra, New York'ta, Richmond'da (Virginia), Londra'da fizyoloji dersleri verdi; Harvard üniversitesi'nde kürsü başkanı oldu. Fransa'ya dönünce Collège de France'ta Claude Bernard'ın yerine geçti ve 1886'da Bilimler akademisi'ne seçildi. Omurilikte yapılan kısmi kesmelerin sonuçlarını yorumladı; omurilikteki hareket ve duyu sinirlerinde sinir akısının nasıl ve nerede iletildiğini inceledi. Claude Bernard'ın damar sinirlerine, damar sempatik sistemine ve çevresel damarların büzülme ve genişleme mekanizmalarına ilişkin çalışmalarını tamamladı. İç salgı bezlerinin oynadığı önemli rolü belirledi. Erbezi özütü şırınga ederek yaşlılığı tadavi için bulduğu yöntem "organoterapi" ve "opoterapi" adlarıyla bilinen tedavi yönteminin kaynağını oluşturdu.

Brown-Séquard sandromu, omuriliğin ikiye bölünmesinden doğan sendrom. Belirtileri: 1. lezyonun bulunduğu yanda piramidal yolun kesikliğine bağlı olarak istemli hareketlerde eksiklik; Goll ve Burdach demetlerinin kesikliğine bağlı olarak iç duyumlarda ve ayırımlı dokunma duyumunda yokluk; 2. öteki yanda omurilik-talamus yolunun kesikliğinden dolayı ısı ağrısı duyumunda ve dokunma duyumunda yokluk. Böyle bir sendrom travmaya bağlı olabildiği gibi plaka sklerozuna, omurilik ezilmesine, hatta damar zedelenmesine de bağlı olabilir.

Browns Ferry, ABD'de nükleer santral, Decatur'un (Alabama) yukarı kesiminde.

BROWNSVİLLE, ABD'de (Texas) liman kenti, Grande ırmağı kıyısında, ırmağın denize döküldüğü yer yakınında; 53 000 nüf. Besin ve kimya sanayileri. Balıkçı (karides avcılığı) limanı.

Brömsebro konferansları ve **barışı,** İsveç ve Danimarka arasında imzalanan antlaşmalar. İlki 1541'de Gustaf Vasa ve Christian III arasında imzalanan antlaşma, iki ülkeye elli yıllık bir barış sağladı. —1645'te Oxenstierna tarafından Danimarka ile yapılan bir başka antlaşmayla İsveç, Sund ve Beltler boğazları geçiş ücretinden muaf tutuldu ve Jämtland'ı, Härjedalen'i, Gotland ve Ösel (Saaremaa) adaları ve Halland toprakları otuz yıllığına İsveç'e bırakıldı.

BRÖTEL a. (fr. *bretelle*). Dy. Makaslar ve uygun geçitlerle bir hattan bitişik hatta geçmeye olanak veren aygıt. (En basit brötel komşu iki hattı birbirine bağlar ve iki hat arasında yer alan X'in tepesine yerleştirilmiş dört makas taşır. Karmaşık bröteller, komşu hatlar arasındaki bağlarıı artırmak amacıyla garların yakınlarında kurulur.)

BRÖVE a. (fr. *brevet*). Devlet denetiminde hazırlanmış bir sınavdan sonra verilen ve kimi haklar sağlayan ya da kimi yetenekleri belgeleyen diploma ya da sertifika.

—ANSİKL. Ask. ve Havc. Türkiye'de *uçuş brövesi*'ni verme yetkisi iki kamu kuruluşuna tanınmıştır: Türk hava kurumu ve Türk hava kuvvetleri. *Sivil uçuş bröveleri*'ni, *paraşütle atlama brövesi*'ni (türü atlayış sayısına göre belirlenir) ve *planör brövesi*'ni Türk hava kurumu verir. *Askeri uçuş bröveleri*, Türk hava kuvvetleri ve Kara kuvvetleri uçuş okulları ile yurtdışı uçuş okullarını başarı ile tamamlayan pilotlara verilir. Bunlar, uçuş saati ve uçuş hizmet yılına göre üç aşamalıdır: a) *Pilot brövesi*, b) *Kıdemli pilot brövesi*, c) *Komutan pilot brövesi*.

BRT (Bayrak radyo televizyon kurumu), 1963'de küçük bir radyo istasyonu olarak kuruldu. Kıbrıs barış harekâtı'ndan kısa bir süre sonra, bir TRT ekibinin yardımıyla Sinandağ verici istasyonu onarılarak hizmete girdi (1974). Türkiye'nin gönderdiği EKF almacıyla, TRT'nin Çukurova'ya yaptığı paket yayınlar Kıbrıs'a ulaştırıldı. 1975 sonunda Ankara-Adana-Kıbrıs arasındaki bağlantı tamamlanarak Ankara merkez yayınları Kıbrıs'ta da izlenmeye başlandı. 1976'da BRT televizyon stüdyosu hizmete girdi. Radyo, 100 kW orta dalga, 10 kW orta dalga, 7,5 kW kısa dalga ve toplam 90 kW gücünde üç ayrı FM yayını yapar. BRT televizyonu yayınlarından başka, Türkiye'deki TV kanalları da Kıbrıs'tan izlenebilmektedir.

B.R.T. Denizc. BRÜT* REGİSTER TON'un kısaltması.

BRUANT (Aristide), fransız kabare şarkıcısı (Courtenay 1851 - Paris 1925). "Chat noir" kabaresi'nin adını "Mirliton" olarak değiştirdi. Burada, müşterileri azarlayarak özel bir hava yarattı. Mirliton'un sürekli müşterileri, Bruant'ın şarkılarının nakaratlarını bir ağızdan söylerdi. Halka mal olmuş, toplumsal yapıtlar olan bu şarkılarda, natüralist bir tutumla yoksul mahallelerden (À Belleville, Nini peau de chien), hapishanelerden (À Saint-Lazare), serserilerden ve üçkâğıtçılardan söz edilir.

BRUAT (Armand Joseph), fransız amiral (Colmar 1796 - öl. denizde 1855). 1843'te Marquises adaları valisi ve Tahiti'de Fransız hükümetinin komiseri oldu; kraliçe Pomare ile fransız protektorasının kurulmasıyla ilgili görüşmeleri yürüttü. 1849'da Antiller valiliğine getirilen Bruat, köleliğin kaldırılmasının ortaya çıkardığı sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı. 1845'te, Hamelin'in yerine, Kırım'daki fransız donanmasının başına getirildi. Ruslara karşı türk, ingiliz, fransız kuvvetlerinin ortak harekâtı sırasındaki başarısı (Sivastopol'un bombalanması) ona amirallik rütbesinin verilmesini sağladı. Fransa'ya dönerken yolda koleradan öldü.

BRUAY-EN-ARTOİS, Fransa'da Pas-de-Calais kantonunun merkezi; 24 451 nüf. (1992). Eski taşkömürü merkezi. Makine ve dokuma sanayileri.

BRUCE, normandiyalı aile (Bruis'de [Cotentin]). Önce İngiltere'ye, daha sonra İskoçya'ya yerleşip burada ün kazandı. —ROBERT VI, Malcolm IV'ün yeğeninin oğlu, Büyük Dava nedeniyle, İngiltere kralı Edward I Baliol ailesini destekleyince Robert İskoçya tahtına çıkmayı başaramadı. —ROBERT VIII, bağımsızlığı savundu. 1306'da, Robert I adıyla İskoçya kralı olmayı başardı. Kurduğu hanedan 1371'e dek İskoçya'da hüküm sürdü. (→ ROBERT I ve DAVİD II.)

BRUCE (Edward), iskoçyalı Robert I'in küçük kardeşi. Ağabeyiyle birlikte bağımsızlık savaşına katıldı. 1315'te Ulsterliler'in çağrısıyla İrlanda'da İngilizler'e karşı savaştı. Başlangıçta başarılı oldu ve 1316'da İrlanda kralı olarak taç giydi.

bezelye tohumböceği **bruchus** *(Bruchus pisorum)*

Kunstverlag Ackermans

Anton **Bruckner**
Nauer'in yağlıboya resmi
Kuntsverlag Ackermans, Münih

Ama, Dun Dealgan önlerinde düşüncesizce bir savaşa atılınca yenildi ve öldürüldü (1318).

BRUCE (James), iskoçyalı gezgin (Kinnaird House, Stirling kontluğu, 1730 - *ay* v. 1794). Habeşistan'ı baştan başa dolaştı (1768-1772) ve Mavi Nil'in akıntısını inceledi; *Bahrülazrak* ya da Mavi Nehir'in (1618'de P. Paez tarafından keşfedilmişti), Nil'in en uzak kaynağı olduğunu sandı.

BRUCE (Michael), iskoçyalı şair (Kinnesswood, Kinross kontluğu, 1746 - *ay. y.* 1767). Bir dokumacının oğludur. İskoçya'yı, doğasını ve hüznünü dile getiren şiirler yazdı (*Ode to the Cuckoo, Loch Leven, Elegy Written in Spring*, 1770).

BRUCE, ingiliz **Elgin** kontları ailesi; en ünlüleri: Thomas BRUCE, 7. **Elgin** kontu, diplomat (Londra 1766 - Paris 1841). Orduya girdi ve kısa sürede generalliğe yükseldi, fakat bütün ömrü elçi olarak atandığı yabancı ülkelerde geçti. Asıl ününü osmanlı döneminde, Atina'da yaptığı kaçakçılığa borçluydu. Sultan Mahmut II'den, Akropolis'teki heykellerin alçı kalıplarını almak ve değersiz bir iki kalıntıyı götürmek üzere izin aldı. Gerçekteyse, Atina'yı adeta yağmaladı ve özellikle Parthenon'u, heykelleri sökmek için acımasızca parçaladı. Bir gemiyle İngiltere'ye gönderdiği heykeller, geminin batması sonucu oraya ulaşamadı. Geri kalan eserleri ingiliz hükümetine sattı. Bu eserler günümüzde British Museum'da, Elgin mermerleri diye ayrılan bölümdedir. Lord Elgin ayrıca Erekhtheion'daki heykelsütunlardan birini, apteros zafer tapınağındaki frizin yarısını, sayısız heykel ve alçakkabartmaları da çalmıştı. Lord Byron'ın *Child Harold* adlı eserinde kınadığı bu davranış, elgincilik* adıyla da sanat tarihi kavramları arasında yer almıştır. —James BRUCE, 8. **Elgin** kontu, siyaset adamı (Londra 1811 - Dharmsala, bugün Himaçal Pradeş 1863), öncekinin oğlu. Parlamento üyesi, 1842'de Jamaika valiliğine getirildi, 1846'dan 1854'e değin Kanada genel valiliği yaptı. Lord Durham'ın damadıdır; 1848'de, kayınpederinin liberal görüşlerinden etkilenen Baldwin-Lafontaine kabinesini kurdu; bu kabine kanadalı fransızların haklarını gözetti. Bruce'un uzlaştırıcı düzenlemeleri Londra tarafından onaylandı. Bruce taht temsilcisinin hareketlerini sınırlayan sorumlu bir hükümetin kurulmasına da katkıda bulundu. Daha sonra özel görevle Çin'e (burada, 1858'de T'ien-tsin antlaşması'nın imzalanmasını kabul etti) ve Japonya'ya gönderildi. Hindistan'ın ilk valisidir (1862). —Victor Alexander BRUCE, 9. **Elgin** kontu, siyaset adamı (Montréal 1849 - Broomhall 1917), öncekinin oğlu. Liberal parti üyesiydi; 1894'ten 1899'a değin Hindistan valiliği yaptı ve Afridler'in kanlı ayaklanmasını (1897-1898) bastırdı; sonra Güney Afrika savaşı soruşturma komisyonu'nu yönetti, Campbell-Bannerman kabinesinde (1905-1908) sömürgelerden sorumlu devlet bakanı oldu.

BRUCE (Henry Austin), **Aberdare** baronu → ABERDARE.

BRUCE (*sir* David), avustralyalı hekim (Melbourne 1855 - Londra 1931). Malta, Mısır ve Güney Afrika'da orduda çalıştı. Malta hummasının (daha sonra *brüselloz* diye adlandırıldı) yanı sıra Uganda'da ve Nyassaland'daki uyku hastalığı üzerine araştırmalar yapmak üzere Royal society tarafından görevlendirildi.

BRUCE (Stanley MELBOURNE, 1. —*vikontu*), avustralyalı devlet adamı (Melbourne 1883 - Londra 1967). 1918-1929 ve 1931-1933 tarihleri arasında milletvekilliği yaptı; birçok bakanlık ve bu arada maliye bakanlığı görevinde bulundu (1921-1923). Ulusal parti'nin liberal kanadının lideri olarak 1923'ten 1929'a kadar, başbakanlık yaptı; aynı zamanda dışişleri bakanlığını da yürüttü. Deniz ticaretindeki krize rağmen, 1925 seçimlerinden partisini zaferle çıkarmayı başardı. 1933'ten 1936'ya kadar Avustralya'yı Milletler cemiyeti'nde temsil etti.

BRUCE (Christopher), ingiliz dansçı ve koregraf (Leicester 1945). Rambert School'da yetişti. Önce London Ballet'de, sonra da Ballet Rambert'de dans etti (1963). Bu ikinci toplulukta baş dansçılık, koregraflık ve 1979'a değin sanat yönetmenliği yaptı. Glen Tetley'in *Pierrot lunaire* adlı yapıtının yeniden sahnelenmesi sırasında (1967) kendini gösterdi. *George Frideric* (1968), *Living Space* (1969), *Wings* (1970), *For Those Who Die as Cattle* (prömiyerinde dans etti, 1972), *There Was a Time* (1973). *Black Angels* (1976) gibi yapıtların koregrafisini yaptı. 1974'te Londra'daki Royal Ballet için *Unfamiliar Playground*'u hazırladı.

BRUCE LAKE, Kanada'da (Ontario) yer, ilin batı kesiminde. Demir filizi ocakları.

BRUCELLA (öz. a. D. *Bruce*'dan). Kimi zaman basil, kimi zaman kokobasil görünümünde Gram negatif bakteri. Brüselloz hastalığının mikrobu.

BRUCELLOSİS a. → BRÜSELLOZ.

BRUCH (Max), alman besteci (Köln 1838 - Berlin 1920). Hiller ve Reinecke'nin dersleriyle yetişti. Çeşitli orkestraların şefliğini yaptıktan sonra Liverpool'daki Philarmonic Society'nin başına geçti. Berlin akademisi'nde önce öğretim görevlisi, sonra yönetici oldu (1913). Romantik üslupta yazdığı yapıtları, özellikle de *sol* minör keman konçertosuyla (1868) Brahms'ın hayranlığını kazandı. Çok sayıda yapıtı arasında en önemlileri, oratoryolar (*Odysseus*, 1872); *Gustave Adolphe*, 1898) ile çello ve orkestra için *Kol Nidrei*'dır.

BRUCHSAL, Federal Almanya'da (Baden Württemberg) kent, Karlsruhe'nin K.-D.'sunda; 37 700 nüf. İkinci Dünya savaşı'ndaki yıkımlardan sonra büyük ölçüde onarım görmüş, barok üslubunun başyapıtlarından Spire piskopos-prenslerinin eski şatosu (B. Neumann'ın 1731'de yaptığı merdiven). Makine yapımı. Kimya ve besin sanayileri.

■ **BRUCHUS** a. Baklagillerin tanelerine zarar veren kınkanatlı böcek cinsi. (Tohumböceğigiller familyası.) [Eşanl. LARİA] —ANSİKL. Yüzlerce türü bilinen *Bruchus* cinsi üyelerinin larvaları, baklagillerin ve maydanozgillerin taze ya da kuru meyvelerinde ya da tanelerinde yaşar. 1,5 - 5 mm boyundaki erişkinlerin bedeni geniş ve tüylüdür; larvalar kalın, yumuşak, ayaksız ve kılsızdır. Birçok türü zararlıdır: bezelye tohumböceği *(Bruchus pisorum)*, mercimek tohumböceği (*B. lentis* ve *B. signaticornis*), bakla tohumböceği *(B. rufimanus)* ve tohumböceğigillerin örnek tipi fasulye tohumböceği *(Acanthocelides obtectus)*. Fasulye tohumböcekleri en zararlı türdür; bu türün üyeleri hem tarlalarda, hem depolarda gelişebilir. Bu böceklerle en iyi savaş yöntemi, hep kimyasal ya da fiziksel yöntemlerle üretilen böceköldürücülerle ilaçlanmış sağlıklı tohumlar kullanmaktır.

BRUCİT a. (fr. *brucite;* öz. a. A. *Bruce*'dan). Miner. Formülü Mg $(OH)_2$ olan hidratlı doğal magnezyum oksit; cam ya da sedef parlaklığında, romboedrik bakışımlı, tabletimsi kristaller biçiminde görülür ve serpantinde ve bazı kireçli kayaçlarda bulunur.

BRUCK (Arnold VON) → ARNOLD VON BRUCK.

BRUCK (Karl Ludwig, *baron* VON), avusturyalı siyaset adamı (Elberfeld 1798 - Viyana 1860). Frankfurt parlamentosu'nda Trieste temsilcisiydi; 1851'e kadar ticaret bakanı, 1855'te de Viyana'da maliye bakanı olarak görev yaptı. İç gümrükleri kaldırdı ve tüm imparatorlukta posta ve demiryolu çalışmalarına büyük bir hız kazandırdı (1854'te Semmering'in açılması). Ama, mali başarısızlıklar yüzünden intihar etti.

BRUCK AN DER MUR, Avusturya'da (Steiermark) kent, Mur ırmağı kıyısında, Graz'ın K.'inde; 16 000 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Sankt Maria kilisesi'nde XIV. yy.'dan kalma freskler, Venedik üslubunda gotik yapı tekniğinin güzel örneklerinden Kornmess konağı (1500'e doğr.). .

BRUCKER (Johann Jakob), alman bilgin ve filozof (Augsburg 1696 - *ay. y.* 1770). Bir protestan papazıydı; felsefe öğretilerini kapsayan geniş bir derleme kaleme aldı. *Historia critica philosophiae a mundi incunabulis ad nostram usque aetatem deducta* (1742-1744).

■ **BRUCKNER** (Anton), avusturyalı orgcu ve besteci (Ansfelden 1824 - Viyana 1896). Ailesinin tüm üyeleri gibi o da müzik öğretmenliği yaptı. Linz'de ve Sankt -Florian'da önemsiz görevlerde bulundu. Üne geç kavuştu, 1861'de Viyana sarayı'nın müzik yöneticiliğine atandı. 1868'de hocası Sechter'den sonra, Viyana konservatuvarı'nda üslup ve org dersleri verdi. Wagner'in yakın çevresine girdi ve 3. senfonisini ona ithaf etti. Kimi yapıtlarıyla Fransa ve İngiltere'de başarı kazandı. Wagner'e karşı olanların acımasız eleştirileriyle karşılaştıysa da savunduğu sanat anlayışından vazgeçmedi. Org için hemen hiçbir şey bestelemedi. Sayısı oldukça kabarık olan dinsel yapıtlarının başlıcaları 3 missa ve bir *Te Deum*'dur (1884). 1863-1896 arasında bestelediği 11 senfoni, Schubert'ten Schönberg'e uzanan büyük bir akım içinde değerlendirilir. Bu akımın en önemli özellikleri, alabildiğine geniş ve renkli bir orkestralama ortaya koyması, yeniden koroya ve halk ezgilerine yer vermesidir.

BRUCKNER (Theodor TAGGER, **Ferdinand** —denir), avusturyalı oyun yazarı (Viyana 1891 - Berlin 1958). Birinci Dünya savaşı sonrasında anlatımcılıktan "yenigerçekçiliğe" geçerek öncü tiyatronun başlıca temsilcilerinden biri oldu (*Krankheit der jugend*, 1929; *Elisabeth von England*, 1930).

Brudzinski belirtisi. Nörol. Beyin zarının iltihaplanması sonucu görülen belirti. (Hasta yatar durumdayken, ensesi öne doğru büküldüğünde, bacakları da kendiliğinden bükülür.)

BRUEGEL, BRUEGHEL ya da **BREUGHEL,** flaman ressam aile. (Aşağıda, aile üyelerinin adlarına bakınız.)

BRUEGEL (Pieter) **Baba,** flaman ressam (Breda yakınında? yaklaşık 1525 - Brüksel 1569). 'S-Hertogenbosch'ta yetiştiği ve Jheronimus Bosch'un yapıtlarından etkilendiği sanılan Bruegel, ilk resim bilgilerini Anvers'de Pieter Coecke'den öğrendi, daha sonra Coecke'nin kızıyla evlendi ve 1551'de usta olarak loncaya kabul edildi. İtalya'ya gitti (1552-1553) ve bu ülkeden desenlerle döndü. Anvers'e geldiğinde, Hieronymus Cock'un gravürcüleri için desenler çizdi. 1563'te Brüksel'e yerleşti. Tarihi bilinen resimleri 1557 ile 1568 arasında yapılmıştır. Bunların en eskileri, özellikle de, *Asi meleklerin düşüşü* (Brüksel müzesi), Bosch'un fantastik buluşlarını anımsatır. Bu döneme ait diğer resimlerdeyse, Bruegel, folklordan, flaman özdeyişlerinden ve kır yaşamından esinlendi. "Aylar" ya da "Mevsimler" adlı şaşırtıcı güzellikteki dizi —*Karda avcılar* (Viyana), *Hasat* (New York), *Ekinlerin biçilişi* (Prag)— Bruegel'in, manzara ressamlığındaki dehasını, hem ayrıntılardaki titizliğini, hem de büyük ve derinlikli panoramalar çizmekteki ustalığını ortaya koyar. Ancak bu ustalık, *Körler* (Napoli müzesi) ve *Dilenciler* (Louvre) adlı tablolarda görüldüğü gibi, Bruegel'in, yaşamın

Baba **Bruegel**
*solda: Asi meleklerin düşüşü'*nden ayrıntı (1562).
Tahta üzerine yağlıboya *Güzel sanatlar krallık müzeleri, Brüksel*

üstte: Karda avcılar (1565)
Kunsthistorisches Museum
Viyana

trajik yanını acı bir biçimde duyuran bakışıyla kaynaşmıştır. *Düğün yemeği* ve *Köylülerin dansı* (Viyana) adlı tablolarda, figürler canlı görünümleriyle dikkat çeker. Konusunu İncil'den alan *Beytüllahm sayımı* (Brüksel) adlı tablodaysa Bruegel, tam anlamıyla Brabant yöresini anımsatan bir çerçeve kullandı. Sanatı çoğu kez halkın yaşamından etkilenmiş ve zaman zaman mizahi bir özellik taşımış olsa da, Bruegel, Rönesans'ın Flandre'daki habercisi, hümanistlerin dengi ve dostuydu. "İnsanın özü"nü yansıtmayı amaçlayan italyan anlayışına, insana çoğu kez düşman olan ya da kayıtsız kalan bir evrenin parçası olarak düşündüğü somut insanı yansıtmayı amaçlayan anlayışı yeğledi (*Fırtına*, Viyana; *İnsandan kaçan*, Napoli). Bugün Baba Bruegel'e ait olduğu kesin olarak bilinen, 14'ü Viyana'da (Kunsthistorisches Museum) olmak üzere 45 kadar yapıt bulunmaktadır.

BRUEGEL (Pieter II), eskiden **Cehennem Bruegel** de denirdi, flaman ressam (Brüksel 1564 - Anvers 1638). Baba P. Bruegel'in oğlu. Babasının yapıtlarını örnek alarak, bazıları aynı yapıtın değişik kopyaları olmak üzere, çok sayıda tablo yaptı, ancak, babasının ustalığına ulaşamadı.

BRUEGEL (Jan), **Kadife Bruegel** denir, flaman ressam (Brüksel 1568 - Anvers 1625), Baba Bruegel'in ikinci oğlu. Bir minyatürcü özeniyle, genellikle günlük yaşamdan sahnelere yer veren manzara resimleri, alegoriler —Öğeler, Mevsimler— mitolojiden ya da Kutsal Kitap'tan alınma sahneler, çiçek resimleri yaptı. İtalya'ya gitti, orada kardinal Borromeo'dan destek gördü. Daha sonra Anvers'e yerleşti, Rubens ile dost oldu. Rubens'in isteği üzerine bazı yapıtlarda ona yardım etti.

Bk. resim sayfa 1952

Frans II Francken, H. Van Balen, H. De Clerck, J. De Momper ile de tanıştı. Verimli bir sanatçı olan Bruegel'e öykünen pek çok ressam çıktı. Bu yüzden onun yapıtlarını, taklitçilerinin yapıtlarından ayırmak bazen güçtür; bununla birlikte Bruegel, kullandığı renklerin parlaklığıyla, ayrıntılardaki özentili ve pitoresk çalışmasıyla kendini belli eder. Brüksel, Viyana, Louvre, vb.'de tabloları vardır.

BRUEGEL (Jan II), flaman ressam (Anvers 1601 -*ay. y.* 1678). Kadife Bruegel'in oğludur. Babasının atölyesinin başına geçti ve aynı geleneği sürdürdü.

...EGEL (Abraham), flaman ressam (...1631 - Napoli 1697). Jan II'nin oğlu. Bir süre Roma'da kaldı (1659-1670), sonra Napoli'ye yerleşti. Daha çok çiçek ve meyve natürmortları yaptı.

Pieter II **Bruegel**
Düğün alayı (1623)
tahta üzerine yağlıboya
Petit Palais, Paris

BRUEGHEL → BRUEGEL.

BRUEYS D'AIGAÏLLIERS (François Paul), fransız amiral (Uzès 1753 - Ebukir 1798). 1777'de deniz teğmeni olarak Grasse filosunda görev aldı. Deniz albayıyken, 1793'te, soylu olduğu için görevinden alındı. 1795'te yeniden donanmaya girdi. Adriya deniz kuvvetlerine, daha sonra, 1798'de tümamiral rütbesiyle Mısır seferine katılan donanmaya başarıyla komuta etti. Malta'yı aldıktan ve birlikleri karaya çıkardıktan sonra, Bonaparte'ın emirlerine uymayarak Ebukir'de kaldı. Gemiler demirliyken 1 ağustosta Nelson'ın saldırısına uğradı; Nelson fransız donanmasını iki ateş arasında bıraktı. Brueys, gemisi *Orient*'da öldü.

BRUGG, İsviçre'de (Aargau kantonu) kent, Aar ırmağı kıyısında; 8 600 nüf. Eski semtlerinde eski evler ve anıtlar. *Vindonisse* (Windisch) kazılarında çıkarılan yapıtların sergilendiği küçük müze. Sanayi merkezi.

BRUGGE, Belçika'da kent, Batı Flandre'nin merkezi; 117 460 nüf. (1990). Kıyısında ağır sanayi kuruluşlarının yer aldığı bir kanalla Kuzey denizi'ne bağlanır. Geleneksel sanayiler de varlığını sürdürmektedir: dokuma, besin, vb. sanayileri. Brugge, hayvancılık ve sebze yetiştiriciliği bölgesinin ortasında bir tarım pazarıdır. Turizm.

• TARİH. Flandre kontu Baudoin I'in IX. yy.'da Zwyn halici üzerinde yaptırdığı, çevrenin en önemli ticaret merkezi ve Brugge'nin gelişme odağı olan şatonun çevresi XII. yy.'da surlarla çevriliydi; Damme limanı ve bir tesviye sisteminin inşası, Zwyn nehrini gemi ulaşımına elverişli duruma sokmuş, yerli yabancı zanaat için ithal edilen yün, İngiltere ile olan ilişkileri yoğunlaştırmıştır: bu ticaret bütün XIII. yy. boyunca yaşamsal önemi olan, Londra flaman Hansası'nın kaynağıydı. Aynı dönemde kent, Fransa, Akdeniz ve Doğu'dan gelen malların bulunabildiği Alman Hansası'nın önemli bir pazarı durumuna geldi. XIV. yy. başından sonra, venedik gemileri flaman limanına düzenli olarak uğramaya başladılar ve bu arada italyan tüccarlar, özellikle bankerler Brugge'yi Kuzey Avrupa'nın en etkin mali merkezlerinden biri haline getirdiler. O dönemde el sanatlarındaki gelişme, iktidarı elinde tutan soylularla sayıları gittikçe kabaran işçiler arasında bir sınıf gerginliğine yol açtı; bu da Fransa kralı Philippe IV'ün soyluların çağrısı üzerine işe karışmasına neden oldu: 1300'de kent Fransızlar tarafından işgal edildi, fakat halk, Flandre kontu Gui de Dampierre'in desteğinde ayaklandı (1302) ve yabancıları

Lauros-Giraudon

Kadife **Bruegel**
Dünya ya da *Yeryüzü cenneti*
bakır üzerine yağlıboya tablo
Louvre müzesi, Paris

kovdu. Gent'in rekabetine karşı, Brugge iç birliğini yeniden kurdu ve 1384'e kadar bağımsız cumhuriyet olarak kaldı. Gerileme XV. yy.'ın ikinci yarısında başladı: limanın kumlarla dolmasına, imparator Maximilian I'in düşmanlığı eklendi ve imparator kentle açık bir çatışmaya girerek yükselme devrine son verdi, Anvers'in gelişmesini sağladı (1488). XVI. yy.'da dinsel çatışmaların içine yuvarlanan Brugge, ancak XX. yy. başında yavaş yavaş eski önemini kazandı.

• GÜZEL SANATLAR. Belçika'nın, eski halini en iyi koruyan kentlerinden biridir. Flaman kültürünün en parlak örneklerini oluşturan bir dizi görkemli anıt ve sanat yapıtına sahiptir. Bunlar arasında: Grand Place'taki kule ve tüccarlar sarayı; üst üste iki gövdeden (üst bölüm gotik, alt bölüm roman) oluşan Saint-Sang kilisesi, Saint-Sauveur katedrali, Belçika'nın en eski gotik kiliselerinden olan, içinde Michelangelo'nun Bruggeli Madonna'sının yer aldığı Notre-Dame. Diğer sivil yapılar arasında Memling müzesi'ni de içeren, Saint-Jean hastanesi, rahibeler manastırı, arkeoloji müzesinin bir kolunun bulunduğu Gruuthuse sarayı, Franco'nun *(greffe)*rönesans üslubundaki Adalet sarayı ve Belediye müzesi'ni sayabiliriz (Flaman okulunun birçok yapıtı, bu arada Jan Van Eyck, Hugo Van der Goes, Memling vb'nin tabloları burada sergilenir).

Brugge okulu
Bir iç mekân'da Çocuklu Meryem
Petrus Christus'un tablosu
Sabauda galerisi, Torino

Scala

BRUGGELİ JEAN → BANDOL ya da BANDOLF (Jan VAN).

BRUGMANN (Karl), alman dilbilimci (Wiesbaden 1849-Leipzig 1919). 1887'den 1919'a kadar Leipzig'de sanskrıtçe ve karşılaştırmalı dilbilgisi profesörlüğü yaptı. Jung Grammatiker akımının önde gelen temsilcilerindendir. Hint-Avrupa dillerindeki geniz sesleri üzerine çok özgün bir incelemeyle daha 1876'da bu akıma katıldı. 1878'de H. Osthoff ile birlikte Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indo-germanischen Sprachen (Hint-alman dilleri üzerinde morfolojik araştırmalar) dergisini kurdu. Hint-Avrupa dillerinin anıtsal nitelikteki dilbilgisi kitabı olan *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indo-germanischen Sprachen*'in (Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisi ilkeleri) özellikle sesleri ve biçimleri içeren ilk iki bölümünü yazdı (1893-1900, 5 cilt, sözdizimi üzerine yazılan 3 cilt B. Delbrück tarafından hazırlanmıştır).

BRUGMANS (Sebald Justinus), hollandalı hekim ve doğabilimci. (Franeker 1763 - Leiden 1819). Leiden'de profesörlük yaptı; "hollanda farmakope" dergisinin yayımını yönetti (1805). Hollanda Fransa'ya katıldığında, Napoléon I, Brugmans'ı kara ve deniz sağlığı servisinin başmüfettişliğine atadı.

BRUGNOLİ (Amalia), italyan dansçı. 1820'lerde Napoli'deki San Carlo tiyatrosu'na girdi. Pointe'leri ilk kullananlardan biri olduğu (1823'te Viyana'da) sanılmaktadır.

BRUGSCH (Heinrich Karl), **Brugsch Paşa** denir, alman mısırbilimci (Berlin 1827 - *ay. y.* 1894). Kahire'de konsolos yardımcısı, daha sonra Göttingen ve Berlin'de profesör olarak çalıştı: *Demotisch Geographische Inschriften Altägyptischer Denkmâler* (Eski Mısır anıtlarında coğrafi yazıtlar) [1857-1860]; *Hieroglyphisch-Demotisch Wörterbuch* (Hiyeroglifik-demotike sözlüğü) [1867-1882]; *Thesaurus inscriptionum aegyptiacarum* (Mısır yazıtları derlemesi) [1883-1891].

BRUGUİERA a. (Doğabilimci *Bruguières*'in adından). Tropikal Asya ve Afrika'da mangrov ormanlarında yetişen tanence zengin ve bu nedenle değerli ağaç. (*Rhizophoraceae* familyası.)

BRUHAT (Georges), fransız fizikçi (Besançon 1887 - Buchenwald 1944). Öğrenimini École normale supérieure'de tamamladı (1906); Lille fen fakültesi'nde profesör (1921), 1927'de Sarbonne'da gökfiziği ve École normale supérieure'de fizik eğitim kürsüsü başkanı oldu; daha sonra bu okulda müdür yardımcılığı yaptı. Almanlar tarafından tutuklanan Bruhat sürgünde öldü. En önemli çalışmaları fiziksel optik (ışığın saydam cisimlerde yayılması ve özellikle morötesinde polarimetri) ve termodinamik üstünedir (kritik nokta dolayında akışkanların kuramsal incelemesi, yalıtkan sıvılarda elektriksel büzülme, vb.). 1923'ten 1943'e kadar dört cilt halinde yayımlanmış *Cours de physique générale* adlı bir yapıtından başka, Güneş, Ay ve yıldızlar üstüne yalın bir dille yazılmış birçok incelemesi vardır.

BRUHN (Erik BELTON EVERS, **Erik** denir), danimarkalı dansçı ve koregraf (Kopenhag 1928 - Toronto 1986). 1949'da Danimarka Krallık balesi'nin baş dansçısı oldu. Klasik ve romantik repertuvarın tüm büyük rollerini yorumladı *(Fındıkkıran, Don Kişot, Romeo ve Juliet, Kuğu gölü, Études)*. Harkness Ballet kadrosunda *The Abyss*'in (koregr.S. Hodes,1965), Alvin Ailey Dance Theatre kadrosunda *The River*'ın (koregr. A. Ailey, 1971) prömiyerinde dans etti. 1958'de B. Cullberg'in *Matmazel Julie*'sini; 1965'te R. Petit'nin *Carmen*'ini; 1971'de U. Gadd'ın *Harika Mandaren*'ini yorumladı. Birçok yapıtı eksiksiz olarak yeniden sahneye koydu: *la Sylphide* (1964), *Napoli* (1964), *Romeo ve Juliet* (1966), *Kuğu gölü* (1967). 1983'ten ölümüne değin Kanada Ulusal balesi'nin yöneticiliğini yaptı. *Bournonville and Ballet Technique* (Bournonville ve bale tekniği) [L. More ile, 1961] ve *Beyond Technique* (Tekniğin ötesinde) [1968] adlı kitapları yazdı.

BRUHNS (Nikolaus), alman besteci (Schwabstedt 1665 - Husum 1697). Buxtehude'nin öğrencisi. Orgcu ve kemancı olarak çalıştı. Kantatlar, prelüd ve fügler, org için toccata'lar ve *Nun komm der Heiden Heiland* adlı bir koral besteledi.

BRUHNS (Karl Christian), alman gökbilimci (Plön, Holstein, 1830 - Leipzig 1881). Leipzig gözlemevi'nin yöneticisiydi (1868). Gezegenlerin, kuyrukluyıldızların ve yıldızların konumu üzerine birçok gözlemde bulundu. 1853'ten 1863'e kadar, on tane kuyrukluyıldız keşfetti. Jeodeziyle de uğraştı.

BRUKHİON, Hellenistik dönemde İskenderiye'nin, büyük limanın G.'indeki merkez semti.

BRUKTERLER, Esk. coğ. Ems bölgesine yerleşmiş germen halk. Arminius ve Batavlar'ın (İ. S. 70) başını çektiği ayaklanmalara katıldılar. I. yy.'ın sonunda komşu halklar tarafından ortadan kaldırıldılar.

BRULÉ (Étienne), fransız gezgin (Champigny-sur-Marne 1592'ye doğr. - öl. 1633'e doğr.). 1610'da, Champlain, genç Brulé'yi bir algonkin reisine emanet etti; o tarihten sonra Kızılderililer arasında yaşayan Brulé Saint-Louis çağlayanını (bugünkü Lachine şelaleleri) geçen ilk bezaydır. "Ormanlar fatihi" diye bilinen Brulé, 1615-1626 arasında birçok sefere çıktı, Huron ve Superior gölleri arasında kalan uçsuz bucaksız bölgeleri gezdi. Québec'in Kirke tarafından alınması sırasında İngilizler'in tarafını tutarak Champlain'e iha-

net etti. Huronlar'ın yanına yerleşen Brulé, onlar tarafından öldürüldü.

BRULEZ (Raymond), flamanca yazan belçikalı yazar (Blankenberge 1895 - Brüksel 1972). Psikolojik romanlar (*André Terval*, 1930), felsefi hikâyeler (*Apparition à Calliste* [fr. çev.], 1953) ve Voltaire'i çağrıştıran alaylı bir üslupla bir özyaşamöyküsü (*Mes demeures* [fr. çev.], 1950-1955) yazdı.

BRULİN (Antoon VAN DEN EYNDE, **Tone** —denir), flamanca yazan belçikalı yazar (Anvers 1926). Irkçılığı ve toplumsal dengesizliği konu alan tiyatro oyunları yazdı (*les Chiens* [fr. çev.], 1962).

BRUMAİRE a. (fr. *brume*'den). Fransız cumhuriyet yılının 22 (ya da 23) ekimde başlayan ve 21, 22 (ya da 23) kasımda sona eren ikinci ayı.

BRUMEL (Antoine), Fransa'nın Flandre bölgesinden olduğu sanılan besteci (1460'a doğr. - 1520'ye doğr.). Chartres'da, Cenevre'de, Loan'da ve Paris Notre-Dame katedrallerinde müzikçi olarak çalıştı. Lyon'da da birkaç yıl kalmış olduğu sanılır. 1505'ten başlayarak Ferrara sarayı'nda yaşadı. Brumel missalar, *Magnificat*, motetler, fransız şansonları besteledi; yaratıcı gücü, bireşim yeteneği ve ustalığıyla Josquin Des Prés kuşağının en önemli müzikçilerinden biri olarak kabul edildi.

■**BRUMEL** (Valeriy Nikolayeviç), rus atlet (Tolbuzino, Rusya, 1942). Onyedisindeyken tanındı, 1961'de 2,23 metre atlayışla yüksek atlama dünya rekorunu kırdı. Tokyo'da (1964) olimpiyat şampiyonu

Bk. resim sayfa 1954

olmadan önce, 1963 yılında kendi rekorunu 2,28 m'ye çıkardı.

BRUMMELL (George Bryan), ingiliz moda meraklısı (Londra 1778 - Caen 1840). Geleceğin kralı Wales prensi George IV ile dostluğu, ingiliz yüksek tabakasına girmesini sağladı; zekâsı ve giyim zevkiyle, bu çevrede parladı. Kibar çevrelerdeki etkisi, "moda düşkünlüğü"nün şık ve zengin gençler arasında yayılmasına yol açtı. Prensle arasının açılması ve hesapsız harcamaları nedeniyle yavaş yavaş toplumdaki konumunu yitirdi. Alacaklılardan kaçmak için Fransa'ya yerleşti (1816) ve yokluk içinde öldü.

BRUN (Rudolf), Zürich belediye başkanı (1300'e doğr. - Zürich 1360). Hoşnutsuzların başına geçerek yeni bir anayasa kabul ettirdi ve kendini ömür boyu Zürich'e belediye başkanı ilan etti. Avusturya'ya karşı Unterwald'ı destekledi, ama sonra Avusturya ile anlaştı (1356).

BRUN (Johan Nordal), norveçli yazar ve tanrıbilimci (Byneset 1745 - Bergen 1816). Kopenhag'da tanrıbilim öğrenimi gördükten sonra Norveç'e döndü ve 1804'te Bergen piskoposluğuna atandı. Norveç'in ilk ulusal marşını, büyük bir ulusal dram olan *Einer Tambeskielver*'i (1772) ve birçok kilise ilahisi yazdı.

BRUN (Edmond Antoine), fransız fizikçi (Saint-Cannat 1898 - Paris 1979). 1942'de, Paris Fen fakültesi'ne geçti. Orada 1964'te akışkanlar mekaniği kürsüsünün başkanlığına getirildi. 1942'de Ulusal bilimsel araştırma merkezi'ndeki aerotermik laboratuvarının müdürü oldu. 1962'den 1964'e kadar Uluslararası uzay havacılığı federasyonu'nun başkanlığını yürüttü. 1969'da Bilimler akademisi'ne üye seçildi. Havada hızlı yer değiştiren bir cismin ısınmasıyla ilgili ilk deneysel ölçümleri gerçekleştirdi (1932). Büyük hızlarda ısının zorlamalı kaçınımı yasasının biçimini belirledi (1936). Diğer çalışmaları arasında en önemlileri: uçakların buzlanması üzerine incelemeler, asıltı mekaniği ve aerosollar, kütle aktarımıyla sınır katmanı, sesüstü ve hipersonik akışlarda ısı sorunları, çok düşük basınçlarda akışların aerodinamiği ve aerotermiği.

BRUNCH a. (*breakfast*, kahvaltı, ve *lunch* öğle yemeği, sözcüklerinin kaynaşmasıyla oluşmuş amerikanca sözc.). ABD'de, bir kahvaltı gibi sunulan ama öğle yemeğinin yerini tutan yemek. (Yağlı, reçelli ekmeğin yanı sıra soğuk et, salata ve pasta da yenir.)

BRUNCLAİR (Victor), hollandaca yazan belçikalı yazar (Anvers 1899 - Lagelund toplama kampı 1944). "Unanimisme" akımının etkisinde şiirler yazdı (*Camera lucida*, 1937). Ayrıca anlatımcı çizgide bir romanı (*le Moine à l'ouest* [fr. çev.] 1929) ve denemeleri (*la Charte sacrée* [fr. çev.], 1937) vardır.

BRUNDAGE (Avery), amerikalı sporcu (Detroit 1887 - Garmisch-Partenkirchen 1975). 1952'den 1972'ye kadar Uluslararası olimpiyat komitesi'nin başkanlığını yaptı; amatörlüğün ödünsüz bir savunucusuydu.

■**BRUNDTLAND** (Gro Harlem), norveçli kadın siyasetçi (Baerbm 1939). Tıp fakültesi'ni bitirdi. 1974'te siyasete atıldı; parlamento dışından çevre bakanı atandı. 1979'da milletvekili seçildi. İşçi partisi meclis grubu başkanı ve Norveç'in ilk kadın başbakanı oldu (şubat-ekim 1981). İş-

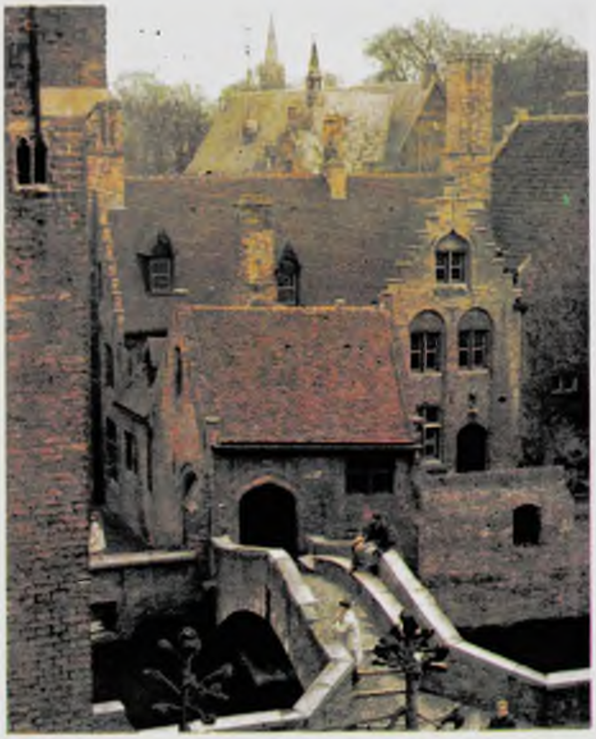
Bk. resim sayfa 1954

çi partisi seçimlerde iktidarı yitirince meclisteki muhalefet sözcülüğüne geçti. Birleşmiş milletler'ce kurulan ve "Brundtland komisyonu" diye de anılan Çevre ve kalkınma komisyonu başkanlığına getirildi (ekim 1984). Muhafazakâr-merkez partiler koalisyonu iktidardan düşünce İşçi partisi hükümetini kurdu (6 mayıs 1986). Ekonomiyi petrol dışsatımına bağlılıktan kurtarmak için sanayinin geliştirilmesine ağırlık verdi. 1989 seçimlerinden sonra diğer partilerin işbirliğine gitmesi sonucu istifa etti. Ekim 1990'da tekrar başbakan oldu.

BRUNE (Guillaume Marie Anne), Fransa mareşali ve Chambre des pairs üyesi (Brive-la-Gaillarde 1763 - Avignon 1815). Basımcılık, gazetecilik yaptı, sonra Fransız devrimi'nin başlarında ulusal muhafız alayında subay oldu, İtalya'daki orduda görev aldı. Generalliğe yükseltildi (1797), Hollanda'daki ordunun başkomutanlığına getirildi. İngiliz-rus kuvvetlerini Bergen'de ve York dükünü Alkmaar'da yendi (1799). Batı'daki, sonra da İtalya'daki ordulara komuta etti (1800), Türkiye'ye elçi olarak gönderildi (1802-1804), İmparatorluk döneminin başında mareşal oldu. Hansa kentlerinin yönetimiyle görevlendirildi, Stralsund'u ele geçirdi (1807), ama kısa bir süre sonra gözden düştü. Birinci Restauration'da Bourbonlar'a, Yüz Gün sırasında Napoléon'a hizmet etti, Beyaz terör'ün kurbanlarından biridir.

Brunehilde → BRUNHİLD.

■**BRUNEİ**, Borneo'nun K.-B. kıyısında sultanlık; 5 765 km²; 264 000 nüf. (1991). Başkenti *Bandar Seri Begavan*. Saravak sömürgesine bağlı bir toprak şeridiyle ikiye bölünen Brunei, malezya ırkından aşiretlerin pirinç, soya tarımıyla, manda yetiştiriciliğiyle, balıkçılıkla geçindikleri alçak ve yağışlı bir bölgedir. Başlıca gelir kaynakları petrol (özellikle denizdeki

Jourde-Atlas-Photo

Brugge
Gruuthuse konağı (XV. yy.) çevresinde eski evler

Giraudon

Brugge kenti önünde,
Filips Van Artevelde komutasındaki Gent, İeper ve Brugge kentsoylularının Flandre kontunun askerleri karşısındaki zaferi (1382).
Bir elyazmasındaki bir minyatürün (XV. yy.) röprodüksiyonu
Valenciennes Belediye kütüphanesi

Presse Sports

Valeriy **Brumel** Colombes'da (Fransa) bir müsabaka sırasında (1961).

Gro Harlem **Brundtland**

Brunei'deki yerleşmeden bir görünüş

yataklardan çıkarılır) ile çıkarıldığı yerde sıvılaştırılıp yurtdışına satılan doğal gazdır (Seria). Yıllık petrol üretimi 7,9 Mt, doğal gaz üretimiyse 8 milyar m^3'tür. Sanayi çok az gelişmiştir (tersaneler, dokuma sanayisi, bira yapımı); diğer sanayi ürünleriyse (kauçuk, karabiber) pek önemli değildir. İngiltere himayesindeki Brunei sultanlığı 1 ocak 1984'te bağımsızlığına kavuşmuştur.

—Tar. Bin yıllık bir geçmişi olan Brunei krallığı, hint-çin dünyasıyla ilişki kurmuş önemli bir ticaret limanıydı. Çin imparatoruna haraç götüren ilk heyet 977'de yola çıkmıştı. Krallık, bağımlı olduğu Macapahit İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra, Borneo'yu ve Filipin adalarını hızla topraklarına kattı. 1521'de Macellan'ın seferine katılan tarihçi Pigafetta, krallığa ayak bastığında Brunei, 1511'de Portekizliler'in eline geçmiş olan Malakka'yı gölgede bırakmıştı. Krallık o dönemde islam dinini benimsedi ve bir sultanlığa dönüştü. Portekizliler'e, İspanyollar'a, daha sonra da Malaya yarımadasını ve Filipin adalarını ele geçirerek ipek ticaretini denetim altına almaya çalışan İngilizler'e karşı direndiyse de zayıflayarak yavaş yavaş topraklarını yitirdi. Özellikle İngiliz serüvenci James Brooke, 1841'de Saravak'taki Brunei topraklarını ele geçirip bir prenslik kurdu. Brunei 1906'da bir ingiliz protektorası olunca, iki iç bölgeye indirgendi. 1903'te bulunan petrol, 1929'da işletilmeye başladı. 1959'da iç işlerinde özerkliğe kavuşan ülkede, şeyh Azahari başkanlığındaki Halk partisi (Partayi Raayat) yönetiminde güçlü bir milliyetçi hareket gelişti. Aralık 1962'de Azahari, Endonezya'nın da desteklediği bir ayaklanma başlattıysa da, İngilizler ayaklanmayı kısa sürede bastırdılar. 1963'te sultan Ömer Ali Seyfettin, özellikle petrol gelirlerini koruyabilmek için, yeni Malaysia federasyonuna katılmayı kabul etmedi. Oğlu Hassanal Bolkiah (1968'de taç giydi) yararına tahttan çekildiyse de yönetimdeki ağırlığını korudu. 1979 başlarında İngiltere ile yapılan bir anlaşma uyarınca, sultanlık 1 ocak 1984'te bağımsızlığına kavuştu. Sultan Hasal el Bolkiah kendini başbakan atadı. Ülkenin ticaretini elinde tutan çinli azınlığın (% 21) hakları sınırlandı: tek yasal parti olan Ulusal demokrat parti'ye girmeleri yasaklandı; bir kesimine vatandaşlık hakkı tanındı.

BRUNEL (*sir* Marc İsambard), ingiliz vatandaşlığına geçmiş fransız mühendis (Hacqueville, Vexin, 1769 - Londra 1849). 1793'te ABD'ye göç etti; burada sulama çalışmalarıyla uğraştı ve New York tiyatrosu'nu gerçekleştirdi. 1799'da yerleştiği Londra'da çeşitli makineler icat etti. Makara işleme makinesi (1806) ve bir yapı testeresi, buluşları arasındadır. Thames nehrinde gerçekleştirdiği tünel (1824 -1842) kendisine baronet unvanını kazandırdı. —Oğlu İSAMBARD KİNGDOM, ingiliz mühendis (Portsmouth 1806 - Westminster 1859) gemilerde pervaneyi (*Great Western*) ve çelik yapıyı (*Great Britain*, 1843) ilk uygulayanlardandır. Yaptığı dev gemi *Great Eastern* (ya da *Leviathan*, 1858) için uzun zaman rakip çıkmadı. Doklar, viyadükler, tüneller ve çelik köprüler yaptı.

BRUNELLA a. Dünyanın hemen her tarafında yetişen bitki. (5-6 türü bilinir; ballıbabagiller familyası.)

BRUNELLESCHİ (Filippo), italyan mimar, heykelci ve ressam (Floransa 1377 - *ay. y.* 1446). Tıp ve teknik konularında öğrenim gördükten sonra kuyumcu çıraklığı yaptıktan sonra, Floransa vaftizhanesi'nin ikinci kapısı için açılan yarışmada (1401-1402) Ghiberti ile aynı dereceyi paylaştı; ne var ki, rakibiyle işbirliği yapmaya yanaşmadı. Roma'ya yaptığı bir gezi sırasında ilkçağ kalıntılarını inceleme fırsatını buldu. Heykelden mimarlık alanına kayarak, 1418'de, bir yarışma sonrasında, Floransa'daki S. Maria del Fiore' nin kubbesini yapma hakkını kazandı. 25 m'lik vaftizhane tonozunu, hiç iskele kurmadan 41 m açıklıkta ötelemek, o güne değin benzeri görülmemiş cüretli bir uygulamaydı. Bu sayede Brunelleschi, döneminin en iyi yapımcıları arasına katıldı. Roma düzenlerini en ince ayrıntılarına değin kavrayıp kullanması, edindiği saygın yeri pekiştirmesini sağladı. İlk olarak 1420'de, ortaçağ geometrisinin yerine modüler bir çizim önerdiği Ospedale degli Innocenti revağında roma düzenlerini uyguladı. Aynı yıl S. Lorenzo'da ve daha sonra S. Spirito'da bazilika planına ve klasik hafifliğe yeniden döndü. 1429-1446 arasında, S. Croce'nin yanında gerçekleştirdiği Pazzi capellası'nda, bölümlü hacimlerin saf ve dingin bir soyutlama içinde dengelendiği, zafer takı biçiminde bir cephe inşa etti. Artan ünüyle birlikte birçok saray ve kale siparişi alan Brunelleschi, aralarında Michelozzo ve Alberti gibi sanatçıların da bulunduğu birçok öğrenci yetiştirerek, Rönesans'ı başlatma görevini başarıyla tamamladı.

BRUNETİERE (Ferdinand), fransız edebiyat eleştirmeni (Toulon 1849 - Paris 1906). Dogmacı düşünür. Natüralist estetiğe şiddetle karşı çıktıysa da (*le Roman naturaliste* [Natüralist roman], 1883) edebiyat tarihi yorumunu darwinci bir evrimciliğe dayandırdı (*Études critiques* [Eleştiri incelemeleri], 1880-1925; *l'Évolution de la poésie lyrique* [Lirik şiirin evrimi], 1894; *Manuel d'histoire de la littérature française* [Fransız edebiyat tarihi el kitabı], 1897). La Revue des deux Mondes'u yönetti (1893) ve toplumsal bir hıristiyanlık anlayışını savundu.

BRUNETTİ (Gaetano), italyan besteci ve kemancı (Fano ?, Kilise devletleri, 1744 - Colmenar de Orejo, Madrid, 1798'den sonr.). 1762'de İspanya'ya gitti ve burada Asturias prensinin (geleceğin Carlos IV'ü) ve Alba dükünün himayesinde yaşadı. Madrid'de Boccherini ile tanıştı; onun gibi daha çok çalgı müziği alanında yapıt verdi (oda müziği yapıtları, 6 uvertür, 28 senfoni, 4 senfoni konçertante).

Brunhild ya da **Brunehilde,** *Nibelungen* adlı germen efsanesinde adı geçen kişi. Brunhild, Wotan'ın en sevdiği kızıdır.

BRUNHİLDE, Vizigotlar'ın kralı Athanagild'in kızı (İspanya 534'e doğr.-Renève 613). 566-568'e doğru Austrasia kralı Sigebert ile evlendi; Neustria kralı olan Sigebert'in kardeşi Chilperich de, Brunhilde'nin ablası Galswintha'yı aldı. Galswintha'nın öldürülmesi ve Chilperich'in, metresi Fredegonde ile evlenmesi üzerine, Sigebert, karısının kışkırtmasıyla, baldızının öcünü almaya karar verdi. Neustria ile Austrasia arasında bu yüzden çıkan savaşta Sigebert öldürüldü (575). Brunhilde hapsedildi ve Rouen'a sürgüne gönderildi. Brunhilde burada Chilperich'in oğlu Merovech ile evlendi. Chilperich onları yakaladı, oğlunu idam ettirdi, ama Brunhilde'yi serbest bıraktı. Austrasia'ya dönen Brunhilde oğlu Childebert II adına naipliği üstlendi. Brunhilde, oğluna Bourgogne krallığı veraseti için güvence veren (Andelot antlaşması, 587) Bourgogne kralı Gontran ile yakınlık kurdu. Gontran'ın ölümüyle (592), Austrasia ve Bourgogne'da fiilen hüküm sürdü, bu sayede de Fredegonde'un saldırılarına karşı koyabildi. Childebert II'nin 595 sonunda ölümü, Brunhilde'yi, torunları Thibert adına Austrasia'da, Thierry I adına da Bourgogne'da naipliği yürütmek zorunda bıraktı. Chilperich ve Fredegonde'un oğlu Neustrialı Chlothar II tarafından Latofao' da (Laffaux) yenilen (596) ve Chlothar'ı destekleyen Austrasia büyüklerinin düşmanlığına hedef olan Brunhilde, Bourgogne'da Thierry'nin yanına sığındı ve onu, Chlothar II ile savaşa zorladı; Chlothar II kendini ancak Thibert'in ve Austrasia soylularının müdahalesiyle kurtarabildi. Brunhilde, bunun üzerine torunu ile savaşmak zorunda kaldı. Yenilen torununun hapsedilip öldürülmesi üzerine, Brunhilde "Regnum Francorum"da birliği sağlayabilecek duruma gelmişti. Thierry II' nin zamansız ölümü (613) bütün sorunları yeniden ortaya çıkardı. Austrasia soyluları başkaldırdılar, Brunhilde'yi, Chlothar II'ye teslim ettiler. Chlothar II Brunhilde'yi işkence ettirerek öldürttü. Brunhilde, soylulara hatta Kilise'ye kendini saydırmasını bilmiş ve krallık otoritesini kurmak için ömrü boyunca büyük çaba göstermişti.

Brunhilde yolları, yanlış olarak Brunhilde tarafından yaptırıldığı öne sürülmüş olan karayolları. Germenler'in, tanrıçala-

Nihon Hasshoku-Orion Press-La Colothèque

rı Brunhilde'ye mal ettikleri bu yolları gerçekte Romalılar yapmıştır.

BRUNİ (Leonardo), **Leonardo Aretino** denir, italyan hümanist (Arezzo 1374'e doğr. -Floransa 1444). 1427'den ölümüne kadar Floransa Cumhuriyeti'nin sekreterliğini yaptı. Latince yazdığı yapıtları, Aristoteles ve Platon'dan yaptığı çeviriler ve on iki kitaplık bir *Historia Florentina*'dan (Floransa Tarihi) [1610] oluşur. *Vita di Dante*'de (Dante'nin yaşamı) [1436], *İlahi Komedya*'yı överek halk dilinin edebi saygınlığını savundu.

BRUNİA a. (lat. sözc.). Dizlere kadar inen ve vücuda yapışık duran giysi; deri, bez ya da ipekten yapılır, dış kısmı maden ya da deri parçaları tutturulurdu. (Batı'da IX. yy.'dan XIII. yy'a kadar kullanılmıştır.)

BRUNİCO, İtalya'da komün, Trentino'da, Bolzano'nun K.-D.'sunda, Rienza vadisinde; 8 600 nüf. 835 m yükseltide turizm merkezi. Val Pusteria'nın merkezi.

BRUNİUS (Karl Georg), isveçli mimar ve edebiyatçı (Tanum 1792-Lund 1869). Lund Üniversitesi'nde yunanca profesörüyken, *Carmina latina*'lar ve *De diis Arctois libri sex* adlı uzun bir şiir yayımladı; katedrallerin (Lund, Växjö) ve şatoların onarım çalışmalarını yönetti. Sanat tarihi konusunda birçok yapıt bıraktı.

BRUNİZYUM a. Pedol. Yumuşak karasal iklimlerde, çayır altlarındaki humuslu ve hafifçe yıkanmış toprak; çernozyomdan daha nemli ve daha sıcaktır. (Bu tür topraklar, ABD'de Corn Belt kuşağını ve Güney Amerika'da pampa kuşağını oluşturur.)

BRUNNEN, İsviçre'de (Schwyz kantonu) turizm merkezi, Schwyz'in G.'inde, Luzern gölü kıyısında.

BRUNNER (Johann Conrad), isviçreli hekim (Diessenhofen 1653 - Mannheim 1727). Heidelberg'de profesörlük yaptı (1687), pankreasın bezemsi yapısını tanımladı.

BRUNNER (Heinrich), avusturyalı hukukçu ve tarih uzmanı (Wels, Yukarı Avusturya, 1840 - Bad Kissingen 1915). Fransız hukuk tarihi üzerine (özellikle eski Normandiya hukuku üzerine) önemli bir inceleme yayımladı. 1886'da *Monumenta Germaniae historica*'nın "hukuk bölümü"-nün yönetimini üstlendi.

BRUNNER (John Kilian Houston), ingiliz yazar (Oxfordshire 1934). Amerikan bilimkurgu dergilerinde (**John Loxmith** imzasıyla) çalıştıktan ve Krallık hava kuvvetleri'nde bir süre görev yaptıktan sonra, karamsar havalı, ama sağlam bir toplumbilim bilgisiyle beslenmiş bilimkurgu freskleri çizerek özgün bir üsluba erişti.

Brunner bezleri, incebağırsağın başlangıcında (onikiparmak bağırsağının birinci ve ikinci kısımları), mukoza kaslarının (mukoza içindeki kas iplikleri) altında yer alan mukoza bezleri.

BRUNO I, Köln başpiskoposu ve Lorraine dükü (925-Reims 965). İmparator Heinrich I ile azize Mathilde'nin oğlu. Köln başpiskoposluğuna atandı (953) ve kardeşi Otto I'den 953'te Lorraine düklüğü'nün idaresini aldı. 956'dan başlayarak düklüğünün bağımsızlığını korumak için Capetler ile Karolenjler arasındaki dengeyi korumaya çalıştı.

BRUNO (Giordano), italyan filozof (Nola, Napoli krallığı, 1548-Roma 1600). Soylu bir ailenin çocuğuydu; edebiyat ve felsefe çevreleriyle erkenden ilişki kurdu. On yedi yaşında, dominikenlerin Napoli'deki manastırlarından birine girdi ve orada thomasçılığı, eski ve yeni filozofları inceledi. Herakleitos'u ve Demokritos'u okudu ve çok etkilendi. Roma'da din sapkınlığıyla suçlanınca (1576), Cenevre'ye kaçtı, ama orada da calvincilerle çatıştı; Toulouse'a ve Paris'e gitti; Sorbonne Üniversitesi'nde bir kürsü elde etti (1582). Avrupa'da dolaştı, daha sonra soylu bir kişi olan Mocenigo tarafından Venedik'e çağırıldı; orada, Galilei ile görüştü. Ama Mocenigo, Bruno ile çatıştı ve onu papalığa teslim etti. İşkence gördüğü halde, sonsuz evren görüşünün din sapkınlığı olduğunu kabul etmeyen Bruno ölüme mahkûm edildi ve Roma'da Campo dei Fiori meydanında diri diri yakıldı.

Giordano Bruno'nun düşüncesi, genel olarak, platonculuk ile aristotelesçiliğin, Kopernik'in tezlerinin geliştirilmesine (çağına göre çok ileri bir geliştirmedir bu) dayanan bir eleştirisidir. Kopernik'te çağ dışı sayılabilecek ne varsa hepsini bir yana atan Bruno, onun buluşunun bütün mantıksal sonuçlarını ortaya koydu ve bu sonuçları hümanist felsefenin olumlu yanlarıyla zenginleştirdi. Nitekim Yeryüzü'nün, evrenin merkezinde bulunmadığını ve Aristoteles evrenbiliminde Yeryüzü'nü sardığı ileri sürülen kürelerin bir hayal olduğunu söyledi. Ona göre, güneş sisteminin ötesinde başka yıldızlar ve başka gezegen sistemleri uzanıyor ve bunlar sonsuz bir evren oluşturuyordu. İki sonsuz gerçeklik (evren ve Tanrı) mantıksal olarak bir arada bulunamayacağına göre Bruno, Tanrı'nın ve evrenin birbirinden farklı iki töz olmadığı, ama aynı gerçekliğin iki sonsuz görünümü olduğu sonucuna varıyordu.

Böylece, Giordano Bruno'nun felsefesi bir tümtanrıcılık olarak ortaya çıkıyor ve kendisine yöneltilen din sapkınlığı suçlaması buradan kaynaklanıyordu. Ama Bruno bu yolda daha da ileri gitti: bu sonsuz gerçekliğin iki "ilke"den oluştuğunu söyledi: bütün şeyleri yöneten, harekete getiren, canlandıran biçimsel (formel) ilke ya da evren ruhu ve bu şeylere varoluş kazandıran maddesel ilke. Gerçekliğin temeli de, bu iki ilke arasında herhangi bir kademeleşme olmaksızın, atomlardan, yani ruh ve madde birimlerinden kurulmuştu. Bruno'nun maddecilikle niçin suçlandığını, buradan anlayabiliriz. Başlıca yapıtları: *Il Candelaio** (Şamdancı), 1582; *La cena de le ceneri*, 1584; *Della causa* principio et uno* (Neden, ilke ve birlik üzerine), 1584; *Spaccio de la bestia trionfante*, (1584); *De l'infinito universo et mundi* (Sonsuz evren ve dünyalar üzerine), 1585; *De gl'heroici furori* (Yiğitçe öfkeler üzerine), 1585.

BRUNOT (Ferdinand), fransız dilbilimci (Saint-Dié 1860 - Paris 1938). Sorbonne Üniversitesi'nde profesördü. Dilbilim araştırmalarını, dilbilgisi kategorileri ve biçimlerinden çok, dil psikolojisine yöneltmeye ve tarihsel bir yöntem ortaya koymaya çalıştı. "Düşünce olgularının ve onlara uygun anlatım araçlarının yöntemli bir açıklaması" olan *la Pensée et la langue* (Düşünce ve dil) [1922] adlı yapıtı, fransızca öğretimini uzun süre etkiledi. 1932'de, Fransız akademisi'nin yayımladığı dilbilgisi kitabını sert bir dille eleştirdi. En önemli yapıtı, fransız dilinin çok kapsamlı bir tarihidir: *Histoire de la langue française, des origines à 1900* (Başlangıcından 1900'e değin fransız dilinin tarihi). Tamamlayamadığı bu yapıtının 10 cildi, Brunot hayattayken yayımlandı (1905 -1937).

Bruns formülü ya da **teoremi.** Jeofiz. Çeşitli matematiksel biçimlerle ifade edilen bağıntı; alman gökbilimci *Bruns* (1848-1919), *Figur der Erde* (1878) adlı anı kitabında, Yer'in biçimini belirlemek için o dönemde yeni olan potansiyel matematik kuramını kullanarak elde ettiği temel sonucu açıklamıştı. Bu bağıntı, özellikle deniz dibinde değişik derinliklerde yapılan gravimetri ölçümleriyle "Jeoit*" eğrilerini dolaylı olarak belirlemeyi amaçlayan kuramsal ve deneysel çalışmaların çıkış noktası oldu.

BRUNSBÜTTEL, Federal Almanya'da (Schleswig-Holstein) kent, Elbe halicinin kuzey kıyısında; 11 700 nüf. Yeni liman; Nükleer santral. Petrokimya sanayisi.

Salmer-Scala

Filippo **Brunelleschi**
Floransa'daki Pazzi capellası'ndan (1429-1446) bir görünüş

BRUNSCHVİCG (Léon), fransız filozof (Paris 1869 -Aix-les-Bains 1944). Sorbonne'da profesördü (1909); Kant eleştiriciliğinin ortaya koyduğu sorunları, bilimlerin ışığında yeniden ele aldı. *Modalité du jugement* (Yargının kipleri), [1897] adlı tezin den başka şu yapıtları vardır: *Introduction à la vie de l'esprit* (Tinin yaşamına giriş), [1900]; *les Étapes de la philosophie mathématique* (Matematik felsefesinin aşamaları), [1912]; *l'Expérience humaine et la causalité physique* (İnsan deneyi ve fizik nedensellik), [1922]; *le Progrès de la conscience dans la philosophie occidentale* (Batı felsefesinde bilincin ilerlemeleri), [1927]; *la Raison et la religion* (Akıl ve din) 1939. Brunschvicg ayrıca, Pierre Boutroux ve Félix Gazier'nin de işbirliğiyle, Blaise Pascal'in yapıtlarının önemli bir basımını yayımladı (1897 ve sonrası).

Brunschwig ameliyatı, ilerlemiş dölyatağı kanserlerinde başvurulan ameliyat. İdrar torbası ile bağırsağın kesilmesini de kapsadığından dışkı ve idrarın dışarı atılabilmesi için başka bir yol açılmasını da zorunlu kılar.

BRUNSSUM, Hollanda'da (Limburg) kent, Almanya sınırı yakınında; 26 000 nüf. Plastik maddeler yapımı. Dokuma sanayisi. —1967'den bu yana NATO'nun Orta Avrupa Müttefik kuvvetler genel kargâhının merkezi.

BRUNSWICK → BRAUNSCHWEIG.

BRUNSWICK, ABD'de (Kuzey Carolina) yer, Southport yakınında, Wilmington' un G'inde. Nükleer santral.

Brunswick göstergesi. Ruhbil. Algısal bir değişmezlik derecesini tahmin etmeye yarayan gösterge. Formülü $\frac{R-S}{A-S}$ olarak yazılır. Burada A uyartıya göre ölçülen gerçek değeri, R de gözlemci tarafından verilen değeri gösterir.

BRUNSWICK yarımadası, Şili'nin güney kesiminde yarımada, G.-B.'dan Macellan boğazını sınırlar.

BRUPBACHER (Fritz), isviçreli hekim ve deneme yazarı (Zürich 1874 - *ay. y.* 1945). Anarko sendikacılar'a, daha sonra Komünist parti'ye bağlandı. 1933'te partiden uzaklaştırıldı. Başta Bakunin'in yaşamöyküsü (*Bakounine ou le Démon*

brunia

Arborio Mella

Giordano **Bruno**
gravür
ressamı belli değil

de la révolte, 1929) olmak üzere tarihsel denemeler, özdeyişler ve önemli anılar (*60 Jahre Ketzer,* 1935) yazdı.

BRUSHİT a. (fr. *brushite;* öz. a. *G. J. Brush*'dan). Miner. Hidratlı doğal kalsiyum fosfat; guano yataklarında yumrulaşmış kütleler biçiminde bulunur.

BRUSİLOV (Aleksey Alekseyeviç), rus general (Petersburg 1853 - Moskova 1926). Soylular okulunu bitirdikten sonra Balkan'lardaki 1877-78 savaşına katıldı ve bir süvari tümenine komuta etti. 1914'te, VIII. ordunun başında Karpat'ları aştı ve Macaristan'a girdi. 1915'te güney-batı cephesi komutanlığı yapan Brusilov, Verdun'de fransız cephesini rahatlatmak amacıyla Mackensen'in alman kuvvetlerine karşı yaptığı saldırı ile ün kazandı (1916). 40 000 km²'lik toprağı kurtardıktan ve 400 000 düşman askerini esir aldıktan sonra, ordusundaki düzensizlik nedeniyle durmak zorunda kaldı. Nikolay II'nin tahttan feragat etmesinden sonra (mart 1917) başkomutanlığa getirildi, ancak birliklerini toparlayamadı. 1 ağustosta yerine Kornilov getirildi ve Brusilov sovyet rejimi yanlılarına katıldı. Ekim 1917'de Moskova'da ağır şekilde yaralandı ve bir bacağı kesildi. 1920'de, SSCB'nin Askeri danışma konseyi'nde yer aldı, ama kısa sürede etkin bir rol oynamayı bıraktı.

Underwood

general **Brusilov** genel karargâhında (1916'ya doğr.)

BRUSQUE, Brezilya'da (Santa Catarina) kent, Florianópolis'in K.-B.'sında; 35 200 nüf. Dokuma sanayisi.

BRUSSEL, Brüksel'in hollandaca adı.

BRUSTOLON (Andrea), italyan tahta oymacısı ve marangoz (Belluno 1662 -*ay.y.* 1732). Roma'da, Bernini'nin yapıtlarını tanıdı ve Filippo Parodi ile çalıştı. 1667'de Venedik'e yerleşti, gösterişli mobilyaların yanı sıra (Venier sarayı'nın görkemli koltukları, Ca' Rezzonico), Mağribli savaşçıları* ya da zincirli köleleri simgeleyen süsleme figürleri yaptı. 1700'e doğru Belluno'ya döndükten sonra kiliseler için de çalıştı.

Brut *(The),* Wace'in romanı (1155). Yapıtta Bayeux piskoposluk kurulunun bir üyesi, Geoffrey of Monmouth'un yazdığı, Büyük Britanya krallığını Brutus'un kurduğunu ileri süren, ama özellikle Uther Pendragon'un oğlu Arthur'un yaşamını ve fetihlerini anlatan *Historia regum Britanniae* adlı yapıtını, Aliénor d'Aquitaine için çevirir ve uyarlar. XII. yy. fransız romancıları, olağanüstü atmosfer yaratmada, zengin malzeme içeren bu romandan büyük ölçüde yararlandılar.

Giraudon

Andrea **Brustolon** çin vazolarını taşıyan şimşir ve abanoz ağacından yuvarlak kabartma altlık *Ca' Rezzonico, Venedik*

BRUT ya da **BRUTUS,** truvalı kahraman; Geoffrey of Monmouth'a göre Büyük Britanya'nın ilk kralı. "Brut" sözü, bir kronik türünü belirler; bu kroniklerin ayırıcı özelliği İngiltere tarihini bu kahramanla başlatmalarıdır. XIV. yy.'dan başlayarak laikler arasında çok yaygın olan bu kronikler, ingiliz ulusal bilincinin gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

BRUTALİSM a. (ing. sözc.). → BRÜTALİZM.

BRUTİUM → BRUTTİUM.

Bruton hastalığı, doğuştan, erkekliğe ya da dişiliğe bağlı çekinik genlerle geçen, seçkin olarak B lenfositlerini ilgilendiren, hücresel bağışıklığa dokunmadan, suyuksal bağışıklığı şiddetle düşüren hastalık. Antikor yapılamaması ve serum immünoglobülinlerinin ileri derecede az olması ağır enfeksiyonların erken yerleşmesine yol açar. (Eşanl. CİNSELLİĞE BAĞLI AGAMMAGLOBÜLİNEMİ*)

BRUTTİA CRİSPİNA, romalı imparatoriçe (öl. Capri İ.S. 183), senatör Bruttius Praesens'in kızı. 176'da evlendiği Commodus, üç yıl sonra babası Marcus Aurelius'un yerine geçti. Bruttia, Commodus'a karşı bir kompioya katıldığı için sürgüne gönderildi, sonra da idam edildi.

BRUTTİUM ya da **BRUTİUM,** Calabria'nın Antikçağ'daki adı. İ.Ö. 272 yılında Romalılar'ın egemenliği altına girdi. Yunan, sonra da Roma döneminde başlıca kentleri Consentia *(Cosenza)* ile Rhegium *(Reggio)* idi.

Brutus, Cicero'nun söylev sanatı üzerine kitabı (İ.Ö. 46). Atticus ve Brutus arasında bir konuşma olarak kaleme alınan bu yapıtta, Roma belagatının tarihi, başlangıcından bu yana ve yunan örnekleriyle ilişkisi çerçevesinde incelenir. Brutus'un temsil ettiği ve Lysias'ın soğuk zerafetine hayran olan yeniattikecilere karşı çıkan Cicero, Demosthenes'in gücünü örnek olarak gösterir.

BRUTUS → BRUT.

BRUTUS (Lucius Junius), Tarquinius Superbus'un kız kardeşlerinden birinin oğlu. Lucretia'nın intiharından sonra, halkı ayaklandırdı, krallığın kaldırılmasını ve kral ailesinin sürülmesini kabul ettirdi (İ.Ö. 509). Konsüllük kuruldu ve Brutus ilk iki konsülden biri oldu. İki oğlu Tarquinius'ları geri getirmek için düzenlenen bir komploya katılmakla suçlandılar, hüküm giydiler; infazda Brutus da hazır bulundu. Aslında, bütün bu anlatılanların gerçeklikle pek ilgisi yoktur, Lucius Brutus'un adı da, hiç kuşkusuz, bu efsaneye daha sonralara vekanüvis'ler tarafından eklenmiştir.

BRUTUS (Marcus Junius), romalı siyaset adamı ve yazar (Roma İ.Ö. 85'e doğr. -öl. İ.Ö. 42). Öksüz ve yetimdi, amcası Cato tarafından yetiştirildi. Cicero'ya bağlandı, Farsala'da Pompeiliılar'in safında savaştı, ama Sezar'ın affından yararlanarak Atina'ya felsefe okumaya gitti, Cisalpina'da propraetor (46), sonra da kent praetoru (44) oldu. Bu sırada Sezar'a karşı girişilen suikasta katıldı. Cinayet sırasında Brutus'u elinde hançerle gören Sezar "Sen de mi Brutus!" diye haykırmıştı. Antonius'un çağrısı üzerine halk ayaklanınca suikastçılar Roma'dan kaçıp Yunanistan'a sığınmak zorunda kaldılar. İki düşman ordu Philippoi ovasında karşılaştılar (42). Octavianus ile Antonius'a karşı, Brutus ile Cassius cumhuriyetçilere komuta ediyorlardı. Savaşta yenik düşen Brutus Euripides'in iki dizesini mırıldanarak (bu dizelerden, Batı'da çok ünlü olan "Erdem, sen boş bir sözcüksün!" özdeyişi yapılmıştır) kendini kılıcının üstüne atıp intihar etti. Brutus incelemeler yazmıştır (*De Virtute*'nin başlığı bilinir).

—Ed. Plutarkhos'a *(Bioi Paraleloi)* göre çıkar gütmeyen bir gizemci, Shakespeare'e göre kendi kendini yiyen bir idealist (*Julius Caesar,* 1600'e doğr.) olan Brutus, Voltaire'in gözünde (*la Mort de César,* 1735), yurttaşlık görevlerini yerine getirme uğruna hükümdarını öldürebilecek kadar katı bir stoacıdır. Devrimciliğin ve ulusçuluğun geliştiği XIX. yy. boyunca, Brutus bütün kurtarıcılara örnek olmuştur (Alfieri, *Bruto secondo* 1787; Leopardi, *Bruto minore,* 1824).

BRUTUS (Dennis), ingilizce yazan güney afrikalı şair (Salisbury, Rodezya, 1924). Güney afrikalı zenci şairlerin en tipiklerinden biridir. Hükümet ve polis yetkilileriyle birçok kez sürtüşmeye girdi ve bu yüzden bir süre Robben Island'daki çalışma kampında kaldı. ABD'ye sığındı, orada edebiyat öğretmenliği yaptı. Birçok şiir kitabı yayımladı: *Sirens, Knuckles, Boots* (1963); *Letters to Martha and Other Poems. from a South African Prison* (1969); *Poems from Algiers* (1970); **John Bruin** takmaadıyla yayımladığı *Thoughts abroad* (1970) ve *Strains* (1975).

BRUTUS ALBİNUS (Decimus Junius), Marcus Junius Brutus'un akrabası ve onun gibi, Sezar'ın katillerinden biri. Galya'da ve iç savaş sırasında, ona vasiyetnamesinde yer veren Sezar'ın vekiliydi. Brutus Albinus, Antonius'u Modena önlerinde yenilgiye uğrattı (İ.Ö. 43). Ama askerleri tarafından terk edilince Galya'ya sığındı ve orada öldürüldü (43).

BRUYN (Bartholomäus), **Yaşlı** —denir, alman ressam (Wesel ? 1493 - Köln 1555). Joos Van Cleve ve romanistlerin öğrencisi. Essen ve Xanten kiliselerinin sunakarkalıklarını, burjuva ve yüksek görevlilerin portrelerini yaptı (*Arnold von Brauweiler,* 1535, Köln; *Philipp Gail, karısı ve çocukları,* 1545, Louvre); Köln okulu'nun son büyük temsilcisidir. —Oğlu, BARTHOLOMÄUS, **Genç** —denir (1530'a doğr. - 1608'e doğr.), Köln'de portre ressamı olarak tanındı.

Brücke *(Die)* [Köprü], Heckel, Fritz Bleyl, Kirchner, Schmidt-Rottluff'un Dresden'de kurdukları (1905-1913), alman anlatımcılarının okulu sayılan ressamlar grubu.

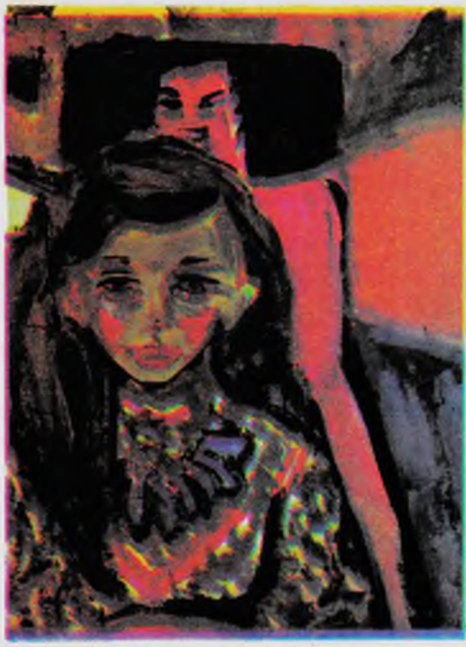
BRÜCKNER (Eduard), alman coğrafyacı (Jena 1862 - Viyana 1927). Bern (1888-1904), Halle (1904-1906), sonra Viyana (1906-1927) üniversitelerinde ders verdi. İklimin dönemsel olarak değişiklikler gösterdiğini kanıtlamaya çalıştı *(Brückner dönemleri).* Buzul jeomorfolojisi üstüne çalışmalar yaptı.

BRÜHL, Federal Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası) kent, Köln'ün G.-B.'sında 43 800 nüf. XVIII. yy.'da Köln piskopos-prenslerinin konutu olarak barok üslubunda Augustusburg şatosu (1728; B. Neumann'ın 1743'te yaptığı merdiven). Linyit ocakları. Metalürji.

BRÜHL (Heinrich, *—kontu*) alman devlet adamı (Gangloffsömmern, Thüringen, 1700-Dresden 1763). Polonya kralı ve Saksonya seçicisi August II'nin sağ kolu ve başmabeyincisi. August III zamanında da yerini korudu ve devleti fiilen yönetti. Hükümdarına sağladığı sınırsız servetin yanı sıra kendisi de çok büyük bir servet edindi ve böylece ekonomik açıdan güçsüz bıraktığı ülkeyi, karşı koymadan Friedrich II'ye teslim etti (Pirna kapitülasyonu 1756). Edebiyat ve güzel sanatların koruyucusu olan Brühl, çok değerli bir kitaplık kurmuştu.

BRÜJİOZ a. (fr. *brugiose*). Asalbil. *Brugia malayı* (ya da *Wuchereria malayi*) türü filaryanın lenf yollarına yerleşmesinden doğan filarya hastalığı. Hindistan'da ve Güney Asya'da görülür.

BRÜKSEL, hollandaca **Brussel,** Belçika'nın başkenti ve Brabant ilinin merkezi, Zenne ırmağı kıyısında; 136 703 nüf. (1990). Brüksel'in yerleşme alanında 18 komün vardır ve toplam nüfus 964 385'i bulur (1990). Üniversite. Avrupanın başlıca kentlerine bağlanan sık bir demiryolu, karayolu ve ırmak ulaşım ağının merkezinde, olağanüstü elverişli bir konumda yer alan Brüksel'de, geleneksel el-

Scala

Franzi oymalı bir sandalyede (1908-1909; özel koleksiyon) Die **Brücke** grubunun kurucularından Ernst Ludwig Kirchner'in tablosu

Hallensleben-Bavaria

Brühl
Augustusburg şatosu (1728)

Belçika Güzel sanatlar kraliyet müzeleri

üstte
Brüksel'*deki Grand-Place*
Van den Bosch'un tablosu
XVIII. yy. başı
Güzel sanatlar müzesi
Brüksel

sanatlarının yanı sıra, çeşitli sanayiler gelişmiştir: besin sanayileri, metalürji, kimya, damıtım, kâğıt ve seramik sanayileri. Kent ikiye bölünür: kamu kuruluşlarının ve devlet dairelerinin ve konut semtlerinin yer aldığı yukarı kent (Wallon kesimi), ticari ve üretim etkinliklerinin yürütüldüğü, 1958'den bu yana AET merkezinin ve AET'ye bağlı birçok kuruluşun bulunduğu aşağı kent (flaman kesimi).

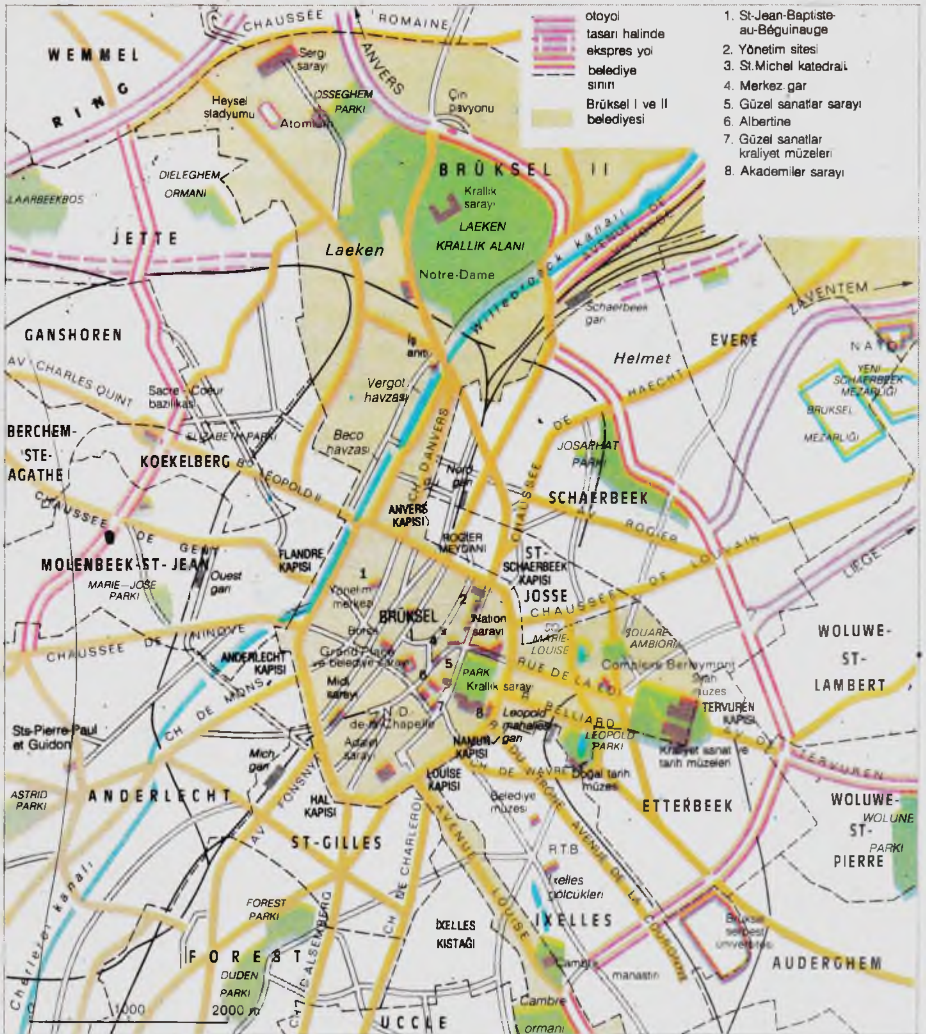
• TARİH. XI. yy.'ın başında, Louvain kontlarının (gelecekteki Brabant dükleri) yaptırdığı eski bir şatonun çevresinde kurulan kent, XII. yy.'ın ortasından başlayarak, iktisadi açıdan büyük bir gelişme gösterdi. Orta Avrupa'nın güney kesimiyle gerçekleştirilen yoğun ticaret, kumaş sanayisinin büyük gelişme göstermesi, varlıklı bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasına, çok geçmeden de bu sınıfın bir lonca içinde örgütlenmesine ve Brabant dükü Henri I tarafından 1229'da oluşturulan kentin belediye meclisi ile diğer yönetimsel kurumlarında söz sahibi olmasına yol açtı. XIV. yy.'da iç iktisat büyük değişikliklere uğradı; toplumsal ve siyasal denge, 1421'de yönetime katılma hakkını elde eden alt sınıfların gittikçe artan baskısı sonucunda bozuldu. Kent, uzun süre parlak bir dönem yaşadıktan sonra, Hollanda ile İspanya kralı Felipe II arasındaki mücadeleden zarar görerek gerilemeye başladı (XVI. yy.'ın ikinci yarısı). 1713'te Avusturya yönetimi altına giren Brüksel, bu yönetime karşı ayaklandı; 1794'te Fransa'nın denetimine girdi, 1815'te Hollanda'ya katıldı, 1830 devrimi sonucunda da Belçika krallığının başkenti oldu. Birinci ve İkinci Dünya savaşları sırasında zor günler geçiren kent, 1914-1918 ve 1940-1944 arasında alman işgali altında kaldı.

• GÜZEL SANATLAR. Brüksel, Ortaçağ ve barok dönemi sanat yapıtları bakımından zengindir. Ortaçağ'dan kalanlar arasında, cephesi J. Van der Eycken ve J. van Ruysbroeck tarafıdan yapılan gotik üslupta Saints Michel-et-Gudule katedrali (XIII.-XV. yy, içinde olağanüstü güzellikte vitraylar bulunur), yine gotik üslupta Notre-Dame-de-la-Chapelle ve Notre -Dame-du-Sablon kiliseleri sayılabilir. Başlıca kamu yapılarıysa, Grand-Place'taki belediye sarayı (1402) ve J. van Ruysbroeck' in inşa ettiği yüksek kuledir. Grand -Place'da, XVII. yy.'dan kalma lonca yapı-

Berger-Rapho

Grand-Place'ın kuzey-batı cephesi: soldan sağa, *maison de la Louve* (okçular loncası), *maison du Sac* (fıçıcılar ve ince marangozlar), *maison de la Brouette* (yağ üreticileri loncası) ve *maison des Boulangers* *(İspanya kralının evi de denir)*

BRÜKSEL YERLEŞMESI

ları da vardır. Brabant düklerinin barok dönemden kalma konağı, bu dönemin başyapıtları arasında sayılır. Art nouveau akımına bağlanabilecek yapılar arasında Horta (Solvay konağı), Van de Velde (Uccle konağı) gibi mimarların yapıtları yer alır. Başlıca müzeler arasında ise, flaman sanatının en zengin örneklerini bir araya toplayan Krallık güzel sanatlar müzesi sayılabilir.

Brüksel antlaşması, Fransa, İngiltere ve Benelüks ülkeleri arasında 17 mart 1948'de Brüksel'de imzalanan savunma ittifakı. Bu antlaşma Kuzey Atlantik paktı'nın (4 nisan 1949) ilk biçimidir. İttifakın kurduğu organlar 1950-51'de NATO'nun organlarıyla birleşti. Avrupa savunma topluluğu'nun başarısızlığa uğramasından sonra (ağustos 1954), Brüksel antlaşması'nın metinleri, 23 ekim 1954'te Paris antlaşmalarıyla kurulan Batı Avrupa birliği' ne temel olmak üzere yeniden ele alındı.

Brüksel danteli ya da **işi,** çok ince keten iplikle yapılan iğne işi dantel. Alençon danteline benzer, ama motifleri çok daha doğaldır ve Alençon işine göre daha az kabarıktır. Oldukça ince olduğu için, tüy gibi bir görünüme sahiptir. 1830'dan sonra Brüksel, aplike dantel merkezlerinin en önemlileri arasında yer almaya başladı; iğle işlenen motifler daha sonra, makine işi bir tül üzerine aplike ediliyordu.

Brüksel konferansı *(köleliğe karşı),* 1889'da Leopold II'nin girişimiyle açılan konferans 2 temmuz 1890'da bir "senet" ile sonuçlandı. 1885 Berlin metnini tamamlayan bu belge, zenci ticaretine etkin cezalar getirdi ve yerlilerin sahip olduğu hakları belirledi.

BRÜKSEL LAHANASI a. Yaprakların koltuğundaki tomurcukları yenen uzun saplı lahana çeşidi.

Brüksel sözleşmeleri, denize hidrokarbür dökülmesinden doğan kirlenmenin yarattığı zararların giderimini ve bu giderimin gemi sahibi lehine sınırlandırılmasını öngören 1969 tarihli sözleşmeler.

Brüksel sözleşmesi, gemisinin üçüncü kişilere ya da sözleşme taraflarına maddi ya da bedensel zarar vermesi durumunda gemi sahibinin sorumluluğunun sınırlandırılmasına ilişkin sözleşme. 1957'de imzalanan sözleşme 1976'da gözden geçirildi.

BRÜLÖR a. (fr. *bruleur*). Isıbil. Akışkan ya da toz halindeki bir yakıt ile yakıcı bir gazı (hava, oksijen) çıkışta karıştırarak yanmalarını sağlayan aygıt. (Brülör genellikle, yakıt ve yakıcı gazı çok iyi karıştıracak, bunların karışım oranıyla debisini olduğu kadar, alevin biçimini de ayarlama olanağı verecek şekilde tasarlanır.) [Bk. *ansikl. böl.*] || *Bileşik* ya da *karma brülör,* gerek gaz, gerek fuel-oil ile beslenebilen ve petrol rafinerilerinin fırın ya da kazanlarında kullanılan brülör. || *Denetim brülörü,* dağıtım gazının niteliğini, yaklaşık olarak be-

mimar Victor Horta'nın **Brüksel**-Uccle'deki evinin cephesi (1898)

La Cotothèque

Brüksel
Saint-Jean-Baptiste-au-Béguinage kilisesi'nin cephesi (1657-1676)

Inbel

Erymanthos yabandomuzu
Brüksel atölyelerinde yapılmış duvar halısı (1528'den sonra)
Güzel sanatlar müzesi, Besançon.

Lauros-Giraudon

lirlemeye yarayan aygıt. ‖ *Tünel brülör,* silindir biçiminde ateşe dayanıklı bir parçadan oluşan kafası akkor hale geldiğinde çok kararlı bir alev veren gaz brülörü.
—Camc. Ateşe çok dayanıklı tuğladan yapılan belli biçim ve kesitte boru. (Fırını rejeneratör ya da reküperatöre bağlar ve fırından çıkan dumanlar ile rejeneratörden gelen sıcak yanma havasını taşır. Sıvı ya da gaz yakıtlı brülörler [enjektörler] fırında, sıcak hava borusunun ağzı, yanında bulunur.)
—Tekst. İplik alazlama makinesinin kafalarında yer alan ve bir gaz bekinden oluşan parça.
—ANSİKL. Isıbil. En basit brülörler, gerek açık havaya, gerek bir fırın ocağına, genellikle debisini ve çıkış hızını ayarlayarak yalnızca yakıt gönderen aygıtlardır; yakıtla yakıcı havanın temas koşullarını, sıvı katmanın biçimiyle, gaz jetinin biçimi ve hızı belirler. Sur yakıtlı kimi küçük brülörler ve gaz ya da asetilen kullanan, akkor alevli bekler (kelebek bek) bu türe girer.

Brülörlerin bir çoğu, hem yakıt, hem de yakıcı hava verir; bunlar, yakıt ve yakıcı havayı, gerek çıkışta, gerek aygıt içinde tam olarak karıştıracak biçimde tasarlanmıştır. Bazen yakıt, yanma için gereken havanın yalnızca bir bölümüyle brülör içinde karıştırılır. Bu *birinci hava*'ya, katı toz yakıt ya da küçük damlacıklar halinde püskürtülen sıvı yakıt tüketen brülörlerde, yakıtı sürüklemek için başvurulur. Geri kalan yanma havası brülör çıkışında ayrı deliklerden ve bazen bir bölümünü yanma odasının diğer noktalarından sağlanır *(ikincil hava, üçüncül hava).*

• *Gaz yakıt brülörleri.* Bunların kullanım alanları çok çeşitlidir: aydınlatma, mutfak aygıtları, konut ısıtma aygıtları, fırınlar, sanayi ocakları.

Doğal gazların ve damıtma gazlarının, büyük bir ısıl gücü vardır; genel olarak yüksek oranda bozunabilir hidrokarbon içerirler. Bu gazlar, önceden yanma havalarına karıştırılmazsa, hidrokarbonlar brülör çıkışında ayrışır ve karbon parçacıkları havayla temas etmesi sonucunda yanarak aydınlatıcı bir alev (beyaz alev) verir. Bu sistemin örneğini kelebek bekler ve asetilen lambaları oluşturur. Buna karşılık, hava ve gaz, brülör içinde tam olarak karıştırıldığında, aydınlatma gücü çok zayıf, ama çok sıcak bir alev elde edilir; en yüksek sıcaklığı ise, minimum artık havayla gerçekleşen, tam yanma sağlar. Böyle bir alevle çok yüksek yerel sıcaklıklar elde edilir ve özellikle laboratuvar işlemlerinde kullanılır. Ayrıca yayım gücü yüksek malzemeden yapılmış manşonları (Auer beki) akkor hale getirmeye yarar.

En basit ve en yaygın önkarışımlı bek türü. *Bunsen brülörü*'dür. Yanıcı gaz, bir burçla ayarlanabilen deliklerden yanma havasını emer ve meme içinde bu havayla karışır. Karışım, memenin ucunda tutuşturulur; gaz akımının hızı çok düşük ya da çok yüksek olmamak koşuluyla, yanma meme ucunda sürer. Bu hız düşük olursa alev bekin içinde oluşur, çok yüksek olursa, hız gazın yanmasını önleyeceğinden alev söner.

Kararlı ve çok sıcak bir alev elde etmek için, brülör çeşitli düzeneklerle iyileştirilebilir; örneğin Méker bekinde, bekin ucu bölmelere ayrılmıştır. Sanayi hamlaçları, bir tür brülördür ve dili çok yüksek sıcaklıkta, küçük hacimli bir alev verir; dolayısıyla ısıl gücü çok yüksek gazlar kullanılır ve yakıcı gaz oksijendir; ayrıca yakıt ve yakıcı gaz basınçla brülör ucuna gelir.

Konutlara (mutfak, ısıtma) ya da sanayi alanında kullanılan birçok aygıtta brülörlerin küçük alevler veren çok sayıda beki vardır; böylece havayla görece büyük bir dokunma yüzeyi sağlanır ve aşırı hacimli bir alev gerektirmeden ısı büyük bir alana yayılır. Bu brülörlerde yakıt-hava önkarışımı genellikle bölümseldir. Mutfak ocaklarında, gaz bir püskürtücüyle karıştırıcıya gönderilir ve karışımın brülöre girişi, ocağın kumanda tablosundaki bir düğmeyle kumanda edilen bir muslukla ayarlanır. Basit ya da çift "taç tipi" brülör, iki ucundan birleştirilmiş, ortası boş, yuvarlak bir boru biçimindedir; "pipo tipi" brülörlerde ise kapaklı bir pipoya benzeyen bir kafa bulunur; kafayla kapağın birleştiği bölümde bir ya da iki sıra delik vardır; iki sıra delik bulunduğunda, delikler aynı düzlemde yer almaz, almaşık bir sıralanma gösterir.

Öte yandan brülörler *özdengeli* ve *kılavuz* alevli olmak üzere iki gruba ayrılabilir; özdengeli alev veren brülörlerde yamuk biçiminde delikler gaz karışımının çıkış hızını etkiler. İkinci grup brülörlerde ince bir kanalla beslenen kılavuz alev, ana alevin tabanında yer alır ve onu dengeler. Brülörün gücü çapına göre değişir ve çap 4-8 cm, hatta daha büyük değerler alabilir.

Büyük boyutlu brülörler, buhar kazanlarının ya da diğer sanayi aygıtlarının ocaklarında kullanılır. Bu brülörler, yerine göre zengin (yüksek ısıl güçlü) ya da fakir, doğal ya da yapay gazları, gazojenlerde üretilen ya da sanayi işlemlerinde (yüksek fırın gazları) elde edilen ürünleri yakar. Gaz ve havaya önısıtma uygulayarak fakir gazlardan oldukça yüksek sıcaklıklar elde edilebilir.

Büyük metalürji fırınlarında, gaz ve hava tuğla duvar (kaplama) içinde açılan ve brülörlerin yerine tutan yakınsak kanallardan gelir.

Özel bir yöntem de, *yüzeysel yanma*' dır; bu yöntem, hava gaz karışımını, besleme borusunu kapsayan gözenekli topraktan yapılmış bir diyafram içinde ateşlemeye dayanır.

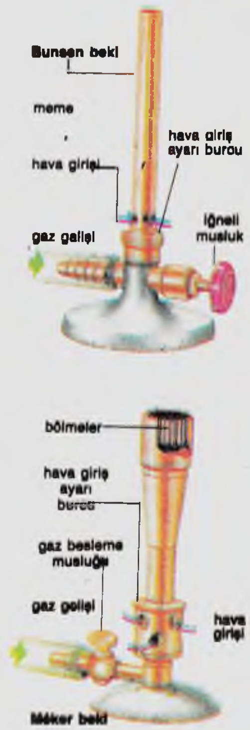
• *Sıvı yakıt brülörleri.* Bu brülörlerde, özellikle petrol ürünleri kullanılır; günlük dilde yerinde olmayan bir deyimle mazot denilen bu ürünler, azalan akışmazlık sırasıyla *ağır fuel-oiller, hafif* ve *konut fuel-oilleri* biçiminde ayrılabilir. Ağır türler, kazanlarda ve sanayi fırınlarında, hafif türler konutlarda kullanılır. Bir kapçık içinde buharlaşan sıvı örtüsü üzerinde yanma sağlayan küçük brülörler bir yana bırakılırsa, temel sorun yakıtı püskürtme, yani çok ince damlacıklara indirgeme ve havayla homojen bir karışım oluşturmadır.

Brülörde püskürtme, sıkıştırılmış hava ya da buhar jetinin sıvı yakıt katmanına çarpmasıyla elde edilebilir. Genellikle ve özellikle konut brülörlerinin çoğunda *mekanik püskürtme*'den yararlanılır: iyice süzülen sıvı yakıt basınç altında gelir küçük kesitli kanallardan geçerken helisel bir devinim kazanır ve kanal çıkışında ince damlacıklara dönüşür. Öte yandan hava bir vantilatörden basınçla gelir ve dönme devinimi yaparak karışımı kolaylaştırır. Konut brülörlerinin genellikle tek bir çalışma rejimi vardır (*hep* ya da *hiç* ayarı); bunlar tamamen otomatiktir; ateşleme, genellikle elektrik kıvılcımıyla elde edilir. Bu brülörler, kaçınılmaz olarak, oldukça karmaşık kumanda, ayar ve güvenlik sistemleriyle donatılmıştır. Sanayi brülörleri genellikle iki ya da birçok çalışma rejimi gösterir; bazen elle kumanda edilir. Otomatik olarak kumanda edilen ya da ateşlenen sanayi brülörlerine çok seyrek rastlanır.

Yakıta yeterli bir akışkanlık vermek gerektiğinde, brülör bir ısıtma düzeneğiyle donatılabilir.

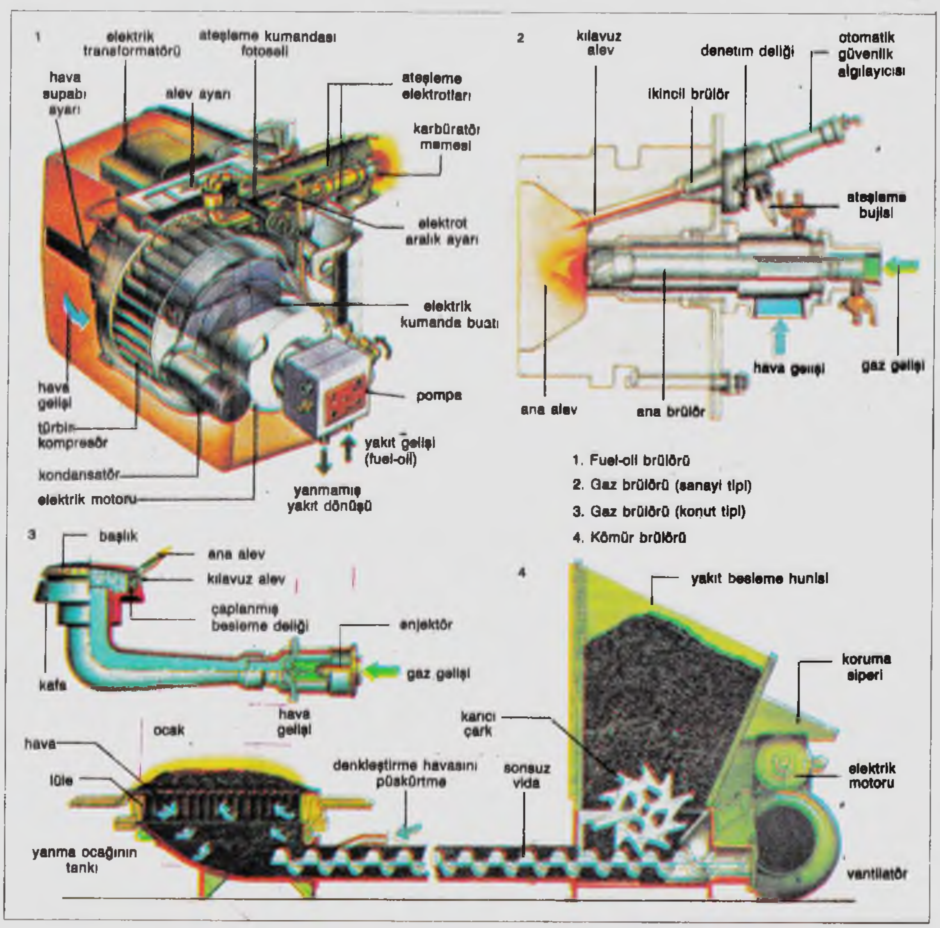
• *Katı toz yakıt brülörleri.* Bu brülörler, toz kömür yakar; kömür ya kazan dairesinin *tozlaştırma santralı* denen ek bir donanımda ya da brülöre bağlı özel bir *öğütücü*' de toz haline getirilir.

Tozlaştırılmış kömür, genellikle birincil havada katı asıltı haline gelerek brülöre gider. Bir yandan da ikincil hava gelir. Yakınsayarak püsküren yakıt ve ikincil havanın oluşturduğu karışım, ocağın ışıma etkisiyle tutuşur (ilk ateşleme bir gaz ya da sıvı yakıt brülörüyle sağlanır). Alevin biçimini püskürtmenin yönü belirler; dolayısıyla alevin biçimi ile yanma odasının biçimi birbirine bağlıdır.

laboratuvarlar için gaz **brülör**leri

sanayi (1, 2, 4) ve konut (3) **brülör**lerinin kesiti ve çalışması

Katı toz yakıt küçük, hatta orta boy ocaklarda pek kullanılamaz; buna karşılık çok büyük kazan dairelerinde yaygın olarak kullanılır.

BRÜNİG, İsviçre Alpleri'nde boğaz, Aar vadisinde Luzern gölü bölgesine bağlar; 1 011 m. Sayfiye ve kış sporları merkezi.

BRÜNİNG (Heinrich), alman siyaset adamı (Münster 1885-Norwich, Vermont, 1970). Maliye uzmanıydı. 1924'te Reichstag'a seçildi. 1929'da Katolik merkez partisi parlamento fraksiyonunun önderliğini, 1930'dan 1932'ye kadar Reich şansölyeliği yaptı; iktisadi bunalıma son vermeye çalıştı ve hem komünizme, hem de nasyonal sosyalizme karşı çıktı. Temmuz 1930'da Reichstag'ı feshetti; fakat Parlamento'ya 107 nazi milletvekilinin girmesiyle sonuçlanan yeni seçimler, Hitler'e iktidar yolunu açarken, Brüning'i de Sosyal demokrat parti'ye dayanmak zorunda bıraktı. Bu parti ile birlikte bir deflasyon siyaseti uyguladı; bu siyasetin başarıya ulaşması üzerine 1932'de yaşlı mareşal von Hindenburg'u cumhurbaşkanlığına yeniden seçtirerek Hitler'ın iktidara geçmesi önlenebildi. Fakat Hindenburg, yarı-askeri birlikler kurulmasına karşı çıkan Brüning'i 30 mayıs 1932'de görevinden aldı. Brüning'in düşüşü, Weimar Cumhuriyeti'nin de sonunu belirledi. Brüning, 1934'te yurt dışına kaçmak zorunda kaldı, Baltimore katolik üniversitesi'nde profesörlük yaptı; 1952'de Almanya'ya döndü. Anıları 1970'te yayımlandı *(Memorien, 1918-34).*

şansölye **Brüning**

BRÜNİNG (Peter), alman ressam (Düsseldorf 1929 - Ratingen 1970). İnformel sanatı benimseyen (Düsseldorf "Grup 53") Brüning, 50'li yılların sonuna doğru, şehirciliğin ve haritacılığın teknik dilinden yola çıkarak, nesnel bir anlatım biçimi geliştirdi. Haritacılık ve kodları, "manzaralar"ını ("Altyazılar" dizisi, 1964) ve elektronik kullanımına dayalı "trafik duvarları"nı (1969) kapladı, gösterge-heykellerine (*Autobahndenkmal*, 1968) esin kaynağı oldu.

BRÜNN → BRNO.

BRÜSELLOZ a. (fr. *brucellose*). İnsanda ve bazı hayvanlarda görülen ve *brucella* cinsi bakterilerden ileri gelen bulaşıcı hastalık. (Eşanl. AKDENİZ HUMMASI, MALTA HUMMASI, MELİTOKOKSİ.)

—ANSİKL. Önceleri Akdeniz çevresinde görülen, ama günümüzde bütün dünyaya yayılmış olan, kırsal alanlara özgü bu hastalığın mikrop deposu büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardır. İnsan, hastalığın mikrobunu doğrudan doğruya hayvanla temas ederek deri ya da mukoza yoluyla (bu nedenle brüselloz meslek hastalığı sayılır), ender olarak da mikroplu hayvanların çiğ sütünü içerek ya da bu sütten yapılan peyniri yiyerek sindirim yoluyla alır. İnsan brüsellozunun mikrobu çoğu zaman *Brucella melitensis* türü bakteridir (keçide ve koyunda bulunur). *B. abortus bovis* (sığırdaki mikrop) ve *B. abortus suis* (domuzdaki mikrop) insanda çok ender hastalık yapar.

Hulton-Parimage

William Jennings **Bryan** (1915'te)

Hastalık, birkaç gün ya da birkaç hafta süren kuluçka devresinden sonra uzun süreli ve dalgalı bir ateş, bol ter ve yaygın ağrılarla ortaya çıkar. Ateş aylarca sürebilir. Hastalık sürerken bazen içorganlarda karmaşalar görülür; kemik iltihapları (kalçada ya da omurgada), sinir ve beyin-omurilik zarı iltihapları, erbezi iltihabı (orkit). Hastalık kalpte, akciğerlerde ve böbreklerde çok ender görülür: Brüselloz çok uzun süren bir hastalıktır ve çok güç iyileşir.

Hemokültür ya da kobaya aşılama yoluyla mikrop aranarak, melitinle deriiçi tepkimesi uygulanarak (Burnet deriiçi tepkimesi) ve Wright yöntemiyle süt serumunda araştırma yapılarak teşhis konur. Tedavi için sülfamitlere ve antibiyotiklere başvurulur, gerekirse ayrıca antijen ve kortikoit iğnesi yapılır. Brüselloz hükümete bildirilmesi zorunlu bir hastalıktır.

Hastalığın bulaşmasından korunmak için hastaların ayrı bir yere konması, idrarın, çamaşırın ve odaların dezenfekte edilmesi gerekir. Genel koruma önlemi olarak da hasta hayvanların araştırılması, yiyeceklerin sıkı bir şekilde denetlenmesi, sütlerin kaynatılarak içilmesi ve pastörize edilmiş peynirlerin yenmesi gerekir.

Hayvanlarda enfeksiyon çoğu zaman göze çarpmaz, ama hastalığa tutulan hayvanlara, organlara ya da dokulara göre ekonomik sonuçlar ağır olabilir. Gevişgetiren hayvanlarda gebe dişilerin düşük yapmasına ve boğalarla koçlarda erbezi iltihaplarına yol açar. Atgillerde özellikle cidago yaralarıyla kendini gösterir. Domuz brüsellozu hem dişilerde düşüğe, hem de yavru domuz ölümüne yol açar. İnsanlar için yarattığı tehlike ve hayvanlar arasında yaptığı telefat nedeniyle bütün dünyada bu hastalığın kökünün kurutulmasına çalışılmaktadır.

BRÜSİN a. (fr. *brucine*; bil. lat. *bycea*, özel ad *J. Bruce*'ten). Org. kim. Formülü $C_{23}H_{26}N_2O_4$ olan alkoloit; stirikninle birlikte bulunduğu kargabüken tohumundan elde edilir. Stirikninle aynı farmakolojik özellikleri taşımasına karşın zehirsizdir.

BRÜT sıf. (fr. *brut*'den). **1.** Genellikle NET'e karşıt olarak kesintisiz tutar için kullanılır: *Brüt aylıktan yapılan kesintiler. Brüt kâr.* **—2.** Darası çıkarılmamış ağırlık için kullanılır: *Şişelerin üzerinde brüt ve net ağırlıklar yazılıdır.*

—Denizc. *Brüt register ton,* bir ticaret gemisinin makineler, araçlar, donanım, yakıt ve mürettebat yerleri dahil, toplam hacmi. (1 B.R.T = 2,83 m³.) [Gemilerin bazı liman masraflarının değerlendirilmesinde kullanılır.]

—Muhs. *Brüt işletme fazlası,* katma değerin, personel giderleri ile dolaylı vergiler düşüldükten sonra kalan ve mali giderler, kârdan alınan vergiler ve otofinansmanı da kapsayan bölümü.

—Tic. *Brüt ağırlık,* bir kolinin (mal ve ambalaj), bir aracın yükü ile birlikte toplam ağırlığı (net ağırlığa karşıt). ||*Net yerine brüt* (brüt pur net), anlaşma yoluyla, brüt ağırlığın net ağırlığa eşit olarak kabul edildiği bir ticari işlem sözkonusu olduğunda kullanılan terim.

BRÜTALİZM a. (ing. *brutalism*'den). Mim. 1950'li yıllarda İngiltere'de ortaya çıkan ve işlevselci kaynaklara dönüşü amaçlayan akım.

—ANSİKL. Brütalist anlayışta ilk uygulama, Peter ve Alison Smithson'un tasarladıkları Hunstanton okulu'dur (1954). Modern mimarlığın oluşum yıllarındaki işlevselci anlayışın yeniden benimsenmesini, gereç ve donatıların açıkça gösterilmesini, hem yerleşme alanının hem de yapının iç işleyişinin gereklerine uyulmasını isteyen genç mimarlar, söz sahibi yaşlı meslekdaşlarını katı kurallardan vazgeçirmek için, brütalizm akımına dört elle sarıldılar. Çok geçmeden, Vittoriano Vigano ile İtalya (Milano'da Istituto Marchiondi, 1957), Parent ve Virilio ile Fransa da bu akımdan etkilenen ülkeler arasına katıldılar. Geliştikçe yeni bir biçimcilik anlayışına bağlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan akım, 60'lı yıllarda İngiltere'de Archigram hareketiyle en parlak günlerini yaşadı.

BRYAKSİS, yunanlı heykelci (İ.Ö. IV. yy.'ın ikinci yarısı). Halikarnassos'taki mausoleion'un K. kenarında çalıştı; Atina'da onun üslup özelliğini taşıyan imzalı bir kaide bulunmuştur. Verimli bir sanatçı olan Bryaksis'ten çok sayıda yapıt kalmıştır; İskenderiye'deki dev *Serapis* heykeli bunlardan biridir.

BRYALES a. Uzun saplı karayosunları takımı. (Bunlarda kapsül bir kapakçıkla açılarak peristomu ortaya çıkarır, sporkesesi de kolumellayı çepeçevre sarar.) [*Bryales* yosunlar sınıfının en önemli takımıdır.]

BRYAN (William Jennings), amerikalı siyaset adamı (Salem, İllinois, 1860-Dayton, Tennessee, 1925). 1890'da Kongre üyesi oldu, serbest para basımını savundu. Üç kez devlet başkanlığına adaylığını koydu (1896, 1900 ve 1908). İlk ikisinde McKinley, üçüncüsünde de Taft karşısında yenilgiye uğradı. 1912'de Wilson'a yardım etti. Dışişleri bakanlığına getirildi. Ama barış ve tarafsızlık yanlısı olduğundan, 8 haziran 1915'te, başkan Wilson'ın, *Lusitania*'nın torpillenmesi konusunda ikinci protesto notasını vermesi üzerine istifa etti.

BRYANSKİY (Oleg), rus asıllı belçikalı dansçı ve dans öğretmeni (Brüksel 1929). 1970'te ABD uyruğuna geçti. İlk kez Ballets des Champs-Élysées'de sahneye çıktı. 1951-1955 arasında London's Festival Ballet'de yıldız dansçı olarak çalıştı. 1960'ta ABD'de kendi topluluğunu kurdu. Saratoga Ballet Center'da ve New York'taki Harlem School of the Arts'ta ders verdi. Karısı Mireille Briane ile, librettolarını tümüyle değiştirerek *Giselle* ve *Kuğu gölü* balelerini zenci dansçılara göre yeniden düzenledi (1972). 1977'de, Sen-Petersburg'daki Kirov dans okulu'nda, *Tiyatro sokağının çocukları* adlı bir film çevirdi.

BRYANT (William Cullen), amerikalı yazar (Cummington, Massachusetts, 1794-New York 1878). Gazeteciliğin yanı sıra (1829'dan sonra Evening Post'un yazı işleri müdürü) siyasi yazılar, gezi notları (*Letters of a Traveller*, 1850) ve şiirler (*Thanatopsis*, 1817-1821) yazdı. Şiirlerinde yaratısından ayrı bir tanrı anlayışı ve her şeyin gelip geçici olduğu düşüncesi ağır basar.

Bryas sarayı, İstanbul'un Anadolu yakasında, Bostancı semtinde bizans sarayı. İmparator Theophilos (829-842) sarayı emevi ve abbasi saraylarını örnek alarak yaptırmıştı. Yapının büyük mahzenleri günümüze ulaşmıştır.

BRYCE (James BRYCE, 1. —*vikontu*), ingiliz siyaset adamı ve hukukçu (Belfast 1838-Sidmouth 1922). Oxford'da hukuk profesörlüğü yaptı. Uluslararası sorunları yakından biliyordu. Liberal parti'nin önderleri arasına girdi ve 1886-1907 arasında çeşitli bakanlıklarda çalıştı. Birlik yanlılarının emperyalist görüşleri karşısında her zaman gelenekçi liberallerin barışçı görüşlerini destekledi. Washington büyükelçisiyken (1907-1913), İngiltere ile ABD arasında çözümlenemeden kalmış birçok sorunu, özellikle Kanada sorununu çözmeyi ve iki ülke arasında dostça ilişkiler kurmayı başardı. Amerikan anayasası ve modern demokrasilerin gelişimi konusundaki araştırmaları büyük ilgi gördü.

BRYCE ECHENİQUE (Alfredo), perulu yazar (Lima 1939). *Julius* (1970) adlı romanında, duyarlı ve sezgili küçük bir çocuğun Lima yüksek sosyetesinde hayatı öğrenmesini çizer. Paris'te profesörlük yapan Bryce aynı zamanda hikâyeler (je suis le roi [fr. çev.], 1968; *La felicidad, ja, ja 1974*) ve anlatılar (*la Passion selon San Pedro Balbuena,* [fr.çev.] 1977) kaleme aldı.

BRYDGES (*sir* Samuel Egerton), ingiliz bilgin ve şair (Wootton, Kent, 1762-Cenevre 1837). Elizabeth dönemi yapıtların yayıncılığını yaptı, *Poems* (1785) adlı şiir kitabının dışında 1834'te bir özyaşamöykusü yayımladı.

BRYEN (Camille BRIAND. **Camille** —denir), fransız sanatçı (Nantes 1907-Paris 1977). İlk araştırmalarında, şiirsel metinleri, grafizmi (*Expériences,* 1932) ve otomatik resimleri, gerçeküstücülük ve dadacılık'a yakın bir anlayışla bir araya getirdi, aynı anlayışı "işler nesneler"inde de uyguladı (1934'ten başlayarak). 1936'dan sonra lekeciliğin *(Cire et Fumée),* Mathieu ve Wols ile birlikte de lirik soyut-

lamanın öncülerinden biriydi. Resmi, 1950'den başlayarak, leke ve izlerin, daha sonra da ince renk tuşlarının, boya sıçratmanlarının (*Signe d'air*, 1956); (*l'Art naissance*, 1970) oluşturduğu bir mozaiğe dönüştü. Birçok yazarın (Tzara, Crevel, Butor, Laforgue, vb.) yapıtlarını resimlemiştir.

BRYENNİOS, Avrupa'da yaşayan bizanslı toprak soylularından büyük aile; en ünlüleri: NİKEPHOROS, bizanslı general, Bulgaristan dükü (1075), kendini imparator ilan etti (1077), ama yenilgiye uğradı, yakalandı ve rakibi Nikephoros Botaneiates tarafından gözleri oyuldu (1078); — NİKEPHOROS, asker ve tarihçi (Hadrianopolis, 1060'a doğr. —Konstantinopolis 1137), öncekinin torunu. İmparator Aleksios I'in kızı Anna Komnene ile evlendi ve kayzer unvanını aldı. Godefroi de Bouillon'u yendi (1097), Aleksios ile Antiokheialı Bohemond I'e arabuluculuk yaptı (1108), İkonion sultanını yenilgiye uğrattı (1116). Karısı ve kaynanası Eirene'nin ısrarlarına rağmen, meşru vâris İoannes'i kendi yararına tahttan indirmeyi reddetti. 1057-1081 döneminin Bizans tarihini yazdı.

BRYGOS, atinalı çömlekçi (İ.Ö. yaklş. 500'e doğr.). Yaptığı çömlekleri resimleyen ve "Brygos ressamı" diye anılan en iyi ressamı, kupaları ve seramikten yapılmış vazoları kırmızı resimlerle süsledi (imzasını taşıyan dokuz yapıtı var). Attike seramikçiliğinin en büyük ustalarından biridir.

BRYMNER (William), kanadalı ressam (Greenock, İskoçya, 1855-Wallasey, İngiltere, 1925). Paris'te Julian akademisi'ne devam etti, sonra Kanada'ya yerleşti. Art Association of Montreal okulu'nun müdürlüğünü yaptı, buraya ciddi bir teknik öğretim getirdi. Seçmeci bir ressamdı; en iyi yapıtlarında izlenimciliğin etkileri görülür (*Dikiş diken kadın*, Montréal Güzel sanatlar müzesi).

BRYOBİA a. Meyve ağaçlarında asalak yaşayan bazı akarları içeren cins. (Örümcekkenegiller familyasının örnek tipi.)

BRYOPHİLUS a. Avrupa'da birçok türü yaşayan, kukumavpervane cinsi. (Yeşilli alacalı kurşunimsi renktedir; bu renk *Bryophilus* tırtıllarının beslendiği likenlerin rengine benzer.)

BRYOPHYLLUM a. (yun. *bryon*, yosun, ve *phyllon*, yaprak'tan). Bütün tropikal bölgelerde yetişen kaba yapraklı bitki. (*Bryophyllum calycinum* türünde, tomurcuklar yapraklarının çentiklerinde oluşur, oradan yere düşerek bitkinin çoğalıp yayılmasını sağlar. Damkoruğugiller familyası.)

BRYOPSİS a. (yun. *bryon*, yosun, ve *opsis*, görünüş'ten). Çok dallı, yeşil deniz yosunu. (*Codium* cinsi suyosununa çok benzer, ama ondan daha küçük ve daha basittir.)

BRYOZOA a. YOSUNHAYVANLARI öbeğinin bilimsel adı.

BRYSON, yunan filozof (İ.Ö. V. yy.), Pythagoras'ın izleyicisi. *Oikonomikos* (Ekonomi) adlı bir yapıtı vardır.

BRYUHOVETSKİY (İvan Martinoviç), Zaporog Kazakları'nın atamanı (1659 -1663), daha sonra da Doğu Urkayna hetmanı (1663-1668).

BRYULLOV (Aleksandr Pavloviç), rus mimar, ressam ve desenci (Sen-Petersburg 1798 - *ay.y.* 1877). İtalya yolculuğunun ardından, Paris'te, *Description de l'architecture de Pompei* (Pompei mimarlığının betimlemesi) [1829] adlı kitabı yayımladı. Sen-Petersburg'da, Nevskiy perspektifindeki Luther kilisesi'ni (1833) ve Pulkovskiy gözlemevi'ni (1834) inşa etti; 1837 yangınından sonra Kış sarayı'nın salonlarını onardı. Ressam olarak suluboya portrelerinde ustaydı.

BRYULLOV (Karl Pavloviç), rus ressam (Sen-Petersburg 1799 - Marciano, Roma yakınında, 1852), Aleksandr Bryullov'un kardeşi, ünlü tablosu *Pompei'nin son günleri*'ni (1833, Rus müzesi, Sen-Petersburg) Roma'da yaptı. Rusya'ya döndükten sonra saray ressamlığına getirildi, portreler, günlük yaşam sahneleri, duvar resimleri çizdi. Akademik üsluptaki tuvallerinde yer yer romantiklik ve duygusallık göze çarpar.

BRYUM a. Sporogonu gözenekli bir kapsülle ve genellikle çift peristomla son bulan karayosunu. (*Bryum* her yerde bulunan çok yaygın bir yosun cinsidir [800 tür]. Yerde ya da kayaların üstünde çimen gibi yaygınlığı ve yastık gibi kabarıklığı nedeniyle "yastık yosunu" adıyla da anılır.) [*Bryaceae* familyasının örnek tipi.]

BRYUSOV (Valeriy Yakovleviç), rus yazar (Moskova 1873- *ay. y.* 1924). Ünlü bir edebiyatçı olmak için duyduğu karşı konulmaz istekle daha 20 yaşındayken yeni bir şiir okulunun (simgeciliğin) önderi, ve genç şairlerin gözdesi oldu. (*Ruskije simvolistiy* [Rus simgecileri], 1894; *Başyapıtlar*, 1895). Vesiy dergisinin yöneticisi olan Bryusov, kendini "arı sanat"a adadı, ama modern kentin çekiciliğinden de etkilendi (*la Demeure souterraine* [fr. çev.] 1910). Ekim devrimi sırasında komünizmi benimsedi (*En ces jours* [fr. çev.], 1921). Bryusov'un ayrıca, romanları (*Ogninniy Angel*, 1907-08) ve eleştirel denemeleri de vardır (*Dalekije i bilizkije*, 1912).

BRZEG, Polonya'da kent, Aşağı Silezya' da Oder ırmağı kıyısında; 36 000 nüf. XIII. yy.'dan kalma anıtlar. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Besin ve deri sanayisi. —Tar. Brzeg (alm. *Brieg*), 1250'de kent statüsünü kazandı, ama kentin çevresindeki topraklarda 1675'e değin dükler hüküm sürdü. Bu tarihte, kent ve dolayları, Bohemya kralı unvanını taşıyan imparatora bağlandı. 1428'de Brzeg, husçular tarafından ateşe verildi. Prusya'nın 1742'de Silezya ile birlikte ilhak ettiği kent, 1807'de Fransızlar tarafından bölündü.

BRZĘKOWSKİ (Jan), polonyalı yazar (Wiśnicz Nowy 1903). Kraków öncü şiir hareketinin kurucularındandır (*Pouls* [fr. çev.] 1925). Paris'e yerleşti ve orada iki dilde yayımlanan Art comtemporain (Çağdaş sanat) [1929-30] adlı bir dergi çıkardı. Şiirini "metarealizm" olarak niteledi.

BRZEZİNKA, esk. alm. **Birkenau,** Polonya'da (Silezya) yer, Mysłowice kentinin sınırları içinde, Katowice'nin yakınında. Maden kömürü işletmesi. Auschwitz kampının tutukluların yok edilmesine ayrılan ek tesisleri (Auschwitz II) buradaydı.

BRZOZOWSKİ (Stanisław), polonyalı yazar (Maziarnia, Chełm yakınları, 1878 - Floransa 1911). Eleştirilerinde Pozitivizme karşı çıkan, bir özgürlük ve eylem felsefesini savunan Brzozowski, sosyalizmden hıristiyanlığa geçti (*Kultura i zycie*, 1907; *Legenda Młodej Polski*, 1909). Ayrıca, romanlar yazdı: *les Tourbillons* (fr. çev.) [1904]; *les Flammes* (fr. çev.) [1908]; *Seul entre les hommes* (fr. çev.) [1911].

BRZOZOWSKİ KORAB (Wincenty) → KORAB BRZOZOWSKİ.

B.S.P., BROMSÜLFONEFTALEİN'in kısaltması.

Bstan-'gyur ("İnceleme çevirileri" anlamında tibetçe sözc.), tibet buddhacılığının kutsal metinlerinin başlıca iki derlemesinden biri. Hintli ustaların yorumlarından oluşan bu 225 ciltlik kitap, dilbilgisi, mantık, tıp, astroloji, azizlerin yaşamı gibi değişik konuları içerir; büyük bölümü, Mahayana Sutra'lar gibi, tantracılık'tan önceki yapıtlardan, geri kalan kısmı da Tantra'lardan esinlenerek hazırlanmıştır.

BŞERE, Lübnan'ın sayfiye merkezi, Kadişa vadisinin yukarı kesiminde, 1 450 m yükseltide, "sedirler buz yalağı"nın eteğinde; 15 000 nüf. Bağlar ve elma bahçeleri. Hidroelektrik santralı. Yakınında kış sporları merkezi.

BTU, BRİTİSH THERMAL UNİT'in kısaltması; ingiliz sisteminin ısıl sığa birimi; 1 055,06 joule'e karşılık gelir.

BU, -nu, işaret sıf. **1.** ŞU ve O'ya karşıt olarak en yakındaki bir varlığı, bir şeyi ya da sözü edilen bir şeyi belirtir: *Bu kitap kimin? Bu iki yoldan birini seçebilirsiniz. Bu tapınaklar Antikçağ'ın en büyük mimari yapıtlarıdır. Bu iş canıma tak etti artık.* **—2.** İçinde bulunulan zamana ya da yere gönderir: *Bu yıl işler yolunda gidiyor. O artık bu kentte oturmuyor.* **—3.** Bir kimseye karşı öfke, küçümseme sezdirimi içerir: *Bu adam da çok oldu artık.* **—4.** *Bu ağza kayık yanaştıramam*, "hiçbir şeye aldırmam" anlamında kullanılır. ‖ *Bu aptesle daha çok namaz kılınır*, bir durumun, tutumun ya da davranışın etkisiyle işlerin uzun süre düzenli yürüyebileceğini vurgulamak için söylenir. ‖ *Bu arada, bu meyanda*, bu süre içinde: *Siz biraz dinlenin, bu arada ben de kahve yaparım;* birlikte, beraber: *Benimkini götüreceğim, bu arada seninkini de veririm.* ‖ *Bu cümleden olarak*, aynı konuyla ilgili olarak, bunlar arasında. ‖ *Bu gidişle*, bu biçimde, bu tempoyla: *Bu gidişle akşamı buluruz.* ‖ *Bu gözle*, bu anlayış ve yaklaşımla: *Sorun, bu gözle değerlendirilirse bir çözüm bulunabilir.* ‖ *Bu itibarla*, bu bakımdan, bundan dolayı. ‖ *Bu kabil*, buna benzer. ‖ *Bu kabilden*, bu türden. ‖ *Bu münasebetle*, yeri ve sırası gelmişken: *Bu münasebetle şunu belirtmek isterim.* ‖ *Bu sıcağa kar mı dayanır?*, aşırı biçimde harcama ve tüketime eldeki olanakların yetmeyeceğini belirtmek için söylenir. ‖ *Bu suretle*, böylece. ‖ *Bu takdirde*, "böyle olursa" anlamında kullanılır.

◆ işaret adl. **1.** ŞU ve O'ya karşıt olarak en yakındaki bir varlığı, bir şeyi ya da en son söylenmiş olanı belirtmek üzere bir adın, ad öbeğinin ya da bir cümlenin yerine kullanılır: *Bu o değil. Bu ondan daha ucuz. Bu çok küçük, başka bir ev arayalım. Bu bir hata. Bu doğru değil. Bu bambaşka bir konu. Denemeler başarıya ulaşamadıysa, bu teknik olanaksızlıklardan çok umursamazlıkla açıklanmalıdır.* ‖ *Bunu*, bu işaret adılının belirtme durumu: *Bunu geçen görüşmemizde anlatmıştım.* ‖ *Buna*, bu adılının yönelme durumu: *Buna inanmıyorum. Buna defalarca söyledim.* ‖ *Bunda*, bu adılının bulunma durumu: *Bunda bir tuhaflık yok.* ‖ *Bundan*, bu adılının çıkma durumu: *Bundan başka bir yol bulamadın mı?* ‖ *Bunun*, bu adılının tamlayan durumu: *Bunun sonu kötü olacak. Bunun kadar güzeline rastlamadım.* **—2.** *Bu gibi*, buna benzer. ‖ *Bu kadar*, "böyle, bu gibi" anlamında aşırılık belirtmek için kullanılır: *Bu kadar güzelini hiç görmemiştim.* ‖ *Say. sıf. + bu (şu) kadar*, belirtilen sayıdan arta kalanı gösterir: *Üzerinden otuz bu kadar ay geçti.* ‖ *Bu kadar da*, başına geldiği cümlenin anlamına aşırılık katar: *Bu kadar da olmaz ki, bu kadar da baskı yapılmaz insana.* ‖ *Bu kadar kusur kadı kızında da bulunur*, küçük de olsa herkeste ya da her şeyde bir kusur bulunabileceğini, küçük kusurların önemsenmemesi gerektiğini vurgulamak için söylenir. ‖ *Bu ne perhiz bu ne lahana turşusu*, söz ve davranışların birbiriyle çelişip, uyuşmadığı durumlarda söylenir. ‖ *Bu yana*, (çıkma durumundaki bir addan sonra) o zamandan beri: *Çocukluğundan bu yana.* ‖ *Buna değdi, buna değmedi diyerek*, önce kötü bulup almadığı şeyleri, gereksinme nedeniyle yeniden elden geçirerek, daha az kötü olanlarını ayıra ayıra. ‖ *Bunda bir iş var*, bir olayın ya da durumun anlaşılmayan bir yönü bulunduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *Bundan akdem*, daha önce, daha evvel. ‖ *Bundan başka*, ayrıca. ‖ *Bundan böyle*, bundan sonra. ‖ *Bundan iyisi can sağlığı*, yapılan bir işin çok iyi olduğunu, bundan daha iyisinin olamaya-

cağını vurgulamak için kullanılır. || *Bunun burası*, "burası" anlamında dikkati çekmek için söylenir (tkz.). || *Bununla birlikte, bununla beraber*, ayrıca, buna ek olarak: *Bununla birlikte eskisini de getirin;* bu böyle ama, ona bakmayarak, kaldı ki, şu da var ki: *Bununla birlikte sorunun başka yönleri de var.*

BÛ a. (ar. *ebû*'nun kısaltılmışı, *bû*). *Esk.* Baba: *Bû-ı-Kasım*, Kasım'ın babası.

BÛ → BÛY.

Fachen-Bavaria Verlag

Martin **Buber**

BUAFLE, Fildişi Kıyısı'nın orta kesiminde kent, Kossu barajının B.'sında, yönetim bölgesi merkezi. Bira fabrikası. *Buafle yönetim bölgesi*, 9 220 km²; 232 000 nüf.

BUAKE, Fildişi Kıyısı'nın orta kesiminde kent, yönetim bölgesi merkezi, Abican-Uagadugu demiryolu hattı üzerinde. Baule bölgesinde; 333 000 nüf. (1988). Ulaşım yolları kavşağı. Üniversite. Tütün işleme. Bira fabrikası. Dokuma sanayisi. —*Buake yönetim bölgesi*, 23 530 km²; 808 000 nüf.

BUAT a. (fr. *boîte*, kutu). Elektrotekn. Elektrik donatımında kullanılan ve bağlantıların yerleştirilmesine yarayan yuva. (Eşanl. KUTU.) || *Bağlantı buatı*, bir ya da birçok bağlantıyı içeren kapalı ve korunmuş kutu. || *Çoğullama buatı*, bir giriş hattını birçok çıkış hattına bağlamaya yarayan, kapalı ve korunmuş kutu. || *Güvenlik buatı*, bir elektrik arkının yayılmasını sınırlayan ve sönümünü kolaylaştıran yalıtkan ve ateşe dayanıklı yuva. || *Uç buatı*, dış iletkenlerle bağlantıları sağlayacak kabloların son bulduğu kapalı kutu. || *Üçlü buat*, üçlü kabloya bağlanan ve üç fazın ayrılmasını sağlayan kutu.

Bû Attifel, Libya'da Ras Lannuf terminaline bağlı petrol yatağı.

Bû Attifel, Libya'da Sirenayka'da petrol yatağı; el-Zueydine limanına petrol boruhattıyla bağlıdır.

Sergey **Bubka** Barcelona 1992

Bucak'tan bir görünüm

BUBALORNİS a. Afrika'da yaşayan büyük dokumacıkuşlarını içeren cins. (Tüyleri siyahtır. Dikenli dallarla yaptıkları yuvalarda topluca yaşarlar; Dokumacıkuşugiller familyası.)

BUBAS a. Böcbil. Kalkansız, siyah bokböceklerini içeren cins. (Erkeğinin başında iki boynuz vardır. Düzlemduyargaligiller familyası.)

BUBASTİS, Eski Mısır'da, Nil deltasının doğusunda kurulmuş kent; kentin adı, "Bastet'in yeri" (Bastet, kentin koruyucusu olan "kedi tanrıça"dır) anlamına gelir ve aynı ad bugünkü Tel Basta'da hâlâ yaşar. Eski Krallık döneminden başlayarak bir ırmak limanı olan Bubastis'de, ilk sülâleler döneminden mezarlık kalıntılarına rastlanmıştır. Yeni Krallık döneminde (özellikle de Ramses II döneminde) kent büyük bir iktisadi gelişme gösterdi. Büyük olasılıkla XXII. sülalenin kurulduğu yer olan Bubastis, bu sülalenin iş başına geçmesinden sonra çok önemli rol oynadı; büyük kutsal konuşmalar (büyük Bastet tapınağı'ndaki ayin alayları,Osiris'in yaptığı işleri anlatan oyunların oynanması) burada yapıldı. Neho, sonra da Dara I, Süveyş kıstağı boyunca bir kanal açma tasarısını ele alıp sonuçlandırınca, Kızıldeniz'e 4 günlük yolda bulunan Bubastis'in önemi arttı.

BUBER (Martin), avusturya kökenli israilli filozof (Viyana 1878 - Kudüs 1965). Çocukluğunu geçirdiği Galiçya'da yahudi cemaatinin üyeleriyle tanıştı ve bunlardan bazılarının gizemciliğinden etkilendi. 1898'de siyonizmi benimsedi: Filistin'e dönüş, Buber'in gözünde yalnızca bir hak değildi, bu dönüşün aynı zamanda yahudi kültüründe bir rönesansla bütünleşmesi gerekiyordu. 1908'de, *Die Legende des Ball Schem* adlı yapıtını yayımladı ve XII. Siyonizm kongresi'nde Araplar ile uzlaşma siyasetinin sözcüğünü yaptı. Frankfurt Üniversitesi'nde profesör oldu (1925 -1933) ve yahudi düşüncesi üzerine dersler verdi. *Ich und Du* (Ben ve sen) [1923] adlı yapıtında, Kutsal Kitap'ın insanla Tanrı arasındaki diyaloğun temel tanığı olduğunu kanıtlamaya çalıştı. 1925'te, Franz Rosenzweig ile birlikte Kutsal Kitap'ın yeni bir çevirisine girişti. 1938'de, Filistin'e gitmek üzere Almanya'dan ayrıldı ve Kudüs Üniversitesi'nde profesör oldu. (1938 -1951).Yahudiliğe,hem gizemciliğe, hem de geleneğe dayanan bir görünüm kazandırmaya çalıştı: bir yandan, hasidim'lerin incelenmesi çalışmalarını canlandırırken (*Die Erzählungen der Chassidim* [Hasidimlerin öyküsü], 1927); bir yandan da, yahudiciliği, cemaatler içinde bireylerin doğrudan ve kardeşçe ilişkilerine dayanan toplumsal bir temele oturtmaya çalıştı. Toplumsal ilişkiler konusunda düşündüklerini, *Pfade in Utopia* (Ütopyanın yolları) [1949] adlı kitabında, bu ilişkilerin XVIII. yy.'daki tarihini ise *Gog und Magog*'da (1941) açıkladı.

BUBİ TUZAĞI → TUZAK.

BUBİNGA a. Tropikal Afrika'da (Kamerun, Gabon) yetişen, *kevazingo* da denen ağaç. (Pembemsi ya da kırmızımsı esmer renkli ve daha koyu renk damarlı odunu ince dokulu, sert ve ağırdır. Çok iyi bir kaplama ağacıdır. İnce marangozlukta, fırçacılıkta, tornacılıkta ve yontuculukta kullanılır. *Guibourtia* cinsi; kökboyasıgiller familyası.)

BUBKA (Sergey), ukraynalı atlet (Donetsk 1963), sırıkla atlamada 6 metreyi geçen ilk atlet oldu (1985). 1988 Olimpiyat şampiyonu. 32 kere kırdığı dünya rekorunu 6 m 13'e kadar yükseltti. 1992 Olimpiyat oyunları'na katıldı, ama madalya alamadı.

BUBNA VON LİTTİTZ (Ferdinand, —*kontu*), Avusturya feldmareşali (Zámrsk, Bohemya, 1768 - Milano 1825). Çek asıllıdır. Türkler'e (1788-1790) ve Fransızlar'a (1792-1813) karşı savaştı. Wagram savaşı'ndan sonra feldmareşalliğe yükseltildi (1809). Lombardia valisi oldu (1818). Piemonte'deki karışıklıkları bastırdı (1821).

BUBON. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde eskiçağ kenti; Burdur'un Gölhisar ilçesi Altınyayla bucağına bağlı İbecik köyünün yakınındaki Dikmentepe üzerinde kalıntıları vardır. Araksa'da bulunmuş olan ve İ.Ö. II. yy.'a tarihlenen bir yazıtta adı geçer. Kibyra, Balbura ve Oinoanda ile birlikte 'tetrapolis' oluşturdu. Kent tiyatrosunda,Roma imparatoru Commodus'un (İ.S. 180-192), haydutlara karşı verdikleri başarılı savaşlardan ötürü bubonlular'ı öven bir yazıtı ortaya çıkarıldı.

BUBU a. (malinke dilinde sözc.). Afrikalı zencilerin üstlük giysi olarak kullandıkları, bol, büyük entari.

BUCA, İzmir'de büyükşehir sınırları içinde semt ve ilçe; 199 150 nüf. (1990). Ticaret merkezi. Eğitim fakültesi. Modern cezaevi. Buca eskiden İzmir'in güneydoğusunda bir bucak merkeziydi. Son yıllarda hızla gelişerek İzmir'le birleşti.

BUCAK a. **1.** Kıyıda köşede kalmış kuytu yer. **—2.** İda. huk. Coğrafya, ekonomi, güvenlik ve yerel hizmet açısından aralarında ilişki bulunan kasaba ve köylerden oluşan yönetim bölümü. (Eşanl. NAHİYE.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Bucak müdürü*, bucakta hükümeti temsil eden en yüksek memur, bucak yönetiminin başı. **—3.** *Esk.* Açı. **—4.** *Bucak bucak*, her yerde, dört bir yanda. || *Bir şeyi, kimseyi bucak bucak aramak*, onu her yerde, her tarafta aramak. || *Bir kimseden, bir şeyden bucak bucak kaçmak, saklanmak*, bir kimseye gözükmemeye, ondan uzak durmaya çalışmak; bir şeyden, bir şey yapmaktan hoşlanmamak, onu yapmaya yanaşmamak: *O günden sonra benden bucak bucak kaçar olmuştu. Bu tür toplantılara katılmaktan bucak bucak kaçar.*
—ANSİKL. İda. huk. *Bucak*, merkezi idare içinde, il ve ilçeden sonra gelen bir yönetim bölümüdür. Bucağın güvenliğinden ve düzeninin korunmasından bucak müdürü sorumludur. Bucakta bulunan genel ve özel kolluk kuvvetleri bucak müdürünün emri altındadır. Bucak sınırları içindeki köy ve kasabaların yerel nitelikteki gereksinmelerini düzenlemek, yasa ve tüzüklerle kendilerine verilen görevleri yerine getirmek üzere bucak müdürünün başkanlığında bir bucak meclisi ve bir bucak komisyonu vardır.

BUCAK, Besarabya'nın Tuna deltası ile Dinyester arasında yer alan ve İsmail, Kahul, Akkerman, Bender kentlerini kapsayan güney bölümüne Osmanlılar'ın verdiği ad. (→ BESARABYA.)

BUCAK, Akdeniz bölgesinde Burdur iline bağlı ilçe; 54 427 nüf. (1990); 1 436 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 34 köy. Merkezi, Burdur'un 46 km G.-D.'sundaki *Bucak*: 27 407 nüf. (1990). Kıl keçisi. Halı, kilim dokumacılığı. Kerestecilik
—Arkeol. ve Mim. Antik *Kremna** kenti ilçe sınırları içindedir. Susuz* ve İncirdere* köylerindeki selçuklu kervansarayları, bu yapı türünün ilginç örnekleridir.

BUCAK, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesine bağlı bucak; 8 989 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Beğdeş*; 900 nüf. (1990)

BUCAKKIŞLA, Karaman'ın merkez ilçesine bağlı bucak, 7 844 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Bucakkışla*, 660 nüf. (1990).

BUCARAMANGA, Kolombiya'da kent, Santander yönetim bölgesinin merkezi, Doğu sıradağlarında; 341 513 nüf. (1985). Ticaret merkezi. Demir-çelik sanayisi. Tütün.

BUCARDA a. (fr. *boucharde*). İnş. Sert

taşların yüzlerini düzlemekte kullanılan ve piramit biçiminde küçük dişlerle donatılmış iki kare kafadan oluşan taşçı tokmağı. (MOZETA ya da MUCARTA da denir.) || *Betona bucarda vurma*, beton içindeki agregaları açığa çıkarmak ve yüze istenen dokuyu vermek amaçıyla bucardayla işleme. || *Bucarda vurmak*, sert bir taşı, kâgir bir yapı öğesini bucardayla işlemek. || *Otomatik bucarda*, gövdesi üzerinde bir bucardayı harekete geçiren pnömatik bir çekiç bulunan ve düzleştirilecek blokun yüzeyine boydan boya vurabilen makine.

BUCARELLİ Y URSÚA (Antonio María), ispanyol kral naibi (Sevilla 1717 - Mexico 1779). Andalucíalı soylu bir aileden geliyordu. Önce 1766'dan 1771'e kadar Küba genel komutanı, sonra, 1771'den ölümüne kadar Yeni İspanya kral naibi oldu. Çok iyi bir yöneticiydi, Mexico kentini modernleştirdi ve Kuzey Amerika'nın Pasifik kıyısına araştırma heyetleri gönderdi.

BÚCARO a. (isp. sözc.). XVI. yy.'da Çin'de, Yişing'de (Ciangsu) yapılan kırmızı ya da kahverengi çakıl toprağından çaydanlıklara, ilk ihracatçıları Portekizliler tarafından verilen ad. Búcarolar Avrupa'ya çayla aynı dönemde geldi. (Bu çaydanlıklar XVII. yy.'da Delft'de fayans hamuruyla, 1710'a doğru Meissen'de, Böttger tarafından porselen hamuruyla taklit edildi.)

Bucaş antlaşması, Osmanlı devletiyle Lehistan (Polonya) arasında yapılan barış (18 ekim 1672). Ukrayna'nın paylaşılması konusunda iki devlet arasında bir anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlık da bir savaşa neden oldu. Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın önerisiyle Mehmet IV'ün de katıldığı seferde türk ordusu birçok önemli leh kentini ele geçirdi. Türk ordusunun Varşova'ya 100 km yaklaşması üzerine telaşa kapılan Lehistan, Kırım hanı aracılığıyla barış istedi. Bucaş (Buczacz) kasabasında imzalanan antlaşmaya göre Podolya Türkler'in elinde kalırken, Galiçya Lehistan'a bırakıldı. Ayrıca, Ukrayna üzerindeki isteklerinden vazgeçen Lehler, Osmanlı devletine yılda *pişkeş* adıyla 220 000 duka altın vergi ödemeyi ve padişaha bağımlı olmayı kabul ettiler. Ancak, kimi leh soylularının koşulları ağır bularak antlaşmayı geri çevirmeleri üzerine Lehistan'a karşı yeniden savaş açıldı. Bu savaşı sona erdiren Zorawno barışı'yla (1676) Bucaş antlaşması hafifletilerek yürürlüğe konuldu.

BUCCHERO a. (ital. sözc.). Arkeol. Tam indirgemeli pişirme sırasında, toprağı işleme yoluyla derinliğine karartılmış, etrüsk atölyelerine özgü siyah ve parlak seramik (İ.Ö. VII.-IV. yy.). İki türü vardır: daha çok Chiusi'de görülen kabartma bezekli ve kalın kenarlı *bucchero pesante* ile kazıma tekniğiyle bezenmiş ince kenarlı *bucchero sottile*.

BUCCİNİDAE a. Öndensolungaçlı karındanbacaklı deniz yumuşakçası familyası. (Topaç biçiminde kalın bir kavkısı vardır. Kavkı açıklığı değişken uzunlukta bir kanalla sürer. Ağızları, törpü gibi uzun bir dil ve keskin dişlerle donanır.)

—ANSİKL. Tümü canlı avlarla beslenen *Buccinidae* familyası üyeleri daha çok soğuk denizlere yayılır. Birçok cinsi vardır: *Nepturiea, Buccinum* (özellikle kuzey denizlerinde), *Cominella* (güney denizlerinde), *Cantharus* (Hint okyanusu,Büyük Okyanus, Atlas okyanusu), *Pisania* (Akdeniz, Antiller denizi, güney denizleri) ve *Euthria* (Akdeniz, Japon denizi, Avustralya). Tebeşir devrinde ortaya çıkan *Buccinidae* familyası üyeleri Üçüncü Zaman'da yaygınlaştı.

BUCCİNUM a. (lat. *bucina*, trompet'in bozulmuş biçimi *bucinum*'dan). Denizde, Avrupa kıyılarında bulunan, yenebilen ama pek az sevilen iri karındanbacaklılari içeren cins. (*Buccinidae* familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. *Buccinum* cinsi üyeleri, istedikleri zaman dışarı çıkarabildikleri uzun bir hortumla donanan etçil hayvanlardır. Kavkısı, oldukça kısa ve düz, dip kesimi güdük bir kanal ya da sifon ile donanan ağzı sayesinde kolayca tanınır. *Buccinum undatum* Avrupa kıyılarında çok yaygındır; Avrupa kıyılarında parşömen mahfazalı yumurtaları toplanır ve kavkısı içinde çoğunlukla bir kabuklu keşiş bulunur.

BUCCONİDAE a. (lat. *bucco*, ağız, ve *-onis*, geveze, saygısız, ve yun. *-eidos*, görünüş'ten). Tropikal Amerika ormanlarında yaşayan ağaçkakanımsılardan kuş familyası. (Tırmanıcı kuşlardır, bazı bireyleri termit yuvalarında yaşar.)

BUCEGİ, Romanya'da dağ kütlesi, Transilvanya Alpleri'nin doğu kesiminde; İalomița ırmağının yukarı havzası yakınında yükselir; 2 507 m.

BUCER ya da **BUTZER** (Martin), yunancalaştırdığı gerçek adı **Kuhhorn**'dan (*bus*, öküz ve *keras*, boynuz), alsaceli reformcu (Sélestat 1491 - Cambridge 1551). 1506'da dominiken rahibi oldu, 1521'de Luther'e bağlandı, aforoz edildikten sonra (1523) evlendi ve Strasbourg'a yerleşti. Burada ünlü bir tanrıbilimci ve vaiz olan Capiton ile birlikte yönetici çevrelere ve halkın büyük bir bölümüne lutherciliği aşıladı. 1530'da Strasbourg'un, Memmingen, Konstanz ve Lindau kentleri tarafından Augsburg diyet meclisi'ne sunulan *Confessio tetrapolitana*'nın yazımına katıldı. Uzlaştırıcı düşünce yapısıyla, lutherci ve reformcu İsviçreliler'in Wittenberg konkordatosunu imzalamalarını sağladı (1536). Buna karşılık, katolikler ve protestanlar arasındaki Augsburg ara antlaşmasını kabul etmemesi (1548) onu Cranmer'in çağrısı üzerine İngiltere'ye sığınmak zorunda bıraktı; bundan sonra Cambridge Üniversitesi'ne profesör oldu (1549). Siyasal ustalığı onu İsviçre'nin almanca konuşulan bölgesindeki reformculuğun başta gelen yayıcılarından biri yaptı.

BUCEROTİDAE a. BOYNUZLUGAGALIGİLLER familyasının bilimsel adı.

BUCH (Leopold VON), alman yerbilimci (Stolpe, Angermünde yakınında, 1774 - Berlin 1853). Yanardağları, hatta sıradağları, derinlerden gelen kabarmalarla açıkladı. Almanya'nın bir yerbilim haritasını çizdi (1826).

BUCHAN, MAR kontluğuna bağlı yedi büyük ulusal iskoç kontluğundan biri. Buchan kontu unvanı, sırasıyla COMYN (1306'ya kadar), STEWART (1382'den başlayarak), DOUGLAS ve ERSKİNE (1617'den başlayarak) aileleri tarafından kullanıldı. (→ COMYN [Alexander, *—kontu*] ve STEWART [John, *—kontu*].)

BUCHAN (Alexander), ingiliz meteoroloji uzmanı (Kinneswood 1829-Edinburgh 1907). İskoç meteoroloji kurumu sekreteriydi. 1867'de *Handy Book of Meteorology*'yi (Meteoroloji elkitabı) yayımladı.

BUCHAN (John TWEEDSMUİR, **John —denir**), iskoçyalı siyaset adamı ve romancı (Perth 1875-Montréal 1940). Güney Afrika'da lord Milner'in sekreterliğini yaptı, Afrika'nın dinsel ve siyasal uyanışını önceden haber verdi (*Prester John*, 1910). Kanada genel valisi oldu (1935). *Thirty-nine Steps* (1915) adlı yapıtı, Hitchcock'un bir filmine esin kaynağı oldu (1935).

BUCHANAN, Liberya'da liman kenti, Saint John ırmağının ağzı yakınında; 24 300 nüf. Demir filizinin zenginleştirilmesi ve dışsatımı.

BUCHANAN (George), iskoçyalı hümanist ve yurtsever (Killearn yakınında, Stirling kontluğu, 1506-Edinburgh 1582). Seçkin hümanistleri protestanlık çevresinde birleştirmeye çalıştı. Fransiskenler aleyhinde yazdığı taşlamaları (*Franciscanus et fratres*, 1527; *Somnium*, 1535) nedeniyle hapsedildi. Hapisten kaçarak Bordeaux'ya (orada Montaigne'in hocası oldu), daha sonra Coimbra'ya (yeniden hapse girdi) sığındı. 1560'tan sonra calvinciliği kabul etti, geleceğin kralı, James VI'nın eğitmenliğini yaptı. Darnley'in öldürülmesinden sonra, Mary Stuart'a karşı yöneltilen suçlamaları destekledi (*Detectio Reginae*, 1571) ve sınırlı bir monarşi önerdi (*De jure regni apud Scotos*, 1579). Ptolemaios sistemini savundu. (*De sphaera*, 1555); latin dilini ve edebiyatını çok iyi bilen Buchanan ayrıca, Euripides'ten çeviriler yaptı. Trajedileri (*Baptistes*, 1577; *Jephtes*, 1578), Th.de Bèze, du Bellay ve Jodelle'i etkiledi. Daha sonra bir İskoçya tarihi (*Rerum scoticarum historia*, 1582) ve latince *Erotica*'lar yazdı.

BUCHANAN (James), amerikalı siyaset adamı (Mercersburg yakınında, Pennsylvania, 1791-Wheatland, Lancaster yakınında, Pennsylvania, 1868). 1821'den 1831'e kadar kongre üyesi, 1832'den 1834'e kadar Petersburg'da ortaelçi, sonra 1845'e kadar senatör, 1845'ten 1849'a kadar dışişleri bakanıydı. 1853'te ABD'nin İngiltere ortaelçisi oldu ve ABD'nin Küba adasını İspanya'dan satın almasını, satılmazsa adaya el konmasını öneren bildirinin kabul edildiği Oostende konferansı'na katıldı (1854). 1857-1861 arasında ABD başkanı oldu.

BUCHANAN (Thomas MAİTLAND, **Robert Williams** —denir), ingiliz yazar (Caverswall, Staffordshire 1841-Streatham 1901). Browning ve Dickens'ın arkadaşıydı. Önraffaelloculara karşı çıkan denemeleriyle ün kazandı (*The Fleshly School of Poetry*, 1871). Romanları(*The Shadow of the Sword*, 1871) ve melodramlarında, ingiliz sosyalizminin ahlaksal tutuculuğunu vurguladı.

BUCHANAN (James), amerikalı iktisatçı (Tennessee 1919). Ekonomik ve siyasal karar alma süreçlerinin çözümlenmesi, özellikle de hükümet harcamalarına ilişkin "kamu tercihi kuramı" ile ilgili olarak geliştirdiği yeni yöntemler nedeniyle 1986 Nobel ekonomi ödülü'nü aldı.

Buchenwald, Weimar'ın (Thüringen) K.-B.'sında alman toplama kampı. 1937'de naziliğe karşı olanları toplamak için açıldı. Alman sanayisi için çalışan komandolara ve özellikle Dora'daki V1 ve V2'leri yapan yeraltı fabrikalarına işgücü sağladı. Bu kamptaki bir blok, tifüs üzerine denemelere ayrılmıştı. Kampta ölüm oranı çok yüksek oldu (240 000 kişiden 52 500'ü öldü). Nisan 1945'te Amerikalılar kampı kurtarmaya geldikleri sırada, adi suçluları etkisiz duruma getirerek kampın yönetimini ele geçiren siyasi tutuklular, muhafızlarla çarpışmaya başlamışlardı.

BUCHEZ (Philippe Joseph Benjamin), fransız filozof ve siyaset adamı (Matagne-la-Petite, Ardennes, 1796-Rodez 1865). Carboneria'nın birçok gizli tertiplerine katıldı; saint-simoncu oldu, ama 1829'da Bazard ve Enfantin'den ayrılarak katolikliğe döndü. Bununla birlikte, Fransız devrimi'ne büyük bir coşkuyla bağlılığını sürdürdü. P.-C. Roux-Lavergne ile birlikte, *Histoire parlementaire de la Révolution française* (Fransız devrimi'nin parlamento tarihi) adlı bir kitap yayımladı (1833-1838). "İşçi derneği" adını verdiği bir sistemi savundu. Bu sistemde, iktisadi işletme herkesin malı oluyor, işletmenin, harcanamayan bir fonla desteklenen sermayesiyse, dernek üyelerinin sağladıkları kârlarla beslenerek gittikçe büyüyordu. Sosyalizmin (Marx'a göre "ütopyacı" sosyalizmin) gelişmesinde katkısı olan düşüncelerini, 1840'ta çıkarmaya başladığı l'Atelier adlı bir gazetede yaymaya çalıştı. 1848'de Kurucu meclis'e seçildi. Diğer yapıtları: *Introduction à la science de l'his-*

bucarda

Martin **Bucer,** 53 yaşındayken Rene Boyvin'in gravürü *Protestan kitaplığı, Paris*

George **Buchanan** yağlıboya tablo ressamı belli değil *National Gallery of Scotland Edinburgh*

Scala

İlk **Buckingham** dükü George Villers Rubens'in yaptığı bir portreden ayrıntı *Palatina galerisi, Floransa*

Vergilius'un **Bucolica**'sı Strasbourg'da 1502'de yayımlanan gravür *Bibliothèque nationale, Paris*

toire (Tarih bilimine giriş) [1833] ve *Essai d'un traité complet de philosophie* (Eksiksiz bir tarih incelemesi denemesi) [1839-40].

Buchholz rölesi, sıvı yalıtımlı transformatörlerde, yalıtkanın ayrışmasından doğmuş gaz yayımını algılamaya yarayan koruma düzeneği.

BUCHNER (Eduard), alman kimyacı (Münih 1860-Focşani, Romanya, 1917). Baeyer'in asistanıydı. Kiel, Tübingen, Berlin, Breslau ve Würzburg üniversitelerinde profesörlük yaptı. Mayalanma kimyası üzerine çalışmalarıyla 1907 Nobel kimya ödülü'nü kazandı. İlk olarak fermentlerin enzimler aracılığıyla etkidiğini gösterdi. Birçok enzimi tecrit etti: bunlar arasında bira mayasından çıkarılan *zimaz, invertaz* ve laktik fermentten elde ettiği *laktaz* vardır.

Buchner hunisi, sıvıları düşük basınçta süzmeye yarayan, porselenden ya da paslanmaz çelikten yapılmış, delikli, düz ve değirmi tabanlı silindir biçiminde huni.

BUCHS, İsviçre'de (Sankt-Gallen kantonu) kent, Ren ırmağının vadisinde, Liechtenstein'ın karşısında; 8 500 nüf. Sınır garı.

BUCHSER (Frank), isviçreli ressam (Feldbrunnen, Solothurn yakınında, 1828 - *ay. y.* 1890). İtalya'da öğrenim gördü (bir yandan da papalık muhafızı olarak geçimini sağlıyordu). Daha sonra İspanya hesabına İspanya-Fas savaşını izledi; ABD'de başarılı çalışmalar yaptı. Balkan ülkelerini dolaştı ve bütün resimlerinde gerçeği olduğu gibi yansıtmaya çalıştı. (Basel müzeleri, Solothurn, Luzern).

Bucintoro, her yıl, Uruç gününde Venedik dogesinin, Adriya denizi ile simgesel evliliğini yinelemek için bindiği oymalı ve yıldızlı büyük kadırga. Bu törene tüm hükümdarların elçileri ile papalık elçisi de katılıyordu. Antonio Canaletto'nun birçok tablosu, XVIII. yy.'a kadar tekrarlanan bu şenlikleri sergiler.

BUCK (Pearl Sydenstricker), amerikalı romancı (Hillsboro, Virginia, 1892-Danby, Vermont, 1973). Bir misyoner papazın kızıydı; yaşamının büyük bölümünü Çin'de geçirdi. Nobel ödülü'ne layık görülen (1938) çok sayıdaki yapıtları arasında, *Dost toprak* (The Good Earth) [1931] ile başlayan ve *Sons* (1932) ile tamamlanan bir üçlemesi ve *Yıkılan yuva* (A House divided) [1935] önemlidir.

BUCKE (Richard Maurice), ingiliz asıllı Kanadalı psikiatr ve gizemci (Methwold, Norfolk, 1837-London, Ontario, Kanada, 1902). Walt Whitman'ın dostluğu ve özellikle Londra'da 1872'de geçirdiği "tanrısal esinle aydınlanma" yaşantısı, hem estetik hem de gizemcilik alanındaki çeşitli deneyleri incelemesine yol açtı. Bu deneylerin, "kozmik bilinç"ten kaynaklandığını ileri sürdü. 1901'de, "kozmik bilinç" adıyla yayımladığı inceleme çok büyük ilgi gördü.

BUCKİNG a. (ing. *buck,* sıçramak'tan). Anestez. Genel bir anestezinin başlangıcında yapılan ve genellikle yetersiz kalan bir entübasyon sırasında hastanın bedeninin sarsılarak yaptığı hareket ve öksürük çabası.

BUCKİNGHAM, Büyük Britanya'da (Buckinghamshire) kent, Ouse ırmağının bir kıvrımı içinde, Oxford'un K.-K.-D.'sunda; 5 200 nüf. Güzel eski semtler. XV. yy.'dan kalma küçük kilise.

BUCKİNGHAM, Kanada'da (Québec) kent, Lièvre ırmağı kıyısında; 14 300 nüf. Kereste sanayisi.

BUCKİNGHAM (George VİLLİERS, I.—*dükü*), ingiliz siyaset adamı (Brooksby, Leicestershire, 1592-Portsmouth 1628). Kral James I'in gözüne girdi ve gücünü yitirmiş olan donanmayı yeni baştan düzenlemesi için 1619'da büyük amirалliğe atandı. Hollanda'nın kışkırtmaları karşısında, İspanya'nın yanında yer aldı (1620). Veliaht prens Charles'ı bir ispanyol prensesiyle evlendirmek için, prensle birlikte İspanya'ya gitti (1623). İspanyollar'ın kötü niyeti karşısında öfkelendi ve İngiltere'ye döndüğünde ispanyol karşıtı partinin başına geçti. Bu parti içinde büyük bir ilgi gördü, ama bu ilgi fazla sürmedi.Pfalz'ı kurtarmak için düzenlediği seferler başarısızlıkla sonuçlandı.

James I'in 1625'te ölümünden sonra, kral Charles I üzerinde de büyük bir nüfuz kurdu. Gösterdiği yakınlık yüzünden kraliçe Anne d'Autriche'i zor duruma düşüren dük, Fransa'ya yanaştı ve ingiliz katoliklerine bazı ayrıcalıklar sağlamak amacıyla Charles I ile Louis XIII'ün kızkardeşi Henrietta Maria'nın evlenmesi için görüşmeler yaptı; bu durum İngiltere'de hoş karşılanmadı. Ama bu sırada ingiliz-fransız ilişkileri zaten bozulmuştu. 1626'da Lordlar kamarası, tarafından yolsuzlukla suçlanan dük, ancak kralın baskısıyla aklanabildi. Kendisini hiçe saydığı, birçok kez feshettiği ve Haklar dilekçesine *(Petition of rights)* karşı çıktığı için Parlamento'nun, katoliklerle uzlaştığı için püritenlerin öfkesini üstüne çeken, dokuma tezgâhı tekeli satışlarından kişisel kazanç sağladığı için de tüccarları kendisine düşman eden Buckingham dükü, kendini kurtarmak için La Rochelle'de kuşatılmış bulunan calvinci protestanların yardımına koşmayı denedi (1627); Richelieu'nün kalesine karşı giriştiği iki deniz seferi başarısızlıkla sonuçlanınca, yeni bir girişimde bulundu, gemiye binerken John Felton adında bir püriten subay tarafından öldürüldü.

BUCKİNGHAM (George VİLLİERS, II.—*dükü*), ingiliz siyaset adamı (Londra 1628-Kirkby Moorside, Yorkshire, 1687), I. Buckingham dükünün oğlu. 1642 iç savaşında kralcılarla birlikte savaştı, 1651'de Charles II ile İskoçya'ya gitti ve orada covenanterler ile uzlaşma önerisinde bulundu. Fakat, 1657'de İngiltere'ye döndü ve lord Fairfax'ın kızlarından biriyle evlenerek, birbirine düşman iki taraf hakkında da bilgi toplama olanağını elde etti. Aralarının açık olması yüzünden Clarendon aleyhine girişimlerde bulundu ve 1667'de onun yerini alarak başbakan oldu. Geniş bir dinsel hoşgörüden yana olan ve öteden beri Fransa ile ittifak yapmayı savunan dük, Dover antlaşması görüşmelerine katıldı (1670); 1672'de antlaşmanın pekiştirilmesini ve Birleşik Eyaletler'e karşı savaşa girişilmesini hoşnutlukla karşıladı. Fakat yönetimi sırasında ortaya çıkan rezaletler yüzünden parlamentoda eleştirilere uğradı. 1674'te de bu yüzden görevden alındı. Tutumunu değiştirerek, Saray'a karşı "yurtsever" ve anglikan partinin savunucusu oldu.

BUCKİNGHAM (John SHEFFİELD, —*dükü*)→ SHEFFİELD (John).

BUCKİNGHAM (George GRENVİLLE, —*markisi*)→ GRENVİLLE.

BUCKİNGHAM kontları ve dükleri, İngiltere peer'leri. Buckingham kontu unvanı kesin olarak ilk kez 1097'ye doğr, Longueville (Normandiya) senyörü ve Fatih William I'in arkadaşı Walter Giffard tarafından kullanıldı. Oğlu Walter'in ölümü (1164) üzerine unvan, ilk kontun yeğeni, 1176'da erkek vârisler bırakmadan ölen Richard de Clare'a geçti. 1377'de Edward III'ün, sonradan Gloucester* dükü olan oğlu Thomas of Woodstock için unvan yeniden tesis edildi. Evlenme yoluyla da, 1444'te Buckingham dükü yapılan Humphrey Stafford*'a geçti ve Edward Stafford*'un 1521'de idamına kadar bu ailede kaldı. 1617'de, kontluk unvanı James I tarafından, 1623'te dük olan, George Villiers yararına yeniden tesis edildi ve 1687'ye kadar Villiers'ler tarafından taşındı. Unvan sonradan Sheffield (1703-1735) ve Grenville (1784'ten başlayarak) ailelerine geçti.

Buckingham Palace, Londra'da, St. James parkı'nda saray. 1705'te Buckingham dükü için yapılan, 1761'de George III'e verilen yapıyı, John Nash 1821-1835 yılları arasında palladio üslubunda yeniden inşa etti. Saray, 1837'den beri ingiliz kraliyet ailesinin resmi konutudur. 1913'te yapılan cephe, sir Aston Webb'in eseridir.

BUCKİNGHAMSHİRE, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, İngiltere'nin orta kesiminde, Chiltern Hills'in her iki yanında; 1 883 km²; 627 200 nüf. (1988). Merkezi *Aylesbury.*

BUCKLE (Richard), ingiliz yazar ve dans eleştirmeni (Warcop, Westmorland, 1916). Ballet dergisini (1939-1952) kurdu. Observer (1948-1955) ve Sunday Times'ta (1959-1975) koregrafi eleştirmeni olarak çalıştı. Birçok anma gösterisini (Diaghilev ve Rus baleleri, Shakespeare) düzenledi. *In Search of Diaghilev* (1955), *Modern Ballet Design* (1955), *Nijinski* (1971), *Diaghilev* (1978) gibi yapıtların yazarıdır.

BUCKLİNG a. 12 ila 24 saat tuzda yatırılmış ve sıcakta (70°C) tütsülenmiş ringa balığı.

Buckower Elegien *(Buckower ağıtları),* Brecht'in şiir kitabı (1953).Nesneler ve doğayla temastan doğan sevinçleri, barış içindeki bir topluluğun çalışmalarına ve yaşamına katılma isteğini dile getirir.

Bucky tedavisi. Radyol. Bucky yumuşak ışın tüpünün (1922) yaydığı ışınlarla yapılan tedavi. (Alman kökenli amerikalı radyolog Gustave Bucky'nin [Leipzig 1880-New York 1963] adıyla anılan Bucky ışınları uzun dalga boyunda olduklarından derine işlemeleri zayıftır. Yüzeysel ışın tedavisinde kullanılırlar ve başlıca uygulama alanı deri hastalıklarıdır.)

Bucolica, Vergilius'un, İ.Ö. 42 ve 39 yılları arasında yazdığı 10 şiiri bir araya getiren kitabı. Vergilius, bu eglogların pastoral çerçevesini sicilyalı Theokritos'un *İdiller'*inden almıştır. Ama, onun çoban türkülerindeki gerçek çok daha karmaşıktır. III., VII., VIII. ve X. egloglarda, yunan şiirine özgü aşk üzerine atışmalar yer alırken, ötekilerde, iç savaş (I. ve IX. eglog-larda), Sezar'ın ölümü (V. eglogda), altın çağa dönüş (eglog IV) gibi daha çağdaş konular işlenir. VI. bucolica ise kozmik bir şiirdir. Yapıtın tümü, aşkın deneyimlerinden ve acılarından geçen insanın doğa

Bibliothèque nationale, Paris

ile ideal bir uyuma doğru yükselişini dile getirir.

BUCOVİCE, Çekoslovakya'da kent, Brno'nun D.'sunda. Mobilya yapımı.

Bu Craa, Batı Sahra'da fosfat yatağı, el -Ayun limanına bağlıdır.

BUCU a. Nümism. Mahmut II döneminde (1808-1839), Cezayir'de bastırılmış gümüş sikke. Bir bucu üç batlaka, 48 harûbe ya da 696 dirhemi sagir (akçe) değerindeydi. Bunların itibari değeri sekiz kuruş ya da bir frank 80 santim idi. *Riyal bucu*'nun üç dirhem 1/3 kırat 510,287 g ağırlığında olduğu sanılıyor. Avrupa'da *Piastre d'Alger* (Cezayir kuruşu) olarak adlandırılan *zevc bucu* (çifte bucu) ise o yıllarda çok kullanılan paralardan biriydi.

BUCUREŞTİ → BÜKREŞ.

BUÇACO, Portekiz'de yer, Coimbra'nın 20 km K.'inde. Portekiz'de ulusal park, *Sierra de Buçaco*'da, yerli türlerin yanı sıra Amerika ve Afrika türlerini de kapsar.
—Wellington 27 eylül 1810'da Massena'yı burada yenmişti.

BUÇUK sıf. **1.** (Asıl sayı sıfatı ya da üleştirme sayı sıfatından sonra) belirtilen birimin yarısı kadar fazlası: *Üç buçuk sayfalık metin. Film bir buçuk saat sürüyor. Bize birer buçuk porsiyon köfte getirin.* **—2.** (Saati gösteren bir sayıdan sonra) saat başından yarım saat sonrasını belirtmek için kullanılır: *On bir buçukta beni ara. Saat biri geçiyor, buçukta aşağıda buluşalım.* **—3.** *Esk.* Yarım, yarı: *"Buçuk gün turmayan aklın katında/Ne lâyık ola Şahın hazretinde"* (Yunus Emre, XIV. yy.). *"Et getirdi eve buçuk batman/Okumak istedi meğer mihman"* (İbrahim Bey külliyatı, XV. yy.).
—Ask. tar. *Buçuk vermek,* Yeniçeri ocağı erlerine verilen yarım akçelik yükselme zammı. (Bu zammı alan yeniçeri, yayabaşına ya da odabaşına elli akçe verirdi.)

BUÇUKÇU a. Kur. tar. Padişahlar alayla camiye giderlerken, yoldaki yoksullara onun adına sadaka dağıtan görevli. (Bunlar, kapıkulu süvarilerinin silahtar bölüğünden seçilirdi.)

BUÇUKLU sıf. Fazlası, artığı olan işlem, sayı için kullanılır; kesirli: *Buçuklu sayı. Buçuklu hesaplar.*

Buçuktepe vakası, osmanlı tarihinde ilk yeniçeri ayaklanması (1445). Murat II'nin yerini oğlu Mehmet II'ye (Fatih) bırakarak Manisa'ya çekilmesinden sonra para ayarı düşürülünce, asker ocağı ve piyasa olumsuz yönde etkilendi. Bundan hoşnutsuzluk duyan yeniçeriler, Edirne'de çıkan ve kentin önemli bölümüyle çarşısını yok eden büyük bir yangını fırsat bilerek ayaklandılar. Vezir Hadım Şihâbüddin Paşa'nın konağını yağmalayan ayaklanmacılar, daha sonra bu olaydan ötürü "Buçuktepe" adını alan yere çekildiler. Yeniçerilerin "buçuk akçe" zam yapılarak yatıştırılmalarına karşın bunların, "küçük padişah"ı değil de, babasını istedikleri anlaşılınca, sadrazam Çandarlı Halil Paşa ve öteki devlet adamları Murat II'yi yeniden tahta çağırmak zorunda kaldılar. On üç yaşındaki oğlu Mehmet II'nin yerine Murat II'nin yeniden tahta çıkması sonucu, ayaklanma son buldu.

BUÇULA a. Çark ustalarının, bir seramiği şekillendirmek için kullandıkları gereç. (Metalden ya da tahtadan yapılır ve biçimi, elde etmek istenilen parçanın iç ya da dış profiline uyar.)

BU'D a. (ar. *bu'd*). *Esk.* **1.** Uzaklık. **—2.** Aralık. **—3.** Boyut. **—4.** Evren. **—5.** *Bu'd-ı mücerret,* uzay.
—Astron. *Esk. Bu'd-ı akreb,* en yakın uzaklık. ‖ *Bu'd-ı bâid,* en fazla uzaklık. ‖ *Bu'd-ı hakiki,* gerçek uzaklık. ‖ *Bu'd-ı ittisal,* iki göksel merkez arasındaki zahiri uzaklık. ‖ *Bu'd-ı kusûfi,* bir gezegenin ışığının güneş ışığı altında kaybolduğu andaki güneşe olan uzaklığı. ‖ *Bu'd-ı kutb,* kutup uzaklığı. ‖ *Bu'd-ı meftur,* doğal uzaklık. ‖ *Bu'd-ı mer'i,* uzanım: gezegen -yer-güneş üçlüsünün oluşturduğu açı. ‖ *Bu'd-ı mesafe,* gidilen yolun uzaklığı. ‖ *Bu'd-ı mizvâ,* açısal uzaklık. ‖ *Bu'd-ı muaddel,* bir uzay cisminin zaman açısı. ‖ *Bu'd-ı mukavvem,* grafikle gösterilen uzaklık. ‖ *Bu'd-ı rü'yet,* görülen uzaklık. ‖ *Bu'd-ı semtürres,* zenit uzaklığı, başucu uzaklığı. ‖ *Bu'd-ı tamami,* denizsel uzaklık. ‖ *Bu'd-ı zaviyevi,* iki cismi gözlemciye birleştiren doğrular arasındaki açı.
—Denizc. *Bu'd-ı tamami,* bir geminin hareket ettiği mevkinin ve varış mevkisinin meridyenleri arasında kalan enlem dairesi açısının deniz mili cinsinden değeri. (Kuzey ya da güney rotasında seyreden bir geminin bu'd-ı tamami değeri 0' dır. Doğu ya da batı rotasında seyreden bir geminin bu'd-ı tamami değeri de geminin deniz mili cinsinden aldığı yola eşittir.)
—Mat. *Bu'd-ı mücerret,* soyut uzayın eski adı.
—Opt. *Bu'd-ı mihrâk* (ya da *ihtırâk*), odak uzaklığının eski adı.

BÛD a. (fars. *bûd*). *Esk.* **1.** Varlık. **—2.** *Bûd ü nebûd,* varlık ve yokluk.

BUDA, türkç. **Budin,** Tuna kıyısında, Budapeşte sınırları içine katılmış hisarkent. Buda, kenarlarında soyluların konaklarının yükseldiği dar sokaklı, eski bir soylular kentiydi. Kralların taç giydiği kilise (Mátyás templom) XIX. yy.'da onarım görmüştü. Buda tepesinin büyük bölümünü geniş bir hisar kaplar. 1945'te Sovyetler'in kenti Almanlar'dan alışı sırasında büyük zarar gören bu semt, sonradan yeniden yapılmıştır.
—Tar. ve Güz. sant. → BUDİN.

BUDA, Attila'nın kardeşi olan, Batı hun hükümdarı Bleda'ya, hun-macar efsanelerinde ve macar edebiyatında verilen ad.

Buda halala (Buda'nın ölümü), macar şair Janos Arany'nin Hunlar ile ilgili destanı (1864). Hun kralı Buda'nın (Bleda) yaşlılığı döneminde kardeşi Etele (Attila) ile ilişkilerini ve Etele'nin hun tahtına geçmesini konu edinir. Destanda bir av eğlencesi sırasında anlatılan ve Hunlar ile Macarlar'ın kardeş olduğunu dile getiren "Mucizeli geyik" destanı, sahibine dünya egemenliğini sağlayacak "Tanrı'nın kılıcı"nın Etele'nin eline geçmesi gibi motifler dikkati çeker. Sihirli kılıcı, Etele'nin, ağabeyi Buda ile giriştiği kavgada özelliğini yitirir; bu kılıçla Buda'yı öldürünce de Hun ulusu yok olmaya mahkûm edilir. Arany'nin destanı, yazmayı tasarladığı hun üçlemesinin birinci bölümüdür. Attila'nın savaşlarını ve ölümünü anlatacak iki bölüm şairin ölümü yüzünden yazılamamıştır.

BUDAGOV (Lazar Zaharoviç), rus türkolog (Astrahan 1815 - *ay. y.* 1892). Moskova ve Kazan üniversitelerinde okudu. Tiflis'te türkçe ve farsça öğretmenliği yaptı. Petersburg Üniversitesi doğu fakültesi türk dilleri kürsüsü'nde azeri türkçesi doçenti oldu (1845). Aynı zamanda Rus dışişlerinde Asya bölümü çevirmeni olarak çalıştı (1845-1870). Yapıtları: *Kratkiy uçebnik tatarskago yazıka* (Tatar dilinin özet ders kitabı [1844]), *Praktiçeskoe rukovodstvo k turetsko tatarskomu Aderbeydjanskomu narençiyu* (Türk, tatar, azerbaycan lehçesine ait pratik el kitabı [1857], *Sravnitelnıy slovar turetsko-tatarskih nareçiy* (Türk-tatar lehçelerinin karşılaştırmalı sözlüğü [1868-1870]).

BUDAİ-DELEANU (Ioan), rumen yazar (Cigmău, Hunedoara'nın ilçesi, 1760-Lvov 1820). *la Ţiganiade* (fr. çev.) [1812] adlı gülmeceli destanında Drakula'nın Türkler'e karşı mücadelesini ve çingenelerin devlet kurma çabalarını anlatır.

BUDAK a. **1.** Ormanc. Ağaç geliştikçe odunun (gövdenin) içinde kalan dal parçası. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Ağacın dala dönüşecek sürgünü. **—3.** *Esk.* Dal. **—4.** *Budak deliği, gözü,* tahtada budağın yerinden çıkmasıyla oluşan delik. ‖ *Budak özü,* taze sürgün.
—İnş. ve Taşoc. *Taş budağı,* mermer blokun bünyesinde bulunan çok sert bir tür çört. (Eşanl. TAŞ ÖZÜ.) [Taş budağı, kesme ve cilalama işlemleri sırasında düzgün yüzeyler elde edilmesini önler.]
—Marangl. Ağaçta dalların çıktığı yerde oluşan, sert, koyu renkli, yuvarlak ya da oval bölüm. (Masif parçalarda budaklar kendiliğinden düşer. Bunu önlemek için budak makinesiyle ya da elle çıkarılan budakların yerine, başka bir parça yerleştirilir.) ‖ *Budak çıkarmak,* budak matkabıyla ahşap bir levhanın budaklarını almak. ‖ *Budak makinesi,* budakları çıkarmaya, yamayı ve yama yerini hazırlamaya yarayan makine.
—ANSİKL. Ormanc. ve Orm. san. İki çeşit budak vardır: canlı dalın içerde kalmasından oluşan kaynamış budak ve ölmüş bir dalın içerde kalmasından olan kara budak. Dikili ağaç üzerinde ait olduğu dal canlıysa o budağa canlı, şayet dal kurumuşsa o budağa ölü budak denir. Dal kırılır ya da kesilirse budağın üstü yara dokusuyla örtülür; sonra yeni büyüme dokuları burayı büsbütün kapatır buna budağın kapanması denir. Budak sağlam ya da bozulmuş olabilir (bozulmuş olanlara bozuk ya da çürük budak denir).
Bir tahta üzerindeki budak, odun dokusuna sıkıca yapışık olabilir (kaynamış budak) ya da kuruma sırasında odundan ayrılabilir (düşen budak). Tahtanın iki yanından görülen budağa geçme budak, bir kenarda yanlamasına eğik biçimde duran budağa kesme budak denir. Budak odunu, normal odundan daha koyu, bazen de siyah olur. Budakların olduğu yerde, odun lifleri eğrilir, lif dokusu değişikliğe uğrar, işleme koşulları değişir ve ağacın mekanik özellikleri zayıflar.
Teknolojik açıdan budaklar durumlarına, yani sayılarına ve büyüklüklerine (çaplarına) bağlı olarak, ağacın kusuru sayılır. Kullanma sırasında, bir tahtanın içinde ya da bir kontrplağın iç tabakalarında bulunan budaklar çıkartılabilir (ya da oyulabilir) ve bunların yerine, aynı çapta birer ağaç tıpa yerleştirilerek yapıştırılır.

BUDAK (Kenan), türk sendikacı (Erzincan 1953 - İstanbul 1981). 1968-70 yılları arasında deri işçiliği ile birlikte sendikacılığa da başladı. Bir süre Türk-İş'e bağlı Deri-İş'te çalıştı. 1975'te Barder-İş'e geçti. 1976'da sendikanın başkanı oldu. Daha sonra DİSK'e bağlı İlerici-Deri-İş'e geçti, 1976'da genel başkanlığa seçildi. 1977-80 arasında DİSK genel yönetim kurulu üyesi olarak da çalıştı.
Kenan Budak, siyasal çalışmalara da katılarak, 1968'de Sosyalist dergisi çevresinde, 1974'te TSİP'te, 1976'da Vatan partisi'nde, 1979'da Sosyalist vatan partisi'nde görev aldı. 1981'de, siyasal nedenlerle vurularak öldürüldü.

BUDAKLANMAK gçz. f. **1.** Ağaç sözkonusuysa, dal sürmek; dallanmak. **—2.** *Dallanıp budaklanmak.* (→ DALLAN-MAK.)

BUDAKLI sıf. Budakları olan ağaç, kereste vb. için kullanılır.

BUDAKOĞLU (Esat), türk siyaset adamı (Balıkesir 1911). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1934). Yargıçlık ve avukatlık yaptı (1934-1945). Siyasal yaşama atılarak Demokrat parti'ye katıldı, Balıkesir milletvekili seçildi (1950). DP grup yönetim kurulu üyeliği, grup başkan vekilliği yaptı. Tarım (1955-1957) ve adalet bakanı (1957-1960) oldu. 27 Mayıs'tan kısa bir süre önce (3 nisan 1960) adalet bakanlığından ayrıldı. 27 Mayıs sonrasında tüm DP yöneticileri gibi tutuklanıp, Yassıada'da Yüksek adalet divanı'nda yargılandı. 4 yıl 2 ay ağır hapse mahkûm oldu (1961). Aftan yararlanarak salıverildi (1963). İstanbul'da avukatlığa başladı. 1992'de Demokrat

bucu

Esat Budakoğlu

parti'nin yeniden kurulma çalışmalarına katıldı.

BUDAKSIZ sıf. Budakları olmayan ağaç, kereste vb. için kullanılır.

BUDALA sıf. ve a. (ar. *bedil*'in çoğulu *büdelâ*'dan). **1.** Aptalca davranan, zekâ ve yargı yeteneği kıt kimse için kullanılır; ahmak, bön: *Elindekini her zaman başkalarına kaptıran budala bir adam. Fotoroman düşkünü budala bir kız.* **—2.** (Bir tamlayanla) herhangi bir şeye aşırı düşkünlük gösteren kimse: *Gösteriş budalası. Kibarlık budalası.*
—Tiyat. Aşırı aptal bir kişiyi canlandıran bir komedi tipi.

Budala *(İdiot)*, Dostoyevskiy'in romanı (1868). Son felakete doğru adım adım gelişen olaylar ve trajik bunalımlarla yüklü romanın baş kişisi, bir tür iyilik ve alçakgönüllülük simgesi olan, hasta ve saralı genç prens Mışkin, onun tam karşıtı ise güçlü ve şehvetli Rogojin'dir. Mışkin, evlenme teklif ederek Nastasya Filipovna'yı Rogojin'in elinden kurtarmaya çalışırsa da, duygusallığı aşamayan bu yücegönüllülük yetersiz kalır. Çok kasvetli bir havası olan roman, cinselliğe ya da acımaya dayanan, yani her iki durumda da sakat kalan bir aşkı betimler ve Mışkin'in delirmesiyle sona erer.

BUDALA, türk halk şairi (XVII. yy.). Bir türkmen aşiretindendi. Bektaşi tarikatına girdi. Şiirlerinde tarikat ve din konularını işlerken din dışı konuları da ele aldı. Aralarında çekişmeler geçen göçebe aşiretlerin zorunlu yerleştirilmelerini anlattı. Suni'nin *Şairname*'sinde "Budala da gayet pürsevda idi" diye anılır.

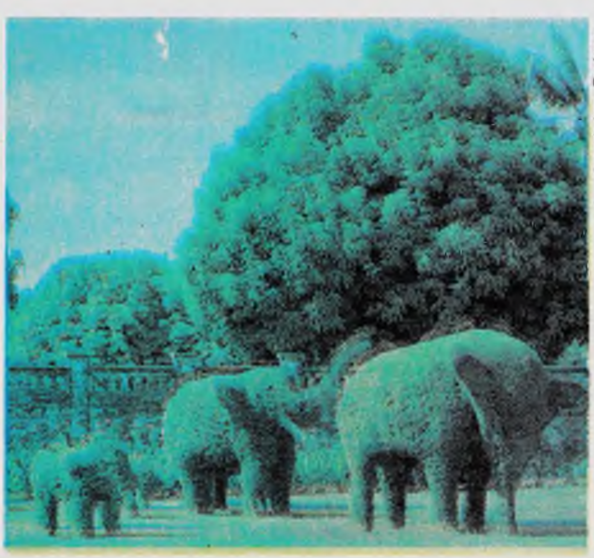
BUDALACA sıf. **1.** Budala bir kişinin yapabileceği, ona yakışır şey için kullanılır: *Budalaca davranışları yüzünden başarılı olamadı. Budalaca bir söz.* **—2.** Zekâ ve yargı yeteneği kıt kimse için kullanılır.
◆ be. Budala bir kişiye yakışır biçimde: *Budalaca konuşmak.*

BUDALALAŞMAK gçz. f. Anlayamaz, kavrayamaz duruma gelmek, sersemleşmek, bönleşmek.

BUDALALIK a. **1.** Budala olma durumu. **—2.** Düşüncesizce, akılsızca yapılan iş: *Onun budalalığı yüzünden bu işi de kaçırdık.* **—3.** *Budalalık etmek*, akılsızca davranmak.

Budalaname, Kaygusuz* Abdal'ın tasavvuf bilgisi vermeyi amaçlayan kitabı (XV. yy.). *Risale-i kaygusuz* adıyla da bilinir.
İnsan aklının anadan doğma kör ve topal olduğunu ileri süren yapıtın birinci bölümünde, "kendini bilmek" üzerinde durulur ve "bir mürşid-i kâmile bağlanırsan kıyamette yüzün ak olur" sonucuna varılır. İkinci bölümde "gönül" ele alınır. "Gönülü bırakıp surete bakanlar gaflet ipini boyunlarına takmış olurlar" denir. Üçüncü bölümde "Hakkı dünyada iken bulmak ve kendini bilerek hakikati bilmek" konusu işlenir. Dördüncü bölümde yazar, kendisinden söz eder. Son bölümde de "insanın dünyaya gelmekten maksadının kendini ve hakkı bilmek" olduğu belirtilir.

budama sanatı
Ayuthia (Tayland) krallık sarayı'nın bahçelerinde, fil biçiminde budanmış ağaçlar

Grandadam - Explorer

BUDAMA a. Budamak eylemi.
—Ağ. yet. Meyve vermeyi denetim altında tutmak ya da belli bir biçim vermek amacıyla bir ağacın, bir çalının ya da bir asma çubuğunun dallarını ya da dallarının bir kısmını düzenli olarak kesme. (Bk. *ansikl.* böl. Ağ. yet. ve Bağc.) —Dikilecek bir fidanın, söküm sırasında zedelenen ve yararsız ya da hasta olan kök ve dal kısımlarının kesilip atılması. ‖ *Budama bıçağı*, tomurcukları, sürgünleri ve ince dalları kesmeye yarayan uzun saplı ve hafifçe eğri bıçak. ‖ *Budama nacağı*, ağaçların dallarını kesmeye yarayan uzun saplı nacak. ‖ *Budama uzmanı*, ağaçlara budama sanatı uygulayan uzman budamacı. ‖ *Alt budama*, ağacın belirli bir yüksekliğe kadar alt dallarının kesilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yenileme budaması*, kış budamasında ağaçların verimsiz dallarını, tümüyle kesmeyi öngören budama yöntemi. Böylece kesilen dalların dibinde yeni gözlerin (tomurcukların) doğması olanağı sağlanır. Bu gözlerden çıkan yeni dalların en gürbüzleri alıkonur ve onlar kaybolan dalların yerini alır. (Armut, elma, erik ağaçları bu suretle yenilenmeye çok elverişlidir.)
—Bahç. *Çatal budama*, ağaçları V biçiminde budama. —Meyve ağaçlarında, dallardan bir kısmına ürün budaması uygularken, ilerde ağacın taç bölümünü gençleştirmek amacıyla ana dala en yakın dallardan birinde yapılan gençleştirme budaması.
—Çev. mim. *Budama sanatı*, değişik biçimler (piramit, koni, küre ya da daha karmaşık geometrik biçimler, hatta hayvan ya da insan biçimi) elde etmek için ağaçlara ve ağaççıklara uygulanan ince budama. (Porsuk ve şimşir bu uygulamaya en uygun ağaçlardır.)
—Dilbil. Sözcüğün başındaki ya da çoğu kez sonundaki hecenin kaldırılmasına dayanan kısaltma yöntemi. (Budama, teklifsiz dilde ya da halk dilinde sık görülür: *ısıcak > sıcak, pek-iyi > peki.*)
—Esk. denizc. *Arma budama*, eski deniz savaşlarında top gülleleriyle düşman gemisinin direk ve serenlerini yıkmak eylemi; amaç düşman gemisini hareketsiz duruma getirerek, manevra yeteneğini kısıtlamak ve saf dışı bırakmaktır.
—Ormanc. *Kök budaması*, orman fidanlıklarında, genç fidanların yüzeye yakın kök sürmesini kolaylaştırmak için çok gelişmiş kazık köklerini ya da yan köklerini keserek kök sistemini azaltma amacıyla yapılan budama.
—Tarım alet. *Uzun kollu budama makası*, ağaçların yüksek dallarını kesmek için kullanılan uzun saplı bir çeşit makas.
—Tarım mak. *Çit budama makinesi*, kesici organları (bıçak, döner disk, rotor) her yöne döndürülebilen bir kol üzerinde bulunan ve çit ağaççıklarının dallarını kesmeye yarayan makine.
—Zool. *Kendini budama* → OTOTOMİ.
—ANSİKL. Ağ. yet. Meyve ağaçlarının budanması, genç ağaçlara öncelikle istenilen meyve bahçesi tipi için uygun bir biçim vermek amacıyla biçim budaması tarzında yapılır. Fakat budama, özellikle boylu bir gövde elde etmek isteniyorsa, genç ağacın gelişmesini ve meyveye yatmasını geciktirir. Bu sakıncayı azaltmak için budama, gelişme döneminde, ana dal olması istenmeyen sürgünlerin koparılmasıyla da yapılabilir (filiz kırma). İyi bir sonuca ulaşmak için bu budama, gelişmenin ve dallanmanın biyolojik ilkeleri konusunda bazı bilgilere ihtiyaç gösterir (tepe tomurcuğunun üstünlüğü, ana gövdeye bitişme açılarının önemi, sürgünler ve dallar arasındaki rekabet, rüzgârın etkisi, vb.).
Biçim budamasını izleyen meyveye yatırma budaması, iyi ışık alabilecek ve yeterli irilikte düzgün meyve almak amacıyla yapılır. Bu budama, iki yılda bir çiçek oluşmaması ve bu yüzden meyve kıtlığıyla sonuçlanan periyodik meyve tutma (var yılı-yok yılı) olayını engelleyebilmelidir. Bu budama müdahaleleri, bahçıvan makası (budama makası) ile, meyve taşıyan dalların yenilenmesine dönük olmalıdır. Bu işlem, daha çok kışın uygulanır.
Biçim budaması yapılmıyorsa, dallanma göstermeyen bir sürgünün ucu kesilmemeli (uzatma), dahası ona ya hiç dokunulmamalı ya da dipten kesilerek tümüyle yok edilmelidir (kalınlaştırma). Yazın da, aşı anaçları üzerinde oluşan sürgünlerin (aşı boğazındaki sürgünler ya da kök sürgünleri, piçler), gövdenin ve kalın dalların alt kısımlarında oluşan asma filizlerin, fazladan çıkan ham meyvelerin koparılıp atılması da gereklidir.
Meyve ağaçlarında, özellikle espalye biçimi verimli etmek için yapılan budama, eskiden son derece ustalıklı yapılıyordu. Günümüzde bu budama yöntemi, türlerin ya da varyetelerin doğal eğilimlerine (özelliklerine) uyacak biçimde çok sadeleştirilmiştir.
• *Alt budama*. Budamanın başlıca amacı, biçme ve özellikle soyma bakımından çok değerli olan, budaksız ağaç elde etmektir. Budama uygulandığı zaman, budama yüksekliğinin en fazla ağaç boyunun % 40-50'sini geçmemesi gerekir. Budaksız kısmen 6-7 m yüksekliğe ulaşması için budama 2 ya da 3 kere uygulanır. İlk budama, meşcere içinde daha kolay dolaşmaya olanak veren bir "temizleme" ya da "ayıklama" kesimi niteliğindedir; bundan sonraki budamalar, budaksız odun elde etmek için yapılan bir biçimlendirme uygulamasıdır.
Türkiye ormanlarında (özellikle genç çam ormanlarında) ve çam yetiştirme alanlarında (kara çam, kızıl çam, fıstık çamı ve sarı çam ağaçlandırma alanları) ilk budama, (sıklık çağında) yangın tehlikesini önlemek amacıyla, "kuru budama" (kuru alt dalların kesilmesi) biçiminde uygulanır. Daha sonraki budamalar, gövde kalitesini yükseltmeye yarayan biçimde yapılır. Kavak yetiştirme alanlarında uygulanan budama yeşil dallarda yapılır; buna "yeşil budama" denir.
—Bağc. Bağlarda budama, meyve verimini artırmak ve düzgünleştirmek, üzüm kalitesini ıslah etmek, bitkiye istenilen biçimi vermek ve gelişme olanağı sağlamak amacıyla yapılır; bunun için bazı organlar (dal, yaprak, sürgün) kısmen ya da tamamen kesilip atılır. Budama, *kış budaması* ve *yaz budaması* olarak ikiye ayrılır.
Budamanın ilkeleri: 1. üzüm salkımları, iki yıllık dalların üzerindeki tomurcuklardan çıkan biryıllık sürgünler üzerinde oluşur. Daha yaşlı dallardan çıkan sürgünlerde meyve oluşmaz; 2. meyve ve tomurcuklar ne kadar az olursa o kadar gelişme gösterirler; 3. aynı daldan çıkan sürgünler o dalın dibinden ne kadar uzak olurlarsa o kadar çok meyve verirler; 4. bir dal ne kadar dik ya da dike yakın olursa o kadar iyi beslenir ve büyüme gücü artar. Bağ budama sistemleri belli başlı üç tipe ayrılır. *Kısa budama*, biryıllık dalların, en alttaki kör gözlerden başka, 2-3 göz üzerinden budanmasına denir. Bunda omca uzun ve kısa kâse biçiminde ya da tek kollu kordon ve yatay kolu iki yana uzanan çift kollu kordon biçiminde budanır. *Uzun budama*, biryıllık dalların 3-4'ten fazla göz üzerinden budanmasıdır. *Karışık budama*, omca üzerinde biryılık dalların hem kısa hem uzun budanmasıdır.
Asmaya budamayla verilen biçimler çok çeşitlidir. Türkiye'de omcalar genellikle *kâse* (goble) biçiminde yetiştirilir. Kâse biçimi omcanın kısa ya da uzun oluşuna göre üç türlü olur: alçak, orta, yüksek. Alçak biçimde omcanın gövdesi topraktan

15-30 cm; orta biçimde 30-60 cm; yüksek biçimde 60-100 cm yükseklikte olur. Asmalara bu biçimlerin verilmesinde iklim, toprak, anaç ve üzüm çeşitleri rol oynar. Türkiye'de kâse biçiminin en çok uygulanan çeşitleri şunlardır: serpene, ağaca sardırma, herekli, gövdesiz, çardak.

Bağların budama zamanı, yaprak dökümünden ilkbahara kadar geçen süredir. Adana, Antalya ve İçel gibi güney illerinde bağlar kışın bile budanabilir. Doğu ve İç Anadolu gibi soğuk bölgelerde budama ilkbaharda, don tehlikesi geçtikten sonra yapılmalıdır.

—Çev. mim. Heykeltraşları taklit eden Roma bahçecileri, ağaçları hayvan ya da insan biçiminde budadılar, bu suretle çeşitli ve ilginç peyzaj tabloları elde etmeyi düşlediler. Rönesans döneminde ortaya çıkan budama sanatı özellikle Hollanda'da ve İngiltere'de gelişti; XVII. yy.'da çok sık kullanıldı ve moda olarak XVIII. yy.'ın başlarına kadar sürdü. Günümüzde çok seyrek uygulanır oldu.

Budama sanatı, Türkiye'de de, barok peyzaj sanatının etkisi altında, özellikle saray bahçelerine (Dolmabahçe, Beylerbeyi ve hatta Topkapı saray bahçeleri) girdi; bugün, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde eskiden kalmış ya da yeni yapılmış ve genellikle geometrik biçim verilmiş örneklere rastlanabilir.

BUDAMAK g. f. **1.** *Bir ağacı budamak*, gereksiz dallarını kesmek. **—2.** *Bir şeyi budamak*, onu belli bir ölçüde kısaltmak, kesmek, azaltmak: *Filmi çok budamışlar. Bu ay fazla mesaileri budamışlar.*

—Ağ. yet. ve Bahç. *Dal budamak*, yeni sürgünlerin çıkmasını sağlamak için bir bitkinin, bir ağacın iri dallarını kesmek. — Bir ağacın dallarını, gövdeye bağlı olduğu yerden kesmek.

—Bahç. *Kök budamak*, kılcal köklerin çoğalmasını sağlamak için gelişmiş ya da fazla uzamış kök uçlarını zaman zaman keserek kısaltmak.

—Ormanc. *Kök budamak*, dikimde yüksek başarı elde etmek amacıyla fidanlıkta fidanın çevresinde dar bir hendek açarak kazık kökleri bel darbesiyle kesmek.

—Sepetç. Bir sepetin içinde ya da dışındaki taşan sorgun dallarının uçlarını bahçıvan makasıyla ya da ayıklama bıçağıyla kesmek.

◆ **budanmak** edilg. f. Budamak eylemine konu olmak: *Ağaçlar yeni budandı. Film sansürde çok budanmış.*

◆ **budatmak** ettirg. f. *Bir ağacı budatmak*, budanmasını sağlamak.

BUDANMA a. Budanmak eylemi.

BUDANMAK → BUDAMAK.

BUDANTI a. Budanmış dalların tümü.

BUDAPEŞTE, Macaristan'ın başkenti; Tuna kıyısında; 2 016 132 nüf. (1990).

• COĞRAFYA. Macar sırtı (Gellert dağı, 235 m) ile Pannonia ovasının kesiştiği noktada bulunan Budapeşte çok erken tarihte değerlendirilmeye başlanmış, Macaristan'ın siyaset, iktisat ve düşünce merkezi, Tuna kıyısında büyük bir liman ve Avrupa'nın kavşak noktalarından (uluslararası fuar) biri olmuştur. Kentte tarihsel geçmişin yarattığı birikim sonucu hizmetler kesimi (etkin nüfusun % 48'i) ağır basar. Sermaye ve sanayi (% 50) de burada yoğunlaşmıştır. Temel sanayi (termik santral, çelik ve boru fabrikaları, petrokimya, yapı sanayileri) ve tüketim sanayisi (un fabrikaları, hazır giyim, kereste, kâğıt, basımcılık, ilaç, kozmetik sanayileri) merkezi olan kent, CAEM (Comecon) çerçevesi içinde, makineler ve elektrikli makineler (takım tezgâhları, kamyonlar, demiryolu gereçleri, telefon santralları, elektronik aygıtlar) yapımına yönelmiştir.

Konumu, tarihsel anıtları, çekiciliğiyle Budapeşte, Avrupa'nın en güzel kentlerinden biridir. İki bölüme ayrılır: Tuna'nın sağ kıyısında (Buda) bulunan şato (kütüphane, müzeler) çevresinde, parklarla süslü, modern caddelerin (Moskova alanı) açıldığı tarihsel semtler uzanır. Kentin beyni *(Belváros)* ve büyük semtler Tuna'nın sağ kıyısında (Peşte), ovadadır. Irmak ile "Küçük Bulvarlar" *(Kiskörút)* arasındaki sıkı sık düzenli konutların bulunduğu kesim, parlamentoyu, bakanlıkları, birçok bankayı, çarşıları (Váci), üniversite yapılarını içerir. Doğusundaki, güneş ışınlarının yayılışını anımsatan bir plana göre XIX. - XX. yy.'larda yapılmış iş semtleri, geniş caddeler (Büyük bulvarlar [*Nagykörút*], Rákóczi ve Halk Cumhuriyeti caddeleri) ve görkemli parklar (Városliget, Népliget) çevresinde uzanır. Daha ötede, dama tahtası planına uygun olarak köşk tipi eski konut semtleri (Rákosszentmihály, Rákoscsaba, Pestlörinc), yeni konut semtleri (Angyalföld, Zugló), büyük toplu konutlar (Örs Vezér) ve sanayi semtleri (Újpest, Kőbánya, Csepel) yer alır. Yüzyıl içinde yedi kat büyüyen Budapeşte'nin gelişmesi, tehlikeli konut ve ulaşım (metro) sorunları ortaya çıkarmakta, ayrıca ağırlığıyla (ülke toplam nüfusunun % 20'si, üretimin % 20'si, büyük şirketlerin % 70'i) ülkenin geri kalan kesimlerinin aleyhine, giderilmesi güç dengesizliklere yol açmaktadır.

• TARİH. Eski Roma döneminde, o zamanki adını *(Aquincum)* aldığı kaplıca suları kıyısında kurulmuş bir *limes* kenti olan Buda, IX. yy.'da Macarlar'ın başkenti ve önemli bir din ve ticaret merkeziydi. 1526-27'de ve 1541-1686 arasında osmanlı egemenliğinde kaldı. Josef II, 1784'te kentte bir üniversite kurdu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde Buda yeniden Macaristan'ın başkenti oldu. 1873'te Buda ile Peşte birleştirildi.

4-16 kasım 1919'da Romanya birlikleri, Horthy tutuklandıktan (15 ekim 1944) sonra da Wehrmacht tarafından işgal edildi. 1 kasımda Kızıl ordu'nun kuşattığı ve 30 alman-macar tümeninin canla başla savunduğu kent, 13 şubat 1945'e dek kanlı çarpışmalara sahne oldu. Sepp Dietrich' in karşı saldırıya geçmesine karşın Sovyetler'i püskürtememesi sonucu kent, çarpışmalardan büyük zarar gördü ve 1947'ye dek sovyet işgalinde kaldı.

23 ekim 1956'da Budapeşte'de başlayan bir öğrenci gösterisi, Gerö'nün stalinci rejimine karşı gerçek bir halk ayaklanmasına dönüşünce Gerö, SSCB birliklerinin duruma el koymasını istedi. Halkın baskısıyla İmre Nagy'nin 27 ekimde kurduğu yeni hükümet, bir yandan liberal önlemler alırken, bir yandan da sovyet tanklarının çekilmesi için görüşmelere başladı. Ama 4 kasımda yeni parti genel sekreteri Kádár, asayişin yeniden sağlanması için sovyet birliklerinin tüm olanaklarıyla müdahalesini istedi ve Nagy kaçmak zorunda kaldı. Başkentte 13 kasıma dek süren kanlı çarpışmalardan sonra ayaklanma bastırıldı.

• GÜZEL SANATLAR. Roma kenti *Aquincum*'un kalıntıları. Eski Buda kenti ve krallık sarayı (XIV.-XV. yy.'lar, XVIII. yy.'da yeniden yapılmıştır); Buda ve Peşte'de, Paris ve Viyana'dan esinlenen seçmeci bir kent dokusu içinde barok saraylar, yeniklasik anıtlar 150 yıldan bu yana, kent Macaristan'ın sanat merkezidir. Ulusal müze (arkeoloji, giysi ve çalgı koleksiyonları), Güzel sanatlar müzesi (bk. Budapeşte Güzel sanatlar müzesi), Ulusal galeri, Ulusal kütüphane'de Corvina koleksiyonları, Etnografya müzesi, Süsleme sanatları müzesi ve Uzakdoğu müzesi.

Budapeşte Güzel sanatlar müzesi, 1863'te kurulan müze; günümüzde 1906'dan kalma bir yapıya taşınmıştır. Varlığını, XV.-XVIII. yy.'lardan kalma 636 tuallik bir resim koleksiyonuna sahip Esterházy ailesine borçludur. Müzede, italyan (Bellini, Giorgione, Raffaello, Correggio, Crivelli), flaman (G. David, Memling), alman (Altdorfer, Cranach, Dürer), hollandalı (Vermeer, Van Goyen, Van Dyck), ispanyol (Ribera, Murillo, Zurbarán, el Greco, Goya), fransız (David, Courbet, Manet, Pissaro, Monet) ressamların yapıtları vardır. Desen ve estamp koleksiyonu da çok zengindir.

BUDATMAK → BUDAMAK.

BUDAUN, Hindistan'da (Uttar Prades) kent, Ganj ovasında; 72 000 nüf. Tarım pazarı. Kimya sanayisi. XIII. yy.'dan kalma cami.

BUDAYICI a. Budama işiyle uğraşan kimse.

BUDD (Edward Gowen), amerikalı mucit ve sanayici (Smyrna, Delaware 1870 -Philadelphia 1946). "Tümü çelikten" yapılmış otomobil karoserleri, sonra da "tek parça" sactan arabalar yaptı. Punto kaynakla birleştirilmiş şekilli sac levhalardan oluşan yapım tekniğini büyük ölçüde geliştirdi. Bu yöntemi paslanmaz çelik kullanmaya elverişli duruma getirdi ve demiryolu vagonları yapımına uyguladı.

Budd-Chiari sendromu, karaciğer üstü toplardamarların ve vakaların yarısında alt anatoplardamarın tıkanması (genellikle bir trombozdan ileri gelir) ile belirgin ender hastalık hali. Karın bölgesi ağrıları, toplardamar yüksek basıncı ve karaciğer büyümesiyle ortaya çıkar, birkaç hafta ya da birkaç ay içinde hızla ölüme götürür.

BUDDE ya da **BUDDEUS** (Johann Franz), alman filozof (Anklam, Pomeranya, 1667 - Gotha 1729). Thomasius'un öğrencisi; önce Halle, sonra Jena Üniversitesi'nde profesör. Wolff'un dogmacılığına

M. Levassort

Budapeşte
Buda şatosu'nun eteğindeki Balıkçılar Burcu'ndan Tuna'nın sol kıyısındaki Peşte kenti ve parlamento binası

karşı savaştı ve eylemin önemini savunarak ılımlı bir piyetizm yanlısı olarak kendini gösterdi. Felsefenin, dinsel inancın destekleyicisi olduğunu düşünüyordu. Ona göre, doğal din olanaksız değildi, ama zayıf ve yolundan kolayca şaşabilir bir yaratık olan insan için Vahiy mutlaka gerekliydi. Yapıtları: *İnstitutiones theologiae moralis* (1711), *İnstitutiones theologiae dogmaticae* (1723).

Buddenbrook ailesi *(Buddenbrooks),* Thomas Mann'ın romanı (1901). Lübeck'li burjuva bir ailenin XIX. yy.'da dört kuşak süren maddi ve manevi çöküşünü anlatır.

BUDDHA a. **1.** Buddhacılıkta her türlü isteği aşarak gerçeğin eksiksiz bilgisine *(bodhi)* ulaşan ve her türlü eylemden kurtulan kimse. **—2.** Bir buddhayı temsil eden heykel ya da heykelcik.

BUDDHA, şakya kabilesinin bilgesi *(Şakyamuni)* Siddhartha Gautama'nın, "aydınlanma"ya ya da "uyanış"a erdikten sonraki *(bodhi)* adı. Gautama, erdikten sonra buddhacılığı yaymaya başladı.

BUDDHABİLİM a. Buddhacılığı inceleyen bilim dalı.

BUDDHACI ya da **BUDİST** a. ve sıf. Buddhacılıkla ilgili olan.

BUDDHACILIK ya da **BUDİZM** a. Buddha tarafından kurulan din ve felsefe. —ANSİKL. Buddhacılık Hindistan'ın kuzey-doğu'sunda İ.Ö. IV. yy.'ın dinsel kuşku, arayış ve çalkantı ortamında, brahmancılığın bazı dini uygulamalarına bir tepki olarak doğdu. Aynı dönemde başka dinsel öğretiler de ortaya çıktı; bunlar arasında, özellikle yazgı'nın *(niyati)* önemini vurgulayan acivikaların ve ruhu maddeden kurtarma gerekliliği üstünde duran çileci cainlerin dinleri önemlidir; ruh *(purusa)* ve madde *(prakriti)* ikiliği üstünde duran *samkhya* mezhebiyse daha o dönemde hint düşüncesini etkilemeye başlamıştı; tefekkür *(dhyana)* çerçevesinde yer alan yoga ise ruhaniliğin en yaygın biçimiydi.

• *Buddha'nın yaşamı.* Buddha'nın yaşamına ilişkin hiçbir kesin tarih ve olay yoktur. Bu konuda *vinaya* ve *sutta -pitakalar*'daki dağınık bazı özyaşamsal veriler dışında, günümüze en yakın kaynak, *Aşvaghosa*'nın *buddhacarita*'sıdır (İ.S. I. yy.).

Çeşitli geleneksel kaynaklarda yaklaşık İ. Ö. 560-480 arasında yaşadığı belirtilir. Gautama, Himalayalar'ın eteklerindeki Lumbini ormanında doğdu. Babası Şuddhodana, Kapilavastu kentinin yöneticisiydi. Annesi Maha Maya, çocuğun doğumundan 7 gün sonra öldü. Gautama, sorunsuz bir çocukluk ve gençlik çağının ardından evlendi ve bir çocuğu oldu. Ama, çevresindeki acılardan etkilenerek 29 yaşında ailesini bıraktı ve çok sıkı bir çileye girdi. Ne var ki, bu deneyden hiçbir manevi yarar elde edemedi. 523 mayıs ayında (Vesaha) bir dolunay günü Ganj'ın kollarından biri olan Nerancara' nın yakınındaki Uruvela'da bodhi ağacının dibinde oturmuş ve derin bir murakabeye dalmışken birdenbire aydınlandı, *Buddha* oldu ve varolanların yasası anlamına gelen *dharma*'yı çevresindekilere açıklamaya başladı. "Dharma çarkının döndürülmesi üstüne söylev" diye adlandırılan ilk konuşmasını Benares dolaylarındaki Mrigadaya denilen ormanda yaptı.

Yavaş yavaş çevresinde bir cemaat *(sangha)* oluştu. Bundan sonraki yirmi yıl boyunca öğretisini yoğun biçimde Hindistan'ın kuzey-doğu'sundaki Ganj havzasında yaydı. Cemaat muson mevsiminin üç ayını buradaki bir barınakta geçiriyor ve yılın geri kalan aylarında yöre yöre dolaşarak vaazlar veriyordu. Daha sonraki olaylar için kesin bir kronoloji yoktur. Bilindiği kadarıyla amca oğlu Devadatta ölümünden 8 yıl önce onu öldürmek için bir tertip düzenlemişti. Buddha 80 yaşına bastığı gün Kuşinagara'da eceliyle öldü. Cesedi yakıldıktan sonra külleri 8 kişi arasında bölüşüldü ve stupalara kondu.

• *Buddha'nın öğretileri.* Buddha, kendisini görmeye gelen herkese (bunların çoğu tüccardı) yasayı *(dharma)* sanskritçe değil, kendi yerel dilleriyle *(prakrita)* öğretiyordu. Ona mal edilen ve *"evam maya şrutam"* (duyduğuma göre) başlangıç cümlesiyle kulaktan kulağa nakledilen öğretisi şu büyük başlıklar altında özetlenebilir: *Atman (anatta)* diye, yani benlik diye bir şey yoktur, insanoğlunun içinde metafizik bir gerçeklik, yok olmayacak herhangi bir şey yoktur. Bununla birlikte, eylemin *(karman)* etkisi sürdükçe her varlık doğum ve ölüm çevriminden *(samsara)* kurtulamaz. Yaşamak acı, hastalık ve ölümle belirlenen felaketten *(dukkha)* ayrı düşünülemez.

—Bundan şu Dört Soylu Gerçeğe varırız: 1) insan varlığı acılıdır; 2) bu acının kaynağı arzudur; 3) ve ancak arzuyu yenmekle acının üstesinden gelinebilir; 4) arzuyu yenmek için de Sekiz Aşamalı Yol'u izlemek gerekir: doğru görüş; doğru karar; doğru, gerçek ve iyi söz; doğru davranış; doğru iş; doğru çaba; doğru bellek ya da dikkat; temaşa (dört aşamalı: sevince dönüşen yalnızlık; iç huzuru getiren tefekkür; vücudumuzu mutluluğa kavuşturan yoğunlaşma; mutluluğa ve mutsuzluğa karşı ilgisizlikle ödüllendirilen temaşa.

—Varoluş koşullu üretim *(puticca -samuppada)* yasasına dayanır ve bu yasa gereğince, her koşul bir başka koşuldan, o başka koşul da kendisinden önceki koşullardan, vb. doğar. İlk koşul ya da durum bilgisizlik *(avicca)*, son koşul ya da durum ise felakettir (yaşlılık ve ölüm).

—Yaşamın son hedefi, *nibbana*'dır *(nirvana). Karman*'ın ve dirilme zincirinin tükenmesinden sonra gelen *nibbana* durumu "üç mücevher" ve "üç sığınak" ile belirlenir:

"Buddha'ya sığınıyorum"
"Yasaya *(dharma)* sığınıyorum"
"Cemaate *(sangha)* sığınıyorum".

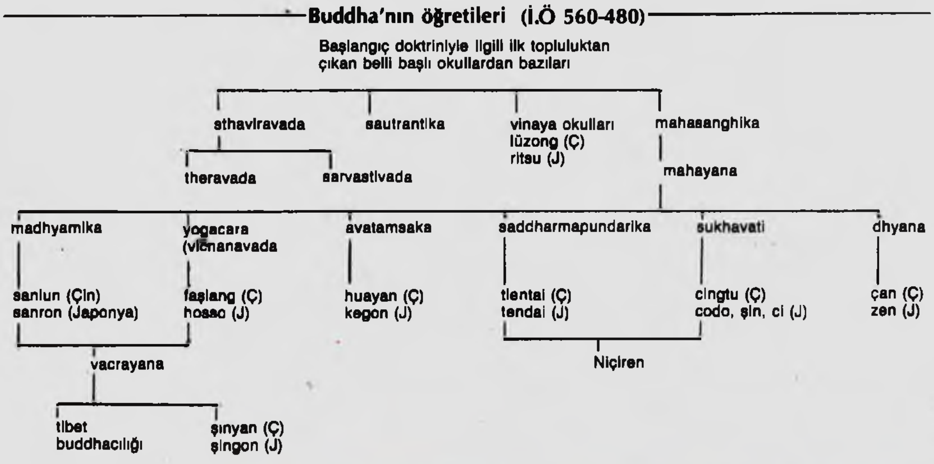
Bir söylentiye göre Buddha ölüm döşeğinde şöyle demiştir: "Koşullu her şey geçicidir. Görevinizi canla başla yapmaya çalışın."

• *Buddhacılığın başlangıcı ve ilk konsiller.* Buddhacı keşişler, başlangıçtan beri sıkı biçimde laiklere bağlıydılar ve manastır cemaati bütün topluluğun refah ve mutluluğunu sağlamakla görevli sayılıyordu. Barınaklarda (daha sonra kurulan manastırların kökeni *vassavasa* denilen bu barınaklardır) toplandıkları muson dönemi dışında keşişler sürekli dolaşırlardı.

İlk buddhacı konsiller, manastır cemaatinin iç sorunlarını ve geleneğe saygı sorunu üzerinde duruyorlardı. İlk konsilin Buddha'nın ölümünden (İ.Ö. 480'e doğr) hemen sonra Racagriha'da toplandığı sanılır. Efsaneye göre bu konsilde *vinayalar'*ın ve Buddha'nın söylediği sözlerin derlenmesi ve kurallara dönüştürülmesi kararlaştırılmıştı. Vaişali'de toplanan ikinci konsilde Vacci keşişlerinin gevşekliği kınandı ve boynuz içinde tuz biriktirmeye, öğleden sonraları yemek yemeye ve yemek üzerine de yoğurda izin verildi. İlk ayrılık Buddha'nın ölümünden yaklaşık 140 yıl sonra Vaişali konsilinden hemen sonra, *mahasanghika* (büyük konsey) ile *sthavira* (geleneklere bağlı olanlar, pali dilinde *thera*) arasında oldu. Bu, aslında mahayana buddhacılığının adlandırmalarına göre *mahayana* (Büyük taşıt), *theravada* (Eskilerin yolu) ve *hinayana* (Küçük taşıt) arasındaki büyük ayrılığın habercisiydi.

Üçüncü konsil, kral Aşoka'nın girişimiyle İ.Ö. 250'ye doğru Pataliputra'da toplandı. Aşoka döneminde buddhacılık, imparatorluk ve Hindistan sınırlarının dışına taştı. Kral, *Tripitaka* yasası'nı (dinsel kurallar) kaleme aldırdı ve Hindistan'ın her yanına, hatta ötesine, Gandhara'ya, Yonarattha' ya ("Yunanlılar'ın ülkesi", Baktria), Bir-

Buddha'nın öğretileri (İ.Ö 560-480)

Mireille Vautier

Bangkok'ta (Tayland) **buddhacı** bir pagoda'da bozu okulu

manya ve Seylan'a misyonerler gönderdi. Buddhacılık bu dönemde bütün Orta Asya, Seylan ve Çin'de büyük bir yayılma gösterdi.

Bu dönemden başlayarak çeşitli cemaatler arasında gitgide büyüyen anlaşmazlıklar çıktı. İlk anlaşmazlık bilincin *(citta)* geçmiş ve gelecek durumlarının gerçekliği konusunda *sarvastivadinler* ile *vibhacyavadinler* (ilk *theravadinler*) arasında çıktı. Bu durumların gerçekliğini kabul eden *sarvastivadinler*'in görüşleri mahkûm edildi. Dördüncü konsilin, kral Kaniska döneminde, İ.S. I. yy. dolaylarında Keşmir'de toplandığı sanılır. Bu konsülde *sarvastivadinler*'in ve *sthaviravadinler*'in görüşleri açıklandı. Sanskritçe kaleme alınan konsilin tutanakları güneyli buddhacılar tarafından reddedildi.

Bu dönemin bir özelliği de çok sayıda çinli hacının Hindistan'ı ziyaret etmesidir. Bunların yolculuk notları Hindistan'ın o dönemdeki dinsel yaşamı hakkında çok önemli bilgiler verir. 399'da, Fa Şien, Gobi çölünü geçerek Hindistan'a gelmiş, sonra Seylan ve Cava üzerinden ülkesine dönmüştür. Şüen Zang Hindistan yolculuğu sırasında Kapişa'da değişik mezheplerden buddhacıların bulunduğu bir toplantıya katıldı. Anlattığına göre o dönemde *Hinayana* ve *mahayana* okullarının taraftarları çeşitli bölgelerde bir arada yaşıyorlardı. Şüen Zang yaklaşık 600 metinle Çin'e döndü. Yicing ise Hindistan'ı 690'a doğru ziyaret etti.

Bu arada asıl Hindistan'da, hinduculuğa kayan buddhacılık geriliyordu. Kimi hindular Buddha'yı Vişnu'nun değişik bir şekli olarak görüyor ve ona ayinler *(puca)* düzenliyorlardı. Uzmanlar buddhacılığın Hindistan'da nasıl kaybolduğunu tam ve kesin biçimde anlayamamışlardır. Başlıca nedenler Hunlar'ın gelmesi ve buddhacılığın hindu tantrasına yönelmesiydi. XII. yy.'da müslümanların Hindistan'a gelmesiyle buddhacılık Hindistan'da bir azınlık dini durumuna düştü, buna karşılık komşu ülkelerde yayıldı ve gelişti.

• *Başlıca buddhacı okullar.*

—*Theravada* (sanskritçe *sthaviravada*). *Hinayana* adıyla da bilinen bu okul "Eskilerin yolu" dur ve her cemaat *(sangha)* üyesinin kendi çabasıyla *nirvana*'ya ulaşabileceğini ileri sürer. *Arhat*, yani "yatkın insan" Buddha'ya sığınabileceği gibi, yalnız *dharma*'ya uyarak *nirvana*'ya varabilir. İ.Ö. V. yy.'da *nirvana*'ya ulaşan Buddha (Gautama) bunu doğrulayan örneklerden yalnızca biridir ve öğrettiği Dharma yasası ona özgü bir şey değildir.

Theravada'nın evrenbilimi ve ruhbilimi başlıca hindu görüşlerinden yaptığı alıntılar üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte, yalnız insanoğlunun buddha olabileceğini göz önünde bulundurarak insan varlığının bütün öbür varlık biçimleri arasında ayrıcalıklı bir yeri olduğunu ileri sürer. *Dhyana* (tefekkür), *samapatti* (gerçekleşme) ve *samadhi* (yoğunlaşma), *theravada* okulunda içerik ve uygulama açısından, hindu yoga okullarına göre küçük bir farklılık gösterir *Chana* ya da *dhyana* ahlaksal ve zihinsel arınmayı hedefler. Gerçekleştirmelerin *(samapatti)* amacı algılamanın da algılama yokluğunun da olmadığı bir duruma varmaktır. Yoğunlaşma *(samadhi)* sınırsız evrensel bilince ulaşmadır ve bu da koşulsuz mutlak bir durum *(asamskrita)* diye tanımlanan *nirvana*'ya girişi sağlar.

Theravada, Sri Lanka (Seylan) ve Güneydoğu Asya'da, özellikle de Tayland'da yaygındır.

—*Sarvastivada* ("her şeyin varolduğunu" öne sürenler). Kutsal metinlerin özellikle *abhidharma* bölümünü vurguladığı için İ.Ö. II. yy.'da *sthavira* okulundan ayrılmıştır. Bu öğreti varolmuş, varolan ve varolacak her şeyin, dayandıkları sürekli bir varlık *(puggala)* bulunmamasına rağmen varolduklarını savunur. Varolan her şey yalnızca ad ve maddedir.

—*Sautrantika*. Kutsal metnin *sutra* (adı da bu sözcükten gelir, *sutra* + *anta*, son) bölümüne öncelik tanır. Bu öğretiye göre, eylemin *(samskara)* etkileri bir anlıktır ve özle ilgili değildir, görüldükleri anda kaybolurlar. Dolayısıyla her insan bu sürekli hareketten, bir koşuldan başka bir koşula, bir ruhsal durumdan başka bir ruhsal duruma geçişten oluşmuştur. Bireyin mutlak varlığı yoktur. Bu okulun yandaşları *vicnanavada*'yı yaratmışlardır.

—*Vinaya* okulları. *Vinayapitaka*'ya dayanan bu okullar anlaşıldığına göre VII. yy.'da Çin'de *lüzong* adıyla VIII. yy.'da da Japonya'da *ritsu* adıyla ortaya çıkmışlardı.

—*Mahayana*. Her şeyden önce temel Buddha anlayışında *theravada*'dan ayrılır. Bu öğretiye göre Buddha, aşkın, çoğul bir varlıktır. Yalnızca *nirvana*'ya ulaşmış tarihsel bir kişi değil, doğaüstü bir varlık *(lokottara)* olarak kabul edilen Gautama'dan önce 24 Buddha geldiği ileri sürülür. *Mahayana*, Buddha'nın üç bedeni *(trikaya)* kuramını öne sürer: görüngüsel beden *(nirmana-kaya)*, Buddha'nın yaratıklar arasında bir yaratık olarak görünmesi; dünyaüstü bir temaşa durumu olan erme bedeni *(sambhoga-kaya)*, özdeş yaradılıştaki sonsuz buddhaların bedeni olan *dharma-kaya*, yani yasanın cisimleşmemiş bedeni. Bu okul ideal *bodhisattva* kavramını da geliştirmiştir. *Bodhisattva*, insanlığın mutluluğu için bir önceki aşamada duraklayarak *nirvana*'ya girişini geciktirir.

—*Madhyamika* (çince *sanlun;* japonca *sanron*). "Orta yol" öğretisi olan *madhyamika* aynı zamanda *Şunyavada* (boşluk kuramı) adıyla da tanınır. Nagarcuna (İ.S. II. - III. yy.) tarafından kurulan *madhyamika*, varoluşla varolmayış, olumlamayla olumsuzlama arasında ortalama bir tavır almaya çalışır. Bunu da çeşitli filozoflar tarafından ileri sürülen durumu saçmaya indirgeyerek *(reduction ad absurdum)* sağlar. Gerçeklik adlandırılamaz ve nitelendirilemez. Bu okul, Çin'de V. yy.'da büyük bir yaygınlık göstermişti; ama düşünsel yanı ağır bastığı için hiçbir zaman halk arasında tutunamadı.

—*Yogacara* ya da *vicnanavada* (çince *faşiang;* japonca *hosso*). Bu öğreti Asanga ve Vasubandhu(İ.S. V. yy.) kardeşlere mal edilir. Öğretinin en önemli yanı, yalnızca bilincin *(vicnana-matra)* gerçek olduğu savıdır; ruh son gerçekliktir, ruhun dışında gerçeklik yoktur. Yogayla dış nesnelerin varolabileceğini varsayan yanlış görüş düzeltilebilir Bu okul hintli buddhacı misyoner Paramartha ve Hindistan'a yerleşip bu öğretinin piri olan ünlü çinli hacı Süen Zang sayesinde VI. yy.'da Çin'de yayıldı.

—*Avatamsaka* okulu. Yalnızca Çin ve Japonya'da sırasıyla *huayan* ve *kegon* adlarıyla yaygınlık kazanan bu okul bir öncekinin tersine bütün nesnelerin kesinlikle gerçek olduklarını savundu. Adını *avatamśaka-sutra*'dan alır.

—*Saddharmapundarika* (çince *tientai;* japonca *tendai*), çinceye Kumaraciva tarafından V. yy.'da çevrilen *pundarikasutra*'yı (lotus *sutra*'sı) temel alır. Japonya'da buddhacı rahip Saiço (daha sonra Dengyo Daişi), IX. yy.'da tendai mezhebini (ya da lotus mezhebi) kurmuştu. Buddha durumuna ulaşmak için tek bir yol olduğunu kanıtlamaya çalışan lotus *sutra*'sı bu mezhebin en önemli yanıdır.

—*Sukhavati* (mutluluk toprağı) okulları (çince-*cingtu;* japonca *codo*). Başlıca metinleri, II. yy.'da Kuzey Hindistan'da yazılan *Sukhavativyuha*'dır. Öğretileri, ilksel buddhacılıktan oldukça farklıdır: insan kişisel çabasıyla kurtulamaz. Ancak sürekli biçimde başvurması gereken Buddha'nın şefaatine inanarak kurtulabilir. Amaç *nirvana*'ya ulaşmak değil Amitabha toprağında (mutluluk toprağı) yeniden doğmaktır. Burada kötülük yoktur, istenilen her şeye ve *nirvana*'ya ancak buradan kavuşulabilir.

—Japon *Niçiren* okulu. Hem lotus *sutra*'sına hem de *mutluluk toprağı* okuluna bağlıdır. Bu okulu kuran Niçiren'e göre (1222-1282) Buddha'nın en son ve en yüce öğretisi lotus *sutra*'sındadır.

Lauros-Giraudon

ayakta buddha Gandhara (Hindistan) heykeli İ.S. III. - IV. yy. *Guimet müzesi, Paris*

Vautier-Decool

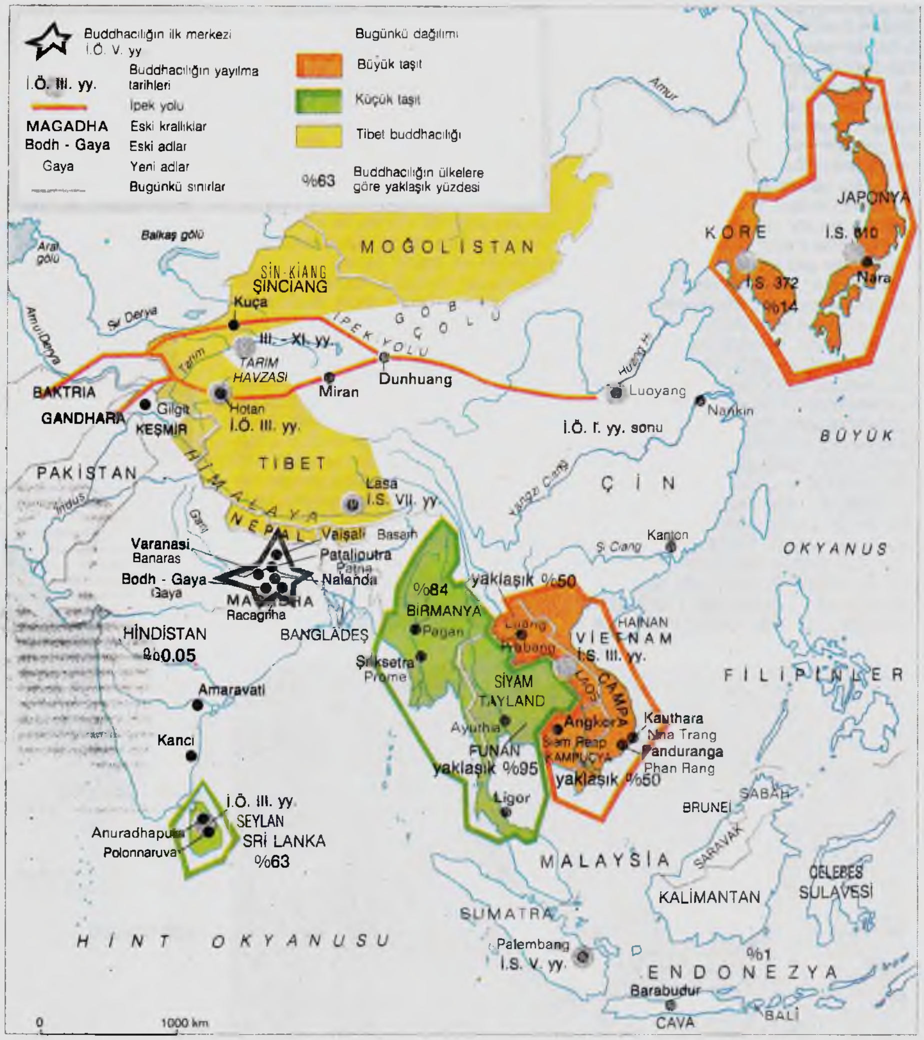
BUDDHACILIK

Kamakura'nın büyük buddhası (1252) bronz döküm Honşu adası (Japonya)

Atlas-Migot

Maicişan mağarası buddhası (Gansu, Çin) V.-VIII. yy.

BUDDHACILIK'IN
YAYILMASI

—*Dhyana* okulu (çince *çan;* japonca *zen*). Hint kökenli olmasına karşın, özel tefekkür teknikleri ve Tao'nun etkisi nedeniyle genellikle bir çin okulu olarak kabul edilir. Japonya'ya XII. yy.'da girmiştir.

• *Tibet buddhacılığı.* Tibet'e VII. yy.'da giren buddhacılık, o dönemde Hindistan'da geçerli olan iki akımı yansıtıyordu: *mahayana* ile *vacrayana* (elmas taşıyıcısı) ya da tantranın gizli uygulamasıyla zenginleşmiş buddhacı bir biçimi olan *mantrayana* (kutsal vecizeler yolu). Gerçek tibet buddhacılığı, bu geleneklerle, daha önceki "bon" dininin etkileşmesiyle ortaya çıkmıştır. Tibet buddhacılığı X. ve XIV. yy.'lar arasında bütün buddhacı metinlerin çevrilmesi ve kendi yasalarının yani *Bka'-'gyur*'un *(Kancur* ya da *Kagyur)* belirlenmesiyle olağanüstü bir rönesans dönemi yaşadı. Bu mezheplerden bazıları (*Bka'-gdams-pa, Sa-skya-pa, Bka-brgyud-pa, Dge-lugs-pa, Gcod-pa* ve *Rnying-ma-pa*) kendi abecesel sıralarında ele alınmıştır.

• *Günümüzde buddhacılık.* Buddhacılık yaygın olduğu ülkelerde siyasal yaşamda da etkin bir rol oynar. Sözgelimi *theravada* buddhacılığının devlet dini olduğu Sri Lanka ve Tayland'da durum böyledir. Tayland'da buddhacı *sangha* devletin yönettiği bir organdır ve devletle birlikte toplumsal bir işlevi vardır. Japonya'da, Niçiren mezhebinin *Sokagakkai* derneği çok güçlüdür. Doğduğu yer olan Hindistan'da buddhacılık, 1956'da B.R. Ambedkar, 600 000 yandaşıyla birlikte bu dine dönmeden önce ortadan kalkmış gibiydi. Çin Halk Cumhuriyeti'nde buddhacılığın ne durumda olduğu pek bilinmemektedir. Bilinen tek şey burada şiddetli bir baskıyla karşılaştığıdır. Komünist rejimlerle yönetilen öteki ülkelerde (Vietnam, Laos, Kampuçya, Tibet), eskiden ağır basan buddhacılık artık gücünü yitirmiştir. Bir yüzyıldan bu yana buddhacılık batı ülkelerinde etkili olmaya başlamış, diğer doğu dinlerinin temsilcileriyle birlikte birçok buddha rahibi tilmizleriyle birlikte batı ülkelerine gelmişlerdir.

• *Buddhacılığın kutsal edebiyatı.* Pali dilinde yazılan Buddha kutsal metinlerine *tipitaka* (üç sepet) adı verilir. Bu, ilksel kutsal metinlerin eksiksiz ve sistemli en eski derlemesidir. Bu üç sepeti şöyle sıralayabiliriz: manastır yaşamının kurallarını içeren *vinaya-pitaka.* Buddha'nın konuşmalarının yer aldığı *sutta-pitaka,* ve özel ya da en son öğreti olan *abhidhammapitaka.* Pali dilinde yazılan *abhidhamma,* yalnızca *theravada* yandaşları tarafından tanınır; sanskritçe yazılan *abhidharma* ise yalnızca *sarvastivada* okulunun kabul ettiği bir metindir.

Theravada'daki dindışı metinlerin çoğu dinsel metinler üzerine pali dilinde yazılmış şerhlerdir. Bu metinler arasında sözgelimi, İ.S. 150-400 arasında Nagasena tarafından derlendiği sanılan *Milindapanha* (kral Menandros'un soruları) gibi bağımsız ama gene de kutsal sayılan metinler de vardır. *Milindapanha* buddhacılığın ruhbilim, ahlâk ve metafizik üzerine görüşlerini derinlemesine ve kapsamlı biçimde ele alan bir açıklamadır. Buddhaghosa'nın yazıları, özellikle de *Visuddhi-magga* (saflık yolu) *tipitaka*'nın bir özetidir. Bir başka önemli büyük yapıt da Buddhagosa'nın çağdaşı Budhadatta'nın yazdığı *Abhidhamma-avatara*'dır. Sri Lanka'da yazılan *Dipavamsa* ve *Mahavamsa*'yı da bu kategoriye sokabiliriz.

Geniş Mahayana edebiyatının ancak küçük bir bölümü yazıldığı ilk biçimiyle (sanskritçe) bize kadar gelebilmiştir. Geri kalan metinlerin elimizde ancak çince ve tibetçe çevirileri vardır. *Pracnaparamita* metinleri (İ.Ö. I. yy.) bütün ampirik kavramların boşluğunu *(şunyata)* ortaya koyan bir diyalektik niteliğindedir. Madhyamika yapıtları arasında en önemlileri Nagarcuna'nın yapıtları olan *Mula-Madhya-maka-karika* ve*Şunyata-saptati*'dir. En çok değer verilen öteki mahayana metinleri şunlardır: *Avatamsaka-sutra, Saddharma-pundarika-sutra* ve *Sukhavati-vyuha-sutra.*

Yazılı en eski buddhacı tantra *Guhya-samaca-tantra*'dır. Tibet yapıtları içinde en önemli derlemeler ise, 92 ciltlik ve 1055 başlıklı *Bka'-'gyur* (Buddha'nın sözlerinin çevirisi) ve 224 ciltlik ve 1055 başlıklı *Bstangyur*'dur (öğretilerin çevirisi).

• *Türkler*'de. Orta Asya'da buddhacılığı benimseyen, bu dini zengin bir çeviri edebiyatı çerçevesinde konu edinen türk topluluğu, Uygurlar oldu. Buddha'ya kendi dillerinde "Burkan" adını veren Uygurlar, buddhacılığı da "burkancılık" diye adlandırdılar. Buddha öğretisi Uygurlar'dan önce dar bir alanda Hunlar ve Göktürkler arasında da benimsenmişti. Göktürk kağanı To-Po'nun (572-581) isteği üzerine buddhacılıkla ilgili *Nirvanasutra* adlı yapıt, Çin'de türkçeye çevrilmiş, kağana gönderilmişti. 840'ta bozkırdan gelerek Hoçu ile yöresini türkleştiren Uygurlar, XIV. yy. başında, bölgenin bütünüyle islamlaşmasına kadar buddhacılığa bağlı kaldılar. Bu dinin bellibaşlı yapıtlarını çince, tibetçe, sanskritçe, toharca, sogdcadan geniş eklemeler, yeni düzenlemeler yaparak kendi dillerine çevirdiler. (→ UYGURLAR.) Bu çevirilerde buddha diniyle ilgili kavramların pek çoğunu türkçeleştirdiler, bunlardan bazıları moğol buddhacıları tarafından da daha sonraki yüzyıllarda kullanıldı. Özgün dillerindeki buddhacılık metinlerinden bazıları günümüze kadar gelmediğinden onların uygurcaya yapılmış çevirileri bu öğretinin günümüzde daha yakından tanınmasına yardımcı olmuştur. Uygurcadaki buddhacılık metinlerinin en eskilerinden biri, VIII. yy.'ın ilk yarısında çevrilen ve büyük bir bölümü günümüze kalan *Maytrısimit** tir. Toharcadan genişletilerek çevrilen ve taşıdığı sahne yapıtı olma niteliği "körünç" (görünç: seyirlik oyun) terimiyle belirtilen *Maytrısimit* buddhacıların mehdisi Maiteraya ile gerçekleşen buluşmayı anlatır.

Kalyanamkara ve Papamkara* hikâyesi, biri iyi, öteki kötü kalpli iki kardeşi Uygurlar'ın "sudur" adını verdiği ve Buddha'nın vaazlarına yer veren sutralar arasında *Kuanşi* im pusar* (Ses işiten ilah), *Altun* yaruk* (Altın ışık), *Sekiz* yükmek* (Sekiz yığın) vd. yer alır. Buddha felsefesi sorunlarının ele alındığı yapıtlar (Vasubandhu'nun *Abhidhharma koşaştra* adlı yapıtına Sthiramiti'nin yazdığı yorumlamanın çevirisi), tövbe duaları (Ütret adlı kadının yazdırdığı tövbe duası; Kutluğ adlı kadının kendisi, oğlu, kızı için yazdırdığı tövbe duası vb.), buddhacı gezgin Hsüan-Tsang'ın Şıngko Seli Tutung tarafından uygurcaya çevrilen yaşamöyküsü vd. öğretinin türlü yönlerini tanıtırlar.

BUDDHA DAKİNİ, hindu tantra mitolojisinin şeytan tanrıları, Kali'ye bağlı kötülük ruhları. Buddha tantracılığının büyü törenlerinde çağırılan bu ruhlar özellikle Nepal'de çok ünlüdür.

BUDDHA-GAYA → BODH-GAYA.

BUDDHAGHOSA, hintli buddhacı yazar. İ.S. V. yy.'da yaşadı. Döneminin buddhacı öğretilerinin özeti olan *Visuddhimagga* ("Arılığın yolu") adlı yapıtıyla ün kazandı. Bodh-Gaya'dan Seylan'a yolculuk yaptı ve orada, o zamana kadar bilinmeyen, buddhacılıkla ilgili birçok metin buldu ve bunları pali diline çevirdi.

BUDDHA KAPALA, Nepal ve Tibet'teki tantracı buddhacılığın, en üstün sınıf sayılan *yidam* buddhaları ya da koruyucular sınıfına girebilmesi için buddha Şakyamuni'ye verdiği şeytansı biçim. Sihirli kurban törenlerinde anılan Buddha Kapala dört eli silahlı, kendisine dört koluyla sarılan bir şakti ile beraber, dans eder ve sağ ayağıyla bir cesedi çiğner durumda gösterilir.

BUDDHA KAPALA, hindu ve buddhacı tantra tanrılarının taşıdıkları bir insan kafatasından oluşan bir çanağı belirten ve "Buddha'nın kafatası" anlamına gelen sanskritçe sözc. Tibet'te kurban törenlerinde genellikle son derece zengin süslemeli, içi insan kanını simgeleyen şarapla dolu bu tür bir kap kullanılırdı.

BUDDHİ, insan psikolojisinin yapısını açıklayan hindulara göre, insandaki en yüksek bilgi yetisini belirten sanskritçe sözcük. Bu yeti, en yetkin biçimine vardığı zaman, değişmeyen ve eylemde bulunmayan ben'in, yani *atman*'ın ışığını, duyuları denetleyen *manas* (zihinsel) üzerine yansıtır. Buddhi (ya da "zekâ"), maddenin kozmik evriminin ilk aşaması anlamına da gelir. Buddhi ruhsal düzlemde esinler ve algılar, kozmik planda ise yaratır. Bireyin ruhsal özgürlüğe kavuşma yolunda gösterdiği çabalar yatışmaya, bir başka deyişle bu yetinin doğru işlemesine yöneliktir.

BUDDİCOM (William), ingiliz mühendis (Liverpool 1816 - Mold; Flintshire, 1887). Paris-Rouen-Le Havre hattındaki kaba inşaatı yaptı ve bu hat için gerekli malzemeyi imal etti (1842); Sotteville'de önemli bir demiryolu malzeme atölyeleri kurdu. Çok uzun süre kullanılan bir buharlı lokomotif tipine adını verdi.

BUDE, Büyük Britanya'da sayfiye merkezi, Cornwall yarımadasının batı kıyısında; 5 600 nüf.

BUDÉ (Guillaume), fransız hümanist (Paris 1467 - *ay. y.* 1540). Eski yunan uygarlığına ilişkin incelemelerin ve hukuksal çalışmaların canlandırılmasında önemli bir rol oynadı. Önce, yunanlı pedagog Spartalı Hermonymos ve İoannes Laskaris'in derslerini izledi. 1522'de, devlet konseyi üyeliğine atandı ve Fontainebleau'daki kraliyet kütüphanesini yönetti. François I'in desteğiyle, ilerde Collège de France'a dönüşecek olan (1530) "krallık okutmanları" kurumuna atandı. *Annotations aux Pandectes* (Dava kararnamelerine ilişkin açıklamalar) [1508] adlı yapıtında hukuk geleneğine yenilikler getirdi ve düzeltmeler yaptı. Bilgisinin genişliğini *De asse* (1514) adlı yapıtında eski paralar konusunda gösterdi, aynı zamanda iktisadi refahın nedenleri üzerine görüşler ileri sürdü. Filoloji alanındaki kültürünü *Commentarii* linguae graecae* (Yunan dili üzerine yorumlar) [1529] adlı kapsamlı çalışmasında ortaya koydu. Ölümünden sonra yayımlanan ve o dönemde oldukça tutulan bir türü örneklendiren çalışması *l'İnstitution du prince* (Prensin eğitimi) [1547]'de François I'in sanat koruyuculuğunun övgüsünü yaptı. Katolik inancına bağlı kalan Bude, hellenizm ile hıristiyanlık arasında uyum sağlamaya çalıştı *(De transitu hellenismi ad christianismum*, [Hellenizmden hıristiyanlığa geçiş üzerine],1535). Oğullarından JEAN-LOUIS, Calvinciliği kabul etti ve Cenevre'de Doğu dilleri üzerine dersler verdi.

Bude (*Association* **Guillaume-**), 1917' de Paris'te kurulmuş dernek. Antikçağ metinlerinin eleştirel basımlarını ve çevirilerini yayınlar.

BUDEL, Hollanda'da kent, Noordbrabant'da, Eindhoven'in G.-G.-D.'sunda. Kimya sanayisi. Çinko metalürjisi.

BUDEN a. (fr. *boudin*). Dy. Bir tekerlek bandajının kesik koni biçiminde çıkıntı yapan ve hattın iç yanında tekerleğin ray üzerinde tutunmasını sağlayan bölümü.

BUDENNİY ya da **BUDYONNİY** (Semen Mihailoviç), sovyet mareşali (Kozyurin, Rostov bölgesi, 1883-Moskova 1973). Çar ordusunda astsubaydı; Rus-Japon savaşı'na (1904-1905), sonra da Birinci Dünya savaşı'na katıldı. 1917 Devrimi'ne katıldı, iki yıl sonra bir süvari tümenine komuta etti ve Denikin ile Wrangel'e karşı savaştı. Polonya-Sovyet savaşı sırasında (1920), Romanya sınırına doğru yöneltti ği !. Süvari ordusu'nun başında yararlık gösterdi. Kızılordu içinde çok sevilen Budenniy, 1923'te süvari genel müfettişliğine atandı, 1935'te de Sovyetler Birliği mareşali rütbesine yükseltildi. 1937'de Moskova askeri bölgesi komutanlığına getirildi, iki yıl sonra Komünist partisi merkez komitesi'nde göreve çağrıldı, 1940'ta savunma komiser yardımcısı oldu. 1941'de, alman istilası sırasında kendisine güney cephesi komutanlığı verildi, ancak Uman ve Kiev'de büyük kayıplara neden oldu. Komutanlık görevinden alınarak, Kızılordu'nun ihtiyatlarını örgütlemek üzere Voroşilov ile birlikte Ural'a gönderildi. 1946'da Yüksek konsey'e Ukrayna milletvekili seçildi.

BUDGE (*sir* Ernest Alfred THOMPSON WALLIS), ingiliz mısırbilimci ve doğubilimci (Cornwall 1857-Londra 1934). British Museum'da, Mısır ve Asur yapıtları bölümü sorumlusuydu. Mısır, Etyopya, Sudan ve Mezopotamya'da yaptığı kazılarla müzenin koleksiyonlarını zenginleştirdi. Nil ve Mısır üstüne birçok inceleme yayımladı.

BUDGELL (Eustace), ingiliz yazar ve gazeteci (Saint Thomas, Exeter yakınında, 1686-Londra 1737). Kuzeni Addison'dan destek gördü. İrlanda'da gelirler genel kontrolörlüğü yaptı, ama lord-lieutenant Bolton dükü için yazdığı bir taşlamadan dolayı görevden alındı. Addison'un dergisi Spectator'un 37 sayısını tek başına çıkardı. Varını yoğunu yitirince, kendini Thames ırmağına atarak intihar etti.

BUDİN, macarca **Buda,** Osmanlılar'ın Macaristan'da kurduğu Budin eyaletinin merkezi. Mohaç savaşı'nın (1526) ardından Kanuni Sultan Süleyman'ın, 1527'de Pressburg diyet meclisince Macaristan krallığına seçilen arşidük Ferdinand'ın eline geçti. Kanuni Sultan Süleyman 1529'da yeniden zaptettiği kenti macar krallığına getirdiği Zápolya'ya bıraktı; 1541'deyse doğrudan Osmanlı devletine bağlayarak Budin eyaletinin merkezi yaptı. Türk egemenliğinde Budin, imparatorluğun önemli bir kalesi ve kentiydi. 1592 -1606 Türk-Avusturya savaşı sırasında birkaç kez kuşatıldı (1598, 1602, 1603) ve önemli ölçüde yıkıma uğradı. Türkler'in Viyana önündeki yenilgisini (1683) izleyen savaşlar sırasında yeniden askeri faaliyet alanı oldu. 1684'teki kuşatma, savunucularının şiddetli direnişi karşısında başarısızlıkla sonuçlandı. 1686'da Avusturya' nın önderliğindeki haçlı kuvvetleri, beylerbeyi Abdurrahman Abdi* Paşa'nın kahramanca savunmasına karşın kenti ele geçirdiler.

Türk döneminde Budin, Tuna'ya bakan tepelerde bir kale, nehir kıyısında surla çevrili bir aşağı kent (varoş) ve güneyde bir varoştan (Debbağhane varoşu) oluşuyordu. Budin'deki çok sayıda türk yapılarından (Sokullumustafapaşa cami ve medresesi, Ulamapaşa kulesi, Kasımpaşa kulesi, Balipaşa medresesi, Arslanpaşa baruthanesi, Gülbaba türbesi ve tekkesi, Miftahbaba tekkesi, Gürzilyasgazi tekkesi, Arslanpaşa hamamı [Kiraly hamamı], Yeşildirekli ılıca vb.) Gülbaba türbesi, Hamzabey palangası ve yapılan değişikliklere karşın türk karakterini koruyan birkaç ılıca günümüze ulaşabilmiştir.

Budin belirtisi. Kad. doğ. Dölütün sert düzleminde "balta yarığı" biçimindeki çöküntü. Ana karnının elle muayenesi sırasında fark edilir; çocuğun başının geriye kaydırıldığını ve yüzle gelişin beklenmesi gerektiğini belirtir.

—Patol. Meme başındaki akıntının bir kompresle emilmesi halinde, meme apsesinde beliren kokart biçiminde leke (ortada irin, çevrede süt bulunur).

BUDİN EYALETİ, Osmanlı devletinde yönetim birimi. Merkezi Budin kenti olmak üzere kuruldu (ağustos 1541). Macaristan'ı bir eyalet olarak osmanlı topraklarına katan Kanuni Sultan Süleyman, vezir Ramazanoğlu Süleyman Paşa'yı ilk Budin beylerbeyi atadı ve kadılık görevini de Hayrettin Çelebi'ye verdi.

Başlangıçta (1545) eyalet, Paşa sancağı dışında Semendire (Smederevo), Alacahisar (Krusevac), Osek (Osijek), Mohaç (Mohács), Eğri (Eger), İzvornik (Zvornik), Vulçetrin, Segedin (Szeged), İstolni Belgrad (Székesfehérvár) sancaklarını kapsıyordu. Bu bölümlenme Macaristan osmanlı yönetiminden çıkana kadar çeşitli değişikliklere uğradıysa da, Budin eyaleti önemini ve ayrıcalıklarını korudu.

Budin berlerbeyi'nin, koçulu kayığa binmek, iki yanında solak ve peyk yürütmek, sahipsiz tımarları dağıtmak, kale muhafızlarını atamak, komşu eyaletlerin komşu devletlerle olan sınır anlaşmazlıklarında hakemlik yapmak gibi kendine özgü ayrıcalıkları bulunurdu. Macar elçilerini doğrudan huzuruna kabul eder ve yıllık haracın İstanbul'a gönderilmesini sağlardı. Erdel beyliği ve Avusturya devletiyle olan ilişkileri yönetme ve düzenleme yetkisi vardı. Macar kâtipleri aracılığıyla Avusturya (Nemçe) kralıyla bir hükümdar gibi mektuplaşırdı. Yıllık baç ödediği için Osmanlılar'a bağımlı bir devlet sayılan Avusturya'ya, önceleri İstanbul'dan elçi gönderilmez, gerekli bildiriler Budin beylerbeyi tarafından Viyana'ya gönderilen bir çavuş aracılığıyla iletilirdi. Beylerbeyinin buyruğunda bir hazine defterdarı ve kethüdası, tımar defterdarı ve çeşitli maliye memurları vardı. Daha sonra İstanbul'da Budin eyaleti için dördüncü defterdarlık kuruldu. Beylerbeyinin yıllık sekiz yüz seksen bin ve sancak beylerinin de iki yüz on bin akçe ile yedi yüz kırk bin akçe arasında değişen hasları bulunduğu gibi, tüm eyalette iki bin yedi yüz yirmi iki kılıç zeamet ve tımar vardı. Tuna' da ve bu ırmağa dökülen akarsularda çalışan gemi ve kayıklarla bunların kaptanları, beylerbeyinin buyruğunda bulunan "Budin kaptanı"nın gözetimi altında görev yaparlardı. Budin kaptanı, on firkateynle yaklaşık bin bahriye azabından oluşan hafif bir filonun başında, ırmakta güvenliği sağlamak, Tuna köprülerini kurmak ve bunları korumakla görevliydi. Budin beylerbeyleri, önceleri kubbe vezirleri arasından seçilirken, sonraları dış vezirlerden atandı.

BUDİNAJ a. (fr. *boudinage*). Yerbil. Kırılgan bir katmanın maksimum uzama doğrultusuna dik olarak parçalanmasına yol açan tektonik süreç.

BUDİNLER. Esk. coğ. İskit ülkesi halkı; Dniepr ile Don arasına yerleşmişlerdi.

BUDİST → BUDDHACI.

BUDİZM →BUDDHACILIK.

BUDUN a. (esk. türk. sözc.) **1.** Türdeş bir ekonomi, toplum ve aile yapısına sahip ve birliği, grup bilincine, dil ve kültür ortaklığına dayanan insan topluluğu. (Eşanl. ETNİ KAVİM) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Esk.* Ulus, halk.

—ANSİKL.Orhun yazıtları'nda *bodun* biçiminde rastlanan sözcüğün, VIII. yy.'da boy ve aynı zamanda millet, ulus karşılığı olarak kullanıldığı, kaynaklardan anlaşılmaktadır. Çinliler'e "Tabgaç bodun", Türkler'e "Türk bodun" denmesi, bunun yanında Kırgız, Karluk, Oğuz vb. türk boylarına da bodun adı verilmesi bunu kanıtlamaktadır. Kaşgarlı Mahmut, *Divanü lugat it-Türk*'te (XI. yy.) budun sözcüğünün çiğil lehçesi kaynaklı olduğunu, "reaya, halk, kavim" anlamına geldiğini belirtir. XIV. yy. Altınordu ve Harizm kay-

Guillaume **Budé**
Jean Clouet'nin bir resminden ayrıntı
Metropolitan Museum of Art
New York

naklarında *buzun* biçiminde ve aynı anlamda kullanılan sözcüğe, bu tarihten sonraki kaynaklarda rastlanmamaktadır.

BUDUNBETİM a. ETNOGRAFYA'nın eşanlamlısı.

BUDUNBETİMCİ a. ETNOGRAF'ın eşanlamlısı.

BUDUNBİLİM a. ETNOLOJİ'nin eşanlamlısı.

BUDUNBİLİMCİ a. ETNOLOG'un eşanlamlısı.

BUDUNBİLİMSEL sıf. ETNOLOJİK'in eşanlamlısı.

BUDUNSAL sıf. ETNİK'in eşanlamlısı.

BUDVA, Yugoslavya'da sayfiye merkezi, Crna Gora'da, Kotor'un denize döküldüğü yerin G.'inde. XVII. yy.'dan kalma surlar. Arkeoloji müzesi.

BU DVAU, esk. **Alma,** Cezayir'de kent, Ruviba'nın D.'sunda, uved *Bu Dvau*'nun vadisinde; 30 000 nüf. Tuğlacılık -kiremitçilik. Süt ürünleri.

BUDYONNİY (Semen Mihailoviç) →BUDENNİY.

BUEA, Kamerun'da kent, Duala'nın B.'sında, Kamerun dağının güney-doğu yamacında; 13 000 nüf. İl merkezi, Alman Kamerunu'nun eski başkenti ve ingiliz yüksek komiserliğinin eski merkezi. İklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi.

BU EMAME, Uled Sidi Şeyh kabilesinden murabıt (Figig 1840 - öl. 1908). 1881'de Güney Oran'daki tüm göçebe kabileleri bir ayaklanmaya kışkırttıysa da başarılı olamadı. 1905'te, emrindeki kuvvetlerle, Fas'ta sultana karşı ayaklanan rugi Bu Hmare'yi destekledi.

BUENAVENTURA, Kolombiya'da liman kenti; Büyük Okyanus kıyısında; 160 342 nüf. Cali ve Cauca vadisi ile demir ve karayolu bağlantısı vardır. Şeker ve kahve dışsatımı. Sanayi merkezi.

BUENO PARK, ABD'de kent. Kaliforniya'da, Los Angeles yerleşmesinde; 64 000 nüf.

■ **BUENOS AİRES,** Arjantin'in başkenti, Río de la Plata kıyısında 2 922 829 nüf. ("Büyük Buenos Aires" adı verilen yerleşme alanının nüfusu 10 milyona ulaşır.)

1536'daki arkası gelmeyen bir ilk yerleşmeden sonra, İspanyollar 1580'de Paraná ve Uruguay ırmaklarının denize döküldüğü kesimleri denetlemek amacıyla tahkimli bir karakol kurdular. Kent ve liman, yararlanılabilir bir artülkenin bulunmaması nedeniyle bütün sömürge dönemi boyunca sönük kaldı. La Plata genel valiliği ancak 1776'da kurulabildi ve Buenos Aires başkont oldu; ne var ki Buenos Aires ancak Arjantin'in bağımsızlığa kavuşmasından sonra ülkedeki ağırlığını artırabildi (1816). XIX. yy.'ın ikinci yarısında Pampa'nın yavaş yavaş değerlendirilmesi ve limana yığılan Avrupalı göçmenler Buenos Aires'i, dünya ekonomisiyle bütünleşen Arjantin ticaretinin büyük bir bölümünün toplandığı bir mantar kent haline getirdi. Bağımsızlık elde edildiği sırada 30 000'i bile bulmayan nüfus, 1880'de 270 000'e, 1900'de 900 000'e ve 1914 sayımında 1 574 800'e fırladı.

Liman, yelkenli gemilerin yanaşabildiği, alüvyon yamacının eteğinde denize dökülen Riachuelo adlı küçük bir ırmağın ağzındaydı. 1882'den başlayarak, Río de la Plata'da çok sayıda yüzen havuzla, yüzyıl sonlarında, demiryollarının ırmağın yukarısındaki bitiş noktasında tahıl siloalarından yükleme olanağı veren rıhtımlar yapıldı. Daha sonra, yukarı kesimde, Avellaneda ve La Plata'ya akaryakıt taşıyan tankerler ve frigorik gemiler için yerler düzenlendi. Arjantin için çok önemli olan liman işlevi, sanayi etkinliklerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır: pampa topraklarında yetişen ürünlerin işlenmesi; özellikle 1930 bunalımından sonra, o tarihe kadar dışardan alınan eşya ve donanım mallarının yapımı (dokuma ve makine sanayisine tarım ve besin sanayileri de eklendi). Sanayileşme dalgası "Büyük Buenos Aires"in olağanüstü genişlemesine yol açtı. Buenos Aires, bugün elektronikten otomobile (bu arada, su kıyılarında kurulmuş demir-çelik tesisleri unutulmamalıdır) kadar çok çeşitli sanayi kollarıyla, Arjantin'deki öbür merkezlerin tümünden daha önemli bir sanayi merkezidir.

Dahası, Buenos Aires her şeyin başkente bağlı olduğu bu ülkede, siyasal ve yönetimsel organları, yönetimsel işlevlerle ekonomiyi canlandırma işlevlerinin bütününü bünyesinde toplar. Kültürel ağırlığı da küçümsenemez: üniversite, enstitüler, kütüphaneler, opera, yirmiyi aşkın müze. İç (ülkenin uzak bölgelerini etkileyen köyden kente göç dahil) ve dış (50'li yıllardan beri Avrupa'dan gelen göçmenlere eklenen Paraguay, Bolivya ve Uruguaylı göçmen kitlesi) göçlerle nüfusun artması, 3 800 km²'lik yerleşme alanında ülke halkının üçte birinden fazlasının toplanmasına yol açtı ve böylece geniş kırsal kesimlerin dışında gerçek bir kent ekonomisi oluştu. Buenos Aires'in, ülkenin kalkınmasını olumsuz etkileyen bu dev genişlemesi, kendisi için de ciddi sorunlar yaratmaktadır. Kent, akaçlanma yetersizlikleri nedeniyle sağlığa zararlı bir ortam yaratan derelerle kesilen düz Pampa toprakları üzerinde yayılarak genişlemiştir. Sömürgelerdeki kentçilik anlayışına uygun olarak kare biçimini alan kentin (inşaat alanları süreklilik göstermediğinden) sınırlarını belirlemek güçtür: anakent alanının bütünlükten yoksun olması, kent genişlemesinin iyi yönlendirilmediği izlenimini uyandırmaktadır. Gerçekte kent asgari yaşama koşullarına göre parsellenmiş arsalar ve konut alanlarındaki şahıs arazileri boyunca uzanan karayolları ve demiryolları kenarlarından genişlemiş ve bu genişleme taşınmaz mal sahiplerinin ve sözkonusu alanlara ilk yerleşenlerin keyiflerine ve federal başkenti (199,5 km²) çevreleyen Buenos Aires ilinin 25 belediyesindeki tutarsız mevzuata göre gerçekleşmiştir. Bu özerk kentler (Avellaneda ya da Quilmes gibi bazı kentler, güneyin yüz binlerce nüfuslu büyük işçi toplanma merkezleridir), en yoksul kesimleri ve su baskınına uğramaya elverişli geniş gecekondu *(villas miserias)* semtlerini içeren, alçak ve harap evlerin sıralandığı birbirine dik sokakların kestiği dörtköşe alanlar halinde uzanır. Buna karşılık başkentin kuzeyinde, yukarı kesimdeki kıyıda, Olivos'tan San Fernando'ya ya da Tigre'den Paraná deltasına kadar uzanan alanda varlıklı sınıflar oturur.

Hafta sonlarını büyük çiftliklerinde geçiren üst düzeydeki görevlilerin ve büyük taşınmaz mal sahiplerinin gösterişli evlerde oturdukları uçsuz bucaksız Palermo parkının yanı başında yükselen alüvyon yamacındaki bu şık banliyöler, Buenos Aires'in kuzey semtlerinin devamıdır. Böylece, geniş Libertador ya da Santa Fé caddelerinden, Plaza de Mayo ile başkanlık konutu Casa Rosada'nın çevresindeki en eski ispanyol çekirdeğinin mirasçısı olan eski merkeze ulaşılır. Bugün burası, bankaların, bakanlıkların ve iş dünyasının bulunduğu bir semttir ve, tümüyle, daracık sokaklarda sıkışan yayalara ayrılmıştır. İçerilere doğru, eğimli bir tür otoyol olan 9 de Julio caddesi bu semt ile kentin geri kalan bölümünün sınırını çizer. Daha ötedeyse, külrengi küçük evlerin sıralandığı uzun ve dar sokaklar ufka doğru uzanır. Çoğu kez felce uğrayan otomobil trafiğine biraz akıcılık kazandırabilmek için bu başıbozuk kent dokusunu geniş ölçüde kesen hızlı otoyolların sayısı artırılmaktadır. Bu yollardan en gösterişlisi, kenti çeşitli yerlerden keserek merkeze ve limana ulaşan, Ezeiza havaalanı terminaline giden yoldur.

Sevimli bir yanı pek bulunmayan bu dev kent, gene de, Güney Amerika'nın (São Paulo ile birlikte) en güçlü, en dinamik kentidir ve büyük bir uluslararası anakent görünümündedir. —*Buenos Aires ili*, 307 850 km²; 12 604 000 nüf. Merkezi La Plata.

Buenos Aires'in merkezi

Hasenberg-ZFA-Rapho

BUENOS AİRES gölü, Patagonya'da Arjantin'e ve Şili'ye ait göl; 400 km². Buzul çağından kalmadır; sularını, río Baker kolu ile Büyük Okyanus'a, río Deseado kolu ile de Atlas okyanusu'na boşaltır.

Buen Retiro ("İyi Barınak"), Madrid yakınlarında, eski İspanyol kralllık sarayı. Felipe II, bir manastırın (S. Jerónimo) bahçesine binalar yaptırmıştı; kutsal hafta gelince ve sarayda yas tutulduğu zaman krallar buraya çekilirlerdi. 1631'de Felipe IV buraya yeni bir saray yaptırdı, bu saray Bağımsızlık savaşı sırasında (1812) nerdeyse tümüyle yıkıldı. (Bugün Retiro parkı.)

BUENZA, Kongo'da ırmak, Madingu'nun (150 603 nüfuslu *Buenza bölgesi*'nin yönetim merkezi) D.'sunda sağ kıyısında Niari ırmağına kavuşur.

Buerger ya da **Bürger hastalığı,** kol ve bacak damarlarında ardışık trombozlarla beliren ve zamanla sakatlıklara neden olan hastalık. Adını avusturyalı cerrah Leo Bürger'den (1879-1943) alan bu hastalık, seyrek olarak genç erişkinlerde görülür. Önemli biyolojik bozukluklarla birlikte ilerleyen lezyonlar birçok atardamar hastalıklarının aksine iltihablı tiptedir. (Eşanl. TIKAYICI TROMBOANJEİT.)

BUERO VALLEJO (Antonio), ispanyol oyun yazarı (Guadalajara 1916). Çağdaşlarının haksızlıkları ve yetersizlikleriyle ezilmiş idealist ve duyarlı insanların trajedi-

lerini anlattı: *Historia de una escalera* (1949), *En la ardiente oscuridad* (1950), *Las cartas boca abajo* (1957). Ayrıca, Brecht'e özenerek güncel olaylara göndermelerle dolu "tarihsel" oyunlar yazdı: *Un soñador para un pueblo* (1958), *El concierto de San Ovidio* (1962), *El tragaluz* (1967), *La doble historia del doctor Valmy* (1964).

BUFANİDAE → KARAKURBAĞASIGİLLER.

BUFARİK, Cezayir'de (Mitice), Cezayir ile El-Buleyde arasında kent; 50 000 nüf. Kent, 1836'da bataklık bir ovada (daha sonra zengin bir tarım bölgesi oldu) kurulmuş eski bir askeri karakoldur. Besin sanayileri.

BUFENİOT a. (fr. *buféniode*'dan). Eczc. Tansiyon yüksekliğine karşı kullanılan alfaengelleyici madde.

BUFFA sıf. (*güldüren* anlamında ital. sözc.). Müz. Büyük operanın *(opera seria)* karşıtı olan, hafif italyan operası *(opera buffa)* için kullanılır.

BUFFALMACCO (Bonamico), XIV. yy.'ın ilk yarısında yaşamış italyan ressam. Zamanının ve XV. yy.'ın toscanalı yazarlarına göre, Giotto'nun izleyicisi, ressamların en önemlisidir. Settimo'daki Badia fresklerini (Scandicci, Floransa eyaleti) onun yaptığı söylenir.

BUFFALO a. (ing. sözc.). Kuzey Amerika'da bizona verilen ad.

BUFFALO, ABD'de (New York) liman kenti, Erie gölünün kuzey-doğu ucunda; 313 570 nüf. (1989) [anakent alanında 1 226 000 nüf. (1989)] Buffalo'ya konumu ticarete elverişli olduğu için çok eski tarihlerde Hollandalılar yerleşmiştir. Erie gölü kıyısında kurulan Buffalo, iki dünya savaşı arasında yeni Welland kanalının açılmasına kadar, Büyük Göller'deki ulaşımın doğu uç noktası olarak kaldı. Liman'ın gelişmesiyle birlikte, transit geçen malları işleyen sanayilerde gelişti: kereste sanayisi, bakır ve petrol arıtımı, elektrikli gereçler ve hava taşıtları yapımı, otomobil sanayisi, un fabrikaları, demir-çelik sanayisi.

Buffalo *(Albright-Knox Art Gallery of)*, Buffalo'da 1905'te açılan müze (ABD'nin üçüncü müzesi). Zengin koleksiyonlarında avrupalı (Gauguin'in *Sarı İsa*'sı) ve amerikalı sanatçıların çok sayıda resim ve heykeli bulunur.

BUFFALO BİLL (William Frederick CODY, —denir), amerikalı öncü (Scott yönetim bölgesi, İowa, 1846 - Denver 1917). Altına hücum olayına (1859), Ayrılık savaşı'na ve Cheyenneler ile Sioux'lar'a karşı girişilen askeri eylemlere katıldı. 1867 ve 1868'de, Kansas Pacific Railroad şirketi hesabına, demiryolu yapımında çalışan işçilere yiyecek sağlamak için buffalo avladı. Ned Buntline adlı hayali geniş bir romancı serüvenlerini efsaneleştirince, Batı'nın fethi sırasında yaşanan olayları yeniden canlandıran ve kendisinin de başoyuncu olarak katıldığı *Wild West Show* (Vahşi Batı gösterisi) adlı bir gösteri düzenledi.

BUFFET (Bernard), fransız ressam ve gravürcü (Paris 1928). Francis Gruber'in "mizerabilizm" akımı uzantısındaki resmi, hüzünlü bir dünya görüntüsü verir. Daha 1948'de ilgiyle karşılanmaya başlayan (Critique ödülü) tabloları yalın, keskin, biçimleri dikeyine çekiştiren siyah bir çizgiyle kurulmuştur. İlk çalışmalarında renk yok gibidir; sonrakilerdeyse çoğunlukla çiğ renkler kullanılmıştır. Buffet belirli konuyu yıl boyunca seri olarak ve büyük tuvaller halinde işlemeyi sever. Örneğin: *Tutku* (1951), *Peyzajlar* (1952), *Nü*'ler (1953), *Savaşın vahşeti* (1954), *Sirk* (1955), *Jeanne d'Arc* (1957), *Kuşlar* (1959) ve Arc şatosu capellasının (Bouches-du-Rhône) dekorları (1962), *Derisi yüzülmüş gövdeler* (1964), *Corrida* (1966), *Gemiler* (1972), *Dante'nin cehennemi* (1976) gibi başka seriler. Buffet'nin kitaplar için gravürleri,(Cocteau, Lautréamont, Cyrano de Bergerac), tiyatro dekorları ve kostümleri de vardır.

Buffet-Crampon, dilli üflemeli çalgı yapımevi. 1825'te BUFFET-AUGER tarafından kuruldu. 1830'da kuruluşun başına geçen oğlu 1836'da Bayan Crampon ile evlendi ve BUFFET-CRAMPON firmasını kurdu. 1850'de kardeşi Louis ve F. TOURNIER ile birleşerek fabrikasını Mantes-la-Jolie'ye taşıdı. 1865'te aile, kuruluşun yönetimini devretti. Firma önce anonim şirket, 1938'de de sınırlı sorumlu anonim şirket haline geldi.

BUFFETİNG a. (ing. *buffeting*, darbe, baskın). Havc. Genellikle sınır katmanın yerel ayrılmasından kaynaklanan, dümenleri, kuyruk takımlarını ve kanat uçlarını etkileyen aerodinamik kökenli titreşim. (Büyük uçuş açılarında buffeting, kanadın büyük bir bölümüne yayılabilir ve pilota perdövites kopmasının başlamak üzere olduğunu bildirir.)

BUFFO a. (ital. sözc.). İtalyan lirik tiyatrosunda soytarı rollerine çıkan şarkıcı.

BUFFON (Georges Louis LECLERC — *kontu*), fransız doğabilimci ve yazar (Montbard 1707 - Paris 1788). 1735'te, ingiliz Hales'in *Vegetable Staticks* adlı yapıtının çevirisini yayımladı. Bu kitabın başına eklediği giriş bölümünde deneysel bilimin temellerini açıklıkla ortaya koydu. 1733'te Fransa Bilimler akademisi'ne girdi, 1739'daysa, daha sonra Doğa tarihi müzesi'ne dönüştürülen ve bütün dünya bilginlerince gezilen krallık bahçesinin yöneticiliğine getirildi.

Bu dönemde *Histoire naturelle* (Doğa tarihi) üzerinde çalışmaya başladı. Bu yapıtın ilk üç cildi 1749'da çıktı ve yayımı 1804'e değin sürdü. (36 cilt: *Histoire de la Terre* [Yerkürenin tarihi], *Quadrupèdes* [Dörtayaklılar], *Oiseaux* [Kuşlar], *Suppléments* [Ek ciltler], bu arada *les Époques de la nature* [Doğa'nın dönemleri, 1778]). Yapıt büyük bir başarı kazandı. Bilimin bağımsızlığını savunan Buffon, fikirlerini, önceden oluşturulan kuramlara değil de deneysel olgulara dayandırmaya çalıştı. Linné'nin, sınıflandırmasına karşı çıkarak faz a sistematik olduğunu belirtti, hayvanların yapısının ve yaşama biçiminin titizce incelenerek betimlenmesi gerektiğini savundu. Yerkürenin ve yerbilim dönemlerinin oluşumu üzerine yaptığı inceleme-de *(Époques de la nature)*, evrenin yavaş bir değişimle oluştuğunu ve canlı türlerinin hep günümüzdeki gibi olmadıklarını ileri sürdü; böylece, deneyden çok sezgiyle, evrimci kuramlara öncülük etmiş oluyordu.

Buffon bilimin tanıtılmasına öylesine önem veriyordu ki, Fransız akademisi'ne kabul (1753) konuşması başlı başına bir üslüp incelemesi niteliğindeydi *(Discours sur le style)*. Ona göre, düşünce ve kuramların, özellikle bilim alanında, bireysel olmayan bir düşünce tabanı oluşturmalarına karşılık, üslup bu tabanı oluşturan zekânın kendisine özgü yapısını ortaya koyar: "Üslup insanın ta kendisidir".

BUFOGENİN B a. (fr. *bufogénine b*). Org. kim. Formülü $C_{24}H_{34}O_5$ olan ve çin kara kurbağası *Bufo asiaticus*'un toksininde bulunan aglükon. (Bufotalinle aynı fizyolojik etkiyi yapar.)

BUFONİDAE a. KARAKURBAĞASIGİLLER familyasının bilimsel adı.

BUFOTALİN a. (fr. *bufotaline*). Kim. Formülü $C_{26}H_{36}O_6$ olan ve avrupa kara kurbağası *Bufo vulgaris*'in toksininde bulunan aglükon. (*Bufogenin* B'nin asetillenmiş türevidir. Bufotalinden türeyen glikozitler, kalp kasılmalarını kolaylaştırır ve kalp ritmini yavaşlatır.)

BUG ya da **BATI BUG,** Beyaz Rusya ve Polonya'da ırmak; 810 km. Bug ırmağı Ukrayna'da, Lvov'un yakınındaki Podolya platosundan doğar, 80 km sonra Polonya sınırına ulaşır ve 300 km boyunca Beyaz Rusya-Polonya sınırını izler; Brest'in aşağı kesiminde Polonya'ya girer ve sağ kıyısından Narew'e kavuşur.

BUG ya da **GÜNEY BUG,** Güney Ukrayna'da Karadeniz'e dökülen ırmak; 860 km. Bug ırmağı, Ternopol'ün D.'sunda, Volinya ve Podolya platolarında doğar, K.-B.'dan G.-D.'ya doğru Dnyestr'e koşut olarak akar (sonra, aşağı kesiminde Dniepr'e kavuşur), Vinnitsa'yı aştıktan sonra *Nikolayev limanı*'na ulaşır.

BUGA, Kolombiya'da kent, Cali'nin K.'inde; 100 700 nüf.

BUGAA, esk. **Lafayette,** Cezayir'de kent, Stif'in (Setif) K.-B.'sında; 31 000 nüf. —Yakınında, Roma eskiçağından beri bilinen kaplıca merkezi.

BUGAKU a. (japonca sözc.). Gagaku müzikçilerince yapılan dans gösterisi. (VII. yy.'da Çin'den Japonya'ya geçen bu gösteri türü, maskeli ya da maskesiz olarak, Heian dönemi [IX. - XI. yy.] imparatorlarının sarayında çok tutuldu. Geleneği sürdüren bir gagaku topluluğu, günümüzde de Japonya dışında gösteriler sunmaktadır. Bu topluluğun her bir üyesi, yerine göre hem müzikçi, hem dansçı olarak görev yapar.)

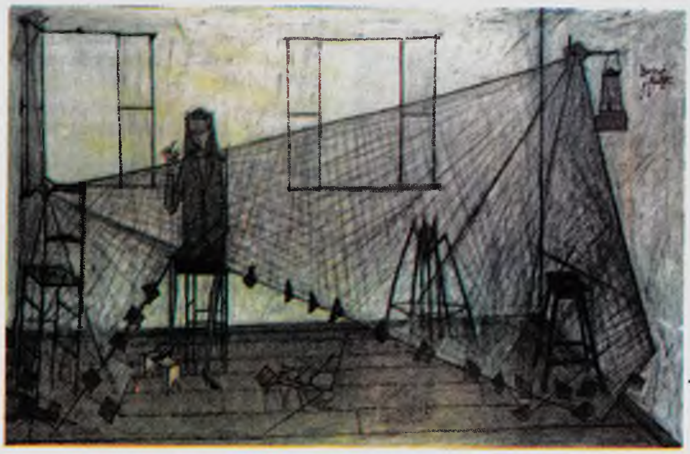
Bugaku, G. Balanchine'in geleneksel japon dansından esinlenerek hazırladığı koregrafi süiti. Müziğini Toşiro Mayuzumi, kostümlerini Karinska, dekorlarını David Hays hazırladı. İlk kez 1963'te New York'ta New York City Ballet tarafından sahne-

L.L.

Buffon'un François Hubert Drouais tarafından yapılan bir portresinden ayrıntı
özel kol.

Bernard **Buffet**
Ağ (1948). *Art moderne belediye müzesi, Paris*

Lauros-Giraudon

Larousse

iki kişilik yarış arabası **Bugatti** 35 B 1930 Monako Büyük ödülü'nde birinci *Henri-Malartre müzesi Rochetaillée-sur-Saône şatosu*

lendi. Başlıca yorumcular Allegra Kent ve Edward Villella idi. Aynı topluluk tarafından 1965'te Paris operası'nda yeniden sahnelendi.

BUGALET a. (bretonca sözc.). Denizc. **1.** Eskiden Bretagne'da yolcu ve yük taşımada kullanılan iki direkli küçük tekne. **—2.** Günümüzde, limanlarda barut, cephane ve mühimmat taşımada kullanılan genellikle iki direkli hizmet gemisi.

BUGARA, esk. **Rovigo,** Cezayir'de kent, El-Buleyde'nin K.-D.'sunda; 31 400 nüf.

BUGARUN burnu, Cezayir'in Akdeniz kıyısında, Skikda'nın K.-B.'sında burun; Kabilet el-Koll'ün kuzey ucunu oluşturur.

BUGAT çoğl. a. (ar. *bağî*'nin çoğl. *buğāt*). *Esk.* Serkeşler, isyancılar.

BUGATTİ (Ettore), fransız uyruğuna geçmiş italyan sanayici (Milano 1881 -Paris 1947). İlk arabasını 1898'de imal etti. Dietrich'in Lorraine'deki fabrikasıyla işbirliği yaparak 1907'de Molsheim'de bir fabrika kurdu. Birinci Dünya savaşı'nda, Alsace'ta işgal altındaki kuruluşlarını bırakarak Müttefikler'in hizmetine girdi. Savaş sonrası fabrikalarını yeniden Molsheim'da kurdu. Yarış motorları üstünde kompresörü ilk olarak denedi ve motoru aşırı beslemenin mutlaka yakıt tüketimine yol açmadığını kanıtladı. Bugatti fransız demiryolları için de benzinle çalışan ilk demiryolu araçlarını imal etti (1933).

BUGATTİ (Rembrandt), italyan heykelci (Milano 1885 - Paris 1916), Ettore Bugatti'nin kardeşi. Önceleri Rodin'in etkisinde izlenimci tarzda figürler ve hayvanlar yaptı (*Çıplak atlet*, 1907; *Hecin develeri*, alçı, 1905, Strasbourg modern sanat müzesi). 1910'dan sonra üslubu yalınlaştı ve kübizme yaklaştı (*Nübye aslanı*, bronz, 1911 salonu). 31 yaşında intihar etti.

BUGAY (Saim), türk heykelci (Mersin 1934). Sultanahmet ticaret lisesi ve İktisat fakültesi'ni bitirdikten sonra, 1962'de İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi heykel bölümü'ne girerek Şadi Çalık'ın öğrencisi oldu. Akademiyi bitirdikten sonra (1967) burslu olarak Paris'e gitti. Türkiye'ye dönüşünde, akademinin heykel bölümüne asistan olarak atandı (1974). Başlangıçta demiri işleyerek soyut heykeller yaptı; Avrupa'da iken daha değişik malzemeleri de denedi. Daha sonra, özellikle ahşap malzemeyle tek cepheli, bir modülün değişik şekilde yinelenmesiyle oluşmuş soyut heykeller üretti. 1969 Devlet resim ve heykel sergisi'nde heykel dalında birincilik ödülü aldı. 1980-1981'de İstanbul Üniversitesi cerrahpaşa tıp fakültesi çevre düzenleme ve Atatürk anıtını, aynı yıl başbakanlık binası girişindeki bronz Atatürk rölyefini gerçekleştirdi.

Saim **Bugay**'ın ahşap heykeli (1975)

BUGAY (Umur), türk senaryo, oyun ve gülmece yazarı (Ankara 1940). 1962'den başlayarak çeşitli topluluklarda sahneye çıktı. Oyunları Devekuşu kabare. Kent oyuncuları gibi topluluklarca sahnelendi. Gazete ve dergilerde mizah yazıları yazdı. 1976'da *İşte hayat* ve 1978'de *Çöpçüler kralı* ile Antalya film festivali'nde en başarılı senaryo yazarı seçildi. TV dizisi *Bizimkiler*'in senaryosunu yazdı.

BUGEAUD (Thomas Robert), **Piconnerie** markisi, **İsly** dükü, Fransa mareşali (Limoges 1784 - Paris 1849). 1815'te albaylığa yükseltildi, Conflans'ta (Savoia) bir avusturya birliğini bozguna uğrattı. 1836'da Cezayir'e gönderildi. Abdülkadir'i yendi ve Tafna antlaşması'nı imzaladı (1837). 1843'te mareşalliğe yükseltildi, Faslılar'a karşı İsly zaferini kazandı (1844). *la Guerre d'Afrique* (Afrika savaşı) [1839] ve *Réflexions et souvenirs militaires* (Askerlik ile ilgili anılar ve düşünceler) [1845] adlı iki yapıtı vardır.

BUGEMBE, Uganda'da kent; Jinja ile birlikte Jinja-Bugembe adında tek bir yerleşme alanı oluşturur; 46 900 nüf.

BUGENHAGEN (Johann), protestan tanrıbilimci, **Pomeranyalı doktor** denir (Wolin 1485 - Wittenberg 1558). Luther'in yakın arkadaşı. Lutherciliğin Kuzey Almanya ve Danimarka'da etkili bir propagandacısıydı. Tanrıbilim alanında tartışmalara yol açan yapıtlar verdi, Zwingli ile tartışmaya girdi.

BUGEY, Fransa'da; Ain *département*'ının güney-doğu'sunda bölge; Jura sıradağlarının Ain ve Rhône vadileri arasında kalan bölümünü içerir.

BUGGY a. (ing. sözc.). **1.** Eskiden kullanılan, iki tekerlekli, ince ve uzun kollu, üstü açık gezinti arabası. **—2.** Seri üretim otomobillerinin şasisiyle yapılan, açık bir plastik karoseri ve çok büyük tekerleklerle donatılmış, her türlü yola elverişli, gezinti aracı.

BUGİCE a. Sulavesi'nin (Celebes) güneyinde, Bugiler'in konuştuğu ve bölgede iletişimi sağlayan, Endonezya dil öbeğinden bir dil.

BUGİLER, Sulavesi'nin G.'inde yaşayan topluluk; sayıları 3 milyon dolayındadır. Başlangıçta buddhacı'yken XVII. yy.'dan başlayarak islamlaştılar. Korsanlık, ticaret, avcılık ve pirinç ekimi yaparlardı; birçok savaşçı krallık kurdular. XVIII. yy.'da Hollanda tarafından sömürgeleştirildiler.

BUGRAN a. (fr. *bougran; Buhara*'nın bozulmuş biçimi). Değişik dokumalara verilen ad.

—ANSİKL. Bugran başlangıçta, üretildiği kent Buhara'dan adını alan çok ince bir dokumaydı. XIV. yy.'dan sonra Avrupa'da taklitleri yapıldı; XVIII. yy.'daysa bugran astar olarak ya da giysilerin bazı bölümlerini kalınlaştırmak için kullanılan, çeşitli renklerde kenevirden yapılmış, kaba bir bez biçiminde yeniden ortaya çıktı.

BUGULA a. Kolonileri savunma (avikula), temizlik (vibrakulum) ya da yumurtaların olgunlaştırılması (ovisel) konusunda uzman bireyler kapsayan deniz yosunhayvanlarını içeren cins (*Ectoprocta* öbeğinin *Gymnolemata* sınıfı.) [Her loca ya da zooit bir kapakçıkla örtülür].

BUGULMA, Rusya'da (Tataristan Özerk Cumhuriyeti) kent, petrol üretilen Ural önülkesinde; 82 000 nüf. Metalürji.

BUGURUSLAN, Rusya Federasyonu'nda kent, Ural önülkesinde, Kuybişev'in K.-D.'sunda; 53 000 nüf. Petrol çıkartma ve arıtma merkezi.

BUGÜN a. **1.** İçinde bulunduğumuz gün: *Bugünün işini yarına bırakma* (atasözü). *O, bugün gelmez.* **—2.** İçinde yaşadığımız zaman, şu an, şimdi; günümüzde: *Bugünün Türkiyesi. Bugün için gerçekleştirilmesi olanaksız bir düş. Bugün artık her şey değişti.* **—3.** *Bugün yarın*, çok yakında, neredeyse, şu bir iki gün içinde: *Beklediğimiz para bugün yarın gelir.* ‖ *Bugünden tezi yok*, bir işin geciktirilmemesi, hemen yapılması gerektiğini belirtmek için kullanılır: *Bugünden tezi yok, gidip getireceksin onu.* ‖ *Bugünden yarına*, az bir zaman içinde: *Senin istediğin bugünden yarına olacak bir iş değil.* ‖ *Bugüne bugün*, "unutma ki", "şunu iyice bilmelisin ki", "bugünün ölçülerine ve koşullarına göre" anlamlarında kullanılır: *Bugüne bugün bunların amirisin sen.*

◆ be. **1.** İçinde bulunulan günde; son dönemlerde: *Bugün bana yarın sana* (atasözü). **—2.** *Bugün buldum, bugün yerim, yarına Allah kerim*, her gün kazandığını her gün harcayarak gününü gün eden, yarını düşünmeyen kimselerce söylenir. ‖ *Bugün dünden güzelsin dedik yine yaranamadık*, karşısındakinin hoşuna gidecek övücü sözler söyleyen kimsece, bu sözlerin etkisiz kalması durumunda söylenir. ‖ *Bugün peşin yarın veresiye*, satışın her zaman peşin para ile yapıldığını dolaylı biçimde belirten söz.

◆ **bugünler** çoğl. a. **1.** Yaşanmakta olan son günler, son dönem: *Bugünleri iyi değerlendirmek gerekir. Bugünlerde bir sıkıntısı var.* **—2.** *Bugünleri de mi görecektik?*, yaşanılan günlerin ne kadar zor, eskisine oranla ne kadar dayanılmaz olduğunu vurgulamak için söylenen yakınma sözü.

BUGÜNKÜ sıf. **1.** Yaşanmakta olan güne, döneme özgü şey, bugün ortaya çıkan, yapılan, gelişen olay, eylem, durum için kullanılır: *Bugünkü gazeteyi okumadım henüz. Bugünkü kazalarda ölenlerin sayısı. Bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir* (atasözü). **—2.** *Bugünkü günde*, şimdiki, içinde bulunulan zamanın bilinen koşulları altında: *Bugünkü günde kendi işini kendin yapacaksın.*

BUGÜNLÜK be. **1.** Bugün için: *Bugünlük çalışmalara son veriyoruz. Bugünlük bu kadar.* **—2.** *Bugünlük yarınlık*, doğumun ya da ölümün, yakınlığını vurgulamak için kullanılır: *Durumu çok ağır, bugünlük yarınlık.*

Bugyet üt-taleb fi târihi Haleb, İbnüladim diye tanınan arap yazar Kemalettin Ebülkasım Ömer bin Ahmet'in yapıtı. XIII. yy.'ın ilk yarısında yazılan yapıtta Halep kentinin coğrafyasına ilişkin bilgi verildikten sonra halife, sultan, emir, şairlerin yaşamöyküleri anlatılır. Kırk cilde yakın olduğu sanılan yapıtın, yazarının elyazısı ile yazılmış on cildi günümüze ulaşabilmiştir. (Bu ünlü yapıtın sekiz cildi Topkapı müzesi kütüphanesi, III. Ahmet böl. no. 2925'te; bir cildi Süleymaniye kütüphanesi, Ayasofya böl. no. 3036'da; bir cildi de Millet kütüphanesi, Feyzullah Efendi böl. no. 1404'te bulunmaktadır.)

BUĞABAY, akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın imamı (XV. yy.). Kırk bin baş mandası bulunduğundan bu adla anılırdı. Ermişliğine inanılmış bir kişi olarak Orumiye'deki türbesi sayılı bir ziyaret yeridir.

BUĞDAY a. **1.** Tohumu insan beslenmesinde, özellikle un ve ekmek yapımında kullanılan *triticum* cinsinden bir tahılın genel adı. **—2.** Aynı bitkinin başağından ayrılmış tanesi. **—3.** Eski bir ağırlık ölçü-

sü. (Miskalin yetmiş ikide biri, yaklaşık olarak gramın beşte biri.) —**4.** *Buğday benizli, tenli,* sarımtırak, açık esmer tenli kimse için kullanılır.

—ANSİKL. Buğdayın çiçekleri, çokçiçekli ve sapsız başakçıklardan oluşan bir başak halinde topludur. Meyvesi biraz uzunca, iki ucu yuvarlakça ve ortası uzunlamasına derin çizgili bir tanedir. Tanenin besidokusu unludur; embriyonu bir yanda diptedir. Kökleri saçak gibidir, içi boş ya da dolu uzun bir sapı ve sapın ucunda bir başağı vardır; yapraklar sapın üstündeki boğumlardan çıkar, sapı kın gibi sarar ve güdük bir dilcik taşır. Buğdaylar ılıman iklimi seven biryıllık bitkilerdir. Triticum cinsinden olan buğday türleri kromozom sayılarına göre üç katagoriye ayrılır: 14 kromozomlular *Triticum monococcum* (kaplıca) ve *T. spontaneum;* 28 kromozomlular *T. dicoccoides* (yabani gernik), *T. dicoccum* (gernik), *T. durum* (sert buğday), *T. turgidum*, *T. polonicum* (polonya buğdayı), vb.; 42 kromozomlular *T. vulgare* (yumuşak buğday), *T. spelta* (kırmızı buğday), vb. *T. sativum* (*T. vulgare*) 14 kromozomlu 3 yabani buğday türünün birçok aşamadan geçerek melezleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

• *Buğday tarımı. T. vulgare* (ekmek yapımında kullanılan yumuşak buğday) ve *T. durum* (özellikle irmik ve makarna yapımında kullanılan sert buğday) en çok ekimi yapılan buğday türleridir.

Buğdayın pek çok çeşidi vardır. Bunlar gelişme koşullarına özellikle almaşma ölçütüne göre (belli bir miktar soğuk yemeden, yani kış geçirmeden çiçeğe durma yeteneği) sınıflandırılırlar. Almaşma yeteneği çok değişiktir: kışlık buğday çeşitlerinde hiç yoktur, yazlık buğday çeşitlerinde en yüksek düzeydedir. Buğday çeşitlerini belirleyen daha başka ölçütler de vardır: soğuğa ve hastalığa dayanıklık; kardeşlenmeye yatkınlık; başak özellikleri; erken gelişme yeteneği; tane ya da tohum kalitesi (yemlik ya da ekmeklik buğdaylar), vb.

Buğdayın verimi, birim yüzeyde üretilen başak sayısına, her başaktaki tane sayısına ve tanelerin ortalama ağırlığına göre belirlenir. Yüksek bir verim elde etmekte belirleyici rol oynayan bu öğelerin birincisi çok çeşitli etmenlere bağlıdır: tarlaya atılan tohum miktarıyla ve bunların filizlenme koşullarıyla orantılı olan bitki sayısı, kardeşlenme oranı; ekinin olabildiğince erken boylanması, ekim tarihinin ve tohum çeşidinin etkisi ve kardeşlenme evresinde yeterince azot alabilmesi. Hasat edilecek başak sayısı bu birinci öğeye bağlı olarak az çok belli olur. Buna karşılık, her başaktaki tane sayısı büyüme, özellikle tane tutma sırasındaki beslenme koşullarına bağlıdır. Tane ağırlığı buğdayın çeşidine göre değişir, ama dolma evresinde ortaya çıkan ve tane dolgunluğunu zedeleyen afetler de az değildir: bitkinin yeterince su alamaması (iklimden ya da hastalıktan ileri gelir) ya da fotosentez yapamaması (yaprak hastalığı). Verimi etkileyen ve belirleyen bu değişik öğeler birbirini izler ve bazı ödünlemelerle dengelenir, ayrıca çiftçi ekim düzenini o yılki iklim koşullarına ve toprağın durumuna uyarlayabilir: ekime geç başlama halinde fazla tohum atılır; azotlu gübre atılması (atma zamanı) ve miktarı ekinin kıştan çıkış durumuna ve önceki yıl tarlaya ne ekilmiş olduğuna bakılarak ayarlanır; birtakım tarım koruma ilaçları da ekinin yabancı otlardan temizlenmesini sağlar. Son yıllarda asalak mantarlarla mücadele için kullanılan ilaçlar da giderek yaygınlaşmaktadır. Bütün bunların yanında, hastalıklara karşı dayanıklı çeşitlere yönelmek sağlıklı ekin elde etmek bakımından önemini korumaktadır. Ekilecek çeşidin seçimi yanma tehlikesini de azaltır (sap hastalıklarına direnç ve erken başaklanma).

• *Türkiye'de ve dünyada buğday üretimi.* Türkiye'de buğday, tarımsal üretimin ana direklerinden biridir. 1978-1984'te buğday ekim alanı ortalama 9 milyon hektarı geçiyor ve tahıl ekim alanlarının % 70'ini, tüm ekim alanlarının % 46'sını kapsıyordu. Üretim ise 20 milyon ton dolayındaydı. 1991-1992 rakamlarına göre, dünya buğday üretimi 545 milyon tonu buluyor ve başlıca üretici ülkeler şöyle sıralanıyordu: 1990'da eski sovyet ülkeleri 92,3 Mt buğday ürettiler (toplam üretimin % 20'si Ukrayna'ya, % 52'si Rusya Federasyonu'na aittir); ABD 74,5 Mt, Çin 96 Mt, Hindistan 49 Mt, Fransa 31,9 Mt, Kanada 31 Mt, Avustralya 14,7 Mt, Pakistan 14 Mt, İngiltere 14 Mt, Arjantin 12 Mt, İtalya 7,4 Mt, Almanya 4,1 Mt, Meksika 3,9 Mt.

Ülkelere ve tarım sistemlerine göre büyük değişiklikler gösteren buğday verimi, son yıllarda daha verimli buğday çeşitlerinin yaygınlaşması ve gübre kullanımının artması sayesinde önemli ölçüde arttı. 1969-1971 yılları arasında yaklaşık 1 520 kg/ha olan dünya ortalaması, 1990'da 2 580 kg/ha'a yükseldi. Bu konuda başı 6 490 kg/ha ile Fransa çekerken, Türkiye'de verim 2 118 kg/ha'a ulaşmıştır. 1989 yılında dünya buğday üretiminde 26 Mt'luk bir artış gözlendi ve üretim 537 300 Mt'a ulaştı. Bu miktarın % 70'lik bölümü (376 Mt) sekiz ülke tarafından karşılanır.

Dünyanın üçte birini oluşturan çok sayıda ülkede buğday açığı vardır; bu ülkeler buğday dışalımı yapmak zorundadır. Bununla birlikte, dünyanın en çok buğday satın alan ülkeleri de sanayileşmiş ülkelerdir: 1991-1992 sezonunda eski SSCB cumhuriyetleri 21 Mt, Çin 16 Mt, Mısır 6,2 Mt, Japonya 5,5 Mt, Brezilya 4,2 Mt, Güney Kore 3,9 Mt, Cezayir 3,3 Mt, İran 3 Mt, Endonezya 2,2 Mt, Irak 2,2 Mt, Pakistan 2 Mt, Fas 1,5 Mt, Yemen 1,4 Mt, Küba 1,3 Mt buğday satın aldılar. 1991-1992'de kötü hava koşulları Rusya buğday üretiminde % 40 azalmaya neden oldu. Ayrıca SSCB'nin yerini alan bağımsız devletler yeni bir dengeyi oluştururken, buğday üretimlerinde % 25 (28 Mt) oranında bir düşüş görüldü.

Buğday kurdu *(Curculio)*, Plautus'un komedisi (İ.Ö. 193'e doğr.). Asalak bir tip olan Buğday kurdu (Curculio), kibar fahişe Planesium'u bir kadın tüccarından satın almak isteyen dostuna yardım etmek için farfaracı bir askerin parasını aşırır. Pitoresk kişiler, ateşli diyaloglar ve şiirsel ritimlerin çeşitliliği yapıta büyük bir canlılık kazandırır.

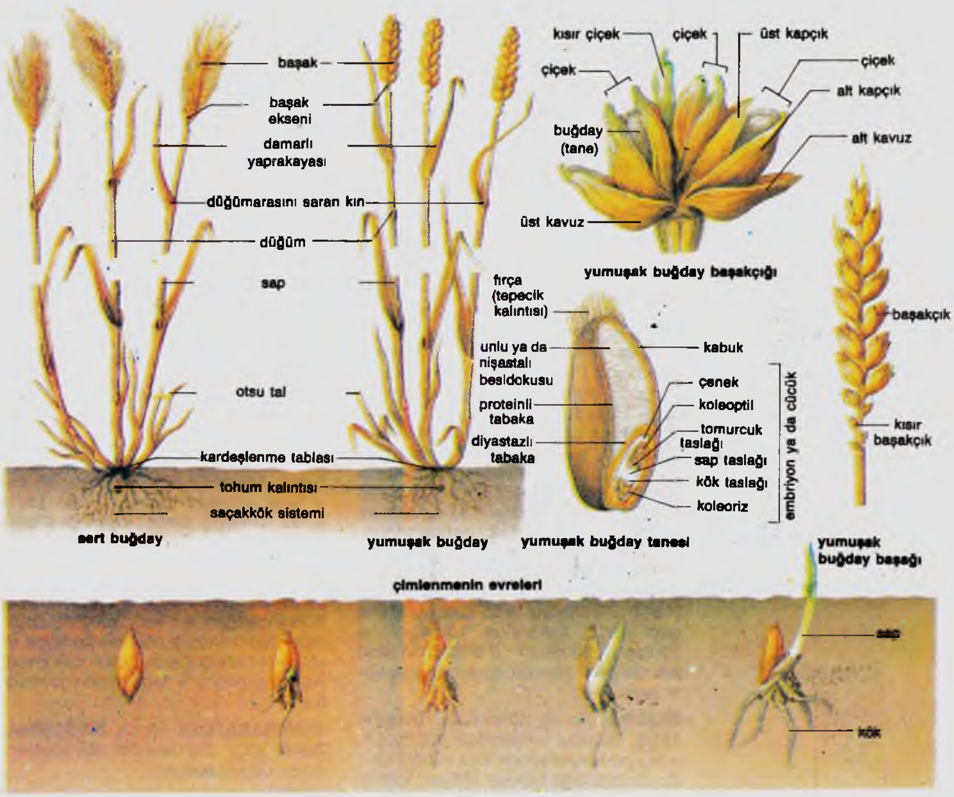

Bugyet ül-taleb fi târîhi Habel'den bir sayfa
Ali Emiri kütüphanesi, İstanbul

BUĞDAYBİTİ a. Başı siyah, gövdesi yeşil, tahıl tanelerine, makarna ve bisküvilere zarar veren böcek. (Boyu 2-3 cm kadardır. Bil. a. *Sitophilus granaria* ya da *Sitophilus granarus;* yarımkanatlılar takımı, hortumluböcekgiller familyası.)

BUĞDAYCIL a. Orta ve Kuzey Avrupa'da yaşayan, kışı geçirmek için yaptığı göç sırasında Türkiye'de görülen bir bülbül türü. (Bataklıkların, ırmakların kenarlarında, nemli yerlerde, sazlıklarda, patates ve pancar tarlalarında yaşar. Böcekler, larvalar, meyvelerle beslenir. Uzunluğu 14 cm kadardır. Bil. a. *Luscinia svecica cyanecula;* karatavukgiller familyası.)

BUĞDAYGİLLER a. Birçenekli bitkiler familyası. (6 000 tür; bil. a. *graminae;* kavuzlular takımı.)

—ANSİKL. Buğdaygiller, yalın şerit yapraklı bitkilerdir; yaprakların dip kısmı, sapı bir kın gibi sarar; sapların içi genellikle boştur. Çoğunlukla erdişi olan çiçekler-

sert **buğday,** yumuşak **buğday,** başak, başakçık, tane, çimlenme

de çanak ve taç yoktur. Çiçekler başak, salkım ya da talkım biçimindedir. Meyveler buğdaysıdır (tane); içinde besidokusu unlu bir tohum bulunur.

İnsana sağladığı ürünlerin niteliğinden dolayı, buğdaygillerin iktisadi değeri büyüktür. Tahılların çoğu bu familyadandır. Bunlar, büyük ölçüde nişasta içeren ve çeşitli un veren taneleri için yetiştirilir. Buğday, pirinç, yulaf, arpa, mısır, çavdar, darı bu familyanın başlıca temsilcileridir. Doğal otlakların büyük bir bölümünü buğdaygiller oluşturur. Yapay otlaklarda bunların yanı sıra, baklagillerden bazı bitkiler de yetiştirilir. Buğdaygiller hayvan beslenmesinde çok önemli rol oynar.

Buğdaygiller çayırlarda da büyük ölçüde yer alır. Bunlar çayır yumağı, tarakotu, tavusotu, salkımotu, kokuotu, çayır bromu ve özellikle çokyıllık çimdir (Lolium perenne); hatta çok nitelikli çayırlar elde edilmek istendiğinde genellikle yalnız bu çim kullanılır. Şekerkamışı *(Saccharum officinarum)* ile bambu da bu familyadandır.

Kimi botanikçiler, buğdaygilleri oymaklara ya da altfamilyalara ayırırlar: *bambusideae, oryzeae, panicoideae, pooideae,* vb.

BUĞDAYGÜVESİ a. Gövdesi ve arka kanatları siyah, ön kanatları sarımsı, ambarlarda tahıllara zarar veren böcek. (Boyu 6 mm kadardır. Bil. a. *Tinea granella* ya da *Nemapogon granellus.* Pulkanatlılar takımı, güvegiller familyası.) [Eşanl. EKİN AMBARGÜVESİ.]

BUĞDAYLI, Balıkesir'in Gönen ilçesine bağlı bucak; 3 596 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Buğdaylı,* 950 nüf. (1990).

BUĞDAYOTU a. Güney Avrupa'da, Doğu Asya'da ve Kuzey Afrika'da yetişen ve sert kılçıklı başağı olan otsu bitki (15 tür; bil. a. *aegilops;* buğdaygiller familyası).

BUĞDAYPASI a. **1.** Buğdaygillerde pas hastalığı yapan asalak mantar *(Puccinia graminis).* **—2.** Bu mantarın buğdaygillerde yaptığı hastalık. (→ PAS.)

BUĞDAYSI sıf. Biçimce ya da renkçe buğdayı andıran.

BUĞDAYSÜRMESİ a. **1.** Buğday başaklarında hastalık yapan asalak mantar *(Tilletia tritici).* **—2.** Bu mantarın yaptığı hastalık. (→ SÜRME.)

BUĞRA ya da **BUĞUR** (esk. türkç.). İki hörgüçlü erkek deve: *"Bin buğra getirin kim maya görmemiş ola"* (Dede Korkut XVI. yy.). *"Çatal örküçlü buğur develer Deşt-i Kerbelâ hadisesinde..."* (Evliya Çelebi seyahatnamesi, XVII. yy.).

BUĞRA (Mehmet Emin), doğu türkistanlı önder (Hotan 1901-Ankara 1965). Karakaş Oybağ yeni medresesi'ni bitirdi (1921). Aynı medresede müderrislik ve baş müderrislik yaptı (1924-1931). Doğu Türkistan'ı Çin egemenliğinden kurtarmak amacını güden direniş örgütünü kurdu. Silahlı bir ayaklanma sonucu Hotan'da kurulan Doğu Türkistan geçici Cumhuriyet'in başbakan ve başkomutanı oldu (1933). Bu ayaklanma başarısızlığa uğrayınca Hindistan'a sığındı (1934). Yurdu dışında savaşımını siyasi alanda sürdürdü. Çin Cumhuriyeti Kurucu meclis üyeliğine seçildi (1945), Çin'in Doğu Türkistan eyaleti ikinci valisi oldu. Çunkin'de "Altay", Urimşi'de "Erk" gazetelerini çıkarıp başyazarlığını yaptı. Çin Halk Cumhuriyeti yöneticileriyle anlaşmazlığa düşünce ülkesini bırakmak zorunda kaldı (1949). Türkiye'ye gelip türk uyruğuna geçti (1952). Ankara'da "Türkistan" ve "Voice of Türkistan" (Türkistan'ın sesi) adlı dergileri yayımlayarak başyazarlığını yaptı.

Tarık **Buğra**
Gelişim arşivi

BUĞRA (Tarık), türk yazar (Akşehir 1918). İstanbul Üniversitesi tıp, hukuk, edebiyat fakültelerinde kısa süreler okudu. Gazeteciliğe başladı; Milliyet, Yeni İstanbul, Haber, Tercüman gazetelerinde köşe yazarlığı yaparken, bir yandan da hikâye, roman, oyun türlerinde ürünler verdi. "Oğlumuz" adlı hikâyesiyle Cumhuriyet gazetesinin hikâye yarışmasında ikincilik ödülünü kazandı (1948). Hikâyelerinde kişilerin iç dünyaları, toplumsal koşulların kişiyi etkileyişi gibi sorunlar üzerinde durdu. *Oğlumuz* (1949), *Yarın diye bir şey yoktur* (1952), *İki uyku arasında* (1954) gibi hikâye kitaplarını yayımladığı dönemde çağdaşı toplumcu, ilerici yazarlarla aynı çizgideydi; zamanla geleneksel değerlere daha çok bağlı bir içeriği yansıtan ürünler verdi. "Bir roman yazarının bir bilim adamı gibi, tam o kadar objektif olması gerektiği"ni ileri sürerek insandan yola çıkmayı ve topluma yönelmeyi öngören anlayışını, "sanatta tek birim insandır; insanın mutluluğu, hürlüğü ve problemleridir; onun toplumla ve öteki insanlarla çelişkileri, çatışmalarıdır" diye özetliyordu. İlk romanı *Siyah kehribar*'da (1955) dikta yönetiminin özgür yaradılışlı insanlar üzerindeki olumsuz etkilerini anlattı. Daha sonraki romanlarından bazılarında türk tarihine yöneldi: *Küçük* Ağa* (1966), *Küçük Ağa Ankara*'da (1966) romanlarında Kurtuluş savaşı'nı, *Firavun imanı*'nda (1976) Sakarya savaşı ile yeni devletin kuruluşunu konu edindi. Osmanlı devletinin kuruluşunu *Osmancık* (1983) romanında anlattı. Cumhuriyet döneminde ilk demokrasi uygulaması sayılan Serbest fırka olayını *Yağmur beklerken* (1981) romanında ele aldı. Bunlar dışında tuluat oyuncusu halk komiği Naşit'in yaşamından bir kesit veren *İbiş'in rüyası* (1970 —TRT başarı ödülü—) ile *Dönemeçte* (1978), *Gençliğim eyvah* (1979), *Yalnızlar* (1981) romanlarını yayımladı. *İbiş'in rüyası* yapıtı sahne oyunu (1972), TV dizisi (1982) oldu; *Küçük Ağa* (1984) ve *Osmancık* (Kuruluş adıyla, 1987) TV dizisi haline getirildi. Ayrıca konusunu 1956 Budapeşte ayaklanmasından alan *Ayakta durmak istiyorum* (1966) ile İstanbul'a giden taşralı bir ailenin umutlarını yansıtan *Akümülatörlü radyo* (1980) gibi oyunları vardır. Köşe yazılarından bazıları *Gençlik türküsü* (1964), edebiyatla ilgili eleştiriler yazıları *Düşman kazanmak sanatı* (1979) adlı kitaplarındadır.

BUĞRAHAN, karahanlı hükümdarlarının çoğuna verilen unvan. —SATUK (Abdülkerim) [? 901 - ? 955], Bilge Kul Kadır Han'ın torunu, Bazır Arslan Han'ın oğlu. Babası ölünce amcası Kadır Han Oğulcak ile giriştiği mücadeleyi kazanarak tahta çıktı. Müslümanlığı ülkesinin resmi dini yaptı. —HARUN BİN MUSA (? - Koçkar 992), öncekinin torunu. İsficab'ı aldı, Maveraünnehir'e girdi ve Samaniler'in başkenti Buhara'yı ele geçirdi. Hastalanınca Semerkand'a çekildi. —MUHAMMET BİN YUSUF (XI. yy.). Babası Kadır Han'ın ölümünden sonra kardeşi Süleyman Arslan Han tahta çıktı, kendisi de "Buğrahan" unvanıyla Taraz ve İsficab kentlerini has olarak aldı. Ali Tigin'i Maveraünnehir'den çıkarmak için giriştiği mücadelede başarılı olamadı. Evlenmek istediği Gazneli Mahmut'un kızı kendisine verilmeyince Gazneliler ile arası açıldı. Kardeşine ve Gazneliler'e karşı Selçuklular ile anlaştı. Gazneli Mahmut'un gönderdiği imam Ebu Sadık Tebani'nin etkisiyle kardeşi ile barıştı. Maveraünnehir'de başlayan alevi ayaklanmasını bastırdı (1045). Daha sonra kardeşini tahttan indirerek yönetimi ele geçirdi. —EBU ALİ HASAN BİN ARSLAN HAN (öl. 1102/1103), kardeşi Tuğrul Kara Han'ın naibi olarak Kaşgar, Hoten ve Balasagun'da saltanat sürdü. 1070'te hükümdarlığını ilan etti. Ölümüne değin süren hükümdarlığı döneminde kültür etkinlikleri hızla çoğaldı. Yusuf Has Hacip *Kutadgu bilig* adlı yapıtını ona sunmuştur.

BUĞRASAMAK ya da **BUĞURSAMAK** gçz. f. Dişi deveden söz ederken, erkek deve istemek.

BUĞU a. **1.** Soğuk bir yüzeyde ince bir tabaka halinde yoğunlaşmış su damlacıkları katmanı: *Camlar buğulanmış, buğudan dışarısı görülmüyor. Buğu giderici.* **—2.** Gaz haline gelmiş su; buhar.

—Eczc. Bir ya da birçok uçucu etkin maddenin sıcak su içinde çözünmesi ya da dağılmasıyla elde edilen ilaç. || *Buğu çekme,* uçucu etkin maddelerle yüklü sıcak su buharını solunum yoluyla alma.

—Foto. *Buğu önleyici,* banyo lekesini önlemek ya da azaltmak için, izhar banyosuna katılan madde için kullanılır. (En yaygını potasyum bromür'dür.)

—Mutf. *Buğu kebabı,* kuşbaşı doğranmış koyun eti ve arpacık soğanını, kendi buğusunda pişirerek yapılan bir tencere kebabı.

BUĞUEVİ a. Mikroplu eşyanın buğudan geçirilerek temizlendiği yer. (Esk. Eşanl. TEBHİRHANE.)

BUĞULAMA a. **1.** Buğulamak eylemi. **—2.** Yemeği buğu ile pişirme yöntemi: *Buğulama yapmak.*

—Mutf. Yiyecekleri içine su koymadan kendi su ve buharıyla pişirme yöntemi; bu yöntemle pişirilmiş yemek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ted. Buğudan geçirme, buğuya tutma.

◆ sıf. ve a. Buğulama yöntemiyle yapılan yemek için kullanılır: *Buğulama balık. Hamsi buğulaması.*

—ANSİKL. Buğulama, çok kısık ateş üzerinde ve tencerenin kapağı hava almayacak biçimde sıkıca kapatılarak yapılır. Bu yöntemle pişen yiyeceklerde, oksidasyon yoluyla vitamin ve maden tuzları kaybı olmaz, öteki yöntemlerle pişirilmiş yiyeceklere oranla besin değeri daha yüksektir.

BUĞULAMAK g. f. *Bir şeyi buğulamak,* onu buğudan geçirmek; buğuya tutmak.

—Mutf. Bir eti, balığı ya da sebzeyi, kısık ateşte, az su ekleyerek kapalı bir kapta, kendi suyunu yitirmeyecek biçimde pişirmek.

◆ **buğulanmak** dönşl. f. **1.** Üzerinde buğu oluşmak: *Buğulanan camları silmek.* **—2.** Gözler sözkonusuysa, yaşarmak, dolu dolu olmak: *Eski günleri anımsadıkça gözleri buğulanırdı.*

◆ **buğulandırmak** ettirg. f. Buğulanmasına yol açmak.

BUĞULANDIRMAK → BUĞULAMAK.

BUĞULANMAK → BUĞULAMAK.

BUĞULU sıf. **1.** Üzeri buğu ile kaplanmış, buğulanmış: *Buğulu camlar.* **—2.** Dalgın, nemli göz için kullanılır: *Buğulu gözlerle uzun uzun baktı.*

—Seram. *Buğulu porselen,* pişme etkisiyle beyazlığı donuklaşmış porselen.

BUĞULU, Tunceli'nin merkez ilçesine bağlı Çiçekli bucağının merkezi; 594 nüf. (1990).

BUĞUR → BUĞRA.

BUĞURSAMAK → BUĞRASAMAK.

BUĞUZ → BUĞZ.

BUĞZ, BUĞUZ ya da **BIĞZA** a. (ar. *buğż*). *Esk.* **1.** Düşmanlık duyma, kin, nefret: *"Kıl muhabbet komşuya buğzunu at"* (Ahmedi, XVIII. yy.). **—2.** *Buğz etmek,* düşman olmak, nefret etmek.

BUH, BUHE a. (ar. *būh,* dişl. *būhe*). *Esk.* **1.** Çakır gözlü doğan. **—2.** Baykuş, puhu.

BUHAİ a. Romanya halk müziğinde kullanılan, at kuyruğundan yapılmış bir püskülle ovularak çalınan davul.

BÛHAMÂRA ya da **BÛHMÂRA** (Cilali bin İdris ez-Zerhuni el Yusufi, —'lı adıyla bilinir), Fas tahtı üzerinde hak iddia eden siyaset adamı (Cebel Zerhun 1865'e doğr. - Fas 1909). Berberi asıllı olduğu sanılır; Fas'ta mimarlık okudu, sonra sultanın Fas'taki halifesi Mulay Ömer'in kâtibi oldu, Ermiş olarak belli bir ün kazandıktan sonra sultan Abdülaziz'in ağa

beyi Mulay Muhammet ibn-ül Hasan olduğunu ileri sürerek tahtta hak iddia etti. Taza'ya yerleşti, sonra Doğu Fas'ı ayaklandırdı ve 1904'te Ucda'yı kuşattı. Kısa bir süre için cezayirli derviş Buemame' nin desteğini sağladı ve savaşımını birkaç yıl sürdürdü. Fakat Fas kentini alamadı, ordusu dağıldı ve 1909'da Sultan Abdülhafız'ın bir devriyesi (Mihelle) tarafından Rif'te ele geçirilerek idam edildi.

BUHANİFİYE, esk. **Bu Hanifiye el -Hammamet,** Cezayir'de kaplıca merkezi, Muveskar'ın (Maskara) B.'sında, Beni Şugran dağlarında; 11 000 nüf. —Uved el Hammam'da baraj (sulama için).

BUHAR a. (ar. *buḫar*). **1.** Bir sıvının buharlaşmasından ya da bir katının süblimleşmesinden kaynaklanan gaz. (Bk. *ansikl.* böl. Fiz.) **—2.** Kaynamakta olan bir sıvıdan çıkan su damlacıkları: *Elini buharla yakmak.* **—3.** Rutubetli bir şeyden ya da sudan ısı etkisiyle yükselen su damlacıkları; hafif sis, buğu: *Şabah vakti topraktan yükselen buhar.*

—Isıbil. *Buhar deposu,* yansımalı bir fırının üst bölümü. .—Bir kazanın ya da bir değiştiricinin üst bölümünde bir çıkıntı oluşturan ve buhar içinde sıvının sürüklenmesini önlemek için buhar alma borusunu, kaynar su yüzeyinden uzaklaştırmaya yarayan sığa. || *Buhar makinesi,* su buharının esnek kuvvetiyle devinen makine. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Vakumlu buhar,* sızdırmaz bir donanımda, atmosfer basıncının altında, 100°C'tan düşük bir sıcaklıkta tutulan buhar.

—Isıl mot. *Buhar tıkanımı,* bir motorda benzin pompasının, manifoldun ya da karbüratörün ısınmasından kaynaklanan beslenme bozukluğu. (Buhar tıkanımı, motorun yaydığı ısının ani artışıyla benzin buharlarının boruların üst bölümlerinde toplanıp bir buhar "tıkaç"ı oluşturmasından kaynaklanır.)

—Kim. *Buhar banyosu,* bir kaba konan bir maddenin çevresinde buhar (genellikle su buharı) dolaştırarak yapılan damıtma işlemi.

—Mad. oc. *Buharlı kömür,* buhar kazanında (buhar üretmek için) ya da termoelektrik santrallarda yakılabilecek nitelikte kömür. (KOK KÖMÜR'ün karşıtıdır.)

—Metalürj. *Buhar fazında metal kaplama,* VAKUMDA METAL KAPLAMA*'nın eşanlamlısı.

—Mutf. *Buharda pişirme,* besinleri kaynayan su üzerine oturtulan bir tencerede pişirme.

—Petr. san. *Buhar basıncı* ya da *gerilimi,* petrol ürünlerinin ayırtedici özelliği. ("Reid" buhar basıncı, standart bir bombada, belli koşullar altındaki bir petrol ürününün buharlarıyla gelişen ve milibar olarak gösterilen basınçtır; deneme sıcaklığı 37,8°C ve gaz hacmi ile sıvı hacmi arasındaki oran yaklaşık 4 olmalıdır.) || *Buharla kraking,* olefinleri ayırmak için bir petrol kesimine su buharı eşliğinde kraking uygulama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Termodin. *Buhar üretim grubu,* kazan (buharlaştırıcı), kızdırıcı, reküperatörler (ekonomizör, hava ısıtıcısı) ve bunların yan birimlerinden oluşan büyük, karmaşık buhar üreteci.

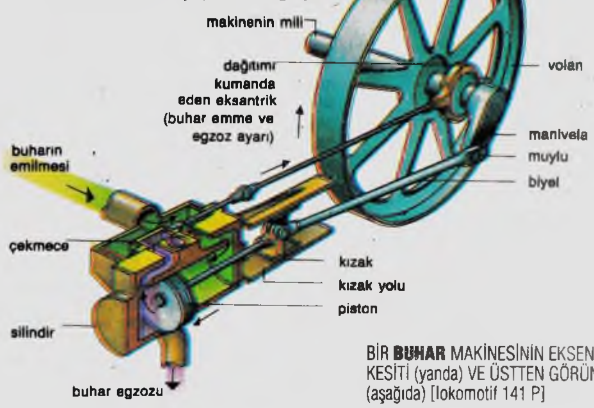
—Tıp. *Buhar banyosu,* yüksek sıcaklıkta su buharıyla dolu bir atmosferde bir süre kalma. (Sıcak su banyosu ile sıcak hava banyosu arası bir yöntemdir.)

—ANSİKL. Fiz. Bir sıvı ısıtıldığında buharlaşır. Arı bir cismin buharı, değişmez basınçta tutulursa sıcaklık buharlaşma süresi boyunca değişmez. Sıvı ile dengede olan buhara, doymuş buhar adı verilir. Buharın ve sıvının denge basıncı, doymuş buharın basıncıdır; belli bir cisim için, bu basınç sıcaklık yükseldikçe hızla artar. Gizli buharlaştırma ısısı denilen ve cisme sağlanan ısı, buharlaşmaya yol açar; bu ısı Clapeyron* formülüyle belirlenir. Ayrıca basınç çok yüksek olmadığında, bir katı da buharlaşabilir (bu olaya süblimleşme denir). Gaz denge halinde ve tek fazlı olursa buhar kurudur denir. Buharlaşma, birinci basamaktan bir faz geçişidir. (→ KAYNAMA.)

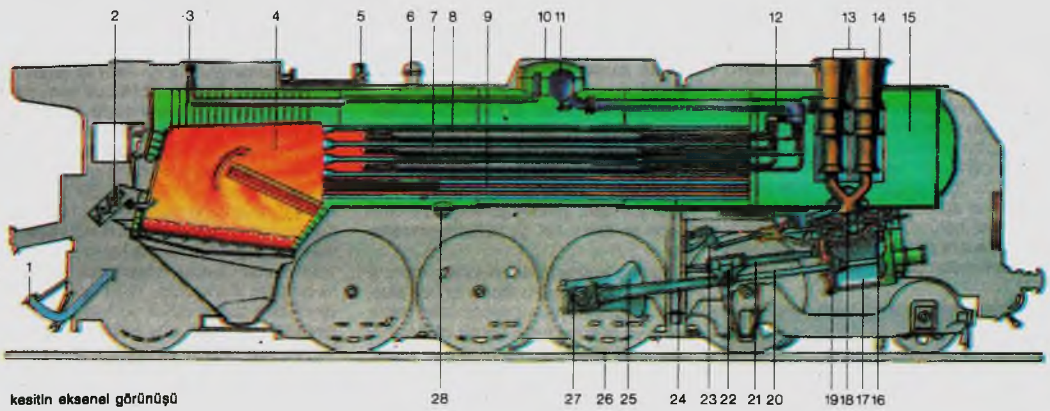
—Isıbil. *Buhar makinesi.* Yer yüzeyinde, buhar halinde bir damla su, sıvı hale oranla 1 700 kat daha büyük bir hacim kaplar; bu genişlemeden doğan kuvvet teknik alanda, sanayide ve denizcilikte devindirici güç olarak kullanılır. 100°C'ta su buharı, sıvı yüzeyine 1 barlık bir basınca eşdeğer ağırlık uygulayan hava kütlesinin yükselmesine yol açar. Buharın esnek kuvveti, sıcaklıkla birlikte hızla artar.

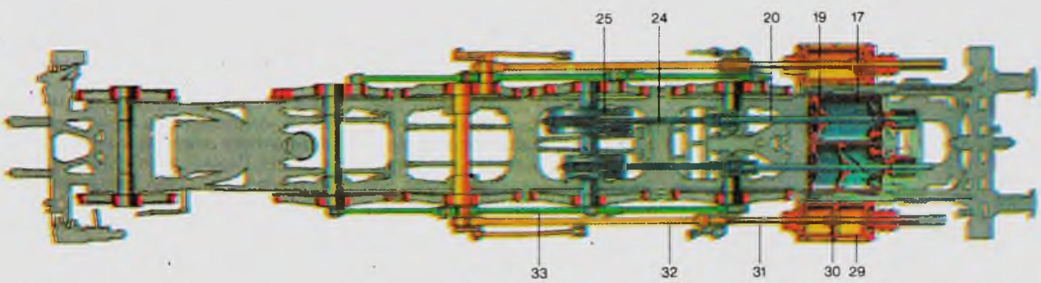
Buhar makinesinin yapımı, XVII. yy.'ın ilk yarısında Galilei, Torricelli, Otto von Guericke ve Pascal'ın çalışmalarıyla fizikte sağlanan gelişmelerin bir sonucudur: atmosfer basıncını tanıma, sıvı fazla gaz fazı arasındaki hal değişimlerinde ısının rolü vb. Huygens'in öğrencisi Denis Papin, bu olanakları, iki farklı yönde kullandı: Papin önce düdüklü tencerenin atası sayılan ve aynı zamanda yüksek basınçlı bir kazan oluşturan, basınçlı tenceresini yaptı; sonra buharın yoğuşumu sonucunda doğan vakumdan yararlandı ve böylece bir pistonu bir silindir içinde devindiren ilk kişi oldu. Savery'nin yaptığı (1698) ve günümüz pülsometresinin ilk örneği sayılan yükseltici makine uygulamada iyi bir sonuç vermedi. Buhar makinesinin sanayide kullanımı, 1712'de ingiliz Thomas Newcomen ile başladı. Newcomen, buharın yoğuşmasını silindir içine su püskürterek sağlıyordu; bu ise önemli ısı kayıplarına yol açıyordu. Bu nedenle James Watt bu eksikliği gidermek için 1765 ile 1766 arasında ayrı kondansörlü bir makine geliştirmeye çalıştı; sonuçta yakıt tasarrufu yaklaşık % 75'e ulaştı. Çabalarını sürdüren Watt, basit etkili bu makineyi, sanayide çok sayıda uygulama alanı bulan çift etkili makineye dönüştürdü. 1783'te Jouffroy d'Abbans, Lyon'da Saône nehri üzerinde başarılı bir buharlı gemi deneyi gerçekleştirdi; 1807'de ABD'de, amerikalı Fulton buharlı gemiyle ilk düzenli seferleri hizmete soktu. Buharlı lokomotif yapımını sağlayan

BİR **BUHAR** MAKİNESİNİN ÇALIŞMA ŞEMASI

BİR **BUHAR** MAKİNESİNİN EKSENEL KESİTİ (yanda) VE ÜSTTEN GÖRÜNÜŞÜ (aşağıda) [lokomotif 141 P]

1. Su besleme borusu;
2. Kömür besleme vidası;
3. Buhar alma borusu;
4. Ocak;
5. Düdük;
6. Güvenlik supabı;
7. Kızdırıcı öğeler;
8. Büyük duman boruları;
9. Küçük duman boruları;
10. Buhar deposu;
11. Regülatör;
12. Kızdırıcı toplayıcısı;
13. Çift baca;
14. Çift Kylchap egzozu;
15. Duman kutusu;
16. Dağıtım çekmecesi;
17. A.B. silindiri;
18. Egzoz borusu;
19. Piston;
20. A.B. piston çubuğu;
21. A.B. kızak yolu;
22. A.B. piston kızağı;
23. A.B. çekmecesinin kumanda kolu
24. Devindirici biyel;
25. Dirsekli dingilin karşı ağırlığı;
26. A.B. devindirici tekerleği;
27. A.B. devindirici biyel başı;
28. Kazan boşaltma kapağı;
29. Y.B. silindiri;
30. Piston;
31. Y.B. piston çubuğu;
32. Devindirici biyel;
33. Bağlantı biyeli.

(A.B.: alçak basınç;
Y.B.: yüksek basınç.)

borulu kazanı ise hemen hemen aynı dönemde Fransa ve İngiltere'de Marc Seguin ve Stephenson kullandı; Stephenson 1829'da *Rocket* adlı lokomotifiyle yüksek hızlı ilk makineyi gerçekleştirdi (56 km/sa).

Bir buhar makinesini besleyen buhar, "kazan" denen bir üreteçte üretilir; sonra, buhar gerçek anlamıyla motorda kullanılır ve nihayet atmosfere atılır ya da bir *kondansör'e* gönderilir. Emmeyi ve egzozu ayarlayan organların tümü, buhar dağıtımını sağlar.

Kazandan gelen basınçlı buhar gerek doğrudan almaşık devinimli pistonlu motorlarda, gerekse dolaylı olarak kinetik enerjiye dönüştürüldükten sonra buhar türbinlerinde kullanılır. Kazanların gelişimi, yüksek sıcaklıkta buhar kullanan yüksek basınçlı makinelerin yapımını sağladı. 1900'de kazanların güvenlik basınçları 8-10 bardan, 125 barı aşan bir düzeye çıktı. Kazandan çıkan gazların ısısını kullanan *ekonomizörler* ve ızgaraların altına sıcak hava üfleyen hava *ısıtıcılar'ı* geliştirildi. Mekanik ızgaraların, üfleme sisteminin, arıtmanın, denetim aygıtlarının yaygınlaşması, sanayide kullanılan kazanların verimini çok büyük ölçüde artırdı. En yüksek verimlere, kazanlarda ocağın yerini alan bir brülöre basınçlı havayla toz kömür püskürterek ve yapay çekme uygulayarak ulaşıldı.

• *Almaşık devinimli buhar makineleri.* Bu makineler, Watt'tan sonra ancak yüzyıl süren bir evrim sonucunda, yani 1880'e doğru aşağıdaki bütün temel özelliklerini kazandı: buhar girişinin erken kapanmasıyla bir tek silindirde ya da art arda birçok silindirde genişleme; regülâtörle buhar giriş süresini ayarlama; silindir çevresinde buhar zarfı kullanımı ve buharı kızdırma.

• *Pistonlu makine.* Yumuşak dökme demirden iki ya da üç segmanla donatılmış dökme demirden bir piston, iki ucu kapalı, sert dökme demirden bir silindir içinde devinir; piston kolu silindirin dibindeki bir *salmastra'*nın içinden geçer, bir *kızak* ve *kızak* yolları ile kılavuzlanır; piston kızağı biyel koluna, biyel de manivela muylusu'na eklemle bağlıdır; bir *volan* devinimi düzenler ve piston yolunun sonuna geldiğinde, her devirde iki kez oluşan ölü noktalardan geçişi sağlar.

Teksilindirli makineler 90°'lik açı yapan iki dirsekli bir krank miline çoğu kez çift bağlanır; bu bağlama biçimi, biyellerin her konumunda makineye yol verme olanağı sağlar ve volana gerek kalmadan dönmeyi düzenler.

• *Bileşik makineler.* Potansiyel enerjisinin tümünden yararlanmak için, buhar art arda, çapları gittikçe artan iki ya da üç silindire gönderilir: böylece bölümlü, yani çift ya da üçlü bir genişleme elde edilir.

• *Merkezi egzozlu makine'*de, buhar silindirin alt bölümünden girer ve genişlemeden sonra pistonun ortasında açılmış pencerelerden çıkar; pencerelerin açılıp kapanmasını dağıtıcı işlevi üstlenen piston sağlar. Dolayısıyla buhar doğrultu değiştirmeden silindiri geçer; bu yüzden bu makinelere *tekyönakışlı* makineler denir.

• *Salınan silindirli makineler'*de, biyel yoktur ve piston çubuğu krank miline eklemle bağlanır. Bu sonucu elde etmek için silindirin orta kısmında bir dönme ekseni oluşturan iki muylu yer alır. Buhar giriş ve çıkışı bu muyluların içinde bulunan kanallarla sağlanır.

Bu motorlar yalnızca düşük güçler için elverişlidir. Az yer kaplarlar ve yapımı ekonomiktir.

XIX. yy.'da çok büyük gelişme sağlayan almaşık devinimli buhar makineleri yavaş yavaş ortadan kalktı. Büyük güçler için, örneğin elektrik santrallarında bunların yerini buhar türbinleri aldı. Küçük ve orta boy sanayide ise içten yanmalı motorlar (özellikle diesel) ve özellikle elektrik motorları tercih edilmeye başlandı. Yalnızca özel hallerde, örneğin odun, kömür artıkları gibi ucuz yakıtlar bulunan ya da başka amaçlarla (ısıtma) buhar üretilen yerlerde, hâlâ pistonlu buhar makinelerine rastlanır.

—Petr. san. Petrokimyanın temel hidrokarbonları ham petrolde bulunmaz (olefinler, diolefinler) ya da çok düşük oranlarda yer alır (hafif aromatikler); dolayısıyla bu ürünler buharla kraking yöntemiyle üretilir. Bu yöntem ham petrolün bazı damıtma kesimlerini (nafta, mazotlar) ya da bazı doğal gaz bileşenlerini (etan, propan) su buharı eşliğinde, yüksek bir sıcaklığın (800°C) ve düşük bir basıncın (0,1 MPa) eşlenik etkisi altında katalitik olmayan bir bozundurmaya dayanır. İşlem, fırınlarda ısıtılan ve böylece saniyeden az bir zaman kesitinde ani ısıtma sağlayan küçük çaplı borulu reaktörlerde yapılır. Buharla kraking yöntemiyle elde edilen başlıca ürünler şunlardır: etilen, propilen, butenler, butadien-1,3 ve yüksek oranda aromatik hidrokarbonlar içeren bir benzin (bu bileşikten benzentoluen ve ksilenler özütlenir). Ayrıca buharla kraking yöntemiyle hafif gazlar (hidrojen ve metan) ve fırınları ısıtmada kullanılan ağır bir artık üretilir.

BUHARA a. Dokmc. **1.** Çözgüsü ikat tekniğiyle desenlendirilmiş ipek ipliklerden, atkısı pamuk ya da ipekten, bezayağı ya da saten örgüyle dokunmuş desenli kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Pamuk ipliğinden, bezayağı örgüyle dokunmuş, bir yanı zamklı bez. (Astarlık olarak kullanılırdı.)

—ANSİKL. Uygurlar döneminde Türkistan'ın Buhara ve Semerkand yörelerinde yapılan geleneksel bir dokuma, özellikle Buhara kentinde çok dokunduğundan bu kentin adıyla anılmıştır. Eski bir kumaş olmasına karşın, günümüze ulaşmış örneklerinin en eskisi XIX. yy.'a tarihlenmektedir.

Buhara kumaşlarda desenler, dokunmadan önce çözgü iplikleri üzerinde oluşturulur. Bunun için yapılacak dokumanın enine ve boyuna göre çözgü iplikleri hazırlanır, iki ağaç arasına paralel bir biçimde gerilir. Yapılması düşünülen desen, çözgüler üzerine çizilir, bundan sonra koyu renkten başlayarak boyama işlemine geçilir. Koyu renk alanları açık bırakılıp, kalan yüzey renk almasını önleyecek maddelerle (balmumu, kil, kaolen vb.) kapatılıp, boyaya batırılan kumaşın iyice renk alması sağlanır. Bu işlem, sırasıyla kapatılmış yüzeyler açılıp, öteki renk alanları koyudan açığa doğru boyanarak sürer. İşlem bittiğinde çözgü iplikleri üzerinde desen belirmiş olur. Daha sonra çözgü iplikleri top (yumak) haline getirilerek tezgâha çekilir ve dokuma işlemine geçilir. Çözgüde kullanılan iplikler ipektir. Son zamanlarda, suni ipek de kullanılmaya başlanmıştır. Bezayağı örgüyle dokunduğunda atkı ipliğinin de ipek olması gerekir. Saten örgüde ise atkı, pamuk ipliğinden olabilir. Buhara kumaşlarda kırık dimi (dörtlü çözgü sateni) örgüsü de kullanılabilir. Enleri genellikle 54-56 cm'dir. Tam ipekli türlerinde enleri 39-40 cm olanlara da rastlanmaktadır. Kumaş desenleri enine ve boyuna simetriktir.

Büyük Larousse

Buhara kumaşı
Topkapı sarayı müzesi

İpek ipliğinin çözgüde kullanılması güç olduğundan, dokuma sırasında rahat çalışılması amacıyla çözgü iplikleri haşılanır. Bu nedenle kumaşlarda hafif bir sertlik hissedilir. Buhara, geleneksel giysilerin vazgeçilmez kumaşlarındandır. Elbise, gömlek, ağır giysilere astar yapıldığı gibi perdelik ve döşemelik olarak da kullanılır.

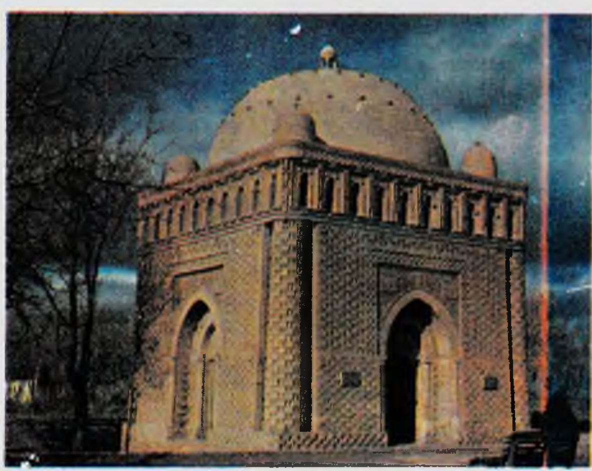
Uygurlar'dan sonra bu tekniğe, Selçuklular ve Osmanlılar'da görülen, farklı karakterde desenlerle dokunmuş kutnu*'larda rastlanmaktadır. Türkmen ve Yörükler arasında günümüzde de kullanılan buhara, Gaziantep yöresinde kutnu adıyla belirli bir oranda dokunmaktadır.

BUHARA, Özbekistan'da kent, geniş Zerefşan vahasının batı ucunda Kızılkum çölünün kenarında; 224 000 nüf. (1989). Eski bir vahanın en önemli kenti, kervan yolları üzerinde eski bir pazar yeri olan Buhara, bugün bir yönetim merkezidir: Kızılkum'daki kırsal bölgelerin büyük bölümü Buhara'ya bağlıdır. Dokuma sanayisi merkezi.

• TARİH. Buhara, Samaniler'in başkenti olduğu dönemde (874-999) çok önemli bir ticaret, kültür ve din merkeziydi. Karahanlılar'ın egemenliğinde siyasal bakımdan gerilemesine karşın, bir dinsel merkez olma özelliğini korudu. XII. yy.'da kente bir tür bağımsızlık kazandırmayı başaran Burhan ailesinden Sadr'lar tarafından yönetildi. Sadr'lar, 1141'de kenti ele geçiren putatapan Karahıtaylar ile iyi ilişkiler kurmayı ve yönetimdeki etkinliklerini sürdürmeyi başardılar. Sadr'ları ve kentin varlıklı sınıflarını hedef alan bir halk ayaklanmasının ardından, 1207'de Harizmşahlar'ın eline geçen kent, 1220'de Cengiz Han tarafından zapt edildi ve yağmalandı. Uğradığı yıkıma karşın, Cengiz Han'ın ardılı Ögedey döneminde kalabalık bir bilim merkeziydi. 1273'te İlhanlılar tarafından tahrip edildi ve halkı kılıçtan geçirildi. Bir süre boş kaldıktan sonra Kaydu'nun 1283'te yeniden kurduğu Buhara, Çağatay hanedanı ve Timuroğulları dönemlerinde eski siyasal önemini kazanamadı. Buhara Hanlığı'nın başkenti olarak önce Şeybaniler (1500-1599), daha sonra da Canoğulları (1599-1785) sayesinde yeni bir parlak dönem yaşadı. Mangıt sülalesinden hanlar (1785-1920), 1868'de rus himayesini kabul ettiler ve eylül 1920'de Kızılordu, Buhara Hanlığı'na son verdi. Ekim 1920'de kurulan Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti, 1924'te SSCB yönetiminin Orta Asya'da giriştiği düzenlemeler sırasında feshedildi.

• GÜZEL SANATLAR. Ortaçağ'daki görünümünü koruyabilen kentte, islam sanatının örneklerini oluşturan camiler, türbeler, medreseler, kapalıçarşılar ve evler bulunmaktadır. Samaniler dönemi Buhara'sı arap coğrafyacıların verdikleri bilgilerle ayrıntılarıyla bilinmektedir. Buna gö-

Buhara
Samani hükümdarı İsmail'in türbesi (907'ye doğr.)

S. Held

re kent, İç hisar ya da Eski hisar, Eski kent (Şehristan) ve Yeni kent kesimlerinden oluşuyordu. Buhara emirlerinin sarayının bulunduğu İç hisar'da, ayrıca Cuma mescidi vardı. Saray ve mescidin son kalıntıları kentin yeni surlarının yapımında kullanıldı (1164/1165). Kapalıçarşı'daki Yeraltı camisi eski bir ateşgede olup, islam döneminden önce yaptırılmıştı. İslam dönemi mimarlığının günümüze ulaşan en eski örneği, Samaniler'den İsmail bin Ahmet'in (öl. 907) türbesidir. Sasani ateşgedelerinin etkisini taşıyan yapı, kare planlıdır; duvarların sepet örgüsü biçimindeki tuğla düzenlemesi dikkati çeker. Her yönde sivri kemerli kapılar vardır. Ana mekân büyük bir kubbeyle örtülüdür. Köşelere de küçük kubbeler yerleştirilmiştir. Karahanlılar'dan Arslan Han tarafından yaptırılan Kelan minaresi'nin şerefe altındaki çini yazıtı 1127 tarihlidir. Ulu cami XII. yy.'da yaptırılmış, 1540'ta yenilenmiştir. Timurlu dönemi yapılarının en önemlilerinden biri, Bayan Kulu Han türbesi'dir (1395). Sırlı tuğla ve çini bezemeleri ilginçtir. Uluğ* Bey'in yaptırdığı Uluğbey medresesi 1417 tarihlidir. Mîr Arap medresesi (1535/1536) ve Abdullah Han medresesi XVI. yy. mimarlığının örnekleridir. Abdülaziz Han medresesi gibi XVII. yy. yapılarında bitkisel bezemelerde aşırılık göze çarpar. Buhara'daki anıtsal mimarlığın son örneği Niyaz Kul'un yaptırdığı dört kuleli medresedir (1807).

BUHARA HALK CUMHURİYETİ, Buhara Hanlığı çöktükten sonra Genç Buharalılar cemiyeti'nce kurulan ulusal hükümet (1920-1924). Kızılordu birlikleri Buhara Hanlığı'na son verdikten sonra çoğunluğu Genç Buharalılar cemiyeti üyelerinden oluşan yeni hükümetin topladığı kurultay (1 ekim 1920) yeni rejimin benimsendiğini ve SSCB ile sıkı dostluk ilişkileri içinde olunacağını onayladı. Yeni hükümet para basma hakkını koruyacak, ancak askeri güç Sovyetler'in elinde kalacaktı. Dört yıl sonra ortadan kaldırılan Buhara Halk Cumhuriyeti'nin toprakları yeni kurulan Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan SSC'leri arasında bölüştürüldü (1924).

BUHARA HANLIĞI, önce bağımsız (1500-1868), sonra Rusya'nın himayesinde (1868-1920) türk hanlığı. Şeybaniler (1500-1599), Canoğulları (1599-1785) ve Mangıt (1785-1920) hanedanından hanlar tarafından yönetildi. Şeybaniler'den Ubeydullah bin Mahmut ve Abdullah bin İskender, hanlığın merkezi Buhara'yı bir siyaset ve kültür merkezi durumuna getirdiler. 1599'da hanlığını ilan eden, anne tarafından Şeybaniler'in akrabası Baki Muhammet, Canoğulları hanedanını kurdu. Bu hanedandan Abdülaziz Han dönemi (1645-1680) hanlığın son parlak dönemi oldu. Ebülfaiz (1705-1747). Maveraünnehir'e giren Nadir Şah'ın yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı (1740-1747). Ebülgazi döneminde (1758-1785) hanlık içindeki nüfuzu artan Mangıtlar'ın reisi Masum Şah Murat, 1785'te hanlığı ele geçirdi. 1868'de, XIX. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak Orta Asya'da genişleyen Ruslar'ın himayesine giren Buhara Hanlığı, 1920'de Sovyetler tarafından ortadan kaldırıldı.

BUHAR-GRAFİK a. Fiz. Uzun dalga boyunda kızılaltı ışınları kullanarak, cisimlerin görüntülerini elde etme yöntemi; bir sıvının ya da bir katının buharlaşmasına dayanır.
—ANSİKL. Sıcak bir cismin, bir objektifçe verilen görüntüsü ya da incelenecek tayf, ince bir uçucu katı (kâfur, naftalen) ya da sıvı (alkol, parafin yağı) katmanıyla kaplı soğurucu bir levha üzerinde oluşur. Işınları soğuran levhada yörel ısınmalar ortaya çıkar ve bu ısınma buharlaşmaya yol açar. Uçucu katmandaki kalınlık değişimleri, girişim ölçümleriyle belirlenebilir. bu yöntemi, Güneş'in kızılaltı tayfını kaydetmek için F. W. Herschel tasarlamıştır.

BUHARİ a. (ar. *buhar* ve *-î*'den *buharî*). *Esk.* Duman bacası.

BUHARİ a Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BUHARİ (Abdullah) → ABDULLAH BUHARİ.

BUHARİ (Ebu Abdullah Muhammet bin İsmail bin İbrahim bin el-Mugire el-Cufi EL-), islam hadis bilgini (Buhara 810 - Harteng 870). İslam dünyasının en büyük, güvenilir ve ünlü hadis bilgini olarak kabul edilir. Dedelerinden el-Mugire, Buhara valisi Yeman el-Cufi'nin kölesiyken bu valinin etkisiyle müslümanlığı kabul ettiğinden el-Cufi nisbesini aldı. Buhari, erken gelişmiş bir zekâ ve olağanüstü bir belleğe sahipti. On bir yaşındayken hadis ile uğraşmaya başladı. Kısa süre sonra, hadis konusunda hocalarının yanlışlarını düzeltecek ölçüde bilgi edindi. On altı yaşında annesi ve kardeşleriyle birlikte hacca gitti (826). Bir süre Hicaz'da kalarak oradaki din bilginlerinden yararlandı ve hadis üzerindeki bilgisini daha da geliştirdi. Horasan'dan başlayarak Mısır'a kadar birçok islam ülkesini dolaşıp binden fazla kişiden hadis derledi. Nişapur'a dönüşünde, Kuran ile ilgili bazı görüşleri nedeniyle rafizilikle suçlanınca Buhara'ya gitmek zorunda kaldı. Buhara valisi Halit bin Ahmet ez-Zuhli, kitaplarını kendisine getirmesini ve çocuklarına özel ders vermesini istedi. Bu isteği kabul etmeyince kente alınmadı. Semerkand yakınlarındaki Harteng köyüne gitti ve orada öldü.
Buhari, on altı yıl süren yoğun bir çalışma sonucu 600 000 kadar hadis derledi; bunların içinden doğruluklarına inandığı 7 397'sini, *el-Câmi*ᶜ *üs sahih* adlı hadis dergisinde bir araya getirdi. Bu hadis dergisi, konularına göre 97 *kitap* ve 3 450 *bâb*'dan (bölüm) oluşur. Tekrar edilenler bir yana bırakılacak olursa, *el-Câmi*ᶜ *üs sahih*'teki hadislerin sayısı 2 762'dir. Hadisler, genellikle fıkıh ile ilgilidir. Ancak yaratılış, cennet, cehennem, peygamberler vb. ile ilgili olanları da vardır. Bu hadis dergisinin en iyi baskısı, Abdülhamit II'nin oluşturduğu bir kurul gözetiminde Mısır'da yapılanıdır. Bu yapıtla ilgili olarak birçok şerh yazıldı. Bunlar arasında el-Ayni, İbni Hacer el-Eskalani ve el-Kastallani'nin şerhleri anılmaya değer. *El-Câmi*ᶜ *üs-sahih*,türkçeye de çevrildi ve Diyanet işleri yayınları arasında çıktı (1928-1947). Buhari'nin bu ünlü yapıtı yanında, hadis derleyicilerinin yaşamöykülerini içeren *et-Tarih'ül kebir,* yine hadis ile ilgili *es-Sülâsiyyât, Edeb ül-müfred, ez-zü'afâ üs-sagir* ve kulların fiillerinin yaratılmış olduğunu savunduğu *Halku ef'âl il-ibâd* adlı yapıtları da vardır.

BUHARİ (Muhammet), nijeryalı subay (Daura, Kaduna, 1942). General Yakubu Govon'u deviren darbeye katıldı (1975). Ulusal petrol şirketi başkanlığı yaptı. Sivil yönetime geçilince orduya döndü (1977). 1983'te bir darbeyle iktidara geçti. İktisadi sorunları çözemeyince yeni bir askeri darbeyle iktidardan uzaklaştırıldı (1985).

BUHARİN (Nikolay İvanoviç), bolşevik iktisatçı ve militan (Moskova 1888 - *ay. y.* 1938). Rusya Sosyal demokrat işçi partisi Moskova komitesi üyesiydi. 1912 yılında Kraków'da Lenin ile tanıştı ve Viyana'da Stalin'in *Marksizm ve milli mesele* (Markizm i Voprosıy iyazıykozniya) [1915] adlı broşürünü yazmasına yardım etti. Troçki ile ilişki kurdu ve *Noviy Mir*'de yazılar yazdı. Şubat 1917'de Japonya üzerinden Rusya'ya döndü. Nisan tezlerini destekledi. 1917 aralığında Pravda'nın başyazarı oldu. On yıl süreyle bu görevde kaldı. Partinin kuramcısı olarak tanındı. Lenin tarafından, Preobrajenskiy ile birlikte *Azbuka Kommunizma*'yı (Komünizmin abecesi) [1919] yazmakla görevlendirildi. Bu yapıt 1920'de yalnız Buharin'in adıyla yayımlandı. 1920'de proletarya diktatörlüğü döneminin gerekliliğini ileri süren *Ekonomika Perehodgono Perioda*'yı (Geçiş dönemi ekonomisi), 1921'de de *Teoriya Istoriceskogo Materyalizma*'yı (Tarihi maddecilik kuramı) yayımladı. 1921'de sendikalar konusu tartışılırken, Troçki ile birlikte, sendikaların askerileştirilmesini savundu. Daha sonra, Rosa Luxemburg ve Tugan-Baranovskiy' nin tezlerine karşı *İmperialism and the Accumulation of Capital*'i (Emperyalizm ve sermaye birikimi). [1925; ing. çev.] yazdı. Lenin'in, vasiyetnamesinde "partinin gözbebeği" diye andığı Buharin, NEP' in beyni durumundaydı. 1928'de, NEP' ten vazgeçilmesi konusunda Stalin ile aynı fikirde olmadığını ortaya koyan bir makale yayımladı. Bunun üzerine yabancı ülkelerde görevlendirildi. 1933'te *İzvestia*' nın yöneticiliğine getirildi. Moskova davalarında başlıca sanık olarak suçlandı, ölüme mahkûm edilerek idam edildi.

Roger-Viollet (coll. Viollet)
Nikolay İvanoviç **Buharin** (1928'de)

BUHARKENT, Ege bölgesinde Aydın iline bağlı ilçe, 11 199 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi, Aydın'ın 71 km doğusunda *Buharkent* (esk. Burhaniye), 5 795 nüf. (1990).

BUHARLAMA a. Buharlamak eylemi.
—Tekst. İplikleri ya da dokumaları buharın etkilemesini amaçlayan sanayisel işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tekst. Buharlama, dokumaların terbiye işlemlerinde bir tepkenin etkisini hızlandırmak (örneğin oksijenli suyla ağartma), baskı yoluyla ya da fular makinesinde uygulanmış boyarmaddeleri iyice bağlamak için yapılır. Ayrıca çekim işleminden hemen sonra iplik makinesine gelen bobin halindeki ipliklerin bükümünü sabitleştirmek amacıyla da uygulanır.

BUHARLAŞABİLİRLİK sıf. İklimbil. Topraktan ya da bir su örtüsünden, yalnız bu yüzey üstündeki atmosfer sıcaklığı göz önüne alındığında, kuramsal olarak buharlaşabilen su yüksekliği. (Bu, bir bakıma potansiyel buharlaşmadır.)

BUHARLAŞMA a. Bir sıvının, yüzeyinden başlayarak buhara dönüşmesi. (Bk. *ansikl.* böl. Termodin. ve Camc.)
—Anal. kim. *Buharlaşma deneyi,* sıvılaştırılmış bir gazın, açık havada ve dereceli bir tüp içinde buharlaşmasını sağlayarak arılığını hızla belirleme. (Ticari bütanın en az % 95'inin + 1 °C'ta buharlaşması gerekir.)
—Çekird. fiz. Nükleer bir tepkimede oluşan bileşik bir çekirdeğin, bir ya da birçok parçacık (proton, nötron, α parçacığı) yayarak, iç uyarma enerjisini yitirme süreci.
—Fizyol. *Deride buharlaşma, akciğerde buharlaşma,* sıvı halindeki maddelerin deri ya da akciğer yoluyla gaz haline dönüşmesi. (Bu buharlaşmalar, vücut sıcaklığının ayarlanmasında ve sıcaklığın yükselmesine karşı savaşta etkili olur.)
—İklimbil. Suyun sıvı halden gaz haline geçmesi (su buharı). [Bk. *ansikl.* böl. İklimbil ve Hidrol.]
—Nük. müh. *Buharlaşma salınımı,* kaynar sulu bir reaktörde, suyun buharlaşması sırasında oluşan ve güç salınımlarına yol açan denetimsiz salınımlar.
—Petr. san. *Buharlaşma eğrisi,* bir petrol ürününü damıtmada, sıcaklığın artışına göre buharlaşma yüzdelerini belirten grafik gösterim.
—ANSİKL. Camc. Silisyum, germanyum, arsenik ve antimon gibi başka elementlerle birleşmiş kalkojenürlerin (kükürt, selenyum, tellür) vakumda buharlaşması, camsı ya da kristal yapıda, kalınlıkları mikrometre düzeyinde kaplama katmanları oluşturmaya yarar. Bu yapıların birinden diğerine geçiş, elektriksel ya da ısıl işlemlerle bölgesel ve tersinir biçimde elde edilebilir. Kaplamalar camsı olduklarında yarı-iletken, kristal olduklarında iletkendir. Bunlar, çok hızlı elektronik anahtarlama düzeneklerinin ve sayısal belleklerin yapımında kullanılır.
—Hidrol. Buharlaşma debilerin ve rejim-

lerin önemli bir etkenidir. Buharter* etkileriyle akış açığına neden olur; buna karşılık sızma suları er ya da geç akarsuya geri döner. Buharlaşma her şeyden önce sıcaklığa bağlıdır. Yüzey katmanının geçirimsizliği, engebenin yataylığı, hatta çok geçirgen toprakları bile doyuran ani sağnaklar buharlaşmayı artırır.

—İklimbil. Buharlaşma su örtülerinde (özellikle okyanuslar), daha düşük oranda nemli toprakta ve bitkilerde (terleme) gerçekleşir. Dolayısıyla buharlaşma daha genel bir kavram olan buharterın alanına girer. Buharlaşmanın ve buharterin etkenleri arasında kaynağın (altkatmandaki su) ve buhar birikim ortamının (atmosfer) olaydaki önemini ortaya koyar. Dalton yasasında bu kavramlar açıklanır; bu yasaya göre buharlaşma hızı $F-f$ ile orantılıdır (F, sıvı katmanının sıcaklığını karşılayan maksimum buhar gerilimi; f, sıvı üstündeki hava katmanının gerçek gerilimi). Suyun buharlaşması için çok güçlü bir dış ısıl katkı gerekir; çünkü su buhara dönüşmek için asıl enerji soğurur. Başlangıçta, suyun sıvı halden gaz haline geçişine, buharlaşan ortamın yüzeyinde bir buhar derişimi eşlik eder. Dolayısıyla buharlaşma, bu derişim havadaki derişimden daha güçlü olduğu ölçüde gerçekleşecektir (bu durum su buharının yüzeyden başlayarak azalan dikey gradyanına yol açar). Su buharının dikey akısı bir enerji akısıdır; çünkü buharlaşma sırasında soğurulan ısı enerjisi (bir gram suda yaklaşık 600 kalori) yoğuşma sırasında havaya geri verilir. Hava koşullarından kaynaklanan diğer etkenler, kaynak ile buhar birikim ortamı arasındakı ilişkilerin önemini gösterir: atmosfer ancak doygun değilse su buharı alır. Öte yandan rüzgârın hızı ve basınç buharlaşma olayında rol oynar. Devinen alçak basınç katmanlarının, yani güçlü rüzgârların ve alçak basınçların geçtiği okyanuslar üstünde buharlaşma çok etkilidir. Bu olayın nedeni doymamış havayı getiren rüzgârların buharlaşmayı kolaylaştırmasıdır. Kaldı ki buharlaşmanın bir gaz içinde ağır ağır, boşlukta ise hızla geliştiği bir gerçektir. Dolayısıyla atmosfer basıncı düştüğü ölçüde buharlaşma etkinlik kazanır. Bununla birlikte kimi çelişik etkiler birbirini yok ettiğinden coğrafik gerçek karmaşık sonuçlar doğurur. Nitekim rüzgârların güçlü oluşu ve basıncın düşüklüğü nedeniyle alçak basınç koşulları, buharlaşmayı kolaylaştırsa bile, belli bir süre sonunda bu koşullar doğurdukları önemli bağıl nemle bir kilitlenme etkisine yol açar. Öte yandan sakin bir hava getirmesine rağmen subtropikal deniz antisiklonları, yarattıkları çökme yüzünden önemli bir buharlaşma merkezi oluşturur.

Buharlaşma her ölçekte araştırma için Yer yüzeyinde oluşan önemli bir olaydır: Akdeniz ve subtropikal okyanuslar üstündeki yeğin buharlaşma (buhar alizelerle tropikallerarası yakınsama doğrultusunda taşınır); ormanların, bitkinin ve yaprağın sütündeki buharlaşma. Atmosfer suyu, yağmurlar, bulutlar vb. buharlaşma olayı ile açıklanır.

—Termodin. Bir sıvı, T_e kaynama sıcaklığının altındaki herhangi bir T sıcaklığında, üzerindeki p kısmi basıncı, p_v (T) *doymuş* buhar basıncından küçük olursa, kendiliğinden buharlaşır. Kapalı bir kapta, p basıncı buharlaşma oranında artar; bu basınç p_v değerine ulaştığında, sıvı ve buhar fazları dengelenir ve buharlaşma son bulur.

Buharlaşma hızı, sıvının sıcaklığı ve p_v-p farkı yükseldiği oranda artar.

Mikroskobik açıdan incelendiğinde, buharlaşma, kinetik enerjileri, dolayısıyla hızları en büyük moleküllerin, sıvı yüzeyinden ayrılmalarını karşılar; böylece buharlaşma, sıvı moleküllerinin ortalama hızının düşmesine, dolayısıyla sıvının soğumasına neden olur. Kimi soğutucular, bu soğuma biçiminden yararlanır.

BUHARLAŞMAK gçz. f. Buhara dönüşmek; yok olmak: *Alkol çok çabuk buharlaşır. Bir kabın içindeki suyun ne kadar buharlaştığını, önceki ve sonraki su düzeylerini ölçerek bulmak.* (Esk. eşanl. TEBAHHUR ETMEK.)

◆ **buharlaştırmak** ettirg. f. Buhara dönüştürmek, gaz haline getirmek.

—Fiz. Bir cismin buharlaşmasını sağlamak.

BUHARLAŞMAÖLÇER a. Meteorol. Serbest su yüzeyinden buhar biçiminde atmosfere yükselen su miktarını ölçme aygıtı. (Eşanl. EVAPOROMETRE.)

—ANSİKL. Buharlaşmaölçerlerin birçok türü vardır: toprağa gömülen ya da su üstünde yüzen değişik boylarda su dolu kaplar; gözenekli porselenden aygıtlar; emici kâğıt fitilli aletler. Bütün aygıtlarda belli bir sürede depoda kalan su tartılarak ya da ölçülerek yiten su miktarı hesaplanır. Bununla birlikte, buharlaşma, yüzeyin niteliğine ve çevre koşullarına bağlı olduğundan, buharlaşma yüzdesi ölçümleri, ancak özdeş aygıtlarla elde edilirse karşılaştırılabilir.

BUHARLAŞMAÖLÇÜM a. Buharlaşma miktarını ölçme işlemi.

BUHARLAŞTIRICI a. Fiz. Bir sıvıyı buharlaştırmaya yarayan ısı değiştiricisi ya da kap.

—Kim. müh. Bir çözeltinin uçucu bileşenini (su, eter), genellikle ısı ve düşük basınç altında buharlaştırarak, uçucu olmayan ya da çok az uçucu bileşenlerini derişirmeye yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Petrokim. Sıcak bir ürünü ani basınç azalmasıyla buharlaştıran aygıt. (Bu aygıt, tablalar üstünde buharlaştırma alanı bulunan bir kolondur.)

—Soğut. san. Bir soğutma devresinde soğutucu akışkanın, soğutulan ortamdan ısı alarak buharlaşmasını sağlayan ısı değiştiricisi. (Eşanl. EVAPORATÖR.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Kim. müh. Eskiden sulu çözeltiler açık havada geniş kazanlarda ısıtılarak deriştirilirdi; günümüzdeyse bölümsel vakumla çalışan buharlaştırıcılarda gerçekleştirilir. Buharlaştırıcılar düşük debilerde yalın etkili, büyük debilerdeyse çoğul etkili aygıtlardır.

Yalın etkili bir buharlaştırıcı, düşey, metal bir silindirden oluşur. Silindirin alt bölümü, bir boru demetiyle donatılır ve demet çevresinde buhar dolaşır. Isıtma, sıvının bir bölümünü buharlaştırır: oluşan buhar, bir yoğuşturucuda (barometre yoğuşturucusu) sıvılaştırılarak gereken vakum sağlanır. Yoğuşmayan hava ve gaz, havalı bir pompa ya da bir püskürtücü ile uzaklaştırılır.

Çoğul etkili buharlaştırıcılar, değişik kaynama sıcaklıklarında ve farklı basınçlar altında çalışan birçok buharlaştırıcıdan oluşur. Bu sistem, bir buharlaştırıcıdan elde edilen buharın, bir diğerini ısıtmada kullanımını sağlar. Bu aygıtların düşen akılı, yükselen akılı, düşen ve yükselen akılı türleri vardır. Buharlaştırıcılar derişik süt, derişik meyve suları, domates salçası üretiminde, şekercilikte şurup elde etmede ve çeşitli kristalleştirme işlemlerinde kullanılır.

—Soğut. san. Buharlaştırıcılar soğutucu akışkanla beslenme biçimlerine, yapılarına ya da soğuttukları ortamın niteliğine göre adlandırılır. Birinci grupta kızdırmalı, daldırmalı ve pompayla beslemeli buharlaştırıcılar yer alır; ikinci grupta serpantinli, çok borulu buharlaştırıcılar sayılabilir; üçüncü grupta ise doğal ya da yapay taşınımlı hava soğutucuları, daldırmalı ya da sellenmeli sıvı soğutucuları bulunur.

BUHARLAŞTIRMA a. Buharlaştırmak eylemi.

—Fiz. Bir sıvı ya da bir katıyı, gaz ya da buhar haline dönüştürme.

—Kim. müh. ve Bes. san. Bir ürünün yapısında yer alan su ya da uçucu bir başka bileşiği, ısı ya da düşük bir basınç altında gidererek yapılan deriştirme işlemi.

—Petrokim. *Ani buharlaştırma,* basınç altında aşırı-ısıtılmış bir ürünü, ani genişlemeyle kısmi buharlaştırma.

BUHARLAŞTIRMAK → BUHARLAŞMAK.

BUHARLAYICI sıf. Buhar haline getiren cisim, madde, vb. için kullanılır.

BUHARLI sıf. **1.** Buhar gücüyle çalışan: *Buharlı gemi**, *buharlı lokomotif**. **—2.** Buhar oluşturan.

—Ev eşy. *Buharlı ütü* → ÜTÜ.

BUHARLIK a. Tıp. Radyoaktif ya da kükürtlü kaplıca sularının bulunduğu yerde yapılan yeraltı odası ya da hamamı. (Hastaların kaplıca gazlarından ve buharlarından oldukları yerde yararlanma olanağı sağlar.) [Eşanl. VAPORYUM.]

BUHARÖLÇER a. Belirli bir sürede buharlaşan sıvı miktarını ölçmeye yarayan aygıt.

BUHARÖLÇÜM a. Bir sıvının çıkardığı buhar miktarının ölçümü.

BUHARTER a. (*buhar* [*laşma*] ve *ter* [*leme*]'den). Topraktan ve su yüzeylerinden buharlaşma ve bitkilerden terleme yoluyla çıkan su miktarı.

—ANSİKL. Buharlaşmaya sıkı sıkıya bağlı olan buharter, sıvı halindeki suyun buhara dönüşmesiyle soğurulan enerjinin havaya aktarılması biçiminde bir enerji akışıdır.

Topraktan ve su yüzeylerinden buharlaşma yoluyla ve bitkilerin terlemesiyle ortaya çıkan buhar, yerin atmosfer yararına kaybettiği gerçek su miktarıdır ve GBT simgesiyle *(gerçek buharter)* belirtilir. Buna göre buharlaşma yağışlarla ve su kaynaklarıyla (yerüstü ve yeraltı su kaynakları) beslenir. Ama besleme optimum düzeyde olmayabilir. Optimal olması için potansiyel buharterin de katılması gerekir. *Potansiyel buharter* (PBT) sürekli olarak ve yeterince suyla beslenen bitki örtüsünün atmosfere saldığı toptan su miktarını gösterir. GBT ve PBT ölçülebilir (buharterölçer, lizimetre). PBT ayrıca formüller yardımıyla da hesaplanabilir. Bu formüllerin en çok bilinenleri Thornthwaite, Penman, Turc, Brochet ve Gerbier formülleridir. Bir yerde ve belirli bir süre PBT, GBT'yi aşarsa su gereksinimi yeterli değil demektir. Sıcak çöllerde PBT çok yüksektir; birkaç metreyi bulur (buharlaşabilecek su tabakasının kalınlığı), oysa GBT çok düşüktür. Ekvator ormanlarında PBT, GBT'ye eşittir. Buna göre, GBT ile PBT arasındaki oran $\left(\frac{GBT}{PBT}\right)$ bir iklim göstergesi sayılabilir.

Buharter doğayla ilgili birçok olgunun bilançosunda yer alır. Güneşten gelen ışın enerjisi belli bir yerde belli bir süre toplandığı zaman yeryüzüne (toprak, deniz) ve atmosfere yayılır. Yayılma ısıl bilanço denklemine göre gerçekleşir: $Q = Q_s$ (toprağı ve okyanusu ısıtan ısı akımı) $+ Q_c$ (atmosferi ısıtan duyulur ısı akımı) $+ QL$ (buharlaşmadan dolayı atmosfere giren gizli ısı akımı): burada, QL, GBT'nin ısıl ifadesinden başka bir şey değildir. Yağışlar (Y) yere inince akarsular (D), yeraltı suları (ΔR) ve buharter (GBT) arasında dağılır. Bu durumda temel hidroloji bilançosu

$$(Y = D + \Delta R + GBT)$$

akarsulara karışmayan gerçek buharteri de kapsar. Sonuç olarak su bilançosu hidroloji bilançosunun bir bölümünden başka bir şey değildir (toprakta biriken suyun yalnız bir bölümünü, yani yüzeysel ya da tarımsal suları içerir ve akan suları içermez; dolayısıyla hidrolojik bilançoda yer alan yağmurların bir bölümü anlamına gelir) ve o da $\frac{GBT}{Y} = \Delta R + GBT$ formülüyle belirlenir.

İklim özelliklerini ($\frac{Q_c}{QL}$ ya da Bowen

oranı, GBT'nin ısı cinsinden ifadesi olan QL ile birlikte iklimlere göre nem oranını belirtir), akıntı eksikliğini ya da tarım bitkilerinin durumunu saptamaya yarayan GBT'nin, su bilançosunda ne kadar önemli bir yer tuttuğu bu denklemde kolayca görülür.

Bû Hase, Abu Zabi petrol yatağı; Cebel Zenne'ye boruhattıyla bağlanır.

BUHAYRE a. (ar. *buhayre*). *Esk.* Küçük deniz, göl.

BUHAYRE, Mısır'da il, Aşağı Mısır'da, Nil'in batısında ve İskenderiye'nin G.'inde; 10 130 km²; 3 257 168 nüf. (1986). Merkezi *Damanhur*. Pamuk tarımı.

BUHE → BUH.

BUHL ya da **BUHÛL** a. (ar. *buḫl, buḫul*). *Esk.* Cimrilik, pintilik, hasislik.

BUHL (Vilhelm), danimarkalı siyaset adamı (Fredericia 1881-Kopenhag 1954). Stauning'in sosyalist hükümetinde maliye bakanlığı yaptı, Stauning'in 1942'de ölmesi üzerine onun yerine başbakanlığa getirildi. Alman işgal yetkililerine karşı daha sert bir tavır takınınca, Almanlar'ın isteğiyle görevden uzaklaştırıldı ve yerine Scavenius getirildi. 1945'te Danimarka'nın kurtuluşundan sonra yeniden hükümet başkanı oldu, ancak aynı yıl iktidardan düşürüldü.

BUHL (Hermann), avusturyalı dağcı (İnnsbruck 1924 - Çogolisa, Karakurum, 1957). Tek başına ve zor koşullar altında, Nanga Parbat (1953) ve Broad Peak'e (1957) tırmandı.

BUHMARA → BUHAMARA.

BUHRAN a. (ar. *buhran*). **1.** Hastalığın tehlikeli dönemi; nöbet, kriz. **—2.** Ruhsal gerginlik, bunalım: *Buhran geçirmek.* **—3.** Toplumsal düzeni etkileyen gerginlik, bunalım: *Kabine buhranı. Ahlak buhranı.* **—4.** Bir şeyin toplumsal sorunlar yaratabilecek ölçüde kıtlığı, yokluğu; sıkıntı: *Kömür buhranı.* **—5.** *Buhran-ı asap,* sinir krizi (esk.). || *Buhran-ı vükela,* kabine buhranı (esk.).

—Kamu mal. *Buhran vergisi,* 1929 iktisadi buhranının Türkiye'de de devlet gelirlerinde yol açtığı azalmayı gidermek için, 1931 yılında kazanç vergisine zam biçiminde eklenen vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. *Buhran vergisi,* resmi ve özel kuruluşlarda ücretli ve maaşlı olarak çalışanlardan ve daha sonraları öteki kazanç vergisi yükümlülerinden değişik oranlarda alınmıştır (% 10-24). Türkiye'de, 1929 buhranının etkileri 1933 yılında bitmesine karşın *İktisadi buhran vergisi,* 1951 yılına dek yürürlükte kalmıştır. Aynı yıl gelir vergisinin uygulamaya girmesiyle, adı geçen vergi ücret ve kazançlar üzerinden kaldırılmışsa da, bina vergisine ek bir vergi olarak sürdürülmüş, daha sonra bu da yürürlükten kaldırılmıştır.

BUHRANLI sıf. Bunalımlı, sıkıntılı.

BUHT ya da **BUHTİ** a. (ar. *buḫt, buḫti*). *Esk.* İki hörgüçlü deve.

BUHTİ → BUHT.

BUHTURİ (Ebu Ubade el-Vehid bin Ubeydullah), arap şair ve şiir derleyici (Menbic 821 - *ay. y.* 897). Tay kabilesinden Buhtur boyundandı. Şairliğe kendi kabilesini öven şiirler yazarak başladı. Dost olduğu Ebu Tammam ile birlikte Bağdat'a geldi. Feth bin Hakan aracılığıyla halife Mütevekkil'in saray şairi oldu (848). Mütevekkil ve Feth bin Hakan'ın öldürülmeleri üzerine Menbic'e çekildi. Halife Muntasır'a yazdığı bir kasideyle yeniden ortaya çıktı. Mu'temid döneminde (870-892) çıkarılan vergiler sonucu servetini yitireceği korkusuyla Irak'tan ayrılarak Humaraveyh bin Ahmet bin Tulun'un sarayına girdi. Oradan doğduğu Menbic'e döndü ve burada öldü.

Arap edebiyatında Ebu Tammam ve el-Mütenebbi ile birlikte Abbasiler döneminin en büyük şairlerinden sayılan Buhturi, bu alanda yeniklasik edebiyatın temsilcisi sayılır. Şiirlerinde saraya kapılanmadan önce çöl yaşamıyla, daha sonra saray yaşamıyla ilgili konuları işledi. Yaşamının son yıllarını başta halife olmak üzere, birçok devlet adamı hakkında övgü (kaside) ya da ağıt şiirleri yazmakla geçirdi. Başlangıçtaki kasidelerin nesip bölümünde, benzerlerinde olduğu gibi Hind adlı bir sevgiliden söz ederken sonrakilerinde onun yerini Halep'te gördüğü gerçek sevgilisi Alva bint Züreyka adlı bir kadın aldı.

Birçok tarihsel olay ve kişilere telmihi içerdiği için de önemli olan *Divan*'ı basılmıştır (İstanbul, 1882). Ayrıca arap şiirinden seçmeleri içeren antoloji niteliğinde bir de *Hamâse*'si (Leiden, 1909) vardır.

Üstat olarak tanıdığı Ebu Tammam ile kendi şiirleri, es-Suli'nin *Abbârû Ebi Tammâm* ve el-Amidi'nin *el-Muvâzene beyne Ebû Tammâm ve'l-Buhturî* adlı yapıtlarda değerlendirilmiştir.

BUHÛL → BUHL.

BUHUR a. (ar. *baḫr*'dan *baḫūr*). Dinsel törenlerde, cami, kilise vb. tapınaklarda yakılarak etrafa güzel ve hoş kokular yayan kokulu ağaç kabukları vb. maddeler; tütsü.

—Folk. *Buhur suyu,* sarı sandal, buhurumeryem (siklamen), ödağacı ve aselbent karışımının suda kaynatılmasıyla elde edilen gülsuyu gibi koku verici su. XVIII. yy. başlarından itibaren Topkapı sarayı'nda bu sudan hazırlanır, Ramazan ayında başta padişah olmak üzere devlet ileri gelenlerine dağıtılırdı.

BUHURCU a. Tütsü satan kimse.

BUHURDAN a. (ar. *buhūr* ve fars. *-dān*'dan *buḫūrdān*). İçinde buhur yakılan ve bir ya da birkaç zincirle tavana asılan ya da ayaklı madeni kap; tütsü kabı. (BUHURDANLIK, BUHURLUK da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Buhurdan tablası,* buhurdanların altında bulunan geniş tabla, tepsi, altlık. || *Asma buhurdan,* asılmak üzere dört yanına zincir geçirilmiş, kandile benzer buhurdan.

—ANSİKL. İlkçağ'da Uzakdoğu uygarlıklarında (Çin'de tunç ya da bölmeli buhurdanlar vb.) yaygın olarak kullanılan buhurdanlar, ince ve değerli el işçiliği ürünleriydi. Özellikle XII. yy.'da, Mısır, İran hatta İspanya'da yapılan islam buhurdanları kabartma biçiminde işlenmiş, yüksek nitelikte ve büyük ölçüde biçemlenmiş bir dizi hayvan motifleriyle bezeniyordu. Bunlar bakır, kuvars ya da mine kakılmış, ajurlu, oymalı ve çoğunlukla yazılarla süslenmiş, bronz kaplardı. Daha sonraki dönemlerde üç ayak üstüne konulan ya da tavana asılan küre biçiminde buhurdanlar ortaya çıktı.

Osmanlılar'da dua ve yemek sonrasında buhur yakıp gülsuyu dökmenin ayrı bir önemi vardı. Altın, gümüş, bakır, pirinç ya da tombaktan yapılan buhurdanlar, genellikle sabit olarak ayaklı bir altlığın ortasında yer alır ya da bezenmiş ayaklarla bir tepsiye oturtulurdu. Genellikle bunlar yuvarlak bir gövdeden oluşur ve küçük bir menteşeyle tutturulmuş kapaklarla donatılır. Külah ya da kubbe biçimindeki bu kapakların üzerinde, dumanın çıkmasını sağlayan ajurlu bezemeler bulunur. Buhur yakmaya yarayan gövde kısmı düzdü, ama kapak çeşitli metal süsleme teknikleriyle bezenmiştir. Tombak adı verilen, bakırdan yapılmış ve üzeri cıvayla yaldızlanmış olanları çok değerliydi. Bunların ilk örnekleri XVII. yy.'a aittir. Hemen hemen tümü İstanbul'da yapılan buhurdanlar, aynı biçimde bezenmiş bir gülabdanla birlikte takım olarak satılıyordu. Arap buhurdanları daha büyük ve işlemelidir. Hem yere konacak, hem de asılabilecek biçimde üretiliyordu. En ünlüleri Şam ve Yemen'de yapılan buhurdanlardır. Topkapı sarayı müzesi ve İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi'nde, türk buhurdanlarının çok değişik ve değerli örnekleri sergilenmektedir.

—Hırist. Hıristiyan kilisesi buhurdan kullanımını musevilerden ya da Romalılar'dan almıştır. Hıristiyanlarda ilk buhurdan kullanımına IV. yy.'da rastlanır. Bu buhurdanlar madendendi, bazıları yerinden oynatılamayacak derecede büyük ve ağırdı. VI. yy.'a doğru, buhurdanların yanlarına üç ya da dört kısa zincir takıldı, daha sonraki dönemlerdeyse, buhurdanlara ucunda bir halka bulunan bir ana zincire bağlı, hareket ettirilebilir bir kapak eklendi. Latin kilisesi gibi Doğu kiliselerinde de buhurdan kullanılır; ancak kullanış biçimleri farklıdır.

BUHURDANLIK → BUHURDAN.

BUHURİZADE MUSTAFA EFENDİ → İTRİ.

BUHURLAMAK g.f. Buhurdan içinde tütsü yapmak.

BUHURLU sıf. Tütsülenmiş.

BUHURLUK → BUHURDAN.

BUHURUMERYEM a. Bot. SİKLAMEN' in eşanlamlısı.

BUHVOSTOV (Yakov Grigoriyeviç), rus mimar (XVII. yy. sonu). Nikolskoye Sverçkovo köyünde (Moskova bölgesi) serfti. Riyazan yakınlarında yaptığı Solotçinskiy manastırı (1688-1699) ve Riyazan'daki Uspenskiy Sobor (1693-1699), XVIII. yy. sanatını haber verir.

BUİ, Gana'da ulusal park, Fildişi Kıyısı sınırı boyunca uzanır; 154 400 ha.

BUIC (Jagoda), hırvat dokumacı (Split 1930). Önceleri tiyatro dekorları üzerinde çalıştı, mimari perspektifler oluşturan üç boyutlu dokumalar tasarladı. Renklerden çok işlenmiş rüstik malzemenin etkilerini aradı, yüzeyleri kabartma desenlerle süsledi. Bugün hem Hırvatistan'da hem Fransa'da çalışmalarını sürdürüyor.

BUİ HUU NGHİA (BUİ QUANG NGHİA, —denir), vietnamlı yazar (Long Tuyên 1807 - Saigon 1872). Ulusçu şiirler ve karısının ölümünden esinlenerek ünlü bir tiyatro oyunu yazdı *(Kim Thach ky duyên).*

BUİLDİNG-UP a. (ing. sözc., güçlenme, kalınlaşma). Metalürj. DOLGU' YAPMA'nın eşanlamlısı.

BUİLTH WELLS, Büyük Britanya'da kent, Wales ülkesi'nde (Brecknockshire). 1282'de Llewelyn'in burada bozguna uğramasıyla, welsh direnişi sona erdi.

BUİRA, Cezayir'de kent, il yönetim merkezi, Hamza ovasında, Curcura'nın eteğinde; 42 000 nüf. Ticaret ve tarım merkezi. Un fabrikası. El sanatları (mücevher). — *Buira ili,* 4 517 km²; 526 900 nüf. (1987).

BUİRGE (Susan), amerikalı dansçı (Min-

Lauros-Giraudon

Bistrita (Romanya) manastırı'ndan gelme **buhurdan** oymalı ve altın yaldızlı gümüş rumen sanatı, XV. yy. *Romanya sanat müzesi, Bükreş*

Galerie la Demeure

Jagoda **Buic;** *Yaralı güvercin* (1968) *Galerie la Demeure, Paris*

neapolis, Minnesota, 1940). Juilliard School'da ve Henry Street Playhouse'da öğrenim gördü. Alwin Nikolais ve Murray Louis topluluklarında dans etti. London School of Contemporary Dance'ta çalıştı. Daha sonra Fransa'ya yerleşti. Burada 1970'lerde birçok öğrenci yetiştirdi. Modern dance'ın son dönem temsilcilerinden olan Buirge, araştırmalarını zaman / uzam ve ışık / gölge arasındaki ilişkilere dayandırdı: *À la lueur de la lampe,* (fr. çev.) 1973; *Dedans la jardin du Levant,* (fr. çev.) 1978; *Tamis,* 1980. Danse Theatre Susan Buirge adını taşıyan kendi topluluğunu yönetmektedir.

BÛ İSMAİL, esk. **Castiglione,** Cezayir'de liman kenti, Cezayir'in B.'sında; 43 900 nüf. Balıkçılık. Sayfiye merkezi. — Yakınında, Moritanya krallık mezarı (yanlış olarak *"hıristiyanın mezarı"* adıyla da bilinir).

BUISSON (Ferdinand), fransız eğitimci ve siyaset adamı (Paris 1841 - Thieuloy -Saint-Antoine, Oise, 1932). İmparatorluk döneminde İsviçre'ye sürüldü. Fransa'ya dönünce ilköğretim müdürlüğüne getirildi (1879). Laik ilkokulların statüsünü belirleyen metinlerin hazırlanmasında Jules Ferry'nin başlıca yardımcısı oldu. Aynı sıralarda bir *Dictionnaire de pédagogie*'nin (Eğitim sözlüğü) yayımını yönetti (1882 -1911). 1896'da, Sorbonne'da kurulan eğitim bilimi kürsüsüne atandı. Dreyfus davasının yeniden görülmesini savundu, İnsan hakları birliği'nin kurucuları* arasına katıldı. 1902'de Radikal sosyalist parti'den Paris milletvekili seçildi; 1924'e değin mecliste kaldı ve devletin laikliğini, zorunlu mesleki eğitimi, kadınların oy hakkını ve nispi temsili savundu. (1927 Nobel barış ödülü.)

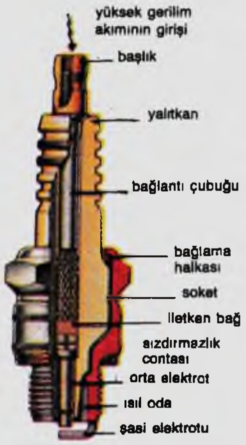
BUİTENZORG → BOGOR.

BUJED, Fas'ta kent, Orta Atlaslar'ın eteğinde, Kasba-Tadle'nin K.-K.-B.'sında; 18 800 nüf. El sanatları (yün). Birçok tapınak; zaviye.

BUJİ a. (fr. *bougie*). Oto. ve Isıl mot. Patlamalı motorun yanma odasında kıvılcım sıçratarak karbüratörden gelen benzin-hava karışımını ateşleyen parça. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sıcak buji,* yalıtkan yüzeyinin büyük bölümü ısıyla karşılaşan buji. || *Soğuk buji,* yalıtkan yüzeyinin küçük bir bölümü ısıyla karşılaşan buji.
—Cerr. Genişletmek amacıyla idrar yoluna ya da herhangi bir doğal boruya sokulan silindir biçiminde aygıt.
—Eczc. İdrar yoluna, kulağa ya da herhangi bir doğal deliğe, antiseptik ya da yara sağaltıcı bir madde göndermek ya da koymak amacıyla sokulabilen silindir biçiminde ve esnek yapıda ilaç.
—ANSİKL. Oto. Otomobil motorlarının ateşleme bujisi, iki metal elektrottan oluşur. Yüksek sıcaklığa dayanıklı, çok iyi dielektrik sokete bağlıdır. Bu yalıtkan gövdenin ortasından elektrotlardan biri geçer; bu elektrot, distribütörden, bobinin ikincil sargısında oluşan yüksek gerilimli akımı alır. Birinci elektrotun ucundan belirli bir uzaklıkta yer alan ikinci elektrot, metal sokete, soket de şasiye bağlıdır; böylece ikincil akımın geçişi sırasında kıvılcım sıçraması sağlanır. Buji silindir kapağına vidalanır ve simit biçiminde metaloplastik bir conta, silindir ile buji arasında sızdırmazlığı sağlar. Yalıtkan yüzeyine çökelen karbonun yanması için sıcaklığın en az 500°C'a ulaşması gerekir. Ama erken ateşlemeyi önlemek için de bu sıcaklığın 850°C'ı geçmemesi zorunludur.

Rejim hızı ve hacimsel sıkıştırma oranı yüksek motorların yaygınlaşması, bujiyi etkileyen ısıl zorlamalar yüzünden ateşleme bujilerinin üretim yöntemlerinde değişikliklere yol açtı. Verim kaybına neden olan iki temel etken elektrotların yıpranması ve kir bağlamasıdır. Erken yıpranmaysa, elektrotların aşınmasından kaynaklanır; motor rejiminin hızı yükseldiği ölçüde bu yıpranma artar ve çabuklaşır. Bu durumda elektrotların uçları arasında kıvılcımın sıçraması için, üreteçteki gerilimi artırmak gerekir. Kir bağlama, iletken bir çökeltinin oluşması biçiminde ortaya çıkar; elektrotların üzerinde biriken bu çökelti yalıtkanın direncini azaltır ve bir gerilim düşüşüne yol açar. Bujinin kendini temizleme gücü ralantide çalışma sürelerinde sıfırdır ve günümüzün güç trafik koşullarında sık sık ralantide çalışma zorunda kalınır. Kaldı ki yol boş olduğunda motor tam güçle çalışsa bile, kir çökeltileri kendiliğinden temizlenemeyecek ölçüde kalındır.

Yalıtkanın direnci, alümin oranı yüksek bir malzeme kullanılarak artırılır; bilindiği gibi alümin büyük bir ısıl iletkenlik ve yüksek bir elektrik direnci gösterir. Orta elektrot yapımında, platin, nikel ya da manganez gibi soy metallere başvurulur. Ayrıca seramik de kullanılan malzemeler arasındadır.

bir ateşleme **buji**sinin kesiti

BUJONES (Fernando), Küba asıllı amerikalı dansçı (Miami, Florida, 1955). Havana'da Alicia ve Fernando Alonso tarafından yetiştirildi. Sahneye ilk kez Andrev Yeglevskiy topluluğu ile çıktı (1970). 1972'de American Ballet Theatre'a girdi, 1974'te burada solocu oldu. Aynı yıl Varna Uluslararası dans yarışması'nda altın madalya aldı. Klasik *(Kuğu gölü, Coppélia, la Bayadère, la Sylphide)* ve modern *(Fancy Free, Variations for fun)* repertuvarın başlıca rollerindeki başarısıyla kendini kabul ettirdi.

BUJUMBURA, esk. **Usumbura,** Burundi'nin başkenti, Tanganyika gölünün kuzey-doğu ucunda; 235 400 nüf. Kent, Rift'in doğu yamacı eteğinde, pamuk işletmeleri ve pirinç tarımı bölgesindedir. Bir balıkçılık limanı ve göl ile Kigoma -Darüsselam demiryolu aracılığıyla Hint okyanusu'na bağlanan önemli bir ticaret (kahve, pamuk, çay, deri dışsatımı) limanıdır. Bitki ve hayvan rezervi. Üniversite.

BÛK a. (ar. *būķ*). *Esk.* **1.** Boru, düdük. **—2.** Gereksiz söz. **—3.** Geveze, sır saklamayan kimse.

BUK'A a. (ar. *buķʿa*). *Esk.* **1.** Toprak, ülke, yer. **—2.** Büyük yapı. **—3.** *Bak'a buk'a,* yer yer, ülke ülke.

BUKADİR, esk. **Charon,** Cezayir'de (Eş-Şelif ili) kent; 56 700 nüf. Şelif ırmağı üzerinde baraj (sulama).

BUKAĞI a. **1.** Kaçmamaları için kimi hayvanların, özellikle atların ayaklarına takılan demir köstek. **—2.** *Esk.* Ağır ceza hükümlülerinin, esirlerin ayaklarına takılan, ucuna pranga bağlanmış demir halka. **—3.** *Bukağı vurmak,* bukağı takmak.

BUKAĞILAMAK g. f. *Bir hayvanı bukağılamak,* ayağına bukağı takmak.

◆ **bukağılanmak** edilg. f. Ayağına bukağı takılmak.

◆ **bukağılatmak** ettirg. f. *Bir hayvanı bukağılatmak,* ayağına bukağı taktırmak.

BUKAĞILANMAK → BUKAĞILAMAK.

BUKAĞILATMAK → BUKAĞILAMAK.

BUKAĞILI sıf. **1.** Ayağına bukağı takılmış hayvan için kullanılır. **—2.** Beyaz bilekli at için kullanılır.

BUKAĞILIK a. **1.** Zootekn. Çiftlik hayvanlarının ön ve arka ayaklarında topuk ile tırnak arasındaki bukağı takılan kesim. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Atç. Atın bileğinde bukağı takılan yere yerleştirilen deri ya da kumaş parçası.
—ANSİKL. Bukağılık, kalın, geniş, yeterince uzun ve kuru yapıda olmalıdır. Yanlardan bakıldığında, genel olarak önlerde bukağılığın yatay çizgiyle meydana getirdiği açının 45°, artlardaysa biraz daha az olması gerekir; bu açının daha büyük ya da daha küçük olması hayvan için bir kusurdur.

BUKALEMUN a. (yun. *khamaileon'* dan, ar. *ebukalemun*). **1.** Zool. Ağaççıl kertenkele. (Küçük bedenli, dili ileri fırlayabilen, parmakları pense biçiminde birbirini karşılayan, kavrayıcı kuyruklu, gözleri fırlak ve çok hareketlidir. Afrika'ya Madagaskar'a ve Asya'da Sri Lanka'ya kadar yayılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Düşünce ve davranışları sık sık değişen kimse. **—3.** *Bukalemun gibi renkten renge girmek,* sürekli olarak düşünce ve tutum değiştirmek.
—ANSİKL. Bukalemunlar, yalnızca boyları (4 ile 60 cm) ve erkeklerin başındaki çeşitli kemik çıkıntılarıyla birbirlerinden ayrılan çok tutarlı bir öbek oluştururlar. Böcekçildirler: ileri doğru fırlatılabilen, mukus ile yapışkanlaşmış dilleriyle avlarını yakalarlar. Büyük bölümü yumurtlayıcıdır ve yumurtalarını toprağa bırakır; yalnızca dağda yaşayan türler doğurucudur. Dişiler spermaları saklayabilirler ve tek bir çiftleşmeden sonra birçok kez yumurtlayabilirler. Bukalemunların büyük bir renk değiştirme yetileri vardır: böylece içinde yaşadıkları çevrenin renklerine uyarlanabilirler. (Bukalemungiller familyası.)
—Dokmc. Çözgü ve atkı iplikleri farklı renklerde, bezayağı örgüyle dokunmuş, çevirdikçe ışığın geliş yönüne göre değişik renkler gösteren kumaş. (Çözgü ve atkısı genellikle yeşil, kırmızı ya da pembe, mavi gibi birbirini tamamlayıcı renklerde olur. Atkı ve çözgü sıklıkları eşit alındığında, özellikle ipekli kumaşlarda etki belirginleşir. Bu tür kumaşlara *yanardöner** ya da *güvercin* göğsü* de denir.)

BUKALEMUN, 1603'te Bayer'in bulduğu, gök kürenin Güney kutbu'na yakın küçük takımyıldız. Kadri 4'ten daha parlak hiçbir yıldız içermez.

BUKALEMUNGİLLER a. Bukalemun gibi kertenkele sürüngenleri içeren familya. (Bukalemungiller bütün Afrika'ya, Madagaskar'a, Yakındoğu'ya ve Ortadoğu'ya yayılır.)

BUKAVU, esk. **Costermansville,** Zaire'de kent, Kivu bölgesinin merkezi, Kivu gölünün güney ucunda, Ruanda sınırı yakınında; 187 049 nüf. (1990). Ticaret merkezi ve karayolu, demiryolu, havayolu (Kamembe havalimanı) kavşağı. Dokuma ve besin sanayileri.

BUKE a. (fr. *bouquet*). Şarabın yaydığı güzel koku.

BUKE a. (japonca sözc.). Japonya'da, tüm savaşçıları (buşi) kapsayan sosyal sınıf (1868'den önce).

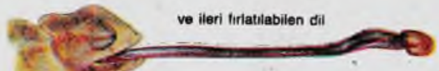
BUKE a. (fr. *bouquet*). Sig. Bir sigorta ya da reasürans şirketinin yapmış olduğu reasürans anlaşmalarının tümü. || *Buke plasman,* tüm reasürans anlaşmalarının birlikte plase edildiği (topluca tek bir şirkete satıldığı) durum.

bağımsız gözler

bukalemun

ve ileri fırlatılabilen dil

Cape **bukalemu**nu

BUKELLARİON THEMASI. Tar. Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki askeri yönetim bölgelerinden biri. Konstantinos V döneminde (741-775). Opsikion themasından ayrılarak oluşturulan bölge adını, buraya yerleştirilmiş olan Bukellar'dan alır. Sangarios (Sakarya nehri), Konya'nın K.'i, Malys (Kızılırmak) ve Karadeniz Ereğlisi arasındaki yöreyi kapsıyordu. Claudiopolis (Bolu), Amastris (Amasra), Herakleia (Karadeniz Ereğlisi) önemli kentleriydi. Theophilos zamanında (829 -842) bölgenin K.-D. kesiminde Paphlagonia theması oluşturuldu.

BUKEPHALİA. Esk. coğ. Eski Hindistan'da yunan kenti, Hydaspes kıyısında; karşı kıyıdaki Nikaia ile birlikte Krateros tarafından, İskender'in Poros'a karşı kazandığı zaferin (İ.Ö. 326) anısına yaptırıldı. Kentin adı, İskender'in atı Bukephalos'dan gelir. (Bug. *Chelum.*)

Bukephalos, İskender'in atının adı. Ata kimse binemiyordu. 15 yaşındaki İskender atın kendi gölgesinden ürktüğünü fark etti, yüzünü güneşe doğru çevirdi ve böylece gölgesini göremeyen ata hâkim olmayı başardı. Poros'a karşı yaptığı savaşta at öldü. Kral, atı için Hydaspes ırmağı kıyısında görkemli bir cenaze töreni düzenletti ve mezarın olduğu yerde *Bukephalia* kentini kurdu.

Buke-şohatto, asker sınıfını *(buke)* düzenlemek amacıyla şogun Tokugava* İeyasu tarafından konulan (XVII. yy. başı) japon yasaları.

BUKET, -ti a. (fr. *bouquet*'den). Kesilerek bir araya getirilmiş ve özel olarak düzenlenmiş çiçek demeti.

BUKETLİ sıf. Buketi olan.
—Süslem. sant. *Buketli şemse* → ŞEMSE.

BUKHİS, Mısırlılar'ın Erment'te taptıkları, siyah başlı, beyaz kutsal boğa. Kısa sürede, kentin tanrısı şahin-tanrı Montu ile birleştirildi; ortak tapınmaları bütün Thebais'e (Tod, Medamud, daha sonra da Karnak) yayıldı. Dölleyici bir tanrıdır (tıpkı güneş gibi); boynuzlarının arasında genellikle bir güneş kursu taşır. Erment'te, bir geç dönem kutsal boğa nekropolisi ortaya çıkarılmıştır.

BUKİTTİNGGİ, esk. **Fort de Kock,** Endonezya'da (Sumatra) kent, Menangkabau bölgesindeki dağlarda; 80 000 nüf. Hollandalılar'dan kalma eski kale.

BUKKU a. (Güney Afrika yerli dillerinden). Güney Afrika kökenli, barosma cinsinden, çeşitli küçük ve kokulu ağaçların genel adı. (Yaprakları infusyon halinde, idrar yollarında diüretik ve solunum sisteminde antiseptik olarak kullanılır. Sedefotugiller familyası.)

BUKLE a. (fr. *boucle*'den). **1.** Kıvrımlı, küçük lüle halindeki saç. **—2.** *Bukle bukle,* kıvrım kıvrım, bukleli.

BUKLELİ sıf. Kıvrımları olan saç için kullanılır.
—Tekst. *Bukleli* ya da *epengle kadife,* şişlerle üretilen kadife. (Uçlarında kesici bölüm bulunmayan verjler kullanarak, dokuma tezgâhı üstünde mekanik yolla elde edilir.)

BUKLESİZ sıf. Kıvrımları olmayan saç için kullanılır.

BUKLET a. (fr. *bouclette*). Tekst. En az tek katlı üç ipliğin bükümüyle elde edilen fantezi iplik. (İpliklerden biri diğerlerinden daha yüksek hızla bırakılarak iplik boyunca küçük bukleler oluşturması sağlanır.)

◆ sıf. Bukletten dokunan kumaş ya da örülen şey için kullanılır.

BUKOBA, Tanzaniya'da kent, Victoria gölü kıyısında, bölge merkezi; 8 000 nüf. Kahve işletmeleri, tütün ve sisal merkezi.

BUKOFZER (Manfred), amerikalı müzikbilimci (Oldenburg 1910 - Berkeley, Kaliforniya, 1955). Almanya'da öğrenim gördü, sonra ABD'ye göç etti. Kaliforniya Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu (1941). Rönesans öncesi ingiliz müziği, Dufay ve J. Dunstable üzerine incelemeler yazdı. Dunstable'ın tüm yapıtlarını yayına hazırladı (1953).

BUKOLİA, Nil deltasında bölge. Marcus Aurelius döneminde, Roma egemenliğine karşı yerli çobanların çıkardığı ayaklanma bu bölgede patlak verdi.

BUKOVAC (Vlaho), hırvat ressam (Cavtat, Hırvatistan, 1855 - Prag 1922). 1877'de Paris'e gitti. Cabanel'in atölyesine girdi ve 1878'den başlayarak tablolarını Salon'da sergiledi. İzlenimciliğe yönelmeden önce portreler ve tarih sahneleri yaptı. Zagreb'de Güzel sanatlar okulu'nu (1894), Hırvat güzel sanatlar derneği'ni (1897) kurdu ve ilk hırvat Salonu'nu (1898) açtı. 1903'ten başlayarak Prag Güzel sanatlar okulu'nda öğretmenlik yaptı. (Zagreb, Dubrovnik, Budapeşte müzeleri.)

BUKOVİČKA BANJA, Yugoslavya'da kaplıca merkezi, Belgrad'ın G.'inde. Madensuyu şişeleme.

BUKOVİNA, Doğu Karpatlar'da bölge. Bir bölümü (K.'de) Ukrayna'da, diğer bölümüyse Romanya topraklarındadır. Başlıca kenti Çernovtsiy Ukrayna'dadır.
—Tarih. Bukovina tarihinin uzun bir dönemi kuzey bölümünü oluşturduğu Moldavya'nın (Boğdan) tarihiyle iç içedir. Moldavya ile birlikte türk egemenliğine girdi. 1769'da Osmanlılar ile yaptıkları savaş sırasında Bukovina'yı işgal eden Ruslar, Küçük Kaynarca antlaşması (1774) uyarınca burayı boşalttılar. Avusturya, 1775'te Osmanlılar'dan aldığı Bukovina'yı germenleştirmeye başladı. Önce askeri bir yönetimin emrine verilen Bukovina, 1787'de Galiçya'ya bağlandı, daha sonra Bukovina dükülüğüne dönüştü (1849). Avusturya hükümetinden fazla ilgi görmeyen, imparatorluğun en geri kalmış yerlerinden biri olan bölge, ulusal kurtuluş eylemini başlatan Rumenler tarafından geri istendi. Ülke, Birinci Dünya savaşı sırasında Ruslar'ın eline geçtiyse de 1917'de yeniden Avusturya tarafından alındı. Avusturya-Almanya ordularının yenilgisinin ardından, Rumenler ülkeyi ele geçirdiler ve 27 ekim 1918'de Ulusal konsey, Bukovina'nın Romanya ile birleştiğini ilan etti. Bu durum barış antlaşmalarıyla da onaylandı.
Haziran 1940'ta Sovyetler Birliği, bir ültimatomla, Kuzey Bukovina'nın büyük bir bölümünün ve Besarabya'nın kuzeyinin kendilerine verilmesini istediler. Çok geçmeden Almanlar'ın yardımıyla geri alınan Kuzey Bukovina, 1944'te SSCB tarafından işgal edildi, daha sonra da 1947 antlaşması hükümleri uyarınca bu ülkenin topraklarına katıldı.

BUKOWSKİ (Charles), amerikalı yazar (Andernach, Almanya, 1920). Edebiyata geç başladı ve *underworld*'u (yeraltı dünyası) bütün pisliği ve bayağılığıyla yansıtan yapıtlar verdi. Saçmalık ve kışkırtmanın birbirine karıştığı şiirler, romanlar (*Post Office,* 1971) ve gerçek bir söz yaratıcılığıyla dikkati çeken hikâyeler (*Notes of a Dirthy Old Man,* 1969) yazdı.

BUKRANİON a. Öküz başı iskeletinden oluşan bezeme motifi. Çoğunlukla askıçelenkler arasında almaşık düzende işlenmiştir. İ.Ö. V. binyılda Irak'ta bulunmuş boyalı çanak-çömlek üzerinde rastlanan bu motif, Mısır ve Mezopotamya mühürlerinde de görülür. Yunan ve Roma sanatında da sıkça kullanılmıştır. Daha sonra Avrupa'da Rönesans mimarlığında da uygulanmıştır.

BULADAN → BİLADAN.

BULAK a. *Esk.* Kaynak, pınar: *"Zihniyim akıttım didem yaşların / Yedi yıl bekledim bulak başların"* (Bayburt'lu Zihni, XIX. yy.).

Bulak basımevi, Kavalalı* Mehmet Ali Paşa'nın 1821'de Bulak'ta kurduğu basımevi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır valiliğine atandıktan (1805) sonra, yenilik hareketlerine girişti. Avrupa'dan çeşitli alanlarda eğitim, öğretim yapacak öğretmen ve uzmanlar getirtti. Tıp, veterinerlik, tarım, eczacılık, mühendislik, askeri kara ve deniz okulları açtı. Çeviri kurulları oluşturarak Batı biliminin Mısır'da yerleşmesini sağladı. 1819'da basımevi için özel olarak bir bina kurdurdu (Dar üt-tıbaat ül -âmiriye). Başına, yönetici olarak yakın adamlarından Osman Nurettin Efendi'yi getirdi. Baskı sanatını, harf dökümünü öğrenmek üzere İtalya'ya dört öğrenci gönderdi (1815). Bunlardan suriyeli Nikola el -Musabihi, İtalya'dan ithal edilen üç baskı makinesini basımevine monte etti (1821). Baskı için gerekli kâğıt, mürekkep ve harfler Avrupa'dan sağlandı. Ancak İtalya ve Fransa'dan getirilen yuvarlak harfler, sonraları beğenilmedi. İranlı Senglah Efendi yeniden talik, ünlü hattat Abdullah Zühtü de nesih harflerin kalıplarını yaptılar. Ezher medresesi hocalarından bazıları, baskı tekniklerini öğrenmek için basımevinde görevlendirildiler. Bunlar arasında Şeyh Abdülbaki harf baş dökümcüsü, Şeyh Muhammet ebu Abdullah baş baskıcı, Şeyh Yusuf üs-Sanfi de baş dizgici oldular.
Bulak basımevi'nde basılan ilk kitap Don Raphael'in, *Dizionario İtaliano e Arabo* (1822) adlı italyanca -arapça sözlüğüdür. Bunu, genellikle askerlikle ilgili türkçe, arapça kitapların basımı izledi. *Kanun üs-sıbağa* (İpek boyacılığı, arapça, 1829), *Humbara cetveli* (1823, ilk bas. İstanbul, 1802), *Kanunname-i asakir-i piyadegân* (1823), *Telhis ül-eşkâl* (1824; ilk bas. İstanbul 1801), *Alay talimi* (1824) vb. Bir istatistiğe göre (J. Heyworth-Dunne) 1822-1842 yılları arasında 1 italyanca-arapça, 125 türkçe, 111 arapça, 6 farsça olmak üzere toplam 243 kitap basıldı. 1829'da yeni baskı makineleri satın alınınca basımevi, daha geniş bir alana geçti. Okulların kendi gereksinimleri olan kitapların basımı için her birine ayrıca taşbaskısı tezgâhları verildi. Arapça-türkçe resmi gazete olan Vâkayi-i Mısriye (1828) yayımlandı. İstanbul piyasası için ısmarlanan türkçe kitaplara öncelik verildi. Bunların başında, gerek baskılarının güzelliği, gerekse Ezher şeyhlerinin düzeltisinden geçen *Divan*'lar gelir. (Ragıp Paşa, Sami [1836], Pertev, Vehbi, Galip, Naili [1837], Niyazi [1838]). Bulak basımevi ürettiği kitaplarla 1867 evrensel Paris sergisi'ne katıldı. Bu ünlü basımevi günümüzde de basımını sürdürmektedir. (→ Kayn.)

BULAK gölü, İç Anadolu'da, Konya iline bağlı Cihanbeyli ilçe merkezinin yaklaşık 12 km G.'inde küçük göl; Tuz gölünün Dördüncü Zaman'da daha geniş olan eski yayılış alanında.

Büyük Larousse

Bulak gölü
Cihanbeyli, Konya

BULAMA a. **1.** Bulamak eylemi. **—2.** Üzüm şırasından yapılmış koyu pekmez. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Halk.* Koyunun, ineğin, ilk koyu sütü, ağız.

—ANSİKL. Bulama en çok Zile, Gaziantep ve Maraş yörelerinde yapılır. Yapılış biçimi pekmeze benzer. Üzümden elde edilen şıra, pekmez toprağıyla kestirilip durultulur ve kaynamaya bırakılır. Kaynatma sırasında pekmezden alınan ve soğutulan örnek, yapışkan ve parmaklar arasında kopmadan işaret parmağı kadar uzayabilecek kıvamda olmalıdır. Bulamaca, rengini açmak için yumurta akı konur (50 kg pekmez için 5 yumurtanın akı). Kristalleşip sertleşmesi için de bir yıl önceki bulama ya da pudra şekeriyle mayalanır, 8-10 saatlik aralarla 3-4 kez, rengi iyice açılana değin bir çubukla karıştırılıp dövülür, fazla koyulaşmadan kaplara doldurulur. *Zile pekmezi** de denir.

BULAMAÇ a. **1.** Sulu ve cıvık hamur. **—2.** Bu kıvamdaki karışım: *Unla sütü karıştırıp bir bulamaç yapın.* **—3.** Hayvanlara verilen sulu yem.

—Ağ.yet. *Kök bulamacı*, başarıyı artırmak amacıyla dikimden önce fidan köklerinin içine daldırıldığı, inek tersi ile kil çamurunun karışımından elde edilen bulamaç. (Tohumlar da çimlenmeyi kolaylaştırmak için bulamaca daldırılabilir.)

—Bitki patol. Bitki hastalıklarına ve zararlılarına karşı kullanılan mantar ve böcek öldürücü ilaç (fungisit ya da insektisit) ya da eriyik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kim. müh. ve Mad. oc. *Bulamaç yapma*, yığışımları oluşturan parçacıkları sıvı fazda dağıtarak katı asıltı durumuna getirmeyi amaçlayan işlem.

—Fişekç. *Patlayıcı bulamaç*, küçük tane ya da pullar halinde tolit ya da alüminyum gibi katı bileşenler içeren yarı sıvı, oldukça akışmaz patlayıcı. (Genellikle amonyum nitrat, sodyum nitrat ya da kalsiyum nitratın sulu çözeltisi, uygun maddeler katılarak akışmazlaştırılır ve katı taneler ya da pullar bu çözelti içinde asıltı halinde bulunur. Patlayıcı bulamaçlar genellikle derin lağım deliklerini doldurmada kullanılır; bunun için bir pompayla delikten içeri püskürtülür.)

—Mutf. Unu yağda kavurup içine su katarak yapılan koyu kıvamlı çorba. Tahıl unlarının süte ya da suya karıştırılarak az ya da çok koyu bir kıvama gelinceye kadar pişirilip kaynatılmasıyla elde edilen cıvık hamur işi. (Bk. *ansikl.* böl.)—Muhallebi kıvamında bir tür un helvası.

—Mutf. ve pastac. *Kızartma bulamacı*, kızartılacak besinlerin bulandığı, hafif mayalanmış hamur.

—Seram. Kütahya çini yapımında, sırçanın seramik üzerinden akmasını, bozulmasını önleyici ve fırınlama öncesi kullanılan unlu eriyik. Sulandırılmış seramik hamuru. ‖ *Bulamaç kaynatma*, bulamaç hazırlama işlemi. (On ölçü sırça ile bir ölçü buğday unu, yanık kokusu çıkıncaya değin karıştırılarak pişirilir.)

—ANSİKL. Bitki patol. Bordeaux bulamacı asma mildiyusu, patates mildiyusu, siyah çürüklük ve daha başka bitki hastalıklarında çok kullanılır. Bu bulamacı hazırlamak için önce 80 litre suyun içinde (% 2'lik bir bulamaç için)2 kg bakır sülfat eritilir; bir başka kaba (% 2'lik bulamaç için) 1 kg sönmemiş kireç konur ve yavaşça söndürülür; daha sonra bu kirece yeterli miktarda su eklenerek 20 litrelik kireç şerbeti elde edilir. İkinci kaptaki kireç şerbeti (kireç suyu, kireç sütü de denir) nötrleşinceye kadar bakır sülfat eriyiğiyle, karıştırılır (nötrleştirme işlemi turnusol kâğıdıyla kontrol edilir). Bourgogne bulamacı denilen bir başka bulamaçsa, bakır sülfat ve bakır karbonatla yapılır. Kalsiyum polisülfür kökenli sülfokalsik bulamaçlar, küllemeye ve çil (benek) gibi bitki hastalıklarına karşı çok etkilidir; bu tür bulamaçların böcek öldürücü etkinliği de vardır.

—Mutf. Eski zamanlardan XIX. yy.'a kadar bulamaç, kırsal kesimde yaşayan halkın temel besiniydi. Daha sonra onun yerini ekmek aldı. Bulamaç, süt çocuklarının sütten kesilmiş küçüklerin beslenmesinde önemli yer tutar. Beslenmeye unların katılması, sütten kesmenin başlangıcına işarettir (normal olarak 3. ayla 5. ay arasında, bazen çok daha önce) ve değişik beslenme (sebze, et vb.) rejimine öncülük eder. Hep sütle beslenmeden unlularla beslenmeye geçiş, aşamalı olmalı ve günlük un oranı yavaş yavaş artırılmalıdır.

Unun ve bulamacın tipi, yaşa bağlıdır: 6 aydan küçük süt çocukları için çok ince unlar kaynatılarak ya da çok cıvık bir bulamaç haline getirilerek verilir; normal unlar, orta kıvamda bir bulamaç haline getirilerek 6-12 aylık çocuklara verilir. Sütlü ya da kakaolu unlar, koyu bir bulamaç halinde ancak en az 12 aylık olan çocuklara verilebilir.

BULAMAÇLAMAK g.f. Ağ. yet. Bir ağacın köklerini ya da tohumlarını bulamaca daldırarak bulamaçla kaplamak.

BULAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi bir şeye (bir maddeye, karışıma, boyaya) bulamak*, onun her yanını o şeye değdirerek üstünü onunla kaplamak, ona batırmak: *Bifteği, galeta ununa bulamak. Köfteleri yumurtaya bulamak.* **—2.** *Bir şeyi bir şeye bulamak*, onu onunla fazlaca kirletmek lekelemek: *Elbiselerini çamura bulamak. Yüzünü mürekkebe bulamışsın.*

◆ **bulanmak** edilg. f. ve dönşl. f. **1.** *Bir şeye bulanmak*, onunla kaplanmak, kirlenmek ya da lekelenmek: *Üstü başı toza bulanmak.* **—2.** Duruluğunu, berraklığını, açıklığını yitirmek: *Fırtınadan sonra deniz bulandı. Hava bulandı.* **—3.** Soyut bir şey sözkonusuysa, kuşku, güvensizlik duygusu uyandıran bir durum kazanmak; karışmak: *Zihni bulanmak. Yönetimi suçlayan konuşmalardan sonra hava birden bulandı.* **—4.** *Midesi, içi bulanmak*, kusacak gibi olmak.

—Kim. Bir sıvı sözkonusuysa, duruluğunu yitirmek.

◆ **bulandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi bulandırmak*, duruluğunu, açıklığını yitirmesine neden olmak: *Suyu bulandırmak.* **—2.** *Bir kimsenin midesini bulandırmak*, sözkonusu yiyecek, koku vb. ise, bulantı vermek, iğrendirmek; söz, davranış vb. ise, kuşkulandırmak, huzursuzluk yaratmak: *Bu iş benim midemi bulandırdı.*

◆ **bulandırılmak** edilg. f. Bulandırmak eylemine konu olmak.

BULAN, Hazar kağanı (VIII. yy.). Azerbaycan'ın başkenti Erdebil üzerine başarılı bir sefer düzenledi. Ünlü müslüman, hıristiyan ve musevi din adamlarını bir araya getirerek başlattığı bir tartışma sonunda, öteki dinlerden üstün olduğuna inandığı museviliği kendisinin ve ulusunun resmi dini olarak benimsedi (740).

BULANCAK, Karadeniz bölgesinin, D. Karadeniz bölümünde Giresun iline bağlı ilçe; 56 878 nüf. (1990); 808 km². Merkez bucağı dışında 1 bucak; 47 köy. Merkezi, Giresun'un 15 km B.'sındaki *Bulancak*, 24 172 nüf. (1990). Fındık, mısır üretimi. Fındık işleme, kereste, balıkyağı, tuz, tuğla fabrikaları.

Bulancak'tan bir görünüm

BULANDIRICI sıf. **1.** Bulantı verici şey için kullanılır: *Mide bulandırıcı bir koku.* **—2.** Bir kimseyi topluluğa kuşkulandırmaya, yanıltmaya yönelik söz ya da eylem için kullanılır: *Zihinleri bulandırıcı haber yaymak.*

BULANDIRILMAK → BULAMAK

BULANDIRMAK → BULAMAK

BULANIK sıf. **1.** Berrak, saydam, duru olmayan sıvı için kullanılır: *Bulanık su. Bulanık çay.* **—2.** Bulutlu, kapalı hava için kullanılır. **—3.** Ayrıntıları, belirgin özellikleri iyi seçilemeyen, net olmayan şey için kullanılır: *Resimdeki bulanık görüntüler arasında tanıyamadığım birtakım kişiler.* **—4.** Açık, net ve kesin olmayan, karışık ve belirsiz şey için kullanılır: *Bulanık görüşler. Bulanık düşünce.* **—5.** *Bulanık bakış, göz*, anlamsız boş bakış; parıltısı olmayan donuk göz. **—6.** *Bulanık suda balık avlamak*, düzensiz ve karışık bir durumdan kendisi için çıkar sağlamaya çalışmak.

—Fels. Leibniz'de, açık olmasına rağmen, başka şeylerin bilgisinden farklılığını ortaya koyacak ayırtedici özelliklere sahip olmayan bilgiye denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizs. kim. Katı asıltı durumunda çok küçük parçacıklar içeren ve saydamlığını yitiren bir sıvı için kullanılır.

—Foto. Berrak olmayan bir fotoğraf resmi için kullanılır.

—Küm. kur. *Bulanık altküme*, bir E kümesinin bir F parçası ile E nin her elemanı için bu elemanın F ye ait olması olasılığı yasasından oluşan ikili. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müc. Beyaz lekeli hastaşlar, özellikle opal için kullanılır.

◆ be. Açık seçik olmaksızın, belirsiz bir biçimde: *Bulanık görmek.*

—ANSİKL. Fels. Leibniz'e göre, bulanık bir bilgide bir şeyi başka şeylerden ayırt etmeye yetecek özellikleri tek tek sayamayız. Oysa bu şey, kavramının ayrıştırılabileceği bu özellikleri ve kendisine gerekli öğeleri kapsamaktadır. Nitekim, renkleri, kokuları, tatları ve duyulara özgü başka bazı verileri oldukça açık bir biçimde tanırız ve onları birbirinden ayırt ederiz: ama bunu, tek tek sayabileceğimiz özelliklerle değil, yalnızca duyularımızın tanıklığıyla yaparız. Onun için, bir köre, kırmızı rengin ne olduğunu hiçbir zaman açıklayamayız" *(Meditationes de Cognitione, Veritate et Ideis)* [Bilgi, doğruluk ve fikirler üzerine düşünmeler].

—Küm. kur. Bulanık altkümeler kuramı, kümeler kuramı ve klasik mantığı düzenleyen ikilemeden, ait olma ya da olmama, doğru ya da yanlış katı ikilemesinden kurtulmayı sağlar. Bu kavram, seyrek olarak berrak ve belirgin sınırları bulunan gerçek yapıları daha iyi açıklamaya çalışır. Bu doğrultudaki ilk araştırmalara 1965'te L. A. Zadeh girişti. 1975'te Chapin, Zermelo-Fraenkel tipi bir belitlemeyi ele aldı. Bulanık altkümeler kuramı pek çok alanda kullanılır: işlem araştırması, planlama, sınıflama, biçimlerin tanınması, hekimlikte teşhis, yaklaşık akılyürütme, iktisat bilimi, vb.

BULANIK, Doğu Anadolu bölgesinde Muş iline bağlı ilçe; 78 995 nüf. (1990); 1 706 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 62 köy. Merkezi, Muş'un 98 km K.-D.'sundaki *Bulanık*, 13 332 nüf. (1990).

BULANIKLIK a. Bulanık olma durumu, niteliği.

—Hidrol. Bir akarsuyun asıltı halinde taşıdığı hafif malzeme, çamur vb. oranı (Bk. *ansikl.* böl.)

—Meteorol. *Yanardöner bulanıklık*, görüş uzaklığı 20 km'yi aştığında uzak cisimleri silikleştiren mavimsi perde. (Bu etkiye, 0,1 μ m düzeyindeki çok ince parçacıklar ve çok temiz havada molekül yayınımı neden olur.)

—Sine. ve Foto. Film görüntüsünde netlik yetersizliği. Bu durum ya gösterici aygıtının bozukluğundan ya da çekim sırasında belli bir etki elde etmek için yapılan ayardan kaynaklanır (sanatsal bulanıklık).

—ANSİKL. Hidrol. Yarıçöl ve bozkır bölgelerini akaçlayan akarsuların birçoğu, yıllık ortalama debilerinin düşüklüğüne rağmen çok büyük bulanıklık gösterirler. Gerçekten şiddetli kabarmalar tozlaşmış toprağın, bazen de löslerin üstünde sellenir; akıntıların çok yüksek taşıma gücüne ulaştığı bu tür topraklar, örtüsüz ya da bitki kökleri bakımından zayıf olduklarından, aşınmanın etkilerine karşı savunmasızdır. Nitekim Huang Hi ırmağında yıllık ortalama bulanıklık 35 kg/m^3'e ulaşır; havzaları, arazi türü ve iklimi bu ırmağa benzerlik gösteren birçok akarsuda 10 ile 100 kg/m^3 arasında değişir. Batı Avrupa ovaları ile SSCB'nin kurak olmayan kesimlerini akaçlayan akarsularda yıllık ortalama bulanıklık değerleri 30 ile 100 g/m^3'ü geçmez. Bu değerler, kabarmaların yüksek taşıma gücü nedeniyle, bitki örtüsü iyi olan Mississippi havzasında bile daha yüksektir. Alp sıradağlarını aşan akarsuların özgül debileri yüksek olduğu halde bunlar aşırı ölçüde bulanık değildir. Ancak çok kolay ufalanabilen arazilerden geçtiklerinde bulanıklık gösteren bu akarsular, çok yüksek aşındırma enerjilerine rağmen, taşınan katı malzeme bol su içinde seyreltik duruma düşer. Sert kayaçlardan (kristalli oluşumlar, kireçtaşları, kumtaşları, şistler vb.) oluşan, bitki ya da ağaç topluluklarıyla korunan ve yükseklikleri 2 000-2 500 m'nin altında kalan dağlarda bulanıklık yalnızca birkaç yüz g/m^3'tür.

Afrika'nın tropiklerarası kesiminde bulanıklık ve bozulmalar genellikle orta düzeyde, hatta zayıftır. Asya'nın muson etkisi altındaki kesimlerinde bulanıklık çok çeşitli değerler gösterir; bu değerler kimi bölgelerde çok büyük kabarmalar nedeniyle oldukça yüksektir (örneğin 500 -1 500 t/km^2).

BULANIKLIKÖLÇER a. Bir sıvının bulanıklığını ölçmeye yarayan aygıt.

BULANIKLIKÖLÇÜM a. Ölçbil. Bir sıvının bulanıklığının ölçümü.

—ANSİKL. Bulanıklıkölçümde her zaman optik yöntemlere başvurulur. Örneğin cam bir tübün altına yanan bir mum ya da siyah zemin üzerine platin tel yerleştirilir; tüp bulanık sıvıyla yavaş yavaş doldurulduğunda her iki görüntünün de kaybolduğu gözlenir. Aynı yönteme dayanarak sıvının bulanıklığı, önce duru su ile, sonra suya, % 01 oranında bitkisel macunun alkoldeki çözeltisi yavaş yavaş damlatılarak karşılaştırılır. Daha güvenilir sonuçlar elde etmek için kararlı bir ışık kaynağı (ampul) alınır ve göz yerine de ışılelektrik bir alıcı kullanılır. İşte bu düzen bir bulanıklıkölçer oluşturur ve sıvıda yayınan ışığı ölçer. Ölçüm gelen ışıkla 90°'lik bir açı yapan, yayınan ışık üstünde yapılırsa nefelometriden söz edilir. Bulanıklıkölçümün kullanıldığı alanlar arasında şunlar sayılabilir: içme suyu, sanayi suları ve kirli suların gözetimi; petrokimyada yakıtların ve motor yağlarının denetimi; biyolojide topaklaşma doğuran maddelerin dozunu belirleme; tıp ve denizbilim.

BULANJERİT a. (fr. *boulangérite*). Miner. Doğal kurşun arsenosülfür.

BULANMAK → BULAMAK.

BULANTI a. **1.** Kusma isteğiyle kendini belli eden rahatsızlık; iç kalkması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Bulantı vermek*, bir kimsenin midesini bulandırmak.

—Tıp. *Bulantı refleksi*, bulantı uyandıran refleks. (Yutağın arka çeperine dokunmakla elde edilir ve bazı felçlerde ve difteride yok olur.)|| *Bulantı verici*, genellikle zehirli bitkisel ürünlere, örneğin kokusu ve tadı bulantı veren baldıran ve afyon gibi nesnelere denir.

—ANSİKL. Bulantıya yutağın ve karın çeperi kaslarının istemeden kasılması eşlik eder. Birçok sindirim sistemi hastalıklarında görüldüğü gibi, örneğin bir urun beyin sapındaki merkezleri irkiltmesi hallerinde de görülür. Çok şiddetli bir ağrı da bulantı yapabilir. Bulantı insana fenalık veren çeşitli rahatsızlıklarda da (gebelik başlangıcı, deniz tutması vb.) görülebilir.

Bulantı *(la Nausée)*, Jean-Paul Sartre'ın hayali bir günlük biçimindeki romanı (1938). Bir adam öteki insanlara bakar, ama kendi durumunu, gerçekte ne olduğunu bir türlü kavrayamaz, bu duruma erişemez, erişemediği için de "özgür bir varlık" olmanın bilincine varamaz.

BULARD DE MERU, fransız hekim (XIX. yy.). 1834 ve 1836 yıllarında Mısır'da çıkan veba salgınlarında çalışan diplomasız hekimlerdendi. Salgından sonra İstanbul'a geldi. İstanbul'daki veba salgınında, en gerekli tıbbi malzemenin bile bulunmamasına rağmen,Kız kulesi'nde tecrit edilen hastaları tedavi etti. Meclisi tahaffuz'un (karantina meclisi) kuruluşunda kendisinden yararlanılmak istendi. Yeterli bilgisi olmadığı anlaşılınca, Avusturya'dan başka bir hekim çağrıldı. *De la peste orientale* (1839) adlı bir yapıtı vardır.

BULAŞICI sıf. **1.** Bulaşma yoluyla, bir kimseden başkasına geçen hastalık için kullanılır; sari. (Bk. *ansikl.* böl. Tıp.) **—2.** Bir kimseden diğerine kolayca geçen bir durum, bir duygu için kullanılır: *Esneme bulaşıcıdır.*

—Nük. müh. Çok küçük miktarlarda bulunması bile bir ürünün tüketiminde tehlike doğuran ya da çevrenin niteliğini bozan bir madde için kullanılır.

—Vet. *Yasal olarak bulaşıcı sayılan hastalık*, ağır ekonomik sonuçlar doğurması nedeniyle hükümete bildirilmesi ve sağlık zabıtasınca önlem alınması gereken, bazen insana da geçebilen salgın hayvan hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ a. Bulaşıcı madde.

—ANSİKL. Tıp. Bulaşıcı hastalıkların hükümete bildirilmesi kamu sağlığı açısından gerekli, hatta zorunludur. Aşağıda yazılı tablo 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha yasası'nın 57. maddesinde sayılan ve aynı yasanın 64. maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'nca sonradan saptanan, hükümete haber verilmesi zorunlu hastalıklar ile bildirilmesi isteğe bağlı hastalıkları göstermektedir. (Zührevi hastalıklar için → BİLDİRİM.)

I. *Haber verilmesi zorunlu hastalıklar:*
1. Tifo (karahumma) ve paratifo.
2. a. Lekeli humma (tifüs).
   b. Öbür riketsiya hastalıkları.
3. Çiçek.
4. Kızıl.
5. Kızamık.
6. Difteri (kuşpalazı).
7. Ansefalit.
8. Kolera.
9. Veba.
10. Sarı humma
11. a. Basilli dizanteri.
    b. Amipli dizanteri.
12. Toplu yemek zehirlenmeleri.
13. Epidemik menenjit.
14. Çocukfelci (polyomiyelit).
15. Trahom.
16. Malta humması (brüselloz).
17. Cüzam (lepra).
18. a. Sarılıklı-kanamalı leptospiroz.
    b. Öbür leptospirozlar.
19. Psittakoz.
20. Tetanos.
21. Hummai racia (dönüşlü humma).
22. Boğmaca.
23. Tularemi.
24. Sıtma.
25. Doğum humması (loğusa humması).
26. Ruam.
27. Şarbon.
28. Kuduz.
29. Uyku hastalığı.
30. Enfeksiyöz hepatit.
31. Frengi.
32. Aids.

II. *Haber verilmesi isteğe bağlı hastalıklar:*
1. Akciğer veremi.
2. Salgın grip.
3. Yılancık.
4. Kabakulak.
5. Kellik.

—Vet. Yasal olarak bulaşıcı sayılan hastalıklara karşı alınacak önlemler şunlardır:
1. Hastalık çıkan bölgedeki hayvan sahipleri, hastalık durumunu zaman geçirmeden bölgedeki veteriner hekime duyurmalıdır. Böylece, veteriner hekim gerekli önlemleri alır.
2. Herhangi bir enfeksiyon sonucu ölen hayvan, hastalığın bulaşmasını önlemek amacıyla en az 2 m derinliğinde kazılan bir çukura gömülmeli ve üstü kireçle örtülmelidir. Vahşi hayvanlar, su baskınları ve taşkınlar, yeteri kadar derine gömülmeyen hayvanların açığa çıkmasına yol açarak tehlike yaratabilir.
3. Hastalık çıkan ahır ya da kümes, enfeksiyon etkenini ortadan kaldırabilecek dezenfektan bir madde ile dezenfekte edilmelidir. Bu işlem gerekirse 15-20 gün sonra yinelenir.
4. Hastalık durumu veteriner hekimliğe bildirildikten sonra hastalar ve ölüler muayene edilerek teşhis konulmalı ve hastalık bulaşıcı özellik gösteriyorsa bu hastalığa duyarlı tüm hayvanlar aşılanmalıdır.
5. Bulaşıcı hastalıkların gizli kalmasını önlemek amacıyla, bazı bulaşıcı hastalıklarda ölen hayvan için hayvan sahibine para ödenmesi yasayla gerekli kılınmıştır. Ruam, verem, brüselloz, at vebası, sığır vebası gibi hastalıklar tazminat ödenen hastalıklardandır.

Hayvan sağlık zabıtasınca ya da veterinerlikçe gerekli önlemlerin alınabilmesi için bulaşıcı ve salgın hayvan hastalıklarının, hayvan sahiplerince hükümete bildirilmesi gerekir. Başlıca bulaşıcı ve salgın hayvan hastalıkları şunlardır:
— kuduz (tüm türlerde),
— sığır vebası (tüm gevişgetiren türlerde),
— bulaşıcı peripnömoni (sığırlarda),
— verem (boynuzlugillerde görülen akciğer, bağırsak, meme ve dölyatağı veremi),
— koyun çiçeği,
— brüselloz (koyun ve keçi türlerinde),
— sığır brüsellozu (düşük yaptığı zaman),
— uyuz (sığır, koyun, keçi türlerinde ve atgillerde),
—şap hastalığı (sığır, koyun, keçi ve domuz türlerinde),
— ruam ve durin (atgillerde),
— şarbon (tüm memeli türlerde),
— yavru çürüklüğü, akaryoz, nozemoz ve varroaz (arılarda),
— tularemi (tüm evcil ve yabanıl kemirgen türlerde),
— psittakoz (tüm kuş türlerinde),
— kuş vebası (tüm kuş türlerinde),

Bulanık'tan bir görünüm

— Miksomatoz (kemirgenlerde),
— mavidil (sığır, koyun ve keçi türlerinde),
— ornitoz (tüm kuş türlerinde),
— virüslü menengoansefalit (at, eşek ve katırda).

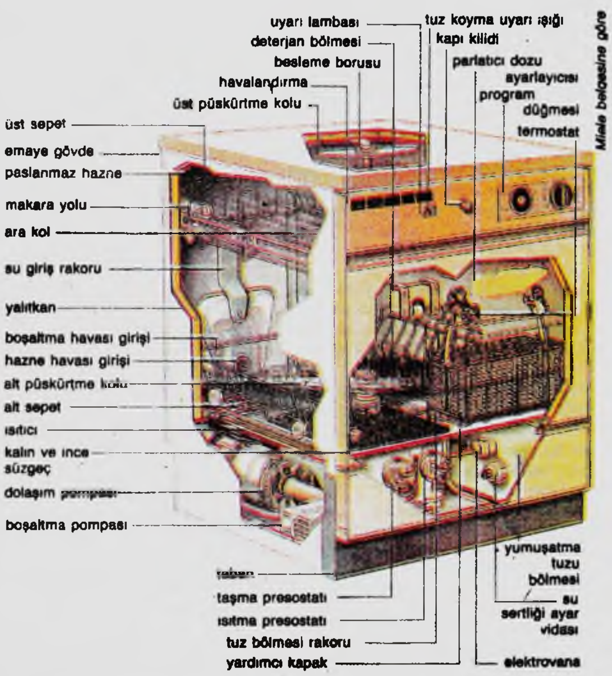
BULAŞICILIK a. Tıp. Bulaşıcı bir hastalığın niteliği.
—ANSİKL. Bulaşıcılık hastalığa göre değişir: su çiçeği ve kızamık gibi çocuk hastalıklarında çok yüksek, verem ya da beyin-omurilik menenjitinde çok zayıftır. Bu değişiklikler, mikrobun doğasından (etkililik ya da dayanıksızlık) ve hastalığın geliştiği alanın durumundan kaynaklanır.

Ahmet Fuat **Bulca**

BULAŞIK a. **1.** Mutfakta ya da yemekte kullanılmış, kirli kap kacak; *Lavaboda bulaşık birikti. Bulaşıkları durulamak.* **—2.** Yemekte kullanılmış olan kirli kap kacağı yıkama ve kurulama eylemi: *Akşamları bulaşık çok zamanımı alıyor. Bulaşığa yardım eder misin?* **—3.** *Bulaşık bezi,* bulaşık yıkama işinde kullanılan bez. ‖ *Bulaşık kabı,* içinde bulaşıkların yıkandığı büyük ve derince tas. ‖ *Bulaşık suyu,* içinde bulaşık yıkanmış olan su. ‖ *Bulaşık suyu gibi* az malzemeyle yapılmış içeceklerle sulu yiyeceklerin bu yanını vurgulamak için kullanılır: *Bulaşık suyu gibi çorba.* ‖ *Bulaşık teli,* madeni kaplardaki isleri, kirleri çıkarmak için kullanılır.
—Ev eşy. *Bulaşık makinesi,* bulaşığı otomatik olarak yıkamaya yarayan elektrikli ev eşyası. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ sıf. **1.** Üzerine bir şey bulaşmış, kirlenmiş şey için kullanılır: *Bulaşık kapları toplamak.* **—2.** Yapışkan, rahatsız edici kimse için kullanılır: *Bulaşık bir adam.* **—3.** *Bulaşık gemi,* karantinada temiz raporunu bekleyen gemi. **—4.** *Bulaşık iş,* yasal ve doğru olmayan, kirli iş: *Ben böyle bulaşık işlere girmem.*
—ANSİKL. *Bulaşık makinesi,* paslanmaz çelik ya da bireşimsel malzemeden yapılan bir hazneden oluşur; bu hazne makinenin dış gömleğini oluşturan ve önde bir kapısı bulunan metal bir kasaya yerleştirilmiştir. Hazneyle kasa arasındaki boşluğa, ısı ve ses yalıtımı sağlayan bir madde doldurulur. Yıkanacak bulaşık plastik kaplı metal telden yapılmış kayar sepetlere konur. Haznenin altında atık süzgeci ve yumuşatma tuzu kabı, iç kapaktaysa deterjan ve parlatıcı dağıtıcıları yer alır. Hazneye soğuk su doldurma, suyu ısıtma, durulamadan sonra suyu boşaltma işlemleri çamaşır makinelerine benzer. Bulaşık, basınçlı su püskürten birçok döner kolla temizlenir; ardından bulaşık artıklarıyla yüklü su süzgeçten geçer ve yeniden çevrime girerek durulamak için bulaşığın üstüne püskürtülür. Çok yaygın olmayan bazı bulaşık makinelerinde püskürtme kolları sabittir ve sepetler döner. Bir program düğmesi yıkanacak bulaşığa göre (suyun ısısı ve basıncı, yıkama süresi) program seçimini sağlar. Otomatik bulaşık makineleri ilk kez 1940'da ABD'de üretilmiştir.

bulaşık makinesi

BULAŞIKÇI a. Lokanta, kahve vb. yerlerde bulaşık yıkamakla görevli kimse.

BULAŞIKÇILIK a. Bulaşıkçının işi.

BULAŞILMAK → BULAŞMAK.

BULAŞKAN sıf. Kolayca bulaşan, bulaştığı yerden kolay kolay çıkmayan şey için kullanılır.

BULAŞKANLIK a. Bulaşkan olma durumu.

BULAŞMA a. Tıp ve Vet. Organizmaya canlı bir bakterinin ya da virüsün girmesi. Bir hastalığın hasta bir insandan ya da hayvandan sağlam bir insana ya da hayvana geçmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bitki patol. Hastalık yapıcı bir etkenin (böcek, bakteri, virüs, mantar, vb.) dokulara girmesiyle başlayan ve hastalığın ortaya çıkmasıyla son bulan enfeksiyon evresi.
—Dilbil. Biçimsel ya da anlamsal düzlemde, dilsel bir öğenin bir başka öğe üstündeki örneksemeli etkisi.
—Nük. müh. *Radyoaktif bulaşma,* bir radyoaktif maddenin, bir ortamda (ve özellikle insan organizmasında) ya da bir yüzeyde (ve özellikle deri üzerinde) istenmeyen varlığı.
—Petrogr. Bir magmanın, yakın kayaçların öğeleriyle ya da başka bir magmayla karışarak kimyasal bileşiminin değişmesi.
—Psik. *Zihinsel bulaşma,* bir bireydeki ruhsal bozuklukların bir ya da birçok kimseye doğrudan doğruya geçmesi. (Genel olarak telkinle açıklanmasına rağmen bu sürecin, telkine yatkınlıktan daha karmaşık olduğu söylenebilir.)
—ANSİKL. Tıp ve Vet. Bulaşma genellikle rastlantı sonucu olur. Canlı bir mikrobun, deriden girmesine bağlı olan bulaşma genellikle bir yaralanmanın, bir hayvan tarafından ısırılmanın ya da tırmalanmanın sonucudur. Mikrop bir aracı olmadan, hasta insandan sağlam insana ya da hasta hayvandan sağlam insana ya da hayvana geçerse *doğrudan bulaşma* adını alır: örneğin frengide, *treponema* doğrudan doğruya frengiliden sağlam insanın derisine ya da mukozasına geçer. Eğer bir aracı gerekliyse bulaşma *dolaylı* ya da aracılıdır: örneğin sıtmada, sivrisinek bir sıtmalıyı soktuğunda almış olduğu mikrobu, sağlam adamı soktuğu zaman ona bulaştırır. Ama en çok görülen durum karma bulaşmadır: tifo hem içilen suyla hem de bulaşık besinlerle bulaşabilir.

BULAŞMAK gçz. f. **1.** Bir şey sözkonusuysa, bir şeye, bir şeyin üzerine sürülmek, sıvaşmak: *Mendiline kan bulaşmış.* **—2.** Bir duygu, bir hastalık sözkonusuysa, bir kimseden bir başkasına geçmek, yayılmak: *Kızamık hemen hemen sınıftaki tüm öğrencilere bulaştı. Yarın korkusu bana senden bulaştı.* **—3.** *Bir işe, olaya bulaşmak,* isteği dışında ya da bir rastlantı sonucu o işe, olaya karışmak; girişmek, başlamak: *Bu uyuşturucu işine onun adı da bulaştı. Politikaya bulaşmak. Bu tür işlere bulaşmayın.* **—4.** *Bir kimseye bulaşmak,* ona çatmak, sataşmak, onu tedirgin etmek: *Uslu ol, kimseye bulaşma.*
◆ **bulaşılmak** edilg. f. Bir işe, bir olaya bulaşmak eylemine konu olmak.
◆ **bulaştırmak** ettirg. f. **1.** *(Bir şeye) bir şey bulaştırmak,* onu bir şeye, bir şey üzerine sürmek. **—2.** *Bir hastalığı (bir kimseye) bulaştırmak,* onun bir başka kimseye geçmesine yol açmak. **—3.** *Bir kimseyi bir işe, bir olaya bulaştırmak,* onu o işe, olaya sokmak, karıştırmak, başlatmak.
—Patol. Bir virüsü, bir hastalığı bir kişiye, bir hayvana geçirmek, aşılamak.
◆ **bulaştırılmak.** edilg. f. Bulaştırmak eylemine konu olmak.

BULAŞTIRILMAK → BULAŞMAK.

BULAŞTIRMAK → BULAŞMAK.

BULATOVİĆ (Miodrag), sırp yazar (Bijelo Polje, Crna Gora, 1930). Bir halk şairinin torunudur. Kendi kendini yetiştirdi. Lirik şiirlerinde, dağ türkülerinin onheceli dizelerini kullandı. Anlatı gücünü ve mizah ustalığını hikâyelerinde (*Djavoli Dolace,* 1959) ve romanlarında (*Crveni Petao Leti Prema Nebu,* 1959; *Heroj na magarcu ili Voreme Srama,* 1964) ortaya koyarak, yugoslav edebiyatının yasakladığı kırdı ve toplumun dışladığı insanları anlattı (*Rat je bio Bolij,* 1968).

BULAVA a. Tar. Ukrayna hetmanlarına (→ ATAMAN) Lehistan kralı ya da osmanlı padişahı tarafından egemenlik simgesi olarak verilen asa. (2,5-3 m uzunluğundaki bu asanın ucunda bir topuz bulunurdu. Türk korumasını kabul eden hetman Bohdan'a Mehmet IV'ün gönderdiği bulava, değerli taşlarla süslü gerçek bir sanat yapıtıydı.)

BULAVAYO ya da **BULAWAYO,** Zimbabve'nin güney-batı kesiminde kent, il merkezi, 429 000 nüf. (1983). Demiryolu kavşağı. Ülkenin başlıca sanayi merkezi (çelik fabrikası, otomobil montaj sanayisi, elektrikli gereçler yapımı, tütün işleme, besin sanayisi).

BULAVİN, Don Kazakları başbuğu (XVII-XVIII. yy.). Aydar ırmağı kıyısında Rusya'ya karşı başlattığı ayaklanmaya tüm Don ve Terek Kazakları katıldı (1707). Bu arada Başkırtlar da Evliya Sultan önderliğinde bu ayaklanmayı desteklediler ve Kırım hanı ile Osmanlı devletinden yardım istediler. Ancak osmanlı hükümeti Rusya ile daha önce imzaladığı barış antlaşmasını gerekçe göstererek bu isteği geri çevirdi. Bulavin, Petro I'in düzenli ordularına yenildi ve kendi adamlarınca öldürüldü.

BULB-KEEL a. (ing. *bulb,* soğan ve *keel,* omurga). Denizc. Alt bölümünde safralı uzun ve ince, metal bir salma taşıyan küçük yelkenli omurgası.

BULBO-CAVERNOSUS a. Erkekte ve kadında üretra soğancığını örten küçük kas.

BULBOPHYLLUM a. (lat. *bulbus,* soğan, ve yun. *phyllon,* yaprak'tan). Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yetişen ve yüz kadar türü bulunan bitki cinsi. (Bazı türleri serada yetiştirilir, salepgiller familyası.)

BULBUS a. (yun. *bulbos,* soğan'dan lat. sözc.). Anat. **1.** Organizmadaki borumsu organların soğan ya da ampul biçiminde olan genişçe bölümü. **—2.** SOĞANİLİK'in *(medulla oblongata)* eşanlamlısı. **—3.** Onikiparmak bağırsağının şişkince olan başlangıç bölümü.

BULCA (Ahmet Fuat), **Alemdarzade,** türk asker ve siyaset adamı (Selanik 1881 -İstanbul 1962). Harp okulu'nu bitirdi (1902). Türk-İtalyan (1911) Balkan (1912) ve Birinci Dünya (1914-1918) savaşlarına katıldı. Suriye cephesinde, Şam'da İngilizler'e tutsak oldu (1918). Tutsaklıktan kurtulunca İstanbul üzerinden Anadolu'ya geçip Kurtuluş savaşı'na katıldı. 20. Tümen komutanı olarak Sakarya meydan savaşı'nda görev yaptı. 11. Tümen komutanlığına atandı. Ankara komutanlığı görevini üstlendi (1921). Albay olarak (1927) emekliye ayrıldı. Atatürk'ün akrabası ve yakın arkadaşıydı. TBMM'de Rize (1923-1934), Çoruh (1934-1939) milletvekilliği, Türk hava kurumu başkanlığı yaptı. Bir trafik kazasında öldü. Kurtuluş savaşı'ndaki hizmetlerinden ötürü İstiklal madalyası aldı.

BULDAN, Ege bölgesinde, Denizli iline bağlı ilçe; 25 554 nüf. (1990); 518

km²; 28 köy. Merkezi, Denizli'nin 43 km K.-D.'sundaki *Buldan*, 12 202 nüf. (1990). Dokumacılık (→ BULDAN BEZİ.)

Buldan barajı, Manisa ilinde, Derbent suyu üzerinde baraj. Sulama ve taşkından koruma amacıyla yapılan baraj, 1967'de işletmeye açıldı. Baraj gövdesi toprak + kaya dolgu tipinde, su toplama hacmı 46 milyon m³, göl alanı 3,10 km², sulama alanı 2 440 ha'dır.

BULDAN BEZİ a. Kıvrak bükümlü pamuk ipliğinden bezayağı örgü ile dokunan, dayanıklı pamuklu bez.
—ANSİKL. Buldan bezi, XV. yy. osmanlı kayıtlarında *bürümcük** adıyla tanımlanan ipekli kumaşların, günümüzde birçok yörede dokunan pamuklu örneklerindendir. Yöresel adı *bükülü* bez* ya da *bükülü'* dür. Buldan bezi adı, ticari ad olarak kullanılır. Aynı niteliklere sahip şile bezi'nin iç ve dış pazarlarda büyük ilgi görmesi üzerine Buldan'da dokunan aynı türden bezlere de buldan bezi denmeye başlandı. Normalden daha çok bükülü kıvrak tire ya da yalnızca *kıvrak* denilen pamuk ipliğinden, bezayağı örgüyle dokunur. Tezgâhta 14 sıklık/cm çözgü ve 14 sıklık/cm atkı bulunur. Çözgüde genellikle tek kat pamuk ipliği kullanıldığından, haşıllanması gerekir. Atkıda ise kıvrak pamuk ipliği kullanılır. Dokunduktan sonra yıkanır ve dokunurken düz olan kumaş, kıvrım kıvrım bir görünüm alır. Mamul en, ham ene göre yaklaşık % 60 oranında daralır, esnek bir durum alır.
Denizli ve Buldan yöresi, Selçuklular ve Osmanlılar döneminden beri önemli bir dokuma merkeziydi. Gezgin İbni Batuta, seyahatnamesinde (1355) bu yörenin kuvvetle eğirilmiş ipliklerden dokunan çok dayanıklı pamuklu bezlerinden övgüyle söz eder. Bu bilgi, o dönemde de buldan bezine benzer dokumaların yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

BULDOK a. (ing. *bulldog*, *bull*, boğa ve *dog*, köpek'ten). Orta irilikte, bacakları kısa ve birbirinden ayrık, yassı ve yukarı kalkık burunlu, düşük kulaklı ingiliz süs köpeği. (Küçük bedenli, geniş ve kare kafalı, çok yassı burunlu, geniş ve dik kulaklı bir ırkı da vardır.)

BULDOK YARASASI a. Tropikal Amerika'da yaşayan, ayakları güçlü tırnaklarla donanan küçük yarasa. (Su yüzeyinde [hem denizde, hem ırmaklarda] hızla uçarken yakaladığı balıklarla beslenir. Bil. a. *Noctilio leporinus*; balıkyiyenyarasagiller [*Noctilionidae*] familyası.)

BULDOZER a. (ing. *bulldozer*). Toprak ya da başka gereçleri kaldırıp itmek için önünde bir lama bulunan, tırtıllı ya da lastik tekerlekli kazı aracı.
—ANSİKL. Buldozerlerin kütleleri 5-80 ton, güçleri 50-700 B.B. arasında değişir. Çekicinin bakışım düzlemine oranla dik ya da eğik olan ve düşey ya da yatay çeşitli eğimlere göre ayarlanabilen laması, hidrolik krikolarla düşey doğrultuda yer değiştirebilir. Buldozerler, kesici lamalarıyla parçalayıp, kaldırdıkları toprağı iterler. Bu nedenle, taşınan gereçlerin yığılması ancak kısa mesafelerde (10-50 m) ekonomik olabilir. Bu araç, özellikle dolgu işlerinde çok yararlıdır. Tarla ya da orman açmada, kaba tesviye işlerinde de buldozerler kullanılır.

BULDUK, Konya'nın Cihanbeyli ilçesi Yeniceoba bucağına bağlı belde; 2 490 nüf. (1990).

BULDUMCUK a. (*Olmak* yardımcı fiiliyle kullanılır). Çok istediği bir şeye sonradan kavuşunca aşırı ölçüde sevinerek şımarmak.

BULDURMAK → BULMAK.

BULDURTMAK → BULMAK.

BULE a. (yun. sözc.). Esk. yun. Yunan sitesinde çoğunlukla "konsey" adıyla anılan yüksek meclis.
—ANSİKL. Bilindiği kadarıyle Atina bulesini Solon kurmuştur. Aslında Bule'nin işlevlerini ve örgütlenmesini belirleyen Kleisthenes'ti. Bule her kabileden 50 kişi olmak üzere, demosların gösterdikleri adaylar arasından kurayla bir yıl süre için seçilmiş 500 üyeden oluşuyordu. *Misthos* (yevmiye) yetersiz olduğundan, *buleutes*'lik heves edilecek bir görev değildi. Buleuterion'da (Agora'nın G.'inde toplanan Bule, her seferinde bir başka kabilenin öncülüğünde, yılda on kez yenilenen 50 prytanis'den meydana gelir ve bunlar arasından kurayla seçilmiş bir epistates'in başkanlık ettiği bir kurul tarafından yönetilirdi. Bule, ekklesia'da görüşülecek ve halkın kararlarına esas teşkil edecek *probuleumalar*'ı hazırlayan bir yasama organı, bu kararların uygulanmasını sağlayan, yabancı elçilerle görüşmeler yapan ve memurları denetleme yetkisine sahip bir yürütme organıydı. Nihayet, verdiği kararlarla bazı koşullarda (zimmet para geçirme, genel toplum düzenini bozma). Genellikle yaşlılardan oluşan bule, demokrasinin işleyişinde dengeleyici bir öğeydi.

BULERİAS a. (isp. sözc.). **1.** Senkoplu ritimde, 3/4'lük, özgür doğaçlamaya dayanan flamenca dansı. **—2.** Gitar eşliğinde söylenen ve bu gülmeceli dansa eşlik eden şarkı.

BULEUTERİON a. (mahkeme anlamında yun. sözc.). Esk. yun. Bule'nin toplandığı salon. (Genellikle küçük bir yarım daire planlı amfi biçiminde olan bu yapı türünün Anadolu'daki en sağlam örneği Priene buleuterionu'dur.)

BULEYDE (EL-), esk. **Blida,** Cezayir'de kent, *El-Buleyde Atlası*'nın eteğinde, uved el-Kebir kıyısında il merkezi; 170 935 nüf. (1987). 1535'te kurulan El-Buleyde, gelişmesini Endülüslüler'in 1553'te yöreye gelmesine borçludur; Endülüslüler, sulamayı ve portakal ekimini desteklemişler, kenti bahçeler, zeytin işletmeleri, portakal ve badem bahçeleriyle kuşatmışlardır. Kent, 1825 ve 1867'deki depremlerde yıkılmıştır. Besin sanayisi. Elsanatları (halı). —*El-Buleyde ili*, 3 704 km²; 910 000 nüf.

BULGAKOV (Mihail Afanasiyeviç), rus yazar (Kiev 1891 - Moskova 1940). Bu eski koy hekimi, ilk fantastik anlatılarında (*Diavoliada*, 1924; *Sobaçi Serdse*, *Rokoviye yaytsa*, 1925), NEP uygulamalarının etkili bir karikatürünü çizerek, Devrim'in olumsuzluğunu gösterir. Bununla birlikte, sahneye *Dni Turbinih* (1926) adıyla konulan *Belaya Gvardia* (1925) adlı romanı, Ukrayna'daki iç savaşı nesnellikle dile getirir, aydınların ideolojik bağımlanma sorununu ortaya atar, Beyaz Ruslar'ın yenilgisini ve dış ülkelere göç etmelerini sergiler (bu tema *Oyun* [Beg, 1928] adlı piyeste yeniden ele alınmıştır). *Zoykına kvartira*'yı (1926) yazdıktan sonra hizipçiliğin ve sansürün kurbanı olan Bulgakov, tiyatro alanında *Bagroviy ostrov* (1928), *Kabala svyatoş* (1936), *Puşkin* (1940) adlı yapıtlarında, sanatçı ve iktidar ilişkileri üzerinde durdu, ayrıca edebiyat dünyasının taşlamasını yaptı. Yapıtlarında dağınık durumda bulunan çeşitli temaların bireşimi olan *Usta ile Margarita* (Master i Margarita) ancak 1966'da yayımlanabildi. Burada aşk ve yaratıcılık ile düşman bir toplum arasındaki karşıtlığı gösterir.

BULGANİN (Nikolay Aleksandroviç), sovyet devlet adamı (Nijni-Novgorod 1895 - Moskova 1975). 1917'de partiye üye oldu. Çeka'da (1918-1922) ve Ekonomı yüksek konseyinde (1922-1927) çeşitli görevler üstlendi. Moskova kent sovyetinin başkanlığını yürüttü (1931-1937); Parti merkez komitesi üyeliği (1939), SSCB Halk komiserliği konseyi başkan yardımcılığı (1938-1941) yaptı. 1944'te Devlet savunma komitesi'ne girdi, silahlı kuvvetler bakanı ve 1947'de SSCB mareşali oldu. Parti politbüro üyeliğine (1948) getirildi. Stalin'in ölümünden sonra başbakan yardımcılığı yaptı. Sonra 1955'te Malenkov'un yerine başbakan oldu. Bununla birlikte 1957'de Hruşçev'i devre dışı bırakmak isteyen parti karşıtı grubu desteklediği için nisan 1958'de başbakanlıktan çekilmek zorunda kaldı. O tarihten başlayarak bu görevi Hruşçev üstlendi. Önce parti prezidyumundan (eylül 1958) sonra da Merkez komitesinden uzaklaştırıldı (1961). Emekli oluncaya kadar Stavropol ekonomi bölgesini yönetti (1960).

Massey-Ferguson

144 B.B. gücünde, tırtıllı bir **buldozer** (Massey-Ferguson D 600 C)

BULGAR sıf. ve a. Bulgaristan halkından olan.
◆ a. **1.** Din tar. Batı'da, Ortaçağ'ın çeşitli sapkın ikinci mezheplerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** (Tamlayan olarak) Bulgarlar'a, Bulgaristan'a ilişkin.
—El sant. *Bulgar işi*, giysi süslemelerinde kullanılan, canlı renkli ve karışık tonlu pamuk ipliğiyle yapılan nakış. (Haç ve çizgi motifleri, çin iğnesiyle düz iplik ve verevine işlenir.)
—ANSİKL. Din. tar. Başlangıçta bulgar sözcüğü yalnızca Bulgaristan'daki sapkınlar (bogomiller) için kullanılıyordu. Sonraları onlara az çok yakın olan, ama sonuçta Roma kilisesi'ne karşı mücadele veren tüm tarikatlara da (katharlar, patarinolar) bulgar denmeye başlandı.

BULGAR ya da **BOLGAR,** Tataristan'da (Rusya Federasyonu) Kama ve Volga kavşağı yakınında, Kazan'ın 100 km güneyinde kent. X.-XV. yüzyıllar arasında Volga Bulgarları'nın başkenti olan yerleşmenin kalıntıları Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin sınırları içindedir. Kentle ilgili ilk bilgileri, 922'de buraya gelen İbn Fadlan verir. 976'da bastırılan paralarda da "bulgar" adına rastlanır. Uluslararası bir pazar yeri olan kent, yakınındaki Suvar kentiyle savaşarak üstünlük sağladı. XII. yy.'daki siyasal çekişmeler ve XIII. yy.'daki moğol istilasıyla bir süre önemini yitirdiyse de XIV. yy.'da yeniden eski parlaklığına kavuştu. 1431'de Moskova prensi Vasiliy II'nin (Kör) orduları tarafından yerle bir edildi. Bundan sonra Volga bölgesinin merkezi, Kazan oldu. 1938-1940 ve 1945'te sovyet arkeologlarınca düzenli kazılar yapıldı. Bu kazılarda eşyası, üretim araçlarıyla birlikte esnaf evleri, suyolları ve su toplama havuzları, taş döşeli kaldırımlar, dökme kazanlar, XIV. yy.'dan Yunan sarayı'nın kalıntıları, mezar taşları, X-XV. yy.'lardan sikkeler ortaya çıkarıldı. XIV. yy.'a tarihlenen önemli yapılar arasında, büyüklüğü, iç ve dış mimarisiyle, bezemelerinin zenginliğiyle dikkati çeken Ak saray, Kara saray, Kızıl saray, Han sarayları ve türbeleri, Küçük ve Büyük minare, hamamlar sayılabilir.

BULGAR (Sadık), gerçek adı **Dimitrioğlu İstoyan,** bulgar kökenli türk çeteci (Şumnu 1872-İstanbul ?). Bulgar harp okulu'nu bitirdi (1892). Balkanlar'da Türkler'e karşı komitacılık savaşımı sürdürürken, Abdülhamit II döneminde müslümanlığı benimsedi ve Gazi Ethem Paşa tarafından evlat edinildi. Bundan böyle "Sadık", "Baba Sadık" ya da "Bulgar Sadık" diye anıldı. Teşkilatı Mahsusa'da görev alarak, ölene kadar burada çalıştı. Kuvayı milliye ve Kurtuluş savaşı döne-

A.P.N.

Mihail Afanasiyeviç **Bulgakov** İ. Kolessov'un yapıtı.

Camera Press-Parimage

Nikolay Aleksandroviç **Bulganin**

minde Yunanlılar'a karşı çarpıştı. Özellikle İzmit ve yöresinde rum eşkıyanın yok edilmesinde hizmetleri görüldü.

BULGAR dağları, Orta Toroslar'da Bolkar* dağlarının eski adı.

BULGARCA a. Dilbil. Bulgaristan'da ve Balkan yarımadasında, Bulgarlar'ın yaşadığı bölgelerde konuşulan, slavca grubundan hint-avrupa dili.
—ANSİKL. Bulgarca, slav dillerinin güney öbeğine bağlanır. Bulgarcada üç evre ayırt edilir: eski bulgarca (IX-XI. yy.'lar), orta bulgarca (XII-XIV. yy.'lar) ve modern bulgarca. Lehçelere bölünme, eski ě ünlüsünün ele alınış biçimi üstüne kuruludur: e'ye doğru evrim gösterdiğinde batı ağızları a olarak kaldığında güney-doğu ağızları, e/'a almaşması olduğunda (XIX. yy.'da oluşturulan yazınsal dilin temelini oluşturan) kuzey-doğu ağzı.

Edebi bulgarcada vurgulu hecenin altı ünlü sesbirimi vardır: a, e, i, o ,u ve ă; vurgunun dışında, en açık ünlüler a, e, o kapanma eğilimi gösterirler ve sırasıyla ă, i, u'ya yaklaşır ya da bunlarla karışırlar. Kapantılıları, daraltıcıları, yarı kapantılıları ve selenliler ile m, n, l, r, j yarı ünsüzlerini kapsayan ünsüz dizgesi, ötümlülük ve damaksılaşma ikili karşıtlığına dayanır; ötümlülük karşıtlığı son hecede yansızlaşır (yalnızca ötümsüzler bulunur) ve damaksılaşma karşıtlığı (k, g, h dışında), e ve i ünlüleri önünde işlevsiz kalır ve hep sert olan š, ž, č, dž hışıltılılarını kapsamaz. Bulgarca, kiril abecesinin otuz harfini kullanır; yazım, damaksılaşmanın ve son hecede ă'nın gösterimi dışında tümüyle fonetiktir. Vurgu, devingen türdendir ve yeri değişkendir.

Çok zengin bir fiil dizgesi ve çözümlemeli bir ad dizgesi bulgarcanın dilbilgisel yapısının belirgin bir niteliğidir. Eski bulgarcadaki zamanlar, belirli geçmiş ve -miş'li geçmişin hikâyesiyle bitmişlik bitmemişlik görünüş karşıtlığı temel olarak alındığından, özellikle hikâye bileşik zamanı, geniş zaman ve bitmişlik zamanları iyi korunmuştur; dizge, koşul bileşik gelecek zamanıyla ve özellikle de -l'li sıfatfiil niteliğinde biçimlerden kalkılarak oluşturulan ve tanıklığa değgin olmayan durumlarda kullanılan özel bir kiple zenginleşmiştir. Ad çekiminde, tek canlı durum olarak seslenme durumu korunmuştur. Bulgarca, öteki balkan dilleriyle belli sayıda özellik paylaşır, onu öteki slav dillerinden ayıran özellikler: devrikleşmiş belgili tanımlık, "istemek' fiilinin kalıplaşmış bir biçimi yardımıyla oluşturulan gelecek zaman, adfiilin hemen hemen tümüyle ortadan kalkması, nesnenin sık bir biçimde ikilenmesi, çözümleyici artıklık ve üstünlük dereceleri (*po-* ve *naj-* önekleri).

Bulgarcanın sözlüğü karma bir nitelik taşır, çünkü osmanlı türkçesinden (somut ve genellikle kullanım düzeyi teklifsiz sözcük dağarcığı), yunancadan (özellikle dinsel sözcük dağarcığı), batı dillerinden ve rusçanın edebiyat dilinden aktarma sözcükler bulunur. Bu durum, şimdiki zaman ortacı ve kimi sonekler gibi kullanımı azalmış biçimleri yeniden canlandırdı. Günümüzde, rusça ve fransızca, bulgarcanın sözlüğü üstüne önemli etkileri olan başlıca iki dildir.

Bulgari, italyan kuyumculuk anonim şirketi. Kökeni, Paramythia'lı yunanlı mülteci Sotirio Bulgaris'in (1858-1932) bu adla 1905'te Roma'da açtığı ilk mağazaya dek uzanır. 1881'de Roma'ya gelen Bulgaris, kendi yaptığı gümüş eşyaları sokaklarda satmaya başlamıştı. İki oğlu işi ülke çapında geliştirdiler. COSTANTİNO (1889-1973), eski eşyalara düşkündü; *Argientieri, gemmari e orafi d'İtalia*'yı (İtalya'daki gümüş, değerli taş işleyicileri ve kuyumcular) [1950-1974] yazdı; GİORGİO (1890-1966) 40'lı yıllarda, çağdaş üsluptа yapılmış parçalarda ilk olarak damla taşını kullandı. Giorgio'nun üç oğlu: Gianni (doğm. 1935)), Paolo (doğm. 1937) ve Nicola (doğm. 1941), New York (1970), Cenevre (1976), Monte-Carlo (1977) ve Paris'te (1979) mağazalar açarak şirkete uluslararası bir boyut kazandırdılar. Kreasyon alanında, Bulgari çok büyük bir sadelik ve ince ayrıntılara gösterdiği özenle öteki kuyumculardan ayrılır; kuyumculuk alanında ise, değerli madenlerden günlük kullanım eşyaları yapar.

BULGARİ a. (*bulgar*'dan). Bağlama ailesinden, curaya benzeyen dört telli çalgı.
—ANSİKL. G., G.-B. Anadolu ve Kayseri yöresinde günümüzde de kullanılan *bulgari*'nin, Volga boylarından Toros dağları çevresindeki yaylalara göç eden bulgar türk boyundan bazı oymaklar aracılığıyla Anadolu'ya geldiği öne sürülür. XIX. yy.'da Anadolu'nun güneyinden Mısır'a değin uzanan bölgede *tanbur-ı bulgari* adıyla tanınıyordu.

BULGARİS (Dhimitrios) → VULGHARİS.

BULGARİSTAN, bulgarca **Bılgariya,** Balkan yarımadasında devlet. Karadeniz kıyısında, 110 927 km²; 9 005 000 nüf. Başkenti, *Sofya*. Resmi dili *bulgarca*.

COĞRAFYA
bölgeler

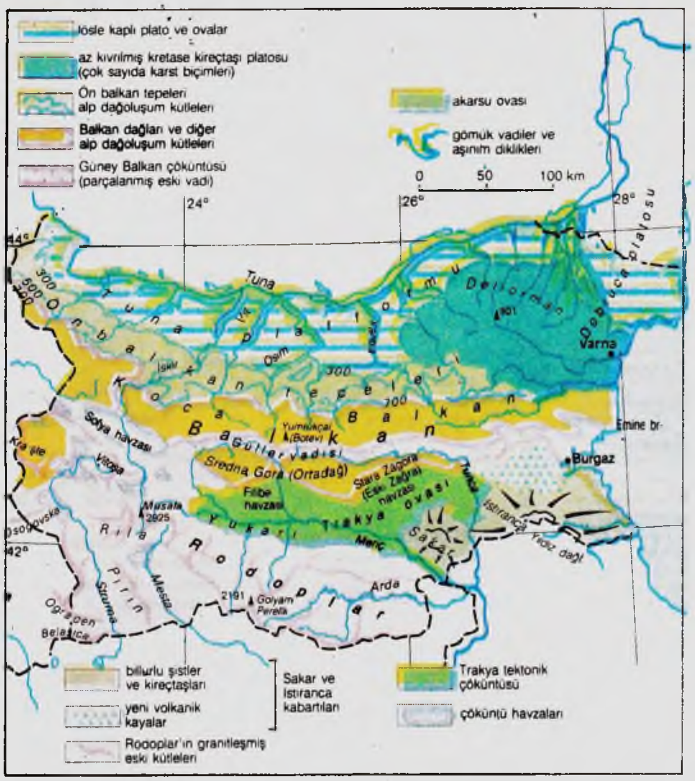
400 km uzunluğunda, 250 km genişliğinde büyük bir dikdörtgen biçiminde olan Bulgaristan, topraklarını B.'dan D.'ya doğru kesen Balkan dağlarının her iki yanında, Tuna Avrupası ile Akdeniz Avrupası arasında bir geçiş ülkesidir. K.'de Balkan dağlarına yaslanan, geniş, lösle örtülü, kireçli bir platolar ve ırmak taraçaları dizisi, orta Eflak temelini örterek derin vadilerle (İskır, Osım, Vit, Yantra, Lom) yarılmış olarak basamaklar halinde Tuna'ya kadar iner; D.'daysa, Deliorman (Ludogorya) ve Dobruca birleşik bir yayladır. İklim, yazları az yağışlı kara iklimidir (Rusçuk'ta ocakta −1,3°C, temmuzda 23,5°C); ne var ki, 450 000 ha'ın sulanması ve modern tarım yöntemlerinin kullanılması sayesinde, uzun süre geri kalmış bir yöre olan Bulgaristan'ın Tuna kesimi, ülkenin başlıca tarım bölgesine (buğday, mısır, pirinç, ayçiçeği, şekerpancarı, pamuk, tütün, meyve ağaçları, üzüm bağları) dönüşmüştür.

Temelin çevresinde biçimlenmiş olan Balkan dağları (Stara Planina [Koca Balkan]) Üçüncü Zaman'da kıvrımlanmış ve kırılmış, kuzeye yatık, yer yer billurlu çekirdekler taşıyan, dar, nispeten az yüksek, ama kesintisiz uzanan, yalnızca B. kesiminde İskır boğazları aracılığıyla geçit veren bir kütledir. Balkanlar, aşırı otlatma nedeniyle gerilemiş ormanlarla örtülü bir koyun yetiştiriciliği (yaylaya çıkarma yöntemiyle), sulu tarım ve sayfiye bölgesidir.

Balkan dağlarına koşut (G.'de) bir sıra oluşturan ve bu dağlardan yalnızca dar bir çöküntü havzaları (Karlovo, Kazanlık'taki Güller Vadisi) oluşuyla ayrılan şistli ve billurlu birer horst olan Sredna Gora (Ortadağ) ve Sırnena Gora (Karadağ) ise, tersine, jeoloji açısından Rodop dağları sistemine bağlıdır. Gene bu noktada, Akdeniz Bulgaristanı başlar. Her yerde sert geçen kışlar (ocakta 0,5°C) ve yüksek Sof-

BULGARİSTAN

BÜYÜK JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

ya havzasına yazın düşen yağışlar karasal iklim özelliğini sürdürürse de, Meriç havzasında ve Stranca tepelerinde yazlar sıcak ve kurak geçer, incir ve badem ağaçları yetişir. Uçsuz bucaksız sulanmayan buğday tarlalarının yanında, akıllıca bir sulamayla (400 000 ha) tahıl, sebze ve sanayi bitkileri yetiştirilir (mısır, pirinç, karpuz, kavun, kabak, domates, biber, üzüm, ayçiçeği, soya, susam, tütün, pamuk, dut).

Rodop dağları ülkenin güneyini kapsayan bir set oluşturur. Üçüncü Zaman'da gençleşmiş olan bu yaşlı, billurlu kütlede başlıca gelir kaynakları B.'da onu çevreleyen kütleler (Sofya'nın yukarısında Vitoşa, Musala tepesinin yanı sıra, Balkanlar'ın en yüksek doruğu olan Rila, Pirin) gibi ormancılık, hayvancılık, kış ve kaplıca turizmi ve madenciliktir (demirsiz metaller, linyit).

İç kesimdeki yüzey şekillerine uyan Karadeniz kıyısında yalıyarlı üç kesim (Dobruca, Balkan dağları, Stranca) ile limanlı (Varna ve Burgaz'a doğru) iki alçak kıyı kesimi ayırt edilir.

ekonomi

Sosyalist rejim, savaş öncesinde yaygın yöntemle tarımla ve ham maden çıkarımıyla uğraşılan geri kalmış bir ülke olan Bulgaristan'ın ekonomisini bütünüyle değiştirdi. Daha 1949'da, ilk beş yıllık planda, ülkeyi sağlam enerji ve sanayi tesisleriyle donatma gereği vurgulandı. 1950'de girişilen toprak reformuyla, bir yıl içinde toprakların yarısı kolektifleştirildi. Yirmi üniversite (1939'da bir tek üniversite vardı) ve on yüksekokulda yönetici yetiştirilmeye başlandı. 1965'te yönetim sisteminde yapılan reformla (işletmelere özerklik tanınması, işçilerin yönetime ortak edilmesi) üretim artırıldı. Bütün bunların gerçekleştirilmesi, Bulgaristan'ın tarih, kültür, dil ve dostluk bağlarıyla bağlı olduğu eski SSCB'nin büyük yardımlarıyla sağlanmış, ülke Comecon'a katılmıştı.

Yapısı yenilenmiş olan tarımda, devlet çiftliklerinin yanı sıra, küçük özel çiftlikler ve her biri 10 000 - 30 000 ha büyüklüğünde, çok iyi donatılmış (makine, tohum sağlanması, deneme istasyonları) üç yüz tarıma dayalı sanayi kompleksi yer alır. 1 milyon ha'ı aşkın alanda sulu tarım yapılır. Kırk yıldan bu yana büyük ölçüde küçülen tahıl alanlarında buğday üretimi 4 kat (5,5 milyon ton), mısır üretimi iki kat (2,5 milyon ton), arpa üretimi beş kat (1,5 milyon ton) artmış, ortalama verimler hektar başına 12 kentalden 40 kentale yükselmiştir. Buğday ekili alanlardaki azalma, sanayi bitkileri (ayçiçeği 458 000 ton), patates (553 000 ton), şekerpancarı (966 000 ton şeker), tütün (188 000 ton), soya (22 000 ton), pamuk, keten, kenevir, dut ağacı ile yüzölçümleri yirmi yılda iki kat artan meyve bahçeleri (400 000 ha; 1 milyon ton elma, erik, armut, şeftali, kayısı, kiraz), çilek tarımı (20 000 ton) ve sebze yetiştiriciliği (800 000 ton domates) yararına olmuştur. Üzüm üretimi 743 000 t'a, şarap üretimi 241 milyon lt'ye ulaşmıştır. Ayrıca, yeni bitkiler (yerfıstığı, nane) yetiştirilmeye başlanmıştır. Keçi sayısı bakımından gerilemekte (430 000 baş) olan hayvancılık, koyun (8 000 000 baş), domuz, (1 400 000 baş), sığır (1 600 000 baş) ve kümes hayvanları (13 700 000 baş) bakımından gelişmektedir. Karadeniz'de balıkçılıktan 63 000 ton balık elde edilmektedir. Bulgaristan tütün, pamuk, yün ve kenevir üretimi bakımından önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır.

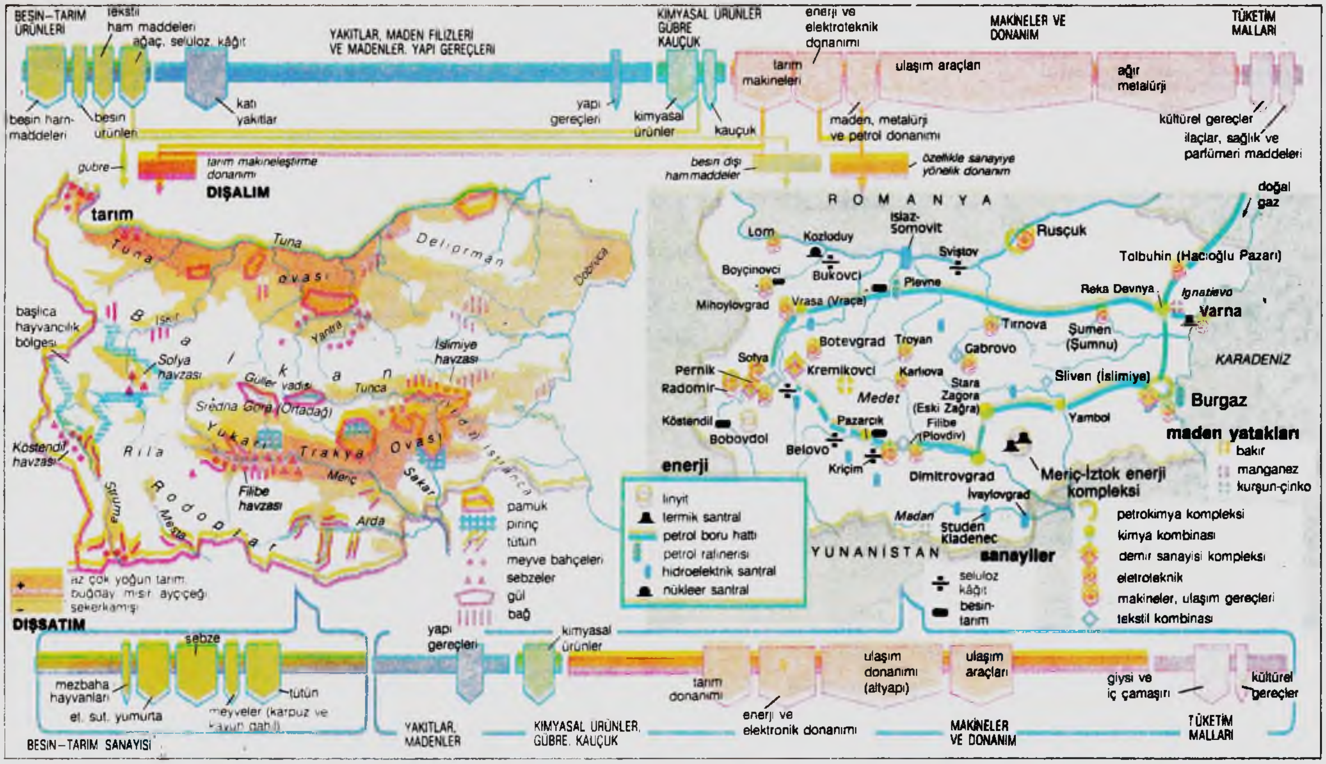
Savaştan önce yok denebilecek kadar az olan sanayi, günümüzde ülke ekonomisinde başlıca yeri tutmaktadır (tarımda % 16, hizmetler kesiminde % 38'e karşılık, nüfusun % 44'ü). Maden kömürü yataklarının pek büyük olmamasına karşılık, linyit yataklarından (Meriç havzası), 30 milyon ton kömür elde edilir. Termik santrallar, büyük dağ barajları (Rodoplar'da Arda ırmağı düzenlemesi) ve Tuna kıyısında Kozloduy'da bir nükleer santral, toplam 44,3 GW saat enerji sağlamaktadır. Ülkenin toplam elektrik enerjisi üretiminin % 61,1'i termik, % 32,8'i nükleer, % 6,1'i hidroelektrik kaynaklıdır. Plevne'deki bir petrol rafinerisi Dolni Dıbnik'te ve Gigen'de çıkarılan petrolü, Rusçuk, Kameno-Burgaz ve Burgaz'daki üç rafineri de dışarıdan alınan petrolü işlerler: yağ, sentetik dokuma, plastik madde, kauçuk. Sredna Gora'da ve Rodoplar'da bol maden bulunması sayesinde Bulgaristan, Avrupa'nın başlıca kurşun (95 000 ton, Kırcali), molibden (140 ton), bakır (75 000 ton, Pirdop), çinko (68 000 ton, Kırcali) üreticileri arasındadır. Ülkede ayrıca demir (1 850 000 ton metal), piritler, amyant, manganez (38 000 ton), gümüş, boksit, uranyum, tuz ve fosfatlar üretilir. Biri Pernik'te (kömür) öteki Kremikovtsi'de (demir) olmak üzere, iki metalürji kombinası Sofya çevresinde yer alır. Meriç kıyısında Dimitrovgrad'da (süper fosfatlar, çimento) ve Varna yakınındaki Reka Devnya'da (soda, klorürler, çimento) iki kimyasal kombina kurulmuştur. Bulgaristan'da elektrikli makineler sanayisi (çamaşır makinesi, televizyon, akümülatör yapımı, Varna tersaneleri), konserve ve meyve suyu sanayileri (Kriçim tesisleri) tütün işletmeciliği ve sigara yapımı, kereste ve selüloz sanayileri (ülkenin üçte biri ormanlarla kaplıdır), dokuma sanayisi (Sofya, Filibe, Gabrovo kombinaları), eczacılık ürünleri sanayisi gelişmiştir. 1939'da ulusal gelirin ancak % 22'sini karşılayan sanayi, günümüzde % 50'sini sağlamaktadır. Gözlenen hafif duraklamanın nedeni, on beş yıldır doğum oranının oldukça düşük oluşundan kaynaklanan işçi sıkıntısı ve yeni bir ekonomik düzene geçiş sürecinin yarattığı sorunlardır.

Turizmin de Bulgaristan'a büyük katkısı vardır. Tarihsel geçmişi zengin olan ülkede, ağırlama biçimleri çeşitlendirilmektedir. En ilgi çekici tesisler, Karadeniz kıyısındaki plaj kentlerindedir: Albena, Zlatni Pyasıtsi (Altınkum), Drujba (Dostluk), Slınçev Bryag (Güneş kıyısı). Ama kış sporları için donatılmış dağ sayfiyeleri de Vitoşa (Aleko), Rila (Borovets-Malyovitsa) ve Rodoplar'ı (Pamporovo) canlandırmıştır. İki yüz kaplıca işletilmekte (Hiyarsa, Velingrad, Köstendil), Eski Filibe, Veliko Tırnova, Nesebır gibi müzekentler, Rila manastırı gibi anıtlarıyla, turizme katkıda bulunmaktadır. 1960'ta 200 000'e yakın yabancı turistin geldiği Bulgaristan'ı, 1990'da 10 milyonu aşkın yabancı turist ziyaret etmiştir.

Bulgaristan, enerji gereksiniminin ancak üçte birini karşılamaktadır, ama dışalımda akaryakıt, kömür, kok kömürü, sanayi donanımının, dışsatımdaysa tütün, sigara, meyve, konserve, demirdışı metaller, makine, kumaş ve ilacın ağır bastığı dış ticareti dengededir. Günümüzde alışveriş özellikle Rusya, Polonya, Çekoslovakya, Almanya ve Fransa'yla yapılır. Bölgesel açıdan, başkentin büyümesinin (nüfusun % 10'u) önlenmesi, sulanan alanların genişletilmesi, sanayinin ve bütün ülkeyi kapsayan hizmetlerin (okullar, bankalar) kurulması, kentleşmenin gelişmesi (1939'daki % 18'e karşılık, % 60 oranında kentli, yeni kurulan Dimitrovgrad, Reka Devnya, Kremikovtsi, Nova Vraca kentleri) Bulgaristan'da eski ekonomik siyasetin başarıları olarak sayılabilir. Ülke şubat 1991'de iktisadi reformlara başladı. 13 temel gıda maddesi ve kamu ulaşımı dışındaki malların fiyatları serbest bırakıldı. Ama paranın konvertibilitesi sınırlı ve özelleştirme henüz planlama aşamasındadır.

TARİH
kökenler

Günümüz Bulgaristan topraklarının ilk sakinleri Traklar'dı. İ.Ö. VIII. yy.'da Yunanlılar Trak kıyılarında koloniler kurdular. İ.Ö. I. yy.'da Romalılar Trak devletini

BULGARİSTAN'IN İKTİSADI

ele geçirerek burayı Moesia eyaletine dönüştürdüler. Bu eyalet, Domitianus zamanında Aşağı Moesia ve Yukarı Moesia olarak ikiye ayrıldı. Daha sonra Bizans İmparatorluğu topraklarına katılan Aşağı Moesia, yaklaşık olarak bugünkü Bulgaristan topraklarına denk düşer.

VI. yy.'ın başında slav kabileleri Bizans İmparatorluğu'na sızmaya başlayarak, Bulgaristan topraklarına yerleştiler ve yerli halkları bünyelerinde erittiler. Bulgarlar ya da Önbulgarlar da aynı dönemde ortaya çıktı; türk-moğol ya da fin asıllı bulgar halkı, 481'den itibaren Aşağı Tuna kıyılarına ve Volga bölgesine yerleşmeye başladı. Volga bölgesinde, daha sonra, VI. yy.'da "Büyük Bulgaristan" adıyla bilinen büyük bir imparatorluk kuracaklardı. İyi süvari oluşlarıyla tanınan Bulgarlar Bizans'ı birçok kez tehdit ettiler. 679'da, Asparuh Han yönetiminde, Tuna ile Balkan dağları arasındaki bölgeyi ele geçirerek buraya yerleştiler. İki yıl sonra, yenik Bizans bu toprakların Bulgarlar'a ait olduğunu kabul eden antlaşmayı imzalayınca, Bulgar devleti de kurulmuş oldu. VIII. yy.'da Bulgarlar Tervel Han (702-718) yönetiminde topraklarını genişleterek Konstantinopolis'i tehdit etmeye başladılar. Bu genişleme IX. yy.'da Krum Han döneminde de sürdü (803-814). Krum Han Serdica'yı (Sofya) ele geçirdi, Konstantinopolis'i kuşattı (814). Omurtag (814-831) ve Malamir (831-836) Han dönemlerinde Bulgarlar, Arnavutluk'u ele geçirdiler, ama Bizans'ı almayı ve Ege denizi'ne ulaşmayı başaramadılar.

İlk bulgar krallığı

865'te Boris I, ortodoks hıristiyanlığı benimsedi. Bizans'ın ülkeye bir metropolit atanmasını kabul etmesiyle resmi dili slavca olan yarı özerk bir ulusal kilise kuruldu. Bulgarlar kiril alfabesini kabul ettiler. Önbulgarlar yavaş yavaş kabile örgütlenmesinden uzaklaşırken, ülkedeki çeşitli ırk toplulukları da gitgide birbirlerine karışıp tek bir bütün oluşturdular.

Boris I'in oğlu Simeon (893-927) hıristiyanlığı yayıp, Makedonya, Arnavutluk ve Sırp topraklarını ele geçirdi. 897'de İstanbul'u kuşattı, bundan sonuç alamadı; ancak Bizans imparatorunu vergiye bağladı. Oğlu Petır (927-969) Ege denizi'nden Adriya'ya kadar uzanan büyük bir imparatorluğu yönetti, normal olarak Bizans İmparatorluğu'nun vârisine özgü olan çar unvanını aldı ve Bizans ile barış antlaşmasının ardından imparatorun kızıyla evlendi. Böylece Bulgaristan'ın ilk parlak dönemi başlamış oldu.

X. yy. boyunca, iç çekişmelerin ve ayaklanmaların (Sırplar 931'de özgürlüklerine kavuştu) yıprattığı Bulgaristan İmparatorluğu parçalandı. Bu siyasal bunalım, en önemlisi bogomiller'inki olan sapkın öğretilerin yayılmasını kolaylaştırdı. Aslında, dinsel bir görünüme bürünmüş toplumsal bir hareket olan bogomillik, din adamlarını aradan çıkararak Tanrı ile doğrudan ilişki kurmayı ve büyük toprakların bölüşülmesini salık veriyordu. Bu hareket Bulgar devletini yıkan toplumsal karışıklıkların kaynağı oldu. Boris II döneminde (969-972) ülkeyi önce Ruslar işgal etti; sonra da 972'de Ioannes Tzimiskes komutasındaki Bizanslılar çarı esir alıp krallığı topraklarına kattılar ve patrikliği ortadan kaldırdılar. Ancak binazslı işgalcilerin katı tutumu, bir soylu olan Samuil'in yönetiminde, ulusal bir ayaklanmanın başlamasına neden oldu. Başlangıçta başarılı olan Samuil, 986-995 arasında Bosna'dan Tesalya'ya kadar uzanan bir bulgar devleti kurmayı başardı, ama sonradan ardı ardına yenilgilere uğradı (Sperkheios [996] özellikle de Strumica [1014] çarpışmaları). Bizans imparatoru Basileios II (olaydan sonra *Bulgaroktonos* lakabıyla anıldı), Strumica savaşı sonrasında 15 000 tutsağı, gözlerine mil çektirip Samuil'e gönderdi. Samuil birkaç gün sonra öldü. 1018'de tüm Bulgaristan, yeniden Bizans'ın egemenliği altına girmişti.

İkinci Bulgar İmparatorluğu

Bir buçuk yüzyıllık bizans egemenliğinden sonra, Manuel Komnenos'un ölümünün (1180) ardından balkan halkları başkaldırdılar. Petır ve İvan Asen adlı kardeş iki senyörün önderliğinde Bulgarlar, devletlerini yeniden kurup, Tırnova'yı başkent yaptılar; Aşağı Tuna ovasını ele geçirip, Serdica (Sofya) bölgesini, Trakya'yı ve Makedonya'yı fethe giriştiler. Asen kardeşlerin öldürülmesi, Bulgarlar'ın ilerlemesini durdurmadı: Marmara denizi kıyılarına kadar ilerlediler. İvan II Kaloyan (1197-1207), kendini papa İnnocentius III'e "Bulgarlar'ın ve Valaklar'ın" kralı ilan ettirerek, eski bulgar devletini yeniden kurdu. Kaloyan Haçlılar ile ittifak içine girip topraklarından birçok kez geçmelerine izin verdi, böylelikle Doğu Roma İmparatorluğu'nun çökmesini kolaylaştırdı. 1205'te Konstantinopolis Latin İmparatorluğu ile ittifakını bozdu. İmparator Flandreli Baudouin yenilgiye uğratıldı ve Tırnova'da, kapatıldığı hücrede öldü. Ertesi yıl Kaloyan Selanik'i işgal ederek krallığına Ege denizi'ne açılma olanağını sağladı. Ancak Selanik'te öldürüldü. Ondan sonra ülkeyi, Gasıp Boril (1207-1218) yönetti.

Tahtın yasal vârisi İvan III Asen II, Bogomiller'in desteğini alarak, Gasıp Boril'i ülkeden kaçmak zorunda bıraktı (1218) ve 1241'e kadar ülkeyi yönetti. İvan III Asen II'nin yönetiminde, krallık bir refah dönemi yaşadı. Soylular (Boyarlar) yeniden krala boyun eğdiler. Gücünü, kıpçak ve moğal paralı askerlerinin katıldığı 100 000 kişilik ordudan alan krallık yeniden güçlendi. Krallık hazinesi, vergilerin düzenli toplanması sayesinde doldu. Tarım ve ticaret gelişti, ülke birçok italyan tüccarın uğrak yeri oldu. Bu dönemde Bulgaristan Balkanlar'ın en güçlü devletiydi: toprakları Tuna'dan Ege denizi'ne, Karadeniz'den Adriya'ya uzanıyordu. Usta bir evlilik siyaseti sayesinde Macaristan, Sırbistan ve Nikaia (İznik) Rum İmparatorluğu ile ilişki kuran kral, onların yardımıyla Konstantinopolis'i almaya çalıştıysa da başaramadı. 1235'te Nikaia, Roma ile ilişkilerini koparmak pahasına, Bulgar kilisesi'nin özerkliğini tanıdı. Konstantinopolis'ten sonra Balkanlar'ın ikinci kenti olan Tırnova'nın parlak uygarlığında güçlü bir bizans etkisi vardı. Hükümdarın imtiyazları, idari ve dini unvan ve görevler Bizans örnek alınarak düzenlenmişti.

İvan III Asen II'nin ölümüyle (1241), büyük bir gerileme dönemi başladı. Bu gerilemenin temelinde merkez dışı güçlerin gelişmesi, Latin İmparatorluğu'nun çök-

mesinden (1261) sonra, Bizans'ın yeniden güçlenmesi yatmaktaydı. 1272'de moğol akınları başladı. Asen sülalesinden hükümdarlar, moğol istilasına engel olamadılar. Bir halk ayaklanmasıyla (1277) tahta çıkarılan yeni kral Çoban İvaylo istilacılara karşı direnmeyi başardıysa da, ayaklanma sonradan bastırıldı; Boyarlar üstünlük sağladılar. İvan IV Asen III, 1280'den sonra Konstantinopolis'e sığınmak zorunda kaldı. O sırada krallığı tam anlamıyla parçalanmaktaydı: kıpçak kökenli Terterler moğol egemenliğini tanıdılar ve ülkenin Boyarlar yararına parçalanmasını kabul ettiler. Boyarlar da birçok bağımsız prenslik kurdular.

1323'te bu prenslerden, Terterler ile akraba olan Mihail Şişman, Şişmanlar hanedanını kurdu ve yeniden bir bulgar devleti oluşturmaya girişti. Ancak ülkenin feodal beyliklere bölünmesini önleyemedi. 1330'da, Köstendil bozgunundan sonra, Bulgaristan Stefan Duşan yönetimindeki Sırbistan topraklarına katıldı. Bu durum 25 yıl sürdü. Çar İvan VI Aleksandır ölünce (1371) Bulgaristan iki prensliğe bölündü: Sofya ve Vidin prensliği. Tam o sırada Türkler de Avrupa kıtasına ayak basmış, Balkan devletlerini tehdit etmeye başlamışlardı. Bulgar prenslikleri, patrik Eftimiy'in çabalarına karşın, kendilerini savunacak güçten yoksunlardı. Türkler Sofya'yı (1382), Tırnova'yı (1393) ve Vidin'i (1396) ele geçirdiler. Haçlı seferinin başarısızlığı ve Haçlılar'ın Nikopolis'te (Niğbolu) bozguna uğramaları, Bulgaristan'ın kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu'na katılması sonucunu doğurdu.

türk egemenliği

Türk egemenliği, ülkedeki toplumsal yapılarda büyük değişiklikler meydana getirdi. Boyarlar arasında bölünmüş olan ülke, doğrudan osmanlı yönetsel yapısına katılarak Rumeli beylerbeyliği'ne bağlı sancaklara (Silistre, Niğbolu, Sofya ve Çirmen sancağının batı bölümü) ayrıldı. Savaşlarda çoğu yok edilen Boyarlar'ın kalanları Osmanlı devletinin asker kadrolarına katıldı. Ülkenin nüfusu ve vergi kaynakları kayıtlara geçirildi, bu kayıtlara göre çeşitli yerlere tımarlı sipahiler yerleştirildi. Anadolu'da kargaşalık çıkaran Türkmenler ve Tatarlar Filibe yöresine yerleştirildi. Böylece XV. yy. ortalarından XVII. yy. sonlarına kadar hiçbir yabancı istilasına uğramadığı için tam bir istikrar kazanan ülke, osmanlı başkentinin yakınında ve Avrupa'ya düzenlenen türk seferlerinin yolu üzerinde olduğundan, büyük bir gelişme gösterdi. Yeni kentler kurulurken, eski kentler büyüdü; ticaret, tarım ve hayvancılık önemli ölçüde gelişti. Yerli soylular ve Rodoplar'daki Pomaklar müslümanlığı kabul ettilerse de halkın büyük çoğunluğu hıristiyan kaldı. Bu nedenle Bulgarlar vergiye bağlı çiftçi sınıfı olarak kabul edildiğinden, hıristiyanlardan alınan vergi (cizye) onlardan da düzenli bir biçimde alındı. Öte yandan, Yeniçeri ocağı'nın önemli devşirme bölgelerinden biri olan ülkede önceleri *Voynuk* adı altında askere alınan bulgar erkekleri, daha sonra osmanlı sarayında seyislikle görevlendirildiler. Osmanlı egemenliği döneminde, özellikle XVII. yy.'daki Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında birçok ayaklanma girişimi oldu.

Osmanlı yönetimine karşı ilk ayaklanmaların XV. yy. ortalarında başladığı görülür. Macar ordusu Sofya yakınlarına kadar ilerleyince (1443), bölge halkı ayaklanarak Macarlar ile birleşti. Ancak, türk kuvvetlerinin kente gelmesi üzerine ayaklanma sona erdi. Tuna boyundaki köylülerin ayaklanması Sinan Paşa tarafından bastırıldı (1595).Avusturyalılar'ın Batı Bulgaristan'ı işgali sırasında (1683) halkın bir bölümü Avusturya kuvvetleriyle birleşti. Ancak, Fazıl Mustafa Paşa komutasındaki türk ordusu işgal edilen toprakları geri aldı, dirlik ve düzeni yeniden kurdu. Keşiş Paisy Hilendarski'nin yazdığı *Bulgar ulusunun, çarlarının ve azizlerinin tarihi* (1762) adlı kitap ve Sofroniy adıyla bilinen piskopos Sofroniy Vracanski'nin Pazvandoğlu ayaklanmasını gördükten sonra kaleme aldığı yazılar bulgar milliyetçiliğini ilk kez gerçek anlamda uyandıran atılımlar oldu. Aralarından bazıları rus saflarında çarpışmalara katıldılar. Bu canlanmanın etkisiyle 50'yi aşkın bulgar okulu açıldı (1835-1845); İstanbul'da çıkmaya başlayan İsarigradski Vestnik (1848) adlı gazete ilki olmak üzere osmanlı topraklarında bulgarca gazete ve kitapların yayımlanmasına izin verildi. Bu arada, kentlerde ticareti ve kiliselerde dinsel makamları ele geçirmiş olan Rumlar ile Bulgarlar arasındaki egemenlik kavgaları padişah fermanıyla (1870) özerk bulgar kilisesi (eksarkhosluk) kurulana kadar sürüp gitti. Ulusal bilincin güçlendiği ve etkisinin giderek arttığı bu dönemde osmanlı yönetimine karşı birçok ayaklanma patlak verdi. Kopriuştitsa ve Panogvurişte'de çıkan ayaklanmalar türk kuvvetlerince şiddetle bastırıldı (nisan 1875). Ulusçu hareket, Georgi Stoykov Rakovski'nin (1821-1867), Lyuben Karavelov'un (1834-1879), "Bulgar devrimi merkez komitesi'ni" kuran Vasil Levski (1837-1873) ve ozan Hristo Botev'in (1848-1876) çabalarıyla güçlendi. 20 nisan 1876'da bulgar komitecilerinin başlattığı ayaklanma, Avrupa'da bunu fırsat bilenlerce büyük bir dayanışma hareketine yol açtı. Ruslar "slav kardeşlerine yardım" gerekçesiyle, Osmanlı devletinden Bulgaristan'da iki özerk bölge kurmasını istediler. İsteğin reddedilmesi sonucu Rusya Osmanlı devletine karşı savaş açtı (nisan 1877). Bulgarlar'ın da yanında yer aldığı rus ordularının İstanbul yakınlarına kadar ilerlediği bu savaşın sonunda imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşmasıyla (3 mart 1878) Makedonya'nın büyük bölümünü kapsayan ve Ege denizi'ne çıkışı olan büyük ve özerk bir Bulgaristan prensliğinin kurulması kabul edildi. Ancak Ruslar'ın başarısından kaygılanan öteki Avrupa devletlerinin işe karışması ve Berlin konferansı kararları sonucu (13 temmuz 1878) Dobruca Romanya'ya, Niş Sırbistan'a verildi ve Balkanlar ile Tuna arasındaki bölgede ve başkenti Sofya olan küçük bir Bulgar prensliği kuruldu. Balkanlar'ın güneyinde kalan kesimse, merkezi Filibe olmak üzere Rumeli-i Şarki vilayeti adıyla bir osmanlı eyaletine dönüştürüldü. Anayasanın hazırlanmasından sonra Rusya'nın baskısıyla toplanan ilk bulgar parlamentosu (Sobranie), rus çarının yeğeni Aleksandr Battenberg'i bulgar prensi seçti (29 nisan 1879). Ülkeyi danışman sıfatıyla gelen rus generallerinin istekleri doğrultusunda yönetmeye başlayınca, Sobranie hükümete karşı cephe aldı, prens de meclisi dağıttı (aralık 1879). Ancak, yeni rus çarı Aleksandr III ile anlaşmazlığa düşünce bulgar prensi Aleksandr Battenberg, anayasayı yeniden yürürlüğe koyarak hükümeti kurma görevini de Karavelov'a verdi. Bir darbe sonunda Rumeli-i Şarki vilayeti'nde yönetimi ele geçiren bulgar komitacıları (eylül 1885) vilayetin prenslikle birleştiğini ve Aleksandr'ı prensleri olarak kabul ettiklerini duyurdular. Büyük Avrupa devletlerinin de onayladığı bu birleşmeyi osmanlı hükümeti kabul etmek zorunda kaldı. Birleşmenin hemen ardından Avusturya'nın kışkırttığı Sırplar, Bulgar prensliğine savaş açtılarsa da onları yenilgiye uğratan Bulgarlar, Mart 1886 antlaşması'yla Balkanlar'da konumlarını güçlendirdiler. Ancak, rus yanlılarının gerçekleştirdikleri bir darbe sonucu (21 ağustos 1886) Aleksandr prenslikten çekilmek zorunda kaldı. Böylece rus yanlısı Saksonya-Coburglu Ferdinand prens seçildi (haziran 1887). Hükümeti kuran Stefan Stambolov, iç muhalefeti sindirdi ve rus baskısından kurtulmak için Avusturya-Almanya yanlısı bir dış siyasete yöneldiyse de prens Ferdinand ile anlaşmazlığa düşünce görevden ayrıldı (1894). Onun istifasından sonra dış siyasetini değiştiren Bulgar prensliği, Rusya'nın da etkisiyle Balkanlar'da Osmanlı devleti zararına bir bağlaşma oluşturmaya girişti. İkinci meşrutiyet'in duyurulmasından sonra Babıâli hükümeti, 100 milyon mark karşılığında

ÇAR İVAN III ASEN II
DÖNEMİNDE 1218-1241
BULGARİSTAN

Rumeli-i Şarki eyaleti'nden bütünüyle vazgeçti. Böylece Bulgaristan Tırnova'da tam bağımsızlığını kazandı ve prens, Ferdinand I adıyla Bulgaristan'da "çar" unvanını aldı (3 ekim 1908).

Çarlık'tan Cumhuriyet'e

Stambolov başbakan iken bir diktatör siyaseti izledi. Rusya'ya düşman bir tutum içine girdi ve ülkeyi kalkındırdı. Ama modern tipte bir sanayinin ortaya çıkması, işçi sorununun doğmasına yol açtı. 1891 mayısında Dimitır Blagoev'in (1856-1924) yönetiminde bir Bulgar gizli sosyal demokrat partisi kuruldu. Bu parti çok geçmeden iki farklı eğilime bölündü: Blagoev'e bağlı devrimci sol, reformcu sağ. Stambolov'un 1894'te görevinden çekilmesinden sonra (bir yıl sonra da öldürüldü), Ferdinand Rusya ile yakınlaşma içine girip iç bölünmelerin büyük zarar verdiği ülkeyi bir baskı rejimiyle yönetti. 1899'da Aleksandır Stamboliyski'nin (1879-1923) önderliğini yaptığı çiftçi partisi, çok geçmeden köylü yığınlarını etrafında topladı. Balkanlar'da hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan topraklara göz diken Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan, bir Balkan birliği kurarak, 1912 ekiminde Türkiye'ye savaş açtılar. Bulgar ordusu Kırkkilise'de, Lüleburgaz'da, Bolayır'da başarılar kazandı ve Edirne'yi ele geçirdi. Çatalca'ya kadar ilerledi. Türkiye ile Londra barışı'nın (mayıs 1913) imzalanmasından sonra, ele geçirilen toprakların bölüşülmesi, Birlik üyelerini çok geçmeden birbirine düşürdü. Bulgaristan krallığı'nın çok geniş toprakları ele geçirmesi Sırbistan'ın, ardından da Yunanistan'ın Bulgaristan'a saldırmasına yol açtı. Romanya da kuzeyden harekete geçti. Bu arada türk ordusu da Edirne'yi geri aldı. Bulgar orduları dört cephede de yenilgiye uğradı. 10 ağustos 1913'te imzalanan Bükreş barışı ile Bulgaristan, ele geçirmiş olduğu toprakların büyük bölümünü geri vermek zorunda kaldı ve Ege denizi'ne ancak dar bir kıyıyla açılabildi.

1915 ekiminde Ferdinand, uzun süren bir kararsızlık döneminden sonra, Merkez devletleriyle ittifaka girdi. Sırbistan'a saldırıp, bozguna uğratarak, Selanik'te yunan ordusunu uzun süre zorladı. Ama Franchet d'Esperay komutasındaki itilaf devletleri ordusunun saldırısı, Bulgarlar'ı 28 eylülde Selanik antlaşması'nı imzalamak zorunda bıraktı. Halkın hoşnutsuzluğunun artması üzerine, Ferdinand tahttan çekilerek yerini oğlu Boris III'e bıraktı (3 ekim). Başbakanlığa getirilen Stamboliyski, sol sosyalistlerin gelişmesini önlemeye çalıştıysa da 27 mayıs 1919'da sol sosyalistler Bulgar komünist partisi'ni kurdular.

Neuilly antlaşması ile (kasım 1919) Bulgarlar, Ege denizi'ne açıldıkları kapı dahil, ele geçirmiş oldukları bütün toprakları yitirdiler. Ağır tazminat ödemek zorunda kaldılar ve orduları 33 000 kişiye indirildi. Büyük bölümü Makedonya'dan gelen çok sayıda mülteci, sonradan ciddi sorunlara yol açtı. 1920 martındaki seçimleri ezici bir çoğunlukla kazanan Stamboliyski, bir köylü demokrasisi kurmaya çalıştı ve komünistler ile üyelerini mültecilerin oluşturduğu Uluslararası Makedonya devrim örgütü üzerinde sert bir baskı uyguladı. Ayrıca Yugoslavya ile yakın ilişkiler kurmaya çalıştı. Ama, haziran 1923'te Aleksandır Tsankov'un yönettiği sağcılar koalisyonu üyelerinin yaptığı bir darbeyle devrildi ve öldürüldü. Tsankov, Mussolini İtalyası'ndan esinlenen bir diktatörlük rejimi kurup, çiftçiler ve komünistlerin bir ayaklanma girişimini bastırdı ve ülkede, 20 000 kişinin ölmesiyle sonuçlanan bir beyaz terör uyguladı. 1931 haziranındaki seçimleri muhalefetin kazanması, kısa süreli bir demokrasi yönetimi sağladı, ama bu dönemde, tutucu gruplar durumlarını sağlamlaştırmaktan geri kalmadılar: Tsankov'un kurduğu Toplumsal halk hareketi ve subaylar ile aydınları kapsayan Zveno ("halka") grubu 1934 nisanında, bir hükümet darbesi düzenledi. Çok geçmeden kral, kişisel diktatörlüğünü kurarak, Yugoslavya'ya yaklaştı ve Almanya ile İtalya'nın, gün geçtikçe daha çok etkisine girdi. İkinci Dünya savaşı'nın patlak verdiği sırada, kral 1940 şubatında, başbakanlığa, Hitler hayranı Bodgan Filov'u atadı. Reich ile yakınlaşması Bulgaristan'a Romanya'dan Güney Dobruca'yı geri alma fırsatını verdi (Craiova anlaşması, eylül 1940). Viyana antlaşması'ndan (1 mart 1941) sonra Almanlar ülkeyi işgal edip, kaynaklarını işletmeye başladılar. Bulgar birlikleri SSCB topraklarının istilasına katılmadılarsa da Yugoslavya'nın bozguna uğramasından sonra Hitler, Boris III'ün sırp ve yunan Makedonyaları'nı işgaline izin verdi. 28 ağustos 1943'te kral Boris III esrarengiz bir şekilde öldü. Antikomintern paktı'na katılan Bulgaristan, SSCB'ye karşı yansız kaldı, ama 5 eylül 1944'te, Romanya'ya giren Sovyetler Bulgaristan'a savaş açtılar. Muraviev hükümeti hemen barış istedi ve Kızılordu ülkeyi işgal etti. Ama dört gün sonra, direnişçiler ayaklandılar. 1942 haziranından sonra Komünist partisi'nin çağrısıyla, nazi yanlısı rejimin bütün muhaliflerini bir araya toplayan bir Vatan cephesi (Otetçestven Front) kuruldu. Bu cephe, 9 eylül akşamı yönetimi ele alıp, başkanlığını Zveno'nun lideri albay Kimon Georgiev'in yaptığı, komünist, çiftçi ve radikal bakanlardan oluşan bir hükümet kurdu. Bu hükümet Reich'a savaş açtı; bulgar birlikleri cephede görev alarak çarpıştılar. Georgiev ayrıca, acımasız bir ayıklama hareketine girişti. Aralarında naiplerin, Boris'in kardeşi Filov'un ve Kiril'in de bulunduğu 2 680 kişi ölüm cezasına çarptırıldı.

halk demokrasisi

18 kasım 1945'te yasama meclisi seçimleri yapıldı. Georgiev hükümetinin kurulmasından sonra, Vatan cephesi içinde büyük görüş ayrılıkları belirmiş, tarihi önderi Georgi Dimitrov'un ülkeye dönmesiyle daha da güçlenmiş olan Sovyetler'in desteğindeki Komünist partisi, etkisini ülkede büyük ölçüde yaymıştı, ama komünistlerin daha da güçlenmesi, onlarla tek seçim listesi oluşturulmasına karşı çıkan çiftçiler ve önderleri Petkov tarafından engellendi. Vatan cephesi seçimleri kazandı ve Georgiev'in başkanlığında komünistlerin ağırlıkta olduğu bir hükümet kuruldu. 8 eylül 1946'da yapılan plebisit sonucu monarşi kaldırıldı; 15 eylülde Bulgar Cumhuriyeti ilan edildi. Yapılan yeni seçimlerde (27 ekim 1946), muhalefet oyların % 30'unu aldı ve Dimitrov başkanlığında bir hükümet kuruldu.

10 şubat 1947'de Müttefikler ile Bulgaristan arasında barış imzalandı; 23 eylül 1947'de Petkov idam edildi. O tarihten itibaren, muhalefetin ortadan kaldırılmasına girişildi ve hükümette başlıca gücü oluşturan komünistler, bulgar "halk demokrasisi"nin kurulduğunu ilan ettiler. 1945'te başlanmış olan iktisadi ve toplumsal reformlar hızlandırıldı: 9 haziran 1945'te çıkarılan ve toprak mülkiyetini 20 hektarla (Dobruca'da 30) sınırlayan toprak mülkiyeti yasası, köylerde kolektifleştirmenin başlatılması, devletleştirmeler (1946 yasası, özel sektörün payının 2 yılda % 5'e indirilmesini öngörüyordu), iki yıllık bir planın (1947-48) yürürlüğe konması.

2 temmuz 1949'da Georgi Dimitrov

ALTTA SOLDA
1878-1913 ARASI
BULGARİSTAN

SAĞDA
1919-1947 ARASI
BULGARİSTAN

ölünce, yerine önce Vasil Kolarov (öl. 1950), sonra Vılko Çervenkov getirildi. İlk beş yıllık planda özellikle ülkenin sanayi potansiyelinin artırılması ve ağır sanayinin geliştirilmesi hedef alındı. Buna koşut olarak, ülkede stalinci yöntemler uygulandı: meclis başkan yardımcısı Trayço Kostov, ihanetle ve titoculukla suçlanarak aralık 1949'da idam edildi. İkinci beş yıllık planda (1953), özellikle köy iktisadının geliştirilmesi üstünde duruldu.

1956'da, "sosyalizmden sapmak"la suçlanan Çervenkov görevden uzaklaştırılarak, yerine Anton Yugov getirildi, Todor Jivkov parti genel sekreteri oldu. 1962 martında Ulusal meclis, Yugov'u yeniden Konsey başkanı seçti. Ama bir süre sonra, Tsankov ile birlikte bir temizlik hareketi sırasında ortadan kaldırıldı. Todor Jivkov, genel sekreterlik ve Konsey başkanlığı yetkilerini elinde topladı. Bulgaristan, SSCB ile yakın ilişkiler içinde olmasına karşın, komşularıyla da iyi ilişkiler sürdürebilmek için Arnavutluk ve Yugoslavya'ya karşı eleştirilerinde ölçülü davrandı.

27 şubat 1966 seçimlerinden sonra, devlet yapısında yeni bir örgütlenmeye gidildi. 11 mart 1966'da Todor Jivkov, ikili görevine yeniden seçildi. Aynı yıl, planlama sisteminde reform yapıldı ve ulusal üretim olarak sanayi üretimi önemli ölçüde arttı. Batı ile ilişkiler çoğaltıldı: Fransa ile anlaşmalar imzalandı (1966); Sofya'daki ABD, Washington'daki Bulgaristan temsilcilikleri büyükelçilik düzeyine yükseltildi. Bununla birlikte, 1968 ağustosunda bulgar birlikleri Varşova paktı'nın bir üyesi olarak Çekoslovakya'nın işgaline katıldılar ve ekim ayına kadar bu ülkede kaldılar. 1971'de, mayıs ayında yapılan bir referandumda büyük bir çoğunluğun onayladığı yeni bir anayasa, 1947 anayasasının yerine yürürlüğe girdi. Todor Jivkov 7 temmuz 1971'de devlet başkanlığına atandı ve Konsey başkanlığını Stanko Todorov'a bıraktı; ama parti genel sekreterliğinden ayrılmadı. Planlamayı ve iktisadi faaliyetleri geliştirmek amacıyla bir yapısal yeniden örgütleme çabasına girildi. 1981 haziranında, Stanko Todorov'un yerine Grişa Filipov getirildi. Kamu iktisadi teşebbüslerinde verimi artırmak için merkezi planlamanın daha esnek tutulması kararlaştırıldı. Üretimde nicelik yanında, niteliğe de önem verilmesi gerektiği vurgulandı. Tarımda plan hedeflerinin gerisinde kalınması eleştirilere yol açtı.

1985 başında türk azınlığa karşı baskılar yoğunluk kazandı. 1971 anayasasında ülkedeki azınlıkların varlığını reddeden yönetim, okullardan türkçe eğitimi kaldırdı, müslümanların ibadetlerine sınırlamalar getirdi. Türk adları slav adlarına çevrildi. Bulgarlaştırma kampanyasına karşı direnen türk köyleri, askeri birliklerle kuşatıldı. Türk azınlığa yöneltilen baskılar pek çok ülke tarafından kınandı. Bulgar yöneticiler ancak komünist rejim çöküp demokratik yönetim kurulduktan sonra bu kısıtlamalardan vazgeçtiler (1990).

demokratik yönetim

Sosyalist rejimlerin ard arda çökmesi ve SSCB'nin dağılması üzerine Bulgaristan'da da demokratik yönetime geçiş süreci başladı. 1954'ten beri parti ve 1971'den beri devlet başkanı olarak ülke yönetiminde birinci derecede rol oynayan Todor Jivkov bu görevlerinden ayrıldı, yerine Petar Mladenov geçti (kasım 1989). Bulgar parlamentosu Komünist parti'nin yönetici rolüne ilişkin anayasa maddesini iptal etti (ocak 1990). Komünist parti kongresi de çok partili sisteme ve pazar ekonomisine geçişi onayladı, adını Sosyalist parti'ye dönüştürdü (nisan 1990). Ağustos 1990'da Jelyu Jelev cumhurbaşkanı seçildi. Gösteriler, grevler ve karışıklıklar yıl boyunca sürdü. Andrey Lukanov tarafından kurulan sosyalist hükümet 29 kasımda istifa etti. Yeni hükümeti Dimitar Popov kurdu. Serbest seçimler sonucunda toplanan kurucu meclis tarafından demokratik bir anayasa yapıldı. 23 nisan 1992'de bir özelleştirme yasası çıkarıldı.

Lauros-Giraudon

Nesebır'daki *Stara Mitropolia* ya da Eski metropol adlı VI. yy. bizans kilisesi

SAVUNMA

Bulgaristan küçük bir ülke olmasına rağmen önemli bir askeri güce sahiptir; kara ve hava kuvvetlerinde 2 yıl, deniz kuvvetlerinde 3 yıl hizmet zorunludur.

Kara kuvvetleri, nispeten eski model (1 800 tane T-34 ve T-54/55 tankı, 1 500 tane daha yeni BTR-60 zırhlı refakat aracı) rus silahlarıyla donatılmış 8 piyade tümenini ve 105 000 kişiyi kapsar. Ayrıca, 66 nükleer taktik füzeye (orta menzilli 36 Frog ve uzun erimli 30 Scud) sahiptir.

Deniz kuvvetleri, 4 denizaltı, Riga tipinde 2 firkateyn ve 3 karret ile 10 000 kişiyi kapsar.

Hava kuvvetleri, 34 000 kişiden oluşur. 248 savaş uçağına sahiptir. MİG-17 ve MİG-23'lerden oluşan 6 taktik avcı filosu, MİG-18 ve MİG-21'lerden oluşan 7 önleme filosu, 2 keşif filosu, 1 helikopter alayı, 150 adet yerden havaya SA-2 ve SA-3 füzesi.

EDEBİYAT

Bulgar (ve genel olarak slav) edebiyatı, IX. yy.'da gün ışığına çıktı. Bu dönemde, Kiril kardeşler ve aziz Metodiy'in Slavlar için bir abece geliştirdikleri ve dinsel metinlerden ilk çevirileri yaptıkları kabul edilir. Eski bulgarca edebiyat Boris'in oğlu Simeon döneminde (893-927) doruk noktasına ulaştı. Ohridli Clemens, Konstantin Preslavski (bulgar edebiyatının ilk şair ve tarihçisi), İvan Ekzarh (*OEuvre des six jours* [fr. çev.] ve *Traité de la vraie foi* [fr. çev.] adlı yapıtlarıyla, bu dönemin en önemli yazarı sayılır), keşiş Hrabr (*Traité sur les lettres* [fr. çev.]) ve ulusal bir edebiyatın gelişmesinde yunan karşıtı siyasetine bir dayanak bulan çar Simeon'un kendisi, yazarlar arasında ilk sıralara yerleştiler. Resmi kilise, X. yy.'ın ikinci yarısında sapkın bogomillerle savaşmaya başladı; bu mezhebe bağlı olanlara yapılan eziyet yüzyıllar boyunca sürdü. Tüm bunlar, rahip Kosmas'ın *Traité contre les Bogomiles* (fr. çev.) adlı yapıtında ve çok sayıda düzmece yazıda anlatıldı.

Bulgar edebiyatı, Bizans egemenliği döneminde (1018-1185) bir durgunluk dönemi geçirmekle birlikte, *Suprasliensis* ve *Sava'nın Evangeliarium*'u gibi Kiril abecesiyle yazılmış en eski belgelerin, bu dönemden kaldığı sanılır. İkinci Bulgar İmparatorluğu döneminde (1185-1396), özellikle, çar İvan VI tahttayken, yeniden parlak bir edebiyat yaratıldı. Bu dönemin en önemli yazarı, kesykhia'cıların en büyüğü olan patrik Tırnovalı Evtim'dir. O ve öğrencileri (en ünlüleri Grigor Tsamblak'tır) sayesinde, bulgar edebiyatı, komşu ülkelerde ve Rusya'da saygınlık kazandı.

Osmanlı egemenliği altında geçen uzun dönemin (1396-1878) edebiyatçıları, en azından XVIII. yy.'ın sonlarına değin yalnızca ermiş menkıbeleri geleneğini sürdürdüler ve önceki yapıtlardan yeni düzenlemeler yapmakla yetindiler. XV. yy.'da Dimitır Kantakuzin ve XVI. yy.'da papaz Peyo adlarını duyuran edebiyatçılar oldular. XVII. ve XVIII. yy.'da da, *damaskini* diye adlandırılan değişik nitelikte derlemeler (azizlerin yaşamları, vaazlar, öğretici yazılar) yapıldı.

Ulusal bilinç, bulgar rönesansının başlangıcını gösteren keşiş Paisiy'in *Istoriya slavenobolgarskayo* (Bulgar Slavları'nın tarihi) [1762] adlı yapıtıyla uyanmaya başladı. Uzun süre elyazması olarak kalan bu yapıtta Paisiy, Yunanlılar'ı eleştirdi ve Bulgarlar'a şanlı geçmişlerini anımsattı ve onlardan dillerini, ırklarını unutmamalarını da isteyerek, birleşme çağrısında bulundu. Halkını uyuşukluktan kurtarmayı amaçlayan Paisiy'in bu kitabı, XIX. yy.'da da etkisini sürdürdü. Bunda, duygulandırıcı bir dille yaşamöyküsünü yazan piskopos Sofroniy Vraçanski'nin (1806'da Bükreş'te yayımlanan bu yapıt, modern edebiyatın basılmış ilk kitabıdır), 1824'te slavon dilinin etkisinden kurtulmuş bir dille küçük bir ansiklopedi yazan Petır Beron'un, bulgarcanın ilk dilbilgisi kitabını yazan (1835), Yeni Ahit'i çeviren (1840) ve 1835'te Vasil Aprilov tarafından Gabrovo'da kurulmuş ilk bulgar okulunda ders

Sofya'da Ludmila Zhivkova Ulusal kültür sarayı
mimar: Aleksandr Barov

1935) gibi çağdaş sanatçılar tarafından sürdürüldü.

Heykel sanatı köklü bir geleneğe dayanmaz. Bu alanda, İvan Lazarov (1884 -1952), Vladimir Ginovski (doğm. 1927) ve Veliçko Minekov (doğm. 1928) gibi sanatçılar dikkati çekti.

Çağdaş mimarlık, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Lyuben Tonev ile ortaya çıktı. Mimar ve kuramcı olan Tonev, ilk bulgar şehircisidir; Sofya, Plevne, Loveç ve Burgaz'ın yeniden düzenlenmesi için planlar yapmıştır. Aleksandır Barov'un da çağdaş bulgar mimarlar arasında önemli bir yeri vardır. Sofya'daki *Ludmila Zhivkova Ulusal kültür sarayı*, Barov'un en ünlü yapısıdır.

MÜZİK

• *Kilise müziği.* Bizans ilahilerinin slavcaya çevrilmesine öncülük edenler, ilk slav havarilerinden aziz Kiril ile aziz Metodiy'dir. Onların öğrencileri, Moravya'dan kovulunca, hıristiyanlığı kabul etmiş olan Bulgaristan'a sığındılar, Boris I ve oğlu Simeon tarafından sıcak bir ilgiyle karşılandılar. Bulgaristan'da, slav kültürünün yeniden parlamasına yol açan bu din adamlarının en ünlüsü aziz Clemens, okullar açtı, edebiyat ve notalama dersleri verdi, yeni şarkılar çevirdi, kendi de ilahiler besteledi, kilise koroları kurdu. Yüz yıl sonra hıristiyanlığı kabul eden Ruslar (988-989), dinsel törenler için bestelere gereksinim duyduklarında, aradıklarını slav kültürünün o dönemdeki tek merkezi olan Bulgaristan'da buldular. Bizans neumalarını içeren bu eski bulgarca yazmaların kopyaları günümüzde, SSCB kitaplıklarında korunmaktadır; en eskileri XI. yy.'dan kalmadır.

1018'de, Bizans egemenliğine giren Bulgarlar, daha sonra Bizans müzik sisteminin tüm gelişimini izlediler.

• *Modern müzik.* Bulgar kuramcı Yohan Kukuzel'in XVII. yy.'ın sonlarından başlayarak Bizans kilise müziğinin temellerini belirlemiş olmasına rağmen, bulgar ulusal müzik okulu ancak geçen yüzyılın sonlarında, (1878) sonra gelişmeye başladı. Besteciler, folklorcuların derlediği 40 000 halk türküsünden esinlendiler ve bunların özellikle aksak ritimlerini değerlendirdiler. Emanuil Manolov (1860-1902), Angel Bukoreştliev (1870-1950), Panayot Pipkov (1871-1942), Dobri Hristov (Dvořak'ın öğrencisi, 1875-1941) ve Georgi Atanasov (bulgar operasının kurucusu, 1881-1931) gibi besteciler modern bulgar müziğinin ilk kuşak yaratıcılarıdır. 1920'den sonraki besteciler, halk geleneğiyle Batı etkileri arasında (Strauss, Debussy, Ravel ve Schola Cantorum'un kurucuları) bir uzlaşma noktası bulmaya çalıştılar. Panço Vladigerov (doğm. 1899), Venedict Bobçevski (1895-1957), Petko Staynov (doğm. 1896), Boyan İkonomov (V. d'Indy'nin öğrencisi, 1900-1973), Veselin Stoyanov (1902-1969), Dimitır Nenov (1902-1953), Filip Kutev (doğm. 1903), Marin Goleminov (doğm. 1908), Svetoslav Obretenov (doğm. 1909), Paraşkev Hadyiev (doğm. 1912) ve Dukas'ın öğrencisi Lyubomir Pipkov (1904-1974) gibi bestecilerin yapıtlarında daha yetkin bir besteleme tekniğine dayalı bir yeniklasikçilik göze çarpar. Dikkatlerini, anlatım ve biçimle ilgili çağdaş sorunlara yönelten genç besteciler, ulusal kökenlerine az ya da çok bağlı kalarak, yeni anlatım yolları aradılar. Bunlardan bazıları (Stefan Remenkov [doğm. 1923, Şostakoviç'in öğrencisi], İvan Marinov [doğm. 1928] ya da Aleksandır Vladigerov [doğm. 1933]) geleneksel müzik anlayışına bağlılıklarını sürdürürken, Simeon Pironkov'da (doğm. 1927) Bartók ve Berg'in, Lazar Nikolov' da (doğm. 1922) ve Konstantin İliev'de (doğm. 1924) onikitoncuların etkileri görülür. Öncü akımı, Köln'e yerleşen ve kurduğu *Deney ve yapılış* adlı grupla en ge-

lişmiş tekniklerin tanıtılmasına çalışan Boyidar Dimov (doğm. 1935) temsil etmektedir.

SİNEMA

Bulgar sineması, gerçek anlamda, gözüpek ve tutkulu bir amatörün, Vasil Jendov'un derme çatma araçlarla Max Linder tarzında çevirdiği *Bulgar kibar adamdır* adlı filmle başladı (1910). Bulgaristan, 1948'deki ulusallaştırma hareketine dek bir sinema sanayisi kuramadı. Devletleştirmeden önce çevrilmiş olan elli beş uzun film, gerçek profesyonellerden çok, ateşli sinema tutkunlarının ürünleriydi. Vasil Jendov, 1923'te *Şeytan Sofya'*

Filmbulgaria-coll. J.-L. Passek

bulgar sineması
Vasil Jendov'un yönetip oynadığı
Tanrıyı unutan adam'dan (1927)
bir sahne

da ve *Bay Ganyu*'yu, 1933'te ilk sesli bulgar filmi olan *Kölelerin ayaklanması*'nı, 1937'de de *Yanık toprak*'ı çevirdi. Bu dönemin yönetmenleri arasında Jendov' dan başka, Nikola Larin, Boris Gorejov, Vasil Poşev, Aleksandır Vazov ve Stoyçev de anılmalıdır.

1948'de bulgar sineması, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti kültür ve sanat kurulu' nun bir birimi tarafından yönetilmeye başlandı. Resmi adı Sinema genel müdürlüğü olan bu birim, ulusal film yapımının sanatsal, yöntemsel, parasal ve yönetsel sorumluluğunu üstlendi. Bulgaristan, 1949 -1955 arasında yılda ancak bir ya da iki uzun film yaptı. Bunlar arasında Boris Borozanov'un *Kartal Kalin* (1949), Zahari Jandov'un *Alarm* (1951) ve *Eylül kahramanları* (1953), Borislav Şaraliev'in *İnsanın şarkısı* (1954) ve sovyet yönetmen Sergey Vasiliev'in *Şipka kahramanları* (1955) dikkati çekti. Bulgar sineması 1960'tan sonra yılda on kadar uzun film gerçekleştirdi; yıllık üretim ortalaması uzun süre değişmedi. 1959'da, bir doğu alman-bulgar ortakyapımı olan Konrad Wolf'un çektiği *Yıldızlar*, uluslararası bir başarı kazandı. Bu dönemin en iyi yönetmenleri arasında Binka Jelyazkova (*Gençtik*, 1962), Lyubomir Şarlandyev (*Zincir*, 1964; *Badem kokusu*, 1967), Dimitri Petrov (*Yüzbaşı*, 1962), Nikola Karabov, Yanko Yankov, Vılo Radev (*Şeftali hırsızı*, 1964; *Uzun gece*, 1966), özellikle de Ranghel Vılçanov (*Küçük adada*, 1958; *Güneş ve gölge*, 1962; *İlk ders*, 1960) ve Borislav Şaraliev (*Zırhsız şövalye*, 1966) sayılabilir. Angel Vegenstein de senaryocu olarak dikkat çekti.

Uzun süredir Stalin döneminden kalan bir alışkanlıkla özde de biçimde de belli bir akademizme bağlı kalan bulgar sinemacılar, 60'lı yıllarda, özellikle de 1970'lerin başlarında, yavaş yavaş ve ihtiyatla geleneksel ideolojik ve siyasal te-

malarla bağdaştırmaya çalıştıkları bir modernizme yöneldiler. İlk kuşak yönetmenleri arasında şu adlar ön sırada yer aldı: Borislav Şaraliev (*Elveda dostlar*, 1970; *Bekleyiş*, 1972), Lyubomir Şarlandyev (*Tanıdığım en iyi adam*, 1973; *Üç ölümcül günah*, 1980), Binka Jelzaykova (*Son sözleri*, 1973; *Havuz*, 1977); Nikola Karabov (*İvan Kondarev*, 1973), özellikle de Ranghel Vılçanov (*Aisopos*, 1969; *Sorgu yargıcı ve orman*, 1975; *Aşk ve sevecenlikle*, 1978; *Meçhul askerin cilalı postalları*, 1979). Bu ilk kuşak yönetmenlerini izleyenler arasında da en önemlileri şunlardır: Vılo Radev (*Siyah melekler*, 1969; *Doğan güneşin kökleri*, 1971; *Mahkûm ruhlar*, 1974; *Zehirli çiçekler*, 1980), Methodi Andonov (*Keçi boynuzu*, 1971), Grişa Ostrovski (*Sapma*, —Todor Stoyanov ile birlikte— 1967; *Sınırın yakınındaki çiftlik*, 1973), Zako Heskiye (*Sekizinci*, 1969), Georgi Stoyanov (*Kuşlar ve tazılar*, 1968; *Çitsiz evler*, 1973; *Pantelei*, 1978), Hristo Hristov (*İkonostas*, —Todor Dinov ile birlikte— 1970; *Geçen yaz*, 1973; *Köksüz ağaç*, 1974; *Kyklops*, 1976; *Engel*, 1979), Ludmil Staykov (*Sevgi*, 1972; *Devleti koruma yasasında değişiklik*, 1976; *Yanılsama*, 1980), Todor Stoyanov (*Tuhaf bir düello*, 1971), Eduard Zahariev (*Tavşanlıktaki adatavşanlarının sayımı*, 1973; *Villalar bölgesi*, 1975; *Hemen hemen bir aşk öyküsü*, 1979), Margarit Nokolov (*Kayıpların izinde*, 1978), Georgi Dyulgerov (*Avantaj*, 1977; *Değiş tokuş*, 1978), Stefan Dimitrov (*Horozu duy*, 1978), İvan Andonov (*Dam*, 1978; *Kirazlık*, 1979), Kiran Kolarov (*Meslek: emir eri*, 1978), Asen Şopov (*Sonsuz zamanlar*, 1974), Ludmil Kirkov (*Bisikletli köylü*, 1974).

Bulgar çizgi filmciliği, Todor Dinov, Donyo Donev, Radka Bıçvarova, Hrista Topuzanov, Penço Bogdanov, Stoyan Dukov, İvan Andonov, İvan Veselinov gibi sanatçılarıyla dünyanın en dikkate değer çizgi-film okullarından biri durumuna geldi ve 60'ların ilk yıllarından başlayarak, ünlü yugoslav Zagreb okulu, çekoslovak, macar ve rumen çizgi-film okulları yanında parlak bir yer edindi.

BULGARİSTANLI sıf. ve a. Bulgaristan halkından olan.

BULGAR SİNEMASI

Filmbulgaria-coll. J.-L. Passek

Methodi Andonov'un filmi
Keçi boynuzu'ndan (1971)
bir sahne

Hristo Hristov'un gerçekleştirdiği
Geçen yaz (1973)
adlı filmden bir sahne

Filmbulgaria-coll. J.-L. Passek

BULGARLAR, Ortaçağ'da biri Tuna, öteki Volga bölgesinde iki devlet kuran türk boyu. Attila'nın ölümünden (453) sonra doğuya çekilerek Azak denizi'nin kuzey ve doğu kıyılarına yerleşen hun kitleleri burada Ogur Türkleri ile karışarak Bulgar adını aldılar. VI. yy.'da burada bir birlik (kabileler konfederasyonu) kuran Bulgarlar, zaman zaman Karadeniz kıyılarındaki Slavlar ile bağlaşarak Bizans İmparatorluğu'nun Tuna eyaletlerine akınlar düzenlediler. VI. yy. ortalarında Asya'dan Orta Avrupa'ya doğru ilerleyen Avarlar'ın tehdidi altında kalan Bulgarlar, Kurt (Kubrat) Han döneminde (605-665) yeniden birleşerek güçlü bir hanlık kurdular. Bizanslılar'ın "Büyük Bulgaristan" diye andığı bu devletin güney sınırları Kuban ırmağına kadar uzanıyordu. Kurt Han öldükten sonra bulgar konfederasyonu beşe bölündü. Azak denizi kıyılarında kalan grup, Hazar İmparatorluğu'nca özümsendi. İkincisi, Orta Avrupa'ya göçerek Avarlar ile kaynaştı. Üçüncüsü, İtalya'daki Lombardlar'ın hizmetine girerek ulusal kimliğini yitirdi. Daha kuzeye, Volga ile Kama ırmakları arasındaki bölgeye göç eden dördüncü kol (Volga ya da Kama Bulgarları), burada bir devlet kurdu. Volga Bulgar devleti X. ve XIII. yy.'lar arasında dünya kürk ticaretinin en önemli merkeziydi. X. yy.'da müslümanlığı kabul eden Volga Bulgarları tüm müslüman doğuya kürk, köle, ayıbalığı dişi ve amber ihraç ettiler. 1237'de Moğollar tarafından devletleri ortadan kaldırıldı, Altınordu'nun bir parçası haline geldiler. (→ KAMA BULGARLARI.)

Kurt Han'ın oğlu Asparuh yönetiminde batıya ilerleyen beşinci bulgar kolu (Tuna Bulgarları), Dnyestr ırmağını aşarak G.-D. Balkanlar'a sarktı. G. Slav kabileleri arasında bir devlet kuran Tuna Bulgarları, giderek sayıca daha fazla olan Slavlar'ca özümsendi; hıristiyanlaşarak Slav-Bizans kültür çevresine girdiler. (→BULGARİSTAN.)

BULGAROPHYGON. Tar. coğ. Trakya bölgesinde kent. Roma döneminde, tarihsel yollar üzerinde önemli bir yerleşmeydi. Bizans döneminde de istihkâm ve piskoposluk merkeziydi. 812'de bulgar çarı Krum tarafından ele geçirildi. 896'da da bulgar çarı Simeon I bizans ordusunu burada büyük bir yenilgiye uğrattı. (Bugün Babaeski.)

BULGU a. **1.** Bulunan, ortaya çıkarılan şey; keşif: *Bu alandaki son bulgular bilgimizin sınırlarını genişletiyor.* **—2.** Bir araştırmanın, bir incelemenin sonunda verilerin değerlendirilmesiyle varılan sonuç: *Bu maddenin kansere yol açtığı konusunda kesin bulgular yok.*

BULGULAMAK g. f. *Bir şeyi bulgulamak,* onu, bir araştırma, bir inceleme sonucu ortaya koymak; keşfetmek.

BULGUR a. (fars. *bulgūr*). **1.** Kaynatılıp kurutulduktan sonra, kabuğu alınmış ve kırılmış buğday. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Bulgur bulgur,* bulgur tanesini andıran şeyler için kullanılır: *Bulgur bulgur kar yağıyor. Bulgur bulgur ter birikmiş alnına.* ‖ *Ebe bulguru* → EBEBULGURU.

—Mutf. *Bulgur çorbası,* ince taneli bulgurla yapılan bir tür çorba. (Kimi yörelerde yoğurtlu olarak da yapılır.) ‖ *Bulgur köftesi,* bulguru kıymayla yoğurarak yapılan yuvarlak, ortası çukur köfteleri, yumurtaya batırıp kızarttıktan sonra salçalı suda haşlayarak hazırlanan bir yemek. ‖ *Bulgur pilavı,* kavrulmuş soğan ve iri taneli bulgurla yapılan pilav. (Kuşbaşı etli olarak da yapılabilir. Anadolu'da, özellikle kırsal kesimde en çok tüketilen yemek türüdür.) ‖ *Bulgurlu aş,* yeşil domatesle suluca pişirilmiş bulgur pilavının üzerine sarmısaklı yoğurt dökerek yapılan yemek. ‖ *Bulgurlu köfte,* kıymayı bulgurla yoğurarak yapılan köftelere verilen ad. (Genellikle haşlanarak pişirilir.)

—ANSİKL. Bulgur yapmak için ilkin buğdaylar ayıklanıp yıkanır, temizlenir, uygun bir kaba konarak üzerine iki misli su dökülür ve arada bir karıştırılarak kaynatılmadan haşlanır. Isı yükseldikçe, buğday suyu emerek şişer ve içindeki su oranı % 40'ın üstüne çıkar. Haşlama bir buçuk saat sürer ve sıcaklık 95°'yi geçirilmez. Bu işlem bittiğinde bütün suyun buğday tarafından emilmiş olması gerekir. Böylece, eriyerek suya geçen bir kısım B vitamini, buğday tarafından yeniden emilerek besin kaybı önlenmiş olur. Daha sonra suyu çekmiş buğday, temiz bir bez üzerine yayılarak güneşte kurutulur. Dibeklerde dövülüp dıştaki ince kabuğundan ayrıldıktan sonra taşlı değirmenlerden geçirilerek kırılır ve elenir. Elde edilen en iri bulgur pilavlık, orta irilikteki köftelik, en incesi de çorbalık olarak kullanılır. Haşlama sırasında buğdaydaki nişasta jelatinleşir (çirişlenir), proteinler de bazı değişikliklere uğrar. En dış kabukların ayrılmasıyla danenin selüloz oranı yarıya iner ve dane ağırlığında % 4'lük bir azalma olur. Böylece besin değeri de oransal olarak artar. Bulgurun ortalama bileşimi şöyledir: % 12-14 su; % 66-68 nişasta, % 13-15 protein, % 1-1,5 yağ, % 1,4-1,5 kül, % 1-1,4 selüloz. Türkiye'de yılda ortalama 500 000 ton bulgur elde edildiği sanılmaktadır. Kentlerde kişi başına yılda 1 kg, kırsal kesimde 30 kg bulgur tüketilmektedir. Bundan da anlaşılacağı gibi, bulgur Türkiye'de, özellikle kırsal kesimin beslenmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

—Mutf. Bulgurdan çorba, pilav, dolma, özellikle de G.-D. ve D. Anadolu'da etle yoğrularak çeşitli köfteler yapılır. *İçli* köfte, çiğköfte*, kısır*, mercimek*li köfte* bunların en bilinenleridir.

BULGURCU a. Bulgur satan kimse.

BULGURCUK a. *Yörs.* **1.** Küçük taneler biçiminde yağan kar. **—2.** Küçük dolu tanesi, dolu.

—Gökbil. TANECİK'in eşanlamlısı.

BULGURLANMA a. Bulgur taneleri gibi küçük parçalara ayrılma.

—Gökbil. TANECİKLENME'nin eşanlamlısı.

BULGURLUK sıf. Bulgur yapmaya elverişli olan buğday için kullanılır: *Bulgurluk buğday.*

BULGUSAL sıf. Bulguyla ilgili, bulguya ilişkin.

BULIYGİN (Aleksandr Grigoryeviç), rus devlet adamı (1851-1919). İçişleri bakanı oldu (ocak-ekim 1905). Ağustosta "Bulıygin duması" adı verilen sınırlı oy hakkıyla seçilecek bir dumanın kurulacağını ilan etti. Bu tasarıdan vazgeçildi ve Nikolay II, ekim 1905'te genel oy hakkıyla seçilen bir yasama meclisinin açılacağını duyurdu.

BULİMİNİDEA a. Denizde yaşayan delikliler üstfamilyası. (Kolumnela gövdeli, sarmal biçimli deliği vardır. Başlıca cinsi *Bulimina* ve *Cassidulina*'dır.)

BULİMİNUS a. Karada yaşayan akciğerli, karındanbacaklı yumuşakça. (*Enidae* familyası.)

BULİMULİDAE a. Karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Mekik ya da topaç biçiminde iri kavkısı bazen çok yassıdır. *Acavacea* öbeğinden.)

BULİMULUS a. Güney yarıkürede yaşayan karındanbacaklı yumuşakça. (*Bulimulidae* familyasının örnek tipi.)

BULİMUS a. Küçük, karındanbacaklı kabukluları içeren cins. (Kavkısı, yumurta biçimindedir ve kireçli bir kapakçıkla örtülür. Miyosen'den bu yana bataklık ve ırmaklarda bol bulunur. *Bulimidae* familyası.)

BULKİNİ (Sıracettin Ebu Hafs Ömer bin Raslan el-Kinani **EL-**), arap fıkıh bilgini (Bulkıne, Mısır 1324 - *ay.y.* 1403). Öğrenimini Kahire'de tamamladı; Dar ül-adl müftüsü (1363), Şam'da kadı naibi (1367) olarak çalıştı; Kahire'de müderrislik yaptı; kadıasker ve şeyhülislam oldu. Geniş din bilgisiyle tanındı; yenilikçi (müceddit) sayılıyordu. Şafii fıkhıyla ilgili *Kitâbü tedrib fi'l-fıkh alâ mezheb il-imam iş-Şâfi'i* adlı yapıtın sahibidir.

Bull *(John)* [*Boğa John*], ingiliz halkının takma adı; John Arbuthnot'un Marlborough düküne karşı yazdığı *The History of John Bull* (1712) adlı yergiden kaynaklanan bu ad, sözünü esirgemeyen, aksi ve kavgacı anlamına gelir.

BULL (John), ingiliz besteci (Somerset, 1562'ye doğr. - Anvers 1628). Müzik yaşamına İngiltere'de başladı, büyük bir ilgi uyandırdı. 1614'e doğru ülkesinden ayrıldı ve önce Brüksel arşidükünün capella'sında, daha sonra da Anvers katedrali'nde orgcu oldu. İngiliz ve Hollanda org okullarını birleştiren Bull, dinsel *cantus firmus*'lar üzerine, kontrapuntolar ve olağanüstü ritim incelikleri taşıyan betimlemeli parçalar yazan ingiliz orgcular geleneğine bağlanır. Bull, çalgı dilinin gelişmesine önemli katkılarda bulundu (org ve virginal için 150, yaylı çalgılar için 50 parça); buna karşılık ses müziği alanında ancak 10 kadar anthem besteledi.

BULL (Frederik Rosing), norveçli mühendis (Oslo 1882 - *ay. y.* 1925). 1919'da kendi yapımı ilk delikli kart makinesinin beratını aldı. Buluşu bir sıralayıcı ile birleştirilmiş yazıcı olmayan bir çizelge makinesinden meydana geliyordu. Bu konudaki çalışmalarına devam ederek 1922'de, bir yazıcı çizelge makinesiyle başka bir sıralayıcı yaptı ve beratlarını Oslo Kanser enstitüsü'ne bağışladı. Sözkonusu beratlar 1927'de bir İsviçre şirketine ve buradan da 1931'de bir fransız şirketler grubuna satıldı. Bu grup beratları Compagnie des machines Bull adı altında değerlendirmiştir.

BULL (Olaf), norveçli şair (Christiania, bugün Oslo, 1883 - *ay. y.* 1933). Düşünceyle kendiliğindenlik arasında yer alan ve doğayla sürekli bir ilişki kuran şiirlerinde, derslerini izlediği Bergson'un ve Einstein'ın etkileri görülür. Yazdığı çok sayıdaki yapıtlarında (*Digte,* 1909; *Nye Digte,* 1913; *Digte og Noveller,* 1916; *Stjernerne,* 1924; *Metope,* 1927; *Oinos og Eros,* 1930), çoğu kez evrensel boyutlara ulaşan şiiri, yaşamanın zorluğunu ve bu dünyadan göçüp giderken en iyi şeyleri koruyabilme umudunu dile getirir.

BULLA a. (mühür anlamında lat. sözc.). Din. Bütün hıristiyanlığı ilgilendiren bir konuda yazılmış ve üzerinde papalığın mührü bulunan resmi mektup.

—ANSİKL. Bu mektuplar adlarını üzerlerindeki mühürden *(bulla)* almışlardır. Bullaların başında görevdeki papanın adı, sonunda da papalık döneminin yılı bulunur. Her bulla, mektubun başında yer alan ilk sözcükle *(incipit)* anılır. Kilise tarihinde çok ünlü olan bullalar (Luther'e karşı, *Exsurge, Domine,* 1520; janseniusçulara karşı, *Unigenitus,* 1713) vardır.

BULLA a. (lat. sözc.). Karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (Yumurta biçimli, küremsi, kaygan kavkısı canlı renklerle bezelidir. Bütün sıcak ve ılıman denizlerde, özellikle de tropikal denizlerde yaşar. Kabarcıkkavkılıgiller familyası.)

BULLAK → ALLAK BULLAK.

BULLANT, XV. ve XVI. yy.'larda yaşamış fransız mimar ailesi. —En ünlü üyesi olan JEAN (Écouen 1520'ye doğr. - *ay. y.* 1578), önce Montmorency ailesinin, sonra kral Henri II ve kraliçe Catherine de Médicis'nin mimarı olarak çalıştı. Kraliçe için bugün hepsi yıkılmış olan, Soissons konağı'nı, Tuileries'de kendi adını taşıyan pavyonu ve Saint-Denis'de Valois rotondası'nı yaptı. Başkomutan Montmorency için Écouen şatosu'nda ve küçük Chantilly şatosu'nda çalıştı. Mimarlık kuramcısı da olan Bullant'ın en ünlü yapıtı *Règle*

générale d'architecture (Genel mimarlık kuralı) [1564] adlı kitaptır.

BULLARD (Robert Lee), amerikalı general (Youngsborough, Alabama, 1861 -New York 1947). 1917'de amerikan ordusunun Fransa'daki ilk eğitim merkezlerini yönetti. 1. Tümen komutanı olarak Lorraine'de bulundu (ocak 1918), Cantigny'de başarı gösterdi (28 mayıs). 3. Kolordu'nun başında, Château-Thierry çıkıntısına karşı saldırıya geçti (temmuz); ardından, II. Ordu ile birlikte, Saint-Mihiel'i aldı (13 eylül 1918).

BULLA REGİA, Tunus'ta (Suk el-Arba ili) sit, Dakrla ovasında. Roma döneminden önemli kalıntılar: kaplıcalar, tapınak, amfitiyatro, yeraltı konakları (mozaikler).

BULLEN (Frank Thomas), ingiliz yazar (Saint Mary, Paddington, 1857 - Funchal, Madeira, 1915). Bir işçi çocuğuydu; denizci oldu. Yazdığı denizcilik öyküleri (*The Log of a Sea Waif*, 1899) türünün klasiklerinden sayılır.

BULLER (Charles), ingiliz siyaset adamı (Kalküta 1806 - Londra 1848). Radikaller arasında dinamik kişiliğiyle kendini kabul ettirdi. Wakefield'in tilmiziydi. Özellikle sömürge sorunlarında etkili rol oynadı. 1838'de, lord Durham ile birlikte Kanada'ya gitti ve 1867 reformlarına yol açan raporu hazırladı.

BULLER (*sir* Redvers Henry), ingiliz general (Downes Crediton, Devon, 1839 -*ay. y.* 1908). Meslek yaşamını hemen tümüyle denizaşırı ülkelerde (Çin, 1860; Afrika, 1878-1890) geçirdi, 1899'da Boerler savaşı patlak verdiği zaman Güney Afrika kuvvetlerinin başkomutanı oldu. Ağır bozgunlara uğradıktan sonra, yerine atanan Roberts'ın emrinde Natal ordusunun komutanlığını yaptı.

Bulletin de la société de linguistique de Paris (B.S.L.P.), Paris Dilbilim derneği'nce yayımlanan fransız dilbilim dergisi. Çalışmalarını 1864'ten beri sürdüren bu dernek resmen 1866'da kuruldu; bültenin ilk sayısı 1869'da, *Bulletin de la société de linguistique* adıyla çıktı. Başlangıçta Bulletin'de sadece derneğin oturum tutanakları, inceleme yazılarının özetleri, ve "çeşitli konular" (tarihsel içerikli kısa bildiriler) yayımlanıyordu. 1906'dan itibaren, çoğu Antoine Meillet'nin imzasını taşıyan yayım raporlarına giderek daha çok yer ayrıldı. 1922'den beri dergi her yıl özgün makaleler ve oturumlarının tutanaklarını içeren bir cilt, ayrıca eleştiri raporlarından oluşan diğer bir cilt yayımlamaktadır.

BULL-FİNCH a. (*bull*, boğa, ve *fence*, çit'ten ing. sözc.). Bazı hipodromlarda, atların aşmak zorunda oldukları, çitle çevrili toprak bir tümsekten oluşan engel.

BULLİDAE a. KABARCIKKAVKILIGİLLER familyasının bilimsel adı.

BULLİNGER (Heinrich), isviçreli protestan tanrıbilimci (Bremgarten 1504 - Zürich 1575). Zwingli ile birlikte Bern kologyumuna gitti. 1529'da Bremgarten'e papaz atandı. Zwingli'nin Cappel savaşı'nda (1531) ölmesinden sonra muzaffer katolikler tarafından sürülen Bullinger, Zürich'e sığındı ve Zwingli'nin halefi oldu. İsviçre'de ilk inanç açıklama bildirgesini (1536) kaleme aldı. XVI. yy.'ın ikinci yarısında isviçreli tanrıbilimcilerin öğretisini özetleyen ikincisini de (1566'da almancaya çevrildi) yazan Bullinger'dir.

BULLİTT (William Christian), amerikalı diplomat (Philadelphia 1891 - Neuilly-sur-Seine 1967). Gizli bir görevle Rusya'ya gönderildi, dönüşünde başkan Wilson'ı sovyet rejimini tanımaya razı edemeyince görevinden ayrıldı. Franklin D. Roosevelt'in başkanlığı döneminde yeniden siyasi hayata döndü. ABD'nin ilk Moskova büyükelçisi olan (1933-1936) Bullitt, çok geçmeden Stalin rejiminin aşırılıklarını açıkça kınamaya başladı. Paris büyükelçisi oldu (1936-1941), ülkesinin batı demokrasilerine daha etkili bir biçimde yardım etmesini sağlamaya çalıştı.

BULLOCK (Alan, *baron*), ingiliz tarihçi (Trowbridge 1914), Hitler üstüne ünlü bir yapıtın yazarı (*Hitler, A study in Tyranny*, 1952). St. Catherine's College'in (Oxford) müdürüydü, liberal gelenek ve Ernest Bevin'in yaşamı üstüne incelemeler yayımladı.

BULLRİCH (Sylvina), arjantinli romancı (Buenos Aires 1915). İspanyolca kadar fransızcayı da çok iyi konuşan bir büyük burjuva ailesinin çocuğuydu. Ruhsal çözümlemelere ağırlık verdiği yapıtlarında kendi sınıfının sorunlarını ele aldı: *Bodos de cristal* (1952), *Los burgueses* (1964), *Mañana digo basta* (1968), *Será justicia* (1976).

BULL RUN, ABD'de (Virginia) küçük ırmak, Washington'un 60 km B.'sında, Manassas yakınında. Amerika İç savaşı sırasında kıyılarında yapılan iki savaşta ("Manassas savaşları" da denir), Kuzeyliler bozguna uğramışlardı (21 temmuz 1861 ve 29-30 ağustos 1862).

BULMACA a. **1.** Genellikle gazete ve dergilerde, verilen ipuçları doğrultusunda herhangi bir şeyi buldurma amacıyla düzenlenen oyun; bilmece: *Bulmacayı çözmek.* **—2.** Oy. Sözcükleri ayırmaya yarayan siyah karelerle, sözcüklerin harflerini tek tek yazmaya yarayan beyaz karelerden oluşmuş bir çizelgeye, tanımı verilmiş sözcükleri bularak yazmaya dayanan oyun (sözcükler soldan sağa yatay, yukarıdan aşağıya dikey olarak okunur).

BULMAK g. f.**1.** *(Bir yerde) bir şey, bir kimse, bir hayvan bulmak,* bir şeyi görmek, bir kimseye rastlamak, kaybolan ya da kaybolduğu sanılan, gizlenen. kimsenin bilmediği bir şeyle, bir kimseyle, bir hayvanla rastlantısal olarak karşılaşmak ve onu almak: *Yerde bir binlik buldu. Caminin önünde terk edilmiş bir bebek bulmak. Sahipsiz bir köpek bulmak.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi bulmak,* aranan şeyi ya da kimseyi ortaya çıkarmak: *Polis hırsızı sonunda buldu. Bir ev bulmak. Kendine yeni bir sekreter buldu.* **—3.** *Bir şeyi bulmak,* o zamana değin bilinmeyen, tanınmayan bir şeyi ilk kez ortaya çıkarmak, tanıtmak, keşfetmek; bir şeyi ilk kez yaratmak ve özellikle bilimsel bir buluş yapmak; icat etmek: *Kristof Kolomb Amerika'yı 1492'de buldu. Bölgede geniş petrol yatakları buldular. Yeni bir üretim yöntemi bulmak. Matbaayı Gutenberg buldu.* **—4.** *Bir kimseyi, bir şeyi (bir yerde) bulmak,* bir şeyi edinebilmek, bir kimseyi görmek, bir şeyin varlığını saptamak (bir şeyin, bir kimsenin bir yerde olduğunu belirtmek için birinci ve ikinci kişi özneyle): *Bu çiçekleri her yerde bulamayız. Onu bu saatte evde bulamazsınız. En iyi halıları Kapalıçarşı'da bulabilirsiniz.* **—5.** *Bir şeyi, bir kimseyi (bir şeyde, bir kimsede) bulmak,* aranılan, istenilen, özlenilen nitelikteki, özellikteki bir şeye, bir kimseye (o şey, o kimse aracılığıyla) ulaşmak, kavuşmak: *Huzuru o kıyı kasabasında buldu. Gerçek dostluğu onda buldum. Aradığı kadını, erkeği, insanı bulmak.* **—6.** *Bir düzeyi, değeri, noktayı, zamanı vb. bulmak,* o düzeye, değere, noktaya, zamana vb. ulaşmak, erişmek: *Hızı 100 km'yi bulan fırtına hayatı etkiliyor. Kar kalınlığı 50 santimetreyi buldu. Yan ödemelerle birlikte maaşı yarım milyonu buluyor. Kırk yaşını bulmak. İşin bitmesi akşamı bulur. Projenin gerçekleşmesi 2000 yılını bulacak.* **—7.** *Bir kimseyi, bir şeyi bir nitelikte bulmak,* onun hakkında bir yargıya, kanıya ulaşmak, ona herhangi bir nitelik ya da kusur yüklemek: *Bu davranışını olumlu bulmuyorum. Bir soruyu zor bulmak. Bir yanıtı anlamsız bulmak. Konuşmayı sıkıcı bulmak. Bir insanı güzel, çirkin vb. bulmak.* **—8.** *Bir şeyi bulmak, dolaylı soru + bulmak,* aranan bir çözüme, bir bilgiye, bir sonuca vb. ulaşmak: *Bir problemin sonucunu bulmak. Ben X'i 10 buldum, ya sen? Katilin adını, kim olduğunu bulmak.* **—9.** *Bir kimsede, bir şeyde bir şey bulmak,* bir inceleme, bir araştırma sonucu onda ya da o şeyde var olan bir şeyi ortaya çıkarmak: *Hekimler, röntgen incelemeleri sonunda, onda bir oluşum bozukluğu buldular. Kanda üre bulmak.* **—10.** *Bir kimseyi, bir şeyi, bir yeri bir durumda bulmak,* bir yere gittiğinde onu, orayı herhangi bir durumda görmek: *Onu yatağında ölü bulmuşlar. Tatil dönüşü evi soyulmuş bulduk.* **—11.** *Bir şey bulmak,* kullanmak, yararlanmak için onu ortaya çıkarmak, sağlamak: *Kendimde bu işe girişecek güç bulamıyorum. Zaman bulursam gelirim. Para bulmaya çalışmak.* **—12.** *Bir kimseyi bulmak,* olumsuz bir durum sözkonusuysa, o kimsenin başına gelmek, onu zarara uğratmak: *Bütün acılar, felaketler hep onu bulmuştu.* **—13.** *Bir suçu, kabahati bir kimsede, bir kimseye bulmak,* o suçtan, kabahatten o kimseyi sorumlu tutmak, onu o kimseye yüklemek: *Suçu bende bulma, kendinde ara. Ona ne kabahat buluyorsun, olayın asıl sorumlusu sensin.* **—14.** *Bir kimseyi bulmak,* onunla ilişki, iletişim kurmayı başarmak; temas kurmak, görüşmek; ona ulaşmak: *Sizi kaç gündür arıyorum ama bulamıyorum. Onu kahvede bulabilirsiniz.* **—15.** *Bir kimseye, bir topluluğa vb. bir şey bulmak,* (o kimse, o topluluk için) onu sağlamak: *Bana biraz borç para bulabilir misin? Felaketzedelere giysi, erzak vb. bulmak. Çetelerin, silahları nereden, kimden buldukları bilinmiyor.* **—16.** *Bir şeyi bulmak,* onu anımsamak, çıkarmak: *Sizi nereden tanıdığımı bir türlü bulamıyorum.* **—17.** *Bahane, neden vb. bulmak,* özellikle zor bir durumdan kurtulmak için onu öne sürmek; uydurmak: *Bakalım bu kez ne bahane bulacak?* **—18.** *Bir hedefi bulmak,* o hedefi tutturmak: *Ok tam hedefini bulmuştu. Kurşun tam kalbini buldu.* **—19.** Bir kimseden söz ederken, cezaya uğramak (nesnesiz de kullanılır): *Eden bulur. Allahından bulsun. Cezasını bulmak.* **—20.** *Karşısında bir kimseyi, bir topluluğu bulmak,* bir kimseden, bir topluluktan, bir eylemden söz ederken, o kimse, o topluluk tarafından direnişle, muhalefetle karşılanmak: *Böyle davranmayı sürdürürsen karşında herkesten önce beni bulursun. Gericilik, partimizi karşısında bulacaktır.* **—21.** Kimi adlarla birlikte yardımcı fiil gibi kullanılır: *son bulmak* (bitmek), *şifa bulmak* (iyileşmek), *destek bulmak* (desteklenmek) vb. **—22.** *Buldukça bunar ya da bulmuş da bunuyor,* elindekilerle yetinmeyen, daha çoğunu isteyen kimsenin bu tutumunu eleştirmek için söylenir. || *Buldun bal alacak çiçeği,* kendisine yarar sağlayacak kimseyi ya da şeyi ele geçiren kimseye söylenir. || *Bulup buluşturmak,* belli bir miktar parayı büyük bir çaba sonucu sağlamak.
—Denizc. *Dibi bulmak,* derin olmayan bir suda seyreden bir gemi için dibe değmek.

◆ **buldurmak** ya da **buldurtmak** ettirg. f. *Bir şeyi, bir kimseyi (bir kimseye) buldurmak, buldurtmak,* aranan ya da kaybolan bir şeyin, bir kimsenin bulunmasını sağlamak.
—Denizc. *Dibi buldurmak,* bir gemiyi bir sığlığa, bir banka ya da deniz dibindeki bir kayaya oturtmak.

◆ **bulunmak** edilg. f. **1.** Arayarak ya da rastlantısal olarak elde edilmek: *Kantinde bir cüzdan bulunmuştur. Üç gündür aranan katil bir mağarada ölü bulundu.* **—2.** Ortaya çıkarılmak, keşfedilmek: *Amerika, 1492'de bulundu. Bölgede zengin petrol yatakları bulundu. Kanında yüksek oranda kolesterol bulundu.* **—3.** İcat edilmek: *Kanser için yeni bir ilaç bulundu.* **—4.** Herhangi bir görüşe, bir ka-

Rudolf **Bultmann**

nıya varılmak: *Söyledikleri akılcı bulunmadı. Çevresindekilerce beğenilen, oldukça güzel bulunan bir kız.* **—5.** Sağlanmak: *Bu yatırıma gerekli paranın nereden bulunduğu açıklığa kavuşmadı.* **—6.** Öne sürülmek, uydurulmak: *Bir sorumluluğu üstlenmek için bulunan bahaneler.* **—7.** Var olmak, bir yerde hazır olmak, ortaya çıkarılabilir olmak: *En ucuz mallar pazarın bu bölümünde bulunur. Bu saatte evde bulunmaz.Ev bulunur, yeter kı aransın. Her zaman yardım edecek bir insan bulunur.* **—8.** *Herhangi bir yerde, bir durumda bulunmak,* o yerde, o durumda olmak: *Daire içinde bulunan noktaları birleştiriniz. Hazırlıklı bulunun, her an bir saldırıya uğrayabiliriz.* **—9.** (Bulunma durumundaki bir addan sonra) yardımcı fiil olarak kullanılır: *yardımda bulunmak* (yardım etmek), *istekte bulunmak* (istemek), *müdahalede bulunmak* (müdahale etmek) vb. **—10.** *Fiil + miş bulunmak,* önceki eylemin gerçekleştiğini, olup bittiğini belirtir: *Kararımızı vermiş bulunuyoruz* (verdik). *Hazırlıklarımızı tamamlamış bulunuyoruz* (tamamladık).

—Huk. *Bulunmuş eşya* → LÜKATA.

◆ **bulundurmak** ettirg. f. *Bir şeyi (bir yerde) bulundurmak,* onun, (orada) sürekli var olmasını, kullanıma hazır olmasını sağlamak; onu, eksik etmemek: *Zor günler için kıyıda köşede birkaç kuruş bulundurmak. Yanında para bulundurmak.*

◆ **bulundurulmak** edilg. f. Sürekli el altında bulunması sağlanmak, eksik edilmemek.

◆ **buluşmak** işt. f. **1.** Kararlaştırılan yerde ve zamanda bir araya gelmek: *Kardeşimle buluşup alışverişe çıkacağız. Eski arkadaşlar bir pastanede buluştuk. Nerede, saat kaçta buluşalım?* **—2.** Uzun bir aradan sonra bir araya gelmek; kavuşmak: *Ana oğul yıllar sonra buluştular.* **—3.** Bir yerde kesişmek, birleşmek; kavuşmak: *Kent, belli başlı anayolların buluştuğu bir noktada kurulmuştu.*

◆ **buluşulmak** edilg. f. Buluşmak eylemine konu olmak.

◆ **buluşturmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi bir kımseyle buluşturmak, (birbirleriyle) buluşturmak,*onların bır araya gelmelerini sağlamak. **—2.** Belli bir miktar parayı zorlukla sağlamak: *Yüz bin lira buluşturup borcunu ödedi.*

BULMEN, Fas'ta kent, Orta Atlas'ta, Azru'nun D.'sunda, il yönetim merkezi; 12 600 nüf. *Bulmen ili,* 14 790 km²; 149 000 nüf. (1988).

BULNES (Manuel), şilili general ve devlet adamı (Concepción 1799-Santiago 1866). Bır Perú-Bolivya federasyonu oluşturmak isteyen bolivyalı general Santa Cruz'u Lima yakınındaki Yungay'da yendi (1839). Şili cumhurbaşkanı oldu (1841-1851). Görev süresi içinde bır barış ve refah dönemi yaşandı.

BULNES (Francisco), meksikalı yazar (Mexico 1847 - *ay. y.* 1924). Mühendislik yaptı. Porfirio Díaz döneminde birçok kez milletvekili ve senatör seçildi. Çok güçlü bir polemikçiydi. Gazetecilik de yaptı. Meksika tarihinin anlaşılması açısından değerini koruyan yapıtlarıyla, olgucu bir tarihçi ve toplumbilimci olarak tanındı.

BULNES (Esmée), ingiliz bale yöneticisi ve dans öğretmeni (Rock Ferry, Cheshire, 1900). Cecchetti, Nijinska ve Egorova tarafından yetiştirildi. Buenos Aires' teki Colón tiyatrosu'nun ve La Plata belediye tiyatrosu'nun dans okullarını örgütledi. 1951-1954 arasında Milano la Scala'nın dans okulu müdürlüğünü yaptı. 1954-1962 arasında topluluğu yönetti, sonra okul müdürlüğüne döndü (1962 -1969).

BULON a. (fr. *boulon*). Dy. *Tavan bulonu,* bazı buharlı lokomotiflerde, ocağın önündeki levha ile ocak tavanı arasındaki bağlantı borusu.

BULONLAMA a. Bayınd. ve Mad. oc. CIVATALAMA'nın eşanlamlısı.

BULTERİYE a. (ing. *bull-terrier*). İngiliz köpek ırkı. (Buldog ile teryenin çaprazlanmasının sonucudur.)

BULTMANN (Rudolf), lutherci tefsirci ve tanrıbilimci (Wiefelstede, Oldenburg yakınında, 1884-Marburg 1976). Breslau' da (1916), Giessen'de (1920) ve Marburg'da (1921-1951) profesörlük yaptı. İncil'in içerdiği mesajın modern batı dünyasında inandırıcılık kazanması için gereken koşullarla ilgilendi. Heidegger'in felsefesinde bulduğu bazı kategorilerden, Yeni Ahit'teki tanıklıklara "varoluşçu" bir yorum getirmede yararlandı: insanın "kendisini algılaması"nın yeni bir biçimi olan bu yoruma, İsa'nın sözünü "varoluşçu" bir kararla (kendi yaşamına yeni bir öz ve yeni bır anlam kazandırarak), benimseyerek varılabilir. Görünene bağlılıktan ve kendini düşünmekten kurtulan insan, Tanrı kelamına muhatap olarak sevgiye ve geleceğe açılabilir. Bu adımı atabilmek, inanabilmek için, önce anlayabilmek gerekir, bu da Kutsal Kitap'ı yorumlayan tanrıbilimcinin görevidir: İncil'in, çağdaş insan tarafından anlaşılmasını engelleyen ağdalı dilden kurtarılarak gerçek özünün gözler önüne serilmesi gerekir. Bu durumda, İncil'in hurafelerden arındırılması hıristiyanlaştırma ve hıristiyanlığı savunmanın temel koşuludur. Bu hıristiyanlığı güncelleştirme çabası, Bultmann' ın tüm yapıtlarında ele aldığı ana konudur: *Jesus* (İsa), 1926; *Neues Testament und Mythologie* (Yeni Ahit ve mitoloji), 1942; *Glaube und Verstehen* (İnanç ve anlama), 1933-1965; *Exegetica* (1967).

BULUCAN, Sıvas'ın Zara ilçesine bağlı bucak, 3 003 nüf. (1990); 25 köy. Merkezi *Emirhan,* 55 nüf. (1990).

BULUCU a. Arayıp bulan; kâşif.

—Elektrotekn. *Gerilim bulucu,* bir iletkene gerilim uygulanıp uygulanmadığını belirten aygıt. (Eşanl. GERİLİM ALGILAYICISI.)

—Hidr. pnöm. *Kaçak bulucusu,* küçük bir hava jetinin, bir engel karşısında sapmasını algılama ilkesine dayanarak çalışan bulucu. (Eşanl. KAÇAK KAPTÖRÜ.)

BULUÇ (Sadettin), türk dılbilimcı (Van 1913-İstanbul1984). Sıvas lisesi'ni bitirdi (1930). Avrupa'da yükseköğrenim yapmak için açılan sınavı kazanarak Almanya'da öğrenim gördü. Breslau Üniversitesi'nde türkoloji doktorası yaptı. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nde asistan (1938), doçent (1945), profesör (1955) oldu. Çalışmalarını Eski Anadolu türkçesi, Anadolu ağızları ve Irak türkçesi üzerinde yoğunlaştırdı. Konuk profesör olarak Bağdat Üniversitesi'nde türk dili ve edebiyatı okuttu (1957-1960, 1969-1971). Burada Irak türkçesi ağızlarını inceledi. Almanya' da Göttingen Üniversitesi türkoloji ve altayistik kürsüsü'nde ders verdi (1975 -1976). Türkiyat enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı (1977-1983).

BULUĞ a. (ar. *büluġ*). **1.** ERİNLİK'in eşanlamlısı. **—2.** *Buluğa ermek,* döl verebilir duruma gelmek.

—ANSİKL. İsl. huk. Fıkıhta, çocukluk çağının sona ermesi anlamına gelir. Buluğ çağına eren erkeğe *baliğ,* kıza *baliğe* denir. 9 yaşını bitiren kız, 12 yaşını bitiren erkek bu çağa ermiş sayılır. Bu yaşlarda buluğa erilmezse, yani ihtilam olmaz ya da âdet görülmezse, kızlar ve erkekler için buluğ yaşı olarak hanefiler, şafiiler ve hanbeliler 15, malikiler ise 18 yaşı kabul ederler.

BULUNÇ a. VİCDAN'ın eşanlamlısı.

BULUNDURMA a. Bulundurmak eylemi.

BULUNDURMAK → BULMAK.

BULUNDURULMAK → BULMAK.

BULUNMA a. Bulunmak eylemi.

—Dilbil. *Bulunma durumu,* fiilin belirttiği edimin gerçekleştiği yeri gösteren ad durumu. (Bk. *ansikl.* böl.) (Eşanl. LOKATİF, LOCATİVUS, DE HALİ, KALMA DURUMU.)

—ANSİKL. Bulunma durumu, ad ya da ad işlevinde kullanılan bir sözcüğe ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak -da {-de, -ta, -te} eki getirilerek oluşturulur. Bu eke *bulunma (durumu) eki* denir. Bulunma durumundakı öğeler, eylemin belli bir yerde, belli bir zamanda gerçekleştiğini *(Kitaplar evde kaldı. Ayın üçünde gelir.);* bir kımsede, bir şeyde bulunduğunu *(Bu çocukta güçlü bir sezme yeteneği var. Bu tür kalemlerde mürekkep bulunmuyor.)* gösterdiği gibi, kimi zaman da fiilin gerçekleştiği durumu *(Saatlerce ayakta alkışlandı.);* -mak'lı mastarla birlikte yüklem olarak (ekfiille) kullanıldığında eylemin sürmekte olduğunu *(Çocuğunuz üç gündür okula gelmemektedir.)* belirtir. Bulunma durumundaki öğeler kimi zaman yukardakı işlevlere bağlı olarak ad soylu bir sözcüğün tamlayanı olarak da *(kundakta bebek, ben yaşta bir adam* vb.) kullanılır. Bulunma durumundaki sayılar bir başka sayıya bağlandıklarında sayının kesrini *(üçte bir, onda dört* vb.) gösterir.

BULUNMAK → BULMAK.

BULUNMAZ sıf. **1.** Eşine, benzerine çok az ya da hiç rastlanmayan şey, kimse için kullanılır; eşsiz, ender: *Bulunmaz bir güzellik. Bulunmaz bir insan.* **—2.** *Bulunmaz Bursa* ya da *hint kumaşı mı?, bulunmaz Bursa* ya da *hint kumaşı değil ya,* bir şeyin ya da bir kimsenin öyle sanıldığı, düşünüldüğü gibi çok değerli olmadığını belirtmek için söylenir: *Vermezse vermesin, başka yerden alırız, bulunmaz Bursa kumaşı mı?*

BULUNTU a. (*bulmak*'tan). Kazı ya da araştırmalarda ortaya çıkarılan, kimi zaman da rastlantıyla bulunan eski çağlardan kalma eşya.

◆ sıf. Rastlantı sonucu bulunan: *Buluntu eşya.*

BULUŞ a. **1.** İcat edilmiş şey, nesne: *Bu buluş büyük enerji tasarrufu sağlayabilir. Kanserle mücadelede etkili olabilecek yeni bir buluş.* **—2.** Herhangi bir konu ya da alanda başkalarının kolayca düşünüp bulamayacağı şey, yöntem: *Toprağın verimini artırmak için güzel bir buluş.* **—3.** Bir sanat yapıtında özgünlüğü olan ve ilk kez ortaya konulan konu, düşünce, duygu, imge, simge vb.: *Bu ozanın ilginç ve çarpıcı buluşları var.*

—Ed. İkna etmek için kullanılacak araçların araştırılması ve seçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ed. ve Güz. sant. Bir yapıtın tasarlanmasında, konunun bulunmasına ayrılan bölüm.

—ANSİKL. Ed. Retorik'in üç bölümünden ilki olan buluş (ötekiler düzenleme ve söyleyiştir) karşımızdakine bir şeyı kabul ettirmek ve benimsetmek için neler söylememız gerektiğini saptar. *Bulmak* zorunda olduğumuz bu araçlar şunlardır: 1. ileri sürülen şeyin gerçekliğini doğrulayan *kanıtlar;* 2. dinleyenlerin hoş karşılayacağı *töreler;* 3. dinleyenleri etkileyebilecek *tutkular.*

BULUŞMA a. Buluşmak eylemi.

—Ask. denizc. *Buluşma noktası,* bir filodaki gemilerin ayrılma halinde, yeniden bir araya gelmeleri için önceden bildirilen toplanma yeri. (Yelkenli gemiler döneminde buluşma noktalarının önceden saptanması kural haline gelmişti. Günümüzde bir harekât sırasında telsiz kullanımı sakıncalı görüldüğünde, buluşma noktası yöntemi hâlâ kullanılır.)

—Uz. havc. *Uzay buluşması,* Yer ya da başka bir gök cısminin yörüngesinde bulunan bir uzay taşıtına bir başka uzay taşıtının yanaşması işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Uz. havc. Bır uzay buluşmasının gerçekleşmesi için uzay taşıtının, bu-

luşacağı uzay taşıtıyla aynı düzlemde uydulaşması zorunludur; bu da fırlatma süresinin (yalnızca birkaç dakika içinde) çok kesinlikle hesaplanmasını gerektirir. Genel kural olarak, buluşmaya giden taşıt, önce, buluşacağı taşıtın gerisinde, daha alçak bir yörüngeye yerleştirilir. Yerdeki istasyonlardan güdülen taşıt, buluşacağı hedefe yaklaştıkça yörüngesini yükseltmek için manevralar yapar. Yeterince yaklaştığında da (duruma göre birkaç kilometre ile onlarca kilometre) "yakın güdüm" evresine geçer: buluşacağı taşıtın (bu taşıt yanıtlayıcılarıyla işleme katkıda bulunabilir) konumunu saptamak, gerekli yaklaşma manevralarını hesaplamak için kendi radar ve radyo sistemini kullanır. Aradaki uzaklık bir kilometrenin altına düştüğünde, hedef taşıtın konumunu duyarlılıkla belirlemek için optik algılayıcılar devreye girer. Buluşma, genellikle mekanik, elektrik ve hidrolik bir kenetlenme ile son bulur. İlk uzay buluşması 15 aralık 1965'te amerikan kabinleri Gemini 6 ve 7 arasında sağlandı. O günden sonra buluşma teknikleri büyük ölçüde kullanıldı.

BULUŞMAK → BULMAK.

BULUŞTURMAK → BULMAK.

BULUŞULMAK → BULMAK.

BULUT a. **1.** Havanın düşey devinimleriyle atmosfer içinde katı asıltı biçiminde bulunan sıvı ya da katı, çok ince su parçacıkları bütünü. (Bk. *ansikl.* böl. Meteorol.) **—2.** (Bir tamlayanla) havada herhangi bir biçimde hafif bir kütle oluşturan her şey: *Toz bulutu.* **—3.** (Bir tamlayanla) tedirgin edici sayıda varlıklar topluluğu: *Çekirge bulutu.* **—4.** *Ed.* Huzur ve uyumu tehdit eden, bozan etken, oluşum: *Başkent üzerinde dolaşan kara bulutlar.* **—5.** *Bulut gibi,* bir kimsenin aşırı ölçüde sarhoş olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Buluttan nem kapmak,* aşırı ölçüde alıngan olmak.

—Fiz. ve Kim. *Elektron bulutu,* bir atom çekirdeği çevresinde elektron yoğunluğunun olası dağılımı.

—İstat. Deney ya da gözlem sonucu elde edilen ve dik koordinat sisteminde ya da uzayda belli bir boyut içinde gösterildiğinde bulut izlenimi yaratacak biçimde toplanan nokta kümesi.

—Müc. Bir cevherde, yerel saydamlık kusuru.

—Savunm. *Radyoaktif bulut,* nükleer patlama sonucunda havada oluşan toz ve parçacık bulutu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Süslem. sant. XV. -XVII. yy.'lar arasında yaygın olarak kullanılan, üsluplaştırılmış bulut biçiminde bezeme motifi. (Çin bulutu da denir.) [Kumaşlarda, çini ve seramiklerde, çoğunlukla çintamani* motiflerinin arasında yardımcı ya da dolgu bezeme olarak kullanılır.]

—Yerbil. *Kızgın bulut,* her boyutta lav parçalarını yüksek bir hızla (100 km/sa'ten daha büyük) taşıyan, yüksek basınç ve sıcaklıkta ani gaz püskürmesi.

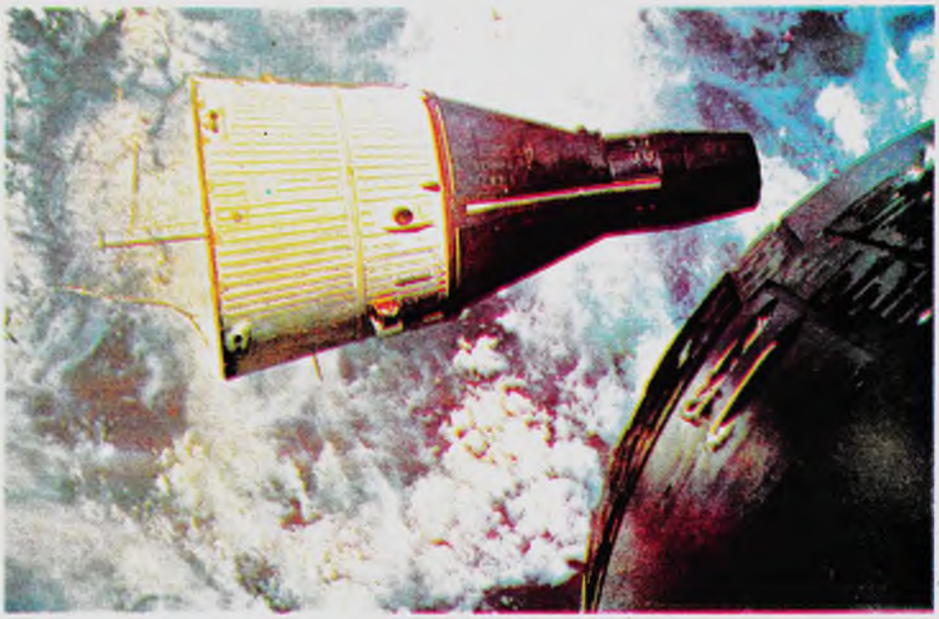
—ANSİKL. Meteorol. Ortalama 20 μm çapında, içleri dolu (eskiden sanıldığı gibi boş değil) sıvı damlacıklar, ağırlıkları az olduğundan katı asıltı halinde kalır, kolloit dengesi sağlandığı sürece de birleşmez. (→ YAĞMUR.) Oluşum etkenleri, doymaya ve yoğuşmaya yol açan etkenlere eşdeğerdir ve yoğuşma çekirdekleri her yanda bulunur. (→ÇEKİRDEK.)

Göz önüne alınması gereken dört doyma* süreci vardır: ışımayla soğuma; adveksiyonla soğuma; iki hava kütlesinin karışması; adyabatik genişlemeyle soğuma. Bu süreçlerden ilk üçü yalnızca sisleri ve katmanlaşmış ince bulutları (stratus ve sis) oluşturur. Yalnız adyabatik genişleme (orografi ya da siklon yükselimi) önemli bulut kütlelerini doğurur.

Uluslararası bulutlar atlası, bulutları ailelerine ve türlerine göre sınıflandırır. Bulutların çok özgül tipleri her cepheye ve her hava kütlesine eşlik eder.

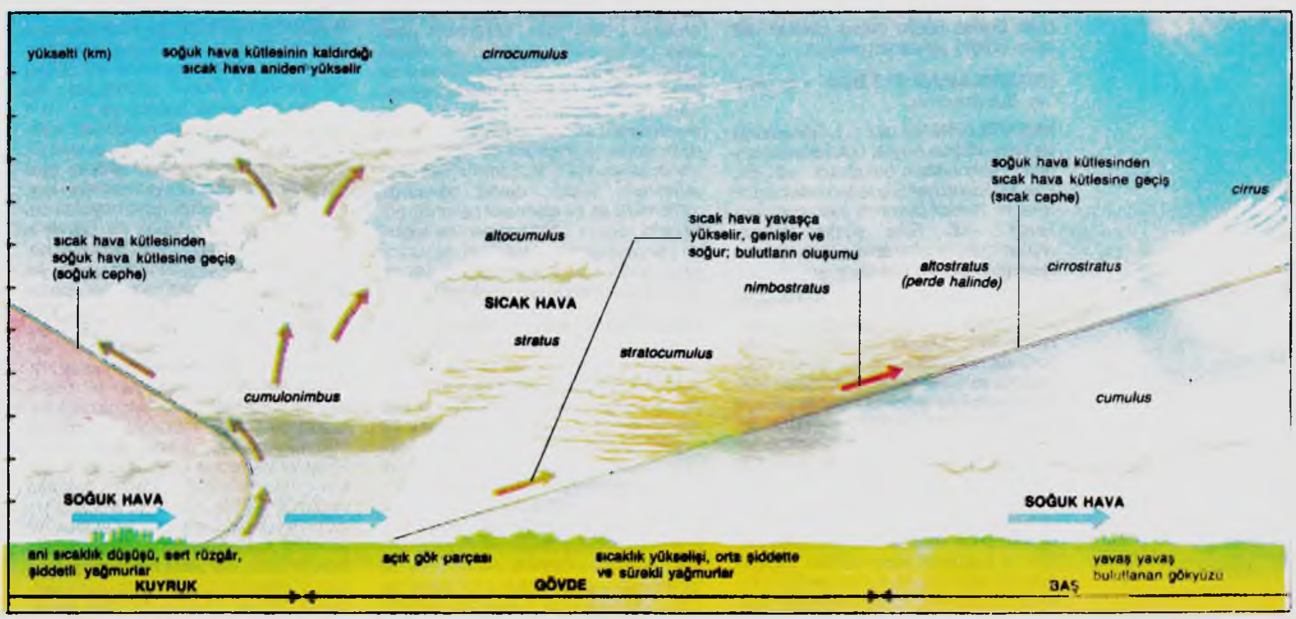
Nitekim Norveç siklonları ayırtedici nitelikte bir dağılım gösterir. Fransız meteoroloji uzmanları, bir siklona bağlı bütün oluşumlar kümesine "bulutlar sistemi" adını verir. Sistemin *baş*'ını, sıcak cepheyi belirten cirruslarla birlikte öndeki soğuk cephe oluşturur. *Gövde* ise, sürekli yağışlara yol açan alçak, kalın ve koyu renkte bulutlarla (altostratus ve nimbostratus, sonra soğuk cephenin cumulonimbusu) birlikte üç cepheye (sıcak, soğuk, kapalı) yayılır.

Kuyruk, arkadaki soğuk kesimin kararsız bölgesinde yer alır; bu bölgede sağnaklar, açık yöreler , yer yer maviliklerle delinmiş stratocumulus örtüleri ya da açık gökyüzünde dalgalanan tomurcuklu cumuluslar görülür. *Yanlar*'da sürekli evrim halinde cirruslar, stratocumuluslar ve altocumuluslar yer alır. *Bağlantı bölgesi* sıcak kesimi karşılayan stratusla örtülmüş kaplı gökyüzünü belirtir (adveksiyon bulutları). İki bulut sistemi arasında, *aralık* denilen güzel hava bölgesi uzanır (açık ya da küçük cumulus kümeleri serpilmiş gökyüzü).

IPS-coll. P.P.P.

uzay **buluşma**sı
(yaklaşma manevraları sırasında amerikan kabini Gemini 6'nın lombozundan Gemini 7 kabininin görünüşü 15 aralık 1965)

BULUT SİSTEMİ

Bulutların sınıflandırılması

cinsler	*(kısalt.)*	*türler*	*çeşitler*	*ek özellikleri ve ek bulutlar*
Cirrus	Ci	fibratus (Ci, Cs)	intortus (Ci)	incus (Cb)
Cirrocumulus	Cc	uncinus (Ci)	vertebratus (Ci)	mamma (Sc, As, Ac, Ca, Ci)
Cirrostratus	Cs	spissatus (Ci)	undulatus (Cc, Cs, As, Sc, St)	praecpitatio (Cb, Cu, St, Sc, Ns, As)
Altocumulus	Ac	Castellanus (Ci, Cc, Ac, Sc)	radiatus (Ci, Ac, As, Sc, Cu)	arcus (Cb, Cu)
Altostratus	As	floccus (Ci, c, Ac)	lacunosus (Cc, Ac, Sc)	tuba (Cb, Cu)
Nimbostratus	Ns	stratiformis (Cc, Ac, Sc)	duplicatus (Ci, Cs, Ac, As, Sc)	pileus (Cb, Cu)
Stratocumulus	Sc	nebulosus (Cs, St)	translucidus (Ac, As, Sc, St)	velum (Cb, Cu)
Stratus	St	lenticularis (Cc, Ac, Sc)	perlucidus (Ac, Sc)	pannus (Cb, Cu, Ns, As)
Cumulus	Cu	frantus (St, Cu)	opacus (Ac, As, Sc, St)	
Cumulonimbus	Cb	humilis (Cu)		
		mediocris (Cu)		
		congestus (Cb)		
		calvus (Cb)		
		capillatus (Cb)		

Ayraçlar içinde tür, çeşit ya da ek özellikleri daha sık gösteren cinsler belirtilmiştir; cirruslar, cirrocumuluslar ve cirrostratuslar kimi kez *üst bulutlar ailesi* içinde (6 000 m ile tropopoz arasında) gruplaştırılmıştır; altocumuluslar, altostratuslar ve stratocumuluslar *orta bulutlar ailesi* içinde (2 000 m ile 6 000 m arasında) verilmiştir; stratuslar ve nimbostratuslar ise *alt bulutlar ailesi* içinde (2 000 m'nin altında) gösterilmiştir; cumuluslar ve cumulonimbuslar *düşey doğrultuda ilerleyen bulutlar* ailesini oluşturmaktadır (kimi kez 500 m'den tropopoza kadar).

Dünya Meteoroloji örgütü bulutların dış görünümlerine dayanan ve kolayca tanınmalarını sağlayan bir sınıflandırma önermiştir. Bulutlar on *tür*'e ayrılır; her tür kendi içinde görünümlerine ya da yapı farklarına göre *alttürler*'e bölünür. Ayrıca saydamlıklarına ya da öğelerinin yerleşimine göre bazı çeşitler belirlenebilir. Nihayet çok sayıda bulut *ek özellikler* ya da *ek bulutlar* sergileyebilir.

—Savunm. Radyoaktif bulut, nükleer tepkime ürünlerini, patlayıcı düzeneğin kalıntılarını, toprağın ve atmosferin çeşitli parçacıklarını içerir. Bulutun radyoaktifliği özellikle kullanılan maddelerin niteliğine, yanma derecelerine ve patlamanın yükseltisine bağlıdır. Uzun ömürlü radyoaktif maddeler troposfere ve stratosfere sürüklenir; burada doğal dip gürültüsü içinde yavaş yavaş seyrelir ve bir bölümü radyoaktifliği kısmen azalarak Yer yüzeyine düşer.

BULUT (Abdülkadir), türk şair (Anamur 1943 - *ay. y.* 1985). Akşehir İlköğretmen okulu'nu bitirdi (1961). Anamur, Kırıkhan ve İstanbul'da öğretmenlik yaptı (1961-1985). Milliyet sanat dergisi'nce açılan "1974'ün en başarılı genç şairi" yarışmasında aldığı derece ile kendini tanıttı. Yurt ve halk sevgisi, halkın yaşama, geçinme güçlükleri, toplumcu aydınların uğradığı baskılar, acılara karşı direniş, başlıca temalarıydı. Yapıtları: *Sen tek başına değilsin* (1976), *Acılar yurdumdur* (1981), *Gözyaşları da çiçek açar* (1983), *Yurdumun şiir defteri* (1984). *Direniş günleri* ve *Ülkemin şiir atlası* adlı iki yeni kitabıyla birlikte bütün şiirleri *Ülkemin şiir atlası* (1987) adıyla yayımlandı.

BULUTKAPAN ALİ BEY → ALİ BEY CİN, BULUTKAPAN.

BULUTLANMAK gçz. f. **1.** Gökyüzü ya da hava sözkonusuysa, bulutlarla kaplanmak: *Hava ansızın bulutlandı.* **—2.** *Ed.* Yüz sözkonusuysa, kederlenmek, hüzünlenmek: *Haberi duyunca yüzü bulutlanıverdi.* **—3.** Göz sözkonusuysa, nemlenmek, iyi görmemek; buğulanmak: *Sevinçten gözleri bulutlanmıştı.*

Bulutlar *(Nephelai)*, Aristophanes'in güldürüsü (İ.Ö. 423). Oğlu Pheidippides' in borçlarını ödemek için borca girmek zorunda kalan Strepsiades, haksızı haklı çıkarma sanatının ustası diye bilinen Sokrates'in okuluna gider. Bulutlardan oluşan koro, Strepsiades'in bu kararını onaylar. Fakat, öğretmeninin derslerini anlayamayacak kadar kafasız olan Strepsiades, kendi yerine oğlunu göndermekten başka çıkar yol bulamaz. Sokrates'in anlattıklarını iyi öğrenen Pheidippides, öğrendiği kanıtlama yöntemini alacaklılarına ve babasına karşı kullanır, topuyla öylesine alay eder ki, oyuna geldiğini anlayan Strepsiades, öfkeye kapılarak Sokrates'in "yuva"sını ateşe verir. Bu güldürü, rakipleri tarafından safsatacılarla (sofistler) bir tutulan Sokrates'in öğretisine karşı duyulan düşmanlığı dile getirir. Eski düzeni savunan Aristophanes, sofistleri, geleneksel ahlakın ve yerleşik yasaların yıkıcısı olarak görmüş, sapkın bir düşüncenin başlıca temsilcisi saydığı Sokrates'i gülünç düşürerek sofistlere zarar vereceğini ummuştur.

BULUTLU sıf. **1.** Tümüyle ya da yer yer bulutlarla kaplı: *Marmara'da hava çok bulutlu, diğer yerler parçalı bulutlu geçecek. Hava sabahtan bulutluydu ama öğleden sonra açıldı.* **—2.** Açık seçik görülmeyen şey için kullanılır; bulanık: *Uzaktan bakınca biraz bulutlu görünüyor.* **—3.** Zihin ve bellek için bulanıklık belirtir; dumanlı: *Kafası bulutlu.*
—Müc. Saydamlığı eşit dağılım göstermeyen bir cevher için kullanılır.

BULUTLULUK a. Meteorol. Belli bir anda ve belirli bir istasyon üstünde türü ne olursa olsun bulutlarla kaplı gökyüzü kesimi. (Bulutluluk tahmini olarak değerlendirilir. Bulutluluğun ölçü birimi gökkubbenin sekizde birine denk düşen *okta*'dır. [0 = tamamen açık gökyüzü; 8 okta = tamamen kapalı gökyüzü].)

BULUTOĞLU (Kenan), türk maliyeci (Çarşamba, Samsun, 1931). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1953). Doktorasını Paris Hukuk fakültesi'nde yaptı (1957). Aynı yıl, İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi maliye ve mali kanunlar kürsüsü'ne asistan, doçent (1961), profesör (1968) oldu. 1972-1974 yılları arası Dünya bankası'nda uzman olarak çalıştı. 1974 yılında İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'ndeki görevinden ayrıldı. 1977 genel seçimlerine değin Boğaziçi üniversitesi idari bilimler fakültesi'nde öğretim üyesi ve ekonomi bölüm başkanı olarak çalıştı. 1977'de, Samsun'dan CHP milletvekili seçildi, devlet bakanlığı, 1978-1979'da da işletmeler bakanlığı görevlerini yürüttü. 1980 sonrası özel kesimde çalışan Bulutoğlu, 1987 yılında yurt dışında görev alarak (1987) Dünya Bankası için çeşitli kalkınma projelerine katıldı.

BULUTSU a. Astrofiz. Bizim gökadamızdaki ve öteki gökadalardaki yıldızlararası ortamın gaz ve toz bulutu. (Eşanl. NEBÜLÖZ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Gökadadışı* ya da *sarmal bulutsu*, GÖKADA'nın eski eşanlamlısı. || *Gezegenimsi bulutsu*, bir yayım tayfı gösteren, küçük bir teleskopta bir gezegen görünümü veren ve sıcak bir yıldızı çevreleyen, genişleme halindeki gaz zarfı. || *Karanlık bulutsu*, bütün uyarıcı yıldızlardan uzakta yer alan, arkasındaki gökcisimlerini gizleyen ve soğurucu bir bulut oluşturan, özellikle yıldızlararası toz bakımından zengin bulutsu. || *Küresel bulutsu*, görünen çapı, birkaç yay saniyesi ile on yay dakikası arasında değişen, çember biçiminde, karanlık küçük bulutsu. (Küresel bulutsular, bazı parlak bulutsulara göre karanlık görünür. Kızılaltı ve radyo dalgalarıyla yapılan gözlemleri, bunların yıldızlararası ortamda yıldız oluşum bölgelerine bağlı olduğunu ortaya koyar.) || *Parlak bulutsu*, bir yayım (salmalı bulutsu) ya da bir soğurma (yansımalı bulutsu) tayfı ya da her ikisini birden gösteren bulutsu. || *Salmalı bulutsu*, H II BÖLGESİ*'nin eşanlamlısı. || *Yansımalı bulutsu*, orta sıcaklıkta bir ya da birkaç yıldızın yakınında yer alan ve onların ışığını yansıtan parlak bulutsu.

◆ sıf. Buluta benzeyen, bulut görünümündeki şey için kullanılır.
—Denizbil. *Bulutsu tabaka*, deniz suyunda asıltı halinde bulunan anorganik taneciklerin yoğunlaşmasıyla oluşmuş tabaka.
—ANSİKL. Astrofiz. Bulutsular bir ya da birkaç yıldızın yakınında yer aldığında ışıldarlar ve parlak bulutsu biçiminde gözlenirler; bunların ayırtedici nitelikleri uyarıcı yıldızların sıcaklığına ve uzaklığına göre değişir. B 1 tayf tipinde ya da daha soğuk yıldızların yakınında gözlemlenen parlak bulutsular, yalnızca bu yıldızların ışığını, içerdikleri tozlarla ve bir ışık yayınım mekanizmasıyla yansıtır (örneğin, Ülker* bulutsusu). Bu bulutsu tipine "yansımalı bulutsu" denir. Yayınan ışık, uyarıcı yıldızların soğurma çizgilerine benzeyen bir tayf ve yıldızlarda gözlemlenen kızarmanın tamamlayıcı olayı olan bir mavilik gösterir. Bu ayırtedici nitelikler tozların yol açtığı yayınım etkisiyle açıklanır. Bulutsular çok sıcak yıldızlarla (tayf tipi W, O ve B0 olanlar) birleştiğinde, yayım çizgileri taşıyan bir tayf oluşturur (örneğin Orion* bulutsusu). Bu bulutsu tipi salmalı bulutsu ya da "H II bölgesi" (H II iyonlaşmış hidrojeni belirtir) adını alır. Bulutsunun ışığı, uyarıcı yıldızların yaydığı morötesi ışınların gazı iyonlaştırmasından ve uyarmasından kaynaklanır. Parlak bulutsuların boyutları onlarca ışık yılı ve kütleleri de Güneş'in birkaç bin katı dolayındadır. Bazı ışıklı bölümleri, tüm uyarıcı yıldızlardan uzakta yer alan kimi karanlık maddeler örter; işte bu maddeler karanlık bulutsuları oluşturur (örneğin Orion takımyıldızındaki At Başı). Bunlar özellikle yıldızlararası tozlar* bakımından zengin soğurucu bulutlardır. Yıldızlararası parlak maddenin bir başka türü de süpernova* kalıntılarına bağlı bulutsulardır (örneğin Crabe* bulutsusu); öyleyse yayılan ışıma, sıcak yıldızların varlığına ve ısıl yapıya bağlı değildir. Çember biçimindeki bazı bulutsu oluşumlarına, küçük bir aygıtla bakıldığında yayınık bir disk görünümü verdiğinden yanlış bir adlandırmayla *gezegenimsi bulutsular* denir. Gerçekte morötesi ışınların gazı iyonlaştırmasından ya da uyarmasından doğan ve çok sıcak bir yıldızı çevre-

observatoire Canada-France-Hawai

Anglo-Australian Telescope Board

solda
NGC 1952 **bulutsu**su
(süpernova kalıntısı)
üstte
NGC 2264 **bulutsu**su
(parlak bulutsu)

leyen küresel kabuk biçiminde bir bulutsu sözkonusudur. Bu bulutsu, merkez yıldızın oluşum evreleri boyunca yüzeysel katmanlardan fışkıran gazlardır ve yıldızdan saniyede onlarca kilometre hızla uzaklaşarak yıldızlararası ortamda dağılır.

—Denizbil. Nefelometri ile birçok özel bulut düzeyi saptanmıştır. Bulutsu tabakaların en önemlisi, dibe yakın kıta kenarlarının eteğinde ve buna komşu abisal bölgelerde dolaşır. Çok değişken olan bulanıklık 0,1-1,3 mg/l'yi bulabilir. Taneciklerin ortalama çapı birkaç μm'dir. Derindeki akıntıların ve yoğunluğun etkisiyle yer değiştiren bulutsu tabaka derin deniz tortullaşmasında çok büyük rol oynar.

BULUTSULUK a. Gökbil. Çok yayınmış bir maddeden oluşan ve aydınlatma biçimine göre ya hafif bir kararmaya ya da hafif bir aydınlanmaya yol açan çok seyreltik bulutun durumu.

BULUTSUZ sıf. Bulut bulunmayan, açık gökyüzü için kullanılır: *Bulutsuz, pırıl pırıl bir gökyüzü.*

BULVAR a. (fr. *boulevard*). Kent içi ulaşımı sağlayan ağaçlı geniş yol.

—Tiyat. *Bulvar tiyatrosu,* gerek konu, gerek kurgu bakımından geniş kitleye seslenmeyi amaçlayan, komedi ve vodvil ağırlıklı, genellikle sanatsal kaygıları arka plana iten oyunların sahnelendiği tiyatrolara verilen ad.

—ANSİKL. *Bulvar tiyatrosu,* XVIII. yy.'ın ilk yarısında Fransa'da ortaya çıktı, bazı kısıtlamaların kaldırılmasıyla aynı yy.'ın sonlarında yaygınlaştı. Scribe, Augier, Sardou, Labiche, Feydeau, Bernstein, vb. bulvar tiyatrosu türünün klasikleşmiş yazarlarıdır.

Türkiye'de fransız bulvar oyunu türünün ilk örnekleri, Hüseyin Suat Yalçın'ın çeviri ve telif oyunlarıdır. İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci, Reşat Nuri Güntekin, Mahmut Yesari vb.'nin, bulvar oyunlarının yaygınlaşmasında ve tutulmasında önemli katkıları oldu. Darülbedayi'nin, Şehir tiyatrosu'nun repertuvarı uzun yıllar bulvar oyunlarıyla beslendi. İ. Galip Arcan, Melih Vassaf, Zihni Küçümen, Refik Erduran, F. Hayati Çorbacıoğlu vb. zaman zaman telif, çeviri ya da uyarlama yoluyla, sahnelerimize bu yolda birçok yapıt kazandırdılar. Muammer Karaca, Vasfi Rıza Zobu, Vahi Öz, Mehmet ve Toto Karaca, Gazanfer Özcan, Haldun Dormen, Mücap Ofluoğlu, Nisa Serezli, Tolga Aşkıner, Lale Oraloğlu vb. Türkiye'de bu türün başta gelen sanatçılarıdır.

Bulvar tiyatrosu, İstanbul'da, Fındıkzade'de tiyatro. Bu salonda Tevhit Bilge topluluğu (1959-1960), daha sonraki yıllarda da Münir Özkul, Kenan Büke, Vahi Öz toplulukları oynadılar.

BULWER-LYTTON (Edward George) → LYTTON.

BULYON → ETSUYU.

BÛM a. (ar. *būm*). Zool. *Esk.* Baykuş.

BU MA'ZA, arap lider (Tlemsen ile Maskara arası, 1820 - öl. ?). 1845'te Abdülkadir'in Fas'a sığındığı bir sırada, tüm Dahra'yı, Şelif vadisini ve Uarsenis'i fransız egemenliğine karşı ayaklandırdı, gücü tükenince albay Saint-Arnaud'ya teslim oldu. 1854'te osmanlı birliklerine katıldı.

BUMBA a. (ital. *bòme*). Denizc. Sübye armalı yelkenlilerde yan yelkenlerin altabaşo yakalarını bağlamaya yarayan yatay seren. || *Bumba çemberi,* bumba mantilyasını ve abli donanımlarını bağlamaya yarayan, bumba cundasına geçirilmiş metal çember. || *Bumba dirisa çemberi,* yelken bumbasını direk topuğuna bağlayan ve bumbanın dört yönde devinimini sağlayan metal bilezik. || *Bumba kandilisası,* bumbanın direk üstünde istenilen yere göre ayarlanmasını sağlayan selviçe halatı. || *Bumba mantilyası,* bir yük bumbasını cundasından bulunduğu direk üstüne bağlayan donanım. (Yük bumbasının istenen açıda düşey devinimini sağlar.) || *Bumba sehpası,* sara edilmiş bir yan yelken bumbasının oturduğu ağaç destek. (Yelken toka edildiğinde kaldırılır.) || *Dişli bumba,* kendi çevresinde dönebilen ve yelkenin hızla sarılmasını sağlayan bumba. || *Yük bumbası,* gemilerin yükleme-boşaltma işlemlerinde kullanılan, sağlam ağaç ya da demir direk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Denizc. Yük bumbaları geminin büyüklüğüne ve alacağı yüklerin ağırlığına göre yapılır. Modern gemilerde

Bk. resim sayfa 2002

ortası kalın, cunda ve topuk bölümleri ince, geçmeli bumbalar kullanılır. Yük bumbaları sağlam gereçlerden yapılmış, yatay ve düşey devinimlere elverişli topuk menteşesiyle gemiye bağlanır.

BUMBA, Zaire'nin kuzeyinde kent, Zaire ırmağı kıyısında. Liman. Havalimanı.

BUMBAR a. (fars. *bunbar*). **1.** Büyükbaş

Bulvar tiyatrosunda seyircilerin tepkilerini gösteren karikatür (Clément Pruche, 1837)

ve küçükbaş hayvanların kalınbağırsağı. **—2.** Soğuğun girmesini önlemek için kapı ve pencere aralıklarına takılan içi pamukla doldurulmuş uzun bez şerit.
—Mutf. *Bumbar dolması*, büyükbaş ya da küçükbaş hayvanların bağırsakları temizlenip içine ciğer, soğan, pirinç ve baharattan oluşan iç doldurularak yapılan yemek. (Haşlandıktan sonra dilimlenip çırpılmış yumurtaya batırılır ve kızartılır ya da fırında pişirilir, hardallı ekşi salçayla yenir.)

BUMBARLIK a. Bumbar dolması için hazırlanan iç.

BUMBRY (Grace), amerikalı zenci opera şarkıcısı (Saint Louis, Missouri, 1937). Lotte Lehmann'ın öğrencisi. 1961'de Bayreuth'ta *Tannhäuser*'de rol aldı ve "siyah Venüs" diye ünlendi. Oyun gücünü ve geniş ses olanaklarını sergilediği *Carmen, Amneris, Salome* ve *Gioconda* operalarıyla adını duyurdu, ayrıca romantik lied türünde de kendini kabul ettirdi.

BUMBURUŞUK sıf. (*buruşuk*'tan pekiştirilerek). Çok buruşuk: *Bumburuşuk bir kumaş.*

BUMEDYEN (Muhammet Buharruba, **Huari** —denir), cezayirli devlet adamı (Heliopolis 1932 - Cezayir 1978). Vilayet V'in komutanı. 1960'ta Ulusal kurtuluş ordusu kurmay başkanlığına getirildi. 1962'de görevinden ayrıldı ve Tlemsen "siyasal bürosu" içinde, Bin Bella'yı devlet başkanı yapan (eylül 1962) askeri ayaklanmayı hazırladı. Savunma bakanlığı (1962) ve başbakan yardımcılığı (1963) yaptı. Fakat yeni rejimin karşılaştığı iktisadi güçlükler ve ülkedeki sivil örgütlemenin tüm katmanlarında egemen olan büyük kargaşa, orduda gitgide artan bir huzursuzluğa yol açtı. Orduyla Bin Bella'nın kişisel iktidarı arasındaki sürtüşme 19 haziran 1965'te Bumedyen önderliğinde bir hükümet darbesiyle sonuçlandı.Başlangıçta sosyalist eğilimli devletler ve özellikle Mısır tarafından eleştirilen Bumedyen rejimi, Fransa ile işbirliğini sürdürmesine rağmen, Cezayir'i "antiemperyalist" devletler safına sokmayı başardı. Aralık 1967'de Bumedyen, kendisini, iktidarı tek elde toplamakla suçlayan yeni bir muhalefet dalgasıyla başetmek zorunda kaldı. 1965'te kurulmuş olan askeri rejim bu yüzden sarsılır gibi oldu. Bununla birlikte, albay Zbiri'nin komplosu başarıya ulaşamadı. Bumedyen ordu üzerinde yeniden otorite sağladı, öğrencilerin ve "Cezayir'in kalkınması için demokratik hareket" militanlarının muhalefetini susturdu. Nisan 1968'de bir suikast girişiminden kurtuldu. Enerji kaynaklarını (doğal gaz, petrol), bankaları ve büyük sanayi dallarını devletleştirdi. Bundan sonra gücünü toprak reformuna ve ülkenin araplaştırılmasına yöneltti. Dördüncü İsrail-Arap savaşı (ekim 1973) sırasında etkin bir diplomatik rol oynadı ve Süveyş kanalı cephesine takviye güç olarak Cezayir birlikleri gönderdi. Bağlantısız ülkelerin V. Konferansı'ndan (1973) başlayarak Üçüncü dünya'nın önde gelen liderlerinden biri olan Bumedyen, özellikle "uluslararası yeni ekonomik bir düzen"in kurulması için çalıştı.

Huarı **Bumedyen**

BUMERANG → BOOMERANG.

BUMERDES, esk **Le Rocher-Noir,** Cezayir'de yer, Cezayir kentinin 60 km D.'sunda, Uved Bumerdes'in denize döküldüğü yerde. Bağımsızlıktan önce yönetim kenti. Petrol ve dokuma enstitüsü.

BUMİN (Orhan), türk hekim (İstanbul 1919). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni askeri hekim olarak bitirdi (1941). Milli savunma bakanlığı tarafından Amerika'ya gönderildi. Burada çeşitli hastanelerde cerrahi deneyimini artırdı ve Türkiye'ye döndü (1947-1950). Doçent olarak Ankara Üniversitesi tıp fakültesi'ne geçti (1954), profesör oldu (1961). Akciğer loplarının çıkarılması (pnömonektomi), daralmış kalp kapakçıklarının kesilerek açılması, yemek borusunun bir bölümünün ameliyatla alınması ve organın çalışmasını engelleyecek derecede kalınlaşan akciğer zarının soyulması (akciğer dekortikasyonu) gibi ameliyatlarla Türkiye'de kalp ve göğüs cerrahisi alanında yeni tekniklerin ilk uygulayıcılarından oldu (1950-1952). Özellikle akciğer zarının soyulmasında, ameliyat sırasında solunum yolu tıkanmalarını önlemek için soluk borusundan tüp sokarak bayıltma (endotrakeal anestezi) tekniğinin öncüsüdür. Mide-bağırsak cerrahisinde de uyguladığı yeni bir ameliyat yöntemine tıp literatüründe "*Bumin*" adı verildi. 1980'lerin başında emekli oldu. Başlıca yapıtları: *Akciğer vereminin cerrahi tedavisi* (1954), *Mitral darlığının cerrahi tedavisi ve komissürotomi* (1955), *Cerrahide klinik muayene ve hastalıklardaki bulgular* (1957), *Sindirim sistemi cerrahisi* (1961-1973), *Cerrahide muayene usulleri ve hastalıklardaki bulgular* (1976).

BUMİN KAĞAN, Göktürk devletinin kurucusu (öl. 552). Adı çin kaynaklarında "Tumen" olarak geçer. Göktürkler'den söz eden tarihler, onların Avarlar'a (Juanjuanlar) bağlı olarak Altay dağlarında geleneksel sanatları olan demircilikle uğraştıklarını belirtir. Bumin, 546'da Töles boyunun Avarlar'a karşı, ayaklanmasını bastırdı. Buna karşılık avar hükümdarının kızıyla evlenme isteği reddedilince batı Tabgaç hanedanından bir prensesle evlenerek Avarlar'a savaş açtı. Kardeşi İstemi'nin yardımıyla Avarlar'ı çökerterek ülkelerini ele geçirdi; Ötügen merkez olmak üzere Göktürk devletini kurdu (552). Ülkesinin batısını "Yabgu" unvanını verdiği kardeşi İstemi'ye bıraktı. Devletini kurduğu yıl öldü.

BUMÖR a. (ing. *boomer*). Az tuzlu sığ sularda ve göllerdeki sismik sondajlarda kullanılan verici.

BUN a. (esk. türkç. sözc.). Sıkıntı, gam: "*Ki âlemde er göreler kim imiş / Başa bun gelicek kim işlermiş iş*" (Süheyl ü Nevbahar, XIV. yy.). "*Sana lâzım olur bir bun deminde / Diriğ etme dosta elden geleni*" (Kâtibi, XVII. yy.).

BUNA a. (tesc. edil. ad; *bu[tadien]* ve sodyumun kimyasal simgesi *Na*'dan). Butadienin çeşitli polimer ya da eşpolimerlerine verilen ad.

BUNAK sıf. ve a. **1.** Bunamış kimse için kullanılır. **—2.** *Kaba.* Aptal, şaşkın.

BUNAKÇA sıf., be. Bunağa yakışır biçimde, bunaklık izleri taşıyan tutum, davranış ya da eylem için kullanılır: *Bunakça bir karşı koyma. Bunakça sözler. Bunakça konuşmak.*

BUNAKLIK a. **1.** Bedensel ve zihinsel bir çöküşle birlikte görülen dışkı ve sidiğini tutamayan kişilerin durumu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yeniden çocuklaşmış gibi görünen birinin zihin durumu: *Böyle saçma sapan şeyler söylemek düpedüz bunaklıktır!*
—ANSİKL. Nörol. ve Psik. Bunaklık, atardamar hipertansiyonuyla yaygın bir beyin arteryosklerozundan ileri gelen bazı nörolojik hastalıklar sırasında ve bazı akıl hastalıklarında ortaya çıkar. Özellikle de Pierre Marie boşluk sendromu sırasında görülür. (Eşanl. GATİZM.)

BUNALIM a. (*bunalmak*'tan). **1.** Umutsuz bir durumun, bir yoksunluğun, umarsızlığın yarattığı iç sıkıntısı, ruhsal gerginlik durumu; buhran: *Bunalıma düşmek, girmek. Bunalım geçirmek. Ergenlik bunalımları.* **—2.** Bir topluluğun yaşamında, bir etkinliğin akışı içinde, bir kuruluşun çalışmasında ortaya çıkan büyük zorluk dönemi; büyük bir kargaşayla ortaya çıkan süreç, durum; kriz, buhran: *Sınır çatışması iki ülke arasında bir bunalım yarattı. Siyasal bunalım. Ahlak bunalımı.*
—Fels. Marxçılara göre, kapitalist üretim tarzının dönem dönem geçirdiği ve bu üretim tarzının özünde bulunan çelişkilerin büsbütün keskinleştiği evre. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. Üretimle tüketim arasındaki dengenin bozulması ve bunun özellikle aşırı bir talep azalışı, iflaslar ve işsizlik biçiminde kendini göstermesi.
—Siyas. kur. *Hükümet bunalımı*, parlamenter rejimlerde, işbaşındaki hükümetin çekilmesi ve yenisinin kurulamamasından doğan durum.
—ANSİKL. Fels. Marx'a göre bunalımlar, kapitalist üretim tarzının ana iç çelişkisinin, yani üretim araçlarının özel mülkiyeti ile üretim ve tüketimin toplumsal niteliği arasındaki çelişkinin ürünüdür. "Kapitalist toplumun çelişkili devinimi, günlük çıkarını kollayan burjuvaya, kendini en çarpıcı biçimde, modern sanayinin dönemsel çevrimi boyunca geçirdiği ve doruk noktasına genel bunalımda ulaşan iniş-çıkışlarıyla hissettirir" (*Kapital*'in almanca ikinci baskısına sonsöz). Bunalım, kapitalist üretim tarzının temel ilkesinde, yani işçiden artıemek çekilip alınması zorunluluğunda herhangi bir değişikliğe yol açmaz: "Üretimin durduğu, çalışma süresinin azaldığı, hatta haftanın ancak birkaç gününde çalışıldığı bunalım zamanları, sermayenin iş gününü uzatma eğiliminde elbette hiçbir değişiklik yapmaz. Sermaye ne kadar az iş yaparsa, yaptığı iş üzerinden elde ettiği kârın o kadar fazla olması; çalışılan zaman ne kadar az ise, bu zamanın o kadar çok artıemek içermesi gerekir" (*Kapital*, 1.10). Engels'de de, kapitalizmin bunalımları konusundaki marxçı kuramın bir betimlemesini ve özetini buluyoruz: "Ticaret durur, pazarlar tıkanmıştır, bol miktarda ürün bulunduğu halde bunlar satılamadan kalır, peşin para ortalıktan kaybolur, kredi göze görünmez olur, fabrikalar durur, emekçi kütleler, geçim olanaklarından yoksun kalırlar; üstelik bu, çok fazla ürettikleri için böyle olur; iflaslar iflasları, zorunlu satışlar zorunlu satışları kovalar. [...] Bunalımlar sırasında, toplumsal üretim ile kapitalist mülk edinme arasındaki çelişkinin şiddetli patlama noktasına ulaştığı görülür. [...] Üretim tarzı mübadele tarzına, üretici güçler fazlasıyla büyüdükleri için artık çerçevesine sığamadıkları üretim tarzına başkaldırırlar" (Engels, *Anti-Dühring*, 3, 2).

iktisadi bunalımlar *"tarımsal besin ürünleri" bunalımları*

XIX. yy. ortalarına değin, ekonomik bunalımlar hâlâ tarımsal eksik üretim bunalımlarıydı. Tarımsal üretimin düşüklüğünden kaynaklanan bu bunalımlar en çok kırsal bölgeleri etkiliyor ve halkın besininin aşağı yukarı % 50'sini oluşturan ekmeğin fiyatının büyük ölçüde artmasına yol açıyordu. Bu bunalımlar, emekçi sınıfların alım gücünü ortadan kaldırdığı için bunları derhal sanayide bir eksik tüketim bunalımı izlemekteydi. Fakat, sanayi dalları arasında, girişimcinin kararıyla derhal durdurulabilen hafif sanayi (tekstil, inşaat) ön planda geldiği için, pratikte stokların oluşumuna bile zaman kalmadan bunalım hızla sona ererdi. İşçilerin işten atılmaları ise zaten her zaman başvurulan bir uygulamaydı.

1848 bunalımı, kökeni tarımsal olan son bunalımdı; ilk kez İrlanda'da ortaya çıkan (1845) patates hastalığı, Hollanda ve Almanya'ya da bulaşmış, 1846-47'de kötü hava koşulları yüzünden düşük ürün alındığı için besin maddeleri açığı daha da şiddetlenmişti. 1847 şubatında Avrupa'da açlıktan ölenlerin sayısı yarım milyonu geçmişti; işsiz sayısıysa bunun iki katını buluyordu. İrlanda, ölümler ve ABD'ye göç yüzünden, nüfusunun % 50'sini yitiriyordu. İngiliz ve fransız sanayileri (iplik, maden, metal) ile Belçika sanayisi (keten imalatı) satışların düşmesi ve kredi sağlanamaması nedeniyle çalışmalarına ara verdi. Böylece iktisadi durgunluk bütün Avrupa'ya yayıldı. Üstelik, kırsal kesimde başlayan toplumsal bunalım

(Fransa'da tahıl taşımacılarına karşı suikastlar, Württemberg'de açlık ayaklanmaları), işsizlik yüzünden kentlere de sıçradı (Cenova'da ekmek kıtlığı yüzünden ayaklanmalar, 1847'de Viyana'da fırınların yağma edilmesi). Böylece, iktisadi bunalım, genel bir hoşnutsuzluk doğurarak, bütün Avrupa'yı kapsamına alacak bir siyasal bunalımın patlak vermesi için gerekli psikolojik havayı hazırladı. Fakat fiyatlar 1849'da en düşük düzeye indikten sonra, Kaliforniya ve Avustralya'da altın madenlerinin bulunmasının ve Avrupa'da demiryolu ağlarının hızlı gelişiminin de katkısıyla, 1850'den sonra tekrar yükselmeye başladı.

1929'a kadarki çağdaş bunalımlar

Bu tarihten sonra, sanayi üretiminin gelişmesi, ulaşım ağlarının yaygınlaşması, bütün ülkelerin para ve bankacılık sistemlerinin sıkı bağlarla iç içe girmesi gibi nedenlerden dolayı, bunalımlar yeni bir nitelik kazandı. Artık bunalıma yol açan, tarımdaki eksik üretim değil, sanayideki aşırı üretimdi. Öte yandan, hafif sanayiden ağır sanayiye geçişle birlikte, bunalımlar çok daha şiddetli ve uzun hale gelmişti. Bunun nedeni ağır sanayide üretimin kolayca kısılamamasıydı. Dünya ekonomisinde başı çeken artık tekstil sanayisi değil, metal sanayisiydi. Bu sanayi, odunla değil, kok kömürüyle çalışan yüksek fırınlarla donatılmıştı ve ham demir üretimi piyasa gereksinimini aşsa bile üretimi sürdürmek zorundaydı. Yeniden çalıştırılmaya başlamaları için gerekli zaman ve malzeme dolayısıyla, modern yüksek fırınların durdurulması tehlikeli ve masraflıdır. Nihayet, ulaşım araçlarının hızla gelişmesiyle, insan ya da hayvan gücünün yerine enerji kaynaklarının kullanılmasıyla birlikte, sanayi üretiminde ortaya çıkan büyüme ve tarımın artan ölçekte makineleşmesi, piyasaya sunulan ürün miktarını sürekli olarak artırıyordu; bu da, tüketicilerin satın alma olanaklarının aşılması tehlikesini beraberinde getiriyordu.

1857'den 1929'a değin dünya ekonomisi sekiz bunalım geçirdi. İlk ikisi, üç büyük sanayi ülkesinin —ABD, İngiltere ve Fransa— sınırlarını aşmadı. 1857 bunalımı, demiryolu şirketlerinin sorunları ve altın üretiminin yetersizliği yüzünden, New York, Paris, Londra ve Viyana'da borsa değerlerinin birdenbire düşmesinin; özellikle ABD'de devlet hazinesine ilişkin güçlüklerin ortaya çıkmasının bir sonucuydu. Tüketimdeki bir düşüşten kaynaklanan 1864-1866 bunalımıysa, tersine, göreli olarak sınırlı kaldı ve bankacılık çevreleri dışına taşmadı: 11 mayıs 1866'da ("Kara Cuma") Londra'daki Overend, Gurney and Co. firması iflas ediyor, Paris'te ise Crédit mobilier tasfiyeye uğruyordu.

Sanayinin gelişmesinin yaygınlaşmasıyla birlikte, bunalımlar Orta Avrupa'ya da sıçradı: özellikle demiryollarından kaynaklanan 1873 bunalımı, Avusturya ve Almanya'da ortaya çıktı. ABD'de derin bir çöküşe yol açtı (Chicago ayaklanmaları). Ancak, 1878'de toparlanma başladı; Fransa'da Freycinet planının uygulamaya konulması canlanmayı kolaylaştırdı.

Büyük projelerin gerçekleştirilmesi, dünya çapında büyük demiryolu ağlarının tamamlanması, bu alandaki yatırımları yavaşlattı. Ama yatırımların başka kesimlerde artması, birer bunalım nedeni olarak demiryolu şirketlerinin geri plana düşmesine yol açtı. Buna karşılık bankacılık alanında karşılaşılan güçlükler, bunalımlarda belirleyici rol oynamaya başladı. Nitekim, 1890-1893 bunalımı bu türdendir: Londra'da Baring* bankası iflas etti (1890); ABD'de 600 bankanın iflas etmesi (1893) sonucunda, ortaya daha belirgin bir işsizlik çıktı (grevler). 1900 bunalımı da aynı kaynaktan doğduysa da, Avrupa dışına taşmadı; en çok Almanya ve Rusya'yı etkiledi. Rusya'da da, 1905 devrimi'nin nedenlerinden birini oluşturdu.

1907'den sonra, borsa ve bankacılık sorunları, gerçekte, artık dünya çapında madencilik ve sanayi alanlarında bir aşırı üretimin dış belirtilerinden başka bir şey değildi. Çok kısa süren 1907 bunalımı, ABD'de bakır fiyatlarının ani düşüşünden doğdu. Almanya'da genel aşırı üretimden ve içerde eksik tüketimden doğan 1913 bunalımı, Birinci Dünya savaşı'nın çıkmasıyla son buldu. Nihayet 1920'de, savaş sanayisinde ortaya çıkan kapasite fazlası ve savaşan ülkelerin alımlarını durdurmaları, dünya çapında bir iktisadi çöküşe yol açtı. Japonya'da başlayan bu çöküş (mart ayında ipek fiyatlarının düşmesi), bütün Asya'yı ve ABD'yi sardı (bakır fiyatlarının düşmesi) ve sonunda şiddetli bir borsa bunalımına ve ABD'de yaygın bir işsizliğe (1921'de 4 milyon işsiz) neden oldu. 1922'den sonra başlayan canlanma, Avrupa'nın yeniden inşası ve dünyada yatırımların artışı dolayısıyla hız kazandı. Ne var ki, üretimdeki artış, tüketicilerin satın alma olanaklarından bağımsız gelişiyordu: 1929 borsa iflası, sorunun boyutlarını açıkça ortaya koyacaktı.

1929 iktisadi bunalımı

24 ekim 1929'da, o güne değin görülmemiş ölçekte bir iflas New York borsası'nı altüst etti: piyasaya 12 milyondan fazla hisse senedi çıkıyor, değerlerin ani düşüşü diğer piyasalarda da değer kayıplarına ve genel fiyat düzeyinin gerilemesine yol açıyordu. Bu gerileme, ABD'de en azından 1932'ye değin sürdü.

Başlangıçta bir borsa kazasından başka bir şey olmayan olay, hızla, akıl almaz şiddette bir uluslararası bunalıma dönüştü. ABD'nin iktisadi ağırlığı (dünya sanayi üretiminin % 45'i) dolayısıyla, çöküş, bütün batı ülkeleri ekonomilerine sıçradı. 1929'da Kanada, altın ödemelerini sınırladı, Arjantin ve Uruguay ise tümüyle durdurdu; 1930'da bütün Yeni dünya ülkeleri, Avustralya ve Yeni Zelanda bunalımdan etkileniyor ve paralarının değerini % 9 ile 50 arasında düşürmek zorunda kalıyorlardı; nihayet, en dayanıklı çıkan Avrupa da, 1931'de, Viyana'nın en önemli bankası olan Creditanstalt'ın mayıs ayında ödemeleri durdurması üzerine para bunalımına düştü ve panik buradan Orta Avrupa'ya, Almanya'ya, Fransa'ya yayıldı. Fransa'da birçok banka darbe yedi. Bunalım dalgası, İngiltere'ye geç ulaştı, fakat sterlin'in 1925'te saptanan kuru (Gold Standard Act) çok yüksek düzeyde tutulmuş olduğundan, bunalım daha da şiddetli oldu.

Bunalımın belirtileri bütün bu ülkelerde aşağı yukarı aynıydı: fiyatların düşmesi (1929-1932 arasında, toptan fiyatlar indeksi İngiltere'de 100'den 67'ye, Fransa ve ABD'de 68'e, Almanya'da 70'e düştü; hammadde fiyatları en az % 50 oranında geriledi, vb.); borsa değerlerinin düşmesi (1929'dan 1932'ye değin, menkul kıymet fiyatları ABD'de % 25, Fransa'da % 50 düştü); dünya sanayi üretiminin kısılması (1929-1932 arasında % 37); işsiz sayısının artması (Almanya'da 6 milyon, İngiltere'de 3 milyon, ABD'de 12 milyon); iflasların çoğalması (Fransa'da B.N. C., Citroen, vb.); uluslararası ticaretin darbe yemesi (% 80 azalış); tarım ürünleri satışında durgunluk.

Eşi görülmemiş bu bunalımın önde gelen özellikleri, evrensel, geniş ve uzun süreli olmasıdır. Bunalımın birçok nedeni vardır. Bir yandan yüksek konjonktür evresinden alçak konjonktür evresine geçiş sözkonusudur. Bunun yanı sira uluslararası bir eksik tüketim bunalımı etkili olmuştur. Bunun da iki yönü vardır: Avrupa'da savaş sonrası yeniden inşa çalışmalarının sona ermesinden ötürü tüketim kapasitesi daralmıştı; oysa, modern ve güçlü bir sanayi kurulmuştu ve bu sanayi birdenbire ürünlerini satamaz duruma düşmüş bulunuyordu; Asya, Afrika ve Amerika'nın az gelişmiş ülkelerinde yaşayan insan kütlelerinin satın alma gücüyse çok düşüktü ve bu yüzden, alım güçlerini yitiren avrupalı ve amerikalı tüketicilerin yerini doldurmaları olanaksızdı. Eksik tüketim bunalımı aşırı üretim bunalımına dönüşüyordu. Bu aşırı üretim bunalımı, 1919'dan beri yatırımların çoğaldığı sanayi kesiminde büyük bir hızla yayıldı. Örneğin, petrolde ve daha da büyük ölçekte kömür üretiminde durum buydu. Ağır metal sanayisi (1910'da 6 milyon ton olan ham demir üretimi 1929'da 98 milyon tona ulaşmıştı) ile tüketim malları sanayisinde de durum aynıydı. Bu sonuncular, üretim yöntemlerinin rasyonelleştirilmesi ve kredili satışlara gittikçe daha çok başvurulması dolayısıyla tüketicilere giderek artan miktarlarda arz ediliyordu; bu da bunalımı derinleştiriyordu. Bunalım içinde sayısı artan işsizler, krediyle almış oldukları mallar için yapmaları gereken ödemeleri durdurunca, üretici işletmelerde mali güçlükler,hatta iflaslar başgösterdi. Beri yandan, tarım ürünlerinin sürümü de çok zorlaşmış bulunuyordu.

Bu kötü durumdan kurtulmak için birçok önlem düşünüldü ve uygulandı. Başvurulan ilk çözüm yolları parasal (kambiyo denetimleri; önce 21 eylül 1931'de Büyük Britanya'nın, arkadan birçok ülkenin ve bu arada 12 nisan 1933'te ABD'nin altın standardını terk etmesi) ve iktisadi (sübvansiyonlar, stoklama, aşırı miktardaki stokların ortadan kaldırılması, korumacılık) türden oldu. Ancak gerçek bir çözüm için iktisadi yapıda derin değişiklikler yapılması gerekiyordu. Önce, arzı sınırlamak amacıyla üretime belirli düzenlemeler uygulanması düşünüldü. Bu sınırlama gerek uluslararası çapta (şeker, kauçuk, kalay konularında konferanslar düzenlendi;yse de, konferanslara katılmayan ülkeler, saptanan kotalara uymadıklarından bir başarı sağlanamadı), gerekse ulusal düzeyde (gümrük vergilerinin yükseltilmesi, ithalat kotaları, yurt içi üretimin azaltılması, tavan fiyatı saptanması) ele alındı. Bu önlemlerin, ABD'de (Roosevelt'in New Deal*'i), İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da ve Orta Avrupa ülkelerinde uygulamaya konması, otarsiye (iktisadi bakımdan kendi kendine yeterlilik) yol açtı. Bundan sonra, iktisadi dolaşımı canlandırmak için devletler, üretime yeni talep kaynakları aramaya başladılar. Önce ülke içinde büyük bayındırlık işlerine giriştiler, işsizliği azaltarak iktisadi faaliyette gerçek bir toparlanmayı olanaklı kılan bir silahlanma politikası uyguladılar. Ne var ki, önce diktatörlükler tarafından başlatılan, sonra da demokrasiler tarafından belirli bir gecikmeyle benimsenen bu yöntemler, iktisadi sorunların giderilmesine katkıda bulunmakla birlikte tehlikeli bir nitelik taşımaktaydı. Çünkü dış piyasaları ele geçirmeyi amaçlayan bir savaşımın kızıştırdığı bir savaş kışkırtıcılığına yol açmaktaydı. Bu yarışta, bazı ülkeler daha elverişli bir durumda bulunuyorlardı. Bu ülkelerin (İngiltere, Fransa ve Belçika) sömürgelerinde ya da (ABD) Latin Amerika'da, salt kendilerine ait pazarları vardı. Buna karşılık, nüfusu yüksek, sömürgeden yoksun sanayi ülkeleri, gittikçe ölçüyü kaçırarak uyguladıkları "damping" sistemine karşın elde edemedikleri pazarları kuvvet zoruyla yaratmak istiyorlardı. Diktatörlüklerin emperyalizmini (Japonlar'ın Çin'de, Almanya'nın Orta Avrupa'da yayılması), kısmen bununla açıklayabiliriz.

1929 bunalımı, basit bir çevrimsel bunalımdan çok daha ötede, kapitalist ekonominin yapısını etkileyen ve sonuçları büyük çapta siyaset alanına taşan bir olaydı. ABD (dolar bloku), Büyük Britanya (sterlin bloku) ve Fransa (altın bloku) çevresinde rakip para bloklarının oluşmasına yol açtı. Böylelikle, iktisadi çöküşün özellikle ağır olduğu ülkelerde umutsuzluğa kapılan halk yığınlarının kendilerine bir kurtarıcı aramaya başlamaları üzerine iktidara gelen diktatörlükler karşısında bölünen demokrasilerin gücü zayıfladı. Bu

yüzden, 1929 bunalımı, başka birçok nedenin yanı sıra, 1939 savaşının nedenlerinden biri olarak görülebilir. Öte yandan, bu bunalım, kapitalist dünyanın tarihsel gelişiminde bir dönüm noktası oldu: liberal ekonominin yerine, devletin çeşitli üretim kesimlerine müdahalesine dayanan bir ekonominin oluşturulması gereği, bu bunalımla birlikte açıkça ortaya çıkacaktı. ABD'de Roosevelt'in New Deal'i, Fransa'da "Halk cephesi"nin politikaları ya da dikta rejimlerinde "otarsi" sistemi, bu yeni yönetimin örnekleridir.

1973 bunalımı

40 yıl süreyle bunalım neredeyse "unutuldu"; genellikle, sanayi üretiminde artık mutlak düşüşler görülmüyor, yalnızca büyüme oranında bazı değişmeler gözleniyordu. Bu büyüme oranında bir azalma olduğunda "daralma"dan söz ediliyordu; bu daralmalarsa hiçbir zaman bir yıldan fazla sürmüyordu. Ancak, büyümedeki bu şaşırtıcı düzenliliğe karşılık, belirli kesimlerde aksamalar görülmüyor değildi. Ne var ki, kömür, tekstil, gemi inşaatı ve tarım sektörlerinde olduğu gibi bazen derin bir nitelik gösteren bu aksamalar, başka kesimler üzerinde fazla önemli etkiler yaratmadığından, öteki kesimlerin tümü göz önüne alındığında, canlılık sürüyordu. Bundan dolayıdır ki, petrol fiyatlarındaki büyük artışın ardından geniş çapta ve uzun süreli bir bunalımın ilk belirtileri ortaya çıktığı zaman, bütün dünya sarsıldı. Bu bunalım batı ülkelerinin ve Japonya'nın 1929 büyük çöküşünden bu yana geçirdikleri bunalımların hepsinden kat kat ağırdı. Aslında 1973'te başlayan bunalım, ne 30'lu yıllardakine, ne de ondan önce gelen XIX. yy.'ın çevrimsel çöküşlerine benziyordu. 1973 bunalımı, kısa süreli bir konjonktür bunalımı gibi görünmemektedir (oysa, Petrol ihraç eden ülkeler örgütü'nün, brüt petrol fiyatını dört kat artırma kararının ardından patlak vermesi ve 1976'da OECD ülkelerinin çoğunda görülen geçici canlanma, bu olasılığı akla getiriyordu). Batılı ülkeler, yapısal bir bunalımla karşı karşıyaydılar. Bu bunalım, 30 yıllık bir refahın ardından geldiği için, durum büsbütün şaşırtıcıydı. Dünya ekonomisinde gittikçe daha açık biçimde ortaya çıkan karşılıklı bağımlılıktan dolayı, sosyalist ülkeler de, zengin ya da yoksul üçüncü dünya ülkeleri de bunalımın etkisinden kurtulamadılar.

• *Bunalımın özellikleri*

1973 bunalımının beş temel özelliği olduğu söylenebilir.

1. *Büyümenin yavaşlaması.* 1973'ten başlayarak ortaya çıkan, bir üretim azalışı değil, büyüme oranındaki belirgin bir düşüştür. 1963'ten 1973'e kadar, Türkiye'de gayrisafi yurtiçi hâsılanın yıllık ortalama büyüme oranı % 8,5 iken, 1973 ile 1984 arasında aynı oran yılda % 3,7 oldu. Yani, istisnai durumlar bir yana, henüz üretimde düşüş değil, yavaşlamış bir genişleme (bu zayıflama özellikle sanayiyi etkilemiştir) sözkonusudur. Bir "boom" (hızlı büyüme) yılı olan 1973'ten sonra, düşüş ertesi yaz belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. 1974'ün bir "kopuş" yılı olduğu söylenebilir.

2. *İstihdam yaratma mekanizmasında duraklama.* 1973 bunalımından önce sermaye birikimi sürecinin belirgin bir biçimde hızlandığı ve sermayenin, emeğin yerini geniş çapta aldığı bir evre yaşanmıştı. Mali sermayenin verimini azaltan bu hızlanma, işletmeler için, emek talebini artırma ve özellikle istihdam piyasasına giren gençler sorununu çözme olanağını ortadan kaldırdı. İstihdam yaratma olanaklarının böylece zayıflaması (hatta birçok durumda istihdam hacminin düşüşü), emek piyasasında iş arayanların talep ettiği ücretlerde bir azalışla sonuçlanmıyordu. İşsizlik, OECD (Ekonomik işbirliği ve kalkınma teşkilatı) ülkelerinin tümünde, 20 milyona yakın ücretliyi etkisi altına aldı. Philipps eğrisinde öngörülerin aksine, işsizliğin artışı enflasyonu düşürmüyordu, hatta tersi bile sözkonusuydu.

3. *İktisadi daralmadan ve işsizlikten etkilenmeyen, gittikçe hızlanan bir enflasyon.* Bunalım, bütün batı ekonomilerini saran şiddetli bir enflasyon içinde gelişmeye başladı; günümüz bunalımının en yeni yönlerinden biriydi bu: bir iktisadi durgunluk eğilimiyle, paranın çok büyük bir hızla değer yitirmesine yol açan iki haneli enflasyon oranları elele gidiyordu. Enflasyon, 1980'de, Almanya Federal Cumhuriyeti'nde % 5-6 arasında, Fransa'da yaklaşık % 14, İtalya ve İngiltere'de % 20 ve daha yukarılarda seyrediyordu. Türkiye' de ise, DPT verilerine göre 1963'ten 1973'e değin % 11,9 olan enflasyon oranı, 1974 - 1983 arasında % 47'ye yükseldi.

Bu "stagflasyon*", bir bölümüyle ücret yükselişlerine ayak uydurma mekanizmalarının otomatik işleyişinden ileri geliyordu. Ücret artışlarının yükü, hammadde fiyatlarındaki artışlara ve daha genel olarak işletmelerce kullanılan bütün "girdiler"in fiyatlarındaki esneksizliğin etkisine eklenmekteydi. Bu stagflasyon, bunalımla ilgili geleneksel çözümlemelerin ve öne sürülen çarelerin bir çoğunun ele alınıp irdelenmesine yol açtı.

4. *İşletmelerin borçlanması.* İşletmelerin kâr oranındaki düşüş, bazı ülkelerde önemli miktarlara ulaştı (Birleşik Devletler'de 1974 ekiminden 1975 nisanına değin % 40); bu düşüşle birlikte kimi zaman firmaların yüklü bir borç altına girdikleri görüldü: 1975'te, amerikan işletmelerinin borcu, vergi sonrası kârlarının 15 katını aştı (oysa, 1955'te bu oran bire sekiz düzeyindeydi). Firmaların otofinansman kapasitelerinin zayıflığından kaynaklanan bu borç yükü, onları satış fiyatlarını artırmaya yöneltti ve böylece bulundukları piyasalardaki enflasyonist baskıları büsbütün yoğunlaştırdı.

5. *Dış ödemeler dengesinin bozulması.* Dışalım mallarının (özellikle petrolün) fiyatlarının artışı, dışsatımın (silah, donatım malzemesi, tüketim malları) geliştirilmesinde karşılaşılan güçlükler (değişik ülkelerin durumları, izledikleri politikalara, paralarının değerine ve siyasal-toplumsal yapılarına bağlı olarak farklılaşmakla birlikte), genellikle batı ülkelerinin ödeme bilançolarının sürekli olarak açık vermesine yol açtı.

• *Bunalımın nedenleri*

1. *Petrol fiyatındaki büyük artış.* Petrol tüketen ulusların ekonomilerinden, üretici ülkelere doğru çok büyük bir kaynak aktarımı anlamına geliyordu bu ve sonuç olarak, üretici ülkeler yararına bir gelir transferine ve "kara altın" üreticisi olmayan üçüncü dünya ülkelerinin büyük ölçüde yoksullaşmasına yol açtı. Petrol üreticisi olmayan gelişme yolundaki ülkeler, giderek artan bir borç yükü altına girdiler; bu da, borçlarını geri ödeyebilme olanakları konusunda kuşkular doğurdu ve gelişmelerini tehlikeye düşürdü.

2. *Belli başlı batı ülkelerinin ekonomilerinde talebin kesintiye uğraması.* Talep, daha bunalımın başlangıcında zayıflama eğilimindeydi. 1974'ten başlayarak belli başlı talep kalemlerinde bir gerileme görülüyordu: özel konut talebi, kamu talebi, ülke dışından kaynaklanan talep, işletmelerin talebi (özellikle bu talepte bir düşme vardı: 1963 ile 1973 arasında yıllık ortalama % 7,7 oranında bir artış gösterirken, 1973 ile 1979 arasında yerinde sayacaktı). Nihayet, "dış tahditler" de talebi sınırlıyordu: bunalım geçirmekte olan bir dünyada, bütün sorun ülke dışından talep gelmesini sağlamaktı. Oysa, bütün ülkelerin ekonomisi bunalımdan etkilenmişti ve her ülke güçlüğü ötekilerin sırtına yıkmaya bakıyordu. Uluslararası pazardaki payını artırma çabası içindeki ülkeler arasında rekabet gittikçe şiddetleniyordu. Yurtiçi talepteki durgunluğun nedeni, bir dizi alanda —konut, kamu hizmetleri için donatım malzemesi, özel tüketim— daha önceki dönemde görülmüş olan patlamanın sona ermiş olmasıydı. Gerçi, yeni beklentiler (daha iyi bir yaşam düzeyi özlemi) ortaya çıkmıştı, ama özellikle enflasyon, talebi "baltalıyordu": aile bütçeleri, paranın değer yitirmesinden ve gelirlerin artışının her zaman yetişemediği hızlı fiyat artışlarından eninde sonunda etkileniyor ve harcamalar erteleniyordu. Geleceğin belirsizliği ve düşürülemeyen işçilik maliyetleriyle karşı karşıya olan işletmeler ya hiç yatırım yapmıyordu ya da pek az yapıyordu. Bu yüzden de, daha fazla işçi almıyorlardı. Böylece, bunalım kendi kendini yeniden-üretmeye başlamıştı.

3. *Bunalım öncesi dönemden kaynaklanan nedenler.*

Uluslararası para sisteminde düzensizlik. Bu alanda hüküm süren disiplinsizlik (hatta kargaşa bile denebilir buna); ABD'nin 1971'de doların konvertibilitesinin kaldırılmasıyla sonuçlanan gevşek para politikası, liberal ekonomileri bir dolar (ve Eurodolar) seliyle karşı karşıya bıraktı. Bir yönüyle, her türlü denetimden kaçan bir olaydı bu. Faiz oranının belirlenmesinde (ulusal paraların savunulması amacıyla örneğin ABD, 1980 sonbaharında faiz haddini % 20'ye çıkarıyordu) başvurulan istikrarsız politikalar, uluslararası mübadelelerde karışıklık ve düzensizlik doğmasına yol açtı.

Sermayenin bunalımı. Yatırımlar, çoğu kez, tutarlı bir sanayi politikasının yönlendirmesi olmaksızın gelişigüzel dağılıyordu. Ayrıca, ücretlerin artması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi dolayısıyla, katma değer içinde emeğin payı sermayenin payı zararına bir artış gösteriyordu. Bu durum, işverenleri üretkenliği artırıcı yatırımlar yapmaya, emeği makinelerle "ikame etmeye" yöneltti. Bunun sonucunda da sermayenin maliyeti yükseldi ve dolayısıyla, enflasyon ve işsizlik hızlandı.

Üretim ve pazar bunalımı. Hammadde ve enerji ürünleri fiyatlarının artması, sanayileşmiş ülkeleri içerde harcamaları kısmaya, ülke dışına satışlarını artırmaya —hatta bazen korumacılık eğilimleri göstermeye —ve sanayiyi yeniden— yapılandırmaya yönelik politikalar uygulamaya zorladı. Böylece, batılı firmalar, doygunluk, alım gücünün zayıflaması, doğum oranlarının düşüklüğü yüzünden gitgide daralan yabancı pazarlara girebilmek amacıyla aralarında yoğun bir rekabete giriştiler. Bu firmaların, "yeni sanayileşmiş ülkeler"in —Güney Kore, Singapur, Hongkong, Tayvan, Brezilya, Meksika—, düşük ücretler, sosyal mevzuat ve vergi rejimlerinin elverişliliği dolayısıyla her türlü rekabete meydan okuyan maliyet fiyatlarıyla gerçekleştirdikleri üretimle boy ölçüşmeleri gerekiyordu. Bu yeni sanayileşmiş ülkelerin iç pazarlarının darlığı, onları dış pazarlara doğru itmekteydi. Asya ve Güney Amerika'daki çok elverişli üretim koşulları, çokuluslu firmaları buralara çekiyor, bu firmalar da eski dünyayı terk ediyordu. Nihayet, "eurodöviz" piyasası ve sermayenin akışkanlığı bu "üretimin yeniden-konumlanması" olayını kolaylaştırıyordu.

Aslında, gerçek bir sınai değişimle ve bir dünya ekonomisinin oluşumuyla karşı karşıya bulunmaktayız. Kendileri ulusal çapta sınırlanmış olan iktisadi mevzuat ve iktisat politikaları, bu gelişmenin tümüyle gerisinde kalmıştır. Bunalımın genişliğini ve sürekliliğini büyük ölçüde açıklayan bir etken de budur.

BUNALIMLI sıf. **1.** Ruhsal gerginlik içinde olan, sorunlu, sıkıntılı kimse, topluluk için kullanılır: *Bunalımlı bir çocuk. Bunalımlı gençlik.* **—2.** Tehlikeli sonuçlar doğurabilecek boyutlara ulaşan gerilim, sıkıntı, kargaşa dönemi için kullanılır; kritik: *Ortadoğu'da bunalımlı günler.*

BUNALMAK gçz. f (esk. türkç. *bun*, sıkıntı'dan). **1.** Soluk almakta güçlük çekmek: *Havasızlıktan, sıcaktan bunalmak.*

—**2.** Çok sıkılmak: *Yalnızlıktan bunalmak. Buralarda çok bunaldım, alıp başımı gitmek istiyorum.* —**3.** Para darlığına düşmek: *Bu ay çok bunaldık.*

◆ **bunaltmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi bunaltmak,* onun soluk almasını güçleştirmek ya da aşırı ölçüde sıkılmasına yol açmak: *İnsanı bunaltan bir hava. Bu iş temposu beni bunaltıyor.* —**2.** Para darlığına düşmesine neden olmak: *Çocukların okul giderleri, borçları onu bunaltıyordu.*

◆ **bunaltılmak** edilg. f. Bunaltmak eylemine konu olmak.

BUNALTI a. İç sıkıntısı.

BUNALTICI sıf. **1.** Solunumu güçleştiren; insanda yoğun bir sıkıntı duygusu oluşturan şey için kullanılır; sıkıcı, boğucu: *Bunaltıcı bir hava. Güneyin bunaltıcı sıcakları.* —**2.** Sürekli ve yoğun bir baskı oluşturan ezici etken; tedirgin eden ortam için kullanılır; boğucu: *Bunaltıcı bir iş temposu. Kasvetli ve bunaltıcı bir yer.*

BUNALTILMAK → BUNALMAK.

BUNALTMAK →BUNALMAK.

BUNAMA a. Zihinsel gücünü yitirme: *Bunama başlangıcı.*

—İsl. huk. Bunamış kişiler hukuki ehliyet açısından, kendi yararlarına olan işlemleri yapabilirler; yararlarına olmayan işlemleri yapamazlar.

—Nörol. ve Psik. Kendiliğinden tersinmeyen, edinilmiş ve derinlere inen ruhsal güçsüzlük. Düşünsel işlevlerin zayıflamasıyla (bellek, dikkat ve yargı bozukluklarıı); simgesel işlevlerin (dil, hareket, hesaplama) yoksullaşmasıyla; mantıksal, ahlaksal ve toplumsal ölçütlerin yitirilmesiyle kendini gösterir. (Bu hastalıkta; zaman -mekân içinde yön saptayamama durumu sık sık görülür. Bunama, cıddi davranış bozukluklarına yol açar.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Atardamar kökenli bunama,* beyin kabuğunda, beyin tabanındaki boz çekirdeklerde ve beyin akmaddesinde yer yer görülen sınırlı yumuşamaların yol açtığı zihinsel yozlaşma. (Damar sertliğinin bir karmaşası olan bunama, bellek bozukluğu ve mızaç zayıflamasıyla [hasta bunun az çok bilincindedir] belirgindir. Bunamayla birlikte, psödobülber sendrom, yarım felç, homonim hemianopsi gibi sinirsel belirtiler de görülür.) || *Erken bunama* → ŞİZOFRENİ.

—ANSİKL. Nörol. ve Psik. İhtiyarlık* bunaması, arteriopatik* bunama, önihtiyarlık bunamaları (Alzheimer* hastalığı, Pick* hastalığı), Huntington* koresi ve Creutzfeld-Jakob* hastalığı, bunamalar kapsamına girer. Bu çerçeve dışında kalanlar da şunlardır: 1. soydan gelen düşünsel yetersizlikler, yani zekâ geriliği (debillik, embesillik, gerizekâlılık); 2. zihin karışıklığı gibi, başlangıç dönemi şiddetli sendromlar; 3. afaziler, apraksiler, agnoziler gibi, simgesel işlevleri etkileyen bozukluklar; 4. geridönüşlü bunama sendromları. Özgül bir tedavi sonunda ortaya çıkan geridönüşlü bunama sendromları, şu nedenlere bağlanabilir: süreğen bir alt sertzar hematomuna ya da daha ender olarak bir beyin atrofisine yol açan kafatası travmaları, bulaşıcı hastalıklar, özellikle de frengili menengoansefalit ya da genel felç, belli özellik taşıyan beyin urları ve karbon oksidi ya da alkol zehirlenmeleri.

BUNAMAK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa, ruhsal gücünü yitirerek ne yaptığını bilmez duruma gelmek.

BUNCA sıf. (*bu* adılının eşitlik durumu, *bu-n-ca*). **1.** Oldukça çok, epeyce, büyük miktarda: *Aradan bunca zaman geçti. Bunca para harcadık.* —**2.** Bu denli, bu kadar: *Bunca yorgunluktan sonra...* —**3.** *Esk.* Böyle, böylesi, böyle bir: *"Cümle melekler göktedir derler / Ya bir melek bunca yerde ne gezer"* (Kâtibi, XVII. yy.).

BUNCACIK sıf. Bu kadarcık, azıcık, çok az: *'Buncacık helva yeter mi? Buncacık şeye ağlanır mı?*

BUNCAĞIZ adl. Acıma ve sevgi duyulan kimseyi belirtir; zavallı: *Buncağızım çok yufka yüreklidir. Buncağızı da götürelim yanımızda. Ne yer ne içer buncağız.*

BUNCHE (Ralph Johnson), amerikalı sosyolog ve siyaset adamı (Detroit 1904 - New York 1971). Çok parlak bir üniversite öğretim üyeliği döneminden sonra, İkinci Dünya savaşı sırasında federal hükümette önemli görevlerde bulundu. ABD'nin Birleşmiş milletler heyetinde üyeyken, 1948'de Trusteeship Department (Vesayet komisyonu) genel müdürü oldu; aynı yıl, B.M. Filistin arabulucusu olarak kont Bernadotte'un yerine getirildi. 1950'de, Nobel barış ödülü'nü alan ilk zenci oldu. 1955'te B.M. genel sekreter yardımcısı, 1958'de özel siyasal sorunlara bakan genel sekreter yardımcısı atanarak, Birleşmiş milletler'i dünyanın bütün sıcak bölgelerinde, özellikle de Afrika'da temsil etti.

BUNCİN-GA a. (japonca sözc.). Japon resim okulu, genellikle *nan-ga* (güney resmi) ile karıştırılır. Buncin-ga, ressamda, doğrudan doğruya çin kökenli *vin-jin hua'*dan kaynaklanan düşünsel bir tutumu belirtir. İke* No Taiga ve Yosa Buson*, XVII. yy.'ın başında Japonya'ya giren Buncin-ga'ya, japon sanatının özellikleri olan duygusal coşkuyu, renk inceliğini ve süsleyici öğeleri kattılar.

■ **BUNÇO TANİ,** japon ressam (Edo 1763 - öl. 1840). XVIII. yy.'ın sonunda Edo'ya *nan-ga* okulunu tanıttı. Verimli bir sanatçı olan Bunço Tani, japon (Kano, Tosa) ve çin okullarının (Ming ve Çing) üslupları ile batı kurallarının bir bireşimini yapmaya çalıştı. En başarılı yapıtları manzara resimleridir.

Thezauho-Press

Bunço Tani: *Manzara*
ipek üzerine kakemono
Edo dönemi (XIX. yy.)
National Museum, Tokyo

Bund ya da **Litvanya, Polonya, Rusya yahudi işçileri birliği,** yahudi sosyalist partisi. Avrupa'da gelişmekte olan sosyal-demokrat (marxçı) hareketlere katılarak yahudileri antisemitizmden korumayı amaçlayan sosyalistler tarafından eylül 1897'de Rusya'da (Vilna) kuruldu. Bund, Rus sosyal demokrat partisi' nin 1898'de Misk'te toplanan kuruluş kongresine katıldı. Ancak düzenli olarak topladığı kongreleriyle kendi bağımsız varlığını sürdürmeyi başardı (Białystok, 1901; Zürich, 1903; Petrograd, aralık 1917); kurucu üyeleri arasında özellikle Arkadi Kremer (1865-1935) ve Vladimir Kosovski'yi (1867-1941) sayabiliriz. Bund üyeleri, ikinci kongreleri sırasında yahudi "ulusal hakları"nı öne sürmekten vazgeçtiler. 1902'de toplanan Londra kongresi'nde menşeviklerin yanında yer aldılar. 1905 ayaklanmasında yok olmalarına karşın, Rusya'da yahudi kıyımı sırasında eziyet edilen yahudileri korumak için yeniden bir dizi eyleme giriştiler. 1912'de menşeviklere olan bağlılıklarını yinelediler. Minsk konferansı'nda (mart 1921) çok küçük bir azınlık Sovyet komünist partisi'ne katılmaya karar verdi. Kısa bir süre sonra da Bund ortadan kalktı.

BUNDABERG, Avustralya'da kent, Queensland'da, Brisbane'ın K.'inde; 32 560 nüf. (1981). Şekerkamışı işleme.

Bundahişn ya da **Bundehiş** (pehlevi dilinde "ilk yaradılış"), Avesta'yı yorumlayan zerdüşt rahipleri tarafından, islam dininin İran'a girmesinden sonra orta pers dilinde yazılmış derleme. Bunların iki farklı açıklamalı ve eleştirili metni vardır: biri iran, öteki hindi dilindedir. Kaynakları kısmen önzerdüştlük dönemine kadar uzanır. Kitap dünya tarihini, dünyanın doğuşundan yeniden dirilişe kadar biner yıllık on iki bölümde ele alır. İnanan kişiye doğa ve doğaüstü varlıklar hakkında bilmesi gerekenlerin tümünü öğretir. Parsiler'in kutsal kitabıdır.

BUNDELİ ya da **BUNDELHANDİ** a. Batı hindinin Madhya Pradeş devletinde konuşulan lehçesi. (En arı biçimi, Chansi ve Sagor bölgelerinde konuşulur. Başlıca türleri, pavari, bhadavri ve khatoladır.)

BUNDELKHAND, Hindistan'da bölge, Dekkan'ın kuzey kesiminde, Yamuna'nın G.'inde. Toprakları verimsiz, az nüfuslu, tepelerle engebelenmiş gneissli plato.

Bundesbank, Almanya'nın federal bankası. 26 eylül 1957 tarihli yasayla kurulmuş olan banka, geniş bir özerkliğe sahiptir ve ülkenin para ve banka sisteminin temelini oluşturur.

Bundesheer, 1820'de Almanya konfederasyon ordusu'na, 1919'dan sonra Avusturya ordusu'na, 1956'dan bu yana da, hava kuvvetlerini kapsamak üzere Avusturya silahlı kuvvetleri'ne verilen ad.

Bundesrat, Kuzey Almanya konfederasyonu'nun (1866-1871), Alman İmparatorluğu'nun (1871-1918) ve 1949'dan beri de Almanya Federal Cumhuriyeti'nin, çeşitli eyaletlerce seçilen temsilcilerden kurulu yasama meclislerinden biri. 1867'de 43, 1871'de 58 olan temsilci sayısı, temsilcileri yollayan eyaletlerin önemine göre değişirdi. Prusya'nın 17 oyu vardı; 14 oyluk bir azınlık, Reichsrat'ın herhangi bir karar almasını engellemeye yetiyordu. Reichsrat ise sıkı sıkıya Berlin hükümetinin egemenliği altında bulunuyordu. Reichsrat'ın önerdiği yasalara karşı Bundesrat'ın veto hakkı vardı.

Bugün Almanya Federal Cumhuriyeti'nde eyaletler (Länder) Bundesrat aracılığıyla yasama ve yönetimle ilgili kararları etkileyebilirler. Avusturya'da da eyaletleri temsil eden bir Bundesrat vardır. İsviçre'de ise Federal meclis'in almanca adı "Bundesrat"tır.

BUNDESREPUBLİK DEUTSCHLAND, Almanya* Federal Cumhuriyeti.

Bundestag, Almanya* Federal Cumhuriyeti'nin yasama meclisi.

Bundeswehr, Almanya* Federal Cumhuriyeti silahlı kuvvetlerinin adı.

Presse-Sports

bir **bunker**den çıkış

Deutsches Museum, Münih

Robert Wilhelm **Bunsen**
Deutsches Museum, Münih

BUNDUK ya da **BUNDUKA** a. (ar. *bunduk*, *bunduka*). *Esk.* **1.** Fındık. **—2.** Ufak, fındık biçimindeki tane. **—3.** Tüfek kurşunu.
—Ask. tar. *Bunduk serpmek*, savaş sırasında birinci safın ateş ettikten sonra diz çöküp silahlarını doldururken ikinci safın ateş etmeleri biçiminde sürüp giden atış durumuna yeniçerilerce verilen ad.

BUNDUKA → BUNDUK.

BUNDUKÇU sıf. (ar. *bunduk*'tan). *Esk.* Arbalet ile ok atan.
—Ask. tar. Osmanlılar'da ok, mancınık, tüfek kullanan askerlere verilen ad. (Bunlara "bundukdar" da denirdi. Memluklar' da da hükümdarın yanında giden, torba ya da zembil içinde bunduk taşıyan askerlere de bu ad verilirdi.)

BUNDUKİYE a. (ar. *bunduk* ve *-iyye*' den *bundukiyye*). *Esk.* Tatar oku.
—Nümism. → FINDIK* ALTINI.

BUNDY (McGeorge), amerikalı siyaset adamı (Boston, Massachusetts, 1919). Truman planının yürürlüğe konmasına katkıda bulundu (1948), ama 1948 seçimlerinde Cumhuriyetçi parti adayını desteklemek için demokrat yönetimden ayrıldı. 1953'te Harvard Üniversitesi edebiyat fakültesi dekanlığına getirildi. Çocukluk arkadaşı John F. Kennedy tarafından, ulusal güvenlik sorunları özel yardımcılığı görevini yürütmek üzere 1961'de Washington'a çağrıldı. Bu sıfatla, gerek Kennedy, gerekse Johnson yönetimlerinde ülkesinin dış politikasında Latin Amerika ve Güneydoğu Asya konularında büyük sorumluluklar yüklendi.

BUNGALOV a. (ing. *bungalow*, hint dillerinden). **1.** Sıcak ülkelerde, genellikle tahtadan yapılmış verandayla çevrili tek katlı konut. **—2.** Özellikle kamp yerlerinde tatil evi olarak kullanılan tek katlı, basit ve hafif yapı.

BUNGE (Nikolay Hristiyanoviç), rus devlet adamı (Kiev 1823 - Tsarskoye-Selo 1895), ekonomi politik profesörlüğü, sonra Kiev Üniversitesi'nde rektörlük yaptı (1859-1880). Maliye bakanlığına getirildi (1881-1886). Kişi başına vergi sistemini kaldırarak köylülerin yoksullaşmasının önüne geçmeye çalıştı. 1887-1895 arasında Bakanlar kurulu başkanlığı yaptı.

Bungei Şuncu, 1923'te Japonya'da romancı Kikuçi* Kan tarafından kurulan aylık dergi. Başlangıçta, ünlü genç yazarların (Akutagava Ryunosuke, Tanizaki Cuniçiro, vb.) toplandığı bir yayın organı niteliğindeydi. Önceleri edebi yanı ağır basan dergi, ilgi alanını genişleterek daha büyük bir kitleye seslenmeye başladı. Bungei Şuncu, yılda iki kez, genç romancıları ödüllendirmeyi ve teşvik etmeyi amaçlayan Akutagava edebiyat ödülü'ne katkıda bulunmaktadır.

BUNGO boğazı, Japonya'da boğaz, Kyuşu ve Şikoku adaları arasında.

BUNGUN sıf. **1.** İnsanı bunaltan aşırı ölçüde sıcak ve sıkıntılı hava için kullanılır: *Bungun bir öğle vakti.* **—2.** Sıkıntılı, üzgün kimse için kullanılır.

BUNİ (Ebülabbas Ahmet bin Ali **EL-**), gizli bilimlerle (ulûm ul-gaybiyye) uğraşan cezayirli (Bona ?-? 1225). Geleceği bilme (kehanet) ve fal ile ilgili *Sırr ül-hikem*, *Şems ül-ma'ârif il-kübrâ* ile besmele ve Allah'ın güzel adlarında (esmâ ül-hüsna) yer alan harflerin özellikleri hakkında bilgi veren *Es-sırr ül-kerîm fî fazli bismillahirrahmanirrahim* ve *Şerhu ismillah il-a'zam* adlı yapıtları vardır.

BUNİA, Zaire'de kent, Yukarı Zaire bölgesinde, Mobutu gölünün B.'sında; 22 000 nüf.

BUNİĆ (İvan), ragusalı şair (Ragusa 1591-*ay.y.* 1658). Dalmaçya edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biridir. Başlıca yapıtı: *Mandalyena Pokornika* (1630).

BUNİN (Leontiy), XVII. yy. sonu rus gravürcü. Büyük Petro I'in oğlu Aleksey'in abece kitabı için yaptığı kitap resimleri (1692-1694), rus gravür sanatının başlangıç döneminin başyapıtlarından biri sayılır.

BUNİN (İvan Alekseyeviç), rus yazar (Vorone) 1870-Paris 1953). Öykülerinde ve romanlarında olduğu gibi, şiirlerinde de, sanat kaygısı her şeyden önce gelir. Gorki ile işbirliği yapmış, ama onun hiçbir sosyal görüşünü benimsememişti. Yoksul düşmüş eski bir ailenin çocuğu olan Bunin, modern akımların dışında kalarak, Tolstoy'un temsil ettiği klasik gerçekçi geleneği sürdürdü. O da Tolstoy gibi, çok iyi bir gözlemci ve ayrıntı meraklısıdır. Rus yaşamından iç karartıcı sahnelerin yer aldığı *Derevnja*'dan (1910) sonra güncellikten uzaklaştı (*Gospodin iz San Francisco* 1915; *Mitya'nın aşkı* [*Mitina ljubov*], 1925); daha sonra gençlik anılarına döndü (*Zizn' Arsen'eva*, 1938). 1920'de Fransa'ya yerleşti, 1933'te Nobel ödülü'nü aldı.

BUNKAR a. *Esk.* Bağlama ailesinden bir çalgı. (Kaynaklarda *bunkar*'a ilişkin yeterli bilgi yoktur. Evliya Çelebi [XVII. yy.], Şemsi Çelebi adlı birisi tarafından yapıldığını ve paşa konaklarında çalındığını yazar. *Bunkar* sözcüğünün, *bulgari*'nin değişik bir söyleniş biçimi olduğunu öne sürenler de vardır.)

BUNKER (ing.sözc.). Bir golf parkurunda, delik yönünde bir kümbetle sınırlanan kum doldurulmuş çukur biçiminde yapay engel.
—Camc. *Harman bunkeri*, hammaddelerin silolara, tartma ve karışım aygıtlarına ağırlıklarıyla aktarılmasını sağlayan, camlaşabilir karışım hazırlama atölyesi.

Bunker Hill çatışması, Amerikan bağımsızlık savaşı'nın ilk çarpışması. 17 haziran 1775'te İngilizler ile ayaklanan kolonlar arasında geçen bu çarpışmada, İngilizler, Boston'ın karşısındaki Bunker Hill tepesini ele geçirdiler, ama karşılaştıkları zorlu direniş, bütün amerikan güçlerinin harekete geçmesine neden oldu.

BUNLU sıf. Sıkıntılı, dertli.

BUNLUK a. Sıkıntı, bunalım.
—Psik. Ruhsal şaşkınlık durumu. (Bu duruma özellikle bazı bunamalar ile bazı ağır düşünsel yetersizliklerde rastlanır.)

BUNMAK gçz. f. "Elinde bulunanı azımsamak, beğenmemek" anlamındaki *buldukça bunmak* deyiminde geçer.

BUNODONT sıf. (yun. *bunos*, tepe, yükseklik, ve *-odus*, diş'ten; fr. *bunodonte*). Zool. **1.** Hepçil memelilerin (domuzlar ve maymunlar) sivri ve uzun uçları körleşmiş azıdişleri için kullanılır. **—2.** Bu azılarla donanan hayvanlar için kullanılır. (Bunodontların örnek tipi, azıdişlerinde körleşmiş dört uç [kabartılı] bulunması bakımından memelilerin atasına benzer. Bu hayvanlardan, etçillerin sekodont tipi, fillerin ve gergedanların lofodont (tipi ve gevişgetirenlerin selenodont tipi türemiştir.)

BUNODOPSİS a. (yun. *bunodes*, inişli yokuşlu, ve *opsis*, görünüş'ten). Küçük denizşakayıklarını içeren cins. (*Melia* cinsinden yengeçler, her kıskacıyla bir *Bunodopsis* tutarak kendilerini savunurlar. Buna karşılık *Bunodopsis*'ler de yengecin yiyecek artıklarından yararlanırlar.)

BUNOSELENODONTA a. (yun. *bunos*, tepe, *selene*, ay, ve *odus*, *-ontos*, diş'ten). Paleont. ANCODONTA'nın eşanlamlısı.

BUNRAKU a. (japonca sözc.). Japonya'da, geleneksel kukla gösterisi.

BUNSEN (Karl VON), prusyalı arkeolog, hümanist ve diplomat (Korbach 1791 - Bonn 1860). Roma'da Champollion ile tanıştı; Arkeoloji enstitüsü'nün kurulmasına katkıda bulundu. Diplomatik görevlerle Bern, Londra ve Berlin'e gitti.

BUNSEN (Robert Wilhelm), alman fizikçi ve kimyacı (Göttingen 1811 - Heidelberg 1899). 1836'da Kassel'de Politeknik enstitüsü'nde kimya profesörlüğü yaptı. 1852'de Heidelberg Üniversitesi'ne atandı. Kimya araştırmalarına kakodili yalıtarak başladı (1837-1842). Bu çalışmalar sırasında bir gözünü kaybetti. 1843'te, kutuplanmayı nitrik asitle giderdiği bir pil yaptı. Daha sonra metallerin büyük miktarlarda yalıtımını ele aldı: 1851'de magnezyumu, 1854'te kromu, klorürlerini elektrikle ayrıştırarak yalıttı. 1855'ten 1863'e kadar Roscoe ile ışığın kimyasal etkisi üzerine bir dizi deney gerçekleştirdi. 1859'da Kirchhoff ile birlikte tayf çizgilerinin kimyasal elementleri belirlediğini bularak, tayf çözümlemesinin ilk yöntemlerini ortaya koydu. 1860'ta, ikisi birlikte, tayf çizgilerinin evrilimi deneyini yaptılar ve 1861'de rubidyum ile sezyumu belirleyip yalıttılar. Bunsen'in buluşları arasında yağ lekeli ışıkölçer, havalı gaz beki (kendi adını taşır), gazların akış hızını ölçen bir aygıt, gazların çözünürlüğünü inceleyen bir düzenek, buz erimeli bir ısıölçer ve su trompu sayılabilir.

Bunsen beki, laboratuvarda kullanılan gaz beki.

BUNSENİT a. (fr. *bunsénite;* öz. a. *Bunsen*'den). Miner. Doğal nikel oksit (NiO); tatlı yeşil renkte, sekizyüzlü küçük küpler biçiminde bulunur.

BUNSHAFT (Gordon), amerikalı mimar (Buffalo 1909 - New York 1990). Massachussetts İnstitue of Technology' de öğrenim gördü. Skidmore, Owings ve Merrill firması'na girdi ve 1949'da da işletmeye ortak oldu. Firma, girişimlerinden büyük bir bölümünü ona borçludur. Lever House'da da görüldüğü gibi (New York 1952) Bunshaft üzerinde Mies van der Rohe etkili olmuştur. Bunshaft ayrıca ilk uygulaması Lambert bankası'nda (Brüksel 1958) görülen, düzgün desenler oluşturacak biçimde bir araya getirilmiş kalıplanmış öğelerin oluşturduğu taşıyıcı cepheler kullandı.

BUNSUZ, Karaman beyi Kerimettin Karaman'ın kardeşi (öl. Konya 1261). Genç yaşta rehin olarak selçuklu sultanı Kılıç Arslan IV'ün Konya'daki sarayına gönderildi. Karaman Bey'in ışgalindeki yerler kendisine ıkta olarak verildiyse de Bizans'a sığınan sultan İzzettin Keykavus II yanlısı olduğundan bir yolunu bularak ağabeyinin yanına kaçtı. Kılıç Arslan, Keykavus yanlısı olan uç beyleri üzerine Muinittin Süleyman Pervane komutasında bir kuvvet gönderince, daha önce davranmak isteyen ağabeyi Karaman Bey ve kardeşi Zeynelhac ile birlikte Konya üzerine yürüdü. Ancak, selçuklu başkentini kurtarmak için hemen yetişen Muinittin Pervane, onları Gevele kalesi önlerinde bozguna uğrattı. Karaman Bey kaçabildiyse de Bunsuz ve öteki kardeşleri yakalanarak Konya'da asıldılar.

BUNTSANDSTEİN KATI a. (alm. *bunt-sandstein*, alaca kumtaşı). Almanya'da triyas sistemi katı; Alpler'deki Werfen katıyla eş zamanlıdır. (→ KATMANBİLİM.)

BUÑUEL (Luis), ispanyol film yönetmeni (Calanda, Aragón, 1900-Mexico, Meksika, 1983). 1920'de İspanya'daki ilk sinema kulübünü kurdu. Dalí, Lorca, Gómez de la Serna, Ortega y Gasset, Rafael Alberti ve Jorge Guillén gibi sanatçılarla dost oldu. 1925'te Paris'e giderek gerçeküstücü sanatçılar grubuna katıldı. *Un chien andalou* (1928) ve *Altın çağ* (l'Âge d'or) [1930] adlı filmlerinin senaryolarını Salvador Dalí ile birlikte yazdı. Bu iki yapıtın da ilk gösterileri olay yarattı. İspanya'ya dönüşünde, yoksul köylüler üzerine bir belgesel olan *Las Hurdes/Tierra Sin Pan*'ı (1932) çekti. Önce ABD' ye, sonra da Meksika'ya yerleşti, orada sipariş üzerine birçok film yaptı. 1949'da

Los Olvidados ile yeniden önde gelen sinemacılar arasına girdi. Ardından *Subida al cielo* (1951), *Él* (1952), *Abismas de pasion* (1952), *Ensayo de un crimen* (1955), *Cela s'appelle l'aurore* (1956), *la Mort en ce jardin* (1956), *la Fièvre monte à El Pao* (1959), *Nazarin* (1959), *The Young one* (1960) filmlerini çevirdi. *Viridiana*'yı (1961) çekmek için İspanya'ya döndü; sonra yeniden Meksika'ya giderek *El ángel exterminador*'u (1962), Fransa'ya yerleşerek *le Journal d'une femme de chambre*'ı (1964) yaptı. Sonraki yapıtları (*Simeon del desierto*, 1965; *Gündüz güzeli* [Belle de jour], 1966; *la Voie lactée*, 1968; *Seni sevmeyeceğim* [Tristana], 1970; *le Charme discret de la bourgeoisie*, 1972; *le Fantôme de la liberté*, 1974; *Cet obscur objet du désir*, 1977) Buñuel'in yedinci sanatın en büyük yaratıcılarından biri olduğunu doğruladı. İnsanın içgüdüsel ve düşsel itkilerini egemen kılmaya çalışarak, her zaman, geleneksel ahlakın tabularıyla, baskıcı bir dinin egemenliğiyle ve egemen sınıfın tutuculuğuyla mücadele etti.

BUNYAN (John), ingiliz edebiyatçı (Elstow, Bedford yakınında, 1628-Londra 1688). Kazancılık yaptı, halk kültürüyle yetişti, Cromwell ordularında iç savaşa katıldı. Evliliğinin yarattığı bunalımdan (1647), rahipliği seçerek (1653) kurtulabildi. Restoration döneminin başında (1660) on iki yıl hapse mahkûm edildi, "zincirler içinde zincirlilere" vaaz vererek pasif direnişi ve Tanrı'nın zaferini övdü. İmanına nasıl kavuştuğunu anlatın *Grace Abounding to the Chief of Sinners*'den (1666) sonra yazdığı *Pilgrim's Progress* (Hacının yolculuğu, 1678-1684) halk tarafından Kutsal Kitap gibi karşılandı. Saygınlığını yitirme korkusuyla bunalımlar geçiren, ılımlı bir yaşam sürmektense umutsuzluğa düşmeyi yeğleyen Bunyan, asık suratlı calvinciliğe savaş açarak, Tanrı'nın insanı sınamak için gönderdiği bütün belaları, imanın canlılığını, felaketlere karşı kayıtsızlığı yüceltti, dinibütün insanı, eski zaman şövalyelerine benzeterek, savaşımla edinilen inançların ve Ruh'a, Kelam'a, Tanrı'ya karşı dürüstlüğün savunucusu olarak gösterdi. Öteki yapıtları: *The Life and Death of Mr. Badman* (Bay kötü adamın yaşamı ve ölümü, 1680); *The Holy War* (Kutsal savaş, 1682).

BUOL-SCHAUENSTEİN (Karl, **—kontu**), avusturyalı diplomat (Regensburg 1797-Viyana 1865). Dışişleri bakanı olarak (1852-1859), Paris antlaşması'nı imzaladı (1856).

BUON → BON.

BUONACCORSİ (Filippo), italyan yazar (San Gimignano 1437-Kraków 1496). Papa Paulus II'ye karşı düzenlenen komploya katılmakla suçlandı ve 1468'de Polonya'ya sığındı. Birçok latince tarih kitabı yazdı.

BUONACCORSO da Montemagno, italyan şair (Pistoia 1391-1393 arası -Floransa 1429). Petrarca tarzında şiirler yazdı.

BUONAFEDE (Appiano), italyan yazar (Comacchio 1716-Roma 1793). Giuseppe Baretti'yi hedef alan taşlaması (*Il bue pedagogo*, 1764) ünlüdür.

BUONAPARTE → BONAPARTE

BUONAPARTE (Carlo Maria), Napoleon I'in babası (Ajaccio 1746-Montpellier 1785). Roma ve Pisa'da hukuk öğrenimi gördü, 1764'te Maria Letizia Ramolino ile evlendi ve bu evlilikten on iki çocuğu oldu. Önce, Paoli ile birlikte Korsika'nın bağımsızlığı için çarpıştı (1768-69), daha sonra soyluluk unvanlarını kabul eden (1771) fransız hükümetinin tarafına geçti.

BUONARROTİ (Michelangelo) → MICHELANGELO BUONARROTİ.

BUONARROTİ (Michelangelo), italyan yazar (Floransa 1568-*ay.y.* 1642). Büyük amcası Michelangelo'dan ayırt etmek için **Genç**—denir. *La Tancia* (1612) ve özellikle 5 bölümlü *La Fiera* (1618) adlı iki komedisi, barok tiyatronun başyapıtları arasında yer alır.

BUONARROTİ (Philippe), italyan kökenli fransız devrimci (Pisa 1716-Paris 1837). Pisa Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra Floransa'daki gizli derneklerle ilişki kurdu, Fransız devrimi'ni coşkuyla destekledi ve Korsika'ya sürüldü. Saliceti'nin himayesine girdi ve onun peşinden Paris'e giderek Jacobinlere katıldı ve kısa sürede sözü dinlenir bir hatip durumuna geldi. Fransız vatandaşlığına geçti, Korsika'da, Lyon'da ve İtalya ordusunda görev aldı. 9-Thermidor hareketi'nden sonra Nice yakınlarında tutuklandı, bir yıldan fazla Paris'te hapis yattı ve orada Babeuf ile tanıştı. Hapisten çıkar çıkmaz, bir süre için Club du Panthéon'un' (yeni jacobin) başkanlığını üstlendi, ardından Babeuf'ün gizli faaliyetlerine katıldı. Eşitler* komplosunun başarısızlığı üzerine sürgün cezasına çarptırıldı ve önce Cherbourg'da, sonra da Oléron adasında göz hapsine alındı. Bonaparte'ın araya girmesiyle kurtulduysa da onu desteklemeye yanaşmadı. 1812'de Grenoble'da gerçekleştirdiği ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanınca Cenevre'ye sığındı. Carbonaro derneğine girdi, ulusçu ve liberal italyan kıştırtma hareketlerine katılınca bir kez daha sınır dışı edildi. Brüksel'e çekildi ve *Conspiration pour l'égalité dite "de Babeuf"*'ü (1828) yazdı. 1830'dan sonra Paris'e döndü.

BUÔN MA THUÔT, esk. **Ban Mê Thuôt,** Vietnam'da kent, il merkezi, Dac Lac platosunda. Havalimanı. Bölgede, kahve yetiştiriciliği.

BUONSİGNORİ, sienalı banker ailesi. XIII. ve XIV. yy.'da bir tacirler kumpanyasını yönetti. Kumpanya Gnibellino partisi'nin desteğiyle büyüdü. Ancak, papa Clemens VI tarafından aforoz edildi ve 1345 yılına doğru ortadan kalktı.

BUONTALENTİ (Bernardo), italyan mimar, heykelci, dekoratör ve ressam (Floransa 1536-*ay. y.* 1608). Medici sarayı için şenlik düzenlemeleri hazırladı (çizimleri Uffizi'de korunmaktadır). Pratolino'da yaptığı yalın villayı, şaşırtıcı bir düş dünyasının egemen olduğu bahçelerle çevreledi. Floransa'da S. Trinita'nın cephesini, Belvedere kalesi'ni vb. gerçekleştirdi.

BUPHONİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Atina'da Zeus Polieus onuruna yapılan şenlikler. (Dipoleia şenliklerinin bir bölümü olan Buphonia şenlikleri sırasında, çok eski bir ayin usulüne uyularak, tanrıların öfkesini yatıştırmak amacıyla bir öküz kurban edilirdi.)

BUPHTALMUM a. Güney Avrupa'da bulunan ve çayırlarda kendiliğinden yetişen, bazen bahçelerde de yetiştirilen sarı çiçekli çokyıllık bitki. (Bileşikgiller familyası.)

BUPRANOLOL a. (fr *bupranolol*). Kalp atışlarını yavaşlatıcı etkisi için kullanılan betaengelleyici ilaç. (Koroner yetersizliklerinde ve taşikardilerde kullanılır.)

BUPRESTİDAE a. PARLAKBÖCEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

BUPRESTİS a. Avrupa ve Kuzey Afrika'da yaşayan, larvaları genellikle kozalaklıların odununda bulunan, madensel renkli kınkanatlı böcekleri içeren cins.
—ANSİKL. *Buprestis* sözcüğü, latincede, *Meloe* ve *Mylabris* öbeği üyeleri gibi, otla birlikte, yutulduğunda hayvanların şişmesine yol açan, şişkinlik yapan kınkanatlıları belirtiyordu. Eski bilim adamları, koşarkınkanatlıgiller ailesinden çeşitli kınkanatlılara *Buprestis* adını veriyorlardı. Günümüzde bir parlakböcekgiller *(Buprestidae)* ailesi tanımlanmıştır ve yalnızca bu ailenin üyelerine *Buprestis* denmektedir.

X-coll. J.-L. Passek

Luis **Buñuel**'in
Los Olvidados (1949)
adlı filminden bir sahne

BÛR a. (ar. *būr*). *Esk.* **1.** Dünyada da ahrette de işe yaramayan kimse. **—2.** Kıraç arazi.

BURA göst. adl. (*bu* ve *ara*'dan). **1.** Bu yer: *Bura insanları tarımla uğraşırlar. Burayı kaça aldınız? Buraya gelin! Burada (burda) bekleyin. Yarın buradan (burdan) ayrılıyoruz.* **—2.** *Buradayım diye bağırmak*, bir şey sözkonusuysa, dikkati çekecek, göze çarpacak bir yerde, bir durumda olmak.
—Dilbilg. Bura adılı, bulunma ve çıkma durumunda orta hece düşmesiyle *burda*, *burdan* biçiminde de kullanılır.

◆ **burası** göst. adl. Bura, bu yer: *Burası daha sıcak. Burasını çok severim.*

BURA. Esk.coğ. Akhaia'da (Peloponisos) kent, İ.Ö. 373'teki deprem sırasında yıkılan kent daha sonra yeniden yapıldı, bugün harap haldedir.

BURADA-VARLIK a. (alm. *Dasein*'ın karşılığı). Fels. **1.** Hegel'e göre, varlığın ilk niteliksel belirlenimi. **—2.** Heidegger'e göre, kendi kendisi olarak; kendi öz olanaklarının toplamı olarak insan. **—3.** Varoluşçu filozoflara göre, dünyada somut olarak var olan insan.
—ANSİKL. Hegel'e göre, başka-şey-için -varlık ve kendinde -varlık uğraklarına bölünmüş olan burada-varlık, kendi kendini önce gerçeklik olarak, sonra da belirli bir şey olarak belirler. Böylece, iç belirlenim ve dış durum, "sonlu ile sonsuzun karşıtlığına, yani kendi-için-varlık'ta çözüm bulan karşıtlığa" (*Wissenschaft der Logik*, "Sein", 1, 2) götürür. Niteliğin bütün bu serüveni, mantıksal olarak varlığın ilk somutluğunu belirtir ve daha sonraki mantık aşamalarında ortaya çıkan görünümlerini (nicelik, ölçü) belirler.

Varoluşçulara göre, burada-varlık insan anlamına gelir ve bu insanın kendine özgü yanıyla kavranması, ancak varoluşçu incelemeyle gerçekleştirilebilir. Heidegger'e göre, burada-varlık'ın ayırtedici özelliği iki öğeye dayanır. Heidegger şöyle der: "Burada-varlık'ın ayırtedici iki özelliğinden [...] biri, varoluşun özden önce gelmesi; diğeri de, [...] bu varolanın, yalnızca dünya içinde bulunan bir varolanın varlık kipine sahip olmaması ve hiçbir zaman da sahip olamayacak olmasıdır" (*Sein und Zeit*, 9).

BURAEUS → BURE.

BURAĞAN a. Çok büyük bir hızla esen, ancak oldukça kısa süren rüzgâr.

BURAJ a. (fr. *bourrage*). Dy. Traversler altına sokulan balastın tıkız bölümü. ‖ *Buraj kırmak*, burajı parçalamak. ‖ *Buraj tokmağı*, BURAJ KAZMASI*'nın eşanlamlısı. ‖ *Buraj yapmak*, özel bir aletle sürekli vu-

Giraudon

Carlo Maria **Buonaparte**
Girodet-Trioson'un portresi (ayrıntı),
Versailles şatosu, Paris

Lauros-Giraudon

Philippe **Buonarroti**
Jeanron'un yaptığı bir portreden ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

buprestis

rarak, balast parçalarını traversin altına yerleştirmek.

BURAK (ar. *burāk*), Peygamber'in miraca çıkarken bindiği binek hayvanı.(Bk. *ansikl.* böl.) —*Burak-ı Cem,* Hz. Süleyman'ın tahtını havada gezdiren rüzgâr.

—Sey. oy. *Burak tasviri,* karagöz oyunlarında, oyun başlamadan önce izleyicilerin dikkatini çekmek ve oyuna hazırlanmalarını sağlamak amacıyla perdeye konan göstermelik*lerden biri. (Kadın başlı, tavuskuşu kuyruklu bir at biçimindeki figür, Hz. Muhammet'in Miraç'ını [göğe yükselişini] anlatan yapıtlardaki minyatürlerden alınmıştır.)

—ANSİKL. İsl. Hz. Muhammet'in Miraç'ta, Hz. İbrahim'in Mekke'deki oğlu İsmail'i görmeye giderken bindikleri söylenen efsanevi yaratık. Kuran'da, Allah'ın Hz. Muhammet'i gece Mescid-i Hâram'dan (Kâbe) Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya götürdüğü (XVII, 1), başka bir ayette (LIII, 7-10) Hz. Muhammet'in "en yüksek ufukta" Allah'a ya da Cebrail'e bir yayın iki ucu kadar yaklaştığı belirtilirse de, ne bu ayetlerde ne de başkalarında "Burak" adı geçmez. Ancak, Hz. Muhammet'e nisbet edilen bazı hadislerde Burak'tan söz edilmekte, onun eşekten büyük, attan küçük bir yaratığa benzediği, Hz. Peygamber'in Mekke'den Kudüs'e kadar ona binerek gittiği, Burak'ın adımını gözle kestirilebilen en uzak noktaya kadar atabildiği anlatılır.

Hz. Muhammet gibi onurlu bir yolcuyu, olağanüstü bir hızla, olağanüstü bir olay olan Miraç*'ta taşımış olması nedeniyle Burak, türk-islam edebiyatına ve minyatür sanatına esin kaynağı olmuştur. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid'*inde Miraç ile ilgili olarak anlattığına göre, Cebrail, Allah'ın emri uyarınca, Hz. Muhammet'in binmesi için, cennetteki kırk bin burak içinden bir tanesini seçmek ister; bunlardan birinin yemeden, içmeden hep ağladığını görür; nedenini sorduğunda Burak, kırk bin yıl önce Muhammet adını duyduğunu ve bu ada âşık olduğunu, hep ona kavuşmayı beklediğini anlatır. Bunun üzerine Cebrail onu Hz. Muhammet'e götürür.

Türk minyatür sanatında Burak, çoğunlukla insan başlı, tavus kuyruklu ve kanatlı bir at biçiminde betimlenmiştir.

Sevim **Burak**

BURAK (Ratip Tahir), türk karikatürcü ve çizgi roman ressamı (İstanbul 1904 - *ay. y.* 1976). Denizcilik mektebi'ni bitirdi (1921). İlk karikatürlerini Aydede mizah dergisinde yayımladı (1922). Paris'te resim öğrenimi gördü (1926-1928). Türkiye'ye döndükten sonra resim öğretmenliği ve çeşitli basın organlarında karikatürcülük yaptı. Ankara'ya yerleştikten sonra (1936) bazı devlet dairelerinde ressam olarak çalıştığı gibi Ulus gazetesine karikatürler de çizdi. 1950'de İstanbul'a dönerek Hürriyet gazetesinde çalışmaya başladı. Çıkartmaya başladığı Halk adlı gazete kısa süre sonra kapandı. Ulus gazetesinde çizdiği siyasal içerikli eleştirel nitelikli bir karikatürü nedeniyle 18 aya hüküm giydi (1956). Hapis yattı. Kurucu meclis'e CHP üyesi olarak girdi (1961), bir dönem de CHP İstanbul milletvekilliği yaptı (1961-1965). Akşam ve Yeni İstanbul gazetelerine tarihi ve eski güreşleri konu edinen çizgi -romanlar çizdi. Kitaplaştırılmış başlıca yapıtları: *Karikatürcünün şakaları* (1953), *Hapishane hatıraları* (1963), *Barbaroslar* (1963).

Cihat **Burak**'ın bir yapıtı
özel kol.

BURAK (Cihat), türk ressam ve mimar (İstanbul 1915). Galatasaray lisesi'nden sonra İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi mimarlık bölümü'nü bitirdi (1943). Tekel genel müdürlüğü ve Bayındırlık bakanlığı'nda mimar olarak görev yaptı. Birleşmiş milletler bursuyla Paris'e gitti (1953-1955). Dönüşünde yine Bayındırlık bakanlığı'nda görev aldı. Gaziantep hükümet konağı, Balıkesir kırtasiye depoları, İzmit adliyesi, Ankara banknot matbaası, Rize adliyesi, Beşiktaş Şair Nedim ilkokulu vb. yapıların projelerini çizdi. Önüretimli (prefabrike) yapım yöntemlerini incelemek üzere, Fransız hükümetinin bursuyla ikinci kez Paris'e gitti (1961). Burs süresini tamamladıktan sonra görevinden ayrılıp bu ülkede kaldı, kendini daha önce amatör olarak ilgilendiği resme verdi. 1964'te Utrillo ödülü'nü kazandı. Türkiye'ye döndükten sonra (1965), yurt içinde ve dışında çeşitli sergiler açtı, karma sergilere katıldı.

Başlangıçta, çeşitli imgelerin, anlamı bütünüyle kavranamayan bir bağlam içinde bir araya getirilmesine dayanan fantastik çağrışımlı yapıtlar verdi. *Kanaryam güzel kuşum ben sana vurulmuşum, Asrın çapkını III, Hân-ı yağma, Dolmabahçe kapısı* adlarındaki yapıtlarında sütunlar, sefahat âlemleri, dansözler, kör kediler ve Kuvayı milliye gazileri gibi imgeleri kullandı. Resimlerinde, kent yaşamına özgü alt-kültür ürünlerini ve toplumsal çelişkileri felsefi bir yaklaşımın sınırlarında dolaşarak alaycı bir dille hiciveden bir üsluba sahiptir. Bazı yapıtlarında görülen ve mimarlığının etkisine bağlanan ayrıntı çokluğu, üslubuna izlenmesi güç bir boyut kazandırmak ve aynı zamanda da bu üslubun vuruculuğunu artırmak gibi ikili bir işleve hizmet eder.

Sanatçı, Türkiye Çağdaş ressamlar birliği yarışması'nda birincilik (1967), Kültür bakanlığı ve Emlak kredi bankası'nın ortaklaşa düzenledikleri "Kurtuluş savaşı ve Atatürk devrimleri" konulu resim yarışmasında mansiyon, Sedat Simavi vakfı resim ödülü (1982) kazandı Son çalışmalarını 1989 yılında düzenlenen Uluslararası 2. İstanbul Bienali'nde "Bizden ve Onlardan Orijinal Sanatsal Baskılar Bölümü"nde sergiledi. Yapıtları İstanbul Resim ve Heykel müzesi ile bazı özel koleksiyonlarda yer alan sanatçının *Cardonlar* (1982) adlı bir de hikâye kitabı vardır.

BURAK (Sevim), türk yazar (İstanbul 1931-*ay. y.* 1983). Alman lisesi'nin orta bölümünü bitirdi. Tezgâhtarlık, mankenlik yaptı; bir ara giyimevi işletti. İlk yapıtı *Yanık saraylar'*daki (1965) hikâyeleriyle dikkati çekti. Uzun bir suskunluğun ardından *Afrika dansı* (1982) adlı hikâye kitabıyla *Sahibinin sesi* (1982) oyununu yayımladı. *Everest my lord/İşte baş işte gövde işte kanatlar* adlı roman-oyunuysa ölümünden sonra yayımlandı (1984). Bilinç akımı tekniğinin ve gerçeküstücülüğün ilginç örnekleri olarak değerlendirilen yapıtları genellikle umutsuz, yalnız, sevgilerine karşılık görmemekten dertli, mutsuz kadınların serüvenlerini yansıtır. Bulundukları durumdan kurtulmak için çırpınan bu kadınlar acı veren gerçeklerden düş ve anılarına sığınarak kaçarlar. Bu içeriğe Cumhuriyet döneminde kent yaşamında, aydınların dünyasında, eğitimde görülen çarpıklıkların eleştirisi eklenir. Yapıtının içeriğini, "Kendimi anlatıyorum hikâyelerimde, başka kılıklara girerek, bütün özlemlerimi harekete getirerek, ne olduğumu, ne olacağımı kestirmeye çalışarak, evhamlarımı, korkularımı körükleyerek, yangına koşarmışçasına..." diye belirleyen yazar yer yer Tevrat'ın anlatımından yararlanır. Dilin yapısını, sözdizimini, yazım kurallarını zorlayarak yer yer şiire yaklaşan bir anlatım oluşturur. Bu tutumu, içerik düzleminde gerçekleştirdiği anlam sınırlarını zorlama çabasının biçim düzlemindeki bir yansımasıdır. Anlatımında, çok bilinen sözcükler bile neredeyse anlamsal yüklerini yitirerek bulanıklaşır, kaypaklaşırlar.

BURAK REİS ya da **BARAK REİS,** türk denizci (?-Burak Reis [Sapienza] adası 1499). Osmanlılar'ın Mısır Memlukları ile yaptıkları savaştaki deniz seferine kadırga reisi olarak katıldı (1488). Venedik savaşı için yaptırılan göge*lerden biri onun emrine verildi. Bu savaşta şehit oldu (1499).

BURAK REİS adası, Yunanistan'ın G.'indeki Peloponisos (Mora) yarımadasının G.-B.'sındaki birkaç adacıktan biri olan Sapienza adasına, Burak Reis'in anısına türk denizcilerince verilen ad. Bu adanın adı yazılı yapıt bırakmış İbni Menemenli'de *Spençeler,* Piri Reis'te *Spençiye* ve Ali Macar Reis'te ise *Spense* olarak geçer.

Burak Reis adası deniz savaşı, osmanlı ve venedik donanmaları arasında yapılan savaş (1499). Bayezit II, Mora, Arnavutluk, Dalmaçya kıyılarına saldırılarda bulunan Venedikliler'e savaş açtı. Karadan ilerleyen orduya destek olmak amacıyla, kaptanıderya Küçük Davut Paşa komutasında, 300 parça gemiden kurulu ve sipahilerle kapıkulu askerlerinin oluşturduğu 60 000 kişilik kara ordusunu da taşıyan donanma, mayıs 1499'da denize açıldı. Mora'nın güneyindeki Modon limanında bekleyen Antonio Grimani komutasındaki venedik filosu osmanlı donanmasının önünü keserek İnebahtı'ya ulaşmasına engel olmak istedi. Navarin limanı ile Sapienza adası arasındaki boğazda başlayan çarpışmaya Korfu'daki venedik donanmasından Loredan komutasında yeni kuvvetlerin katılması, osmanlı donanmasını zor durumda bıraktı. Donanmanın bir kanadına komuta eden Burak Reis "göge" tipi büyük gemisiyle Venedikliler'i uzakta tutmaya çalıştı. Ancak, iki venedik gögesinin ortasında kalınca kurtulamayacağını anladı, kendi gemisiyle birlikte venedik gemilerini de ateşe verdi. Tutuşan gemilerde Burak Reis ile birlikte venedik komutanları Loredan ve Armino da yanarak öldüler (28 temmuz 1499). Bu çarpışmadan kurtularak Sapienza adasına çıkan 90 türk denizcisi buraya Burak Reis'in adını verdiler. Grimani ise donanmasıyla Korfu'ya çekildi. Böylece osmanlı donanmasına İnebahtı yolu açılmış oldu.

BURALI sıf. Bu yerin halkından, bu yöreli; yerli: *Buralı olmadığı hemen anlaşılıyor.*

BURALİ-FORTİ (Cesare), italyan mantıkçı (Arezzo 1861-Torino 1931). Matematiksel mantık alanında önemli yapıtlar bıraktı ve birlikte çalıştığı G. Peano'nun çalışmalarını tanıttı. Tüm sıra sayıların sıra sayısına ilişkin bir çatışkıyı ortaya koymuştur.

Burali-Forti çatışkısı, sıra sayılar kuramına ilişkin çatışkı: sıra sayıların genel kümesi W, *iyice düzenlenmiş* bir bütündür; öyleyse, onun W'deki bütün sıra sayılarından daha büyük bir sıra sayısı vardır; bu ise W'nin tanımıyla çelişir. Buradan, W'nin bir küme olmadığı sonucunu çıkarmak zorunluluğu doğar (Cantor, bu gibi paradokslu matematiksel varlıklara "tutarsız çokluklar" adını veriyordu).

BURAM BURAM be. Duman, koku gibi havada yayılan şeylerin çokluğunu, yoğunluğunu belirtmek için kullanılır: *Ortalık buram buram gülyağı kokuyor. Buram buram dumanlar yükseliyor.*

BURAN a. Batı Afrika kıyılarında deneme zehiri olarak kullanılan bir ağaç kabu-

ğu. (Baklagiller familyasından *Erythrophlaeum guineense* ağacından çıkarılır.)

BURAN a. Sibirya ve Kazakistan'da görülen kar fırtınası. (Karın yağmasından değil, savrulmasından oluşur.) [Eşanl. PURGA.]

Buranci, Assamlı Ahom krallarının saray kronikleri (XVI.-XIX. yy.). Sarayın yüksek şahsiyetleri tarafından kaleme alınan bu kroniklerde krallık ailesini ilgilendiren olaylar, idari ve adli kararlar anlatılır. Bu metinler, çağdaş yazarlara örnek olmuştur.

BURANİ → BORANİ.

BURANİYE → BORANİ.

BURANO, Venedik (İtalya) denizkulağında ada. Balıkçılık. Bostanlar. Dantel üretimi.

Burano danteli, ağ üzerine iğneyle yapılan italyan danteli. *Burano işi* de denir. Fransız Alençon ve Argentan işlerine göre daha kabadır ve onlardan daha eski bir geçmişe sahiptir.

BURAO, Somali'de kent, Kuzey-doğu bölgesinin merkezi; 13 000 nüf. Tarım merkezi.

BURATTİ (Pietro), italyan yazar (Venedik 1772-Sambughe, Treviso, 1832). Açık saçık şiirler yazdı: *L'elefante,* 1819; *Strefeide,* 1821-22.

BURATTİNO, italyan commedia dell' arte oyuncusu (XVI. yy. sonu). Gelosi topluluğu'nun üyesi olan sanatçı, her şeye homurdanan ve aldatılan uşak rollerinde oynadı. Ünü öylesine arttı ki italyan el kuklalarına *burattini* adı verildi.

BURBAGE (James), ingiliz tiyatro oyuncusu (1531 - Londra 1597). 1576'da simgesel olarak "The Theatre" diye adlandırılan ilk ingiliz tiyatrosunu inşa etti. — Oğlu RICHARD (Londra, 1567'ye doğr. - *ay. y.* 1619), 1596'da Globe tiyatrosu'nu kurdu; Shakespeare'ın kumpanyasında yer aldı; onun ortağı ve en önemli oyuncularından biri oldu. *Hamlet, Othello, Richard III* gibi kahramanları canlandırdı.

BURBANK, Los Angeles'ın (Kaliforniya, ABD) kuzey banliyösü; 89 000 nüf. Sinema stüdyoları. Havalimanı. Hava taşıtları yapımı.

BURBAS a. Fransız protektorasından önceki dönemde, Tunus beyi tarafından bastırılan küçük bronz para. (Ayrıca BURBEN de vardır.)

BURBURY (John), ingiliz yazar (XVII. yy.). 1664'te, Kont Walter Lesley'in başkanlığında Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan bir yolculuğu konu edinen yapıtıyla tanınır. Alman imparatoru Leopold I tarafından olağanüstü elçi olarak Mehmet IV'e gönderilen Lesley'in yanındaki Lord Henry Howard, yolculuğun ayrıntılarını dile getiren notlar kaleme aldı. Burbury bunları derleyip düzenleyerek *A relation of a journey of the right honorouble my lord Henry Howard from London to Vienna and thence to Constantinople in the company of his excellency Count Lesley* (Londra'dan Viyana'ya ve oradan İstanbul'a kadar Ekselans Kont Lesley'in refakatinde sayın lordum Henry Howard'ın yolculuğunun notları) [1671] adıyla yayımladı.

BURC BU ARRERİC, Cezayir'de kent, Setif'in B.-G.-B.'sında, Mecane ovasında, Biban sıradağlarının eteğinde; 65 000 nüf. Bir tarım ve hayvancılık bölgesinin ticaret ve yönetim merkezi. Mecane başağasının önderliğindeki 1871 ayaklanması Burc Bu Arreric bölgesinde başladı.

BURC EL-BAHRİ, esk. **cap Matifou,** Cezayir'de, D.'dan Cezayir körfezinin ağzını kapatan burun.

BURC EL-KİFEN, esk. **Fort-de-l'Eau,** Cezayir'de kent, Cezayir körfezi kıyısında, Cezayir kentinin D.'sunda; 47 000 nüf. Sayfiye merkezi. Ayakkabıcılık.

BURCHARD Wormslu (Buggo), alman hukuk bilgini ve kilise hukuku uzmanı (Worms 965 - *ay. y.* 1025). 1000 yılında Worms piskoposu. Kilise hukuku derlemesi, Gratianus'un *Concordia discordantium canonum* adlı yapıtının temel kaynağı oldu.

BURCHARD ya da **BROCARDUS de Monte Sion,** XIII. yy.'da yaşamış alman dominiken papaz ve gezgin. Doğu Akdeniz'de bir süre kaldıktan sonra Kutsal topraklar ile Yakındoğu'yu ayrıntılı biçimde betimleyen, Ortaçağ'ın en önemli yapıtlarından birini yazdı (*Descriptio Terrae sanctae* [Kutsal toprakların betimlemesi]).

BURC HAYDAR, Kuzey Suriye'de köy, cebel Siman'da. Hıristiyanlığın ilk yıllarında, dağlık kesimde bir tarım merkeziydi. Bugüne gelen kalıntılar arasında batı kilisesi (IV. yy.) ve doğu kilisesi (VI. yy.) sayılabilir.

BURCHELL ZEBRASI a. Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyinde yaşayan en yaygın zebra türü. (Birçok alttürü vardır; bunlardan örneğin kuaga gibi bazı alttürlerin soyu tükenmiştir; Chapman ya da Grant zebraları gibi bazı türlerinse hem boyları, hem çizgileri farklıdır. Bil. a. *Equus burchelli;* atgiller familyası.)

BURCHİELLO (Domenico DI GIOVANNI, **il** —denir), italyan yazar (Floransa 1404 - Roma 1449). Berberdi. Adi suçlardan birçok kez hapse girdi. Roma'da sefalet içinde öldü. Birçok anıştırması bugün anlaşılamayan sonelerinin ilginç yapısı, özellikle F. Berni'nin esinlendiği "alla burchia" ya da "burchiellesco" denen türün kökenini oluşturur.

BURC-I EVLİYA, bazı osmanlı kaynaklarında Bağdat'a verilen ve "ermişler burcu" anlamına gelen unvan. (Bu unvanın verilmesi, kentte birçok islam velisinin mezarlarının bulunmasından kaynaklanır.)

BURCİYE MEMLUKLARI, Mısır memluk sultanlığının ikinci dönemini oluşturan hanedan (1382-1517). Adını, Kahire'deki "el-Burc" hisarına yerleştirilen memluk birliğinden alır. *Bahriye* Memlukları,* 1250'den 1282'ye kadar ülkeyi yönettikten sonra Burciye Memlukları'ndan Berkuk yönetimi ele geçirdi. Selim I'in fethine kadar Mısır'ı yöneten Burciye Memlukları, çoğunlukla çerkez kökenliydiler ve devletin başına seçimle gelirlerdi. (→ MEMLUKLAR.)

BURCKHARDT (Johann Ludwig), isviçreli kâşif (Lozan 1784 - Kahire 1817). Londra Afrika derneği gezginlerindendi. Nübye'yi gezdi ve 1812'de Petra harabelerini buldu. 1814'te İBRAHİM İBN ABDULLAH adıyla, bir arap tüccarı kılığında Mekke'ye hacca gitti.

BURCKHARDT (Jacob), almanca yazan isviçreli yazar ve tarihçi (Basel 1818 - *ay. y.* 1897). Zürich politeknik okulu'nda ve Basel Üniversitesi'nde öğretmenlik yaptı. Sanat ve uygarlık tarihi üzerine incelemeler yazdı: *Der Cicerone** (1855), *Griechische Kulturgeschichte* (Yunan kültürünün tarihi) [4 cilt, 1898-1902], *Weltgeschichtliche Betrachtungen* (Evrensel tarih üzerine düşünceler) [1905].

BURCKHARDT (Carl Jacob), almanca yazan isviçreli yazar, tarihçi ve diplomat (Basel 1891 - Cenevre 1974). Dantzig'de Milletler cemiyeti'nin yüksek komiseri, Kızılhaç uluslararası komitesi'nin başkanı ve İsviçre'nin Paris büyükelçisiydi. Edebi saygınlığını tarihi yapıtları (*Richelieu,* 1935-1967), ama özellikle, düzyazı biçiminde kısa metinlerden meydana gelen anı derlemelerine borçludur. Bu derlemelerde, kronolojiden çok çağrışımsal bir sıra izler, dostları ve çağın büyükleriyle Gide, Claudel, Hofmannsthal) tanışmalarını anlatır: *Reden und Aufsätze* (1952), *Begegnungen* (1958), *Memorabilien* (1977).

BURC MENAYEL, Cezayir'de kent, Tizi Uzu'nun B.'sında; 45 000 nüf. Tütün ekim merkezi.

BURC SÂFİTÂ, Suriye'de yer, Cebel Ensariyye'de; 4 000 nüf. (çoğu ortodoks rum). Temple tarikatı şövalyelerinin "Beyaz hisar"ı (bir depremden sonra XIII. yy.'da yeniden yapıldı) yerleşme alanına egemendir.

BURCU a. **1.** Güzel koku. **—2.** *Burcu burcu,* bir kokunun güzel ve hoş olduğunu belirtmek için kullanılır: *Burcu burcu kokan çiçekler.*

BURCUMAK gçz. f. Çiçekten, ağaçtan vb. söz ederken, güzel koku yaymak.

BURÇ (ar. *burc*). **1.** Astrol. Burçlar kuşağında, ilkbahar noktasından başlayarak 30'ar derecelik açılarla ayrılan on iki yaydan her biri. **—2.** Bu yaylarda yer alan on iki takımyıldızdan her biri: *Oğlak burcunda doğdu. Burcunuz ne?*

—Astrol. ve Gökbil. *Burçlar kuşağı,* tutulumun bir yanından öte yanına 8° enlemden başlayarak uzanan gökküre kuşağı; burada Plüton'un dışında Güneş'in, Ay'ın ve başlıca güneş sistemi gezegenlerinin yer değiştirdiği görülür. (Eşanl. ZODYAK.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Gökbil. *Burçlar kuşağı ışığı,* gökyüzünde geceleri görülen ve tutulum üstünde yoğunlaşan zayıf pırıltı; Güneş çevresinde mercek biçiminde uzanan gezegenlerarası toz bulutu (*burçlar kuşağı bulutu*) üstünde Güneş ışığının yayınımından kaynaklanır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Burçlar kuşağı takımyıldızları,* tutulumun içinden geçen takımyıldızlar.

—Güz. sant. Burçlar kuşağındaki on iki burcu kapsayan betimleme (heykel, resim, vb.).

—ANSİKL. Astrol. ve Gökbil. Burçlar kuşağı, Antikçağ'dan bu yana, her biri 30° enlem dilimini kaplayan on iki burç arasında paylaşılmıştır: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık. Bu burçlar 2 000 yıl kadar önce kesiştikleri yıldız kümelerinin adını taşırlar. O çağda Güneş'in bahar noktasından (bahar ılım noktası) geçişi, Koç yıldız kümesini içine alan burca girişiyle çakışıyordu. Ama, ılım noktalarının devinmesi sonucunda, bahar noktası, tutulum üzerinde yılda 50,26"; 2150 yılda da 30° (ya da bir burç) geriledi. Günümüzde Güneş, bahar noktasında Balık yıldız kümesinin yarısından geçmiştir: bu durumda burçlarla, ilgili yıldız kümeleri arasında hemen hemen bir birimlik bir kayma var demektir. Öte yandan Akrep ile Yay arasında Ophiucus (ya da Yılancı) adlı on üçüncü bir yıldız kümesi daha vardır; Güneş, gözle görülen yıllık devinimi içinde bu kümeden geçer ama bu kümenin hiçbir burçla ilgisi yoktur.

Astroloji açısından burçlar kuşağı, Yeryüzü'ndeki yaşamla ilgilidir. Kuşağın 12 burcu Kuzey yarımkürenin ılıman bölgelerine göre tanımlanan astrolojik etki birimleri oluşturur. Güney yarımkürede, burçların özellikleri ve paylar tersinedir. Tropikal bölgeler ve kutuplar, astroloji tanımlamalarının ancak Nemli-Kurak (tropikler) ve Soğuk-Sıcak (kutuplar) gibi uç nitelikler için geçerli olduğu sınır bölgelerdir.

—Gökbil. Aysız, açık bir gecede, tutulum ile ufuk arasındaki açının büyük bir değere ulaştığı enlem ve mevsimde, burçlar kuşağı ışığı çıplak gözle ufkun yirmi derece kadar altında bir elips parçası biçiminde görünür; bu elipsin büyük ekseni tutulumun izine yakındır ve merkezi Güneş ile çakışır. Bu pırıltı bir yandan tutulum, öte yandan Güneş doğrultusunda daha da yeğinleş . Ayrıca gözden daha

C.N.E.S.C.N.R.S.- Intercosmos

rus yörünge istasyonu Salyut 7'den fotoğrafı çekilmiş **burç**lar kuşağı ışığı
(fransız astronot J. L. Chrétien'in uçuşu sırasında)
[ayrıca Yer'in parlak kenarı (solda) ile Venüs gezegeni (merkezde) görülmektedir]

duyarlı algılayıcılarla, bu ışığın daha zayıf ışıltı düzeyinde tüm gökküreyi kapladığı gözlenebilir. Burçlar kuşağı ışığının kökenini XVIII. yy.'da Cassini açıklamıştı. Bugün bu ışık, burçlar kuşağı bulutu da denilen gezegenlerarası toz bulutunun araştırılmasında çok önemli bir araç oluşturur. 70'li yıllarda bu bulutun özelliklerini daha iyi tanımak için yüksek bölgelere kurulmuş gözlemevlerine ya da uydulara (OSO, D2, Salyut) ve uzay sondalarına (Pioneer, Helios) fotopolarimetreler, çok duyarlı fotoğraf makineleri yerleştirildi.

Burçlar kuşağı ışığı orta morötesinden yakın kızılaltına kadar Güneş ile aynı tayfı verir; dolayısıyla bu ışığın yayınan güneş ışığı olduğu anlaşılır. Işıltı, tutulumun kutupları yakınında bir minimumdan geçer; bu minimum (bir yay-saniyelik karede 28. kadirden 70 yıldız düzeyinde) büyük uzay teleskoplarının yetkinlik sınırını oluşturur. Güneş'e yakın bölgelerde burçlar kuşağı ışığı, F tacıyla çakışarak çok yeğinleşir. Güneş'e karşıt doğrultuda *Gegenschein* adı verilen ve tozların geriyayınım özelliklerinden doğan hafif bir güçlenme ortaya çıkar. Burçlar kuşağı ışığının kutuplaşması bazı bölgelerde % 20' ye ulaşabilir.

Bütünüyle ele alındığında burçlar kuşağı ışığı kararlı bir olaydır ve çok küçük çalkalanmalar gözlenir. Oysa, gezegenlerarası tozlar Güneş'in ışıma basıncının etkisiyle Güneş sisteminde azar azar yok olurlar ya da tersine Poynting-Robertson etkisiyle Güneş'e doğru düşerler. Öte yandan kuyrukluyıldızlarla, bunlardan doğan göktaşı yağmurlarının, sürekli olarak burçlar kuşağı bulutunu besleyen kaynakları oluşturduğu düşünülebilir.

■ —İkonogr. Burçlar kuşağının simgeleri ilk önce Babil kudurrularında görülür. Antikçağ'ın en ünlü burçlar kuşağı, Denderah (Mısır) tapınağında ortaya çıkarılan kuşaktır. Bu, kenarları 2,50 m uzunluğunda kare biçiminde taş bir levhadır; levhanın ortasındaki daireye gökkürenin takımyıldızlarını, bu arada da Güneş ve gezegenleri betimleyen şekiller oyulmuştur. Bu levhada, daha sonra yaygınlaşacak olan Aslan, Boğa, Terazi, İkizler gibi birçok burçlar kuşağı simgelerine rastlanır (Louvre müzesi). Hıristiyan Batı dünyasında, takvimlere* ya da aylık işlerin betimlenmesine bağlı olan burçlar kuşağı simgeleri, heykel (Venedik'teki San Marco bazilikası, Senlis, Chartres ve Paris katedralleri) ya da minyatür sanatında (*Très Riches Heures du duc de Berry*, Chantilly; *Grandes Heures d'Anne de Bretagne*, Bibliothèque nationale, Paris) sık sık işlenen bir konudur.

BURÇ a. (öncekiyle eşkökenli). **1.** Bir kale düzeninin temel öğesini oluşturan, surlardan daha yüksek, yuvarlak, dört köşe ya da çok köşeli yapı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Burç-ı kebuter*, göz göz güvercin yuvası. || *Burç u baru*, kule ve duvarlar.

—Mak. san. Dönel parçaların bağlanmasını, sıkılmasını sızdırmazlığını ve yağlanmasını sağlayan halka biçiminde parça. || *Burç geçirme*, bir mil ile bu mile eklemle bağlı bir parça arasına, basınç altında ve belirli sıkılıkta bir yıpranma burcu yerleştirme. (Burç geçirme, pahalı ve önemli bir parçanın, yıpranma yüzünden bozulmasını önler. Eskiyen burç yenisiyle değiştirilir.) [Eşanl. BILEZIKLEME] || *Rulman burcu*, rulmanda makara ya da bilyelere yuvarlanma yolu oluşturan iki parçadan her biri (iç ve dış). || *Takoz burcu*, milin eksenel devinimini ya da kurs boyunu sınırlayan halka. || *Yağlama burcu*, bir yatakta dayanağın yağlanmasını sağlayan yuvalı halka.

—Saatç. *Burç yatağı*, çelik çark milinin dayandığı yuvayı taşıyan parça.

—ANSİKL. Genel olarak sur duvarlarını güçlendirmek amacıyla yapılan burçlar, genişliğinden fazla yüksekliği olan, dairesel, kare ya da çokgen planlı savunma kuleleridir. Anadolu'da, Çatalhöyük'te İlk Yenitaş dönemi yerleşmesinde, bir savunma düzeni bulunmakla birlikte, gelişmiş bir savunma duvarı ve burç yoktur. Hacılar II yerleşmesinde (Bakırtaş dönemi) görülen savunma duvarı, kimi bölümlerde evlerin bir parçası, kimi yerlerde de avlulara bitişik bağımsız duvarlar niteliğindedir; 1,5-3 m kalınlığında, kerpiç duvarlarda burç oldukları sanılan bölümler vardır (K. kapısı yanlarında). Yümüktepe'de Son Bakırtaş dönemi katlarında sur duvarıyla çevrili köy yerleşmesi ortaya çıkarılmıştır. Burada testere dişi biçimindeki, kerpiç surlarda dışa çıkıntı yapan iki burç arasındaki geçidin sonunda anıtsal kapı vardı. Alişar'da da İlk Tunç çağ sonunda, savunmayı destekleyen ve kapıları koruyan burçlar bulunuyordu. Lesbos adasındaki Thermi II yerleşmesinde girişler burçlarla berkitilmiş ve güven altına alınmıştı. Thermi V yerleşmesinin de güçlü bir savunma düzeni vardı. Truva, Eskiçağ'ın en korunaklı kentlerinden biriydi. Truva I'in dönemine göre çok gelişmiş olan sur duvarları balıksırtı biçimindeydi. Burada da kapılar burçlarla desteklenmişti (D.'daki sağlam). Truva II'de düzgün aralıklarla ve çoğunlukla duvarın dirsek yaptığı yerlere yapılmış burçlar bulunuyordu. Truva VI sağlam savunma düzeni, on m'de bir yer alan çıkmalı ve eğimli duvarlarıyla, dönemin en önemli kale kentiydi. Hititler'de burçlar savunmanın temel öğelerindendi. Başkent Hattuşaş'ın surları, iç ve dış duvarlardaki kule ve burçlarla güçlendirilmişti. Büyükkale' nin sarp yamaçlarında da burçlar vardı. Urartular'da da surlar, savunmanın zayıf olduğu kesimlerde, sık aralıklı burçlarla desteklenmişti (Çavuştepe). Yunan, Roma ve Bizans dönemi savunma yapılarında da kulelerin yanı sıra burçlar kullanılmıştır. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde bu yapıları ya onararak kullanmış ya da ulaşım yollarının değişmesi vb. nedenlerle terk etmiştir. Diyarbakır surlarının Ulu beden ve Yedi kardeş burçları (XIII. yy. başı), Anadolu türk mimarlığının görkemli örnekleridir. Kesme bazalt taşından yapılmış olan bu burçlar mimarilerinin yanı sıra, yazıtları ve bezemeleriyle ilgi çeker. Osmanlı mimarlığının en özgün ve güzel burçları Rumelihisarı'ndadır (İstanbul). Burada burçlara ayrıca sivri çatılar eklenmiştir. Çok köşeli ya da yuvarlak olan bu burçlardan en ilginci Sarucapaşa burcu' dur. Alt ve üst mazgal katlarıyla birlikte dokuz katlı olan bu yapı, sürekli kullanılan bir tür kışla durumundaydı.

BURÇ a. Kuzey Afrika'da çeşitli biçimlerde kullanılan tahkimli yer.

BURÇ a. *Yörs.* Tarım. **1.** Yeni sürgün. **—2.** Sürgün, tomurcuk. **—3.** Su taşkınlarından korunmak için yapılan engel, bent. **—4.** Karabiber.

BURÇ, Gaziantep'in Şahinbey ilçesine bağlı bucak; 17 164 nüf. (1990). 42 köy. Merkezi *Burç*, 2 516 nüf. (1990).

BURÇ deresi, esk. **Afrin,** yukarı ve aşağı çığırı Türkiye'de, orta çığırı Suriye' de olan akarsu. Toplam uzunluğu 197 km. G.-D. Anadolu'da, Gaziantep'in B.'sındaki Kartal dağının G. yamaçlarından inen kaynak kollarının birleşmesiyle oluşur; G.'e yönelerek Suriye'ye girer. Kilis ve Reyhanlı arasındaki 70 km'lik bölümü Suriye topraklarındadır. Reyhanlı' nın K.-D.'sunda yeniden Türkiye sınırları içine girer; Amik ovasından geçerek Antakya'nın K.'inde Asi ırmağına kavuşur. Karstik kaynaklarla beslendiğinden yazın da kurumayan akarsuyun ortalama debisi 19,6 m^3'tür.

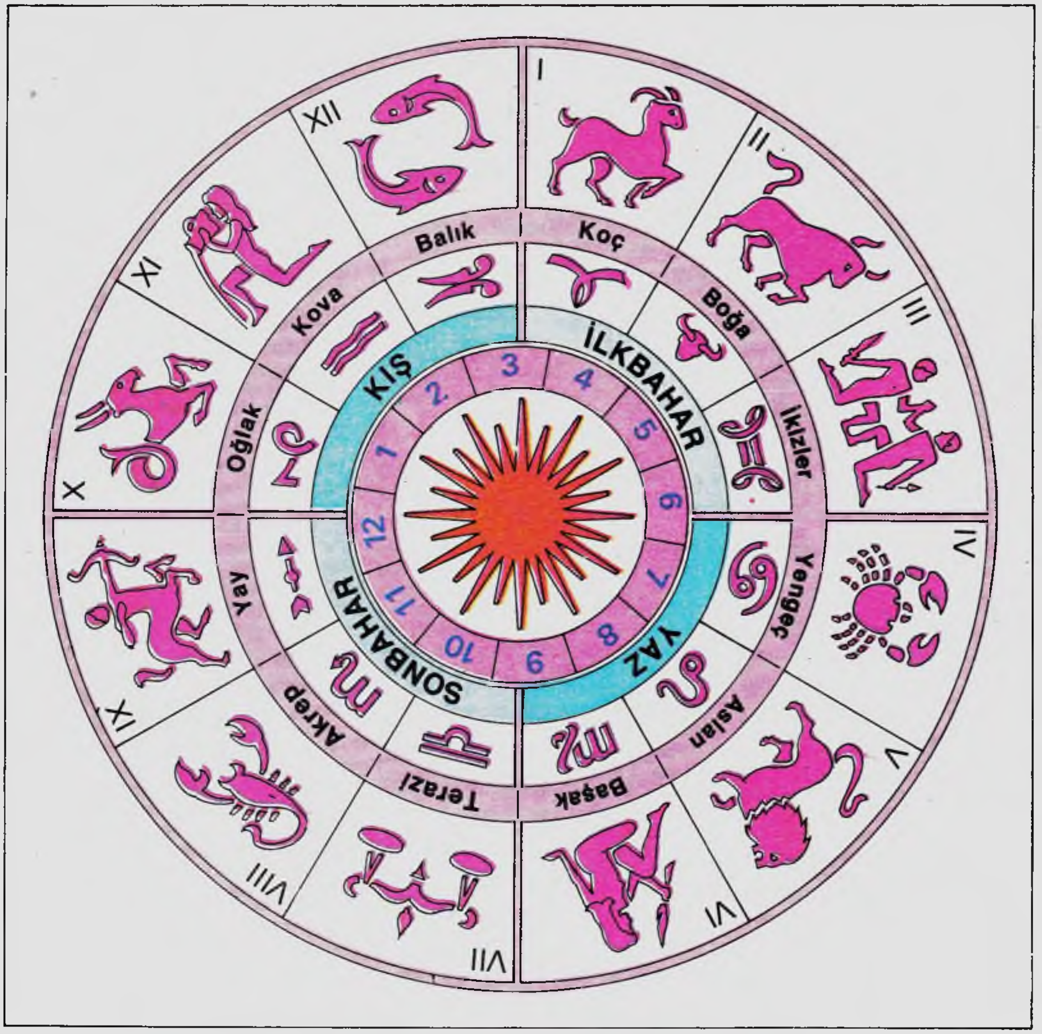
BURÇAK a. **1.** Taneleri genellikle hayvan yemi olarak kullanılan biryıllık otsu bitki. (Bil. a. *Vicia ervilia;* baklagiller takımı.) **—2.** Bu bitkinin mercimeği andıran tanesi.

—ANSİKL. Anayurdu Akdeniz yöresi olan burçak, kuraklığa dayanıklı ve her türlü toprakta yetişebilen bir bitkidir. Sapı dört köşeli, seyrek tüylüdür; dış görünüşü bodur bir çalıyı andırır (20-50 cm boy); yaprakları bileşik tüysü (8-12 çift yaprakçık); çiçekleri kelebeğimsi, bayrağı sarımsı beyaz, kayıkçığı menekşe renkli, meyvesi baklamsı badıçtır. Her badıcında üç tohum bulunur.

Türkiye'de yaygın olarak ve özellikle tanesi için yetiştirilir. Ayrıca yeşil yem, silo yemi ve yeşil gübre olarak da kullanılır. Çok eski yıllardan beri tarımı yapılan, eskiden kıtlık yıllarında insan beslenmesinde bile kullanılmış olan burçak, halk türkülerine de geçmiştir. Tanesi özellikle koyunlar için değerli bir yoğun yemdir.

Türkiye'de yıllık burçak üretimi 1989 rakamlarına göre, 16 000 ton'dur

BURÇAK (Rıfkı Salim), türk öğretim üyesi ve siyaset adamı (Erzurum 1913). Mül-

B. N., Paris

Cihangir'in aslan resimli altın **burçlu** parası, XVII. yy. *Bibliothèque nationale, Paris*

burçlar kuşağı astrolojik burçlarının simgesel gösterimleri (romen rakamları burçları, arap rakamları da yılın aylarını gösterir)

kiye mektebi'ni bitirdi (1934) ve aynı okulun siyasal tarih kürsüsüne asistan, doçent ve profesör oldu (1937-1950). Daha sonra siyasal yaşama atılarak DP'den Erzurum milletvekili seçildi (1950). TBMM'deki yerini 27 mayıs 1960'a kadar korudu ve bu arada partinin genel yönetim kurulunda da görev aldı. Bu süre içinde Adnan Menderes hükümetlerinde gümrük ve tekel (15 mart - 2 aralık 1951), milli eğitim (1953-1954) bakanı olarak görev yaptı. 27 mayıs 1960'tan sonra Yassıada'da Yüksek adalet divanı tarafından yargılanarak mahkûm oldu. 1963 affından yararlandı. Gazi terbiye enstitüsü'nde devrim tarihi öğretim üyeliğine atandı (1966). Ayrıca, İktisadi ve Ticari ilimler akademisi'nde ve Başkent özel gazetecilik okulu'nda siyasal tarih dersleri de verdi. Emekliye ayrıldı (1974). Başlıca yapıtları: *Türk, rus, ingiliz münasebetleri ve İkinci Cihan harbi'nde Türkiye'nin durumu 1791-1941* (1946), *İnönü ve demokrasi* (1954), *İkinci Dünya savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası 1939-1945* (1963).

BURÇLU sıf. Nümism. *Burçlu paralar,* üstlerinde burç işaretlerinin yer aldığı Doğu paraları; özellikle Moğollar'ın altın paraları (Cihangir, XVII. yy.).

Burdach demeti. Nöroanat. Goll demetiyle birlikte, omuriliğin arka kordonunu oluşturan sinir liflerinin tümü. Adını alman fizyoloji bilgini Karl Friedrich *Burdach*'tan (1776-1847) alan Burdach demeti, deriden ve eklemlerden gelen duyumların ayırtedici çözümlenmesine olanak veren sinir akılarını iletir. Omurilikte hep aynı yanda ilerleyerek yükselir ve soğaniliğin aşağı bölümünde Burdach çekirdeğinde sona erer. Bu çekirdekten çıkan lifler orta çizgiyi çaprazlama geçtikten ve talamusta röle yaptıktan sonra kortekste duyu merkezine ulaşır. Soğaniliğin üstündeki bir lezyon çaprazlama (lezyon soldaysa sağ yanda), duyuyitime yol açar. Oysa omurilikte Burdach demetindeki bir lezyon kendi bulunduğu yanda duyuyitime neden olur.

BURDETT (*sir* Francis), ingiliz siyaset adamı (Wiltshire 1770 - Londra 1844). İlk radikaller arasında en sivrilmiş olanıydı. Savaş rejimi yüzünden özgürlüklere konan kısıtlamalara sürekli karşı çıktı, parlamento tutanaklarının yayımlanmasını istedi. Hapishanelerdeki ve ordudaki disiplinin insancıllaştırılması, bir seçim reformu yapılması ve katoliklerin inanç özgürlüğüne kavuşturulması için de savaşım verdi. 1810'da, sonra da *Peterloo* katliamını şiddetle protesto ettiği için 1820'de tutuklandı.

BURDETT-COUTTS (Angela Georgina), ingiliz kadın hayırsever (Londra 1814 - *ay. y.* 1906). Sir Francis Burdett'in küçük kızı ve zengin bankacı Thomas Coutts'ın torunuydu. Birçok hayır işlerini yönetti. Eğitim ve teknik öğretim yoluyla yoksul toplumsal kesim ve bölgelerin maddi ve manevi gelişmesini gerçekleştirmeye çalıştı. Anglikan kilisesi'ne de yardımda bulundu. Eylemi tüm imparatorluğa yayıldı. 1881'de insansever etkinlikleri destekleyen amerikalı William L. Ashmead-Bartlett ile evlendi.

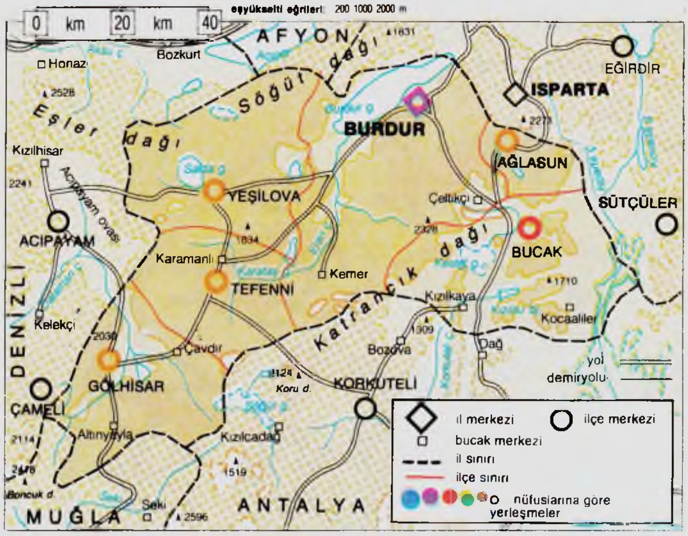
BURDİGALA a. Miyosen devri katı. (→ KATMANBİLİM.)

BURDON a. (fr. *bourdon*'dan). **1.** Kapalı ağızlı —ahşap ya da madeni— borulardan oluşan org takımı. (8, 16, 32 ayaklık burdonlardan kurulur.) **—2.** Büyük ve pes sesli çan. **—3.** Havalı çalgılarda, değişmez bir ses veren boru. **—4.** Çarklı viyellerde ve tüm geleneksel yaylı çalgılarda sabit sesli teller. **—5.** Partilerden birinin,

Denderah **burç**lar kuşağı Hathor tapınağı'nın bir capella'sının tavanında bulunan oymalı döşeme taşı gre, yunan-roma dönemi *Louvre müzesi, Paris*

Réunion des musées nationaux

Burdur il haritası

sabit ya da değişken tek bir sesten ibaret olduğu müzik türü.

BURDUR (15), Akdeniz bölgesi Antalya bölümünün iç kesiminde, Ege bölgesine komşu il; 254 899 nüf. (1990); 6 887 km² (göller hariç). Merkez ilçe dışında 11 ilçe, 3 bucak, 200 köy. Merkezi *Burdur*, 56 432 nüf. (1990).

İl toprakları, B. Toros sıralarına kabaca uygun olarak, K.-D.'da göller yöresinden, G.-B.'da Teke yarımadasının iç kesimlerine değin uzanır. Birbirine koşut dağ sıraları ile bunlar arasındaki yüksek platolar ve bazıları göllerle kaplı tektonik kökenli çukur alanlar, engebeliğin ana çizgilerini oluştururlar. Karmaşık bir yapısı olan bu dağların başlıcaları, ilin B. sınırındaki Söğüt dağı (1 831 m) ve Güre dağı (2 030 m), D. sınırındaki Katrancı dağı' dır (2 328 m). Kireçtaşlarının önemli yer tuttuğu il topraklarında, çeşitli karst şekilleri (dolinler, polyeler, düdenler, mağaralar) çokça görülür. Bunların bir bölümü (İnsuyu mağarası) turistik değer de taşır. Göl açısından da zengin olan ilde, faylarla sınırlanmış bir çukurda yer alan derin Burdur gölü ile onun G.-B.'sındaki Salda, Yarışlı gölleri ve karstik kökenli Kestel, Söğüt ve Gölhisar gölleri vardır. Bu göller, Gölhisar dışında yüzeysel gideğenden yoksundur. Karstik olanların sularını kenarlarındaki ve tabanlarındaki düdenler boşaltır. Bunların tıkandığı ya da yağışların fazla olduğu dönemlerde göl alanları genişler; bunun tersi durumlarda sular çekilir ve göl tabanları ortaya çıkar. Bu göllerin bir bölümünde taşkınları önleyecek düzenlemeler yapılmıştır. İlde, karasal etkilerle ve yükselti nedeniyle az çok değişikliğe uğramış bir Akdeniz iklimi egemendir. Yazlar sıcak, kışlar oldukça soğuktur (Burdur'da temmuz ortalaması 24°C, ocak ortalaması 1,6°C). Yağışlar çoğunlukla kışın düşer, ancak özellikle dağlar arasındaki çukur alanlar, 500 mm'nin altında yağış alırlar ve bozkırımsı bir görünümleri vardır. Aynı nedenlerle az yer tutan ormanlar da (yaklş. % 14), daha çok dağlar üzerinde görülür. Başlıca orman ağaçları ilin K. ve B. kesimlerinde karaçam, G. ve G.-D. kesimlerinde kızılçam, meşe ve daha az yaygın olarak da en G.'de sedirdir.

Tarihöncesi'nden beri yerleşim alanı olmasına ve il sınırları içinde birçok antik kent bulunmasına karşılık, günümüzde Burdur nüfus yoğunluğu (37/km²) ve nüfus artış oranı (yılda ‰ 5,5), Türkiye ortalamalarının (sıra ile 72,8/km², % 28,3) altında olan az nüfuslanmış bir ilimizdir. Bu durum, geçim kaynakları çoğu yörelerinde kısıtlı olan ilden, komşu bölgelere, özellikle Akdeniz ve Ege bölgelerine yönelen iç göçlerle ilgilidir. Bunun sonucunda kimi ilçelerin nüfuslarında 1985-1990 yılları arasında azalma olmuştur. Kentleşme de zayıftır; nüfusun ancak % 50,65 kadarı kentsel yerleşmelerde yaşar. Bunlar da Burdur ve Bucak dışında, genellikle nüfusları 4 000 - 10 000 arasında değişen ilçe merkezleridir. Burdur ilinde tarıma elverişli topraklar sınırlıdır (% 26 dolayında) ve tarım ürünleri de tür açısından çeşitlilik göstermez. Ürünler arasında en geniş yeri tahıl (% 90'dan çok; başta buğday, onun ardından arpa) tutar. Şekerpancarı, tütün, anason, yerfıstığı, üzüm ve gülyağı üretimi için yetiştirilen gül (K. kesiminde) öteki önemli ürünler arasındadır. İlin özellikle G. yarısında kırsal nüfusun başlıca uğraşı ve gelir kaynağı, hayvancılık ve hayvan ürünleridir. Daha çok küçükbaş hayvan (en çok keçi, az sayıda koyun) beslenir. Sanayi fazla gelişmemiştir. Başlıca sanayi kolları besin (şeker, et kombinası, sütlü maddeler yapımı, un fabrikaları), traktör yapımı ve dokuma ile bazı geleneksel el sanatlarıdır (halıcılık, dericilik, bakırcılık). İl, jeolojik yapısı nedeniyle krom yatakları yönünden zengindir (Manastır, Niyazlar, Horozköy, Tavşanlı, Tefenni, Söğüt, Müslümler, Hayriye yöreleri); bunların bazıları işletilmektedir.

Burdur, uzun süre çevresiyle bağlantısını sağlayan yolların yetersiz oluşunun sıkıntısını çekmiş, sapa kalmış bir ildir; ancak günümüzde bu durum büyük ölçüde düzelmiştir. İl merkezi 1936'da bir şube hattıyla demiryolu ağına, düzgün karayollarıyla da Ege bölgesine ve Çeltikçi beli üzerinden Antalya'ya bağlanmış, ilçeleriyle de bağlantısı sağlanmıştır.

Burdur'dan genel bir görünüm

■**BURDUR,** Burdur ilinin merkezi kent; Akdeniz bölgesinin iç kesiminde, göller yöresinde. Baladız istasyonundan ayrılan 24 km'lik şube hattıyla, 1936'dan beri demiryolu ağına bağlı; Ege bölgesinden Antalya'ya giden karayolu üzerinde 56 432 nüf. (1990).

• COĞRAFYA. Kent, kendi adını taşıyan gölün D. kıyılarından yaklş. 4 km kadar içerde, göle koşut uzanan ve yakın zamanlarda ağaçlandırılan tepelerin önünde kurulmuştur. Burdur ile göl kıyısı arasında bağlar ve bahçeler uzanır. Burdur gölünün Dördüncü Zaman depoları üzerinde yayılan kentin ortasından Kurna deresi geçer. Geçmişte, Ege bölgesinden Antalya kıyılarına ve Teke yöresinin içerlerine uzanan yollar üzerinde önemli bir konak yeriydi. Kentin bu işlevi, demiryolu ağına bağlanması ve karayollarının büyük ölçüde düzelmesiyle günümüzde de sürmektedir. Tektonik bir kuşakta yer alan Burdur, zaman zaman depremlerden zarar görmüştür (1914, 1963). Kentin büyük kesimi gevşek çakıllı ve kumlu çökeller üzerinde bulunduğundan sarsıntılar şiddetli olmaktadır. Bu yüzden 1963 depremi büyük can ve mal kaybına yol açmış, birçok yapı çökmüştür. Burdur'da dokuma, gülyağı, keçe, deri, bakırcılık gibi geleneksel sanatlar yanında, Cumhuriyet döneminde bazı sanayiler de (şeker, traktör yapımı) kurulmuştur. Ulaşım olanaklarının artması ve sanayi ve ticaret etkinliklerinin gelişimiyle kent giderek genişlemiş; 1950'ye değin 15 000'i aşmayan nüfusu, otuz yıl içinde 3,7 katına çıkarak günümüzde 56 432'ye (1990) yaklaşmıştır.

• TARİH. Kentin bugünkü adının Ortaçağ'da bu yöreye verilen Polydorion adından geldiği sanılmaktadır. XI-XII. yy.'da Selçuklular'ın eline geçti ve Türkmenler'in yoğun olarak bulunduğu sınır (uc) bölgesinde yer aldı. XIV. yy. başlarında Hamitoğulları'nın yönetimindeydi. XIV. yy. sonlarında osmanlı topraklarına katılan Burdur, önce Hamit (Isparta) sancağına bağlı bir kaza, daha sonra Konya vilayetine bağlı bir sancak olarak yönetildi. Cumhuriyet döneminde il merkezi oldu.

• ARKEOLOJİ VE MİMARLIK. Bugünkü Burdur'un yerinde bulunan antik Polydorion kentinden günümüze kalıntı ulaşmamıştır. Hacılar köyündeki Hacılar* höyüğü Anadolu'nun en önemli Yenitaş dönemi yerleşmelerindendir. Düğer köyünde antik Tymbrianassos* kentinin kalıntıları vardır. Burdur kenti birinci derecede deprem kuşağı üzerinde olduğundan, hamitoğulları ve osmanlı dönemi yapıları özgün biçimlerini koruyamamış, birkaç kez onarım görmüştür. Bunların en önemlisi Hamitoğulları'ndan Dündar Bey'in yaptırdığı Ulu cami'dir (1299/1300). Bu yapı 1749'da Çelik Mehmet Paşa tarafından yenilettilmiş, 1914 ve 1971 depremlerinden sonra da onarılmıştır. Öteki yapılar arasında Taş camisi ya da Taşdemir camisi (1782), Tilurizade Hacı Süleyman' ın yaptırdığı Divanbaba camisi (1775), Çelik Mehmet Paşa tarafından medreseyle birlikte yaptırılan Şeyhsinan camisi (1776), 1842 tarihli vakfiyesinde muallimhane olarak söz edilen Çeşmedamı camisi, Arap Selimoğlu'nun yaptırdığı Selimoğlu camisi, 1875 tarihli Hecin camisi, 1872'de onarılan Kayışoğlu camisi, Hıdırlık türbesi (XIV. - XV. yy.'lar), Selimoğlu türbesi (1889), kentin en eski hamamı olan, ancak yapım tarihi bilinmeyen Baltaoğlu hamamı, 1803'te Mehmet Kethüda'nın yaptırdığı Eskiyeni hamamı, 1523 tarihli Tabak hamamı, bezemeleri ve taş işçilikleriyle dikkati çeken, ancak çok bakımsız olan çeşmeler sayılabilir. Günümüzde çok yıkık olan ve konukevi olarak yaptırılmış bulunan Koca oda ve Taş oda, XVIII. yy. osmanlı sivil mimarlığının ilginç örnekleridir. Burdur, günümüzde işlevini yitirmiş olan tarihsel kütüphaneleriyle de dikkati çeker (Hamitoğulları dönemine tarihlenen ve Anadolu'daki en eski kütüphanelerden birini içeren Muzafferiye medresesi, 1808 tarihli Esatefendi kütüphanesi ve 1823'te yaptırılan Pirkulzade kütüphanesi).

BURDUR gölü, antik **Askania limne,** Akdeniz bölgesi, Antalya bölümünün iç kesiminde, Göller yöresi denilen bölgede dışarı akışsız göl. Denizden 854 m yükseklikte; yüzölçümü 200 km²; genişliği 9 km, uzunluğu 34 km; en derin yeri 110 m. Söğüt dağları ile Suludere-Yayladağ kütlesi arasında K.-D.-G.-B. doğrultusunda uzanan tektonik bir çukurluğun en alçak yerini kaplar. Gideğeni olmadığından suları hafif tuzludur (tuzluluk oranı ‰ 24; özellikle sodyum sülfat ve klorürler). Dördüncü Zaman'ın daha yağışlı bir döneminde göl yüzeyi 100 m kadar yükselmişti ve suları bir gideğenle Isparta ovasına boşalıyordu. Sonraları kuraklaşan iklim nedeniyle yüzeyi giderek alçalan ve alanı daralan gölün eski kıyılarında önemli tarihöncesi yerleşmelerin kalıntıları vardır. (→ HACILAR.)

Burdur müzesi, Burdur kentinde müze. 1956'da, kitaplık yapılması amacıyla kamulaştırılan Bulgurlu medresesi'nin depo bölümünde kuruldu. 1963'te müzeye dönüştürüldü. 1966-1968 arasında yapının tarihsel mimarisini etkilemeyecek biçimde eklenen iki salonla yeniden düzenlendi (1969). Heykel salonu, Küçük buluntular salonu ve bahçede sergilenen çeşitli dönemlerden yapıtlar arasında Hacılar höyüğü'nden seramikler, idoller, diskler, kemik eşyalar, Kremna antik kentinden getirilmiş Athena, Nemesis, Apollon, Aphrodite, Hygieia, Asklepios ve Herakles heykelleri, Bubon kentinde ortaya çıkarılmış olan bronz Apollon heykeli önemlidir.

Burdur şeker fabrikası, 1955'te T. Şeker fabrikaları aş tarafından Burdur'da kuruldu. Kuruluşta 2 500 ton olan günlük pancar işleme kapasitesi, sonraki yıllarda 4 800 tona çıkarıldı. 1991-1992 mevsiminde Burdur şeker fabrikası'nda, 108 820 ton şeker, 32 501 ton melas üretildi ve ortalama 1339 kişi çalıştı.

BURDURLU (İbrahim Zeki), türk şair, yazar (Burdur 1922 - İzmir 1984). İstanbul öğretmen okulunu, Ankara Gazi eğitim enstitüsü türkçe bölümünü bitirdi (1943). Sıvas, Burdur, Kıbrıs ortaokul ve liselerinde, İzmir Eğitim enstitüsü'nde türkçe, edebiyat öğretmenliği yaptı. 1977'de emekli oldu. Ahmet Kutsi Tecer'in öncülüğünde başlayan, yeni şiir ile halk şiiri geleneğini bağdaştırma akımını benimsedi; o yolda yerel duygular, izlenimler taşıyan şiirler yazdı. İnceleme ve masal kitapları da vardır. Başlıca yapıtları: şiir: *Toprak insanları* (1945), *Burdur'daki mahallemiz* (1947), *Basık tavan* (1950), *İzmir'in mor atları* (1976) vb. inceleme: *Romanlarıyla Reşat Nuri Güntekin* (1971), *Dilbilgisi açısından yapıtlarımız* (1974). Masal: *Güllü padişah* (1963), *Sihirli gül* (1963), *Mavi pullu balık* (1964) vb.

BURDURMAK → BURMAK.

BURDVAN, Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Damodar ırmağı kıyısında; 244 789 nüf. (1991). Üniversite. Besin, dokuma ve makine sanayileri.

BURE, Gine Cumhuriyeti'nde bölge, Nijer'in kolu Tinkiso'nun her iki kıyısında. Başlıca kenti Sigiri. Batı Afrika'nın en zengin altın madenlerinden biri bu bölgededir (üretim, 1950'ye doğru hâlâ 4 t dolayındaydı). Çok eski zamanlardan beri işletilen yataklar hem VIII. yy.'dan XV. yy.'a kadar Audaghost ve Gana'dan geçen transsahra ticaretini besledi, hem de başkentleri Bure'nin hemen doğusunda, Nijer havzasında olan Mali imparatorlarını zenginleştirdi.

BURE, BUREUS ya da **BURAEUS** (Johan), isveçli bilgin (Akerby 1568 - Vardsaetra 1652). Gustaf Adolf'un iki eğiticisinden biridir. Kralın kütüphaneciliğine ve genel arşiv müdürlüğüne getirildi. Özellikle İsveç'teki eski anıtlar üzerine çok sayıda kitap ve coşkun mistik şiirler yazdı.

BURE, BUREUS ya da **BURAEUS** (Anders), isveçli coğrafyacı (Säbra, Härnösand yakınında, 1571 - Stockholm 1646). 1611'de *Lapponiae, Bothniae Cajanaeque regni Sueciae provinciarum septentrionalium nova delineatio*'yu (İsveç krallığı'nın kuzey eyaletleri Laponya, Botten, Kainuu'nun yeni haritası), 1626'da *Orbis Arctici nova accurata delineatio'* yu (altı yaprak halinde harita) [Arktika'nın yeni haritası] yayımladı.

BÛRE a. (fars. *bûre*). Kim. *Esk.* Kuyumcu tuzu, boraks.

BUREBİSTA, İ.Ö. I. yy.'ın ortalarına doğru Daçyalılar'ın önderi. Sağlam bir krallık kurdu, Romalılar ile çarpıştı ve tüm Aşağı Tuna bölgesini ele geçirdi, ama ölümü üzerine devleti dağıldı.

BU REGREG (uved), Batı Fas'ta ırmak, Meseta'da doğar ve kenarları çok dik bir vadi içinde Meseta'yı aşar; 179 km. Uved Gru'nun karışmasından sonra, Rabat ile Sale (bu iki kent Bu Regreg'in halici kıyısında kurulmuştur) arasında Atlas okyanusu'na dökülür. Kıyı bölgesinin su gereksinimini karşılayan baraj.

BUREN (Daniel), fransız ressam (Boulogne-sur-Seine 1938). 60'lı yılların ortalarında yeni bir soyutlama arayışına girdi. Resmini somut gerçek nesnelere (taşıyıcı, renk, biçim) dayandırdı. Çoğu kez yol, metro istasyonları gibi kamuya açık yerlerde sergilenen, gerilmemiş tuval, bandrol ya da pano çalışmalarında, boyalı (düz renk) ve boyasız (boşluklar) dikey şeritleri sürekli olarak almaştırdı. Buren, sanatsal pratiğin toplumsal bağlamını eleştirel ve siyasal açıdan irdeleyerek, resim anlayışını kuramsal metinlerle de destekledi: *Limites critiques* (Eleştirel sınırlar) [1970]; *Positions/Propositions* (Konumlar/Öneriler) [1971]; *Passage* (Geçit) [1972]; *A partir de là* (Oradan öteye) [1975]; *Rebondissements* (Sıçramalar) [1977]. 1986'da Paris'te Palais Royal'de diktirdiği ve çevreyle uyuşmadığı ileri sürülen sütunlar fransız kamuoyunda büyük tartışmalara yol açtı.

BURET a. (fr. *bourrette*). Tekst. Şap ipeğinin çekimi sırasında elde edilen doğal ipek döküntüsü.
—ANSİKL. Tekst. Buret, ipek artıklarını tarama sırasında toplanır ve şap ipeği çekim tekniğine göre çalışılamayacak kadar kısa olan son öğeyi oluşturur. Bu malzeme, taraklanmış yünün çekimine benzer bir yöntemle işlenir: dövme, art arda iki taraklama ve çekim işlemi. Elde edilen iplikler oldukça kabadır ve kimyasal olarak doğal ipekle aynı bileşimi taşısa bile, ipeğin ayırtedici parlak görünümü yoktur.

BUREUS → BURE.

BUREYA, Rusya Federasyonu'nda ırmak, ülkenin uzakdoğu kesiminde; sol kıyısından Amur ırmağına kavuşur; 623 km. Yukarı vadide maden kömürü ve demir cevheri yatakları.

BUREYDE, Suudi Arabistan'da kent, Vadi el-Ruma'da vaha merkezi; 70 000 nüf. Deve ticareti merkezi.

BUREYMİ (EL-), Abu Zabi'de vaha, Umman sultanlığı'nın sınırında.

Búrfell, İzlanda'da hidrolik santral, Thjorsa ırmağı kıyısında, Reykjavík'in D.'sunda. Straumsvík alüminyum fabrikasını besler.

BURG a. (alm. *Burg*). Bir dağın kayalık ve sivri kesimi üzerine kurulmuş hisar.

BURG ya da **BOURG** a. (lat. *burgus'* dan; germence *Burg*, müstahkem kent). **1.** Komünün orta kesiminde bulunan, evlerin (köylere oranla sayısı daha çoktur) genellikle kilise çevresinde toplandığı, tüccarların ve zanaatçıların yoğun olduğu yerleşme. (Yalnızca çiftçilerin oturduğu,dağınık kent dışı yerleşmeler *burg* sayılmaz.) **—2.** Kayalık bir dağ sivrisinin üzerinde kurulmuş tahkimli şato.

Burdur gölünden bir görünüm

BURGACIK → KARGACIK BURGACIK.

BURGAÇ a. **1.** Dönerek yer değiştiren su, hava, gaz akıntılarının oluşturduğu çevrinti; anafor, girdap. **—2.** *Esk.* Büklüm, kıvrım.
—Akışkan. mekan. Akışkan parçacıkların bir eksen çevresinde, eksene uzaklıkla ters orantılı bir hızla dönme devinimi yapmalarından kaynaklanan akış türü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Burgaç koridoru*, beşli küme şeklinde yerleşmiş burgaçların oluşturduğu düzenli sıralanma.
—Aktar. *Yörs.* Araba ya da kamyonla tomruk taşınırken bağlama zincirini germek için kullanılan 2-3 m boyunda ve 5 -10 cm çapında esnek sırık.
—Denizc. Yol alan bir teknenin kıçında suyun dönmesiyle oluşan anafor.
—Hidrol. *Su burgacı*, bir akarsu içindeki su moleküllerinin çembersel ya da helisel biçiminde devinimi.
—Sirk. Genellikle havadaki akrobasi gösterilerinin bitiminde yapılan hareket. (Cambaz tutunduğu tavandaki bilyalı rulman sayesinde hareketini çok hızlandırarak topaç gibi dönebilir.)

◆ sıf. *Esk.* Bükülmüş, kıvrılmış, eğri büğrü.
—ANSİKL. Akışkan. mekan. Burgaçlar, aerodinamikte çok zararlı bir olaydır; çünkü büyük miktarda enerji soğururlar ve bu yüzden havanın ilerlemeye karşı gösterdiği direnci artırırlar. Bu olaylar, etkileşim bölgelerinde oluşur ve havanın akışı açısından henüz yeterince incelenememiştir. Bir uçağın kanat uçları her zaman, *kanat ucu burgaçları* adı verilen olaylara yol açar; bunlar uçağın yatay yer değiştirme hızından (hava iplikçiklerine ötelenme hızı verir), ayrıca altyüzey üzerindeki basınçtan ve üstyüzey üzerinde havaya dönme devinimi veren alçak basınçtan kaynaklanır. Bütün bu olaylar havatünelinde görüntülenerek hava akışı incelenir ve iyileştirmeye çalışılır.

BURGAÇLANMAK gçz. f. Burgaç oluşturmak; birbirine dolaşmak.

BURGAÇLI sıf. Akışkan. mekan. Bir burgacın ya da burgaçlar topluluğunun

Burdur müzesi

Guy Marineau-Sygma

Anthony **Burgess**

akış niteliklerini gösteren bir devinim için kullanılır. —Akışkan ipçikleri ya da burgaçların etkisindeki bölgeler için kullanılır.

BURGAÇLILIK a. Akışkan. mekan. Burgaçlı bir akışın niteliği. (Burgaçlılık, matematiksel açıdan, devinim halindeki akışkanın hız dönergesiyle tanımlanır.)

BURGATA → BORGATA.

BURGAZ ya da **BURGAS,** Bulgaristan'da liman kenti, Karadeniz kıyısında, yönetim bölümü merkezi, *Burgaz körfezi*'nde; 200 464 nüf. (1989). Taşkömürü, demir ve bakır yatakları yakınında sanayi merkezi. Petrol rafinerisi ve petrokimya tesisleri. Tersane. Demiryolu gereçleri. Kablo üretimi. Besin ve dokuma sanayileri. Kükürtlü sular. —Yakınındaki Nesebır (esk. Mesemveriya) Bulgaristan'daki Bizans mimarisinin incelenmesi bakımından en önemli sittir (V. yy. - XIV. yy. arasından kalma kiliseler ya da kilise yıkıntıları). —*Burgaz yönetim bölgesi*, 7 604 km² ve 450 516 nüf. (1987).

BURGAZ adası, (rumca hisar anlamında *Prygos*'tan), esk. **Antigoni,** Kocaeli yarımadasının G. kıyısı önünde sıralanan ve Kızıladalar (batı dillerinde Prens adaları) denilen adalardan biri; İstanbul ili Adalar ilçesine bağlıdır; 1,5 km² yüzölçümüyle üçüncü büyük adadır; yaklş. 2 200 nüf. (1990). Bütünüyle kuvarsit ve arkoz adı verilen dirençli kayalardan oluşan Burgaz, sığ Kocaeli şelfi üzerinde, çamlarla kaplı dik yamaçlarla yükselir. Özellikle G. yamaçları çok sarp yarlar halinde birdenbire denize iner. Kıyılarında ancak kimi girintilerin gerisinde plajlar vardır. Burgaz yerleşmesi, adanın K.-D. kesimindeki küçük bir alüviyal düzlükte kurulmuştur. Çamlıkları, küçük koyları, sakin yaşamı ve özellikle yüksek yerlerine çıkılınca gözler önüne serilen güzel manzaralarıyla, İstanbul'un sevilen bir yazlığı ve gezinti yeridir. Nüfusu yaz aylarında önemli ölçüde artar. Sait Faik Abasıyanık*'ın yapıtlarına konu olan adada, yazarın oturduğu ev müzeye dönüştürülmüştür. (→ SAİT FAİK MÜZESİ.)

BURGAZTEPE, Bodrum'un (Muğla) yaklş. 20 km K.-B.'sında arkeolojik buluntu yeri. Ekrem Akurgal'ın yaptığı kazılarda (1963), Geç Mykenai döneminden dikdörtgen planlı, dromoslu bir mezar ve pişmiş topraktan bir lahit bulundu.

BURG BEİ MAGDEBURG, Almanya'nın Saksonya-Anhalt eyaletinde kent, Magdeburg'un K.-D.'sunda; 28 800 nüf. Ortaçağ'dan kalma kiliseler. Makine, dokuma ve kimya sanayileri.

BURGDORF, Almanya'da kent, Aşağı Saksonya'da, Hannover'in K.-D.'sunda; 27 700 nüf. Besin sanayisi ve elektrikli gereçler yapımı.

BURGDORF, fr. **Berthoud,** İsviçre'de (Bern kantonu) kent, Emmenthal'ın girişinde, Emme ırmağı kıyısında; 15 888 nüf. Gotik üslubunda kilise. Şatoda tarih müzesi.

Burgaz adasından bir görünüm
Hürriyet arşivi

BURGENER (Alexandre), isviçreli rehber (Eistein, Saas vadisi, 1845 - Bergli, Oberland, 1910). Kuşağının en başarılı dağcılarından biriydi. Kırka yakın tepeye ilk olarak tırmandı; bunlar arasında en önemlileri şunlardır: le Grand Dru (1878), Matterhorn'da Zmutt sırtı (1879), les Grands Charmoz (1880), le Grépon (1881), Y biçimindeki bir geçitten geçerek tırmandığı Verte sivrisi (1881).

BURGENLAND, Avusturya'da eyalet; 3 965 km²; 266 840 nüf. (1988). Merkezi *Eisenstadt*. ülkenin en yeni eyaleti olan Burgenland Saint-Germain-en-Laye antlaşması'ndan (1919) sonra, Macaristan'daki almanca konuşulan bölgeler bir araya getirilerek oluşturuldu (1921). Yüzey şekilleri ve iklim bakımından Pannonia bölgelerine bağlı olan eyaletin adı, Alpler'in son yamaçlarında kurulmuş, Ortaçağ'da alman bölgeleriyle macar bölgeleri arasındaki sınırı çizen şatolardan *(Burgen)* gelir. Önemli bir tarım (tahıllar, üzüm bağları) bölgesi olan Burgenland'da, bölgenin XVIII. yy.'dan sonra Osmanlılar'dan geri alınmasından bu yana parçalanmadan kalmış büyük çiftlikler vardır. Sanayi, 1955'ten sonra gelişmiştir.

BURGER (Hermann), almanca yazan isviçreli yazar (Menziken 1942). Roman ve öykülerinin (*Schilten,* 1976; *Diabelli,* 1979) ana konusu, varlığa yöneltilmiş bir tehdit olan ölüm karşısında duyduğumuz korkudur. Aydınlık üslubuna bilimsel bir görünüm vererek bu korkudan kurtulmaya çalıştı.

Burgers vektörü. Metalürj. ve Krist. Dislokasyon yüzünden kristal ağının ötelenmesinden doğan biçim değişikliğinin doğrultusunu ve genliğini tanımlayan vektör.

1939'da ingiliz metalürji uzmanı J. M. Burgers dislokasyonu belirlemeye yarayan bir yöntem tasarladı. Frank, 1951'de bu yönteme kesinlik kazandırdı. Kusursuz bir kristalde ağ düğümlerinden geçen kapalı bir devrenin bulunduğu varsayılır. Dislokasyonu içeren kristalde ise, bir önceki devrenin düğümlerine benzeşik düğümlerden geçen ve dislokasyon çizgisini çevreleyen bir devre tasarlanır. Bu sonuncu devre kapalı değildir ve kapanma kusurunu karşılayan vektöre, Burgers vektörü adı verilir. Burgers vektörü bir dislokasyon çizgisi boyunca sürekli aynı değeri taşır ve bu çizgiyi belirlemeye yarar. Burgers vektörünün genliği, doğrudan ağ sırasına göre ardışık iki düğümü ayıran uzaklığa eşit olduğunda tam dislokasyon, bu değerden küçük olduğunda da tam olmayan dislokasyon sözkonusudur. Çeşitli dislokasyon tipleri Burgers vektörleri doğrultusuna göre sınıflandırılır:
—kenar dislokasyonu için vektör, dislokasyon çizgisine diktir;
—vida dislokasyonu için vektör, dislokasyon çizgisine koşuttur;
—karma dislokasyon için vektörün, biri dislokasyon çizgisine koşut, diğeri dik iki bileşeni vardır. Bazen karma dislokasyonun, kısmen vida, kısmen kenar dislokasyonu olduğu söylenir.

Bir tam dislokasyon, iki ya da birçok tam olmayan dislokasyona bölünüyorsa, bu tam olmayan dislokasyonların Burgers vektörlerinin toplamı, başlangıçtaki tam dislokasyonun Burgers vektörüne eşittir. Bir dislokasyon kayması, Burgers vektörünü ve dislokasyon çizgisini içeren bir düzlem (kayma düzlemi) içinde, dislokasyonun, bu çizgiye dik olarak yer değiştirmesine dayanır. Bu olay kristal içinde atom boşluklarına yol açmadan oluştuğu için kolay bir devinimdir. Diğer bir devinim tipi, dislokasyonların kayma düzlemine göre dik bir doğrultuda yükselişidir (dislokasyon tırmanması). Bu tip devinim için, atom boşluklarının oluşması ya da soğurulması gerekir. Bir dislokasyonun yükselişi, bu dislokasyonun bir kenar bileşeni varsa anlam kazanır ve kertiklerin yayılması sonucunda oluşur.

BURGESS (Ernest Winston), amerikalı toplumbilimci (Tilbury, Ontario, 1886 -Chicago 1966). Aile toplumbilimi Burgess'in çalışmalarından sonra bağımsız bir inceleme alanı olarak kabul edildi. Evliliğin başarı ya da başarısızlığını belirleyen öğeler (toplumsal statü; davranış, vb.) üzerindeki incelemeleriyle tanındı. En önemli yapıtları: *İntroduction to the Science of Sociology* (Toplumbilime giriş) [1921, Robert E. Park ile birlikte]; *The Family: from İnstitution to companionship* (Aile: kurumluktan hayat arkadaşlığına) [1945, Harvey Locke ve Mary M. Thomas ile birlikte]; *Engagement and Marriage* (Nişanlılık ve evlilik) [1953, Paul Wallin ile birlikte].

BURGESS (John BURGESS WILSON. **Antonhy** —denir), ingiliz yazar (Manchester 1917). Borneo'da eğitimle görevliydi. Malezya'daki deneyimlerini anlatan yapıtlarının (*Time for a Tiger,* 1956; *The Enemy in the blanket,* 1958; *Beds in the East,* 1959) ardından, çağdaş yaşamı veren kitaplar yazdı: gençlerin şiddet hareketleri altında yatan düzen isteği (*Otomatik portakal* [A Clocwork Orange], 1962), edebiyat türlerinin parodisi (*Tremor of İntent,* 1964), aşırı kalabalıklaşmış (*The Wanting Seed,* 1962) ve kitle iletişim araçlarıyla yönlendirilmiş gelecek (*The Clockwork Testament,* 1975; 1985, 1978) yapay dillere Swift'i anımsatan bir biçimde yaklaşış, gözler önüne serdiği şiddet ya da aptallık kadar sapkın bir acıma duygusu. Kahramanlara karşı anlaşılması güç bir sevgi beslediği de göze çarpar (*Napoleon Symphony,* 1974; *Earthly Powers,* 1980). En son *The End of the World News* (1983) ve *Little Wilson and Big God* (1987) adlı eserleri yayımlandı.

BURGESSA a. Kabukluları benzeyen bazı Cambria devri fosillerini içeren cins. (Temel özelliği, hemen hemen yuvarlak büyük bir bağa ve ucu eklimli uzun bir telsonla donanmasıdır.)

BURGGRAF a. (orta yüksek alm. *burcgrâve,* şato sahibi soylu, *burc,* kale, ve *grâve,* kont'tan). Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nda bir kentin ya da bir kalenin, imparatoru, yüksek rütbeli bir kilise görevlisini ya da bir prensi temsil eden askeri komutanına verilen unvan.

BURGGRAFLIK a. Burggraf rütbesi. (Kısa zamanda burggraflık, babadan oğula geçmeye başladı ve hem soyluluk unvanı, hem de askeri görev oldu.)

BURGH, fetihten sonra İngiltere'ye yerleşen normandiyalı aile. En önemli kolu İrlanda'da kaldı, burada adı BURKE ya da BOURKE biçimine dönüştü.

Bu ailenin başlıca üyeleri: HUBERT, **Kent** kontu (öl. Banstead 1243), naip, İngiltere ve İrlanda yargıç-derebeyi (1216 -1232). Muhalefetin bölünmesi sayesinde krallığı egemenliği altına aldı. Ama, otorite merakıyla Henry III'e ters düştü, Wales'e (1231) ve Poitou'ya yaptığı askeri seferler başarısız geçti. Kendisine karşı duyulan hoşnutsuzluk üzerine istifa etmek zorunda kaldı ve bir süre hapsedildi. Büyük bir servet yaptı; —WİLLİAM, öncekinin kardeşi, ailenin irlanda kolunun kurucusu (öl. 1205). 1185'te Prens John ile birlikte İrlanda'ya çıktı; prens John ona Thomond ve Luimneach senyörlüklerini verdi. Thomond kralının kızıyla evlendi. 1195'te Connachta'nın zararına topraklarını genişletti; —RİCHARD, öncekinin oğlu (öl. Bordeaux 1243). 1228'den 1238'e kadar İrlanda yargıç-derebeyi, 1235'te Connachta'nın büyük bir bölümünü ele geçirdi ve Connachta senyörü unvanını büyük oğlu RİCHARD'a (öl. 1248) verdi; —WALTER (1229-öl. 1271), William'ın ikinci oğlu. Lacyler'den, doğu Ulster'ı miras yoluyla elde ettikten sonra, 1255'e doğ-

ru **Ulster** kontu unvanını aldı; RICHARD, *Kızıl kont*, **Connachta** senyörü, 2. **Ulster** kontu, öncekinin oğlu, İrlanda'nın en güçlü vasal'ı (1259 ? - öl. 1326). İrlanda'nın kuzey yarısına fiilen egemen oldu. Oğlu JOHN, bu sülalenin vârisi Elizabeth of Clare ile evlendi; —WILLIAM, 3. **Ulster** kontu (1313 ? - 1333), John'un oğlu, 1331'de İrlanda naibiydi. Öldürüldü, geride Burgh ve Clare sülalelerinin vârisi olarak, tek kızı ELIZABETH'i bıraktı; Elizabeth, Edward III'ün oğlu Lionel of Clarence ile evlendi, Ulster kontluğu unvanını ve Clare topraklarını tahta kazandırdı. Ama, Burghler'in İrlanda'daki toprakları ailenin hayatta kalan ve MACWILLIAM adını alan erkekleri arasında paylaşıldı. MacWilliamlar iki kola ayrıldılar: Iochtar MacWilliamlar (1543'ten başlayarak Clanricarde kontları) ve Uachtar MacWilliamlar (1603'ten başlayarak Mayo kontları).

BURGH ya da **BOURKE** (Ulick), **Clanricarde** 5. kontu ve 1. markisi, irlandalı yönetici ve siyaset adamı (1604 ?-1657 ?). Connachta'ya yerleşen Burgh ailesindendi. Charles I'e çok bağlı olduğundan, katolik İrlanda soylularının 1641 ayaklanmasına yalnız o katılmadı. Ormonde'un yanında arabulucu olarak, 1643'te ve 1646'da krallık hükümetiyle irlandalı konfederasyoncular arasında bir anlaşma sağlamaya çalıştı, bu görüşmelerde papalık temsilcisi Rinuccini'nin siyasetine karşı çıktı. 1648'de Gaillimh'i boyun eğmeye zorladı. Kral uğruna çarpışmayı sürdürdüyse de, 1652'de parlamentocu güçlere teslim olmak zorunda kaldı.

BURGH ya da **BOURKE** (Richard OF), 6. **Mayo** kontu, ingiliz siyaset adamı (Dublin 1822-Port Blair, Andaman adaları, 1872). 1869-1872 arasında Hindistan genel valisiyken sömürgenin sınırlarını güvenlik altına aldı ve kamu yararına önemli bayındırlık işleri gerçekleştirdi. Bir hükümlü tarafından öldürüldü.

BURGHER [burgoer] a. (hollanda boer lehçesinde sözc.). XIX. yy. sonlarında, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Transvaal bölgesi ve bağımsız Orange devleti vatandaşlarına verilen ad. (Transvaal'da sadece Burgherler siyasi haklara sahiptiler ve yalnız onlar Danışma meclisi'nin üyelerini ve devlet başkanını seçebiliyorlardı. Kamu hizmetlerine tek Burgherler girebilirdi; buna karşılık, 18'den 60 yaşına dek askeri hizmetle yükümlüydüler ve devletin her çağrısında silahlı ve teçhizatlı olarak göreve gitmek zorundaydılar.)

BURGHLEY (William Cecil) → CECİL.

Burghley House, Büyük Britanya'da (Northamptonshire) şato. Elizabeth I'in haznedarı William Cecil* (baron Burghley) tarafından Stamford yakınında inşa edildi. Barok üsluptaki salonlarında (Verrio'nun bezemeleri), italyan ve ingiliz resimlerinden oluşan önemli bir koleksiyonu yer alır.

BURGİBA (Habib bin Ali), tunuslu devlet adamı (Monastır 1903). Tunus'ta başlayan öğrenimini Paris Hukuk fakültesi'nde tamamladı. Genç yaşta Düstur partisi saflarında siyasete atıldı. 1927'de Tunus'a dönerek siyasal mücadeleye girişti ve tek cephede birleşmeyi savundu. Çağdaş düşünceleri savunan bir gazete çıkardı. Laiklikten yana tutumuyla Düstur partisi içinde kendine özgü bir yer edindi. Onun bu tutumu, partinin 1934'te gelenekçi Eski Düstur ile daha çağdaşçı Yeni Düstur adları altında ikiye bölünmesine yol açtı. Fransızlar tarafından birçok kez tutuklanan (1934-1936; 1938-1942) Burgiba, 1942'de Almanlar tarafından serbest bırakıldı ve Tunus'a döndü; orada de Gaulle yanlısı yetkililerce mahkûm edilerek gözaltına alındı. 1945'te Tunus'tan gizlice ayrılarak propaganda amacıyla birçok ülkeyi dolaştı. Yeni Düstur partisi'nin önce genel sekreteri, sonra da başkanı oldu. 1952'de tutuklandı ve 1954'e değin gözetim altında tutuldu. Fransa başbakanı Pierre Mendès-France, onu Tunus adına konuşmaya yetkili tek kişi saydı. Fransa ve Tunus arasındaki görüşmelerde ülkesini temsil etti; Tunus 1955'te iç işlerinde özerkliğini, 1956'da da bağımsızlığını kazandı. 1956'da başbakan, temmuz 1957'de de Tunus beyini görevinden uzaklaştırarak yeni Tunus Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı oldu. Mart 1975'te Millet meclisi tarafından ömür boyu cumhurbaşkanlığına getirildi. Tek partinin ve devletin başkanı olan Burgiba, gelenek ve göreneklerde reform yapmaya girişti (birden çok kadınla evlenmenin yasaklanması, açıkça oruç yeme yasağının kaldırılması) ve bağlantısız siyaset yanlısı bir rejim kurdu. Mısır'ın öncülük ettiği arap birliği düşüncesiyle mücadele etti ve nisan 1965'te arap-israil uyuşmazlığına son vermek üzere, İsrail'in tanınmasını da öngören bir plan önerdi. Ocak 1974'te, Libya ile birleşme tasarısını kabul ettiyse de sonradan vazgeçti ve Kaddafi ile arası bozuldu. Çeyrek yüzyıldan beri Tunus siyasal yaşamına tek başına egemen olan Burgiba'nın otoritesi, Tunus ayaklanmalarıyla (26 ocak 1978) sarsıldı. Ocak 1980'de, Libya'nın kışkırttığı ayaklanma girişimiyle uğraşmak zorunda kalan (Gafsa olayı) Burgiba, 1981'de ülkede bir demokratlaşma süreci başlattı (çokpartili rejimin kurulması, muhalefet partilerinin tanınması, sendikalara özerklik hakkının verilmesi). Beyrut'u terk etmek zorunda kalan FKÖ gerillalarını Tunus'a çağırdı. FKÖ'nün yeni karargâhı Tunus'ta kuruldu (ağustos 1982). Cezayir cumhurbaşkanıyla 20 yıllık dostluk ve işbirliği antlaşması imzaladı (1983). iktisadi bunalım yüzünden karışıklıklar çıkınca yapılan zamları durdurdu (ocak 1984). Anayasa'ya aykırı davranışlarda bulunduğu için eşini boşadı (ağustos 1986). Başbakan Zeynelabidin bin Ali tarafından, bunadığı ve yönetme yeteneğini kaybettiği gerekçesiyle görevden uzaklaştırıldı (7 kasım 1987) ve gözetim altına alındı. 1990'da serbest bırakıldı.

BURGKMAİR (Hans), alman ressam ve gravürcü (Augsburg 1473 - *ay. y.* 1531). Önce babası Thoman Burgkmair'in (1444-1523), sonra Colmar'da Martin Schongauer'in (1488) yanında yetişti. 1490'dan sonra, Kuzey İtalya'ya bir yolculuk yaptı. 1498'den sonra da Augsburg'a yerleşti. Dürer ile birlikte italyan Rönesansı'nın sanat görüşlerine bağlanan ilk alman ustalardan biridir. Kompozisyonundaki rahatlık ve işçiliğindeki zerafetle dikkat çeken resimleri arasında en önemliler şunlardır: *Meryem ile çocuk İsa* (1509) [Nürnberg], Patmos'da *Aziz İoannes* (1518) ve *İsa'nın çarmıha gerilişi* (1519) adlı üç kanatlı tablolar, *Esther Asuerus'un huzurunda* (1528), Münih. Ayrıca portreler yapmıştır.

BURGMEİSTER a. Belçika, Hollanda, İsviçre ve Almanya'nın birçok kentinde vali.

BURGO DE OSMA (EL-), İspanya'da kent, Castilla la Vieja'da (Soria ili), Soria'nın G.-D.'sunda; 5 900 nüf. Sokakları revaklı küçük eski kent. Rodríguez V.'in öğrencisi Sagarvinaga'nın elden geçirip 72 m'lik bir kule eklediği (1739) XIII. yy.'dan kalma katedral; Juan Francés'in yaptığı güzel iç parmaklıklar; oymalarını Juan de Juni ve Juan Picardo'nun yaptıkları (1552-1556) rönesans üslubunda mihrap arkalığı. 1541'de kurulmuş S. Catalina üniversitesi. Banliyölerinde eskiçağ kenti *Uxama Argelae*'nin yıkıntıları.

BURGONYA hanedanı → BOURGOGNE.

BURGOS, İspanya'da kent, Castilla la Vieja'da, il merkezi, Arlanzón ırmağı kıyısında; yüksl. 850 m.; 163 507 nüf. (1990). Uzun süre biraz silik kalan Burgos'ta 1960'tan sonra sanayi önemli ölçüde gelişti (taşıt lastiği yapımı, dokuma, besin ve kereste sanayileri). Burgos aynı zamanda, bir turizm merkezidir. — *Burgos ili*, Castilla la Vieja'nın orta kesiminde, 14 269 km²; 327 926 nüf. Yakın dönemde büyük çiftlikler kurulmasından yarar sağlayan hayvancılık bölgesidir.

• TARİH. Kenti 884'te, Castilla kontu Diego Rodríguez kurdu. 1037'de Castilla ile León birleştikten sonra 1492'ye dek Castilla'nın başkenti, Felipe II dönemine dek de İspanya'nın başkentlerinden biri oldu. XV. - XVI. yy.'da yün ticaretiyle zenginleşti, XVIII. yy.'da geriledi. El Cid denilen Rodrigo Ruy Díaz de Vivar burada doğdu. 1808'de Fransızlar'ın, 1813'te Wellington ordularının ele geçirdikleri kent, 1936-1939 iç savaşı sırasında Franco hükümetinin merkeziydi.

• GÜZEL SANATLAR. Kent İspanya gotik sanatının merkezidir. Gotik sanat, *las Huelgas*'taki Cîteaux keşişleri manastırı'nda İspanya-Mağrib sanatıyla birleşir. Kentin en yetkin yapısı olan katedral (yapımına 1221'de başlanmıştı), fransız katedrallerinde olduğu gibi (güneyde *Sarmental*, kuzeyde *Coronería*), heykellerle süslü taçkapılarla donanmıştır. Katedralin yanında, bir taçkapısı olan ve büyük boy kral heykelleriyle süslü bir manastır bulunur. Batı cephesinin (taçkapıları XVIII. yy.'da tahrip oldu) kafes oymalı okları (1442-1458), Ren ve Tuna bölgelerinin gotik üsluptaki oklarına benzer. Geç dönem gotik üslubunda, Flandre bölgesinden etkilenen ama ispanyol zevkine de uyan çok zengin süslemeler kullanılmıştır: katedraldeki büyük mezar capella'ları (piskopos Acuña'nın mezarının bulunduğu Santa Ana capella'sı, 1482; Condestable'nin mezar capella'sı, 1482 -1494), Miraflores manastırı (1454-1488). Bu geç dönem gotik üslubun etkisiyle mezar (S. Lesmes, S. Gil, S. Nicolás) ve sunakarkalığı bakımından zengin, çok sayıda manastır ya da cemaat kilisesi yapılmıştır. Katedralin, 1540-1568'e doğru ye-

Menager - Paris Match

Habib bin Ali **Burgiba**

Hans **Burgkmair**
Meryem ile çocuk İsa (1509)
Nürnberg müzesi

Lauros-Giraudon

Everts-Rapho

Burgos katedrali XIII. - XV. yy.

niden inşa edilen aydınlık kulesinde geç gotik üslup, klasik üslubun etkilerini taşır. Burgos'ta ayrıca, Ortaçağ sonlarından (*Casa del Cordón*, 1482) ve Rönesans döneminden (zengin İl arkeoloji müzesi'nin yer aldığı *Casa de Miranda*, 1545) kalma saraylar da vardır. Bu dönemin mimar ve heykelcileri arasında Juan ve Simón de Colonia, Gil de Siloe, İtalya'dan gelen yeniliklere daha açık olan Philippe Biguerny ve Diego de Siloe sayılabilir.

BURGOS (Francisco Javier DE), ispanyol siyaset adamı (Motril, Granada, 1778 -Madrid 1849). Joseph Bonaparte'ın hizmetine girdi ve 1812'den 1817'ye kadar yurt dışında yaşamak zorunda kaldı. Biri 1833, öteki 1846'da olmak üzere iki kez bakanlık yaptı. 1833'te gerçekleştirilen ve bugün hâlâ yürürlükte olan İspanya'nın idari olarak eyaletlere bölünmesini gerçekleştirdi.

Burgos yasaları, Amerika kıtasında, ispanyol egemenliğindeki bölgelerde yaşayan Kızılderililer'in yaşam koşullarını belirleyen ilk genel yasa. Katolik Fernando tarafından 1512'de resmen ilan edilen yasalar, Kızılderililer' in özgür olduklarını kabul ediyor ve onları korumaya yönelik hükümler getiriyor, ancak *encomienda* rejimini sürdürüyordu. Burgos yasaları 1542'ye kadar yürürlükte kaldı.

BURGOYNE (John), ingiliz general ve yazar (Sutton, Bedfordshire, 1772-Londra 1792). 1777'de, başkaldıran Amerikalılar'a karşı Kanada'ya gönderilen destek birliklerinin komutanlığına getirildi. Güneye doğru yaptığı saldırı, başlangıçta başarılı olduysa da kendisiyle buluşması gereken Howe kuvvetlerinin gecikmesi onu düşman karşısında yalnız bıraktı ve 17 ekim 1777'de Saratoga'da teslim olmak zorunda kaldı.

BURGOYNE (*sir* John Fox), ingiliz mareşal (Londra 1782 - *ay. y.* 1871), bir öncekinin evlilik dışı oğlu. İstihkâm subayıydı; İspanya savaşı (1808-1814) sırasında üstün başarı gösterdi. 1855'te, Sivastopol kuşatması sırasında, lord Raglan'ın en önemli danışmanlarından biriydi.

Burgtheater (1918'den önce, **Hofburgtheater**). Viyana'daki Avusturya Ulusal tiyatrosu. İmparatoriçe Maria Theresia tarafından kuruldu (1741). Joseph II döneminde ulusal tiyatro oldu (1776). Ama büyük bir klasik tiyatro olarak saygınlığına ancak J. Schreyvogel'in yönetiminde (1814-1832) ulaştı. Bu ününü H. Laube (1849-1867) ve Fr. Dingelstedt (1870-1881) tarafından yönetildiği dönemlerde de korudu.

BURGU a. **1.** Delik açmaya yarayan ucu yivli aygıt. (Eşanl. MATKAP.) **—2.** Sonda aleti. (Eşanl. MATKAP.) **—3.** Tıpa açacağı; tirbuşon. **—4.** Telli çalgılarda telleri germeye yarayan mandal.

—Dokmc. *Burgu ağacı*, sarma tip dik tezgâhlarda, leventleri (bazıları) döndürerek iplikleri germeye yarayan, yuvarlak kesitli ağaç çubuk. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Burgu deliği*, leventlerin her iki başında bulunan, içine burgu ağacının girdiği delikler. || *Burgu ipi*, çözgü ipliklerini gerdikten sonra üst leventlerin tekrar dönmesini engellemek için, yan ağaç üzerindeki kertiklere geçirilip burgu ağacına takılan ip. || *Burgu ipi yatağı*, yan ağaçlar üzerinde bulunan ve burgu ipini geçirmeye yarayan kertikler.

—Havc. Uçağın, boyuna ekseni çevresinde 360° dönerek yaptığı hava akrobasi hareketi. (Eşanl. TONA.)

—Marangl. Sarmal bir gövdesi, kesici ağızları, vidalı bir ucu bulunan ve derin delikler açmada kullanılan bir tür matkap. (Delme işlemi, ahşap sap elle döndürülerek yapılır.) || Ahşap parçayı çatlatmamak için büyük çivilerin gireceği delikleri açmaya yarayan alet.

—Müz. Telli çalgılarda, burguluktakı (kitara ailesinden çalgılarda ve klavyelilerde ise somyedeki) özel deliğine takılan ve üzerine telin bir ucu sarılan, sert ağaçtan ya da madenden yapılmış küçük parça. (Eşanl. KULAK, MANDAL.) [Burgu, elle ya da bir anahtarla döndürülerek telin gerginliği, dolayısıyla da çıkardığı ses değiştirilir. Küçük akort farklarını gidermeye yarayan fiksatörlerin bulunmadığı çalgılarda akort, tümüyle burgularla yapılır.] || NEFİR'in eşanlamlısı.

—Nalbantl. Mıh deliklerinin çapaklarını almada ve delikleri düzeltmede kullanılan kıvrık, dört köşeli ve uçları sivri çelik çubuk.

—Ormanc. *Pressler burgusu*, bir ağacın gövdesinden, ince kalem biçiminde (4-5 mm) odun parçası çıkarmaya yarayan alet. (Bu odun kaleme bakılarak ağacın kaç yaşında olduğu kestirilebilir ve büyüme oranı hesaplanabilir.)

—Tarım. *Toprak burgusu*, tarımcıların ya da toprakbilimcilerin topraktan örnek almak için kullandıkları burma ya da silindirimsi kesici uçlu aygıt.

—Tekst. *Burgu ipi*, bir işleme tezgâhını germek için tezgâh deliklerinin ve latalarının çevresinden geçirilerek kendi üstüne bükülen ip.

—ANSİKL. Dokmc. Çözgü ipliklerini gerdirmek için leventler, burgu ağacı yardımıyla döndürülür. İstenen gerginlik elde edilince, yeniden dönmemesi için leventleri sabitleştirmek gerekir. Bunun için yan ağaçlardan geçirilen burgu ipi üst burgu ağacına takılır. Alt leventler ise burgu ağacı kaydırılıp ucu dönmeyi engelleyecek biçimde sıkıştırılarak sabitleştirilir.

BURGUCU a. **1.** Burgu yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Burgu ile delik açan kimse.

—Denizc. Tersanelerde, gemilerin ve teknelerin pervanelerini takan ve onaran işçi.

BURGULAMAK g. f. *Bir şeyi burgulamak*, onu burgu ile delmek; üzerinde delik açmak.

◆ **burgulanmak** edilg. f. Burgulamak eylemine konu olmak.

BURGULANMAK → BURGULAMAK.

BURGULU sıf. **1.** Burgusu olan. **—2.** Burgu ile delinmiş.

—Esk. sil. *Burgulu falya iğnesi* ya da *falya burgusu*, ağızdan dolma toplarda, falya deliğini temizlemek, sıkışan fünye*'leri çıkarmak için kullanılan burgu biçiminde iğne.

BURGULUK a. Müz. Telli çalgılarda, bir dip eşikle saptan ayrılan, üzerindeki özel deliklere burguların takıldığı bölüm.

—ANSİKL. Burguluğun biçimi ve sapla yaptığı açı, çalgıdan çalgıya değişir. Gitar ve mandolinde tek bir parçadan; lavta ve utta, her burgu karşılıklı iki deliğe birden girecek biçimde birkaç parçadan; viol, viyel ve keman ailesinde, yine her burgu karşılıklı iki deliğe girecek biçimde, ama tek bir parça oyularak yapılmıştır. Burguluk, keman ailesinde bir salyangozla, viol ailesinde bir insan başı figürüyle, mandola ve sistron gibi çalgılarda ise, çekiç başını andırır bir bölümle son bulur. Tanburda sapın uzantısı olan burguluk, kanunda, çalgının sol yanında yer alan ve tellerin düzlemine koşut, sert ağaçtan düz bir plakadır. Bağlama ailesinde, burgulukla sap arasında geriye doğru 15-20 derecelik bir açı bulunursa da, genellikle her ikisi tek bir parçadan yapılmıştır. Bıri sapın üzerine gelmek üzere, iki demet telin takıldığı tiorba gibi çalgılarda burguluk sayısı 2-5 arasındadır.

BURGULULAR a. Dişisinde zehirli iğne değil bir yumurtlama borusu bulunan zarkanatlı böcek öbeği. (Dişilerdeki yumurtlama borusu, yumurtaları bırakmak için bitki ya da hayvan dokularını delmeye yarar. Burgulular, *İchneumonidae*, mazıyabanarısıgiller, bronzrenkliarıgiller *Proctotrypidae* familyalarını içerir. Bil. a. *Telebrantia*) [Karş. İĞNELİLER.]

BURGUMSUKAMÇILILAR a. Omurgasızlarda ve omurgalıların kanında asalak yaşayan kamçılı birhücrelileri içeren takım. (Takım üyelerinin bedenleri genellikle ince uzun, bazen şeritsi, bazen yapraksıdır; boyu çok küçüktür, ya da yaklaşık 200 mm'yi bulur. Takım yalnızca burgumsukamçılıgiller [*Trypanosomidae*] familyasını içerir. Bil. a. *Trypanosomidea*.)

BURGUND DİLİ a. (geç latince *Burgundi*, bir germen halkına verilen ad). Burgundlar'ın konuştuğu doğu germen öbeğinden eski bir dil.

BURGUNDLAR ("Montagnardlar"), Baltık denizi kıyılarında, İskandinav yarımadasının güneyinde, adalarda ve Oder ile Wisła arasında, ilkel bir yaşam sürmüş iskandinav kökenli eski halk.

Geç Roma İmparatorluğu döneminde Burgundlar federe olarak Galya ve Germanya'ya yerleştiler. Belçika'ya yayılmaya çalıştılar, 436'da Aetius'a yenildiler ve Savoia sürüldüler. Daha sonra Saône ve Rhône havzasından Akdeniz'e kadar yayıldılar. 524 yılında Vezeronce'da Franklar'ı yendiler, ancak 532'de Autun'de yenik düştüler. Toprakları daha sonra Neustria devletine katıldı. Bourgogne'a adlarını verdiler. "Gundobad yasası" olarak anılan *Lex Burgundionum*'un komşu halklarla evliliğe izin vermesi, öteki halklarla karışmalarına neden oldu.

BURGUSAL sıf. Jeomorfol. *Burgusal oyma*, kum ve çakıl yüklü burgaçlı suların sert kayaçları kazması.

—Polim. *Burgusal yerleşim*, çok düzgün bir biçimlenme gösteren kimi makromoleküllerde atomların burgu biçiminde dizilimi. (Bu yerleşim, yanal ornatan içermeyen [polioksimetilen] ya da ornatan içermesine rağmen stereodüzenli bir yapı [izotaktik ve sindiyotaktik polimerler] gösteren kimi makromolekül zincirlerinde görülür.)

BURGUSUZ sıf. **1.** Burgusu olmayan. **—2.** Burgulanmamış olan.

BURGUZEN a. Müz. NEFİRİ'nin eşanlamlısı.

BURH a. Tar. Ortaçağ'ın başlarında İngiltere'de, viking istilacılarına karşı savunmayı sağlayan müstahkem karakol.

BURHAN ya da **BÜRHAN** a. (ar. *bürhan*). *Esk.* **1.** Delil, ispat, kanıt: "*Bürhân arardım aslıma aslım bana bürhân imiş*" (Niyazi, XVII. yy.). —**2.** *Bürhan-ı katı*, ispata kanıt olan sağlam senet.

BURHAN, Kuveyt'in başlıca petrol merkezi, petrol boru hattıyla Mina El-Ahmedi limanına bağlanır.

BURHAN ailesi, hanefilerin başkanlığını üstlenerek Buhara kentini yöneten aile (XII. yy.). Tüm üyelerine *sadr-ı cihan* unvanı verilen Burhan ailesinin Buhara'daki egemenliğini XII. yy. başlarında Abdülaziz bin Ömer kurdu. Ölümünden sonra yerini alan oğlu Hüsamettin Ömer Buhara'yı ele geçiren Karahıtaylar'ca öldürüldü (1141). Hüsamettin'in kardeşi İmam Ahmet Karahıtaylar döneminde de ailenin etkisini sürdürmeyi başardı. Onun ölümü üzerine sadr'lık makamına Burhanettin Muhammet geçti. Karahıtay valisinin büyük saygınlık gösterdiği Burhanettin Muhammet, Melik Sancar'ın esnafı ayaklandırarak Buhara'ya egemen olması üzerine ailesiyle birlikte Karahıtaylar'a sığındı. Harizmşah Alaettin Muhammet bin Tekiş kenti ele geçirerek Melik Sancar'ı öldürünce (1207) Buhara'ya döndü. Kentte hanefilerin başkanı ve sözcüsü konumunu yeniden elde ettiyse de bir süre sonra Harizmşah onu başkanlık görevinden aldı ve Harizm ülkesine götürerek hapse attırdı. Moğollar'ın Harizm'i istila etmeleri üzerine Harizmşah'ın annesi Terken Hatun kentten ayrılırken, Burhanettin Muhammet'i, kardeşini ve oğullarını Amuderya (Ceyhun) ırmağına attırdı. Ailenin Buhara'da kalabilenlerinin etkinliği Moğollar döneminde sürdüyse de, bunlar önceki önemlerini koruyamadıkları gibi, bir süre sonra tam anlamıyla unutuldular.

BURHAN ÜN -NESEFİ (Ebülfazl Muhammet) → NESEFİ EBÜLFAZL MUHAMMET.

BURHANCILIK → BURHANİZM.

BURHANETTİN ANEVİ (Kadı Ebu Nasr bin Mes'ud), türk şair (Ani, Kars, 1143- ? ?). Fars dili ve edebiyatını, ayrıca, doğduğu bölgede konuşulan çeşitli dilleri, onların alfabelerini öğrendi. Şiirlerinde "Burhan" mahlasını kullandı. Tefsir, hadis, fıkıh bilimleriyle uğraştı. Ermenşahlar'ın hizmetine girip kadılık mevkiine yükseldi. Ermenşahlar'ın çöküşünden sonra Konya'da selçuklu sultanı İzzettin Keykâvus I'in hizmetine girdi. 1211'de tamamladığı 28 000 beyitlik farsça *Enis ül -kulûb* adlı yapıtını da sultana sundu. Yedi bölümden oluşan dini ve ahlaki nitelikli yapıtın ilk altı bölümü, peygamber kıssalarından oluşur. 1031-1225 yılları arasında geçen olayları anlattığı son bölümde, Gazneliler ve Selçuklular'a ilişkin önemli bilgiler vardır. Bu bölüm Prof. Fuat Köprülü tarafından yayımlandı (1943). Tek yazma nüshası, Süleymaniye kütüphanesi Ayasofya bölümündedir (no: 2984).

BURHANETTİN EFENDİ (*Şehzade* Mehmet), Abdülhamit II'nin dördüncü oğlu (İstanbul 1885 - New York 1949). Avrupa'da ve ABD'de verdiği konserler, piyano ve çello virtüozu olarak tanınmasını sağladı. Resim de yapardı; tablolarını Avrupa'nın ünlü galerilerinde sergiledi. Babası tahttan indirilince ABD'ye giderek New York'a yerleşti.

BURHANETTİN HAYDAR-I HEREVİ (Haydar bin Muhammet), fıkıhçı (öl. 1427). Bedrettin Simavi'nin idamı için fetva verdi. *İzâh, Ferâ'iz-i Sırâciyye*'ye tahşiye (sayfa kenar notları) ve ta'likat*(eklemeler) vardır. Eski tarihlerde adı Mevlânâ Haydar diye geçer.

BURHANETTİN İLYAS ÇELEBİ Lisan ül-gayb, Terceman üs-sır, Şeyh-i ledün diye de bilinir, türk şair, mevlevi şeyhi (? ? - ? 1394). Mevlana'nın soyundan Celaleddin Ergun'un oğluydu. Kütahya'da mevlevi dergâhı şeyhliğinde bulundu. Farsça, türkçe şiirler yazdı.

BURHANETTİN MAHMUT BİN TACETTİN EL-BUHARİ, hanefi fıkıhçısı (öl. 1149). Hanefi fıkıhçılar arasında çok tutulan yapıtlarından başlıcaları şunlardır: *el-Muhit ül-bürhâni, Zahiret ül -fetavâ, et-Tecrid.*

BURHANETTİN MERGİNANİ → MERGİNANİ Burhanettin Ebül-Hasan Ali bin Bekir Fergani.

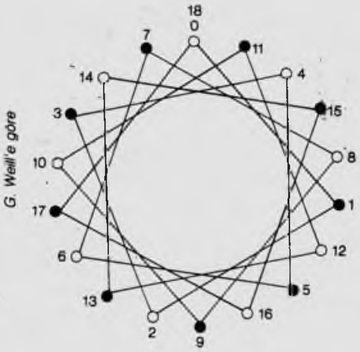
BURHANETTİN MUSA BEY (öl. 1360), Karaman beyi ve Ermenek emiri. Karamanoğlu Mahmut Bey'in oğlu. Babası ölünce yerine geçti (1312). Ancak, Anadolu beyliklerini yeniden yönetimi altına almak için İlhanlı hükümdarı tarafından gönderilen genel vali Emir Çoban ile uğraşırken (1314), kardeşi Bedrettin İbrahim Bey ayaklandı ve memluk sultanı Melik Nasır adına hutbe okutarak yardımını istedi. Memluk sultanı, İbrahim'i Karamanoğulları beyliğinin başına getirirken, Musa Bey'e de Ermenek emirliğini verdi (1331). İbrahim Bey öldükten sonra Karaman beyliğinin başına oğlu Ahmet Bey (1341), o da ölünce, kardeşi Şemsettin geçti (1350). Şemsettin Bey'i öteki kardeşleri Karaman zehirleterek öldürdükten (1352) sonra yerine geçmek istediyse de onun bey olmasına şiddetle karşı çıkan halk, Ermenek emiri Musa Bey'i çağırarak ikinci kez Karaman beyliğinin başına getirdi (1352). Yaklaşık dört yıl beyliği yönettikten sonra yerini yeğenleri Süleyman ve Alaettin beylere bırakarak köşesine çekildi (1356).

Burhanettin tiyatrosu, 1909 yılında, tiyatrocu Burhanettin Tepsi* tarafından kuruldu. Ertesi yıl Reşat Rıdvan ile birleşerek *Sahne-i milliye-i osmani, Yeni tiyatro kumpanyası* gibi adlarla çalışmalarını sürdürdü. 1920'den sonra önce Mısır'a giden, oradan Avrupa'ya geçen Burhanettin Tepsi, 1940'ta İstanbul'a dönerek yeniden tiyatrosunu kurdu. Ancak seyircinin çok gerisinde kalan sanat anlayışı ve tarzı yüzünden bu tiyatro uzun ömürlü olamadı.

Burhan-ı katı, Tebrizli Hüseyin bin Halef'in farsçadan farsçaya sözlüğü (1652). Mütercim Asım 1791-1797 yılları arasında bunu *Tıbyân-ı nâfi der tercüme-i Burhan-ı katı* adıyla türkçeye çevirerek Selim III'e sundu. İlk baskısı İstanbul'da (1799), ikinci baskısı da Bulak'ta (1835) yapıldı. Mütercim Asım, çevirisinde başka sözlüklerden, ayrıca tıp, tasavvuf, mitologya, dilbilim, matematik, tarih gibi türlü konulardaki başka kaynaklardan da yararlandı. Sözcükleri, ilk harflerinin harekesine (sesine), yani "üstün" (a,e), "esre" (ı,i), "ötre" (u,ü) ile oluşuna göre sıraladı.

Bu çeviri, yabancı sözcükleri karşılamak için kullanılan türkçe sözcükler bakımından bir hazine değerindedir. Yazar, Türkiye'de konuşulan türkçe sözcükler için *Türki'de*; Türkiye dışındaki Türkler'in sözcükleri için *Türkistan'da* sözlerini kullanmıştır. Dilden düşmüş olan sözcükler için *türkî-i mehcûr*, İstanbul dışında kullanılan türkçe için *taşra türkîsi*, nezaketsiz saydığı sözcükler için *kaba türkî*, doğup büyüdüğü Gaziantep yöresinin sözcükleri için *bizim diyarda*, bütün güney bölgesi sözcükleri için de *bizim diyarlarda* demiştir. Sözcükleri tanımlarken, o döneme göre, çok sade bir türkçe kullanmıştır. Bu dil, Tanzimat döneminde, sadeleşmede tutulacak yol konusunda, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik tarafından örnek olarak gösterilmiştir.

BURHANİ, asıl adı **Hace Abdülmelik**, farsça yazan selçuklu dönemi şairi (Nişabur 1018 - Kazvin 1072). Selçuklular'ın ilk dönemlerinde yaşadı. Ünlü şair Muizzi'nin babasıdır. Yaşamıyla ilgili sınırlı bilgi, Muizzi'nin *Divan*'ındadır. Ebu Müslim-i

Râzi başta olmak üzere döneminin ünlü kişilerinin yanında bulundu. Daha sonra selçuklu sultanı Alp Arslan'ın hizmetine girdi (1063); Melikşah'tan da aylık ve ödenek aldı. Şiirlerinden günümüze ancak bazı parçalar kalmıştır.

BURHANİ Hacıosmanoğlu (Mehmet Ali), türk halk şairi (Sinop 1835 - *ay. y.* 1908). Bütün ailesi bektaşi tarikatına mensuptu. Şiirlerine bektaşi cönklerinde rastlanır, *Divan*'ı kaybolmuştur. Bağlama ve cura çaldığı, Anadolu'nun türlü yerlerinden gelen saz şairleriyle Sinop'ta yarışmalara katılıp muammalar düzenlediği bilinir.

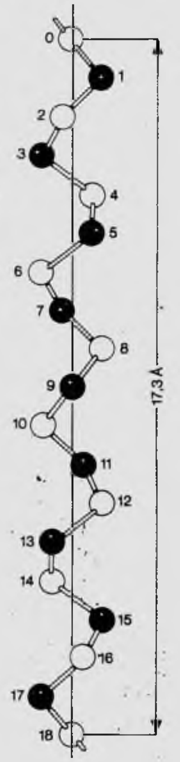
BURHANİYE, Balıkesir ilinin Ege bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 33 706 nüf. (1990); 23 köy. Merkezi, Balıkesir'in 93 km G.-B.'sında, denizden 4 km içerde *Burhaniye*, 21 805 nüf. (1990). Tatil siteleri (Ören, Denetko, vb.). Zeytinyağı ve sabun, un ve iplik sanayisi.

BURHANİYE, Aydın'ın Kuyucak ilçesi Çubukdağı bucağının merkezi iken 1987'de *Buharkent* adıyla ilçe yapıldı.

BURHANİZM a. (türkç. *burkan*'dan [buddha] *burhan*). XIX. yy. sonlarında Rusya'da Altay Türkleri arasında ortaya çıkan, şamanlığı buddhacılıktan alınan bazı kavramlarda yeniden düzenlemeyi amaçlayan dinsel ve siyasal harekete rus etnografya bilginlerinin verdikleri ad.
—ANSİKL. O dönemde, eski şamanlığı "kara din" sayan ve eleştiren Altay Türkleri, rus etnograflarının burhanizm dedikleri bu yeni inançlarına "beyaz din" adını vermişlerdi. "Ak şaman"ın iyi, "Kara şaman"ın kötü ruhlara taptığına inanılıyordu. Burhanizm, dinsel yenileme olduğu kadar Ruslar'ın Asya'da yayılmalarını engellemeyi de amaçlayan siyasal nitelikli bir hareketti. Yoksul bir köylüyken burhanizmin önderi durumuna gelen ve kendisine çok sayıda yandaş toplayan Çet Çelpen adındaki altaylının faaliyetleri Çarlık hükümetini kaygılandıracak boyutlara ulaşınca Altaylılar üzerine gönderilen bir rus askeri birliği hareketi bastırdı (haziran 1904); Çet Çelpen 24 arkadaşı ile birlikte tutuklanarak mahkemeye verildi. Yargılama sürerken, Çet Çelpen'in Sibirya'daki bir cezaevinde ölmesinden sonra dava kapandı ve burhanizm hareketi son buldu.

BURHANPUR, Hindistan'da (Madhya Pradeş) kent, Tapti ırmağı kıyısında; 172 809 nüf. (1991). Elsanatları (ipekçilik, mücevhercilik).

BURHİNUS a. Eski Dünya'nın ve Avustralya'nın fundalık ve kurak topraklarında yaşayan, donuk renkli tüylü, uzun bacaklı kuşları içeren cins. (Taşçulluğugiller familyası.)
—ANSİKL. *Burhinus* cinsinin dokuz türü bilinir; bunlardan taşçulluğu *(Burhinus oedicnemus)* çorak ve kumlu yerlerde yaşar. Ötüşü kervançulluğununkine benzer. Sarı gözbebekli iri gözleri olan bir gece kuşudur; çeşitli omurgasızlarla, amfibyumlarla ve küçük kemirgenlerle beslenir. *Burhinus vermiculatus* türü Güney Afrika'da timsahların yakınlarında yuva ya-

polioksimetilen **burgusal** yerleşim zincirinin temel bir düzlem üzerindeki izdüşümünün önden görünüşü (yapının yinelenme dönemi 17,3 Å, burgusal yerleşim adımı ise 2,22 Å'dır)

par ve timsahlar düşmanlarını kovaladığından burada rahatça yaşar.

BURİAL MOUNDS, ABD'nin kuzeyindeki kızılderili kültürlerine (İ.Ö. 1000 - İ.S. 700) özgü mezar tümülüslerini belirten ingilizce deyim. (Bu bölgenin, Adena ve Hopewell dönemlerini kapsayan kültür evreleri sıralaması, adını bu tümülüslerden alır.)

BURİAN (Stephan), **von Rajecz** kontu, avusturyalı siyaset adamı (Stampfen, Pressburg yakınında, bugün Bratislava, 1851 - Viyana 1922). 1903'ten 1912'ye kadar Bosna-Hersek yöneticisiydi. 1918'de dışişleri bakanı oldu. Avusturya'nın Polonya eyaletlerinden yana bir siyaset izledi.

Orhan **Burian**

BURİAN (Orhan), türk deneme, eleştiri yazarı (İstanbul 1914- Ankara 1953). Kabataş erkek lisesi'ni (1932) ve İngiltere'de Cambridge Üniversitesi ingiliz edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1936). Yurda dönünce Ankara Üniversitesi dil ve tarih -coğrafya fakültesi ingiliz filolojisi bölümüne doçent olarak atandı. Ankara Devlet konservatuvarı'nda Batı edebiyatı ve tiyatro tarihi dersleri de verdi. 1947'de, çağrılı olarak ABD'ye gitti. Princeton Üniversitesi'nde iki yıl amerikan edebiyatı üzerine çalıştı. Ankara Üniversitesi'nde ingiliz edebiyatı profesörlüğüne yükseldi (1951). Aylık, Yücel dergisinde yayımlanan denemeleriyle yazı yaşamına başladı, bu dergiye on beş yıl yazdı. Yücel'in kapanması üzerine, arkadaşı Vedat Günyol ile, aylık, Ufuklar dergisini kurdu, ölümüne kadar yönetti (1952-1953). Düşün, sanat ve toplum konularında yazdığı eleştiri ve denemeleriyle tanındı. Düşünce özgürlüğünü ve hümanist dünya görüşünü savundu. Yapıtları: *Kurtuluştan sonrakiler* (şiir antolojisi, 1946), *Denemeler-eleştiriler* (1964). Ayrıca, W. Shakespeare, R. Tagore, J. M. Sygne, A. Huxley, E. O'Neill ve Arthur Miller'den çevirileri ve çeşitli dergilerde yayımlanmış ingilizce ve türkçe bilimsel incelemeleri vardır.

BURİCA, Orta Amerika'nın Büyük Okyanus kıyısında burun. Kosta Rika ve Panamá cumhuriyetleri arasında sınırı çizer.

BURİDAN (Jean), skolastik filozof (Béthune ? 1300'e doğr. -öl. 1358'den sonr.). 1328'de, Paris Üniversitesi rektörüydü; mantıkla ve en büyük usta saydığı Aristoteles yorumlarıyla uğraştı. Özellikle, *Summula de dialectica* (1487) ve *Compendium logicae* (1489) adlı kitaplarıyla tanındı. Occam'ın adcılığını savundu. Ama, onun bazı tezlerini —tümeller konusundaki tezi gibi— reddetti ve görüşlerini tamıtamına benimsemedi. Abélard gibi, özel adlarla cins adları ayrımına dayanarak, mantıkla dilbilgisini birleştirdi. Bu ayrıma göre, özel adlar bazı gerçeklikleri tümel olarak belirtiyordu; cins adları ise, "kavramların kavramlarını" oluşturuyordu ve bunlar bir gerçekliğin tasarımını düşünmemizi sağlayan düşünce kipleriydi. Birinciler için "doğal bir düzen" vardı; ama Buridan, bu düzenle ilgilenmedi; kendi sistemini ikincilerin (biçimsel önermelerin) mantığına dayandırarak kurdu. Özgürlük sorunuyla da ilgilendi: ona göre ahlaksal seçim, en iyi görünen şeye yöneliyordu. Bu filozofun yapıtlarında, "Buridan'ın eşeği" diye tanınmış olan öyküye rastlanmaz.

Buridan'ın eşeği, yanlış olarak Buridan'a mal edilen masal. Bir ölçek yulaf ile bir kova su arasında bocalayan bir eşek, ikisinden birini seçemediği için açlık ve susuzluktan ölür. Bu masalın, aynı değerdeki iki şey arasında bile her zaman seçim yapıldığını kanıtlamak üzere uydurulduğu söylenir.

BURİNİ (el-Hasan bin Muhammet üd -Dimışki **EL-**), arap şair, yaşamöyküsü yazarı (Celil 1556 - Şam 1615). Öğrenimini Şam'dan sonra Kudüs'te sürdürdü. Şam'da müderrislik yaptı. *Teracim ül-âyân min ebna iz-zaman* (1614) adlı yapıtında devlet adamlarının, çağının ünlü kişilerinin ayrıntılı yaşamöykülerine yer verdi. *Divan*'ında (Köprülü kitaplığı, no. 1287) derlenen şiirlerinden başka Kadiri sufisi Muhammet bin ebi'l-Bereket'e adanmış mersiyeleri vardır. Ömer bin Ferit'in *Divan*'ına yazdığı şerhten başka *Taiye't ül-suğra* için de tefsir yazmıştır.

BÛRİYA a. (fars. *būriyā*). *Esk.* **1.** Hasır. **—2.** *Bûriya-nişîn,* hasırda oturan yoksul.

BURJUVA a. (*bourg*'dan fr. sözc.). Burjuva, orta sınıf ya da yönetici sınıftan olan kişi.

—Tar. Fransa'da Ortaçağ'da ve Ancien Régime altında bir kasaba (bourg), bir kentte oturan varlıklı kişi. Burjuvalar soylu olmamalarına karşın, bir yerde babadan kalma mesleklerini ya da görevlerini sürdürebilmek için belediye çerçevesinde bazı ayrıcalıklar elde etmişlerdi. Bu ayrıcalıklar kimi kez burjuvalar kütüğüne yazılmakla güvence altına alınıyordu.

—Tiyat. *Burjuva dramı, burjuva komedisi,* konusu burjuva bir çevrede geçen ve genellikle iyi diye bilinen basmakalıp duyguları işleyen oyun. || *Burjuva tiyatrosu,* burjuvazinin sadece kendini beğenmişliğini ve zevklerini okşayan oyun. (Kimi kez *halk tiyatrosu*'nun karşıtı olarak kullanılır.)

BURJUVALAŞMAK f. Bir siyasal ya da toplumsal öğretiden söz ederken onun devrimci niteliğini kaybettiğini belirtmek için kullanılan deyim: *Burjuvalaşmış sosyalizm.*

BURJUVALIK a. Burjuva olma durumu.

BURJUVAZİ a. **1.** Hali vakti yerinde olan ve geçimini bir el zanaatıyla sağlamayan sosyal kategori. **—2.** Marxçı anlamıyla, kapitalist üretim tarzı döneminde üretim araçlarına sahip olan ve bu özelliği nedeniyle, toplumda egemen sınıf durumunda bulunan sosyal sınıf. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Fransız devrimi'nden önce burjuvaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—4.** İsviçre'de bir kantonda yurttaşlık ve hemşerilik hakkı. **—5.** *Büyük burjuvazi,* gelirini el zanaatından değil de, her tür artık değerden sağlayan ve küçük burjuvazinin tersine, kapitalist toplumda alınacak kararlarda (sermaye birikimi, yatırımlar, tekellerin kurulması vb.) başlıca söz sahibi olan varlıklı kişiler topluluğu. (YÜKSEK BURJUVAZİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Küçük burjuvazi,* büyük burjuvaziden kapitalist ekonomideki işlevleriyle, köylülükten ve işçi sınıfından ise iktisadi etkinlikleri ve kültürel davranışlarıyla ayrılan, birlikten yoksun topluluk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. *Burjuvazi hukuku,* bir kent burjuvasının eskiden sahip olduğu ayrıcalıkların tümü.

—Topbil. Amerikan toplumbiliminde ORTA* SINIF'ın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Tar. ve Topbil. "Burjuvazi" sözcüğü gündelik dilde ancak XIII. yy.'da ortaya çıkar. Burjuvazinin sosyo-ekonomik bir kategori olarak belirmesi XI. yy.'ın sonu ile XII. yy.'a, batıda ticaretin yeniden doğuşu ve kentsel canlanmaya denk düşer. *Burgensis* (burjuva), bir burg'da (kasaba ya da kentte) oturan, geçimini bir zanaatte çalışarak ya da ticaret yaparak sağlayan kentlidir. Bir senyöre sıkı sıkıya bağlılık, kısa zamanda bu yeni kategoriye işlerin gelişmesine bir engel olarak göründü ve doğal olarak burjuva da işini yürütebilmek için gerekli özgürlükleri talep etti.

Roma belediye rejiminin iyi kötü sürdüğü Güney Fransa ve İtalya kentlerinde, burjuvazi daha kolay örgütlendi. Burjuvazinin en zengin kesimi, XII. yy.'dan başlayarak senyörlerin denetiminden kurtulan kentleri yönetti. Öteki bölgelerde (merkez, batı) senyörler, burjuvaların başkaldırmalarını önlemek kaygısıyla, kişisel bir özgürlük statüsünü, vergisel ve ticari ayrıcalıkları ve kimi zaman da gerçek bir topluluk örgütlenmesini güvence altına alan ayrıcalık belgeleri verdiler. Buna karşılık, feodalitenin güçlü olduğu bölgelerde burjuvalar, özgürlüklerini sağlamak için bazen senyörlere karşı açık bir savaşıma girişmek zorunda kaldılar. Bu savaşımdan, özellikle krallığın kuzeyinde ve Flandre'da gelişen komün hareketi doğdu. Bu hareket sırasında birçok kent topluluğu, temsilcileri aracılığıyla, kendi kendilerini yönetme hakkını elde ettiler. Ancak aynı dönemde birçok kent, toplumsal çatışmalara sahne oldu. Sanayileşmenin en yoğun olduğu bölgelerde (Flandre, Kuzey İtalya), meslek birliklerini ve kent yönetimini denetim altında tutan büyük tüccarlarla halk arasında gerçek bir kopma meydana geldi. Flandre'da, XIII. yy. başında bunalım, şiddetli bir toplumsal savaşa dönüştü. Oysa İtalya'da, toplumsal karışıklıklardan ürken burjuvazi, bazen oligarşik bir hükümetin kurulmasını (Venedik), bazen de tek bir kişinin istibdadını (Floransa) kabullenmek zorunda kaldı. O dönemden başlayarak "burjuvazi" terimi, belirli bir refah içinde yaşayan, taşınır ya da taşınmaz bir mal varlığıyla kent çerçevesinde belli haklara sahip bir sınıfı tanımlama amacıyla kullanılmaya başlandı.

Büyük ticaretin ve banka işlemlerinin gelişmesi, ayrıca en zengin burjuvaların toprak sahibi de olmaları üzerine iktisadi alandaki etkinliği artan burjuvazi, rahipler ve senyörler gibi eski ayrıcalıklılarla çatışmaya girmekte gecikmedi. XIV. yy.'dan başlayarak uzlaşmazlıklar özellikle, tiers état'nın gitgide daha etkin bir rol oynadığı états generaux toplantılarında ortaya çıktı. Güzel Phillipe IV döneminden başlayarak roma hukukunun yeniden canlanması, devleti romalılar gibi merkezi ve birleşik bir devlet olarak anlayan hukukçu bir burjuvazinin oluşmasına yol açtı. Bundan sonra, fransız burjuvazisinin tarihi, artık krallık gücünün gelişmesi ile örtüştü.

XVI. yy.'da Akdeniz'de ve töton hansa'sında ticaretin çökmesi ve büyük moharşilerin kurulması, alman ve italyan burjuvazilerinin gerilemelerine yol açtı. Fransa'da ise tersine, XVI. yy.'da elverişli koşulların bir araya gelmesi ve ticaretin canlanması, burjuvaziye yaradı. Fransa'da burjuvazinin yükselişi, en önemlileri soyluların elinde bulunan resmi görevlerin satın alınabilirliği ve soyluların isteklerini burjuvaziye dayanarak dengeleyen krallık yönetiminin gelişmesi sayesinde, kolaylaştı.

Max Weber, Avrupa'da kapitalizmin doğuşunu, özellikle de yeni bir toplumsal sınıf olarak burjuvazinin ideolojik kaynaklarını başarıyla çözümledi. Weber'e göre kapitalizm, tarihsel olarak, calvinci bireysel kurtuluş anlayışı ile kâr saplantısı arasındaki bir çeşit benzerlikten kaynaklandı. Böylece püriten, burjuvanın anaörneği ya da ideal tipi olarak ortaya çıktı. Püritenin ayırtedici özelliği, her şeyden önce her türlü gizemciliği reddetmesiydi. Weber'e göre calvincilik, yahudi peygamberlerin öğretisiyle başlamış olan evrenin "sihrinin bozulması" sürecinin son noktasıydı. Bu süreç, "yunan bilimsel düşüncesi ile birlikte, kurtuluşa ermenin her türlü sihirli yolunu, boşinanç ve günah olarak reddediyordu." Burjuvanın ikinci ayırtedici özelliği de, çalışmanın kesin kurtuluş göstergesi olarak övülmesiydi: "Kendine bu güveni kazanmak için, bir meslekte hiç ara vermeden çalışmak en iyi yol olarak özellikle salık veriliyordu. Dinsel kuşkuyu dağıtan ve inayet inancını kazandıran bu ve yalnızca buydu." Son olarak, Max Weber'in püriteni, kendini tutma ve çilecilik kurallarına da uyuyordu. Bu kurallara uymasının nedeni, çalışma ürününü yeniden yatırarak, bir yandan perhiz öğütlerken öte yandan mal birikimini özendiren toplumun çelişkisini çözmekti.

Tarihçiler, XVI. yy.'dan sonra burjuvaziye gelişme olanağı sağlayan iktisadi işlevleri ve siyasal bağlaşmaları da incelemişlerdir. Saint-Simon'un, "aşağılık bur-

juvazinin uzun egemenlik dönemi" dediği Louis XIV döneminde burjuvazi, kendisini monarşi rejimine bağlayan bir bağlaşma ile, gücünün doruk noktasına ulaştı. Monarşiye bağlanan bu burjuvaziyi, kumaşçı bir aileden gelen Colbert simgeliyordu. XVIII. yy. tersine, burjuvazinin monarşiyle bağlarının koptuğu dönemdir. Louis XIV'ün ölümünden sonra, aristokrasinin tepkisi burjuvaların idari, adli, askeri ve dini görevlerde yüksek mevkilere gelmelerini engelledi. Oysa, burjuvazinin bu geriye püskürtülmesiyle birlikte iktisadi gücü de hızla gelişiyor, bu da yeni bir siyasal ve toplumsal düzen özlemi duyan burjuvaların sabırsızlığını artırıyordu. 1789 États généraux meclislerinde çoğunlukta olan burjuvazi, Devrim'den 1830'a kadar uzanan dönemde siyasal iktidara geldi. Napoléon'un getirdiği örgütlenmenin elverişli ortamında, burjuva hanedanlar (Mallet, Périer, Delessert) yüksek devlet memurluklarını ele geçirdiler. 1830'da burjuvazi, Restauration'a bağlı aristokrasinin tepkisine karşı kesin bir zafer kazandı. Artık egemen olduğu siyasal yaşama (vergiye dayanan seçim sistemi) ve XIX. yy.'ın ilk yarısında Balzac'ın romanları ile Daumier'nin karikatürlerinde betimlenen toplumsal yaşama yön veren, burjuvaziydi. Burjuva, bireyci, girişimci bir ruha sahip ve aile erdemlerine düşkün bir tip olarak tanındı. 1848'de bütün yurttaşlara oy hakkının tanınması burjuva etkisini azaltmadı. Kapitalizmin gelişmesi, liberalizm ve parlamenter rejimle özdeşleşen burjuvazi, Proudhon ve özellikle Karl Marx gibi sosyalist kuramcılar tarafından şiddetle eleştirildi. Bu kuramcılar, üretim araçlarını elinde tutan sınıf olarak, burjuvaziyi sömürülen işçi yığınlarının karşısında görüyor ve sınıf mücadelesini vurguluyorlardı.

Karl Marx, 1846'da şöyle yazıyordu: "Burjuvazi [...] kendine özgü koşullarla birlikte, ancak yavaş yavaş gelişir. Sırası gelince, işbölümüne göre, kendi içinde çeşitli bölümlere ayrılır ve [...] varolan tüm mülkiyetin ticaret ya da sanayi sermayesine dönüşmesi ile, sonunda daha önceki bütün mülk sahibi sınıfları kendi içinde eritir" *(Alman ideolojisi)*. Gene Marx, 1848'de şöyle diyordu: "Burjuvazi tarihte son derece devrimci bir rol oynadı. İktidarı ele geçirdiği her yerde feodal, ataerkil ve duygusal tüm ilişkileri yok etti. Feodal insanı üstlerine bağlayan tüm karmaşık ve zengin bağları acımasızca koparttı [...]. Kişisel saygınlığı basit bir değişim değeri haline getirdi, o kadar pahalıya mal olan birçok özgürlük yerine, tek ve acımasız ticaret özgürlüğünü geçirdi. Kısacası, dinsel ve siyasal yanılsamaların gizledikleri sömürünün yerine, açık, utanmaz, dolaysız ve duyarsız sömürüyü koydu" *(Komünist manifesto)*. Böylece Marx'a göre, burjuvazinin olumsuz ve yıkıcı etkisi, olumlu ve yaratıcı etkisine sıkı sıkıya bağlıydı: "Burjuvazi üretim araçlarında, öyleyse üretim ilişkilerinde, yani bütün toplumsal ilişkilerde sürekli olarak devrim yapmaksızın yaşayamaz" *(a.g.y.)*.

XIX. yy. boyunca sanayi devriminin ve siyasal özgürleşmenin meyvelerini toplayan burjuvazi, sonunda kendine liberalizm dediğimiz bir ideoloji oluşturdu ve bu ideolojiden de hem iktisadi alanda (fiyatların serbest bırakılması, zaman zaman himayeciliğe başvurulmakla birlikte ürünler arası rekabet, sömürgeci yayılma ve emperyalizm, vb.) hem de siyasal alanda yararlandı (toplanma özgürlüğü, basın özgürlüğü, vb.). Bazı kuramcılar, burjuvazinin güçlenmesinde, devletin oynadığı rol üzerinde dururlar: XIX. yy. sonundaki himayecilik önlemleri, yatırımlara ya da güçlük içindeki kimi sektörlere devletçe yapılan düzenli katkılar, bu kuramcılara göre, bazı devlet görevlileri ile büyük sermaye arasındaki bağlaşmayı ortaya koyuyorlardı.

Bütün bu çözümlemelerde, burjuvazi tek bir sosyal etken olarak ele alınmıştı. Oysa kısa bir süre sonra farklılaşmalar başladı. XIX. yy.'ın sonunda, birtakım katmanlar belirdi: toplumsal ve iktisadi işlevi Marx ile Engels'in "burjuvazi" dedikleri şeyde inceledikleri işlev olan *büyük burjuvazi* ile *küçük burjuvazi*. Günümüzde, kimi gözlemcilere göre, küçük burjuvazi, tümü birden dar anlamıyla bir sınıf oluşturmayan üç toplumsal kategoriyi bir araya toplar. Bu gözlemcilere göre, ilk kategori, zanaatçıları, küçük tüccarları ve serbest meslek sahiplerini kapsar. Bu kategori, hukuki bakımdan kendi üretim araçlarının sahibi olmak ve zaman zaman ücretli emekçi çalıştırmakla birlikte, yönetiminde hiçbir payları olmayan banka sistemine sıkı sıkıya bağımlıdır (istikraz, borçlanma). Küçük tüccarlar, zanaatçılar, vb., hukuki bakımdan girişimci sayılmakla birlikte, kendilerine özgü siyasal ve istemsel stratejileriyle işverenler sınıfından ayrılırlar. Gene bu gözlemcilere göre, ikinci kategori, kamu görevlerini yürüten personelden (bunların başlıca özellikleri güçlü bir sendikalaşmayla birlikte istemsel bir strateji gütmeleridir) ve bu personelin iki yanlı (paritaire) kuruluşlarda etkin bir rol oynayan sendikalarından oluşmuştur. Üçüncü kategoriyse, aynı gözlemcilere göre, özel sektördeki yönetici ve teknik ücretlilerden oluşur. Bu personelin başlıca özelliği sektörden sektöre çok değişken olan istemsel stratejileri ile sendikalaşma oranlarının çok düşük bir düzeyde kalmasıdır. Sürekli bir gelişme halindeki mesleki uzmanlaşma, çeşitliliği gitgide artan gelirlerin büyüklüğü ve kökeni, küçük burjuvazinin sürekli olarak yenilenen incelenmesini gerektirir: Marxçılar bir "proleterleşme" (geniş anlamda: istihdam istikrarsızlığı, vasıfsızlaşma eğilimi) olarak gördükleri öğeler üzerinde dururlarken, amerikan okulu toplumbilimcileri küçük burjuvaziye, sonunda proletaryayı da özümleyecek bir "üçüncü güç" olarak bakarlar.

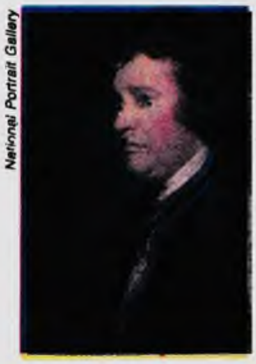
BURKA ya da **BÜRKA** a. (ar. *burka'*). *Esk.* **1.** Kadınların yüzlerini kapattıkları peçe, yaşmak: *"Çün açar burka ki şeyh anı göre / Eydesin kim şeyhi oda yandura"* (Gülşehri, XIV. yy.). **—2.** Kâbe'nin örtüsü. **—3.** Yedinci kat gök. **—4.** *Burkafiken,* perde açan, peçeyi kaldıran. ‖ *Burka-ı esrar,* esrar perdesi.

BURKART (Erika), almanca yazan isviçreli kadın şair (Aarau 1922). İlk şiir kitapları (*Bann und Flug,* 1956; *Geist der Fluren,* 1958), insanla doğanın özgün bir uyumunu anlatır. Bir "ayrılık" deneyi geçirmesi ve geleneksel şiir diline güvenini yitirmesi onu insanların yalnızlığını ve uygarlıkların yanılgılarını işlemeye yöneltti (*Die Transparenz der Scherben,* 1973; *Rufweite,* 1975).

BURKE → BURGH.

BURKE (Edmund), ingiliz siyaset adamı ve yazar (Dublin 1729'a doğr. - Beaconsfield 1797). İlk önemli yapıtı *Vindication of natural Policy* (Doğal toplumun doğrulanması) [1756], kendinden önceki kuşakların çok bulanık olan akılcılığına ve yaradancılığına karşı bir tepki niteliğindedir. Burke, 1759'da, zamanın günlük olaylarının bir çeşit yıllığı olan *Annual Register*'ı kurdu. Daha sonra, siyasete yöneldi ve 1765'te lord Rockingham'ın özel sekreteri oldu. Avam kamarası'na girdiği zaman, birçok çıkar grubuna bölünmüş olan whig partisini yeniden düzenledi.

Her türlü sisteme ve soyutlamaya şiddetle karşıydı; somut ve belirli sorunları, derece derece ve yasalara uygun bir biçimde çözmekten yanaydı. Böylece, liberal ve tutucu whig aristokrasisine, halk kitlelerinin taşkınlıklarına ve saray entrikalarına karşı mücadele etmek için gereken inancı sağladı. 1765'te kraliyet hükümeti, amerikan sömürgelerini isteklerine aykırı olarak vergiye bağlayınca Burke, kralın keyfi idaresi karşısında İngilizler'in sahip olduğu özgürlüklerden sömürgeler halkının da yararlanma hakkını savundu. Pitt'in sunduğu geniş bir seçim reformu tasarısına karşı çıktı; sonra da 1782'de kısmi bir reform tasarısını kabul ettirerek birçok kraliyet memurunun dokunulmazlıklarını kaldırtmayı başardı ve böylece ingiliz siyaset yaşamını bir ölçüde istikrara kavuşturdu; böylece monarşinin etkinliğine de ağır bir darbe indirdi. Dostu Fox'un Pitt ve Shelburne'e olan öfkesini paylaşarak, Fox'un whig'leriyle North'un tory'leri arasında, alışılmışın tersine bir ittifak kurulmasını sağladı (1783), bu da Shelburne'ün düşmesine neden oldu. Burke, bunun üzerine Portland'ın kabinesine girdi. Burada daha çok Hindistan sorunlarıyla ilgilendi; 1781'den sonra, arkadaşı P. Francis'in de etkisiyle, Hindistan siyasetini yeterince titiz bulmadığı Hastings'e şiddetle saldırdı; 1784'te Hastings hakkında bir parlamento soruşturması açtırmayı başardı. Wales prensinin ateşli bir taraftarı olarak, George III'ün 1788'de ilk sinir krizini geçirmesinin ardından, sınırsız yetkilere sahip bir naiplik projesini savunduysa da kabul ettiremedi. Başından itibaren Fransız ihtilaline karşı çıktı ve *Reflections on the Revolution in France* (Fransa'daki devrim üzerine düşünceler) [1790] adlı yapıtında halk ayaklanmasını şiddetle yerdi. Bu ayaklanmaya karşı, Fox ile olan dostluğunu ve partisinin birliğini bozma pahasına savaşımını sürdürdü.

National Portrait Gallery

Edmund **Burke**
J. Reynolds'un atölyesinde yapılan bir portreden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

BURKE (*sir* John Bernard), ingiliz soyağacı uzmanı (Londra 1814 - Dublin 1892). Babası John'un (1787 - 1848) yapıtlarını, özellikle de her yıl gözden geçirerek yayımladığı *Peerage*'ı tamamlayıp düzeltti.

BURKE (Robert O'HARA), irlandalı gezgin (Saint Clerah's, Galway, 1820 - Avustralya 1861). 1860'ta Avustralya'nın Coopers Creek ile Carpentaria körfezi arasında bir sefer yapmakla görevlendirildi. Dönüşte yorgunluktan öldü.

BURKE (Kenneth), amerikalı yazar (Pittsburgh 1897). Yapıtlarında, simgesel eylem kavramını açıklamak için freudculuğun, marxçılığın ve toplumbilimin yeni bir bileşimini yaparak, retorik, pragmacılık ve din arasındaki ilişkileri sergiledi (*Counter-Statement* [Karşı ileri sürüş], 1931; *Attitudes towards history* [Tarih karşısındaki tutumlar], 1937; *The Philosophy of literary form* [Edebi biçimin felsefesi], 1941; *The Rhetoric of Religion* [Din retoriği], 1961).

BURKHAN, Uygur Türkleri'nde Buddha'ya ya da Buddha heykeline verilen ad. (*Burkan, Burhan, Perhan, Purkan* da denir.)

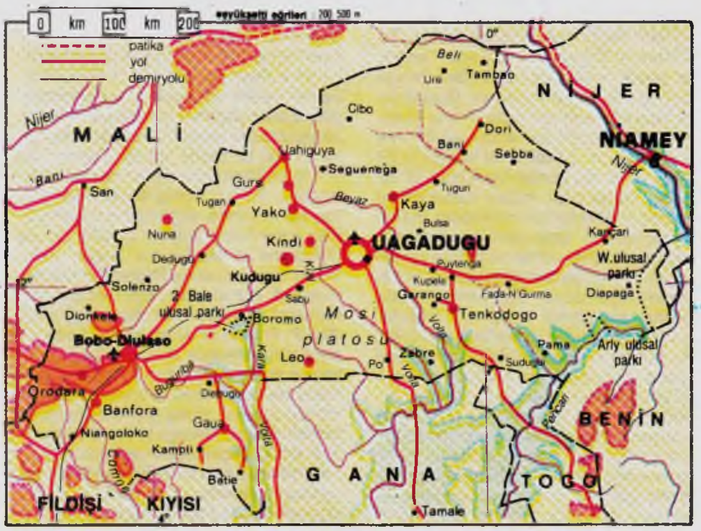
BURKHARD (Willy), isviçreli besteci (Evilard, Bern, 1900 - Zürich 1955). Önce Almanya'da, sonra Paris'te öğrenim gördü, Zürich Konservatuvarı'nda besteleme öğretmeni oldu. Senfoniler, konçertolar, liedler, oratoryolar ve kantatlar (*la Vision d'Isaïe,* 1935; *l'Année,* 1941; *le Déluge,* 1955), bir missa, oda müziği yapıtları ve operalar (*L'araignée noire,* 1949) besteledi.

BURKİNA FASO, eski adıyla YUKARI VOLTA, Batı Afrika'da devlet; 275 000 km²; 9 400 000 nüf. (1991). Başkenti *Uagadugu.* Resmi dili *fransızca.*

COĞRAFYA

•*Doğal çerçeve.* Temelin yüzeye çıktığı yerde (püskürük kayaçları granit ve başkalaşım kayaçlar) yaklaşık 300 m yükseltide yer alan ve B.-K.-B.'sında ve G.-D.'sunda tortul örtüsünün (temeli kumtaşına dayanır) parçalarından oluşan iki plato bulunan bölge düz bir alandır. Orta kesimdeki, tortul örtü parçaları 100-300 m'lik kabartılar ya da "yarlar" oluşturur. Dördüncü Zaman kökenli, B.'dan D.'ya doğru uzanan, bir bölümü sabit kumul şeritleri, kuzeyde, coğrafi bütünün temel özelliklerini gizler.

BURKİNA FASO

• *İklim.* Sudan-Sahel iklimidir: önceleri serin, sonra hem çok sıcak, hem uzun bir kurak mevsim (kasımdan mayıs ya da hazirana kadar 6 ya da 8 ay sürer) ile bunu izleyen yağışlı bir mevsim. Yağışların toplamı, yıldan yıla değişir ve G.'den K.'e doğru (Banfora'da 1 200 mm, Uagadugu'da 750 mm, Dori'de 590 mm) azalır.

Akarsu ağı, temelde Batı platolarından kaynaklanan Siyah Volta ve ovadan kaynaklanan Beyaz ve Kızıl Volta'ların yukarı çığırlarını toplar. Akarsuların rejimi, yağışların düzünü oldukça sadık biçimde yansıtır: kurak mevsimde zayıf ya da sıfır debi, kışın kabarık sular. Irmakların suyu, çoğunlukla, yukarı kesimlerinde toprak barajlarla tutulur. Asitli ve çoğunlukla kabuklanmış toprakların niteliği kötüdür. Çok zengin olan vadi topraklarını halk onkoserkoz nedeniyle boşaltmıştır.

İKTİSAT

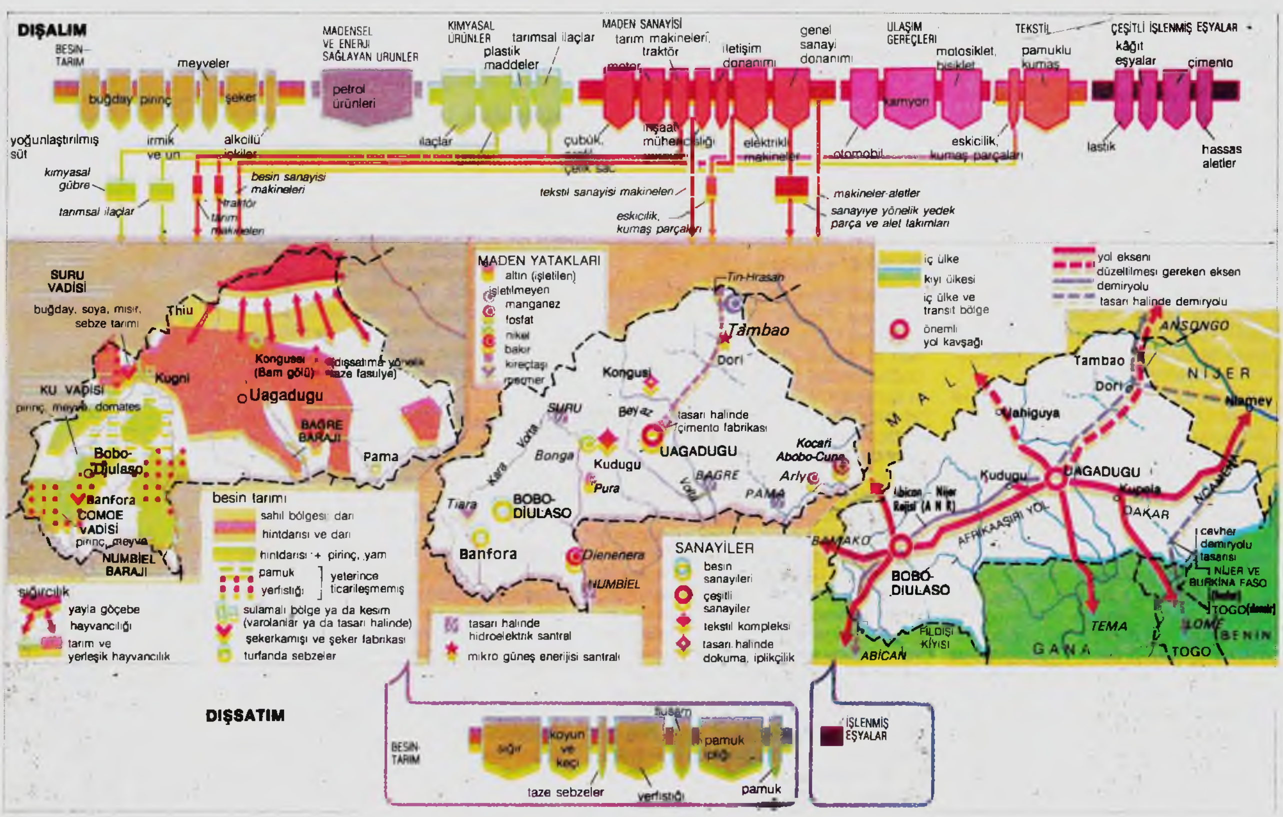
En sık rastlanan bitki örtüsü, savan ile ağaçlı bir katın altında uzanan buğdaygil örtüsüdür. Ama savan, güneyde seyrek ormanın sınırında yer alıyorsa da, kuzeyde yerini, buğdaygillerden oluşan bir bozkıra (buna bazı çalılıklar ile dikenli çalılar da eklenir) bırakır.

• *Nüfus.* Yıllık artış oranı % 2'ye yakındır. Etnik öbeklerin sayısı çoktur, ama Mosiler büyük çoğunluktadır (nüfusun % 48'i). Pöller (% 10) kuzeyde, Bobolar batıda, Senufolar, Lobiler ve Dagariler G.-G.-B.'da, Gurunsiler orta batıda, Bisalar ve Gurmançeler doğuda yaşar. Kırsal kesimde yaşayanlar nüfusun % 95'ini oluştururlar. Bu kesimde ortalama km²'ye 20 kişidir. Ama nüfus eşitsiz dağılmış ve daha çok mosi ülkesindeki ovada yoğunlaşmıştır. Halk, çevreden kopuk çiftliklerde toplanır (mosi ülkesi) ya da birbirine çok yakın (bobo ülkesi) büyük kulübelerde oturur. Resmi olarak 7 kent vardır (Uagadugu, Kudugu ve Bobo-Diulaso'nun nüfusları 100 000'i aşar). Kırsal kesimde yaşayanların çoğu animisttir. Ne var ki kentlerde hıristiyanlık, kuzeydeyse daha çok müslümanlık yayılmaktadır. Kırsal göçe, hiçbir zorlama olmaksızın mosi ülkesinin güney ve batı kenarlarına yerleşerek toprağı işlemeye başlayanlar da eklenir. Bununla birlikte dış göç (özellikle Fildişi Kıyısı'na) de önemini korumaktadır.

• *Ekonomi.* Ekonomisi tarıma dayanır. Tarım ürünlerinde ilk sırayı besin maddeleri alır: hintdarısı ve darı, fonia, biraz mısır ve sular altında kalan alçak kesimlerde ya da küçük toprak barajların aşağı kesimindeki sulanan ovalarda ya da kurumayan ender akarsular sayesinde pirinç, fasulye, yumrular (güneyde), yağ bitkileri (susam, yer fıstığı), bazı meyve ağaçları (hintkirazı ve goyave) ve bostan ürünleri (su bulunan ya da derin olmayan taban su örtüsü bulunan her yerde kurak mevsimli ılıman kuşağın bütün sebzeleri). Yerfıstığı ve sebzelere (yeşil fasulye) ek olarak ticari bitkiler ekilir ve ticari bitkiler alanında birinci sırayı pamuk alır. Pamuk üretimi yıllara göre değişir, 1990 yılında 186 000 ton'a ulaşmıştır. Burkina Faso gene 1990 yılında toplam 273 000 ton şekerkamışı üretmiştir.

Hayvancılık, göçebe ya da yarı göçebe pöl ve tuareg çobanlarının oturduğu ülkenin kuzey kesiminin başlıca etkinliğidir ve her bölgede gelişme göstermektedir. 1990 yılında Burkina Faso'da keçi sayısı 6,4 milyon başa, sığır sayısı 3,8 milyon başa, domuz sayısıysa 500 000 başa ulaşmıştır.

Normal yıllarda besin bitkileri ve hayvancılık ürünleri hemen hemen nüfusun beslenmesine yetmektedir. Bununla birlikte tarım ve hayvancılık, doğal ortamın iyi olmasından (toprak, yağışların düzensizliği, sulamaya elverişli büyük ırmakların bulunmaması), bazı kesimlerin aşırı kalabalık olmasından ve tarım tekniklerinin yetersizliğinden zarar görmektedir. Ancak, Burkina Faso, sanayileşmiş kapitalist devletlerin (Fransa ve öteki AET ülkeleri, ABD), arap ülkelerinin hatta Çin'in ve uluslararası örgütlerin özel ve kamu kesimlerinden gelen teknik ve para yardımlarından yararlanır. Araştırma istasyonları ve bölgesel gelişme örgütleri çerçevesi içinde yabancıların etki-

sindeki bazı kuruluşlar el ele vererek modernleştirme çabalarına giriştiler. Devlet de "geliştirme çalışmaları" yaptırdı. Kırsal kesimde hâlâ canlılığını koruyan el sanatları toplumun yeni gereksinimlerine ayak uydurmaktadır.

Sanayi az gelişmiştir. Enerji kaynağından yoksun ve su rezervleri kıt olan, ülkenin G.-D.'sunda yeni keşfedilen birkaç altın ve fosfat damarından ve K.-D.'da, Tambao'da, hızlı ulaşım olanaklarının bulunmadığı bir bölgede küçük bir manganez yatağından başka madene sahip bulunmayan Burkina Faso, buna karşılık, tarım ürünlerini değerlendirmeye ve yaygın kullanılan tüketim mallarını üretmeye çalışmaktadır.

Yurt dışıyla ulaşım, temelde, Abican'dan başlayan demiryoluyla sağlanır. Başkent, Accra ve Lome'ye asfalt karayollarıyla da bağlıdır. Fildişi Kıyısı sınırını Banfora, Bobo-Diulaso, Uagadugu ve Nijer sınırına bağlayan ve ülkeyi enine kesen karayolu asfaltlanmaktadır. Burkina Faso'nun iki uluslararası havalimanı vardır: Uagadugu'da ve Bobo-Diulaso'da ancak havayolu az kullanılmaktadır.

Geleneksel tüccarların eline bırakılan iç ticaretin aksine, dış ticaret, temelde, yabancı sermayenin de payı olan birkaç büyük şirketin elindedir. Burkina Faso, ham ya da yarı işlenmiş tarım ürünlerini (hayvancılık ürünleri, pamuk, yerfıstığı) dışarıya satar ve dışardan yatırım malları ve sanayi ham maddeleri, petrol ürünleri, tüketim malları ve tarımsal ürünün düşük olduğu yıllarda tahıl satın alır. Dış ticaret büyük açıkıar vermektedir (denize doğrudan açılamayan, kıtanın ortasında kalan ülke Afrika'nın en yoksul ülkelerinden biridir). Fransa, öteki AET ülkeleri ve Fildişi Kıyısı, Burkina Faso'nun ticaret yaptığı başlıca ülkelerdir.

TARİH

Burkina Faso, bütün Mosi kavimlerinden başka, ülkenin batısında yaşayan Bobolar, Gurunsiler ve Lobiler gibi daha az nüfuslu başka bazi etnileri de içine alır. Devletsiz toplumlar oluşturan bu etnik toplulukların tarihlerini saptamak çok zordur: Ancak, kimi zaman onları içinde eritip sindiren ya da onları bir köle kaynağı olarak gören komşu topluluklarla ilişkilerine bakılarak tarihleri hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

Bu nedenle, bugünkü mosi ülkesinin, burada hâlâ toprağın efendisi olan Nionioseler ile Kibisi ve Gurunsiler tarafından geçmişte işgal edildiği sanılmaktadır. Dagomba'dan gelen Mosiler'in asıl gücü, uzun akınlara elverişli hafif süvarilerinden (daha sonraları savunmaya dönük ağır süvarileri de oldu) kaynaklanıyordu. Geleneğe göre, Mosiler buraya XI. yy. sonuna doğru, ama aslında belki daha sonra gelmişlerdir. Tenkodogo'ya yerleşen Dagomba kralının torunu Uedraogo, 1100 yılına doğru doğdu. Onun büyük oğlu, daha kuzeyde Zungrana krallığı'nı kurdu. Bu krallık bir süre sonra Yatenga'ya bağlandı. Onun ardından tahta, Tenkodogo'da, kardeşi Zungrana geçti. Zungrana'nın oğlu Ubre (1220'ye doğru öldü), Uagadugu hanedanını kurdu. Daha sonra gelen (XV. yy.) [→ GURMA], belirsiz bir soy bağıyla Tenkodogo'da bulunan Uedraogo'ya bağlandı. Genişleme döneminde, Yatenga nabası Nassague, bir baskınla Tombuktu'yu ele geçirdi; 1480'de naba Nassere, Ualata'yı fethetti, ama 1483'te Korienze gölü yakınında Sonni Ali'ye (1464-1493) yenilince mosi akınları son buldu ve Nijer menderesinde üstünlük Songaylar'a geçti. Bunu takip eden iki yüzyılın sakin bir dönem oluşturduğu sanılmaktadır.

Naba krallığı'nın son derece merkeziyetçi gücü, eyaletlerde yerel şefler aracılığıyla temsil ediliyordu. Tarım yalnızca yerel tüketime yönelikti. Ticaret, tuz dışalımı ile pamuklu ve hayvan dışsatımından ibaretti. Ama büyük ticaret yolları, mosi ülkesinin çevresinden dolanıyordu: ülke ekonomik alanda hiçbir zaman birinci derecede bir rol oynamadı. Bununla beraber, mande kökenli müslümanlaştırılmış tüccarlar, Gurci gibi kent merkezlerine yerleştiler. Bunların torunları, Yarseler adıyla tanınır. Ama, genelde mosi topluluğu müslümanlığın dışında kaldı. XVII. yy.'da Bobo-Diulaso'da yeni bir devlet ortaya çıktı. Burada, eski diula (malinke) topluluğu, mosi istilacılarını ve yerli köylüleri içinde eritti. XVIII. yy.'da Yatenga, doğu yönündeki bambara baskısına başarıyla karşı koydu.

İstila peşindeki Avrupalılar mosi krallıklarıyla ancak XIX. yy. sonuna doğru ilgilenmeye başladılar. Morho-naba (Uagadugu), ilk fransız misyonları (Dr. Crozat'yı 1890'da ve Monteil'i 1891'de) ile ingiliz misyonunu (Fergusson, 1894) kabul etmeyip geri çevirdi, 1895'te, Sudan valisi, yüzbaşı Destenave'ı bu bölgeye gönderdi. Destenave, Yatenga nabasıyla bir antlaşma imzaladı. Ancak, morho-naba nezdinde başarılı olamadı. 1 eylül 1896'da yüzbaşı Voulet, Uagadugu'ya girdi. Morho-naba kaçtı. Voulet, bunun ardından Gurunsi'yi fransız protektorası altına soktu. Fransız egemenliğini tanıyan yeni bir morha-naba atandı ve 1897 yılı içinde ülkenin tümü fiilen işgal edildi.

Ülke böylece Fransız Sudanı'nın bir parçası durumuna geldi. Fransız Sudanı, 1904'te Haut-Sénégal-Niger'e dönüşünceye dek birçok olaylara sahne oldu. Burkina Faso, 1919'da buradan ayrıldı. 5 eylül 1932 tarihli kararname, ülkeyi parçalayarak, Sudan, Fildişi Kıyısı ve Nijer arasında bölüştürdü. Bu durum ülkenin 4 eylül 1947'de yeniden bütünlüğüne kavuşmasına kadar devam etti.

1913'ten itibaren görülen açlık ve Birinci Dünya savaşı sırasında askere alma işlemlerindeki yolsuzluklar, tüm Bobolar'ın ayaklanmasına yol açtı. Bu ayaklanma, özellikle Dedugu bölgesinde ciddi boyutlara ulaştı. Yönetim, 1919-1927 arasında, pamuk ekimini yerleştirmeye çalıştı. Bunun sonucunda büyük bir yiyecek kıtlığı baş gösterdi. Bunun üzerine yönetim, Fildişi Kıyısı'ndaki plantasyonlar için işçi seferberliğine başvurdu (Abican demiryolu 1934'te Bobo-Diulaso'ya, 1954'te de Uagadugu'ya vardı) ve aynı şeyi 1937'den itibaren daha küçük çapta olmak üzere Nijer işletmesi içinde yaptı.

1946 seçimleri, Afrika demokratik birliği adayı Uezzin Kulibali'nin (1921-1958) bölge reisliğinin adayına (sömürge-döneminde bölge reisliği, Mosiler arasında önemli rol oynamıştır) karşı zaferiyle sonuçlandı. 1956'da, çerçeve yasanın çıkarılmasından sonra, seçimler, "Burkina Faso dayanışma grubu" adı altında toplanan Afrika demokratik birliği karşıtlarına küçük bir çoğunluk sağladı. Hükümet başkan yardımcısı Kulibali, aralarında Maurice Yameogo'nun da bulunduğu bazı milletvekillerini Afrika demokratik birliği ile işbirliğine soktu. 1958'de Kulibali'nin ölümü üzerine Maurice Yameogo onun yerine geçti. 1959 seçimlerinde, Afrika demokratik birliği, 75 sandalyeden 69'unu elde etti ve morho-naba'nın desteğinden yararlandı.

1958 referandumuyla Burkina Faso, fransız topluluğuna üye bir cumhuriyet oldu. 1959'da Antant Konseyi'ne katıldı. 5 ağustos 1960'ta bağımsızlığını ilan etti. 1961'de ülke, liberalizme ve Batı'ya bağlılığını teyit ederek Afrika ve Madagaskar birliğine girdi; ardından da, haziran 1972'de kurulan Batı Afrika ekonomik topluluğu'na üye oldu.

Ülke içinde ise, Afrika cumhuriyetçi partisi tarafından 1960'ta kurulan Cumhuriyetçi özgürlük partisi yasaklandı ve yöneticileri tutuklandı. 1961'de bunların yeniden biraraya gelmeleri, burkina fasolu işçi sendikaları birliği içindeki çalkantıların sürüp gitmesini engelleyemedi. Burkina Faso Demokratik birliği'nin desteğine dayanan Yameogo, 1965'te, yaklaşık % 100'e yakın bir oy çokluğuyla yeniden seçildi. Ancak çok sıkı önlemler ve hükümetin müsrifçe harcamaları karşısında, kentlerde halk arasında hoşnutsuzluk başgösterdi. 3 ocak 1966'da, geniş boyutlu bir grev hareketi, ordunun müdahalesine yol açtı, iktidara albay Sangule Lamizana geldi ve 9 aralık 1966'da kurulan silahlı kuvvetler yüksek konseyi'nin başkanlığına seçildi.

1975 başında Burkina-Faso Demokratik birliği'nin içindeki kaygı verici anlaşmazlıklar karşısında general Lamizana, meclisi dağıttıktan ve siyasi faaliyetleri yasakladıktan sonra iktidarı yeniden ele aldı. Aynı yıl içinde imzalanan bir antlaşma, Mali ile olan sınır anlaşmazlıklarına son verdi. 1976'da ve arkadan 1977'de iç gerginlikler baş gösterdi. Referandumla kabul edilen yeni bir anayasa, cumhurbaşkanına üstün yetkiler tanıdı. Mayıs 1977'de Lamizana yeniden seçilirken, Burkina Faso Demokratik birliği ile Afrika Demokratik birliği mutlak çoğunluğu kaybetti. Kasım 1980'de, albay Saye Zerbo'nun yönetiminde bir askeri darbe, Lamizana'yı devirerek II. Cumhuriyete son verdi. Kasım 1982'de yapılan yeni bir askeri darbeyle bu kez Saye Zerbo iktidardan uzaklaştırıldı. Cunta tarafından kurulan "Halkın kurtuluşu geçici konseyi"nin başkanı komutan Jean-Baptiste Uedraogo, devlet başkanı oldu. Mayıs 1983'te Uedraogo, sivil rejime dönüşü açıkladı. 2 ağustos 1984'te Yukarı Volta adı Burkina Faso olarak değişti. 1983'te yapılan askeri darbeyle yüzbaşı Sankara başkan Uedraogo'yu iktidardan uzaklaştırarak kendisi başkan oldu. 1987'de yapılan darbede Sankara öldürüldü ve Devrim savunma konseyi Devrim komitesine çevrildi. 1989'da yapılan iki darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. 1991 yılı başında çok partili düzene geçilmesi kararlaştırıldı. Bunun için referandum yapıldı ve seçmenlerin büyük çoğunluğu tarafından onaylandı. 1 aralık 1991'de Blaise Compaoré cumhurbaşkanı seçildi.

bir bua köyünün tipik mimarisi

Hervy-Explorer

SANAT

Burkina Faso halklarının sanatına tanıklık eden eşyaların çoğunu bulundukları ortam içinde incelemek mümkündür. Ahşap tapınak ayaklarına kabartma olarak oyulmuş kadın göğüsleri ya da figürlerinden maskelere ve yarım maskelere kadar, Kurumlar'ın tüm sanat yapıtları soylular için hazırlanmıştır ve cenaze törenleriyle igilidir. Maskeler üç tipe ayrılır; birincisinde "yüz" bölümünün üzerinde boynuzlar vardır; bu tip maskeler, üst kısmında küçük bir tahta parçası ya da oyma bir hayvan (çoğunlukla antilop) bulunan bir tür siperlik görünümündedir. Bu bölümün altında, oyma bir kadın yüzü bulunabilir. Komşu Mosiler, bu ikinci maske tipini Kurumbalar'dan almışlardı; bu yüzden, uzun süre, sözkonusu tipin Mosiler tarafından yaratıldığı sanıldı. Aslında bir yarım maske olan üçüncü tipte, "yüz" bölümü ortadan kalkar. Çeşitli hayvanları betimleyen heykel, yüzü bir kumaş parçasıyla örtülmüş taşıyıcının kafasına, liften bir takkeyle tutturulur. Bu maskelerin her biri belli bir aileye aittir ve aile ileri gelenlerinin birinci ve ikinci cenaze törenlerinde takılır. Burkina Faso'nun güneyindeki Lobiler'in sanatı daha az bilinir; bu sanata ait çok sayıda eşya, son yıllarda, Avrupa sanat yapıtları piyasasında görülmüştür; erkekler arasında yaygın bir cins zırhlı başlık taşıyan, çenesi hafifçe çıkık ve köşeli, patlak gözlü bir ya da iki insan başı betisiyle süslü üç ayaklı iskemleler; Lobiler'in dış görünüşünü, aslına uygun bir biçimde yansıtan büyük boy kadın heykelleri; heykel biçiminde dikmeler (bunların kaba biçiminde işlenmiş beden bölümü, atalar için sunak olarak kullanılan kilden büyük konilere yarıya dek saplanırdı) vb.

Guy Le Moal'ın kitaplarıyla, Bobo sanatına ilişkin bazı karışıklıklar son buldu. Örneğin, eşmerkezli daireler şeklinde yuvarlak ağızlı maskelerin Bobolar'ın değil, Bualar'ın buluşu olduğu ortaya çıktı. Kalao gagası gibi eğri burnuyla saldırgan bir görünüm olan bu maskelerin üst kısmında, hilal şeklinde biten, kafes oymalı ve boyalı uzun bir tahta parçası bulunur. Bobolar'da, lif ve yapraklardan yapılan maskeler, bitkilerin çevrimiyle ilişkilidir. Hayvanları (kuşlar, antiloplar, mandalar), daha ender olarak da insanları betimleyen çoğu kez geometrik düzenli ve çokrenkli süslemelerin göze çarptığı tahta maskeler, çeşitli üslupta olabilir. İnsan başlı maskelerin üst kısmında, kimi kez hayvan betilerine ya da ataların heykellerine yer verilir. Bunlar, bitkisel maskeler gibi, kış döneminden önce yapılan dinsel törenlerde ve müptedilerin cenaze törenleri sırasında kullanılır.

Burkitt lenfomu ya da **uru,** kan yapıcı dokularda görülen sarkom. (Bazı iklim koşullarında, özellikle Afrika'da sık görülmesi, çoğunlukla çocuklarda bulunması, üstçene kemiğinde [vakaların % 55'i] karın içi organlarda [vakaların % 25'i] yerleşmesi, bunun aksine dalakta ve lenf bezlerinde ender görülmesi, urun hemen hemen hiç farklılaşmamış hücreler halinde tekdüze çoğalması ve ur hücreleri içinde Epstein-Barr virüsünün bulunması ile öbür sarkomlardan ayrılır.)

BURKMAK g. f. **1.** *Bir organı, eklemi burkmak,* onu büken yanlış bir hareket yapmak; incitmek: *Ayağını burkmak. Bileğini burkmak.* **—2.** *Esk.* Bükmek, kıvırmak: *"Urganı berk burkmak, berk örmek"* (Terceman, XV. yy.).

◆ **burkulmak** edilg. f. *Esk.*Bükülmek, çevrilmek.

—Ger. day. Burularak zarar görmek.

◆ **burkulmak** dönşl. f. **1.** Bir organ, eklem sözkonusuysa, yanlış bir hareketle bükülmek; incinmek: *Düşünce bileği burkulmuş.* **—2.** *Yüreği, içi burkulmak,* büyük bir acı, üzüntü duymak.

BURKULMA a. Burkulmak eylemi.

—Dy. Bazı yollarda sıcaklık etkisiyle ortaya çıkan bozulma. (Eşanl. FLAMBÖMAN.) [Bk. *ansikl.*böl.]

—Ger. day. Dik basınç kuvveti etkisi altındaki bir cisimde ortaya çıkan biçim kararsızlığı olayı. (Eşanl. FLAMBAJ.) [Bk. *ansikl.*böl.]

—Patol. Bir eklemde, (çıkığın tersine) eklem yüzeylerinde kalıcı bir yer değişikliği olmaksızın, ani bükülme yüzünden bağların uzaması ya da kopması sonucunda ortaya çıkan travma lezyonu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dy. Burkulma özellikle kaynaklı uzun raylardan oluşan yollarda, rayların döşenmesi ya da bakımı sırasında özel önlemler alınmadığında ortaya çıkan çok tehlikeli bir olaydır. Gerçekten sıcaklık değişimleri, contalarla önlenemeyen sıkışma ya da çekme gerilmelerine yol açar. Burkulma olayı, yolun bütünü, özellikle travers, balast içine uygun biçimde gömülerek önlenir. Kurbalarda raylardaki boyuna gerilmeler, yarıçapsal iç kuvvetler yaratır. Kurbalar çok sertse, yani yarıçap çok küçükse, traversler eğik metal gergi çubuklarıyla desteklenerek bu kuvvetler soğurulur. Hatta çakıltaşları ya da toprak yığınıyla balastı yandan desteklemek de burkulmayı önlemeye yönelik yöntemler arasında yer alır.

—Ger. day. Doğru eksenli kısa bir çubuk, yeğinliği gittikçe artan merkezsel bir basınç kuvveti etkisinde kalırsa, çubuğu oluşturan ipçiklerin doğrusallığı bozulmadan kırılır; bu durumda, çubuğun basit basınç kuvveti etkisiyle kırıldığı söylenir. Çubuğun boyu, yan boyutlarına göre büyükse, olay farklıdır. Basınç kuvveti, kritik kuvvet denilen belirli bir yeğinliğe ulaştıktan sonra, çubuğun doğrusal biçimi, artık kararlı denge biçimi olmaktan çıkar. Bu halde çubuk biçim değiştirir ve dik kuvvet ile biçim değişikliğini izleyen eğilme momentinin eşanlı etkisi altında bu değişikliği korur. Kritik kuvvetin biraz üstüne çıkılırsa, bu içkuvvetler yüzünden çubuk kırılır. Çubuğun, burkulma ya da biçim kararsızlığı yüzünden kırıldığı söylenir. Denge biçiminde sapmalar, eğrisel çubuklarda ve özellikle kemerlerde de görülebilir.

Esnek cisimler alanında, doğru eksenli çubukların burkulması Euler tarafından incelenmiştir.

—Patol. Hafif, zararsız burkulmalar ani bir hareketten ileri gelir; eklem şişer ve kıpırdatılınca şiddetli bir ağrı yapar. Muayenede, gerilen bir bağın olduğu yerde ağrılı noktalar bulunur, ama anormal bir oynama bulunmaz, kemiklerde ayrılma ya da çatlak olup olmadığı röntgen muayenesiyle anlaşılır. Tedavi çok basittir: bir sargıyla eklem oynamaz hale getirilir; iyileşme on beş gün içinde hiçbir iz bırakmadan elde edilir.

Ağır burkulmaların özelliği, bağların kopmasından doğan anormal hareketlerin varlığıdır; bu hareketlerin araştırılması çokağrılı olup bazı hallerde genel anestezi altında yapılması gerekli olabilir. Bu çeşit burkulmaların tedavisi zordur; burkulan eklem birkaç hafta alçıya alınır ya da ameliyatla düzeltilir. Kopan bağ yerine getirilir, oynaklığı düzeltmek için gerekliyse kas ya da bağ nakli yapılır. İşlev bakımından çoğunlukla bir kusur kalır.

BURKULMAK → BURKMAK.

BURLA (Yehuda), ibranice yazan israilli yazar (Kudüs 1886 - *ay. y.* 1969). Doğu'daki yahudi topluluklarının yaşamlarını dile getiren ilk romancılardan biridir. Başlıca yapıtları: *Ishto hasenua* (1928), *Aliloth Akavia* (1939).

Burla Hatun, *Dede Korkut kitabı*'nda, Hanlar hanı Bayındır Han'ın kızı, Salur Kazan'ın halalı (helali, nikâhlı eşi), Uruz Beg'in anası olarak adı geçer; "Boyu -uzun Burla Hatun" diye anılır. İki hikâyede önemli yeri vardır:

Salur Kazan'ın evi yağmalandığı boyu'nda (hikâyesinde) kâfirler, Kazan'ın yokluğunda onun evini basıp yağma ederler, Boyu-uzun Burla Hatun ile kırk ince belli kızı ve Kazan'ın oğlu Uruz Beg ile kırk yiğidini "yesir" edip götürürler. Bir yerde yiyip içip eğlenirler; Kazan'ın avradı Boyu-uzun Burla Hatun'u getirip sağrak sürdürmek (kadeh dolaştırmak, sakilik ettirmek) isterler. Burla Hatun kırk ince belli kızın arasına girer, kâfirler onu ayırt edemez. Uruz'un ak etinden kara kavurma yapıp kızlara yedirmeye karar verirler; kim yemezse onun Burla Hatun olduğunu anlayacaklardır. Uruz bunu öğrenince, anasına etten yemesini salık verir. Bir süre sonra Kazan Beg gelir, kâfiri yener, karısını, oğlunu, yağma edilen hazinesini kurtarır.

Kazan Beg oğlu Uruz Beg'in tutsak olduğu boyu'nda da, Salur Kazan, kâfire tutsak düşen oğlu Uruz'u kurtarmak için koşup gider; onun ardından Boyu-uzun Burla Hatun da kara aygırına biner, kara kılıcını kuşanır, Kazan'ın izini izler. Kâfirin kara tuğunu kılıçlar, yere çalar. Kâfir yenilir, Burla Hatun ile Salur Kazan, oğullarının Uruz'a kavuşurlar.

BURLAMAQUİ (Jean-Jacques), isviçreli hukukçu (Cenevre 1694 - *ay. y.* 1748). Üniversitede profesördü; Cenevre Yüksek idare mahkemesi üyesi oldu. *Principes du droit naturel* (Doğal hukukun ilkeleri) [1747] ve *Principes du droit politique* (Siyasal hukukun ilkeleri) [1751] adlı yapıtları yazdı. Yapıtlarının doğal hukuk kavramının gelişmesinde büyük bir etkisi oldu. Burlamaqui doğal hukuku şöyle tanımlar: "Doğal yasa, Tanrı'nın tüm insanlara ihsan ettiği ve insanların yalnızca aklın ışığıyla tanıyıp kavrayabilecekleri yasadır [...]. Doğal hukuk, bu yasaların bir araya gelmesiyle oluşan sistemdir."

BURLE MARX (Roberto), brezilyalı çevre mimarı ve ressam (São Paulo 1909). İlk önemli yapıtı, Recife halk bahçelerinden (1933) sonra, ülkesinin zengin bitki örtüsünü gözler önüne seren birçok park ve bahçe tasarladı: Rio'da Pampulha (1941), Araxá (1943), Botafogo (1952) ve do Atêrro da Glória (1962) bahçeleri, Caracas'ta Doğu parkı vb.

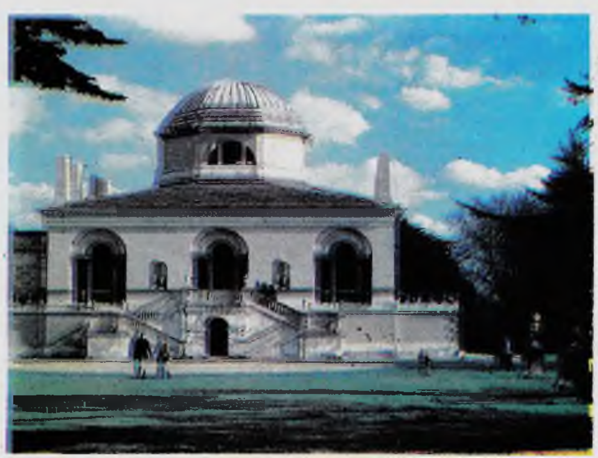
BURLİNGTON, Kanada'da (Ontario) kent, Ontario gölü kıyısında, Hamilton'ın K.'inde; 116 675 nüf. (1986).

BURLİNGTON, ABD'de kent, Vermont'un en büyük kenti, Champlain gölü kıyısında; 39 000 nüf. Üniversite. Elektrikli gereçler yapımı.

BURLİNGTON, ABD'de yer, Kansas'ta, Kansas City'nin G.-B.'sında, Neosho ırmağı yakınında. Nükleer santral.

BURLİNGTON (Richard BOYLE, 3. — *kontu*), ingiliz sanat meraklısı ve mimar (Londra 1694 -*ay. y.* 1753). İtalya'ya bir yolculuktan (1714-15) sonra, Burlington House'u (Londra) Palladio'nun üslubuna göre yeniden düzenlemesi için Campbell'i görevlendirdi. 1719'da İtalya'ya

Chiswick House
1725'e doğr. lord **Burlington** tarafından Chiswick parkında (Londra yakınında) inşa edildi

Holmes-Explorer

yaptığı ikinci yolculuk sırasında tanıştığı William Kent ile otuz yıl sürecek bir işbirliği kurdu. En önemli yapıtı olan Chiswick House'da (Londra yakınında, 1725'e doğr.), Palladio'nun Rotonda'da uyguladığı ilkeyi benimsedi ve Vicenzalı ustanın yapıtında bulduğu eski roma uygarlığına özgü öğeleri kullandı. İnigo Jones'un ilkelerini de yeniden uygulamaya koyan Burlington, İngiltere'de palladiocu anlayışın yayılmasında önemli rol oynadı.

Burlington House, Londra'da Lord Burlington'un eski konağı. Ön cephesi 1715'ten kalmadır. 1870'e doğru yeniden yapılan Burlington House'ta, bugün Royal Academy ve çeşitli bilim kuruluşları bulunmaktadır.

Burlington Industries, amerikan tekstil sanayi grubu. Çalışmaları, özellikle döşemelik kumaşa ve giysiye yöneliktir. Genel merkezi Greensboro'dadır (Kuzey Carolina). 1923'te kurulan grup, tekstil alanında, dünyanın en büyük kuruluşlarından biridir.

Burlington Magazine *(The)*, 1903'te Londra'da kurulan sanat tarihi dergisi. Adını, ingiliz sanatsever lord Burlington'dan alır.

BURLOTA ya da **BURLUTA** a. (ital. *brulotto*). Esk. denizc. ATEŞ GEMİSİ'nin eşanlamlısı.

BURLYUK (David Davidoviç), rus ressam ve şair (Harkov yakınında 1882 -Long İsland 1967). Aşırılıkları, manifestoları, konferansları, broşürleriyle, 1910'lu yıllardaki rus fütürizmini savunmak için bıkıp usanmadan çalıştı. Kübizme ve soyut resme de zaman zaman yer vermekle birlikte, yapıtlarında primitivizm ağır basar. —Kardeşi VLADİMİR (Herson 1886 -Selanik 1917), nicelik açısından daha az önemli, gücünü kübizme tam bağlılıktan alan yapıtlar yarattı (*Benedikt Livşits'in portresi*, 1911, özel koleksiyon, New York).

BURMA a. **1.** Burmak eylemi. **—2.** Burularak yapılmış bir çeşit bilezik. **—3.** Büyük çeşme musluğu, lüle. **—4.** *Yörs.* Yaşken burularak kurutulan ot.
—Balıkç. Birlikte bükülmüş birçok iplikten oluşan ip. || Ağın üst halkalarından geçen ve ağı tutmaya yarayan mantarları taşıyan ip. || Av sepetini şamandıraya bağlayan ip.
—Camc. Bir cam parçanın bir bölümünü bükme işlemi.
—Denizc. *Burma kaplaması*, ağaç bir teknenin omurgaya yakın bölümünde yer alan kaplama levhası. || *Burma tahtası*, ağaç teknelerde baş bodoslamasından kıç bodoslamasına kadar uzanan ve omurgaya bağlanan ilk kaplama tahtası.|| *Burma tahtası levhası*, ağaç teknelerde küpeşteden su yüzeyine doğru altıncı sırada yer alan kaplama tahtası. || *Burma üstü kaplaması*, ağaç tekne yapımında burma kaplamaları üstüne vurulan kaplama tahtası.
—Havc. Bir kanadın ya da pervane palasının yapımı sırasında, gövdeden ya da pervane göbeğinden uzaklaşıldığı oranda tespit açısını büyütmeye dayanan işlem.
—Hidr. pnöm. Enine delikler taşıyan ve bir musluğun gövdesi içinde dönerek, bir akışkanın geçişine izin veren ya da engelleyen konik, silindirsel ya da küresel tıkayıcı.
—Metalogr. *Burma deneyi*, bir çubuğun burulma dayanımını belirleme yöntemi. (Bu yöntem burulma açısına göre yükü ve çubuğun kopmadan önceki dönme sayısını kaydetmeye dayanır.)
—Metalürj. *Sıcak burma*, düzlemsel bir taslağa göre dövülmüş bir parçayı, sıcak bir ortamda bükerek son biçimi vermeyi sağlayan dövme işlemi.
—Mim. ve Süslem. sant. Bükülmüş bir halatı andıran bezeme motifi.
—Mutf. *Burma tatlısı* → SARIĞIBURMA.
—Nalbantl. Yumuşak gereçlerden yapılmış, ince yerli mıhları perçinleme yöntemi. (Çakıldıktan sonra hayvanın ağırlığıyla mıhların yerine oturması sağlanır; en uçtaki sivri bölüm kerpetenle kesilir ve kalan parça bükülerek tırnağa yatırılır. Bu yöntemle yapılan perçine kuşgözü* perçin denir.)
—Tekst. Bir balyayı oluşturan demet paketlerinden her biri.
—Zootekn. Kısırlaştırmak amacıyla erkek hayvanların erbezi bağının deri altında burulmasıyla gerçekleştirilen kısırlaştırma (Eşanl. ENEME, İĞDİŞ ETME, KISIRLAŞTIRMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. Burularak biçim verilmiş şey için kullanılır: *Burma bıyıklı. Burma sarık.*
—Giyim. *Burma sarık*, uzun ve ince dokulu bir kumaştan, halat gibi burularak başlık üzerine dolanan sarık. (Osmanlı padişahı Orhan Gazi, halkına ak börk giymelerini ve divana gelirken üzerine burulmuş tülbent sarmalarını buyurmuştu. Daha sonra 3 000 akçeden fazla gelir getiren tımar sahiplerinin burma sarık sarmaları âdet oldu. Acemi oğlanları İstanbul dışına çıktıklarında ya da göreve gönderildiklerinde burma sarık sararlardı.)
—İnş. *Burma merdiven*, bir seren ya da merkezi boşluk çevresinde, helise yakın bir eğriyle dönen merdiven. || *Çekirdekli burma merdiven*, basamakları, bir uçtan merdiven boşluğu duvarına, öbür uçtan (boyun) silindir biçimindeki merkezi serene (dolu ya da boş) gömülen merdiven.
—ANSİKL. Burma çoğu zaman ekonomi.. nedenlerle genç erkek hayvanlara uygulanır Amaç, damızlıkta yararlanılmayacak aygır ve boğaları koşumda kullanmak üzere iğdiş ve öküz haline getirip uysallaştırmak ve kasaplık hayvanlarda etin kalitesini yükseltmektir.

BURMA → BİRMANYA.

BURMA BOYNUZLU KEÇİ a. Orta Asya dağlarında yaşayan, çok uzun sarmal boynuzlu, koyu renk sakallı yabanıl keçi. (Kışın yirmi kadar birey içeren sürüler oluşturur. Bil. a. *Capra falconeri;* boynuzlugiller familyası, *Caprinae* altfamilyası; uzunluğu: erkek, 1 m; ağırlığı 100 kg; dişisi daha küçüktür.) [Eşanl. YILAN YİYEN KEÇİ.]

BURMAK g. f. **1.** *Bir şeyi burmak*, tamamını ya da bir ucunu kendi çevresinde çevirerek bükmek: *Bıyıklarını burmak. Çamaşırları bura bura sıkmak.* **—2.** *Bir kimsenin etini burmak*, iki parmağı arasında sıkarak bükmek; çimdiklemek. **—3.** *Ağzını burmak*, yiyecekler bir kimsenin ağzında kekremsi bir tat bırakmak.
—Bahç. Bitkileri ürün vermekten alıkoymak için, tomurcukları (gözleri) ya da taze sürgünleri elle burarak koparmak. (Bonsay [bodur ağaç yetiştirme] yönteminde uygulanır.)
—Örg. *İlmek burmak*, şiş üstünde art arda gelen iki ilmekten ikincisini, birincisinden önce alıp işlemek. (Bu işlem, ilmek kümelerine de uygulanır.)
—Teknol. *Ters yönde burmak*, doğal yönünün tersine bükmek, sıkmak.
—Vet. Burma işlemini gerçekleştirmek. (Eşanl. ENEMEK, İĞDİŞ ETMEK, KISIRLAŞTIRMAK.)

◆ **burdurmak** ettirg. f. Burulmasını, bükülmesini sağlamak ya da buna yol açmak.

◆ **burulmak** edilg. f. Burmak, bükmek eylemine konu olmak.
—Orm. san. Bir ağaç sözkonusuysa, odun lifleri, helezon biçiminde kıvrılmış olmak. (Kirişlerin ya da kalasların biçimlerini bozmasına yol açar ve biçmede, bunlardan yamuk lifli parçalar ya da kerestele r elde edilir.)

◆ **burulmak** dönşl. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, bir kimseye ya da sözlerine, davranışlarına alınıp gücenmek: *Sözlerime biraz buruldu.* **—2.** Bağırsak, karın vb. sözkonusuysa, sancımak, ağrımak: *Karnım buruluyor.*

BURMALI sıf. Burularak oluşturulmuş izlenimi veren, helezon biçimindeki şey için kullanılır: *Burmalı minare.*
—Mim. *Burmalı silme*, HALAT* SİLME'nin eşanlamlısı.

Burmalı ya da **Yılanlı sütun,** İstanbul'un Sultanahmet meydanında sütun. Bizans döneminde Hipodrom, osmanlı dönemindeyse Atmeydanı denilen alandaki üç sütundan biridir. Birbirine dolanan üç yılandan oluşan bronzdan anıt, İ. Ö. 480 ve İ. Ö. 479'da, Yunanlılar'ın Persler'e karşı kazandıkları zaferlerin anısına, Delphoi'deki Apollon tapınağı'na sunulmuş olan üç ayaklı altından kazanın kaidesiydi. Yazıtında, savaşlara katılan otuz bir kent devletinin adı bulunuyordu. Bizans imparatoru Constantinus I (324-337), anıtı söktürerek Byzantion'a getirtti ve Hipodrom'a diktirdi. 1204'te Haçlı seferleri sırasında anıt hasar gördü. 1856'da yapılan kazılarda toprağa gömülü olan bölümü ortaya çıkarıldı. Bu sırada altında bir su yolu bulunduğundan, Bizans döneminde çeşme olarak kullanıldığı sanılmaktadır.

Büyük Larousse

Burmalı ya da **Yılanlı sütun**
Sultanahmet, İstanbul

XVIII. yy.'a değin var olan yılan başlarından biri bugün British Museum'da, birinin de yalnızca çenesi İstanbul Arkeoloji müzeleri'ndedir; üçüncü baş kayıptır. Günümüzde bir çukur içinde bulunan anıtın, yaklş. beş m yüksekliğindeki burmalı bölümü parmaklıklarla çevrilmiştir.

BURMAN, hollandalı bilginler ailesi, en ünlüleri: PİETER, *Yaşlı* denir (Utrecht 1668 - Leiden 1741). Birçok latin yazarın yapıtlarını yayımladı; —JOHANNES, botanikçi (Amsterdam 1707 - *ay. y.* 1779), öncekinin yeğeni. 1738'de Amsterdam'da botanik profesörü oldu. *Thesaurus Zeylanicus*'un (1737) yazarıdır; —PİETER, *Genç* denir, filolog ve latinceci (Amsterdam 1713 - Wassenaar 1778), öncekinin kardeşi.

BURMEİSTER (Vladimir Pavloviç), Beyaz Rus dansçı, koregraf ve bale yöneticisi (Vitebsk 1904 - Moskova 1971). Victorina Krieger'in izleyicisi. Karakter rollerinde dans etti. Krieger'in kurduğu —daha sonra Stanislavskiy ve Nemiroviç-Dançenko tiyatrosu'nun bale topluluğu olan— Moskova sanat tiyatrosu'nu Krieger ile birlikte yönetti. Topluluğun repertuvarındaki birçok yapıtı düzenledi: *The corsair* (1931 versiyonu), *Windsor'un şen kadınları* (1942), *Kuğu gölü* (1953 versiyonu; 1960'ta Paris operası'nda yeniden sahnelendi), *Jeanne d'Arc* (1957). 1961'de London's Festival Ballet için *la Fille de neige*'i sahneye koydu.

BURMESE a. 1885-1900 arasında, ABD'de ve İngiltere'de yapılan, renkleri yukardan aşağıya doğru açılan cam eşya.

BURNABURİAŞ, Babil'deki iki kasit kralının adı: BURNABURİAŞ I (1500'e doğr.)

ve Amenofis III ve Akhenaton ile mektuplaşan BURNABURİAŞ II (1375'e doğr.-1347).

BURNABY, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) kent, Vancouver'in doğu banliyösü; 145 161 nüf. (1986).

BURNAND (*sir* Francis Cowley), ingiliz mizahçı ve oyun yazarı (Londra 1836 - *ay. y.* 1917). 120 komedi ve operet (*Black Eyed Susan,* 1866) yazdı, mizah dergisi *Punch*'ı yönetti (1880-1906).

BURNAZ sıf. İri ve uzun burunlu.

BURNE-JONES (*sir* Edward), ingiliz ressam ve desenci (Birmingham 1833 -Londra 1898). Rossetti'nin öğrencisi ve W. Morris ile Ruskin'in dostu olan Burne -Jones, önraffaelloculuğun en önemli temsilcilerinden biridir. Hem ustası Rossetti'nin, hem de italyan ressamlarının (Botticelli, Mantegna, Michelangelo) etkisini taşıyan yapıtlarında, antikçağ mitolojisi, ortaçağ efsaneleri ve hıristiyan diniyle ilgili temaları işledi. Royal Academy tarafından dışlanan Burne-Jones, bu kuruma ancak 1885'te üye olabildi. 1887'de Grosvenor Gallery'de açtığı ilk sergiden sonra tabloları büyük ilgi gördü ve giderek uluslararası bir ün kazandı. Simgeciliğin öncülerinden sayılan Burne-Jones, dekorcu olarak da çalıştı (vitraylar, duvar halıları ve mozaikler için desenler). Birmingham müzesi'nde çok sayıda yapıtı vardır.

BURNES (*sir* Alexander), iskoçyalı gezgin (Montrose, Forfarshire, 1805 - Kâbil 1841). 1832'de, Kâbil'den, Belh'ten ve Tahran'dan geçerek, Pencab'dan Buşir'e kadar kıta Hindistanı'nı ve İran yaylasını gezdi. 1836'da baronet unvanını aldı, ticari, ama daha çok diplomatik bir görevle Afganistan'a gitti ve orada öldürüldü.

BURNET (Thomas), ingiliz yazar (Croft, Yorkshire, 1635 - Londra 1715). Evren ve ahret üzerine kuramsal yapıtlar yazdı (*Telluris Theoria Sacra,* 1681; *Archeologiae Philosophicae,* 1692; *On the State of the Dead,* 1723).

sir Edward **Burne-Jones**
Danae ya da *Tunç kule* (1872)
Glasgow Art Gallery

Snark International

BURNET (Gilbert), ingiliz rahip ve tarihçi (Edinburgh 1643 - Salisbury 1715). Aşağı Kilise anglikanıydı. Öteki mezheplerin hoşgörüyle karşılanmasını istemesi yüzünden, Lauderdale ile, sonra da sarayla arası açıldı. James II tahta geçince (1685), Fransa'ya, ardından Birleşik Eyaletler'e sığındı, orada danışmanı olduğu William III ile Mary II 1688 devrimiyle tahta geçtiklerinde, onlarla birlikte İngiltere'ye döndü, William III'ün ölümüne kadar da kilise işlerinde büyük söz sahibi oldu. Ama dinsel dogmalara ilişkin sorunlara karşı ilgisizliği anglikan din adamlarından bir bölümünü rahatsız etti ve Yüksek Kilise'nin tepkisiyle gözden düştü. Burnet, ingiliz reformunun bir tarihi olan *History of the Reformation of the Church of England* (1679 -1715) ile çağdaş bir kronik olan *History of his own time* (Kendi zamanımın tarihi) [1724-1734] adlı yapıtları yazdı.

BURNET (*sir* Frank Macfarlane), avustralyalı hekim (Traralgon, Victoria, Avustralya, 1899 - Melbourne 1985). Melbourne krallık hastanesi'nde hekimlik yaptı; birçok kez İngiltere'ye gitti, orada 1933'te grip (influenza) virisünü ayırma çalışmalarına katıldı. Avustralya'ya dönüşünde piliç embriyonları üzerinde virüs kültürü tekniğini geliştirdi. 1949'da, nakledilen dokuların reddine yol açan doku bağışıklığına ilişkin bildirisini yayımladı ve bu konuda vardığı sonuçlar P. B. Medawar'ın çalışmalarıyla da doğrulandı. 1960'ta P. B. Medawar ile Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü paylaştı.

Burnet deri içi tepkimesi, *Brucella melitensis* kültüründen süzülen bir sıvının şırınga edilmesinden doğan deri içi tepkimesi.

BURNETT (Frances Eliza HODGSON, *Mrs.*), ingiliz asıllı amerikan kadın romancı ve teozof (Manchester 1849 - Plandome, New York, 1924). Yapıtlarında bölgeselciliğe ağırlık verdi. Bölgeci romanlar yazdı (*Tennessee,* 1865; *That Lass of Lowrie's* 1877). Daha sonra, çocuk edebiyatının en ünlü yapıtlarından biri olan *Little Lord Fauntleroy*'u (1886) yazdı ve o doğrultuda birçok yapıt verdi (*Sara Crewe,* 1888; *The Little Princess,* 1905; *The Secret Garden,* 1909).

BURNETT (William Riley), amerikalı yazar (Springfield 1899 - Los Angeles 1982). Black Mask dergisi yazarlarındandı. Hollywood için senaryolar hazırladı. Kara roman türündeki yapıtlarında, roman kişileri hep başarısızlık ve yıkımla sonuçlanan bir kısıkacın kurbanı olurlar.

Burnett sendromu, böbrek yetersizliği ve kanda yüksek azotla belirgin sendrom. (Uzun süre büyük miktarlarda süt ya da alkali tuzlarla tedavi görmüş ülserli hastalarda görülür. Dokularda kireç çökeltilerine sık rastlanır [özellikle böbreklerde, ama aynı zamanda korneada, derialtı dokularda, eklem çevrelerinde, atardamarlarda, akciğerlerde vb.]. Alkaliler, kalsiyum ya da süt tuzları alınması zamanında durdurulursa, bu bozukluklar hafifleyebilir, hatta büsbütün kaybolabilir; ama zamanında önlem alınmazsa sonuç ölümdür [azotemi koması].)

BURNEY (Charles), ingiliz tarihçi (Shrewsbury 1726 - Chelsea 1814). Önce orgçu ve besteciydi. En tanınmış yapıtı: *General History of Music*'dir (1776 - 1789). Ayrıca *Metastasio* üstüne önemli bir yapıt yazdı (1796).

BURNEY (Frances, **Fanny** —denir), ingiliz kadın edebiyatçı (King's Lynn 1752 -Londra 1840). **Mme d'Arblay** adıyla da tanınır. Bir müzikçinin kızıydı, Garrick'in arkadaşıydı. Kendi kendini yetiştirdi. Mektuplardan oluşan imzasız bir roman yayımladı: *Evelina or the History of a Young Lady's Entrance Into the World* 1778): bir kız, kızlığını korumayı bilir, ayrıca da görgü kurallarını öğrenirse, kolaylıkla başarıya ulaşır. Komediler, trajediler ve sosyete üzerine yazılar yazdı. La Fayette'in yardımcısı general d'Arblay ile evlendi (1793).

BURNHAM (Sherburne Wesley), amerikalı gökbilimci (Thetford, Vernon, 1838 -Chicago 1921). Yorulmak bilmeyen bir gözlemciydi. Görsel çiftyıldızların ilk büyük kataloğunu yaptı (1906).

BURNHAM (James), amerikalı filozof (Chicago 1905 - Kent, Connecticut, 1987). New York Üniversitesi'nde felsefe profesörüydü; 1933-1940 arasında Troçki yanlısı bir grup içinde yer aldı; 1940'ta "marxçılığın yanlış olduğu sonucuna vararak" bu gruptan ayrıldı. 1941'de *The Managerial Revolution* (Yönetimsel devrim) adlı yapıtını yayımladı; kapitalist rejimin, yerini yavaş yavaş sosyalist bir rejime değil, bir "yönetici kadro" rejimine bıraktığını ileri sürdü. Öteki yapıtları: *The Machiavellians,* 1943; *The Struggle for the World* (Dünya için mücadele), 1947; *The Case for De Gaulle* (De Gaulle'ün davası), 1948; *The coming Defeat of Communism* (Komünizmin gelecek yenilgisi), 1950; *Suicide of the West* (Batının intiharı), 1964.

BURNHAM (Forbes Sampson), guyanalı (eski İngiliz Guyanası) devlet adamı (Kitty, Georgetown yakınında, 1923 - Georgetown, Guyana 1985). 1955'te The People's National Congress adlı muhafazakâr eğilimli siyasi bir örgüt kurdu. Siyah azınlığı bünyesinde toplayan bu örgüt, kızılderili halka karşı mücadeleye girişti. 7 aralık 1964 seçimleri, Burnham'a iktidara gelme ve ülkenin bağımsızlığı için görüşmelere başlama olanağını sağladı. 26 mayıs 1966'da bağımsızlık ilan edildi. 1964'te başbakan olan Burnham, bağımsızlıktan sonra da (1966) bu görevde kaldı ve 1980'de cumhurbaşkanlığına getirildi.

BURNİAUX (Constant), fransızca yazan belçikalı yazar (Brüksel 1892 - *ay. y.* 1975). Şiirler ve denemeler de yazmış olmakla birlikte, gittikçe daha gerçekçi bir nitelik kazanan romanlarıyla tanındı: *les Temps inquiets* (1945-1952), *la Fille du ciel* (1963), *la Vie plurielle* (1965), *l'Odeur du matin* (1967).

BURNİNGHAM (John), ingiliz yazar (Farnham, Surrey, 1936), çocuklar için resimli kitaplar yazdı (*Borka,* 1963; *Trubloff,* 1965; *Seasons,* 1969; *Mr. Gumpy's outing,* 1970; *Come away from the Water, Shirley,* 1977).

BURNLEY, Büyük Britanya'da (Lancashire) kent, Pennin dağlarının kenarında, Manchester'in K.'inde; 95 000 nüf. Dokuma ve makine sanayisi. Mukavva üretimi. XIV. yy.'dan kalma bir malikânede belediye müzesi.

BURNPUR, Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Damodar ırmağı kıyısında, Asansol yakınında; 29 000 nüf. Metalürji.

BURNS (Robert), iskoç şair (Alloway, Ayrshire, 1759 - Dumfries 1796). Yoksul bir köylü çocuğuydu. Kendi kendini yetiştirdi. Antiller'e yerleşmek için gerekli masrafları karşılamak amacıyla iskoç lehçesiyle yazdığı *Poems*'i (1786) bastırdı: yapıt büyük ilgi gördü. Vergi tahsildarlığı yaptı (1789), ama Fransız ihtilali'ni desteklediği için yükselemeyeceğini anlayınca, düşüncelerinden ödün vermek zorunda kaldı (1793) ve memleketinin halk şarkılarını derleyip yeniden kaleme aldı (*Johnson's Scots Musical Museum,* 1787-1803; *Thomson's Collection,* 1793-1818). Yaradancı, insancıl, calvinciliğin koyu düşmanıydı. Yapıtlarında "Kutsal Panayır"ın ("The Holy Fair") ve aristokratların *(The Twa Dogs)* iç yüzlerini açıkladı, gurbet acısını *(Auld Lang Syne),* serbest aşkı, neşeli anarşiyi (*Tam O'Shanter,* 1790), "Jolly Beggardlar"ın babacanlığını dile getirdi. Zarif bir pagancılık, kasıntılığa ve budalalığa düşmanlık, duyarlığa övgü, bütün yapıtlarının ortak yanıdır.

BURNS (John Elliot), ingiliz sendikacı ve siyaset adamı (Londra 1858 - *ay. y.* 1943).

Maden işçisi ve eylemci bir sendikacıydı, sosyalist ve devrimci olduğunu ileri süren *Social Democratic Federation*'a girdi. Londra'da, özellikle işsizleri bir araya getirerek büyük gösteriler düzenledi (1886-87). Daha sonra liman işçilerinin 1889'daki büyük grevine katıldı. Londra'nın birinci belediye meclisine (1889), sonra da, 1892'de Avam kamarası'na seçildi. 1905'te Campbell-Bannerman hükümetine girdi. Birleşik Krallık'ta bakanlık görevine getirilen ilk işçidir. İnanmış bir barışseverdi; 1914'te, savaş ilan edilir edilmez, görevinden istifa etti.

BURNSİDE (Ambrose Everett), Kuzey yanlısı amerikalı general (Liberty, İndiana, 1824 - Bristol, Rhode İsland, 1881). Meksika savaşlarına katıldı (1847-1849), sonra, kendi buluşu olan tüfeklerin üretimini gerçekleştirmek için ordudan ayrıldı (1853). Amerikan iç savaşı sırasında yeniden orduda görev aldı, Bull Run'da yararlılık gösterdi, Kuzey Carolina'ya gönderilen kuvvetlere komuta etti, Roanoke İsland'da başarı kazandı (1862). Fredericksburg'ta yenildi, istifa etti (1863), daha sonra Grant tarafından IX. Kolordu'nun komutanlığına getirildi, fakat Petersburg'da yenilgiye uğradı. Pennsylvania demiryolları yöneticiliği yaptı (1866). 1870'te Fransa ile ateşkes görüşmeleri için alman genel karargâhına gitti.

BURNSİDE (William), ingiliz matematikçi (Londra 1852 - West Wickham, Kent, 1927). Cebirde özellikle sonlu grupları inceledi. Sonlu sayıda elemandan oluşan ve her elemanı sonlu basamakta olan bir grubun sonlu olup olmadığını araştırdı. Sözkonusu problem Novikov tarafından olumsuz olarak çözümlendi (1959). Burnside bir grubun, ancak basamağı en çok iki asal sayıyla bölünebildiğinde çözülebildiğini tanıtladı ve (F. G. Frobenius ve F.H. Schur ile birlikte) grupların doğrusal gösterimleriyle ilgili klasik kuramı geliştirdi.

BUROZYUM a. Pedol. Sahel'in kuzey ve güney sınırlarındaki bozkır kuşaklarında yer alan, hafifçe nemli, bazlarla doymuş ve karbonatlı, hafif bir evrim geçirmiş toprak.

BURÖZ a. (fr. *bourreuse*). Dy. Demiryolu hattı üzerinde gidip gelebilen ve balasta buraj yapmaya yarayan, genellikle pnömatik makine. (Makine mekanik takımlarla donatılmıştır ve bu takımlara gereken enerjiyi de sağlar.)

BURR (Aaron), amerikalı siyaset adamı (Newark, New Jersey, 1756 - Port Richmond, New York, 1836). Bağımsızlık savaşının başlangıcında orduya katıldı, yarbaylığa yükseldi, Washington ile arasının açılması üzerine, 1779'da istifa etti. Avukat olarak ün yaptı, cumhuriyetçi-demokrat senatör oldu, Burr 1801'de ABD Başkan yardımcılığına getirildi. Rakip partinin lideri Hamilton'un kendisine iftira ettiğini ileri sürdü, 1804'te onu düelloda öldürdü. Saygınlığını yitirdi, Batı'ya göç etti, büyük bir olasılıkla da orada bağımsız bir devlet kurmak için hazırlıklar yaptı.

BURR (Marilyn), avustralyalı dansçı (Paramatta, Sydney, 1933). Önce Avustralya Ulusal balesi'nde (1948-1952), sonra London's Festival Ballet'de (1953-1963), Hamburg Operası balesi'nde (1963-1965) ve National Ballet of Washington'da (1966-1972) dans etti. Fouetté figürleriyle dikkat çeken parlak bir yorumcu olan Burr, klasik repertuvarın büyük rollerinde dans etti (*Kuğu gölü, Giselle, les Sylphides*). *Alice in Wonderland* (M. Charnley'in, 1953), *Grand Pas des fiancés* (fr. çev.), [J. Carter'ın, 1956], *Orpheus* (G. Balanchine'in, 1963), *Peer Gynt* (W. Orlikowski'nin, 1963), *Abraxas* (P. Van Dijk'in, 1965) gibi yapıtların prömiyerinde olağanüstü başarı gösterdi.

BURREN, İrlanda'nın batı kesiminde karstlı plato, Gaillimh koyunun güney kıyısı yakınında.

BURRİ (Alberto), italyan ressam (Città di Castello 1915). Resmi seçmeden önce hekimlik yaptı, 1948'den başlayarak tablolarında kullanacağı malzemelerin arayışına yöneldi ve resimlerinde yanmış tahta parçalarına ve paçavralara yer verdi ("Kara Tablolar" dizisi), yanık kâğıt ve çuval kullandı (*Sacchi* "Çuvallar" dizisi, 1952-1956). Kırmızı, siyah ve beyazın egemen olduğu renk etkilerinden yararlanarak ve yadırgatıcı maddeler kullanarak, 1956'dan sonra, "Yakmalar" dizisini, 1970'li yıllarda çatlak yüzeyli "Cretti" dizisini ve yapay maddelerden oluşan, beyaz, siyah, bej "Cellotex" dizisini yarattı.

BURRİANA, İspanya'da kent, Valencia'nın K.'inde, Levante kıyı ovasında; 23 000 nüf. Portakal yetiştiriciliği.

BURROUGHS (William Steward), amerikalı sanayici (Rochester, ABD, 1857 - Saint -Louis 1898). Sıradan bir banka memuruydu, sonradan tuşlarla kumanda edilen ilk yazıcı toplama makinesini icat etti. 1886'da adını taşıyan bir şirket kurdu. (→ BURROUGHS CORPORATİON.)

BURROUOHS (Edgar Rice), amerikalı yazar (Chicago 1875 - Encino, Kaliforniya, 1950). Tarzan'ın yaratıcısıdır (*Tarzan of the Apes*, 1914). Bunun dışında, yazdığı bilimkurgu türünde romanlarla (*Under the Moons of Mars*, 1912) "heroic fantasy" akımının öncülüğünü yaptı.

BURROUOHS (William), amerikalı yazar (Saint Louis, Missouri, 1914). William Lee takma adıyla bastırdığı ilk kitabından (*Junkie*, 1953) sonra, Allen Ginsberg ile tanıştı ve uzun süre mektuplaştı (*The Yage Letters*, 1963); beat* generation'ın belli başlı temsilcilerinden biridir. Özyaşamına ve uyuşturucu kullanma deneyimlerine dayanan öyküler yazdı. Happening'e, scrapbook'a ve işaret yığışımına dayanan öykülerinde çağdaş yaşamın elektronikleşmiş dünyasıyla türdeş olan insan sinir sisteminde olup bitenleri araştırmaya yöneldi. Her tür asırılığın bir tablosu olan bu şeytansı sergilemenin temeli yazarın bireyselliğini aşan, kapsamlı ve çeşitli imgelerin araştırılmasına dayanır. Bu evrim yapıtlarında (*Naked* lunch*, 1959; *The Soft Machine*, 1961; *The ticket that exploded*, 1962; *Nova Express*, 1964; *Wild Boys*, 1971; *The Last Words of Dutch Schultz*, 1975) açıkça görülür.

Burroughs Corporation, elektrik ve bilişim aygıtları yapan amerikan şirketi; 1886'da W. S. Burroughs tarafından Saint Louis'de (Missouri) kuruldu. 1888'de ilk toplama makinesini seri olarak üretti; 1905'te genel merkezi Detroit'e taşındı; önce Burroughs Adding Machine Company adını, 1953'te de bugünkü adını aldı. Üretim ve ilgi alanı, büro makineleri, bilgisayar uç ve çevre birimleridir; şirket, IBM ile birlikte, bilişim donanımı üreten başlıca amerikan kuruluşlarından biridir.

BURRUS (Sextus Afranius), romalı şövalye (öl. İ. S. 62). Vaison kökenlidir. Askeri tribunus, sonra da vali olan Burrus, Agrippina'nın yardımıyla praetorium komutanlığına atandı (51). Neron'un praetorium muhafızları tarafından imparator ilan edilmesini sağladı. Seneca ile birlikte imparatorun kötü eğilimlerini dizginlemeye çalıştı. Ağırbaşlı, onurlu bir insandı; ne var ki, Agrippina cinayetinden sonra "annesinin çevirdiği dolaplardan kurtulmayı başardığı için" imparatoru kutlama küçüklüğünü de gösterdi.

BURS a. (fr. *bourse*'dan). Bir öğrenci ya da araştırmacının öğrenimini sürdürmesine yardım etmek amacıyla devletçe ya da özel bir kuruluşça verilen para.

William **Burroughs**

BURSA (16), K.-B. Anadolu'da, büyük kesimi Marmara bölgesinin G. Marmara bölümünde yer alan, G.'de İçbatı Anadolu bölümüne taşan il; 1 603 137 nüf. (1990); 11 043 km^2; merkez ilçe dışında 17 ilçe, 7 bucak, 722 köy. Merkezi *Bursa*, 901 860 nüf. (1990).

Genellikle D.-B. doğrultusunda uzanan, Uludağ'dan başlayarak K.-B.-G.-D. yönünü alan dağ sıralarıyla, bunların arasındaki çukur alanların birbirini izlemesi, Bursa ilinde engebeliğin göze çarpan özelliğini oluşturur. G. ve G.-B. kesimlerinde platolar daha geniş yer tutar. Başlıca dağ sıraları K.'den G.'e doğru, Samanlı dağları (Armutlu D.'sunda 921 m), Mudanya dağları (Karadağ 833 m) ve bunların İznik gölü G.'indeki uzantısı olan Avdam dağı (Gürle tepe 1 283 m), Uludağ (esk. Keşiş dağı, 2 543 m) ve Domaniç dağlarıdır (2 048 m). Bunların arasında gene sırayla, İznik gölü ve onun uzantısı olan Gemlik körfeziyle Yenişehir, İnegöl, Bursa ovaları ve D. kenarında Ulubat gölünün yer aldığı geniş Karacabey ovası vardır. İznik gölü Garsak çayıyla, Ulubat gölü de Susurluk ırmağının kolu olan gideğeniyle fazla sularını Marmara'ya boşaltır. İnegöl ve Yenişehir ovalarının suları ise Sakarya'nın kolu olan Göksu ile Karadeniz'e ulaşır. Bursa ovasını akaçlayan Nilüfer çayı ile Ulubat gölüne dökülen Mustafakemalpaşa çayı ve kolları, Bursa'nın öteki önemli akarsularıdır. İl toprakları K. Anadolu fay sistemiyle kesildiğinden birinci derecede deprem bölgesidir ve çeşitli tarihlerde (1855 ve 1905 Bursa, 1949 Harmancık, 1959 İnegöl) depremlerden zarar görmüştür. Genellikle Akdeniz ikliminin bir alt tipi olan Marmara ikliminin etkisinde olmakla birlikte, ilin K.'deki kıyı kesimleriyle G.'deki karasal yöreleri arasın-

Bursa il haritası

da, özellikle kışın belirgin ayrılıklar vardır. Örneğin, Bursa'da yaz ve kış sıcaklıkları hemen hemen İstanbul ile aynı olduğu halde (Bursa'da ocak ortalaması 5,1 °C, temmuz 24,2 °C), G.'deki engebeli iç kesim çok daha soğuk ve karlıdır. Yağış yükseltiye ve bakıya bağlı olarak değişir; dağlarda (Uludağ 1 500 mm) ve K. yamaçlarda (Bursa 707 mm) daha boldur. Ova tabanlarındaysa belirgin ölçüde azalır (İznik 542 mm). Bitki toplulukları da bu iklim ayrılıklarına göre değişir: Marmara kıyılarında Akdeniz ikliminin simgesi zeytin ağaçları ve maki toplulukları, ilin K. yarısında, K.'e bakan dağ yamaçlarında meşe, gürgen, kestane, daha yükseklerde kayın ve köknar ormanları yaygındır. Başlıca tarım alanı olan ovalardaysa doğal bitki örtüsü çoğu yerde ortadan kalkmıştır. İlin karasal G. kesimindeyse karaçam ve sarıçam ormanları görülür.

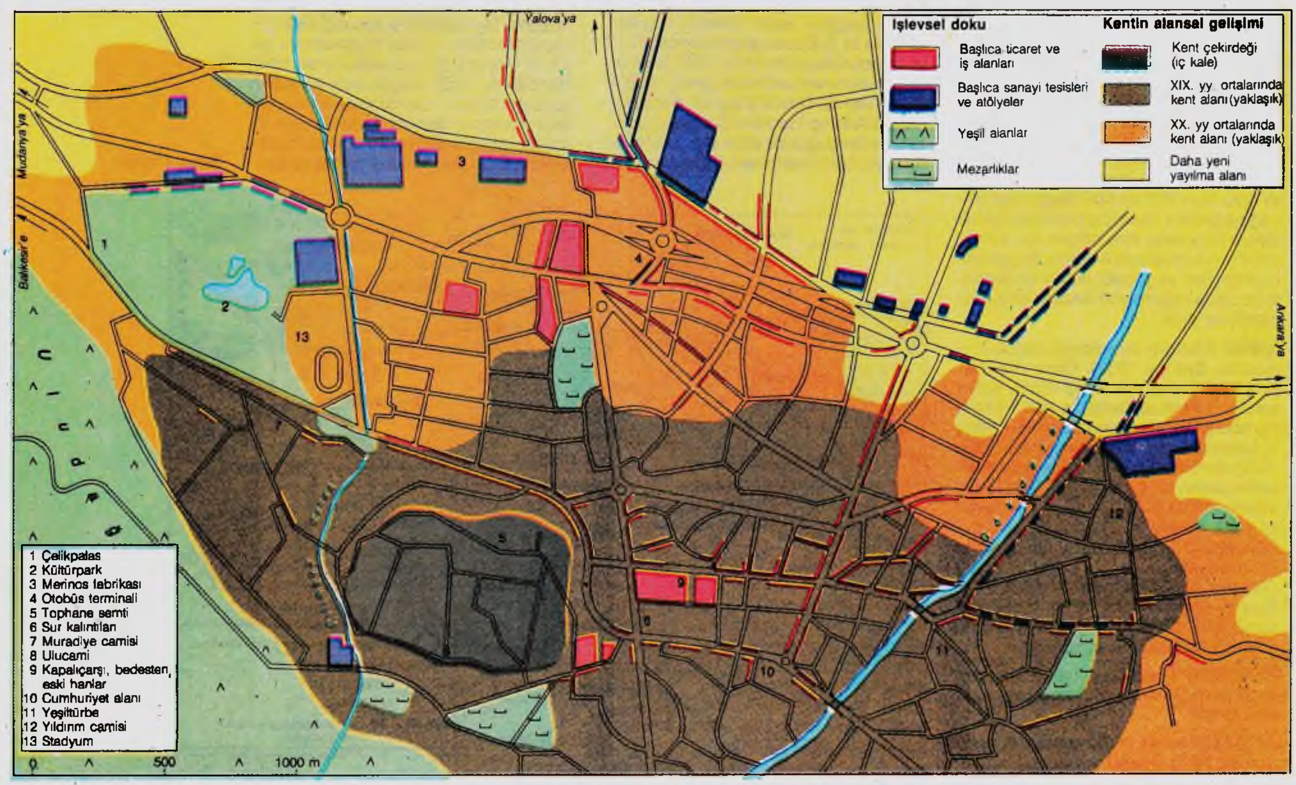
Nüfus açısından altıncı büyük il olan Bursa'da kentleşme oranı oldukça yüksektir; halkın yaklş. % 64'ü kentsel yerleşmelerde yaşar. İlçe merkezlerinden beşi, nüfusları 30 000'in üzerinde önemli sanayi ve ticaret merkezleridir (İnegöl, Gemlik, Mustafakemalpaşa, Karacabey ve Orhangazi). Tarım kırsal kesimde başlıca gelir kaynağıdır. İlin yaklş. 1/3'ünü kaplayan topraklarda, özellikle verimli ovalarda yoğunlaşan tarımsal etkinliğin başlıca özelliği, çok çeşitli ürünlerden oluşmasıdır. Ürünler arasında tahıllar (buğday, arpa, mısır ve pirinç), sanayi bitkileri (tütün, şekerpancarı, pamuk, anason), yağlı tohumlar (özellikle ayçiçeği), yumrulu bitkiler (soğan ve patates), çeşitli meyveler (şeftali, çilek, ceviz) ve sebzelerle Marmara kıyılarında toplanmış olan zeytin (çoğunlukla yemeklik olmak üzere Türkiye üretiminin % 9 kadarı) başlıca yeri tutar. Devlet kuruluşlarınca türlerinin ıslahına çalışılan yarım milyon başı aşkın koyun ve toplam 160 000 başa ulaşan sığır sayısıyla hayvancılık, hayvan ürünleri ve ayrıca yörenin geleneksel etkinliği olan ipekböcekçiliği, Bursa'da kırsal ekonominin öteki önemli kolunu oluşturur. Bursa'nın başlıca yer altı kaynakları krom (Orhaneli, Çatak, Harmancık), bor (Kestelek), magnezit (Kızılelmayatık), molibden (Gelemiş), volfram (Uludağ), linyit yataklarıdır. Türkiye sanayisinde çok önemli bir yeri olan ilde başlıca sanayi kolları dokuma (yünlü, ipekli, pamuklu, ünlü Bursa havluları), suni ipek, suni gübre, otomotiv, metalürji ve besin (bitkisel yağ ve konserve üretimi) alanlarındadır. Bursa ve İznik kentlerindeki görkemli tarihsel yapılar, Bursa adıyla özdeşleşmiş sakin yeşillikler, Marmara kıyılarının plajları, şifalı kaplıcalar (Bursa, İnegöl, Armutlu, Gemlik) ve Uludağ'ın güzellikleriyle kış sporu olanakları, ilde turizmin eskiden beri büyük ölçüde önem kazanmasına yol açmış olan başlıca etkenlerdir.

BURSA, Marmara bölgesinin G. Marmara bölümünde, Uludağ'ın K.-B. yamaçlarında, Bursa ilinin merkezi kent; Türkiye'nin beşinci büyük kenti. Karayoluyla Ankara'dan 380 km, İstanbul'dan 247 km, Marmara kıyısındaki iskelesi Mudanya'dan 21 km uzaklıkta; geçmişte dar bir demiryolu hattıyla Mudanya'ya bağlıydı. Havaalanı. 901 860 nüf. (1990).

• COGRAFYA. Kent, kendi adını taşıyan ovanın G. kenarıyla Uludağ'ın eteklerinde kurulmuştur; büyük kesimi Uludağ' dan inen Gökdere ve Cılımboz deresinin hafif eğimli birikinti konileri üzerinde yer alır. G. mahalleleriyle (300 m) ovaya yayılan kesimleri (110 m) arasında 200 m kadar yükselti farkı vardır. G.-D.-K.-B. doğrultusunda, Uludağ'ın yamaçları boyunca gelişen kentin, D. ve B. uçları arasındaki uzaklık 8 km'yi bulur; oysa K.-G. doğrultusundaki genişliği en çok 3 km kadardır. Bursa'nın çekirdeğini, Uludağ'ın yamaçlarında ovaya doğru üzeri düz bir çıkıntı yapan Hisar mahallesi oluşturur. Bir traverten taraçası olan ve dik yamaçlarla çevrilen bu yüksek kesim (250 m), savunmaya elverişli olduğundan ilk kent burada kurulmuştur. Bu taraçayı Bursa'nın eski iç kalesi kuşatır. Osmangazi, Orhangazi türbeleri, Saat kulesi gibi anıtlar bu kesimdedir. Hisar mahallesinin çevresinde, Bursa'nın eski mahalleleri yayılır. Karmaşık planlarıyla dikkati çeken bu kesimler, Hisar mahallesinin hemen B.'sında ve ondan Cılımboz deresiyle ayrılan Muradiye semtiyle, Hisar mahallesinin D.'sunda ve K.-D.'sunda yer alan ve kentin iş merkezini oluşturan semtlerdir. Ulu cami, kapalıçarşı, hanlar, Hükümet konağı, Belediye, Atatürk anıtı gibi yapıların bulunduğu bu semtleri D.'da derin Gökdere vadisi sınırlar. Onun D.'sunda da Yeşil türbe ve Yıldırım Bayezit camisi gibi yapıların bulunduğu öteki eski mahalleler yer alır. Birbirine köprülerle bağlanmış olan bu eski mahalleler, kentin Bizanslılar'dan alınmasından sonra, özellikle Osmanlı devletinin başkenti olarak büyük bayındırlık çalışmalarına sahne olduğu XIV. ve XV. yy.'larda kurulmuştur. Bu dönemde Çekirge, asıl kentten ayrı bir yerleşme durumundaydı. Uzun süre bu görünümünü koruyan Bursa, özellikle 1940'lardan sonra, daha çok ovaya doğru olmak üzere, hızla genişledi. 1938'de faaliyete geçen merinos fabrikası, 1946'da açılan Kültürpark, bugünkü modern mahallelerin ve sanayi kuruluşlarının bulunduğu kesimler, Bursa'nın XIX. yy.'daki bağ ve bahçeleri üzerinde kurulmuş ve günümüzde kent sınırları içinde kalmıştır. Bursa aynı zamanda B.'ya doğru genişleyerek Çekirge ile birleşmiş, D.'ya doğru da Ankara karayolu boyunca uzamıştır. Birinci derecede bir deprem kuşağı üzerinde yer alan kent, 1855 ve 1905 depremlerinden büyük zarar görmüştür. Ayrıca büyük yangınlar geçirmiş ve yunan işgali sırasında da yıkıma uğramıştır.

Bursa, Osmanlı devletinin başkenti olduktan sonra hızla gelişmiş, Ortadoğu ülkelerinden Anadolu'yu aşarak gelen yollar bu yeni merkeze yönelmiş, bunun sonucunda kent XV. yy.'da dünyanın başlıca ticaret, sanayi ve kültür merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. Kimi kaynaklara göre, nüfusu o dönemlerde 100 000'i geçiyordu. Bunun doğruluk derecesini saptamak güç olmakla birlikte, Bursa'nın XVIII. yy.'da ve XIX. yy.'ın ortalarına değin büyük kent niteliğini koruduğu bilinmektedir (1767'de 110 000 nüf., 1837'de 100 000 nüf.). Ancak, bundan sonra kent, değişen ekonomik koşullara bağlı olarak sönükleşmeye başlamış, XIX. yy. sonunda nüfusu 76 000'e düşmüştür. Bu durum Kurtuluş savaşı sırasında da sürmüş; nüfusu daha da azalan Bursa (1927'de 62 000), daha çok yöresel ölçüde önemi olan, anayolların sapağında, sakin bir orta kent haline gelmiştir. Bir süre sonra, özellikle son elli yıl içinde artan sanayi ve ti-

Bursa'nın planı

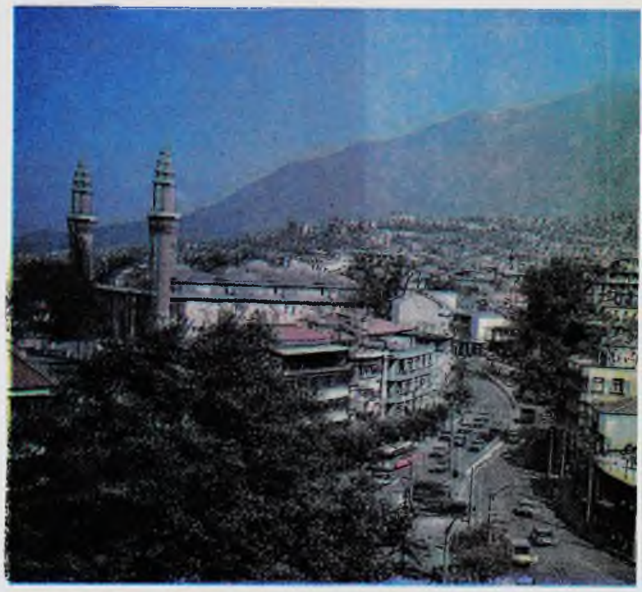

caret etkinliğine bağlı olarak kentin nüfusu hızla artmaya başlamış, 1965'te 200 000'i geçmiş, 1975'te 350 000'e yaklaşmış, 1990'da ise 900 000'i aşmıştır. Günümüzde Bursa büyük bir sanayi (otomotiv, metalürji, yünlü ve ipekli dokuma, iplik, konserve, tuğla ve kiremit fabrikaları, çeşitli atölyeler ve yan sanayi dalları) ve canlı bir ticaret merkezi, aynı zamanda Türkiye'nin başlıca kültür odaklarından (çeşitli düzeyde eğitim kurumları, Uludağ üniversitesi) biridir. Ayrıca doğal güzellikleri, ünlü kaplıcaları, Uludağ'ı ve tarihsel anıtlarıyla Anadolu'nun yerli ve yabancı turistlerce en çok ziyaret edilen kentlerindendir.

• TARİH. Bursa (Prusa), olasılıkla Bithynia kralı Prusias I (İ.Ö. 230 - İ.Ö. 182) tarafından kuruldu. Son Bithynia kralı Nikomedes IV'ün vasiyeti üzerine Roma egemenliğine girdi (İ.Ö. 74) ve merkezi Nikomedeia (İzmit) olan Bithynia eyaletine bağlandı. Traianus'un vali atadığı genç Plinius; hamam, gymnasion vb. binalar yaptırdığı kenti iktisadi bakımdan da geliştirdi. Bizans döneminde Çekirge'deki (Pythia) kaplıcaları nedeniyle rağbet gören kente Iustinianos I saray ve hamam yaptırdı. Malazgirt savaşı'nın (1071) ardından İznik ile birlikte Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın eline geçti (1080); I. Haçlı seferi'nden (1097) sonra yeniden Bizans'a bağlandı. 1204'te İstanbul'u işgal eden Latinler'e karşı koydu ve Laskaris' in kurduğu İznik İmparatorluğu'nun sınırları içinde yer aldı. XIV. yy. başlarında K.B. Anadolu'ya yerleşen Osmanlılar'ın baskısı altına girdi. Osman Gazi'nin on yıl süreyle kuşattığı Bursa, onun ölümünden kısa bir süre önce ya da sonra oğlu Orhan Gazi'ye teslim olmak zorunda kaldı (1326). Osmanlılar, başkent yaptıkları Bursa'yı bir ticaret ve kültür merkezi olarak geliştirdiler. Yeniden kurulurcasına büyütülen kent cami, medrese, darüşşifa, hamam, türbe, hankâh vb. yapılarla kısa sürede bir türk kenti kimliği kazandı. İpek ticaretinde ve buna dayalı sanayide oynadığı rol dolayısıyla bölgenin ekonomik metropolü durumuna geldi.(İran'dan gelen ham ipeğin aynen ya da işlenerek Avrupa'ya satıldığı bir dışsatım merkeziydi ve kentte çok sayıda dokuma tezgâhları vardı). Bursa, başkentin Edirne'ye taşınmasından (1366) sonra da önemini korudu. Osmanlı padişahları ve şehzadeleri İstanbul'un fethine kadar Bursa'da gömüldüler. 1402'de Timur kuvvetleri, 1413'te Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından tahrip edildikten sonra yeniden inşa edildi. İstanbul'un fethinden sonra siyasi önemini yitirdi ve kültür merkezi olarak geriledi. Ama bir ipek üretim merkezi ve ticaret kenti olarak önemini korudu. Zenginliğinin temelini, sanayi ve ipek ticareti oluşturuyordu. (1479'da İran'dan Bursa'ya ithal edilen ipeğin değeri 150 000 venedik dukasıydı). Bu ipeğin büyük bölümü yerel imalatta kullanılıyordu. Dokunan kemha ve müzehhep kadifeler Batı'ya, Mısır ve İran'a ihraç ediliyordu. 1481'de kardeşi Bayezit II ile taht kavgasına girişen Cem Sultan padişahlığını ilan ettiği Bursa'da on sekiz gün kaldı. 1595'ten 1608'e kadar celali eşkıyanın tehdidi altında kalan kent, Kalenderoğlu kuvvetlerince yağmalandı. 1599-1628 arasında şah Abbas I'in iran ipeğini osmanlı pazarından çekmesi Bursa ve çevresinde ipek üretiminin artmasına neden oldu. XVIII. yy.'da Avrupa'da da iyi kalitede ipek üretimi ve İzmir'in rekabeti, Bursa'nın gelişmesini durdurdu. Yangınlardan (1801, 1863) ve depremlerden (1855, 1869, 1886) zarar görmesine karşın XIX. yy.'da Anadolu'nun en gelişmiş kentlerinden biriydi. Anadolu eyaletine bağlı bir sancakken (Hüdavendigâr sancağı) 1832'de eyalet, 1867'de de vilayet merkezi oldu. Aralarında Cevdet Paşa, Ahmet Vefik Paşa'nın da bulunduğu seçkin valiler, kentin kalkınmasına katkıda bulundular. Kurtuluş savaşı sırasında Yunanlılar tarafından işgali (8 temmuz 1920) büyük üzüntüye yol açtı. Matem belirtisi olarak TBMM kürsüsüne konan siyah örtü, Bursa'nın kurtuluşuna kadar (10 eylül 1922) orada kaldı.

• ARKEOLOJİ ve MİMARLIK. Roma ve Bizans dönemlerinde gelişen ve onarılan kentte, bu dönemlerden günümüze ulaşan yapı bulunmamaktadır. Roma imparatoru Traianus'un valisi olan Genç Plinius'un bildirdiğine göre Bursa'da bir meydan, hamam, kitaplık ve Traianus'un heykeli vardı. Eski Bursa denilen Hisariçi'ni çevreleyen surlar, ilk kez Bithynialılar döneminde yaptırıldı; Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde de onarım ve eklemelerle kullanıldı. Tabakhane önündeki Batık hamam'ı Roma döneminde Plinius yaptırdı. Çekirge semtindeki çok yıkık durumda olan Eski kaplıca Bizans dönemindendir. Yerkapı'daysa, bir saraya ait oldukları sanılan taban mozaikleri bulundu. 1879'da hazırlanan bir kent haritasına göre surların beş kapısı bulunuyordu (Hisarkapı, Kaplıca kapısı, Zindankapı, Pınarbaşı kapısı, Yerkapı). XX. yy. başlarına değin sağlam olan Hisarkapı bugün çok yıkıktır. Orhan Gazi Bursa'yı aldıktan sonra surları üç köşeli burçlarla güçlendirdi.

Bursa'nın en önemli yapıları Osmanlı dönemindendir. Özellikle XIV. ve XV. yy.'larda kent, erken osmanlı mimarlığının özelliklerini yansıtan pek çok ve çeşitli yapıyla donatıldı, osmanlı külliyelerinin ilk önemli örnekleri, burada gerçekleştirildi. 1339/1340'ta Orhan Gazi'nin yaptırdığı, cami, medrese, imaret, mektep, hamam ve han yapılarından oluşan Orhangazi* külliyesi, bu külliyelerin öncülerindendir. Çekirge semtindeki Murat I (Hüdavendigâr) döneminden, Hüdavendigâr* külliyesi (cami-medrese, imaret, türbe ve hamam), XIV. yy. ikinci yarısına tarihlenir. Osmanlı mimarlığında özgün bir örnek olan camisi iki katlıdır. Alt katı cami, üst katı medrese olarak düzenlenen yapı, gösterişli dış mimarisiyle sarayı andırır. Beylik mimarlığından imparatorluk mimarlığına geçişin öncüsü sayılan Yıldırımbayezit* külliyesi, Bayezit I dönemindendir. Cami, medrese, darüşşifa, türbe, han, hamam, imaret, kasır, mutfak, hizmet odaları ve ahır gibi çok çeşitli yapılardan oluşan külliyenin camisi, zaviyeli türün gelişimini belirleyen örneklerdendir. Son cemaat yeri bu camide anıtsal bir görünüm kazanmıştır. Bursa'nın simgesi sayılan Yeşil* külliye (cami, türbe, medrese, imaret, hamam ve han), 1419-1424 arasında tamamlanmıştır. Zaviyeli türden olan camisi, planının yanı sıra çinileri ve bezemeleriyle de ünlüdür. Murat II'nin yaptırdığı (1424-1426) Muradiye* külliyesi (cami, medrese, imaret, hamam ve türbe), Muradiye semtindedir. Bu külliyenin camisi de zaviyeli türdendir. Kentin en önemli ve anıtsal camisi ise, Bayezit I döneminden Bursa* Ulu camisi'dir (1396-1400). 1335'te Osman Gazi'nin oğlu Alaettin Bey tarafından yaptırılan Alaettin camisi, Bursa'nın ilk osmanlı camisi olması açısından önemlidir. Tuğla bezemeli minaresiyle dikkati çeker. Bunların yanı sıra, dinsel yapılar arasında, 1892'de özgün biçimine uygun olarak onarılan Şehadet ya da Saray camisi (1365), Bayezit I'in emirlerinden Timurtaş Paşa'nın yaptırdığı Timurtaş ya da Demirtaş camisi (1399), Nilüfer Hatun tarafından yaptırılan Hıdırlıkbey camisi (XIV. yy.), Duhterişerif camisi (XV. yy.), cephe düzenlemesiyle dikkati çeken Kamberler camisi (1459), Bayezit I'in kızı Hundi Hatun'un eşi Emir Sultan adına yaptırdığı Emirsultan camisi (XV. yy. ilk yarısı), Bedrettin camisi (1443), Kocanaip camisi (XIV. yy. ikinci yarısı), Selçukhatun camisi (XV. yy. ilk yarısı), Hamzabey camisi (1477), Tuzpazarı camisi (XV. yy. ikinci yarısı),Yiğitköhne camisi (1449), Zeyniler camisi (XV. yy. ilk yarısı), Başçıibrahim camisi (XV. yy. ikinci yarısı), Altıparmak camisi (XV. yy. ikinci yarısı) ve Beşikçiler camisi (XV. yy. ikinci yarısı) anılabilir.

Bursa'dan genel bir görünüm ve Ulu cami

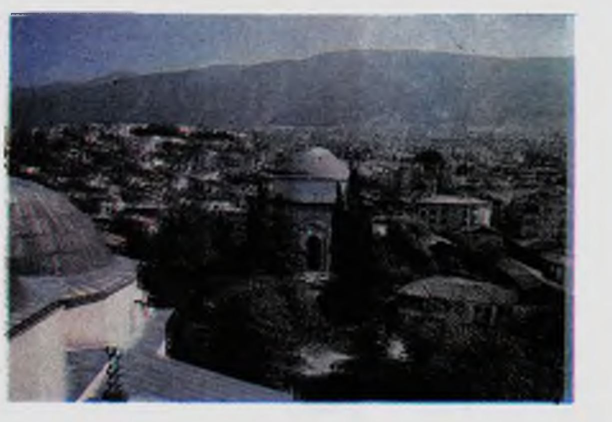
Bursa'da bulunan çok sayıdaki medresenin ancak birkaçı bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Külliye medreseleri dışındaki önemli örnekler, Talaşahinpaşa medresesi (1339), Mollafenari medresesi (XIV. yy.) ve Ahmetpaşa medresesi'dir (XV. yy.). Osman Gazi'den Mehmet II'ye değin tüm sultanların ve çok sayıda şehzadenin türbesi Bursa'dadır. Ayrıca ilk sultan annelerinin türbeleri de buradadır (Gülçiçekhatun türbesi, Devlethatun türbesi). Selçuklu üslubundan osmanlı üslubuna geçişin ilk örnekleri olan bu yapılar, klasik osmanlı türbe mimarlığının öncüleridir.

Külliyelere gelir sağlamak için ya da bağımsız olarak yaptırılan Bursa hamamlarının çoğu çifte hamam planındadır (en eskisi Orhangazi külliyesi hamamı). Külliye hamamları dışında anılması gereken örnekler arasında, Nalıncılar hamamı (XIV. yy.'ın ikinci yarısı), Şengül hamamı (XIV. yy.'ın ikinci yarısı), Mahkeme hamamı (XV. yy. başları), Umurbey hamamı (XV. yy.'ın ilk yarısı), Atpazarı hamamı (XV. yy.'ın ilk yarısı), Çakır hamamı (XV. yy. ortaları) ve Kadı hamamı (XV. yy. ortaları) bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, hamam mimarlığının ilginç yapılarından olan kaplıcalar vardır (Çekirge kaplıcası [1326], Armutlu ya da Eski kaplıca [XIV. yy.], Kükürtlü kaplıcası [XIV. yy. ikinci yarısı], Yeni kaplıca [XVI. yy.] ve Kaynarca [XVI. yy.]).

Önemli bir ticaret merkezi olarak gelişen Bursa'da, osmanlı kent içi hanlarının ilk örneklerine de rastlanır (en eskisi Emirbey hanı, XIV. yy.'ın ilk yarısı). XIV. - XVI. yy.'lar arasında yaptırılan bu hanlar, çoğunlukla iki katlıdır. Üst kat odalara, alt kat

Bursa'daki Yeşil türbe'den bir görünüm

Samih Rifat

Semih Rifat

eski **Bursa** evlerinden bir örnek

depolara ayrılmıştır. Odalar avlu çevresindeki revaklı geçitlere açılır. Gelişmiş hanlarda, ayrıca ahır bulunur (Koza han). Kimilerinde avlu ortasında köşk-mescit vardır (en ilginç örneği, Fidan hanı'ndadır). Büyük kapalıçarşı ya da Uzun çarşı, birçok hanın ve bedestenin birleşmesiyle oluşmuştur; geçirdiği büyük yangından sonra önemli ölçüde yenilenmiştir. Bayezit I döneminden Yıldırım bedesteni, osmanlı bedestenlerinin ilk örneklerinden olmasının yanı sıra, gelişmiş mimarisiyle de ilgi çeker. İki dizi halinde altı ayağa oturan on dört kubbeyle örtülü anıtsal yapı, 68 dükkân ve 32 mahzenden oluşur.

Bursa yapıları arasında osmanlı mimarlığının ilk örneklerinden olan köprüler de vardır. Nilüferhatun köprüsü (XIV. yy. ilk yarısı) sivri kemerli, dört gözlüdür. Murat II döneminden Irgandı köprüsü ise (1442), tek gözlü, küçük bir yapıdır.

Günümüz yapıtlarının en önemlisi, Cumhuriyet meydanındaki Atatürk anıtıdır. Atatürk'ü at üstünde gösteren anıt, 1932-1933'te Mahir Tomruk ve Nijad Sirel tarafından yapılmıştır.

• EDEBİYAT. Kentte, Osmanlı döneminde birçok medrese kuruldu, etkin bir kültür ortamı yaratıldı; bunun yanı sıra, dünyaca ünlü ipekli kumaşları, özgün mimarlık değerleri, kaplıcaları, doğal güzellikleriyle pek çok sanatçı ve yazarın ilgisini çekti, gezginlerin uğrak yeri oldu.

XIV. yy.'da Bursa'yı ilk ziyaret eden yabancı yazar, arap gezgin İbni Battuta'ydı. Battuta, 1333'te gördüğü kenti, çarşıları, sokakları, kaplıcaları ve toplumsal yaşamıyla ayrıntılı biçimde anlattı. XVII. yy.'da Bursa'yı "İpek diyarı ve taht şehri" olarak tanımlayan Evliya Çelebi camilerin, türbelerin, medreselerin, kahve ve bozahanelerin sayısal dökümünü yaptı. Kentin tarihsel geçmişi ve coğrafi özelliklerinin de anlatıldığı *Seyahatname*'de halkın toplumsal yaşamından kesitler aktardı, Bursalılar'dan "görgülü" ve "ince" insanlar olarak söz etti. XVII. yy.'da Bursa'yı gören fransız Jean de Thévenot (1633-1667), 1689'da 5 cilt halinde yayımlanan *Voyages de M. Thévenot tant en Europe qu'en Asie et Afrique* (Thévenot' nun Avrupa, Asya ve Afrika' daki gezileri) adlı yapıtında, Bursa'nın hem tarihsel geçmişini hem de o günkü durumunu ayrıntılı biçimde anlattı. Kentin özellikle mimarlık değerleri üzerinde durdu. 1834'te Türkiye'ye gelen fransız Charles Texier, İstanbul ve Bursa'ya ilişkin gözlemlerini *L'Asie mineure* (Önasya) adlı yapıtında topladı; Bursa'nın ahşap evlerini İstanbul'unkilerle karşılaştırarak kullanılan malzeme ve planı üzerine geniş bilgi verdi.

XIX. yy.'da alman tarihçi Hammer, fransız doğubilimci Clément Huart, fransız yazar Pierre Loti, André Gide, alman general Helmuth von Moltke ve fransız şair Henri de Régnier, kenti konu edindiler. 1891'de Bursa'ya gelen Huart, kentteki cami ve türbelerin mimarlık özelliklerini incelerken, André Gide, Yeşil cami'nin uyandırdığı manevi etkiyi dile getirdi; yapıyı, "denge, iç huzur ve aydınlığın" bir simgesi olarak niteledi. Moltke'ye göre, kentin en önemli özelliği, doğal su kaynakları, ipekböcekçiliği ve tarımsal olanaklarıydı; bu nitelikleriyle Bursa'nın İstanbul'dan pek de kalır yanı olmadığını vurgulamaya çalıştı. Sanat tarihçisi H. Wilde, 1909'da yayımladığı *Brussa* (Bursa) adlı yapıtında Bizans ve Osmanlı döneminden kalma yapıları inceleyerek her iki dönemdeki ortak çizgileri saptamaya yöneldi. Régnier ise, Bursa'yı "tanrısal bir kent" olarak niteledi.

Bursa, divan şiirinde çeşitli "şehrengiz"lere konu oldu. Bursa şehrengezi yazan divan şairlerinin en tanınmışları Lamii, İshak Çelebi ve Beliğ'dir. Özellikle Lamii, *Şehrengiz-i Bursa* yapıtında Bursa'nın XVI. yy.'daki görünümünü verdi; kaplıcaları, camileri, mescitleri, akarsu, bağ ve bahçeleri anlattı; ayrıca, halkın toplumsal yaşamını, inançlarını, değer yargılarını, gelenek ve göreneklerini yansıttı. İshak Çelebi ise, daha çok kentin doğal güzelliklerine eğildi, gördüğü yerleri canlı bir anlatımla betimledi. Bursa, divan şiirinde gazel ve methiyelere de yansıdı. Kültürel canlılığı nedeniyle şehir, gezgin halk şairlerinin uğrak yeri oldu, onların şiirlerine de yansıdı. "Aradım yuvayı Bursa'da buldum" diyen Karacaoğlan, gülü, menekşesi, güzelleri, güzellerinin kokusu ile Bursa'yı "murat kapısı" olarak niteler. Bursa'ya bağlı efsaneler (Karagöz ve Hacivat ile ilgili efsane, Geyikli Baba efsanesi, Sarıkız efsanesi vb.) yöreselliği aşarak türk halk kültürünün ve folklorunun zenginliğini yansıtır.

Bursa, Cumhuriyet dönemi türk edebiyatına ilk kez Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu* (1922) adlı romanıyla girdi; "Zeyniler köyü" bölümü, romanın en ünlü bölümlerinden biridir. Mütareke döneminde Batı Anadolu'yu işgal eden yunan ordusunun Bursa'da halka ve kente karşı giriştiği acımasız davranışı, birkaç yazarın (Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu vb.) ortaklaşa hazırladıkları *Bursa'dan İzmir'e* (1922) adlı kitapta anlatılır. Ahmet Haşim, *Gurabahane-i laklakan* (1928) adlı kitabındaki bir yazısında Bursa'nın tarihsel güzellikleri üzerinde durur. Hasan Âli Yücel, bir denemesinde, Bursa'yı, sıradan bir kent olmaktan öte, 1299-1923 yılları arasındaki tarihsel süreci kapsayan "bir tarih sergisi" olarak tanımlar. Cumhuriyet dönemi türk edebiyatında Bursa'yı konu edinen kimi yazarlar Ekrem Reşit Rey, Reşat Ekrem Koçu, Ahmet Refik Altınay, Ahmed Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Kutsi Tecer, Nazım Hikmet, Ömer Bedrettin Uşaklı, Kemal Tahir, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Attila İlhan vb.'dir. Bunlardan Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bursa'da zaman* adlı şiiri ile *Beş şehir* adlı denemesinde tarih, doğa ve insanı bir bütün olarak ele alır; ona göre Bursa, "İçimizdeki aydınlığın aynası'dır ve bu aynaya baktıkça benliğimize daha çok yaklaşırız".

Semih Rifat

Bursa Hüdavendigâr camisi'nin iç görünümü

Bursa arkeoloji müzesi, Bursa Kültürpark'ta müze. Önce Bursa Erkek lisesi'nde, İstanbul'daki Müze-i Hümayun'un şubesi olarak kuruldu (1904). Daha sonra Yeşil Medrese'ye taşındı (1930). 1954'te onarılan yapı, yeniden düzenlenerek 1956'da ziyarete açıldı. 1972'de Kültürpark içindeki yeni yapısında hizmete girdi. Dört sergi salonu (Sikke ve tarihöncesi eserler salonu; Seramik, cam ve madeni eserler salonu; Taş eserler salonu; Sanat galerisi); fotoğrafhane, kitaplık ve depodan oluşan müze ve bahçesinde, Bursa ve çevre illerden getirilen yapıtlar sergilenmektedir. Bunlar arasında tarihöncesinden çeşitli buluntular (figürinler, idoller, çivi yazılı tabletler, gaga ağızlı kaplar, ağırşaklar, seramikler vb.). Arkaik, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinden heykeller, heykelcikler, kabartmalar, çeşitli eşyalar, mozaikler, lahitler, mezar taşları, sikkeler, altın ve gümüş süs eşyaları, mimarlık parçaları vardır.

Semih Rifat

Bursa
Muradiye camisi ve külliyesi

Bursa Atatürk müzesi, Bursa'da, Çelik palas'ın bahçesindeki köşkte açılan müze. XIX. yy. ahşap mimarlığının güzel örneklerinden olan üç katlı köşk, 1923'te Atatürk'e armağan edildi; 1938'de Atatürk tarafından belediyeye bağışlandı. Kültür ve turizm bakanlığı'nca Atatürk müzesi olarak düzenlenerek ziyarete açıldı (1973).

Bursa Atatürk stadı, Bursa'da stat. 1950'de açıldı. 24 000 kişiliktir ve zemini çimle kaplıdır.

Bursa havaalanı, Bursa'da, il merkezine 9 km uzaklıkta havaalanı. Sivil ve askeri amaçlarla iç hat seferlerine açık olarak yapılan alan, 1944'te işletmeye açıldı. Yıllık pist kapasitesi 8 760 iniş-kalkış, terminal kapasitesi 150 000 yolcudur. 1988'de gerçekleşen fiili kullanımda ise 1 879 iniş-kalkış yapılmış, 13 330 yolcu taşınmıştır.

Bursa Yıldırımbayezit camisi

Bursa maden işletmeleri müessesesi (Etibank), Uludağ'da bulunan wolfram yataklarından şelit konsantresi elde etmek üzere kurulan, Etibank'a bağlı kuruluş. Dünyanın sayılı yataklarından olan Uludağ wolfram yataklarında, 4 milyon tonu görünür olmak üzere 13,5 milyon ton rezerv olduğu saptanmıştır. 1977'de, bu cevheri işlemek üzere kurulan tesiste, bir yılda elde edilen 560 bin ton ham şelit cevherinden, tungsten ve wolfram karbür üretiminde kullanılan 3 bin ton dolayında şelit konsantresi elde edilmekteydi. (Tungsten, elektrik ve elektronik sanayisinde wolfram karbür ise metalik boya üretiminde kullanılır.) 1989 yılında kuruluşun faaliyetine ekonomik olmadığı gerekçesiyle son verilmiştir.

Bursa osmanlı evi müzesi, Bursa'da Muradiye külliyesi'nin karşısında bulunan ahşap osmanlı evinde açılan müze. XVIII. yy. sonlarına tarihlenen iki katlı yapı, 1973'te onarılarak ziyarete açıldı. Osmanlı dönemi eşyalarıyla döşeli ev, özellikle başodadaki bitkisel motifli kalemişi bezemeleriyle ilgi çeker.

BURSA ovası, Marmara bölgesinin G. Marmara bölümünde, çeşitli tarım ürünleri yetiştirmekle ünlü, çok yoğun nüfuslanmış ova. G.'de yüksek Uludağ kütlesi, K.'de çok daha alçak Mudanya dağları ve onların İznik gölü G.'indeki uzantıları arasında yer alır. K.-G. doğrultusunda genişliği yaklş. 10 km, D.-B. doğrultusundaki ekseni boyunca uzunluğu 40 km kadardır. Kabaca basık bir elips biçimindeki ova, D.'da Turan eşiği denilen yüksekçe bir alanla İnegöl ovasından, B.'daysa gene alçak tepeliklerden oluşan başka bir eşikle Ulubat gölünün bulunduğu çukurluktan ayrılır. Bursa ovasının suları, B.'daki tepelik alanda epijenik bir boğaz açmış olan Nilüfer çayında toplanarak, Susurluk ırmağına boşalır. Ova tabanı, büyük birikinti konilerinin sıralandığı Uludağ eteklerinden (150 m) K.'e, Mudanya dağlarının eteklerine doğru (80 m) alçalır. Bursa ovası Neojen döneminde bir çökelme alanı olmuş, bu dönemin sonundaki tektonik hareketlerle faylı senklinal özelliğinde bir çukurlaşma alanına dönüşmüş; akarsularla yarıldıktan sonra yeniden alüvyonlarla dolmuştur. Bu alüviyal dolgunun kalınlığı, kimi yerlerde 100 m dolayındadır. Çevredeki birçok akarsuyun toplandığı ova tabanı, geçmişte yer yer bataklıklarla kaplı bir taşkın alanıydı. Ovada açılan kanallar ve Nilüfer çayı boyunca yapılan setlerle, akaçlama düzene sokulmuştur. Ovanın D. kenarında Turan eşiğinin karstik yeraltı sularıyla beslenen küçük bir gölün (Gölbaşı) fazla suları da kanala alınmıştır. Bursa ovası, eskiden beri çeşitli ticaret ürünlerinin (meyve, sebze, tütün, ayçiçeği, bağlar, dutluklar) yetiştirildiği verimli bir tarım alanıdır. Ancak, ovanın önemli bir kesimini, özellikle son 30-40 yıl içindeki gelişmelerle, yerleşim alanları ve büyüklü küçüklü sanayi kuruluşları kaplamıştır.

Bursa sergisi madalyası, Sultan Mehmet V (Reşat) döneminde (1909 -1918), Bursa'da açılan serginin anısına çıkarılan madalya (1909). Altın ve gümüşten bastırılmış olan madalyanın ön yüzünde Bursa'daki Ulu cami'nin resmi, arka yüzünde ise hilal altında kûfi yazıyla "Bursa sergisi" yazısı bulunur. Yazının altında, madalyanın verileceği kişinin adının yazılacağı bir bölüm vardır. Madalyanın ressamı, bir yarışma sonucu seçilmiş olan Darphane idaresi memurlarından Mesrur İzzet'tir.

Bursa tiyatrosu → AHMET VEFİK PAŞA TİYATROSU.

Bursa türk ve islam eserleri müzesi, Bursa'da Yeşil medrese'de müze; 1972'ye değin arkeolojik yapıtları da sergiliyordu. 1972-1975 arasında onarılarak yalnızca türk-islam yapıtlarına ayrıldı, 1975'te ziyarete açıldı. Sergilenen yapıtların nitelik ve dönemlerine göre yapılan düzenlemeyle, Seramik, kumaş ve cam yapıtlar bölümü, Karagöz-Hacivat bölümü, Madeni ve ahşap eserler bölümü, Mutfak eşyası bölümü, Elyazması eserler bölümü, Hamam eşyası bölümü, Şark odası ve Dershane bölümü oluşturuldu. Yöreye özgü çeşitli etnografik yapıtların yanı sıra İznik, Kütahya, Haliç ve Rodos işi seramikler, Hayali Küçük Ali'nin Karagöz-Hacivat takımları, XV. yy. memluklu avizeleri, XVI. yy. iran kalkanı, kolçağı, teberi ve kılıçları, Mısır Memluklu sultanı Berkuk'un Yıldırım Bayezit'e armağanı olan altın tezhipli elyazması Kuran, müzenin belli başlı yapıtlarıdır.

Bursa Ulu camisi, Bursa'nın en büyük camisi, erken osmanlı mimarlığının ya da Bursa üslubunun en önemli örneklerindendir. 1396-1400 arasında Bayezit I (Yıldırım) tarafından yaptırıldı. Tümüyle kesme taştan, kalın duvarlı yapı, dıştan 69 × 55 m boyutları, 3 180 m² iç alanıyla, Anadolu türk mimarlığının en büyük camilerindendir. Çok ayaklı ulu camilerin en gelişmiş örneğini oluşturan yapının ana mekânı on iki kalın ayakla yirmi bölüme ayrılmış, her bir bölüm kubbeyle örtülmüştür. Kubbelere geçiş, küresel bingilerle sağlanmıştır. Orta eksendeki ikinci kubbenin üstünde bir aydınlık feneri, altında da büyük bir şadırvan vardır. Bu düzenleme, ilk islam camileriyle Anadolu Selçuklu camilerinin belirgin özelliklerindendir. Son cemaat yeri bulunmayan camiye, K. cephesindeki görkemli bir taçkapıdan ve yan cephelerdeki iki kapıdan girilir. K. cephesinin köşelerine mermer kaideli, tuğla gövdeli minareler yerleştirilmiştir. Minarelerin ahşap ve kurşun kaplı külahları, 1889'daki yangından sonra taştan, barok üslupta yenilenmiştir. Sekiz sıra mukarnaslı, köşeleri kum saatli mihrap, 1855 depreminden sonra, Mehmet Usta tarafından abartmalı bir biçimde onarılmıştır. Selçuklu üslubundan osmanlı üslubuna geçişi örnekleyen başyapıtlardan biri olarak nitelenen, kündekâri tekniğindeki ahşap minber Antep'li Hacı Mehmet bin Abdülaziz el-Dukki'nin ürünüdür. 1549 tarihli müezzin mahfilinin karşısındaki, tek parça mermerden oyulmuş rokoko üsluptaki vaız kürsüsü 1816'da yapılmıştır. Caminin duvar ve ayaklarında türk hat sanatının güzel örnekleri bulunmaktadır. Bunlar arasında dönemlerinin ünlü hattatlarının yazıları vardır (Yesari Mehmet Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Mehmet Şefik Bey, Mehmet Aziz Efendi vd.). Anadolu'nun Timurlu istilası ve Karamanoğlu Mehmet Bey'in Bursa kuşatmasının yanı sıra yangın ve depremlerden zarar gören yapı, birkaç kez onarılmıştır. 1957-1960 arasında gerçekleştirilen son onarımda, çeşitli zamanlarda yapılan sıvalar temizlenmiş, taçkapı, minarelerin kürsüleri ve pencereler yenilenmiştir.

Bursa Üniversitesi → ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ.

BURSALI (Şefik), türk ressam (Bursa 1903 - Ankara 1990). Bir süre Cemal Nadir'in yanında tabelacılık yaptı. 1921'de Sanayi-i nefise mektebi'ne girdi. Burada dokuz yıl öğrenim gördü. 1930'da Milli eğitim bakanlığının açtığı Avrupa sınavını birincilikle kazandı, o yıl devletin Avrupa'ya öğrenci göndermekten vazgeçmesi üzerine de bu olanağı kullanamadı. 1937'de İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ndeki öğretim üyeliğini 1967'ye kadar sürdürdü. 1923"ten sonraki tüm Galatasaray ve Akademi sergilerine katıldı. Devlet resim ve heykel sergileri'nde 1966'da ikincilik, 1973, 1980 ve 1982'de de başarı ödüllerini kazandı. 1986'da Kültür ve turizm bakanlığı'nın "Kültür ve sanat" büyük ödülü"ne layık görüldü.

Natürmort ve portre türlerinde de ürün vermekle birlikte, daha çok manzaraları ile tanınır. Bunların arasında Konya, Bursa ve çevrelerini konu alan resimleri önemli bir yer tutar. Cézanne kökenli, inşacı bir tuş anlayışını izlenimci bir kıvraklıkla kullanır. Genellikle sarı, turuncu vb. sıcak uyumların egemenliğindeki yapıtlarında, salt doğayı taklit etmeyi amaçlamaksızın, gözlem kökenli bir duyarlılığa ulaşmak ister.

BURSALI İSMAİL HAKKI → İSMAİL HAKKI BURSALI.

Bursalı Leyla, bir karagöz oyunu. Bursa'dan gelen zenneler, ev bulmak için Hacivat'ın yardımını isterler. Hacivat bir ev bulup zenneleri yerleştirir. Zennelerden Bursalı Leyla'nın sevgilisi Sarı Efe mahalleye gelir, evi bulur. Zenneler korkudan onu içeri alırlar. Karagöz bunu mahallenin namusuna aykırı bulduğundan, Arnavutlar'ı toplayıp Sarı Efe'yi evden çıkartmak için yardımlarını ister. Topluca eve giderler, Karagöz Sarı Efe'ye evden çıkması için seslenir. Efe kapıda görünür görünmez Arnavutlar korkup kaçar. Bu birkaç kez yinelenir. Sonunda Karagöz, Arnavutlar'ın da yardımıyla Efe'yi evden dışarı atmayı başarır. Kâr-ı kadim* denen klasik karagöz oyunlarındandır.

BURSALI TAHİR →MEHMET TAHİR.

BURSARİA a. Geniş ve derin peristomalı, birhücreli kirpikli hayvanları içeren cins. (Ormanlardaki tatlı suların dibinde ölü yaprakların oluşturduğu yatakta ve çamurun içinde yaşar. *Bursariidae* familyasının örnek tipi.)

Şefik **Bursalı**'nın bir yapıtı *özel kol.*

Bildarchiv Foto Marburg

Burschenschaft üyesi alman öğrencilerin 2 haziran 1848 tarihinde yaptıkları gösteri XIX. yy. gravürü

Richard **Burton**

BURSARİİDAE a. Geniş ve derin peristomalı kirpikli birhücreliler familyası. (*Bursaria, Condylostoma* gibi bazı cinsleri serbest yaşar; *Balantidium* gibi cinsleriyse asalaktır.)

Bursaspor, türk spor kulübü. Acar idmanyurdu, Pınarspor, Akınspor, İstiklal ve Çelikspor'un birleşmesiyle kuruldu (1963). Forma rengi yeşil-beyaz. Futbol takımı 1966-1967 sezonunda birinci lige çıktı. 1974-1975 sezonunda Türkiye kupası finalisti olarak katıldığı Avrupa kupa galipleri kupası'nda üçüncü tura yükseldi. 1986'da Federasyon kupası'nı, 1992' de Başbakanlık kupası'nı kazandı.

Burschenschaft, alman öğrenci birliği. XVIII. yy.'ın sonunda, 1791'e doğru ortaya çıkan birliğin siyasal rolü 1806'da Jena'da başladı. Birlik, 1815'te o dönemdeki savaşlara katılmak üzere, iki yıl önce öğrenimlerini yarıda bırakan başlıca üniversitelerdeki öğrencileri bir araya getirdi. Bu öğrenciler, ortak bir alman vatanı yaratma duygusunu geliştirme peşindeydiler. Kotzebue'nun Sand tarafından öldürülmesi (1819) üzerine Burschenschaft'çılar kovuşturmaya uğradılar. Onlara karşı açılan ve "demagoglar davaları" diye anılan davaların sonunda birçoğu ağır hapis cezalarına çarptırıldı. Bu birlikler, ertesi yıl gizli olarak yeniden kuruldu. Üyeleri ikiye ayrıldı. *Arminen* adındaki grup ideal ve edebi bir amaç peşindeydi. *Germanen* grubu ise Almanya'nın birleştirilmesini istiyordu. Bu birlikler, alman burjuvazisi içinde ulusal birlik ve daha liberal bir rejim özlemlerini geliştirdiler.

BURSERA a. (öz. a. J. *Burser*'den). Tropikal Amerika'da yetişen ağaç. (İnce marangozlukta çok değer verilen Guyana pembe odunu bunun *Bursera delpechiana* türünden elde edilir; bu odundan bir de linaloe esansı çıkarılır. Guyana pembe odunu aşırı ölçüde tüketildiğinden azalmış, şimdi bu ağacın yerini *B. aloexylon* almıştır. *B. gummifera* türünden Antil elemisi denilen bir zamk çıkarılır; bu türün yaprakları kaynatılarak çay gibi kullanılır. Yaklaşık yüz kadar türü içeren *bursera* cinsi, *Burseraceae* familyasının örnek tipidir.)

BURSERACEAE a. (*Bursera*'dan). Bileşik tüysü yaprakları, ayrık taçyapraklı çiçekleri olan ve genellikle tropikal bölgelerde yetişen çoğunlukla balsamlı ağaçlardan oluşan familya. (Familyanın *boswellia, bursera, balsamodendron* cinslerinin bazı türlerinden balsam, reçine, zamk ve esans elde edilir. Afrika ve Amerika'da yetişen bazı türlerin de odunundan yararlanılır [pembe odun, okume]).

BURSERİN a. (fr. *bursérine*). Bir bursera türünden elde edilen, oldukça değerli beyaz reçine.

BURSİAN (Konrad), alman bilgin (Mutzschen, Saksonya, 1830 - Münih 1883), *Geographie von Griechenland* (Yunanistan coğrafyası) [3 cilt, 1862-1872] adlı kitabın yazarı. 1874'te klasik Antikçağ'ın yıllık kaynakçası *Jahresbericht*'i kurdu.

BUR-SİN → AMAR-SUENNA.

BURSLU sıf. **1.** Bir öğrenim ya da araştırma bursundan yararlanan: *Burslu öğrenci.* **—2.** *Burslu okumak,* öğrenimini burs alarak sürdürmek.

BURSSENS (Gaston), flamanca yazan belçikalı yazar (Dendermonde 1896 - Anvers 1965). Gerçeküstücü şiirleriyle dikkat çekti: *Piano* (fr. çev.) [1925]. Daha sonraki şiir kitaplarında bir çeşit "organik anlatımcılık"a yöneldi: *Pièges pour oiseaux chanteurs* (fr. çev.) [1930]; *Adieu* (fr. çev.) [1958]. *Fabula rasa* (1945) başlığı altında topladığı denemelerinde de aynı üsluba rastlanır.

BURSSUZ sıf. Burs almayan, bursu olmayan.

Burstein tepkimesi ya da **testi,** kalsiyum bulunan bir ortamda dekstran sülfatla sağlanan yumak yumak çökelme tepkimesinden yararlanılarak serumdaki betalipoprotein oranını ölçme yöntemi. (Normal değeri 20 ila 40 Vernes birimidir. Özellikle ateromlu hastalarda artar.)

BURT (*sir* Cyril Lodowic), ingiliz ruhbilimci (Stratford on Avon 1883 - Londra 1971). McDougall'ın öğrencisiydi; 1913-1931 arasında eğitim ve meslek ruhbilimi üzerinde çalıştı, 1931'den sonra University College'da (Londra) profesörlük yaptı. Araştırmaları şu konulara ilişkindir: zekâ testleri, geri zekâlı çocuklar, üstün yetenekli çocuklar, ikizler, etken çözümlemesi, yatkınlıkların geliştirilmesi. Bu sonuncu konuda, aşama düzenine dayanan bir model ortaya koydu. Başlıca yapıtları: *Mental and Scholastic Tests* (Zekâ ve okul testleri), 1921; *The Young Delinquent* (Genç suçlu), 1925; *The Backward Child* (Geri zekâlı çocuk), 1937; *The Factors of Mind* (Zihin etkenleri), 1940.

BURTLAK a. *Yörs.* Taşlık, çalılık yer.

BURTON (Robert), ingiliz yazar (Lindley, Leicestershire, 1577 - Oxford 1640). Hümanist papaz. Aydınlarla inceden inceye alay etti (*Philosophaster*, 1606). *The Anatomy* of Melancholy* (1621-1651) adlı yapıtında, aristokratların ve püritenlerin yapmacıklarıyla soysuzlaştırdığı "humor"u eski saygınlığına kavuşturdu. Bu yapıtta, yas, terk edilmişlik, acı ve alayın, sevgi ve din açısından yarattığı ruhsal çöküntüler bilgiçce ve uzun açıklamalarla işlenir.

BURTON (*sir* Richard Francis), ingiliz gezgin (Torquay 1821 - Trieste 1890). Hindistan şirketi'nin görevlisi olarak arap kılığında Mekke'yi ve Medine'yi gezdi (1853). Londra'daki *Royal Geographical Society*'nin desteğiyle, J.H. Speke ile birlikte Nil'in kaynaklarını araştırmaya gitti. İkisi birlikte 1858'de Tanganyika gölünü keşfettiler. Ancak, Speke'in Victoria gölünü keşfetmesini kıskanan Burton ondan ayrıldı. Sonra ABD'de Mormonlar ülkesini, Brezilya'nın bir kesimini ve Benin'i dolaştı.

BURTON (Richard), ingiliz tiyatro ve sinema oyuncusu (Pontrhydfen, Wales ülkesi 1925-Cenevre 1984). 1947'den sonra, tiyatroda en büyük Shakespeare oyuncularından biri olarak ün yaptı. 1949'da sinemaya geçti. 1959'da Tony Richardson'ın *Look back, in Anger,* 1963'te Joseph L. Mankiewicz'in *Kleopatra* (Cleopatra) filmleriyle dikkati çekti. 1964'te P. Glenville'in *Becket*'inde, J. Huston'ın *Ateşli geceler*'inde (Night of the İguana), 1965'te V. Minnelli'nin *Ümitsiz aşk* (The Sandpiper) ve M. Ritt'in *Soğuktan gelen casus* (The Spy who came in from the Cold) filmlerinde oynadı. 1966'da M. Nichols'ın *Kim korkar hain kurttan?* (Who's afraid of Virginia Woolf?), 1967'de de F. Zeffirelli'nin *Hırçın kız* (The taming of the shrew), P. Glenville'in *Ölüm oyuncuları* (The Comedians) ve J. Losey'in *Aşkı arayan kadın* (Boom) filmlerinde başrolleri Elizabeth Taylor ile paylaştı. Daha sonra rol aldığı başlıca yapıtları: *Staircase* (S. Donen, 1968), *Meksika'da cinayet* (The assassination of Trotzky) [J. Losey, 1971], *Beşinci taarruz* (Sutjeska) [S. Delic, 1972], *Yolculuk* (İl Viaggio) [V. De Sica, 1973], *Exorcist II: The Heretic* (J. Boorman, 1976), *Equus* (S. Lumet, 1977), *1984* (M. Radford, 1984).

BURTON (Gary), amerikalı vibrafoncu (Anderson, Indiana, 1943). 1960'larda profesyonel müzik yaşamına başladı. Kendi beşlisini kurmadan önce, George Shearing ve Stan Getz'in yanında çalıştı (1964-1966). Çalgısının virtüozu olan Burton, dört tokmak kullanımına dayalı tekniğiyle, müziğine derinlik katan akorlar elde etti. En önemli plakları: *Gary Burton, Larry Coryell* (1967-68), *A genuine ton funeral* (1967), *Dreams so real* (1975).

Burton çizgisi. Toksikol. Dişetlerinin, diş boynu hizasında morumsu bir renk alması. Kurşun zehirlenmesinin belirtisi olup bazı süreğen kurşun zehirlenmelerinde görülür. Dişetlerinin ve diş köklerinin bozulma işaretidir. Kurşun zehirlenmesine uygulanan genel tedavi bunun da kaybolmasını sağlar.

BURTONİA a. (öz. a. *Burton*'dan). Funda görünüşünde, Avustralya kökenli ağaççık ya da çalı. Avrupa'da bahçelerde yetiştirilir.

BURTON-UPON-TRENT, Büyük Britanya'da (Staffordshire) kent, Stafford'un D.'sunda; 51 000 nüf. Bira fabrikası. Taşıt lastiği yapımı.

BURTUN a. Esk. denizc. Osmanlı donanmasında kullanılan oldukça büyük, kalyon sınıfından tekne; XVII. yy.'ın ortalarında inşa edilen bu teknelerde 40-50 top bulunuyordu.

BURU a. *Yörs.* **1.** Şiddetli karın ağrısı; buruntu. **—2.** Doğum sancısı.

BURU ya da **BOEROE,** Endonezya' da dağlık ve ormanlık ada, Molük adaları öbeğinde. Başlıca kenti *Namlea.*

BURUC → BÜRUC.

Buruc suresi, Kuran'ın 85. suresi. 22 ayettir. Mekke'de inmiştir. Surenin *burçlar* anlamına gelen adı, ilk ayetinde geçer. Burçların yer aldığı semaya and ile başlayan surede, "Ashab-ı Uhdûd" (Hendek halkı) denilen eski bir topluluğun, insanlara işkence etmek için yaktıkları ateşte yandıklarından söz edilir. Müminlere kötü davrananların cehennem azabına çarptırılacakları, inanıp yararlı işler yapanlarınsa cennetle ödüllendirilecekleri belirtilir. Allah'ın sıfatlarının tanıtılmasıyla süren sure, Allah'ın koruması altında bulunan Kuran'ın onurlu bir kitap olduğu belirtilerek son bulur.

Buruciye medresesi, Sıvas'ta, Anadolu Selçuklu dönemi medreselerinin anıtsal örneklerinden. 1271'de Muzaffer Burucirdî'nin yaptırdığı medrese, klasik olgunluktaki mimarisi, bakışık düzende, dört eyvanlı, iki katlı planıyla dikkati çeker. Kubbeli girişin yanlarında, gene kübbelerle örtülü mescit ve Muzaffer Burucirdî'nin türbesi vardır. 1965-1966'da onarılarak, 1967'de müzeye dönüştürüldü.

BURUCU a. Fizs.mekan. *Bir kuvvetler kümesinin burucusu,* $\vec{R}$ kuvvetlerin bileşkesi, $\vec{M}_p$ kuvvetlerin bir P noktasına göre momentlerinin toplamı olmak koşuluyla, $(\vec{R}, \vec{M}_p)$ çifti. [$(\vec{R}, \vec{M}_p)$ vektörlerini karşılayan iki kuvvet kümesi eşdeğerdir: bunların aynı katıya uyguladıkları mekanik etkiler özdeştir. Özellikle $\vec{M}_p$ nin sıfır değer

aldığı bir P noktası varsa, kuvvetler kümesi, P ye uygulanan tek bir $\vec{R}$ kuvvetine eşdeğerdir. Tersi durumda, $\vec{R}$ sıfırsa, kuvvetler kümesi bir kuvvet çiftine eşdeğer olur. Herhangi bir kuvvetler kümesinde $\vec{R}$ ve $\vec{M}_p$ sıfır değildir. Kuvvetlere eşdeğer burucuların göz önüne alınmasıyla, katılar dinamiğinin yasaları çok basitleşmiştir.]

BURUK sıf. **1.** Tadı kekremsi olan: *Ayvanın buruk tadı. Çay buruk olmuş.* **—2.** Gücenmiş, kırgın bir insanın dışavuran durum ve davranışı için kullanılır: *Bugünlerde bana karşı biraz buruk. Sesi buruktu.*

—Ormanc. *Buruk odun,* lifleri çeşitli yönde kesişen ya da birbirine giren budaklı odun.

BURUK, Adana'nın merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 2 051 nüf. (1985).

BURUKLUK a. **1.** Buruk olma durumu; kekrelik. **—2.** Kırgınlık, güceniklik: *İçimi bir burukluk kaplamıştı.*

BURULLUS ya da **BOROLLOS,** Mısır'da denizkulağı, Nil'in (Aşağı Mısır) iki kolu arasında. Akdeniz'e bağlantısı vardır.

BURULMA a. Burulmak eylemi.

—Ceb. *Abel burulma grubu* (aynı biçimde *modülü*), her elemanı burulma elemanı olan grup (aynı biçimde modül). || *Bir Abel grubunun* (aynı biçimde A *bir tam halka olmak üzere bir* E, A-*modülünün*) *burulma elemanı*, grubun sonlu basamaktan elemanı (aynı biçimde E nin, $ax=0$ denklemini gerçekleyen, A nın sıfırdan farklı bir *a* elemanının bulunduğu *x* elemanı). [Bir G Abel grubunun (aynı biçimde bir E, A-modülünün) burulma elemanlarının kümesi G nin bir altgrubudur (aynı biçimde E nin bir altmodülüdür).]

—Fiz. *Burulma terazisi*, çok küçük kuvvetleri, bir tele uyguladıkları burulmayla ölçen aygıt.

—Geom. Burulma yarıçapının evriği. || $s \in I$ *noktasında burulma yarıçapı*, normal gösterimiyle tanımlanan parametrelenmiş (I,f) yayının $m=f(s)$ noktasında, $(\vec{t},\vec{n},\vec{b})$ Frénet* üçdüzlemlisinde $\frac{d\vec{b}}{ds}=\frac{\vec{n}}{\tau}$ biçiminde tanımlanan τ gerçek sayısı. (Bir düzlemsel eğrinin burulması her noktada sıfırdır.)

—Ger. day. Bir kirişin dik kesitine ilişkin burucu kuvvet çiftinin, bu kesit normaline göre bileşeni. (Burulma, bu normale göre yönelen ve burulma merkezinden geçen bir eksen çevresinde kesitin dönmesine yol açar.) [Bk. *ansikl.* böl. Fizs. mekan.] || *Burulma merkezi*, yalnız burulma momentlerinin etkisinde kalan bir kirişin dik kesitinin dönme merkezi.

—Jeod. Bir teodolit sehpasında ya da desteğinde görülen ve çember kadranın sıfır doğrultusunu saptırarak açıların ölçümünde yanlışlara yol açan hafif biçim değişikliği. (Burulmaölçümle ya da yatay devirin ölçüm yönünü almaşık biçimde değiştirilerek giderilir.)

—Metalürj. *Kafesli burulma,* bir metalin kristal düzlemlerinin düzenlenme özürü. (Bu burulmalar [dislokasyonlar, atom boşlukları], ısıl ve kimyasal işlemlerden, mekanik biçim değiştirmeden, iyon ya da nötronla ışınlamadan kaynaklanabilir.)

—Orm. san. Bir ağaç parçasının helezon biçiminde bükülmesi. (Bir tahta ya da pano sözkonusu olduğunda, buna *çarpılma* denir.) ||*Odun lifi burulması,* düz çizgi durumunda olması gereken odun lifinin bir helezon ya da vida biçiminde çarpılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fizs. mekan. Bir ucu sabit bir AB çubuğu, ekseni çevresinde buruldu-ğunda, çubuğun bütün enine kesitleri dönme olayıyla karşılaşır. Dolayısıyla serbest kalan B kesiti bir θ açısı kadar döner. Bu burulmayı oluşturmak için, bir $\mathcal{M}$ burulma çifti uygulamak gerekir ve buna karşılık burulan çubuk bir $-\mathcal{M}$ geriçekme momentiyle tepki gösterir. Burulma doğrusal esneklik bölgesinde kalınırsa, $\mathcal{M}=C\,\theta$ bağıntısı elde edilir; bağıntıda yer alan C ye burulma bükülmezlik katsayısı denir. (SI'de newton-metre bölü radyan: N.m/rad.'la belirtilir.) Coulomb'un deneyleri, *d* çaplı, *l* uzunluğunda silindir biçiminde bir tel çubuk için C katsayısının $C=\gamma\cdot d^4/l$ eşitliğiyle verilebileceğini göstermiştir; burada, γ Coulomb modülü adını alır ve çubuk ya da teli oluşturan gerecin ayırtedici bir özelliğidir. (SI'de γ, pascal ile ifade edilir.) Esneklik kuramına göre $\gamma=\frac{\pi}{64}\times\frac{E}{1+\nu}$ bağıntısı elde edilir; bağıntıda yer alan E boyuna esneklik modülü ve ν Poisson katsayısıdır.

Burulma telleri (düşük çaplı metal ya da kuvars teller) ölçü aygıtlarında (burulma terazisi, galvanometre) ya da burulma sarkacında kullanılır.

Devinim aktarma millerinde, burulma olaylarına çok sık rastlanır; bu nedenle burulmanın bir sınır değeri aşmaması gerekir. Burulma olayından, yaylarda ve burulma çubuklarında yararlanılır.

—Orm. san. Ağaç eksenine göre odun liflerinin eğik ya da çarpık gitmesi biçiminde ortaya çıkan lif burulması, kullanımı güçleştiren bir kusurdur; burulma ne kadar kısa ve keskinse kusur o kadar ağır demektir. Bu kusur dikili ağaçta da görülebilir; çünkü ağacın kabuğunda, daha doğrusu odunla aynı kökenli olan soymuk tabakasından oluşan dış kabukta çatlaklar yapar. (→ KAMBİYUM.)

BURULMAK → BURMAK.

BURULMAÖLÇER a. Ölçbil. Mekanik deney laboratuvarlarında çeşitli metallerin burulmadan kaynaklanan biçim değişimlerini incelemede kullanılan aygıt. (Bu aygıtlar deney çubuğunun uçlarından birini sabit tutarak, diğer uca bilinen bir kuvvet çifti uygular ve çubuğun biçim değiştirme açısını ölçer.)

BURULMASIZ sıf. Ceb. *Burulmasız grup* (aynı biçimde *modül*), burulma altgrubu (aynı biçimde altmodülü) {0} a indirgenen grup (aynı biçimde modül).

BURULMAZ sıf. Mad. oc. *Burulmaz halat,* maden ocağı kafeslerinin kendi çevresinde dönmesini önleyen askı halatı. (Burulmaz halatlar ya yassı ya tek kolludur [cer kablosu] ya da yandaki katın tersine büküm verilmiş birçok kollu katlardan oluşur.)

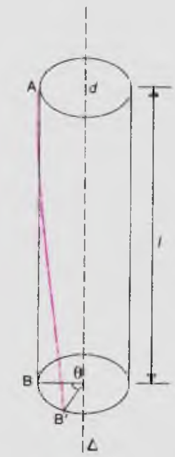
BURULU sıf. Burulmuş, bükülmüş olan.

BURUM BURUM be. Mide ve bağırsaktaki sancının şiddetini vurgulamak için kullanılan *burum burum burulmak* deyiminde geçer.

BURUN, -rnu a. **1.** Yüzde, ağzın üstünde bulunan çıkıntılı kısım; koklama organı ve yeri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bazı memelilerin yüzünde, ağzın üstünde, uzun ve az çok sivri ön bölüm; bu bölümün ucuna burunucu denir. **—3.** Memeli olmayan omurgalılarda, özellikle balıklarda aynı bölge. (Bk. *ansikl.* böl. Balıkç.) **—4.** Koku alma yetisi: *Burnu çok keskin; kokuyu hemen aldı.* **—5.** Denize doğru uzanan kara: *Öğleye doğru vapur Anamur burnuna vardı.* **—6.** Kimi şeylerin ön ve sivri kısmı: *Ayakkabının burnu açılmış. Vapurun burnu.* **—7.** Kibir, çalım, büyüklenme: *Adamda bir burun,kimseyi beğenmiyor.* **—8.** *Burun buruna,* birbirine çok yakın ve yüz yüze. || *Bir kimseyle, bir şeyle burun buruna gelmek,* onunla beklenmedik bir anda karşılaşmak, yüz yüze gelmek: *Tam köşe başında onunla burun buruna gelmeyeyim mi?* || *Bir şeye burun kıvırmak, burun bükmek,* onu beğenmemek, küçümsemek. || *Burun şişirmek, burun yapmak,* büyüklenmek, kendini başkalarından üstün görmek. || *Burnu bile kanamamak,* büyük bir kazadan yara bere almaksızın kurtulmak: *Araba dört takla atmış, içindekilerin burnu bile kanamamış-tı.* || *Burnu boka batmak,* tehlikeli ve kötü işlerden kendini kurtarmamak (kaba.). || *Burnu boktan kalkmamak,* bulaştığı pis işlerden, içinde bulunduğu kötü durumlardan sıyrılmamak (kaba.).|| *Burnu büyük, burnu havada, burnu Kaf dağında,* kendini çok beğenen, üstün gören, kibirli kimseler için kullanılır. || *Burnu büyümek,* kibirlenmek, başkalarını beğenmemek: *Biraz zenginleyince burnu büyüdü, artık bizimle görüşmüyor.* || *Burnu düşmek,* pis bir koku yüzünden burnu koku alamaz olmak. || *Burnu sürtülmek, burnunu sürtmek,* sıkıntı ve güçlükler içinde kalarak eskiden beğenmediği koşullara razı olmak: *Para gönderme ki burnu sürtülsün de gerçekleri anlasın.* || *Burnu yere düşse almaz,* kendini beğenmiş, kibirli, gururlu kimseler için söylenir. || *Burnuna boklu kamış yetişmez,* başkalarını beğenmeyip üstünlük taslamayı huy edinmiş kimseler için alay yollu söylenir (kaba.). || *Burnunda ya da gözünde tütmek,* bir kimseyi ya da bir şeyi çok özlemek, istemek, aramak. || *Burnundan ya da yüzünden düşen bin parça olmak,* çok asık suratlı ve neşesiz olmak. || *Burnundan (fitil fitil) gelmek,* bir kimse sözkonusuysa, yaşadığı güzel bir an ya da elde ettiği güzel bir şey, daha sonra karşılaştığı sıkıntılar yüzünden kendisine zehir olmak. || *Burnundan kıl aldırmamak,* en küçük eleştiriye bile sinirlenip öfkelenecek kadar gururlu ve huysuz olmak. || *Burnundan solumak,* aşırı ölçüde öfkelenmek, kızmak. || *Bir kimseyi burnundan, gagasından yakalamak,* onu özgürce davranamayacağı bir duruma sokmak. || *Burnunu çekmek,* sümüğünü çekmek; umduğunu elde edememe yüzünden ağlamaklı olmak. || *Burnunu kırmak,* büyüklenip üstünlük taslayan birini güç koşullar içinde bırakarak bu tutumundan vazgeçirmek. || *Burnunu sıksan canı çıkacak,* çok zayıf, güçsüz, üzüntülü ve sıkıntılı kimseler için kullanılır. || *Burnunu sokmak,* kendisiyle ilgisi ve ilişkisi bulunmayan işlere karışmak. || *Burnunun dibinde,* oldukça yakınında: *Burnunun dibinde olanları bile göremiyordu.* || *Burnunun dibine sokulmak,* çok yakınına gitmek: *Burnunun dibine sokulmuş, anlatacaklarını bekliyordu.* || *Burnunun dikine, doğrultusuna gitmek,* söylenenlere kulak asmadan kendi bildiği gibi davranmak. || *Burnunun direği kırılmak,* pis ve kötü bir kokudan aşırı biçimde tedirgin olmak. || *Burnunun direği sızlamak,* aşırı ölçüde bedensel bir acı duymak; bir şey anımsayarak üzülmek. || *Burnunun ucundan ötesini, ilerisini görememek,* biraz sonra ortaya çıkacağı belli olan bir durumu kestirebilecek güçten yoksun olmak. || *Burnunun ucunu görmemek,* ayakta duramayacak ya da bastığı yeri seçemeyecek kadar çok sarhoş olmak. || *Burnunun yeli harman savuruyor,* çok büyüklenen, böbürlenen kimseler için kullanılır.

—Anat. *Burun atardamarı,* göz atardamarının uç dalı; burnun dış kenarında burun-gözyaşı kanalı içinde yüz atardamarıyla birleşir. || *Burun boşlukları,* yüzde burun deliklerinin arkasında bulunan ve solunum için havanın geçmesine ve koku almaya yarayan boşluklar. Burun boşluklarını oluşturan kemik çatı mukozayla kaplıdır ve dikine ince bir bölmeyle ikiye ayrılır. Dış çeperi, uç boynuzcuğuyla en ilginç bölümüdür. Burun boşluklarının önünde burun yer alır; arkadaki iki delikle yutağa açılan burun boşlukları alın ve altçene sinüsleriyle de bağlantılıdır. || *Burun deliği,* burnun iki boşluğundan her biri; daha dar anlamda, burun boşluklarının dışarıya açılan ağzı. (Bk. *ansikl.* böl. Karşl. anat.) || *Burun-gözyaşı kanalı,* gözyaşı kesesinden burun deliklerine giden ve gözyaşını burna akıtmaya yarayan kanal. || *Burun siniri,* üçüzsinirin bir dalı olan göz sinirinin uç dallarından biri. (Burun siniri göz çukurunu geçtikten sonra burun iç siniri ve burun dış siniri diye iki dala ayrılır.)

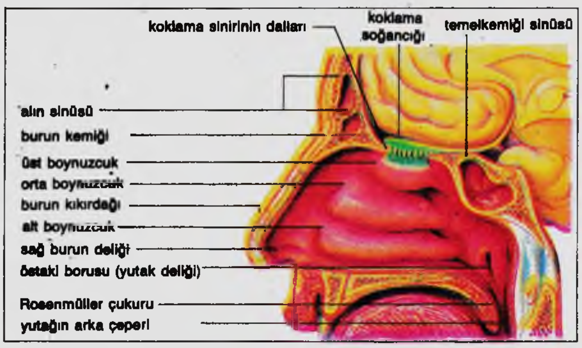
— Antropol. *Burun göstergesi,* bu-

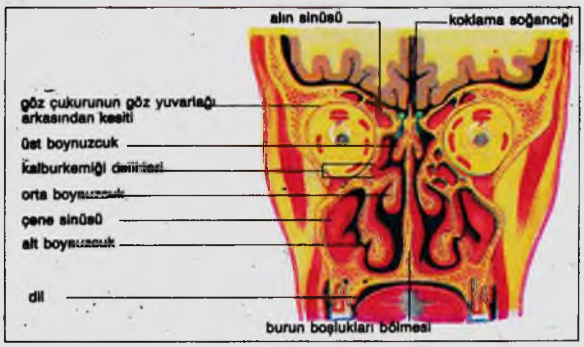

burulma (fiziksel mekanik)

run genişliğinin, burun yüksekliğine bölünüp 100 ile çarpılmasından elde edilen oran.
—Ayakkc. Ayakkabı ya da kalıbın, ayak parmakları üstüne gelen uç bölümü. (Sivri, yuvarlak ya da köşeli olabilir.)
—Balıkç. Kemiklibalıklarda ağız genellikle burnun ucundadır; köpekbalıklarında ağız, burun çıkıntısının altından karın tarafında yer alır; kemiklibalıklardan bazıları, örneğin kılıçbalığı ve mersinbalıkları da genel kuralın dışında kalır ve ağızları köpekbalıkları gibi karın yüzündedir.
—Binc. *Burun buruna* düz koşularda atların bitiş noktasına atbaşı vardıklarını belirtmek için kullanılır. (Birinci gelen, ancak fotofinişle saptanabilir. || *Burun buruna gitmek*, iki binicinin birbirine çok yakın bir şekilde aynı yöne doğru at sürmeleri.
—Binc. ve Atç. *Burun ucu*, atlarda burun deliklerinin altına kadar uzanan üst dudak, dokunma duyusunu sağlayan organ.
—Bisikç. *Sele burnu*, bisiklet selesinin incelen ön uzantısı.
—Cerr. *Burun plastiği*, burnun biçimini değiştirmeyi ya da yeniden burun yapmayı öngören ameliyat. (Eşanl. RİNOPLASTİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Coğ. İki akarsu arasında, akarsuların kavuştukları yere doğru uzanan kara çıkıntısı. —Bir yalıyarın, bir sarplığın denize uzanan kesimi.

dikine **burun** kesiti

yukardan aşağı **burun** kesiti

—Denizc. *Burun üzerine düşmek*, bir geminin baş tarafı için, yükleme sırasında suya aşırı gömülmek. || *Burun üzerinde gemi*, kıç tarafa oranla su içi derinliği baş tarafta daha büyük olan gemi. || *Burundan buruna seyir*, bir geminin kıyı hattı boyunca yol alması. || *Burundan pike yapmak*, fırtınalı bir havada seyreden bir gemi için denizi baştan ya da baş omuzluktan alarak dalgaya aşırı girmek.
—Dy. *Elektrik motorlarını burundan asma*, elektrikli çekim sisteminde, motoru bir yandan dingile oturan iki yatağa bağlayarak, diğer yandan yaylarla gövde burnuna asarak sağlanan motor montaj yöntemi.
—El sant. *Burun ütüsü*, yapma çiçek yapımında kullanılan saplı, ucu küt madeni alet. (Isıtılarak çiçek ya da yaprakları biçimlendirmede kullanılır.)
—Esk. sil. Savaşta hayvanların yüzlerine takılan zırhın burun kısmındaki deliklerine verilen ad. || *Burun siperliği* → BURUNLUK.
—Havc. Bir uçak gövdesinin önünde yer alan bölüm. (Radar anteni taşıyan bir burun, radyo dalgalarını geçiren bir gereçten yapılır ve *radom* adını alır.)
—Hayvc. *Burun halkası*, ayının, boğanın ya da domuzun burnuna takılan demir halka.
—İnş. Yağmur borusunun tespit bileziği içinde kaymasını önlemek için, boru üzerine çıkıntılı olarak kaynaklanan küçük çinko parçası.
—İşlem. *İş mili burnu*, bir takım tezgâhında dönen elemanı (parça ya da takım) devindirici düzeneği bağlamaya yarayan vida, düz ya da konik delik açılmış parça.
—Karş. anat. *Burun kemiği*, omurgalılarda burnun arka üst kemerini oluşturan deri kökenli çift kemik.
—Oto. Çamurlukları ayrı olan eski model otomobiller ve kamyonlarda, motor kaputunun öne uzanan parçası.
—Patol. *Burun akıntısı*, burun deliklerinden burun kökenli bir sıvının (mükuslu ya da irinli), hatta kalburkemiğindeki bir delikten sızan beyin-omurilik sıvısının (beyin -omurilik sıvısı akıntısı) akması. || *Burun kanaması*, burun boşluğu çeperlerinde meydana gelen kanama. (Eşanl. EPİSTAKSİS.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Burun taşı*, burun boşluklarında kireçtaşı oluşması. (Eşanl. RİNOLİTYAZ.)
—Tarım mak. Pulluk kulağının çoğunlukla sökülüp takılabilen ön tarafı. —Pullukta, uç demirinin toprağa batmasını sağlayan sivri bölümü.
—Teknol. Bir çekiç gövdesinde, tabanın karşısında bulunan bölüm. —Büyük demirci çekicinin alt bölümü. —Havyanın ısıtılan sivri metal ucu.
—Uz. havc. Bir füzenin ön bölümü.
—Vet. *Burun akıntısı*, hayvanların burun deliklerinden değişik özellik ve kıvamda, az ya da çok miktarda anormal bir sıvının akması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Zool. At ya da gevişgetirenler gibi bazı iri memelilerin burun deliği. (Burnun üst bölümünü ya da rinaryumu oluşturur.)
—ANSİKL. Burnun ucunda, burun boşluklarına açılan iki delik vardır; burun delikleri. Burun iskeleti, kemiklerden (burun kemikleri) ve kıkırdaklardan oluşur; bunlar dıştan deri kaslarıyla ve deriyle, içten burun mukozasıyla kaplıdır. Burun koku alma yeridir; ayrıca havayı da geçirdiğinden, solunum ve ses çıkarmaya yardım eder.
—Cerr. *Onarıcı burun plastiği*, harap olmuş burnun yeniden yapımını amaçlar, vücudun uzak bir yerinden deri alınarak burna yamanmasını öngören tekniklere başvurur. *Düzeltici burun plastiği*, burnun biçimini değiştirmeyi amaçlar. Burnun boy ve biçim anomalileri doğuştan ya da edinsel olabilir (travmalar). Bu estetik ameliyatlar burnun içinden başlanarak yapılan kesmelerle gerçekleştirilir. Bunun için, burun iskeletine yeni biçimini verebilmek amacıyla gerekli kemik kesimlerine başvurulur ve kıkırdaklar üzerinde çalışılır. Biçim bozukluğunda burun bölmesinin de rolü varsa bunun düzeltilmesi de aynı zamanda yapılır; buna da *burun bölmesi plastiği* denir.
—Karşl. anat. Burun delikleri, omurgalıların koklama organıdır, genellikle çift olur ve ağzın üstünde yer alır; üstün yapılı canlılarda yutağa, balıklarla amfibyumlarda başka bir dış deliğe açılır. Suda yaşamaya uyarlanmış olan dört ayaklı omurgalılarda burun deliğinin çevresinde bir büzgenkas bulunur, hayvanlar bu sayede derinlere dalabilir. Bunlardan gerçek balinalarda burun ya da hava deliği çift, dişli balinalarda (yunus ve benzerleri) tektir.
—Patol. Burun lezyonları, deri örtüde, kemik-kıkırdak iskelette ve burun boşluklarını kaplayan mukozada olabilir. Burun derisinde iltihap, lezyonlar (kan çıbanı, akne) kalınlaşma (rinofima) ya da urlar olabilir. Döküntülü ve kabarcıklı lupusun özellikle yerleştiği yer burun derisidir. Burundaki kemik-kıkırdak hastalıkları özellikle travmadan ileri gelir ve, ya burun bölmesinde (burun bölmesi eğriliği) ya burun kemiklerinde (burun eğriliği) ya da hem kemiklerde, hem üstündeki deride birlikte olabilir (burnun tahribi). Biçim bozuklukları ender görülür. Bu bozuklukların düzeltilmesi ya da onarılması cerrahi yoldan gerçekleştirilebilir ve bir kısmı ya da tümü tahrip olmuş bir burun yeniden yapılabilir (burun plastiği).
Burun boşlukları mukozasının patolojisi özellikle iltihabidir, gelişimi akut (rinit ya da nezle) ya da süreğen (süreğen rinit ya da ozen) olabilir. Alerjik bünye önemli rol oynar. Mukozanın ülserleşmesinden ileri gelen burun kanamaları sık görülür. Koku alma hücrelerinin tahribi koku alma bozukluklarına neden olur (koku almama, fena koku duyumu). Ayrıca burun boşluklarında tehlikesiz (mukoza polipleri) ve tehlikeli urlar ortaya çıkabilir.
Kafatasının tabanındaki bir kırıktan sonra burun deliklerinden gelen berrak sıvı beyin-omurilik sıvısı akıntısını akla getirir.
Burun boşlukları yapay ışıkla önden (ön rinoskopi) ve yumuşak damağın arkasına uzatılan küçük bir ayna aracılığıyla arkadan (arka rinoskopi) muayene edilir. Soğuk ışık veren bir fibroskoptan da yararlanılabilir. Burun boşluklarının geçirgenliği bir Glatzell aynası kullanılarak atmorinometri ya da rinomanometriyle değerlendirilir. Koku alma işlevinin muayenesi koku uyartısı ve olfaktometriyle yapılır. Koklama duyusuyla ilintili, ama salt ona özgü olmayan reflekslerin incelenmesi, koku alma keskinliği hakkında dolaylı bir ölçü verebilir.
• *Burun kanaması*. Tüm burun ve sinüs hastalıkları (enfeksiyonlar, urlar, travmalar, ameliyat sonrası durumlar, Rendu-Osler hastalığı) burun kanaması yapabilir. Genel hastalıklar da burun kanamasına neden olabilir: tansiyon yüksekliği, karaciğer yetersizliği, kanda pıhtılaşma bozuklukları, kan hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar. Bazen hiçbir neden olmadan da görülebilir (o zaman idiyopatik adını alır); bu tür burun kanaması özellikle yeniyetmelerde ya da genç erişkinlerde kılcal damarların dayanıksızlık yüzünden çatlamasından ileri gelir.
—Vet. • *Burun akıntısı*, fiziksel özelliklerine göre seröz, sümüksü, paslı, irinli, pıhtılı, kanlı, ağdalı olabilir; ayrıca içinde besin artıkları da bulunabilir. Böyle bir akıntı, solunum yolları hastalıklarından birçoğunun belirtisidir: nezle, anjin, bronşit, pnömoni, farenjit, sinüzit, vb. Birçok enfeksiyonlu hastalık sırasında da görülür: verem, ruam, sakağı, anazark, kangrenli sığır nezlesi, sığır vebası, vb. Burun akıntısı, bu hastalıkların bulaşmasına yol açan en ürkütücü etkenlerden biridir.
• *Burun kanaması*, her türden hayvanda görülür. Genellikle, üst solunum yolları mukozasındaki bir rahatsızlık (travma, neoplazi, ruam, purpura, vb.) buna neden olur. Yarış atlarında, yarış sırasında ya da sonrasında görülen kanamanın belli bir nedeni yoktur.

BURUNALTI sıf. Antropol. Burunaltı noktası, orta çizgi üzerinde, burun çeperinin, yerini üstdudağa bıraktığı yerde canlılarda bulunan antropometrik ölçüm (ayar) noktası. (Bu nokta, kafatası üzerinde, burun kemiği çıkıntısının tabanında yer alır. Canlıdaki ölçüm noktasının kafatası üzerindeki ölçüm noktasıyla belirli ve değişmez bir bağıntısı yoktur.)

BURUNDİ, Orta Afrika'da devlet; 28 000 km^2; 5 800 000 nüf. (1991). Başkenti *Bujumbura*. Resmi dilleri *fransızca* ve *rundi*.
• COĞRAFYA. Ruanda, Tanzaniya ve Zaire arasında yer alan üke, batıdan doğuya doğru bölgelere ayrılır: Tanganyika gölünün K.'indeki İmbo "alçak" bölgesi; Mir-

va yamaçları adı verilen, Kongo-Nil sırtının yüksek toprakları; orta plato (ülkenin büyük bölümünü kaplar) ve doğudaki çöküntü (1 200-1 400 m arasındaki Kumoso).

Afrika'nın ortasında yer alan Burundi, kıtanın başlıca havzalarından ikisinin birer bölümünde uzanır: Nil ırmağı (en güneydeki kaynağı Burundi'dedir) havzası ve Tanganyika gölü sularının fazlasını Lukuga gölü aracılığıyla alan Kongo (ya da Zaire) ırmağı havzası. Ekvatora yakın olmakla birlikte, Burundi'de, yükselti sayesinde sıcaklığı azalmış bir ekvator iklimi egemendir ve bu durum nüfus yoğunluğunun son derece yüksek olmasına yol açmaktadır: km^2'ye yaklaşık 195 kişi. Ülkede yaşayan halkların kökenleri ve bu halkların yöreye yerleşme tarihleri, son derece tartışmalıdır. Günümüzde Burundi'de yaşayan halkların başlıcaları şunlardır: çanak çömlek yapımıyla ya da avcılıkla geçinen Tvalar (% 1); Nilot kökenli, genellikle çobanlıkla geçinen Tutsiler (% 14); Bantu kökenli, tarımla geçinen ve en kalabalık topluluğu oluşturan Hutular (toplam nüfusun yaklaşık % 85'i).

Ülke ekonomisi daha çok tarıma dayanır, halkın % 93'ü bu etkinlikle uğraşır ve yaygın bir yerleşme düzeni içinde kendine yeterli olarak yaşar. Sanayiye yönelik tarım ürünleri, dışsatımın % 90'ını sağlar: kahve (ortalama 30 000 ton), çay ve pamuk; kınakına, yağ palmiyesi ve şekerkamışı yetiştiriciliği de gelişmektedir. Hayvancılık kesiminde 1989 yılında 345 000 sığır, 770 000 keçi, 37 000 koyun ve yaklaşık 84 000 domuz bulunmaktaydı. Tanganyika gölünün sularında etkin olan balıkçılıktan, yılda yaklaşık 7 000 ton ürün sağlanır. Bir nikel yatağı bulunmuş olması (Musongati), madencilik sanayisinde bir gelişme umudu doğurmuştur. Burundi'nin alışveriş yaptığı başlıca ülkeler AET üyeleriyle ABD'dir.

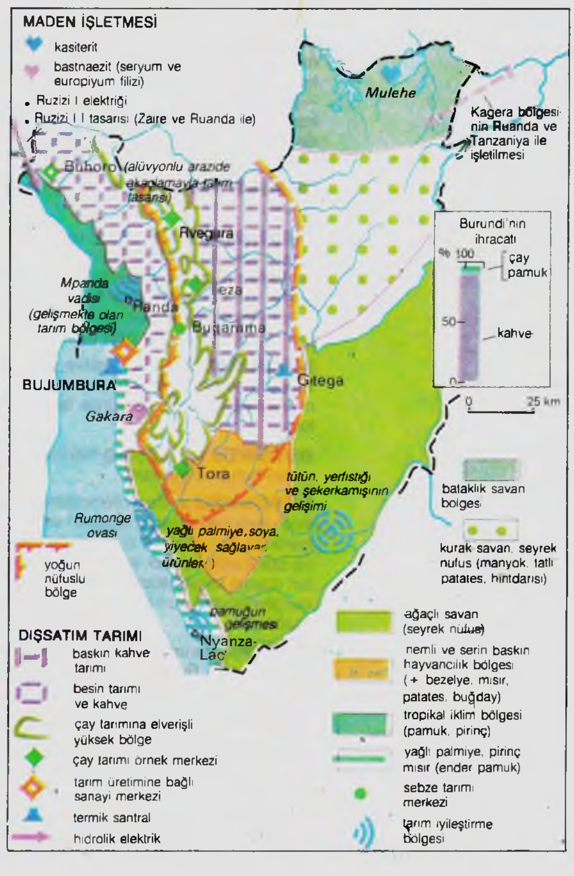
• TARİH. Burundi krallığının, doğudan gelerek orta kesimin yüksek yaylalarında birliği sağlayan Ntare Ruhatsi adlı kahraman tarafından XVII. yy. sonunda kurulduğu sanılmaktadır (bazı kaynaklar bu tarihi, XVI. yy.'ın başına yerleştirir). Ntare IV Rugamba'nın (1796-yaklş. 1852) bir dizi askeri seferle günümüzdeki sınırlarını çizdiği ülke, onun ölümünden sonra tahta çıkan Mvezi Gisabo döneminde (yaklş. 1852-1908) kendi yurtluklarını özerk biçimde yöneten bazı kardeşleriyle çekişmeleri sonucunda çeşitli karışıklıklar yaşadı. Dış tehlikeler püskürtüldüyse de, 1800'den başlayarak Zanzibarlılar'ın tehdidi gittikçe arttı.

Bu sömürge dönemi öncesi toplumunun dört basamaklı karmaşık bir örgütlenme biçimi vardı, ama, özellikle tahta çıkma törenlerinin, kral cenazelerinin, ekim bayramlarının da vurguladığı gibi, kutsal monarşi bütün topluma egemendi. Özellikle dil *(kirundi)*, yaşama biçimi ve karmaşık bir kişisel-toplumsal bağ dokusuyla kendini belli eden ülke bütünlüğünün tamamlayıcısı, yaşamın ve ülke refahının güvencesi olan tanrısal kraldı *(mvami)*. Almanlar'ın 1896 ve 1897'de yaptıkları ilk seferlerin ardından, 1898'den başlayarak gelişen fetih sonucunda kral Mvezi 1903'te teslim oldu. Ayaklanan önderlere karşı, krallık yetkisiyle işbirliği yapma ve mvami'nin gücünü yeniden sağlama siyaseti uygulandı. 1898'de Kongo ile sınırların belirlenmesine çalışıldıysa da, bu işin üstesinden gelinemeyeceği anlaşıldı (1910 ingiliz-alman-belçika konferansı). Belçikalılar 1916'da, bir alayla Kivu gölünün güneyinden Burundi'ye saldırdılar. Sayıca çok daha az olan Almanlar geri çekildiler. Zorla işçi toplanması yerli halk arasında büyük tepkilere yol açtı. Mayıs 1919'da yapılan Orts-Milner sözleşmesiyle, "Ruanda-Urundi", manda olarak Belçika'ya verildi. Belçika, merkeziyetçi yönetim yolunu seçmekle birlikte, sıkıca denetim altında tutulan, ama gün geçtikçe de halkın geri kalan kesiminden kopan bir burjuvazi yaratmak için kralın yetkilerini yok etti. Bu dönemde ülkeye en son gelmiş olan Tutsiler'in, Hutular'ı yönetmekle görevlendirildikleri inancı halk arasında iyice yerleşti.

1959'da Burundi'ye iç işlerinde özerklik hakkı tanındı. BM denetiminde yapılan eylül 1961 seçimlerinde, kralın oğlu Prens Louis Rwagasore'nin yönettiği Birlik ve Ulusal ilerleme (UPRONA) partisi çoğunluğu kazandı, ama Rwagasore 13 ekimde öldürüldü. Yerine geçen André Muhirwa'nın yürüttüğü görüşmeler sonucunda, 1 temmuz 1962'de ülke bağımsızlığa kavuştu. Ama Rwagasore'nin ölmesi, partisinin bölünmesine yol açtı ve Kongo'daki olaylar ve uluslararası gerginlikler ülkeye yansıdı. Mvami Mwambutsa IV'ün birleştirme çabalarına karşın, tüm toplulukların siyasal açıdan bölünmüş olması ırklar arası ilişkiler sorununu çıkmaza soktu. 1963 haziranıyla 1964 martı arasında başbakanlık yapan Pierre Ngendandunwe birlik yanlısı bir Hutu idi. 1965 martında yeniden aynı göreve getirildi ve hemen öldürüldü. Bunun üzerine kral, parlamentoyu dağıtma kararı aldı, ama yeni seçimler, Hutular ile Tutsiler, kentliler ile köylüler arasındaki uçurumu açıkça ortaya koydu. Kral, başbakanlığa eski sekreteri Léopold Biha'yı atadı. 18 ekimde Hutu subaylarının hükümet darbesi girişimi başarısızlıkla sonuçlandıysa da, Muramvya ilinde Tutsiler'e karşı kitlesel kıyıma girişildi ve kral sert bir bastırma siyaseti uyguladı. Siyasal durumun çıkmaza girdiği sırada, kralın oğullarından, Avrupa'dan yeni dönmüş olan genç Charles Ndizeye, 8 temmuz 1966'da babasını tahttan indirip, 1 eylülde Ntare V adıyla taç giydi. Ama başbakanı albay Michel Micombero da (o da bir Tutsi idi) yeni kralı tahttan indirip (28 kasım), cumhuriyet rejimini kurdu ve başbakanlık görevini üstlendi. Micombero'nun ülkenin tek partisi UPRONA'ya dayanarak uyguladığı baskı rejimine şiddetle karşı çıkıldı ve birçok ba-

BURUNDİ

BURUNDİ'NİN İKTİSADI

Burundi'nin Teza bölgesinde, Bucumbura'nın kuzey-doğu'sunda tarım alanları

şarısız komplo düzenlendi. Her türlü yasal temsil hakkından yoksun bırakılan ve bağımlı sınıf sayılan Hutular, 1972 nisanında ayaklanarak pek çok Tutsiyi öldürdüler. Tutsiler buna şiddetle tepki gösterdi ve gerçek bir kitle kıyımı yaşandı (100 000'den çok Hutu öldürüldü). Aynı sırada, sürgünde olduğu Uganda'dan ülkeye dönen eski kral Ntare, tutuklandı ve öldürüldü. 1 kasım 1976'da, Micombero bir askeri darbeyle devrildi. Devrim yüksek konseyi başkanı yarbay J. B. Bagaza Cumhurbaşkanı oldu. Tanzaniya'ya ya da Ruanda'ya göç etmiş olan 50 000 Hutu'nun bir bölümü, 1978'den sonra ülkeye dönmeye başladı. 1985'te yapılan seçimde tek aday Bagaza yeniden seçildi; hükümet başkanlığı ve savunma bakanlığı görevlerini de sürdürdü. 1987'de, azınlıktaki Tutsilerden binbaşı Pierre Buyoya cumhurbaşkanı Bagaza'yı devirip başa geçti ve Milli selamet komitesi adıyla askeri bir komite kurdu. Siyasal yaşam yeniden Hutular'la Tutsiler arasındaki etnik rekabetin çalkantılarına sahne oldu. Nüfusun % 70-75'ini oluşturan Hutular, Tutsiler'in yönetimde ağırlık kazanmasına karşı çıkınca, çatışmalar başladı (1988). Cumhurbaşkanı Buyoya ekim 1988'de çoğunluğun Hutular'da olduğu bir hükümet kurdu. 1992'de yeni bir anayasa yapıldı ve çok partili düzene geçildi.

C.N.A.C. G-Pompidou

Pol **Bury**
Rahle (1963)
tahta (hareketli toplar)
C.N.A.C. Georges-Pompidou

BURUNDURUK a. At vb. hayvanların ısırmalarını önlemek için dudaklarını kıstırmaya yarayan kıskaç.

BURUNLAMAK g. f. *Yörs. Bir şeyi burunlamak,* onu beğenmemek.

◆ **burunlanmak** edilg. f. *Yörs.* Beğenilmemek, aşağılanmak.

BURUNLANMAK → BURUNLAMAK.

BURUNLATMA a. *Yörs.* Tarım. Saban demirinin ucunu onartma.

BURUNLU sıf. **1.** *Nit. sıf.* + *burunlu,* burnu belirtilen nitelikte olan kimse ya da şey için kullanılır: *Koca burunlu bir adam. Sivri burunlu ayakkabı.* **—2.** Çıkıntısı olan: *Burunlu ibrik.* **—3.** Kibirli, kendini beğenmiş.

BURUNLUK a. Kimi hayvanları idare etmek için burun deliklerine geçirilen kıskaç; burun halkası.
—Esk. sil. Peçelikli miğferlerde, burnu korumak için yapılmış, ucu oval biçiminde, hareketli parça. (*Burun siperliği* de denir.)

BURUNOTU a. *Yörs.* ENFİYE'nin eşanlamlısı.

BURUNSAK a. Isırmasına, otlamasına, meme emmesine engel olmak için bazı hayvanların burnuna takılan aygıt. (Köpekler için burunsak zorunluğu, ısırmayı ve muhtemel bir kuduz olayını önlemek için gerekli bir zabıta önlemidir.)

BURUNSALIK a. Sığır, deve vb. hayvanların bir şey yemesini ya da ısırmasını önlemek için ağız ve burna takılan kıskaç.

BURUNTU a. Kalınbağırsaklarda duyulan burulma ve sancı.

BURUNUCU a. Bazı memelilerin, özellikle geviş getirenlerin, etçillerin ve kemirgenlerin burunlarının ucu; bu hayvanların burunuçları çıplak ve nemlidir ve üzerleri duyarlı kabarcıklarla kaplıdır; burunucu çevresiyse uzun ve duyarlı kıllarla kuşatılmıştır.

BURURİ, Burundi'nin güneyinde kent; 12 000 nüf. *Bururi ili'*nin (6 456 km²; 387 000 nüf.) yönetim merkezi.

BURUŞ a. *Yörs.* Tarım. Meyve kurusu.

BURUŞ BURUŞ sıf., be. Çok buruşuk, bumburuşuk: *Yüzü buruş buruş bir ihtiyar. Elbisesi buruş buruş olmuş.*

BURUŞAN sıf. Tekst. Kolayca kırışan bir kumaş için kullanılır.

BURUŞANDA → PURUŞANDA.

BURUŞASKİ a. Pakistan'ın kuzey ucunda, yaklaşık 30 000 kişinin konuştuğu dil. (Yalnızca sözlü bir dil olan, edebiyatı bulunmayan buruşaski, dil ailelerinin hiçbiriyle akrabalığı bulunmayan bir dildir.)

BURUŞMA a. Buruşmak eylemi.
—Foto. Birbirini izleyen iki banyodaki çok büyük sıcaklık farkından ya da çok alkali bir banyodan çok asitli bir banyoya geçişten kaynaklanan ve fotoğraf kartı jelatininde görülen kırışma.
—Kâğ. san. Düzensiz büzülme sonucu bir kâğıt yaprağının yerel olarak biçim değiştirmesi.

BURUŞMAK gçz. f. **1.** Kâğıt, kumaş giysi vb. sözkonusuysa, üzerinde kırışıklar, katlar oluşmak; düzgünlüğünü yitirmek; kırışmak: *Çabuk buruşan bir kumaş. Elbiseler bavulda çok buruşmuş, ütülemek gerek.* **—2.** Yüz, boyun, deri vb. sözkonusuysa, üzerinde çizgiler oluşmak; kırışıklıklarla kaplanmak; kırışmak: *Derisi buruşmuş, saçları kırlaşmıştı.* **—3.** Bitki yaprakları sözkonusuysa, suyunu yitirmek, pörsümek. **—4.** Ağız sözkonusuysa, kekremsi bir tat oluşmak.

◆ **buruşturmak** ettirg. f. *Bir şeyi buruşturmak,* onu buruşuk duruma getirmek: *Dikkat et, elbiseni buruşturacaksın. Kâğıtları buruşturup attı.*

BURUŞMAZ sıf. Tekst. Özel bir işlemden geçirildikten sonra kırışmayan bir dokuma ya da bir örgü için kullanılır. — Kırıştıktan sonra kendi kendine düzelen bir dokumaya ya da örgüye denir. || *Kendinden buruşmaz,* kırışmamaları için özel işlem gerektirmeyen dokumalar için kullanılır.

BURUŞMAZLIK a. Tekst. Buruşmaz bir kumaşın özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Buruşmazlık apresi,* özellikle pamuk ve fibran dokumalara uygulanan ve bunlara buruşmazlık kazandırmayı amaçlayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kendinden buruşmazlık,* bir dokumada, buruşma sonucu oluşan katların kendiliğinden yok olma özelliği.
—ANSİKL. Tekst. Buruşmazlık, özellikle pamuk, reyon, fibran ve keten dokumalar üstünde uygulanır ve bir katalizör eşliğinde ısı etkisiyle yoğuşan reçinelerle sağlanır. Bu reçineler (üre-formol, değişik metilolüre, metilolleştirilmiş halkalı üre önyoğuşumu) kendi kendilerine yoğuşarak selüloz zincirleri arasında yer alır. Ancak selüloz hidroksilleriyle tepkimeye girerek selüloz zincirlerini ağlaştırabilirler.
Buruşmazlık apresi. Bu sonucu elde etmek için en çok başvurulan teknik, dokumanın üstünde yapay bir reçine oluşturmaktır. Dokumalara bu reçinenin bileşenleri emdirilir; ardından polimerleşme sağlamak için yüksek sıcaklıkta bir terletme odasından geçirilir.

BURUŞTURMAK → BURUŞMAK.

BURUŞUK sıf. **1.** Kıvrılmış, kırışmış, buruşmuş kumaş, kâğıt, giysi vb. için kullanılır; kırışık: *Buruşuk bir giysi. Bu kâğıt çok buruşuk, düzgünü yok mu?* **—2.** Üzerinde çizgiler, kırışıklıklar oluşmuş yüz, deri vb. için kullanılır: *Buruşuk yüzlü bir ihtiyar.*

BURUŞUKLUK a. **1.** Buruşuk olma durumu. **—2.** Genellikle yaşlanma, zayıflama vb. nedenlerle deride oluşan kıvrım; kırışıklık.

BURUŞURLUK a. Tekst. Bir dokumanın mekanik bir kuvvet altında biçim değiştirme ve kuvvet ortadan kalktıktan sonra da biçim değişikliğini koruma özelliği.
—ANSİKL. Dokumaların buruşurluğu çeşitli kimyasal işlemlerle önlenmeye çalışıldı. Bu nedenle emdirmeden sonra elyaf üstüne bağlanan termoplastik ya da ısılsertleşir reçinelere başvuruldu (etkisi molekül zincirlerinin ağlaşmasına dayanan ve tekstil elyafına sertlik kazandıran üre -formol ya da melamin-formol reçineleri).

BURY, Büyük Britanya'da kent, Manchester'ın K.'inde; 175 452 nüf. Dokuma sanayisi. Kâğıt fabrikası. Makine yapımı.

BURY (Pol), belçikalı sanatçı (Haine -Saint-Pierre 1922). Belçika gerçeküstücülüğünden şiirsel mizahı, Cobra'dan da icat merakını devralan Bury, 1951'de, hareketli heykellere yöneldi ve 1957'de motoru kullanmaya başladı. Hareket ve optik etki araştırmaları içinde gizemin ve şaşırtmacıların da payı bulunan bir kinetizm çerçevesinde yer alır (önceleri dikleşebilir nitelikteyken 1959'dan başlayarak ışıklı hale gelen "Noktalamalar"; 1964 -1966 arasında görüntü "kinetizasyonu"). 1968-69'a doğru mıknatıslı metal çalışmalarında, yerçekimine meydan okuyan (son anda engellenen düşüş) ve aşırı yavaşlamaya dayanan yapıtlar verdi. Daha sonraları, hava ve rüzgârdan yararlandı ("İpli heykeller", 1974; *40 Sütun,* 1975, Montpellier Fen fakültesi). Bury çeşitli mücevherler yapmış, filmler çekmiş ve birçok polemik yazısı kaleme almıştır (özellikle 1957'de André Balthazar ile birlikte çıkarmaya başladığı *Daily-Bul* için).

BURYAT ÖZERK CUMHURİYETİ, Doğu Sibirya'da; Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyet, 351 400 km²; 1 048 000 nüf. Başkenti *Ulan Ude.* Baykal gölünün G. ve D.'sunda yer alan platolarda ve dağlarda uzanır. Orman kaynaklarının işletilmesi, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, madencilik (molibden, volfram), özellikle kuzey kesimleri çok az nüfuslu bölgenin başlıca etkinlik alanlarıdır. Başkent Ulan Ude, aynı zamanda, Buryat Özerk Cumhuriyeti'nin en önemli sanayi merkezidir ve nüfusun üçte biri bu kentte yaşamaktadır.

BURYATÇA a. Buryatlar'ın konuştuğu moğol dillerinden bir dil. (Buryatçayı Rusya'da 300 000 kişi konuşur. Bunların yarısı Buryat Özerk Cumhuriyeti'nde yaşar. Bu dili ayrıca, Moğolistan'ın kuzeyinde 30 000 kişi konuşur. Eskiden moğol abecesiyle yazılan buryatça, 1939'dan bu yana kiril abecesiyle yazılmaktadır.)

BURYATLAR, Baykal gölünün D., G., ve B.'sında yaşayan moğol öbeğinden sibiryalı halk (Buryat Özerk Cumhuriyeti ve Moğolistan). Buryatlar, XIII. yy.'da Yakutlar ve Tunguzlar'ı püskürterek bugün de yaşamakta oldukları bölgeye yerleştiler. Bir bölümü buddhacılığı benimsedi; zorlu bir direniş gösterdikleri Ruslar'a XVII. yy'da boyun eğmek zorunda kaldılar. Ülkeleri tam anlamıyla sömürgeleştirildi, ama sovyet devriminden ve Buryat-Moğol Özerk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan (1923) sonra da, en azından İkinci Dünya savaşı'na kadar, kimliklerini ve dinlerini korumayı bildiler. 1939'da topraklarından bazı bölgeleri kaybettiler. 1958'den bu yana Rusya'nın içinde yer alan Buryat Özerk Cumhuriyeti'nde, nüfusun ancak % 23'ünü oluştururlar.

BURY SAINT EDMUNDS, Büyük Britanya'da kent, Cambridge'in D.'sunda, Lark ırmağı kıyısında; 25 000 nüf.

BUS (öküz anlamında yun. sözc.). Tar. coğ. Byzantion'da iki yer adı: **1.** Bugünkü Aksaray meydanının yunanca adı (lat. Forum Bovis). **—2.** Byzantion'un Anadolu kıyısında, Khrysopolis (Üsküdar) ile bugünkü Salacak arasında burun.

BÛS a. (fars. *būsīden,* öpmek'ten *būs*). *Esk.* **1.** Öpme: *"Dest bûsî arzusıyla ölürsem dostlar / Kûze eylen toprağum sunun anınla yâre su"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Bûs u kenar,* öpme ve kucaklama: *"Senin pervane-i hicranınım sen şem-i vuslatsın / Beher şeb bâhiş-i bûsu kenârım varsa* (Şeyh Galip, XVIII. yy.).

◆ sıf. "Öpen" anlamında birleşik sözcükler yapar: *damenbûs* (etek öpen), *dest-bûs* (el öpen), *pa-bûs, pay-bûs* (ayak öpen), *zemin-bûs* (yer öpen) vb.

BUSBECQ (*baron,* Ogier Ghislain DE), flaman kökenli avusturyalı diplomat (Comines, Belçika, 1522 - St. Germain Rouen, 1592). Louvain, Paris, Venedik, Padova'da öğrenim gördü. Kutsal Roma-Germen imparatoru Karl V ve onun kardeşi Avusturya kralı Ferdinand I'in hizmetinde çalıştı. Avusturya elçisi olarak üç kez Türkiye'ye gitti. Son elçiliği sırasında (1562) Osmanlı devleti ile Avusturya arasında sekiz yıllık bir antlaşma yapılmasını sağladı. Fransa kralı Charles IX'un dul eşi ve Avusturya prensesi Elisabeth'in danışmanlığında ve Avusturya'nın Paris elçiliğinde bulundu. Türkiye'ye yaptığı geziler sırasında topladığı yunanca elyazması yapıtları Viyana kütüphanesi'ne armağan etti, Ankara'daki Augustus tapınağı'nı ortaya çıkardı. Kırım yarımadasının doğusunda gotça konuşan bir topluluğun varlığını saptadı ve bunların kullandıkları sözcüklerin bir bölümünü kaydetti. Latince yazdığı *İtinera Constantinopolitanum et Amasianum et de re militari contra turcos instituenda consilum* (İstanbul ve Amasya yolculukları izlenimleri ve askeri açıdan Türkler'e karşı alınacak önlemler) [1581] adlı başyapıtı Hüseyin Cahit Yalçın tarafından *Türkiye mektupları* (1939) adıyla türkçeye çevrildi. Yapıtlarının tümü *Omnia quae extant opera* (1633) adıyla yayımlandı.

BUSCH (Wilhelm), mizah yazarı, karikatürcü ve ressam (Wiedensahl, Hannover yakınında, 1832 - Mechtshausen 1908). *Max und Moritz* (1865), *Der heilige Antonius von Padua* (1870), *Die fromme Helene* (1872), *Plisch und Plum* (1882), *Maler Klecksel* (1884) başlıklı, çizgiromanın atası sayılabilecek komik yapıtlarındaki sahte babacanlığın altında, keskin bir gözlem yeteneği yatar. Burjuva dünyasının çoğu kez acımasız eleştirisinde uğradığı kişisel düşkırıklığı sezinlenir. Hannover'de bir Wilhelm Busch müzesi bulunmaktadır.

Wilhelm Busch müzesi

Wilhelm **Busch**'un
Max und Moritz ((1865) adlı yapıtının
ilk baskısından bir sayfa
Wilhelm Busch müzesi, Hannover

BUSCH (Ernst), alman feldmareşal (Steele, Essen yakınında, 1885 - Nottinghamshire 1945). Aisne'de (1940) ve Çudsk gölü yöresinde (1941) XVI. Ordu'ya komuta etti, sonra merkez ve kuzey ordularını yönetti. Haziran 1944'teki sovyet saldırısını Doğu Prusya sınırında durdurdu, daha sonra mart 1945'te, K.-B.'da Montgomery kuvvetlerine karşı koydu. Dönitz kabinesinde savunma bakanlığı yaptı (mayıs 1945). Tutsak olarak İngiltere'ye götürüldü, orada öldü.

BUSCH (Adolf Georg Wilhelm), alman kemancı (Siegen 1891 - Guilford, ABD, 1952). 1912'de Viyana Konser derneği'nin baş solo kemancısı oldu. 1919'da uluslararası ün kazanan bir dörtlü kurdu. Berlin ve Basel'de öğretmenlik yaptı. 1939'da New York'a yerleşti.

BUSCHETO, italyan mimar (XI. yy.'ın ikinci yarısında Pisa'da çalıştı). Pisa bölgesi roman üslubunun en önemli ve görkemli ilkörneği sayılan Pisa katedrali'nin ilk mimarıdır.
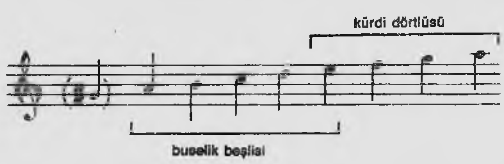
Buschke-Loewenstein uru. Der. hast. SİVRİ DEV KONDİLOM*'un eşanlamlısı.

BUSCHMANN (Johann Karl Eduard), alman dilbilimci (Magdeburg 1805 - Berlin 1880). Bir Meksika gezisinin ardından W. ve A. von Humboldt kardeşlerle ortak çalışmalar yaptı. Amerind dillerini incele-di.

BUSE a. (fars. *būsiden,* öpmek'ten *būse*). *Esk.* **1.** Öpücük, öpüş, öpme. *"İzarun gül gül olmış buseden dil dâg dâğundur"* (Naili-i Kadim, XVII. yy.). **—2.** *Buse-ca,* öpecek yer. ‖ *Buse-çîn,* öpücük alan. ‖ *Buse-hâh,* öpücük isteyen: *"Aceb mi senden olan bir nigâhdan nevmid / Olursa kâm-ı dil-i buse-hâhdan nevmid"* Naili-i Kadim, XVII. yy.).
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında ağız ve dudak ile ilgili terimler, hayaller "buse" için de kullanılır.Buse, âşığın en zor elde ettiği şeylerden biridir. Sevgilinin dudağına sık sık değen kadeh, ondan buse bekleyen âşığın en büyük rakibidir. Âşığın hasta gönlü, sevgilisinden tiryak (panzehir) olarak buse ister. Buse, kıymetli bir taş olan la'le benzeyen dudağın zekâtı, veda sırasında verildiği için de zehir sayılır. Rengi dolayısıyla dudak câm'a (kadeh) benzetilir; buse de kırmızı kadehten içilen şarap ve cur'a (yudum) olarak ifade edilir.Dudak, ölüleri dirilten Hz. İsa'ya benzetildiği ya da âb-ı hayat olarak tanımlandığı zaman, busenin de can olduğu belirtilir. Dudak dâr-ı şifa (şifa kapısı) olarak tanımlanınca, buse de buradan dağıtılan şifa sayılır.

BUSEÇİÇEĞİ a. Dış görünümü şimşiri andıran, Şili'de ve Güney Amerika'da Ateş ülkesi'nde yetişen çalı. (Parlak kırmızı renkli çok güzel çiçekleri için süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *Philesia buxifolia;* zambakgiller familyası.)

BUSELİK ya da **PUSELİK** a. Müz. türk müziğinde bir basit makam. Dizisi, buselik beşlisine kürdi (kimi zaman da hicaz) dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur. Batı müziğinde ki *la* minör gamına çok yakındır. Birçok bileşik makamın bünyesinde yer alır. H. Saadettin Arel'e göre nihavend, sultaniyegâh, ferahfeza gibi makamlar, buselik dizisinin başka perdelere taşınması ve yeni seyir özellikleri kazanmasıyla oluşmuştur.
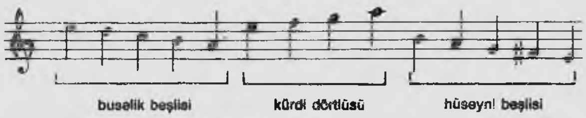

buselik dizisi

BUSELİK ya da **PUSELİK** a. Müz. Türk müziğinde orta sekizlideki *si* ♮ sesinin adı. ‖ *Kaba buselik,* pes sekizlideki *si* ♮ sesinin adı. ‖ *Tiz buselik,* tiz sekizlideki *si* ♮ sesinin adı.

buselik perdesi

BUSELİKAŞİRAN a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Buselik makamına, hüseyniaşiran *(mi)* perdesi üzerine taşınmış hüseyni beşlisi eklenerek oluşturulmuştur. (AŞİRANBUSELİK de denir.)

buselikaşiran makamı

BUSELİKGERDANİYE a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BUSELİKGEVEŞT a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BUSELİKMAYE a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BUSELİKNEVRUZ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BUSELİKSELMEK a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BUSELİKŞEHNAZ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BÜSENDE sıf. (fars. *būsiden,* öpmek'ten *būsende*). *Esk.* Öpen, öpücü.

BUSENELLO (Gian Francesco), italyan şair (Venedik 1598 - Legnaro, Padova, 1659). 1656'da *Delle Hore Oziose* genel başlığı altında yayımladığı beş dramla ünlendi. Cavalli ile Monteverdi'nin bestelediği *l'İncoronazione di Poppea* (1642) adlı operanın konusu bu dramlardan birinden alınmıştır. Monteverdi'nin operasının metnini, besteci ve şair birlikte yazdılar. Bu yapıtın tarihsel bir araştırmaya dayanan ilk opera olduğu sanılmaktadır.

BUSETMEK g. f. *Esk.* Öpmek.

BUSETTA (Muhammet), faslı siyaset adamı (Marakeş 1925). Hukukçu olan Busetta, İstiklal partisi militanıydı. 1974'te partinin genel sekreterliğine getirildi. 1961-1963 arasında adalet bakanlığı yaptı, 1977'de dışişleri ve işbirliği bakanlığına atandı. 1983'te devlet bakanı oldu. Nisan 1985'te oluşturulan koalisyon hükümetinde görev almadı.

George **Bush**

Federico Arborio Mella

Ferruccio Benvenuto **Busoni**
Boccioni'nin yapıtı (1916)
Galleria d'Arte Moderna
Roma

BUSH (Vannevar), amerikalı elektrik mühendisi (Everett, Massachusetts, 1890 - Belmont, Massachusetts, 1974). Birinci Dünya savaşı boyunca kendini denizaltıların yerini saptama çalışmalarına verdi. Massachusetts Institute of Technology'de (MİT) profesörlük yaptı, Carnegie enstitüsü'ne başkan (1939) ve daha sonra Bilimsel araştırma merkezi'ne müdür oldu (1941). Bir integral alma makinesi yapmak için Kelvin'in integral alıcısıyla Neumann'ın "torque amplifier"ini birleştirmeyi ilk kez o düşündü; böylece 1925-1931 arasında MİT'te bir diferansiyel integral alıcısı ve ilk örneksel hesap makinesi yapıldı. Bush daha sonra atom bombasının yapımıyla sonuçlanan araştırmalarda ve sibernetik araştırmalarında önemli rol oynadı. Gazlarda ve dielektrikte iletim üzerine çalışmaları vardır.

BUSH (George Herbert Walker), amerikalı devlet adamı (Milton, Massachusetts, 1924). Zengin bir sanayiciydi, 1966'da Texas'tan Temsilciler meclisi üyesi seçildi. Richard Nixon, Bush'u Birleşmiş milletler'e ABD elçisi olarak atadı. 1973 ve 1974'te Cumhuriyetçi parti'nin başkanlığını yaptı. Başkan Ford tarafından 1974'te Pekin'deki Amerikan irtibat bürosu'nun başına, daha sonra CİA'nın başkanlığına getirildi (kasım 1975). Carter başkan seçilince (1976) işlerinin başına dönen Bush, şubat 1979'dan başlayarak Carter'ın yerine başkan olmak için kampanya yürüttüyse de, Ronald Reagan'a yenildi ve başkan yardımcılığına getirildi. Yardımcılığı döneminde sürekli desteklediği Reagan 1984'te yeniden seçilince, kendisi eski görevinde kaldı.
1988 seçimlerini kazanarak cumhurbaşkanı oldu. Reagan'ın iç ve dış politikadaki tutumunu devam ettirdi. Bir yandan barışçı (SSCB ile anlaşma), öte yandan savaşçı (Panama ve Irak'a müdahale) politikalar izledi. 1992 başkanlık seçimini kaybetti ve yerini demokrat Bill Clinton*a bıraktı.

BUSHAK (Fahrettin Ebu İshak Ahmet), iranlı şair (Şiraz ? - *ay. y.* 1424 ya da 1427). Timur'un Fars ve İsfahan valisi olan torunu İskender bin Ömer Şeyh'in sarayında yaşadı. Yemek pişirmeden iyi anladığı için Et'ime (aşçı) diye anılırdı. Midesine düşkünlüğünü şiirlerinde de dile getirir. *Kenz ül-iştiha* (iştiha hazinesi), *Esrâr-ı cengal* (çöreklerin sırları), *Safranlı pilav ve börek hikâyesi* gibi bölümlerden oluşan *Divan*'ı, Mirza Halile-i İsfahani tarafından yapılmış açıklamalarla İstanbul'da basıldı. Kendisinden önceki şairlerden Sadi, Hafız ve Selman-ı Savecii'nin etkisi altındadır.

BUSHİNG a. (ing. sözc.). Elektrotekn. GEÇİT TRANSFORMATÖRÜ*'nün eşanlamlısı.

BUSHMEN → BOŞİMANLAR.

BUSHNELL (David), amerikalı mucit (Saybrook, Connecticut, 1742 - Warrenton, Georgia, 1824). Denizaltı yapımının (*Turtle*, 1775) ve pervanenin gemilerde yürütücü bir araç olarak kullanılmasının öncüsüdür.

BUSHVELD, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin kuzey-doğu kesiminde bölge.

BUSHY STUNT a. (ing. *bushy shunt*, sık ve gür çıkıntı). Bitki patol. Domateste görülen virüs hastalığı.

BUSİ a. (fars. *būsiden*,öpmek'ten *busī*). *Esk.* Öpme.

BUSİA (Kofi Abrefa), ghanalı siyaset adamı (Wendhi 1913 - Oxford 1978). Aşantiler kabilesi soylularındandı. Toplumbilim profesörü oldu, 1951'de Yasama meclisi'ne seçildi. Daha sonra, Nkrumah'a karşı olan United People's partisi'nin başkanlığına getirildi. 1957'den, Nkrumah'ın 1966'da düşüşüne kadar sürgünde yaşadı ve Oxford'da ders verdi. 1969 seçimlerinde, partisi (Progress party) seçimleri 140 sandalyeden 105'ini alarak kazandı ve Busia, ocak 1972'ye kadar başbakanlıkta kaldı. Londra'dayken, askeri bir darbeyle devrildi.

BUSİDE sıf. (fars. *būside*). *Esk.* Öpülmüş.

BUSİNESSMAN a. (ing. sözc.). Önemli işadamı.

BUSİNG a. (amerikanca sözc.). Amerika Birleşik Devletleri'nde, mahallelerinden uzaktaki okullara giden siyah ve beyaz çocukların, ırk ayrımını kaldırmak amacıyla aynı okul otobüsüyle taşınması.

BUSİOS (Georgios), **Boşo Efendi** denir, rum asıllı türk siyaset adamı (Grevana 1876 - ? 1929). Makedonya'nın Osmanlı egemenliğinden çıkıp Yunanistan'a bağlanması için çalışan Makedonya ihtilal örgütü üyesi olarak yakalanıp üç yıl hapse mahkûm oldu (1906). İkinci meşrutiyet'in ilanı üzerine salıverildi; Osmanlı meclisi mebusanı'na Serfice milletvekili seçildi (1908). Meclis içinde ve Makedonya'da Yunanistan lehine çalıştı. Hürriyet ve İtilaf fırkası'nı destekledi; meclisteki bir konuşmasında "ben, ancak Osmanlı bankası kadar osmanlıyım" diyerek tutumunu açıkça sergiledi. Balkan savaşı öncesinde Yunanistan'a gidip yunan uyruğuna geçti. Kuzey Epeiros'da (Epir) Arnavutlar'a karşı Görice direnişini örgütledi ve buraya vali atandı (1914). Milletvekili seçilerek Yunan milli meclisi'ne girdi (1915). Yunan dışişleri bakanı oldu. Yunanistan'da cumhuriyet ilanı üzerine politikadan çekildi.

BUSİRİS, Eski Mısır'da kent, Nil deltasının anakolu kıyısında, Aşağı Mısır'da 9. nomos'un merkezi. Tanrısı başlangıçta Andjty idi. Daha sonraki dönemlerde bu tanrının yerini Osiris aldı ve kente klasik adı verildi: Per-Usir ("Osiris'in evi"); Osiris burada özellikle koç biçiminde tasvir edildi. Busiris, Mısır tarihi boyunca, Diriliş tanrısının iki büyük kutsal yerinden biri olarak kaldı (Osiris'in mezarıyla, İsis Tapınağı'nı içeriyordu ve iki tanrı onuruna kentte büyük şenlikler düzenleniyordu). Gerileme dönemindeyse kent, önemli bir ticaret ve siyaset merkezi oldu.

BUSİRİS. Mit. Poseidon'un oğlu. Yunan efsanesine göre, dünya çevresinde yolculuğa çıktığı sırada Osiris, onu Mısır krallığına getirmişti. Acımasız bir kraldı, Mısır'ı refah ve mutluluğa kavuşturmak için, Kıbrıs'lı kâhin Phrasios'un öğütlerine uyarak, Zeus'a her yıl bir yabancıyı kurban ederdi. Bu amaçla yakalattığı Herakles, götürüldüğü sunağın önünde iplerini kopardı, Busiris'i, oğlunu ve orada bulunanların tümünü öldürdü.

BUSİŞ a. (fars. *būsiş*). *Esk.* Öpme, öpüş.

BUSİTAN →BUSTAN.

BUSKEN HUET (Conrad), hollandalı yazar (Lahey 1826 - Paris 1886). Bir fransız huguenot ailesindendir. Haarlem'deki Wallon kilisesi'nde papazlık yaptı (1851 -1862). 1868-1876 arasında Hindistan'daydı, sonra Paris'e yerleşti. Yolculuk izlenimlerini kaleme aldı. *Het land van Rubens* (1879), *Het land van Rembrandt* (1882-1884) adlı incelemeleri ve 25 ciltlik *Littararische fantasien en kritieken* adlı bir çalışması vardır.

BUSLAYEV (Fyodor İvanoviç), rus dilbilimci (Kerensk, bugün Vadinsk, Penza eyaleti, 1818 - Lyublino, Moskova yakınında, 1897). Çok sayıdaki yapıtı, özellikle rus dilbilgisinin tarihi üzerine yazdığı (1858) kitabıyla rus dili ve edebiyatı tarihinin kurucusu sayılır.

BUSON ya da **YOSA BUSOH,** japon ressam ve şair (Kema, Osaka yakınında, 1716 - Kyoto 1783). İke no Taiga ile birlikte Japonya'da *buncin-ga*'nın öncülüğünü yaptı. Çeşitli üsluplarda başarı gösterdi; ama gerçek ününü siyah şekillerin beyazla çevrildiği çok serbest bir laviye dayanan yeni bir manzara anlayışı getirmesine borçludur. Ayrıca, *haiku* ile şiirin görsel yansıtılmasına dayanan bir resim anlayışını birleştirerek, işlek ve kıvrak çizgileri büyük bir rahatlıkla kullandığı haiga türünü yarattı.

BUSONİ (Ferruccio Benvenuto), italyan besteci, piyanocu ve müzik kuramcısı (Empoli 1866 - Berlin 1924). Olağanüstü yetenekli bir çocuktu. Graz ve Leipzig'de öğrenim gördü. Çok genç yaşta çeşitli ülkelerde konser vermeye başladı. Helsinki (1889) ve Moskova (1890) konservatuvarlarında piyano dersi verdi. 1891-1894 arasında konser gezileri yaptı. 1894-1924 arasında Berlin'de yaşadı (ama Birinci Dünya savaşı yıllarında Zürich'e sığındı). *Abbozzo di una nuova estetica della musica* (Yeni bir müzik estetiği için taslak) [1907] ve *Dell'unita della musica* (Müziğin birliği üzerine) [1923] gibi denemeleriyle büyük ün kazandı. Berlin Sanatlar akademisi'nde verdiği derslerin kitaplaşmış biçimi olan bu denemelerde Busoni, bir öncü olarak belirir. Klasik yapıtlara duyduğu hayranlığın etkisiyle, Bach ve Mozart'ın yapıtlarından transkripsiyonlar yaparak bu yapıtların daha iyi anlaşılmasına çalıştı. Ama bu transkripsiyonlar, öğretici yapıtları ölçüsünde ilginç değildir. Çok sayıda beste yaptı. Başlıcaları: erkekler korosu, orkestra ve piyano için konçerto; piyano için *İndianische Fantasie* (Hint fantezisi); *Doktor Faust* (1925'te sahnelendi) ve yer yer Commedia dell'arte etkisi taşıyan *Arlecchino* ve *Turandot* (1917) gibi operalar.

BÛSSAÂDE, Cezayir'de kent, Biskra'nın K.-B.'sında, Hodna ovalarının güney sınırında; 50 000 nüf. Bûssaâde ırmağınca sulanır. Kasır. Camiler. Turizm.

BUSSE (Karl), alman yazar (Lindenstadt, Birnbaum yakınında, bugün Międzychód, 1872-Berlin 1918). Storm ve Liliencron'un etkilerini taşıyan lirik şiirler ve Poznań'lı köylülerin yaşamını anlattığı romanlar yazdı.

Busse-Buschke hastalığı, KRİPTOKOKOZ'un eşanlamlısı.

BUSSONE →CARMAGNOLA.

BUSSOTTİ (Sylvano), italyan besteci (Floransa 1931).Floransa Konservatuvarı'nda öğrenim gördü (1940). Kimi konularda kendi kendini yetiştirdi, Paris'te Max Deutsch'tan ders aldı (1957). Darmstadt'ta Cage ile tanıştı (1958) ve bir ölçüde onun etkisiyle, yenidadacı özellikler gösteren bir üslup geliştirdi. Bu üslubun başlıca özellikleri olarak bariton, mezzo ve oda orkestrası için *Pièces de chair II* (1958 -1960), bariton ve piyano için *Pearson Piece* (1960), ses ve 5 çalgı için *Il Nudo* (1960) sayılabilir. 1965'te bestelediği *Passion selon Sade* adlı, canlı tablolardan oluşan oda misteri, Palermo festivali'nde büyük ilgi gördü. 1966'dan sonra, kendini tiyatroya verdi ve birçok yapıt sahneledi: *Askerin öyküsü* (1970), *Don Pasquale* (1972). 1976-1980 arasında Venedik'teki Fenice tiyatrosu'nu yönetti. 1972'de Venedik'te, *Lorenzaccio* adlı operası ve 1976'da Milano'da *Nottetempo* adlı bir perdelik lirik dramı sahnelendi. Bütün bu yapıtların yanı sıra, dört ana ses, altı vokalci, koro, solo gitar ve solo çello, piyano, arp, üflemeli ve vurmalı çalgılar orkestrası için *The Rara Requiem* adlı yapıtı'nı (1969-1970), konusunu A. Stifter'den aldığı bir perdelik, yedi sahneli *Bergkristall* adlı balesini (Hamburg, 1973) ve *Racine, Pianobar pour Phedre* (1980) adlı operayı bestelemiştir.

BUSSUM, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) kent, Amsterdam'ın D.'sında; 41 000 nüf. Konut merkezi.

BUSSY (Roger DE RABUTİN, — *kontu*), **Bussy-Rabutin** adıyla tanınan fransız ge-

neral ve yazar (Épiry, Nièvre, 1618-Autun 1693). Cesur bir askerdi, edebiyata düşkünlüğü ve dine aykırı tutumu yüzünden mesleğini yitirdi. Perhiz günlerini, geleneklere son derece ters biçimde kutlaması yüzünden bir yıl kendi topraklarında sürgün yaşadı. Kimi saray kadınlarının aşk serüvenlerini anlatan ve 1660'ta elden ele dolaşmaya başlayan *Histoire amoureuse des Gaules* adlı yapıtı (1665'te basıldı), on üç ay Bastille'de hapsedilmesine ve ömür boyu sürgünde kalmasına neden oldu. Bourgogne'a yerleşti ve günlerini *Mémoires*'ını (1696) yazmakla geçirdi. Yazışmalarının çeşitliliği, sürekliliği ve açıklığı, mektuplarını içeren *Correspondance* (1697) adlı yapıtının o dönemde türünün en hacimli ve yetkin örneği olmasını sağladı. En düzenli mektuplaştığı kişilerden biri de kuzini Mme de Sévigné'dir. (Fransız akademisi 1665.)

BUSSY (Antoine), fransız kimyacı (Marseille 1794-Paris 1882). Paris Eczacılık okulu müdürü, magnezyum ve berilyumu (ya da glüsinyum) yalıttı, morfin ve birçok alkaloitin ilk doğru çözümlemesini gerçekleştirdi, çok sayıda gazı sıvılaştırdı. Böylece o güne dek bilinmeyen derecelerde sıcaklık düşüşleri elde etti. Şeker üretiminde kemik siyahı kullanımını geliştirdi. Hardal esansının oluşumunu gösterdi ve hintyağını inceledi.

BUSSY-CASTELNAU (Charles PATISSIER, — *markisi*), fransız subay (Ancienville, Aisne, 1720-Pondiçeri 1785). 1736'da Hindistan şirketi'ne girdi, Dupleix'in komutası altında Madras (1746) ve Pondiçeri (1748) kuşatmalarına katıldı. 1751'de Dupleix tarafından, 300 fransız ve 2 000 yerli sipahi askeriyle Dekkan'a gönderildi, Maratalar'ı yendi ve Fransa'ya bağlandı (1752). Haydarabad nizamının danışmanı oldu, böylelikle de Hindistan yarımadasının orta bölgesi fransız etkisine girdi. 1758'de Lally de Tollendal tarafından Dekkan'dan çağrıldı ve başarısızlıkla sonuçlanan Madras kuşatmasına katılmaya zorlandı (1758-59). 1760'ta Vandivaş'ta İngilizler'in tutsağı oldu. 1761'de, Lally'nin etkisiyle kralın gözünden düştü ve Fransa'ya döndü. 1781'de tümgeneral olarak Hindistan'a atandı ve Suffren'in desteği sayesinde, İngilizler tarafından kuşatılan Kudalor'u kurtarmayı başardı (1783) ve Pondiçeri'nin iadesini sağladı (Versailles antlaşması, 1783).

BUSSY D'AMBOİSE (Louis DE CLERMONT D'AMBOİSE, DE BUSSY *senyörü*, — denir), fransız savaşçı (Mognéville 1549'a doğr. - Coutancière şatosu, Brain-sur -Allonnes, Anjou, 1579). Anjou dükünün (geleceğin Henri III'ü) hizmetine girdi. Saint-Barthélemy katliamına katıldı ve kuzeni Antoine de Clermont d'Amboise'ı öldürttü. Alençon dükünün (1576'da Anjou dükü oldu) hizmetine geçti. Anjou'nun yönetimini ele geçirdi (1576) ve Hollanda seferinde (1578-79) dükün yanında yer aldı. Karısını baştan çıkardığı Montsoreau kontu Charles de Chambes'ın kiralık katilleri tarafından öldürüldü; Alexandre Dumas *la Dame de Montsoreau* romanında bu olaydan esinlenmiştir.

BUSTAMANTE (Padre Bartolomé DE), ispanyol mimar (Alcalá de Henares 1501 -Trigueros, Huelva ili, 1570). En önemli yapıtı, Toledo'daki S. Juan Bautista hastanesi'dir (1541). 1552'de cizvitlere katılarak, Córdoba'da, Sevilla'da, Trigueros'ta bu tarikat için kiliseler ve çeşitli dinsel yapılar inşa etti.

BUSTAMANTE Y RİVERO (José Luis), perulu devlet adamı (Arequipa 1894 - Lima 1989). Adalet ve Eğitim bakanlığında bulundu (1930-31), ülkesini Bolivya'da (1934-1938, daha sonra 1942-1945), Paraguay'da (1939) ve Uruguay'da (1939-1942) temsil etti. 1945-1948 arasında Peru cumhurbaşkanlığı, 1967-1970 arasındaysa Uluslararası adalet divanı başkanlığı yaptı.

BUSTAMENTE (Anastasio), meksikalı general ve devlet adamı (Jiquilpán, Michoacán, 1780-San Miguel Allende, Querétaro, 1853). Birkaç kez art arda (1830-1832, 1837-1839 ve 1839-1841) cumhurbaşkanlığı yaptı. İç savaşlar sırasında (1838-39) Fransızlar'ın uğradıkları zararların karşılanmasını sağlamak amacıyla Fransa'nın gönderdiği birliklere karşı savaşmak zorunda kaldı.

BUSTAMİT a. (fr. *bustamite*). Miner. Doğal manganez ve kalsiyum silikat. (Rodonitin kireçli bir türüdür.)

BUSTAN ya da **BUSİTAN** a. (fars. *būstan*). *Esk.* **1.** Bostan, bahçe, çiçek bahçesi: *"Ne rengâreng olmuşdur gör âhir bağu bustânı"* (Ahmedi, XIV. yy.). **—2.** *Bustan-serâ*, bahçe içinde bulunan köşk.

Bustan → BOSTAN.

BUSTANİ a. (fars. *būstan* ve ar. *-ī* 'den *būstānī*). *Esk.* **1.** Bahçıvan. **—2.** Tarlada yetiştirilen.

BUSTANİ (EL-), arap dil ve edebiyatına yararları dokunmuş maruni kökenli aile: BUTRUS (Dıbbiyye 1819-Beyrut 1883). Köyünde ve Beyrut'ta arapça, süryanca, italyanca, latince, yunanca, ibranca öğrendi. Öğretmenlik ve Amerikan konsolosluğunda çevirmenlik yaptı. Amerikalılar'ın etkisi ile protestan oldu. Beyrut'ta *Kutsal kitap*'ın ibrancadan arapçaya çevrilmesi işinde çalıştı. *Muhit ül-muhit* adlı arapça sözlüğü hazırladı. El-cennet ve el -Cüneyne gazeteleriyle el-Cinan dergilerini yayımladı. Oğlu Selim ve arkadaşlarının yardımıyla Murat V'e adadığı *Dairet ül-maarif* adlı ansiklopediyi çıkarmaya başladı. Ancak tamamlayamadan öldüğü için bu iş, torunlarından Süleyman ve arkadaşlarınca sonuçlandırıldı. —SELİM (1843-1875), Butrus'un oğlu. Beyrut'ta bir amerikan işyerinde çevirmenlik yaptı. Babasının çıkardığı gazete ve dergilerle hazırladığı *Dairet ül-maarif* adlı ansiklopedide çalıştı. Fransız tarihiyle ilgili çeviriler yaptı. Hikâyeler yazdı. Beyrut belediyesi ve Doğu araştırmaları kurumu üyeliklerine seçildi. —SÜLEYMAN (Şuf 1856-New York 1925), yazar ve devlet adamı. Öğrenimini Beyrut'ta tamamladı (1871). Butrus el-Bustani'nin çıkardığı el-Cinan dergisinde çalıştı. Bir süre el-Cüneyne gazetesini yönetti (1871-1875). Bir okul ve gazete kurmak üzere Basra'ya gitti. Burada ticaret mahkemesi üyesi oldu. Arabistan'ı gezdi. Bu ülke ve halkı hakkında edindiği bilgilere *el-Muktataf* adlı yapıtında yer verdi. Beyrut'ta *Dairet ül-maarif* adlı ansiklopedinin tamamlanmasını sağladı. Bu ansiklopedinin türkçe çevirisinin yayımlanması için İstanbul'dan izin aldıysa da yerel yönetimin sansürü yüzünden bu işten vazgeçip Mısır'a, daha sonra İran'a gitti. Chicago'da 1893'te açılan sergide Türk pavyonunun sergi komiserliğini yaptı ve burada Chicago sergisi gazetesini çıkardı. 1908'de Beyrut'tan seçilerek osmanlı parlamentosuna girdi; Âyan meclisi üyeliği, Halim Paşa kabinesinde ticaret, tarım, orman bakanlığı görevinde bulundu, dış siyaset konusunda İttihat ve Terakki fırkası ile anlaşamadığı için görevden çekildi (1914). *İlyadat Homiros* (1904) adlı arapça çevirisi yarım kalmıştır. Jön Türkler'e karşı eğilimini yansıtan *İbret ve zikra* ya da *ed-Devlet ül-osmaniye kabl ed -düstur ve ba'duhu* adlı yapıtı osmanlı tarihiyle ilgili yansız görüşleriyle tanınır. Bu yapıt, türkçenin bütün Osmanlı İmparatorluğu içinde tek resmi dil olması gerektiğini savunur. Arap tarihiyle ilgili *Tarih ül -Arap* adlı yapıtın da sahibidir. —ABDULLAH (1854-1930), filolog, iki ciltlik bir sözlük yazdı (*el-Bustan*, 1927). —VEDİ' (1888-1954), Ömer Hayyam'ın *Rubailer*'ini (1912) ve *Mahabharata*'yı (1953) çevirdi. —KERAMİ (1894-1966), Lübnan'da çevrilen ilk filmin senaryosunu yazdı (1934), on kadar açıklamalı *divan* yayımladı, tarih romanları kaleme aldı. —MİHAİL (1868-1934), yönetim görevlerinde bulundu, hukuk çevirileri ve şiirler yayımladı. —NECİB (1862-1919), *Dairet ül -maarif*'in yazımına katıldı, iki tarih yapıtı ve bir divan bıraktı. —BUTRUS (1895 -1969), profesör ve edebiyat eleştirmeni, *arap edebiyatı tarihi*'ni yazdı (1931-1937). —FUAT (Deyr ül -Kamer 1905), filolog ve denemeci, 1956'dan başlayarak *Dairet ül-maarif*'in yeniden yayımlanmasına girişti. Tarihsel masallar (*Ala ahd il -Emir*, 1926) ve gezi öyküleri yazdı.

BUSTİ (Agostino) → BAMBAJA.

BUSTO ARSİZİO, İtalya'da kent, Lombardia'da, Olona ırmağının kıyısında, Milano'nun K.-B.'sında; 82 000 nüf. Dokuma (pamuk) sanayisi. Takım tezgâhları.

BUSTROFEDON a. (yun. *bustrophedon*, *bus*, öküz ve *strophas*, *- ados*, döne döne hareket eden). Satırları, tarladaki pulluk izi gibi bir soldan sağa, bir sağdan sola okunan eski yazı.

BUSULFAN a. Eczc. Kemik iliği üzerinde kısmen zehirli etki yapan kanser ilacı. (Kanda lökosit ve trombosit miktarını azaltır, ürik asit oranını yükseltir. Bu nedenle, sık sık hemogram kontrolü yapılmalı ve kanda ürik asit oranı belirlenmelidir.)

BUŞAKLE a. (fr. *bouche à clé*). Su işler. Bir baş ile birkaç desimetre uzunluğunda bir uzatma borusundan oluşan ve bir kumanda koluyla toprağa gömülü bir boruyu açmaya ya da kapamaya olanak veren düzenek.

BUŞİDO a. (japonca sözc.). Eskiden Japonya'da samurayların onurlarını korumak için uymak zorunda oldukları kurallar.

—ANSİKL. "Savaşçı soyların kuralı" ya da "savaşların davranış biçimi" diye tanımlanan bu kurallar, üç temel ilkeyle özetlenebilir: samuray iki efendiye hizmet etmez; doğru sözlüdür; kanını akıtmaktan çekinmez. Bu şövalyelik kuralları daha eski çağlarda da vardı (belki de X. yy.'dan başlayarak), ama buşido, İeyaku tarafından XVII. yy.'ın başında düzenlenmiştir. XVIII. yy.'dan sonra da konfuçiusçu kuramcıların ya da Yamaga Soko gibi zen buddhacıların etkisiyle, yalnızca askeri kurallar olmaktan çıkarak daha çok ulusçu bir töre niteliği kazandı.

BUŞİR ya da **BENDER BUŞEHR,** İran'ın Basra körfezi kıyısında liman kenti ve Bender Buşir vilayetinin yönetim merkezi; yaklş. 120 787 nüf. (1986). Ülkenin iç kesimlerindeki başlıca büyük kentlere (Şiraz, İsfahan, Tahran), eskiden beri ticaret açısından önem taşıyan bir karayolu ile bağlıdır. Petrol ürünleri, kuru meyve ve pamuk dışsatımı; sanayi ürünleri (çelik, şeker, çimento) dışalımı. —*Bender Buşir* vilayeti yaklş. 612 183 nüf. (1986); 27 653 km^2. Nüfusun önemli bir kesimi arap kökenlidir.

BUT a. **1.** Bacağın kalça ile diz arasındaki bölümü. **—2.** Hayvanların (dört ayaklılarının) arka bacaklarının gövdeye bitişik olan etli bölümü. **—3.** Kasaplık hayvanlarla kümes hayvanlarının değerli sayılan but eti.

—Bes. san. Pastırma yapılacak hayvanın iki budu. But, *but* takımı*, *bohça** ve *kuşgömü** adıyla üç parçaya bölünür. ‖ *But dilmesi*, birinci sınıf ya da seçme pastırmaların bir türü. *Dilme* de denir. Yağsızdır ve uzunluğu 45-55 cm, genişliği 8 -15 cm, ağırlığı 1,5-2 kg'dır. Dikdörtgen biçimindedir; bütün dış yüzeyindeki kapak ile şekerpare parçaları arasındaki kaslardan yapılır. ‖ *But takımı*, pastırma yapılacak hayvanın but tarafından kuşgömü ve bohça bölümleri ayrıldıktan sonra geriye kalan bölümü.

—Kasapl. *Tam but*, sığır ve danada sağrının bacağı içeren yarı parçası. —Koyun ve keçide iki bacağı birlikte içeren arka bölüm.

BUTADİEN a. (fr. *butadiène*.) Kim. Formülü C_4H_6 olan dienli hidrokarbon; iki

izomeri vardır: $CH_2=C=CH-CH_3$ formüllü butadien-1,2 ve $CH_2=CH-CH=CH_2$ formüllü butadien-1,3.
—ANSİKL. Butadienin yalnız 1,3 izomeri önemlidir. Dien 1,3'lerin ilk örneklerinden birini oluşturur ve bunların tüm özelliklerini taşır. Sanayide, tümü elastomer olan polimer ya da eşpolimerlerin (stiren, akrilonitril ya da izobuten) üretiminde yararlanılır. Naylon bireşiminde ara madde olarak önemli bir rol oynar. Aldol, vinilasetilen, butindiol ya da petrol krakinginden üretilen butenlerden elde edilir. 1979'da yıllık butadien üretimi (SSCB dışında), 6 Mt olmuştur.

BUTAK (Behzat), türk tiyatro sanatçısı (Bursa 1891-İstanbul 1963). Muhsin Ertuğrul ve Raşit Rıza Samako ile tanıştıktan sonra tiyatroya merak sardı. Bir ortaoyununda "kavuklu arkası" olarak ilk kez sahneye çıktıktan (1908) sonra "Sahne-i heves", "Sanayi-i nefise", "Şark dram kumpanyası" gibi çeşitli topluluklarda çalıştı. 1914'te Darülbedayi'ye girdiyse de Birinci Dünya savaşı'nın çıkması üzerine gönüllü olarak askere gitti. 1918'de yeniden Darülbedayi'ye döndü ve *Kayseri gülleri* adlı oyundaki Boğos Ağa rolüyle birdenbire parladı. 1920-1927 yılları arasında "Yeni sahne", "Millî sahne", "Muhsin Ertuğrul ve arkadaşları" topluluklarına katıldı. 1927'den başlayarak ölümüne dek "İstanbul Şehir tiyatrosu"nda kaldı. (→ Kayn.)

Behzat **Butak**

BUTALTI a. Cerr. Bir sargının yukarıya kaçmasını engellemek için biri önden biri arkadan olmak üzere iki ucu o sargıya tutturulmuş olan ve butların altından geçen sargı ya da kayış.

BUTAN a. (fr. *butane*). Kim. Formülü C_4H_{10} olan doymuş hidrokarbon.
—Denizc. *Butan tankeri,* butan ya da sıvılaştırılmış diğer gazları taşımada kullanılan özel gemi.
—Petr. san. *Butan ayırıcı,* butan ve benzeşiklerinin petrol kesitlerini ayıran aygıt. || *Butan boruhattı,* rafineri ile tüp gaz dolum merkezi arasında olduğu gibi, sıvı butanın taşınmasına yarayan özel boruhattı.
—ANSİKL. C_4H_{10} formülüne denk düşen iki izomer vardır: $CH_3-CH_2-CH_2-CH_3$ formülüyle gösterilen butan, olağan atmosfer basıncında 0° C'ta $(CH_3)_2CH-CH_3$ formülüyle verilen izobutan ise, −12°C'ta kaynar.Her ikisi de düşük basınçta, olağan sıcaklıkta sıvılaşır ve evlerde yakıt olarak kullanılır (butan gazı). Gerçekte, petrolün arılaştırılması ya da krakinginden elde edilen ve bu ad altında satılan ticari ürün, bir miktar propan, az miktarda alkenler (propen, buten, izobuten) içerir. Gaz kaçağını saptamak için, içine bir kokulandırıcı karıştırılır ve genellikle 25 l'lik (yaklaşık 15 kg) tüplerde satılır.

BUTANAL a. (fr. sözc.). Kim. BUTİRALDEHİT'in eşanlamlısı.

BUTANDİOL a. (fr. *butanediol*). Kim. Butandan türeyen $C_4H_{10}O_2$ formüllü diol.
—ANSİKL. İki izomer butandiol sanayide büyük bir önem taşır. Butandiol hidrojenlenerek elde edilen $HO-(CH_2)_4-OH$ formüllü butandiol 1,4, butadien ile tetrahidrofuranın öncüsüdür. Aldol indirgenerek hazırlanan $HO-(CH_2)_2-CHOH-CH_3$ formüllü butandiol 1,3 de butadienin öncülerinden biridir. Butandiol 1,3 aynı zamanda hem polyester plastilşetricilerin bireşiminde tüketilir, hem de tütün ve selofan nemlendiricisi olarak kullanılır.

BUTANLI sıf. Kim. *Butanlı hava,* hava ve ticari butan karışımından oluşan yanıcı gaz.

BUTANOİK sıf. (fr. *butanoïque*). Kim. *Butanoik asit,* BUTİRİK ASİT'in eşanlamlısı.

BUTANOL a. (fr. sözc.). Kim. Formülü $C_4H_{10}O$ olan alkol; $CH_3-CH_2-CH_2-CH_2-OH$ formüllü butanol-1 ya da birincil butanol ve $CH_3-CH_2-CHOH-CH_3$ formüllü butanol-2 ya da ikincil butanol olmak üzere iki izomeri vardır.
—ANSİKL. Glusitler mayalanarak hazırlanabilen butanol-1, özellikle sanayide krotonaldehit hidrojenlenerek üretilir. Esterlerin elde edilmesinde çözücü ve daha çok ara madde olarak kullanılır. Butanol-2 ise, butenler ve butanon arasında bir ara maddedir.

BUTANOL-2 ON-3 a. (fr. *butanol-2 one-3*). Kim. ASETOİN'in eşanlamlısı.

BUTANOLİT a. (fr. *butanolide*). Kim. BUTİROLAKTON'un eşanlamlısı.

BUTANON a. (fr. *butanone*). Kim. Formülü $CH_3-CH_2-CO-CH_3$ olan keton. (Butenlerden hazırlanan ve 80° C'ta kaynayan butanon, özellikle parafin gidermek için sanayide çözücü olarak kullanılır; ayrıca bisfenol B'nin elde edilmesinde de bir ara maddedir.) [Eşanl. METİLETİLKETON.]

BUTAYN a. (ar. *batn,* karın'dan *butayn*). Anat. *Esk.* **1.** Karıncık, yüreğin alt bölümleri. **—2.** Göze, hücre.

BUTE, Büyük Britanya'da ada, İskoçya'nın batı kıyısında, Clyde halicinin girişinde; 9 800 nüf. Balıkçılık. Sayfiye merkezi.

BUTE (JOHN STUART, 3. — *kontu*), ingiliz devlet adamı (Edinburgh 1713-Londra 1792). 1760'ta özel Konsey'e girdi. George III'ün güvendiği tek kişiydi; krala programını gerçekleştirmesinde aracılık etti. 1761'de Pitt başkanlığındaki kabineye girdi ve daha sonra başbakan olarak yerini aldı. Fakat savaş konusunda Pitt ile anlaşamadı. Kral ve Bute savaşa son vermek düşüncesindeydiler; amaçlarına da 1763'te (Paris antlaşması) ulaştılar ama Bute hemen sonra istifa etmek zorunda kaldı.

BÛTE a. (fars. *bûte*). *Esk.* **1.** Pota, kuyumcu kalıbı. **—2.** Yaprakları yerlere yayılan gövdesiz, kısa saplı bitkiler. **—3.** Taş üzerine işlenen kıvrık uçlu bir yaprak biçimindeki motif.
—ANSİKL. Süslem. sant. Rüzgârla tepesi eğilmiş servi ya da ucu kıvrık bir yaprak biçimindeki motifin içi de yaprak ve çiçeklerle doldurulur. Özellikle Hint ve İran kumaşlarında, şallarda yaygın olarak kullanılır. Türkistan'da bu motiflerle süslü halılara bûteli halı denir. Türk halı, kumaş ve seramiklerinin yanı sıra çeşme, sebil vb. üzerinde de kullanılan bir motiftir.

BUTEA a. Tropikal Asya'da yetişen tırmanıcı ağaç ya da ağaççık.
—ANSİKL. *Butea frondosa* (laka ağacı), *Bengal kinosu* denen ve eczacılıkta da kullanılan bir çeşit reçine salgılar. Ama işin önemli ve ilginç yanı şu ki, bu salgı bir kırmızböceğinin sokmasıyla değişikliğe uğrayarak lakaya dönüşür.

BÛTEFLİKA (Abdülaziz), cezayirli siyaset adamı (Melilla 1937). Bağımsızlık savaşına katıldıktan sonra Tlemsen'den milletvekili seçildi, Gençlik ve spor bakanı olarak ilk Cezayir hükümetine girdi (eylül 1962). Dışişleri bakanlığına getirildikten sonra (eylül 1963), 19 haziran 1965 hükümet darbesine katıldı. Devrim konseyi üyesi olarak dışişleri bakanlığı görevini sürdürdü. Bumedyen'in ölümünden sonra, dışişleri bakanlığından ayrıldı (mart 1979), temmuz 1981'de parti (FLN) siyasi büro üyeliğinden çıkarıldıysa da şubat 1987'de yeniden bu göreve döndü.

BUTEMBO, Zaire'nin doğu kesiminde kent, Yukarı Zaire bölgesinde, Edward gölünün K.-B.'sında.

BUTEN a. (fr. *butène*). Kim. Formülü C_4H_8 olan etilen hidrokarbon; buten-1 $(CH_3-CH_2-CH=CH_2)$, *sis* ve *trans* buten-2'ler $(CH_3-CH=CH-CH_3)$ olmak üzere üç izomeri vardır. (Özellikle petrolün krakingiyle hazırlanan butenlerden, hidrojeni giderilerek butadien, butanol ve butanon üretilir.) [Eski eşanl. BUTİLEN.]

BUTENANDT (Adolf), alman kimyacı (Lehe, Bremerhaven yakınında, 1903). Dantzig Teknik okulu'nda organik kimya dersleri verdi (1933), Berlin-Dahlem Biyolojik kimya enstitüsü'nde (1936) ve daha sonra Tübingen fizyolojik kimya enstitüsü'nde yöneticilik ve biyokimya profesörlüğü yaptı (1945). Cinsel hormonlar üzerine araştırmaları vardır. Folikülini buldu, östron ve androsteronun formüllerini hazırladı ve saf projesteronu kimyasal olarak hazırlamayı başardı. Ružička ile 1939 Nobel kimya ödülü'nü paylaştı.

BUTENOL a. (fr. sözc.). Kim. KROTİL ALKOL'ün eşanlamlısı.

BUTHİDAE a. ÜÇGENGÖĞÜSLÜAKREPGİLLER familyasının bilimsel adı.

BUTHUS a. Bütün tropikal bölgelerde ve Güney Avrupa'da yaşayan sarı akrepleri içeren cins. (*Buthus occitanus,* üçgengöğüslüakrepgiller familyasının örnek türüdür.)

BUTİK a. (fr. *boutique*'ten). Özel bir modelden az sayıda üretilmiş özgün giysi, aksesuar vb. satan, gösterişli dükkân. — Büyük bir mağazada, küçük mağaza havası yaratılmak amacıyla düzenlenmiş bölüm.

BUTİL- (fr. *butyl-*). Org. kim. Bir molekülde C_4H_9 *butil* kökünün varlığını gösteren önek.

BUTİL sıf. Org. kim. Butil köküne ilişkin olan, ondan türeyen. (Örneğin *butil alkol, butil ester.*)
—ANSİKL. Dört butil kökü gibi, dört de butil alkol vardır; normal ve ikincil butil alkoller, butanollerdir. İzobutil alkol, izobutanol ya da metil-2 propanol-1'dir. Üçüncül butil alkol ya da tersiyer butil alkol ise, tersiyer butanol ya da metil-2 propanol-2'dir.

BUTİL a. (fr. *butyle;* but[irik]'ten). Kim. Formülü C_4H_9- olan birdeğerli kök; $CH_3-CH_2-CH_2-CH_2-$ formüllü butil-1, $CH_3-CH_2-CH-CH_3$ formüllü butil-2, $(CH_3)_2CH-CH_2-$ formüllü izobutil ve $(CH_3)_3C-$ formüllü tersiyer butil olmak üzere dört izomeri vardır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Butil kauçuğu,* izobuten ve butadienin eşpolimeri. (BUTİL KAUÇUK da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Butil-1 klorür, özellikle butil selülozun elde edilmesinde bir alkilleme aracı olarak kullanılır. 142°C'ta kaynayan butil-1 oksitten, çözücü olarak yararlanılır. 125°C'ta kaynayan butil-1 asetat, vernik ve plastik madde sanayisinde çok tüketilen bir çözücüdür. Polimerleşebilen butil-1 akrilattan kalıp sıvası yapılır ve vernik sanayisinde yararlanılır. Butil-1 sitrat ise nitroselüloz verniklerinin, mürekkeplerin ve cilaların çözücüleri arasında yer alır.
Butil kauçuğu. Çok az miktarda butadienle, izobutenin eşpolimerleşmesinden elde edilir. Bu işlemde butadien, poliizobuten zincirine belli sayıda çift bağın girmesini ve polimerin kükürtlenebilecek nitelik kazanmasını sağlar. Katyon türündeki bu eşpolimerleşme, her iki monomerin −50°C ile −95°C arasında soğutulan çözeltisine bir Lewis asidi (bor trifluorür ya da alüminyum klorür) katılarak başlatılır. Bu şekilde elde edilen ürünlerin molar kütlesi, 250 000 dolayındadır.
Butil kauçukların en yaygın türleri yaklaşık % 2 izopren içerir. Butadien oranı arttıkça, bunların esneklik ve sünekliği azalır. Kükürtleme ve karbon siyahı katma işlemleri, doğal kauçuklara uygulanan tekniklerle yapılır. Karbon siyahı katkısı, doğal kauçukta olduğu gibi butil kauçuklarda da çekme dayanımını etkilemez, ama aşınmaya karşı dayanıklığı artırır. Kükürtlenmiş butil kauçukları, oksijenli çözücülere karşı iyi bir dayanım gösterir; ancak bunlardan çoğunun içinde belirli bir şişme yapar. Bunlar neme karşı, doğal kauçuktan daha dayanıklıdır.
Bununla birlikte butil kauçukların en be-

lirgin özellikleri, doğal kauçuktan çok daha üstün olan gaz geçirmezlikleridir. Bu nedenle uçak ve otomobil lastiklerinde kullanılan iç lastiklerin hemen hemen tümünün hammâddesini, butil kauçukları oluşturur.

BUTİLAMİN a. (fr. *butylamine*). Kim. Amonyağın bir ya da birkaç hidrojen atomunun butil kökleriyle ornatılmasından oluşan amin.
—ANSİKL. Gerçekten önemli tek butilamin, amonyağın butanole ya da amonyak ve hidrojenin butiraldehite etkimesiyle elde edilen mono-n-butilamin ya da amino-1 butandır (CH_3—CH_2—CH_2—CH_2—NH_2). Pek çok sanayi ürününün (ilaçlar, böcek öldürücüler, boyarmaddeler, gerilimetkin maddeler vb.) bireşiminde kullanılan önemli bir ara maddedir.

BUTİLAT a. (fr. *butylate*). Kim. Butanollerin birinden türeyen alkolat.

> **BUTİLEN-** (fr. *butylène-*). Org. kim. Bir molekülde butilen kökünün varlığını gösteren önek. (Örneğin *butilenglikol*.)

BUTİLEN a. (fr. *butylène*). Kim. **1.** Formülü C_4H_8— olan ikideğerli kök. **—2.** BUTEN'in eski eşanlamlısı.

BUTİLGLİKOL a. (fr. *butylglycol*). Petrokim. Formülü $C_4H_9OCH_2CH_2$—OH olan sıvı. (Butanol'un etilen oksitle tepkimeye sokulmasından elde edilir ve boyalarda, verniklerde, boyarmaddelerde çözücü olarak kullanılır.)

> **BUTİLİDEN-** (fr. *butylidène-*). Org. kim. Bir molekülde butiliden kökünün varlığını gösteren önek.

BUTİLİDEN a. (fr. *butylidène*). Org. kim. Formülü CH_3—CH_2—CH_2—CH = olan ikideğerli kök.

BUTİN a. (fr. *butyne*). Kim. Formülü C_4H_6 olan asetilenik hidrokarbon; butin -1 (CH_3—CH_2—C ≡ CH) ve butin-2 (CH_3—C≡C—CH_3) olmak üzere iki izomeri vardır.

BUTİNDİOL a. (fr. *butynediol*). Kim. Formülü $C_4H_4(OH)_2$ olan ve butinden türeyen diol. (Tek önemli izomeri, bakır I tuzları eşliğinde asetilen ve formaldehitten üretilenHO—CH_2—C≡C—CH_2—OH formüllü butin-2 diol 1,4'tür. Hidrojenlenirse, butadienin öncüsü olan butandiol -1,4 elde edilir.)

BUTİRALDEHİT a. (fr. *butyraldéhyde*). Kim. Butandan türeyen CH_3—CH_2—CH_2—CH═O formüllü aldehit.(Eşanl. BUTANAL.)
—ANSİKL. Butiraldehit 75°C'ta kaynayan bir sıvıdır; krotonaldehitin denetimli hidrojenlenmesiyle üretilir ve önemli bir sanayi ara ürünüdür. Bu bileşik ketonlaşarak etil-2 heksen-2 al-1'i verir; bu sonuncu bileşik ise sanayide yaygın bir kullanımı olan etilheksanol'ün kaynağını oluşturur.

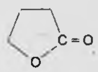
BUTİRAT a. (fr. *butyrate*). Kim. Butirik asidin tuzu ya da esteri.

BUTİRİK sıf. Kim. *Butirik asit*, butandan türeyen ve formülü CH_3—CH_2—CH_2—CO_2H olan asit. (Eşanl. BUTANOİK ASİT.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Tarım san. *Butirik mayalanma*, çeşitli mikroorganizmaların (özellikle *Clostridium butyricum*) etkisiyle bazı maddelerin (şeker, nişastalı maddeler, laktik asit) butirik aside, butil alkole, gaza (karbondioksit, hidrojen gazı) ve çok az miktarda başka ürünlere dönüşmesi. Butirik mayalanma, çeşitli sanayi dallarında (biracılık, peynircilik [özellikle pişirilmiş pıhtıyla yapılan peynirler] maya ve nişasta yapımcılığı) ürünlerin bozulmasına neden olur. Ama kalsiyum karbonat eşliğinde şekerli çözeltilerden butirik asit üretmek için de bu işlemden yararlanılır.
—ANSİKL. Butirik aside, serbest olarak terde, bileşik olarak da tereyağında gliserol esteri biçiminde rastlanır. Yaban havucu esansında ise oktil esterleri biçiminde bulunur. Butirik asidin kokusu çok kötü (acımış tereyağı) olmasına karşın esterlerinin güzel bir kokusu vardır; bu nedenle meyve esansı olarak kullanılır.
—Zootekn. Butirik asit, gevişgetirenlerin işkembesinde mikroorganizmaların nişasta ve selülozu etkilemesiyle meydana gelen mayalanma sırasında bireşim yoluyla oluşur. Ancak asit miktarı fazla olursa, hayvanda birtakım hastalıklar ortaya çıkar. Çünkü butirik asit işkembe çeperinden geçerken ketonlu bileşiklere dönüşür, bu bileşikler de kanda birikerek asetonemiye yol açar. Asit oranındaki bu dengesizlik, ileri derecede mayalanmış kötü yemlerin yenmesinden kaynaklanır. Mayalanma sırasında laktik asit parçalanarak butirik aside dönüşür.

> **BUTİRİL-** (fr. *butyryl-*). Org. kim. Bir molekülde butiril kökünün varlığını gösteren önek.

BUTİRİL a. (fr. *butyryle*). Org. kim. Formülü CH_3—CH_2—CH_2—CO— olan birdeğerli kök.

BUTİROLAKTON a. (fr. *butyrolactone*). Kim. Hidroksi-4 butirik asidin, formülü $C_4H_6O_2$ olan halkalı esteri. (Eşanl. BUTANOLİT.
—ANSİKL. Butirolakton, γ-laktonların ilk örneklerinden biridir. Butindiolün izomerleştirilmesiyle elde edilir. Plastik maddeler, piperidin ve metionin gibi kimi sanayi maddelerinin üretiminde çözücü ve ara madde olarak kullanılır.

butirolakton

BUTLAN a. (ar. *butlān*). *Esk.* Batıllık, çürüklük, sakatlık, beyhudelik: *"Nazariyenin butlanını anlamak için pek basit bir muhakeme kâfidir"* (M. K. Atatürk).
—Huk. Hukuksal işlemlerdeki sakatlık. ‖ *Mutlak butlan*, kamu düzenine ilişkin hukuk kurallarına aykırı olarak yapılan işlemlerdeki sakatlık. ‖ *Nispi butlan*, bir hukuksal işlemde bulunan kamu düzenini bozmayacak derecedeki sakatlık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Huk. *Mutlak butlan* ile sakat olan hukuksal işlem geçerli hale getirilemez. Bu tür işlemlerin iptal edilmesi zorunludur. Mutlak butlanla sakat olan bir hukuksal işlemin iptal edilmesini yalnız hukuksal işlemin tarafları değil herkes isteyebilir. Bir dava sırasında taraflar bu tür bir sakatlık iddiasında bulunmasalar bile yargıç kendiliğinden iptal kararı verir. Borçlar k.'nun 20. maddesine göre, bir sözleşmenin konusu olanaksız ya da hukuka ve ahlaka aykırı olursa o sözleşme geçersiz sayılır. Evlenme hukukunda butlan kavramının daha özel bir anlamı vardır. Mutlak butlan'la sakat olan bir evlilik sözleşmesi, yargıç tarafından iptal edilene kadar sağlam bir evliliğin tüm sonuçlarını doğurur. Mutlak butlan'la sakat bir evlilik sözleşmesinin iptali için C. savcılığı dava açar. Ayrıca her ilgili bu davayı açabilir (Türk Med. k., md. 113). Türk Medeni k.'nun 112. maddesine göre mutlak butlan nedenleri şunlardır: 1. evlenme sözleşmesi yapıldığı sırada eşlerden birinin evli olması; 2. evlenme sözleşmesi yapıldığı sırada eşlerden birinin akıl hastası olması ya da sürekli bir nedenden dolayı temyiz* kudreti'nden yoksun olması; 3. eşler arasında yasanın evlenmeyi yasak ettiği derecede kan ya da sıhri hısımlık* bulunması.
Nispi butlan'la sakat bir hukuksal işlemin iptal edilmesi zorunlu değildir. Nispi butlan nedenleri yalnızca hukuksal işlemin ilgili taraflarına bu işlemi iptal ettirme olanağı sağlar. Bu nedenler kamu düzenini bozucu nitelikte sayılmadığı için nispi butlanla sakat bir işlemin iptal edilmesi de yasalarca zorunlu görülmemiştir. Burada, mutlak butlan'a oranla daha hafif bir sakatlık sözkonusudur ve bu durum yalnız sözleşme taraflarını ilgilendirecek niteliktedir. Kamu düzenini bozacak derecedeki sakatlık sözkonusu değildir. Bu yüzden, bir davada yargıç nispi butlan nedenlerini kendiliğinden dikkate almaz; ancak ilgili taraflar böyle bir nedeni ileri sürerlerse bunu değerlendirir ve karara bağlar. Nispi butlan nedenlerinin tipik örnekleri Borçlar k.'nda irade bozuklukları diye nitelenen hata, hile, korkutma ve gabin ile (md. 23, 28, 29, 21) ile Türk Med. k.'ndaki ehliyet eksikliği durumudur (md. 16/1, 394, 395, 269). Ehliyet eksikliği temyiz kudretinden yoksunluk derecesinde olursa, nispi butlan değil mutlak butlan sözkonusu olur.

BUTLER, ingiliz-irlandalı •aile. THEOBALD, Canterbury piskoposu Hubert Walter'in kardeşi, İrlanda'nın şarapçıbaşılığına (*butler*) getirilince unvanı, soyundan gelenlerin oluşturduğu ailenin adı oldu. Butlerlar, de Burghler ve Fitzgeraldlar ile birlikte ingiliz-irlanda aristokrasisinin en güçlü ailelerinden biriydi. 1328'den başlayarak ailenin başı, Ormonde kontu unvanını aldı; XVII. yy.'da bu unvan düklük olarak değişti. Ailenin başlıca üyeleri şunlardır: JAMES *Butler*, 5. **Ormonde** kontu (1420-1461'e doğr.), Wiltshire kontu (1449), 1455'te ve 1459'da İngiltere'nin hazine nazırı. Fitzgeraldlar yorkçu oldukları gibi, James de bir lanchastercıydı, Towton'dan sonra yorkçular tarafından yakalandı; —Kardeşi JOHN (1422'ye doğr. -1478), 6. **Ormonde** kontu (1476), dilbilimci, Edward IV'ün hizmetinde, pek çok yerde büyükelçilik yaptı, kardeşleri THOMAS, 7. **Ormonde** kontu (1424'e doğr. -1515), Henry VII'nin nedimi, çocuksuz öldü. Onun ardından kontluk yeniden tahta bağlandı; —THOMAS, 10. **Ormonde** kontu, takma adı **Kara Kont**'tur; ingiliz-irlandalı protestan siyaset adamı (1532-1614), Fitzgeraldlar'ın ve Desmond'un amansız düşmanı; kraliçe Elizabeth'in desteğiyle onları yıkmaya çalıştı. —JAMES, 1. **Ormonde** dükü, irlandalı siyaset adamı (Londra 1610- öl. 1688), 1629'da Desmondlar'ın mirasçısı lady Elizabeth Preston ile evlendi; bu evlilik uzun süren bir rekabete son verdi. Protestan ve kralcıydı, ilkönce İrlanda' da Strafford'un politikasını destekledi. Charles I ile parlamento arasında meydana gelen kopukluk sırasında İrlanda Lord lieutenant'ı ve Ormonde markisi (1642) görevinde bulunan James, katolik Kilkenny birliği'ne cephe aldı, ama Charles I, birlikle ilişki kurunca, kralın bu tutumu karşısında şaşıran Ormonde birlikçilerle görüşmelerde bulundu, ama, bunların taleplerini karşısında Dublin'i parlamentoculara terk etmeyi (1647) yeğledi ve Fransa'ya sığındı. 1648'de İrlanda'ya dönünce ılımlı katoliklerle anlaştı ve İrlanda'yı olanca gücüyle savundu, ama Cromwell' ın ordusu karşısında başarılı olamadı. 1660 restorasyonu, ona yeniden kralın özel Konsey'inin kapısını açtı; burada protestan ve ılımlı görüşü savundu ve İrlanda'ya lord lieutenant ve Ormonde dükü olarak döndü (1661). İngiliz parlamentosu'nun çıkarcı dar görüşlülüğüne karşı, İrlanda'nın çıkarlarını savunarak iç savaşın olumsuz etkilerini silmek için çalıştı; onun sayesinde ada, yirmi beş yıl boyunca bir barış dönemi yaşadı. —JAMES, 2. **Ormonde** dükü, irlandalı siyaset adamı ve general (Dublin 1665-Avignon 1745), öncekinin torunu. İnanmış bir tory olmasına karşın, James II'nin hataları yüzünden, kralın düşmanlarıyla birleşti ve 1688 devrimi'ne katıldı. İspanya Veraset savaşı'nda görev aldı ve 1711'de, başkomutan olarak Marlborough'nun yerine geçti; Bolingbroke ile hemen hemen aynı anda savaşa son verme emrini aldı. Whigler'in oyunlarına öfkelenen James, 1715'te Fransa'ya, tah-

tın vârisinin yanına sığındı.

BUTLER (Samuel), ingiliz şair (Strensham, Worcestershire, 1612-Londra 1680). Bir çiftçinin oğlu ve presbiteriyendi. Püriten ordusunda albay oldu. Paris'te G. Villiers'nin sekreterliğini yaptı (1670) ve yoksulluk içinde öldü. *Hudibras* (1663-64, 1678) adlı yapıtı, Cervantes, Rabelais ve Scarron'ın etkisinde, manzum bir güldürü-destandır. Fanatikliğe karşı kesin tavır almasıyla, daha sonraları Stone ve Byron'ın hayranlığını kazandı. *Royal Society*'ye karşı yazdığı *The Elephant in the Moon* (1676), Blake ve Joyce'u etkiledi.

Radio Times Hulton Picture Library

Samuel **Butler**

BUTLER (Joseph), ingiliz dinbilimci (Wantage, Berkshire, 1692-Bath 1752). Önce Presbiteriyen kilisesi'ne bağlandı, sonra 1714'te Anglikan kilisesi'ni benimsedi. 1738'de Bristol ve 1750'de Durham piskoposu oldu. *The Analogy of Religion, Natural and Revealed, to the Constitution and Course of Nature* (Doğaya ve Kutsal Kitap'a dayanan dinin, doğanın yapısı ve doğa olaylarının akışıyla benzerliği) [1736] adlı kitabında vahiy dinini felsefi yaradancılığa karşı savundu ve bu yapıtıyla ünlendi.

BUTLER (Benjamin Franklin), kuzeyli amerikan general (Deerfield, New Hampshire 1818 - Washington 1893). İç savaşın patlak verdiği sırada avukatlık yapmakta olan Butler, Lincoln'un çağrısına uydu. Ödünsüzlüğü ve süratle karar verme yeteneği sayesinde federal başkenti kurtardı; çeşitli seferler düzenlemekle görevlendirildi, 1862'de New Orleans'ı işgal etti, ama başvurduğu çok sert önlemler sonucunda komutanlıktan alındı. 1867-1875 ve 1877-1879 arasında Kongre'de Massachusetts temsilcisi olan Butler, 1868'de başkan Johnson'ı suçlayanlar arasına katıldı, başkan Hayes ile mücadele etti. 1882'de Massachusetts valisi seçildi ve 1884'te Greenbackler ulusal partisi adına başkanlık seçimlerine katıldı.

BUTLER (Samuel), ingiliz yazar (Langar, Nottinghamshire, 1835 - Londra 1902). Babasına, ailesine ve Kilise'ye karşı duyduğu nefretle koyun yetiştirmek için Cambridge'i bırakıp Yeni Zelanda'ya gitti (1859). *Darwin among the Machines* (Darwin makineler arasında) [1863] adlı yapıtında "doğal ayıklanma"nın toplumsal sonuçlarını açıklayarak Darwin'e karşı cephe aldı. Resimle ilgilendi, hayranı olduğu Händel'in üslubunda oratoryalar yazdı. Filoloji araştırmalarına da merak salarak *Odysseus*'u sicilyalı bir kadının, Nausicaa'nın yazdığını ileri sürdü (*The Authoress of the Odyssey*, 1879). Bergson'dan önce bilinçdışı belleği (*Unconscious Memory*, 1880), evrime egemen olan çabayı, Yaşama gücü'nü (*God the Known and God the Unknown*, 1909) değerlendirdi. Dedikodu korkusundan İngiltere'nin nasıl kısırlaştığını anlatan *Erewhon* (1872), sonra da şöhretten kaynaklanan yanlış anlaşımları dile getiren *Erewhon revisited* (1902) ile "kara ütopya"ların ilk örneklerini verdi ve özyaşamöyküsünde de, duyduğu öfkeyi daha da açıklıkla ortaya koydu (*The Way of all Flesh*, 1903). Yapıtlarını kendi hesabına bastıran Butler çok geç tanındı ve onun etkisiyle yerleşik düzene karşı çıkan eleştirel romanlar geleneği kurulmuş oldu. Butler'in kinini ne kadar akıllıca ve sağlam bir temele dayandırdığını görmek, Birinci Dünya savaşı arifesindeki Victoria toplumunun kendi kendinden ne kadar tiksindiğini anlamaya yeter.

Louis Monier

Michel **Butor**

BUTLER (Nicholas Murray), amerikalı siyaset bilimcisi (Elizabeth, New Jersey, 1862 - New York 1947). Columbia Üniversitesi'nde profesördü, 1901'de bu üniversitenin rektörü oldu. 1912 ve 1920 başkanlık seçimlerinde başarısızlığa uğradıktan sonra siyasal ve sosyal bilimler alanında birçok yapıt yayımladı. Yapıtlarında, toplumsal liberalizm anlayışını ve gerekliliğine inandığı demokrasilerarası ittifakı (özellikle de ABD ile Fransa arasında) savundu. (1931 Nobel barış ödülü.)

BUTLER (Richard Austen), **Butler of Saffron Walden** baronu, ingiliz siyaset adamı (Atak, Hindistan, bugün Pakistan, 1902 - Great Yeldham, Essex, 1982). Muhafazakâr parti üyesiydi; 1943-1944'te Eğitim bürosu başkanı olarak ingiliz eğitim sisteminde reformlar yaptı. 1951'den 1955'e kadar maliye bakanı ve "refah getiren adam" olarak büyük ün kazandı. Fakat, 1954-1955 dünya ekonomisindeki gelişmeler onu birçok güçlükle karşı karşıya bıraktı. Daha sonra çeşitli bakanlık görevlerinde bulundu ve sonra Cambridge'de Trinity College müdürü oldu.

BUTLER (Reg), ingiliz heykelci (Buntingford, Hertfordshire, 1913 - Berkhamstead, Hertfordshire, 1981). Dövme demirden yapıtları, figürleri (*Meçhul siyasi tutukluya anıt*, 1953, Batı Berlin'de dikilmiştir) ve tunçtan soyut kuleleri, 50'li ve 60'lı yılların ingiliz heykelciliğinin özgün arayışları arasında yer alır.

BUTLER (John), amerikalı dansçı ve koreograf (Memphis, Tennessee, 1920). 1943-1948 arasında müzikli güldürülerde oynadı; sonra bir süre çalıştığı (1942) Martha Graham topluluğu'na döndü.Burada *Appalachian Spring* ve *El Penitente* gibi yapıtlarda başrol oynadı. Televizyon için *Uptown Jubilee*'yi (1948), New York City Ballet için *The Unicorn*'u (1956), Ballet Theatre için *Seven Faces of Love*'ı (1957) ve New York City opera için *Carmina Burana*'yı (1959) koregrafiledi. 1965'te F. Villon'dan yararlanarak *Testament*'ı, 1966'da *After Eden*'ı ve *Tragic Ceremony*'yi, 1967'de de *Aphrodite*'yi düzenledi. 1970'te Ballet Théâtre contemporain için, L. Berio'nun *Sinfonia*'sı üzerine *Itinéraires*'i koregrafiledi; Kanada'daki Grands Ballets için *Testament*'ı yeniden sahneye koydu; Royal Winnipeg Ballet için *Sebestian*'ı düzenledi (1971). Daha sonra Batsheva Dance Company için *Moon: Full*'u (1972), Paris operası için *Intégrales*'i (1973), Spoleto festivali için *Medea*'yı (pas de deux, 1975), Alvin Ailey Dance Theatre için *Facets*'i (1977) sahneye koydu.

BUTLERİT a. (fr. *butlérite;* öz. a. G. M. *Butler*'den). Miner. $Fe(SO_4)OH.2H_2O$ formülüyle gösterilen, hidratlı doğal demir sülfat.

BUTLEROV (Aleksandr Mihailoviç), rus kimyacı (Çistopol, Kazan ili, 1828 -Butlerovka, Kazan yakınında, 1886). Wurtz'un eski öğrencisiydi. Petersburg'da organik kimya profesörü oldu (1868) ve 1870'te bu kentin Bilimler akademisi'ne üye seçildi. Araştırmalarında özellikle yağ serisi alkolleri konu aldı; en önemli buluşu ilk üçüncül alkol olan trimetilkarbinol'dur. A. Couper ve Kekulé ile birlikte organik bileşiklerin yapısını ortaya koyan kuramı oluşturdu.

BUTLUK a. Esk. sil. Zırhın uylukların ön bölümünü koruyan parçası.

BUTMİR, Saraybosna yakınında tarihöncesi yerleşim alanı; Tuna kültürüne mal edilen, Yenitaş dönemine ait bir kültür evresinin adı (II. binyıl).

BUTO. Esk. coğ. Aşağı Mısır'da, Nil deltasını sınırlayan bataklıkların kıyısında kent. Adı, mısır dilindeki *Per-Uto*'dan (yani tanrıça *Uto'nun evi*) gelir. *Per-Uto* sözcüğü, Yunanlılar'ın *Buto* da dedikleri ve Leto ile özdeşleştirdikleri, Apollon'un annesi sayılan bir tanrıçanın adından türetilmiştir. Mısırlılar Uto'yu kırmızı tacı giymiş bir yılan biçiminde betimlediler ve Horus'un sütanası saydılar. Gerçekten Buto kenti, Osiris efsanesinin belli başlı merkezlerinden biriydi. İsis, Osiris'in öldürülmesinden sonra, bu kente sığındı ve oğlu Horus'u burada Seth'in tehditlerinden korudu. Kentteki tapınakların en önemlileri İsis ile Horus'a adanmıştı ve ünlü bir kâhini barındırıyordu. Kuruluşu, Mısırlılar'ın Nil deltasına yerleşmelerinin ilk dönemlerine rastlayan Buto, Yunan-roma dönemi boyunca nomos merkezi, İ.S. IV. yy.'dan sonra ise piskoposluk merkezi oldu. Antik kentin yerini *Tel ül-Fereyn* tepeleri belirler; adı ise yakında bulunan *İbtu* kasabasının adında yaşar.

BUTOMACEAE a. Bot. HASIROTUGİLLER'in bilimsel adı.

BUTON a. (fr. *bouton*). Saatç. **1.** Kronograf ya da kronometrelerde saniyeleri ve dakikaları belirten ibreleri sıfırlarken yürek kamlarını başlangıç noktasına getiren mekanik parça. **—2.** Saat kasasına bağlanmış yaylı, devingen düğme; çeşitli işlevleri (takvim, kronograf, zil vb.) olan bazı parçaları çalıştırmaya yarar. (Kuvarslı saatlerde bulunan butonlar, bir elektrik kontağıyla bilgi ve işlevlerin seçimini ya da görüntülemenin düzeltilmesini sağlar.)

BUTOR (Michel), fransız yazar (Mons-en-Baroeul 1926). "Benim için yolculuk etmek yazmak, yazmak da yolculuk etmektir": Michel Butor'un bu sözü yapıtının anahtarlarından biridir. Dünyada yolculuklar ile yazıda yolculuklar, yollar ile yazının çizgileri sürekli karışır birbirine, çünkü her dilin kendisi de "satırlar"ın bir yer değiştirmesidir. Butor'da uzamın zamansal bir yapılaşması, zamanın uzamsal bir yapılaşmasına eklenir. 1954'te, "altı katlı bir binada bir gece" içinde olup bitebilecekleri anlatmıştı *(Passage de Milan)*. Yer ve zaman olay akışının özneleridir, kişilerse çerçevesi. *L'Emploi* du temps* (1956), *Değişme** (la Modification) [1957] ve *Degrés**'nin (1960) kendileri de, Butor'un çizdiği roman yolu üzerindeki aşamalardır. Butor'un paradoksu, ansiklopedik bilgilerle dolup taşan dolambaçlı bir yol izleyerek, her türlü özeti olanaksız ve her türlü yapıyı yetersiz kılan bu gerçekliğe meydan okumak istemesidir. Daha 1958'de *Le Génie du lieu*'yü romanı denemeyle *(Mobile)* kaynaştırmaya başlamıştı. ABD'ye yaptığı bir yolculuk sırasında edindiği bu izlenimler karışımında, metin, yapısı ve içeriğiyle, bir amerikan "way of life"ının (yaşam tarzı) bütün kopukluğunu, dağınıklığını, düzensizliğini yansıtır. Butor, haritaları sayfalar, sayfaları da haritalar gibi kullanır: tipografinin olanakları sayesinde bakılmasını istediği metinlere ve dinlenilmesini istediği anılara bir ayrıcalık kazandırır. *Réseau aérien*'de (1962), *Description de San Marco*'da(1963), *6 810 000 Litres d'eau par seconde*'da (1965), yapıtlarının her birine özellikle vermek istediği "temsil" görünümünü daha da vurgular. Garip, ama bütünlüğü hemen göze çarpan bu yadırgatıcı yapıtların hem bahanesi hem de kaynağı durumundaki bir kent ya da memleketten yola çıkan bu çokbiçimli operalarda müzik çok büyük bir rol oynar. *Illustrations* (1964-1973) imgeleri ve sesleri sözcüklerle düzenler; *la Rose des vents* (1970) Fourier'nin *le Nouveau Monde amoureux*'sünü, felsefeden yola çıkan bir bilimkurguyu duyumsallaşacak kadar yakınlaştırarak yeniden kurar; *Dialogue avec trente-trois variations de Ludwig van Beethoven sur une valse de Diabelli*'de (1971), yapıtın, her türlü yapıtın "hiperprogramlı boyut"u müziksel araştırmaya yönelik bir yapısalcılıkla ortava konulur.

Sinema için bir senaryo tasarısı olan *Intervalle* (1973) psikoloji mekanizmasını seyahat mekanizmasına benzetir. *Le Génie du lieu* de aynı çizgidedir. *Repertoires* (I-IV) dizisi edebiyat dünyasında birçok eleştiri yolculuğuna çıkmaya olanak verir. Butor, kendinden yapıta, yapıttan dünyaya ve kendinden kendine sürekli bir gitgel içinde, başkalarının yazılarını elden geçirerek onların yolculuklarını kendi yolculuklarına dönüştürür.

Butor'un 1978'de *Boomerang*, 1991'de *Mobile* adlı romanları yayımlanmıştır.

BUTR (EL-), ilk dönemlerinde, Nil ile Güney Tunus arasında göçebe bir yaşam sürmüş Libya asıllı berberi topluluğu.

BUTROS GALİ (Butros), mısırlı hukukçu, diplomat ve siyaset adamı (Kahire 1922). Güney Mısırlı zengin bir Kıpti hıristiyan aileye mensuptur. 1977-1992 arasında Mısır dışişleri bakanlığı yaptı. 1992'de ilk afrikalı olarak BM genel sekreterliğine seçildi.

BUTT (Isaac), irlandalı siyaset adamı (Glenfin, Donegal, 1813 - Dundrum yakınında, Dublin, 1879). Ekonomi politik profesörü, avukat olan Butt, önceleri tutucu ve birlikçiyken zamanla liberallere yaklaştı ve 1865'te onlara katıldı. Milliyetçi fikirlere yakınlık duydu ve belirli ölçüde özerkliği savunarak, 1870'te "Home Rule" akımını başlattı.

BUTTE, ABD'de (Montana) kent, Kayalık dağların kuzey kesiminde, 1 700 m'yi aşkın yükseltide; 37 000 nüf. Bölgede önemli maden ocakları: bakır, çinko, gümüş, kurşun, manganez, vb. Madencilik okulu.

BUTTERWORTH, Transkei'de, Umtata'nın G.-B.'sında kent. Küçük sanayi merkezi (kereste ve dokuma sanayisi).

BUTTERWORTH, Malaysia'da (Penang) liman kenti, Penang boğazı kıyısında, Penang'ın karşısında; 61 200 nüf. Tersaneler. Kalay dışsatımı.

BUTTES-CHAUMONT *(les)*, Fransa'da, Paris'in (XIX. *arrondissement*) K.-D.'sunda yükseklikler; yükseltisi 128 m'yi bulur.

BUTTGENBACHİT a. (fr. *buttgenbachite;* öz. a. H. *Buttgenbach*'dan). Miner. Hidratlı doğal bazik bakır kloronitrat.

BUTTSTEDT (Johann Heinrich), alman besteci ve orgcu (Bindersleben 1666 - Erfurt 1727). Erfurt'ta orgculuk yaptı; *Ut mi sol, re fa la, tota musica et harmonia aeterna* (Do mi sol, re fa la, tüm müzik ve ebedi armoni) [1716] adlı yapıtında geçmişteki müziği savundu. Mattheson, *Das beschützte Orchester* (Korunan orkestra) [1717] adlı yapıtıyla Buttstedt'in görüşlerine karşı çıktı.

BUTU a. (bir yerli dilinden sözc.). Etnol. Karayibler'in kullandığı ve Amazon bölgesindeki bazı Kızılderililer'in de hâlâ kullanmakta oldukları, sert ağaçtan yapılmış dikdörtgen biçiminde bir tür topuz.

BUTUAN, Filipinler'de liman kenti, *Butuan körfezi* kıyısında, Mindanao adasının kuzeyinde; 228 000 nüf. (1990).

BUTUN çoğl. a. (ar. *buṭūn*). *Esk.* **1.** Karınlar. **—2.** Kuşaklar, soylar.

BUTUNG ya da **BOETONG,** Endonezya'da, Celebes'in G.-D.'sunda ada. Başlıca kenti *Baubau*.

BUTUT a. Dalasi'nin yüzde birine eşit gambiya para birimi.

BUTYROSPERMUM a. (yun. *butyron*, tereyağı, ve *sperma, -atos*, tohum'dan). Yağ ağacının *(Butyrospermum parki)* bilimsel adı. (Meyvesinin etli kısmı yenir; içindeki tohumdan "karite yağı" denen bir çeşit yağ çıkarılır. Tropikal Afrika'da bu sütlü ağaçların başka türleri de vardır; sapotaceae familyası.)

BUTZER (Martin) → BUCER.

BUUD → BUUT.

BUUS (Jacob), flaman besteci ve orgcu (Gent XVI. yy.'ın başları - Viyana 1565). 1541'de Venedik'teki San Marco bazilikası'nda orgculuk yaptı. On yıl sonra Viyana sarayı'nda, motetler, madrigaller, fransız şansonları ve özellikle, tarihsel önem taşıyan org yapıtları besteledi. *Ricercari* (1547 ve 1549) adlı derlemeleri süsleme ve biçim açısından o çağın org müziği anlayışı hakkında tam bir fikir verir.

BUUT ya da **BUUD** a. (ar. *bu'd*). *Esk.* **1.** Boyut; uzunluk, genişlik ve derinlik öğelerinin her biri. **—2.** Uzunluk.

BUUTLU a. (ar. *bu'd*'dan). *Esk.* **1.** Boyutlu: *Üç buutlu film.* **—2.** Aralıklı.

BUVALELLİ (Rambertino), italyan şair (Bologna 1160'a doğr. - Verona 1221). Oc dilinde yazan en eski italyan şairlerindendi. Ferrara sarayı'nda yazdığı yapıtlardan günümüze 6 şarkı ve bir sirventes kalmıştır.

BUXACEAE a. Bot. ŞIMŞIRGILLER'in bilimsel adı.

BUXAR, Hindistan'da (Bihar) kent, Ganj ırmağı kıyısında, 22 ekim 1764'te Hector Munro, Doğu Hindistan ingiliz şirketi adına moğol hükümdarı Şah Alem II'nin ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattığı yerde.

BUXBAUMİA a. (öz. a. J. C. *Buxbaum*'dan). Avrupa ülkelerinde yerde ya da çürümüş ağaçlar üzerinde sıkışık tutamlar halinde yetişen klorofilsiz ve yapraksız kırmızı renkli yosun.

BUXHÖWDEN (Friedrich Wilhelm, — *kontu*), rus feldmareşal (Moon adası, bugün Muhu, Estonya, 1750 - Lohde şatosu, Estonya, 1811). 1792'den 1794'e kadar Polonya'da Suvorov'un emrinde savaştı ve teslim olan Polonya'yı yönetti. Austerlitz'te Ruslar'ın sol kanadına komuta etti. Tilsit antlaşması'ndan sonra, Finlandiya'yı Ruslar'a boyun eğdirmekle görevlendirildi (1808-1809).

BUXTEHUDE, Almanya Federal Cumhuriyeti'nde kent, Aşağı Saksonya'da, Hamburg'un B.-G.-B.'sında; 30 700 nüf.

BUXTEHUDE (Dietrich), iskandinav kökenli besteci, (Oldesloe, bugün Bad Oldesloe, Schleswig-Holstein, 1637 - Lübeck 1707). 1660'ta Helsingør'da, 1668'de Lübeck'teki Marienkirche'de orgculuk yaptı. Büyük bir olasılıkla 1646'dan başlayarak yapılan kilise müziği konserlerini ("Abendmusiken") de düzenlediği sanılmaktadır. Buxtehude'nin günümüze ulaşmış yapıtlarının büyük bir bölümünün (kantatlar, oratoryolar, latince ya da almanca aryalar, org için koraller, prelüd ve fügler, toccatalar, çeşitlemeler, passacaglia'lar) bu konserler için bestelendiği sanılmaktadır. Büyük bir toplam oluşturan bu dinsel yapıtlardan başka, oda müziği yapıtları, klavye için yirmi dolayında sonatla yirmi dolayında süit besteledi. Kuzey Almanya okulunun en önemli bestecisidir. Orta Almanya bestecilerini, özellikle de, kendisini dinlemeye gelen J.-S. Bach'ı, Händel'i ve Mattheson'u etkiledi.

BUXTON, Büyük Britanya'da (Derbyshire) kent, Penninler'in güney ucunda; 19 000 nüf. Daha Roma döneminde ün kazanan suları, damla hastalığının ve romatizma hastalıklarının tedavisinde kullanılan kaplıcalar.

BUXTON (*sir* Thomas FOWELL), ingiliz insansever (Earls Colne, Essex, 1786 - Cromer yakınında, Norfolk, 1845). Londra'da, zengin bir bira yapımcısıydı. Parlamentoda, yirmi yıla yakın üyelik yaptı. Cezaevleri ve ceza reformu, köleliğin kaldırılması gibi konularla uğraştı.

BUXTORF (Johann), isviçreli filolog (Kamen, Westfalen, 1564 - Basel 1629). 38 yıl boyunca Basel'de ibranice profesörlüğü yaptı, kendisini haham edebiyatının incelenmesine verdi: *Biblia hebraica et chaldaica* (1618-19, 4 cilt), *Concordantiae bibliae hebraicae* (1632), *Lexicon chaldaicum, talmudicum et rabbinicum* (1639). —Oğlu JOHANN, **Genç** denir (Basel 1599 *-ay. y.* 1664), babasından sonra ibranice kürsüsünün başına geçti ve babasının birçok yapıtını yayımladı; tanrıbilim dersleri de verdi.

BÛY ya da **BÛ** (fars. *bûy, bû*). *Esk.* **1.** Koku, güzel koku: *"Gülsitan-ı dehre geldik reng yok bû kalmamış"* (Nabi, XVII. yy.). *"Bûydan hoş rengden pakizedir nazik tenin"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Umut, beklenti. **—3.** *Bûy-dâr*, güzel kokan. ‖ *Bûy-füruş*, kokucu, esans satıcısı. ‖ *Bûy-i ezhar*, çiçek kokusu. ‖ *Bûy-i ruh*, ruhun kokusu, umut, beklenti. ‖ *Hoş-bûy*, güzel kokulu.

—Dilbil. Sözcüğün aslı "bûy" dur. Farsçada sondaki "y" sesi düşer. Ancak bir tamlamaya girdiğinde, düşen "y" sesi yeniden ortaya çıkar: *bûy-ı gül, bûy-ı semen, bûy-i zülf* gibi.

BÛYÂ sıf. (fars. *bûyiden*, kokmak'tan *bûyâ*). *Esk.* Güzel kokan, güzel koku veren: *"Varsa ger nükhet-i halkıyla saba gülzara / Lale de sünbül ü gül gibi olurdu bûyâ"* (Nefi, XVII. yy.).

BUYİ, Güney Çin'de (Gueicou, Guangşi, Yünnan) daha çok Güney Gueicou özerk yönetim bölümünde yerleşmiş 1,5 milyon nüfusu olduğu sanılan, iyice çinlileşmiş bu halk, taylar ailesinden bir dil ve çince konuşur, pirinç ekimi ve hayvancılıkla uğraşır, bazen de kasabalarda tüccarlık yaparlar. Buyiler, Çinliler'in babasoylu soy sistemini benimsemişlerdir. Geleneksel dinleri animizmle taoculuğun karışımıdır; cenaze ayinleri çin törelerinden kaynaklanır.

BUYİLER → BÜVEYHİLER.

BÛYİŞ a. (fars. *bûyiden*, kokmak'tan *bûyiş*). *Esk.* Kokma, güzel kokma.

BUYMAK gçz. f. *Halk.* Donarak ölmek ya da çok üşümek.

BUYNAKSK, Rusya Federasyonu'nda (Dağıstan Özerk Cumhuriyeti) kent, Batı Kafkasya'da; 38 000 nüf. Dağıstan'ın eski başkenti.

BUYON a. (fr. *bouillon*). Bakteriyol. *Kültür buyonu*, etsuyu, jelatin çözeltisi ve genel olarak mikroorganizmaların üretilmesine yarayan her çeşit sıvı ortam.

—Eczc. *Tıbbi buyon*, reçeteye göre kaynatılarak hazırlanan bir sıvının (pirinç suyu, ot buyonu) içine ecza katılarak yapılan ilaç.

BUYOT a. (fr. *bouilotte*). Genellikle kauçuktan yapılan sıcak su torbası. (Eşanl. TERMOFOR.)

BUYOTU → BOYOTU.

BUYRUK a. **1.** Yapılması ya da yapılmaması gerekeni belirten kesin istek; emir: *Buyruk vermek, almak. Buyruklara uymak.* **—2.** Bir kimsenin ya da ülkenin yönetimi, egemenliği: *Bir kimsenin ya da ülkenin buyruğuna girmek. Bir ülkenin buyruğunda yaşamak.*

—Dilbilg. *Buyruk cümlesi*, bir buyruğu ya da yasaklamayı belirten, fiili buyruk kipinde olan cümle (örn. *Gel. Söyleyin.*). Bunun dışında fiili, istek kipinde (örn. *Yürüyelim beyler.*), edilgen çatılı geniş zamanın üçüncü tekil kişisinde (olumsuz [örn. *Buradan geçilmez.*] ya da gelecek zamanın ikinci tekil ve çoğul kişisinde (örn. *Öldürmeyeceksin. Gitmeyeceksiniz.*) olan cümleler de buyruk işlevindedir. (Eşanl. EMİR CÜMLESİ.) ‖ *Buyruk kipi*, zaman eklerinin yokluğuyla belirgin nitelik kazanan ve bir ya da birçok konuşana verilen buyruğu ya da yasaklamayı, kimi zaman da bir isteği belirten fiil kipi. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. EMİR KİPİ, BUYRUM KİPİ.)

—Fels. Kant'a göre, insanların davranışlarını hiçbir koşula bağlı olmadan yöneten ahlak yasasının ayırtedici özelliği. (Buyruk, ahlak yasasının özüne ilişkin ve kendi kendisinin ereği olduğu zaman kategorik [koşulsuz, kesin]; başka bir ahlaksal eyleme bağlı bulunduğu zaman, hipotetik'tir [koşullu].)

—Siber. Bir vericiden, bir alıcıya doğru tek yönde iletilen işaret ya da etki; verici alıcıda bir değişikliğe kumanda eder ancak, alıcı vericiye herhangi bir tepki göndermez.

Butros **Butros Gali**

—ANSİKL. Dilbilg. Emir kipinin birinci tekil ve çoğul kişi kullanımı yoktur. İkinci tekil kişi zaman eki almadığı gibi kişi eki de almaz. Bütün fiil kökleri aynı zamanda ikinci tekil kişi buyruk kipi yerine geçer. Türkçede fiilin kök kullanımı, yalnızca bu durumda mümkündür. Buyruk kipinin ikinci tekil kişisi eski türkçe ve eski Anadolu türkçesi başlarında, *ğıl*, *-gil* eki almaktaydı. Bu biçim kimi Anadolu ağızlarında ve azeri lehçesinde hâlâ yaşamaktadır. Buyruk kipi ikinci çoğul kişisi ses uyumuna göre *-ın*, *-in*, *-un*, *-ün*, ya da *-ınız*, *-iniz*, *-unuz*, *-ünüz*, üçüncü tekil kişisi *-sın*, *-sin*, *-sun*, *-sün*, üçüncü çoğul kişisiyse *-sınlar*, *-sinler*, *-sunlar*, *-sünler* ekleriyle karşılanır.

Buyruk kipinin zamansal değeri olmadığından, yalnızca bağlam (belirteçler), oluşun zaman içinde yerleştirilmesini sağlar (örn. *Hemenlyarın git.*). Buyruk kipi, konuşucunun erişebildiği konuşana ya da konuşanlara yöneltilen bir eylem fikrini belirttiği gibi onun gerçekleşmesi (olumlu cümlede) ya da yasaklanması (olumsuz cümlede) istediğini de belirtmeye yarar. Buyruk kipi, kimi durumlarda "dilek" ve "yakarma" anlamlarını da içerir (örn. *Beni üzme! Onu bize bağışla! Ne olur, bırak gitsin!*).

BUYRUK a. Alevilikle ilgili kuralları anlatan kitaplara verilen ad.

—ANSİKL. Alevi inançlarını; dinsel törenler, törenlerde izlenecek yol, on iki farz, dört kapı, halife, pir, rehber, talip, niyaz vb. gibi aleviliğe ilişkin konuları açıklandığı bu tür kitapların en eskisi Cafer üs-Sadık'ın olduğu söylenen *Buyruk*'tur. Aleviler, Bısati tarafından yazılan *Menakıb ül-esrar behçet ül-ahrar* [XVI. yy.] adlı kitaba *Büyük buyruk;* Safeviler'in ataları Erdebilli Safiyettin İshak'a oğlu Sadrettin'in yöneltitiği soruları ve yanıtlarını içeren kitaba da *Küçük buyruk* (XVII. yy.) adını verirler.

BUYRUKÇU a. Buyuran, emreden kimse.

BUYRUKÇU (Muzaffer), türk yazar (Niğde 1930). Toprak mahsulleri ofisi'nde memur olarak çalıştı (1953-1973); emekli oldu. Balkanlar'dan göç etmiş dar gelirli ailesine yönelik gözlemleri, yapıtını büyük ölçüde besledi: (*Kavga* —Sait Faik hikâye armağanı— [1967]). Memurların yaşamını (*Bulanık resimler* —Türk dil kurumu hikâye ödülü— [1961]), basın çevresini (*Bir olayın başlangıcı* romanı [1970]), sanat-edebiyat adamlarını (*Gürültülü birkaç saat* romanı [1969]) anlattı. Bir dizi yapıtında (*Arkası yarın* [1936], *Sıcak ilişkiler* [1982] vb.) çağdaşı edebiyatçıların kişisel davranışlarına tanıklık etti. 1983'te *Günlerden bir gün* (öyküler), 1985'te *Dillerinde dünya* (anılar); 1987'de *Hüzünlü kar çiçekleri* (öyküler) ve 1989'da *Her yer karanlık* (öyküler) adlı kitapları yayımlandı.

Muzaffer **Buyrukçu**

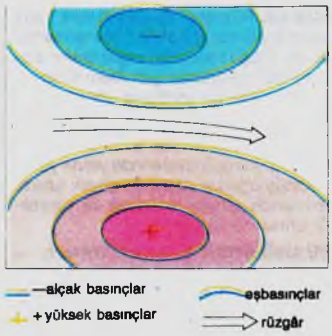
BUYRULTU ya da **BUYRULDU** a. Kur. tar. Sadrazam, kaptanıderya, vezir, beylerbeyi gibi devlet adamlarının verdiği yazılı buyruk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Osmanlı devletinde başta sadrazam olmak üzere devlet yöneticilerinin verdikleri buyruklar, divan yazısı denilen bir yazıyla yazılır, baş tarafında ilgili makamın mührü ya da işareti bulunurdu. "Buyruldu-i sami" denilen sadrazam buyruklarını sadaret kethüdası yazardı. Sadrazamlar da buyruğun doğruluğunu göstermek için sağ üst köşeye "sah" yazarak alt köşeye "pençe" denilen imzalarını atarlardı. Reisülküttaplar ise, yazının sağ alt köşesine "resid" işaretini koyarlar, böylece evrakla ilgili işlem sona ererdi. Divanda sonuçlandırılamayan konular ise İkindi* divanı'nda ele alınır, sadrazamın burada verdiği buyruklar "buyrultu defteri"ne yazılırdı. Önemli işlere ilişkin buyrukları mektupçunun yazması kural haline gelmişti.

BUYRUM KİPİ → BUYRUK* KİPİ.

BUYS-BALLOT (Christophorus Henricus Didericus), hollandalı meteoroloji uzmanı (Kloetinge, Zeeland, 1817 - Utrecht 1890). Utrecht Üniversitesi'nde profesör, 1854'te Hollanda meteoroloji enstitüsü'nü kurdu ve Hollanda'da hava tahmin servisini düzenledi. Rüzgârı gözlemleyerek alçak basınç merkezinin yönünü saptayan bir kurala kendi adını verdi: 1. Kuzey yarıkürede rüzgâr, solunda alçak basınçlar bırakır; 2. eşbasınçlar ne kadar sık olursa rüzgâr o kadar güçlüdür. Fizikte Doppler olayı üzerine deneyler yaptı.

Buys-Ballot kuralı

BUYSSE (Cyriel), hollandaca yazan belçikalı yazar (Nevele 1859 - Afsnee 1932). Vermeylen ile Van Nu en Straks, Couperus ile de Groot-Nederland dergisini kurdu. Zola'dan esinlenerek geliştirdiği eleştirel gerçekçilikle flaman edebiyatına yeni bir hava getirdi. *Sursum Corda* (1894) adlı yapıtında burjuvaların; *Het Recht van den Sterkste* (1893), *Mea Culpa* (1896), *Schoppenboer* (1898) adlı yapıtlarında da köylülerin yaşamını anlattı. Özellikle Maupassant'ınkilere yakın öyküleriyle tanındı (*Het Leven van Rozeke van Dalen*, 1906; *Tantes*, 1924). Maeterlinck'i etkiledi.

BUYSTER (Philippe DE), flaman heykelci (Anvers 1595 - Paris 1688). Val-de-Grâce'ın, Wideville ve Maisons şatolarının süslemelerini yapmak üzere Fransa'ya gitti. En güzeli La Rochefoucauld kardinalininki olan birçok mezar da yapmıştır.

BUYTENDİJK (Frederic Jacobus Johannes), hollandalı etoloji uzmanı (Breda 1887 - Nijmegen 1974). 1946'dan başlayarak Utrecht Üniversitesi'nde kuramsal ruhbilim profesörlüğü yaptı, hayvan psikolojisini inceledi. Özellikle, hayvan davranışının temel olgusu olan içgüdünün özgüllük ve karmaşıklığını gösterdi. Psikoloğun saptadığı öğrenme koşullarının, bu koşulların kendileri de geliştikleri için, öğrenilmiş davranıştaki varsayımsal kalıtım payından daha önemli olduklarını kanıtladı. Görüngübilimle de ilgilendi. Başlıca yapıtları: *Psychologie der Tieren* (Hayvan psikolojisi), 1928; *Sporthygiëne* (Spor sağlığı), 1934; *Wege zum Verständnis der Tiere* (Hayvanların kavrayış gücü), 1938; *Over de pijn* 1943; *Algemene Theorie van de menselijke houding en beweging*, 1948; *De psychologie van de roman* 1950; *De vrouw*, 1951.

BUYTEWECH (Willem), hollandalı ressam ve gravürcü (Rotterdam 1591'e doğr. *-ay. y.* 1624). Haarlem'de, Dirck Hals'in yanında yetişti. Onun gibi, zengin iç dekorlar içinde zarif toplantı resimleri yaptı. Yedirme baskıresim ve manzaraları daha kişisel bir üsluptadır.

BUYURGAN sıf. Başkalarına egemen olmaya çalışan, otoriter tavırlı ya da öyle görünen kimse, bu kimsenin tutumu için kullanılır.

BUYURMAK g.f. **1.** *(Bir kimseye, bir topluluğa) bir şey buyurmak*, o şeyin yapılmasını ya da yapılmamasını kesin olarak bildirmek; emretmek: *Buyurduğunuz gibi her şey hazırlandı.* **—2.** İkinci ve üçüncü kişi çekiminde söylemek, belirtmek: *Ne buyurdunuz? Sizin de buyurduğunuz gibi sorunun üç çözümü var.* **—3.** Yardımcı fiil gibi kullanılır: *Lütuf buyurmak* (lütfetmek), *müsaade buyurmak* (müsaade etmek), *arzu buyurmak* (istemek) vb. **—4.** *Buyur*, söylenenin anlaşılmadığı, durumda onu yineletmek için kullanılır. || *Buyur etmek*, bir konuğu saygıyla karşılayıp ağırlamak. || *Buyurun*, bir kimseye incelikle ne istediğini sormak için söylenir: *Buyurun beyefendi.* || *Buyurun, buyurunuz, buyurmaz mısınız?*, saygı göstermek amacıyla bir kimseye bir ikramı sunarken, onu bir yere davet ederken, onunla bir yere girip çıkarken söylenir: *Buyurun bir tane daha alın. Meyveden de buyurmaz mısınız? —Bu gece size gelmek istiyoruz. —Buyurun, bekleriz. Buyurun, oturun. Buyurun* (önce siz geçin). || *Buyur(un) bakalım!*, beklenmedik bir anda ortaya çıkan bir durumun anlamsızlığını vurgulamak için söylenir. || *Buyurun cenaze namazına*, istenilmeyen bir sonuçla karşılaşıldığında bunu düzeltmek için yapılacak bir şeyin bulunmadığını belirtmek amacıyla şaka yollu söylenir.

◆ **buyurulmak** edilg. f. Buyruk verilmek, emredilmek.

BUYURU a. Buyruk, emir.

BUYURUCU sıf. Buyuran, buyruk veren.

BUYURULMAK → BUYURMAK.

BUZ a. **1.** Donmuş su: *Buz üstünde kaymak. Buzdolabından buz çıkarmak.* (Bk. *ansikl.* böl. Fiz., Soğut. san. ve Ted.) **—2.** *Buz bağlamak, buz tutmak*, yüzeyi buzla kaplanmak. || *Buz gibi*, çok soğuk; *Buz gibi bir su. Buz gibi hava;* yakın ilişkilere girmeyen soğuk kimse için kullanılır: *Buz gibi bir kadın;* kötü ve olumsuz bir niteliği kesinlemek için kullanılır: *Adam buz gibi dolandırıcı;* iyi ve temiz et için kullanılır. || *Bir kimseden buz gibi soğumak*, ona hiçbir sevgi ve yakınlık duymayacak duruma gelmek: *O günden sonra buz gibi soğumuştu ondan.* || *Buz kesilmek*, bir kimse sözkonusuysa beklenmedik, şaşırtıcı ya da üzücü bir durum karşısında donakalmak: *Haberi duyunca buz kesildi, ne yapacağını bilemedi.* || *Buz kesmek*, çok üşümek, soğuktan eli ayağı buz gibi olmak: *Sabaha kadar incecik yorganın altında buz kesmişti.* || *Buz üstüne yazı yazmak*, etkisi ve kalıcılığı çok az sürecek bir iş yapmak; sözleri etkisiz kalmak. || *(Aralarındaki) buzlar çözülmek*, iki taraf arasındaki anlaşmazlıklar, dargınlıklar giderilmek.

—Coğ. *Buz mağarası*, içinde doğal buz bulunan mağara. (Pireneler'de, Vercors'da, Avusturya Alpleri'nde, Curcura'da buz mağaralarına rastlanır. Kimileri son soğuk dönemden kalmadır.) [Eşanl. BUZLUK.]

—Denizc. *Buz demiri*, Kuzey denizi'nde ayıbalığı avcılarının teknelerini buz adalarına bağlamak için kullandığı tek kollu demir.

—Denizbil. *Buz çözümü*, bir buz örtüsünün kütlesel olarak harekete geçmesinden sonra, buzun çözülme ya da birdenbire kopma evresi. || *Buzdağcığı*, küçük buzdağı parçası; buzdağcığı, su düzeyi üzerinde yaklaşık bir metre yükselir ve yüzölçümü yaklaşık yirmi metre karedir. || *Buz geçidi*, bankiz içinde ulaşıma elverişli su yolu. (Eşanl. POLİNYA.) || *Buz karmaşası*, bir bankizde basınç tepeciklerinin oluşturduğu karmaşık bütün.

—Denizbil. ve Hidrol. *Deniz buzu*, deniz suyunun donmasıyla (tatlısudan daha düşük sıcaklıkta donar) oluşmuş buz. (Suyun donma noktası, tuzluluğuna bağlı olarak düşer: tuz oranı ‰ 30 olan su için −1,6°C; normal deniz suyu [‰ 35] için −1,9°C). Denizin donmasıyla bankiz oluşur. Deniz buzu, dokusunun [iğneler, tabakalar ya da yapraklar biçiminde] ve yüzeyinin [kaygan, engebeli, aşınmış, kar-

maşık] farklılığına göre değişik görünümler alır.) || *Dip buzu,* derin tabakası, yüzey tabakasından daha soğuk olan su kütlelerinin dip kesiminde oluşan buz. || *Kenar buzu,* bir akarsu ya da su kütlesinin belli bir kenarında ya da bütün kenarı boyunca yerleşmiş ya da oluşmuş buz. || *Kıyı buzu,* gelgitarası bölgeyi kaplayan buz. || *Oturan buz,* gelgitin çekilme döneminde ya da bir fırtınadan sonra, kıyıda ya da bir sığlıkta karaya oturup kalan buz (buz parçası ya da buzdağları.)

—Hidrol. *Buz çözülmesi,* bir akarsu üstündeki buzların parçalanarak akıntıyla sürüklenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) — Bir yeraltı su örtüsünde buzun yokolmasına bağlı olayların tümü.

—Nalbantl. *Buz mıhı,* hayvanın buzda kaymasını önlemek için nala çakılan, balta ya da piramit başlı mıh. Ön ayaklara dörder (ikisi ilk alın diğer ikisi son ökçe deliklerine) arka ayaklara ikişer buz mıhı çakılır (ilk alın deliklerine).

—Petr. san. Bir motor yakıtına, içerdiği çok az miktarda suyun neden olabileceği buz parçaları oluşumunu önlemek için katılan madde için kullanılır.

—Soğut. sanı. *Buz fabrikası,* buz üreten sanayi kuruluşu. || *Buz kulesi,* demiryollarının üzerine yerleştirilen ve bir buz fabrikasıyla bir depolama silosundan oluşan donanım; çatıda bulunan bir kapaktan, bir ya da birbirine bağlı birçok soğutucu vagona buz doldurmaya yarar. || *Kuru buz* ya da *karbon buzu,* KARBONDIOKSİT* KARI'nın eşanlamlısı.

—Spor. *Buz dansı,* artistik patinajın bir dalı olan ve bir çift tarafından buz üzerinde yapılan dans. Yarışmalar, zorunlu hareketler, yaratıcı hareketler (her yıl, tüm yarışmacılar için zorunlu kılınan müzikal bir temadan hareketle) ve serbest hareketlerden oluşur. (Buz dansında *çiftler artistik patinajı'*ndan farklı olarak, hiçbir atletik güç gösterisi ya da akrobasi hareketi (örneğin atlama, burgu) yapılmaz; buz dansı 1976'dan beri olimpiyat yarışmalarında yer almıştır.) || *Buz pisti,* buz üzerinde kaymak için düzenlenmiş doğal ya da yapay pist.

—Teknol. *Buz kalıbı,* su doldurularak kalıp buz üretmeye yarayan metal kap.

◆ ünl. Bir şeyin çok soğuk ya da bir kimsenin sevgi ve sevecenlikten uzak olduğunu vurgular.

—ANSİKL. Fiz. Buz, renksiz ve saydam bir kütle görünümündedir. Yoğunluğu 0,92'dir; dolayısıyla katılaşan suyun hacmi artar; bu yüzden buz, sıvı su üzerinde yüzer. Buz kristal biçiminde moleküllerden oluşur ve tutunumunu, H_2O moleküleri arasındaki *hidrojen bağları* sağlar; her O atomu, dört köşesinde birer O atomu bulunan bir dörtyüzlünün merkezinde yer alır; iki O atomu arasında bir H atomu vardır ve O atomlarından biriyle bir ortak değerlikli bağı ($d_1 = 1{,}01$ Å), diğeriyle bir hidrojen bağı ($d_2 = 1{,}75$ Å) oluşturur. Buzun yapısı, genellikle elmasın yapısına oldukça yakındır ancak, altıgen bakışım gösterir (elmasınki kübiktir); bu yapıda birçok boşluk bulunur ve çözülme sırasında birkaç hidrojen bağının kopması, yapının yıkılarak oturmasına yol açar; bu olay, bir kristalin erimesiyle oluşan sıvının yoğunluğunun genellikle kristalden daha düşük olmasına rağmen, sıvı haldeki suyun, buzdan daha yoğun olmasının nedenini açıklar.

Buzun 0°C ile belirtilen erime sıcaklığı, yüzdelik termometre bölmesinin başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir. Buzun erime ısısı yaklaşık 80 kaloridir.

Yüksek basınçlar altında, yoğunluğu birim yoğunluktan yüksek çeşitli buz türleri elde edilmiştir.

—Hidrol. Buz çözülmesi akarsularda ilkbaharda ortaya çıkar. Olay özellikle yukarı çığırda oluşmaya başlarsa, bu olayı hızlı bir debi artışı, kabarmalar ya da taşkınlar izler; bu tür çözülmeler Sibirya'da önemli boyutlara ulaşır. Buz çözülmesi bolca malzeme sürükler ve ovanın kar rejiminin ayırtedici özelliklerini verir.

—Soğut. san. Birçok buz üretim yöntemi vardır.

Kalıp buz: 15 ya da 25 kg'lık buz kalıpları biçiminde üretilir; bir kalıba su doldurulur ve soğutma donanımının -5°C'ta ya da -7°C'ta tuttuğu salamuraya daldırılır; buz oluştuktan sonra ılık su içinde kalıplar sökülerek buz alınır. Bu yöntem gelişmiş ülkelerde kalkmak üzeredir.

Talaş buz: su, tamburlu bir buharlaştırıcının yüzeyinde ince katman halinde dondurulur ve buz oluştukça, bir döner bıçak sistemiyle kazınır; bu şekilde elde edilen buz talaşları doğrudan kullanılabilir ya da basınç altında işlenerek briket haline getirilir.

Silindir buz: su, buharlaşan soğutucu akışkana daldırılan borular içinde dondurulur; çevrim evrilerek, buz kalıplardan çıkarılır.

Plaket buz: dikey levhalı bir buharlaştırıcı üzerinde su sellenerek oluşturulan buz katmanı, çevrimin evirtimiyle ayrılır ve sonra plaketler biçiminde kırılır; bu tür buzlar, günümüzde deniz ürünlerinin korunmasında yaygın olarak kullanılmaktadır.

—Ted. Buzun özel keseler içinde değme yolu ile kullanılması, iltihaplı ve ateşli hallerde kan hücumunu azaltıcı ve sakinleştirici etki yapar. Donmaya engel olmak için keseyle deri arasına bir fanila konmalıdır. Sıvı içmek yasaklandığı ya da kan kusma ve tükürme bulunduğu takdirde susuzluğu gidermek için de ağız yoluyla buz alınabilir.

BUZ SÜRGÜNÜ a. Geyik boynuzunun gövdesi üzerinde, alın kemiğiyle birlikte çıkarılıp saklanan bölümün dalları üzerinde bulunan boynuz dalı. (Buz sürgünü, çoğunlukla üç ana daldan biri üzerinde bulunur.)

BUZAĞI a. Sütten kesilmemiş sığır yavrusu.

BUZAĞILAMAK gçz. f. İnek sözkonusuysa, yavrulamak, doğurmak.

◆ **buzağılatmak** ettirg. f. *İneği buzağılatmak,* onun yavrulamasını sağlamak; doğurtmak.

BUZAĞILATMAK →BUZAĞILAMAK.

BUZAĞILIK a. **1.** Kırs. inş. ve Hayvc. Doğumdan başlayarak sütten kesilene kadar buzağıların barındırıldıkları ahır. (Buzağılıklarda yeni doğan buzağıların tek başına, birkaç haftalıkların gruplar halinde konulduğu bölmeler bulunur.) **—2.** Buzağılara yedirilen körpe ot.

BUZALANI a. Kutup bölgelerinde uçsuz bucaksız buz örtüsü.

BUZARRİÂA, Cezayir'de komün, Cezayir'in batı banliyösü; Cezayir körfezine egemendir; 42 000 nüf.

BUZAU, Romanya'da yönetim bölümü merkezi kent, Ploieşti'nin K.-D.'sunda, *Buzau* ırmağı (324 km, Siret'in kolu) kıyısında; 145 420 nüf. (1989). XVI. ve XVII. yy.'lardan kalma katedral. Haddehane. Yapı gereçleri. Şeker fabrikası. Kimya sanayisi.

BUZÇÖZME a. Havc. ve Oto. Oluşmuş buzları yok etme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl. Havc.)

—Soğut. san. Soğuk bir yüzey üzerinde, özellikle bir soğutma devresinin buharlaştırıcısında oluşan buz katmanını giderme.

—ANSİKL. Havc. *Buzçözme,* havacılıkta kaçınılmaz bir işlemdir. Çünkü bu işlemle, bir hava taşıtının açıkta bulunan öğeleri üzerinde (kanatlar, kuyruk takımları, palaların hücum kenarları ve hava alıklarının girişi) düşük sıcaklıklarda oluşan buzlar giderilir; aşırı buz birikimi, uçağın ağırlaşmasına, kanatların ya da palaların profillerinde biçim değişikliğine ve pervanelerde ya da helikopter rotorlarında, tehlikeli olabilecek bir dengesizliğe yol açar. Buz oluşmasını önlemek ya da oluşan buzu gidermek için, pervaneler kimi kez silikon kökenli maddelerle kaplanır ya da mineral yağlarla yağlanır. En sık kullanılan düzenekler pnömatik buzçözücülerdir. Bunlar esnek gereçlerden yapılan ve hücum kenarlarına yerleştirilen borulardan oluşur; bu borular şişirilip söndürülerek buz kırılır. Isıl buzçözücüler, motordan alınan sıcak havanın dolaştığı kanallardır; elektrikli buzçözücüler ise yalıtkan bir kılıfla kaplanmış ısıtıcı rezistanslardan oluşur; bunlar özellikle helikopter palalarında kullanılır.

—Oto. Buzçözme işlemi ön ya da arka camda ve karbüratör ya da karbüratör giriş filtrelerinde oluşan buzu yok etme amacı güder. Bu işlemde ya sıcak hava saptırılır ya da elektrik rezistansları kullanılır.

BUZÇÖZMEK f. Bir cisim ya da bir yüzey üzerinde belli nem ve sıcaklık koşullarında oluşan buzu gidermek.

BUZÇÖZÜCÜ a. Teknol. Bir otomobilde, hava taşıtında buz çözmek için kullanılan düzenek.

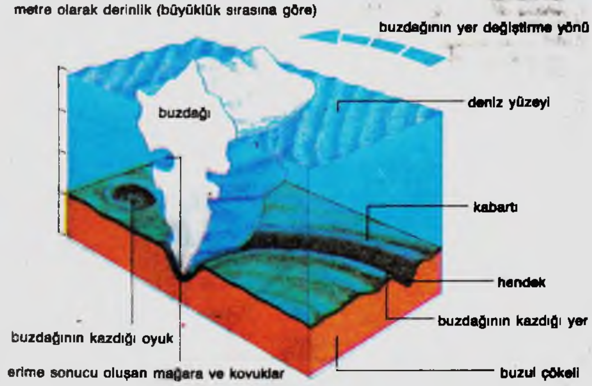
BUZÇÖZÜMÜ a. Denizbil. İklim (sıcaklık, rüzgâr) ve hidroloji (dalgalar, gelgit, akıntılar) etmenlerinin etkisiyle bir buz örtüsünün ortadan kalkmasının yol açtığı olaylara topluca verilen ad.

BUZDAĞI a. Deniz yüzeyinde sürüklenen büyük boyutlu buz kütlesi.

—ANSİKL. Kıta buzunun buzul cephelerinin dipten oyulma nedeniyle kopması ve soluğanlar etkisiyle erimesi sonucu buzdağı oluşur. Buzdağları ikiye ayrılır: yüzen platformlardan kopmuş *masamsı buzdağları;* vadi buzullarından kopmuş *düzensiz buzdağları.* Özellikle Güney Buz denizi'nde gözlenen masamsı buzdağlarının temel özelliği, boyutlarının büyüklüğü ve köşeli kenarlarıdır. Düzensiz buzdağları, aşındırmanın ve masamsı buzdağlarının devrilmesi sonucudur. (Buzdağcıkları, sert buzlardan oluşan küçük buzdağlarıdır.)

Disko körfezinde (Grönland) **buzdağı**

bir **buzdağı**nın kesiti.

Antarktika'da Arktika'ya oranla çok daha önemli miktarlarda oluşan buzdağlarının sayısı yıldan yıla değişir. Buzdağları, rüzgârların ve akıntıların etkisiyle buzul alanlarından çok uzaklara sürüklenir ve okyanus yüzölçümünün beşte birine eşit bir alana yayılırlar. Toplam kütlelerinin 7,65x10^{12} t (% 93'ü Güney Buz denizi kökenlidir) olduğu sanılmaktadır. Su

Lauros-Giraudon

buzluk
Chantilly porseleni
Louis XV dönemi
Condé müzesi, Chantilly

altında kalan bölümü, toplam hacminin dörtte üçünden fazladır ve bu bölümün yüksekliği, su düzeyi üstündeki yüksekliğinin 3-4 katını bulur. Antarktika buzdağları, olağanüstü boyutlarda olabilir: kilometrelerce (200 km'ye kadar) uzunluk; 50, hatta 100 m'nin üstünde yükseklik; su altında kalan bölümünün kalınlığı en az 200 m. Arktika buzdağları çoğunlukla Grönland'dan kopar; yükseklikleri 50 m'yi, uzunlukları birkaç yüz metreyi pek ender geçer. Buzultaşlarla yüklü olan buzdağları, buzul aşındırmasında ve buzul tortullaşmasında etkin rol oynar. Etkileri nispeten alçak enlemlere kadar duyulabilir. Kutup yazı boyunca, buzdağları deniz ulaşımı için önemli tehlikeler yaratır. Atlas okyanusu'nun kuzey-batı kesiminde, özellikle de Newfoundland Büyük Seti dolaylarında, buzdağları, deniz ve uzay araçlarıyla sürekli gözetim altında tutulur.

BUZDOLABI a. Isı yalıtımlı, iç sıcaklığı bir soğutucu makine aracılığıyla düşürülüp ayarlanabilen ve yiyeceklerin saklanması için kullanılan dolap. (Eşanl. FRİJİDER.) [→ SOĞUTUCU.]

BUZELLİ (Guido), italyan desinatör ve kitap resimleyici (Roma 1927). Yirmi yıl kadar süren üretken ve çokyönlü sanat etkinliklerinin ardından *la Rivolti dei rachi* (1969) adlı yapıtını gerçekleştirdi. Bu yapıt geniş bir kitleye onun, düşsel bir evreni betimlemedeki özgünlüğünü gösterdi (*Zilzebub*, 1972; *H.P.*, 1974: Aunea, 1976).

BUZHANE a. (*buz* ve fars. *hāne*'den). **1.** Buz üretilen ve satılan yer. **—2.** Sıcaklık geçirmeyecek biçimde yalıtılmış ve içine konulan yiyeceklerin sıcaktan bozulmasını önlemek için gerekli derecede soğutulmuş yer; soğuk hava deposu. **—3.** Çok soğuk kapalı yer (oda, salon vb.): *Bu buzhanede mi çalışacağız?*

—Soğut. san. Besinleri soğuk ortamda depolamak için düzenlenmiş yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Soğut. san. *Buzhaneler*'in tasarımı, ambarlama tekniklerindeki büyük gelişmeye bağlı olarak değişiklikler geçirdi. Günümüzde soğuk odaların birim hacimleri 20-30 000 m³ arasında değişir, hatta 100 000 m³'e ulaşabilir. Bu kuruluşlarda karşılaşılan yoğun trafik, hızlı ve ekonomik bir aktarmaya duyulan gereksinim, tasarımlarını önemli ölçüde etkiledi. Paletleme ve büyük teleskopik kaldırmalı arabaların yaygınlaşması, tavan altı yüksekliği 6 ile 10 m arasında değişen tek katlı buzhanelerin yapımına neden oldu.

Günümüzde yapının ısıl yalıtımında ortaya çıkabilecek her tür aksaklığı önlemek için, bir iç iskeletin taşıdığı yalıtkan gerçek bir dış zarf oluşturulur. İskelet genellikle, metal ya da betonarme bir çatkıdır ve ayakları yalıtkan panolarla temele oturur. Bu çatkı, yalıtılmış dış duvarları ve çatıyı taşır; dış duvar ve çatı ise dışarıdan, galvanizlenmiş ya da emaye saclarla, içerden kontraplak ya da elyaflı çimentoyla kaplanır. Yalıtımda cam elyafından, poliistirenden ya da poliüretan köpüğünden yapılmış sert levhalar, iki kaplama arasına yalıtkan bir madde doldurularak elde edilen önüretimli panolar kullanılır. Öte yandan poliüretan, sağlam iki bölme arasına yerinde püskürtülerek de yalıtım sağlanabilir.

BUZ-KAR a. Soğut. san. Donmamış suyu boşalttıktan sonra, buzlama için kullanılan küçük kristaller halindeki buz.

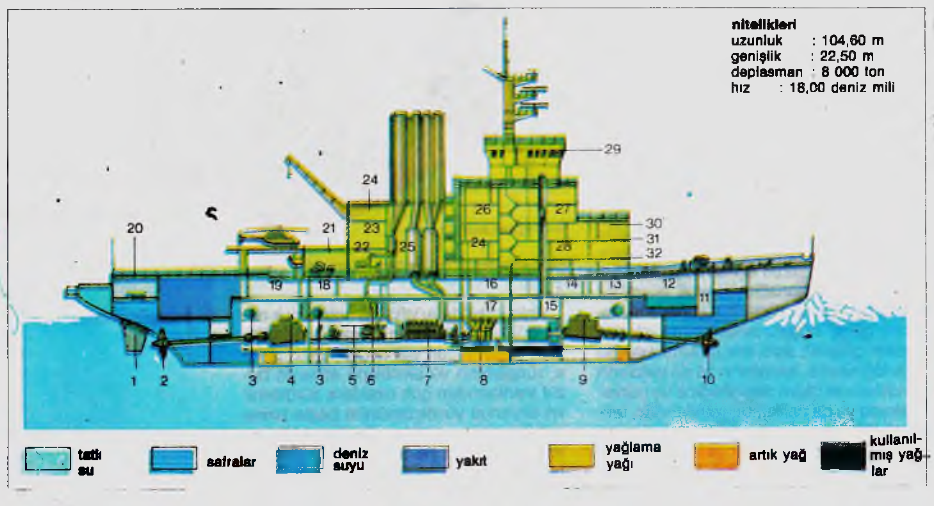
BUZKIRAN a. Bir kanalı ya da bir limanı tıkayan buzları kırmak ve seyire elverişli bir geçit sağlamak için özel olarak inşa edilen ve donatılan gemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Denizc. Buzkıran, postaları çok sık, sağlam bir gemidir; "kaşık" adı verilen çok güçlü baş bodoslaması, geminin buz üstüne çıkmasını ve buzu ağırlığıyla parçalamasını sağlar. İlk buzkıranlar 1890 yıllarına doğru aynı anda Finlandiya'da ve Rusya'da ortaya çıktı. O dönemin, en ünlü buzkıranı rus amirali Makarov'un planlarına göre 1898'de inşa edilen *Ermak*'tı. Bu geminin deplasmanı 7 900 t, uzunluğu 97 m ve makineleri de 9 500 beygir gücündeydi. Son dönemlerde atom enerjisi kullanımı, buzkıranlara büyük üstünlükler sağladı: yakıt bakımından büyük özerklik, motorların sessiz çalışması, verim vb. İlk nükleer buzkıran olan *Lenin*, SSCB'de inşa edildi. 44 500 beygirlik itici gücü bu gemiye 2 m kalınlığındaki buz içinde yol almasını sağlar. Bir başka sovyet buzkıranı olan *Arktika* Kuzey kutbu'na ulaşan ilk suüstü gemisi oldu. 75 000 B.B.'deki bu nükleer gemi, Barents denizi'nden yola çıkarak 7 günlük bir seyirden sonra 17 ağustos 1977'de Kuzey kutbu'na vardı. Gemi, bu seferi yapmak için kalınlığı 4 m'ye varan buz katmanlarını aşmak zorunda kalmıştı.

Buzkıranlar özellikle Avrupa'nın kuzeyinde kullanılır (Baltık denizi ve Kuzey -Doğu geçidi); bu gemiler her yıl yaz boyunca sovyet gemi konvoylarının Atlas okyanusu ile Büyük Okyanus arasında seyretmesini sağlar. Ayrıca Amerika'nın kuzey kıyılarında ve Hudson körfezinde de buzkıranlardan yararlanılır.

İç su yollarında kullanılan buzkıranlar ise genellikle motorsuzdur; kıyıdan yedekte çekilir ya da bir iticiyle itilir.

Finlandiya **buzkıranı** *Urho*'nun kesiti: 1. dümen; 2. kıç pervane; 3. safra boşaltma boruları (eğim düzeltme); 4. kıç itici motor; 5. pompalar ve soğutucular; 6. yardımcı diesel motoru; 7. ana diesel motoru; 8. ana üreteç; 9. baş itici motor; 10. baş bodoslama pervanesi; 11. zincir kuyusu; 12. havuz; 13. sauna; 14. spor salonu; 15. asansör; 16. kontrol kamarası; 17. makine dairesi; 18. mağaza; 19. depo; 20. dümen donanımı; 21. yedekleme vinci; 22. yardımcı üreteç; 23. helikopter ambarı ve donanımları; 24. makine dairesi için hava borusu; 25. motor egzozu; 26. hava koşullandırma bölmesi; 27. salon; 28. kumanyalık; 29. kaptan köprüsü; 30. subay kamaraları; 31. mürettebat yemekhanesi; 32. mürettebat kamaraları.

Wärtsilä belgesine göre

BUZLA a. Karalarda, yükseklikleriyle çevrili platoları üzerini kaplayan buzullardan oluşan ya da yüksek enlemlerde donmuş deniz yüzeyini örten geniş buz alanlarına verilen ad.

BUZLAMA a. Soğut. san. Ürünlerin ya da ambalajlarının, çok küçük buz parçalarıyla doğrudan temasını sağlamaya dayanan soğutma yöntemi.

BUZLAMAK g.f. Bir şeyi bozulmaması için buz içinde saklamak.

—Soğut. san. Bir donanımı, besinleri vb.'ni, ortama buz katarak soğutmak.

◆ **buzlanmak** gçz. f. Bir buz tabakasıyla kaplanmak: *Soğuktan camlar buzlanmıştı.*

BUZLANMA a. Buz tutma, donma.

—Bayınd. *Buzlanmayı önleme*, karayollarında don olayını engellemek ya da ortadan kaldırmak için uygulanan işlemlerin tümü; bu amaçla, genellikle kimyasal eriticiler (sodyum ya da kalsiyum klorür) dökülür, sanat yapıları sözkonusu olduğunda da yol ısıtılır.

—Havc. Düşük sıcaklıklarda, bir uçağın çeşitli bölümleri üzerinde bir buz katmanı oluşumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıl. mot. Soğuk havalarda, bir karbüratörün memelerinde buz parçacıklarının oluşumu. (Buzlanma, dış sıcaklığın etkisine, benzinin buharlaşmasından kaynaklanan soğumaya ve havanın nem durumuna bağlıdır.)

—Soğut. san. Bir soğutma devresinin soğuk bir bölümünde kırağı oluşumu. — Paketlenmeden dondurulmuş bir ürünün yüzeyinin ince bir buz katmanıyla kaplanması.

—ANSİKL. Havc. Buzlanma özellikle kanatların hücum kenarlarını, direkleri, kabloları ve antenleri, pervaneleri, kumanda tellerini, karbüratörleri, hava alıklarını ve kabin camlarını etkiler. Bu olay genellikle sıcaklık sıfırın altına düştüğünde (3 000 m'yi aşan yükseltide), aşırı sıvılaşmış su bulutları içinde ve aşırıdoymuş berrak havalarda oluşur. Uçağın hızından kaynaklanan darbe, aşırıerimenin dengesizlik durumunun ansızın son bulmasına ve çok kalın bir buz çökeltisinin oluşmasına yol açabilir. Buzlanma uçak aşırısıvılaşmış yağmur bölgesinden, hatta olağan su bulutu içinden (uçak soğuk bir bölgeden geçmiş ve sıcaklığı sıfırın altına düşmüşse) geçerken de ortaya çıkabilir. Buzlanmaya karşı mekanik (lastikleri şişiren ve söndüren pompalar), ısıl (elektrikle ya da sıcak havayla ısıtma) ve kimyasal (erime noktasını düşüren çözücüler püskürtme) yöntemler kullanılır. Çok duyarlı olan karbüratör ısıtılarak korunmalıdır.

BUZLANMAK → BUZLAMAK.

BUZLAŞMAK gçz. f. Buz durumuna gelmek.

BUZLU sıf. **1.** Buz tutmuş, donmuş. **—2.** İçine buz katılan içecek ya da buzda soğutulan yiyecek için kullanılır: *Buzlu su. Buzlu badem.*

—Bayınd. *Buzlu beton*, buz etkisiyle içinde boşluklar oluşturulan gözenekli beton.

—Kuyumc. Pırıltılı izleri taşıyan değerli taş için kullanılır.

BUZLUCAM → CAM.

BUZLUĞAN a. *Yörs.* Üzerinde sürekli buz bulunan yüksek tepe.

BUZLUK a. **1.** İçine buz konularak yiyecek ve içecekleri saklamaya yarayan buz kabı ya da dolabı. **—2.** Buzdolabının buz oluşturan bölmesi. **—3.** Buz parçaları konulan kap. (*Buz kabı* da denir.) **—4.** Buz oluşması için

buzdolabına konulan bölmeli kap. (*Buz kalıbı* da denir.)
—Coğ. → BUZ* MAĞARASI.

Buzluk, Elazığ ilinde, Harput'un K.-D.'sunda mağara; kireçtaşlarından oluşan bir plato üzerinde erime sonucu oluşmuştur. Yaz aylarında mağaranın duvarlarında buzlar meydana geldiğinden bu adla anılır. Bu durum, mağaranın biçimi ve iklim koşullarıyla bağlantılıdır. Benzer olayların görüldüğü öteki buz mağaraları gibi, Harput buzluk'unda da baca benzeri, çok dar bir giriş vardır. Düşey doğrultuda gelişen mağarada, bacanın altında birbiri üzerinde yer alan geniş boşluklar bulunur. Yazın, duvarlardan sızan su, bu serin boşluklar ile dışarısı arasındaki ısı farkı yüzünden oluşan güçlü hava dolaşımıyla buharlaşır. Buharlaşmayla meydana gelen sıcaklık kaybı, soğumaya ve sonuçta mağara duvarlarının bir buz tabakasıyla kaplanmasına yol açar. Kışın içerisi ve dışarısı arasındaki sıcaklık farkı azaldığından, buzlanma olmaz. Bu tür buz mağaralarına Kiğı dolaylarında da rastlanır.

BUZLULUK a. Kuyumc. Elmas traşı sırasında oluşan ve taşın pırıltılarını azaltan küçük bulut ya da donukluk.

BUZÖNLEME a. Bir hava taşıtının değişik öğeleri (kanatlar, kuyruk takımları, palalar, hava alıkları, karbüratör) üzerinde buz oluşmasını engelleyen teknik. (Buzönleme ile buz katmanlarını oluştuktan sonra yok eden buzçözme birbirinden farklıdır.)

BUZÖNLEYİCİ sıf. Bir hava taşıtının çeşitli öğeleri üzerinde buz oluşmasını önleme özelliği olan.
◆ a. Buzlanmayı önleyen madde, düzenek. Bir hava taşıtı üzerinde buz oluşmasını önleyen ısıl ya da kimyasal düzenek.

BUZSIRTI a. Denizbil. Rüzgâr, soluğan ve dalga etkisiyle kıyıya sürüklenen buz parçalarının çizgi halinde birikmesiyle oluşan buz sırtı.

BUZSU sıf. Kim. ve Krist. Buz görünümünde kristalleşmiş ya da kristalleşebilen bir madde için kullanılır. (Susuz asetik aside *buzsu sirke* denir.)

BUZUKİ a. (türkç. *bozuk*'tan modern yun. sözc.). Müz. Günümüz yunan müziğinde kullanılan telli bir çalgı. (Kimi özellikleriyle bağlama ailesindeki çalgılardan bozuk'u, kimi özellikleriyle de mandolini andırır.) [BOZUKİ de denir.]

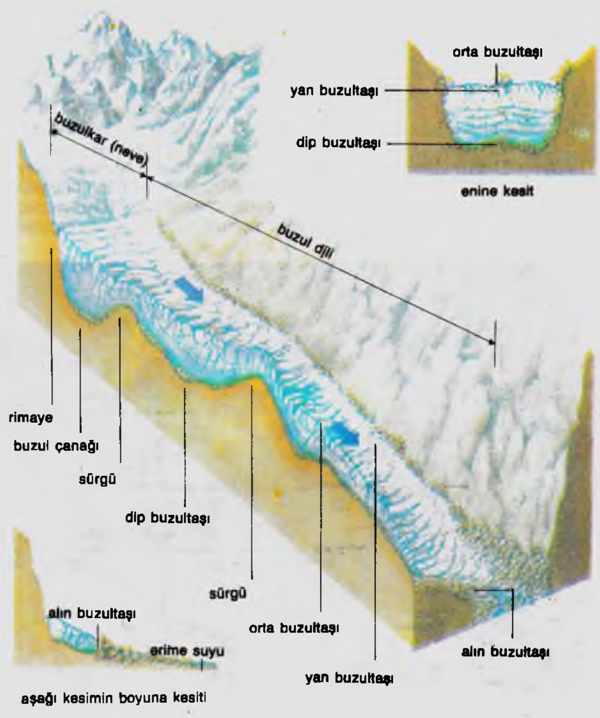
BUZUL a. **1.** Karın yeniden billurlaşması sonucu oluşan ve ağır hareket halindeki kara buz birikintisi. (Bk. *ansikl.* böl. Coğ.) || *Kıta buzulu* → İNLANDSİS. || *Örtülü buzul,* dik eğimli yamaçlardan inen döküntülerin altında gömülü kalmış, üstü kayalarla örtülü buzul tipi. (Bunlar, don sonucu parçalanmanın çok etkin olduğu ve eskiden kalma buzul dillerinin erimekten korunduğu dağlarda görülen yaşlı biçimlerdir.) **—2.** *Buzul aşındırması,* buzulların etkisiyle gerçekleşmiş aşındırma olayı.
—Hidrol. *Buzul rejimi,* yazın buzulların çözülmesiyle yükselme, kışın ise kar ve buz birikimiyle alçalma biçiminde ortaya çıkan akarsu rejimi.
—Jeomorfol. *Buzul çevre oluşumları,* morfojenik sistemin art arda donma ve çözülme olaylarının etkisinde kaldığı bölgelerde ortaya çıkan olaylar ve görünümler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeomorfol. ve Hidrol. *Buzul deresi,* inlandsislerin ya da büyük dağ buzullarının çözülmesiyle oluşan ve buzun içinde açtığı boğazlardan geçen akarsu.
—Pedol. *Buzul çakılı,* çoğunlukla killi buzultaş oluşumları içinde bulunan iri çakıltaşı ya da çakıl yığını.
—Yerbil. *Buzul devri,* buzulların yayıldığı devir (özellikle Dördüncü Zaman'da).
◆ sıf. Buzlarla, buzullarla ilgili.
—Denizbil. Tatlı su (buzdağı) ya da tuzlu suda (bankiz) yüzen buzlar ve bu buzların etkilerine ilişkin biçimlerin ve süreçlerin, tortuların bütünü için kullanılır.
—ANSİKL. Coğ. Düşen karların bütünüyle erimesini engelleyen düşük sıcaklık koşulları altında oluşan buzullar kutup bölgelerinde ya da en yüksek dağ kütlelerinde bulunur. İçindeki havanın dışarı atılması sonucu, karın pekleşerek buzul buzuna dönüşmesi gerçekleşir. Erime ve buharlaşmanın, yıl içinde düşen karları ortadan kaldırmaya yetecek derecede güçlü olmadığı alanlarda, yıl içinde düşen kar bütünüyle ortadan kalkmaz ve üst üste biriken karlar, zamanla buza dönüşür. Zamanla buz kütlesinin kalınlığı artar ve kendi ağırlığı ve yer çekiminin etkisiyle harekete geçen kütle buzulu oluşturur. Bu durum ancak, sürekli karlar sınırının üstünde gerçekleşir; sürekli karlar sınırı, kutup bölgelerinden (buralarda deniz yakınındadır) sıcak bölgelere (dönencelerde 6 000 m'ye ulaşır) gidildikçe yükseklere çekilir. Dış görünüşüne ve hacmine göre üç buzul tipi vardır: *İnlandsis buzulu* ya da *kıta buzulu,* buz üstünde yalnızca "nunatak" adı verilen birkaç dağ tepesinin görülebildiği geniş bölgeleri baştan başa kaplayan kalın (ort. 2 000 m) kütlelerdir. Bunlar buzullaşmış yüzeylerin % 99'unu oluşturur. Antarktika'nın yaklaşık 15 milyon km²'sini, Grönland'ın 1 700 000 km²'den fazlasını kaplar. *Vadi buzulu,* buz kütleleri yer aldığı yüzey şekillerine bağlı olarak, bir vadi içerisinde ilerler. Uzunlukları birkaç km arasında değişen vadi buzulları da vardır (Alpler'deki Aletsch buzulunda 27 km; Pamir'deki Fedçenko buzulunda 80 km'ye yakın; dünyanın en uzun buz ırmağı olan Alaska'daki Hubbard buzulunda 120 km). *Dağ eteği buzulu,* bir dağ kütlesinin eteğinde (Alaska'da olduğu gibi) yelpaze biçiminde yayılır.

Buzun akışı, buz kalınlığına ve eğime bağlıdır. Buz kalınlığı yeterli dereceye ulaştığı zaman, kendi ağırlığından doğan basıncın etkisiyle harekete geçer; akış hızı üzerindeyse, buz kütlesinin ve eğimin yanı sıra, yatağın dar ya da geniş olması, bir devreden ötekine değişen yağış, ısı ve basınç değerlerinin de rolü vardır. Buz genellikle yavaş bir hızla ilerler: Mer de Glace buzulu yılda 125 m; buna karşılık Grönland inlandsisinde bazı boşaltma kanallarında ölçülen, yılda 7 500 m'lik hızlar, yalnızca olağan dışı durumları gösterir. Buzullaşma alanının morfojenik süreçlerinin özelliği, buzunun akışına bağlıdır. Bunlar, yamaçlarda donma ve çözülme süreçleri ve buzul yatağının oyulmasıyla oluşan buzultaşların taşınması (yüzey, iç ve taban buzultaşları); katı maddeler taşıyan buzun yaptığı aşındırma (bu etkinlik çizikler, kanalcıklar ya da hörgüç kayaların cilalanması ve özellikle yerli kayanın yerinden oynatılması biçiminde kendini gösterir). Buzultaşlarla aşırı yüklenmemek koşuluyla buzulların aşındırma gücü hemen hemen sınırsızdır. Buzul yatağının kazılması konusunda görüş ayrılıkları vardır. Buzulların yaptığı işlere verilen önem derecesine göre, araştırmacılar üç gruba ayrılırlar. Aşırıbuzulcular, buzulları bütün morfojenik etkenlerin en güçlüsü sayarlar. Buzul aşındırmasını önemsemeyenler, buzulların sadece koruyucu bir rol oynadığını savunurlar. Üçüncü bir grup ise buzulların, buzullaşmadan önceki topoğrafyayı yeniden biçimlendirebileceklerine inanırlar. Bu değerlendirme farkları bir olguyla kolayca açıklanabilir; buzul aşındırması, doğrudan gözlenmesi en zor süreçtir. Bununla birlikte Dördüncü Zaman'ın soğuk dönemlerinde buzullaşmaya uğramış geniş bölgelerin (karaların günümüzde % 11'inin buzulla kaplı olmasına karşılık, o dönemde % 30'u buzullarla kaplıydı) topoğrafyasının incelenmesi, buzul aşındırmasının etkinliği ile ilgili sorunun, farklı çözümler gerektirdiğini göstermektedir. Çünkü bu etkiyi değerlendirirken, kayaç türünü, buzullaşmadan önceki dönemde etkili olmuş morfojenik süreçleri, topoğrafyanın farklılaşmasını ve buzulların eşit olmayan dinamizmini dikkate almak gerekir.
—Jeomorfol. Buzul çevresi bölgesi (hem dağlardaki katlar, hem yüksek enlemlerdeki kuşaklar) her ne kadar günümüzde yaklaşık 30 milyon km² ile karaların % 18'ini kaplıyorsa da, Dördüncü Zaman'ın buzul devirlerinde 10 milyon km²'lik ek bir alanı daha içine aldığı sanılmaktadır.

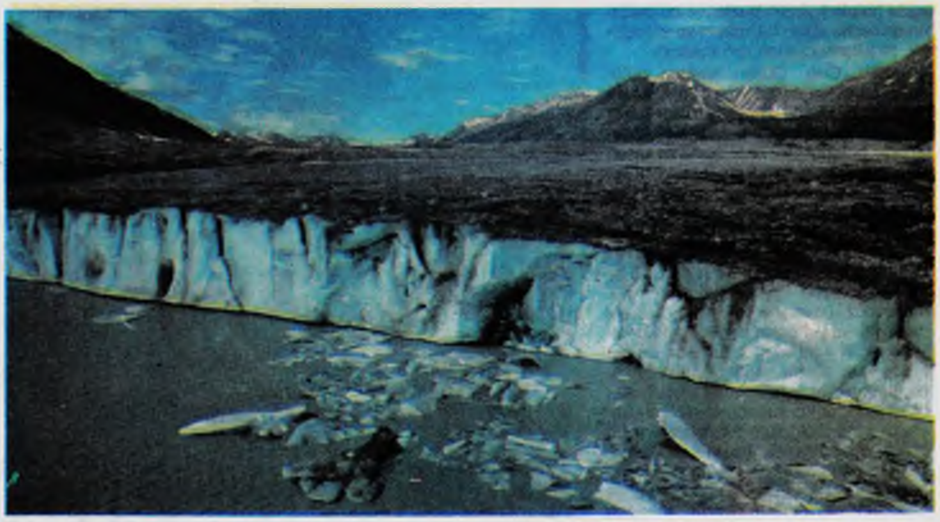
Morfojenezde, donmanın önceliği, atmosfere uyumda mekanik etkilerin ezici baskınlığıyla açıklanır: don olayı (kayaçlar içindeki serbest suyun buza dönüşerek hacminin % 9 oranında artışından

F. Valla-Pitch

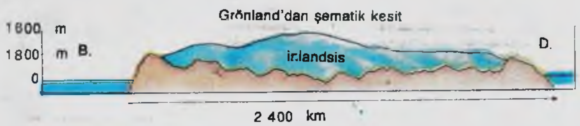
vadi **buzulu**
(Peru Andları'nda)

bir vadi **buzul**unun
boyuna ve enine kesitleri

Kluane National Park'ta (Yukon, Kanada) dağeteği **buzulu**

inlandsis **buzulu**

kaynaklanır), ardışık donma çözülme olayları sıklaştığı ve bitki örtüsü zayıfladığı ölçüde güçlü bir etken biçiminde ortaya çıkar. Morfojenik süreçler hem gevşek kayaçlara hem de donla oluşan döküntü kitlesine etki eder. Don ve çözülme etkisiyle bu malzeme içinde oluşan madde devinimlerine donmayla harmanlama adı verilir; bunlar düz bir yüzeyde, biçimlenmelerin (poligonlar, taş çemberler vb.) ve mikrobiçimlerin (çimli tepeler ya da tüfürler), derinlerde ise kıvrımcıkların, yoğurulmaların ve enjeksiyonların oluşmasına yol açarlar. Eğimli bölgelerde donmayla harmanlama, döküntülerin akmasına (su, don çözülmesinden doğduğundan, bu tür toprak akmaları için donla parçalanma terimi kullanılır) yardımcı olur; toprak akmasının biçimleri, topografyaya, toprağın fiziksel özelliklerine ya da bitki örtüsünün görünümüne (çamur dili ya da örtüsü, blok akıntısı vb.) bağlı olarak farklılıklar gösterir.

Yamaç biçimlenmeleri morfojenik süreçlerin birbiriyle birleşmesine bağlıdır. Bununla birlikte, temel üç biçimlenme türü vardır: donla parçalanmadan oluşan yamaçlar, sert kayaç (kireçtaşı, kumtaşı vb.) çeperlerinin parçalanmasından kaynaklanır ve düzenli yamaçlara dönüşebilir; don oynamasından ileri gelen yamaçlar, killi-limonlu malzeme içinde biçimlenir ve dağınık bir görünüm sergiler; goletz sırt düzlükleri (ya da yüksek ovalaşma taraçaları) içeren yamaçlar, merdiven basamağı biçiminde parçalanmış masif kayaçlarda görülür.

Biçim gruplaşmaları, soğuk iklimlerin gösterdiği farklara göre üç buzul çevresi bölgesine ayrılır: çok soğuk bölgeler, sürekli donmuş bir toprak oluşturur ve bitki örtüsünün fakirleşmesine yol açar; kutupsal okyanus bölgelerinde donma-çözülme almaşıklığı her gün yenilenen bir olaydır; dağ katlarında, yüksek eğimler, çözülme sellenmelerinin ve sellerin etkisini artırır. Buzul çevresi bölgelerin biçimlenmesinde suyun donması ve çözülmesi önemli bir rol oynar; ne var ki coğrafi etkenlerin de katkısıyla bu bölgeler büyük ölçüde çeşitlilik gösterir.

BUZUL dağı, esk. **Cilo dağları,** G.-D. Toroslar'ın Türkiye sınırları içindeki en D. uzantısı olan Hakkâri dağlarının, Hakkâri yakınında, Büyük Zap vadisinin hemen D.'sundaki kesimi. Türkiye'nin ikinci yüksek dağıdır (Uludoruk tepesi [esk. Reşko ya da Gelyaşin tepesi], 4 135 m). Çok engebeli olan Buzul dağı, Alp dağoluş döneminde, binmeler ve örtüler oluşturarak şiddetle kıvrılmış İkinci Zaman ve Üçüncü Zaman oluşukları ile ofiyolitik kayaçlar karmaşasından meydana gelir. Yüksek ve bol yağışlı kütle, Dördüncü Zaman'da, bazılarının uzunluğu 10 km'yi bulan ve dilleri 2 000 m'ye değin sarkan Alp tipi vadi buzullarıyla kaplanmıştı. Buzul döneminin izleri, görkemli tekne vadiler, buzultaş setleri, çizikli ve cilalı hörgüç kayalar, sirkler (buzul çanakları) ve sirk gölleriyle görünüme damgasını vurmuştur. Sürekli kar sınırına 3 500 m dolayında ulaşılan kütle, günümüzde de Türkiye'de buzulların en çok geliştiği yöredir. Burada, hemen tümü doruk çizgisinin K.'inde olmak üzere 20 kadar buzul vardır. Uludoruk tepesinin K.-D.'sundaki Uludoruk buzulu, Türkiye'nin en uzun buzuludur (4 km). Bunu, büyüklük yönünden, 7 km kadar daha B.'daki Suppa Durak buzulu izler. Geniş bir turizm potansiyeli olan yöre, göçerlerin yazlık yerleşmeleri (zoma'lar) dışında boştur.

BUZULALTI sıf. Jeomorfol. Bir buzul altında gözlenen tüm olaylar için kullanılır. || *Buzulaltı dolaşım,* buzulun yatağa dokunduğu bölümün çözünmesi ya da değirmenler oluşturacak biçimde yüzeyden erimesi ile beslenen ve bazen basınç altında akan su dolaşımı. (Buzulaltı suları taşıdıkları mineral parçacıklarıyla mekanik aşındırmaya yol açar; ayrıca, düşük sıcaklıkta olduklarından uygun bileşimli kayaçlar üzerinde çözünme etkisi yaparlar. Böyle bir dolaşımın varlığı, ılıman bölge buzullarını [buz ile kayaç arasında bulunan su zarı bunların akış hızını artırır], taban sıcaklığı erime noktasının altında olan soğuk bölge buzullarından ayırır.)

BUZULBİLİM a. Buzulları inceleyen bilim dalı.

BUZULBİLİMCİ a. Buzulbilim uzmanı.

BUZULBİTİMİ a. Yerbil. Yüzen buzulların yok olma döneminin sonu.

BUZULDOKANAKLI sıf. Jeomorfol. Bir buzul ile onun yatak kanatları dokanağında bulunan biçimler ve oluşumlar için kullanılır.

BUZULİÇİ sıf. Yerbil. Bir buzul kütlesi içinde yer alan maddeler için kullanılır.

BUZULKAR a. Sürekli karlar alanında biriken karın billurları arasındaki havanın ve su buharının uçması, ayrıca meydana gelen erimelerle giderek yoğunlaşması sonucunda oluşan 0,72-0,81 yoğunluktaki sertleşmiş kar.

BUZULLARARASI sıf. İki buzul devri arasında yer alan olaylar ya da dönem için kullanılır: *Buzullararası devir.*

BUZULLAŞMA a. Yerbil. Buzul örtüsünün yayıldığı yerbilimsel dönem. (Buzullaşmaların, Avrupa'da Cambriaöncesinden beri oluştuğu sanılmaktadır [Alpler'de ve çevresinde]; Dördüncü Zaman'da dört buzullaşma dönemi vardır: Günz, Mindel, Riss ve Würm.)

BUZULLAŞMAK gçz. f. Buzul durumuna gelmek.

BUZULLAŞMASONRASI sıf. Coğ. ve Yerbil. Dördüncü Zaman'ın son buzul devrini izleyen olaylar ve oluşumlar için kullanılır. (Eşanl. POSTGLASİYAL.)

BUZULMASASI a. Bir buzulun üzerindeki genişçe bir kaya parçasının erimeye engel olmasından dolayı, çevresindeki buzul yüzeyine göre yüksekte kalmış buz kütlesi.

BUZULOLUŞ a. Yerbil. Buzul durumuna gelme.

BUZULÖNÜ sıf. Jeomorfol. *Buzulönü oluk,* bir buzulun cephesine koşut akan suların oyduğu oluk. (Eşanl. PROGLASİYAL OLUK.)

BUZULSONU a. Yerbil. Würm buzullaşması ardından, Iskandinav inlandsisinin gerileme evresi sonu (İ.Ö. 10 000 - 9 000'e doğru).

BUZULTAŞ a. Bir buzulun taşıdığı ya da çökelttiği malzeme. || *Çığ buzultaşı,* bir çığın bıraktığı döküntüler.

—ANSİKL. Jeomorfol. *Yüzey buzultaşları,* buzulun üzerine düşen ve genellikle donma sonucu oluşan her tür döküntüyle beslenir. Vadi içine gömülmüş buzulların üstünde çok görülür; bununla birlikte kıta buzullarında çok az, hatta hiç yoktur. Yüzey buzultaşları buzul dilinin kenarlarında kalırsa *yan buzultaşları*'nı oluşturur; ancak, iki buzul dili birleştiğinde, iki yan buzultaş kaynaşarak *orta buzultaş* biçimi-

P. Koch-Rapho

Nepal'de **buzultaş** çökeli

Schoenahl-Diaf

ni alabilir. Buzul cilasına yol açan *dip buzultaşları* gerek buzulun kendi yatağı üzerinde doğrudan doğruya yüzden erimesi, gerek yüzey buzultaşlarının, çatlaklar arasından yavaşça çökmesi sonucunda doğar.

Buzul içinde hiçbir boylanma görülmediğinden, bu buzultaşların tümü çok çeşitli boyutlardaki malzemeden (limon karışımı, çakıl ve hatta büyük bloklar) oluşur. Genellikle köşeli olan bu malzeme, bazen, kayaca ya da diğer bloklara sürtünerek aşınmış köşeler, cilalı, hatta çizgili düz yüzeyler gösterir. Yüzeyde dondan kaynaklanan parçalanmalar görülür. Derindeki bloklar, bazen buzun farklı devinimleri yüzünden kıralabilir.

Buzulun ucunda bütün bu malzemeler *uç buzultaşları, cephe buzultaşları* (buzul dilleri durumunda) ya da *kenar buzultaşları* (inlandsisler durumunda) biçiminde birikir. Gerçekten de erime suları buzulun getirdiği malzemenin tümünü taşıyamaz; bırakılan malzeme buzulun ucunda tepecikler dizisi halinde toplanır. Bu diziler dağ buzullarında *buzultaş amfileri*'ni doğurur. Buzul kısa sürede ve ansızın erirse, büyük miktarlardaki erime suları hemen hemen bütün buzultaşlarını sürükleyebilir ve hiçbir uç buzultaşı görülmez. Nitekim uç buzultaşları, buzul gerilemesinde "duraklama" evrelerini belirtir. Bazen, donmuş bir zemin üzerinde ilerleyen buzul, donun sertleştirdiği devingen kayaç levhalarını bütünüyle itebilir; bunlara *itki buzultaşları* denir. Yerinde erimeden kaynaklanan hızlı gerileme sırasında buzul, taşıdığı tüm malzemeyi bırakır. Dip buzultaşı yatakta katmanlar halinde çökelir. Erime sularınca az çok yeniden düzenlenen yüzey buzultaşları ise, dip buzultaşlarını düzensiz bir katman biçiminde örterek *erime buzultaşları*'nı oluşturur. Bazen bu buzultaşlar içinde sıkışan buzul kütleleri bir süre daha kalır ve yavaş yavaş eriyerek ölü buzul dip çukurlarına yol açar. Dip ve erime buzultaşı bölgelerinde engebe genellikle tekdüzedir: bunlar dalgalı, küt biçimli, düzensiz ovalardır; bazen buzulaltı sellerinin oyduğu ya da ölü buzul dip çukurlarından oluşan göller yer alır. Kuzey Almanya'da Vistul buzullaşmasının çeşitli gerileme evrelerine denk düşen uç buzultaş dizileri arasında bunların birçok örneği görülür.

BUZULUK, Rusya Federasyonu'nda kent, Samara ırmağı kıyısında, Kuybişev'in G.-D.'sunda; 79 000 nüf. (1990).

BUZYALAĞI a. Buzul aşındırması sonucunda meydana gelen sirk çukurluğuna karşılık olarak bazı araştırmacılarca kullanılan terim.

BUZYGES. Yun. mit. Boyunduruğun ve toprak sürmenin efsanevi bulucusu ve Yunanistan'ın ilk yasa koyucularından biri.

BUZZATİ (Dino), italyan yazar ve ressam (Belluno 1906 - Milano 1972). Corriere della Sera gazetesinde çalıştı. La Scala'nın dekorlarını yaptı. Luciano Chailly ile Malipiero'nun operalarının librettolarını yazdı. Romanlar (*Il deserto dei tartari*, 1940), fantastik öyküler (*Il crollo della Baliverna*, 1954; *Il colombre*, 1966; *Le notti difficili*, 1971) ve çocuk masalları kaleme aldı.

BUZZİ (Paolo), italyan yazar (Milano 1874-*ay. y.* 1956). Fütürist şair (*Aeroplani* [1909], *Versi liberi* [1913] ve *Atomiche* [1952]). Ayrıca tiyatro yapıtları (*Sintesi sceniche* [1917]) da vardır.

BÜCHELER (Franz), alman filolog (Rheinberg 1837-Bonn 1908). *Tabulae Iguvinae* üstüne araştırmalar yaptı, latince ve eski yunanca metinleri, osk ve peligni yazıtlarını yayımladı.

BÜCHER (Karl), alman iktisatçı, istatistikçi, tarihçi ve toplumbilimci (Kirberg, Wiesbaden yakınında, 1847-Leipzig 1930). Özellikle kapitalizm öncesi ekonomileri inceledi ve ilkel insanın mübadeleden duyduğu hoşnutsuzluğu vurguladı. Bücher, ekonomide tarihsel evrimin üç aşamada gerçekleştiğini gösteren bir yasa ortaya koydu: kapalı ev ekonomisi, kent ekonomisi (Ortaçağ'dan başlayarak) ve genelleşmiş mübadele ekonomisi. En önemli yapıtı *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte*'dir (İktisat tarihine katkılar) [1876'dan 1894'e kadar].

BÜCHNER (Georg), alman şair (Goddelau, Darmstadt yakınında, 1813-Zürich 1837). Babası tarafından tıp okumaya teşvik edildi, Strasbourg'da ve Hessen Giessen Üniversitesi'nde doğa bilimleri öğrenimi gördü (1831). Siyasal bir yazısından *(Der hessiche Landbote)* dolayı kovuşturmaya uğradı; prensleri ve yönetimlerini şiddetle eleştiren bu yazı yüzünden önce Strasbourg, sonra da Zürich'e sürgüne gönderildi; Zürich'te zooloji profesörü oldu, ancak, birkaç ay sonra tifüsten öldü. *Lenz*'in yaşamı üstüne kaleme aldığı uzun öyküsü (1839), *Leonce ve Lena* (Leonce und Lena) [1836] adlı simgeli komedisi, dramları *Danton'un ölümü* (Dantons Tod) [1835] ve özellikle *Woyzeck* (Alban Berg'in aynı adlı operasıyla tanındı), devrimci eylem isteğiyle hiçliğin büyüsü arasında kararsız kalan ve modern anlatımcılığı alabildiğine etkilemiş yapıtlardır. —1923'te kurulmuş olan en büyük alman edebiyat ödüllerinden birine Georg Büchner'in adı verildi.

BÜCHNER (Ludwig), alman filozof (Darmstadt 1824 - *ay. y.* 1899), Georg Büchner'in kardeşi. Tübingen'de doçentken maddeci felsefe anlayışından esinlenen *Madde ve kuvvet* (Kraft und Stoff) [1855] adlı kitabının yayımlanması üzerine öğretim üyeliğini bırakmak zorunda kaldı ve hekimlik yapmaya başladı. Büchner, bilimsel bilginin kökenci bir maddecilik görüşüne dayanması gerektiğini düşünüyordu (*Natur und Geist* [Doğa ve ruh], 1857). *Die Stellung des Menschen in der Natur* (İnsanın doğadaki durumu) (1869) adlı kitabıyla darwinciliğin yayılmasına katkıda bulundu ve aynı zamanda, bu kuramla toplumsal ilerleme arasında varsaydığı bağlılık üzerinde durdu (*Darwinismus und Sozialismus* [Darwincilik ve sosyalizm], 1894).

BÜCÜR sıf. ve a. Kısa boylu, ufak tefek kimse, genellikle çocuk için kullanılır; bacaksız.

BÜCÜRLÜK a. Bücür olma durumu.

BÜDELÂ a. (ar. *bedil*, akılsız, bön'ün çoğl. *büdelâ*). *Esk.* Budala, alık, bön.
—Dilbil. Sözcüğün tekili olan "bedil", türkçede bu anlamda kullanılmaz. Çoğul olan "budelâ" ise tekil gibi kullanılır.

BÜDEYL BİN VERKA, arap kabile reisi (? - ? 632). Müslümanların yandaşı olan Beni Huzâa kabilesinin reisiydi. Hudeybiye'de Hz. Muhammet ile görüşerek onun önerilerini Mekke'ye iletti. Kabilesinin Kureyş yanlısı Beni Bekr ile tutuştuğu savaş sırasında Mekke'ye sığındı. Bu olayı Hudeybiye antlaşması'na aykırı bulan Peygamber de Mekke'ye sefer düzenledi. Ancak, Büdeyl, Mekke önlerinde Hz Muhammet ile görüşerek af diledi ve müslümanlığı kabul etti.

BÜDİNGER WALD, Federal Almanya'da (Hessen) bölge, Vogelsberg'in G.'inde, ormanlarla örtülü kumtaşlı bir platodur.

BÜDÜ → EDİ* İLE BUDU.

BÜDÛN çoğl. a. (ar. *bedene*'nin çoğl. *büdûn*). *Esk.* Kurbanlık develer.

BÜFADİENOLİT a. (fr. *bufadiénolide*). α - piron steroitlerin cins adı. Bazı hayvansal toksinlerle (büfotalin) bitkisel toksinlerde (skilarenin) bulunur.

BÜFE a. (fr. *buffet*'den). **1.** Genellikle üst üste yerleştirilmiş iki parçadan oluşan, daha derin olan alt bölümü tabaklara, üst bölümüyse bardaklara ayrılmış dolap. (Çekmeceler çoğunlukla alt parçanın üst bölümünde yer alır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bir davet sırasında davetlilere sunulmak üzere tatlı, tuzlu yiyecekler ve çeşitli içeceklerle donatılmış masa; bu yiyecek ve içeceklerin tümü. **—3.** İşlek yerlerde hazır yiyecek, içecek ve / ya da gazete, dergi, sigara vb. şeyler satılan küçük dükkân, kulübe. **—4.** Tren istasyonlarında yolculara hizmet veren kahve ya da küçük lokanta. **—5.** Ticaret ve savaş gemilerinde, mürettebat ve erat yemekhanelerinin yanında bulunan ve çay, kahve vb. yapılan yer. **—6.** Şehir hattı vapurlarında çay, kahve, meşrubat, sandviç vb. gibi yiyecek ve içecekler satılan yer. **—7.** *Açık büfe,* otel kamp gibi yerlerde ya da davetlerde müşterilerin ya da davetlilerin istedikleri yiyecekten istedikleri ölçüde alabilmelerine uygun biçimde düzenlenmiş sofra. || *Soğuk büfe,* şarküteri ve soğuk yenilen yiyecek çeşitlerinin sunulduğu sofra.
—Müz. Bir kilisede, batıdaki taçkapının arkasına ya da çaprazsahın kollarından birine gelecek biçimde tribün üzerine yerleştirilen ahşap dolap: kilise orgunun mekanizmasını ve borularını gizler. (Büfeler, eskiden, boyalı kapaklarla korunurdu.)
—ANSİKL. Mobil. Batı'da, Ortaçağ'da büfe, genellikle, iki parçadan oluşan, alt parçası kapısız, üst parçası iki boşluklu ya da gizli iki çekmeceli küçük bir dolaptı. Rönesans döneminde büfe deyince, akla

Lauros-Giraudon

kakma süslemeli, iki dolaplı **büfe**
Fransa, XVII. yy.
Hôtel Lallemand, Bourges

Rizzoli

Dino **Buzzati**

P. Jahan

Louis XV döneminden kalma alçak **büfe** (1765-1775'e doğr.)
Ansembourg müzesi, Liege

meşe **büfe**
Fransa
XV. yy.'ın ikinci yarısı
Dekoratif Sanatlar müzesi, Paris

büğlü çalgıcısı

sofra takımının yerleştirildiği bir dolap gelirdi. XVIII. yy.'da dolabı, konsolu, etajeri biraraya getiren yemek takımı büfesi ortaya çıktı. İster alçak ya da yüksek, ister yemek takımı dolabı ya da etajer olsun, büfe, çeşitli yerel özellikleri yansıtan değişik biçimleriyle en çok kullanılan mobilyalardan biridir.

BÜFECİ a. Büfe işleten ya da büfeye bakan kimse.

BÜFECİLİK a. Büfe işletme işi.

BÜFOTENİN a. (fr. *bufoténine*). Amanita cinsinden sinekmantarı ile benekli çayırmantarında bulunan zehirli maddelerden biri. (Mide-bağırsak ve sinir-ruh bozuklukları yapar; panzehiri atropindir.)

BÜFOTERAPİ a. (fr. *bufothérapie;* lat. *bufo, -onis,* kurbağa, ve yun. *therapeuein,* tedavi etmek'ten). Tedavi amacıyla kurbağa zehiri kullanılması. (Ağrı giderici ve kan durdurucu etkilerinden yararlanmak üzere kullanılır.)

BÜFTALMİ a. (fr. *buphtalmie;* yun. *bous,* öküz, ve *ophthalmos,* göz'den). Oftalmoi. Göz küresinin öküz gözünü andırır biçimde dışarıya doğru fırlayarak irileşmesi. (Bu biçim bozukluğu, özellikle doğuştan gelen glokom hastalığında görülür.)

BÜĞDEK → BÜĞET.

BÜĞDÜZ, yirmi dört oğuz boyundan biri. Oğuz geleneğine göre, Oğuz Han'ın torunu Büğdüz'ün adını taşıyan bu boy, Oğuzların Üçok koluna bağlıdır. XVI. yy.'da, Anadolu'da saptanan Büğdüzler'e ilişkin yirmi iki yer adı, bu boyun Anadolu'nun türkleşmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

BÜĞE → BÜVE.

BÜĞELEK → BÜVE.

BÜĞEMEK g. f. *Halk. Bir akarsuyu büğemek,* önüne bent yaparak suyun istenen yerde toplanmasını sağlamak.

BÜĞET a. (*büğemek,* önünü engelleyerek suyu yükseltmek'ten *büğ-et*). *Halk.* **1.** Akarsuyun önüne çekilen set; bent. **—2.** Setle oluşturulan su birikintisi, küçük gölcük. (Değişik yörelerde *büğdek, böğet, büvet* de denir.)

BÜĞLÜ a. (fr. *bugle*'den). Borazanı andıran, ağızlıklı üflemeli çalgı. (Pistonlu biçimi, XIX. yy.'da askeri bandoların önemli bir öğesiydi.)

BÜĞRÜ → EĞRİ* BÜĞRÜ.

BÜHLER (Karl), alman ruhbilimci (Meckesheim 1879 - Los Angeles 1963). Münih'te, Dresden'de, Viyana'da profesörlük yaptı; Pasadena'ya (Kaliforniya) çekildi. Önce Würzburg okulu'na katıldı, sonra Biçim ruhbilimininkine yakın görüşleri benimsedi. Yapıtları: *Die geistige Entwicklung des Kindes* (Çocuğun zihinsel gelişmesi), 1919; *Handbuch der Psychologie* (Ruhbilim el kitabı), 1922; *Die Krise der Psychologie* (Ruhbilimin bunalımı), 1929; *Ausdruckstheorie* (Anlatım kuramı), 1933; *Sprachtheorie* (Dil kuramı), 1934. Ayrıca, H. Ebbinghaus'un (1919) ve Oswald Külpe'nin (1920) ruhbilimleri üzerine araştırmalar yaptı.

BÜHLUL → BEHLUL.

BÜHT a. (ar. *büht*). *Esk.* Yalan, iftira.

BÜHTAN a. (ar. *bühtan*). *Esk.* **1.** Yalan yere suçlama, iftira: *"Eylemişler Râsihe bühtân bühtân üstüne"* (Rasih, XVII. yy.). **—2.** *Bühtan- endaz,* iftiracı. || *Bühtan-zede,* iftiraya uğramış.

BÜHTANCI sıf. (ar. *bühtan*'dan). *Esk.* İftiracı, yok yere birini karalayan kimse için kullanılır.

BÜK a. Halk. **1.** Akarsu boylarında yetişen ağaç ve ağaççık topluluğu. (Akarsu boylarında yer yer ve çoğunlukla söğüt ve kavak ağaçlarından oluşan bükler görülür. Bu yörelerde bunlara çınar, kızılağaç ve iğde, zakkum, ılgın gibi ağaç ve ağaççıklar da katılır.) **—2.** Dönemeç. **—3.** *Yörs.* Böğürtlen.

—Tarım. *Yörs.* Kavun, karpuz ekimine uygun yer. Irmak ve göl kenarlarında bulunan verimli arazi.

BÜKÂ a. (ar. *bükâ*). *Esk.* Gözyaşı dökme, ağlama: *"Garip gönlüm için yok bükâya hiç kudret!"* (A. E. Bolayır).

BÜKÂT çoğl. a. (ar. *bâkî,* ağlayan'ın çoğl. *bükât*). *Esk.* Ağlayanlar.

BÜKE (Kenan), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1918). 1944'ten başlayarak çeşitli topluluklarda sahneye çıktı. Kendi tiyatrosunu kurdu ve yönetti (1969-1975). Yüz kadar filmde rol aldı.

BÜKEN sıf. Bükmek eylemini yapan.

BÜKEYHANOF (Alihan), kazak siyaset adamı (? - 1869 - Moskova 1936). Yüksek orman enstitüsü'nü bitirdi. Kazak ulusçuluğu ve bağımsızlığı için çalıştı. Görüşlerini, kurduğu Golos Stepi ve türkçe Kazak adlı gazetelerde savundu; tutuklandı. Birinci Duma'ya seçildiği için serbest bırakıldı (1906). Duma dağıtılınca, halkı direnişe çağıran "Viborg bildirisi"ni imzalayan 200 milletvekili arasında olduğu için tutuklandı (1906). 1917 devrimi'nden sonra Kazakistan'da, "Alaş Orda" partisi'ni kurdu. Kazakistan'ın özerkliğini ilan etti. Sovyet hükümeti denetimi ele geçirince Moskova'da oturmaya zorlandı. Kazak ekonomisi, tarihi ve edebiyatı konularında incelemeler yayımladı.

BÜKEYR BİN MAHAN, abbasi siyaset adamı (öl. 745). Emeviler'in Sind valisi Esed bin Abdullah'ın kâtibiyken, Abbasi yanlısı Meyseret ül-Abdi ile Muhammet bin Hüveys'in etkisinde kalarak Emeviler'e cephe aldı ve abbasi propagandası yapmaya başladı. Abbasiler'in ateşli propagandacılarından Meyseret'in ölümünden sonra, onun görevini üstlenerek Horasan halkını Abbasiler'den yana çekmek için çalıştı. Ancak, propaganda için bölgeye yolladıklarından yalnızca Ammar el -Abbadi sağ olarak kurtulabildi (725). İkinci kez yolladığı adamlarından çoğu öldürüldü ya da hapse atıldı; kurtulabilenlerin başına Ammar bin Yezid'i getirdi. Ammar bin Yezid, Hidâş adıyla Merv'e yerleştiyse de hurremi inancını benimsediğinden kent valisi tarafından öldürtüldü. Abbasi önderlerinden imam Muhammet bin Ali, Hidaş'ın yandaşlarını hurremi inancından vazgeçirmek için, Bükeyr bin Mahan'ı Horasan'a gönderdi. İlk gidişinde iyi karşılanmayan Bükeyr, ikincisinde görevini yerine getirmeyi başardı ve Irak'a döndü. Ancak, Kûfe'deki bir evde Abbasiler ile ilgili bir toplantıdan sorumlu tutularak hapse atıldı (741). Hapiste de Abbasiler'e birçok yandaş kazandırdı. Serbest bırakılınca, imam Muhammet bin Ali'nin öldüğünü bildirmek ve Muhammet'in oğlu İbrahim'e biat edilmesini sağlamak amacıyla Horasan'a geldi. İran'da topladığı paralarla Irak'ı Abbasi yandaşlığına kazandırdı. Ölmeden önce, yerine Ebu Seleme Hafs bin Süleyman'ı seçti. Yeni imam, İbrahim de Ebu Seleme'yi tanıdı.

BÜKEYR BİN VİŞAH ya da **VESSAC,** arap kökenli Horasan valisi (öl. 697). Horasan valisi Abdullah bin Hazım'ın naibiydi. Ayaklanan Temimiler'e karşı Herat'ı savunmakla görevlendirildi. Abdullah bin Zübeyr'in safına geçen Abdullah bin Hazım'ı terk ederek emevi halifesi Abdülmelik'e bağlandı ve Horasan valiliğine getirildi (692). Bölgede denetimi sağlayamayınca azledildi (693). Yerine atanan Ümeyye bin Abdullah'ın sefere çıkmasından yararlanarak ayaklandı, Merv'de bağımsızlığını ilan etti. Ancak kısa süre sonra kenti kuşatan Ümeyye'ye teslim olmak zorunda kaldı (696/697), öldürüldü.

BÜKEYR ET-TÜRKİ (Necmettin Ebülfezail), türk kökenli arap fıkıhçı (? - Bağdat 1234). Fıkıhla ilgili *el-Hâvi* adlı yapıtıyla et-Tahavi'nin *el-Akide* adlı kitabı ile ilgili olarak yazdığı *en-Nûr ül-lâmi' ve'l -burhan üs-sâti'* adlı bir şerhi vardır.

BÜKK kütlesi, Macaristan'ın kuzey kesiminde, Çekoslovakya sınırı yakınında, ormanlık dağlar; 959 m. Özellikle kireçli kayaçlardan oluşan kütlede karstlı mağaralar vardır. — Kütlenin adı, Avrupa'daki bir cilalıtaş uygarlığına (V. binyıl sonu) verilmiştir; bu dönemdeki halkı, avcılık ve balıkçılıkla geçinir, yarı yarıya yere gömülü kulübelerde yaşardı.

BÜKLÜK a. *Yörs.* Akarsu kıyısındaki verimli bölgeler; çalılık, sazlık ve ağaçların sık olduğu yer.

BÜKLÜM a. **1.** Bükülmüş, katlanmış şeylerin oluşturduğu kıvrım kat: *İki büklüm olmak.* **—2.** Akarsuyun düz ovalarda izlediği kıvrımlar. **—3.** *Yörs.* Dönemeç. **—4.** *Büklüm büklüm,* çok kıvrımlı, büklümler halinde: *Büklüm büklüm saçlar. Ovada büklüm büklüm uzayıp giden yollar.*

—Bot. Mantarlarda, şapkanın alt yüzünde, gerçek anlamda lam oluşturacak kadar belirli olmayan çizgi halindeki çıkıntılardan her biri.

—Coğ. Bir akarsuyun çok belirgin menderesi.

—Elektrotekn. Elektrik kablolarında, aynı yönde helis biçiminde yerleştirilmiş, mekanik olarak birbirine bağlı tellerin tümü.

BÜKLÜMLÜ sıf. Büklümleri olan.

—Dy. *Büklümlü güzergâh,* belirli bir noktaya vardıktan sonra, tekrar başlangıç noktasının yakınına ulaşan demiryolu güzergâhı. (Bir tramvay, demiryolu, vb. hattı sonunda, büklümlü güzergâh çeken ve çekilen taşıtların katar içindeki durumlarını hiç değiştirmeden, katarların ters yönde hareket etmelerini sağlar.)

—Zool. *Büklümlü beyinli,* beyin yarım yuvarlarında büklümler olan memeliler için kullanılır. (Beyindeki büklümler hem hayvanın gelişmişliğine, hem de iriliğine bağlı olarak artar ya da eksilir. Beyninde en çok büklüm bulunan hayvan balinadır.)

BÜKLÜMSÜZ sıf. Büklümü olmayan.

—Zool. *Büklümsüz beyinli,* beyin yarım yuvarlarında büklüm bulunmayan memeliler için kullanılır. (Boyutları aynı olan iki memeliden, büklümsüz beyinli olanı büklümlü beyinli olandan daha az gelişmiştir; örneğin ipek maymunun beyni büklümsüzdür. Korteksin yüzeyi, her memeli öbeğinde, hemen hemen bedenle orantılıdır; oysa beynin hacmi bedene bağlı olarak çok daha yavaş artar. Korteksteki büklümler, yüzey/hacim bölümünün yüksekliğini belirtir.) [Eşanl. LİSANSEFAL.]

BÜKME a. **1.** Bükmek eylemi. **—2.** İnce kıvrımları olan kumaş. **—3.** Bükülmüş iplik. **—4.** *Yörs.* Yaprak dolması; sarma. **—5.** *Yörs.* İğdiş hayvan.

—Fizyol. Bir kolu ya da bacağı bükmek eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalürj. ve Orm. san. Ağaç parçalarına, demir çubuklara ya da metal borulara eğri bir biçim vermek ya da metal sacları koni ya da silindir biçimine sokmak için uygulanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bükme makinesi,* ağaç parçalarını ya da metal boruları bükmek için kullanılan makine. (Bükme makineleri ya vida ya da yağlı kriko gücüyle çalışır.)

—Nalbantl. *Kulak bükme,* nallama sırasında hayvanın uysal davranması için elle ya da yavaşayla yapılan işlem. || *Mahmuz bükme,* nalı kızdırdıktan sonra kol ucuna, mahmuz biçimi verme.

—Tarım. Ağaçların esnek dallarını ve asmanın sarılıcı sürgünlerini yay biçiminde kıvırma. (Dallar yay biçiminde bükülünce güçten düşer ve meyve yapmaya yönelir. Bükme, budamayı tamamlar ya da düzeltir; ama onun yerini alamaz.) || *Bükme dal,* daha çok meyve verdirmek için yay biçiminde kıvrılan asma ya da meyve ağacı dalı.

—Tekst. *İplik bükme,* iki ya da daha fazla ipliği bükme işlemi. — Ham ipek ipliğine gerekli bükümü vermeyi amaçlayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İplik bükme makinesi,* ipek bükme sırasında ipliklere büküm vermek için kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) — Aynı çalışma ilkesine sahip, bükme sırasında iki ya da daha fazla ipliği bükmekte kullanılan makine. ‖ *Tek kat bükme,* tek kat ipliğe ilk büküm yönünde uygulanan bükme işlemi.

—Tıp. Bir kası, bir bağı bükerek biçimini bozma, germe.

—Urganc. Elemgeden gelen iplikleri birleştirmek ve isparçenaları oluşturmak için uygulanan işlem.

—ANSİKL. Fizyol. Ayak bileği için "bükme" ve "germe" terimleri karışıklığa yol açtığından daha çok *yukarı bükme, aşağı bükme* terimleri kullanılır. Ayak sırtını baldıra yaklaştırmayı öngören yukarı bükme, baldır germe kaslarınca gerçekleştirilir; aşağı bükme bükücü kaslarla yapılır.

—Metalürj. • *Sacları bükme.* Metale uygulanacak biçim değiştirme önemli boyutlarda değilse, soğukta gerçekleştirilir ve ardından yumuşatmak için metal bir tavlama işleminden geçirilebilir; ama önemli boyutlarda biçim değiştirme işlemiyse sıcakta uygulanır. Bu amaçla iki yöntem kullanılır.

Merdanelerle bükme, yatay ve koşut eksenli üç merdaneden oluşan bir makinede gerçekleştirilir. Merdanelerden ikisi birbirine belli uzaklıkta ve altta yer alır; sabit yataklar içinde dönerek sacı hem taşır, hem de yönlendirirler. Üstte ve ilk ikisinin arasında bulunan üçüncü merdane saca istenilen eğrilik yarıçapını verecek ölçüde yükselip alçalabilir. Bu üçüncü merdane işlem sonunda sacı çıkarmak için sökülebilir. Bu tekniğin kullanımı küçük ve orta kalınlıkta saclarla sınırlıdır.

"Üç noktalı" bükme özellikle 150 mm'yi geçen kalın saclara uygulanır. Bükme makinesinde biri sabit ikisi devingen üç destek bulunur; devingen destekler sacı sabit destek üstüne bastırır. Bu desteklerin devinim yolu ve ayrılışı saca istenen eğrilik yarıçapını verir. Merdanelerle bükmenin tersine "üç noktalı" bükme süreksiz bir yöntemdir ve ardışık pasolarla sağlanır.

• *Boru bükme.* Bükme makinesinde işlenir; küçük çaplı borulara soğukta uygulanabilir. Borunun iç çapının değişmesini önlemek için işlemden önce içine, reçine, erime noktası düşük bir alaşım ya da kum doldurulur. Büyük çaplı borularda bükme, boru, kuru ve iyi sıkıştırılmış kumla doldurularak, sıcakta gerçekleştirilir.

—Metalürj. ve Orm.san. Ağacın bükülmesi, eskiden gemi inşaatında ve karoseri yapımında büyük bir yer tutuyordu. Bükülmüş parçalar, som ağaç ya da birbirine yapıştırılmış tabakalardan oluşan ağaçtan yapılırdı. Ağacın esnekliğini artırmak için, bükmeden önce genellikle bir buharlı fırınlama işlemi uygulanır, sonra parçalar, elle ya da makineyle sıkıştırılarak kalıplar yardımıyla bükülür. Bir bakıma ağacın doğal biçiminin bozulmasını gerektiren bükme işlemi, üre gibi kimyasal maddeler emdirilerek kolaylaştırılabilir.

—Tekst. *İplik bükme,* özel fabrikalarda uygulanır ve genellikle kozalardan iplik çekerek ham ipek ipliği üreten fabrikalarla karıştırmamak gerekir.

İplik bükme işleminde çeşitli sanayi işlemlerinden yararlanılır: zamkını yumuşatmak için 24 saat süreyle çok nemli bir ortamda ham ipekleri depolama yoluyla *ıslatma;* "ipek bobini" denilen bobinlere ham ipek ipliğini *sarma;* hataları yok etmek için *temizleme;* iplik bükme makinesinde ipliğe verilen *ilk büküm* ya da *ilk apre* (ham ipek ipliği kendi üstüne bükülür; büküm, elde edilecek ipliğin türüne göre değişir); bir arada bükülmüş çok sayıda ham ipek ipliğini birleştirmeye dayanan *katlama;* birincide olduğu gibi bir iplik bükme makinesinde verilen *ikinci büküm* ya da *ikinci apre;* bükümü fikse etmek için sıcak ve nemli ortamda uygulanan *buharlama;* bükülmüş ipeği *çile yapma.*

Diğer tekstil sanayilerinde (yün, pamuk) iplik bükme özellikle çok bükümlü ipliklere uygulanır. İplik temizlenir, bobine sarılır, sonra iki ya da daha çok iplik katı bir koni üstünde birleştirilerek bükülür. Son olarak, bükümü fikse etmek ve ipliği parlatmak için elde edilen bükümlü iplik buharlanır.

• *İplik bükme makinesi,* büküm alacak iplik bobinlerini taşıyan düşey iğlerden oluşur. Bu iğlere genellikle sonsuz kayışla kumanda edilir; sonsuz kayış ise tabana yerleştirilen makaralara dayanır ve 12 000 ile 14 000 d/dk hızla döner. Bobinden çözülerek boşalan iplik iğin üstünde yer alan başka bir bobine sarılır. İplik bükme makinesi her zaman çift yüzlü ve çok katlı bir makinedir: değişik düzeylerde çalışan iki ya da üç sıralı iğleri vardır.

BÜKMEK g. f. **1.** *Bir şeyi bükmek,* sert ya da esnek bir şeyi eğmek, kıvırmak: *Demir bir çubuğu bükmek.* **—2.** *Bedeni, bir bölümünü, bir eklemi bükmek,* eğmek, kıvırmak; oldukça sert bir biçimde çevirmek: *Boynunu bükmek. Bedeni önce sağa, sonra sola bükeceğiz. Kazadan sonra sağ dizini bükemez oldu. Kurtulmak için saldırganın kolunu bükmek.* **—3.** Bir ipliği bir ucunu sabit tutarak kıvırmak ya da birkaç tel ipliği iki ucundan, birbirine sarılacak biçimde döndürmek. **—4.** *Kâğıdı, kumaşı vb. bükmek,* kıvırmak, kırıştırmak: *Kâğıtları büküp atmak.* **—5.** *Bir şeyi (bir yöne) bükmek,* (o yöne doğru) çevirmek, döndürmek: *Direksiyonu sağa, sola bükmek.* **—6.** *Büke büke,* bükerek.

—Mak. san. Boru, çubuk, sac plaka, yaprak gibi metal ürünlerini, bir açı oluşturan iki doğrusal parça biçiminde ve küçük bir eğrilik yarıçapı üzerinde mekanik olarak kıvırmak.

—Tekst. Büküm vermek. ‖ Büküm işlemiyle iplikleri birleştirmek. ‖ Çileleri büküm etkisiyle üst üste sarmak.

—Tıp. *Bir kası, bir bağı bükmek,* burarak germek.

◆ **bükülmek** edilg. f. Bükmek eylemine konu olmak: *Yaşlılıktan beli büküldü. Bükülen iplikleri yumak yapmak.*

—İnş., Orm. san. ve Metalürj. Dıştan içe doğru bir kemer biçiminde eğilmek.

◆ **büktürmek** ettirg. f. Bükülmesini sağlamak ya da buna yol açmak.

◆ **bükünmek** dönşl. f. *Esk.* **1.** Kıvrılmak, bükülmek. **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, ağrıdan sızıdan kıvranmak.

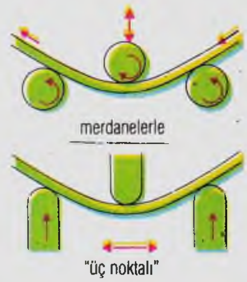
BÜKREŞ, rom. **București,** Romanya'nın başkenti; 2 211 000 nüf. (1991). Ülkenin güney kenarında, Dîmbovita ırmağının kıyısında, Muntenia ovasında kent, 1962'de Romanya'nın tek başkenti oldu. Bunun üzerine, Doğu kentleri tipinde bir pazar yeri olan merkezin çevresinde, Batı tipinde konut semtleri ve ilk sanayi tesisleri kuruldu. İki dünya savaşı arasında kent, haşmetli bir görünüm aldı; orta kesiminde büyük kamu ya da ticaret yapıları yükseldi. Apartmanların ya da villaların yer aldığı yeni semtler kuruldu. Ortalarında göller bulunan güzel parklar düzenlendi. Bu arada çevre kesimlerin kentleşmesi ve sanayileşmesi yoğun biçimde sürdü. Ama konut semtlerinde birçok büyük bina yapılmasına karşın, Bükreş bahçekent görünümünü korudu. Çevre kesimlerde büyük sanayi güçlendi ve yeni semtler, ucuz kiralı apartmanlarıyla çok büyük yatakhane-kentlere dönüştü (Drumul Taberei, Balta Albă, vb.). Bu gelişme kentin siyasal işlevine, özellikle de sanayiye (XIX. yy.'dan bu yana ülkede başlıca sanayi merkezidir) bağlı olarak gerçekleşti. Günümüzde Bükreş, çok geniş bir üretim yelpazesiyle, ülkenin sanayi üretiminin altıda birini sağlar. Makine sanayisi, dönüştürme metalürjisi ve kimya sanayisi, besin ve dokuma sanayilerine oranla ağır basmaya başlamıştır. Aynı zamanda da bir ticaret, kültür (üniversite) ve din (ortodoks ve katolik) merkezi olan Bükreş, ayrıca, iki havalimanı (iç hatlara ayrılmış Băneasa ve uluslararası Otopeni havalimanları) bulunan bir karayolu ve demiryolu kavşağıdır.

• TARİH. Kent XIV. yy.'da bir hisar çevresinde gelişti. Bükreş adına ilk kez 1459'da rastlanır. 1659'dan başlayarak Eflak'ın merkezi olan ve birçok kez yerle bir edilen kent, sırasıyla Türkler'in, Ruslar'ın, Avusturyalılar'ın eline geçti. 1877'de bağımsızlığına kavuşan Romanya'nın başkenti olan (1862) Bükreş'i 1916 aralığında Almanlar işgal etti. 1940 eylülü ile 1944 ağustosu arasında bir kez daha alman işgalinde kaldı. Besarabya'da sovyet saldırısının başladığı sırada, kral Mihail, Bükreş'te, Müttefikler'e karşı savaşa son verilmesini emretti (23 ağustos). 23-27 ağustosta ayaklanan halk, Luftwaffe'nin bombardımanına rağmen başkenti kurtardı. 31 ağustosta, Kızılordu Bükreş'e girdi, 1947'de krallığın kaldırıldığı ve cumhuriyetin kurulduğu Bükreş'te ilan edildi.

• GÜZEL SANATLAR. Kentin tarihsel merkezinde birçok eski kilise vardır: eski saray (Curtea Veche) kilisesi, eski Mihai Vodă manastırı'nın kilisesi (XVI. yy.) vb. Çevrede, XVII.-XIX. yy.'lardan kalma çok sayıda manastır ve saray bulunur. Ulusal sanat müzesi, dinsel sanat yapıtlarını, eski krallık koleksiyonlarını ve XIX. yy. fransız sanatıyla ilgili önemli bir koleksiyonu içerir. "Köy müzesi"nde (etnografya parkı), 200'den çok, gerçek köy yapısı yer alır. Kentte ayrıca, birçok başka müze vardır.

Bükreş antlaşmaları, Osmanlılar ile Rusya (1812); Sırbistan, Bulgaristan prensliği ve Osmanlılar (1886); Balkan devletleri (1913); Romanya ile merkezi devletler, Osmanlılar ve Bulgaristan (1918) arasında bu kentte yapılan antlaşmalar.

• İlk antlaşma (28 mayıs 1812), Osmanlılar ile Rusya arasında 1806'da başlayan savaşı sona erdirdi. Eflak ve Boğdan'ı işgal eden Rusya, Fransa'nın saldırısından çekinerek barışa yanaştı. İmzalanan antlaşmayla Prut ırmağı ve bu ırmağın Tuna' ya döküldüğü yerden başlayarak Tuna, iki devlet arasında sınır sayıldı; Besarabya, Rusya'ya bırakıldı. Tuna, iki devletin ticaret gemilerine açık olacak, rus savaş gemileri de Prut ırmağının döküldüğü yere kadar girebileceklerdi. Eflak ve Boğdan toprakları, Tuna üstündeki adalar Osmanlı devletine bırakılacak; Rusya'ya bırakılan yörelerin türk ve müslüman halkı, isterlerse, osmanlı ülkesine, Osmanlılar'a kalan topraklardaki hıristiyanlar da, aynı biçimde, mal varlıklarını paraya çevirerek Rusya'ya göçebilecekti. Eflak ve Boğdan halkı iki yıl süreyle vergi vermeyecek; Osmanlı devleti Sırplar'a daha geniş özerklik tanıyacaktı. Kafkasya'daki sınırlar değişmiyordu. Ayrıca Osmanlı devleti, Rusya ile İran arasındaki savaşın sona erdirilmesi

sacları **bükme**

Bükreş'te Cumhuriyet sarayı alanı

Titus-C.E.D.R.I.

için arabuluculuk yapacaktı. Bu antlaşmadan sonra Balkanlar'da ulusçuluk akımları hızlandı; Rusya'nın Balkan devletleri üzerinde etkisi arttı.
• İkinci antlaşma (3 mart 1886), Bulgarlar ile Sırplar arasındaki "On günlük savaş"ı sona erdirdi. Tek maddeden ibaret olan antlaşmada, iki ülke arasında barışın yeniden kurulduğu belirtiliyordu. Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılması üzerine savaşı başlatan Sırbistan, bu durumu tanımak zorunda kalmıştı. Sırbistan savaşta yenik düştüğü halde, Avusturya'nın arabuluculuğu sayesinde, bir kayba uğramadı. Bulgaristan'a hukuken egemen olan osmanlı padişahı adına Abdullah Mecit Paşa da antlaşmaya imza koydu.
• Üçüncü antlaşma (10 ağustos 1913), İkinci Balkan savaşı'na son verdi. Yenilgiyi kabul eden Bulgaristan, topraklarına kattığı yerleri, savaşı kazanan ülkelere geri verdi. Sırbistan, Orta Makedonya ve Güney Makedonya'nın bir bölümünü aldı. Yeni Pazar sancağı Sırbistan ile Karadağ arasında paylaşıldı. Romanya, Tuna kıyısındaki Tutrakan'dan Karadeniz'deki Erkene'ye uzanan hattın kuzeyinde, Tuna' ya kadar olan bölümü topraklarına kattı. Güney Makedonya'nın büyük bölümünü Selanik ve Kavala ile birlikte alan Yunanistan'ın Girit adasındaki egemenliği onaylandı. Ege denizi'nde kıyı olarak Mesta ve Meriç ırmakları arasındaki, Dedeağaç ile (Aleksandropolis) Gümülcine kentlerini içine alan toprak şeridi Bulgaristan'a bırakıldı. Barış görüşmelerine çağırılmayan Osmanlı devletineyse, savaş sırasında aldığı Edirne ve Doğu Trakya kaldı. Antlaşma'nın Balkan ülkeleri arasındaki dengeyi, Sırbistan lehine bozması yeni huzursuzlukların nedeni oldu. Birinci Dünya savaşı bu huzursuz ortamda patladı.
• Dördüncü antlaşma (7 mayıs 1918), merkezi devletler (Almanya ve Avusturya -Macaristan) ve bağlaşıklarıyla (Osmanlı devleti ve Bulgaristan) Romanya arasında imzalandı. Rusya, Brest-Litovsk antlaşmasıyla (mart 1918) Birinci Dünya savaşı'ndan çekilince, direniş gücünü yitirmiş olan Romanya, barışa yanaşmak zorunda kaldı. Dokuz maddelik antlaşmada Dobruca'nın güneyi Bulgaristan'a veriliyor, Kuzey Dobruca'da dört ülke tarafından bir ortak yönetim oluşturuluyordu. Ayrıca Karpatlar'da Avusturya-Macaristan lehine sınır düzeltmeleri kabul edildi. Antlaşmanın özellikle iktisadi nitelikteki maddeleri önem taşıyordu: Merkezi devletler, romen petrol kuyularının işletme imtiyazını, tahıl dışsatım tekelini, demiryollarıyla Tuna trafiğinin denetimini ele geçirdiler. Onaylanmayan bu antlaşma, Merkezi devletler ve bağlaşıklarının savaş sonunda yenilmesi üzerine Paris'te toplanan barış konferansında yürürlükten kaldırıldı.

BÜKTÜRMEK → BÜKMEK.

BÜKÜCÜ a. İp, iplik gibi gereçleri eğiren kimse.
—Böcbil. *Bükücü tırtıl*, koza yapmak için bir yaprağı yuvarlayan tırtıl.
—Nörobiyol. *Bükücü kas*, kasıldığı zaman bir kol ya da bacağı ya da bunların bir parçasını bükerek kısalmasını sağlayan kas ya da kas grubu. (Kollarda, kol ikibaşlısı, kol kası, supinator kas, parmak ve bilek bükücü kasları, bacaklarda psoas, kalça-bacak ve uzun baldır kası bükücüdür.)

BÜKÜK sıf. Bükülmüş, eğrilmiş, kıvrılmış olan.

BÜKÜLGEN sıf. Kolayca eğilip bükülebilen şey için kullanılır.
—Dilbil. *Bükülgen dil*, sözcüklerinde, bükün süreciyle çeşitli dilbilgisel bağıntıları belirten öneklerin (ya da çekim eklerinin) yer aldığı dil. (Bükün eki almayan bükülgen sözcük yoktur, işte bu nedenle, dil sınıflandırmasında bu diller bitişimli dillerin karşıtıdır. Bitişimli dillerde sözcük, durum ya da sayı belirten ekler olmaksızın da kullanılabilir.) [Eşanl. BÜKÜNLÜ DİL.]

BÜKÜLGENLİK a. Bükülgen olma durumu.
—Ger. day. *Bükülgenlik matrisi*, kuvvetlerin uygulanma noktalarının, etki çizgileri boyunca uğradığı yer değiştirmeleri, bu kuvvetlerin yeğinliğine karşılık getiren matris. (Bükülgenlik matrisi, bükülmezlik* matrisinin tersidir; kare ve bakışımlıdır.)

BÜKÜLME a. Bükülmek eylemi.
—Camc. Düz cam şeridinde, alt yüzeyin üst yüzeye oranla kısalması yüzünden enine kemerleşme biçiminde ortaya çıkan düzlemlik kusuru. (Düz zemine yalnızca şeritin kenarları değer ve bu kusur geçici ya da kalıcı olabilir.)
—Denizbil. ve Yerbil. *Kıta bükülmesi*, kıyıya koşut uzanan, birbirine karşıt düşey hareketlerin etkisindeki kesekleri ayıran tektonik kuşak (kıvrım, kırık, bükülme). [Terimi ortaya atmış olan J. Bourcart'a göre, bükülmenin karaların iç kesimine doğru hareket etmesiyle birlikte su altında kalma (deniz basması) olayı da görülür; açık denize doğru yer değiştirmesiyse bir yüze çıkmaya (deniz gerilemesi) yol açar. Bükülmenin hareketliliğinin, kanyonların (deniz altında kalmalarından önce) kazılması olayını açıklayacağı düşünülmektedir.]
—Nörobiyol. *Bükülme refleksi*, yüzeyine yapılan, genellikle acıtıcı bir uyarının etkisiyle kol ya da bacağın bükülerek geri çekilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Vet. *Dölyatağı bükülmesi*, dölyatağının kendi dikey ekseni etrafında dönmesi. (Dölyolunun kısmen ya da tümüyle tıkanmasına yol açar. İneklerde bükülme özellikle gebeliğin son iki ayında görülür. Dölyatağı hemen yerine yerleştirilmezse hayvan ölür.) || *Topuk bükülmesi*, topuğun öne doğru kayması. (Bükülme topuk eklemini oluşturan kemiklerin öne doğru fırlamasıdır. Buna kirişlerdeki büzülme neden olur.)
—Yerbil. Yataklığın bir kırık düzlemi dokanağında, ansızın ters yöne dönüşü. (Bükülme, iki bloğun karşılaştığı görece devinimi belirlemeye yarar.) —Katmanlar eğiminde, anormal bir dokanak boyunca görülen ve devinimin doğrultusu ile yönü gösteren sapma. —Yarı yatay yapıda iki blok arasındaki bağlantı kuşağı; bazen bir kırık olayının bitimine denk düşer.
—ANSİKL. Nörobiyol. *Bükülme refleksi*. Bu refleks yinelemeli bir uyarıdan sonra görülür (özellikle uyarının şiddeti acı verici değilse) ve yineleme dönemi uzun sürer. Bu refleksin merkezi omuriliktir. Deri ya da kas kökenli uyarılar nöronaralarını, onlar da bükücü kasların motonöronlarını uyarır. Muayene sırasında, acı eşiklerini ölçmek için bazı bükülme reflekslerinden yararlanılır.

BÜKÜLMEK → BÜKMEK.

BÜKÜLMEZ sıf. Geom. Esnek olmayan, yani bir izometri farkıyla biricik olan şekiller için kullanılır. (Ortak bir köşeden geçen bir ayrıtla ikişer ikişer bitiştirilmiş bindirilir üç düzgün beşgen, bükülmez bir şekil oluşturur.)

BÜKÜLMEZLİK a. Ger day. *Bükülmezlik çarpanı*, doğrusal esneklik alanında, belirli bir yer değiştirmeyle buna yol açan içkuvveti denkleştiren çarpma çarpanı. (Eşanl. RİJİTLİK ÇARPANI.) ||*Bükülmezlik matrisi*, kuvvetlerin yeğinliğini, bu kuvvetlerin uygulanma noktalarının, etki çizgileri boyunca yer değiştirmesine karşılık getiren matris. (Bu matris, kare ve bakışımlıdır.) [Eşanl. RİJİTLİK MATRİSİ.]

BÜKÜLÜ sıf. Bükülmüş; kıvrılmış olan.
—Dokmc. *Bükülü bez*, bürümcük, buldanbezi, şilebezi gibi bükülmü ipliklerle dokunmuş, yüzeyi kıvrımlı bezlere halk arasında verilen ad. (Örneğin, Denizli ve Buldan yöresinde dokunan bezlerin ticari adı buldanbezi, Şile'de dokunanların şilebezi halk arasındaki adıysa *bükülü bez* ya da yalnızca *bükülü*'dür.) || *Tam bükülü bez*, atkı ve çözgüsü bükümlü ipliklerden olan bezler için kullanılır. || *Yarım bükülü bez*, çözgüsü düz, atkısı bükümlü iplikten olan bezler için kullanılır. (Günümüzde dokunan bükülü bezlerin çoğunluğu bu kalitededir.)
—Radiletiş. *Bükülü çift*, TROMBON'un eşanlamlısı.
—Tekst. *Çift bükülü iplik*, çok katlı bükülü ipliğe eşdeğerde bir direnç kazanması için fazladan bir büküm verilmiş tek katlı iplik. || *Çok katlı bükülü iplik*, çok sayıda tek katlı iplik birlikte bükülerek elde edilen iplik.

BÜKÜM a. **1.** Bükmek eylemi. **—2.** Bir şeyin bükülen, kıvrılan yeri; kat, kıvrım. **—3.** Bir defada bükülen, eğirilen iplik, yün miktarı.
—Denizc. *Halat bükümü*, halat yapımında kullanılan bir tutam filasaya verilen büküm. (Büküm, halatın büküm yönü ve bir metre başına dönü sayısıyla belirtilen bir özelliktir ve halatlar büküm yönlerine göre adlandırılır: *çarmık* bükümü halat, ızbarçina* bükümü halat, yoma* bükümü halat* vb.)
—Geom. *Büküm noktası*, bir düzlemsel eğrinin, kendi teğetinin bir yanından öbür yanına geçmesini sağlayan düzgün noktası. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İnş. Metal çatı kaplama işlerinde, levhanın bir bölümünün kendi üzerine katlanmasını sağlayan kıvrım. || *Çift büküm*, kenarlarını kıvırıp katlayarak iki metal levhayı birleştirme işlemi.
—Tekst. Bir ipliğin metre başına dönü sayısı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Büküm alıcı*, ipliklere verilmiş aşırı bükümü çözmeye ya da azaltmaya yarayan makine. || *Büküm boyu*, bir iğneye geçirilmiş ipliğin uzunluğu.
—Bobinde gidiş ve geliş biçiminde bir iplik katı oluşturan iplik uzunluğu. (Arabalı vargel makinelerinde, büküm boyu, araba en yüksek devinim sınırına ulaştığında, çekim silindirleriyle iğler arasındaki uzaklıktır.) || *Büküm işlemi*, iki ya da daha çok tek kat ipliği birlikte bükmek eylemi. || *Büküm makinesi*, ipek bükmekte kullanılan makine. || *Büküm tezgâhı*, büküm işleminin yapıldığı makine. (Büküm tezgâhı birçok yönüyle iplik makinesine benzer; tek farkı çekim silindirlerinin yerini bükülecek tek katlı iplikler için yoklama ve kılavuz silindirlerinin almasıdır.) || *İplik büküm fabrikası*, iplik büken sanayi kuruluşu. || *Kendinden büküm*, çok katlı bükülü bir iplikte almaşık olarak büküm verilmiş ve bükümünü almadan önce birleştirilmiş iki ipliğin doğal çözülmesiyle gerçekleşen büküm.
—Tıp. Bir eklemin, çoğunlukla dizin, yarı bükülme durumu. (Kimisi düzelebilir [o zaman bir ağrıyı dindirmek amacıyla bükülmüş demektir], kimisi düzelemez [söz gelimi, bir travma sonucunda kıpırdamaz hale gelen diz].)
—ANSİKL. Geom. *f*, I üzerinde tanımlı, aşağıda anlatılanların bir anlamı olması için gerektiği kadar türevlenebilir birebir bir fonksiyon olmak üzere bir (I, *f*) düzlemsel eğrisi göz önüne alınır.

Başta, *f* nin sıfır olmadığı noktalarla ilgilenilir. Bu koşullarda, eğri ancak, $f''(t)$ ve $f'(t)$ nin eşdoğrusal olduğu *t* değerlerine karşılık gelen noktalardaki büküm noktalarını kabul edebilir. *p*, $f^{(p)}(t)$ nin $f'(t)$ den doğrusal bağımsız olduğu basamağın ilk değeri ve *p* bir tek sayı ise, bu durumda ve ancak bu durumda, eğri $f(t)$ yi gösteren M deki bir büküm noktasını kabul eder.

Eğrinin, sıkça rastlanan ℝ den ℝ içine: $x \rightarrow f(x)$ fonksiyonunun grafik gösterimi olması halinde, büküm noktaları $f''(x)$ in işaret değiştirdiği değerler için elde edilir. Büküm noktalarının olası yerlerini anlamak için, $f''(x)$ in sıfır olduğu değere bakılır; f'' ile yapılan birkaç görüntü hesabı, sonuca ulaşmayı sağlar. Bu arada varsayımların kuvvetli olduğunun da, altını çizerek belirtmek gerekir; çünkü, eğrinin $M_0(x_0, f(x_0))$ bir büküm noktası kabul

etmesi için f''ün x_0 da tanımlı olması gerekmez. Ama bu durumda genel kuralın dışına çıkmak olanaksızdır, sonuca ulaşmak için durumu incelemek gerekir.

Şimdiye dek $f'(t)$ nin sıfır olmadığı varsayılmıştı. Ama bir genişletme yapmak olanaklıdır: $f^{(p)}(t)$ ve $f^{(q)}(t)$, t deki ardışık türevlerin sıfır olmadığı ve doğrusal bağımlı olduğu ilk iki değer olduğuna göre büküm noktaları, p ile q nün tek sayı olduğu noktalarda da elde edilir.

—Tekst. *Büküm*, ipliklere doğrudan doğruya iplik makinesinde hazırlanırken ve genellikle büyük hızla dönen düşey bir iğle verilir. İşlemin amacı ipliği oluşturan lifleri helis biçiminde bükmektir; bu helisler ipliğin yüzeyinde, sarımlar biçiminde görülür ve eğimi iğlerin dönüş yönüne bağlıdır. Büküm yönü, uluslararası simgeler olan S ya da Z harfleriyle belirtilir (bu harflerin orta bölümleri iplik üstünde görülen sarımların eğimini belirtir).

Ayrıca, çok sayıda tek kat iplik birleştirilerek elde edilen çok katlı ipliklere de büküm verilebilir.

BÜKÜMCÜ a. Büküm makinası çalıştırmakta ustalaşmış işçi.

—Tekst. Yünden, ipekten ya da başka bir tekstil malzemesinden elde edilmiş ipliğe büküm veren işçi. —İplik fabrikalarında dikiş ipliğine büküm işlemi uygulayan işçi.

BÜKÜMHANE a. Büküm işleminin yapıldığı atölye.

—Dokmc. Birden çok katı olan ipliklere büküm işleminin uygulandığı yer. (Özellikle doğal ipek ipliklerin büküldüğü yer için kullanılır.)

BÜKÜMLÜ sıf. Kıvrılmış, bükülmüş olan.

—Balıkç. *Bükümlü kaşık*, yaptığı dalgalanma hareketleriyle etçil balıkları çeken madensel araç.

—Tekst. *Bükümlü iplik*, çok sayıda tek kat iplik birlikte bükülerek elde edilen iplik. || *Az bükümlü iplik*, hammaddesinin dayanabileceğinden daha az büküm verilmiş iplik. || *Çok bükümlü iplik*, hammaddesinin dayanabileceğinin üstünde büküm verilmiş iplik.

BÜKÜMÖLÇER a. Tekst. Bir ipliğin metre başına büküm devir sayısını denetlemeye yarayan aygıt.

BÜKÜMSÜZ sıf. Bükümü olmayan şey için kullanılır.

BÜKÜN a. Dilbil. Kökleri (ad kökü, fiil kökü, vb.) ayırıcı nitelik taşıyan dilbilgisel kategorileri belirleyen öneklerle (ya da çekim ekleri) [sayı, cins, kişi], sözdizimsel işlevlerle (durum), anlamsal kategorilerle (canlı, sayılabilir) donatmaya dayanan ve kimi dillerin belirgin niteliği olan biçimbilimsel yöntem. || Bir sözcüğün, duruma, türe, sayıya, vb. göre değişen bükünlü biçimlerinin (ad, adıl, fiil) bütünü.

—ANSİKL. Dilbil. Bükün, ad çekimini *(ad bükünü)* ve fiil çekimini *(fiil bükünü)* içeren genel bir terimdir. Kimi dillerde (latince, almanca) ayrıca bir *adıl bükünü* de vardır. Bu durumda sözcük, paradigma diye adlandırılan bükün biçimleri bütünü olarak ortaya çıkar: örn. latince "dominus" (ev) sözcüğünün, altı biçimli (durumlar), iki dizi (tekil ve çoğul) içeren bir paradigması vardır. Kökenin etkilendiği almaşmalar da (ünlü ya da ünsüz almaşmaları) iç bükün olarak adlandırılır: örn. almanca, *ich breche* (kırıyorum, kırarım)/*ich brach* (kırıyordum, kırardım) /*gebrochen* (kırılmış).

BÜKÜNLÜ sıf. Dilbil. *Bükünlü biçim*, bükülgen dillerde, sözlüksel biçimbirimle (kökün ya da gövde) dilbilgisel işlevi, sayıyı kişiyi vb. belirten biçimbirimden (çekim eki) oluşan sözcük. || *Bükünlü dil*, BÜKÜLGEN* DİL'in eşanlamlısı.

BÜKÜNMEK → BÜKMEK.

BÜKÜNTÜ a. **1.** Bükülme sonucunda oluşan biçim ya da iz. **—2.** Bağırsak ağrısı. **—3.** Dönemeç, viraj.

BÜLACEB sıf. ve a. (ar. *ebū* ve *el -ᶜaceb*'den *bū-l-ᶜaceb*). *Esk.* Çok tuhaf, şaşırtıcı, çok garip: *"Bülacebdür yaşı yok fikr ile ağlar gözlerüm"* (Köylüce, XV. yy.).

BÜLACH, İsviçre'de kent, Zürich kantonunda, Winterthur'un B.'sında; 12 300 nüf. Makine ve elektrikli gereçler yapımı.

BÜLBİT a. (fr. *bulbite*). Onikiparmak bağırsağının ilk parçasının iltihabı.

BÜLBÜL a. **1.** Sesinin güzelliğiyle ünlü ötücü kuş. (Tan yeri ağarırken öter. *Leiothrix* ya da *Luscinia* cinsi; sinekkapangiller familyası; boyu 16 cm.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Eski dünyanın sıcak bölgelerinde yaşayan bazı güzel sesli ötücükuşlara verilen ad. || *Ardıç bülbülü*, Kuzey ve Doğu Avrupa'da, Anadolu'da, Türkistan' da yaşayan bir bülbül türü *(L. luscinia).* || *Çalı bülbülü* → ÇALIBÜLBÜLÜ. || *İran bülbülü*, bülbülün İran'da ve Hazer denizi çevresinde yaşayan bir alttürü *(L. megarhynchos golzi).* || *İsveç bülbülü* → MAVİGERDAN. || *Nar bülbülü* → KIZILGERDAN. **—3.** Sesi çok güzel olan kimse. **—4.** *Bülbül çanağı (gibi)*, bardak, kâse gibi şeylerin çok küçük olanı için kullanılır. || *Bir dili, bülbül gibi konuşmak*, onu yetkin biçimde kullanmak: *İki dili de bülbül gibi konuşur.* || *Bülbül gibi konuşmak, okumak*, akıcı bir biçimde, zorlanmadan konuşmak, okumak. || *Bülbül gibi konuşmak, söylemek, anlatmak*, baskı karşısında kalan bir kimse sözkonusuysa, bildiklerini anlatmak; itiraf etmek. || *Bülbül gibi şakımak*, güzel bir sesle, tatlı tatlı konuşmak. || *Bülbül kesilmek*, bir kimse sözkonusuysa, bir etkilenme ya da baskı sonunda sürekli biçimde konuşmak: *Hemşeri olduklarını anlayınca yaşlı adam bülbül kesildi.* || *Bülbülün çektiği dilinin belası*, bir kimsenin, düşünmeden söylediği bir söz yüzünden belaya girdiğini belirtmek için söylenir.

—*Esk. Bülbül-i genc*, baykuş. || *Bülbül-i şeyda*, çılgın bülbül; âşık, şair.

—Denizc. Bir makaranın alt bölümünde bulunan ve üstüne palanga rivagosu bağlanan metal halka. (Sapanlı makaralarda bülbül, radansalı bir kasadan oluşur.)

—El sant. *Bülbül dişi*, tülbentlerin kenarına yapılan ince, diş diş bir tür oya.

—Kuşbil. *Japon bülbülü, Leiothrix* cinsindendir. Asya'da yaşayan ama, adının tersine, gerçekte Japonya'da bulunmayan bir ötücükuştur.

—Süslem. sant. *Bülbül yuvası ebru*, iğneyle, kenarlardan merkeze doğru dairesel şekiller çizilerek oluşturulan ebru.

—ANSİKL. Bülbüllerin tüyleri donuk renkli, uçuşları dengesizdir. Ormanlarda ve korularda gürültücü öbekler halinde yaşarlar. Hepçil olmalarına karşın daha çok bitkilerle beslenirler ve meyve bahçelerine büyük zarar verebilirler. Asıl bülbül *(L. megarhynchos)*, Batı Avrupa ve Kuzey Afrika'dan Türkistan'a kadar uzanan alanlarda yaşar. Kışın Orta Afrika'ya göçer. Aydınlık ormanlarda, korularda, hatta büyük park ve bahçelerde bulunur. Yerde yuva yapar ve böceklerle, kurtlarla ve solucanlarla beslenir. Frenküzümü, mürver gibi meyve tanelerini de yer. Bülbül Türkiye'nin de en güzel öten kuşudur. Ötüşü armoni ve ses zenginliği bakımından eşsizdir. İyi bir bülbülün ötüşünde 20-24 kadar değişik bölüm bulunur. Eşleşmiş olan yaşlı bülbül, ne kadar iyi bakılırsa bakılsın, kafeste yaşayamaz, ölür. Eşleşmeden önce yakalanan genç bülbül kafeste beslenebilir.

—Ed. Bütün dünya folklor ve edebiyatlarında bülbül motifi geniş bir yer tutar. Divan edebiyatında en çok söz edilen kuştur. Ötüşü ile ağlayan, inleyen, sevgilisine hayranlığını anlatan, ona aşk şarkıları söyleyen, yalvarıp yakaran âşığın simgesidir. Daima gül ile bir arada düşünülür. İkisi arasındaki ilişki mesnevilerde, kaside ve gazellerde geniş biçimde işlenmiştir. Bahar mevsiminde ya da nevruzda bağ, bahçe ve gülşende daha çok da gül ve servi dalında bülbülün öttüğü anlatılır. Güle duyduğu aşk, gülün güzelliği ve kokusu ile mest olduğu, feryat ederek ağlayıp inlediği belirtilir. Gerçek âşık sayılan pervane kendini yakarak öldürürken, bülbül feryattan başka bir şey yapmadığı için, gül ile serüveni dünyevi aşkı simgeler. Her zaman niyaz (yalvarma) durumunda gösterilen bülbülün karşısında gül daima naz içindedir. Goncanın, sabahlara kadar uyumayıp feryat eden bülbülün nağmeleriyle seher vaktinde açıldığı kabul edilir. Sevgilinin güzelliğini övmede bülbülün üstüne yoktur. Gülün, güzelliğini satmak için bülbülü tellal kıldığı belirtilir. "Destan", güzel sesle okunan şarkı, nağme anlamlarına da geldiği için bülbülün güzel sesiyle güle karşı destan söylediği kabul edilir. Bu nedenle bülbülün bir adı da "hezar-destan"dır. Farsçada bülbül anlamına gelen "hezar" ile "bin" sayısı anlamına gelen hezar arasında tevriye yapılır. Gönül, kafeste (kaburga kemiklerinin arkasında) bulunması bakımından bülbüle benzetilir. Âşık olması dolayısıyla bülbüle şeyda (çılgın), şûride (tutkun), zâr (inleyen), biçare sıfatları verilir. Özellikle "bülbül" redifli birçok gazelde (Şeyhülislam Yahya, Şeyhülislam Bahai, Şeyhülislam Arif Hikmet, Osman Şems vb.) bülbülün türlü nitelikleri anılmıştır. Bülbül ile gülün serüveni, mesnevilere ve tasavvufi hikâyelere konu olmuştur. Bu yolda en ünlü mesnevi Fazlî'nin (öl. 1563) *Gül ü bülbül*'üdür. Attar'ın *Bülbülname*'si *Gülşen-i ebrar* adıyla genişletilerek Müniri tarafından türkçeye çevrildi (XVI. yy.). Aynı yapıtı Ömer Fuadi (öl. 1636) manzum, Manisalı Birri (öl. 1715) de mensur olarak çevirdiler. Bülbül halk şiirinde bir simge, bir benzetme öğesi olarak değil, genellikle doğanın bir parçası olarak özgürce işlenir. Türk folklorunda da, içinde bülbül motifi bulunan birçok atasözü ve deyim vardır (bülbülün çektiği dili belasıdır; bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatanım demiş vb.). Yeni türk edebiyatında, Tanzimat dönemi şairi Recaizade Mahmut Ekrem'in bülbül üzerine yazdığı iki şiirde bülbülün vatan özlemiyle öttüğü görüşü işlenir. Abdülhak Hamit, bülbül redifli gazelinde aynı temayı yineler. Daha sonraki dönemde Mehmet Akif Ersoy, Bülbül şiirinde yurdun düşman işgaline uğramasından duyulan acıyı dile getirir. Yahya Kemal Beyatlı ona, .geçmiş zamandan kalma bir anı olarak bakar (Rintlerin ölümü). Ahmet Haşim de Bülbül adlı şiirinde eski gül-bülbül söylencesinin sona erdiğini, gülün artık "bir başka ziyada doğduğunu" anlatır; Merdiven adlı şiirindeyse bunu yepyeni bir tema olarak işler (Eğilmiş arza kanar, muttasıl kanar güller, / Duruç alev gibi dallarda kanlı bülbüller).

BÜLBÜL HATUN, Bayezit II'nin eşi (öl. Bursa 1515). Şehzade Ahmet'in annesi. Oğlunun öldürülmesinden sonra Bursa' ya yerleşerek Şehzade Ahmet türbesini yaptırdı. Daha sonra kendisi de oraya gömüldü. Ayrıca, Ladik'te bir camisi ve imareti; Amasya'da mescidi, okulu ve çeşmesi vardır.

BÜLBÜLAN çoğl. a. (fars. *bülbül*'ün çoğl. *bülbülān*). *Esk.* Bülbüller.

BÜLBÜLİ a. (ar. *bülbülī*). *Esk.* Emzikli su kabı; şarap kadehi.

BÜLBÜLOTU a. Genellikle Kuzey yarıkürede ılıman ve soğuk bölgelerde yetişen yıllık otsu bitki. (Bil. a. *Sisymbrium officinale;* turpgiller familyası.) [Eşanl. ÇALGICIOTU.]

—ANSİKL. Bülbülotunun yaprakları dişli kenarlı, tüysü ve teleğimsi biçimdedir. Çiçekleri, genellikle sarı ve gevşek salkım biçiminde bir arada, meyvesi silindirimsi hardal tohumu biçimindedir. Sapı, yaprakları ve tohumları halk hekimliğinde ses kısıklığına karşı kullanıldığı gibi idrar artırıcı, balgam söktürücü ve uyarıcı olarak da kullanılır.

BÜLBÜLYUVASI a. Mutf. Bir tür hamur tatlısı.
—ANSİKL. Bülbülyuvası'nın yapımında baklava yufkası kullanılır. Küçük parçalar halinde kesilen yufkalar, bir çubuk yardımıyla rulo biçimine getirilir, çubuk çekildikten sonra büzülüp daire biçimi verilerek tepsiye yerleştirilir. Üzerine erimiş yağ gezdirilip fırında pişirildikten sonra şerbeti dökülür. Soğuyunca üzerine dövülmüş antep fıstığı serpilir.

BÜLDAN a. (ar. *belde*'nin çoğl. *büldān*). *Esk.* Şehirler, iller, memleketler: *"İtidal olsa havasında eğer / Gayrı büldana kim eylerdi nazar"* (Nabi, XVII. yy.).

BÜLEGA çoğl. a. (ar. *beliğ*'in çoğl. *büleğa*). *Esk.* Güzel konuşanlar, güzel konuşma ustaları.

BÜLEHA çoğl. a. (ar. *beleh*'in çoğl. *büleha*). *Esk.* Budalalar, alıklar.

BÜLEND → BÜLENT.

BÜLENDİ a. (fars. *bülend* ve *-ī*'den *bülendī*). *Esk.* Yükseklik, yücelik.

BÜLENT sıf. (fars. *bülend*). **1.** Yüksek, yüce, uzun: *"Sâibe'nin bülend kâmeti, nâzik, solgun, uzunca sîmâsı vardı"* (Hüseyin Rahmi). **—2.** *Bülend-ahter,* yıldızı yüksek, bahtı açık. ‖ *Bülend-avaz,* yüksek ses, haykırma. ‖ *Bülend-kad,* boyu uzun ve biçimli adam. ‖ *Bülend-paye,* rütbesi yüksek. ‖ *Bülend-pervaz,* onurlu, izzetinefis sahibi.

BÜLHEVES sıf. (fars. *ébū* ve *el -heves*'ten *bü-l-heves*). *Esk.* Aklına eseni yapmak isteyen, maymun iştahlı, her şeye istekli.

BÜLHEVESANE be. (ar. *ebū, heves,* ve fars. *-āne*'den *bü-l-hevesāne*). *Esk.* Maymun iştahlıca, maymun iştahlı bir biçimde.

BÜLHEVESİ a. (ar. *ebū, heves,* ve fars. *-ī*'den *bülhevesī*). *Esk.* Maymun iştahlılık, her şeye heveslenip hiçbir şey yapamayış.

BÜLOW (Friedrich Wilhelm), kont **Bülow von Dennewitz,** prusyalı general (Falkenberg, Altmark, 1755-Königsberg 1816). 1813'te Dennewitz'te Ney'i yendi, ardından, Napoléon'a karşı kazanılan Leipzig zaferinde rol oynadı. Waterloo'da, birliklerinin, Fransızlar'ın doğu kanadını zorlaması zaferi sağladı.

BÜLOW (Bernhard Ernst VON), danimarkalı, sonradan alman devlet adamı (Cismar, Eutin yakınında Holstein, 1815 -Frankfurt-am-Main 1879). Usta bir diplomattı, sırasıyla Danimarka'ya, Bundesrat'ta temsil ettiği Mecklenburg'a (1867), Prusya'ya (dışişleri bakanlığı müsteşarı, 1873) ve imparatorluğa (aynı görevlerde, 1877) hizmet verdi. İmparatorluğu Berlin kongresi'nde temsil etti.

BÜLOW (Hans, *baron* VON), alman piyanocu, orkestra yöneticisi ve besteci (Dresden 1830-Kahire 1894). 1850'de Wagner'in *Lohengrin* adlı yapıtını dinledikten sonra bu bestecinin müzik anlayışını benimsedi. *Tristan* ve *İsolde* (1865) ve *Nürnberg'li usta şarkıcılar* (1868) adlı operaların ilk çalınışlarını yönetti. Cosima Liszt ile evlendi, 1868'de karısı ondan ayrılarak Wagner ile evlendi. Piyano için bestelediği *Fantezi-Mazurka*'nın orkestralamasını Liszt yaptı.

BÜLOW (Karl VON), alman feldmareşal (Berlin 1846 *-ay.y.* 1921). 1914'te Marne'da yenilen 2. Alman ordusu'na komuta etti, ama yüksek komutanlık, yenilginin sorumluluğunu von Kluck'a yükledi. 1915'te mareşalliğe yükseltildi, 1916'da ordudan ayrıldı.

Larousse

prens Bernhard von **Bülow**
Bibliothèque nationale, Paris

BÜLOW (Bernhard, önce *kont,* sonra *prens* VON—), alman devlet adamı (Klein -Flottbeck, Schleswig-Holstein, 1849 -Roma 1929). Bernhard Ernst von Bülow'un oğlu. Önce süvari subayıydı (1870), daha sonra diplomatlık mesleğine girdi. Bükreş'te (1888-1893) ve Roma'da (1893-1897) elçilik yaptı. Wilhelm II tarafından dışişleri müsteşarlığına (1897), daha sonra da imparatorluk şansölyeliğine (1900) getirildi. Almanya'nın Doğu Avrupa'da, Yakındoğu ve Uzakdoğu'da ekonomik ve askeri açıdan yayılmasını desteklemek üzere güçlü bir donanma kurulmasında von Tirpitz'e yardım etti. Kısmen Holstein'ın etkisinde kalarak, İngiltere'nin güttüğü dünya siyaseti yüzünden Almanya ve Avusturya'nın çıkarlarına ters düşecek uluslararası çatışmalara sürüklenmemek için, 1898'de Joseph Chamberlain'in yaptığı ittifak önerilerini reddetti. Bu olumsuz tutumu, İngiltere'yi Fransa ile anlaşmaya sürükledi (Entente cordiale, 1904). Bunun üzerine von Bülow, Fas sorununa müdahale ederek denizaşırı topraklar kazanmak amacıyla Fransa'yı yalnız bırakmak istediyse de büyük devletlerin karşı çıkması yüzünden başarıya ulaşamadı (Elcezire konferansı, 1906).

Böyle bir siyaseti yürütmek için parlamentoda sağlam bir çoğunluğa gereksinimi vardı. Sosyal-demokrasi düşmanı olduğu için, 1906'ya kadar muhafazakârların, liberal milliyetçilerin ve Merkez partisi'nin desteğiyle iktidarını yürütmeye çalıştı. Bu desteği, uygun bazı ödünler (Merkez partisi için Cizvitler hakkında yasa, muhafazakârlar için 1904-1905 korumacı gümrük antlaşmaları) karşılığında sağladı. Ama bu zayıf birlik, Almanya'nın Güney-Batı Afrika'daki sömürge siyasetine karşı, Merkez partisi'nin (Erzberger) ve sosyal-demokratların yöneltiği ortak saldırılar karşısında dayanamadı (aralık 1906). Von Bülow, Reichstag'ı feshetmek ve —sosyalistlerin yenilgiye uğradığı—1907 seçimlerinden sonra muhafazakârlar, liberal milliyetçiler ve ilericilerden oluşan istikrarsız bir çoğunlukla ("Bülow bloku") yönetimini sürdürmek zorunda kaldı. Daily Telegraph olayı (1908), Bülow'un siyasal yaşamının sonu oldu: şansölye, Reichstag'da bir gensoru sırasında bir ingiliz gazetecinin önünde söylediği ihtiyatsız sözler yüzünden Wilhelm II'yi eleştirmişti. İmparator, temmuz 1909'da onu görevden aldı. Bülow, Roma büyükelçisi olarak (aralık 1914-mayıs 1915) İtalya'nın merkezi güçlere karşı savaşa girmesini önlemek amacıyla yeniden etkin bir rol oynamak istedi, ama başarı sağlayamadı. Anılarını kaleme aldı *(Denkwürdigkeiten).*

BÜLTEN a. (fr. *bulletin*). **1.** Devlet örgütleri, kuruluşlar ya da yetkili kişilerce, halka iletilmek üzere, kısa ve özlü bir biçimde verilen resmi bilgi; duyuru: *Sağlık bülteni.* **—2.** Bir kuruluşun, derneğin, kendi etkinliklerine ait bilgi ve haberleri duyurmak amacıyla çıkardığı süreli yayın; dergi: *Aylık ziraat bülteni.*
—Ask. Genelkurmay başkanlığı, milli savunma bakanlığı ya da ordu komutanlığı düzeyindeki yüksek askeri makamlar tarafından çeşitli hizmet ve etkinliklerin yürütülmesi için uzun süre geçerli olacak biçimde basılı olarak yayımlanan genelgelere verilen ad.
—Basın. Belirli bir konuya (yasalar, ordu vb.) ayrılmış olan ya da güncel olayların sınırlı bir bölümüne ilişkin durum saptamaları yapan (borsa, dış haberler vb.), süreli yayın. ‖Bir derneğin, bir işletmenin ya da bir şirketin üyeleri arasında ilişki sağlayan süreli iç yayın organı. ‖*Basın bülteni,* özel ya da resmi bir kuruluşça hazırlanan ve bütünüyle bildirilmek üzere haber organlarına iletilen metin.
—İşl. ikt. *İşyeri bülteni,* bir işletmenin, personelini ilgilendiren mesleki olayları (yeni ürünler, atölyelerdeki değişiklikler, işletmenin kutlama günleri vb.) haber vermek ve kurumda olan bitenler hakkında genel bir bilgi yaymak amacıyla belli zamanlarda yayımladığı dergi.
—Meteorol. *Avrupa meteoroloji bülteni,* Federal Almanya'da her gün yayımlanan, Avrupa ve Kuzey yarıküre üstündeki basınç haritalarını (yüzeyde ve yükseltide) ve aeroloji diyagramlarını gösteren belge.

BÜLUÇLAR → BELUÇLAR ya da BELUÇİLER.

BÜLÜGGİN ya da **BÜLÜKKİN BİN ZİRİ** (Ebülfütuh Yusuf), Kuzey Afrika Zirileri'nin ilk hükümdarı (972-984). Fatımi halifesi Muizz Lidinillah (953-975) tarafından, Zanatalar'a karşı Sanhacalar'ın emiri olarak İfrikiye valiliğine atandı. Babası Ziri, Orta Mağrib'de Msila ve Zab valisince öldürtülünce, onun öcünü almak için harekete geçti ve Zanatalar'ı Orta Mağrib dışında yenerek (971) Msila ve Zab'ı aldı. Bu başarısından dolayı halife Muizz Lidinillah kendisine *Ebülfütuh* künyesi ile *Yusuf* adını verdi. Cezayir, Miliana ve Medea kentlerini kurdu. Kutameler ile savaştı (974-975); Trablusgarp, Surt ve Acdâbâ'yı ele geçirdi (977-978). Son savaşları sırasında Fas ve Sicilmasse'yi aldı. Bergavatalar'ı yendi. Dönüş yolunda ölünce, yerine oğlu el-Mansur geçti.

BÜLÜM → BELÜM.

BÜLYONİZM a. (fr. *bullionisme;* ing. *bullion,* külçe'den). → KÜLÇECİLİK.

BÜN a. (fars. *bün*). *Esk.* **1.** Kök; ağacın gövdesi, kütüğü. **—2.** Dip, temel. **—3.** Aşağıda bulunan bölüm, alt, kıç. **—4.** Ağaç. **—5.** *Bün-i guş,* kulak dibi. ‖*Bün-i hisar,* kale dibi. ‖*Bün-i hûşe,* üzüm çöpü. ‖ *Bün-i nâhun,* tırnak kökü; acelecilik. ‖ *Bün-i rân,* kasık.

BÜN a. (ar. *bun*). Bot. *Esk.* Yemen kahvesi.

BÜNBEK ya da **BENBEK** a. (ar. *bünbek, benbek*). *Esk.* Kadırga balığı, bir tür yırtıcı balık.

BÜNDÂD a. (fars. *bün* ve *dad*'dan *bün -dād*). *Esk.* **1.** Temel, binanın temeli. **—2.** Destek, set, payanda.

BÜNDARİ (Kıvamettin bin Ali **EL-**), iran kökenli arap tarihçi (XII. yy. sonları - XIII. yy. başları). Çağdaşı olan yazar ve tarihçi İmadettin Muhammet İsfahani'nin (1125-1201) Selçuklular'a ilişkin *Nusret ül -fetre ve üsret ül-fitre* adlı arapça yapıtını *Zübdet ün-nusre* adıyla özetleyerek Eyyubiler'den Melik ül-Muazzam'a sundu. Th. Houtsma tarafından metni yayımlanan (1889) yapıtı, [Kıvamettin Burslan] *Irak ve Horasan Selçukluları* adıyla türkçeye çevrildi (1943). Bündari, Firdevsi'nin *Şehname*'sini arapçaya çevirerek Melik ül-Muazzam'a sundu.

BÜNLÜ sıf. (fars. *bün*'den). *Esk.* Temeli olan, sağlam.

BÜNÜVVET a. (ar. *bin,* oğul'dan *bünüvvet*). *Esk.* Evlat olmak durumu, oğul olma.

BÜNYÂD a. (fars. *bünyad*). *Esk.* **1.** Temel, esas: *"Degüldür bu cihan bünyâdı muhkem"* (Ahmedi, XIV. yy.). **—2.** Bina, yapı. **—3.** *Bünyâd etmek,* temelini atmak, kurmak: *"Şâdılık şehrinde her bir ev ki bünyâd etmişem"* (Şirazi, XV. yy.). ‖ *Bünyâd-ger,* bina yapan, kuran. ‖ *Bünyâd-ı zulm,* zulüm binası: *"Zâlim olsa ne rütbe biperva / Yine bünyâd-ı zulmü biz yıkarız"* (Namık Kemal, XIX. yy.).

BÜNYAMİN ya da **BİNYAMİN kabilesi,** Filistin'in güneyinde israilli kabile. Kabileye adını veren Bünyamin, Yakup'un on iki oğlunun en küçüğüdür. Bünyamin kabilesi, Filistinliler'e karşı yapılan savaştaki katkısı bir yana bırakılacak olursa İsrail tarihinde önemli bir rol oynamamıştır. Bazı tarihçiler, Kutsal Kitap'taki Bünyaminler ile, Mari metinlerinin sözünü ettiği göçmen Bünyaminler arasında bir yakınlık kurarlar.

BÜNYAN a. (ar. *bünyān*). *Esk.* **1.** Yapı, bina. **—2.** Bünye, bir şeyin biçimlenişi, kurgusu: *"Tesis olunurken daha bir dest-i hıyanet / Bünyanına katmış gibi zehâbe-i lanet"* (Tevfik Fikret).

BÜNYAN, İç Anadolu bölgesinde, Kayseri iline bağlı ilçe; 43 460 nüf. (1990); 1 856 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak; 34 köy. Merkezi, Kayseri'nin 45 km K.-D.'sundaki *Bünyan,* 13 653 nüf. (1990). Ev tezgâhlarında dokunan halıları ile ünlüdür. İplik ve dokuma fabrikası. Hidroelektrik santralı.

—Mim. 1256'da yaptırılan Ulu camı, taçkapı üzerindeki yazıtı ve süslemeleriyle dikkati çeker. Kesme taştan duvarlarıyla kale görünümündeki caminin arka mekânı, dört paye ile üç sahına ayrılmıştır. Taçkapısı geometrik ve bitkisel motiflerin yanı sıra, ejderha, aslan başı gibi figürlü kabartmalarla süslüdür. Kayseri-Malatya yolu üzerindeki Karatay han, 1240'ta Atabey Emir Celalettin tarafından yaptırılmıştır. Burada da anıtsal görünümlü taçkapı üzerinde kuş, aslan; eyvan kemerinde de çift ejder figürleri vardır.

Bünyan halıcılık ve battaniye sanayii müessesesi (SÜMERBANK), Kayseri'nin Bünyan ilçesinde kurulu, Sümerbank'a bağlı iplik ve dokuma sanayisi kuruluşu. 1924'te Ticaret vekâleti'nin katılımıyla 175 000 TL sermaye ile kuruldu. 1925'te Ticaret vekâleti'nin payını Sanayi ve maadin bankası devraldı. Aynı yıl fabrikanın yapımına başlanarak 1926'da tamamlandı. 1934'te Sümerbank'a devredildi. Kuruluşa, 1982'de Pertek strayhgarn fabrikası bağlandı. İplik üretim birimiyle apre ve battaniye dokuma birimlerinden oluşan işletmede, yün ve tiftik battaniyeler, müflon ve el halısı üretilmektedir. Kuruluşa Sıvas, Kayseri, Kahramanmaraş ve Malatya halıcılık bölge müdürlükleri bağlıdır. İşletmenin kurulu kapasitesi yılda 1 497 ton iplik, 1,4 milyon metre dokuma, 640 000 battaniyedir. Bir kamu iktisadi kuruluşu olan müessesede 396 kişi çalışmaktadır (1991).

Bünyan halısı, yün ilmeli, ince sınıf el dokuması ticari halı. Atkı ve çözgüleri pamuktandır. Çift bağlamalı (iran düğümlü) olan halının hav yüksekliği 4-6 mm'dir. Bünyan kelle, taban boyutlarında 2 x 3 ya da 2,5 x 3,5 m olarak dokunur. Ticari sınıflamada üç kalite olarak üretilmektedir. Bünyan I denen kalitenin dm²'sindeki ilme sıklığı 2 310 - 2 240; Bünyan II'nin ilme sıklığı 1 800 - 1 740; Bünyan III'ün ise 1 520 - 1 480'dir. Günümüzde floş (rayon) ilme ipliği ve pamuk atkı ve çözgüyle de yapılmaktadır. Ev içi halıcılığından çok, atölyelerde üretilir.

BÜNYE a. (ar. *bünye*). **1.** Bedenin direncini belirleyen özelliklerin tümü: *Bünyesi zayıf. Bünyesi güçlü.* **—2.** Bir kurum ya da kuruluşun iç yapısı: *Bir kuruluşu bakanlık bünyesine almak.* **—3.** Bir bütünün yapısı: *Toplumun bünyesine aykırı uygulamalar.*

—*Esk. Bünye-i dahiliye,* iç yapı. ||*Bünye-i içtimaiye,* sosyal yapı.

—Ger. day. *Bünye denklemleri,* dik ya da eğri bir çubuğun uç kesitlerindeki yer değiştirmeler ve bu yer değiştirmeleri yaratan içkuvvetler arasındaki bağıntıların tümü.

—Zootekn. Hayvanın değişik yaşama koşullarına uyma, dayanıklılık, direnç gibi niteliklerini belirleyen vücut yapısı.

—ANSİKL. Bünye önemli bir fizyolojik ırk özelliğidir. Organlar ve hormon sistemleri (iç salgılar) karşılıklı olarak ne kadar uyumlu çalışırlarsa o kadar normal ve iyi bir bünye ortaya çıkar. Sağlam bünyeli hayvanlarda taze bir görünüş, kuvvetli bir gelişme ve kemik yapısı, iyi gelişmiş kaslar ve kirişler bulunur. Kemikler orta kalınlıkta, deri ne çok ince, ne çok kalın, esnek ve sıkı dokulu, kuvvetli ve sık kıllı olur. Bacaklar kuru ve kuvvetlidir. Genellikle kombine verimli hayvanlarda bu özellikler daha belirgindir. İyi ve sağlam bünyeli hayvanlarda genellikle üreme etkinlikleri düzenli, besin alışverişi yerinde, sindirim yeteneği yüksek, kan yapımı hızlıdır.

BÜNYEVİ sıf. (ar. *bünye* ve *-î*'den *bünyevî*). *Esk.* **1.** Bedenle ilgili. **—2.** Yapısal.

BÜR a. (ar. *bür'*). *Esk.* **1.** Hastanın iyileşmesi, sağlığına kavuşması. **—2.** *Bür üs-saa,* çabuk iyi olma.

—İsl. huk. Yaralama ya da organ kesme cürümlerinde yaranın iyileşip kapanması. ||*Bür-i nakıs,* yaranın tam olarak iyileşmemesi. ||*Bür-i tam,* yaranın tam olarak iyileşmesi.

BÜR sıf. (fars. *bürîden,* kesmek'ten *bür*). *Esk.* Kesen, kesici.

BÜRD a. (ar. *bürd*). *Esk.* Bir tür çubuklu, yol yol renkli kumaş.

BÜRDE a. (ar. *bürde*). *Esk.* Araplar'ın elbise üzerine giydikleri aba, hırka.

—Ed. *Kaside-i bürde,* arap şairi Kâ'b* bin Züheyr'in Hz. Muhammed için yazdığı 57 beyitlik kaside (VII. yy.). [Peygamber, çok beğendiği bu kasideye karşılık sırtındaki hırkayı (bürde) vererek Kâ'b'ı ödüllendirdi. Kasıdenin ilk dizesinde geçen "banet Suâd" cümlesinden ötürü *Kaside-i bânet Suâd* olarak da bilinir. Türkçeye türlü çevirileri yapıldı (örn. Eyüp Sabri Paşa, *Aziz ül-asar. Şerh-i kaside-i bânet suâd* [1874].). Birçok batı diline de çevrilmiş ve şerhedilmiştir (örn. R. Basset, *La Bânad So'âd* [1910]).

BÜR'E a. (ar. *berie*'den). Şifa bulma, iyileşme.

—Ed. *Kaside-i bür'e* ya da *El Kaside ül-bürde* (asıl adı "El Kevakib ül-dürriye fi medhi hayr il-beriye". Kafiyesi "m" olduğu için "Kasidet ül-bürdeti mimiye", hastalığın iyileşmesiyle ilgili olduğu için "Şifa kasidesi" diye anılır), arap şairi Busiri'nin Hz. Muhammed için yazdığı 160 beyitlik kaside (XIII. yy.). Hastayken gördüğü düşte Hz. Peygamber, Busiri'nin üzerine hırkasını örttü ve şair iyileşti. Bu olaydan sonra Kâ'b bin Züheyr'in Kaside-i Bürde'sinden esinlenen Busiri bu kasideyi söyledi. Türkçeye (örn. Kutsizade Kadri, Kaside-i bür'e' nin mealen tercümesi [1885]) ve başka dillere çevirileri yapıldı. Kasideye şerh, tahmis (örn. Mehmet Fevzi, Tahmis ül-kasidet ül-bürde [1867]), tesdis ve nazireler yazıldı.

BÜREHNE ya da **BEREHNE** sıf. (fars. *bürehne*). *Esk.* **1.** Çıplak. **—2.** *Bürehne-pa,* yalınayak. ||*Bürehne-ser,* başı açık.

BÜREHNEGİ ya da **BEREHNEGİ** a. (fars. *bürehne* ve *-î*'den *bürehnegî*). *Esk.* Çıplaklık.

BÜRET a. (fr. *burette*). Kim. Genellikle kimyasal çözümlemelerde kullanılan ve çeşitli biçimlerde üretilen, eşit ölçekli bölümler halinde derecelenmiş cam tüp. ||*Bunte büreti,* gazların çözümlenmesinde kullanılan aygıt. (Bunte büreti, iki ucu birer muslukla kapatılmış dereceli bir tüptür. İçi su ile doldurulur, sonra su akıtılarak incelenecek gazın emilmesi sağlanır. Tüpten art arda potasyum hidroksit [karbondioksidi soğurmak için], potasyum hidroksit eşliğinde pirogallik asit [oksijeni soğurmak için] geçirilir. Dereceli tüpte görülen hacim azalmaları, bu iki gazın oranını verir.) ||*Pistonlu büret,* elle ya da elektrikle kumanda edilen bir pistonla içindeki sıvının yer değiştirmesine olanak veren aygıt.

BÜRGENSTOCK, İsviçre'de dağ, Luzern gölünün güney kıyısına egemendir (Hammetschwand'da 1 131 m). Yamacında, 880 m yükseltide Bürgenstock yaz turizmi merkezi.

BÜRGER (Gottfried August), alman şair (Molmerswende, Harz, 1747 - Göttingen 1794). *Sturm und Drang* grubuna koşut olarak, özgün bir alman edebiyatının yaratılmasına katkıda bulunan Göttingen' li yazarlar grubundandı. *Lenore** (1773) adlı yapıtının ve başka baladlarının, çok kısa sürede büyük ilgi toplamasına karşın, Schiller tarafından şiddetle eleştirildi. Uğradığı düşkırıklığına duygusal başarısızlıkların da eklenmesi onu intihara sürükledi.

Bürger hastalığı → BUERGER.

BÜRGİ (Jost), isviçreli saatçi (Lichtensteig 1552 - Kassel 1632). Çok yetenekli bir zanaatçıydı, Rudolf II tarafından Prag'a çağrıldı, burada Kepler ile çalıştı. Ününü bugün de koruyan saatler ve gökküreler yaptı. Neper ile aynı dönemde logaritma hesabını bulduğu söylenir.

BÜRGLEN, İsviçre'de (Uri kantonu) komün, Tödi kütlesinin eteğinde; 3 400 nüf. Wilhelm Tell'in burada doğduğuna inanılır (Ortaçağ'dan kalma bir kulede müze). XVI. ve XVII. yy.'lardan kalma kiliseler.

BÜRGU a. (esk. türkç. *borguy,* boru, düdük'ün farsçalaşmış biçimi *bürğû*). *Esk.* Boru, üflenerek çalınan müzik aleti, düdük.

BÜRGUZEN (esk. türkç. *borguy,* boru ve fars. *zen*'den *bürğû-zen*). *Esk.* Boru çalan.

BÜRGÜ a. *Yörs.* **1.** Kadınların kullandıkları başla birlikte gövdeyi bele kadar ya da bütünüyle saracak büyüklükteki örtü. **—2.** İnce perde.

—ANSİKL. Daha çok pamuklu kumaştan yapılan, bürgünün yün olanları da vardır. Yakın zamana değin ipekten ya da pamuk ipek karışımı olarak da dokunuyordu.

Bürgü, gövdeyi de saracak biçimde enlemesine başa atılır, el ile içten tutularak yalnız gözler görünecek biçimde yüz örtülür. Cumhuriyet döneminde yasaklanmakla birlikte, Anadolu'nun birçok yöresinde bugün de kullanılmaktadır. Car*, ihram*, futa*, peştemal, dokunma biçimlerine ve yörelere göre adlandırılan bürgü türleridir.

BÜRGÜ a. Bot. Bir çiçeğin ya da çiçekliğin sapının dibinden çıkan yaprak topluluğu. (Çiçek yaprağı da denilen bürgü yaprakları genellikle öbür yapraklardan daha basit biçimli ve daha küçük, bazen de taçyapraklar gibi renkli olur, yılanyastığıgillerde ve çeşitli palmiyelerde bürgü yaprakları birer dil gibi gelişir. Bir kömeçteki bürgü yapraklarının tamamına *bürüm* denir.)

bürgü çeşitleri

BÜRGÜCÜK a. Bot. Çiçek sapının üzerinde, bürgü ile çiçek arasında bulunan yeşil parçacık (buğdaygiller, menekşe).

BÜRGÜLÜ sıf. Bürgüyle örtünmüş kadın için kullanılır.

—Bot. Çanağının altında bürgü bulunan çiçek için kullanılır.

BÜRHAN → BURHAN.

Bürhaniye, Ahmet Şemsettin bin İsa'nın kurduğu ahmediye tarikatının altı kolundan biri.

BÜRHANÜŞŞERİA (Mahmut bin Sadrüşşeriat il Evvel), hanefi fıkıhçısı (XIII. yy.). *Hida'ye* adlı fıkıh kitabının özeti niteliğinde olan *Vikâyet ür-rivâye,* uzun yıllar fıkıhçıların önem verdikleri bir yapıt oldu ve bu kitapla ilgili birçok şerhler yazıldı.

BÜRİDE sıf. (fars. *bürîden,* kesmek'ten *bürîde*). *Esk.* **1.** Kesilmiş, biçilmiş, koparılmış. **—2.** *Bürîde-düm,* kuyruğu kesik; talihsiz. ||*Bürîde-guş,* kulağı kesik. ||*Bürîde-ser,* başı kesilmiş. ||*Bürîde-zeban,* dili kesilmiş; sessiz, çok az konuşan.

BÜRİDEGİ a. (fars. *bürîde* ve *-î*'den *bürîdegî*). *Esk.* Kesilmişlik.

BÜRKA → BURKA.

BÜRKÂN a. (ar. *bürkân*). *Esk.* Yanardağ, volkan: *"...kıskançlık denilen o korkunç bürkân da etrafında derin derin uğultular, homurdanmalar, zelzeleler hasıl ediyor"* (Ömer Seyfettin).

BÜRKÂNİ sıf. (ar. *bürkân,* ve *-î*'den *bürkânî*). *Esk.* Yanardağla ilgili, yanardağ gibi olan, volkanik.

BÜRKE a. (ar. *birke*). *Esk.* **1.** Martı. **—2.** Havuz, gölcük. **—3.** *Bürke-i laciverd,* gökyüzü.

BÜRKLİ (Karl), isviçreli sosyalist (Zürich 1823 - *ay. y.* 1901). Fourier'nin öğrencisiydi, 1855'te bir falanster kurmak için Texas'a giden Considérant ile birlikte yola

çıktı; girişim başarısızlıkla sonuçlanınca İsviçre'ye döndü. Zürich'te İsviçre'nin ilk tüketim kooperatifini kurdu (1851).

BÜRKUK →BERKUK.

BÜRLESK a. (fr. burlesque; ital. burlesco'dan). →KABA* GÜLDÜRÜ.

BÜRO a. (fr. *bureau*). **1.** Çalışma odası, yazıhane: *Buyrun, büroma geçelim. Avukat, bürosunda değildi.* **—2.** Bir iş yerinde memurların çalıştığı yer; daire, kalem: *Büro arkadaşları.* **—3.** Bir kuruluşun, şirketin, yönetim biriminin belli bir hizmet veren bölümü; kalem: *Şirketin Ankara bürosu. Danışma bürosu. Narkotik büro. Basın ve halkla ilişkiler bürosu.* **—4.** Yazı masası: *Kitabı büromun çekmecesinde unuttum.* **—5.** Büro malzemesi, büro çalışmalarıyla ilgili araç gereçlerin tümü.

—Uluslararar. huk. *Uluslararası bürolar,* uluslararası sözleşmeler çerçevesinde, taraf devletler arasındaki ilişkileri kolaylaştırmak amacıyla kurulan merkezi organlar. (Başlıcaları şunlardır: 1. Uluslararası telgraf idareleri bürosu; 2. Uluslararası posta bürosu; 3. Uluslararası sınai mülkiyeti koruma birliği bürosu; 4. Uluslararası edebiyat ve sanat yapıtlarını koruma birliği bürosu; 5. Uluslararası tartılar ve ölçüler bürosu; 6. Uluslararası eğitim bürosu; 7. Uluslararası sergiler bürosu; 8. Uluslararası çalışma* bürosu.)

BÜROİŞLEM a. Şirketlerde ve kuruluşlarda, metinlerin üretilmesi, saklanması ve belleğe aktarılması alanında, sekreterliklerin işini kolaylaştırmakta kullanılan bilişim tekniklerinin tümü.

—ANSİKL. Büroişlemde kullanılan bilişim ve uzaktanbilişim teknikleri, metin işlemenin bütün alanlarında, üretkenliği artırmayı amaçlar. Büroişlemden önce, fotokopi makineleri bıktırıcı işleri büyük ölçüde ortadan kaldırmıştı. Çok sayıda sekreterlik işlerini otomatikleştirmeyi amaçlayan büroişlemin elektronik teknikleri ise, metinsel bilginin temel taşıyıcısı sayılan kâğıdı devreden çıkaracaktı. Piyasaya sürülen ilk büroişlem ürünleri, rulolu ya da diskli yazı makinelerinden oluşan sistemlerdir; bu sistemlerde bulunan manyetik depolama organı, metni yeniden yazmadan değiştirme ya da çoğaltma olanağı verir. Bu makineler bir mektubun birçok kopyasını çıkarmak için kullanılır ve metinleri kişisel olarak düzenleme ya da gözden geçirme gibi kolaylıklar getirir. Bilişimin katkısı ise bu makinelerin aşağıdaki işlemleri de yapmasını sağlar: daha gelişmiş metinleri işleme (sayfa düzeni, otomatik denetim, metin birleştirme...); şirketin yönetim sistemince hesaplanan kimi bilgileri metinlere ekleme; veri tabanlarına (örneğin adres fişlikleri) erişim. Öte yandan, bir görüntüleme uç birimi, metin girişini büyük ölçüde kolaylaştırır. Bu metin işleme makineleri, metinleri yazılı olarak verebilir; ayrıca bir şirketin iç ağıyla ya da kamuya ait uzaktanbilişim ağlarıyla kısa süreli bağlantılar kurarak adreslenmiş iletileri kâğıt kullanmadan alıcıya doğrudan ulaştırabilir. Bütün iş birimlerinin elektronik ağla iç bağlantısı, belli sayıda ortak metin işleme servisine erişim dışında, ileti taşıyıcılara verilen işlevlerin tümünü ve iç iletişimi sağlar; örneğin servis notlarını ve iç raporları yayınlama, yönetim günlüklerine göre toplantıları düzenleme vb. Öte yandan bu bağlantı, tasarıları inceletmek için çeşitli uzmanlara aynı anda sunma gibi yeni olanaklar da verir.

Bürücek yaylası
Adana

BÜROKRASİ a. (fr. *bureaucratie*). **1.** İşlerin yürütülmesinde İdare'nin gücü ya da etkisi. **—2.** Memurlar, bürokratlar topluluğu. **—3.** Devlet örgütüne ya da herhangi bir idari örgüte (siyasal parti, sendika, işletme, vb.) bağlı üyelerin gücü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bürokrasi, hemen her zaman asalak ve yetkisini kötüye kullanan bir güç olarak görüldü. Marx, 1843'te bürokrasinin temellerini şöyle betimliyordu: "Bürokrasi kendini devletin en son amacı olarak görür. 'Biçimsel' amaçlarını öz haline getirdiği için 'gerçek' amaçlarla her yerde çatışır. Bürokrasi, içerik yerine biçimi, biçim yerine de içeriği (özü) koymaya mahkûmdur. Devletin amaçları bürokrasinin amaçlarına, bürokrasinin amaçları da devletin amaçlarına dönüşür. Bürokrasi, kimsenin içinden kaçamayacağı bir çemberdir. Onun hiyerarşisi bir *bilme hiyerarşisi*'dir. Baş, ayrıntıyı bilme ihtiyacından dolayı aşağı kademelere, aşağıdakiler de bütünü bildiği için başa boyun eğerler ve böylece karşılıklı olarak kendilerini aldatırlar" (*Zur Kritik der Hegelschen rechtsphilosophie*).

Kamu işletmeleriyle özel işletmelerde bürokrasinin doğurduğu çelişkili (paradoksal) sonuçları, A. W. Gouldner, *Patterns of Industrial Bureaucracy* (1954) adlı yapıtında belirtmiştir. Gouldner'a göre, davranışlardaki katılıklar ve yerleşik kurallara sıkı sıkıya uyma, bir yandan yöneticilerle uygulayıcılar, öbür yandan da yöneticilerle halk arasında çatışmalara yol açar. Bu tehlikeyi gidermeye çalışınca da, denetim ve kuralları artırma zorunluğu doğmakta, bu da bürokratik gücün pekişmesine yol açmaktadır.

Bu sonuçlardan hareket eden Michel Crozier'nin Fransa'da yaptığı çalışmalar yeni bir örgütlenme modeli kurmaya yöneliktir. Sözkonusu olan, idarenin etkinliğini, insan öğesiyle ve katı bir akılcılığı geçersiz kılan diğer öğelerle bağdaştırmaktır. Bunalıma düşmeden kendini yenileyip düzeltemeyen, uyum sağlayamayan bir bürokratik sistem karşısında, akıcılığa (işlerliğe) olanak sağlayan bir örgütlenme biçimi bulmak gerekiyordu. *La Société bloquée* (1970) [Tıkanmış toplum] adlı yapıtında fransız idaresini inceleyen ve bundan "fransız bürokrasi modeli"ni çıkaran M. Crozier, temel nitelikte gördüğü şu iki özelliği belirtir: 1. Aşırı bir merkezcilik (bu merkezciliğin amacı, iktidarı piramidin tepesinde toplamak değil, karar verenlerle kararlara uyanlar arasında bir ayırım yaratmaktır); 2. Tabakalaşma ve hiyerarşi (bunlar da bir grupla öteki grup arasında iletişimi engellemekte, ancak sistemin üyeleri için de bir güvence işlevi görmektedir).

Bürokratların davranışlarını inceleyen Robert King Merton ise, bürokrasi kurallarının tarafsız (nesnel) bir biçimde uygulanmasının standart bir disiplin ve davranışı (tutumu) gerekli kıldığını belirtir. Buna göre, bazı dinsel ayin düzenlerinde, belirli bir dinsel davranışın temelinde yatan kural nasıl kendi başına bir amaç olarak alınıyorsa, bürokrasinin standartlaştırılmış disiplin ve davranışları da dinsel ayinlerdeki davranış biçimlerine benzer tavırların benimsenmesine yol açar. (*Sociological Research*, 1963.)

BÜROKRAT a. Bir idare ya da işletmenin bürolarında çalışan ve görevinde aşırılığa giden kişi.

BÜROKRATİK sıf. Bürokrasiye ya da bürokrata ilişkin.

BÜROKRATİZM a. (fr. *bureaucratisme*). Bir devletin ya da partinin içinde otoriter bir bürokratik gücün egemen olması.

BÜROKRATLAŞMA a. Topbil. Bir toplumsal grubun (sosyal meslek grupları, sendikal ya da siyasi örgütler, dernekler) belirli öğelerinin siyasal, teknik, yönetsel işlevlerindeki aşırı büyümenin, bağımsız bir katmanın *(bürokrasi)* oluşumuna yol açma süreci. Bu katmanın karar alma yöntemleri ve modeli toplumsal ilişkilerin bütününde söz sahibi olur.

BÜROKRATLAŞMAK →BÜROKRATLAŞTIRMAK.

BÜROKRATLAŞTIRMAK f. Bürokratik bir rejime bağlamak.

◆ **bürokratlaşmak** f. Bir idari kurumun gitgide büyüdüğünü ve önem kazandığını görmek; bürokratik bir rejime, işleyişe sahip olmak.

BÜRRAN ya da **BERRAN** sıf. (fars. *bürrān*). *Esk.* Keskin, kesici.

BÜRSİT a. (fr. *bursite*). Seröz keselerinin iltihabı. (Daha genel bir anlam taşıyan bu terim, Lejars tarafından daha anlamlı olan higroma terimi yerine önerilmiştir.)

—Vet. *Enfeksiyonlu bürsit* ya da *Gumboro kuş hastalığı,* kuşlarda kanamalara ve Fabricius kesesi hipertrofisine yol açan çok bulaşıcı virüs hastalığı. (Yavrularda büyük ölçüde ölüme neden olur.)

BÜRŞÜN a. (ar. *bürşün*). *Esk.* **1.** Yırtıcı hayvan pençesi. **—2.** El.

BÜRÛ a. (ar. *bürūᶜ*). *Esk.* **1.** Hastanın iyileşmeye başlaması. **—2.** İyilik, bilgi ve erdemde başkalarından üstün olma.

BÜRÛC ya da **BURÛC** çoğl. a. (ar. *burc'* un çoğl. *burūc*). *Esk.* **1.** Kalelerin ve hisarların üzerindeki çıkıntılar. **—2.** Güneş yörüngesinin bölündüğü on iki burç. **—3.** Özel bir biçimi ve adı olan sabit yıldız kümeleri.

BÜRÛD sıf. (ar. *bürūd*). *Esk.* Soğuk.

◆ a. Bir işten soğuma, bıkma.

BÜRÛDET a. (ar. *bürūdet*). *Esk.* **1.** Soğukluk; kırgınlık, küskünlük: *"Bürûdet öyledir ki buzlanmasın deyü lâyık / Konulsa penbeye yâkûtpareveş ahker"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Bürûdet-engiz,* çok soğuk. ‖ *Bürûdet-i muamele,* davranış soğukluğu, soğuk davranma.

■ **BÜRÜCEK yaylası,** Anadolu'da Toroslar üzerinde yayla. Adana'dan yaklş. 100 km uzaklıkta ormanlık bir bölgededir.

BÜRÜLÜ sıf. Örtülü, sarılı, kaplı: *Saçları sarı yazmalarla bürülü kadınlar.*

BÜRÜM a. Yuvarlanarak dürülmüş, sarılmış şey.

BÜRÜM a. Bot. Özellikle şemsiye ya da kömeç biçimindeki bir çiçeğin ya da çiçekliğin dibinde çepeçevre ve sıkışık durumda yer alan bürgülerin ya da yaprakçıkların tümü.

BÜRÜMCEK a. **1.** Koza gibi yumak biçimini almış şey. **—2.** *Yörs.* Başörtüsü, bürgü.

BÜRÜMCÜK a. Dokmc. Krep bükümlü ham ipek ipliklerle, genellikle bezayağı örgüde dokunan ipekli bir kumaş. (BÜRÜNCÜK, BÜRÜMCEK de denir.)

◆ sıf. Bürümcükten yapılan iç çamaşırı ya da giysi için kullanılır: *Bürümcük gömlek.*

—ANSİKL. XV. yy. osmanlı kayıtlarında *bürüncük* diye geçen kumaş, krep büküm denen yüksek bükümle elde edilen ham ipek iplikten yapılır, genellikle bezayağı örgüyle dokunur. Daha sonra pişirme* denen kaynatma işleminden ge-

çer, bu işlem sonucu ipliklerde oluşan çekilme, kumaş yüzeyinde kıvrılmalara, bükümlere neden olur. Kumaş, adını, özelliğini oluşturan bu kıvrımlardan almıştır.

Ham ipekten dokunan bürümcüklerde bezayağı örgüsü kullanılmakla birlikte, pişmiş ipekten yapılanlarda bükülmeyi artırmak için krep türü farklı bir örgü kullanılır.

Kadınlar için yapılan bürümcüklerin atkı ve çözgüsü, ipektendir. *Helâli** denen ve erkekler için dokunan bürümcüklerde ise çözgü pamuk, atkı ipek ipliktendir. Çözgüde yer yer pamuk iplik kullanılarak yollu dokunanları da vardır. Beyaz pamuk iplikle dokunduğunda bu yollar mat bir görünüm verir. Renkli ipliklerle dokunan ya da dokunduktan sonra boyanan türleri de vardır. Bürümcük, XV. ve XIX. yy.'lar arasında başta Bursa olmak üzere Bilecik, Alaşehir, Muğla, Denizli ve İstanbul'da dokunuyordu. Bursa'da yapılan bürümcükler, Avrupa'ya da ihraç ediliyordu. Pamuk ipek karışımı, mat çizgili bürümcük, XIX. yy.'ın ilk yarısında, Paris kadın modasında etkili olmuştu. Bürümcüğün bazı türleri de başka ülkelerden özellikle Şam'dan ithal ediliyordu. Bürümcük esnek olması, kıvrımlar arasında kalan hava nedeniyle teri çabuk kurutması ve dayanıklılığı nedeniyle çok kullanılan bir kumaştı. Genellikle iç giyim eşyası yapımında kullanılır, *yakası* açılmadık* denen gömlekler de bürümcükten yapılırdı. Bunun yanı sıra zıbın, peştemal, yorgan astarı vb. eşya yapımında da kullanılırdı. İpekli kumaşların giderek ortadan kalkmasıyla, bürümcük de çeşitli adlar verilen pamuklu kumaşlar arasına katılmıştır. Kıvrak bükümlü pamuk ipliğinden dokunan ve daha sonra kaynatılarak yüzeyinin kıvrımlanması sağlanan kumaşlara günümüzde de, "bürümcük" denmekle birlikte, *bükülü* bez, buldan* bezi, şile* bezi* gibi çeşitli adlar da verilmektedir.

BÜRÜMEK g. f. **1.** *Bir yeri bürümek*, soyut ya da somut bir şey sözkonusuysa, orayı sarmak, kaplamak, örtmek: *Bahçeyi otlar bürümüş. Ortalığı derin bir sessizlik bürüdü. Kenti sis bürüdü.* **—2.** *Bir kimseyi, içini, yüreğini vb. bürümek*, bir duygu sözkonusuysa, bir kimseyi etkisi altına almak, onu çepeçevre kuşatmak: *Bir umutsuzluk bürümüş herkesi. Yüreğini korku bürümek.*

◆ **bürünmek** dönşl. f. **1.** *Bir şeye bürünmek*, onunla kaplanmak, sarılmak: *Dağ başları sise bürünmüştü.* **—2.** *Bir örtüye vb. bürünmek*, onu üstüne sarmak, onunla örtünmek: *Kara çarşaflara bürünmüş kadınlar.* **—3.** *Esk.* Giyinmek: *Ve Ebrehe meliklik tacını büründü ve filleri dahi bezediler"* (Siyer-i Darir, XIV. yy.). **—4.** *Bir şeye bürünmek*, sözkonusu bir kimseyse, kendini belli bir nitelikte, kişilikte, kimlikte göstermek; bir şeyse, belli bir nitelikte ortaya çıkmak: *Sanatçı kimliğine bürünmek. Tuhaf bir kişiliğe bürünmek. Kimbilir ne çekici adlara bürünecek.*

BÜRÜNBİLİM → PROZODİ.

BÜRÜNBİRİM → PROZODEM.

BÜRÜNBİRİMSEL → PROZODEMATİK.

BÜRÜNCÜK → BÜRÜMCÜK.

BÜRÜNMEK → BÜRÜMEK.

Büryan kebabı. *Yörs.* BİRYAN* KEBABI' nın eşanlamlısı.

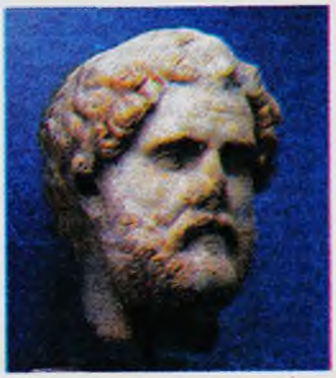
BÜRZOYE, sasani hükümdarı Hüsrev I Anuşervan'ın (531-579) hekimi. Hükümdarın buyruğuyla gittiği Hindistan'dan tıp ve satrançla ilgili kitaplar yanında *Kelile ve Dimne*'nin sanskritçe aslı olan *Pançatantra*'yı getirerek pehlevi diline çevirdi.

BÜSBÜTÜN be. Tamamıyla, iyice, tümden, temelli: *Adam büsbütün deli. Öğleden sonra hava büsbütün karardı.*

BÜSR BİN EBU ERTAT, arap komutan ve yönetici (VII. yy.). Halit bin Velit komutasında Şam seferine katıldı; büyük kahramanlıklar gösterdi. Kuzey Afrika'nın fethinde bulundu. Sıffin savaşı'nda Ali'ye karşı Muaviye'nin yanında savaştı (657). Muaviye'nin halifeliği döneminde gönderildiği Hicaz'da Ali yandaşlarına karşı uyguladığı zulümle tanındı. Mısır'ın ikinci kez fethine Amrübnülas'ın yanında katıldı. Basra valiliği yaptı. Bizans üzerine gönderilen deniz kuvvetlerine komuta etti. 670'ten sonra yaşamını halifenin sarayında geçirdi.

BÜST a. (fr. *buste;* ital. *busto,* göğüs' ten). İnsan gövdesinin, baş dahil, üst bölümünü gösteren heykel.

—ANSİKL. Heykel sanatında büst terimi, başı, boynu ve değişen oranlarda omuzları, kolları, göğsü ve karnı kapsayan, bedenin üst kısmının tamoyma betisi için kullanılır. Büst, çoğu kez, silmelerle süslü küçük bir kaide üzerine yerleştirilir. Boyundan aşağısı genellikle düşey, kimi zaman da eğik yüzeylerle sınırlı bir kütle oluşturan kare kaideli büstlere *hermes* büstü denir.

imparator Antoninus Pius'un **büstü**, İ.S. II. yy. *İstanbul Arkeoloji müzesi*

BÜT a. (fars. *büt*). *Esk.* **1.** Put. **—2.** Put gibi güzel kadın; sevgili: *"Eğerçi men'eder zahid nazardan sen buti ilfkin / Gözetme farz-ı ayn oldu ne vaktın arz edersen rû"* (Safi, XV. yy.). **—3.** *Büt-i çini*, bir çin heykeli kadar güzel sevgili: *"Cemalün ey büt-i çini cihanı dutdı sertâser"* (Dehhani, XIII. yy.). ‖*Büt-gede*, puta tapanların tapınağı. ‖*Büt-hane*, tapınak. ‖*Büt-lâl*, şaşan, hayranlık duyan. ‖*Büt-nigâr*, put yapan; portreci. ‖*Büt-perest*, puta tapan. ‖ *Büt-şıken*, put kıran. ‖ *Büt-traş, put oyan*, heykeltraş.

—Dilbil. Farsça "büt" ve türkçe "put" sözcüklerinin sanskritçe "budd, budda" sözcüğünden geldiği sanılmaktadır. Buddha'nın heykellerine verilen bu ad, anlam genişlemesi ile genel olarak heykel anlamında kullanılmıştır.

BÜTÇE a. (ing. *budget;* eski fr. *bougette*, küçük para kesesi). **1.** Devletin ve diğer kamu kurum ve işletmelerinin bir yıllık tüm gelir kaynaklarıyla giderlerini gösteren hesapların tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Kamu mal.) **—2.** Bir kimsenin, ailenin, örgütün, kuruluşun gelir ve giderlerinin tümü; sahip olunan para tutarı: *Bütçesi dar bir aile. Bütçesini denkleştirmek.* **—3.** Özel bir harcamaya ayrılmış para miktarı: *Tatil için kendine bir bütçe saptamak.*

—İşl. ikt. *Bütçe denetimi*, işletmelerde, bir mal ya da hizmetin hazırlanma evrelerinin her birinde maliyet fiyatı ile genel giderlerin bilinmesini olanaklı kılan yönetim biçimi. ‖*Bütçe yönetimi*, bir işletmenin etkinlikleriyle ilgili öngörüleri, bir yıllık bir süre için, miktar ve değer olarak belirleyip, sonra yıl boyunca öngörülerle gerçekleşmeler arasında sürekli karşılaştırmalar yaparak bu miktar ve değerlerin seyrini izlemeye dayanan bir işletme yöntemi uygulaması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*Değişken bütçe*, her biri, değişken giderlerin sabit bir oranına karşılık olan ve sabit giderlerin aynı düzeyde kaldığı bir etkinlik süresini yansıtan esnek bütçelerin birbirlerine eklenmesi. ‖*Esnek bütçe*, sabit giderlerin değişme göstermediği bir sürede çeşitli etkinlik düzeylerine karşılık veren farklı değişken gider tutarlarını göstermeye yönelik bütçe.

—Kamu mal. *Aylık geçici bütçe*, bütçe yasal süresi içinde parlamento tarafından onaylanmadığı takdirde, hükümete, yeni bütçe projesindeki ya da geçen yılın bütçesindeki ödeneklerin on ikide birine kadar harcama yetkisi veren aylık geçici uygulama. (Türkiye'de 1965 ve 1970 yıllarında bütçe reddedildiğinden mali yılbaşına yetişememiş ve geçmiş yıl bütçesinin harcamalarının on ikide birini esas alan-ve gelirlerin toplanmasını olanaklı kılan geçici bütçe uygulanmıştır.) ‖*Bütçe açığı*, belirli bir dönem, genellikle bir yıl için hazırlanan devlet bütçesinin gelirleri öngörülen giderleri karşılayamadığı zaman ortaya çıkan fark. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*Bütçe bakiyesi, bütçe işlemleri bakiyesi* ya da *bütçe yasasında öngörülen tahmini bakiye*, bütçe yasasında izin verilen tüm harcamalar ile tüm gelirler arasındaki fark. ‖*Bütçe bölümü*, bütçenin sunuluşunda bir yandan harcamayı yapan hizmet birimi, öte yandan harcamanın niteliğini belirleyen temel öğe. ‖*Bütçe dışı*, bütçede içerilmiş olmayan bir harcama ya da gelire, finansmanı bütçe dışından sağlanan bir harcamaya verilen ad. ‖*Bütçe dışı bırakma*, normal olarak devlet bütçesinde yer alan bir kamu harcamasının finansmanını vergi aracılığıyla değil de, devlete bağlı mali kuruluşların kaynaklarıyla (örneğin, tarım kredileri için TC Ziraat bankası ya da konut kredisi için Emlak kredi bankası), hatta bazı kendine özgü koşullarda özel kesime ait kaynaklarla (örneğin, telekomünikasyon işleri ya da yol, inşaat malzemesi için) sağlamaya dayanan işlem. (Bütçe dışı bırakma yükümlüler üzerindeki vergi yükünün daha fazla artmasını önler.) ‖*Bütçe eki*, bütçe yasasına, parlamentoca kabulünü hızlandırmak amacıyla eklenen, mali niteliği olmayan madde. (Türkiye'de bu uygulama 1982 Anayasası'nın 161. maddesiyle önlenmiştir: "Bütçe kanunu'na bütçe ile ilgili hükümler dışında hiçbir hüküm eklenemez.") ‖*Bütçe fasikülü*, her bakanlığa tahsis edilen ödeneklerin ayrıntılı analizini içeren ve bütçe yasa tasarısında bir ek olarak yer alan fasikül. ‖*Bütçe fazlası politikası*, özel kişilere ait gelirlerin tüketimde kullanılabilir mal ve hizmetlerin değerini aşan bölümünün tümünün ya da bir bölümünün, borçlanma (gönüllü ya da zorunlu), vergileme, banka hesaplarının bir bölümünün blokajı, kâğıt paraların zorunlu blokaja tabi tutularak değiştirilmesi gibi yöntemlerle kamu kesimine aktarılma işlemi. (Bu yöntemlere özellikle enflasyona karşı mücadele çerçevesinde başvurulur.) ‖*Bütçe maddesi*, bütçe bölümlerinin alt ayırımı, harcama kalemi. *Bütçe program tekniği* → PROGRAM* BÜTÇE. ‖ *Bütçe tahmin yöntemleri*, bütçede, devletin yıllık gider ve gelirlerini tahmin yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*Bütçe tertibi*, bütçe yasası çerçevesi içinde, kamu harcamalarının ve kamu gelirlerinin sınıflandırılması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*Bütçe yetkisi*, parlamentonun bütçeyi oylama yoluyla kabul ederek hükümete, bütçede gösterilen gelirleri toplamak ve harcamaları yapmak konularında verdiği yetki. ‖*Bütçenin bölümler itibariyle oylanması*, bütçe yasa tasarısının parlamentoda bölümler itibariyle onanması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*Düzeltici bütçe*, düzeltici nitelikteki bütçelere verilen ad. ‖*Düzeltici bütçe yasası*, bütçe yasasınca başlangıçta belirlenen hizmetlerin ve kaynakların kullanımında değişiklik yapmak amacıyla çıkartılan yasa. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*Sınai bütçeler kuramı*, devletin günümüzde üstlendiği ekonomik ve sosyal işlevlerindeki gelişmenin sonucu, klasik birlik ilkesinde ayrılmayı

gerektiren, üretim yapan kamu kuruluşlarının gereksinmelerini karşılayan bütçe kuramı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mil. muhs. *İktisadi bütçe,* ülkenin genel iktisadi dengelerinin —iktisat siyaseti kararlarının yönlendirilmesinde ve/ya da sonuçlarının denetlenmesinde kullanılan— kısa vadeli projeksiyonu.

—ANSİKL. İşl. ikt. *Bütçe yönetimi,* işletmenin sorumluluk odaklarından (bunlar, durama göre, maliyet, hasılat, kâr ya da yatırım odakları olabilir) oluşan bir yapı temelinde örgütlenmesine dayanır. Normal olarak ademi merkeziyetçi olan işlemler çerçevesinde, odağın sorumlusu, gelecek hesap yılı için, tahmine dayanan bir faaliyet programı temelinde, hedef ve araçların saptanmasını içeren bir eylem planı düzenler. Bu planın sayılarla ifadesi, ilgili odağın bütçe önerisini oluşturur. Çeşitli projelerin genel müdürlükle tartışılması ve bunlar arasında bir tutarlılık sağlanması sonucunda sorumluluk odaklarından her biriyle bir bütçe sözleşmesi yapılır ve bu sözleşmede, odağın sorumluluğunu yüklendiği hedeflerle bu hedeflere varmak için elinde bulundurduğu araçlar miktar ve değer olarak belirtilir. Bundan sonra, bütçe denetiminin (dar anlamda) tek amacı, kararlaştırılan eylemin sapmadan yerine getirilmesini sağlamaktır: onaylanan öngörüye oranla sapmalar görülmesi, düzeltme yollarının araştırılmasını ve gerekli önlemlerin alınmasını gerekli kılar.

—Kamu mal. *Bütçenin* siyasal, ekonomik ve hukuksal nitelikleri vardır. Bütçenin siyasal niteliği: bütçe, önce devletin belli bir dönemde toplumun ortak gereksinimlerinden hangilerini, ne ölçüde karşılayacağını gösterir. Ayrıca, bu görevlerini yerine getirirken devletin milli gelirden alacağı payın büyüklüğü ve gelirleri içinde vergiler, borçlanma vb. kaynakların ağırlığı da bütçe tarafından belirlenir. İşte bütün bunların kararlaştırılmasında oynadığı rol bütçenin siyasal bir nitelik kazanmasına yol açar. Demokratik ülkelerde parlamento her yıl bütçeyi inceleyip onaylarken bu açıdan siyasal bir tasarrufta bulunmuş olur.

Bütçenin ekonomik niteliği; günümüzde devletin görev alanı genişledikçe milli gelirden kamu kesimine ayrılan pay artmakta, değişik ülkelerde % 20-35 arasında değişen bir bölümü bütçe yoluyla kullanılmaktadır. Gerek kamu gelirlerinin miktarı, kaynakları, toplanılma biçimi, gerekse kamu harcamalarının miktar ve bileşimi genel ekonomi üzerinde ciddi etkiler yaratır. Bunların başlıcaları, ekonomik kalkınma, ekonomik denge, fiyat istikrarı, kaynak dağılımı ve gelir bölüşümü üzerindeki etkilerdir. Dolayısıyla, bu açıdan bakıldığında, bütçe temel niteliği bakımından mali bir plan ve ekonomik bir olgudur

Bütçenin hukuksal niteliği: bütçe devletin, kendisi ile ilgili bütün yönetim işlemlerini hukuksal kurallara bağlar. Bu nedenle bütçeye yasa biçimi verilmiştir. Ancak bu konuda üç ayrı görüş bulunduğuna işaret etmek gerekir: bütçenin parlamento onayından geçtiği için tam bir yasa olduğu, genel ve sürekli kurallar getirmediği için idari karar olup yasa olmadığı ve nihayet kısmen yasa kısmen idari tasarruf olduğu görüşleri. Uygulamada, gerek anayasalarda gerek genel muhasebe yasalarında bütçenin bir yasa olduğu ifade edilmektedir.

• *Bütçe ilkeleri.* Bütçe konusunda kimi klasik kimi modern, pek çok ilke geliştirilmiştir. Başlıcaları şunlardır:

Genellik ilkesi, devletin gelir ve giderlerini ayrı ayrı ve tam olarak bütçede gösterilmesini gerektirir. Bu kurala göre gelir ve giderler gayri safi olarak bütçede yer alır. Gelirlerden harcamalar indirilerek elde edilecek safi sonucun gösterilmesi yeterli değildir. Ayrıca, belirli gelirler belirli giderlere tahsis edilemez. Bu son kurala "ademi tahsis" ya da "tahsis yapılamama kuralı" denir. Genellik ilkesini ilk uygulayan ülke İngiltere'dir; ama 1928 yılında W. Churchill'in Posta idaresi'nin ve Karayolları fonu'nun safi gelir ve giderlerini bütçede göstererek bu ilkeyi bozan ülke de yine İngiltere olmuştur. Türkiye'de ise 1927 tarih 1050 sayılı Muhasebe-i umumiye kanunu ile genellik ilkesi benimsenmiştir. Genellik ilkesinin en önemli yararı, gelir arkasında gider saklanmaması ve gelir ve giderlerin tam bir açıklıkla parlamento tarafından denetiminin sağlanmasıdır.

Bütçede birlik ilkesi, devletin bütün gelir ve giderlerinin bir tek bütçede toplanmasıdır. Ancak, bu yöntemle devletin gerçek mali durumu bir bütün halinde açıkça görülebilir. Bununla birlikte, ekonomik, siyasal vb. nedenlerle bu kuraldan uzaklaşıldığı ve devlet bütçesi dışında diğer bir dizi bütçenin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bütçeler arasında şunlar sayılabilir: Olağanüstü bütçeler, her yıl tekrarlanmayan olağanüstü nitelikteki giderler ile bu giderlerin finansmanı için genellikle akdedilen devlet borçlarını kapsar. "Katma bütçeler" (mülhak bütçeler), giderleri özel gelirleriyle karşılanan ve genel bütçe dışında yönetilen bütçelerdir. Bu tür bütçelerde gelirler giderleri aşarsa fark genel bütçeye aktarılır. Tersi durumdaysa, açık, genel bütçeden karşılanır. Katma bütçeli idareler ekonomik nitelikte olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılır. Türkiye'de, halen 30 kadar katma bütçeli idare vardır. Ekonomik nitelikteki katma bütçeli idarelere örnek olarak Karayolları genel müdürlüğü, Orman genel müdürlüğü vb. gösterilebilir. Ekonomik nitelikte olmayan katma bütçeli kuruluşların başındaysa üniversiteler gelir. Özerk bütçeler (muhtar bütçeler), ticari ve sınai nitelikte faaliyette bulunan özerk kuruluşların, genel bütçeden tamamen ayrı düzenlenip parlamentonun onayına sunulmadan uygulanabilen bütçeleridir. Türkiye'de özerk bütçelerin çok geniş bir uygulaması kamu iktisadi teşebbüslerinde görülür. Sümerbank, Etibank, SEKA, Türkiye kömür işletmeleri, TEK, DDY gibi kuruluşlar bu kapsam içine girer. Kamu iktisadi teşebbüsleri, Genel muhasebe kanunu ile Devlet ihale kanunu ve Sayıştay denetimi dışında tutulmuşlardır. Sorumlulukları sermayeleri ile sınırlıdır.

Bütçenin birliği ilkesinin dışına çıkan diğer bir uygulama da sosyal güvenlik kuruluşlarının bütçeleridir. Tümüyle genel bütçe dışında örgütlenen ve kamusal sosyal güvenlik hizmeti üreten bu kuruluşların giderleri özel gelirleriyle karşılanmaktadır. Önemleri her geçen gün biraz daha artmaktadır. O kadar ki, değinilen kuruluşların topladığı gelirler (prim gelirleri) kamu gelirleri içinde vergi gelirlerinden sonra ikinci sırada yer alır. Türkiye'de bu tür kuruluşlara örnek olarak SSK, Bağ-Kur vb. gösterilebilir. Bütçenin birlik ilkesini bozan diğer bir durum da Hazine hususi hesapları'dır. Bunlar, bütçe dışı bir bölüm giderleri karşılamak amacıyla Hazine'de oluşturulan özel fonlardır.

Bütçenin yıllık olması ilkesi, bütçe ile idareye verilen iznin belli bir süre ile, genel olarak bir yıl ile sınırlandırılmasıdır.

Doğruluk ilkesi, gelir ve gider tahminlerinin isabetli olması ve bütçenin denk görünmesi amacıyla gelirlerin yüksek, giderlerin eksik gösterilmemesidir.

Bütçenin denklik ilkesi, bütçede gösterilen gelir ve giderlerin eşit olmasıdır.

Bütçede açıklık (alenilik) ilkesi, bütçenin hazırlanmasından onama, uygulama, denetim ve kesin hesaba kadar geçen aşamalarında bütçe ile ilgili bütün belgelerin düzenli olarak ve gerçek mali durumu gösterecek biçimde yayınlanmasıdır.

Bütçede önceden izin alma ilkesi, bütçenin ilgili olduğu mali yıla girmeden önce Parlamento tarafından onaylanması ve hükümete yetki verilmesi zorunluluğudur.

bütçe türleri

Günümüzde klasik devlet bütçesinin yanında yeni bütçe türleri gelişmektedir.

Sosyal bütçe, sosyal transferlerde olduğu gibi, sosyal yasalarla gerek devlet, gerekse özel kuruluşlarca yapılan çeşitli sosyal yardımların tutarı hakkında parlamenterlere bilgi verir. Fransa'da bütçe kanununun sonuna eklenir. Türkiye'de ayrıca bir sosyal bütçe yoktur.

Fonksiyonel bütçe, devlet tarafından yerine getirilen temel kamu fonksiyonlarının türüne göre kamu hizmetlerinin nitelik ve miktarlarının belirlendiği bütçe türüdür. Klasik devlet bütçelerinde ödenekler, hizmetleri yapacak olan idari birimlerin gereksinimlerine göre belirlenir. Oysa, günümüzde modern devletlerde gelişen bütçeleme teknikleri ile, kamu kesimince yürütülen bütün faaliyetlerde ekonomik etkinlik ön plana geçmiştir. Dolayısıyla fonksiyonel bütçede önemli olan devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu kamusal işlevler (sağlık, eğitim, dış güvenlik vb.) ve bunların maliyetleridir. Bu fonksiyonları yürütecek olan idari birimlerse ikinci planda kalır (bakanlıklar, genel müdürlükler vb.). Örneğin, Türkiye'de eğitim fonksiyonu Milli eğitim bakanlığı, Sağlık bakanlığı, Milli savunma bakanlığı tarafından yerine getirilmektedir. Fonksiyonel bütçe uygulandığında, ödenek, eğitim fonksiyonuna verilecek, ilgili bakanlıklarsa ikinci planda kalacaktır. Fransa'da fonksiyonlarına göre gruplanan kamu harcamaları ile ilgili açıklayıcı belgeler bütçe yasası ekinde gösterilmektedir. Türkiye'de idari birimlere göre düzenlenen klasik devlet bütçesinin yanı sıra, ayrıca 1973 yılından bu yana devlet giderlerinin fonksiyonel sınıflandırılmasına dayanan Program* bütçe düzenlenmektedir.

Türkiye'de bütçe

Türkiye'de XIX. yy.'ın sonlarına değin bütçe yerine "muvazene defteri", "muvazene-i maliye" ya da "muvazene-i umumiye" terimleri kullanılmıştır. İlk kez 1885'te dilimize giren "bütçe" sözcüğü 1961 ve 1982 anayasaları ile bütünüyle yerleşmiştir. "Genel bütçe", "Devlet bütçesi" terimleri de aynı anlama gelmektedir.

Türkiye'de bütçe, hazırlanma, onaylanma, uygulama ve denetim olmak üzere dört aşamadan geçer.

• *Bütçenin hazırlanması:* uygulama ve doktrindeki ortak görüş, bütçenin hükümet tarafından hazırlanacağıdır. Türkiye'de bütçenin ne şekilde hazırlanacağı Genel muhasebe kanunu'nda düzenlenmiştir. Bütçenin hazırlanması şu üç noktada yoğunlaşır:

Gider bütçesinin hazırlanması: her bakanlık içinde taşra örgütü gereksinim listelerini merkeze bildirir. Merkez örgütü buna kendi gereksinimlerini de ekleyerek bakanlığın gider bütçesini hazırlayıp Maliye bakanlığı'na gönderir.

Gelir bütçesinin hazırlanması: Maliye bakanlığı'nda, Gelirler genel müdürlüğü, genel ekonomik ve konjonktürel durum, vergi mevzuatındaki değişiklik vb. durumları dikkate alarak mali yıla ait gelir bütçesi tutarını tahmin eder.

Genel bütçe projesinin hazırlanması: Maliye bakanlığı'nda, Bütçe ve mali kontrol genel müdürlüğü tarafından, gelir tahminleriyle masrafçı dairelerden gelen gider tahminleri birleştirilerek belirlenir. Maliye bakanlığı'nda yapılan incelemelerde, önerilerin bütçe denkliğini bozup bozmadığı, önerilen yeni bir hizmetin gerekliliği, yapılması gerekli hizmetler için yeterli ödenek ayrılıp ayrılmadığı, yapılması zorunlu olan hizmetler için ayrılan ödeneğin yetişmediği durumlarda ek ödenek konulup konulmadığı gibi noktalara dikkat edilir. Özellikle gider artırıcı önerilerde Maliye bakanlığı ile ilgili bakanlık arasında uyuşmazlık ortaya çıkabilir. Bu durumda maliye bakanı ilgili bakanla anlaşma yollarını arar, başarısızlık halinde sorun başbakana aktarılır. Kesin karar yetkisi Bakanlar kurulu'nundur. Bütçe projesi genellikle dört bölümden oluşur: Gerekçe, Bütçe

yasa tasarısı, Bakanlıklar ve Dairelerin gider bütçeleri, Bütçe yasası metninde sözü geçen cetveller, ekler vb.

• *Gerekçe:* bütçenin dayandığı ekonomik, mali vb. nedenler hakkında parlamentoya bilgi veren bir belgedir. Bütçe gerekçesinde başlıca şu bilgilere yer verilir: ekonomik ve mali durumun genel gidişi, yeni bütçenin ana hatları, bütçe denkliğinin nasıl sağlandığı, açık varsa nasıl kapatılacağı, Hazine'nin durumu, vadelerine göre devlet borçlarının durumu ve bunlardaki değişiklikler vb. Bütçe, bu bilgiler temel alınarak savunulur. 1950'li yıllardan bu yana Bütçe gerekçeleri ayrı bir cilt olarak basılmaya başlanmıştır. Ayrıca, 1969 yılından bu yana, Bütçe gerekçesi ile birlikte "Yıllık ekonomik rapor" da hazırlanıp parlamenterlere sunulmaktadır.

• *Bütçe yasa tasarısı (Metni),* Bütçe yasa tasarısı metni'nin ilk maddesi giderlerle ilgili olup bütçeye bağlı (A) cetvelinde gösterilir. İkinci madde gelirlerle ilgilidir ve (B) cetvelinde gösterilir. Bütçe yasa tasarısının üçüncü maddesi de bütçe açığı ile ilgilidir. Bunu, her yıl yinelenen öteki maddeler izler. Vergi gelirlerinin tahsil edilebilmesi için her yıl yeniden yetki verilmesi bu maddeler arasında en tipik örnek olarak gösterilebilir.

Gider bütçeleri: Bütçe yasa tasarısı'nın üçüncü bölümü, devletin merkezi organları, bakanlıklar ve dairelerin gider bütçeleri ile ilgilidir. Bütçe yasa tasarısı'nın dördüncü bölümü ise Ekli cetvellere ayrılmıştır. Sırasıyla yukarıda adı geçen (A) ve (B) cetvellerinden sonra (C), (D) vb. bir seri cetveller, hesap özetleri, istatistikler vb. ekler bu bölümde yer alır.

Bütçenin onaylanması: hükümetin hazırladığı bütçenin onaylanması demokratik sistemlerde parlamentonun görevidir. 1982 Anayasası'na göre, Bakanlar kurulu'nun, genel ve katma bütçe tasarıları ile milli bütçe tahminlerini gösteren raporu, mali yılbaşından en az yetmiş beş gün önce TBMM'ye sunması gerekir. Bu tasarı ve raporlar TBMM Bütçe komisyonu'nda incelenir.

Bütçe komisyonu'nun elli beş gün içinde kabul edeceği tasarı metni TBMM' de görüşülür ve mali yılbaşına kadar karara bağlanır. Tasarının genel kurulda görüşülüp onaylanması ile ilgili bu süre sınırlanmasının yanı sıra, Anayasa'nın 162. maddesi kapsam açısından da TBMM'nin yetkilerine bazı sınırlamalar getirmiştir.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, bütçe yasa tasarılarının genel kurullarda görüşülmesi sırasında, gider artırıcı ya da gelirleri azaltıcı önerilerde bulunamazlar" (Anayasa, md. 162). Ayrıca Anayasa'nın 163. maddesi ile de, genel ve katma bütçelerle verilen ödeneklerin harcanabilecek miktarların sınırını gösterdiği vurgulanmış ve bütçeye bu sınırın Bakanlar kurulu kararı ile aşılabileceğine ilişkin hüküm konulamayacağı ya da yasa hükmünde kararname ile bütçede değişiklik yapma yetkisi verilemeyeceği belirtilmiştir. Anayasa, cari yıl bütçesinde ödenek artışını öngören değişiklik tasarılarında ve mali yük getirecek nitelikteki yasa tasarı ve önerilerinde, belirtilen giderleri karşılayabilecek mali kaynak gösterilmesi zorunluluğunu getirmiştir.

Bütçe yasa tasarısının mali yılbaşına kadar oylanması gerekir. Oylamanın geciktiği ya da bütçenin kabul edilmediği durumlarda, kamu faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için geçici bütçelere başvurulur. Türkiye'de, asıl bütçe yürürlüğe girene değin, gerek gecikmeden dolayı, gerekse 1965 ve 1970 yıllarında olduğu gibi bütçenin geri çevrilmesinden dolayı geçici bütçeler uygulanmıştır.

Mali yıl içinde bütçe tahminleri tutmadığı zaman ya da hiç öngörülmeyen bir hizmet için ödenek gerektiğinde, hükümetin talebi ile parlamento tarafından bütçeye ödenek eklenmesi ya da bölümden bölüme aktarma yapılması gerçekleşir. Bütçede bölüm ve maddesi bulunan bir hizmete ödenek verilmesine ek ödenek denilir. Bütçede öngörülmeyen bir hizmet için alınan ödeneğe ise fevkalade ödenek ya da olağanüstü ödenek denilir. Bütçeye ödenek eklenmesini önlemek için ihtiyat ödeneği, düşünülmedik giderler ödeneği ve ödenek aktarması gibi yöntemler uygulanır. Ayrıca, bütçede ek ödeneğin sakıncalarını gidermek için eskiden Fransa'da uygulanan *düzeltici bütçe,* yıl içinde yeni koşullara göre kabul edilen ve daha önceki bütçeyi yürürlükten kaldıran bir bütçedir. Diğer bir bütçe türüyse *tamamlayıcı bütçe*'dir. Tamamlayıcı bütçe, o mali yılın bütçesi yerine geçmez; asıl bütçeye gelir ve gider eklemeleri yapılarak uygulanan bütçedir. Türkiye'de uygulaması yoktur.

Bütçenin yürütülüp uygulanması: Hükümet tarafından hazırlanıp, yasama organınca onaylanan bütçeyi yürütme görevi hükümete düşer. Hükümet ve idari örgütün bütün kademeleri bütçeyi uygulamakla görevlidir. Ancak gerekli eşgüdümün sağlanması Maliye ve gümrük bakanlığı'na verilmiştir. Bakanlık merkez ve taşra örgütü ile gelirlerin toplanması ve harcamaların yapılmasını sağlar.

Hükümet tarafından hazırlanıp, parlamentoca onaylanan ve yine hükümetin uyguladığı bütçeyi ulus adına denetleme yetkisi parlamentoya aittir.

Bütçe, idarenin, yargının ve yasamanın denetimine tabidir. 1982 Anayasası'na göre, Türkiye'de, bütçenin gerek uygulanması sırasında, gerekse uygulamadan sonra siyasi nitelikte denetimi yapacak organ TBMM genel kurulu'dur. Bu denetim, TBMM Sayıştay komisyonu ve Bütçe komisyonu'nun yardımlarıyla yerine getirilir. Ancak, bütçenin uygulanmasından sonra siyasi olduğu kadar teknik nitelikteki denetimse Kesin hesap kanunu projesi'nin görüşülüp onanması sırasında gerçekleşir.

Yerel Yönetimler bütçesi (mahalli idareler bütçesi).

Kamu ekonomisinde merkezi idare dışında yerel (mahalli) yönetimler de yer almaktadır. Yerel yönetimler belirli bir alanda yerleşmiş bulunan kişilerin yerel gereksinimlerini karşılamak üzere oluşmuş olan kamusal yönetim birimleridir. Bunlar tüzel kişiliği olan, mali bakımdan özerk ve bundan dolayı da bütçeleri kendileri tarafından yapılan kamu yönetimleridir. Ancak, sözkonusu bütçe hakkı bazı ülkelerde sınırsız yetki ile kullanılabilirken ötekilerde merkezi yönetimin belirli ölçüde denetim ve onayına tabi tutulmuştur.

Türkiye'de yerel yönetimler, özel idareler, Belediyeler ve Köy idareleri'nden oluşmaktadır. Bu idarelerin devlet bütçesi dışında, her birinin kendi yetkili organlarınca hazırlanan ve onaylanan birer bütçeleri vardır.

İl özel idare bütçeleri, hazırlanıp il genel meclisinde kabul edildikten sonra Bakanlar kurulu kararı ve cumhurbaşkanının onayı ile yürürlüğe girer. Merkezi yönetim bütçeyi onaylama yetkisi Anayasa'da öngörülmüş bulunan mali ve idari vesayetin sonucudur. Sözkonusu idarenin bütçesinin hazırlanmasında merkezi yönetim bütçesinin aksine önce gelirler tahmin olunur, daha sonra tahmin edilen gelir tutarını aşmamak kaydıyla gider bütçesi yapılır.

İl özel idareleri'nin görevlerini belirleyen yasa çok eskiye (1915'e) dayanmaktadır. Bu yasaya göre İl özel idareleri'ne tahsis edilen pek çok hizmet, günümüzde merkezi idare tarafından üstlenilmiştir. Gerçekten görevleri arasında yer alan bayındırlık, eğitim, sağlık ve sosyal yardım, tarım ve veteriner işleri büyük ölçüde merkezi idare tarafından yerine getirilmektedir. İl özel idareleri bütçelerinin gelir bölümünde yer alan başlıca kaynaklar şunlardır: genel bütçe vergi gelirlerinden verilen pay (% 2,30), harç ve resim gelirleri, emlak ve kurum gelirleri, borçlanma, yardım ve bağışlar.

Tüzel kişiliğe sahip belediyelerin de ayrı birer bütçesi vardır. Bu bütçe belirli hizmetlerin yapılmasına ve gelirlerin toplanmasına izin verir. Belediye başkanlarınca hazırlanan bütçe, Encümen'e ve oradan da Belediye meclisi'ne gelir. Belediye meclisi'nce kabul edilen bütçe mahallin en yüksek mülkiye memurunun onayı ile kesinleşir. Görüldüğü gibi belediye bütçeleri üzerindeki idari vesayet İl özel idareleri'ne oranla daha sınırlıdır.

Belediye bütçelerinin gider bölümüne esas oluşturan başlıca hizmetler şu gruplar altında toplanabilir. Sağlık, ulaştırma, temizlik, yangın koruma, imar ve harita, içme suyu, sosyal yardım, ticari faaliyetlerin düzenlenmesi, tarım ve konut. Belediye bütçelerinin gelir kalemleriyse merkezi yönetim vergi gelirlerinden belediyelere verilen paylar, belediye vergi ve harçları, katılma payları, bağış ve yardımlar, borçlanmalar ve öteki gelirlerden oluşmaktadır.

Köy idaresi bütçeleri ise, bir yıllık gelir ve giderleri gösteren, bunların harcanmasına ve toplanmasına izin veren bir kararnamedir. Köy idarelerinin bütçelerinde yer alan harcama kalemleri idari işler, tarım ve ekonomik işler, eğitim işleri, sağlık işleri, bayındırlık işleri ve köy ile ilgili öteki hizmetler arasında dağılmaktadır. Gelirleriyse imece, salma, bazı resim ve harçlar, emlak gelirleri, bağış ve yardımlar, borçlanmalar gibi kalemlerden oluşmaktadır.

• *Bütçe açığı.* Klasik iktisat okuluna göre bütçenin denkliği ilkesi geçerlidir ve kamu harcamalarının normal kamu gelirleri (vergi, resim, harç vb.) ile karşılanması gerekir. Şayet bütçe giderlerinin bir bölümü borçlanma ile karşılanabiliyorsa, bütçe açığı sözkonusudur. Klasik görüşte borçlanmanın normal kamu geliri sayılmamasının kendine özgü nedenleri vardır. Kamu harcamalarının en düşük düzeyde tutulması kuralı geçerli olduğundan ve bütçede denklik arandığından kamu harcamaları vergi gelirleriyle sınırlandırılır. Borcun anapara ve faizi ileriki yıllarda ödeneceğinden, ileride vergilerin artırılmasına yol açıp tam rekabet piyasasının koşulları bozulacaktır. Yine bu yaklaşımda, bütçe açıklarının borçlanmayla karşılanmasına tepki, devletin kredi piyasasında özel firmalara rakip olarak kredi talebini artırıp, faiz oranlarını yükseltmesinden kaynaklanmaktadır. Artan faiz oranları, özel ekonomi birimlerinin aldığı borçların maliyetini yükselterek özel yatırımları olumsuz yönde etkilemektedir. Kaldı ki, bütçe açıkları kamu kredisi ile karşılandığında kamu kesiminin genişlemesine, dolayısıyla da klasiklerin esasen verimsiz olarak kabul ettikleri kamu harcamalarının artmasına yol açacaktır.

Türkiye'de devlet borçları, normal devlet gelirleri arasında yer alır. Dolayısıyla, açık verer: bütçenin vergilerle karşılanamayan bölümü için borçlanmaya gidilir. Genellikle, bütçe açıkları için kısa vadeli borçlanma (hazine bonoları, Merkez bankası avansları, devlet tahvilleri vb.) yolları seçilir. Belli koşullarda emisyona başvurarak bütçe açıkları kapatılabilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, gelir yetersizliğinden kaynaklanan bütçe açıkları ile bir iktisat politikası aracı olarak açık* bütçe politikası uygulaması birbirinden farklıdır.

• *Bütçe tahmin yöntemleri.* Bütçe gelirlerinin tahmininde iki yöntem kullanılır: Otomatik tahmin yöntemi ve doğrudan takdire dayanan yöntem. Otomatik tahmin yöntemi uygulaması, biten son yılın ya da son birkaç yılın gelir sonuçlarının, yeni yıl bütçe gelirlerinin tahmininde esas alınmasına dayanır. Üç tür otomatik tahmin yöntemi vardır: bir önceki yılın rakamlarını esas alarak yeni mali yılın bütçe gelirlerini tahmin etme yöntemi. Bu yöntemde, bütçe gelirlerini etkileyecek değişiklikler de göz önüne alınır. İkinci yöntemde, daha önceki yılların kamu gelirlerinin ortalama artışı göz önüne alınır. Son birkaç yılın sonucu belli olan bütçe gelirlerindeki

artışın ortalaması alınarak, yeni bütçe gelirleri tahmin edilir. Üçüncü yöntem, son birkaç yılın bütçe gelirleri ortalamasının yeni mali yılın gelir tahminine temel olarak alınmasına dayanır. Doğrudan bütçe gelirlerinin tahminiyse, bir ortalamaya bağlı kalmaksızın bütçe gelirlerinin takdire dayanarak saptanması yöntemidir. Bütçede giderlerin tahminiyse, doğrudan doğruya takdir yöntemi ile gerçekleştirilir.

• *Bütçenin bölümler itibariyle oylanması.* Türkiye'de bütçe yasa tasarısı, Parlamento genel kurulu'nda görüşülürken, kural olarak giderler gelirlerden önce görüşülüp onaylanmaktadır. Gerek gider gerekse gelir bütçelerindeki bölümler (fasıllar) teker teker oya konulur. Program bütçe uygulaması yeni bir tasnif biçimi gerektirdiğinden klasik bütçe sistemindeki bölümlerin yerini burada *programlar* almaktadır. Bu nedenle, genel ve katma bütçeli idarelerin bütçeleri programlar itibariyle oylandıktan sonra, ilgili bakanlık bütçesinin tümü oylanarak kabul edilir. Türkiye'de bütçenin bölümler (fasıllar) —programlar itibariyle oylanması 1981 Anayasası'nın 162. maddesi ile zorunludur.

• *Düzeltici bütçe yasası.* Türkiye'de düzeltici bütçe yasası uygulaması yoktur. Bunun yerine, mali yıl içinde harcama ve gelirlerde ortaya çıkan zorunlu gelişmelere uyum sağlamak için başka yöntemler uygulanmaktadır. Buna örnek olarak, yasama organınca, başlangıçta onaylanan ödenek tutarı ve bileşiminin, ödenek eklentisi (ek ödenek, olağanüstü ödenek), ödenek aktarması, ödenek iptali vb. biçimlerde değiştirilmesi, ayrıca gelir yasalarında (özellikle vergi yasalarında) yapılan değişikliklerle de kamu gelirlerinin miktar ve bileşimlerinin başlangıçtan farklı hale getirilmesi gösterilebilir.

• *Sınai bütçeler kuramı,* devletin, siyasi ve idari görevlerinin yanısıra, üretici bir birim olarak iktisadi işlevlerinin de artmasıyla ortaya çıkmış bir kuramdır. Klasik bütçe ilkelerinden genellik ve birlik ilkeleri, iktisadi devlet işletmelerinin gereksinmelerine uymamaktadır. Bu kurumlar, özel kesimle rekabet halinde çalıştıklarından bunlarla aynı yöntemleri uygulamak ve genel işletmecilik ilkelerine uyum göstermek zorundadırlar. Bunun için, devlet işletmelerinden herbirinin gelir-ve giderlerinin ayrı ayrı karşılaştırılması ve kâr ya da zarar ettiklerinin anlaşılması gerekmektedir. Bu durum ise, genellik ilkesiyle açıkça çelişmektedir. Bütçenin yıllık olma ilkesi de ekonomik işletmelere uygun gelmemektedir. Alım satımlar, bütçe yılına göre değil, piyasanın durumuna bağlı olarak gerçekleşmek zorundadır. Genel olarak, devletin idari işleri için düşünülmüş, formüle edilmiş klasik bütçe ilkeleri, iktisadi nitelikteki devlet kuruluşlarının bünyesine uymamış, özel bir bütçe uygulamasını ve uygun bir denetleme sisteminin geliştirilmesini zorunlu kılmış ve sözkonusu zorunluluklardan sınai bütçeler kuramı doğmuştur.

BÜTÇELEME a. İşl. ikt. Bir işletmenin sorumluluk taşıyan her biriminin, planlanmış faaliyetlerinin maliyetlerini parasal olarak değerlendirecek bir bütçeye sahip olmasına dayanan bir yönetim tekniği.

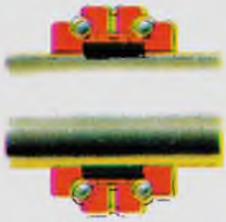
BÜTÇELEMEK f. Bir gideri ya da geliri bütçeye kaydetmek, devletin, bir tüzel kişiliğin, bir işletmenin vb. genel bütçesine sokmak.

BÜTE a. (fr. *butée*). Mak. san. **1.** Eksenel yük taşımaya yarayan parça ya da organ. **—2.** Bir parçanın devinimini sınırlayan fatura. **—3.** Devinimli bir makine organının geçişi sırasında çalışan ve bir elektrik anahtarının, hidrolik ya da pnömatik bir dağıtıcının devreye girmesini sağlayan ayarlanabilir ya da sabit konum algılayıcısı. || *Büte yatağı,* eksenel yük taşımaya yarayan yatak. || *Bütede olma,* devingen bir parçanın kurs sonu bütesine tam değdiği konum. || *Oynak büte,* devinimli organ yalnızca bir yönde ilerlerken çalışan büte.

—Kâğ. san. TEKNE'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. Mak. san. Eksenel yük pek önemli değilse büte, mile takılmış basit bir burç ya da yatak yastığına dayanan bir mil tabanından oluşur. Daha önemli yükler için biri mile, diğeri gövdeye bağlı iki rondela arasında devinen bir dizi bilyadan oluşmuş *bilyalı büte* kullanılır. Kimi geometrik kusurları önlemek için sabit rondela küresel bir dayanaktan destek alır. İki yönlü eksenel itme halinde, *çift etkili büte*'den yararlanılır; bu bütelerde her yöndeki yük için bir sıra bilya ve üç rondela vardır. Bu üç rondeladan ortada bulunanı mile bağlıdır. Radyal kuvvetler sözkonusu olursa, yatık ayna dişli silindirlerden oluşan *iğneli büte* ile birlikte radyal yükleri soğuran yataklar ya da rulmanlar kullandığı gibi *küre mafsallı makaralı büteler* ya da konik makaralı rulmanlardan da yararlanılabilir. Çok ağır yüklerdeyse mil desteği üzerine yerleştirilmiş segmanlarla yaratılan bir yağ kaması biçiminde *hidrostatik büteler* oluşturulur.

BÜTELER

bilyalı, çift eğimli

bilyalı, çift etkili

BÜTİLKLORAL a. (fr. *butylchloral*). Hipnotik ve daha çok anestezik etkisinden dolayı tedavide kullanılan üç klorlu butirik aldehit. (Amidopirin ile birlikte verildiğinde özellikle üçüz sinir nevraljilerine ve diş ağrılarına karşı etkindir.)

BÜTİROFENON a. (fr. *butyrophénone*). Ruhsal bunalımı önleyici, özellikle sanrı giderici etki gösteren nöroleptik ilaçlar öbeği. (Korteksin alın bölgesindeki ve limbik sistemdeki dopamin alıcılarına bağlanarak dopaminin etkisinin tam karşıtı bir etki yaratırlar.)

BÜTİROMETRE a. YAĞÖLÇER'in eşanlamlısı.

BÜTOBARBİTAL ya da **BÜTOBARBİTON** a. (fr. *butobarbital* ya da *butobarbitone*). Yavaş etkili (sekiz ile on saat) barbitürik kökenli uyku ilacı. (Gece sonu uykusuzluklarına karşı kullanılır.)

BÜTSCHLİ (Otto), alman biyolog (Frankfurt am Main 1848 - Heidelberg 1920). Heidelberg'de zooloji profesörlüğü yaptı. Hücrebilim konusunda çalışmalar yürüttü ve protoplazmanın gözenekli bir yapısı olduğunu ileri süren bir kuram geliştirdi.

BÜTÜN belgsz. sıf. (esk. türkç. *bütmek,* bitmek'den). **1.** Eksiksizlik, tamlık belirtir: *Bütün gün yağmur yağdı. Bütün parasını harcamış. Bütün kent sise gömüldü. Bütün bir yazı çalışarak geçirdi.* **—2.** Parçalanmamış, eksilmemiş şey için kullanılır; tam: *Akşamdan bütün bir ekmek kaldı.* **—3.** (Çoğul bir tamlananla) bir çokluğu oluşturan öğelerden hiçbirinin dışarda· kalmadığını belirtmek için kullanılır: *Bütün ağaçlar çiçek açtı. Bütün insanlar ölümlüdür. Bütün mağazalar kapalıydı.* **—4.** (Çoğul bir tamlananla) özetleyici bir açıklamayı vurgular: *Onda bir öğretmende bulunması gereken sabır, bilgi sevecenlik gibi bütün nitelikler var. Bütün zor koşullara dayanıklı bir araç.* **—5.** Yoğunluk, şiddet belirtir; olanca: *Fırtına bütün hızıyla sürüyor.* **—6.** Teklik belirtir; tek: *Bütün sorun, olayın ne zaman olduğunu saptayabilmekte. Bu davranışının bütün nedeni bu mu?* **—7.** Bozuk olmayan para için kullanılır: *Bütün on binlik.* **—8.** *Bütün bütün,* tamamen, tümüyle.

◆ a. **1.** Tümü, tamamı ele alınan bölünebilir nesne: *Parça bütün ilişkisi.* **—2.** *Bütünüyle,* tamamen, eksiksiz olarak: *Size bütünüyle katılıyorum. Kitap bütünüyle bu konuya ayrılmış.*

BÜTÜNCE a. Dilbil. Dilbilimsel çözümleme amacıyla oluşturulmuş, yazılı ya da ses alma araçlarıyla kayıtları yapılmış sonlu sayıda söylem bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbil. Bir bütünce tümü kapsayıcı (örneğin Atatürk'ün sözcük dağarcığının incelenmesi, Atatürk'ün tüm söylevlerinin çözümlemesine dayanır) ya da seçmeci olabilir (örneğin henüz betimlenmemiş bir dil ya da lehçenin incelenmesi). Bu son durumda, bütüncenin oluşturulması ve bu bütüncenin uygulandığı alanın özelliklerini yansıtabilmesi sorunları ortaya çıkar. Bütüncenin oluşturduğu dil örneği türdeşlik göstermeli (örneğin, tek konuşucudenekten kaynaklanmalı), ancak onu sözkonusu dili anadili olarak konuşanların tümü de anlamalıdır. Betimsel dilbilimde (özellikle dağılımsal dilbilimde) yararlanılan bütünce yöntemi, araştırmacıyı, kuramını kendi kendisine oluşturacağı söylemler üzerine kurmaktan kurtarır.

Bir dilin belirsiz sayıdaki cümlelerini açıklama amacı güden üretici dilbilgisi, zaten hiçbir zaman oluşturulamayan bütünceyi kalkış noktası olarak ele almaz. Önce edinim örnekleri geliştirmeyi amaçlar ve bu bakış açısına göre bütünce, (bir kullanımlar bütününün sonucu) ancak, varolan dilbilgilerini doğrulama yöntemi olarak ortaya çıkar.

BÜTÜNCÜLÜK a. Fels. Çeşitli öğelerden oluşan bir bütünde, olmayan bazı özelliklerin bulunduğunu ileri süren öğreti.

BÜTÜNLEME a. **1.** Bütünlemek eylemi, bütün durumuna getirme, tamamlama; ikmal. **—2.** Bütünleme sınavı: *Bütünlemede geçmek. Bütünleme sonuçları henüz asılmadı.* **—3.** *Bütünleme sınavı,* bütünlemeye kalan öğrenciler için açılan sınav; ikmal imtihanı. || *Bütünlemeye kalmak,* bir öğrenciden söz ederken, yarıyıl ya da öğretim yılı sonunda bir ya da daha çok dersten başarısız olmak; ikmale kalmak.

—Topogr. Arazide gerçekleştirilen ve fotogrametriyle elde edilen mikrofilm üzerine, havadan çekilen fotoğrafların sağlayamayacağı bilgileri (yer adları, yolların ulaşıma uygunluğu, orman içi yollar, vb.) aktarmaya yarayan işlem.

BÜTÜNLEMEK g.f. **1.** *Bir şeyi bütünlemek* ya da *birbirlerini bütünlemek,* o şeyin ya da birbirlerinin eksikliklerini gidermek; tamamlamak. **—2.** *Parayı bütünlemek,* bozuk paraları bütün parayla değiştirmek, bütün para durumuna getirmek.

◆ **bütünlenmek** edilg. f. Bütünlemek eylemine konu olmak; tamamlanmak.

◆ **bütünleşmek** işt. f. **1.** Bir şeyle bir kimseyle ya da birbirleriyle bir bütün oluşturmak, onunla ya da birbirleriyle uyum içinde olmak: *Bu bölgede mimari üslup, doğal çevreyle olağanüstü biçimde bütünleşmişti.* **—2.** *Bir toplulukla bütünleşmek,* bir kimseden söz ederken, bir toplulukla dayanışma içine girmek, onlarla birlik olmak; kaynaşmak: *Halkla bütünleşen liderler.*

◆ **bütünletmek** ettirg. f. *Parayı bütünletmek,* bozuk paraları bütün parayla değiştirtmek.

—Topogr. Bütünleme işlemini yapmak.

BÜTÜNLEMELİ sıf. ve a. Bütünleme sınavına girmesi gereken öğrenci için kullanılır.

BÜTÜNLENMEK → BÜTÜNLEMEK.

BÜTÜNLER sıf. Bütünleyici, bütünleyen.

—Ceb. *Bir E vektör uzayının bütünler altuzayları,* E nin, $E = G + H$ biçiminde olan ve aşağıdaki iki eşdeğer koşuldan birini gerçekleyen G ve E vektör altuzayları: 1) E nin her x elemanı toplam olarak ancak $x_1 + x_2$, $x_1 \in G$ ve $x_2 \in H$ biçiminde yazılabilir; 2) $G \cap H = \{0\}$. (G ile H, E nin bütünler iki altuzayı ise, $E = G \oplus H$ biçiminde yazılır. Bütünler altuzay kavramı ikiden çok altuzaya genelleştirilir; bu durumda doğrudan* toplamdan söz edilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Geom. Belli bir çıkıntının bütünleri olan çıkıntı. —Bir dönme açısının bütünleri olan başka bir dönme açısı. —Bir S çıkıntısı ile bir S′ çıkıntısının ölçüleri toplamı doğru açıysa, S′ için S ye denir. (S ile S′ çıkıntıları bütünlerdir de denir.) —Kimi kez ölçüleri toplamı π olan iki dönmeden ikincisi için birinciye denir. —Kimi kez, yalnızca bir ucu ortak ve birleşimleri bir yarıçembere eşit olan iki çember yayı için kullanılır. || *Bütünler üçdüzlemliler,* iki üç-

düzlemli açıdan biri olan (SA', SB', SC') ün ayrıtları, ikincisi olan (SA, SB, SC) nin sırayla SBC, SCA ve SAB düzlemlerine dik olan ve bu düzlemlere göre (SA), (SB) ve (SC) ile aynı yanda bulunan iki üçdüzlemli. (Bütünler iki üçdüzlemlinin yönlendirimi aynıdır.)
—ANSİKL. Ceb. G, E nin bir vektör altuzayı ise, G daima bütünler bir vektör altuzay kabul eder ve G nin tüm bütünler altuzayları eşyapılıdır. E nin boyutu sonluysa, G nin bütünler altuzaylarının tümü, G nin eşboyutu denen ve $codim_E G$ ile gösterilen aynı boyuta sahiptir; $codim_E G$ = dim E− dim G = dim E/G elde edilir.

BÜTÜNLEŞME a. Bütünleşmek eylemi.
—İkt. Hammaddeden başlayarak, son ürünün ortaya çıkışına varıncaya değin gerçekleştirilmesi gereken tüm işlemlerin aynı üretim birimine bağlanması. (Bütünleşme, kısmi olabileceği gibi, bir ürünün üretilmesi, hatta piyasaya sürülmesi sürecinin hemen tümünü kapsayacak biçimde de olabilir. Merkezileşmenin* bir yönü olup, uygulamada "düşey merkezileşme" ile hemen hemen eşdeğerlidir.)
—Psikan. Winnicott'a göre, ilkel ben'in, kendiliğinden olgunlaşma süreci. Bireysel varlığın sürekliliği olarak duyulan ve yaşanan birleştirici (tekleştirici) self'in kurulmasını sağlar. (Yeterince iyi bir annenin, özellikle de holding'in sağladığı çevre, bu sürecin gelişmesini kolaylaştırır.)
—Tarıms. ikt. Tarımsal üretimle ilgili bir sanayi ya da ticaret firmasının, başka iktisadi birimlere, sözleşme temelinde, kendi ana faaliyetiyle bağlantılı üretim ve ticaret işlemleri yaptırarak, bu faaliyeti genişletmesi ve başka alanlarda sürdürmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bütünleşme sözleşmesi,* bir tarım üreticisi ile bir sanayi ya da ticaret işletmesi arasında varılan ve karşılıklı olarak mal ya da hizmet sağlanması zorunluluğunu içeren anlaşma.
—ANSİKL. Tarıms. ikt. Bütünleşme iki türlü olabilir: bir firma ile bir ticaret ağı arasında gerçekleştiği takdirde "ileriye doğru" bütünleşmeden, bir firma ile bir tarım üreticisi arasında olduğu takdirde "geriye doğru" bütünleşmeden söz edilir. Tarımı doğrudan doğruya etkileyen bu ikinci türdür. Firma (hayvan yemi imalatçısı, kesimevi, konserve fabrikası) tarım üreticileriyle tek tek ya da grup halinde sözleşmeler imzalar; bu sözleşmeler temelinde üreticilere, üretim faktörleri (damızlık hayvanlar, hayvan yemi, ıslah edilmiş tohumlar) ve belirli hizmetler (teknik danışmanlık, sağlık denetim ve bakımı) sağlamayı ve son ürünleri (tavuk, yumurta, dana, meyve, sebze) sözleşmede öngörülen bir taban fiyatından satın almayı taahhüt eder. Üretici de buna karşılık işgücünü, bilgisini ve donatımını (kümesler, ahırlar, toprak, makineler) sunmuş olur. İster özel işletmelerle, ister kooperatiflerle olsun sanayi ile kurulan bu sıkı bağlar çerçevesinde çiftçi, bir işletmenin yöneticisi olarak bağımsızlığını temelde yitirir ve üzerinde hiçbir biçimde etkili olamadığı bir iktisat siyasetine bağımlı hale gelir. Bu yüzden, bütünleşme, tarım işletmecilerinin üstü örtülü bir biçimde proleterleşmesine benzetilebilir. Bütünleşme, özellikle besi hayvancılığında (kümes hayvanları, domuz, dana, süt danası) gelişmiş durumdadır.

BÜTÜNLEŞMEK → BÜTÜNLEMEK.

BÜTÜNLEŞTİRME a. İkt. Bir işletmede, bir mal ya da hizmetin birden çok üretim aşamasını bir araya getirme. ‖ *Bütünleştirilmiş devre,* içinde toptancı bulunmayan ticari devre. ‖ *Bütünleştirilmiş ticaret,* bütün toptancılık ve perakendecilik görevlerini bir arada yürüten dağıtım biçimlerinin tümü. (Çok şubeli şirketler, büyük mağazalar, düşük fiyatlı mağazalar, tüketici kooperatifleri, kurumlaşmış gönüllü tüketici örgütlenmeleri, perakendecilerin kurduğu satın alma toplulukları, alım merkezleri, katalogla satış örgütleri.)

BÜTÜNLETMEK → BÜTÜNLEMEK.

BÜTÜNLEYİCİ sıf. Bütünleyen, bütün durumuna getiren.
—Med. huk. *Bütünleyici parça,* yerel töreye göre, bir nesnenin temel öğesi olan ve o nesne yok edilmeden ya da parçalanmadan ondan ayrılmasına olanak olmayan parça. (Eşanl. MÜTEMMİM CÜZ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Med. huk. Bir nesne üzerindeki mülkiyet hakkı onun bütünleyici parçalarını da kapsar. Asıl nesne (şey) ile bütünleyici parça arasında maddi bir bağ vardır. Bütünleyici parça kullanım açısından asıl nesneye bağlıdır ve ondan ayrılmaz. Bir nesneye sahip olan kişi onun bütünleyici parçalarının da sahibi olur. Bütünleyici parçayla asıl nesne arasındaki bağlılığın sürekli olması gerekir. Asıl nesneye geçici olarak eklenen bir şey bütünleyici parça olamaz. Eklenti*'den farklı olarak, bütünleyici parça, taşınır olabileceği gibi taşınmaz da olabilir. Bütünleyici parçanın eklentiden bir farkı da bağımsız olarak bir hukuki işlemin konusu olmamasıdır. Sözgelimi otomobilin içindeki motor, otomobilin bütünleyici parçasıdır ve otomobille birlikte alınıp satılır.

BÜTÜNLÜK a. Bütün olma durumu; bir bütün oluşturan şeyin niteliği: *Ulusun birlik ve bütünlüğüne yönelik tehditler. Yazıda bütünlüğü sağlamak.*
—Fels. *Pratik bütünlük,* Sartre'da, diyalektik aklın incelediği, tarihsel oluş evresi. (Sartre, *Critique de la raison dialectique*'te [Diyalektik aklın eleştirisi]. "bir pratik bütünlükler, yani, bütünselleşmenin uğrakları olarak bir diziler ve gruplar kuramı ortaya koymaya" çalışır.)

BÜTÜNSEL sıf. Bütün niteliği taşıyan, bütünün hiçbir öğesini dışta bırakmayan, bütüne ilişkin: *Sorunu bütünsel bir yaklaşımla ele almak.*

BÜTÜNSELLEŞTİRİCİ sıf. Fels. Olabildiğince çok öğeyi içinde toplamak isteyen bir görüşe, bir ideolojiye, vb. denir.

BÜTÜNSELLEŞTİRİM a. Fels. Şeyleri bir bütün olarak kavrayan görüş.

BÜTÜNSELLEŞTİRMEK f. Fels. Bir önermeler kümesini, tutarlı bir biçimde bir araya getirmek; tutarlı bir grup oluşturmalarını sağlayacak biçimde önermeler arasında bağ kurmak.

BÜTÜNSELLİK a. Bütünsel olma durumu: *Konuyu kendi bütünselliği içinde incelemek.*
—Ed. Hem tematik hem de dilsel bir biçim olarak yapıtı bitmiş bir bütün olarak gören kavram. (Her öğe bütün tarafından belirlendiğinden ve bütünü belirlediğinden öğelerin eksiksiz olarak tümü karşılıklı bağıntılar içindedir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Fels. Kant'ta, niceliğe bağlı olan ve birlik ile çokluğun bireşimini oluşturan anlık kategorisi. (Kant şöyle der. "Bütünsellik [alm. *Allheit*] birlik olarak düşünülmüş çokluktan başka şey değildir" [*Kritik der reinen Vernunft* (Salt aklın eleştirisi) 1, 1, 1]). ‖ Hegel'de, en büyük kapsamında ve kendini kuran öğelerin iç dengesinde gelişmiş kavram. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Gramsci ve özellikle Althusser gibi marxçılarda, altyapının, üstyapının, çelişkinin ve üstbelirlenimin oluşturduğu bütün.
—Ruhbil. *Bütünsellik ilkesi,* özellikle Gestalttheorie'nin ve bu kurama yakın görüşleri benimseyen araştırıcıların dayandığı ilke. Buna göre, bütünün algılanması, parçaların algılanmasından daha önemlidir. (Bu ilke, kısaca şöyle açıklanabilir: "Bütün, parçaların toplamından daha fazla bir şeydir".) ‖ *Bütünsellik yasası,* Höffding'in dile getirdiği çok eski bir "yasa". Buna göre, parçaya ilişkin her bilinç durumu, bütüne ilişkin bilinç durumunu anımsatma eğilimi gösterir. (Bu kavram, günümüzde, artık bu biçimiyle kullanılmamaktadır.)
—ANSİKL. Ed. Bütünsellik kavramı, yapıtı canlı bir varlık gibi ele alan organcılığa, dinimselciliğe ilişkin eğretilemelerden ve estetik bütünlüğün psikolojik güdülenimlerle yorumlanmasından kaçınarak yapıtın iç tutarlılığını saptamayı amaçlar. Bu amaç bizi ister istemez çoketkenli bir biçim anlayışına götürür. Bir bütün oluşturması bakımından, bir noktada durmuş, donup kalmış olarak görebileceğimiz bu biçim kendi iç düzeninin ayrıntılarında birçok yeni düzenlenme olanakları taşır. Bu olanakların her biri bütüne dönmemizi sağlamak koşuluyla aynı derecede geçerlidir. Bu durumda bütünsellik, gerçeklik (yapıt ortadadır, bir birimdir) ve deneyim (okuma romanı bütünleştirir) demektir, aynı zamanda da başvurulacak bir çeşit modeldir: yapıların dizgesine temel olan ve bu dizgenin, bu sistematiğin incelenmesini geçerli kılan, işte bu bütünselliktir. Biçimsel bağlılaşım, tanımlayamayacağı, hatta yaklaşamayacağı bir ufka bağımlılıktan kurtulamaz, dolayısıyla da, özellikle bir bütün oluşturan yapıtlar ele alındığında, bir başkalaşım bağlılaşımına dönüşür. Bu durumda, bütünsellik kavramı, yerini, daha önceki çeşitli yapıt düzenlemelerinin bir bütün içinde tekrar ele alınması diye tanımlayabileceğimiz bütünselleştirme kavramına bırakır. Michel Serres'in Zola ve Jules Verne üstüne incelemelerinde de görüldüğü gibi, kurulan bu son sistematikte ister istemez rastlantısal noktalar ve güzergâh oyunları yer alır.
—Fels. Hegel şöyle der: "Mutlakın bilimi, kökü bakımından sistemdir; çünkü *somut* olarak doğru olan, ancak [...] bütünsellik (alm. *Totalität*) olarak doğrudur" (*Enzyklopädie,* 14). Dolayısıyla, "felsefenin her parçası, bir felsefi Bütün'dür"; ve bu parçaların sistem olarak zincirlenişi de bundan ötürüdür: "Tek bir çember, kendi başına bir bütünsellik olduğu için, kendi ortamının sınırlarını aşar ve sonra gelen bir küreyi kurar. Bu yüzden, Bütün, çemberlerden oluşan bir çember olarak ortaya çıkar. Bu çemberlerden her biri zorunlu bir uğraktır; öyle ki, çemberlerin kendi ortamlarının sistemi, tüm İde'yi meydana getirdiği gibi, İde de, özel (tikel) ortamların her birinde kendini bütünüyle gösterir" (ay. ypt., 15).

BÜVE ya da **BÜVELEK** a. Daha çok sıcak ülkelerde yaşayan büyük sokucu sinek. (Bil. a. *Hypoderma diana.* Çiftkanatlılar takımı, sığırsineğigiller familyası.) [Eşanl. BÜĞE, BÜĞELEK, NOKRA SİNEĞİ, GÜĞÜM SİNEĞİ, İĞRİCE.]
—ANSİKL. Büve, yaklaşık 2 cm uzunluğunda, kısa boynuzlu, tıknaz gövdeli bir sinektir. Kısa ama güçlü hortumuyla memeli hayvanların derisini delerek kanlarını emer, nokra adı verilen hastalığa yol açar.

BÜVELEK → BÜVE.

BÜVET a. (fr. *buvette*). Gar, sinema vb. yerlerde hafif yiyecek ve içeceklerin satıldığı küçük büfe, tezgâh.

BÜVEYHİLER ya da **BUYİLER,** Güney İran ve Irak'ta egemenlik kuran şii mezhebine bağlı İran kökenli hanedan (932-1055). Hanedan, savaşçı Deylemi aşiretinden bir grubun başkanı Ebu Şuca Büveyh'in üç oğlu tarafından kurulduğu için bu adı aldı. Ziyariler hanedanının kurucusu Merdavic bin Ziyar'ın hizmetine giren üç Büveyhi kardeş, daha sonra ona karşı ayaklandılar. Merdavic'in öldürülmesinden sonra üç kardeşten Ali önce İsfahan'da, daha sonra bütün Fars'ta; Hasan Cibal'de; Ahmet ise Kirman ve Huzistan'da egemenlik kurdu. Ahmet, bir süre sonra Irak üzerine yürüyerek Bağdat'ı aldı (945) ve böylece "emirülümera" sanını taşıyan büveyhi emirlerin abbasi halifeleri üzerindeki 110 yıllık vesayeti başladı. Abbasi halifesi Müstekfi Ahmet'e Muizzüddevle, Ali'ye İmadüddevle, Hasan'a Ruknüddevle sanını verdi. Büveyhiler, bir süre üç emirlik halinde geniş bir bölgeyi denetimleri altında tuttular. Ancak, egemenliklerini büyütme tutkusu kardeşleri ve daha sonra da onların çocuklarını karşı

karşıya getirdi. Adududdevle (949-983) öteki iki emirliği de kendi yönetiminde birleştirerek Büveyhiler'in G. İran, Irak ve Umman'daki tüm topraklarına egemen oldu. Mezopotamya'daki Hamdaniler'e, Taberistan'daki Ziyariler'e ve Horasan'daki Samaniler'e karşı güçlü bir genişleme siyaseti izledi. Onun ölümü (983) üzerine aile içinde başlayan büyük iç kavga sonunda Büveyhiler, Fahrüddevle (Hamedan, İsfahan, Rey) ve Bahaüddevle (Irak, Fars, Huzistan, Kirman) kollarına ayrıldılar (990). Gazneli Sultan Mahmut'un, ölen Fahrüddevle'nin oğlu Mecdüddevle'yi tutsak alarak Horasan'a götürmesi sonucu Büveyhiler'den Fahrüddevle kolu sona erdi (1029). Öte yandan, Bahaüddevle'nin ölümü üzerine (1012) geride kalan dört oğlu arasında taht kavgası başladı. Türk askerlerinin desteğini sağlayan Sultanüddevle, öteki üç kardeşini etkisiz duruma getirerek tahtı ele geçirdi. Sultanüddevle ölünce (1025), taht kavgası yeniden başladı. Bağdat'ı egemenlikleri altında tutan paralı türk askerlerinin çağrısı sonunda kardeşlerden Celalüddevle "emirülümera" ilan edildi (1025). Ancak, bir süre sonra aylıkları ödenmeyen türk askerleri ayaklanarak onu Bağdat'tan kovdular (1036). Yardım alarak kente dönen Celalüddevle, ayaklanan askerlerin komutanı Bars Togan'ı öldürttü (1037). Celalüddevle'nin yerine geçen Ebu Kaliçar bin Sultanüddevle döneminde (1044-1048) Büveyhi devletinin durumu biraz düzelir gibi oldu. Irak, Fars ve Kirman, onun yönetimi altında yeniden birleşti. Ebu Kaliçar'ın ölümünden sonra oğulları Husrev Firuz ile Fulâd Sutûn arasında taht kavgası yeniden başladı (1048). Fulâd Sutûn kaçarak Selçuklular'a sığındı ve Husrev Firuz "Melikürrahim" unvanıyla Büveyhi emiri tanındı. Ancak, Selçuklu devleti genişledikçe, Büveyhiler'in huzursuzluğu da aynı oranda arttı. Bu arada Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'e elçiler gönderen abbasi halifesi onu Bağdat'a çağırdı. Bu çağrıyı değerlendirerek Bağdat üzerine yürüyen Tuğrul Bey, kenti ele geçirdi, Melikürrahim'i tutsak alarak Büveyhiler devletine son verdi (1055). Büveyhiler, şii oldukları halde, egemen oldukları ülkelerde halkın çoğunluğunu oluşturan sünnilere karşı yumuşak bir siyaset uygulamak zorunda kalmışlar, ama on iki imamcı şiiliğin (İsna aşeriye) gelişmesine yardımcı olmuşlardır.

BÜYÛT çoğl. a. (ar. *beyt*'in çoğl. *büyût*). *Esk.* Evler, meskenler, obalar.

BÜYÛTAT çoğl. a. (ar. *büyût*'un çoğl. *büyûtât*). *Esk.* **1.** Ev kümeleri. **—2.** Soylu aileler. **—3.** Soylu kişiler.

BÜYÜ a. **1.** Doğada gizli güçler bulunduğu, iyiliği çekmek ya da kötülüğü kovmak için bunlarla ilişki kurulabileceği düşüncesine dayanan, somut bir amaca yönelik eylem ve inançların tümü; sihir, afsun. (Bk. *ansikl.* böl. Antropol.) **—2.** Güzelliğin yarattığı etkileme gücü, gizemli çekicilik; sihir: *Sanatın, müziğin, şiirin büyüsü.* **—3.** *Büyü bozmak, bozulmak*, yapılmış bir büyüyü etkisiz duruma getireceğine inanılan kimi önlemler almak, alınmak. || *Bir kimseyi büyü ile bağlamak*, onu büyü etkisiyle hiçbir şey yapamaz duruma düşürmek. || *Birine büyü yapmak* ya da *yaptırmak*, onu büyü yoluyla etki altına almaya ya da aldırmaya çalışmak. || *Büyüsüne tavşan başı*, yapılan büyünün kendisini etkilemeyeceğine inanan kimse tarafından söylenir.

—Antropol. *Ak büyü*, kötü ruhları kovmak, talihsizliği önlemek ve / ya da nazarın, kaderin, kötü ruhların kurbanı olanları kurtarmak amacını güden tören ve uygulamaların tümü. || *Kara büyü*, kötü ruhların, doğaüstü güçlerin dostluğunu kazanarak, bunların gücünü, zarar verilmek istenen birine karşı kullanmayı amaçlayan gizli uygulamaların tümü.

—Giz. bil. Benzeşim kuramına dayanan gizli bilimler uygulaması; bu kuramın kendisi. || İnsanın, iyilik meleklerinden istenen yardımla gerçekleştirdiği eylem. || Büyü yapanın bilerek ya da bilinçsizce çağırdığı iblislerin yardımıyla gerçekleştirdiği eylem. (Gabriel Naudet, büyü eylemlerinin, ya Yaratan'ın [kutsal büyü], ya iyi ruhların [ak büyü], ya kötü ruhların yardımıyla [kara büyü] ya da fizik dünyanın pek bilinmeyen yasalarına başvurularak [doğal büyü] gerçekleştirildiğini belirtir.)

—Tar. Eski Babil, sonra Asur, daha sonra Pers İmparatorluğu rahiplerinin, özellikle de mezdekçilerin uyguladığı bilim ve teknik.

—Tem. parç. Hadron ailelerinin ya da bunları oluşturan kuarkların ayırtedici özelliğini veren ve tamsayı ya da sıfır değerler alan yük (c). [Birleşik bakışımın gerektirdiği nedenlere ve zayıf nötr akımlar kuramına bağlı olarak, kimi süreçlerin yokluğunu açıklamak için benimsenen büyü, 1974'te, J ya da ψ adı verilen yeni parçacıkların bulunması sonucunda deneysel olarak kanıtlandı. Güçlü etkileşimler kuramında kullanılan diğer terimler (acaiplik, renk vb.) gibi, bu adın da, terimin kullanıla gelen anlamıyla hiçbir ilgisi yoktur.]

—ANSİKL. Antropol. Büyüde, katkı maddelerinin seçimi birçok koşula bağlıdır. Başlıca nesneler zehir, uyuşturucu, dışkı, kadavra parçaları, kan ve cinsellikle ilgili nesnelerdir. Bütün bu nesnelerin ortak özelliği tuhaflığı, ama aynı zamanda toplumun yasakladığı ve pis kabul ettiği şeyler olmalarıdır. Ayrıca, söylenen sözler, yapılan törenlerin tuhaflığını büsbütün artırır. Bu sözler neredeyse duyulmayacak biçimde söylenir, çoğu kez anlaşılmaz ve bunların ruhların dilinden olduğu kabul edilir.

J. Frazer, birbirleriyle uyumsuz olan büyü uygulamalarına bir sıra, bir düzen vermeye çalışanların öncülerindendi; kendisi, büyülerin insan vücudunun çeşitli organları ve insanla evren arasında uyum sağlayan genel sempati (*The Golden Bough* [Altın dal], 1907-1915) yasalarına bağlı olduğunu göstermeye çalıştı. Bunlar benzerlik yasası ve bulaşma yasalarına ayrılır. Benzerlik yasası "homeopatik" ya da taklit büyüsünün temelini oluşturur. Sempati yasaları, L. Lévy-Bruhl'un geliştirdiği "katılım" kavramını anımsatır. Lévy-Bruhl'a göre bu, "ilkel anlayışın" ayırtedici özelliğidir. İlk yasanın bir örneği, yağmur yağdırmak için havaya su serpmeye dayanan "yağmur büyüsü"dür. Çok yaygın olan bu uygulama, Frazer'e göre büyünün ve tanrısal egemenliğin dolayısıyla bir din biçiminin kaynağıdır. İkinci yasanın bir örneği de, kendisine büyü yapılacak kişi ya da nesnenin çeşitli parçalarının kullanılmasıdır (saç, tırnak, toprak, vb.).

Antropoloji, Frazer'in sınıflandırmasını benimsememiştir. C. Levi-Strauss'un *la Pensée sauvage*'da (Yaban düşünce) gösterdiği gibi, bu ayrımlar simgeci düşünceyi belirleyen eğretileme ve düzdeğişmecenin genel biçimlerinden çıkmıştır. Frazer, büyüye ilişkin bir kuramı da ileri sürdü. Buna göre büyü, doğanın bir düzenine dayanır ve büyücü bu düzene bazı özel tekniklerle karşı koyabilir. Böylece büyü, yalnızca yanlış nedensellik taslaklarından oluşmasıyla bilime karşı gelir. Bu kuram artık bırakılmıştır, çünkü simgeci taslakların bir kültürün bilgi alanlarının tümünde var olduğunu göz ardı etmektedir.

M. Mauss, *Esquisse d'une théorie générale de la magie*'de (Genel bir büyü kuramı taslağı) [1902-03] adlı kitabında Frazer'in çalışmalarını ele aldı ve büyü ayinlerinin gizli ve özel olma özelliğinden dolayı, bir kültün resmi ve örgütlü sistemi olan dinle karşıtlık gösterdiğini ortaya koydu. Mauss ve Hubert ayrıca, büyü ile dil arasındaki bağlantıya da dikkat çektiler: sempatiler sistemi aslında "kolektif tasarımlar sınıflandırması" sistemidir. Büyü özelliklerinin tasarımları dil düzeyindeki olgularla benzeşmektedir. Burada büyü düşüncesi, kültürel üretimlerin tümüne özgü ortak bir "simgesel işlevin" simgesel düşüncesinden özel bir görünümüdür. "Okuyup üfleme" gibi ayrıcalıklı bir örnek konusunda Mauss, büyü maddelerinin ve formüllerinin kuraldışı görünümlerinin de bir okuyup üfleme biçimi, nesneler yardımıyla "gerçekleştirilen sözcükler" gibi ele alınabileceğini gösterdi. Okuyup üfleme teması ve etkisinin çözümlemesi B. Malinowski tarafından geliştirildi (*Coral Gardens and Their Magic)* [Emercan bahçeleri ve büyüleri], 1935.

Büyü ile tıp arasındaki bağıntıya E. E. Evans-Pritchard (*Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande* [Azande'lerde, cadılık kehanetler ve büyü], 1937) dikkati çekti. Büyü, Zandeler'de (Azandeler) törensel "ilaçlarla" amacına ulaşan bir tekniktir. Bu ilaçlar çoğunlukla bitkiseldir ve okuyup üfleme eylemleriyle birlikte mistik bir güçleri vardır. Zandeler başka birçok toplum gibi, toplumun onayını almış iyileştirici büyüyle *(ak büyü)*, yasak ve törelere aykırı *kara büyü'* yü (anglosakson "sorcery"si) birbirinden ayırırlar. "Dindışı" büyü tekniğini, örneğin Malinowski'nin incelediği tarımsal teknikleri, öteki büyü tekniklerinden ayırmanın güçlüğü, E. Leach tarafından belirtilmiştir. Leach'e göre büyü, belirli bir toplumun teknolojik olanaklarının ötesindeki sorunları çözmeyi sağlar.

C. Levi-Strauss'un *İntroduction à l'oeuvre de M. Mauss (M. Mauss'un yapıtla*rına giriş, 1950) adlı kitabındaki yapısalcı yaklaşım, Mauss'un yapıtıyla kuramsal bir bağ kurar. Araştırmacı, bu kitabında mana* kavramını, akılcı niteliğin paradigması biçiminde geliştirir.

—İsl. Cahiliye döneminde Araplar'da büyü (sihir), fal okları atmak, taşları dikerek bunlardan gizli anlamlar çıkartmak, yıldızlara bakarak geleceği kestirmek, yatay ve dikey çizgilerle büyülü olduğuna inanılan kareler çizip içine çeşitli sayı ya da harfler yazarak, bunlardan gene gizli anlamlar çıkartmak gibi büyücülük uygulamaları Museviler, İranlılar, Yunanlılar'dan alınmıştı. İslam dini, melek, cin ve şeytan gibi soyut varlıklara inanmayı benimsemekle birlikte, en üstün ve yüce güç olarak Allah'ı tanıdığı ve Allah'ın iradesi dışında hiçbir kimsenin hiçbir yolla başka birine yarar ya da zarar veremeyeceğini temel ilke olarak benimsediği için, büyü ve büyücüde olağanüstü bir güç kabul etmeyi, Allah'ın birliği ve gücünün üstünlüğü inancına aykırı bulur. Bu nedenle Kuran'da Ta-Ha suresinin 69. ayetinde, "Onların sanat dive ortaya attıkları ancak bir büyücü tuzağıdır, büyücü ise, nerede olursa olsun iflah etmez" denilirken; Maide suresinin 90. ayetinde, içki ve kumarla birlikte fal okları atmak, taşlar (putlar) dikmek gibi o dönemin büyü uygulamaları, "şeytan işlerinden birer murdar" sayılıp yasaklanmıştır. Kuran'da, özellikle Hz. Musa dönemindeki büyücülerin, firavunun emri ile Hz. Musa'yı başarısız kılma çabaları ve Allah'ın yardımıyla Musa'nın gösterdiği mucizeler karşısında yenilgiye uğrayarak büyüden vazgeçmeleri ve imana gelmeleri sık sık anlatılır.

Kuran tefsircileri genellikle sekiz türlü büyüden söz ederler: 1. Yerdeki güçlerin semavi güçlerle birlikte gerçekleştirdikleri büyü. "Tılısım" da denilen bu büyü türünün Keldaniler'de yaygın olduğu söylenir. 2. Ruhsal eğitim ve uygulamalar sonucu öldürme, diriltme gibi olağanüstü işler yapabildikleri ve gizli şeyleri görebilecek algı gücüne ulaşabildikleri öne sürülenlerin büyüsü. 3. Cinlerden, perilerden yardım alınarak yapıldığı öne sürülen büyü (örn. cincilik). 4. Elçabukluğu gibi gözbağcılıklar da, insanları yanılttığından bir tür büyü kabul edilir. 5. Alışılmamış becerilerle donatılı bazı araçlarla gösterilen büyü (örneğin bazı tefsirlere göre, Hz. Musa'ya karşı firavunun sihirbazlarının kullandıkları büyü aracı gibi. Bu cıva gibi

içi çabuk genleşebilen bir sıvı ile doldurulmuş bir tür hortumdu ve genleşme ile yılan görünümü alabiliyordu). 6. Bazı cisimlerin ve ilaçların özelliklerinden yararlanılarak yapılan büyü (Bu maddelerin kimyasal özelliklerinden habersiz olanlar, uygulayıcılarda olağanüstü bir güç bulunduğunu sanırlardı). 7. İnsanları ruhsal yönden etki altına alarak gerçekleştirilen büyü (bazılarının "ism-i âzam"ı bildiklerini, cinlerle konuştuklarını öne sürerek insanları kandırmaları, bu türdendir). 8. Tefsirciler, ahlak dışı yollarla insanların sırlarını öğrenerek onlarla ilgili haber yayma-yı ve onları birbirine düşürmeyi de bir tür büyü sayarlar.

İslam bilginleri, bazı büyülerin, az çok gerçek payı taşıyabileceği görüşündedirler. Nitekim, Kuran'da "Yahudiler, şeytanların Süleyman'ın meliki hakkında uydurdukları şeye uydular. Süleyman sihir ile kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular, halka sihri ve Babil'de iki meleğe, Harut ve Marut'a inzal olunan (inen) sihirleri öğrettiler. "-biz fitneyiz, sen de kâfir olma" demeksizin hiçbir kimseye sihir öğretemezlerdi. Halk karı ile kocayı birbirinden ayıran şeyleri o ikisinden öğreniyordu. Halbuki büyücüleri, Allah'ın izni olmaksızın sihir ile hiçbir kimseye zarar verecek değillerdi. Yahudiler ise kendilerine mazarrat veren, fakat hiçbir menfaat vermeyen sihri öğreniyorlardı. Sihri satın alanların ahirette hiçbir nasipleri olmadığını bilmişlerdi; onlar nefislerini en kötü bir şeye bedel satmışlardır. Bir kere bilselerdi yaptıklarını yapmazlardı" mealindeki Bakara suresinin 102. ayetini bu yönde yorumlayanlar çoğunluktadır.

Müslümanlıkta, insanların büyü konusunda bilgi edinmeleri, bulunması olası gerçeklik payını araştırmaları, haram sayılmakla birlikte; büyücüler, gerçeğe yalan kattıkları, insanları yersiz korku ya da ümide saldıkları, kuşkuya ve kaygıya neden oldukları gerekçesiyle yerilmişlerdir. En güvenilir iki hadis kaynağı olan Buhari ve Müslim'in "Sahîh"lerinde geçen bir hadiste, Hz. Muhammet'in, "en büyük yedi günah"ı sayarken, "Allah'a ortak koşma'yı (şirk) ilk, "büyücülük"ü ise ikinci sırada gösterdiği belirtilmiştir.

BÜYÜCEK sıf. (*büyük + cek > büyücek*). Çok büyük olmayan; oldukça büyük: *Büyücek bir çocuk.*

BÜYÜCÜ a. **1.** Büyü yapan, büyü gücü olduğuna inanılan kimse. **—2.** Olağanüstü işler yapan, insanlar ya da şeyler üzerinde adeta büyülü bir gücü olan kişi.

Büyücü aşkı [*El amor brujo*], 1 perdelik bale. Konusu G. Martínez Sierra, müziği Manuel de Falla, koregrafisi Pastora İmperio tarafından hazırlandı. İlk kez 1915'te Madrid'deki Teatro Lara'da sahnelendi. —La Argentina'nın versiyonu ilk kez 1925'te Paris'teki Trianon-Lyrique'te oynandı; başrole Vicente Escudero çıkmıştı. S. Lifar versiyonu 1943'te, Mariemma versiyonu 1947'de, Pilar López ve Antonio versiyonları 1955'te sahnelendi.— Olay Andalucía'da bir cueva'da geçer. Tutku ve büyü, ünlü "ateş dansı"ile doruğa ulaşan büyüleyici atmosferi yaratır.

Yapıtın bir bölümü, 1960-61 sezonunda Ankara Devlet operası dansçılarınca, *Büyüleyen aşk* adı altında, *Salome* operası ile birlikte sahnelendi.

Büyücü hoca, ortaoyunu fasıllarından biri. Alacaklılarından kaçan zenne, yeni bir ev aramaktadır. Pişekâr ona Kavuklu'nun evini bulur. Büyücü hocayla çömezi de evi görmeye gelmiştir. Kavuklu hocayı kızdırınca, hoca da büyü yapıp Kavuklu'yu dondurur, Pişekâr ve zennenin yalvarması üzerine de büyüyü bozar. Kavuklu, hocadan bu büyüyü kendisine öğretmesini ister, o da öğretir. Bunun üzerine Kavuklu, hoca ve çömezini dondurur. Pişekâr ve zenne çözmesi için yalvarınca büyüyü bozar. Bu sırada zennenin alacaklıları izini bulmuş ve eve kadar gelmişlerdir. Kavuklu bunları teker teker dondurur, daha sonra çeşitli buyruklar verip istediğini yaptırır, meydanda oynatır. Buna çok kızan hoca, Kavuklu'yu cezalandırmak isterse de, oradakilerin yalvarması üzerine vazgeçer.

BÜYÜCÜLÜK a. **1.** Gizli güçlerden yararlanarak, insana (nazar, bağlama, cin çarpma), hayvanlara ya da bitkilere (hayvan hastalıkları, kötü ürün vb.) kötülük etmeye yönelen uygulama. **—2.** Bazı toplumlarda ya da toplumsal gruplarda geçerli olan ve kimi kötülüklerin, belirli kişilerin düşmanca ve görünmez eylemlerinden kaynaklandığını varsayan kuram.

—ANSİKL. Toplumsal antropoloji için büyücülük konusundaki halk inanışlarının özel bir anlamı vardır. Çeşitli bahtsızlıkların, görünmez "büyücülerin" kötü niyetli eylemlerine atfedilmesi anlamında büyücülük, birçok toplumda, hatta bu tür inanışların bilimin etkisiyle zayıfladığı çağdaş toplumlarda bile geçerlidir. İşlevleri farklı, iki tür büyücülük vardır. Birincisi, İngilizler'in *sorcery* (kara büyü) dedikleri ve isteyerek yapılan kötü eylemleri kapsayan büyücülük türüdür. Bunda, *sorcerer*'ın (büyücü), nesne büyüsünün tekniklerini ve eşyalarını kullandığı varsayılır: içinde çoğunlukla kurbanın bedeninden parçalar (saç, tırnak) taşıyan mineral, bitkisel, hayvansal kökenli karışımlar ya da kurbanın sürekli dokunduğu nesneler (giysi, vb.). Tüm bunların yanı sıra okuyup üfleme, vb. gibi çok değişik, ama görülmez işlemler de (iğne batırma, bir şey yutturma, kurban fark etmeden dokunma) yapmak gerekir. İkinci tür ise, İngilizler'in *witchcraft* (cadılık) diye adlandırdıkları büyücülüktür ve cadıların (ing. witches) egemen olduğu görünmez bir evreni varsayan yaygın bir inanıştan kaynaklanır. Cadılar ya doğuştan öylediler (anormal bir şekilde ya da anormal özelliklerle doğan bir bebek, çoğunlukla, annesini öldürmek isteyen bir *witch* olarak kabul edilir) ya da belirli soylara, yaş kümelerine, toplumsal statülere göre bu sıfatı alırlar: bazı toplumlarda, yaşlı kişilerin, kadınların, zenginlerin büyücülüğünden şüphelenilir, çünkü bu zenginlerin başarısı, çevreyle ve büyücülerin gücüyle suç ortaklıklarının sonucudur. Yoksullar ya da toplum dışına itilmişler (örn. Afrika toplumlarında kısır kadınlar) ise, tam tersine, büyücülere borçlu oldukları için başarısızlığa uğramışlardır. Kimi toplumlarda, "büyücülük" yoluyla kötülük yapmak, organları üzerinde (örn. karaciğerde) özel işaretleri bulunan kişilere özgüdür. İşaretler, seçilmiş kişilere kalıtımla geçer. Büyücülüğün dünyası, belirli bir toplum içinde yapılanmış inanışlarla ilgilidir. Toplum içinde büyücüler, günlük yaşamda rastlanan diğer gruplara benzemekle birlikte, görünmeyen, genel olarak benimsenmiş kurallara uymayan (geceleyin faaliyet gösterme, kan dökme), ama benzer ilkelere göre örgütlenmiş bir grup oluştururlar: her büyücünün, grubun öteki üyelerine olan borcu ve hiç durmadan yeni kurbanlar sağlama zorunluluğu böyle açıklanabilir.

Büyücülük aynı zamanda, yaygın düşsel tasarımların ve bir toplumun kendisine ilişkin kolektif, yapılanmış ve tutarlı tasarımlarının da konusudur. Büyücülük, her şeyden önce bir kuramdır ve bir inançlar bütünüdür; işlevi de, felaketi, hastalığı, ölümü dış nedenlerle (kıskançlık, başkalarının kötü niyetli eylemleri) açıklamaktır. Bu inançların toplumsal olarak yapılanmış temel niteliği, büyücülüğünden kuşkulanılan kişilerin, hatta tedavi ve cezalandırma yöntemlerinin her toplumda farklı biçimler almasından anlaşılır: öyle ki, bazı etnilerde büyücünün, aynı soydan ya da ana ya da baba soyuna bağlı yakın akrabalardan geldiği kabul edilir. Bu grupların üyesi olmayan bir kişinin şunun ya da bunun kötülüğüne yol açan bir büyücü olduğu kabul edilmez. Cezalandırmalar, basit bir şüphelenmeden ya da bir köy dedikodusundan, bir kişinin ölümüne oybirliğiyle karar verilmesine kadar uzanabilir. Bu nokta, yaygın bir yanlış anlamanın düzeltilmesini de sağlar: eski avrupa toplumlarında olduğu gibi bugünün geleneksel toplumlarında da büyücü, tanım olarak eylemleri izlenemeyen kişidir; onun eylemleri toplumsal düşgücünün bir yansımasıdır. Birçok Afrika atasözü "hiç kimse büyücülüğünü açıklayacak denli deli değildir" der. Bunu açıklayanlar ya toplumsal kurallara aykırı davranan kişiler, engizisyonca yakalanmış cadılar ya da Afrika toplumlarında yapayalnız kalmış yaşlılar, yani bütün bir grubun tepkisini üzerine çekmiş kişilerdir. Bu kişilerin, gerçek ya da düşsel ayıplarını itiraf etmeleri, aslında herkesin, büyücülüğe (saldırganlığı ve felaketi açıklayan bu ilkeye) inanmış ve bağlanmış olduğunu gösterir.

• Batı tipi geleneksel toplumlarda, gizli güçlerden yararlanma, kara büyüyle eş tutulur. Kara büyü, doğaüstü bir gücü harekete geçirir ve kurbanını felakete sürükler, oysa büyünün amacı iyiliktir. Büyü ve büyüyü uygulayanlar, toplumsal grupla bütünleşebilirlerse de, kara büyü yapanlar (özellikle kadınlar) toplum dışına itilirler. Kara büyüde, kötü güçlerle bağlantı kurmak, büyüde ise bunlardan kurtulmak sözkonusudur. Kara büyücülüğün iki değişik yönü vardır: bir yandan bireysel uygulama sayılan bağlamalar ve etkilemeler, öte yandan gerçek bir kült içinde ortak biçimde yapılan kara büyü (büyücünün iblisle anlaşma yaptığı ve haftada bir kez iblisin bizzat yönettiği bir toplantıya katılması gerektiğine inanılırdı). Tarihsel açıdan kara büyücülük olgusu, antropologlara göre özel bir duygu ve inanç dizgesine bağlıdır. Bu dizgenin ilk kaynakları avrupa pagancılığının tanrılarında (özellikle Diana kültünde) ya da Ortaçağ kökenli iblisçilikte aranabilir. Tanrıbilimcilerin çalışmaları, kara büyünün, hıristiyanlığın mücadele ettiği sayısız kült ve ayinlerde iblisin bulunmasına bağlı tartışılmaz bir olgu olduğunu kanıtlamaya yöneliktir. Psikiyatrlar ise, XIX., yy.'ın başından bu yana büyücülüğü, bulaşıcı ve kolektif bir delilik olarak değerlendirmektedirler. Büyücülük, bu tür inançların yaygın olduğu ve akıldışı kabul edilen her şeyin büyü sayıldığı bazı kırsal bölgelerde canlılığını korumaktadır.

BÜYÜK sıf. **1.** Boyutları, benzerlerinin ortalamasını aşan şey için kullanılır: *Büyük bir ev. Büyük bir orman.* **—2.** Boyu, önemi, sayısı, niceliği görece fazla olan şey için kullanılır: *Büyük bir kalabalık. Büyük bir yangın. Perdede büyük bir delik açıldı.* **—3.** Önemi, yoğunluğu, süresi ya da niceliğiyle yüksek bir düzeye ya da dereceye erişmiş soyut şey için kullanılır: *Büyük bir mutsuzluk. Bize satışta büyük kolaylıklar gösterdi. Bu işin riski büyük. Herkes büyük bir heyecan içindeydi. Büyük bir hızla gitmek.* **—4.** Soyluluğu ya da yüceliğiyle belirginleşen şey için kullanılır: *Büyük amaçları olmak.* **—5.** Seçkin nitelikleri ya da benzerleri arasında eriştiği yüksek düzeyle diğerlerinden ayrılan şey ya da kimse için kullanılır: *Büyük bir şair. Büyük bir matematikçi. Büyük bir sanayici. Büyük bankalar.* **—6.** Daha önce doğmuş kardeşi niteler: *Bu benim büyük kardeşim.* **—7.** Belli bir yaşa gelmiş, yetişkin kimse için kullanılır: *Onda büyük insanlara özgü bir yüz ifadesi vardı.* **—8.** Ayrıksı, çok özel şey için kullanılır: *Bugün büyük bir gün.* **—9.** *Büyük aptes,* dışkı, kaka. || *Kendini ya da bir kimseyi (başkasından) büyük görmek, bilmek, tutmak,* kendini ya da onu yücelterek olduğundan üstün saymak. || *Büyük oynamak,* çok parayla kumar oynamak; bir işe, sonunda karşılaşabileceği büyük zararları göze alarak girişmek. || *Büyük (söz) söylemek,* büyük konuşmak, başkasının başına gelen kötü bir durumun kendi başına da geleceğini düşünmeden o durumla alay et-

mek: *Büyük söyleme, senin de kızın var;* sonucu olumsuz olabilecek herhangi bir iş yapmayacağını ileri sürerek övünmek: *Büyük söylüyorsun, sen de zarar edebilirsin.* || *Büyük sözüme tövbe,* herhangi bir durum için kesin biçimde konuşan kimsenin,söylediğinin tersi bir durumla karşılaşmamasını dileme ereğiyle söylediği söz. || *Büyük yemin etmek,* en kutsal ve değerli şeyler üzerine ant içmek: *Büyük yemin ettim, bu işin ardını bırakmayacağım.* || *Büyükle büyük, küçükle küçük olmak,* hangi yaş ve durumda olursa olsun herkese uyum sağlamak: *Büyükle büyük, küçükle küçük olduğu için mahallede herkes onu severdi.*

—Değirmenc. *Büyük tekne,* suyla çalıştırılan taş değirmenlerde, öğütülecek buğdayların konduğu çukur bölüm.

—Dilbilg. *Büyük ünlü uyumu* → ÜNLÜ uyumu.

—El sant. *Büyük su,* geleneksel yöntemler ve motiflerle dokunmuş el halılarında, kenar bordürlerinin en genişine verilen ad. (Halıların boyutlarına göre değişen ölçülerde yapılan büyük su, tek olabileceği gibi, özellikle yöresel köy halılarında birden çok olarak da uygulanır.)

—Geom. *Büyük eksen,* bir elipsin odak ekseni. || *Bir S küresinin büyük çemberi,* S nin, merkezinden geçen bir düzlemle arakesiti.

—Halk oy. *Büyük ceviz,* Elazığ ve çevresinde oynanan türkülü, halay türü bir halk oyunu. (Eşlik çalgıları, davul zurnadır.) || *Büyük oyun,* Bursa'nın Keles ilçesi ve çevresinde oynanan, türkülü bir halk oyunu. (Halka biçiminde oynanan oyunun davul, zurna ve kudümle çalınan eşlik ezgisi, aksak ritimdedir.)

—İstat. *Büyük sayılar yasası,* istatistikte çok önemli yeri olan bir dizi matematik teoremi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Büyük bey,* sarayda başmabeyinciye verilen ad. || *Büyük çıkma,* padişahl rın tahta çıkması (cülus) nedeniyle Ed ne, Galata ve İbrahimpaşa sarayı acemi oğlanlarının kapıkulu süvari bölüklerine ya da sarayın dış hizmetlerine atanmaları. (→ ÇIKMA.) || *Büyük çıkma akçesi,* enderunluların "kaftanlı" denilen sınıfına (doğancı, seferli, hazine ve hasoda koğuşlarına bağlı personel), kıdem derecelerine göre yılda dört kez verilen giyimlik paranın ilki. || *Büyük imrahor* → İMRAHOR. || *Büyük kale kalemi,* imparatorlukta, Mora ve Arnavutluk dışında, var olan tüm berkitilmiş yerlerin ve kalelerin askerlerine ilişkin maaş işlemlerine, bunların erzak, cephane, onarım gibi gereksinimlerine ve bulundukları bölgelerin yerlikulu askerinin yoklamalarına bakan maliye kalemi. || *Büyük kavuklu,* şeyhülislam kapısında çalışan ve "kavuklu" denilen kavasların başı. || *Büyük kol,* yeniçeri ağasının tüm ocak ağalarıyla birlikte, cuma namazından sonra sadrazama yaptığı toplu ziyarete verilen ad. || *Büyük oda,* Topkayı sarayı'nın Enderun bölümündeki altı koğuştan ikincisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Büyük ruznamçe,* Osmanlı devletinde maliye kalemlerinden biri. (Mukataa, mevkufat, cizye gelirlerinin hesapları burada tutulur, bazı saray görevlilerinin aylıkları buradan ödenirdi.) || *Büyük tezkireci* → TEZKİRECİ.

—Mant. *Büyük önerme,* bir tasımda, sonuç önermenin yüklemini oluşturan büyük terim'in geçtiği öncül. ("Bütün insanlar ölümlüdür. Bütün Yunanlılar insandır. O halde bütün Yunanlılar ölümlüdür" biçiminde dile getirilen klasik tasım örneğinde, sonuç önermenin yüklemi konumunda olan "ölümlüdür" büyük teriminin geçtiği ilk öncül, büyük önermedir. Ancak, bir tasımda büyük önerme genellikle ilk öncül olmakla birlikte her zaman öyle olması gerekmez. Çünkü mantık bakımından önermelerin sırasının bir önemi yoktur. Nitekim isteseydik, yukardaki tasımı "bütün Yunanlılar da insan olduğuna göre, bütün Yunanlılar ölümlüdür, çünkü bütün insanlar ölümlüdür" biçiminde de dile getirebilirdik.) || *Büyük terim,* bir tasımda, sonuç önermenin yüklemini oluşturan terim.

—Mil. muhs. *Büyük defter* → DEFTERİKEBİR.

—Müz. *Büyük form* → FORM. || *Büyük mücennep* → MÜCENNEP. || *Büyük usul* → USUL.

—Olasıl. *Büyük sayıların kuvvetli yasası,* rastlantı değişkenlerinin bir X_n dizisi alındığında,

$$\bar{X}_n = \frac{1}{n}(X_1 + \ldots + X_n)$$

ortalaması, hemen hemen kesinlikle, bir X rastlantı değişkenine ya da belirli bir sayıya yakınsadığında, bu dizinin uyduğu yasa

$$\left[P\left(\lim_{n \to \infty} \bar{X}_n = X\right) = 1.\right]$$

|| *Büyük sayıların zayıf yasası,* rastlantı değişkenlerinin bir X_n dizisi alındığında,

$$\bar{X}_n = \frac{1}{n}(X_1 + \ldots + X_n)$$

ortalaması, olasılık bakımından bir X rastlantı değişkenine ya da belirli bir sayıya yakınsadığında, bu dizinin uyduğu yasa.

$$\left[\lim_{n \to \infty} P(\bar{X}_n - X) \geqslant \varepsilon) = 0.\right]$$

◆ a. **1.** Benzerlerinden daha büyük olan şey: *Odaların en büyüğünü oturma odası yapmak.* **—2.** Birine göre daha yaşlı kimse: *O benim üç yaş büyüğümdür.*

—Müz. → MAJÖR.

◆ **büyükler** çoğl. a. **1.** Belli bir alanda önde gelen kimseler, gruplar, firmalar vb.: *Büyüklerimiz bu işleri bizden iyi bilirler. Tekstil sanayisinin büyükleri.* **—2.** Yetişkinler: *Küçükleri sevmek, büyükleri saymak. Büyükler çocukların sorunlarıyla yeterince ilgilenmiyor.*

—Spor. Jünyorların yaş sınırını (birçok spor federasyonuna göre 20 yaş) aşmış ve genel olarak 45 yaşına gelmemiş sporcular için kullanılan terim.

—ANSİKL. İstat. Dar anlamda bu teoremlerden her biri, şu ya da bu koşullar altında, çok sayıda deney yapıldığında, bir değişkene ilişkin ortalama değerin, değişmeyen bir değere olasılık açısından yaklaştığını gösterir. En önemlilerinden biri olan Çebiyşev teoremine göre, bir değişkene ilişkin aritmetik ortalamanın, deney sayısı artırıldıkça beklenen değerinden uzaklaşma olasılığı azalır. Örneğin, bir deneye ilişkin olarak bir A olayı tanımlansın. Bu olayın olasılığı *p* olsun. Deney, birbirinden bağımsız olarak *n* sayıda yinelensin. *n* deneyde A nın gerçekleşme oranını gösteren $\frac{n(A)}{n}$ nin deney sayısı çok fazla olduğunda *p* ye (Bernouilli dağılımının ortalaması ya da beklenen değeri), *n*(A) nın da *n.p* ye (binom dağılımının beklenen değeri) çok yakın olacağı hemen hemen kesindir.

—Kur. tar. *Büyük oda,* Hasoda ile Kuşhane arasındaydı. Edirne, Galata ve İbrahimpaşa saraylarından kıdemli acemiler buraya alınırdı. Kimi zaman müslüman devşirmelerin de doğrudan Büyük oda' ya alındıkları olurdu. Burada Kuran, arapça, farsça ve türkçe okuyup yazmasını öğrenen acemiler, ayrıca spor ve silah eğitimiyle de uğraşırlardı. Dolama cüppe giydiklerinden, kendilerine "dolamalı" denen bu odanın üyeleri, zamanı gelince kıdemlerine ve boşalan yerler doğrultusunda gelen isteklere göre doğancı, seferli, kiler ve hazine ile hasoda koğuşlarına dağıtılırdı. Geçtikleri odaların erleri dolama değil de kaftan kuşandıkları için, bu işleme "kaftan altına vermek" denirdi. Edirne, Galata ve İbrahimpaşa sarayları kapatıldığında, 250'yi aşkın kıdemli acemiyi barındıran Büyük oda da kaldırıldı (1675).

BÜYÜK ANA. Rom. din. Tanrıların anası Kybele'nin diğer adı.

Büyük anlatı → BRİHATKATHA.

BÜYÜK ARABA, Büyükayı* takımyıldızının parlak yıldızlar grubuna kimi kez verilen ad.

BÜYÜK ATLAS → ATLAS (YÜKSEK).

BÜYÜK BAĞIRGAN KARTAL a. Avrupa ve Asya'nın büyük bölümüne yayılan, göçmen ve gezici yırtıcı kuş. (Karnı ve sırtı koyu kahverengi tüylüdür. Ovalardaki çam ormanlarını ve geniş yapraklı ormanları yeğler. Küçük memelileri, kuşları, kertenkeleleri, tavşanları avlar. Bil. a. *Aquila clanga.* Kartalgiller familyası.)

Büyük Birlikler, XIV. yy.'da Avrupa' da çeşitli uluslardan toplanmış paralı askerlerden oluşan ve hükümdarlar hesabına savaşan çetelere verilen ad. Yüz Yıl savaşları'nı kesintiye uğratan ateşkesler nedeniyle sık sık işsiz kalan bu çeteler, eşkıyalık yaparak geçtikleri yerlere dehşet saçıyorlardı. Brétigny barışı'ndan (1360) sonra, Orta Fransa'yı yakıp yıktılar. Du Guesclin*, onları İspanya'ya götürerek, Castilla tahtı üzerinde hak iddia eden Trastamara kontu Enrique'in hizmetine soktu (1366).

BÜYÜK BRİTANYA, Britanya takımadasının en büyük (225 000 km²) adası, Avrupa'nın K.-B.'sında, 50° ve 61° K. enlemleri arasında; K.'den G.'e en geniş yeri 955 km. Üç ulusal birimi kapsar: İskoçya, Wales ülkesi, İngiltere. K. ve K.-B. kıyıları açıklarındaki ikinci derecede önemli takımadalar (Shetland, Orkney, İnner ve Outer Hebrid adaları) da ona bağlanabilir. Büyük Britanya, Kuzey İrlanda ile birlikte, başkenti *Londra* olan 239 000 km²'lik bir devlet oluşturur: *Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı* ("United Kingdom of Great Britain and Northern İreland"). Büyük Britanya adı genellikle bu devleti belirtir. İrlanda denizi'nin ortasındaki Man adası ve Manş denizi'ndeki Channel adaları Birleşik Krallık'a değil, İngiltere krallık sülalesine bağlıdır.

Büyük Britanya'nın (Kuzey İrlanda ile birlikte) nüfusu 57 561 000'dir. Başlıca kentleri: *Londra, Birmingham, Glasgow, Liverpool, Manchester, Leeds, Sheffield, Edinburgh, Bristol.* Resmi dili *ingilizce.*

COĞRAFYA
doğal çevre

• *Yapı ve yüzey şekilleri.* Exeter'den Newcastle'a çizilecek bir çizgi, adayı yapısal biçimlenme bakımından iki bütüne ayırır. Bu çizginin K.-B.'sında, Birinci Zaman dağlarının kalıntıları olan, bir bölümü Kaledonya devrinde (İskoçya, Lake District, Wales ülkesi'nin kuzey kesimi, Malvern), öbürleri Hercynia'da (Penninler, Wales ülkesi'nin güney ve yarımadanın güney -batı kesimi) oluşmuş yaşlı kütleler yer alır. Uzun aşındırma dönemleri bu kütleleri pek yüksek olmayan peneplenlere dönüştürmüştür. İskoçya'nın ve Büyük Britanya' nın en yüksek noktası Ben Nevis (1 343 m), İngiltere'ninki Scafell (977 m), Wales ülkesi'ninki Snowdon'dur (1 085 m). Kat kat sıralanan aşınma yüzeylerinin, kütlelerin Üçüncü Zaman'da kesintili bir yükselme geçirmelerinin sonucu olduğu sanılır. Üçüncü Zaman'da gelişen katı bloklar halindeki büyük kırılmalar (buna bazen, Batı İskoçya'da olduğu gibi yanardağ etkinlikleri de eşlik etmiştir) kütleleri yarmıştır. Dördüncü Zaman buzullaşması İskoçya'da ve Snowdon'da "Alp tipi" yüzey şekilleri (buzyalakları, tekne vadiler) oluşturmuş ve çökintülerde geniş buzultaş örtülerini yaygınlaştırmıştır. Exeter-Newcastle çizgisinin G.-D.'sunda, B.'dan D.'ya doğru eğimli İkinci ve Üçüncü Zaman tabakalarıyla örtülü yer yer büyük engebelerin görüldüğü (Weald antiklinali) bir tortul havza olan Londra havzası uzanır. Kayaçların farklı sertliklerde olması sonucunda aşındırma, yumuşak kayaçlarda gelişen çöküntü alanlarıyla birbirinden ayrılmış kıyı yüzey şekilleri (Costwold, Chiltern, Cleveland Hills, North Downs, South Downs) oluşturmuş

ve alçak ovalarda yapay bir akaçlama ortaya çıkmıştır (Fens, Somerset bataklıkları).

Kıyı biçimleri son derece çeşitlidir: tebeşirli beyaz yalıyarlar, bataklık alçak kıyılar, yer yer çökmüş küçük yalıyarlar, çakıltaşlı diller, ria'lar, fiyordlar, kumlalar.

• *İklim.* Büyük Britanya'da, mevsimler arası sıcaklık farkları düşük, tipik okyanus iklimi egemendir. Kışlar özellikle batı kesimde ve alçak yerlerde yumuşak geçer: ülkenin güney-batı ucunda ocak ayı ortalaması 7 °C, doğu kıyısındaysa 3 °C'tır. Yazlar sıcak değildir. Temmuz ortalaması Londra'da 17 °C, İskoçya'nın kuzey kıyısında 13 °C'tır. Bütün mevsimlerde sıcaklık, yükseklere çıkıldıkça hızla azalır.

Okyanus rüzgârlarına bütünüyle açık olan Büyük Britanya'nın özellikle batı cephesi ve yüksek kesimleri bol yağış alır: İskoçya'nın batı kesimindeki birkaç hava gözlem istasyonunda yılda 3 500 mm'nin üstünde yağış kaydedilmektedir. Dağların batı rüzgârlarını kestiği Londra havzası, çok daha kuraktır (kimi yıllar 750 mm'den az). Kış, genellikle yağışın en çok olduğu mevsimdir, ama doğu kesimdeki birkaç istasyonda en yüksek yağışlar yazın kaydedilir. Kışın, yüksek kesimlere sık sık kar yağar; kar, İskoçya Highland'lerinde yüz gün, Penninler'de kırk gün yerde kalır; doğu ovalarında kar çok ender yağar; güney kıyılarındaysa, kar yağışı olağandışı bir olaydır. Batı cephesinde ve dağlarda kışın şiddetli fırtınalar olur (İskoçya'nın batı kıyısında fırtınalı günlerin sayısı yılda 30'u aşar).

Alçak basınçların ve onlarla birlikte görülen bulutların sürekli geçişinden ötürü Büyük Britanya'da bulutluluk oranı yüksek, güneşlilik oranı düşüktür: İskoçya'nın kuzey kıyısı yılda ancak 1 300 saat güneş alır; yalnızca Manş denizi kıyısındaki birkaç yerde güneşli saatlerin sayısı 1 700'ü aşar.

• *Topraklar ve bitki örtüsü.* Bol yağış ve yazların serinliği nedeniyle buharlaşmanın yetersiz kalması, toprakların büyük bölümünün suya doymasını ve yüzeysel olarak yıkanmasını (podzollar, gley'li topraklar) sağlar. Bununla birlikte, Londra havzası toprakları daha koyu renkli ve humus bakımından daha zengindir. Yüksek kesimler çalılık ya da otlu fundalıklarla örtülüdür (bunların bir ölçüde çürümesiyle kalın turba tabakaları oluşmuştur). Ovalarda meşe, kayın ve karaağaç yetişir. Eski ve yoğun nüfuslu bir ülke olan Büyük Britanya'da ormanlar büyük ölçüde yok olmuştur (ormanlar toplam yüzölçümünün ancak % 6'sını kaplar). Şiddetli rüzgârlar nedeniyle 300 m'den yüksek yerlerde ağaca rastlanmaz. İskoçya'nın, Wales ülkesi'nin ve Penninler'in alçak platolarında reçineli ağaçların dikimine başlanmıştır.

• *Akarsular.* Adanın doğu-batı yönünde çok darlaşması ve yüzey şekillerinin parçalanmış olması, büyük ırmakların oluşmasına olanak vermez. En büyük iki ırmak olan Thames ve Severn'in debileri, denize döküldükleri yerlerde sırasıyla 100 m³/saniye ve 90 m³/saniyeyi aşmaz. Kış mevsiminde de suları pek yükselmeyen ırmakların akışı düzenlidir. Çeşitli amaçlarla kullanılmalarından ötürü, yaz aylarında suları önemli ölçüde azalır.

nüfus

Büyük Britanya Avrupa'nın en yoğun nüfuslu ülkelerinden biridir (km²'ye 240 kişi).

• *Nüfus evrimi.* Büyük Britanya'nın nüfusu XIX. yy.'da büyük bir artış gösterdi: 1801'de 10 950 000 nüf., 1851'de 20 816 000 nüf., 1901'de 37 milyon nüf.; bütün bu artışlar denizaşırı ülkelere yapılan kitlesel göçlere (1820 ile 1913 arasında 10 milyon göçmen gitti) rağmen gerçekleşti. XX. yy.'ın hemen öncesine kadar doğum oranı çok yüksek kalırken, tıpta gerçekleştirilen yeni gelişmeler ölüm oranını ‰ 18'in altına düşürdü. Nüfus artışı son dönemlerde çok daha yavaştır: 1951'de 48 850 000 nüf., 1961'de 51 284 000 nüf., 1971'de 53 822 000 nüf., 1981'de 54 130 000 nüf., 1991'de 57 561 000 nüf. (bu sayılar Kuzey İrlanda'yı içermemektedir). Doğum oranı büyük ölçüde düşmüştür: yüzyılın başında ‰ 29, 1925'e doğru ‰ 18, 1971'de ‰ 16, 1977'de ‰ 12'nin altında (tarihindeki en düşük oran), 1990'daysa ‰ 13,6. Nüfusun yaşlanması nedeniyle ölüm oranı biraz artmaktadır (1990'da ‰ 11,5). Bu nedenle doğal nüfus artışı hemen hemen sıfırdır (1990'da ‰ 0,84) ve hatta bazen ekside kalır. Eski göç geleneği günümüzde de sürmekteyse de ters yöndeki etkin hareketlerle dengelenmektedir. İrlanda'da doğmuş yaklaşık 1 milyon kişi Büyük Britanya'da yaşamaktadır. Orta Avrupa'dan kaçan Yahudiler 30'lu yıllarda, Polonyalılar, Kıbrıslılar, İtalyanlar 40'lı ve 50'li yıllarda, Macarlar 1956 ayaklanmasından sonra Büyük Britanya'ya göç ettiler. 1958-1962 arasında, Antil adaları, Hindistan, Pakistan, Seylan, Malezya kökenli, beyaz olmayanlardan oluşan büyük bir göçmen dalgası Büyük Britanya'ya akın etti; sözkonusu akın, 1971-1975 arasında, yabancı düşmanı hükümetlerce Doğu Afrika'dan kovulan yerlilerin katılmasıyla daha da güçlendi. Büyük Britanya'da beyaz ırktan olmayan, ülkede doğmuş ya da göç etmiş 1 800 000 kişi (toplam nüfusun % 3'ünden çok) yaşar. Bu nüfusun büyük yerleşmelerin köhne semtlerinde ve sanayi banliyölerinde (Londra, Leeds, Liverpool, Birmingham, Bristol) toplanması çeşitli ırkların bir arada yaşamasından kaynaklanan sorunlar yaratmaktadır.

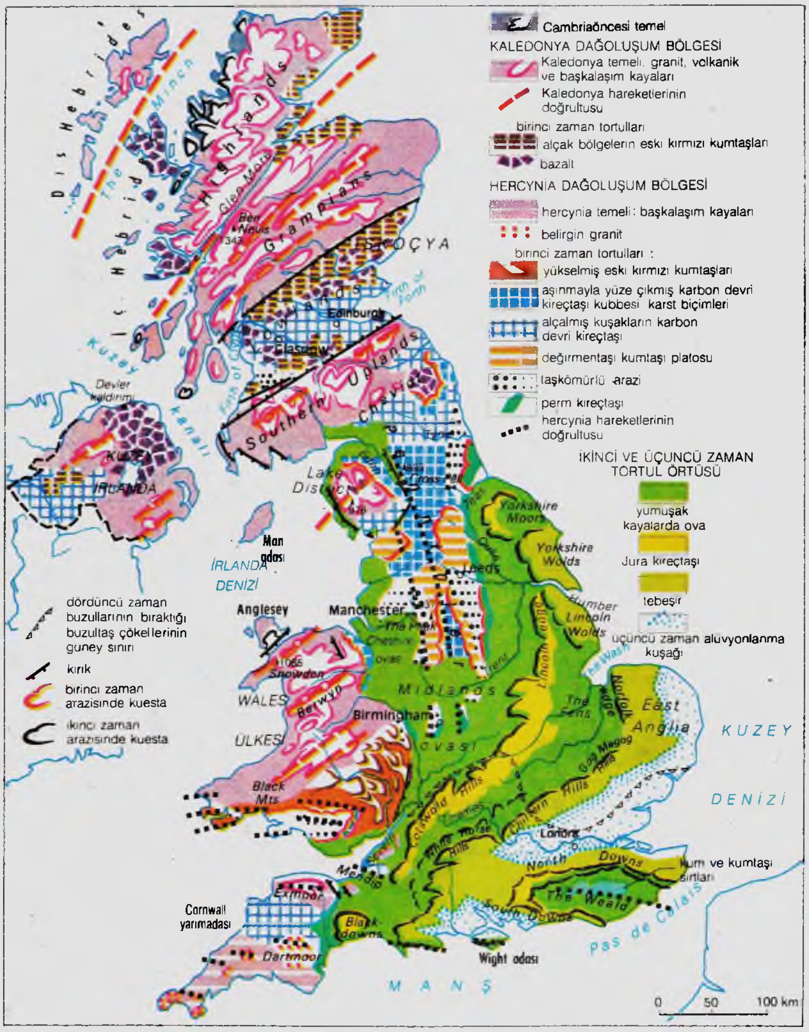
Dışardan göçlerin sıkı denetim altına alınması, doğumlardaki azalma, dışarıya göçün sürmesi (özellikle Avustralya ve Kanada'ya) nüfus artışının durmasına ve hatta 1973-1978 arasında nüfusta bir gerilemeye yol açmıştır.

• *Nüfus dağılımı.* Dağlar ve yüksek platolar hemen hemen bomboştur: yüzölçümünün % 30'unda nüfusun % 2'si yaşar. Az kentleşmiş kırsal bölgelerde (Güneybatı yarımadası, East Anglia) km²'ye 30-60 kişi düşer. Büyük Britanyalılar'ın onda dokuzu kentlidir (dünyanın en yüksek oranlarından biri) ve bunların % 40'ı yedi büyük yerleşme alanında (Londra, Birmingham, Leeds, Manchester, Liverpool, Newcastle, Glasgow) oturur. Ne var ki başlıca kentlerin nüfusu azalmakta (Londra'nınki 1971-1981 arasında % 10 azaldı) ve nüfus banliyölere, küçük kentlere, kırsal kesime dağılmaktadır.

• *Çalışan nüfus.* Büyük Britanyalılar'ın % 45'i çalışmakta ya da bir iş aramaktadır. Çalışan nüfusun yüksek oluşu (dünyanın en yüksek oranlarından biri), doğum oranının düşüklüğü nedeniyle genç nüfusun az olmasına (Büyük Britanyalılar'ın yalnızca % 18,9'u 15 yaşından küçüktür), emeklilik yaşının geç olmasına ve özellikle de kadınların çalışma hayatına büyük oranda katılmasına (çalışan nüfusun % 35'i kadındır) bağlanabilir.

Büyük Britanya'da tarım kesiminde çalışan nüfus, öbür ülkelere göre daha erken dönemde sanayi kesimine, daha son-

BÜYÜK BRİTANYA'NIN JEOMORFOLOJİK BÖLGELERİ

raysa bu iki kesimden üçüncü kesime aktarıldı. Büyük Britanya dünyada üçüncü kesimi en gelişmiş ülkelerden biri oldu (çalışanların % 67,9'u). Çalışanlarının sayısı hızla düşen sanayi kesimi çalışan nüfusun ancak % 25,8'ini, tarım-orman-balıkçılık kesimi % 2,3'ünü (gelişmiş büyük bir ülke için dünyanın en düşük yüzdesi) istihdam eder.

Kentlilerin, *clerk*'lerin (memurlar) ülkesi olan Büyük Britanya, ticaret ve sanayinin yoğunlaşmış olması ve kamu hizmetlerinde çalışanların artması nedeniyle aynı zamanda da bir ücretliler ülkesidir (çalışanların % 93'ü). Nihayet Büyük Britanya'da, iktisadi bunalım nedeniyle, işsizlik oranı da çok yüksektir: 1992'de etkin nüfusun % 9,4'ü.

ekonomi

• *Enerji.* **Büyük Britanya, çok büyük bir enerji tüketicisidir: 350 milyon kömür eşdeğer ton (ket), yani ortalama olarak kişi** başına yılda yaklaşık 7 ton ket. Enerji tüketiminde kömürün payı büyük ölçüde düşmüştür (1957'de % 85, bugün % 35).

Hidroelektrik enerji, toplam enerjinin % 1'inden azını sağlamaktadır. Nükleer enerji, 1957'de önemsiz iken, günümüzde toplam enerjinin yaklaşık % 4'ünü karşılamaktadır. Kömürden boşalan yeri, özellikle hidrokarbonlar doldurmuştur: petrol ve doğal gaz.

Doğal gaz'ın küçük bir bölümü sıvılaştırılmış olarak Cezayir'den, büyük bölümü ise Kuzey denizi'ndeki Britanya kaynaklarından (aynı zamanda Norveç kaynaklarından) elde edilmektedir. Özellikle Norfolk ve Lincolnshire (Leman, Viking, West Sole, İndefatigable, vb.) açıklarındaki yataklar işletilir; İskoçya (Frigg) açıklarındaki yataklar da artan ölçüde işletmeye sokulmaktadır. Bütün bu doğal gaz yatakları, denizaltı gaz boru hatları aracılığıyla karaya bağlanmıştır. Büyük Britanya 1989'da 44 milyar m^3'ten fazla doğal gaz üretmiştir. (Bu miktar, 66 milyon ket'in üzerindedir.)

1970'ten bu yana, Kuzey denizi'nde, 56. enlemin K.'inde sayısız *petrol* yatağı bulundu. Üretim, 1975'te 1,5 milyon ton iken, 1977'de 38 milyon tona, 1990'da da 93 milyon tonun üstüne fırladı. Petrol konusunda Büyük Britanya, artık kendi kendine yeten ülkeler arasında yer almaktadır. Gerçi, Büyük Britanya, Ortadoğu'dan ham petrol (mazot elde etmeye yarayan ağır türden petroller satın almakta, ama buna karşılık Kuzey denizi'nin az sülfürlü, yüksek nitelikli petrolünü satmaktadır. Belli başlı petrol yatakları (Ekofisk, Forties, Brent, vb.) denizaltı petrol boruhattı aracılığıyla kuyuya bağlanmıştır. İkincil önemdeki yataklardan çıkan hampetrol ise, tankerlerle taşınmaktadır. Büyük Britanya, ulusal ya da yabancı şirketlere ait 16 petrol rafinerisine sahiptir; bunların toplam kapasitesi (130 milyon ton) ülkenin gereksinimini aşmaktadır. Bu rafinerilerin hepsi de limanlara yakın yerlerde kurulmuştur: 5'i denize bitişik, derin Milford Haven ria'sında ya da dolaylarında, 3'ü Thames nehri ağzında, 1'i Southampton koyunda, 2'si Humber nehri ağzında, 2'si Lancashire'de, 2'si Tees nehri ağzında, 1'i de Forth nehri ağzında.

Kömür'ün önemini yitirmesi, 1760'tan 1960'a değin Büyük Britanya ekonomisinde oynadığı önemli rolü unutturmamalıdır. Victoria çağı İngiltere'si, dünya çapındaki egemenliğini kısmen kömüre borçludur. Eski dağ silsilelerinin eteklerindeki kömür katmanlarının işletilmesine XIII. yy.'da başlandı. Bugün de, İskoçya'nın Lowlands'lerinde, Pennin dağları silsilesinin doğu (Durnham, Yorkshire) ve güney (Nottinghamshire) yamaçlarında, Midlands'de ve Wales ülkesinin güneyinde kömür madenciliği hâlâ sürmektedir. Antrasitten koka ve evlerde yakılacak türden kömürlere kadar her çeşit kömür vardır. Rezervler, bugünkü işletme temposunda (1989'da 93 milyon ton), üç yüzyıl daha dayanacak miktardadır. Kömür çıkarımı, 1960'tan 1975'e değin ciddi biçimde düşmüş olmakla birlikte, bütün enerji kaynaklarının pahalanması dolayısıyla bir ölçüde yeniden artmıştır.

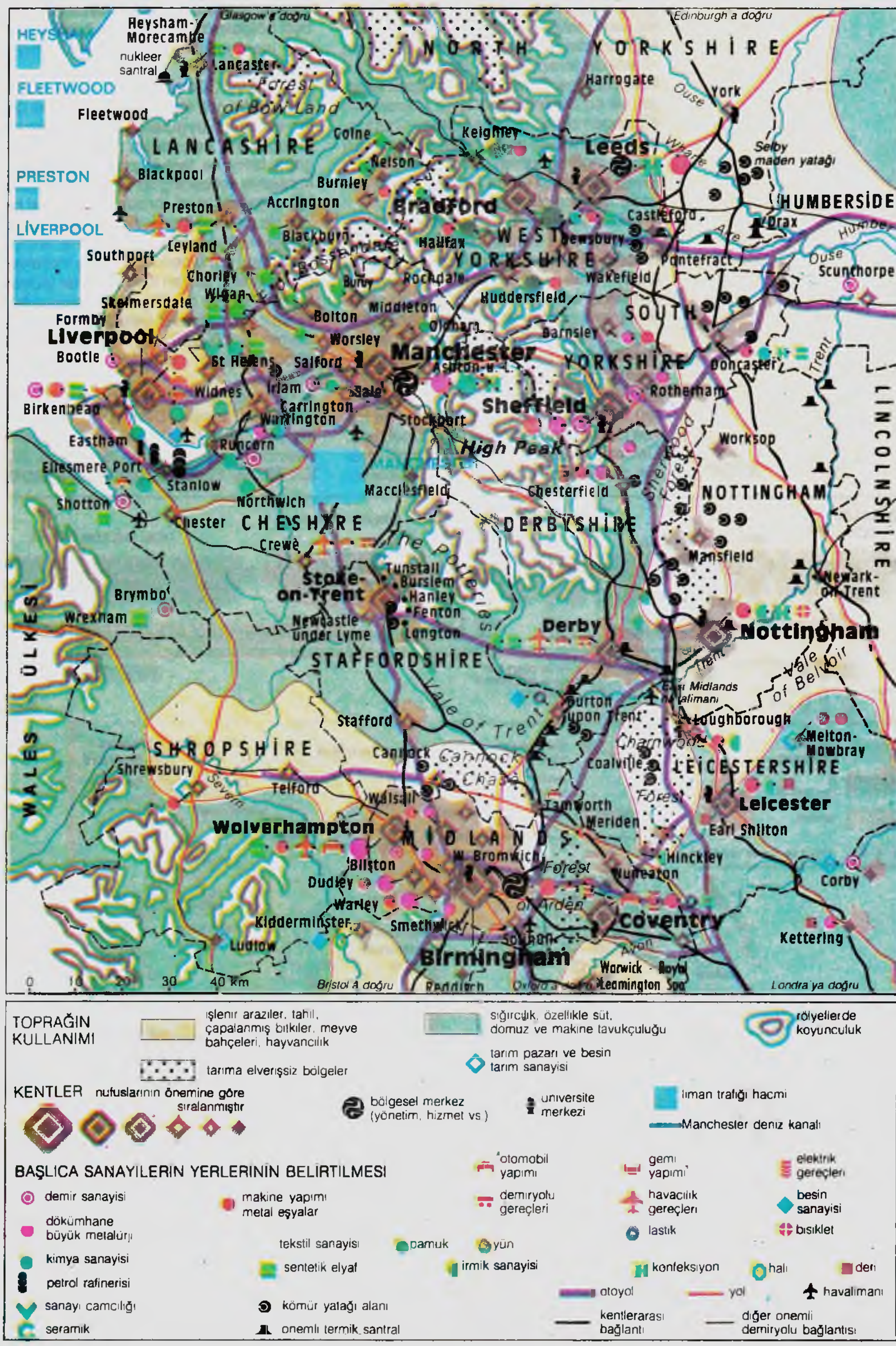
Büyük Britanya, enerjisinin dörtte birinden fazlasını *elektrik* enerjisi biçiminde tüketir. Elektrik enerjisi üretimi düzenli bir biçimde artmış ve 1989'da 314 milyar kWsa'ı aşmıştır. Bunun ana bölümü (yaklaşık % 85'i), 220 termik santraldan sağlanmaktadır. Yılda 80 milyon ton kömür yakan bu santrallar, kömür işletmelerinin baş müşterileridir. En büyükleri, en iyi kömür yataklarının yakınlarında kurulmuştur. Sudan elde edilen elektrik enerjisi (% 1,5) yalnızca İskoçya'da ve Snowdon'da görülür. Nükleer santralların toplam enerji üretimine katkısı % 13 oranındadır. Bunların sayısı, 1980'de 14, 1985'te ise 16 idi. Biri dışında, tümü kıyılara yakın yerlerde kurulmuş olan bu santrallarda, dışsoğutma işlemlerinde deniz suyu kullanılır. Büyük Britanya'nın Dounreay kesiminde (İskoçya) kuluçka bir reaktör varsa da, tekniği henüz iyice tanın-

mayan bu türün yaygınlaştırılmasına hükümet cesaret edememektedir.

• *Metal sanayisi.* Büyük Britanya, (kok kömürüyle işleyen) modern demir-çelik sanayisini icat eden ülkedir. Bu sanayi dalı uzun süre yeryüzünde birinci sırayı almış olduğu halde, bugün tam bir bunalım içindedir. Düşük tenörlü demir cevheri artık Büyük Britanya'da çıkarılmamaktadır. Zengin tenörlü yabancı cevherlerin büyük maden şilepleriyle dışalımı, ülke içindeki demir-çelik sanayisi bölgelerinin (Durham, Scunthorpe, Midlands, İskoçya'daki Lowlands) hızla gerilemesine, buna karşılık Kuzey-Doğu İngiltere (Lackenby -Redcar)ve Wales ülkesi'nin güney kesimi (Port Talbot, Newport) gibi kıyı bölgelerinin gelişmesine yol açtı. Ne var ki bugün, bunalımın etkisi altına giren bu bölgeler de kapasitelerinin altında üretim yapmaktadır (14 milyon ton dökme demir, 20 milyon ton çelik).

Metal eşya imalat sanayisi yabancı rekabetin baskısı altında sarsılmaktadır. Clyde'daki tersane de (bir zamanlar dünyanın en büyük tersanesiydi), Tyne, Mersey, Barrow-in-Furness'deki tersaneler de, ancak devlet sübvansiyonu sayesinde ve çok düşük bir üretim düzeyinde varlığını sürdürebilmektedir.

Otomobil sanayisi de bunalımdan payını almıştır. Üretim 1968'den beri yarı yarıya azaldı ve ulusal pazarı yabancı markalı arabalar kapladı. Otomobil fabrikaları en başta Midlands bölgesinde toplanmış durumdadır (Birmingham, Coventry, Wolverhampton, Tamworth); onu Londra (Luton, Dunstable, Oxford) ve Kuzey-Batı bölgeleri (Liverpool, Crewe, Leyland) izler. Üretimin düşmesi, ülkenin belli başlı üç sanayi merkezini oluşturan bu bölgelerde işsizlik oranının yükselmesine büyük ölçüde katkıda bulundu. Havacılık sanayisi de Londra (Stevenage, Luton) ve Midlands

MİDLANDS

(Derby, Coventry) bölgelerinde otomobil sanayisini izledi ve daha sonra Bristol ve Glasgow'a yayıldı. Demir dışı metal sanayisi, Bootle, Bristol ve özellikle Swansea ve dolayları gibi, maden cevherleri dışalımcısı bazı limanlarda toplanmıştır. Wales ülkesi'nin güney kesiminde, aynı zamanda, çelik sacları kalay ve galvaniz kaplama işlemleri de yapılır.

• *Kimya sanayisi.* Bu sanayi dalı her geçen gün gelişmektedir: Lancashire'da kayatuzu yatakları temelinde kurulmuş anorganik kimya sanayisi (soda, boyarmaddeler, cam, sabun), Bristol, Immingham, Billingham'da tarımsal gübre, Stoke-on-Trent'de seramik, yine Stoke'ta ve Carlisle, Dundee, Birmingham'da lastik sanayisi ve en önemlisi, belli başlı rafinerilerin (Grangemouth, Southampton, Carrington) yakınlarında petrokimya sanayisi. En büyük ingiliz şirketleri (BP, Shell, ICI, Unilever) tamamen ya da kısmen kimya dalında faaliyet gösterirler.

• *Tekstil sanayisi.* En başta pamuklu dokuma sanayisi olmak üzere, gittikçe daha çok sentetik elyafın istilasına uğramaktadır. Hâlâ Lancashire'da ve Manchester çevresinde yığılmış olan bu sanayinin, eski günlerdeki parlaklığından bugün iz kalmamıştır. Yorkshire (Leeds, Bradford) yünlü dokuma sanayisi, ürünlerinin kalitesiyle ünlüdür. Örme sanayisi ise, Midlands çevresinde (Derby, Leicester) ve İskoçya'da Tweed vadisindeki küçük merkezlerde varlığını sürdürmektedir. Devletin izlediği bölgesel kalkınma siyaseti dolayısıyla, bu sanayi, 1930'lara oranla çok daha yaygındır; fakat, çalıştırdığı işçi sayısındaki azalmanın önlenmesi olanaksız görünmektedir.

• *Tarım.* Küçük ama modern ve etkin bir ekonomi kesimidir. Kentleşmenin kemirdiği tarımsal alanın darlığına rağmen, bu kesim, ülke içinde tüketilen yiyecek maddelerinin yarıdan fazlasını sağlar. Otlaklarla kaplı dağlık bölgeler, kaçınılmaz olarak mera hayvancılığına ayrılmıştır. Bu otlaklar sayesindedir ki, ülkenin küçükbaş hayvan sayısı 30 milyona ulaşmıştır. Batıda ve Merkez'de dağlık olmayan rutubetli bölgelerdeki çayırlarda özellikle sağmal inek yetiştirilir. Ülkede 11,9 milyon baş sığır vardır.

Doğu ve Güney'deki en kurak bölgelerde daha çok sayıda ve daha çeşitli üretim sistemleri uygulanır. Bu bölgelerdeki tarım, daha çok, tahıla (buğday, arpa), çapa tarımına (şeker pancarı, patates), konserve sebzeciliğine ve besi hayvancılığına (tavuk, hindi, ördek, domuz) ve bazan da çiçekçiliğe dayanır. Kent, meyveciliğiyle ünlüdür (kiraz, erik, elma, armut). Fens'deki denizden kazanılmış topraklarda, özellikle, soğan köklü bitkiler (süsençiçeği, lale) ve çeşitli yerel konserve fabrikaları için sebzeler yetiştirilir. Arpa üretiminin bir bölümü bira fabrikalarında ve iskoç viskisinin damıtıldığı işletmelerde kullanılır.

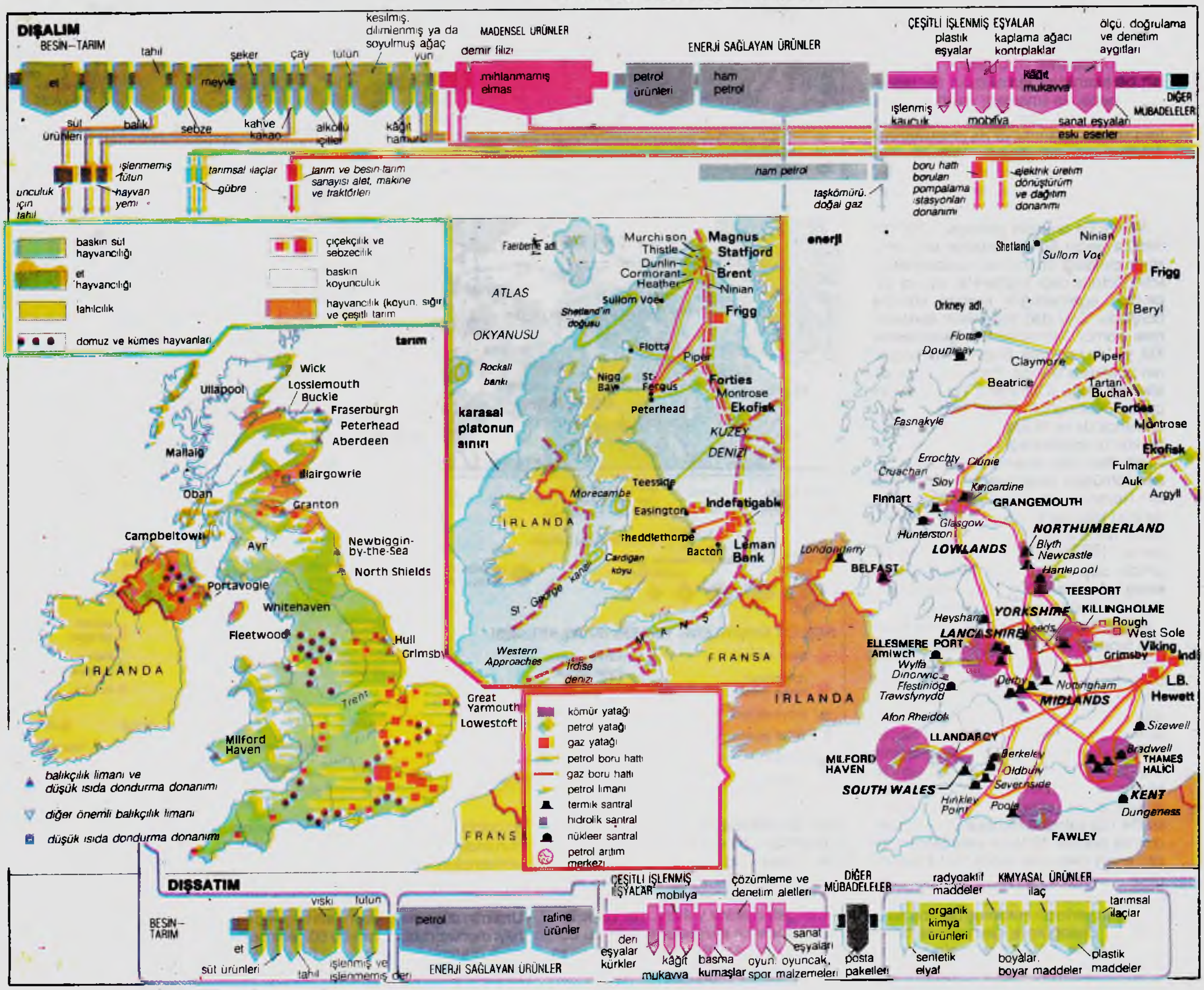
• *Uluslararası ticaret.* Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Japonya ve Fransa'dan sonra, dünyanın beşinci büyük ticari gücüdür; oysa, bütün XIX. yy. boyunca, yani dünya ekonomisine egemen olduğu dönemde, birinci durumdaydı. Büyük imparatorluk günlerinden kalan, en uzak ülkelerle kurulmuş çeşitli bağları bugün de korumaktadır. Topraklarının darlığı dolayısıyla birtakım hammaddeleri ve besin maddelerini, ayrıca kendi üretmediği mamul eşyayı satın almak zorundadır. Bütün bu dışalımın bedelini ödeyebilmek için, kendisi de yüksek düzeyde dışsatım yapmak zorundadır. Bu yüzden her yıl gayri safi milli hâsılasının yaklaşık % 25 kadarını (% 18'ini mal, % 7'sini de hizmet olarak) satar. Buna karşılık dışalımı biraz daha fazladır (% 23'ü mal, %4'ü ise hizmet olmak üzere).

• *Dış ticaret.* Bazı istisnai yıllar dışında (1970 ya da 1980 yılları gibi) dış ticaret açık verir. Ülke tarımının, Ortak Pazar'a girmenin verdiği itilim dolayısıyla gösterdiği gelişme sayesinde, toplam dışalım harcamaları içinde besin maddelerinin payı yalnızca % 8'dir. Kuzey denizinin hidrokarbonları, enerji ürünleri dışalımının, toplam dışalımın içindeki payını düşürmüştür. En önemli dışalım kalemlerini, makine ve taşımacılık ekipmanı (toplam dışalımın % 37'si), temel sanayi ürünleri (toplam dışalımın % 17'si) oluşturur.

Buna karşılık dışsatım kalemleri içinde, makine ve taşımacılık ekipmanı, toplam dışsatımın % 40'ı ile birinci sıradadır. Temel sanayi ürünleri (toplam dışsatımın % 15'i) ve diğer sanayi ürünleri (toplam dışsatımın %13'ü) onu izleyen önemli kalemlerdir.

Dışsatımın ve dışalımın yöneldiği ülke-

lerin bileşimi savaştan bu yana çok değişmiştir. Büyük Britanya'nın dış ticaretinde Amerika Birleşik Devletleri'nin payı hissedilir ölçüde azalmıştır (dışalımın % 12'si, dışsatımın % 11'i). Az gelişmiş ülkeler ve özellikle dışalım konusunda, petrol üreticisi ülkeler için de aynı şey söylenebilir. Ortak Pazar üyesi olmayan gelişmiş ülkelerin payı oldukça istikrarlıdır. Fakat, asıl önemli olay, Ortak Pazar üyesi ülkelerin Büyük Britanya'nın dış ticaretindeki payının karşılıklı artmasıdır: dışalımda Almanya % 13, Fransa % 10, Hollanda % 7, Benelüks % 5, İtalya % 5, İspanya % 4; dışsatımda Almanya % 16, Fransa % 10, Hollanda % 8, Benelüks % 5, İtalya % 5. Sonuç olarak Büyük Britanya, Avrupa'ya gittikçe daha sıkı bağlanmaktadır.

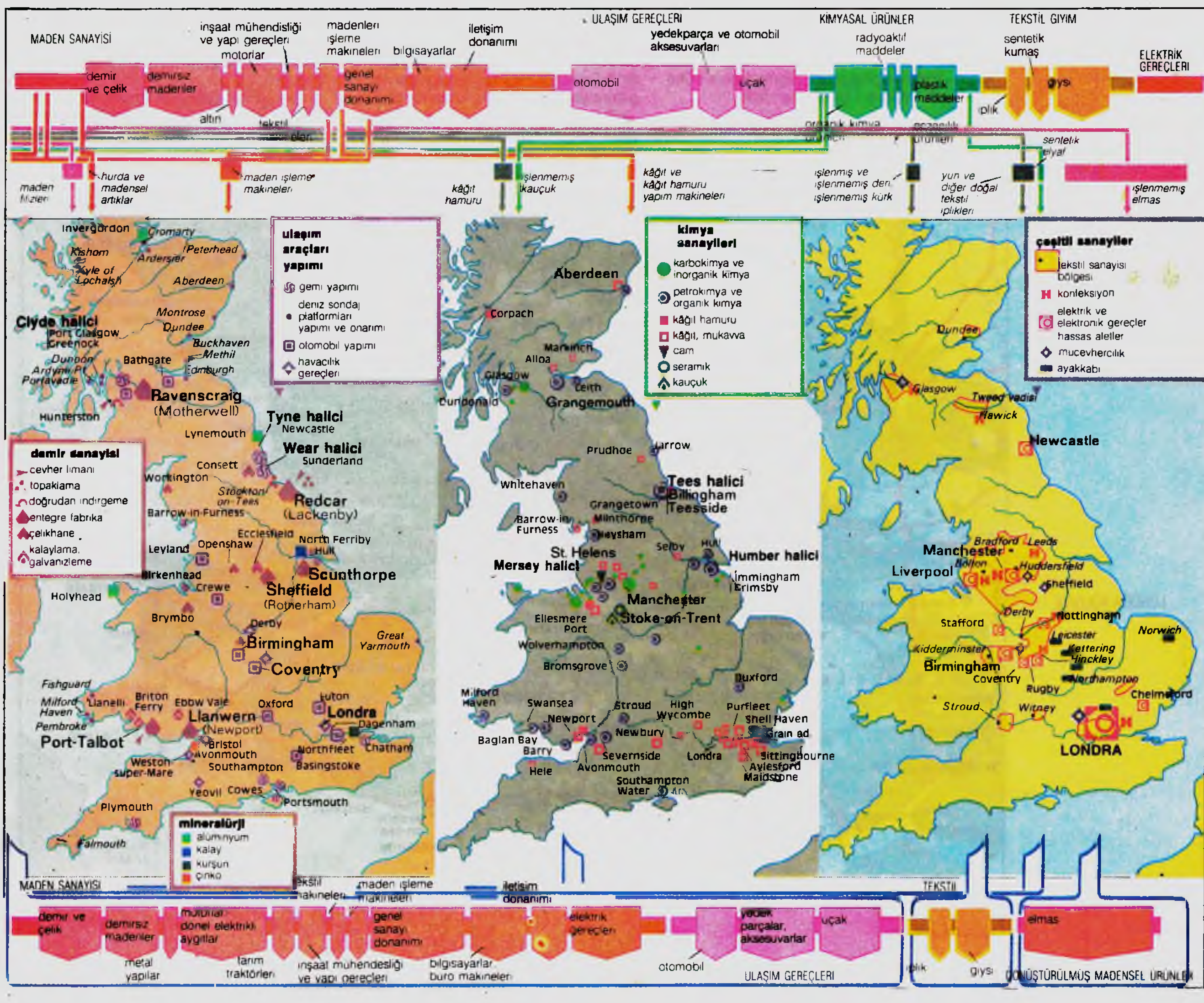
• *Görünmeyen hizmetler.* ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci dışsatımcısı olan Büyük Britanya bu alanda her zaman kazançlı olmuştur. Bu hizmetlerin çoğu, New York'tan sonra dünyanın ikinci mali ve ticari merkezi olan Londra City'si tarafından verilir. Büyük Britanya, dünya sıralamasında dördüncü ticaret filosuna ve üçüncü sivil havacılık filosuna sahip olmasına rağmen, deniz ve hava taşımacılığı ülkeye eskisi kadar gelir sağlamamaktadır. Fakat, Londra, yabancı müşterilere, vadeli satış piyasaları, altın piyasası, deniz ve hava sigortacılığı, uluslararası komisyonculuk, hayat sigortacılığı, özellikle eurodolar üzerinden banka mevduat ve kredileri gibi hizmetler sunar. Yabancı memleketlere yatırılmış sermayenin faiz, kâr ve temettüleri, son zamanlarda bir çeşitlenme göstermekle birlikte, geleneksel karakterini (maden, petrol, ormancılık, plantasyonlar, kürk ticareti) korumaktadır. Son olarak, turizm, yabancı döviz girişlerinde artık ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Büyük Britanya, 1973'ten beri Avrupa ekonomik topluluğu'nun bir üyesidir; üyeliği haziran 1975 referandumuyla onaylanmıştır.

TARİH

Büyük Britanya'nın iskânı

—İ.Ö. III. bin yıl: Tarihöncesi dönemde Britanya adalarını işgal eden halklar birbirlerinden değişik özellikler göstermeye başladılar. İber yarımadasından gelen bir halktan, güney ve batı kıyılarındaki megalitler kalmıştır.
—İ.Ö. 2400: *Beaker Folk* adı verilen başka halklar iki büyük dalga halinde geldi; bunlar, mezarlarında bulunan kupalarla diğerlerinden ayrılırlar.
—İ.Ö. VIII. yy.'dan başlayarak: İ.Ö. 400'e doğru yoğunluk kazanan kelt istilaları (orta La Tène evresi özellikleri gösteren bir kültür); İ.Ö. I. yy.'da Galya ve Belçika'dan gelen halkların yerleşmesi; kelt dilinin iki değişik biçimiyle kullanılması: briton dili ve gaelce. Kaledonya'ya (İskoçya) yerleşen Pictler ise önkelt halklarına daha yakındı.
—İ.Ö. I. yy.: Roma fethi ve istilasıyla ülkenin yapısı değişti: kentler kuruldu, yollar yapıldı. Buna karşılık, ülkedeki çeşitli halkların dağılımında pek bir değişiklik olmadı.
—İ.S. 407: son roma birliklerinin ülkeyi terk etmesiyle (İrlanda ve İskoçya işgal edilmemişti), kelt halkları yalnız başına kaldı. Buna karşılık, roma etkisinin en yoğun olduğu bölgeler, daha o dönemde hıristiyanlaşmış ve hıristiyan dünyasına katılmıştı (aziz Augustinus'a karşı çıkan Pelagus bir Breton'du); Galya ya da Roma'da yetişen genç Bretonlar, hıristiyanlığı İrlanda'ya (aziz Patrick), İskoçya'ya (aziz Ninian) ve Wales ülkesine (aziz Illtud) yaydılar.
—V. yy.: siyasal otorite boşluğu karışıklıklara neden oldu. Bu dönemde irlandalı korsanlar altın çağlarını yaşadılar. Britanya adasının iç kesimlerinde önderler arasında çıkan çatışmalar, daha V. yy.'ın ortalarından başlayarak, germen paralı askerlerinin gelişine elverişli bir ortam hazırladı. Saksonlar, Jütler ve Angllar, önceleri kıyı bölgelerine yerleştiler, ama yavaş yavaş Keltler'i ülkenin iç kesimlerine doğru sürmeye başladılar.
—VI.-VII. yy.: "Saksonlar", yağma amacıyla İngiltere kıyılarına baskınlar düzenlemeyi alışkanlık haline getirdiler; ama roma birliklerinin ülkeyi terk etmesi ve yaşadıkları Friesland kıyılarında suların devamlı yükselmesi, Saksonlar'ı Britanya adasına yerleşmeye teşvik etti. İzleri Arthur efsanesinde görülen bir direnişe rağmen, Keltler savunma amacıyla iç bölgelere (Cornwall, Wales, Cumberland ve Galloway) çekilmek zorunda kaldılar. Keltler'in bir bölümü Armorica bölgesine (o

zamandan başlayarak Bretagne adını aldı) yerleşti; bir bölümü de İrlanda'ya geçti. Pictler ise bir yandan Lowlands'a yerleşen Angllar'ın, bir yandan da batı kıyısını işgal eden Scotlar'ın (adlarını İskoçya'ya verdiler) saldırısına uğradılar.
—VIII. yy.: ülkenin germen soyundan gelen yeni sahipleri çoktanrılıydı; hıristiyanlaşmaları zor ve uzun süren bir mücadele gerektirdi. İrlandalılar ile Roma'dan gelen misyonerler (aziz Augustine 597'de Canterbury'ye yerleşti), bunu gerçekleştirmek için çetin bir rekabete giriştiler. Roma tarafı ağır bastı ve anglosakson İngiltere, böylece büyük bir uygarlık ve hıristiyanlık merkezi haline geldi (Bede, Alcuin, aziz Bonifacius). Ancak hıristiyanlığın kabul edilmesi, birlik sağlayacağı yerde, britanya halkları ve Keltler ile germen halkları arasındaki ayrılığın daha da artmasına yol açtı.
—IX. yy.: İskandinavyalılar adalara, İrlanda ve Kuzey İskoçya kıyılarına, özellikle de Danelaw'da, Thames ve Dee ırmaklarının ağızlarını birleştiren çizginin kuzeyinde kalan bölgeye yerleştiler.

Sonunda, Danimarka kralı Sven ile oğlu Knud, İngiltere'yi fethetti. Hanedanlarına mensup krallar 1042'ye kadar ülkeyi yönetti. Çünkü Anglosaksonlar, parlak bir uygarlığa sahip olmalarına karşın, sağlam bir siyasal yapı kuramamış ve bölgesel özelliklerini kıskançlıkla koruyan krallıklar oluşturmuşlardı. Wessex hükümdarları, Alfred (871-899) ile, yalnızca Danimarkalılar tarafından tehdit edilen bir egemenlik sağladılarsa da, İngiltere bütünlükten yoksundu: ülkede birliğin sağlanamaması, son anglosakson kralı Harold'un, norman rakibi tarafından yenilgiye uğratılmasına yol açtı.
—1066: İngiltere'nin, Normandiya dükü Fatih William I tarafından fethi.

Büyük Britanya'nın kuruluşu

İngiltere'deki kavimler, norman istilasıyla daha da çeşitlendi; çünkü, norman düküyle birlikte, ülkeyi yönetecek olan, fransızca konuşan bir soylu sınıfı da gelmişti. Seçkin tabaka tarafından bilinmeyen anglosakson dili, yazı dili olmaktan çıktı. İnsan insana ilişkilere dayanan derebeylik yapıları, o zamana kadar Kıta Avrupası'nda görülmemiş bir baskıyla, hükümdar tarafından zorla benimsetildi.

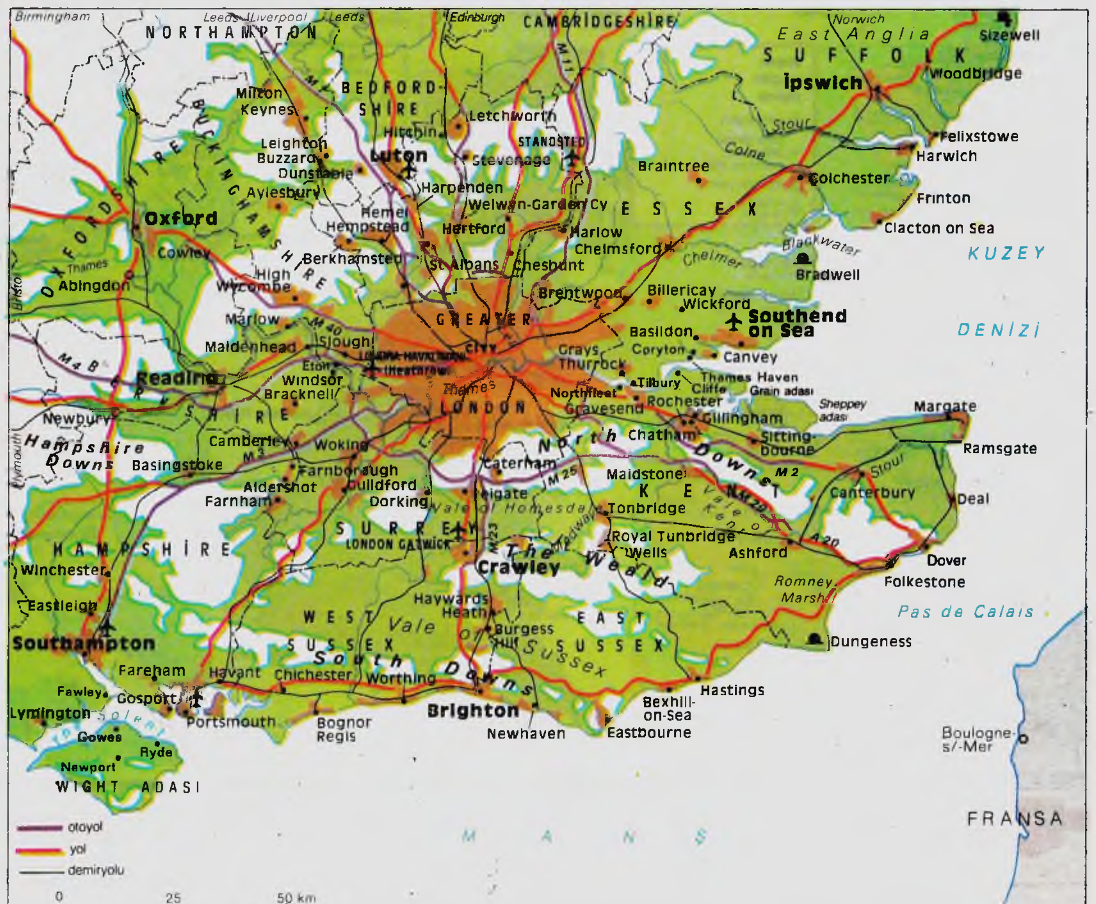
Bu derebeylik yapıları norman ve anjou'lu kralların, İngiltere'nin yanı sıra Kıta Avrupası'nda geniş toprakları (Normandiya, Maine; Henry II bunlara önce Touraine ve Anjou'yu, Aliénor ile evlendikten sonra da Aquitania ve Poitou'yu ekledi) ve koruma altındaki prenslikleri de (Bretagne, İskoçya) kapsayan gerçek kişisel imparatorluklar kurmalarını sağladı. Kelt kaleleri, bu istilacı derebeylik gücüne karşı koyamadı: norman baronlar, Wales ülkesi prensliklerinin topraklarını kemirerek, İngiltere ile Wales ülkesi arasındaki bölgeye, İrlanda'da ise, doğuda, Dublin çevresine yerleştiler. İmparatorlukta görülen bu çeşitlilik, hiç beklenmeyen bir şekilde, İngiltere'nin birliğini sağlayacaktı. İngiltere, fetihten sonra, hükümdarlık yönetiminin bölgesel ayrılıkları azaltan tekbiçimli kurumlarını benimsedi: krallık mahkemelerinin adaleti *(Common Law)* ülkenin her yerinde geçerliydi. Kralların kıta üzerindeki girişimleri sonucunda ülke kaynaklarının çılgınca sömürülmesi, hem İngiltere'nin çok ileri siyasal ve idari kurumlarla donatılmasına, hem de siyasal topluma canlılık ve birlik kazandıran bir direniş hareketinin ortaya çıkmasına yol açtı.
—XIII. yy.: baronların ayaklanması (Magna Carta, 1215), Parlamento'nun ön plana çıkışının habercisi oldu. Plantagenet'ler'in Fransa'da uğradıkları son yenilgi, İngiltere'ye bireyselliğini kazandırdı.
—XIV. yy.: Yüz Yıl savaşları, geçici başarılara karşın, İngiltere kralının yenilgisiyle sonuçlandı. İngiltere böylece, Calais hariç, Fransa'daki son topraklarını da yitirdi ve Fransa tahtından vazgeçmek zorunda kaldı; buna karşılık, Fransa ile arasındaki bağ da koptu: ingilizce yeniden seçkin tabakanın dili durumuna girdi. İskoçya'da, derebeylik düzenine geçiş, hükümdarlık yönetimi altında ülkenin birliğini sağladı; İngiltere kralı Edward I'in 1292-1307 arasındaki isteklerinin yol açtığı zor durum, İskoçya ulusunun doğmasına neden oldu. Robert Bruce'un 1306'dan başlayarak kurduğu yeni hükümdarlık yönetimi ulusal bir nitelik taşıyordu; 1320 Arbroath bildirisi hiç kuşkusuz, ulusal ülke kavramının Avrupa'daki ilk modern ifadesidir.
—XV.-XVII. yy.: ingilizce hükümetle idarenin dili oldu; bu arada İngilizler bir ulus olduklarının bilincine vardılar (XV. yy.).

İrlanda ve Wales ülkesi prensliklerinde derebeylik düzeninin bulunmaması bu ülkelerin birliğe kavuşmasını engelliyordu: Wales ülkesi, XIII. yy. sonunda Edward I tarafından fethedildi; İngiltere'in Yüz Yıl savaşları'na girmesi ve İki Gül savaşları (1450-1485) sırasındaki iç çekişmeler İrlanda'yı bir süre İngilizler'den koruduysa da, ülkenin yazgısı XVI. yy.'da belli oldu: Henry VIII, 1541'de kendisini İrlanda kralı ilan etti ve ülkeyi yeniden ingiliz egemenliği altına soktu; Mary Tudor ile Elizabeth ise "plantasyon"ları kurarak, adada sömürge dönemini başlattılar.

Önceleri flaman çuhacılığının yün ihtiyacını karşılayan İngilizler, Edward III'ün gümrük tarifelerinin sağladığı kolaylıklardan yararlanarak, XIV. yy.'dan sonra kendileri çuha üretmeye başladılar. Böylece koyun yetiştiriciliği gelişti ve bu durum gentry'yi, kamuya ait arazileri (open fields) çitlerle çevirmeye (enclosures) teşvik etti.

Bu yoldan sağlanan önemli kazançlar, Henry VIII (1509-1547) ve Elizabeth I (1558-1603) dönemlerinde, okyanuslardaki İspanya-Portekiz tekelinin donanma

LONDRA BÖLGESİ

tarafından kaldırılmasını sağladı ve ingiliz sömürgeciliğinin gelişmesine neden oldu. İngiltere'de görülen iktisadi gelişme, İki Gül savaşları'ndan sonra Henry VII ve Henry VIII'in hükümdarlık yönetimini yeniden güçlendirmesi, Britanya adaları üzerinde ingiliz egemenliğinin kurulmasını sağladı.

Henry VIII'in Anglikan kilisesi'ni kurması ve ılımlı bir protestanlığı seçmesi üzerine, İskoçya protestanları İngiltere'ye yakınlık duymaya başladılar. Böylece, İskoçyalılar, Elizabeth I'in vârisi olmadığından, kendi kralları James VI'nın 1603'te (James I adıyla) İngiltere tahtına oturması sonucu gerçekleşen birleşmeye kolaylıkla razı oldular. Bu birleşmeden Büyük Britanya doğdu. Bununla birlikte, o sırada yalnızca kişisel nitelikli olan bu birleşme ancak 1707'de kesin biçimini alarak tamamlandı.

monarşiye karşı püritenler

• *James I Stuart dönemi (1603-1625).*
—1604: kralın İskoçya kökenli olması presbiteriyen din adamlarına ümit verdi; ancak James I, Elizabeth'in siyasetini benimseyerek, Hampton Court meclisinde açıkça Yüksek Kilise'nin (High Church) tarafını tuttu. Aynı yıl imzalanan Londra antlaşması ile, Büyük Britanya hem İspanya ile barış yaptı, hem de Birleşik Eyaletler'e yardım edebildi.
—1605: 5 kasım günü, kralı Parlamento ile birlikte havaya uçurmayı amaçlayan, Guy Fawkes ve Robert Catesby önderliğinde bir katolik komplosu ortaya çıkarıldı (Barut suikastı).
—1612: kral ve gözdelerinin yönetimi. O sıralarda kralın en beğendiği kişi, 1611'de Rochester vikontluğuna, 1613'te de Somerset kontluğuna yükselen Robert Carr'dı (Ker).
—1614: bir Parlamento oluşturuldu, ancak hemen feshedildi (1621'de oluşturulan Parlamento gibi). Mali sıkıntılar sonucunda, kral, ticari tekeller tanımak zorunda kaldı; bunların bir bölümünün, ülkenin iktisadi yaşamı için çok zararlı olduğu ortaya çıktı.
—1616: Somerset kontesinin Overbury'yi öldürmesinin yarattığı skandalın krala çok zararı dokundu. Kısa bir süre sonra Buckingham düklüğüne yükselecek olan George Villiers, Somerset'in yerine geçti ve sir Francis Bacon ve Lionel Cranfield'in yardımıyla, ülkenin en güçlü kişisi durumuna geldi.
—1616-1623: İngilizler, Thomas Roe'nun yerleşme izni aldığı Hindistan'dan hareket ederek Büyük Okyanus'ta etkili olmaya başladılar. Ancak, Hollandalılar'ın İngiliz tüccarlarını katletmeleri üzerine, çabalarını Hindistan üzerinde yoğunlaştırdılar.
—1618-1624: Otuz Yıl savaşları'nın başlangıcı. Kamuoyunun büyük hoşnutsuzluğuna karşın, James I İspanya ile ilişkiyi sürdürdü. Buckingham, ingiliz dış siyasetine, zorla ispanyol karşıtı bir bakış açısı benimsetti. 1624'ten başlayarak, gerçek siyasal güç onun eline geçti.
• *Charles I dönemi (1625-1649).*
—1625: kralın, Fransa kralı Henri IV'ün kızı Henriette-Marie (Henrietta Maria) ile evlenmesi. Parlamento'nun feshi. Cádiz seferi; ingiliz donanmasının ağır yenilgisi.
—1626: ikinci Parlamento Buckingham'a karşı güvensizlik gösterince, kral tarafından feshedildi. Kral mali sıkıntı içine düştü.
—1626-27: Fransa ile ilişkilerin bozulması. Katolik olmaları yüzünden, Charles, karısı Henriette-Marie'nin çevresindekileri Fransa'ya geri yolladı. Fransızlar hoşnutsuzluklarını belli edince, kral, La Rochelle'e çekilmiş olan fransız protestanlarına yardım elini uzatmaya karar verdi. Buckingham'ın önderliğindeki Ré adası seferi, büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı.
—1628: Buckingham'ın öldürülmesi.
—1628-29: kral tarafından toplantıya çağrılan üçüncü Parlamento, onun siyasetine şiddetle karşı çıktı. John Eliot, Edward Coke, John Pym ve John Selden önderliğinde, Parlamento "Haklar dilekçesi"ni *(Petition of Right)* kabul etti; mali sıkıntı içinde olan kral, bu dilekçeyi onaylamak zorunda kaldı. Ancak Parlamento, kendi izni olmaksızın kralın topladığı *Tonnage and Poundage* adı verilen vergilerin de kaldırılmasını istiyordu. Bunun üzerine kral, Parlamento'yu feshederek, William Laud (1633'te Canterbury başpiskoposu), hazine bakanı Richard Weston (1634'te Portland kontu) ve İrlanda'dan sorumlu Thomas Wentworth'un (1640'ta Strafford kontu) yardımıyla, ülkeyi tek başına yönetmeyi denedi.
—1629: Fransa ile barış.
—1630: İspanya ile barış.
—1634: krallık donanmasının donatımı için *ship money*'nin konulması. Önceleri kıyıdaki kontluklar tarafından verilen bu vergi, sonraları iç bölgelere de yayıldı. Hoşnutsuzluk yaratan bu vergiye karşı büyük bir direniş hareketi baş gösterdi.
—1637-1640: Laud'un hazırladığı yeni dua kitabı *(Prayer Book)* yürürlüğe girdi (1637). Büyük bir püriten düşmanı olan Laud, anglikancılığın katolikliğe yakın öğelerini, bilinçli bir biçimde ön plana çıkarmıştı. Gerçek bir dinsel baskı ortamı gelişti. Piskoposçular tarafından kovulan püritenler, 1628-1638 arasında Kuzey Amerika'nın birçok bölgesine yerleştiler. Bunlara 1634'te, bazı katolikler de katıldı.

Koyu bir piskoposçuluk yanlısı olan Charles, Laud'un önlemlerini, tümüyle presbiteriyen olan İskoçya'da da uygulamak istedi. 20 000 kişilik bir ordu, Argyll, Montrose ve Leslie önderliğindeki İskoçyalılar'la başa çıkamadı (1639'da Berwick antlaşması ile sonuçlanan birinci "piskoposlar savaşı"). Kararından vazgeçmek istemeyen kral, Strafford'u İrlanda'dan çağırarak hemen ikinci "piskoposlar savaşı"na girişti. Orduları bu kez Newburn'de yenilgiye uğradı (ağustos 1640). Krala para gerekiyordu; bunu sağlamanın tek yolu da Parlamento'yu toplantıya çağırmaktı.

KUZEY-DOĞU

—1640-1642: 1640 kasımında toplanan "Uzun parlamento"da kral karşıtı üyelerden oluşan büyük bir çoğunluk bulunuyordu. Parlamento işe, Laud'un Londra kulesi'ne hapsine, Strafford'un da idamına karar vermekle başladı (mayıs 1641). Kral boyun eğdi. *Ship money* kaldırıldı, olağanüstü mahkemeler feshedildi. Parlamento'nun aşırılıkları, kralın çevresinde, daha çok ılımlı anglikanların yer aldığı güçlü bir partinin oluşmasına yol açtı. Buna karşılık kral, yaptığı büyük siyasal yanlışlarla (başkaldırmış İrlanda katolikleriyle gizli görüşmelerde bulunmak gibi), taraftarlarını umutsuzluğa düşürdü.

—haziran 1642: Parlamento krala, hükümdarın gerçek iktidarını tümüyle ortadan kaldıran bir ültimatom niteliğindeki "On Dokuz Öneri"yi sundu. Kralın bunları reddetmesi üzerine iç savaş başladı.

—1643: üstünlük kral yanlısı güçlerdeydi; ancak bunlar, Gloucester, Hull ve Plymouth kuşatmalarıyla meşgul olduklarından, birleşemediler. 20-21 eylüldeki Newbury muharebesi Parlamento yanlılarının zaferiyle sonuçlandı. Bunlar, Winceby muharebesi'nden sonra Lincolnshire'ı aldılar. Parlamento yanlıları, bir yandan İrlandalılar ile bağlarını pekiştirirken, öte yandan İskoçyalılar ile bir *Covenant* imzalayarak, presbiteriyenliğin koruması altına girdiler. Kral yanlılarının kısa sürede zafere ulaşma olasılığı, böylece ortadan kalktı.

—1644: Parlamento yanlıları, kuzey bölgesindeki Marston Moor'da, Cromwell'in önemli rol oynadığı kesin bir zafer kazandılar (2 temmuz). Kral Charles I İkinci Newbury muharebesi'nde kesin bir yenilgiden Parlamento yanlısı general Manchester kontunun ihmali sayesinde kurtulabildi.

—1645: Cromwell, Naseby muharebesi'ni kazanan (14 haziran) Parlamento yanlısı güçleri yeniden düzenledi. İskoçya'da kral tarafını tutan ve savaşı kazanacağına inanılan Montrose, Leslie tarafından eylül ayında ağır bir yenilgiye uğratıldı (Philiphaugh muharebesi).

—mayıs 1646: Charles, Leslie'nin önderliğindeki İskoçyalılar'a teslim oldu; İskoçyalılar kralı İngilizler'e bıraktılar.

—1647: kralı teslim aldıktan sonra, ordu Londra'ya girdi (ağustos): başarıları sayesinde güç kazanan Cromwell, orduda bir temizlik hareketine girişti. Ancak, o da presbiteriyenler gibi, kralla anlaşmada pek başarılı olmadı; bunun üzerine kral, İskoçyalılar ile görüşmelere başladı.

—temmuz-ağustos 1648: Cromwell ve Fairfax'ın ordusu, ingiliz ve İskoçya presbiteriyen birliklerini ezdi (Preston muharebesi).

—eylül 1648: Cromwell, İskoçya'da durumu bir çözüme bağladı.

—ekim 1648: Parlamento'daki presbiteriyen çoğunluk, görüşmelerin yeniden başlatılmasını arzu ettiğinden, Cromwell presbiteriyenlerin toplantı salonuna girmelerini yasakladı; geriye yalnızca Parlamento'daki azınlık, "Rump Parliament" kaldı.

—aralık 1648: Charles I'i yargılamak için bir mahkeme kuruldu.

—1649: 30 ocak günü, Charles I idam edildi.

• *Cumhuriyet dönemi.*

—1649-1651: Cromwell işe, İrlanda'yı yola getirmekle başladı. 1650 mayısında, kanlı yöntemlerle elde ettiği sonucu yeterli bularak İngiltere'ye döndü. İskoçyalılar Charles I'in oğlu Charles II ile birleştiler; ancak, Cromwell, Worcester muharebesi'nde (eylül 1651) onları yenilgiye uğrattı. Charles II, esir düşmekten kıl payı kurtuldu.

—1653: Cromwell Uzun parlamento'yu feshetti. Yerine, "Atanmış parlamento"yu kurduysa da, dinsel inançları yüzünden onu da feshetmek zorunda kaldı. 16 aralıkta, *İnstrument of Government* (İngiltere'nin ilk yazılı anayasası) ile, İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın aynı Parlamento'da temsil edildiği Protektora kuruldu. Cromwell önce, Kilise'yi, piskoposçu anglikanlar ve katolikler hariç, birçok mezhebe (presbiteriyenler, "bağımsızlar", baptistler) açtı ve yeni bir düzenlemeye girişti.

—1654: Birleşik Eyaletler ile savaş sona erdi. 1651'den beri yabancı gemilerin ingiliz sömürgeleriyle ticaret yapmasını yasaklayan *Navigation Act* bu ülke tarafından tanındı. Böylece, merkantilist siyaset ağır bastı.

İnstrument of Government'ı yeniden tartışma konusu yapınca, Cromwell Parlamento'yu feshetti.

—1655: İngilizler Jamaika'yı aldı.

—1656-57: Cromwell'in toplantıya çağırdığı ikinci Parlamento da ilki gibi başarısız olunca, 1658 şubatında feshedildi.

—1657-58: Fransa ile yapılan ittifak, İspanya'ya karşı savaşı kolaylaştırdı. Amiral Blake, ispanyol donanmasını Santa Cruz de Tenerife'de yok etti (1657); Fransızlar ise, Dunes zaferini kazandılar (1658). Bunun sonucunda Dunkerque İngilizler'e geçti.

—1658-59: 3 eylülde Cromwell öldü. Yerine, oğlu Richard geçti; ancak, 25 mayıs 1659'da görevden ayrıldı. Generaller arasındaki anlaşmazlıklar, monarşinin geri gelmesini kolaylaştıran, gerçek bir iktidar boşluğu yarattı.

—1659-60: İskoçya'yı işgal altında tutan general George Monk, Londra'ya giderek en tehlikeli rakibi general John Lambert'i ortadan kaldırdı; bir Parlamento topladı ve hemen, Hollanda'ya sığınmış olan Charles II ile görüşmelere başladı. Charles II, Edward Hyde'ın (1661'de Clarendon kontu) önerisi üzerine, genel af ilan etmeyi, Monk'un birliklerine paralarını ödemeyi, dinsel özgürlük vermeyi ve Parlamento'ya ayrıcalık tanımayı vaat eden "Breda bildirisi"ni yayımladı; Parlamento bildiriyi onayladı ve Charles II, mayıs 1660'ta Londra'ya geri döndü.

yeni bir dengeye doğru (1660-1714)

• *Charles II dönemi (1660-1685).*

—1661: yeni bir Parlamento seçildi; ancak, çoğunluğun piskoposçuluk yanlılarının elinde olması yüzünden, kral hoşgörü ilkelerini uygulayamadı.

—1662: Birörneklik yasası, Laud'un dua kitabını, bazı değişiklikler yaparak zorunlu kıldı. Buna karşı çıkan rahipler, İngiltere kilisesi'nin dışında, presbiteriyenlerle birleştiler. Kralın öne sürdüğü Bağışlama bildirisi reddedildi.

—1663: *Staple Act*, sömürgelerden gelen tüm ürünlerin Büyük Britanya'dan geçmesini zorunlu kıldı; bu da sömürgelerarası ticaretin çökmesine neden oldu.

—1665: büyük veba salgını.

—1666: Londra yangını.

—1665-1667: Birleşik Eyaletler ile İngiltere arasındaki ticari rekabet bir savaşa dönüştü. Daha çok İngilizler'in üstün geldiği bir dizi deniz muharebesinden sonra, ingiliz donanması Chatham'da Hollandalılar tarafından yakıldı. Bunun üzerine, İngilizler Breda barışı'nı imzalamak zorunda kaldı (31 temmuz 1667).

—1667-1674: Charles II'nin ve onun danışmanlarından oluşan "Kabal"ın yönetimi, tutarsızlıklarıyla dikkati çekti. Bu durumun sorumluluğunu büyük ölçüde Charles II taşıyordu, çünkü protestan Üçlü ittifak'ına (İsveç ve Birleşik Eyaletler ile) dayalı resmi dış siyasetin yanında, fransız dostluğuna ve Birleşik Eyaletler düşmanlığına yönelik bir gizli siyaset güdüyordu. Bu koşullarda, İngilizler Birleşik Eyaletler'e açtıkları ikinci savaşı kaybettiler (1672-1674); savaşa son veren Westminster antlaşması ile, yalnızca eski duruma geri dönüldü (19 şubat 1674).

—1674-1685: Parlamento, siyasal yaşamda yeniden önemli bir yer aldı. Önceleri kralın güvenine sahip olan Danby, tory partisini, Shaftesbury ise whig partisini yönetiyordu (terimler ancak 1679'da ortaya çıktı). Bunlardan birincisi, kralın iktidarını güçlendirmeyi amaçlayan "saray partisi" idi; ikincisiyse, ilke olarak Parlamento'nun ayrıcalığı üzerinde duran *Country party* idi. Danby çok geçmeden zor durumda kaldı: İngiltere resmi olarak protestan Birleşik Eyaletler'e yakınlaşırken (Charles II'nin yeğeni Yorklu Mary'nin William of Orange ile evlenmesi), Danby, Charles II'nin kaypak dış siyaseti yüzünden, Fransa ile gizli bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı. Oysa ülkede, Titus Oaetes önderliğindeki sözde bir komplonun ortaya çıkarılmasıyla, 1678'de en üst düzeyine ulaşan bir katolik komplosu *(Popish Plot)* "korkusu" başgösterdi. Geleceğin James II'si kaçmak zorunda kaldı.

• *James II dönemi (1685-1688).*

—1685-1687: torycilîğin şaşırtıcı bir biçimde yükselişinden güç alan James II, protestanların ve whiglerin küçük bir bölümü tarafından desteklenen iki ayaklanmayı kolayca bastırdı (9. Argyll kontu Campbell'in İskoçya'da başlattığı ayaklanma ile Charles II'nin evlilik dışı çocuklarından biri olan Monmouth kontunun İngiltere'nin batısında başlattığı ayaklanma). Bastırma hareketi çok sert oldu.

—1687-88: James II, Charles II döneminde alınan, katoliklere karşı ayrım gözeten kararları yürürlükten kaldırmak istediyse de Parlamento'nun direncini kıramadı. Bunun üzerine, parlamentoyu feshetti ve katolikler yeniden idarede, orduda, hatta hükümetin içinde görev almaya başladılar. Toryler yavaş yavaş kraldan uzaklaştı. Kral, "Bağışlama bildirileri" (1687 ve 1688) ile ayrılıkçı protestanların desteğini aradıysa da bunda başarılı olamadı. 1688 Bildirisi'nin kiliselerde okunmasına karşı çıkan yedi piskopos hapse atıldı. Bu piskoposların görkemli bir biçimde aklandıkları gün ülkenin önde gelen yedi kişisi (aralarında whiglerin önderi 1. Devonshire dükü Cavendish ile toryIerin önderi Danby de vardı) William of Orange'den, İngiltere'ye gelip ülkeyi katoliklerden ve kralın keyfi yönetiminden kurtarmasını istediler (30 haziran 1688).

—1688: kasım başında İngiltere'ye gelen William of Orange, hiçbir ciddi direnişle karşılaşmadı. Ertesi ay, James II Fransa'ya kaçtı.

• *William III, Mary II ve Anne (1689-1714).*

—1688-89: William of Orange'ın Londra'ya girmesinden sonra "Konvansiyon" (kral tarafından toplanmadığından bu bir Parlamento değildi), Haklar bildirisi ile, James II'nin tahttan kendi isteğiyle ayrıldığını, bu yüzden de tahtın Mary ile eşi William'a geçtiğini ilan etti. Bu ikisi, Mary II ve William III adı altında birlikte hüküm sürdüler; ancak gerçek iktidar William'ın elindeydi. William'ın iktidarı, din alanında Dinsel hoşgörü yasası *(Toleration Act)*, siyaset alanında da Haklar bildirisi *(Bill of Rights)* ile sağlam temeller üzerine kurulmuştu. Ancak, çok geçmeden sorunlar baş gösterdi: İskoçya'da, Dundee vikontu John Graham of Claverhouse önderliğinde başlayan ve Killiecrankie'nin zaferine (temmuz 1689) karşın başarısızlıkla sonuçlanan bir ayaklanma çıktı; İrlanda'daysa, James II tarafından atanmış vali Tyrconnel dükü Richard Talbot, katolikler arasında James II'yi destekleyen bir hareket başlatmak istedi. Şiddetli bir iç savaş, irlandalı katoliklerle William III yanlısı protestanları —ingiliz sömürgecileri— karşı karşıya getirdi; kimse James II'yi düşünmüyordu. James II fransız takviyelerle İngiltere'ye geldiyse de Boyne ırmağı yakınında uğradığı yenilgi (temmuz 1690) İrlanda'ya ilişkin umutların suya düşmesine neden oldu.

—1689-1694: Fransa'ya karşı oluşturulan güç birliğine katılan İngilizler, önceleri ağır yenilgilere uğradılar (Fransızlar'ın, Tourville önderliğinde, Beachy Head açıklarında kazandıkları zafer, 10 temmuz 1690). Talihin denizlerde İngilizler'e gülmesi için 1692'yi (la Hougue'da İngiltere -Hollanda zaferi, 1692), William III'ün karada zafer kazanması için de 1695'i (Na-

mur'un alınması) beklemek gerekti. Ryswick antlaşması (1697), yalnızca 1678'den beri İngilizler'in kazandıkları zaferleri onaylıyordu. Buna karşılık, William III, sonunda Fransa tarafından İngiltere kralı olarak tanınmıştı.
—1694: İngiltere merkez bankası'nın kuruluşu.
—1701: *Act of Settlement*, James II'nin son kızı Anne'ın ölümünden sonra tahtın, Fransa'ya sığınmış olan katolik Stuartlar'ın aleyhine, James I'in torunu ve Hannover seçicisi Sophia'ya geçmesini öngörüyordu. Torylerin aşırılıkları, William'ın ölümünden az önce, whiglerin büyük bir çoğunlukla Parlamento'ya geri dönmelerini sağladı.
—1702-1714: saltanatının ilk yıllarında, Anne, bir tory olan Marlborough dükü tarafından yönetiliyordu. Dükün en büyük amacı, İngiltere'yi Fransa'nın karşısında İspanya veraset savaşı'na (1701-1714) sokmaktı. Marlborough, lord Godolphin'in yardımıyla bunu başardıysa da, whig partisine geçmek zorunda kaldı. Kazanılan parlak zaferlere karşın (Blenheim, 1704; Ramillies, 1706; Oudenaarde, 1708; Malplaquet, 1709), savaşın gerektirdiği fedakârlıklar tory partisinin yeniden güç kazanmasına yol açtı. Toryler, ekim 1710'da üstünlüğü elde ettiler. Bununla birlikte, savaş büyük kazançlar sağlamıştı: ingiliz ticareti Portekiz'e ve sömürgelerine açıldı (Methuen antlaşması, 1703); İngiltere Newfoundland'ı, Acadie'yi, Hudson körfezi topraklarını (Utrecht barışı, 1713), Cebelitarık'ı (1704'te fethedildi) ve Menorca'yı elde etti; *asiento* (ispanyol sömürgelerine zenci köleler sağlanması) ayrıcalığı ve "gümrük muafiyetli gemi" uygulaması, İngiltere'ye ispanyol sömürgeleri pazarını açtı.
—1707: İngiltere ve İskoçya krallıklarını birleştiren Birleşme yasası.
—1713: bir yandan whigler Hannover seçicisi George'u Londra'ya getirmeye çalışırken, öte yandan, Bolingbroke önderliğindeki toryler, James Edward Stuart'tan yana bir komplo hazırlıyorlardı. Ancak, komplo başarısızlıkla sonuçlandı; katoliklerle ve halk tarafından sevilmeyen Stuartlar ile işbirliği yapmış olan tory partisi, büyük zarara uğradı; önderleri ya sürgün edildi (Bolingbroke), ya da hapse atıldı.
—1714: taht Hannover hanedanına geçti.

whigler dönemi (1714-1760)

• *George I dönemi (1714-1727).*
—1714-1717: kral ingilizden çok alman olduğundan, yönetim sorumlulukları Charles Townshend, James Stanhope (dışişleri), Robert Walpole ve Charles Sunderland arasında paylaşıldı.
—1715-16: İskoçya'da torylerin tümüne ve whiglerin Birleşme yasası'nı 1707'de tanımamış olan bölümüne, Highlands'da ise, Campbell karşıtlarına güvenen jacobite'lar, şanslı görünüyorlardı. Ancak, Jacobite ayaklanması başarılı olmadı ve İskoçya'ya aralık 1715'te ayak basmış olan ve taht üzerinde hak iddia eden James Edward Stuart, Fransa'ya dönmek zorunda kaldı.
—1716: Parlamento'nun görev süresi yedi yıla çıkarıldı *(Septennial Act);* o günden sonra daha çok, büyük whig ailelerinin kontroluna geçti.
—1716-1718: Fransa ile İspanya arasındaki rekabetten yararlanan İngiltere, Fransa'ya yaklaştı. Stanhope önce Fransa ve Hollanda ile bir Üçlü ittifak'a (1717), daha sonraysa bu üç güce Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun da katıldığı bir Dörtlü ittifak'a (1718) girdi. İngiltere'nin dikkate değer tek katkısı, Torrington vikontu amiral George Byng'in (1663-1733) donanmasının ispanyol donanmasını yok ettiği Passero burnu zaferi (1718) oldu.
1717'de whigler arasında ayrılık baş gösterdi. Bunların bir bölümü (Townshend, Walpole) dış siyasetin İngiltere'den çok Hannover yararına olduğunu düşünerek hükümetten çekilirken, bir bölümü de Sunderland ve Stanhope'un çevresinde toplandı.
—1721: Walpole hazine ve maliye bakanı oldu. Arabulucu bir siyaset izlemeye çalıştı.
—1723: Stuartlar'dan tümüyle kendini kurtarmış bir torycilik hareketi yaratmak isteyen Bolingbroke, İngiltere'ye döndü.
—1727: George I'in ölümünden sonra tahta George II çıktı. Eşi Caroline Wilhelmine, Walpole'un en iyi destekçisi oldu.
• *George II dönemi (1727-1760).*
—1730: kont Granville (John Carteret) [1690-1763] ile siyasal yalnızlığı gittikçe artan Walpole'un arası bozuldu.
—1737: Walpole'a karşı muhalefet (başkaldıran whigler ve "new tory"ler), Leicester House'ta, Wales prensi Frederick Louis'in (1707-1751) çevresinde toplandı. Edinburgh'da şiddetli ayaklanmalar çıktı.
—1744: Carteret hükümetinin düşüşü. Pelham 1754'e kadar whig hükümetinin en önemli öğesi olarak kaldı. Özellikle William Pitt'in hükümete girişinden sonra, İngiltere, Avusturya veraset savaşı'nda (1740-1748) gittikçe artan bir rol oynadı.
—1745: İngilizler Fontenoy'da mareşal Maurice de Saxe tarafından yenilgiye uğratıldı.
—1745-46: taht üzerinde hak iddia eden Charles Edward Stuart, temmuz 1745'te İskoçya'ya ayak bastı; Culloden muharebesi'nde (16 nisan 1746) ağır bir yenilgiye uğradı. İskoçya'da kalmış olan son jacobite etkileri, şiddetli bir bastırma hareketiyle ve İskoçya'nın İngiltere içinde eritilmesini amaçlayan köklü reformlarla ortadan kaldırıldı.
—1754-1756: Pelham'ın ölümünden sonra, Newcastle dükü Thomas Pelham-Holles hükümetin başına geçti.
—1757: kabinenin başına Pitt ve Newcastle geçti. Ancak, önemli işlerle, özellikle de savaşla ilgili konularda Pitt ilgileniyordu.

SANAYİ DEVRİMİ (1750-1850)

— 1738-1740: John Wesley Oxford'da ilk vaazını verdi. 1740'tan başlayarak, methodist yanlısı vaazlar tüm İngiltere'ye yayıldı.
—1741-1742: Walpole, seçimleri kaybederek (1741) iktidarı bırakmak zorunda kaldı (1742).
—1742-1744: Carteret ile iki Walpole taraftarı (Newcastle ve Henry Pelham) yönetiminde whig hükümeti.
—1756-1763: kendi imparatorluklarını kurmak için İngiltere ile Fransa arasındaki uzun süreli bir rekabetin bir sonucu olarak Yedi Yıl savaşı. 1763'te imzalanan Paris antlaşması İngiltere'ye, Kanada'yı, Florida'yı (İspanya'ya geri verilen Küba ve Manila'nın karşılığında), Antiller'de bir dizi küçük adayı (Montserrat, Saint-Vincent, Grenada) —ancak Guadeloupe ve Martinique'i ("şeker adaları") değil—, Sene-

gal'i ve Mississippi'nin doğusunda Fransa'ya ait bütün toprakları (New Orleans dışında) kazandırdı. İngiltere rakipsiz olarak dünyaya egemen oldu.

George III dönemi (1760-1820)

—1760-1762: yeni toryciliğin önderlerinden biri olan danışmanı Bute kontu John Stuart'ın etkisiyle, George III, whigleri iktidardan uzaklaştırdı. 1761'de Pitt, 1762'de de Newcastle yönetimden çekildi.
—1762-63: Bute başkanlığında tory hükümeti.
—1763-1765: Pitt karşıtı whig kanadına dayanan Grenville hükümeti; ancak, George Grenville, Wilkes sorununa yol açtı. Yazdığı bir makalede kralı eleştiren bu milletvekili hakkında, krala hakaretten dava açıldı: adaletin ondan yana bir karar vermesine karşın, Wilkes ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı.
—1765-66: Rockingham hükümeti.
—1766-1768: Pitt hükümeti.
—1770-1782: Pitt'in whiglerine ve Edmund Burke ile Charles James Fox önderliğindeki "yeni whigler"e karşın varlığını sürdüren Frederick North hükümeti.
—1773: Boston olayları, temsil edilmedikleri bir parlamento tarafından vergi vermeye zorlanamayacakları kanısında olan Amerikalılar'ın, İngiltere'nin vergilendirme siyasetine duydukları öfkeyi açığa vurdu.
—1775-1783: amerikan sömürgelerinin bağımsızlık savaşı (Amerikan bağımsızlık bildirisi, 1776). Saratoga'da bir ingiliz ordusunun teslim olması (1777) üzerine, Fransa (1778), İspanya (1779) ve Hollanda (1780), göçmenleri desteklemeye karar verdi.
—1782: amiral Rodney'nin Dominica'daki deniz zaferi İngiliz Antilleri'ni kurtardı. Bununla birlikte, North çekilmek zorunda kaldı ve George III, hükümeti kurmak için whiglere başvurmak zorunda kaldı (Rockingham [1782] ve Shelburne kontu [1782-83] hükümetleri).
—1783: İngiltere, Versailles antlaşması ile Amerika Birleşik Devletleri'ne dönüşen amerikan sömürgelerinin bağımsızlığını tanıdı. Fransa'ya Tobago, Senegal ve Saint-Pierre-et-Miquelon'u, İspanya'ya da Menorca ve Florida'yı bıraktı.
—1783-84: ülke bir süre, whiglerden (Fox) ve torylerden (North) oluşan bir koalisyon tarafından yönetildi. Fesat çıkaran grupların egemenliğinden bıkan kral, William Pitt'i (Second Pitt denir) göreve çağırdı (aralık 1783); Pitt, torylerin ve birkaç whigin desteğini almayı başardı. 1784 seçimleri, krala ve 19 yıl süreyle görevde kalacak olan başbakanına ezici bir çoğunluk sağladı.
—1784: Doğu Hindistan şirketi'nin siyasal etkinliklerini Parlamento'nun denetimine veren bill.
—1786: Fransa ile ticaret antlaşması.
—1788: kral George III'ün ilk delilik nöbeti.
—1789: Fransa'da karışıklıkların başlamasıyla radikalizmin canlanması (Thomas Paine, William Godwin).
—1793: Louis XVI'nın idamı üzerine İngiltere ile Fransa arasında savaş çıkması.
—1795: Quiberon seferinin başarısızlıkla sonuçlanması.
—1796-97: Donanma, İspanyollar (Saint-Vincent burnu, 1797) ve Hollandalılar'a (Camperdown, 1797) karşı başarılı olduysa da, şiddetli ayaklanmalar sonucunda karıştı. Kıta Avrupası'ndaki müttefiklere yapılan ödemeler İngiltere merkez bankası banknotlarının altına çevrilebilirliğinin kaldırılmasına yol açtı. Katolik İrlanda, İngiltere için, arkadan gelebilecek sürekli bir tehlike olmakta devam ediyordu.
—1800-1802: Pitt, İngiltere ile İrlanda'yı birleştirmeyi başardı (1800); İrlanda Londra'ya, Avam kamarası'na 100 milletvekili, Lordlar kamarası'na ise 32 lord yolladı. İki ülke arasında serbest mübadele uygulanmaya başlandı. Buna karşılık Pitt, katoliklerin inanç özgürlüğünü, George III'ün karşı çıkması üzerine kabul ettiremedi. Bir yandan Napoléon'un Mısır'da yenilgiye uğraması (Nelson'un Ebukır zaferi, 1798), öte yandan da Marengo (14 haziran 1800) ve Hohenlinden'den (3 aralık 1800) sonra İngiltere'nin kıta üzerindeki barış isteyen müttefiklerinin bezginliği bir durgunluğa yol açtı. İrlanda davasını kaybeden Pitt, hükümetten çekildiğinden (1801), Fransa ile Amiens antlaşması'nı halefi Henry Addington (vikont Sidmouth) imzaladı (1802).
—1803: İngiltere, Amiens antlaşması'nın zorunlu kıldığı gibi Malta'yı Fransa'ya vermeyi reddedince, çok geçmeden savaş yeniden başladı.
—1804-1806: Pitt, George Canning ve Spencer Perceval gibi genç torylerle birlikte yeniden iktidara geldi (1804). Napoléon, Boulogne'da hazırladığı İngiltere istilası için İspanya donanmasının yardımına güveniyordu. Pitt, çok geçmeden İspanya'ya savaş açtı. Nelson fransız donanmasını acımasızca kovaladığından, Napoléon gemilerini bir araya getiremedi: Boulogne'daki birliklerini, amiral Nelson fransız ve ispanyol donanmalarını Trafalgar burnu açıklarında yok ettiği sırada (21 ekim 1805), Avusturya'ya karşı kullandı. İngiltere artık denizlere egemendi.
—1806: Pitt'in ölümü üzerine, William Wyndham Grenville başkanlığında, whiglerden (Fox) ve torylerden oluşan bir koalisyon hükümeti kuruldu. Napoléon'un 1806'da kararlaştırdığı kıta blokusü, avrupa ülkelerinin İngiltere ile ticaret yapmasını engelledi. Ancak İngiltere, güçlü donanması sayesinde bu duruma karşı koyabildi: kendisine engel olabilecek son avrupa donanmalarını da yok etti (Kopenhag bombardımanları, 1807), Hollanda ve İspanya sömürgelerini ele geçirdi ve tarafsız gemilerin gidiş gelişlerini sıkı bir biçimde denetim altına aldı.
—1807: Portland dükü başkanlığında bir tory hükümeti iktidara geldi.
—1808: ispanyol ayaklanmasından yararlanan İngilizler, Portekiz'e çıktılar ve çok geçmeden, general Junot yönetimindeki Fransızlar'ı, ülkeyi terk etmek zorunda bıraktılar.
—1809: Perceval hükümeti. Başarısızlıkla sonuçlanan bir Hollanda işgali girişimine karşın, Arthur Wellesley, çok az bir güçle, İspanya'da Talavera zaferini kazandı ve Wellington vikontu unvanını aldı.
—1810: kral George III, tam anlamıyla delirdi. Oğlu (gelecekteki George IV) 1811'de naipliğe getirildi.
—1810-1814: Wellington, Vitoria zaferine kadar (haziran 1813) İspanya'daki başarılı harekâtını sürdürdü. Koalisyon güçleri tarafından yenilgiye uğratılan Napoléon, tahttan feragat etti (4 nisan 1814).

Buna karşılık, ingiliz gemilerinin tarafsız gemilere çıkardıkları zorluklar, ABD ile İngiltere arasında bir savaşa yol açtı (1812-1814). Bu iki ülke arasında zaten Kanada sınırının saptanması konusunda da anlaşmazlık vardı.
—1815: ingiliz birlikleri ve Wellington, Waterloo'da (18 haziran 1815), Napoléon'u tahttan ikinci kez feragat etmek zorunda bıraktılar. Viyana kongresi'nde Castlereagh tarafından temsil edilen İngiltere, kazandığı toprakların bir bölümünü alıkoydu: Cape Town, Saint Lucia, Tobago, Seychelles adaları, île de France (ingiliz egemenliği altında Mauritius adası), Malta, İon adaları ve Helgoland. Bununla birlikte, Kutsal ittifak'a katılmayı reddetti.
—1815-1820: naip sevilmeyen bir kişiydi. Robert Stewart (vikont Castelreagh) başkanlığındaki hükümet, İngilizler'in isteklerini karşılayamayacak durumda kaldı; iktisadi bunalımın üstesinden geiemedi. Tersine, *New Corn* Law* (1815), tahıl fiyatlarının aşırı derecede yükselmesine yol açtı. Ülkede karışıklıklar çıktı; hükümet bunları sert bir biçimde bastırmak zorunda kaldı (Manchester'de Peterloo katliamı, 1819).
—1820: George III'ün ölümü. George IV'ün tahta çıkışı.

ingiliz hegemonyası (1820-1873)

Sanayi devrimini ilk gerçekleştiren, geniş bir imparatorluğu elinde tutan ve dünya ticaretine egemen olan İngiltere, 1815'ten başlayarak, yeryüzündeki en güçlü ülke durumuna geldi.
—1820: George IV, eşi Caroline of Brunswick'e karşı skandal yaratan bir dava açtı.
—1822: önce Robert Peel'in, Castlereagh'ın kendini öldürmesinden sonra da Canning'in katılmasıyla hükümet güç kazandı. Bu, yeniliklere daha açık ve daha liberal bir toryciliğin zaferi oldu.
—1824: trade union'lara (sendikalar) karşı olan ve 1799'da kabul edilmiş bulunan yasanın yürürlükten kaldırılması.
—1826: Kabotaj yasaları'nın yürürlükten kaldırılması ve ceza yasası reformu.
—1827: amiral Edward Codrington'un donanması, osmanlı donanmasını Navarin'de yenerek, Yunan bağımsızlık savaşı'na destek sağladı. Canning'in ölümünden sonra, kral, Frederick John Robinson'u (vikont Goderich) göreve çağırdı.
—1828: Peel-Wellington hükümeti.
—1829: katoliklerin inanç özgürlüğünü kazanması.
—1830: William IV İngiltere kralı oldu. Whiglerin (bunlara "liberaller" denilmeye başlandı) savunduğu parlamento reformunun yol açtığı karışıklıklar. Charles Grey liberal bir hükümet kurdu.
—1831-32: bir süre için iktidardan çekilen liberaller, Parlamento reformu için gerekli oyu elde ettiler. Seçmen olmak için gerekli koşullar birörnekleştirildi; oy hakkı, önceleri olduğundan daha kesin bir biçimde belli bir servete sahip olmaya bağlandı. Bu küçük değişiklikler, Liberal parti'yi iktidara getirmeye yetti: toprağa bağlı aristokrasinin yerini orta sınıflar aldı. Grey, William Lamb (vikont Melbourne) ve Henry Temple (vikont Palmerston) başkanlığındaki hükümetler bir dizi reform gerçekleştirdi.
—1833: İrlanda kilisesi'nin gelirlerinin kısıtlanması. Köleliğin kaldırılması, kadınların ve çocukların çalıştırılması konusunu düzenleyen ilk yasalar.
—1834: yeni Fakirlik yasası. Kısa süreli Peel hükümeti. Sosyalist düşüncelerin gelişmesine karşın, Robert Owen'ın etkisiyle ilk kapsamlı sendika kurma denemesi başarısızlıkla sonuçlandı.
—1835: liberal hükümet (Melbourne). Belediye reformu.
—1836: İngiltere'de ondalık vergisi reformu. Büyük demiryolu inşaatlarının başlaması.
—1837: telgraf kullanımının başlaması. William IV'ün ölümü ve Victoria I'in tahta çıkışı.
—1838: "Halkın talepleri bildirisi"nin (Peopie's Charter) Feargus Edward O'Connor tarafından kaleme alınması, işçi taleplerini siyasal alana çekerek daha da güçlendirdi.
—1839: çartistlerin ulusal dilekçesinin Avam kamarası'na verilmesi; bir milyondan fazla kişi tarafından imzalanmış olmasına karşın, milletvekilleri bu dilekçeyi göz önünde tutmadılar.
—1840: Palmerston, Türkiye'ye müdahale etmesini sağlayan "Dörtlü ittifak"ı (Rusya, Avusturya, Prusya ve Türkiye ile) kurdu. Victoria ile Saksonya-Coburg-Gotha'lı Albrecht'in evlenmesi.
—1841: muhafazakâr Peel hükümeti.
—1842: Kanada ve ABD arasındaki sınır anlaşmazlığını çözen Ashburton antlaşması. Genç İrlanda hareketinin ortaya çıkması. Maden ocaklarında kadın ve çocukların çalıştırılmalarının yasaklanması. Afyon savaşı'nın sona ermesi. Gelir verginin (İncome Tax) konması.
—1844: işçilerin çalışma koşullarını iyileş-

tirmek için çıkarılan Fabrikalar yasası(Factory Act). İrlandalı önder Daniel O'Connell'in tutuklanması.

—1845-1847: İrlanda'da patates kıtlığı. Tahıl yasası'nın yürürlükten kaldırılması (1846); bunu, hem ekmek fiyatlarının yüksekliğinden şikâyetçi halk, hem de serbest mübadele yanlısı sanayiciler (Richard Cobden gibi) istiyordu. Ancak, Muhafazakâr parti, himayecilik ve serbest mübadele yanlılarından oluşan iki gruba bölünmüştü; Peel hükümeti İrlanda sorunu yüzünden düştü; yerine, John Russell başkanlığında bir hükümet geçti.

—1847: çalışma süresini kısaltan On Saat yasası. İngiltere ticaretinde büyük bunalım.

—1848-49: çartizm gücünü yitirdi, çok geçmeden de tümüyle silindi.

—1850: İngiltere'de katolik aşama düzeni yeniden oluşturuldu. Oxford hareketiyle (Newman, Wiseman), katoliklik İngiltere' de yeni bir canlılık dönemine girdi.

—1851: *Amalgamated Society of Engineers* ile ingiliz sendikacılığı yeni bir çıkış yaptı; bu sendikacılık esas olarak vasıflı işçilere dayanmaktaydı. Palmerston hükümeti düştü; yerine, George Leveson -Gower (kont Granville) geçti.

—1852: Russell hükümetinin düşmesi. Bir muhafazakâr hükümet denemesinin (14. Derby kontu Edward Stanley, Benjamin Disraeli) ardından, liberallerle serbest mübadele yanlısı muhafazakârlar ya da "Peelciler" (Aberdeen kontu George Gordon, Gladstone) bir koalisyon hükümeti kurdular.

—1853: Fabrikalar yasası.

—1854-1856: ingiliz genelkurmayının yetersizliğini ortaya koyan Kırım savaşı.

—1855-1858: bir savaş bakanlığı kurmakla görevlendirilen Palmerston, orduyu yeniden düzenlemek amacıyla sert önlemler aldı.

—1857-1860: Çin'e karşı savaş.

—1858-59: yeni Derby-Disraeli hükümeti.

—1859: ikinci Palmerston hükümeti; bundan böyle "Peelciler" tam anlamıyla liberal sayıldılar.

—1860: Londra sendikaları *London Trade Council*'de birleşti.

—1865: Palmerston'un ölümü. Russell hükümeti.

—1866-1868: üçüncü Derby-Disraeli hükümeti. Bu hükümet, Parlamento'dan yeni bir Seçim reformu yasası geçirdi (1867). Sandalyelerin dağılımı bir kez daha değişti. Bu yasa özellikle, ayrı bir konutta oturuyor olmaları kaydıyla, aile reisi olan tüm erkek yurttaşlara oy hakkı tanıdı. Yaklaşık bir milyon yeni seçmen oy vermeye başladı; vasıfsız işçiler (maden işçileri, ameleler, dok işçileri...), yasanın kapsamı dışında kaldı.

— 1868: Gladstone hükümeti. Trade union'lar ilk kongrelerini toplayarak güçlerini kanıtladılar.

—1869: İrlanda'da Kilise ile devletin birbirinden ayrılması.

—1870: ilköğretimi zorunlu kılan *Elementary Education Act*. İrlanda'da ilk *Land Act*.

—1871: *Trade Union Act* ile sendikaların tanınması. Buna karşılık greve karşı önlemler alındı.

—1873: R. Selborne tarafından hazırlanan *Judicature Act* ile adli sistemde reform yapıldı.

—1873-74: gerçekleştirdiği önemli reformlara karşın, Gladstone hükümeti ciddi başarısızlıklara uğradı (İrlanda konusunda ve ABD ile ilişkilerinde). 1874 seçimlerinde,muhafazakârlar çoğunluğu elde ederek, uzun süren liberal egemenliğine son verdiler; böylece iktidarda nöbet değişimi çağı da açılmış oluyordu.

hegemonyanın sarsılması (1873-1914)

—1874: Salisbury markisi Robert Gascoyne Cecil'ın de yer aldığı Disraeli hükümeti.

—1875-76: muhafazakâr hükümet, toplumsal içerikli önlemler aldı.

—1876: Victoria, Hindistan imparatoriçesi unvanını aldı; bu unvan, o sırada tüm kıtalar üzerinde yeni sömürgecilik serüvenlerine girişmiş (Mısır, Belucistan, Transvaal, Kıbrıs, Afganistan, vb.) İngiltere'nin, imparatorluktan yana yaptığı seçimin simgesiydi.

—1879: İrlanda tarım birliği'nin Michael Davitt tarafından kurulması. Charles Stewart Parnell, İrlanda milliyetçilerinin tartışmasız önderi oldu.

—1880: liberallerin yeniden iktidara gelmesi; "yeni radikaller"in (Joseph Chamberlain) yer aldığı Gladstone hükümeti.

—1881: Disraeli'nin ölümü. İrlanda için ikinci tarım yasası.

—1884: general Charles Gordon, Sudan'da öldürüldü (1885). Sosyalist harekette yeni bir canlanma görüldü. Yeni Seçim yasası ile, hemen hemen herkese seçim hakkı tanındı ve aşağı yukarı nispi temsil sistemine geçildi.

—1885: muhafazakâr Salisbury hükümeti.

—1886: üçüncü Gladstone hükümeti. Hükümet, İrlanda'da Home Rule yönünde karar verince Liberal parti bölündü; aralarında Joseph Chamberlain'in de bulunduğu birlik yanlıları ("birlikçiler"), oylarıyla muhafazakârları destekledi: Salisbury hükümetinin kurulması.

—1889: dok işçilerinin grevi, ingiliz sendikacılığının artık vasıfsız işçiler üzerinde de büyük etkisi olduğunu kanıtladı.

—1890: Parnell skandalı üzerine, İrlanda partisi üyeleri arasında anlaşmazlık çıktı.

—1891: Parnell'ın ölümü.

—1892-1894: Home Rule'u Parlamento' dan geçirmeyi amaçlayan dördüncü Gladstone hükümeti. Ancak Avam kamarası'ndan geçen tasarı, Lordlar kamarası tarafından 1893'te reddedildi. Hayal kırıklığına uğrayan Gladstone istifa etti; yerine, 1894'te, Rosebery kontu Archibald Philip Primrose geçti. Yeni sendikacılığın önderlerinden biri olan James Keir Hardie, 1893'te Independent Labour Party' yi kurdu.

—1895-1900: özellikle Arthur James Balfour ve Joseph Chamberlain'in yer aldığı, muhafazakâr ve birlikçi lord Salisbury hükümeti. İmparatorluk hareketinin özellikle Afrika'nın güneyinde yeniden canlılık kazanması, Fransa ile büyük bir gerginliğe yol açtı (Faşoda, 1898). Akdeniz' de sürdürdüğü siyasetse, İngiltere'yi Rusya ve Türkiye ile karşı karşıya getirdi.

—1900: *Labour Representation Committee*, tüm işçi hareketlerinin (parti ya da sendika) temsilcilerini bir araya topladı; bu komite Avam kamarası'na, işçi sınıfının çıkarlarını savunacak milletvekillerinin seçilmesini amaçlıyordu (sekreteri James Ramsay Mac Donald'dı).

—1901: Victoria'nın ölümü. Edward VII' nin tahta çıkması.

—1902: Balfour hükümeti. Vereeniging antlaşması'nın imzalanmasıyla ikinci Boer savaşı sona erdi (Orange ile Transvaal' in ilhakı). İrlanda'da Sinn Féin kuruldu.

—1903: Chamberlain bir imparatorluk pazarı kurmayı salık verdi. Feminizm hareketinin başlaması. İrlanda üzerine *Land Purchase Act*'ın Parlamento'dan geçmesi.

—1905: Chamberlain'in himayeci tutumu yüzünden gücünü yitiren muhafazakâr hükümetin yerine, Henry Campbell -Bannerman önderliğinde bir liberal hükümet kuruldu.

—1906: seçimler liberalizmin yeniden canlanışını doğrularken, Labour Committee 29 milletvekili çıkarmayı başardı. Böylece İşçi partisi kurulmuş oldu.

—1908: Herbert Henry Asquith başbakan oldu.

—1909: David Lloyd George, müterakki bir gelir vergisi getiren ve toprağını bizzat işlemeyenleri (kâhya aracılığıyla iş gören büyük toprak sahipleri, maden şirketlerinin etkinlik gösterdiği topraklara sahip olanlar) ağır bir biçimde vergilendiren bir bütçe tasarısı sundu. Lordlar, bütçe tasarısına oy vermediler.

—1910: liberaller, mali konulara ilişkin yasa tasarılarını veto etme hakkını lordların elinden alan "Parliament Bill"i Parlamento'ya sundular. Edward VII'nin ölümü ve yerine George V'in geçmesi, tasarının oylanmasını geciktirdi; bill, ancak 1911'de kabul edildi.

—1910-1913: toplumsal içerikli yeni önlemlerin kabul edilmesine karşın, büyük bir grev dalgası baş gösterdi. 1913'te, *Trade Union Act* (sendikalar yasası) üyelerinin çoğunluğunun olurunu almak koşuluyla, sendikalara, ellerindeki varlıkları siyasal amaçlar için kullanma hakkı verdi.

—1912-1914: Asquith hükümeti en çok İrlanda için Home Rule'u kabul ettirmek yolunda uğraş verdi. Amacına ulaşmak üzereyken Birinci Dünya savaşı patlak verdi. "Entente Cordiale"den (1904) beri Fransa ile ittifak içinde olan İngiltere, Asquith hükümetinin duraksamalarına karşın, 4 ağustos 1914'te Almanya'ya karşı savaş ilan etti.

Birinci Dünya savaşı'ndan İkinci Dünya savaşı'na (1914-1945)

—1915: liberal Asquith hükümeti 1915'te, muhafazakârlarla (Balfour, Andrew Bonar Law, Edward Henry Carson) işçi partili Arthur Henderson'un yer aldığı bir koalisyon hükümetine dönüştü.

—1916: İrlanda ayaklanması, Asquith'in çekilmesine ve Lloyd George başkanlığında bir hükümetin kurulmasına yol açtı. Lloyd George liberal olmakla birlikte, hükümet daha çok muhafazakârlar tarafından destekleniyordu. İki milyon kişinin gönüllü olmasına karşın, yine de giderek, gerçek bir zorunlu askerlik hizmetinin kurulması gerekti. Almanlar, denizaltıları sayesinde, bir süre için denizde üstünlük sağladılar. Savaş, devleti her alana el atmaya zorladı.

—1917: hükümet, ABD'den büyük miktarda borç aldı ve yiyecekleri karneye bağlamak zorunda kaldı.

—1918: Liberal parti'nin bölünmesi, bu partinin ölüm fermanı oldu; 30 yaşını aşmış kadınların ilk kez oy verdikleri (hiç kısıtlamasız tüm erkeklerin oy hakkı vardı) aralık seçimleri bunu ortaya koydu.

—Büyük Britanya savaştan, gücünü yitirmiş olarak çıktı. Lloyd George, Fransa' daki pazarlıklarda olabildiğince fazla kazanç elde etmek istiyordu: Büyük Britanya'nın payına, Almanya'nın ödediği savaş tazminatının % 25'i düştü; Mezopotamya ve Filistin mandası ona verildi, Maverai Ürdün gerçek anlamıyla bir ingiliz protektorası altına girdi. Bunun yanı sıra, Lloyd George, Avrupa'da alman hegemonyasının yerini fransız hegemonyasının alması sakıncasını yaratacak her türlü çözümü reddetti.

—1919-1923: bu döneme iki sorun damgasını vurdu: İrlanda ve iktisadi bunalım. Bununla birlikte, daha 1920'de, İrlanda' nın ikiye bölünmesi, 1921 sonunda da, İrlanda bağımsız devletinin tanınması sorununa bir çözüm getirdi. İktisadi alandaysa, işsiz sayısı, 1921'de 2 700 000 kişiyle en üst düzeyine ulaştı ve hiçbir zaman da bir milyonun altına inmedi. Bu ortamda, büyük grev hareketlerine karşın (1921), sendikalar yavaş yavaş geriledi. Muhafazakârlar desteklerini Lloyd George'dan çektiler ve kısa süreli bir hükümetten sonra (Bonar Law hükümeti, 1922) iktidara yerleştiler (Stanley Baldwin hükümeti, 1923).

—1924: seçimlerde muhafazakârlar mutlak çoğunluğu yitirdiler. İlk kez, İşçi partisi, liberallerin desteğiyle iktidara geldi (MacDonald hükümeti). Seçimlerin Baldwin'i yeniden iktidara getirmesinden önce, toplumsal alanda birkaç reform gerçekleştirildi.

—1924-1929: 1925'te, ingiliz lirasının al-

tın kambiyo sistemine bağlanması deflasyonu artırdı. İşçiler 1926'da genel bir greve gitmelerine karşın, ücretlerin düşürülmesini kabul etmek zorunda kaldılar. 1927'de hükümet, grevi yasadışı ilan etmek için girişimlerde bulundu *(Trade Disputes and Trade Unions Act)*.

—1929-1931: 1929 seçimleriyle iktidara ikinci bir liberaller - işçi partisi koalisyonu geldi: Ancak yeni hükümet, çok geçmeden dünya ölçüsünde baş gösteren iktisadi bunalımla karşı karşıya kaldı. Bir yıl içinde, ingiliz dışsatımı % 50 oranında azaldı ve işsiz sayısı 2 500 000'e yükseldi. Başbakan MacDonald, bir Ulusal birlik hükümetinin başına geçmeyi kabul etti (1931).

—1931: Westminster meclis yasası ile *British Commonwealth of Nations* oluşturuldu.

—1931-1939: iktisadi durumun düzelmesi özellikle muhafazakârların işine yaradı. Muhafazakârlar 1931 ve 1935 seçimlerini kazandılar; MacDonald'ın, kendi partisi tarafından yadsınması üzerine, parti başkanlığına 1935'te Clement Attlee getirildi. 1935 seçimlerinden hemen önce MacDonald'ın yerine Baldwin geçti ve muhafazakârlar iktidarda kaldı (Baldwin [1935-1937] ve Neville Chamberlain [1937-1940] hükümetleri). George V'in ölümü (1936) üzerine tahta Edward VIII geçti. Ancak, Edward VIII hemen tahttan feragat edince yerine George VI kral oldu.

Neville Chamberlain hükümeti bir barış siyaseti güttü. Bu siyaset, hükümetin, Münih antlaşmaları'nın imzalanmasında (1938) önemli bir rol üstlenmesine yol açtı. Ancak İngiltere ve Fransa, Polonya sınırlarını güvenceleri altına almışlardı. Bu sınırların Hitler tarafından ihlal edilmesi üzerine, birlik ve beraberlik içinde olmasına karşın askeri ve diplomatik açıdan hazır olmayan İngiltere savaşa girmek zorunda kaldı (eylül 1939).

—1939-40: İkinci Dünya savaşı. Önceleri, ingiliz birlikleri Fransa sınırında "acayip savaş" içinde bocaladılar. Alman ilerleyişi, Fransızlar'ın geri çekilmesine yol açtı ve ingiliz birlikleri Dunkerque'te Fransa'yı terk etmek zorunda kaldı (haziran 1940). Fransa ile Almanya arasında ateşkes anlaşması sonucunda Büyük Britanya savaşın tüm ağırlığını tek başına yüklendi.

Liberallerin ve işçi partililerin (Ernest Bevin, Attlee) yer aldığı, Winston Churchill (muhafazakâr) başkanlığındaki hükümet, savaşan birlikleri örgütledi. Savaş hava çarpışmalarıyla başladı; Almanlar, İngiltere'ye çıkarma yapmak amacıyla, sonu gelmeyen bombardımanlara giriştiler. Ancak Royal Air Force, İngiltere muharebesini kazandı (1940 sonbaharı).

—1941: İngilizler Akdeniz'de harekâta girişmek istedilerse de (Libya, Yunanistan), Libya'da Rommel'in karşı saldırısıyla karşı karşıya kaldılar (nisan 1941). Bununla birlikte, Hitler'in SSCB'yi işgali (22 haziran 1941) ingiliz ordularını rahatlattı. Büyük Britanya'nın ABD'den kredi karşılığında savaş malzemesi almasını mümkün kılan bir *Lend-Lease Act* (mart 1941) ile ingiliz orduları daha iyi bir donanıma kavuştu. Savaşa ABD'nin de girmesiyle, iki ülke arasındaki bağlar pekişti.

—1942: özellikle Büyük Okyanus'ta, ingiliz yenilgileri. Buna karşılık, 23 ekim 1942'de Montgomery'nin ingiliz orduları, Libya'da El Alameyn'de, Rommel'in, birliklerine karşı ilk kez büyük bir zafer kazandı.

—1943-1945: Sicilya çıkarması (1943), daha sonra 1944'te, Normandiya çıkarması. Mayıs 1945'te, Almanya teslim oldu: savaş artık, yalnızca Uzakdoğu'da devam ediyordu; İngilizler 1944'te Birmanya cephesinde saldırıya geçmişlerdi. Ağustos 1945'te, ABD'nin attığı atom bombaları sonucunda Japonya teslim oldu.

Ulusal birlik hükümeti önemli işler başardı: savaşı kazanmasının dışında, kapsamlı önlemler aldı (sosyal yardımın yaygınlaştırılması üzerine Beveridge raporunun yayımlanması, yeni Eğitim yasası, vb.). Buna karşılık hükümet başkanı Winston Churchill'in partisi, 1945 seçimlerini kazanamadı; seçimler İşçi partisi'nin zaferiyle sonuçlandı.

1945'ten sonra Büyük Britanya

—1945-1951: bir yandan Beveridge raporuyla 1942'de seçmenlere vaat edilmiş olan refah devletini *(Welfare State)* oluşturmaya çalışırken, bir yandan da Stafford Cripps tarafından hazırlanan kemer sıkma siyasetini uygulamak zorunda kalan Attlee hükümeti. İşçi partisi, kömür madenlerini (1947) ve demir-çelik sanayisini (1951: 1953'te muhafazakârlar tarafından iptal edildi) devletleştirdi. 1949'da, ingiliz lirasının değeri % 30 oranında düşürüldü; ABD ile gittikçe artan bir dayanışma içinde olan İngiltere, aynı yıl NATO'ya girdi. Hindistan ve Pakistan bağımsızlıklarını kazandılar (1947).

—1951: Winston Churchill (1951), Anthony Eden (1955), Harold Macmillan (1957) ve sir Alec Douglas-Home'un (1963) başbakanlığında 13 yıl boyunca iktidarda kalacak olan muhafazakârların zaferi.

— 1951-1963:Commonwealth ülkeleri ve ABD ile ilişkilere öncelik tanıyan muhafazakârlar, Roma antlaşması'na karşıydılar; diğer avrupa ülkeleriyle bir Avrupa serbest mübadele ortaklığı (EFTA) kurdular. İktisadi güçlüklerin zorlamasıyla, 1961'de, Harold Macmillan, diğer ülkelerle olan ittifakları bozmadan Büyük Britanya'nın Ortak pazar'a adaylığını koyduğunda, general de Gaulle'ün muhalefetiyle karşılaştı (ocak 1963).

İktisadi alanda muhafazakârlar, devletleştirilmiş kuruluşları yeniden özel girişime devrettiler; böylece kimi sektörlere yeni bir yapı kazandırma olanağı ortadan kalktı. Oysa, savaş yüzünden eskimiş ve yıpranmış olan üretim araçlarını, baştan başa elden geçirmek gerekiyordu. Sendikaların düşmanca tutumu, muhafazakâr hükümetin elini kolunu bağladı; İşçi partisi'nden kalan sosyal güvenlik yasalarının büyük harcamalar gerektirmesi maliyeyi zor durumda bıraktı. Özellikle de, hükümetin ingiliz lirasının değerini korumaya öncelik vermesi, iktisadi durgunluğa yol açtı ve sanayinin büyümesi sınırlı kaldı.

—1964-1970: ekim 1964 seçimlerini İşçi partisi'nin kazanması üzerine Harold Wilson başbakan oldu. Sendikalarla uzlaşma sağlanarak bir kemer sıkma siyaseti uygulandı; *Industrial Reorganization Corporation* ile sanayi üretimi yeniden düzenlendi (demir sanayisinin yeniden devletleştirilmesi). 1966 seçimlerini yine İşçi partisi kazandı. Ancak uzlaşma ortamı giderek bozuldu: deniz işçilerinin grevi (mayıs -haziran 1966), ücretlerin dondurulması, işsizliğin artması ve ingiliz lirasının değerinin düşürülmesi (1967), İşçi partisi icraatını sınırladı. Ayrıca, Biafra savaşı ve İan Smith Rodezyası ile ilişkilerin koparılması (1965), hükümeti güç sorunlarla karşı karşıya getirdi. Avrupa cephesinde de durum pek iyi değildi: ne Süveyş'in doğusundan el çekme, ne ingiliz lirasının değerinin düşürülmesi, ne de kemer sıkma siyasetinin uygulanması, İngiltere'nin Ortak pazar'a girişi konusunda Fransa'nın uzlaşmaz tutumunu değiştirebildi. Harold Wilson haziran 1970'te erken seçime gitti ve seçimleri muhafazakârlar kazandı.

—1970-1974: muhafazakâr Edward Heath hükümetine, iktisadi sorunlar ve Avrupa meselesinden başka, 1968'den sonra gittikçe ağırlaşan İrlanda bunalımı da miras kalmıştı. Kuzey İrlanda hükümeti, protestan ve katolik aşırı uçlarının radikalleşmelerine engel olamadı. Londonderry ve Belfast'taki ayaklanmaların şiddeti karşısında, ingiliz ordusu düzeni sağlama görevini üstlendi. Londra hükümeti, sonunda, eyaletin yönetimini doğrudan üstlenmek zorunda kaldı (mayıs 1974).

Öte yandan, 15 temmuz 1970'te dok işçileri greve gitti. Grev hareketleri, 4 yıl boyunca hemen hemen kesintisiz olarak devam etti ve 1973-74 kışında, en yoğun noktasına ulaştı; maden işçilerinin ve elektrik teknisyenlerinin grevi petrol bunalımıyla birleşince, halk çok ağır elektrik kısıtlamalarıyla karşı karşıya kaldı. Kimi sanayi sektörlerinde haftada yalnızca 3 gün çalışılmaya başlandı.

Bununla birlikte, 1971'de Büyük Britanya AET'ye girdi; ancak, hem muhafazakârların, hem de işçi partililerin bir bölümü bunu tereddütle karşıladılar. Büyük Britanya'nın üyeliği, haziran 1975'te yapılan halkoylamasıyla onaylandı (% 67,2 oranında olumlu oy).

—1974: seçimler sonucunda Harold Wilson yeniden başbakan oldu.

—1974-1976: İşçi partisi hükümeti (James Callaghan nisan 1976'da Harold Wilson'un yerine başbakan oldu), öncekinden daha fazla başarı pek kazanamadı: işsizlik arttı (ağustos 1977'de 1 600 000 işsiz), enflasyon yükseldi (1973-1977 arasında ortalama % 17,7), 1976 sonunda ingiliz lirasının değeri en düşük düzeyine indi; buna karşılık sanayinin durumunda da bir düzelme görülmedi.

—1977-1979: iktisadi durumda düzelme görüldü. Kasım 1975'te çıkarılmaya başlanan Kuzey denizi petrolü, ödemeler dengesinin düzelmesini sağladı. Enflasyon 1978'de % 8,5'e düştü; 1977 sonundan 1978 sonuna dek geçen süre içinde işsiz sayısında da % 6,9 oranında bir azalma oldu. Kuzey denizi petrolünün çıkarılmasında halkın katılımını sağlamak amacıyla bir devlet şirketinin kurulması (BNOC), zor durumda olan otomotiv (1975'te British Leyland), gemi ve uçak sanayilerinin devletleştirilmesi, hükümetin, bir yandan işsizliği dizginlerken, bir yandan da sanayiyi yenileme arzusunda olduğunu gösterdi. Ancak, bu başarılar, kamuoyunu tedirgin eden ödünler pahasına elde edilmişti; sendikaların desteğini sağlamak için, James Callaghan, onların gerçek bir paralel hükümet gibi davranmalarına göz yumdu. 1978-79 kışındaki grevlerin şiddeti, sendikaların tabanının sonsuz özveriye hazır olmadığını gösterdi.

Bu sırada, muhafazakârlar, şubat 1975'te Edward Heath'in yerine parti başkanlığına seçilen Margaret Thatcher'ın önderliğinde, sıkı bir program hazırladılar. Bu program katı bir liberalizme (kamu harcamalarının kısıtlanması, özel teşebbüsün desteklenmesi, devletleştirilmiş kuruluşların yeniden özel kesime verilmesi, vergi yükünün hafifletilmesi), monetarizme dayanıyor, "sendika gücü"ne karşı bir karşı saldırıyı ve AET ile imzalanan antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesini öngörüyordu.

—1979-1981: mayıs 1979'da seçimleri muhafazakârlar kazandı ve Margaret Thatcher başbakanlık koltuğuna oturan ilk kadın oldu. Thatcher sıkı bir para politikası uyguladı. İngiliz lirası bu sayede büyük değer kazandı. Buna karşılık işsizlik arttı, sanayi üretimi ve gayrı safi milli hâsıla geriledi. 1980'de İşçi partisi'nin başına Callaghan'ın yerine M. Ford geçti. 1981'de Sosyal demokrat parti'nin kurulmasıyla İşçi partisi ikiye bölündü.

—1982: Arjantin, bir buçuk yüzyıldan beri üzerinde hak iddia ettiği Falkland adalarını 2 nisan günü beklenmedik bir biçimde işgal etti. Büyük Britanya adaları geri almak için bir askeri sefer düzenledi. 14 haziranda Falkland yeniden İngilizlerin eline geçti.

—1983: haziranda yapılan genel seçimler Muhafazakâr partinin büyük başarısıyla sonuçlandı. Büyük bir yenilgiye uğrayan İşçi partisi lider değiştirdi. Michael Ford'un yerini Neil Kinnock aldı.

—1984: bir yıl süren maden işçileri grevi

ile yaz aylarındaki dok işçileri grevi ülkede büyük toplumsal çalkantılara neden oldu.

—1985-1992: kasım 1985'te Büyük Britanya ve İrlanda hükümetleri arasında, İrlanda'ya Kuzey İrlanda yönetiminde gözlemcilik hakkı tanıyan bir anlaşma imzalandı. Muhafazakâr parti 1987 seçimlerinde parlamentodaki çoğunluğunu korudu ve M. Thatcher üçüncü kez başbakan oldu. Batı dünyasının gözde yöneticilerinden biri konumunda olan başbakan Thatcher, Avrupa topluluğunun siyaset ve ekonomi alanında sağlamak istediği gelişmeleri kabule hevesli görünmedi. 18 yaşından yukarı yurttaşlar için konan baş parası ülkede şiddetli tepki uyandırmıştı. Margaret Thatcher kasım 1990'da istifa etti. Yerine Muhafazakâr parti başkanı seçilen John Major başbakan oldu. 1991 başında patlayan Körfez savaşı'nda B. Britanya, Irak'a karşı Amerika Birleşik Devletleri'nin müttefikleri arasında yer aldı ve savaşa fiilen katıldı. İçerde ekonomik sıkıntılar devam ederken katma değer vergisi oranı % 15'ten % 17,5'e yükseltildi. Öte yandan 20 yoksul ülkenin İngiltere'ye olan borçları üçte iki oranında kaldırıldı (1,3 milyar sterlin). Kasım 1991'de baş parası kaldırılarak yerine bina değerine ve oturan sayısına göre hesaplanan yerel bir vergi kondu.

ASKERLİK TARİHİ ve SAVUNMA

• *Ordu.* İlk İngiliz askeri birliklerini oluşturan piyade milisler ("fyrd") ve Danimarka krallarının muhafız birlikleri, Fatih William I'in şövalyelerine Hastings'te yenildiler (1066). William'ın haleflerinden Henry II (1181) ve özellikle Edward I, 1285 *Winchester statüsü* ile yerel milislerden büyük bir ordu kurdular. Plantagenetler paralı askerler kurumuyla bu orduyu genişlettiler. Edward III, Welshlerin büyük yayları ve ilk toplarla donatılan bu orduyu kullanarak 1337'de Yüz Yıl savaşları'nı başlattı. Bu savaşların uzun sürmesi ve Fransa'nın toparlanması, ingiliz ordusunun zayıflamasına yol açtı ve İki Gül savaşı ile (1450-1485) ordu çöktü. Ancak İspanya'nın Yenilmez armada'sı ülkeye yaklaşırken (1588), kraliçe Elizabeth I, kendi çabasıyla ulusal duyguları canlandırdı ve anavatanı savunmakla yükümlü bir örgüt kurdu *(self defence)*. Bu örgüt, Home* Guard'ın çekirdeği sayılır. Sürekli ordu ancak 1645'te Charles I tarafından kuruldu. Birçok değişikliğe uğrayan bu ordunun örgütlenmesi, William III devrinde (1689-1701) tamamlandı. Bu dönemde krallık ordusu anayasal *(Bill of Rights)* bir güç durumuna geldi. Hükümdar, ordunun komutasını ancak Parlamento'nun onayıyla alabiliyordu. Parlamento o zamandan beri ordunun mevcudunu, her yılın gereksinimine göre saptamaktadır (bugün *Army Annual Act):* XVIII. yy.'da, barış yıllarında, bu sayı 18 000 - 20 000 kişi arasında değişiyordu. Bunun 11 000'i sömürgelerde bulundurulurdu. Mevcut, Amerikan savaşı sırasında (1777) 90 000, 1815'te yaklaşık 250 000, 1822'de 90 000 ve 1856 Kırım savaşı sırasında 245 000'di.

Napoléon devri, Wellington komutasındaki ingiliz piyadesine Marlborough'nunkinden geri kalmayan bir ün kazandırdıysa da, 1815'ten 1854'e kadar Avrupa'da savaşmayan ingiliz ordusu XIX. yy.'da sağlam askeri üslerin (Cebelitarık, Malta, Cape Town, Süveyş kanalı, Singapur, Hongkong vb.) örgütlenmesiyle görevli bir sömürge güvenlik gücü durumuna geldi ve imparatorluğun etki alanındaki yollar boyunca yerleşti. Ordunun gücü, 1857'de Hindistan ordusunun kurulmasıyla daha da arttı. 1881'den başlayarak, ingiliz ordusunun sömürgelerdeki rolü, kendi bünyesini bile etkiledi. O güne dek subayların bütün meslek yaşamları boyunca bağlı kaldıkları ve temel birlik sayılan alay, bu tarihten başlayarak iki tabura ayrıldı. Bu taburlardan biri anavatanda, öteki denizaşırı bölgede konaklamaya başladı. Bununla birlikte, 1899'da Boerler savaşı ile ortaya çıkan örgütsel yetersizlik ve alman askeri gücünün büyümesi, askerlik sisteminde geleceğe yönelik tam bir değişiklik yapılmasına yol açtı (Haldane yasası, 1908). Bu yeni sistemle kura usulü ortadan kaldırılıyor, uzun süreli sözleşmeli askerlerden kurulu düzenli bir ordu oluşturuluyordu ve denizaşırı bölgelere müdahale edebilecek tümenlerden ve yedek milislerden kurulu güçler bulunduruluyordu. Emir ve komuta kadrosunu da Woolwich* (1741) ve Sandhurst* (1802) harp akademilerinden yetişen subaylar oluşturuyordu. 1870'ten sonra, *War Office* (Savaş bakanlığı) emrine verilen bu kadrolar, 1904'te imparatorluk genel kurmay başkanlığı makamının kurulmasıyla, Commonwealth ölçeğinde örgütlendi.

Bu ordu 1914'te ancak French'in 7 tümenini savaşa sürebildi. 18-40 yaş grubundaki erkeklerin zorunlu askerlik uygulamasıyla silah altına alınması 1916'da başlayabildi. Bu önlem sayesinde 1918'de seferi ordu mevcudu 5 milyona ulaştı. Bu askerlerin nitelikleri, silahlı (1916'da tankı ilk kullananlar İngilizler'dir) ve kayıtsız şartsız fransız başkomutanı mareşal Foch komutasında savaşmaları, Müttefikler'in 1918 zaferinde Büyük Britanya'nın önemli bir rol oynamasını sağladı. Barışla birlikte zorunlu askerlik kaldırıldı ve 1908 sisteminin yeniden uygulanmasına başlandı. Askeri gücün siyasal güce bağlanmasını öngören geleneksel doktrine dönüş yapan ordu yetkilileri, muvazzaf askerlerden kurulu küçük bir ordu oluşturdu (savaş zamanları için 20 tümenlik bir kuvvet öngörüldü). Bu ordunun nitelikleri ve hareket yeteneği kısa zamanda çeşitli hareket alanlarına müdahale edebilmesini gerektiriyordu. Süvari birlikleri 1935'te bütünüyle mekanize olarak tank gücüyle birleştirildi ve *Royal Armoured Corps* kuruldu.

1939 ingiliz düzenli ordusunda 320 000 sözleşmeli personel vardı. Savaş ilan edildiğinde yalnız Gort'un komutasına verilen tümenler (1939'da 4, 10 mayıs 1940'ta 9) seferi gücü oluşturuyordu. Ordu mevcudunun azlığı, Parlamento'yu 3 eylülden başlayarak 18-41 yaş grubundaki erkekleri silah altına almaya zorladı. Fransızlar'ın yenilgisiyle zor duruma düşen ve alman istila tehdidine göğüs germek zorunda kalan İngiltere (*Home Guard*'ın kurulması) 1940 sonunda çeşitli birliklerde 3 milyon erkek ve 100 000 kadını silah altına aldı. Ama Mısır'daki ordunun gücü yalnızca 30 000 kişiye ulaşabildi. Bir yıl sonra, 7'si zırhlı 45 tümenden oluşan bir kuvvet, anavatanı korumaya başladı. Savaş, ABD'nin katılmasıyla yeni bir aşamaya girdi. Ancak Londra hükümeti tek merkezden emir ve komuta ilkesine hemen katıldıysa da, ingiliz ordusu, amerikan ordusuna göre büyük farklılık gösteren geleneksel özelliklerini korudu. Çeşitli cephelerde aynı zamanda eyleme geçmesi tasarlanan ingiliz kuvvetlerinde büyük birlik sayısından çok, bunları besleyen üslerin ve geri hizmetlerin değerine önem verildi (1944'te Eisenhower'ın emrinde yalnızca 14 ingiliz tümeni çarpışıyordu). Ayrıca, askere alma örgütünün niteliği ve işgücünün tek elden yönetilmek üzere Çalışma bakanlığı'nın emri altına alınması, savaşa yönelik sanayi üretiminin en yüksek dereceye ulaşmasını sağladı. 1944'te 4 milyona yakın kadın da bu üretime yardım ediyordu.

1947'de çıkartılan *National Service Bill* ile zorunlu askerlik uygulaması sürdürüldü. 1952'de Home Guard yeniden kuruldu. Öte yandan, güdümlü füzeler ve nükleer silahlara dayanan bir yenileme programı için büyük çaba harcandı (ilk ingiliz atom bombası 1952'de ve ilk termonükleer bomba da 1957'de patlatıldı). Kara ordusunda bulunan asker sayısı (1944'te 2 milyon) 1960'ta 265 000 kişiye indirildi. 1963'te zorunlu askerlik kaldırıldı ve 170 000 mevcutlu muvazzaf ordu yeniden kuruldu.

• *Deniz kuvvetleri.* IX. yy.'dan başlayarak, her ingiliz kontluğu krala kendi olanakları ölçüsünde gemi verirdi. "Majesteleri'nin gemileri" deyimi ilk kez, 878'de Danimarkalılar ile savaşa giren kral Alfred'in gemileri için kullanıldı. Norman kralları bu ortak savunma örgütünü koruyup geliştirdiler. Gerektiğinde savaş filolarının ikmal edilmesi yükümlülüğü karşılığında, beş limana (Hastings, Romney, Hythe, Dover ve Sandwich) ticari ayrıcalıklar tanındı. İngiliz deniz kuvvetleri, kara Avrupası ülkelerine göre daha erken bir tarihte kadırgalardan vazgeçti; 1340'ta L'Écluse'de (Sluis) Fransızlar'a karşı zafer kazanan Edward III'ün donanması yalnızca yelkenli gemilerden kuruluyordu. İngiltere, deniz üstünlüğü sayesinde Guyenne'i sömürgeleştirmeyi ve Yüz Yıl savaşları sırasında Fransızlar ile savaşmak üzere Avrupa karasına ordular göndermeyi başardı.

Henry VIII, 1546'da, deniz kuvvetlerinin sürekli yönetim organı olan *Amirallik konseyi*'ni kurdu. Donanma, askeri açıdan Amirallik birinci lordu'na bağlıydı. Bütünüyle ayrı özellik taşıyan konsey örgütü 1832'ye değin yürürlükte kaldı. Bu tarihten başlayarak yönetsel ve askeri örgütler *Amirallik* adı altında birleştirildi. Bu makamın güç ve yetkileri günümüze değin gittikçe artırıldı.

Kraliçe Elizabeth I XVI. yy.'da ingiliz denizcilerinin ispanyol sömürgelerine ve kalyonlarına karşı giriştikleri seferleri desteklemek amacıyla para yardımında bulundu. Bu akınlarda başarı gösterenlere amiral rütbesi veriliyordu. Yeni doğan ingiliz deniz gücü, 1588'de İspanya'nın Yenilmez armada'sını yenilgiye uğrattı. İngiliz donanması bu zaferi, mürettebatının iyi eğitilmiş olmasına ve düşman gemilerine bordalamadan, uzaktan top ateşi açma taktiğine borçluydu. İngiliz deniz gücü, özellikle deniz ticaret filosu, tüm atılımlarına rağmen yine de Hollanda deniz kuvvetleri'ne göre çok zayıf durumdaydı. Hollanda'nın 500 000 tonilatoyu aşan ticaret filosuna karşılık, İngilizler'in ticaret filosu yaklaşık 100 000 tonilatoyu geçmiyordu. Ulusal ticaret tekelini hemen hemen yalnızca ingiliz armatörlerine veren 1651 tarihli Denizcilik yasası, İngiltere ile Hollanda arasında uzun deniz savaşlarına neden oldu ve Hollanda bu savaşlarda çok yıprandı. Ama, bir Stathouder'ın İngiltere tahtına çıkmasıyla Hollanda'nın denizcilik ve ticaretteki deneyimleri İngilizler'e yaradı ve ingiliz donanması bu tarihten sonra, hep en önde olmayı hedefledi. Donanma, İspanya Veraset savaşı sırasında Cebelitarık'a yerleşti (1704) ve Akdeniz'e girdi. XVIII. yy. ortalarında Amirallik makamının başına geçen lord Anson on yedi yıl boyunca bu görevde kaldı ve makamın komuta açısından güçlenmesini sağladı. Lord Anson, *nişancı deniz piyadeleri*'ni ya da *Royal Marines*'i oluşturdu; ayrıca bütün savaş gemilerinde uygulanmak üzere bir disiplin tüzüğünü yürürlüğe koydu. 1778'de, dökme demirden yapılma toplardan daha hafif ve kullanışlı bir top olan carronade*in gemilerde kullanılmasını sağladı. XVIII. yy.'da, Büyük Britanya donanmasında ortalama 120-130 savaş gemisi ve 200-300 hafif gemi vardı. bu deniz gücü ingiliz sömürgeciliğinin yayılmasında başlıca etken oldu.

1797'de, fransız donanmasıyla savaş halinde bulunan ingiliz deniz kuvvetleri, Plymouth, Spithead ve Nore'da çıkan ayaklanmaları kısa zamanda bastırdılar. Trafalgar deniz savaşı'nın yapıldığı 1805 yılında, Büyük Britanya Deniz kuvvetleri'nde 116 savaş gemisiyle 418 firkateyn ya da hafif gemi başka bir deyişle, yaklaşık 400 000 tonluk bir güç bulunmaktay-

dı. Devrim ve imparatorluk savaşlarıyla, fransız-ingiliz rekabeti İngilizler'in lehine sona erdi. Denizlerin yeni ve tek sahibi artık Büyük Britanya idi.

XIX. yy.'da, ingiliz deniz kuvvetleri teknik ilerlemelere gerektiği gibi uyamadı. Top mermisini ancak 1837'de kabul etti ve ancak Kırım savaşı'ndan sonra bunu yaygın biçimde kullanmaya başladı. O sıralarda ingiliz donanmasında yardımcı makinesi ve uskuru bulunan, ağaçtan yapılma yelkenli gemiler kullanılıyordu. 1860'ta Fransa'nın *Gloire* adlı gemisine karşılık, Amirallik dairesi 9 000 tonluk, 14,5 deniz mili hız yapan, her biri 7 pusluk (177 mm) 28 topla donatılmış, o dönemin en güçlü gemisi olan *Warrior* zırhlısını inşa ettirdi. 1900'de ingiliz deniz kuvvetlerinin yeni rakibi artık alman donanmasıydı. İngiltere, deniz üstünlüğünü elinde tutmak için büyük teknik ve mali çaba harcadı. Deniz siyasetini, "Two Powers Standard"a göre, bir başka deyişle kendisinden sonra gelen en büyük iki donanmanın toplamına eşit bir deniz gücüne sahip olacak biçimde saptadı. 1904'te ilk ingiliz denizaltısı, 1906'da *Dreadnought* adlı gemi denize indirildi. Bu tip savaş gemisi bütün donanmalar tarafından taklit edildi ve hava kuvvetlerinin ortaya çıkışına değin savaş filolarının belkemiğini oluşturdu. 1914'te ingiliz deniz kuvvetlerinde 62 zırhlı (22'si dretnot), 9 büyük savaş kruvazörü, 118 kruvazör, 25 destroyer, 109 torpido, 75 denizaltı bulunuyordu. Ayrıca 11 zırhlı ve savaş kruvazörü, 8 hafif kruvazör, 15 destroyer ve 20 denizaltı da yapım halindeydi. Bu deniz gücü alman ve fransız donanmalarının toplamını aşıyordu.

Birinci Dünya savaşı sırasında ingiliz kuvvetleri, Müttefikler'in deniz seferlerine karşı harekâtta bulunan alman kruvazörlerini oldukça kısa bir zamanda yok etti (Falkland*, 1914) ve düşmanın büyük savaş gemilerini de kendi üslerinde kalmak zorunda bıraktı (Jutland*, 1916). 1918'de amerikan birliklerini taşıyan gemilerin, hiçbirinin torpillenmeden Fransa'ya ulaşabilmesi, ingiliz deniz üstünlüğünün kanıtıydı. 11 kasım 1918 mütarekesi'nin imzalanması sırasında, mareşal Foch'un yanında bir ingiliz amirali (Wemyss) vardı ve bütün Reich filosunun teslimini istedi.

Alman tehdidinden kurtulan İngiltere, deniz üstünlüğünü en az masrafla elinde tutmaya çalıştı. Ancak bu üstünlüğü ABD ile paylaşmak zorunda kaldı. Washington antlaşması'yla (1922), o dönemden başlayarak "capital ship"ler için 525 000 tonluk bir sınır saptanarak iki anglosakson donanması arasında eşitlik kuruldu. Almanya'nın yeniden silahlanması karşısında güç duruma düşen İngiltere, buna rağmen, 18 haziran 1935'te Versailles antlaşması'nı çiğneyerek, Hitler'e deniz kuvvetlerini yeniden oluşturma ve hatta Büyük Britanya'nın % 45'i oranında denizaltı yapma hakkını tanıdı. 1939'da, hizmetteki ingiliz donanması toplam 1 351 500 tona ulaştı. Ayrıca toplam 440 680 tonluk geminin de yapımı sürdürüldü.

İkinci Dünya savaşı başlar başlamaz, İngiltere yeniden alman denizaltılarıyla savaşa girişti. Asdic* sayesinde alman denizaltılarına etkin biçimde karşı koydu. 1940'ta Fransa'nın yenilgiye uğraması ve fransız deniz kuvvetlerinin böylece etkisiz duruma düşmesi karşısında, Büyük Britanya donanması zor durumda kaldı. Fransız savaş gemilerinin düşman eline geçmesini engellemek kaygısıyla Mers el-Kebir ve Dakar'da bunlara saldırdı. Amerikan donanmasıyla işbirliği yaparak alman denizaltılarına karşı başlatılan Atlantik savaşı'nı (1941-1943) kazandı ve savaşın sonundaki çıkarmaların başarıyla gerçekleştirilmesinde önemli bir payı oldu. Bununla birlikte, İkinci Dünya savaşı sonunda İngiltere yüzyıllardır süren deniz üstünlüğünü yitirdi. 1954'te 182 500 tonluk savaş gemileri ve 20 uçak gemisiyle, ABD deniz kuvvetleri'nin ancak % 25'i kadardı.

• *Hava kuvvetleri.* İstihkâm sınıfı içindeki balonculuk şubesinden ortaya çıkan Büyük Britanya askeri havacılığı başlangıçta, kendi olanaklarıyla pilotluk brövesi alan gönüllü subaylardan kuruldu. Kullanılan ilk uçaklar fransız yapısıydı. 1912 ve 1914'te orduda ve deniz kuvvetlerinde, *Royal Flying Corps* ve *Royal Naval Air Service* kuruldu. 1914'te 12'şer uçaklık 7 filo, fransız hava kuvvetlerinin yanında çarpışmaya başladı. İngiliz hava kuvvetleri, Birinci Dünya savaşı'nın bütün cephelerinde, gerek destek görevlerinde, gerek Almanya'nın bombardımanında ve özellikle gece uçuşlarında önemli görevler üstlendi. 1918'de, orduya ve deniz kuvvetlerine bağlı hava birlikleri birleştirilerek *Royal Air Force* adı altında bağımsız bir sınıf oluşturuldu; mütareke sırasında bu gücün 3 300 savaş uçağı ve 291 000 kişilik mevcudu vardı. Birinci Dünya savaşı'nın son on ayı içinde Büyük Britanya hava kuvvetleri 2 953 düşman uçağını düşürdü ve 5 500 ton bomba attı.

1919'dan başlayarak RAF, deniz kuvvetleriyle birlikte İngiltere'nin dünya çapındaki gücünün başlıca araçlarından biri durumuna geldi. Küçük bir bölümü anavatanda bırakılan uçak birlikleri Hindistan, Mısır, Yakındoğu ve Malta arasında paylaştırıldı. Şanghay, Hongkong ve Aden'de yeni üsler kuruldu. RAF generalleri denizaşırı bölgelerdeki birçok topraklarda ordularararası komutanlıklara getirildiler. 1934'te savaş uçaklarının sayısı 1 500'e (500'ü av, 800'ü bombardıman uçağı) ve 1939'da 2 600'e çıkarıldı.

Commonwealth hava kuvvetleri'nin yardımından da yararlanan RAF, Fransa'nın 1940'taki yenilgisinden sonra çok güç duruma düştü. İngiltere hükümeti, hava kuvvetlerini titizlikle korudu ve Fransa seferinin son haftalarında yardımı bile bile sınırladı; daha sonra *Fighter Command* sayesinde alman hava saldırıları püskürtülerek ada istiladan kurtarıldı. (→ İNGILTERE *savaşı*.) RAF, komutanlarının direnme gücü, yetişkin havacı sayısı (1940 ile 1945 arasında Kanada'da 360 pilot okulu açıldı), radar cihazının durmadan geliştirilmesi ve nitelikli örgütü sayesinde, Luftwaffe'nin ingiliz göklerinde uçmasına engel olmayı ve 1943'ten başlayarak, Amerikan'nın da yardımıyla, hava üstünlüğünü yeniden kurmayı başardı. Ayrıca, bu tarihten sonra Almanya'ya yapılan gece bombardımanlarında da uzmanlaştı, uzun menzilli avcı uçaklarının koruması altında alman sanayi merkezlerine yapılan ve bazen 1 000 bombardıman uçağının katıldığı akınlarda, 1943'te 160 000 ton, 1944'te 525 000 ton bomba attı. 1945'te, hizmetteki uçaklarının sayısı 9 200'e ulaştı ve mevcudu bir milyon kişiyi aştı. İngiltere sanayisi 1939'dan 1945'e kadar, hava kuvvetlerine 102 000 uçak ve 210 000 uçak motoru teslim etti.

İngiltere, Attlee kabinesinin kararları uyarınca 1955-1957'de caydırıcı hava gücüyle donatıldı (Vulcan, Victor, Valiant bombardıman uçakları). 1964'te V sınıfı bombardıman uçaklarının havadan karaya güdümlü füzelerle donatılması (*Blue Steel*, menzili 240 km), sesten hızlı VTOL cinsi bir avcı uçağının (P 1154 Hawker) ve çok amaçlı bir uçağın (TSR 2) geliştirilmesiyle ingiliz havacılığı büyük bir etkinlik kazandı.

• *İngiliz stratejisinin gelişimi.* Savaşı izleyen yıllarda ingiliz askeri siyasetinin temel sorunu, geleneksel stratejisinin başlıca amaçlarını mali olanaklarıyla uzlaştırabilmekti. İngiltere, hem ulusal güvenliğini sağlamak, hem de Avrupa'da (NATO) olduğu gibi, denizaşırı bölgelerde de yükümlülüklerine (CENTO, SEATO) bağlı kalmak, ama yükünü de hafifletmek için uluslararası tasarılarını sınırlandırmak, kuvvetlerini amerikan topluluğuna katmak ve askeri olanaklar konusunda bir dereceye kadar ABD'ye bağımlı olmayı kabul etmek zorunda kaldı. Bu bağımlılık, Macmillan ile başkan Kennedy'nin 1962 Nassau görüşmeleri sırasında nükleer silahlar konusunda ortaya çıktı. İngiltere kendi inşa ettiği güdümlü füze taşıyan nükleer denizaltılarını, "ülkenin yüksek çıkarları gerektirdiği takdirde" istediği gibi kullanma hakkına sahipti ama denizaltılar için gerekli "Polaris" füzelerini ABD sağlıyordu.

Bütün dünyadaki sayısı azaltılan ingiliz üs ve garnizonları, özellikle 1957'de Süveyş'in boşaltılmasından sonra daha da sınırlandırıldı; buna karşılık, asker sayısı 1974'te 350 000'e çıkarıldı. 1970'te muhafazakâr Heath hükümeti, bu duruma son vermek istediyse de 1 kasım 1971'de Singapur'daki ingiliz komutanlığını feshetmek zorunda kaldı.

1982'de, Büyük Britanya savunmasının üç ana öğesi şunlardı:

—amerikan Trident denizaltılarının alınmasından sonra modernleştirilen nükleer caydırıcı güç;

—1954'ten beri NATO hizmetinde olan ve 55 000 askerden oluşan ingiliz Ren ordusu;

—yüzyıllardan beri ingiliz savunma sisteminin belkemiğini oluşturan Royal Navy.

İktisadi bunalımın tehlikeli boyutlara ulaşması ve silahlanma harcamalarının başdöndürücü bir hızla artması karşısında muhafazakâr Margaret Thatcher hükümeti, İngilizler Kuzey İrlanda'da sürekli birlik bulundurmak zorunda oldukları halde, askeri harcamaları kısıtladı, ama Falkland savaşı'ndan başarıyla çıkmayı da başardı. Yaklaşık 27 000 kişiden oluşan müdahale gücü, yüz kadar gemiyle (iki uçak gemisi, nükleer saldırı denizaltıları, savaş durumuna göre düzenlenen *Queen Elizabeth II* transatlantiği) savaş alanına kadar taşındı ve korundu. 22 haziran 1982'de yayımlanan bir *Beyaz kitap*'ta, ingiliz savunma siyasetinin 1981'de saptanan dört temel ilkesi aynen yinelendi: bütçede % 3'lük bir artış; amerikan Trident 2 füzesinin satın alınması (Polaris füzelerinin yerine); asker sayısında 20 000 kişilik bir indirim; suüstü filolarının azaltılması ve donanımlarının, özellikle uçaksavar ve füzesavar yönünden geliştirilmesi.

• *Savunma örgütü.* Savunmanın yeniden örgütlenmesine yönelik olarak 1963'te başlatılan etkinlikler 1982'ye değin sürdürüldü. Üç ordu tek bir bakanlığın bünyesinde toplandı. Savunma konseyi'ne (*Defence Council*) başkanlık eden savunma bakanı o zamana değin üç devlet bakanının (kara, hava, deniz; denizcilik başkanı geleneklere göre Amirallik makamı birinci lordu'dur) elinde bulunan yetkilerle donatıldı. Savunma bakanına, biri donanımdan, öteki silahlı kuvvetlerden sorumlu iki bakan yardım etmeye başladı.

• *Silahlı kuvvetler.* 1983'te üç ordunun toplam mevcudu yaklaşık 330 000 muvazzaf askerdi (16 000 kadın, içlerinde 7 100 gurkha bulunan 10 000 dışarıdan getirilmiş asker). Savunma bütçesi 1981 GSMH'sının % 5,4'ünü oluşturuyordu.

Stratejik nükleer güç her biri 16 "Polaris" füzesi taşıyan 4 nükleer denizaltıyı *(Resolution, Repulse, Revenge, Renown)* ve amerikan uyarı sistemi BMEWS'e bağlı Fylingdales radar istasyonunu kapsar.

Kara kuvvetlerinin *(Regular Army)* mevcudu yaklaşık 162 000 kişidir. Bunun 55 000'i Almanya'da üslenen *British Army of the Rhine*'ı oluşturur. Kara ordusu 19 zırhlı alayı, 53 piyade taburunu (5'i gurkha taburu), 3 paraşütçü taburunu, 18 topçu alayını, 11 istihkâm alayını, 1 karadan karaya güdümlü füzelerle (Lance) donatılmış bölüğü, 1 karadan havaya güdümlü füzelerle (Rapier) donatılmış bölüğü kapsar. Silah ve malzemenin hemen hemen tümü ingiliz yapısıdır. Bu orduda 900 Chieftain tankı, 271 hafif Scorpion tankı, 5 000'den fazla hafif keşif (Ferret, Fox vb.) ve refakat (Saladin, Saracen vb.) zırhlısı bulunur. Yaklaşık 300 helikopter (Gazelle, Scout vb.) vardır.

Deniz kuvvetlerinin *(Royal Navy)* gücü, 7 900'ü kraliyet deniz piyadesi olmak üzere 73 000 askerden oluşur. Deniz kuvvetlerinde 16 amerikan Polaris A-3 füzesiyle donatılmış 4 stratejik denizaltı, 27 saldırı denizaltısı (11'i Dreadnought daha sonra da Swiftsure serisinden nükleer iticili), 69 büyük suüstü savaş gemisi (3 uçak gemisi [*Hermes, İllustrious* ve *İnvincible*], 12 füzeatar destroyer, 44 firkateyn) vardır. Hava-deniz gücü *(Fleet Air Arm)* 100 kadar helikopter (Sea King Wasp, Wessex ve Lynx) ve dikine havalanabilen Sea Harrier uçaklarından oluşan üç filoyu kapsar. Bir başka uçak gemisi *(Ark Royal)* yapım halindedir. Deniz kuvvetleri, Falkland savaşı'nda (mayıs-haziran 1982) 7 savaş gemisi, 8 uçak ve 20 kadar helikopter yitirdi.

Hava kuvvetleri *(Royal Air Force)* 91 000 kişidir. Yaklaşık 700 savaş uçağı, 17 avcı bombardıman filosuna (Vulcan, Buccaneer ve Jaguar), 3 avcı destek filosuna (Harrier), 9 av önleme uçağı filosuna (Lightning ve Fantom), 5 keşif filosuna (Vulcan, Jaguar ve Canberra) ve bir deniz keşif filosuna (Nimrod) ayrılır. Hava kuvvetlerinin taşıma olanakları da şöyledir: 2 havada ikmal filosu (Victor K -1), 1 stratejik nakliye filosu (VC-10 C), 4 taktik nakliye filosu (C-130 Hercules) ve 6 helikopter filosu (Wessex, Whirlwind ve SA-330 Puma). Karadan-havaya güdümlü füzelerle (Rapier), donatılmış Royal Air Force Regiment'ın görevi hava savunmasını tamamlamaktır.

KURUMLAR

İngiltere'nin anayasası görenekseldir; başka bir deyişle, bazı temel kamu hukuku metinleri (1215 tarihli *Magna Carta* ya da Büyük ferman, 1689 tarihli *Bill of Rights*, 1701 tarihli *Act of Settlement)* bulunmakla birlikte, siyasal rejimin işleyişine ilişkin kuralların önemli bölümü göreneklere dayanır. Bu görenekler, XI.-XVIII. yy.'lar arasında, kralın yasama yetkisini parlamentoya (Avam* kamarası ve Lordlar* kamarası) devretmesi ve yürütme yetkisinin parlamentodaki çoğunluğun uzantısı olan Kabineye kaymasıyla, sonu güçler ayrımına varan bir süreç içinde oluşmuş ve böylece, İngiltere'de parlamenter rejim icat edilmişti.

Demokratikleşme süreci göz önüne alınmazsa bu rejim, o günkü durumunu bugün de korumakta ve günümüzde, İngiltere'de parlamenter çoğunluk sistemi uygulanmaktadır. Aristokratik kurumların (Taç ve Lordlar kamarası) yalnızca onursal işlevleri vardır. Gerçekte iktidar Avam kamarası'ndaki çoğunluk partisindedir. (1911 tarihli *Parliament Act*). Nitekim, Muhafazakâr parti ile İşçi partisi'nin oluşturduğu iki partili sistem göz önüne alınırsa, Avam kamarası seçimlerini kazanan parti hemen her zaman salt çoğunluğu elinde bulundurur ve kuramsal olarak kral tarafından seçilen, ama aslında her zaman çoğunluk partisinin lideri olan başbakanın yönetiminde muhalefet partisi üyelerine yer vermeyen bir hükümet kurar. Bu hükümet, Avam kamarası'na karşı sorumludur, ancak buna karşılık Avam kamarası'nı feshetme yetkisini de elinde bulundurur.

Yetkilerin seçim galibi partinin elinde toplanmasına rağmen rejim demokratik niteliğini korur, çünkü iktidar her zaman iki parti arasında el değiştirir ve muhalefet, varlığı ve saygınlığı tartışılmayan bir statüye sahiptir (muhalefet liderinin kamu bütçesinden ödenek alması, muhalefet grubu ve lideri tarafından kurulan gölge hükümet uygulaması, parlamenterlerin soru önergesi vermesi, vb.).

İngiliz siyasal yaşamının temelini oluşturan iki partili sistem, bazen bir üçüncü parti (Liberal parti ya da 1981'den beri Sosyal-demokrat parti) tarafından tehdit edilmişse de, tek turlu çoğunluk sistemi göz önüne alındığında, iki partili yaşamın temelinden sarsılması olası görünmemektedir.

İngiliz hukuku, *Common* Law* ve *Equity**'ye dayalı göreneksel bir hukuk sistemidir. Yurttaşların bireysel özgürlüğü *habeas* corpus* uygulamasıyla güvence altına alınmıştır.

EĞİTİM

Büyük Britanya'da, her öğretim kurumunun kendi geleneklerine bağlı kalmak istemesinden dolayı uzun süre düzensiz kalan orta ve yükseköğretim sistemi, milli eğitimi merkezileştirmeye yönelik *Education Act* yasası ile 1944'te yeniden örgütlenmiştir. Buna göre, zorunlu eğitim süresi 5-16 yaş arasını kapsar ve öğrencilerin büyük çoğunluğu kamu fonlarından desteklenen parasız öğrenimden yararlanır. Krallığa bağlı her ülkenin bu konularla ilgili bakanlıkları vardır: *Department of Education and Science* (Londra); *Scottish Education Department* (Edinburgh); *Welsh Education Office* (Cardiff); *Department of Education* (Kuzey İrlanda).

Okulöncesi eğitim *(nursery schools)* yeterince gelişmemiştir. İlköğretim, büyük çounlukla, giderlerinin tamamı devlet tarafından karşılanan ve yerel yetkililer *(local education authorities)* tarafından yönetilen kurumlarda verilir: İngiltere ve Wales ülkesinde ilçe okulları *(county schools)*, İskoçya'da kamu okulları *(public schools)*, Kuzey İrlanda'da sözleşmeli kurumlar; tüm bunların yanı sıra, devletle yapılan eski sözleşmelere göre değişik biçimlerde mali destek gören özgür okullar da *(voluntary schools)* vardır. Çocuklar 5 yaşında ilkokula *(primary school)* başlar. Bu okullar 5-7 yaş kümesini kapsayan hazırlık dönemine *(infant school)* ve 7-11 yaş kümesini içeren temel döneme *(junior school)* ayrılmıştır. Bu arada, bazı yerel yetkililer gün geçtikçe artan bir uygulamaya göre ilköğretimi, 5-9 yaş kümesinin okuduğu ilkokulla *(first school)* 9-13, 14 yaş kümesinin okuduğu ara okul *(middle school)* arasında ayırmaktadırlar. İskoçya'da, ilkokullarda 5-12 yaş kümesi öğrencileri okutulmaktadır. Buna karşılık, İngiltere, Wales ve Kuzey İrlanda'da ortaöğretime genel olarak 11 yaşında geçilir. Krallıkta pek az özel ilkokul *(prep schools)* vardır; bunlar da hem özel hem de resmi ortaöğrenim kurumlarına öğrenci yetiştirirler: İngiltere ve Wales ülkesinde, öğrencilerin % 80'i çokamaçlı okullara *(comprehensive schools)* alınırlar. Bu kurumlar herkese açıktır, giriş sınavı yapılmaktadır ve öğrenim süreleri 11-18 yaş arasını kapsar. Bunun yanı sıra, sınavla girilen, klasik eğitim veren *grammar school*'lar ve uygulamalı genel eğitim verilen, sınavla öğrenci kabul eden modern ortaokullar *(secondary modern schools)* ya da teknik okullar da *(secondary technical schools)* vardır. Bazı yerel yetkililer, ilköğretimde olduğu gibi ortaöğretimi de ikiye ayırmışlardır: *secondary school* (13 -16 yaş) ve *sixth form college*(16-18 yaş). İskoçya'da, ortaöğretim kurumlarının çoğunluğu, altı yıllık eğitim veren çokamaçlı okullardır. Kuzey İrlanda'da, ortaöğretime giriş için genellikle sınav gerekir. Büyük Britanya'da özel ortaöğretime mali destek sağlanmaz, ama bu kurumlar denetim altında tutulur ve *public schools* (aynı adlı iskoç ilköğretim kurumlarından farklıdır) denen bu okullara sınavla öğrenci alınır. Bunlar masraflı, çoğunlukla yatılı sistemi benimseyen ve kız-erkek karışık eğitim yapılmayan okullardır. Sayısı 460'a varan bu kurumlardan Rugby, Eton, Harrow, Gordonstoun, en bilinenler arasında yer alır.

İngiltere, Wales ülkesi ve Kuzey İrlanda'da ortaöğretim sonunda öğrenciler zorunlu bir ulusal sınavdan geçmezler. Bununla birlikte, eğer isterlerse bir ortaöğretim sertifikası (*Certificate of Secondary Education* ya da *CSE*) ya da genel öğretim sertifikası'nın (*General Certificate of Education* ya da *GCE*) orta düzeyini (*Ordinary* ya da *0*) 5 yıl süren bir ortaöğretimin ardından (genellikle 16 yaşında) almak amacıyla sınavlara girebilirler; yükseköğretim için gereken bu diplomanın üst düzeyini (*advanced* ya da *A*) edinmek için iki yıl daha okumak gerekir. Bu sınavlar, bu konuda uzmanlaşmış komisyonların denetimi altındadır. İskoçya'da bu sınav, iskoç öğretim sertifikası sınavları komisyonu *(Scottish certificate of education examination board)* tarafından düzenlenir. Bu sertifikanın orta düzey *(Ordinary Grade)* sınavı, ortaöğretimin dördüncü yılındaki öğrencilere (16 yaş); üniversiteye ve yüksek meslek öğretimine hazırlayan yüksek düzey *(Higher Grade)* sınavı da, beşinci ve altıncı yıl öğrencilerine yöneliktir. Altıncı yıl öğrenim sertifikası *(Certificate of Six Years Studies)*, öğrenciyi uzmanlaşmaya hazırlar. Öğretim programları yerel öğretim yetkilileri tarafından, ortaöğretim için de kurumların yönetim kurulları tarafından hazırlanır; kurumların yöneticilerinin ve öğretmenlerin, uygulamada büyük bir özerkliği vardır.

Yükseköğretimde çeşitli basamaklar yer alır. Büyük Britanya, açık üniversite *(Open University)* de dahil olmak üzere 45 üniversiteye sahiptir. Bunların en eskilerinden Oxford ve Cambridge'in kökleri XII. ve XIII. yy.'a uzanır; Saint Andrews, Glasgow, Aberdeen ve Edinburgh üniversiteleriyse XV. ve XVI. yy.'da kuruldu; diğerleri XIX. ve XX. yy.'da öğretime başladı. Bunlardan 28'i 1945'ten sonra kuruldu. *Open University* dışında bütün üniversitelere giriş, Üniversitelere giriş merkez konseyi'nin *(Universities Central Council on Admissions)* belirlediği seçici kurallara göre ayarlanır. Öğrenim genellikle üç ya da dört yıl sürer, tıp ve veterinerlik öğrenimleri 6 yıla uzayabilir. Verilen dereceler genel olarak şöyle sıralanmaktadır: *Bachelor of Arts (BA)* ya da *Bachelor of Science (BSc)*; ardından *Master of Arts (MA)* ya da *Master of Science (MSc)*; en büyük diploma olan *Doctor of Philosophy (PHD)* ve hekimler için *Medicine Bachelor (MB)*. İskoçya'da *Master*, üniversite bitirenlerin aldığı diploma derecesidir. *Open University* de sertifika yoluyla aynı unvanları verir. Devlet tarafından geniş çapta mali destek gören üniversiteler, eğitim açısından çok büyük bir özerkliğe sahiptir. Ulusal kurumlar olan 30 Polytechnics ve büyük sayıda başka yükseköğretim kurumu *(colleges of further education)* öğrenciyi Akademik diploma konseyi'nin (*Council of National Academic Awards* ya da *CNAA*) değişik dallarda verdiği diplomalara hazırlar. Geleceğin öğretmenleri için iki değişik olanak sunulmaktadır; birincisi, diplomasız öğrencilerin 3 ya da 4 yıllık eğitim sonucunda *Bachelor of Education* derecesini kazanmalarını; ikincisiyse üniversite diplomasına sahip olanların, 1 yıl sonunda *Certificate of Education* sertifikasını elde etmelerini sağlar. Teknik sektör çok çeşitli olasılıklar sunar: *Technician Education Council* ya da *TEC*, verdiği eğitim sonunda alınan diplomaları birleştiren bir sistem geliştirmiştir. Bunların en yükseği unvansız üniversite diplomasıdır. *Open University* dışında yetişkinlere eğitim hizmeti veren kurumlar arasında, *Workers Educational Association (WEA)* ve yetişkinlere yönelik değişik kurumlar arası eşgüdüm ve denetimi sağlayan *National Institute of Adult Education* başlıca örneklerdir.

EDEBİYAT

başlangıç dönemi

Keşiş Venerable Bede'in *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (İngiliz ulusunun dinsel tarihi) [731] adlı yapıtı, anglosakson Ortaçağı'nın erken dönemleri üzerine az çok ayrıntılı bilgi veren tek kaynaktır; VIII.-X. yy. arasında yazılmış *Beowulf* şiiri ise, "eski ingiliz" birikiminin, baş-

langıçta kıta Avrupa'sına ve kuzey ülkelerine neler borçlu olduğunu gösterir. İngiliz edebiyatının bu ilkel kalıtına *The Wanderer* ve *The Seafarer* gibi VIII. ya da IX. yy.'lardan kalma birkaç lirik şiir ile Cynewulf, Alfred, Aelfric ya da Wulfstan'ın yapıtlarının günümüze ulaşmış bölümlerini de eklemek gerekir. X. yy.'ın sonunda Danimarka istilaları, XI. yy.'ın ortasında da norman fethi, ilk anglosakson edebiyat denemelerinin kesin sonunu belirleyecektir.

Normanlar'ın gelişiyle, fransızca kültürlü çevrelerin dili oldu; latince ise, bilginlerin ve din adamlarının dili olarak kaldı. Öte yandan, adanın siyasal bağımsızlığı kesinleşirken, halk dili ingilizce de değişti, yavaş yavaş ulusal dil olmaya yöneldi. XII. yy.'ın ortasında, trouvère Wace, *Roman de Brut*'ü fransızca yazdıysa da, daha yüzyıl sona ermeden, bir ingiliz rahibi (Layamon) yapıtı manzum olarak ingilizceye çevirdi.

XIV. ve XV. yüzyıllar

İngilizce asıl XIV. yy.'da gelişmeye başladı: 1350'de okullarda fransızcanın yerini aldı 1362'de hukuk dili oldu, 1399'da kral Henry IV tarafından ilk kez parlamentoda kullanıldı. Edebiyat alanında, Kutsal Kitap'ı halk diline çeviren Wycliffe (1324'e doğr. -1384), ingilizceye kesin bir atılım kazandırdı. Ses yinelemesini kullanan şiirin son temsilcisi sayılan William Langland (1332'ye doğr. - 1400'e doğr.) *Piers Plowman* adlı uzun, ahlakçı ve alegorik şiirinin birbirini izleyen üç değişkesinde bu atılımdan yararlandı. Ancak gerçek anlamda ingiliz edebiyatının ilk döneminin en önemli temsilcisi, *The Canterbury Tales*'in yazarı, şair Geoffrey Chaucer'dır (1340'a doğr. - 1400).

Chaucer'i izleyenler onun gücüne ulaşamadılar, bu nedenle XV. yy. ingiliz edebiyatı oldukça yoksul kaldı. Yine de birkaç isim sayılabilir: John Lydgate (1370'e doğr. - 1449'a doğr.), Thomas Occleve (1368'e doğr. - 1450'ye doğr.), John Skelton (1460'a doğr. - 1529'a doğr.), özellikle de *The Thistle and the Rose* adlı alegorik şiirini ingilizce yazmış olan iskoçyalı William Dunbar (1460'a doğr. - 1530'a doğr.). Öte yandan, İskoçya kralı James I (1394-1437), Londra'daki tutsaklık günlerinde, 1424'te evleneceği Joan Beaufort'a duyduğu aşkı dile getiren *The Kingis Quair*'i yazdı. Genellikle yapmacıklı olan bu şiir sanatının yanı sıra, örneğin *The Nut-Brown Maid* gibi gerçek dans şarkıları olan baladlar ile bir halk şiiri gelişti. Tiyatro alanında, özellikle ibret oyunları ve misterler çok tutuldu. İlk ingiliz ibret oyunu *The Castell of Perseverance*, XV. yy.'ın başında yazıldı. Düzyazı alanındaysa, sir Thomas Malory'nin (öl. 1471), ilk ingiliz basımcısı William Caxton tarafından yayımlanan *Morte Darthur* çevirisi (1485) dikkati çeker.

ingiliz Rönesansı

İngiltere'de Rönesans, diğer Avrupa ülkelerine göre daha geç ortaya çıktı; bir önceki dönemden kopma da öbür Avrupa ülkelerine göre daha yavaş oldu. Üç hümanist, Thomas Linacre (1460'a doğr. - 1524), William Grocyn (1446'ya doğr. -1519) ve John Colet (1467-1519), öğretimleriyle, sonraki parlak dönemi hazırladılar. Nitekim, yetiştirdikleri en iyi öğrencilerden biri, Thomas More (1478-1535), ingilizceye ancak 1551'de çevrilen *Utopia*'yı (1516) latince yazdı; ama More *History of the Life and Death of King Edward V and of the Usurpation of Richard III* (Kral Edward V'in yaşamı ve ölümü ve Richard III'ün tahtı ele geçirmesinin tarihi) adlı yapıtını doğrudan ingilizce kaleme aldı. Aynı çağlarda, daha Chaucer'da bile sezilen italyan etkisi, ingiliz edebiyatına sone türünü getiren sir Thomas Wyatt (1503 -1542) ve uyaksız şiiri ilk kez kullanan Surrey kontu Henry Howard (1517'ye doğr. -1547) gibi şairlerde iyice belirginleşti. Onlardan sonra, sir Thomas Sackville (1536 -1608),Ortaçağ esinine döner gibi görünür. George Gascoigne ise (1525'e doğr. - 1577), komedi, trajedi, hiciv gibi bütün türlerin yollarını açar.

"Elizabeth dönemi"nin başladığı 1575 -1580 yılları, ingiliz edebiyatının ilk altın çağıdır. Düzyazıyla yazılmış romanlarda bile derin bir şiir sezilir. Bu dönemin üç önemli yazarı vardı: John Lyly (1554'e doğr.- 1606) kusursuz bir dil yaratmaya çalıştı, üslubu uzun süre taklit edildi; *Euphues* (1578) adlı yapıtı büyük bir başarı kazandı. Philip Sidney (1554-1586) yaşadığı sürece hiçbir şey yayımlamadı; Lyly'ninkine yakın bir üslupta yazdığı *Arcadia*'sı ancak 1590'da yayımlandı ve pastoral romanın örneği olarak kaldı. Edmund Spenser ise (1552'ye doğr. - 1599), öbür ikisinden daha arı bir şairdi; *Shepheardes Calender* adlı yapıtının 1579'da yayımlanmasına karşın, başyapıtı *The Faerie Queene* (1590-1596) yarım kaldı. Bu üç öncü yazar, XVI. yy. sonu ingiliz edebiyatını, özellikle de Samuel Daniel (1562-1619) ve Michael Drayton'ı (1563 -1631) büyük ölçüde etkiledi.

İngiliz Rönesans edebiyatında en yetkin yapıtlar tiyatro alanında verildi. Leicester kontunun topluluğu 1576'da Londra'ya yerleşti; yirmi beş yıldan kısa bir süre içinde yedi tiyatro daha açıldı. *Euphues*'in başarısı üzerine, Lyly sarayın resmi yazarı oldu: 1581'de, ilk oyunu sahnelendi. George Peele'in (1556'ya doğr. - 1596'ya doğr.) yapıtlarında, *Arden of Feversham*'ın (1586) adı bilinmeyen yazarında da görülen bir özen kaygısı sezilir. Buna karşılık Thomas Kyd (1558-1594), daha çok "geniş kitle"ye seslendi ve melodramın gerçek yaratıcısı oldu. Christopher Marlowe (1564-1593), *Tamburlaine the Great* (1587 ve 1588) ile birdenbire üne kavuştu, Robert Greene'in (1558-1592) yapıtlarını etkiledi. Bütün bu tiyatro yazarları, ingiliz edebiyatının en büyük dehası, 1592'den ölümüne dek ingiliz tiyatrosunun rakipsiz ustası William Shakespeare'in (1564-1616) ortaya çıkmasına çeşitli düzeylerde katkıda bulundular. George Chapman (1559'a doğr.-1634), Ben Jonson (1572-1637), John Marston (1575'e doğr.-1634), Thomas Dekker (1572'ye doğr.-1632'ye doğr.), Thomas Heywood (1575-1641), Thomas Middleton (1570'e doğr.-1627), Cyril Tourneur (1575-1626), John Webster (1580'e doğr.-1625'e doğr.), John Fletcher (1579 -1625) ve Francis Beaumont (1584-1616) gibi yazarların oyunları, dönemlerinde hem haklı, hem de halkın tiyatroya düşkünlüğü oranında uzun ömürlü bir başarı kazanmış olmalarına karşın, Shakespeare'in üstünlüğü yüzünden gölgede kalmıştır. Elizabeth dönemi tiyatrosunun üstün başarısına bakarak düzyazı alanında yapıt verenleri bir yana bırakmamalıdır: Robert Greene, Thomas Lodge (1558-1625), Thomas Nashe (1567 -1601), Thomas Deloney (1563'e doğr. -1600'e doğr.)ya da Thomas Dekker gibi romancılar; sir Thomas Overbury (1581 -1613) ya da Robert Burton(1577-1640) gibi ahlakçı ya da yergiciler; Richard Hooker (1553'e doğr.-1600) gibi dinsel yazarlar; Francis Bacon (1561-1626) gibi filozoflar.

XVII. yüzyıl

•*Püriten XVII. yüzyıl.* 1625-1660 yılları arasındaki dönem, edebiyatın gelişmesine pek elverişli değildi. Bununla birlikte, tiyatro öyle yüksek bir düzeye ulaşmıştı ki, Philip Massinger (1583-1640), John Ford (1586-1639) ve James Shirley'nin (1596-1666) yapıtlarıyla 1642'de salonların kapatılmasına kadar başarısını sürdürdü.

1611'de "Kutsal Kitap'ın onaylı çevirisi"nin yayımlanması, püritenliğin edebiyat üzerindeki egemenliğinin ilk belirtisi oldu. Bu etki, Thomas Browne'ın (1605 -1682) yapıtları dışında, düzyazının gelişmesini uzun yıllar boyunca engelledi. Şiir dalında epeyce değerli yapıt verildi: saray şairi Thomas Carew (1595'e doğr. -1639'a doğr.) hoş koşuklar, John Suckling (1609-1642) coşkulu doğaçlamalar yazdı; Robert Herrick (1591-1674), çağının katılığından incelikle sıyrıldı. Anglikan şairler arasında, George Herbert (1593 -1633), Richard Crashaw (1613-1649), Henry Vaughan'u (1622 -1695), özellikle de dönemin en özgün ancak ölümünden sonra üne kavuşan şairi John Donne'ı (1573-1631) saymak gerekir. Püriten ve yurtsever Andrew Marvell (1621-1678), gerçekçi bir biçimde doğayı gözlemledi. Ancak, en büyük püriten şair, hiç kuşkusuz, 1660 restorationundan sonra yayımlanabilen *Paradise Lost* (1667) adlı yapıtıyla, John Milton'dır (1608 - 1674).

• *Restoration dönemi ve XVII. yüzyılın sonu.* Stuartlar'ın yeniden tahta çıkışı aynı zamanda yüzyılın ilk yarısındaki püritenliğe karşı bir tepkiydi. Tiyatrolar yeniden açıldı; hepsi pek yetenekli olmasalar bile, çok sayıda yazar yetişti. Bu kırk yıllık dönemde, özellikle John Dryden'ın (1631 -1700) lirik yapıtlarıyla şiir ön sıraya çıktı; John Dryden iğneleyici hicivlerde, öğretici şiirlerde ve uyumlu odlarda ingiliz şiirine kesin bir biçim verdi. Çağdaşları arasında sir Charles Sedley (1639 -1701) ve Thomas Flatman'ın (1637 -1688) adları sayılabilir. Samuel Butler'ın (1612-1680) kahramanlık komedisi *Hudibras*'ın anılmaya değer tek yanı hiciv gücüdür.

Tiyatroların yeniden açılması ve iki oyuncu topluluğunun (kralın ve kardeşi York dükünün) kurulması, tiyatro edebiyatının yeniden canlanmasına yol açtı. Sir William Davenant (1606-1668) fransız tiyatrosunun etkisinde kalmakla birlikte ingiliz geleneğinin de izini taşıyan yapıtlar verdi. Dryden, kahramanlık trajedisine seçkin bir yer kazandırdı; Thomas Otway'in (1652-1685) de bu türün başarısında katkısı oldu. En iyi komedileri, sir George Etherege (1635'e doğr.-1692'ye doğr.) ve William Wycherley (1640-1716) yazdı.

Thomas Hobbes (1558-1679) ile felsefe, ahlakçı İsaac Barrow (1630-1677), vaiz Robert South (1634-1716), John Tillotson (1630-1694) ve Edward Stillingfleet (1635-1699) ile dinbilim alanında, düzyazıda akılcılık egemendir. Bu akılcı düşünce, birçok tarih ve anı yazarının ortaya çıkmasına yol açar. Bunların en önde gelenleri, *History of the Rebellion* (Ayaklanmanın tarihi) [1702-1704] adlı yapıtıyla Clarendon kontu (1609-1674), çok değerli *Diary*'leriyle (günlük) John Evelyn (1620 -1706) ve Samuel Pepys'tir (1633-1703). Montaigne'in etkisinin görüldüğü deneme türünün de birkaç seçkin temsilcisi vardır: Abraham Cowley (1618-1667) ve sir William Temple (1628-1699).

Kısacası, restoration dönemi edebiyatı, daha çok türlerin çeşitliliği ile dikkati çekti. Dryden dışında hiçbir yazar çok yüksek bir düzeye ulaşamadı; hepsi de düzyazı ve şiirde ingiliz diline modern bir biçim kazandırarak (böylece ingilizce gelişmiş bir dil haline geldi), XVIII. yy. ingiliz edebiyatının gelişmesine katkıda bulundular.

Geç kalmış bir püritenliği yansıtan bir yapıtın, John Bunyan'ın (1628-1688) *Pilgrim's Progress*'inin (1678 ve 1684) yayımlanması, deneyci filozof John Locke'un (1632-1704) kuramlarının açıklanması ve William Congreve (1670-1729), sir John Vanbrugh (1664-1726), irlandalı George Farquhar'ın (1678-1707) yeni komedilerinin sahnelenmesi, XVII. yy.'dan XVIII. yy.'a geçiş döneminin en önemli olaylarıdır.

XVIII. yüzyıl

• *Klasikçilik (1702-1770). Pope dönemi.* XVIII. yy.'ın ilk yarısına şair Alexander Pope'un (1688-1744) kişiliği egemen oldu. Pope, *Pastorals*'dan (1705) *An Essay on Man*'e kadar, tüm yapıtlarını kusursuz bir üslupla sağlanan, dikkate değer bir açıklıkla yazdı. Özellikle şiir alanında üstünlük gösterdi. Ancak,ingiliz klasik dönemi başyapıtlarının çoğu düzyazı alanında verildi. Jonathan Swift (1667-1745) özellikle güçlü hicviyle başarıya ulaşan *Gulliver'ın seyahatleri* (Gulliver's Travels) [1726] ile tanındı; arkadaşı John Arbuthnot (1667-1735) ise hicvi, kimi zaman karikatüre kadar götürdü.

Daniel Defoe (1660'a doğr. -1731), değişik yetenekleri kişiliğinde toplayan en yetkin yazar örneğidir. Sırasıyla şair, gazeteci, siyasal hiciv yazarı, tarihçi, gezgin, ahlakçı ya da romancı olarak, çok yönlü ve sağlam yapıtlar verdi. Ünlü *Robinson Crusoe*, bu toplamın çok küçük bir parçasıdır.

Haftada üç kez çıkan The Tatler (1709-1711) ile günlük The Spectator (1711-1714), ingiliz yaşamının en keskin gözlemcilerinden olan ve ahlakçı tutumları ile bir duygu edebiyatının doğuşunu haber veren Richard Steele (1672-1729) ve Joseph Addison'u (1672-1719) bıraraya getirdi. Lady Winchilsea (1661-1720) ve İsaac Watts'ın (1674-1748) şiirlerinde, Colley Cibber (1671-1757) ve Richard Steele'in komedilerinde bu edebiyatın ilk izleri görülür.

• *Johnson dönemi.* Pope (1744) ve Swift' in (1745) ölümleriyle verimli dönem kapandı. Ancak uzantıları yaklaşık bir çeyrek yüzyıl daha canlı kaldı. Dryden ve Pope'un üstün yerlerini, daha sonra Samuel Johnson (1709-1784) aldı, bunların her ikisinin de şair olmasına karşılık, Johnson'un en önemli yapıtı *Dictionary of the English Language*'di (İngiliz dili sözlüğü) [1755].

Şiir alanında, James Thomson (1700-1748), John Dyer (1699-1757), Edward Young (1683-1765), William Collins (1721-1759) ve Thomas Gray (1716-1771) gibi birkaç ad kendini kabul ettirdi. Bunlardan, Young, *Night Thoughts*' unda, Collins odlarında, Gray ise od ve elejilerinde, henüz uzak olan romantizmi müjdeleyen yeni öğeler kullandılar.

Dönemin ruhuna en uygun düşen edebiyat türü düzyazı (özellikle de roman) oldu. Samuel Richardson (1689-1761) 1747-48'de başyapıtı *Clarissa*'yı yayımladı. Duygulu ve idealist mektup-romanlardan oluşan bu yapıtlar bir geniş kitle edebiyatının başlangıcını oluşturuyordu. Olivier Goldsmith'in (1728-1774) 1766'da yayımlanan *Vicar of Wakefield*'i de aynı başarıya ulaştı. Laurence Sterne (1713-1768) ise, *Tristram Shandy*'de duygu ile mizahı iç içe sundu. Bu üç duygusal roman ustasının yanı sıra, gerçekçi romanlar yazan Henry Fielding (1707-1754) ve Tobias Smollett (1721-1771) de modern romanın yaratılmasına büyük katkıda bulundular.

Yüzyılın ilk yarısında zaten fazla bir varlık gösteremeyen tiyatro iyice zayıfladı. Bununla birlikte, George Lillo'nun, (1693-1739), özellikle de Edward Moore'un (1712-1757) oyunlarında, XIX. yy. tiyatro edebiyatının ilk belirtileri sezilir. Klasik komedi türündeyse en başarılı yapıtlar, daha çok Fielding ve Goldsmith gibi romancıların kaleminden çıkar. Sheridan (1751-1816) dikkate değer bir istisnadır (*The School for Scandal*, 1777).

Akılcı filozof David Hume (1711-1776) tarihle de ilgilendi. *History of England* (İngiltere tarihi) [1754-1762] adlı yapıtının tek üstünlüğü geçmişi edebi bir üslupla anlatmasıydı. William Robertson (1721-1793) olayları daha büyük bir titizlikle açıklarken bu üslubu kullanmasını bildi. Deneme de gene Hume ve Goldsmith'in aracılığıyla bir edebiyat türü düzeyine yükseldi. Mektup türü ise, Chesterfield kontu Stanhope (1694-1773), Horace Walpole (1717-1797) ve Mrs. Montagu (1720-1800) ile büyük bir başarı kazandı.

• *Önromantizm.* XVIII. yy.'ın sonunda, aşağı yukarı 1770'ten başlayarak, yeni eğilimlerin güçlendiği ve romantik akımı hazırladığı görülür. 1761'de James Macpherson (1736-1796), Gal ozanı Ossian'a mal ettiği *Fingal* adlı bir destanı, 1765'te de Thomas Percy (1729-1811) *Reliques of Ancient English Poetry* (Eski ingiliz şiirinden kalıntılar) adlı yapıtını yayımlarken, Thomas Chatterton (1752-1770) XV. yy. üslubuyla bunlara örnek olan şiirler yazar. Bu eski kaynaklara dönüş yakın geçmişten kopularak hayal gücünü özgür bırakan bir edebiyata yönelindiğini gösterir. Methodism'in kurucusu John Wesley'in (1703-1791) etkisiyle, din alanında da bir yenileşme görüldü. Wesley'in çalışmaları anglikanlar arasında bir İncil'e dönüş hareketi başlattı. Bu hareketin etkileri şair William Cowper'ın (1731-1800) yapıtlarında açıkça görülür.

Ann Radcliffe (1764-1823) ve Matthew Gregory Lewis (1775-1818) gibi romancıların yapıtlarıyla önromantik dönemde korku edebiyatı büyük başarı kazandı.

Gene bu dönemde, Adam Smith (1723-1790) iktisat biliminin temelini attı, Edward Gibbon (1737-1794) Roma İmparatorluğu'nun tarihini yazdı.

Şiir alanında romantizme geçiş, William Mason (1725-1797), William Blake (1757-1827), James Beattie (1735-1803), William Bowles (1762-1850), özellikle de Robert Burns (1759-1796) ile, diğer türlerde olduğundan daha hızlı gerçekleşti. Ancak, XVIII. yy.'ın sonlarında, klasik okulun şair George Crabbe (1754-1832) ya da romancı Fanny Burney (1752-1840) ve Jane Austen (1775-1817) gibi birçok değerli savunucuları da vardı.

XIX. yüzyıl

• *Romantik dönem (1798-1832).* Şair William Wordsworth (1770-1850) ve Samuel Coleridge'in (1772-1834) ortak yapıtı *Lyrical Ballads*'ın 1798'de yayımlanması ingiliz romantizminin doğuş belgesini oluşturdu. Önceki kuşak yazarlarının hazırladığı ingiliz romantizmi, kıta Avrupası etkilerine fazla bir şey borçlu değildi; fransız ya da alman romantizminden daha önce ortaya çıkmıştı ve bütünüyle ulusal bir atılımdı.

Wordsworth ve Coleridge'in yanı sıra, Robert Southey de (1774-1843) büyük ün kazandı;ancak, Southey'nin ünü döneminin sınırlarını aşamadı. Aynı durum, bugün yalnızca tarihsel romanlarıyla tanınan Walter Scott'ın (1771-1832) şiirleri için de sözkonusudur. Mrs. Shelley'nin (1797-1851) *Frankeştayn*'ı (Frankestein) [1818] gibi kara romanlar büyük bir başarıya ulaştı. Ancak, ingiliz romantizmine en iyi yapıtlarını kazandıran yine şairler, ikinci kuşak şairleri oldu. Bütün başkaldırıların şairi Lord Byron (1788-1824), siyasal eyleme atılmadan önce lirik yapıtlar ve dramlar yazdı. Percy Bysshe Shelley (1792-1822) daha arı bir şairdi ve benzersiz bir lirizmle yazıyordu; John Keats (1795-1821) ise, derin duyarlığını erken gelmiş bir olgunluklukla dile getiriyordu.

Bu büyük adlar yanında, başka birçok yazar sayılabilir: Samuel Rogers (1763-1855), Byron'ın yaşamöykusünü yazan Thomas Moore (1779-1852) gibi şairler; Charles Lamb (1775-1834), Leigh Hunt (1784-1859), William Hazlitt (1778-1830), Thomas De Quincey (1785-1859), Walter Savage Landor (1775-1864) gibi deneme ve eleştiri yazarları; Thomas Love Peacock (1785-1866) gibi romancılar.

Edinburgh Review (1802), Quaterly Review (1809), Blackwood Magazine (1817), Westminster Review (1824) gibi en iyi ingiliz dergilerinin kuruluşu da romantizmin olumlu katkıları arasında sayılmalıdır.

• *Victoria dönemi (1832-1875).* Gerçek anlamıyla romantik dönem ancak otuz yıl kadar sürdü ve 1830'dan sonra bu coşku yatışır gibi oldu. Tarih açısından, bu dönem büyük siyasal ve toplumsal çalkantılara sahne oldu. Bundan böyle yazarlar, "yüzyılda" olup bitenleri belirli ölçülerde yapıtlarında yansıtmaya başladılar.

Şiir alanında, biri Alfred Tennyson (1809-1892), öbürü Robert Browning (1812-1889) tarafından temsil edilen iki büyük akım göze çarpar. Bu iki yazar da romantizm geleneğinin mirasçısıdır. Tennyson'da duyarlılık biçimde sürekli bir kusursuzluk kaygısını önlemiyordu. Victoria dönemi şiirinin ustası Robert Browning'se, tersine, romantizmden hızla sıyrıldı ve neredeyse bilimsel sayılabilecek bir yöntemle derin bir iç dünya çözümlemesine girişti. Bu dönemde baş köşeyi Tennyson ve Browning tutmakla birlikte, değişik yönelişler gösteren başka birçok şair de vardır: arı bir romantizmi sürdüren Thomas Lovell Beddoes (1803-1849) ve Thomas Hood (1799-1845); hoş ve zorlamasız bir dille yazan Christina Rossetti (1830-1894); karı koca aşkını işleyen Coventry Patmore (1823-1896); lirik ve hayalci Elizabeth Browning (1806-1861). Bu arada, The Germ (1850) dergisinin yöneticisi öncelikle bir simgeci olan ressam ve şair Dante Gabriel Rossetti'nin (1828-1882) çevresinde toplanan önraffaellocu edebiyatçılar ile Antikçağ, Ortaçağ ve Kuzey edebiyatlarından esinlenen şair William Morris'e (1834-1896) özel bir yer ayırmak gerekir.

Tennyson'ın romantizmi ile Browning' in anlıkçılığı düzyazı alanında da değişik biçimlerde ortaya çıkar. Filozof John Stuart Mill'de (1806-1873), iki eğilim bir arada görülür. Tarihçilerde gerçek kaygısı ağır basar, Thomas Macaulay (1800-1859), Henry Buckle (1821-1862), James Froude (1818-1894), Edward Freeman (1823-1892), William Lecky'nin (1838-1903) sanatları bu kaygıya hizmet eder. Eleştiri alanında, Matthew Arnold (1822-1888) benzer bir çabayı sürdürdü; bu yazarla birlikte edebiyat eleştirisi, edebiyata olduğu kadar törelere ya da dine de uygulanan bir bilim olma yoluna girdi. XIX. yy. ortalarında, bilim zaten her şeyin başında geliyordu.

Büyük önem kazanmasına karşın, akılcı düşünce henüz herkesi etkisi altına almış değildi. Thomas Carlyle'ın (1795-1881) felsefe alanında coşkulu bir biçimde savunduğu idealizm akımı için ise durum tersinedir.Bir bakıma doğrudan doğruya romantizmin uzantısı olan bu eğilimler, Charles Dickens'ın (1812-1870), akılcı filozofların yalnızca düşünen bir hayvan olarak gördükleri insanı yeniden keşfetmesini sağladı. Benjamin Disraeli (1804-1881), kimileri "Yeni İngiltere" hareketinin öğretisini açıklayan bir dizi roman yazdı. Toplumsal romanın en seçkin temsilcileri ise Elizabeth Gaskell (1810-1865) ve Charles Kingsley'dir (1819-1875). Toplumsal roman yazarlarında romantizmin kalıtımı sezilir, ama bu kalıtım Charlotte (1816-1855) ve Emily Brontë (1818-1848) kardeşlerin yapıtlarında çok daha belirgindir.

Katolikliği benimseyen (1845) ve kardinalliğe yükselen (1879) anglikan rahibi, şair, eleştirmen, tarihçi ve romancı John Newman (1801-1890), Oxford hareketine yaygınlık kazandıran bir inanç kuramı geliştirdi. John Ruskin (1819-1900) ise, yeteneğini sanat ve sanat tarihine adadı.

XIX. yy. Victoria dönemi aynı zamanda gerçekçilik dönemidir; bu eğilim özellikle William Thackeray (1811-1863), Anthony Trollope (1815-1882), Charles Reade (1814-1884), Wilkie Collins (1824-1889) ve taşra yaşamı betimlemelerinde en yetkin örnekleri veren George Eliot (1819-1880) gibi romancıların yapıtlarında ortaya çıkar.

• *XIX. yy.'ın sonları.* 1875'ten sonra, ya-

bancı etkiler gitgide güç kazandı ve hayal gücü yeniden ağırlığını duyurmaya başladı. Edebiyat, bu derinlemesine yenilenmeyi, denemeci, çevirmen, eleştirmen ve romancı Samuel Butler'a (1835-1902) borçludur. Yine bir eleştirmen olan, ancak şairliği ve romancılığı daha ağır basan George Meredith (1828-1909), her şeyden önce derin ruhbilimsel özellikleriyle değer kazanan güçlü yapıtlar verdi. James Thomson (1834-1882), Alfred Austin (1835-1913), Wilfrid Blunt (1840-1922), Robert Bridges (1844-1930), Gerard Manley Hopkins (1844-1889) gibi şairler, Thomas Hardy (1849-1928) ya da George Gissing (1857-1903) gibi romancılar dönemin kaygılarını tümüyle paylaştılar.

Romantizmin gecikmiş bir mirasçısı olarak ortaya çıkan Algernon Swinburne'ün (1837-1909) şiirleri ve romanları XIX. yy. sonu edebiyatının, kıta Avrupası —özellikle de fransız— etkilerine borçlu olduğu tüm nitelikleri ortaya koyar. Aynı zamanda serüven romanları da Robert Louis Stevenson (1850-1894) ile yeniden canlılık kazandı. Ruskin ve önraffaellocu yazarların eğilimleri, Walter Pater'ın (1839-1894) *Marius the Epicurian* (1885) adlı yapıtında ilkelerini verdiği estetikçilik anlayışında buluştu. Bu anlayışın en iyi temsilcisi Oscar Wilde'dır (1854-1900). Bu arada, İrlanda giderek farklılığının bilincine vardı. İrlandalı yazarlar XVIII. yy.'da ve XIX. yy. başlarında Sheridan ve Thomas Moore'un yapmış oldukları gibi yapıtlarını ingilizce yazmayı sürdürdülerse de İrlanda esini şair William Butler Yeats'in (1865-1939) ve tiyatro yazarı John Millington Synge'in (1871-1909), yapıtlarında özgün bir anlatıma kavuştu.

XX. yüzyıl

• *1914 öncesi.* 1900'den sonra yeni bir yazarlar kuşağı ortaya çıktı, bu kuşak siyasal ve toplumsal açıdan eskiye göre daha bağımlıydı. Böylece, William Henley (1849-1903) özellikle de Rudyard Kipling (1865-1936) Büyük Britanya emperyalizminin sözcülüğünü yaparken, G.K. Chesterton (1874-1936) ve Hilaine Belloc (1870-1953) kendilerini bütünüyle fikir savaşına adadılar. H.G. Wells (1866-1946) ise, yeniden hız kazanmaya başlayan ingiliz sosyalizm hareketini önce coşkulu, sonra daha ölçülü bir biçimde destekledi. Tiyatro alanında, irlandalı George Bernard Shaw (1856-1950), hırçın bir mizah anlayışı içinde tüm önyargılara ve her türlü uygunculuğa karşı savaş açtı.

XX. yy.'ın başlarında, ingiliz edebiyatının dünyanın en zengin edebiyatlarından biri haline gelmesine katkıda bulunan başka yetenekli yazarlar da vardı: sir James Barrie (1860-1937), Joseph Conrad (1857-1924), Arnold Bennett (1867-1931), John Galsworthy (1867-1933) gibi romancılar; Lascelles Abercrombie (1881-1938), Wilfred Owen (1893-1918) ve Rupert Brooke (1887-1915) gibi şairler.

• *1914 sonrası.* Birinci Dünya savaşı, en iyi yapıtların ana teması olmadıysa da, 1914 öncesi düşünce biçimlerinin neredeyse tümüyle yeniden gözden geçirilmesini sağladı. Düzyazı alanında, katolik romancı Maurice Baring (1874-1945); *Ulysses* adlı yapıtıyla geleneksel roman anlayışını altüst eden irlandalı yazar James Joyce (1882-1941); cüretiyle yurttaşlarının tepkisine yol açan D. H. Lawrence (1885-1930); idealizmi sonunda gizemci düşüncelere de yer veren Aldous Huxley (1894-1963); izlenimci kadın romancılar Virginia Woolf (1882-1941) ve Katherine Mansfield (1888-1923), bu kuşağın, 1918'den sonra kimi zaman gecikmiş bir olgunluğa ulaşan edebiyatçıları arasında yer alır. Öte yandan, Somerset Maugham (1874-1965), Lytton Strachey (1880-1932), Charles Morgan (1894-1958), Evelyn Waugh (1903-1966), Graham Greene (doğm. 1904), Mary Webb (1881-1927) ve Elizabeth Bowen (1899-1973) gibi yazarlar da XX. yy. ingiliz romanının zenginliğini gösterir.

Şiirde en güçlü ad, geçmişle bağlarını koparmadan çağdaş bir şiir estetiği getiren Thomas Stearns Eliot'tır (1888-1965). Gerçek bir yeniden doğuş hareketi başlatan yetenekli şairlerin sayısı da oldukça kabarıktır: Edith Sitwell (1887-1964), Richard Aldington (1892-1962), Robert Graves (1895-1985), C. D. Lewis (1904-1972), W. H. Auden (1907-1973), Stephen Spender (doğm. 1909), Dylan Thomas (1914-1953).

Tiyatro alanında, Noel Coward (1899-1973), J.B. Priestley (1894-1984) ve irlandalı yazar Sean O'Casey (1884-1964) kendilerini kabul ettirirken, Christopher Fry da (doğm. 1907) öncü bir tiyatro yarattı.

• *İkinci Dünya savaşı sonrası.* Yeni yazarlar kuşağı ingiliz toplumunu, değerlerini ve edebi anlatım biçimlerini tartışma konusu yaptı. İngiliz edebiyatının o güne kadar en belirgin özelliğinin süreklilik olduğu göz önüne alınırsa, bu eleştirel bakış daha da anlam kazanır. İngiliz edebiyatı, okullardan, akımlardan ve yabancı etkilerden kaçınmış, kendini yenileştirecek öğeleri gelenekte aramıştı. İkinci Dünya savaşı'ndan hemen sonra savaş öncesi yazarları ile yeni kuşak yazarlarının bir arada bulunması, değişik duygu ve düşünce biçimlerinin yan yana varlıklarını sürdürmelerini sağladı.

Roman alanında, klasik anlatım biçimleri yine büyük ilgi görmekteydi; E. Compton Mackenzie (1883-1972), Frank Swinnerton (1884-1982), J.B. Priestley, A.J. Cronin (1896-1981), romantizm, dokunaklılık ve mizahın ölçüsünü iyi ayarlayarak başarı kazandılar. Joyce Cary (1888-1957), Anthony Powell (doğm. 1905) ve C.P. Snow'un (1905-1980) roman dizilerinde çizdikleri ingiliz yaşamını görüntüleri çok daha iddialıdır. F.L. Green (1902-1953) ya da Graham Greene'in yapıtlarındaki dinsel ve felsefi endişe, L.P. Hartley (1895-1972) ve William Golding'in (doğm. 1911) romanlarında sürekli bir suçluluk duygusuna dönüştü. Kaçış özlemiyle, yolculuğun hüzün verici çekiciliğiyle karışan bu sıkıntı, Malcolm Lowry (1909-1957), Lawrence Durrell (doğm. 1912) ve Gerald Hanley'nin (doğm. 1916) yapıtlarının ana konusunu oluşturur. P. Wyndham Lewis (1884-1957), Charles Williams (1886-1945), C.S. Lewis (1898-1963) gibi yazarlar umutsuzluklarını ve bıkkınlıklarını ya saydam alegoriler ardında gizlediler ya da George Orwell (1903-1950) gibi Voltaire'in masal yöntemini kullandılar, ama Evelyn Waugh'daki toplumsal hiciv, Angus Wilson'da (doğm. 1913) yara deşmeye dönüştü. Onların ardından gelen "öfkeli gençler" kuşağı, yerleşik değerlere başkaldırdı; Kingsley Amis (doğm. 1922), John Braine (doğm. 1922), John Wain (doğm. 1925), Allan Sillitoe (doğm. 1928), Colin Wilson (doğm. 1931) gibi yazarlarda bu başkaldırı acı bir hiçve dönüştü. Ivy Compton-Burnett (1884-1969), Muriel Spark (doğm. 1918), İris Murdoch (doğm. 1919) gibi kadın romancılar alaycı ve acımasız bir hayal gücü gösterirken, Doris Lessing (doğm. 1919) açıkgörüşlülük tutkusunu geliştirdi.

C.D. Lewis (1904-1972), W.H. Auden (1907-1973), Louis MacNeice (1907-1963) ve Stephen Spender'ın Oxford grubu, insancıl ve aydınlık bir şiir anlayışını savunurken, Cambridge grubu, William Empson (doğm. 1906), R. Bottrall (doğm. 1906), Kathleen Raine (doğm. 1908) ile, bilime ve görünüş ötesine dayanan bir şiire yöneldi. George Barker (doğm. 1913) ve David Gascoyne (doğm. 1916), Dylan Thomas (1914-1953) örneğini izleyerek gerçeküstücü şiir temalarını işlediler; buna karşılık, John Betjeman (1906-1984) alışılmış konulara döndü.

Çağdaş şairler, Philip Larkin (1922-1985) gibi ölçülü, ya da Frederick Grubb (doğm. 1930), Thomas Gunn (doğm. 1929), Ted Hughes (doğm. 1930) gibi daha şiddetli bir biçimde romantik duygusallığı reddettiler. Bununla birlikte, F.T. Prince (doğm. 1912), Jack Clemo (doğm. 1916), R.S. Thomas (doğm. 1913), Thomas Blackburn (doğm. 1916) gibi kimi şairler kurtuluşu inançta, John Heath-Stubbs (doğm. 1918), Donald Davie (doğm. 1922), Charles Tomlinson (doğm. 1927) gibi kimileriyse yeniklasik bir bilgelikte aradılar. Hugh MacDiarmid'i (1892-1978) örnek alarak, "metafizik" şairlerin etkilerini, topraktan ve hicivden gelen esinlerle bağdaştıran Robert Garioch (1909-1981), Norman MacCaig (doğm. 1910), Douglas Young (doğm. 1913), Sydney G. Smith (1915-1975), Tom Scott (doğm. 1917), W.S. Graham (doğm. 1918), Alexander Scott (doğm. 1920) gibi iskoçyalı şairlerse çok özel bir akım oluşturdular.

Ancak, asıl edebiyat devrimi tiyatro alanında gerçekleştirildi. John Osborne (doğm. 1929) her türlü öfkeye, Bernard Kops (doğm. 1926) ve Arnold Wesker'ın (doğm. 1932) özgün ve gözalıcı gerçekçiliğine, John Mortimer (doğm. 1923) ve Shelag Delaney'nin (doğm. 1939) içliliğine, John Whiting (1917-1963), James Saunders (doğm. 1925) ve John Arden'ın (doğm. 1930) mizahına giden yolları açtı. Buna karşılık, genç ingiliz yazarları saplantılarını ve düşlerini Beckett ve Ionesco'nun yapıtlarında buldular. Bu iki yazarın etkisi büyük oldu: N.F. Simpson (doğm. 1919), David Campton (doğm. 1924), Anne Jellicoe (doğm. 1927), Henry Livings (doğm. 1929), özellikle de Harold Pinter'ın (doğm. 1930) oyunlarında yaşamın anlamsızlığı, başlıca temayı oluşturdu. Pinter "korkutucu komediler"inde, gitgide umutsuzlaşan bir ortamda gittikçe gülünçleşen olayları işledi.

• *70'li yıllar.* Tiyatrodaki canlılığın belirgin bir biçimde azalmasına ve romanın gerçekçi estetik anlayışından sıyrılmasına karşın, şiir ve eleştiri alanlarında yeni bir gelişme görüldü. Olayların zaman içinde gelişimine saygılı, sağlam kurgulu, geleneksel anlatım biçimi, kuşkusuz, yalnız geniş bir kitleye seslenmekle kalmıyor, romancıların büyük bir bölümünce de benimseniyordu. Anthony Burgess (doğm. 1917), Thomas Hinde (doğm. 1926), Ann Quin (1940-1973) ve Peter Everett (doğm. 1931) ile mizah düşselliğe yaklaştı. Bu arada şiir başlangıç günlerinde olduğu gibi halka ve müziğe yöneldi; Adrian Henri (doğm. 1932) ve Brian Patten'ın (doğm. 1946) ardından, genç şairler dizelerini pop ya da rock müziğinin ritimleri üzerine kurdular. Bununla birlikte, en dikkate değer gelişme, rus biçimciliğinin, amerikan *new criticism*'inin ve fransız yapısalcılığının ortak etkileriyle eleştiri alanında görüldü: yaşamöyküsü incelemeleri metin çözümlemeleri karşısında geriledi.

Kent üniversitesi tarafından yayımlanan XXth Century Studies dergisinin yapısal çözümleme, yeni roman üzerine özel sayıları çıkarken, Cambridge'de, Signs of the Times dergisi, Barthes, Sollers ve Julia Kristeva'nın yazılarını yayımladı. Bununla birlikte ingiliz eleştirisi dogmacılıktan kaçınmaya çalıştı.

Bestelenmiş şiirin tüm dünyada yeniden benimsendiği 70'li yıllar, acaba, Mervyn Peake (1911-1968) ve John Ronald R. Tolkien (1892-1973) ile gizlere erme isteğinin yeniden doğuş yılları olarak mı kalacak? Öylesine hızlı ki, çevresinde XX. yy. edebiyatının oluştuğu yalnızlık kayasından, Samuel Beckett'ten (doğm. 1906) başka su yüzünde kalan hiçbir şey yok.

FELSEFE

Felsefenin aristotelesçi ve skolastik ge-

lenekten kopmasında Francis Bacon'ın (1561-1626) payı büyüktür. Filozofun *De dignitate et augmentis scientarium* (Bilimlerin değeri ve gelişmeleri üzerine)[1605] adlı yapıtı, avrupa felsefe tarihinde bir dönüm noktası sayılır. Bacon'a göre bilgi, pratikle doğrulanmalıdır; gerçek bilgi, doğaya egemen olmamızı sağlayan bilgidir. Bacon, yanılmalarımızın temelindeki nedenleri araştırır. Önerdiği yeni yöntemde de, yalnızca deneye dayanır: onun bu yönelimi, ingiliz felsefesinin günümüze kadarki çizgisini belirlemiştir. Bacon, altı cilt tutacak çok kapsamlı bir yapıt tasarlamıştı: ama ancak *Novum Organum scientiarum*' u (Bilimlerin yeni yöntemi) [1620] tamamlayabildi. Bu filozoftan sonra, ingiliz felsefesinin en parlak dönemi başlar.

Bu dönemin en büyük filozofları Hobbes, Locke, Berkeley ve Hume'dur. Thomas Hobbes (1588-1679), Eukleides'in geometrisi kadar mantıksal ve köktenci bir felsefe dizgesi kurmak gerektiğine inanıyordu. Felsefesi, ülkenin iç durumunun ciddiyetine bağlı olarak, zamanla siyasal bir nitelik kazandı. 1651'de *Leviathan*'ı yayımladı. Bu yapıtında Hobbes bir maddeci olarak karşımıza çıkar; her şeyi, maddenin hareketiyle açıklar. İnsanoğlunu barış içinde yaşamaya yönelten ilk duygu ölüm korkusudur. Devletin özünde, teröre dayanarak egemen olmak vardır. Demek ki, özgürlüğe ancak hükümdara boyun eğmekle ulaşılır. Halkın esenliği de yönetim (hükümet) biçimine değil, baş eğmeye bağlıdır. Oysa John Locke, (1623-1704), *Two treatises of government*'ta (Devlet yönetimi üzerine iki inceleme) [1690], soruna çok ılımlı bir bakış açısından yaklaşır; Locke'a göre topluluk, tek tek her bireyin canını ve malını koruma sorumluluğunu yönetime devretmiştir. Yönetimin görevi, bireyin özgürlüğünü kısıtlamak değil, korumaktır. Locke'un, *An essay concerning human understanding* (İnsan anlığı üzerine bir deneme) [1690] adlı yapıtı, modern dönemde, felsefi bilginin doğasını ve sınırlarını bir bütün olarak ele alan ilk incelemedir. Locke, zihni, duyular aracılığıyla elde edilen tasarımların (fikirlerin) kaydedildiği boş bir kâğıda benzetir. Doğuştan fikirler yoktur. Her şey, duyumdan ve düşünmeden kaynaklanır. Tasarımlar, zihin ile dış dünya arasında tam ortada yer alırlar. Böylece Locke, bilgi sorununu ruhsal düzeyde inceler. Felsefe yararsız tartışmalara değil, pratik bir amaca hizmet etmelidir.

George Berkeley (1685-1753), Locke'u büyük bir merakla okumuştu. Bununla birlikte, en önemli yapıtları sayılan *A new theory of vision* (Yeni bir görme kuramı) [1709], *Treatise concerning the principles of human knowledge* (İnsan bilgisinin ilkeleri üzerine inceleme) [1710] ve *Hylas ile Philonous arasında üç konuşma*'da (Three dialogues between Hylas and Philonous) [1713], Locke'a yönelttiği eleştirileri ortaya koydu ve kendi sisteminin en önemli bölümlerini geliştirdi. Berkeley, Locke'un felsefesindeki en zayıf noktayı, yani Locke'un, zihinde bulunduğu kabul edilen tasarım ile tasarımın karşılık olduğu ve dış dünyada bulunan nesneyi birleştirmesini eleştiriyordu. Berkeley şunu soruyordu: zihnin bütün bilgileri kendi tasarımlarına dayanıyorsa, dış dünyanın varlığını kabul etmemiz niçin gerekli olsun? Evrenin hiçbir parçası zihinde var olamaz. Böylece Berkeley'in dizgesi maddesizciliğin en ileri biçimine varır.

David Hume (1711-1776), 1739-40'ta, *A treatise on human nature*'ı (İnsan doğası üzerine bir inceleme) yayımladı. Locke'tan aldıklarını kabul etmese de, Hume'un ondan etkilendiği kesindir. Locke'un ruhbilimsel yöntemini en son sonuçlarına kadar götüren Hume, neden-etki bağlantısına dayanan bütün doğa yasalarını, alışkanlığa bağlı bir inanmayla açıklar. Kant'ı harekete geçiren de, bu yıkıcı eleştiri olmuştur; çünkü bir yasanın kesinliği yalnızca duyguya dayanıyorsa, bilim bir düş olur, hatta olanaksızlaşır. Hume, dış dünya kavramının kökeni üzerinde durur ve dış dünyayı, alışkanlığın ve imgelemin işleyişiyle açıklar. Buna göre zihin, bir algılar zincirinden başka şey değildir.

İngiliz iktisadi düşüncesi daha XVIII. yy.'da gelişmeye başlamıştı (Adam Smith, David Ricardo). Sanayi devrimi, ingiliz felsefesini, özellikle iktisadi ve toplumsal alanda yeni düşüncelere ulaştırdı (Thomas Malthus). Hegel'in, daha sonra da Marx'ın İngiltere'de pek çok izleyicisi çıktı. Çartistlerin (Robert Owen) ve sosyalistlerin toplumsal görüşleri, militanların eylemleriyle (Annie Besant) yaygınlaştı; insancıl fikirler, Florence Nightingale'in çabalarıyla yayıldı; feminizm, Emmeline Pankhurst ile (suffragette hareketi) önem kazandı; ve Fabian Society ile de İngiltere'ye özgü bir sosyalizm doğdu.

İngiltere'de üniversite çevrelerinin felsefesi, alman Gottlob Frege'nin yapıtları çevrildikten sonra yeni bir çizgi tutturdu. XX. yy.'da Whitehead'ın, özellikle de Bertrand Russell'ın çalışmalarıyla, gerektiğinde deneyin doğrulaması gereken biçimselleştirilmiş ve belitleştirilmiş akılyürütme konusunda yapılan incelemeler ve açıklamalar, Austin, Ryle ve Strawson gibi filozofların yer aldığı çözümleyici* felsefe akımıyla yepyeni bir doğrultuya girdi.

GÜZEL SANATLAR
mimarlık

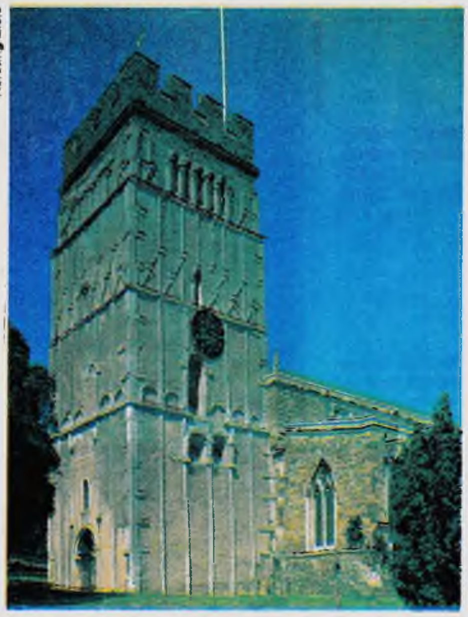
Büyük Britanya adalarında en eski mimarlık kalıntıları İrlanda'dadır: Chiarraighe, Gaillimh, Dün na nGall kontluklarında kuru taş örgülü kelt surları; Gallarus ve Saint Finan'da birkaç küçük kilise.

İngiltere'nin en ilgi çekici mimarlık yapıtları Roma işgali döneminden kalma yıkıntılardır: Bath ve Colchester'da kare biçimi küçük tapınaklar, tuğladan yapılmış evler. İlk hıristiyanlık dönemi mimarlığının en yetkin örneği Silchester bazilikasıdır (IV. yy.). Ancak, ilk kiliseler, VI. yy. sonundan başlayarak, aziz Augustine ve Benedikten keşişlerinin gelişiyle yapılmaya başlandı: bunlar, dar ve yüksek bir yapı tipinin (Monkwearmouth kilisesi) görüldüğü Nortanhymbre bölgesinin dışında, Roma geleneğine bağlı geniş sahınlı kiliselerdir (Canterbury, Reculver). Bu yapıların büyük bölümü Danimarkalılar'ın istilaları sırasında (IX. - X. yy.) tahrip edildi. Önroman üslubunda "sakson" mimarlığı, aydınlık kuleleri (Langford, Barnack) ve çokrenkli süslemeleriyle (Earls Barton) kıta Avrupası'ndaki büyük manastırların (Saint-Riquier) izlerini taşır.

Norman istilası, mimarlığa yeni bir atılım getirdi. Bu dönemde, Caen ve Jumièges'deki büyük manastır kiliseleri örnek alınarak, sahın, yan sahın, çapraz sahın ve deambulatorium'lu latin haçı biçimindeki plan şeması benimsendi. Daha XI. yüzyıl sonlarında Canterbury (1070), Lincoln (1073) ve Durham (1093) katedralleri yapıldı. Bu son yapı sahınları örten ilk kaburgalı sivri çapraz tonozlarla donatıldı; Saint Albans manastır kilisesi 1077 yılında yapıldı. Dindışı mimarlığa gelince, derebeyliğin gelişmesi sonucu çok sayıda anakule ve kale yapımıyla (Londra kulesi, Rochester, Newcastle, Scarborough) ilerleme gösterdi.

İngiltere'de üç evreye ayrılan gotik dönem, özgün bir gelişme gösterdi. XII. -XIII. yy.'larda yaygınlaşan ve özellikle Westminster manastırıyla temsil edilen *early english* (erken ingiliz) üslubu, daha çok norman gotiğinin bir tekrarıydı; bununla birlikte, Canterbury katedrali yeniden inşa edilirken Sens katedralinin bazı özellikleri benimsendi. *Curvilinear style* (süslü üslup), kemer biçimlerinden yararlanarak düşeylik duygusunu artırdı ve yapının ana öğelerine canlılık kazandırdı. (Wells, Ely, Lincoln katedrallerinin koro bölümleri). Birbirine koşut kayıtlarla bölümlenmiş taş şebekeli pencereler ve yelpaze tonozlar, XIV. yy.'ın ortalarına doğru gelişen *Perpendicular style*'ın (dikey üslup) en belirgin özellikleridir (Gloucester katedrali avlusu; Oxford ve Cambridge üniversiteleri).

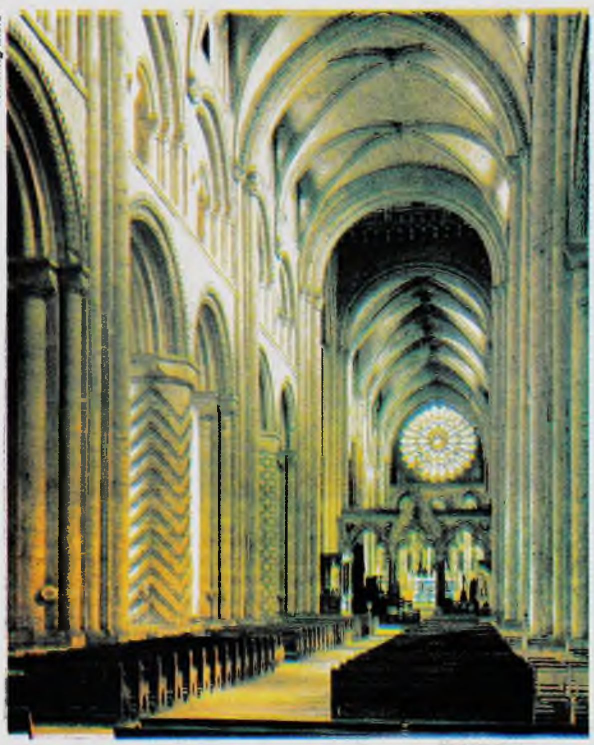
XVI. yy.'a damgasını vuran Tudor üslubu, italyan Rönesans'ından alınan yapı ve süs öğeleriyle geç gotik üslubunun bir karışımıdır. Bu dönemin en önemli yapıları arasında Hampton Court sarayı ve Chambord şatosuyla bazı benzerlikler gösteren Nonsuch sarayı (bugün yıkılmıştır) sayılabilir. Aynı biçimde, Hatfield House ya da Somerset House da, italyan, fransız ve Hollanda etkilerinin uyumlu bir karışımından meydana gelmiştir (yaygın tuğla kullanımı, dikey öğelerin ağır bastığı camlı büyük boşluklar). Dönemin en ünlü mimarları Robert ve John Smythson'dır. Ama İnigo Jones, palladio estetiğine göre, 1615-1640 yıllarında iki yüzyıl için ingiliz mimarlığının temel ilke-

Kersting-Ziolo

Earls Barton kilisesi'nin kulesi (Northamptonshire) (X. yy.'ın ikinci yarısı)

BÜYÜK BRİTANYA'DA SANAT

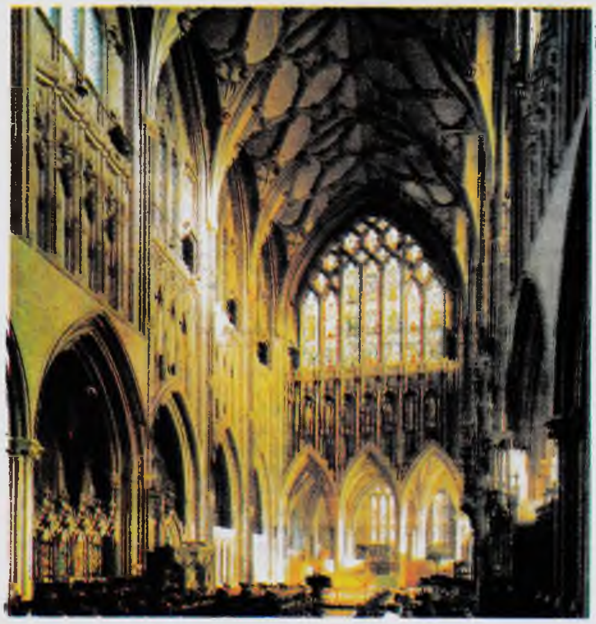
Kersting-Ziolo

Durham katedrali'nin sahnı (1093-1133)

Everts-Rapho

Blenheim Palace (Oxfordshire) sir John Vanbrugh tarafından 1705-1724 arasında Marlborough dükü için inşa edildi

Kersting-Ziolo

Wells katedrali'nin koro yeri 1329-1363 arasında "bezemeli" gotik üslubunda yeniden inşa edildi

İrlanda ulusal galerisi

Western ailesi William Hogarth'ın yapıtı *İrlanda ulusal galerisi, Dublin*

lerini belirlemiştir. XVII. ve XVIII. yy.'da mimarların büyük bölümünün esinlendikleri ana örnekler, Greenwich'teki Queen's House ile Whitehall'un Banqueting Hall'udur. En önemli yapıtı 1675'ten sonra yeniden inşa edilen Londra St Paul katedrali olan Christopher Wren de ingiliz mimarlığının en büyüklerinden biridir. Ne var ki, XVII. yy.'ın sonunda öğrencisi Vanbrugh'un yaptığı birkaç büyük konut (Blenheim Palace, Castle Howard, Seaton Delaval Hall) ile diğer bir öğrencisi Hawksmoor'un kimi yapıtları dışında, bu büyük mimarın barok duyarlığıyla ilişkilerinin fazla uzantısı olmadı. Buna koşut olarak, palladioculuk, Vitruvius'daki gibi arılaştırılmış bir klasikçiliğin peşinde koşanların ilgisini çekti. Büyük bir sanatsever olan lord Burlington, C. Campbell ve W. Kent gibi XVIII. yy.'ın ilk yarısında etkinlik gösteren mimarlara siparişler verdi. İtalya'da yetişmiş olan J. Gibbs, Londra'da birçok kilise yaptı. J. Wood, Bath kentinde Palladio anlayışını en yalın biçimde uyguladığı bazı binalar inşa etti (Queen's Square, 1729). Ancak, 1757'den başlayarak, R. ve J. Adam'ın etkisiyle, Antikçağ'dan esinlenen, canlı ve süslü bir üslup kök salmaya başladı. Bu üslupla çalışanlar, arkeoloji ve tarihe karşı yeni yeni duyulmaya başlanan ilgi sonucu mimarlık tekniğini katı bir şekilde uygulamaktan bir ölçüde vazgeçtiler.

XIX. yy. başında romantik akım, özellikle Oxford ve Cambridge üniversite binaları ile Windsor şatosunun yeniden düzenleme ve restorasyon çalışmalarıyla ortaya çıkan yenigotik üslubun (daha önce başlamış olan) gelişmesine elverişli bir ortam hazırladı. Yenigotik üslubun en yetkin örneği, Ch. Barry ve A.W. Pugin tarafından yapılan Londra parlamento binasıdır (1839-1852). Egemen akımların dışında kalan bazı mimarlar da birtakım denemelere giriştiler; bu denemelerin en görkemli ürünü, hiç kuşkusuz Doğu'ya karşı duyulan ilginin ilk belirtisi olarak ortaya çıkan ve J. Nash tarafından 1815'te gerçekleştirilen Brighton'daki "Royal Pavillion"dur. Yüzyılın seçmeci yapılarına ters düşecek biçimde, J. Paxton'ın 1851 Evrensel sergisi için yalnız demir ve cam kullanarak yaptığı Crystal Palace, yapımında ilk kez önüretim yöntemine başvurulduğu için akılcı mimarlığın tarihinde bir çığır açtı. XIX. yy. sonunda W. Morris süsleme sanatlarını yenileyerek Ph. Webb, R.N. Shaw ve C.R. Mackintosh gibi mimarları etkiledi (Glasgow sanat okulu, 1897-1899) ve bu döneme damgasını vurdu.

XX. yy. başında ingiliz mimarlığı ve şehirciliği, *cottage*'lar ve bahçekentler* alanında (E. Howard) gösterdiği başarıya ve E. Lutyens gibi yetenekli bir mimara sahip olmasına karşın, ortaya çıkan yeni sorunlara (mevcut kent yapısıyla ve çevreyle bütünleşme, toplumsal değerlendirmeler, teknik araştırmalar) uyum sağlamakta güçlük çekti. Bununla birlikte, 1930 yıllarında, Almanya'dan (Gropius ile çalışan M. Fry, Breur ile çalışan Francis Reginald Stevens Yorke, Mendelsohn ile çalışan Serge Chermayeff, vb.) ya da Rusya'dan (Berthold Lubetkin ingiliz *Tecton* grubunu kurmuştur) göç eden mimarların büyük katkısı oldu ve uluslararası üslup, birçok yandaş topladı (MARS [Modern Architectural Research] grubu). Sir Owen Williams (Beeston eczacılık laboratuvarı, 1930-1932) ve sir O. Arup gibi mühendisler ise daha teknik araştırmalara giriştiler.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, XIX. yy.'ın bahçekentlerinin izleri, Harlow (ilk planları 1947'de Frederick Gibberd tarafından yapıldı), Cumbernauld (50'li yıllar sonunda tasarlandı) ve Milton Keynes (70'li yıllarda gerçekleştirildi) gibi *modern kentler*'de görüldü. Bu dönemde ilginç mimarlar yetişti: Robert H. Matthew (Londra'daki Royal Festival Hall, 1951), sir Basil Spence (Coventry katedrali, 1956-1962; Sussex üniversitesi, 1961-1964), Frederick Gibberd, vb. Buna karşılık 50'li yıllardan sonra parlayan Peter ve Alison Smithson'un brütalizm*'i daha yenilikçidir. 60'lı ve 70'li yılların araştırmalarının (James Stirling, *Archigram** grubu, vb.) çıkış noktasıdır. Bu araştırmalar, kentleşme, hatta parçalanmış bütünlerin "yeniden kentleşmesi" (İngiltere'ye yerleşen bir lüksemburglu olan Léon Krier) ya da sanayi mimarlığı (Norman Foster, Richard Rogers) çevresinde yoğunlaşmıştır.

başlangıcından XIX. yy.'a kadar resim

Büyük Britanya'da, VII. yy.'da ilk manastırların kurulmasıyla çeşitli tezhipçilik okulları ortaya çıktı. En eski tezhipli kitap İrlanda ve Akdeniz etkileri taşıyan *Durrow Evangeliariumu*'dur (VII. yy. ortası). VIII. yy. sonunda Karolenj esinli daha canlı bir üslup ortaya çıktı *(Cuthbert incili, Canterbury incili)*. Bu üslup Reims okulu aracılığıyla Kent krallığında yaygınlık kazandı. Buna koşut olarak Winchester'da bizans gelenekli bir akım gelişti. Bununla birlikte, XI. yy.'dan sonra, bu okulların çoğu kaynaştı. İngiliz-norman fethi, Henry II döneminde fransız ve ingiliz sanatçıların gelişiyle, tezhip sanatına yeni bir soluk kazandırdı. Gotik anlayış bu sanatçılarla kendini gösterdi (*Sarum'un dua kitabı*, XIII. yy., William de Brailes'in yapıtı olduğu sanılır; *Kraliçe Mary'nin mezamir kitabı*, *Luttrell'in mezamir kitabı*, XIV. yy): Bu dönemde duvar resmi de gelişti (Canterbury katedrali) ve en iyi korunmuş örnekleri Windsor'da ve Westminster manastırı'nda bulunan bir saray üslubuna doğru gelişti. XV. yy.'ın başında, tezhip, resim ve duvar süslemesi sanatlarında Paris okulunun etkisi ağır bastı, ancak bu etki, çok geçmeden, Rönesans habercisi flaman kökenli sanatçıların gelişiyle silindi.

Henry VIII ile papalığın arasının açılması, resim sanatının olanaklarını ciddi biçimde kısıtladı. Dinsel konuların işlenmesi yasaklandığından, resim portreyle sınırlandı. Modern ingiliz resmi 1532'de Londra'ya yerleşen Holbein'la doğdu. Çizgilerinin niteliği, simgesel ağırlığı ve biçimsel yetkinlik kaygısı Holbein'ı bir örnek durumuna getirdi, Tudorlar'ın gözde saray ressamları alman Gerlach Flicke, hollandalı Guillim Scrots ve A. Moro bu örnekten yararlandılar. Kraliçe Elizabeth'in birçok portresini yapan anversli H. Eworth, ingiliz resmine maniyerist bir anlayış getirdi. Minyatürse, Hilliard ve öğrencisi I. Oliver sayesinde, Elizabeth döneminin en yetkin sanatı durumuna geldi.

Lady Hamilton
George Romney'in yapıtı
Tate Gallery, Londra

Fleming

James I döneminde hollandalı portre ressamları Paul Van Somer ve Daniel Mytens'in gelişiyle, barok üslup belirmeye başladı. Bu üslubun en önemli temsilcisi Van Dyck. (1632'de İngiltere'ye yerleşti), Charles I'in gözde ressamı oldu ve soyluluk unvanı aldı. Portrelerindeki aristokrat inceliği ve renkleri ustaca kullanmasıyla Van Dyck, XVII. yy.'dan sonra da sürecek olan bir saray sanatı geleneğini başlattı. Bu sanatın izleyicileri arasında C. Johnson, W. Dobson ve Charles II döneminin parlak, ama yüzeysel sanatçısı ünlü P. Lely sayılabilir. Mutlakiyetçi yönetimlere fazla bağlı olduğundan, şatafatlı barok üslup, 1688 ingiliz devriminden sonra varlığını sürdüremedi ve G. Kneller ile sona erdi.

XVIII. yy.'da, ingiliz okulu gerçek ingiliz sanatçılarının katkılarıyla biçimlenmeye başladı. Hogarth, dönemin toplumuna eleştirici bir gözle baktı; olağanüstü bir gözlem gücü ve alaycılıkla gerçekleştirdiği tablolarında, bu toplumun aksaklıklarını vurguladı. En önemli temsilcileri Ramsay, Gainsborough, Reynolds, Romney, daha sonra da Lawrence olan portre sanatının yanı sıra yeni bir tablo türü ortaya çıktı; toplumsal yaşamdan kesitler veren ve *conversation pieces* adı verilen bu küçük boy yapıtların en başarılı örneklerini Arthur Devis ve Joseph Highmore verdi. Aynı biçimde, ingiliz manzara resmi, Claude Lorrain'den etkilendi ve R. Wilson ve Gainsborough'un çalışmalarıyla ortaya çıktı. 1768'de Royal Academy'nin kurulması ingiliz resminin yavaş yavaş Avrupa okulları arasında sivrilmesini sağladı. Suluboyacı Cozens'ler, daha sonra Girtin ve Cotman, bu dönemin anılmaya değer sanatçılarıdır. XIX. yy.'ın başında, Constable ve Bonington, fransız romantizminin habercisi oldular; Turner ise bol ışıklı yapıtlarıyla, izlenimciliğin öncülerinden biri sayılabilir. İngiltere'de XIX. yy.'da, bu dâhi sanatçıların yanında, bir dizi özgün ve yenilikçi akım ortaya çıkmıştır.

Gizemci ingiliz şairi William Blake, Kutsal Kitap süslemelerine, tuvallerinde shakespeareci temalar işleyen sıkıntılı sanatçı Füssli gibi, fantastik bir boyut kazandırdı. Manzara ressamları S. Palmer ve Edward Calvert ise simgecilik ve düşsellik arasında bocalayan bir şiirsel duyguyu dile getirdiler. Sanat yaşamına 1844'te atılan F.M. Brown, toplumsal açıdan bağımlı bir sanatın öncülüğünü yaptı. Daha sonra, Rossetti, Millais, W.H. Hunt, A. Hugues ve Burne-Jones gibi sanatçıların yer aldığı "önraffaellocular birliği" kuruldu. Sözkonusu grup, resime tinsel bir boyut kazandırmak istedi, konularını hıristiyan geleneğinden ve İngiltere tarihinden aldı. 1863'te İngiltere'ye yerleşen amerikalı Whistler'in de bu grup içinde belli bir etkisi oldu. Victoria dönemi sanatçıları ara-

Giraudon

Salisbury katedrali piskoposluk bahçelerinden görünüş (1822-23)
Constable'ın yapıtı (*São Paulo Sanat müzesi*)

Gölünün kıyısında Zürich (1843)
Turner'ın suluboya yapıtı
British Museum, Londra

City Art Gallery, Birmingham

Top

Kör genç kız (1856), sir John Everett Millais'in yapıtı
City Art Gallery, Birmingham

Entrance to a lane (1939)
Graham Sutherland'ın yapıtı
Tate Gallery, Londra

sında, amerikalı portre ressamı Sargent, hayvan resimleri yapan Landseer, manzara ressamları Frederick Brown ve A. Grimshaw ile tarihe ya da gündelik yaşama ilişkin konuları işleyen lord Leighton, L. Alma-Tadema, G.F. Watts ve John Lavery'nin adlarından söz edilebilir.

Fleming

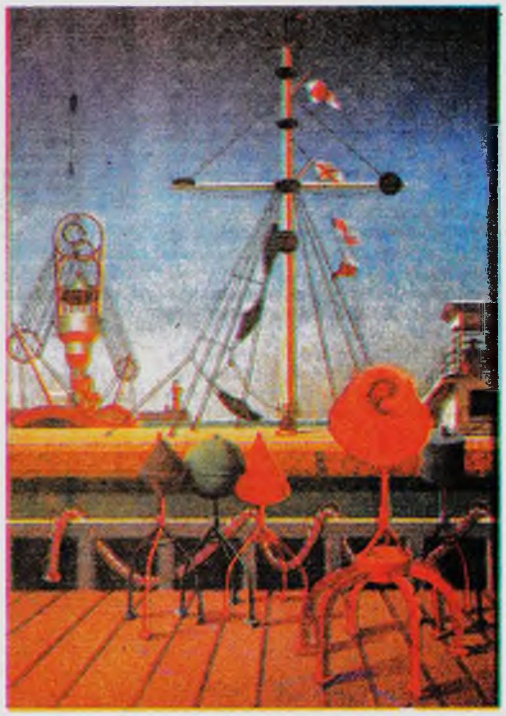
pıtlar yarattılar. Bunu izleyen dönemde (1140-1160), yapıları süsleyen heykeller önem kazandı: Herefordshire'de Leominster, Kilpeck, Castle Frome; Bury'de Saint Edmunds manastırı; Lincoln katedrali'nin frizi, Ely katedrali'nin alınlık tablası. York vadisi okulu 1160-1170 arasında, Brayton ve Barton Street'te olgunluğa ulaştı. İngiliz gotik heykel sanatının en önemli yapıtı Wells katedrali'nin (XIII. yy.) doğu cephesi süslemeleridir.

Edward I, ingiliz sanatının gelişimine kişisel katkıda bulundu: kraliçe Eleanor of Castile'in öldüğü yer olan Harby (Nottinghamshire) ile gömüldüğü Westminster arasına bir dizi oymalı haç diktirdi (1291 -1295); ayrıca Westminster'daki capella için, Henry III ile Eleanor'un tunçtan heykellerini yaptırdı. Bu dönemin en ünlü heykelcileri William Torel, Alexander of Abingdon, William of İreland'dır. XIV. yy. başında, özellikle fransız etkisiyle, heykel yapıyla bütünleşen bir süsleme sanatı olmaya yöneldi. XIV. yy.'ın son yarısı ile XV. yy.'ın başında, Londra, Nottingham ve York'ta, sumermeri ve bakır üzerinde çalışan bir heykel sanatı gelişti.

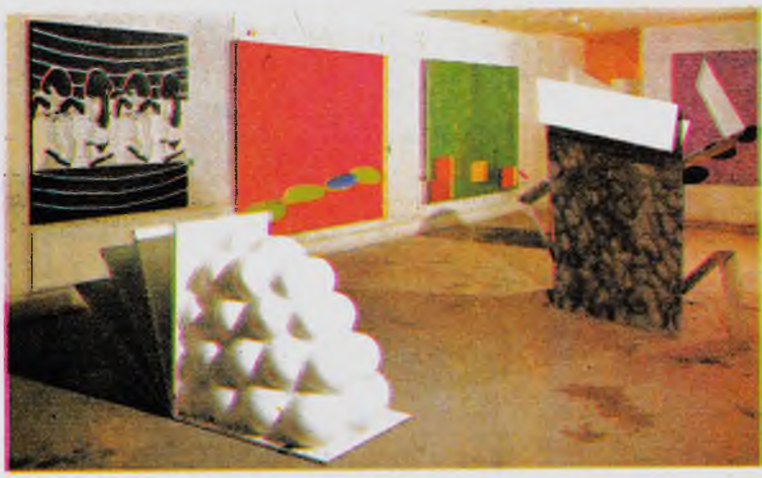
nimcilik ingiliz resim sanatını derinden derine etkiledi. Bu akım, Ph. W. Steer'in (Londra'daki Slade Scholl'da ders verdi) ve özellikle de Sickert'ın (1911'de "Camden Town Group"u kurdu) etkisiyle gelişti. Ama Avrupa sanatının yeni oluşturucu öğeleri (Gauguin, Cézanne, Matisse, fovizm, kübizm), özellikle Bloomsbury* Group'taki aydınlar ve sanatçılar ile London Group'un (kuruluşu 1913) ressamları aracılığıyla yaygınlık kazandı; D. Grant, M. Smith ve P. W. Lewis (vorticism*'in kurucusu), Gaudier-Brzeska ve Epstein gibi heykelcilerle birlikte o dönem ingiliz sanatının öncülüğünü yaptılar.

İki savaş arası dönemde, iki önemli akım dikkati çekti: bir yanda Roland Penrose, P. Nash, G. Sutherland ile heykelci Moore'a ve Ceri Richards ile F. Bacon'ın ilk dönemlerine damgasını vuran gerçeküstücülük; öte yanda soyutlamacılık (özellikle de Ben Nicholson, Paule Vezelay ve heykeltraş Barbara Hepworth'ün aşırı katı soyutlamacılığı). Bu arada, Stanley Spencer ve Edward Wadsworth gibi kimi bağımsız sanatçılar da saplantılı bir gerçekçiliğe yöneldiler. İkinci Dünya sa-

İşaretler (1942)
Edward Wadsworth'un yapıtı
Tate Gallery, Londra

Larousse

Fleming

4. Paris bienalinde (1965)
ingiliz salonu
duvarda, soldan sağa:
Antony Donaldson'un bir ve
John Hoyland'ın iki yapıtı;
ön planda:
Tim Scott'un yapıtı heykel;
ikinci planda:
Kutu, David Hall'ın yapıtı

başlangıcından XIX. yy.'a kadar heykel

İlk anıtsal heykelcilik örneklerine, VII. yy.'ın sonu ile VIII. yy.'ın başında, Nortanhymbre bölgesinde rastlanır: daha o dönemde Akdeniz etkileri taşıyan Ruthwell ve Bewcastle haçları. İlkel unsurların yeniden ortaya çıkışı ve merovenj etkileri sonucunda, bu sanat IX. yy.'da geriledi. Yorklu Alcuin'in desteğiyle gelişen karolenj heykel sanatı, önceleri fildişi oymacılığının taşa uygulanmasından başka bir şey değildi. Danimarka istilası (865) İngiltere'ye, maden ve fildişini malzeme olarak kullanan canlı bir üslup getirdi. İngiliz -norman fetihleri bu anlayışa son verdi, tek parça heykellerinin yerini, yapıları süslemekte kullanılan heykeller aldı.

İngiliz heykelciliği tezhip atölyelerinin modellerinden yararlanarak, XII. yy. başında Canterbury ve Reading'de yeniden canlandı ve iki tip sütun başlığı yarattı: birinci tipte tespih silmeler ve akanthus yaprakları, öteki tipteyse fantastik hayvan betimlemeleri yer aldı. Aynı dönemde, güneyde ve güney-batı'da sanatçılar, tunç ve fildişini işleyerek yüksek değerde ya-

XVI. yy. başında, çok sayıda oymalı tahtadan ürünler gerçekleştirildi: kilise koltukları, jube'ler, tahta bölmeler. Mary Tudor zamanında, mezar süslemeciliğine yönelen heykel sanatı yeniden canlılık kazandı. Bununla birlikte, yetenekli heykelciler ancak XVII. yy.'ın başında yetişti. Fransız maniyerizminden etkilenen N. Stone, çeşitli mezarlar yaptı ve çalışmalarında özellikle İnigo Jones'un desenlerinden yararlandı. Caius Cibber, Michelangelo'yu anımsatan bir sanatçı olarak dikkati çekti. Hollanda asıllı sanatçı G. Gibbons'ın yapıtlarına barok anlayış egemendi; Gibbons'ın öğrencileri arasında, o dönemde büyük yankılar uyandıran bir Händel büstü (National Gallery) yapan fransız sanatçı Roubillac'ın adından söz edilebilir.

Akademizme doğru giden bir sanatın içinde, en dikkat çekici heykelciler, F.L. Chantrey, Richard Westmacott ve Flaxman, yeniklasikçiliğin temsilcileri olmuştur.

XX. yüzyılda resim, heykel ve yeni iletişim araçları

XX. yy.'ın başında, geç de olsa, izle-

vaşı yaklaşırken, Pasmore ve Euston Road School (1937-1939) ile daha gelenekçi bir natüralist akım ortaya çıktı.

Savaş sonrası dönemde, ingiliz sanatının belirgin özelliği olan manzara resmine gösterilen ilgi, hem gerçeküstücülükten etkilenen bir "yeniromantikçilik" (Nash, Sutherland, Piper), hem de doğal ritmlerden, yapılardan esinlenen soyutlamada (Saint İves'da Nicholson'un çevresinde toplanan Roger Hilton, Peter Lanyon, Patrick Heron, vb.) anlatımını buldu. Bu arada Pasmore da yeniplastikçi ve konstrüktivist esinli araştırmalara girişti. Bu dönemde Bacon'ın "varoluşçu" anlatımcılığı yanında, soyut biçimlere ilgi duymasına karşın, insan figürlerine yönelen (Moore, Butler, Chadwick, Meadows, Armitage, Dalwood vb.) bir heykel sanatı dikkati çekti.

50'li yılların sonlarında ve 60'lı yıllarda, Hamilton ve Kitaj gibi ressamlar ve Paolozzi gibi heykelcilerle, pop art'ın belirgin özelliği olan günlük ve kentsel yaşam gerçeğine dönüldü (Peter Blake, Peter Phillips, A. Jones, Hockney, Derek Boshier, Patrick Caulfield, vb.). Bu arada Alan Davie Avrupa Cobra hareketinde sesini du-

yururken, birçok sanatçı da amerikan soyutçularının araştırmalarına katıldı (Richard Smith, Robyn Denny, Harold ve Bernard Cohen, John Hoyland, İan Stephenson, Alan Green, Stephen Buckley vb.). Biçimsel kesinlik (B. Riley'in op art'ı) ve renk olanaklarının araştırılması bu yeni soyutlama akımının ortak özellikleridir. Bu özellikler, A. Caro ile Londra'daki Saint Martin's School of Art'daki öğrencilerinin (Ph. King, Tim Scott, David Annesley, William Tucker vb.) geliştirdiği heykel okulunda da görülür.

70'li yılların ilk öncü araştırma ve incelemeleri de bu bağlamda ortaya çıktı. Bu akımlar, yoksul sanat (Barry Flanagan), land art (Richard Long, Hamish Fulton) ve kavramsal sanata (Terry Atkinson, David Bainbridge, Michael Baldwin ve Harold Hurrel ile Art-Language grubu) yaklaşır. 70'li yıllar, araştırmaların çeşitliliğinin ötesinde, çoğu sanatçının alabildiğine yalın (Alain Charlton'ın tekrenkli resimleri, Michael Craig-Martin'in çizgisel nesneleri, David Tremlett'ın eksiltili desenleri) ya da "sanat dışı" yeni olanaklara yönelmesiyle dikkati çeker: fotoğraf, film ve video, kavramsal sanat yapıtlarının malzemesi (Victor Burgin, David Lamelas, Keith Arnatt, Michael Harvey, Marc Chaimowicz vb.), yaratım çabasının bir parçası (Bruce McLean, Gilbert & George) ya da manzarayı ve doğayı araştırmaya yarayan bir araç (Fulton, Boshier, Philippa Ecobichon, John Hilliard, Roger Palmer, Glen Onwin) haline geldi.

süsleme sanatları

İngiliz süsleme sanatlarında Saksonya dönemi, V. yy.'dan XI. yy.'a kadar sürdü: genellikle klasik roma sanatının etkilerini taşıdı. IX. yy.'da ev eşyaları son derece basitti. Buna karşılık dinsel kuyumculuk sanatı, ince bir zevki yansıtır. İngiltere kuyumcularının koruyucusu sayılan aziz Dunstan X. yy.'da yaşadı (924-988). İngiliz el işlemeleri, Ortaçağ boyunca büyük ününü sürdürdü. Brithnodus, Leon, Elsinus, Richard gibi büyük kuyumcular *opus anglicum*'un ünlenmesinde önemli rol oynadı. Edward I'in prenses Eleanor of Castile ile evlenmesi şatafat merakının hızla yayılmasına ve Akdeniz yöresinden birçok sanatçının İngiltere'ye gelmesine yol açtı. Duvar halısı kullanımı yaygınlaştı. Minecilikte güzel yarı saydam yapıtlar verildi. Seramik dalında XIV. yy.'dan başlayarak, kurşunlu vernikli kaplar yapıldı. Cam işlerinden ilk olarak 1447'de söz edilir.

İngiltere'de Rönesans hareketi özellikle flaman etkisinden doğdu. Döşemede Tudor üslubu birçok mimarlık öğesinden yararlandı. XVII. yy.'da, Stuartlar döneminde mobilyalar, kalın parmaklıklar ve ayaklarla ağır bir havaya büründü. Mortlake döşeme kumaşı imalathanesi fransız Gobelins imalathanesiyle rekabete girişti. Cumhuriyet, Cromwell ve püriten anlayışın törelere getirdiği ağırbaşlı hava, bu sanatların gelişmesine elverişli değildi. Buna karşılık Charles II, uzun sürgün hayatından döndüğü zaman, fransız zevk ve alışkanlıklarını getirdi.

XVIII. yy.'da İngiltere'de fransız üslupları egemen oldu; yüzyılın ikinci yarısında T. Chippendale, sonra da Adam kardeşler, fransız "Louis XVI" üslubunu İngiltere'ye yaydılar. Çin'e giden mimar W. Chambers oradan, sonraları "ingiliz bahçesi" adını alan bahçecilik tarzını getirdi. Kuyumculukta fransız Paul Lamerie, seramikte J. Wedgwood tanındı. 1745'te kurulan Chelsea seramik imalathanesi, Saksonya ve Sèvres seramiklerini taklit etti. Romantizmin etkisi altında, XIX. yy.'ın başında İngiltere'ye gotik üslup ya da Elizabeth devri üslubu egemen oldu. Ruskin'in ardından, şair, mimar, desenci, cam ressamı ve oymacı William Morris bir yeniden doğuş hareketinin öncülüğünü yaptı ve endüstriyel sanatların yüceliğini savundu. XIX. yy.'ın sonunda ingiliz dekorcuları bütünlük kaygısı ve eşyanın kullanım amacına uygun olarak yapılması konularına eğildi. Özellikle cam işleri ve seramik alanında, bu çabalar XX. yy. sanatçılarınca da sürdürüldü.

Henry Beville

Family Group
Henry Moore'un tunç yapıtı (1946)
Mme Philipps Collection
Washington

MÜZİK

İngiliz müzik tarihinin ilk dönemini kesinlikle belirlemek hâlâ çok güçtür. Norman fethinden önce de iyi bilinen gregorius cantus planus'unun, "minstrel"lerin ingilizce sözlü ilk şarkıları oluşturduğu dönemde, yerel şehitlerin onuruna yazılmış anthem'lere esin kaynağı olduğu sanılır. Çok erken dönemlerde ülkede, Giraldus Cambrensis (1146'ya doğr.-1223'e doğr.), Aelred of Rievaulx (1109'a doğr.-1166), John Cotton ve özellikle Simon Tunstede gibi çok bilgili kuramcılar yetişti. Onların çalışmaları, dinsel ve dindışı müziğin gelişmesini kolaylaştırdı. Öyle

Kersting-Ziolo

Coventry'deki
Saint-Michael katedrali
sir Basil Spence tarafından
1955'ten itibaren yapımına başlandı;
25 mayıs 1962'de kutsandı

ki İngiltere, XIII. yy.'da Avrupa müziğinin öncüsü durumuna geldi. İlahilerde, motet'lerde ve kanonlardaki çoksesliliğin, burada kıta Avrupa'sından daha çok geliştiği sanılmaktadır. Dunstable dönemine kadarki gelişmeyi kanıtlayacak belgeler yoksa da, Guillelmus Monachus'un *De preceptis artis musicae* (Müzik sanatının ilkeleri) [1430'a doğr.] adlı incelemesi, gymel ve faux-bourdon konularındaki ayrıntılarıyla, gelecek yüzyılların müzik sistemini muştular.

Büyük Britanya'nın ilk büyük müzikçisi olan John Dunstable (1385'e doğr.-1453) ve Leonel Power (öl. 1445), Johannes Bedyngham (öl. 1460'a doğr.), John Benet (XV. yy.'ın ortaları), Robert Morton (1430'a doğr.-1476'ya doğr.) Rönesans sanatına zemin hazırladılar. Krallık capella'sının, manastırların, kolejlere ve katedrallere bağlı şan okullarının etkinlikleriyle, anglikan ayin düzenine yeni bir biçim veren Reform dönemi boyunca, büyük ölçüde Tudor'ların koruyuculuklarıyla ilerleme sağlandı. Reform öncesi dönemin en iyi bestecileri Robert Fayrfax (1464-1521) ve özellikle John Taverner' dir (1490'a doğr.-1545); Christopher Tye (1505'e doğr.-1572) ve Thomas Tallis (1505'e doğr.-1585) ise eski üsluba koşut olarak bu yeni üslubu geliştirdiler ve XVI. yy.'ın en ünlü müzikçisi olan William Byrd'e (1543-1623) yolu açtılar. Şiirler yazan, gizemcilikle uğraşan ve gönül gözüyle gizli bilgiler edindiği ileri sürülen Byrd, çoksesli motet'te olduğu gibi, dindışı madrigal'de de usta bir kontrapuntocuydu; Thomas Morley (1558'e doğr. -1602), Peter Philips (1560'a doğr.-1628), Thomas Weelkes (1576-1623), Thomas Tomkins (1572-1656) ve Orlando Gibbons (1583-1625) gibi orgcuların, John Dowland (1563-1626) gibi lavtacıların, John Bull (1562'ye doğr.-1628) gibi virginalcilerin ve John Wilbye (1574-1638) gibi madrigalcilerin yaşadığı Elizabeth dönemine Byrd egemen oldu. Kesintisiz yüz yıl boyunca (1530-1630), hükümdarların himayesiyle müzik etkinlikleri olağanüstü bir canlılık gösterdi. İngiliz müziğinin altın çağı sayılan bu dönemi, Stuart'ların iktidara geçtiği püritenlerin ortaya çıktığı ve Commonwealth'ın kurulduğu daha az üretken bir dönem izledi. Bu dönemde, dinsel çokseslilik yavaş yavaş kayboldu, lavta müziği geriledi, fransız tarzı divertimento'ya benzeyen bir saray gösterisi olan "maske' adlı bir tür ortaya çıktı. İngiliz operasının, bu "maske"lerden doğduğu sanılır. Matthew Locke (1622'ye doğr.-1677) ve John Blow'dan (1649'a doğr.-1708) sonra Henry Purcell (1659-1695), dinsel müziği (anthem) ve çalgı müziğini (fancy) uyumla birleştiren çok yönlü dehasıyla, bu türün kusursuz örneklerini (*Dido and Aeneas*, 1689; *King Arthur*, 1691) verdi. Onun ölümüyle ingiliz müziği, 150 yıldan fazla sürecek bir gerileme dönemine girdi. Händel, J. C. Bach, M. Clementi, J. Haydn ya da F. Mendelssohn gibi ünlü yabancı bestecilerin yaşamlarının bir dönemlerini İngiltere'de geçirmeleri ya da Charles Avison (1709-1770), Thomas Arne (1710-1778), William Boyce (1711-1779), John Field (1782-1837) ve operet bestecisi Arthur Sullivan (1842-1900) gibi görmezlikten gelinemeyecek bestecilerin yetişmesi bu gerilemeye engel olamadı.

İngiliz müziğinin yeniden doğuşu, 1850 dolaylarında iki orkestra yöneticisinin, Charles Hallé (1819-1895) ve August Manns'ın (1825-1907) çabalarıyla başladı. Bu iki orkestra yöneticisi, yurttaşlarına, uzun süredir uykuda olan bir geleneği yeniden eski parlaklığına kavuşturmayı isteyen genç ingiliz bestecilerin yapıtlarının yanı sıra, büyük klasiklerin yapıtlarını da tanıttı. Bu yeniden doğuşun öncüsü Alexander Mackenzie (1847-1935), Hubert Parry (1848-1918), Charles Villiers Stanford (1852-1924) ve özellikle Edward El-

gar (1857-1934) ile Frederick Delius (1862-1934) gibi besteciler, ünlerini sözü edilen iki orkestra yöneticisine borçludurlar. Yine de, çeşitli etkilerin ve belirsiz eğilimlerin ortasında kendini kabul ettirecek, İngiltere'ye özgü yeni bir üslup yaratılamadı. Kısa süre sonra, folklora yöneltilmiş bir dikkat ve altın Elizabeth dönemine duyulan hayranlık biçiminde ulusal kaynaklara dönüş başladı. Bu iki eğilimle fransız izlenimcilerinin etkileri, uyumlu bir biçimde birleştirildi. Bu anlayışı benimseyen Gustav Holst (1874-1934), Havergal Brian (1876-1972), Cyril Scott (1879-1970), John İreland (1879-1962), sir Arnold Bax (1883-1953), Arthur Benjamin (1893-1960) ve E. J. Moeran (1894-1950) gibi yetenekli bestecilerin oluşturduğu okulun önderliğini Ralph Vaugham Williams (1872-1958) yaptı.

Sonraki kuşaktan besteciler (sir Arthur Bliss [1891-1975], Edmund Rubbra [doğm. 1901], Gerald Finzi [1901-1956], sir William Walton [doğm. 1902], Lennox Berkeley [doğm. 1903], Michael Tippett [doğm. 1905], Constant Lambert [1905-1951], Alan Rawsthorne [1905-1971]), amerikan okulunu andıran seçmecilik eğilimine ve geleneksel mizahın hiçbir zaman yok edemediği yeniromantik bir lirizme karşın, Stravinskiy'in ve Altılar grubu'nun etkilerine karşı daha duyarlıydılar. Dizisel müzik, belki de bu nedenle, İngiltere'de başka ülkelerden daha güç kendini kabul ettirdi. Ama Mátyás Seiber (1905-1960), Elizabeth Lutyens (doğm. 1906) ve Humphrey Searle'ın (doğm. 1915) çevresinde toplanan çeşitli kuşaklardan birçok besteci, dizisel akım içinde değerlendirilen yapıtlar bestelediler; Benjamin Frankel (1906-1973), Peter Racine Fricker (doğm. 1920), Thea Musgrave (doğm. 1928), Alexander Goehr (doğm. 1932), Peter Maxwell Davies (doğm. 1934), Harrison Birtwistle (doğm. 1934), Richard Rodney Bennett (doğm. 1936) vb. Tümüyle ingilizlere özgü bir hava taşıyan çağdaş bir yapıt göstermek güçtür. Yalnızca, XX.yy.'ın en büyük ingiliz bestecisi olan Benjamin Britten'ın (1913-1976) akademicilikle öncü akımlar arasında bir yol tutması, genç ingiliz bestecilere, yeniklasikçilikten (Robert Simpson [doğm. 1921], Malcolm Arnold [doğm. 1921], Francis Burt [doğm. 1926], Nicholas Maw [doğm. 1935], Gordon Cross [doğm. 1937], Paul Patterson [doğm. 1947]) elektroakustiğe (Reginald Smith Brindle [doğm. 1917], Roger Smalley [doğm. 1943], Tim Souster [doğm. 1943], Michael Finissy [doğm. 1946]), deneyselciliğe (Cornelius Cardow [doğm. 1936], John White [doğm. 1936], John Tavener [doğm. 1944]) ve seçmeciliğe (Elizabeth Maconchy [doğm. 1907], Phyllis Tate [doğm. 1911], John Gardner [doğm. 1917], İain Hamilton [doğm. 1922], Don Banks [doğm. 1923], Malcolm Williamson [doğm. 1931], David Bedford [doğm. 1937]) uzanan bir anlatım yelpazesi sağladı. Çağdaş ingiliz müzik okuluna, olağanüstü bir kişi, bir müzik düşüncesini aşırı bir soyluluk ve zenginlikle dile getirmeyi sağlayan yeni bir yöntemin sırrını keşfetmiş olan Brian Ferneyhough (doğm. 1943) egemendir.

coll. J.-L. Passek

Laurence Olivier
Hamlet'in (1948) bir sahnesinde

coll. J.-L. Passek

Valerie Hobson ve Alec Guinness (Ascoyne ailesinin altı bireyini canlandırdı) Robert Hamer'ın yaptığı *Yufka yürekler'in* (1949) bir sahnesinde

BÜYÜK BRİTANYA'DA SİNEMA

SİNEMA

14 ocak 1896'da, yani Lumière kardeşler'in Paris'teki tarihsel gösterisinden 17 gün sonra, yeni bir kamera bulan ve 1895'te beratını alan Birt Acres, Londra'daki Royal Photographic Society'de, Epsom'daki derby'den hareketli görüntüler sundu. Sinematografın Büyük Britanya'da bulunuşu, Louis Aimé Augustin Le Prince ve William Friese-Greene'in araştırmaları sonucu gerçekleşti. Le Prince, Leeds köprüsündeki trafiği yansıtan ilk hareketli görüntüleri elde etti (1888), Friese-Greene ise Hyde Park'ta, saniyede 10 görüntü veren selüloit bir film üzerine kısa bir çekim yaptı (1889).

Amerikalı Edison'ın kinetostop tekniğini geliştiren optikçi Robert William Paul, bir kamera yaptı ve bununla çektiği görüntüleri 1896 martında halka gösterdi. William Paul, Edison şirketi temsilcileriyle anlaşmazlığa düşünce, kendi yapım-dağıtım şirketini açtı ve ingiliz sinema sanayisinin kurucusu oldu.

Onun ilk filmi *Rough Sea at Dover* (1896), Lumière'in belgesel gerçekçiliğinden esinlenmişti. Ama Méliès'in ve Pathé'nin filmlerinden daha çok etkilenen William Paul, peri oyunlarına ve trukaya yöneldi: *Gizemli soyunma* (1901), *Büyülü kılıç* (1902) ve özellikle *The ? Motorist* (1906).

Büyük Britanya sineması, kısa sürede Brighton okulu sinemacılarının biçimsel buluşlarıyla gelişti. Bu yönetmenler, sinema dilinin gerçek öncüleri durumuna geldiler. James Williamson, *Attack On a China Mission* (1901) ve *Yangın var* (1902) filmleriyle kurgulama ve montaj işlemlerinin etkisini keşfetti. George Albert Smith, *Corsican Brothers* (1898) filminde üst üste çekim yöntemini kullandı; *Grand Ma's Reading Glass* (1900) ve *Kutupporsuğu*'nda da (1900) yakın plan öyküleme tekniğini ilk kez uyguladı. Cecil Hepworth, Frank Mottershaw, William Haggar, Alfred Collins, Charles Urban gibi öbür öncüler de doğmakta olan sinema sanatının görkemine katkıda bulundular.

Ama Charles Urban dışındaki tüm bu öncüler, bir sanayiden çok ufak tefek teknik işlerle ilgilendiler. Acımasız bir uluslararası rekabete karşı koymayı başaramadılar. 1909 tarihli bir yasayla resmi bir sansür oluşturulurken, Büyük Britanya sineması, İngiltere'nin Birinci Dünya savaşı'na katılmasıyla daha da yoğunlaşan bir durgunluk dönemine girdi. İngiliz yönetmenleri, Shakespeare, Walter Scott ya da Dickens'tan tumturaklı uyarlamalar yapmada uzmanlaştılar. Amerikan sinema sanayisi ingiliz pazarını ele geçirdi; değerli ingiliz sinemacılarını kendi bünyesine kattı ve bir örnek haline geldi. Gerileme içindeki ingiliz sineması, yine de Herbert Wilcox (*Chu, Chin, Chow*, 1922; *The Only Way*, 1925; *Nell Gwyn*, 1926) ve özellikle Alfred Hitchcock'un yapıtlarıyla (*The Lodger*, 1926; *The Ring*, 1927) dikkati çekebildi.

1927 yılı, Büyük Britanya sinema tarihinde bir dönüm noktası oldu. Çünkü parlamentonun kabul ettiği "Cinematographic Film Act" ile Büyük Britanya'da çekilen ve dağıtımı yapılan filmlerin en az % 7,5'unu güvence altına alan bir kota uygulaması getiriliyordu. Bu kota, amerikan filmlerinin ülkeye girişini sınırlıyor ve küçük bütçeyle çırpıştırılıveren "Quota Quickies"lerin hızla artışına yardımcı oluyordu. Nicelik, niteliğe üstün gelmişti. Alfred Hitchcock ilk ingiliz sesli filmi *Şantaj*'ı (Blackmail) 1929 çekerken, Anthony Asquith, giderek, sanatının belirgin özelliği sayılacak incelikli üslubuna ulaşıyordu (*A Cottage On Dartmoor*, 1929; *Tell England*, 1931). 1931'de Michael Balcon, Ealing stüdyolarını hizmete açtı (ses donanımlı 7 plato).

İki savaş arasının ingiliz sinemasına iki seçkin sinemacı damgasını bastı: belgeci okulun kuramcısı John Grierson ve güçlü yapımevi London Films'in kurucusu Alexander Korda. Ringa balığı avı üstüne *Drifters* (1929) adlı uzun metrajlı belgeseli çeken John Grierson için sinema, daha o günlerde yaygınlık kazanan "etiğin hizmetinde bir estetik" deyişine uygun olarak, işleri başındaki küçük insanların günlük yaşamlarıyla ilgilenmeliydi. Bu yaratıcılık ilkesi, sinema tarihlerine "Grierson okulu" diye geçecek on kadar sinemacı tarafından benimsendi. 1929-1939 arasında. Basil Wright, Paul Rotha, Stuart Legg, Robert Flaherty, Edgar Anstey, Alberto Cavalcanti, Harry Watt, John Taylor, Ralph Bond, Donald Alexander vb. belgesel ve eğitsel nitelikte çok sayıda filme imzalarını attılar.

Macar göçmeni Alexander Korda, amerikan yapımevi Paramount ile sözleşmesi bittikten sonra Büyük Britanya'ya yerleşti. 1931'de, bankacı Leopold Suto'nun parasal desteğiyle, kardeşleri Zoltan ve Vincent, senaryocu Lajos Biro ve oyuncu George Grossmith ile birlikte London Films'i kurdu. 1933'te Charles Laughton'ın büyük bir ustalıkla yorumladığı *Kadınlar Celladı* (The Private Life of Henry VIII) filmini çekti. Bu filmin kısa sü-

rede elde ettiği ticari başarı sonucu, Büyük Britanya sinema sanayisi atılım yaptı ve London Films şirketi zenginleşti.

O günden başlayarak London Films, tarihsel dekorla roman kurgusunu birleştiren büyük tarihsel filmlerde uzmanlaştı: *The Private Life of Don Juan* (A. Korda, 1934), *Catherine the Great* (Paul Czinner, 1934), *Rembrandt* (A. Korda, 1936), *Fire over England* (William K. Howard, 1937). Sömürge yaşamından naif kesitler içeren serüven filmleri de gözde bir tür oldu: *Sanders of the River* (Zoltan Korda, 1935), *Kahramanlar destanı* (The Four Feathers) [Z. Korda, 1939]. Şiirsel egzotizm, başyapıtlarını Flaherty ve Z. Korda'nın ortak yapıtları *Elephant Boy* (1937) ve Michael Powell'ın fantastik masalı *Bağdat hırsızı* (The Thief of Bagdad) [1940] ile verdi. Birkaç ünlü yabancı yönetmen Londra'ya gidip London Films için filmler yaptı: René Clair'in *The Ghost Goes West* (1935), Jacques Feyder'in *Knight without Armour* (1936), Ernst Lubitsch'in *To Be or Not To Be* (1942), Julien Divivier'nin *Anna Karenina* (Anna Karenine) [1947]. Korda'nın pırıltılı görüntüleri ve Grierson'ın öğrencilerinin belgesel gerçekçiliğine koşut olarak, Hitchcock *Çok bilen adam* (The Man Who knew Too Much) [1934], *39 Basamak* (The 39 Steps) [1935], *Genç ve masum* (Young and İnnocent) [1937] ve *Kaybolan kadın* (The Lady Vanishes) [1938] filmlerini çekti.

İkinci Dünya savaşı ingiliz sinema sanayisini dağıttı. Bu durum, Michael Powell-Emeric Pressburger ikilisinin *The Life and Death of Colonel Blimp* (1943) ve Laurence Olivier'in *Henry V* (1944) filmleri gibi değerli ürünlerin gerçekleştirilmesini engellemedi. Ama Grierson okulu belgecileri savaş seferberliğine yaptıkları katkıyla tüm dünyanın hayranlığını kazandılar. Haberleşme bakanlığına bağlı "Crown Film Unit"in bünyesinde toplanan bu sinemacılar, savaş içindeki ülkeleri baştan başa dolaştı ve sanatta gerçekliği doruğuna çıkardılar. Bu yoldaki başlıca filmler: *Target for To-Night* (Harry Watt, 1941), *Merchant Seamen* (Jack Holmes, 1941), *Listen to Britain* (Humphrey Jennings, 1941), *Fires were Started* (H. Jennings, 1943), *Desert Victory* (Roy Boulting, 1943), *Western Approaches* (Pat Jackson, 1944), *The Silent Village* (Humphrey Jennings, 1943), *A Diary for Timothy* (H. Jennings, 1944-45).

Savaş döneminin ticari filmleri de, bu akımın etkisiyle, belgesel ve öykülü filmden ustalıklı karışımlar sundular: *Denizler hakimi* (İn Which We Serve) [David Lean ve Noël Coward, 1942], *One of Our Aircraft is Missing* (Michael Powell ve Emeric Pressburger, 1942), *The Demi-Paradise* (Anthony Asquith, 1943).

Savaş sonrasında ingiliz sineması, David Lean'in *Kısa tesadüfler*'iyle (Brief Encounter) [1945] gerçekçilik geleneğine bağlı kaldı. Bu film, 1946 Cannes şenliği'nde ödüllendirildi. Lean'in gündelik yaşam içindeki kişilere psikolojik yaklaşımı, *It Always Rains on Sunday* (Robert Hamer, 1947) ve *Yaralı gönüller* (Browning Version) [Anthony Asquith, 1951] filmlerinde de sürdü. Buna karşılık *Ölümden kuvvetli*'nin (Odd Man Out) [Carol Reed, 1947] gerçekçi üslubu, daha çok Carné-Prévert filmlerinin estetiğiyle benzerlik gösterdi. Reed'in *Üçüncü adam kim?* (The Third Man) [1949] adlı yapıtıysa anlatımcı gelenekten yararlandı.

Bu gerçekçi akıma koşut olarak, birkaç yönetmen, büyük edebiyat klasiklerini perdeye uyarlamayı yeğledi. Laurence Olivier, yönetmen-oyuncu olarak *Hamlet* (1948) ve *Richard III* (1956) filmlerini gerçekleştirirken, David Lean, *Büyük Ümitler* (The Great Expectations) [1946] ve *Oliver Twist* (1948) uyarlamalarını yaptı. Buna karşılık, Gabriel Pascal, G.B. Shaw'dan uyarladığı *Sezar ve Kleopatra* (Caesar and Cleopatra) [1945] adlı sıkıntı anıtıyla gerek sanat gerekse ticaret açısından büyük bir başarısızlığa uğradı.

Gerçekçilikten kaçış olanağı veren fantastik sinema türü de *Dead of Night* (Basil Dearden, Robert Hamer, Charles Crichton ve Alberto Cavalcanti, 1945) ve *A Matter of Life and Death* (Michael Powel ve Emeric Pressburger, 1946) gibi başyapıtlar da çıkardı.

Savaş filmleri, hâlâ geniş bir seyirci kitlesi bulurken (Anthony Asquith'in *Yıldızlara giden yol*'u [The Way to the Stars] 1945), Ealing stüdyoları mizah filmlerinde uzmanlaştı. Bu türdeki ilk yapıtlar, gerçekçi geleneğe bağlı kaldılar ve öykülerini tarihi kesin çizgilerle belirlenmiş bir günlük yaşama oturttular. Her seferinde, saçma bir senaryo taslağından elden geldiğince en mantıklı sonuçlar elde edilmeye çalışıldı.

Whisky Galore (Alexander Mackendrick, 1948), *Passport to Pimlico* (Henry Cornelius, 1949) ve *The Galloping Major* (H. Cornelius, 1951) filmleri, elde ettikleri büyük gelirlerle şaşkınlık yarattılar. Ama mizah filmi, kısa sürede yetenekli oyuncuların hizmetine girdi ve Alec Guinness ardı ardına *Yufka yürekler*'deki (Kind Hearts and Coronets) [Robert Hamer, 1949] değişik kompozisyonları, *Beyaz elbiseli adam*'daki (The Man in the White Suit) [Alexander Mackendrick, 1951] aşınmaz kumaş muciti, *Altın hırsızları*'ndaki (Lavender Hill Mob) [Charles Crichton, 1951] namuslu gangster ve *Kadın katilleri*'ndeki (The Lady Killers) [Alexander Mackendrick, 1955] müziksever serseri rolleriyle büyük başarı kazandı.

Büyük Britanya sinemasının ana türleri yavaş yavaş gerçekçi yönelimleri bir yana bıraktı ve kısırlaştırıcı bir akademizme gömüldü. Bu durum, sinema piyasasını yönlendirenler tarafından da desteklendi. Alexander Korda'nın 1956'da ölümünden sonra tam bir gerileme içine giren London Films'in yerini, "gonglu adam" Arthur Rank'ın yeni ekonomik imparatorluğu aldı.

İngiliz sinema sanayisi, Rank-ABPC (Association British Picture Corporation) güçbirliğinin egemenliği altına girdi. Joseph Losey (*Time without Pity*, 1956) ve Charlie Chaplin gibi sürgün yönetmenlerin filmleri (*A King in New York*, 1956) ile *Kwai köprüsü* (The Bridge on the River Kwai) [David Lean, 1957] gibi bir üstün yapım, sıradan filmler arasında dikkati çekti. İngiliz sinemasının bu cılız durumu, kaynağını "öfkeli gençler" edebiyatından ve öncü tiyatrodan alan kültür yenilenmesine büyük ilgi gösteren genç eleştirmenlerin hedef tahtası haline geldi.

Yarıresmi bir dağıtım ağı olan British Lion'ın kurulmasıyla Rank-ABPC kalesinde bir gedik açıldı. Bu gelişme, "free cinema" (özgür sinema) akımının yeni yönetmenleri için bir şans oldu. Bu sinemacılar ilk filmlerini 1956 şubatında ingiliz sinematekinin (1933'te kurulan ünlü British Film İnstitute) salonlarında sundular: *O Dreamland* (Lindsay Anderson), *Momma don't allow* (Karel Reisz ve Tony Richardson) ve *Together* (Lorenza Mazetti). Grierson'un tezlerini benimseyen free cinema, taşra öykülerine ağırlık verdi; siyasal ve toplumsal konulara yönelme isteğini ortaya koydu. Akım, özgün ve başarılı yapıtlar gerçekleştirdi: *Look Back in Anger* (Tony Richardson, 1959), *Bir tadım bal* (A Taste of Honey) [T. Richardson, 1961], *The Loneliness of Long-Distance Runner* (T. Richardson, 1962), *Sevişme günleri* (Saturday Night and Sunday Morning) [Karel Reisz, 1960], *Sporcunun hayatı* (This Sporting Life) [Lindsay Anderson, 1963].

Tom Jones'un (Tony Richardson, 1963) getirdiği esin yeniliği, free cinema deneyinin sonu oldu. 17 mart 1963'te British Lion kapandı. Amerikan sermayesinin akını,ingiliz filmlerini daha uluslararası bir pazara doğru yöneltti. Free cinema akımının büyük yönetmenlerinden, çoğu

Paramount coll. J.-L. Passek

yönetmenliğini Lindsay Anderson'ın yaptığı *If* (1968) adlı filmden bir sahne

ABD'de film çekme önerilerini kabul etti. Yalnız Lindsay Anderson buna karşı çıktı; *If* (1968) ve *O Lucky Man* (1973) adlı yeni filmleriyle toplumsal eleştiri anlayışını sürdürdü.

Free cinema serüvenine koşut olarak, Terence Fisher yaptığı korku filmleriyle Hammer Films yapımevine parlak bir dönem yaşattı. Michael Powell da başyapıtı *Peeping Tom*'u (1960) gerçekleştirdi.

Büyük ekonomik sarsıntı, filmlerin konu seçiminde ve anlatımında köklü bir değişime yol açtı ve şatafatlı filmlerin çevrildiği bir dönem başladı: *Lawrence of Arabia* (David Lean, 1962), *Doktor Jivago* (Doctor Zhivago) [D. Lean, 1965], James Bond filmleri vb. Joseph Losey ustalığının doruğuna ulaşırken (*Genç hizmetçiler* (The Servant, 1963]; *Kaza gecesi* [Accident, 1967]; *Arabulucu* [The Go-Between 1971] vb.) dünya çapında ünlü yabancı sinemacılar ingiliz stüdyolarında filmler çektiler: Antonioni, Godard, Truffaut, Polanski, Kubrick, Hitchcock, Demy, Mankiewicz, Saul Bass, Lumet, vb.

Schlesinger, Lester, Boorman gibi yönetmenlerin de Büyük Britanya'da yeniden ilgi görmeleri, esin kaynaklarının ulusal nitelikten uzaklaşmasıyla gerçekleşebildi. Bununla birlikte televizyondan yetişen yeni sinemacı kuşağı ingiliz sinemasına bir canlılık kazandırdı: Ken Russell'ın coşkulu yapıtları, Peter Watkins'in siyasal kurgu filmleri, "Monty Python"ların yanlış anlamalara dayalı güldürüleri ve özellikle de Ken Loach'un üçlemesi: *Düşkün kadın* (Poor Cow) 1967, *Kes* (1970), *Family Life* (1972).

Amerikan sermayesinin 1969'da geri çekilişi, ekonomik bunalım, televizyonun rekabeti ve seyirci sayısındaki başdöndü-

Columbia - coll. J.-L. Passek

Ron Roody (solda), Jack Wild ve Martin Lester yönetmenliğini Carol Reed'in yaptığı *Oliver*'in (1968) bir sahnesinde

rücü düşüş, 80'li yıllarda ulusal yapımı kaygı verici bir durgunluğa sürükledi. İngiliz sineması, ya geçmişe hayranlık duygusuna sığındı (Hugh Hudson'ın *Ateş arabaları* [Chariots of the Fire] 1981) ya da hiç ödün vermeden toplumsal durumu sergiledi. Böylece *Breaking Glass* (Brian Gibson, 1980), *Rude Boy* (Jack Hazan, 1980) ve *Radio One* (Christopher Petit, 1979) gibi filmlerde, Thatcher İngiltere'sinin yaşadığı bunalım tüm açıklığıyla ortaya kondu. Öte yandan Ken Loach *Looks and Smiles* (1981) adlı filminde, gençlerin işsizlik sorununa ve İrlanda uyuşmazlığına bilinçli bir bakış getirdi. Lindsay Anderson ise *Britanya hastanesi* (Britannia Hospital) [1982] adlı filminde "kurulu düzeni" yerdi. Ayrıca Stephen Frears'ın *Tehlikeli ilişkiler* (Dangereus Liaisons) [1988] ve Alan Parker'ın *Gençlik ateşi* (Commitments) son yılların önemli filmlerindendir.

Büyük Britanya İmparatorluğu nişanı, 4 haziran 1917 tarihinde, kral George V tarafından, üstün hizmetleri ödüllendirmek amacıyla tesis edilen ingiliz nişanı. Simgesi: üstünde bir taç bulunan dört kollu altın bir haç. Dört sınıftır: üye, subay, komutan ve büyük haç. Kurdele: kenarları gri ile çevrili kırmızı (sivillere), ayrıca ortada gri bir çizgi (askeri).

Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı, Büyük Britanya ve İrlanda' nın birleşmesiyle (1800 yasası) 1 ocak 1801'de oluşturulan krallığın resmî adı. 1922'de İrlanda'nın büyük bölümünün ayrılmasıyla resmi adı *Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı*'na dönüştü (1 ocak 1923).

BÜYÜK CAMGÖZ a. Sıcak, ılık ve oldukça soğuk denizlerde yaşayan, iri, kemiklibalık.(Bil. a. *Carcharhinus plumbeus;* harharyasgiller familyası.)

—ANSİKL. Yırtıcı bir balık olan büyük camgözün ağız yarığı geniş ve kısadır. Yüzgeçleri bedeniyle aynı renktedir. Karasularımızda boyu 3 m'yi bulan bireylere rastlanır. Yüzgeçlerinden yapılan çorba dünyaca ünlüdür.

BÜYÜK DALGIÇKUŞU → GERDANLI DALGIÇKUŞU.

Büyük doğu, haftalık dergi ve gazete. Sahibi ve başyazarı Necip Fazıl Kısakürek. İstanbul'da yayıma başladı (1943). Dinsel ağırlıklı edebiyat konularına ve siyasal yazılara yer verdi. Yayım yaşamını 1980'lere değin aralıklarla sürdürdü. İlk sayılarında batılılaşma ve Tanrı'nın varlığıyla ilgili bir soruşturma dizisi yayımlayan dergide değişik düşüncedeki yazarların (Sait Faik, Ziya Osman Saba, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Oktay Akbal vb.) yazıları da yer aldı.

BÜYÜK EFLAK → MUNTENIA.

Büyük evlenme, bir karagöz oyunu. Karagöz, kendisine kapıyı açmadığı için karısıyla kavgaya tutuşur, kadın evi terk eder. Yeniden evlenmeye karar veren Karagöz, Hacivat'tan kendisine bir kız bulmasını ister. Hacivat ona birini bulur, evlenirler. Karagöz gelinin yüzünü açtığında çok çirkin olduğunu görür, üstelik kadın o gece doğurur ve çocuğu Karagöz'e bırakıp kaçar.

Oyun, *Karagöz'ün teehhül etmesi, Karagöz'ün evlenmesi yahut bedava dayak yemesi, Karagöz'ün üç ayda çocuk çıkarması* diye de bilinir. K. Afrika'da *Lu'bet el-Arus* (Gelin oyunu) adıyla oynatılmaktadır. Kâr-ı kadim* denen klasik karagöz oyunlarındandır.

Büyük Fetret, Almanya tarihinde bir dönem (1250-1273). İmparator Friedrich II'nin ölümü üzerine (1250), papa Innocentius IV imparatorun oğlu Konrad IV'e karşı hollandalı kont Willem'i aday gösterdi. Ama Konrad IV'ün ölümünden (mayıs 1254) sonra bile, kont Willem Almanlar tarafından tanınmadı (öl. ocak 1256). Papa Alexander IV, Konrad'ın oğlu Konradin'e karşıydı; Romalılar'ın kralını saptamakla görevli yedi seçici anlaşamadılar ve arka arkaya iki prens seçildi: İngiltere kralı Henry III'ün kardeşi Richard of Cornwall ve ana tarafından Friedrich II'nin yeğeni olan Castillalı Alfonso X (ocak-nisan 1257). İkisi de papa ve Almanlar tarafından tanınmadı. Krallık yönetimindeki bu zayıflık karşısında Almanya küçük krallıklara bölündü. Papa Gregorius X'un çalışmalarıyla "büyük fetret" sona erdi; Richard of Cornwall'ın ölümü üzerine (nisan 1272) papa, Castillalı Alfonso'yu yasal kral olarak tanımadı ve Bohemya kralı Otakar II'yi seçtirmeye çalıştı. Ama bu kez Otokar'ın gücünden çekinerek Mainz başpiskoposu ve Alsace landgrafı Rudolf von Habsburg'u seçtirdi (1 ekim 1273).

Büyük Fikret

BÜYÜK FİKRET, soyadı ARICAN, türk futbolcu, çalıştırıcı, yönetici (İstanbul 1911). Fenerbahçe genç takımında yetişti. 1927'de A takımına geçti. Görevi nedeniyle 1942-1946 arası Ankara Demirspor kulübünde oynadı. 1947'de Fenerbahçe-Ankara Demirspor maçında son kez Fenerbahçe formasını giydi. Çalımları, ayak hâkimiyeti ve yerini bulan şutlarıyla tanındı. Fenerbahçe futbol takımında çeşitli dönemlerde çalıştırıcılık, kulüp müdürlüğü ve başkanlığı (1984) yaptı. 8 kez A milli takımında oynadı.

BÜYÜK GÖLLER, Kuzey Amerika'nın orta-doğu'sunda beş gölden oluşan bütün. Tamamı ABD'de kalan Michigan dışında, Büyük Göller ABD ile Kanada arasında paylaşılmıştır. Toplam yüzölçümleri yaklaşık 246 000 km²'dir. En büyüğü Superior, en küçüğü Ontario gölleridir. Dipleri (Erie'ninki dışında), deniz düzeyinin altındadır. Superior (183 m) gölüyle Michigan ve Huron (117 m) ve Erie (174 m) gölleri arasında düzey farkları vardır; Ontario gölü Erie gölünden 100 m daha aşağıdadır (düzey farklılığının yarısı Niagara çağlayanından ileri gelir). Jeomorfoloji açısından Büyük Göller, iç ovaların bulunduğu tortul havzayla Kanada kalkanının birleştiği bölgededir. Niagara çağlayanlarının döküldüğü Siluries devrinde oluşmuş kireçli Cuesta (Bruce yarımadası, Manitoulin adaları ve Door burada sıralanır) ilginç özellikler taşır. Göl çanakları Pleyistosen devirde buzullarca aşırı biçimde oyuldu. Michigan gölü, Huron gölüyle Georgia koyunun oluşturduğu iki cep, kendilerini biçimlendiren çukurların şeklini bugün bile korumaktadır.

Bol (750-1 000 mm) ve düzenli yağış alan geniş bir havzanın (764 000 km²; üçte birini göller oluşturur) beslediği ve göllerin hacmi (22 900 km³) tarafından dengelenen ortalama debi, Ontario gölü çıkışında 6 000 m³/sn'ye yükselir.

Büyük Göller, sıcaklığı dengeleyici ve nem taşıyıcı bir rol oynar; nem, yağmur ve kar olarak doğu kıyılarına düşer. Büyük Göller, iç ovalara ulaşma ve yerleşme bakımından tarihsel bir rol oynamışlardır. Ayrıca, Saint-Lawrence deniz yolunun tamamlanmasından bu yana (1959) iktisadi önemleri artmıştır. Apalaş'lardaki kömür ve demir filizi (yukarı kesime doğru) bu yoldan taşınmaktadır. Büyük Göller'deki başlıca limanlar Chicago-Gary, Duluth-Superior, Detroit, Cleveland ve Toledo'dur. Büyük Göller' in Amerika bölümü, göller arasında kalan Ontario yarımadası dışında, Kanada kalkanı üzerindeki verimsiz ve çok az nüfuslu alanlardan oluşan Kanada bölümüne oranla hem daha elverişli olanaklardan yararlanır, hem de daha fazla gelişmiştir.

Büyük gözaltı, Çetin Altan'ın romanı (1972). Orhan Kemal roman ödülü'nü kazanan (1973) yapıt, kapatıldığı hücrede gözaltında tutulan, açıklanmayan bir cinayeti itirafa zorlanan bir aydının serüvenini konu edinir. Eşyanın, insanların, mekânın değişmeleriyle, geriye dönüşler ve anılarla bütün yaşamı göz önüne serilen roman kahramanı; ailesini, yetişmesini, ilk cinsel deneyleri vb. düşünürken suçlu olduğunu kanıtlayacak ipuçlarını arar. Bütün yaşamın bir "büyük gözaltı" olduğunu ileri süren yapıt; cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak türk toplumunun yaşadığı çalkantıları, aile yapısındaki aksaklıkları, insanlar üzerinde toplumsal çevreden ve yönetim organlarından gelen baskıları yansıtır.

BÜYÜK HAVZA, ing. **Great Basin,** ABD'nin batısında bölge, B.'da sierra Nevada ile D.'ya doğru Wasatch dağları arasında 492 000 km²'lik bir alanı kaplar. Kırıklar arasında yükselmiş horstlardan oluşan küçük sıradağlarla *(Basın Ranges)* birbirinden ayrılan bir çanaklar bütünüdür. Yarı çöl ikliminin etkisindeki Büyük Havza'nın bir bölümü kumlar ve kimi yerde çok büyük denizkulaklarıyla (Great Salt Lake [Büyük Tuz Gölü]) kaplıdır; aşındırmanın doğurduğu lav akıntıları çok çorak platolar ("mesa"lar) oluşturur. Küçük alanlarda, sulama sayesinde zengin bir tarım gelişmektedir; ama Büyük Havza, özellikle yaygın bir hayvancılık ve büyük bir madencilik (bakır, çinko, kurşun, altın ve gümüş, tungsten, manganez, vb.) bölgesidir.

BÜYÜK İZMİTLİ → İZMİTLİ.

Büyük kabine, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kurduğu (1912) hükümet. (Hükümet, içinde üç eski sadrazam Kâmil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa ve Ferit Paşa görev aldığından bu adla; sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmut Muhtar Paşa'nın da bahriye nazırı olarak kabinede yer almasından ötürü de halk arasında "Baba-oğul kabinesi" olarak da anıldı.)

Büyük Kanal, İrlanda Cumhuriyeti'ndeki en önemli kanal, Shannon'u İrlanda denizi'ne (Dublin'de sona erer) bağlar; 128 km.

Büyük korku *(la Grande peur),* Paris' teki temmuz 1789 devrimi'nin hemen ardından taşraya yayılan korku. Soylular sınıfının, yabancı güçlerin ve özel olarak topladıkları haydut çetelerinin yardımıyla halka karşı bir "soylular komplosu" kurmalarından korkan köylüler, senyörlere karşı yerel ayaklanmalar çıkardılar. Kargaşalık söylentileri gittikçe büyüdü. 20 temmuz ile 6, 7 ağustos arasında (Meclis'teki 4 ağustos gecesi olayları duyulunca) birçok eyalete yayılan panik, soylulara karşı savunmaya dönük bir hareketin doğmasına yol açtı. Gerçekdışı tehlike söylentilerine kanan köylülerin bilinçsizce silaha sarılmasıyla şatolar yağmalandı, tapular yok edildi.

BÜYÜK KÖPEK, güney gök yarıküresi takımyıldızı; Samanyolu'nun kenarında, Boynuzluat (kuzeyde), Pupa ve Güvercin (güneyde) takımyıldızları arasında yer alır. Bu takımyıldızda yüksek parlaklıkta birkaç yıldız ve birçok yıldız kümesi yer alır. α yıldızı ya da Sirius* gökyüzünün en parlak yıldızıdır. (→ GÖK haritası.)

Büyük mecmua, bilim ve edebiyat dergisi (1919). Sahipliğini M. Zekeriya (Sertel) ile Sabiha Zekeriya'nın (Sertel) yaptığı dergide sürekli yazıları çıkan Halide Edip'in (Adıvar) yanı sıra Falih Rıfkı (Atay), Fuat (Köprülü), Salih Zeki, Reşat Nuri (Güntekin), Ahmet Rasim, Ömer Seyfettin gibi yazarların da çalışmalarına yer verildi. Mütareke yıllarının yarattığı yılgınlığı ve ümitsizliği silmeye çalışan dergi, Sevr antlaşması'nın sonuçları üzerine soruşturmalara ve incelemelere ağırlık verdi.

BÜYÜK MENDERES, antik **Malandros,** Anadolu'da, Ege bölgesinde, çok eski çağlardan beri ünlü, çizdiği büklümlerle bir akış biçimine (menderes) adını veren akarsu; bölgenin en uzun nehri (584 km); 24 903 km²'lik bir alanın sularını toplayarak Ege denizi'ne boşaltır.

Başlıca kaynak kolları, Içbatı Anadolu'dadır. Bunlardan biri, Dinar'ın hemen K.-D.'sundaki kireçtaşı dikliklerinde yer alan karstik kökenli, Antikçağ'ın ünlü Marsyas kaynağından doğan koldur. Yunan mitolojisine konu olan bu kaynak, çoğu kez Büyük Mendres'in başlangıcı sayılır. Daha uzun olan ikinci kol, Sandıklı ovasını çeviren yüksek dağlardan inen derelerin birleşmesiyle oluşur. Çivril ovasında kavuşan bu iki kol, Büyük Menderes adını alır; bir süre aynı ovanın ekseni doğrultusunda aktıktan sonra, Çal'da keskin bir dirsek yaparak B.'ya döner ve üçüncü büyük kaynak kolu olan Banaz çayı ile birleşir. Günümüzde bu birleşme, Adıgüzel baraj gölünde gerçekleşir. Büyük Menderes, daha G.'de, Sarayköy yakınlarında kendi adını taşıyan çöküntü ovasına girer, Honaz dağı eteklerini izleyerek gelen Aksu çayını da aldıktan sonra, genellikle ovanın G. kenarına yakın ve yaklş. 200 km uzunluğunda bir çığır izler. Menteşe yöresi dağlarından gelen Akçay ve Çine çayını aldıktan sonra B.'ya doğru akar. Germencik yakınlarında G.-B.'ya dönerek Bafa gölü B.'sında denize dökülür.

Büyük Menderes, taşıdığı ve çökelttiği alüvyonlarla, ağız kısmında büyük bir delta oluşturmuş, zamanla büyüyen delta denize doğru en az 30 km kadar bir alanın kara haline gelmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda Antikçağ'da Latmos körfezi olarak bilinen girinti denizden ayrılarak göle (Bafa), antik Lade adası da ova ortasında yükselen bir tepeye dönüşmüş; antik liman kenti Miletos bugünkü kıyıdan 9 km kadar içerde kalmıştır.

Büyük Menderes'in ortalama debisi saniyede 110 m³ dolayındadır. Aşağı çığırında, daha çok kış yağmurlarıyla beslendiğinden, en çok su geçirdiği aylar ocak ve şubattır (ortalama 164 m³/saniye); buna karşılık suları yazın çok azalır (ağustosta 12 m³/saniye). Bol yağışlı yıllarda debisinin 300 m³/saniye'yi aştığı görülmüştür. Bu durumlarda Büyük Menderes ovasının, özellikle aşağı çığırı sular altında kalır. Bu rejim, nehrin İçbatı Anadolu'daki yukarı çığırında bir ölçüde değişir; eriyen kar sularının da etkisiyle en yüksek debi mart ve nisan aylarına rastlar.

BÜYÜK MENDERES ovası, Anadolu'da, Ege bölgesinde ova; Aydın dağları ile Menteşe dağları arasında, Büyük Menderes nehrinin Sarayköy'den başlayarak boydan boya izlediği, eski ve yeni alüvyonlarla kaplı tektonik çöküntü alanıdır. D.-B. doğrultusunda yaklş. 200 km boyunca uzanır. Genişliği D.'dan B.'ya artar. Sarayköy ile Kuyucak arasındaki D. kesimi, iri gereçli büyük birikinti konileriyle kaplı bir vadi görünümünde olmasına karşılık orta kesimi, genişliği 10 km'yi, B. kesimiyse 20 km'yi bulan bir taşkın ovası özelliğindedir. Ova, adına rağmen, Büyük Menderes nehrinin açtığı vadinin tabanında oluşmuş basit bir taban ovası değildir; Menderes eski masifinin yakın bir jeolojik dönemde faylarla parçalanması sonucu oluşmuş bir grabendir. Bu grabeni sınırlayan faylar boyunca, Sarayköy ve Germencik yakınlarında yapılan sondajlarda, jeotermal enerji kaynağı olan çok yüksek sıcaklıkta buharlar fışkırmış; buralarda çeşitli tesisler kurulmuştur. Aynı nedenle ova ve çevresi birinci derecede deprem bölgesidir. Ovanın kenarlarında, Aydın ve Menteşe dağlarından inen sel özellikli akarsuların yığdığı eski ve yeni birikinti konileri sıralanır. Bunların etkisiyle G.'e doğru itilmiş olan Büyük Menderes de tektonik çukurluğa yerleşmiş; ovanın en alçak yerinde zamanla kendi alüvyonlarını çökeltmiştir. Ovanın, Söke yakınlarından denize kadar olan en B. kesimi (özellikle Balat ovası), Büyük Menderes deltasının ilerlemesi sonucu denizden kazanılmış bir delta ovasıdır ve kıyıda lagünlerle son bulur. Özellikle bu kesimde eğim çok az olduğundan, tipik menderesler çizerek akan Büyük Menderes, zaman zaman yatak değiştirmiştir. Bunun sonucu olarak birçok eski yataklara ve azmaklara rastlanır. Ovanın orta ve B. kesimi zaman zaman taşan nehrin suları altında kalır. Bu yüzden belli başlı yerleşmelerin tümü, ovanın daha yüksek olan kenarlarında, çoğunlukla eski birikinti konileri üzerinde kurulmuştur. Antikçağ'dan beri Ege bölgesinin verimliliğiyle ün yapmış yörelerinden biri olan ova, günümüzde de özellikle ticaret ürünlerine yönelmiş çok önemli bir tarım alanıdır. Aynı zamanda Ege kıyılarını İç Anadolu'ya bağlayan yolların doğal bir güzergâhıdır. Türkiye'nin ilk demiryollarından biri de (İzmir-Aydın hattı) burada yapılmıştır.

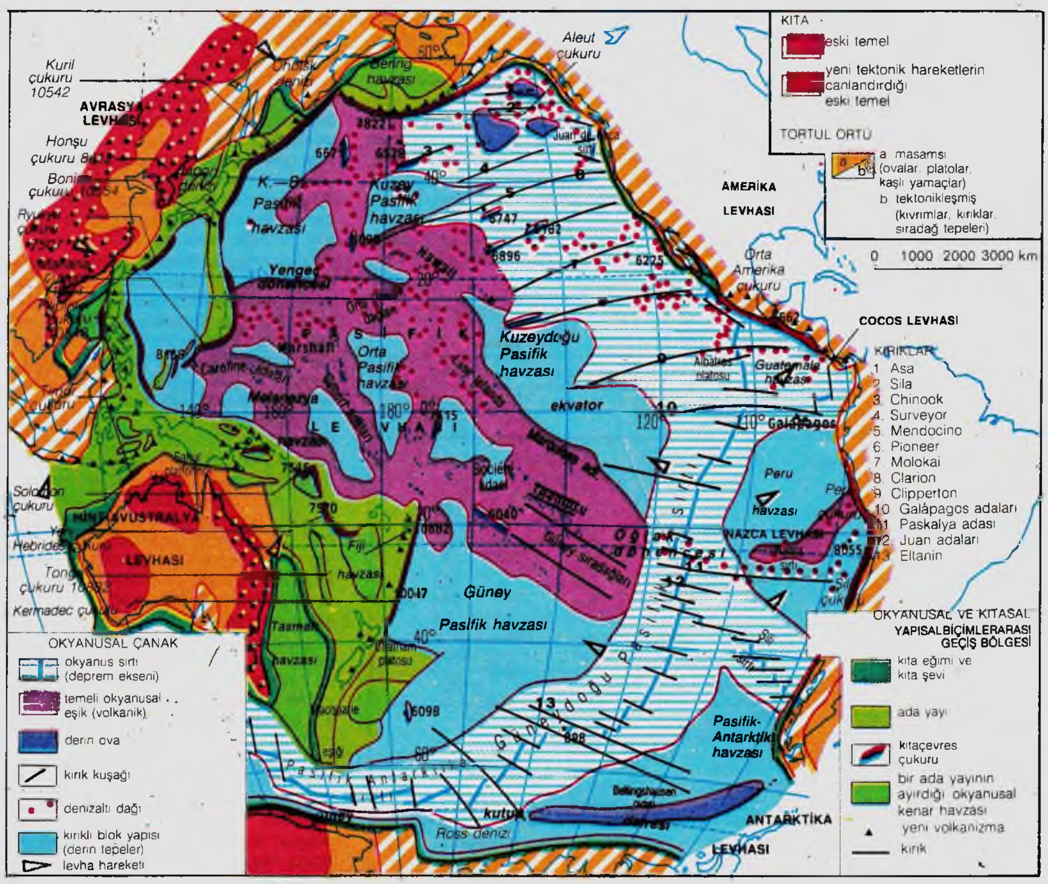
Büyük Millet Meclisi → TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ.

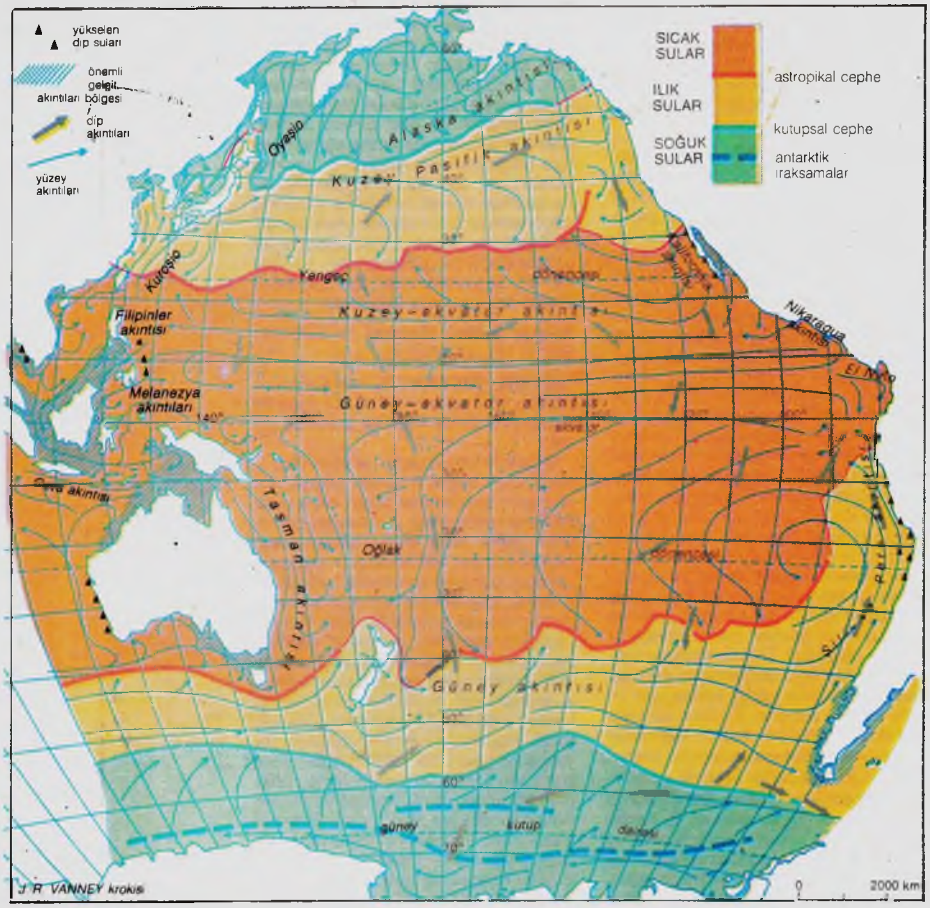
BÜYÜK OKYANUS, yeryüzündeki okyanusların en büyüğü, B.'da Asya ve Avustralya, D.'da Amerika arasında yer alır.

Büyük Okyanus'un temel özellikleri: 1. olağanüstü büyük boyutları (yüzölçümü ve hacim bakımından bütün okyanusların neredeyse yarısı); 2. ortalama derinliğinin daha fazla oluşu (okyanusların ortalamasından 165 m fazla); 3. en büyük okyanus çukurlarının burada bulunması; 4. altına, hızla ilerleyen bir okyanus kabuğunun dalarak sokulduğu etkin kıta kenarlarıyla (deprem, yanardağ etkinliği) çevrili olması; 5. Büyük Okyanus kıyısındaki ülkelerin genç ve canlı ekonomileri.

• *Jeomorfoloji.* Kıyılarının ve diplerinin karmaşıklığı Büyük Okyanus'un jeomorfolojik yapısının en çarpıcı özelliğidir. Okyanus bölgeleri, bir sırttan oluşur; önce batı-doğu yönünde uzanan, güney bölümündeyse ortada (Avustralya ve Antarktika arasında) yer alan bu sırt kademeli olarak Latin Amerika'ya doğru ilerlemektedir (Doğu Büyük Okyanus sırtı). Doğu Büyük Okyanus sırtı hızla ilerleyen bir sırttır (yılda 8,8-16,1 cm), eksenel çukuru yoktur ve eski ölü sırtların yerini açıkça gösteren hantal uydu kütlelerle çevrilidir.

BÜYÜK OKYANUS'UN YAPISAL BİÇİMİ

BÜYÜK OKYANUS'TA AKINTILAR (KUZEY KIŞI)

Sırtı bölümlere ayıran (ve birbirine göre belirgin biçimde ötelenmiş) birçok kırılma alanı vardır. Kuzey yarıkürede sırt, Kaliforniya körfezine doğru girerek yok olur; daha K.-B.'daki Juan de Fuca sırtı ayrık bir sırttır.

Doğu Büyük Okyanus sırtının D.'sundaki bütün dipler Antarktika (Büyük Okyanus-Antarktika havzası, Bellinghausen ve Amundsen ovaları), Nazca (deprem bölgesi dışında kalan Nazca sırtının ayırdığı Peru ve Şili havzaları) ve Cocos (Panamá havzası) levhalarının sınırları içinde yer alır. Amerika kıtasının altına dalan üç levha, genç sırtlarla (Şili, Galápagos) birbirinden ayrılır. Büyük Okyanus diplerinin bütün geri kalan bölümlerini Büyük Okyanus levhası (bu levhanın karmaşık tarihi yaş ve yer biçimi bakımından farklı birçok temel öğeden oluştuğunu ortaya koyar) taşır. Kuzey Amerika'nın B.'sındaki büyük kırık alanları dev yer biçimleridir ve eski yırtılma kırıkları boyunca kilometrelerce uzanır. Büyük Okyanus'un ortasında, en yüksekleri mercan (Tuamotu, Société, Marshall, Caroline) ya da yanardağ (Hawaii) adalarını oluşturan denizaltı dağ sıraları (Emperor, Musicians, Orta Pasifik Okyanus dağları) yer alır. Dağ sıralarını çevreleyen havzalar (Kuzey-batı, Kuzey-doğu ve Güney Büyük Okyanus havzaları), pelajit, mercan çamurları ve piroklastik oluşumların egemen olduğu ince bir tortul tabakayla örtülüdür.

Büyük Okyanus, ilk kıtanın parçalanmasından beri kapanmakta olan eski bir okyanustur. Büyük Okyanus'un daralması, okyanus kabuğunun hemen hemen kenarlarında bütün kıtaların altına dalmasıyla kendini göstermektedir. Asya ve Avustralya-Asya kıta kenarları abısal çukurlardan, ada yaylarından (Aleut, Kuril, Japonya, Bonin, Mariana, Filipin, Melanezya, Yeni Zelanda), bir ada yayı arkasında yerkabuğunun gerilmesinden oluşan kenar denizlerden (Bering, Ohotsk, Japon, G. Çin, Endonezya, Mercan, Tasman denizleri), birikim alanı (kalın akarsu ve delta çökelleri) olan bir kıta yamacı ve kıta sahanlığından (Sarı deniz ve Cava denizi) meydana gelir. Dar ve daha sade Amerika kenarını bir ölçüde daha az derin çukurlar (Şili, Peru, Orta Amerika) çevreler. Ara kesimler, havzaların ve çok sayıda kanyonun bulunduğu kıta kenarlarıyla kaplıdır. Buralarda yerel olarak geniş kıta şevleri görülür.

• *Hidroloji.* Büyük Okyanus'un su kütlesi, ortalama olarak, öbür okyanuslardan daha az sıcak ve daha az tuzludur. Büyük Okyanus'un daha az tuzlu olmasının nedeni akarsuların buraya büyük hacimde su boşaltması, kıyısındaki dağ doruklarının ötesine atmosfer neminin çok az ulaşması ve kutup sularının Büyük Okyanus'a katılmasıdır. Büyük Okyanus, su ve meteoroloji özellikleri bakımından üç bölgeye ayrılabilir. Kutup suları, önemli bir tuzsuzlaşmaya, çok büyük bir soğumaya (Japon denizi'ne kadar bankizler) ve rüzgârlarla şiddetli bir sürüklenmeye uğrar. Kuzey yarıkürede, kenar denizlerden (Bering, Ohotsk) yayılan sular Alaska'ya ve Aleut adalarına kadar büyük batı akıntısıyla sürüklenir; güney yarıküredeyse büyük Antarktika çevresi akıntısı egemendir. Ilıman ve tropikal doğu suları, kuzey ve güney ekvator büyük akıntılarına yol açan Kaliforniya ve Paskalya adası antisiklonlarının (yüksek basınç merkezi) etkisinde kuzey ve güney ekvator akıntılarını oluşturur; bunların sularının bir bölümü Kaliforniya ve Peru (Şili) akıntılarından gelir. Bu son iki akıntı yükselen soğuk dip suları nedeniyle zenginleşir. Batı'nın ılıman ve tropikal suları musonun almaşık etkisine girer. Sistemin esas parçaları, G.'e (Tasman akıntısı) ve özellikle K.'e doğru (Filipinler, Formosa, Kuroşio akıntısı) sapan kuzey ve güney ekvator akıntılarının son bulduğu yerlerdir.

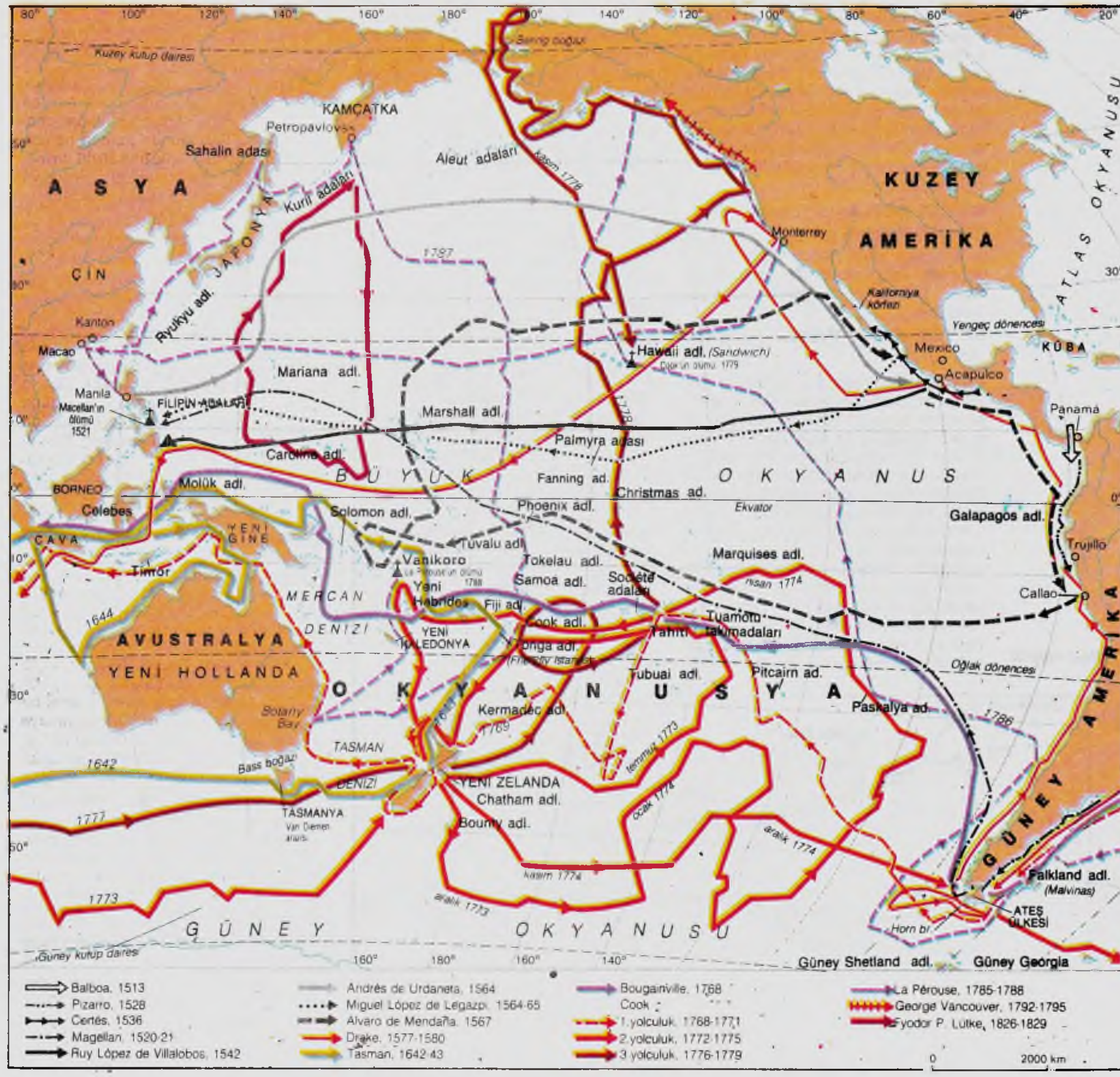
• *Yaşam.* Suyun saydamlığı ve besleyici tuzların bolluğu Büyük Okyanus'a canlı maddeler bakımından oldukça yüksek bir verimlilik sağlar: Orta Büyük Okyanus'taki takımadalara yerleşmiş büyük balıkçı uygarlıklarının eskiliği bu verimliliğin sonucudur. Soğuk sular, balıkçılık (kıyı balıkçılığı ve trolcülük) ve avcılık bakımından ayrıcalıklı alanlardır. Çok daha yakın dönemlerde Kaliforniya ve özellikle Peru suları sanayi balıkçılığı alanları olmuştur.

Büyük Okyanus kıyılarında, erken tarihlerde, alabildiğine özgün, ama birbirlerine uzaklıkları nedeniyle aralarında hiçbir bağ bulunmayan uygarlıklar gelişti. Ne var ki, ancak deniz ulaşımının gelişmesi ve modern sanayinin kurulmasından sonra değişim ağları kurulabildi.

• *Keşifler.* Ortaçağ'ın sonlarında, Batı'ya doğru giderek Çin'e ulaşmak isteyen gemiciler için uçsuz bucaksız Atlas okyanusu aşılmaz bir su örtüsü gibi görünüyordu. Kolomb'un 1492'deki keşifi, Avrupa ile Doğu arasında başka toprakların varlığını kanıtladı. Ancak, Avrupalılar'ın öbür okyanusa varmaları için yirmi yılı aşkın bir süre gerekti: Balboa, dar Panamá kıstağını ancak 1513'te geçebildi. Böylece conquistador'ların, Aragón kralı Fernando ve kızı Juanna adına "Güney denizi"ni (kıstak burada doğu-batı yönünde uzanıyordu) ele geçir-

Sayılarla Büyük Okyanus

	kuzey yarıküre	*güney yarıküre*	*toplam*
Yüzölçümü (milyon km²)	70,8	94,4	165,2
Derinlik katlarına göre yüzölçümü (derinlikler km olarak)			
0 - 0,2	1,1	1,7	2,8
0,2 - 1	0,8	2,9	3,7
1 - 2	0,8	4,7	5,5
2 - 3	1,9	6,2	8,1
3 - 4	8,8	22,9	31,7
4 - 5	21,2	41,2	62,4
5 - 6	33,2	14,4	47,6
6'dan çok	3,0	0,4	3,4
Hacim (milyon km³)	336,7	370,8	707,5
Ortalama derinlik (m)	4 753	3 928	4 282
En çok derinlik (m)	10 542 (Kuriller çukuru)	10 882 (Tonga çukuru)	
	11 034 (Manana çukuru)	9 140 (Yeni Britanya çukuru)	
Genişlik (km)	6 800 Kuriller - Vancouver	13 200 Solomon - Guayaquil	
	10 000 Tokyo - Los Angeles	10 500 Samoa - Callao	
	17 500 Mindanao - Panamá	11 000 Yeni Zelanda - Valdivia	

meleriyle sonuçlanan gelişmeler başladı.

Amerika'nın dev boyutlu bu deniz cephesi büyük keşiflere sahne oldu: Pizarro, İnka İmparatorluğu'nun kapılarına bu cepheden geçerek ulaştı (1528). Daha kuzeyde Cortes yaptığı keşifleri Kaliforniya körfezinde noktaladı (1536). Ama kıyının düzenli biçimde keşfinden önce çok anlamlı bir gelişme oldu: kader Macellan'ın dünya turunu tamamlamasına engel olduysa da, portekizli denizci 1520-1521'de bu bitip tükenmek bilmeyen Güney denizi'ni ilk kez araştırmayı başardı ve bu denizi aşarken "hiçbir kötü olayla" karşılaşmadığından ona "Pasifik okyanusu" (barışçı okyanus) adını verdi.

Portekiz, 1529'da, Molük adalarını —Macellan'ın hedefiydi—, Karl V'e verdiği 350 000 duka altın karşılığında aldı. Tüm gücüne karşın İspanya, yerkürenin üçte birini kaplayan bu deniz yüzeyine egemen olamadı. Bununla birlikte, İspanya'nın ticaret yollarını Doğu'ya doğru genişletmesi gerekiyordu. Meksika'dan yola çıkan Ruy López de Villalobos, Caroline adalarına, sonra Filipinler'e (1542) vardı. 1564'te keşiş Andrés de Urdaneta, orta enlemlerden geçerek Amerika'ya doğru dönüş yolunu ve büyük batı rüzgârlarının estiği kuşağı buldu: artık bu yol kalyonların izlediği yol oldu. Daha sonra, Urdaneta ile birlikte olan Miguel López de Legazpi Çin ile ticari ilişkiler kurdu: böylece ispanyol etkisi ekvatorun kuzeyine iyice yerleşti.

Güneyde tüm keşif çabaları, Eskiçağ'dan beri çok sayıda haritanın alçak enlemlerde gösterdiği geniş güney topraklarını bulmaya yöneldi: 1570'te haritacı Ortelius bu toprakları, iki noktada Oğlak dönencesinin kuzeyine kadar çıkardı. 1567'de buraları aramaya çıkan Alvaro de Mendaña yalnızca Solomon adalarını buldu. İngilizler de Francis Drake ile (1577-1580 arasında Büyük Okyanus'u geçti), kendi ilk dünya turlarını düzenleyerek bu keşif yarışına katıldılar; 1606'da portekizli Pedro Fernández de Quirós, Tahiti ve New Hebrides adalarını buldu ve güney karasının uç noktalarından birinin New Hebrides adaları olduğunu sandı.

Sıra Avustralya'nın sınırlarının belirlenmesindeydi ve uçsuz bucaksız güney kıtası da yalnızca Avustralya'ya indirgeniyordu. Avustralya kıyılarının keşfini daha çok Hollandalılar gerçekleştirdi. 1606'da Willem Jansz, Yeni Gine körfezinin uzantısı sandığı Carpentaria körfezi kıyılarının bir bölümünü keşfetti. Abel Janszoon Tasman, Avustralya'nın çevresini dolaştı (1642-43) ve böylece bu altkıtanın bir ada olduğunu gösterdi.

XVIII. yy.'la birlikte bilimsel amaçlı keşifler başladı: 1722'de Jacob Roggeveen, Paskalya adasını ve buradaki esrarengiz dev heykelleri buldu. İngiliz John Byron (1766) ve Samuel Wallis (1767) araştırma gezisini sürdürdü. 1768'de fransız Bougainville, bir süre Tahiti'de kaldı. Büyük Okyanus'un keşfindeki temel evreyi İngiltere aştı: James Cook, ikinci yolculuğu sırasında (1772-1775), Antarktika'nın sınırlarının çok daha güneyde olduğunu ortaya koydu.

Okyanusun kuzey kesiminin öğrenilmesine katkıda bulunan Cook ve La Perouse'un araştırmalarından sonra, geriye yalnızca ayrıntı niteliğinde çalışmalar kaldı. Bunları da ingiliz George Vancouver (Amerika'nın kuzey-batı kıyısında, 1792-1795) ve Robert Fitzroy (güney-doğu kıyıları, 1831-1836), rus Fedor P. Lütke (Kamçatka'dan Caroline adalarına kadar, 1826-1829) tamamladı. Büyük Okyanus'un güney sınırıysa, Antarktika'ya hücumu başlatanlar tarafından belirlendi.

• *Tarih.* Büyük Okyanus, ancak XIX. yy. sonundan başlayarak, hem ingiliz ve alman sömürgeciliği için, hem gelişmekte olan Japonya için, hem de Kaliforniya'yı hareket noktası yaparak Büyük Okyanus'ta özel bir rol oynamayı planlayan ABD için stratejik bir nitelik kazandı. Adalar bu devletler arasında paylaşıldı; deniz yolları güvenlik altına alındı; 1918'den sonra ABD ile Japonya arasındaki rekabet arttı ve ancak Pearl Harbor'da başlayan ve 1945 ağustosunda biten savaşla çözümlenebildi. O tarihten bu yana, ABD bu bölgeyi siyasal ve askeri egemenliği altına almış (Avustralya ve Yeni Zelanda'nın savunmasını örgütleyen ANZUS [1951]; SEATO [1954]) ve işi, Vietnam savaşı'na müdahaleye kadar vardırmıştır. ABD'nin bu bölgeden 1972 ve 1975'te göreceli ola-

BÜYÜK OKYANUS'UN KEŞFİ

rak çekilmesi, bölgelerarası işbirliği kuruluşlarının (Güney Pasifik komisyonu) canlanmasını ve Avustralya ile Yeni Zelanda'nın bölgede ağırlıklarını duyurmalarını sağladı. Japonya, tüm bölgenin pazarlarını ele geçirmek için bütün ekonomik gücünü seferber ederken, Endonezya, Güney Kore, Çin gibi ülkeler de okyanus bölgesinin önemini gün geçtikçe daha iyi kavramaya başladılar.

BÜYÜK PATLAMA → BİG BANG.

BÜYÜK PETRO körfezi, rusç. **Petra Velikogo zaliv,** Japon denizi'nin Sibirya'nın doğu kıyısında oluşturduğu körfez. Körfezdeki başlıca liman Vladivostok'tur.

BÜYÜK REŞİT PAŞA → MUSTAFA REŞİT PAŞA.

Büyük saray, İstanbul'da, Bizans devletinin imparatorluk sarayı; kutsal saraylar olarak da anılan yapılar topluluğu, bugünkü Ayasofya ve Sultanahmet camisi'nden Marmara denizi kıyılarına değin uzanan çok geniş bir alanı kaplıyordu. Çeşitli kaynaklara göre yapıları, tören salonları, büyüklü küçüklü kiliseleri, teraslar halinde düzenlenmiş bahçeleri ve oyun alanlarıyla Büyük saray, bir kent görünümündeydi. Özellikle tören salonlarının, Bizans'ın gücünü ve zenginliğini ortaya koyacak biçimde görkemli olmasına önem veriliyordu. Sarayın kıyıda bir iskelesi, Ayasofya yakınında da Khalke kapısı denilen bir ana girişi vardı. Bu kapı heykeller ve imparatorların zaferlerini anlatan mozaiklerle süslüydü. Büyük saray'ın kimi büyük ve önemli bölümlerinden (Magnaura, Porphyra, Trikonkhos, Kamilas, Sigma, Daphne, Musikos, Kenurgion, Khrysotriklinos vb.) başka, selçuklu yapılarından esinlenen Mahrutas adlı bir pavyonu bulunuyordu. Ayrıca Türkler'in çevgan oyununun benzeri olan bir oyunun oynandığı Tzyganesterion adlı bir oyun alanı vardı.

Sarayın en erken tarihli bölümü, Constantinus I (Büyük) döneminde (324-337) yaptırılan Khalke sarayı'dır. Bu saray 532'de Nika ayaklanmasında yanmış, İustinianos I (527-565) tarafından, daha değişik bir planda ve büyütülerek yenilenmiştir. Constantinus I döneminden bir başka yapı, Daphne'dir. Sultanahmet camisi'nin ön avlusu altında kalan Daphne, sekizgen planlıydı, ortasında imparatorluk locası bulunuyordu. Bizans imparatorlarının yabancı elçileri kabul ettikleri Magnaura sarayı da Constantinus I zamanında yaptırılmıştı. Bu da Nika ayaklanmasında yakılmış, İustinianos I tarafından onartılmıştır. Büyük saray'ın alanı dışında bulunan, ancak onunla doğrudan ilişkili olan bir yapı da Çatladıkapı'daki Bukoleon sarayı, Hormisdas sarayı ya da İustinianos evi olarak bilinen saraydı. İki bölümden oluşan bu sarayın bir bölümü Theodosios II döneminde (408-450), bir bölümü de Nikephoros II Phokas zamanında (963-969) yaptırılmıştı.

Büyük saray'a İustinos II (565-578) ve Tiberios I Konstantinos (578-582) dönemlerinde, sekizgen planlı, küçük kubbeli, içi mozaiklerle bezeli taht salonu eklendi. Konstantinos V zamanında (741-775) hıristiyanlığın kutsal eşyalarının saklandığı Meryem kilisesi yaptırıldı. Basileios I (867-886), Leon VI (886-912), Romanos I Lekapenos (920-944) dönemlerinde yeni kiliseler ve yapılar eklendi. İoannes I Tzimiskes döneminde (969-976) yapıların çoğu onarıldı, mozaiklerle bezendi. XI. yy. sonlarına doğru Büyük saray terk edildi, imparatorlar önce Manganoi, daha sonra da Blakhernai sarayı'nda oturmaya başladılar. Sarayın gereçleri başka yapılarda kullanıldı. Mehmet II (Fatih) İstanbul'u aldığında saray büyük bir yıkıntı durumundaydı.

Büyük saray'a ilişkin bilgi veren en önemli kaynak imparator Konstantinos VII'nin (913-959) yazdığı *De Ceremoniis* (merasimler) adlı kitaptır. Bu kaynağa dayanılarak sanat tarihçilerince pek çok araştırma yapılmıştır (J. Labarte [1861], H. Montucci [1877], A. G. Paspati [1885], J. Ebersolt [1910], vd.). 1912 İshakpaşa yangınından sonra ortaya çıkan kalıntılar E. Mamboury ve T. Wiegand tarafından incelendi ve 1935'te yayımlandı. 1933-1938 arasında Prof. J. H. Baxter'in başlattığı Arasta* kazısı'nda mozaiklerle süslü saray avlusu ortaya çıkarıldı. Bu çalışmalar D. T. Rice tarafından sürdürüldü (1951-1954).

Günümüze bu büyük yapılar topluluğundan çok az kalıntı ulaşmıştır. Yapıların önemli bir bölümü XVII. yy.'da yaptırılan Sultanahmet külliyesi'nin altında kalmış, bir bölümü evler arasında yok olmuştur. Akbıyık caddesindeki yapı kalıntısının, sarayın katlarını bağlayan bir merdiven kulesi olduğu sanılmaktadır. Marmara kıyısında, Bukoleon sarayı'nın mermer çerçeveli pencereleri bulunan cephesi vardır. Khalke kapısı üstündeki bir kilise ise, osmanlı döneminde arslanhane ve nakkaşhane olarak kullanıldıktan sonra, XIX yy.'da ortadan kalkmıştır. (→ Kayn.)

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU → SELÇUKLULAR.

BÜYÜK SKUA → BÜYÜK YIRTICI MARTI.

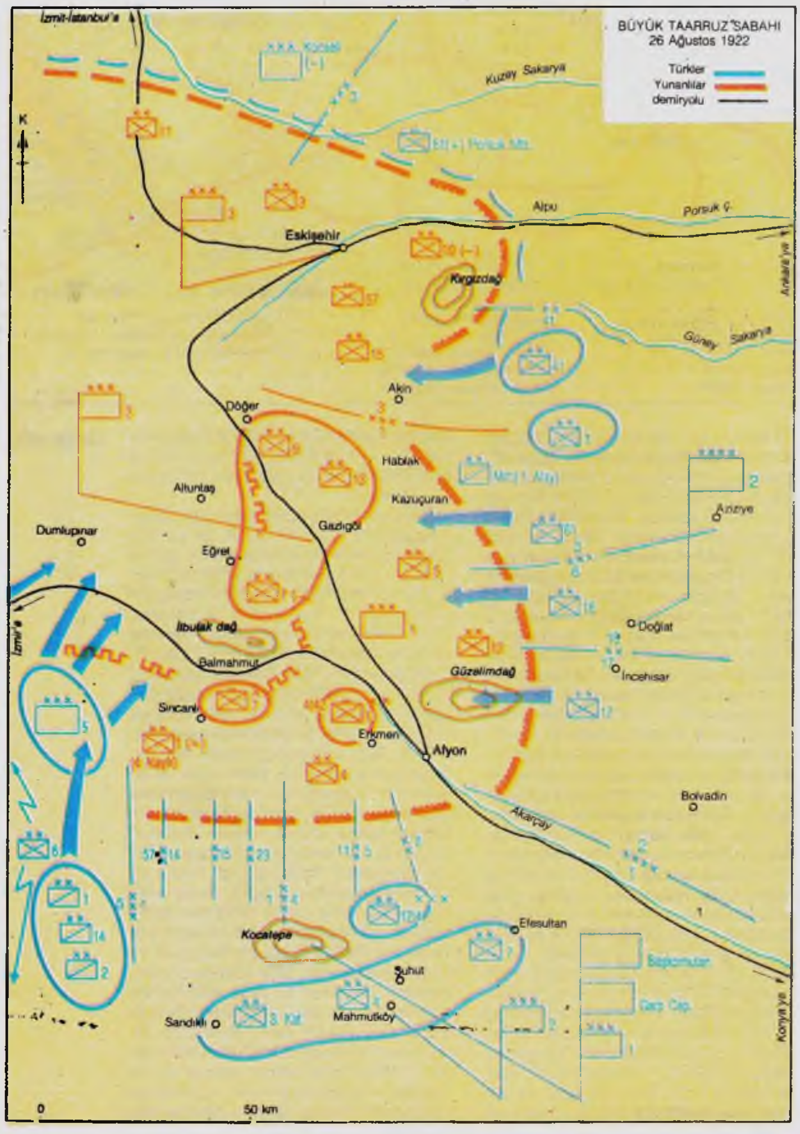
Büyük taarruz, Kurtuluş savaşı'nda türk ordusunun yunan kuvvetlerine karşı giriştiği genel saldırı (26-30 ağustos 1922). Sakarya savaşı'nda (23 ağustos - 12 eylül 1921) saldırı gücü kırılan yunan ordusu, Eskişehir - Kütahya - Afyon demiryolu hattının batısına çekilerek sağ kanadını Akar dağına dayayıp savunma düzenine girdi. Bu arada, Sovyetler ve Fransızlar ile anlaşmalar yaparak D. ve G.-D. sınırlarını güvence altına alan ve bu cephelerden sağlanan silahlı birlikleri batı cephesine aktaran türk ordusu, kesin sonuçlu bir taarruz için hazırlıklara başladı. Yaklaşık bir yıl süren hazırlıklar sonunda tarafların savaş gücü şöyleydi:

1) türk ordusu —Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, erkânı harbiye reisi (genelkurmay başkanı) Fevzi Paşa (Çakmak), Batı cephesi komutanı İsmet Paşa ve batı cephesi kurmay başkanı albay Asım (Gündüz) Bey'den oluşan ordu üst kademesi buyruğunda 186 000 yaya ve 15 000 atlı asker, 98 000 tüfek, 2 025 hafif makineli, 839 ağır makineli, 325 top, 5 282 kılıç ve 5 uçak.

2) yunan ordusu —Başkomutan orgeneral Papulas Hacı* Anesti, korgeneral Yuvan Diyenis ve tümgeneral Trikopis* komutasında 195 000 yaya ve 6 300 atlı asker, 105 000 tüfek, 3 100 hafif makineli, 1 280 ağır makineli, 544 top, 1 300 kılıç ve 12 uçak.

Afyonkarahisar bölgesinde iki orduya ayrılmış bulunan türk kuvvetlerinde 1. Ordu komutanlığını Ali İhsan (Sabis*) Paşa (sonra Nurettin* Paşa [Sakallı Nurettin Paşa]) ve Akarçay'ın kuzeyindeki 2. Ordu komutanlığını Yakup Şevki Paşa (Subaşı*) üstlenmişti. Türk kuvvetlerinin mevzi-

Büyük taarruz

lenme durumuysa şöyleydi: 1. Ordu'ya bağlı albay İzzettin (Çalışlar*) komutasındaki I. Kolordu Çay yöresinde yedekte olmak üzere; 2. Ordu'ya bağlı albay Şükrü Naili (Gökberk*) komutasındaki III. Kolordu Eskişehir'de; albay Ali Hikmet (Ayerdem*) komutasındaki II. Kolordu ile albay Kemalettin* Sami (sonra paşa,Gökçen) komutasındaki IV. Kolordu Bolvadin yakınlarında; Fahrettin (Altay*) Paşa komutasındaki V. Süvari kolordusu Ilgın'da; bir mürettep süvari tümeni Döğer yakınlarında; albay Halit* (Deli Halit Paşa) komutasındaki Kocaeli grubu Geyve'de, VI. Kolordu, Kâzım Paşa (İnanç*) komutasında Afyon kuzey cephesinin karşısında. Bu savaşta görev alan kurmay başkanları: 1. Ordu kurmay başkanı albay Emin (general Koral*), 2. Ordu kurmay başkanı albay Hüseyin Hüsnü (general Erkilet*); kolordu kurmay başkanları: binbaşı Muharrem Mazlum (general İskura*), yarbay İbrahim (general Begen), yarbay Hayrullah (general Fişek*), yarbay Ziya (general Ziya), binbaşı Şükrü (general Koçak*), yarbay Nihat. Tümen komutanları: yarbay Naci (general Tınaz*), yarbay Ömer Halis (general Bıyıktay*), albay Reşat* (taarruz sırasında Çiğiltepe'de intihar etti), yarbay Ethem (Çallı Ethem Bey), yarbay Halit, yarbay Derviş* (Derviş Paşa), albay Osman (general Koptagel*), albay Kâzım (general Sevüktekin*), albay Mürsel (general Bakû*).

Ankara'da yayımlanan Hâkimiyeti milliye gazetesi Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'daki yabancı misyon şeflerine bir çay ziyafeti vereceğini yazdığı gün (20 ağustos 1922) Paşa, Dikmen sırtlarından gizlice hareketle, Akşehir'deki genel karargâha ulaştı (24 ağustos). Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa ile kurmay heyeti, büyük taarruzun odak noktası olan Kocatepe'nin güneyindeki çadırlı ordugâha yerleştiler. Aynı gün (25 ağustos) türk birliklerine hazır olmaları bildirildi; ertesi sabah erken saatlerde taarruz başladı. Büyük taarruzun evreleri gün gün şöyle gelişti:

26 ağustos 1922 —Havanın sisli olması yüzünden, önceden saptanandan yarım saatlik bir gecikmeyle türk topçusu, yunan mevzilerine yoğun ve etkili bir salvo ateşi açtı. 06 00'da süngü takarak taarruza geçen türk piyadeleri, birkaç saat sonra, yunan siperlerinin bulunduğu en yüksek tepe olan Kaleciksivrisi üzerine türk bayrağını diktiler ve hemen ardından Tınaztepe'yi ele geçirmeyi başardılar. Bu arada, V. Süvari kolordusu da düşman üstüne at sürdü. Afyonkarahisar ve Ahırdağı bölgesinde gün boyu süren türk taarruzu sonucunda, Yunanlılar bırkaç yer dışında, tüm hatlarda çözülürken, türk askeri birçok stratejik konumlu yer ve tepeyi ele geçirdi. Atatürk, *Nutuk*'ta 26 ağustosu şöyle anlatır: "Topçularımız mevzilere gece geldiler. Karanlık içinde mevzi aldılar ve fecirle beraber bütün dünyanın gözleri açıldığı zaman ateşe başladılar. Mevziler çok ve çok müstahkemdi. Bu mevziin müdafaa kıymetini en son tetkik eden bir ingiliz erkânıharbinin verdiği raporda, eğer Türkler, bu mevzii, dört beş ayda işgal ederlerse bir günde sukut ettirdiklerini iddia edebilirler, deniliyordu. Fakat Türkler'e, bu mevzii düşürmek için aylar değil, bir gün değil, bir saat kâfi geldi.

Saat altıda Tınaztepe'ye hücum vaziyetinde, hücum mesafesine yaklaşmış bulunan piyadelerimiz, önündeki tel örgüleri kesmeye ve bertaraf etmeye lüzum görmeyerek, ayağını kaldırdı ve tel örgüsünden bacağını aşırarak atladı. Ve orada bulunan yunan neferlerini süngüleriyle tamamen tepeledikten sonra, Tınaztepe'yi işgal etti. Ben bu manzarayı seyrederken bir suale cevap vermeyi hatırladım. Bu tel örgüyü nasıl geçebilirler diyorlardı. Oradakilere dedim ki: İşte böyle ayaklarını kaldırır ve geçerler."

27 ağustos —Yunan hatlarının çözülmesi sonucunda türk askerleri Afyonkarahisar'a girdi. IV. Kolordu Kurtkaya ve Erkmentepe'yi ele geçirirken Belentepe, Türkmentepe, Tınaztepe ve Sivritepe'yi alan I. Kolordu, yunan kuvvetlerini izleyerek Balmahut mevkiini tuttu. Yunan ordusunun İzmir ile olan bağlantısı kesildi.

28 ağustos —Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, yanına genelkurmay başkanı Fevzi Paşa ve Garp cephesi komutanı İsmet Paşa'yı da alarak Afyonkarahisar'a geldi. Düşman güçlerinin büyük bölümü yarı bozgun halinde Dumlupınar'a doğru çekildi. Olağanüstü bir çabayla umutsuzca direnen general Trikupis komutasındaki yunan askerleri de sonunda çekilmek zorunda kaldılar.

29 ağustos —Bir türk tümeni Toluksivrisi çevresinde sıkışıp kalmış olan düşman güçlerinin önemli bir bölümünü tutsak aldı. Ancak, türk kuvvetleri çok geniş bir alana yayılmış olduklarından birlikler arasındaki bağlantı bir süre kaybolduysa da, sonunda, gece yarısına doğru bağlantı yeniden sağlandı. Mustafa Kemal Paşa 1. Ordu, Fevzi Paşa 2. Ordu cephesinin komutanlığını üstlenirken, İsmet Paşa da genel karargâhın yönetimini ele aldı. Komutanların dört günlük Büyük taarruz sonuçlarını harita üzerinde hep birlikte değerlendirmelerinden sonra yunan ordusunun güney ve güney-batı'dan kuşatılmış olduğu anlaşıldı. Bu değerlendirmelerin ışığında, taarruzun tüm şiddetiyle sürdürülmesine ve gecikilmeden yok etme amacına yönelik olarak düşmanın amansız bir biçimde izlenmesine karar verildi.

30 ağustos —Dumlupınar yakınlarındaki Aslıhanlar meydan savaşı'nda düşmanın beş tümeni yok edildi. İzmir yolu türk ordusuna tam anlamıyla açıldı. (→ BAŞKOMUTAN MEYDAN SAVAŞI.) [→Kayn.]

BÜYÜK TESTEREGAGALI a. Tüyleri canlı renkli, testeregagalı göçmen ördek. (Balıklarla beslenir. Dünyanın kuzey bölgelerinde yaşar. Leman gölü kıyısında yuva yapar. Bil. a. *Mergus merganser;* ördekgiller familyası, *Merginae* oymağı.)

Büyük tiyatro, Ankara'da, Gençlik parkı yanında Devlet tiyatroları'na bağlı tiyatro binası. Daha önce Spor ve ve sergi sarayı olarak kullanılan yapı, Devlet tiyatrosu ve operası genel müdürlüğü'ne verildi; gerekli düzenlemelerden sonra, 2 nisan 1949 günü Ahmet Kutsi Tecer'in *Köroğlu* oyunuyla halka açıldı. 762 kişiliktir.

Büyük Türkiye partisi, türk siyasal partisi (20 mayıs 1983 - 31 mayıs 1983). Emekli orgeneral Ali Fethi Esener'in başkanlığında kuruldu. Kurucular arasında Danışma meclisi'nin on altı üyesi de bulunmaktaydı. Kuruluş çalışmalarını Hüsamettin Cindoruk ve Mehmet Gölhan'ın yürüttüğü partinin kadrosu içinde Oğuz Gökmen ve Melih Esenbel gibi eski diplomatlar da yer alıyordu. Kuruluşunu izleyen günlerde partiye Cumhuriyet senatosu eski başkanı ve kapatılan Adalet partisi'nin önde gelen adlarından İhsan Sabri Çağlayangil ile 143 AP eski parlamenteri toplu olarak kaydoldular. Ülkenin birçok yerinde hızla örgütlenen parti, eski partilerden birinin sürdürücüsü sayılarak Milli güvenlik konseyi'nin 79 sayılı kararıyla kapatıldı. Aynı kararla aralarında Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil, Hüsamettin Cindoruk, Mehmet Gölhan ve CHP'li eski senato başkanlarından Sırrı Atalay'ın da bulunduğu bir grup siyaset adamı bir süre için Çanakkale Zincirbozan askeri üssünde gözaltına alındı.

BÜYÜK UÇAN KUSKUS a. Doğu Avustralya'da yaşayan uçan keseli. (Uçankeseligillerin en irisidir: uzunluğu 45 cm'yi bulabilir; kuyruğunun uzunluğu da hemen hemen bu kadardır. Bil. a. *Schoinobates volans;* uçankeseligiller [Petauridae] familyası.)

BÜYÜK YIRTICI MARTI a. Kerguelen adalarında yaşayan, hırsız ve yırtıcı martı. (Kırlangıç ve penguenlerle, denizde balıklarla beslenir: gerekirse kendi türündekileri bile yer. Karga iriliğindedir; perdeli ayakları güçlü tırnaklarla donanır; gagası eğri ve sivridir. Bil. adı: *Catharacta skua;* yırtıcımartıgiller familyası.) [Eşanl. BÜYÜK SKUA.]

Mustafa Kemal Kocatepe'de
26 ağustos 1922

BÜYÜK YUNANİSTAN. Coğ. Yunanlılar'ın birçok site kurduğu ve genellikle Yunan Sicilyası'nın da eklendiği Güney İtalya'nın kıyı bölgeleri.

• *Sömürgeleşme tarihi.* Kıtlığa, toplumsal ve siyasal karışıklıklara neden olan toprak yetersizliğinin zorladığı Yunanlılar, İ.Ö. VIII. yy.'dan başlayarak denize açıldılar, batıya doğru ilerleyerek Güney İtalya'daki (buraya Büyük Yunanistan dediler,çünkü her şey daha geniş, daha güzel görünüyordu) ve Sicilya'daki verimli topraklara yerleştiler. İ.Ö. 735'te Naksos, 728'de Megara Hyblaia, 740'a doğr. Cumae, 734'te Siracusa ve Zankle, 720'de Rhegion kuruldu. Euboia (Khalkıs) kökenli ilk göçmenleri Korinthoslular, sonra da Sybaris, Kroton, Taranto'yu kuran Peloponisoslular izledi. Yunanistan'ın tüm bölgeleri yavaş yavaş Batı'da temsil edilmeye başlandı. Sömürgeler de siteler kurdular: Cumae'den Parthenope, Kroton'dan da Kalaureia doğdu; İ.Ö. 510'da Krotonlular'ın yakıp yıktığı Sybaris kentinin halkı, İ.Ö. 446'da, Atinalılar'ın yardımıyla Thurioi'yi kurdu; Perikles buranın bir panhellen sitesi olmasını istedi: Miletoslu Hippodamos kentin planını çizdi, Protagoras anayasasını kaleme aldı. Halikarnassoslu Herodotos, Thurioi'nin yurttaşı olmaktan onur duyduğunu söyledi (İ.Ö. 443).

• *Yunanlılar ve komşuları.* Göçmenlerin (bunları anakentin seçtiği bir *oikiste* getiriyordu) yerleşmesi kimi zaman sorun yarattı: yerli halktan İtalikler göçmenlerin gelmesine karşı çıkmadılar, hatta hellenleşmeye razı oldular. Buna karşılık, Sikullar ve Sicanuslar zaman zaman şiddetli tepkiler gösterdiler, Siracusa ve Gela gibi siteleri, gerçek bir askeri karakol ağı kurarak, kendilerini savunmak zorunda bıraktılar. Büyük devletler de yunanlı göçmenlerin varlığını hoş karşılamadılar. Batı Sicilya'ya yerleşmiş olan Kartacalılar, geleneksel ticaret yollarını korumak istediklerinden, yüzyıllar boyunca Yunanlılar ile savaştılar. İ.Ö. 480'de Himera'da Siracusalı Gelon'a yenildiler, İ.Ö. 409'da Selinus'u yakıp yıktılar. İ.Ö. 310'da, Agathokles Afrika'ya çıkabildi, ancak Kartaca teh-

büyük uçan kuskus
(Schoinobates volans)

süzülen büyük uçan kuskus

BÜYÜK YUNANİSTAN

likesi, Roma kesin bir zafer (İ.Ö. 146) kazanıncaya kadar sürdü. İtalya'da, Yunanlılar Etrüskler ile karşı karşıya geldiler; Alalia savaşı'nı (İ.Ö. 535) kazanmalarına karşın, gene de Korsika'yı boşaltmak zorunda kaldılar (İ.Ö. 545'te Persler'in Phokaia'yı yakıp yıkmalarından sonra, Korsika'ya, Küçük Asya'dan gelen çok sayıda Yunanlı yerleşmişti); ancak, düşmanlarının gücü giderek azaldı: İ.Ö. 524'te Cumaeli Aristodemos ezici bir zafer kazandı; İ.Ö. 474'te, Cumae önlerinde, etrüsk donanması yok edildi. Roma'nın Etrüsk İmparatorluğu'nu yıkmasından sonra, İ.Ö. 303'te Taranto ile bir antlaşma yapılmasına rağmen (bu antlaşma ile Roma, güneye doğru ilerlemesini durdurmayı taahhüt etti), yunan kentleri kendilerini artık güvenlik içinde bulmayarak Epeiros kralı Pyrrhos'tan yardım istediler; Pyrrhos, filleriyle birlikte İtalya'ya geçti; Roma bu duruma sert bir biçimde karşı çıktı: İ.Ö. 272'de Taranto'yu, daha sonra da tüm İtalya ve Sicilya'yı aldı (214-212: Siracusa'nın Marcellus tarafından fethi). Büyük Yunanistan'daki Yunanlılar, bütün İtalyanlar gibi Roma vatandaşlığına geçtiler; Sicilya'dakiler ise taşralı olarak kaldılar ve bazı valilerin sertliği yüzünden (özellikle Verres), kimi zaman zor anlar yaşadılar.
• *Batı hellenizmi.* Büyük Yunanistan topraklarının çok verimli olması nedeniyle, Sicilya, imparatorluk dönemine kadar Roma'nın tahıl ambarı olarak kaldı. Kentlerin aşırı zenginliği, kamu yapılarının çokluğunu, süslemelerin çeşitliliğini ve mimarinin görkemliliğini (örneğin Selinus'taki dev boyutlu tapınaklar) açıklar; Sybarisliler'in zenginliği ve inceliği dillere destandı, varlıklı Sıracusalılar Olympia'da gösterişli at ve arabalarıyla dikkati çekerler, filozoflar o yörede yaşamaktan zevk duyarlardı: Pythagoras Kroton'da yaşadı; Arkhytas Taranto'da itibar gördü; Platon ise Siracusa'da ideal devlet modelini uygulayabileceğini sandı. İç ve dış savaşlara rağmen, her yıl binlerce yunanlı Batı'ya yerleşti (İ.Ö. IV. yy.'ın başında, Timotheos Siracusa'ya 60 000 göçmen getirdi).

Siyasal alanda, klasik yunan siteleri otokrasinin hortlamasına karşı kendilerini koruyabildikleri halde, Büyük Yunanistan'da tiranların çokluğu dikkati çeker. Gelon, ortağı Akragaslı Theron ile birlikte büyük Siracusa İmparatorluğu'nu yönetiyordu; kendisini tiran olarak kabul eden gösteriş meraklısı ve aydın Büyük Dionysios (İ.Ö. 405-366) imparatorluğu daha da geliştirmeyi başardı. İktidarı devralan oğlu ise bu hegemonyayı sürdüremedi. Üstünlüğü ele geçirme sırası, Arkhytas döneminde, Taranto'ya geldi. Geleceklerini güvence altına alma isteği ve dış tehditlerin yol açtığı kaygı nedeniyle yurttaşları, sorumluluklarını kendileri yüklenmektense kendilerini koruyacak birine devretmeyi yeğlediler.

BÜYÜK ZAP ya da **ZAP SUYU,** yeni **Çığlı suyu,** yukarı çığırı Türkiye topraklarında, aşağı çığırı Irak'ta olan akarsu. Toplam uzunluğu 426 km, Türkiye topraklarındaki uzunluğuysa 189 km. D. Anadolu bölgesinin G.-D. kesiminde, İran sınırındaki Yiğit dağı ve B.'daki Mengene ve Merkez dağları gibi 3 000 m'yi aşan yüksek dağlar arasındaki Başkale havzasının yamaçlarından inen derelerin birleşmesiyle oluşur, önce havzanın eksenini izleyerek G.'e doğru akar; Yüksekova havzasını akaçlayan Mehil suyunu sol yakasından aldıktan sonra G.-D. Toroslar'ın Hakkâri dağları denilen yüksek sıralarını çok dik yamaçlarla çevrili dar boğazlarla yararak aşar. Çukurca'dan sonra Anadolu topraklarından çıkarak Toroslar'ın Irak'taki önülkesinde jeolojik yapıya uyar; önce G.-D.'ya döner, sonra bu düzenli kıvrımları da yararak Musul'un 40 km G.'inde Dicle'ye kavuşur. Türkiye sınırları içinde 12 695 km²'lik bir havzayı akaçlayan Büyük Zap'ın ortalama debisi saniyede 86,6 m³ kadardır. Yağmurlar ve daha çok eriyen kar ve buzul sularıyla beslenir, bu yüzden de suları özellikle ilkbahar sonu ve yaz başlarında kabarır; şiddetli don olaylarının hüküm sürdüğü kış mevsiminde çekilir. Boğazlardaki hızlı akışı nedeniyle, ancak çekildiği zamanlarda ve bazı geçitlerden geçilebilir.

BÜYÜKABACA, Isparta'nın Senirkent ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 436 nüf. (1990). Belediye.

BÜYÜKADA, antik **Prinkipo,** İstanbul ilinde, büyükkent sınırları içinde, Marmara denizi'nde, Adalar ilçesinin merkezi; batı dillerinde Prens adaları olarak bilinen Kızıladalar'ın en büyüğü; 5,4 km². Kocaeli yarımadasının G. kıyıları önündeki sığ şelf üzerinde yer alan Büyükada'nın G.'inde, kısa mesafede 1 000 m derinlikteki D. Marmara çukuruna geçilir. Ada, K.-G. ekseninde uzanan ve birbirinden alçak bir boyunla ayrılan iki tepeden oluşur. K.'dekine İsatepesi (esk. Hristos, 163 m) denir. G.'deki Kocatepe (esk. Aya Yorgi, 202 m), adanın ve Kızıladalar'ın en yüksek yeridir. Uzunluğu 3,5 km kadar olan adanın genişliği iki km ile (K.) bir km (G.) arasında değişir. Büyükada yerleşmesinin bulunduğu K.'deki alüviyal kesim dışında, adanın yapısı, Hercynia orojenezi sırasında kıvrılmış Silur ve Devon dönemine ait oluşuklardan (arkoz, kuvarsit, daha az olarak kireçtaşı ve şist) meydana gelir. K. yarısında kuvarsitler ve arkozlar, G. yarısındaysa kuvarsitler geniş yer kaplar ve en yüksek yerleri oluştururlar. Büyükada tektonik açıdan, D.-B. ekseninde uzanan ve tepe kısmı aşınarak alçaltılmış bir antiklinaldir ve bu durumuyla tipik bir rölyef terselmesi örneğidir. Kıyıları genellikle kayalık, dik ve yalıyarlıdır, ancak yer yer küçük plajlar (Yörükali) vardır. Konut alanı dışında, maki ve çalılıklarla kaplıdır. Sıcaklığın daha yüksek, yağışın daha az, güneşlenme süresinin daha uzun ve havanın çok daha temiz olduğu Büyükada, su sorununa karşılık (sarnıçlarda depolama, sarnıç gemileriyle su sağlama), günümüzün gözde ve seçkin yazlıklarından biridir. Ada, bu dinlence yeri özelliğini XIX. yy. sonlarında, özellikle XX. yy.'da düzenli vapur seferlerinin başlamasıyla kazandı. Oysa Bizans döneminde, imparatorluk ailesinden kişilerin manastırlarda tutsak edildiği bir sürgün yeriydi. Kocatepe'deki Aya Yorgi manastırı da bir süre tımarhane olarak kullanılmıştı. Büyükada yerleşmesi ise XVIII. yy.'a değin basit bir balıkçı köyü olarak kalmıştır. Adanın K.-D. kıyılarında, buradaki semte adını veren (Maden mahallesi) ve 1820'ye değin işletilen demir yatakları vardı. Motorlu taşıtlara izin verilmeyen adada, ulaşım ve turlar süslü at arabalarıyla yapılır. Türk edebiyatına ve şarkılara konu olan adanın yerli nüfusu yaklş. 19 353'tür, ancak yazlıkçılar ve günübirlik gelenlerle yazın bir iki katı kalabalıklaşır.

BÜYÜKAKSOY (Kenan Rıfai) → KENAN RIFAI BÜYÜKAKSOY.

BÜYÜKAKSOY (Ziya Cemal), türk hekim ve dişhekimi (İstanbul 1896 - *ay. y.* 1953). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1920). Aynı fakültenin Fizyoloji enstitüsü'ne asistan oldu. Kimya, hıfzıssıhha (hijyen) ve bakteriyoloji başasistanlığına getirildi (1922). Bu arada dişhekimliği öğrenimini de tamamladı (1927). Dişhekimliği okulunda müfredat-ı tıp (farmakoloji) ve fenn-i tedavi-i esnan (diş tedavi

Büyükada'dan bir görünüm

Bayram Dalay

bilimi) okutmaya başladı (1928), profesör oldu (1934). Uzun yıllar Türk diş hekimleri cemiyeti başkanlığı yaptı. Başlıca yapıtları: *Ağız kanamaları ile hémogénie, hémophilie ve tedavileri* (1934); *Gıdaî tahliller* (1927); *Müfredat-ı tıp ve fenn-i tedavi* (1933); *İrinli dişdöken hastalığı yani piyorre* (1934); *Türk diş hekimliği tarihi* (1946).

BÜYÜKAMİRAL a. En büyük deniz rütbesi; bu rütbe yalnız büyük bir deniz savaşı kazanan amirale verilir. Deniz kuvvetleri komutanlığı'nda bu rütbeyi alan bir amiral yoktur.

BÜYÜKANA a. *Halk.* Büyükanne.

BÜYÜKANAFARTA, Çanakkale'nin Eceabat ilçesi merkez bucağında köy; 478 nüf. (1990). Gelibolu yarımadasının B. kıyısındaki Anafarta ya da Suvla koyunun 8 km D.-G.-D.'sunda, koya hâkim dik bir sırtın eteğindedir. Çanakkale savaşları'nın alanı olmasıyla bilinir.

BÜYÜKANNE a. Annenin ya da babanın annesi.

BÜYÜKARMUTLU, Erzincan'ın İliç ilçesine bağlı Armutlu bucağının merkezi; 236 nüf. (1990).

BÜYÜKAYAKLILIK a. Patol. Ayağın tamamının ya da bir kısmının aşırı büyümesi.

BÜYÜKAYCAN (Ünal), türk basketbolcu (İzmir 1937). Basketbola Karşıyaka'da başladı. Galatasaray, Modaspor, Belçika'nın Standard Liége takımında ve Beşiktaş'ta oynadı. Belçika'da en iyi yabancı oyuncu (1964-1965) seçildi. Yetmiş altı kez milli oldu; antrenörlük de yaptı.

■ **BÜYÜKAYI,** kuzey takımyıldızı. En parlak yedi yıldızının çizdiği ve oklu bir arabayı ya da saplı bir tencereyi anımsatan ayırtedici biçimi İlkçağ'dan beri dikkati çeker. Bu takımyıldızı Çinliler "hükümdar arabasına", Mısırlılar bir suaygırına, Galyalılar bir yabandomuzuna, Romalılar yedi öküzlü bir arabaya, Araplar üç ağıtçının izlediği bir tabuta benzetiyordu; Anglosaksonlar için bu takımyıldız bir kepçeyi andırıyordu. Bugünkü adı ise Yunanlılar'dan kaynaklanır. Zeus'un kıskanç karısı ya da Zeus tarafından ayıya dönüştürülen prenses Callisto'yu tanımlıyordu. Ayrıca bu takımyıldız *Büyük Araba* adıyla da bilinir. α, β, γ, δ yıldızları arabanın kasasının çevresini sınırlar; ε, ζ, η yıldızları da arabanın okunu çizer. Bu yıldızlar arapça adlarla belirtilir: α, Dubhe; β, Merak; γ, Fekda; δ, Megrez; ε, Aliot; ζ, Mizar; η, Alkaid. Bu takımyıldızda, bir amatör dürbünüyle Merak yıldızı yakınında yer alan ve geniş bir gezegenimsi bulutsu olan M 97 ayrıca sarmal M 81 gökadası ve düzensiz M 82 gökadası gözlemlenebilir. Fransa enleminde Büyükayı yılın her döneminde ufkun üstünde kalır: bir kutupçevresi takımyıldızıdır.

BÜYÜKBABA a. Annenin ya da babanın babası; dede.

BÜYÜKBAĞLAM a. Cümlenin boyutlarını aşan dilbilimsel bağlam ve özellikle de metin ve söylemin bütünü.

BÜYÜKBAŞ sıf. Sığır ve manda cinsinden evcil hayvanlara denir.

BÜYÜKBELEN, Manisa'nın Saruhanlı ilçesi, Halitpaşa bucağına bağlı belde; 4 028 nüf. (1990). Belediye.

BÜYÜK-BELT → BELT.

BÜYÜKBURÇ (Erol), türk hafif müzik şarkıcısı (Adana 1936). 1961'den başlayarak plaklar doldurdu, konserler verdi. Çoğu kendi bestesi olan şarkıları, Türkiye'de türünün ilk özgün örnekleri arasındadır. 10 kadar filmde başrol oynadı.

BÜYÜKÇAVUŞLU, İstanbul'un Silivri ilçesi, Sinekli bucağına bağlı köy; 2 721 nüf. (1990).

BÜYÜKÇE sıf. **1.** Biraz büyük, oldukça büyük: *Büyükçe bir bahçe.* **—2.** Oldukça önemli: *Büyükçe bir rahatsızlık geçirmek.*

■ **BÜYÜKÇEKMECE,** Marmara bölgesinde İstanbul iline bağlı ilçe; 142 910 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi, İstanbul'un 30 km batısında *Büyükçekmece*, 22 394 nüf. (1990). TV fab., çimento fab. Turizm. Büyükçekmece köprüsü. Göl ve baraj.

Büyükçekmece ilçesi son on beş yıl (1977-1992) içinde büyük bir gelişme gösterdi. Merkezin nüfusu 5 binden 22 bine, ilçenin nüfusu 21 binden 142 bine yükseldi. İstanbul'un uydu kentlerinden 70 bin nüfuslu Esenyurt bu ilçeye bağlıdır. Gürpınar, Güzelce, Kumburgaz gibi plaj ve tatil beldeleri de bu ilçenin sınırları içindedir. Ayrıca E5 karayolunun iki yanında doğuda Beylikdüzü, batıda Sinanoba mevkilerinde gökdelenlerle dolu iki uydu kent daha biçimlenmektedir.

Büyükçekmece barajı, Büyükçekmece gölünde, gölün denizle bağlantısı kesilerek kurulan baraj; 162 milyon m^3; göl alanı 43 km^2; yıllık şehir suyu verimi 102 milyon m^3.

■ **BÜYÜKÇEKMECE gölü,** Marmara denizinin K. kıyısında göl. Baraj yapılmadan önceki alanı 11 km^2 Eski bir vadinin aşağı çığırının sular altında kalmasıyla oluşan Büyükçekmece koyunun, dalgalar ve akıntıların çökelttiği bir setle denizden ayrılmasıyla meydana gelmiştir. Bu kum ve çakıl setinin ortasında, gölün fazla sularını dışarı akıtan ve bazı hava koşullarında deniz suyunun içeriye sokulmasını sağlayan sığ bir gedik vardır. Zaman zaman deniz suyu karışması nedeniyle gölün suyu biraz tuzludur. Tarihsel Edirne yoluyla bugünkü karayolu set üzerinden geçer ve gediği köprülerle aşar. Akarsuların getirdiği maddelerin çökelmesi sonucunda göl çevresinde geniş ve bir ölçüde bataklık alüviyal düzlükler oluşmuş, derinlik de çok azalmıştır. Gölün en derin yeri, 3,5 m'dir, ancak çoğu yerde derinlik 1 m'yi bulmaz. Oysa, setin hemen dışında, denizin derinliği kısa mesafede 10 m'yi, Büyükçekmece koyunun ağzı yakınındaysa 30-40 m'yi bulur. Bol su getiren derelerle (Karasu ve kolları) beslenen Büyükçekmece gölü bugün baraj haline getirilmiştir.

BÜYÜKÇİFTLİK, Hakkâri'nin Yüksekova ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 3 211 nüf. (1990).

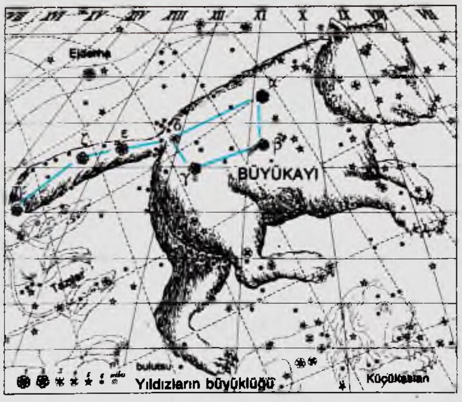
BÜYÜKÇİĞLİ → ÇİĞLİ.

BÜYÜKDERE, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında semt; Kireçburnu ile Sarıyer arasındadır. Adını aynı addaki dereden (antik Mega Reuma, Bathyraks) alır. Büyükdere ve vadisi Antikçağ'da Bathykolpos olarak biliniyordu. Megaralılar'ın Saron adak yeri burada olduğundan Saron körfezi ya da Saron burnu da deniliyordu. Ayrıca güzelliği yüzünden Kalos Agros, geniş çayırlığı nedeniyle Libadia gibi adlarla anılıyordu. 1096'da Birinci haçlı seferi sırasında Godefroi de Bouillon'un, karargâhını, Büyükdere çayırında, Yedikardeş yöresinde kurduğu söylenir. İstanbul'un fethi sırasında Büyükdere küçük bir köy durumundaydı. Selim II döneminde av ve eğlence yeri olarak gelişti. Abdülhamit I'in açtırdığı kıyı yoluyla köyün önemi arttı. 1807'de Selim III'ün tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Kabakçı Mustafa ayaklanması Büyükdere çayırında başladı. Osmanlı devletinin son dönemlerinden başlayarak Avrupa devletleri elçiliklerinin sayfiye yeri oldu. Bahçeler içindeki köşkler arasında özellikle rus elçiliği, kapladığı alanın genişliğiyle dikkati çeker. Daha sonra semtteki köşk ve yalıların sayısı arttı. Bunlardan biri, günümüzde Sadberk Hanım müzesi' dir.

İstanbul Üniversitesi orman fakültesi Büyükdere bahçe kültürleri istasyonu'nda Türkiye'nin iklim koşullarına uygun meyve türleri ıslah edilmekte, salon çiçekleri ve süs bitkileri yetiştirilmektedir. Ayrıca bir tuğla ve kiremit fabrikasıyla kibrit fabrikası bulunmaktadır.

BÜYÜKDERE, Balıkesir'in Havran ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 248 nüf. (1990).

Büyükdere fidanlığı, İstanbul'da Özel idare'ye ait meyve ve çiçek fidanlığı. Bölgede meyveciliğin geliştirilmesi ve yeni meyve çeşitlerinin yayılması amacıyla 1930 yılında kuruldu. 1946 yılında adı "Büyükdere bahçe kültürleri istasyonu" oldu; 1984'te gene ilk adına döndürüldü. İki yüzün üstünde yabancı ve yüze yakın yerli meyve çeşidi üzerinde çalışmaya başlayan fidanlık, ürettiği fidanları her yıl halka satmaya koyuldu (yıllık kapasite

Büyükayı takımyıldızı (John Flamsteed'in *Atlas*'ından, XVIII. yy.)

Büyük Larousse

Büyükçekmece'den genel bir görünüm *İstanbul*

Büyük Larousse

Büyükçekmece gölü *İstanbul*

300 000 - 400 000 tane meyveli ve meyvesiz fidan). Sonradan meyve fidancılığına çeşitli süs fidanı ve mevsimlik çiçek ve sebze fidesi üretimi de eklendi. Fidanlık bünyesindeki "Pratik bahçıvan yetiştirme yurdu"nda son yıllarda pek çok usta bahçıvan yetiştirildi.

BÜYÜKDOĞANCA, Edirne'nin Keşan ilçesi Yerlisu bucağına bağlı köy; 286 nüf. (1990).

BÜYÜK-DÜŞES a. **1.** Bir büyük-dük'ün eşi ya da bir büyük-düklüğün kadın hükümdarı. **—2.** Rus imparatorluk ailesinden prenseslerin unvanı.

BÜYÜKECELİ, İçel'in Gülnar ilçesine bağlı belde; Ovacık bucağının merkezi; 1 986 nüf. (1990).

BÜYÜKELÇİ a. **1.** Bir devletin başka bir devlet ülkesinde devlet başkanı yanına gönderilen ve diplomatik görevi yöneten sürekli temsilcisi: *Büyükelçiyi geri çağırmak. Büyükelçiye güven mektubu vermek. Büyükelçiler hiyerarşinin en üst düzeyindeki diplomasi temsilcileridir.* **—2.** Devlet başkanının, sınırlı bir süre için ya da özel bir görevle, birden çok ülkede görev yapan özel temsilcisi.

BÜYÜKELÇİLİK a. **1.** Bir devletin başka bir devletin ülkesinde bulundurduğu sürekli diplomatik temsilcilik: *Büyükelçilik düzeyine çıkarılan elçilik.* **—2.** Diplomatik temsilcilik yapmakla yükümlü olan görevli ve servisler: *Bir belgeyi büyükelçilikte vize ettirmek.* **—3.** Büyükelçinin konutunun ve diplomatik servislerin bulunduğu bina, yer: *Büyükelçilikte verilen resepsiyon.*

—ANSİKL. Büyükelçilikte, sayısı, ülkenin önemine göre değişen çeşitli servisler vardır: yardım ve eşgüdüm servisleri, ekonomik gelişme servisleri, kültür, basın servisleri, şifre ve diplomatik çanta bölümü, askeri misyonlar, uzmanlaşmış servisler (tarım, denizcilik, çalışma, vb.). Her servisin başında, adı değişik olabilen bir diplomasi temsilcisi vardır; ticari, askeri, vb. ataşe, misyon şefi, danışman, denetçi, büyükelçilik sekreteri.

Diplomasi temsilcileri, ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlanırlar; teamül kuralları ve sözleşmeler uyarınca, büyükelçilik binaları ve büyükelçinin konutu, bulundukları ülkenin yargı alanı dışındadır.

BÜYÜKEVREN a. Fels. İnsanla (küçükevren) benzerlik ilişkisi içinde düşünülen dış evren.

BÜYÜKGONCA a. Avrupa'da süs bitkisi olarak yetiştirilen ve anayurdu Teksas olan bitki. (Tam olarak açmadan önce kesilen çiçekler, yapma çiçekçilikte [kuru buketçilik] kullanılır. Bil. a. *Acroclinium roseum* ya da *Helipterium roseum;* bileşikgiller familyası.)

BÜYÜKGÜLÜCEK, Çorum'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 221 nüf. (1990).

—Arkeol. Köyün yaklş. 1,5 km G.-B.'sında, Kaletepe yöresindeki Büyükgülücek höyüğünde Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok tarafından yapılan kazılarda (1947-1949), dört yapı katı saptandı. En üstte Phrygialılar döneminden sur duvarları, iç kale ve yapı kalıntıları ortaya çıkarıldı. Bunun altında Son Bakırtaş döneminden İlk Tunç çağa geçiş evresi kalıntılarına rastlandı. Alacahöyük ile büyük benzerlikler gösteren, iki katlı Bakırtaş döneminde, kare ya da dikdörtgen planlı evler, sıvalı ve kenarları taşlarla örülü ocak ya da tandır altlıkları bulundu. Bu katmanlar, siyah ya da siyahımsı gri hamurlu, geometrik bezemeli çanak çömlekleri, çakmaktaşı ve obsidyen araçları, bakır baltaları ve yerleşme biçimiyle, Bakırtaş dönemi köy tipini yansıtması açısından önemlidir.

BÜYÜKHANIM a. Ailenin ya da evin yaşlı hanımı.

BÜYÜKHARF a. Dilbil. Özel adı ya da cümle başını (ya da geleneksel şiirde mısra başını) belirtmek için kullanılan, öbür harflerden (küçükharf) daha büyük boyda ve başka biçimde yazılan harf. (Eşanl. MAJÜSKÜL.)

BÜYÜKİŞLEYEN (Zahit), türk ressam (Adana 1946). Ankara Gazi eğitim enstitüsü'nü (1967), Almanya'da Kassel Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1976). Devlet resim ve heykel sergisi'nde başarı (1977 ve 1983), DYO resim sergisi başarı (1979) ve Fransız kültür merkezi duvar' resmi yarışması'nda birincilik ödülünü kazandı (1983).

Lirik soyut ile soyut dışavurumculuk arasında çeşitlenen bir üslubu vardır. Serbest bir fırça işçiliğini bazen de kaligrafik bir boyut içeren değişik nitelikteki dokusal alanların bütünleştirilmesini amaçlar. Genellikle resimlerinin alt ya da üst kenarlarına yakın bir yere yerleştirdiği bir dizi düz boyanmış renkli kare, kompozisyonlarının vurgu noktasını oluşturur.

BÜYÜKKABACA, Isparta'nın Senirkent ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 5 436 nüf. (1990).

BÜYÜKKALE, İzmir'in Tire ilçesi Boğaziçi bucağının merkezi; 1 317 nüf. (1990).

BÜYÜKKALECİK, Afyon'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 525 nüf. (1990).

BÜYÜKKARABAĞ, Afyon'un Bolvadin ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 429 nüf. (1990).

BÜYÜKKARIŞTIRAN, Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçesine bağlı bucak; 17 646 nüf. (1990), 11 köy. Merkezi *Büyükkarıştıran,* 4 097 nüf. (1990). Trakya cam sanayisi ve Kırklareli cam sanayisi tesisleri.

BÜYÜKKIZILCIK, Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 4 570 nüf. (1990).

BÜYÜKKONAK, Denizli'nin Tavas ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 012 nüf. (1990).

BÜYÜKKONUK, rumca **Komikebir,** Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde, Gazi Mağusa ilçesi İskele bucağına bağlı köy.

BÜYÜKKÖY, Rize'nin Çayeli ilçesine bağlı bucak; 8 213 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Büyükköy,* 4 045 nüf. (1990).

BÜYÜKLAÇİN, Çorum'da merkez ilçeye bağlı bucak iken 1987 yılında Laçin* adıyla ilçe oldu.

BÜYÜKLAVANTA a. Bir lavantaçiçeği türü *(Lavandula latifolia).* [Çiçekli dal uçlarından, parfümcülükte kullanılan sıvı bir yağ elde edilir; bu yağ kâfura çalan kokusuyla kokusuz lavantaçiçeğinin kokusundan ayrılır.]

BÜYÜKLENMEK gçz. f. Büyüklük taslamak; böbürlenmek.

BÜYÜKLÜ sıf. Büyüğü küçüğü bir arada anlamında kullanılan "büyüklü küçüklü" sözünde geçer.

BÜYÜKLÜ, Samsun'un Tekkeköy ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 940 nüf. (1990). Belediye.

BÜYÜKLÜK a. **1.** Büyük olan şeyin durumu, niteliği: *Değişik büyüklükte biblolar. Ceviz büyüklüğünde dolu yağdı. Evinin büyüklüğüyle övünüyordu.* **—2.** Bağışlayıcı, hoşgörülü bir kimsenin niteliği, ona özgü davranış; yücelik: *Bir kimsenin büyüklüğüne sığınmak. Büyüklük gösterip onu bağışladı.* **—3.** *Büyüklük hastalığı,* kendini herkesten üstün görme ve önemli bulma. || *Büyüklük taslamak,* kendini büyük ve değerliymiş gibi gösterme çabası içinde olmak.

—Fels. *Yaygın büyüklük,* Kant'ta, bir görüngünün (fenomenin) art arda kavranılışı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yoğun büyüklük,* Kant'ta, bir görüngüye ilişkin duyumun derecesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Gökbil. Eskiden kullanılan öznel bir sınıflandırma ölçeğinde, bir gökcisminin görünür parlaklığını belirlemeyi sağlayan tam sayı. (Hipparkhos tarafından hazırlanan büyüklükler ölçeğinde altı derece bulunur, en parlak yıldızlara birinci büyüklük, çıplak gözle zayıf parlaklıkta görünenlere de altıncı büyüklük denir. Bu eski sınıflandırma yanılgıya açıktır, çünkü yıldızların boyutlarıyla ilgili olduğu sanılabilir. Ayrıca bu sınıflandırma yalnız çıplak gözle görülebilir gökcisimlerine uygulanır. Bu nedenle bugün hiç kullanılmaz, yerini görünür kadirler ölçeği almıştır.) || *Bir tutulmanın büyüklüğü,* Güneş ya da Ay tutulması sırasında, Güneş ya da Ay çapının tutulan bölümünün en büyük değeri. (Tutulma tam olduğunda, büyüklük 1'den yüksek olabilir.)

—Mil. muhs. Ekonominin çeşitli karar birimlerince gerçekleştirilmiş temel etkinliklerin sonuçları toplanarak elde edilen ve ülkenin iktisadi durumunu sentez halinde ortaya koyan nicelik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ölçbil. *Fiziksel büyüklük,* sayısal bir değer verilebilen fiziksel özellik. || *Büyüklük sistemi,* türemiş bütün büyüklükleri tanımlamaya yarayan az sayıda temel büyüklükten oluşmuş, ölçülebilir fiziksel büyüklükler kümesi. (Örneğin uzunluk, kütle ve zaman gibi temel büyüklükler, yüzey, hacim, hız, ivme, kuvvet, basınç, iş, güç vb. gibi mekanikte kullanılan büyüklükler sistemini tanımlamaya yarar.)

—Psik. *Büyüklük hezeyanı,* büyüklük düşüncelerinin ağır bastığı süreğen hezeyan. (Çoğunlukla paranoyak niteliktedir, ama parafrenik de olabilir.) || *Büyüklük düşüncesi,* bir kimsenin, olağanüstü niteliklere (fiziksel ya da cinsel güç, güzellik, zekâ, servet, soyluluk, etkili dostlar, olağanüstü yaratıcılık) sahip olduğuna inanmasına yol açan hezeyanlı düşünce.

—Ruhbil. *Büyüklüklerin değişmezliği,* bir nesnenin retinadaki imgesi geniş sınırlar içinde değiştiği halde, öznel bakımdan değişmez büyüklükte görünmesini sağlayan karmaşık algısal olay. (Canlıların ve nesnelerin, çok yüksekten bakıldığı zaman küçücük görünmeleri, bu süreçlerin gerektiği gibi etkili olmamasından ileri gelir.)

—Siber. *Ayarlanan büyüklük,* bir otomatik ayarlama sistemince ayarı yapılan büyüklük. || *Ayarlayan büyüklük,* bir ayarlayıcının çıkış büyüklüğü; bunun değişimleri, uygun bir etkileyici yardımıyla ayarlanan büyüklüğün değişimlerini belirler. || *Bozucu büyüklük,* ayarlı bir sistem üzerindeki etkisi, belirli bir eşiğin altında kalması gereken bağımsız büyüklük. || *Çevrilmiş büyüklük,* yapısını değiştireceği bir başka büyüklüğün değişimiyle çoğu kez orantılı ve belli bir yasaya bağlı olarak değişen fiziksel büyüklük. (Bir otomatik denetim döngüsünün çıkış büyüklüğü karşılaştırılacağı giriş büyüklüğüyle aynı yapıda bir büyüklüğe dönüştürülür.) || *Çıkış büyüklüğü,* bir ya da birçok giriş büyüklüğünün etkisindeki bir öğe ya da sistemin oluşturduğu büyüklük. || *Giriş büyüklüğü* ya da *bağımsız büyüklük,* bir öğe ya da bir sisteme etki eden, ancak bu öğe ya da sistemden etkilenmeyen büyüklük. || *Karşılaştırma büyüklüğü,* olası bir gecikmeyi göz önüne almadan, ayarlanan büyüklüğün ulaşması gereken değeri kendi değeriyle saptayan giriş büyüklüğü.

—ANSİKL. Fels. Kant şöyle der: "Bölümlerinin tasarımı, bütünün tasarımını olanaklı kılan (ve dolayısıyla, zorunlu olarak, birincisi ikincisinden önce gelen) büyüklüğe, *yaygın büyüklük* diyorum [...]. Ancak birim olarak kavranılabilen ve çoğunluğun, ancak olumsuzlanmaya, yani sıfıra yaklaştığı ölçüde kavranabildiği büyüklüğe, *yoğun büyüklük* diyorum" (*Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi] 1, 1, 2).

—Mil. Muhs. Milli muhasebe tarafından (Türkiye'de Devlet istatistik enstitüsü) derlenen veriler temelinde elde edilen büyük-

lükler, bir ülkenin iktisadi etkinliklerinin sonuçlarını zaman içinde ve başka ülkelerle karşılaştırmaya yarayan göstergelerdir. Doğrudan doğruya iktisadi etkinlik türleriyle olsun (nihai tüketim, üretim vb.), muhasebe bakıyeleriyle ilgili olsun (ulusal tasarruf, finansman gereksinimi ya da kapasitesi vb.), ulusal hesaplarda gözüken başka birçok niceliği de büyüklük denilmekle birlikte bu terim özellikle şu üç ayrı bütünü belirtir:

—*Gayri safi yurtiçi hâsıla* (piyasa fiyatlarıyla). GSYİH, ilk yaklaşımda, ülke içinde etkinlik gösteren birimlerin üretim miktarından üretim için gerekli girdiler çıkarıldığında kalan miktara ya da piyasaya yansıyan ve yansımayan tüm faaliyetlere ait katma değerlerin toplamına eşittir; dışalımın katkısıyla birlikte ele alındığında, yurtiçi birimlerce üretilen ve nihai kullanım açısından yararlanılabilecek durumda olan mal ve hizmetlerin değerini temsil eder. (Burada sözkonusu olan temel eşitlik şudur: GSYİH + ithalat = nihai tüketim + gayri safi sabit sermaye oluşumu + stok değişiklikleri + ihracat.)

—*Milli gelir* (piyasa fiyatlarıyla), iki öğenin toplamı olarak çözümlenebilir. Bunlardan biri ana öğedir: bu öğe, faktörlerin ulusal çapta elde ettikleri gelire, yani emeğin, mülkiyetin ve yurtiçi birimlerdeki girişimciliğin gelirleri toplamını karşılar. Öteki ise, düzeltici bir öğedir: yurtiçi birimlerce üretim ve ithalat üzerinden ödenen vergilerden bu ödemelerce elde edilen işletme subvansiyonlarının çıkarılmasıyla elde edilir; —nihayet, geleneksel hale gelmiş olan *gayri safi milli hâsıla*. GSMH, emeğin, mülkiyetin ve girişimciliğin dış dünyadan sağladıkları gelirlerden yurtdışı birimlere ödenen aynı türden gelirler düşüldükten sonra kalan miktarın GSYİH'ya eklenmesiyle elde edilir. (Bu biçimde tanımlanan GSMH'dan toplam ürünün, sabit sermayenin yenilenmesi için kullanılan bölümünün [amortisman] düşülmesiyle, ortaya safi [net] milli hâsıla çıkar. Piyasa fiyatlarıyla milli gelire eşittir.)

BÜYÜKMANGIT, Adana'nın Ceyhan ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 2 402 nüf. (1990).

BÜYÜKNACAR, Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 2 446 nüf. (1990).

BÜYÜKNEFES, Yozgat'ın merkez ilçesi Musabeyli bucağına bağlı köy; 847 nüf. (1990). Antik *Tavion** kenti köyün yerindeydi.

BÜYÜKORHAN, Marmara bölgesi'nde, Bursa iline bağlı ilçe; 19 591 nüf. (1990); 40 köy. Merkezi, Bursa'nın 85 km G.'inde *Büyükorhan*, 4 219 nüf. (1990).

BÜYÜKOTURAK, Uşak'ın Banaz ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 015 nüf. (1990). Belediye.

BÜYÜKOYUMCA, Samsun'un merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 2 284 nüf. (1990).

BÜYÜKÖĞÜNLÜ, Edirne'nin Lalapaşa ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 343 nüf. (1990). Şevket Aziz Kansu ve Ruhi Esin'in yörede yaptıkları araştırmalarda, köyün K.'inde, köylülerce "Kapaklıkaya" ya da "Peri kızı evi" diye adlandırılan dolmenlere rastlandı.

BÜYÜKSEMEK g. f. *Her şeyi büyüksemek,* onu olduğundan büyük göstermek, abartmak, önemsemek.

BÜYÜKŞEHİR a. ANAKENT'in eşanlamlısı.

BÜYÜKTATLI, Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesi, Tanır bucağına bağlı köy; 2 322 nüf. (1990).

BÜYÜKTORAMAN, Kayseri'nin Özvatan ilçesinde merkez bucağına bağlı belde; 4 296 nüf. (1990). Belediye.

BÜYÜKTUZHİSAR, Kayseri'nin Bünyan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 424 nüf. (1990). Belediye.

BÜYÜKTÜR (Ahmet Rasim), türk mühendis (Bursa 1927). İstanbul Teknik üniversitesi makine fakültesi'ni bitirdi (1950). Paris Üniversitesi temel bilimler fakültesi'nde doktor unvanını aldı (1960). İTÜ makine fakültesi termodinamik kürsüsü profesörlüğüne atandı (1965). Uludağ Üniversitesi makine fakültesi'ni kurdu (1975), dekanlığını yaptı (1975-1980). ABD'de Worcester Polytechnical İnstitute'de konuk profesör olarak çalıştı. Dönüşünde İTÜ makine fakültesi termodinamik anabilim başkanı oldu. Başlıca yapıtları: *Teknik termodinamik dersleri* (1962), *Radyal vantilatörler* (1966); *Termodinamik. termodinamiğin temel yasaları* (c. I, 1982); *Termodinamik, uygulama esasları* (1985).

BÜYÜKÜÇGEN a. Astrol. Üç burcun, bir eskenar üçgen biçiminde kümelenmesi.

—ANSİKL. Astrol. Gündüz Güneş, gece de Jüpiter tarafından yönetilen ilk büyüküçgeni, Yay, Koç ve Aslan burçları oluşturur. İkincisi, Boğa, Başak ve Oğlak'tan oluşur ve gündüz Venüs, gece Ay tarafından yönetilir. Üçüncü büyüküçgen Kova, İkizler ve Terazi'den oluşur. Gündüz Satürn, gece de Merkür tarafından yönetilir. Dördüncü ve son büyüküçgen, gündüz Venüs, gece Ay, ayrıca gece ve gündüz Mars tarafından yönetilir, Yengeç, Akrep ve Balık burçlarından oluşur.

BÜYÜKYAĞLI, Kırıkkale'nin Delice ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 826 nüf. (1990). Belediye.

BÜYÜKYAPALAK, Kahramanmaraş'ın, Elbistan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 423 nüf. (1990). Belediye.

BÜYÜKYARASALAR a. Genellikle iri bedenli, meyve ve balözüyle beslenen yarasalar alttakımı. (Alttakımın tek bir ailesi vardır: kanatayaklıgiller. Bil. a. *Megachiroptera*.)

BÜYÜKYENİCE, Balıkesir'in İvrindi ilçesi Korucu bucağına bağlı belde; 2 610 nüf. (1990). Belediye.

BÜYÜKYONCALI, Tekirdağ'ın Saray ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 4 473 nüf. (1990). Belediye.

BÜYÜKYURT, Tunceli'nin Nazimiye ilçesi'nde bucak; 1 370 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Dereova*, 401 nüf. (1990).

BÜYÜLEME a. Büyülemek eylemi.

—Giz. bil. Bir canlı varlığı genellikle kötülük amacıyla bir başka canlı varlığın etkisi altına sokmaya dayanan gizli eylem.

BÜYÜLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi büyülemek,* onu büyü ile etki altına almak; ona büyü yapmak: *Peri iki sevgiliyi, ormanı, hayvanları büyüledi.* **—2.** *Bir kimseyi büyülemek,* onu aşırı ölçüde etkilemek: *Bu müzik beni büyülüyor.* **—3.** *Bir kimseyi (bir şeyle) büyülemek,* onu o şey aracılığıyla etkilemek; kendine çekmek; cezbetmek: *Bir kimseyi bakışlarıyla, zenginliğiyle, güzelliğiyle büyülemek.*

—Giz. bil. Canlı bir varlık (genellikle insan) üzerinde, küçük bir suretini (fotoğraf, balmumundan bir heykelcik) kullanarak, çoğu kez kötü amaçla büyüleyici eylem yapmak. (Sözkonusu kişi ile aradaki bağ, ona ait kan, tırnak, saç eklenerek güçlendirilebilir.)

◆ **büyülenmek** edilg. f. **1.** Üzerine büyü yapılmak. **—2.** Çok etkilenmek: *Konser bittiğinde herkes büyülenmiş gibiydi.*

—Tem. parç. Bir parçacıktan söz ederken, sıfır olmayan bir büyü taşımak.

BÜYÜLENME a. Büyülenmek eylemi.

—Tem. parç. Büyülü bir kuark-karşıtkuark çiftinin bağlı hali. (Pozitronyuma benzer bir sistem olan büyülenmenin, aynı şekilde hesaplanabilen bir tayfgözlemi vardır. Çeşitli bağlı haller bir mezon ailesini tanımlar.)

BÜYÜLENMEK → BÜYÜLEMEK.

BÜYÜLEYİCİ sıf. Olağanüstü ölçüde etkileyici, çekici olan şey ya da kimse için kullanılır: *Büyüleyici bir güzellik. Büyüleyici bir insan.*

BÜYÜLTMEK → BÜYÜMEK.

BÜYÜLTMELİ sıf. Dilbil. Sözcüklerin anlamını pekiştirmeye yarayan öğe için kullanılır (örn. türkçede pekiştirme sesleri, *aşırı-,çok-, üst-* vb. önekleri, fransızcada *archi-, extra-, super-, sur-* önekleri ve *-issime* soneki, italyancada *-one* soneki).

BÜYÜLÜ sıf. **1.** İstenilen etkiyi sağlamak üzere kendisine büyü yapılmış şey için kullanılır; sihirli: *Büyülü elma.* **—2.** Gizemli bir çekiciliği, etkileyiciliği olan şey için kullanılır: *Büyülü gözler. Büyülü bir görünüm.*

BÜYÜME a. Organizmanın bütününün ya da herhangi bir bölümünün boyutça artması; bu boyutça artmanın olduğu dönem. (Bk. *ansikl.* böl. Bot., Fizyol. ve Zool.)

—Bot. *Büyüme devresi,* bitkinin etkin bir büyüme gösterdiği zaman dilimi. (Büyüme devresi, mevsimlerin çok belirgin olduğu iklimlerde genellikle biryıllıktır.) *Büyüme durağanlığı,* tomurcukların hiçbir büyüme alameti göstermediği devre.|| *Büyüme maddeleri,* yalnız dar anlamda büyümeyi değil, gerçek bir organ oluşumunu başlatma niteliği taşıyan bitkisel kökenli maddelere (hindistancevizi sütü, olgunlaşmamış tanelerin [mısır, atkestanesi] özütü, oksin, gibberellin, sitokinin) ya da bazı bireşim ürünlerine (indolasetik asit) verilen ad. || *Büyüme noktası,* büyümekte olan bir organda uçtaki sürgen doku. || *Büyüme organları,* üreme organlarına, yani çiçeklere karşıt olarak kök, sap ve yapraklardan oluşan kısımlar.

—Denizbil. Bir kıyının, bir tortul prizmasının (denizdibi çöküntüsü), bir taşküre levhasının (okyanus sırtı) yavaş yavaş gelişmesi. || Tortullaşma bilançosu artı olan bir kumsalın ya da kıyı şeridinin yükselmesi ya da ilerlemesi.

—İkt. *Büyüme,* bir ya da birden çok iktisadi göstergenin (ulusal gelir, gayri safi hâsıla) belli bir dönem boyunca artışı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Büyüme kutbu,* F. Perroux tarafından geliştirilen ve büyümenin, belirli bölgelerin ya da iktisadi etkinliğin etkilerinin yayılması yoluyla gerçekleşmesi olgusuna ışık tutan kavram.

—İşl. ikt. *Dış büyüme,* bir işletmenin kendi etkinlikleriyle ilgili olsun ya da olmasın, kendi dışındaki bazı işletmeleri devralma ya da bunların sermayesine katılma yoluyla gerçekleştirdiği büyüme. || *İç büyüme,* işletmenin kendi bünyesinde gerçekleştirilen yatırımlardan ileri gelen ve ölçeğini ve üretim kapasitesini artıran büyüme.

—Metalogr. ve Krist. Bir sıvıda (katılaşma sırasında dandritler) ya da kristalleşmiş bir katıda (tanelerin büyümesi), bir çekirdeğin ya da bir kristalin irileşmesi olayı.

—Tıp. *Büyüme ateşi,* gençlerde büyüme evrelerinde epifizler hizasında ağrılarla birlikte ortaya çıkan ateş. (Epifizüstü kıkırdaklardaki bazı kemik lezyonlarından ileri gelir ve osteomiyelitin hafif bir şekli sayılır.)

—ANSİKL. Bot. Üstün yapılı bitkilerde büyüme, yeni organların oluşmasıyla ve var olan organların boyutça artmasıyla (boy, kalınlık ve ağırlık artışı) gerçekleşir.

Çekirdeğin etkisiyle genç hücrede sitoplazma ve özellikle koful sistemi artar. Bu durumda, beslenme için gerekli madde alışverişi ve solunum için gerekli oksijen alımı yükselir; böylece bireşim için gerekli enerji sağlanır. Çok ince olan hücre çeperi büyüme süresince yeterli esnekliği korur. Bu esneklik hücrenin büyük eksenine dikey yöndeki uzun selüloz moleküllerinin konumu sayesinde özellikle yan çeperlerin önemli ölçüde uzamasına olanak verir.

Her yönde, özellikle büyük eksene paralel doğrultuda yeni selüloz moleküllerinin birikmesi sonucunda zar sertleşir ve büyüme durur. Bitkide, hücre bölünmesinin çok ve sık olduğu belli noktalarda (sürgendoku) genç hücreler oluşur, sap ve köklerin ucunda uç sürgendokuları bulunur; organın boyca büyümesini sağlayan hücreleri bu dokular üretir; öte yandan, sapların ve köklerin enine büyümesini de kambiyum* denilen dairesel sürgendokular sağlar. Sap ve köklerde, uç kısımların ürettiği bazı oksinler*in, zarların esnekliğini sağlayarak hücre çoğalmasında ve büyümesinde önemli bir rol oynadığı kanıtlanmıştır.

Bitki erginleşince hücreler, onu oluşturan çeşitli dokulardaki özgül yapılarını kazanır, buna, hücre farklılaşması denir. Farklılaşmış bazı hücreler, özellikle parankima ve üstderide yer alanlar, özgül yapılarını yitirerek (plastların kaybolması ve kofulların küçülmesi) yeniden sürgendokulara dönüşürler. Bu farklılaşma yitimiyle yeni organlar oluşur ve büyür (çeliklerin kökleri, budanmış gövdelerdeki genç sürgünler).

Bazen anormal büyüme biçimlerine de rastlanır: organlar ya aşırı derecede büyür ya da normal oldukları halde olmadık yerlerde çıkar (teratoloji*).

Bazı bitki türleri başlangıçtaki biçimlerini (sap ve yapraklar) bazen yıllarca koruduktan sonra çok değişik olan erişkin biçimlerini alırlar; bu "gençlik biçimleri"ne daha çok Yeni Kaledonya'da yetişen bitkiler arasında rastlanır.

Sapların ve köklerin büyürken yönelmesi özel hormonların (oksinler) etkisiyle belirlenir; ayrıca bu yönelme, fiziksel etkenlere de (yerçekimi, ışık, nem, vb.) bağlıdır, büyüme sırasındaki kıvrılma ya da yönelmeler bununla açıklanabilir.

—Fizyol. Büyüme, sırayla art arda gelen duraklama ve birdenbire uzama biçiminde almaşık evrelerde gerçekleşir. Bu almaşmanın ritmi her organa göre değişir. Godin yasalarının en önemlilerinden biri, büyük almaşma yasası, özellikle iskelet için geçerlidir: örneğin uzun kemikler altı ay boyunca enlemesine, sonraki altı ay boyunca da boylamasına büyür; bu iki evre aynı kol ve bacağın iki bölütü için de almaşıktır.

• *Vücudun bütünüyle büyümesi.* Yenidoğana göre dölütte daha hızlıdır; aynı biçimde gebeliğin son ayına göre ilk ayında, ergenlik çağının eşiğindeki ilk yıla göre birinci yaşta daha hızlıdır. Doğumdan sonra, büyümenin özellikle hızlı olduğu üç dönem vardır: 1. ilk iki yıl; 2. altı yedi yaşına doğru; 3. erinliğin ilk belirtilerinin görüldüğü, on iki on üç yaşına doğru; sonra boy tam gelişmesini tamamlayana kadar sürekli olarak uzar. Uzama evreleri, büyümenin yavaşladığı ve ağırlığın arttığı dönemlerle kesilir. Böylece birtakım dönemler belirlenir: doğumdan iki buçuk yaşına kadar bebeklik; iki buçuk yaşından yedi yaşına kadar küçük çocukluk; yedi yaşından erinliğin belirmesine kadar büyük çocukluk; erinliğin başlangıcından büyümenin tümüyle durmasına ya da yetişkinlik yaşının başlangıcına kadar ergenlik.

• *Büyümenin mekanizması.* Dokular ya da organlar gerek hücrelerin hacminin artmasıyla gerekse yeni öğelerin oluşmasıyla büyüyebilir. İkinci tip büyüme daha önemlidir.

• *Kemiklerin büyümesi.* Uzunlamasına büyüme her iki uçta da kemikgövdesiyle (diyafiz) omun (epifiz) birleştiği yerde, om kıkırdağında olur. Bu kemikleşme, kemik normal boyunu buluncaya kadar sürer. Bu sırada om kıkırdağı kaybolur ve om kemikgövdesiyle kaynaşır. Kalınlaşma biçiminde büyüme, kemik zarı yoluyla, kemik yüzeyine yeni kemik katmanlarının eklenmesiyle gerçekleşir.

• *Büyümede rol oynayan etkenler.* Büyüme iç etkenlere, içsalgı bezlerinin (hipofiz [büyüme hormonu], tiroit, paratiroit, üreme bezleri, vb.) salgılarına bağlıdır. Ayrıca, beslenme biçimi de temel bir etkendir: bazı aminoasitlerin ve bazı vitaminlerin gerekliliği saptanmıştır; bundan başka "büyüme tayını" denilen beslenme tayınıyla da ayrıca kalori almak gerekir.

Aşağıdaki tablo büyümenin sonuna kadar her iki cinsin değişik yaşlardaki ortalama boy ve ağırlıklarını göstermektedir.

yaş	*cm olarak boy*		*kg olarak ağırlık*	
	erkek	*kadın*	*erkek*	*kadın*
Doğum	50	50	3,20	2,91
6.ay	65	65	7,80	7,40
1.yıl	75	74	10	9,30
2.yıl	85	84	12	11,40
3.yıl	95	92	13,21	12,45
4.yıl	100	98	15,07	14,18
5.yıl	106	104	16,70	15,50
6.yıl	115	112	18,04	16,74
7.yıl	118	116	20,16	18,45
8.yıl	122	120	22,26	19,82
9.yıl	128	126	24,09	22,44
10.yıl	132	130	26,12	24,24
11.yıl	137	137	27,85	26,25
12.yıl	144	144	31	30,54
13.yıl	146	146	35,32	34,65
14.yıl	153	152	38,50	38,10
15.yıl	160	158	46,41	41,30
16.yıl	165	160	53,39	44,44
17.yıl	168	162	57,40	49,08
18.yıl	172	165	61,26	53,10
19.yıl	172,5	165	63,32	53,10
20.yıl	173	165,5	65	54,46
25.yıl	173,5	166	69	55,08

—İkt. 1850-1880 yılları arasında, bugün gelişmiş ülkeler topluluğunu oluşturan belirli ülkelerde, sürekli bir büyüme süreci ortaya çıktı. Bu büyüme, dünya tarihinde o güne değin görülmemiş bir olaydı, çünkü daha önceleri iktisadi etkinliğin yıllık artış oranı % 0,5'in üstüne pek ender olarak çıkmış, hiçbir zaman % 1'i aşmamıştı. Ancak, bu büyüme olgusu düzenli bir biçimde gerçekleşmiyordu; İkinci Dünya savaşı'na değin, birbirini izleyen devresel hareketler arasında ortaya çıkan bir dizi bunalımla sık sık kesintiye uğruyordu. Kapitalist ülkeler, XX. yy'ın ortalarından başlayarak, çok hızlı bir gelişme temposu gösterdiler; 1945'ten 1973'e değin görülen durgunluk dönemlerinin hiçbir bakımdan XIX. yy.'daki devresel hareketlere benzer bir yanı olmadı. Ama, 1974 bunalımından sonra, büyümenin hızı duruldu.

• *Tanımlar.* "Büyüme" deyimi, iktisadi olgularla canlı organizmalar arasındaki benzerlik göz önünde tutularak biyolojiden alınmıştır: 1. İktisadi ve toplumsal yaşam, kendini yalnızca üretim ve tüketim alanlarında mutlak nicel artışlar biçiminde göstermez; bu miktarlar arasındaki oranların ve ilişkilerin değişmesi, yani bir yapı değişikliği biçiminde de ortaya çıkar; 2. Bir iktisadi ve toplumsal bütün, karşıt ama zincirleme ve birikimli güçlerin etkisiyle birbirini izleyen evrelerden geçerek farklılaşır.

Çağdaş iktisadi çözümleme, bu kavramın, ona yakın bazı kavramlarla (evrim, genişleme, ilerleme ve gelişme kavramları) karışmasını önlemeye ve terminolojiye kesinlik vermeye çalışır.

Evrim, bir iktisadi ve toplumsal bütünün uzun dönemde uğradığı dönüşümleri dile getirir. Üç türlü evrim ayırt edebiliriz: büyüme, durgunluk, gerileme. Bu evrim tipleri, iktisadi birimlerin ve sistemlerin boyutlarında ve yapılarında ortaya çıkan değişiklikler ve ilerlemelerle tanımlanır.

Genişleme, iktisadi etkinliğin dalgalanmalarına bağlıdır; kısa dönemli bir hareketin bir yönü olan bu konjonktürel olgu, çöküşün karşıtıdır ve büyümenin bir aşamasından başka bir şey değildir.

İktisadi ve *sosyal ilerleme,* büyümeye bağlı olmakla birlikte, onu aşan bir şeydir: kişi başına düşen ulusal gelirin büyümesi, ancak en elverişsiz durumdaki kişilerin yaşam düzeyinde bir yükselmeyle birlikte gittiği zaman bir ilerleme sayılır.

Demek ki, ilerleme olmadan da büyüme olabilir. Örneğin, ulusal gelirdeki büyümeden daha hızlı bir nüfus artışı olması durumunda; ya da daha sonra, uzun dönemde, yaşam düzeyinin yükselmesine yol açabilecek biçimde sermaye birikimi oranını artırmak için, tüketimin geçici bir süre azaltılmasının savunulması ve kabul edilmesi halinde (SSCB örneği), büyüme olsa bile ilerleme yok demektir. Bunun tersine, ulusal servette bir yeniden bölüşümün sağlandığı bir durumda, hiç olmazsa kısa dönemde, büyümesiz bir ilerleme görülebilir. Başka bir deyişle, iktisadi ilerleme, kendisini doğuran koşullardan soyutlanmış olduğu halde, büyüme, iktisadi etkinliğin nihai amaçlarından bağımsız olarak ele alınabilecek bölünmez bir bütün oluşturur.

Büyüme ile *gelişme* arasındaki ayrım ise, daha ince bir ayrım gibi görünmektedir: gelişme, yapı değişikliğiyle bir arada giden bir büyüme olarak görülebilir; bu durumda, büyüme, değişmez olarak kabul edilen belli bir yapı içinde gerçekleşen bir sürece tekabül eder. Ancak, somut gerçeklikte, bu ayrım bir kesinlik taşımaz, çünkü yapısal değişikliklere yol açmadan sürüp giden ya da, daha doğrusu, başlangıçta bir yapısal değişimin ya da var olan bir durumdan kopuşun ifadesi olmayan bir büyüme düşünmek zordur.

Bu güçlükler, büyüme ve gelişme deyimlerinin neden dolayı ayrım gözetilmeksizin kullanıldıklarını açıklar. Fakat, arada, tartışmalı da olsa, bir küçük fark bulunduğu söylenebilir: gelişme politikası deyimi, özellikle iktisadi bakımdan geri kalmış ülkeler için, büyüme politikası deyimi ise gelişmiş ülkeler için kullanılmaktadır.

Terimlerdeki bu belirsizlikler bir yana bırakıldığında, iktisadi büyüme, bir iktisadi ve sosyal bütünün belli başlı boyutlarının yapı değişikliğiyle birlikte olsun ya da olmasın genişlemesi biçiminde tanımlanabilir. Kişi başına düşen gelirin artmasına, olduğu gibi kalmasına ya da azalmasına bakarak, büyümenin ilerleyici, durağan (ya da sabit) ya da gerileyici olduğunu belirtmek için, büyüme ve ilerleme kavramlarını birlikte ele almak gerekir.

• *Kuramlar.* Bir grup iktisatçı büyümeyi, çoğu kez ekonometrik modeller aracılığıyla, iktisadi dalgalanmalara bağlarlar. Bunlardan bazısı (Domar, Harrod, Hicks ve H. Guitton), asıl önemli olanın uzun dönem olduğunu ve dolayısıyla, devresel hareketin, büyümenin ancak bir alt ürününü oluşturduğu kanısındadır: belli bir tasarruf oranına bağlı olarak, belli bir büyüme oranı sürekli olarak tutturulabilir; tasarruf ve yatırım oranlarındaki bir değişim, iktisadi büyümede dengesizliğe yol açar; tasarruf, yatırım ve üretim arasındaki karmaşık ilişkilerden dolayı bu dengesizlik devresel biçimde kendini yeniden üretir. Buna karşılık, başka bazı yazarlar (R. M. Goodwin ve N. Kaldor), büyüme oranının devresel dalgalanmaların sıklığına ve şiddetine bağlı olduğu görüşündedirler. Genişleme dönemi üretim potansiyelini artırır; çöküş ise iktisadi etkinlikler arasında bir ayıklama yapılmasını, çeşitli üretim faktörleri akışkanlığının artmasını ve maliyetlerin düşürülmesini zorunlu kılar. Nihayet, başka bazı yazarlar da, Schumpeter'ın izinden giderek, bir senteze varmaya çalışırlar ve dalgalanmayla büyümeyi, karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde birleştirme yoluyla bir "ortak yapısal kurum" (J. Åkerman) oluştururlar.

İkinci bir grup kuram ise, iktisadi büyümede etkili olan çeşitli etkenlerin (doğal kaynaklar, teknik gelişme, nüfus, kurumlar, vb.) zincirleme etkisi üzerinde durur: büyüme, yığılımlı bir süreç olarak ortaya çıkar, çünkü çeşitli etkenler karşılıklı olarak birbirlerini etkiler ve güçlendirir; bu etkenlerden herhangi birinde ortaya çıkan bir değişiklik, diğerlerinde de değişikliğe yol açar. Bazı iktisatçıların (Lewis, Rostow, Higgins, vb.) belirttikleri gibi, büyüme, çeşitli elverişli etkenlerin birleşmesinin bir so-

nucudur. Bu ikinci grup kuram, özellikle, etkenlerden birinin, büyümenin başlamasını ya da sürdürülmesini sağlayacak koşullara uyumsuzluğundan doğan "büyüme darboğazları"nı anlamayı olanaklı kılar. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde, bireylerin meslekı formasyonlarının yetersizliği, ıstifadelerine sunulabilecek sermayenin rasyonel bir biçimde kullanılmasını engeller.

Üçüncü bir kuram grubu (özellikle R. Barre'ın çözümlemesi), büyüme türlerini devletin rolüne (kendiliğinden büyüme, planlı büyüme) ve uluslararası insan ve sermaye hareketlerine (kapalı büyüme, açık büyüme) göre sınıflandırmaya çalışır. *Kendiliğinden büyüme*, çeşitli bağımsız birimlerin (girişimciler, yabancı şirketler, devlet, vb.) ve toplumsal grupların faaliyetlerinin bileşik sonucu olan büyümedir. Özellikle XIX. yy.'da Batı Avrupa'da egemen olan bu büyüme türünde birimlerden her biri çıkarlarını diğerlerinin çıkarlarıyla birleştirerek tamamlayıcı bir rol oynuyordu: özel kapitalistler (girişimciler, bankacılar), kapitalist büyümenin itici gücünü oluşturuyordu; devlet, (XIX. yy.'ın sonlarında Almanya ya da Japonya örneklerinde olduğu gibi) yabancı ülkelerden yeni üretim yöntemleri devralarak ya da özel girişimcilerin gerçekleştirmeyi kabul etmeyecekleri iktisadi faaliyetleri kendisi üstlenerek teknik ilerlemede önemli bir rol oynadı.

Planlı büyüme, emredici bir plan çerçevesi içinde müdahalede bulunan devletin itişi ve yönetimi altında gerçekleşir: SSCB'de iktisadi etkinlik, bir zorlama atmosferinde, bu etkinliğin itici gücü olan çeşitli etmenlerin (sendikalar, siyasi parti, devlet) denetimi altında yürümüştür. Sovyet büyümesinin mekanizmaları, "devletin, sanayileşmeyi, ülkenin iktisadi yapısını değiştirmede bir araç olarak kullanmaya yönelik siyasi ve iktisadi bir kararına" dayanıyordu. Bu mekanizmalar, özellikle, yatırımı özendirmeye çalışır; yatırımlar arasında önceliklere (ağır sanayinin geliştirilmesi) tüketimin kısıtlanmasına ve tarım kesimiyle ilgili müdahalelere (kolektifleştirme) dayanır.

Açık büyüme, XIX. yy.'ın bir özelliğidir. ABD, Kanada, Avustralya, Arjantin, vb. ülkeler, büyük göçler sayesinde ve yabancı sermayenin yardımıyla geliştiler. Ancak, uluslararası göçlerin ve sermaye hareketlerinin yavaşlaması, *kapalı büyüme*'ye yeniden güncellik kazandırdı. Kapalı büyüme, sözkonusu ülkenin kendi öz kaynaklarına dayanan, hiçbir dış yardım olmaksızın gerçekleşen büyümedir. İngiltere (XVIII. yy.'da), Japonya (XIX. yy.'da), SSCB (XX. yy.'da) kapalı büyümeye örnek olarak gösterilebilirler.

Nihayet, dördüncü bir grup büyüme kuramı, iktisadi büyümeyi başlatan ve durduran öğelerin çözümlemesini yapmaya çalışır. F. Perroux'ya göre, büyüme kutuplardan başlar: büyümeyi harekete geçiren, sürükleyici bir sanayidir. Bu sanayi, diğer firmalar arasında dışsal ekonomiler yaratarak, bütün bu firmaları gelişmeye yöneltir. Böylece, tamamlayıcı mallar üreten bir sanayi kompleksi ortaya çıkar; bunu, büyüme halindeki sanayi kompleksleri arasında bağlantıların oluşması izler; çok geçmeden, bu sanayi kompleksleri fiyat, mal akımı ve beklenti ağlarıyla birbirlerine bağlanırlar. Böylece, ulusal ekonomi, göreli olarak aktif bütünlerle (gelişme kutupları), göreli olarak pasif bütünlerin (bağımlı bölgeler ve sanayiler) bir bileşimi görüntüsü kazanır. F. Perroux'nun şeması uluslararası ekonomiye ve gelişmekte olan ülkelere de uygulanabilir. Bu ülkelerde kutupların oluşmasını önleyen bazı engeller vardır. Yoksulluğun kısırdöngüsü içine hapsolmuş olan bu ülkeler, bütünlüğü olmayan ekonomiler oluştururlar (bu yüzden, yabancı işletmelerin kurulmasıyla ortaya çıkan gelişme kutupları, yerel sektörün her türlü gelişme olanağını yok eder). Bu ekonomilerde, bütün üretim tüketime gider (dolayısıyla büyümenin finansmanı için gerekli tasarruf oluşamaz), yoğun bir yapısal işsizlik süregider ve "insan bedeli" karşılığını bulamaz.

• *Büyüme politikaları*. Büyüme ya da gelişme politikalarının tutarlı olabilmesi için, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, amaçlanan hedeflere uygun bir biçimde düşünülüp tasarlanmış olması gerekir. Bu hedefler, ya ekonominin iç gelişmesinin sağlanmasına, ya da dışa bağımlılığın azaltılmasına yönelik olabilir. Bu politikanın araçlarına gelince, bunlar değişik nitelikte olmalı ve iktisadi faaliyetin bütün kesimlerini kapsamalıdır: kurulması istenen işletmelerin kârlılığını artırabilecek bir altyapının kurulması (yatırım politikası), tarımın ticarileşmesine yönelik bir tarım reformu (tarım politikası), gelirin yeniden bölüşümü yoluyla yatırımları özendirecek önlemlere başvurulması (bölüşüm politikası), kamu harcamalarını ve vergilendirmeyi zorunlu tasarruf yaratabilecek biçimde yönlendirme (maliye politikası), yeni işletmeler kurulmasını özendirmek için gümrük korumacılığının konması, döviz gelirini düzenli duruma getirmek için dışsatımın denetlenmesi (dış ticaret politikası). Fakat, bunların dışında, gelişmekte olan ülkelerin, durumlarına uygun bir uluslararası gelişme politikası oluşturma çabalarında destek ve yardım görmeleri gerekir. Bu destek ve yardım, somut olarak, uluslararası hammadde pazarlarının dengeye kavuşturulması, gelişmiş ülkelerde üretim ve iktisadi faaliyet düzeyinin düşürülmemesi, dünyanın belli başlı bölgeleri arasında işgücü hareketine serbestlik sağlanması, teknik yardımın uluslararası bir kamu hizmeti gibi görülerek artırılması, gelişmekte olan ülkelere yapılan parasal yardımların uluslararası hale getirilmesi biçiminde olmak zorundadır.

• *Büyümenin sınırları*. Büyümenin bazı olumsuz sonuçları da vardır. Her şeyden önce, büyüme, eşitsizlikleri ortadan kaldırmaz; aksine, bunları belirginleştirir ve hatta yenilerini yaratır. Uluslararası planda, sömürgecilik, başlangıçta, gelişmiş ülkelerin, azgelişmiş ülkeler zararına genişlemelerini kolaylaştırdı. Daha sonra, çağdaş dönemde, sömürgelerin tasfiyesi hareketine rağmen, gerek emperyalizm, gerekse ekonomilerin çokuluslu şirketlerin zoruyla gittikçe daha çok uluslararası hale gelmesi, bu ülkelerin gelişme temposunu Üçüncü dünya'ya da dayattı, Üçüncü dünya ülkelerinin iktisadi bağımlılığını artırdı ve "kalkış"a geçebilmelerini büyük ölçüde güçleştirdi. Ulusal düzeyde de, büyüme, birtakım farklılıkların (ücretlerde, gelirde, servette, malvarlığında) derinleşmesini engellemedi. İkinci olarak, büyüme, iktisadi dengesizliklerle eşanlamlıdır (yıkılan yuvalar, kentsel yaşam ve sanayinin doğurduğu sorunlar, yaşama ve çalışma koşullarının kötüleşmesi, kentsel yığılma, kırsal bölgelerden ayrılma, işsizlik ve enflasyon).

Bu yüzden, büyümeye gittikçe daha çok insan karşı çıkmaktadır. Onun salt niceliksel (üretimci) yanı, "yaşamın kalitesi" adına mahkûm ediliyor. Özellikle, Roma kulübü'nün teşvikiyle Massachusetts İnstitute of Technology'de (ABD) kaleme alınan ve doğal kaynakların tükenmesi ve çevrenin bozulması tehlikesi karşısında "sıfır büyüme" isteyen Meadows raporu'nun 1972'de yayımlanmasından sonra büyümenin sınırları gündeme gelmiş oldu. Bütün bu suçlamalar, büyümenin tümüyle mahkûm edilmesinden çok, günümüzdeki büyüme modellerinin yadsınmasını dile getirmektedir.

—Zool. Bir bireyin büyümesi bütün hayvanlar evreninde belli ortak nitelikler sergiler: beden ağırlığı açısından ele alındığında, belli bir dönemde, örneğin yaşamın başlangıç döneminde, büyüme hızlıdır ve giderek yavaşlayarak normal ölüm öncesinde (hatta çoğunlukla ergin olur olmaz, yani üreme dönemine girince) bütünüyle durur. Büyüme, hemen her zaman boyutlarda bir değişiklikle birlikte görülür (alometri); örneğin, çok genç bir panter, boyu erişkine çok yakın olsa bile erişkinle bütünüyle aynı biçimde değildir. Bununla birlikte, omurgalılarla eklembacaklıların büyümesi arasında iki temel fark vardır: önce, sayısal açıdan, bir yavru omurgalının büyümesi çok daha yavaş, bir böcek larvasınınki çok daha hızlıdır; ikinci olarak ve en önemlisi, eklembacaklılarda büyüme hiç durmaz: sert bir kabuk hacmindeki her çeşit artışı engellediğinden, hayvan deri değiştirerek bir süre için uzayabilir bir deri edinir. Bu dönemde eklembacaklı hava ya da suyla şişer ve hızla hacmini artırır, daha sonra çok daha yavaş olarak yeni kabuğunun içini etiyle doldurur ve böylece canlı madde olarak ağırlığı artar.

Çok bölütlü hayvanlarda (denizde yaşayan halkalılar, şeritler, bazı çokbacaklılar) çok özel bir durumla karşılaşılır: gelişmenin belli bir evresinden başlayarak, bu hayvanlarda büyüme, yeni bölütlerin eklenmesiyle yalnızca uzunlukta ortaya çıkar. Bazı türlerdeyse bu bölütler birbirinden kopar; dolayısıyla bu hayvanlarda bölütlerin artması bir büyümeden çok bir üreme olayıdır.

BÜYÜMEK gçz. f. (esk. türkç. *bedümek*'ten). **1.** Bir canlı sözkonusuysa, serpilip gelişmek, boy atmak: *Oğlunuz iki yılda ne kadar da büyümüş. Yavrular hele biraz büyüsün, birini size veririz. Fidanların büyümesi için sık sık sulamanız gerekir.* **—2.** Çocuk sözkonusuysa, yaşı artmak, yaşamında yavaş yavaş daha ileri bir döneme doğru gitmek; erginleşmek, yetişmek: *Kız büyümüş, evlenecek çağa gelmiş. İnsan doğar, büyür, ölür. İlkokula başlayıncaya kadar dedesinin yanında büyüdü. Anne baba eğitiminden yoksun, sokaklarda büyüyen çocuklar.* **—3.** Somut bir şey sözkonusuysa, oylumca genişlemek, yayılmak, irileşmek; sayı ve miktarca artmak, çoğalmak: *Dolabı çıkarınca oda büyüdü. Karnındaki ur büyümüş. Serveti her yıl biraz daha büyüyor. Kalabalık gittikçe büyüyor. Yangın büyüdü.* **—4.** Soyut bir şey sözkonusuysa önem ve değer kazanmak, şiddeti artmak: *Rüşvet olayı büyüyor. İki ülke arasındaki gerginlik gittikçe büyüyor. Kavga iyice büyüdü. Kentin nüfusu arttıkça sorunları da büyüyor.* **—5.** *Büyümüş de küçülmüş*, sözleri ve davranışları yaşının gerektirdiğinden ilerde, büyüklerinkini andıran çocukların bu yanını vurgulamak için kullanılır.

◆ **büyütmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi büyütmek*, onu daha büyük, daha oylumlu duruma getirmek; genişletmek: *Mutfağı, evi büyütmek.* **—2.** *Bir kimseyi büyütmek*, onun yetişmesini, gelişmesini sağlamak; bakmak, yetiştirmek: *Onu anneannesi büyüttü.* **—3.** *Bir olayı, durumu büyütmek*, ona aşırı önem vermek; abartmak: *Olayı çok büyütüyorsun. Bu işi bunca büyütmeye değmez. Gazeteler bu olayı çok büyüttü.* **—4.** *Bir şeyi büyütmek*, onu önemli duruma getirmek, geliştirmek: *İşini büyütmek.* **—5.** *Bir şeyi büyütmek*, onu olduğundan büyük göstermek: *Mikroskop küçük nesneleri büyütüyor. Duvardaki ayna odayı büyütüyor.*

◆ **büyültmek** ettirg.f. **1.** *Bir şeyi büyültmek*, onu olduğundan büyük duruma getirmek, büyütmek, genişletmek. **—2.** *Resmi, haritayı vb. büyültmek*, onun daha büyük örneğini yapmak.

—Foto. Bir fototipin boyutlarını büyültmek.

—Koregr. Hareketleri genişletmek ve anlatımı yoğunlaştırmak.

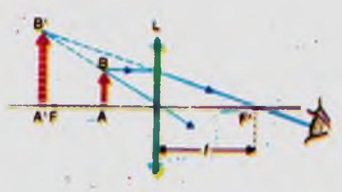
◆ **büyütülmek** edilg. f. Büyütmek eylemine konu olmak: *Mutfak da, banyo da büyütüldü. Küçükken din eğitimiyle büyütülmüş. Bu olay olduğundan fazla büyütüldü.*

BÜYÜOTU a. Bot. Küpeçiçeğigiller fa-

milyasından, nemli ormanlarda yetişen pembe çiçekli ve stolonlu küçük bitki. (Bil. a. *Circea lutetiana*.)

BÜYÜSEL sıf. Ruhbil. *Büyüsel düşünce*, önişlemsel dönemin (2-7 yaş arası) düşünme biçimi. Ayırtedici özelliği, öznel evren ile fiziksel evrenin birbirine karıştırılmasıdır. Bu düşünce biçiminin, animizm ve yapaycılıkla benzerlikleri vardır.

■ **BÜYÜTEÇ** a. Cisimleri büyüten yakınsak mercek. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yazı büyüteci*, yazıları incelemeye yarayan büyük çaplı büyüteç. (Eşanl. GRAFOSKOP.)
—Tekst. *İplik büyüteci*, kare biçiminde delik açılmış bir diske metal iki dikmeyle uygun uzaklıkta bağlanmış bir büyüteçten oluşan ve bir kumaşın, bir motifin ayrıntısını incelemeye yarayan aygıt.
—ANSİKL. Opt. Büyüteç temelde, *f* odak uzaklığı küçük, yakınsak bir L merceğinden oluşur; cismi daha büyük bir açı altında, yani yaklaşmış gibi görmeyi sağlar. Bu amaca ulaşmak için, küçük AB cismini mercekle odaklarından biri arasına yerleştirmek gerekir. Bu koşullarda gerçek görüntü yoktur; ama, merceğin diğer yanından bakan gözlemci, büyütülmüş gizil A′C′ görüntüsünü algılar.
Birim uzunluktaki bir cismin görüntüsünü veren açıya bir merceğin *gücü* denir. Göz, diğer F′ odağında yer alırsa bu açının radyan olarak değeri 1/*f*′ dir. Güç, yakınsamaya eşittir. Göz hiçbir zaman odaktan çok uzakta değildir ve gözün konumu ne olursa olsun 1/*f* bağıntısı gücü belirtir. *f* metre cinsinden alınırsa, güç *diyoptri* olarak değerlendirilir. Nitekim, odak uzaklığı 5 cm olan bir büyütecin gücü 20 diyoptridir. Görüntünün büyüteçle ve cismin çıplak gözle, en iyi koşullarda görüldüğü açıların oranına *büyütme* adı verilir. Ticari büyütme büyütecin gücüyle gözün en küçük seçik görme uzaklığının çarpımıdır.
Çiftgözmercekli büyüteç iki özdeş borudan oluşur; bunların gözmercekleri her iki gözün gözbebekleri arasındaki uzaklığa eşit uzaklıkta (ayarlanabilir) yer alır ve bu gözmerceklerinin optik eksenleri, gözlenecek cismin konduğu, saydam olmayan, siyah ya da beyaz bir tabla düzeyinde çakışır. Bu büyüteç türü, belli ölçüde kabartılı küçük cisimleri, az bir büyütmeyle gözlemeye elverişlidir; büyüteç bu kabartıyı eksiksiz verir.

gerçek bir AB cisminin, A' B' gizil görüntüsü oluşumu

BÜYÜTKEN sıf. Büyümeyi sağlayan.

BÜYÜTKENDOKU a. Bot. KAMBİYUM'un eşanlamlısı.

BÜYÜTME a. **1.** Büyütmek eylemi. **—2.** *Bir kimsenin büyütmesi*, birinin bakıp yetiştirdiği kimse.
—Metalürj. *Tekkristal büyütme*, metal tekkristalleri hazırlama yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Opt. Görüntünün görünen çapının cisminkine oranı. (Bütün optik aletler için geçerli olan bu büyüklük, çok uzaktaki cisimleri alan teleskoplar ve dürbünler için iyi bir ayırtedici özelliktir. Büyüteçler ve mikroskoplarda, bu büyüklük değişken olduğundan, ticari büyütme kullanılır.) ‖ *Boyca büyütme*, bir optik sistemdeki eşlenik bir düzlem çifti için, görüntü ve cismin benzeşik uzunluklarının oranı. ‖ *Ticari büyütme*, büyüteçler ve mikroskoplarda cisim, gözlemcinin gözünden 0,25 m uzağa, yani ergin bir kimsenin en küçük seçik görme uzaklığına yerleştirildiğinde elde edilen büyütmenin değeri.
—Sine. Bir filmin görüntülerini, daha geniş bir filme aktararak büyütmeye dayanan laboratuvar işlemi. (16 mm'lik bir filmi 35 mm'lik bir filme aktarmak sık rastlanan bir işlemdir.)
—Terz. Konfeksiyonculukta, değişik boylar elde etmek amacıyla, örnek patronun ölçülerine eklenen ölçüler.
—ANSİKL. Metalürj. Bir çoklu kristalden bir tekkristal elde etmek için, metali bölgesel olarak eritmek ve ardından katılaşma yüzeyini yüksek ısıl gradyanla soğutmak gerekir. Bu tür büyütme, kristalin ısıl bölgeler arasında yer değiştirmesini sağlamaya dayanır. "Bölgesel eritme" denen ikinci hazırlama tekniğindeyse ısıl bölgeler, kristal boyunca yer değiştirir.

BÜYÜTMEK → BÜYÜMEK.

BÜYÜTÜCÜ → AGRANDİSÖR.

BÜYÜTÜLMEK → BÜYÜMEK.

BÜZ a. (fr. *buse*). Akışkan bir maddenin akıtılmasını ya da boşaltılmasını sağlayan çimento harcından yapılmış akıtma borusu; künk.
—Isıt. havld. Isıtma aygıtlarını duman borusuna bağlamakta kullanılan parça.
—İnş. KÜNK'ün eşanlamlısı.

BÜZDÜRMEK → BÜZMEK.

BÜZGEN ya da **BÜZGENKAS** a. Anat. **1.** Kasılarak vücuttaki herhangi bir kanalın ya da organın deliğini (idrar torbası, anus, mide kapısı, vb.) açan ya da kapayan, birçok düz kas lifinden (istem dışı çalışır) ya da çizgili kas lifinden (istemli çalışır) oluşan çember biçiminde kas sistemi. **—2.** *Oddi büzgeni*, koledok ve Wirsung kanallarının ağzını çevreleyen büzgenkas. (Safranın ve pankreas salgısının bağırsağa boşalmasını denetler ve bağırsaktaki maddelerin bu kanallara girmesini önler.)

BÜZGÜ a. Dikişte ipliğin çekilmesiyle oluşan ve kumaşın bolluğunu azaltan sık, küçük kıvrım: *Kol büzgüsü*.
—Mobc. *Büzgü ekstraforu*, içinden büzgü ipliği geçen geniş şerit; perdenin başına dikilir, ipliklerin çekilmesiyle perdenin büzülmesini sağlar.
—Terz. *Akordeon büzgü*, oyulgama dikişini, düzenli zikzaklar biçiminde yaparak oluşturulan büzgü. (Bordür olarak yapılacak süslemelerde kullanılır.) ‖ *Baklava büzgü*, çırpma dikişle, baklava biçiminde yapılan büzgü. (Geniş yüzeylere ve daha çok ince kumaşlara uygulanır.) ‖ *Dalga büzgü*, dikey olarak uygulanan bir tür büzgü. (Düzenli aralıklarla çizilen zikzakların bir ayağını oyulgama dikişiyle büzüp ötekinin üzerinden atlanarak yapılır. Geniş aralıklarla yastık ve örtülere, küçük boyutlarda giysilere uygulanır. Yatay olarak yapılanına *balıksırtı büzgü* denir.) ‖ *Hasır büzgü*, hasır örgü görünümü verecek biçimde yapılmış, nervüre benzer bir tür büzgü. ‖ *Köpük büzgü*, oyulgama dikişini dört köşeli yıldızlar biçiminde yaparak oluşturulan büzgü. ‖ *Nervürlü büzgü*, ilkin kumaşa nervür yapıp daha sonra eşit aralıklarla birkaç sıra olarak uygulanmış düz büzgü. ‖ *Paket büzgü*, daha çok fantezi çanta, şapka ve aksesuar süslemelerinde kullanılan, köşelerine birer küçük paket yerleştirilmiş baklava biçiminde büzgü. ‖ *Sepet örgü*, *büzgü*, kumaşın verevine uygulanan birbirini bir alttan, bir üstten kesen eğik çizgiler biçiminde yapılmış büzgü. ‖ *Suyolu büzgü*, dikine yapılmış akordeon büzgü. ‖ *Sutaş büzgü*, oyulgama dikişini dalga biçiminde yaparak oluşturulan büzgü. ‖ *Üçgen büzgü*, oyulgama dikişini küçük üçgenler oluşturacak biçimde yaparak oluşturulan büzgü. (Daha çok giyim süslemede kullanılır.) ‖ *Yaprak büzgü*, karşılıklı yapraklar oluşturacak biçimde yapılmış bir tür nervür. (Fantezi aksesuar süslemelerinde, yastık vb. eşyalarda uygulanır.) ‖ *Yıldız büzgü*, oyulgama dikişini, yıldız biçiminde yaparak oluşturulan büzgü. (Fantezi süslemelerde, özellikle şapka ve çantalarda kullanılır.) ‖ *Yuvarlak büzgü*, daire biçiminde ve çırpma dikişle yapılan büzgü.

BÜZGÜLÜ sıf. Büzgüsü olan ya da büzülerek dikilmiş şey için kullanılır: *Büzgülü etek. Robadan büzgülü bir elbise.*

BÜZGÜSÜZ sıf. Büzgülü olmayan.

BÜZME a. Büzmek eylemi.
◆ sıf. Ağzı büzülerek toplanmış torba, kese vb. için kullanılır.

BÜZMEK g. f. **1.** *Bir şeyi büzmek*, toplayarak, sıkıştırarak alanını ya da oylumunu küçültmek: *Çuvalın ağzını büzmek. Dudaklarını büzerek konuşmak.* **—2.** *Bir kumaşı, bir giysiyi (bir bölümünü) büzmek*, iplik çekerek ya da iplik geçirerek bolluğu gideren sık küçük kıvrımlar oluşturmak: *Etekliğin belini büzmek. Kolları bedene büzerek oturtmak.*
—Sesbilg. İki ya da daha çok sesçil öğeyi tek bir öğede birleştirmek.
◆ **büzdürmek** ettirg. f. Büzülmesini sağlamak ya da buna yol açmak: *Büzdürerek dikmek. Büzdürmeden ütülemek.*
◆ **büzülmek** edilg. f. Büzmek eylemine konu olmak.
◆ **büzülmek, büzüşmek** dönşl. f. **1.** Korku, ürkeklik, şaşkınlık, soğuk vb. etkenlerle kıvrılıp toplanmak; bir kenara sinmek: *Soğuktan yatağın içinde büzülüp uyumaya çalıştı. Bir köşeye büzülmüş, olup biteni seyrediyor.* **—2.** Kumaş vb. sözkonusuysa, kırışmak, buruşmak, toplanmak: *Sıcak ütüyü basınca kumaş büzüştü.* **—3.** *Büzülüp, büzüşüp oturmak*, ürkek ve çekingen bir durumda bir köşede oturmak.
◆ **büzüştürmek** ettirg. f. *Bir şeyi büzüştürmek*, onun büzüşmesine yol açmak.

BÜZÜR çoğl. a. (ar. *bezr*'in çoğl. *büzür*). *Esk.* Tohumlar, taneler.

BÜZÜCÜ sıf. Anat. *Büzücü kaslar*, yüzdeki doğal deliklerin çevresini saran ve onların kapanmalarını sağlayan derisel kaslar (gözkapağı kasları, dudak kasları, vb.).
◆ a. Eczc. Ağız mukozasını kuvvetle büzen ilaca denir (örneğin şap ve suda çözünen kurşun, demir, çinko tuzları, vb.).

BÜZÜK sıf. Büzülmüş durumda olan şey için kullanılır.
◆ a. **1.** *Kaba.* Kalınbağırsağın sona erdiği nokta; anus, makat. **—2.** *Arg.* Yüreklilik, gözü peklik. **—3.** *Büzüğü sıkı*, gözü pek, cesur (arg.).

BÜZÜKTAŞ a. *Arg.* Kafa dengi arkadaş, kafadar.

BÜZÜLEBİLİRLİK a. Büzülebilme niteliği.

BÜZÜLEN sıf. Mat. çözlm. Bir metrik uzaydan kendi içine, oranı 1 den sıkı küçük olduğunda, bir Lipschitz uygulaması için kullanılır.

BÜZÜLGENLİK a. Fizyol. Bazı anatomik elemanların, yerel nedenlerin etkisiyle boyutlarını küçültebilme özelliği.

BÜZÜLME a. Büzülmek eylemi.
—Astrofiz. Evren'in büyük kütlelerinde, çekimsel iç etkileşimler yüzünden yoğuşmaya yol açan genel süreç.
—Denizbil. *Isıl büzülme*, soğuması sırasında yapısal bir bütünde görülen hacim azalması ya da eksilme. (Karşt. ISIL LAKOLİT KABARTISI*.)
—Deric. Aşırı büzücü bir sepileme banyosu sırasında derinin yüzünde meydana gelen kıvrımların ve kırışıklıkların tümü; bu tür bir uygulama deri yüzeyinin kısmen çekilmesine neden olur.
—Dilbil. İki öğenin tek bir öğede birleşmesi (örn. türkçede *ne* ve *asıl* sözcüklerinin büzülmesi *nasıl* sözcüğünü, fransızcada *de* ilgeciyle *les* tanımlığının birleşmesi *des* tanımlığını verir).

—Elekt. ve Fiz. *Büzülme etkisi,* DARALMA* ETKİSİ'nin eşanlamlısı.

—Elektrotekn. *Elektriksel büzülme,* bir dielektrikte, elektriksel kutuplanmadan kaynaklanan esnek biçim değişimi. (Elektriksel büzülmeden, sesötesi titreşim üreteçlerinde yararlanılır.) —Galvanoplastide, elektrot üzerine metal çökelirken oluşan büzülme. (Bir termometre haznesi metalle kaplanırken bölümlemenin sıfır noktasında, metalin hazneye uyguladığı basınçtan kaynaklanan kalıcı bir değişim gözlenir. Bu olayı Bouty [1846-1922] incelemiştir.)

—Fiz. *Büzülme etkisi,* bir plazmadan geçen yeğin bir akımın, onun öz manyetik alanıyla etkileşmesinden kaynaklanan ve bu plazmanın daralmasına yol açan etki. || *Uzunluk* ya da *Lorentz büzülmesi,* Einstein göreliliğinde, bir cismin devinim halindeki bir gözlemci tarafından ölçülen ℓ uzunluğunun, cisme göre devinimsiz bir gözlemci tarafından ölçülen ℓ_0 öz uzunluğundan küçük görünmesi biçiminde ortaya çıkan etki. (Bir cetvelin hızı v ise, ölçülen ℓ uzunluğu daima ℓ_0'dan küçüktür ve değeri $= \ell_0\sqrt{1-\frac{v^2}{c^2}}$ bağıntısıyla verilir; bağıntıdaki c ışık hızını belirtir. Devinim hızı, sınır hıza [ışık hızı] ne kadar yakınsa, etki o denli belirginleşir. Burada yalnızca uzay-zamanın, olağan uzayın parallaksına benzer bir perspektif etkisi sözkonusudur.) [Eşanl. UZUNLUK ya da LORENTZ KISALMASI.]

—Geom. Oranı sıkı biçimde 0 ile 1 arasında olan afinlik.

—Ger. day. Basit çekme uygulanan bir deney çubuğunda, uzunluğun yalnız bir bölümünde ortaya çıkan enine daralma. (Büzülme olayına karşılık gelen gerilme, kopma gerilmesi ya da dayanımdır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Hematol. *Pıhtı büzülmesi,* trombostenin denilen ve trombositlerde bulunan kasılgan bir proteinin etkisiyle pıhtıdaki fibrin liflerinin çekilmesi sonucunda pıhtının küçülmesi ve serumun serbest kalması.

—Nük. müh. *Büzülme etkisi,* yeğin bir akım verilmiş termonükleer bir plazmanın kesitinde, bu akımın manyetik alanın etkisiyle doğan daralma. (Termonükleer enerji alanındaki araştırmalar çerçevesinde, büzülme etkisinin bir plazmayı hapsetmek için kullanımı, çok sayıda deneye neden olmuştur.)

—Patol. Bazı doku ya da organların kısalması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Pedol. Toprağın kuruma döneminde, çekme özelliklerinden kaynaklanan hacim azalması. (Büzülme olayı, özellikle kuru tropikal iklimlerin killi topraklarında [vertisol] ortaya çıkar; prizma biçiminde kesekli bu yapıya, toprak yüzeyindeki derin yarılmalar eşlik eder.)

—Tekst. Bozuk iplik kullanıldığında, atkı raporu çözgüyle orantılı olmadığında ya da tezgâhta fazla atkı ipliği bulunduğunda, kumaşların atkısında ya da çözgüsünde oluşan şeritli görünüm.

—Yerbil. L. Elie de Beaumont'un geliştirdiği kuram (1852); bu kurama göre dağların oluşumunun temel nedenleri, yerkabuğunda büzülmeye yol açan soğumadır. (Gerçekte bu tür yerbilimsel olaylar, bu kuramın tek başına açıklayabileceği devinimlerden çok büyüktür.)

—ANSİKL. Ger. day. Metal bir deney parçasıyla yapılan çekme deneyi sırasında, çubuğun küçük bir kesiminde, öteki bölgelere göre daha büyük bir uzama görülür. Bu uzamaya kesit küçülmesi, başka bir deyişle büzülme eşlik eder. Metal kopuncaya değin çekilir ve çubuk genellikle büzülme bölgesinin ortasından kopar. Büzülme, metalin sünekliğinin ölçüsüdür. Kalay, kurşun, bakır, yumuşak çelik gibi yumuşak ve sünek metallerde, büzülme büyük boyutlara ulaşır; buna karşılık, yarı-sert çelik, bronz gibi soğukta az biçim değiştiren metallerde çok zayıftır. Dökme demir ve sert çeliklerde ise, hemen hemen sıfırdır. Büzülme oranı, Z % = 100 × (S_0—S) S_0 bağıntısıyla tanımlanır (bağıntıda S_0 ilk kesit, S son kesittir).

Uygulamada büzülme, sıcakta ya da soğukta biçimlendirme işlemleri sırasında gerecin yüzeyinde ya da iç yırtılmalar varsa özünde ortaya çıkabilir. Aynı zamanda, büyük parçaların ısıl yollarla işlenmesi ve bir makine parçasının esneklik sınırının çok ötesinde çalıştırılması sırasında, hatta bir yorulma çatlağı boyunca da (yumuşak gereçler) büzülme olayı gözlenebilir.

—Patol. Büzülme çoğunlukla iltihaplarda ya da yaraların kapanması sırasında oluşan fibroz dokudan ileri gelir. Bu doku ikamesi, organların yapısının değişmesiyle, fonksiyonlarının bozulması ya da yok olmasıyla sonuçlanır. Örneğin romatizmanın yaptığı kas ve kiriş büzülmeleri bu lezyonlara bağlıdır.

Yara izlerinin (nedbelerin) *büzülmesi,* bazı yaraların kapanması sırasında ortaya çıkan bir olgudur; az çok belirgin bir işlev bozukluğuna neden olan dizginlerin oluşumuyla sonuçlanır. Bu karmaşa özellikle yanıkların iyileşmesi sırasında görülür.

El ayası aponevrozu büzülmesi, Dupuytren* hastalığı adıyla anılır.

Volkmann iskemik büzülmesi, çocuklardaki bazı kol kırıklarının bir karmaşasıdır. Parmak bükücü kasların bu şekilde büzülmesi elin düzelmeyen bir pençe biçimi almasına neden olur ve çalışmasını ileri derecede bozar.

Kiriş büzülmesi, herhangi bir kas kirişinin kısalmasıdır. Özellikle, uygun bir eski hale getirme eğitimi yapılmayan kas ve sinir hastalıklarında görülür ve doğal olarak ilgili kol ya da bacağın çalışmasını bozar.

BÜZÜLMEK → BÜZMEK.

BÜZÜRG ya da **BÜZÜRK** sıf.(fars. *büzürg*). *Esk.* **1.** Büyük, ulu, yaşça büyük olan. **—2.** Başkan, şef. **—3.** *Büzürg-dil,* gönlü yüce, cömert. || *Büzürg-himmet,* yardımsever. || *Büzürg-vâr,* güçlü, soylu.

BÜZÜRG ya da **BÜZÜRK** a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Hüseyni makamına rast beşlisi eklenerek oluşturulmuştur.

BÜZÜRG-ÜMMİD, Kiya da denir, ismaili mezhebinin (Haşhaşinler) Niyazi kolunun ikinci başkanı. Üç arkadaşıyla birlikte Hasan Sabbah'ın hizmetine girdi. Selçuklu emiri Nuştekin'in saldırılarını başarıyla önledi. Ölüm döşeğindeki Hasan Sabbah tarafından ardılı ilan edildi. 1124-1138 arası Alamut'ta hüküm sürdü. Yönetimi döneminde İsmaililer bağımsızlıklarını korudular.

BÜZÜRK → BÜZÜRG.

BÜZÜŞMEK → BÜZMEK.

BÜZÜŞTÜRMEK → BÜZMEK.

BÜZÜŞÜK sıf. Büzülmeyle yüzey ve oylumu küçülmüş olan şey için kullanılır; kırışık.

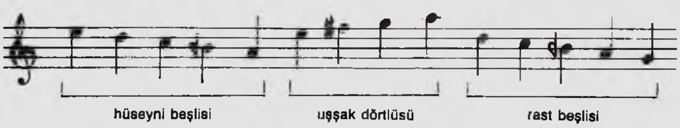
B. W., BORDET-WASSERMANN TEPKİMESİ'nin kısaltılması.

B. W. R., ingilizce *Boiling Water Reactor* (kaynar sulu reaktör) sözcüklerinin baş harflerinden oluşan kısaltma; olağan su ile soğutulan nükleer reaktörü belirtir; bu reaktör kalbinde kaynar.

BYAS → BAİAİ.

BYAS (Carlos WESLEY, **Don**—denir), amerikalı caz saksofoncusu (Muskogee, Oklahoma, 1912 - Amsterdam 1972). Lionel Hampton, Edgar Hayes, Andy Kirk, Count Basie (1941-1943 arasında), Coleman Hawkins ve Dizzy Gillespie ile (1944'te) çalıştı, 1946'da Don Redman'ın orkestrasıyla Avrupa'ya gitti ve oraya yerleşti. Coleman Hawkins'in öğrencisi olan Byas, güçlü tekniği ve özellikle, ağır tempolu baladlardaki yorumuyla tanındı. En başarılı plakları: *Harvard Blues* (C. Basie ile, 1941), *Sugar* (C. Basie ile, 1942), *Candy* (1945), *Can't help loving that Man* (1952), *Billie's Bounce* (1964).

BYBASSOS. Tar. coğ. G.-B. Anadolu'da, Karia bölgesinde antik kent, Hisarönü körfezinin D. ucunda, Hisarönü köyü yakınındadır. Önemli bir Rodos demosu olan kentin akropolisi, köyün 1 km B.'sındadır. Tepede bir ortaçağ kalesi kalıntısı, yamaçlarda da Hellenistik dönem sur duvarları vardır.

büzürg makamı

BÜZÜRGGERDANİYE a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BÜZÜRGGEVEŞT a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BÜZÜRGMAYE a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BÜZÜRGMİHR ya da **VÜZÜRGMİHR,** pers kralı Hüsrev I Anoşirvan'ın veziri (İ. S. VI. yy.). Atasözü niteliğinde birçok özdeyişin ona ait olduğu söylenir.

BÜZÜRGNEVRUZ a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BÜZÜRGSELMEK a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BÜZÜRGŞEHNAZ a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BYBLİS. Yun. mit. Erkek kardeşi Kaunos'u günah sayılacak bir aşkla seven ve daha sonra bir çeşmeye dönüşen karialı genç kız.

BYBLOS ya da **BİBLOS,** bugün **Ceball,** bir kenan ve fenike kenti olan Gubla'nın yunanca adı. İ. Ö. VI. binyıldan beri bir yerleşme yerinde kent; 3300'e doğru kuruldu. Mısır'ın güçlendiği dönemlerde kent, firavunun egemenliği altına girmiş ve Mısır buradan kereste, reçine ve maden gereksinimini sağlamıştır. Mısır kültürü Orta İmparatorluk'tan başlayarak etkisini gösterdi (kral mezarlarındaki hazineler); ancak, bu etki, kenan uygarlığının temel öğelerini bozmadı. Yeni İmparatorluk dönemi Mısırlılar'ı için Gubla, Tanrının Yurdu idi ama bu özellik, kralı Rib Addi'nin burayı terk etmesini engellemedi. İ.Ö. XII. yy.'da tekrar bağımsızlığını kazanan bu küçük krallık, daha sonra Asurlular, Babilliler, Persler ve Makedonyalılar'a bağımlı oldu. Adonis kültünü buradan alan (İ. Ö. V. yy.'a doğr.) ve bu inanışı Osiris ve İsis efsanesine bağlayan Yunanlılar sayesinde kentin ünü daha da arttı.

—Arkeol. Byblos'taki en önemli tapınak, kentin tanrıçasına adanmıştı. Byblos ile

Ch. Lenars

Byblos kralı Ahiram'ın Fenike üslubunda lahdi İ. Ö. X. yy.'ın başı *Ulusal arkeoloji müzesi Beyrut*

her zaman iyi ilişkiler içinde olan Mısır firavunları, tapınağa çok sayıda armağan verdiler. İ. Ö. XVIII. yy.'dan kalma zengin prens mezarlarında, büyük ölçüde Mısır sanatının etkisini taşıyan, altın ve gümüş takılar ortaya çıkarıldı; Byblos hükümdarı Ahiram'ın (İ. Ö. X. yy.) lahtinde, işlek harflerle yazılmış en eski abecesel yazı yer alır.

BYCTİSCUS a. Avrupa'da yaşayan *Rynchites* öbeğinden hortumlu kınkanatlıları içeren cins. (Dişiler yumurtalarını puro biçiminde yuvarladıkları bitki yaprakları içine sıkıştırır. Cinsin en yaygın türü sigara böceği [*Byctiscus betulae*] bağlara zarar verebilir.)

IPS

amiral **Byrd**

BYDGOSZCZ, Polonya'da kent, voyvodalık merkezi, Brda ırmağı kıyısında, ırmağın Vistül'e kavuştuğu yerin yakınında; 380 400 nüf. (1990). Vistül'ü Notec ve Warta aracılığıyla Oder ırmağına bağlayan kanalın başlangıcında, karayolu ve demiryolu kavşağı. Bir ırmak limanı olan Bydgoszcz, makine ve elektronik aygıtlar yapımının ağır bastığı bir sanayi merkezidir (deri ve ağaç işleme, dokuma sanayisi, basımevi). —*Bydgoszcz voyvodalığı*, 10 349 km^2; 1 098 400 nüf. (1990). Başlıca gelir kaynağı sanayidir. Tarım, G. kesiminde (buğday, şekerpancarı), K. kesimindekine (çavdar, patates, ormanlar) oranla daha zengindir.

Bydgoszcz kanalı, 30 km uzunluğunda kanal, Brda, Noteć ve Warta aracılığıyla Oder ile Vistül'ü birbirine bağlar.

BYEDNİY → BEDNİY.

BYELAYA → BELAYA.

BYELAYEV (Mitrofan Petroviç) → BELAYEV.

BYELGOROD → BELGOROD.

BYELİNSKİY (Visaryon Grigoriyeviç) → BELİNSKİY.

BYELİY (Boris Nikolayeviç) → BELİY.

BYELOGARSK → BELOYARSK.

BYELOGORSK → BELOGORSK.

BYELORETSK → BELORETSK.

Uci'deki **Byodo-in** villasının bahçesindeki *Anka pavyonu* (Hoo-do) Heian dönemi, 1053

Dupaquier-Atlas-Photo

BYELORUSSİYA, Beyaz Rusya'nın rusça adı. → BEYAZ RUSYA.

BYELOV (Vasiliy İvanoviç) → BELOV.

BYELOVO → BELOVO.

BYELOYE OZERO → BELOYE OZERO.

BYELOZERSKİY → BELOZERSKİY.

BYELTSİ → BELTSİ.

BYELUHA → BELUHA.

BYGDØY yarımadası, Norveç'te yarımada, Oslo fiyordunda, Oslo'nun konut banliyösü (kent merkezinin güney-batı'sında). Bir doğal parkta ulusal folklor açık hava müzesi. Viking gemileri (fiyord kıyılarında bulunmuşlardır) müzesi. Denizcilik, *Fram* ve *Kon Tiki* müzeleri.

BYLANY, Çekoslovakya'da (Doğu Bohemya) köy. Köyün yakınındaki Cilalıtaş devrinin ilk döneminden (çizgisel şeritli seramikler üretilen Tuna uygarlığı) kalma, 22 ha'lık alana yayılmış bir sit alanında önemli bir yerleşme tabakası (çevrimsel tarım sonucunda birbirini izlemiş 11 yerleşme katı) ortaya çıkarılmıştır. IV. binyıldan kalma bu tabakaları Prag akademisi incelemiştir.

BYLOT (Robert), ingiliz denizci (XVII. yy.). Hudson'un başarısızlığından sonra kuzey-batı'dan Asya'ya bir geçit aramakla görevlendirildi. 1615 ve 1616'da başarısızlıkla sonuçlanan iki seferi yönetti.

BYNG (George), **Torrington** vikontu, ingiliz amiral (Wrotham, Kent, 1663 - Southill, Bedfordshire, 1733). Protestanlık davasına olan bağlılığı 1688 ihtilalinin başarıya ulaşmasında etkili oldu. Vigo savaşı'na (1702) katıldı ve 1708'de taht varisinin filosunu püskürttü. 1718'de Passero burnu açıklarında İspanyollar'a karşı büyük bir zafer kazandı. 1727'de George II tarafından Amirallik birinci lordluğuna atandı.

BYNG (John), ingiliz amiral (Southill, Bedfordshire, 1704 - Portsmouth 1757), George Byng'in oğlu. Minorca'yı savunmak üzere Akdeniz'e gönderildi, ancak La Galissonnière komutasındaki fransız filosu ondan önce davrandı. Mareşal de Richelieu'nün yönettiği kuşatmayı kaldıramadı. Cebelitarık'a geri geldi ve ülkesine döndüğünde ibret olsun diye kurşuna dizildi.

BYNG OF VİMY (Julian Hedworth George BYNG, 1. *vikontu*), ingiliz mareşal (Wrotham Park, Middlesex, 1862 - Thorpe Hall, Essex, 1935). Süvari subayı olarak Hindistan'da ve Afrika'da hizmet gördü. 1914-15'te fransız cephesinde 3. Tümen'in, sonra da süvari birliğinin komutanıydı. Ardından Çanakkale'de IX. Kolordu'nun harekâtını yönetti. 1916'da batı cephesine döndü, Kanada tümenlerinin başına getirildi, 1917'de Vimy saldırısını yönetti. 1917-18'de özellikle Cambrai'deki tank savaşları sırasıda 3. İngiliz ordusu'na komuta etti. 1921-1926 arasında Kanada genel valisi oldu, 1932'de mareşalliğe yükseltildi.

Byodo-in, Fucivara Yorimiçi'nin Uci'de (Kyoto yakınları) yaptığı eski villa. 1053'te bir Amida tapınağına dönüştürülen yapı, zarif Heian mimarisinin gösterişli bir örneğidir. Anka pavyonu diye anılan Hoo-do içindeki resimler uyum içinde işlenmiş manzara ve kişileriyle, doğmakta olan Yamato-e sanatına özgü çizgiler taşır. Yaldızlı ahşaptan büyük Amida heykeli Coço*'nun yapıtıdır ve dönemin plastik sanatının simgesidir.

BYPASS → BAYPAS.

BYRD (William), ingiliz besteci (büyük olasılıkla Lincolnshire 1543 - Stondon Massey, Essex, 1623). Önce Lincoln katedrali'nde, 1572'den başlayarak da ağabeyi Tallis ile krallık capellası'nda orgculuk yaptı. 1575'te, yine ağabeyiyle birlikte *Cantiones sacrae*'yi, bir süre sonra da, tek başına iki ciltlik *Cantiones*'i yayımladı (1589 ve 1591). Bunları, özel olarak katolik törenleri için yazılmış motetler içeren iki *Gradualia* derlemesi izledi (1605 ve 1607). Reformu benimsemiş bir kralın capella'sına bağlı olmakla birlikte katolik inancını korudu. Hatta, üç missa (3, 4 ve 5 sesli) yayımlaması için yardım bile aldı, ama, bu arada anglikanlar için ayinler ve anthemler bestelemekten de geri kalmadı. Birçok ses için yazdığı şarkı derlemelerinde (1588, 1589, 1611) mezmurlar ve pastoraller iç içedir. İtalyan madrigaliyle ilk ilgilenenlerden biridir. Ama, bu alanda, daha çok, bir viyola topluluğunun eşlik ettiği tek bir ses için yazılmış ingiliz şarkısından esinlendi.

Yalnız çalgılar için bestelediği yapıtların sayısı da oldukça kabarıktır. Viyola için olduğu gibi, klavyeli çalgılar için de, serbest ya da cantus firmus üzerine fanteziler besteledi. Klavye fantezilerinde, halk ezgileri üzerine çeşitlemeler ve dans havaları da vardır.

BYRD (Richard Evelyn), amerikalı denizci, havacı ve kâşif (Winchester, Virginia, 1888 - Boston 1957). 9 mayıs 1926'da, Spitzberg'den hareket ederek pilot Floyd Bennett ile Kuzey kutbu'nu ilk olarak havadan geçmeyi başardı. Ross buz seti üzerindeki *Little America* adlı bilimsel üssün kurulması için düzenlenen bir seferde aynı başarıyı bu kez de Güney kutbu'nda gerçekleştirdi (29 kasım 1929). 1929'da tuğamiral olan Byrd 1934-35'te, Antarktika'ya döndü, kendi isteğiyle beş ay ana üssün 197 km uzağında tek başına yaşadı. 1939-1941 arasında ABD'nin Antarktika'nın bir bölümü üzerindeki yasal haklarını belirlemek için yapılan seferi yönetti. 1946-47'de Antarktika'nın coğrafyası ve jeolojisi konusunda önemli bilgiler edinilen "Highjump" askeri seferine katıldı.

BYRNES (James Francis), amerikalı siyaset adamı (Charleston, Güney Carolina, 1879 - Columbia, Güney Carolina, 1972). Avukat, 1911'de Kongre'de temsilci. Karayolları şebekesi federal örgütü'nün ilk evresini oluşturan Karayolları parlamento komisyonu'nu kurdu. 1930'da senatör oldu ve Başkan Roosevelt'in bütçe danışmanlığına getirildi. İkinci Dünya savaşı sırasında 1941'de Amerikan yüksek mahkemesi üyesi, İktisadi istikrar kurumu ve Sınai seferberlik ve yenileştirme kurumu yöneticisi oldu. Haziran 1945'te başkan Truman tarafından dışişleri bakanlığına getirildi. 1947'de istifa etti.

BYROM (John), ingiliz şair (Kersal Cell, Mahchester yakınında, 1692 - Londra 1763). Law'in görüşlerini savundu; Wesley'ın hayranlığını kazandı. Bir steno yöntemi buldu. Kırsal yaşamı konu alan bir şiir kitabı *(Colin and Phoebe*, 1714) yazdı ve birçok ilahi besteledi.

BYRON, ABD'de yer, İllinois'te Chicago'nun B.-K.-B'sında. Nükleer santral.

BYRON (John), ingiliz denizci (Newstead Abbey 1723-Londra 1786). Fransa'ya karşı yapılan savaşlarda gösterdiği yararlılık üzerine, güney denizlerindeki bir sefere komuta etti ve 1764'te Falkland adalarını ele geçirdi. Daha sonra Büyük Okyanus'ta birçok yer keşfetti(Désappointement adaları, Roi-Georges ve Byron adaları). Şair Byron'ın dedesidir.

BYRON (George GORDON, *lord*), ingiliz şair (Londra 1788 - Mesolongion 1824). On yaşında miras yoluyla Newstead Abbey'i ve lord unvanını aldı. Kocası tarafından terk edilen annesinden uzakta büyüdü. Public schools'un (devlet okulları) havasını öylesine itici buluyordu ki duyduğu tepkiyi kibir, spor merakı ve erkeklerarası ilişkilerle dışa vurdu; *Hours of idleness* (1807) adlı kitabında, Edinburgh Review'un dar görüşlü yazarlarına karşı aylaklığı savundu. Lordlar kamarası'ndaki ilk söylevinden (makine kırıcılarının savun-

ması) sonra, ani bir kararla Doğu gezisine çıktı. *Childe* Harold's Pilgrimage* (1812) adlı yapıtı ona ün ve hayranlık kazandırınca, erkeklerle ilişkilerini koparmadan, ıstıraplı bir çapkın hayatı sürmeye başladı. Babasının ilk evliliğinden olan üvey kız kardeşi Augusta'ya gönlünü kaptırınca, coşkun hayallere ve yasak aşkın yarattığı suçluluk duygusuna sürüklendi. 1813-1815 arasında yayımladığı *The Giaour*, The Bride of Abydos, The Corsair*, Lara, The Siege of Corinth* adlı kitaplarında Doğu'yu ve yaşama cesaretini dile getirdi. Buna rağmen, miss Milbanke (1792-1860) ile yaptığı evlilikte huzur bulmaya çalıştı. Ne var ki bu evlilik ancak on iki ay sürdü: boşanması ve kızı Augusta Ada'nın dünyaya gelmesi, İngiltere'de "iffet sahipleri"nin öfkesine yol açtı ve Byron, ülkeden ayrılmak zorunda kaldı. İsviçre'ye, Shelley'in yanına gitti (*The Prisoner* of Chillon, Childe Harold III, Dream, Stances à Augusta* [fr. çev.]), ikinci kızı Allegra (Claire Clairmont'dan) dünyaya geldi, sonra, özgürlük tutkusunun daha olağan karşılandığı İtalya'ya gitti. Orada da lirik yapıtlar (*Manfred**, 1816; *Childe Harold IV*, 1817; *Beppo*, 1818; *Mazeppa*, 1819; *Don Juan* I-V*, 1819) tiyatro oyunları (*Marino Faliero*, 1821; *Sardanapalus*, 1821) ve iki mister (*Cain*, 1821; *Heaven and Earth*, 1823) yazdı. Carboneriacıları destekledi. Allegra'nın, ardından da Shelley'in ölümü, ingiliz liberallerle (Leigh Hunt) ve Mary Shelley ile yaptığı sert tartışmalar üzerine, bir çıkış yolu aradı: Türkler'e karşı savaşan yunan çetecilerini örgütleme ve birleştirme görevini üstlenecekti. Mesolongion'da hummadan öldü. Soyunun geleneğine uygun olarak Westminster'e gömülmesine izin verilmedi.

Byron'ın yaşamında yadırgatıcı sayılabilecek bütün olaylar, ingiliz soylu sınıfının Waterloo savaşı sonrasındaki uzlaşmacı tavrıyla pekâlâ açıklanabilecekken, onun "karmaşık" psikolojisine bağlanmak istenmiştir. Calvinciliğe karşı uzun bir mücadele, olağanüstü açıklık ve berraklık, neşe ve horgörü, her türlü zorbalığa karşı nefret, Avrupa'da ve Doğu'da yankılar uyandıran yapıtlarının ortak özelliğidir.

BYRON (Henry James), ingiliz tiyatro oyuncusu ve oyun yazarı (Manchester 1834 - Londra 1884), *Fun*'ın yöneticisiydi. Ünlü bir kaba güldürü (*Fra Diavolo*, 1858) ve ilgi gören oyunlar (*Our Boys*, 1875) yazdı.

BYRRHİDAE a. HAPBÖCEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

BYSSOS a. (yun. sözc.). Antik. Bir tür keten dokuma; çok hafif oluşu nedeniyle değerliydi.

—ANSİKL. Mısırlılar mumyaları byssosla sararlardı. Hiyeroglif yazılarında bu dokumaya "Kral keteni" deniyordu. Byssos, doğu halklarının çoğu tarafından bilinen bir kumaştı.

BYSTRÖM (Johan Niclas), isveçli heykelci (Filipstad 1783 - Roma 1848). Thorvaldsen'in rakibiydi. Karl XIV'ün dev bir büstünü yaptı (Stockholm müzesi).

BYSTRZYCA, Polonya'da birçok ırmağın ortak adı; G.-B.'da, Çekoslovakya sınırında Wałbrzych'te doğan, Silezya ovasına doğru inen ve Wrocław yakınında sol kıyısından Oder ırmağına kavuşan bir akarsu; G.-D.'da, Roztocze dağlarının kuzey ucunda doğan, Lublin platosunun bir bölümünü aşan ve sol kıyısından Wieprz ırmağına kavuşan bir ırmak.

BYTOM, Polonya'da kent, Katowice'nin K.-B.'sında 222 100 nüf. (1990). Yukarı Silezya'daki en eski ve en büyük madencilik (maden kömürü, kurşun, çinko) ve demir-çelik sanayisi merkezlerindendir.

BYTURUS TEMENTOSUS a. Uzun, kırmızımsı ve tüylü bedenli kınkanatlı böcek. (Larvası bazen ağaççileğine zarar verir. Meyvekınkanatlısıgiller familyasının örnek tipi.)

BYVANCK (Willem), hollandalı yazar (Amsterdam 1848 - Lahey 1925). Lahey Krallık kitaplığı'nın müdürlüğünü yaptı (1895-1921). De Gids dergisini yönetti ve denemeler yayımladı (*Un Hollandais à Paris* [fr. çev.], 1892).

Bywater sendromu, (Londra bombardımanlarından sonra, 1940'ta D. Beall ile birlikte hastalığı tanımlayan E. G. L. *Bywater*'in adından). Kol ve bacaktan birinin ya da ikisinin, hatta vücudun bir kısmının uzun süre baskı altında kalması (bir yıkıntı sonrası ezilme vb.) yüzünden kaslara kan gitmemesi sonucu doğan bozuklukların tümü.

Bu sendromun en belirgin özelliği bir travma şoku ve özellikle tam bir idrar yokluğu gösteren akut böbrek yetersizliğidir (olayların üçte ikisi ölümle sonuçlanır). Böbrek yetmezliğinin nedeni idrarı kırmızıya boyayan ve böbrek borucuklarını tıkayan miyoglobülinin (kas hemoglobini) kanda bulunmasıdır.

BYZACİUM. Esk. coğ. Bugünkü Tunus'un bir bölümü, Küçük Sirte'nin (Gabes körfezi) K.-B.'sında ve Zeugitana (Kuzey Tunus) G.'inde. Önce Roma'nın Afrika eyaletinin bir bölümü, sonra Diocletianus döneminde, İtalya valiliğine bağlı özel bir eyalet oldu. —*Byzacius ager* ya da *Byzakene* yoğun hayvancılık yapılan bir bölgeydi; kıyı ovasında zeytin ağaçları dikiliydi.

Byzantinae, Bizans İmparatorluğu hakkında iki büyük kaynakça derlemesinin adı: du Cange tarafından derlenen ve *Byzantinae historiae scriptores varii* adıyla yayımlanan Paris byzantinaesi (1645 -1711); Niebuhr tarafından kurulan Bonn byzantinaesi, ya da *Corpus scriptorum historiae byzantinae* (1828-1897).

BYZANTİON, yun. sözc., lat **Byzantium,** modern yun. **Vizandio.** Esk. coğ. İ. Ö. VII. yy.'da Megaralılar tarafından Bosporos'da kurulmuş yunan kolonisi. Byzantion, ayrıcalıklı konumundan yararlanarak Hellenistik dönemde krallara ve Rodos'a karşı koyabilecek bir güce erişti ve denizlere hâkim oldu. Roma egemenliğinde çalkantılı bir dönem geçiren kent, 324'te Constantinus'un imparatorluğun yeni başkentini (Konstantinopolis) burada kurmasıyla ortadan kalktı. Tarihçiler, kimi kez Ortaçağ Yunan İmparatorluğu'na da Byzantion adını verirler.

BYZANTİUM, Bizans'ın latince adı.

BYZANTİUS a. (aşağı lat. *byzantius* [*nummus*], Bizans dönemine ait altın para). **1.** XII. yy.'dan XIV. yy.'a dek, hıristiyan imparatorlar tarafından Konstantinopolis'te bastırılan altın sikkeler. (Batı'da Haçlı seferleri döneminde tedavüldeydi ve bu terim Batı'da, Halifelik dinarı [*byzantius sarracenatus*] da içinde olmak üzere, tüm altın Doğu paraları için kullanılıyordu.) —**2.** *Beyaz byzantius*, Lusignanlar'ın Kıbrıs'ta bastırdığı, 1/6 oranında altın, 2/3 oranında gümüş ve 1/6 oranında bronz karışımı bir para.

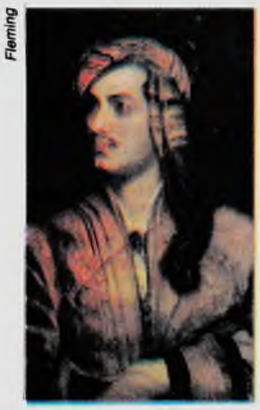
BYZAS. Yun. mit. Byzantion'un efsanevi kurucusu. Zeus'un İo'dan olma kızı Keroessa ile Poseidon'un oğlu. İo Keroessa'yı Byzantion'un kurulduğu yere yakın bir yörede dünyaya getirir. Byzas da Apollon ve Poseidon'un yardımıyla kenti kurar ve surlarla çevirir. Bir başka söylentiye göre de Byzas 657'de Byzantion kentini kuran Megaralılar'ın reisiydi.

B. Z. 55 a. KARBÜTAMİT'in eşanlamlısı.

BZİZA, Lübnan Cumhuriyeti'nde yer, Lübnan dağında, Trablus'un G.'inde; 150 nüf. Ön cephesi sütunlu roma tapınağı kalıntıları (tapınağın içinde, bir bizans kilisesinin kalıntıları).

BZURA, Polonya'da ırmak, Łodź'da doğar, Varşova'nın B.'sında, sol kıyısından Vistül ırmağına kavuşur; 166 km.

Fleming

lord **Byron**
yunan çetecisi kılığında
Thomas Phillips'in
bir tablosundan ayrıntı
National Portrait Gallery
Londra

KAYNAKÇA

Baba İshak, Kefersudi. N. Çağatay ve İ. A. Çubukçu, *İslâm mezhepleri tarihi* (Ankara, 1965). — A. Gölpınarlı, *Türkiye' de mezhepler ve tarikatlar* (İstanbul, 1969). — A. Y. Ocak, *Babailer isyanı* (İstanbul, 1980).

Babailer ayaklanması. F. H. Tökin, *Türkiye'de halk hareketleri* (İstanbul, 1968). —E. Toy, *Türk gerilla tarihi* (İstanbul, 1970). —Ç. Yetkin, *Türk halk hareketleri ve devrimler* (İstanbul, 1974). —A. Y. Ocak, *Babailer isyanı* (İstanbul, 1980).

Babur ya da **Babür** (Zahirettin Muhammet). Vekayi. *Babür'ün Hatıratı*, Doğu türkçesinden çeviren: R. R. Arat, (Ankara, 1943-1946, 2 c.). —M. Ş. Ülkütaşır, *Babür Şah* (İstanbul, 1946). —M. Dilgül, *Babür Şah* (İstanbul, 1952).

Bağdat paktı. A. Ş. Esmer, *Balkan ve Balkan Paktları* (Fikir Dünyası, sayı: 1-2, İstanbul, 1956). —G. Wint, *Ekonomi ve Bağdat paktı* (Fikir Dünyası, sayı: 4, İstanbul, 1956). —M. E. Wise, *Bağdat paktı ruhu* (Fikir Dünyası, sayı: 14, İstanbul, 1957). —M. E. Wise, *Bağdat paktının istikameti* (Forum, sayı: 93, 1958).

Bağdatlı Ruhi, asıl adı *Osman. Külliyat-ı eşar-ı Ruhi-i Bağdadi* (İstanbul, 1287 [1870]). —A. Gölpınarlı, *Nesimi, Usulî, Ruhi* (İstanbul, 1953). —E. D. Djavelidze, *Ruhi Bağdadi* (Bakü, 1968).

Bahaettin Nakşibent. H. L. Şuşud, *İslâm tasavvufunda Hâcegân hânedanı* (İstanbul, 1958).

Bahaettin Velet (Sultan ül -Ulema). Ahmet Eflâkî, *Ariflerin menkıbeleri*, çev. T. Yazıcı, c. I (İstanbul, 1986 [4. bas.]).

Bahai Mehmet Efendi. *İlmiye salnamesi* (İstanbul, 1334 [1916]). —Ahmet Rıfat, *Devhat ül-meşayih* (İstanbul, t.z.). —S. N. Ergun, *Şeyhülislam Bahayi* (İstanbul, 1933). —A. Altınsu, *Osmanlı şeyhülislamları* (Ankara, 1972). —H. Tolasa, *Şeyhülislam Bahayi Efendi divanı'ndan seçmeler* (İstanbul, 1979).

Bahari (Ali). Latifi, *Tezkire* (İstanbul, 1314 [1896]). —Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, c. I (Ankara, 1978).

Bahriye nezareti. Safvet, *Umuru Bahriye Nezareti* (Tarihi osmani encümeni mecmuası sene: 4, İstanbul, 1331 [1915]). —A. İ. Gencer, *Bahriye'de yapılan ıslahat hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin kuruluşu* (1789-1867), [İstanbul, 1985).]

Baki (Mahmut Abdülbaki). *Divan-ı Baki* (İstanbul, 1276 [1859]). —R.

Dvorak, *Bâkı's Dıwan, Ghazelijjat* (Leyden, 1908). —F. Köprülü, *Bâkî hayatı ve tabiatı* (Yeni mecmua, sayı 41-43, İstanbul, 1918); *Divan edebiyatı antolojisi* (İstanbul, 1931). —J. Rypka, *Bâqî als Ghazeldichter* (Prag, 1926). —S. N. Ergun, *Baki divanı* (İstanbul, 1935). —T. Olgun, *Baki'ye dair* (İstanbul, 1938). —İ.Z. Eyüboğlu, *Baki* (İstanbul, 1972).

Balaban (Gıyasettin Uluğ Han). H. Edhem, *Düvel-i İslamiye* (İstanbul, 1927). —Y. H. Bayur, *Hindistan tarihi*, c. I. (İstanbul, 1964).

balık. Ş. Tekin, *Metinlere dayanarak eski Türkler'de göçebe (ötüken) ve şehir (hoçu) medeniyetlerinin tahlili* (Edebiyat fakültesi araştırma dergisi, sayı 3, Erzurum, 1971). —B. Ögel, *Türk kültür tarihine giriş*, c. I (Ankara, 1978). —F. Sümer, *Balık ve kend* (Türk dünyası araştırmaları, sayı 31, İstanbul, 1984).

Balıkesir kongresi. Ş. Turan, *Balıkesir ve Alaşehir kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı milliye hatıraları (1919-1920)* [Ankara, 1967]. —K. Özalp, *Milli mücadele 1919-1922*, c. I, (Ankara, 1971).

Balkan antantı ya da **paktı.** Mehmet Gönlübol ve başkaları, *Olaylarla türk dış politikası (1919-1973)*, c. I, (Ankara, 1982 [5. bas.]).

Balkan savaşı. İ. H. Çığıraçan, *Balkan harbinde neden münhezim olduk?* (İstanbul, 1911). —İ. H. Çığıraçan, *Balkan harbinde askeri mağlubiyetlerimizin esbabı* (İstanbul, 1911). —M. Beliğ, *Balkan harbinde mürettep I. kolordunun harekâtı* (İstanbul, 1929). —M. Beliğ, *Balkan harbinde Çatalca ve sağ cenah ordularının harekâtı, harbin siyasi ve psikolojik tetkikatı*, c. I-II, (İstanbul, 1931). —A. H. Emir, *Balkan harbinde türk filosu* (İstanbul, 1933). —N. İvanof, *Balkan harbi 1912-1913*, çev. M. Murat (İstanbul, 1937). —T. İnci, *Balkan harbinde Hamidiye kruvazörünün akın harekâtı* (İstanbul, 1952). —H. Ülman, *Türk-Amerikan diplomatik münasebetleri* (Ankara, 1961). —A. Andonyan, *Balkan harbi tarihi*, çev. Z. Biberyan (İstanbul, 1975). —F. Belen, *XX. yüzyılda Osmanlı devleti* (İstanbul, 1985).

Balkır (Rıza). Selim Nüzhet Gerçek, *Türk temâşâsı, meddah-karagöz-orta oyunu* (İstanbul, 1930). —Enver Behnan Şapolyo, *Karagözün tekniği* (İstanbul, 1947). —Ihsan Hınçer, *Türk folklor araştırmaları, Karagoz özel sayısı* (Haziran, 1959).

Baltacı Mehmet Paşa. Ahmet Refik (Altınay), *Baltacı Mehmet Paşa ve Büyük Petro* (İstanbul, 1327 [1909]); *Memâlik-i Osmaniyede Demirbaş Şarl* (İstanbul, 1332 [1914]).

Barak Baba. A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve tasavvuf* (İstanbul, 1961).

Barbaros Hayrettin Paşa. A. R. Seyfi, *Barbaros Hayrettin* (İstanbul, 1910). —F. Kurdoğlu, *Barbaros Hayrettin Paşa* (İstanbul, 1935). —İ. F. Sertelli, *Barbaros'un ölümü* (İstanbul, 1937).

Barış derneği. *Türkiye barış derneği davası sorgular-savunmalar*, c. I (Ankara, 1986).

Başkırtlar ya da **Başkurtlar.** A. B. Taymas, *Kazan Türkleri* (İstanbul, 1925). —A. B. Taymas, *La litterature Başqort* (Philologiae Turcicae Fundamenta, Wiesbaden, 1964).

Başkomutan meydan savaşı. F. Belen, *Büyük türk zaferi* (Ankara, 1962). —M. M. Kansu, *Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber* (2 c., Ankara, 1966-1968). —R. Apak ve K. Önalp, *Türk istiklâl harbi, Batı cephesi*, c. II, 6. kısım, I. kitap (Ankara, 1967). —K. Özalp, *Milli mücadele 1919-1922* (2 c., Ankara, 1971).

Başkut (Cevat Fehmi). S. Şener, *Popüler yazar Cevat Fehmi Başkut* (Tiyatro araştırmaları dergisi, sayı 3, Ankara, 1972). —S. Sokollu, *Cevat Fehmi Başkut'un oyunlarına komedya açısından bir bakış* (Tiyatro araştırmaları dergisi, sayı 3, Ankara, 1972).

batılılaşma. T. Z. Tunaya, *Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri* (İstanbul, 1960). —B. Lewis, *Modern Türkiye'nin doğuşu* (Ankara, 1970). —N. Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma* (Ankara, 1973). —E. Engelhard, *Tanzimat* (İstanbul, 1976). —H. Z. Ülken, *Türkiye'de çağdaş düşüncenin tarihi* (İstanbul, 1976).

Bayar (Mahmut Celâl). C. Kutay, *Celâl Bayar* (İstanbul, 1950). —N. Sevgen, *Celâl Bayar diyor ki 1920-1950* (İstanbul, 1951). —Z. Şakir, *Celâl Bayar hayatı ve eserleri* (İstanbul, 1952). —M. Atalay, *Celâl Bayar ve hayatı* (Ankara, 1958). —C. Bayar, *Ben de yazdım*, c. VIII (İstanbul, 1965-1972).

Bayatı. H.Elizade, *Azerbaycan bayatıları* (Bakü, 1938). —H. Gasımov, *Bayatılar* (Bakü, 1960). —A. Memmedova, *Bayatılar* (Bakü, 1977). —E. Ahundov, *Azerbaycan halk yazını örnekleri*, çev. S. Tezcan (Ankara, 1978). —P. Efendiyev, *Azerbaycan şifahi halk edebiyyatı* (Bakü, 1981). —B. Abdullayev, E. Memmedov, G. Babanzade, *Azerbaycan bayatıları* (Bakü, 1984). —E. Ahundov, T. Ferzeliyev, I. Abbasov, *Azerbaycan âşıkları ve el şairleri*, haz. S. Sakaoğlu, A.B. Alptekin, E. Şimşek (İstanbul, 1985-1986; 2 c.).

Baybars I (el-Melik üz-Zahir Rüknettin). *Baypars tarihi*, çev. M.Ş. Yaltkaya (İstanbul, 1941). —Ş. Tekindağ, *Berkuk devrinde Memlûk sultanlığı* (İstanbul, 1961).

Bayburtlu Celali (Ahmet). M. K. Yanbeğ, *Bayburtlu Celali* (İstanbul, 1963). —S. Haylalı, *Bayburtlu Celali* (İstanbul, 1963).

Bayezit I (Yıldırım).Oruç Bey, *Tarih-i Al-i Osman* (Hannover, 1925). —Enveri, *Düsturname*, yayımlayan M. H. Yinanç (İstanbul, 1928). —Ö. H. Bıyıkoğlu, *Ankara savaşı* (İstanbul, 1934). —Y. Öztuna, *1402 Ankara harebesi* (İstanbul, 1946). —A. Z. V. Togan, *Umumi türk tarihine giriş* (İstanbul, 1946).

Bayezit II. Âşık Paşazâde, *Tevârih-i âl-i Osman*, yayımlayan: Ali Bey (İstanbul, 1932). —Mehmet Neşri, *Kitâb-ı cihan-nümâ* (Neşri tarihi), hazırlayanlar: F. R. Unat-M.A. Köymen (2 c., Ankara, 1949-1957). —Solakzâde, *Tarih* (İstanbul, 1298 [1881]).

bayrak. Cemil, *Sancak ve sancağımız* (İstanbul, 1911) — Rifat Osman Tosyevizade, *Bayrağımıza dair bir kaç söz* (İstanbul, 1931). —F. Kurtoğlu, *Türk bayrağı ve ayyıldız* (Ankara, 1938). —R. İlkin, *Bayrak ve sancak* (İzmir, 1938). —İ. Kocaman, *Bayrak, sancak, milli marş* (İstanbul, 1939).

Bayraklı. E. Akurgal, *Bayraklı kazısı ön raporu* (DTCF dergisi, sayı VIII, Ankara, 1950); *Bayraklı 1979 kazıları* (II. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1980); *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey* (İstanbul, 1983); *Bayraklı 1983 çalışmaları* (VI. kazı sonuçları toplantısı, İzmir, 1984).

Bedir gazası. Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in savaşları*, çev. S. Tuğ (İstanbul, 1962); *İslam Peygamberi*, çev. M.S. Mutlu (2 c., İstanbul, 1965-1969). —W. M. Watt, *Hazreti Muhammet*, çev. H. Örs (İstanbul, 1963). —M. Robinson, *Hazreti Muhammet* (İstanbul, ?).

Behram-ı Gûr. H. İlaydın, *Behram-ı gûr menkabeleri* (Türkiyat mecmuası, c. V, İstanbul, 1935). —G. Kut, *Aşkî ve heft peyker çevirisi* (Türk dili araştırmaları yıllığı-Belleten 1972, Ankara, 1973).

Bekri Mustafa Ağa. Himmetzade S. Abdullah, *Bekri Mustafa* (İstanbul, 1922). —S. M. Yurdatap, *Bekri Mustafa'nın lâtifeleri* (İstanbul, 1942). —A. Erksan, *Resimli Bekri Mustafa fıkraları* (İstanbul, 1947). —H. H. Derin, *Bekri Mustafa fıkraları* (İstanbul, 1965). —C. Kudret, *Karagöz*, c. I (Ankara, 1968); *Ortaoyunu* (Ankara, 1973-1979; 2 c.). —M. S. Koz, *En güzel Bekri Mustafa ve İncili Çavuş fıkraları* (İstanbul, 1982). —E. Tokmakçıoğlu, *Bütün fıkralarıyla Bekri Mustafa* (İstanbul, 1983).

Bektaşilik. İshak, *Kâşif ül-esrar ve dafi ül-aşrar* (İstanbul, 1291 [1874]). —Ahmet Rifat, *Mirat ül-mekasıd fi def il-mefasıd* (İstanbul, 1293 [1876]). A. Rıfkı, *Bektaşi sırrı* (İstanbul, 1325-1328 [1909-1912] 2 c.); *Bektaşi sırrı müdafaasına mukabele* (İstanbul, 1328 [1912]). —G. Jacob, *Beiträge zur Kenntnis des Derwisch-Ordens des Bektaschis* (Berlin, 1908); *Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis* (Münih, 1909). —Ahmet Cemalettin Çelebi, *Bektaşi sırrı nam risaleye müdafaa* (İstanbul, 1328 [1912]). —Mehmet Süreyya, *Bektaşilik ve bektaşiler* (İstanbul, 1330-1332 [1914]); *Tarikat-ı aliyye-i bektaşiyye* (İstanbul, 1338-1340 [1922]). —Süleyman ve Hakkı (Top), *Bektaşi hikâyeleri* (İstanbul, 1338 [1922]). —Derviş Ruhullah, *Bektaşi nefesleri* (İstanbul, 1340 [1924]). —B. Atalay, *Bektaşilik ve edebiyatı* (İstanbul, 1340 [1924]). —Necip Asım, *Bektaşi ilmihali* (İstanbul, 1342 [1925]). —F. Köprülü, *Bektaşiliğin menşeleri* (Türk yurdu, c. II, no. 8, Ankara, 1925). — Baha Sait, *Bektaşiler* (Türk yurdu, c. V, no. 26, Ankara, 1927). —F. V. Hasluck, *Bektaşilik tetkikleri*, çev. Ragıp Hulusi (İstanbul, 1928). —S. N. Ergun, *Bektaşi şairleri* (İstanbul, 1930); *Bektaşi edebiyatı antolojisi* (İstanbul, 1944). —J. K. Birge, *The Bektashi order of dervishes* (London, 1937). —Z. Ş. Soko, *Bektaşi fıkraları* (İstanbul, 1943). —M. T. Oytan, *Bektaşiliğin iç yüzü* (İstanbul, 1960-1962; 2 c.). —H. Kantur, *Bektaşilik niçin batıldır* (Ankara, 1961). —E. B. Şapolyo, *Mezhepler ve tarikatlar* (İstanbul, 1964). —A. Gölpınarlı, *Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar* (İstanbul, 1969). —C. Öztelli, *Bektaşi gülleri* (İstanbul, 1973). —C. Sunar, *Melamilik ve bektaşilik* (Ankara, 1975). —İ. Z. Eyuboğlu, *Bütün yönleriyle bektaşilik alevilik* (İstanbul, 1980). —S. Faroqhi, *Der Bektaschi-Orden in Anatolien* (Viyana, 1981). —A. Y. Ocak, *Bektaşi menakıbnamelerinde ıslam öncesi inanç motifleri* (İstanbul, 1983). —M. Kara, *Tasavvuf ve tarikatlar tarihi* (İstanbul, 1985). —B. Noyan, *Bektaşilik alevilik nedir* (Ankara, 1985).

Bele (Refet). F. Belen, *Türk kurtuluş savaşı* (Ankara, 1973).

Beledi. Kenan Özbel, *Beledi dokumaları* (Ankara, 1949). —Fahri Dalsar, *Bursa'da ipekçilik* (İstanbul, 1960). —Hikmet Gürçay, *Beledi dokumaları* (Türk Etnografya dergisi, c. XII, Ankara, 1970). —S. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılar'da narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri* (İstanbul, 1983).

Beng ü çağır. A. S. Levend, *Türk edebiyatı tarihi I* (Ankara, 1973). —G. Alpay, *Yusuf Emirî'nın beng ü çağı adlı münazarası* (Türk dili araştırmaları yıllığı-Belleten 1972, Ankara, 1973).

Benliyan ya da **Benkliyan** (Serovpe). A. Madat, *Sahnemizin değerleri*, c. II (İstanbul, 1944).

berat. İ. H. Uzunçarşılı, *Tuğra ve pençeler* (Belleten, sayı: 17-18, Ankara, 1941); *Osmanlı devletinin saray teşkilatı* (Ankara, 1945). —M. Sertoğlu, *Muhteva bakımından başvekâlet arşivi* (Ankara, 1955).

Bergama. W. Radt, *1978 Bergama kazısı* (I. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1979); *1979 Bergama kazısı ve restorasyon çalışmaları* (II. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1980); *Bergama 1980 kazı ve onarım çalışmaları* (III. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Pergamon Vorbericht über die Arbeiten 1981* (IV. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1982); *Bergama kazı ve restorasyon çalışmaları* (V. kazı sonuçları toplantısı, İstanbul, 1983); *Bergama 1983 kampanyası ön raporu* (VI. kazı sonuçları toplantısı, İzmir, 1984). —J. Schafer, *Pergamon* (The Encyclopedia of Ancient Sites, Princeton, 1979). —E. Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey* (İstanbul, 1983).

Berkyaruk Bin Melikşah (Rüknettin Ebülmuzaffer). İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah* (İstanbul, 1973).

Berlin antlaşması. C. Üçok, *Siyasal tarih 1789-1950* (Ankara, 1961). —E. Z. Karal, *Osmanlı tarihi*, c. VIII (Ankara, 1962).

Beşiktaşlıyan (Mıgırdiç). A. Biberyan, *Mıgırdıç Beşiktaşlıyan'a abide* (İstanbul, 1914). —N. Beşiktaşlıyan, *Tiyatro sımaları* (Antilyas, 1969).

Beşir Fuat. Ahmet Mithat Efendi, *Beşir Fuat* (İstanbul, 1305 [1887]). —M. O. Okay, *Beşir Fuat* (İstanbul, 1969). —S. Bağdatlı, *Beşir Fuat'ı tanımak için* (Yazko felsefe yazıları, 3. kitap, İstanbul, 1982).

Beycesultan. S. Lloyd, J. Mellaart, *Beycesultan Excavations, 1957* (Anatolian Studies, sayı VIII, 1958); *Excavations at Beycesultan, 1958* (Anatolian Studies, sayı IX, 1959); *Beycesultan, I, II, III* (London, 1962, 1969, 1972). —S. Lloyd, *Early Highland Peoples of Anatolia*

(Londra, 1967). —R. Naumann, *Eski Anadolu mimarlığı* (Ankara, 1975). —J. Mellaart, *The Archaeology of Ancient Turkey* (Londra, 1978).

Beyhanî (İbrahim Engin). *Âşık Beyhanî (İbrahim Engin)*[Türk folklor araştırmaları, sayı 275, İstanbul, 1972].

Beyrek hikâyesi. C. Öztelli, *Bamsı Beyrek'in zile varyantı* (Türk folklor araştırmaları, sayı 54, İstanbul, 1954); *Bamsı Beyrek'in Sivas söylentisi* (Türk folklor araştırmaları, sayı 113, İstanbul, 1958). —M. K. Yanbey, *Beyböyrek masalı* (Türk folklor araştırmaları, sayı 137, İstanbul, 1960). —Ş. Elçin, *Bey Beyrek'in Yozgat rivayeti* (Türk folklor araştırmaları, sayı 191, İstanbul, 1965). —O. Ş. Gökyay, *Dedem Korkudun kitabı* (İstanbul, 1973). —A. İ. Muratoğlu, *Bamsı Beyrek' in Bolvadin varyantı* (Türk folklor araştırmaları, sayı 312, İstanbul, 1975). —P. N. Boratav, *Folklor ve edebiyat* (İstanbul, 1983; 2 c.).

bezayağı. Osman İrtem, *Dokuma desenleri* (İstanbul, 1947). —Mehmet Yurtgüven, *Mensucat* (İstanbul, 1949). —Halil Rıfat Alpay, *Dokuma makinaları* (Bursa, 1985).

Bilge Kağan. H. N. Orkun, *Eski türk yazıları*, c. I (İstanbul, 1936); *Türk tarihi*, c. I (İstanbul, 1964).

bilmece. Hamamizade İhsan, *Bilmeceler* (İstanbul, 1930). —Ali Haydar, *Milli bilmeceler* (İstanbul, 1931). —M. Mollova, *Bilmeceler* (Sofya, 1959). —İ. Başgöz ve A. Tietze, *Bilmece a corpus of turkish riddles* (Los Angeles, 1973).

Bin buddha mağaraları. L. Ligeti, *Bilinmeyen iç Asya*, çev. S. Karatay (istanbul, 1946).

Binbirkilise. S. Eyice, *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman* (İstanbul, 1971).

Binemeciyan kumpanyası. *Madam Binemeciyan kumpanyası* (Servet-i fünun, sayı 1108, İstanbul, 16 Ağustos 1912). —M. Ratip, *Temaşa muhasebesi* (Alemdar Gazetesi, sayı, 121, İstanbul, 23 Ağustos 1912).

Binemeciyanlar. R. A. Sevengil, *Yakın çağlarda türk tiyatrosu* (İstanbul, 1934). —A. Madat, *Sahnemizin değerleri*, c. II (İstanbul, 1944). —M. N. Özön ve B. Dürder, *Türk tiyatrosu ansiklopedisi* (İstanbul, 1967).

Bir adam yaratmak. A. R. Korap, *Bir adam yaratmak münasebetiyle* (Varlık Dergisi, sayı 119, İstanbul, 1938). —S. Şener, *Çağdaş Türk tiyatrosu* (Ankara, 1972). —H. Çebi, *Tiyatro eserlerinde madde ve marada Necip Fazıl* (İstanbul, 1981).

Bir kavuk devrildi. S. Şener, *Musahipzade Celal ve tiyatrosu* (Ankara, 1963). —O. Hançerlioğlu, *Musahipzade Celal. Bütün oyunları* (İstanbul, 1970).

Boğazköy. K. Bittel, *Hattusha, The Capital of Hitites* (New York, 1970); *Boğazköy rehberi* (Ankara, 1972); *Boğazköy V, Funde aus den Grabungen 1970 und 1971* (Berlin 1975); *Die Hethiter* (Münih, 1976). —R. Naumann, *Eski Anadolu mimarlığı* (Ankara, 1975). —P. Neve, *Die Ausgraben in Boğazköy Hattuşa 1980* (Archaologischer Anzeiger 1981, Berlin, 1981); *Büyükkale, die Bauwerke, Grabungen 1954-1966* (Berlin, 1982); *Boğazköy kazıları ve onarım çalışmaları* (V. kazı sonuçları toplantısı, İstanbul, 1983); *Boğazköy -Hattuşa 1983 kazı çalışmalarının sonuçları* (VI. kazı sonuçları toplantısı, İzmir, 1984).

Boğazlar. R. Pinon-Hüseyin Nuri, *Boğazlar meselesi* (İstanbul, 1913). —Ragıp Raif-Rauf Ahmet, *Boğazlar meselesi* (İstanbul, 1913). —Sedat Paşa, *Boğazlar meselesi ve Çanakkale* (İstanbul, 1932). —O. Erich, *Boğazlar, İstanbul-Çanakkale mıntıkası iklimi*, çev. M. Niyazi (İstanbul 1932). —S. K. İlter, *Boğazlar meselesi* (İstanbul, 1936). —M. A. Abisel, *Boğazlar meselesi* (İstanbul, 1945). —C. Tukin, *Boğazlar* (İstanbul, 1947). F.C. Erkin, *Türk Sovyet ilişkileri ve Boğazlar meselesi* (Ankara, 1968).

Boğazlıyan ayaklanması. *Türk istiklâl harbi (İç ayaklanmalar)*, Gen. Kur. Başk. yayını (c. VI, Ankara, 1964).

Bolayır (Ali Ekrem). H. Z. Uşaklıgil, *Kırk yıl* (İstanbul, 1969). —N. S. Banarlı, *Resimli türk edebiyatı tarihi* (İstanbul, 1978). —B. Ercilasun, *Servet-i fünun'da edebi tenkit* (Ankara, 1981). —İ. Enginün, *Ali Ekrem Bolayır'ın yayınlanmamış şiir ve mektuplarından* (Edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı dergisi, c. XXIV-XXV, İstanbul, 1980-1986).

Bolu ayaklanması. *Türk istiklâl harbi (iç ayaklanmalar)*, Gen. Kur. Bşk. yayını (c. 6, Ankara, 1964). —R. Özkök, *Düzce-Bolu isyanları* (İstanbul, 1971).

Bolu Beyi. P. N. Boratav ve H. V. Fıratlı, *İzahlı halk şiiri antolojisi* (Ankara, 1943). —A. B. Alptekin, *Köroğlu hikâyesinin Bolu Beyi kolundaki milli ve beynelmilel motifler* (Köroğlu semineri bildirileri, Ankara, 1983).

bostancı. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin saray teşkilatı* (Ankara, 1984).

boy. A. İnan, *Türk etnolojisini ilgilendiren birkaç terim ve kelime üzerine* (Türk dili araştırmaları yıllığı-Belleten 1956, Ankara, 1956). —S. Tezcan, *Dede Korkut kitabında boy boylamak soy soylamak* (Ömer Asım Aksoy armağanı, Ankara, 1978).

Bozkır ayaklanmaları. *Türk istiklâl harbi (İç ayaklanmalar)*, Gen. Kur. Bşk. yayını (c. 6, Ankara, 1964).

Bölükbaşı (Rıza Tevfik). R. G. Arkın, *Rıza Tevfik hayatı ve şiirleri* (İstanbul, 1939). —R.C. Ulunay, *Rıza Tevfik şiirleri ve mektupları* (İstanbul, 1943). —H. Yücebaş, *Bütün cepheleriyle Rıza Tevfik* (İstanbul, 1950). —A. Uçman, *Rıza Tevfik hayatı, edebi şahsiyeti, şiirleri* (İstanbul, 1986).

bronz. M. Ağaoğlu, *Some İslamic bronzes of the Middle Ages* (Bulletin of the Detroit İnstitute of Arts, sayı XII, 1931). —I. Orbeli, K. Trever, *Sasanian Metalwork* (Leningrad, 1935). —A. L. Mayer, *Islamic Metalworkers and their works* (Cenevre, 1954). —D. T. Rice, *Islamic Art* (New York, 1965). —R. Ettinghausen, *The Islamic Period* (Treasures of Turkey, New York, 1966). —C. E. Arseven, *Türk sanatı* (İstanbul, 1970). —Ü. Erginsoy, *İslam maden sanatının gelişmesi* (İstanbul, 1978). —O. Aslanapa, *Türk sanatı* (İstanbul, 1984).

Buhara Hanlığı. Hanikov, *Opisane Buharskago Hanstva* (Petersburg, 1843). —P. Malev, *Oçerki Buharskago Hanstva* (Taşkent, 1879). —Halil Ethem, *Düvel-i İslâmiye* (İstanbul, 1927). —A.Z.V. Togan, *Bugünkü türkili (Türkistan) ve yakın tarihi*, c. I (İstanbul, 1942).

Buharî (Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail el Cufi-el). M. F. Sezgin, *Buharî'nin kaynakları* (İstanbul, 1956). —M. T. Okiç, *Bazı hadis meseleleri üzerinde tetkikler* (İstanbul, 1959). —M. Z. Sıddikî, *Hadis edebiyatı tarihi*, çev. Y. Z. Kavakçı (İstanbul, 1966). —H. Karaman, *Hadis usulü* (İstanbul, 1966). —T. Koçyiğit, *Hadis usulü* (Ankara, 1967).

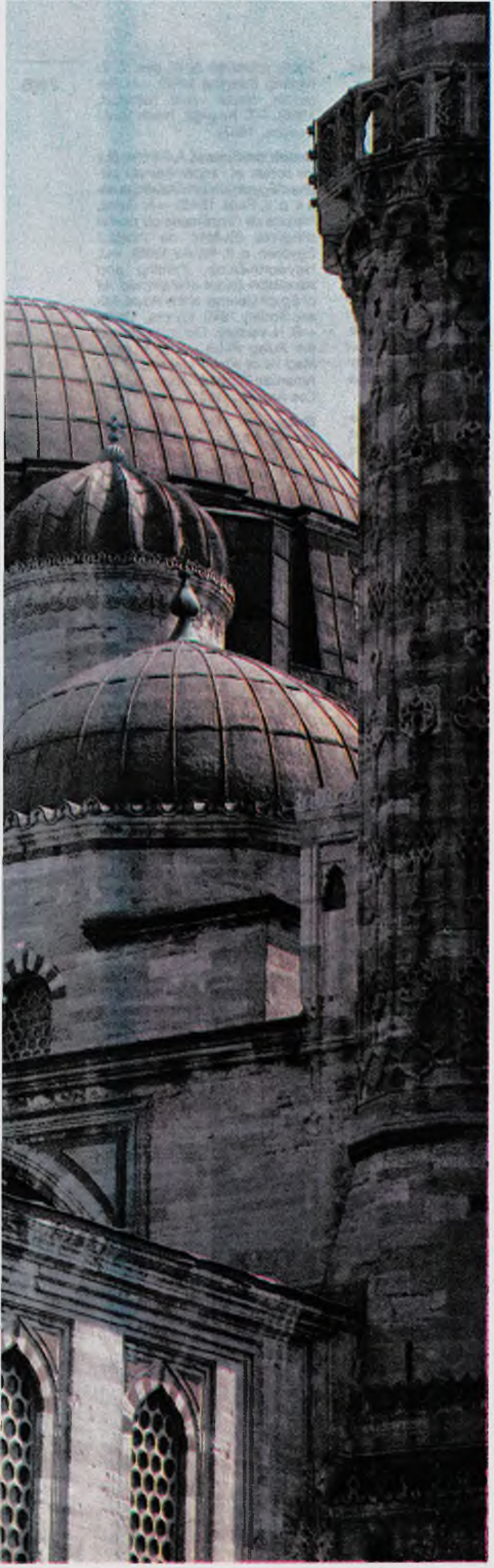
Bulak basımevi. A.Perron, *Sur les écoles et l'imprimerie du pacha d'Egypte* (Journal Asiatique, seri 4, c. II, Paris, 1843). —A. Geiss, *Histoire de l'imprimerie du pacha d'Egypte* (Bulletin de l'Institut Egyptien, c. II, Kahire 1908). —J. Heyworth-Dune, *Printing and translation under Muhammed Ali of Egypt* (Journal of the Royal Asiatic Society 1940, Londra, 1940). —R. N. Verdery, *The publication of the Bulaq Press under Muhammad Ali of Egypt* (Journal of the American Oriental Society, c. XCI, Los Angeles, 1971).

Bulgarlar. Hadi Atlasi, *Kazan Hanlığı*, Kazan, 1913 [2. Basım 1920]). —Âşık Paşa-zâde, *Tarih*, neşreden: Ali Bey (İstanbul, 1332) [1917]. —A. Rahim ve A. Aziz, *Tatar edebiyatı tarihi* (Kazan, 1925). —V. F. Smolin, *Burungu bulgar harabeleri arasında*, çev. İ. Remi (Kozan, 1926). —W. Barthold, *Orta Asya türk tarihi hakkında dersler* (İstanbul, 1927). —A. N. Kurat, *Peçenek tarihi* (İstanbul, 1937). —O. Turan, *On iki hayvanlı türk takvimi* (İstanbul, 1941). —L. Rasonyi, *Dünya tarihinde türklük* (Ankara, 1942).

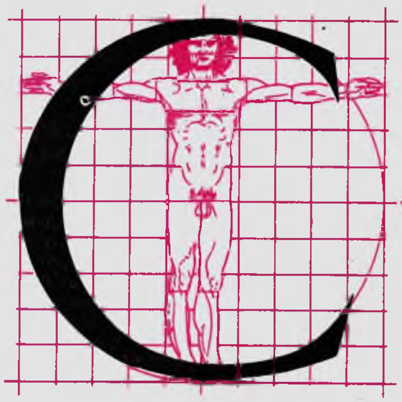
Butak (Behzat). *Behzat Butak özel sayısı* (Türk Tiyatrosu dergisi, sayı 353, İstanbul, 1963). —Ö. Nutku, *Darülbedayi'nin elli yılı* (Ankara, 1969).

Büyük saray. J. Ebersolt, *Le Grand Palais de Constantinople et le livre des Cérémonies* (Paris, 1910). —E. Mamboury, Th. Wiegand, *Die Kaiserpälaste von Konstantinopel zwischen Hippodrum und Marmara Meer* (Berlin, 1934). —W. Trust, *The Great Palace of the Byzantine Emperors, I, II* (Londra, 1947 - Edinburgh, 1958). —S. Eyice, *Atatürk konferansları VII, 1975* (Ankara, 1980).

Büyük taarruz. S. Selek, *Anadolu ihtilâli*, 2. c. (İstanbul, 1968). —C. Erikan, *100 Soruda Kurtuluş savaşımızın tarihi* (İstanbul, 1971). —*Büyük taarruzda batı cephesi komutanları ve şehitleri* (Afyon ili turizm komitesi yayınları, 1972). —F. Belen, *Askeri, siyasal ve sosyal yönleriyle Türk Kurtuluş savaşı* (Ankara, 1973).

Şehzade camisi, İstanbul

■ **C** a. **1.** Türk abecesinin üçüncü harfi. **—2.** Kapantılı, dişeti damaksıl, ötümsüz ünsüz.

—ANSİKL. Latin C'si, Latinler'in etrüskçeden aldıkları yunan Γ'sidir. Oysa bu harf ötümlü ve ötümsüzleri ayırt etmediğinden yunancada kappayla (K) kaydedilen [k] sesini, gammayla (Γ) kaydedilen [g] sesinden farklılaştıramıyordu. C'ye dönüşen bu son harf önceleri latincede [k] yı olduğu kadar [g] yi de kaydetti. K ise ancak birkaç özel kullanım için korundu. İ.Ö. IV. yy.'da ötümlü ve ötümsüzleri ayırt etmek için(G yazılan) çizgili bir C ortaya çıktı. Diğer yunan harfleri gibi Γ, fenike abecesindeki bir göstergeden *qw* ve bir hiyeroglifin son çözümlemesinden gelir.

• *Sesbilgisi.* Türkiye türkçesinde *c-* sesiyle başlayan sözcükler, ya ödünçleme ya da yansıma sözcüklerdir. İçsesteki *-c-* ise, *-ç'*nin ünlü ile başlayan bir ek alarak hece başında ötümsüzleşmesiyle ortaya çıkmıştır: *yamaç-ı* > *yamacı, sevinç-i* > *sevinci, ebegümeç-i* > *ebegümeci* vb. Birtakım tek heceli sözcüklerde kuraldışı olarak ötümsüzleşme görülmez: *göç-ü* > *göçü, suç-u* > *suçu, saç-ı* > *saçı, iç-i* > *içi* vb. C ile başlayan ödünçleme sözcükler Türkiye türkçesinde oldukça yaygınlaştığından, *j-* ile başlayan ve batı dillerinden geçen sözcüklerde *j-* > *c-* gelişmesi görülür: *jaket* > *ceket, jaz* > *caz* vb. Türkiye türkçesinde hece sonunda *-c* sesi yoktur. Yabancı dillerden alınan sözcüklerde genellikle *-c* > *-ç* olur: *ilac* > *ilaç, burc* > *burç, ihrac* > *ihraç* vb. Bugünkü azeri türkçesindeyse hece sonunda ötümlü ünsüzler bulunduğundan türkçe sözcüklerde de *-c* sesi görülür: *aç* > *ac, saç* > *sac, yamaç* > *yamac* vb.

• *Tarihsel sesbilgisi.* Eski türkçede *C* sesi yoktur. Kaşgarlı Mahmut, oğuzca ve kıpçakçada sözcük başındaki *y-*'lerin *c-* olduğunu söylerse de, bu sav, oğuzca için doğru değildir. Kıpçakçada ise *y-* > *c-* gelişmesi hem tarihsel dönemlerde hem de bugünkü kıpçak lehçelerinde sık sık görülür. Bugün kırgızca ve kazakçada sözcük başındaki *y-*'ler düzenli bir biçimde *c-* olmuştur: *yel* > *cel, yağı* > *cav, yincü* > *cincü, yat* > *cet* vb.

Eski Anadolu türkçesi metinlerinde genellikle arap yazısının etkisiyle sözcük ve hece sonunda ج harfi kullanıldığı görülürse de, bu doğrudan doğruya ses değeriyle değil, yazımla ilgili bir konu olsa gerektir. Türkçe sözcüklerde آغاج = ağaç, آچدی = açdı, گچ = geç biçiminde okunmalıdır. Nitekim farsçadan alınan ve *ç* sesi bulunan sözcükler de bu dönemde genellikle ج harfiyle yazılmaktadır.

c Fiz. Işığın ve elektromanyetik dalgaların boşlukta yayılma hızını belirtir.

—Ölçbil. *Santi* önekinin simgesi.

C Arit. Euler değişmezini gösterir. (γ biçiminde de yazılır).

—Biyokim. *C vitamini,* suda çözünen bir vitamin*in adı. (Eşanl. ASKORBİK ASİT.)

—Ceb. $\mathbf{C}_n^p$, *n* elemanın *p* şer *p* şer devşirimlerinin sayısını gösterir. [$\binom{n}{p}$ ile de verilebilir.]

—Elekt. Bir elektrik sığasını belirtir.

—Kim. *Karbon*'un simgesi.

—Müz. Anglosakson ya da alman terminolojisini benimsemiş ülkelerde *do* notasını belirtir. ‖ Anahtardan ve donanımdan sonra konmuşsa, ritmin 4 zamanlı olduğunu gösterir. (Dikey bir çizgi C'yi ikiye bölüyorsa, ritim iki zamanlı demektir.)

—Ölçbil. Elektrik miktarı *coulomb*'un simgesi. ‖ **°C**, *Celsius derecesi*'nin simgesi.

—Pedol. *C katı,* A ve B üst katları ile sağlam kayaç (başlangıçtaki yerbilimsel malzeme) arasında yer alan ve *toprağın ana kayacı* da denilen mineralli toprağın alt kesimi. (C katı, kayacın çözülmesinden ve fiziksel ya da kimyasal ayrışmasından kaynaklanır.)

—Tar. Roma sayı sisteminde **C** 100'ün karşılığıydı. Her tekrarlanışta kendi değeri kadar artardı: C = 100; CC = 200; CCC = 300,... vb. gibi. ‖ Bin sayısını gösteren bir M'den önce gelince, M'nin yüzle çarpımını belirtirdi: CM = 100 bin; CCM = 200 bin; CCCM = 300 bin... vb. gibi. ‖ CIƆ'nin değeri de bin sayısına eşitti ve aynı şekilde kendisiyle çarpılabilirdi: IICIƆ = 2 bin; IIICIƆ = 3 bin; XCIƆ = 10 bin... vb. gibi. ‖ C ve Ɔ, CIƆ grubunun, aynı anda önünde ve arkasında tekrarlandığı zaman, bu grubun 10 ile çarpımını verirdi: CIƆ = 1 bin; CCIƆƆ = 10 bin; CCCIƆƆƆ = 100 bin... vb. gibi. ‖ Ters dönmüş C aynı zamanda (Ɔ) Romalılar'da siliqua ya da iki drahmi değerinde ağırlık birimini gösterirdi.

—Termodin. $\mathbf{C_p}$ değişmez basınçtaki kütlesel ısıl sığayı ya da özgül ısıyı belirtir. ‖ $\mathbf{C_v}$ değişmez hacimde, kütlesel ısıl sığayı ya da özgül ısıyı belirtir.

■ **ℂ** Arit. ve Ceb. Karmaşık sayıların cismini gösteren simge. (ℂ, elemanları $a + ib$ genel biçiminde olan kümedir; burada *a* ile *b* gerçek sayılardır ve *i*, $i^2 = -1$ bağıntısını gerçekler.)

—ANSİKL. *Karmaşık sayıların tarihçesi.* Negatif ve orandışı sayıların kuralları henüz tümüyle aydınlığa kavuşmamışken Rönesans'ın italyan cebircileri üçüncü derece denklemin çözümünde karmaşık sayıları kullandılar.

Cardano, $x^3 + mx = n$ denkleminin köklerinde ifadelerin, negatif sayıların karekökleri gerçek sayı biçiminde içerebileceğini gözlemledi. Bombelli, *a* pozitif olmak üzere "olanaksız nicelikler" denen $\sqrt{-a}$ simgeleriyle hesap yapma yürekliliğini gösterdi ve bu nicelikler için (hemen hemen çağdaş terimlerle) dört temel işlemi tanımladı. Albert Girard denklemlerin karmaşık köklerini bir benzeşim ve genelleme kaygısı içinde biçimsel olarak kabul etti; *n* nci dereceden bir denklemin, "olanaksız kökler"i de saymak koşuluy-

la, tam n kökünün bulunduğunu ilk kez doğrulayan da Girard oldu (1629). Descartes, *Géométrie* adlı yapıtında (1637), bu köklere sayı niteliği vermeyi reddetti; ama "sanal kökler" ifadesini ortaya atarak, bunların Girard'ın ilkesi nedeniyle ancak imgelemde var olabileceğini kabul etti. Karmaşık sayıların matematiksel varlığı henüz kurulmamışken, XVII. yy. matematikçileri bu sayılarla işlem yapmayı öğrendiler ve onları gittikçe artan bir güvenle kullandılar. Böylece Leibniz ve Jean Bernoulli, z bir karmaşık sayı olmak üzere $\frac{dx}{x+z}$ biçimindeki ifadeleri integrallamede ve sanal sayıların logaritmalarını gözönüne almada duraksamadılar. Sanal sayıların türü, uzun bir bilimsel tartışmanın konusu oldu; trigonometrik fonksiyonlarla süslü fonksiyonlar arasında,

$$(\cos x + i \sin x)^n = \cos nx + i \sin nx,$$

$i = \sqrt{-1}$ biçimindeki Moivre formülünde özetlenen bağlar aydınlığa kavuşunca, (1722) Euler bu tartışmaya şu formülleri ortaya koyarak son verdi:

$$\sin x = \frac{1}{2i}(e^{ix} - e^{-ix})$$

$$\text{ve} \quad \cos x = \frac{1}{2}(e^{ix} + e^{-ix}).$$

XVIII. yy. ortasında, d'Alembert her sanal sayının, a ile b gerçek sayılar olmak üzere $a+ib$ biçimde olduğunu tanıtladı ve bununla hidrodinamik denklemlerinin çerçevesini çizdi. XVIII. yy. matematikçileri, gerçek sayılar için geçerli işlemleri, bulgusal kanıttan başka bir doğrulamaya gerek duymadan, karmaşık sayılara genişlettiler ve güçlü bir araç biçiminde çeşitli alanlara uyguladılar.

Ancak karmaşık sayıların türünün kesin olarak belirlenmesi için XIX. yy. matematikçilerini beklemek gerekti. Sanal sayıların geometrik gösterimi bu konuda önemli bir rol oynadı. Wessel (1797) ve Argand (1806), karmaşık sayıların, düzlemin vektörleriyle tanımlanabileceğini sezdiler; ama karmaşık sayılarla, düzlemin noktaları arasındaki eşlemeyi bütün açıklığıyla anlama onuru Gauss'a aittir (1798, 1831): her $z = a + ib$ sayısına, descartesçı dik işaretle donatılmış bir M noktası eşlik eder; bu noktanın apsisi a, ordinatı b dir. Ama karmaşık sayılar kuramının, bu sezgisel kuruluşu, cebircileri tatmin etmedi; aralarında Hamilton'un da yer aldığı matematikçiler, karmaşık sayıları gerçek sayıların sıralı ikililerine benzeterek kuramı, gerçek sayıların (o dönemde doğru dürüst tanımlanmamıştı) temeli üzerinde kurmayı denediler.

Cauchy biçimci görüşü savundu; sanal denklemleri, iki gerçek nicelik arasındaki iki denklemin "simgesel gösterimi" olarak yorumladı ve karmaşık sayıların geometrik gösterimini çok sonra benimsedi; oysa geometrik sezgiye yer verilen karmaşık bir değişkenin fonksiyonları kuramını yeni ortaya koymuştu. Bu fonksiyonların matematiksel "gerçek"i, gerek geometrik, gerekse cebirsel açıdan eksiksiz ortaya konduğu için karmaşık sayılar matematiğin hemen bütün alanlarına yayıldı.

• *Özellikler.* $\mathbb{R}$ içinde her elemanı bir kareköl kabul eden ya da $x^2 + 1$ polinomu indirgenemez olmayan (birinci dereceden çarpanlara ayrıldığı) bir üstcismin aranması, i elemanı $i^2 = -1$ i gerçekleyen karmaşık sayıların $\mathbb{C}$ cisminin kurulmasına neden oldu.

$\mathbb{R} \times \mathbb{R}$ üzerinde şu işlemler tanımlanır:

$$(x, y) + (x', y') = (x + x', y + y'),$$
$$(x, y) \times (x', y') = (xx' - yy', xy' + x'y).$$

Bu işlemlerle donatılmış $\mathbb{R} \times \mathbb{R}$, bir cisim yapısı taşır ve (0,1) ikilisi $(0,1) \times (0,1) = (-1,0)$ biçimindedir; buna karmaşık sayılar cismi denir. $\mathbb{R} \times \{0\}$ dan $\mathbb{R}$ içine, $(x, 0)$ ikilisine x i eşlik ettiren eşyapı uygulamasıyla $(x, 0) = x$ belirlenir ve:

$$(x, y) = (x, 0) + (0, y)$$
$$= x + (y, 0)(0, 1) = x + y(0, 1)$$

özdeşlikleri gerçeklenir. Alışılageldiği gibi $i = (0,1)$ yerine konur; böylece $\mathbb{C}$ nin her z elemanı tek tür olarak $z = x + iy$ biçiminde yazılır ve $i^2 = (0,1) \times (0,1) = (-1,0) = -1$ dir. x e z nin *gerçek kısmı* [$\mathcal{R}e(z)$ biçiminde yazılır], y ye de z nin *sanal kısmı* denir [$\mathcal{I}m(z)$ biçiminde yazılır]. $\mathbb{C}$ cisminin başka tür kuruluşları da olanaklıdır; benzer biçimde, a ile b gerçek sayılar olmak üzere genel biçimi $\begin{pmatrix} a & -b \\ b & a \end{pmatrix}$ olan kare matrisler kümesi incelenebilir; matrislerin toplama ve çarpma işlemleriyle donatılan bu küme, bir cisim yapısındadır; $\begin{pmatrix} a & 0 \\ 0 & a \end{pmatrix} = a$ özdeşliğiyle, $\begin{pmatrix} 0 & -1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix} = i$ yerine konarak $\mathbb{C}$ tanımlanır. Bir başka kuruluş, gerçek katsayılı polinomlar halkası $\mathbb{R}$ [X] üzerinde tanımlanmış eşdeğerlik bağıntısına dayanarak, $\mathbb{R}$ üzerinde indirgenemez $x^2 + 1$ polinomunun doğurduğu ideal $f(x) - g(x) = (x^2 + 1)$ ise: $f(x)$, $g(x)$ ile bağıntılıdır, biçiminde elde edilir. Elemanları modülo $x^2 + 1$ eşdeğerlik sınıfları olan $\frac{\mathbb{R}[X]}{(x^2+1)}$ bölüm kümesi $\mathbb{C}$ kümesidir. $\mathbb{C}$ *cebirsel bakımdan kapalı bir cisimdir* (Gauss-d'Alembert teoremi); şu halde, $\mathbb{C}[X]$ in n inci dereceden her polinomunun, $\mathbb{C}$ içinde n sıfırı vardır.

$\mathbb{C}$, $\mathbb{R}$ üzerinde (ve kendi üzerinde), 1 ve i vektörlerinin bir taban oluşturduğu bir *vektör uzayı* yapısı da taşır ve $\dim_{\mathbb{R}} \mathbb{C} = 2$ dir. $\bar{z}$ ile gösterilen $x - iy$ karmaşık sayısına, $z = x + iy$ nin eşleniği denir. z ye $\bar{z}$ yi eşlik ettiren uygulama $\mathbb{C}$ nin kıvrılımlı bir özyapı uygulamasıdır ve

$$\overline{z + z'} = \bar{z} + \bar{z}', \quad \overline{zz'} = \bar{z}\bar{z}', \quad \bar{\bar{z}} = z$$

elde edilir. $\mathbb{C}$ den $\mathbb{R}^+$ ya

$$z \longmapsto |z| = \sqrt{z\bar{z}} = \sqrt{x^2 + y^2}$$

ile tanımlanan uygulama, $\mathbb{C}$ nin değer alan bir cisim ve $d(z, z') = |z - z'|$ uzaklığıyla donatılmış $\mathbb{C}$ nin de metrik bir uzay olmasına neden olur. $|z|$ ye z nin modülü denir ve bir gerçek sayının mutlak değeriyle aynı özellikleri gerçekler:

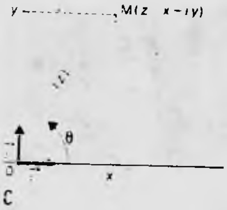
$$|z| = 0 \Longleftrightarrow z = 0$$
$$|zz'| = |z|\,|z'|$$
$$|z + z'| \leqslant |z| + |z'|$$

ve sıfırdan farklı bir her karmaşık sayının evriği

$$z^{-1} = \frac{\bar{z}}{|z|^2}$$

karmaşık sayısıdır. Modülü 1 olan karmaşık sayıların kümesi ($z^{-1} = \bar{z}$ olduğunda), $\cap\!\!\cup$ ile gösterilen $(\mathbb{C}^*, \times)$ çarpma grubunun bir altgrubudur.

Her $z = x + iy$ karmaşık sayısına tek bir gerçek (x, y) ikilisi eşlik eder; bu da, her karmaşık sayıya düzlemin dikdüzgülü bir $(O, \vec{i}, \vec{j})$ işaretinde koordinatları (x, y) olan bir M noktasının ya da $\overrightarrow{OM} = x\vec{i} + y\vec{j}$ vektörünün eşlik ettirilmesini sağlar; böylece karmaşık sayıların bir geometrik yorumu elde edilir. (→ BİR NOKTANIN EKİ* ve BİR KARMAŞIK SAYININ ARGÜMANI*.) θ, $z = x + iy$ nin bir argümanı ise, $z = |z|(\cos\theta + i \sin\theta)$ ya, z nin trigonometrik biçimi denir $(x = |z| \cos\theta$ ve $y = |z| \sin\theta)$.

bir karmaşık sayının geometrik gösterimi

C HARFİNİN EVRİMİ

Mısır hiyeroglifi

Mısır hieratikos

Byblos

Fenike

Thera yunancası

Batı yunancası

Klasik yunanca

Etrüsk ve latin arkaik biçimleri

Büyük C klasik latin

Büyük C latin fırça yazısı I. yy.

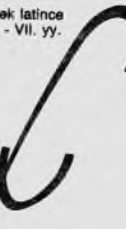
Büyük C latin kitap yazısı I. yy.

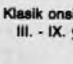
İşlek latince I. - III. yy.

İşlek latince IV. - VII. yy.

Klasik onsiyal, III. - IX. yy.

Meroven belge yazısı

Meroven kitap yazısı

Fransız batard XV. - XVI. yy.

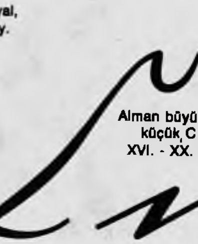
Caroline küçük C

Gotik kitap yazısı, XIII. - XVI. yy.

Alman büyük ve küçük C XVI. - XX. yy.

Bir karmaşık sayının trigonometrik biçimi, birin n inci köklerinin aranmasında işe yarar; yani $z^n = 1$ denklemlerinin çözümü $|z|^n(\cos\theta + i\sin\theta)^n = 1$ e denktir ve Moivre formülü

$$|z|^n(\cos n\theta + i\sin n\theta) = 1$$

kullanılarak yazılır; 1 in argümanı olarak 0 alındığında bu formülden $|z| = 1$ ve $n\theta = 2k\pi$ çıkarılır; buradan da, k bağıl tamsayı olmak üzere $\theta = \frac{2k\pi}{n}$ elde edilir; bu da farklı n kökü verir:

$$z_k = \cos\frac{2k\pi}{n} + i\sin\frac{2k\pi}{n},$$

bu ifadelerde, $k \in \{0, 1, ..., n-1\}$ dir.

Bu kökler, trigonometrik çember içine çizili düzgün bir çokgenin köşeleri üzerinde bulunan noktaların ekleridir.

Bernard

Montserrat **Caballe**
G. Donizetti'nin *Roberto Devereux* operasında Elisabetta rolünde

°C, *Celsius derecesi*'nin simgesi.

CA (ar. *cā*). *Esk.* Cemaziyelevvel'in kısaltması.

Ca, Anorg. kim. *Kalsiyum*'un simgesi.

—CA [—CE, —ÇA, —ÇE]. Yapım eki. **1.** Ulus adlarından dil adları türetilir: *türkçe* (türk-çe), *ingilizce* (ingiliz-ce), *moğolca* (moğol-ca) vb. **—2.** Fiil kök ve gövdelerinden soyut anlamlı adlar türetilir: *düşünce* (düşün-ce), *eğlence* (eğlen-ce), *güvence* (güven-ce) vb. **—3.** Sıfatlara getirilerek belirteç türetilir: *yiğitçe* (yiğite yakışır biçimde), *kısaca* (kısa olarak) vb. **—4.** *-ma, -me* ekiyle birlikte fiillerden soyut ve somut anlamlı adlar yapılır: *çekmece* (çek-me-ce), *bulmaca* (bul-ma-ca) vb.

CÂ ya da **CÂY** a. (fars. *ca, cay*). *Esk.* **1.** Yer: *Cây-ı behişti* (cennet gibi güzel yer). *Cây-ı dil-nişin* (hoşa giden, iç açıcı yer). *Cây-ı işret* (içki içilen yer). *Cây-ı penah* (sığınılacak yer). *Cây-ı rahat* (dinlenilecek yer). **—2.** Nokta, husus: *Cây-ı iştibah* (duraksanacak nokta). *Cây-ı mülahaza* (düşünülecek nokta). *Cây-ı şüphe* (kuşkulanılacak husus). *Cay-ı tereddüt* (duraksanacak nokta). **—3.** *Câ-be-câ*, yer yer. ‖ *Cây-bâş*, yurt, mesken, ev, oda. ‖ *Câygâh* ya da *câygeh*, yer, mevki. ‖ *Cây-gîr*, yerleşmiş, yerleşen. ‖ *Cây-güzin*, yer beğenen, yer seçen. ‖ *Cây-mend*, yerinden kalkmayan, tembel. ‖ *Cây-nişin*, birinin yerine geçen, vekil, yer tutan.
—Kur. Tar. *Cay-i kethüda* → KETHÜDA* YERİ.

Lauros-Giraudon

Georges **Cabanis**
Charles de Châtillon'nun Marc Louis Arlaud'nun bir portresinden yaptığı minyatür
Carnavalet müzesi, Paris

CAAMAÑO (Francisco), dominikli albay (Santo Domingo 1933 - öl. 1973 ?). İç savaş ve amerikan müdahalesinden sonra, mayıs 1965'te parlamentonun sol kanadınca geçici hükümete başbakan seçildi. 1966'da görevinden çekildi ve Londra'ya askeri ataşe olarak gönderildi; 1967'de Londra'da ortadan kayboldu. Bir gerilla grubunun başında öldürüldüğü sanılır.

CAATİNGA → KATİNGA.

CAAZAPÁ, Paraguay'da yönetim bölgesi, 9 496 km²; 132 000 nüf. (1990). Merkezi *Caazapá*.

B. N., Paris

cab
suluboya resim
Bibliothèque nationale, Paris

CAB a. (ing. sözc.; fr. *cabriolet*'den). **1.** Arkada arabacı için yüksek bir oturma yeri olan üç tarafı kapalı, iki tekerlekli araba. **—2.** Önde arabacı için oturma yeri olan dört tekerlekli fransız arabası.

CABA a. **1.** Alınan bir şeyle birlikte parasız verilen şey: *Bu da benden cabası.* **—2.** Ek olarak, fazladan: *Bu işe çok param gitti, yorgunluğu da cabası.* **—3.** *Cabadan*, caba olarak, bedavadan: *Bu mendili de cabadan verdiler.*
—Kur. tar. *Caba bennak* → BENNAK.

CABAL a. (ing. sözc.). Tar. XVII. yy.'da İngiltere'de, kralın resmi olmayan danışman grubu.
—ANSİKL. İngiliz kralları ülkeyi, kaynağı ortaçağ *curia regis*'i olan Özel konsey yardımı ile yönetirlerdi; fakat son kararlarını vermeden önce de, Özel konsey üyesi olsun olmasın, güvenilir birkaç kişinin görüşlerine başvurmayı genellikle daha elverişli bulurlardı. Böylece XVII. yy.'ın başlarına doğru, az çok gizli ve toplu bir etki yapan kimselere aşağılayıcı bir deyim olarak, *cabal* denilmeye başlandı. Bunların en ünlüsü, Charles II'nin (1667-1673) ikinci hükümetini yöneten cabaldı.

CABALLÉ (Montserrat), ispanyol dramatik soprano (Barcelona 1933). Sahneye ilk kez 1956'da Basel'de çıktı. Avrupa'da Mozart, R. Strauss ve Wagner'in yapıtlarında rol aldı. *Lucrezia Borgia*'daki yorumuyla büyük başarı kazandı (New York, 1965). Romantik italyan bestecilerinin yorumcusu olarak tanındı.

CABALLERO (Fernán), ispanyol romancı **Cecilia Böhl von Faber**'in takma adı (Morges, İsviçre, 1796-Sevilla 1877). Bilim adamı Nikolaus Böhl* von Faber'in kızı. Annesinin vatanı Güney İspanya'ya çok düşkündü; iktisadi ve toplumsal sorunları bir yana bırakarak, oraların geleneklerini yumuşak, hoşgörülü bir bakışla işledi (*La gaviotà*, 1849; *La familia de Alvareda*, 1856).

CABALLERO (Francisco LARGO) → LARGO CABALLERO.

CABALLERO BONALD (José Manuel), ispanyol yazar (Jerez de la Frontera 1926). Önceleri öznel olan şiirlerinde daha sonraları güzel ve özenli bir dille sosyal konuları işledi. *Vivir para contarlo*'da (1969), 1952'den beri yazdığı şiirleri topladı. Olgunluk çağının şiirleriyse *Descredito del heroe* başlığıyla yayımlandı (1977). Romanları, *Dos días de Septiembre* (1962) ve *Ágata ojo de gato* (1974), Andalucía kır yaşamının hiçbir ödüne yer vermeyen kronikleridir.

CABALLERO CALDERÓN (Eduardo), kolombiyalı yazar (Bogotá 1910). Diplomat olarak uzun süre Avrupa'da bulundu. Kolombiya Andları'nda yaşayan köylüler üstüne romanlar yazdı (*El Cristo de espaldas*, 1952; *Siervo sin tierra*, 1954; *Manuel Pacho*, 1961). *El buen salvaje* (1965) adlı yapıtında, bir amerikalı genç yazarın Paris'teki düşkırıklıklarını anlattı. Denemeleri (*Ancha es Castilla*, 1954; *Yo, el alcade*, 1971) ve gazete makaleleri de vardır.

CABALPUR, Hindistan'da (Madhya Prадeş) kent, Narbada'nın yakınında; 614 162 nüf. Üniversite. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Metalürji ve besin sanayileri.

CABAÑAS, Salvador'da yönetim bölgesi; 1 104 km²; 199 229 nüf. Merkezi *Sensuntepeque*.

CABANATUAN, Filipinler'de kent, Luzon adasında il merkezi, Manila'nın K.'inde; 114 000 nüf.

CABANİLLES (Juan), ispanyol besteci ve orgcu (Algemesi, Valencia, 1644 - Valencia 1712). Günümüze yalnız org yapıtları (tiento'lar, toccata'lar, passacaglia'lar) ve birkaç dinsel *villancico*'su ulaşabildi.

CABANİS (Georges), fransız hekim ve filozof (Cosnac, Limousin, 1757-Rueil, Seraincourt komünü, Val-d'Oise, 1808). Mme Helvétius'un evinde Diderot, d'Alembert, Condillac, d'Holbach ile tanıştı ve kendini fizyoloji ve felsefeye verdi. Dostu, çalışma arkadaşı ve doktoru olduğu Mirabeau hakkında 1791'de *le Journal de la maladie et de la mort d'Honoré-Gabriel-Victor Riquetti de Mirabeau* (Honoré-Gabriel-Victor Riquetti de Mirabeau'nun hastalık ve ölümünün öyküsü) adlı yapıtı yayımladı. 9 Thermidor'dan (27 temmuz 1794) sonra Paris'te sağlık koruma profesörlüğü, Enstitü üyeliği (1796), Tıp fakültesi'nde klinik profesörlüğü (1797) ve son olarak Beşyüzler konseyi'nde üyelik yaptı. Directoire yönetimini destekledi; kısa zamanda Sieyès'in en yakın arkadaşlarından biri haline gelerek, 18 Brumaire (9 kasım 1799) hükümet darbesine katıldı. Konseyler tarafından, yeni bir anayasa taslağı geliştirmek üzere her iki meclis tarafından seçilen elli milletvekilinin bulunduğu listeye alındı. 1799'da Bonaparte tarafından senatör atandı. Ancak, otoriter yönetime ve dine dönülmesine karşı çıkarak etkinliklerini sınırladı ve yaşamının son yıllarını bilimsel yapıtlarına adadı.

İdeologların en önemli temsilcilerinden biri olan, maddeci ve duyumcu görüşlere dayanan Cabanis, görüşlerini *Rapport du physique et du moral de l'homme* (İnsan fizik ve ahlakının ilişkisi) [1802] adlı yapıtında ortaya koydu. Bu yapıtında idealist filozofları, duyulara ve deneye dayanmayan tüm düşünürleri şiddetle eleştirdi. Daha sonra, Fauriel'e yazdığı *Sur les causes premières* (İlk nedenler üzerine) adlı mektubunda görüşlerinde dirimselciliğe doğru bir değişiklik göze çarpar.

Cabanis'in yayınları arasında tıp ve fizyolojiyle ilgili çalışmaları da vardır: *Observations sur les hôpitaux* (Hastahaneler hakkında gözlemler) [1789], *Du degré de certitude en médecine* (Tıpta kesinlik üzerine) [1797], *Coup d'oeil sur les révolutions et la réforme de la médecine* (Tıpta devrimler ve reforma bir bakış) [1804].

CABANİS (José), fransız yazar (Toulouse 1922). *l'Âge ingrat*'dan (1952) *Des jardins en Espagne*'a 1969 uzanan dönemde, kuru gerçeklikten içtenci bir üsluba geçtiği görülür. Hayatı düz bir çizgi olarak değil, bir helezon olarak tasarladığı bu dönemde Cabanis en başarılı yapıtlarını verdi (*Les Cartes du temps*, 1962; *la Bataille de Toulouse*, 1966); kişisel günlüğünde de görüldüğü gibi (*Les Profondes Années*, 1976), bu yapıtlarda, yitirilmiş aşk ve yeniden yakalanan zaman temaları birlikte işlenir. *Le Sacre de Napoléon* (1970), *Charles X roi ultra* (1972) ve *Saint-Simon l'admirable* (1975) adlı kitaplarındaysa, hem insanlık komedisi olarak tarih üzerinde, hem de gerçek aydınlığın egemen olduğu karanlık bölgeler üzerinde durur.

CABANNES (Jean), fransız fizikçi (Marsilya 1885 - Les Lecques, Var, 1959). Paris Fen fakültesi profesörlüğüne (1937), Sorbonne fizik araştırma laboratuvarı dekanlığı ve müdürlüğüne (1941) getirildi; Bilimler akademisi üyeliğine seçildi (1946). Fizik optiği ve fizik optiğin molekül fiziğine uygulamalarını inceledi. Kerr olayı, ışığın akışkanlar ve kristallerle yayınımı, molekül yapılarının belirlenmesi, atmosferdeki ozonun dozu, geceleyin gökyüzündeki ışığın tayfçekimi üzerine araştırmaları vardır.

CABARRUS (François, *—kontu*), fransız kökenli ispanyol maliyeci (Bayonne 1752 - Sevilla 1810). Çok genç yaşta İspanya'ya gönderildi. İlk kâğıt para basımında, San Carlos diye anılan ilk resmi bankanın ve Filipinler şirketi'nin kuruluşunda emeği geçti. Rastatt kongresi'nde (1797) İspanya'yı temsil etti ve Joseph Bonaparte'ın maliye bakanı oldu. —Kızı TERESA ya da THÉRÉSA, Fontenay mar-

kisiyle, sonra Konvansiyon meclisi üyesi Tallien ile ve daha sonra da Chimay prensiyle evlendi. (→ *Mme* TALLIEN.)

CABAYOĞLU (Cambul), kazak halk şairi (Cedisu, Türkistan, 1846- *ayy.* 1945). Cambul dağındaki Uluyüz kazakları arasında büyüdü. Yoksul bir göçebe ailesinin çocuğuydu. Küçük yaşta "dombura" (tambura) adı verilen sazı çalmaya ve şiir söylemeye başladı. Kazaklar'ın büyük ilgi gösterdiği "aytıs"larda (şiir yarışması) hiç yenilmeyen şairlerden sayılırdı. Güçlü belleğiyle birçok kahramanlık destanının unutulmamasını sağladı. Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti yüksek şûrası'na seçildi (1938). Destansal yapıları arasında *Ütegen, Batır, Han ile Akın, Suransı Batır* en önemlilerindendir. *Kulmembet* adlı destanı Kazakistan Bilimler akademisi tarafından *Cambul'un aytısları* adıyla yayımlandı (1949). Şiirleri, kazak dili için zengin bir söz hazinesi sayılır.

CABBAR (Rana), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1945). Gençlik ve Arena tiyatrolarında sahneye çıktı. 1965'ten başlayarak Ankara Sanat tiyatrosu'nda çalıştı. Akademik bir öğrenim görmemesine karşın, 1981'e değin çalıştığı bu toplulukta doğal, sıcak ve özgün yorumlarıyla dikkati çekti: *Durdurun dünyayı inecek var, Pazar gezintisi, Sakıncalı piyade, Zengin mutfağı* vb. 1967 ve 1978'de Ankara Sanatsevenler derneği'nce en başarılı oyuncu seçildi. 1981'de "Uluslararası sanat gösterileri" adına *Gol kralı Sait hopsait* müzikalini sahneye koydu. *Hakkâri'de bir mesvim*'de ve başka filmlerde oynadı.

CABBARLI (Cafer), azeri şair ve tiyatro yazarı (Hızı, Bakü, 1899-? 1934). Öğrenimini Bakü'de yaptı. Okuldayken siyasal eylemlere katılarak, özgürlükçü 'Müsavat' partisi gençlik kolunda çalıştı. Devrimden önce *Vefalı seriye, Gözyaşı içinde kahkaha, Aslan ve Ferhat, Solgun çiçekler, Nasrettin Şah, Edirne'nin fethi, Trablus yıldızı* gibi dramatik oyunları yazdı. Bolşeviklerce iki kez tutuklandı (1923). Hapisten çıktıktan sonra Azerbaycan Devlet üniversitesi'nde klasik türk edebiyatı öğrenimi gördü. "Baba-yı emir" gazetesinde gülmece şiirleri yayımlandı. Azerbaycan Dram tiyatrosu'nda rejisör olarak çalıştı. Konularını genellikle Azerbaycan Türkleri'nin ulusal gelenek ve masallarından aldı. Toplumsal, tarihsel, siyasal içerikli oyunları geniş ilgi gördü. *Aydın, Oktay, Od gelini, Sevil, Elmas, Yaşar* yapıtlarını sovyet döneminde yazdı. *Aydın* adlı dramında emperyalizm yerilir; en sevilen dramı *Od gelini*'nde de, VIII. yy.'da arap istilasına karşı Azerbaycan'ın direnişi anlatılır. Bakü'de aynı adı taşıyan tarihsel anıt ile ilgili bir efsaneden esinlenilerek yazılan ve acıklı bir aşk hikâyesini anlatan manzum *Kız kulesi* yapıtı rusçaya çevrildi; filme de alındı.

Yapıtlarının bir kısmı türkçenin çeşitli lehçeleriyle, gürcü, ermeni ve rus dillerine de çevrildi. Galier'in *Şah senem* operasının librettosunu yazdı. Bazı yapıtları, *Eserleri* adı altında yayımlandı (1968-1969).

CABEL → ARENTSZ (Arent).

CABELL (James Branch), amerikalı yazar (Richmond, Virginia, 1879 - *ay. y.* 1958). Yazdığı çok sayıda romanda, özellikle de "Poictesme" dizisinde (*Jurgen*, 1919; *Domnei*, 1920; *Figures of Earth*, 1921). Kurmaca ya da düşsel tarihsel olayları işledi (Ortaçağ, Güney). Çalışmalarını kuramsal bir temele dayandırmaya da çalıştı (*These Restless Heads*, 1932).

CABEO (Niccolo), italyan fizikçi (Ferrara 1586 - Cenova 1650). Bir cizvitti; çalışmalarını özellikle manyetizma üzerinde yoğunlaştırdı. *Philosophia magnetica* (Ferrara, 1629) adlı kitabında deneysel konularda Gilbert'in öğretisini benimsedi, ama ortaya koyduğu manyetizma kuramında Aristoteles'ten etkilendi.

Caber kalesi. Tar. coğ. K. Suriye'de, Fırat nehrinin sol kıyısında, Türk mezarı da denilen yerde kale kalıntısı. Rakka ile Meskene arasında, hemen hemen yarı yolda, Rakka'nın 52 km kadar B.'sında ve Halep' in yaklş. 128 km. G.-G.-D.'sundadır.
—Tar. Bir arap rivayetine göre islam öncesinde emir Numan bin Munzır'ın kölesi Davsara ya da Devser'in adını taşıyan kaleye, islam sonrasında burasını Kuşeyriler'e kazandıran komutan Caber bin Sâbık'ın adı verildi. Osmanlı yönetiminde Rakka kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi. Caber kalesindeki Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey'in dedesi olan ve Fırat ırmağını geçerken boğulan Süleymanşah'a atfedilen mezar (Türk mezarı) dolayısıyla Osmanlılar bu yöreye önem verdiler. Nitekim Abdülhamit II burada atası Süleymanşah için bir de türbe yaptırdı. Birinci Dünya savaşı sonunda İngilizler'in eline geçen kale (1918) Milletler Cemiyeti'nin kararıyla fransız mandasına verildi. TBMM hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara antlaşması'na (20 kasım 1921) göre, Suriye sınırları içinde olmasına rağmen, Süleymanşah'ın mezarının bulunması nedeniyle burası türk toprağı sayıldı ve Türkiye'ye kalede asker bulundurma ve bayrak çekme hakkı tanındı.

CABERA a. (mitolojideki *Cabera*'dan). Değirmi, beyaz zemin üzerine kurşuni çizgili kanatlı pervaneleri içeren cins. (*Cabera pusaria* ve *C. exanthemata* Güney Avrupa'da yaygındır. Tırtılları kızılağaç, huş ağacı ve söğütte yaşar. Pulkanatlılar takımı, mühendispervanegiller familyası.)

CABESTANY ustası, kimliği bilinmeyen romalı heykelci (XII. yy.'ın ikinci yarısı). Üslubu, Fransa'da, Pyrénées Orientales'de onun adını taşıyan kasabadaki kilisenin Meryem Ana'yı gösteren alınlık tablasından anlaşılabilir. Cabestany, ustası, antik uslupla yoğrulmuş ama kendi üslubunu yaratmış, gezgin bir sanatçıdır. Yapıtları Toscana'dan başlayarak Languedoc'un Akdeniz kesimine (Saint Hilaire' deki lahit, Saint-Papoul kilisesi'ndeki absida), Katalonya ve Navarra'ya kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır.

CABET (Étienne), fransız komünist kuramcı (Dijon 1788-Saint Louis, ABD, 1856). Bir fıçı yapımcısının oğluydu. Profesör oldu, daha sonra avukatlık yaptı. 1830 devrimi'nin ardından Bastia başsavcılığına atandı. Ama cumhuriyetçi düşüncelerinden ötürü mayıs 1831'de görevinden alındı. 1833'te le Populaire gazetesini kurdu. Basın suçundan ötürü mart 1834'te iki yıl hapse mahkum edildi; Büyük Britanya'ya sığındı, burada beş yıl yaşadı ve Thomas More ile Owen'in etkisinde kaldı. 1840'ta felsefi romanı *Voyage en Icarie*'yi yayımladı. Cabet, İkarya'sında başlıca rolü devlete verdi: devlet seçimle başa geçer, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulundurur ve eğitimi üstlenir. Bu ideal komünizme ulaşmak için, tüm devrim düşüncesini reddediyor ve model topluluk örnekleri kurmayı öneriyordu. Siyasal açıdan aktif parisli işçiler üzerinde çok büyük etki yarattı. 1847'de, Texas'ta bir ikarya topluluğunun kurulacağını açıkladı ve ilk tilmizleri ABD'ye gitmek üzere yola çıktılar; kendisi de ocak 1849'da hareket etti. Ancak, Texas'ta topluluk üyeleri arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi ve Cabet, Nauvoo'da (İllinois) yeni bir topluluk kurdu, fakat kısa bir süre sonra aynı sorunlarla karşılaştı.

CABEZA DE VACA (Alver NÚÑEZ), ispanyol kâşif ve yönetici (Jerez de la Frontera 1507 - Sevilla 1559). 1527'de, Florida'yı fethetmeye giden Pánfilo de Narváez'in komutasındaki sefere katıldı. Bu girişim tam bir başarısızlıkla sonuçlandı, ama Cabeza de Vaca, Florida'nın batı kıyısından Kayalık dağların güney sınırlarına kadar uzanan uzun bir yolculuk yaptı. Önce kızılderili kabilelerin tutsağı oldu, sonra yavaş yavaş çevrede keramet sahibi gibi görülmeye başladı. 1536'da geri dönerek bugünkü Meksika'nın kuzey -batı'sındaki kabilelerin barışçı yoldan hıristiyanlaştırılması için çalıştı. Buenos Aires'in kurucusu Pedro de Mendoza'nın kayboluşunu soruşturmak amacıyla düzenlenen Río de la Plata yönündeki bir seferi yönetti; İguaçu çağlayanını keşfettikten sonra 1542'de karadan Asunción yerleşmesine ulaştı. Paraguay ırmağının kaynağına doğru ilerledi. Ama Kızılderililer'i koruma politikası, yerine İrala'nın getirilmesiyle sonuçlanan sert bir muhalefetle karşılaştı. Hapsedildi, 1545'te İspanya'ya gönderildi ve Oran'a sürüldü. Daha sonra Felipe II tarafından itibarı iade edildi.

CABEZAS DE SAN JUAN, İspanya' da kent, Andalucía'da (Sevilla ili), Sevilla'nın G.'inde; 8 463 nüf. 1820'de Riego, 1812 anayasasından yana olduğunu burada açıkladı.

CABEZÓN (Antonio DE), ispanyol besteci ve orgcu (Castrillo de Matajudíos, Burgos, 1510 - Madrid 1566). Önce Karl V'in, sonra da Felipe II'nin karısı olan imparatoriçe İsabel'in müzikçilerindendi. 1548-1551 ve 1554-1556 arasında yaptığı yolculuklar sırasında, İtalya'ya, Almanya'ya, Hollanda'ya ve Büyük Britanya'ya gitti. Çağının büyük ispanyol müzikçilerinin çoğuyla ilişkisi vardı. Bazı gizemcilerle de dostluk kurduğu sanılır. Cabezón, dengeli, sağlam kurgulu yapıtlarında, Josquin Des Prés'nin ve okulunun etkisiyle ülkesinin geleneksel müziğini birleştirdi. Daha çok klavyeli çalgılar için çeşitlemeler besteledi. Yapıtlarının çoğu, 1578'de oğlu HERNANDO (1541-1602) tarafından yayımlandı: *Obras de música para tecla, arpa y vihuela*. Cabezón'un yapıtları, 1905'te Pedrell tarafından yeniden basıldı. Oğlu, Felipe II'nin sarayında babasının yerini aldı, sonra da Felipe III' ün müzikçisi oldu.

CABHÁN, İrlanda Cumhuriyeti'nde (Ulster ili) kent, yönetim bölümü merkezi, Lough Oughter'ın D.'sunda; 3 300 nüf. (1986). Petrol arama gereçleri yapımı. —*Cabhán yönetim bölümü*, Kuzey İrlanda sınırında; 1 891 km²; 53 965 nüf.

CABİ a. (ar. *câbî*). **1.** Kur. tar. Osmanlı devletinde Tanzimat dönemine kadar haraç, cizye, vakıf vergilerini toplayan tahsildar. (Keresteci, boyacı, dokumacı vb. gibi esnafın da kendi loncalarına özgü cabileri vardı): ***"Koynu defterli o câbi ne belâ"*** (Sünbülzade Vehbi, XVIII. yy.). **—2.** Çekirge.

CABİLDO, AYUNTAMİENTO'nun diğer adı.

CABİMAS, Venezuela'da (Zulia eyaleti) kent, Maracaibo gölünün doğu kıyısında; 164 727 nüf. (1989). Petrol çıkarma ve arıtma.

CABİNDA, Afrika'da kent, Kongo Cumhuriyeti ile Zaire arasında Angola'ya bağlı bir bölgenin merkezi, Zaire ırmağının denize döküldüğü yerin K.'inde; 21 000 nüf. Balıkçı limanı. —*Cabinda bölge-*

Georges Bartoli

Cabestany ustası
Cabestany kilisesi'nin
beyaz mermer alınlık tablası
solda: Meryem, oğlunun çağrısı
üzerine mezardan çıkıyor
ortada: Aziz Thomas ile Meryem
arasında dua eden İsa
sağda: Meryem Ana'nın yükselişi

Lauros-Giraudon

Étienne **Cabet**
Alexandre Lacauchie'nin
bir yapıtından Rebet'nin gravürü
Carnavalet müzesi, Paris

Grands Travaux de Marseille

Cabora Bassa barajı Zambezi (Mozambik) üzerinde

A. Lena-Gamma

Amilcar **Cabral** (1970'te)

Sebastiano **Caboto**'nun XVI. yy.'da Güney Amerika'daki italyan kıyı ve limanlarını gösteren dünya haritasından bir parça *Bibliothèque nationale, Paris*

B. N., Paris

si, 7 270 km^2; 119 000 nüf. (1990). — Kıyısı açığında petrol yatakları.

CÂBİR a. (ar. *cābir*). *Esk.* Sınıkçı, kırık ve çıkıkları tedavi eden kimse.

◆ sıf. Zorlayıcı: *Emr-i câbir* (zorlayıcı durum, iş).

CABİR BİN ABDULLAH BİN EL -ENSARİ ES-SELLEMİ, sahabeden (? 603 - Medine 697). Birinci Akabe biatından (621) sonra müslüman oldu ve Hz. Muhammet'in bütün savaşlarında bulundu. Sıffin savaşı'na (657) Hz. Ali'nin yandaşı olarak katıldı. Birinci Akabe olayı tanıklarından en uzun yaşayanıdır. Yaşamının son yıllarına doğru kör oldu. Sahabenin bilgililerindendi. Kendisinden çok sayıda hadis aktarılmıştır.

CABİR BİN AHLAF, arap gökbilimci (Sevilla XII. yy. - ? XII. yy.). Ortaçağ Avrupası'nda Geber diye tanındı (adı çoğu kez Câbir bin Hayyam ile karıştırılır). Escorial'deki nüshasında adı, *Kitab ül-hey'e*, Berlin'deki nüshasında adı *Islâh ül-Mecisti* olan kitabında, Ptolemaios'un gökbilimine ilişkin görüşlerini eleştirdi. Kitap, Gherardo da Cremone tarafından latinceye çevrilerek, Nürnberg'de yayımlandı (1534).

CABİR BİN ATİK, sahabeden (VI. - VII. yy.).Hz. Muhammet'in yanında Bedir (624) ve öteki savaşlara katıldı. Müslümanların Mekke'yi fethinde sancaktardı. Künyesi, *Ebu Abdullah* ya da *Ebürrebi*'dir. Öldüğünde 91 yaşındaydı.

CABİR BİN HALİT, sahabeden (VI. - VII. yy.). Bedir (624) ve Uhut (625) savaşlarına katıldı.

CÂBİR BİN HAYYÂN, (Ebu Mûsâ — adıyla bilinir), Fırat üzerinde Kûfe'de doğan ve 800 yıllarında yaşayan arap simyacı. Ortaçağ simyacıları üzerinde büyük etkileri oldu. Metallerin başkalaşımını gösterdi, ancak bunların oluşumunda gökcisimlerinin etkisini yadsıdı. Sülfürik asit, nitrik asit ve kral suyunu bulduğu sanılıyor; kurşun karbonatı hazırladı, arseniği ve antimonu sülfürlerinden ayırdı; çeliğin, kumaş ve deri boyasının yapımını, asetik asit elde etmek üzere sirkenin damıtılmasını açıkladı. Sayıları yüzleri aşan ve Grek bilimlerinin hemen hemen hepsini içeren kitaplarını Câbir'in tek başına yazdığı düşünülemez. Bir külliyat oluşturan yapıtlarının kimya ile ilgili olanları adeta yeniden kaleme alınırcasına *Summa perfectionis* adıyla latinceye çevrilmiştir. Bu yapıt bilinen en eski kimya kitabıdır.

CABİR BİN SEMRE, sahabeden (Kûfe ? - *ay. y.* ?). Hz. Muhammet tarafından kendisine cennete gideceği muştulanan Seyyit bin Ebu Vakkas'ın kız kardeşi Halit binti Ebu Vakkas'ın oğludur. Kendisinden birçok hadis aktarılmıştır.

CÂBİR EL-AHMET (Cabir el-Sabah) Kuveyt emiri (Kuveyt 1929). 1965'te başbakan, 1977'de emir oldu. Suk el Manak borsasının çöküşü (1984), yolsuzluklara adı karışan bakanların mecliste eleştirilmesi ve meclisle hükümet arasındaki anlaşmazlıklar karşısında meclisi kapattı. Basına sansür koydu. Anayasanın bazı maddelerini askıya aldı. 1990'da Kuveyt Irak ordusu tarafından işgal edilince Suudi Arabistan'a sığındı. Savaş bitince Kuveyt'e döndü (1991).

Cabiria, Giovanni Pastrone'nin italyan filmi (1914). Kartaca'da savaşan Romalılar'ı anlatan bu görkemli, romansı ve oldukça gösterişli tarihsel film, sinemanın ilk üstün-yapım'larından biridir. Film, elde ettiği ünü, senaryosundan çok yönetmen, senaryoyu kendisi yazmış, ancak Gabriele d'Annunzio'ya imzalattırmıştı– staffe dekorların görkemine kimi teknik yeniliklerden yararlanılmasına (betimleyici *travelling* kullanımı), etkili oyuncu yönetimine ve ticari sinemanın daha sonra efsaneleştirerek kullanacağı Masist'in beyazperdede ilk kez görünmesine borçludur. *Cabiria*, D. W. Griffith ve Cecil B. De Mille'i etkiledi.

CABİROL →GABIROL (Şe Lomo İbn).

CÂBİYE. Tar. coğ. Suriye'de, Şam'ın G.-B.'sında kent; Cevlan'da, Gassam Cafnî emirlerinin oturduğu yer olduğundan "Emirler Cabiyesi" de denir. Arap istilasıyla askeri merkez olarak önemi arttı. 638'de halife Ömer'in, Ali dışındaki sahabelerle buraya gelerek, Suriye ordusunun önde gelenleriyle yaptığı toplantı "Cabiye günü", konuşması da "Cabiye hutbesi" olarak ünlüdür. Daha sonra, bir süre Şam'a bağlı bir bölge merkezi olarak kaldı. Abbasiler döneminde önemini yitirdi.

CABLE (George Washington), amerikalı yazar (New Orleans 1844 - Saint Petersburg, Florida, 1925). Louisianalı kreolleri anlatan romanlar yazdı (*Old Creole Days*, 1879).

CÂBLÛS ya da **ÇÂPLÛS** sıf. (fars. *cāblūs*). *Esk.* Yaltaklanan, dalkavukluk eden.

CÂBLÛSANE ya da **ÇÂPLÛSANE** be. (fars. *cāblūs* ve *-āne*'den *cāblūsāne*). *Esk.* Dalkavukça, yaltaklanırcasına.

CÂBLÛSİ ya da **ÇÂPLÛSİ** (fars. *cāblūs* ve *-ī*'den *cāblūsī*). *Esk.* Dalkavukluk, yaltaklanma.

CABOCLO a. (Brezilya dilinden). **1.** İlk dönemlerde, yerli-portekiz melezi. **—2.** XVIII. yy.'da anayurttaki Portekizliye karşıt olarak Brezilyalılar ile karışmış bulunanlara denir.

CABO DELGADO → DELGADO *burnu*.

CABOMBA a. Akvaryum bitkisi olarak kullanılan Amerika nilüferi. (Bazı botanikçilerce *cabombaceae* adı verilen küçük familyanın örnek tipi.)

CABO POLONİO, Uruguay'da burun, Montevideo'nun D.-K.-D.'sunda. Ulusal park (142 km^2).

■ **Cabora Bassa,** Mozambik'te baraj, Zambezi üzerinde. Baraja bağlı santralın elektrik üretiminin büyük bölümünden Güney Afrika Cumhuriyeti yararlanır. 163 m yüksekliğindeki barajın 250 km uzunluğunda ve yüzölçümü 2 600 km^2'ye yaklaşan bir gölü vardır. Barajdan, 1 500 000 ha'lık bir alanı sulamak ve Zambezi'nin akışını denetim altında tutmak için yararlanılmaktadır.

CABOT boğazı, Newfoundland ile Cape Breton adası arasında bulunan ve Saint Lawrence körfezini Atlas okyanusu' na bağlayan geçit.

Cabot halkaları, bazı alyuvarların içinde halka biçiminde görünen özü bozuk çekirdek ya da protein artıkları. (Bazı alyuvar yapımı bozukluklarıı sırasında görülen bu halkalar amerikalı hekim Clarke *Cabot*'un [1868-1939] adıyla anılır.)

CABOT LODGE (Henry) → LODGE (Henry CABOT).

CABOTO (Giovanni), italyan denizci (Cenova ? 1450'ye doğr. - İngiltere 1500'e doğr.). 1461'de Venedik'e yerleşti. Doğu Akdeniz'i dolaştı. Daha sonra Sevilla'ya, Lizbon'a ve Valencia'ya gitti. Kolomb'un ilk yolculuğundan kısa süre önce Bristol'a yerleşti, papa'nın İspanya ve Portekiz'e tanıdığı ayrıcalığa karşın İngiltere kralından yeni topraklar arama tekelini koparabildi. 1496'da yaptığı ilk yolculuk sonuç getirmedi. 1497'de, büyük bir olasılıkla Cape Breton adasına ayak bastı. 1498'de beş gemiyle çıktığı yolculuktan, Juan de La Cosa'nın 1500'de yaptığı bir dünya haritası üzerine düştüğü kayıt dışında hiçbir iz kalmadı.

■ **CABOTO** (Sebastiano), italyan denizci (Venedik 1476 ve 1482 arasında - Londra 1557), Giovanni Caboto'nun oğlu. Babasının bazı yolculuklarına katıldı. 1508'de Newfoundland'ın yakınında son derece zengin morina balığı sürüleri keşfetti, Çin'e giden bir deniz geçidi ararken, daha sonra Hudson körfezi adı verilen büyük körfeze kadar ilerledi. Karl V'in hizmetine girdi ve 1518'de "Piloto mayor" oldu. 1526'da Güney Amerika'ya bir keşif gezisini yönetti ve Río de La Plata'dan Paraná'ya ulaştı. Bu girişimi yerlilerin direnişiyle karşılaştı ve başarısızlıkla sonuçlandı. 1531'de geri döndüğünde beceriksizlikle suçlandı. 1548'de İngiltere'ye döndü. "Merchant Adventurers"ün ömür boyu başkanı seçildi (1551). Chancellor ve Willoughby'nin Kuzey Rusya seferini düzenledi (1553). Mary Tudor'un Felipe II ile evlenmesi (1554) Madrid'de bir hain gözüyle bakılan Caboto'nun gözden düşmesine yol açtı.

■ **CABO VERDE adaları,** Atlas okyanusu'nda adalarda kurulmuş devlet, 15°-17° Kuzey enleminde, Senegal kıyılarının 500 km kadar B.'sında. 4 000 km^2; 336 798 nüf. (1990). Başkenti *Praia*, resmi dili *portekizce*. Ülke yerleşilmiş on ada (başlıcaları São Tiago, Fogo, Maio, Boavista, Sal [havalimanı], São Nicolau, São Vicente [Mindelo limanı] ve Santo Antão) ile birçok adacıktan oluşur. Yakın dönemde oluşmuş yanardağ kökenli bu adalaiar, kurak, verimsiz ve halkın uzun süredir yoğun biçimde göçmesine karşın

aşırı kalabalıktır. Praia'ya yılda ortalama ancak 270 mm yağış düşer. Rüzgârlı kıyılar aşağı yukarı çoraktır. Başlıca tarım etkinliği olan besin maddeleri ekimi (mısır, fasulye, manyok, tatlı patates) gereksinimi karşılamaktan uzaktır. Su sıkıntısı, sulanan alanların (muz, şekerkamışı) genişletilmesine olanak vermez. İlkel yöntemlerle yapılan balıkçılık son derece sınırlıdır. Elsanatları ve sanayide etkin nüfusun ancak % 2'si çalışır; turizm de henüz gelişmemiştir. Ticaret bilançosu, büyük ölçüde açık vermektedir.

—Tar. Eski bir Portekiz sömürgesi olan takımada, 1460'ta Antonio de Noli ve Diogo Gomes tarafından bulundu. XVI. yy.' da hayvancılık, özellikle de köle ticareti sömürgenin oldukça zenginleşmesini sağladı. Ama o dönemden sonra adalar sürekli geriledi.

Gine ve Cabo Verde'nin bağımsızlığı için Afrika partisi'nin (PAIGC) kurucusu Amilcar Cabral'ın desteğiyle gelişen ayrılıkçı bir akım, 5 temmuz 1975'te bağımsızlığa kavuşulmasını sağladı ve "devletin siyasal örgütlenmesi"yle ilgili bir yasa çıkarıldı. Bu yasa 1980 eylülünde yürürlükten kaldırıldı ve Ulusal halk meclisi, takımadanın ilk anayasasını kabul etti.

Cabo Verde ile Gine-Bissau arasındaki ilişkiler, tek ortak parti olan PAIGC'ye bağlıydı. 1980'de Gine-Bissau'daki darbeden sonra Cabo Verde asıllı yöneticilerin görevden uzaklaştırılması ilişkilerin bozulmasına yol açtı. 1981'de PAIGC'nın yerine, Cabo Verde'nin bağımsızlığı için Afrika partisi (PAICV) kuruldu. Bağımsızlıktan beri cumhurbaşkanı olan Aristides Maria Pereira, 1986'da yeniden seçildi. Ama 1990'da, seçimlere gidebilmek üzere başkanlıktan ayrıldı. Yerine başbakan Pedro Pires geçti. Ocak 1991'de yapılan ilk çok partili seçimlerde PAICV, yeni kurulan Demokrasi hareketi (MPD) karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Şubat 1991'deki başkanlık seçimleriniyse Antonio Mascarenhas Monteiro kazandı.

CABRA, İspanya'da kent, Andalucia' da, Córdoba'nın G.-D.'sunda; 20 400 nüf. Mermer ocakları. Cabra, Roma döneminde Betica eyaletinin başlıca kentlerindendi.

CABRAL (Gonçalo VELHO), XV. yy.'da yaşamış portekizli denizci. 1431'de, flaman bir denizci tarafından bir yıl önce görülen Asor takımadasını keşfetti ve sömürgeleştirdi.

CABRAL (Pedro Álvares), portekizli denizci (Belmonte 1467 ya da 1468 - Santarém ? 1520 ya da 1526). Vasco da Gama'nın yolculuğundan sonra, 1500 yılında, Hindistan'a gidecek ikinci portekiz filosunun komutanlığına getirildi. 8 mart 1500'de, 13 gemi ve 1 200 tayfayla Lizbon'dan hareket etti. Yolculuğunun bir kısmı keşifler tarihi açısından henüz çözülememiş bir sorun olarak kalmıştır: gerçekten de Cabral 23 nisanda Brezilya kıyısına kadar gelmiş, sonra da "Terra da Santa Cruz" dediği bu toprağa Portekiz adına el koymuştur. Ama onu buraya kadar sürükleyen fırtınalar mıdır, yoksa önce büyük ekvator akıntısına, sonra da Brezilya kıyılarının akıntısına mı kapılmıştır? Ama belki de, bir "önkeşif"ten edinilen gizli bilgileri değerlendiren Lizbon sarayı, Tordesillas antlaşması'yla (1494), kendisine bırakılan bölgede böyle bir kara parçasının bulunabileceğini düşünmüş ve Cabral'ı görevlendirmişti. Cabral bu önemli görevi tamamladıktan sonra, dört gemisini yitirmesine yol açan korkunç fırtınalara rağmen, Ümit burnunu geçmeyi başardı. Mozambik kıyılarını keşfetti, Hindistan'a vardı, Kalikût'ü kuşattı ve Koçin prensiyle bir ticaret anlaşması imzaladı. 21 temmuz 1501'de Lizbon'a döndü.

CABRAL (António Bernardo DA COSTA Y), **Tomar** markisi, portekizli siyaset adamı (Fornos de Algodres, Guarda bölgesi, 1803 - São João da Foz, Porto bölgesi, 1889). 1842'de Porto'da başlattığı ayaklanma sonucunda Brezilya imparatoru Pedro I'in fermanı yeni şekliyle tekrar yürürlüğe girdi. Liberal bir bakan olan Cabral, 1846 halk ayaklanmasından sonra istifa etti. Ancak 1849-1851 arası yeniden siyasal yaşama döndü.

CABRAL (Amilcar), gineli siyaset adamı (Bafatá, Portekiz Ginesi, 1924 - Conakry 1973). Cabo verde'li bir ailenin oğlu olan Cabral, Lizbon Üniversitesi'nde tarım mühendisiydi. Viriato da Cruz ve Mario de Andrade ile birlikte 50'li yıllarda Lizbon'da kurulan Afrika araştırmaları merkezi'nin önde gelenlerinden biriydi. Konuşma, makale ve konferansları Mario de Andrade tarafından derlenerek 1975'te iki cilt halinde yayımlandı. 1956'da, gizlice, Portekiz Ginesi ve Cabo Verde adalarının bağımsızlığı için Afrika partisi'ni kurdu. 1959'da, siyasal eyleme koşut olarak silahlı savaşımı başlattı. 20 ocak 1973'te, temsil organlarıyla bir yürütme organının oluşturulmasından kısa bir süre önce öldürüldü. —Üvey kardeşi LUIS DE ALMEIDA (Bissau 1931), partinin kurucuları arasında yer aldı. Eylül 1973'te Gine-Bissau Cumhuriyeti Devlet konseyi başkanı, eylül 1974'te de, ülkenin bağımsızlığını kazanması üzerine devlet başkanı oldu. Kasım 1980'de bir darbeyle devrildi.

CABRERA (Bernardo DE), aragónlu soylu (Calatayud 1298 - Zaragoza 1364), Aragónlu Pedro IV'ün danışmanı. 1353' te, Sardinya'yı Aragónlular'dan almak isteyen Cenovalılar'ı yendi. Castilla'ya karşı bir birlik kurulmasına karşı çıktığı için gözden düştü ve idam edildi.

CABRERA İNFANTE (Guillermo), kübalı yazar, sinema eleştirmeni (Gibara, Oriente ili, 1929). Küba sinemateğini kurdu ve yönetti, Castro devrimi'nden sonra Sinema enstitüsü'nün, daha sonra da Lunes de Revolución adlı haftalık derginin yöneticisi oldu. 1960'ta şiddet öğelerinin egemen olduğu bir öykü kitabı yayımladı *(Así en la paz como en la guerra)*. Brüksel'de kültür ataşeliği yaptıktan (1962-1965) sonra, Londra'ya yerleşti. Sinema üzerine bir kitaptan *Un Oficio del Siglo XX* (1963) sonra, tümcelerin paramparça olduğu, yanıp tutuşan sözcüklerin infilak ettiği taşkın bir düzyazıyla Batista rejiminin son günlerinde Havana'yı anlatan ilk romanının *Vista del amanecer en el Trópico*'nun gözden geçirilmiş bir şeklini *Tres tristes tigres* (1967) yayımladı. Daha sonraki yapıtlarında da söz oyunlarına düşkünlüğü devam etti: *O (Orbis Oscillantis)* [1975] ve erotizmin ağır bastığı bir roman olan *La Havana para un infante difunto* (1979).

Guillermo **Cabrera İnfante**

CABRERA Y GRIÑO (Ramón), Morella kontu, ispanyol partizan (Tortosa 1806 - Wentworth, İngiltere, 1877). Carslosçuların en ünlü önderlerinden biriydi. Molina kontu Carlos de Borbón tarafından kendisine Morella kontu unvanı verildi. Espartero'ya yenildikten sonra Fransa'ya, oradan da İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı. 1848'de İspanya'ya döndü, Gerona yakınında yenildi (1849) ve İngiltere' ye çekildi.

CABRETTE a. (Provence dilinde, "keçi" anlamındaki *cabro* sözc.'den türeyen *cabreto*'dan). Massif central'da ve özellikle Auvergne'de kullanılan körüklü gayda. (Yedek havanın depolandığı tulum, keçi derisinden yapıldığından bu ad verilmiştir.)

cabrette çalgıcısı

CABRİOLE a. (fr. sözc.). Koregr. Sıçrarken, yerdeki bacağın serbest bacağa

Cabo Verde adaları
Santo Antão adasındaki
Ponta do Sol limanından görünüş

cabriolet
C. Vernet'nin bir yapıtından Le Vachez'nin renkli gravürü (ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris

Lauros Giraudon

cabriolet koltuk yaprak ve çiçekçiklerle süslü gürgenden Louis XV dönemi
Carnavalet müzesi, Paris

çarptırıldığı büyük bale adımı. (Cabriole türleri, hemen hemen her zaman, kendisinden önce yapılan adımın adıyla anılır: glissade cabriole, pas de bourrée-cabriole, passé-cabriole. İlk cabriole tanımları ve teknikleri XVII. ve XVIII. yy. dans kitaplarında bulunur.)

CABRİOLET a. (fr. sözc.). Esk. arabac. Atla çekilen, açık, hafif, iki kişilik ve iki tekerlekli, açılır kapanır körüklü taşıt.
—Mobc. Arkası "küfemsi", sırta uyacak biçimde içeri çökük, hafif, sandalye ya da koltuk (XVIII. yy. fransız mobilyası).

CABÜLKA ve **CABÜLSA.** Mit. Birinin Uzakdoğu'da, ötekinin Batı'da olduğuna inanılan iki efsanevi kent. Birlikte anılan bu kentlerin her birinin bin kapısı ve her kapıda da bin bekçisi vardı. Bu kentlerde yeryüzündeki tüm varlıkların bir sureti bulunuyordu. İyilik yapanların öldükten sonra Cabülka'ya, kötülük yapanların ise Cabülsa'ya gideceğine inanılırdı. Tasavvuftaki bir görüşe göre de Hakikat'e ulaşma yolunda Cabülka ilk, Cabülsa son duraktı.

CACA, Cacus'un kız kardeşi olarak bilinen çok eski bir Roma tanrıçası. Adına yaptırılan tapınakta hiç sönmeyen bir ateş yakılırdı.

Cacabey medresesi, Kırşehir'de Selçuklu dönemi yapısı. Gıyasettin Keyhüsrev III zamanında Kırşehir valisi olan Cacaoğlu Nurettin Bey tarafından yaptırıldı (1272/1273). Bakışıksız planı, iki renkli taştan taçkapısı, taçkapının bulunduğu cephenin köşelerindeki kuleleri, türbesi ve arka cepheye alınan minaresiyle dönemin öteki medreselerinden ayrılır. Medrese olarak yapılmış, sonra camiye dönüştürülmüştür. İki katlı, kesme taştan yapının orta avlusunu örten kubbenin tepesinde yuvarlak bir açıklık bulunduğundan gözlemevi olarak yapıldığı sanılmaktadır. Avlunun sağında önü revaklı medrese odaları, solunda türbe, yan eyvan, bir medrese odası vardır. Üst kat beşik tonoz örtülü iki küçük mekândan oluşur. Türbe ve minare sırlı tuğla ve çini bezemelidir.

Cacabey türbesi, Kırşehir'de Cacabey medresesi'ne bitişik türbe. Kırşehir valisi Cacaoğlu Nurettin Bey için yaptırıldı (1272). İçten kubbe, dıştan piramit biçimi çatıyla örtülüdür. Pencerelerindeki taş bezemesi ve kubbe içindeki çini süslemeleriyle dikkati çeker. Kubbe kasnağında, lacivert zemin üzerine beyaz kabartma çiniden yazıt kuşağı vardır.

Cacabey medresesi
Kırşehir

CĀCĀK → ÇAÇAK.

CACAOĞLU NURETTİN, Kırşehir beyi (XIII. yy.'ın ikinci yarısı). Selçuklu veziri Muinettin Pervane'nin güvenini kazanarak Kırşehir ve yöresi valiliğine atandı (1256). Koruyucusu Pervane'nin kararına uyarak Anadolu'daki Moğol işgal kuvvetleriyle anlaştı ve selçuklu hükümdarı Rüknettin Kılıç Arslan IV'ü ortadan kaldırmayı amaçlayan harekete katıldı (1266). Çocuk hükümdar Gıyasettin Keyhüsrev III döneminde en güçlü emirlerden biri oldu. Cimri ayaklanmasının bastırılmasında rol oynadı (1277). Pervane, ilhanlı hükümdarı Abaka'nın buyruğuyla idam edildikten sonra (1277), Mısır Memlukları sultanı Baybars'ın sarayına sığındı. Buradan dönüp dönmediği ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Kırşehir'de kendi adıyla anılan, bir zamanlar gözlemevi olarak da kullanıldığı sanılan ve daha sonra camiye çevrilen bir medresesi vardır.

CACCİNİ (Giulio), italyan şarkıcı ve besteci (Tivoli, Roma, 1550'ye doğr. - Floransa 1618). Toscana hanedanının hizmetinde bulundu. Kont Bardi'nin Accademie fiorentina'sının üyesiydi. *Nuove Musiche* (1601), *Fuggilotio musicale* (1613), *Nuove Musiche e nuova maniera di scriverle* (1614) gibi yapıtlarıyla, *recitar cantando* ve *bel canto*'nun ilk uygulayıcılarından biridir.

CÁCERES, İspanya'da kent, Extremadura'da il merkezi; 66 000 nüf. Tarım sanayisi merkezi. —*Cáceres ili*, 19 945 km²; 422 500 nüf. K.'de, Cordillera central'ın eteğinde tarıma (tütün) açılmış ovalar ve sulak havzalar birbirini izler. Orta ve güney kesimlerdeki şistli platoların halkı göçmektedir.
—Güz. sant. Muvahhitler'den kalma, kuleli surlarla (XII. yy.) çevrili eski kentte, kapıları oymalarla süslü birçok hidalgo konağı vardır. Plateresco üslubunda zarif içsüslemeli los Golfines de Abajo sarayı, las Veletas sarayı (arkeoloji müzesi), zarif içavlulu Ovando sarayı, ispanyol rönesansı örneklerinden Godoy sarayı. XV. yy.'dan kalma gotik üslubunda S. María kilisesi ve R. Gil de Hontañón'un XVI..yy.'da yeniden yaptığı Santiago kilisesi (A. Berruguete'nin yaptığı sunak arkalığı) kentin en önemli iki kilisesidir.

CACERM, K.-D. İran'da ilçe merkezi. Eski kale kalıntısı.

CACERMİ (Ebu Hamit Muinettin Muhammet bin İbrahim **EL-**), horasanlı din bilgini (öl. 1216). Şafii fıkıhçısı olarak Nişapur'da uzun yıllar ders verdi. Fıkıh kurallarını anlattığı *El-kifâye* ve iki ciltlik *İzâh ül-veciz* en önemli yapıtlarıdır.

CACHAPOAL, Şili'de, Santiago'nun G.'inde il. Merkezi *Rancagua.*

CACHEU, Afrika'nın batı kesiminde kıyı ırmağı, Gine-Bissau'da; 250 km.

CACHİN (Marcel), fransız siyaset adamı (Paimpol 1869 - Choisy-le-Roi 1958). 1892'de Jules Guesde'in İşçi partisi'ne girdi. Sosyalist enternasyonal'in Londra (1896), Amsterdam (1904), Stuttgart (1907) kongrelerine delege olarak gönderildi. 1905'te Paris sosyalist birliği kongresi'ne de katıldı. Bu kongre sırasında Sosyalist parti kuruldu. 1914'te Sosyalist parti'den Paris milletvekili seçildi. 1918'de Humanité gazetesinin yazişleri müdürü oldu; bu görevini ölümüne değin sürdürdü. 1920'de, parti genel sekreteri L. O. Frossard ile birlikte, Sosyalist parti'nin Komünist enternasyonal'e katılma koşullarını incelemek amacıyla Rusya'ya gitti. Dönüşünde Sosyalist parti'yi Komünist parti'ye dönüştürecek bu katılımın en ateşli savunucularından biri oldu. Tours kongresi'nde, Cachin, Komünist parti'nin önde gelen yöneticilerinden biriydi. 1924'ten, feshedildiği 1943 yılına değin, Komünist enternasyonal yürütme komitesi üyeliği yaptı. 1935'te Senato'ya seçilen ilk komünistti. 1945'ten ölümüne değin sürekli milletvekili oldu.

CACHOEİRO DE İTAPEMİRİM, Brezilya'da (Espírito Santo) kent, Vitória'nın G.-B.'sında; 59 000 nüf.

CACHRYS a. (yun. *kakhrys*, bitkinin kuru tohumu). Akdeniz bölgesinde fundalıklarda ve kayalıklarda biten sarı çiçekli bitki. (Bil. a. *Cachrys laevigata;* 8 tür; maydanozgiller familyası.)

CACHUCHA a. (isp. sözc.). XIX. yy. başlarında Avrupa'da çok moda olan Andalucía'ya özgü dans. (Hareketleri orta ağırlıkta ve ritmi üçlü olan, boleroya yakın bu dans, tek bir kadın, kimi zaman da bir çift tarafından kastanyet ve gitar eşliğinde yapılır. Sahnede icra edilen cachucha örneklerinin en ünlüsü, Jean Coralli'nin *le Diable Boiteux* [1836] adlı balesinde romantik dansçı Fanny Elssler tarafından yapılandır. Bu cachucha'nın özgün versiyonu, F. A. Zorn'un notalaması sayesinde de 1967'de Londra'da Ballet for All tarafından yeniden sahnelendi.)

CACIK a. (ermenice sözc.). **1.** Mutf. Yoğurdu sulandırıp içine hıyar ya da marul doğrayarak yapılan suluca yiyecek. **—2.** *Arg. Senden cacık bile olmaz,* bir kimsenin işe yaramazlığını belirtmek için söylenir.

CACIKLIK a. *Arg.* Aptal, enayi.

CÂCİM a. (fars. *cācim*). *Esk.* **1.** Bir tür kaba yün dokuma. **—2.** Renkli ipliklerle dokunan döşemelik ya da ince kilim.(→ CİCİM.)
—Dilbil. Türkçede ünlü değişikliğiyle *cicim* biçimini almıştır.

CACİULEANU (Gheorge, **Gigi** ya da **Gigi Gheorge** denir), rumen asıllı fransız dansçı ve koregraf (Bükreş 1947). Önce klasik, sonra da çağdaş dans öğrenimi gördü. 1974'te Nancy'de bir çağdaş dans stüdyosu kurdu. Lorraine'deki çağdaş dans topluluğunu ve Rennes'deki Centre national'ın bale bölümünü yönetti. Vücudun, kolların ve ellerin zengin anlatımına, mizaha ve yinelemeye dayalı kişisel bir üslup yaratan Caciuleanu, yirmiyi aşkın balenin koregrafisini yaptı:*Jole, Cléopâtre, Mess Around* (1976).

CACM → ORTA AMERİKA ORTAK PAZARI.

CACOECİA a. (yun. *kakos*, kötü, ve *oikia*, oturma'dan). Büküцüler öbeğinden küçük kelebekleri içeren cins. (Tırtılı yaprakların arasında kalır ve yaprakları ipeksi iplikçiklerle bükerek dolar. *Cacoecia* ya da *Anchips rosana* gülgillerde yaşar. Yaprakbükengiller familyası.)

CACOPS a. (yun. *kakos*, kötü,ve *ops*, göz'den). *Rachitomi* öbeğinden fosil ikiyaşayışlıları içeren cins. (Teksas'ta Alt Permi'de bulunan *Cacops*'lar güçlü bir deri zırhıyla donanıyordu.)

CACTUS, Meksika'da, Chiapas eyaletinin kuzey-batı'sında petrol yatağı. Petrokimya kompleksi.

CACUS. Rom. mit. Vulcanus'un oğlu olduğu söylenen ve Aventinus tepesindeki bir mağarada yaşayan ateş tanrısı. Efsaneye göre Cacus bir soyguncu, bir sığır hırsızıdır. Hercules Geryoneus'tan çaldığı sığırlarla İspanya'dan geri dönerken Tiber vadisine geldiğinde Cacus ondan birkaç hayvan aşırdı ve bunları geri geri sürükleyerek küçük mağarasına tıktı. Ama hayvanların böğürmesi üzerine Hercules durumu fark edip Cacus'u boğdu. Bir başka efsaneye göre de Cacus Latium'da savaşmaya gelen Marsyas'ın arkadaşıdır.

CA'D a. (ar. *caᶜd*). *Esk.* **1.** Kıvırcık saç. **—2.** *Ca'd-ı engüşt,* cimrilik. ‖ *Ca'd-ı girik -gir,* kıvrım kıvrım saç buklesi. ‖ *Ca'd-ı kalem,* kaleme yapışan mürekkep, güzel yazı. ‖ *Ca'd-ı sade,* özensiz saç buklesi. ‖

Ca'd-ı şütür, insan vücudundaki tüyler. || *Ca'd-ı zahmet,* özenle yapılmış saç buklesi.

◆ sıf. Kıvırcık.

CADALOZ sıf. ve. a. Huysuz, kavgacı, çok konuşan kimse, genellikle yaşlı kadın için kullanılır: *Cadaloz kadın. Cadalozun biri.*

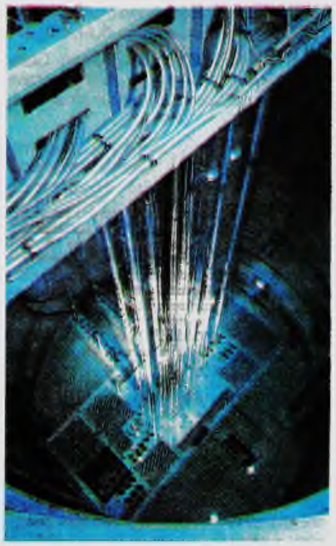
CADALOZLAŞMAK gzç. f. Huysuzlaşmak, şirretleşmek.

CADALOZLUK a. Şirretlik, huysuzluk: *Cadalozluğuyla herkesi yıldırmıştı.*

CADALSO (José), ispanyol yazar (Cádiz 1741 - Cebelitarık 1782). Süvari albayıydı. Cebelitarık'ı İngilizler'den almak isteyen İspanyollar'ın bir hücumu sırasında öldürüldü. Ününü aşk şiirlerine, sahte bilginlere karşı düzyazı bir hicve (*Los eruditos a la violeta,* 1772) ve özellikle de Afrika'da kalan efendisine ispanyol töre ve göreneklerini anlatmak için bir faslının yazdığı mektuplardan oluşan ve Montesquieu'nün *İran mektupları*'nı andıran romana (*Cartas marruecas,* 1789) borçludur.

CA' DA MÓSTO ya da **CADAMÓSTO** (Alvise), venedikli denizci (Venedik 1432 - öl. 1488). 1455'te portekizli Gemici Henrique adına Senegal kıyılarını araştırdı ve nehrin yukarısına kadar uzandı. 1456'da Cabo Verde adalarını onun bulduğu söylenir.

CADARACHE, Fransa'da Saint-Paul -lès-Durance (Bouches-du-Rhône) komününde kenar semt, *département*'ın kuzey -doğu ucunda. Fransa'da atom enerjisini inceleyen dört merkezden en büyüğü

Brosse-Sodel-photothèque E.D.F.

Cadarache nükleer inceleme merkezinde Cabri reaktör havuzu

Cadarache'dadır. 1959'da kurulan, 1963'te açılan merkez 1 600 ha'a yayılır ve burada daha çok deneysel nitelikte çalışmalar yapılır.

CADDE a. (ar. *cadde*). **1.** Kent içinde geniş, işlek yol. **—2.** *Caddeyi tutmak,* bir şeyden korkarak oradan uzaklaşmak, sıvışmak (arg.).
—*Esk. Caddei kebir,* anacadde.

CADDEİ BAHARAT → BAHARAT* YOLU.

Caddei kebir, İstanbul'daki İstiklal* caddesi'nin eski adı.

CADDİE a. (ing. sözc.). Golf oyununda, oyuncunun golf takımlarını sahada taşımakla görevli kişi.

CADE (John, **Jack** —denir), ingiliz serüvenci (öl. Heathfield, Sussex, 1450). Kendisini Mortimer'in akrabası olarak tanıttı ve 1450 mayısında Kent'i Henry VI' ya karşı ayaklandırdı. Önceleri başarılı oldu, sonra yaptığı haksızlıklar yüzünden Londra'yı karşısında buldu. Taraftarları dağıldı ve temmuzda öldürüldü.

CADELLA a. Kınkanatlılardan ekin ambarböceğinin larvası. (Hortumlu kınkanatlıları ve buğday güvelerini avlayarak yaşar.)

CADENZA → DURGU.

CADEREYTA, Meksika'da kent, Monterrey'in D.'sunda; 30 000 nüf. Petrol rafinerisi.

CADI a. (fars. *cādū*'dan). **1.** Masallarda geçen, doğaüstü güçleri bulunan ve bu güçleri çoğu kez kötülük yapmakta kullanan genellikle çirkin kadın. **—2.** *Esk.* Hortlak, gulyabani. **—3.** *Esk.* Güzel göz: *"Ki yâ Râb işbu mihraba nereden girdi bu câdû"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.). **—4.** *Cadı gibi,* saçları kabarık ve dağınık, tırnakları uzun, kirli kadınlar için kullanılır; girişken, becerikli kadın ya da kız için söylenir. ||*Cadı kazanı,* kimsenin kimseye güvenmediği, herkesin birbirini suçladığı ortam: *Ortalık cadı kazanına dönmüş, yalan dolan, iftira at koşturuyor.*

◆ sıf. ve a. **1.** Çok kötü, huysuz, çirkin, yaşlı kadın için kullanılır. **—2.** *Tkz.* İsteklerini kabul ettiren, girişken, becerikli kadın ya da kız için kullanılır: *Ne cadı kızsın, sonunda bunu da yaptırdın adama.*
—*Esk.* Büyücü; insanı büyüleyen güzel. (Esk. CÂDÛ, CÂZÛ.) || *Câdû-ger,* büyücü. || *Câdû-keş,* büyü yapan sihirbaz. ||*Câdû -sühan, câdû-zeban,* büyüleyici söz söyleyen, güzel konuşan.
—Tar. *Cadı avı,* Amerika'da Kore savaşı (1950-1953) sırasında ve sonrasında komünistleri ya da komünizme yakınlık duyduklarından kuşkulanılanları yönetim, üniversite, basın ve sinemada saf dışı bırakma girişimi (deyim, 1692'de Salem'deki [Massachusetts] cadı davalarını çağrıştırır); bozguncu olarak nitelenen siyasal eylem ve düşüncelerinden dolayı suçlananların yerel otoriteler tarafından sistematik takibi ve saf dışı edilmesi.

◆ sıf. ve a. Çok kötü ya da huysuz, şirret kadın için kullanılır: *O cadının yaptığı kötülükler. Senin o cadı ablan çok kötü. O ne cadıdır o.*
—ANSİKL. Ed. Masallarda yaşlı, çirkin bir kadın biçiminde tanımlanan cadıların insan kanı içtiği, büyü yaptığı, küpe binerek bir yerden ötekine gittiği anlatılır. Evliya Çelebi, çerkez cadılarıyla abaza cadıları arasında her yıl tekrarlanan savaşa kendisinin de tanık olduğunu anlatırken gördüğü cadıları "saçlarını dağıtmış, fil dişleri gibi dişleri taşra çıkmış, gözlerinden ve kulakları ve ağızlarından gemi direkleri gibi havaya saçılıp..." diye tanımlar. Halk hikâyelerinde (*Tahir ile Zühre, Kerem ile Aslı* vb.) cadılar sihir, hile, yalanla sevgililerin arasını açar, onları birbirlerinden uzaklaştırırlar. Karagöz oyununda ise, kötülük etmek ister, ancak bunu başaramazlar. Divan edebiyatında güzelliğiyle âşığını büyülediği için sevgilinin bakışı, gamzesi, saçı, konuşması cadı (câdû) diye nitelenir. Saçlarıyla, yüzündeki benlerle âşığına tuzak kuran sevgili, gözleriyle de onu büyüler (Câdû gözün û dâne benin dâm saçların [Kadı Burhanettin]). Ondan söz eden beyitlerde özellikle "fitne", "hile" ve "nîreng" (hile, büyü) gibi kavramlara yer verilir. Cadı, "siyeh dil" ve "siyeh-kâr" diye nitelenir; göz, cadı gibi sihir yapar (câdû-yı sihr-sâz) ve sihir öğretir (câdû-yı sihr-amuz). Cadı ile sevgilinin ortak özellikleri "fitne" çıkarmalarıdır. Sevgilinin saçının her teline binlerce âşık asılıdır; bu görünüşüyle de cadıya benzetilir. Gerçekçi edebiyatta bütün bu benzetmeler yergi konusu olmuş, cadılara inanan cahil insanların boş inançları eleştirilmiştir (*Cadı* romanı, H. R. Gürpınar).
—Folk. Türk folklorunda cadılara ilişkin inanışlar, yörelere göre farklılıklar gösterir. Yaygın inanışa göre cadı kötülük yapmaktan hoşlanan, kirli, dağınık saçlı, dişleri ve tırnakları uzun, çirkin bir yaratıktır. Gömülmeden önce ölü karanlık bir odada yalnız bırakılır ya da cesedin üzerinden kedi atlarsa, hortlayıp cadı olacağına inanılır. İnsan ya da köpek eti yiyen, ölmeden de cadı olabilir. Cadılar toprak ve ceset yiyerek beslenirler. Gece gömütlerinden çıkar, evlere girip yağ, bal, un gibi yiyecekleri birbirine karıştırır, yatak yorgan, şilte gibi şeyleri delik deşik edip dağıtır, insanların üstüne taş, toprak gibi şeyler atarlar. Cadıların bazı olağanüstü güçleri vardır. Bu güçlerini kullanarak insanlara istediklerini yaptırırlar. Bu güçlerini insanları hasta etmek, yeni doğmuş çocukları öldürmek, loğusaların sütünü kaçırmak, hayvanlara zarar vermek için de kullanırlar. Bazı insanları en yakınlarının sesini taklit ederek evin dışına çıkarır, birlikte götürüp eziyet ettikten sonra ıssız bir yere bırakırlar. Anadolu'da çok yaygın bir inanış olan *al* karısı* da bir tür cadıdır. İç Anadolu'da, özellikle Yozgat ve çevresinde kışın en soğuk günlerinde evlere *karakoncoloz** ya da *congolos** adı verilen bir cadının uğradığına inanılır. Çok ender olmakla birlikte iyi yürekli cadıların varlığına inananlar da vardır. Bunlar bazı kişilere, isteklerinin gerçekleşmesi için yardım ederler.
İnanışa göre, kötü yürekli cadılarla mücadele edilmezse, giderek daha çok kötülük yapar, topuklarından kanlarını emerek çocukları öldürürler. Cadılarla ancak *cadıcı** olanlar başa çıkabilir.

Cadı, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanı (1912). Cadılara, hortlaklara, büyüye, sihre, ruh çağırmaya inanan halkın boş inançlarını eleştiren "Garaip faturası" adlı dizi içinde yayımlandı. Romancının bu türden öteki yapıtlarında (*Kuyruklu yıldız altında bir izdivaç* [1912]; *Gulyabani* [1913] vb.) cadılar, büyücüler ortaya çıkar; bunlar çevresinde korkunç olaylarla güldürücü durumlara bir arada yer verilir. Sonunda işlerin iç yüzü sergilenerek böyle boş şeylere inanmanın yanlışlığı gösterilir. *Cadı* romanının kahramanı dul Naşit Nefi Efendi yeniden evlenince yalısında cadılar dolaşmaya koyulmuştur. Sonunda cadı kılığına girenin ölen Hafize Hanım'a verdiği söz gereği, dul kocanın evlenmesini engellemek isteyen komşu Ârâmidil Hanım olduğu anlaşılır. Eğlenceli sahnelere yer veren, geniş okur topluluğunun sevebileceği nitelikte basit bir anlatımla yazılmış olan roman Şahabettin Süleyman'ın Rübap dergisindeki sert eleştirisine hedef oldu. Bu yazı ve onu izleyen Ali Naci Karacan, Tevfik Mecdi, Sadri Nüzhet gibi yazarların eleştirileri, romancının sert yanıtlarının yer aldığı *Cadı çarpıyor* (1913), *Şakavet-i edebiye* (1913) kitaplarını kaleme almasına yol açtı.

CADI MAKİ a. Zool. CHEIROGALEUS cinsi üyelerinin genel adı.

CADICI a. Folk. Çeşitli yöntemlerle cadıları kovduğuna ve yok ettiğine inanılan kişi.
—ANSİKL. *Cadıcı* denen kişiler, bir anlamda ocaklı sayılırdı. Cadıları kovmak için uygulanan yöntemler, büyülü söz ve dualar babadan oğula geçer, kesinlikle başkasına söylenmezdi. Cadıcılar, cadıları kovmak ve yok etmek için çeşitli yöntemlere başvururlardı. Bunlardan en çok uygulananı, kâğıda büyülü bir dua yazıp yaktıktan sonra küllerini çevreye üflemekti. Büyükçe parçaların gittiği yönde ana cadının, küçük parçaların gittiği yönde de yavrularının bulunduğuna inanılır, bu yöne doğru uzun bir şiş saplanır gibi yapılır, böylece cadıların öleceğine inanılırdı. B. Trakya Türkleri arasında yaygın bir inanışa göre, cadılar cumartesi günleri gömütlerinden çıkmazlar. Bunun için cadıcılar o günlerde gömütlerinin üzerinde ateş yakarak cadıları etkisiz hale getirirler. Gene bu yörelerdeki bir inanışa göre cadıları öldürmenin en etkili yolu, gömütü açıp cesedin karnına kazık çakmak ve yüreğini kaynar suda haşlamaktır. Bu et-

Keystone

Marcel **Cachin**

kili olmazsa ceset tümüyle yakılır. Ateşin cadılara karşı en iyi silah olduğuna inanılır.

Cadı kavramı, günümüzde daha çok yaşlı ve çirkin büyücü kadın imgesiyle özdeşleşmiştir.

CADILAŞMAK gçz. f. **1.** Kadın sözkonusuysa, çirkinleşmek, huysuzlaşmak. **—2.** Bitki sözkonusuysa, bakımsızlıktan yabanıl bir görünüm kazanmak.

CADILIK a. Cadıya yakışır davranış, nitelik; huysuzluk: *Cadılığı bırak da beni dinle.*

CADISÜPÜRGESİ a. Bazı ağaçların üzerinde ortaya çıkan bir çeşit ur biçiminde bitki hastalığı. (Onun bulunduğu yerden bir yönde çok sık gelişme gösteren sürgünler demet görünümünde olduğu için ağacın o kısmı süpürgeyi andırır. Sürgünlerde anormal hızlı bir hücre üremesi sonucu ortaya çıkan bu olgu, kuşkusuz, asalak mantarların bitkinin hormonsal metabolizmasını etkilemesinden ve tepe sürgününün üstünlüğünü yitirmesinden ileri gelir. Cadısüpürgesini birçok mantar ve bakteri yapabilir: kiraz ve erikte *taphrinaceae* familyasından mantarlar [kirazda *Taphrina cerasi*], köknarda *melampsoraceae* familyasından mantarlar ve değişik bitkilerde mycoplasma cinsinden bakteriler, vb.)

S.M.E. Ufficio storico

kont Luigi **Cadorna** (1920'ye doğr.)

CADİ *(sierra del)*, İspanyol Pireneleri'nde küçük sıradağ, Katalonya'da, Cerdanya'nın G.-B.'sında; *Pedra Forca*'da 2 638 m.

Cadiot-Ball sendromu. Vet. Ur ya da verem kökenli bir akciğer lezyonu ile bacaklarda kemikleştirici bir kemikzarı iltihabının birlikte bulunduğu belirtilerin tümü. (Bu sendrom köpekte sık görülür.)

CÁDİZ, İspanya'da liman kenti, Andalucía'da, Atlas okyanusu kıyısında il merkezi; 156 903 nüf. (1990). Dar bir kumlu kıyı şeridinin karaya bağladığı kayalık bir adacıkta kurulmuştur. Günümüzde, üzerinden Cádiz-Sevilla otoyolunun geçtiği bir köprüyle Puerto-Real'e bağlanmıştır. Sanayi, liman etkinliğine bağlı olarak gelişmiştir (askeri fabrikalar, tersaneler, soğuk hava depoları, hazne gemiler için donanım). *—Cádiz ili*, 7 385 km^2; 1 090 628 nüf. (1990). Betica sıradağları Cebelitarık boğazına doğru parçalanır ve Atlas okyanusu'nun iklim üstündeki etkisi sayesinde oldukça bol yağış alan ovalar ve tepeler ortaya çıkar. D.'da son kireçli sıradağcıklar ve Campo de Gibraltar tepeleri, hayvancılığın ağır bastığı alanlardır. B.'da, Jerez ve Arcos de la Frontera tepeleri ile Sanlúcar ovası, uçsuz bucaksız zeytinlikler ve ünlü üzüm bağlarıyla (önemli dışsatım) örtülüdür. Kıyıda Algeciras limanı Afrika ile bağlantıyı sağlamakta ve yaz turizmi gelişmektedir (Tarifa).

—Tar. Konumu bakımından Cassiterides adalarından gelen kalayın ve Andalucía'dan gelen gümüşün depolanmasına elverişli olan ve Fenikeliler tarafından İ. Ö. 1100'de *Gadir* ("hisar") adıyla kurulan Cádiz, İ. Ö. 500'e doğru Kartacalılar'ın eline geçti ve İber yarımadasının fethinde hareket üssü olarak kullanıldı. İkinci Pön savaşı (İ. Ö. 206) sırasında Romalılar ile ittifak yapan kentin adı *Gades'e*, daha sonra da *Julia Augusta Gaditana*'ya çevrildi. Önce Vizigotlar'ın,sonra da Araplar'ın eline geçen kent gücünü kaybetmeye başladı. 1262'de Castilla kralı Bilge Alfonso X, Cádiz'i Araplar'dan geri aldı ve oraya yeniden İspanyollar'ı yerleştirdi. Kent Amerika'nın keşfinden sonra büyük ölçüde gelişti; XVII. yy.'dan başlayarak filoların donatıldığı ve gümüş altınla yükü olarak geri döndükleri bir liman haline geldi ve Sevilla'ya rakip oldu. Hatta 1717 mayısında Casa* de Contración'un merkezi bile Sevilla'dan Cádiz'e taşındı. Bu yüzden birçok kez Berberiler'in, Drake'in (1587), Essex kontunun (1596), Nassaulu Willem II'nin (1626), Nelson'un (1797) saldırılarına uğradı. Liberal burjuvazinin en çok geliştiği bölge ve Napoléon'a karşı ayaklanan İspanya'nın gerçek başkentiydi. Fransızlar Cádiz'i kuşattılarsa da (1810-1812) alamadılar. 1812 liberal anayasası burada hazırlandı. Albay Riego ile Cortesler'in Fernando VII'ye karşı düzenledikleri liberal devrimin merkezi ve son direnme noktası olan kent, 1823'te Fransızlar tarafından işgal edildi.

—Güz. sant. Uzun süre yüksek surların dışına taşmayan kentte, miradorlu beyaz evlerin sıralandığı dar sokaklar günümüze dek gelmiştir. Eski Santa Cruz katedrali XIII. yy.'da yapıldı ve XVII. yy.'da yeniden elden geçirildi. XVIII. ve XIX. yy.'lardan kalma yeni kadedralde E. de Arfe'nin yaptığı söylenen bir kutsanmış ekmek kabı vardır. Santa Cueva kilisesi'nde (1783) Goya'nın üç büyük tablosu yer alır. Carmen hastanesi kentin en güzel kamu yapısıdır. Güzel sanatlar müzesi'nde Zurbarán'ın birçok tablosu, Arkeoloji müzesi'nde ise 1887'de ortaya çıkarılan Punta de Vaca nekropolisinin hypogeumlarında bulunan, Kartacalılar'dan kalma ünlü; insan biçimli lahit sergilenmektedir.

CÁDİZ körfezi, Atlas okyanusu'nun doğu kesiminde büyük körfez, Portekiz'in güney, İspanya'nın güney-batı ve Afrika'nın kuzey-batı kıyılarıyla çevrilidir. Cebelitarık boğazıyla Batı Akdeniz'e bağlanır. Avrupa ve Afrika levhalarının birbirlerinden önce uzaklaşıp, sonra yakınlaşmalarıyla oluşmuştur; sözkonusu yakınlaşma Betica-Rif yayının yükselmesine ve dış örtülerinin 4 000 m'den öteye akarak körfezi uçsuz bucaksız bir delta halinde doldurmasına yol açmıştır. Körfezin yüzey suları, birbirinden oldukça farklılaşmış kollar halinde akar ve bu akıntıların yönü, egemen rüzgâra bağlı olarak değişir. Yaz mevsiminde sular, düzensiz ve hareketli derin suların yüzeye çıkmasıyla, besleyici tuzlar bakımından zenginleşir. 800 -1 000 m derinlikteyse, Cebelitarık suyu adı verilen ve Alborán denizi'nden çıkan sular, genişleyerek yayılır, İspanya ile Portekiz'in kıta şeritlerinin yukarı kesimi boyunca akar. Batı ve güney-batı rüzgârlarına açık olan körfez kıyıları, B.'daki Faro ve Cebelitarık boğazı yakınları dışında, kumullarla ya da deniz kulaklarıyla kaplıdır ve alçaktır.

CADMOPONE a. (tesc. edil. ad). Boyac. Renk tonları, sarı ile kırmızı arasında değişen ve kadmiyum sülfatın baryum sülfür üzerine tepkimesiyle elde edilen pigment. (Cadmopone yapımı litopon yapımına benzer.)

—ANSİKL. Cadmopone önce çökelti halinde elde edilir; ardından yıkama, kurutma ve kavurma işlemleriyle pigment niteliği geliştirilir. Böylece yüksek bir örtme gücü kazanan bu ürün, kadmiyumun klasik pigmentleriyle aynı özellikleri kazanır. Cadmopone lateksli boyaların ve ısıya, alkalilere, sülfürlü hidrojen buharlarına karşı dayanıklı boyaların üretiminde kullanılır.

CADOGAN (William, 1. *—kontu*), ingiliz general (Liscarton, İrlanda, Heath, 1672 - Londra 1726). Marlborough'nun Blenheim'da ve Ramillies'deki kurmay başkanıydı. 1711'de gözden düştü. Hanover hanedanı lehine entrikalar çevirdi. George I, İskoçya'da ayaklanan Jacobiteler'i bastırma görevini ona verdi (1716).

CADOMUS ÇEVRİMİ a. (lat. *Cadomus*, Caen). Birinci Zaman'ın tabanında (günümüzden yaklaşık 570 milyon yıl önce) yer alan dağoluş çevrimi ya da tektonik evre. (Caen bölgesinde, briyoveriyen katmanları üzerinde Cambria uyumsuzluğu biçiminde görülür.) [Eşanl. KADOMİYEN.]

CADORE, İtalyan Doğu Alpleri'nin bir bölümü, Belluno ilinin (Veneto) kuzey kesiminde. Piave'nin yukarı havzasını içine alır. Dolomiti kütleleri (Marmarole) ve Carnia Önalpleri ile bir turizm bölgesidir.

CADORNA (Raffaele, *—kontu*), italyan general (Milano 1815 - Torino 1897). 1848, 1859 ve 1866 seferlerine katıldı, Kırım'da da çarpıştı. İtalyanlar'ın Roma'ya girmesi ile sonuçlanan harekâtı yönetti ve buna ilişkin bir kitap yazdı (*La Liberazione di Roma nell'anno 1870 ed il plebiscito*, 1889).

CADORNA (Luigi, *kont*), italyan mareşal (Pallanza 1850 - Bordighera 1928). Rafaele Cadorna'nın oğlu. 1914'te genelkurmay başkanıydı. İtalyan ordusunu savaşa girebilecek düzeye getirmeye çalıştı. 1915'te başkomutan oldu, Trentino'da savunmada kalarak Tarvis yönünde saldırıya geçti, ancak Avusturya ordusunun direnişi, Asiago ve Gorizia'da tam bir başarıya ulaşmasını sınırladı (1916). Ertesi yıl italyan ordusu Caporetto'da bozguna uğrayınca, onun yerine Diaz getirildi; bununla birlikte 1924'te mareşalliğe yükseltildi.

CÁDÛ → CADI.

CADURCİ, Quercy'ye adını veren Galya halkı. Başkenti *Divona*. III. yy.'da *Cadurcum* adını aldı. Bugünkü Cahors kentinin adı ordan gelir.

CAECİDAE a. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça familyası. (*Caecidae* familyası özellikle *Caecum* ve *Parastrophia* cinslerini ve sıcak ve ılıman denizlere yayılan birçok küçük türü içerir. *Caecidae* familyası üyeleri Üçüncü Zaman başında ortaya çıkmıştır.)

CAECİLİA a. Zool. AYAKSIZKERTENKELELER takımının bilimsel adı.

CAECİLİA METELLA, Sulla'nın karısı. L. Caecilius Metellus Delmaticus'un kızı, M. Aemilius Scaurus'un dul karısıydı.

CAECİLİA METELLA, Genç Crassus'un karısı. Adına Augustus döneminde Appia yolu üzerinde büyük bir anıtmezar yaptırıldı.

CAECİLİUS a. Üyelerine yaz mevsiminde çam ağaçlarında *(Caecilius pedicularis)* ve Avrupa'daki bütün ağaçlarda *(C. flavidus)* sık rastlanan böcek cinsi. (*Psocoptera* takımının *Caeciliidae* familyası.)

CAECİLİUS METELLUS (Lucius), romalı siyaset adamı (öl. İ. Ö. 221). 251'de ve 247'de konsüllük, 243'ten ölümüne kadar pontifex'lik yaptı. 224'te diktatör oldu. Kartacalılar'ı Sicilya'da yendi. Vesta tapınağı yangınında Palladium'u kurtarırken kör oldu (241).

CAECİLİUS METELLUS (Quintus), **Makedonyalı** denir (öl. İ. Ö. 115). 148'de preator oldu, Perseus'un oğlu olduğunu ileri süren Andriskos'un Makedonya'da 149'da çıkardığı isyanı bastırdı. Pydna'dan sonra, Makedonya, aralarında siyasal ilişki olmayan dört ayrı yönetim bölgesine ayrılmıştı; Metellus, Andriskos isyanından sonra Makedonya'yı Roma eyaleti haline getirdi.

CAECİLİUS METELLUS (Quintus), **Numidialı** denir (öl. İ. Ö. 91'e doğr.). Makedonyalı Caecilius Metellus'un yeğeni. Atina'da Karneades'ten ders aldı. Quaestor (126), tribunus (121), aedilis (118), praetor (112), Sicilya valisi ve konsül oldu (109). Afrika'da Muthul'da Jugurtha'yı yendi; yerine Marius'un getirilmesine rağmen zafer alayıyla karşılandı (106). Censor oldu (102), halk partisine karşı cephe aldı, konsül seçimlerinde Marius karşısında başarısızlığa uğradı (101), senatodan uzaklaştırıldı ve sürgüne gönderildi.

CAECİLİUS METELLUS (Quintus) [İ.Ö.130-64], Numidialı Caecilius Metellus'un oğlu. Babasına çok bağlı ve saygılı olduğu için **Pius** lakabıyla anıldı. İç savaş sırasında yararlık gösterdi ve İtalya'yı terk etti (87); Sulla ile birlikte 83'te geri döndü. Konsül ve Baetica valisi oldu (80). Sertorius ve Parpenna'yı ancak Pompeius sayesinde yenebildi (74-72). Zafer alaylarıyla

karşılandı. Öldüğünde başrahipti.

CAECİLİUS METELLUS (Quintus), **Nepos** *(savurgan)* lakabıyla anılır (öl. Roma İ. Ö. 56'ya doğr.). İç savaşlarda Pompeius'un yanında yer aldı. Praetor, sonra da konsül oldu (57'de), sürgündeki Cicero'nun geri çağrılmasında katkısı oldu.

CAECİLİUS METELLUS (Quintus), **Pius Scipio** adıyla tanınır (öl. İ. Ö. 46), Scipio Nasica'nın, Metellus Pius tarafından evlat edinilen torunu. Pompeius'un partisi için çalıştı, Farsala'dan sonra Afrika'ya geçti ve Thapsus yenilgisinin ardından kendini hançerledi.

CAECİLUS STATİUS, latin komedi yazarı (? - İ. Ö. 168). Cisalpina kökenli bir galyalıydı, Roma'ya köle olarak geldi ve Ennius ile dostluk kurdu. Menandros'tan esinlenerek yazdığı kırkı aşkın komediden ancak birkaç parça bugüne ulaşabildi. Eskiler ona, latin komedi yazarları arasında ilk sıralarda yer verirlerdi. Sanatı, Plautus'un komedileriyle, karakterlerin psikolojisine verilen önem açısından öncülüğünü yaptığı Terentius'un komedileri arasında bir geçiş niteliğindedir.

CAECİNA PAETUS (Aulus), imparator Claudius'a karşı komplo hazırlamakla suçlanarak İ.S. 42'de ölüme mahkûm edilen senato üyesi. Karısı Arria hançeri önce kendi göğsüne saplamış, sonra da ona uzatarak: *Paete, non dolet* (Paetus, acıtmıyor) demişti.

CAECOSPHAEROMA a. (fr. *caecum*, körbağırsak, ve yun. *sphairoma*, yuvarlak, eğri'den). Nemli havada, su içinde de rahatlıkla soluk alan, mağaralarda yaşayan, kör, eşayaklı kabukluları içeren cins. (*Sphaeromidae* familyası.)

CAECUBUS AGER. Esk. coğ. Latium'da ova, Campania'nın sınırında. Şaraplarıyla ünlüdür.

CAECULUS. Rom. mit. Praeneste kentinin (bugün Palestrina) kurucusu tanrı. Vulcanus'un oğlu. Efsaneye göre Cacus gibi bir ateş ciniydi.

CAEİRO (Alberto) → PESSOA.

CAELİUS, Roma'nın yedi tepesinden biri, Palatinus'un G.-D.'sunda ve Aventinus'un D.'sunda. Tüm Antikçağ boyunca bu tepe özellikle, resmi ve dini yapıların az olduğu bir konut semtiydi. Ne var ki, bir bölümü, burada bir pazar yeri ve Claudius onuruna bir tapınak yaptıran Neron'un Domus Aurea'sının içinde kaldı. Evlerden biri kısa sürede bir hıristiyan tapınağı oldu; günümüzde bu ev, San Giovanni e San Paolo bazilikası'dır (bazilikanın III. yy.'da yapılmış boyalı süslemelerinin bazıları dindışı, bazıları dinsel konuları işler). III. yy.'da yapılmış Sessorianum sarayı, San Giovanni bazilikası' nın ve kilise konutlarının yapılması için atılmış ilk adımdır.

CAELİUS ANTİPATER (Lucius), romalı tarihçi, hatip ve hukukçu, Gracchuslar'ın çağdaşı. İkinci Pön savaşları'nın tarihini yazmıştır.

CAELUM, Çelikkalem* takımyıldızının latince adı (kısalt. Cae).

CAEN, Fransa'da bölge (Aşağı Normandiya) ve *département* (Calvados) merkezi, Orne ırmağı kıyısında; Paris'in 223 km B.'sında; 115 624 nüf. (1992) [yerleşme alanında yaklaşık 200 000 nüf.]. Üniversite. Son derece zengin koleksiyonlara sahip Güzel sanatlar müzesi (il Perugino, Veronese, Rubens, Ph. de Champaigne, Poussin, Courbet ve birçok başka sanatçının tabloları; Mancel koleksiyonu, 60 000 eski gravür) ve bölgenin tarihini belgeleyen Normandiya müzesi.

CAENOLESTİDAE çoğl. a. Güney Amerika'da (Peru, Şili) yaşayan keseli memeli hayvan familyası. (Üyeleri bir sıçan boyunda ve avcıdır [etçil ya da böcekçil]. Caenolestidae familyası üyeleri Kretase devrinden beri bilinir.)

CAENOPHİDİA a. (yun. *kainos*, yeni ve *ophidion*, küçük yılan'dan). Bedeninde arka üyelerinden hiçbir ize rastlanmayan yılanları içeren alttakım. (Suyılanıgilleri, kobragilleri ve engerekgilleri içerir.)

CAENOPTERA a. (yun. *kainos*, yeni ve *pteron*, kanat'tan). İnce bedenli, kısa elitralı, giderek kalınlaşan ince bacaklı tekeböceklerini içeren cins. (*Acenoptera minor* camgillerde gelişen kınkanatlılar takımının tekeböceğigiller familyası.)

CAERE → CERVETERİ.

CAERİTES. Esk. coğ. İtalya'da halk, başkentleri Caere idi (Cerveteri). Galya istilası sırasında Romalılar'a yardım ettiler.

CAERLEON, Büyük Britanya'da (Gwent) köy, Wales ülkesi'nin güney kesiminde; 4 200 nüf. Caerleon, İ.S. I. yy. sonunda Wales ülkesi'nde yaşayan savaşçı Siluris'ler ile Ordovicis'leri gözetlemekle görevli 2. *Augusta* lejiyonunun yerleştirilmiş olduğu Roma ordugâhı İsca'nın yerinde kuruldu. Ortaçağ'da, Romalılar'dan kalma amfitiyatro efsaneye göre Kral Arthur'un yuvarlak masa toplantılarını yaptığı yer olarak kabul edildi.

CAERNARVON, Büyük Britanya'da liman kenti, Wales ülkesi'nin kuzey-batı kesiminde, Menai boğazı kıyısında; 9 000 nüf. Romalılar'dan kalma yıkıntılar. Edward II'nin doğduğu şato (XIII.-XIV. yy.'lar). Makine yapımı. —*Caernarvon koyu*, Anglesey adası ve Lleyn yarımadası arasında, Saint-George kanalına açılır.

CAERPHİLLY, Büyük Britanya'da kent, Wales ülkesi'nin güney kesiminde, Cardiff'in K.'inde; 41 000 nüf. XII. yy.'da yapılmış önemli bir kalenin kalıntıları. Hafif sanayi.

CAESALPİNİA a. (öz. a. *Cesalpino*' dan). Dünyanın sıcak bölgelerinde yetişen ağaç, ağaççık ya da sarmaşık biçimli bitki. (Amerika'da yetişen birçok caesalpinia türü, ticari değeri yüksek odun verir [pernambuk]. Kırmızı ve sarı renkte bol çiçekli *Caesalpinia pulcherrima*, yetiştiği yerlerde "alev çiçeği" adıyla anılır. *Caesalpinia*, erguvangiller familyasının [ya da altfamilyasının] örnek tipi sayılır [baklagiller takımı].)

CAESAR (Caius ve Lucius), Vipsanius Agrippa ve Augustus'un kızı Julia'nın oğulları. Augustus onları imparatorluk için yetiştirdi. Caius İ.Ö. 20'de, Lucius ise İ.Ö. 17'de doğdu. Bu tarihte Augustus her ikisini de evlat edindi. Her ikisine de yirmi yaşında konsül olma hakkı tanıdı ve ayrıca şövalyeler tarafından *Gençlik prensleri* unvanının verilmesini sağladı. Küçük kardeş Lucius, Marsilya'da hastalıktan öldü (İ.S. 2). İmparatorluğun veliahtı Caius ise Doğu'da olağanüstü bir görev üstlendi. Artagira kuşatmasında yaralandı ve öldü (İ.S. 4). Zamansız ölümleri, Augustus'u yeni bir veliaht aramaya zorladı; sonunda Tiberius'u veliaht olarak seçti.

CAESAREA → KAİSAREİA.

CAESAREA, Filistin Caesarea'sı da denir. Yaklaşık İ.Ö. 22'de Büyük Herodes tarafından kurulan eski bir Filistin kenti; Hayfa'nın G.'indedir. Roma valilerinin ikametgâhı ve Kudüs'ün limanıydı. Vespasianus burada imparator ilan edildi (İ.S. 69). İ.S. II. yy.'dan başlayarak piskoposluk merkezi olmuş, 195'te kilise konsili bu kentte toplanmıştır. 230'a doğru Origenes'in kurduğu dinbilim okulunda Eusebios da okumuştur. 640'ta uzun bir direnmeden sonra Araplar'ın eline geçmiş, ancak 1101'de Haçlılar tarafından geri alınmıştır. Bu arada birkaç kez el değiştiren, yakılıp yıkılan kent, 1265'te Mısır memluk sultanı Baybars I tarafından ele geçirilip yerle bir edildi.

CAESARİENSİS (Mauretania) → MAURETANİA CAESARİENSİS.

CAETANİ ya da **GAETANİ,** italyan aile. BENEDETTO'nun (Anagni 1235'e doğr. - Roma 1303), 1294 yılında Bonifatius VIII adıyla papa seçilmesinden sonra büyük önem kazandı. Aile 1420 yılında mal varlığını ikiye ayırdı: Romalı Caetaniler, Teano prensleri ve Sermoneta dükleri, papanın hizmetinde kaldı; Caetaniler, Piemonte prensleri ve Laurenzano dükleri Napoli krallığı'nın hizmetine girdi. — PİETRO (öl. 1307), Bonifatius VIII'in yeğenidir, ailenin varlığını Güney Lazio ile Campania bölgesine doğru genişletti. — ONORATO (1337-1408), Fondi kontu, büyük Batı ayrılığının kökenindeki komplonun hazırlayıcılarındandır. —PİETRO (XVI. yy. sonu), Sermoneta dükü, Kutsal Birlik döneminde Gregorius XIV'ün Parisliler' in davasını desteklemek amacıyla gönderdiği papalık ordusuna komuta etti. — MİCHELANGELO, Sermoneta dükü (Roma 1804 - *ay.y.* 1882), 1848'de Roma emniyet müdürüydü, 1870'te krala halkoylamasının sonuçlarını sundu. Kısa bir süre sonra milletvekili seçildi. —ONORATO, Teano prensi ve Sermoneta dükü (Roma 1842 - *ay.y.* 1917), bir öncekinin oğlu, milletvekili, ardından da 1896'da dışişleri bakanı, Fransa ile bir yakınlaşma politikası gerçekleştirdi. 1900 yılında senatör seçildi. —LEONE (Roma 1896 - Vancouver 1935), islamlığın kökenlerini inceledi, *Annali dell'İslam* (İslam yıllıkları) adında on ciltlik bir yapıt yayımladı (1904-1926).

CAETANO (Marcelo DAS NEVES ALVES), portekizli devlet adamı (Lizbon 1906 - Rio de Janeiro 1980). "İntegralistas" denilen aşırı sağcı bir grubun üyesiydi; Lizbon Üniversitesi'nde idare hukuku profesörü oldu, maliye bakanlığına girdi ve daha 1929'da Salazar'ın dikkatini çekti. Salazar ile birlikte rejimin korporatizm kuramlarını hazırladı. 1947'den 1949'a kadar União Nacional'i yönetti. 1955'te, devlet bakanı oldu ama, 1958'de istifa etti. Bununla beraber, Salazar'ın özel danışmanlığını sürdürdü. 26 eylül 1968'de hastalanması üzerine başbakan olan Caetano, Salazar'ın siyasetini benimsedi. Nisan 1974'teki hükümet darbesinden sonra, önce Madeira'ya, sonra da Brezilya'ya kaçtı.

CAFAGGİOLO, Toscana bölgesinde majolika merkezi. 1506'ya doğru, Pier Francesco Medici tarafından Cafaggiolo şatosu'nda kuruldu; Montelupo kökenli Fattorini ailesi tarafından işletildi. Üretimi, kısa sürmesine karşın, eşsiz bir nitelikteydi; süslemelerde, Botticelli tarzında insan figürleri, groteskler ve şamdanlar kullanıldı.

Réunion des musées nationaux

Cafaggiolo majolikası
ejderhayı öldüren aziz Georgius
mavi zemin üzerine çokrenkli bezeme
Louvre müzesi, Paris

CAFARİELLO (Gaetano MAJORANO) → CAFFARELLİ.

CAFCAF a. (fars. *cafcaf*). **1.** Gösteriş, şatafat: *Cafcafından geçilmiyor.* **—2.** *Halk.* Ağız kalabalığı: *Cafcaf etmek.*

CAFCAFLI sıf. Gösterişi, süsü, şatafatıyla belirginleşen şey için kullanılır: *Başın-*

da cafcaflı bir şapka. İçi boş, cafcaflı sözler.

CAFER a. (ar. *cacfer*). *Esk.* Küçük akarsu, çay.

CAFER (Mir Zeteli), hintli yazar (? 1638 - ? ?). Hint-islam hükümdarı Âlemgir'in hizmetinde bulundu. Hükümdarın kızının ona verdiği Zeteli (muzip) unvanıyla tanındı. Urduca ve farsça şiirleri, mizahi yapıtları ile *Falname*'si bir arada, birçok kez basıldı.

CAFER Ayani, türk tarihçi (XVI. yy.). Kendi yapıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, Macaristan'ın Peçuy (Pécs) kentinde doğdu ve daha sonra uzun yıllar Temesvár defterdarı olarak görev yaptı. Kimi macar tarihçiler onun ünlü tarihçi Peçevi İbrahim Efendi'nin dedesi olduğunu öne sürerler. Başlıca yapıtları; 1591'de yazdığı *Gazâvât-ı Tiryâki Hasan Paşa, Zübdet ün-nesâyih ve umdet üt-tevârîh, Târîh-i cedîd-i Engürus, Nesâyih-i mülûk.* Ayrıca Gazali'nin *Mişkât ül-envar*'ını *Nûrnâme* adıyla türkçeye çevirdi.

CAFER, soyadı **Çağatay**, türk futbolcu (İstanbul 1899 - ay.y. 1991). Futbola Fenerbahçe'de başladı. Romanya ile yapılan ilk milli maçta sol bek oynadı (1923). Paris olimpiyatları'na katılan milli takımda yer aldı. Yedi kez milli oldu.

CAFER BAYSUNGUR, asıl adı **Mirza Cafer-i Tebrizi-yi Baysungurî**, iranlı hattat (? - 1456). Özellikle nestalik yazıda ünlüydü. Şikeste yazıda Şemsettin Musrifî'nin, nestalikte Mir Ali-i Tebrizî'nin oğlu Mir Abdullah'ın öğrencisiydi: Baysungur'un hizmetinde çalıştı. En ünlü yapıtı, 1430'da tamamladığı, *Şahname-i Baysungurî* adlı minyatürlü, tezhipli şahname nüshasıdır (İran'da Kütüphane-i Saltanati'dedir). Sülüs, reyhani, nesih, rika ve nestalik yazılarını içeren murakka nüshası da Almanya'da Tübingen Üniversitesi kitaplığındadır.

CAFER BERMEKİ → BERMEKİLER.

CAFER BEY Ağa → KANLI CAFER AĞA.

CAFER BEY (Eşref) → MAHRUKİZADE EŞREF CAFER BEY.

CAFER BİN MAHMUT EL-HALEBİ, el-Üstad, Eyyubiler döneminin ünlü mimarı (XII. yy. sonları - XIII. yy. başları). Özellikle Anadolu'da Artuklu bölgesindeki yapıların yazıtlarında adına rastlanır. Yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Diyarbakır'da, Devegeçidi suyu üzerindeki Devegeçidi köprüsü (1218), Diyarbakır Mesudiye medresesi (1223) önemli yapıtlarıdır. Diyarbakır surları'nda (XIII. yy. başı) ve Artuklu sarayı'nda da (1200-1222) çalıştığı sanılır.

CAFER BİN YAHYA → BERMEKİLER.

CAFER ÇELEBİ → TACİZADE CAFER ÇELEBİ.

CAFER ÇELEBİ Cengi, türk besteci ve çengci (öl. 1660). Yalnızca peşrev ve sazsemaisi formlarında yapıt verdiği sanılmaktadır. *Kantemiroğlu edvarı*'nda ve *Mecmua-i saz ü söz*'de bir peşrevi (muhayyer) vardır.

CAFER ÇELEBİ Eyyubî, Kirli, türk hattat (İstanbul 1641 - ay.y. 1680/1692). Sülüs ve nesih yazıyı Suyolcuzade Mustafa* Efendi'den öğrendi. Özellikle rika yazıdaki başarısıyla ün yaptı.

CAFER DEDE, türk şair (XVI. yy). Kaynaklarda yaşamı üzerine fazla bilgi yoktur. Bayezit II döneminde (1481-1512) hayatta olduğu ve mevlevi olduğu bilinmektedir. *Divan*'ı başta gazeller, sonra kasideler olmak üzere iki bölümdür. *Divan*'ın bilinen tek nüshası, Süleymaniye ktp. Halet Efendi 148 numarada kayıtlıdır.

CAFER HAN, Zend hanedanından, İran hükümdarı (öl. 1789). Kerim Han'ın yeğeni ve Sadık Han'ın oğlu. Babası tarafından İsfahan valiliğine atandı. Ailesine yapılan katliamdan Sadık'ın yeğeni Ali Murat'ın yardımıyla kurtuldu. İran'ın kuzeyinde Kaçar hanedanını kuran Ağa Muhammet ile savaştı. Şiraz'da zehirlenerek öldürüldü. Tahtı Zend hanedanının son prensi olan oğlu Lutf-Ali Han'a bıraktı.

Cafer höyük. Arkeol. Malatya'nın yaklş. 40 km K.-D.'sunda höyük. Fransız Jacques Cauvin ile Olivier Aurenche'nin yönetiminde başlatılan kazılarda (1979), İlk Tunç çağ ve çanak çömleksiz Yenitaş dönemi yerleşmeleri saptandı. Ayrıca Bizans döneminden olduğu sanılan bir mezarlık bulundu. İ.Ö. VII. binyıl başlarına tarihlenen çanak çömleksiz Yenitaş dönemi yerleşmesi, ilk üretime geçiş evresinin başlangıcı olarak nitelenir. Hayvancılık yoktur; ancak tarıma geçişin izlerine rastlanır. Tek ya da çok odalı evler, bitişik düzende ya da birbirinden dar bir geçitle ayrılacak biçimde konumlandırılmıştır.Ayrıca obsidyen ve çakmaktaşından yapılmış çok sayıda ok uçları, oraklar, kazıyıcılar vb. ortaya çıkarıldı. Buluntular, Anadolu'nun en eski Yenitaş dönemi yerleşmelerinden olan Çayönü* (Diyarbakır) ile benzerlikler gösterir. (→ Kayn.)

CAFER PAŞA, türk vezir (öl. İstanbul 1587). Enderun'da yetişti. Kanuni Sultan Süleyman'ın silahtarı oldu. Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın kızıyla evlendi. Yüzü, beden yapısı ve el yazısı padişaha çok benzediğinden Zigetvar seferinde Kanuni ölünce, ordunun bozulmaması için Sokullu Mehmet Paşa tarafından padişah giysisiyle arabaya oturtuldu. Selim II tahta çıktıktan sonra, önce kapıcıbaşılığa, ardından da yeniçeri ağalığına atandı. Büyük İstanbul yangınında (19-26 eylül 1569) ihmali görüldüğünden görevden alındıysa da kayınpederinin aracılığıyla Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Beşinci vezir olarak Kubbealtı vezirliği görevini yürütürken öldü. İstanbul, Eyüp'te bir medresesi ve halvetiye tarikatına ait bir zaviyesi vardır.

CAFER PAŞA, türk kaptanıderya (öl. Belgrad 1635). Sarayda bostancıbaşılığa kadar yükseldi. Vezirlik rütbesi verilerek kaptanıderya atandı (1632-1634). Budin beylerbeyi iken düşmanları tarafından kışkırtılan Murat IV'ün buyruğuyla idam edildi.

CAFER PAŞA Büyük → KOCA CAFER PAŞA.

CAFER PAŞA → DAMAT CAFER PAŞA.

CAFER PAŞA Frenk → FRENK CAFER PAŞA.

CAFER PAŞA → HADIM CAFER PAŞA.

CAFER PAŞA → MİR CAFER PAŞA.

CAFER TAYYAR PAŞA → EĞİLMEZ (Cafer Tayyar).

CAFER ÜS-SADIK, on iki imamdan altıncısı (Medine 700 ? - ay.y. 765). Dürüstlüğü nedeniyle "Sadık" lakabıyla anıldı. Hz. Ali'nin torunlarından. Babası Muhammet el-Bâkır'ın ölümünden sonra onun yerine geçti. Astroloji, simya ve ulûm-u gaybiyye (gizli bilimler) ile de ilgilendiği söylenir. Başta hadis olmak üzere, dinsel konulardaki geniş bilgisiyle tanındı ve siyasete hiç karışmadı. Herhangi bir yapıtı yoktur, sonradan başkaları tarafından yazılan bazı yapıtlar, onunmuş gibi gösterilmiştir. İmamiye mezhebinden olanlar, Cafer üs-Sadık'a kadar gelen imamlar silsilesini tartışmasız kabul ederler. Ancak, onun halefi konusunda değişik görüşler vardır. Daha çok ikinci oğlu Musa el-Kâzım imam olarak kabul edilir.

CAFERİ a. Hat, minyatür vb. sanatlarda kullanılan değerli bir kâğıt türü.

CAFERİ, türk şair (XV. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. *Câmi ül-meânî*'de (Nuruosmaniye ktp. 4904) on üç gazeli bulunmaktadır. Şiirlerinden, şii olduğu anlaşılmaktadır. Sadettin Nüzhet Ergun, Caferi'nin kendisinde bulunan, çoğu yaprakları eksik bir divanından söz eder; ancak bu divanın bugün nerede olduğu belli değildir.

CAFERİ, türk şair (XVII. yy. ?). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. Alevi inançlarını ve tasavvuf görüşlerini dile getirdiği 52 sayfalık yazma *Divan*'ında (Süleymaniye kütüphanesi, Yahya efendi bölümü) terci-i bendler ve gazeller bulunmaktadır.

CAFER-İ KEZZAB, imamiye de denilen on iki imam inançlı şii mezhebinde onuncu imam Aliyünnaki'nin oğullarından (öl. 981). Babasının ölümünden sonra bu mezhepte olanların bir bölümü onu bir bölümü de kardeşi Hasan ül-Askeri'yi on birinci imam olarak kabul etti. Cafer-i Kezzab, kardeşinin ölümünden sonra kendisinin imam olduğu konusunda direttiği için imamlığını tanımayanlar ona "yalan söyleyen" anlamına gelen Kezzab lakabını verdiler.

CAFERİ MEZHEBİ → İMAMİYE.

CAFER-İ TAYYAR, asıl adı **Cafer bin Ebu Talib** (? - Lut gölü yakınlarında Muta 629). Sahabeden; Hz. Muhammet'in amcasının oğlu. Müslümanlığı ilk kabul edenlerdendir. Mekke'de müslümanlara yapılan baskı nedeniyle Habeşistan'a göç eden ikinci kafilenin başkanlığını yaptı ve bir söylentiye göre habeş imparatoru ile görüştü. 628'de, Arabistan'a döndükten bir yıl sonra 3 000 kişilik müslüman ordusunun Bizans kuvvetleriyle Lut gölü yakınlarındaki Muta'da yaptığı savaşa katıldı. Komutan Zeyt bin Hârise şehit düşünce komutayı ele aldı; ancak sancaktarlık yaptığı sırada iki eli de art arda düşmanın kılıç darbeleriyle kesildi ve şehit oldu. Hz. Muhammet, Cafer bin Ebu Talib'in oğullarına "Ey iki kanatlının oğulları, Allah'ın selamı üzerinize olsun" dediğinden, "uçan" anlamına Tayyar lakabı ile anıldı. Muta'daki mezarı, günümüzde müslümanlarla birlikte, hıristiyanların da bir ziyaret yeridir. Mezarının yakınına Eyyubiler'den Melik el-Muazzam İsa bir de cami yaptırmıştır.

CAFERİYE MEZHEBİ → İMAMİYE.

CAFEROĞLU (Ahmet), türk dilbilimci ve yazar (Gence, Azerbaycan, 1899 - İstanbul 1975). Ortaokulu Semerkand'da (1908), liseyi Gence'de (1916) okudu. Kiev Yüksek ticaret okulu'nda üç yıl öğrenim gördükten sonra Gence'ye döndü. Azerbaycan bağımsızlık hareketine katıldı. Bir süre Bakü Üniversitesi türkbilim bölümü'ne devam etti (1919). Sovyetler'in Azerbaycan'a girmeleri üzerine İstanbul'a geldi (1920). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'ni bitirdi (1924). Türkiyat enstitüsü'ne asistan oldu (1925). Alman hükümetinin verdiği bursla Berlin ve Breslau üniversitelerinde okudu. *Gence ağzında yetmiş Azerbaycan türküsü* adlı teziyle doktorasını verdi (1926-1929). Türkiye'ye dönünce İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili tarihi kürsüsü'ne doçent olarak atandı. 1938'de profesörlüğe yükseldi, 1946'da aynı kürsünün başkanlığına getirildi. Kuruluşundan başlayarak Türk Dil kurumu üyeliğini sürdürdü; yönetim kurulunda görev yaptı. 1973'te emekliye ayrıldı.

Türk dili tarihi, eski türk ağızları, türk adbilimi, Azerbaycan dili ve edebiyatı, Anadolu ağızları, türk boyları konularında yaptığı bilimsel çalışmalarıyla uluslararası ün yaptı. Ukrayna Üniversitesi'nce onur doktorluğu, İspanya hükümetince "Alfonso X el Sabio" nişanıyla ödüllendirildi. Kitaplarından başka çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış araştırma ve incelemeleri vardır. Yapıtları: *Kitab ül-idrak li-lisan il-etrâk* (Abu Hayyan, 1931), *Azeri edebiyatında istiklal mücadelesi* (1932), *Türk lisanı tarihi dersleri tatbikat nümuneleri* (1932), *Türkler'de latin hurufatı meselesi* (1933), *Uygur sözlüğü* (3 clit, 1934-1938), *İlk türk dilcisi Kâşgarlı Mahmut* (1938),

Azeri türk hayatında batıl itikatlar (1939), *Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme* (2 cilt; 1940, 1941), *Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar I* (1942), *Anadolu ağızlarından toplamalar* (1943), *Sivas ve Tokat illeri ağızlarından toplamalar* (1944), *Kuzey-doğu illerimiz ağızlarından toplamalar* (1946), *Orta Anadolu ağızlarından derlemeler* (1948), *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler* (1951), *Türk dili tarihi* (2 cilt; 1958, 1964), *Türk kavimleri* (1983). [→ Kayn.]

CAFFA (Melchiorre), italyan heykelci (Malta 1630 - Roma 1667). Roma barok heykelcilerinin en yeteneklilerinden biridir. Vakitsiz ölümü yüzünden yapıtlarından bazıları Ercole Ferrata tarafından tamamlandı. Başyapıtı, Roma'daki Siena Santa Caterina kilisesi'nin koro yeri için yaptığı *Azize Caterina'nın vecdi*'dir. Lima'daki (Peru) S. Domingo kilisesi için uzanmış bir *Santa Rosa* heykeli de yaptı.

CAFFARELLİ ya da **CAFARİELLO** (Gaetano MAJORANO, —denir), italyan hadım soprano (Bitonto, Bari, 1710 -Napoli 1783). Porpora'nın öğrencisi. Latin ülkelerinde çok tutundu. Farinelli'nin en ünlü rakibiydi.

CAFFARO (Pablo), cenovalı asker, diplomat ve tarihçi (Caschifellone, bugün Castrofino, 1080'e doğr. - Cenova 1166). Godefroi de Bouillon'un yardımına gitti ve Caesarea kuşatmasında yararlık gösterdi. 1121'de konsüllüğe yükseldi ve *Annali*'yi (yıllıklar) yazmaya başladığı 70 yaşına kadar çok hareketli bir yaşam sürdü (özellikle 1154 ve 1158'de Friedrich I nezdinde yaptığı iki elçilik). Sözkonusu yıllıklar 1100-1163 yıllarını kapsamaktadır.

Caffè *(il)*, Milano'da kurulan ve yayımlanan (haziran 1764 - mayıs 1766) italyan dergisi. İngiliz The Spectator ve The Tatler gazetelerini örnek aldı. Başlıca redaktörleri Pietro ve Alessandro Verri, Cesare Beccaria, Sebastiano Franci, Alfonso Longo ve yazarlarının çoğu 1671'de kurulan Società dei Pugni'nin üyesiydi. Edebi konulardan çok hukuksal ve ekonomik-siyasal konulara yer verildi.

CAFFİERİ, italyan asıllı heykelci ailesi. PHİLİPPE (Roma 1634 - Paris 1716). 1660'da Fransa'ya gitti ve kralın hizmetinde mobilya oymacısı olarak çalıştı. —

Lauros-Giraudon

Jean-Jacques **Caffieri**
rahip Pingré'nin pişmiş topraktan büstü, 1788
Louvre müzesi, Paris

Oğullarından JACQUES (Paris 1678 - *ay. y.* 1755), maden dökümcüsü ve oymacısıydı; döşemeler için üstün nitelikli bronzlar yaptı. —PHİLİPPE II (Paris 1714 - *ay. y.* 1774), Jacques'in oğlu. O da babası gibi heykelci ve dökümcüydü. Bayeux katedrali'nin başsunağındaki gümüş şamdanları ve haçı (1771), Clermont-Ferrand katedrali'ndeki bakır paskalya şamdanını (1771) yaptı. —JEAN-JACQUES (Paris 1725 - *ay. y.* 1792), öncekinin kardeşi. Babası ve J.-B. Lemoyne tarafından eğitildi. 1748'de heykel büyük ödülü'nü aldı, 1759'da Kraliyet akademisi'ne kabul edildi. Paris'teki Invalides kilisesi ve hôtel de la Monnaie için heykeller, günümüzde Institut'de bulunan Corneille ve Molière'in heykellerini ve Alexis Piron, Thomas ve Pierre Corneille, J.-B. Rousseau (Comédie -Française fuayesi), Rameau, Helvétius (Versailles sarayı), rahip Pingré (Louvre) gibi pek çok ünlü kişinin büstünü yaptı.

CÂFİ sıf. (ar. *câfi*). *Esk.* Eziyet eden, zalim.

CAFİERO (Carlo), italyan anarşist (Barletta 1846 - Nocera İnferiore 1892). Soylu ve varlıklı bir ailenin oğlu, Karl Marx'ın arkadaşı; Bakunin'e yardım etmek için varını yoğunu sattı. Hapishanede *Kapital*'in bir özetini kaleme aldı.

CAGANNATHA (sanskr. "Yeryüzü Tanrısı"), Tanrı Krişna'nın sureti; başlıca tapınma merkezi, XII. yy.'dan kalma büyük Puri tapınağıdır (Hindistan'da Orissa eyaleti). Burada, Krişna'nın onuruna, haziran -temmuz aylarında, çok ünlü bir dini bayram olan *Rathayatra* kutlanır; büyük bir tahta arabanın üstüne yerleştirilen tanrının resmi kent içinde, bir hacı grubu tarafından günlerce gezdirilir.

CAGAYAN, Luzon adasının (Filipinler) kuzeyinde ırmak. Nüfus yoğunluğu az olan Cagayan bölgesi, her yıl geçici olarak yöreye gelen göçmenleri barındırır; kolonlar tütün ve pirinç yetiştirirler. Burası, Manila ile kuzey kapısı arasında canlı bir ulaşım eksenidir; tütün, ırmak yoluyla Aparri'ye gönderilir.

CAGAYAN DE ORO, Filipinler'de kent (Mindanao); 340 000 nüf. (1990). Tarım pazarı ve altın üretim merkezi.

Cage *(The)*, Jerome Robbins'in 1 perdelik balesi. Müziği, Stravinskiy'in *re* tonunda konçertosudur. Kostümleri Ruth Sobotka hazırladı, Jean Rosenthal ışıklandırdı. İlk kez 1951'de New York City Ballet tarafından New York'ta sahnelendi. Başlıca rollerde Nora Kaye, Yvonne Mounsey, Nicholas Magallanes dans ettiler. Kadının avı ve mahkûmu olan erkeği konu edinen yapıt, konusundan çok, koregrafik dilinin ateşliliği ve kabalığı ile çağdaş bale tarihinde önemli bir yer edindi.

CAGE (John), amerikalı besteci (Los Angeles 1912). Önce H. Cowell'dan, 1934-37 arasında da A. Schönberg'den ders aldı. Resim sanatıyla da uğraştı. Yeni bir "müzik düşünme" yöntemi geliştirdi. 1930'lu yılların sonlarından başlayarak birçok yenilik getirdi: vurmalı çalgılar için *First Construction (in Metal)* [1939] ve *Living Room Music* (1940), "işlenmeden önce" yalnız kendileri için dinlenilen sesler üzerine sorgulamalardır. *İmaginary Landscape No. 1* ise, henüz tam anlamıyla oluşmamış elektro-akustik müzik konusunda bir denemedir. Burada o güne kadar gürültü sayılan öğeleri müziğe soktu, daha sonra kendini manyetik band müziğine verdi (*Fontana Mix*, 1958). En ünlü buluşu "hazırlanmış piyano"dur (1938). Yalnız tınıyı ve akustik özellikleri değiştirmek değil, aynı zamanda ötümlülük sonucunun önceden kestirilmezliğini artırmak amacıyla tellerinin arasına ya da başka yerlerine çeşitli cisimler yerleştirerek "hazırladığı" piyano için sonatlar, enterlüdler (1946-48) ve *Oda orkestrası ve hazırlanmış piyano için konçerto*'yu (1951) yazdı. Ardından, rastlantı düşüncesine, yeni bir sessizlik kavramına, ses kaynaklarına, sayıları ve özellikleri açıkça belirtilmemiş icracılara başvurarak ve müzik yapıtı kavramının kendisini reddederek, besteleme edimine belirlenmemişliği getirdi. Bunu yapmak için, *Music of Changes*'ten (1951) *Empty Words*'a (1973-76) değin, genellikle, eski Çinliler'in vahiyler derlemesi olan *Yicing*'deki yönteme başvurdu. Bu bağlamda, piyano için *Concerto* (1958), *Atlas Edipticalis* (1961), *Bird Cage* (1972), *Études australes* (1976), *Lecture on the Weather* (1976) adlı yapıtları da anılmalıdır. Doğu felsefesinden ve zen düşüncesinden etkilenen Cage, 1958'de Darmstadt'ta verdiği derslerden sonra, bütün bir besteci kuşağının dikkatini üzerinde topladı. Yorumcunun yaratıcılığını, her yorumcunun bağımsız olduğunu ve herhangi bir müdahaleden önce birbirini karşılıklı bir dinlemenin zorunlu olduğunu savunarak bütün toplum düzeninin yeni baştan gözden geçirilmesini istedi.

Enguerrand-Atelier

John **Cage**

CÂGİR ya da **CAYGİR,** "yer tutan" anlamına gelen bu farsça sözcük, Hind-Türk İmparatorluğu'nda sultanların bir hizmet karşılığı verdikleri topraklar için kullanılırdı. Toprak verilen kişiye de *câgirdar* denirdi. Sultanların durumu sürekli değiştiğinden bu yöntem zamanla önemini yitirdi.

CAGLİARİ, İtalya'da liman, Sardinya'da il merkezi; 219 096 nüf. (1990). Üniversite. Cagliari körfezinin sonunda, adanın güney kıyısında bulunan Cagliari, iki tuzlu gölcük arasında, sırtını tepelere yaslamış bir kenttir. Eski bir Kartaca kolonisi olan Cagliari Romalılar'ın işgali altında en parlak dönemini yaşadı. Kentte bir Kartaca mezarlığı ve roma amfitiyatrosu vardır: XIII. yy.'da yapılmış katedral, V. yy. ve XI.-XII. yy.'da yapılmış S. Cosma e Damiano kilisesi. Arkeoloji müzesi (Sardeis tunç eşyaları). Ticaret ve yönetim merkezi olan kent, temel etkinliklerin petrol arıtma, kimya, hafif metalürji, tuzla işletmeciliğinde toplandığı bir yerleşme alanı çekirdeğidir. —*Cagliari ili*, 6 895 km^2; 766 554 nüf. (1989). Adanın en verimli tarım bölgesi Campidano ovası (toprakları iyileştirilmiştir) il sınırları içindedir.

J.C. Stevens-Atlas-Photo

Cagliari
balıkçı limanından görünüş

CAGLİOSTRO (Giuseppe BALSAMO, **Alessandro** —denir, —*kontu*), italyan gizlibilimcı (Palermo 1743 - San Leo papalık hapishanesi, Roma yakınında, 1795). Kimilerine göre bir şarlatan, kimilerine göre değeri anlaşılmamış bir üstattı; simyacı ve üfürükçü olarak tüm Avrupa'yı dolaştı. Mısır kaynaklı olduğu söylenen bir mason derneği kurdu. Dernek üyesi kadın ve erkekler Nuh peygamberden esinlenen bir eğitimden geçiyor ve ruhlarla ilişkiye girmeye çalışıyorlardı. 1785'te Paris'e gitti ve yüksek tabaka arasında büyük bir ün kazandı. Kraliçe'nin kolyesi olayında suçlandı; ama Paris parlamentosunca aklandı. Ancak, kralın emriyle fransız topraklarından sürüldü. 1789'da meczup ve mason olduğu gerekçesiyle tutuklandı, Engizisyon mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldı (1791), ama sonra cezası ömür boyu hapse çevrildi. Esrarı hâlâ çözülememiştir; yazıları ya kaybolmuştur ya da eldeki yazılarının kendi kaleminden çıktığı kuşkuludur (*Rituel de la maçonnerie égyptienne* [Mısır masonluk törenleri], [M. Haven'in notlarını taşıyan yayım], 1947).

CAGNES-SUR-MER, Fransa'da kanton (Alpes-Maritimes) merkezi, Côte

-d'Azur kıyısında, Var ırmağının ağzının B.'sında; 41 303 nüf. (1992).

CAGNEY (James), amerikalı sinema ve tiyatro oyuncusu (New York 1899 - *ay.y.* 1986). 1920'de tiyatroya, 1930'da sinemaya başladı. Kısa sürede ABD'nin en sevilen erkek oyuncularından biri oldu. Özellikle gangster rolleriyle dikkati çekti: *Halk düşmanı* (The Public Enemy) [W. Wellman, 1931]; *Kirli yüzlü melekler* (Angels with Dirty Faces) [M. Curtiz, 1938]; *Cehennem alevi* (White Heat) [R. Walsh, 1949]. Diğer başlıca filmleri: *Polis hafiyeleri* (G-Men) [W. Keighley, 1935]; *A Midsummer Night's Dream* (M. Reinhardt ve W. Dieterle, 1935); *Cümbüşlü yıllar* (The Roaring Twenties) [R. Walsh, 1939]; *Yankee Doodle Dandy* (1942, Oscar ödülü); *Zaferin bedeli* (What Price Glory?) [J. Ford, 1952]; *Belalı kaptan* (Mister Roberts) [J. Ford, 1955]; *Bir, iki, üç* (One, Two, Three) [B. Wilder, 1961]; *Ragtime* (M. Forman, 1981).

CAGNİARD DE LA TOUR (Charles, *baron*), fransız fizikçi (Paris 1777 - *ay. y.* 1859). École polytechnique'in ilk dönem öğrencisiydi. Hidrografi mühendisi ve Bilimler akademisi üyesi oldu (1851). 1819'da sireni icat etti. Çınlama ve sıvılarda ses titreşimlerini inceledi; eterin kritik noktasını buldu. Mikroskop sayesinde mikrobik olayların biyolojik özelliğini inceledi ve 1838'de alkol mayalanmasının canlı bir organizmanın varlığıyla gerçekleşebileceğini gösterdi.

CAGNOLA (Luigi), italyan mimar (Milano 1762 - İnverigo 1833). Yeniklasik dönemin ve Napoléon devri mimarlığının Lombardia'daki başlıca temsilcisiydi. Yapıtları arasında en ünlüleri, Milano'da Porta Ticinese'nin (1802-1814) ve Arco della Pace'nin (1806-1814; 1838'de tamamlandı) propylaion'ları, İnverigo'da, Restorasyon dönemi sırasında inşa ettiği kendi villasıdır.

CAGUAS, Porto Riko'nun doğu kesiminde kent, 133 447 nüf. (1990). Şeker rafinerileri ve tütün imalathaneleri.

CAĞ ya da **CAV** a. *Yörs.* **1.** Parmaklık. **—2.** Bez ya da deriden yapılmış büyük torba. **—3.** Banyo, lavabo. **—4.** Dokuma tezgâhlarında kullanılan yassı sac ya da tahtadan makara. **—5.** Çorap şişi.
—Dokmc. Çözgü iplik bobinlerinin yerleştirildiği cağlık* adlı sehpa üzerinde bulunan ve bobinleri geçirmeye yarayan ağaç ya da demir çiviler. *Cağlık çivileri* de denir.

CAĞALOĞLU, İstanbul'da semt. Eminönü ilçesinde, Sirkeci ile Çemberlitaş arasındaki kesimi kapsar. Adını, XVI. yy.'ın sadrazamlarından Cigalazade* Yusuf Sinan Paşa'nın, bugünkü İran konsolosluğu ile İstanbul Erkek lisesi'nin yerinde bulunan görkemli sarayından ve hamamından alır. Önce Cigalazade denilen semt, daha sonra Cağaloğlu olarak anılmaya başlanmıştır. İstanbul'un en canlı merkezlerinden biri olan semtte Vali konağı, İstanbul Defterdarlığı, İran konsolosluğu, Gazeteciler cemiyeti, İstanbul Erkek lisesi, Milli eğitim müdürlüğü, Sağlık müdürlüğü, kitabevleri ve birçok işhanı bulunur. Cağaloğlu uzun süredir Anadolu'nun ve İstanbul basın-yayım yaşamının merkezidir. Ancak gazete yönetim merkezleri ve basımevleri yavaş yavaş kentin öteki kesimlerine de kaymış ve yerlerini bir ölçüde turistik eşya satan mağazalar, ticaret kuruluşları almış olmakla birlikte, semt basın açısından gene de önemini korumaktadır. Osmanlı döneminde, XIX. yy.'dan başlayarak sadrazamlık ve kimi nazırlıklar burada bulunduğundan "Babıâli" adıyla da anılır.

Cağaloğlu hamamı, İstanbul'un en büyük çifte hamamlarından. Yerebatan yakınındaki hamam, Mahmut I döneminde yaptırılmıştır (1740/1741). Barok üslubundaki yapının soğukluk ve sıcaklık bölümlerinin düzenlenişinde, klasik osmanlı hamam mimarlığından farklı özellikler görülür. Erkek bölümünde, büyük bir kubbeyle örtülü soyunmalıktan, küçük bir kubbe ve yedi tonozla örtülü soğukluğa geçilir. Sıcaklık da sekiz mermer sütunu bağlayan kemerlere oturan büyük bir kubbeyle örtülüdür. Ortada büyük bir göbek taşı, köşelerde kubbeli halvet hücreleri bulunmaktadır.

CAĞAZ ya da **CALAZ** a. *Yörs.* Tarım. Biçilen tarlada dökülen ve tırmıkla toplanan başak.

—CAĞIZ [—CEĞİZ] Yapım eki. Adların ve adılların sonuna sevgi ve acıma anlamı katmak için getirilir: *kadıncağız* (kadın-cağız), *adamcağız* (adam-cağız), *şuncağız* (şu-n-cağız), *buncağız* (bu-n-cağız) vb.

CAĞLIK a. Dokmc. Çözgü hazırlama işlemi sırasında, dokunacak kumaşın çözgü tel sayısı ve renk raporuna göre çözgü iplik bobinlerinin yerleştirildiği sehpa. (Eşanl. ÇÖZGÜ SEHPASI.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Cağlık kafesi*, jakarlı moket dokuyan bir tezgâhın arkasına yerleştirilen ve aynı renkte pual iplik bobinleri taşıyan cağlık bölümü. (Cağlıkta, pual ipliği renk sayısı kadar cağlık kafesi bulunur.)
—ANSİKL. Cağlık, genellikle belirli bir yükseklikte ve kademeli olarak yerleştirilmiş iki ya da daha çok sayıda tahta üzerinde, eşit aralıklarla dikey çakılmış bir dizi ağaç ya da demir çivilerden oluşur. Bu çivilere cağ* ya da cağlık çivileri denir. Dokunacak kumaşın çözgü tel sayısına ve renk raporuna göre, bu çiviler üzerine belirli bir oran ve düzende çözgü iplik bobinleri takılır. Cağlıkların, bir çerçeve içerisine bobin boylarına göre dikey olarak çakılmış tahtalara ya da yatay akslar doğrultusunda karşılıklı deliklerden geçirilen miller üzerine dizilen bobin ya da makaralardan oluşan tipleri de vardır.

Günümüz dokumacılığında kullanılan cağlıklar madenden yapılmıştır ve çok sayıda bobin taşıyacak biçimdedir. Bobinlerden gelen ipliklerin gerginliklerini ayarlayacak, iplikler koptuğunda çözgü makinesini durduracak çeşitli düzeneklerle donatılmıştır. Kolay hareket ettirebilmek için altlarına, tekerlekleri olan hareketli parçalar yerleştirilmiştir. Çözgü tel sayısına göre birkaçı bir araya getirilebilmektedir.

CAH → BAŞLIKLI MAYMUN.

CÂH a. (fars. *cāh*). Esk. **1.** Mevki, makam, yüksek derece, rütbe: *"Câh u kesret istedükçe bulmadum oldum baîd"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.). **—2.** Özel adlara eklenerek mevkisi onun kadar yüksek anlamı verir: *Cem-câh, Cemşid-câh, Süleyman-câh.*

CAHD a. (ar. *caḥd*). *Esk.* Bile bile inkâr; yadsıma.
—Dilbil. Arap gramerinde "lem" ya da "lemmâ" ilgeçleriyle yapılan olumsuz geçmiş zaman.

CAHIR → CATHAİR DHUİN LASCAİGH.

CÂHİ sıf. (ar. *cāhī*). *Esk.* Apaçık, aşikâr, aleni.

CAHİD → CAHİT.

CÂHİD sıf. (ar. *cehd*, inkâr'dan *cāḥid*). *Esk.* İnkâr eden, yadsıyan: *Hasm-ı câhid* (gerçeği bile bile yadsıyan düşman). *Câhid-i nūr-ı âfitâb* (güneş ışığını bile yadsıyan):

CAHİDİ (Ahmet Efendi), türk şair ve mutasavvıf (Edirne ? - Kilitbahir, Çanakkale, 1659). Halveti tarikatı kollarından "Cemaliye"nin kurucusu Mehmet Cemalettin Çelebi'nin müritlerindendi. Kendi adıyla anılan "cahidiye" kolunu kurdu. Yalın ve içten bir dille yazdığı şiirlerinde, düşüncelerini ve tasavvuf inançlarını yansıttı. *Kitab ün-nasiha* adlı yapıtı, tarikatla ilgili konuları kapsar. Bir de *Divan*'ı vardır.

CAHİDİYE a. Halvetiye tarikatının kollarından biri. Adını, kurucusu Edirneli şeyh Ahmet Cahidi* den alır (XVII. yy.). Cahidiyenin ilkeleri Cahidi'nin *Kitab ün-nasiha* adlı yapıtında açıklanmıştır.

Cahiers du Sud, 1925'ten 1969'a kadar Marsilya'da yayımlanan edebiyat dergisi. Jean Ballard'ın yönetiminde, öncü şiire (Michaux, Supervielle, Vitrac, Artaud, Péret, Eluard) sayfalarını açtı.

CAHİL sıf. (ar. *cāhil*). **1.** Hiçbir şey bilmeyen, eğitim görmemiş, en temel bilgileri bile olmayan kimse, topluluk için kullanılır; bilgisiz: *Bir kimseyi cahil bırakmak. Bunu en cahil insan bile söylemez. Cahil halkı kandırmak kolaydır.* **—2.** Herhangi bir konuda yeterli bilgisi olmayan kimse için kullanılır: *Bu konularda cahil olduğumu kabul ediyorum.* **—3.** Deneyimsiz, toy: *O zamanlar çok genç, çok cahildim. Cahil çocuk, dönen dolapları ne bilsin.* **—4.** *Cahil kalmak*, okuma, öğrenme, bilgilenme olanağı bulamamak.

CAHİLANE sıf. be. (ar. *cāhil* ve fars. *-āne*'den *cahilane*). *Esk.* Bilgisizce; cahilce: *Pek cahilane bir konuşma. Cüret-i cahilane* (cahilce ataklık). *Gayret-i cahilane* (ne olduğunu bilmeden bir şeye yandaşlık etme).

CAHİLCE sıf., be. Cahil bir kimseye yakışır; cahil bir kimse gibi: *Bunlar ne kadar cahilce sözler. Cahilce konuşmak.*

CAHİLİ a. (ar. *cāhil* ve fars. *-ī*'den *cāhilī*). *Esk.* Cahillik, bilgisizlik.

CAHİLİ sıf. (ar. *cahil* ve *-ī*'den *cāhilī*). *Esk.* Cahillikle ilgili.

CAHİLİYE a. (ar. *cāhil* ve *-iyye*'den *cāhiliyye*). İslamdan önce Araplar'ın puta taptıkları dönem: *Şuara-yı cahiliye* (Cahiliye dönemi şairleri).
—ANSİKL. *Cahiliye devri.* Döneme, bu adın verilmesine neden olarak, "bilgisizlik" anlamında cahillikten çok, ahlaksal olgunluk ve inceliğin karşıtı anlamında cahilliğin, o dönemde yaygın oluşu gösterilir. Nitekim, Kuran'da "cahiliye" teriminin geçtiği dört ayetten özellikle üçü, bu görüşü destekler. Maide suresinin 50. ayetinde Hz. Muhammet'e, insanlara Allah'ın indirdikleriyle hükmetmesi emredilir ve bundan hoşlanmayanlara "cahiliye hükmü"nü mü aradıkları sorulur. Ahzâb suresinin 33. ayetinde, Hz. Peygamber'in eşlerine "eski cahiliye kadınlarının yaptığı gibi kırıta kırıta yürümeyin" denilir. Fetih suresinin 26. ayetindeyse, inkârcıların kalplerindeki kızgınlık, "hamiyet-i cahiliye" (gerçeğe karşı harcanan emek) biçiminde nitelenir. Hz. Muhammet de "cahiliye" terimini, zaman zaman o dönemdeki ahlak ve gelenekleri yermek amacıyla kullandı. "Veda hutbesi" denilen ünlü konuşmasının bir yerinde "Biliniz ki cahiliye işlerinden olan her şeyi ayaklarımın altına almış bulunuyorum" dedi. Bilali Habeşi'yi "kara kadının oğlu!" diyerek küçümseyen ünlü sahabelerden Ebu Zer'i, Peygamber "Onu, anasının renginden dolayı azarlıyorsun; demek ki sende hâlâ cahiliye huyu yaşamaktadır" sözleriyle azarladı.

Cahiliye devrinin, islamlıkla son bulduğu kesin olmakla birlikte, ne zaman başladığı konusunda değişik görüşler vardır. Bu dönemi, Hz. İsa, hatta Hz. Nuh'tan sonraki dönemlere kadar götürenler varsa da, islam bilginlerinin çoğuna göre cahiliye, Araplar'ın islamlıktan önceki putataparlık dönemini kapsar.

Cahiliye devrinde Araplar, göçebe kabile hayatı yaşıyorlardı. Bir tür özerk yönetimin egemen olduğu kabilelerde, yaşlılar arasından seçilen başkanların (seyyit, şeyh), yetkileri sınırlıydı. Kâbe'deki 360 puttan her biri, bir ya da birkaç kabilenin tanrısıydı. Yılın belli günlerinde bu putları ziyaret için panayırlar kurulur, kısa bir süre için de olsa bir barış dönemi yaşanırdı. Bu panayırlarda ticari faaliyetlerin yanı sıra, cahiliye devrinin en önemli

uğraş alanı olan şiirlerden örnekler okunur, yarışmalarda beğenilen şiirler Kâbe duvarlarında sergilenirdi. Yiğitlik, konukseverlik, kabile içi dayanışma, namusa düşkünlük gibi büyük değer verilen ahlaksal erdemlerin tek amacı, kabilenin onurunu korumak, geliştirmek ve ününü yaymaktı.

CAHİLİYET a. (ar. *câhil* ve *-iyyet*'ten *câhiliyyet*). *Esk.* **1.** Bilgisizlik. **—2.** Çocukluk; erginlikten önceki dönem: *Zaman-ı cahiliyet* (çocukluk zamanı).

CAHİLLİK a. **1.** Bilgisizlik ya da deneyimsiz olma durumu; bilgisizlik, toyluk. **—2.** *Cahillik etmek*, bilgisizlik ya da deneyimsizlikten yanlış bir iş yapmak: *Cahillik etme, bu havada yola çıkılmaz. Gençtir, bir cahillik etmiş, bağışla.*

CAHİM a. (ar. *cahîm*). *Esk.* Cehennem; islam inancına göre; yedi kat olan cehennemin, islam dinini bırakanlarla şeytanın azap çekeceği dördüncü katı: *"Her kul verebilseydi meramınca nizâmIHer devrini eylerdi cahîm içre cahîm"* (Y. K. Beyatlı).

CAHİMİ sıf. (ar. *cahîm* ve *-î*'den *cahîmî*). *Esk.* **1.** Cehennemle ilgili: *"Dün kudurmaktaydı ormandan cahîmi bir zefîr"* (M. A. Ersoy). **—2.** Cehennemlik.

CAHİT ya da **CAHİD** sıf. (ar. *cehd*, çalışma'dan *câhid*). *Esk.* Çalışıp çabalayan; elinden gelen her şeyi yapan.

CÂHİYEH be. (ar. *câhî*). *Esk.* Apaçık bir biçimde, alenen.

CAHİZ (Ebu Osman Amr bin Bahr el-Kinani el-Fukaymi el-Basri), arap yazar ve kelam bilgini (Basra 776'ya doğr.-*ay.y* 868 ya da 869). Arap düzyazı edebiyatının gerçek yaratıcısıdır. Arap gelenekleri ile hellenistik veriler arasından, islam-arap kültürünü oluşturan öğeleri seçmeyi başardı. Keskin bir gözlemci olarak bu öğeleri, canlı bir üslupla, gözalıcı anlatımlarla, komik ifadeler ve iyimser bir kuşkuculukla birçok çalışmasında sergiledi; şiir sanatının temellerini atan *Kitâb ül-beyân ve't-tebyîn* (Hitabet kitabı), Batı'da ancak XIX. yy.'da ele alınabilen türlerin evrimi kuramına, iklim etkisi, hayvan psikolojisine bir başlangıç sayılabilecek *Kitâb ül-hayavân* (Hayvanlar kitabı) ve keskin gözlemi, sevimli şüpheciliği, güldürücü anlamı ve yerici esprisi ile toplumun ve karakterlerin resmini çizen ve cimriliği çözümleyen *Kitâb ül-buhalâ* (Cimriler kitabı) başlıca çalışmalarıdır. Bunların yanında arap milliyetçiliğine karşı olduğu için, arap olmayanlarla ilgili olarak, cariye ve köleler hakkında, *Kitâbu mufâharet il-cevârî ve'l-Gılmân*, şarkıcı kadınlardan söz eden *Kitâb ül-kıyân*, Türkler'in faziletlerini konu edinen *Fedâ'il ül-etrâk* ya da *Risâle fî menâkıb it-türk* adlı yapıtları da vardır. Bu son yapıtı, birkaç kez türkçeye çevrildi.

CÂHİZ sıf. (ar. *câhiz*). *Esk.* **1.** Gözyuvarı dışarı fırlamış kimse için kullanılır. **—2.** Gözü pek, atılgan.

CAHN (Marcelle), fransız kadın ressam (Strasbourg 1895 - Neuilly-sur-Seine 1981). Kübizmin, arıtıcılığın ve yeniplastikçiliğin art arda gelen etkileri, Cahn'ı titiz bir üsluplaştırma çalışmasına, sonraları da renk öğesinin ölçülü kullanıldığı oldukça yaratıcılık taşıyan geometrik bir soyutlamaya götürdü. Kompozisyonlarının sağlam mimari yapısına, 60'lı yıllardan başlayarak kabartmalar ve üç boyutlu geometrik biçimler de katmıştır (*Spatial A*, 1969).

CAHORS, Fransa'da *département* (Lot) merkezi, Lot ırmağı kıyısında, 20 787 nüf. (1992). —Güz. sant. Cahors katedrali, tonoz bingiler üzerine oturan kubbelerle örtülü tek sahnı, deambulatoriumsuz absidasındaki ışınlı capellalarıyla Aquitaine mimarisinin önemli bir örneğidir.

CAHOURS (Auguste), fransız kimyacı (Paris 1813 - *ay. y.* 1891). *École polytechnique*'i bitirdi, sonra buraya profesör oldu. 1868'de Bilimler akademisi'ne seçildi. Bineau ile atmosfer basıncında su buharı yoğunluklarını belirledi ve sıcaklık yükseldiğinde, genleşme yasasının, tam gazlarınkine yaklaştığını gösterdi. 1846'da bilinen ilk asit klorürü olan asetil klorürü buldu. *Leçons de chimie générale élémentaire* (Genel kimya temel bilgiler dersleri) [1855] adlı bir kitap yayımladı.

CAHÛD ya da **CEHÛD** sıf. (ar. *cahûd*). *Esk.* Bile bile inkâr eden; ısrarla yadsıyan.

CAHÛDANE ya da **CEHÛDANE** be. (ar. *cahûd* ve fars. *-âne*'den *cahûdane*). *Esk.* Bile bile inkâr ederek; çok inatçı bir biçimde.

CAHUN (David Leon), fransız tarihçi ve yazar (Alsace, Haguenau 1841 - Paris 1900). Fransa'nın en tanınmış gazete ve dergilerinde yazıları yayımlandı (1864-1869). 1870 Fransa - Prusya savaşı'na gönüllü olarak katıldı. Bibliothèque Mazarine'e müdür oldu (1876). Bu işi sürdürürken, milli eğitim bakanlığınca doğu ülkelerinde araştırma gezileri yapmakla görevlendirildi (1878-1881). Türk-moğol dilleriyle edebiyatları üzerindeki çalışmalarını, bilimsel bildiriler ve çok satan romanlar biçiminde değerlendirdi. Orta Asya Türkleri'ne ilişkin yapıtlarından, özellikle *Introduction à l'histoire de l'Asie, les Turcs et les Mongoles* (Asya tarihine giriş, Türkler ve Moğollar) [1896] adlı kitabı Türkiye'de İkinci meşrutiyet'ten sonra gelişen türkçülük ve turancılık akımlarını büyük ölçüde etkiledi. *La Bannière bleue. Aventures d'un musulman, d'un chrétien et d'un païen à l'époque des croisades et de la conquete des Mongoles* (Mavi sancak. Haçlı seferleri ve moğol istilası sırasında bir müslüman, bir hıristiyan ve bir putataparın başından geçenler) [1876] adlı romanı Necip Asım (Yazıksız) tarafından *Gök sancak* (1912), Galip Bahtiyar tarafından da *Gök bayrak* (1933) adıyla türkçeye çevrildi. Araştırmalarını özellikle fenike, yahudi, suriye tarihleri üzerinde yoğunlaştırarak romanlaştıran yazarın Türkiye'de de tanınan öteki bazı yapıtları: *Excursions sur les bords de l'Euphrate* (1884), *Hassan le Janissaire* (1891) ve II. cildinde Türkiye'ye ilişkin bir bölümü (Tanzimat dönemi) içeren 12 ciltlik *Histoire générale de IV e siècle jusqu'à nos jours* (1893-1900).

CAİBARİEN, Küba'nın kuzey kıyısında liman kenti; 26 000 nüf. Balıkçılık. Şeker fabrikaları. Şeker ve tütün dışsatımı.

CAİCOS adaları, Bahama adalarının güney-doğu'sunda yer alan adalar; yönetim bakımından, Turks adalarıyla birlikte, Büyük Britanya'ya bağlıdır.

CAİDOS (*valle de los*), İspanya'da yer, Castilla la Nueva'da, sierra de Guadarrama'nın yamaçlarında. İç savaş sırasında ölenlerin bir bölümünün gömülmüş olduğu 800 m uzunluğunda yeraltı mezarlığı.

CAİETA, Aineias'ın sütannesi. Ona yolculuklarında eşlik etti ve İtalya'ya vardığı sırada öldü. Aineias, Campania'da, bugünkü Gaeta kentinin bulunduğu yerde (lat. *Caieta*), sütannesine bir mezar yaptırdı.

CÂİL sıf. (ar. *cavelân*'dan *câ'il*). *Esk.* Hızla dönüp dolaşan: *Şehsüvar-ı câil* (hızla dolaşan iyi binici).

CÂİL sıf. (ar. *câ'il*). *Esk.* **1.** Yapan, eden, işleyen. **—2.** Yoktan var eden; yaratan.

CÂİLE a. (ar. *câ'ile*). *Esk.* İnsanın aklından çıkmayan düşünce, anı.

CAİLLAUX (Joseph), fransız siyaset adamı (Le Mans 1863 - Mamers 1944). 1898'de Sarthe'dan cumhuriyetçi milletvekili seçildi. Waldeck-Rousseau tarafından maliye bakanlığına getirildi (1899-1902). 1906'da Clemenceau'nun radikal hükümetinde aynı görevi üstlendi (1906-1909) ve gelir vergisini savundu. Agadir sorunu sırasında başbakan ve içişleri bakanı olarak bir ödün verme siyaseti izledi ve sorunları görüşmeler (Fransa'ya Fas'ta hareket özgürlüğü sağlayan fransız-alman anlaşması) yoluyla çözmeye çalıştı. Dış politikası nedeniyle dışişleri bakanı J. de Selves ile anlaşmazlığa düştü ve milliyetçilerin düşmanlığını kazandı. 1912'de Senato'nun muhalefeti üzerine hükümeti düştü. Birinci Dünya savaşı sırasında Caillaux düşmanla haberleştiği ve casusluk yaptığı iddiasıyla tutuklandı ve mahkûm oldu (1920). 1925'te affa uğrayarak yeniden maliye bakanlığına getirildi.

CAİLLİAUD (Frédéric), fransız gezgin (Nantes 1787 - *ay. y.* 1869). Mehmet Ali Paşa tarafından Yukarı Mısır'da mineraloji araştırmaları yapmakla görevlendirildi (1815). 1823'te İbrahim Paşa'nın askeri heyetiyle birlikte Nübye'ye gitti; bu gezisi sırasında Dongola kalıntılarını buldu. 1836'da Nantes doğa müzesi müdürlüğüne getirildi; bu arada son gezilerini anlattığı bir kitap yazdı (1831 ve 1837) ve bugünkü Loire-Atlantique bölgesinin jeolojik haritasını yayımladı (1858).

CAİLLOİS (Roger), fransız yazar (Reims 1913 - Paris 1978). Edebiyat öğreniminden ve kısa bir süre için gerçeküstücü gruba katıldıktan sonra, Georges Bataille ve Michel Leiris ile "Collège de sociologie"yi kurdu (1938). Diogène dergisini yayımladı (1953). Toplumun ve insanın yarattığı mitleri araştırdı (*Le Mythe et*

Marcelle **Cahn**
Spatial Mobile (1969)
kanton
Seuphor kol., Paris

Joseph **Caillaux**
(1933'te)

solda
Cahors'daki Valentré köprüsü
XIV. yy.'a ait tahkim edilmiş yapı
altta
eski **Cahors** kentinden
ve Saint-Étienne katedrali'nden
bir görünüm

Gisèle Freund

Roger **Caillois**

l'Homme, 1938; *l'Homme et le Sacré*, 1939) ve düşüncenin gerçekliklerine bağlı ve yararlı "etkin" bir dilin gerekliliği üzerinde durdu (*les Impostures de la poésie*, 1946-1948; *le Vocabulaire esthétique*, 1946; *Babel*, 1948). Öbür yapıtları: *Esthétique généralisée*, 1962; *le Mimétisme animal*, 1964; *Au coeur du fantastique*, 1965; *Pierres*, 1966; *Approches de l'imaginaire* (1974).

CAİLOLO → HALMAHERA.

CAİMİNİ, birçok hintli yazarın adı; bunlardan en ünlüsü, *Purva-Mimamsa* üzerine yapılan en eski incelemelerden (sutra) birini kaleme aldığı sanılan yazardır (İ.Ö. 200'e doğr.). Veda'ları yorumlama ve dinsel ödevlerin kurallarını belirleme yollarını gösteren brahmancı felsefenin altı görüşünden *(darşana)* birini ortaya koydu.

CAİN (James Mallahan), amerikalı yazar (Annapolis 1892-University Park, Maryland, 1977). Hemingway tarzını kara romanlarınkiyle birleştiren çok sayıda roman yayımladı (*Postacı kapıyı iki kere çalar* [The Postman Always Rings Twice], 1934; *Mildred Pierce*, 1941).

Cain and Abel, konusu ve koregrafisi Kenneth MacMillan tarafından hazırlanmış bale. Yapıtın müziği, Andrzej Panufnik'in *Sinfonia sacra*'sı ve *Tragic overture*'ıdır Dekor ve kostümlerini Barry Kay' in hazırladığı ve Willi Rosumek'in ışıklandırdığı bale, ilk kez 1968'de Berlin operası'nın bale topluluğu tarafından Berlin' deki Deutsche Oper'de sahnelendi. Kabil rolünü Frank Frey, Habil rolünü Daniel Job, Havva rolünü Dorothea Binner, Adem rolünü Rudolf Holz ve Yılan rolünü de Gerhard Bohner üstlendiler.

CAİNE (*sir* Thomas Henry Hall), ingiliz yazar (Runcorn, Cheshire, 1853 - Man adası 1931). Rossetti'nin sekreterliğini yaptı; püriten romanlar (*The Shadow of a Crime*, 1885), hıristiyanlığı konu alan dramlar (*The Scapegoat*, 1891; *The Eternal City*, 1901) yazdı. Kimi yapıtlarındaysa Man adasını bir ressam ustalığıyla betimledi (*The Son of Hagar*, 1886; *The Deemster*, 1887).

CAİPURİ a. Dilbil. DHUDHARİ'nin eşanlamlısı.

CAİRD (John), iskoçyalı vaiz ve tanrıbilimci (Greenock 1820 - *ay. y.* 1898). 1862'de, Glasgow Üniversitesi'nde tanrıbilim profesörü oldu ve 1873'ten ölümüne kadar aynı üniversitenin yöneticiliğini yaptı. 1855'te kraliçe Victoria'nın önünde *Religion in Common Life* üzerine verdiği vaazla ün kazandı.

CÁİRLİNN, ing. **Carlingford,** İrlanda cumhuriyeti'nde (Laigin ili, Lughbhaidh yönetim bölümü) liman, *Cáirlinn Lough* kıyısında; 600 nüf. XII.-XIII. yy.'larda yapılmış anglonorman üslubunda bir şatonun ve 1305'te kurulmuş bir dominiken kilisesinin (XVI. yy.) yıkıntıları.

CAİRNES (John Elliott), irlandalı iktisatçı (Castle Bellingham 1823 - Blackheath, Londra yakınında, 1875). Stuart Mill'in dostu ve tilmizi. Gelir bölüşümündeki sürekli eşitsizlikleri açıklamak amacıyla, rakip olmayan gruplar kuramını oluşturdu. En önemli yapıtı *Some Leading Principles of Political Economy Newly Expounded*'da (Yeni genişleyen iktisat siyasetinin belli başlı ilkeleri) [1874] değeri açıklamak amacıyla, üretim maliyeti ve karşılıklı talep kavramlarını inceledi: Cairnes, klasik iktisatçıların sonuncusu olarak kabul edilir.

CAİRNGORM MOUNTAİNS, Büyük Britanya'da granitli yükseklikler dizisi, İskoçya'da, Grampian dağlarının kuzey -doğu kesiminde. Kış sporları. — Cairngorm ulusal doğal rezervi, Büyük Britanya'nın en büyük ulusal rezervidir.

CAİRNS, Avustralya'da kent, Queensland'ın kuzey kıyısında; 39 300 nüf. Tarım merkezi (şekerkamışı).

CAİRNS (Hugh McCalmont CAİRNS, 1. —*kontu*), irlandalı devlet adamı (Cultra, İrlanda, 1819-Bournemouth 1885). Belfast milletvekili seçildi (1852-1866), 1867'de lordluğa yükseldi, Disraeli'nin gözüne girdi ve muhafazakârların iktidara geldiği 1868'de İngiltere lord şansölyesi oldu. Partisinin iktidardan düşmesiyle (1869) Lordlar kamarası'nda muhalefetin sözcülüğünü üstlendi. Muhafazakârların yeniden iktidar olmasıyla da tekrar lord şansölyeliğe getirildi (1874). İyi bir hukukçu olan Cairns, liberal hasımlarının yasa tasarılarını bilinçli bir biçimde eleştirdi.

CAİROLİ (Benedetto), italyan siyaset adamı (Pavia 1835 - Capodimonte, Napoli, 1899). Garibaldi'nin eski arkadaşı, solcu milletvekili, meclis başkanı, 1878'de başbakan Umberto I'e karşı düzenlenen bir cinayet girişiminin (kasım 1878) ardından istifa etmek zorunda kaldı. 1879 -1881 arasında iktidarı yeniden ele geçirdi, ancak Tunus'un Fransa tarafından işgali (mayıs 1881) üzerine yeniden istifa etti. Crispi'nin yanında yer alarak radikal önderlerden biri oldu.

CAİRO MONTENOTTE, İtalya'da komün, Liguria'da (Savona ili) Bormida ırmağı kıyısında; 14 300 nüf. Fransızlar 1794 ve 1796'da burada Avusturyalılar'ı yenilgiye uğratmışlardı.

CAİSEAL MUMHAN, ing. **cashel** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Munster ili, Tiobraid Árann yönetim bölümü) kent, Suir ırmağının sol kıyısında; 2 700 nüf. XII. yy. başına kadar Munster krallarının merkezi olan kentin yanıbaşında yükselen tepede, St-Patrick kilisesi (XIII. yy.), sakson üslubunda ber kilise (XII. yy.), manastır yapıları yıkıntıları (XV. yy.), vb.—1171'de birada toplanan bir dinsel meclis, papa Adrianus IV'ün İrlanda kilisesi feformunu denetlemekle görevlendirdiği İngiltere kralı Henry II'nin yetkisini tanıdı.

CAİTANYA ya da **ÇAİTANYA,** bengalli mistik (Navadvipa, Bengal, 1485-Puri 1533). Krişna ve Radha'ya "bağlılığıyla" (bhakti) ünlüdür. Altı çömezinden oluşan ve *Gosvamin* adıyla bilinen grup, sanskritçe yazılmış zengin dinsel metinler yayımladı. Bu çömezler, Vrindavana ve Mathura gibi vişnu hac kentlerinin canlanmasında önemli rol oynadılar ve kendileri de bu kentlere yerleştiler. Mezhebin hâlâ gosvamin adıyla bilinen günümüzdeki sorumluları, birkaç istisna dışında, üstat Caitanya'nın ilk çömezlerinin doğrudan izleyicileridir. Kurucusunun adını taşıyan bu hareketin izleyicileri Krişna onuruna ilahiler söyleyerek ve dans ederek (*samkirtana* ve *nagara-kirtana*) tapınırlar.

CAİTYA a. (sanskr. sözc.). **1.** Buddhacılar için, kutsal sayılan yer ya da eşya (ağaç, her çeşit yapı, heykel). **—2.** Ölü yakma yeri, geniş anlamda da mezar tümseği, röliker. Sözcük çoğu zaman *stupa* ile karıştırılmıştır. (Hint mimarisinde bütün bunları barındıran yapı anlamında da kullanılabilir [bir *caitya*'nın bulunduğu ev, tapınak anlamında *caityagriha*'nın kısalt.].)

CAİVANO, İtalya'da komün, Campania'da, Napoli'nin kuzey büyük banliyösünde; 27 700 nüf.

CAİZ sıf. (ar. *cā'iz*). *Esk.* **1.** Din, yasa ya da töre açısından yapılmasında sakınca olmayan, yapılmasına izin verilen, uygun ve yerinde bulunan tutum ve davranış için kullanılır (genellikle yüklem olarak): *Kabahat işleyenin af dilemesi caizdir* **—2.** *Caiz görmek*, uygun görmek, doğruluğunu onaylamak.

—İsl. Dar anlamıyla, yapılıp yapılmaması bir olan, yapıldığında ödül, yapılmadığında ceza gerektirmeyen ve islam yaşayışıyla ilgili beş hükümden biri olan *mendup**'un eşanlamlısıdır. Geniş anlamıyla, yapılması emredilen (vâcip) ve öğütlenen (mendup) şeyleri ve işleri de içerir. Kelam biliminde, *mümkin**'in eşanlamlısı olarak, olması ya da olmaması zorunlu olmayan anlamına gelir. Örneğin, âlem yaratılmamış olabilirdi; yok olması da "mümkin" ya da caizdir.

CAİZAT çoğl. a. (ar. *cā'iz*'in çoğl. *cā'izāt*). *Esk.* Yapılmasında sakınca olmayan şeyler.

CÂİZE a. (ar. *cā'ize*). *Esk.* **1.** Padişaha ya da devlet büyüklerine sundukları kasideler için şairlere verilen ödüllendirme parası: *"Sözleri bir çürük akçe etmez / Câize almasa kalkıp gitmez"* (Sünbülzade Vehbi, XIX. yy.). [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Yol azığı. **—3.** (") denden işareti. **—4.** Devlet dairelerinde "görüldü" anlamında evraka konulan işaret.

—Tar. Osmanlı devletinde bir göreve atananların, kendilerini bir makama getirenlere ödedikleri para. (→ CEVAİZ.)

—ANSİKL. Ed. Emevi ve abbasi hükümdarları kendilerini öven şairleri caize vererek ödüllendiriyorlardı. Bu gelenek Selçuklular'da ve Osmanlılar'da da sürdü. Şairler padişah ve devlet adamlarına, göreve gelmeleri ya da bayram, ramazan, bahar, kış vb. nedenleriyle sundukları kasideler (culusiye, ıydiye, bahariye, şitaiye vb.) karşılığında ya da onlara adadıkları mesneviler ve daha başka yapıtlar dolayısıyla para ve armağanlar alırlardı.Nef'i' nin vezir İlyas Paşa'ya sunduğu bir kasidesi için bir at, bir köle ve değerli eşya ile ödüllendirildiği bilinmektedir. Bazen şairler caize istediklerini şiirlerinde açıkça dile getirirlerdi (Süruri caize ister şefaat ya Resullullah [Süruri]). Caize için şiir yazılması düşük düzeyde bir edebiyat oluşturduğundan dolayı eleştirilmiştir. Sünbülzade Vehbi caize düşkünü şairleri yermiştir.

CAJAL (Santiago RAMÓN y) → RAMÓN Y CAJAL.

CAJAMARCA, Peru'nun kuzeyinde kent, Batı sıradağlarında yönetim bögesi merkezi; yüksl. 2 814 m; 34 930 nüf. (1990). Bir tarım bölgesinde bulunan kent, altın ve gümüş madeni yataklarının yakınındadır. Karayoluyla Pacasmayo limanına bağlanır. Bir inka sarayının kalıntıları. Sömürge döneminde yapılmış anıtlar bütünü: XVII. yy.'dan kalma plateresco ve barok cepheli katedral, S. Antonio ve S. Francisco kiliseleri; José de Morales'in yapıtı olan Belen kilisesi'nin (1746) ilginç bir cephesi vardır. Dokuma tezgâhları. —*Cajamarca yönetim bölgesi*, 35 418 km^2; 1 271 000 nüf. (1990).

—Arkeol. Kent, I. yy.'ın başlarına doğru Peru'nun kuzey kesimindeki dağlık bölgelerde ortaya çıkan bir kolomböncesi kültüre adını verdi. Özellikle, beyaz zemin üzerine çok ince siyah ve kırmızı boyanmış eğri motiflerle bezenmiş seramikler bu kültürü simgeler. XV. yy.'ın ilk yarısında, Cajamarca halkı, chimú hükümdarının müttefiki olan kral Cumancu'nun yönetimindeydi. Ancak bu ittifak inka ordusuyla başa çıkmalarına yetmedi ve iki devlet de İnka İmparatorluğu tarafından ilhak edildi.

CAJETANUS (Giacomo DE VİO, **Tommaso**—denir), italyan tanrıbilimci (Gaeta 1468 - Roma 1534). Dominiken tarikatına girdi, 1508'de bu tarikatın başkanı seçildi. Papa Leo X tarafından kardinalliğe yükseltildi, daha sonra, Luther'i Roma kilisesi'ne döndürmek göreviyle Almanya'ya temsilci olarak gönderildi (1518) ama sonuç alamadı. Birçok yapıtından en dikkate değer olanı, aziz Thomas Aquinus'un *Summa*'sı üzerine yazdığı yorumdur.

CAJON (**EL-**), ABD'de (Kaliforniya) kent, San Diego yerleşme merkezinin doğu kesiminde; 52 300 nüf.

CAJUMİ (Arrigo), italyan yazar (Torino 1898 - *ay. y.* 1958), Piero Gobetti'nin Ri-

voluzione liberale dergisinde çalıştı, aynı zamanda denemeler (*La galleria*, 1930; *Pensieri di un libertino*, 1947) yazdı.

—CAK [**—CEK, —ÇAK, —ÇEK**] Yapım eki. **1.** Adlara küçüklük, sevgi, yakınlık; sıfatlara azlık ya da küçültme anlamı katmak için getirilir: *Yavrucak* (yavru-cak), *kuzucak* (kuzu-cak), *yumrucak* (yumru-cak), *büyücek* (büyük-çek), *küçücek* (küçük-çek) vb. **—2.** Dönüşlü çatılı (-n) fiillerden ve fiillerden -m ya da -n ile oluşturulan adlardan ad türetilir: *salıncak* (sal-ın-cak), *koruncak* (koru-n-cak), *örümcek* (ör-üm-cek), *oyuncak* (oyun-cak) vb.

CAKA a. *Arg.* **1.** Beğenilmek amacına yönelik davranış; gösteriş, çalım, fiyaka. **—2.** *Caka satmak, caka yapmak,* üstünlük taslamak.

CAKACI sıf. *Arg.* Caka satmayı alışkanlık edinmiş, gösteriş meraklısı kimse için kullanılır.

CAKALI sıf., be. *Arg.* Caka satan ya da caka amacı taşıyan davranış, eylem için kullanılır; gösterişli: *Cakalı bir yürüyüş. Cakalı konuşmak.*

CAKARTA, esk. **Batavia,** Endonezya'nın başkenti, Cava'nın kuzey kıyısında; 9 119 000 nüf. (1986).

Batavia 1619'da, küçük Ciliwung ırmağının ağzında eski bir köyün (Cacakerta) yerinde Hollandalılar tarafından kuruldu. Bu eski hollanda kenti (Kota) günümüzde, Çinliler'in yaşadığı bir ticaret semtidir. XVII. yy.'dan başlayarak Hollandalılar çukurda kalan bu kentten kaçarak daha güneyde, bir tepe üzerinde, daha kurak ve kıyıdaki bataklıklara oranla daha sağlıklı konut semtleri kurdular. 1810'da hükümet konağı (Weltevreden) ve çeşitli yönetim daireleri yeni semte taşındı. Bugün Menteng adı verilen bu semtte, Merdeka meydanı çevresinde bakanlıklar, elçilikler, oteller ve varlıklıların evleri bulunur. Zengin konut semtleri yüzyıldan bu yana güneye doğru genişlemiş, yerlilerin gecekonduları (*kampungs*) bu semtler arasında sıkışıp kalmıştır. Savaş sonrasında Kebayoran uydukentinin kurulması bir gecekondu semti kuşağının oluşmasını engelleyememiştir.

Cakarta, ülkenin en önemli sanayi merkezi olmasına karşın, her şeyden önce bölgedeki uluslararası örgütleri barındıran bir üçüncü dünya kentidir (BM, FAO). Kırsal bölgelerden gelen göçler durdurulamadığından Güneydoğu Asya'nın en kalabalık kenti (1930'da nüfus yalnızca 0,5 milyondu) haline gelen Cakarta'da işsizlik önemli bir sorundur. Ticaret limanı 1877'de Tancungpriok'ta (Endonezya'nın en önemli limanı) kurulmuştur (10 km K.-D.'da). Uluslararası Halim havalimanı görevlerini 1985'te Cengkareng havalimanına bırakmıştır.

CAKE-WALK a. (amerikanca deyim; "ödül kazanmak" anlamındaki [*to take the*] *cake* ile "yürüyüş" anlamındaki *walk*'tan). Kökeni amerikalı zencilerin danslarında olan, iki zamanlı, senkoplu dans; 1900'e doğru Avrupa'da çok gözdeydi. (Çıkış yeri, ABD'nin güneyinde, özellikle de Florida'da yaşayan çiftçilerin âdetleridir. Bu gösteri, en karmaşık figürü yapan dansçıya bir pasta kazandırırdı. Amerikan müzikli güldürülerinde yer alan bir koregrafi fantezisi olan cake-walk, revüler ve operetler aracılığıyla Avrupa'ya yayıldı.)

CAKİLE a. (ar. *kakulla*'dan). Kumullarda yetişen mor ya da beyaz çiçekli, çok uzun köklü, tuz tadında bitki. ("Deniz teresi" de denir. Turpgiller familyası.)

CAKRAVARTİ (Mukundaram), **Kavi Lankan** adıyla da tanınır, bengalli şair (Daminya, Burdvan bölgesi, XVI. yy.). *Candi Mangal* (1589'a doğr.) adlı yapıtın yazarıdır. Manzum olarak yazdığı bu uzun öyküde Candi'ye iman eden avcı Kalaketu ile tacir Dhanapati'nin serüvenlerini anlatır.

cal, *kalori*'nin simgesi.

CALABAR, Nijerya'nın güney-doğu kesiminde kent, Cross River eyaletinin merkezi. *Calabar ırmağı* kıyısında, ırmağın denize döküldüğü yer yakınında; 153 900 nüf. (1991). Çimento fabrikası.

Calabar ödemi, oynak, genellikle renksiz alerjik ödem. (Çoğunlukla loa hastalığında [*loa-loa*'nın neden olduğu deri altı filariyozunda] görülür.)

CALABOZO, Venezuela'da (Guárico eyaleti) kent, Guárico ırmağı kıyısında; 61 200 nüf. Makine yapımı.

CALABRİA, İtalya'nın yarımada kesiminin güneyinde bölge; Catanzaro, Cosenza ve Reggio di Calabria illerinden oluşur; 15 080 km²; 2 151 357 nüf. (1989). Merkez *Catanzaro.* Topraklarının verimsizliği nedeniyle çok sayıda insan bölgeden göçmektedir. Dağlık bir yöredir. Kuzey kesiminde, Sila billurlu kütlelerinden ve kıyı sıradağlarından ayrılmış olan Güney İtalya'daki son kireçtaşlı Pollino (2 271 m) kütlesi uzanır; Amato'nun G.'inde Serre ve Aspromonte kütleleri yer alır. İon denizi'ne doğru, alçak bir kıyıyla (uzun süre sağlığa elverişsiz bir yer olarak kaldı) son bulan killi tepeler vardır; oysa B.'da dağların dik yamaçları nedeniyle sarp ve girintili çıkıntılı bir kıyı görülür. Yazların kurak geçmesi, şiddetli toprak aşınması, çevreden kopukluk, kalıplaşmış toplumsal yapılar, bölgeyi tahıl tarımı ekonomisine yöneltmiştir. Bununla birlikte, Tirren denizi kıyılarında bağcılık, zeytincilik, turunçgil yetiştiriciliği (ağaçkavunu ve bergamot) yapılır; oysa gerçekleştirilen toprak reformu ovalarda biraz farklı sonuçlar doğurmuştur. Sanayi yavaş gelişmekte (Crotone'de kimya, Sybaris'te petrokimya sanayileri) ve bölge turizme açılmasına rağmen geri kalmışlıktan kurtulamamıştır. Yamaçlarda tünemiş gibi duran büyük köylerin nüfusu azalmakta, kentlerse iktisadi açıdan büyük bir önem kazanmaktadır.

—Tar. Eski adı Bruttium olan Calabria İ.Ö. VIII. yy.'da Yunanlılar tarafından sömürgeleştirildi. Rhegion, Sybaris, Crotone, Büyük Yunanistan'ın gelişmiş kolonileriydi. Kent, İ. Ö. 270'te Romalılar'ın egemenliğine girdiyse de ikinci Pön savaşı sırasında Romalılar'a karşı Annibal'i destekledi, ama bunu pahalıya ödedi. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Bizans egemenliği altına girdi (VII. yy.), Lombardlar'ın ve Sarazenler'in saldırılarına uğradı. 1059'da Roberto Guiscardo'nun ele geçirdiği kent, Sicilya krallığı'na katıldı. Napoléon savaşları sırasında Calabria halkı Fransızlar'a karşı amansız bir savaşım verdi. Calabria XIX. yy.'da hem italyan cumhuriyetçilerinin kalesi, hem de haydutların yatağıydı. 1860'ta Binler seferi sırasında fethedilmesinden sonra yeniden İtalya krallığı'na bağlandı.

CALABRİA LEHÇESİ a. Calabria'da konuşulan Güney İtalya lehçesi.

CALAFAT, Romanya'da kent, Oltenia'da; 15 500 nüf. Tuna kıyısında, Demir kapılar'ın aşağı kesiminde küçük liman. 1854'te Türkler burada Ruslar'ı yenmişlerdi.

CALAHORRA, İspanya'da kent, Castilla la Vieja'da (Logroño ili), Ebro ırmağı yakınında; 16 300 nüf. XV. yy.'dan kalma gotik üslubunda katedral (XVI. yy.'dan kalma San Jerónimo kapısı ve kuzey cephe kapısı; Castilla kralı Enrico IV'ün armağan ettiği [1462] kutsanmış ekmek kabı). —Tarraconensis eyaletinde Romalılar'ın kurdukları kent *(Calagurris Nassica)*, Sertorius'un safında yer aldı ve Pompeius tarafından iki kez (İ. Ö. 74 ve 71'de) kuşatıldı. Quintilianus burada doğdu.

CALAİS, Fransa'da *arrondissement* (Pas-de Calais) merkezi, *pas de Calais* kıyısında; 75 836 nüf. (1992). Ülkenin başlıca yolcu limanı olan (yılda 4 milyonu aşkın yolcu) Calais, nüfusu 100 000'i aşan, sentetik iplik üretiminin (dantel sanayisi geleneğinin yerini aldı) makine yapımını, kablo ve titan oksit üretimini geride bıraktığı bir yerleşme alanının merkezidir.

Vautier de Nanxe

Cakarta'dan genel görünüş (modern yapılar ve kampung'lar)

Bk. resim sayfa 2122

CALAİS *(pas de)* [ing. **Strait of Dover,** *Dover boğazı*], Fransa ve Büyük Britanya arasında, Manş denizi ile Kuzey denizi'ni birleştiren boğaz. Gris-Nez burnuyla Dover arasındaki genişliği 31 km'dir. Derinliği 5 m ile 72 m arasında değişir. Özellikle petrol tankerlerinin geçtiği boğazda trafik yoğundur. Orta kesimindeki kum setleri (Colbart, Varne), sık sık sis basması, Manş denizi'nden gelen güçlü akıntılar (en yüksek hız 3 deniz mili) ulaşımı güçleştirir.

Büyük Britanya'daki Dover ve Folkestone limanları ve özellikle de Fransa'daki Dunkerque, Calais ve Boulogne-sur-Mer limanları boğazdaki yoğun trafikten yararlanırlar. Fransa ve Büyük Britanya'yı birleştirmek üzere tasarlanan tünel tamamlanmak üzeredir.

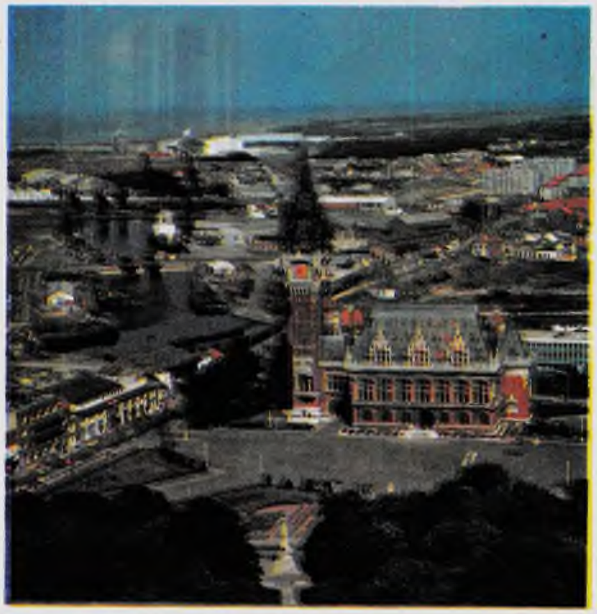
Calais kanalı, 1682'de Aa ırmağı kıyısındaki Pont-du-West ile Calais limanı arasında yapılmış kanal; 30 km. Üç kolla Ardres, Guînes ve Audruicq'e bağlanır.

Calaisli burjuvalar, 1884'te Calais kenti tarafından Rodin'e sipariş edilen, 1895'te de açılışı yapılan heykel grubu (tunçtan, yüksekliği 2,10 m; alçıdan orijinal kalıbı, Rodin müzesi'nde). Sanatçı,

Calabria
Catanzaro'nun güneyindeki Stilo köyünde bulunan bizans kilisesinin yıkıntıları

Garanger Sipa Press

Calais
kentten ve limandan bir görünüm

Calaisli burjuvaların 1347'deki toplu fedakârlığını, her figürü kendi kişisel dramıyla vererek ve hiçbir figüre öncelik tanımayarak canlandırdı.

CALAMA, Şili'nin kuzeyinde kent, il merkezi, Chuquicamata'nın güneyinde; 116 711 nüf. (1990). Metalürji. Kimya.

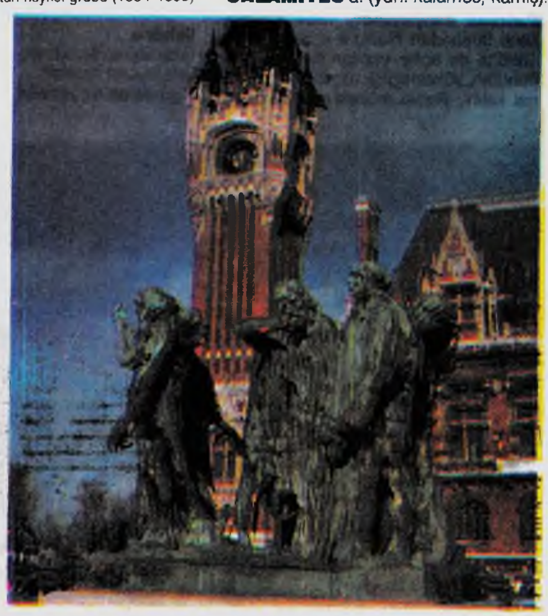
CALAMARİNA a. Güneydoğu Asya ve Endonezya'da yaşayan kazıcı suyılanlarını içeren cins. (Boyu kısadır. Kaygan pulludur. Yersolucanları ve böceklerle beslenir. Suyılanıgiller familyası.)

CALAMATTA (Luigi), italyan gravürcü (Civitavecchia 1801 - Milano 1869). Ingres'in önce öğrencisi, sonra gravürcüsü oldu. İtalyan eserlerinin (Vinci, Raffaello) çoğaltılması için çalıştı. Fransa, Belçika ve İtalya'da birçok öğrenci yetiştirdi.

CALAMİAN adaları, Filipinler'de takımada, Mindoro ve Palauan adaları arasında.

CALAMİTACEAE a. Birinci Zaman'da yaşamış atkuyrukları takımından fosil bitki grubu. (Bu bitkilerin eklemli gövdesinin ortasını, odun demetleriyle çevrili içi boş kalınca bir özek doldurur. Başlıca cinsleri: *annularia, arthropitys, arthroxylon, calamites, calamodendron.*)

Calaisli burjuvalar
Rodin'in yapıtı
Calais'de, belediye sarayı alanında tunçtan heykel grubu (1884-1895)

CALAMİTES a. (yun. *kalamos,* kamış). *Calamitaceae* grubundan fosil bitki. (Sapı, atkuyruğunda olduğu gibi eklemli, düğüm araları perdelidir; saptaki özeği boş, geniş merkez silindirin çevresi, çok gelişmiş ikincil odun tabakasıyla çevrilidir. Birinci Zaman'ın bu çeşit dev atkuyrukları, üst karbon devri tabakalarında pek boldur.)

CALAMOBİUS GRACİLİS a. Uzun duyargalı ve bedenli tekeböceği. (Duyargaları çok uzundur. Larvası tahıllara, özellikle de buğdaya saldırır: sapı kemirir ve başağın altından bitkiyi koparır. Kınkanatlılar takımı, tekeböceğiğiller familyası.)

CALAMODENDRON a. (yun. *kalamos,* kamış, ve *dendron,* ağaç'tan). Taşkömürü yataklarında bulunan fosil ağaç. (Sapında düğüm araları değişik uzunluktadır; sap üzerinde birbirine yakın çepeçevre almaşık dizili dalları vardır; çok gelişmiş ikincil odunu çok geniş özışınlarıyla birbirinden ayrılmış bölmeler halindedir. *Calamitaceae* familyası.)

CALAMOİCHTHYS CALABARİCUS a. Batı Afrika'nın kıyıya yakın ırmaklarında yaşayan, uzun bedenli, göğsünün ön ve arka kesiminde yüzgeç bulunmayan tümkemikli balık. (Çoksaçaklıgiller familyası.)

CALAMOSTACHYS a. (yun. *kalamos,* kamış, ve *stakhus,* başak'tan). Paleobot. Calamitaceae familyasından bitkilerin bir çeşit meyve topluluğu. (Karbon ve perm devirleri.)

CALAMUS a. (yun. *kalamos,* kalem'den). Nöranat. *Calamus scriptorius* (yazı kalemi), beyindeki dördüncü karıncığın tabanını ortadan ikiye bölen oluk. (Bu tabanı büyük eksenine göre bakışımlı iki kısma ayırır.)

CALAMY (Edmund), ingiliz püriten polemikçi (Londra 1600 - *ay. y.* 1666). Piskopos Hall'in *Episcopacy by Divine Right* (Tanrısal hak olarak verilen piskoposluk) adlı incelemesine yanıt olarak kaleme alınmış piskoposluğa karşıt *Smectymnuus*'un (1641) başlıca iki yazarından biridir.

CALAN (Cemal) **Hanende Arap Cemal Bey** denir, türk besteci (İstanbul 1888 - Balıkesir 1938). 1922-29 arasında Üsküdar musiki cemiyeti'ni yönetti ve burada Selahattin Pınar, Emin Ongan gibi öğrenciler yetiştirdi. *Fariğ olmam eylesen yüz bin cefa, sevdim seni* dizesiyle başlayan tahirbuselik şarkısı çok ünlüdür.

CALANDRA a. Özellikle silodaki tahıl tanelerine düşman, her yerde bulunan kınkanatlı. (Hortumluböcekgiller familyası.)
—ANSİKL. Buğday biti *(Calandra granaria)* sık sık tane stoklarını istila eder. Buğday biti, tropikal ülkelerin tarım iktisadı için gerçek bir afettir ve çoğunlukla nazik besin dengesini bozar. Bu böcekle, havalandırma yaparak ve sık sık taneler karıştırılarak, böceklenen taneler karbon sülfür ya da kapalı kap içinde kloropikrin buharlarına tutularak savaşılır. Buğday biti sıcağa (50°C) dayanamaz. *Calandra* cinsinin başlıca türlerinden biri de pirinç biti'dir. *(Clandra Oryzae).*

CALANDRA (Edoardo), italyan ressam ve yazar (Torino 1852 - *ay. y.* 1911). Piemonte tarihinden esinlenerek yazdığı romanlarını ve hikâyelerini kendi resimledi (*La bufera,* 1898; *A guerra aperta,* 1906).

CALANDRA (Davide), italyan heykelci (Torino 1856 - *ay. y.* 1915). Torino'daki *Vittorio-Amedeo* ve Parma'daki *Garibaldi* heykellerini yaptı.

CALANDRELLA CİNEREA a. Bretagne ile Provence arasında yuva yapan, Afrika'da kışlayan küçük, kahverengimsi tarlakuşu. (Tarlakuşugiller familyası.)

CALANUS a. (yun. öz. a. *Kalanos*'tan). Kürekayaklı küçük kabuklu hayvanları içeren cins. (*Calanoida* alttakımının örnek tipi. Uçsuz bucaksız bir derin deniz topluluğu oluşturan bu öbeğin üyeleri planktonun başlıca öğelerinden biridir.)

CALAO a. Calonun portekizce adı.

CALAPA a. (isp. *jalapa;* Meksika'da *Jalapa* kentinin adından). Meksika'da yetişen, kırmızı çiçekli, tırmanıcı çokyıllık otsu bitkl. (Bil. a. *Exogonium purga;* sarmaşıkgiller familyası.)
—ANSİKL. Calapa 3-7 cm çapında yumru ek kökleri olan sarılgan bir bitkidir. Dışı koyu esmer, içi külrenginde olan yumruların tadı buruktur; bileşiminde % 10-15 oranında şiddetli müshil ve iç sürdürücü bir rezin bulunur. Tozu hap halinde, günde 0,3-1,5 g miktarında müshil olarak alınır. Özellikle afyon kullananlarda ortaya çıkan peklikler için eski devirlerde çok kullanılırdı. Bir kısım mahmude kökü ile bir kısım calapa yumrusu tozu alkole karıştırılarak elde edilen tentür de (alman rakısı) müshil olarak kullanılır. Ticarette Brezilya calapası ve Meksika calapası olmak üzere iki çeşit calapa yumrusu bulunur.

CALAPATA, İspanya'da sit Calaceite köyü (Aragón, Teruel ili) yakınında. Burada bir kayaaltı mağarasında bulunan (1903) duvar resimleri (Barcelona arkeoloji müzesi), ispanyol Levante sanatının ortaya çıkarılan ilk örnekleridir.

CALAPPA a. Sıcak ve ılıman denizlerin az derin sularında yaşayan yengeçleri içeren cins. (Yassı kıskaçlarının konumu [bunlar arasında saklanır gibidir], "utangaç yengeç" adıyla anılmasına yol açar. *Calappidae* familyasının örnek tipi.)

CALARAŞİ, Romanya'da kent, Muntenia'da, Tuna ırmağının K.'e doğru Dobruca boyunca çizdiği dirseğin başlangıcında liman; 56 589 nüf. Baragan'ın tarım pazarı. Dokuma sanayisi. Selüloz üretimi. Besin sanayisi. Demir-çelik tesisi.

CALAS (Nicolas), amerikan vatandaşlığına geçmiş yunanlı yazar (Lozan 1907), **Nikitas Rantos** da denir. Yaşamının büyük bir bölümünü sanat tarihi öğretmeni olarak Fransa ve ABD'de geçirdi. Savaş öncesi, Paris'te gerçeküstücü gruba katıldı ve fransızca bir deneme yazdı (*Foyers d'incendie,* 1938). Özellikle lirik şiirleriyle tanınır.

Calas davası (1762-1765), dinsel bağnazlık yüzünden işlenmiş bir adli hata. Hatanın kurbanı protestan mezhebine bağlı fransız tüccar *Jean Calas* (Lacabarède, Tarn, 1698 - Toulouse 1762) idi. 1761'de Toulouse'da hint kumaşı ticareti yapan Calas, 29 yaşındaki büyük oğlu Marc-Antoine'ı dükkânında asılmış buldu.

Jean **Calas**, işkenceye gitmeden önce çocuklarını kutsuyor. XIX. yy. başlarına ait renkli gravür ressamı belli değil

Ailesinin onurunu kurtarmak için bu intiharı gizledi. Dinsel bağnazlığın körüklediği bir iftira kampanyası, Calas'nın, katolikliği benimsememesi için oğlunu öldürdüğünü öne sürdü. Olay, Toulouse parlamentosu'na götürüldü. Tekerlek işkencesine mahkûm edilen Calas, 10 mart

1762'de idam edildi. Davayı duyan Voltaire işe karıştı: Calas'nın dul karısını ve çocuklarından ikisini Ferney'de konuk etti ve kamuoyunun ilgisini bu konuya çekmek için büyük bir kampanya başlattı: *Traité de la tolérance* (Hoşgörü üstüne inceleme) [1763] adlı kitabını yazdı. Mme de Pompadour'a, Choiseul'e ve devlet büyüklerine çağrıda bulundu. 4 haziran 1764'te Kral konseyi, Toulouse parlamentosu'nun kararını bozdu ve Calas'nın itibarını iade etti (1765).

CALATAFİMİ, İtalya'da kent. Sicilya' nın batı kesiminde (Trapani ili); 8 500 nüf. Kent, Segesta yakınında, eskiçağ kenti *Longarium*'un yerinde kurulmuştur. Garibaldi, Bourbon ordularını burada yenmişti (mayıs 1860).

CALATAYUD, İspanya'da (Aragón, Zaragoza ili) kent, Jalón ve Jiloca ırmaklarının birleştikleri yerde; 17 200 nüf. Kentte, Aragón'daki mücear üslubunda çan kalelerinin en ünlülerinden ikisi yer alır: S. Maria ve San Andrés kiliselerinin sekizgen planlı, tuğla süslemeli kuleleri (XVI. yy.). XIII. yy.'da yeniden yapılmış eski bir manastır olan S. María kilisesi'nde, ayrıca, 1526'dan kalma plateresco üslubunda bir cephe kapısı ve gotik üslubunda bir avlu dehlizi vardır. Yakınında Araplar'ın yıktığı eskiçağ kenti *Bilbilis*'in kalıntıları.

CALATHUS a. (yun. *kalathos,* sepet' ten). Avrupa'da ve Akdeniz bölgelerinde taşlar altında yaşayan, çok çevik siyah ya da kahverengi böcekleri içeren cins. (Kınkanatlılar takımının koşarkınkanatlıgiller familyası.)

CALATRAVA, İspanya'da (Castilla la Nueva, Ciudad Real ili) sit alanı. XIII. yy.'da yapılmış, XV. yy.'da onarılmış, gotik mücear üslubunda Calatrava la Nueva şato manastırının (aynı adlı askeri tarikatın merkeziydi) görkemli kalıntıları. Calatrava'yı Castillalılar 1145'te Araplar'dan geri aldılar.

Calatrava nişanı, askeri ve dini ispanyol nişanı; 1158'de Calatrava (Castilla la Nueva) kalesini Mağribliler'e karşı papaz çömezleri ve gönüllü şövalyelerle savunan iki "cîteaux" rahibi tarafından tesis edilmiştir. Nişan 1164'te papa Alexander III tarafından onaylandı ve 1488'de kraliyete bağlandı. Simgesi: kenarları altın kenarlı kırmızı bir eşkenar dörtgen üzerinde, beyaz mineli zemin üstüne kırmızı mineli haç. (→ *şövalyelik* NİŞAN levhası.)

CALAZ → CAĞAZ.

CALAZ a. *Yörs.* Tarım. Mısır koçanı sapı.

CALBAYOG, Filipinler'de kent, Samar'ın batı kıyısında; 122 670 nüf.

CALCEOLUS a. (küçük ayakkabı anlamında lat. sözc.). Devon Devri'nde yaşamış fosil polipöbeği. (Yalnız yaşar. İskeleti pabuç biçimindedir. *Tetracorallia* takımı.)

CALCEUS, Romalılar'da hem erkeklerin hem kadınların giydiği bir tür ayakkabıyı belirten latince sözcük; erkekler her zaman ihramın altına giyerlerdi. Senatörlerin calceus'ü topuğun üstünde bağlanan bir tür potindi; ayağın girmesini sağlamak üzere yanı açıktı; üstünden çapraz bağlanan iki çift kayışı vardı.

CALCULUS a. (çakıl anlamında lat. sözc.). Esk. Rom. Romalılar'ın hesap yapmada kullandıkları küçük, yassı çakıl taşı.

CALCUTTA → KALKÜTA.

CALDARA (Antonio), italyan besteci (Venedik 1670'e doğr. - Viyana 1736). Çeşitli yerlerde uzun süre dolaştıktan sonra Viyana sarayı'nda capella yönetmen yardımcısı oldu (1716). Viyana önklasikçiliğinin en önemli bestecilerinden olan Caldara'nın büyük bir toplam oluşturan yapıtları (87 lirik yapıt, 38 oratoryo, motet'ler, missa'lar, kanonlar, çalgı yapıtları) Mozart'ı, Haydn'ı ve Mannheim okulunu etkiledi.

CALDARA (Polidoro) → POLİDORO DA CARAVAGGİO.

CALDARİUM, Roma ılıcalarında sıcak su havuzlarının ya'da banyoların bulunduğu bölümü belirten latince sözcük. (Caldarium'da *labrum* adı verilen yuvarlak bir yıkanma teknesinin yer aldığı *laconicum, sudatorium* ve sıcak su dolu banyo *alveus* bulunurdu. Buhar, kızgın döşemeye soğuk su dökerek elde edilirdi.)

CALDAS, Kolombiya'nın orta kesiminde yönetim bölgesi; 7 283 km^2; 883 024 nüf. Merkezi *Manizales.*

CALDAS (Francisco José DE), kolombiyalı bilgin ve yurtsever (Popayán 1771 - Bogotá 1816). Mutis, Humboldt ve Bonpland ile birlikte Andlar'ı keşfetti ve Bogotá gözlemevi'ni yönetti, değerli bir bilimsel kitap yayımladı: *Semanario de Nueva Granada.* Bağımsızlık yanlısı olan Caldas, Bogotá askeri okulu'nu örgütledi. General Morillo komutasındaki İspanyollar tarafından yakalandı. Ölüm cezasına çarptırıldı ve kurşuna dizildi.

CALDAS DA RAİNHA, Portekiz'de (Leiria yönetim bölümü) kent; 18 000 nüf. João II'nin karısı kraliçe Leonora'nın kurdurduğu kaplıca merkezi. Müze.

CALDAS DE MALAVELLA, İspanya' da kaplıca merkezi. Katalonya'da, Gerona'nın G.'inde 2 900 nüf.

CALDAS DE MONTBUY, İspanya'da kaplıca merkezi, Katalonya'da, Barcelona'nın K.'inde; 8 200 nüf.

CALDECOTT (Randolph), ingiliz desenci (Chester 1846 - Saint Augustine, Florida, 1886). Çocuklar için yaptığı renkli albümlerle tanındı (*John Gilpin,* 1878; *The House that Jack built,* vb.). Ayrıca Punch, Pictorial World ve Graphic gibi dergilerin ilgilendiği bir desenciydi.

CALDER (*sir* Robert), ingiliz amiral (Elgin 1745 - Holt, Hampshire, 1818). Kaptan olarak, Saint-Vincent burnu savaşı'nda önemli bir rol aldı (1797) ve 1798'de kendisine baronet unvanı verildi. Fransız donanmasının bir bölümünü ispanyol limanlarında abluka altına almakla görevlendirilen Calder, Ferrol'da amiral Villeneuve'e karşı kazandığı zaferden yararlanmayı bilmedi (1805).

CALDER (Alexander), amerikalı heykelci ve ressam (Philadelphia 1898 - New York 1976). Demir teller kullanarak yaptığı ilk heykel denemeleri (üç boyutlu karikatürler [*Josephine Baker*]; *Sirk*'in gülünç kişileri, Paris, 1926), onu, 1932'den başlayarak, genellikle canlı renkli metal levha ve çubuklardan oluşan, asılı, hava cereyanlarıyla hareketlenen soyut yapıtlar olan mobillere yöneltti (Paris'te Unesco sarayı, 1958 siyah mobili). 1943'ten sonra gerçekleştirdiği, genellikle siyah renkli sactan yapılma büyük boy heykellerde *(stabil)* anıtsallığa doğru bir eğilim gözlenir (*İnsan* 1967, Uluslararası Montréal sergisi). Bu eğilim, karma yapıtları "Stabil-mobil"lerde de görülür. Hoş ve basit, şiirsel ve popüler olan sanatına 1974'te, canlı renkli saclar keserek gerçekleştirdiği insan figürleriyle yeni bir yön verdi ("Crags" ve "Critters"). Miró'nun sanatından etkilenen Calder, çok sayıda guvaş resim yaptı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, yaşamını Fransa (Saché) ve ABD'de (Roxbury, Connecticut) sürdürdü.

CALDERA, Şili'nin kuzey kesiminde liman, demiryoluyla Copiapo'ya bağlanır. Demir filizi dışsatımı.

CALDERARİ a. (ital. *calderaro,* kazancı'nın çoğulu). Fransız egemenliğine karşı savaşım vermek amacıyla 1799'da Napoli krallığı'nda kurulan gizli derneğin üyeleri. —ANSİKL. Üyeleri *(amici)* küçük gruplar halinde örgütlenmişti. Bir süre carbonari (→ CARBONERİA) ile işbirliğine gittikleri sanılmaktaysa da 1813'e doğru onlarla ilişkiyi kestiler. Calderari örgütünü carbonari'ye karşı kullanmak isteyen Ferdinando IV'ün güvenlik bakanı Canosa prensinin girişimlerine (1816-1821) rağmen bu örgüt kısa ömürlü oldu.

CALDERA RODRİGUEZ (Rafael), venezuelalı devlet adamı (San Felipe 1916). 1946'da hıristiyan demokrat hareketin (Comité de organización politica electoral independiente, COPEİ) kurucuları arasında yer aldı. 1959'dan 1961'e kadar millet meclisi başkanlığı yaptı. Birkaç kez cumhurbaşkanlığına aday olduktan sonra (1947, 1958, 1963), aralık 1968'de bu göreve seçildi ve mart 1969'dan mart 1974'e kadar yönetimi üstlendi. Sol muhalefet karşısında bir yatıştırma siyaseti izledi ve iktisadi ve toplumsal reform hareketlerine girişti.

Venezuela büyükelçiliği, Paris

Rafael **Caldera Rodríguez**

CALDER HALL, Büyük Britanya'da, Cumberland bölgesinde yer. Nükleer santral.

Calderón köprüsü savaşı, 17 ocak 1811'de, general Calleja komutasındaki İspanyollar'ın, Guadalajara yakınında, río Verde'de, Hidalgo'ya bağlı Meksikalılar'ı yendiği savaş.

CALDERÓN DE LA BARCA (Pedro), ispanyol oyun yazarı (Madrid 1600 - *ay. y.* 1681). Soylu bir aileden gelen ve küçük yaşta öksüz kalan Calderón, cizvitlerce yetiştirildi ve önce Alcalá, ardından da Salamanca üniversitelerinde öğrenim gördü. 1620'ye doğru kilise hukuku üzerine öğrenimini yarıda bırakarak kendini edebiyata verdi. 1625'e doğru orduya girdi. Yaklaşık on yıl boyunca, Flandre' da ve Milano bölgesinde hizmet etti. Sonra İspanya'ya döndü ve kral tarafından Saray şenlikleri sorumluluğuna getirildi. Bununla birlikte askerliği bırakmadı ve Fuenterrabía kuşatması'na (1638) ve Katalonya savaşı'na (1640) katıldı. 1642'ye doğru Alba dükünün hizmetine geçti. 1651'de hükümdar rahibi oldu. 1653'te, Toledo'da "Reyes Nuevos" capellası'nın rahipliğine getirildi. 1663'te Madrid'e, Majestelerinin onur rahibi olarak geri döndü. 1666'da, kral Carlos II'nin başrahipliğine atandı. Calderón'un ölümüyle ispanyol edebiyatı en büyük adlarından birini yitirdi ve böylece altın çağı sona erdi. İspanyol edebiyatının iki özgün türünü, *auto* sacramental*'i ve *comedia**'yı kusursuz bir noktaya getiren Calderón' un yapıtları devrinin mutlakiyetçi ideolojisini güçlü bir biçimde sergiler.

Alexander **Calder**
Three up, three down
1973'te gerçekleştirilen bir mobil-stabil
özel kol.

Galerie Maeght

Salmer

Pedro **Calderón de la Barca** ressamı belli olmayan bir tablodan ayrıntı *Lazaro Galdeano müzesi, Madrid*

Gisèle Freund

Erskine **Caldwell**

• *"Auto sacramental"*ler". Calderón seksen kadar "auto sacramental" yazdı. Bu tür, alegoriyi sık sık kullanmasına ve *auto*'lardan yola çıkarak, yaşam dolu birçok kişinin yer aldığı gerçek tiyatro yapıtları yaratmasına olanak verdi. Seyircinin ilgisini oyun başlar başlamaz çekebilmek için, *auto*'larının *loa*'larında (ön oyun), bütün hünerini kullanıyordu. Örneğin, *La Vida es sueño* (bu, aynı zamanda en iyi *comedia*'larından birinin de adıdır) beş duyuyu temsil eden beş kişiyi sahneye koyar; bunlar bir okçuluk yarışmasında karşı karşıya gelirler ve yarışı işitme kazanır.

Calderón'un en iyi *auto*'ları arasında şunları saymak gerekir: Sakınganlık ve Dilenci'nin cennete alındığı, Kral, Güzellik ve Köylü'nün Araf'ta kaldığı, Zengin'in de Cehennem'e atıldığı *El Gran Teatro del Mundo* (1649); Danyal peygamberin yakarışlarına rağmen, kralın Putperestlik'le evlenmeye hazırlandığı, ancak sonunda Putperestlik imana gelirken günah sayılan düğün şöleninin eucharistia yemeğine dönüştüğü *La Cena del rey Baltasar; El Gran Mercado del Mundo* ve *Los Encantos de la Culpa*. İlk *auto*'larıyla başarıya ulaştığı sırada Calderón, henüz otuz yaşındaydı. 1648-1660 arasında yaşadığı geçiş dönemini tam olgunluk dönemi izledi. Calderón'un ölümüyle *auto sacramental* türü neredeyse tümüyle ortadan kalktı.

• *"Comedia"*lar". Calderón yazdığı yüz on bir *comedia*'da XVII. yy. toplumunun dayanağı olan değerleri sahneledi: krala bağlılık, kadının namusu üzerine kurulu onur duygusu, katolik imanı, şövalye ruhu.

Tarihsel comedia'larının en güzellerinden biri olan *El Alcade* de Zalamea*, bir namus dramıdır; köyünün en yetkili idari amiri olan bir köylü, kızını baştan çıkaranı öldürtüp, kralın affını kazanır. Ayrıca, şu comedia'larını da saymak gerekir: *La Niña de Gómez Arias*'da, neredeyse profesyonel sayılabilecek bir fettan olan kahramanı kraliçe İsabel tarafından idam ettirilir; *El Médico de su honra*'da (1635), basit bir kuşku üzerine koca karısını öldürtür; *A secreto agravio, secreta venganza*'da, koca, karısını ve onun âşığı sandığı adamı öldürtür. Ancak, Calderón'un başyapıtlarını daha çok dinsel nitelikli oyunları arasında aramak gerekir. *La Devoción de la Cruz, La vida es sueño* (1635), *El Mágico prodigioso, En esta vida todo es verdad y todo es mentira.* Son yapıttan çıkarılan ders şudur: eğer hayat boşsa, gerçeği öbür dünyada aramak gerekir.

CALDİERO, İtalya'da köy, Verona'nın 15 km D.'sunda. Massena, arşidük Karl komutasındaki İtalyanlar'ı burada yenilgiye uğratmıştı (30 ekim 1805).

CALDORA, Napoli krallığı'na bağlı büyük Abruzzi ailesi; aileye ününü ve servetini korkunç condottiero *Giacomo*'ya (1370'e doğr. - Napoli 1439) borçludur.

CALDWELL (Erskine Preston), amerikalı romancı (White Oak, Georgia, 1903-Paradise Valley 1987). Bölgecilikten ve gerçekçilikten etkilendi. *Tütün yolu* (Tobacco Road) ile [1932] kendini kabul ettirdi; betimlemelerdeki çığlık, erotizm, mizah, eşitsizliklerin vurgulanması, *God's Little Acre*, 1933; *Din tücareti* (Journeyman, 1935), *Temmuz vakası* (Trouble in July, 1940), *Bir garip zenci* (Georgia Boy, 1943), *Penceredeki ışık* (A Lamp for Nightfall, 1952), *Jenny by Nature* (1961), *Annette* (1973) gibi yapıtlarının ortak özellikleridir. Ayrıca bir özyaşamöyküsü (*Geride kalan yıllar* [Call it Experience], 1951) ile ABD ve Avrupa'da yapılmış birçok röportajı vardır.

CALE ya da **PORTUS CALE.** Esk. coğ. Lusitania'da kent, Durius'un (Duero) ağzı yakınında. Bugün *Porto* kenti. *Portekiz* adı Portus Cale'den gelir.

CALEDON, Kanada'da kent, Ontario eyaletinde, Toronto'nun K.-B.'sında; 22 400 nüf.

CALEDONİA → KALEDONYA.

CALENDAE a. (lat. sözc.). Roma ayının ilk günü. (Bir önceki ayın son günleri calendae'den önceki numaralarıyla belirlenirdi.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tar. *Ocak calendae*'si, Romalılar'da yılın ilk günü. (Yüksek görevlilerin göreve başladıkları bu günde, Romalılar birbirlerine iyi dileklerde bulunur, armağanlar verirlerdi.)

—ANSİKL. İlk roma Ay takviminde bir ay 31 gün (mart, mayıs, temmuz [quintilis], ekim), 28 gün (şubat) ya da 29 gün (diğer 7 ay) çekerdi. Ay, hilâlle, yani *calendae* ile başlardı; ayın ilk çeyreği *nonal* (5. ya da 7. gün) adını alırdı. Dolunay döneminde her ayın en büyük sayıyla gösterilen günleri yaşanır, *idus* denilen bu günler ayın 13. ya da 15. günleri olurdu. 355 günlük bu ay yılı, dört yılda bir güneşin dönüşüne uydurulurdu. İki yılda bir pontifexler 23 ya da 24 şubat gününden sonra, araya 27 günlük bir artık ay eklerlerdi. Tarihler, bir sonraki ayın idus ya da calendae'sinden, yani ilk gününden başlayarak (bu günü saymak zorunluydu) ve geriye doğru sayılarak belirlenirdi: örneğin 16 mart, nisan calendae'sinden önceki 17. gündü.

CALEPİNO (Ambrogio), italyan sözlük yazarı (Bergamo 1440'a doğr. - öl. 1510). Augustinus keşişiydi; yaşamını, yeni sözlükler için örnek ve çeviriler için başvuru kaynağı olarak uzun yıllar kullanılan *Dictionarium*'u (1502) yazmaya adadı. Başlangıçta sadece latince-italyanca olan sözlükçe, baskı sayısı arttıkça birçok başka dille zenginleştirildi: 1590'da Basel'de çıkan bir baskısında 11 dil (bu arada lehçe ve macarca) yer alıyordu.

CALEPİO (Pietro), italyan yazar (Bergamo 1693 - *ay. y.* 1762), aristotelesçi kurallara sıkı sıkıya bağlı tiyatro eleştirmeni (*Paragone della poesia tragica d'Italia con quella di Francia*, 1732).

CALERA, Şili'de kent, Valparaiso'nun K.-K.-D.'sunda. Metalürji. Çimento sanayisi.

CALETTİ (Giuseppe), **Il Cremonese** denir, italyan ressam (Ferrara ya da Cremona 1598'e doğr. - Ferrara 1660'a doğr.). XVI. yy. Venedik okulu ressamlarının etkisinde kaldı ve onların üslubunu taklit etti. Caletti'den günümüze güzel bir *Aziz Marcus* (Ferrara) tablosu ulaşmıştır.

CALGAON, Hindistan'da (Maharaştra) kent; 241 603 nüf. (1991). Pamuk tanePleme ve pamuk ipliği yapımı. El tezgâhlarıyla dokumacılık. Sıvı yağ.

CALGARY, Kanada'da kent, Alberta'da; 470 000 nüf. (çevre belediyeleriyle 636 104 nüf.). 1883'te Canadian Pacific demiryolu hattının kente ulaşmasına karşın Calgary'nin nüfusu XX. yy. başında 5 000'i bulmamıştı. O tarihten sonra kent, besin sanayisinin (değirmen, mezbahalar) ve metalürjinin (demiryolu atölyeleri) gelişmesiyle, özellikle de ilde petrol bulunmasıyla önemli ölçüde büyüdü; petrol arama ve çıkarma araç-gereçleri yapımı ve petrol arıtılmasının yanı sıra, hizmetler kesimi (bankalar, büyük şirketler) de büyük ölçüde gelişti. Ülkenin en yüksek nüfus artış oranlarından birinin gözlendiği kentte, anadili ingilizce olmayan kalabalık bir topluluk (özellikle Almanlar) yaşamaktadır.

CALGON a. (tesc. edil. ad). Sabunc. Çoğunlukla "sodyum heksametafosfat" olarak adlandırılan bir fosfat türü; en az % 65 oranında fosfor pentoksit içerir; sodyum oksit/fosfor pentoksit molekül oranı 1.1'dir.

—ANSİKL. Calgon, fosforik asit ve sodyum karbonatın kuru kuruya işleme sokulması sonunda elde edilir. Suda her oranda tam olarak çözünmesine karşın, organik çözücülerde çözünmez; alıkoyucu, dağıtıcı ve toplama önleyici özellikleri vardır. Çok düşük bir derişimi, çeliğin korozyonunu yavaşlatır; ayrıca kalsiyum karbonat ya da kalsiyum sülfat gibi tortu oluşturabilecek bileşiklerin çökelmesini önler. Ağartmada, dokumalara uygulanan işlemlerde ve suyun yumuşatılmasında kullanılan Calgon'dan aynı zamanda özellikle tortu oluşmasını önlemek amacıyla kil ve pigment dağıtıcısı olarak da yararlanılır.

CALHOUN (John Caldwell), amerikalı siyaset adamı (Calhoun Creek, Abbeville kontluğu, Güney Carolina, 1782 - Washington 1850). 1811'de Kongre üyeliğine seçildi, İngiltere'ye karşı savaş yanlılarından biriydi (1812). Başkan Monroe tarafından savaş bakanlığına getirildi (1817-1825) ve West Point askeri akademisi'ni yeniden düzenledi. John Quincy Adams ve Jackson dönemlerinde Birlik başkan yardımcılığı, Tyler döneminde de dışişleri bakanlığı görevlerinde bulundu. Söylevlerinde amerikan yayılmacılığını, federal yönetime karşı eyaletlerin bağımsızlığını ve köleliğin korunmasını savundu.

CALİ sıf. (ar. *ca'l*, yapmak'tan *ca'li*). *Esk.* Yapmacıklı, düzmece, sahte: *Cali bir gülümseme. Dostlukları, ittifatları hep calidir.*
—Dilbilg. *Cali mastar:* Arapça *-iyyet*,

Froissardey-Atlas-Photo

Calgary'nin merkezinden genel görünüş

farsça *-îden* ile yapılan mastar biçimleri: (Faal'den *faaliyet,* mecbur'dan *mecburiyet;* fehm'den *fehmîden* [=anlamak], talep'ten *talebîden* [=aramak] vb.).

CALİ, Kolombiya'da kent, Valle del Cauca yönetim bölgesinin merkezi; 1 323 944 nüf. Ülkenin batı kesiminin iktisadi merkezi olan, And batı sıradağlarıyla Cauca çukurunun birleştiği yerde 995 m yükseltide yer alan Cali, Cauca ovasında yayılan zengin şekerkamışı bölgesine dayalı ve Büyük Okyanus kıyılarına gidişi denetleyen, hizmetler kesiminin ağır bastığı bir kenttir. Yanıbaşındaki dağdan elde edilen hidroelektrik ve Buenaventura' dan gelen petrol boru hattı sayesinde, Cali bir sanayi merkezi haline gelmiştir; kent içinde tüketim malları, kuzey banliyösünde kömür yatakları, maden, ağır kimya ve kâğıt sanayileri.

CÂLİ sıf. (ar. *cilā,* parlaklık'tan *cālī*). *Esk.* **1.** Parlak, cilalı. **—2.** Temizleyen, parlatan. **—3.** Bağırsakları temizleyen.

CALİARİ (Paolo) → VERONESE.

CALİARİ (Benedetto), italyan ressam (Verona ? 1538 - Venedik 1598). Ağabeyi Paolo Veronese'nin önce öğrencisi, sonra iş ortağı oldu. Başlıca yapıtları: *Azize Agata* (San Pietro e San Paolo kilisesi, Murano) ve *Saba kraliçesi Süleyman'a armağan sunuyor* (Torino, Sabauda galerisi).

CALİARİ (Carlo, **Carletto** —denir), italyan ressam (Venedik 1570 - *ay. y.* 1596). Veronese'nin ikinci oğlu. Babası tarafından Bassano'nun atölyesine çırak verildi. Yapıtları içinde en önemlileri: *Kıbrıslı kraliçe* (Lyon) ve *Meryem Ana ve azizler* (Venedik).

CALİB → CALİP.

Caliban, Shakespeare'in *Fırtına* (The Tempest) adlı yapıtındaki canavar. Bir büyücü kadınla bir iblisin oğlu olan bu vahşi yaratık, her şeye başkaldırır, ama her seferinde Prospero'nun büyüsüyle yatışır. Caliban, ayrıca, her şeyi elinden alınmış ve eğitilmesi çok güç yerli halkı da simgeler.

CALİCHE a. (isp. sözc.). Yerbil. ve Pedol. **1.** Şili'de, nitrat içeren kabuk. **—2.** Meksika'da ve ABD'nin batısında, kurak ve yarıkurak bölgelere özgü az çok çimentolaşmış kalker kabuğu.

CALİDRİS a. Albacaklara benzeyen, değişik renkli tüylerde olabilen, küçük, kıyı kuşu cinsi. (Çullukgiller familyası.)
—ANSİKL. *Calidris* cinsi üyeleri, albacaklardan küçük ve bacakları daha kısadır. Kutup bölgelerinde kuluçkaya yatar, Güney Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya ve Japonya kıyılarında kışlar. *Calidris* cinsinin Türkiye'de görülen türleri arasında kanutkuşu *(Calidris canutus),* deniz tarlakuşu *(C. alpina), C. maritima, C. ferruginea, C. minuta, C. temminckii* sayılabilir. Beslenme rejimleri çoğunlukla küçük kabuklulara, kavkılı hayvanlara ve kurtlara dayanır.

CALİDRİS ALBA a. Arktik bölgede yaşayan çulluk. (Kışlamak için Güney yarıküreye göç ederken, kumsallara inerek kabuklular ve diğer omurgasız hayvanlarla beslenir. Çullukgiller familyası.)

CALİDRİS FERRUGİNEA a. Kuzey Sibirya ile Güney Avrupa ve Afrika arasında yayılan ötücü kuş. (Yazı Kuzey Sibirya'da, kışı Afrika'da geçirir. Çullukgiller familyası.)

CALİGA (lat. sözc.). Roma döneminde, centurio rütbesine kadar olan askerlerin giydiği ayakkabı. (Caliga, altı çivili kalın bir dış tabandan ve parmakları açıkta bırakan geniş bir yüzden oluşur. Çok dayanıklı olan tabanlara kazılarda sık sık rastlanır.)

CALİGARİCİLİK a. R. Wiene'nin *Dr. Caligari'nin muayenehanesi* (Das Kabinett des Dr. Caligari) [1919] filminden esinlenen anlatımcı estetik eğilimlerinin tümüne ve bu filmin başlattığı sinema akımına verilen ad.

CALİGO a. (karanlık anlamında lat. sözc.). Tropikal Amerika'ya özgü çok güzel kelebekleri içeren cins. (*Rhopalocera* öbeğinden bu kelebeklerin kanat açıklığı yaklaşık 20 cm'dir. Kanatların alt yüzünde göz biçiminde geniş lekeler vardır ve bu haliyle bir gündüz yırtıcısının başına benzer. Güdükbacaklıkelebekgiller familyası.)

CALİGULA (Gaius Caesar Augustus Germanicus) [Antium İ.S. 12-Roma 41], Roma imparatoru (37-41). Germanicus ile Agrippina'nın oğlu. Kendisine Caligula (ayaklarına giydiği *caliga*'lardan) adını takan askerler arasında yetişti. Tiberius' un yerine geçtiğinde, gençliği, yakışıklılığı ve babasının anısından dolayı kısa sürede halkın sevgisini kazandı. Egemenliğinin ilk ayları olaysız geçti: senatoyla işbirliği yaptı, Tiberius'un sürgüne gönderdiği kişileri geri çağırdı, bağışları ve *donativum*'u artırarak halkı ve askerleri bolluğa kavuşturdu. Ama 37'nin sonunda hastalandı ve kişiliğinde gittikçe artan bir dengesizlik başgösterdi. *Princeps* yetkesinin önceliğini vurguladı ve çevresini azatlı kölelerle doldurdu, ülkeyi zorbalıkla yönetmeye başladı, kendini tanrılaştırmaya kalkıştı. Özellikle proskynesis'i kabul ettirmeye çalıştı ve Jüpiter ile kolayca konuşabilmek için sarayı ile Capitolium arasında bir köprü yaptırdı. Dış politikası tutarsız ve etkisizdi, ama eyaletlerde olay çıkmadı. Toplumun üst kesimlerini hor gördü, zamanının roma gelenek ve görenekleriyle bağdaşmayan Doğu kökenli akımlardan etkilendi, ayrıca sonunu düşünmeden Roma zanaatkârlarına ve tüccarlarına yeni vergiler koydu. Praetorium valilerinin, senatörlerin ve saraydaki azatlı kölelerin katılmasıyla bir komplo kuruldu. Muhafız alayından tribunus Cassius Chaerea 24 ocak 41 tarihinde imparatoru öldürdü. Senato, *damnatio memoriae* kararını aldı ve Caligula adı imparatorluk listesinden silindi.
—İkonogr. Tarihten büsbütün silinmek istenmesine rağmen Caligula'nın birkaç portresi günümüze gelebildi. Bu portrelerin Caligula'ya ait olduğu, bir yandan babası Germanicus ile olan benzerliği, öte yandan ruhsal bozukluklarını yansıtan yüz çizgilerinden anlaşılıyorsa da, bu konuda tam bir kesinlik yoktur. Yine de, Mustis'de (prokonsülier yönetimindeki Afrika) bulunan bir baş ve buna yakın birkaç yapıtın oluşturduğu grup, bu konudaki kuşkuları azaltmaktadır.

CALİGUS a. Balıkların derisi üstünde asalak yaşayan, uzun gövdeli kürekayaklı kabuklu hayvanları içeren cins. (*Caligidae* familyasının örnek tipi.)

CALİMA, Kolombiya'da, Magdalena' nın kolu Calima ırmağı boyunca uzanan arkeolojik bölge. Genellikle mezarlarda yapılan kaçak kazılarda ortaya çıkarılmış bir tür çanak çömleğe ve madeni eşyaya adını vermiştir. Kazıma tekniğiyle bezenmiş seramik, genellikle düşsel hayvan ya da insan figürleri biçimindedir. Altın ya da tumbağadan (alaşımların en yaygını; % 30 oranında altın, % 70 oranında bakırdan oluşur) yapılmış madeni eşyalar ise, büyük boy göğüslükler, maskeler ve kulak ya da burun takılarıdır. Bu üslubun hangi dönemde geliştiği bilinmemekle birlikte, Calima ırmağının ağzının yakınlarında bulunan Catanguero'da, İ.Ö. 250 yıllarında yapıldığı sanılan ve Calima üslubuna yakın özellikler taşıyan bir çanak çömlek ortaya çıkarılmıştır.

CALİMALA a. (ital. sözc.). Flandre'da ve Fransa'da kaba yünden dokunmuş kumaşlara Floransalılar'ın uyguladığı apre. (Aynı adı taşıyan lonca [*arte di calimala*] Floransa'nın en önemli loncalarından biriydi. XII. yy.'da Flandre ve İngiltere ile yün ticareti yapmaya başladı ve kentin ekonomik yaşamına XIII. yy.'ın sonuna kadar egemen oldu; bu tarihten sonra yerini *l'arte della lana* loncasına bıraktı.)

CĂLİMAN dağları, Romanya'da ormanlık dağ kütlesi, Karpat dağlarında, sıradağın iç cephesinde, Mureş ırmağının yanıbaşında yükselir; 2 102 m. Sıcak su kaynakları.

CĂLİMĂNEŞTİ, Romanya'da kaplıca merkezi, Güney Karpatlar'da, Olt ırmağı kıyısında, Sibiu'nun G.'inde.

CĂLİNESCU (George), rumen yazar (Bükreş 1899 - *ay. y.* 1965). Çok yönlü bir sanatçıydı, bütün edebi türleri kullandı. Eleştirmen olarak Sainte-Beuve biçiminde portre incelemelerini yapıtın ayrıntılı çözümlemeleriyle birleştiren monografiler yazdı (*Viata lui Mihai Eminescu* [Eminescu'nun yaşamı], 1932; *Opera lui Mihai Eminescu* [Eminescu'nun yapıtları], 1934-1936; *Viata lui Ion Creangă* [Ion Creangă'nın yaşamı], 1938). *Istoria literaturii române de la origini pînă in prezent* (Başlangıcından günümüze rumen edebiyatı tarihi), [1941] adlı yapıtı, olgucu bilim anlayışının tersine, başlıca öğeleri yazarlar, akımlar ve edebi biçimler olan büyük bir destansı bireşim olarak tasarlanmıştır. Öteki yapıtları daha kuramsal (*Principii de estetică* [Estetiğin ilkeleri], 1939; *Universul poesiei* [Şiir dünyası], 1947) ya da evrensel edebiyata daha açıktır (*Impresii asupra literaturii spaniole* [İspanyol edebiyatından izlenimler], 1946). Aynı güçlü üslupla romanlar da yazdı: *Cartea Nuntii* (1933), *Enigma Otiliei* (1938), *Bietul Ioanide* (1953), *Scrinul negru* (1960).

CALİNUS, yunan hekim ve felsefeci Galenos*'a islam dünyasında verilen ad. Yapıtları arapçaya çevrilen Galenos arap -islam yazarları üzerinde etkili oldu; divan edebiyatında Calinus adıyla anılarak hikmeti ve hekimliği simgeledi. Adı, Bokrat (Hippokrates) ve Lokman ile birlikte anılırdı.

CALİP ya da **CALİB** sıf. (ar. *cālib*). *Esk.* **1.** Kendine doğru çeken, çekici. **—2.** *Calib-i dikkat, calib-i nazar-ı dikkat,* dikkat çekici. || *Calib-i merhamet,* acındıran, merhamet uyandıran. || *Calib-i şüphe,* kuşku çekici.

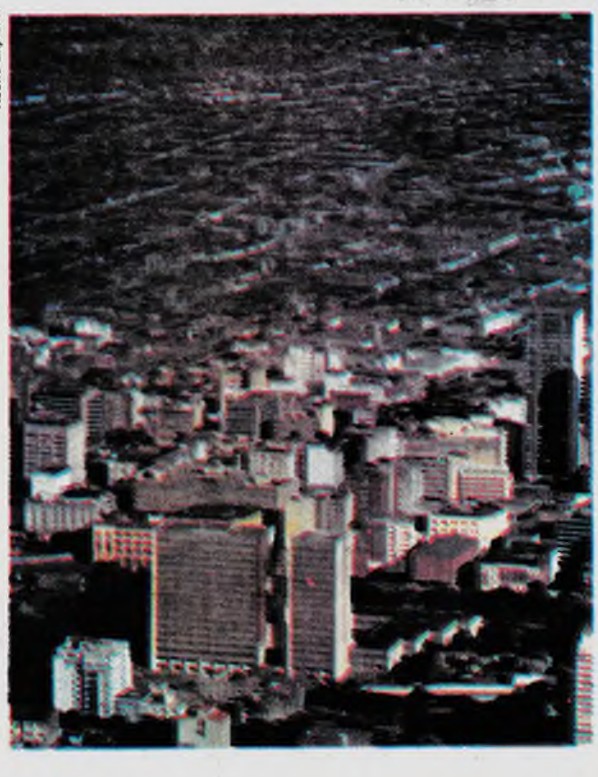
calidris alba (yaz tüyleriyle)

B. N., Paris

Caligula askerlere söylev verirken Roma darphanesinin tunç sestertius'u, İ.S. 40 *cabinet des Médailles, B.N., Paris*

Cali nin havadan görünüşü

Koene-Explorer

Laurос-Giraudon

altından yol **calix**i
Polonya, XI. yy. başı
Wawel ulusal sanat koleksiyonları
Kraków

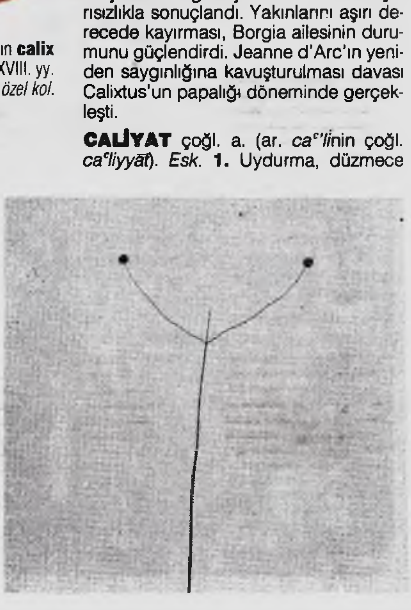
Giraudon

yaldızlı gümüş **calix**
Portekiz, XII. yy.
Machado de Castro, Coimbra

L.L.

altın **calix**
Fransa, XVIII. yy.
özel kol.

Harry **Callahan**
Ot, 1951

CALİROA a. Larvaları meyve ağaçlarının yapraklarını kemiren *Symphyta* öbeğinden zarkanatlı böcekleri içeren cins. (Yaprakarısıgiller familyası.)

CÂLİS sıf. (ar. *câlis*). *Esk.* **1.** Oturan, tahta çıkan. **—2.** *Câlis olmak,* tahta çıkmak. || *Câlis-i taht, câlis-i evreng-i saltanat, câlis-i serîr-i saltanat,* saltanat tahtına çıkan.

CALİSHER (Hortense), amerikalı romancı (New York 1911). Günlük olaylardaki yadırgatıcı yönleri açıklayarak, öykülerinde, burjuva yaşamının mekanizmasını sergiledi (*Absence of Angels,* 1951; *Extreme Magic,* 1964). *False Entry* (1961) adlı romanında, takma adıyla tanınan ve bir zencinin katilleri aleyhine tanıklık eden bir adamın portresini çizdi. Ayrıca bir özyaşamöyküsü (*Herself,* 1972) ve bir polemik roman (*On Keeping Women,* 1977) yazdı.

CALİX ya da **KALİKS** a. Arkeol. Romalılar'ın, çeşitli maddelerden ve değişik biçimlerde yapılmış içki kadehine verdikleri ad.

—ANSİKL. Arkeol. Başlangıçta en yaygın biçimde kullanılan calix, yuvarlak, derinliği az, genellikle iki kulplu, ayaklı ya da ayaksızdı. Daha sonraları derin ve yüksek ayaklı calixler yapıldı. En güzelleri desenler, resimler, oymalarla süslüydü. İskenderiye'de yapılan yanardöner cam kupalara *allasson* calix'i; ucuz camdan yapılanlara *audacia* calix'i; tornada yapılan ve oymalı, renkli camdan, oniks ya da akikten, özellikle Sidon'dan gelen kadehlere *diatreti* calix'i; kanat biçiminde kulpları olanlara *pteroti* calix'i; dört ağızlı kadehlere de *vatiniani* calix'i denirdi.

CALİXTLAHUACA, Meksika'da, Toluca vadisinde (Mexico eyaleti) sit, Matlatzinca Kızılderilileri'nin merkezi. Klasikoncesi dönemden (İ.Ö. 2000-İ.S. 250), İ.S. 1510'a kadar insanların yaşadığı bu bütün, yapılara (başlıcası, daire planlı, çeşitli dönemlerde yapılmış üst üste bölümlerden oluşan Quetzalcóatl tapınağı'dır) platform görevi yapan bir dizi taraçadan oluşur.

CALİXTUS ya da **CALLİSTUS I** *(aziz),* [155'e doğr. - 222], 217'den 222'ye dek papa. Önceleri bir hıristiyanın kölesiydi. Papa Zephyrinus döneminde hıristiyan mezarlıklarında papaz çömezi olarak görevlendirildi. Dogmalar alanında önemli birtakım tefsirlerde bulundu. Bir halk ayaklanması sırasında öldürüldü.

CALİXTUS ya da **CALLİSTUS III** (Alonso DE BORJA ya da Alfonso BORGİA) [Játiva, İspanya, 1378-Roma 1458], 1455'ten 1458'e kadar papa. Türkler'e karşı hazırladığı haçlı seferi tasarısı başarısızlıkla sonuçlandı. Yakınlarını aşırı derecede kayırması, Borgia ailesinin durumunu güçlendirdi. Jeanne d'Arc'ın yeniden saygınlığına kavuşturulması davası Calixtus'un papalığı döneminde gerçekleşti.

CALİYAT çoğl. a. (ar. *caᶜlî*nin çoğl. *caᶜliyyât*). *Esk.* **1.** Uydurma, düzmece şeyler. **—2.** Yapmacıklı olan, içtenliği bulunmayan davranışlar.

CALİYET a. (ar. *caᶜlî* ve *-iyyet*'ten *caᶜliyyet*). *Esk.* Yapmacıklı hareket etme.

CALLADO (Antônio Carlos), breziiyalı yazar (Niterói 1917). Romanlarında çağdaş insanın düşünce bunalımını ve siyasal bağlanmayı anlatır (*Quarup,* 1967; *Bar Don Juan,* 1971).

CALLAGHAN (James), ingiliz siyaset adamı (Portsmouth 1912). 1945'ten başlayarak İşçi partisi'nde milletvekili, 1964-1967 arasında maliye bakanlığı yaptı. İrlanda işlerinden sorumlu içişleri bakanı (1967-1970). Mart 1974'te Wilson kabinesinde dışişleri bakanı oldu ve 1976'da, Harold Wilson'ın yerine İşçi partisi'nin ve hükümetin başına geçti. İşçi partisi'nin seçimleri kaybetmesinden sonra (mayıs 1979), Margaret Thatcher'ın muhafazakâr hükümeti döneminde muhalefetin önderliğini yaptı; davranışları, seçmenlerinin bir bölümü tarafından onaylanmayınca, ekim 1980'de partisinin başkanlığını bıraktı.

CALLAHAN (Harry), amerikalı fotoğrafçı (Detroit 1912). Karısı Eleanor'un sakin portreleri, çok yakın plandan büyük binalar, dinamik bir çizgi yaratan motif yinelemeleri ya da şaşırtıcı manzaraların yer aldığı sokakları görüntüleyen fotoğrafları, resimselci gelenek, belgesel kesinlik ve salt soyutlama arasında bir köprü oluşturur.

CALLAO (EL), Peru'da liman, Lima yakınında, rio Rimac'ın ağzında; 588 600 nüf. Büyük bir balıkçı limanı (hamsi) olan kentte balık unu fabrikaları vardır. Hem dışalım, hem dışsatım (balık unu, pamuk, bakır, kurşun, gümüş, şeker) açısından liman trafiği önemlidir.

CALLAO (EL), Venezuela'da (Bolívar eyaleti) kent; 4 300 nüf. Altın madeni merkezi.

CALLAS (Maria KALOGHEROPULOS, **Maria** denir), yunanlı opera şarkıcısı (New York 1923 - Paris 1977). Atina'da E. De Hidalgo'nun öğrencisi oldu. Sanat yaşamına on beş yaşında başladı. 1947'de Verona'da kendini kabul ettirdi. Önceleri italyanca olarak Wagner'in operalarını yorumladı, sonra romantik italyan operalarına ağırlık verdi. 1950'de Scala di Milano'da çalışmaya başladıktan sonra çağının en ünlü opera şarkıcısı durumuna geldi. Eski şan tekniğinin iyi yanlarıyla modern dramatürjinin gereklerini ustalıkla birleştirdi. Şarkıcı olarak gösterdiği başarıya oyuncu olarak da ulaştı. Kuşağı üzerindeki önemli etkisi yadsınamaz. Sahneye son kez 1965'te Covent Garden'da çıktı. En ünlü rolleri: Norma (Bellini), Violetta (*la Traviata* [Verdi]), Medea (Cherubini), Elvira (*I Puritani* [Bellini]) ve Lucia di Lammermoor (Donizetti).

CALLE → KALÂ **(EL)**.

CALLEJA (Antoine), **Kalye Bey, Kalje Bey, Kalye Usta** diye de bilinir, latin kökenli türk eczacı (? 1806 - İstanbul 1893). Eczacılık öğrenimini Paris'te yaptı. Ünlü fransız kimya bilgini Berthelot'nun öğrencisi oldu. İstanbul'da Tıbbiye'de uzun yıllar inorganik kimya dersleri okuttu (1840-1888). Ulâ evveli (paşalığa eş sivil rütbe) unvanını aldı. Türkiye'de çağdaş eczacılığın gelişmesi için çaba harcadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk eczacılık yönetmeliğinin hazırlanmasında katkısı oldu. Cemiyet-i tıbbiye-i şahane ve Cemiyet-i eczacıyan der asitane-i aliyye adlı derneklerin kurucu üyeleri arasında yer aldı. Fransızca inorganik kimya ders notları, asistanı Dr. Vasil Naum tarafından türkçeye çevrilerek *İlm-i kimya-yı gayr-ı uzvi-i tıbbi* (1883) adıyla yayımlandı.

CALLEJA DEL REY (Félix María), **Calderón** kontu, ispanyol general (Medina del Campo 1755 ? - Valencia 1828). Hidalgo'nun yönettiği Meksika ayaklanmasını, Calderón köprüsünde bastırdı (1811). 1813-1816 arasında Meksika kral naipliği yaptı.

CALLENBERG (Johann Heinrich), doğubilimci ve protestan tanrıbilimci (Molschleben, Saksonya-Gotha, 1694-Halle 1760). Halle'deki *Institutum judaicum*'u, Yahudiler'i hıristiyanlaştırmak için kurulan ilk misyondur.

CALLENBURGH (Gerard), hollandalı amiral (Willemstad, Kuzey Brabant, 1642 -Vlaardingen 1722). 1676'da, ağır yaralı olan Ruyter'in içinde bulunduğu geminin komutanlığını yaptı. Tümamiralliğe yükseldi, Fransa kıyılarında elde ettiği başarılarla dikkati çekti. 1704'te ingiliz donanmasıyla birlikte Cebelitarık'a saldıran ve burayı ele geçiren Hollanda filosuna başkomutanlık yaptı.

CALLER a. ("çağırıcı" anlamında ing. sözc.). Açık alanda yapılan danslarda figürleri bildiren kişi. (ABD ve Kanada'nın kırsal kesimlerinde sürdürülen bu geleneğin kökeni eski ingiliz danslarıdır.)

CALLES (Plutarco ELÍAS), meksikalı devrimci ve devlet adamı (Guaymas, Sonora, 1877-Mexico 1945). Sonoralı bir toprak sahibinin evlilikdışı oğluydu, daha sonra, annesinin kocası Juan Bautista Calles'in soyadını aldı. On yedi yaşında öğretmen oldu, 1910-11'de Madero' nun önderliğindeki devrimin başarıyla sonuçlanması üzerine etkin bir biçimde siyasal yaşama katıldı. General Obregón'un kuvvetlerinde önce albay, sonra general oldu, devrim sırasında, Obregón'un yanında önce Huerta'ya, sonra Pancho Villa'ya karşı savaştı. 1916'da Sonora valisi, başkan Carranza döneminde, 1919-20'de sanayi, ticaret ve çalışma bakanı oldu; Carranza'yı deviren Agua Prieta ayaklanmasında (1920) Obregón'un yanında yer aldı. 1920'de savaş bakanı, 1920-1923 arasında içişleri bakanı, 1924-1928 arasında da cumhurbaşkanı oldu, devleti yeniden kurmaya ve devrimi istikrara kavuşturmaya yönelik bir siyaset izledi: ordunun hizaya getirilmesi, ülkeyi daha iyi gözetim altında tutmak amacıyla yollar inşa edilmesi, Meksika bankası'nın ve Tarımsal kredi bankası'nın kurulması, yabancıların haklarını kısıtlama kararı (ABD'nin düşmanlığına yol açtı). Din karşıtı siyasetiyse Kilise ile ciddi bir çatışmaya girmesine ve 1929'a dek süren Orta-Batı'nın katolik köylülerinin (cristeros) isyanına neden oldu. 1928'de cumhurbaşkanı seçilen Obregón'un bir cinayete kurban gitmesinden sonra, birçok başkan döneminde çeşitli hükümetlerde bakanlık görevlerinde bulundu, ama gerçekte devrimin "yüce lideri" sıfatıyla Meksika'yı yönetmeye devam etti. Temel öğesini 1929'da kurduğu, daha sonra Devrimci kuruluş partisi (PRİ) adını alacak olan Devrimci ulusal parti'nin (PNR) oluşturduğu ve Meksika'da hâlâ yürürlükte olan siyasal sistemi örgütledi. Başkan Cárdenas tarafından iktidardan uzaklaştırılınca, 1936-1941 arasında ABD'de sürgünde yaşadı.

CALLET (Charles), fransız yazar, dilci (Paris 1853 - *ay. y.* 1931). Tarihçi Auguste Callet'nin oğlu. *Paléolinguistique et préhistoire, Le mystère du langage, Les sons primitifs et leurs évolutions* (Paleolengüistik ve tarihöncesi, Dilin gizleri, ilkel sesler ve evrimleri) [1928] adlı yapıtıyla ün kazandı. Bu incelemeye göre ilkel insan heyecan, yakınma, öfke, sevinç gibi duygularını kolayca çıkardığı *g* sesinin çeşitlemeleriyle anlatıyordu. Callet dillerin bu çeşitlemelerden türediğini ileri sürüyordu. 1935-1936 yıllarında Türkiye'de savunulan Güneş*-dil kuramının dayanaklarından biri de Callet'nin görüşü oldu.

CALLİANASSA a. (yun. *kallos,* güzellik, ve *anassa,* kraliçe'den). Kum ya da çamur içinde açtığı dehlizlerde yaşayan önayaklı kabuklu hayvanları içeren cins. (Başlı göğsü kısa, karnı çok uzundur. Bü-

tün sıcak ve ılıman denizlere yayılır. *Callianassidae* familyasının örnek tipi. *Macrura* alttakımı.)

CALLİCHROMA a. (yun. *kallos*, güzellik, ve *khroma*, renk'ten). Sıcak bölgelerde yaşayan güzel tekeböceklerini içeren cins. (Kınkanatlılar takımı; tekeböceğigiller familyası.)

CALLİCHTHYİDAE a. Güney Amerika'da yaşayan, iki çift bıyığı olan, bedeni kemiksi levhalarla kaplı, göğüs ve sırt yüzgeçlerinde dikenler bulunan kedibalıkları familyası. (Familyanın *Corydoras* cinsi üyeleri akvaryumlarda yetiştirilir.)

CALLİCNEMİS a. (yun. *kallos*, güzellik, ve *knêmê*, bacak'tan). Bokböceği cinsi. (Larvası Akdeniz kıyısında kumlara gömülü, çürümüş odunlarda yaşar.)

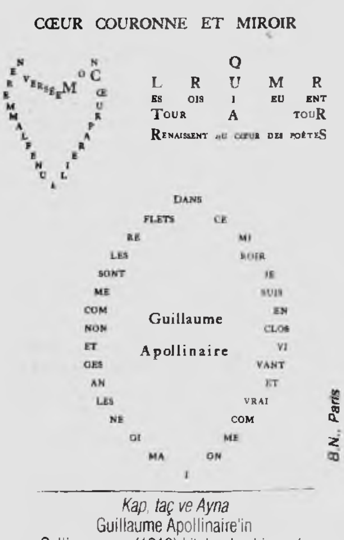
CALLİDİUM a. (yun. *kallos*, güzellik, ve *eidos*, görünüş'ten). Tekeböceğigiller familyasından birçok oduncul böceğin ortak adı.
—ANSİKL. Bu uzun duyargalı böceklerin Avrupa'da birçok türü yaşar. En yaygın türleri, çok güzel kırmızı kadife görünümlü *Callidium sanguinenum* ve daha iri, kabuklu, mavi elitralı *Phymatodes testaceus*'tur.

CALLİDRYADES a. Yerkürenin sıcak bölgelerinde yaşayan bazı kelebekleri içeren cins. (Beyaz ya da pas rengi kanatları çoğunlukla kırmızı, lalrengi ya da turuncu beneklidir. *Rhopalocera* alttakımı; lahanakelebeğigiller familyası.)

CALLİERES (François DE), fransız diplomat (Torigni-sur-Vire, Manche, 1645 - Paris 1717). Polonya, Savoia ve Bavyera'da görev yaptıktan sonra Hollanda'ya gönderildi ve orada önce gizli (1694 -1696), sonra da resmi (1697) görüşmeler yoluyla Ryswick antlaşmaları'nı hazırladı. 1698'de kralın kabine sekreteri oldu, 1700'de İspanya'nın veraset yoluyla paylaşımı antlaşmasını (11 haziran 1699) Lorraine dükünе kabul ettirmekle görevlendirildi. Yayımladığı çok sayıdaki yapıtları arasında özellikle *De la manière de négocier avec les souverains* (Hükümdarlarla uzlaşma tarzı üstüne) [1716] önemlidir (Fr. akad., 1689).

CALLİERGONELLA a. (yun. *kalliergos*, ustaca işlenmiş). Esmere çalar yeşil renkte karayosunu. (*Calliergonella cuspidata* Batı Avrupa'da nemli yerlerde yetişen büyük boylu ve kapsülü çift peristomlu, sürüngen bir karayosunudur.)

■ **Calligrammes,** G. Apollinaire'in şiir kitabı (1918). Aşk ve savaşın, hüznün ve sevginin, şiirsel cüretle kaynaştığı yapıt, adını, şairin bazı şiirlerine verdiği özel bi-

B.N., Paris

Kap, taç ve Ayna
Guillaume Apollinaire'in
Calligrammes (1918) kitabından bir sayfa

F. Kohler

El Callao limanında balıkçı motorları

çimden alır; bu şiirlerde dizilmiş ya da elle yazılmış cümle, temsil edilen şeyin dış çizgilerini taklit eder: yağmur, kravat ve saat, bir manzara. Sayfayı hem okunacak, hem de seyredilecek bir zemin gibi düzenleme kaygısı, Simmias, Kallimakhos, Raban Maur, Rabelais, Panard ve Mallarmé gibi ustaların deneyimlerinden esinlenerek, şiirde ressamın ayrıcalıklarını kullanmaya yol açar.

CALLİMACHİ, Besarabya kökenli Boğdanlı aile; birçok prensi Boğdan prensliğinin başına geçti. —IOAN, 1758 -1761 arasında prens; maliye bakanı yunanlı Stavraki'nin kötü yönetiminin yol açtığı ayaklanma hükümdarlığının sonu oldu. —GRİGORE, 1769'da İstanbul'da öldü; Ioan'ın oğluydu, 1761'den 1764'e ve 1767' den 1769'a kadar prens olarak hüküm sürdü, rus yanlısı olduğundan Türkler tarafından idam edildi. —ALEXANDRU, 1795'ten 1799'a kadar prens; tahttan indirilerek yerine oğlu Scarlat (öl. 1821) getirildi. Scarlat'ın hükümdarlığı ise rus işgali (1810 -1812) nedeniyle kesintiye uğradı. Akıllı bir yönetici olan Alexandru, uyruklarının vergi yükünü hafifletti ve yürürlükteki kanunları derledi (Callimachi yasası).

Callimachi yasası, 1817'den 1865'e kadar yürürlükte kalan rumen medeni yasası. (→ CALLİMACHİ.)

CALLİMORPHA a. (yun. *kallos*, güzellik, ve *morphe*, biçim'den). Güzel gece kelebeklerini içeren cins. (Üst kanatları sarıdır ve koyu kahverengi lekeler taşır; alt kanatları kırmızıdır ve siyah lekelidir. Ilıman bölgelerde birçok türü bulunur. *Callimorphidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Callimorpha* cinsi üyelerinin tırtılları canlı renkli ve kıllıdır, hafif bir koza içinde krizalit dönemini geçirir. *Callimorpha quadripunctaria*'nın tırtılı çeşitli çalılarda ve bodur bitkilerde yaşar.

CALLİNECTES a. Eti makbul bazı Kuzey Amerika yengeçlerini içeren cins.

CALLİONYMİDAE a. ÜZGÜNBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CALLİONYMUS a. (yun. *kallos*, güzellik, ve *onoma* ad'dan). Denizde yaşayan, çökük gövdeli, çıplak derili, kapakçıkları yakınında dikenler bulunan, göğüs yüzgeci çenesinin altında yer alan kemiklibalıkları içeren cins. (Altı türü vardır; üzgünbalığıgiller familyası.)
—ANSİKL. *Callionymus* cinsi üyelerinin erkeği ve dişisi birbirinden belirgin biçimde farklıdır: erkeğin tek yüzgeçleri genellikle çok yüksek ve canlı renklidir. Çiftler üreme döneminde karmaşık bir çiftleşme töreni yaparlar; tören sırasında yumuşak dipten ayrılıp yüzeye doğru çıkarken döllenmiş yumurtalarını dışarı atarlar. *Callionymus*'lar çoğunlukla tuzak kurarak avlanır: balık, avını yakalamak için gözlerine kadar kuma gömülerek bekler. Türkiye sularında yaşayan iki türü vardır: üzgünbalığı *(Callionymus dyra)*, minebalığı *(C. maculatus)*.

CALLİOSTOMA a. (yun. *kallion*, *kalos*, güzel'in karşılaştırma sıfatı, ve *-stoma*, ağız'dan). Koni biçimli parlak renkli, kapalı kavkılı karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (Bütün denizlerde bulunur, *Trochidae* familyası.)

CALLİPHORA a. (yun. *kallos*, güzellik, ve *phoros*, taşıyan'dan). Larvaları kokmuş ette gelişen iri mavi sinekleri içeren cins. (Cinsin örnek türü mavi et sineği'dir [*Calliphora erythrocephala*]. Mavisinekgiller familyası.)

CALLİPTAMUS a. Yerkürenin sıcak ve ılıman bölgelerinde yaşayan, üst ayakları kırmızı çekirgeleri içeren cins. (*Catantopidae* familyası.)
—ANSİKL. İtalyan çekirgesi *(Calliptamus italicus*, esk. *Caloptenus)*, Fransa ve İspanya'da tarıma verdiği zararlarla ünlüdür.

CALLİRHOE a. (yun. özl. a. *Kallirrhoe*' den). Parçalı yapraklı, fırfiri mor renkte büyük çiçekli, güzel otsu bitki. Bahçelerde çok kolay yetişir. (10 tür; ebegümecigiller familyası.)

■ **CALLİSTO,** Jüpiter'in dördüncü uydusu; 13 ocak 1610'da Galilei keşfetti. Çapı 4 840 km. Ortalama yoğunluğu 1,8. Jüpiter'e ortalama uzaklığı 1 883 000 km. Dolanım süresi 16,689 g. Ortalama yoğunluğu göz önüne alınırsa, uydunun ka-

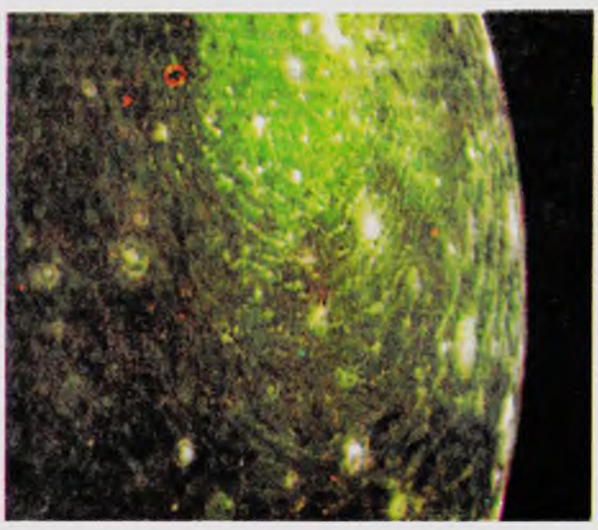
Reporters Associés-Gamma

Maria **Callas**

Harlingue-Roger-Viollet

başkan **Calles**
(1924'te, Paris'te).

IPS

Callisto uydusunun 1 mart 1979'da amerikan uzay sondası Voyager 1 tarafından 350 000 km uzaklıktan çekilmiş fotoğrafı

yaç ve buz karışımından oluştuğu düşünülebilir. Amerikan Voyager sondalarının 1979'da gönderdiği fotoğraflarda, yüzeyinin düzgün bir biçimde kraterlerle kaplı olduğu görülür. Kuşkusuz, öteki gezegen yüzeyleri gibi, Callisto'nun yüzey görünümü de Güneş sisteminin oluşumunu izleyen ilk yüz milyon yıl süresince uğradığı yeğin göktaşı bombardımanı döneminden sonra donmuştur. Voyager sondalarının fotoğrafını çektiği en önemli oluşum, Ay ya da Merkür üstünde göktaşlarının açtığı bazı büyük havzaları anımsatan, eşmerkezli kabartılarla çevrelenmiş çember biçiminde geniş bir yapıdır; bunun dışında hiçbir merkezsel çöküntü görülmez. Belki de sözkonusu olan, bir zamanlar çok büyük bir göktaşı çarparak buz kabuğunu erittiği ve oluşan gölde bir dizi dalgaya yol açtığı, suyun hızla buz halini almasıyla bu dalgaların donduğu bir bölgedir. Callisto'nun yüzeyi, Ay'ın ve Merkür'ün yüzeyine benzemesine karşın birçok bakımdan farklılıklar gösterir: özellikle dağların ve çapı yaklaşık 150 km'nin üstünde olan büyük kraterlerin bulunmayışı ve orta boydaki kraterlerin derinliklerinin azlığı. Bununla birlikte buz akıntıları kraterleri yavaş yavaş aşındırmış olabilir. Voyager 2,gece olan yarıkürede, güneşaltı noktasında sıcaklığın −118°C olduğunu saptadı.

CALLİSTUS → CALİXTUS.

CALLİSTUS a. Tropikal Amerika'da yaşayan, küçük bedenli, meyve ve böcekle beslenen ötücükuşları içeren cins. (Tanagragiller familyası.) [Eşanl. CALOSPİZA.]

CALLİSTUS LUNATUS a. Böcbil. Siyah benekli, kahverengi-turuncu renkli güzel koşarkınkanatlı. (Başı mavi, göğsü kırmızıdır. Kınkanatlılar takımı; koşarkınkanatlıgiller familyası.)

CALLİTRİS a. (yun. *kallithriks*, güzel yünlü'den). Atlas okyanusu ve Akdeniz kıyılarında, Avustralya ve Yeni Kaledonya'da yetişen, piramit biçimli, reçineli ve mazıya yakın kozalaklı ağaç. (*Callitris quadrivalvis* türü sandarak adıyla anılan bir reçine verir; odunundan ince marangozlukta kullanılan "mazı uru" elde edilir. Servigiller familyası.)

CALLİXYLON a. (yun. *kallos*, güzellik, ve *ksylon*, odun'dan). Üst devon tabakasında bulunan ve bugünkü kozalaklıların odununu andıran fosil odun.

CALLORHYNCHUS a. (yun. *kallos*, güzellik, ve *rhygkhos*, gaga, surat'tan). Güney yarıkürede, soğuk ılıman denizlerde kıta platolarında yaşayan, rostrumu spatula gibi yassı kedibalıklarını içeren cins. (Kıkırdaklıbalıkların *Holocephali* öbeği.)

Giraudon

Vielle çalgıcısı
Jacques **Callot**'nun ofort gravürü

CALLOT (Jacques), fransız gravürcü ve desenci (Nancy 1592 - *ay. y.* 1635). 1608'de Roma'ya gitti ve burada Philippe Thomassin'in atölyesinde kazma kalemi kullanmayı öğrendi. 1611'de Antonio Tempesta ile Floransa'ya gitti. Tempesta, onu Giulio Parigi ile tanıştırdı. Callot, onun teşvikiyle ofort tekniğini öğrenmeye başladı ve Cosimo II'nin himayesine girdi. Kazma kalem ve ofort tekniklerini uyguladı. 1617'den başlayarak, yalnız ofort tekniğiyle çalıştı ve yumuşak verniğin yerine sert verniği kullanarak büyük bir yenilik getirdi. *Kapris* dizisinde (1617) ve *İmpruneta fuarı*'nda (1620) tekniğinin özgünlüğü belirginleşir.

1621'de, Nancy'ye döndü. *Küçük fuar*'ı, *Ayaktakımı* dizisini (1622), 1623'te de *Lorraineli soylular*'ı çizdi.1625'te Flandre'a gitti ve *Breda kuşatması* gravürünü yaptı (1628), 1628-1631 arasında birçok kez Paris'te bulundu *(Pont Neuf'den görünüş)*. Lorraine'in işgali onu çok sarstı. *Savaşın felaketleri* ve *İşkenceler* (1634) dizilerine başladı.

42 yaşında ölmesine rağmen, çok çeşitli konularda 1 400'den fazla gravür bıraktı. Yapıtları bugün Lorraine müzesi, Nancy kütüphanesi, Paris Estampes atölyesi, Louvre resim dairesi, Viyana Albertina müzesi ve Uffizi sarayı'nda bulunur.

CALLOWAY (Cabell, **Cab** denir), amerikalı caz şarkıcısı, komedyen ve orkestra yöneticisi (Rocnester, New York, 1907). 1928'de Chicago'da Alabamians'ı, ardından Missourians'ı yönetti. Bu ikinci toplulukla 1930'da New York'ta başarı kazandı. Şaşırtıcı şarkı söyleme biçimiyle, daha sonra değerli solocuların (Chew Berry, Ben Webster, Jonah Jones, Cozy Cole, Dizzy Gillespie) yetiştiği orkestrasıyla birlikte ABD ve Avrupa'da cazın yayılmasına katkıda bulundu. Scat'ten esinlenerek yarattığı bürlesk ve barok şarkı söyleme biçimi, yansımalar, vokalizler, jive'a yakın bir argo, melodi ve ritim kesiklikleriyle doluydu. Bu özellikleriyle bop'ın habercisi sayılabilir. Başlıca plakları: *Minnie the moocher* (1931); *Jumpin'jive* (1939); *Saint James İnfirmary blues* (1941).

CALLÛD (Abdüsselam), libyalı asker ve siyaset adamı (Mizda, Trablusgarp'ın G.'inde, 1944). Kral İdris'i deviren askeri darbeye katıldı (eylül 1969). Devrim konseyi başkan yardımcısı ve içişleri bakanı (ocak 1970), ardından ekonomi ve sanayi bakanı oldu (eylül 1970); ağustos 1970'te maliye bakanlığına vekâlet etti. Bakanlar kurulunda, bu kurum değiştirilinceye kadar başkanlık yaptı (temmuz 1972-mart 1977). 1977'den 1979'a kadar genel halk kurultayı genel sekreterliği görevinde bulundu. Callûd, Kaddafi'den sonra Libya'nın en önde gelen yöneticisidir.

CALLWELL (*sir* Charles Edward), ingiliz asker (Londra 1859-*ay. y.*1928). Hindistan, Natal ve Güney Afrika'daki ingiliz birliklerinde çeşitli görevler yaptı. Albay olarak emekliye ayrıldı (1909).Birinci Dünya savaşı'nda tuğgeneral rütbesiyle yeniden göreve çağrıldı (1914). Savunma bakanlığında çalışırken, Churchill'in önerisiyle Çanakkale seferinin planını hazırladı (1916). Tümgeneral rütbesiyle emekli oldu (1917). Çanakkale savaşları ile ilgili iki kitabı vardır: *The Dardanelles* (1919), *The experiences of a dug-out 1914-1918* (1920).

Calmann-Lévy, 1836'da Michel Lévy (1821-1875) tarafından kurulan fransız yayınevi. Edebiyat yapıtları, insan bilimleri alanında incelemeler, pratik bilgiler ve spor kitaplarıyla güzel sanatlar yapıtları yayımladı.

CALMETA (Vincenzo COLLİ, —denir), italyan hümanist (Castelnuovo Scrivia 1460'a doğr.-1508). *Della volgar poesia* adlı incelemesinde, şiirde saray üslubuna dayalı seçmeci bir dilin savunuculuğunu yaptı.

CALMETTE (Albert), fransız bakteriyolog (Nice 1863 - Paris 1933), Gaston Calmette'in kardeşi. Deniz kuvvetlerinde doktorluk yaptı, Saigon Bakteribilim enstitüsü'nü kurdu ve 1891'den 1893'e dek, enstitüyü yönetti. Fransa'ya geri döndü ve Lille'deki Pasteur enstitüsü'nü kurdu. Aynı kentte bakteribilim ve sağlık koruma profesörü oldu. Paris'teki Pasteur enstitüsü'nde müdür yardımcılığı yaptı. Bilimler akademisi üyeliğine seçildi (1927), bakteribilim, fizyolojik kimya ve sağlık koruma üzerine çok sayıda inceleme yazısı yazdı. Bunların başlıcaları, yılan zehirleri ve zehrin etkisini yok eden serum tedavisi, ankilostomiyaz, Jenner aşısı, vebaya karşı serum tedavisi ve verem üzerineydi. Guérin ile birlikte, Calmette-Guérin aşısıyla (B.C.G.) veremi önleyici aşılama yöntemini buldu.

CALMO (Andrea), italyan oyuncu ve oyun yazarı (Venedik 1509 - *ay. y.* 1571). Kendi yazdığı komedilerde oynayarak döneminde büyük başarı kazandı. Padova, Bergamo, Venedik ve Dalmaçya lehçelerinin karışımı bir dille yazılmış olan bu komediler, özgünlüklerini, karmaşık aşk entrikaları çerçevesinde sergiledikleri halk tiplerinin çeşitliliğine borçludur (*İl Saltuzza,* 1551).

CALNA, Hindistan'da (Maharaştra) kent, Evrengabad'ın D.'sunda; 174 958 nüf. (1991). Ticaret merkezi.

CALÓ a. (çingenece sözc.). Çingenece deyimler ve sözcükler bakımından çok zengin olan modern ispanyol argosu. (Aynı argo biçimi, *calão* adıyla Portekiz'de de vardır.)

CALO vahası, ital. **Gialo,** Libya'da vaha, Sirenayka çölünde. Hidrokarbon yatakları.

CALOCHORTUS a. (yun. *kalos*, güzel, *khortos*, bitki, ot'tan). Kuzey Amerika kökenli, salkım ya da şemsiye biçiminde küme çiçekli güzel otsu bitki; bazen bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. (50 tür; zambakgiller familyası.)

CALOCORİS a. (yun. *kalos*, güzel, ve *koris*, tahtakurusu'ndan). Canlı renkli tahtakurularını içeren cins. (Bitkileri avladığından yararlıdır, ama bir türü armutlarda taşlanmaya yol açar.)

CALOGERO (Guido), italyan filozof (Roma 1904). Önceleri Gentile'nin felsefesini tanıtmaya, daha sonra da, gerçekçi bir bilgi kuramı geliştirmeye çalıştı. En önemli yapıtları: *La conclusione della filosofia del conoscere* (Bilgi felsefesinin sonucu) [1938] ve *Logo e dialogo* (Us ve diyalog) [1950].

CALOMARDE (Francisco Tadeo), ispanyol siyaset adamı (Villel, Aragón, 1773 - Toulouse 1842). 1824-1832 arasında bakanlık yaptı, bir ceza yasası ve bir ticaret yasası çıkarttı. Son derece tutucuydu. Kral Fernando VII'nin sağ koluydu, onun ölümünden sonra Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı (1833).

CALONİUS (Mathias), finlandiyalı avukat ve devlet adamı (Saarijärvi 1737 - Åbo 1817). İsveç'te yüksek mahkeme üyeliğinde bulunduğu 1793-1800 yılları dışında, 1778'den 1815'e kadar Åbo Üniversitesi'nde profesörlük yaptı.Finlandiya'nın Rusya'ya bırakılmasını onayla-

Giraudon

Tekerlek işkencesi
Jacques **Callot**'nun gravürü
Savaşın felaketleri dizisinden (1634)

mamasına rağmen, 1809 barışından sonra yeni grandüklük için anayasa tasarısını yazmayı kabul etti. Bu tasarı büyük ölçüde benimsendi. Başsavcılık yetkilerini üstüne alan Calonius, bir yandan yurttaşlarının entrikalarına, bir yandan da Ruslar'ın müdahalelerine karşı koyarak, yeni kurumların düzgün bir biçimde çalışmasını denetledi. Calonius, fin tüzebiliminin kurucusudur.

CALONNE (Charles Alexandre DE), fransız devlet adamı (Douai 1734 - Paris 1802). Avukat (1754), daha sonra Douai parlamentosu'nda yargı yetkisine sahip başsavcı (1759); 1783'te Louis XVI tarafından maliye genel denetmenliğine getirildi. Amerikan bağımsızlık savaşı nedeniyle yapılan borçlanmanın yol açtığı mali bunalımı çözmekle görevlendirildi. Ticaretin serbestleştirilmesinden yana olan Calonne, Eden antlaşması'nın (1786) öncülerindendi. Ticaret, özellikle sömürgelerle olan ticaret büyük gelişme gösterdi. Çıkarcılığın zaferiyle belirlenen bu refah dönemine "Calonne çağı" adı verilir. 1783 ile 1786 arasında, Calonne, 800 milyon franktan fazla istikrazı gerçekleştirmeyi başardı. Ama, 1786'da 100 milyonluk bütçe açığı bulunduğunu itiraf etti ve hileli iflas tehlikesi baş gösterdi.

Calonne, bunun üzerine, kendisinden önceki maliye bakanları Turgot ve Necker'in tasarılarını yeniden ele aldı. 20 ağustos 1786, *Maliye'yi islah planı* başlıklı bir bildiri ile Louis XVI'ya mali, iktisadi ve idari açıdan olmak üzere üçlü bir reform programı sundu. Calonne'un önerdiği reform programı kabul edilmedi. Yönetimi şiddetle eleştirilince görevinden alındı (8 nisan 1787), İngiltere'ye kaçtı. Bunun üzerine soyluların öfkesi kralın iktidarına yöneldi. Devrimin ilk döneminde, temmuz 1789'dan başlayarak Calonne, prenslerin hizmetine girdi: 1790'da Torino'da onlarla buluştu ve serveti ile beslediği karşıdevrimin liderlerinden biri oldu. Kısa sürede serveti tükendi. 1792'de prensler de onu terk edince önce İngiltere'ye, sonra da Paris'e gitti.

CALOOCAN, Filipinler'de kent, Manila yerleşme alanının kuzey banliyösü; 746 000 nüf. (1990).

CALOPHYLLUM a. (yun. *kalos*, güzel, ve *phyllon*, yaprak'tan). Tropikal bölgelerde, özellikle Asya'da altmıştan fazla türde ağaç ve ağaççığı kapsayan bitki cinsi. *(Guttiferales* takımı.)

—ANSİKL. Peru'da yetişen *Calophyllum thuriferum* türü bir çeşit günlük verir. Asya, Afrika ve Okyanusya'da yetişen *C. inophyllum* türü, tamanu balsamı denilen kusturucu ve müshil bir reçine verir; kalın sıvı bir yağ içinde eriyen bu reçine Vietnam'da tamanu yağı adıyla ülserlerin tedavisinde, yara iyileştirmede ve ağrı dindirici olarak kullanılır; kabuğu idrar artırıcıdır.

Daha başka türlerinden de gene yaraların ve ülserlerin iyileştirilmesinde ve tımarında kullanılan yağlı reçineler elde edilir: *C. calaba* ve *C. mariae* türlerinden Amerika yeşil balsamı ya da Marie-des -Antilles balsamı, Mascareignes adalarında yetişen *C. tacamahaca* türünden kumarin kokulu Bourbon yeşil balsamı çıkarılır. Bazı türlerin tohumlarından da kurt düşürücü yağlar elde edilir. Doğu Afrika' da yetişen *C. parviflorum* türü, marangozlukta kullanılan kırmızı bir odun (tamanu) verir. Daha başka türleri, böceklere karşı çok dayanıklı ve gemi inşaatına uygun yapacak kereste verir. *C. brasiliense* türünden *jacareuba* ya da *santa maria* denilen bir odun elde edilir.

CALOPOGONİUM a. (yun. *kalos*, güzel, ve *pogon, -onos*, sakal'dan). Tropikal Amerika'da yetişen kelebekçiçekgilgiller familyasından bitki cinsi. (Bunun sürüngen ve çokyıllık bir türü [*Calopogonium mucunoides*] örtü ve yem bitkisi olarak kullanılır.)

CALOPTENUS a. (yun. *kalos*, güzel, ve *ptena*, uçucular'dan). Zararlı çekirge *Calliptamus*'un eski cins adı.

CALOPTERYX a. (yun. *kalos*, güzel, ve *pteryks*, kanat'tan). Kanatları sapsız kızböceklerini içeren cins. (Kızböcekleri takımı; Lestegiller familyası.)

—ANSİKL. *Calopteryx* cinsi üyeleri, metalik mavi ya da yeşil renkli incecik bedenli kızböcekleridir; kanatları donuk mavidir. *Calopteryx virgo* ve *C. splendeus* türleri akarsu kenarlarında uçuşur; bu türlerin larvaları da akarsu kenarlarında yaşar.

CALOSOMA a. (yun. *kalos*, güzellik, ve *soma, -atos*, beden'den). Çok parlak madensel renkli, güzel koşarkınkanatlıları içeren cins. (Yeşil, mavi, tunç rengi ya da siyah renklidir; siyah ya da kızıl benekleri vardır. Kınkanatlılar takımının koşarkınkanatlıgiller familyası.)

—ANSİKL. *Calosoma* cinsi üyeleri bütün dünyaya yayılır. En güzel türlerden *Calosoma Sycophanta* meşe ormanlarında bulunur, larvası keseli tırtılların keselerinde yaşar ve onları yer. (Parıltılı avcıböcek [*Calosoma caridum*] türünün bedeni parlak siyah renktedir.)

CALOSPİZA a. Zool. CALLİSTUS'un eşanlamlısı.

CALOTE a. (yun. *kalotes*, güzellik'ten). Güney-doğu Asya'da ağaçlarda yaşayan kertenkeleleri içeren cins. (Renkleri canlı ve yanar dönerdir; bu nedenle "yalancı bukalemun" adıyla da anılır. Agamagiller familyası.)

CALP (Necdet), türk siyaset adamı (Karamürsel 1922). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1944). Kaymakamlık, mülkiye müfettişliği yaptı (1947-1955), İngiltere'de (1956) ekonomi ve maliyecilik konularında eğitim ve staj gördü. Yurda döndükten sonra Siirt valiliğine atandı (1960). 27 Mayıs devrimi'nden sonra devlet başkanı ve başbakan Cemal Gürsel ve ardından başbakan İsmet İnönü'nün özel kalem müdürlüğünü yaptı (1960-1965). İzmir valisi (1978) oldu. 12 eylül 1980'den hemen sonra getirildiği başbakanlık müsteşarlığı görevinden emekliye ayrıldı (nisan 1983). Siyasal partilerin kurulmasına izin verilince, Halkçı parti'yi (HP) kurdu, genel başkanlığına seçildi (mayıs 1983). Ankara milletvekili olarak TBMM'ye girdi (1983), HP'nin ilk genel kongresinde (haziran 1985) yeniden başkan seçilemedi. Halkçı parti'nin Sosyal demokrasi partisi (SODEP) ile birleşip Sosyal demokrat halkçı parti (SHP) adını almasından sonra milletvekilliği sona erene dek bu partide kaldı. 1987'de siyasetten çekildi.

Calprenède *(La)* → LA CALPRENEDE.

CALPURNİA, Lucius Calpurnius Pison Caesoninus'un kızı. İ.Ö. 59'da evlendiği Sezar'ı, öldürüleceği gün senatoya gitmekten caydırmaya çalışmıştı.

CALPURNİUS BESTİA (Lucius), İ.Ö. 121 yılında tribunus, 111 yılında konsül oldu. Jugurtha'ya karşı savaşa gönderildi, rüşvet alıp görevini yapmadığı için sürgünle cezalandırıldı.

CALPURNİUS BİBULUS (Marcus), Cato Uticensis'in damadı (öl. İ.Ö. 48). Düşmanı Sezar ile birlikte konsüllük yaptı (59), ancak bütün yetkileri elinden alındı: bu dönemden, "*Caius* ile *Julius*'un (Sezar'ın iki adı) konsüllük dönemi" diye söz edilir.

CALPURNİUS PİSON (Cneius) [öl. İ.S. 20], İspanya'da konsül ve legatus (İ.Ö. 7). Tiberius zamanında Suriye valisi oldu. Burada, çok sevilen Germanicus'u halkın gözünden düşürdü. Germanicus öldüğünde, onu zehirlemekle suçlandı. Tiberius başlangıçta Pison'u savunur gibi göründüyse de, sonra desteğini çekti. Pison evine döndü. Ertesi gün ölü bulundu.

CALPURNİUS PİSON (Lucius) [İ.Ö. 48 - İ.S. 32], İ.Ö. 15'te konsül seçildi, Pamphylia'yı, ardından egemenliği altına aldığı Trakya'yı yönetti. Horatius, *Ars Poetica* adlı yapıtını ona ve oğullarına ithaf etti.

CALPURNİUS PİSON (Caius), romalı siyaset adamı (öl. İ.S. 65). Caligula, nişanlısını elinden aldı ve onu sürgüne gönderdi. Neron'un imparator olmasıyla geri dönen Pison, bir komplo kurdu: imparatoru öldürecek, yerine kendisi iktidara gelecekti. Bir ihbar üzerine komplo ortaya çıkınca damarlarını keserek intihar etti.

CALPURNİUS PİSON FRUGİ (Lucius), romalı devlet adamı ve tarihçi. Gracchus kardeşlerle mücadele etti. İ.Ö. 149'da tribunus, 133'te konsül, daha sonra da censor seçildi; bugün kayıp olan *Yıllıklar*'ı kaleme aldı. Yaşamının sadeliğinden ötürü kendisine Frugi dendi.

CALPURNİUS PİSON LİCİNİANUS (Lucius) [İ.S. 38 - öl. Roma İ.S. 69], L. Crassus'un oğlu, Pison ailesi tarafından evlat edinildi. Galba, tahtına vâris olarak onu seçti. İkisi birlikte öldürüldüler.

CALS (Joseph), hollandalı siyaset adamı (Roermond 1914 - Lahey 1971). 1948'de Katolik parti'den seçilerek parlamentoya girdi ve iki yıl boyunca Ulusal madencilik konseyi'nin başkanlığını yürüttü. Eğitim, sanat ve bilim başkanlığında müsteşarlığa getirildi (1950), 1952-1963 arasında aynı kurumda bakanlık yaptı. Bakanlığı sırasında önemli bir eğitim reformu hazırladı ve kabul ettirdi. 1965'te başbakanlığa getirildi, 1966'da istifa etmek zorunda kaldı.

CALTAGİRONE, İtalya'da kent, Sicilya'da, Catania'nın G.-B.'sında; 38 900 nüf. Tarım pazarı. Yakınında Tunç devrinin son döneminden kalma bir mezarlık ve yunan klasik döneminden kalma, o dönemde Siracusa ile Gela arasındaki karayolunu denetim altında tutan bir tahkimli yerleşme ortaya çıkarılmıştır.

CALTANİSSETTA, İtalya'da kent, Sicilya'da il merkezi, Salso ırmağının yukarı vadisinde; 62 000 nüf. Tarım pazarı. Makine sanayisi. —*Caltanissetta ili*, 2 104 km²; 294 658 nüf. (1989). Başlıca gelir kaynakları, kükürt, potas ve magnezyum çıkarılmasıdır.

CALTHORPE (*sir* Somerset Arthur Gouch), ingiliz amiral (Londra 1864 *-ay. y.* 1939). İngiliz deniz kuvvetlerinde görev aldı (1878). Sırasıyla Rusya, Norveç ve İsveç'te deniz ataşesi olarak hizmet gördü (1902-1905). Tümamiral rütbesiyle ikinci kruvazör filosunun komutanıyken, deniz bakanlığı müsteşarlığına getirildi (1916). İngiltere'nin Akdeniz donanması başkomutanlığına atandı (1917). İtilaf devletleri Akdeniz donanması komutanı olarak Osmanlı hükümeti delegeleriyle Mondros ateşkesi'ni imzaladı (30 ekim 1918). Daha sonra İstanbul'da ingiliz yüksek komiseri olarak görev yaptı (1918-1919). Portsmouth deniz üssü komutanlığına atandı (1920). Büyük amiralliğe yükseldi (1925).

CALUİRE-ET-CUİRE, Fransa'da kanton (Rhône) merkezi, Lyon'un kuzey banliyösü, Saône ırmağı kıyısında; 41 513 nüf. (1992). Sanayi merkezi (makine yapımı, dokuma).

CALUMET CİTY, ABD'de kent, *Calumet Park* ile birlikte, Chicago'nun güney banliyölerinden birini oluşturur; 43 000 nüf. Besin sanayisi.

CALUT, Davut ile çarpışarak yenilen filisti savaşçı (I Samuel, XVII). Calut'a karşı kazanılan zaferi Davut'un bir savaşçısına maledilen II Samuel, XXI, 19'un metni dikkate alındığında bu olayı anlatan kutsal metinlerin kral Davut'un zaferi hakkında temeli olmayan efsaneler yaratarak onu yücelttikleri anlaşılmaktadır. Bazı Kuran tefsircilerine göre Calut, Mısır ile Filistin

Angel-coll. Sirot

Albert **Calmette**

Necdet **Calp**
Gelişim arşivi

Giraudon

Jean **Calvin**
ressamı bilinmeyen bir tablodan ayrıntı
XVII. yy. fransız okulu
Albert-Rilliet koleksiyonu
Cenevre

Schulhof-Rapho

Fauville-en-Caux (Seine-Maritime)
calvaria'sı

Rial-Atlas-Photo

calvaria
(XVI. yy.) [Morbihan]

arasında yaşamış Amalik kavminin kralı idi.

CALUTRON a. (*CALifornia University cycloTRON laboratory*'den). Nük. müh. Yüksek güçlü kütle tayfölçeri. (ABD'de, gaz yayınımıyla izotop ayırma yöntemi geliştirilip diğer yöntemlerin yerini alıncaya değin, çok zenginleştirilmiş uranyum üretiminde bu aygıtlar kullanıldı.)

CALVADOS, Fransa'da (Aşağı Normandiya bölgesi) *département;* 5 548 km^2; 618 478 nüf. (1992). Merkezi *Caen.* Eski kırsal kesim gelenekleri uyarınca *département* dört tarım bölgesine ayrılır: D.'da Auge (Lisieux) ülkesi et ve süt için sığır yetiştiriciliği konusunda uzmanlaşmıştır; orta kesimde, Caen ve Falaise ovaları büyük tahıl üretim bölgeleridir, K.-B.'da, Bessin (Bayeux) süt üreticiliğine yönelmiştir, G.-B.'da, Bocage'da (Vire) süt üretiminde uzmanlaşmıştır.

CALVADOS a. Fransa'da Calvados yöresinde elmadan yapılan damıtık içki. (CALVA da denir.)

CALVAERT (Denijs), flamand ressam (Anvers 1545'e doğr. - Bologna 1619). İtalya'ya yerleşti, orada **Dionisio Flammingo** adını aldı ve özellikle Raffaello'nun etkisinde kaldı. Bologna'da bir akademi kurdu; burada birçok ressam yetişti; Guido Reni, Domenichino ve Albani, Carracci'lerin atölyelerinde kesin biçimde olgunlaşmadan önce bu akademiden çıktılar. Denijs Calvaert'in yapıtlarının büyük bir bölümü Bologna resim müzesi'ndedir; bu yapıtlarda maniyerizmin etkisi görülmektedir.

CALVARİA a. (lat. sözc.). Tek ya da üç haçtan oluşan anıt (İsa ve onunla birlikte çarmıha gerilmiş iki hırsızı taşıyan haçlar).

—ANSİKL. Kiliseler yanında mezarlıklara ya da capellalar yakınında hac yolları üstüne, İsa'yı taşıyan haç biçiminde, ya da yalnız haça indirgenmiş küçük anıtlar dikme geleneği Ortaçağ'a değin uzanır. Bunlar çoğunlukla, halk sanatının görkemli örnekleridir; iki yüzleri de yontulmuş bu anıtların arka yüzlerinde taç giymiş Meryem imgesi bulunur. Kimi zaman, haçın gövdesinde bir azizin betimlendiği de olur. Bretagne bölgesi calvaria'ları (XV. yy. sonu - XVII. yy.) bu anıt türünün en güzel örnekleridir. Bir sunakları da bulunan bu kâgir anıtların yüzeyleri, İsa'nın yaşamından sahneleri ve İsa'nın çilesini gösteren alçak kabartmalarla bezenmiştir; platformda yer alan Meryem'in, Aziz Yuhanna'nın, iki hırsızın heykelleri, çarmıha gerilme olayını canlı ve dokunaklı bir biçimde ve sahneleme anlayışı içinde sergilemektedir.

Daha genel anlamıyla, birçok fransız köyünün girişinde, yol üzerlerine dikilen haçlara da bazen calvaria adı verilir. (→ ÇARMIH, HAÇ.)

CALVARİUM, İsa'nın çarmıha gerildiği Golgotha tepesi.

CALVÉ (Emma CALVET DE ROQUER, **Emma** —denir), fransız opera şarkıcısı (Decazeville 1858-Millau 1942). Sanat yaşamına 1882'de Brüksel'de başladı. Ardından Paris'te sahneye çıktı. 1887'de Scala di Milano'ya girdi. Daha sonra Londra'da, New York'ta, Monte-Carlo'da ve başka büyük kentlerde çalıştı. Hem soprano, hem de mezzo-soprano rollerini üstlenebilen usta bir şarkıcı olan Calvé özellikle Carmen rolünde unutulmaz bir yorum sergiledi. Genç natüralist bestecilerin yapıtlarına özel bir ilgi duydu. Prömiyerinde başrol oynadığı başlıca operalar: Mascagni'nin *L'Amico Fritz*'i (1891), Massenet'nin *la Navarraise*'i (1894) ve *Sapho*'su (1897).

CALVERİOSOMA a. (lat. *calvus,* kel, kaygan, ve yun. *soma,* beden'den). Derisi yumuşak, yalnızca birbiriyle kaynaşmamış kemikçikler içeren denizkestanesi cinsi. (Oysa normal denizkestanelerinin derisi, birbirine kaynaşmış küçük levhalardan oluşan bir kabuktur. Atlas okyanusu'nun ve Büyük Okyanus'un derin kesimlerinde [−160 ile −1 800 m arası] yaşar. *Echinothuriidae* familyası.)

CALVERLEY (Charles Stuart), ingiliz şair (Martley, Worcestershire, 1831 - Folkestone 1884). İngiliz şairleriyle ilgili parodiler yazdı (*Verses and Translations,* 1862; *Fly Leaves,* 1872).

Calvert Cliffs, ABD'de (Maryland) nükleer santral, Chesapeake körfezinin batı kıyısında, Prince Frederick'in G.-D.'sunda.

CALVET (Joseph), fransız kemancı (Valence-d'Agen 1897 - Paris 1984). 1920'de kendi adını taşıyan bir dörtlü kurdu ve Debussy, Ravel ve Milhaud'nun yapıtlarını yorumladı.

CALVİÁ, İspanya'da (Balear adaları) kent, Mallorca adasında, Palma de Mallorca'nın B.'sında; 4 900 nüf. Sayfiye merkezi.

CALVİN (Jean), asıl adıyla **Cauvin** (Noyon, Picardie, 1509 - Cenevre 1564). Noyon eşrafından bir ailenin oğluydu; Paris' te edebiyat ve felsefe (1523-1527), Orléans'da hukuk okudu (1528); ardından ibranice, yunanca ve tanrıbilim öğrendiği Bourges'da, lutherci bir hümanist olan yunanca öğretmeni Melchior Wolmar'ın etkisiyle reformcu fikirleri benimsedi. Aforoz edilen babasının ölümünden ve kardeşi Charles'ın da lutherciliğe dönmesinden sonra, Paris'e yerleşti. Paris'te, Guillaume Budé ve Nicolas Cop gibi hümanistlerle sık sık görüşüyordu. 1532'de Seneca'nın "De clementia"sı üzerine eleştirel bir açıklama yayımladı ve Paris Üniversitesi rektörü Nicolas Cop için bir söylev hazırladı (1533). Söylev Calvin'in Reform'u kesin olarak benimsediğini gösteren fikirler içeriyordu. Saintonge ve Angoumois'ya yaptığı bir misyon gezisinden sonra Paris'ten ayrılmak zorunda kalarak (1534) Basel'e sığındı. Öğretisini açıklamak için 1533'ten beri üzerinde çalıştığı ve fransızcası 1541'de yayımlanan *İnstitution de la religion chrétienne*'in latincesi (*Christiana religionis İnstitutio*), daha 1536'da Basel' de yayımlandı. Hayır işleyerek değil de inayetle bağışlanma yolundaki ve cennetliklerin önceden takdiri sonucunu veren özgün kuramını bu yapıtta sergiliyordu. Vaftiz ile kudas dışında kalan bütün kutsamaları yadsıyordu. Vaftiz ile kudas da, yalnızca imanın etki kazandırdığı birer simge olmaktan başka bir değer taşımıyorlardı. Bununla birlikte, Tanrı kelamını yayan bir kilise ile düzeni sağlayan bir devletin kurulması da ona zorunlu görünüyordu. 1536 güzünde G. Farel tarafından Cenevre'ye çağrılan Calvin, orada ilkelerini uygulamaya girişti, ama bu kentteki ilk girişimleri (1536-1538) başarısızlıkla sonuçlandı. Daha sonra Strasbourg'a gitti, Fransa'dan iltica eden protestanların kilisesini yönettiği bu kentte İdelette de Bure ile evlendi. 1541'de Cenevre'ye yeniden çağrılması üzerine, 1538'de yarıda kalan işe yeniden başladı. Cenevre protestan kilisesi'nin tüzüğü olan ve kent genel kurulu tarafından kabul edilen "ordonnances ecclésiastiques" ile (4 kasım 1541), halkın seçtiği papazlardan oluşan yeni bir kilise kurdu. Protestanlığı öğretmekle görevli din bilginleri, consistorium (6 protestan papaz ve 12 laik) ve diyakoslar da bu papazlara yardımcı olacaklardı. Temel bilgiler veren okulların çoğalması ve Avrupa'nın en ünlü üniversite merkezlerinden biri durumuna gelen Cenevre koleji'nin gelişmesiyle, protestanlık eğitimi de gelişti. Son olarak, verilen vaazlar da —Calvin yılda ortalama 286 konuşma yapıyordu— kentin derin bir reformdan geçmesi üzerinde etkili oldu. Ama Calvin'in karşısına her türlü muhalif de çıkıyordu (otorite düşmanı burjuvalar, katolikler, anabaptistler, inançsızlar, vb.). Calvin, bu muhaliflere zorla boyun eğdirmek zorunda kaldı (Cenevre koleji müdürü Castellion'un sürgün, Jacques Gruet ile Michel Servet'nin ölüm cezalarına çarptırılmaları). Her türlü direnç kırıldıktan sonra, Calvin Cenevre'de tam bir otorite kurarak, son yıllarını, öğretisini açıklığa kavuşturmaya ayırabildi (1559'da *İnstitution chrétienne*'in son latince metninin yayımlanması). Cenevre, protestanlığın Avrupa'daki başlıca yayılma merkezi durumuna geldi. Cenevre Protestan akademisi kuruldu, ilk rektörü de, Calvin öldükten sonra Protestan kilisesi'nin başına geçen Théodore de Bèze oldu.

CALVİN (Melvin), amerikalı kimyacı (Saint Paul, Minnesota, 1911). Kromatografi ve radyoaktifliklerden yararlanarak çok duyarlı kimyasal çözümleme yöntemleri ortaya koydu. Fotosentez mekanizmasının incelenmesinde, karbon 14 ile karışmış karbondioksit gazını kullanarak geçici birçok ara maddenin, özellikle şekerin oluşumunu gösterdi ve birçok enzimin olaya katılışını belirledi. (1961 Nobel ödülü.)

Calvin çevrimi, üç CO_2 molekülünün bağlanabilmesi için gerekli üç pentozun, beş triozdan oluşmasını sağlayan tepkimeler dizisi; böylece üç molekül heksozdan altı molekül trioz elde edilir. Çevrimin her yinelenmesinde oluşan bir trioz, glusitlerin bireşiminde kullanılır; diğer beşiyse çevrimde kalır. Bireşim için gerekli olan enerji, fotosentezin aydınlık evresinde oluşur; tepkimeler, özgül enzimlerle katalizlenir.

CALVİNCİ sıf. Calvincilik'e ilişkin.
◆ sıf. ve a. Calvincilik taraftarı.

CALVİNCİLİK a. Calvin'in dinsel öğretisi.

—ANSİKL. Her şeyden önce tanrımerkezci bir öğreti olan calvincilik, İncil'i tek iman kaynağı olarak görmesiyle katoliklikten, önceden takdir ve inayeti olumlamasıyla da lutherciIikten ayrılır. İsa'nın bir bakire rahminde cisimleştiğini, hem insan hem tanrı olduğunu kabul eder, inayet ve ilk günah konularında Augustinus'u izler. Tapınma ilk sadeliğine yeniden kavuşturulmuş ve tapınmada yalnızca inananların bildiği bir dil kullanılmıştır. Manastır yeminleri ile birlikte, günah çıkartma ve bekârlık zorunluluğu da yasaklanmış, kutsamalar vaftiz ile kudas ayinine indirgenmiş, kudas ayininde de ekmek ile şarabın İsa'nın eti ile kanına dönüşmesi ve İsa'nın eti ile kanının bu ayinde gerçekten varoluşu kabul edilmemiştir. Calvin, protestanlara sayısız mektuplar yollayarak, Cenevre'de yetiştirdiği protestan papazları dört bir yana göndererek, öğ-

retisinin Avrupa'da boy vermesini hızlandırmıştı. İsviçre biraz direttiyse de (Zwingler öğretisinin egemenliği), Calvin' in Fransa'daki etkisi çok derin oldu. 1557'den başlayarak, baskılara karşın (Compiègne fermanı, 1557), reform bu ülkede kendini kabul ettirdi. Calvincilik, ticari burjuvazi çevrelerini etkiledikten sonra, bazı büyük senyörler arasında da yandaş buldu. Cenevre kilisesi'ni örnek alan bu yeni dönmeler, Kilise olarak örgütlendiler. Yeni kiliseler çoğaldı. 1566'da, 2 250 protestan kilisesi vardı. Katolik tepki ve Din* savaşları (1559-1598), calvinciliğin bölgesel olarak sınırlandırılmasına ve Nantes fermanı (1598) ile de yasal olarak kabul edilen siyasal ve askeri bir görünüm kazanmasına katkıda bulundu.

Calvincilik 1540'tan başlayarak Hollanda'ya da girdi. Calvincilerin *arminiusçu*'*lar* ile *gomarcılar* olarak bölündükleri (Dordrecht sinodu, 1618-1619) yedi Birleşik Eyalet'in ayaklanması (1579), kısmen de Felipe II'nin, wallon ve lutherci protestan kiliselerin 1561'de İman inancalarını kabul etmemesi sonucuydu.

Edward VI'nın desteklediği calvincilik (ingilizce ikinci "Prayer Book"un 1549'da onaylanması; missa'yı ve rahiplerin bekârlık zorunluluğunu kaldıran 42 maddelik 1553 yasası), İngiltere'ye de erkenden girdi. Elizabeth I'in tahta çıkışı anglikancılığa dönüşe yol açtıysa da, Charles II ile James II dönemlerinde yasaklanan calvincilik, 1688 devriminden sonra özgürce gelişti ve "konformist olmayan" kiliselerin çoğu calvinci oldu. Özellikle İskoçya, John Knox'un etkisi ile (hazırladığı "İman inancası"nı İskoçya parlamentosu 1560'ta onayladı) en önemli calvinci merkezlerden biri durumuna geldi.

Calvinciliğin Avrupa'daki sınırları, XVI. yy. ortasından başlayarak sabitleşti. Almanya'da karşısında lutherciliği (onu yalnızca Pfalz'da yendi), başka her yerde Karşı-Reform'u buldu. XVI. yy. sonundan başlayarak Avrupa'da duran calvinci yayılma, XVII. yy.'da denizaşırı ülkelere yöneldi (Güney Afrika, Kanada, ABD). Böylece calvincilik, 500 000 kadarı Fransa' da olmak üzere, 40 milyon yandaşı olan, özellikle de ekonomileri erken bir gelişme gösteren ülkelerde gelişen bir dünya dini durumuna geldi. Gerçekten de yandaşları özellikle ticaret çevrelerinde yaşayan kimselerdi (Calvin'in iktisadi gelişme bakımından elverişli tutumu). Alışverişlerin artması ve dinlerinin yayılması için gerekli özgürlüğe susamış ülkeler, Calvin'in daha önce Cenevre kilisesi'nde uyguladığı demokratik rejimi hemen benimsediler. Öte yandan calvincilik, sanat yaşamındaki yaratıcılığı da destekledi. Bu durum, mimar Salomon de Brosse, yontucu Jean Goujon, mineci Bernard Palissy ve ressam Rembrandt gibi birçok sanatçının calvinciliği benimsemesine yol açtı.

■**CALVİNO** (İtalo), italyan yazar (Santiago de Las Vegas, Küba, 1923 - Siena 1985). Direniş hareketine katıldığı sırada edindiği deneyimlerden yararlanarak kaleme aldığı ilk hikâyeleri (*Il sentiero dei nidi di ragno*, 1947; *Ultimo viene il corvo*, 1949), daha sonra *Il visconte dimezzato* (1952); *Ağaca tüneyen baron* (Il barone rampante) [1957]; *Var olmayan şövalye* (Il cavaliere inesistente) [1959] adlı yapıtlarda en olgun düzeyine ulaşan hikâyeci ve masalcı yanının izlerini taşır. *Sandık müşahidi*'nde (La giornata di uno scrutatore, 1963) siyasal görüşlerini —1956'ya kadar Komünist parti saflarında yer aldı— sergiledi. Daha yeni yapıtlarındaysa düşsel evren ve göstergebilimin öğelerine yer verdiği görülür (*Le città invisibili*, 1972; *Se una notte d'inverno un viaggiatore*, 1979).

CALVO (Bonifazio) → BONİFAZIO CALVO.

CALVO (Edoardo İgnazio), italyan yazar ve hekim (Torino 1773 -*ay. y.* 1804). Piemonte lehçesinde şiirler ve taşlamalı komediler (*Artaban bastona*) yazdı.

CALVO (Carlos), arjantinli hukukçu ve diplomat (Buenos Aires 1824 - Paris 1906). *Derecho internacional teórico y práctico*'yu (Kuramsal ve uygulamalı devletler hukuku) [1868] yazdı. Gent uluslararası hukuk enstitüsü'nün kurucularındandır.

Calvo şartı. Uluslarar. huk. Yabancı imtiyaz sahiplerinin, imtiyazı veren devletle bir uyuşmazlığa düşmesi durumunda, kendi devletinin diplomatik koruyuculuğundan vazgeçmesini öngören kural. Carlos Calvo tarafından ortaya atılan bu kural, Latin Amerika'da yapılan birçok sözleşmede yer aldıktan sonra zaman içinde kabul edilebilirliğini kaybetti, daha sonra da hükmü kalmadı.

CALVO SOTELO (José), ispanyol avukat ve siyaset adamı (Tuy, Pontevedra ili, 1893 - Madrid 1936). General Primo de Rivera'nın diktatörlüğü sırasında (1925 -1930) maliye bakanlığı yaptı. 1934-35'te monarşist partinin liderlerindendi. Öldürülmesi İspanya iç savaşı'nın patlak vermesine neden oldu.

CALVO SOTELO (Leopoldo), ispanyol siyaset adamı (Madrid 1926), José Calvo Sotelo'nun yeğeni. Kimyacı olarak çalıştıktan sonra ticaret (1976) ve bayındırlık bakanlığı (1976-1977) yaptı. Merkez demokratlar birliği'nin adayı olarak, şubat 1981'de Adolfo Suarez'in yerine başbakanlığa getirildi; kasımda da parti başkanlığını üstlendi.

CALVUS a. (lat. *calvus*, kel). Bulutların uluslararası sınıflandırılmasında cumulonimbus cinsine verilen tür adı. (Bu cins bulutlarda, üst bölümün tomurcuklanmaları çevre netliklerini kaybeder ve pek ayırt edilemeyen beyazımsı bir kütle gibi görünür.)

CALYCOPHORAE a. (yun. *kalyks*, çanak, ve *phoros* taşıyan'dan). Knidliler öbeğinden sifonoforlar takımı. (Başlıca özellikleri, nektosomayı oluşturan yüzme çanları ve çeşitli kormidyaları taşıyan bir stolon ile donanmalarıdır. Orta sularda yaşayan deniz hayvanlarıdır.)

CALYMENA a. (yun. *kalos*, güzel, ve *hymen*, *-enos*, çeper'den). Paleont. Yumurtamsı bağalı, yarım çember biçimli başlı, çok dışbükey glabellus'lu trilobitleri içeren cins. (*Calymenidae* familyasının örnek tipi olan *Calymena* cinsine Silures ve Devoniyen devri tabakalarında rastlanmıştır.)

CALYPSO a. (amerikanca *calypso*; nymphe *Kalypso*'dan). Kökeni Antiller'e (özellikle Jamaika'ya) dayanan, 4/4'lük dans; ayakların yaptığı gel git hareketlerinin yanı sıra, bedenin sallanması ve dalgalanması başlıca özellikleridir. (Calypso ezgilerini, konuşmaları yasaklanan zenci köleler çalışırken söylerlerdi. Söylenen calypsonun, duraklamalı yürüyüşü andırır bir ritmi vardır.)

Calypso, Jacques Yves Cousteau'nun düzenlediği ve yönettiği denizbilim araştırma gemisi. Bu gemiyle Cousteau, denizbilim ve film çekimleri seferleri sırasında yeni teknikler ve yeni araştırma araçları (dalıcı daire, troyka) geliştirdi.

CALYPTOBLASTEA a. (yun. *kalyptos*, gizli, ve *blastos* ya da *blaste*, tohum, tomurcuk'tan). Kalın peridermi her polipin çevresinde bir çanak oluşturan, koloni halinde yaşayan deniz knidlilerini içeren takım. (*Calyptoblastea* takımı üyeleri, dengetaşı keseleriyle donanmış *leptomedüzler*'dir. Takımın örnek tipleri: *Obelia*, *Sertularia*.)

CALYPTRAEA a. Denizde yaşayan karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Başı kısa, ön kesimi iki loplu, kavkısı demet biçimlidir. Birçok türü bütün denizlere yayılır. Bazı türlerinin fosillerine Tebeşir devri ve Üçüncü Zaman katmanlarında rastlanır. *Calyptraeidae* familyası.)

CALYPTRAEİDAE a. (yun. *kalyptra*, hotoz, ve *eidos*, görünüş'ten). Önden solungaçlı karındanbacaklı yumuşakça familyası. (*Calyptraea* ve *Crepidula* cinsi üyelerinde olduğu gibi, kavkısı demet biçimindedir. Üst Tebeşir döneminden bu yana yaşamaktadır.)

CALYSSOZOA a. *Entoprocta*'nın öteki adı.

CALYTHRİX a. Avustralya kökenli çok güzel bir ağaççık; soğuk ve sıcak seralarda yetiştirilebilir. (Mersingiller familyasından olan bu bitkinin kırka yakın türü vardır.)

CALZABİGİ (Ranieri), italyan yazar (Livorno 1714 - Napoli 1795), Gluck'un operalarının librettolarını yazdı (*Orfeo ed Euridice*, 1762; *Alceste*, 1766; *Paride e Elena*, 1769).

■**CAM** a. (fars. *câm*). **1.** Saydam, izotrop anorganik mamul. (Bk. *ansikl.* böl). **—2.** Uygun derecede yeniden pişirilmiş, iki yüzü de pürüzsüz, ayna, pencere camı vb. yapmaya yarayan ince, saydam levha: *Masanın üzerine bir cam koymak. Pencerenin camları buğulanmış.* **—3.** Pencere: *Camı kapa. Camın önüne oturmak.* **—4.** *Cam gibi*, arkası görünen, saydam şeyler ya da anlamsız, donuk, cansız göz için kullanılır. ‖ *Camı çerçeveyi indirmek*, bir yerde olay çıkarmak, her şeyi kırıp dökmek.

—Esk. **1.** Kadeh, şarap kadehi; şarap. ‖ *Cam-ı âlem-nüma, cam-ı cihan-nüma, cam-ı gîtî-nüma*, içince bütün dünyayı gözler önüne seren kadeh. ‖ *Cam-ı âteş-fâm, cam-ı gülfâm*, içinde kırmızı şarap olan kadeh. ‖ *Cam-ı ayş*, içki eğlence kadehi. ‖ *Cam-ı cem, cam-ı Cemşit*, İran mitolojisinde şarabı ilk olarak bulan Cem'in kadehi: *"Sikender ayşın istersen çemende câm-ı Cem nüş et"* (Şeyhi, XV. yy.). ‖ *Cam-ı fağfuri, cam-ı şehriyari*, büyük kadeh. ‖ *Cam-ı memlû*, dolu kadeh. ‖ *Cam-ı mey, cam-ı sahbâ*, şarap kadehi: *"Gözlerünle sözleründen mest ü şeydâdur Ömer / Sanma sen kim ana bu iş câm-ı sahbâdan gelür"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.). ‖ *Cam-ı mînâ-reng*, gök renkli kadeh. ‖ *Cam-ı tehi*, boş kadeh. ‖ *Cam-ı zerrin*, altın kadeh ya da içinde beyaz şarap bulunan kadeh: *"Revan et câm-ı zerrînden bu yâkut-ı revânı kim"* (Ahmedi, XIV. yy.). **—2.** Divan şiirinde kimi, benzetmekte geçer: *Cam-ı fena, cam-ı merg*, ölüm. (Bk. *ansikl.* böl. Ed.) ‖ *Cam-ı gevheri*, içinde kırmızı şarap bulunan kristal kadehe benzeyen sevgilinin dudağı. ‖ *Cam-ı ikbal*, baht açıklığı. ‖ *Cam-ı leb*, şarap kadehine benzeyen dudak. ‖ *Cam-ı seher*, güneş. ‖ *Cam-ı sim*, gümüş kadehe benzeyen sevgilinin çenesi. ‖ *Cam-ı şîr*, sütlü meme.

—Camc. *Cam düzeyi*, cam banyosu yüzeyinin eritme havuzunun kenarlarına göre belirlenen düzeyi. ‖ *Cam düzeyi çizgisi*, eritme havuzunun ateşe dayanıklı kaplamasına, sıvı cam yüzeyinin dokunduğu çizgi. ‖ *Cam ipeği, yünü* ya da *pamuğu*, ses yalıtımında kullanılan, yaklaşık 2 m uzunluğunda ve 1-1,5 μm çapında yumak biçimli cam elyafı. ‖ *Ampul camı*, bozulmadan saklanması gereken serum, aşı ve ilaçların ampullerini üretmede kullanılan cam. ‖ *Ayna camı*, ayna yapımında kullanılan çok düzgün, iki yüzü koşut, tavlanmış düz cam. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bohemya camı*, Bohemya kristalinin diğer adı. ‖ *İnce ambalaj camı*, bazı ürünlerin şişelenmesinde kullanılan geleneksel camdan daha ince, dolayısıyla daha dayanıksız cam. (Olağan camdan daha ucuz olduğundan şişelemede, plastikle yarışır. Plastik kadar hafiftir, ama içindeki maddeyi bozmama üstünlüğü taşır. İnce ambalaj camı, boş şişelerin toplanması gibi ek harcama doğuran işlemleri sınırlayacak yeni dağıtım biçimlerine olan ge-

Carlos Santos
İtaio **Calvino**
(1981'de)

reksinim ve ağır yük taşımak, şişeleri geri vermek istemeyen tüketicilerin baskısı sonucu doğmuştur. Bu cam geri verilmediği için kirlenme sorunu doğurur; bu nedenle yeniden kullanımı için çeşitli çözümler aranmaktadır.) || *Isı geçirmez cam*, tayfın görünür ışıklarını geçirecek, ama kızılaltı ışınlarını soğurabilecek biçimde özel olarak renk verilmiş cam. || *Kalıplanmış cam*, kalıp içine dökülerek işlenmiş cam. || *Korunma camı*, insan yüzü boyutlarında tahta ya da metal çerçeveye yerleştirilen ve uvrelerden cam fırınını denetlemeye yarayan cam. || *Köpük cam*, çok ince cam bölmelerle birbirinden ayrılmış, çok sayıda bitişik kabarcıktan (hücre) oluşan cam. (Köpük cam süngertaşına benzer bir yapı taşır, dolayısıyla ısıyı geçirmez). || *Opal cam*, soğutma sırasında çok sayıda mikroskobik kristal taneciğin (kalay oksit, kalsiyum fosfat, özellikle sodyum ve kalsiyum fluorürler) çökelti oluşturmasıyla opalleşen yarı saydam cam. || *Optik cam*, kusursuz saydamlığı (renksizlik), kimyasal homojenliği ve iç gerilim taşımaması ile ayırt edilen cam. || *Pencere camı*, ışığı geçirmesine karşılık dış havanın girişini önleyen ve bir çerçeve içine yerleştirilen cam levha. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Su camı*, suda çözünebilen sodyum ya da potasyum silikat. (Su camı, antiasit çimentolarda, silikatlı boyalarda, yapıştırıcı, topaklaştırıcı vb. olarak kullanılır.) || *Telli cam*, haddelenirken içine demir telden bir örgü yerleştirilen güvenlik camı. || *Yüzdürme cam*, erimiş cam sıvı kalay üzerinde yüzdürülerek elde edilen düz cam. (Eşanl. FLOAT-GLASS). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Elekt. *Cam elektriği*, cam üzerinde, sürtmeyle oluşan elektrik. (Günümüzde ARTI* ELEKTRİK terimi kullanılmaktadır.)

—Gökbil. *Renkli cam*, Güneş'in parlaklığını azaltmak ve gözlemini kolaylaştırmak için gökbilim aygıtlarının gözmercekleri önüne takılan, genellikle koyu mavi cam.

—Güz. sant. *Cam altı resim*, bir cam levha üstüne, tersinden bakılacak biçimde çizilen ya da yüzü cama yapıştırılan bir tuval üstüne yapılan resim. (Orta Avrupa, Sicilya, İspanya, vb. halk sanatında, cam altı resim çok yaygındı. Çin ve Hindistan. dışsatım için çok sayıda bu tür resim yapmışlardır.)

—İnş. *Cam geçirme*, bir yapının açıtlarına cam takma.

—Metalürj. *Metal cam*, biçimsiz (amorf) halde elde edilen ve uzun aralıkta yapı düzensizliğiyle belirginleşen metal madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. *Cam dübleği*, kimi eski metinlerde adı geçen ve cam gövdeli bir darbuka olduğu sanılan ritim çalgısı. (XVII. yy.'dan önce kullanıldığı sanılmaktadır.)

—Oftalmol. *Periskopik cam*, bir tarafı içbükey, bir tarafı dışbükey olan gözlük camı.

—Opt. *Buzlu cam*, objektifte oluşan bir görüntünün, ışığın yayınımı yoluyla gözlemlenmesine olanak veren cam. (Bu camlar orta boyutta [çapı 20-50 mikrometre arasında değişen] aşındırıcılarla işlenerek elde edilir.)

—Oto. *Arka cam*, araba karoserisinin arkasında yer alan cam. || *Arka cam çerçevesi*, karoserinin arka camı çevreleyen bölümü. || *Buğulanma önleyici cam*, elektrik telleri taşıyan özel güvenlik camından yapılmış bir oto camı; akım verilen teller camı ısıtır ve buğulanmasını önler. || *Kelebek camı*, ön kapı camı çerçevesine takılan ve taze havayı yönlendirmeye yarayan hareketli küçük cam. || *Ön cam*, çok saydam güvenlik camından yapılan ve karoserinin önünde yer alan, düz ya da bombeli cam. (Bu cam bir yandan sürücülerin önünü görmesini sağlarken, öte yandan hem sürücüyü hem yolcuları korur.)

—Polim. *Cam keçesi*, kesilen ve organik bir bağlayıcı ile yapıştırılan cam elyafından elde edilmiş keçe. (Cam keçesi, armatürlü ve katmanlı plastiklerde kullanılır. Bir plastik karışımında ya da bileşenlerinden birinde çözünebilen bağlayıcının cinsi, cam keçesinin kullanım alanına göre değişir. Bu bağlayıcı, plastik karışım ya da bileşenlerinden biri içinde çözünebilir; bu durumda emdirme çözeltisi içinde cam keçesinin dağılımı kolaylaşır; tersine çözünmeyen ya da az çözünen türden olabilir; bu nitelik ise lifler arasında büyük bir yapışma gücünün oluşmasını sağlar.) || *Organik cam*, saydam bir polimerden elde edilen cam. (Organik camlar arasında özellikle polimetilmetakrilat, polikarbonat, kimi aminoplastlar ve kimi alil reçineleri sayılabilir. Bu camlar, sarsıma karşı anorganik camlardan daha dayanıklıdır, ancak kolayca çizilir ve kimyasal etkilere çok duyarlıdır.)

—Saatç. *Cam yuvası*, kol saati, duvar saati ya da ayaklı saatlerde, kasanın cam yerleştirilen dış bölümü.

—Saraç. *Cam vurma*, üst üste konmuş iki deriyi bıçakla kestikten sonra kenarlarını, bir cam parçası sürterek düzleştirme, pürüzlerini giderme.

—Teknol. *Cam sileceği*, cam ve ayna temizlemede kullanılan alet. || Otomobil camlarını temizlemeye yarayan parça.

—Tıp. *Cam basma*, bir saat camını deri üzerine sıkıca bastırıp dışbükey yönünden deriye bakılarak yapılan deri lezyonlarını muayene yöntemi. (Cam basma kılcal damarlardaki kanı geri iter, damarlara kan yığılması halleri [damarlara yığılmış kan geri itilince deri solar] ile purpura gibi dokulara kan sızmasından ileri gelen lezyonları [bu durumda cam basmayla deri görünüm değiştirmez, çünkü kan damarların dışındadır] birbirinden ayırmaya yarar. Cam basma tekniği lupomları meydana çıkardığından kabarcıklı lupusun teşhisinde de kullanılır.)

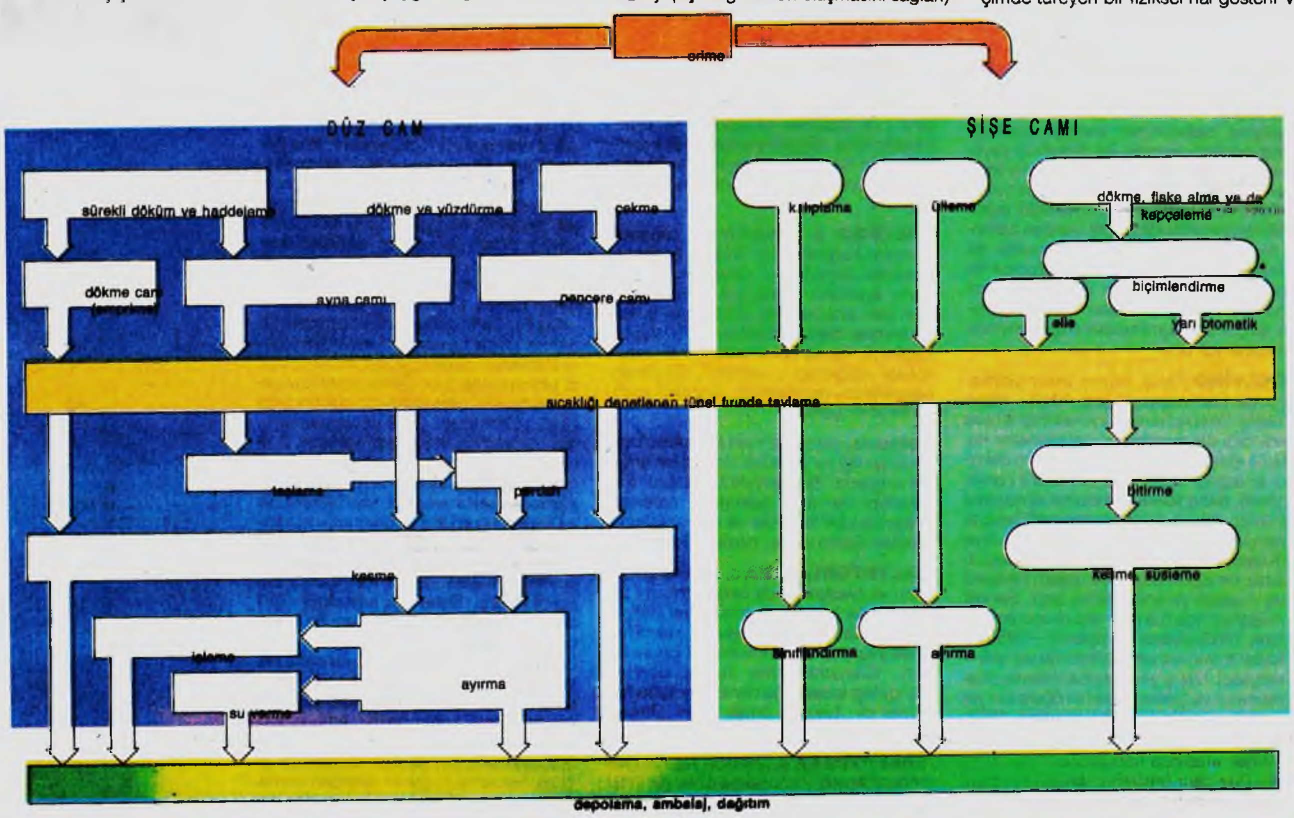
—Yerbil. Biçimsiz ve dengesiz anorganik madde. (Doğal camlar [volkan camı, pekştayn, tektit, fülgürit vb.] erimiş kayaçların [magmalar, silikatlı sıvılar] ansızın soğumasından kaynaklanır. Camların kararsız niteliği zamanla kristalleşmelerine yol açar ve bu da 30 milyon yıldan daha yaşlılarının bulunmamasının nedenini açıklar.)

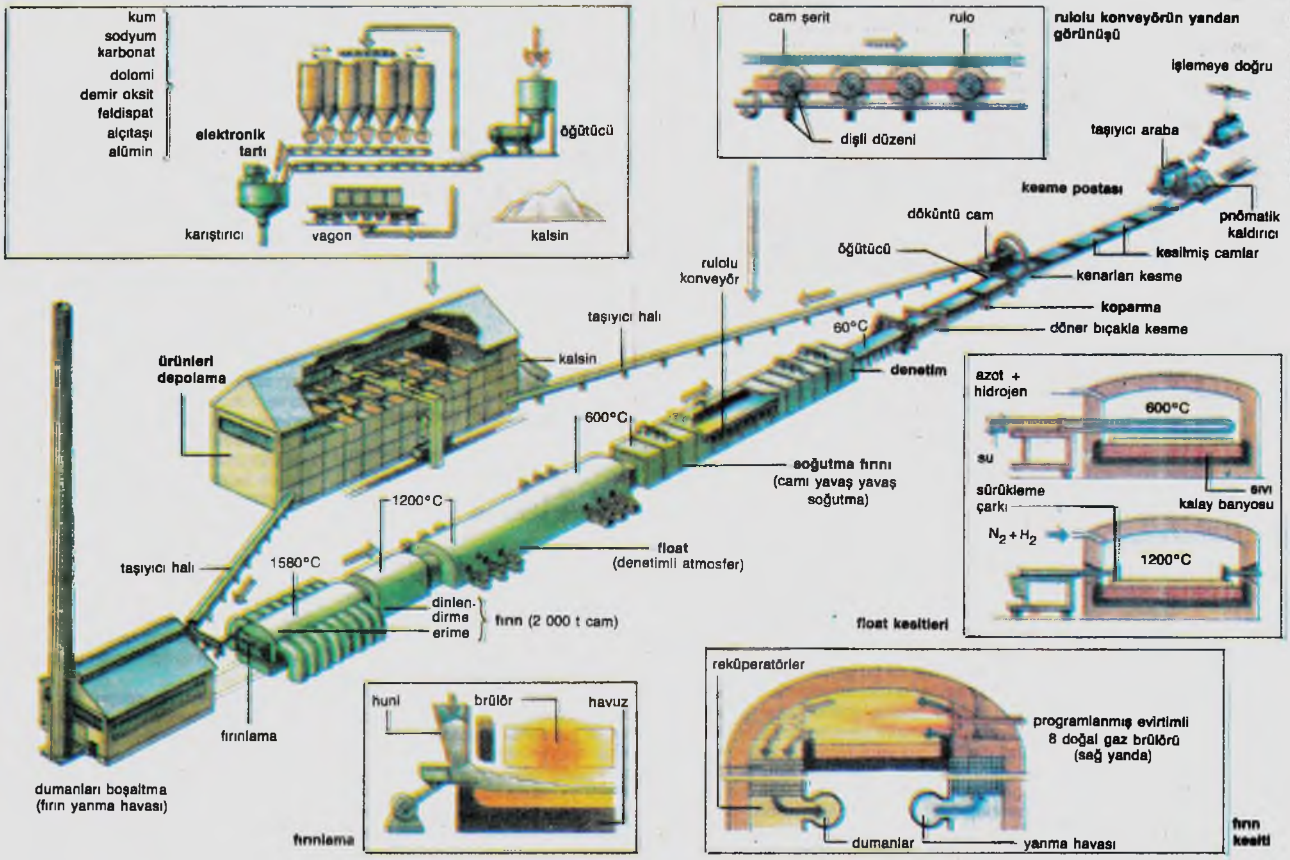
◆ sıf. Camdan yapılmış şey için kullanılır: *Cam kap. Cam tabak.*

—Kâğ. *Cam mühre*, eskiden kâğıt parlatmada kullanılan, yuvarlak ya da kalın camdan yapılmış mühre.

—ANSİKL. Camc. Cam, silis ya da borik anhidrit gibi camlaşabilir maddeler, alkaliler gibi eriticiler ve kireç gibi kararlılaştırıcılar içeren bir karışım eritilerek elde edilir. Camsı madde sıvı halden sürekli biçimde türeyen bir fiziksel hal gösterir ve

düz **cam** ve şişe camının çeşitli üretim evreleri

yüzdürme **cam** (float-glass) üretim şeması

ona benzer. Ama soğuduğunda belli ölçüde bir akışmazlık kazanır ve bütün uygulamalarda sert bir yapı sunar. Eritmeyi karışımdaki kabarcıkları gidermeye yönelik inceltme ve camı işleme sıcaklığına getirmeye yarayan dinlendirme işlemleri izler. Bu işlemler cam plastikken art arda potalarda (kesintili üretim) ya da aynı anda tünel fırınlarda yapılır (sürekli üretim). Fırınlar mazot ya da gazla ısıtıldığı gibi bütün işlem boyunca Joule etkisiyle elektriksel ısıtmaya (tam elektrikli fırın) ya da karma ısıtmaya da başvurulabilir; bu ısıtma yöntemleri mekanik cam üretiminde olduğu kadar elle kristal, hatta optik cam üretiminde de kullanılır. Öte yandan soğutma sırasında ortaya çıkan ve cam eşyaların aşırı kırılganlığına yol açan gerilimler tavlamayla giderilir. Cam sanayisinde elde üretim ve mekanik üretim olmak üzere iki temel yönteme başvurulur: mekanik üretim yöntemiyle düz cam (pencere camı), şişe camı (ya da ambalaj camı), cam elyafı ve teknik cam üretilir.

Düz camlar içinde dökme camlar, pencere, ayna ve vitrin camları yer alır. 1960'lı yıllara kadar pencere camları çekilerek (Pittsburgh yöntemi), ayna camları ise haddelenip iki yüzeyi mekanik yolla işlenerek (taşlama ve perdah) elde ediliyordu. Günümüzde bütün düz camlar kalay banyosu üzerinde yüzdürme yöntemiyle üretilir (Pilkington yöntemi); yavaş yavaş bütün eski yöntemlerin yerini alan yüzdürme yöntemi 3 ile 18 mm arasında bütün düz camların üretimine elverişlidir. Pittsburgh tipi 6 çekme makinesini besleyen ve 1700 t erimiş cam taşıyan 50 m uzunluğundaki bir pencere camı fırını günde 250 t, yani 50 000 m², pencere camı üretebilir; aynı güçte bir ayna camı fırınının üretimi ise günde 15 000 m² kadardır. Günümüzde yüzdürme cam fırını günde 600 t, yani 5 mm kalınlığında 40 000 m² düz camı işleyebilir.

Dökme camlar ya da hadde camları, rulolar arasında haddelenerek elde edilir. Düz cam üretiminin bir kısmı, suverme işleminden geçirilir; bu işlem camın bükülme ve darbe direncini büyük ölçüde artırır, kırıldığında da, küt kenarlı, dolayısıyla daha az kesici küçük parçalara (güvenlik camları) ayrılmasını sağlar.

Şişe camları içinde bardaklar, şişeler, ampuller, borular, tuğla ve parkeler yer alır. Kullanılan yönteme göre üç kalıplama tekniği vardır: zımba ve dişi kalıpla presleme; üfleme; basma-üfleme. Cam tuğla ve parke, preslemeyle elde edilir; şişe ve ampul üretiminde yalnız üfleme tekniği kullanılır; bardak ve kadeh ise üç teknikle de üretilebilir. Üretim çıkışında ambalaj camlarına, titan ve kalay bileşikleriyle yüzey işlemi uygulanarak dirençleri artırılır ve ağırlıkları azaltılır. (→ TİTANLAMA.) Otomatik bir makine günde 150 000 şişe ve daha çok sayıda bardak ya da kadeh üretebilir.

Cam boruların üretiminde üfleme ve çekme teknikleri birlikte kullanılır ve bir makine günde kilometrelerce boru işleyebilir.

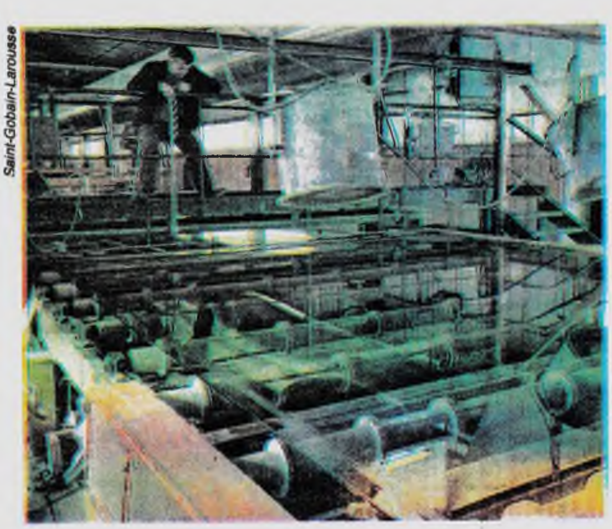
Camların bileşimi doğal olarak üretim yöntemlerine ve uygulanan işlemlere göre değişir. Alkali camlarda başlıca bileşenler aşağıdaki oranlarda bulunur: silis % 70-73; soda % 13-16; kireç % 8-13; magnezya % 0-4; alümin % 0,2-2; alümin ve magnezya camın kristalleşmeye karşı direncini artırır. Yapılarda, kalıplanmış cam üç biçimde kullanılır: genellikle metal çerçeve üzerine yerleştirilen perdahlı ya da ham cam parkeler; dolu ya da hava yastıklı cam tuğlalar; betonarme içine gömülen yuvarlak ya da kare biçiminde, içi boş ya da dolu cam karolar (yarı saydam beton). Bu kalıplama ürünleri çoğunlukla su verilmiş gereçlerdir.

Cam elyafı, çapı 0,5 - 15 μm arasında değişen liflerden oluşur ve kesiksiz ya da kesikli olabilir. Tekstil ve yalıtım elyafları biçiminde ayrılırlar. Hepsi, erimiş cam, haddelerde çekilerek elde edilir.

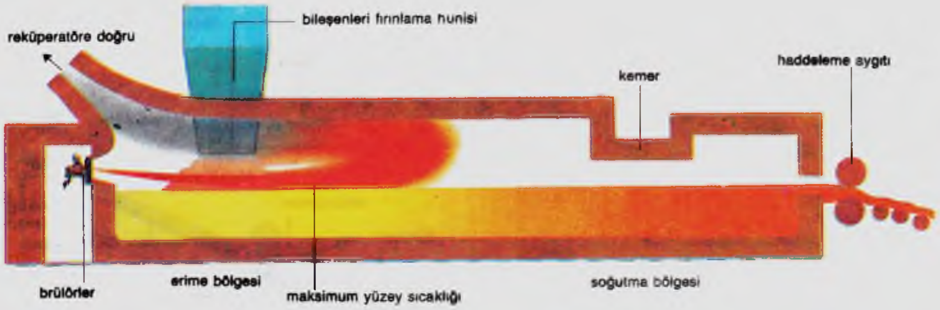
Tekstil elyafı'nda çekme ya bir bobin makinesiyle (silion) ya da sıcak gaz püskürtülerek sağlanır. Bir tekstil elyafı haddesi 24 saatte 400 kg'a kadar elyaf üretebilir. Bu elyaf, cam dokumaların üretiminde kullanılır; ama daha büyük oranda bireşimsel reçinelerin, karma ya da katmanlı gereçlerin yapımında tüketilir; bunlar birçok uygulama alanında metallerin ya da tahtanın yerini almaktadır.

Yalıtım elyafı çekiminde ya sıcak gaz püskürtme yöntemine başvurulur ya da sıcak gazın sürükleme etkisiyle merkezkaç kuvvet birleştirilir (TEL yöntemi). Bir merkezkaçlama platini 24 saatte bir tona kadar cam işleyebilir. Bütün bu yöntemlerde, üretim sırasında, sonraki işlemleri kolaylaştırmak ve üretilen ürünlerin niteliğini iyileştirmek için elyaf üstüne bir yağ püskürtülür.

Teknik camlar temel olarak optik camları kapsar, bununla birlikte özel mekanik ya da elektriksel nitelikleri bulunan bazı camlar da bu sınıfa girer. *Optik camlar* eskiden potalarda üretiliyor ve özel bir homojenleştirme yöntemi olan karıştırma işleminden geçiriliyordu. Günümüzde da-

yüzdürme **cam** üretimi: soğutmadan sonra fırından çıkan camın kalite denetimi

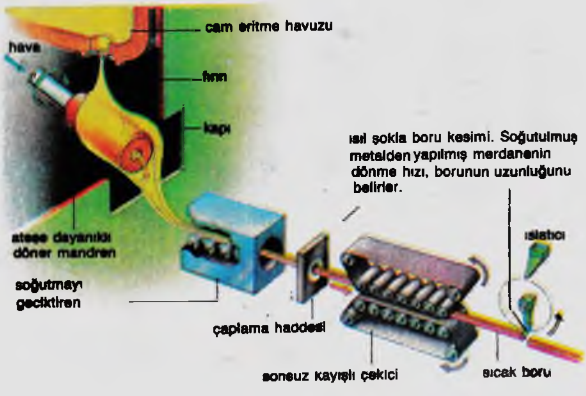

haddelenmiş **cam** için döngülü havuzlu fırın kesiti

ha yaygın iki üretim biçimi vardır: sürekli üretim ve yarısürekli üretim. Sürekli üretim elektrikle ısıtılan, platin astarlı eritme havuzu olan küçük fırınlarda uygulanır; bu fırınlar günde birkaç ton cam üretebilir ve otomatik taslak makinelerini besler. Yarısürekli üretim, bir karıştırıcıyla donatılmış platin astarlı düşey fırınlarda yapılır; bu fırınlar elektrikle ısıtılır ve yüksek nitelikte optik camların yapımında kullanılan çok homojen cam üretilir. Optik camlar iki kategoriye ayrılır: flintler kırılma indisi yüksek, kurşun oksit katkılı camlardır; crownlar, alkali ve kireç ağırlıklıdır; ayrıca sanayide kullanılan alkali camlar ya da silis, borik asit ve barit (crown-baryum) ağırlıklı camlar da bu grupta yer alır. İkinci Dünya savaşı'nı izleyen yıllarda, özellikle çok yüksek kırılma indisleri veren tantal, niyobyum, toryum oksitleri ile nadir toprak oksitleri gibi yeni hammaddelerin kullanımı optik cam ailesinin önemli ölçüde genişlemesine neden oldu. Optik camların başlıcaları şunlardır: *fotokromik** camlarda ışık iletimi aydınlanmanın şiddetine bağlı olarak tersinir biçimde değişir; bu camlar genellikle gözlüklerde kullanılır; *cam-seramikler**'den mekanik, kimya, ısı ve elektrik alanlarında üstün nitelikleri olan çok çeşitli gereçler üretilir; *optik* elyaflar*, ışık ve görüntüleri yöneltme ve iletme özelliği taşır, tıp ve sınayi alanlarında endoskopların yapımında çok kullanılır. Optik elyaflar ayrıca son zamanlarda telekomünikasyonda çok geniş bir kullanım alanı bulmuştur: bunların arasında yer alan *yarı-iletken camlar*'ın kalkojenürlü türleri (→ OVONİK) ilginç elektriksel özellikler taşır; ama bugüne değin yarıiletken kristaller ölçüsünde gelişememiştir; *silis camı*, kuvarsın 2 000°C'ın üzerinde erimesiyle elde edilir; özellikle ısıl direnci, küçük uzama katsayısı ve morötesi ışınları geçirmesiyle ilgi çeker; kimya sanayisi ve laboratuvar aygıtlarında, teleskop aynaları üretiminde, morötesi ışın yayan lambaların yapımında ve elektronikte (gecikmeli hatlar) kullanılır.

Fluorlu camlar değişen miktarlarda fluor içerir; başlıca türleri şunlardır: opal camlar, görünümlerini bir ısıl işlemden sonra alkali cam matris içinde fluorun kalsiyum fluorür biçimde çökelmesinden alır; fluorürlü camlar, alüminyum ya da zirkonyum gibi metal fluorürlerin başka metallerle birleşmesiyle elde edilir; bunlar kızılaltı ışınlarını iyi geçirmeleriyle ilgi çeker ve laser pencereleri ya da dalga kılavuzları yapımında kullanılan optik camlardır; fluorofosfatlı camlar ise laser camları olarak kullanılır.

cam borunun Danner yöntemine göre üretim şeması

Ayna camı sanayisi, cam yapraklarının önce kalay, sonra gümüş ya da alüminyum sırdan oluşan yansıtıcı bir katmana (ayna) destek biçiminde kullanımından doğdu.

XVII. yy. sonundan bu yana, ayna camı üretiminde sürekli şu işlemler uygulanır: eritme, inceltme, cam yaprağını dökme, biçimlendirme, tavlama, gereğinde yüzey işleme (bağlama, taşlama, parlatma, perdah). Ayna camı alanında büyük cam sanayilerine oranla hammadde seçimine daha çok özen gösterilir. Eritme ve inceltme işlemleri başlangıçta sınırlı miktarlarda ve potalarda yapılıyordu. Uygun bir soğutma işleminden sonra (dinlendirme) pota içeriği dökmedemir bir masaya boşaltılıyor ve camın kalınlığını sınırlayan iki metal mastar (döküm kenar tutucuları) arasında bir ruloyla düzgünce yayılıyordu. Tavlama önce basık tavanlı fırınlarda kesintili olarak uygulandı; daha sonra sürekli tavlama fırınları kullanıldı; bu fırınların bir ucunda sıcaklığı gittikçe azalan uzun bir tünel fırın vardı. Bu yöntemle elde edilen camın kalınlığı, yüzey düzeltmeye yönelik *taşlama* işlemiyle hemen hemen yarıya indirilirdi. Günümüzde zaman zaman kullanılan kesintili yöntem de, dairesel büyük bir platform üzerine alçıyla tutturulan cam, dökme demir bantlarla ya da *taşlama taşları* ile donatılmış yatay dairesel *tablalar*'dan oluşan taşlama aygıtında işlenir. Platform hızla dönerken cam katmanı üzerine su ve kum karışımı dökülür; cam ve bantlar arasında sıkışan kum taneleri cam yüzeyini aşındırır. Taşlamayı izleyen parlatma işlemi için kaba kum yerine aşınmış, daha ince taneli kum kullanılır. Perdah işlemi taşlama aygıtına benzer bir aygıtla yapılır; ancak bu aygıtta taşlama taşları yerine sürekli olarak kırmızı demir oksit pastası emdirilen sert keçe disklerden yararlanılır. Camı *tezgâha yerleştirme* ve alma işlemleri eskiden elle yapılırken günümüzde vantuzlu şasilerle sağlanır.

Havuzlu fırınlarda daha nitelikli, yeterince düzgün ve homojen cam sağlaması sonucunda kesintili işleme yöntemi yerini yavaş yavaş tümüyle sürekli işlemlere bıraktı. Bir tablayla fırından çıkarılan cam, haddelenerek kesintisiz bir şerite dönüştürülür ve yüz metre boyunda bir tünel fırında tavlanır. Bu cam şerit dökme bantlar arasından geçerek her iki yüzü aynı anda taşlanır ve şerit düzgün bir buzlu cam görünümü kazanır. Sürekli perdah yönteminde, otomatik olarak kesilen taşlanmış camlar, sürekli perdah atölyesine gönderilir; burada perdah çarkı taşıyan tezgâhlar altından her yüz ayrı ayrı geçerek perdahlanır. Yıkanan ve kurutulan camlar kalite denetiminden sonra ticari boyutlarda kesilir. *Yüzdürme cam*'ın ortaya çıkışından birkaç yıl önce, *sürekli perdah* yerine *çift yüz parlatma* yöntemi kullanılmaya başlandı; bu yöntemde, *çift yüz taşlama*'dan çıkan cam şeridinin iki yüzü aynı anda perdahlanıyordu; böylece otomatik kesme işlemi, perdah ve yıkamadan sonra işlem zinciri sonunda uygulandı. Bu yöntemler mekanik araçlarla cam üretiminde ulaşılan son aşamayı oluşturur. Ayna camının bileşiminde ortalama olarak, % 72 silis, % 1 alümin, % 12 magnezya ve % 12 soda yer alır.

• *Yüzdürme cam*, sürekli geçirimsiz eritme havuzunda eritilen yaklaşık 1 000°C sıcaklıktaki cam, erimiş kalay banyosuna dökülür; kalay banyosu azot ve hidrojenden oluşan bir atmosfer içinde yükseltgenmeye karşı korunur. Bu koşullar altında, kalay camla tepkimeye girmez. Cam banyo üstünde yüzer ve yer çekimi ile yüzey geriliminin ortak etkileriyle yaklaşık 6 mm'lik denge kalınlığına ulaşana değin kalay banyosu üstünde yayılır. 1 000°C'ta camın yaklaşık 10 000 P olan akışmazlığı 1c P düzeyindeki sıvı kalaya oranla çok yüksektir; dolayısıyla kalay banyosu üzerinde kayan ilk cam şeridine bir çekme kuvveti uygulanarak sürekli bir şerit elde edilir. Bu şerit, fırının aşağı ucunda sıcaklığı yaklaşık 600°C düşen kalay banyosu üstünde yavaş yavaş soğur. Sonra, henüz plastikliğini yitirmeden kalay banyosundan ayrılır ve soğutma fırınının dışına sürüklenir. Cam yaprağının eni eritme fırınının debisi ve sürekli çekim organını oluşturan rulolu konveyörün hızıyla belirlenir. Elde edilen ürün, yani *yüzdürme cam* ya da *float-glass* mekanik olarak perdahlanmış cam kadar düz ve saydamdır.

Kısa sürede hızla gelişen bu yöntem günümüzde, denge kalınlığından farklı kalınlıkta cam yaprakları elde etme olanağı verir. Şerit çeşitli yollarla inceltilerek kalınlığı 3 mm'yi geçmeyen yapraklar elde edilebilir. İnce yüzdürme cam daha düz olduğundan pencere camından nitelikçe daha üstündür. Bu yöntemle, 18 mm'lik camlar da üretilebilir. 1970'ten bu yana hizmete giren yüzdürme cam birimleri günde 500-600 t cam işleyebilmektedir. Bu birimler, birbirini izleyen kampanyalarla gerek renksiz ayna camı gerekse renkli ayna camı üretmektedir.

Pencere camı. Eskiçağ toplumları pencerelerini ahşap ya da taş kapaklarla, kimi zaman da *claustra*'larla kapatırlardı; bunların şebekeli bölümleri, kaymaktaşı ya da mika levhalar, hatta üflenmiş renkli camla donatılırdı. (Yakındoğu'daki erken hıristiyanlık dönemi tapınakları.) Roma İmparatorluğu büyük ılıca pencerelerinde dökme cam kullanan ilk uygarlık oldu. Alçı kayıtlı arap vitrayı, kurşun armatürlü Batı vitrayı (VIII. yy.'da kullanılmaya başlandı) XII. yy.'dan başlayarak önemli rol oynadı. Büyük gotik kiliseleri adeta camlı kafeslere dönüştü. Sivil alanda cam geçirilmiş kanatlı pencerelerin kullanımı XV. yy.'da yaygınlaştı. Üflenmiş pencere camları küçük boyutlu olmakla birlikte, silindir biçiminde üfleme giderek daha büyük camların yapılmasını sağladı; ne var

cam altı: *Ecce Homo* (Alsace, XIX. yy.)
Halk sanatları ve gelenekleri müzesi, Paris

ki, bunlar güçlükle taşınabildiğinden çok yaygınlaşamadı. XIX. yy.'da, bir yüzyıl önce geliştirilen dökme cam tekniği sayesinde büyük mağaza vitrinleri yapıldı. Bununla birlikte, XX. yy.'da camın sınai üretimi ve sertleştirilmesi yüksek binaları bir perdeduvarla saran büyük camlı yüzeylerin yapılmasını sağladı.

• Türkiye'de, başlangıç tarihi Selçuklular dönemine değin uzanan cam sanayisi, XVII. ve XVIII. yy.'larda önemli gelişmeler göstermiş ve bu sanayi koluna ait imalathaneler İstanbul'da Eğrikapı ile Tekfur sarayı çevresinde yoğunlaşmıştı. 1795'te Çubuklu'da (İstanbul) kandil, sürahi, kadeh, kâse gibi cam ev eşyaları yapan, dönemine göre oldukça önemli bir imalathane kuruldu.

Cumhuriyet döneminde,Birinci beş yıllık sanayi planı (1933-37) çerçevesinde modern anlayışla bir cam sanayisi kurulması öngörüldü ve bu görev T. İş bankası'na verildi. İş bankası, T. Şişe ve cam fabrikaları aracılığıyla 1934'te, ilk cam fabrikasını Paşabahçe'de (İstanbul) kurdu. Bunu, 1961'de Çayırova (İstanbul), 1968'de Topkapı (İstanbul) ile Teknik cam (İstanbul), 1971'de Cam elyaf (İstanbul) ile Anadolu cam (Mersin), 1975'te Soda sanayisi (Mersin), 1980'de Oto cam sanayisi (Bursa) ve Sinop cam, 1981'de Televizyon cam sanayisi (Kırklareli), 1983'te Kırklareli cam sanayisi ile Kromsan krom bileşikleri cam sanayisi (Mersin) ve 1989'da Cam işleme san. aş kuruluşları izledi.

Cam sanayisinde, 1960'larda hız kazanan bu gelişmeyle, üretim miktarlarındaki artışların yanı sıra ürün çeşitlemesine de gidildi; düz cam ve cam ev eşyasının yanında aydınlatma araçları, şişe, cam elyaf, oto emniyet camı, cam tülü işlemesi ve bitümlü örtüler, kristal, sınai cam kap üretimleri de gerçekleştirildi ve zamanla dışalım önemli ölçüde azaltılarak dışsatıma geçildi.

Türkiye Şişe ve cam fabrikaları aş verilerine göre 1983 yılında Türkiye'nin toplam cam ve cam eşya üretimi 517 444 ton olarak gerçekleşti. 1984 yılında bu miktar 612 593 tona, 1985 yılında 611 307 tona, 1986 yılında 589 566 tona kadar yükseldi. 1987 yılındaysa toplam cam ve cam eşya üretimi 698 962 tonla 1981 yılına oranla yaklaşık % 70 oranında artış gösterdi. 1988 yılında 742 069 ton cam ve cam eşya üretimi yapıldı. Bu toplam üretimin, 398 557 tonu düz cam ve buzlu renkli cam, 226 259 tonu cam sınai kap, 85 426 tonu cam ev eşyası, 398 tonu cam tülü, 8 033 tonu keçe fitil, 1 458 tonu boru çubuk, 21 934 tonu ise emniyet camıydı.

—Ed. Divan edebiyatında daha çok renk ve biçim benzerliği dolayısıyla dudak, gül, gonca ve lale için bir benzetme öğesi olarak kullanılır. Güneş hiç durmadan dönmesi, rengi ve biçimi yüzünden kadeh olarak düşünülür. Kadehler işlenip süslendiği için göz ile kadeh arasında bir ilişki kurulur, göz kadehine sevgilinin sureti ya da hayalinin işlendiği anlatılır. Âşığı mest ve harap eden sevgilinin güzelliği kadehe benzetilir; dudak ise rengi nedeniyle içinde şarap bulunan kadehi hatırlatır. Âşığın sevgiliden ayrılışı, canın bedenden ayrılışı gibi acıdır, bu yüzden şair sevgilisinin mercan gibi dudağından câm isteyerek sarhoş olup çektiği acıyı unutmak arzusundadır.

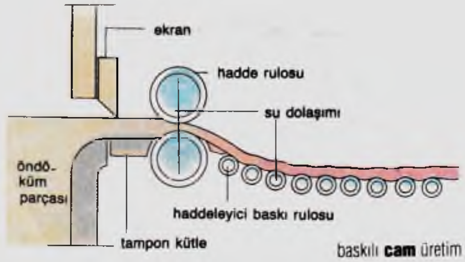
■ —Güz. sant. *Türkler'de cam sanatı.* Anadolu Selçuklu döneminden günümüze ulaşmış çok az örnek bulunmaktadır. Artuklu ve selçuklu yapılarında cam kullanıldığını gösteren buluntular elde edilmiştir. Beyşehir gölü kıyısındaki Kubadabad sarayı'nda yapılan kazılarda, alçı şebekeli pencerelerde cam parçaları ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, bu kazılarda emaye tekniğinde bir tabak bulunmuştur (Konya Karatay müzesi). Konya'daki Alaettin köşkü ya da Kılıçarslan köşkü olarak bilinen yapıda da cam izlerine rastlanmıştır. Gözenekli oldukları için dışarıyı göstermeyen bu camlar, renkli olduklarından mekâna ilginç bir aydınlatma sağlıyordu. Bunların kenarları kalın, ortaları inceydi. Diyarbakır'daki Artuklu sarayı kazısında da, üzerinde kabartma olarak ejder figürü işlenmiş cam parçası bulunmuştur.

Osmanlılar'da cam sanatının gelişimi çeşitli kaynaklardan ve minyatürlerden izlenebilmektedir. Ancak ele geçen örneklerin yerli olup olmadığı kesinlikle bilinmemektedir. Murat III'ün oğlu Mehmet'in 1582'de yapılan sünnet düğününü anlatan *Surname-i Hümayun*'da (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi), çeşitli sanat dallarının yanında camgeran, cam fırınları başında çalışırken ve hazırladıkları eşyayı sergilerken gösterilmektedir. Bu minyatürdeki araç ve gereçlerle fırının yapısı günümüzdekilerle benzerdir. Albümün bir başka minyatüründe ise renkli pencere camı yapımcıları betimlenmiştir. Osmanlı yapılarında renkli cam büyük bir ustalıkla kullanılmıştır. Ancak bunlar alçı çerçeveli olduğundan çok çabuk kırılmış, eski örnekler günümüze ulaşmamıştır. Dinsel yapılarda ve sivil mimaride, tepe penceresi ya da kafa penceresi denilen üst pencerelerde osmanlı cam sanatının özgün örnekleri bulunmaktadır. Bunlar arasında İstanbul'da Süleymaniye camisi'nin, Üsküdar Mihrimahsultan camisi'nin, Rüstempaşa camisi'nin, Yeni cami'nin, Topkapı sarayı'nın pencereleri sayılabilir.

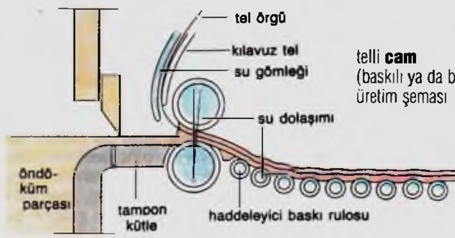

çeşmibülbül
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Osmanlılar'da kullanılan cam eşya, önceleri Avrupa'nın önemli cam üretim merkezlerinden geliyordu. 1569 tarihli bir belgeden Venedik'ten cam dışalımı yapıldığı öğrenilmektedir. Bunlar türk beğenisine ve kullanım gereksinimlerine göre hazırlanmıştır. 1700'lerden sonra Bohemya'dan da cam eşya alınmıştır. 1716'da Venedik camlarının alımı bir fermanla yasaklanmıştır. Geleneksel türk camcılığının da XVII. ve XVIII. yy.'larda geliştiği görülür. Bu dönemde camcılık merkezi Eğrikapı ile Tekfur sarayı arasındaki kesimdedir. Bakırköy Baruthane-i Amire çevresinde de cam parlatma atölyeleriyle güherçile ocakları kurulmuş, bu bölgeler dışında cam işleriyle uğraşmak yasaklanmıştır. Mustafa III döneminde (1757-1774), Tekfur sarayı çevresinde yaygın bir şişe ve camcılık merkezi oluşturulmuştu. Mahmut I zamanında (1730-1754) Fransa'dan cam ustaları getirilmiştir. Selim III döneminde (1789-1807), mevlevi Mehmet Dede'nin İtalya'ya gönderildiği, orada camcılıkla ilgili yenilikleri öğrenerek İstanbul'a döndüğü öne sürülür. Abdülmecit zamanında (1839-1861). Çubuklu'da, Beykoz'da ve İncirköy'de yeni cam atölyeleri kuruldu. (→ BEYKOZ İŞİ.) İncirköy'de Çeşmi Bülbül mahallesinde, çeşmibülbül* olarak adlandırılan cam eşya üretildi. 1899'da

baskılı **cam** üretim şeması

telli **cam**
(baskılı ya da baskısız)
üretim şeması

Saul Modiano tarafından Paşabahçe'de, bugünkü Tekel fabrikasının yerinde "Fabbrica vetrami di D. Modiano" kuruldu, bir süre sonra da kapandı. Çok renkli ve zengin bezemeli türk cam eşyaları arasında gülabdanlar, ibrikler, laledanlar, şamdanlar, sürahiler, şişeler, daldırmalar, kâseler, vazolar, kuş biçimi kaplar, şekerlikler, fincanlar, tabaklar sayılabilir. Günümüzde özellikle Paşabahçe şişe ve cam fabrikaları'nda, geleneksel formlara ve tekniklere bağlı kalınarak el yapımı cam eşya da üretilmektedir. (→ Kayn.)

—Metalürj. *Metal cam.* X ışınlarının gereç üzerindeki etkisiyle tanımlanan biçimsiz (amorf) yapı; ya sıvı halde metale çok hızlı su verilerek (soğuma hızı 10^6 K/sn'den büyük) ya da düşük sıcaklıktaki bir destek üzerinde yoğuşturularak elde edilir. Metal camlar ya da biçimsiz alaşımlar % 75 ile 80 oranında geçiş metalleri atomları (Fe, Ni, Co, Cr) ve % 20 ile 25 oranında ametal atomları (B,P,C,Si) içerir.

cam altları
(bir şarküteri vitrini süslemesi)
XIX. - XX. yy.
Halk sanatları ve gelenekleri müzesi, Paris

Réunion de musées nationaux

Beykoz işi daldırma
Etnografya müzesi, Ankara

Beykoz işi gülabdan
Etnografya müzesi, Ankara

Biçimsiz yapıdaki alaşımlar, kristal yapıda olanlara oranla ilginç özellikler gösterir: esneklik, korozyona dayanım, yüzey tepkinliği, aşınmaya dayanım, manyetik özellikler. Kristal halle bazen çelişen bu özellikler, teknolojik döküntülerce (elektroteknik, elektronik, karma gereçler) olabildiğince zengin biçimsiz gereçlerde toplanabilir. Bununla birlikte günümüzde biçimsiz yapıdaki gereçler, çok ince (25 ile 40 μ m) ve çok dar (birkaç santimetre) şerit biçiminde elde edilebilmektedir; bu da kullanımlarını büyük ölçüde sınırlamaktadır.

CAM, Büyük Britanya'da ırmak, sol kıyısında Ouse ırmağına kavuşur; 38 km. Geçtiği *Cambridge* kentine adı verilmiştir.

CÂM, Orta Afganistan'da dağ siti, Herat'ın 250 km D.'sunda. Eskiden Guriler'in başkentiydi. 1957'de, islam dünyasının en güzel minarelerinden biri (XII. yy.'ın ikinci yarısı) burada bulundu. Yaklaşık 60 m yüksekliğindeki 3 katlı bu minare, tuğla işçiliğinin bir üstünyapıtıdır.

CAM (Diogo) → CÃO.

CAM KAYABALIĞI a. Büyük, hafifçe yukarı kıvrık ağızlı, sıcak ve az serin denizlerde yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Aphia minuta;* kayabalığıgiller familyası.) [Eşanl. SAYDAM KAYABALIĞI.]
—ANSİKL. Bedeni saydam olduğundan cam kayabalığı adıyla anılan bu türün, başka kayabalıklarında olanın tersine, karın yüzgeçleri birleşerek bir çekmen oluşturmamış, yüzgeç niteliğini korumuştur. Etçildir: küçük omurgasızlar, larvalar, balık yavruları, planktonlarla beslenir. Çevre denizlerimizde boyu en çok 5 cm'yi bulur. Kıyıların 15-20 m derinliğe kadar olan kesimlerinde bulunur.

CAMAC a. Tem. parç. Karmaşık fizik deneylerinde, verileri elde etmeye yarayan normlar sistemi (mekanik, elektronik, bilişimsel).

CAMACHO (Jorge), kübalı ressam (Havana 1934). Hem maya kültürünün, hem de gerçeküstücü akımın etkisinde kalan Camacho (1959'da Paris'e yerleşmiş ve A. Breton ile tanışmıştır), donuk ve soğuk renkli tuvallerinde, doğadaki gizemli güçleri anımsattıran, bir simgeler ve çağrışımlar dizgesi kurdu (*Ölüm dansı* dizisi, 1972 -1976).

CAMADAN a. (fars. *came* ve *dan*'dan *cāmedan,* gardırop, sandık). Eskiden potur ya da şalvarın üstüne giyilen çapraz düğmeli, işlemeli bir tür kısa yelek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. Fırtınalı havalarda rüzgârın etkisini azaltmak için, yelkenin bir bölümünü bir seren ya da bir bumba üstüne sara etme. ‖ Yelken yüzeyini küçültme. ‖ *Camadan açmak,* bir yelkenin camadana vurulmuş bölümünü fora etmek. ‖ *Camadan astarı,* yelken üstünde her kat camadan kalçetelerinin matafyonları arasına dikilen güçlendirici şerit. (Bu şerit yelkenin bir gradin yakasından diğerine kadar uzanır.) ‖ *Camadan bağı,* randa ve kabasorta yelkenlerini camadana vurmada, kalçetelere uygulanan bir bağ türü. (Bu bağ, borgatadaki iki halatı birbirine eklemede de kullanılır; yapılması ve çözülmesi kolaydır.) ‖ *Camadan halatı,* dört köşe yelkenlerin camadan astarlarına açılmış matafyonlardan geçirilen, yelkenin bir gradin yakasından diğerine kadar uzanan ince ve katransız halat. ‖ *Camadan kalçetesi,* camadana vurmak için yelkenin her iki yanında bulunan bir dizi ince ve kısa halat parçası. (Eşanl. CAMADAN KAMÇISI.) ‖ *Camadan matafyonu,* camadan halatlarını yelkene bağlamak için, camadan astarı üstünde boydan boya eşit aralıklarla açılmış ve halkalarla desteklenmiş delikler. ‖ *Camadan patası,* camadan astarının gradin yakasına gelen çımalardaki matafyonlu bölüm. ‖ *Camadan teli,* halkalarla tutturulan ve camadan kalçetelerini bağlamak için kullanılan tel halat. ‖ *Camadana vurmak,* fırtınalı havada, rüzgârın basıncını azaltmak için yelken yüzeyini küçültmek. ‖ *Birinci kat camadan astarı,* bir gabya yelkeninin en alt camadan astarı. ‖ *Üç kat camadana vurmak,* hava koşullarına uygun olarak bir yelkenin yüzeyini en üst camadan astarına kadar küçültmek. ‖ *Üçüncü kat camadan astarı,* bir gabya yelkeninin en üst camadan astarı.
—ANSİKL. Camadan genellikle çuha ya da kadifeden yapılır, göğüs altına değin inen ucu, kol ve yaka kenarları şeritler, kordonlarla süslenirdi. Sırma işlemeli olanları da vardı. Yakanın kenarlarında, 7 ya da 9 örme düğmeden oluşan süsler bulunur, önü iri bir örme düğmeyle kapanırdı.

CAMAGÜEY, Küba'da kent, adanın merkezinde. *Camagüey ili*'nin (732 056 nüf. [1989]) merkezi; 278 958 nüf. (1989). Ticaret merkezi. XVIII. yy.'dan kalma barok üslubunda kiliseler. Besin sanayisi.

CAMAGÜEY takımadası, Küba'nın kuzey kıyısına yakın adalar dizisi (büyük bölümü Camagüey ili içindedir).

CAMAİNO (Tino Dİ) →TİNO Dİ CAMAİNO.

CAMAİORE, İtalya'da kent, Toscana'da, Lucca'nın K.-B.'sında, Apua Alpleri eteğinde; 30 100 nüf. Tarım ürünleri.

CAMALDOLESİ ya da **CAMALDOLİLİLER** a. (özel a. *Camaldoli*'den). Aziz Romualdo'nun XI. yüzyıl başında kurduğu dinsel düzene bağlı keşişlerin ve rahibelerin adı. (Günümüzde sayıları otuzu aşmaz.)

Camaldoli, İtalya'da (Toscana, Arezzo ili) 1012'de aziz Romualdo'nun kurduğu manastır. (Camaldolesi tarikatının merkezidir.)

CAMALDOLİLİLER → CAMALDOLESİ.

CAMALPUR, Hindistan'da kent, Bihar'da; 62 300 nüf. Ağır metalürji (demir-çelik, demiryolu gereçleri).

CAMANKALI, türk şair (Kırım 1905-?). Öğretmen okulunu bitirerek köylerde öğretmenlik yaptı. Milliyetçi akımın etkisinde şiirler, makaleler yayımladı. Köylülerin yaşamını dile getiren şiirleri *Hürriyet şiirleri dergisi* (1927) yapıtındadır. 1930'dan sonraki şiirlerinde toplumcu gerçekçi sovyet edebiyatının etkisi görülür.

CÂMARA (Hélder PESSÕA) → PESSÕA CÂMARA.

CÂMARA DE LOBOS, Madeira adasının güney kıyısında liman; 15 000 nüf. Balıkçılık. Turizm.

CAMARÂO (Antônio Filipe), brezilyalı savaşçı (Pernambuco 1601 - Recife 1648). Hıristiyanlığı kabul etmiş bir kızılderili kabilesinin reisiydi. Portekizliler'in safında Hollandalılar'a karşı savaştı ve São Lourenço (1636), Matta Redonda (1638) ve Guaju'da (1646) onları yendi.

CAMARASAURUS a. (yun. *kamara,* kubbeli oda, ve *saura,* kertenkele'den). Kuzey Amerika'da Üst Jura döneminde yaşamış *Sauropoda* öbeğinden fosil sürüngen cinsi. (Boyu büyüktür [12 m], dörtayaklı ve otçuldur. *Diplodocus*'a benzer.)

CAMARGO (Marie-Anne DE CUPIS DE), fransız dansçı (Brüksel 1710 - Paris 1770). Ligne prensesi tarafından himaye edildi, Paris'te Matmazel Prévost'un yanında dans eğitimi gördü. Krallık dans akademisi'ne kabul edildi, burada 1726'da *les Caractères de la danse*'ta rol alarak sanat yaşamına başladı. Batterie figüründe gösterdiği başarıyla Rameau'nun *tambourin*'lerinde seyircinin hayranlığını kazandı. On yıllık bir uzaklaşmadan sonra tiyatroya dönünce operalarda ve Campra'nın, Destouches'un ve Mouret'nin opera-balelerinde başarı gösterdi. O zamana değin erkek dansçılara ayrılmış olan entrechat ve cabriole adımlarının üstesinden gelmeyi büyük bir ustalıkla başardı. Koregrafi dilinin gelişmesine katkısı olmuştur.

CAMARGO LLERAS → LLERAS CAMARGO.

Camargo Society, Büyük Britanya'da balenin ilerlemesi için, S. de Diaghilev'in ölümünden ve Rus baleleri'nin dağılmasından sonra. 1930'da Londra'da kurulmuş dernek. Bu hareketin öncüleri olan Arnold Haskell ve Philip J. S. Richardson, ulusal bir topluluğun kurulmasını istiyorlardı. İngiliz dansçı ve koregrafların bir araya gelmesiyle birçok gösteri düzenlendi. Ninette De Valois, Frederick Ashton,

Camargue
Saintes-Maries-de-la-Mer yakınlarında bir sürüyü çeviren çobanlar

Christian Sappa

Anton Dolin, Antony Tudor, Marie Rambert gibi ünlülerin de katıldığı bu gösteriler, geniş bir kitlenin baleye ilgi duymasını sağladı. Bu arada, Vic Wells Ballet (önce Sadler's Wells Ballet'e, sonra da Royal Ballet'e dönüştü) ve Ballet Rambert, Büyük Britanya'da balenin sağlam temelleri olarak kendilerini kabul ettirdiler. Camargo Society, 1933'te etkinliklerine son verdi.

■**CAMARGUE,** Fransa'da (Provence, Bouches-du-Rhône) bölge, Rhône deltasının başlıca iki kolu arasında. Camargue'ın büyük bölümü suyla kaplıdır. Rhône'un taşkın suları bölgeyi sular altında bırakır, bataklıklar, gölcükler, alüvyon yığınlarıyla birbirinden ayrılan eski kollar birbirini izler.

CAMARİLLA a. (isp. *camara,* oda'dan). **1.** Tar. İspanya'da kralın (özellikle Fernando VII'nin) ya da devlet başkanının çevresindeki insanlara takılan küçültücü ad. **—2.** Bir hükümetin işlerini entrika ya da hileyle yöneten insan grubu.

CAMARİNES, Filipinler'de il, Luzon adasının güney-doğu ucunu oluşturan yarımadada uzanır; 7 380 km², 1 407 353 nüf. İkiye ayrılır. *Camarines Sur* (yönetim merkezi *Naga*), *Camarines Norte* (yönetim merkezi *Daet*).

CAMAROÏDES a. (yun. *kamara,* kubbeli oda, ve *eidos,* görünüş'ten). Paleobot. Polonya'da Birinci Zaman tabakalarında bulunan kitinleşmiş stolonlu, şişkin tekalı graptolitler takımı.

CAMASB, iranlı efsanevi filozof ve müneccim (?). Zerdüşt dini ile ilgili söylentilerde adı sıkça geçer. Zerdüşt'ün kızı ile evlendi. Kendisi ve kardeşi Ferşûşter, efsanevi iran hükümdarlarından Guştasp'ın vezirliğini yaptılar. Camasb, olaylar hakkında önceden haber vermesiyle tanınmıştı. Bu bilgilere *Şahname*'de Guştasp ile Camasb arasında türlü dinsel, ahlaksal vb. sorunlarla ilgili soru ve cevapları içeren *Camasbname* adlı bir yapıtı da vardır.

Camasbname, iran ve türk edebiyatlarında işlenmiş iç içe bir dizi masaldan oluşan yapıt. Adını, Danyal peygamberin oğlu Camasb'dan alır. Konusu kısaca şöyledir: Arkadaşlarının ihanetine uğrayan Camasb, bir mağaradaki bal kuyusuna iner. Burada değişik bir dünya ile karşılaşır. Bu yeraltı dünyasının hükümdarı Şahmeran, Camasb'dan hoşlanır ve geri dönmesine engel olmak için sırayla Bulkiya, Şahsahra, Kafdağı, Cihanşah, Murgşah, Şahperi, Cevhernigin kalesi, Şemsbanu, Kigal Hindi hikâyelerini anlatır. Sonunda, kendisinden söz etmemesi ve hamama gitmemesi koşuluyla Camasb'ı yeryüzüne çıkarır. Fakat ülkenin hükümdarı hastadır. Onu iyileştirecek ilacı da yalnız Şahmeran bilmektedir. Şahmeran'ı tanıyan birini bulmak için herkesi hamama sokarlar. Camasb tanınır. Şahmeran'a yaptırdığı ilaçla hükümdarı iyileştirir ve ünlü bir hekim olur.

Hikâyenin kaynağı *Bin bir gece masalları*'dır. Türk edebiyatında nazım ve nesir olarak işlenen konu ilk kez, Abdi tarafından Murat II adına, 1429'da mesnevi biçiminde yazıldı (Bir nüshası, Millet kütüphanesi Ali Emiri, manzum, No. 1202). Mesnevi, birbiri içinde üç hikâyeden oluşur: 1. Camasb ve Şahmeran (ana hikâye), 2. Bulkıya hikâyesi, 3. Cihanşah hikâyesi.

Battalname'de de yer alan hikâyenin 1750'de kopya edilen mensur bir çeşitlemesi sadece Cihanşah hikâyesi'ni içerir. Bir başka çeşitlemesi, "Şahmeran hikâyesi" adıyla yayımlanmış (1911; yeni bas. 1973), halk masalı biçimine dönüşmüştür.

CAMASİO (Sandro), italyan yazar (Torino 1884- *ay.y.* 1913). Ününü, ölümünden sonra yayımlanan komedisine borçludur: *Addio, giovinezza* (1916).

CÀ MAU ya da **QUAN LONG,** Vietnam'ın güneyinde kent, Mekong deltasında. *-Cà Mau burnu* ya da *yarımadası.* Nam Phân'ın güney-batı ucunu oluşturur.

CAMAVAS a. (fr. *jamavas*). Eskiden Hindistan'da dokunan bitkisel süslü tafta.

CAMBA (Julio), ispanyol yazar (Villanueva de Arosa 1882-Madrid 1962). Gazetecilik yaptı ve birçok ülkede muhabir olarak çalıştı, zamanının en iyi mizahçılarından biri olarak tanındı (*Las alas de Ícaro,* 1913; *Aventuras de una peseta,* 1923; *La ciudad automática,* 1932; *Esto, aquello,* 1945).

■**CAMBACÉRÈS** (Jean-Jacques Régis DE), **Parma** dükü, fransız hukukçu ve devlet adamı (Montpellier 1753-Paris 1824). Konvansiyon meclisi'ne milletvekili seçildi (1792), kralın idamı lehinde oy kullandı (1793). Girondinler'in tutuklanmasını istedi. Meclis başkanı oldu ve robespierrecilerle Girondinler'e karşı ılımlı bir tavır içine girdi. Beş-Yüzler konseyi'ne girdi; adalet bakanı oldu (18 haziran 1799). Bonaparte'ın isteği üzerine Sièyes tarafından ikinci konsül seçildi. Napoléon'un kendisi için ihdas ettiği başşansölyeliğe getirildi. Parma dükü ve Napoléon I'in danışmanı oldu. Ancak, 1814'te Bourbonlar ile işbirliğine gitti. Kralın idamı lehinde oy verenlerden biri olarak 1815'te sürgüne yollandı. 1818'de Fransa'ya döndü.

Cambambe, Angola'da hidroelektrik tesis (baraj ve santral), Cuanza ırmağı kıyısında.

CAMBARUS a. Kuzey Amerika'ya özgü, ama Avrupa'ya da getirilmiş ıstakoz. (*Cambaridae* familyası.)

CAMBAY, Hindistan'da (Gucerat) liman, *Cambay körfezi*'nde; 62 100 nüf. Ortaçağ'da büyük bir ticaret pazarı olan Cambay, XVIII. yy.'dan bu yana limanı çamurla dolduğundan önemini yitirmiştir. Hindu ve cayna tapınaklarından getirilen gereçlerle yapılan cami (1325) hint müslüman üslubunun tipik bir örneğidir. — Yakınında, hidrokarbon yatakları.

CAMBAY körfezi, Umman denizi'nde körfez, Hindistan'ın batı kıyısında, Katyavar yarımadasıyla Gucerat kıyısı arasında. Hidrokarbon yatakları.

■**CAMBAZ** a. (fars. *cān* ve *bāz, canbāz*' dan). **1.** Özellikle yükseğe gerilmiş ip, tel, çubuk üzerinde ya da bisiklet, motosiklet, at üzerinde tehlikeli, heyecan verici gösteriler ve denge hareketleri yapan kimse: *İki cambaz bir ipte oynamaz* (atasözü). **—2.** At alıp satan ya da yetiştiren kimse: *Cambazdan at satın almak.* **—3.** Bir işte usta, becerikli kimse: *Laf cambazı.*

—Sey. oy. Karagöz oyunlarından Cambazlar*'da görülen ve eğlendirici ikincil kişiler grubuna giren bir tipleme. (Hiç konuşmaz, elindeki denge sopasıyla ip üzerinde gösteriler yapar. Bir bacağı eklemlidir.)

◆ sıf. ve a. Sözüne güvenilemeyen, hileci ve kurnaz kimse için kullanılır: *Cambazın biridir, dikkatli ol.*

—ANSİKL. Alacahöyük'te (Çorum) yapılan kazılarda ortaya çıkarılan ortostat*lardan biri üzerindeki kabartmalarda, kılıç yutan ve ortadaki bir merdivene tırmanan figürler bulunması (Ankara Anadolu medeniyetleri müzesi), Anadolu'da cambazlığın Hititler döneminde (İ.Ö. II. binyıl) var olduğunu gösterir. Girit saraylarında, özellikle Knossos sarayı'nın fresklerinde (İ.Ö. XVI. yy.), dinsel törenlerde koşan, sıçrayan gençler, kızgın bir boğanın boynuzlarından tutup kendilerini havaya fırlatan ve havada dönerek yere inen erkekler işlenmiştir. İ.Ö. III. yy.'a tarihlenen bir yunan vazosu üzerindeyse yere uzanıp, bacaklarını belden başlayarak başının üzerine doğru kıvırarak ayaklarıyla ok atan bir cambaz betimlenmiştir. J. Spon *Recherches curieuses d'antiquité* adlı kitabında, Anadolu'da Kapıdağı yarımadasındaki Kyzikos kentinde ünlü cambazlar yetiştiğini yazar.

Osmanlı döneminde, özellikle XVII.-XVIII. yy.'larda ünlü cambazlar yetişmiştir. XVII. yy. osmanlı yaşamını tüm özellikleriyle anlatan Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde cambazlara ilişkin ayrıntılı bilgi verir; dönemin ünlü cambazları arasında Üsküdarlı Mehmet Çelebi, Mağripli Hacı Nasır, İskenderiyeli Hacı Ali, Harputlu Şaşı Hüsam, Bursalı Kubadî ve Kız Pehlivan'ın Atmeydanı'nda sultanın huzurunda düzenledikleri gösterileri aktarır. Osmanlı cambazlarına ilişkin bir başka önemli kaynak da surnameler ve minyatürlerdir (*Surname-i Vehbi,* Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'nde). Vehbi, yapıtında Ahmet III'ün oğullarının sünnet düğünü için Anadolu'nun çeşitli yerlerinden getirtilenlerin yanı sıra, Mısır'dan gelen Hacı Şahin ve Hacı Mahmut adlı cambazların hünerlerini de anlatır. Sarayda bir cambazbaşı bulunur. Öteki cambazlar ancak onun izniyle cambazlık yapabilirlerdi. Cambazbaşıların yanında ona yardımcı olan ve usta olmak üzere yetiştirilen çırakları vardı. XVII. yy.'ın ünlü cambazbaşı Üsküdarlı Mehmet Çelebi idi. Daha sonra Abdülmecit ve Abdülaziz zamanında da Ahmet Ağa (öl. 1864) adlı ünlü bir cambazbaşı vardı.

Cambazlar, bir karagöz oyunu. Çelebi'nin bir cambazhanesi vardır. Hacivat'tan burasını işletmesini ister. Karagöz de ona yardımcı olacaktır. Birlikte cambazhaneye giderler, Hacivat Karagöz'e cambazlık hakkında bilgi verirken gösteri başlar. Cambazbaşı, Karagöz'ü de alıp bir kayık içinde ipe çıkmaya çalışırken kayık parçalanır, Karagöz düşüp ölür. Hacivat cenazesini kaldırmaları için çingeneleri çağırır. Çingeneler tabutu taşırken Karagöz canlanıp tabuttan aşağı atlar. Oradakiler korkup kaçışmaya başlayınca, çingenelerin atları da ürker, büyük bir kargaşa başlar.

CAMBAZLIK a. **1.** Cambazın işi, uğraşı. **—2.** Kurnazlık, hilecilik. **—3.** At alıp satma, at yetiştirme işi, uğraşı.

CAMBERLEY, Büyük Britanya'da (Sur-

T.T.

Jean-Jacques Régis de **Cambacérès**
Henri Schopin'in bir tablosundan ayrıntı
Versailles şatosu

Büyük Larousse

cambaz
Surname-i hümayun
Murat III dönemi
Topkapı sarayı kütüphanesi, İstanbul

rey) Frimley* and Camberley yerleşme alanının bir bölümü. 1801'de albay John Gaspard le Marchant'ın kurduğu (yapıları 1860'tan kalmadır) ingiliz kurmay okulu *(Staff College).*

CAMBERT (Robert), fransız besteci (Paris 1628'e doğr. - Londra 1677). Chambonnières'in öğrencisi. 1662'de Anne d'Autriche'in müzik yöneticisi oldu. İlk fransız operalarını o besteledi: *la Pastorale d'Issy* (1659), *Pomone* (1671), *les Peines et le Plaisirs de l'Amour* (1672). Opera alanına Lully'nin egemen olması üzerine İngiltere'ye gitti. Orada "Royal Academy of Music" adlı bir okul kurdu ve son lirik yapıtını besteledi: *Ariane* (1674).

CAMBİ, Endonezya'da kent, Sumatra'nın doğusunda, 44 924 km^2; 2 027 300 nüf. Hidrokarbon yatakları (petrol ve doğal gaz).

CAMBİASO (Luca), italyan ressam ve dekorcu (Moneglia, Cenova yakınında, 1527 - Madrid 1585). Çok genç yaşta, Giulio Romano ve Perino del Vaga taklidi taşkın kompozisyonlarla, birçok Cenova sarayını süsledi (Doria sarayı, vb.). Büyük bir olasılıkla babasıyla (GIOVANNI [Cenova 1495-öl.1577]) birlikte önceleri Lombardia ve Emilia, daha sonra da Venedik etkilerinin görüldüğü sunak tabloları yaptı. Bunların en ilginçleri, *İsa'nın doğumu* (Brera pinakoteki) ve *Kayafa'nın huzurunda İsa* (Bianco sarayı) gibi gece etkisi taşıyan tablolardır (1570'e doğr. - 1580). İspanya'ya çağrıldı, Escorial'da *Cennet* fresklerini yaptı. Gravür ve desen çalışmaları zengin ve özgündür.

Luca **Cambiaso**
Figür grubu (1570'e doğr.)
mürekkepli kalem ve lavi tekniğiyle yapılmış desen
Uffizi müzesi, Floransa

Scala

Luca **Cambiaso**
Çobanların tapınması
tahta üzerine yağlıboya
Brera pinakoteki Milano

Scala

CAMBİO (Arnolfo Dİ) → ARNOLFO Dİ CAMBİO.

CAMBÓ (Francisco), katalan siyaset adamı (Verges 1876 - Buenos Aires 1947). Milletvekilliği, Katalan bölgesel *Liga* (birlik) önderliği gibi görevlerde bulundu. 1918 ve 1921'de bakan oldu. Primo de Rivera'nın diktatörlüğü sırasında yönetimue görev almadı ve iç savaş patlak verince İtalya'ya sığındı.

CAMBON (Joseph), fransız siyaset adamı (Montpellier 1756 - Saint-Josse-ten -Noode, Brüksel yakınında, 1820). Yasama meclisi'nde, sonra Konvansiyon'da Hérault milletvekiliydi. Oturumlarda Montagne grubunun yanında yer aldı ve mali konularda uzmanlaştı. Birinci Kamu selameti komitesi üyeliğinde bulundu (nisan -temmuz 1793). Nisan 1795'e kadar mali komite başkanlığı yaptı. Aldığı iki temel önleme onun adı verildi: kurtuluş savaşını yayılma savaşına dönüştüren ve ele geçirilen ülkelerin mali işletmesini düzenleyen 15 aralık 1792 kararnamesi; *"grand livre de la dette publique"*'in (kamu borçları ana defteri) kurulması (24 ağustos 1793). 8 thermidor günü Konvansiyon meclisi'ni Robespierre'e karşı oy kullanmaya kışkırttı, ama "IV. yıl affı"na kadar gizlenmek zorunda kaldı. Yüz Gün meclisi'ne temsilci atandı. Waterloo'dan sonra Fransa'dan ayrıldı.

CAMBON (Paul), fransız diplomat (Paris 1843 - *ay. y.* 1924). Fransa'nın Tunus genel valisi (1882) olarak, fransız korumacılığının temellerini attı (Bardo antlaşması). Madrid (1886), ardından İstanbul büyükelçiliğine (1890) getirildi. 1898'de Londra'ya atandı, 1920'ye kadar bu görevde kaldı. Delcassé ile birlikte fransız -ingiliz yakınlaşması siyasetini izledi, dostluk antlaşmalarının yapılmasında önemli rol oynadı. 1907'deki Üçlü antlaşma'ya olanak sağlayan Rusya-İngiltere arasındaki yakınlaşmaya da katkıda bulundu. Temmuz 1914'te sir Edward Grey ile uzun yazışmaların ardından İngiltere'nin Fransa'nın yanında savaşa katılmasında büyük etkisi oldu.

CAMBON (Jules), fransız yönetici ve diplomat (Paris 1845-Vevey 1935). Paul Cambon'un kardeşi. 1891'de atandığı Cezayir genel valiliği sırasında idari özerklik siyaseti uyguladı. 1897'de Washington büyükelçisi oldu ve ABD ile İspanya arasındaki barışın hazırlık çalışmalarını görüştü. Madrid büyükelçiliğinin (1902) ardından Berlin'de bir kilit göreve atandı. Almanya ile Fransa arasındaki ilişkileri yumuşatmak için büyük çaba harcadı ve Agadir olayı (1911) sırasında Kiderlen -Waechter ile görüşmelere girişti. Çok erken bir tarihten başlayarak savaşın, önlenebilmesi gittikçe güçleşen bir tehlike olduğunu belirten raporlar yazdı ve Londra'da görevde bulunan kardeşiyle sıkı işbirliği sayesinde hükümete önemli ölçüde destek sağladı. Dışişleri genel sekreterliğine getirildi (1915), 1919'da da Fransa'nın Barış konferansı'na gönderdiği heyetin beş üyesinden biriydi.

CAMBORNE-REDRUTH, Büyük Britanya'da bitişikkent, Cornwall'da; 44 000 nüf. Madencilik okulu (maden filizleri). Makine yapımı.

Cambrai barışı ya da **antlaşması,** 3 ağustos 1529'da Louise de Savoie tarafından oğlu François I ve Avusturyalı Margherita tarafından yeğeni Karl V adına Cambrai'de müzakere edilerek imzalanan barış antlaşması. Kadınlar tarafından yapıldığı için *Kadınlar barışı* diye bilinen bu antlaşma, Madrid antlaşması'nın (1526) hükümlerini yumuşattı. François I, Bourgogne düklüğünü, Auxerre ve Mâcon kontluklarını, aynı zamanda Orange prensliği'ni korudu. Ama Hesdin, Lille, Douai, Tournai ve Saint-Amand'ı, Karl V'e bıraktı. İtalya'dan ve Flandre ile Artois üzerindeki egemenliğinden vazgeçti. 1526'da Karl V'e rehine olarak bırakılmış olan oğullarını, 2 milyon altın écu fidye karşılığında geri aldı. Karl V'in kızkardeşi, Portekiz kraliçesi Leonor ile evlendi.

Cambrai birliği, İtalya savaşları sırasında, Venedik'e karşı oluşturulan birlik. Bunu belgeleyen iki antlaşma, 10 aralık 1508'de Cambrai'de papa Julius II, Louis XII, Maximilian I ve Fernando II tarafından imzalandı. Agnadel'de Louis XII'ye yenilen Venedik (mayıs 1509), anakaradaki tüm topraklarını yitirdi. Ancak Venedikliler, diplomasi yoluyla karşıtlarının kurduğu birliği dağıtmayı başardılar (şubat 1510). Yarımadada fransız gücünün yayılmasından korkan papa, Romagna kentlerini onlardan geri aldı ve Louis XII'ye karşı Kutsal Birlik'i kurdu (1511).

CAMBRİA, Wales ülkesi'nin latince adı.

CAMBRİA a. (ing. *Cambria,* Wales ülkesi'nden). Birinci Zaman'ın, sınırları ve alt bölümleri henüz tam bilinmeyen alt sistemi (70 milyon yıl sürdü); Cambria, trilobitler *(olenellus, paradoxides, olenus)* ve archaeocythuslar gibi soyları tükenen hayvanlar ve delikliler, süngerler, eklemsiz kolsuayaklılar, yumuşakçalar, echinuslar gibi varlıkların hâlâ sürdüren hayvanlar bakımından zengin bir devirdir. (Yosunhayvanları, graptolitler ve conodonlar bu devirde görülmeye başlar; suyosunları görülen tek bitki türüdür. Çökelim genellikle kırıntılıdır ve Kaledonya çevrimine bağlıdır.)

CAMBRİAÖNCESİ a. Yerbil. Yer'in oluşumu ile Birinci Zaman(−570 milyon yıl) arasında yer alan çok uzun zaman aralığı (yerbilimsel zamanların % 90'ını içeren yaklaşık 4 milyar yıl). Cambriaöncesi ilk yaşam belirtilerinin görüldüğü, okyanusların canlılarla dolmaya başladığı bir dönemdir; organizmaların karalara yayılmasıysa daha sonra gerçekleşmiştir. Çok sayıda dağoluşum ve bunlarla eşzamanlı olarak ya da daha sonra ortaya çıkan başkalaşım olayları, Cambriaöncesinin incelenmesini zorlaştırmakta ve belirsizleştirmektedir. (Eşanl. PREKAMBRİYEN.)

CAMBRİDGE, Kanada'da (Ontario eyaleti) kent, Hamilton'un B.-K.-B.'sında; 77 183 nüf.

CAMBRIDGE, ABD'de (Massachusetts) kent, Charles River (Charles ırmağı) kıyısında, Boston'un yukarı kesiminde; 95 322 nüf. Busch Reisinger Museum (alman sanatı) ve Fogg Art Museum (resim ve arkeoloji). Kültür merkezi (Harvard Üniversitesi ve Massachusetts Teknoloji enstitüsü).

CAMBRİDGE, İngiltere'de kent, yönetim birimi merkezi, Cam ırmağı kıyısında, 107 000 nüf. Üniversite. Ortaçağ'dan kalma ya da klasik üslupta birçok kolej yapısı; dikey gotik üslubunun başyapıtlarından ("yelpaze biçimi" kubbeler, vitraylar) King's College capellası (1446-1515). Büyük Fitzwilliam müzesi (eskiçağ yapıtları, sanat yapıtları, tablolar). Cambridge'de sanayi de (elektrikli gereçler yapımı) bir ölçüde gelişmiştir.
—Tar. Kent, Fatih William I'in yaptırdığı tahkimli şato çevresinde gelişmiştir. Önemli bir ticaret merkezi (Stourbridge panayırı) olmasının yanı sıra, üniversitesiyle ünlü bir kültür merkezidir. 1209 ya-

saklanmasıyla dağılan Oxford koleji öğretim üyelerinin birçoğu Cambridge'e yerleşmişti. Başlangıçta küçük çaptaki etkinliklerden sonra, ilk kolej (Peterhouse) 1284'te kuruldu. Papalığın bu koleje üniversite statüsünü tanımasıyla (1318) Cambridge XIV. yy.'da yavaş yavaş gelişti: başlangıçta yalnızca medeni hukuk ve kilise hukuku dallarında uzmanlaşmışken, Wycliffe'in düşüncelerinin yayılmasıyla Oxford'da ortaya çıkan karışıklardan yararlandı. 1441'de Henry VI görkemli King's College'ı (ortaöğretim düzeyindeki Eton ile bağlantılı olarak) yaptırdı. Lady Margaret Beaufort da 1502'de bir tanrıbilim kürsüsü kurdu, 1505'te de Christ's College'ı yeniden düzenledi. İlk iki tanrıbilim profesörü John Fisher ile Erasmus, üniversitede Rönesans havasını estirirken, 1540'tan sonra, Thomas Cromwell ve Henry VIII'in etkisiyle Cambridge, ingiliz protestanlığının başlıca üniversitesi durumuna geldi (1546'da Trinity College'ın kurulması). XVI. yy. sonunda püritenliğin yerleşmesiyle (Emmanuel College'ın ve Cromwell'in öğrenim gördüğü Sidney Sussex'in kurulması) biraz gölgede kaldıysa da, o tarihten sonra Oxford'u geride bıraktı. Yakınçağ'da Oxford gibi o da geriledi, ama matematik bilimlerinde gerçekleştirilen parlak gelişmeyle (İsaac Newton 1669'dan başlayarak burada ders verdi) eski görkemine kavuştu.

Günümüzde Cambridge Üniversitesi bir devlet kuruluşu değil, yerel yetkililerin ve devlet hazinesinin desteklediği özel vakıflardan (kolejler) oluşan özerk bir bütündür. Tek bir dalda uzmanlaşan her kolej, üniversite çerçevesi içinde özerktir. Öğrenciler *(undergraduates, postgraduates)* dışında, her kolejin personeli yetkililerden oluşur: *principal* ile *fellow*'lar, *lecturer* ya da *reader*'ler (doçent), *tutor*'lar (belletici). Üniversiteyi oluşturan korporasyonun yetkilileri vardır: *chancellor* (onursal) ve yardımcısı, *proctor*'lar (mümeyyiz). Üniversite şu unvanları verir: Bachelor of Arts (BA), Bachelor of Scienne (BS), Master of Arts (MA), Master of Science (MS), Doctor of Philosophy (PhD). Ayrıca, kitaplıkları, müzeleri, basımevleri vardır. Kuruluş sırasıyla başlıca kolejler şunlardır: Peterhouse (1284), Clare Hall (1326), Pembroke(1374),Gonville Hall (1348), Trinity Hall (1350), Corpus Christi (1352), King's (1441), Queen's (1448), St Catherine's (1473), Jesus (1496), Christ's (1505), St John's (1511), Magdalene (1542), Trinity (1546), Emmanuel (1584), Sidney Sussex (1596), Downing (1800), Girton (1869), Newnham (1871), Selwyn (1882).

CAMBRİDGE (Adolphus Frederick, *—dükü*) [Londra 1774 - *ay. y.* 1850], Büyük Britanya kralı George III'ün yedinci oğlu. 1816'da Hannover kral naipliğine atandı ve Hannover ile Birleşik Krallık'ın 1837'de birbirinden ayrılmasına kadar bu görevi yürüttü.

CAMBRİDGE (George William Frederick Charles, *—dükü*) [Hannover 1819 -Londra 1904], Adolphus Frederick Cambridge'in oğlu. 1856'dan 1895'e kadar ingiliz ordusunun başkomutanlığını yaptı; orduda gerçekleştirilen reformlara şiddetle karşı çıktı ve sonunda ordudan ayrıldı (1895).

Cambridge okulu, İngiltere'de ortaya çıkan ve en başta Ricardo olmak üzere, klasik iktisatçılara bağlanarak yeniklasik kuramın içsel mantığını eleştiren, ama kuramın genel çerçevesini de reddetmeyen (böylece marxçılara da karşı çıkan) bazı iktisatçıların (Joan Robinson, P. Sraffa, L. Pasinetti, F. Fisher) oluşturdukları iktisadi doktrinler akımı.

Cambridge University Press, Cambridge Üniversitesi'nin basın ve yayın bölümü; 1521 yılında kuruldu. Merkezi 1872'den beri Londra'dadır; 1949'dan bu yana New York'ta bir şubesi vardır. Eğitimle ilgili yapıtlar ve üniversite araştırmalarını yayımlar. Kutsal Kitap ve dinsel yapıtların yanı sıra, elli dolayında bilimsel dergi de çıkarmaktadır.

CAMBRİDGESHİRE, Büyük Britanya'nın doğu kesiminde yönetim bölümü; 3 409 km² 651 500 nüf (1989). Merkezi *Cambrigde.*

CAMBRONNE (Pierre Jacques Etienne, *—vikontu*), fransız general, Chambre des pairs üyesi (Nantes 1770 - *ay. y.* 1842). 1791'de gönüllü yazıldı, Cumhuriyet ordusunun seferlerine katıldı. İmparatorluk döneminde girişilen savaşlarda yararlık gösterdi ve bunların bazılarında yaralandı. 1813'te general oldu. İmparatorla birlikte Elbe adasına gitti ve onu izleyen muhafız taburuna komuta etti. Waterloo'da, savaşın sonunda ağır yaralandı. Fransa'ya döndüğünde harp divanına çıkarıldı, beraat etti.

Cambudvipa, hindu evrenbiliminde, yedi okyanusla çevrili yedi kıtadan biri; verimliliği ve bolluğu simgeler. Bu, Hindistan ile özdeşleştirilen merkez kıtadır; ortasında Meru tepesi adlı kutsal dağ yer alır ve burada Cambu adında çok büyük bir ağaç yetişir.

CAMBUL, Kazakistan Cumhuriyeti'nin güneyinde kent; 307 000 nüf. Büyük kısmı çöl ve bozkırla kaplı olan ve ortasından Çu ırmağının geçtiği geniş bir yönetim bölgesinin merkezi. Kent, Kırgız sıradağlarının batı yamaçları eteğinde, bu dağlardan inen bir akarsuyun kenarında ve Türkmenistan sınırının hemen yakınındaki bir vahada kurulmuştur. Demiryolu ile Taşkent ve Alma-Ata'ya ve bölgedeki diğer merkezlere bağlanır. Sanayi merkezi (özellikle kimya sanayisi).

CAMBUL CABAYEV, kazak saz şairi (Yedisu, Türkistan, 1846 - Alma-Ata 1945). Yoksul bir göçebe ailesinin çocuğu olan Cambul, daha çok genç yaşında beliren doğal yeteneğiyle ozanlar arasındaki yarışmalarda *(aytı)* kendini gösterdi. 70 yaşındayken devrime katıldı, sovyet temalarını işlemeye başladı ve partiyi, şeflerini, sosyalizmi, halklar arası dostluğu ve faşizme karşı savaşımı destansal bir biçimde övdü (*Lénine et Staline* [fr. çev.], 1936; *Habitants de Leningrad, mes enfants* [fr. çev.], 1941; *l'Amitié des peuples* [fr. çev.], 1942).

CAMBUL CUMBUL sıf. (yansıma sözc.). Tanesi az, suyu bol yemek için kullanılır: *Cambul cumbul bir et yemeği.*

CAMBUZ a. (*cam* ve *buz*, cama benzeyen buz). **1.** Aşırıerime halindeki iri yağmur damlaları yere ya da cisimlere değdiğinde aniden donarak oluşan ince ve saydam buz katmanı. **—2.** Aşırıerimemiş yağmurun buzlu bir zemine yağmasıyla oluşan ince buz katmanı. **—3.** Yerdeki kar eridikten sonra yeniden donduğunda oluşan yer yer pürtüklü ve kaygan katman.

Lauros-Giraudon

general **Cambronne**
Gosselin'in renkli taşbaskısı (ayrıntı)
Carnavalet müzesi, Paris

CAMCI a. **1.** Cam, cam eşya üreten, vitray ve pencere camı yapan kimse. **—2.** Cam satan ve/ya da cam takan kimse. **—3.** *Arg.* Pencereden yabancı evlerin içini gözetleyen kimse; röntgenci.
—Miner. *Camcı sabunu,* PİROLUZİT'in eşanlamlısı.

Camcılar ocağı, osmanlı döneminde, Bostancı ocağı'nın bir kolu; sarayla ilgili yapıların camlarını hazırlamak ve takmakla görevliydi. Camcıların gereksinimleri devlet tarafından karşılanırdı. Cam işçileri ve kâhyalar Enderun, bunları denetlemekle görevli yiğitbaşılar ise esnaf tarafından seçilirdi.

CAMCILIK a. **1.** Cam ve cam eşya üretme tekniği. **—2.** Cam sanayisi. **—3.** Cam satma ve/ya da takma işi. **—4.** *Arg.* Pencereden evin içini gözetleme; röntgencilik.
—ANSİKL. Camdan yapılmış kapların ilk bilinen örneklerine Mısır ve Mezopotamya'da rastlanır (İ.Ö. XVI. yy.). Daha eski dönemlere ait muska ve boncukları, camcılardan çok, bileşenleri (silis, kireç) bakımından cama yakın malzemeleri işleyen diğer zanaatçıların yaptığı sanılmaktadır.

Seramik örneklerden esinlenerek biçimlendirilen kaplar, koku şişeleri, Mısır ve Mezopotamya'da, kum ya da seramik maça çevresine cam katmanları uygulandıktan sonra maça ufalanıp çıkarılarak elde ediliyordu. Bunlar her iki bölgede de aynı dönemlerde ortaya çıktıysa da, Mısır'ın bu tekniği Yakındoğu'dan aldığı sanılmaktadır. "Mozaik" cam (bir tür millefiori) ve kayıp balmumu yönetimine göre kalıplanmış cam, İ.Ö. 1500 yılına doğru yine Mezopotamya'da yapıldı.

Roma İmparatorluğu döneminde üfleme tekniğinin bulunması, camın yaygınlaşmasını ve üretim maliyetinin düşmesini sağladı. Toscanella'da bir etrüsk mezarında, üflenmiş cam eşyanın bulunması, bu tekniğin İ.Ö. II. ya da I. yy.'da kullanıldığını göstermektedir. Roma döneminde, metal ve seramik modellerin etkisi altında 130'un üstünde cam modeli kullanıldı ve daha sonra bütün dünyaya yayılan süsleme yöntemlerinin çoğu yine bu dönemde bulundu. Bu yöntemler arasında şunlar sayılabilir: kalıplama ve presleme yle elde edilen kabartmalar, cam içi-

Cambridge
Saint John's College
kuruluş 1511

Everts-Rapho

ne tel yerleştirme, kabaralama, kesme, yontma, oyma, telkârilerle içten renklendirme, altın varaklar ya da millefiori, mineleme, boya ya da yaldızla boyama. Yalnızca "diyatret" camlar (bir tür fileyle sarılmış camlar) taklit edilemedi. Roma İmparatorluğu genişledikçe cam sanayisi bütün Yakındoğu'ya İtalya'ya, İspanya'ya, Galya'ya, Köln ve Utrecht çevresindeki germen ülkelerine yayıldı. Constantinus'un hükümdarlığı sırasında (330) başkentin Roma'dan Bizans'a taşınmasından-sonra camcılar yeni başkente yerleşti.

Camcılık Yakındoğu'da Sasaniler döneminden başlayarak İran'da yeniden canlandı; en yaygın örnekler kalıplara üflenerek elde edilen renkli sırla ya da façetalı kesme yöntemleriyle bezenmiş eşyalardı. En ünlü parça, Paris'te Madalyalar müzesi'nde korunan Hüsrev I'in (VI. yy.) kupasıdır. VII. yy.'da Araplar Mısır, İran, Suriye, Mezopotamya'da cam sanatının gelişmesine katkıda bulundu ve bu bölgelere islam dünyasının yarattığı çeşitleri getirdi. Fatımiler döneminde Kahire'de kesme cam yapımında kayaç kristalleri taklit edildi, ibrikler hayvansal, bitkisel ve geometrik biçimler aldı. XII. yy.'dan başlayarak, Mısır ve Suriye'de cam üstünde yaldız ve çok renkli mine kullanan müslüman camcılar asıl ünlerini bu tekniklerle kazandılar. Bol ve gösterişli olan bu üretim daha sonra Avrupa'da çok tutuldu (hatta XIX. yy.'da taklit edildi). Mineli camdan yapılan cami kandillerinin biçimleri bazen kabaydı; ancak, hiçbir dinsel yasağın sınırlamadığı tören şişe ve kupaları daha zarif biçimler ve daha zengin bezemeler taşıyordu (yazıtlar, çiçek, hayvan motifleri, saray yaşamından alınan konular ve armalar). Timur Suriye cam atölyelerini Semerkand'a taşıdı, ama yeni bir okul yaratmayı başaramadı; böylece cam üretimi gerilemeye yüz tuttu. Camcılık, Safevîler döneminde İran'da yeniden canlandıysa da, italyan etkisinden kurtulamadı.

J. Soustiel

camcılık
Ergun en-Nasiri adına yapılmış türbe kandili, Halep'te (Suriye) bulunan çokrenkli mineli cam (XIV. yy.)
özel kol., Kuveyt

Çin, Roma İmparatorluğu'ndan cam satın alıyordu; V. yy.'da İran ile değiş tokuşa girişti ve Venedik camlarını getirtti. Çin yapımı cam, daha çok yeşim, mercan ya da porselen gibi sert taşları taklit etmeyi amaçlıyordu. Bu dönemde cam, hiçbir zaman saydamlığı için kullanılmadı. XVIII. yy.'da çok moda olan enfiye kutuları ve çok katmanlı cam kapları, Berlin müzelerinde gören Gallé bunlardan çok etkilendi. Hindistan'da da camcılar, sert taşları, özellikle yeşim taşını taklit etmeye çalışıyordu.

Müzelerde derlenen çeşitli eşyalar, Galya-Roma camcılık merkezlerinin varlığını kanıtlar. Merovenj camcılığı, külâh biçiminde, kenarları renkli cam fileyle süslü ayaksız kadehler, ölü külü kapları, beyaz mineli kupalar, testiler, şişeler, değerli taşları taklit eden plakalardan oluşur. VII. yy.'dan sonra Normandiya'da, yapılan camlar büyük bir ün kazandı; keşiş Theophilus, *Schedula diversarum artium,* adlı yapıtında, safir renkli bu camların pencere süslemede kullanıldığını yazar; IX. yy.'da Konstanz manastırı camcılığından söz edilir. X. yy.'da Doğu'dan değerli camlar getirten Venedik, XIII. yy.'ın başında Batı'nın en önemli camcılık merkezlerinden biri oldu.

XVI. yy.'da önemli camcılık merkezleri Venedik dışında Nürnberg'de (büyük armalarla süslü, silindir biçimli sarı ya da yeşil camdan yapılmış, Wiederkommen denilen büyük bardaklar), Prag'da, İngiltere'de ve İspanya'da, özellikle Barcelona'da (yeşil ve sarı tonların egemen olduğu mineli süsler) gelişti. Fransa'da Henri II ve Henri III cam sanayisini destekledi.

XVII. yy.'da üstünlüğünü yitiren Venedik'in yerini Bohemya aldı; çokrenkli süslemeler yerini façetalara, konuların ve kıvrıkdalların elmasla işlenmiş gravürüne bıraktı. İngiltere'de Lambeth İspanya'da Cadalso de los Vidrios cam atölyeleri dikkat çekti. Nürnberg'de asitle gravür yöntemi bulununca geleneksel biçimler yok olmaya yüz tuttu; Johann Kunckel camı renklendirme sanatını geliştirdi ve güzel bir yakut kırmızısının formülünü buldu. XVIII. yy.'da Bohemya camcılığına duyulan istem sürdü. Odun yerine kömür kullanma zorunluluğu yüzünden, İngiltere'deki camcılar, erimeyi kolaylaştırmak için camsı karışıma kurşun oksit katmaya başladı. Kurşunlu kristal kullanımı o zamandan başlayarak yaygınlaştı.

Cam sanayisi, ABD'de İngiltere'nin yasaklamasına rağmen, XVIII. yy.'da kurulan ilk sanayi oldu; başlangıçta bu sanayi dalına alman camları öncülük etti ve XIX. yy. boyunca gelişti (şişeler, pencere camları). Sofra takımlarının seri üretimi, 1820'li yıllarda presleme tekniğinin kullanımı ve gelişimiyle başlar. Cam sanatı tarihine ABD'nin ilk katkısı işte bu tarihte görülür. XIX. yy.'ın ilk yarısı teknik ilerleme, yeni eritme yöntemleri bulma ve dolayısıyla kütlesel üretim dönemi oldu. Makineleşme ise, seri üretime geçişi sağladı. Yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran iki olay, kristalin atılım yapması ve L. C. Tiffany gibi gerçekten usta bir camcı kuşağının ortaya çıkışıdır. Bu kuşakla birlikte cam sanatında yeni bir anlayış egemen oldu; çağdaş camcılar bu anlayışın mirasçılarıdır.

CAMDEN, ABD'de (New Jersey) kent, Delaware ırmağı kıyısında, Philadelphia'nın karşısında; 84 900 nüf. Tersaneler. Kimya sanayileri. Televizyon ve radyo fabrikaları. Walt Whitman'ın evi (müze).

CAMDEN, Londra'nın borough'u, yerleşme alanının orta-kuzey kesiminde; 175 900 nüf.

CAMDEN (William), ingiliz tarihçi ve arkeolog (Londra 1551-Chislehurst, Kent, 1623). Westminster koleji'nin rektörü. 1586'da, Büyük Britanya'nın tarihsel bir topografyası olan *Britannia*'yı ve Ortaçağ'a ilişkin çok sayıda kronik yayımladı; aynı zamanda Elizabeth'in hükümdarlık dönemi üzerine bir tarih kitabı yazdı. Başlattığı yöntembilimsel devrim ve Society of Antiquaries içindeki rolüyle, İngiltere'nin ilk "modern" tarihçisi olarak anılmaya hak kazandı. Uzun süre yaşayan ingiliz "antiquary" geleneğinin kurucusudur.

CAMDEN → PRATT (Charles ve John Jeffreys).

CÂME a. (fars. *came*). *Esk.* **1.** Elbise, çamaşır: *"Bizlerde soluk câme, sararmış yüz ara"* (Y.K. Beyatlı). **—2.** *Câme-i fena,* kefen. ||*Câme-i guk,* yosun. ||*Câme-i hassa,* padişah tarafından armağan edilen kumaş. ||*Câme-i hurşid,* güneş ışığını engelleyen ağaç yaprakları ve bulut gibi şeyler. ||*Câme-i îdi, câme-i nevruzi,* baharla, açılan çiçekler. ||*Câme-i katran,* peygamber soyundan gelenlerin 10 muharremde giydikleri siyah elbise. ||*Câme-i şeker,* güneş.

CÂMEDAN a. (fars. *came* ve *-dan*'dan *camedan*). *Esk.* Elbise dolabı, sandık.

CÂMEDAR a. (fars. *came* ve *dar*'dan *came-dār*). *Esk.* Vestiyer, elbiselerin korunmasını ve bakımını üstlenen görevli.
—Kur. tar. Türk saraylarında hükümdarın giysilerini korumakla görevli kişi. (Büyük Selçuklu devletinden başlayarak saray görevlileri arasına katılan câmedara, Anadolu Selçukluları, Atabeyler, Harizmşahlar ve Memluklar'da da rastlanır. Memluklar'da câmedar ayrıca, sultanların fermanlarını da korurdu.)

CÂMEDUZ a. (fars. *came* ve *dūz*'dan *cāme-dūz*). *Esk.* Terzi.

CÂMEGER a. (fars. *came* ve *ger*'den *cāme-ger*). *Esk.* Camcı.

CÂMEGİ a. (fars. *came* ve *-î*'den *câmegî*). *Esk.* **1.** Hizmetçi ücreti ve giyecek parası. **—2.** Hizmetçi. **—3.** Tüfek fitili. **—4.** Elbise kumaşı.

CÂMEHAB a. (fars. *came* ve *ḫab*'dan *came-ḫab*). *Esk.* Yatak: *"Benimle bir gecik camehâba girme misin"* (Nedim, XVIII. yy.).

CÂMEHANE a. (fars. *cāme* ve *ḫāne*'den *cāme-ḫāne*). *Esk.* Gömme dolap, yüklük.

CAMEKÂN (fars. *cāmeken,* elbise çıkarılan yer'den *cāmekān*). **1.** Satılacak ya da gösterilecek şeylerin konulduğu, sergilendiği camlı bölme, yer; vitrin, sergen: *Kitapları camekâna dizmek.* **—2.** Bir yeri bir ya da daha fazla bölüme ayıran cam bölme: *Salonu camekânla ikiye ayırdık.* **—3.** Hamamlarda soyunulup giyinilen camlı yer. **—4.** *Arg.* Gözlük.
—Bahç. Ağaç, demir, tuğla ya da betondan yapılan, üzeri camlı bir çerçeveyle örtülü sandık biçiminde korunaklı yer. (Camekân, gübre kızışmasıyla [yatak], termosifonla ya da elektrikli sobayla ısıtılabilir. Camekânlar nazik ya da turfanda bitkileri yetiştirmek için kullanılır.)

CAMEKÂNLI sıf. **1.** Camekânı olan. **—2.** *Arg.* Gözlüklü.

CÂMEKİYE a. (fars. *came* ve ar. *iyye*'den *came-kiyye*). *Esk.* Vakıf gelirinden görevlilere verilen ücret.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde vakıf zahiresini toplamakla görevli kişilere ödenen aylık ya da giysi ya da giysilik kumaş olarak verilen armağan.

CAMEL (George Joseph) → KAMEL.

CAMELEONİDAE ya da **CAMELEONTİDAE** → BUKALEMUNGİLLER.

CAMELİDAE a. Zool. DEVEGİLLER familyasının bilimsel adı.

CAMELLUS → KAMEL.

CAMELOPARDALİS, Zürafa* takımyıldızının latince adı (kısalt. Cam).

CAMEMBERT, Fransa'da (Orne) komün, Auge bölgesinde; 176 nüf. Camembert peyniri adını bu köyden alır.

CAMEMBERT a. İlk olarak Camembert (Orne) komününde üretilen, yumuşak, kabuğu küflü, yuvarlak, yalnız inek sütünden peynir.

CAMENAE. Mit. Romalılar'da kaynak nympheleri. Tapınakları, Roma'da, Porta Capena'nın yanında bulunurdu. Kehanet yetileri olan bu nympheler Musalar'la özdeşleştirilmiştir.

camera *(musica da),* XVI. yy.'dan sonra, *musica da chiesa* (kilise müziği) deyimine karşıt olarak, salonlarda icra edilen tüm dindışı müzikler için kullanılan italyanca deyim.

camera *(sonata da),* XVII. ve XVIII. yy.'larda, *sonata da chiesa* (kilise sonatı) deyimine karşıt olarak, süitten türeyen sonat türü için kullanılan italyanca deyim.

CAMERANA (Giovanni), italyan yazar ve yargıç (Casale Monferrato 1845 - Torino 1905), Scapigliatura grubundan dekadan şair. Şiirleri (*Versi,* 1907) intiharından sonra yayımlandı.

CAMERARİUS (Joachim I), alm. **Kammermeister,** alman hümanist (Bamberg 1500 - Leipzig 1574). 1530'da Melanchthon ile birlikte Augsburg inancası'nı kaleme aldı; katolik ve protestan kiliselerinin birleştirilmesi konusunda François I ve Maximilian II ile yazıştı.

CAMERATA a. (lat. *camera,* kubbe'den). Zool. Denizlaleleri sınıfından saplı derisidikenliler takımı. (Temel özelliği, birbirine yapışık kalın plakacıklardan oluşan sert bir çeneti bulunması ve bunun içinde değişken sayıda ışınlararası, solungaçlararası ve solungaç levhacıklarının yer almasıdır. Bunlara yalnızca Birinci Zaman arazilerinde rastlanır. [Öbür denizlalelerinden çok farklıdırlar.])

CAMERATA (Napoléone Elisa Baciocchi,— *kontes*) [1806-1869], Elisa Bona-

parte ile Felice Baciocchi'nin kızı.

Camerata fiorentina ya da **de' Bardi, Accademia fiorentina** (Floransa akademisi) da denir. 1580'e doğr., sanatsever ve hümanist kont Giovanni Bardi tarafından kuruldu. Operanın yaratılmasına yol açan birsesli şarkı *(recitar cantando)* üslubunun gelişmesini destekledi. J. Peri, J. Corsi, E. de'Cavalieri, G.Caccini, V.Galilei ve şair Rinuccini bu akademinin üyeleriydi.

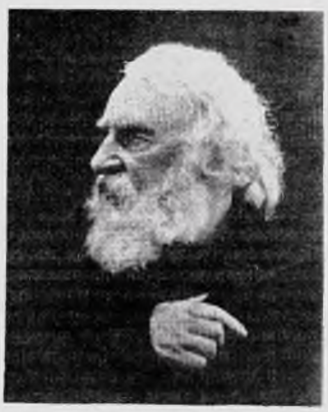
CAMERİERE a. (ital. sözc., Ortaçağ lat. *camerarius*'tan). **1.** Papaya bağlı bazı yüksek ruhani ya da laik görevlilere verilen san. **—2.** Eskiden bir manastırın mallarını yöneten keşiş.

CAMERON, iskoç klanı. Bu klanın şefleri Cromwell ve Culloden dönemleri arasında, Stuartlar'ın desteklenmesinde önemli bir rol üstlendiler.

CAMERON (Richard), iskoç din adamı, cameroncular mezhebinin kurucusu (Falkland 1648'e doğr. - Aird's Moss 1680). Yetenekli bir din yayıcısıydı. İskoçya'daki en çetin covenanterler arasında büyük bir etkinlik sağladı. 1680'de, sürgünde bulunduğu Hollanda'dan İskoçya'ya döndü ve Stuartlar'a karşı başlattığı bir ayaklanma sırasında öldürüldü.

CAMERON (Charles), iskoç mimar ve gravürcü (1740'a doğr. -1812). Charles Stuart'ın peşinden gittiği Roma'da, roma hamamları üstüne bir kitap yayımladı (1772). 1779'da Petersburg'a çağrıldı ve Yekaterina II, kendisini Tsarskoye Selo' daki özel konutlarının dekorasyonuyla görevlendirdi. Ayrıca, Yekaterina II'nin oğlu Pavel I için Pavlovsk şatosu'nu inşa etti. Üslubu, R. Adam'ınkini andırır.

CAMERON (Julia Margaret), ingiliz fotoğraf sanatçısı (Kalküta 1815 - Kalutara, Seylan, bugün Sri Lanka, 1879). Tutkulu bir amatördü. Fotoğraf sanatının öncüleri arasında yer aldı. Hiç rötuş yapmadan, büyük bir ustalıkla, merceği uzun süre açık tutarak hafif donuk ve doğal ışıklı fotoğraflar çekti (John Herschel, Alfred Tennyson, vb.'nin portreleri). Döneminin estetik anlayışını yansıtan tarihsel ve alegorik kompozisyonları,önraffaellocu yapıtların garip çekiciliğini taşır.

Julia Margaret **Cameron**
Henry Wadsworth Longfellow'un yaptığı portre, 1869

CAMERON (Verney Lovett), ingiliz kâşif (Radipole, Dorset, 1844 - Leighton Buzzard, Bedford, 1894). Deniz yüzbaşısı. Livingstone'u aramaya gitmeyi ve zenci köle ticaretinin kaldırılması için çalışmayı tasarladı. Londra coğrafya derneği'nce düzenlenen seferin başına geçti. 1873'te Zanzibar'dan ayrıldı ve Tabora'da, Livingstone'un cesedini kıyıya getiren adamlarıyla karşılaştı. Batıya doğru gezisini sürdürerek 1874'te Tanganyika gölüne vardı; gölün güney bölümünü araştırdı ve Kongo ile bağlantısını buldu. Kasım 1875'te Batı Afrika kıyısına Benguela'nın kuzeyine vararak Afrika kıtasını doğudan batıya doğru ilk kez aştı ve izlenimlerini *Across Africa* (Londra, 1877) adlı kitabında anlattı. Léopold II'nin girişimiyle toplanan Brüksel coğrafya konferansı'nın (1876) hazırlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

CAMERON (*sir* Neil), ingiliz hava mareşali (Perth 1920 - Londra 1985). 1939'da Kraliyet hava kuvvetleri'ne (RAF) girdi, İngiltere savaşı'na katıldı, daha sonra Rusya'da, Mısır'da ve Birmanya'da görev aldı. 1977'de Royal Air Force mareşalliğine yükseldi ve 1977'den 1979'a kadar genelkurmay başkanlığı görevinde bulundu.

CAMERONCU a. 1680'de Richard Cameron'un Stuartlar'a karşı yaptığı çağrıya uyan uzlaşmaz covenanterler grubu üyesi. (Katı presbiteriyen olan cameroncular, presbiteriyen "covenant"ını kabul etmeyen bir krala bağlılık yemini etmeyi reddettiler; Charles II ve James II'nin zulmüne uğrayan cameroncular, Mary II ve William III'ün tahta çıkması üzerine bağışlandılar [1689].)

CAMERON HİGHLANDS, Malaysia' da dağlık bölge, Malezya'da (Pahang eyaleti).

CAMERS, Latium ülkesindeki Amyklai kentinin efsanevi hükümdarı. *Aeneis*'in kahramanlarından biridir.

CAMESES, İanus'un gelişinden önce, Latium'un efsanevi kralı.

CÂMEŞUY a. (fars. *câme* ve *şûy*'dan *câme-şûy*).*Esk.* Çamaşırcı, çamaşır yıkayan kadın.

CAMGÖBEĞİ sıf. Maviye çalan yeşil: *Camgöbeği bir kazak.*

◆ a. Camgöbeği rengi.

CAMGÖZ sıf. ve a. **1.** Gözü takma olan kimse için kullanılır. **—2.** Açgözlü, cimri.

CAMGÖZ a. **1.** Camgözbalığıgiller *(Squalidae)* familyası üyelerine genel olarak verilen ad. (Örneğin gri camgöz, mahmuzlu camgöz, vb.) **—2.** Akdeniz'in ve Atlas okyanusu'nun kıyı sularına yumurtlayan balık. (Bil. a. *Galeorhinus galeus;* harharyasgiller familyası; boyu 2 m.) Harharyasgiller familyasından *Carcharhinus plumbeus* türüneyse büyük camgöz adı verilir. **—3.** Yarıklıgiller *(Hexanchidae)* familyasından bir balığa verilen ad: altıyarıklı canavarbalığı ya da boz camgöz *(Hexanchus griseus).*

CAMGÖZBALIĞIGİLLER a. Serin, ılık ve bazı türleri de sıcak denizlerde yaşayan yırtıcı balık familyası. (Anal yüzgeçleri ve üçüncü gözkapakları yoktur. Soluk delikleri ve beş çift solungaç yarıkları, iki sırt yüzgeçleri ve bunları izleyen birer dikenleri vardır. Bil. a. *Squalidae.*)
—ANSİKL. Etlerinin sert olmasından ötürü pek makbul sayılmayan bu balıkların Türkiye sularında bulunan türleri, mahmuzlu camgöz ya da katranbalığı *(Squalus acanthias)*, gri camgöz *(S. blainvillei)*, mahmuzlu köpekbalığı *(etmopterus spinax)*, çivili köpekbalığı *(Echinorhinus brucus), Centrophorus uyato, C. granulosus, Scymhorhinus licha, S. rostratus*'tur.

CAMGÖZBALIĞIMSILAR a. Anal yüzgeçleri bulunmayan kıkırdaklıbalıklar takımı. (Domuzbalıklarını, camgözleri, kelerbalıklarını içerir. Bil. a. *Squaliformes.*)

CAMGÜZELİ a. Evlerde saksı içinde yetiştirilen ve kırmızı çiçekler açan kınaçiçeği türü *(İmpatiens sultani).*

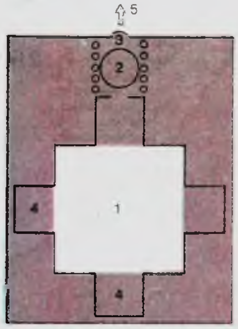
Cam-ı cam ayin, Hasan* bin Mahmut Bayati'nin osmanlı tarihine ilişkin yapıtı. Cem Sultan'ın isteğiyle *Oğuzname*'deki bilgilere dayanılarak yazıldı. Yapıtta, Osmanlılar'ın Adem'e kadar uzanan soykütüğü, kronolojik bir sıra içerisinde anlatılır. Osmanlı tarihinin en eski kaynakları arasında sayılan yapıt, Ali Emiri Efendi tarafından kimi bölümleri kısaltılarak İstanbul'da yayımlandı (1915). Fahrettin Kırzıoğlu, ikinci bir yazmadan da yararlanarak kitabı yeniden yayımladı (1949).

Cam-ı Keyhüsrev, İran hükümdarlarından Keyhüsrev'in, içine bakıldığında, dünyada olup biteni gösterdiğine inanılan efsanevi kadehi. Firdevsî'nin *Şehname* adlı yapıtındaki Bijen* ve Menije hikâyesinde, Keyhüsrev'in bu kadehe bakarak, Bijen'in atıldığı kuyuyu gördüğü anlatılır. İranlı şairlere göre Cam-ı Keyhüsrev, dünyayı gösteren bir aynadır. İran edebiyatında ayrıca *Cam-ı Cem* (Cem'in kadehi) ya da *Cam-ı Cemşid*'den (Cemşid*'in kadehi) de söz edilir.

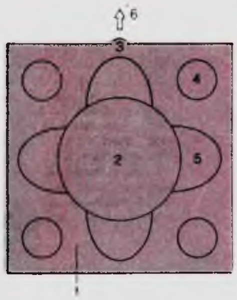
CAMIZ a. (ar. *câmûs*). *Halk.* Manda. (CAMUS da denir.)

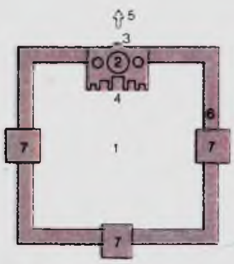
CAMİ, -i sıf. (ar. *camî*). *Esk.* **1.** Derleyen, toplayan. **—2.** İçine alan, içinde bulunduran. **—3.** *Cami-i kebir* ve *cami-i sagîr*, peygamberin hadislerini bir araya getiren ve en son derleyen kişiden başlayarak peygamberden duyan kişiye kadar sırayla tanıklarını veren, büyük ya da küçük hadis kitabı. ||*Cami-ı Kuran*, Kuran'ı ayrı ayrı sureler biçimindeyken, toplayıp kitap haline getiren Hz. Osman. ||*Cami-ül-hurûf*, yazar, müellif. ||*Cami-ül-kelîm*, az sözle çok şey anlatan. || *Cami-ül-mehasin*, bütün iyi nitelikleri kendinde taşıyan.

■**CAMİ, -si, -i** a. (öncekiyle eş kökenli). **1.** Müslümanların ibadet için toplandıkları yer. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Cami yıkılmış ama mihrabı yerinde*, yaşlanmasına karşın güzelliğini yitirmeyen kadınların bu durumunu belirtmek için söylenir.
—Dilbil. *Cami* sözcüğü, cuma namazı kılınan büyük mescit anlamındaki "mescid-i cami"den kısaltılmıştır.
—Müz. *Cami müziği*, camide icra edilen teksesli ya da birsesli, eşliksiz vokal müzik. (Başlıca formlar *ezan, kıraat, salât* [*cuma salâtı, bayram salâtı, sabah salâtı, cenaze salâtı*], *mevlût, miraciye, tespih, münacaat* ve *tehlil*'dir. Çeşitli durumlarda camilerde sık sık okunan *Salât-ı ümmiye* ve *Tekbir* [Bayram tekbiri] ile mevlüdün "bahir"leri arasında okunan ilahiler sayılmazsa, tüm cami müziği, bir doğaçlama müziğidir. Dindışı müzikte kullanılan tüm makamlar, cami müziğinde de kullanılır.)
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında insanları birleştiren bir yer olarak tanımlanır; sevgi ve iyilik kaynağı olduğu anlatılır.
—İsl. Müslümanlıkta cuma ve bayram namazlarının camilerde, topluca kılınması zorunludur. Öteki namazlar, istenilen uygun yerlerde, topluca ya da tek olarak kılınabilir. Bununla birlikte, Hz. Muhammet, camilerde cemaatla namaz kılmayı özendirmiş, böyle davranmanın tek başına kılınan namazdan daha çok sevap olduğunu belirtmiştir. Müslümanlıkta camilerin en belirgin ve başta gelen özelliği, içinde Allah'a ibadet edilen özel mekân olmalarıdır. Bu durum Kuran'ın, "Kuşkusuz mescitler Allah için kurulur; öyleyse Allah ile birlikte başka birine kulluk etmeyiniz" (LXXII,18) ayetinde gösterilmiş; başka bir ayette ise, "Allahın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inananlar, namazlarını kılanlar, zekâtını verenler ve Allah' tan başkasından korkmayanlar yaparlar" (IX,18) denilmiştir. Camilerin ibadet dışında başka işlevleri de vardır; bunların başında, müslümanların birbirleriyle görüşüp kaynaşmaları, toplumsal sorunların cemaat arasında konuşulup tartışılması, hutbe, vaaz ve cami dersleri gibi yollarla eğitim ve öğretim gelir. Müslümanlığın ilk dönemlerinde, camiler ibadet işlevinin yanı sıra, bir türlü halk meclisi niteliğindeydi. Hz. Muhammet ve dört halife dinsel, toplumsal ve siyasal sorunları çoğunlukla camide halkla tartışır ve çözümlerlerdi. İslamda ilk eğitim ve öğrenim faaliyetleri de camilerde başladı. Mahalle mektepleri, medreseler kurulup geliştikten

dört eyvanlı cami (İran)
1. Avlu; 2. Mihrap önü (kubbe altında ibadet yeri);
3. Mihrap; 4. Eyvanlar; 5. Kıble

üstte: osmanlı camisi: 1. Avlu; 2. Ana sahın (merkezi kubbe altındaki ibadet yeri); 3. Mihrap; 4. Kubbe; 5. Yarım kubbe; 6. Kıble
altta: moğol camisi (Hindistan) 1. Avlu; 2. Mihrap önü; 3. Mihrap; 4. Eyvan; 5. Kıble; 6. Revak; 7. Anıtsal girişler

BİRKAÇ **CAMİ** TÜRÜNÜN BASİTLEŞTİRİLMİŞ ŞEMALARI

sonra bile, camilerde özellikle hadis, tefsir gibi din bilimleri alanında öğretim yakın zamanlara kadar sürdürüldü.

Müslümanlıkta camilerin "beytullah" (Allah'ın evi) sayılması, bu mekânlara karşı saygılı olma zorunluluğunu doğurdu; bu nedenle "cami âdabı" denilen saygı kuralları gelişti. Kuran'ın emrettiği gibi (VII,31), camilere güzel ve temiz giysilerle gitmek, aptessiz girmemek, girince, "salât-ı mescit" (cami namazı) adı verilen iki rekât saygı namazı kılmak, din ve dünya işleri için yararlı olmayan sözler etmemek, alçak sesle konuşmak, derli toplu oturmak, temiz tutmak, soğan-sarmısak gibi kötü kokulu yiyecekler yiyerek cemaatı rahatsız etmemek, belli bir düzen içinde ve başkalarına da yer kalabilecek biçimde oturmak, oturanların omuzlarından atlayarak ileri saflara gitmeye çalışmamak, dilencilik, alışveriş gibi davranışlardan kaçınmak, cami âdabındandır.

—Mim. Müslümanlığın ilk yıllarında Tanrı'ya ibadet yerlerine "secde edilen yer, namaz kılınan yer" anlamına gelen "Mescid ül-cami" deniliyordu, ancak giderek bu tür yapılara kısaca cami denir oldu. Cami sözcüğünden daha geniş bir anlamı olan mescit, türkçede mahalle aralarında bulunan küçük ibadet mekânları için kullanılır olmuş, müslümanlığın yayılmasıyla birlikte yapılan büyük ibadet yerlerine ise "cami" denilmiştir. Kentlerdeki büyük ve önemli ibadet yerlerine "ulu cami", sultanların yaptırdıklarına da "selatin cami" adı verilmiştir.

Farklı dönem ve yörelerde, farklı mimari ve estetik özellikler göstermekle birlikte cami, ana çizgileriyle kendisini oluşturan amaca yönelik bir biçim taşır. Temel tasarım olarak bu biçim, Mekke'den gelen çizgiyi dik açı ile kesen bir duvardır. Kıble yönünün göstergesi olan bu duvar üzerinde yer alan mihrap, namaz kılan topluluğun (cemaat) nereye dönük olmaları gerektiğini vurgulayan mimari bir öğedir. Camilerin tarihsel gelişimini irdelemeden önce, başlıca bölümlerini incelemek gerekir. Gelişmiş bir osmanlı camisinde, namaz kılınan kapalı cami hacmine "sahn, sahın ya da haremsaray", yanlarda ve giriş duvarında bulunan kimi zaman biraz yüksek tutulan sekilere "sofa", kıble yönünü gösteren mihrap önündeki yüksekliğe "seki" denilir. Kimi büyük camilerde galeriler bulunur. "Kadınlar mahfili" denilen bu mekânlar, kadınların namaz kılabilmeleri için ayrılmış bölümlerdir. Kimi camilerdeyse padişahın namaz kılabilmesi için ayrılmış, "hünkâr mahfili" denilen özel bir bölüm vardır. Genellikle ayrı bir girişi olan ve cami zemininden yüksek yapılan bu bölüm, cami içinden görülemeyecek biçimde kafesle ayrılmıştır. Namaz kılanların hareketlerinde birlik oluşturabilmek için müezzinlerin üzerine çıktığı ve imamın tekbirlerini yineledikleri platforma "müezzin mahfili" denir. Camilerde genellikle fazla eşya bulunmaz. Zemin çoğu kez taştır ve üzeri önce hasır, sonra halı ve kilimlerle örtülüdür. Hocaların vaaz vermek için üzerine çıktıkları "kürsü", mihrabın her iki yanında bulunan büyük "şamdanlar", kubbeye asılı olan "kandiller", ayakkabıların konulduğu "pabuçluklar", üzerinde Kuran okunulan "rahleler" başlıca eşyalardır.

Dış mimari öğeler ise şu bölümlerden oluşur: genellikle revaklı olarak tasarımlanmış olan giriş bölümüne "son cemaat yeri" denilir. Bu bölüm gecikenlerin namaz kılabilmeleri için ayrılmıştır, buradakilerin imamın tekbirini duyabilmeleri için, müezzin mahfili gibi bir işlevi olan ve "mükebbire" denilen küçük balkonlar vardır. Son cemaat yeri aynı zamanda, büyük camilerde revaklarla çevrili "harem*" de denilen iç* avlunun kıble yönünü belirler. Bu avlunun ortasında aptes almak için yapılmış bir "şadırvan*" bulunur. Kimi zaman ağaçlarla süslenen bu avlunun çevresindeyse, duvarlarla sınırlanmış bir dış* avlu (harim*) yer alır. Caminin en önemli dış öğelerinden biri, "minare"dir. Minare "kürsü" denilen bir kaide üzerinde yükselir, kürsü ile minarenin asıl "gövde"si arasındaki geçiş bölümüne "pabuç", ezan okunan balkona "şerefe", onun üzerinde yer alan daha ince gövdeye "petek", koni biçimindeki örtüye "külah", onu taçlandıran madeni motife de "alem" denilir.

Caminin avlusunda, cenaze namazının kılındığı yer olan "musalla", tabutların üzerine konulduğu "musalla taşı", tuvaletler, imam ve müezzinler için odalar, namaz saatlerinin doğru saptanabilmesi için bir "muvakkithane" bulunur.

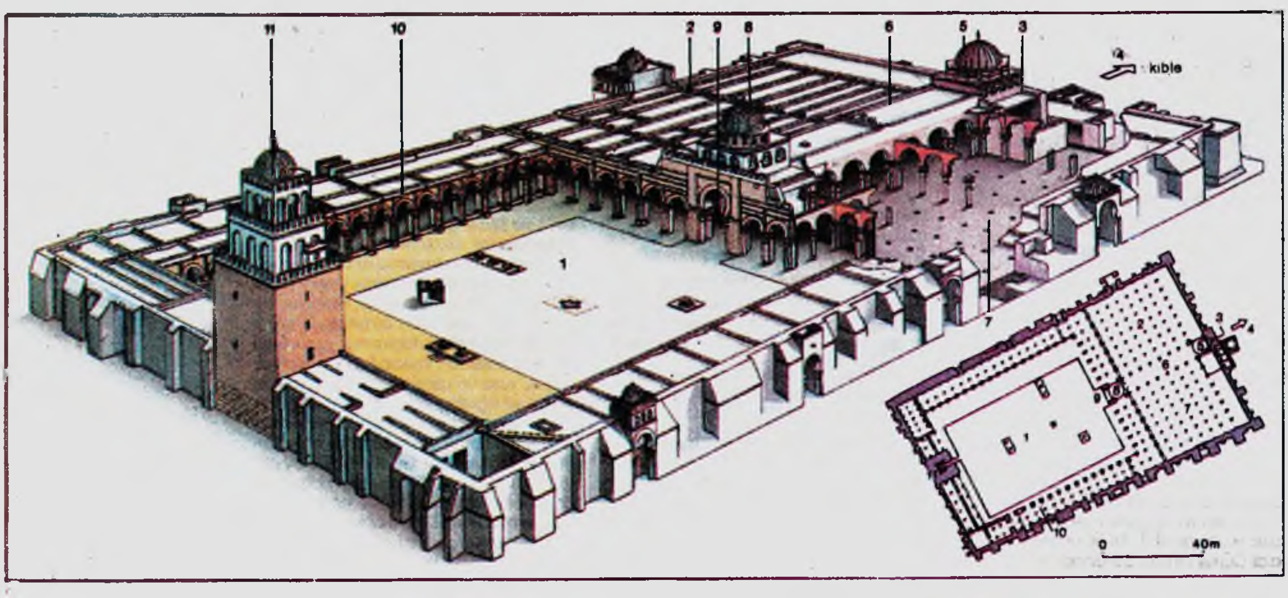
İlk caminin Hz. Muhammet'in Medine'deki evi olduğu, bu yapının ilerdeki cami planlarına ön tip oluşturduğu öne sürülür. Bu yapının bir kıble duvarı boyunca dizilmiş ahşap direklerin taşıdığı yalın bir örtü düzeni vardı. O yıllarda kıble, henüz Kudüs yönündeydi. Kâbe'nin kıble olarak benimsenmesi, Mekke'nin geri alınışından sonradır. Aslında mihrap nişi de oldukça geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. İlk cami örneklerinde bu öğeye rastlanmaz (Kufe camisi). İlk cami, yalnızca namaz kılınan bir mekân değildi. O günkü toplumsal yapı gereği, önemli kararlar alınan, mahkeme işlevi gören, öğretim yapılan ve giderek konukları barındıran çok işlevli bir yapı olma niteliğini taşıyordu. Ancak zamanla gelişen ve çeşitlenen yapılar, camilerin işlevlerini yalnızca namaz kılınan mekân olarak sınırlamıştır.

Cami mimarisinin gelişiminde, VIII. yy.'dan başlayarak ülkelere ve toplumlara göre değişen ve oldukça büyük ayrımlar gösteren sürekli bir arayışın çabası gözlenir. Buna bağlı olarak camiler, tarih içinde çok değişik biçimlerde planlanmıştır. XII. yy.'da İran'da "dört eyvan*'lı" bir avlu türünün geliştirildiği, gene aynı yüzyılda K.-B. Afrika ve Endülüs emevi sanatı çerçevesinde belirgin ve standart bir cami tasarımına ulaşıldığı görülür. Bu tasarım, mihrap yönü bir sahınla vurgulanmış, çok sütunlu bir hol ve bir hypostylos* salondan oluşur. Buna karşılık Anadolu'da cami mimarisinin tipleme gelişimi, XIX. yy. sonuna değin sürmüştür. Anadolu'da, çok ayaklı plan türünden başlayarak klasik osmanlı döneminin sonuna değin, özellikle yapısal gelişim sorunuyla ilgilenilmiştir.

• *Emeviler dönemi.* Emeviler Fustat, Basra ve Kûfe'de bulunan camileri onarıp eklemeler yapmış ve bunlara yenilerini eklemiştir. Ancak, gene de halife Abdülmelik'in, 691'de Kudüs'te yaptırdığı Kubbetüssahra* bu aşamada bir cami niteliği taşımaz. Burası Kâbe'de olduğu gibi, daha çok bir ziyaret ve tavaf yeri olarak tanımlanabilir. Öte yandan, Abdülmelik'in 702'de yaptırdığı Mescidi* Aksa ise, kıble duvarına dik olarak uzanan sahınlarıyla, daha çok bir hıristiyan bazilikasını andırır.

Cami mimarisi için en erken örnek olarak Şam'daki Ümeyye camisi gösterilebilir. Bu yapının yerinde daha önce Romalılar'a ait Jupiter tapınağı bulunuyordu. Bizans döneminde İoannes kilisesi olarak kullanılan yapı (IV. yy.), müslümanların Şam'ı almaları üzerine yıktırılmış, yerine halife Velit I döneminde kilisenin planına benzeyen Medine camisi yaptırılmıştı. Bu yapıda, kıble duvarına koşut olarak uzanan üç sahın, dikey bir orta sahınla kesiliyordu. Sahınların kesiştikleri yerde, dört sütun üzerinde kemerlerle taşınan bir kubbe bulunuyordu. Taş ve tuğla kulla-

Kayrevan'da (Tunus) Sîdî Ukba **cami**si'nin plan ve görünüşü: 1. Avlu; 2 ve 7. Paralel sahınlı ibadet yeri; 3. Mihrap; 4. Kıble; 5. Minber; 6. Ana sahın; 8. Kubbe; 9. Eyvan; 10. Revak; 11. Minare

nılan yapıda, çatı ahşaptı ve avlu iki katlı revaklarla çevriliydi.

Öte yandan, Tunus'un Kayrevan yöresinde, 670'te yaptırılan Seydiukba camisi, 724 ve 836 yıllarında olmak üzere iki kez genişletildi. Ukba bin Nafia tarafından bir ordugâh camisi olarak yaptırılan bu yapıda, mihraba dikey olarak uzanan on yedi sahın bulunur. Bu sahınlar geniş bir orta sahınla kesilir. Çatı K. Afrika'da ilk kez görülen at nalı biçimindeki kemerlerle taşınır. Ortada, biri mihrap önüne, ötekisi son cemaat yeri üzerine gelecek biçimde iki kubbe bulunur. Dilimli mihrap önü kubbesine tonoz bingilerle geçilmekte, kubbe bu biçimiyle istiridye kabuğunu andırmaktadır. Yapı genel olarak süslü nişleri, tonoz bingileri ve dilimli kemerleriyle İran etkisi taşır. Endülüs'te bulunan Kurtuba camisi ise revaklı bir avlu ile kıble duvarına dik olarak uzanan on bir sahından oluşan planıyla, emevi camilerinin planını sürdürür. Kurtuba camisi'nde görülen bu özellikler, K.-B. Afrika'daki Murabıtlar'ın ve Muvahhitler'in dinsel yapılarını da etkilemiştir. Murabıtlar döneminden Cezayir Ulu camisi, Fas'taki El-Karaviyn camisi ile Tlemsen camisi, Muvahhitler döneminden Tinmel, Kutubiye, Sevilla ve Rabat'taki Hasan camileri bu etkileri taşıyan örneklerdir.

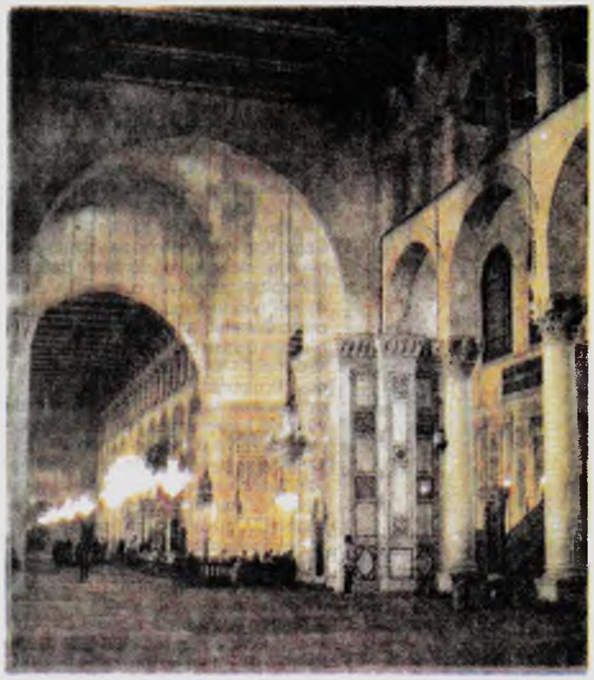
• *Abbasiler dönemi.* Emeviler, 750'de egemenliklerini Abbasiler'e kaptırınca, halifelik Hz. Muhammet'in amcası Abbas bin Abdülmuttalip'in soyundan olan Ebulabbas'a geçti. Dolayısıyla siyasal ve kültürel merkez de Şam'dan Bağdat'a taşındı, sanatta iran etkisi görülmeye başlandı. Bu dönemden günümüze yalnızca iki cami ulaştı. Mezopotamya'da bulunan bu yapılar, Samerra Ulu camisi ile Ebudülef camisi'dir. Halife Mutasım'ın, Bağdat'ın K.'inde kurdurduğu (836) ve 838-892 arasında Abbasiler'e başkentlik yapan Samerra kentinde bulunan Ulu cami 848-852 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Mimarisiyle, önceki dönemin camileriyle benzerlikler gösteren yapı, kıble duvarına dikey uzanan yirmi beş sahından oluşur, avlusu birkaç sıra revakla çevrilidir. Caminin emevi mimarlığından ayrılan özelliği ise, kullanılan gerecin tuğla olmasıdır. "Malviye" denilen ve caminin dışında yer alan minarenin, Mezopotamya zigguratlarından etkilenilerek yapıldığı öne sürülür. Samerra'nın 15 km kadar K.'indeki Caferiye kentinde bulunan Ebudülef camisi (860-861), planı ve dış görünüşüyle Samerra Ulu camisi ile benzerlikler gösterir. Bu yapıda da tuğla kullanılmıştır. Ancak bu camide görülen sivri kemerler Abbasi dönemi mimarlığının getirdiği bir yeniliktir. Bu dönemin cami mimarlığının etkileri Kahire'de İbni Tolun'un yaptırdığı (877-879) İbnitolun camisi'nde görülür. Genel özellikleriyle Samerra Ulu camisi ve Caferiye Ebudülef camisi'ne benzeyen bu yapıda önemli yeniliklerle de karşılaşılır. Abbasi camilerinde görülen kalemsi izlenim, yapının dış duvarlarına açılan pencerelerle hafifletilmiş, tuğla duvarlar alçıyla sıvanmıştır. Yapının harim bölümü, türk üslubundaki sivri kemerlerle, kıble duvarına koşut olarak uzanan beş sahına ayrılmıştır. Türkler'in, Abbasiler döneminde Samerra'ya getirdikleri alçı süslemelerin benzerlerine bu yapıda da rastlanır. Bu dönemde İran'ın çeşitli bölgelerinde meydana getirilen yapılarda da tuğla ve kerpiç kullanıldığından, bugüne çok az örnek ulaşabilmiştir. Bunların en eskisi Damgan'daki Tarıhane camisi'dir. Samerra Ulu camisi ve Caferiye Ebudülef camisi'ne benzeyen bu yapının yanı sıra Nayin camisi de (960), aynı örneğe uygun olarak yapılmış, ancak sonradan eklenen bölümlerle ilk biçimi bozularak günümüze ulaşmıştır. Yapının sütunları ve mihrabı geometrik ve bitkisel motifli alçı süslemelerle kaplıdır. Hazar denizi kıyısındaki Demavent camisi de (XI. yy.), aynı özelliklere sahiptir. Nişapur'daki ilk Mes-

sanılır. Kimilerine göre Ebu Müslim el-Horasani tarafından 750'de, kimilerine göreyse Amr bin Leys tarafından IX. yy.'da yaptırılan bu caminin harim bölümünün ahşap direkli olduğu ve önünde bir avlusu bulunduğu öne sürülür.

• *Fatımiler dönemi.* Abbasiler'in Emeviler'den aldıkları halifelik kurumunun Bağdat'taki yetkesi sarsılmaya ve zayıflamaya başlayınca, ortaya iki yeni devlet çıktı. Bunlardan biri siyasal ve kültürel merkez olarak Kurtuba'yı (Cordoba) ilan eden, Şam'daki Emevi soyundan gelen İspanya Emevileri, ötekiyse Mısır'da Hz. Muhammet'in kızı Fatma'nın soyundan gelen ve Ebu Muhammet Ubeydullah tarafından kurulan Fatımi devletidir. Egemenlikleri 200 yıl süren Fatımiler, islam sanatına berberi olmalarından ötürü K. Afrika, şii olmalarından ötürü de İran etkilerini getirmişlerdir. İlk kentleri olan Mehdiye'deki Mehdiye camisi, kıbleye dik olarak uzanan dokuz sahından oluşur. Yapıdan günümüze yalnızca mihrap bölümünün kalıntılarıyla, avluya girişi sağlayan kapı revağı kalmıştır. Dışarıya doğru taşkın olan at nalı biçimindeki taçkapı, Sasani eyvanlarıyla, Roma zafer taklarının etkilerini taşır. Sfaks Ulu camisi'ndeyse (998), derinliğine uzanan on dokuz sahının üzeri geçme tonozlarla örtülmüştür. Üst üste üç kuleden oluşan minaresi, Kayrevan camisi'nin minaresine benzer. 964'te Mısır'ı ele geçirerek Fustat yakınlarındaki Kahire kentini kuran Fatımi kölelerinden Cevher bin Abdullah da Camiülezher* 'i yaptırdı (970-972). Planıyla Ümeyye camisi'ne benzeyen yapının, tonoz bingili kubbelerinde İran etkisi görülür. Birçok açıdan İbnitolun camisi'ne ve Camiülezher'e benzeyen El-Hakim camisi 990-1003 tarihleri arasında yaptırılmıştır. Dış cephesindeki nitelikli taş işçiliğinden, yapımında suriyeli ya da G.-D. anadolulu ustaların çalışmış oldukları anlaşılır. 1125'e tarihlenen El-Akmer camisi ise tümüyle taştan yapılmıştır. Cephesinde yer alan ve içleri istiridye biçiminde motifli sivri kemerli nişleri, kûfi yazı frizleri, madalyonları ve mukarnas süslemeleriyle oldukça zengin bir mimarisi vardır. Talayi bin Ruzzik tarafından yaptırılan Salihtalayi camisi (1160), plan ve düzenlemesiyle geleneksel özelikleri yansıtır. Halife El-Muntansır'ın başkomutanı Emirülcuyuş'un yaptırdığı El-Cuyuşi camisi (1085), her açıdan yeniliklerle dolu olup daha sonraki dönemlerde geliştirilecek olan bir düzenleme anlayışına sahiptir. Yapı, öndeki giriş bölümünün sağında yer alan merdiven, solda aptest almaya ayrılmış bir salon ve ortada kare biçimindeki giriş dehliziyle üç bölümlü olarak tasarlanmıştır. Orta bölüm, bir avlu ile, bunun sağında ve solunda yer alan tonoz örtülü birer odadan oluşur. Mihrabın önünde elipsoit* bir kubbe bulunur. Mihrabın da bulunduğu harim bölümüne çifte sütunlara dayanan üç kemerli bir kapıdan girilir. Harimin solundaki kubbeli türbe, Mısır islam mimarlığında ilk kez karşılaşılan bir örnektir. Türbenin sivri kemerlerinde yer alan ve Mısır'daki ilk örneği oluşturan tuğla mukarnaslar ile mihraptaki alçı süslemeler açık bir biçimde Asya etkisi gösterir.

• *Gazneliler dönemi.* Gazneliler döneminden (X.-XI. yy.'lar), günümüze hiçbir cami yapısı ulaşmamıştır. Kimi tarihsel kaynaktan ve yapılan kazılardan anlaşıldığı kadarıyla, Mesut III ve Sultan Mahmut'un saraylarında camiler de vardı. Öte yandan Leşkeribazar camisi'nde (XI. yy.) yer alan mihrap önü kubbesi, ilk örnek oluşturması açısından önemli bir yapıdır. Ayrıca Sultan Mahmut tarafından yaptırıldığı sanılan ve ilk ahşap cami olduğu öne sürülen bir camiden de söz edilir.

• *Karahanlılar dönemi.* X. yy.'da Samaniler'i yenerek güçlenen Karahanlılar'ın, Orta Asya'dan Maveraünnehir'e değin uzanan çok geniş bir alanda gerçekleştirdikleri yapılar, tuğla gerecin kullanılması

Şam'da (Suriye) Ümeyye **cami**si'nin (VIII. yy.) ibadet yeri

nemden çok az örnek bulunmaktadır. XV. yy.'da Şeybaniler'in Buhara'nın Şehristan mahallesinde yaptırdıkları Kalyan camisi'nin, daha önce Karahanlı hükümdarı Arslan Han (1087-1130) tarafından aynı yerde yaptırılmış olan caminin eşi olduğu biliniyor. Eski yapının geleneğe uygun avlulu ve payeli bir planı vardı. Karahanlılar döneminden kalma minarenin gövdesi on üç kuşakla süslüdür, şerefenin altını çini yazı frizi dolanır. Şirkebir camisi'nin (X. yy.) mihrabında görülen alçı bezemeler, daha sonraki tüm yapılarda kullanılarak Karahanlı mimarlığında geleneksel bir öğe olmuştur. Merv yakınlarındaki Talkatanbaba camisi ise (XI. yy.), mihrap önü kubbesi ve enine gelişen mekân anlayışıyla, daha sonra yapılacak olan türk camilerine örnek oluşturmuş önemli bir yapıdır. Buhara yakınlarındaki Hazerdegaron camisi (XI. yy.), planı ve mimarisiyle gelişmiş bir örnektir, kubbesi tonozlarla çevrilidir. Sütunlu bir planı olan Mugahattari camisi (XII. yy.), bezemelerinin zenginliğiyle dikkati çeker.

• *Büyük Selçuklular dönemi.* Oldukça geniş bir alana yayılan Büyük Selçuklu devleti, ele geçirdiği topraklarda pek çok mimarlık ürünü vermiş, ancak bunların çoğu harap olmuştur. Dönemin en önemli yapılarından biri, büyük selçuklu sanatının tüm özelliklerini yansıtan İsfahan'daki Mescidi Cuma'dır. İlk olarak 755'te Abbasiler döneminde El-Mansur tarafından ağaç direkli, on dokuz sahınlı ve kerpiç sıvalı olarak yaptırılan cami, 1080'de selçuklu sultanı Melikşah'ın veziri Nizamülmülk tarafından onartılmış ve G.'deki eyvana bitişik kubbeli bir mekân eklettirilmiştir. Bu ek bölüm, görünümüyle gotik üslubu andırır. Caminin K.'indeki kubbeli bölüm, 1088'de Terken Hatun adına veziri Tacimülk tarafından yaptırılmıştır. 1121'de batıniler bu camiyi yakmış ve dört eyvanlı olarak yenilemişlerdir. Bu yapı İlhanlılar (1310), Muzafferiler (1366), Timurlular (1447), Akkoyunlular (1475) ve Safeviler'in (1531) eklemeleri ve onarımlarıyla bugünkü görünümünü kazanmıştır. Yapı, anıtsal selçuklu camilerinin ilk örneği olarak, İran ve Türkistan'daki öteki camileri de etkilemiştir. Türkler, ortaya koydukları yapıtlarla İran cami üslubunu da etkilemiş ve ona yeni biçim kazandırmışlardır. Tek kubbeli ve köşk biçiminde Gülpayegan camisi (1105-1118), Kaçarlar döneminde (XVIII. yy.) dört eyvanlı bir

Mescidi Cuma ile benzerlikler gösteren kubbesi, tonoz bingilere oturur. Mihrap, frizi örgülü kûfi yazıdan oluşur. İlk yapıldığında tek kubbeli olan Kazvin'deki Mescidi Cuma (1119), İlhanlılar döneminde değişikliğe uğramıştır. Yapı gereci olarak tuğlanın kullanıldığı cami, zengin alçı ve çini bezemeleriyle dikkati çeker. Mihrapla kubbenin dış bezemeleri Kaçarlar dönemindendir. Gene Kazvin'deki Mescidi Haydariye de benzer türden bir yapıdır. Cami, Kaçarlar döneminde yapılan eklemelerle medreseye dönüştürülmüştür. Mihrap'taki zengin alçı süslemeler, daha sonra Anadolu selçuklu sanatını etkileyecektir. Duvarlar, lacivert ve firuze renkli çinilerden oluşan bir frizle süslüdür. Zevare camisi (1135) ise dört eyvanlı olarak yapılan ilk camilerden biri olma özelliğini taşır. Eyvanlar tuğladandır ve duvarlarda yüzeysel kemerler bulunur. Kubbe, içerden baklava biçiminde bezemelidir. 1156'da yaptırılan mihrabı alçı süslemelidir. Eski bir abbasi camisinin yerine yapılan Ardistan'daki Mescidi Cuma tek kubbelidir, duvarları rumi, palmet motifleri ve nesih, kûfi yazı frizleriyle bezelidir. Mihraplardan biri alçı bezemelidir, mavi zemin üzerine kırmızı renkte motifler işlenmiştir.

• *Zengiler ve Eyyubiler dönemi.* Cami mimarisi, Büyük Selçuklu devletinin parçalanmasıyla ortaya çıkan devletlerde de gelişimini sürdürmüştür. Musul-Halep atabeyi Nurettin Zengi döneminden Musul Ulu camisi ile 1169'da yeniden yaptırılan Halep Ulu camisi, bu açıdan önem taşır. Şam Ümeyye camisi'ne benzeyen Halep Ulu camisi, mermer kaplamaları ve mozaikleriyle dikkati çeker. Yapı on beş kemerle avluya açılır. Zengiler dönemi camileriyse avluya genellikle üç kemerle açılırlar. Medresenin G.'indeki bir bölümün cami olarak kullanılması, bu dönemde, daha çok, medrese mimarisinin gelişimine neden olmuştur. Eyyubiler döneminde de sünni mezhebini yaymak amacıyla medrese yapımına önem verilmiştir. Dönemin en önemli camileri arasında Şam'daki Camiültövbe (1231), Camiülaksab, Camiülcerrah ve Camiülyelboğa (1347) belirtilebilir.

• *Memluklar dönemi.* Memluklar döneminde yeni bir cami üslubu geliştirilmiştir. Memluk sultanı Baybars I döneminden Kahire Baybars camisi'nde (1266) İbnitolun ve El-Hakim camilerinin etkileri açıkça görülür. Ancak dörtte birlik bir bölümü kalmış olan yapı, kare planlı bir duvarla çevriliydi; dikdörtgen avlunun D., K. ve B.'sında çifte revaklar vardı. Bu cami dışa taşkın taçkapısı bezemeleriyle selçuklu dönemi örneklerini andırır. Ana mekân kıbleye koşut olarak uzanan altı sahından oluşur, bunları orta eksende üç dikey sahın keser. Bu sahınlar mihrap önündeki kubbeli mekânda son bulur. Melik Nasır Muhammet tarafından iç kalede yaptırılan cami (XIV. yy. başı), bir avlu çevresinde yer alan dört eyvanlı bir plana sahiptir. Sittimiska (1339), Mardani (1340), Aksungur (1346) ve Şeyhmüeyyet (1415-1420) camileri de avlulu ve sütunlu cami geleneğini sürdüren daha yalın örneklerdir. Kahire'deki camileri en çok etkileyen şema, türk mimarlığında görülen medrese-cami örneğidir. Sultan Kalavun döneminden Kalavun külliyesi (1285), medrese, türbe, mescit ve maristan*'dan oluşur; geniş bir geçidin sol yanında mescit ve medrese, sağındaysa türbe ve minare yer alır. K.'deki maristan, yıkıntı halindedir. G.'deki büyük eyvan üç sahınlıdır; orta sahın daha büyük tutulmuştur. İki eyvanlı İlmalak camisi'nde (1319), asıl ibadet yerini oluşturan eyvan, avludan daha büyüktür. Sultanhasan medrese camisi de (1356-1363) dört eyvanlıdır. Orta avluya açılan eyvanlardan G.'deki, camiyi oluşturur. Duvarlar mozaik bezemelidir, mihrap ise çokrenkli mermerdendir. Mihrabın iki yanında bulunan kapılardan, 55 m yüksekliğinde kubbeyle örtülü türbeye geçilir. Yapının selçuklu sanatından etkilendiğini gösteren en önemli özelliği, taçkapının ana eksenden yana doğru kaydırılmış olmasıdır. Anıtsal görünüşlü cephe, kesme taştandır. Bu yapının planı, kimi küçük ayrılıklarla Emirülyusufi (1373) ve Berkuk Medrese-camisi'nde de uygulanmıştır. Cami ve türbeden oluşan Sultanberkuk camisi (1400'e doğru), taçkapının yanlarında yer alan iki minaresi, geniş boyuttaki avlusu, ana ibadet mekânının iki yanına yerleştirilmiş yüksek kubbeli türbeleriyle bakışık planlı bir yapıdır. Cami -medrese yapılarını birleştiren Kayıtbay camisi (1472-1474), kubbesinin ve minaresinin bezemeleri, kırmızı-beyaz taşlardan örülmüş duvarlarıyla görkemli bir örnektir. Bu yapıda taçkapıyı izleyen bir koridorla kare planlı avluya geçilir. Daha önce kubbeyle örtülü olan bu mekân günümüzde açıktır. Haç biçimi planlı yapıda, K. ve G. eyvanları küçük tutulmuştur, iki yan hücre ile büyütülen B. eyvanı ise avlu genişliğindedir. Mescit olarak değerlendirilen D. eyvanı at nalı biçimindeki bir kemerle avluya açılır. Elishaki (1481) ve Ganibey (1427) camiierinde de aynı özelliklerle karşılaşılır. Çerkez Memlukları döneminde yan eyvanların küçük tutulması özelliği, önceki dönemde görülen cami -medrese işlevli yapıların yerini, artık yalnızca cami işlevli olanların almasından ileri gelmektedir.

• *İlhanlılar ve Timurlular dönemi.* Büyük Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra İran'da egemenlik kuran İlhanlılar ve Timurlular, burada çeşitli mimari yapıtlar ortaya koydular. İlhanlılar döneminde Tebriz, Sultaniye, Meraga ve Herat kentlerinde, Gazan Han, Olcaytu, Ebu Sait Bahadır Han zamanında birçok cami, medrese, türbe, darüşşifa ve kervansaray yapılmıştır. Bu dönemden kalma camilerde, selçuklu camilerinin etkisi belirgindir. Ebu Sait Bahadır Han döneminden Veramin Ulu camisi (1322) dört eyvanlıdır, tonoz bingili kubbesi galeriyle çevrilidir. Yüksek tutulan iç ve dış taçkapılar çini bezemelidir. Yezd Mescidi Cuması da (1375-1442) revaklı ve eyvanlı bir yapıdır. Rizaiye'deki Mescidi Cuma (XIII), paye*'li, üç sahınlı ve mihrap önü kubbesiyle derinlemesine gelişen planıyla Anadolu camilerini anımsatır. Vezir Tacettin Ali'nin Tebriz'de yaptırdığı Mescidi Alişah camisi (1312-1322) anıtsal boyutlarda dört eyvanlı bir örnektir. Dönemin öteki önemli yapıtları arasında Natanz Mescidi Cuma'sı (1304-1309), Kirman Mescidi Cuma'sı (1349), Yezd'deki Vaktüssaat sayılabilir. Timurlular döneminde ise daha çok medrese yapımına önem verilmiştir. Meşhed kentindeki Gevherşad camisi (1418), dört eyvanlı, avlusu iki katlı revaklarla çevrili bir yapıdır. Cami olarak değerlendirilen üç eyvanı soğan biçiminde kubbeyle örtülüdür.Bu eyvanın yanlarında yer alan minarelerle cephe mimarisine özen gösterilmiştir. Bu dönemden bir başka yapı da Tebriz'deki, 1465/1466'ya tarihlendirilen ve Karakoyunlular'dan Cihan Şah'ın kızı Saliha Hatun'un yaptırdığı Mavi cami ya da Gök mescit'tir. Değişik bir planı olan yapıda kubbe tüm orta mekâna egemen olacak biçimde tasarlanmıştır. Bu bölümün selçuklu camilerindeki avlunun karşılığı olduğu, çevresini üç yönden dolanan küçük kubbeli galerilerin de avlu çevresindeki revakların yerine geçtiği öne sürülür. Köşelerde yer alan minareler ön cepheye zengin bir görünüm kazandırır. Çok yıkık olan yapının mavi-yeşil çinili süslemeleri de önemlidir.

• *Safeviler dönemi.* XVI. ve XVII. yy.'larda İran'a egemen olan Safeviler döneminde birçok cami yapılmıştır. Bu dönem camilerinin en önemli özelliği iç ve dış cephelerin renkli çinilerle bezenmiş olmasıdır. İsfahan'daki Şah Abbas döneminden Şeyhlütfullah camisi (1603), zengin bezemeli taçkapısı ve kubbesiyle dikkati çeker. Şah Abbas'ın mimar Ebul Kasım'a yaptırdığı (1612-1630) Mescidi Şah'ta avlulu ve dört eyvanlı şemanın, o güne değin görülmemiş yeni bir uygulamasıyla karşılaşılır. Yapı, kubbeli mekânın yanlarında yer alan ve her biri sekizer kubbeyle örtülü derinliğine salonları ve revaklı avlularıyla, geleneksel plandaki örneklerden ayrılır. Çifte minareli taçkapı, yapıyla bulunduğu meydanın (Meydanı Şah) eksenlerinin aynı olmaması yüzünden eğiktir. Daha geniş olan ortadaki iç avlunun önünde kubbeli bir mekân bulunur. Aynı durum, yanlarda yer alan eyvanlarda da görülür. Bu dönemde İran'da meşhed yapımına da önem verilmiştir. Safevi hanedanı kurucusu Şeyh Safi için Erbil'de yaptırılan meşhedin bir bölümü olan cami, sekiz köşeli planıyla öteki örneklerden ayrılır. Bu yapıda da duvarlar, çiniler ve nişlerle süslüdür. 1855'e değin eklemelerle genişletilen, şiilerin sekizinci imamı İmam Rıza için yaptırılmış olan Meşhed camisi' nin duvarları da içten ve dıştan çinilerle kaplıdır, kubbelerin dış yüzeyleri ise altın yaldızlıdır. Abbas I döneminden Hz. Fatma meşhedi de dönemin önemli örneklerindendir. Feth Ali Şah tarafından onartılan yapı, çok büyük bir avlu çevresine yerleştirilmiş dört eyvanlı camiler planındadır. Altın yaldızla kaplanmış ana kubbe Asya etkileri taşır. Minarelerin örtülü şerefeleri de değişik üsluptadır. Irak'ta yaşayan İran etkisi altındaki şiiler de yaptıkları camilerde aynı özellikleri uygulamışlardır. Irak'taki önemli meşhedler arasında, Necef'teki Meşhedi Ali, Kerbela'daki Meşhedi Hüseyin, Samerra'da on ikinci imamın kaybolduğu yerde kurulan meşhed ve Bağdat'ta, yedinci ve dokuzuncu imamların mezarlarının üzerindeki Kazimeyn camisi sayılabilir.

• *Hindistan'da türk-islam dönemi.* Hindistan'daki islam sanatı örnekleri, türk-iran -hint etkileri taşıyan seçmeci bir üslubun ürünüdür. Ahmedabad'daki Rani Rupavati camisi, eyvanlarının türk-iran üslubu karışımı olan sivri kemerleri, dışa taşkın zengin bezemeleri ve hint sanatı etkisindeki minare kaideleriyle bu dönemin ilginç bir örneğini oluşturur. Benzer özellikler, Ahmet Şah döneminden Ahmedabad Mescidi Cuma'sıyla Muhafızhan Sipri camilerinde de gözlenir. XVI. yy.'a tarihlenen Seydiseyyit camisi'nin pencere şebekelerindeki bezemeler, hint-islam sanatının, mermer işçiliğinde yarattığı üst düzeyde örneklerdir. Hindistan'da görülen ve yan yana üç kubbenin örttüğü, enine gelişen bir mekân şeması, sütunlu büyük camilerin yanı sıra küçük camilerde de uygulanmıştır. Delhi'deki Baragumbat camisi (XV. yy.) ile Agra'daki Şah Cihan döneminden Moti mescidi (1648-1655), bu planda yapılardır. Delhi yakınlarındaki, Hümayan döneminde başlatılıp Serşah döneminde bitirilen Kilaikuhna camisi, enine gelişen dar bir plan gösterir, üç bölümlü ana mekânın her bir bölümü bir kubbeyle örtülüdür, yanlardaki küçük kubbeli bölümler ayrıca yarım kubbelerle desteklenmiştir. Yapının süslemelerinde türk-islam özellikleri görülmekle birlikte, kubbeye geçişi sağlayan konsollarda, balkon ve gömme sütunlarda hint etkisi belirgindir. Bir tepe yamacındaki geniş bir teras üzerine kurulu olan Fethpûr camisi de seçmeci üslupta bir yapıdır. Yüz elli basamakla çıkılan caminin revaklı avlusuna, görkemli bir taçkapıdan (Bülend Dervâza) geçilir. Avlunun B.'sında kıble yönünde namaz kılınan mekânlar bulunur. Büyük bir alana kurulmuş olan Bicapur camisi, Adil Şah I döneminden. Bitirilememiş olmakla birlikte, planı ve sütunlarıyla seçmeci üslupta bir yapı olduğu belirgindir. Avlunun K.'inde, kıble yönündeki ana mekân, kırık sivri kemerler ve yalnızca içerden görülebilen küçük kubbelerle örtülü bölümlere ayrılmıştır. Kıble duvarının köşelerinde minareler yükselir. Luknov'daki İmambara camisi (XVIII. yy.), çok büyük boyutlarda bir yapı olmasına karşılık,tekdüze izlenimi veren bir örnektir.